

संपादकीय निवेदन

अनंतपारं किल शब्दशास्त्रम् ।

वारा वर्षे चाललेला महाराष्ट्रीय ज्ञानकोश पुरा होत आला असता त्याच्या संपादकवर्गाने ज्ञानकोशासारखेच संपराचीने पार पडणारे दुसरे एखादे बिंदू परतु अत्यंत आवश्यक काम अभावर घ्यावे अशाबद्दल ज्या खासगी आणि जाहीर सूचना आल्या त्यापैकीं थी सरदार मेहेदेवळे, प्रो पोतदार, थी द वि आपटे प्रभृति मंडळीनीं केसरीतून प्रसिद्ध केलेली (२३-११-१९२६) चूटकोशाची सूचना महत्वाची होती ती सूचना ज्ञानकोशमंडळाला पडून त्या संस्थेने हे शब्दकोशाचे कार्य केले असते तर ती संस्था अवघड टिकून जास्त स्पृहणीय व अनुसराणीय होती व ते आम्हाला इच्छ होते पण त्या मंडळामार्फत हे घडले. शाचे अत्यावश्यक कार्य होत नाही असे पाहून प्रस्तुत शब्दकोशाच्या संपादकवर्गाने ता १ एप्रिल १९२८ पासून स्वतंत्रपणे आणि उघड रीतीने या कार्यास आपणाला वाहून घेतले

शब्दकोशाचेरला थोडा आरंभ यापूर्वीच म्हणजे शेके १८४९ च्या दसऱ्यापासून झाला होता त्या शुभदिनीं ज्ञान-देवीतील ' ॐ नमो जी आया । ' या पहिल्या ओर्वीतील पहिला शब्द पहिल्या शब्दपत्रावर उतरण्यात आला व अशा रीतीन या कार्याचे पुण्याहवाचन झाले १९२८ सालच्या उत्तरार्धात रीतसर कर्णची उभारणी करून प्रत्यक्ष संपादन आणि प्रचार कार्याला जोराने आणि जोमाने पुन्हात सली प्राथिक, प्राथिक, पारिभाषिक व पदेवार्थक शब्द जमा करण्यासाठी संपादकवर्गाने कसकसे प्रयत्न केले याची समग्र माहिती वेळोवेळी वृत्तपत्रातून प्रसिद्ध करण्यात आलेलीच आहे व शेवटच्या खडात ती थोडक्यात नमूदहि करण्यात येईल सुमारे पचवीस संस्था व दीडशे व्यक्ती यांचा विशेष हातभार शब्दप्रमहाच्या अवपड कामाला लागल्यामुळे इतक्या लवकर हा प्रयत्नच प्रसिद्ध होत आहे

आपेतील एव्हणएक सर्वे शब्दाची प्रथम सूची तयार करवून नंतर पुन्हे शब्दाची व्याकरण, अर्थ, अवतरण, व्युत्पत्ति, प्रचार इ. इत्यादी माहिती गोळा करावयाची व नंतरच प्रकाशनास आरंभ व्हावयाचा, अशी आधुनिक कोशासाठीची पद्धत संपादकाना पूर्ण अजगत आहे पण आम्ह्या महाराष्ट्रीय मंडळाला अर्धशिक्षित पादपेशा जनतेच्या सापत्तिक बळावर अवलंबून वरील तन्हेच्या सर्वांगपरिपूर्ण पण २५ वर्षांपेक्षाहि अधिक काल लागण्याच्या प्राथमिक प्रयत्नाला हात घालणे अशक्य होते बरे, या दीर्घकालाच्या प्राथमिक अवस्थेनंतर प्रकाशनेसकराची दुसरी पयलीस वर्षांनी पायरी चढणे तर त्यापेक्षाहि अवघड होते, असे नव्यावर दोन पिढ्या काम चालून हा संपूर्ण शब्दकोश वाई पडणार तोच तिस-या पिढीला तो अर्पण वाटणार । तेव्हा, आपल्या मध्ये भाषाशास्त्र विद्वानांचा असणारा तुलना व जे थोडे असतील त्यांची सहायिता लाभण्याची आवश्यकता, चांगल्या सुविधित-मध्येहि अशा मराठी-मराठी ब्रह्मकोशाच्या उपयुक्तेसगीं असलेली साशकवृत्ति, बहुसंख्याक साक्षर जनतेची धार्मिक किंवा ललितवाग्मयाकडे विशेष आवडून येणारी प्रवृत्ति, व सरकार विद्यापीठे, सरप्राधिक आणि धर्मिक यांच्या विद्वानांनी लागेल तितका पैसा संचे करून अशी राष्ट्रोपयोगी कामे पडवून आणण्याच्या सुसुद्धीच्या आश्रयाचा प्रस्तुतकालीन अभाव अशा बिकट परिस्थितीत शक्य तितक्या थोडक्या अंशीत शक्य तितकी मेहनत आणि मदत घेऊन व आधुनिक शास्त्रीय पद्धतीच्या शास्त्रज्ञास्य अवलंब करून तयार केलेला कोश लोकापुढे ठेवणे हेच इतिवृत्त ठरविले आम्हास माग होते व तेच आम्ही प्रस्तुत करीत आहो एका पिढीला जरी हा कोश पुरला तरी बावगे नाही या कोशाच्या उणीवा सुद्धला पिढीने भरून काढून नवीन सुधारलेली शास्त्रज्ञ प्रसिद्ध करावी शिवाय केव्हाहि किंवा प्रयत्न केला तरी सर्वसंपूर्ण असा कोश होणे अशक्य मराठी भाषा संपादकाने दररोज वाढत व घटत आह अनेक सभाज उपयोग, विद्या शास्त्रे आणि सहकृति याची सारणी घालमेक चालवी आहे तेव्हा अतर्थात परिस्थिति लक्षात घेऊन पाहता आपला अधिक पूर्ण कोश तयार होणे आज शक्य नाही हे दिसून येईल असो

बरे या कोशाच्या मागील अपुरपणाचे समर्थन केले असले तरी याच्या सिद्धीला सर्व तात्त्विक आणि शास्त्रीय साधनांचा उपयोग केला दिसून येईल जुनी शास्त्री पद्धत व नवी शास्त्रीय पद्धत यांचा मेल घडवून याची रचना केली आहे हा कोश रचण्यासाठी काय काय गोष्टी याच्या यांचे संविस्तर शेवटच्या खडातील प्रस्तावनेत येईल मराठी भाषा व वाग्मयांचा यामुळे काय मदत येणार आहे याची कल्पना खऱ्या विद्वानांना येईलच यातील उणीवांची तीज जागीर इतरांच्या संपादकांना अधिक आहे व अनुत्तर परिस्थिति लागल्यास त्या पूर्ण अल्प काळातहि ते संपूर्ण आहेत आपणा अधिक पुस्तकाची कसरी नाही

या कोशाच्या संपादकां अनेकांचे कमीअधिक प्रमाणाने माते साहाय्य झाले आहे व प्रथम संपूर्ण होईपर्यंत अथिच स्वाध्यायेंहि आहे त्यांचे नागनिरीकार कृष्णाएवढ आमार मानण्याचे स्वागतार्थ आहे व अस्त्याने येथे त्या सर्वांचे एवढ मोघम आमार मानित आहे याबद्दल कोणाचा रोष किंवा मेलमज होणार नाही अशी आशा आहे

दोसरी, केवळ कलापावर्तव्य कोश अगत्या त्याचे विशेष महत्त्व पडून ज्यांनी त्यासाठी दहा हजार रुपये दण्याची तरतूद केली व हा सार जगाच्या या मंडळीमुळे इतक्या लवकर प्रसिद्ध होत आहे त्या भीमत याज्ञातीवमहाशय गायकवाड यांचा आमारएवढ कोश केवळ गायकवाड यांचा नाही हा फोत त्यांनाच अनेक हात येण्य होते व त्या योगहि आलेला आहे

आता सापुडचे पाच शब्द या साहाय्यकाच्या मदतीने, दरसहा महिन्यांनी एक एक असे बाह्य पयलीन अशी आशा आहे

यशवंत रामराष्ट्र दाते

रचनापरिचय

अक्षरानुक्रम—कोशातील शब्दाक्षरानुक्रम कसा ठेवावा, यासंबंधी पूर्वीचे कोश काढत व काही विद्वानांची विचारविनिमय करून एक प्रक्षपत्रित काढून ती अनेक विद्वान् आणि भाषाकोविद यांकडे पाठविण्यात आली होती त्याच्याकडून आलेल्या सूचनांचा जाहीर विचार केल्यानंतरच पुढील पद्धति अवलंबण्यात आली

कोशातील शब्दांचा आधाक्षरानुक्रम मराठी वर्णमालेप्रमाणेच ठेवण्यात आला आहे म्हणजे अं, क्ष व श यांना स्वतः स्थान दिलेले आहेत शब्दातील सानुस्वार अक्षरापुढे व्यंजन असल्यास ते द्रव्य अनुक्रमानुसार अनुस्वार नाही असे समजून राखले आहेत परसर्वाप्रमाणे अनुक्रम धरला नाही उदा० इंगळा, इंगा हे शब्द 'इग' नंतर आरंभ होणाऱ्या शब्दातच घेतले आहेत 'इय' च्या पुढे राखले नाहीत या क्रमामध्ये सामानागिक व निरनुनासिक शब्द संवत्सरीत शब्द आल्यास बहुधा प्रथम निरनुनासिक शब्द घेऊन नंतर सानुनासिक घेण्यात आला आहे उदा० उच्छट, उच्छट विमर्षाच्या बाबतीतही विसर्ग नाही असे धरून शब्दांनुक्रम लाविला आहे उदा० उप-काल-पान नंतर उपा शब्द घेतला आहे अं आं हीं अणं अ, आ सारणीच घेतली आहेत संस्कृत तत्सम शब्द संस्कृत रूपाप्रमाणे दिले आहेत उदा० आह्लाद, यात ह प्रथम आहे अरि, आपत्ति येथे अत्यस्वर न्हव आहे

शब्दांची अनेक रूपे—एका शब्दाची दोन किंवा अधिक रूपे जेव्हा अमतीत तेव्हा शब्दाचा जेवढा भाग या सर्व रूपांना सामान्य आहे तेवढा ठेवून त्यापुढे वैकल्पिक भाग दिले आहेत उदा० अफिमी-म्या (अफिमी, अफिम्या), अमय्यो जक-जिक, उडवणें-चिणें केव्हा केव्हा वैकल्पिक अक्षर फसत दाखविले आहे उदा० अपक(ख)रा

पोटांतील शब्द—सामानिक शब्दांतील उत्तरपदे, तसेच वाक्प्रचारात शब्दाना लागणारी क्रियापदे ही मूळ शब्दाबद्दल पोकळ टिब () दऊन पुढे लिहिली आहेत उदा अमृत शब्दाच्या पोटात फळ, मळा इ० उत्तरपदे व आंकडा शब्दामध्ये घळण, मोडण ही क्रियापदे दिली आहेत ज्या ठिकाणी मूळ शब्दाला दुसरा शब्द लागल्या सामान्यरूप किंवा बदल होतो त्या ठिकाणी जेवून बदल होतो ते रूप-वेऊन लिहिले आहे उदा० ईश्वर शब्दाच्या पोटात 'राचा लाल' (ईश्वराचा लाल), अनागोंदीच्या पोटात 'चा राजा' असे लिहिले आहे असे शब्द किंवा वाक्प्रचार या प्रकारे लिहिण्याने कळण्यास कठिण पडतील असे जेथे वाटले तेथे ते सवध लिहिले आहेत

हवाले—जेथे शब्द दोन तीन प्रकारांनी उच्चारिले जातात तेथे साधारणत एकाच शब्दाचे विवरण केले असून बाकीच्या पुढे त्या शब्दाचा हवाला दिला आहे उदा० अनस्ता-अनास्था पहा अ आणि खा यांनी आरंभ होणारे शब्द क्वचित एकाच ठिकाणी पण बहुधा असे एकमेकांचे हवाले देऊन लिहिले आहेत साधारणत शब्दांचे अपभ्रंशरूपापुढे न देता शिष्ट रूपापुढे देण्याचा प्रघात ठेवला आहे

गळलेले शब्द—छान्या कोशातून किंवा परंपरेनेच चुकीचे शब्द भरलेले आहेत किंवा मुद्रणदोषामुळे भलतेच शब्द बनले आहेत ते बहुधा गळण्याचा नम अवलमिला आहे उदा० हणावणी (हणकोट-बीजप्ररोहण+अवनी - १८१०) असले बद्दल अशाच, उपरोक्त बद्दल उपरोक्त २० काही शब्दांमध्ये चुकीचे ज काढले ते बदलले आहेत पूर्वीच्या प्रकाशकाच्या काळपतिक अर्थाचीही शास्त्रनिशा करून व्युत्पत्तिरचणा पटणारे अर्थ तेवढेच देवत आहेत

प्रातिन-परकी शब्द—प्रातिन बोलींतील अमरी रुढ व विशेष परिचयाचे तेवढेच शब्द घेतले आहेत दोषापाकार फारकाने इतरांचा शब्द असला तर तो स्वतःच घेतला नाही इंग्रजी शब्दही जास्त प्रचारातले तेवढेच घेतले आहेत शास्त्रीय परिभाषा देखील लक्षनिविष्ट जी आढळते तीच मण्डीत करण्यात आली आहे नवीन परिभाषा पुरवणीविभागात देण्याचा विचार आहे

अवतरणें—अवतरणें होता होईत जीनी व कालानुक्रमाने देण्यात आली आहेत पण मान्यश्रीसारख्या फार परिचित प्रकाशीत अवतरणापुढे अज्ञात पण परिचयायोग्य प्रयत्नांनी अवतरणें वगळली जाऊ नयेत म्हणून कोठे कोठे त्यांना प्राधान्य दिलेले आहेत एका शब्दाच्या विविध अवतरणें सहज दातां येण्यासारखी नमुन्यां स्थलकोचारातच तसे करण्याचा सोह आचरलेला दिसून येईल तथापि बागांनी अवतरणें निवडण्याचा प्रयत्न केला आहे

व्युत्पत्ति—एका शब्दाचे अनेक अर्थ असता ते व्युत्पत्तिरचणा वेगवेगळ्या फोहून स्वतः शब्दापुढे देण्यात आले आहेत उदा आप-मुळव्याप (स अर्प) आप-अप्यसवधी (स अवि) आव (स अन्य), आव (आण) उवर (द्वर), उवर (उमर), इ० बहुतेक शब्दांची व्युत्पत्ति काही निमित्त, काही सभाव्य तर काही राखित दिलेली आढळले काही संस्कृत शब्दांचे मूळ भाषाद्वाराविले आहेत कोठे कोठे पाश्चात्य शब्दांशीही तुलना केली आहे प्राविदी शब्दांपासून काही मराठी शब्द को साधले आहेत हे शास्त्रविषयाचा यात कलेन प्रत्यक्ष व्युत्पत्तिपद्धताना नवीन घाटले एकरा व्युत्पत्ति दिली असल्यास पुढां ती साधित किंवा सामानिक शब्दांनुक्रम पुनरुक्ति टाळण्यासाठी दिलेली नाही

कोशरचनाशास्त्र व कोशवाङ्मय

शब्दकोश—हा शब्द शब्द+कोश या दोन शब्दांचा समास होऊन बनलेला आहे यावरून एखाद्या भाषेतील शब्दांचा समग्र असा बोध होतो यातील पहिला अवयव शब्द हा कृतीय गणातील शब्ध धातूपासून झालेला दिसतो यापासून शब्दावते अर्था नागपातु वगणतो याचा अर्थ प्रथम ध्वनि, आवाज असा असून पुढे अर्थयुक्त ध्वनि असा झाला अशा अर्थयुक्त ध्वनींना म्हणजे शब्दांचा जो समग्र तो शब्दकोश होय कोश हा शब्द कुत्रि किंवा कोष्ठ या शब्दातील कृष् किंवा उष् धातूपासून निघाला असून त्याचे अर्थ पात्र, पेटी, समूहस्थान, शब्दकोश इत्यादि आढळतात आरभी हा शब्द कोश याच स्वरूपात आढळतो, पण पुढे पुढे कोश व कोप अशी दोन्ही रूपे आढळतात कोश शब्दाचा कळा अथवा योजपेटिका (पुष्पकोश, धीजकोश) असाहि अर्थ आहे, आणि त्याच जरी य तत्संज्ञा हिम् य ग्रीक भाषात अलुकने शुक्रा व कोझॉस असे शब्द आढळतात, व याच ग्रीक शब्दानवरून पुढे कोकून म्हणजे रेशमाच्या किड्याचा कोश ह्या इषवी शब्द निघाला आहे असो सध्या कोश अथवा शब्दकोश याने एखाद्या भाषेतील शब्दांचा समग्र असा बोध होतो .

कोशाची कल्पना—भरतप्रदामध्ये शब्दकोशाची कल्पना फार प्राचीन काळीच उद्भूत झालेली दिसून येते भाषेतील शब्दांचा एकत्र समूह करण्याची ही कल्पना आपणास प्रथम वेदग्रंथप्रयामध्ये आढळणा-या ' निष्पटु ' या श्रुतत दृष्टीस पडते पास्तविक ' निष्पटु ' हा शब्दग्रंथ शब्दकोश ह्या प्रसेस पात्र नाहीं त्यास केवळ शब्दमालिका हें नाव अन्वयेक होईल असा शब्दग्रंथ करण्याची आवश्यकता जेव्हा एखादा विषय दुर्बोध होऊ लागतो किंवा एखादा विषय दुसऱ्यास शिकवावयाचा असतो त्यावेळीं उत्पन्न होते जोपर्यंत एखाद्या विषयाची परंपरा मूळापासून फारशी दूर गेलेली नसेल व त्या विषयाचे अध्ययन चालू असेल तेव्हां लावर टीका, भाष्ये, टिप्पणी किंवा कठिण शब्दावली अर्थबोधक टीपा याची आवश्यकता नसते परंतु जसजसे ग्रंथकर्ता व वाचक किंवा अभ्यासक यामधील अंतर वाढू लागते तमतरी या उपासहित्याची गरज माघू लागते त्याप्रमाणेंच एखाद्या भाषेचे स्वरूप हळू हळू बदलत जात असता जेव्हा अशी स्थिति प्राप्त होते कीं एका स्वरूपातील भाषा अथवा शब्द उत्तरकालीन भाषेपासून व शब्दशास्त्रात विशेष प्रयत्न पावून दुर्बोध होतात तेव्हा भाषेतील पूर्वस्वरूपातील शब्दांच्या अर्थांचे ज्ञान निश्चित होण्याकरिता त्या स्वरूपातील शब्दावर टिप्पणी किंवा निर्वचन लिहिणे जरूर होते व असे निर्वचन करण्याकरिता त्या स्वरूपातील शब्दांचा-निदान दुर्बोध शब्दांचा-समग्र करणे जरूर पडते तेव्हा शब्दकोशाची प्रयत्नावस्था म्हणजेच कठिण व दुर्बोध शब्दांना समग्र ही होय अशाच रीतीने वेदग्रंथासकाल्या उपयोगार्थे प्रथम दुर्बोध व आर्ष शब्द व वचने याचा समग्र करण्यात आला तथापि आरभी यावर स्वतंत्र भाष्याची जरूर वाटत नव्हती, कारण वेदग्रंथासोची परंपरा अव्याहत चालू होती व अभ्यास पकास केवळ या यादीवरून आपले अभ्यापनाचे कार्य करता येत असे परंतु कालांतराने या शब्दशादीवर लिखित टिप्पणे तयार झाली निरुद्धाचा उगम प्रथम या काळी झाला असल्ल पाहिजे व यानंतर त्यावरील भाष्यांची परंपरा सुरू झाली असावी

पाठ्यार्थ—भीमसमर्थेहि आपणाम अशीच स्थिति आढळते भीमसमर्थे आरभी होमरचे ग्रंथ पण्डिते वाच्य ते विशेष ज्ञान ठेणारे ग्रंथ होत व तेथील विद्यालयत होमरच्याच ग्रंथांचे अभ्यसन करीत असत त्यामुळे व्याकरण व इतर शास्त्रांना उद्दिष्ट होमरच्या ग्रंथाच्या अभ्यासासुद्धे झालेला आपणास दिसून येतो भरतप्रदाम् उपाप्रमाणे वेद हें सर्व विद्याचा उगम आहेत त्याप्रमाणेच भीमसमर्थे होमरचे ग्रंथ हच सर्व विद्याच्या मुळाशी आहेत शिवाय वेदाचा धर्माशी सबंध असल्यामुळे त्याचा अभ्यास भरतप्रदामध्ये विशेष आस्थापूर्वक व परिश्रमपूर्वक होत असे आणि त्यामुळेच व्याकरणाचा अभ्यास भरतप्रदाम् ग्रीक पक्षा प्राचीनकाळीच सुरू होऊन त्या शास्त्रात भरतखंडाची फार प्राचीनकाळीच अव्यत प्रगति चाली होती, व उपाप्रमाणे वेदाचे उपग्रंथ म्हणून निष्पटु तयार झाले त्याप्रमाणे भीमसमर्थे पेरिसीजच्या काळी होमरच्या ग्रंथावर गेरोस्साइ=ग्लॉसरीज=शब्द टिप्पणी तयार झाल्या (ख्रिष्ट ७०० ते ६००) या मानवीत दोन्ही दृष्टात विद्येची वाढ एकाच दिशेने चाललेली आपणास आटंग येते परंतु यापुढे भरतखंडात वेदाचा अभ्यास पुरोहितवर्गातच चालू राहिल्यामुळे त्या अभ्यासात सायण किंवा मदी-धरापर्यंत फारशी प्रगति आपणास झालेली दिसत नाहीं उलट होमरचे ग्रंथ हे लौकिक असल्यामुळे पेरिसीजपासून अलिप्तता वरच्या काळापर्यंतच होमरच्या ग्रंथाच्या अभ्यासात आपणास बरीच वाढ झालेली दृष्टीस पडते

भरतखंडामध्ये धार्मिक कृतींचे प्राबल्य विशेष झाल्यामुळे व प्रत्येक गोष्टीस वेदप्रथात आधार पहावयाच्या प्रवृत्तीमुळे या प्रथाचा ऐतिहासिक दृष्टीने अभ्यास करण्याची प्रवृत्ति नष्ट झाली व शब्दांच्या व भाषेच्याच अभ्यासाकडे अधिक लक्ष लावून व्याकरणशास्त्राची मात्र फार झपाट्याने वाढ झाली व या वावरीत मात्र भारतीय पंडितांनी ग्रीक पंडितांवर ताण केली

त्यामुळे आरभी, आपणास सध्या उपलब्ध असलेल्या निष्पट्टप्रमाणे, दुसरेहि शब्दप्रमाण अस्तित्वात असणे शक्य आहे तथापि राध्याच्या निष्पट्टच्या उत्कृष्टेमुळे त्याची परंपरा कायम राहिली असावी व वाचनेचे लुप्त झाले असावे त्याचप्रमाणे ऋग्वेदाप्रमाणेच इतर संहितांचेहि निष्पट्टप्रमाण कदाचित् प्रथम तयार झाले असतील पण ऋग्वेदमहितेला जे महत्त्व आहे व त्या संहिता अगत्यास जो अधिक सूक्ष्मपणे व मोठ्या प्रमाणावर करण्याची परंपरा दिसून येते तीमुळे त्या संहितेच्या निष्पट्टास महत्त्व येऊन वाचनेचे लुप्त झाले असावे व त्याचाच अभ्यास परंपरेने चालू राहिला असावा

निष्पट्ट—या 'निष्पट्ट' प्रथाच वर्ता फोन अगता याबद्दल वार्हीच निश्चितपणे सांगता येत नाही प्रत्यक्ष 'निष्पट्ट' मध्ये तत्कृतृत्वरोधक असे गमक काहीच नाही व त्याबद्दल कवळ वल्गनेवरच विमबून रहावे लागते महाभारताच्या मोक्षधर्म पर्वामध्ये (३४२, ८६-८७) पुढील दोन श्लोक आढळतात—'वृषोहि भगवान् धर्मं कथातो लोकेषु भारत । निष्पट्टपदाख्याने विदि मा पसुतमम् । वपिर्वराहं श्रेष्ठं धर्मंश्च वृष्ट उच्यते । तस्मात् वृषाकपिं प्राह कश्यपो मा प्रजापतिः ।' या श्लोकामध्ये 'निष्पट्ट' चा वर्ता महर्षि कश्यप होता असे म्हटले आहे परंतु या उग्यास ऐतिहासिक महत्त्व काडीचिहि द्या येत नाही अमाहि सभव आहे की, प्रस्तुत निष्पट्ट हा शब्दप्रमाण एकाच वेळी बनलेल्या नसून त्यामध्ये अनेक वेळा भर पडलेली असावी व सध्याचे उपलब्ध स्वरूप हे त्याचे अंतिमस्वरूप असावे या समजाचे पाच अध्याय आहेत पहिल्या अध्यायात मौक्तिक वस्तूची नावे दिल्ली आहेत उदा० धृषिषी, हिरण्य उषा, इ० सतरा विषयाची नावे आहेत दुसऱ्या अध्यायात मनुष्य, त्याचे निरनिराळे अवयव व मनुष्यमनस सपत्ति, राग युद्ध वगैरे गोष्टींची नावे असून त्यात बाधीन विषय आहेत उदा० कर्मनामानि, अपत्यनामानि, बाहुनामानि, धननामानि इ० तिसऱ्या अध्यायात गुणधर्म अथवा भाववाचक शब्दांचा समग्र आहे यात तीस विषय आहेत उदा० बहुनामानि, नृस्वनामानि, सुखनामानि, रूपनामानि इ० या पहिल्या तीन अध्यायान 'नैषट्टकाड' असे नाव आहे व त्यात समानार्थक शब्दांचा समग्र केला आहे चौथ्या अध्यायात 'नैमकाड' असे नाव असून त्यात वेदांनी उ अनेकाथैवाचक व कठिण शब्दांचा समग्र आहे व पाचव्या अध्यायात 'देवकाड' असे नाव असून त्यात निरनिराळ्या देवतांची नावे दिलेली आहेत

यास्क-निरुक्त—या निष्पट्टवर यास्काचे निरुक्त या नावाचे भाष्य उपलब्ध आहे यास्काचार्याबद्दल आपणास फारशी माहिती उपलब्ध नाही तिसिरीय संहितेच्या काण्डानुक्रमाने (५३) त्यास पेंगि असे संबोधिले आहे व वैशाखायनांनी ती संहिता प्रथम यास्कास देऊन यास्कांनी तिसिरीय दिली असे म्हटले आहे पिंगळीचा उल्लेख आश्वलायन श्रौतसूत्रात (१२१२) आढळतो व तो आगिरस होता असे तेथे म्हटले आहे तेव्हा यास्क आगिरसगोत्रातील असावा परंतु त्याच ठिकाणी भृगुवशांममध्ये यास्क ऋषीचा उल्लेख असून त्याचा वंशज यास्क होता असे म्हटले आहे त्याप्रमाणेच महाभारत मोक्षधर्मपर्वामध्ये 'यास्को माधुर्यिक्वप्रसादनेक यष्टेयु गीतवान् । शिपिविष्ट इतिहस्माद् युध्वा नामधरो ह्ययम् ॥ स्तुत्या माशिपिविष्टेति यास्क ऋषिद्वारधी । मत्प्रसादादधो नष्ट निरुक्तमधिजगवान् ॥' (३४२ ७०-७१) याप्रमाणे यास्काचार्यांचा निरुक्तकार म्हणून उल्लेख आहे निरुक्ताच्या शेवटी नमः यास्कराय नमो यास्काय' असे म्हटलेले आढळते यावरून यास्क हा निरुक्ताचा कर्ता ही गोष्ट जी आपणास परंपरागत माहीत आहे ती महाभारतकालापासून निर्विवाद आहे असे स्पष्ट होते आता यास्कास पारस्कर म्हटले आहे व पाणिनीने 'पारस्करप्रवृत्तीनि सहायाम्' (६१ १५७) असे एका सूत्रात प्रथित केले आहे व त्यावरील पतञ्जलीच्या भाष्याने 'पारस्को दश इति' असे स्पष्टीकरण दिले आहे यावरून यास्क हा पारस्कराद्वशीय असावा असे दिसते तसेच राघवपत्र भाद्रपदातील वराकामामध्ये 'भाद्रपदाच्यामुद्रायाच्च यास्काच्च' व वृहदारण्यकीतील वरात्रमामध्ये 'आतृवर्षे आमुद्रायाच्च यास्काच्च' असा उल्लेख आहे परंतु हे सर्व उल्लेख निरुक्तकार यास्काबद्दलच आहेत बाय याबद्दल अभिप्रेता आहे त्यामुळे यास्काबद्दल किंवा त्याचा देश काठ, गोमर इत्यादीबद्दल आपणास निश्चित काहीच सांगता येत नाही निरुक्ताधियाय दुम-या कोणत्याहि प्रमाणे कृतीच यास्काकडे आढळत नाही मात्र गिलाच्या छंद ग्रंथामध्ये 'उरोवृहती यास्कस्य' म्हणून यास्कानी उरोवृहती हे नाव एका छान्दास दिल्याचा उल्लेख आढळतो तेव्हा यास्काचा छंद-शास्त्रावर प्रप होता किंवा काय अशी दावा येते पण यास प्रत्यक्ष पुरावा दुसरा काही आढळत नाही यास्काने वंशवृत्ती निरनिराळ्या शब्दांवर अर्थविवेचक व व्युत्पत्तिदर्शक टीपा दिलेल्या असून तसद्धे कोषक अवतर्गहि दिलेली आहेत, परंतु यास्काचार्यांचे निरुक्त हेच पहिले निरुक्त नसून यास्काचार्यांपूर्वीहि अनेक निरुक्तकार जोऊन गेलेले असावेत छंद यास्काचार्यांनी आपल्या निरुक्तामध्ये पूर्वीच्या निर्वचनकाराचाच केवळ नवे तर निरनिराळ्या

भाषाशास्त्रविषयक अभ्यासकांच्या संप्रदायाचा उल्लेख केलेला आपणास आढळून येतो यास्काचार्यांनी नैरुक्ता (११२, २. १४, १६ इ०) म्हणून व्युत्पत्तिशास्त्राच्या संप्रदायाचा उल्लेख केलेला आहे तसेच वैय्याकरण (११२, ९५), म्हणून व्याकरणशास्त्राच्या संप्रदायाचा, पूर्वयाज्ञिका (७२३,), याज्ञिका (५११, ७४ इ०) म्हणून यज्ञतत्त्वेच्या अभ्यासकांच्या संप्रदायाचा, ऐतिहासिका (२१६, १२१ इ०) म्हणून कथाम्यासकाचा व नैदाना (६९, ७१०) म्हणून आयुष्यशास्त्राच्या संप्रदायाचा उल्लेख केलेला आहे यावरून पूर्वी शब्दाचा अनेक अगानी अभ्यास होत असून यास्काचार्य हे अशाच एका अभ्यासकाच्या संप्रदायातून तयार झालेले पंडित असले पाहिजेत यास्काचार्यांनी बरील संप्रदायाप्रमाणेच पूर्वीच्या अनेक विवेचकांचा किंवा आचार्यांचा उल्लेख आपल्या ग्रंथात केलेला आपणास आढळून येतो उदा० आयमण (१०८), आमायण (१९, ६१३,), आचार्या (७२०), औदुवरायण (११), औपमन्यव (११, १२२), औगैशाम (२०६, ६. १३) कात्यक्य (८५, ६), कौत्स (११५), कौष्ठुकी (८२), गार्ग्य (१३, १२), गालव (४३) चर्मशिरसू (३१५), तैत्तिरी (४३, ५२७), वार्षागणि (१२) शतपथब्राह्मण (११६), शाकटायन (१३, १२), शाकपुत्रि (२८, ३११), शाकल्य (६०८), स्थौलाष्टीवि (७१४, १०१) याप्रमाणे निरगिराज्या षण्डिताचे अथवा त्यांच्या संप्रदायाचे उल्लेख निरुक्तात आढळतात

व्युत्पत्तिशास्त्र—तसेच यास्कांने जे देवतांचे त्यांच्या प्रभावासुमार गृह्यीबरील, अतरिक्षातील व स्वर्गातील असे वर्गीकरण केले आहे तेहि इतरत्र आढळणाऱ्या पुराणाभ्यासकापक्षा विरोध आहे तसेच त्याने समानार्थक व अनेकार्थक शब्दांचे जे विवेचन केले आहे तेहि शास्त्रग्रंथ आहे व विशिष्ट शब्दांचा विशिष्ट अर्थ निश्चित करीत असता आपल्या विवेचनास त्याने उदाहरणे देऊन पुष्टि आणली आहे, एवढेच नव्हे तर शब्दाचा अर्थ निश्चित करण्याकरिता व्युत्पत्तीचे महत्त्व किती आहे हे त्याने पुढे दिल्याप्रमाणे दिग्दर्शित केले आहे—१ वैदिक शब्दाचा अर्थ समजण्याकरिता व्युत्पत्तिज्ञान अवश्य आहे ० व्युत्पत्ति ही व्याकरणास पुरक आहे ३ व्युत्पत्ति ही सहितेचा पदपाठ करण्याच्या कामी व सामासिक शब्दांचे प्रयुक्तरण करण्याच्या कामी अवश्य आहे ४ विशिष्ट यनाची मूळ देवता सोधून काढून यत्नाची पूर्तता करण्याच्या कामी व्युत्पत्तीचे ज्ञान आवश्यक आहे ५ तसेच व्युत्पत्ति हे शास्त्र असून त्याचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे याप्रमाणे यास्काचार्यांनी व्युत्पत्तिज्ञानाचे महत्त्व दिग्दर्शित केले आहे [अयापी-दमन्तरेण मन्त्रेष्वर्थप्रत्ययो न विद्यते । तदिदं विद्यास्थानं व्याकरणस्य कार्त्तव्यं स्थापेत्तापकम् । अयापीदमन्तरेण पद-विभागो न विद्यते । ऐचेद्मसुलिङ्गज्ञा नत्र स्म इति । । नि ११५-१७]

बरील विवेचनावरून यास्ककालीन शब्दाचा अभ्यास करण्याचे शास्त्र कोटप्रर्थत वाढले होते हे आपणास कळून येईल यास्काचार्यांचा काल क्रिस्तपूर्व ७०० पासून ५०० पर्यंत धरावयास हरकत नाही असे पाथात्य षण्डिताचे मत आहे तथापि यास्क पाणिनीपूर्व असला पाहिजे व पाणिनीचा काल जर रा राजवाडे यांच्या मताप्रमाणे ख्रि पू ७०० च्या पूर्वी असेल तर यास्काचार्य ख्रि पू १००० च्या पूर्वी होऊन गेले असले पाहिजेत

निरुक्ताभार्य—यानंतर आपणास यास्काचार्यांच्या निरुक्तावर चिन्तितारुका टीका अथवा भार्ये झालेली आढळतात त्यातील प्रमुख भाष्यकार म्हणजे ज्ञान स्वदस्वामी व दुपाचार्य हे होत यांपैकी दुपाचार्य हा १३ व्या शतकात होऊन गेला असावा याने निरुक्तातील सर्व वचने आपल्या भाष्यात घडून त्यांचे विस्तृत विवेचन केले आहे

इ स पंधराव्या किंवा सोळाव्या शतकात रणशपुरी येथे हाऊन गेलेल्या यक्षभरपुत्र देवराजयजुषा नावाच्या अग्नि गौनोत्पन्न पंडिताने नैपगुड काठावर एक टीका लिहिली आहे त्याने त्या टीकेच्या उपोद्घातात असे म्हटले आहे की, यास्काने आपल्या निरुक्ताभार्ये नैगमकाण्ड व दैवतकाण्ड यातील प्रत्येक शब्दावर भाष्य केले आहे व तत्सुष्ठुपर्थे अवतारणे दिली आहेत, परंतु नैपगुड काठातील एकदर १३४१ शब्दांपैकी फक्त काही शब्दांवरच भाष्य केले आहे व उतार दिले आहेत यानंतर स्वर्ग स्वामीने यास्काचार्यांनी केवळ सामान्यत विवेचन केलेल्या काही शब्दांची विस्तृत चर्चा केली आहे (ने १ ८, ३, १३, ३, २९) परंतु बरेच शब्द चर्चा करावयाचे राहिलेले आहेत व साप्रत कलियुगात वेदाभ्यासाची परंपरा नुष्टित होऊ लागली असून केवळ कोशावरून पुरेता बोध होणे अशक्य आहे व प्रथमार्थे लेखकप्रभादासुळे व पाठभेदामुळे शब्द गळण्याचा अथवा विकृत होण्याचा शब्दावरहि भाष्य लिहून व अवतारणे देऊन चर्चा केली आहे व ही चर्चा यास्कानी इतरतत विवेचन केलेल्या सुमारे ३५० शब्दांवरिल टीका व स्वदस्वामीने विविधिलेले सुमारे २०० शब्द यांचे साहाय्य घेऊन व इतरांनीदि निरनिताख्या प्रसंगानुसार इतर शब्दांचे जे विवेचन केले आहे ते आचार्य घडून आलेपाने केली आहे व पाठ कायम केले आहेत खेरीज त्यांच्या कुलामध्ये जी अभ्ययनाची परंपरा अनुष्ठित चालू होती तिचेहि साहाय्य त्यास झाले आहे व त्याने अनेक हस्तलिखित

प्रतींचे, वैक्याचायेपुत्र माधव यांचे भाष्य केलेल्या नामानुक्रमणी, आख्यातानुक्रमणी स्वराजुक्रमणी, निपातानुक्रमणी, निवेन्धना-
नुक्रमणी इत्यादि अनुक्रमणींचे साहाय्य घेतल्याचे नमूद केले आहे तसेच यांचे आपल्या आधारप्रथात निरुक्त, स्कन्दस्वामिभूत
निरुक्तीका, स्कन्दस्वामि-अस्वामि-राहस्य-श्रीनिवाश-माधवदव-उज्वल-भास्करमिश्र-भरतस्वाम्यादि विरचित वेदभाष्ये,
पाणिनीय व्याकरण, विशेषत उणादि, त्याची वृत्ति, गीरस्वामि-अन्ताचार्यादिकृत निष्पण्ड्याख्या, भास्कराजीय व्याकरण, भल
नयनीय, निखिलप्रदमस्कार यांचा उल्लेख केला आहे

दवराज्यज्ञाने केवळ निष्पण्डु काण्वावरच टीका लिहिली आहे तथापि त्याने ऋग्वेदामधीलहि अवतरणे सर्व शब्दांत
दिल्ली नाहीत व 'वचन धाधावयांचे आहे' ('निगमो न्येयणीय') ही पुस्तिका त्यास अनेक शब्दास जोडावी लागली आहे
तथापि त्याने बऱ्याच विस्तृत प्रमाणावर वैदिक वाक्ययाचा आपल्या टीकालेखनात उपयोग केला आहे.

निष्पण्डु च सस्मृत मापाकोश-वैदिक निष्पण्डु व पुढील सस्मृत भाषेचे कोश यांची तुलना केली असता फक्त
'महानुत्पत्ति' या बौद्ध कोशासारख्या काही कोशांचेच वरील निष्पण्डुची साम्य दिसते परंतु उत्तरकालीन कोश व निष्पण्डु
यामध्ये फार अंतर असून त्यांचा निष्पण्डुची फारसा सगंध असावा असे वाटत नाही त्याप्रमाणे जसे वैदिक निष्पण्डु हे विशिष्ट
प्रवाशी संवद असे आढळतात व विशिष्ट प्रवासीलव शब्दांचा समग्र वस्तुतः (अथर्वनिष्पण्डु निगमपरिशिष्ट १०) तसे सस्मृत
कोश हे विशिष्ट प्रवाशी संवद असलेले आढळत नाहीत तरी काही शब्दांचे अर्थ विशिष्ट प्रवासीलव वचनात अनुसरून दिलेले
आढळतात तरी विशिष्ट प्रवासीलव शब्दास अनुसरूनच एखाद्या कोश शास्त्रज्ञ आहे, असे आढळत नाही तथापि हे कोश म्हणून
केवळ शब्दांच्या याद्याच नसून त्यात इतरहि माहिती उद्धृत केलेली म्हणून म्हणून आढळते निष्पण्डुमध्ये नामे व अण्वर्थे,
याप्रमाणेच धाद्वि सगृहीत केलेले आढळतात परंतु कोशामध्ये फक्त नामे व अण्वर्थे यांचाच समग्र केलेला दिसून येतो यावरून
नामपारायण आणि धातुपारायण अथवा कौशिक आणि धातुपाठ अशी विभागणी पूर्वीच झालेली असावी असे दिसून येते निष्पण्डुची
रचनागण असून कोशाची रचना परमय असते व बहुधा ती अनुष्टुप् छंदत आढळते म्हणून म्हणून आर्यादि दिसून येतात, व अग्नि
धानतलमाला या कोशात तर अनेक प्रकारची वृत्ते आढळतात तोच निष्पण्डुची रचना वैदिक शब्दांच्या अर्थनिश्चय करण्याकरिता
केलेली आढळते तर कोशाचा मुख्य उद्देश जरी शब्दार्थानेच विवरण करण्याचा असला तरी पुष्कळांश कोशात केवळ महत्वाचे
अथवा क्वचित योजले आणारे शब्द सगृहीत केलेले असून त्याचा उपयोग मुख्यत कर्त्रीकरिताच असावा उदा० 'कवीना हित
काम्यया' (धनजय) 'कवीना सुखदेते' (धरणीकोश) 'कृपासुपत्य सदा कवीना' (मधेश्वर), 'कवे शीघ्रकवित्वाय' (श्रीप्रयो
पिनी) 'कविकटमृणाल' (हलायुध), 'सवितीना मृणसत्कवीना' (वैजयंती) इ० अभिधानकोशांचे ज्ञान हे एक काम्याभ्यासाचे
अग्न समजले जात असे याप्रमाणे कोश हे निष्पण्डुन रचना, स्वरूप व द्रव्य या तिन्ही बाबतीत भिन्न होते असे दिसून येते तसेच
त्यामध्ये कागचेहि बरेच अंतर दृष्टीस पडते अमरकोश तयार झाल्यानंतर पूर्वीचे कोश बहुतेक सर्व मागे पडून नष्टप्राय झाले
असावे, व अमरकोशापूर्वीच्या कोशांचा आपणास कोठे कोठे आलेल्या उदाहरणाने व त्यांच्या अपरिपक्व स्वरूपावरून मान धोष
होतो (शाश्वत-हलायुध)

सस्मृत भाषेत पूर्वी शब्दकोशास कोश अभिधानकोश नाममाला, नामपारायण (धातुपारायण यांच्या उल्लेख) व
निष्पण्डु (निष्पण्डु निष्पण्डु, जैन प्राकृत निष्पण्डु) इत्यादि नामे आढळतात सायणाचार्यांनी आपल्या ऋग्वेदभाष्यात एका
ठिकाणी निष्पण्डु शब्दाने एकाथैवाचक शब्दांच्या समूहाचा बोध हातो असे म्हंटले आहे 'एकाथैवाचिना पर्यायशब्दानां संपो
यत्र प्रायणापदिश्यत सत्र निष्पण्डु शब्द प्रसिद्ध, सादृशेपु अमरसिंह-वैजयन्ती-हलायुधादिषु दस निष्पण्डव इति व्यवहारात् ।
(ऋग्वेद-गणपत वृष्णाजी प्रत सायणभाष्य-उपोद्घात पृ ३३)

निष्पण्डु शब्द दक्षिणेकडे विशेष प्रचारात आहे व वैजयन्ती कोशाचा कर्ता आपल्या कोशास प्रशस्तीमध्ये वैजयन्तीनिष्पण्डु
असे म्हणतो व साप्रतहि दक्षिणेकडे ध्याव्या यादीमध्ये सर्व कोश निष्पण्डु या सदराखाली नमूद केलेले आढळतात परंतु निष्पण्डु
शब्दाने वैदिक कोशाचा बोध हातो व सध्या निष्पण्डु हा शब्द विशेषकरून वैदकीय कोशास लावलेला आढळतो उदाहरणार्थ
घनन्तरनिष्पण्डु, निष्पण्डुशाप, रागनिष्पण्डु इ०

सस्मृत शब्दकोशामध्ये मुख्यत आपणास दोन वर्ग आढळून येतात-एक एकाथैवाचक किंवा समानार्थैवाचक शब्दांचा
म्हणजे ज्या शब्दांचा एकाच किंवा सारखा अर्थ आहे असे शब्द एकत्र देणारा व दुसरा अनेकार्थैवाचक किंवा नानार्थैवाचक म्हणजे
ज्या एकाच शब्दाचे अनेक अर्थ होतात ते सर्व अर्थ एकत्र देणारा तथापि अशा तऱ्हेने अगदी एकमेकापासून स्वतंत्र असे कोश
फारसे उपलब्ध नाहीत व पहिल्या प्रकारच्या बहुतेक मन्त्रांच्या कोशात (अमर, वैजयन्ती) नानार्थैवाचक शब्दहि एखाद्या

प्रकरणत किंवा परिशिष्टरूपाने दिलेले आढळतात हेमचंद्राने मात्र पहिल्या प्रकारच्या शब्दाचा समग्र 'अभिधानचिंतामणि' या कोशात व दुसऱ्या प्रकारच्या शब्दाचा समग्र 'अनेकार्थसंग्रह' या नावाने स्वतंत्र केला आहे

अमरपूर्व कोशाकार—आता अमरसिंहापूर्वी कोणते कोशाकार होऊन गेले ते पाहू अमरसिंह आपल्या कोशाच्या प्रस्तावने पूर्वीच्या कोशाकाराचा उल्लेख करीत नाही तर केवळ 'समाहृत्यान्यतन्त्राणि' असे म्हणतो म्हणजे पूर्वीच्या कोशाचा याने उपयोग केला होता एवढेच दिग्दर्शित करतो तथापि अमरकोशावरील टीकेमध्ये काही जुन्या कोशाकारांची नावे आपल्यास आढळतात या जुन्या कोशाकारांपैकी काय हा सर्वात जुना असावा याच्या कोशाचे नाव 'नाममाला' (हे कदाचित सर्वसामान्य नावहि असू शकेल) असे होत कारण काव्यालंकारवृत्ति (१३,६) व काव्यानुशासन (६१६) यांमध्ये जे "नाममालाप्रतीक" उल्लेखिलेले आढळते ते काव्याचे असावे असे मल्लकवीच्या आधाराने मंडेंद्रसूरीने विधान केले आहे अमरसिंहापूर्वी होऊन गेलेला काव्यायन व हा काव्य हे एवच असावे काव्य आणि काव्यायन याचा अर्थ कोशाकार एवच देतात तसेच क्षीरस्वामीने आपल्या टीकेमध्ये मुनि म्हणून ज्याचा उल्लेख केलेला आहे तो काव्य किंवा काव्यायनच असावा असे प्रो. क्षकारिया म्हणतात परंतु रा. कृ. गो. ओक आपल्या क्षीरस्वामीकृत टीकायुक्त अमरकोशीच्या प्रतीत मुनि हा व्याधि असावा असे मत देतात

"धन्वतरिनिपट्ट" या वैयकीय कोशाचा कर्ता धन्वतरि हाहि अमरसिंहापूर्वी होऊन गेलेला असावा. कारण धन्वतरीच्या पुढा अमरसिंहाने दाखविल्या आहेत असे क्षीरस्वामी आपल्या टीकेत म्हणतो तसेच क्षीरस्वामीने वारंवार उल्लेख केलेला भागुरि हाहि त्याच्या मताप्रमाणे अमरसिंहापूर्वी होऊन गेला असावा हलांजुनने भागुरीचा प्रमाण म्हणून उल्लेख केलेला आहे (१०) याच्या कोशाचे नाव "त्रिकाड" होते, असे रायमुकुट म्हणतो व त्रिकाड नावाच्या प्रदाचा उल्लेख अमरानेच आढळतो प्रत्यक्ष अमरकोशाचाहि त्रिकाड अथवा त्रिकाडी या नावाने उल्लेख केलेला दृष्टीस पडतो (उदा. पुरोसम-त्रिकाडशेष) अमरसिंहाने आपली त्रिकाडात्मक वर्गीकरणपद्धति कदाचित् भागुरीपासून घेतली असावी ऑपट्टेच्या म्हणण्याप्रमाणे भागुरीचा त्रिकाडकोश दक्षिणहिंदुस्थानात अद्यापि उपलब्ध आहे (ऑपट्टे संस्कृत ग्रंथ यादी १४७९०). तसेच रति अथवा रतिध्वज आणि रभस अथवा रभसपाल हेहि अमरसिंहापूर्वी होऊन गेलेले असावे, असे म्हणतात

कोशद्वय व पुढीलच याच्या म्हणण्याप्रमाणे अमरसिंहाने आपल्या आधारप्रयात रभस याचा उल्लेख केला असावा. वररुचि या वैय्याकरण व कोशाकाराचाहि अतर्भाष काही टीकाकार अमरसिंहाच्या आधारप्रयात करतात व रायमुकुट याच्या म्हणण्याप्रमाणे "लिंगविशेषविधि" या वररुचोच्या तज्ञाचा उल्लेख तन्त्र या शब्दात अभिप्रेत असावा परंतु प्रत्यक्ष अमराने याचा उपयोग श्रितपत केला असेल हा स्वतंत्र प्रश्न आहे

वाचस्पति हाहि एक प्राचीन कोशाकार असावा याचा उल्लेख पुरुषोत्तमदेवाने आपल्या "हारावली"च्या अखेरीस केला आहे तसेच हेमचंद्राने आपल्या अभिधानचिंतामणीवरील टीकेच्या वारंभी केला आहे वाचस्पतीचा आधार यादवप्रकाशाने आपल्या "वैजयंती" कोशाकृतिहाहि घेतला असावा त्यातील कोश वैजयंती कोश वगडून इतर सर्व कोशापेक्षा मोठा व अधिक माहितीने भरलेला असा असावा

विक्रमादित्य (कदाचित् साहसाक) व बोपालित (बोपालित ? पट्टोशसंग्रहात बोपालित असे रूप आढळते) याचा आधार हलांजुनने घेतलेला आहे हेहि दोन जुने कोशाकार दिसतात

व्याधि हाहि नि रायय एक प्राचीन कोशाकार असावा. याचा "लिंगानुशासन" या नावाचा एक ग्रंथ असून त्याचा अभिधानचिंतामणि टीकेच्या प्रस्तावनेमध्ये हेमचंद्राने एक महत्त्वाचा आधारग्रंथ म्हणून उल्लेख केला आहे पुरुषोत्तमदेवाने आपल्या हारावली कोशाच्या अखेरीसहि याचा निदर्श केला आहे आणि वैजयंतीसार यादवप्रकाश यानेहि यदुर्भा याचा उपयोग केला असावा व्याधि व विध्यवासी हे यदुर्भा एवच असावे ह्याचा ग्रंथ बराच मोठा असावा यामबौद्धग्रंथांचे घागळे ज्ञान असावे, हे त्याने बीतीत जातघाचा उल्लेख केला आहे यावरून दृष्टीस पडते

हुंग हाहि एक जुना कोषकार दिसतो याचा दुर्ग या नावाशी नहमी घोंटाळा करण्यात येतो उत्पत्तिनी, शब्दाणव व सारागणव या कोशाचा उद्देश हारावली व मेदिनी कोशात आढळतो उत्पत्तमाला म्हणजेच उत्पत्तिनीकोश असावा काममुद्रावरील आपल्या टीकेमध्ये यशोधर, अभिधानकाश म्हणून उत्पत्तमालादि अने निवचण करतो उत्पत्तमाला हा कोश दक्षिणहिंदुस्थानांत अद्यापि अस्तित्वात असावा असे ऑपट्टेच्या यादीवरून दिसते (१६१ ४१०९)

हारावलीत खालील श्लोक आढळून येतो (७ २७१, सुट्टे १८८९ हारावलीकोशग्रंथ १०३) "ग्रंथांगीव उत्पत्तिनी सारावली इत्यपि । याचा वाचस्पतिप्रादिक्रिमादित्यनिर्मिता ॥" याचा अर्थ असा स्पष्टा इदं वी, साक्षांगव हा धान स्पीचा, उत्पत्तिनी व्याधीचा व सारावली विक्रमादित्याचा होय उत्पत्तिनी हा व्याधीचा आहे शावदत अमरानाचा पुत्रावा

आढळतो आपल्या वाक्यकल्पनाश्रुतिपरिमलात दोन टिकाणी उत्पत्तीनींतील अवतरणे घेताना तो 'व्याद्विज्ञोत्पत्तीनामध्यात्' असे शब्द घालतो याविरुद्ध अमरावर टीका कर्तान् (५२) रायमुद्र हा उत्पत्तीनी व व्याडि यांचा भिन्न संबंध दाखवितो. 'निकाण्डोत्पत्त्यादीनि नाममात्रतन्त्राणि व्याडिबन्धमादिप्रणितानि लिङ्गमात्रतन्त्राणि ॥' तथापि लिङ्गानुशासन हे व्याद्विज्ञ आदि अशी काही खरीखोटी समग्रतः प्रचलित आहे, तिला उद्देशून रायमुद्राने अंगे लिहिण्याचा समभव आहे

शब्दार्णव हे वाचस्पतिकोशाचे दुसरे नाव आहे याचा पुरावा असा देतो येईल की, अमर १, १, २२ वर टीका करताना रायमुद्र 'सौरिरीषवत्स दैत्यारिष्विष्वक्तेनजनादेना ॥' हे शब्द शब्दार्णवांतील असल्याचे लिहितो परंतु रामनाथ आपल्या त्रिकाण्डविवेकात तेच शब्द वाचस्पतिकोशातील अवतरण म्हणून देतो

कोशारचना—प्रस्तुत उपलब्ध असलेल्या कोशांकरे बळग्यापूर्वी कोशरचनेसंबंधी जरूर ती माहिती सांगितली पाहिजे, कोशाचा उपयोग करण्यापूर्वी त्यांची-विशेषतः नानार्थकोशाची-रचना कशी असते हे समजावून घेणे अगत्याचे आहे बहुधा त्या त्या कोशातील विषयाचा अनुक्रम व त्यातील शब्दार्णव लिखाण वगैरे संबंधी माहिती प्रस्तावनेत म्हणजे परिभाषांतून देण्याची कोशकाराची बहिष्काट आहे शब्दकोश समजण्यास या परिभाषांचा उपयोग किडीसारखा होत असतो

समानार्थ अथवा एकाच कोश बहुधा विषयवारी इच्छेले असतात यांतील पुढील भागांची गुन्ना लहान लहान कोशा बरोबर करता येईल उदा अमरसिद्ध आपला शब्दकोश तीन काण्डांत विभागतो प्रत्येक कांडात पुन्हा बरे केलेले असतात पहिल्या कांडात स्वर्ग, देवता, देवशत्रु जलनर व जलवन्स्पनीकृति शब्द सांगितलेले आहेत दुसरे कांड सर्वांत माडे आहे त्यात धृष्टी, चार वर्णे व त्यांचीं कर्मे यांसंबंधी शब्द दिले आहेत तिसरे छायात्मक कांड त्यात विशेषैकल्ल मिश्रशब्द, व तीन परिशिष्ट आहेत दुसऱ्या सर्व एका कोशातून हाच किंवा अगदी याचसारखा अनुक्रम आढळतो विशेष साध्यासारखे इतकेच की, ज्या विषयाला अमराने भट्टीच काढि खर्ची घातली आहेत त्यालाच हलायुगने अभिधानरत्नमालेत चार, यादवाने वैजयंतीत पांच व हेमचंद्राने अभिधानचिंतामणीत सहा अशीं काढि खर्ची घातली आहेत

एकाचवाचक शब्दाचा अनुक्रम वर्णानुसार देण्याची पद्धति आढळत नाही फक्त नानार्थकोशातून ही पद्धति आढळते ती बुद्धा लुप्त्या काळांत नाहीच तथापि यात काही कमोपमा आहे असे नाही कारण कोदाचा उपयोग अर्थप्रतिपादनाकडे नव्हे तर महत्त्वाच्या व विरल सापडणाऱ्या शब्दांचे समूह तोंडपाट कल्प्याच्या कार्या होत अस शिवाय केवळ विषयवारी रचने व्यतिरिक्त आणखी एक बाब लक्षात घ्यावच व अत्यंत प्राचीनकाळापासून प्रचारात असलेले असे रचनातत्त्वहि आढळून येते ते अंगे की, एकाच किंवा अनेकांचे शब्दांच्या स्पर्णीकरणाचा विस्तार असा असेल त्याप्रमाणे म्हणजे मुख्य विषयाला लागणाऱ्या समानार्थक शब्दांची संख्या किंवा एका शब्दाचे जे निरनिराळ अर्थ असतील त्याची संख्या किंवा थोडक्यांत सांगायार्थ म्हणजे विषयविवेच नाचा विस्तार असा असल त्याप्रमाणे-त्याचा अनुक्रम द्यात असा उदा हारावलीत स्पर्णीकरणाच्या विस्तारावरून शब्दाचा अनुक्रम दिलेला आहे प्रथम पूर्ण श्लोकांची स्पर्णीकरणे नंतर अर्धश्लोकांची व नंतर पादस्पर्णीकरणे (द्वावसकोशाप्रत ७) प्राहृत कोश 'पादलक्ष्मी' (इ स १७२) यात बुद्धा यात्राप्रमाणेच म्हणजे प्रथम 'एक गाहा, नंतर गाहद व नंतर गाहाचलण ५-विस्तारस्थी, स्पर्णीकरणे अनुक्रमाने दिली आहेत

नानार्थकोशातूनहि विषयविस्तारानुक्रम अनुक्रम धरण्याची पद्धति यापेक्षा अधिक प्रमाणात आढळते सर्वांत मोठी वर्णने प्रथम व नंतर लहान लहान असा नियम आढळतो उदा शाश्वत कोश अनेकांचेव्यतिरिक्त, हारावलीतील नानार्थकोशविभाग व अजयकपा (यात १,४ श्लोकांची वर्णने बुद्धा आढळतात) याचे विरल धरणीकोशात लहान वर्णने आणी दिलेली आहेत 'पादे पादद्वये श्लोकरेकार्थसमुच्चय ॥' जे कोशकार अनेकार्थशब्द अर्थसंख्येच्या अनुक्रमाने देतात, त्यांना तसे करण्यात असा एक फायदा मिळतो की, जे शब्द अर्थाने, व्युत्पत्तीने अगर दुसऱ्या काही कारणाने परस्परार्थी सवध असतात ते सर्व एका टिकाणी आणता येतात उदा शाश्वत १४६ 'हुताग्ने निदानाथ सहस्रविरणे तथा । तमोमुद समौ दृष्टौ विरोचनतमोपदौ ॥' याचे उलट अमराने अलक्ष्यजनानुसार शब्दांचा अनुक्रम लावल्याने त्याला तमोमुद, विरोचन व तमोपद हे शब्द तीन निरनिराळ्या आर्गां वर्णने लागले आहेत धरणीकोशासंबंधी सांगणाऱ्या त्याच्या प्रस्तावनेतील सातवा श्लोक यथे लिखा म्हणजे पुरे या श्लोकात विषयां सत्ता स्पष्ट निरत आहे 'क्वचिदर्थो विषयार्थो लिङ्गार्थेत्यादुरोधत । यथेह भोगिभोगिभ्योभेया विवरतन्त्रयो ॥' अक्षराख्येनुसार शब्दानुक्रम न्यात दिलेला आहे अशा याचबद्दल वैजयंतीच्या नानार्थविभागात विषय विस्ताराचे (विषयाक्षरा) अनकार्थ शब्द पाच निरनिराळ्या विभागात घातल आहेत (पान २६९, २७२ २७४, २७६, २८०, उदा 'वृक्षेष्टी शिवईयगगामा' २७०, २)

कोशातील एकार्थवाचक शब्द अथवा नानार्थवाचक शब्दाचे अर्थ ज्यावेळीं अमुक एका श्लोकविभागांत घालण्याचे असतात त्यावेळीं जागा सिक्क असल्यास ती खालीलसारख्या शब्दांनी भरून काढतात 'मत्, मता, मतम्, ह्यात्, भवेत्, उच्यते, इति' कथ्यते सन्नि, प्राहु सन्त, प्रचक्षते प्राज्ञा वगैरे ज्या शब्दांना अर्थ वाचण्याच्या शब्दा 'ध्वनि,' 'आख्या,' असा शब्द जोडतात, उदा उणा. सु १३० २ वर उज्ज्वलसूत - "मा शब्द", शाश्वत ६६ प्रतिसरध्वनि, ३६ करणाख्या शाश्वत व हलायुध यांच्या प्रगत हे वाच्यार आटवून येते एकार्थवाचक शब्द किंवा अर्थ याची सख्या नमूद करण्याचाहि एक प्रगत दृष्टीस पडतो, उदा 'नय' अमर ३ ३, १४९, १९४ शाश्वत, २०० हलायुध १.६६, १४९ पचस्वयेषु शाश्वत ६६ 'हरयो दश' हला ५ ७० वगैरे शाश्वत व हलायुधामध्ये अनेक उदाहरणें सापडतात अनेक कोशकारांना एका शब्दाचा अर्थ देण्याकरिता सवध मार्गचेच्यावाङ्मये लागतात उदा शाश्वत १२१, हलायुध १.९० या पाह्याळपद्धतीचे अवशेष अर्थाचीमाग्या प्रभातुर्हि दिसून येतात सामान्यतः असा नियम बाधता येईल की, शब्दार्थ देण्यात जितका पाह्याळ अधिक तितका तो कोशकार अधिक प्राचीन असला पाहिजे

अमरसिद्धप्रमुख अनेक कोशकारांनी विवेचनाची मर्यादा अमुक एक श्लोकविभागावर ठरवावयाची हे तत्त्व सोडून देऊन विषयाची माडणी थोडक्यात कशी करता येईल याकडेच लक्ष दिलेले आहे व तमें करण्यात त्यांना यशस्वि आलेले आहे याद्व व हेमचंद्र हे पादपुराणार्थक शब्द कमी करून टाकण्याचे बाबतीत सर्वांत पुढें गेलेले आहेत सक्षेप वर्णनांचे एक मोठें साधन म्हणजे समानार्थक शब्द व शब्दार्थ एका समासात देणें हे होय उदा "आकाशविहायसी" (अमर), "पवित्र कुशप्रतयो" (शाश्वत), दशदासी (हलायुध) नानार्थकोशातून एकोपेवद्ध समास फार दृष्टीस पडतो ज्या शब्दाचे दोन अर्थ असतील ते प्रथमेच्या द्विवचनात, तीन अगर अधिक अर्थ असतील ते प्रथमेच्या अनेकवचनात व त्या शब्दाचे अर्थ त्या त्या विगचिचवना सहित द्वयसमासात घातलेले असतात "गणा प्रमयसख्यौघा प्राचाणी पवेतोत्पली" (वैजयंतीच्या नानार्थविभागातून) शाश्वत (५६५-६२७) वगैरेतून हे एकदोष पुष्कळच आढळतात अमरांनी शब्द व अर्थ याधिनाय त्याचीं लिंगेहि दिलेली आहेत त्यानें पूर्वपद्धति सोडून देऊन जेथे एखाद्या शब्दाचे सर्व अर्थ एकलिणीच असतील त्या ठिकाणीच फक्त एकोपाचा उपयोग केलेला आहे उदा० "सुलभत्वावनिमिषौ" किंवा "सुध्रावणी नभसी" असें न म्हणता "नभ ख धावणे नभ" (शाश्वत ६३०) प्रमाणे शब्दाची पुनरावृत्ति असें म्हटले आहे याधिनाय समानार्थवाचक शब्द जेव्हा एकलिणी असतील तेव्हाच त्याचा समास केला जातो. उदा "स्वर्गनाकनिद्रिदनिद्रिशालया" (सर्व पुष्टिणी शब्द) याविषयीं आपली जास्तीकमी माहिती अमरकोशाच्या टीकाकारांनी दिलेली आढळते

एका शब्दाचे अनेक अर्थ निरनिराळे न सांगतां समासपद्धतीनें सांगितल्यासुद्धे चुका व गिरसमस्तुती यांना जागा रद्दात असे उदा हे समास पदा " (सुधा) गङ्गेष्टिकास्तुदीर्घापीयूषेषु, " (शाश्वत), " (वरी) मध्यमरतोर्मिजीर्गत्वगृह्णदासु " (वैजयंती), " (निमित्त) हेतुचिदागन्तुदेवादेशपर्वेषु " (त्रिका) यापैकी इष्टित्या समासात गङ्गेष्टिका हा एक शब्द कीं गगा व इष्टिरा (वीट) असे दोन शब्द समजावयाचे याबद्दल खराय राहते तथापि ही समासपद्धति त्याज्यहि समजत असल असें आपणास प्राचीन काळीहि आढळते अजयकोशातील प्रस्तावनेत प्रयत्नानें असें म्हटले आहे की, "तीन अर्थोपर्यंतच मी द्वयसमास करून बद्दवचन दिलेले आहे चार अगर अधिक अर्थोचा समास केलेला नाही" " (निवेद बद्दवचन कृत न चतुरा रिधु।) यावरून अजय जेव्हा सुध्रावग्टेष्टिकापूर्णस्तुष्टीषु " अने लिहितो तेव्हा त्या ठिकाणीं गङ्गा व इष्टिरा असे निरनिराळे शब्द घेतां येत नाहीत हे उघड आहे असे

जे शब्द समानार्थक नाहीत ते एकमेकापासून वेगळे करता यावेत व त्यांचा अनेकार्थप्रमाणे अर्थ लावून नये म्हणून दोन साधनांचा उपयोग करित असा ठिकाणीं अव (अयो) व तु (आप्ति पुनर्) हीं अव्ययें योगीत ज्या शब्दाच्या पूर्वी अथ असेल किंवा ज्याच्या मागून तु येईल तो शब्द पूर्वशब्दाबरोबर घेता आमा नय "त्वन्तापादि न पूर्वभा" (अमर), "न पूर्व शब्दभागप्रयुक्तस्त्वन्तमयादित" (वैजयंती), "त्वन्तापादि न पूर्वयो" (हमधर) एका विषयाला द्राविक जागा पुढत असेल म्हणजे त्या विषयाचा आरंभ व समाप्ति श्लोकाच्या पादादभाबरोबर अथवा पादमसारीबरोबर जुळत असेल तर तेथे स्वाभा विपर्यये विरामचिन्ह अमर्गेच तर्वाच अथ व तु ही एक तःहेची कृत्रिम विरामचिन्हे होत. ही पद्धत कदाचित् अमरसिद्धानें प्रथमच उपदोगान आपली असेल

नानार्थकोशातून अगा एह नियम आढळतो की, अनेकार्थवाचक शब्द प्रथम व त्यानंतर त्याचे अर्थ दिलेले असतात विषयोच्चार्या प्रस्तावनेत (२०) अने म्हटले आहे - "नानार्थ प्रयमान्तोऽत्र सर्वत्रादौ प्रदर्शित । सत्यमन्यतोऽत्र शास्त्रयु वर्तमान मुनित्तिल ।" मेदिनीकोशाची (११) परिभाषा जवळ जवळ याच धर्मात दिलेली आहे अनेकार्थप्रदान (२) हेमधर लिहितो - "उद्देश्यवचन पूर्व पद्यादर्थप्रकारानम् ।" इति । "विषय मूचे प्रमापति" असा प्रयोग कगीत (त्रिकाडसोपात मुपत्तं हा

आढळतो, ३, ३, १६७) नंतर फक्त "प्रजापतिर्विधी भूपे" (विधकोश) असे आढळते अमरकोशात व वैजयंतीत हा नियम आढळत नाही तथापि या व इतर कोशांतून अनेकार्थवाचक शब्द वर्णानुक्रमाने लावल्याने असल्या पुढा होत नाहीत नंतरच्या कोशकारांनी-उदा हेमचंद्राने-वर्णनपद्धतीत अधिक सक्षिप्तता आणली इतकेच नव्हे तर गैरसमजुती राहू नयेत म्हणून विशिष्ट साधनें उपयोगात आणितं तशांतूनहि नवीनार्थ त्यांचा अर्थ लावण्यात, सुवा केल्या आहेत, त्याचीं कारणे परिभाषाकडे दुर्लक्ष, टीकांचा अभाव व सदोप हस्तलिखिते व प्रकाशनें हींच अमली पाहिलेले नंतरच्या कोशकारांनीं जुने कोश वापरताना चुका केल्या असणे समजनीय व साहजिक आहे त्यांचे टीकात्मक परीक्षण पुढें होणे जरूर आहे मध्या हे काम होणेच मुश्किलीच आहे कारण काही काही महत्त्वाच्या कोशांचे विश्वासार्ह पणतीने प्रकाशनहि अजून झालेले नाही

नानार्थशब्दकोशाची वरील वर्णनात आलेली अशीं काही विशिष्ट लक्षणे मोडक्यात सांगितली पाहिजेत वर्णनपद्धती विषयी सांगायलाचें म्हणजे अगदी प्राचीन ग्रंथात अनेकार्थवाचक शब्द व त्याचे अर्थ एकमेकांनवळ प्रयमाविभक्तीत (किंवा 'विदुः कृष्णा पिप्पली द्रौपदीमपि' शाश्वत २८ अशा ठिकाणीं द्वितीयें) ठेवित असत असे वाटते असे करताना अनेकार्थवाचक शब्दाची पुनरुक्ति करण्याची चाल होती उदा "यल शनितवैल सैन्य बल स्थौल्यम्" बगैर शाश्वतात (६२८-६३५) अशी पुनरुक्ति पुष्कळच आढळते इतर ठिकाणीं हि असली शास्त्रादि अथवा पुनरुक्ति कार येते उदा प्राचीन जमलेल्या अनेकार्थव्यभिचमजरीत तिच्या उपयोग केलेला आहे अनेकार्थवाचकाची पुनरुक्ति अनेकार्थवाचक अनुसूच दान्द होय हे दाखविण्याकरिता करीत हे उपाय आहे ज्या ग्रंथ-तून अनेकार्थवाचक शब्द व त्याचे अर्थ प्रयमाविभक्तीत एकमेकांनवळ दिलेले असतात व शब्दाचा अनुक्रम वर्णानुक्रम बघेरेहि नसतो अशा ग्रंथात या गोष्टीची जरूरी भासते शाश्वतात (६३२) जर "क्षीरमभ्यु पय क्षीरम्" असे न लिहिता "क्षीरमभ्यु पय" इतकेच लिहिले असत तर कोशकारांच्या मनात कोणत्या शब्दांचे स्वगीकरण करावयाचे हातें याविषयी तसाय उत्पन्न झाला असता परंतु हा प्रश्न अमरकोशातील "वणिकपथ पुर वेदो नियम" या उदाहरणाच्या बाबतीत समजतच नाही येथे निगम हा अनेकार्थवाचक शब्द होय कारण अमर हा अन्त्यव्यजनानुसार शब्दानुक्रम देतो व वरील अवतरण "म-यन्त" विभागां तील आहे तथापि अनेकार्थवाचक शब्द निरनिराळ्या रूपात म्हणजे निरनिराळ्या लिंगी बगैरे असताना त्यांचे अर्थ सोप्या रीतीने सांगायलाचें असल्यात ही सुक्ति अवलंबिता येते उदा 'सदा मास सहो चलम्।' (शाश्वत), 'सहो बल सा मास' (अमर) अर्वाचीन कोशकार एक लिपिभेद दाखविण्यापुरताच शब्दानुक्रमीचा उपयोग करतात उदा मंहेभराचा विषकोश २३ 'स्पष्टाय लिपिभेदाय वाच्य पुनरुक्ता।' त्याचप्रमाणे धर्मादास "स्पष्टाय लिपिभेदाय त्विदावृत्तिरिष्यते।" अजयपालाचे शब्द या पेशाहि निश्चित स्वरूपाचे आहेत "विना लिपिविरोधेन नैवान् पुनरुक्ता" तसेच मेदिनीकार "वाच्यवृत्तिरिष्यते"

अनेकार्थवाचक शब्द व त्याचे अर्थ जवळ जवळ देणे हीच सर्वांत जुनी वर्णनपद्धति समजरी पाहिजे, कारण ती सर्वांत स्वाभाविक आहे तथापि उपलब्ध जमलेल्या अति प्राचीन कोशांतून अनेकार्थवाचक शब्द पुष्कळदा सप्तमीत दिलेले आढळतात या पद्धतीत अर्थ अधिक स्पष्ट होता यात शका नाही व अनेकार्थवाचक शब्दाची पुनरावृत्ति (प्रथमेची रूपे निरनिराळी असतील तेवढ्या बाबतीत सोडून) करण्याचे कारणहि रहात नाही असे वाटताना हि प्रथमेची समानरूपेहि जेथे पुनरुक्तांरित आढळतात (उदा "परिमह परिजने शपथच परिमह।" शाश्वत ३१) तेथे स्थाना पूर्वकडीच्या विरथेच अवधेपांवीं तून दुसरी निमत देता येत नाही नंतरच्या कोशकारांनी अनेकार्थवाचक शब्द प्रथमेत व त्याचे अर्थ सप्तमीत अवा नियम केलेला आढळतो (विध २२६, मधु देवा-"नानार्थ प्रथमान् स्वात्मस्वरूपान्ते तु वन्ते।") अजयपालाने हा नियम कडक रीतीने पाळला आहे, हेमचंद्राने तसा पाळलेला नाही, अथात त्यामुळेच केवळ त्याच्या अनेकार्थकोशात बमोपणा आलेला आहे असे नाही

दान्दरचण करताना काही तत्त्वे-महत्त्वेक सर्व तत्त्वे-एकाच वेळी पाळलीं आढळतात एकाच शब्दाकरितातून आढळणारा जो विषयविस्तारापुष्प शब्दानुक्रम ह्याविषयी पूर्वी लिहिलेच आहे या आद्यतत्त्वाखेरीज आणखी सांगील तत्त्वे नमूद करता येतील

वर्णानुक्रमाने रचना करणे, मग ती अन्त्यव्यजनानुसार अथवा, प्रथमवर्णां (स्वर अथवा व्यन्नास) अनुमरून अमो किंवा एकाच वेळी अन्त्यव्यजन व प्रथमवर्ण या दोहोपुमार जमो सर्वांत जुनी पद्धति अन्त्यव्यजनानुसार रचना करण्याची होय अमरकोशातील नानार्थवर्णन (३.३) हे एकच तत्त्व अनुसरलेले आढळते

याठिकाणीं लक्षांत घेण्यासारखी अशी एक गोष्ट जाह की, काही कोशकार मध्यपुनो न वर्णमालेम प्रमाण मानतात म्हणजे हा हे महतीच्या वर्णमालेच्या शेकडो भागांनी एक निराळे अथार समजतात उदा निधप्रकाश व मगकोश यांतून 'अक्ष' सारखे शब्द 'यान्त' स्थाली न पाहता ते 'हान्त' नंतरच्या एका निराळ्या सदराखाली 'हान्त' वर्णांत सोपिले पाहिजेत

प्रथमवर्णानुसार शब्दरचना वैजयन्ती, देशीनाममाला व अजयकोश (यात क्ष ने आरंभ झालेले शब्द दोवर्दी आहेत) यातून आढळते एकाच वेळी अत्य व्यजन व प्रथम वर्ण या दोहीनुसार शब्दरचना—उदा जिवाडशेपातील नानार्थेवर्ग, अनेकार्थे सप्तह व मेदिनीकोश यातून आढळते वर्णानुक्रमाने शब्दरचना करण्याचे वाचर्तीत भारतीय त्यावेळीं कासे पुढे नेलेले दिसत नाहीत म्हणून प्रथमाक्षरानुसार शब्दरचना करताना त्याचे पुढील स्वर किंवा व्यजने याबद्दले लक्षा दिले जात नाही उदा अजयकोशात एकामागून एक “गो, गौर, गुह, गुण, ग्रहण, गर्धने, ग्राह, गव्य, गोधा, ” अथे शब्द येतात फक्त अनेकार्थेसमूह, देशीनामाला व मेदिनीकोश एवढेच या वाचर्तीत अपवाद आहेत या कोशातून स्वरम्माकडे म्हणजे प्रथम व्यजनपुढे जोडून अगर निराळ्या येणाऱ्या स्वरमाकडे दिले लक्षा पुरविलेले आढळते उदा अनेकार्थेसमूहात (१ १७४-१७८) ‘तृ’ ने सपणारे व ‘पृ’ ने आरम होणारे शब्द खालील क्रमाने दिलेले आहेत—पक्ति, पक्ति, पति, प्राप्ति, पित्तव, पीत, पीति, प्रीति, पुस्त, प्लुत, पूर्त, प्रपत्, प्रेत, पीत प्रीत

शब्दाच्या अक्षरसंख्येनुसार त्याचा अनुक्रम ठेवण्याचाहि प्रथात फार आढळतो अमरकोशात हा नाही याविषयी लक्षात घेण्यासारखी गोष्ट अशी की, दादटचे व्यजन असणाऱ्या शब्दात ते व्यजन विश्व व मेदिनीकोश (धरणीकोशातहि) पूर्ण अक्षरा प्रमाणे धरतात उदा ककुम् (विध) न्यक्षरी शब्दाखाली सापडतो व यक्षराज्चतुरक्षराखाली सापडतो

वैजयन्तीत अक्षररूपा व प्रथमवर्ण शिवाय करून लिंग इहि एक आणखी रचनातत्त्व मानले आहे

विश्वप्रकाशात अन्त्यव्यजन व अक्षरसंख्या याशिवाय शब्दाचे प्रत्यय लागून जें रूप तयार झाले असेल त्यातहि अनु सरून शब्दरचना केली आहे

लिंगनिर्देश —अनेक कोशातून अर्थाद्वारेवरच लिंगहि दाखविलेले असते म्हणजे नामानुशासन व लिंगानुशासन एकत्र केलेली असतात उदा अमरसिंहाच्या कोशाचे नाव ‘नामलिंगानुशासन’ म्हणजे नाम व लिंग यांचे अनुशासन (नामाच्या लिंगाचे अनुशासन नव्हे) असे आहे कित्येक कोशाकार लिंगाचा अतर्भाव नामान्वारेवरच न करता त्याचा निराळा विभाग करून (लिंगभेद किंवा लिंगसमूह असा) प्रयाच्या दोवर्दी जोडतात ज्या कोशातून लिंगानुसार शब्दरचना केली आहे असेहि कोश पूर्वी होते उदा वैजयन्तीचा नानार्थेविभाग ही कोशाच्या रूपात दिलेली लिंगानुशासनेच होत अर्था उदाहरणे बोपाळित याचा कोश, अमरमाला व रत्नकोश याची देता येतील

लिंगनिर्देश कोणत्या पद्धतीने केलेला आहे यासंबंधी कोशाच्या परिभाषातून साहित्यी दिल्ली असते बहुत्वाच्या परि माप अमरकोश, वैजयन्ती, व मेदिनीकोश या कोशाच्या होत तदनुसार लिंग हे रूपभेदाने अपवा लिंगविशेषविधीने (म्हणजे स्वर लिंगनिर्देश करून) दाखविले जाते साधारणमानाने व्याकरणाच्या रूपावरून (म्हणजे बहुतेक प्रथमेच्या एवढ्यावरून) “प्रायशो रूपभेदेन” लिंग ओळखले जाते नानार्थकोशानुन अनेकार्थेवाचक शब्दाचे निरनिराळ्या लिंगां निरनिराळे अर्थ जेथे वाजतील तेथे त्या शब्दाची पुनरावृत्ति करतात उदा विश्व “मित्रसुहृदि मित्रोऽर्के” किंवा “पुमान्, ना, पुत्रि, नरि, स्त्री, भियाम्, योषिति, नपुंसक, क्लीब, वदे” इ० शब्दांनी लिंगाचा स्पष्ट निर्देश करतात वैजयन्तीत एण् (पठ, पड), क्ली (कलीब), नपुम् (नपुंसक) अशी संक्षिप्त रूपे आढळतात ज्या शब्दाच्या अमुक एहि लिंगनिर्देश सगितले असले तेथे तो शब्द इतरलिंगी आतलो (त्रिपित्तल्लिग बोपाथेम्) उदा वज्रमखी” म्हणजे वज्र हे पुर्णिगी व नपुंसकलिंगी आहे जेथे द्वयो ” म्हटले असले तेथे पुर्णिगी किंवा स्त्रीलिंगी समजावयाचे, अर्थात द्विहीन किंवा द्वयहीन म्हणजे नपुंसकलिंगी

तीनलिंगी शब्द (उ स्कुलिंग, मज्ज वगैर वसिं व विशेषणे) त्रिउ अशा शब्दाने निर्देशितात ज्या कोशातून लिंगभेद रूपभेदाने दर्शविला जातो तेथे ‘त्रिउ’ याच्यापुढे लिंगेषु न समजता अर्थेषु समजावयाचे असते (दुल क्षाक्षत १७१, १८५, हलातु ५, ६०) ‘त्रिलिग्या त्रिव्रिति पदम्” हा नियम अन्नराने पूर्वीच्या कोशकाराच्या पद्धतीला विरुद्ध म्हणून प्रथमच केला असावा वैजयन्तीत जे शब्द “स्वतो न वाच्यवशात” त्रिलिगी आहेत (उदा मण्डळ) त्यांच्यामध्ये व विशेषणान्मध्ये भेद दाखविला आहे पहिल्याला त्रिलिग व दुसऱ्याला वाच्यलिंग असे म्हणतात (परिभाषा ७) “त्रिव्रित्तुन्निर्वाच्यलिंगे त्रयीशब्दस्त्रिलिगके।” उ ‘त्रिलिग’ मण्डलम् ६६, १३०, “नयीस्कुलिंगा” ११, ६१ (अमर-त्रिपुस्कुलिंगा) “जीव” प्राणे त्रयी, नातु जन्तावातमनि वीषणो, त्रिपुजीवति ” २३२, ६६) इतर अनेक कोशात विशेषणात्मक शब्दांना ‘त्रिलिग’ व ‘वाच्यलिंग’ दोन्ही स्वरूपात याशिवाय अन्वलिग, अर्थवलिग, भेदगामिन, अन्यवत, जमिधेयवत, वाच्यवत वगैरेहि स्वरूपात

अमरकोश—अमरसिंह या प्रपट्टपद्याच्या नावावरून तो रचून अद्याव भयाचे खरे नाव ‘नामलिंगानुशासन’ असून त्याला जिवाड अथवा जिवाडो सुदा म्हणतात यान १ १०० स्त्रोक आपून बहुतेक अष्टादश शब्दात आहेत तीन काव्यार्पकी प्रत्य वाचे वगैरे केलेले आहेत

अमर हा निःसंशय बौद्ध होता. मंगलाचरणावरून हे स्पष्ट होते (बुद्धाचा स्पष्ट निर्देश बौद्धेतरांना न दुस्तविषयाकरितांच केला नसावा). बुद्धाची नावे ब्राह्मणी देवतांच्या नांवांच्या अनोदर दिल्ली आहेत यावरूनहि हेच सिद्ध होते. याची व्याप्तीप्रमाणे गालेरीज फारसे बौद्धनिदर्शक अमरांत नाही. अशी एक आख्यायिकाहि आहे की, शंकराचार्याच्या काळाची बौद्धांचा जो छळ झाला त्यांत अमरकोशासहित त्याचे सर्व ग्रंथ यांचा नाश करण्यांत आला.

अमरकोशाचा काळ निश्चित करणे—विशेषतः तो आपल्या पूर्वीच्या ग्रंथांशी नावे देत नाही म्हणून—फार अवघड आहे. या प्रश्नासंबंधी अनेकांनी लिहिले आहे कृष्णाजी गोविंद ओक यांनी आपल्या प्रस्तावनेत 'द्वौ द्वौ माषादिमासोत्पादगुंस्तरयनं त्रिभिः' या ब्राह्मणांतील श्लोकावरून क्षीरस्वामीने 'गाथाश्लोकमस्ततोयनारम्भात्' असे विवेचन केले आहे व उतरायन माषांत होत असे असे सांगितले आहे, तसेच "हेमन्तादि वत्सरारम्भः." या क्षीरस्वामीच्या विधानावरून अमरसिंह पंधरा सोळाव्या वर्षांपूर्वी होऊन गेला असावा असे म्हटले आहे. रासच दुसरे प्रमाण त्यांनी असे दिले आहे की, अमर हा चंद्रगोमीच्या व्याकरणाचा अनुयायी नसून पाणिनीच्या व्याकरणास अनुसरतो म्हणून तो चंद्रगोमीच्या पूर्वी होऊन गेला असावा. अर्थात् अमरसिंहाचा काल इ. स. नवव्या शतक होय यासंबंधी प्रो. इकरिया म्हणतात:

दंतकथेनुसार विक्रमादित्य सोळाव्या राजाच्या दरबारांत जन्म झाले होते. अमरसिंह, कालिदास व बराहमिहिर ही त्यांत होती. यापैकी बराहमिहिर हा सहाव्या शतकातील आहे. म्हणून अमरकोशाहि ५५० च्या सुमारास झाला असावा. अर्थात ही दंतकथा किती विश्वासार्ह आहे, त्याच्यावर व सर्व अवलंबून आहे. गद्यां येथील १४८ सालच्या लेखांत विक्रमादित्याच्या दरबारातील जन्म रत्नापेक्षां जो अमरदेव त्याने गंधर्वा एका बुद्ध मूर्तीची स्थापना केली व एक दिवस बांधले असा उल्लेख आहे म्हणतात. त्यांत अमरसिंहाला अमरदेव म्हणिले आहे तसे इतरत्र कोठेहि म्हटलेले आढळून येत नाही त्यातून जरी हा लेख खरा व त्याचे भाषांतर खरे मानले तरी त्यावरून फार तर १४८ साली लोक काय समजत होते याचा बोध होऊ शकतो.

अमरकोशाचे चिनी भाषेत ५५० च्या सुमारास भाषांतर झालेले होते अशी एक समजूत होती. हुनतु नंजिभो याने ही चुकीची आहे असे दाखविले आहे. एवंच बराहमिहिर व अमरसिंह हे समकालीन होते या अनिश्चित दंतकथेपासून फारसा बोध होत नाही. अमरसिंहाचे मह व जाणून व ह्याप्रकृतिपर्या आदर्भास असल्यामुळे नंतरच्या लोकांनी त्याला प्राचीन काळांत पातले असले हे मान घ्याय आरे. कारण त्याच्या प्रभातून तशा काळाचीं चिन्ने दिसत नाहीत. त्याचा काळ काहीसा खात्रीने अनुमानित येतो असा जो गालुषाचा प्राचीन कोशा तो अमरकोशापेक्षा पुढीलच प्राचीन असल्याचे स्पष्ट दिसते. बाकी भारतीय वाङ्मयात साधी व निष्ठ रचनापद्धति एकाच वेळी प्रचलित असलेली आढळून येते, हे विसरून चालणार नाही.

वेद्यप्रकरण (यकागत ज्याप्रमाणे पाणिनी त्याचप्रमाणे जवळ जवळ कोशकाराप्रमाणे अमर समजतात त्याच्या पूर्वीचे ग्रंथ (यदाचित्तात् सोहूत ?) वहीसे झालेले दिवतात अमरकोशाचा हिंदुस्थानात व इतर हिंदुस्थानाबाहेरहि प्रसार झालेला आढळतो. या गोष्टीची अंदाज पुरातन हस्तलिखिते सगळीकडे आढळतात. ग्रंथकर्ता बहुतेक उत्तरहिंदुस्थानातील असल्यामुळे त्या प्रांतात त्याचा ग्रंथ विशेष प्रसिद्ध झाला. ११८५ सालच्या नेपाळात सांपडलेल्या एका हस्तलिखितात प्रत्येक कांडाच्या शेवटचे श्लोक कांडांतले आढळतात नेपाळातील कौर्तिचंद्रने केलेल्या अमरकोशाच्या तिथेची भाषांतराचाहि येथे उल्लेख करणे जरूर आहे. बोधयान्ताच्या प्रस्तावना व पहिल्या स्वर्णवर्णातील दहा श्लोक जमन भाषांतरासहित दिलेले आहेत अमरकोशाची नकळ मागाहून पुढील काही काही कोशांवर अमरकोशाच्याच वाढविलेल्या आश्रया आहेत. मोगलाचा "अभिधानपत्रिका" अमरकोशाचेच एक निराळे स्वरूप होय. अमिपुराणांतील कोशविभाग (अध्याय ३५१-३६६) अमरकोशांतल्या प्रमाणेच वाङ्मय अमरास—हा अमरकोशांतूनच घेतलेला असावा.

अमरकोशाची टीका—प्राचीन कोशकारांनी स्वतःच आपल्या ग्रंथावर टीका लिहिल्या असतील हे म्हणणे मान्य होण्यासारखे नाही. मने असते तर उदा. अमर २.१.५८ येथील पादबंधनमूचे जागी "यादवं धनम्" असा पाठभेद झाला नमता, व पेशाबोला हा समास मानणे अपवा पेशा व कोश असे दोन शब्द मानणे (अमर २.५.१८) अशा प्रकारचा नंतरच्या टीकाकारांत मतांत राहिल नमता. तथापि अमरकोशावरील टीका एवंदरीत महत्त्वाच्या होत. स्वतः कोशकारांनी स्पष्टार्थक लिहिण्याची खबरदारी घेतली असली तरी काही काही ठिकाणी त्याच्या सांगण्यांत अस्पष्टपणा राहतोच. एकाच कोशांत एका अर्थाचे शब्द कोठेतून समजावयाचे यासंबंधी शंका राहू शकते, व अनेकांचे कोशात कोणता शब्द अनेकांचे वाचक आहे यासंबंधी व त्यापेक्षाहि सुद्ध अनेकांचे वाचक शब्दाद्वारेच अनेक अर्थ अपणारे त्याचे अर्थ कसकसे समजावयाचे यासंबंधी शंका राहते.

अमरकोशावलीत सुमारे ५० टीकांचीं नावे उपलब्ध आहेत टीकाकार भद्र क्षीरस्वामी हा दक्षिणात्य अथवा, "स्वामिन्" या उपाधीवरून हा पुष्कळ जुना असणे शक्य आहे व राजतरंगिणीतील (४४८९) कादमीरच्या जयापीड राजाच्या कारकीर्दीत (८ व्या शतकात) राहणारा जो शब्दविशेषाध्याय 'क्षीर' तो व हा एकच असे एक मत आहे क्षीरस्वामीने मोठे उष्टृत केला आहे व गणरत्नमहोदयीचा कर्ता वर्धमान (इ.स. ११४०) याने क्षीरस्वामीमधील अवतरणे दिली आहेत, म्हणून त्या दोघामध्ये (अकरावे शतक) क्षीरस्वामीचा काल असावा असे अंगिकृत म्हणतो त्याच्या टीकेचे नाव 'अमरकोशोद्घाटन' असे आहे व रायमुकुटाच्या टीकेप्रमाणे अवतरणांनी भरून काढलेली नाही तपासि ही मुख्यतः आहे अमरकोशासह ही टीका रु गो ओळ यांनी संपादिली आहे या टीकेत काव्य, मुनि, माधुरि, माल्य अथवा मालाकार, निषण्ड, शश्वत, अमरमाल, अभिधानकार, अभिधानशेष, वनेकार्य, श्रीहर्ष, दुर्ग, भोज, रत्न या कोशाच्या अथवा कोशाकाराचा उल्लेख व उपाध्याय, गौळ, भोज, आचार्या, नारायण इत्यादि टीकाचा उल्लेख आढळतो या प्रमाणाचे शेवटी क्षीरस्वामीने उल्लेखिलेल्या सुमारे २४० प्रमाणाची यादी व टीकेतील व मुळातील शब्दांच्या सूची दिल्या आहेत त्या महत्त्वाच्या आहेत

सुमृति (सुमृतिचंद्र) या बौद्ध टीकाकाराचा काल अनिश्चित आहे तपासि तो रायमुकुटाच्या आधीचा आहे कारण रायमुकुटाने याचे उल्लेख केले आहेत सुमृतीच्या 'कामपेनु' नावाच्या या टीकेचे तिबेटी भाषात उपलब्ध आहे चंद्र व्याकरणाची पूर्ति करणारे व त्यावर टीका करणारे जे बौद्ध पूर्णनंद व रत्नमति, त्याचे प्रथम इतर काही प्रभावरोबर या टीकेत उल्लेखिले आहेत

पूर्वीच्या दहा टीकांचा सारास आपल्या 'टीकावसंस्वत' देणाग (दसटीकाविद्) सनानंद वन्यवटीय हा सुद्धा रायमुकुटाच्या पूर्वीचा असून दक्षिणहिंदुस्थानचा होता

बृहस्पति रायमुकुटमणीची 'अमरकोश पत्रिका पदचक्रिका' ही टीका विस्तृत व विस्तृतापूर्ण आहे आपल्या प्रस्तावनेला हा स्वतः स गोविंदाचा मुलगा व बगलमधील राजाचा रहिवासी असल्याचे स्थिते आहे आपली टीका पूर्वीच्या सोळा टीकांसार असल्याचे सांगतो टीकेतील एका ज्योतिषशास्त्रविषयक उल्लेखावरून (१४, २१) टीकेचे साल इ.स. १४११ किंवा टीकेचा ज्योतिष रायमुकुटी (टीका) असा सुद्धा केलेला आढळतो तदनुसार तिचा कर्ता 'रायमुकुटीकार' यानावाने जोखिला जातो रायमुकुटाने २७० प्रप व प्रपकाराचा उल्लेख केला आहे

भोजी दीक्षिताचा मुलगा भागुनी दीक्षित (१७ वे शतक) याच्या 'व्याख्यासुधा' अथवा 'रामाधमी' नामक टीकेची एक शिलाप्रमेची प्रत (इंस्ट-सेड्डी एम डी १५-१९०) आढळते पंडित शिवदासेने पत्राक्षित केलेली (सुर्व १८८९) व उत्तम छापलेली एक प्रत आहे तींतील विदोषेकरून अवतरणे विनवृक्त नाहीत, परंतु यांनी दोन सूची-दुसरी टीकेतील शब्दांची आहे-फार उपयुक्त आहेत याबेरीत पुढील टीकांचा अंगिकृत प्रथम सूचीत उल्लेख आढळतो

टीका-अमरविवेक-महेश्वर, बृहद्वृत्ति, व्याख्याप्रदीप-जय्युत उपाध्याय, त्रियाकराप-भारताधर, वक्रिका-कादीनाथ, अमरकोशोद्घाटन-क्षीरस्वामिन्, बालसाविनी-मोक्षामी, बौमुदी-वयमानंदरामन् व रामचंद्ररामन्, अमरकोशपत्रिका अ० पदार्थसौमुदी-नारायणरामन्, अमरकोशमाला-परमानंद (सूचिपत्र), अमरकोशपत्रिका-बृहस्पति, शुरुवातप्रभाविनी-भा। दीक्षित, सुधननोहरा-महादेव, पदचक्रिका-रायमुकुट, कामपेनु-सुमृतिचंद्र, दान्दार्थसौदीपिका-नारायण विद्यावि। द, सुभाषिणी-मीलवृत्तमन्, मुग्धगोपिनी-भरतसेन, व्याख्यासुधा अ० सुवोपिनी-भागुनी दीक्षित, सारमुद्री-मयुरेश विद्यालक्षार, अमरपद पारिजात-मणिनाथ, विद्वत् मगोहरा अ० सुधननोहरा-महादेवतीर्थ (वर पहा), अमरकोशविवेक-महेश्वर (वर पहा), त्रिकाश-चिनामणि-रघुनाथ वक्रवर्ती, त्रिकाशविवेक-रामनाथ, वैयाकरणसौमुदी-रामप्रसाद, प्रदीपमञ्जरी-रामेश्वररामन्, पदम रत्ना-लोचनाथ, व्याख्यामूल-भीमर आचार्य, टीकावसंस्वत-सनानंद बृहदमरकोश-उल्लेख रायमुकुट पुढील प्रपकारांनीहि अमरकोशावर टीका दिल्या आहेत पद्म्य दीक्षित, भुज मंड, रत्नाचार्य, रामटण दीक्षित, त्रिगुण्यार, (त्रिगुण्यार), वैकुण्ठाचार्य, विल्ला, उल्लेख उज्ज्वलता व रायमुकुट, सुधननोहरा, रापेदे, रामचमन्, रामस्वामी, रामाधम (भागुनी), वदमगशास्त्री, भीधर

अमरकोशर कादमी-पुण्योत्तमदेवाचे शब्दकोश-पुण्योत्तमदेवाने अनेक व्याकरण व कोशविषयक प्रथम दिले आहेत त्यापैकी या टीकाची विदोषेकरून त्रिकाशदोष व हारावलीचा विचार करावयाचा आहे

पुण्योत्तमदेवाचा काल पूर्वीचे निश्चित करता येत नाही बुद्धलक्ष्म्याच्या व्याख्याप्रमाणे पुण्योत्तमदेव सुमारे १००० भा.श्री. ११ व्या शतकातील असावा. आनंदराम बरदा यांच्या म्हणण्याप्रमाणे लक्ष्मणरावाच्या प्रधान हल्ल्याच्या काळात, म्हणून ११ व्या शतकाच्या उत्तरार्धापूर्वी हा असू शकणार नाही हा बगली होना याविषयी थोडा विमत नाही बुद्धलक्ष्म्याने याला जैन

म्हटले आहे ते बरोबर नाही स्वतःचे समकालीन व सहकारी म्हणून पुढोत्तम आपल्या हारावलीच्या प्रशस्तीत धृतिसिंह आणि जनमेजय यांची नावे व त्याच ठिकाणी आपले आधार ग्रंथ म्हणून 'शब्दार्णव', उत्पत्तिनी' (त्रिकाण्डशेषाच्या शेवर्ती सुद्धा) व 'ससारावर्त' ही नावे देता

त्रिकाण्डशेष हे अमरकोशाचे परिशिष्ट आहे, हे त्याच्या भाषावरून उघड होते यात १०५० श्लोक असून त्यात अमरात व नेहमी न येणाऱ्या शब्दांची फार महत्त्वाची व एकरूप चित्तावर्षक स्वरूपाची अशी यादी आहे विषयरचना अगदी अमरकोशासारखीच आहे मात्र नानार्थवर्गात अमरापेक्षाहि सुधारणा करून वर्णानुक्रमानेहि शब्दरचना केली आहे (स्वरकायादिकावन्तन्मात) विशेष लक्षात घेण्यासारखी गोष्ट म्हणजे काही वचनित आढळणारीं शुद्ध नावे, प्रज्ञापारमिता नावाच्या बौद्ध ग्रंथाचे नाव व बौद्ध संस्कृतातील अनेक शब्द यात आले आहेत हे ज्ञान याने वडिलापासून घेतले असण्याचा सभ्य आहे आणखी विशेष म्हणजे रिचोली=आठ वर्षे सारखे फक्त प्राकृतात आढळणारे द्वित्येक शब्द आपल्या कोशात याने दिले आहेत

हारावलीत २७० श्लोक असून तिचे दोन भाग—एकांर्थ व अनेकांर्थ असे—पद्धतात दुसऱ्या भागात फक्त ४५ श्लोक आहेत प १२६ अनेकांर्थवाचक शब्द अर्थोपहित दिले आहेत एकांर्थविभागातील विषय बहुतेक त्रिकाण्डशेषातील प्रमाणेच आहेत परंतु हारावलीत आणखी बरच वचनित आढळणारे शब्द दिले आहेत हा ग्रंथ नगार कण्ट्याकर्ता पुढोत्तम देवाला १२ वर्षे लागल्याचे लिहिले आहे याचा अर्थ वचनित आढळणारे शब्द शोधण्याकरिता त्याने १२ वर्षे प्रध्याचनार्त घालविली असा समजता येईल याचा एक एकाक्षरकाश व एक द्विरूपकोश अथवा शब्दभेदप्रकाश असे आपणही दोन कोश प्रसिद्ध आहेत

शाश्वतकोश — शाश्वताच्या 'अनेकांर्थसमुच्चय' हा ८०४ श्लोकांचा असून त्यात १८०० शब्दांचे अर्थ दिले आहेत शाश्वतकोशाची रचना व वर्णनपद्धति प्राथमिक स्वरूपाची असल्याचे वर सांगितलेच आहे शाश्वताचा काल अनिश्चित आहे कोशाच्या प्राथमिक स्वरूपावरून हा बराच प्राचीन असावासे दिसते परंतु नंतरच्या कोशातून सुद्धा शाश्वतात दिसून येणारीं विशिष्ट लक्षणे योग्याकार प्रमाणात दिसून येतात शाश्वत हा सर्वांत जुना म्हणजे अमराच्याहि पूर्वीचा असावा शाश्वताने आपल्या ग्रंथ स्तीत (५ ८०६-७) आपले सहकारी म्हणून दिलेल्या चार व्यक्ती (खड्ड, विद्याविलास, मदावल, वपाह) माहीत ठाव्या तर त्याचा काल निश्चित होईल

त्याच किंवा दुसऱ्या शाश्वताच्या नावावर एक औपधीववस्पर्तीचा कोश सरस्वतीनिपट नावाचा—कोल्हो (१८१५ व १८८४) येंचे प्रसिद्ध झाला आहे

अनेकांर्थध्वनिमजरी — कादमीरच्या महाक्षपणकाने केलेल्या अनर्कथे अथवा नानार्थध्वनिमजरीचा शाश्वतकोशाशी जरी फार जवळचा सभ्य असला तरी ती त्यातील केवळ दोघे घेऊन लिहिली आहे अने माही शाश्वतात नसलेले अनेक शब्द व अर्थ यात आहेत याची रचना हुबहुव शाश्वतप्रमाणे आहे एक अनर्कथेवाचक अव्ययाचे प्रकरण मात्र गाळले आहे त्याऐवजी काही काही हस्तलिखितातून शेवर्ती तर परिशिष्ट एकाक्षरनिपट म्हणून मुख्य ग्रंथाच्या तीन विभागांना (श्लोकाधिकार, अर्थश्लोकाधिकार व पादाधिकार) जाबलेले आढळतात

उपग्रंथ ग्रंथ सदोष आहे हस्तलिखिताच्या वर्णनावरून निरनिराळ्या प्रतीतील ग्रंथविस्तार इतका मित्र आहे की त्या एकाच ग्रंथाच्या निरनिराळ्या आवृत्ति असल्यात असे घाटे याशिवाय हाच किंवा यासारखाच एक ग्रंथ गळसिंह अथवा दुर्गसिंह याच्या नावावर आहे

महाक्षपणकाचा काल तूने निश्चित करता येत नाही जुन्या टीकाकारांना (रायमुकुंदमुखा) याचा ग्रंथ माहीत असल्याचे दिसत नाही कदाचित हा महाक्षपणक व उणादिसुत्राचा टीकाकार क्षपणक हे एकच असतील

विषय व विस्तार या बाबतीत शाश्वतकोशाशी बरोबरी करणारा अत्रयपाल व घरणीदास यांचे दोन नानार्थकोश छापलेले माहीत

अत्रयपाल — याच्या नानार्थसंग्रहात सुमारे १०३० शब्द आहेत त्यांरीं बहुतेक शब्द शाश्वतात आलेले आहेत यांची रचना वर्णानुक्रमाने अक्षरव्यवस्थेने लक्ष्य न देता व वर्णविस्तारानुसार केली आहे अत्येक प्रकरणाच्या शेवर्ती अव्यये दिली आहेत इतर ठिकाणाच्या प्रमाणे त्यांचे स्वतंत्र प्रकरण करून दाखवी जेवढे माही शब्दांचे अर्थ द्यावी अत्रयाचा पद्धति फार कौशल्याची आहे पूर्वीच्या कोशप्रमांत व्यासप्रमाणे तेजसमुती दोष्यास आगा राहते तशी राह नये म्हणून याने सारदाररी घेतली आहे

अत्रयपालाचा काल सुमारे ११०० च्या नंतरचा असला कारण वर्धमानाच्या गणरत्नमहादमीत (११४० त रचलेल्या) याचा उल्लेख सापडतो देवचंद्र व त्याचा दिव्य महेंद्रसूर यांनीहि याची माहिती आत्ताही असे दिसते रायमुकुंद याचा उल्लेख बारबार करतो

धरणीकोश धरणीदासाच्या अनेकवैवराच्या उद्देश वहुधा धरणीकोश अथवा सुमता धरणी (मेदिनी पद्म) असा केलेला आढळतो याची रचना अत्यंत यत्न व अक्षरसंक्षेपद्वारा केलेली आहे “छान्त” शब्द “हान्त” शब्दाच्या नंतर दिले आहेत शयमुक्कगने याचा उल्लेख केलेला असून याची हस्तलिखित फार दुर्मिळ आहेत अथर्वता सुहस्रनच्या म्हणण्याप्रमाणे कनोजचा ब्राह्मण असून वरमाने त्याला तेराव्या शतकात घातले आहे

हल्ययुध — जुन्या कोशापैकी हल्ययुधच्या अभिधानरत्नमालेचाच काल काय तो काहीसा निश्चयपूर्वक अनुमानिता येतो डॉ भांडारकरांनी जुळणाऱ्या लुडविग हेल्फ्टच्या या बाबतीतील काळजीपूर्वक संशोधनानुसार हल्ययुध १० व्या शतकाच्या मध्यास झाला असावा त्याने तीन ग्रंथ लिहिले अभिधानरत्नमाला, कविरहस्य व घृतमजीवनी यापैकी कोश सर्वांत पूर्वीचा असावा कविरहस्य हे ९५० त मान्यवेटच्या तिसऱ्या क्रूरराजाच्या दरबारी व घृतमजीवनी धारचा मुजवास्पति याच्या दरबारी लिहिली गेली हल्ययुध आपल्या पूर्वीचे म्हणून अमरदत्त वररुचि व भागुरि आणि बोपालित यांची नावे देतो “इयममरदत्त वररुचि भागुरि बोपालितादि शाश्वन्मय । अभिधानरत्नमाला कविरहस्यविशेषावमुद्रियते” ॥ ११ ॥ पूर्वीच्या कोशातून याने पुष्कळ भाग घेतले घेतले असणे समजली आहे १५० श्लोकांतील दुसरी जोळ अभिधानचिंतामणीच्या टीकेत हेमचंद्राने म्हटल्याप्रमाणे भागुरीची आहे अभिधानरत्नमालेचे स्वरूप लुने दिसते शब्द व अर्थ सोप्या शब्दांनी व पाह्याकरिता दिलेले आहेत लिगे स्पष्ट पणे पुढिगी वगैरे शब्दांनी सांगितलेली नाहीत फक्त रूपभेद मात्र दर्शविणारे आहे मोठ्या कोशाच्या आरम्भी येणारी परिभाषाहि नाही याने सुमारे १०० श्लोक आलेत (अमरकोश याच्या जवळ जवळ दुप्पट आहे) व त्याची पाच बांड केली आहेत — स्त्री, भूमि, पाताल, सामान्य व अनेकवैवरांचा आजू टोकाकाराने बरे मानिते आहेत

हल्ययुधकोशाची अंतिमरूढ (एवम १८११, गॅंगरीसह) प्रकाशित केलेली प्रत उत्तम आहे परंतु तोसमूह (नवरास १८७३) दुसरी एक प्रत आहे याची तिला नावाची एक टीका सुद्धे आहे आपल्या शुचराय हस्तलिखिताच्या कॅटलॉगसत ठेविली आहे (३ ए ३४) स्वतः त्रिभुवनपालाचा मुलगा व डायनिपूरवोपाल (डायनि) चा नातू म्हणविणाऱ्या श्रीमहाजडाची (श्रीमहाजडाची ?) टीका आहे या टीकेत भागुरि शाश्वत, अमरकोश, क्षीरस्वामी, सुप्रसागर, विष्णुप्रकाश, शब्दभेद भोज व अमरमाल इत्याद्यांचा उल्लेख आहे अभिधानचिंतामणीच्या सारोपधारात पुन्हा पुन्हा ठेविलेली हल्ययुधटीका व आजूची टीका या कदाचित एका असतील टलर (कॅ १ ३५५) व रिचर्ड (इ अॅ ४ १७) यांनी हल्ययुधच्या एका कानडी टीकास उल्लेख केलेला आहे

यादव — हल्ययुधच्या अभिधानरत्नमालेचे ३ सुमारे दहा वर्षांनी अलीकडील यादवप्रकाशाची वैजयंती होय यापैकी अधिक खानीचा काल निश्चित करता येत नाही यादव हा दत्तकथनरत्न रामानुजाचा समकालीन प्रथम शिष्य होता कानीपुरसू जवळील एका गव्वाय याचा जन्म झाला होता व हा कानीपुरसू शब्दच वैजयंतीच्याशी होऊन गेला हल्ययुध कोश व पुढे वगैरेला धनजयशेखर याच्याप्रमाणे वैजयंती ही दक्षिण हिंदुस्थानातील होती

आपण काणत्या मूळ प्रकाशा आपार पतला याविषयी यादवने काही मागितले नाही तरापि बहुश त्याच्या आधी हल्ययुध व काचरूपति आणि व्याडि हेदि होऊन गेले असावेत

अभिधानरत्नमाला व वैजयंती यांच्या फारमागे फारमें अंतर नमळे तरी दुनयाने पहिल्या-यापुढे पुष्कळच प्रगति केलेली आढळते शब्दांचे अर्थ, रचना व लिपिभेद विनयूक असून वीराल्याने मांडले आहेत ग्रंथ लघव्याची मिनी परिभाषेत सांगितली आहे, त्यागवर्धी पर उच्च आगाच आहे

वैजयंतीचा विस्तार बराच मोठा आहे या बाबतीत निचि इतरांचा विषय देणाऱ्या सा जुन्या-व कदाचित नव्याहि-कोशार ताण आहे वैजयंतीतील आठ बाडपिं १-४ त एकावैवराच शब्द व ५-८ त नागावैवराच शब्द आहेत ग्रंथाने क्षेत्री अन्वयाचे एक प्रकरण, एक लिंगसमूह व पद्यायनयोगन्यायप्रदर्शकण्याच वगैरेचा एक नागवैवराच शब्दांचा समूह आहे

धनजय — के बी पाठक व डॉ भांडारकर यांनी धनजयशब्दाचा गणमाग ही प्राचीन कोशापैकी आहे असे मानिले नमते तर तिचा येथे निरास करायलाचि कारण नव्हते या ग्रंथाच्या पहिल्या परिच्छेदाच्या सारणी रोम श्लोक आहेत त्यात धनजय स्वतः एका कवि व शिष्याने कव्याचा एका म्हणविलो हे काव्य-याचे दुसरे नाव सापनावाडीय-कव्यमात्र (१८५५) छापले आहे व गणरत्नमहोदधीन (१९४० तीळ) यातील वार अर्धजें सांगडनात वाररत्न धनजय कवि-अथवा नाममत्ता कवि-जाम्नीन जारा बाराव्या शतकाच्या आरम्भीचा शोध डॉ भांडारकरांच्या म्हणण्याप्रमाणे कविराज (सुमारे १०००) याने सापनावाडीयाची वगैरे महत्त्व केनी असल्यामुळे तो कविराजाच्या पूर्वीचा जमास पाठकाच्या म्हणण्याप्रमाणे धनजया धनजीने विविध म्हणून गण व सापनावाडीयांनी रचना केली ६ त ११३३ नगर लक्ष्मण कवि यांसारखे आप चा एका प्रसंगीत ये शब्दांगरी

धनजयाची स्तुति केली आहे कलेज्जे म्हटल्याप्रमाणे हा राजेशेखर व नाटककार राजशेखर एकच असल्यास धनजयाचा काल पुष्कळच मागे न्यावा लागेल

धनजय हा दिगवर जैन असून बाह्यकथा रहिवासी हाता नाममालची-हिचेच नाव निघण्टमय-अनेक साक्षरपणे झाली त्यात एकाथेपाच शब्दांचे २०० श्लोक आहत रचना थोडी चमत्कारिक आहे तथापि सुदृढतन याला कोणत्याही विशिष्ट पध्दतीने न बाधलेला समानार्थक शब्दाचा हा अमरी लढाव गण आहे असे म्हणतो, ते थोडे अतिशयोक्तीचे आहे मूळ नाममालेच्या शेवटी पाच श्लोकांची प्रशस्ति आहे त्यात स्वतःच्या काव्यापेरीज अस्वरूपास व पूज्यपाद याची नाव ता उगमिनी शिवाय नाममाला " शतद्रुप श्लोकानाम् " आहे असेहि ता स्पष्ट म्हणतो (" प्रमाणमकलकस्य पूज्यपादस्य लक्षणम् । द्वि मधानकचे काव्य रत्ननयम पथिमम् ॥ ३ ॥ कवचधननयस्य सत्कवीना शिरोमणे । प्रमाण नाममालेति श्लोकाग्रच शतद्रुपम् ॥ ४ ॥ ") म्हणून ही शिक्राप्रत बहुतेक मूळच्या प्रथाचीच असावी परंतु काही हस्तलिखितांमून नानार्थवाचक शब्दांचाहि एक ५० श्लोकाचा दुसरा परिच्छेद आढळतो त्यात पहिल्या परिच्छेदास शब्दसंकीर्णप्रकरण व दुसऱ्यास शब्दसंकीर्णस्वरूपनिर्णय असे म्हण्टे आहे (उदा प्रो साकोपीवड असलेल्या एका हस्तलिखितात) दुसऱ्या हस्तलिखितात (उदा इडिया ऑफिंगमनील) निराळीच नावे आहेत बरेल्ले घाडक्यात वर्णिलेल्या एका हस्तलिखितात प्रथाचे तीन परिच्छेद केले आहेत टंकरच्या बॅंगलागात कानडी टीनेमहित असलेल्या हस्तलिखिताचा निर्देश आहे

धनजयाचा टीकाकारांनी उग्रेख पार बरी कलेला आढळतो रायमुकुटने एकदा व हेमाद्रीने शुचिरादर्पणात काही वेळा याचा उल्लेख केला आहे

धनजयाच्या नाममालेमध्ये सामासिक शब्द मुख्य शब्दाचवळच देश्याचा-इतर कोशात न आढळणारा-विशेष प्रकार आढळतो उदा " कुमिनीलोकेराचोवी जगतीमौर्वेमुधरा ॥ ६ ॥ तत्पर्यायचर दीलस्तपर्यायपतिर्नुप । तत्पर्यायदहा दृश शब्दमन्थच याजयेत् ॥ ७ ॥ ॥ तत्पर्यायचरा हेवा हरिवैलिमुख वपि । वानरा श्रवणार्थ गोलगुलाड्य मर्कट ॥ १२ ॥ कान्तरामन्वी दुर्ग तत्चर स्वादेनेचर ॥ १३ ॥ शर धन बुद्ध नीर तोय जीवनमत्तिवपम् । तत्पर्यायचरामस्त्यस्तपर्यायप्रदापन । तत्पर्यायोद्भूत पद्म तत्पर्यायचरोम्बुधि ॥ १६ ॥ "

महेश्वर-साहस्रकर्त्रीचा विप्रप्रकाश नामक १२४० श्लोकाचा नानार्थकोश प्रयकल्यांच्याच उल्लेखानून ११११ त रचिला गेला मूळ कोशाला २३ श्लोकांची प्रस्तावना असून त्यात महेश्वराने आपल पुरवच व उपपाद कलेलेप्रय याविषयी माहिती दिली आहे वैद्याच्या झुलात याचा जन्म झाला होता व करकतनावर टीका लिहिणारा व साहसाहक राजाच्या दरवारी राजवच असलेल्या हरिचराचा हा मुलगा होता महेश्वराने स्वतःहि एक साहसाहकचरित लिहिले आहे (साहसाहकचरित, प्रस्तावना ५ १२) पूर्वजा पैकी गांधीपुरच्या राजाच्या दरबाराचा वैद्य कृष्ण, दामादर, मल्हून, व त्याचा पुतण्या कशव (कृष्ण) यांची नावे सांगितली आहेत शेवटचा मुलगा श्रीमन्न हाच महेश्वराचा बाप हाय प्रथाच्या शायरी प्रयवत्याला 'सकलेश्वराजचरराजशेखर' अशी (किंवा अशासारखी) पदवी लावलेली आढळत

आपल्या पूर्वी होऊन गलेल्यापैकी महेश्वराने भोगींद्र, कात्यायन साहसाहक वाचरथति, व्याडि, विश्वरूप, अमरमगल शुभांग वापालित, व भागुरि याचा उल्लेख केला आहे ' भांगीन्द्र कात्यायन साहसाहक वाचरथति व्याडिपुर सत्तण । सविश्व रूपामरमगलाना शुभांग वापालित भागुराणा । कोशावकाशात्प्रकृत्प्रभाव सभावितामर्च्येयुष स एव ' "

प्रस्तावनेनंतर प्रथाचा मुख्य भाग-मुखखंड-सुख हातो (विप्रप्रकाश प्रस्तावना ५ १४) शब्दरचनेसवर्षी वर सांगितलेच आहे मुखखंडाच्या शेवटी नानार्थेअन्यथे आहेत नंतर आणखी थोडे श्लोक आहेत त्यातील शेवटच्या श्लोकात प्रथाचा काल दिला आहे " रामानल्ल्यामरूपे शवकालेभिलक्षितं (१०३३) । कोश विप्रप्रकाशास्य निर्याचक्रीमहेश्वर ॥ "

वडमणीने साराद्वारात एका छंद विष्णूक्या उल्लेख केला आहे त्या शिक्राणी दिलेल्या अवतगावरून असे दिसते की, या टीकेत वनशथैस्पष्ट करण्याकरिता वाचक्यातून उदाहरणे दिली आहेत उदा मोहमिच्छन्ति सुष्ठूयामविषयाच सूरय " या स्पष्टी मूळचे उदाहरण (कुमारसम ४ १) व अविषयं (=विषय) अर्जुनीतील न मुचाम कामानहह गहना माह-गहिमा ' असे दिले आहे

मख — ११३० ते ११४५ च्या सुमारास थीकण्ठचरित लिहिणारा कादमीरी मख व अनकार्यकोशाचा कर्ता मख हे एकच असल्यास मखचा काल १२ व्या शतकात पडेल हे दोष एकच याविषयी जवळ जवळ शका नाहीच काही शाले तरी हा मख ११५० च्या पारना अलीकडचा असणे शक्य नाही कारण हेमचन्द्राचा शिष्य हमचन्द्रसुरि हा त्याचा उल्लेख वारंवार करतो मखकोशात सुमारे १००० श्लोक आहेत रचनेत साणण्यासारखा विशेष अन्ना काही नाही अनेकार्थ व त्यांची स्पष्टी परणे यांपैकी काही कवळ मखातच सापडणारी आहेत परंतु साधारणपणे अमराचा नानार्थवर्ण व शाश्वत यांच्यातील विषयच

यात आहेत. या दोहोंचा उल्लेख तो आपल्या प्रमाणप्रयात करतोहि याशिवाय मायुरि, काल्य, हलायुध, हुग व धन्वतरीचा निघंडू हे याचे आणखी प्रमाणप्रथ होत

मखकोशाला इतकें महत्त्व देण्याला त्याची एक टीका कारणीभूत झालेली आहे तिचा पहिला दोनतृतीयांशच भाग उपलब्ध आहे हिचा कर्ता स्वतः मखच भयाना यात त्याने शब्दार्थोंचे विवरण धातूमायातील उदाहरणे देऊन केले आहे त्याला हे बहुतेक यावर्तीत वागले सापडले आहे ज्या यावर्तीत त्याला उदाहरण मादीत नसेल त्यावेळी तो आपले अज्ञान स्पष्टपणे करून म्हणत "उदाहरणमन्वेद्यम्" असे सांगतो

काश्मीरच्या यात्रे मखकोश फारसा प्रसिद्ध नाही स्तुतिदुसुमात्रांनीच्या व युधिष्ठिरविजय काव्याच्या आपल्या टीकात राजानक रत्नकट यांने व अनेकार्थसंग्रहाच्या टीपेने महेशानें याचा बारवार उल्लेख केला आहे स्तुतिदुसुमात्रांनी टीका १५, २ १४, ५ १२ या ठिकाणी मखातील अवतारें वरोचर दिलीं असल्यामुळे मखाने आणखी एक एकार्थकोशमुद्रा रचिला असावा असे वाटने हेमचन्द्राचे शब्दकोश — (१०८८-११००) हे भारतीय कोशशास्त्राच्या टीपेने फार महत्त्वाने आहेत हेमचन्द्राच्या व्याकरणप्रमाणेच त्याचे शब्दकोशहि भारतीय शब्दशेधनाचे व्यापक व पूर्ण स्वरूप दर्शवितात हेमकोश फार चांगल्या स्वरूपाने आज उपलब्ध आहेत आज उपलब्ध नसलेल्या साधनाचा हेमचन्द्राने उपयोग केला होता व आज उपलब्ध असलेल्या हस्त लिखापेक्षा त्याचे वेळची हस्तलिपिने अधिक ग्राह्यलोक्य होनीं याशिवाय त्याच्या कोशावर त्याने स्वतः, त्याच्या शिष्यांनी अगर नंतरच्यांनी टीकाहि लिहिलेल्या आहेत व्याकरणशास्त्राच्या इतिहासाला व्याकरणे हेमचन्द्राच्या शब्दशास्त्राच्या टीकांचे महत्त्व आहे त्यामागेच शब्दकोशशास्त्राला या टीकांचे महत्त्व आहे

हेमचन्द्राने चार शब्दकोश लिहिले आहेत एक एकार्थ "अभिधानचिन्तामणिनाममाला," दुसरा अनेकार्थ "अनेकार्थ संग्रह," तिसरा अल्पत महत्त्वाचा प्राकृत शब्दकोश "देवनाममाला अथवा रत्नावलि" व चौथा "निघंटुसंग्रह," देवनाममालेच्या शेवटी म्हटल्याप्रमाणे 'वायल्लेखेसलेखे' (८) हे चारी कोश त्याच्या व्याकरणाचे परिशिष्ट म्हणूनच समजावयाचे कोशाचा व त्यावरील टीकाचा काळ कोणता यासंबंधी छत्रहच्या म्हणण्याला अनुसरून खालील गोष्टी सांगता येतील—व्याकरणाची रचना समाप्त झाल्यावर व राजा जयसिंहाचे मरणाच्या अगोदर (११४१ ते ११४३ चे दरम्यान) बहुतेक एकार्थकोश व अनेकार्थ कोश तयार झाले असावेत अश्वमेधाया मृत्यु (११४३) व राजा कुमारपालाची हेमचन्द्राचा परिचय झाला ती वेळ (सुमारे ११५८) या दोहोंच्यामधील काळात प्राकृत कोश व निघंटुसंग्रह यांची रचना झाली अभिधानचिन्तामणीची परिशिष्टे ("शेषा") याच काळात तयार झाली असणे शक्य आहे याचे स्वतंत्र नाव शेषाश्रयनाममाला अथवा शेषतग्रह असे आटवले व ही अभिधानचिन्तामणीलाच जोडलेली, टीकेच्या किंदाचे हस्तलिखितमून आढळतात यावरून ही अभिधानचिन्तामणीवरोबरच म्हणजे हेमचन्द्राच्या आयुष्याच्या शेवटी शब्दटीप रचिली असावीत अभिधानचिन्तामणीची टीका हा नि सत्य हेमचन्द्राचा शेवटचा प्रयत्न होय अनेकार्थसंग्रहाची टीका त्याच्या एका शिष्याने लिहिलेली आहे

अभिधानचिन्तामणि सहा काडाचा असून त्यात १५४२ ओक आहेत प्रस्तावनेत (१-२३) प्रथकाराने आपल्या नाममात्रे काणकोणत्या प्रकाराचे शब्द (रूढ, यौगिक व मिश्र) दिले आहेत त्याचिपरीं सविस्तर लिहिले आहे रूपमेद दास विला आहे परंतु अगर गौरप्रमाणे लिंगमेद हेमचन्द्रानें दाखविलेला नाही "लिंगतु हेय लिंगानुशासनात्" (१५) असे म्हणून आपल्या (स्वोपज्ञ) लिंगानुशासनावर हवाला दिला आहे ही गोष्ट हेमचन्द्राच्या इतर कोशासहि लागू आहेच प्रस्तावनेच्या शेवटच्या चार ओकांत प्रत्येक काडाची विषयसूची दिली आहे पहिल्या काडात जैनांच्या अधिदेवतांचे सात वर्ण, दुसऱ्यात राहिलेल्या प्राक्काण वयाचे वर्ण, तिसऱ्यात मनुष्ये, चौथ्यात पशु पाचव्यात पाताळवासी, सहाव्यात भाववाचने, विष्णूने व अव्यय यांचे वर्णन आहे प्रस्तावनेची समाप्ति समित्त परिमाणानीं केली आहे "त्वन्त्यायादि न पूर्वोक्त" ज्या प्रकाचा साधनाप्रमाणे उपयोग केला असेल त्याचेचिपरीं हेमचन्द्राने एका शब्दानेहि उल्लेख केलेला नाही तथापि अमरकोशाशिवाय हलायुधकोश व वैजयन्ती या बाबतीत उपकारक झाली असती

अभिधानचिन्तामणीतील उतार घेऊन शुभशील्यणीने (१५ व्या शतकाचा उत्तरार्ध) एक 'पंचवर्णनामसंग्रह' म्हणून प्रय तयार केला हा प्रथ अभिधानचिन्तामणीचेच एक उत्तरेच एतत्त असवे अने दिवसे प्रयच्छां अक्षरांच्या कारकीर्तीत (१५५९-१६०५) होऊन गेला साधु सुदर्गणीच्या शब्दरत्नाकरात (१७ व्या शतकाच्या आरंभ) अभिधानचिन्तामणीप्रमाणेच विषयविभाग आहेत, व त्याच्याशी याचा अर्थात जरलचा संबंध आहे

अभिधानचिन्तामणीच्या टीका अनेक आहेत—पहिली हेमचन्द्राची स्वतःची या टीकेच्या (विज्जोच्या) प्रस्तावना ओकात व्याधि, धनपाल व वाचस्पति यांना प्रमाण मानले आहे या टीकेत ज्या प्रकाचा व प्रयच्छांचा उल्लेख होतो

त्यांचा सप्रद वापरिंगो आपल्या अभिधानांत नामांमणीच्या प्रतीत केण आहे ह्म शब्दाच्या टीकेचा एक गराज (अवचरी, अवचरिका) एका हस्तलिखितात आवावाये वाटते

दुसरी एक टीका वाचाचायें यादिधीवचम (राममणी) नांवी याभुराचा राजा मूर्तेहि याच्या कारकीर्दीत (१८११ त) लिहिलेले ' गारोक्षर ' ही टीकाकाराच्या स्वतःच्या म्हणण्याप्रमाणे ' नामनिर्णय ' नावाच्या एका मोठ्या प्रथाचा गाराज आहे ' निरणाय मया नाम्ना निगदा नामनिर्णय ' तिच्या नवावरून हें स्पष्ट दिसते १९१० त हाटलेले देवगाम गारणाची ' व्युत्पत्तिनामकर ' नावाची एक किंमती टीका आहे

अभिधानविमर्शनाचे ' भया ' (नेपथ्यप्रद परिशिष्ट) वापरिल्या आपल्या अभिधानविमर्शनाच्या प्रतीत देखीत (पृष्ठ ४२१-४३ मध्ये) दिलेले अर्थाने अभिधानाप्रमाणे ते जाणवे आहेत आयेकट्याच्या म्हणण्याप्रमाणे वल्लभमणीने रामदास-मालेच्या अभिधानविमर्शनाच्या प्रतीत (पृ २१०-२१) व अभिधानसमग्र (० न ११) एका निवेदयमुनीश्वराने अभिधानविमर्शनाची वाटलेले वेचे (दिनेश) जाणवून आहेत

अनेकांप्रमाणे ७ फाटें व १८२९ श्लोक आहेत परित्यक्त याकाडात गरा अनेकांप्रमाणे प्रथाचा भाग असून त्यात एक-दान-तीत-चार-पाच व राहा अशी शब्द (माने व विवेचने) आळीने दिलेले आहेत गारव्या काळात अनकायममध्ये असून ते पत्रकाष्ट्याच्या प्रथाप्रमाणे आहे त्याचे नव हस्तलिखितात आहे ' अनेकांप्रमाणे ' अने आण्टेने

अभिधानविमर्शनाच्या प्रस्तावनेतल्याप्रमाणे याहि शब्दात गारणीतून सांगितल्या प्रथाचा वचन याच्या प्रस्तावनेत नाही विषयात हें बहुतेक सुटय साधन असावे तसे अनेक तर विषय व अनेकांप्रमाणे जा निष्ट मध्य निम्न यत्ने ता दाषा नीहि एकच पुण्या साधनाचा उपयोग करतामुळे उत्पन्न झाला असेल अनेकांप्रमाणे हा शब्दरचनेद्वाराय ह्मण वावरीत विश्व बोद्याची हुबेहुब प्रतिष्ठा आहे व म्हणून तो कतराणीतनी अभिधानविमर्शनातील पुस्तो म्हणून स्वरूप केण असावा या विस्मय नव्या विलक्षण विषयाचे वैयर्थ्य गोळमटवरून (१८५० तच आपल्या संपूर्ण विवरणात पृ ११५ त) आपल्या बोद्याच्या प्रस्तावनेत अने दाखविले आहे की, हे उपपुस्तक अनकायकोश मारले गारले आहेत परत एक मध्यत

अनेकांप्रमाणे १९०० शब्द भोडक्यात परत स्पष्टपणे सांगितले आहेत शब्दरचनाहि उत्तम आहे हेमचराने असुर सत्त्वाचे केवळ नव्हे तर आषाक्षर व अत्याक्षर शिवाय प्रथम व्यननापुत्रा स्वर या सर्वांचा विचार वर्णाजुलमरचनेत केला आहे या बोद्यावर ' अनेकांप्रमाणे वाक्योपेदी ' नावाची टीका आहे हेमचराने स्वतः लिहिल्याप्रमाणे हिचा आरंभ आहे ' निरानेकांप्रमाणे बद्धयनीकाम ' ' निराला आरंभ करून दुसरा श्लोक पुढा शोण्याच्या पूर्वाचे त्याला मूर्तने गाळें असावे हेहि वचनवनीय नाही हस्तलिखितात २ न्या, ३ न्या व ७ फाट्याच्या शब्दांनी आडक्याच्या प्रस्तावनात महेश्वरी नावाचा त्याचा दिवाय स्वतः सगीतचा कर्ता असवा प्रकाशक म्हणविनी आपल्या गुरुने स्वमुखांने सांगितलेल्या भयभुराग म्हणून त्याच्या नावानेच ही टीका प्रसिध्द केल्याचे तो लिहितो यापेक्षा अधिक सूक्ष्म माहिती लागन नाही टीकेचे आधार प्रस्तावनेत सांगितले आहेत ते - विषय प्रकाश, शास्त्र, रमण, अमरसिंह मन्मथ्यादि, धनपाल भागुरी, वाचस्पति, यादव, व भवन्तरिनिषट वाकी या यादीवर फारसा भरला देवण्याचे कारण नाही

निबद्धोपेदी — हा वनस्पतिवृक्षोद्देश १९६ श्लोकाचा असून त्याच्या नावावरून हा अभिधानविमर्शनातील ज्याला ' बोया ' लिहिले नाहीत आता वनस्पतिवोषांचे (श्लो ११३१-११०१) परिशिष्ट होय या पुस्तकाची सहा कांटे आहेत व त्यात ओळीने वृक्ष, गुल्म, रत्ता, शाक गुण व घान्य यत्ने विषय आहेत कसल्याच्या जाती (१ १०३-११) व वषध घान्यकाळ अभिधानविमर्शनातील त्या त्या भागाशी (११६० पुढे, ११६० पुढे) तपोत जुळते डॉ माळ दार्जीच्या लोदी सागण्यावरून शुद्धने म्हणल्याप्रमाणे मात्र रत्तविमर्शना निबद्धोपेदीच्या उपपुस्तका प्रतीत सापडत नाहीत या प्रतीत (अभिधान सप्रद २ न ९) परित्यक्त काडाच्या आरंभी एक मोठा व इतर काडात लहान लहान खंड पडलेले पाहून येतात पीनसनाच्या ५ व्या रिपोटीत पृ २३ वर हेमचरानाच्या मरणातून सुमारे ५० वर्षांनी लिहिलेले निबद्धोपेदीचे हस्तलिखित उल्लेखिले आहे या हस्तलिखिताच्या आधाराने शुद्धी प्रतीपक्षा अधिक शुध्द व संपूर्ण नवी प्रत काढणे अशक्य नाही निबद्धोपेदीचा टीका नगा बीसे दिवते

मेदिनीकराचा नागार्थवृक्षोद्देश — याचा मेदिनीकोश अथवा मेदिनी या नावाने उल्लेख करतात कदाचित् आपत्ती प्रमाणे हा १३०० श्लोकाचा आहे मध्यवर्ती स्वतः म प्रणकर (पण्डितकर) म्हणविता त्याच्याविषयी अधिक माहिती नाही भावस्तराच्या दिशेने (मालनीमाधवाच्या [१८५२] प्रस्तावनेत पृ १३) मेदिनीकराचा काळ १४ व्या शतकाच्या अखेरीस असावा

मेदिनीना आरभ परिभाषानीं होतो, त्यात मुख्यतः लिपिनिर्देश कसा केला आहे याचबरोबर वर्णन दिले आहे. मुख्य बोधाचे रंग केले आहेत (कान्तवर्ण वगैरे) शब्दरचना उत्तम आहे अनेकार्थसमग्रद्वय्या रचनेतून फारसा फार नाही. शब्दव्युत्पत्त्या श्लोकात माधनीभूत प्रवाची व बोधकारांची यादी आहे. या यादीत अनेक बोधकारांचा उल्लेख आहे म्हणून ती येथे उद्धृत करतो - 'उत्पत्तिनी शब्दार्णव ससारावर्त नाममालाख्याम् । भागुरि वररचि द्वाध्वत वोपाखित रतिदेव हरकोपान् ॥ असर शुभाक हलायुध गोवर्धन रमसपालकृतकोपान् ॥ धामरदत्ताजयगणधररणिश्लोकाश्च ॥ २ ॥ हाराग्रयभिधान त्रिकाशोपच रत्नमालाच । अपि बहुदोष विध्वंसकाशोपच सुविचार्य ॥ ३ ॥ वारमट मायन वाचस्पति धर्मव्याडितारपालखपान् । अपि विध्वंस विक्रमादित्य नामर्लिगानि सुविचार्य ॥ ४ ॥ कात्यायनवामनचक्रगोमिखितानि लिङ्गशास्त्राणि । पाणिनिप्रज्ञानुशासनपुराणकान्यादिवच मुनिरुच्य ॥ ५ ॥ पत्रगत गाथाबोध प्रणयन विख्यात बोधोन्मय । मेदिनीकरणे बोध प्राणप्रसूना रचित ॥ ६ ॥' यात विध्वंसकाश बोध आहे परंतु त्याला 'बहुदोष' असे विदोषण लावले आहे. जिज्ञात शब्दरचना सोपी व लिपिनिर्देश विनम्र नाही म्हणूनच हे विदोषण लावले असावे. तथापि विश्वाचा उपयोग मेदिनीकरणे चांगलाच करून घ्यावयास कमी केले नाही इतकेंच नव्हे तर हा 'बहुदोष' विश्वच लक्षाचा मुख्य आधार असेणें सभ्यनीय आहे. याची मेदिनीकर स्वतःप्रणें पाठभेद देतो. हेहि सांगितले पाहिजे. उदा. हा शुन्तलचा अर्थ चपक असा देतो, तर महेश्वर लाल असा देता असे.

मेदिनीची एक टीका आहे म्हणत त परंतु त्यासबरोबर सविस्तर माहिती असून मिळाली नाही.

अस्तीकडील शब्दकोश — मेदिनीची गणना यातच घ्यावयाची. त्याशिवाय भागवती काहीं यथे सांगावयाचे आहेत. त्यापैकी काहींचा काळ निश्चित आहे. हा शब्दकोश जुन्या बोधातीलच विषय परंतु अधिक शुद्ध रूपाने होतात म्हणून याचा उपयोग शुने अशुद्ध हस्तलिखितातून मिळालेले शब्दकोश शुद्ध करण्याकडे रोतो.

केशवाचा कल्पद्रु (शब्दकल्पद्रु) — अ नामरत्नद्रुम हा तीन स्वरूपाचा एकाचशब्दकोश भरपूर माहितीचा असून नलि नाथ व दिनकर (१३८५ त लिहिलेला) या टीकाकारांनीहि याचा उल्लेख केला आहे.

महाभाषा शब्दरत्नाकर — या बोधाच्या मानायेविभागार्थ नाव नावार्थ हिचा अनेकार्थतिलक असें असून त्याचा काळ ११७४ विला आहे.

नानार्थरत्नमाला — याचा कर्ता इरावत इण्डाधिनाथ उर्फ भास्वर हा १४ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात विजयागवल्याच्या हुसैन्या हरिहराच्या कारकीर्दीत होऊन गेला. याचे नाव निरुपम अथवा निरुपम असेहि दिलेले आढळते. याचा कोश बहुतेक वैजयंती-धर उभारलेला असावा.

अष्टाध्यायी अभिधानतन (नामर्लिगानुशासन) — ही एक तद्देवी अमरकोशाचीच बाढविलेली भाषित आहे. कर्ता चादि अथवा चाम्प्रामबा (चित्तागव-वगल) होता. अनेकशेच्या म्हणण्याप्रमाणे हा रायमुकुटाच्या पूर्वीचा असावा.

रूपचंद्र — याची ल्हानशी रूपमजरी नाममाला ही १५८८ त रचिली गेली. याच सुमारास पुढरी विदलानें शीघ्र-बोधिनीनाममाला रचिली.

हर्षकीर्तीची शारदीयाख्या नाममाला — ही १५ व्या शतकाच्या अखेरीस तयार झाली हा प्रथमपन्नाशसप्रहात शिळा प्रेशकर छापला आहे. यात प्रथम शारद्वर्ची नांवें दिली आहेत, त्यावरूनच नाचे नाव बरीप्रमाणे असावे. हा धीमालायुपुरीचा जैन रहिवासी होता. "श्रीमालायुपुरीयकाव्येय संपादकडाधिप पूज्यपात्सुरि श्रीप्रभुचंद्रकीर्तीमुखस्तेया परंरुपद्राहत् भूमाकाभिजनोचिता लुपुरा श्रीनाममालाभिमाचने पाठक हर्षकीर्तीरचिला श्रुतावर ग्रामणी ॥"

अण्पठ्यदीक्षिताची नामसमग्रमाला (सुमारें १६ वे शतक) — हा पन्नाशेकोश असून यावरील टीकेंत जुन्या बोधातील अनेक अवतरणे दिली आहेत.

पद्मनाभाचा भूरिप्रयोग — यात एक लहान एकाकोश व मोठा अनसर्गकोश असे कोश असून अमरकोशाचा टीकाकार नारायणदामन या प्रवक्तव्याचा उल्लेख करतो.

रामेश्वराची शब्दमाला — ही भूरिप्रयोगासारंगीच आहे. काळ माहीत नाही.

वेणीदत्ताचा पवतत्त्वप्रकाश — हा १५४४ त झाला. याची शिळाग्रन पदशेकोशसप्रहात आहे. यात चरंच अर्वाचीन शब्द आहेत उदा. "आराह्यनपस्याण ॥ जीन ॥ तत्त्वार्थस्मिन्नामार्गे कृपाण बोधमदिर । उत्तरार । दिग्विपति सार्वभौमीयोशोभूपुरादर । पतिसाह शककर्ता । सार्वभोगव्य" याचे भूमिमान, जन्मान्, तन्मोमान्, वायुमान्, आकाशमान् असे पाच भाग असून त्यात मनुष्यमरीचि, शैलमरीचि, दिक्पालमरीचि, शब्दमरीचि अशीं चोद प्रकरणे आहेत. याचा काळ क्षितिगन तुरगाधागिसरयक वर्ष (१७०१) शुचिचक्र शुद्धभा भावुवारेच हस्ते ।' असा दिला आहे. प्रवक्तव्याने आपले वर्णन 'श्रीयागिकवशातक नीलकण्ठ-स्मर जगन्जीवनपुत्र वेणीदत्त' असे दिले आहे.

मयुरेश विद्यालंकार — याची शब्दरत्नावलि ही बहूधाच्या म्हणण्याप्रमाणे अलीकडील सर्वे कोशात उत्तम असून १९६६ त रचली असावी

अपेक्षचा हेमेट्रिऑस गॅलनास याची १७८६-१८३३ च्या दरम्यान रचलेली संहृत एकाशब्दसूची (ग्लॉसरी) यासवर्षी वेवरेने माहिती दिली आहे व तदनुसार एकाशब्दकोश रचण्याची भारतीय पद्धति व युरोपियन शास्त्राच्या आकांक्षा याचा मेळ या सूचीत घातला गेला आहे. यात मुख्य शब्द प्रथम पंजी विभक्तिते दिला असून त्याचे समानार्थक शब्द (सुमारें २५०००) त्यापुढे प्रथमेत दिले आहेत. गॅलनासच्या प्रस्तावानुसार ही सूची त्याच्या एखाद्या ब्राह्मण मित्राने तयार केली असावी असे वेवरेने याचे काही उत्तरे दिले आहेत. योश्लिफच्या लहान शब्दकोशात या कोशातील अवतरणे पेटली आहेत यात काही काही ठिकाणी मूळ साधने सदाप असल्यामुळे अथवा ती वापरण्यात चूक पारयाने चुका झालेल्या आहेत.

विशिष्ट विषयाचे शब्दकोश — या प्रकारच्या शब्दकोशाच्या जाही व त्यातील मुख्य ग्रंथ पुढे दिले आहेत. एकाशब्दकोश — या संहितेच्या कोशातून एकामरी नामे ख, या, अ वंपरे सारखी किंवा समुसारखी अव्यये अथवा निर निराख्या अर्थाने वापरली जाणारी काही गुढाव्यंयव वणें किंवा अक्षरे दिलेली असतात. यामुळे या कोशाचा सनवाड्मयाच्या मातृकाकोशाशी संबंध लागतो असे काही ग्रंथ खाली दिले आहेत.

पुरुरोत्तमदेवाचा एकाशब्दकोश — हा द्वादशवर्णमहात शिळाप्रेषवर व अभिधानमहात (१ न ४) व मुचईस सदाशिव बजावा अमरापुरकर शास्त्री यांनी १८५४ मध्ये छापला आहे. याची श्लोकसंख्या ३८ असून वर्णांनुक्रमात ह नंतर क्ष घतला आहे. अक्षरा नावाचा एकाक्षराभिधान अथवा पञ्चविधतु घररुचीच्या नावावर प्रसिद्ध आहे.

‘संस्कृत कोशयुग्म’ मध्ये छापलेली विश्वसूची ‘एकाभरनूननाममाला’ १९५१ शब्दाची आहे. बन्धमणीने या ग्रंथद्वयाचा उल्लेख कारवारजेल आहे. याशिवाय अधिक माहिती नाही. सुपावरदाची एकाक्षरनाममालिका ही १४ व्या शतकातील व भरतसेनाचा एकवर्णयुग्मग्रंथ हा १८ व्या शतकातील आहे.

मातृकाकोशापूर्वी द्वादशकोशासमहात शिळाप्रेषवर छापलेला महीदासाचा मातृकानिघट्ट उल्लेख याईल. द्वादशकोशासमहातील महादेवाचा अव्ययकोश हा या प्रकारचा असा एकच स्वतंत्र दिसतो. मोठ्या कोशातून — एकाशब्द व अनेकशे कोशातून — अव्ययासवर्षी विभाग असतोच.

द्विरूपकोश (शब्दभेद) — या लेखनपद्धतीविषयक सूचीपूर्वी सर्वात महत्त्वाचा व बहुतेक सर्वात जुना म्हणजे मेहेस्वराचा शब्दभेदप्रकाश होय. अभिधानसमहात (१ न ५०) पुरुरोत्तमदेवाचा द्विरूपकोश छापला आहे. त्यात ७५ श्लोक आहेत. द्वादशकोशा समहात याचीच एक निलंबी प्रत ५५१ श्लोकांची व एक द्विरूपकोश ५५१ श्लोकांचा निवाही छापला आहे. आणखी येथे निवेद करणयासारखे कोश म्हणजे भातसनाचा द्विरूप-अभिधमग्रंथ व कचंग बिल्हणवरीचा द्विरूप कोश हे होत.

उणादिकोश — शिरामाचा लक्ष्मीनिवासाभिधान कोश (१८ व्या शतकातील) पदकोशासमहात प्रसिद्ध झालेला आहे. याने आपल्या प्रस्तावनेत ‘नागेवित्तवरात्रि’च्या याथे शब्देष्टशतक मनारमाया ‘वाक्यपत्रा सोम्यन् लिखितोमया’ असे म्हणले आहे. व स्वतःची माहिती देवती. ‘ग्रामविप्रताडपुणनामक त्रिलोकचंद्रात्मजकृष्णरामसूत शिवरामवृत्ती’ अशी दिली आहे. रामचर्मनच्या उणादिकोशासवर्षी ‘अभिधमने आपल्या उज्ज्वलदत्ताच्या प्रस्तावनेत (पृ २१) लिहिले आहे. शुभशोभागीची उणादिनाममाला १५ व्या शतकाच्या उत्तरार्धातील आहे. रामगर्विंदच्या शब्दशशिखरीचे वर्णन एरिंग्यने दिले आहे (कें पृ २४५). काविदा-साच्या नानाथेश्वरल्लकोशावर निजुलयोगीश्वराने टीका लिहिली असून इंडियन ऑक्सिरीतील (१३४१) वर्णनावरून तो कोश याच सदशशाही येईल असे दिसते.

येथे द्वादशविषयक यनस्पतिकोश — या कोशातून वगळता पद्य अने, सर्व तडेच्या औपरी याची वर्णने — म्हणजे ताल जवळ औपरीविद्याच — दिलेली असतात व याचे विशिष्ट नाव म्हणजे निघट्ट सर्वात जुना म्हणजे चन्वतरीनिघट्ट याची ९ प्रकरणे आहेत आणि क्षीरस्वामीच्या म्हणण्याप्रमाणे हा अमरकोशाच्या आधीचा आहे. आनदाग्रमप्रयावर्तीत (न ३३) हा महत्त्वाचा कोश छापला आहे. शाश्वताचा या सदरखाली येणारा एक कोश व हेमचंद्राचा निघट्टसोप यासवर्षी वर लिहिलेच आहे. एका अज्ञात ग्रंथद्वयाची मल्लिनार्थाने उल्लेखिली अभिधानरत्नमाला (पदसनिघट्ट), १३७४ त रचलेला मदन पालाचा मदनविनाय, औमरुच्या म्हणण्याप्रमाणे यापेक्षा अलीकडचा असेल. नवरीचा राजनिघट्ट चक्रपाणिदत्ताची शब्द-पत्रिका व १६७७ त झालेला शिवदत्ताचा शिवप्रकाशगीर्णमहित असलेला शिवकोश नावाचा नानाथेश्वर शतकाचा येथे आणखी निवेद करणयासारखा आहे.

ज्यातिप व ज्यानिपराक्षविषयक कांशापूर्वी हरिदत्ताचा गणितनाममाला (द्वादशकोशमहात शिळाप्रेषवर छापलेली) बेरंगमराचा १९४३ त रचलेला इराणी-अरबी-संस्कृत पारमाप्रकाश व बन्धपूषणाचा त्याच सुमारास रचलेला पारसीविनोद याचा उदरत करता येईल.

हेमंदाच्या लोकप्रसादावर बुलंदने कादमीरिपोर्टांत (पृ ७५) लिहिले आहे कोशाब्जमयात याचे स्थान विशिष्ट रूपाने अमुन वेचरच्या मते तो १७ व्या दातकातील आहे

कोशसंग्रह—अमरकोश-त्रिकाडकोश-हारावली-मेदिनी याचा संग्रह कोलारुक्क्या प्रयत्नांनी (कलकत्ता १८०७) छापला गेला. ही प्रत फार भरोप आहे. सदाशिव यशावाझारी अमरापुरकर यांनी कोशचतुष्टय (त्रिकाड, मेदिनी, हारावली, एकाक्षरी) (मुंबई १८५४) या चार कोशाच्या संग्रहाची शिळाग्रस प्रत छापली आहे 'संस्कृतकोशयुग्मम्' (वराची १८६७) यात विभक्तानु व महासंपुणक याचे कोश आहेत पनारतचे तिलग्रेसमरने 'पद्वंशसंग्रह' व 'द्वयशशशसंग्रह' हे त्यापेक्षा महत्त्वाचे आहेत यापैकी पहिले १८७३ (सकल १९३०) साठी प्रकाशित अमुन त्यात हेमचन्द्राचे एकापै व अनेकांचे वांच, शिवरामाचा उणादिभोश, पचनत्वप्रकाश, शारदीनाममाला आणि विश्व आणि हलायुष हे आहेत गिश्वाचे प्रकाशन अमर्दीच सरासरी आहे परंतु दुसरी प्रत उपलब्ध नसल्यामुळे त्याशिवाय चालणार नाही द्वयशशशसंग्रहात (१८७३ सलग १९२९) मेदिनी, एकाक्षरी कोश (पुस्तोतमाचा), दान द्विभक्तकोश, त्रिकाडकोश, अनेकांचेपुननिगमरी, हारावली, पनउयसोप, वरतचिरोश, गणितनाम माला, मातृकाकोश (सहीधराचा) व महादवाचा अव्ययकोश इतके आहेत

आनंदराम पदकाच्या नानार्थसंग्रहात (संस्कृत भाषेचे व्याकरण प्रथ ३, भाग १, कलकत्ता १८८४) महत्त्वाच्या अनेकांचे कोशातील कोशासंग्रहे एक टिकाणी वेलेली आहेत त्यात अमर, हलायुष, त्रिकाडकोश व हारावलीतील नानार्थविभाग व अनेकांचे संग्रह, विश्वकोश, मेदिनी व वाणान्वी काही लहान वादा आहेत वरभाणे नानार्थवाचक शब्द वर्णानुक्रमाने-हृत्तीच्या पदसीप्रमाणे-रावले आहेत प्रत्येक शब्दासारखी अनेकांचेकोशातील शब्दत अवतरणे दिली आहेत पुस्तकाच्या चौथी गंधशराचा 'शब्दमेव प्रकाश' जोडला आहे हा 'नानार्थसंग्रह' सद्मेप्रद म्हणून उपयोगी आहे याची तितक्या काळजीपूर्वक तयार केल्या नसल्यामुळे पूर्ण विश्वासाह नाही

अभिधानसंग्रह या प्राचीन कोशसंग्रहाचे दोन विभाग बाहेर पडले आहेत (मुंबई १८८९, १८९५) त्यातील पहिल्या भागात अमरकोश, मुद्रपोतमाचे त्रिकाडकोश, हारावली, एकाक्षरी व द्विलप, व हेमचन्द्रकोश व टीका आहेत दुसऱ्या भागात विश्व कोश आणि शब्दमेवप्रकाश हे आहेत 'संस्कृत कोशाचार्यमयाचे मूलमप' ही सर्वात महत्त्वाची प्रथमाला अमुन तिच्या पहिल्या विभागात (१८९३) हेमचन्द्राच्या अनेकांचेसंग्रहाने मंडेदाच्या टीकेतील पुष्कळ उतारे देऊन श्री सकारियांनी प्रकाशन केले आहे दुसऱ्या विभागात (१८९५) हेमचन्द्राची उणादि गणविहित प्रकाशित केलेली आहे तिसऱ्या विभागात मखकोश याचयाचा आहे याखेरीज ऑर्गिस्टच्या प्रथमपुनिलन केलेली एकर संस्कृत कोशाची यादी शब्दटी दिली आहे

याप्रमाणे संस्कृत वाङ्मयातील कोशाभाडाराचे योडनयात समालोचन केले यावरून आपणास हें स्पष्ट होते की संस्कृत शब्दकोश हे कधीस अथवा प्रयकारास योग्य शब्द सुचविण्याकरिता किंवा एकाच शब्दाचे छेपादि उपयोगाकरिता अनेकांचे सुच विण्याकरिता उपयुक्त होत अर्थात टीकाकार या कोशाचा अर्थ स्ववर्णाच्या नागीहि उपयोग करीत हें स्वार्थी आपल्या टीकात बाह्यार कोशाचे आधार दिले आहेत यावरून दृष्टीस पडते परंतु भाषेतील सर्व शब्दाचा सदर्भसुलभसंग्रह करून त्या शब्दाचे अर्थ व्युत्पत्ति बाहेर देऊन स्पष्टीकरण करण्याचे काम या कोशाकडून होत नव्हते व ही कोशकाराची दृष्टीहि नव्हती वर्णानुक्रमानेच्या नावतीत नागाचे किंवा अनेकांचे कोशांनी काही प्रगति केलेली दिगून येते या कोशात विशिष्ट अक्षर शेषगी अवरोले शब्द वर्णानु क्रमाने रावून त्यामध्ये पुन्हा त्यातील अक्षरसंख्येनुसार एकापुढे एक रावलेले आढळतात व हे रावताना काही काशकारांनी आय अक्षर व काहींनी अक्षर व त्या पुढील स्वर एवढे लक्षात घेतलेले आढळतात पण पुढील अक्षराकडे कोणीच लक्ष दिलेले आढळत नाही सामासिक सुलभ शब्द शब्दाच्या पोटात देण्याचा प्रयत्न एका कोशकारानेच (धनजय) केलेला आढळतो व्युत्पत्ति वर्गे स्पष्टीकरण करण्याचे काम टीकाकाराचे समजण्यात येई व कोश हा सुखोद्भूत नरावयाचा असल्यामुळे तो पयात्माक आणि सक्षित वरण्याकडे प्रवृत्ति असे काही कोशावरील टीकात अर्थ स्पष्टीकरणाचे अवतरणे घेतलेली आढळतात पण या सर्वांचा अंतर्भाव करून सदर्भसुलभ कोशरचना करण्याकडे पूर्वीच्या प्रवकाशाने लक्ष गेले नव्हते, व हें कार्य पाश्चात्यांना सवष आल्यानंतर आपल्या कडे होऊ लागले आणि अर्थातील सपूर्ण कोशाची वरुपना आपण पाश्चात्याकडूनच घेतली तन्हा या कोशरचना शास्त्रामध्ये पाश्चात्यांप्रभूत कशी प्रगति होत गेली त्याचे आता अवलोचन करू

पाश्चात्यकोश, उगम—पाश्चात्य दशामध्ये कोशरचनापद्धतीचा विरास कया दाला याचे आपणास ज्ञान करून घ्यावयाचे शास्त्रास आपणास परिचित अशी जी इंग्रजी भाषा तीमध्ये कोशरचनेची परिणति कशी क्षाली हें पाहिले असता पुरे होईल सर्व युरोपमधील इंग्लिशमध्ये प्रीक व रॅटिन या भाषांचे वरबैल वीरकापयेंत होते विशेषत धार्मिक ग्रंथाची भाषा रॅटिन असल्यामुळे व पुस्तकलेखनाचे काम बहुधा धर्मोपदेशकानेच असल्यामुळे बहुतेक प्रथ धार्मिक विषयावर व रॅटिनमध्येच लिहिले जात व त्याचा अभ्यासहि बहुधा नवशिक धर्माभ्याषकच करीत असत या अभ्यासकास जेव्हा एखाद्या प्रमातील रॅटिन शब्दाचा

अर्थ समजण्यास अडचण पडते किंवा कठिण वाट दिसून त्या शब्दाचा अर्थ कळू शकत नाही तो अर्थ वाचून लिहून ठेवीत असत हा अर्थ लॅटिन भाषेतील दुसऱ्या सोऱ्या शब्दाच्या रूपाने किंवा देशी भाषेतील शब्दाच्या ल्हिल्या असे अशा तऱ्हेने लॅटिन प्रथातील शब्दांवर प्रभातल्या प्रभातच प्रथम लिप्यंगी लिहिता जात पुढे अशा टीपांचा उपयोग इतरिथि प्रथ वाचनाना व्हावा म्हणून या टीपा स्वतःच कागदावर लिहिल्या जाऊ लागल्या व अशा तऱ्हेने लॅटिन शब्दाचे मुग्न अर्थ देणाऱ्या टीपा याचा तयार झाल्या

कालांतराने या याचा एकत्र करून त्याचा उपयोग आपले लॅटिन शब्दांचे ज्ञान वाढविण्याकडे व विद्यार्थ्यांस लॅटिन शिक् विषयाकडे करण्याची कल्पना काणाग तरी मुचवीं जमावी, व अशा याचा एकत्र करताना त्यातील शब्द शोधून काढणे सोपे जसे म्हणून प्रथम सर्व याचातीत A अक्षराने आरंभ होणारे शब्द एकत्र आणून नंतर B अक्षराने आरंभ होणारे शब्द, नंतर C आद्याक्षर असणारे शब्द अशा रीतीने आचरणांनुसाराने स्वल्पी एक यादी त्याने तयार केवी असावी यानंतर आणखी लक्षाद्या लेखकाने अशा अनेक याद्यांचा समूह करून त्या एकत्र करण्याची सज्जत केली असावी, व ती करताना पहिल्या दोन वर्णांच्या अनुक्रमाने तिची रचना केली असावी

या वरील तिन्ही स्वरूपातील याद्या आपणाला समजल्यास पहावयास सापडतात उदा एंडन येथील शब्दयादी तील ६०३ जम निरनिराळ्या प्रथातील जीपा उपलब्ध झाल्या तसेच प्रथम ७४३ देखील आढळतात एपिऑल शब्दयादीमधील शब्द अनेक याद्या एकत्र करून जमविलेले व आचरणांनुसाराने लाविलेले आणून या यादीत 'A' अक्षराने ५५० शब्द दिलेले आहेत व कोणताहि एक शब्द हुडकून काढण्यास हे ५५० शब्द चाळण्यासाठी पालावे लागतात सॅपिम ग्लोसरी नावाच्या तिन्हा यादीमध्ये Aa, Ab, Ac, अशा तऱ्हेने पहिल्या दोन वर्णांनुसाराने शब्द लावलेले आढळतात दहाव्या शतकातील एका यादीत तिसऱ्या वर्णापर्यंत अनुक्रम द्यात घडून शब्द लाविलेले आढळतात ही यादी ग्रीस म्युसियममध्ये उपलब्ध आहे (ए ए आर् ए ३३०६) या यादीत यादुडे मान प्रगति सांगेली आढळत नाही वरील याद्यांवेकी काँपेस यादी ही आठव्या शतकातील असून एपिऑल व एंडन या तीपक्षा जुन्या आहेत, म्हणजे इंग्रजी कोशरचनेचा आरंभ शिस्त शाळांच्या सातव्या शतकात जातो

पहिले इंग्रजी कोश—या याद्यात प्रथम प्रथम लॅटिन शब्दांचे लॅटिन भाषमध्यांचे अर्थ देण्याची प्रगति विशेष दिसून येते परंतु हद्द हद्द ही प्रगति कमी होत जाऊन इंग्रजी भाषेमध्ये अर्थ देण्याची प्रगति वाढत चालेली आढळते मध्यतरी नॉर्मन विजयामुळे फ्रेंच भाषेचा पगडा इंग्रजी भाषेवर पडून इंग्रजी भाषा प्रगति लुप्तप्रासराती झाली हाती परंतु चौदाव्या शतकाचे अखेरीस इंग्रजी भाषा पुन्हा प्राचीन्या मार्गास लागली याच सुमारास छाण्याची कलाहि बाडीस लागली होती व पयराच्या शतकात आपणास एक पयरीसो शब्दाचा पूर्णपणे वर्णांनुक्रमाने लाविलेला इंग्रजी कोश आढळतो पयराच्या शतकाच्या मध्याच्या सुमारासच 'मेथुलप्रमिगिस' नावाचा पहिला लॅटिन-इंग्रजी शब्दकोश तयार झाला आतापर्यंत तयार झालेले सर्व शब्दकोश अर्थात लॅटिन शब्दांचे इंग्रजीत अर्थ देणारे लॅटिन-इंग्रजी कोश हाते व या कोशांना नवेहि निरनिराळ्या प्रकारची असत आपल्या शब्दकोशाला डिक्शनरी हे नाव प्रथम सर जॉन्स हलियट याने दिले

जरी वर्णांनुक्रमाना पद्धति रूढ होत चालेली होती तथापि विषयवार शब्दरचणापद्धति पूर्णपणे लोप पावली हाती असे नाही उदा० १५५४ साली ज बियाँलूम याने प्रसिद्ध केलेल्या शब्दकोशाच्या शब्दाचा अनुक्रम विषयवारीने असून ते पुढे दिलेल्या सारख्या काही मध्यव्याख्याली दिलेले आढळतात—आकाश, राखी ग्रह, काठ, वस्तु वारे, जगाचे विभाग, पक्षी, माशा, मासे, गळत घातु सर्वे, कीटक, सरपटणारे प्राणी, चतुष्पाद प्राणी वगैरे पहिला इंग्रजी-लॅटिन शब्दकोश चॅम्पे या वैय्याकरणांने इ स १४४० मध्ये लिहिला त्यामध्ये ९० हजार शब्द असून त्यांचे नाव 'ग्रॅमॅटोरियन' असे होते याच्यापुढे अनेक आवृत्ती निघाल्या व त्याची पहिली छापील प्रत १४९९ मध्ये प्रसिद्ध झालेली आढळत यानंतर नाव पयरासारखे इंग्रजी कोश म्हटले म्हणजे विषयम होमन याचा 'व्हर्गॅरियन' (१५१९) नावाचा कोश व रिचर्ड हॉबोल्ड याचा 'अँबिसिडॅरियम' (१५५२) आणि जॉन बॅरट याचा 'अल्बेरी' (१५७३) हे होते यातील पहिल्या कोशात चारप्रकार व म्हणी असून त्यांची रचना विषयवारी आहे दुसऱ्या कोशात मात्र इंग्रजी शब्दांचे लटिनबरोबर इंग्रजीतहि अर्थ दिलेले आढळतात याच सुमारास जीव लेडिन्स (१५७०) याने 'इंग्लिश व्ह्यार्मिंग डिक्शनरी' नावाचा शब्दाच्या अत्यासारांनुक्रमाने लाविलेला यमक कोश तयार केला

वरील पवे कोशात आपणास लॅटिन भाषेस विशेष महत्त्व दिलेले आढळते याच सुमारास इंग्रजी राजपराण्याचा सवय मेंच राजपराण्याची अत्यामुळे (आठव्या तेन्नीची वहीण मेरी हिचे रज मासच्या वाराच्या जुद्धीत पायलासुळे) इंग्रजी मेंच कोशहि तयार झाले त्याचप्रमाणे या सुमारास इंग्लिश-इंग्लिश कोश (जान फ्लोरिओ १५९९) व स्पॅनिश-इंग्लिश कोश

(रिचर्ड पहिले १५९९) हहि प्रसिद्ध झाले याचीच परिणति म्हणजे १६१७ मध्ये जॉन मिन्तो याने एक बहुभाषाकोश तयार केला यामध्ये इंग्रजी, वेल्श, रो डच, हाय डच, फ्रेंच इंग्लिश, स्पॅनिश, पोर्तुगीज ग्रीक, लॅटिन, हिब्रू इत्यादी भाषांचा अंतर्भाव केलेला आढळतो तथापि अद्यापपर्यंत या निरुत्तराच्या कोशामध्ये बरी त्या वेळच्या इंग्रजी भाषेतील शब्दांचा समावेश आढळून येतो तथापि इंग्रजी भाषेचे स्वतंत्र ज्ञान होण्यास इंग्रजी भाषांचा स्वतंत्र कोश असण्याची भाषा प्राचीन झालेली दिसत नव्हती त्या वेळच्या निष्ठापुनर्वसूतीवाद्यांच्या काळातील पंडितांस ही कल्पना चांगळ वाटत असे व १९ व्या शतकातीलहि काही पंडितांस ती तशीच वाटत होती तथापि या काळात विद्येच्या प्रसाराबरोबर पुढळण लॅटिन, ग्रीक, हिब्रू, अरबी या भाषांतील पवित्री शब्द इंग्रजी भाषेत प्रविष्ट झाले होते व त्यांचे शु द स्वरूप व अर्थ स्पष्ट करण्याची मात्र आवश्यकता समोर भासू लागली होती त्यामुळे अशा कठिण शब्दांचे कोश १७ व्या शतकात प्रथम तयार होऊ लागले असा १७०० पृष्ठांचा एक कोश रॉबर्ट कॉडिंग्टनच्या शाळा मास्तराने १६०४ मध्ये प्रसिद्ध केला त्यात ३००० कठिण शब्द वर्णानुक्रमाने लावलेले आढळतात या कोशाच्या १६१२ पर्यंत ३ आवृत्ती निघाल्या असाच एक कोश डॉ जॉन बुलेकर याने १६१६ मध्ये प्रसिद्ध केला याच्याहि १६८४ पर्यंत अनेक आवृत्ती निघत होत्या तथापि ' दि डिक्शनरी ' असे नाव घाण करणारा पहिला शब्दकोश १७२३ मध्ये हन्री कॉडिंग्टन याने प्रसिद्ध केला याचे तीन भाग असून पहिल्या भागात कठिण शब्दांचे अर्थ दिले आहेत व दुसऱ्या भागात सोप्या शब्दांना कठिण प्रतिशब्द दिले आहेत याचा उद्देश स्पष्टता प्रौढ शब्दव्योजना करण्यास सुलभ पडणे हा होता तिसऱ्या भागात देव-देवता, झी-पुत्र, राक्षस युद्ध पक्षी पशु वनस्पती, द्रव्य, साडे, डन मांस बीरबद्दल माहिती असून ऐतिहासिक व पौराणिक वस्तू दिले आहेत या कोशाच्याहि पुढे अनेक आवृत्ती निघाल्या अद्याप तसेही हिब्रू ग्रीक, लॅटिन बंगरे भाषांतील जे शब्द इंग्रजीत आले होते त्याचा कोश १७५६ मध्ये डॉमस ब्रड याने प्रसिद्ध केला

न्युत्पत्तिकोश—परंतु अद्यापपर्यंत इंग्रजी शब्दकोशामध्ये रात्रे इंग्रजी शब्द आले पाहिजेत ही कल्पना कोणास सुचली नसावी तिचा निदान ती कोणीहि अमरात आणली नव्हती हे मात्र खरे अशा तऱ्हेचा प्रयत्न प्रथम मॅथिथियल बेरी नावाच्या इंग्रज एडव्होकेटने करून आपली " युनिव्हर्सल डिक्शनरी ऑफ इन्स्ट्रुक्शन डिक्शनरी " १७०१ त प्रसिद्ध केली या कोशात शब्दांचे केवळ अर्थच स्पष्ट केलेले नसून त्याची न्युत्पत्तीहि दिलेली होती या कोशाच्या पुढील चार वर्षांत दहा आवृत्ती निघाल्या यापैकी अठरा वर्ष पुढे डाइक आणि पार्सन (१७३५) बी एन् डिफे (१७३५) आणि बेन्जामिन मार्टिन (१७४९) यांनी केले

जॉन्सनकोश—अठराव्या शतकाच्या मध्याच्या सुमारास इंग्रजी भाषेचा एक अभिष्ट कोश असावा अशी कल्पना अनेक विद्वान लोकांच्या मनात पोचू लागली ही कल्पना इंग्लंडचा हरहि याच सुमारास उद्भूत झालेली दिसते, व इंग्रजी व मानस शास्त्रांमध्ये याच कार्याकरिता निष्ठापटी (डिक्टेमनी) स्थापन करण्यात आली होती परंतु इंग्रजीमध्ये अशा तऱ्हेची डिक्टेमनी नव्हती तथापि सा देशातील विद्वानांनी ही कल्पना पार पाडली अशा तऱ्हेच्या काळाची कल्पना प्रथम अल्फ्रेड बोर पोपपुढे मांडण्यात आली होती व त्यास ही पद्धत हानी परंतु तो १७४४ त मृत्यु पावल्यानंतर ही कल्पना सॅम्युअल जॉन्सन यापुढे मांडण्यात आली व १७८७ मध्ये लंडन मधील ५१६ प्रकाशकांनी ३ वर्षांत असा कोश १ ०० पिनोमध्ये बसून दहादा वार त्याज पार्सी केला तथापि प्रत्यक्ष त्या कार्यास लिप्यंत बाल लागला, व टरेवेली रफमहि कार्ज उद्भूत गेली अखरीस १७५५ मध्ये प्रसिद्ध जॉन्सनचा कोश दोन भागांत बाहेर पडला या कोशाचे वेगळेपण म्हणजे शाब्दांचा अर्थ स्पष्ट करण्यामागील वापरलेली शब्द तसेच हात या कोशामुळे इंग्रजी भाषेतील वाचनचम मांडे महत्त्व प्राप्त पाठे शाब्दांतील वागण्या अर्थव्यवहार जार वावयाचा हे कणाची पद्धत केलीनेच आपल्या वागात समाविष्ट केली होती परंतु अद्याप शाब्दांचा प्रत्यक्ष उच्चार द्या करावयाचा ही गाठ कोशामध्ये दिग्दर्शित केली जात नव्हती ते काय हा पुरुषम कर्तव्य याने प्रथम आपल्या न्यू डिक्शनरी (१७७३) या कोशात केले, व तेच कार्य जॉन फॉकर याने १७९१ मध्ये पूर्ण केले

एरोपियाच्या शासकांच्या प्रथम यादार्पण जातल्या काळ हाच आचार्य मानग जात अथ व यालाच पुरवणी म्हणुन अनेक लहान लहान कोश प्रसिद्ध करण्यात येत हात इ त १८१८ मध्ये गॅरिंग-तामन नवाची या काळाची दुसरी पांडित्येरी आशुति भांडविराज गॅट याने प्रसिद्ध केली याच सुमारास इंग्रजी कोशामध्ये दोन महत्त्वाच्या काळाची भर पडली त्यापैकी एक मोठा वर्यूर याचा अमेरिकन कांड व दुसरा डा चार्ल्स बियेल्सन याचा इंग्रजी कांड हाय ब्रुस्टर याचा इंग्लंडचा कोश हा सगळा एक अभिष्ट कांड समजता परंतु त्याच्या पहिल्या आवृत्तीत मन स्त्रिय व्युत्पत्ती गर दिलेल्या होत्या, त्या अलीटड अधिक शास्त्रांमुळे केलेल्या मान्यतात रिचमन याने उत्तरणे द्यावे महत्त्व जोळ्यात अनेक अवयव पुढातून आपल्या वागात समाविष्ट केली, व इ त १३०० पासून प्रसिद्ध शास्त्रांच्या मयातील असातणे त्याने प्रथमच प्रकाशित आणली याचा उद्देश अवलगावहनच शाब्दांचा अर्थ वाचकांनी समजून घ्यावा असा होता, परंतु निरीदि अत्राणे रि ग

तरी तीं पुरेसी होत नाहीत व वाचकांत त्यांतून अर्थ घुंदायून काढणे दुरापास्त होते. तथापि अन्तरणांच्या दृष्टीने हा कोश अत्यंत महत्वाचा आहे.

विविध प्रकारचे कोश—परंतु हे सारे भाषेतील शब्दांच्या संघर्षीं झाले. परंतु ज्ञानाची वाट जसजशी हापाटवणे होऊ लागली तसजशी पदार्थांची किंवा काही व्यक्तिंची, स्थानांची नांवे घोरहिंदिशब्दच असून इतर शब्दांप्रमाणे त्यांचा अर्थ देण्याची गरजू जास्त भासू लागली त्यामुळे कोशांमध्ये बराचसा अशा शब्दांचा भरला गेला जाऊ लागला. बालांतरांने स्वतंत्र विषयांकरिता स्वतंत्र संश्लेषण होऊ लागले व अशा तऱ्हेच्या स्वतंत्र ग्रंथांची वाट पुढेच सुरू झाली. व ह्याी तर शब्दकोशापेक्षा या इतर कोशांनीच संस्था व आचारहिं कर वाहत गेले आहेत. सध्या आपणांस चरित्रकोश, ऐतिहासिककोश व वास्तविक किंवा काल्पनिक निरनिराळ्या देशांमधली व व्यक्तींमधली विविध अथवा सामान्य गोष्टी, भूदे वगैरेचे कोश आढळतात. यांचे मोठे उदाहरण म्हणजे ईश्वरी राष्ट्रीयचरित्रकोश हा ग्रंथ होय. तसेच विविध देशांमधली किंवा ग्रंथांमधली संदर्भसंग्रहकोश; सर्व जग किंवा विविध देश, प्रांत, शहर, ग्राम, जिल्हा, मठ वगैरेचे स्थलकोश; तत्त्वज्ञानकोश; वायव्यकोश; गणितकोश; खगोलकोश; प्राणिशास्त्र, वनस्पतिशास्त्र, पक्षी, वृक्ष, वनस्पती, पुष्प इ.चे कोश, रसायन, भूतट, रानिरोदन इ. शास्त्रांचे कोश; वास्तुसौंदर्य, चित्रकला, गायन इ.चे कोश; औषधि, चक्रक्रिया, शारीर, चिकित्सा, इतिहासविज्ञान, राजकारण, दिवाणी-फौजदारी, धार्मिक इ. कायदे, राजनीति व समाजनीति यांचीं शास्त्रे, शेती, वृध्दवर्धन, व्यापार, नौकानयन, अक्षराक्ष, मुद्राक्ष, यंत्राक्ष, हस्तव्यवसाय इ. कला, यांचे कोश तयार होत आहेत तसेच पुताणवस्तु, धातू, सन, वंशवृक्ष, राजनीति, शब्दसंग्रह, औषधांच्या सारणी, नामसंग्रह इ. अनेक तऱ्हेचे कोश निरनिराळ्या आपानून तयार होत आहेत. व सर्व शास्त्रे, विद्या, कला इ. ची माहिती देणारे ज्ञानकोशहि बाहेर पडत आहेत. परंतु हे सर्व कोश स्वतंत्र असून आपणांस सध्या फक्त शब्दकोशाविषयीच विचार करित्य आहो. शब्दकोश व ज्ञानकोश यांमध्ये हा मोठा फरक आहे की, ज्ञानकोशामध्ये विविध शब्दांने प्रतीत होणाऱ्या विषयाची पूर्ण माहिती प्राप्तची असते तर शब्दकोशामध्ये केवळ त्या शब्दाची माहिती दाखवाची असते. तथापि ईश्वरी भाषेतील ईश्वरी विद्वानांप्रमाणे काही कोश शब्दकोश व ज्ञानकोश यांच्या संयुक्त स्वरूपाचेहि तयार होऊ लागले आहेत.

गजेप्रमाणे कोशांचे स्वरूपहि निरनिराळ्या प्रकारचे असले असो वाद लागते. उदाहरणार्थ, जेव्हा एखाद्या शब्दाचा आपणांस पूर्णतः अगत्यास करावयाचा असतो किंवा एखाद्या शब्दाचा अथवा वाक्यांशाचा अर्थ निश्चित करण्याच्या कामी शंका उत्पन्न होते तेव्हा मोठ्या कोशाचा उपयोग होतो. परंतु विविध तऱ्हेच्या अगत्यास विविध कोश जास्त उपयोगी पडतात. उदा. एका शब्दास अनेक पर्यायशब्द पाहिजे असतील तर समानार्थ कोश जास्त उपयोगी पडेल. तसेच बरेचतर कोश पहावयाचा असता किंवा एखाद्या अपरिचित भाषेतील मजकुराचे भाषांतर करवयाचे असेल तर लहान कोश जास्त उपयुक्त ठरतो. कारण त्यातून शब्द लोकर दोघून काढता येतो. आणि त्यांत अर्धदि शोधक्यान दिलेले असतात. काही कोश अनेक भाषांमध्ये असतात. उदा. काही भाषांमध्ये एका भाषेतील शब्दाचा अर्थ दुसऱ्या भाषेतील शब्दांमध्ये दिलेला असतो, अशा तऱ्हेच्या काही कोशांमध्ये—उदा. जाल्म्या नाविक कोशांत—समुद्रपथेणासंग्रही अनेक भाषांतील शब्दांचा संग्रह असून त्यांचा अर्थ प्रत्येक भाषेत दिला आहे तसेच एका लेटिन कोशामध्ये (Clepini Octoglotton) लेटिन शब्दांचे लेटिनमध्ये व इतर सात भाषांमध्ये अर्थ दिले आहेत पोर्चिगल्या भाषांमधी कोशांत आतामी शब्द चिनी लेटिनमध्ये लिहून त्याचे चिनी व आतामी उच्चार दिले असून अर्थ प्रत्येक भाषेत दिला आहे. अशा तऱ्हेचे न्युल्सिकोश, परमापाकोश, उपमापाकोश, युक्तमापाकोश, ग्राम्य शब्दकोश, अर्धस्मृत शब्दकोश, अशुद्धप्रयोगकोश, निवडक शब्दकोश, वृत्तकोश, शब्दोच्चारकोश, शब्दमातृकाकोश, वक्तृत्वकोश, काव्य-कोश, कायदेकोश, गानकोश, विशेषनामकोश, विशिष्टग्रंथकारकोश, नामकोश, क्रियापदकोश, अव्ययकोश, द्विरूपकोश, कठिण शब्दकोश इ. अनेक प्रकारचे कोश अलीकडे तयार होऊ लागले आहेत. एका कोशामध्ये (फिह) तर इंग्लो-युरोपियन लोक जेव्हा एकर होत ते त्यावेळीं ते जी भाषा बोलत असावे अशी कल्पना कराव येते अशा शब्दाचा संग्रह करण्याचा प्रयत्न केलेला आढळतो. तसेच एकाने (पॉट) इंग्लो-युरोपियन भाषांचाहि (१२२६, पृष्ठे ५१४०) सुलनात्मक कोश तयार केला आहे.

अभिजातकोश—कोशासंबंधी प्राथमिक करपना अशी होती की, कोशकाराने अभिजात शब्दाचाच संग्रह करून त्यांचा अभियुक्त उपयोग तेव्हाच दिवदर्शित करावा. निदान तत्कालीन भाषेमध्ये अभिजात शब्द कोणते व त्यांचा योग्य अर्थाने उपयोग कसा करावा हे दिवदर्शित करणे ही कोशकारांचे काम समजले जात होतें; म्हणजे कोशकाराने शब्दाची निवड करून शुद्ध स्वरूप देवून त्यांचा योग्य उपयोग कोणता यासंबंधी अपिकारपूर्वक सर्व प्रमाणा निर्णय करून त्या वेळच्या लोकांमिह्नीप्रमाणे भाषेचे स्वरूप निश्चित करावयाचे असे. या उद्देशास अनुसरून इटलीमध्ये बोव्हाच्या शतकांत “थेक्डेमिया डेलानुसा” नांवाचे विद्या-पीठ स्थापन करून इटलियन भाषेचे स्वरूप शुद्ध करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला; आणि त्या संस्थेमार्फत १६१३ मध्ये त्या

या कोशाचे स्वरूप — या कोशामध्ये ११४८०५ शब्द आहेत त्यापैकी २४०१६१ मुख्य शब्द असून ६७१०५ दुय्यम प्रतीचे शब्द, ४७८०० विशेष संयुक्तशब्द, ५१७४५ सामान्य संयुक्त शब्द आहेत यात सुमारे ५००००० शब्दांच्या व्याख्या असून १८०७३०६ अक्षरवारे आहेत या कोशात सुमारे १२ क्षतक्षत प्रचलित असलेल्या शब्दांचा समावेश केलेला आहे. या कोशात प्रत्येक पानात सुमारे ११० ओळींचे तीन रकाने आहेत असे पत्रर रकाने ४६४६४ असून ते एखापुढे एका मादल्यास त्याची रानी १ मेल होईल व त्याची २ ओळी एखापुढे एक मादल्यास त्याची रानी १७८ मेल होईल व या ओळीत सुमारे ५ कोटी शब्दसंख्या असून २० कोटी अक्षरसंख्या आहे यातील २४०१६५ मुख्य शब्दांपैकी १७७१७० प्रचलित असून ५२६६४ छम आहेत व १७३१ परकीय आहेत 'एम्' या अक्षराने सजोत जास्त म्हणजे ५७४०८ शब्द आहेत यानंतर 'पी' ३७६८९ व 'सी' मध्ये २९२९५ आहेत याकामाने शब्द जमविण्याच्या कामी सुमारे ४०००० स्वयंतसेवक लोकांचे धर्म रचणी पडल आहेत इ स १८५७ मध्ये शब्दसंग्रहाचे काम सुरू झाल्यावर तोवरच ७६ स्वयंसेवक मदत करण्यास पुढे आलेले दिसून येतात ही संख्या पुढे १८६१ मध्ये ८००, तर अखेरीस दीडहजार जवळ गेली आढळते यात पच मुख्य शब्दसंग्राहकांचा अंतर्भाव केलेला आहे या नेत्रीज निर्यात मदत करणारे असक्य लोक होते या लोकांमध्ये अमेरिकेपासून व्हिएनापर्यंत सर्वा प्रदेशातील लोक आढळतात बॉम्बे ऑस्ट्रियन, भार जे व्हिटेबेल, ब टी हेंडरसन यासारख्या लोकांनी लोकां अवगणनेच्या चिंत्या करून पाठ विट्या काहीनी शास्त्रीय व पारिभाषिक शब्द लिहून पाठविले. ए क्यार्लेड नावाचा गृहस्थ तर हॉलंडमध्ये राहून अनेक वर्षे मुक्त तपासण्यांचे काम करीत होता याखेरीज प्रत्यक्ष उपसपादकांचे कामही विनामूल्य करणारे अनेक लोक होते तसेच मुक्त तपासणारे व सदर्थ तपासणारेहि अनेक स्वयंसेवक टिन्टिकाणी काम करीत असलेले आढळतात या कोशाच्या संपादक वर्गात पुढील नावे आढळतात — डॉ जे ए एम् मेरे (१८३७-१९१५), हेनरी ब्राडले (१८४५-१९२३), विल्यम फ्रेग व चार्लस मोनियन्म. ह्या कोशाचा पहिला भाग १८८४ मध्ये बाहेर पडल्यामुळे त्यावेळी भाषेमध्ये प्रचलित नमलेले अनेक शब्द आज इंग्रजी भाषेत लुप्त झालेले आहेत त्या वेळी अमेरिकाइस्टिस (आतपुच्छदाह) हा रोग किंवा मॅन्टिफेशन अथवा विमान बिघा हे शब्द अज्ञात होते, त्यामुळे ह्या कोश पुरा झाला नाही तोच त्यास पुर्वणीची जरूर भासू लागली व अशा तऱ्हेची पुर्वणी तयार करण्याचे काम चालू असून प्रत्येक शब्दाचा सर्वोत जुन्यात जुना उच्चेत शोधून काढण्याचे काम चालू आहे या कोशाचा विशेष ह्या आहे की, प्रत्येक शब्दाचा प्राचीनतम जेवळ दाखविणारे ज्वलततम प्रथम दिलेले असून नंतर त्या शब्दाच्या रूपात किंवा अर्थात बदल झाला आहे हे निरनिराळ्या काळच्या प्रभातील अवतरणे देऊन दाखविलेले आहे यामुळे या कोशात प्रत्येक शब्दाचा इतिहास आपणास पहावयास सापडतो, व आजची शब्दकोशाबद्दलची सर्वांत परिणत कल्पना म्हणजे प्रत्येक शब्दाचा इतिहास देणे हीच होय

संपूर्ण कोशाच्या अडचणी, शब्दसंग्रह — तथापि वर सांगितलेली कोशाची निरनिराळी अंगे पूर्णपणे उपयोगात आणणे व्यवहारत जवळ जवळ अशक्य होतं, व त्यामुळे सोईप्रमाणे आपले क्षेत्र आरुन घ्यावे लागत आपल्याला ज्या भाषेचा कोश करावयाचा त्या भाषेचा आरंभाला कोणता धरावयाचा किंवा शब्दसंग्रहास आद्य मर्यादा कोणती घालावयाची हे कोशकारास स्वतःच निश्चित करून घ्यावे लागते कारण विशिष्ट काळापूर्वीचे शब्द साधनाच्या अनावां राहूदीत करणेच अशक्य असते उदाहरणार्थ मराठी भाषेतील जुने शब्द अद्यापि प्रवासात यात्रयांचेच आहे महासुमाची वादसदप्रकाशनास आता कोठे आरंभ होत आहे तसेच अनेक तत्सर्वांचे प्रप अद्यापि अनुवर्ण्य असून उपलब्ध हस्तलिखित प्रतयेदि योग्य प्रकाशन किंवा सूचीकरण झाले नाही तसेच प्राचीन किंवा अर्वाचीन लिखाणामध्ये आढळणारे एकूण एक सवे शब्द कोणत्याहि भूषणी म्हणविल्या जाणाऱ्या कोशातहि गतभूत करणे अशक्य होतं एखाद्या भाषेतील वाङ्मयामध्ये किंवा प्रथामध्ये आढळणारे बरेचसे शब्द कोशरचनेच्या दृष्टीने त्या भाषेतील शब्द म्हणून धरता येत नाहीत तसेच काही शब्द कोशकाराच्या दृष्टीनेहि त्या विशिष्ट भाषेच्या कक्षेबाहेरील समवेत जाण्याचा समभव आहे इंग्रजी किंवा मराठी भाषेच्या यावर्तीत ही योग्य आपणाय विशेष स्पष्टपणे दिसून येते

सध्या इंग्रजी बोलणाऱ्या लोकांच्या भाषणात आढळणाऱ्या अनेक शब्दांमोर्वांनी कोशकाराच्या दृष्टीने तेजोमेधाग्रामेणे एक अपघट धुने पसरलेले असते विशिष्ट शब्द कोशात समाविष्ट करावे किंवा नाही याबद्दल त्याला नेहमी गदाय उत्पन्न होत असतो उदा गट्टिडास्त्रातील ऍटिन भाषकून बर्नविलेच्या हजारां सडा, प्राग्निशत्र, वनस्पतिशास्त्र, इ शास्त्रांतील वर्गीकरण विषयक रोच नवीन नवीन उत्पन्न होणाऱ्या ऍटिन नावे, रासायनिक संयुक्त शब्द, खनिज पदार्थ इ ची नावे, अनेक लुप्त झालेले परकीय भाषांतील शब्द, निरनिराळ्या पोटभाषांतील किंवा बोलींतील शब्द, ग्राम्य शब्द, व्यापारी लोकांत रूढ अंगरेज माफिक शब्द, विशेषनामे, वर्णने अनेक शब्दांचे असे प्रकार आहेत की, जे सर्वत पूर्ण म्हणून जाणाऱ्या कोशामध्येहि समाविष्ट होण्याचे कारण नाही याखेरीज इतर सवे शब्दांचा मात्र कोशात समावेश झाला पाहिजे परंतु या दोषामध्ये विभागणीची पेदा कोठे मारावी याबद्दल नेहमी गतमेदव राहण्याचा समभव आहे

यांनंतर प्रत्यक्ष शब्दमकलनाचे कार्य वस्तुतः ज्या अनेक अडचणी येतात व ज्यामुळे कोणत्याही कार्यकर्त्याच्या येजास मर्यादा उत्पन्न होतात त्या निराकष्याचे हे कार्य एकट्या दुकट्याचे नसून त्यात अनेकांचे सहकार्य अवश्य लागते व ते ज्या प्रमाणात मिळेल त्या प्रमाणात शब्दसमूहाचे कार्य पूर्ण किंवा अपूर्ण राहते. कोणाचे शब्दसाहित्य जमविण्याच्या कामी किती अडचणी येतात व वाहेरून सहकार्य कसे नियमितपणे मिळते याचे एक उदाहरण देण्यासारखे आहे. ईस्ट इंडिया कंपनीच्या 'कोर्ट ऑफ डायरेक्टर्स' याच्या आदेशाने एन्. एन्. विल्सन याने एक हिंदुस्थानातील निरनिराळ्या प्रांतात व भाषात न्याय आणि जमावदी खा यात वापरल्या जाणाऱ्या पारिभाषिक शब्दांचा कोश इ. स. १८५५ मध्ये प्रसिद्ध केला तो तयार करीत असता शब्द जमविण्याच्या कामी त्यास काय अडचणी आल्या त्या त्याने प्रस्तावनेत नमूद करून ठेवल्या आहेत तो म्हणतो — या कामी हिंदुस्थानच्या निरनिराळ्या भाषांत जे कपनीचे नोकर आहेत, त्यांचे साहाय्य मिळाल्याशिवाय असा कोश होणे शक्य नाही असे दृष्टीस पडल्यावर हिंदुस्थानमकराकडे असा हुकूम पाठविण्यात आला की त्यांनी निरनिराळ्या इलाख्यातील कामदारांस या कामी साहाय्य करण्याकरिता हुकूम काढावे या कामदारास कामाची दिशा समजावी म्हणून एक वर्षानुक्रमाने रचलेल्या छापील चांदीच्या शेंकडों प्रती हिंदुस्थानात निरनिराळ्या कामदारांना पाठविण्यात आल्या आणि त्यास त्या याचा त्या त्या दिशांनी प्रचारात असेल्ले अधिक जबर मधून मधून पाठून पूर्ण करून व शुद्ध अर्थ व स्पष्टीकरणे देऊन परत पाठविण्यास सांगण्यात आले या याचा असा तत्वेने छापण्यात आल्या होत्या की, त्यात मध्यवर्ती मंत्री शब्द, स्पष्टीकरणे व मूळ शब्दाचे अर्थ देण्यास उद्देशी जाणा सोडली होती या याचा राहण महिन्यांनी असेन परत येतील अशी अपेक्षा होती

परंतु सहा महिन्यांपेक्षाही अधिक काळ वाट पाहून शाल्यावर बगाल व मराठा प्रांतातून काही याचा परत आल्या, मुंबई इलाक्यातून एकही चांदी परत आली नाही परंतु ज्या याचा आल्या त्यापरी बऱ्याच कोऱ्याच परत आल्या व काहीनीं तर पांनेहि कापले लहती काहीनीं अर्धरी सामान्य शब्द मधून मधून पाठवले होते. काही याचा अर्ध होतो मुन्फ, अमीन, सरर अमीन, हेब्युडी क्लेक्टर वगैरे साख्खा कामदारांना देण्यात आल्या होत्या त्यांनी काही शब्द भरून पाठविल्या हे बहुतेक कपनीच्या सनदी नोकराखेरीज होते परंतु याचिह पुढीलका मूळ उद्देशा न समजल्यामुळे काही तरी शब्दांचा भरणा केलेला आणून आला व काहीनीं तर शेक्सपियरच्या हिंदुस्थानी कोशासारख्या कोशातील शब्द उतरून दिले

एकदरीत कपनीच्या सनदी नोकरांचा सांकेतिक कार्य करण्याचा उद्देश व भाषाशास्त्रीय विद्वता याम ही गोष्ट मुळीच भ्रूपणावद् नाही असे उद्गार देवरीं विलसन यांनी काढले आहेत तेव्हा घरगरी व इंग्लिश मधून हुकूम सुद्धा हांगाच्या प्रयत्नाची जर ही दशा तर खासगी रीतीने कार्य करणाऱ्यांच्या मार्गांत धिती अवरणी असतील याचा विचार बांधकामींचा करावा।

कोशात शब्देतिहास — ईशने आपल्या निष्पत्तीत दुसरी एक गोष्ट विनये प्रामुख्याने नमूद केली होती ती म्हणजे 'अर्वाचीन भारतीय इतिहास तयार होणाऱ्या कोशामध्ये केवळ एकदाची सुसती नोंद करून माणणार नाही, तर ती नोंद ऐतिहासिक पाहिले' प्रत्येक शब्दाच्या स्थावी शब्द कगळी इत गेली हे कोशामध्ये नमूद होणे जर अर्धे पूर्वाच्या वासात एकदाच्या धातव्यांमून त्यानी भुगर्भत लावण्याचा प्रयास असे व त्याचे इतर अर्धे पुढे ऐतिहासिक कगळी दुसरे व त्याच कोणत्या तरी क्रमाने दिलेले असे परंतु भुगर्भत लावण्याचा आद्येमध्ये प्रत्येक शब्द, त्याचे प्रत्येक रूप व अर्थ ही प्रत्येक वेळी आढळतात, तसेच ते शब्द पुढे शाला अस्तित्वात ता वेळी लुप्त शाला व त्या शब्दाच्या रूपांमध्ये किंवा अर्थांमध्ये प्रत्येक वेळी काय काय होत गेला या तरे गादींचा इतिहास हातक्य असतो त्यामुळे त्याची अशी अपेक्षा असत की, कोशकाराने निदिष्ट शब्दाचा जय अर्धे सर्वांत कालाव्या प्रथम आढळलेला प्रथम दर्जन पुढीत अर्धे कालानुक्रमाने दिले पाहिजेत. योडरयात सांगण्याचे म्हणजे कोशातील प्रत्येक शब्दावरचा केला म्हणजे त्या शब्दाचे पूर्ण चरित्र असले पाहिजे व त्याच निरनिराळे अर्धे प्रथम प्रचारात कमठे बसत नले किंवा ते किती काल अस्तित्वात राहिल व वेळी लुप्त झाले ते शब्द नमूद व्हावयास पाहिजे परंतु प्रत्येक शब्दावरचा यादि यावरीत विविध मर्यादपर्यंतचे कार्य करता येणे शक्य असते व निरनिराळ्या शब्दांच्या लेखांचा अभाव हा हा गोष्टीतील मुख्य अडचण द्याय तसेच काही शब्दांच्या इतिहासाचे महत्त्व रचने गत्य असते की, ता लुप्तशब्दांच्या कामी लष्णांनारा बळ व त्याच शब्दाचा अपव्ययन होतो

कोशात अवतरणे — कोशातील शब्दांचे अर्थ ऐतिहासिक दृष्टीने याचबरोबर म्हणजे त्या मानाने अवतरणाची मर्यादा वाढविले जर हात अवतरणाचे अर्थनिश्चयाच्या कामी प्रांत हागारे महत्त्व निदर्शनास आणण्याचे अर्थ इतरही भाषेच्या वाचनीत या नोंदना मारा आहे, व त्याच्या वाचनात यावेत हाच भाग अस्त महत्वाचा आहे हा चाली रिवेक्षण याने आपल्या कोशा (न्यू रिचरचरी ऑफ द इंग्लिश लॅंग्वेज, १८२०-३६) अवतरणे अधिक प्रमाणात उपयुगात आणाय व त्याचा कोश म्हणजे अवतरणास मग्न असा मार्गित जसे त्यापि अवतरणाचा उपयोग अद्यापत केवळ विशिष्ट अर्थास प्रत्येक पुढावा द्यावा करण्यास येत आ ऐतिहासिक पुरावा म्हणून त्याकडे पाहण्याची प्रवृत्ति नसली आणि म्हणून ही अवतरणे बहुधा उत्तम

प्रयकाराच्या प्रयाप्तुन घेतलेली असत परंतु ऐतिहासिक दृष्टीने शब्दाचे विवेचन करायलाच म्हणजे सर्व वाङ्मयांतून अशी उदाहरणे निमडली पाहिजेत व जर अवतरणाची निमड व रचना व्यवस्थितपणे करता आली तर शब्दाचा व्याख्यासुद्धा अर्थ देण्याचे काम बरेचसे हलके होईल, अर्थात अशा वेळीं प्रत्येक शब्दाचे सर्वांत जुन्यांत जुने अवतरण प्रथम दऊन दोनही सर्वांत अर्बाची अवतरण दिले पाहिजे व विशेष महत्त्वाच्या शब्दांच्या बाबतीत निरनिराळ्या कालांतील अवतरणे देणे अवश्य होईल व ऐतिहासिक दृष्टीने उपयुक्त असलेले अवतरण वाङ्मयदर्शने निरनिराळीं असले तरी यादून चालावयाचे नाही अर्थात् जेथे उत्कृष्ट प्रयकाराने तितक्याच महत्त्वाचे अवतरण उपलब्ध असेल तेथे घेतले जावयावरून कमी दर्जाच्या लिखाणातील अवतरण ग्राहण्यास हरकत नाही मात्र ही अवतरणे देताना ती शब्दाच्या ज्या स्वरूपात अगदीत त्याच स्वरूपात त्याचा काल, स्थळ, (प्रकार, प्रयोग, विभाग, छंद, आदि इ.) पूर्णपणे देऊन समुद्र केले पाहिजेत

अवतरणे देण्याच्या कामाने ती जमविण्याचा एक मोठा प्रश्न आहेच, परंतु त्यातील त्यामुळे बोधाचा वाङ्मयाचा आकार होईल एक अच्युतचोर्बा काय आहे तेव्हा ही अशी जरूरत असतील तेव्हा अवतरणास प्रथम स्थान देऊन केवळ पदतीच्या दृष्टीने घालणी लागणारी अवतरणे निवडी कमी करता येतील तितकी करावी तथापि कितीही अवतरणे घातली तरी बोधात समुद्र केलेल्या आद्य अवतरणापेक्षा पूर्वीचे किंवा शेवटच्या अवतरणानंतरचे सापेक्षपणेच नाही असे केव्हाही म्हणता येव-
याचे नाही म्हणजे अवतरणाच्या अभावावरून आपणांस बोलतच अनुमान काढता येणार नाही

व्युत्पत्तीचे महत्त्व — शब्दबोधाचे एक महत्त्वाचे उपाय म्हणजे शब्दांची व्युत्पत्ति होय अलीकडे व्युत्पत्तिशास्त्राची वाढ वाङ्मयाचे शोध आहे यामुळे विशिष्ट भाषेमध्ये एखाद्या शब्द प्रविष्ट झाल्यानंतर त्याच्या स्वरूपात पडणारा फरक आणि त्यापूर्वी त्याचे स्वरूप कसचे वगैरे या दोन गोष्टींतील संबंध ही एक महत्त्वाची बाब मानली जाऊ लागली आहे दुसऱ्या शब्दात सांगायलाच म्हणजे शब्दाची व्युत्पत्ति म्हणजे तो शब्द भाषेत समाविष्ट होण्यापूर्वीच्या त्याच्या स्वरूपाचा इतिहास होय व्युत्पत्तिशास्त्रात मुख्य विशिष्ट शब्दांची संख्या असलेल्या इतर शब्दांची त्याचे असलेले नाते निश्चित करता येते आणि एकाच स्वरूपाच्या परंतु भिन्न भाषांमध्ये व्युत्पत्ति शब्दांमध्ये फरक स्पष्ट करता येतो यामुळे शब्दाचा वास्तविक इतिहास आपणास उपलब्ध होतो अलीकडील महत्त्वाच्या काळामध्ये ह्या अंगास विशेष महत्त्व दिले जाते शब्दाचा मूळ भासू शिवा उगम दाखविण्याबरोबरच ह्या शब्दाच्या स्वरूपात किंवा उच्चारतात फरक किंवा अपभ्रंश कसचे होत गेले किंवा चुकीने त्याचे वाचन झाल्याच शब्दाची ओळख नेहू असल्यास ते कसे ओळखे गेले हे दाखविता येते यामुळे शब्दांच्या वाचनीत अनेक महत्त्वाचे शोध व उपयुक्त माहिती बोधकाराच्या प्रकाशात आणता येते

अर्थात् बरीच सव आगावा असात हि परामर्श घेणे हे मनीन अंतर्गतचोर्बा बोध ज्या परिस्थितीत निर्माण झाला तशी परिस्थिती असल्यासच शक्य होत या कार्यास लागणारे परिश्रम बरेच मोठे असून अशा रीतीने तयार होणाऱ्या बोधाचा आकारही फार मोठा होणे अपेक्षित आहे परंतु असा तद्देश्य एका मोठ्या बोधामध्ये एखाद्या भाषेतील शब्दाचा इतिहास पूर्णपणे समुद्र करून ठेवला गेल्यास त्यावरून आपल्या निरनिराळ्या शब्दांमध्ये एखाद्या एखाद्या बोधा निर्माण करणे फार सुलभ होत एखाद्या भाषेच्या शब्दबोधासाठी निदान शब्दाचा अर्थ देण्याच्या वाचनीमध्ये बरीच पद्धति असणेच इष्ट आहे

बोधास साहित्यमशोधन — असा तद्देश्य सर्वांगपरिपूर्ण बोध तयार करावयाचा म्हणजे त्याला लागणारे साहित्य प्रथम गोळा करणे पाहिजे आणि हे साहित्य गोळा करायलाच म्हणजे भाषेतील सर्व लिखित तत्त्वामुन पाहिले पाहिजे वाचनीत वाचनमात्र किंवा लेखनाच सव प्रसार सगोष्टिले पाहिले व भाषेच्या वाचनीतील प्रत्येक कालखंडातील लिखित आपणास उपलब्ध असले पाहिजे अशा रीतीने अनेक प्रश्न, बोधार्थ, निष्कर्षांविषयी वर्तमानपणे, बखरी, कागदपत्र घंगरे हजारी कागद वाचून काढून त्यातील अवतरणे घेतली पाहिजेत अंतर्गतचोर्बा यामुळे असा बोध करावयाचा म्हणजे पूर्वी जेथे १०१२ उपसपादक पुरत असत तेथे आता संपन्न असणे पद्ध लागतात एवढे बौद्ध किंवा हजारी लोकनी हातभार लावण्याशिवाय कोणत्याही भाषेचा संपूर्ण स्वरूपाचा बोध होणे शक्य नाही अंतर्गतचोर्बा बोधामध्ये असा तद्देश्य साहाय्य त्यास किती मिळाले हे बर दिलेच आहे तथापि या बोधात हि दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या दर्जाच्या प्रयकाराच्या प्रयातील अवतरणे बरीचशी घेतलेली दिसतात, त्याऐवजी त्या जागी पहिल्या प्रतीच्या प्रयातील अवतरणे त्याच अर्थाची घेता आनी असली सभेच या बोधातील अर्थ संचरीबोधातील अर्थातसेच चांगले व स्पष्ट दिलेले दिसत नाहीत असे काही टीकाकारांचे मत आहे तथापि या बोधात समाविष्ट केलेल्या वाङ्मयाची व्यापकता, शब्दाच्या उगमाचा काळजीपूर्वक लक्षणेला छडा व काळविदर्शन, सभेच त्याच्या स्वरूपात आणि अर्थात

चाइल्ड (मिसन), इ कोश वायबलचेहि अनेक कोश आटळनात (उदा स्मिथकून, १८८४), तसेंच निरनिराळ्या प्रभाची माहिती दणाराहि कोश उपयुक्त वाटतो. उदा हेलन रक्स वेल्सने १९०३ त 'दी रीडर्स डायजेस्ट ऑफ बुक्स' असा एक कोश रचला आहे. यात निरनिराळ्या प्रभाचे सारांश दिले आहेत. 'डिक्शनरी ऑफ युरोपियन लिटरेचर' (युरोपीय साहित्यकोश) या सारखे व्यापक माहितीचेहि कोश दिसतील. लॉरी मॅन्स याने संपादिलेल्या 'या कोशात युरोपवाडीतील मूल्यांच्या मर्या विषयी माहिती दिली आहे. मराठीतहि ज्ञानेश्वरी, तुकारामयाया, बाबा गोवर्ग शब्दकोश दिलेले असतात त्यांचा त्या त्या प्रभापुरता उपयोग होतो. मराठी वैदिक कोश हा अशा प्रकारचाच कोश आहे.

चरित्रकोश—या कोशाची व्याप्ति वाटेल तितरी ल्हान किंवा मोठी असू शकते. एखाद्या विशिष्ट काळातील किंवा प्रभातील व्यक्तींपासून तो सार्वत्रिक, सार्वराष्ट्रीय व्यक्तींपर्यंत या कोशात माहिती दिलेली वाढवते. डिक्शनरी ऑफ नॅशनल बायोग्राफी (राष्ट्रीय चरित्रकोश) यात इंग्रजी गृहस्थांणी चरित्रे असून याचे अनेक विभाग आहेत. जैवसं बायोग्राफिकल डिक्शनरीत सर्प प्रमुख व्यक्तींचीं चरित्रे आहेत, तर 'डिक्शनरी ऑफ नोटिड नेम्स ऑफ फिक्शन' या व्हीलरच्या कोशात कादंबऱ्यातून आढळणाऱ्या पात्रांची माहिती आढळेल. सध्या व्यापक ज्ञानसिद्ध चरित्रकोश करण्याकडे आजकाल विशेष प्रशस्ति दिसून येते. उदा वाटकिन्सकृत, 'दि युनिव्हर्सल बायोग्राफिकल डिक्शनरी', बॅंजेमिन वुड 'टेसरी ऑफ मॉडर्न बायोग्राफी' यात १९ व्या शतकातील प्रसिद्ध बाइमयसेबचाचीं चरित्रे आहेत. आप-याकडेहि पूर्वीचे र भा गोडबोलेकृत प्राचीन व अर्वाचीन कोश असून वैदिक-पौराणिक चरित्रकोश (चित्राव), आधुनिक मराठी बाइमयसेबक (खानोकर) इ चरित्रपरकोश सध्या तयार होऊ लागले आहेत.

द्वैभाषिक कोश — एखाद्या भाषेतील शब्दांचा अर्थ दुसऱ्या भाषेत सांगणारा कोश तो द्वैभाषिककोश. उदा इंग्रजीचे मराठी, कानडी, गुजराती, हिंदी इ देशी भाषात अर्थ देणारे कोश, पाश्चात्य देशातील प्रमुख भाषातून दुसऱ्या भाषातील शब्दांचे अर्थ देणारे अनेक कोश आहेत. किंहुदा जगातील बहुतेक भाषांचे कोश युरोपियन भाषांतून आहेत, असे निर्विवाद म्हणण्यास हरकत नाही. विल्सन, मोनियर विल्क्युस इचे सस्कृत-इंग्रजी कोश व अनेक देशी भाषांचे इंग्रजीतील कोश याच सररात येतात. युरोपीय भाषांचे पस्तर अर्थ देणारे अनेक कोश आहेत. पण अलीकडे शास्त्रीय ज्ञानाची विशेष वाढ झाल्याने तरीन नवीन शास्त्रीय एखा निरनिराळ्या भाषात तयार होतात त्यांचे परकीय भाषात अर्थ देणारे कोश होणे आवश्यक होते. अशा तऱ्हेचे विशेषतः परकीय भाषेतील पारिभाषिक शब्दांकोश सुद्धा तयार करण्यात येतात. उदा आर्थेबेजर र्नायली याचे जर्मन, फ्रेंच, इच, इटॅलियन या भाषातील जीवशास्त्रीय परिभाषेचे कोश इंग्रजीत केलेले आहेत. व्यापारासाठीहि असे कोश लागतात. अशा बाईचका इंग्रजी-जर्मन व जर्मन-इंग्रजी कोश असून १९०७ त खाची दुसरी आवृत्ति निघाली. टॅल्हॉन्वेन याचा एक मॅच, जर्मन, इंग्रजी भाषा-शील यांत्रिक शब्दकोश आहे.

शास्त्रीय परिभाषाकांड — शास्त्रीय ज्ञानाची वाढ झाल्यापासून त्याचा अभ्यास सर्वत्र फैलावला आहे. तेव्हा शास्त्रीय शब्दां, प्रमेये आणि सूत्रे यांची स्पष्ट माहिती देणारे कोश साहजिकच तयार झाले. त्यांपैकी काहींचीं नावे यावयाचीं झाल्यात. हेडरसनचा 'डिक्शनरी ऑफ सायन्टिफिक टर्म्स' तसाच १९२८ सालातील 'दि सायन्टिफिक एन्सायक्लोपिडिया ऑफ फाब्युलान' इ भागात येतील. शुद्धता बडोदें सारकारने 'औसत्याची शासनशब्दकोश' या नावाचा राजव्यवहारातील शब्दांचा (निरनिराळ्या आठ भाषातील) कोश प्रसिद्ध जेला आहे, हा असा तऱ्हेच्या कोशामध्ये फार महत्त्वाचा आहे. या कोशात शासनविषयक इंग्रजी शब्दांचा योग्य असे गुजराती, मराठी, सस्कृत, उर्दू, फारसी, हिंदी, बंगाली या भाषातील प्रति शब्द देऊन शब्दचक्रा रचण्यात त्यातील सर्वात योग्य असा व सर्व भरतखंडभर वापरण जाईल असा शब्द प्रथम देऊन नंतर दुसऱ्या, तिसऱ्या प्रतीचे शब्द एकासारखी एक दिले आहेत. या कोशामुळे भरतखंडात शासनशास्त्रविषयक एक परिभाषा रुढ होण्यास मदत होऊन निरनिराळ्या प्रांतातील देशी भाषातीलहि परिभाषाकोश सहज तयार होणार आहेत व अनेक भाषातील शब्द एकापुढे एक मांडल्यामुळे योग्य शब्दांची निवड करण्यास फार मोठे लाभ निर्माण झाले आहेत. प्रसिद्ध झालेला या कोशाचा भाग प्रयत्नवजा असून यापेक्षाहि याची रचना व्यापक दृष्टीची ठेवण्यात आली आहे. हिंदुस्थानात या दिशेने नागरी प्रचारणी सभा वगैरेकडून प्रयत्न होत आहेत. द्वैभाषिक शास्त्रीय परिभाषाकोशासध्याने वर माहिती आलेलीच आहे.

भाषाविषयक कोश — भाषाची व्युत्पत्ति, रचना, घटना, समानार्थक शब्द, वाक्प्रचार यांची माहिती देणार कोश या सररात येतात. इंग्रजी शब्द आणि भाषणसंग्रहाय यांचा संग्रह करणारा पीटर रॉजेट याचा 'सेंसेस' कोश मुखिल्यान असून १९२१ सालापर्यंत त्याच्या २९ आवृत्ती निघाल्या. मराठीत याचे राजकोश मराठी रूपाने सारलं चालू होतं, पण पुढे संपादकाच्या मृत्युमुळे तो बंद पडले. रॉजेटसारखाच दुसरा संस्कार इंग्रजी समानार्थक शब्दांचा कोश आहे (१८८३) व 'गिनिफिल्टर ग्लोसो'.

हा भिचेलचा अनुपत्तिगोरा १९१८ सालातील आहे 'ए कॉन्ट्रिब्युटिन्ग् वार्ड ड्ड शुड दिसल्ड' (कॅप) यात वाक्प्रचाराचा योग्य उपयोग दाखविला आहे

म्हणीचा कोश — भाषाभ्यासात वाक्प्रचार व म्हणीहि येतात याचेंहि कोश घरेच आढळतात उदा मुअरचा 'डिक्शनरी ऑफ प्रोव्हेर अँड फेवल्स' हा कोश याच्या बऱ्याच आधुनी निघाल्या आहेत त्याचेंच दुसरें एक निरनिराळ्या गोष्टींचा, वाटकांतील पात्रांचा, फयानाचा व वयकींचा सदर्भ सामणारें हँडबुक आहे आपल्याकडेहि म्हणीचे काहीं जुने तसेच आपटे व भिडे याचे नवे कोश आढळतात

विशिश्ट विषयवार कोश — अभ्यासाचे अनेक विषय धाट्यासुद्धें त्या त्या विषयाचा अभ्यास करणाऱ्याना उपयुक्त असे त्या त्या विषयाचे स्वतंत्र कोश होऊ लागतात उदा ऐतिहासिक, रासायनिक, औद्योगिक, पदार्थविज्ञानविषयक, प्राणिशास्त्रीय इ. कोश यातच यादवनिचा हातज्ञान व मानकदाख यांमधील कोश (३ भाग, १९०१) येतो 'ह्यात अल्हदपान' या अरबी बऱ्याच जुन्या प्राणिशास्त्रीय कोशाचें इंग्रजी भाषांतर ले कर्नेल जयकर यांनी अवलंबून घेतलें आहे जॉर्ज वाटचा हिंदुस्थानातील औद्योगिक द्रव्यांचा कोश (१८८९ साली रचलेला) इ भागात असून व्यापारीदृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचा आहे खेड्यातल्या 'डिक्शनरी ऑफ अल्हाद फिनिक्स' हा पात्राभाषा पदार्थविज्ञानाचा व्यावहारिक कोश १९२३ त वॉरेर पडला काही कोशांत अनेक विषयांचे माहिती दिलेली असत, ते एव प्रवरें ज्ञानकोशच होत उदा बालगोराचा 'एन्सायक्लोपीडिया ऑफ इंडिया अँड ईस्टर्न अँड सदर्न एशिया' (औद्योगिक, व्यापारी व शास्त्रीय) हा ज्ञानकोश इ भागाचा आहे असाच बॉन लायब्ररीने (१८४८ त) काढलेला एक राजकीय भौगोलिक माहितीचा ज्ञानकोश आहे

उपभाषाकोश — भाषेच्या वाढत्या अभ्यासाबरोबर तिच्यामध्ये अंतर्भूत हाणान्या उपभाषांचेहि कोश आवश्यक होतात 'थेबर्स व्हॉट डायलॅक्ट डिक्शनरी' (१९११) असासारख प्राक्तिक भाषाकोश त्या त्या भाषाभ्यासात उपयुक्त वाटतात आपल्याकडे गोमातळी (बोकरी) भाषेचे कोश आढळत

सर्वसमृद्धकोश किंवा ज्ञानकोश — ज्ञान अतिशय वाढल्याकारणानें तें सर्व सुलभोद्भूत रीत्या दोक्यात असणें शक्य नव्हतें, तेव्हा त्याचा बोधन्यात समष्टि एकटिकाणी हाताशीं असावा असें लेखकांना व विद्वानांना वाट लागतें व ही गरज भागविलीहि जाते, म्हणजे विविध माहितीचा समष्टि करणार कोश तयार होतात याच्याच सोक्या स्वरूपात ज्ञानकोश म्हणतात मोठाल्या ज्ञानकोशाची माहिती सर्वोत्तमा आहेच असे लहान कोश म्हणून इतिहास-भूगोल-परिचयविषयक सर्व माहितीचा मिश्रन्या कोश (४ भाग), सर रिचर्ड फिलिप्सचा 'मिलियन ऑफ फॅक्ट्स', जर्मनवल्ह भाषांतर फल्लेरा मॅटलशिप-सॅटिस याचा 'डिक्शनरी ऑफ फ्रांसिस्क अँडिक्शनरी' हा कोश (१८९१) इ आपल्याकडे अस कोश गल्या हातघात झाले तारानाच तर्कवाचस्पति याचा १० भागांत असलेला 'वाचस्पत्य कोश', शास्त्राकान्तेव वद्दादुर याचा 'शब्द-रूपद्वय' (बल्लूता शके १८०८) हे मोठे सरकृत कोश ज्ञानकोशाच्या स्वरूपाचेच असून भारतीय वाङ्मयास भूषणभूत आहेत

चात्राग्रेस पाठ्यात राहणाऱ्यां विशेषत इंग्रजी भाषेमध्ये शास्त्राच्या दिग्दर्शी व याचारासून हृदयहृद सर्वांगपरिपूर्ण कोश करण्याकडे वचकरी प्रवृत्ति होत गेली व बोधरचनाविषयक कल्पनांची वाट कशी झाली याचे थोडक्यात समालोचन केले आहे यावरून आजची भाषाविषयक संपूर्ण कोशांची कल्पना म्हणजे भाषेतील प्रचलित अथवा जुन्या असेल्या प्रत्येक शब्दाचे चरित्र त्याची निरनिराळ्या काळची निरनिराळी रूपे त्याची निरनिराळ्या वाळीं बदल गळे अथवा आचारासह देणे, मूळ तो शब्द कोणत्या भाषेतून व कोणत्या स्वरूपातून आला हे दाखविणे इत्यादि सर्वांगांची परेक्षुता करून देणे हा असून अंतर्गतपणे कोश हे त्याचे उदाहरण आहे ही गोष्ट निश्चित की आहे तसेच शास्त्राने निरनिराळे उदाहरण जे व्यापक होत जातात व ज्ञानाची वाढ जवळची विविध भाषांनी होते तसतसे शास्त्रकोशाबरोबरच इतर अनेक ज्ञानाच्या सद्वस्तुक्रम स्पष्टीकरण करणारे अनेक कोश तयार होऊ लागतात व अनेक भाषांचा जसे सनिको होतो तसे इंग्रजीत त्रैभाषिक त्रैभाषिक अथवा बहुभाषिक कोश कस तयार होतात त्याचीहि काही उदाहरणे वर दिली आहेत इंग्रजी वगैरे युरोपीय भाषांतून असे अनेक प्रकारचे असल्या बारा दशवीं प्रसिद्ध होत आहेत यापेक्षा या बोधाच्या निरनिराळ्या प्रकारांचे दिग्दर्शन करण्यास येणे अवकाश नाही आता आपल्या मराठी भाषेच्या कोशा सर्वांनी आपल्याकडे काय कल्पना दिग्दर्शित घ्याव्यात आहेत व कोशाचकच्या बाबतीत आजपर्यंत कोणकोणते प्रयत्न झाले आहेत त्याने थोडक्यात समालोचन करू

के. वि. का. राजवाडे यांनी सरस्वतीमंदिर यासकत (पृष्ठ १८२७ आवृत्ती, पृ. १-१४), 'राष्ट्रीय मराठी कोश' म्हणून एक खंड लिहिला होता त्यात त्यांनी आपली संपूर्ण मराठी बोधाचा कल्पना नमूद करून ठेवली आहे तिचा यथे चारासोने उदार करून विचार करणे अभ्यासींनी दोगार चाही

‘संपूर्ण व राष्ट्रीय मराठी कोश रचणाराने खालील गोष्टी विचारांत घेण्यासारक्या आहेत. (१) भाषेने ह्या शास्त्राच्या नव्या व जुन्या, लुप्त व प्रचलित, ग्राम्य व सम्य, राष्ट्रीय व प्रातिक, एतद्गण्य शब्दांचे संक्षिप्त, समपेक्ष व अव्याप्यतिव्याप्य-संभवादिदोषादि अर्थ दिले पाहिजेत. (२) मराठी शब्दांतील अक्षरांचे उच्चार योग्य संकेत ठरवून द्यावे. (३) कोणता शब्द कोणत्या भाषेतून आला ते संकेतांनी दाखवावे हे काम कोषकारास मुख्य व्याख्याला मराठीची समग्र व्युत्पत्ति अगोदर तयार शाली पाहिजे. (४) रुढ होऊन पणल्यामुळे जे सामाजिक शब्द एका शब्दासारखे भासतात त्यांपैरीज इतर अर्थस्य सामाजिक शब्द देऊ नयेत. (५) गहितशब्द देऊ नये. ते व्याख्यानार्थे काम आहे. (६) नामरूपे व धातुरूपे देऊ नयेत. ते व्याख्यानार्थे काम आहे. (७) ग्रंथनाम, थोर पुरुषांची नावे, प्रसिद्ध स्थळांची नावे, पौराणिक पुरुषांची व स्थळांची नावे, पनस्पतींची, धातूंची, द्रव्यांची, माशांची, दगडांची वगैरे पारिभाषिक नावे भाषाकोशांत देऊ नये. व्यावहारिक नावे तेवढी द्यावी. ग्रंथकोश, महासामान्य, स्थलकोश, पुराणकोश, वनस्पतिकोश, रसायनकोश, प्राणिशोध, चक्रकोश, पक्षिकोश, रसकोश वगैरे कोश स्वतंत्र असतात. भाषाकोशात इतर शास्त्रांतल्या व विषयांतल्या विशेषनामांचा समूह अप्रस्तुत व अवश्यक होय. (८) छंद शास्त्र, व्याकरणशास्त्र, उच्चारशास्त्र कोशांत देण्याची जरूर नाही. (९) वाक्याधीन्यतिरिक्त शब्दांचे व व्यंज्यांचे कोशात देऊ नयेत. जे शब्दांतल्या शब्द वाक्यांतल्या शब्दांच्या स्थितीला आले ते अवश्य द्यावे. (१०) शब्दांचा उपयोग दाखविण्याकरितां ग्रंथांतील वाक्याचा उद्धार कोशात करू नये. हे काम कोशाचे नाही. साहित्यशास्त्रांचे आहे. (११) भाषेत जो शब्द नाही तो कोशकाराने नवीन बनवून घालू नये भाषेत जो शब्द आहे तो कोशकाराने यगदू नये. (१२) सम्य शब्दाचा ग्राम्य उच्चार निराळा शब्द मानू नये. परंतु ग्राम्य शब्द रुढ झाल्यास निराळा स्वतंत्र शब्द मानवा. (१३) परचर्माधीनी परदेशस्थानी व पतितानी स्वभाषेतील किंवा परभाषेतील प्रत्येक शब्द कोशांतल्या राष्ट्र्रीय कोशात घेण्यास योग्य नाहीत.’

याप्रमाणे के. राजवाडे यांनी राष्ट्रीय कोशाची लक्षणे सांगितली आहेत त्यातील काही लक्षणे सर्वमान्य असून काही मात्र अर्वाचीन हद्दीच्या कोशकारांस मान्य होण्यासारखी नाहीत; उदाहरणार्थ अवरण ही आजकाल प्रत्येक कोशात आवश्यक समजली जाताना व निरनिराळ्या अर्थाने स्पष्ट ज्ञान होण्यास-विशेषतः जे अर्थ लुप्त झाले असतील त्याच्या बाबतीत तर-त्याचा अत्यंत उपयोग होतो. ‘संस्कृत कोशात कोशकार ग्रंथोद्धाराचे काम करीत नाही. कोशाचा टीकाकार करतो.’ असे के. राजवाडे यांनी आपल्या विज्ञानाचे समर्थन देऊ आहे व त्याला चार कारणे दाखविली आहेत. (१) व्याख्यान, छंद, अलंकार, कोश यांचे प्राप्त भिन्न आहेत असे ते समजतात. (२) सूनरहित त्यांच्या हाकीमाशी विखली आहे. त्यामुळे व्याकल व विस्तृत लिहिण्याला अवकाश नमतो. (३) बहुतेक सर्व कोश धृष्टपणे आहेत. (४) कोश विद्यार्थ्यांकून तोंडपाठ करून व्याख्याचे भरावात.’ परंतु संस्कृत कोशांचे जे प्रयोजन तत्कालीन लोक धन्यमत असत त्यात व सध्या जे निरनिराळ्या भाषांचे कोश होत असतात त्यांच्या प्रयोजनांत फरक आहे व संस्कृत कोशकारांच्या भाषेतील सर्व शब्दांचा समूह करण्याचा आग्रह नसे आणि त्यावेळी भाषेचे क्षेत्रहि मर्यादित असून कोश तोंडपाठ करणे ही मोठ लांबीची जशी श्रुलभ व शक्य होती तरी ती आता पाठत्या भाषांच्या बाबतीत राहिली नाही त्यात प्रत्येकी नवीन नवीन शब्द निर्माण होत आहेत आणि ज्ञानाचा समूह तर इतका वाढत आहे की, पाठ कराव-याच्या गोष्टींमध्ये कोशाचा समावेश होणे अशक्य आहे. ‘राष्ट्रीय कोश अगदवं असल्याचे पाहिजे अशी युरोपियन कल्पना आहे. वेब्सटरच्या ईंग्लीश कोशाला अमरकोशाची वगैरेरी करता येईल की नाही याची शकाच आहे’ अशीहि त्यांनी टीका केली आहे पण वाढत्या भाषेवरील कोशाचा आवश्यकता वाढणे जरूर असून अमरकोश व वेब्सटरकोश यांचे बाल व प्रयोजने इतकी भिन्न आहेत की त्याची तुलना करणेच योग्य होणार नाही. तसेच ‘व्युत्पत्ति वगैरे अप्रस्तुत प्रकरणांचे निष्कारण प्रदर्शन करण्यांतून कोशाचे सर्वस्व आहे असे युरोपियन कोशकारांचे मत दिसते ते अशक्य आहे. व रानातून आणलेल्या औषधीचा काढा करण्याचे काम चालू असता त्या औषधीच्या उत्पत्तीचे, वृद्धीचे, संस्काराचे व रंगांचे बारीक वर्णन एखाद्या काकुवाडिपुडें कणारे वैद्यक जितके अप्रशोजक तितकेच हे युरोपियन कोशकार होत’, अशी टीका त्यांनी केली आहे तीहि आज कोणास मान्य होणार नाही. त्यांचे म्हणणे ‘शब्दांची व्युत्पत्ति, रचना, समास, रूपे वगैरे यांचींचा विचार करण्याचे काम व्याकरणाचे आहे. त्यात कोशकारांनी हात घालण्याचे प्रयोजन नाही.’ परंतु सध्या आपण भाषेची निरनिराळ्या अंगाने होणारी वाढ लक्षांत घेता ती तर संदर्भश्रुलभ व प्रत्येक शब्दाचा धोडक्यात इतिहास देणारा कोश म्हणजेच सर्वांपरिपूर्ण कोश होय हीच कल्पना मान्य होत चालेले दिसते व पूर्वीच्या संस्कृत कोशांची योग्यता कितीही मोठी असली तरी वाचकास एखाद्या संस्कृत ग्रंथ वाचता असता एखाद्या शब्दाचा अर्थ हातानेच असले तर तो अमरकोशापेक्षा आपटे किंवा मोनियर त्रित्यम्स यांच्याच शब्दकोशाकडे प्रथम धांव घेईल हे विसरू चालावयाचे नाही.

मराठी कोश—शब्द कोशाप्रमाणे मराठीचेहि एकभाषिक (मराठी-मराठी) व द्वैभाषिक (मराठी-इंग्रजी, इंग्रजी-मराठी, कानडी-मराठी इ.) असे दोन प्रकार पडतील. एकभाषिककोश द्वैभाषिकपेक्षा संख्येने फार थोडे आहेत. याचि चव्दशी

कारण ज्ञानच्या प्राथमिक अवस्थेत स्वतःची भाषा शिक्षण्याला स्वभाषेचे कोश वापरण्याची फारशी जावरी भागत नसे, केवळ शिष्यवरी, महासुभावी प्रथ, मोरोपती काव्य इत्यादिकांचा अस्मात कारणांला अशी शब्दार्थाची फाड करणाऱ्या कोशाची एगदे वेळेस जवरी भासत असेल, पण पूर्वी धार्मिक प्रथांचा परिचय सुरुसुर्याने होत असल्याने अभ्यासकारां मधून कोश शोधण्याची गरज पडत नसे, असो, सांगायच्या मुद्दा असा आहे, ज्याची जी स्वभाषा नाही त्याला ती शिकण्यासाठी, विशेषतः परभाषक राज्यसंस्थांसाठी द्वैभाषिक कोशाची अत्यंत जवरी असते व त्यामुळे असे कोश एवढ्याने तयार होत असतात मुद्दा ज्ञानी अभ्यासींनी फारशी संस्कृत कोश घाले व शिरकालात राजव्यवहार कोश तयार झाला ही गोष्ट याच प्रतीतीची खोतर आहे इथून राज्यव्यवस्थांनी मिशनर्यांमार्फत अनेक द्वैभाषिक कोश दरी भाषा समजण्यासाठी मोठ्या खर्चाने व प्रयत्नांने तयार करविले मिशनर्यांना हि चेश्या धर्म वाढविण्यासाठी देशी भाषातून वायव्य व प्रचलन भाषातयार्याची असत, त्यांना स्वतः धर्मोपदेशासाठी या भाषा शिकण्या लागत, तेव्हा देशी भाषांचे इंग्रजी रोश फार लखड प्रसिद्ध झाले त्यांच्या दोन दोन, तीन तीन आठसोड निघाल्या, व उपलब्ध कोशात तेच मोठे व प्रमाणमूत ठरले पण त्यावरच आजपर्यंत आपणाला अनलून वसावे लागते आहे ही आपल्याला अति थोड लागिरवाणी गोष्ट आहे यात शका नाही

एकभाषिक मराठी कोश प्रिन्सिप अमदानीपूर्वी — मराठी भाषा साधारणपणे प्रोटोइंडोयन भाषा होण्याचा काळ म्हणजे यावकाल होय या काळात काही शुद्ध मराठी काव्य—अर्थात गमकृतच्या धर्तीवर—नायपरधीय महासुभावी व हेमाद्री सप्रदायी पहिला व केलेले असावेत महासुभावन प्रयत्नांनी रचलेले एक मध्यमकालीन मराठी लढदावा १०१० के वि का राजवाडे यांच्या पक्षापासत होता असे ते लिहितात (राष्ट्रीय मराठी कोश—संस्कृतीमंदिर, थावण, १९७७) हा गद्य कोश असून यातील गद्यार्थे सुसोप असल्याने ते सांगतात बहुधा हा महासुभावी प्रकाशरीत टिप्पणीचा सप्रह असला यागारचा एक ज्ञानेवरीकोश राजाशयाना मिळाला होता तो तीनशे—सहातीनशे वर्षांचा जुना असून त्यात ज्ञानेवरीतील सुसोप शब्द अनाश्रित्याने दिलेले आहेत व त्याचे प्रतिशब्द अर्थाचीन मराठीत आहेत पण विशेष महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे यात दोनचार टिप्पणी साहून प्राचीन कोशांचा इतराला दिलेला आढळतो, असे ते लिहितात पण या कोशाना सग्या काही मागमूग नाही असे काही प्राचीन मराठी कोश त्यावेळीं ज्ञानीने असावेत असे धारणा घेततातील मराठी भाषेच्या प्रौढ स्थितीवरून वाटते तथापि हे सर्व बद्धानसहान व विशिष्ट मर्यादंचे व उपयोगाचे असावेत

महाराष्ट्र भाषेचा कोश, प्रिन्सिप अमदानी — या अमदानीत म्हणजे १९ व्या शतकाभाषातून आजतागायत कोश या मोठे गद्याला सोमगार पहिला एकभाषिक कोश म्हणजे साक्षीमंडळीने दिलेला 'महाराष्ट्र भाषेचा कोश' होय या कोशाचा प्रथम भाग (अ—न) इ स १८९९ स मुंबई शिक्षणमंडळीच्या शिक्षणपक्षाच्यात छापला आहे याचे संपादक (१) जगनाथशास्त्री कनवत, (२) बालशास्त्री पगने, (३) गंगाधरशास्त्री फडके, (४) रामचंद्रशास्त्री जानेवर, (५) समाराम जोशी, (६) दाजीशास्त्री शुक्ल आणि (७) परशुरामपंत भोडवले हे (मुंबईचे शिक्षणमंडळीचे आज्ञावित पडित) असून यांनी शिक्षणमंडळीचे (गॅंगे नेटिव्ह् एज्युकेशन सोसायटी) आदेशान हा छापला

या कोशाला आधारभूत झालेले प्रथ दिले नाहीत 'महाराष्ट्र भाषा म्हणजे महाराष्ट्रदेशी राहणारे जे देशस्थ ब्राह्मणादिक लोक त्यांची बोल्याची भाषात भाषा' याप्रमाणे या कोशकारांनी मराठी भाषेची व्याख्या केली आहे व कोशाचे कारण पुढीलप्रमाणे दिले आहे — 'आजपर्यंत ह्या भाषेवर कोश, व्याकरण करावयास काणी प्रयत्न झाला नाही हे नमूद 'आपूण सर्व लोकांचे बघायार्थे राजकार्यसुलभ प्रजापालनेवरत ज्ञानरत्न मोंड स्वरुपे एकीकृतनसाहून पाण आणि गवनेर यांनी सुसंस्कृत शिक्षणमंडळीमार्फत आशा करून हा मध्यममंडळीच्या गंगाधरशास्त्री फडके, रामाराम जोशी, दाजी शास्त्री शुक्ल आणि परशुरामपंत भोडवले यांचे हातून करावयास आरंभिय पुढे त्यांचे हातून प्रतापित परमार्थमंडळी हांगरल जनरल सिरजान मालकमंडळीचे बदादुर पाटण आणि गवनेर यांनी जेकरास नग कोशाला घेतले या 'दबदाबदल' जितका लोकांचा व्यवहार आढळत आला तितक्याने सुद्धेने आनक करून असा उल कोशकारांनी कर आहे प्रातिक पोण्याचा व त्यातील शब्द याची फोड पुढी प्रमाणे केली आहे — महाराष्ट्रदेशाचा मध्यममंडळी मंडला अमता प्रथ पुणे प्रात हातो, अन-एव पुणे प्राती जे हा व प्रसिद्ध आहेत ते नाय नवे महाराष्ट्रदेशवर प्रसिद्ध असे समजून ते शब्द प्रांताने खुणेवाचून लिहिले आहेत 'बाहीने प्रातिक राज्य जे गेलेले आहेत त्या प्राताची नावे व मर्यादा कोशकारांनी खालीलप्रमाणे दिली आहेत — (१) पंदा (गणयडी घळून पडपुच्छा आसपासचा प्रदेश), (२) कोरणा (मुंबईपासून वाणवाटचे खोडीपावेतो), (३) राजापुर (वाणगेटचे खाडीपासून मालवणपर्यंत) व पाडी (सातवाहीच्या आसपासचा प्रात) प्रथांचा उल्लेख नावाने न प्रिती सर्व प्रयोक्षेनाचा सामान्यत्वे घरी या नाशाना मखेण 'म' गद्या वापरच आहे उदा 'अतुरी' या शब्दापुढे 'म' असा सरोप आहे

व्यवहारांत वचित येणाऱ्या संस्कृत शब्दांचा समावेश केला नाही. 'ज्या' ऐवजीं ह्या कोशकारांनी 'जा' असे रूप सराईद वापरले आहे. उदा. 'म्हणून जा अर्थाचा वाचक शब्द या भाषेत प्रसिद्ध नाही तो अर्थ प्रतिपादाचाच अगतां त्याविषयी संस्कृत शब्द योजितात.'

फारसी, अरबी वगैरे मुसलमानी भाषेतील शब्दांवर कोशकारांचा विशेष कटाक्ष आहे. त्यांच्यामते हे शब्द मराठी भाषेत 'राजकीय व्यवहारांचे अनुरोधाने आले, म्हणून राजकीय व्यवहारीच ... शोभतात. इतर साधारण व्यवहारी सरासरी ते बरे दिसतात, परंतु शास्त्रीय व्यवहारविषयी प्रौढ म्हणून जी भाषा होती तर अगदीच शोभत नाहीत, याकरिता प्रौढ भाषेत ते शब्द घेऊं नयेत.'

या कोशाची आंतररचना अशी.—'अ' मध्येच 'अ' चा समावेश संस्कृतप्रमाणे केला आहे. पण 'ह, झ' हीं वस्तुतः जोड अक्षरे परंतु सोहव्यवहारानुसार हे वर्ग प्रपक्क मानून या वर्गाने ठिहिले.

ह, झ, ङ हीं अक्षरे संस्कृत शब्दांत असतां ह्रस्वादिक. आणि प्राकृत शब्दांत असतां 'न' कार 'म' कारादिक असतात ही व्यवस्था भरून तद्विशिष्ट शब्द वर्णक्रमानुरोधाने त्या त्या स्थानी ठिहिले आहेत.

कोंकणी, राजापुरी, वाडी अशा तीन पोद्दाभाषा, वनस्पती, प्राणी, खाद्य वगैरेचे थोडे थोडे शब्द यात आहेत. काही संतकवींच्या काव्यांतील शब्द सुरळक आढळतात. व्युत्पत्ति मुळीच दिली नाही (वचित दहा-बारा ठिकाणी आढळते). प्रपंचा वटेवळ किंवा त्यांतील अवतरणे दिलीं नाहीत. ऐतिहासिक शब्द नाहीत; ईंग्रजी रुढ शब्द नाहीत (आज जे रुढ आहेत ते त्यावेळीं रुढ नव्हते). ईंग्रजी शाळांतील नवीन पारिभाषिक शब्द वेगळा रुढ नाक्याने आलेले नाहीत. शब्दांचे अर्थ व्याख्याकारांनी पंडिती भाषेत दिले असल्याकारणाने ते किष्ट व धोड झाले आहेत.

कै. राजवाडे यावद्दल जगनायशशी कमवंतास दोष देतात; पण मोलस्वरूपाच्या ईंग्रजी-मराठी कोशाच्या पहिल्या आवृत्तीच्या प्रस्तावनेत या कोशाच्या रचनेचा जो मुलसा आहे त्यावरून असे दिसून कों, दास्री मंडळी केवळ युरोपियन पंडितांच्या सांगण्याप्रमाणे त्यांना मदत करीत होती.

हंसकोश—हा कोश म्हणजे महाराष्ट्रभाषेच्या कवितेतील कविय व निवडक शब्दांचा कोश. हा रघुनाथ भास्कर गोडबोले या प्रसिद्ध कोशकाराने सन १८६३ त रचला. याला आध्यात्म्य विवेकसिंधु, परमाख्यत, ज्ञानेश्वरी, अमृतानुभव, एकनाथी भागवत, कर्मिणीस्वयंवर, सुकेश्वर, दासबोध, आगमद्वार, पंचिका, संदाचार, वाक्यश्रुति, रामसिंजय, शिवलीलामृत, मोरोपंत-आर्या, वामन-छोक, इ. जुने वेदांतपर काव्यग्रंथ होत. यामुळे ते ग्रंथ वाक्ययास याचा फार उपयोग झाला हे साहाजिक आहे. या कोशाची रचना थोडक्यात अशी—१ पुरुष शब्दसंख्या यात हजार आहे. २ मराठी कवितेतील शब्दास रागणारे प्रत्यय, विशेषण, अन्ये, क्रियापदचिह्न, अर्थ (विध्यर्थ वगैरे), यमक, छंद, कविमयी, संस्कृत-प्राकृत शब्दांचा मराठीतील अपभ्रंस, कवितेवद्दले काही नियम इ. उपयुक्त टिपणे प्रस्तावनेत दिली आहेत. ३ मराठी भाषेतील किंवा व्यवहारांतील शब्द नाहीत. ४ व्युत्पत्ति न देता फक्त शब्दांचे मुख (सं, प्रा.) तेवढे दाखविले आहे. ५ अत्यंत आपरदक अवतरणे दिली आहेत, वाकी सुसते स्थलो-प्रेक्ष आहेत, ६ "अ" मध्ये "लं" घालला आहे; ल व ङ स्वतंत्र ठेविले आहेत. ७ बहुतेक वेदांतग्रंथांतील शब्द असल्याने संस्कृत शब्दांचा भणगा जास्त आहे ८ काही ठिकाणी संस्कृत शब्द तोडण्यात चुक झाली आहे. उ. 'जय जय देव श्रीगुरु'. अकल्पनाख्य कल्पनो. स्वसंविद्वुसवीजप्ररो-। हणवनी ॥ 'अशी ज्ञानेश्वरी (१८.१०) एक ओरी आहे तींतील हणवनी हा शब्द स्वतंत्र धरून कोशकाराने 'हणवनी' म्हणजे 'आवड' असा अर्थ दिला आहे असा काही चुका आढळतात. यांतील काही शब्दांचे अर्थहि चुकीचे आढळतात. तसेच 'अ' ने आरंभ होणारे शब्द 'आ' मध्ये व 'आ' ने आरंभ होणारे काही शब्द 'अ' मध्ये असे जे झालेले दिसते ते अशुद्ध पोथ्यांच्या प्रतोगुळे गमावून.

रत्नकोश—कर्ता बालकृष्ण मल्हार वीडकर. हा १८६९ त छापलेला आहे. हा कोश केवळ मराठी शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या उपयोगी पडण्या म्हणून केला असल्यामुळे यांत फक्त मराठी जमिक सदा पुस्तकांतील शब्दांचा संग्रह केला आहे. विशिष्ट वर्णांसाठी विशिष्ट मर्यादेचे कोश होण्यास सुरवात झाली होती हे या व मागील हंसकोश यावरून दिसून येते.

मराठी भाषेचा नवीन कोश—यालाच राजवाडे सुद्धा कोश म्हणतात. हा १८७० त रघुनाथ भास्कर गोडबोले यांनी, सुंबई सरकाच्या विद्यासाक्षात्काराच्या हुद्दामावरून छापला आहे. विद्यार्थ्यांना उपयोगी पडणा एवढीच व्याप्ति यात ठेविली आहे. याचा मुख्य आधार म्हणजे शास्त्र्यांचा कोश. त्याच्यातील 'ज्याचा नेहमीच्या भाषणात उपयोग नाही असे फार अपभ्रंश जे शास्त्रीय संस्कृत शब्द व ज्यांचा अर्थ सहज मनात येतो असे साधारण शब्द घाटून' हा कोश केला आहे. तसेच हंसकोशाहि यांत सामील केला आहे. सिद्धांत करवी, फारसी, व्यावहारिक शब्द यांत दिले आहेत. यांत पोद्दाभाषेतील शब्द नाहीत, व्युत्पत्ति नाही, अवतरणे किंवा त्यांचे उल्लेख नाहीत

दुसऱ मराठी कोश—सन् १८९१ र्ते विष्णु रामदास पापट व बाळगृन्थ विष्णु पंडित प्रकाशक गोपंथेकर, जगदि तेजु छापावना, पुणे यांना मोल्न्यर्थ, गोडबोले, हय या कोशांचे साहाय्य घेतले आतांचे अंम घाटले यात मूळ शब्दांची व्युत्पत्ति समग्र न देता शब्दाच्या मूळ भाषेचे नाव तेथेच दिले आहे शास्त्रीय पारिभाषिक, पमुपशी व वनस्पतिविषयक बरे शब्द यात आले आहेत ज्ञानेश्वरी योगे जुन्या प्रयागीत शब्द व रूढ इषवी शब्द दिलेले नाहीत हा कोश निव्वळ शालोपयोगी वाटतो

नामजोशी कोश—हा समग्र अप्रसिद्ध असून याचा उपयोग प्रस्तुत कोशास मात्र करता आला तो टिळकाचे परामर्शे व १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धातील अनेक विषयांक चळवळीचे उन्मादक माधवराव नामजोशी यांनी मोठ्या 'मराठी मराठी' कोशाची संपीव आणून हा कोश तयार करण्यास आरंभ केला व कामाची पहिली पायरी म्हणून मोल्न्यर्थच्या मराठी-इषवी कोशाचे संपूर्ण शब्दसंग्रह भाषांतर करून घेतले, व त्यात हयकोशाची भर घातली याशिवाय शेतरी मासिक, निवर्ममाला, शिल्प पिठा, मोरोपंत, वामनभू काव्यप्रपंच यांनुन त्यातील अवतरणे घेतली आणगी अनेक पद्य वाचून व धंदे, कला, ठपमाया इत्यादींची भर यात पाडून प्रस्तुत कोशाप्रमाणे हा मोठा मराठी कोश रचण्याचा त्याचा पार स्तुल व अवाटव्य प्रयत्न होता चळवळीप्रमाणे त्याच्या अकाली मृत्युमुळे असा राहिला तो टिळकाचे ज्येष्ठ चिरंजीव व रामदास वल्लभ टिळक यांनी याची संपूर्ण प्रत आम्हाला उपयोग्य राहिली याचद्वल त्याचे आभार मानले पाहिजेत

मराठी शब्दरत्नाकर—थयना मराठी शब्दशास्त्रमराठीत अर्थ दणारा कोश (इ स १९२० मध्यांत १ री, १९२२ आशुति दुसरी) सुप्रसिद्ध बालमासिक 'आनंद' याचे संपादक व अनेक विषयांतील लेखक व बापुशिव गोविंद आपटे यांनी हा कोश रचिला पोष्ठा, कागदपत्रे पहात असता त्यात अग्राहक व जुडीचे अर्थ आढळले म्हणून १९०८ पासून त्यांनी या कोशास आरंभ केला ५७ वर्षे एष्टपांनीच काम केले डॉ भांडारकर, रा य महाजनी, गणपतराव आगारे, हरिभाळ आपटे, जोगकुवा, दी वि साङ्गावकर वगैरे मंडळींचा सत्ता घेतला, तुकाराम सारायटीचे शब्द वाळले, नंतर मलीकडील शब्द गोळा केले. काही सत बाह्यय, लावण्या, पोवाडे व शास्त्रीकोश, मोल्न्यर्थ-कॅडीकोश, गोडबोल्याचा हयकोश व मराठी भाषेचा नवीन कोश हे कोश त्यांनी आपापसास घेतलेले दिसतात जुन्या शतकादम्यगीतील एकूण एक कठिण शब्द पण्याचा प्रयत्न केलेला नाही कण काही दोषळ शब्द घेतले आहेत व हयकोशाप्रमाणे त्याचा अर्थ दिला आहे प्रादेशिक, सल्यावाचक गोप्ये, वनस्पती, प्राणी, खाद्य इ० शब्द यात नाहीत व्युत्पत्तीकडेही कारसे लक्ष दिले नाही परिशिष्टात राजवाडे बरेचही छपविलेच्या २००० शब्दांच्या व्युत्पत्ती दिल्या आहेत अवतरणे नाहीत काही टिकाणी-बहुधा हयकोशातील-जुन्या स्थलनिर्देश आहे ऐतिहासिक कागदपत्रातील अपरिचित शब्द अनीयात वाळले आहेत 'मराठी भाषेची शब्दमपत्ति' नावाचा एक निषय कोशाला जोडला आहे, त्यातील काही विषांचे जरी वादग्रस्त असली तरी तो परिधनपूर्वक लिहिला आहे एवढे खरे वादग्रचार व म्हणी फारच कमी आहेत इषवी रूढ शब्द घेतले आहेत उ इजिनियर, इपिन, टबल, तिरीड कोडे, घुड इ ज्या दशी बिंबा मराठी प्रातिक पंगमापेच्या शब्दशाची निर्णय करता आला नाही त्यांचे मूळ शब्द असे दिले आहे मान पंगमापाचा (इषवी, अरवी, वानडी गुनपयी), तामिळ तेलुगु फारशी, हिंदी, उर्दू एवढ्याचा) उल्लेख केला आहे इषवी शास्त्रीय शब्दाना मराठी पारिभाषिक शब्द नाहीत शब्दाना अर्थ बहुधा एका (फार तर तीन) प्रतिपक्षक आगविला आहे याची पहिली आशुति फार सवाटयाने छपली पण विषयाध्यांकरिता 'शब्दार्थचंद्रिका' म्हणून काढलेली छागी आशुति मात्र पडून राहिली दुसरी वदच धी लेखकाची यानकदम छपाहन घेतलेली प्रथिळ शाली आहे पण तीत प्रातिक शब्द वाळले आहेत जोड सकृत शब्द वाळले आहेत एवढर तीन राड केले आहेत (१) अ ते न, (२) प ते ष व (३) स ते झ दिवाय एक पुढची (३० पाने), एक परिशिष्ट, (विशेषत राजवाडे याच्या व्युत्पत्तीच्या शब्दांचे, २१ पाने) व प्राकृत घयातील जुन्या मराठी भाषेचे सृष्ट नियमांचे दुसरे परिशिष्ट (१ पाने) दिले आहे

मराठी भाषेचा वज्रकाश—संपादक गोपाळ वाघाजी जोशी मराठकर हा कोश शालोपयोगी कासात मोठा आहे याची व्याप्ति फार मर्यादित आहे

मराठी भाषेचा सरस्वतीकोश—(सन १९३०) संपादक विद्याकर वामन भिडे, प्रकाशक चिन्मयाळा, पुणे. हा कोश शब्दरत्नाकराहून मोठा आहे आरबी जे मोठा संपूर्ण कोश करण्याचे धोरण आखले होते ते लगेच सादून दिलेले दिसते मोल्न्यर्थच्या कोशातीलहि सर्व शब्द यात घेतलेले नाहीत रास्कृत शब्दांचे मराठीत व वेगळे सर्व अर्थ देऊन उगाच जास्त जगा अवघिली आहे अविशित लोकांच्या तोंडचे शब्द वरचसे घेतले आहेत याचप्रमाणे जर प्रातिक भाषातील घेतले असते तर चांगले होते काही टिकाणी व्युत्पत्ति ची उपड आह ती दिली आहे पण इतर शब्दांच्या नापतीत सुकीच प्रयत्नहि केला नाही अर्थ स्पष्टीकरणार्थ लहान लहान उदाहरणे कोशकारांनी स्वत बनवून दिली आहेत थोडीशी पूर्वीच्या कोशांनुन जशीच्या तशीच,

वेळीं रिगकोळ फरक करून घेतलीं आहेत अनुकरणवाचक शब्द फारच थोडे दिले आहेत, सतकवींनीं आपल्या काव्यात योजिलेले परंतु मध्यां प्रचारात नसलेले असे शब्द पद्धत्या ७१ पात्रापर्यंत ठेऊन पुढें प्रमाणावच्छेद सांगण्यावरून ते गाळले आहेत बराचरी, ऐतिहासिक वागदपन यांतील शब्द घेतले नाहीत ध्याने व शास्त्रीय शब्दहि समाविष्ट केले नाहीत ' मराठी भाषेची उत्पत्ति ' या नावाचा एक छोटासा निबंध जोडला आहे त्यात ऐतिहासिक वागतीत शुक्लच चुकला आहेत कोशास परिशिष्टे जोडलीं आहेत त्यात काव्यातील वृत्त, पद्योपविषयक साहित्यी व हिंदूच सण ही साहित्यी दिली आहे हा कोश असावा तसा पूर्ण नाही अशी तज्ज्ञ गैरवाजवी नाही

याखेरीज काही आलोचयोगी कोश आहेत पण ते येथे उल्लेखित्याजोगे महत्त्वाचे नाहीत शब्दरत्नाकर किंवा सरस्वती कोश तयार झाले ती वेळ राजवाड्याच्या योजनेप्रमाणें मोठा ' राष्ट्रीय मराठी कोश ' करण्याचीच वास्तविक होती पण एवढें मोठें अवघड कार्य शिरावर घेण्यास कोणो व्यक्ति किंवा संस्था तयार नव्हत्या यामुलें असे व्ह्याग ल्हान कोश कमेतरी बाहेर पडून पुढे मोठा कोश निवृत्त संपण्याचा मार्गहि थोडा अडवून टाकला

द्वैभाषिक मराठी कोश, त्रिभिषि अमदानीपूर्वी—हेमाद्रीच्या रघुनारावरील टीकेत नित्येक समृद्ध शब्दाना मराठी पर्याय दिलेले आढळतात तेव्हा मराठी जणणाण्यासाठीच हा प्रयत्न असला पाहिजे हे उघड आहे यावरून द्वैभाषिक कोशाचें अस्तित्व शक १११० पर्यंत मागे जातें १३ ते १६ व्या शतकात महाराष्ट्रात जेव्हा मुसलमानी असल होता तेव्हां राणा-परा यांना आपल्यासाठी भाषा कळण्यासाठी फारसी-मराठी व मराठी-फारसी कोश तयार झाले असले पाहिजेत लोकांच्या बोलण्यातहि दादगाजार, हुडाबुलबु, पांथीकिताय, चीजवस्त इ समानार्थक मराठी-फारसी सामासिक शब्द आलेले होते ऐन मुसलमानी असल मराठीचे फारसीकरण तर पुन मराठी अमदानीत फारसीचें मराठीकरण काळ होतें राजव्यवहारकोश हा दुसऱ्या प्रकारचे उदाहरण म्हणून सांगता येईल सरकारी अधिकाऱ्यावरून असे द्वैभाषिक हस्तलिखित कोश असत यापैकी काही इतिहाससतोषकांना सापडलेले आहेत फारसी, इंग्रजी, कानडी, तमिळ, पोर्तुगीज इ भाषांतील शब्दांचे कोश पेशवे व त्यांचे सरदार यांच्या दस्तखान्यात असत, याच्या उलट पाण्डीजी, फ्रेंच, इंग्रज, डच इ सरकाराच्या दस्तारात मराठी शब्दांचे कोश असत

आता यापुढें द्वैभाषिक कोशाच्या संस्कृत, इंग्रजी, कानडी, फारसी इ काही प्रकारचें थोडक्यात अवगोषन करू—

संस्कृत—मराठवाच्या अमदानीत अमराठीशाचे मराठी भाषांतर झालेले राजवाडे यांना मिळाले होते मिश्रिश अम दानीपूर्वी काही संस्कृत-प्राकृत कोश संस्कृतच्या अध्ययनाराठी तयारकाचे जगतील यात शक्य नाही पण ते याचावज पद्धताच्या घराबरीं अमावत त्रिभिषि अमदानीतील पहिला कोश म्हणजे अन्तःसात्री सलकर यानी सरकाराकरिता तयार केलेला संस्कृत-प्राकृत शब्दकोश (१८५३) हाच यात अमरकोशातील शब्द वर्णावुलांने लिहून प्रत्येक शब्दाचा अर् मराठीत दिल्या आहे प्रभावनेत लिपिपरिभाषा दिली आहे त्याम शब्द, पुढे व्याकरण, नंतर अर्थ दिल्या आहे उदाहरणें दिली आहेत पण तीं फारच थोडीं यानी शब्दसंख्या गुमारी पाचसहस्र हजार अंगेल

यानंतरचा म्हणजे माधवचंद्रोपा याचा ' शब्दरत्नाकर ' होय हा १८७० त मुंबई येथे प्रसिद्ध झाला हा आकाशाने बराच मोठा असून आप संपन्न अण्णासया संस्कृत-प्राकृत बोधान रचोत मोठा म्हणता येईल यांत वैयक शास्त्रातील परिभाषा विस्ताराने विवचिणी आहे यानंतर मारा आपली मोडनेले व गोपाळ जिवाजी नेळकर यानी संपादितेण एक ' संस्कृत व प्राकृत कोश (१८७०) आढळता यांचे स्वरूप आलोचयोगीन आहे यात ' अमरकोश त्रिंशदशोप, मेदिनी, हारावली व एकादशी बोधानील कांदा प्रयास व धाळेकडील मराठी क्रमिक सहा पुस्तके व नवनीत यांमि द्वितीपरश यातील शब्द घेतले आहेत ' भाषा पदमन्त्री, वा गो आपट इ काही माहर्जिने कोश आहेत पण ते ल्हान थूना नवीन भ्रमाचे नाहीत लोक शिष्यांचे गपादक के आपर्त विनायक आरु याचा ' गीर्वाण लघुकोश ' मध्य उल्लेखित्यायोग्य महत्त्वाचा आहे गपादकानीं दस्त ग्रम करून नवीन धर्नीकर हा तयारबेग (शके १८३७) याकोशाचे एकंदर ३ भाग आहेत पहिल्यात भा प्रतीज रावे पाद आहेत दुगायात पात्र आहेत तिसऱ्यात विज्ञाननाम आहेत यात दश-पंधरे-यशादि नावें गाळणी आहेत चार परि-दिष्टे आहेत पैची पहिल्यांत न्याय दुसऱ्यांत अल्कार, लिप्यात वृत्त व चौथ्यात पद्योपिप (१८६६ वर्षी) दिले आहेत अवतरण न देतां रचयनिर्देश दिले आहेत त्यामान्यत पक्षेग, रुपार, गीगा, मनुस्मृति इ ग्रंथातील आधार पद्धत्याने व ते न मिळाल्यास गमायण, भारत, दर्शनपदे वर्षे भरिउ ग्रंथातील आधार दिले आहेत काव्यग्रंथांनील उदा-योक्त्यापुढे प्रथम कांड, स्वध निशा पत्रे, नंतर अध्याय-भाषाया आकाश दिग आहे धावुच्याखाीं उपगम देऊन त्या उपगमांमुलें टाणारे धावुचे अर्थ

चाया पदमगजी कोश—(पहिली आ सन १८६३, दु आ १८७५) याका काही सरकारी मदत होती. दुसऱ्या आवृत्तीत ३१ हजार शब्द म्हणजे पहिलीपेक्षा ३ हजार जास्त आहेत. यातील शब्दश्मशान शब्दांच्या कुटुंबाप्रमाणे लाविला आहे, म्हणजे एका मूळापासून उत्पन्न झालेले साधित शिवाय सुयुक्त शब्द एवढा शुद्धांत गुंथिले आहेत. ही रचना शब्द पाहण्यास अवकाश न लावताच अदृश्य न पडताची असा वेताचें वर्णावलीमाला जिवाची अनुगल्त वरकल तितकी केली आहे. तथापि ही सर्व प्रकाश शब्दांच्या धातूत लागूत आहे असें समजू नये, म्हणजे प्रत्येक शुद्धाच्या आरम्भी जो शब्द आहे तो त्यातील शब्दांचे मूळ आहे असें सर्वदा समजू नये. कित्याक शब्द सजातीय, नित्येक एकेमेकांचे सगर्फी, कांही सुयुक्त व कांही मिश्र आहेत. तरी त्या सर्वांचा परस्परसंगी मूळ धातूच्या योगे संपन्न असल्यामुळे त्यांचा एवढा मुळ बांधावा लागला. या व्यवस्थेने व्युत्पत्ति सिद्धान्तास योग्यपार लाभ होईल (मोलम्बर्गेने हीच पद्धत स्वीकारली आहे) या खेरीज १८५१ साली एच ए फॅनन याने एक 'मराठी इंग्लिश व्हॉकॅब्युलरी' म्हणून लहानसा कोश व १८९६ मध्ये अनाची वान्हेरे याने एक कोश प्रसिद्ध केला. त्यांत मराठी शब्दांचे मराठीत व इंग्रजीत अर्थ दिले आहेत. शालोपयोगी मराठी-इंग्रजी कोश बरेच झाले आहेत आता महत्त्वाच्या इंग्रजी-मराठी कोशाकडे वळू.

फॅडीकोश—(इंग्रजी-मराठी) हा युगद सरकारच्या मदतीने मेजर फॅडीने १८४० त प्रसिद्ध केला. याचा प्रथम मोलम्बर्गेने साहाय्य हातें याची रचना अशी—जोनसनचा इंग्रजी कोश—फॅडीने प्रसिद्ध केलेला—प्रथम उत्कल घेऊन त्यापुढे मोलम्बर्गेने आपल्या मराठी-इंग्रजी कोशातील मराठी शब्द निवडून ते घालून हा कोश तयार केला आहे. कित्याकचाच अर्थ देताना तेथे सर्व प्रकारचा अर्थ दिला आहे. नंतर त्याच शिवायपदाची धातुगणपित, नामें, विशदणें, क्रियाविशेषणें इ. चा अर्थ देताना प्रथम बरील क्रियापदाचा निरनिराळ्या प्रकारच्या अर्थांचा संपन्न देऊन नंतर जवरीपुरता सक्षिप्त अर्थ दिलेला आहे, त्यामुळे जागेची बचत झाली आहे.

समानार्थक शब्दापेक्षा जो विशेष प्रचारात आहे त्या ठिकाणी सर्व निरनिराळ्या ताहेचे त्याचे अर्थ देऊन सुनील निरनिराळ्या समानार्थक शब्दांचा अर्थ देताना त्या पहिल्या शब्दाचा सर्वे दिला आहे, यामुळेहि बरीच जागा बचली आहे.

इंग्रजी भाषेत मराठी भाषेतल्या पुढळ्या शब्दप्रचारांना आणि मोरीतील शब्दांना समानार्थक शब्दप्रचार व शब्द सुललनच आढळत नाहीत. परंतु मराठी भाषेचा अभ्यास करणाऱ्या इंग्रज विद्यार्थ्यांना या मराठीतील शब्दांमोर्बाचा पूर्ण परिचय द्यावा म्हणून त्याची इंग्रजीत आपातर करून सोय करीली आहे. मोलम्बर्गेच्या मतात प्रथम पेवॅरस (समानार्थक शब्दकोश) च्या धर्तीवर हा कोश करायचा होता, परंतु ते न जमल्याने संग्रहच्या स्वल्पात कोश तयार केला आहे. तथापि कोशाचे पेवॅरसचे स्वरूप बरेचसे कायम राहिले आहे. त्यामुळे ज्या इंग्रजाला योग्यकार तरी पूर्वीच मराठीचे ज्ञान असेल त्यालाच हा कांय उपयोगी पडेल. माहीं तर भल्याच अर्थांचा (श्लेषार्थांचा) शब्द भरल्याच ठिकाणी योग्ययात वग्याचा समज आहे. यात आरम्भी इंग्रजी आणि मराठी भाषेमधील समान व असमान असा निरनिराळ्या गोरी, प्रकार यांवर एक उत्तुष्ट निष्कर्ष रे डॅा स्टिब्न्सन याने लिहिला आहे.

रानडेकोश—(दिव्देन्डीएय टेंचरी इंग्लिश मराठी डिक्शनरी) फॅडीच्या कोशाला मागे टाकण्या हा कोश प्रो. एन्. वी. रानडे यानी १९०३-१९१६ या अवधीत सुमारे २००० पृष्ठात प्रसिद्ध केला. या सुमारे १८ वर्षे चाललेल्या कामाला पाऊल टाकत इंग्रजांमधले सारे ज्ञान हिंदुस्थान व सुर्वे इंग्रज, सत्थानें व धर्तरे यांच्याकडून मोठ्या दणप्या मिळाल्या होत्या म्हणून एका माणसाच्याने हे काम कराय झाले. गेल्या ५० वर्षांतील पायात्य वाढमयस्य, शास्त्रीय प्रप, कीडप्रप व कायदा, वैयक, इतिहासशास्त्रातील विद्वान व मराठी भाषापंडित व सुतर, लोहार इ. धंद्याचे या सर्वांच्या साहाय्याने हा कोश केला. ५ वर्षे हा अभ्यास केला. डॉ. मरे याचा इंग्रजी मोठा कोश हा मुख्य आधार. खरीन साधे शब्दप्रचार व म्हणींचे, वैयकाचे व्यापाराचे, शास्त्रीय परिभाषेचे, कायद्याचे, एतिहासिक, भाषाशास्त्रीय वगैरे निरनिराळ्या प्रकारचे कोश, लॅटिन व्याकरण इ. प्रथ आधारका घेतले. तसेच मोलम्बर्गेवॅडी व वास्की (यांचा मदराष्ट भाषा) यांचे कोश आणि गेल्या ५० वर्षांत निरनिराळ्या विषयांची प्रसिद्ध झालेली मराठी पुस्तके व प्राचीन संहित (शास्त्रीय) ग्रंथ घेतले. त्यात वादमय, शास्त्र व इतर धर्माधिकार्य दान्द आहेत. मराठी शास्त्रीयपरिभाषा घेतली आहे. त्यासाठी नागरी प्रचारिणी समेव्या एतद्विषयक कोशाचे साहाय्य घेतले आहे. इंग्रजी शब्दशास्त्राचा अभ्यास संपादकाने केला हाता. पदार्थविज्ञान व रसायन यांतचे बहुतेक शब्द बडोद्याच्या कलाभुवनमध्यें रूढ असलेले घेतले आहेत. नाविक शब्द प्रत्यक्ष गोयात, जाऊन मळुटाच्या लोहचे, घेतले आहेत. इंग्रजी खळातील शब्दांना एक संहित व एक मराठी असे प्रतिशब्द दिले आहेत.

फारसी—मराठ्यांच्या अमदानीत काही फारसी कोशज्ञा याचा वशा हाताशी असत हे मागे सांगितलेच आहे पण ब्रिटिश अमदानीत फारसीचा मराठीत कोश करण्यास कोण सक्तावणार ? पण आनंदाची गोष्ट ही की खासगी एवढ्याच्या प्रयत्नांनी एक फारसी-मराठी कोश नुस्त्याच तयार झाला आहे प्रो. माधव ज्येष्ठ पठवधन यांनी भारत इ. स. मळ्याच्या साहाय्याने शेके १८४३ त हा फारसी-मराठी कोश प्रसिद्ध केला. याचा अज्ञानासाठी आधार म्हणून बहुतेक मराठीतील ऐतिहासिक लिखाण केले हा इतिहासग्रंथानाह-विजयाना सद्योपनाल-उपयुक्त असा कोश तयार केला आहे. यात फारसी, अरबी, तुर्की, शब्दांचे मराठी उच्चार दिले आहेत. ऐतिहासिक सापत्तातील अवतरण व त्याची ठिकाणेहि दिली आहेत. शेवटी फारसी-अरबी शब्दांचे मूळ फारसी शब्दात दिले आहे. दस्तावेज्य अक्षरव्यापारी उच्चारणाच्या सोयीसाठी टिप दिले आहे. शब्दांची व्युत्पत्ति दिलेली आहे. उपोद्घातात फारसीचा मराठीवर झालेला निरनिराळ्या रूपाचा परिणाम दिला आहे. त्यात फारसीतून मराठीत आलेले व्याकरणविशेष व शब्दसिद्धि ही दोन विषये महत्त्वाची आहेत. एकदांरत मराठी वाचन्याच्यासाठी हा कोश फार उपयुक्त आहे. तेव्हा या कोशाची भर मराठीत महत्त्वानी समजण्यास हरकत नाही. वाचन्या तर्कादमाधवरावाच्या रोजनिशीस (भाग ४) शेवटी एक फारसी शब्दाची साथे यादी जोडलेली आहे.

बंगाली—अर्वाचीन कथात्मक गद्य याद्वयात बंगालीच्या मराठीत भाषांतर-रूपतर पावलेल्या प्रवाचा बराच समावेश झालेला आहे. बंगालीचा अभ्यास पोरय महाराष्ट्रीय लेखक कल लागले आहेत. त्यामुळे बंगाली-मराठी कोशाची गरज भासणे साहजिक होते. ती गरज भागविण्याचे पहिले प्रयत्न या वागे आपट याना आहे. याचा 'बंगाली-मराठी कोश' हा लहान गद्य कोश अद्युन तो शेके १८४७ त प्रसिद्ध झाला. मराठीतल्या प्रमाणिक बंगालीत सत्प्रताप भरणे जास्त आहे. तेव्हा तत्परान्त, तद्वज शब्द यात आहेत. बंगाली वाचनप्रचार दिले आहेत. प्रथम बंगाली शब्द देवनागरीत, मग व्याकरण, नंतर अर्थ असा क्रम आहे. भिन्न अर्थाने आलेले सत्प्रताप शब्द दिले आहेत, मूळ शब्दाने अर्थिल दिले नाहीत.

कानडी—कानडी व मराठी भाषा नवळनखळ आल्याने एका भाषेतवर्धीचे ज्ञान दुसऱ्या भाषेत सापडणे साहजिक आहे. तेव्हा कानडी शब्दांचा अर्थ सांगणार काही लहान लहान ग्रंथ आढळले. स्वयं आहे. तसाच पुढील मराठी कानडी कोश (मराठी व कानडी भाषेचे परिज्ञान) -कर्ता मारयन मरिचर सत्रे (१३०० फतली छाल) हा एक लहान ग्रंथ आहे. यात नेहमी प्रचारात येणारे कानडी शब्द दिले आहेत. देवनागरी मूळाने व लिपी द्जन तिच्यासाठी कामही दिली आहे. प्रथम मराठी व त्याच्यापुढे तद्वज शब्द कानडी शब्द, दोन्ही देवनागरीत दिले आहेत. जात, धडा, सास, अवयव, जनावरे, पक्षी, वीटक, वृक्ष-वेली, भाज्या, फळे, धान्य, रसपदार्थ, रंग, विराणामाल, इमारत, भांडी, लोखंडी सामान, हत्यारे, भोजन पदार्थ, वायू, दामिन्, वस्त्रे, कापड, वयने, जेतरी, धातू व नाणी, कुमारी सामान, चामारी सामान, खेळ, रोग, वजन-माप, स्त्रेतामरी सामान, विरुतेळ नियापवे इ. राहिलेले केलेले आहेत.

पोर्तुगीज—मराठीची पोर्तुगीज भाषा गोमती (कोंकणी) हिचा सत्प्र पोर्तुगीज भाषेशी असल्याने असे कोश तयार होणे क्रमशःच आहे. 'महाराष्ट्र-पोर्तुगीज कोश' (१८७९) संपादक सुयाज आनंदराव राजादिक्ष द्जरी (नवीन पोवा), हा मोल-स्वयंचच्या मराठी-इंग्रजी काशावरद्वय मराठी-पोर्तुगीज कोश करावा या उद्देशाने संपादकाने हाती घेतला. त्याचे काम १५ वर्षे चालले होते. धातुमाधित नामे, गाव्यातील प्रामदप्राचे व्यवहारापयोगी शब्द, तसेच प्रामदप्राच्या व्यवहारापयोगातील शब्द, एका शब्दसंख्या ५४००० होईल असा अंदाज होता. हा कोश गोपे सरकाच्या खर्चाने छापला आहे. पण हा पुरा ज्ञान नवुन फक्त 'अ-य' पद्येत्ता भाग काय तो प्रसिद्ध झाला आहे.

कोंकणी पोर्तुगीज कोश (१८९३) -दाण्यादोहन याचा प्रथम देवनागरीत कोंकणी शब्द, मग व्याकरण व पोर्तुगीजमज्ये अर्थ, शेवटी व्युत्पत्ति असा क्रम आहे. यात सुमारे १९०० शब्द आहेत. उपलब्ध कोंकणी कोशात हाच मोठा आहे. हिंदी-हिंदी ही राष्ट्रभाषा होऊ पहात असल्याने ही भाषा शिष्टाचारची पुढळ्याला जल्दी भासते. काही शाळातून ही भाषा आवश्यक म्हणून शिकविली जाते. पण हिंदी-मराठी मोठा कोश अद्याप न्हावयाचा आहे. पुढील ए. लहान कोश नुस्त्याच तयार झाला आहे. 'हिंदी मराठी कोश' नामक एक लहान लहान कातगडे उर्फ पुढळिक यांनी १९२८ त हा तयार केला. य ता अजनीर सत्तामाहित्यमळ्याने प्रसिद्ध केला. हा कामपलाज कोश म्हणून वरा आहे.

गुजराती-मराठी—गुजराती-मराठी विचा मराठी-गुजराती असा कोश अद्याप तयार झालेला नाही. सुदैवाच्या सहान या दोन्ही भाषा दोन्ही राजांनी आज इतक्या दिवस रहात आला. अम कोश तयार झाले नाहीत हे आश्चर्य होय, पण या दोन्ही भाषा परस्पराम शिष्टाचार पार सुलभ अय-यामुळे व इंग्रजी या भाषेच्या सामान्य माध्यमांमुळे कांथि-अगा प्रचार पहात आला. हीच गोष्ट इतर देशी भाषांच्या कावतीतहि लागू आहे. यावेळीच इतर भाषांच्या मराठी द्विभाषा कोशांमजरी विचप स्वाभावी द्यावे आहे.

विशिष्ट प्रकारचे मराठी कोश—कोशाचे कसे कसे प्रकार असून ते माणून पाहण्या योग्याची काही उदाहरणे पुढी दिली आहेत. तसेच काही प्रकार मराठीतहि आढळतात.

सर्व विषयांचे विश्वकोश—एन्सायक्लोपीडियाग्रामारे एन्टर सर्व विषयांची थोडीफार माहिती देणारे कोश मराठीत महाराष्ट्रीय ज्ञानकोशापूर्वी जरी झालेले नव्हते तरी ते कल्याणाचा प्रयत्न चालू होता १८७८ साली जनार्दन हरि आठव्ये यांनी 'विद्यामाला' नावाचा विश्वकोश छापण्यास सुरुवात केली होती पण त्याची मजल २०० पृष्ठांपुढे गेली नाही बडोद्याचे साकारे यांनीहि 'विद्यावस्तु' रचण्यास हातीं घेतला पण हाहि प्रकृत सिद्धीस गेला नाही फक्त 'महाराष्ट्रीय ज्ञानकोश' हा २३ भागाचा व सुमारे ११००० पृष्ठांचा विश्वकोश १९२८ त पुरा झाला

धातु-व्युत्पत्तिकोश—या क्षेत्रात मराठीचा पहिला प्रयत्न म्हणजे 'विग्रहकोश' होय हा वेदशास्त्रतज्ञ गोपाळ शास्त्री घटि यांनी रचिला (१८६७) हा शिवाछायाचा आहे यात अमरशेकांतील शब्दांचा विग्रह देऊन त्याची मराठीत फोड केली आहे उदा 'नगर-नगा सत्यस्मिन्नि नगर-नानाविध दृश आहत जाचे ठायीं ते' 'दुकूल-दुष्ट कुलीति दुःकूल-दुष्ट क्षीरावयवांचे आच्छादन करिते जे ते' विग्रहानंतर धातु दिल्या असून पुढे शब्दांची मराठीत सांगितला आहे यातील बरेच विग्रह पण्णार नाहीत हे खरे पण प्रयत्न प्रशंसनीय आहे यापूर्वी दोन वर्षे विष्णू परशुराम पंडित यांनी 'संस्कृत आणि महाराष्ट्र धातुकोश' तयार केला होता यात संस्कृत धातूंचा सामोपाय विचार आहे असेच दुसरे पुस्तक जनार्दन हरि आठव्ये व विनायकशास्त्री आपादे यांचे 'शब्दसिद्धिविग्रह' होय हे १८५५ त मुंबईसकाच्या विद्याळायाच्या प्रसिद्ध केले यात 'प्राकृत भाषेत ज्याची बारवार रूपे येतात असे संस्कृत धातू ७७३ घेतले आहेत' १८७८ साली प्रभाकर रामचंद्र पंडित यांनी 'अपभ्रंश-इचक्रिका' हे पुस्तक लिहून मराठी व्युत्पत्तिशास्त्रात पागली भर टाकली यामध्ये शब्द अपभ्रंश वसा होतो यापुढील नियम देऊन संस्कृत, फारसी इ. शब्दांपासून मराठीत अपभ्रंश शब्द वसे आले आहेत याची अकराविहक्यांनी यादी दिली आहे यावर निवचमालेत विस्तृत टीका आली आहे

व्युत्पत्तिप्रदीप (आवृ ७ थी, १९०८)—महादक गोविंद राऊत बापट मराठी भाषेतील संस्कृतपासून निघालेल्या शब्दांची व्युत्पत्ति यात सांगितली आहे प्रस्तावनेत व्याकरणविषयक नियम दिले आहेत तसेच धातूंस छापणारे उपसर्ग दिले आहेत अरबी व फारसी शब्दांची यादी शेवटी जोडली आहे तत्सम, समूह रूपांतरात घेणेच्या व्याख्या व उदाहरणे दिली आहेत शब्दावलीस व्याकरणविषयक विशेष अर्थाच्या टीपा खाली दिल्या आहेत देशी नाममात्रेतील व संस्कृत नाटकाच्या बाल भाषेतील शब्दांची यादी एका स्वतंत्र परिशिष्टात दिली आहे संस्कृत, संद, प्रीक, कॅडिन या भाषात समान उच्चारणे व एकापैकाचे (घोम्या फार फुलांनं) जे शब्द आहेत त्यांचे एक बांधक दिले आहे, शेवटी सर्व शब्दांची सूची दिली आहे यामुळे हा छोटासा व्युत्पत्तिकोश सर्वोपरिपूर्ण म्हणता येईल श्री य ग फळे यांनी 'व्युत्पत्तिप्रदीपिका' नावाचे शालोप योगी जे पुस्तक केले आहे ते शिक्षणासाठी अत्यंत उपयुक्त वाटेल के वि वा राजवाडे यांनी एक 'मराठी धातुकोश' कव्या स्वरूपात तयार करून टवला असून तो धुळेकराजवळ आहे त्यात सुमारे २००० मराठी धातूंची व्युत्पत्ति व्याख्याचा प्रयत्न केला आहे प्रस्तुत काळात तो जोडण्याची परवानगी धुळेकरांनी दिली नाही, तेव्हा आता तो कधी बाहेर पडेल तो पडो ! आमच्या पाहण्यात ज्या या कोशाच्या पत्रिका आल्या त्यात फक्त पूर्वे तयारी असून संपादकीय टिपणे लिहावयाचे काम व्हावयाचे राहिले आहे

विशिष्ट शब्द-म्हणी-वाकप्रचार-याचे कोश—असे लहान लहान कोश अनेक तयार होतात व त्याचा काही यळा लागला उपयोगी असतो विशेषतः शैक्षणिक स्वरित नानाधिक शब्द पाहण्यास किंवा काही संख्यावाचक शब्दांतील अवयवांपाठी फाड (उदा पचप्राण, पदकर्म, इ) होण्यास ते उपयोगी पडतात असा पहिला प्रयत्न बाबापन्थनजींनी १८६० त 'शब्दरत्नावली' रचून केला यात मोलसर्व-कॅची याव्या मराठी-इंग्रजी व इंग्रजी-मराठी बोशालीत निवडक शब्द उतरून घेतले आहेत या पुस्तकाचे दोन भाग आहेत पहिल्या भागात मोलसर्व बोशालीत वि-कॅची कव्यत्तरिक, पारिभाषिक व ज्याच्या पोटात बहुत उपविषय किंवा व्याख्या आहेत असे काही शब्द निवडून घेतले आहेत व दुसऱ्या भागात कॅचीकृत बोशालीत ज्या महाराष्ट्रशब्दांस बहुत उपशब्द आहेत ते त्या शब्दांसहित निवडून घेतले आहेत याबबब्यात हा रोजंदच्या घेराससारखा एक लहान कोश आहे रोजंदच्या बोशालावरून तयार करण्यात येणारा 'राजकोश' दोन भाग निघून संपादक श्री अनंत सीताराम बोशाले यांच्या मृत्युपूर्वीच वद पडला (१९३०) वाकप्रचार-म्हणीचे कोश बरेच आहेत 'मराठी भाषेतील म्हणी रत्नमाला' (बोळकर), 'मराठी म्हणींचा कोश' (दशपांडे-तारळेकर), 'मराठी नववहारातील म्हणी' (छत्रे), 'मराठी भाषेचे संप्रदाय व म्हणी' (वा गो आपट), 'मराठी वाकप्रचार व म्हणी' (वि वा भिंदे) इ चर्चित पुस्तके म्हणीसंबंधी आहेत के मॅनवरिंगने मराठी म्हणींचे इंग्रजी सापातर केले आहे (१८९९) त्यात म्हणींचे वेगवेगळ्या-धंदे, क्षीरावयव इ विषयांनुसार वर्गीकरण केले आहे, हे पुस्तक विशेष महत्त्वाचे वाटेल सदाशिव विश्वनाथ यांचे 'सर्व देशातील निवडक म्हणी' देणारे एक पुस्तक आहे खुनाथ दखी मुळ यांचा 'हिंदुस्थानातील संख्यावाचक कुबोप कोश' हाहि या विशिष्ट सदरात येईल

चरित्र व ऐतिहासिक कोश—खुनाथ मन्वर गोडबाले या मराठीतील सुखर लेखकांनी 'मातलवयाची प्राचीन ऐतिहासिक कोश' व 'भरतसहायका अर्वाचीन कोश' हे दोन मोठे कोश रचून चरित्रर कोशाचा बागला पाया घातला या कोशातील काही माहिती बमलारिक व सुदीर्घ वाटली तरी विशेषतः पुराणांतील व्यक्तींनी एकत्रित माहिती पाहण्याच्या काही त्यांचा फार उपयोग होतो, म्हणूनच पहिल्या कोशाची दुसरी आवृत्ति काढणे चिन्मायेला जखरीचे वाटते या कोशाच्या

धर्तीवरच पण वैदिक व्यक्तींची जास्त माहिती घालून विधानिधि चित्रावशाची यार्नी चरित्रकोश (भाग १) मुक्ताच प्रसिध्द केला साहित्यसेवकाचीं चरित्रे देणारे कोशहि तयार होत आहेत (य दे खानोलकरजुत 'अर्वाचीन वाङ्मयमेवक') तथापि अनेक क्षेत्रातून काम केलेल्या व करणाऱ्या योर व्यक्तींचीं चरित्रे सप्रतीत करणारे कोश अद्याप ज्हावयाचेच आहेत इतिहासाचे निविध मराठी साहित्य अभ्यासतना जे अनेक अरवी, फारसी, पकीय, सफ्रितिक इ शब्द येतात त्यांचे अर्थ देणारा 'फरारी-मराठी कोश' पेना व्यापक असा कोश महाराष्ट्र शब्दकोशाचे एक सपापक श्री आधा चादोरकर यार्नी लिहून तयार केला आहे पण तो अभ्रिध्द आहे त्याचा उपयोग महाराष्ट्र शब्दकोशाच्या कामी केलेल आहे

शास्त्रीय व पारिभाषिक कोश—आपल्याकडे मौक्तिक शास्त्रावरचे वाङ्मय विबुल नसल्याने त्यावरचे कोशहि फार अप्य असण वनस्पतीसारख्या काही थोड्या शास्त्रावरचे व काही शास्त्रीय परिभाषेचे कोश आठव्यात उवा मेजर कीर्तिकर याचा छोटा वनस्पतिकोश (संस्कृत-मराठी), वनस्पतिविषय कोश, सयाजी वैज्ञानिक शब्दसप्रह विमुक्तकोश, महाराष्ट्र साहित्य पत्रिकेत प्रसिद्ध झालेल्या काही याचा, इ शास्त्रीय प्रयाच्या येवटी किंवा आरमीं बहुधा परिभाषा दिलेली असते राज-व्यवहारासालनीत जुना परिभाषाकोश म्हणून शके १९१६-१७ मध्ये खुवाय पडितानें शिवाजीच्या सागण्यावरून रसिलेला 'राजव्यवहारकोश' होय यात शिवकालीन रुड दरवारी मुमलानी शब्दाना जुने सक्तून प्रतिसाद दिलेले आहेत रचना अनर कोशाच्या धर्तीवर वगैरर आहे रीज, कायस्थान, भोग्य, बाळ, कुरंग, सामत, दुग, लवन, जनपद व पण्य असे शब्दांचे दहा वर्ग पाडिले आहेत असा अर्वाचीन व मोठया प्रमाणावर प्रयत्न बडोदे सरकारने 'श्री सयानीशासनशब्दरत्नपत्र' हा राज व्यवहारातील शब्दाना अनक भाषातील प्रतिसाद सुचवून त्यातून उत्कृष्ट सर्वमान्य शब्द निवडण्याला मदत होईल असा रीतीने तयार केला आहे (१९३१) यासवर्यी उजेळ पुर्वी आलाच आहे हा उपयोगात आणल्याने बरेच पक्कीय शब्द-भाज जे निवयाय म्हणून वापरचे लागतात ते-जातील व भाषा शुद्ध होईर

सुची-कोश—सुचीमय ह एफप्रकारचे कोशच होत कारण कोशाप्रमाणे त्याचा उपयोग मुलभनदर्माला होत असतो असा सुचीत महाराष्ट्रीय शासकशासनव्यवकृतिा रा उपाय रामकृष्ण बाते यार्नी सपादन केलेली 'महाराष्ट्रीय वाङ्मयसुची' पहिल्या दर्जाची टोळ १९०० ते १९१६ पर्यंतच्या तामरवर्षातील प्रसिद्ध झालेल्या पुस्तकाची व सुमारे १००-१२५ महत्वाच्या मासिकातील छणाची यात नोंद आहे एवज मोड साहित्यावरच्या सुचिमप्र द्तर कोणत्याहि भारतीय भाषात नाही, ही मराठी भाषेत सुपणावह अशी गोष्ट आहे वाळकृष्ण वाबाजी करकर व गावाल वाळकृष्ण वेष यार्नी १८९६ त केलेला 'स्पेलनामकोश' हा भौगोलिक स्थळानी माहिती होण्याला कार उपयोगी आहे यात पुन्नीवरील बहुतेक मोठी शहर, नया, पर्वत, नया, पर्वत, नया, पर्वत इ उल्लेखित असून हिंदुस्थान आणि सुर्व इलाहा वातील अधिक स्थलाची माहिती आहे पण नवडाराच्या पुस्तकाच्या वेवटी असा लया सुचीप्रमाणे हा कोश वाटतो के गो का चादोरकर यार्नी राजवाडेक्ष १-८, १०-१२, १५-१९, यार्नील स्थळाच्या उल्लेखांची एक स्पलसुची कलेली आहे या ऐतिहासिक साधनापुरती ती पुरी आहे पण आजचे सर्व ऐतिहासिक लिखाण पाहता ती फार अपुरी वाटल तेव्हा मव उपलब्ध ऐतिहासिक प्रयातील स्थळाची सुची तयार होण्याची फार जरी भासते याच गो का चादोरकरानी साठवन केणी मवकविकावसुचि ही सतकविवार्यमयसुची एक उत्तम निदेशिका आहे या सुचीत मुद्रित व असुद्रित अनज मराठी वर्षाव्या वाव्याचा निदेश केलेला असून काही वर्षांनी परपरादि दिलेली आहे त्यामुळे विविध वाव्याचा वर्ता किा विविध वतीचे मय व मयकाराचा वरूपरमय ही शोधून पाहण्यास हे मुलभ साधन झाले आहे

भारतीय व भारतीयेतर भाषांचे कोश—याप्रमाणे मराठी भाषेत आठवणाऱ्या कोशांचे थोडक्यात समालोचन केर आहे यापशा विस्तृत विवेचनामस्पगवसान नाही आता आपणाल परिचिन असा भारतीय व भारतीयेतर भाषांच्या कोशांचे निहममावगेनन कर त्यात आपल्या निरुक्त्या भाषा म्हणून शुजराती व कनडी या होत म्हणून त्यास आठवसान देक

गुजराती कोश—मराठी भाषेच्या निरुक्त्या आणि स्वगुण्यानी असेल्ल्या गुजराती भाषेतील 'कोशादमयाकडे आपण जर हटोपेर केला तर आपणास याग्या गुल्फाव्यक व उद्वाधक पिचार करता येईल इमनी अननानीव्ये देदी भाषाच्या अम्यामामध्ये प्रगति होऊ लागी तेव्हा गुजराती कोश तयार होऊ लागले कवि नमेशाकर यार्ने १८९१ मध्ये गुजराती कोश (नमकोश) रचण्याचे काम हाती पतउ आणि १० वर्षांत एरुपाने ते पूण कले हा कासास जोगिनच्या कोशाप्रमाणे महत्त्व देण्यात येते यार्ने १८७० मध्ये कयाकोश 'नाभाया एड कोश रपज होता, तो मय (१९३२ साली) व देवसरी याचा 'पौराणिक कयाकोश' पाच भागामध्ये प्रसिद्ध होईरपेन नवामान, रामायण आणि पुराणे यार्नील व्यक्तींची माहिती देण्याच्या कामी आपारमून ममकला जात अग दानतर आपणाम निरनिराळ्या वळी पुंडे दिल्याप्रमाणे कोश प्रसिध्द झालेले आठवण-त व छानलल सरदरामल्ल 'गुजराती शब्दमुन्याक कोश' (इ स १८७९), यामने शब्दाची व्युत्पत्ति दिली आहे हा प्रमकर रामचंद्रावहित 'अभ्रष्ट शब्दप्रकरण' (इ स १८८०), रा सा लुभार्दे प्रणवमममम पोरल ह्या 'शब्दार्थमर', (१८९१) दणउ मिल खजरावमून 'गुजराती शब्दार्थमिपु', रा व गाविसमार्दे देमाईदून 'श्रुतिक शब्दमप्रह', भौगोलिक निगमाद गागीकृत 'रुद्राव्यामका', कवि शिवाचर व्हावममकृत 'कावयनी' इ कोश निरनिराळ्या उरसाने रचनेल आठवतात

गुजराथ व्हर्नांक्युलर सोमायटीने 'गुजरातीभाषागो कोश' आरंभिलेला असुन 'अभर' पर्यंतचा भाग प्रसिद झाला आहे, परंतु तो घन्याच अंशी अपूर्ण आहे. पटेल गुजरालदास यांने 'गुजराथी शब्दकोश' नांवाचा एक कोश रचला आहे. जीवनलाल अमरती मेहेताकृत 'शब्दार्थचिंतामणी' (१९२५) हा एकंदरीत बरा कोश आहे. गुजराथ विद्यापीठाने केलेला 'साधे गुजराथी कोश' (१९३०) हा ह्या दिशेने केलेला एक शास्त्रगुढ प्रयत्न आहे. परंतु त्यांत शब्दगिद्धि, व्युत्पत्ति इ. बाबतींत न्युनता आहे. गुजराथ व्हर्नांक्युलर सोमायटीने अमीर सिम्या हाखी यांनकडून 'गुजराती-फारसी-अरबी' कोश दोन भागांन तयार केला आहे.

सापत गोंडळ राज्यातर्फे 'गोमंडळ कोश' या नावाचा एक मोठा कोश तयार करण्याचें काम चालू आहे. सामर्थ्ये शब्दांचे व्याकरण, व्युत्पत्ति, अवतरणे यांचे यावयाची आहेत.

'संस्कृत-गुजराथी' कोशामध्ये सवाईलाल छोटालाल वारा याचा 'शब्दार्थचिंतामणी' (१९०५), तमाच, गिरिजा-शंकरसाहोबकृत 'संस्कृत गुजराथी शब्दार्थ' (१९३०) हे दोन कोश नमूद करण्यागारने आहेत. पंडित गणेशदास शर्मा यांने 'गुजराथी-हिंदी शब्दकोश' तयार केला आहे. 'गुजराथी-इंग्रजी' कोशांमध्ये वेल्लसंर याचा (मुमारी १९००) कोश महत्त्वाचा आहे. अमुभाई कान्हेर वरमारी यांनींहि एक 'गुजराथी-इंग्रजी' कोश रचलेला आहे; याचीच संशोधित नवीन आवृत्ति आनुपुलराम व भरतराम मेहेता यांनीं १९२५ त प्रसिद केली आहे. 'इंग्रजी-गुजराथी' कोशांमध्ये दि. व. अंबालाल सावरलाल देसाई यांचा कोश शिष्ट व आधारभूत समजला जातो. त्यापूर्वी राणीना यांचा एक कोश प्रसिद झाला होता. त्यानंतर व्याम व पटेल यांनींहि एक 'इंग्रजी-गुजराथी' कोश प्रसिद केला आहे

विश्वनाथ मगनलाल भट्ट यांनीं गुजराथ व्हर्नांक्युलर सोमायटीकरांन एक पारिभाषिक शब्दाचा कोश दोन भागांत प्रसिद केला आहे. टकर देवजी गोवर्धनदास यांनीं एक 'गुजराथी-बंगाली' कोश (१९२८) तयार केला आहे. करीमअली नानजी यांनीं एक 'कच्छी-गुजराथी-इंग्रजी' भाषेचा कोश रचला आहे.

पैच भाष्यालाल गवैडदास यांनीं 'निपण्टु आदर्श' या नावाचा दोन भागांमध्ये एक 'वनस्पतिकोश' रचला आहे. अद्यापपर्यंत 'गुजराथी-मराठी' अगर 'मराठी-गुजराथी' शब्दकोश तयार करण्याकडे कोणी लक्ष दिलेले आढळत नाही. तसेच 'हिंदी-गुजराथी' अगर 'गुजराथी-बंगाली' शब्दकोश तयार व्हावयाचे आहेत. निरनिराळ्या प्रांतांतील परस्पर दळणवळण जसजसे वाढत जाईल हसतसे देशी भाषामधील कोश तयार होत जातील.

कानडी—शब्दव्युत्पत्ति-नागवर्माकृत (१२ वें शतक), कानडी पद्यात्मक व्याकरणप्रपंच; वस्तुकोश-नागवर्माकृत (१२ वें शतक) संस्कृत कानडी कोश, यात अमरकोशाचा उल्लेख आहे; शब्दमणिदर्पण-केशिरामकृत (१३ वें शतक), हा प्रमाणभूत व्याकरणग्रंथ आहे, हा डॉ. विठ्ठल १८७२ त प्रसिद केला, कर्णाटक शब्दानुशासनम्-अशास्त्रकंदेवकृत (१६०४), हा संस्कृत ग्रंथ कानडी व्याकरणपर आहे यात ५९२ सूत्रे असून हर्षना श्रुति व व्याख्या संस्कृतानच जोडिल्या आहेत, यांत प्रमुख कानडी लेखकांचे उतारे व त्यांचे उल्लेख आहेत; कविकंडाद्वार (१६१०)-समानार्थक शब्दाचा छंदोबध कोशप्रथ, अमरकोशव्याख्यान-नाचिराचिकृत (१३ वें शतक), अमरकोशावरील एक टीकाप्रथ, वनाटक-कृत्तर (१३५०), १४१६ शब्दांचा पद्यकोश; अभिनव-निपंडु (१३१८)-अभिनवमंगराजकृत, संस्कृत शब्दाचा कानडीत अर्थ; प्युलरस्यनिपंडु (१३५०)-बोम्मारसंकृत, समानार्थक शब्द १३० संज्ञात दिले आहेत; कविगर व-पिडी (१४६०)-रिंगकृत, ९९ पद्यातील समानार्थक शब्दकोश. कर्नाटक शब्द-मंजरी (१४८०)-तोडद आर्यभूत, तद्रभव व कानडी शब्दांचा कोश, कर्नाटक संजीवन (१६ वें शतक)-शब्दकोश; नानार्थरत्नाकर-देवोत्तमकृत, संकृत पद्यमय शब्दकोश, रेव्ह. रीव्ह-संमिश्र कर्नाटक व कर्नाटक इंग्लिश कोश, मद्रास, १८२४-३२, दुसरी आवृत्ति १८५८; रेव्ह मिटलर-कनड ईंग्लिश डिक्शनरी, मंगदूर, १८९४, हाच कोश आज प्रमाण समजला जातो. यांत संस्कृत (तद्रभव) व प्राविडी असे शब्द वेगळे दाखविलेले आहेत.

हिंदी—अॅमॅम-हिंदी डिक्शनरी, कलकत्ता; नागरीप्रचारिणी सभा-हिंदी शब्दसागर, ६ भाग (बनारस १९२८); थॉमसन (दिल्ली, १८८६), मधुराप्रसाद शर्मा-इंग्रजी, लुडू व हिंदी (बनारस, १८६५) हिंदुस्थानी—टेन्न्-हिंदुस्थानी-इंग्रजी कोश २ भाग (कलकत्ता, १८०८), टोक्स्पीयर-आवृ. २, (१८२०); टॅन्क कोवर्-आवृ. २, (लंडन १८५७), फेलन, बनारस १८७६. सिंधी—इंस्टविक-सुंबई, १८४३; वॅ. स्टॅक-सुंबई, १८५५

पंजाबी—स्टार्की, १८५०; लुथियाना मिशन-लुथियाना, १८५४-६०. काश्मिरी—एल्मस्लाय-लंडन, १८७२ पुस्तु—डॉने-सॅप्टीमॅनवॅ, १८४५; रॅव्हर्टी-लंडन, १८६०, १८६७.

बंगाली—डॉ. केरी-बंगाली भाषेचा कोश, (१८१५-२५), फॉस्टेड-बंगाली कोश, कलकत्ता, १७९९-१८०२; रोझारियो-१८३७; रेव्ह इण्मोहन थानजी-बंगाली ज्ञानकोश-विद्याकरपट्टम १३ भाग, सुरवात १८४६; ह्रस्वचंद्रमित्र-बंगाली-बंगाली कोश, कलकत्ता १९०९; आदिया-शब्दरुधि, कलकत्ता, १८५४; वा. गो. आपटे, बंगाली-मराठी कोश, शके १८४७. पाली—भोगल्ल थरो (१२ वें शतक) कुन अभिधानपदीपिका, कोलेवोप्रन, १८६५; क्ली-कोलेवो १८२४; चाइल्डम-लंडन, १८७२-७५ भूतानी—भोटद-थ्रीरामपुर, १८२६. आसामी—मिसेम कट्ट-सप्तपुर, १८४०; ब्रॉन्सन-लंडन, १८७६,

६१७ पाने **उरिया**—मोहबप्रसाद दाहूर, श्रीरामपुर, १८११; सटन-कटक, १८४१-४८ (३ भाग) **खासिया**—रॉबर्ट्स-कलकत्ता, १८७५

मलयाली—वेली-कोट्टयम, १८४६, गुडर्ट-मगदूर, १८७१ **तामिळ**—रेव्ह पर्सिव्हल्ले ईंग्लीश-तामिळ कोश केला आहे (१९००), क्लायमणिंग निगड-मडलपुल्लुत (इ स ८७५ चा सुमार), डॉ रोडर-डिक्शनरी ऑफ दि तामिळ ऑड इंग्लिश रॉबेजेस, १८३४, मद्रास जाफना युक्त सोसायटी-जाफना, १८४२, ५८५०० शब्द, विन्स्टो-मद्रास, १८६२, १९२ पाने, ६७५५० शब्द **तुळू**—रेव्ह सॅन्ट-तुळू इंग्लिश डिक्शनरी, १८८६ मगदूर तेलगु—आश्रमचिन्तामणि (११ वे शतक)—ननमभट्टक, तेलगु भाषेचे संस्कृत व्याकरण, आधनायमभट्ट-रक्षणकविकृत, तेलगु शब्दकोश यात बहुतेक तेलगु शब्द दिले आहेत वंपबेल-डिक्शनरी ऑफ दि तेलगु रॉबेजेस, १८२१, मद्रास, श्राउट-तेलगु-इंग्लिश डिक्शनरी, १८५२, मद्रास

ठग्री—स्लीमन, कलकत्ता, १८३०, ६८० रामोदी शब्द जिप्सी—पसपती-कॉन्स्टिट्यूटोव्हा, १८७८, स्मार्ड आणि कॅपटन-लंडन, १८७५

आशिया खंड—सिंहली—क्ली-सिंहली-इंग्लिश डिक्शनरी, कोट्टो, १८२१, १८८७ **इंडोचिनी**—लेडन-ब्रसी, मलायी व पर्दे भाषाचा तौलनिक शब्दसंग्रह, श्रीरामपुर, १८१० **आनामी**—कॅथोलिक मिशनर्यानी सर्व पोरस्त्य भाषेत या भाषेचा विशेष अभ्यास केला चोइस-(पोर्तुगीज आणि डॅचिन) रोमाई (१६११) या पायाचा कोश आज अपुरा वाटला तरी फार महत्त्वाचा आहे याची लिपि डॅचिन आहे यावर बरच वागले कोश टाळे व पॉवियर (चिनी, आनामी, फॅ लॅ)—पॅरिस, १८६७. **ब्रह्मी**—बुडसन-रून, १८१६, २ भाग, १६८ पाने ब्रह्मी प्रदेशातील काही भाषांचा तौलनिक शब्दसंग्रह, डॉ. लुवे नन-एशियाटिक रिसर्च ब्यू ५; फिनेची पॉवेट डिक्शनरी, १९१७ **कॉरोज**—आयमोनियर-सायगाव, १८७४ **करेण**—सी-कौ-ड (करण) ठव्हाय, १८४७ **मलया**—डेव्हिड हौक्स याने मल्यु-डच कोश प्रथम केला याचे डॅचिन भाषांतर १६३१ त झाले या भाषेचे कोश डॅचिन, डच, इंग्लिश व फ्रेंच भाषेत असून सर्वात जास्त कोश डच आहेत **मलया** द्योपसमूहांतील भाषा—बडक, बुगिस, बाहक, जाव्हानीज, मकासर, सुरा, पोमोसा या भाषांचे कोश युरोपियनांनी केलेले असून ते बहुतेक डच आहेत

हीथू—हीथूकोशसंपर्क स्थानिक भाषेत प्रचलू गवण्या जतकापासून चावू आहेत इन्नगळकने वहाच्या शतकात लिहि लेला मोठा कोश १८५५ त पॅडिबरो येथे फिलिपोयस्कीने छापला काही जने कोश होत पण ते उपलब्ध नाहीत डॅचिन, इमनी, डच व भाषातून हीथू कोश आदत खारडी, अरुसरी, समारिटन, सिरिअर—या भाषांचे कोश प्रसिद्ध झालेले आहेत लिथिअंन भाषेचा कोश फार जुना म्हणजे जोशुआ विन अली याने ८८१ च्या सुमारास केला हाकमने याचा काही भाग छापला आहे (१८७४) लिथिअंन म्युशियममध्ये एलिआस तिनया याचा गिरियार-अरबी कोश १००५ मध्ये लिहिलेला ठेविला आहे याचे डॅचिन भाषांतर १९३६ त रान येथे प्रसिद्ध झाले **अरबी**—अरबींनी केलेले आपले कोश प्रचलू आणि फार मोठे आहेत जेन आपल्या अरबी-इंग्लिश कोशाच्या प्रस्तावनेत ३० कादाची मागे वती पहिला 'एन' अलफाबेलचा आढळ्या घतकांतील आहे बहुतेक पायास्य व प्राच्य भाषात अरबी कोश झालेले आहेत इमजीनील पहिला प्रसिद्ध म्हणजे लेनचा (१८६३-६३) होय यासाठी जेन सात वर्षे कायरोला जाऊन राहिला होता व तेथे त्याने अरबी भाषेचा अभ्यास करून बरीच जुनी अरबी लिप्यां जमा केली अलीकडचा कोश न्युमनचा आहे हा लंडन येथे १८७७ त प्रसिद्ध झाला साल्मोनेच्या कोशात सुमारे सव्वा लाख अरबी शब्द आहेत **आरमनियन**—जेनिअरवूत, क्रेनिस, १७४१-१७९९, २ भाग, ओपरवूत, व्हेनिस १८३६-३७ २ भाग, तुर्की—रेव्हलूज, लंडन, १८५६, इतर पायास्य भाषातून बरेच आहेत

फारसी—रिचर्डसन-पडियन यांचे अथेविक डिक्शनरी, अयोध्येचा राजा गझीउद्दीन उदर याने हात कुलबुस नांवाचा कोश ७ भागांत १८२७ त लखनौ येथे प्रसिद्ध केला बहुतेक फारसीस्य व काही भाषांनी भाषात फारसी कोश झालेले आहेत प्रो वज्रपेन याचा फारसी-मराठी कोश बंगालीत १८१८ त जयगपाळकाने फारसी कोश श्रीरामपुर येथे प्रसिद्ध केला एफ् स्टॅनमॉय-पॅरिअन-इंग्लिश डिक्शनरी (हु आ १९३०) पहिल्या—प्रेस्ट-मुर्डी, १८७४ अवैस्ता—प्रो जस्टी-अवमताकादा (जमेन), १८६४, काण—(युताची) मुर्डी, १९००

आंग्लोइंडियन—व्हिट्थे अॅन आर्गे इंडियन डिक्शनरी यात इमजीनी ठपपोजिंत जाणारे हिंदी भाषातील शब्द व इमजीनी चिन्हा इतर आनीयतर शाखांना हिंदुस्थानात कोणता शिखर अथ आग आहे तेथे दिले आहे (१८८५), फेनेग्याहि कया एक इमजीनी भाषेत आलेल्या परकीय शब्दांचा कोश आहे त्यात बार्कू, जगदास, गोसाई हुक्का, चिगीन, हजी (होजी), हुदी इ शब्द घेतले आहेत

चिनी—चिनी लोकनी आपल्या मागेन केलेले कोश अवज्य असून त्यांशी गुफ्याच्या भाव्योहितियापास्य आहेत हू शिनगा प्रो वन दा कोश लि पू १५० त प्रसिद्ध झाला त्यान ५०० मूळ शब्दांणी आग १०,००० शब्द (वर्ण) आहेत याचे १२ भाग आहेत त्यातून ५३० यागीतील वृत्ते यांच्या 'यु शियन' कोशात ५२० मूळ शब्द आहेत १७११ त बाह्मदीन वाक्प्रचाराचा एक कोश जो झाला त्याचे १३० भाग आहेत १७१६ त कपी राजाच्या शास्त्रयागली ४० भागाचा एक कोश झाला त्यात ४९३० शब्द आहेत हाच कोश चीनमध्ये व्यापारद्वारा मनेत्रय जागे डॅचिन, इमनी व

फ्रेंच भाषांत चिनी कोश झालेले आहेत. या भाषेवर जिनके पाश्चात्य कोश आहेत तिचे इतर भाषेवर लघित आढळतील. लोम्बा-चीडच्या चिनी-इंग्रजी कोशांत मूळ शब्दांच्या कमाने सांडणी केली आहे.

जपानी—स्थानिक कोश फार थोडे आहेत. बहुतेक पाश्चात्य भाषांतून युरोपियनांनी केलेले आढळतील. जपानी-इंग्रजी कोश हेन्येन्चा आहे.

फिलिप्पाइन्स—विकोल, विणय, इयनाक, इयोनक, पंपंग, तगल इ. भाषांचे कोश आहेत.

उत्तर आणि मध्य आशिया—युरियन, कालयुक, तुवर, जणार्ह, मांजू, मोंगोल, ओस्टियक, सामोयेद, तातार, तिबेटी, हंगुसियन, उइगुर इ. भाषांचे कोश आढळतात. पेशी मांजू व तिबेटी कोश फार महत्त्वाचे आहेत. बहुतेक कोश जर्मन व रशियन आहेत. एच्. ए. जल्चकी याने केलेला तिबेटी-इंग्रजी कोश आहे. याने तिबेटी उपभाषाचाहि उल्लेख आहे. मुक्ताच हॉ. टर्नरने एक मोठा तिबेटी-इंग्रजी कोश रचिला आहे. तो व्युत्पत्तिदृष्ट्या महत्त्वाचा आहे.

कोरिया—या भाषेचे कोश कोरिया, चिनी, जपानी व रशियन भाषांतून आहेत.

आफ्रिका—इजिप्शियन, बॉटिक, एथियोपिक, आम्हारिक, पूर्वे किनार्यावरील, मालागासी, दक्षिण आफ्रिका, पश्चिम आफ्रिका, मध्य आफ्रिका व वर या भाषांतले कोश फ्रेंच, जर्मन आणि इंग्लिश लोकांनी केलेले आहेत.

ऑस्ट्रेलिया, पॉलिनेशिया—यांतील भाषांचे फार इंग्रजींनी केलेले आहेत.

अमेरिका—यांतील अनेक स्थानिक भाषांचे (युरोपीय भाषांपेरीत) कोश उपलब्ध आहेत. उदा. एस्किमो, ओटोमी, मय, ग्वारानी, आयमारा इ. भाषांचे कोश. इतर बोटांप्रमाणेच हे सर्व युरोपियन प्रयत्नांनी झालेले आहेत हे सांगा-क्यास नकोच.

मागे बघून केलेल्या कोशासुद्धा अंमिटेच्या सूचीत आढळणाऱ्या सर्व संस्कृत बोशाची यादी पुढे दिली आहे. याने उ. चोखरे असे समजावे.

१ अकारादि निषण्ड २ अगस्त्यनिषण्ड. ३ अनादिकोश. ४ अनेकाक्षरकोश. ५ अनेकार्थे. ६ अनेकार्थबोदा-हेमचंद्र ७ अनेकार्थतिलक, मानाधैर्यतिलक-महिष. ८ अनेकार्थदीपिका-उ. मल्लीनाथ, (त्रिरातार्जुनीय) ११.५१. ९ अनेकार्थ-ध्वनिमंजरी-गदाधिर, लखेंच-युद्धासपणक. १० अनेकार्थनाममाला. ११ अनेकार्थशेष-हेमचंद्र. १२ अनेकार्थसंग्रह-हेमचंद्र (टीका-अनेकार्थवैरावाक्यकोमुदी-महेंद्रगुरी). १३ अनेकार्थसंग्रह-अवांचीन. १४ अनेकार्थसमुच्चय-दायत. १५ अभिधानवित्यामणि अथवा अभिधानवित्यामणिनाममाला-हेमचंद्र (टीका-गवजुरी, नामसाराशर, व्युत्पत्तिरत्नाकर-देवसामरगणि, महेंद्रगुरी, वादिधीवल्लभ, नाम्नाम् सारोद्धार-बल्लभाणि-अभिधानवित्यामणी शेषसंग्रह, शेषनाममाला, शेषसंग्रहसाराशर, बुद्धाभिधानवित्यामणि). १६ अभिधानतंत्र अथवा नामलिङ्गानुशासन-अष्टाधर. १७ अभिधानमंजरी १८ अभिधानमाला उ.-रायमुकुट व मट्टोजी. १९ अभिधानगुणमाला-हलायुध (टीका-आजह) २० अमरकोश अथवा नामलिङ्गानुशासन अथवा त्रिशद-अमरसिंह. २१ अमर-दत्त (कोशकार)-उ. हलायुध, मेदिनीकर, रायमुकुट, भाग्युरी. २२ अमरमंगल-उ. महेश्वर, वैद्य. २३ अमरमाला-उ. क्षीरस्वामी, वर्षमान, रायमुकुट, भरतसेन, भाजुजी. २४ अमरशेष-उ. देवणा (स्मृतिचंद्रिका). २५ अमरशेष-उ. त्रिशदशेष-पुरुषोत्तम. २६ अर्धनारीधर (कोशकार)-उ. चारित्रवर्धन (रघुवंश). २७ अतालतिप्रकाश (काश्मीरचा राजा अतालति याच्या आक्षेपे झालेला कोश). २८ उभ-कोशकार, हेमचंद्रावर टीका. २८ उत्पललोक अथवा उत्पलनी-उत्पल. उ.-पुरुषोत्तमदेव (हारावली), मेदिनीकोश, २९ उभ-कोशकार, हेमचंद्रावर टीका. २८ उत्पललोक अथवा उत्पलनी-उत्पल. उ.-पुरुषोत्तमदेव (हारावली), मेदिनीकोश, मल्लिनाथ, रायमुकुट, विश्वराम (बाधवत्ता), भाजुजी. २९ एवर्णाथिसंग्रह-भरतसेन. ३० एकाक्षरकोश-पुरुषोत्तमदेव, महाशपणक, महेश्वर, वररुचि. ३१ एकाक्षरनाममाला (अमरकृत ?)-अमरकांत, वररुचि, सुधाकलश, हिरण्यनाभ, विश्वराम. ३२ एकाक्षरनाममालिका-विश्वराम. ३३ एकाक्षरनिषण्ड-दृष्टय दण्डाभिनाथ, वररुचि, शातपीर, देविकेद, सदाचार्य. ३४ एकाक्षरमाला. ३५ एकाक्षरनिषण्डमाला-उ.-हेमाद्रि (रघुवंश). ३६ एकाक्षरमाधवनिषण्ड ३७ एकाक्षरमालाकोश. ३८ एकाक्षरमालिका-अमरसिंह (?), विश्वराममुनि. ३९ एकाक्षरस्तनमाला. ४० एकाक्षराभिधान-वररुचि. ४१ एकाक्षराभिधानमाला-उ. पद्मनाभदत्त. ४२ एकाक्षरीकोश-माधव. ४३ एकाक्षरीनाममाला व व्यर्थनाममाला-नौमरि. ४४ ऐतृनिषण्ड-वररुचि. ४५ औगादिकपदान्व-पेद्मश

४६ कल्पटु (नाममाला)-केशव. ४७ कविजनशेखरि-आदिनाथ कवि. ४८ कविजीवन-धर्मराज. ४९ कविदीपिका निषण्ड-विश्वनाथदित्यराज. ५० कविसंवादिनिषण्ड. ५१ काव्य-उ. क्षीरस्वामी, हेमचंद्र, वैद्य, महेश्वर, रायमुकुट, भाजुजी. ५२ काव्य (कोशकार)-उ. मंगर. ५३ काव्यकल्पटु-विश्वनाथ. ५४ कोशसंग्रह-राधाकृष्ण. ५५ कोशसार-उ. शिवराम (वासव-दत्ता). ५६ क्रियानिषण्ड-मृदमल. ५७ गणनिषण्ड. ५८ गणमंजरी-मिहिरक कविचक्र. ५९ गायकोशवह्नी. ६० गीर्वाणमाधव-पण-विश्विकमाचार्य. ६१ गोवर्धनकोश-उ. मेदिनीकर. ६२ चंद्रकोश-उ. अमोयी. ६३ चन्द्रदेव (कोशकार)-उ. क्षीरस्वामी (अमरकोश). ६४ जैमिनीनिषण्ड. ६५ ताराल (कोशकार)-उ. मेदिनीकर, रायमुकुट, भाजुजी. ६६ त्रिकांडशेष अथवा अमर-शेष-पुरुषोत्तमदेव-उ. मेदिनीकर, रायदेव, लखवदत्त, मल्लिनाथ, शिवरुत इ. ६७ त्रिरूपकोश-कच्चापिकल्लुहवि. ६८ त्रिलिङ्गि-न्याशाद्वारा अथवा रत्नकोश. ६९ त्रिलिङ्ग (कोशकार)-उ. हेमाद्रि, विनकर (रघुवंश). ७० दामोदर (कोशकार)-उ. रायमुकुट. ७१ इत्ययुनिषण्ड (कोश ?)-रत्नाकर (रघुवंश). ७२ इन्द्रादिकोश. ७३ द्विपुत्रकोश-उ. रायमुकुट. पुरुषोत्तमदेव, हर्ष,

महेश्वर ७४ द्विपञ्चनिसग्रह-भरतसेन ७५ धरानाममाला-सौमरि ७६ धर्षकोश-सुरोत्तमदेव ७७ धन्वतरिनिघण्टु-वैद्यक
७८ धरिणीकोश-धरणीदास-उ मेदिनीकर, रायमुकुट, उज्ज्वलदत्त, गदसिंह व आणखी ७९ धातुकोश (कविकल्पद्रुम)-नोप
देव ८० धातुपारायण-जूमरनन्दिन, पूर्णचन्द्र, हेमचन्द्र ८१ नक्षत्रकोश ८२ नक्षत्रनिघण्टु ८३ नक्षत्राभिधान ८४ नानार्थकोश
-शाश्वत, हेमचन्द्र ८५ नानार्थध्वनिमजरी-गदसिंह अथवा दुर्गसिंह ८६ नानार्थपदपेटिका-सर्वज्ञसुजन ८७ नानार्थमजरी ८८
नानार्थरत्नतिलक (अनेकार्थतिलक पहा) ८९ नानार्थरत्नमाला-हृषण दडाधिनाथ अथवा दडिनाथ, दहेरा अथवा (भास्कर हरिहर
वालीन) टीका-बधम ९० नानार्थरत्नाकर ९१ नानार्थरत्नकोश-मयुरेश (रत्नरत्नावली पहा) ९२ नानार्थरत्नरत्न-कालिदास,
टीका-तरला-निबुल कवि योगिचन्द्र ९३ नानार्थरत्नानुशासन-मडनमिश्र ९४ नानार्थसंग्रह-अजयपाल उ-गणरत्नमहोदधि,
मेदिनीकर उज्ज्वलदत्त, रायमुकुट, शिवदास ९५ नानार्थसंग्रह-हरिचन्द्र ९६ नामनिघण्टु (वैदिक)-माधव-उ देवराज ९७
नामनिधान-सर्वज्ञनारायण-उ रायमुकुट भातुनी ९८ नामप्रपञ्च-उ रायमुकुट ९९ नाममातृकानिघण्टु-वरदराजाचार्य १००
नाममाला-दडिनी १०१ नाममाला-उ क्षीरस्वामी (अमरकोश) वामन हेमचन्द्र मेदिनीकर १०२ नाममाला (वर्णानुक्रम
चित्तकोश) १०३ नाममाला-धनजय (धनजयनिघण्टु) धनजयकोश, प्रमाणनाममालानिघण्टुसमय (दोन भाग-एकार्थ व
नानार्थ), धनजयनाममाला १०४ नाममाला-साधु १०५ नाममाला-हर्षकीर्ति (शारदीयाख्यानाममाला) १०६ नाममाला-
कोश १०७ नाममालिका-भोज सहिव १०८ नामलिङ्गाख्या बौमुदी-रामवृष्ण सूचीन १०९ नामलिङ्गानुशासन-अमरसिंह
११० नामसंग्रह-भातुचन्द्र १११ नामसंग्रहनिघण्टु-भार्गवाचार्य ११२ नामसंग्रहमाला-अण्ण्यदीक्षित ११३ नामसरोसार-
हेमचन्द्र (अमिनवर्षितामनीवर टीका) ११४ नामावली-गोवर्धन (?) -धनजय ११५ निघण्टुशेष-हेमचन्द्र ११६ निहक
कविकल्पम-गणमजरी ११७ निजविनोद-महादेव वेदान्ती ११८ नीलकण्ठकोश-(अमरकोश टीका पहा) ११९ नैषण्डवैका
भ्याय-वाल्मिह्येयमिश्र १२० न्यायकोश

१२१ पञ्चतपप्रकाश-वेणीदत्त १२२ पञ्चतपकोश १२३ पदचरिका-मयूर १२४ पदमजरी-कविकल्पम, मल्लकवि,
१२५ पदार्थकौमुदीकोश १२६ पदार्थकौमुदीसारकोश १२७ पदार्थभास्कर १२८ पद्मकोश-प्रयागदास १२९ पर्यायपदमजरी-
हम्मीरमिश्र १३० पर्यायरत्नमाला महेश्वरमिश्र १३१ पर्यायाणव-नीलकण्ठमिश्र १३२ प्रयुक्तपदमजरी-ईश्वरवृष्णकालिदास
१३३ बाह्यवैयर्थिका-नत्तिकरवि १३४ बीजकोश १३५ बीजनिघण्टु १३६ युद्धत्ताकर-वामनभट्ट १३७ भाशुरि-उ क्षीरस्वामी,
हल्लायुध, महेश्वर, हेमचन्द्र, केराव महिष, मेदिनीकर, रायमुकुट, मदिनाथ १३८ भारतमाला १३९ नावप्रकाशनिघण्टु १४०
सुवाप्रदीपिका-सार्धभौममिश्र १४१ श्रुतिप्रयोग-पद्मनाभदत्त-उ नारायणशर्मा, रायनाथ, भट्टजी १४२ मातृकाकोश-चतुर्भुज
शिष्य १४३ मातृकानिघण्टु-मातृकाधुरनिघण्टु-मद्यीपर १४४ मातृकाधुरावरिका १४५ माधवकोश-उ मेदिनीकर १४६
नाममजरी (सकृत् व भाषाकोश)-नदकवि १४७ मातृकीमाला-उ मल्लिनाथ रामानन्द (काशीखण्ड) १४८ मुक्तावली-उ
रगनाथ १४९ सुभवेध (इ स १३९४) १५० मुनि-व्याडि १ बिबा कात्यायन १५१ मेदिनीकोश अथवा नानार्थकोश-
मेदिनीकर-उ शिवकोश, असालतिकोश श्रुतिप्रयाग १५२ यादवरोश-यादवप्रकाश (बैनयती पहा) १५३ रघुनन्दकोश-
(रघुनित्तावलीकोश) १५४ रत्नकोश-उ मल्लिनाथ, रायमुकुट, गदसिंह, शिवराम (वासववत्ता) भातुनी, रत्नकोश-
कालिदास १५५ रत्नप्रकाश-उ मल्लिनाथ (शिखराल कव १२, १६) १५६ रत्नमाला-माधव-उ रायमुकुट १५७ राज
कोशनिघण्टु-राजान्यवहारकोश-छमावपण्डित १५८ राधावृष्ण कोश-राधावृष्ण १५९ रत्नकोश-रत्न-उ मल्लिनाथ, मेदिनीकर
१६० रूपमेदप्रकाश (शब्दमेदप्रकाश पहा) १६१ रूपत्ताकर-उ रायमुकुट भातुनी १६२ रघुनिघण्टुमार-केराव १६३
रत्नमर १६४ रत्नमयी-भातुदीक्षित १६५ रत्नानुशासन १६६ रत्नचिन्ताकोश-उ हल्लायुध मेदिनीकर (एकद्वारकोश एकाक्षर
निघण्टु एनाक्षरनाममाला, एकाक्षरभिधान, ऐन्द्रनिघण्टु) १६७ वर्णनिघण्टु (प्रशस्त्या) १६८ वर्णप्रकाश-कविभगीपूर १६९
वस्तुकोश १७० वाचस्पति (कोशकार)-उ हेमचन्द्र महेश्वर, केराव, रायमुकुट, गणजी भातुनी, सुरोत्तमदेव, मेदिनीकर भुदर
गणि १७१ वामननिघण्टु-वामन १७२ विक्रमादित्यकोश (हारावली)-उ मेदिनीकर सुदरणि भातुनी १७३ विचित्रनाम
माला १७४ विधुषोपदेश १७५ विधनिघण्टु-विश्वकवि, परमेश्वरभट्ट (?) १७६ विश्वकोश-विश्वप्रकाश-महेश्वर, रत्नाकर, वाच
स्पति १७७ विश्वमेदिनी-वाचस्पतिमिश्र, सारस्वतमिश्र १७८ विश्वप्रकाश-वाचस्पति, महेश्वर १७९ विश्वरूप (कोशकार)-उ
महेश्वर, मेदिनीकर भट्टजी १८० विश्वलोचन-उ विश्वप्रकाश (?) १८१ वेदनिघण्टु-पिंगलाचार्य (?) १८२ वैयक्यन्ती-यादव
कोश-यादवभट्ट-उ हेमचन्द्र, मल्लिनाथ देवण्ण

१८३ शब्दकल्पटु-केराव १८४ शब्दकल्पटुम-राधाकांतदेव १८५ शब्दकल्पटुम-व्यासदेव १८६ शब्दकौस्तुभ-
भट्टजी १८७ शब्दचरित्रा-नागकवि १८८ शब्दचिन्तामणि-व्यास द्विलचार्य १८९ शब्दतरंगिणी-उ उज्ज्वलदत्त

१९० शब्दप्रमेद-शिवदीन. १९१ शब्दमेद-उ. जयमंगल (महिष्नाथ). १९२ शब्दमेदनिर्देश. १९३ शब्दमेदप्रकाश अथवा शब्दमेदनाममाला-महेश्वर, (टीका-ज्ञानविमलरणि)-पुष्पोत्तमदेव. १९४ शब्दमाला-शमेश्वरसमन्. १९५ शब्दसूचामहाणव-रामचंद्रपुर तारामणि (कोल्लुक कर्तिता केलेख, अर्वाचीन) १९६ शब्दरत्न. १९७ शब्दरत्नप्रदीप-काशीराम (मधुरादासाचा मुलगा). १९८ शब्दरत्नसमन्वय-शाहाजी राजे, तंजावर. १९९ शब्दरत्नाकर-महिष, वामनभट्ट, अथवा शब्दप्रमेदनाममाला-सुंदररणि. २०० शब्दरत्नावली. २०१ शब्दरत्नावली-समुद्रेश. २०२ शब्दरत्नायथैवंद्रीका-उ. बेंकट, छजन (टीका-चक्रोदभा-चार्य, विद्वत्कालोल्लोभदाचार्य). २०३ शब्दसंघाथैवंजुषा-उ. बेंकट. २०४ शब्दसंदर्भसिंधु (शब्दार्णवाभिधान)-काशीनाथ भट्टाचार्य. २०५ शब्दसागरनिष्ठ. २०६ शब्दस्तोमसमहाविधि. २०७ शब्दार्थ-प्राणकृष्णाच्या आश्रितगार केलेली. २०८ शब्दार्थ-तरि-रामगोविंद. २०९ शब्दार्णव-उ. पुष्पोत्तमदेव (हारावलीमन्वय), मेदिनीवर, उज्ज्वलदत्त, राममुकुट, मल्लिनाथ, आनुजी, शिवकोष, सुंदररणि. २१० शब्दार्थकल्पतरु-बेंकट. २११ शब्दार्थचंद्रिका. २१२ शब्दार्थसिंधु. २१३ शब्दार्थमंजरी. २१४ शब्दार्थमंजुषा (टीका-सुरारिनिध). २१५ शब्दार्थरत्नाकर-सुंदररणि. २१६ शाश्वत-अनेकार्थसमुच्चय-उ. क्षीरस्वामी, वररुचि, गणरत्नमहोदधि, मेदिनीवर, उज्ज्वलदत्त, मल्लिनाथ. २१७ शिवकोश-शिवदत्त (टीका-शिवप्रकाश). २१८ शीप्रोधिनी नाममाला-पुंनरीक विठ्ठल. २१९ शीघ्र-उ. क्षीरस्वामी. २२० शीघ्र-उ. सुंदररणि. २२१ ध्रुतशब्दार्थ-समुच्चय-सीमेश्वर. २२२ श्लेषार्थसंग्रह-धीरपेकवि. २२३ शब्दार्थनिर्णय-कवि राक्षस. २२४ सज्जन (कोशकार)-उ. मल्लिनाथ. मंजीवनी. २२५ सारस्वतीविद्यान-विद्वच्चक्रोरभट्ट, सद्गुरुलक्ष्मिभट्ट. २२६ सारस्वताभिधान-भावापाद. २२७ उपसिद्ध पदमंजरी-सुरारि धीपति सावंमौस. २२८ हारावली-पुष्पोत्तमदेव-उ. मेदिनीवर, श्रीप्रयोग, असाठतिप्रकाश, शिवकोश (टीका-मधुरानाथ शुक्ल), धृष्ट-हारावली-उ. राममुकुट, आनुजी.

ग्राह्य व फारसी कोश-१ अर्थभागधी कोष-जैनसुनि धी रत्नचंद्रजी. २ गायकसप्तती अथवा गायकोश-हाल. (टीका)-कुलनाथ, गंगाधर, पीतांबर, प्रेमराज, भुवनपाल; मुक्तावली-साधारणदेव. ३ नाममाला-हेमचंद्र (अभिधानार्थितामणि देशीनाम माला). ४ पाश्चात्यनाममाला-धनपाल. ५ पाश्चात्य महणवो-हृष्टोविंददास. ६ पारसीप्रकाश किंवा पारसी कोश-विहारी कृष्णदास (अक्षरकालीन). ७ पारसी विनोद-अननूपण. ८ पारसीप्रकाश-वेदांगराय (उद्योतिपविषयक).

ही प्रस्तावना लिहिण्याच्या कार्या कचेरीतील संपादकगोपेरीज उपाध्ये साहाय्य झाले आहे त्यांचे आभार मानिले पाहिजेत या कामांत फर्ग्युसन कॉलेजमधील प्रो. डॉ. व्ही. व्ही. गोखले, एम् ए बी.एल्. बी. सार्नी प्रो. शकारिया यांच्या संस्कृत शोधशास्त्रयाथरील जर्मन निव्वंदावरून ग्राही टिपणे तयार करून दिली व शुभमराठी व शुभमराठी बोधसाहित्यावरील टिपण रा. एम्. आर्. सगमुदार, एम् ए एल्. व्ही. सार्नी वरून दिलेले यावद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहो.

या निरंधाकरिता खासिले प्रयाजा उपयोग करण्यांत आला आहे व त्या प्रयत्नांचे आम्ही आभारी आहो.

निरुक्त — Dr. Laxman Sarup. (Oxford, 1929), जीवावंद विवासागर भंडाचार्य (कतक्ता, १८९१); बेंकटेश्वर प्रेस, Introduction to the Nirukta by Rudolph Roth. translated by Rev. D. Macklohan M. A. D. D LL D Bombay, 1919.

पदकोशसंग्रह—(देमचंद्र, लण्णदि, पंचतत्त्वप्रकाश, शाररीनाममाला, विद्व. हल्लायुध) भाव वाराणसीप्रसाद, बनारस, संवत् १९१०.

शब्दकोशसंग्रह—(मेदिनी, एकाक्षरी, द्विरूप, त्रिरूप, त्रिकोशेष, अनेकार्थध्वनिमंजरी, हारावली, पंनंजय, वररुचि, पणितनाममाला, मानुषाकोश) भाव वाराणसीप्रसाद, बनारस संवत् १९१९.

संस्कृत कोष (चतुष्टय)—(त्रिकाशेष, मेदिनी, हारावली, एकाक्षरी. यांपैकी उपलब्ध प्रतीत हारावलीकोश नाही) सदाशिव पंजाबा घाघी अमरापुरकर, मुंबई १८५४.

अमरकोश (क्षीरस्वामीकृत 'अमरकोशोद्धृत' टीकाह)—कृष्णाजी गोविंद ओरु, पुणे १९१३..

Catalogus Catalogorum—Theodor Aufrecht, Leipzig 1891.

Die Indischen Wörterbücher—Theodor Zachariae (Grundriss) Strassburg 1897.

Encyclopaedia Britannica 11th and 14th Edition.

Evolution of English Lexicography by J. A. H. Murray.

The Periodical, 15 February 1928. Oxford University Press.

शास्त्री, मोल्लक्ष्मी, केनेदी, H. H. Wilson. हलादिकांचे विविध कोष व त्यांच्या प्रस्तावना.

राजराजे लेखनसंग्रह भाग २ रा-संवा. डॉ. ना. जोशी. श्रक १८५४, मित्रायाळा प्रेम, पुणे.

महाराष्ट्र शब्दकोश

किमम्ग पहिला

अ

अ—१ वर्षमासेतील पहिल्या ग्वा या वर्षाचे गरीत जुने स्वल्प अक्षोकाच्या भिरगार दिलाळेलात मागवत—भोसा झाको २५ ग्राह विष्णु महेश, सूर्य, अग्नि, वायु ब्रह्म सोर ३ उपवर्ग नरा राशी प्रार सात (अ) ह्यागारदे पण ते म्हणे 'अत्राह्मण' (आम्रणा सारखा पण ब्राह्मण नव्हे), 'अचतुर्दश' (आ) अप्राशस्त्य, अयो रयता, अनुचितपणा 'अकाल' (भयोज्य काळ) 'ओज' (अयोग्य वेळ), 'अपच्य' (६) निंद्य, प्रतिभ 'अदो' (ई) अमान 'अज्ञान', 'अक्रोध' (उ) लाहून शत्र, विवा भट 'अमनुष्य' (मनु व्येता, जनावर वर्गरे) (क) अस्पृश्य, कमीपणा 'अयोल्या' 'अनु दुरा' (छ) गोदरी, 'अशिरा' (अपंडर शिरेला) (झ) विरोध, उलट पणा 'अधर्म', 'अनीति' ४ निर्थक 'अपार' (पोर), 'अप रोक्ष' (पाठीमागे) ५ क्वि मूत्र स्थितोला जाणे 'अमुकणे' (सूत्र वतरणे)

अ—वर्गीकरणामध्ये उत्तम, प्रथम या अर्थी अवर्ग 'अर्ग' इ०
अह—खी १ आई २ अज दुख आश्चर्यादिवाचक उद्गार [च आदे पहा]

अह, अह—हे व सानी प्रारभ होणारे शब्द व मध्ये पहा
अहलिया—यु देशातील मन्त्र-आदिम ६८ [हा अहलिया= मन्त्री शेतकरी जात]

अहनी—आयणी पहा.

अहसा—असा पहा

अह—खी १ (कों) आनी २ आई ३ अज दुख-शोकदर्शन उद्गार

अहिन—खी. १ चांगली पुढी-नाल-वतपुत्र 'हा अ० चा गृहस्थ', 'हा अ० नें चालतो', 'याची मोठी अ० आहे' इ.

अ० ला मगचे, सरवडीला छुगवे (जैग्याचे नाममग ऐटीने माका रायचाच पन्तु खालील निर्याता तुन्ड्यासाठी ह्यापावयाचे) २ अ० रायचाची व भात रेडुनाची (रायगाप्रमाणे ऐड पण आकाशा भिरग्याची) [पा रायीन=मार, सत्य] ३ एन पहा

अहिन—यु एक गाडे, लाल पानाचे शाद, याचे लाहून गल वत व हमागती याच्या उपवागी पडते व मचवून असते, काळा आणि पाला अशा दोन जाती काळ्याची साल कोळी लाकास जाऊं एमिण्याय लागते, तिला सादरा म्हणतात -यु २ ऐन पहा [१]

अहिनमईस—रि (व) अहिन (गोड) [ऐसपैस?] अउडनी, अउडी—भवडणी, अवडी पहा
अउड (ड), अउड (ड) कें—ओन, ओडकें पहा
अउडरा—बारा × ३ हात (१ पुरष), बारा पुरष 'ह' में माण वाडिला तिधारा। किमगासी लागला पिनारा। मागे शारिण अउडवास। शक्ति भरता उडविडी ॥—एफ्लव १२ १२१.

[अउड=ओड+बारा]
अउगापाउथा—वि सुमारे एक किंवा थोडे (पाव) कमी अधिक 'अउवेगाउणे ५ रुपये या' [म अधोन + पादोन]

अउत्या—यु औत पहा

अउर—और पहा

अऊ—पुढील खेरीन अजने आरम होणारे शब्द औमध्ये पहा

अऊव—करी-काठी पटी-धंदी-भरणा-औत पहा

अऊर—यु (कों) नदीचा पूर, मोर और पहा [आ+पूर]

अऊस—अवस पहा

अऊण(णी)—वि वजे नसलेला 'अऊणी, अप्रवासी तोच सुती' [स अ+ऊण]

अऊन—न दुख पाप [स अ+आही+क=सुस]

अऊळ—वि कासोटयाविहित, (ह) मुसलमान [स अ+ऊळ=कापोडा]

अकंटक—वि निःशुद्ध, (ल) शत्रु-सकलरहित [स अ-
कट=काण]

अकटचिकट—वि १ विशेष चिकित्सा कलाया २ चिकित्सा
धरणा, ह्री, आमरी ३ फार वारसाईने शोध घेणारा ४ चिकट,
विशेष चिकित्सा करून वसविलेला (वेत, योना वगैरे) [चिकट
द्वि] ० सोळा—वि सोंवळपासवर्षी अतिशय चिकित्सा कलाया
सोंवळा पहा

अकट (हो) चिकट—वि अतिशय मोठा व ओवडपोवड,
भराडव्य, वेडर, अमाळविकाळ, अगडव्य, भव्य, भयनर,
(उप) अतुल्य, अकरोपासून विक्रोपवैत (ज्ञान) [चिकट द्वि]

अकट्टी—स्त्री रुद्धान शगडी, आगडी [स अकिंस्थिति]

अकट्टेदुसट्टे—न टिकल्याच्या खेळातील घाते नाव टिकल्या
पहा

अकड, अकड—स्त्री १ ऐट, आव, डोल दिमाख, नखरा
बार २ एपापा गोडीचा दिमाख दाखविणे, मिरविणे, करणे
० वाळवणे-धरणे-दाखविणे [स वक्त-पकर, दाखवि, २ हि
अकड] ० णे-अकि ऐट करणे डोल मिरविणे, नखरा करणे
० खोर ० वाज-वि एट, छानखोरी कणापा, पाकडा, नटवा
० खोरी ० वाजी-अकडाई-स्त्री एट करण्याची सवय

अकडकडवे—न पाहुपर, आकणकडे पहा

अकडतिरुड—न १ ताळतून नाहीं असे कोळणे, वादकड
पडवड, भापण २ टाळाटाळ, चुकवाचुकवी —किवि दायकळपे,
मुदपाळ घोडन, विसतपे (आपण-त्रिया करे, बोले) [इकडे
तिकडे अप स अकडम=अ, क, कड ० अकडवित एक गुड चक्र]

अकट्टा—वि १ न कट्टेला, अर्धवट कट्टेला (पदार्थ) २
वितळेपथेत न तापविलेला (धातु) [अकट्टेणे]

अकण—वि १ काग नसलेला (ताडूळ वगैरे) २ वणसात
दागे नवलेले (पीक) पोल ३ खावयास धान्य नाहीं असा, दमिंदी,
निर्धन 'अकण कण होय अकण धन होय' [स अकण]

० कडवे-आकण कडवे पहा

अकत्यार—अकलार पहा

अकथित—वि न सांगितलेले, न बोललेले [स]

अकथ्य—वि अकथनीय, न सांगण्यासारखे, अज्ञेय [स]

अकड—वि ज्वात आकार नाहीं असा [अर कड=डेवण
वाभा]

अकदस—वि पुण्यवान पुण्यशील, धर्मोत्सा —रा १५,
१६४ [अर अकदस=कार पुण्यशील, अतुल्य धर्माने]

अकपट—वि १ निष्पण, सरळ २ सरा, वास्तविक
—न मोकळेपणा, निष्पणता, छत्रे दिल, शुद्ध मान [स अ +
कपट]

अकन—वि वि मागून, नंतर 'अकन अदान आदरा' —पया
३८५ 'अकन अन् आदरा' = आद्यन्यान्तर [पा]

अकवर—वि धेठ, घोर, मोठा —उ पक मोंगड वादशा
[अर अकवर]

अकनरनीस-नीस—अकनर पहा

अकनरशाही—स्त्री अकनरने चालू केलेले (रफा, मोहोर
वगैरे नाणे) —स्त्री वाक्यवाची कारकीर्द, अकनरच्या कारकीर्दी
समर्थी माहिती —पया ३८५ [फा]

अकनरामाद—न आग्रा शहर —रा ६५८४, पया ४४६
[अर अकनरामा आवाद=अकनरविलेक्षण]

अकनरी—स्त्री १ अकनराची मोहोर २ ताडुळाच्या पिडाचा
वेग एक पदार्थ (हस्त) —वि अकनरामवर्षी (कार्यदे, नाणी, प्रधान)

० मोहूर-मोहोर-स्त्री १ अकनराचे वस्तुन सान्याचे नाणे, १५ व
किमतीचे २ या नाण्याची वेगळी माळ ३ (ल) —वागल्या
प्रतीगा थिया इततदार (० पापारी, फायदेशीर धवा, सुभीक जमीन
इ०) [अर अकनर=भेट + ई]

अकनार—वि पुढे बहारपुत्र 'केनकी वरली अकनार। बहु
टवटपनी' —पया ३६ [अकनार=हटार]

अकवार—अकनार पहा [फा] ५ ० नचीस-नीस—
अकनार चाली पहा

अकमान—उ (गो) अपमान [स अपमान]

अकरकीं—न अव अकरापासून कोस पर्यंत अकरा परतल
गुणाकार करून दाखविलेले पाडे 'अकरे अकरे एकविसासे' [अकरा]
अकरकीं—किवि अकरा, सोंगण्यामध्ये अकराव्या घरात

[अकरा]

अकरण—न कर्मराहिल, निष्क्रियत्व, कर्मापासून मुक्तता
'तरी अकरणवेनि घेरे।' हा १८ ५६२ [स]

अकरणरूप—न (च्या) कोमताहि धातु निषेध किंवा
नाहीं या अर्थाचे चालविण असता त्याचे हागारे रूपतर 'मी
नाहीं', 'तो करणार नाहीं' [स]

अकरणीय—वि करण्यास अयोग्य, निषिद्ध, ह्याज्य 'परि-
करणीया अकरणीया न देहा' —अर ४५ [स]

अकरताळ-ळथा—वि ही, सारेपिरु कडाप, रोडकर,
दाडगा (विशेषत मुळे व थिया याच्या वापरात) [स अकृत +
लु=आळ, था दे अकरताळ=उन्मत्त स्त्री]

अकरनकर—वि सांगितलेले काम न करता न सांगितलेले काम
करणारा, ह्री डुरामदी [स अकनकर]

अकरम—वि कृपावत, दयाळू [अर अकाम]

अकरमाशा-शी—वि १ (वचि) अकरा मासे धजनाचा
(तोळा, रफा इ०) २ अनौरत, जारन, हीन बीजाचा, कमजात

दासीपुत्र (वारा मासे नारीत म्हुण कमी असा) [अकरमासा] ३ (ल) कृत्त्र ४ अरुग महिने पोटात गर्भ बाळगणारा प्राणी (म्हण) [अकरमासा] ० खरबूज-खरबुजाची एक जात

अकरमास—उ (व) वर्षावाद, अष्टपूरित १ [अकरमासा]
अकरमाही—स्त्री वारा महिने मासरी येऊन अवरा महि
न्याचा पगार देण्याची रीत ही इंग्रजी अमलापूर्वी सरकारी व
यात्रगी नोदरीत बटुतेक हिंदुस्थानात प्रचलित होती 'साळ अखेर
११ दिवस बजा करून देणे' (११ महिने १ दिवस पडून)—
समारो १ ४१ [अकरमासा माह=महिना]

अकरस—आरुग पहा
अकरा—वि ११ संख्या ० इंड्रिये—५ कमदिये, ५ ज्ञानेदिये
व मन—एसा १४ १०४ ० नरक—तामिस, अथतामिस, रौरव,
महारीव, साडल, डुमीपाक बाळपुन, तत्पुर्तिय, वेतणी, पज
कक व अतिपत्र नारायण एकनाथपता माही—बया ६ ४ ११७
० रु—रेवत, अज, भीम, भद्र, बान, बुपाकवि, अजेनपाद,
उम, अहिर्बुध्न्य, बहुलप व महान—इको वीरभद्र, दधु,
गिरीव, अनस्पद, अहिर्बुध्न्य, विनाकी, अथराचित, अजना
धीश्वर, कपाली, रुमागु व भन—ताराको नादविपयी मतेदे आहे
[स एकादश, प्रा एगारह, एगारह, पा एकादश, एगारह,
अमा एकादश, सिंह एकोळोस, एकोळ, कादमी, काह, व
रि एगार, रि इगारह, म्यारह, प म्याराम, सि इगारह, यार
हम, गु अगार]

अकरादा—वि १ प्रमाणे १० नरदा पु १ मलाच्या ११ व्या
दिवशीचा घडोत्सर्गदि विधि २ दादभेरी, (अकराव्या राशीला गुरु
आला असता तो शुभ असतो म्हणून) ० गुरु-दादभेरी (वाराचा
दृढस्मृति-दादभेरी) ० रुद्र-शिवाचा एक अवतार, मास्ती (ल)
अतितापीट माथून (सर्ग दाद ११ वा लासत दूर) [अकरा]

अकराळ विकराळ—वि भयवर, भीतिदायक [स बराळ
दि]

अकरां—सोणपाच्या फात विवक्षित परापासून अकराव्या
परी 'सोमदी अकरां-मारीं-तेरीं आहे' [अकराची सप्तमी]

अकरात—अपीत पदा

अकरुण—वि निर्दय, निष्ठुर [य अकरुण]

अकरे—न १ (देवापुढे लावण्याच्या) ११ बातींग समूह
२ भाग १, उदा २, परां ३ अस रच्या प्रमाणे ११ पदेत
व पुढीं उतरत्या प्रमाणे १ पदेत देवापुढे लावण्याचे पिछेचे दिव
३ अकरांची पदा

अकराट (ड)—५५४ पहा

अकरेव—वि बरण्यास अयोग्य [य अकरेव]

अकरतां—वि १ बरण्यास अपात्र, अयोग्य, २ बोदीच बरेव्य

न उरलेला, सिद्ध 'जे अकृत्यांच्या ठायीं वेतो वेतो' हा १३.
०८० ३ काही न वरणारा (आखरी), स्वल्प [स अकरु]

अकृत्य—वि (व्या) १ ज्यास कर्ता नाही तो प्रयोग
ज्याचा नर्ता क्रियापदापासून निराळा असत नाही असा, 'कावणे,
साजावणे' ३० धातू २ कर्त्याचाच असलेले [स अकरु]

अकरुत्य—न नालायकी, अज्ञानार्थ्य, बरण्यास अपात्रता.
[य अकरु]

अकर्म—न १ चाईत वाम, पाप कृत्य, निषिद्ध कर्म 'तव तव
होती बाराड। अकर्मचीं तळपुढें ॥' हा १५ १६८ २ ज्यास
कर्म नाही अस, कर्मातीत, ब्रह्म 'जे कर्मावणें सवों। जेथ लावि-
ताहि ग रणे। जे नवें कर्मठाजों। ते जाणसवों अकर्म ॥'—एसा
७ ६६ [स अकर्म]

अकर्मफ—वि (व्या) ज्यास कर्म नाही ते (निमापद) [स]
अकर्मकर्तरी—वि (व्या) जे अकर्मक क्रियापदाचा योग
असून कर्त्याच्या अनुसंधाने निमापद असत, तो प्रयोग उ० 'तो
चालो' 'तो गिजो' [स अकर्म+कर्तरी]

अकर्मो—वि १ कर्महीन, रिवाजा, कर्मातीत, कर्मरहित 'मी
अकर्मा। न करोनि कर्मा कर्म ॥'—एसा. २. ३१८ २ साहसकर्म
वरणारा ० कर्तार—वि चाईत, पाप, साहस वरणारा 'अकाली
याव वीर। उतरले आहेत अकर्मकार ॥' एतव्य ६, ४१. [स.
अकर्म]

अकर्मो—वि १ अकर्म वरणारा २ दुर्दली, अभागी, कमनादि
वाचा

अकल-धरा-कल्हा-पाडा-काढा-फारा—अकल
पदा

अकल—वि बलाहित 'जयपय अकलकलाह्वय।'—यो
१९ [स]

अकलं (ळं) क—वि निपाप, निर्दोष, कलरहित [स.
अकलळ]

अकलदमा, हकलदमा—न (वि) रणाचे शेव हे यक्ष-
शलेभावावर नियोग डोंगराच्या वजिरेस आहे गनुदा इकार
यात यास शुभेहाया मोकला म्हणून जो पैसा मिळाला
त्याने हे शेव विकत घण्यात गाढे होत, 'म्हणून त्यास अकलदमा
म्हणजे रणाचे शेव हे नार पडले ह' त्या ठिकाणात हड-ए-दम
असे म्हणतात 'त्याच्या मागेत त्या सेनाला अकलदमा म्हणजे
रणाचे शेव असे नार पडले आहे' हे ११. मत ०७ ३ १०.
[अरे हकलदमा]

अकला—उ पोडपाचा एक रोग, यापासून बारा लगडतो.
—अप ३ ३१९ [पा]

अकलाद—वि (क) अणद पदा.

अकल्पन—वि कल्पनाहित, निरिच्छ 'अकल्पनाख्य कल्प
नतो' १८ १० ० अकल्पनीय—वि कल्पना करता येणार
नाहीं असें, अतर्क्य, न मुचणारे [स कल्प]

अकल्पित—वि १ ज्याची कल्पना होणार नाही असें 'कि
अकल्पित इत्य अपार । दुर्वज ब्राह्मणा दिधले' ॥ २ ज्याविषयी
पूर्वी काही योजना, तयारी, वेत, विचार घेलेला नाही असे ३
अप्रतिम ४ अनुदिष्ट—किवि अकस्मात् [म]

अकलमन्द—वि १ हाहाणा, चतुर हुपार, बुद्धिमान विद्वान्
२ (बुद्धीने) बेमजली, मूर्ख [अ अकलमन्ड]

अकल्मष—वि निष्पाप निर्दोष [स अकल्मष]

अकल्याण—वि अशुभ बाई—न अमंगल [स अ+
कल्याण]

अकल्यंत—वि अकलमन्द् बुद्धिमान 'हरिपत्त कन्हे बहुत
अकल्यंत होते' पया ० [अ अकल्यन्त वत]

अकथि—वि मूख अज्ञानी—हका [स अ+कथि]

अकस्—इ स्त्री द्वेप मत्सर हेवासावा, पुग्म भरावन
श्रीह वैर 'सर्व मत्सरा अकस्मीने विरोध कजिया करिहान'—रा
११ ९९ [अ] ० छोट, अकसी—वि शुभगी, दुष्ट हेवसाव
द्वेष, मत्सरी

अकस्मर्णे—अकि आलुड होणे, अकर्मणे [स आ+कस्]

अकस्मारणे—अकि प्रसिद्ध होणे [अकस्मा पा आश्चर्या]

अकसाळी—स्त्री कर्नाटकी सोनाराची जात [स अक]

मा अक=पुवण+शाला=मुकान]

अकसरि—वि रामबाण, गुणकारक परेणामबाण [अ
इस्मीर=अमुत]

अकस्मात्—वि १ काणकी, अकल्पित २ विचार बल्या
शिवाय 'इति न पहाता अक्वा प्रय । उगाळ दाप देविन अक-
स्मान् ॥ तो शतमूख जाण निश्चिंत । नव्हे पडित विवेकी' [अ
अ+कस्मात्] ० अकस्मात्—अकस्मात् अप

अकस्मत्—वि अल्पम्, न समजणारे 'अकस्मत् देव रीति लल्लवी'
—इ ८ १२०, 'सकळासि आधय वाळें तेव्हा । अकळ माया
देखानिया ॥'—मक ३६ १०, 'येह म्हणे जी चक्रपाणी । तुम्ही तों
अकळ दिसे करणी ॥'—इ ९२ ८० [म अ+कस्मत्=अमजणे,
आणणे]

अकळणे—अकि. भाकळी, जातर्ह, उचकी, अवेरवा शास
येणे—येणे [म अ+कल्=अस्पष्ट ध्वनि करणे] २ आकळणे पहा

अकळत अकळून, नकळत नकळून—किवि न समजतां,
अथवा समजून 'मी बुद्ध्या अपराध करणार नाही, अकळत नक
ळ झाला तर क्षमा करावी' [स अ+कल्=जाणणे]

अकळणी—न मज्जाव देवी पराणा पाऊन, अकळ

वृष्टि [स अकाल+वन-(प्रा) वण=पाणी]

अकळी—स्त्री १ अवेरवा शास, उचकी, आवका २ जातर्ह
० देणे—येणे [ध्व स अ+कल्=अस्पष्ट ध्वनि करणे]

अका—पक्षा पहा

अकाउंट—पु १ हिरोव, जमाखर्च २ हकीकत ० मुक्त-
जमाखाची बही, चोपडी अकाउंटंट—हिरोनीम फडणीम
[इ]

अकाचन—वि निष्काचन निघन, इत्य नमलेला, गरीब,
दरिद्रि [स अ+काचन]

अकांड—हो—वि अकाळी, अनपेक्षित 'अकांड प्रत्यर्थी
रत्नगवरी ॥'—पद्य १, रामदेवरावाच्या पत्त्या एकाएकी
अकांडी पहिला टक्करीवाळ आनपला'—दभा ४ [स अ+कांड=
उचितराळ] ० तांडव—न १ नृत्य, मल्लखाच घेव्ही, अकांडी
बडवळ साठपाने व रागान केलेली बडवळ 'युक्ति वादवुनि उदइ ।
नाना मत अकांडाउ (व) । साह्य सचरोनि पाळाव । गर्त तोंड
महागर्भ ॥'—एभा १०० १९ २ रागाच्या मरान दुस-यावर झाडलेला
ताणें ३ नाट्य मत्सरून मोडणार रावें [स अकांड+तांडव=
नृत्य]

अकांत—पु प्र पाकात १ कालहल आरगाभार, आकाश
२ तित्तय सोड २ भांडा अनर्थे [स आकान्त] ० णे—होणे—
करणे—मांडणे—मोडणे—शोक करणे 'अकांत पृथ्वीच जन'
० वरपणे—अवर ओडवणे

अकांत लोकांत—पु १ मोठमांजपाने लाकाममार भावांस
० करणे—मांडणे २ (गा) पावरणे

अकायन—पु साठ लोक भीमन [अ अकवत्ते अय]

अकायाडे—अकायाई पहा

अकामी—वि निरुपयोगी निष्कामी व्यक् [अ+काम]

अकास्य—वि निहेतुक निजोर्गी [म] ० कर्म—धर्म—
मजिन्—मेजा

अकार—पु अ हर म्बर [म] ० अकार—स्त्री धन्यवतील
पहिला गवी माना 'अकार उकार मकार । तिन्ही मिळुनि ओंकार ॥'

अकारण—किवि १ निमित्तावातून, विनाकारण, निष्कारण
२ निरुपयोगी वजायदा ज्याची गरज नाही असें, व्यर्थ, मिथ्या
'म्हणुनि मज खेचिन । ह प्रयोधम अकारण ॥'—भा ९ १३४,
'आरम्भगीचे ल्हाव । हय श्रय आणि दमान । निन्दी होडिन अकर
ण । परिपूर्ण श्रीहृण ॥'—एस्व ११ ८१ ० वेधु—पु निरपे
सहाय्यक निमित्त मरताना होणारा मिय 'मरतान्ये आराण्यकपुडि
त्याजविपद आहत'—टि ३ ३ ७० [स] अकारणिक

(पति)—वि निरुपयोगी

अकारत (य)—वि व्यर्थ, विनाकारण [स अ+कार]

अकारादि वर्ण—५ अव अकारापासून सुरू होणारी वर्ण माला [स अकार+भादि+वर्ण=अ आहे आरभी ज्याच्या अर्धी मूळ्यास]]

अकारान्त—वि अ आत्रे शेवटी ज्याच्या अमें [स अकार+अन्त]

अकारीय—५ १ नातलग, जवळचे रांक २ गाहीतगार, सून्या, जाणता 'तुम्ही सवे त्या प्राताचे अकारीय, जावे न जावे' -रा १ ०८१, 'हुजुरचे अकारीय' -रा १५ ०५ [अग करीवचे अव]

अकारपण्य—न कृण्वतेत्या अभाव, समृद्धि [स अ+कारपण्य]

अकार्य—न अयोग्य इत्य, गुन्हा, अपराध, दोष -वि कल्याची गरज नाही असे, अयोग्य [स]

अकाल—५ १ अयोग्य वेळ २ दुष्काळ, दुर्भाग ३ घायाचा ईश्वर 'सात धा अकाल' [स अ+काल] ०रामन-न अवेळी जाणे ०ज-वि अवेळी जन्मलेला ०जम्भ-५ अवेळी जन्म ०मरण-मृत्यु-न ५ अवेळी मरण ०वृष्टि-ही अवेळी पडलेला पाऊस अकालिक-वि अवेळी, भ्रष्ट्यावेळी, अयोग्य वेळी केल-पडलेले [स]

अकालिका-न (वृण० दालिका) तावडसर रंगीरंगी पानाचे शागेनील एक सोमेवे झाड [इ]

अकाली-५ धीराचा एक पय [स अ+काल]

अकालीन-वि अवेळचा, अप्रासंगिक, अयोग्यवेळी पाण लेला, केलेला [स अ+काल]

अकालोत्पन्न-वि पूर्ण दिवस भरण्यापूर्वी जन्मलेला [स अ+काल+उत्पन्न]

अकाल्यनिक-वि अकृत्रिम, वास्तविक, तत्त्व वनावट मन लेला, मूळस वल्ल [स अ+काल्य]

अकारिया-स्त्री (गु) पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून असणारी (भात) जमीन [स आकारा]

अकाळ-५ अयोग्य वेळ अकाल पहा 'जैसे का अग्रपट्टा अकाळीचे ॥' शा २ १४१ ०वणी-अकळवणी पहा ०वृष्टि-अकाल पहा

अकाळ्या-वि अप्रासंगिक, अवेळी पडलेला (पाऊस) [स अकाल]

अकांक्षा-आकांक्षा पहा

अकि-स्त्री सडीक ताडूळ [का अकि]

अकिंचन-वि अतिशय गरीब, जवळ बाही एक नाही असा दरीदी, कपाल 'हा सारा जन्मभर अकिंचन राहिला' नि ५१ [स अ+कि+चन]

अकिंचित-वि किंचितही नाही, सुटीच नाही [स अ+कि+चित] ०कर-वि धुक, धुप ०ज्ञान-अगदी मोठे ज्ञान ०प्रद-वोध-यद.

अकीक-५ एर ताडूळ, कठिण, चांगली जिल्हई वसणारे रत्न -कॅरिलियन हे मुद्रा करण्यास योग्य असूनमोठ (गोमेद), रेती किंवा चिलिगा (गार) याचे वनलेले असते [अर]

अकीदत-स्त्री मिष्ट, विश्वास [अर]

अकीन-५ खानी, सस २ सत्याचा नाही [अर यकीन]

अकीर्तनीय-वि स्तुति करण्यास अपात्र अवर्ण्य [स अ+कीर्त]

अकीर्ति-स्त्री दुष्कीर्ति, दुप्रसिद्धि बदनामी, दुर्लौकिक [सं]

अकुट्टेदुकुट्टे-ठिकव्या पहा

अकुंठ-ठित-वि १ अवाधिन २ ह् ३ भ्रष्टविद्ध, अग्र-

तिह्न (भाषण, कार्य) 'हो दृष्टकठ अकुंठ रिमा भुजि ते विपठं धनु उरली ॥' -मीत्स ४ गमउ (वाचा, गति, वृत्ति, इ०) [स अ+कुंठ]

अकुतोभय-वि अप्रग्रहरूप भक्त (ह्) तोभय १ जो कशा नहि भीत नाही, ज्याला कोणतीही भीति नाही अथा (पुरव, वस्तु) २ निरांय, पीड, सफुडे सन्न करण्यास समर्थ, वेडर, मजबूत (इमा रतीमवर्षी) 'मातीची भीत घालिना त्यापेक्षा चिन्माची घाली म्हणजे अनतोभय होईल' [स अ+कुंठ+भय]

अकुलज-वि. हीनउलोत्पन्न, धुप नीच, प्राम्य [स अ+कुल+ज]

अकुलीन-पुरुष पहा

अकुशल-वि १ अघाणी, अतृप्त २ अशुभ ३ (तत्त्व)

अशुखवेदनीय, दुःसकारक [स अ+कुशल]

अकुळी-वि कुलरहित, बुद्ध्याचा पत्ता नाही असा 'एक म्हणती नवाचा । एक म्हणती धनुवेवाचा । टाव नाही बापाचा । अकुळी साणा श्रीवृष्ण ॥' -एम्स २ १ [स अ+कुल]

अकूट-न विप न पाजेलेले (शस्त्र) [स अ+कूट=विप]

अकूपार-५ समुद्र २ खडन ३ कामन, कर्मावतार ४ सूर्य [स]

अकूर-५ घोड्याचा एक राग-घाड्याने उडी मारली असता वगडी मोडते तो -ग्रथ ३०१ [स अ+कूर=र]

अकृत-वि न केलेले न सर्गविलेले [स अ+कृत] -न वाडेर कृत्य, पातक [स अ+कृत] ०काक-वि अनिश्चित कालाचे, ज्यास कालाची मर्यादा घातली नाही अमें, विनियुक्तीचे (कर्ज, व्याज इ०) [स] ०अ-वि कृत, उपकार स्मरणारा [स अ+कृतप्र]

०अ-वि कृत, उपकार न स्मरणारा [स अ+कृतप्र] ०अकृत-अव्यावृत्त अव्यतीतरी नुकीने, अवीत पहा

अकृताध्याम-वि आध्यामाती, सर्वाधमयमपरीरडे गेलेला, 'वात्सान्यासां परिधम । धरुवि निरसिले कर्माकर्म । यालागीं ते अकृताधम । विजनिप्रय स्वये जाते ॥' -पद्मा - १६६ [स अकृत+आधम]

अकृतोभय—(अ०) अकृतोभय पदा

अकृत्य—न निषिद्ध कर्म, वार्ड काम, पाप 'वाक्य इदं ते लोकीं । वाक्ये गा ।'—शा १६ ४६६ [स]

अकृतमि—१ इतिमि नष्टे ते, सहज, स्वाभाविक 'का चदनाची हुती जेसी । चदनीं भजे अपेसी । का अकृतमि शशी । चक्रिा ते ॥'—शा १८ ११५० २ स्वयम्, मनुष्याने न वेलेली (देवता इ०) ३ वास्तविक, खरे 'तव शब्दविता प्रगटे पोटी । तेज शब्दमि भजन उडी । ब्रह्मपेण मिठी । श्रवणे घडे ।'—एमार ३६४ ४ निष्पन्न, प्रामाणिक, शोकळ्या मनाचा—ना शकडेपणा, निष्कपता, निष्कपिता [स]

अकृतम—वि ज्यायदल पूर्वी काही योजना केली नाही अने [स अकृतम्]

अक्रेत—(पादा) केन्द्रीभूत न झालेले 'नॉन न्युकलीएटेड' [स अक्रेत]

अक्रेला—वि (हिं) एकदा, एकदा, एकाही [स एकल]

अकरोचणे—अति सचोचणे, अत्यल्पविणे 'मूळ ता लणाला अकरोचुनी ।'—शशि ३ २८ [स आकरोच]

अकौटा—न (कों) एकाचे मालकीचे गत्यत दुसऱ्यास वापण्यास दिल्यायदलचे भाडे (नोर गळे) ० पत्त—न क्रील दल्लेचे कपापन भागेवण [१]

अकौनाईट—न एक हॉमिओपायीचे दिवताप, सधिवत, गोंद, यारील विपारी वनस्पतीपासून तयार केलेले औषध, बचनाग ० अतिविष [मी इ]

अकोळ(ळ)—न कपहरीच्या पानाप्रमाणे लायट, दद, बररेपा असलेल्या पानाच एर साळ हे वाटिकारक असून विष, वक्क, कटि घाल, हमी, सूत्र, यार व इतें, माजर, उदीर याच्या विषावर गुणकारक आहे याचे बहिहि औषधी असून त्याचे तेज स्वगुदोषावर व मनवनामध्ये उपयोगी आहे—बगु [स]

अकड—अक्क पदा

अकण—वि (कों) चिकट 'अकण माती चिकण माती'—मसाप २ १ [चिकण दि]

अकस्ताळा—अकस्ताळ पदा

अकल—स्त्री शहाणपण, चातुर्य, बुद्धि [अर अक]

अंगु होणे—बुद्धि उठि होणे 'आणें-शहाणपण नाहीं होणे म्ह. 'आर्पी जात अकल, मग जातें भाडवल' ० विकत घेणे-घडा शिकणे, पुढील किंमत देऊन शहाणपण शिकणे, फार महाग पडलेल्या अनुभवाने शहाणे होणे 'अंसारणे-सहा देणे, बुद्धि सामने' ० से

० देवातदि आणतो येते, ही हान एखा याला आपल्या बुद्धीचा उपयोग बराचदास सागण्याकरिता वापरतात—लेचा फादा-खदक-गडा—अति शहाणा, दीडशहाणा, मूख—लेचा गधडा-मूख, द, मतिमद, वाकळ—लेचे तारे

तोडणे—अविचाराने बोलणे 'लतिके । ज्या तोंडांने हे अकळेचे तारे तोडीत होतील, त्याच तोंडाला अमे खडे चासना मल करपापासून सुद्धा दया येणार नाही'—मा १६५—लेचा घंद-दूरदर्शित्व, शहाणपण, चातुर्य 'अकळेचा बद गाही घातला ।'—दा १९ ८ १५

अकलक(का)डा-डा-रा-न्हा—३ एक हात भर उचीचे हाड हे बगल, अरबस्तान, इजिप्त दकडे फार होते, हेंदुसाराची पिवळी पुले येतात, तीं गोकन्यावर घेतात व जिन्हेसवधी व्यंग असल्या शहाजी काडी तोंडात घेतात, याचा नाडा सधिवतात वर घेतात—बगु [अर अकलकन्हा]

अकलखाड—वि सणुणे, समूळ, अगदी साफ (सर्वनाश दाखविणारे निरोपण) 'यदा शेतें अकलखाड बुडाली' [अर. अकल+ स खाड=खाणे]

अकलदाड—स्त्री अगदी शैवटच्या घालच्या व बरच्या दोन दाडांकीं प्रत्येक या सगळ्याच्या शेवटीं घेतात

अकलदाज-मंद-मान-धंत-यान—वि शहाणा, चतुर, धूर्त, कुचिबाज, (उप) मूर्ख

अकलयुद्धीने—किवि विचारपुनक, शहाणपणाने—रा ८ ११४

अकलदुशारी—स्त्री पूर्ण पुत्री व समति, सावधानचित्त, राजीवुपी (दुसऱ्याने सक्ति न करता अगर न फसविता) (कागद-पत्र, दस्तऐवज वगैरेमध्ये वापरतात)

अकडा—स्त्री कडील बहीण [स अका=आई, का अका=वडील बहीण मूळ शब्द]

अकडारई—स्त्री लक्ष्मीची वडील बहीण, (ल) दारिय, दुईसा, दुईव, दुबुद्धि, दुष्ट, भावदुद्धि स्त्री 'अकडारई दोहीं दारी पुगड्या घालिती' [का अका] ० चा पाया-दुईवाची पुनं चिन्हें ० चें पोर-दुईव 'हे अकडारईचें पोर (१९०१ चें शेतकी मित) तवें ह्याचा भिक्करी करील'—दि २ २१५ ० चा फेरा-नाईट द्या, दारिय, दुईसाचें आगमन ० ची दया-दारिय ० चें घाल-दुईवी मूख

अकळा—अथा पदा

अक्युअरी—३ निम्याच्या दिशेची कारभारतला तज्ज्ञ [इ]

अकट—३ १ वायदा, शासन २ नाटकातील अक [इ]

अकटर—३ नट [इ]

अकिटग—३ सोंणाची सपादणी, अभिनय, हावभाव, 'थाल गधवाल' मनेविचें अकिटग साधणार नाही ही गोष्ट साधारण नव्हे । नाट-१७—वि दुसऱ्याकरिता तात्पुरतें काम करणारा, बदली, अमानी [इ]

अकटोवर—३ इप्री १० वा महिना-दिवस ३१ मराठी आश्विन-कातिघाच गुमारा [इ]

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

अन्वय—अन्वय पहा

उत्तर हिंदुस्थान, इराण इफडे होते, साला १०४० वर्षांनी फळ येते, हे पुरुषांढे असून कळ्या फळाचे लोणचे पालात याचे तेल घालात व जाळतात, फळ मधुर, पौष्टिक, पित्त, क्षय व रक्त-दोषावर संप्रयोगी, याचे टरफळ व पान स्तम्भक, लाकूड सुरक्ष व मजबूत अमल्याने नक्षीकामास चांगले [स अक्षोड-ड]

अक्षोड—यु रागाचा अभाव, रागाचे दमन, यतिपदांपैकी एक लक्षण (योगधर्मे पहा) —वि रागरहित [स अक्षोड]

अक्षिप्त—वि शुतागुत गसलेले, मोठे, सहज होण्याजोगे ० पणें —नि अनायासे, प्रासादिनाय, मोठेपणांने [स अक्षिप्त]

अक्षिप्त—नि वि दास न पडता, धम, काळजी याशिवाय [य अक्षिप्त]

अक्षिप्त—दरी—कि वि पूर्णपणे, संपूर्ण, अगदी, जितका तान पदावयाचा त्यात काही कमी न होता, काही बावी न राहता (नास होणे, भगणे, चांगणे, नासणे, मरणे, जाणे इ० नियापदावरोवर उपयोग करतात) [स अक्षिप्त-पणे, किना अक्षेता]

अक्षिप्त—यति १ सरगरी किता रावेनिक नामाकरिता कायद्याच्या सहाय्याने (जमीन वगैरे) विस्तरेणे २ संपादणे, कमाविणे [इ]

अक्षिप्त—य १ यत्ना, दावा २ कार्य, क्रिया, पाई, प्रत्यक्ष हालचाल, चळवळ 'या सुडील आपल्या पहिल्या प्रवेशपासून अक्षिप्तला सुळात बसवयाची' — भा १५०

अक्षिप्त—न दास [का]

अक्षिप्त (पत्ता) बोम्बरी—बस्ती—गोबसागोबरी पहा अक्षिप्त—(फल) समूल, सर्वोद्दी, अगदी, पूर्णपणे 'अक्षिप्त शिष्ट्या पक्षरवांनी संपूर्ण गायल विड काडीन' —बाय १ २. [स अक्षिप्त]

अक्षिप्त—य १ अक्षिप्त [इ]

अक्षिप्त—कि अक्षिप्त, अक्षिप्त 'करी लागपाड चित्तचित्त नको पाहो । अक्षिप्त तो पुडा तुन मोर्गई नाहो ॥' —सुगा २८८ [स. अक्षिप्त]

अक्षिप्त—वि (व) खोडार [स अक्षिप्त]

अक्षिप्त—जी—जी, अक्षिप्त—जी—जी वैशाख सुद्ध तृतीया. महत्त्व तृतीया पहा [स अक्षिप्त-तृतीया, या अक्षिप्त-तृतीया, गु अक्षिप्त, हि अक्षिप्त, अक्षिप्त, कादिन अक्षिप्त]

अक्षिप्त—वि पाई, टिप्पणीय 'जेथे अक्षिप्त स्नेहाची नात, तेथे उभयाने द्वैत अक्षिप्त' —होला ७२ १०५ [स अक्षिप्त, या अक्षिप्त, सुख क अक्षिप्त-य खोडार]

अक्षिप्त—य (ग) १ अक्षिप्त अभाव २ (ल) सहाय्य [स अक्षिप्त, म अक्षिप्त]

अखडणें—अखडणें पहा

अखंड(डी)—वि १ सपूर्ण, सगळा, अतुटित २ तुकडे नसलेला, एकमधी, सलग, तुरडे जोडून न केलेला —किवि सतत, अप्रतिबद्ध, न थावता निरंतर 'अखंड बोलेणे आवडे।' —दा १५ ४४८ [स अ+खंड] ० अक्षम—उ पल्याच्या विशिष्ट (पाट) च्या खळात हुकमाच्या एकक्यापासून दहिल्यापर्यंतची एकसारखी राग (सीरवेन्स) यात ५५० मार्क असतात —पाट १९ ० चोळी—ची बायाविना सरं सलग अवयवाची—राग, पळे, हुता (भोरा) व पाड—नोड नमलेली चोळी ० बंड—वि एफ सारखा चालणारा, अमणारा 'घात धर्पे असड दड। परंतुय विठड पें धोंपे ॥ —एना ३ १९६ ० बंडायमान—वि अगसाद, अन्त, घटका, पडे, दिवम, वर इ० गालविभागविरहित ० ब्रह्मदेशी—ची मागितीचे ह्युड द्वांदगी ० पद—(प) धौगणितातीत मूळ प्रकाशक नतले ० अक्षरी पद ० धेडी—ची (ग) गणितातीत एक धेडीप्रकार, यातील पदे क्रमाने खड न पडता एकपायी असतात ० सौभाग्य—न १ अज्याहूत, एकमात्रगी, सतत भगवाण—धर्म्य—कल्याण २ वेव्हूहि वैधर्म्य प्राप्त न होणे, नवम्याच्या आधी मरणे [स] ० सौभाग्यचरी—ची पिला सतत सौभाग्यमुख लाघलेल्या लाघणार आहे अशी छी, अविधवा २ (छ) वेदया ० स्वारी—ची सर्व ह्याजम्यासहित 'अखड स्वारी रायाची निपाली बोवीच्या अमळानची' —प्रला ३०९ ० द्वात—न १ सतत हानमय स्थिति, स्थिर द्वादि २ सधोनीरुलाने होणारे हान खडदान पहा [स]

अखंडनीय—अखंडय पहा

अखंडाकार—त्रिवि (कवि) अखंडितपणे, अज्याहूत रीतीने 'परमाथे प्रगती राचार। अयडाकार चाले कैर।' [न खड+आकार]

अखंडित—वि १ अतुटित, अविभक्त, विनतुड्याचा २ (छ) पुकळ, अपराध, अगाध, अतिशय, अमर्याद २ अपराजित, खोडून न टाकलेला, खोटा न झळला, रद्द न केलेला —किवि अप्रतिबद्ध, निरंतर, सतत [स अ+खंडित] ० आचार—धर्म पराक्रम—बुद्धि—लक्ष्मी—संपत्ति—ज्ञान इ० ४ ० लक्ष्मीआलंष्ट—मोटमाट्या सत्तापीडा, धनिक लोकांना विहायचा जुन्या पनातीत आरोग्याचा मायना [स अखंडित+लक्ष्मी+अलंष्ट=अगार सपतीने युक्त]

अखंडैकस्त—उ पूर्णतः, पक्कत [स अखंड+एक+स्त]

अखंडय—वि खोडून काटण्यास अशक्य प्रत्युत्तर देण्यास धडा [स अ+खंडय]

अ (आ) खण—न देवाच्या पायाखाली एकदां मळणी घालेची कपडे वापरन—मदन पहा [स आ+खण+खण=विहित मळलेले]

अखणी, अखणें—अंखणी, अकणें पहा

अखत(ता)—अखत—ता पहा

अखत्यार—अखत्यार पहा

अखार—अखार पहा

अखम—वि पणु निवैल, अणक, रोगी, दुबळा 'दाते हो दान करा, जाते पडपुण। न्या मज तेपवरी असमाचा सोयरा ॥' —तुगा ३४९ [स अ+खम]

अखय—वि निवळ अणय, सदैव, असड, नाशरहित 'दिले अखय अमयदान गा।' —तुगा ३४३ [म अ+अखय]

अखयें—वि (गो) विशिष्ट

अखर—री—उ री १ गावाच्या कडची किंवा सभोवताली जागा, यावरून गुरे एतरे वरण्याची किंवा विसाव्यात बसण्याची जागा, 'शुके' गुरू अखरास पहावे' —किवि शेवट, शेवटी, अखरीस अखर पहा [अर आपिर=शेवटचा, शेवट] ० अखर, अखीर नखीर—किवि अखेरीस, सारतेशेवटी 'अखलसर मरा यचाव' [अर अखीरनखीर] ० पख—(व) भादपद वय (सर्वेपित्री) अमावास्या, पड (भाद) करावयाचा शेवटचा दिवम [अर आखीर+स पड]

अखर—वि अविनाशी, अक्षय [स अ+खर]

अखरकर्णे—छनि ओढून आणणे, ताब्यात ठेवणे 'मने दंव प्रगती। मने खुंते अखरविती ॥' —दा १८ ३३ [स आ+कृ+अखर]

अखरा—१ अखाडा, शस्त्रागार —किवि (व) अखेरीस, शेवटी अखर पहा

अखरी—ची १ गाडीचा भाग व सानी बामघरे लाडू, बुटे [स अख, शा अख, आख] २ धान्य मयगे, अखेरी पहा अखरीत—अनीत पहा

अखरें—वि खोरे वळे ते, खोटे (नाये) 'पारधिया अघरें पडे—शा १० ३१५ [अ+खरें]

अखयानजी—उ. पतोवी, शिक्षक, अनुजनी, अणुजी, 'आमच्या अखयानजीला व्याकरण येत होतें असे नाही' —अप २ १० ११ [फा आखुन=शिक्षक, हि आखुनगी]

अखसा—वि अख्या, सर्व [स अ+अत+सद+अ+स+अ]

अखळ—वि अखर, खण्ड, नाव 'तुम्ही अतळिचिया राजदुगरी। जाणतुनीं हुसकी थोरी।' —विड १७९ [स अखर]

अखा—खळा—खलें—वि. १ असड, अविभक्त, घड, दाडूत, अनुजित, न डुळविलेले २ एव्हण, सर्व, एकदर (सख्या, रास वगैरे) [स अ+अत या अखय, शु आनखो, आवु, खा. अखळ]

अखाड—उ आपाड मदिना [म आपाड]

अखाडा—प. (मूळ अर्थ जुगार वेळण्याची जागा, त्यानंतर पुढील अर्थ) १ जनत, एखाद्या विशिष्ट कार्याकडिता किंवा मज्या सावरिता एवढा जमणाच्या लोकांची गटण्याची किंवा जमण्याची जागा, विद्यालय, चर्चास्थल २ तालीमपाना किंवा त्यातील होदा 'देवेर्सा कोलगाडी पहा। अखाडा मोर्बोलेवी करू ॥' —हा ११ ५४८ ३ रंगस्थल, सर्वेस, हच किंवा त्याची जागा, रिकामेकडे लोक वसण्याची जागा, अशा, गप्पा बंगरे सात्णारे कुट्याळ लोक जमण्याची जागा ४ संप्रदाय, गोसाव्याचे पुढील १८ अखाडे किंवा मठ आहेत अघोरी, अण्ण्य अवधूत, जानद, जाधम, इद, उदासी, कानफाटवा, कालवेला, गोदद, गोरखपंथी अथवा गोरख माथी, इवरा, नगागिरी, निजामी, निर्वाणी, पुरी भराडी, भारती, राजळ, वन, सरनवी, परंत, सागर, तीर्थ, सत्त्वती याची संख्या व गावे याहून निरनिराळी सापडतात ५ अशा, गाव्या बंगरे वग्या राहण्याची जागा ६ सुरे येऊ नयेत म्हणून तात्पुरते उभे केलेले डपण, फाटक [स भक्षवाटक प्रा अखाडांग-अस्साच्य=खेळण्याची जागा, —अस्पाड, म अखाडा]

अखाडा—प पावलीचा दाडा [म अद्य-आख+भाड?]

अखाडी—वि आपावी —की दुखाळ, आपाडो पहा [स आपाड]

अखात—न १ स्वभाविर बनलेले तळे, सरोवर 'असती बहुत अखातदि त्यामाजी पूर्ण जीं जले अमले।' —कुअक ७७ २ नवीनीत हुसलेला समुद्राचा भाग [स अ+खात=खलेले]

अखाद्य—वि व्याख्यास अयोग्य, निषिद्ध, अगद्व, अभोज्य 'अपाद्याचेनि भोजनें।' —हा १८ ८०६ [स अ+खाद्य]

अखिल (ळ) —वि १ सर्व, संपूर्ण 'तुचि अवघे अखिल जन।' —एल्व ११ २ अनत, न संपणारे 'माया पाहता अभग। अखिल वदि।' —दा ७ १५८ —छार्थ—उ मुख्य मुद्रा, सारना तात्पर्य [स अ+खिल=अवशिष्ट]

अखुंजी—शिक्षक, अखवानजी पहा

अखुटणे—आखटणे पहा.

अखुट—वि तोडी, आकुनन पावलेले, लहान, अखरे [स आखट, प्रा आखट] ०णें—जिक १ लहान होणे, वरणे, न्हव होणे, सकोच पावणे, खुटणे, वाकणे, आखटणे अति ३ चारणे, ओढणे, हात धरणे ३ ओढून धरणे (पाऊन) ०शिगी—अंगी—लहान शिंगाची 'अखुट शिंगी बहुदुधी (गाय)

अखुनजी—अखवानजी पहा

अखुड—भक्षुड पहा

अखें—न कडाळी, पन्नी, गोणी वसाळ, मावण ३ कावी एक बाजू, तसेंच घेलाच्या पाठीवरीत तूप तेल ३ वाचा पका वाग्या घुसला, अटके [स अर्धक]

शवो १ २

अखेतय, अखेती—ज—भगजा पहा

अखेर—जी १ शेवट, समाप्ति, अंत, परिणाम —वि शेवटील शेवट्या—ला, पूर्ण शास्त्रेण, मपलेला, मृत 'मशारानिल्ले अखेर शाले' —किवि शेवटीं, अती, शेवटास, सालअखेर [अर आखिर, फा] ०आढावा—उ साल अखेर येणे—येणे समजण्या वगिता मांडलेला जमाराचें. ०नौवत(दे)—जी चोपच्याच्या शेवटी जल्द वाजविण्याची एक गत, (ल) शेवटचे यदा ०साल—न १ वर्षाचा बेरट, मृणारभ, उन्हाच्याचा शेवट व पावसाळ्याचा प्रारंभ म्हणजे ज्येष्ठ महिना 'शेवटीं अखेर साल जहाले' —रा १९, ७६, —ख १०२१, —पया ६७ २ विशिष्ट वषट्कातील शेवटचे वय ३ हिंदोबाच्या वर्षाचा शेवट ०च्या हुकुमनामा—उ ज्या हुकुमनाकून दाव्याचा निवाळ होता ता

अखेरी—जी समाप्ति, अंत, शेवट (कामाचा) मपणे, खालस होणे, आटोपणे (सामुग्री, धान्य) [अर आखिर] ०मारणे—साधणे—सांभाळणे—१ प्रथम फारसा प्रयत्न न करता शक्यते एवढा जोराचा प्रयत्न करून यश मिळविणे शेवटचा संजाला ल्हावणे २ दयावतारी गजिफात शेवटचा हात मिळविणे किंवा डाप साधणे —किवि अखेरीस (कों अखेरीक) ०चे दिवस—शेवटामात इंगनाचे शेवटचे दिवस, वैशाख महिन्याचा शेवटचा पक्षवडा अखेस्ताल पहा

अखोट—अखोट पहा

अखोट—वि खोड (दोप) नसलेले निदोष शुद्ध, निर्मल [अ+खोट]

अखोटेडा—प १ (एखाद्या काडीचे किंवा लुचीचे भोंवती) तोरी वायल्याभरिता पाडलेली बाटोळी पाच खोवण, बगोरा २ खराडी किंवा कणी (पु १) मधील बाटाळी पाच ३ पुढे अलेटें टोंक पड, मुळका ०खामणे—आखणे [स आभ्रान—खात]

अखोर—वि (खा) आणिक अधिक [स अधिकतर, अखुर १]

अख्खा(खेरे)—अखा पहा

अख्तर—प १ सारा नगन २ सुरेप, शकुन [फा]

अख्तरा—प १ सौंपविलेल अधिकार दिलेला हफ, सुप त्यारी सत्ता २ निवड पसती —वि अख्तरारी [अर इस्तिरार]

अख्त्र—न प्रतिनिधित्वाचा अधिकार दणारे पत्र —री—जी १ अख्तरा अधिकार, सत्ता २ पु अधिकार दिलेला प्रतिनिधि, व्यवस्थापक चालक अधिकारी, सुन्धार

अख्वा—जी १ वातमी, वतमान, वातां २ वतमानपत्र वातमीपत्र ३ परगण्याच्या दरगारी टेरण्या आपल्या वक्ति वतून आलेले वातमीपत्र 'त्याणी विकडील अख्वा आगिनी आहे'

—रा १० २७३ [अ खर अव] अनोस—प्र १ वातमीप
पाटविणारा २ आपला ग्रास वातमीदार ३ मनी [पा]

अख्येत—अक्षत पहा 'ते अख्येतीं व्हायिता'—उमा ३४

अररी—(पाय मंयें यामयी) अररी पहा

अग—उद्गा १ लक्ष्य वेण्यासाठी काढलेला सवोपनाथी
उद्गार २ छीस वेदचल पापराव्याचे सवोपन म्ह. —अग अग
म्हनी मला कां नेदी! [स अग, का अक]

अग—प्र पवैत, वृष्ट [स अगम्=जाणें]

अगह (ई)—उद्गा आचये, आनद दिवा भय दाखविणारा
उद्गार, अगवाई, अगाई, अगा 'म्हणे अगह! ऐकित्तिं न कधी
अगें पाप मा!'—केका १०, 'त्यावरि न देखिले ते दाखवि' म्या
कदास अगाई! ते'—मोवन ५८३ [अग+आई]

अगग—उद्गा अगाई पहा [स अगक=अकक अग'—भाअ
१८३४, म अग+अग]

अगगाई—उद्गा अगाई पहा [अगग+आई]

अगजाळी—आगजाळी पहा

अगड—न (वे) कोडे [स अगति १]

अगडचिगड—वि मड, कैगड, आळवी, दिरगाई लावणारा
अकटचिगड पहा [चिगड-चिगड द्वि]

अगटी—जागटी पहा

अगड—प्र १ आड, बाधीच विहीर २ खडक, चाच, खण
'कृष्ण समुद्राच्या आडा-नमार्जी दुर्गी वसते॥'—महत्त्व २८
३ तड 'हा लोकाळोक महागड। शैलेकमार्शी अगड। रचिला असे॥'
—क्या ६४ १० ४ पशुचे (पिशेपत हत्तीच) खेल खळण्यासाठी
उच सट असलेले आवार (असे आवार बडो, येथे असून त्यात
पशुचे खेल होतात) ५ वि (गो) अगध [स अगति, आ
अगड=कूब, दौद, का अगळ=खणगे, खडक, अगड=खळ]

अगडत(द/प/य)गड—न १ कुत्रे वस्तु अडगळ, खर
फर २ अगसाद, झुक, निर्दय यडयड, बाहेंडितिके बोले-
करणे-समणे करी २ खिळेंआले जाऊनएडें अज करीपिंनें खाणे,
मिजार खाणे—किवि कमेंतरी, बेंवाकडे, ओवडधोवडपणे
[विचिप्र प्रयाग स अगध म घाट] अगडीं दगडीं जीव
घालणें-पाडणें-एवायान अडवणीत घालणे अगडीं दगडीं
पडणें-अडवणीत सापडणे

अगडधू-य—वि लभ्रासी, लड्ढिरन, अगडवव, हत्तीचे
फिल्ल, चिपाड (छी पुल) [स अवधूत १]

अगडधूत—प्र गोसावी बैरागी, लभ्रासी माणूस 'दवा
पुडे दूय करीत। अगधूत भिळ्दुनिया ॥' [स अवधूत]

अगडबंर—वि लेंधेर फार रुड, अवडड, चिपाड [स
अगध असे बवच=निरोगी व रुड—भाअ १८३४ किंवा
अपट+का बवल=दीग १]

अगडा—प्र गाडीचें १ व दाडीयाना वापगारी दोरी, वमणी,
घुरकट [स अगमता २]

अगडू—अगड पहा 'तो जीता अगडू दखीनिग। समुद्राचा ॥'
—शिथु ३१३

अगणनिगण—आकणनिगण पहा

अगणनीय—अगणित—वि १ अमोच अमाप, मोजता
वेण्याम अक्षय, वमख्य २ (ल) धुडक, विमगणतीत नसलेले
[स अगण्=मोचने]

अगणित—वि (गो) अतिरेक, क्षतिशयोक्ति 'अगणित
करणे=अतिरेक-अतिशयोक्ति करणे

अगण्य—अगण्य—अगणनीय पहा अनादि जें 'अगण्य पर
मतल १'—दा १३०

अगत—न अगत्य काळपी, आत्मा—किवि (गो) अगमून,
अग्यपूर्वक रावित 'त्येका अगत योचि सांगत्याला अगत्य
यायग सांग' [म अगत्य अप]

अगतिरु—वि १ निरुपाय, अनस्योपाय, निराधार, अन
हाय्य २ बुद्धिगति मार्ग अडला गेला आहे अमा, अनरोधित (कार्य,
सत्या वगैरे) ३ खलतर नाही असे, अवश्यन, अनिबावे 'म्राते
स्वटांचा व इगड रेखाचा द्वेप वरणे अगतिरु वमून राहिले होते'
—हम २०७ अगति—स्त्री १ सक्तावस्थेतील किंवा अनेक अडवणीतून
पुढे जाणे, सक्तातून निमातून नेणे २ सक्तासमर्थीचा उपाय,
असेत्ता उपाय, आणीवाणीच्या वेळची हिंमत—प्र असहा
व्याला मदत करणारा अवाधवाच, वाणी, भासता (देवता, परमेश्वर
वगैरे)—वि अनत्यगति [स]

अगत्य—न १ आत्मा, कळकळ, पोनाग, आदर 'या दुभेदा
रास सर्वोपेक्षा दाखीवोवाचे अगत्य पार आहे' २ अत्यंत अव
श्यकता, पार वसूरी गळता न देण्यासारखी स्थिति 'मला तवा
कचे अगत्य नाही' जे अवश्य होते तेसे जाले'—दावि १५

—किवि निर्धयेकरून अवश्यसेव, त्यामीनें, कमेंहिकरून 'तो तिमा
जीपतास अगत्य जाले'—माद्रिस्र ५४ [स अगति]—पूर्यक-
किवि १ निवयाने खात्रीने अवश्यमेव २ बुद्धिपुरस्सर, सुदाम
रूप—किवि सुदाम, बुद्धिपुरस्सर, अत्यंतपूर्वक 'सद्दिशा
निरक्त पुढे अगत्यासाठी। अगत्यरु ॥'—दा ०८३०—बुद्धि-

स्त्री अचाद—प्र महत्त्व जरूरी काळजी, आवश्यकता वागणे, भीड,
गुंफत अचादी—वि एखाद्या गाडीपदल विराज सत्पूर किंवा उत्सुक
असलेला, अमुक जरूरीचें वाटणारा, त्याची तरफदारी करणारा
याखेरीर अगत्यामेव, अगत्याचा, अगत्याने, अगत्यास (निरास)
असे प्रवाग हातात 'आता अगत्यास आले'—ययादी १२७७

अगद—न औपध 'मद्राकय तुला न रचे मरणारा अग
दये अया! वापा! १'—मोसमा ४३३—वि निरोगी [स अक
गद=रोप]

अगदी—वि १ सर्व, एकूणएक, तमाम, पूर्ण, नि शेव, समूह, अपवादरहित 'घरातील माणसें अगदीं मेलीं', 'पालस अगदीं मेल', 'तुम्हास पोथी अगदीं दिली' २ शेवटच्या पाय रीवरचा, पहिल्या नवरचा, पक्षा, रातोरात, आत्यंतिक, पूर्ण 'अगदीं अपळा-वेडा-मूर्ख'. ३ पराकाष्ठेचा, अतिशय 'हो काम मला अगदीं नेहटले, केलेच पाहिजे' —किवि (नवरात्री) मुळीच, कोठेच किंवा कधीच 'सात पूढ अगदीं नाही', 'असला पदाचे अगदीं प्रमाणात नाही', 'ही गोष्ट अगदीं होत नाही' [स अगति ?]

अगान—उ (कृण) अग्नि, विस्तार [स. अग्नि अप] अगाननगन, अगाननगान, अगानीनगानी—किवि बुकून, बुकीने, अन्यायाने, विनाकारण [का ना गहालीं=अवेळीं, गत्वालीं—दि]]

अगानंद—उ मिलावा, विन्या -अश्व ११५ [स अग्नि+न]]

अगप—वि आगप, ह्जवें, लवकर तयार होणारे (पीक), मागप घ्याच्या उलट [स अग्र+पत]

अगवाई—इडा (घासकी) भीति, आनंद, माधवे इत्यादि विकार दाखविणारा उद्गार 'अगवाई! कसायाचाच वाजार किण तारा!' —पूच [अग+वाई]

अगम—उ १ कृत, हाड 'हालें कृतमूल्य तर्जें बहु राकि न पारिजातकीं अगमीं।' —मोसमा १ ३६ [स अ+गम्=आणे] २ वि शून्य, जाणता न येणारे 'आदीं तेभाच्या जल्मु बवनें जाणि तला। कि होवा अगमु'—(दिपु १ १६३) [स अगम्य]

अगमनीय—अगम्य पहा

अगम्य—वि १ न जाता येण्यासारखें, दुर्गम, प्रवेश होणार नाही असे २ जेथे जाऊ नये असे, गमनास अयोग्य (उ) होतें पवित्र शास्त्रे, (समोगास अयोग्य) मात्याच्या पायच्या ३ सुदीला आवळून बसता येणार नाही असे, अतींद्रिय, अतर्क 'अगम्य तेन हृदयीच्या पदमा।' —एमा ११ १४८१ ४ जेथे पोचता येणार नाही असे, अज्ञाप्य, असाध्य अज्ञान्य, जे बसता येणार नाही असें उ० इन्द्रियाम्य, इष्ट्यागम्य, सुदधाम्य ६० ०पण—न समगण्यासारखी स्थिति, अज्ञेयता 'वैससीं सहनासनी। अगम्यपणीं अगोचर ॥' —एमा १ ०२ [स अ+गम्]

अगम्य—ली विवाहास अयोग्य, जवळच्या नात्याची, सवुस, समोद, भिनडणीय, किंवा आपणाहून पडील अशी ली [स अ+गम्] ०गमन—न शास्त्राने समोगार अयोग्य मानलेल्या—आगम्या लीशी सभाग, व्यभिचार

अगर—आगर पहा

अगर—उ न आगम—भूतानाडील एक मोठें व सदां वित दिलें झाड पाने अड्ड्यासारखीं, लाकूड नरम सच्छि व राखेसारख्या पदार्थांनीं भरलेले, या लाकडाच्या माळा करण्याची पूर्वी चाल होती, हा पदार्थ झाडास चोंचे मारून काढतात, लाकडाचे तुकडे पाण्यात कुजवितात तेव्हा त्यास सुगंध येतो, झाड २० वर्षांचे झाल्यावर त्यापासून ऊद (अगठ) काढतात, याचे कृष्णागठ काठागठ, दाहगठ, स्वादगठ व मागल्यागठ असे पाच प्रकार आहेत, हा पितनासक, पौष्टिक व केशवर्धक आहे 'कपूर चदन अगठ ऐसेया सुगंधाचा महामेख।' —झा १ ३११ २ चदन [न अगठ, हि व शु का ता अगर, अर उदगरकी] ०चंदन—सुगंधी धूप, अगरवती किंवा ऊदवती, उदी—वयु

अगर—उभ अथवा, किंवा, जर, जरी अथपि, जेव्हा 'हे मुलगाची आव—हवा आम्हास रास्त नाही अगर हुकूम होईल तर विलायतेस येऊ' —पदम १०१ [का अगर, अगरवैद]

अगरगंड—वि (५) हरी निष्कालजी, पैफिकीर, आळशी, वेमुला, मुल्ल 'सुन मोठी अगरगंड मिळाली' [स अग्र+गंड=बीर ? का गडु=बंदखारी, नवरा]

अगरडा—अगरडा—आगरडा—उ शिखर, टोंक, धोंबड, अग्र, सोंडा 'दिवसें दिवस रागे वाडे। कुटती हावपायाचे आगरडा।' —स्वानुदिन २ ३४ [स अग्र+ड (उ)]

अगरताळ—छा—छी—छ्या—अकरताळ पहा **अगरवत्ती**—ली कापूड, उद वगैरे सुगंधी हवेच्या फाळून तयार केलेली उदवत्ती, धूपकाडी [स अगठ+वत्ति=थात]

अगरवादी—उ विवादी, वादी [स अग्रवादी]

अगरसाळ—ली (गे) देवालयानवळ बांधलेली घनसाळा, देवळासमोवार मुख्यत उत्सव प्रसर्गाच्या जेवणावळीसाठी बांधलेली श्मारात 'अगरसाळेत छोक जेवूक लागले' [स अग्र+शाळा]

अगरी—आगरी पहा

अगरी—ली डिरी, कोंब, मोड ०फुडणें—येणें. [स अग्र]

अगठ—अगर (झाड) पहा

अगठ—न १ शुद्धरातून बाहेर आलेले अग, आतडें, इगळ २ (शुबराची) अतलकित रोग माल्यामुळे जिमेवर आलेले खरे [स अग्नि किंवा अग्र+ठ=आणे]

अगह्य—वि अविद्य, किंवा करण्यास अयोग्य [स अ+गर्ह]

अगल—छा—छी—छ्या—वि. १ पुढचा, सुदील, अग्रमार्ग असलेला, श्रेष्ठ प्रमुख पहिला 'अगल पडला तर मागला हुशार' २ नागराच्या एकापेक्षा अधिक पैलाच्या जोडीतील पुडील (जोडी), ती हाप्पारा (सुरग), सदर जोडी हाकण्यासाठी असलेली बेटक ३ [इण] वाप [स अग्र+ल, प्रा अगली, शु आगल, आगळ, हि आगले, व अगल, हि आगला, व उ आगलि, जि अगले] ०मागला—सुडील व मागील आगल पहा

अगल्यायगल्या—वि आधित, पदती किंवा एखाद्यावर अज
सूनून असलेला, यमलवचरा, कलित्प्रतीचा [यमल द्वि]

अगचड मी (यु) अडचण, वेरसोय [ग अम+चड, म
त्रयपड]

अगचळ—अगळ—उ मी १ वेणी पातल्यानंतर वैसाची जी
नेके शेवटी राहतात ती माऊली राहून वेणी सुट नव्य म्हणून
शेवट्याम, लोंकर, सोपट रंगर दोरा लावतात तो, अगचळ [स अम+
चळय]

अगवाडा—उ (हि) घराच्या पुढला भाग, अगारी [स
अम+वाड]

अगस—जें—आगम—जे पहा

अगस्ताळी—अकमाळी पहा

अगस्ता—त्या—उ हद्दा, (व) हद्दा पुढे व होणा याचा
भावी होत, पुलावरून शाळा व पारा अस दान प्रसार, आव
ळीच्या पानासारखी पाने, हा दौलत, बाबुळ, व निरीपनासाक
आह [स अगस्त्य हि अगपिया—हापिया त्या अर्पित, लें इ
एगादी]

अगस्ताळ—अकस्ताळ पहा

अगस्ति—उ १ एक ऋषि २ एक दक्षिणेकडील तारा (बॅनोपस)
३ एक वृक्ष अगस्ता पदा ४ (ल) सादाड माणूस (अगस्तीने
समुद्र प्राशन केल्यावरून) [स]

अगळ—उ की दाराला लावण्याचा अडसर, निर्वंध, कडी,
साखळी, अग्या [स अगला, प्र अगल, गु अगळी, आगला,
हि अगल आगल, का अगळी ५ अगळ य अगड, सिंह
अगुल] ० घालणे—अडविणे ० पडणे—प्रतिबंध होणे

अगळ—मी गोट्या खळण्याकरिता कलली खळगी, गड,
पदा, विने कोलण्याची गडी [का अगळु=रुडा खाव] ० गोटी—
डाव—मी ज्या गोटीच्या डाव्यात बस असतात तो कोंडजाव
याच्यापासून निराळा

अगळ—न (गो) १ कोराचा रस आज मिठा—अग
ळावी कडी वरची २ (ल) टालमडव पातळ पदार्थ 'रोस
सामको अगळ वसा जाला !'

अगळ—आगवळ पहा

अगळा—आगळा पहा

अगळाघेणे—सकि (गो) (कावचाची साले ज्यास्त आन
हाण्यासाठी त्यांना) कोवराच्या रसाची पुटे वणे अगळ पहा

अगळीक—त—आगळीक पहा

अगा—अगा १ पुत्रिणी सवोपन हे नामाच्या पूर्वी स्थितात
किंवा 'अ' गळून पुढे जोडतात अर ! अहो !, 'राही म्हणे
तरि अगा ! जा, पूस समेत तू असें आयां !'—मोसमा ४ ५५
२ 'अग' याचे अव ३ (गो) अगे, अगो अग पहा

अगा—(ह) (ही)—मी १ अडाज, धोरण, अनुमधान, वाद्या,
अगळ वस्तूना 'वाप पाठीवर येईल ही अगा नव्हती'—रा ६६ ३५
'या महिन्यात पाऊल पडेल याची मला अगा नव्हती' २ शुद्धि,
सृष्टि 'मी चरलेले खरा, मला ह्या वेळेस अगा राहिली नाही'
(या शब्दाचा मतछाणीत गोष्टींशी संबंध असून पुढे नास्तिरूप येते)
[का आगाह=आणीव आणले] ० अगा घेणे—एखाद्या गोष्टीची
व्यवस्था, किंवा जबाबदारी अगावर घेणे, पुढाकार घेणे ० अगा
घांधणे—पुढील अडाज, संजवीज, तदनुद करणे

अगाई—अगई पहा 'अगाई ! हा बाई ! तरि तरि
जाईल पळुनी !'—नल ९१

अगाऊ—वि आधीचा, अगोदरचा—किंवि आधी, प्रथम,
पहिल्याने, पूर्वी, अगोदर [स अम, हि अगाव, सि अगावड]
अ (अं) शाफडा—उ पांगणा, रोट, रोटणा [स अगार+
फट १]

अगाजणे—ककि १ गावावाजा होणे, चाहोंकडे प्रसिद्ध होणे,
टिक्की वाजणे २ कीर्ति, लौकिक होणे, प्रसिद्धी हाणे हे मीमकी
ही नवरी अगाजे !—रह २ ९० [स आ+जणे, का आगाजाह]

अगाजा—उ १ जोरड, गरबला, गोगाट, बळा २ गाजा
वाजा, बोभाटा, गवगवा 'त्या गोष्टीचा अगाजा झाला ३ कीर्ति,
लौकिक, नाव 'चौरेड दुर्घोषन रागा । ज्याचा मजिबरी पोर
अगाजा ॥—वस्त ० चा—प्रसिद्ध, विभूत, लौकिकवान् [स आ+
जणे, का आगाजाह]

अगा (गा) त—न १ लवकर पिकणारे, हळवे, ह्यामाच्या
आधीचे पीक—धान्य सागातच्या उल्ल २ वि अगोदरचे
(ह्यामा) पूर्वीचे—परलेले, पिकलेले [स अम+जात]

अगातु (द्रुक)—आगतुक पहा

अगाध—वि १ अमर्याद, गमीर, खोल, गहन, ज्याचा अंत
हमपत नाही असें (पाणी, ज्ञान सपत्ति इ०) गूढ 'घसें जें अगाध ।
जेव घडावती वेद'—श १ ७३ २ अगम्य, अतर्क्य ३ कडील,
असमाप्य, असंख्य 'त्याच्याहि पारिपत्यास अगाध आहे असें
नाही'—शारो ३३,—पद्या १३८ [स. अ+गाध=खोल, मी
अगवॉस, गों गोंस]—न समुद्र गमीर सागर, खोल पाणी
अगाधे हीं सचवळती । ते चंदीचि ना हाणी !—अभु १० ५ ० पण
गूढणां (ल) महाब 'ते अगाधपण जाईल । मग हिणावो
असा कडैल !'—झा २ २१७

अगाननगा—अगननग पहा

अगाए—अग पहा

अगापिछा-च्छा—उ १ पुढील व मागील भाग, दर्शनी
बाजू व मागील बाजू अगाडो व पिछाडी २ जवळचे आप्तसवधी,

नातेगाईक (आई, पाप, मुले ६०) [म अग्र+ (वि) पुच्छ=येष्ट]
 • पहाणे—सर्व वाङ्मयी विचार करणे, मागचा पुण्या विचार करणे,
 मुक्तायुक्त पाहणे

अगाव—वि मज्जत, श्रेष्ठ [तु आषा=श्रेष्ठ, अर अश्व]
 अगावानी—वि अगस्त्याची मज्जद कापड, याचे अग
 पादरे व विणकरीत बिंबा कशिशात हुंगी असते [तु आषा +
 श्रेष्ठ + म वग=माण]

अगार—न घर, स्थान, मंदिर (समासामध्ये) बौध्दागार
 (येष्ट्याची जागा), धनागार, धान्यागार भाडागार, दवागार,
 दास्यागार, दक्षागार इ० ' का धमलसि स्ववरे अमि वसा लाविशी
 अगारा या । ' -मोसमा ४ १२ [स]

अगार—स्त्री (वे) ग्रीष्मर्तूत वृष्टिवाचे पाऊल षड्वयानवर
 शक्यानिर्दिष्टीतील पाणी आणण्याची क्रिया

अगारडा—अगारडा पदा
 अगारणे—मकि बाटणे, भोगणे [स उड्+गृ]
 अगारी—स्त्री १ बोंक, छिरी [स भ्र] • फुटणे • येणे
 अगारी—(व) वर पाडावयाचे भांडे [स ड्ड+गृ]
 अगाव—भगज पदा [हि]

अगावित—किवि (गो) अभानित एराएकी [स अभा
 विन्]

अगाशी—स्त्री—स्त्री १ छुली असलेली गळी, अगली
 ' हुसत्या मनल्यार वेंसावर । अगाशी गळी चौफेर । ' -गापो
 २६ २ पडवी, सोपा [म आकाशिना, तु०-ना अगशी=वस
 हि]

अगास—न (कुण) आगश ' पार पितती अगावी । तिचे
 चित पिळापाती । ' [स आकाश] • दिवा—उ आकाशदिश

अगिटी—आगती पदा ' शोध लोमाची धुपे अगिती । ' -एम
 १८ ११६

अगिद्वणा—उ एक प्रमत्ता द्यवण-वनरपति [स जमि
 दमन]

अगि(गी)न—उ (कुण) आग, (वि प्र काव्यात) [स
 अति] • गाडा—उ, • गाडी—स्त्री आगगाडी टोपीवाल्याचा
 मूळ । आगीन गाडीला चुरस । ' • वेद—वि न जळणारे अग्नीने
 नाश न पावणारे, अदाध ' अग्निवद रक्षीम '

अगियाळें—अगियाळें पदा
 अगी—स्त्री (कुण) आग [स अति]
 अगीडगा—उ (वे) भाताचा एक प्रमत्त माल पाणी फार
 लागत नाही, या भाताचा रंग तांबडा असतो
 अगीडुगी—आगीडुगी पदा

अगुण—वि १ निर्गुण, सगुण यांच्या उल्ल ' सर्वे तुभ्या
 मेला । त्याणे अगुण आणिला । ' -तुगा २१६ २ सुपरहित,
 बोडे बिधा मुर्जीव गुण नसलेला, अगुणी ' कृष्ण अगुणता
 असू । कव्या सगुण आणि स्वल्प । ' -एरस्य १ १६ [स
 अ+गुण]

अगुणी-अगुण्या—गुणरहित अगुण पदा
 अगुदर—(वण) अगोदर पदा ' भि३० -मरणाच्या अगुदर
 हिला सावरूनरण्यानी धतापी ' -बाय ० ०

अगू अगेळ—अगळ पदा
 अगूळ—भगळ पदा

अगे—उद्ग सामान्यतः सियाना तबोधून बोल्याना बिंबा हाक
 माताना योजावयाचे शबोधन अग पदा भू—(१) अगे तुने
 महापाप, सासुराई सुमयेच गाप, (२) अग माझे बाईले, सर्व
 तुज वाढिजे [अग, बों आणि]

अगेरी—स्त्री १ पारसाची अमिताळा, दळळ, अग्यारी
 २ शुद्धामध्ये धाडाच्या शिबरी भाति तुपाची आहुति दतात ती
 • घालणे—करणे [स गमि+भगार]

अगेळ—वि (व) पहिला अगळ पदा ' या डावात मी
 अगेळ, तु दुगेळ '

अगे—उद्ग (बों) अग, अग पदा सदाशिव—अगे समज
 होत वा १ -यपा १ स्त्री (•यचिडावक) स्वतःची पायको,
 गो असाहि प्रकार आहे [तु०-न अगे]

अगेचर—वि १ ज्ञानेद्रियाना न जाणता येणारा, न भास
 णारा, अज्ञात, अगम्य ' ध्यानासिद्धी के नागने । ते अगेचर कावे । ' -
 झा १५ १६ २ चमत्कारिक, कवीन, पूर्वी ऐकण्यात न आलेला
 [स अ+चोर]

अगेचर—वि १ अडडाड, अविचारी, अपोचर माल्य,
 खय्याळ काय मेलीं अगेचर पोरही । ' -मुशिलेचा देव २७,
 पाकरी नार निघाली अगेचर ' -मसाप १ १० २ भफान,
 अवघड नाई कवणाचे फटाव दगनेला पडले अगेचर—ऐतियो
 १४७ [स अगेचर + चर]

अगेचरी—स्त्री अगसाकातीन चौथी सुदा, या मुदित दष्टि
 आकाशाकडे असते अगेचरी सुदा याची जानकी । ' -सप्र ८
 १३ ८० [स अ+गोचर]

अगोट-ठ—स्त्री १ शेतीच्या हंगामाची सुरुवात पावसा
 व्हावाच गारमाल घुणारभ (ल) चानुमांत, सध पावसाळा
 [स अग्रष्टि-अगेटी-अगान] • साधणे—दाखविणे—(भा)
 मारणे पुढ्याला अगेन दाखीव '

अंगोतली—आंगोतली पदा

अगोद (ध)र—किवि, विवक्षित म्रियेच्या किंवा बालापूर्वी, आधी, पहिल्यादा •चा, -रील-वि पूर्वीचा, पहिला, प्रथमचा, मागचा [अ प्रतर किंवा आदीकर-आदोगार-अगोदर, सि अगमरो]

अगोस्ती—स्त्री (विप्र) अगुस्ती पहा (अगवरील) दहारे, दादा •घेणें-घाटणें- तिच्या (घोडीच्या) अगास अगोस्ती येउन ती अग शाडते '—अधप १५७ [स अग+उत्+रा]

अगगड—अगड पहा

अगगत(द)—(गो) अगल पहा दाम, मुदाम 'हो कागद तेणि माका अगगत दिलेला'

अग्न—उ स्त्री अग्नि, आग, विस्तव 'अग्न गृहांगी लागला। आणि सावकास निजेला॥'—दा ११ १७, 'वाच्यायनादी कोषा आली। जेंदी अग्न परतली।'—पेपो १०. [स अग्नि]

अग्नि—उ १ विस्तार, आग, थनन २ पचमहाभूतातील एक देवता ३ जगामि (स) भूक ४ आग्नेयी दिशा व तिचा अधिपति ५ यज्ञीय देवता, गाहपत्य आहवनीय व दक्षिणामि अग्ने तीन ब्रह्मणि व सत्य आणि आवतम्य मिळून पचामि १ तीन सख्येचा वाचक ७ चित्रकादि जगामि प्रदीप्त करण्याच्या वस्तुपती [स] •घेणें-दारुणोक्त्याचा मार सहन करणें •हेणें-प्रेत जाळणें, उत्तरमिया करणें •चा पाऊस पडणें-अग्निपर्वाव होणें, एकदम अनेक सवटें-छलम कोसळणें, गुरगणें •आराधना-घाजूची गावयेदीं, भेटें-भातें जाळणें -ख १०९९ •कण-उ विस्तवाची ठिणगी, लुगुणि फुगुणी •कमळ-न योगसाक्षातील एक सडा भुवयाच्यामध्ये अग्निनामक कमळ आहे तें विदुद्रुणें असून त्याला दोन पाकड्या आहेत ते 'ह' 'क्ष' हीं वीचनिहें आहेत -विउ १ ५३ •कार्य-न उपनयनानंतर वदुनें ब्रह्मचारी धर्माप्रमाणें करावयाचा होम अग्नि-उपासना •काष्ठ-न चित्रार, पेटलेले लाकूड, विस्तव •काष्ठ भक्षणें-१ अग्निप्रेष करणें अग्नीत उडी टाकून मरणें 'अनुन म्हणे हेचि क्षण। जरी मोडोनि पडेल मेत। तरी मी अग्निकाष्ठें भक्षीन सत्य।'—ह ३० ११९

२ सती जाणें 'आपला पति मृत झाल्याची खबर वार्नी पडताच तिनें अग्निकाष्ठें भक्षण करण्याचा निश्चय केला' •काष्ठ ऑसिड- (पायरोलिमिअस ऑसिड) हे राकडातून कच्च्या स्वरूपात निघते -तैपू २ ४२ •कुंड-न होमाच्या वेळीं अग्नि ठेवण्या करितां केलेला खडा, पात्र, बेदी •कुमार-उ अजीर्ण, कॉलरा, वातचक्ष रोग यादीन पारा, गंधक बचनाम टागणखार वारचें केलेले औषध रसायन -योर १ ५०२ •व्रीडा-स्त्री दाहकाम, आवतपाजी, 'दारुणोक्त्याचा भडिमार, फडके दारु उचविणें •पाव-उ तप्तलोहस्तम, शिथेचा एक प्राचीन प्रकार नरक यातनांपैकीं एक, यम लोकींची एक शिस्त 'तप्तसुमीवरी चाल

विती। अग्निखायासहि कवठविनी॥' •चक्र-न १ पट्टचक्रांपैकीं एर, अग्निचक्र पहा -एगा १० ३३५ २ दगून, फळयोतिष यादील एक मंडा, प्रातिस्मर्मासाठीं अग्नि फोटे आहे हें पहावयाचें चक्र शुद्ध प्रतिपक्षपासून चालू तिथीपर्यंत मोजून त्या सख्येत एक मिळवावा व रविवारापासून चालू वारापर्यंतची राख्या मिळवावी व त्या सख्येस ४ नी भागाचें वारी शुन्य किंवा तीन उरल्याम अग्नि पृथ्वीवर आसून पुन होय, २ उरल्यास अग्नि पाताळी व १ उरल्यास अग्नि स्वर्गलोकीं होय, हे दोन्ही अग्नि प्रातिस्मर्मास अशुभ होत -धर्म २८४ [स] •अ खडक-पृथ्वीच्या मोटा तील नागिनें जातील पदार्थांचा रस होऊन त्यापासून वनगारा खडक, लाव्हा -मू ४० •ज्याला-स्त्री अग्निशिखा, ज्योत, जाळ •तीर्थ-न तीर्थ पहा •दिव्य-न दिव्य पहा •नाश-उ धीत स्मार्तें अग्नि विष्णुन जाणें, अग्निहोत्रातील अग्नि नष्ट होणें, (याबद्दल प्रायश्चित्त घ्यावें लागते) •नौका-स्त्री आग थोट, वाफर, स्टीमर •पंचक्र-न फळयोतिषातील एक योग, हा पातळ असून सात अग्नीपासून भय असणें यासारखेंच चौरप०, मृत्युप०, राजप० वंगरे योग आहेत शुद्ध प्रतिपक्षपासून चालू तिथीपर्यंत मोजून सामध्ये चादू एम मिळवून त्या सख्येत नवानीं भागून वारी दोन राहिल्यास तें अग्निपचक होय हें सर्व गृहस्मार्तस वचन्य मानितात -मुसा [स] •परीक्षा-स्त्री अग्नि दिव्य पहा •पात्र-न (तिरी) रक्षी यज्ञ, कपडा वडकडीत करण्याचें यज्ञ, इस्ती पहा •पुट-न रसायन, औषधें, माया वंगर करण्यास लावता अग्नीची भाच देऊन जो सत्कार कर्तात तें. •प्रद-वि पाचक, अग्निवर्क, अग्निरीपक •प्रवेश-उ १ स्वतः स जाऊन घेणें २ सती जाणें, अग्निकाष्ठ भक्षणें पहा •पुनवत्या त्रिया विशेष। तिदि न करावा अग्निप्रेष॥' •वाण-उ दारुन वर उडवावयाचा वाण, दाहका वाण, अन्यत्र •मणी-उ एक कात्पनिक रत्न, सुर्यमणि, रविकांत सुर्यकांत मणी पहा •मांघ-न जपपचनाचा रोग, जगामि प्रदीप्त नसणें, भूक न लागणें •मापाक-उ न अत्युष्णामान मोजण्याचें यज्ञ, पायरीमीटर •मुख-न १ हिंव एक भाग, वेखड ३ भाग, पिंपळी ३ भाग, लुड ४ भाग, ओवा ५ भाग हिरदेखड ६ भाग, चित्रकमूळ ७ भाग व कोठ ८ भाग यांचें चूर्ण हें अग्निमायावर दतात -योर १ ४९३ २ देव ३ ब्राह्मण •यंत्र-न १ वक्रक, तोफ 'यांच्या अभिनयनसौत्वाचीं दारीक व्हायला वेळेनुसार बुकायची नाही' -नि ८०८ २ दाहकाम आतपवाजी 'अग्नी रपतमाचें शौषध। हरुनी अग्निचय सखड। हृष्ट्यापुटें अतिविनोद। एक प्रबुद्ध दाविती॥'—एहलव १५ ११७ •रथ-उ आगगादी •रोहिणी-स्त्री वाळपुत्री पहा •धर्षण-वि अग्नीसारखा तावडा लाव (रग), रककाति •धर्षक-वि पाचक •वर्धन-न पचन, जगामिचें

उदीपन •चिच्छेद-उ अग्निनाश, पत्नी मृत शाही असता अथवा इतर कारणांनी अग्निहोत्र बंद पडणे (याबद्दल प्रायश्चित्त सांगितले आहे) •वृद्धि-स्त्री अग्निवर्धन, पंचनरात्रीची राठ, जठराग्नि प्रदीप्त होणे, आहाराचे प्रमाण वाढविणे •शस्त्र-न बंदूक, तोफ बगैरे दाखले उडणारे हत्यार •शाला-स्त्री अन्यागार, अग्निष्ट, अग्नि टेंबण्याची जागा, यज्ञशाला, होमशाला •शिला-स्त्री अग्नीची ज्वाळा, अग्निज्वाळा •शुद्ध-उ (नि) 'एवर देन' या इंग्रजी शब्दाचा पर्याय, राखचे दिवस, ज्याची बोधा होणार जाह त्याच्यासाठी प्रार्थना करण्याचे दिवस 'उपोषणमव्यवस्थितं वा चर्चया प्रार्थनासमहात अग्निशुद्ध, अनुनयव क्तियेक विशिष्ट दिव साच्या पूर्वी करावयाची प्रदोषोपोषणे सांगितली आहेत' -जा वा टिळक ड म ३ [स अग्नि+स्तु] •ष्टोम-उ सप्तमोमत्वा (यज्ञा) पैकी एक, सामयाग, यज्ञ •ध्यात्त-उ अव पितृदेवता, ज्यास मन्त्राग्नि मिळालेला आहे असे, ज्यांनी जिवत्तर्मां अग्निहोत्र पाळले नाहीत असे, मरीचीपुत्रांपैकी पितर, जिवत्तर्मां श्रोताग्नि ज्यांनी देवता नाही (अग्निहोत्रादि याग केले नाहीत) असे पितर (सायण) •सैत्रा-स्त्री अग्नीची उपासना, पूजा •स्थान-न अग्निक्कळ चक्र पहा 'आग्नेलेनी योगी । मध्यमा मध्यमार्गे । अग्निस्थानौमि निगे । ब्रह्मध्या ॥' -शा १४ •होत्र-न १ श्रौता श्नीची उपासना, सकाळसायंकाळ अग्नीला होम देऊन अग्नि सतत राखण्याचे मत २ (पट्टे) धूपान, विडी जोडणे •होत्री-उ अग्निहोत्र पाळणारा, (पट्टा) सक्क ओढण्याचे व्यसन असणारा •स्नान-न (ब) एक तांब्याभर पाण्यात स्नान करणे

अन्यायतन-न अग्निवृद्ध [स अग्नि+आयतन]

अन्युत्पात-उ १ वगवा, आपवाड, अग्नीचा होव २ उल्ला [स अग्नि+उत्पात]

अग्या-वि श्मोरक्षा, पुगारी (मुलाच्या खेळात) -उ पुगारीपण, पुगार •घेणे-घरणे-पत्करणे. [स अग्र प्रा अग, गु अगुवो, हि-अगवा-ना, आगे, प अगे, जि अगोर] अग्या-उ १ कागडा 'अग्या मिन्तेनसता । अग्नितेन प्राश्रु जाता । तोड जेजे चवी कासिता ।' -एमा ४ ८६ २ एक खानगी अमाची आग करणारी वस्तूपति (घाजकुवरी) [स अग्नि]

अग्या(ने)री-स्त्री अग्निपूजकाचा किंवा पारश्वाना पवित्र अग्नि ज्या ठिकाणी असतो ही जागा पारश्वाने दळळ [म अग्नि+अगार, प्रा अग्निभार-अग्यारी]

अंगू-उ हिवतापाचा एक प्रकार [इ] •अग्निश्र-न या तापावरील ओपध [इ]

अग्र-न १ टोंक, सेट, कळस, चिरू, डोंडा २ पुढचा भाग, अग्यारी ३ दिग्घा ४ (समासात भेदाची), पहिला, पुढचा, मुख्य,

प्राधान [स] •का-ज्या-स्त्री दिग्घा, सूर्य, तार किंवा इतर ग्रह हे क्षितिगाच्या ज्या विंदूत व्यनतात किंवा मायळतात तो विंदू आणि क्षितिगावरील पूर किंवा पश्चिम विंदू ह्यांच्यामध्ये जो वग हातो तो •अण-वि श्रेष्ठ, प्रीण, तरबज 'हमिगणी अग्र गणी समधिका ।' -एमा ६ ७०, 'चषकविदाई अग्रया ।' -दा १ २ २० [म अग्रगण्य] •अग्य-वि श्रेष्ठ, प्रमुख, पुढे नेणारा अग्रगण्य, अग्र्य अशीं हि रूपे आढळतात •अग्यारी-वि पुढे जाणारा, नेता, पुतारी अग्रगामिनी-स्त्री •अ-वि प्रथम वनमलेटा-बडील भाळ •अणी-वि मुख्य, नायक, श्मोरक्षा, मुखिया, मार्गदर्शक •अ-वि पुढे, अग्रमार्गी •अग्रान्य-न जोषण, अगडी, भात, वातरी दोंगर खरीपाचे पीव खरीप पहा •अतलसंचेर (पाद)-वि (कृत्य) नाकण्यात उभे असता पायाची टाळ बर डच दन आगळी जमीनीला टेंकून बाकीच्या बोटाचीं अंगे वाकडीं करणे •अव्या-स्त्री सभेत पिशा, तप, बगैरेमुळे जो श्रेष्ठ असतो त्याची प्रथम कण्यात येणारी पूजा-मुख्य मानपान -मान-बरील पुजेचा मान, 'ज्याची अग्रपूजची मान्यता । त्या ब्रह्म्यासिमाची काळ-सात । प्राप्ती सर्वथा ॥' -एमा १० ६१३ [स अग्र+पूजा] •अफल-न वेणीच्या अप्राप्त गुंतविलेले सोन्याचे जोड पूल वेणी सोबली असता तिच्या मध्यभागी हे दोन बाजूनी दिसते [अग्र+पुण] •अग्र-उ अग्र पहा १ पुढला माग २ टोंक, सेट, कळस, माया, शिर, डोंडा •अग्रज-न पहिल्याप्रथम जेवणे, आधी जेवणे, प्रथम जेवण्याचा मान, सर्वांच्या आधी जेवणास बसण्याचा मान [स अग्र+पुण] •अग्रजी-वि अग्रभोजनाचा मान असणारा आधी जेवणारा •अलेख-उ वतमानपत्रावरील मुख्य लेख (रीश), संपादकीय लेख [स अग्र+लेख] •अन-न १ झाडाच्या फारील पुटणारी छिरी 'अंशु कामु पत्तरे । अयवने घेती थारे ।' -शा १५ १५८ २ अग्रयाची सरहू [स अग्र+वन] •अचर्ण-उ श्रेष्ठ जात, (ल) ब्राह्मण 'त्याही माजी उत्तमता कैशी । अग्रवर्णासी प जन्म ॥' -एमा ७ ६३५ [स अग्र+चर्ण] •अर्त-वि अग्यारी, पुढे असणारा-जाणारा (स्त्रुल व काळ यांना अनुमेलून जावितात) [स अग्र+अर्त] •अवादी-उ १ वादी पिर्यादी, वादाचा प्रथम उपक्रम करणारा, प्रतिवादीच्या उलट २ आपल्या मठाचा किंवा पक्षाचा जोराने पुर स्कार करणारा [स अग्रवादिश्र] •असर-वि १ असेसर, अग्रगण्य, पुतारी व्यवस्था पहाणारा, नेता २ प्रमाणात अगलेल्या दोन स्वरूपापैकी पहिली ३६ ८८ यातील ३६ -अअ १०४ •अस्कीय-उ खाबापेपुढच्या भागाचे माप (शिवणकाम) 'अग्रस्कीय प पाठ लोख ही दोन्ही योग्य असला बोंडीकोट पाठीत फार' रद अगतो याचे कारण काय ।' -काम २० •हार-उ ब्राह्मणाना किंवा दक्षत्यानाला निवांछादी दिलेले गव, जमीन बगैरे इतान, (अप)

अग्रहार 'वापी रूप आराम । अग्रहारें हत महाप्रसम ।'—हा १८ १९ २ एत दुमाला एसा कुड्याहून चारत कुड्यास निवांहाये जो माव अगर जमीन देतात त्यास अग्रहार दुमाला म्हणतात—द्वाम १८ [स अग्र+ह]

अग्र—ही अग्रहा पहा समाशाचा कोटिकोन पूर्व किंवा पश्चिम समविंदूपासून दृग्मंथलाचे पातापावेतो मोजला जातो त्यास अग्र म्हणतात—सूर्य १७ [स]

अग्रार—ही अग्रहार पहा 'तीथी अपी जो अग्रारें ।'—दा २ ७ १९ [म अग्रहार]

अग्रानु—उ प्रकाशविरणाचा शेवट, वेदविदु [म अग्र+अनु=विरण]

अग्रस्तन—न, मनेतील प्रसुत स्थान, मुक्यास्तन, अभ्यक्षपद [स अग्र+भासन]

अग्रहा, अग्रहणीय—वि चेप्यास अयोग्य, वाईट, वेडा यद्दीर, अमाव्य, अधर्मेय, नालायक 'मोंटिगु सुपारणा अग्रहा आहे'—मि ३ ४९५ [स अग्र+ह]

अग्रिम—वि १ पुढचा, आधीचा २ पुढारी, मुख्य, प्रमुख वडील ३ अग्रच, वडील भाऊ •आन्य—न अग्रप्राप्त्य पहा

अग्रघन—अग्रघन पहा
अग्रसर—अग्रसर पहा

अग्रो(घो)—उ आग्रह पहा [स आग्रह]
अग्रोदक—न १ कोणाचाहि स्वर्ण होण्यापूर्वी घेतलेले पाणी २ ताणें पाणी, स्वयंपाकासाठी सोंवळ्याने आणलेले पाणी 'अग्रोदकाचा भरून कराय पुढावया परमपुरुष ।'—द १४ १८२ [म अग्र+उदक]

अग्रय—वि प्रमुद्य, श्रेष्ठ, नेता, पुढारी [न]

अग्र—न १ पाप 'म्हणोनि सावित्रे तो अर्धी।'—हा ३ १२३ २ दोष, खुन्हा, अपराध [स] •गोवा—पातकाचा घट, गड, खुता 'नद्रूपने तोषि निस्तरला अग्रगोवा २ ॥'—दिक १९ [गोवणे]

अग्रघट्टी—वि अक्षय माघ घडवून आणणारी 'अघट पटी हरीची माया ।'—एसा ७ ७४ [स अग्र+घट्ट+घट्ट]

अग्रघट्टमान—वि न घडणारे अर्धमाव्य अक्षय 'हे चर्वा अघटमान ये ।' [म]

अग्रघटित—वि १ अग्रामान्य, विलक्षण, चमत्कारिक, रोको चर 'अघटित वाता । बोलेले गेल तीर्था ॥', 'हरिच्या दाता फिता । अघटित ह वार्ता ॥'—मुग २३ ११ २ अगोर, अति वाईट, अथवा राक्षसी, आगरी —न अतर्क्य, अज्ञापूर्व गोष्ट—अग्रम 'अघटित पडे कापसा ॥ कापसाने कपला फुटे ॥', 'हमी त्याचे अघटित ।'—देविरा १४० [म] •अघटना—ही विलक्षण माष्ट, आद्यधेराक वनाय, प्रथम, नवन [ग] •अघटी—वि न घडणारे ते घडवून आण

णारी 'ईशरात्री माया पूर्ण । अघटितघटी तिचे लक्षण ॥'—एसा २३ ४२१ [स] •विंदाण—न—न विलक्षण किंवा आश्चर्य वारक गोष्ट, नवल, चमत्कार, वरणी (वल, देव, ईश्वर यार्नी) 'बोरोडे कापद उदकीं राखणे । हें अघटित विंदाण दाविणे ॥'

अघट्टी—ट्टे—आगदी पहा
अघट्ट—वि न घडविलेले, पडविनसलेले, ओबडधोबड (दाढ, वस्तु इ०) [स अ+घट्ट] •ता—वि न घडणारा, अक्षय 'तेष परिवार बहुये । अघटता वीं ॥'—अनु ९ ३८, 'हे असो मात अघटती ।'—ज्ञा १ २३०, 'म्हणार हे उपदेसिली नीती । आम्हास तव अघटती ।'—रास १ ६४०

अघननघन—अघननाघान—अघानीनाघानी—अघननघन पहा

अग्रमर्षण—वि १ पापनाशक —न स्नानविधि व सत्त्वा या वर्गात प्राणस्थित पापपुराणे उच्चाटण करण्यास हातात उदक घेऊन त्यावर माकावील वायु सोडून त्या पाण्याने जमीनीवर आघात करणे (म्हणजे पापपुराणाचा नाश झाला ही मानवा) •'येथीच्या अर्धी सुडी दज्ज । जे सदां वसितो अग्रमर्षण ।' [स अग्र+मर्ष]

अग्ररडा—उ १ जीभ, नाक, बोट, लेखणी इ० चे टोंक, झाडाचा शेडा, (सामान्यतः) शेवट, टोंक [स अग्र] २ अघाडा पहा

अघव—चा, अघा—वि १ अवघा—वे, पूर्ण, सर्व, एवढा 'दवरी उदरीचा आठ्या । निजच्यास घेतला वसभावा । जनीवनीं अघवा । आठ्या आठ्या आठवत ॥'—ह ३ ६०, 'देवेनी आपव न्होहीकडे । घेसिते जाले ।'—दाव २०३ 'होति अघवियाची निदिणी ।'—शिगु ७७४ [स अग्रवत्, प्रा अग्रव—अघव]

अग्र(घा)ळणे—उकि पाण्यात खळवळणे, घुणे (वळ इ०) (का अगळ, अगुळ=पाण्यात घुडविणे, स आ+गुळ ?)

अगळपघळ—वि १ गेसपेस, मोकळे, सैल, लावलचक २ (छ) सतत, अनिर्वच, निजघट, मोकळ्या मनाचा —किवि मोकळेपणाने, गेसपेस रीतीने, (बोलणे, बसणे) [स प्रगळ—पयळ द्वि किंवा का अगळ=विस्तृत द्वि]

अगळ्याअगळ—म्ही (पाण्यात) पुन्हा पुन्हा खळवळणे [अगळेये]

अघा—उ १ घनी, यत्नमान २ सुसमान वादराहाचा खास खोजा ३ सुखी राज्यातील सेनापति, मुख्यविधारी इ० ची पदवी [स अघ, तु आघा=अघ]

अघाऊ—अघाऊ पहा

अघाड—वि (वद) वेच, माटे [ग अ+घट, किंवा तु अघा]

अघाडा—उ १ आपाडांत उत्पन्न होणारे एक औषधि झाड, वांझ, रक्त व पाण असे तीन प्रकार, दवावन, आम, मण दांबर

उपयोगी उंची ४ ते सहा फूट दाढ्यावर देवा व खूब पानांची वरची वाजू नसत व खालची खडबडीत राख खताच्या उपयोगी क्षाराचा उपयोग पोवी लोक वपडे धुण्याकडे करतात २ वायू वाच्या केसाची अंभे. (किं वाघणें-विचरणें) [स अग्रजत प्रा अग्रपाद, शु अपेडो]

अघाडी—जी १ पुढला भाग पिछाडीच्या उलट २ सैन्याचा पुढला भाग, विनी 'रोखिले अघाडी जेताला।' -पेपो ११८ ३ पोढ्याच्या गळ्याला बांधावाची पुढील दोरी, द्वास्तन -किंवि पूर्वी, पुढें, अगोदर [स अग्र] •चेणें-पुढें होणें, पुढाकार घेणें •मारणें—१ पुढे जाणें. 'तोप' तच काय जी अघाडी असेल ती मारली पाहिजे -चंद्रगुप्त १२१ २ सैन्याची विनी कापणें •साघणें-उसल्याच्या आर्षी जाऊन काम पुढें करणें

अघाडीपिछाडी—जी १ घर, सैन्य इ० चा पुढला व माथला भाग २ पोढ्याच्या दोऱ्याकडील व मागच्या पायाकडील बांधा वयाचे दोर, द्वास्तन आणि माथवद -किंवि पुढे मागे, पूर्वी नंतर [स अग्र+विचड हि]

अघात—उ आघात (अप), सकट 'हरिनामें मरदाद तरला । नाना अघातापासून मुक्ता ॥' -दा ४ १ १७. [स आघात]

अघेडा—अघाडा पदा

अघोड—अगोड पदा

अघोर—वि १ अघाट, फार भयकर, भीतिप्रद, अमंगळ, (वस्तु क्रिया, स्थान) २ अक्राळविनाळ, अकरोविचड ३ निष्ठा छत्री, विनयोर, निमैय, स्वस्थ, वपिकोर ४ सौम्य, पोर नाही असा 'अघोरचपु अपतिज्येधि।' -भरू १० ८५ ४४ -अतरपाड काढल्यानवर 'हो वपु सौम्य दृष्टीची असावी' असे म्हणतात -उ १ सकट, पोर 'माझी दृष्टी त्या वरा। आणि दृष्टीच्या अघोर दृष्टिलें ॥' -कथा २ ५ १७७ २ शकर याचलून अघोररूप निघाला 'या ते वर शिवा तनुरघोरा पापकाशिनी।' -दैव० इद ३ एक नरक 'जो द्विजदत्ताची उति हरी ते तिघे अघोरी पविजेति।' -एमा २७ १९१ •अरण्य—न भयंर अरण्य •कर्म—न मय कर, धाडसी किंवा अमंगळ काम •अप-उ विखाच मनाचा अप •दंड—उ जवरदस्त दंड •निद्रा—की गाड सोप •पंथ—उ गोस्ताऱ्यांचा एक पंथ, हे लोक हातात नरकपाल घेणार व नरमास भयन, मलयगन व इतर अघोर (अमंगळ) कृत्ये करणार असतात •पंथी—वि वरील पंथाचे अनुयायी [स अघोर+पंथि] •मत-मार्ग-अघोररूप पदा -मार्गी-अघोररूपी पदा •योग-गी—उ अघोररूप व त्याच्या अनुयायांचा समाव शाच आगम भाषायोगी । कैने ते देवाचे ॥ -दा ४ १ १३ [स]

अघोरी—वि १ अघोररूपी साध्यादि कर्म करणारा, स्नान सध्यादि भाषार न पाळता अष्टवस्वितपणें वागणारा 'राखेचा घावो १. ३

बोकाणा सोंडात गमन मेल्यासारखा पडतो, तिळ्याची पेंड कुजविली म्हणजे तिची विछेमारपी घाण येते, ही नकली विद्या खाण्याची मीति घालून अघोरी पेंते उजळतो' -गाव १३३ २ तिरस्करणीय, निंय, त्याज्य भयकर, दुष्ट, साहसी, अमंगळ [स अघोर]

अचकट, अचकटविचकट—वि अशील, वाईट, पाणे रटें, वाढात, बीभत्स, शिन्धळ, चावट(भाषण, भाषण करणारा) •उच्चारणें—अपशब्द, अशील वाक्यें उच्चारणें, जननेंद्रियावरून शिळ्या देणें [स विच्=निराळें करणें, म विचकट द्वि]

अचक्रवोचक—स्त्री गैरपद्धतीने, अस्ताव्यस्तपणें, कसेतरी, अधूनमधून घेणें-उपगणें (शतातील गवत वगैरे) [वोचक द्वि]

अचक्रवोचक, अचक्रवचक—किंवि अग्न्यवस्थितपणें, कसेतरी, अस्ताव्यस्त (गवत काढणें घात देणें) शिवाय अचट वाच्य पदा [वोच्य वचक द्वि]

अचक्रय—किंवि (गो) अजगय हळच, नरकत [स अ+चाय म अग्राग]

अचक्रलद्वचकल—न (व) कोणतेहि, वाईट, जाडेभरदें अष्ट, काहीतरी अयोग्य घाव 'अचक्रलद्वचकल तुला पचणार नाही' [अचक्रल विचा अचक्रल द्वि १]

अचक्रलेंविचकलें—अचलेंविचलें पदा

अचक्रळ—वि पाणपत्र पाचकळ [स अर्थ+कला १]

अचक्राधिक्रा—उ शाधळ, गुतागुत, विवहाविचड, अभ्य वस्वितपणा (ल) गाथा, विवाद, दुर्दैवा विचका पदा [विचका द्वि]

अचक्रागचक्रा—उ १ अपस्मार, वेंकरे वगैरेत दारीला वागणारा दिसका २ एकाएकी चत्राखीने ओढणें, ढकलणें, टोसा देणें, घका मारणें (किं दणें) ३ धतका, दहानत (किं वरणें) •ख्राण-वोरल्यात अडकलणें [अचक्रा+गचक्रा स आ+कृष्ट, प्रा अच, को अचक्रा=चावरे हाणें द्वि]

अचक्री—स्त्री उचकी हिचा उचकी पदा (किं दणें-रणें).

अचक्री—वि सर मपूण असगी ठेवलीत (अवनी) अचक्री रत्नामी । -गगवि ४६ [स आसाप म असगा-नी]

अचक्रुल—वि (वि) १ नाजूक, हलवार २ असाक, पुसका, रागप हलकट निक्षपयोगी पुचरामी (इशिय, अग्र, रत्न वगैरे) ३ मोडलेला, दुखावलेला वग पणु [म अर्थकण १]

अचंराळ—वि कृपय प्रट वाईट चांग्या नव्हें ता [अ+क्रा वायु=अं १]

अचंचल—वि १ न चळणारा न दळणारा दड स्थिर २ न बदलणारा, ठाम निव्याचा निवळ [म]

अचटयोचट—वि वि शमीजास्त, विषम, अर्धमुर्ध, एक-
सारस नखे उचसलल रीतीने (कापणे, झाडणे, सारवणे, लावणे)
अचट्याचक पदा [ध्व]

अचड्यचड्ये अचड्यचड्ये, अचड्यचड्ये—न १ लाहके
मूल २ त्याचे सपोधन, छेला ' छेला ' ' अचड्यचड्ये नांवे आळ
विण । '—अचट ५१, ' मास अचड ग बचड ' छड्ड । ग । । '
[म वत्स, प्रा वत्स वत्स वत्स+ड द्वि बडड वचड द्वि]

अचटुर—वि अडाल वावळ, अडाणी, निवृद्ध, नड [स]
अचपळ—वि १ दोडकर, उत्पाती चचळ ' अचपळ मन
मासे नावर आवरीत । '—रा २ चपळ, ततरीत उत्साही,
दुपार ' अचपळ सुग पूर्वी बैसली प्रीति दृष्टी । '—रावि १५४
[स अ+चप] ० पण—न खाड्याळपणा चपळपणा ' भरती
तो बारा अचपळपणे देदा विक्री । '—रावि २०१

अचव—उ चोडपाचा एक रंग—अक्षप २८.
अचवडा—उ १ आधर्ष चमत्कार कौतुक, नवल २ माध
र्षाची गोष्ट नवलपरी [स अचवस्तुत प्रा अचवगुण—अचवग—
अचवा, द्वि अचवा गु अचवो]

अचनीत—वि माधर्ष्यकृत विस्मित, चक—कवि अचा
नक, एकापरी [अचवा]

अचर—वि स्थिर स्तब्ध, गतिरहित, अटळ, दयावर [स
अ+चर]

अचरट—वि (मूळ आचाराचे जास्त स्तोम माजविणारा
खानून) बाब्यात भल्लेभल्ले अद्रातदा अयोग्य अनन्वित (मापण,
बोलणारा) ब्राह्म अर्धनट वावळट मुर्खसारखे बर्तन करणारा
बहिरे ऐके तरे (अचवाची भाक्ती) आणि अचर मांसाभारे '
[म अचारवट किंवा अचनी+चडाट+दोने ?]

अचरटपचरट—वि १ कोरडे अड दस वचव (अन)
२ असवड पाह्याळिक श्रमिष्ट (मापण बोलणारा) अचरनवट
पदा [अचर द्वि]

अचरप (य) चर—अचरटपचरट पदा [ध्व]
अचरचे—वि १ चर्या—वादाचा विषय होऊ शकत नाही असा
देवी देवो इद्रगती अचवा ते । '—प्रा ४ ६९—उ (ल) नवरा
(बायकोने त्याचे नाव घेता किंवा चर्चा करिता कामा नये म्हणून)
—मनको [स अ+चर्ये]

अचल—वि १ स्थिर गतिरहित अचल हा शब्द । '—शा
१ १४० २ अमय असड ' बहु अचलिये राज्य करिती । '
—पगा ६६ ३ शात यड, अचचल दमदार निश्चिंत हेतु अल
रला—उ 'पकेट टेकडी ते पापाचा अचल पिटे । '—हा ४ ५६
[स अ+चल] ० तारा—उ स्थिर तारका ० स्वर—उ (संक्षिप्त)
आप या जावळून न हाण्यारा (चालीवर न होणारा) स्वर हे
दोन आहेत पड्ड व पंचम

अचला—उ हातदमाल अचळ पदा [म अचल]

अचला—स्त्री पृथ्वी ' वपात भोव्मातुन दती अचळेसि
छत्रगपाते । '—मोमीम ३ ३० [स] ० गौर—स्त्री मद्रसकातीच्या
दिवशी बायला एका चार्ड आमनावर वसवून तिला खाऊ पिऊ
पालवात, मुर्ख व हावू देत नाहीत ती चार्ड

अचलित—वि स्थिर, स्थावर, ठाम, निश्चय, न हल्लेले [स]

अचळ—वि १ अचल पदा २ न चिल्लेला, न हाललेला
किंवा हालविलेला, उपयोग न कलेग, अस्पृश्य (साध्याचा पदार्थ) ३
(ल) अन्न घात्री, शिक्षक—कवि अलगत, अडार, दमाने,
हड्ड हड्ड ' हे तोंगतांड मां भाले आते अचळ उचलून ठेव ' [स
अचल]

अचळ, अचळ—उ १ पदर, ओंवा ' नाही अचळ सावदावा
ठाव । '—गुगा १११ ' लपविला छत्र, अचळ पच मुलावरी घाली । '
—अन ३० २ अचळ भाळ, स्तन, धान (गुराचे) ३ चारीक
वण, हातदमाल ' खेचि निमंदा आचळे दादिल । सेवक जनी ॥ '
—क ८४ [म अचळ]

अचळपद—न, अटळपद, माक्ष [स]

अचळय—द्वि (गे) १ अलगत, घडान लावता २ (ल)
सहज, वण न पडता, अनायासाने ' ताका गिरेस्तकाय अचळय
मेळवी ' [स अचळ]

अचळवी—वि १ अचल, अचळ पदा ० घाण—मकर सर्ग
तीला चिची सर्व मुले चिपत गाहेत अशा छुवासिनीस आचळया
दिवशी चिजून देवलेले व हात न लावलेले असे दर्दा पानाछदा,
स्वतःच्या मुलाच्या दोषांमुळापाताडी वाण म्हणून देतात ते [स
अचल+वाचन]

अचळ्यागौर—स्त्री अचळवी वाण तिला पावयाचे ती तिची
न्याऊलाक पाहून ओटी भरून पूजा करतात

अचळानी, अचळोचा—उ आळवी गद मड, छड पेदी
लड्ड गुमचा गणपति [स अचळ]

अचमु—वि च्याळ डाळ नाहीत असा अचळा [स] ० दर्शन—
न डोळे सोडून बाकीच्या इंद्रियांनी व मनाने हाणारे ज्ञान
० पण—न चपुद्रित स्थिति अचल आपळेपणा ' जयाचेनि
बळे । अचमुपण आपळे ॥ किंगवि वस्तु मिळे । '—अष्ट ७ १२०

अचांगणे—अकि उमेद दुपारी वाड नाहीशी होणे, बोसजणे,
वाळणे अचांगी भरणे, आजारी हाणे [अ+चांग]

अचांगळी—वि डणे, चाईट ' अचांगळी अधिक शब्द । देव
उठिल वीर गद । '—एल्ल १ ४ [अचंगळ]

अचांगी—स्त्री आजार दुबळ्या स्त्रास ० भरणे—होणे
आचारी पडणे ' अचांगी भरली पोर मेला ' ० ने दिावी देणे
बोलणे—तोंडाचे चाईट बोलणे, शिब्या देणे [अ+चांग]

अचांचल्य—न स्थिरपणा, निश्चितपणा, अचलता [स]
अचाट—नि फार, अतिशय, विरुद्ध, असाट, रोबोत्तर, वेगुमार, अपरिमित, अतन्मय, चमत्कारिक, फावील, अविबद्ध 'ते दोन्ही शब्द अचाट १'—आ १ १४७, 'लाटवरी अचाट लाटा १'—एमा २ १४, 'रत्नमुक्तमणीक राशी । शुभारादि अचाट १'—भव २१ १०३, (किं० बोलणें, लिहिलें, बरणें) रहू ० १ अचाट खाणें मग पात जाणें, २ अचाट मुद्दि खेळवानी बळेंच लक्ष्मी मेळवानी [स अत्यर्थ, प्रा अचल्य अचट्ट-अचाट]

अचाट—वि आवट, फावील, लुच्चा 'केलीं मुलें हीं अवधी अचाट १'—साद १ ६७ [स अ+चाट=लवाट]

अचानक—क्रिपि १ एकदम अकस्मितपणें 'अचानक गनीम येऊन पडला १' २ तडक, सरळ, विनयकृत 'त्या मार्गानें अचानक पुण्यास आशील १' ३ हृद्यक शब्दाद 'ही कावेची हडदी अचानक वचलून देव १' ४ सहज, अनायासानें 'हाय मला अचानक मिळाला १' ५ थोडक, शुभचिप 'हा माहीं काहीं अचानक खातोंरे दिवतें १' ६ अस्पृष्ट, अचट, जणेंच्या तय, कमजास्त न होता याशिवाय या शब्दाचे आगली बरच थिथिल्यां गजालें अर्थभेद आहेत [स अज्ञान १' हि अचानक, अचानक]

अचापल्य—न स्थिरता, हदता, अचचलता, सततपणा [स]
अचार—उ आचार, ओणवें [हि सु आचार]

अचार—अ लोरी, बोळवा, अटवण 'तुशी अचार असल्यास दोन दिवस माही कोयती येऊन जा १' [अ+चार=प्रवर्तित]

अचाय(वा)चा, अव्याचन्या—क्रिपि १ कोट्यपार अयोग्य, निरर्थक, असंगत, अज्ञातज्ञा, अचट्टविचकट (भाषण) २ गैरदिश्ट, एदीपणानें (नाम करणें) ३ अकथनस्थित कमेंतरी 'तो अचायचा घातो' [ध्व स अवाच्य+अचाय]

अचिवित्तनीय—वि अमाप्य, उपायावाहेर गेल्या (रोग १०) [स]

अचित—वि चितारहित, बाळगी नसलेला 'तें अचित अनाथाचें मायपोट १'—आ ८ १९७ [स अ+चित=विचार करणें]

अचितित—वि अरस्तिप, ज्याचा विचार मनानहि आला माहीं असें, अनर्पित, अपावित [स]

अचिन्य—वि विचारान्या कल्पनेच्या प'विडील अनर्थ 'हेतु जमा विद् १' अचिन्य वै १'—आ ८ ८८ [स]

अचिट्ट—न वेगना नसलेलें, जड (बन्धु, लग्न ६०) अज्ञान 'अचिरातेनि नासो । आरें तें किमात्रासो १'—अट्ट ० २१ [स]

अचिह्म—न (गो) दुष्किह, अज्ञान गोष्ट [म]
अचिर-अचिरात्—क्रिपि अचिरकाल लघुवच, थोड्या वेळान शिगांत, चिरपा अर्थानें 'सुगन्दाय काही न पडे अचिर १'

—आहु ७ १ [स] •काळ-उ थोडा अवधि वेळ •स्थायी-वि लवकर मास पावणारें, अल्पकालीन, क्षणभंगुर, पळवुदें, न टिकणारें **अचिरकरून**—क्रिपि लवकरच

अचिरकाय—की (गो) १ अवधान 'म्हाका तितलीची अ० ठरी ना १' २ आटवण 'हाचें तितली अ० धड्या मा १'

अचीपची—की (गो) सागरगोटाप्रमाणें दगड झेलून खेळावयाचा एक खेळ, हा पाचसात खड्यांनी खेळतात [स पच, पची दि]

अचुक्र—अचूक पहा

अचुगळ—वि अचगळ पहा

अचुवित—वि १ मवीन, साजूक 'विशेष भक्तिप्रेम अचुवित १'—एमा ११ ६८१, अचुवित करपना गोष्ट=अगदीं मवीन करपना गोष्ट

२ अपूर्व, अद्भुत 'पुढें अचुवित निरूपण १'—एमा २० ४१३ ३ अचुक्र 'जो परिणामीचा निर्माळ १' अचुवित्तु ये पळा १'—आ ५ ७ ४ स्पष्ट न साळेंतें, अस्पृष्ट 'असें बळकथच लेऊजे । मग शक्याचा वर्णायो साहजे । परी जेन्हीं लरिजे । अचुवित १'—आ २ २३२ ५ निर्मळ, निर्दोष 'तें ज्ञान वाचे निवित । जयासाजि अचुवित । शांति असे १'—आ ४ १८९ ६ निर्मळ 'तेजें मीठुळें स्तुतिगी मची । परम प्रीती अचुवित १'—एमा २१ ६४९ ७ सर्व, अणगित 'गुह्या विद्वती अचुवित १' इपेनें साग १'—एमा १६ २३४ ८ अनासक्त, निर्वृत्त 'परी अचुवित्त वीणें । अकथमान कर्म करणें १'—एमा ३ १९३

[स अ+चुवित=न चुविलेली, न भोगिलेली]

अचुवित—क्रिपि (कों) अपस्माद, अर्धवीट [अचया]

अचुक—वि नेमकें, विंगवूक, दोषरहित, निर्दोष 'अचुक वेला बरेवला । म्हणून केले तें सेवना १'—आ १० २६ [स अच्युत, प्रा अचुक्र]

अचुक्र—अंधधान-न १ मनुष्यपारामे, क्रिया, गोष्ट 'अचुक्र मारलीनें सधन । साविदा झाला असंख्य बाण १' २ धोबरी घडणारा घड, न चुकणारी सज, ममळ अचुकसंधानी-वि निन

वूक कायें करणारा

अचेत—वि अचेतन जड, क्षित्यरहित अचेत लोहदुबळें वटें १'—एमा २ ७०० [स अचेतन]

अचेतन—वि १ निर्जीव, प्राणरहित, मृत, जड 'खाव सुती । अचेतन पुनक्या नाचरी यशी १'—एह्य १३ ६६ २ वेगुड मुश्किल [स] •भारत-(त्या) निर्जीव वजन (हेड लोड, गुग

वरचें वरें)

अचेष्ट—न (पदा) पाठावरणातील वागुणट्कार्परीं एक मूल द्वय्य 'अर्गोन'—महाकौ अ ६१, [री]

अचेतन्य—न वेडुळि, निर्दिष्ट, मूर्च्छा, निरुत्पादपणा [सि]
अचोड—न आयर्थ, नवल 'अचोड हा थकिया माला ।

—निमा १६ [स आ+चोड, प्रा. चोडज, म चोड]

अञ्चोप्य—वि चोखण्यास अयोग्य-अप्राप्त्य, अप्राप्तनीय [स]
अञ्चलैःत्रिचलैः—किंवि १ अचकटविचकट अचकटस्थित,
बापात ' किती येव तीं अचलैःविचलैःसी । '—दावि ७८४

२ अचकल पदा [विचकणै-विचकल द्वि किंवा अचकल द्वि]
अञ्चकित—किंवि (गो) अकम्पात, अकल्पितपण ' म्हाका
सों अञ्चकित पाटेर मॅळळों ' [अचकित ?]

अञ्चावचचा—अचावचा पदा
अञ्छ—वि १ विमल, स्वच्छ ' बहुपा समर्थिल बहु जन्म थी
राम अञ्छविभवानें । '—मोभीष्म ३ ६४ [स] २ छेष्ट, उत्कृष्ट,
उत्तम—उठा टीक! बरोबर! बरे! [हि अञ्छा]

अञ्छा—किंवि (चि) अलीकडे, हद्दीं, आतां [आताशां
अप]

अञ्छा—वि १ छान, सुंदर बागळे—उठा उत्तम, बरे! टीक!
होय [स अञ्छ, हि]

अञ्छिद्र—वि १ भोंकडियाय, व्यंगरहित २ पूर्ण [स]

अञ्छिद्र—वि अजड, सचप न कापलेले-विभागलेले [स]

अञ्छेखो, अञ्छेखान—वि (वजा) तिस्मारपान टेकोजी
(प्रमाणें), बरिष्ठ, मोठा ' स नाहीं मोठा अञ्छेखा आला त (तर)
मी बरत नाही ' [हि अञ्छा]

अञ्छेर—उ अभांशेर (वजनी मापी) [स अर्थ+शेर, वा
अञ्च=अर्पा] ० पायशेर—उ अव (कु) कच्चीवर्ची

अञ्छेव—उ (गो) उच्छाद, धागडपिगा, ह्दोस, धुडगूस
' हा धुडगुये सामको अञ्छेव आयला ! ' [स उञ्छेव]

अञ्चुत—उ १ परिभर (विष्णु)—वि न पडणारा नडळ
णारा, स्थिर अवल नाधारित जसे अञ्चुतपदवी, अञ्चुताधिकार
' अच्यु भी अच्युतु । '—हा १८ ११९४ [स] ० फळ—न
अंवा (फळ) [स अचुतकल]

अञ्छंदस्क—वि कवितावळ नमलेला (गद्य) [स]

अछोडा—उ (गु) कासरा (बैलाचा) दार, काढणी, चातूक
[प्रा अछोडिअ—अछोड अ अछोड]

अज—वि अजात नित्य अन्मरहित ' मी अजुही परि
सचने । प्रकृतियोयें ।—हा ४ ४४—उ १ ब्रह्मदेव शिव मिष्णु
चंद्र, कामदेव, कामान्वय ईश्वर २ श्रीरामाचा आज्ञा ३ बोकड,
यकरा [स अ+अज=अजमणे]

अज—अज १ पातून, सुळे व्हून २ अनेक सदरें वेगळालीं
व्हावीं आणि वेरजांचा ताळा पडाना म्हणून सदरवार वेरजांच्या
एकैर वेरजांची जी पक्कि संज्ञात ही [फा अज]

अज—आज पदा

अजपदीम—किंवि पूर्वीपातून ' अजकदीम द्वायत असे '
—वाम्ना १ ६५ [फा अ+अर करीम=प्राचीन, जुना]

अजकटा—वि अभिक्रय (?)—शर [स अजय]

अजंगम—वि स्वावर, न हलगरें (पर, झाड इ०) ' अज
गमाची खाल काढविली । '—हा १३ २२७ [स]

अजगय—किंवि (गो) हृदय, नकळत [स अ+आए]

अजगर—उ एक प्रचंड साप, (कों) आर हा पकरीलाहि
गिळतो म्हणतात म्हणून अज+गर (गिळ) हें नाव हा हिंदुस्थान,

आशियेंतील दख्खीचे प्रदेश व अमेरिकेंतील उष्ण प्रदेशात आढळतो हा फार सुप्त व हालचालीत मद असतो विशेषत अमेरिकेंत

१०० फूट लांबीचाहि आढळतो [स]—वि १ (ल) सुख दुःखा
सोत (योगी) कर्मावधौ काहीं प्रयत्न न करणारा, केवळ ईश्वरावर

भरसाठ ठेवणारा २ आळशी, मद, जड इ० अजगर-सवमायें-प्रकृति
बाल-समाय, अजगरासारखा पडमें पसरणें निगणें चालणें पोसणें

० धृति—छी आपोमाप येउन पडलेली निश्ठा (छायाची) धृति,
आळशीपणाची धृति, आळशीपणा, अगातुकी करणाऱ्या स्वभाव,

एदीपणा

अजगूल—वि (कों) १ अधु नद्राचा २ अचकल पदा
[अचकल]

अजगै—किंवि (गो) बाजवीपेक्षा अधिक ' हुजेकडेन अजगै
मासल्यार दी म्हाका '

अजज—उ घोड्याच्या पायाचा (छराचा) रोग—अथप २७३

अजंढ—वि (ना) अन्न अस्सल, रुग्णा, स्वाड [हि
अजंढ=पूर्णपणे तयार]

अजंढ—वि १ चैतन्ययुक्त, जडच्या उलट ' तो जडाजडातें
विरवितु । '—हा ८ १७ २ मद, सुलें मळे तो [स]

अजंझारा—उ जडपणा नसणारा, पदार्थ, मोष्ट इ०, अमृत,
निराकार वस्तु (ब्रह्म, आत्मा इ० सवर्णी योजतात) [स]

अजतरफ-अजतरफ—अथ पातून, फडन, बाजूनें (जुन्या
पत्रक्यवद्धारत परिछाडून खालील अधिकान्यास योजितात)—पया
४०० [फा अश्-भारह]

अजन्म-मन्मा—वि १ न जन्मलेला, ज्यात जन्म गाहीं नसा
(ल०) ब्रह्म, ईश्वर ' अजन्मा होता निजला । '—व्हा २ शायत,
निरतत्वा [स]

अजप—अजव पदा

अजपव—न. अभिश्रायपत्र (?)—शर

अजपा (जप)—उ १ एका अहोरात्रात गाणसाचे २१६००
श्लोकोच्चार्य होणात त्यावर ' सोह ' हें वस्तुन जो सद्ग, आयास-

विरहित वष करणयाचा तो आसाबरोबर ' स ' व उच्छ्वासाबरोबर
' अह ' (तें ब्रह्म मी आहे) म्हणायवाचे याला हसमत्र असेदि

म्हणतात येवचीत सहस्र त्यास जपा । नेमून गेली ते अजपा ।

—हा १७५१ (सामान्यत) श्लोकोच्चार्य ' पवन विजितसे अजि

पालवें । म्हुद अत्तु गतिने अजपा लवे । -मयथा-मक १६२ [स]

०गायत्री की, ०मंत्र-उ वरील जपालव म्हुणतात

अजपूजाश्रीसरस्वती—की श्रीसरस्वतीच्या पूजामंदिरातून, (विजापूरच्या हुसरी इलाहीन आदिलशाहा हा हिंदुधर्माला मान देणारा असून त्याला दिवशी गायनाची फार आवड होती व त्यासाठी त्याने राजवाड्यात सरस्वतीची मूर्ति स्थापिली होती) त्या सरस्वतीच्या मंदिरात त्याने राज्यकारभाराची कचेरी करून तेथून तो सर्व वाद काही फर्माने काढी म्हुणून असल्या फर्मानाच्या दोक्यावर किंवा समासात 'अजपूजा श्रीसरस्वती' ही अक्षरे लिहिली जात)—भादि यर ५१, ६८

अजय—वि आश्चर्यकारक, विलक्षण, चमत्कारिक उ—अजय ख्याल, अजय तन्हा इ० 'कल्पनाशक्तीने काही तरी दरवरी अजय चिंता काढल्यादिवाय आमच्या पाखात्याना येत पडत काही'—नि ४१६ [अर अजय] ०खाना—उ परायेतप्रहालय म्युअियन, चमत्कारसप्रद

अजयाई—की मत्त, आश्चर्य चमत्कार अलौकिकपणा [अर अजय, हि अजाईय]

अजयाय, अजराय—उ की १ मालमत्ता, जमीनजुमला, सामानजुमला, बीजवस्त, बरोबरचा सरजाम—विदि २४७ 'खुन्या कनिगीकडून अजयाय सोपून घेण्याचे काम सुरू होऊन ते तव १८८६ साली पूर्ण झाले'—जनि ३ २ खुदमाहिय खुदसामुभी असवाय पहा

अजरायेस—राज कारणाने 'अजरायेस विमारी'—आजग-मुळे—यदमव ११४ [पा अज+अर याईस=कारण]

अजजुनात-द-दी—वि प्राचीन 'बाछाई तक दिदी अज जुनात जागा'—परा ९ [का अज+जुनयाद=स्थापना, प्रारंभ]

अजजम—वि १ धेठ, धोर सन्मान्य राजधी, पदवी (विश्व पत मुतल्मान गाणि त्रिजिप्त लोक यांना) 'अजजम चापलेनसाहच यांनी'—मुव ३३६ मुमय्यानी आणि पेरसाईतील पत्रव्यवहारत कनिगीकडून बरिदास हा शब्द लाविला जात असे 'अजम अजराल खान मद्रमस्ताही' परतु इमरी अमदार्नात हा कनिगीस लावतात 'अजम पागील कुळकर्णी' [अर अजम् तु०—स अजमन्=सूर्य धेठ प्रा अजजम-अजम?]—उ १ सामध्ये जोर अमिमान १ नियय, विचार 'दिता समयास नयाय मौसुळ शानी अजम के' यात पातयादी दाव व बहुत कामे पडून येतील'—दिमरा १ ४९

अजमत—की व रवी, धेठला, प्रभाव माटेपणा प्राबय कतामत 'काही एव अजमत दाव मगा'—अज्ञा १० म्हु० जेथे अजमत तेथे बरामत [अर अजमात्, ०दाग-पौर-उ जेजुरीची देवता, एफ्दा औरंगजेबने जेजुरीचा सरोवर काढण्याचा प्रयत्न केव त्याबशी असतव मुने त्याच्या पाठीस हागल तेव्हा त्याने

एक रत्नविठ भुगा करून खडोबास वाटिला तो भुगा पुढे उमाजी नाइकाने नेव्य, अशी अख्यायिका आहे

अजमाव-चा—उ १ प्रयोग, परीक्षा, कसोटी २ अजमास, अदाज हिशेब, गणती [का अजमाइश्]—गो सकि १ प्रयत्न करणे, परीक्षा करणे 'शमनापीरें समर्थ अजमाविला'—सप्र ८ ३ ७३ २ अजमास पाहणे, हिशेब करणे, अदाज करणे

अजमास, अज्मास—उ (गो) १ अजमाव पहा 'अजमास पे आणि मागेपुढें सर' २ सालाची जमावदीची दराविक रकम, बजेट, जमापत्र अदाजपत्रकाचा तक्ता मामलेदारांने आपल्या ताब्यात जो घात आहे त्याचा बसुल कोणत्या रीतीने करावा व दर एक गावची क्माल वेरीज किती व घातापेरीं हुमाले गाव किती व तफ खर्च किती याविशीं बघाण करून जो कागद दरसाल हुसूर तयार होऊन मामलेदाराकडे पाठवीत त्यास अजमान म्हणतात—इनाम ५०—चित्रमुठ ८८,—खरे ०८१९—पया ९१ [का अज्माइश्, गु आजमायप] ०णै—उकि अदाज बरणे, बत्तणा दाखणे **अजमासानें रोगीर खाणें**—(क) अनुमानाने विधान बरणे, अजमास पंचे दाहोदरे =अदाजी विधान

अजमासी—वि १ अदाजी, हिशेब करून काढलेला, गणती केलेला २ (गो) अदाज करणारा हुसूर, पदाईत 'अजमासी खरो केनाच चुकचोना'—चरोबर सांगेल कधीं चुकणार नाहीं अजमासी—किवि सतसरी [पा अज्माइश्]

अजमेरीजोडा—उ विविध मारवाडी जोडा, साधी बघण—पाट अस्लेल जोडा [अजमेरी]

अजमोदल—न ओल्याचे तेल, वायमॉल हे गजकण, इसव बोरवर लावतात [अजमोदा]

अजमोदा—उ १ (या नावाच्या तीन बगळ्या बनस्पती आहेत सामान्यतः) शेता, ओल्याचे झाड अगर त्याचा एक प्रकार, यास पांडन्या रणाचीं फुले सतात पांजुरी, गजकणे, अतिथार, अनीके बगरवर ओपव म्हुव्च उपयोग—वरु १ ८ [स अज नावा हि शु अजमाद ऊ अजमूद-अज्मोदा का अजमोदा, ते आजगीरा]

अजय्य—वि अविश्व [स]

अजर—वि शायत दृढपणा येत नाही असा, अविनाशी, खय न पावणारा ज्यास जरा प्राप्त होत नाही असा—देव [स]

अजररत्तखाने—वि. वि. म्याच्याकडून, याच्या कचेरीतून [का अज्=पातुव+रत्तखाना=रचेरी+ई]

अजरामरा—वि. अविनाशी, जरा व मृत्यू यांपासून अविष्ट, अमय [स अज्+अमर]

अजयमरा (म्हा) मत्—अजामन्मामत पहा

अजदये—अज्ञय पदा

अजदयला—५. काळी तुळस, बैनयती

अजदयल—(बायवी) अजय पदा

अजदयान—अमोदा पदा [हि. अजवाहन]

अजदयारी—छी. मंडविगी, मेपयुगी, कावडविगी, सव्यादि
भागत ही वनस्पति वाढलेले सव दुधापावसा, कफ बातेर काढणारी.
[स]

अजसवय—उभ. कारणे 'अजसवय दरीराह' = मृत्याच्या
लांगुळी. —पदमव ११२ [पा अज्ञ+सवय]

अजस्र (ख), अजास्र—वि (स) मोटा, विस्तृत, प्रचंड,
जमी, पिंपळा, रायमी —५ अमिहोनाचा एक प्रकार (सात
तिन्ही डुणतले अमि कायम देवता—अजस्रपण) [स अजस्र=
सतत, कायम निष्कार, साधत]

अजस्रलय—छी. नृत्यातील माठी रंगदात्री [स]

अजहत्—५ प्रतिनिधि, शुभास्ता [अर यज्ञहत्=रूप, आदर]

अजहत्—५ बदली कामगार [पा] •सरदेशमुख—सरदेशमुखचा
प्रतिनिधि (सराठी राज्याचे व मुसलमानी राज्याचेहि सरदेशमुख
छनपति होते त्यांनी आपल्यासाठी नेमलेला प्रतिनिधि)

अजहत्स्थायीलक्षणा, अजहत्क्षणा—छी पदाचा जो
शक्य अर्थ त्याचा त्याग न करता त्याहून काही अधिक विशेषार्थ
घेतलेला असतो तो लक्षणा उ० 'पानपातवार एक लाख बामडी
फुटली' = एक लाख माणसे नेली, 'एक रुप आण' = एक रुपभर
चढा आण, 'कावळ्यापासून दही रक्षण कर' = कावळे, भांगर वगैरे
पासून, 'दोन्ही भाले आणे' इ० [स]

अजा—छी, १ शाळी वकरी २ साया, मोह भास 'अजाची
ते अजामाया ।' —एमा ५ ५८६ [स] •रुपाणीयन्याय—५.
घोळी जावयास व तिच्यावर तरवार पण्यास एकत्र गाठ पडणे
थावळून हाक्यावर तरवार नागली असा अथवा अगतिव अवस्था
असेल तेव्हा याचितात वर्तमानपत्र—कर्याच्या डोक्यावर
प्रेस—अँकटाची तरवार अजा—रुपाणीयन्यायाने टागली आहे
•ग (ल) छ—वि. १ कावळा, कृत्वहीन मुखें [स अजा
गळ] २ निराधार निरर्थक •गळस्तन—न (घोळीच्या
गळ्यावरच्या सामल अवयव, साचा उपयोग नसतो म्हणून
लक्षणेने) कृत्वहीन, डोक्यामाचा पुरव, बेल इ० 'घर्मादि
काममोक्षणा यन्त्रेकोपि न विद्यते । आगमस्तनद्वयेन तस्य
जन्म निर्वर्धकम् ॥' —सुभाषित •पुव—५. १ कोंकुर २ (स)
गरीय माणूस, 'अजापुन वलि दुपात' = जगात कोटखास बळी
देलात, तद्वत्च गरीय निराश्रित माणसास लोक छडतात [स]
•पालय—५. १ धनग २ मल्हाराय होळकर व त्याचे बरोच यत्ना
सुन्या कागदपत्रातून लक्षणेने हा शब्द हावितात [म] •युद्ध—

न. वकरी पार वेड मान्य नाहीत युगता आव आपतात, त्यावरून
लक्षणेने पोखळ धमकी—भाडण [स]

अजा—५. काईचा—बापाचा—बाप, आजा 'अज्यास नातु
चित्तको' [स आये, या अज्य] •गुरु—५ गुरुचा गुरु, विश्व
काचा शिष्यक

अजाह्व, अजायव—५. आधये, अजय पदा 'तुम्ही देशा
गोटी कर्ता अज्याह्व आहे' —रा १ ५२ [अर अजाह्व]

अजागळी—छी. मनमयी नोड्या, दाढाई विगाणा, भर
वाळी [स अजागळी] प्रा अनुभूत=अनुभूत+आजाळी]

अजाण—वि १ अज्ञानी, नेगता, माहिती नसलेला, अन
म्यस्त २ उपकाराची जाणीव नसलेला, छत्र, हारम ३ विचार
नगण्यार, मुखें, सुद्धीन [स अज्ञान, प्रा अजाण] •ता—वि
साधामोळा, बावळा, मूख •पणा—५ अज्ञान, नेगतेपणा

अजात—वि १ उत्पन्न न झालेला, जन्म न पावलेला. काही
सामा शब्द—'नजातदत्त—पगै—पुन—योजन [स अजात] •पक्ष—
वि पक्ष न फुटलेला 'जैसी अजातपक्षाचेनि जीवे । पक्षिणी
चिय ॥' —शा १ ३१९ [स अजात+पक्ष] •भय—वि वरीहि
मोति शिवली नाही असा—माणूस काही सामा शब्द—अजात
हाम—नोध—लोभ—मोह—सद—मत्सर इ० •वयवहाट—५ वयात
न आलेला मुलगा, अज्ञान [स] •झातु—वि १ ज्याला कोणी
सातु नाही असा, झतुपहित, सात्त्विक २ गरीय, निरपराधी
३ ५ सुविशिष्ट 'यजमानहि गुरुदेव दिनभक्त अजातघतु तज्जाया ।'
—मोपमा २ ११ [स] •सिद्ध—वि स्वयसिद्ध, स्वयभु

अजात—वि १ अज्ञात जन्माचा किंवा ज्याच्या जन्माचा
ठिकाण लागत नाही असा, अजुलोन, वाईट लोकाचा २ (व)
मोठा लुबा 'अजात दिसते स्वारी !' [स अजात]

अजात—वि मुक्त, स्वतंत्र 'गुप्त्यास माथां तल घालोन
अजात केले अये' —बाळाळ २१२ —विजे अजाद, अलगत, कोठे
किंवा बसाला न लागत [फा आजाद] •पत्र—न सुकिपत्र,
माकडे केवल्याचा दाखळा

अजातप्रकार—न जथे जातिभेद पाळीत नाहीत असा
आचार, वागणूक पद्धति (मुळजापूर, व्यक्तीमिति वगैरे ठिकाणी
असतो तगा) [स अजाति+प्रकार]

अजाति—वि १ जातिरहित, कुटुंबीन हा तो दिने कृष्ण
स्वये जाणि ।' —नरा २ ५७ २ वर्गातीत, कोणत्याहि वर्गात
घाल्यां यत नाही असा 'ते वीर अनाम अजाती । परी अविद्या
वर्णात्थि राती—। माणी बोळखावया धुती । वृण केली त ।' —झा
१० ३२९ [स अजाति]

अजाजुजा—वि माणसुता, मी पृथगाचा आपपर •कार
मार—प्रकार—भाव—विचार—संपर्ष इ० [दुगा दि]

अज्ञान—ही नसाजाच्या वेळचे सोलावणे, श्राव्येच्या वेळी निमनगदासत होणारा दुष्कार [अर अज्ञान]

अज्ञानवाहु—वि आनानुवाहु पहा

अज्ञानवृक्ष—५ आळदीस झोनेवाच्या दबळत झानेथराणे लाविलेल्या पाडीपासून वाटलेला रूख, पुढीवर हा अद्वितीय सम जतात 'वृक्ष अज्ञाना देखुनि वडी जरि भावें।' —निमा १९४ [स आतात (९) = प्राचीन + वृक्ष ?]

अज्ञाप—(गो) अजब पहा 'मा बा अज्ञाप किमें'

अज्ञावा—५ (वृण) वृक्ष माणून, आजोषा

अज्ञावाद—किवि ज्ञानानक [अज्ञावाद अप]

अज्ञावळ—न बॅप्रिफ अँगिड हे अवळ रोणी, सोररत वंगर पासून काढतात —से २ [६ अँगि=अज्ञा, वंगरी]

अज्ञायय—अजब पहा

अज्ञार—५. रोग, बियाड, उपद्रव, पीडा, दुखणे, व्याधा आजार पहा 'त्याणीं रयतेम काडीचा आजार पावया गरज बाहीं' —रा ८२४ [फा आझार] —री—वि दुसणार्डव व्याधिप्रस्त, रोगी, आजार असणारा

अज्ञाह—अजब पहा

अज्ञाहृत—१ यदली किंवा नाचय, गाव-नामगार, प्रतिनिधि पाटील, पुढ्यकर्णी, घतनी, घुमास्ता वंगरेस लायतात २ (९) असाधित, अज्ञाहृत 'माझी वृत्ति तीन पिढ्या अज्ञाहृत चालत आली' [अर अज्ञाहृत=सन्मान, दर्जा नाचय किंवा प्रतिनिधि घाला सन्मानाने हा हुद्दा लायितात]

अज्ञाक्षीर—न वकन्याचे दूध 'क्षीरसिपूती मनविळें अज्ञा क्षीर।' [स]

अजि—अज्ञा अज्ञा। (पुश्याना किंवा बियांना लायतात) 'सवोभन प्रसमी, यासि म्हेणेलचि सनेत अजि तरणी।' —मोमीज्य ३२९, 'पुतवाप्राप्ति म्हेणे मी सत्य व्हा सावधान अजि राया।' —मोक्ष १५ [म अजि हि अजि—जी]

अजि—प्रिपि आव 'वधिले पाचळ दूरे धीनिपण मज व तांगरे अजि ने।' —मोक्ष ३५ ३८ 'आणुनि घम मि दिले दस्त मात्स्यहि गावया भावि ते।' —मोक्षभा ११९५ [म अज प्रा जम, म आज]

अजिअ—वि न निद्रां वगारा अचिअ, अज्य अ त्त अजिअ पा पशुइ। —एरप्य ४ ३६ [स अजनी=अजिअ]

अजिअय—अजिअ पहा अपत्र—न अजिअय पहा

अजिअजी—५ दीक्षा दीक्षा गद्योक्त आचर हाची होनी 'किंवि अजिअजी हातासायां पहा त्याणीं मरवाकडून म्हे वचन घेतले' —आ १५४ ० वगणे—आजिअ वणे [अर आचिअ, आचिअ=वसतार अवसर, पा पु० १ अजि+अजि म अजी+अजी किंवा जी जी]

अजिअत, अजिअत—५ एक लष्करी अधिकारी, वरिष्ठ अधिकारी किंवा सेनापति सांगेत ते हुकूम काढणे व स्वाना करणे हे त्याचे काम [६ अजिअत]

अजित—वि ज्याचा कोणी कधी पराभव केला नाही असा (ईअर) 'अजित नाम वरी अल्लडा सिधे। सखल पातक मत्स्य करी तसे।' —वामन [स] 'जाणें—एकाद्याला हार जाणें, एकाद्याचे वर्तवक वचूत वरणें, —सुकीचा प्रयोग, जित ऐवजी अजित, 'मी कडाला कोणाला अजित जाऊ,' 'मी काय तुला अजित जाणार की काय।' —होणे—(ना) मेराकुटीस येणें, रणकुडीत येणें, सुकसान येणें, अपत्र—१ पूर्वी पंडित नादविवाद करीत इतर पंडितास वादात निरण्याकरिता पिरत असत त्यावेळीं विविध व्यक्ति अजिअय इली असें रिहून दिलेले पत्र, त्याचलून पुढें सळत अर्थ माला, जितपत्र, वादत किंवा खेळत पत्रमूत हारवाते तशी बहुली देणे २ खाद त्यात हरलेल्या पत्रांने प्यावर आपला पराभव लिहून दिला तें पत्र. 'त्या गावच्या झाडपार्शी त्या मिदनास अ० दिले,' 'समभट कागीस जाऊन अ० घेऊन आला' (याप्रमाणे हा शब्द इधीं वापरतात)

अजितेंद्रिय—वि ज्याने, आपली इद्रियें, मनोधर्म किंवा विचार हीं किंचित् नाहीत असा, अविचल, अवैराग्यशील [स] अजितेंद्रियखलान्—अ छद्म प्रेम वरणाच्याकडून, फनिष्ठा वदून वरिष्ठारा जाणून्या पयातीळ भावना [फा अजि+वि+अर इच्छा=स्नेह]

अजिन—न वसतयासाठी किंवा पावरपयासाठी (विशेषत हाताचे) कातडे, शूणपर्म, शूणजिन [स] अजिअतपुस्तकी—५ (गो) जिनी भाषवाई, (छ) म्हाड, नामरे 'ताच्यान किंते जाता ती पैनी धामकी अजिअत पुस्तकी।' [स अजिअ प्रा अजिअत+अय पुस्तकी] अजिर—न अगन चौक, चुनी जगा 'दोय अजिर सोत शत वाहे समराजिरीं सखलखाते।' —मोक्षो ० १३ [स]

अजिसौव—अविशोच, यवहन, यापायन, यामार्गने, (वरि छवहन जाणाऱ्या पयातीळ मायना), 'अजरीव अजिर'—अणेपायल ४५ [अर सौव=मार्ग, बाहु सर्व]

अजी—अज्ञा अज्ञा अजि पहा.

अजी—५ आर्दीची—वापानी गाई, सामान्यत वृद्ध, पोस्त बाई अयादि अर्धे हातो म्हणून अजी कायमाला होनी =वापन्याच्या वेळीं अजीने नावे लाववयाचे, पा कानाच्या वेळीं सज्जिण म्हणून हा हातावयाचे [१ आर्दीका, प्रा अजिअमा—अजी]

अजीअजी करणे—एकामकी करणे, पात्रं करणे अजिअजी पहा [अजीअजी किंवा फा अजिअजी]

अजी—शम यापासून, यापुढे 'अजीपासून कुठर न वीज' —रा १५ २४८ किंवि पूर्णपणे, अगदी, मुरली, मुळीच 'दिगी मोडकी अजी चोडकी' —पद्मतवाल ८ [पा असा=पासून+ईव] **अजसणे**—मुढीच नसणे, अगदी नसणे, पूर्णपणे अभाव, (अजात=एकूण वेढेत, नसणे) 'अजी ठवी नाही, तपशील बोणीकडे पहावी' **अजी माफी**—जी सवय सारा माफ असणारी जमीन **अजी घास्ते**—याकरिता, म्हणून —दग ९९ [फा शशी+वासिता] **अजी सवय, अजसवय**—याकरिता, म्हणून 'अजसवय दूरीराह', अस्त्याच्या खानीमुळे —पद्मव ११२ **अजीसोर**—अजितीय पदा. यामार्गे, याकरिता —काप्रदा २२ [अर सौव=मार्ग]

अजीज—वि १ प्रिय, हाड्या, प्यार २ बहुमूल्य, मदाग, दुर्मिळ, उत्कृष्ट —उ आस [अर अजीक=अन्यान्य, प्रिय] **अजीज**—वि १ धीन, हीन 'सरदार शर्मा जेठन ह्मेजास अजीब केले' —रा १९ १०५ २ मोताब, ब्रह्मण 'अश्रास अजीब बाहली' —दृष्ट ५ १०३ [अर अजिज=धीन, हुवेर]

अजीजी—अजिजी पदा **अजीबाई**—सौ (बाद) आनी, वृद्ध बाई (अनीसारली), बजी पदा

अजीयात (इ), अजायात (इ)—किंवि १ चिलख, भापरी, सवेली, निखाळस, समूळ, मुढीच २ यापुढे, यानंतर 'अजी यात बेताप्रत्येकडे जाण्यास दिवसगत न राहणारी' —रा १० १५० **अजीयात काणें, अजी घजा काणें**—मुढीच काढून टाकणे, तपशील काढून दिशेयात येण्यापूर्वी अजतून शिंदेर काढणे [फा अजीबाइ]

अजी वाय (ये)स—किंवि कारणाने, म्हणून, अजवाबेस पदा 'अजी वायेस अजे ऐवी जे' —पद्मव ११२ [फा अजी बाइ]

अजीर्ण—न १ अपचन विकार —वि न फाटले, जुने नसले, खराब न झाले २ न पचले, न जिरले [स]

०दा—जी अपचिर्णना विकार, अपचन

अजीर्णश—उ १ अपचट पचन २ न पचलेले अन्न [स]

अजीर्णी—जी अपचनावर देण्यात येणारा काढा [स]

अजीब—वि जीनरित, निर्जीव, (सजीवच्या उलट), (इ) अंशो 'अजीब सृष्टि' [स हुल० ग्री इ अंशो]

अजीहूनी—किंवि आजपासून 'तुज परेस अंशे अजीहूनी भोतासही' —सप्र २ ३१ [स अथ, म अभिमहून, हि अजहू]

अजु—किंवि अजून, अद्यापि 'अजु ते कृत्य न साधे' । —दावि १८०, 'दोण्या चडे हो अजु देवाला' । —दावि ३०७

[अजून पदा या हजुड]

अजुफ—किंवि (व) उड्डाक, आजपदी, पुन्हा एकदा, अजून पदा

अजुनि—किंवि अद्याप, आतापावेतो, अजूनपर्यंत, अजून पदा

अजुरदगी, अजुर्दगी, अजुर्दगी—जी खिल्ला, नागजी, दृग्गण, रुग्णा 'या दिवसात बीणाची अजुरेगी नसावी' —रा १० ६८ [फा आसर्दगी]

अजु (जु) रदा, अजुर्दा, अजुर्दा—वि १ निष्काळजी, निरुत्साही, आम्हादीन, अनुत्सुक, मासलेला, खिन, उदासीन २ दुखी, कष्टी, श्रमी 'लष्करी एकही नाही अजुरदा' । —उपो ३५१ [फा आधुर्दा=दुखी]

अजु (जु) रदारी, अजुर्दारी—उ अमुक मुदतीत पत्र पोहोचविण्यास आम्हांने ठेवलेला माणूस, नोकर, मजूर, जासूद 'आम्ही जासूद काहीद न पावले तर तुम्ही अजुर्दारी करून पत्र पाठविणे' —रा ३ १६३, —खरे ३०९२, 'आपली मुलगी बघतेदवार अजुर्दारी या दोघर्षी मिटून थोरी केली असे त्याचे मगात पडे मले' —याको ६६ [अर अजुरा=मजुरी पा.]

अजु (जु) रदारी, अजु (जु) रा—जी १ मजुरी, वेतन 'काहीद पाठ्यावा त्याची अजुरा पोचत नाही' । —रा ८ ११२ [अर अजुरा=मजुरी] २ (पा) मास, नेहगत, अजोरा पदा

अजु (जु) रेंपणा—अजुरेगी पदा

अजु (जु) न्या—अजुरदार पदा

अजुग—वि (कों) उड्डाक, अनादर करणारा, बेगुमान, भाव दांड [स अ+जु+जुग]

अजुण-न, अजुनि-नी, अजुनियारी—किंवि अद्यापि, आजपावेतो, आतापर्यंत [स अजुन विवा अय+पुन, प्रा अजुन+उण, हि अजु हुल० पा हजु] ०तरी—किंवि आता तरी, निदान यापुढे

अजुळ—न अ(आ)जोळ, आईच्या बापाचे घर [स आर्षी लय-आयेडळ, प्रा अजुनडळ]

अजेक—जी समता (?) —मनको

अजेगुरु—अजागुरु पदा

अजेजीर-चाण—न नवऱ्या मुलीच्या आजीला वरपडाकडून लग्नाने दिलेले मानाचे लग्ने किंवा अहेर [स अजीन+जीर=वज्र विधा चाण]

अजेय—वि अजय्य, अजिज्य [स]

अजेसासरा-साम—सासऱ्या-साऱ्या बाप किंवा आई जाणेसासरा-सासू पदा

अजोगी—वि (कों) अजुड्याक विवा वेगळपणा न करणारा, न धमपणा २ अजुकी पदा. [अजोगावणे]

अजोडा—नि भव न खोल्यात, काही न मिळविणारा [अ+जोडणे]

अजोनी—भयून पहा 'सुवेय पतिवता मुनिकागिनी। का जी अजोनी न दिसती ॥'—जैअ २८ २८

अजोवा—आजोवा पहा

अजोरा—३ गाय वगैर जनावराचा गर्भ (किं दाखणें—पडवें—येणें) [स आनंजराय=गर्भादाय]

अजोरा—३ कटक, प्रार 'गण वसा राव, उगीच अनोरा का ?' [का आधुरा]

अजोल्ल—अगळ पहा

अज्यम—अजम पहा

अज्जी, अज्जीयात—अर्जी पहा 'हे कायद अज्जी रद्द करणेंहि धोक्याचें काम झालें असतें'—इम् १०४

अज्जरीस मेहेरांनी—दृष्टापूर्वक 'अज्जरीस मेहेरांनी, दसास्त करितात वीं व्याज माफ करावें'—पया ४०० [का]

अज्य—नूर 'कितीयेक तें आगिनीं अज्य तलें।'—राफ १७७. [स अज्य]

अज्या—किवि (जा) हकडे अज्या पहा

अज्याइय—अजाइय पहा

अज्जा—अज्जाइ पहा ० परलास—स्नेहपूर्वक पारव पाठविले असते, अज्जा एकरास पतरा पाहिजे'—रा १० ११८ [अर इक्लास]

अज्जाहे—किवि एस्त्यानें, मागानें, पूर्वेक, रीतीनें [का अज्+राह=स्ता] ० खा.नगी—परांग्याच्या रीतीनें 'मान्हाकड अज्जाह पानगी सावून पाठविले होतें'—रा ५ ८५ ० दोस्ती—मैत्रीपूर्वक पल्लु अज्जाहे दोस्ती दुस्त्रास गोशुजार करून ठेवतों हे निमित्त उठत येईल'—रा ५ १६४ ० मेहेरवानगी—किवि कुपापूर्वक यत्त अज्जाहे मेहेरवानगी पाठविलें तें पोहचून खरी घासल जाहली'—रा १० २१२ ० हदामजादगी—जेदमानांनीं दुस्त्री अज्जाह हदाम जादगी स्वामीच्या पारपत्यकाराशीं दून न होऊन मोरोपताशीं दून होता'—रा ११ ४९

अज्जा मन्दा, मत—किवि कुपणें दृष्टादत्त, बघीस हेवतून यास अज्जा मन्दा मत वतून करून दिलें अस'—रा ८ ४७ [का अज राह+अर मंद=द=कुपा]

अज्जा (जरा) वळ—शी लहान मुलीच्या गन्यात (४ लावून नये म्हणून) घालण्याचा एक दागिता दहनग्याची माळ [नज्जा वळ पहा]

अज्जय—किवि रीतीनें दहनें अज्जय वाचरीच्या हक परस्तीच्या इस्तीफाच्या रीतीनें इफिस्ताल करितो'—पय ६१ [का अज्ज+स+ए=ज्जले योगानें]

अज्ज—अज (पासून) पहा

अज्जण—गी, अजून—अजून पहा

अज्ज—शी १ अडकळा, अडचण, अडकण हक्कन नड २ भाक पुढे जाऊ नये म्हणून चाकरा लाविलेला दगड किंवा घुणा शको १ ४

अज्जी ३ (८) टाळेच्या घोडीविद्ध आचरण घडू नये म्हणून त्या बटळ केलेग करार—दातें दण्याचेण्याविषयीं कुळाबद्दल जो निवेद करून घेतात तो ४ हरीपणा, हेवा, ह' दुरामह ५ पड बसविलेला साधा उचकटण्याकरिता तारेक्रेमाणें लावलेला दगड, खिळा, पहार वगैरे, जोर ६ विण्याची किंवा सतारीची धोडी, सतारीच्या दावी वरील हस्तिदवीपरी हिच्यावरून तारा लुगील अडकविलेल्या असतात ७ दोरीचा गुता, गुतवण, पीळ, अडो ८ (८) मनातील गाठ विपरीत प्रह ९ हातमागाच्या परवशी नावाच्या सुटयापुढे बांधलेली, कर कोच पाडलेगी काटी—हिरा विणावयाचे धाग्याचे पुन निरनिराळे बांधलेले असतात १० गोण्या खेळताना हातास व बोटास जोर दण्यासाठीं आकाराला जमीनीवर टेंबलेला अण्डा, किंवा जेथे भगा भगा टेंबला जातो ती जागा [प्रा का अड=४=आडवा, अडवण]

अज्ज—शी गोड वगैर पावल्यानंतर पात्रातून वाहणारे पाणी, (अत अत राहिले जें पाणी) 'एवडया अजीनें बाफा भरेल, माट उभी कर' [अज्जो]

अज्ज—शी परिश्रम, त्रास अडाअड, अडापिडा वगैरे पहा [स आतें, प्रा अड, का अज्ज]

अज्जक—शी अड पहा १ बंदी, अडकळा, अडकाव, प्रतिपध, मर्यादा ज्या सोहभावहा अडक'—झा ६ ११५ 'दुला कोडेहि बव अडक नाही'—नर ११० २ बघक धाक, दपदमा ३ पैद 'जनाहलात याना सफारें अडक केल्याबद्दल मितवचक निमाणी'—कैसरी १६ ४ ११२० अज्जकेंत घालणें—बैद करणें अज्जकेंत पडणें—बैदत पडणें ५ अडकण, क', खोटावा 'तरी वरलें असे एक । बोर अडक मजला'—पया ६ २६७ ५ (करार मोडल्याबद्दल) प्रायश्चित्त, दड शिक्षा ६ वापड विणण्याच्या मागात ज्यावर फणी आपटत तें लाकूड—वीथ घ सजवून व ठासून बसविण्याच्या कार्या याचा उपयोग होतो ७ गाडीचा वेग बंद करण्याकरिता केलेला चाप, घुणा ८ गाडीची साठी व सुने घाला जाडगारा दाडा ९ सिपुनदाच्या काठनें एक गाव व तशीच सिपुनदाच्या भागास दुर्गमनीयेसुलें मिळालेलें नांव असे साडाव दत्त आले अडक उतरून नड कोसावर ।'—ऐपो १२१ अज्जकेंत दडें लावणें—(राधोबा दादानें अडकेंत परत सुडप कापीज केल्यावरून) शातकृत्य करणें, मोठा दिग्विजय मिळविणें अडकून दडें न्याया यापुढें आगिता कोट्टीन भरारी (राधोबा) ।'—विक ९ सतारीचा घोडी अड—दि न गवसणारे हातीं न लागणारे नाव शत्रु मरणात्मक । मन मरणासाठीं अडक ॥'—ऐमा २३ ७०३ २ कठिण अवघड 'विशुण्याचा बोप अडक ॥'—ऐमा २७ ७५१ ३ अशक्य अगम्य 'एवें जें काडीं एक । बोला सुदीसिदी अडक ॥'—झा १८ १४००, 'मायेनि हस्तें काय पणें । जे का अज्जक गुल्ला ॥'—मुवव ६ ३४ [प्रा का अज्ज-अज्ज]

अटकचटफ-मटक—खी १ सीला, चेरा, खेळ, नखरा
‘अटकचटफ मटक दाउनि मज तुमि मोहिले रे ॥’—अष्टक २३ २५
२ एक खेळ, आटकमाटक पडा [अटकचटफ चटफ द्वि तुलं
का अटिण-खेळपा, आटिके-खेळ, गु अटकवाळु-चेरेखोर]

अटकडी—खी १ माळवाची तुळईवील लहान तुळई २
छात्राच्या खारवी तुळई, हिब्यावर नसी काढतात ३ रिडकीचीं दारे
उपरी राहण्यास वेलेली लोखंडी आकडी [का अट-अट-कडी]

अटकण—न अडकण पडा

अटकणें—अकि अडकणें, यावणें, गुलुन पडणें, अटकाव, अड
थळा होणें ‘इतकें मोलून अटकला’—बाळ १७३ [अटक]

अटकर—वि बाधेसुद, मोटनेदना, आटोपशीर, व्यासिधत
‘अटकर बाधा’—किवि घड, चावून चोपून, गच्च, आवळ
[अटगनकर प्रत्यय]

अटकर—वि हरी, हकेखोर, अडखोर, अडेल [या का अड]

अटकविणें—उकि यावविणें, अडपळा करणें, प्रतिवध करणें,
अडक करणें [अटक]

अटकळ—खी १ अजमास, अनुमान, अदाज हुमार, तर्क,
मत, कल्पना २ गणित किंवा इतर शास्त्रातील नियम, सिद्धांत, लढ
किंवा कौत्कातील बाल, रीत (कुस्ती, दाटपडा खेळण्याची,
घोड्यावर बसण्याची किंवा कोणतीहि विद्या-कला पार पाडण्याची)
[स अर्धनकळ-मोखणें, सागणें दि अटकळ, गु अटकळ, सि
अटकळ] ०णें—अकि १ शात होणें, माहीत होणें ‘गुप्त करो सद्
राष्ट्रत तत्काळ ददाजणात अटकळते ॥’—मोमादि २८१ २
अदाज करणें, कल्पना, तर्क करणें, निश्चित करणें बोलणें-सागणें किरी
आह तें मला अटकळत नाही’ ०पंचविशी—खी आधारवाचून
बाधेला संके, अनुमान धरणा, तर्क, अजमास, कल्पना, तगदमपणे
०याज—वि अदाज करण्यास तरेज ०यांचणें—कल्पना करणें

अटकळणें—अकि अडन(ख)ळणें पडा

अटका—उ एक ताब्याचें नाणें, अर्धा दंडा, अडका पडा
म्हं—‘अटकाची कोंचनी आणि टक्क फळणावळ’ [स अर्धक]

अटका—उ १ प्रहण करण्याची शक्ति व्याप, आटोका २
अदाज अजमास, शिरोव, गणना [स अर्धनकळ, म अटकळ]

अटकाच(धा)—उ १ अटक, अडकळा, प्रतिवध, प्रतिरोध,
विम, अडकाटी २ कैद अटक ‘त्याच्या अटकावापासून दोघ
लागेल’—दि २ २०१ [अटक] ०ण-णी—खी अडकळा,
दटक

अटकाविणें—उकि अटकविणें, अटकाव करणें, यावविणें
[अटक-अटकाव]

अटकाळ—प दुष्काळ, महंगाता, दुर्मिष्ट, कण्ठन (पाऊळ,
पाणी, धान्य वगैरेची) (कि० पडणें, होणें) [अण्णें+काळ]

अटफी—खी एक वनस्पति

अटफी—खी अ(आ) टफी, सागरमोटपाच्या खेळात आठ
सागरमोट एकदम हातात घेऊन नववा शेलण्याच्या डाव ‘तुझ्यावर
अटफी लागली’ [स अटक प्रा अटक म अटक]

अटफीचा दगड—उ शेताच्या सरहद्दीचा-वाधावरील दगड
[अटक]

अटफें—न १ बैलावर लादलेल्या ओढ्याचा पडतीचा फटा
वाचूचा भाग २ कुडतन, अडेल (विडपाच्या पानांचे, भाजीचे, फळाचे
वगैरे) [स अर्धक]

अटफें—न अडकळा, अटकाव [अटक]

अटकोळ—वि पान्हेचोर, पान्हा चोरणारी, हरी (गाय इ०)
[अटखोर]

अटखोर—वि हरी, हकेखोर, अनीवाज, सामही [अड-उ-
खोर]

अटंग-अटंग्य—वि (गो) भवाढव्य, अफाट, भयंकर, विस्तीर्ण,
घनदाट, निविड ‘त्या अंगम रानात सपाक पडिशो एक साधू
नका दिशी पडलें’ [अघाग (अप) अटंग्य]

अटघाट—उ खी अटापाट, अटाआट, बायफळ भ्रम, अडा
पिटा, बाटापाट, काण्याकूट ‘सोमपे आटपाट। समाधान
देचें।’—दा १९ १७ [स अर्ध+पाट, प्रा अटघाट, किंवा
स आर्ध+पट]

अटघोळणा—उ प्राप्त उपद्रव छळणूक, गानयूक, हाह्वाक
(कि० करणें, होणें) [स आर्ध+घोळ, प्रा अटघोळ]

अटण—न भ्रमण, भटकणें, हिडणें, ‘समयें भरतखर्ची अटणें
केलीं।’—सप्त ५८ ३५ [स अट]

अटण्यापळ—खी सोनें, चांदी अटविण्याची मजुरी [अटणें
प्रा अट्ट शुष्क होणें, सुकणें, का अट्ट-आटविणें, शुष्क करणें]

अटणी—खी १ मूल ‘जन्म कर्माची आटणी।’—दा ३
१२ २ घाटूचें वितळणें, रस होणें ३ घोप, लस होणें, सुकणें,
वाळणें ‘पर्यायानें पृथ्वीवर उदक जें पावतें तें सूर्यानें घोषणरूप
अटणी लाविली आहे त्यामुळे अडलें जातें’ ४ दाव, भाक, जलव,
प्रतिरोधणें म्हं १ दाळ घालवी दाटणीत लेक घालवी अटणीत
२ वरण दाटणी आणि बायको अटणी ५ शिजणें, भ्रम, यत्न
‘तैली लटकि घालणी अटणी। विषयसाधनीं नरवहा ॥’—एमा
३ २२६ ६ करंडा घ्रास ‘तेवीं आपल्या आटण्या। सुधे
असतया प्राणिया ॥’—दा १७ २६१ ७ मिश्रण [अटणें]

अटणी—खी १ गोणपाटाच्या मागातील ताण्याचे धागे धाडीं
वर होऊन मधून धोटा किंवा आडवा दोरा टाकण्यास जागा करण्या
करितां ब्यासारखे बाटोळे लांकूड पाळतात ते २ गोणपाटाच्या

मागातील धागे खाली वर करणारी दोन दाढ्या, हीं व गोमेडे मिळून ओवी किंवा यदी होते [अट]

अटणूक—स्त्री १ आठवे, कोरडे पडणे, दुर्मिष्ट, दोषण २ (ल) व्यापारात उतरती कळा, अवकळा, जातापाय [अटणे]

अटणे—अकि १ (उल्लेखने) घट होणे, कमी होणे (दूध, रस वगैरे) २ आवरणे, आरूढ होणे, आबुचन पावणे, आपसणे (कापड इ०) ३ कामास पडणे, खपणे, विवक्षित कार्याकडे विनियोग होणे ' दोन्ही अंगारक्यांचे कापड एका अंगारक्यास अटले ' (ल) एकत्रीय एकरूप होणे ' सींचि होऊनि आटले ' उपासिती । '—हा ८ १२६ ४ सोने, चांदी वगैरेचा रस होणे, वितळणे ५ न्हास-क्षय पावणे, खर्च होणे (मालमत्ता, समुद्र वगैरेचा) ' तैसें तुकड्याचे घनमात्र्य समस्त । अटोनि गेले जेथेच तेथे ॥ ' ६ घट होणे, मजबूत होणे ' नित्य मेढस्त केळी असता घरीर अटून धडकट होते ' ७ नास होणे, छूट होणे, छूक होणे, बाळणे नाहीले होणे ' साहायी नाही ओवी । ताराही आटली । '—जुगा १८४८, ' दुहोत भळते सदा सरि न व्हाही आटवी । '—केका ५८ ८

—अकि पोळ्याळणे, वळणे ' हे सुभ त्रिपद्री अटून आण ' ९ शास देणे, वेगार करणे, नि पात करणे, निकाल करणे. ' अटोनि सकळ प्रियुवन । जैसं प्रव्हादाकारणे संपूर्ण । धीरुनिहे अटिले ॥ ' १० अटविणे, वितळणे (पाद) [प्रा अट, का. अटू]

अटणे—अकि प्रसंग करणे, प्रवास करणे, फिरणे, भटकणे, हिंडणे, ' पुढे मृगचानिनि अट्या । गंगातीर पातळा ॥ ' [स अट=प्रसंग करणे]

अटता काळ, अटता पाया—उ न्हासाचा, उतरता काळ, अवकाळ, ' भदा करिता नये यश । अटता काळ यासि आला ॥ ' [अटणे+काळ, पाया]

अटदार—अटपोर पहा.

अटन—अटण पहा उ० देवाटन, तीर्थाटन, मिश्राटन, इ० ' तीये अटन विठोपे । हासि चालि करिते मिसुके । '—क २१

अटप—उ १ सकुचित करणे, योडक्यात आणणे, आकुचित पणा—स्थिति २ तांबा, वक्क, अमळ, दाब ३ व्यवस्थितपणा, सुट सुटिपणा, आटोप, आवार, बरक ४ अटपणे, गुळाळणे बदकणे मोडणे [स आटोप २ का अटू २]

अटपणे—अकि १ एकत्र करणे गुणफळणे, अकुचित करणे २ व्यवस्थित लावणे (पुस्तके, हत्यारे वगैरे) ३ साम्यात घेणे, हातात घेणे, मोळा करणे ' बापाची संपत्ति बडील भावाने अटपली ' बारा पुढ्या आळा, शीड लवकर आटप ' ४ उरकणे, झटपट करणे ' स्नान-सज्या अटपून पदावयास ये ' ५ गाळणे, मत्तल मारणे, मिळणे ' तुपुडे गेलस तरी मी पावत येउन तुला अटपौन ' ६ समझणे, व्यवस्थितपणे चालविणे उता० वसाह अटपणे ७ संपविणे,

खालस करणे ' भाड्याल गूळ अटपला ' ८ आवरणे, घावविणे, मर्यादा घालणे, दावणे ' घोर घरोनी आटप म्हणुनी घाणें मन साटीं ॥ '—केक ४१ —अकि १ मारणे, नाश पावणे ' पाच हजार कौज अटपनी ' २ सुकणे, सपणे, नाहीसि होणे ' या तळपातील पाणी अटोपले तेव्हा पक्षीदिशील गेले ' [स आटोप २]

अटपता, अटपणुद्ध, अटपसार—वि वेताचा, सुटसुटीत, दुमदार, बांधेदुध, ल्हानसर, रोहसर, (शरीर, ह्मात, वपडा) उ० अटपतार अगारवा [अटपणे] अटपता करणे—घेणे—घरणे—१ योडक्यात आवरणे, सकुचित करणे (काम, भदा) २ शेवदास नेणे, संपात आणणे

अटपपिणे—अकि १ एकत्र, एके ठिकाणी, जमा करणे, गुंडाळणे २ उरकणे, संपविणे, विस्तेवाट दावणे, काढा करणे (काम, सापसतु वगैरे)

अटपळ, अटपळ—न पासोडीच्या दोन तुकड्यांपैकी प्रत्येक, कापड्याचा एक पा [स अटप+पड]

अटपाअटप—स्त्री अवराभार, विस्तेवाट, गिबानिख, बारा सार, विसकटेल्ल्या बस्तूची जमभावमव [अटप दि]

अटपाट—आटपाट, आटपाट पहा

अटपाज—वि हेकेखोर, हद्दी, मागी [अट+माज] अट पाजी—स्त्री हेका, हट

अटरणे—अकि १ अकसणे, आखडणे २ स्नान वगणे, कुणणे, ताळणे अडणे, अवडरणे पहा [का अटू, म अडो, अड]

अटरफटर—न १ सतरफटर, रद्दी, लटरफटर रेल्वेत २ बडवड, बायाळपणा, बडवड—वि अप्रस्तुत, निरपयोगी [स अ+सकूट, प्रा फुट फुट दि]

अटवणे, अटविणे—आटवणे पहा अटवून टाकणे—(मजले भूत, सपे, वगैरेस) बाळून टाकणे, रोषणे

अटवळ—आटवळ पहा

अटवळा—४ शेताची राखण करण्यासाठी किंवा धान्य उफणण्यासाठी विचा नडवा वगैरे ठेवण्यासाठी शेतावर बांधलेला माळा, अटोळा किंवाय अगरी, अटोळा पहा [स अ+गळवी, माळा+वळ]

अटवी—स्त्री जगल, आरण्य, वन ' अटवियमार्जी जैला । वनिह रिचला सहसा ॥ '—हा १८ १५२१ [स तुल० का अट=गति, वे अडवी, ' अड ' हा प्राविडी भातु व नी हा प्रत्यय]

अटव्य—वि घोर, निविड (रात—आरण्य) ' वने अटव्ये उता झूत । '—मुआदि २ ९० ' चोराच्या अटव्य रागात नेऊन सांडा '—रोज्यू १६२ —न आरण्य ' द्वितिय वर अटव्या राघवा पाठवार्थे । '—राज २८ [स अटवी]

अटस—वि अडस, ल्हान, घट, मडूत (तरीर, वाधा).
—किवि सावळ, घट, करकून (घरणे, जुगणे) [का अटु अ
टिउ=अटरणे]

अटहोम, ०पार्टी—खी मित्रमण्डीना छोटी मेजवानी, फगळ,
रुपहार यावेळीं पदार्थ माडून टेवळेले असतात. पाहुण्यानीं रंगेर
तें खावें गाणें, नाच, रेखळ बंगर बसमुक्तीचे प्रकारहि पराळा
सोबत असतात. 'त्याना या औपचारिक गोष्टी आवडतच नसत
अट ०चे नाव काढलें कीं आग्रहसमाहवाचें होवें उडत असे'—नुक
२३ [इ]

अटळ—वि न टळणारा, चुकवितां येणार नाही असा, न
मुटणारा [स अ+टळणे स अटळ=स्विर, भक्क, का तळट=
हालणें, बळणें]

अटा—उ प्रविचष, अडपळा 'हृदय विकळ जेव्हा देहभावा
जटा होई।'—राधा १४८ [का अट, न अट]

अटाअट—खी १ बाण, उणीव, टचाई (पेसा, धान्य याची)
२ कोरे पडणें, मावून जाणें, शुष्कपणा (विहीरी, नद्या यांचा) अट
जट पहा [अटणें]

अटाई—खी १ अटविण्याची मजुरी २ शुष्कपणा, कोरेपणा
अटा—आट—घाट—पीटा—पिटो—पिट, अटाटी—खी १
छळ, गाजपूक, कावा, कापाकारी 'यादवाचेआ कटका भीतरीं।
पारका बाटाआदीं केले थोरी ॥'—विपु ९८८ २ प्रास, भगीर
प्रयत्न, खस्त दगदग ३ थक्का भागवण, शीण [अटणें घाटणें,
पिटणें लवचके लोक गावीं उतरले असता तेवील लोककडून आटा
(पीठ) फुकट मळून घेत तसेंन कणकोबडे तगायास आलेले शिवा
ईदि करी त्यावरून विनाकारण प्रास (सरकारी किंवा सावकारी)
भाणवु दि अटा+म पीठ] अटापीठ पाठणें—मंगळुडी
आणणे

अटांक—वि (गो) टाक नसलेला [स अ+टक]

अटांगपटांग—वि, रंगलचक लवाकवडा 'अटांगपटांग
बाता तेवडया पाहून म्या' [पटांग (ण) दि]

अटाट—खी भ्रम, सातोयात 'भ्रम पूर्ण ल्हूनहाल्यावर आपुन
काटाची अटाट पडली'—वि ६१० अटअट पहा [अट दि]

अटाटा—उ खल, गाजावाजा, बोभाटा 'आर्षी उमासासू
बाईसारखी सख्खील बायको, त्यात त्या रमयाचा इतका अटाटा
झालेला आणि त्या रमा माणतील'—पद्मोषे [अट दि]

अटाटी—खी कट, भ्रम, दगदग, हाल 'टाकिली अटाटी
भोगण्या'—दावि ३५ [अट दि]

अटानिमा—उ प्रास, अटाजट पहा

अटारणे अटारणें—जर्क अंतरणें पहा

अटाण्या घोळणें—(व) सतावून सोडणें 'तुम्ही गेल्यावर
आमच्या राूप अटाण्या घोळल्या त्यानें'

अटाटा—उ १ कावाइजट, ठोर मेरुत, मेडाजुडीस येणें
२ कडामुडें थक्का, रगति येणें (किं० पडणें, पाडणें)

अटारे(से)टा—उ १ सास वसूल करणाऱ्या शिपायास (पीठ)
रोटी बंगेर शिवा देण्याची रीत २ किरकोळ काम, हलकें कामें
(दण्णकाण, मोळमजुरी बंगेर) 'दादला मेल्यापासून मी अटारेटा
वरून पोट भरित्ये' ३ अगपिटा पहा [स अट=अम, हि अटा+
रोटी]

अटाला—उ (क) परचीं माणसं जनावरें, सत्ता, लव्करी लव्क्यें
याभावसुमान, सत्ताम, मडळी, अवजड सामान इ० —रा ४७२१

अटाली—खी मंगोरा, मोठा पावा, गच्छी, मावी,
अटरळा, मावा 'मोडिल्या गोपूर अटाली।'—सुवन ३५,
'आगळ्यावरि लोकराज त्याजुनि बाळा उम्या टाकती'—शशिसेना
'वायविही नामभरें अटाळ्या। पोरीगना वाजवितात टाळ्या ॥'
—साह ५१२ [स अटार, अटारक अटारिका, प्रा अटारण
—य, ते अटारकु—वेरीवरचा मणला, का अ=माळा, सि अट
हलो, आटारो, इ अंटिक=पोटमाळा]

अटारस—(म) अटाहाम, अट्टास, प्रचड उद्योग, आप्तपरि
भ्रम, नेहृत्ता, कट, अटाभाट [स अट=मोडें, पार+मायास=कट]

अटाळा—टी—लें—उ खी न १ अटोळा, अटवळा, अटाली
पहा 'माडया अटाळ्या आणि उच भिती ॥'—साह ७६८ २
(व) अडगळीचा माळा 'माडकी खाट अगळ्यावर पडली असेल'
[अटाली पहा]

अटो—खी १ मोदरमात हातात शालावयाची पिळदार दोरी,
सेली, सुताची किंवा रेंतामाची लड, कळी २ अट—मोटीसेळ पहा
३ इट अ 'देवी एक अर्पे। रितीं शिंगती करटी ॥'—तुगा
२७८४ ४ बट, भ्रम [अट, अग] ०हटीचा सामना—जुलूसीचा
सायना [अट+मल+सायना]

अटोचा—वि अटोल, हकेखोर, मानी 'विडर लुईकर
जातीचे।'—प्रेणी २२२ [अट] ०करार—चोली—खेळ—उ जो
हरेल त्यानें अमुक शिक्षा मोगवी किंवा दड द्यावा असें ठरून खेळ
तात तो शर्तीचा खेळ —ची च्याकरी—काम—खी विशेष शर्तीवर
करावयाची, च्याकरी काम अटोवाज—खोर—वि मानी, अगदर
[का अट म अट+का वाज—खोर]

अटोमनी—खी, अंज पाहु सुमन्याची पाहु याचा मुख्य
उपयोग छापखान्यातील टाईप तयार करण्याकडे करतात [इ]
०कूड—न एक होमिओपॅथिक गोपध, सर्दी व मस्तकघुळावर उप
योगी [इ]

अटोल—वि. हटी मानी, कटीचा [स अटल, म अट]

अटोली—अटाली पहा

अटीच—वि १ उरुगुण, अटवृत्त फट केलेले (दूध, खीर वगैरे)
२ वितळलेले (सोने) ३ ओतीव, वितळवून तयार केलेले 'अटीचा
लोहाचे पान जसे ।' —ना १६ ३७९ ४ कुस्ती ड० परिधामने
पट-मनवत धगविलेले, विखदार (धारी) ' जो आटीन जेडिया
रेसा ।' —सुभा ६ १५३ ५ सजुवित, अंजुवित, आरुढ केलेले
[अटणे प्रा अट, का अटू]

अटीवाद—उ. हेकेसोरपगाचा वाद, हंगीपणातें भाडणें, हट
वाद पहा [अट+वाद]

अटु—आढ-द पहा
अटु-ममटु-अटममटु पहा
अटुवे—वि, सकुचित, धाकडें ' अटुवें हियें आवळी ॥ ' —हा
६ ७७ [अटणे]

अटुळणें—आढळणें पहा
अटंडन्त—उ हजिरी 'अटंडन्त अलावन्त'—हेजेरी भता [३]
अटेंधान—न (त्रिल दुकन) लक्ष, रावधान [६]
अटोना—उ दाकीची किंवा सामर्थ्याची भरल, इयत्ता,
योग्यता, आकलनशक्ति, अवका, तेंप, मोंच [का अटु=आगे
क्यात केणें, एधिके=अटोका]

अटोना(क)ट—वि १ अत्यंत, शिवस्तीचा, वरच्या दर्जाचा,
भरमार्चा, अचाट, (छत्रगुण, गल्लुचक गोष्टी इ) ' त्याचें अटोनाट
ज्ञानवि श्रद्धात येउन ' —नि ५५६ २ अटल, वरपट, अतिशयणा,
योग्य, जहाजग, प्रबळ ३ सवें, समर्थ, पूर्ण, एकूणएक (एहान
धोर सर्व दर्जाचे) [स अट=उच्च+काश=सीमा, दिशा, प्रा
अटक्या स आ+कट]

अटोप—जें—अटप, अटणें पहा ' त्या गुप्त वरुणा कोणास
कळाय्या । कोणें येउन आणेंपाव्या ॥ ' —दा १९ ८ १८ —अटो
पता—सार—अटपता—अटपमार पहा

अटोपी—वि (न्यवरया कल्यात) हुशार, तरबज, चपळ,
चलास [अटणें]

अटोफळी—खी आठ फळीचे पायन, प्रत्येक प्राणण्यास आठ
आठप्राणें ६४ फळीचे दान, अटफळी अष्टफळी [स अष्टफल]

अटोमॅटिक—वि १ आपोआप चालणारे होणारे, स्वयंसिद्ध
' अटोमॅटिक रिगलक्यल ' (विमा)=आपोआप चालू होणारी २ न
कष्ट पटणारे केवळ यांत्रिक, बुद्धीच्या उपयोगशिवाय [इ]

अटोळा—अवळव, अगळी पहा ' वरोनि अटोळी निजला
पोत । ' —दावि ३४७

अटोळी—खी १ फणसासारख्या काहीं (रात्रीक, जामूक इ)
फळातील धी, अटोळी आख्याच्या काथोलाहि म्हणतात २ पुढ
पाच्या धुणातील दोन मोठ्यापैकी एक अळ [स अस्थि-अष्टि-
अष्टि, प्रा अटि=अपरिपक्व अटी किंवा म अष्टीला, अष्टि
रिक्का=गोटी, मोठ, अष्टिदिशा-अटोळी]

अट्टरणें—अटणें पहा अट्टरणा पाडणें—(माण)
जनावरास राप दमविणें

अट्टल—वि. १ तपुण, हुशार, निष्ठात उ० अटल पोहणारा-
धावणारा, छिदिणारा २ पका, वस्ताद, तरबेज, वेगळी, ल्याड
उ०=अटल चोर [सं हृत्पल्ले=भाजारात चोरी करणारा, प्रा अट-
चोर, अट (ल) चोर ' ल ' स्वर्या प्रत्यय —माअ १८३५], अटल
सोदा, वगैरे ३ अस्सल, खरा ल० अटलमित्र=स्नेही ४ स्थिर,
अटक, निघल [स अटल=स्थिर, अचंचल, प्रा अट=निर्हंज, वेरा-
त्म, का आटभाळी=वेळेवाह, हिं अटल, व अटल]

अट्ट(ट्टा)हास—उ १ जोरानें, मोठपानें हसणें २ मोठा
आचान, स्वर, आमोश ' करि हसत अट्टासि । ' —एभा ३० १३१.
' अवेतन पांडले धारी प्रेत । अवळी खी, गानी धावत । अट्टासि
शोक करित । ' —ह ३३ २०८ [स अट्ट=मज्जा+हास] अट्टास
पहा ० धरणें—मत्त्वाकाशावाळणें, हट धरणें ' मराट्टाही मुदवि
प्याचा अट्टाहास धरुन अगुवत्या अफाट सेनेसह महाराष्ट्रात तळ
देऊन बसलेला बादराहा यावेळीं कोणती गोष्ट करित होता । ' —स्वप
१३३

अट्टा—उ (ने) विहिरीच्या तळाशीं बांधकामाच्या खालीं
बसविलेली चौकट

अट्टाहास्य—मोठा प्रचल, अट्टास पहा ' चोरासावीं रव
वडल अट्टाहास्य । जको जियें दास्य बहुताचें ॥ ' —तुगा १८१४.

अट्टी—खी. (वर्या) बाहामा, जोडे याचा तळ ' या माझ्या
बाहामा दोन अट्टीच्या आहेत [का]

अट्टी—खी. (व) अट (१०) पहा ' अट्टी गडचळ्या गोमी मार '

अट्टीखोर-याज—वि. अडखोर पहा
अट्टीवाद—उ. हट, हुशारपट, ठोक नियम अटीवाद पहा
(कि० कणें, लावणें, धरणें)

अट्ट—किवि (खा) हणें, येणें, अटें पहा

अट्टगुळा (छें), अट्टपूळ—अट्टगुळें पहा

अट्टाल—उ कर्माटक संगीतातील एक वाद याचे मानाप्रकार
पाच आहेत ते असे १०, १३, १४, १८, २३ अट्टाल पहा

अट्टीस—अट्टीस पहा

अटप (फ) छें—अटपळें पहा

अटपळी अटोफळी पहा

अटरणें—अटरणें पहा

अठरा—वि. १ एक सख्याविशेष, १८ २ (सक्तिक) पुराणें
(मुख्य पुराणाची सख्या १८ आहे) ' इष्ट्य वर्तुनियु श्रेष्ठ । चौथे
गजेंताती भाट । अठरा मायभ उद्धट । वंशावळी वर्णिती ॥ ' —एदस्व
६ ७६ तो हा फटीया राण । पुरा सहा चौ अठरा जणा ॥ ' —तुगा
१५३९ [स अष्टादश, प्रा अट्टवट, अट्टास्स=८, हिं अठरा,

अटस—वि अडस, लहान, पट, मजबूत (शरीर, बापा).
—किवि भावक, पट, कसून (बघणे, खुडणे) [का अड, अ
डिउ=अडवणे]

अँटहोम, ०पार्टी—ही मित्रमंडळीना छोटी मेजवाही, पगळ,
उपहार सावेळी पदार्थ माडून ठेवलेले अमळात पाहुण्यानीं रागेर
तें खावें गाणें, नाच, खेळ घोरें करणुपर्चे प्रकारहि पराळा
सोमंत असतात 'त्याना या औपचारिक गोष्टी आवडतच नसत
अँट ०चें नाव काढलें वीं अण्डरसनसाहेबाचें कोणें उद्यत असे —जुलु
११. [६]

अटळ—वि न टळणारा, चुकविता येणार नाही असा, न
सुटणारा [स अ+टळणे स अटळ=स्थिर, मज्जम, का टळू=
हालणें, चळणें]

अटा—उ प्रतिबंध, अडयळा 'हृदय विकळ जेव्हा दैरमाग
अटा वीं.' —राधा १४८ [का अड, न अट]

अटाअट—स्त्री १ बाण, उणीव, दयाई (पैसा, धान्य याची)
२ कोरेडे पडणे, वाडून जाणे, शुष्कपणा (विहीरी, नद्या यांचा) अट
अट पहा [अटणें]

अटाई—स्त्री १ अडविण्याची मसुरी २ शुष्कपणा, कोरेडेपणा
अटा-आट-घाट-पीटा-पिटी-पिड, अटाटी—स्त्री १
छळ, गालपूक, नाच, कापाकारी 'यादवाचेमा कटमा भीतीं।
पाएका भायागदीं केली थोरी ॥'—शिख १८८ २ नाच, अंगीरय
प्रदल, खस्त दगदा ३ धक्का, भागवडा, सीण [अटणें, घाटणें,
पिटीं छळवि लोक गावीं उतरले असता तेथील लोकावडून आटा
(पीठ) फुट्ट मडून घेत, तसेंच ऋणकोकडे तगाघास आलेल्या शिपा
हिंदि करी त्यावरून विनावारण प्राप्त (सकारी किंवा सावकारी)
भावसुवू हिं अटा+म पीठ] **अटापीट पाटणें**—जेणकुटीस
भाणणें

अटांक—वि (गो) टाक नसलेला [स अ+अट]
अंटांगपटांग—वि राक्षसक, रत्नाचवडा 'अटांगपटांग
वाता तेवढ्या पाहून प्या' [पटांग (ग) दि]

अटाट—स्त्री धम, दातादात 'प्रयपूणें लिहूनझाल्यावरछापून
दातायची अटाट पडली'—नि ६१० अटअट पडा [अट दि]

अटाटा—उ खल, गाजवाजा, बोभाटा 'बाणीं उमासासु
बाँसाल्नी सख्खील बायलो, त्यात त्या रमयाचा इत्ता अटाय
आलेला आणि त्या कदा सांगतील'—यकोपे [अट दि]

अटाटी—स्त्री वट, धम, दगदग, हाल 'दाळिणी अणटी
मोगापा'—दावि १५ [अट दि]

अटानिमा—उ गाल, अटामट पहा
अटारणें अटारणें—जवि अवडरणें पहा

अटारन्या घोळणें—(व) सतावून सोडणें 'तुम्ही गेल्यवर
जामच्या खूप अटारन्या घोळत्या त्याने'

अटारा—उ १ कागाडकट, डोर मेहनत, मेडाकुटीस येणें
२ कटासुळें धक्का, गळानि येणें (कि० पडणें, पाडणें)

अटारे(रो)टा—उ १ सारा कसूल करणाऱ्या शिपायात (पीठ)
रोटी वगैरे शिपा देण्याची रीत २ क्रिकेट काम, हल्लीं कामें
(खणकाडण, मोलअडुपी वगैरे) 'दादल मेळ्यापासून मी अंगोटा
कम्मे पोड भरित्ये' ३ अटापिटा पहा [स अट=अन, हि अटा+
रोटी]

अटाला—उ (क) पार्चींमाणसें, जनावरें, खटला, लकरीतळाचें
सामानयुमान, रान्याम, मडळी, अवजड सामान इ० —र ४४२१

अटाली—स्त्री मनोरा, मोटा वाडा, गच्छी, माडी,
अडयळा, बाळा 'मोडिल्या गोपूर आटालीं।'—नुवन १५,
'आटाळपावरि सोबळाज त्यजुनि बाळा उम्या ठाकरी'—शशिसेना
'वाटाविही नामभरें अटाळ्या। पौरुगना बाजविनात टाळ्या ॥'
—सारह ५१० [स अडाल, अटारक, अटारिका, प्रा अणल
—य, ते अडालसु—वेदीपरया मजला, का अ=माळा, सि अट
हलो, आटारो, हि अँटिक=पोटमाळा]

अटाला—(ख) आडाहास, अवड्या, प्रचंड उद्योग, अत्यंत परि
धम, मेहनत, कट, अटपाट [स अ=मोठे, पार+आदास=कट]

अटाळा-टो-ळें—उ की न १ अटोळा, अन्वळा, अटाली
पहा 'माडपा अटाळ्या आणि उच गिरी।'—सारह ७६८ २
(व) अडगळीचा माळा 'मोडकी खाट अटाळ्यावर पडली असले'
[अटाली पहा]

अटी—स्त्री १ मोहरमात हातात घालावयाची पिळदार दोरी,
सैली, गुलाबी किंवा रेतमाची रड, चळी २ अट-मोटीखेळ पहा
३ इ, अट 'ऐनी एका अटीं। रितीं धिगतीं करटीं ॥'—नुगा
२७८४ ४ कट, धम [अट, अटा] ० तटीचा सामना—खुशीचा
सामना [अट+अट+सामना]

अटीचा—वि अटील हक्केखोर, भानी 'विडवर नुदेंवर
आटीचे।'—येपो २२२ [अट] ० करार-चोली-खेळ-उ जो
होले त्यानें असुव शिपा भोगाची किंवा दड याचा असें झवून खेळ
तात तो सर्तीचा खेळ —ची चाकरी-काम-स्त्री विशेषशर्तीवर
करावयाची, चाकरी काम अटीराज-खोर-वि मानी, अटदार
[का अड म अट+म बाव-खोर]

अँटीमनी—स्त्री, अन पातु डुम्भ्याची पातु याचा मुख्य
उपयोग छापछाण्यातील दादेंप तयार करण्याकडे करतात [६]
० फूट—न एक होमिओपॅथिक औषध, सर्दी म मसकट्यावर उप
योगी [६]

अटील—वि हरी, मानी, अटीचा [स अट, म अट]
अटीली—अटाली पहा

अटीय—वि १ उक्त्युत्तर, अट्टमपत्र केलेले (दूध, गीर वगैरे)
२ वितळलेले (सोने) ३ ओतीव, वितळून तयार केलेले 'अटीया
लोहाचे खाव जैसे ।'—सा १६ ३७९ ४ दुस्ती ६० परिभ्रमणे
पट-मचलून घनविलेले, पिळकार (शरीर) 'जो आटीय जेठिया
पेसा ।'—मुक्ता ६ १५३ ५ सचचित, अच्युत, आरुढ केलेले
[अदभे] प्रा अट, का अट्ट

अटीचाद—उ. हेकेरोगपणाचा वाद, हमीपणाने भाडणे, हट
पाद पहा [अट-भाद]

अट्ट—आट्ट-द पहा

अट्टकमट्टक—अट्टकमट्टक पहा

अट्टये—वि. सचचित, वाढते 'अट्टये दिले आवडी ॥'—सा
६ ७७ [अदभे]

अट्टळणे—आट्टळणे पहा

अट्टडन्स—उ हुजिरी 'अट्टडन्स अरावन्स'—हेवेरी भत्ता [६]

अट्टेन्दात—न (त्रिल हुड्य) रक्ष, सावधान [३]

अट्टोका—उ हाणीची शिवा सामण्यांची मंगल, इप्ता,
योग्यता, आदरवर्णा, अद्यास, सैप, पौच [का एट्ट=भाटो
क्यात येणे, एट्टिके=अट्टोका]

अट्टोका(फ)ट—वि १ अत्यंत, चिकस्तीचा, बरण्या दयांचा,
अमर्षाद, अघाट, (सङ्गुण, अत्युच्च गोष्टी इ) 'त्याचें अट्टोकाट
हानिहिल्लत येऊन,'—नि ५७६ २ अट्ट, वरचढ, अतिराहाणा,
योग्य, जहागिर, प्रचढ ३ सदै, समग्र, पूर्ण, धक्काएक (रक्षान
घोर सर्व दर्जीचे) [स अट=उच्च+फाट=क्षीमा, दिशा, प्रा
अट्ट=सा अ+फट]

अट्टोप—पे—अटप, अटपणे पहा 'त्या गुप्त कल्पना कोणात
कळाव्या । कोणे येऊन आटोपल्या ॥'—सा १९ ८ १८—अट्टो
पता—सार—अटपता—अटपमार पहा

अट्टोरी—वि (व्यवस्था करण्यात) हुशार, तत्वेज, चपळ,
चलाउ [अटपणे]

अट्टोफळी—क्षी आट फळाचें वायन, प्रत्येक झाडणास आठ
आठ्यमाणे ६४ फळाचें दात, अटफळी, अटपळी [स अटपल]

अट्टोमेटिक—वि १ आपोआप चालणारे होणारे, स्वयंचालित
'अट्टोमेटिक रिक्त्यान्वळ' (विमा)=अपोआप चालू हाणारी २ न
कळत पडणारे, केवळ यांत्रिक हुद्दीच्या उपयोगाशिवाय [३]

अट्टोळा—अटपळा, अगली पहा 'बदोनि अट्टोळीं निजला
घोर ।'—सावि ३४७

अट्टोळी—क्षी १ पणसासारख्या काही (स्वारिक, जामूळ इ)
फळांतील बी, अट्टोळी आख्याच्या बोथीलाहि म्हणतात २ पुढ
पाण्या घुणणातील दोन गोठयापैकी एक, अट [स अटि—अटि—
अटि प्रा अट्टि=अपरिवर्तन अट्टी किंवा स अट्टील, अट्टि-
लिका=गोष्टी, गोठ, अट्टिआ=अट्टी]

अट्टरणे—अटरणे पहा. अट्टरणा पाडणे—(माण)
जनावरास रूप दमविणे

अट्टल—वि. १ निपुण, हुशार, निप्यात उ० अट्ट पोहणाता-
धारणारा, लिडिंगारा २ पका, वस्ताद, तत्वेज, वेररी, लवाड
उ०—अट्ट चोर [स इन्चौक=वाजारात चोरी करणारा, प्रा अट-
नोर, अट (उ) चोर 'उ' स्वार्थी प्रत्यय—आम १८३५], अट्ट
सोदा, वगैरे ३ अत्ताळ, रारा उ० अट्टमिय—स्नेही ४ स्थिर,
अवळ, निपन [स अटल=स्थिर, अवंचल, प्रा अट=निर्लेज, वेश-
रम, का आटभाळी=सेकाडू, 'हि अटल, व अटल]

अट्ट(दुटा)हास—उ १ जाराने, मोठपाने हसणे २ मोठा
आवाज, स्वर, वाकोरी 'करि रक्त अट्टाते ।'—एभा ३० २१९,
'अचेतन पडिते शरीर प्रेत । जननी स्त्री आली धावन । अट्टासिं
शोक करित ।'—द ३३ ३०८ [स अट्ट=मजग+हास] अट्टास
पहा ३ धरणे—महत्वाकांक्षा वाटणें, हट धरणे 'मराठ्यादी बुडवि
ण्याचा अट्टास घरून आपल्या अफाट सेनेसह महाराष्ट्रात तळ
दऊन मारल्या बादराहा कावेळी कोणती मोठ बरीत होना ?'—स्वप
१३३

अट्टा—उ (वे) विहिरीच्या तळाशी वाघवामाच्या खाली
घसविलेली चौकट

अट्टाहास्य—मोठा प्रयत्न, अट्टास पदा 'चोरासाठीं रद
पट्ट अट्टाहास्य । जळो जिणे हास्य खुताचें ॥'—मुगा १८९४.

अट्टी—क्षी. (कर्ना) याहाणा, जोडे याचा तळ 'या मात्त्या
याहाणा दोन अगीच्या आहेत [का]

अट्टी—क्षी. (क) अट(१०) पहा 'अट्टी न ठवल्या गोष्टी मार'

अट्टोखोर—गाज—वि. अटखोर पहा

अट्टोवाद—उ. हट दुराग्रह, ठोक निवय अगीवाद पहा
(कि० करणे, लावणे, धरणे)

अट्ट—किवि (खा) इरे, वेथे, अट्टे पहा

अट्टगुळा(ळें), अट्टगुळ—अट्टगुळें पहा

अट्टताल—उ कर्नाट सगीतातील एकताल याचे मंत्रमारा
पाच आठवे, ते असे १०,१२,१४,१८,२२ अट्टाट पहा

अट्टास—अटतास पहा

अटप (फ) ळें—अटपें पहा

अटपळी अटपळी पहा

अटरणे—अटवें पहा

अट्टा—वि. १ एक एक्या विदेय, १८ २ (सहित) सुसारे
(सुसंगुतापाची सख्या १८ आहे) 'इतून गुणिनि प्रेत । चौपे
गनंती जात । अट्टा माप उट्टत । परासी घमिनी ॥'—एरम
६ ७६ जो हो पत्नीच राण । मुगा वहा चौ अट्टा वगा ॥'—मुगा
१८३९ [स अट्टाट, प्रा अट्टाट, अट्टाट=द. हि अट्टाट,

पं. अठरा, वं आठरा, उ अठर, सु अठार, सि अडहं] ० अखाडे-
 अखाडा पहा ० उपधान्ये-न अ, सजगुरा, भादली, वरी, नाचगी,
 मरा, नाग, खपले गहू, मका, कण्डई, राजगिरा, मटकी, पावटा,
 मूग, चाल, कारळा, देवभात, सातू, अवाडी (दुगरी गणना)
 सजगुरा, नाचगी, वरी, मका, मटकी, राजगिरा, शिरस, पादर
 फळी, जिरें, मेथी, वेणुवीज, देवभात, कमलवीज, पावड, अवाडी,
 मंडीवीज, गोवारी, कुडपाचे बीज, यामध्ये कोठे वोटें खसखस व
 पांडरा राखा घालून ही सख्या विसावर नेण्यात येते ० उपपुराणें-
 उपपुराणें पहा ० उपजा (या) ती-खी. अथ अष्टापद जाती
 प्रमाणें ज्या अठरा उपजाती आहेत त्या अशा, भिल, कोळी,
 मांग, अंत्यज, चांडाल, पुल्ह, जिनगर, सलतानगर, चर्मक, डोहर
 (डोर), भाट, मुण्ड, रजक, दगड, मोचेकरी, खाटिब, लोणारी व
 पैकावी -स्वादि ६ ५ ३७-३८ ० पत्तेरी-खी (म्हे) राज्य
 कारभारातील सर्व वरिष्ठ खाती असणारी मोठी कचेरी, सेक्रेटॅरिएट
 ० कारखाने-उ धन १ राज्यकारभारातील खाती (५) उष्टर, खडुतर,
 जलान, जवाहीर, जामदार त्रिकीर, सार्वीम, ठोक, घडी, दप्तर,
 दास, दिवान, नगर, पील, फरास, बंदी, मोदी व शिखार हे अठरा
 कारखाने (आ) तोप, पील, उष्टर, फरास, शिखार, रथ, जामदार,
 जवाहीर, जिराईत, नगर, दास, वैद्य, एकड, इमारती, मुदबल,
 कुणविणी, नाजगत, घडी (इ) खजीना, दप्तर, जामदार, पील,
 जिराईत, अंबर, फरास, मुदबल, नगर, सरपत, आबदार, शिखार,
 हाजीम, दास, उष्टर, बकरी, तोप, सराफ या तीन व आणखीहि
 कितीच निरनिराळ्या याथा सापडतात हे सर्व कारखाने सरकारी
 असून त्यावर स्वतंत्र अधिकारी असत सर्वोपरि खानगी कारभारी
 मुख्य असे 'त्याच्या अठरा कारखान्याच्या गल्याबळा' १-रेपो
 १४१ १ (८) मोठ्या ससाराच्या किंवा व्यवहाराच्या शाखा-
 खाती [अठरा+का कार्वाणा] ० रूम-न. लोकांच्या अठरा जाती
 सर्व प्रकारचे लोक, अष्टापद जात 'या शाखात एक मुकादम नाही,
 अठरा खुमाचे अठरा वेगळाले आहेत,' शिषाय-भाज १८३४ ४४
 [अ० ० कौम, फा रूम=जात,] ० गुणांचा खंडोघा-उ (रु.)
 १ सर्व (दूर)गुणारी मल्लेख, छन्ना किंवा ल्हाड इष्टम, अष्टा सोदा

३ निविसायन (नॉर्वेजियन), ४ यप्रदोर १, ५ मंग (मोक), ५
 रखतार १, ७ लतियान (लटिन), ८ महुदिन (ज्यू), ९ मंगरे
 (इप्रन), १० फरासीस (फ्रेंच), ११ कतनत्यान (शेडलंडियन
 केल्टिक १), १२ विनेन (व्हेनेशियन), १३ डिनमार्क (डेन्मार्क),
 १४ उरुम (आयुरिय किंवा रशियन), १५ रमियान (रमानियन
 किंवा रोमन), १६ तलियान (इटालियन), १७ सुवेस (स्विस),
 १८ प्रमर्यान (पोमेरेनियन) -आइ १८३५ सुतरी एक मादी-
 फिरगी इंग्लिश, फ्रान्सीस, सिंध, पावलिस्त, बिस्त, ग्रन्धेय, डौन,
 हूप, माज, सुस्त, नाग, जर्मिनी, कालील, वाक, चीन, युवेर,
 रॉडी -कोनो यात सुसते युरोपियन येत असून हिंदुस्तानापाहरील
 किंवा वगैरेहि लोक येतात 'वडिलंबी अठरादोपीकरावर सलगत
 आहे' -विबि ८३ ५५ ० तत्त्वे-न. अथ, महानू (मुदि), अइ
 कार, मन, दहा इंदिये आणि पचत्तमात्रे -मोर १८५ ० धान्ये-न
 मुख्य धान्ये-गहू, साव, हूर, जव, जोंधळा, वाढाणा, लाख, चणा,
 जवस, मसूर, मूग, राळा, तीळ, हरीक, कुळीय, साया, उडीद, चवळी
 ० धान्यांचे कडवोळें-न (भाजणी-अठरा धान्ये भाजून केलेल्या
 पिठाचा एक खाप पदार्थ) (उ) १ निरनिराळ्या प्रकारच्या गोष्टींचे
 मिश्रण २ अनौरस अथवा, जारज ३ मिश्रजातीचा सकर, सकरजाल,
 सकर जातीतील व्यक्ति ० पगडजात-खी १ तांबड, पायरवड,
 लोहार, खुआर, सोनार, कासार, कुंभार, देवळक (गुरव), धनगर, गौळी,
 राखनागी, जैन, बोटी, साळी, तिलारी, माळी, तेली, रंगारी
 -स्वादि ६ ५ ३५ ३६ जशी युरोपियनात टोप्याची -अठरा टोप
 कर-तशी हिंदु लोकांची पगडया बांधण्याची सन्धा जातीजातीत
 वेगळी आहे. तेव्हा जितक्या जाती तितके पगडयाचे प्रकार, या
 वस्तु सर्व जाती किंवा जातीचे लोक, एकूण एक लोक २ अन्य-
 वस्थित, मिश्र जनसमूह, गाना धर्मीचा जमाव 'या यात्रेत
 अठरापद जात मिळाली आहे, तेथे सोंबळे काय पुसता १'
 [अठरा+पगडी किंवा पगडा=पगडावरील सख्यावाचक चिन्ह]
 ० पयें यानर-उ अथ तक्षणाचा जमाव, टोळी, सैन्य, नावरसेना
 (सामान्य मरत करणारी १८ पयें यानरें होती) ० पयें-न अथ
 महामाताची मुख्य प्रकरणे-आदि, सभा, वन, विराट, उषोग,

०वर्ण—प्र अठ (पठ) जाती याची एक याद अशी ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, कुमार, गवळी, तेली, पाचाळ (सोबार छुडार, कोडार, तावट, पापखट, हे पाच मिथून), बोटी, रगारी, सिंधी, न्हावी, पारधी, महार, घनगर, परीट, माग व चमार ०विसवे (विश्वे)—वि अतिशय, बहुतेक परिपूर्ण, जास्त प्रमाणाचे विश्वास, विस्वास पहा [अठ विरासत, वीस विरावाचा एक टप्पा, अठ विस्वे म्हणजे दोन विस्वा वीस इतके, बहुतेक पूर्ण] ०दारिद्र्य (दरिद्र)—न अतिशय गरिबी 'त्याच्या घरी अठरा दिशे दमिद आहे' ०अठराविशे दरिद्रि पाहो ०विश्वे-पापपुण्य-चौकशी-मूर्ख-धर्म-दोग इ० वाक्प्रचार

अठलेंग—किवि (खा) येपयंत, (व) अठलेंक. 'अठ लोक आता?' [स अठ+लंग]

अठव, अठवगिरी—उशी आळवण, स्मृति, स्मरण, आठ वण पहा 'अठव देई सूर्यवना।' (दि० देणे, होणे)

अठवडकरी—उ आठवडपाच्या आठवड्याला (आठ दिवसानी) व्याज मागणारा, पिढन काटणारा खिस्ती, सावकार [अठवडा+करी]

अठवडा—उ आठ दिवसाचा काळ (रविवार ते रविवार दोन्ही दिवस भरत), महिन्याचा एकचतुर्थांश भाग, पंधरावड्याचा निम्मा [स अठवडी-अठवासर-अठवार, प्रा अठवाड, अठवा, ग आठवडा, हि अठवाडा, आठवारा, ति अठिडयो, ते अठवांड] —डा-ह्या-नि १ आठ दिवसांनी टापांनी अजारी पडणारा, कधी यरा सर कधी हुसणेकरी (साकर, मूल, इ०) २ आठ दिवस दूध देऊन नंतर ते देण्याचे थद करणारी (गाय, रूँस)

अठवडे पाईक—वि थोडे दिवस चालणारा किंवा गिक पारा, अळवळ्याच्या मुदतीचा, (ल) थोड्या मुदतीचा, खबरब कामावरून दूर होण्यासारखा (सकारी कामगार, नोकर, इ०) [अठ वडा+स पदाति, प्रा पाईक ग पाईक=मावकामगार पाईक प्रत्यय]

अठवण—की ध्यान स्मरण, स्मृति, धारणा, धारणाशक्ति आळवण पहा 'पूर्व सुताची अठवण दती। स्पळें कितीक विपिनी।' —मय १

अठवर—वि १ अविवाहत विवाहाचे नग होऊन गळे आहे असा, पोटनगर—री (कातरी लोच अनून हा बन्द वापस्तात) 'फुन भूतडीचेमां रागा अठवर। माहेया खाडयाचा करीमि नोवण।' —विणु ७२७ २ नियर नियर 'हुजवेची कळवें बोडे। बागां आठवरण आले।' —शिख २०८ [स अठि, प्रा अठरी=अठळी, नियर, मोठा अठर+वर तुळ० अठवरी]

अठवा—वि आठवा पहा
अठविर्ण—आठविणे पहा

अठवें—न एक बैली माप, मिठवें, अर्धाशेर, पायथीचा ८ वा हिस्सा [आठ]

अठसटि, अठसठ—६ सख्या, अडसठ पहा 'मठसटि तीर्णचा तोडह।' —दिशु १४

अठहत्तर—वि ७८ सख्या, अठवाहत्तर पहा [हि]

अठळी—अठोळी पहा

अठांगळें, अठांगुळें, अठांगुळ—न गर्भाधानसंस्कार योग्य बारी व्हावयाचा राहिल्यास गर्भाच्या आळव्या महिन्यात प्मन व सीमत्तोमन या दोन संस्कारासह गर्भाधान संस्कार कर तात यातील सरे विधि गर्भाधानाप्रमाणेंच (कृतशास्तीसह) करा वयाचा असतो, अष्टमागव्य पहा 'मग जीवाचेनि मेळें। विकलें-पणाचें आठगुळें केळें।' —दिशु १०, 'तुझ्या भयानें झालें आम्ही आगुळ काढ्या आठ।' —दोल् ३९ [स अष्टांग-अठ्ठंग अठ+अंगुळ १]

अठापी—किवि १ अनाठारी, भलत्या जार्गी, एकीकडे 'ठळारी ठेऊनिया नवनीत। भाजरा बरवीं बाटवीत।' २ थोड्याच्या जार्गी, दारीपच्या नाजूक, गुथ्य मार्गी (दिलेला बोसा, घडा इ०) [स अ+स्थान, प्रा ठण-ठाय]

अठाचिसायुर्गी—किवि अश्विन्याच्या युगात (ल) कर्षीच मार्ही (चार युगाची एक अष्टा सात माहृत्या व्हावयाच्या, म्हणजे इतका लाव्या फाल, यापकून लक्षणेने), वडच्या आदित्यमारी

अठिवेडी—की येकरा, जाये, जाणें-वेणें [स अठ, खा, अठी=वेये दि]

अठी—की कपाळावरील मुखनी, अठी, बळी 'एक ह्यास पाहता रणी। कपाळासी घालती अठी।' २ नानातील पाठ किंवा विपरीत बाईट घड ३ सैली, अठी (१) पहा ४ मिठी, ऐक्य (का. अड) [फि० बरवें], ०घालणें १ कपाळ सडविट करणें, गाधुवी-तिरस्कार दाखविणें २ आरिंगिणें, कवडाळणें ०कमरेस घालणें-कमरेस विळखा घालणें, मिठी मारणें

अठी—की १ फळातील बी अठोळी, अठळी २ (ल) कठीण निवट थोड-मुद्रा-प्रत्यय अवघड, भातगडीची पाच [स अठि, प्रा अठरी]

अठी—किवि (सा व) इथे, येथे [स अठ] ०तठी—किवि हुकडे विकडे, येथे तेथे 'अभितठी बाय विरलोस।' [स अठ+तठ]

अठीं-अठें—किवि आठवीं गुणिले असता 'एकी अठी आठ' [आठ+इ, व ठ०चे प्रत्यय]

अठूर—किवि (ऊं) पुळळ, भरपूर [न आठूय, प्रा अठू, वा अडू=सपर, पुळळ १]

अठूळ—अठोळी पहा

अडे—क्रि (रा) अडी, एथे वेथे [म यत्र]

अटोक(प) परधस—न (ब्राम्णेय एक गुणनाम) १ अमा मासिक, सिद्ध विद्या असाधित शब्दाला ही उपरोधिक सहा रावि तात, मूळ शब्द २ (र) मद्र, दगड, टोंक्या, प्याला दिवविण्याचा काही उपयोग नाही अमा, निमग्नसिद्ध वाळ ! [अटोक =अपड, अजात+परधस]

अटोनीवेडोनी—वि १ पिळदार, पगीदार २ (उ) वेडा वाकडा, कमाती 'अटोनी वेडोनी वाधला मुडास। पिस्तो म्हेसा जनामधी ॥'—नुमा ३१५४ [अटोवेडी, अटी+वेडन, विवा वेड (=वेडन) दि]

अटोपदार—क्रि नेहमी, सतत, कायम, अटोप्रहर पहा [आठ प्रहर स अटोप्रहर] अचत्तिस घड्या—निरतर, कायमपणे, सारसे वाहू

अटोफळी—अटोफळी (वाण) पहा

अटोळा—ळी—ली अठळी, बी, अगेळी पहा

अट्टा—उ १ कायाच्या वेळ्यात आठवे दान २ पर्याच्या खेळात आठ चिन्हाचा पत्ता अट्टा [स अट, म आठ]

अट्टाघन—घ्न—वि ५८ ही सख्या [स अटपचारत्—अट पचार प्रा अट्टाघन, सि अट्टागाह, हि अट्टाघन]

अट्टावीस—वि २८ ही सख्या [स अट्टाविंशति, प्रा अट्टा वीस—अट्टावीस, सि अट्टावीह, हि अट्टाईस]

अट्टी—क्रि (पटाच्या खेळात) आठव्या घात अटी पहा [आठ+१]

अट्ट्याळ—चाळीस, अट्टेताळ—ताळीस, अट्टयेचाळ—चाळीस, अट्टयेताळ—ताळीस—वि ४८ ही सख्या [स अट्टवत्तांशित प्रा अट्टवत्तालीस, अट्ट्यालीस, हि अट्ट्यालीस, सि अट्ट्यालीह]

अट्टेत्तर, अट्टाहात्तर, अट्टयेत्तर—वि ५८ ही सख्या [स अट्टवत्तति—प्रा अट्टतरि अट्टेत्तरि, हि अट्टतर सि अठ हत्ती]

अट्ट्या—उ गजिफा आणि पत्याच्या खेळातल आठ चिन्हाचा पत्ता, अट्ट्या [आठ]

अट्ट्यापेशी—यशी—अट्ट्याशी—वि ८८ ही सख्या, [स अट्ट्याशीति, प्रा अट्ट्यासीह, अट्टासि हि सि—अट्ट्यासी]

अट्ट्याण्णव—वि ९८ ही सख्या [स अट्टवत्तति प्रा अट्ट्याणव हि अट्टाणवे, सि अट्टाणवे] २ (व) वदमाथ, उवाड

अड—न कमीपणा, उणेपणा, दुष्प्रसंग, न्यूनता, गौणता प्रसंगविणारे उपपद हे लागून कित्येक सामासिक शब्द बनतात, जसे अडपोरा, अडपोतर, अडकट, अडसर इ० अडच्या ऐवजी कधीकधी 'आड' असे रूप येते सामान्यतः देवावली लोक

अड अंगे योजितात, बौध्दात आड अंगे वापरतात तेव्हा अड आणि आड यांनी आरभ होणारे शब्द एकेका पुढेले जातात त्याकरिता इट शब्द एकापासून नसल्यास दुसऱ्यापासून सापरेल सूचना—सकृत अर्थ या शब्दापासून बनलेले व कानडी अड (=अडवा, हट, दुसमट) या शब्दापासून बनलेले सामासिक शब्द याचा पोथळा होऊ देऊ नये, म्हणून प्रथम अड—अर्थ पासून सभलेले शब्द दिलेले आहेत, नंतर कानडी अड पासून सावलेले शब्द घेतले आहेत काही शब्द या दोन्ही वर्गांतहि पडतील, पण ते कोटेंती एका टिकाणी दिले आहेत ज्याचा सधम या दोन्ही अडशी नाही किंवा जे महत्वाचे वाटले, ते स्वतःच दिले आहेत [स अर्थ, प्रा अड्ड] अक्षणी—ली ताडूळ, काळ, इत्यादिनाची मोठी कशी, प्रसंगविशी ही ताडूळ—वाळीतिहि मोठे, फुटका, अर्धवट दाणा, कणी. 'कापुराचिमा भाजनिया। वाटीनि गोविंदाचिमा अडकगिया ॥'—शिशु ५११ काट्टा—उ पोतर पंगरेचा आसुड निंबा अपुरा मुडपा, काट्टा आडकाट्टा पहा. अफुडतें—न ल्हान कुठेत, कुठेत पहा. अरंड—उ हुकडा, अर्थ वट, अपुरा भाग 'माळत माती नसून अडखड नवावेत'—सुम्मा २६ अट्ट्या—वि १ अंगेहवतीने काही कामे करून पोड भरणाऱा मुल्या, पोन्त्या २ विरकोळ काम करणाऱा नोकर, आडकाम्या, बगल्या, दुसऱ्याच्या हाताखाली काम करणाऱा. अडोळ—न १ बाधून न काढलेली, सारासी खणेली विहीर, रेंताड जमीनीत खणेली व न बांधलेली विहीर २ केकचरा दाखण्याची विहीर, खडा, होर लेली विहीर, गर्भचि खणून टाकलेली विहीर गाडी—उ काम कऱ्याच्या हाताखालचा पट्टी किंवा मसूर, मदतीस, हस्तक, अड सख्या अंगां—उ न ल्हान खेळाव, मोठी बाजार पेठ नसलेले पण ज्याच्या अवघापस मोठे रहस्येचे स्ते मातीत असा भरस्त्या वर नसलेला गाव, घडे, वाडी, गावडे गाव गोल्लमा—अडवाप्या, पोण्या, गोण्या पहा गोथ—ली बेल धोरलेसून बाहून नेतात ती पाण्याची ल्हान गोथी अघर—न मुख्य घराबळ वाघ लेले ल्हानसे घर किंवा छप्पर, श्रोपडे, सोपा, पडवी आडट होत अडोडा—उ ल्हान घोडा, प्रसंग विशाली मोठ्या पोळ्याने हि काम करणाऱा घोडा, तण्डू आत—आडनात पहा अजिना—उ दुसरा ल्हान चिना, मागील जिना, चोर जिना अजुना—जून—वि अर्थ वट लुवा, उपयोगाने काहीसा नाडुरस्त झालेला वापरलेला, निर पयोमी अडाणा—उ पोळ्यास खावयास हरभ्याव्यतिरिक्त, दिलेले घान्य दाणा, (पोळ्यास दाणा म्हणजे हरभरा) अडाळ—ली दावीमफला मोज निचा जागडा, अडकणी अघोतर—न ल्हान पातर किंवा मोठा पंचा अडपचा पहा अर—ली श्रित नसणारी, छी—द्विज अजून अड प्राप्त होत नाही अशी अंपचा—उ अंगी ल्हान पंचा, अडडणी—ली न्हातणा वेढून वेण्याची ल्हान पडदणी, वज्र, जवेर अण्डळ—उ अडळ पहा

० वेष्ट-सी अडगार, घोडारा वाजारावा ० फलें-न वर अट पठें पहा ० थंदर-न १ लहान बिचा विपण व्यापारी म्हणून मनःशे बदर २ मळबताना ताण्डुलें नागव्याला पुगें, लहान, बिचा मुश्कित नागारें बदर ० नाण्या-उ वाणण गेले पग अजून वाण्या झाला नाहीं अमा जाला पोच्या तरणा वाड, मोड्या सतरा वयाचा मुलगा, प्रोडण्या न आलेल्या माणूस ० यायको-सी वधूनी, शुभवीच वयात आलेली मुली (वाग तेरा वर्षांची), अर्धाड प्रोड वायरा ० मुलगा-उ मुलगा, पोच्या, कोवरा, अन्वया ० स्थातारा-उ म्हातारपणाल प्रवेश करणारा, जग उताः वयाचा माणूस मध्यमवयस ० शहर-न लहान शहर 'दळ जवळच शकेच होतें आम्हाह्यातें तें, किती मोठें भण्यार' - मुद्र ० ० भाग-न नाचणील दुय्यम बिचा हलका नट, हलके, वाण पात्र ० स्वयंपाक-नैपाक-उ कपडा, बोतिली भाज्या बगी, मुलूच पणायलीन हतर विरकोळ स्वयंपाक

अड-सी १ अडकण, अडकाव आडवाडी, प्रतिगध ० दुसऱ्हा ह, हेरा ३ बोली, भट हातें वीर हतर मनें अर्गी अड पहा [वा अड-इ=आड, अडविणे, आड्या येणे, अन्वयला करणे विरह जाणे (मुल०) रि अन्=आडज] ० फट-वॅड-उ आचमण आचपाट कडींग वाट 'यई प्राणायामानेचि अडळें' बरोता मा १-हा ३ ५ [आड+फ=वॅड, वड] ० ऊथा-सी १ उडकण, सहज, ओघाने आलेली गोष्ट, प्रत्योपासक्या 'आता मजो हे आडक्या' दळरसा लागली अवस्था ॥ -कथा ३ ३ १९ २ विपयांतर, अनांतर कथा, आगवुच गोष्ट ३ दाढात बिचा नाचळ भाषण ० फर-वि १ हनी, हेक्केगोर अडखार पहा २ अडग वसणारा, अडेल-बाडा ३ गळ्य बसणारा, कडींग जाड (कपडाइ०) [अड=अड+कर] ० काडी-सी आडवाडी पहा ० काम-न १ हुसत्या कामाच्या आनुवागिक काम मुलूच कामात नियाळें विर कोळ काम, चारीक काम, अडप हाडप २ सडा, ममांत, भाची किरीट इत्यादि स्वयंपाकाच्या अन्नमूल गोण कामे ० काम-अन्वय-वि अडकामाच्या, किरकोळ कामाच्या उपयोगी चारीक सारीक कामे करणारा ० कूट-न कुडप, पुपण कापाड आडकूट पहा [आड+कूट] ० खर्व-उ समाराम नित्य लागणाऱ्या अन्नव्यादि जकरीच्या मुख्य खर्चीखरीन (प्रमणविषयी उद्धरणारा पात्रगुणी स्थानीउत्पादी वीर सक्ती) किरकोळ खर्च किंवा जाया खर्चे ० खळ-खुळा-खुळ-उ मी न १ अडकण अडकाव, अडकण अडकण, (मि० करणे घालणे लावणे) बसविच अडकण मूर्ती १ वेगपरी अडकळ ॥ -अभि १४ १०४ २ टेंव लागण्या सारखी, अडकळा होण्यापरी जागा [अडकळणे] ० स्तार्णे-ड-छ-न जेवणाशिवाय फलफळाजळ, वेगामिठाई, मासारखें दुय्यम खाणे, फाळ, उगडार, किरकोळ खाणे ० खोर वि अडेल, घडो १ ५

आडवी, हेक्केगोर, हनी, अडगोर ० गाडी-सी चारीक चोळ, लहान चारी, मोडपारस्त्याला कुठारा लहान रस्ता, चिखळ वाट ० गाळा-न (वे) केल्याडीचा साडा [मि गाळा किंवा का गळे=वेष्ट, बांय] ० गिरा(न्हा)इक-फी-वि दुकानदारापासून प्रत्यक्ष विकत न घेतकेन किंवा त्याला विकत न दिलेला ० गिरा(न्हा)इक-उ न दुकानदारापासून प्रत्यक्ष विकत न घेणारा माणूस, दुकानदार नसलेला, विनउदमी ० गोष्ट-अडकण पहा ० ग्राई (ह) क-फी-गडकिराइक पहा ० तट्ट-उ १ अडणारा, अडून राहणारा तट्ट अडेल तट्ट २ (ल) अडून बसणारा, तिरडटपण, हेक्केगोरपणा धरून सळून वाणणारा, अडवट पहा ० ताळा-उ १ अडकण पहा 'चार्हीच सड्याचा वनें अन्ताळा ॥' -दावि ५ [अड कण अप] २ दिव्याचा पडताळा [अड+ताळा] (मि० घणे, बाहणे) ० नेळ-उ १ रहाड्याच्या चोळ्यापासून माट्यापन्हाळपदन पाणी जाणवत पातलेला दोन्ही तोंडे बद असलेला व एका तोंडात म्हाल्याचा बाजूस पाणी पन्हाळासाठी मोडू भरलेला लहान आडवा पन्हु २ दार लावताना दारावर बसविण्याची विमणी ३ पाण्याचा वाट पावू रहावा म्हणून मध्ये पातलेला लहान पन्हुळ ० पसारा-उ सतरपत्र, अडगळ, पालूक वस्तु ० भित-सी आडवी भित, आडासा 'अडभित तेज लुई जाहे' -सत्र २.१२ ० मार्गी-उ आडवाट ० मिळकत-प्राप्ति-ची जादा मिळकत-नसा, नेह-मार्ग्या दराविक प्राप्तीशिवाय मिळणारी अधिक मिळकत, नेहमार्ग्या प्राप्तीच्या मार्गाशिवाय हतर मार्गाने होणारी मिळकत ० रान-न १ आडमाग, एरीडचवी जागा-स्थळ, रस्त्यापासून दूरचा प्रदेश २ (ल०) बाबविवादप्रसंगी कोळण्याची, एरळ रीत सोडून घालेली वाकडी रीत, विपयांतर, सळ माये मोडणे, आडरान पहा ० घळण-णी-न राजरस्त्यात नसेलेला, एका बाजूस असणारा प्रदर, एकीडचवे, एकत स्थळ -वि आचवळणात असलेला (गान वीर) -वि मयंदपलीकडे एरे बाजूस एरीकडे ० स्तूटा-उ १ अडखाल आडाळ, वत (दि० पाहणे) २ टप्पा, पोहांच, धाव, आवाका ३ (सा) अडकण [हि अडमग, मि अडविडो, शु अडवणे] ० स्तूट्यांत येणे-(व) अडकणीत येणे, कचाडयात सावटणे ० स्तर-उ आन्तर पहा

अड-माड पहा

अडकं-न अण्य रान भटवी 'दागिया रोगना अडक. १

-मिश्र १०९ -सी न अन्वी, प्रा अडड]

अडकं-सी न आडनाव जु काम घसण्याने नाव [मु

अडकई-सा (उ) एक पाहणे] १ टप्पा, पोहांच, धाव,

अडकण-न अण्यका किंवा अण्णन करणारी कोणतीहि

बस्तु उ० पुण गाडी चारविण्यासाठी लावलेला दाढ, दासची

खिनी, माळवी गड, अडनर, खिळा वीर [अडवणे]

अडकणी—स्त्री अडकवणे, धोपविणे, धावविणे, अडचण, अडकळा करणारी गोष्ट [अडकणे]

अडकणे—अक्रि गुलून राहणे, प्रतिबंध होणे, भिडविले जाणे, पकडले जाणे, दृष्टिगति होणे, धावविले जाणे [अडक-अडक]

अडकणे—न पुरुषाचा एक सोन्याचा दागिना—ऐरापुविनि ४०६ [अडकण]

अडकवण—स्त्री ज्यामुळे अडकाव होतो ती वस्तु (गाऊ, आकडा, पोडा, फासा इ०), अडकण [अडकणे]

अडकविणे—अक्रि धावविणे, धोपविणे, हरकत करणे, अडकाव करणे, प्रतिबंध करणे, बंद करणे [अडकणे]

अडकळणे—अडसळणे पहा

अडका—पु १ अर्धांशका २ (सामान्यतः) दाम, पैसा 'शिष्ट्यास न लाविती मायन । न कविती इंदिये दमन । ऐसे गुरु अडक्याचे तीन । मिळाले तरी त्याचावे ॥'—दा ५ २ २१ ३ दम्याचा चतुर्थी—भाषाको ३३०—१ अडक्याची देवता (किंवा भवानी), सापिक्याचा बेंदूर, २ जळला तुमचा अडका साक्षा मूलच लाटका, ३ अडक्याची केळी धाण, लोणच्याची केळी धाण, ४ (व) अडक्याचे दिडके, पैसाचे सव्वा घेर—याला हिशेब करता येत नाही त्याची अशी समजूत करून देणे, ५ हातीं नाही अडका, धानारात चालता धडका ४ अमीनीच्या भोजमापात अर्धांशका (६५ विचे विस्ताराची अमीन) [स अडे दगा, अडेक] **अडक्याचा घोंडा**—(ल) बोटक्या भयासाने ब हळक्या मोशने मिळणारी वस्तु

अडका—न (गोंडी) मडके 'अडका ते अडका घोसाला अडका' **अडकाअडकी**—स्त्री गुतागुत अडकाव, अडकळा, विप्र [अडकणे]

अडकाव—णी, विणे—अडकाव—स्त्री, विणे पहा

अडकित्ता—३ १ सुपारी कातरण्याचे, कापण्याचे एक हत्यार—तापन, सरोता २ (ल) ताकदात किंवा प्रतिबंधात ठेवणारा माणूस वस्तु 'वडिलाचा अडकित्ता असावा'—आपल्यापेक्षा मोठ्या व परिण लोकांची मीति पळून वाणूक ठेवावी, दिखलीत रहावे [का अडकोपु (अडके—सुपारी कोडितु—वासणे, कापणे), तुळु इडचति, ते अडकतु] **अडकित्यांत घालणे—घरणे**—अडकणी, पेंचात पारणे, अनिष्ट स्थितीत अडकावून ठेवणे **अडकित्यांत सापडणे—पडणे**—अक्यात, पेंचात सापडणे—पडणे

अडकूल—न (व) पोहे भातदूळ [स अडे—दिजविडेले तादूळ+डुड?]]

अडकून—न अडकळा, अडकाटी, प्रतिबंध, विप्र त्रास [अडकणे]

अडकळण—स्त्री (अडकळ पहा) १ ठेंबरादून पडण्यासारखी जागा—भंगण, अडकळ २ पणारी वस्तु पडू नये—साहू नये म्हणून

केव्हेरी योजना (८० दौतीचा टोकळा, वाराची रिटी, चिक, जोडेव पडू नये म्हणून केव्हेल वलय, इ०) —णी—स्त्री ठेंबकळणी, अडकळण पहा

अडखल (खु)ळणे—अक्रि १ ठेंबकदून थावणे, ठेंबकळणे, घडपडणे, गतिरोध होणे, अडणे 'अडखळले म्यालां म्हणती ते पतिव्रते ।'—यसा ८ २ जिह्यादोषामुळे बोलताना लागणे, अडणे, चावळणे, चाकरणे, गुठमळणे 'तिने भिन्न अडखळत आपले वत मान सांगिते'—पावळ ४८ ३ कासात कचरणे, धरसोड करणे, बाजू करणे, नातू करणे (अडचणीत) सापडणे, ४ गुतणे, हात अडकणे [स अर्ध+खलन, वा अड्ड+खलन]

अडखल (क)ळणे—(कों) आटळणे पहा **अडखळविणे**—अक्रि ठेंबकाळावयास लावणे, गडबडविणे, अडखळव्यास लावणे (घान्दश व ल)

अडगई—स्त्री महादुग सोलून, शिजवून त्यात दही, दिंग, मीठ वगैरे पावून केलेले शयले, कोशिंबीर [२]

अडगव—णी—स्त्री रचना, एखादवी, व्यवस्था, यथायोग्य मांडणी [का अडकु—रचणे, रावणे]

अडगवणी—स्त्री (कों) भाताचे पीक सयार होऊन कापून वाळविले म्हणजे त्याचे भारे वाटून उडवी वाळतात ती कृति 'काल आमची अडगवणी तपशी' [का अडकु—गजी करणे, रचणे]

अडगव (वि)णे—अक्रि (कों) १ योग्य कार्या, जागच्या कार्या ठेवणे, व्यवस्था करणे २ कामधंद्याकडे उपयोगास लाविणे, उपयोगी रावणे ३ (ल) मरणांतर व्यवस्था करणे, विच्छेदात रावणे 'मृत्युतारी एवढी अडगवली म्हणजे भी मोडळा होईन' ४ निवडणे [का अडकु—रचणे, नीट ठेवणे]

अडगळ—स्त्री निरुपयोगी, अडचण करणाऱ्या वस्तु—सामान, पसारा, पवड—पु (क) अडसर [स अर्गल, वा अड=आड+गळणे]

अडगा—वि (हर गुण) अडगणी, असिद्धित, अड्ड 'अडगा माणूस निरुपयोगी आहे', 'अड्डा अड्ड्यासारखा काय करतोस!'

अडगाई—पडगाई २ •चाटवाई—रचळपणा? 'ऐसें लडिचेवि अडगाई चाटवाईं बोलिला ।'—पच १ १५

अडगुणवडगुण—न (प्रा) पाल्लुक वस्तु, सतरातर सामान, अहणक [अडगवणे]

अडगुल्लेमडगुल्ले—वि खंडहर—बोळले(मूल) गाणे—'अडगुल्ले मडगुल्ले । सोन्याच कडगुल्ले । कन्याचा बाळा । तान्या माळा । तीट' (अथ) किती बाळ नेळत! किती बाळ बोलत! हातांत सोन्याची कडी, पायांत कन्याचा बाळा पातंग माहे बाळा! तुला दड होई नये म्हणून तीट लावते—दिज ११ १९१६ [का आड=खेळ+गुळी=वर यात्रमाणे प्रत्यय मातु=बोल, आपा+गार=कार]

अडघण—नि (ना) ह्री, हेकेसोर, स्वरवरकडीतन येणारा
अडवाली—ली आडमागे—मनको [अडगनी ?]

अडच—आ—किवि गच्च मजबूत, पट, यावद्बल, अडन [अडणे]

अडचण—ली ? अडदण, चिंचोळेपणा, जागेचा अभाव,
आवृत्तपणा, सकोच २ गर्ज, दाटी याहुळे रोपणरा आस विचा
उपन गैलोन्य ३ सटरसटर, पाळ्युड सामान, अडगळ ४ (ल)
पचाईल, निरुड, तारवळ, लयगमोचें—आईचें फास, वेळ, स्थिति,
सकट, घास, निरुणावदणा ५ वैगुण्य दचाई [अडच] ० येणें—सुकक
येणें, रज स्वला होणें, फाई विप्र येणें ० खांगणें—सगन, खेवटें,
नड सापणें, आपणस अडधळा करणाऱ्या पोटी सापणें अडच
पावें दु ख—भळपान किंवा अवघड जागें [सुखमार्गी] सांलेले
दुख, आजार, विकार रहू ० थ० शाणि जावई येप अडचणीची
घाट—घोवाळयाचा—अवघड रणा

अडचणणें—अनि गर्दी दागी, अडचण होणें, भिमटळेंजाणें
२ तापतळ होणें, ओड, निवच, साग रागणें [अडचण]

अडचणूक—ली घोंटाळा, गैलोन्य, अडचण पहा ० मोडणें—
नड, अडचण नाहीतीं करणें, अडचण हाडून टाकणें, विप्र, सफट
निघाणें

अडचणें—अनि १ आवळ, घट होणें, दाटणें, अडत होणें,
(कपडा, बागडी) २ आवळणें, आवळून बाटणें, घोडवा पाणेंत
समाविष्ट करणें (दस्तू ओळी) ३ (ल) अडचणींत सापडणें,
सकटता असणें [अडच]

अडची—ली गाय, स्तैस इत्यादिकांचे दूध काळण्याच्या वळीं
त्या हाल नयेद, लाया मारून नयत म्हणून त्यांना अडचण होण्या
जागे जे दोन दोहीकडे बास बाधतात ते [अडच]

अडचें (जें)—किवि (अडजाच्या पादपात) अडीच वळा
' पचरीस अडचें साडे पातट ' [अडीच]

अडजर्त—अनि १ तडहूच करणें, रापणीवर टाकणें २ निय
मित काम अडेर राहिल्यास सना पुन बोलविणें, दुसऱ्या बैठकी
पर्यंत सभा तडहूच ठेयणें [३] ० मॅट—ली तडहूरी

अडज्युस्ट—अनि अडळ, विनोदको ' तदाद्या भवान्नि प्रवळ ।
चरणानी नाप अडजळ ॥ '—एमा ५ ३७९ [प्रा डिडि—अखरित
दबळ—अप्रमित]

अडण—न १ गाई—म्होदीची ओटी कास अडाण पहा
[तुल ० ६ अडर]

अडण—ली १ सुपाच्या काडला मजबुतीसाठीं रावलेली
कामटी २ सक्क अडचण ' चावरी आडणीं ऐकोनिया घाना ।
वध्वोर दवा भकाविया ॥ '—तुगा ८६८—वि ह्री, मायेफिल,
स्वेच्छापारी [का अड]

अडणा—णें—अ न अडसर ' पण स्वर्गसुराच्या मदिराच्या
दाराला ह्य कोटिंग्या एवडा अडणा नसता तर कारच चागले '
—सु १११ [री अर्गला, का अडने=आडवें]

अडणी—ली १ दिवा, भाई वंगेर जिमरा ठेवण्यावरिता विवई
चोरिय ' अडणीवरि गोण्याचें ताट ॥ '—मुद्रा ३४ २ दाखाची
बैठक विवई ३ अडसर ४ राकडी पादास पाळून लावलेले दोन राकडी
सुर ५ (वीं) दाटाची कडी ६ डेका, आघार ' पायाळा पालांनि
बोडणी । धनुष्यदेडाच्या अडणीं । उचलेनि दोर्धी दोर्धी जणी । धीर
धेणी आणिल्या ॥ '—एरुव १० २६ ० सुपाची पुडील कामटी,
अडणपहा ८ मर्गदा, सीमा, रण ' इधनुन्याधिचे अडणीं—
माजीं भेध गमनरुणें । तेंसं आवरिलें क्षात्र्यपाणी वैजयतिया । '
—हा ११ ६०३. [का अडणिगे=तिपाई] ० बरचा (शेंख)—अ
सय, (ल) मुरें, अशिक्षित माणूस ' अशा तन्हेचे वडार अहो
रान त्याच्या कार्याक्याळीं पडल्यामुळे म्हणा पण शिक्षण्यासवरण्या
तो अडणीवरचाच झाला '—यदास २ खच्च स्थानावर—अधिकारावा
अतरेला वैजकरी माणूस

अडणूक—ली १ अडचण, अडपळा, हरकत ' परोपरीं सिका
वणें । आडणुका सागत जाणें ॥ '—दा १९ १०. १५ २ अड, हड,
विरोध (कि० घेणें, धरणें) ३ अडबणूक, प्रतिपक्ष करणें. [का अड]

अडणें—अनि १ प्रतिपक्ष—अडपळा होणें, अडकळा जाणें, वेडळा
जाणें, खोळवून राहणें ' तरी मग साग पा कैसेनि अवे । '—हा ६
४०१ २ आवळ, घट घेणें, कास होणें, जमवेस जाणें ३ हनकार
करणें, गा म्हणणें, नाकारणें, गडून किंवा रुनून बसणें, हड धरून
बसणें ' क्षोवाचें (जहाल सत्राळ पहाचें) जें काही अडतें आहें तें
काही हेतूवहल नव्हे, कुटीवहल आहें '—दि ३ ०५१ ४ प्रसूतींत
अडपळा येणें ५ दाटणें, सकटात सापडणें—पडणें, चिमटलें जाणें ६
चाळता चाळता बावणें रतव्व राहणें पुढें पाडून टाकणें (पाडी,
घोडाइ) ७ वेढणें अडविणें, व्यापणें ' सायरे कवणें ठायीं वाहावं
हें गमलत आडे आवचें ॥ '—हा ९ ११ म्ह० १ अडली गाय फटके
झाया २ अडळ नारायण गादवाचे पाय धरी—प्रसंगीं भेड झटण्या
माणसास (नारायणास) मूखांचे पाय धरण्याची पाळी येते [का
अड] अडतें (ल) धरणें—पाहणें—मोजणें—सकटात पडले
ल्यास मदत न करता उलथ आनंद मागणें, किंवा त्याच्या अड
चणीचा फायदा घेणें एकादाला नडविणें अडळला नारायण—
अडकर्णीत सापडलेला माणूस (अडला नारायण गादवाचे पाय धरी
या म्हणीवरून) अडळला मिडला—सकटात—अडचणींत पडलेला
प्रसत अडल्या मिडल्यासी येणीं पार पाडू । '—दावि ४२८
(अटणें यांच्या ह्यापुढें जिणें येचीं तेंसं लावून पुष्कळ शब्द बनतात
उ० ' अडठेभिडळें काम असलें तर मला साग '—' अडलामिडला
' कोन्ही आज तर त्याचा समाचार घ्यावा ')

अडत—सी १ सराफी किंवा व्यापारी व्यवहारातला पत्र व्यवहार किंवा देवपत्र २ त्या कामाबद्दल मिळणारा मोबदला, दमाली ३ एकाचा मालकाचा माल विवण्यावरिता टोपणे, विडून देणे ४० किया, एजन्सी, मध्यस्थी ३ दस्तुरी, दुकानची पत्री ४ (कायदा) मुनीमपणा, गुमास्तेगिरी [म अड=बाजार, ते अडिति]

अडताल—उ एतल, क्षपाताल पहा [का अड ने० अडतालम्] अडती—सी १ प्रतिहार, अडवणूक, अडयळा, विरोध २ सतागीची-वीण्याची गालाची घोडी, नोकी ३ (बों)दाराची रिटी ४ घालणे—मोडता घालणे [अडणे]

अडतीस—वि ३० ही सख्या [स अडतिस्, प्रा अडतीस] अडत्या—उ कोणत्याही व्यापारामध्ये, दपधरीचीं कामे करण्याकरिता, कारखान्याततयार केलेला अगर बांडारांत साठविलेला माल खपविण्याकरिता, किंवा इतर व्यवहारात आपल्या तर्फे जगवदाफी भगावर घळन [अडत देवून] व्यवहार करणारा मध्यस्थ, दमाल गुमास्ता, एजट [म अडति=पाचाराचा मोक्यन/अडन]

अडघळणी—(एक)—सी हरकत, अडघळा पडा ! अडघळणे—अकि प्रतिपक्ष—दृक्कत—अटकाव करणे, प्रत्ययाय, विप्र आणणे, बद पाडणे [अडघळा]

अडघळा—उ १ अटकाव, हक्कत, अडघण, प्रतिपक्ष २ खोख्या, लोटी, गुला [अडणे (अड) + खळ]

अडदर—रा—ऊ—उ घाब, भय, भीति 'तेष दानका अडदर। नागाईनाचा दातारु ॥'—शिपु १६३, 'ते बेळी स्वर्णालागी भादर। का नरकाचा अडदर ॥'—शा १६ ३१-२, 'घाई अडदर कासी छुदाका ॥'—उपा १४-५ [स अ=मोठी + दर]

अडदरी—सी खोल, अडघणीची, एकीकडची दरी, जागा 'दममाण सो पाडाळफत। अडदरी वागती पाशादि तस्वर'—दावि ५६१ [अ (आ) ड + दरी]

अडदल—उ अडली, लकरी कामगाराचा हुजया 'अडदलीच सिपाही' [अ ओईली]

अडदांड—गा—वि धससुमळ्या, धडिंगण, दाडगा व अडाणी, वेसुनेत, रानवट [अड + दंड]

अडदाचा—उ गूळमिश्रित हरम्याची टाळ (ही ताल छटाक म्हणून देतात)—मोको [हि]

अडन—सकट, अडघण, अडण ० पहा 'पडलिया राताग चिया अडनी'—एमा ११४

अडना—अडणा पहा

अडनाट—ड—वि अडनीड अडनेड, अडनीट नीट किंवा बरोबर, दिशाच्या दृष्टीने पूर्ण, मंगलला—दहा, बीस शबर ६० टाकळ मध्येचा—परिमाणाचा नसलेला, अडल्यामधल्याच सडवेचा—गूर

लोखीचा "एक गण्याने होईल ते भात ने किंवा मणभारने, अडनीड अडगा पायली नेड नरो"—किवि गोईस्वर नाही, अगावेडी, अनिश्चितपणे, धड इडडे नाही, धड मिळडे नाही अशा तऱ्हेने 'अंत तरी वेग नाहीतर चांहेर तरी वेग, मध्येच अडनीड बसु नकोस' [शं अर्थ + नीत का नेष्टा ता निद्रु म नीट]

अडनांच—न. १ उपनाव, पराण्याने—बदाचे नाव, पुत्रनाम, आडनाव पहा २ अयथांचे नाव 'जभा जै आगसु जाये। मग गता हे होये। आडनाव की ॥'—अमृत ६.६२, 'तैमे खीगें जै गुम। ते अडनातामात्र देम ॥'—सुख ३६५, [म अर्थनाम] का अडनांव तु० का अडहेगर १ अड=मोठे (थेष्ट) + नाम ई सर (थेष्ट) + नेम (नाम) 'हि अडक]

अडनांचाचा—वि केवळ नामधारी, फक्त नारायुता म्हणजे त्याप्रमाणे वृत्ति—पगक्रम मंगल्य ब्राह्मण, 'बारदून,' तिपाई ६० 'रामाजीपण आडनावाचे बागदून परतु बागदावर धड भोळ काही आगता वेत नाही' 'वरतल तोचि तुमि म्हीलन उड्ड आड नावाची'—मोरो मलोपाख्यान

अडनीट—ड, नेड—अडनाट पहा

अडपडपड—किवि १ चोळतामन, अयोग्य किंवा भल्याच प्रकारे, काडाने, अनक वपायली, नाना तऱ्हेने, हरएक चुकीने, (प्राति, दहा मिळ(वि)ये) २ लघुजडून, गुप्तपणे (शिंदळकी, व्यभिचार करणे) काही नामाची विशेष्णप्रमाणे उपयोग होना त्यावेळी या वाक्याचे होणार अर्थ—१ अत्युपड, अनिश्चित, जादा (नक, सच) २ लहान, हलकी, निरकोळ (कामे, उपयोग) ३ मकीण, मिथ, असष्ट (गाडी) चिममाहितीचा, जमावातील, किर कोळ, अप्रतिद(श्यव, माणूस) 'काही अडपडपड सरदार विशाळगड राहून पळण्याच्या वेतात होता'—स्वप १७३ [अडपड हि अडपडपड = शरद]

अडपणे—अक अडपणीत पणें, दाडणीत पडणे, अडवणे [का अड]

अडपताडपता—वि दुखराज करणारा, लाळ्यावर आण गारा, नियता, दावात—भावात—जरेवेत देवगारा (आईवार, वरील माणूस) 'अडपती नाही सापु दडपता नाही भावा' [दडपता दि]

अडपडपड—सी दाब, धाक, बचक

अडपैअणे—अडपणे पहा 'आणि सुखाचिया आर्ति। अड पैना ॥'—शा २ १९४ [अडपणे यात ज चा समावेत]

अडप—(फ)—ळ—ळें—अडपळ पहा

अडफांटा—उ अडयळा, विप्र, हरकत, आडफाग पहा [अड=आडवा + फाटा] ० काढणे—येणे—फाडणे—(कार्याचा) विषाड करणे

अडबंक-ना, अडबंगा-नी, अडबांक-नि १ गगाडा, बावडातिडा, दोबळ, भोपळवुती, भोगळवार, आवड रोवड २ मूर्ख, स्वेच्छाचारी, अडमुडा, दुराग्रही, अडेल (पोडा) ३ दोबळ, आडमाप [स अड + वक १ + भग = भग, हि अडवण, गु अडग = हरी, मुरे]

अडर्की-नी दाराची खीळ -दार, अडर्की पहा
अडबंद-उ कटिस्त, हरदोडा 'नागिले अडबंद कौपिन माया' ।
-मुगा २८१७, 'कटी अडबंद कौपिन' । -दावि २८० [अड + वण]

अडंबर-भवंडर पहा [म आडंबर]
अडराजार-उ बाजाराच्या दिवसावेरीज आडवारी भरलेला बाजार, लहान, सिला बाजार

अडबेलें-न गळ्यात होणारा एक राग -मनरो
अडभंग-अडग पहा [अध + भग = भग]
अडमरी भरणे-उमाकूठ, धिंगाणा, दगा घालणे [का भाडु = खेळ घडक्या भरी भरणे]

अडमड-भी अडमडा-उ (कों) लहान मुलाची चळवळ, चुकूळ, अवघळा, खाकरपणा -उपा-वि चपळ, वळवड्या ० पें-१ खोडपा करणे, चुकूळ करणे (लहान मुलाबद्दल वापरतात)
१ धडपडणे, डेंबाळणे, त्रासान, सज्जत असेणे 'मरा राहा मेल्या सारखा अडमडत' -चामू ९ [प्रा अडनडण = चळवळ का आड माडु = वेळकर]

अडमाप-न १ बाजरी, सरळ, पत्त्या मापापद्धा बरी अगर जास्त असऊन असें अपलेंमधले माप (सच्चातीन होरी निवा राह तीन होरी पायली हें अडमाप) २ दिडके माप ३ (स) खोटे माप -वि प्रमाणपौर-बद नसलेला, अडवक [स अधे किंवा का अड = आडवेतिअधे + मापन] अडमापाने मोजण-बुगमार, गरीमस्त अदाग वाचणे, अपधा करणे, फाजील आशा धरणे

अडमिनिस्टर-उ १ वारमारी, बहिष्कारदार, (राज्य) कारभार चालविणारा, व्यवस्थापक २ (कायदा) मनवाच्या इष्टेचीनी व्यवस्था पाहणारा (गधिकारी इत्य) [इ]

अडमिनिस्टरान-न कारभार, व्यवस्था राज्यकारभार राजशासन [इ]

अडमिरल-उ १ आभारावरचा मुख्याधिकारी 'जपानचे ऑर्मिरल यांनी आपल्या जागचा राजीनामा दिला' -क १०६३०

अडमिशान-न प्रवश (शाळात बगर) प्रवश करण्यास मोकळीक [इ]

अडमुठ-नी डोंगराळ शेतात, जथे नागर चालून नाहार् विषे सुटीने धान्य पत्ण्याचा प्रकार. [आड + मूठ]

अडमु (मू) डी-वि सुलभ, सहज अनायासे, न कष्ट 'तेने आम्हा तुम्हा नाहारे' । जे आडमुटी तत्त्व फारले ॥' -शा ६४.

अडमुशी, अडमुसा-वि १ शुद्धमरणाच्या स्थितीत असलेला, शुद्धमृत केलेला, श्वाग वोंड्यामुळे व्याकूळ झालेला २ गठडी वळलेला (तापामुळे) (बि० पडणे, होणे) [म अध + मुह]
अडमुसणे-अकि १ शुद्धमरणे, पावरा होणे, जीन वोंड्या सारखा होणे २ (तापामुळे) गठडी वळणे, अडमुशी होणे [स. [अध + मुह]

अडमुळी-किवि अक्स्मात, -दार
अडमूठ(ठ)-वि अडमुठ, अडमुठा, अडमुठ्या, अडमाठ-ड हीं इतर रूपे १ अडाणी, अडदार, मुरे गाटवळ २ पोन्ना, आड माया [स अड + मूठ, का अडमुठ]

अडमूठ-डा-वि सुटीन न मागणारा, आडपशीर नगणारा, वेडावाकडा, योजक, अडुसल [अध + मुठि]

अडमोरी-किवि गारूत तोंड वरून, तोंड फिरवून, आडमोरा पहा 'शिवता नवे म्हणून माजपरामधे अडमोरी बसले' । -पला ४४ [स अध का अड + मोहता (मुज)]

अडल-नी अडवण प्रतिबंध, आडल पहा 'मानमुद्रा येया अडल' । -उपा ३०, 'दिशा झालिया सातुडल' । मधील गले माया अडल । -मिम ३५१ [अड]

अडल-नी अडच, यदाकाची एक जात [म अडिल, प्रा अडिल]

अडलंड-वि १ (प्रा) प्रसंगी आडवा किंवा विरुद्ध वाडूवा होणारा, गरजेच्या वेळीं धाका देणारा सद्यप्रसंगी सोडणारा, तोंडपली पाडणारा (इसम, घोडा) २ हेकट, हट्टी, कटकट्या, चकट्टु [अड + लंड मुज्जतावरक प्रत्यय]

अडला, अडलाऊ-उ कोन (बायबाचे) एव दाख, विळी, नोयती (गे) आदाकी 'बे प्रमदाचा यक्षिया । अडलाऊ हा ॥' -सिधु २५४ (सामान्यत) दाख, आडल भट्टा [स अड + लण करणे]

अडलाआ, अडलाच-उ सारण, पाठीराखण 'तु धर्माचा कुडावा । तुरि त्याचा अडलाआ करावा' । -सिधु १९१ [अ (आ) ड + लावणे]

अडली-नाकर तैनातीतील मुनुष्य, ऑडली (अप.) पहा.
अडलेपण-न १ हट्ट 'जीव अति अडलेपणे । जे मागे मज करणे' । -पदा १०१२३ २ सकदात मापडणे 'जीव अत्यंत अडलेपणे । ईश्वराने 'धातवाचे' म्हणे' । -पदा १११७०

अडच-न जपल अण्य 'तुरि वापाचिअ अडच ॥' -प्रा १३७६३ [स अचि]

अडच-न शेतात ठपवून टेबलेले हरभ्याचे दाहट, रोपे, मुटीत गावेवधी (हरभ्याची) पेडी [आच्चा]

अडय-३ ? अडयण, अडकार, प्रतिपथ २ परिक्षा, कनोटी
-सोहिह [अडविणे]

अडवेकी-मी-खी ? अडसर, खीळ 'नवद्वाराच्या चौकरी'।
यापुढी संयतीची आडवेकी ॥' -सा १२ ५२ २ अडयळा, अड
काडी [वा अडवेकी=अडका]

अडचट-ठ-न ? १ वीन तारीख-थडीव मनपड तुळई, तुळ
ईच्या उपयोगी लाकूड, आडवे-मोठे लाकूड, आडवा राट २
आडवीतुळई राट, गज ३ विणलेल्या कापडातील आडवे घागे,
आडवींग ४ गोंगीच्या दोन्ही तोंडासपील-पेलाच्या पाटीवरील
पटी ५ गाडीची खरडी, उतरडीवरून जाताना घसरत नये म्हणून
गाडीच्या मापच्या चाकाना घासण्यासारखी एक आडवी काटी
दागतात ती. -३ नयेचा प्रथला भाग-त्यातील दोन मोठेय [वा
अड=आडवी+स वतं-वा-चट]

अडचण-खी न ? अडचणूक अडयळा, हरकत प्रतिकार
२ अडयळा, अडयळा करणारी किंवा यारविणारी कोणतीही वस्तु
अडकण, आडकाटी, उडी

अडचण-खी अडवी वींग, आडवींग, पूरण बाण (अडवण
किंवा ताणा बाणचा उलट) [अड=गाडवा+वींग]

अडचणी-खी (नाविळ) ? अथ गाडवाच्या दोन पळय्या
जोडणार सळ वळ किंवा आडव्या-सांगा २ एक सगुदाच्या
पाण्याच्या सरीवरिता गजवताच्या दोहों बाजूस बांधलेली लाकडी
साठी [वा अड+स वती]

अडचणूक, अडचाई-खी ? अडयण ओपविणे, बावविणे,
मजयळा, हरकत प्रतिकार अडकाव २ (विप्र अडयणूक)पहि
कार, निराश प्रतिकार सत्याग्रह 'अडयणुकीच्या मार्गांचे सर
कारस लेकीनी बघाविरा आणले पाहिजे' -टि ३ १९९ [अडविणे]

अडचण्या-खी अव ज्येष्ठ नक्षत्र व त्या नक्षत्रात बघणारा
पाऊन [बाड+ वन-वण=पाणी]

अडचण्या, अडचंला-वि ओपविणारा किंवा अडयण
करणारा, अडविणारा [अडविणे]

अडचण्याचा-वि आडवण्याचा पहा

अडचा-ये-वि ? उमा नव्हे हो विदेशी लिखितसमातर
पातळीतील २ रुन (उमा-त्याच पाच्या उलट) 'तो अगाने
अडचा आहे' ३ विरावा, बांडा, आड ५ विहड, प्रतिकूल, उलटा,
मुष्टानकारक असा 'त्याचे देव अडवे वारले' ४ प्रतिक्रिय करणारा
-किवि बाजूने, यात्रवर, सामोरा • करणे-आड आणणे, करणे
• टाकणे-मधे येणे, अडयळा करणे • येणे-१ गरिब, भेटणी.
मार्गात येणे २ विरुद्ध जाणे, नाडमेद करणे, प्रतिपथ करणे 'हा आडवा
येईल कोण पाहो' -साद ८ २९ ३ (विप्र अडवे येणे) गर्मातील
पेले मरुत न येले प्रमुक्तीदाराची बांधणे होणे, अडन होणे म्ह

(ल) 'आडवे आले असता बापून बादावे' =मार्गात कोणी जवर
दमून अडयळा आणला तर त्याचा प्रथम नास केलाच पाहिजे
'लोक म्हणती आडवे आले! खादून काढा ॥' -दा ३ १.४०
४ सामोरे जाणे, स्वागत करणे • येणे-१ दोपेवल्लीने पाहणे,
बाकडे येणे, शाळा येणे २ खरडपरी काढणे (विप्र) अडवातिडवा
येणे ३ मुष्टाळा पावणे • जाणे-१ रस्ता ओलाडून जाणे २
सामोरे जाणे ३ हरकत करणे • टाकणे-ओलाडणे 'त्याचे घर
आडवे टाकून वा' • श्लेखणे-झोकणे-टारणे-देणे-घोंडा,
गोळा, बीट, पापर इ० वस्तू एका रागेने ठसे राहिलेल्या लोकाच्या
हातातून एकाकडून दुसऱ्याकडे अशा देणे, नेणे (अडवे) नेसणे-
छायून घेणे-(बायकी)व्हान वळ, तात्पुरते (स्नान किंवा वस्त्रात
कतमाना) गुंडाळणे, वेढून घेणे, ठसे घेणे • पडणे-१ माणहता
तोटाघात मध्ये पडणे, तडगोट करू पडणे २ लोडणान घालणे,
देयीची याचना करणे, उद्दिष्ट कार्य पावविण्याविषयी विमति करणे ३
विप्र-विरोध करणे • जोटणे-१ मुदा सोडून घेणे २ बांधणे
घेलेले, लावून घेलेले, विरुद्ध घेलेले 'म्हणोनि पडले घेलेने
आडवे ॥' -दावि १३५ • छायणे-१ परत पाठविणे २ वना
तार करताना किंवा स्नान करताना आडव वळ नेसणे, वस्त्र अडवे व
सैल नेसणे, ठसे-आडवे नेसणे ३ वाकडा कथे घेणे, बोळ लावणे,
विमतेला वरणे, मजथळे उपस्थित करणे • होणे-१ (जमीनीवर)
आम टाकून लोखणे-निजणे, कलडणे २ (ल) खाली पडणे, ३ रुड
होणे ४ आड देणे, मध्येयेणे अडयळा अंगाचा-काटीचा-
पाण्याचा-हा हाचा-१ रुड २ उभीपेठा जास्त रेंद, आडवा
बाटलेला अडयळा जिमेचा-मांडेतिरकडे घेवणारा, दुर्भाषण
करणारा, आप्तर अडयळा खुडय्याची घायनी-पंड-
अत्यंत रान, हुबंत (विषयेवद्द किंवा एखाद्या बाईवद्द मोठ
ताणा प्राम्य शिरी) 'तू ख्दान क्षासत तरी पुरय आणि मी मोठी
लाख्ये तरी अ० थायकी, माझे हातून काय देवारात बोलेल ॥'
अडयळा हाताने देणे (हाती देणे)-राय देणे अडयळा
हाताने घेणे-(वा) खरडपरी काढणे अडयळात शिरणे-
१ वाय माथ्याचा अवलंब करणे, सरळ रस्ता सोडून जाणे २ बाकडे
बोलणे, विषयानर जाणे

अडचाअडय-खी ? एकदम जोरात अडयळा करणे २ प्रात
दुजल बनार करणे, तागादा, विवड लावणे

अडचा उमा-वि क्षितिजसमातर व उज्यांघर, अडवा व
उमा, उच व लाय पसरलेला व ताठरमा, बाकडा व सरळ

अडचाट-आडवाट पहा

अडवातिडवा-वि घाकडाविडका, कांहीसा तिरकस, बांधारा
• फुटणे-नाकडेतिरकडे, फुलप व वेडील हातने-होणे-बनणे (शरीर,
मात) [वा अड+स विवड]

अडवारा—३ आडवारा पहा
अडवाल—छ, अडवाळ—वि. अडेल, हट्टी, हेकेसोर
(तुलें) [का अड+नाल प्रत्यय तुल० मस्त-नाल]

अडविणें—नकि भोपविणें, पावविणें, हक्कत, अडयळा, अड
काप करणें, प्रतिबंध करणें. [अडणें]

अडवी—स्त्री. १ लहान अडणा, आडरिखी, गज, गराद
(वाराचा-सिडकीचा) २ अडवा, अडवें पहा [पडवा] ० पाळखी-
स्त्री रस्त्याच्या दोन्ही बाजूंना पाळखीच्या दाडव्यांनी टोके करून
पाळखी आडवी नेण्याचा मान हा मान भुगेरीच्या दाडव्यांचा आहे

अडवी—स्त्री अडवी, रान, जाडमागें, अत्य ' पाटपु आडुवें
आडवी । मग आडपता जेवीं हाखी ॥ '—झा १३ २०५ [स अटवी]
अडवीज—वि. (गो) वेमार रिकामेडेखा, ' तू ओगी राव,
तां पडल आडवीज '.

अडवें—न (वों) (विप्र) उडवें, उडवी पहा
अडवेंउडें—न वाडड्या मसली—वेत, ल्हाटीचे दाव, कुवडें
[आडवा+उडा] अडवें पाणी—न (वेतवागाकर्ताना) नया,
विहिरी, तडीं ह०वें पाणी—पावताचें मळे अडव्या पाण्याचा—
जसेदि प्रयोग प्रचारात आढळतात

अडवेल—स्त्री १ सुकय वेळ सोडून दुसरा समय, अवेळ २
सूर्यास्तापूर्वी पडिका दोन पडिका विरात, राध्याकाळीं मुलें जेततात
तो काळ

अडव्हान्स—३ पैसै-रकम जगाऊ देणें, आगप तसल्यात,
उचल [इ]

अडव्होकेट—पु. वकील [इ]

अडवोरी, अडविशी—स्त्री १ अडीच दोराचें माफ-वजन, (पूर्वी
पाव दोराची पायली असे त्याचा अर्धा. २ (हुरी) अडांली, अर्धापा
यली ३ नोकरास बरोत जेवा मदिन्याच्या मदिन्याला दिलें जाणारे
धान्य, मासिक वेतन, मजूरी (एका दिवसाचा २॥ दोर वजनाचा
शिवा, भत्ता यावरून) [अडीच+शेर स अर्थतुलीय, अडीच]

अडस—वि १ अडच-च, पड, पाव, आवळ, मजबूत घसणारी
(खुनी, खिळा वगैरे) २ (ज्यात पिळा वगैरे मजबूत असो) वारीक
थिवळ (ओक, वीळ, छिद्र वगैरे) ३ आटोपशीर. ' तेणें पालना
करिया अडस । '—उपा ०९, ' स्वस्वपाची अडस ठेवण । '—ग्र
१०५ ४ अडयळा कणारें ' न सगे त्याचा अडसा । प्रबोची तेज
आडसो । पाळितासी का ॥ '—झा १३ ६३३. [का अडसु=नोवणें,
संकेत]—स्त्री, ० खोर-सड्ड—वि हट्टी, बुराभरी, अडेल-सड्ड

अडसट—अडसट पहा
अडसटणें—स्मि (क) अडाज करणें, बघा खरा काढणें,
मदमात पाहणें, अडसा पहा

अडसण—न पाखडलेले किंवा पाखडण्याकरिता झुपात ठेवलेले
पाण्य [ते का अडि-अडगु=मासी+सन्+वैक्ये १].

अडसण—न खळ्याळ गाईमूशीची धार पाटण्यासाठी
तिच्या भोंवती पाधलेल्या अडव्या वाट्या, अडवी [अडचण]

अडसणी—स्त्री (गो) गाच्यादन, ' त्ये तेर अडसणी घालून
द्वर '—त्याच्यावर आच्छादन घालून ठेव [अडोसा]

अडसणें—स्मि झुपाचें पाखडणें निवडणें, निवड करणें ' आड
मोनी शुद्ध करी वो साजगी । '—तुंगा २६१ [अडसण]

अडसणें—स्मि १ काया तोडणें छाटणें, खडसणें २ आव
रणें घा बापणें, कणणें—स्मि ३ दसून कणणें अडून रहाणें, हट्ट
घरणें ४ आड वसणें, लगणें, आश्रय करणें ' आडसुनि अंधारी ।
एतौत दीप्तिदि घरी—अमृ ७ २. ५(व) मानास बडणें, ताडणें, गर्व
घरणें ' हत्ता पडसु नरो एतदपातव ' [अडता]

अडसणें—स्मि भडचणें पहा

अडसंधी—स्त्री १ जाप (माडीच्या मुळाशी असणारा भाग),
(क) बाज, कागाच्या मागील जागा इ० दारीतरच्या अडकणीच्या
जागापेरी २ अडकणीची जागा ३ रिकामा वेळ ४ सकट आपत्ति
५ (गो) अण्णळ [अड+अधि]

अडरमडस—वि १ काहीतरी चरबट रड ' साधुसत अडस
भडस । न खाली का प्रस. दावि ०७३ १ पयेंट मारूर [भडस
दि]

अडसर—३ आडसर पहा

अडसए—वि ६० ही सफ्या [स अडपडि, प्रा. भडसट्नी, हि
अडसट]

अडसांगड—ढी—स्त्री. १ लहान सागड ताफा—तर ' मोठे
निस्तीग पात्र ते झुजाडपला यानें अडसागडीने रिकामे यानें जावें
—आव ६४ २ पोहण्याकरिता केलेला (दोन जोडलेले भोपळे
इ०चा) ताफा [स अर्पे+सागड]

अडसांगडी—ढ्या—वि अडसागड घालविणारा २ सागड
न घेता पोहणारा

अडसांगडीं—किपि सागड न घेता सागडीवाडून, (उतरणें—
जाणें—पोहणें)

अडसाळ—न (वे) डुळवाचे आवडें लाडू (का)

अडसुडी—३ (कर) शुद्ध्याच्या हातासाठीं काम करणारा
अडसून खडसून—किपि हडसून खडसून, दादून दवकाडून,
स्पर्शणें, कवावून [हडसणें-खडसणें]

अडसो—अडस पहा

अडहतेर-हत्यार—न क्रिडोळ शत्र, (पडुक, ताफ या
सारख्या उण्याकाखेरी इतर कोणत्याहि हत्याराला हें नाव कोणी
लवितात दावार बडूक इ० खेरीन खरी, कटपार, पेदाकडन
वगैरे) [स अर्पे+हत्यार]

अडहतेरी-हत्यारी—वि अडहत्या वळगणा (पुर्वीच्या पौत्रेन गव्हारी शिपायोंगरीज अम निगळ गिपाई लोक अमल)

अडळ-ट्ट-उ (नागव्याने हातात धरण्याची) नागाच्या कमणीची कुटी-दाडा [म हरी-राज्याची वडी] —का अड-अड =अडवा]

अडळ-उ १ अडळ पदा २ गाव मन्त ३ धृषवण्या ४ विकल्प [अड]

अडळ-उ शोध, आडळ पदा

अडळ-उ एर सुसुहने [१]

अडळ-उ परिसळ १-दार

अडळणें—अडि अडपळणे [अड-ल]

अडाअड—श्री माग अन्धळा, व्योळ्या, अडवण, अन्धका —नागा १०२२ [नि० करणे-पालणे-दाणे] [अड+अड]

अडाअड—अडाडी पहा

अडाख—उ अज पेच, हिश्याच्या कागदावरील आडव्या बरून आडलगी रेच अज पदा [अड+अड] •ताळा—वरीज बरोबर आहे की नाही हे पाहण्याची रीत प्रथम आडव्या रका न्यातील रकमाची बरीज करून ही उम्या रकान्यातील रकमाच्या बरेजशी बरोबर आहे किंवा नाही हे ताहून पाहणे

अडाखा—उ १ मेळ, ताळा, टोफाळा २ धोरण, पुकि ३ एक ताळा पाहण्याची रीत (रकान्यातील सर्व रकमाच्या बरेजें वून धेवडच्या रकमेखरील सरे रकमा एकामागून एक वजा करून राहिलेली संख्या दावडच्या रकमेशी मिळते की नाही हे पाहणे, मिळत असल्यास बरीज बराबर) ४ तालेवद, तपशीलवार पत्रक 'मुका म्हणे तागा घातला अडाखी।' —मुगा १२३८ [अडाख]

अडाघडी—अर्थ जगाची रचना 'क्षणिक जाणून अडाघडी। वेगे लावी प्रेमाची घिडी।' —ह १९ ७६ [अड+घटना?]

अडाडी—अर्थ १ प्रतिघड, घटक, 'तमीं दाव्ती खघात फोडी। तेवीं अडाडीं कमाची आडाडी।' —एमा २७ ३९ २ उत्कडा, धाई 'होत जेवळ्या आडाडी। अजिनिव गोडी कुणाची।' —एमा ३१ ३० ३ गर्दी, पसारा, रागाडा 'सव धर्माची आडाडी। पायेंवण बापुर्ची निमारी।' —एमा ११ ११०४ [अड+अड]

अडाण—१ रात्री नृतलेले निंबा व वणार गावकरी, शेतकऱ्यांजळन बळ्जेदारापक्षा ह निराळे [स अडाण वा अडणे] • कवाड—न अडाण खज्यातील वारागीर व्यापारी, मजूर, कामकरी, इ० (शेतकरी नव्हेत) (अडाणारा, शेतवऱ्यावर अवलंबून व्हाणारा तो अडाणी-नागा ८) [पडाण+मावाडी] •चवट—वि अडाणी मदबुद्धीचा, पाहबुद्ध्या करणारा, मत्र •जात—श्री अशि क्षित, रागवट, जगागे लोक, रीतमात भाडीत नसणार •पट्टी—श्री शेतकरी व बळ्जेदार या शेतकरीज दावीच्या सव घयाच्या व

उत्तमी (अडाण) शेतकरी बसविलेला वर अडाण-वाकी-बसुली वगैरे अमे सामागिक शब्द अमेव होतात •मत—न मेडवळ, रिल धाण, भजतेच विचार-समजुत-रूपणा वीर, हत्यादीपणाचे मन, दाव्यमत •घड्ती—श्री बळ्जेदार व शेतकरी यांचाच दावीच्या (अडाण) शेतकरी सेवकातील अगर त्याच्या पत्नीचा भागातीर वस्ती

अडाण—१ बास, ओंगी, अडाण पदा [स कभम्-न, श्री ओंवर, ज सुंर ई अन्]

अडाण—न पाव्यभारा, पधारा (रॅम) [अडाण-णा]

अडाणा—उ गायन शाखातील एक राग ह्या रागात पट्ट, तीव्र क्रम, कामल ग्यार, कोमन मध्यम, पचम, कोमल धैर्य, कोमल निराध ह स्वर रागतात आरोहात गाभार वगैरे व अवरो हान धैर्य वगैरे ह्याची जाति वाडर पाव्य आहे बादीतार पट्ट व गवारी पचम आहे गानमय रात्रीचा तिमण ग्रह हा वानडा रागाचा एक प्रकार आहे

अडाणा—उ १ अडाची, भडसण पदा २ दसाच्या घरफाला थैल जुण्याचा दाडा-राट ३ दवावाचा अडाणा, अडसर [अड]

अडाणी—वि १ अडसल, अमिपुण, अवम्यन्त, कलाहीन (भाषण), रामनी, प्राम्य, जगली, भसम्य, अशिष्ट, उडन, खड बळ (भापा, रीतमात), ओवडघोमड, वेणीयाकडी (पट्ट, पदार्थ) २ अडाणी, व शिकलेला, विषाहीन ३ विंगर शेतकरी, अडाण • बोव्याशा भाडवळावर व्याजवग करणारे अडाणी त्याचे दस्ते वग प्रवचकासाठी होतात] —नागा १९० म्ह०—१ अडाणी वृषवी दुपट (दुगा) राव २ अडाण्याचा आळा गाहा, वाट वरच्या बारी माडा •कवाडी—उ अव १ अडाणमवाड पदा २ (व) पाटपेसे, मजूर कावाडकट करणारे ३ गावळ, नेणप, वेडणळ •गाट—बुकीची निगाट, सहज मुणारी पाडेपाट •जात—श्री रात्री, अडुज जात (पडाण वगैरे) [स अडाणी]

अडात-थ—उ १ दराजा, फाटक खिचकी इ० दारावर मजबुतीसाठी खिळ मारून बसविलेला अडावा गज २ वसा वसाच्या पाडाखातील आडव्या पत्ता विडा पाय [का अड+स स्थ]

अडाटोडी—डो—किवि मजूर मजूर, धाडून राहून राहून, केव्हातरी, विवाहा घत घत [स अड+टुड]

अडावरी—उ (कों) नैर्नैत्येकडून वाहणारा वारा (हा आपादाच्या मुमाराप ४२ दिवस वाहते) [स आडवर]

अडाव-वा—उ सालमखर वेणेवेणे इ० व्यवहाराच्या सवे हिशेबाचा सर्व साधारण मेळ पाहण्याचा तत्त, नमाखाचीचे पत्रक—खावा-जेराज-सालेवद अडाववद, अडाववाची, अडाववसुल अडा वसूट वगैरे काही सामागिक शब्द २ खोचा कवा खडी

अडावणी—शी अडविणे अडवणूक, अटक 'त्याचे व आमचे तराड्याची अडावणी केली'—विचि ८३ ५५

अडाळा—(हट) रिळी, मोरळी, अडला पहा

अडिवा—उ अडसर (दारा-गिडकीचा) [का अड-अड+]

अडिवा—उ रावार, यारें, मास 'धुमाराचा अडिवा'—भाण १८० [रा भाडोप, प्रा आडाव=आडवर+]

अडिवाळ—अडवाल पहा

अडिशेरी—अडिस्त्री—भडशेरी पहा

अडी—शी (विप्र अडी) फडें पिवविण्यासाठी गस्तात पातळेले फळाचे रस या व उत्तर भाषांसाठी भडी पहा

अडी—शी १ (५) जमीन तोडून केली रान नूड, नर (मयाशक्ति) २ अकार, अट, प्रतिपक्ष 'एव्हलगाणी वडुणें, कटपा, कोथडे, अणी, कटड, मेहराची आदिबस्तन सर्वे पन्हाये रोगमग्नच वस्तात'—जाना मोरोची, विंगो प्र ३०९ [न (आ) ड]

अडी—शी खळें, मळणीची जागा

अडीच—वि १ दोन आणि अर्धा २ दुडविकाच्या सळा तोळ घोड्याची दोन सरळ व एका आडवें पर अशा प्रफारची चाल [स अंतर्गत, प्रा अड्काडन (अडीच), प डाई, मि—हिं अवाई, व बावाई] ३ क्री—न अड डनळणीचा प्रकार, सभरा पर्यंत अड्याचा पाठा ४ पेडी वेणी—शी दोन मोटे व मज्ये एक स्थान पड ठेवून घातलेली वेणी ही वेणी चांगली रद्द व आवळ येउन निच्या मागील वाजून पळूळ पडता ५ मासा—उ (क वे) भागण घेवडा, हा २॥ महिन्यांनी तयार होतो याला अडीच माशाची शेंग असेहि म्हणतात [अडीच+मास=मनिना]

अडीमोडी—शी आडमाड पहा

अडीळ—वि १ अडेल, हरी, हेकेगार स्वच्छागारी २ आप राव अणगारा, आड दडलेला—किवि आड, आध्यायें पुडें [अड—आड]

अडीळ—न कोणी कोणी मनुष्याच्या शरीरातून रात्रदिवस एका ताहेचें तेज निघत असतें तें—पनि १२ [४]

अडीथरी—अडथोरी पहा

अडु—शी १ गेन मुळ्या अगर चिरवणी परसीयात मजबुती पाठी मारलेली मोरगडी पंगी २ वस्तु अडवून धरून कातरणारें यम ३ (५) बिहारी राज्यानी दीड दूर रावनीची मोठी छिणी पाथरवाचें एक हत्यार [अड]

अडुर—वि (को) तुरट, कड

अडुमाड—न माड नावाचें एक हत्यार माड पहा—वि १ (क) घुर-पंडी, पाडणी, आडवाड (शिपागी, योद्धा, मारा घरी १ ६

वयाग व ग्राधवाय मिळ अमा), (अ) शेंवाडशिपाई, रगडमन वीरपीग, तिम्मास्वान २ दाडगा, जतरा, अतिदुवार—निपुण (लपट वक्ता इत्यादीवद्दल गौरवपर किंवा व्याजोक्तिपूर्वक)—विचि ४०८ [माड द्वि]

अडुमाड—वि अलमत्यागलवत्या, कोणीतरी (माडु=वरणें या वानदी शब्दावरून कोणी वानडीसारखे—न समजण्याजार्गे वांटणारा) [का माड]

अडुमण—अडमण पहा

अडुळसा—उ एक वनस्पति औषध, रंग, खत बंगर कामा वसिता याचा उपयोग करतात जुनाट कपडिमार, धय, वसा या रोगावर या वनस्पतीचा चांगला उपयोग होतो, याच्या पाट्या व काळा अशा दान जाणी आहेत पुरें पाळरीं—वसु [स अडसू—अडसू, हिं अडसा का भाडसांगें उ अडुयो—अडुयी, ते० आडमार, आडापाड, ता भाडडांडे, हें आधातोडा—वागिका]

अडू—उ अड पहा शिराय १ पिजऱ्यातील पड्याची वसा वयाची पाटी २ राट, आरुवाटी (शोकानां भात घुसु नये म्हणून देवळात लावडाचे दाडे उभे करून त्याला आडवें लावून बसवतात ते) ३ एराया वस्तूय वाटलेली दोरी मजबूत बसण्यासाठी किंवा आनटण्यासाठी जिंवे पीळ देतात ती पाटी ४ तरफ लावताना उप योगात आणलेला दगड किंवा टोबळा, उडाळी, टेंका—वि हरी, हेकेखोर, अडेल [अड]

अडून—किवि १ एकापाच्या आड उभें राहून किंवा एका याच्या मागे लपून २ एकापाच्या मध्यस्थीने—वरवीं, मार्फत [आड दोस्त] ३ गोळी मारणें—आपण प्रत्यक्ष एकापाचें मुक्ताग न करता परमारे दुयन्याकडून वरविणें शिवाय 'अडाहून पडाहून' पहा ४ झडून—विवि आहून, लपून छपून 'बाणी अडूनझडून' अडचणीत पडून ५ कोणी राहाती पडून ॥ खाल्ती ॥—प्रवा २० ॥ [अड दि]

अडून—अप्रत्यक्ष रीतीने लागलेने छपी चोलणें

अडून—न (वा) नदीमांडाजवळ अतळें बावर

अडेक—वि (गो) गोण, वाकरणी [४]

अडेचा—वि (गा) इत्रिम, उसना 'निजा ते निजाचे, अडे ते अडेचे'

अडेजावघडेजाव—उ वडेजाव पहा [बरेजाव द्वि]

अडेवाट मो—वि (गो) नवशिवया [अडेक]

अडेळ—वि अडगोर, हरी, दुरामरी, हेकेगार, अडन बम णारा, खलेल [अड] ॥ गुण—उ अडचणीची—मकटमय, स्थिति, तावळ 'कोणाचा अडेळगुण पाहू नये' ॥ तट्ट—न हरी, हेकेगार, अड-माणुण

अडेशिरी—(गा) आहार, आपणें, अडथोरी पहा 'अरेशिरी शिवेय पळ्यावरण तों वेंचाच हालणों ना'

अडेसरी—अडेरी पहा

अडोंगी—किवि एका-आडवागूस, एकायाजून, आडवागनिं, सरळ रस्ता सोडून [वा अडगु-रूपणे]

अडोपर—स्त्री १ अडवाज, अडपळा, प्रतिपक्ष, विरोध, हरकत, अडवणूक (कि० करणे-दाखविणे-लावणे) म्ह० महापाची अनेपर वडीपाशी (आपणाला ज मागावयाचे ते महार वेस भवतून मागतो) २ आपट्ट परणे-परणे पाटील रागणे, पिच्छा पुरविणे ३ अडून वसणे, खनपडीस वसणे, एवज पडून वसणे (कि० दाखविणे-परणे-लावणे) ४ सवची, हरस्ती पुडें आणणे, धाका माढणे, वडिण वरून ठेवणे (कि० परणे) ५ गरज, नगळे तर अडेल अशी स्थिति, जरूरी 'आजचाडेणें पळें आहे वडिलाची अडोपर नाही' ६ (सामान्यत) गुता, वडता प्रतिवदता, अग तिकपणा (कि० पणणे-लागणे-होणे) [आड+पर प्रत्ययः]

अडोशीपडोशी—वि अवळपासचा, शेजारपासचा, आस पासचा 'गोपाळटावाचे अडोशीपडोशी लोक पकडून कैदेत घातले तेव्हा त्याचा राग थोडासा शांत झाला' -विशिष्ट ११३ [त प्रातिविधिक, प्रा पडनेसिम, हि पडोशी पडोशी दि हि अडोस पडोस, गु अडोशीपडोशी]

अडोशीपडोशी—किवि आसपास, आसमतात आम्हा बावूस

अडोसा—सु आडपडदा, आड्यादन, आडवागूस करण्याकरिता वसारलेला दूध दहीस प्रतिवक्ष करण्यासाठी केलेली पड्यासारली योजना आसरा (कि० करणे-पण-देणे) [अड+स वम्]

अडोळणें—आळणें पहा

अडोळसा—अडळ्या पहा

अडोळ्या—सु आडें (पराचे) [स अडल वा अड+ळा]

अडुताळ—गपाताळ पहा

अड्डा—स अडादा पहा १ जूट, सप, धुकव जमाव समुदाय ('गांधीजन, मजूर वर्गर विदेशी व्यवसायी लोकांचा'), २ तळ, गोट गाई, खुल चव्हाटा, अगवाडा वा नारातील द्रवपेव करण्याची जागा प्रवासी लोकांची विसावा घण्याची-मध्यस्थी उतरण्याची जागा ३ सता विना साड्या प्रमाणावर चालणारा व्यवहार-उपांग जसे-माण्याचा-माण्याचा-वादाचा अड्डा ४ वायाडा तालीम राखूमि वंगर लोकांची ठिकाणे ५ नाळशी किंवा व्यसनी लोकांची जमण्याची-सिंहाण्याच्या गण्या मारण्याची-जागा [म अड वा अडगु+जमणे] नमविणे किंवा म अड (हड) =वाजार]

—स (क) आपट्ट दह साजे काडे पण अड्डाच जास्त]

अड्डा—स आडपता, वाणा, प्रौढी, प्रतिपण, कुडारकी कि० वाळगणे—'अर तु चिपाइगिरीचा अड्डा वाळगतोस आणि चोर येतात पळालास का?' [स आडप, प्रा अड्ट]

अड्डा—स (विणकाम) फणीच्या चोया करण्याची मुदी ही लाफ्टी टोकव्यात वसविलेली असते [तुल० इ अड्डा=एक कुन्हाड, म अडग स का अड्डाग करणे]

अड्डायणे—अकि ओरडणे, बोंबलणे [स अड+आव]

अड्डितचारी, अड्डितमौमि—स्त्री (नृत्य) उजवा पाय गुसला बोगवर उचलून तो एकदा डाव्या पायाच्यापुढें व एकदा मागे आढा त्याला आगीची चिबटून ठेवणे [स]

अड्डेरु—स अड्डा ठेवणारा इतम किंवा अड्ड्याचा मालक

अड्डाज—वि अड्डावार जाणारा, अड्डात पडून असणारा

अड्डाज, अड्डाइक—वि गैमा-प्रोगी-दोखी मिरवणारा [आडगा+वाळगणे=खेळणे]

अड्ड्याळ—वि अलीकडील इकडील—किवि खा बायला, अलीकडे, इकडच्या बायला-अंगाला 'आमचे देत नदीच्या अड्ड्या लव आहे' [प्रा अड्डा, ही, दौ+र] ० पड्याळ=अलीकडे पलीकडे [तुल० आयल+पयल]

अड्ड्याळ—स (व) लाकडी नागरास मागच्या बावूस हातीं पणण्याकरिता बीत दीडबीत लांबीचा एक खुदा असता तो [अड+आळ प्रत्यय]

अड्डेस—स १ भाषण, व्याख्यान २ पता, मायना [इ] अड्डेच=वि सोड, धोर 'अड्डेच अयाद कृपीवेचपादे।'

—दावि ११३ [आडप+अळ]

अड्डण—स्त्री मुद्याच्या तोंडाशीं असणारी कायरी अड्डण २ पहा

अड्डल—वि अडळ हुशार नाचवणारा 'अड्डलाचे वरतनाच'

—समाग १०८०

अड्डळ—स १ आळ, वाण, पता, साध, भेट, उपलब्धि 'त्या क्रांतीचा मला पूर्वी अड्डळ हाणू नव्हता' २ क्षान्ते अनुभवाचे क्षेत्र, आगेक 'हो गोट माझे अड्डळत नाही' [आडळणे]

अड्डळ—न अविनाशक स्थिरपद, मोक्ष 'सण येती त्याचे न विचारिणी दोष। न मागता त्यास अड्ड दसी ॥'—तुगा ८६८ -वि १ अवत, कायम स्थिर हट 'तेचि प्रमेय एक तळ। द्विप्रीं होपावया अडळ।'—हा १०१३८ २ सार, खात्रीचा हा गोट तुसा वीर अवळ। माझे आम्ही ॥'—हा ११४९१ [म अडळ=स्थिर, प्रा अडळ=पडणे, हि अडळ] ० पड्ड—न अवत निघड, वापस अंगे स्थान स्थिरपद, कोट्याहि गोष्टी मुळें जे जाण्याची डळण्याची भीति नाही असे स्थान-पद (धुव ताऱ्याच्या किंवा नक्षत्राच्या अचरण्याग तसेच स्वर्गातील वेडें अदि स्थानाला हा वाद वापरतात)

अढळ—न १ नशीव घ्राघन 'बैप म्हण्ती तये वेळीं । नव्हे पर्वे यासि अजडी ।' -सुड ३० ४३ [स अढळ]

अढळणें—जकि अडठ होणें, भेटणें, दिसणें, सापडणें, गन सणें, आढळणें, ज्ञानगोवर होणें, लक्षात सणें [आढळणें]

अढा—३ १ बाडी, खास बंगरोभोंवतीं घातलेला दोरीचा बळसा, विळसा २ दोरीचा फासा, अडी, दुमड, पंच 'मी बावडी तू एक सडा नरो माम आडा' -यभा २ ३ अवनौ उप योग—अढे, अडेपारवें पहा [का अड]

अढाउ(ऊ)—५ १ आडाव, मैन्यात एक प्रकारची वरची बाळ गणार आड हत्यारी धापाई सामान्यत सैनिक, धापाई 'भीतरी पडवी आडावाची। म्हणें उघडीं होटीं त्याची ।' -गृह्य ६ ५१ २ मैन्यातील परिचारक जलमी हातेच्याची मेवाचारारी वणारा भेंडुलसमधील माणस 'अडाउ—करीं लोदनीं जेला । बाटीचींय मानेरी ।' -उया १: [न अंधेवागिक—पडहाइअ—आडाअ—अडाऊ]

अढाऊ—वि (व) १ पश्चाप, लडा 'ही जात जात्या फार अडाऊ कितीहि समजुतीच्या गोष्टी तागा पण डोक्यात उजेड म्हणून कवा पडणार नाही ।' २ हाड, उजाड, मुरे ३ न पेरला भापाभाप डगण्यापारा, मेहुलन न कर्ता उत्पन्न होणारा 'हीं हातें अडाउच उगवलीं आहेत ।' [का अड—अड—अडव]

अढाचीताल—३ एक ताल, आडा चौताल पहा [दि]
अढाल—जी डाल, निशाण, अडा 'फडकती तडवेंवि अढाल ।' -दावि ३७९

अढाच—अडाऊ पहा

अढाव(वा)—३ अडाव पहा

अढावेढा—५ १ अडा पहा २ आळा, प्रतिप, आउकाडी 'जिन्हेला अडावेडा भसला म्हणजे मूर्खाल बरा ।' [अढा—वेडा]
पायाला अढावेढा—पायात पाय (घालणें—घुटमणें)

अढाल—वि (मी) कतिपय मोठें (पात्र, एड ६०)—न मोटे स्थान (सिंहासन, अर्थासन) 'जे आदरिले अजळ । रागाभियेचें ।' -सिपु ४३९ [न आभा (न) : आळ—मोठें विंचा अर्थात्य—अर्थासन]

अढी—खी फळे पितविण्यासाठी गवतात घालून ठवण्याची केलेली योजना अढीत उतरणें—अडा रीतीने पिकणे [का अडि—पडवता]

अढी—खी रास दोग [का, अडकु—नीग करणे त अड—दोग, स आर्य १]

अढी—खी १ पायावर पाय ठेवून, तिडा दळून बसण्याची रीत २ फाटलून अमावास्याच्या दिवशीं घडून पाहून भविष्य सांगण्याची एक रीत (घामजोशी त्या दिवशीं दवळत गजरा

धान्ये निरमिराळ्या भोक्रात घालून त्यावर पाणें झाडण घाल्यो दुसऱ्या दिवशीं जे पाव ओलसर झाले असेल त्या धान्याची पुढील खालीं सुजता होणार असें भाविता बरतो) ३ धान्याच्या राखीवर बड्याच्या पेंडपा घालून केलेले छपर ४ (मी) गाई, म्हमी यांचे दूध काढताना त्यांना घालण्यात येणारा भाग ५ (मी) चिर कामागारी केलेली योजना ६ दोरीचा बडा, विळसा, दुमड, सुड, गुता, अडा पहा (ठ) अडचण, बाधा, नड 'ऐशिया गिळ पण घडमोनी । तुसेनि बोले पडे अडी ।' -एमा २० ५६ (कि० उगडणे, पडणे) ७ तेंड, मनातील गाड, विपरीत प्रवृत्ति, अनिष्ट संज्ञा—विचार, स्वभाव (कि० धरणें, पडणे) 'का मनि धरति अडी ।' ८ कपाळावरील सुसुती—वडी 'भृशुडिमे आडी घालीन ।' -रावि १० ३९ ९ रहाड माट्यामधील ल्याच्या उरील आडवें राहूड (दावर माळ दाखलेली असते) १० मिठी 'चणीं घाल्निया अनी । कासर गजतें पें ओडी ।' -सुआ ५ १०८ ११ (व) स्वयंपाकासाठी खणलेला चर [का अडूड=आडवें, अडू—धीरा, टेंका] १२ ओर—वि मनसत तेंड बाळगणारा, खुनरी १३ आरुम निजणें—जकि डोल्यावाळी व पायालालून पाय लून दुमडून घेऊन निजणें, पायलून छापडून घेऊन निजणें

अढी—खी १ पुढेचा एक विविध प्रकार (बावीं सोलापूरकडे त्राणागत दुणगाची पूजा करण्याची बाल आहे, तसेच खडोबाच्या दुणगाची पूजा करण्याची बाल अजून बावीं ठिकाणीं आहे असें सांगतात) [स अधि १]
अढीच्यादिदी—वि वि अबाच्यासावा, अतिशयोक्तीने, प्रमा नावावर, उघळेपणाने, फाजील वेसुमार (कि० बोलेन आगणे) [दीड दि]

अढें—न १ घराच्या छपरापरवें दोन्ही पाख्यामधले हाड राहूड, अडोळा (अडाणा पहा) 'घरा पय बोले असे एक आढे ।' -बंजवुव २ मानेच्या दोन्ही बाजूचा खांद्यावरील भाग (शरीराचा, अंगात घालावयाच्या बलाचा, क्लियाच्या जोळोचा) ३ दोन माणसांनी घालावयाची कबल ४ एकदा वस्तु फिरविण्यासाठी त्यात लुपतलेला गड, दांडा (जसे उसाच्या चरकाच्या लाटा फिरविण्याकरीता बवेल वाढण्याकरिता अडलेलें लाय लहूड, किंवा नागा उडविण्याच्या यंत्रातील (कापसल) दांडा) ५ चोमाराची कातडें बाळत घालण्याची आडवी दाडी—तुळई पहा अढवा घालचा—एका घरातील-दुडघातील अडथळा पाय लावून निजणें—विंचा शोष घणें—घुशात स्वयं पणें, जल्यत बेभिरिरणें निजणें अमणें [का अड अड]

अढें—न काम, ओगी (गाय, म्हड ६० बजावयाची)
अढेयड—३ चाफाच्या अग्याची दोन्ही गेंबें मांघणारा आडवा मुकडा [का अडूड+ड]

अदेपाट—३ अण्पाचें लाकूड, अदे
अदेपाट (दे)—३ पर जमीनीच्या उत्पत्तीतील गाव
पाटलाचा हिस्सा, पाटलाचे हक्क—पाटलाच्या इनाम जमीनीचा
पामोडी व लामातील त्याचा जो हिस्सा अन्वते त्याला देणवारी
म्हणतात गरजानातून मिळणारा जो त्याचा पणार नी जेजणूक
अदेवेद—३ अ व १ वसू आणि वेड्यावाचण्या ताना घेऊन
केलेले गायन २ वाकडे तिकडे, आठ पाटपाचे टाळटाळीचे मुं
हरकती, वाझा ३ अडेपिळे, आठवे तिडवे वगैरे ० छेणें—मनि
काडू वगैरे अडवणी हरकती उपस्थित करणे [वा अडू अडा (नी)+
स वेगवेगळे]

अल्पा—३ सून बाण्ण्यामादी विवा साकळे कण्ण्यामादी वया
दोन खुल्याभोंवती ते गुडाळतात त्यापैकी प्रत्येक [अड]

अल्पाभारपत—३ स्त्री दोन्ही टोंकाम लाकडी मुर्ती अण
मेळा दोघांनी चाळ्यावपाचा गोडा करवत, अडे [अडे+अणवत]

अल्पाचोताल—३ एक ताल, आणचोताल पहा [हि]

अणकुची—स्त्री टोंक, तीक्ष्ण बिंदु देणार 'याच्या (धोल्याच्या)
अणकुच्या झिरल्या'—मूव २१ [म अणि+चा डचि=अणुता]

अणखर—३ हुब काटताना देवदळ्या जाताने विकळ्या लाग
णावा लहान धारा [अणि+अर ?]

अणखर—वि १ बळकट, मजबूत, टिकाऊ, भट्टम, (छाडे मणव
-विशेषण नारायण पेटी कापडाम, कारण ते परया रम्याचे व
टिकाऊ असते, मरीच शुद्ध धातूचे (दागिने) ३ कठीण, कठोर, तडका
फडकी, राख-टाक मिमीड (भाषण-वचन) ३ दुग्धद-मर्मभेदी,
स्वोपदार भाषण (वचनान-गाठ) ४ विलम्बन चमत्कारिक कर्मी व
पडणारी, भल्लोकि [वा १ अणिवर=उत्कृष्टता, सुदृढता वचवात
१ अणक=च्येडा निंदा]

अणखी—किवि १ अधिक, जास्त, शिवाय - पुन्हा,
पुन्हा 'एकदा भेटास गेलें होता मग अणखी काणला जाऊ'

—उभ भाणि, व अणिक पहा [स अन्यत्+अ=अणिक]

अणखुरणें—स्त्री दुसऱ्या पांन्हा दाखल्यामुळे सव आचक
भागी ठावणें, तडगणें, पुरणें 'गाय अणखुरणें' [म अन+अर
म अणखर]

अणयट—स्त्री न १ (अगापातूनची) पाद्री, अणी टोंक अंकु
'विशिष्ट क्ताचे फोक। धीराच्या अणयणें तिस।'—ज्ञा १० १९१
[स अणयट]

अणयें—न (गा) तवाडूची मागी मात, अवे यदा 'ताणें
पाच अण्णी विकती घेतल्यात' [म अडिग=अखे अर्धी बाजी]

अण्ण—वि स्थूल मोठा अण्णुस मी अण्णु। जें वाहि तें
मी 'राण्ण १८ ११९१ तुण ०' स्थूल मी अण्णु। जें काही तें
।'—(८) ज्ञा १८ ११९४ [म अण्ण+अण्णु]

अणणें, अणणायळ, अणणाई, अणाआण—आणणें पहा
अणदळ—न (ना) ताम्बले [२]

अणजुअणें—अणि चम कागि-नवर-भाग्य वाटणें [अण
जुज]

अणजुज—वि १ परका, अप्रार्थित, मरान ० चमत्कारिक,
आयनेशमक [म अण्+जुज, प्रा अण्+जुज]

अणजट—३ एक तन्ह्या रम्याचा दागिना (पायातील),
पायाच्या आगळ्यात पायलावयाचे ताडवें चटपट अणजट जाडव्यारी
मटपट, दाटी दाटी मेदी रंगी ।'—गण २० [वैदिक म
अण्वा=मोट+भूत विवा अण्+जट कणें वा आणी=वाटोत्रेपणा+
जट-जटें यु अणजट]

अणवा—वि (गो) १ न सोभणाग, हट्टया कमी प्रतीचा
'तां विहया पेंत १ तों सामरों अणवां' २ अण्णवहारी, भटाणी,
मूवे [स अण्+वट]

अणवा, अणवाणी, (क) अणवाई—वि वि अणव्या-
उपका पायातें, अणवाणी पहा

अणस—न (गो) एक प्रकारचे भात [म अण्ण तुण
कणिस (वण+ग)]

अणस—स्त्री (गो) टोकडाचा बाण, बटें ७० सुसज्जी
अणस [वा अणि=बनुंठपणा]

अणसूट—अणसूट पहा 'अणसूट निमल चार बाजी।—वर्मी
म ८ १०९

अणा—आहणा पहा

अणा-णी—३ स्त्री आणा, एक पाळ्यास रम्या, आणा पहा

अणि-णी—स्त्री १ टोंक, शबटचा बिंदु अण 'बैगाच्या
अणी इतकें मुद्रा हटविणारा प्राणी मला ससारात दिसत नाहीं'

—परपे १०८ २ अदूर अण (दूर, पण ३० चा) ३ पनवळ,
अणिवाणीची वेळ 'अणी चुकली बारा वर्षांचा बायदा'—योग्य समय

चुरला वीं बारा वर्षे काम होत नाहीं ४ भोंवत्याची आर-अरी
५ जोडप्याचे बाकदार मुरडलेले टोंक ६ लंगामाचे हातहत धराव
याचे गेंक-शबट ७ गारीच्या आगता घालण्याची स्त्री-सुटी

[स अणि ता अणि=गरील] ० दार-वि अणकुचीदार नाळ,

असणारें ० बाणी-स्त्री गेनवळ

अणि-णी—उभ आणि, शिवाय, अणखी 'कदाचिन् त्या
दवी, अणि कणिमणीच्या पण सुगी।'—एक १२

अणिक्—ख—उभ (कविने) भागसी, आणि -वि
वगळा भिन्न, विशेष, दुसरा, अन्य 'नारील तयें आणिहीं।
कामा नव सवपा।'—दा ७ १० [म अन्यत्+क, प्रा अण+क]

अणिमा—३ स्त्री १ अट मिडीतील एक, अण एका लहान,
अण्णहासिद्धि पहा 'दिल अणिमाचें पयें अण्णुण गा' या'

मोअनु ६ ५१ २ अणुत्तर, अतिशय सूक्ष्मपणा, बारम्बई [स
अणिमन् ।

अणिमोल—अनमोल पहा

अणिया—वि अणीदार 'पुढील' अणिया माले ।' —उपाय ४
—सो (गो) गलत्रताच्या पुढचा (अणुत्तीर्णार) भाग { म अणि
प्रा अणिय=अद्रभाग }

अणियाळें—वि अणीदार अण्डुर्चादार गेंवदार तीक्ष्ण
 'अणियाळिया इति।' भाग ३६५ 'दीर्घे वासिष्ठ आणियाळें।'
 भाग १४ ४७५ [स अणि+आउञ्]

अर्णाक, अर्णाकु → अर्णिन पहा उ अर्णीव प्रनाथ अर्णाव
विध

अर्णाकृता—वि विलक्षण असाधारण असामान्य, वमत्वा
 विक् [स अन्यत्+क+सञ्ज्ञ, स भणिक्र+त्ता]

अर्णीगणी—श्री १ रागाची—शोभाची स्थिति 'धुवता
हमरी—नुमरीवर वण्याची अवस्था (किं० येणें) मी सुखी
येव्हत अमता तू अर्णीगणीवर येतोस है राय ! ० काय भिड
होण्याची जवळ आलेगी स्थिति एतप्रसंग शोभोभावाचीवेळ
आमची पहाईत अर्णीगणीस आली ' ३ निकडीचा कण
प्रसंग—समय ' त्याची अर्णीगणी म्या सभाजी ' [अर्णी +
गणी विना गणी दि] ० च्या कला—भाडण—लढाई—वाद—
कडक्याचा, निदराचा, जोराचा कट्या वंगर ० चें नाम—नातू
काम नोदरेजे अगदी संपल्यापाहिज असे काम ० स येऊन
नासणे—एनरली विघटने—विश्रा होणें

अणु—३ । परार्थाया स्वतन्त्र गीतीने अस्तित्व अन्वयारा
अतिस्वल्प भाग एव त्वं (सुचकिरणत एव धृतीये वन ह्मभाव
हातत स्वाख्या पत्राशने लहान अतगारा) (३) मोलनयुक्त
'जे पाहता निमुवन । अणुही नोहे ॥'—शा १२, १२, १ वाक्या
एव भाग—मुहुतावा (१८ मिनिटाया) ५४, ५००० वा पिम्बा
३ (सगीत) पावमाना काल—ये अति लहान अथ सूक्ष्म
मुह्यारमयिरे तुणे अणु उगे नस नाम हा ।—कथा ७ [म]
अणुभार—४ चारित्र्य तुरा चागसुरा तय त्रिवगाचा अणु
आह । आडळ निपा म जा अपाह । दो महाभारतयाकर । भोवता
कला ॥'—शा १८, १२, १ म अणु + अर = अणु +

अणुगुणत्व—न (पद रसा) वाक्ये विशिष्ट-गुणत्व अणु
भार (मोलकुलर इन्सर्जी)

अणुमार—अणुगुण्य पत्र
अणुमन्त्रसत्त—न (मार्ति) मन्त्रादायथा ध्वनीने नीच
नाद भरणार्थे रसरसात्

अणुमात्र—वि आशीं शान् विञ्चिन् ईयन्मात्र विञ्चिन्मात्र
 गुण भय नारीं अणुमात्र ।'—मात्र ९ ७

अणुरेणु—५ अतिद्रव्य लहान वण सुखे निपात दृष्टीस
पत्तात असे जे धुळीच वगैरे अति सूक्ष्म वण ह्यातील एक
(सामान्यतः अथ प्रयोग) 'अणुरेणु सूक्ष्मव्यूह पारनाही'। धुली
जेती त्याही खुल्लिया ॥'—नुमा २०४ [स अणु + रेणु=व्यूह]
० जाळ—न १ सुखे निगणातील अणु परमाणु २ अतिसूक्ष्म वणाचा
समुदाय [स]

अणुवाद—५ (तत्त्व) जगातील सार घट्टुमानाची उत्पत्ति
अणुधामून आहे व ह् अणु अनंत काल आहत अमा मिद्वत [स]

अणुसूट—अनसूट पहा
अणेगा—रुई भाणेगा पहा

अणेंगी, अणेंकी—दि अन्नकीं, अनन पुष्कठ 'मायाभुतांगी
करोनि दोरी । जो ब्रह्मादिनि खलवी अणेंगी परी ।' —शिगु १
भणें हाचि खलतुमें अणेंकी खेती ।' —दावि ३६० [म अनेर]

अण्णा—पु १ (मूल अर्थ) वहील भाक २ षडुमानार्थी
 मापण नाव, ल्हान मुल्लाहि लाईने नाव म्हणून लपयतात [प्रा
 अण्ण-अ, वा अण्णा=मोटा भाक]

अण्णाटे-न (गा) पायलीच्या १६ व्या भागावळ घर
गाव ' अण्णाटेभर ताडळ घडून यों '

अण्वी—वि अणुरूप, सूक्ष्म 'अण्वी जीवन्तः तथ । पहावी
माप्ती ॥'—एभा २७ १८७ [म]

अतः—किवि मृण्णुन गतर्थे, अताव, यामुक्ते, या कारणा
स्ता [य] ०कारणात्—किवि अताव यामुक्ते यामाश्रयाम्ताव
०पर—किवि मृण्णुन याउते, पुन (नकागधी वाक्यान्) [म]

अतएव—किंवि याच शरणागतार्थं यास्तार्थं 'एव परम
ह्माथे लक्षण। ज्ञानपरिपाके परिपूर्ण। अतएव शान्ति ओजस आगम।'
-पद्मा १८.१८४ [म अत एव]

अतः खानी—रि (प्रा) मत्तरी श्रीषद्रेषी [१]
अतः खानी—आतः खानी पदा

अतएव—उमः स्यात्पर्यो अथवा आश्रय दान्ते भसता निष
 णास उमर गरर ! अतएव वृत्त हा नदीस पूर आला ! [म
 हा (आ) तात]

अततना—स्य १ चोरो भद्रस्य कलने भाषण बाल
ताना गणेषु २ (x) काकु जानु करण, मागै यणै, म्चरणै
(वि० करण माडणै लारणै) [ध्व]

अतताई, त्याई-त्यायी—नि (काथाच्या भरत) साहस
कम प्राण कणाण (गोडकर डाड मुत्तला खवतात) [म
आलतायिन]

अतत्त्वार्थ—वि अमल अयथाय 'अतत्त्वाय भाषणी धराते
मोन।'—शुभ ५१८८ [म अन्तत्त्व+अय]

अतथ्य—वि. खोटे, असत्य, घनावट [स अतथ्य]

अतथ्यावृत्ति—की सर्व पत्नीचा निरास करणे, आत्म्या दिवाय सर्व पदार्थ दूर करणे—वेगळे करणे 'श्रुति 'नेतिनेति' येणे वाच्य. अतथ्यावृत्ति निषेधबोधे । '—एमा ३६६० [स नतत् अतत्+अव्यावृत्ति=प्रयक् करणे]

अतर्—अतर् पहा

अतर्कित—वि अटकळ, कल्पना, तर्क न वेलेले, अनपेक्षित, अविचित, अगोदर लक्षान न आलेले, आकस्मिक अकल्पित [म]

अतर्क्य—वि कल्पनातीत, अचिंत, गूढ, तर्क करण्यास कठीण 'अतर्क्य महिमा तुसा पुण्हि फार वा हे विधी'—'केना १० [स]

अतर्कणीय—अतर्क्य—वि सनुष्ट करण्यास कठिण, समाधान न पावणारा, कृप न होणारा, असोनी [स अतर्क्य]

अतर्क—ळ—न सप्त पादालांबीं एतिले 'आताळो गणें, पाताळो गणें। तिथूत आणगी एतिले '—'शेकव्या -वि अणघ, अतिबोल [स] '—स्पर्श—उ ज्याचा तळ, डाव लागत नाही असा, अतिसार (डोह बोंगर)

अतर्क(ळ)स—की साठीन, रघुमी कापड, गभेरेसमी कापड, काळसर लाल साठीन 'अतर्कस कुतल्याही साहिब्या खद मोली।'—साह्र ३४० [अर अतर्कस]

अतर्क(ळ)स—उ परिमळ, स्वाद?—गनको 'बडे भिरडी स्वाद पेती। आतर्कस आपाळाचा।'—'दा १०१८

अतस, अतसिका, अतसी—की जवन, अजडी 'ज्या सायळ्या अतसिका डुनुमासमाना।'—'कामन ४३६ [स अतसी, दिं शु अल्यी का अगमी द तिसी, म अलसी] '—पुण्य—न जवसाये झूल नाना अतमपुण्याच्या परी।'—'रयोवा ४३

अतश्चर्णी—किवि शाकण्णीं याच वेलेला [स एतश्चर्ण]

अतश्च—वि अगभिर त्रिपयाची पुती माहिती नसलेला [स अतश्च]

अतां—किवि सभ्या, याकडी अता [स अत, प्रा अतो, ति अताय] '—'शां-दां-दो-सा-अलीकडे, हली, सभ्या

अताई-यी—वि १ शिशुराच्या मस्तीपावून मुलत्या पर परेने शिक्कला (गवई, वेप). डिनादिशक येत वारलेगी (माय गादि कला) २ (स) दस, दुसल, प्रवीण [तुर्की अतारीक राजगो शिखर, दि अताई=विनामूल्य गणारा व नाकणार, शु उत्तम गणारा]

अतायत, अताता—का भाष्यवदक उदार, अत पहा अतातिवर्ग—नि असत्य अगार, आवास्तविक, पोषक -र वदे ते [स]

अतायत—वि भाजन्म, तदाद्यात, मरपयंत [का ता-द्यात]

अतार-री—उ १ सुगंधी अतारें करणारा—विकणारा, अतारी, आतारी, गंधी २ (व) वेगड, मिन्याचे कागद, रंग बोंगे विकणारा [अर इ, फ अतार-री]

अति—किवि एकळ, फार, अधिक, जास्त, अतिशय 'हा अति बोलतो' 'अहो १ अति सर्वत्र वर्जयते=कोणतेहि वाजवीपेक्षा जास्त करणे टाळावे २ अति तेथे माती—'शान (नामापूर्वी हा उपपत्ती पुढील याही अर्थानीं योजतात) वचट, सरस, माप टाकणारा, पलीकडे, वहन स० अति कटिन—'भोपी—गर्व—मिष्ट—युद्ध ६०

अतिइच्छा—की (विम) अतीच्छा, फार लोभितपणा, अतिशय लुब्धपणा, असोशीपणा

अतिकरणे—मकि ओलांडणे, पलीकडे जाणे, अतिक्रान्त होणे 'निपचले अप्र तसे। हुणहरी का येरे दिवसे। अतिकरे ते। तामसे। पेईते ते।'—'हा १५ १५५ [स अति+क]

अतिकाल—ळ—उ उशीर, जवळ, विरथ, योग्य वेळ टाकून गेलेला काळ (सेरणी, भाजन बोंगरस योग्य काळ जो बर्षांनुत, मध्याह्न ६० तो टाकून अगुनमें दारदु तृतीयद्वार ६० पुढचा काळ) '—'ळया—उ स्नानतथ्या, पूजा, भोजन इत्यादि वैभित्तिक कर्म उशीरा करणारा मायूस, अतिकालीं वागणारा मायूस [स अतिकाल]

अतिक्रमण—उ १ उलघन, पराभव, अनिक्रान्त करणे, ओलंडून जाणे 'तैसा भेटल्यां न करवे। अतिक्रम।'—'हा १३ २५९, 'तेवीं अल्ल्याचेनि अतिक्रम'। बाबा प्रकारो सत्य सभनें।'—'एमा ३ ५३५ २ (ख) अमर्यादा, अपमान, अक्कर (शुक्र, घाल इत्यादिचा), अनादर ३ उलघन, अतिक्रान्तिक्रान्त ४ (कायदा) अपराध, गुन्हा (आश, हक्क उलघन कल्याचा) 'स्थावर मिल्कवीयर अ० वेल्ग्राव्हल मुक्कान भरपाई' 'सामा शह-आश तिरस, यंत्रातिमस, कालातिमस, देशातिमस, मागातिमस, मर्यादातिमस, निद्रातिमस, भोजनातिमस [स]

अतिक्रमणे—मकि १ पत्किड जाणे, उलघणे २ भावा भोडणे, तोडणे, अमर्यादा करणे, अवमानणे, अपराध करणे 'बदलतीं नव्ये व्हड हा आये अतिभ्रमिति का सुधा। याला १।'—'मोमपा ५ ३९ ३ पराभव करणे, जिंकणे ४ व्यापणे

अतिक्रान्त—वि १ (काळ, स्थल, मर्यादा, इ०) आलाड केला, पलीकडे गेलेला २ ज्याने अतिक्रमण केले आहे तो ३ सप विलेही, होऊन गेलेली (गोष्ट) ४ व्यापलेला ५ जिंकलेला [म] '—'करण—(नृत्य) नाचण्याची एक तन्हा (पाय मरुचित करून एकदम वर उभयन पुढे पसरणे न पुन उच वटून खाली टाकणे)

अतिक्रान्ताशौच—न सुवकाचा अश्वि टाकून गेल्यानंतर राम गेल्यामुळे पराश्रय वेणारे मुलक [म. अतिमात+अशौच]

अतिगंड—उ सप्ताशीर योगातील गंडाचा योग [म]

अतिचर—वि अतिवेगवान्, अतिचरः (ग्रह, मण्डल वगैरे)
अतिचर पदा [स]

अतिचार—१ (उद्योगे) एकाद्या प्रहारे पूर्व राक्षसीचा दप
प्राप्तगतीने उठून हुमत्या राक्षसीवर (उरी बळपूर्वी) जाणे 'तेथ
एकाची ते शीघ्रगती। एक ग्रह मर्यामी होती। अतिचार का
इकती। मंडळभेदे येती एवज ॥'—भा ३३ ८७७ २ अति
वेगवान् माणूस, ग्रह इ० [स]

अतिचौरस—वि फाजील, वाजवीपक्षा जास्त चोक्की
करावा, अति चिकित्ताग्नोर, छडा न छडा काडणावा [चौरस पदा]

अतिच्यार—वि मर्यादावेध, फाजील, अतिचर 'हा आभा
काशिला जायी अतिच्यारी। तरी रमिउ नोपती॥'—विशु ७१९
[अति+चर]

अतिछत्रा, **अतिछत्रा**—१ शत्रू (भापी) २ न
बळडाराखा वास यणारे एक प्रकारचे वजन ३ बडिशेप [स]

अतित—उ अतिथि पदा ०अभ्यागत-अतिथि, वैराभी
गोसावी, इ० पाहुणा [स अतिथि]

अतितत—वि अतिशय विस्तृत 'उराभागी जा हा अतितत
समानउप अति।'—सारह ८ ९२. [स अति+त+त]

अतिताई—स्त्री अतताई पदा

अतितार सप्तक—ग तार सप्तकापेक्षा उच्च सुराचें सप्तक
[स]

अतिदुष्णा—स्त्री अतिशय लोभ, हानरपणा, अधाशीपणा,
दुष्टपणा 'अतिदुष्णा न करीया।'—सुभाषित [स]

अतितयाई—स्त्री अतताई पदा

अतिथि—उ १ पाहुणा, पावस्य २ एत जेवणाच्या वेळी
आलेला, अनादृत मनुष्य, अगादुक पाहुणा 'असा अतिथि धार्मिक
हनुतपदा। कदा सापडे।'—केफ १११ [स] ०काळ—उ पाहुणा
येण्याची वेळ, (ल) दोन ग्रह, जेवणाची वेळ 'अत्र पावेंनिर्धारि।
अतिथिकाळी परियेस।'—गुच १० २२ ०द्वेष—उ आलेल्या अतिथी
पदल्या द्वेष किंवा अनादर ०पूजन—न. अतिथीचा आदरस्त्कार,
स्वागत, (ग्रह) भाभमातील एक मुख्य कर्तव्य ०भोजन—न
अतिथीला आपल्या पक्कील घेउन करावयाचें भोजन, पाहुण्याला
पातलेलें जेवण ०यज्ञ—उ पंचमहायज्ञांपैकी दुसरा-मनुष्य यज्ञ
०पेळा—स्त्री अतिथिकाळ पदा ०संतर्पण—न ब्राह्मण भोजन
अतिथियज्ञ पदा, पंचमहायज्ञांपैकी एक अतिथि सतर्पण हा मनुष्य
यज्ञ १'—गीर २८८ ०स्तरकार—उ अतिथीचे आदरातिथ्य मान
करावया

अतिथ्यरीति—स्त्री अतिथीच्या सत्कारासवर्षी पद्धत नियम
[स अतिथ्य+रीति]

अतिदिष्ट—आहापित, अतिदेश पदा [स]

अतिदेश—उ १ प्रस्तुत विषयाच्या माहेरील विषयात एकादा
नियम, सुद्धा, विधान, सत्त्व लागू करणें, लागू पडेल त्या त्या
टिकाणीं लावणें २ आह्वा, हुद्दम, आदेश [रा अति+दिष्ट]

अतिनीलकिरणे—न थव (शाप) सुखाच्या वर्णपटातील
नील किणाच्या परीकडेचीं किरणे, 'अत्रा ब्हायोऽट' किरणे

अतिपरमाणुविद्युत्कण—उ (शाप) पदार्थाचा विद्युत्कण
परमाणूपेक्षा म्हण म्हण, इ०

अतिपरिचय—उ अति स्नेह, फाजील सत्ती, वाजवीपेक्षा
जास्त संपत्त म्हु० अतिपरिचयादवशा-मुलाबडे अति जाणें येणें
अमत्याग पापला आदर, मान राहत नाही [स]

अतिपाड—उ १ अतिशय मोठ, किंमत ० (२) फार मोठी
मीमा, मर्यादा 'ब्रजविद्या देता उग्रस। जे अति पाडवे ॥'
विदि ११ १६ [अति+पाड]

अतिपात—उ (नियम) भग, उपा अतिप्रमग, दास्य,
रीतीभाती याना न सुमानगे [स]

अतिप्रसंग—उ १ परावाडा, कमाल, अतिशयितवा, अमर्यादा
२ नाईट परिणाम, अनर्थ वाळता वाळता (शिवा खेळता खेळता,
वाद करता करता) अ० शाळा ३ फार निष्ठ सवय, सलगी ४
विषयावर, अप्रामाणिक भावण, पाळ्ळा 'हा असो अतिप्रसंग। न
सर्डी पा च्यालागु।'—हा ५ १९ [म]

अतिपद—वि अतिहणण, चिक्कू 'एवें उदारें अतिपदे।
बुदे ऐकें ॥'—हा ११ १२६ [स अति+पद]

अतिथळी—वि अतिशय तात्त्वज्ञान बलिष्ठ 'अतिबळी
बळी छहिला।' [स अति+थलि]

अतिभर—उ विबुक्ता, आत्थता, तीव्रता, पुष्कळपणा, फार
जोर चड 'व्ययेचेनि अतिभरें।'—विमि १६ १३ [स अति+भर]

अतिमनुष्य—उ अतिमानुष पदा ('सुपरमन'ला प्रति शब्द)
'ज्याला अतिमनुष्यकोटीचा दर्जा प्राप्त झाला,'—केले १ १८१.
[स]

अतिमर्याद—नि मर्यादापरीकडे, सीमेपलीकडे, नि सीमा,
पुष्कळ, अतिशय वाजवीपेक्षा जास्त, फाजील

अतिमात्र—वि किंवि अतिशय, अतीव, अत्यंत फार,
पुष्कळ खु हा आवा अतिमात्र १'—हा १३ ६२५ 'करकळती
अतिमात्रे।' विवि. ८ ६ ११९ [स]

अतिमान—वि अतिशय, वेगुमार, अमर्याद, विवक्षित मर्या-
दच्या परीकडे गेलेला (काम, कोप, वागू पित इ०) 'ब्रह्मगोळ
अतिमाने चौराटला।'—सत्र ८ २० १७ [स अति+मान]

अतिमानुष—वि १ मनुष्याला असाध्य ज्ञान, अमानुष,
अपौरुष, अमानव २ अलौकिक, मनुष्यापेक्षा गुणानें अधिक,

अतिमुक्ता—अं १ मनुष्याधीनं वीर्यमतीत्या, वस्तु
मात्रा २ तिवन, भूधरणी [म]

अतिरथ—यी—य. १ रथाय वस्तु अगम्य योद्धानां लज्जां
तो, माया याज्ञा, वीर, दूर पुरय २ (२.) राद्विरासत दूर न
जाणारा [म अनिरथ]

अतिरथीमहारथी—य अ व माटमाट वीर, एकापथा एक
वस्तु, पदावली पुरय, श्रेष्ठ पुरय [स अतिरथ+महारथ]

अतिरम्—य अतिनीत्रता, अतिशयणा, अत्युत्तमा
'भीष्माच्या अतिरमी। सर्वेति नृपे जैसी।'—भा १ १०१ [म]

अतिराग—य अत्यंत राग—नाथ—वि अतिदात रागीट,
भोधी 'अतिरागा भीम रागा। त्याहून रागा दगा त्याचा' [म]

अतिरिक्त—वि १ अतिशय, सगोष्टच्या परीचे अत्यंत
'पूरीच्या काळी मगदी व इथनी गाळें अत्यंतता मुने अतिरिक्त
अत्याय कर्तत हारी'—भावि १०६ २ पलीकडे, शिवाय, वर,
निराळा, पुढे या अर्थी समासात उ० एतदतिरिक्त=याद्विराग,
एतदतिरिक्त=त्याहून निराळा 'है मला टाऊड आहे, एतदतिरिक्त
टाऊड नाही' [म]

अतिरुद्र—य रुद्राच्या १२३१ एकादश्या. (रुद्राची ११ आव
र्तने=१ एकादशी, ११ एकादश्या=१ एतुद्र, ११ एतुद्र किंवा
१२१ एकादश्या=१ महारुद्र, ११ महारुद्र किंवा १२३१ एका
दश्या=१ अतिरुद्र) 'अतिरुद्र केने पळवला।'—सुच ११ ८९
[स]

अतिरुक्—य अत्यंतपणा अमर्यादपणा पराक्राश, विपु
लता, आविश्य, कृत [स]

अतिरोम—य वक्ष्यत राम [स]

अतिवयस्क—वि १ वयानंत वृद्धाता, अतिवृद्ध, उतार
वयाचा १ (विराह विद्यानंत इ० ण) अगम्य नालायक [स
अतिवयस्क+क प्रत्यय]

अतिवस्—वि पुष्कळ बहुवच अतिशय 'तेसे सखळ
जीवांचे जीवन। जे अतीवम प्रसन्न।'—क ३२ [स अतिवस्]

अतिवाद—य १ हवडपणाचा वाद, वितंडवाद 'जाव्हां
समस करिती अतिवाद, त्यजुनि राग आर्येसी।'—मोसभा ६ ३६
२ निंदा, अपमान, कठार भाषण—टी—वि अतिवाद वर्णारा
[स]

अतिविष—या—न (विष अतिविष) एक औषधि वस्तुपति
ही अगम्य व सखिषयक आहे अपचन, डळी होणे, हवडपण व
खोरपण या विकारावर हिचा उपयोग हातो साल पाहरी—तावडी
आर काळी अमने हे औषध वाळवून घालतात वर रागविषाच्या
प्री सालीचा उपयोग होतो—वयु १ १९ [स अतिविषा का

अतिविषा टि. अतिशय गु अगम्य, व आतई, ते अभिवाणा,
'अंकाविडम, इ अंकाविड']

अतिवृष्टि—यी अतिशय पाऊस, अनंशक गष्टि [म]

अतिव्यय—य उधेष्टपणा (मित्रव्ययाच्या वल्ल), वेताड
राधे, उधेष्टपणी [म]

अतिव्याप्ति—यी १ वाजपिण्या अधिक विस्तार, फाजील
गोरींचा समावेश, सगोष्टने उत्पन्न, अतिविस्तृता २ (न्याय)
अव्यापार लक्षणाची व्याप्ति, व्याख्यय जातीमध्ये ज्या ज्या
वस्तुना समावेश व्हावा अशी दृष्ट्य अगत त्यामारीन पणापा
निराळा वस्तुना समावेश हाता अगे दिगेत तर त्या व्याख्य
मध्ये 'अतिव्याप्ति' हा शब्द आहे अने म्हणतात उ० 'पराधीनी
दयपेव वस्तुनाच्या साधनाम नाहीं म्हणतात,' अशी व्याख्याची
व्याख्या वेत्यात सायना बोहत्यापासून बोधी घेऊन त्यावर
त्याम जी पावडीं विरुद्धे दतात त्यामहि नाणे म्हणजे लागल,
म्हणून वरील व्याख्येन अतिव्याप्ति हा शब्द आहे—मुक् ४१ [म]

अतिशय—य १ वैपुल्य, वाहुल्य, विपुलता, अगम्यपणा
२ अतिरुद्र, अत्याचार, दासगई 'जा हा वस्तु अतिशय। काहा
मुद्दा दया नय।'—सुगा ५२५ ३ नेत्रवानीत पेशण्याचा आग्रह
४ अति प्रथम, अर्थ 'तेथींचि सगळे म्हणे पिती। हा अतिशय
या नृपती।'—हा १७४३१ ५ निवड, तक्रार, प्राणा, त्रिरी
करडा अमल 'तथापि अतिशय कतील'—सा ३४३६ १
नेट, मारफेड 'म्हणे अगवत्सता प्रमाण यथे। मी अतिशय
व्यथे वा वस्तु' (नि० वरणे) [म]

अतिशय—वि वार, विपुल, बहुल, वाजपिण्या आस्त,
अगम्यपण

अतिशयित—वि अतिशय, फार, मागे, पुष्कळ, विपुल
'अतिशयित भाग्य त्याचे स्वीयति अतिशयित दु ख वळवोले।'—
—मासभा ३ ३९ [स]

अतिशयैकरुन—वि आग्रहाने 'अतिशयैकरुन बोलावून'—
—ख १९१९

अतिशयैसी—किवि अत्यंत, विपुलतेने, भरपूरपणाने 'एसे
आवळण आळे। तेणे घरीच सुडाये। पुढे तेसीं सुमिम जाले। अति
शयेंसी'—दा ३ ५ ११

अतिशयो—अतिशय पहा

अतिशयोक्ति—यी १ स्वाभाविक गुणापेक्षा अधिक वस्तु
सगण्याची रीत २ वाचावता, अति वडवड, चावडी ३ एक अर्थ
अल्हार वस्तूचे लोकसमाधीच्या बाहेर प्रतिपादन नेले म्हणजे हा
अल्हार होतो याच्या प्रकरात (अ) मेरीं अनेकांची, (आ) अनेकीं
अनेकांची, (इ) योगीं अयोग्यांची—नवमी असवभाची, (ई) अयोगीं

रोमाची-अममयीं सवधाची, (४) कार्यकारणाच्या सध्यावळाची प्राप्ति विरोधाची कल्पना केलेली असते उ० 'दोषित नदीत नेले पमदरयद्विद वाहवाहन ।' -मोमीप्य ३६१; 'जो अवरीं उफळता खुर लागलाहे । तो चद्रमा निजानुवरी दाग लाहे ॥' -नल ३१ •कारणें-बकि पुणवून सागणें, तिसरदीठ लवून सागणें, भल्लेंच सागणें [स अतिशय+उक्ति]

अतिशब्दाणां-वि फार ममळ्या, लुब्धा, अति धूर्त, फाजील शहाणा, ज्याची योजना चुकते असा, अन्यायहारिक, (४) मूळें म्ह० अतिशब्दाणा त्याचा बेल रिकामा=वाजवीपेक्षा जास्तचिबिबिता करता त्यास परत बेत नाही [अति+शहाणा]

अतिशब्द-उ शूद्रजातीपेक्षा हलरी जात, या जातीचा, मनुष्य असण्यास बर्णाले महार, माय, इ०, चाद्याल [सं अति+शूद्र]

अतिशो-अतिशय पहा 'तू आधींचि काय नेपली । बॅं हे गोत्रज मोळखसी । बायाचि काय करिशी । अतिशो आता ॥' -सा २ २४ [अतिशय]

अतिसार-उ ज्यात मलविमर्शन अतिशय होते अमा-हावणीचा गेग, या रोगाचे प्रकार-आमातिसार, ज्वरातिसार, पित्तातिसार, रक्तातिसार, श्लेष्मातिसार, सर्वसामान्य अतिमार यावर पित्तापावडा शुष्काची असतो म्हणून त्यास 'अतिपात्र' असे नाव आहे [स, अति+श-साणें] -री-दि अतिमाराने पीडित असा

अतिगृहमदर्शकयत्न-न अत्यंत लहान वस्तू ज्याच्या योगाने पहाता येतात असे यत्न (अल्पा मायकॅंस्कोप) [स]

अतिस्तो-अतिशय पहा 'सोहरिकेचा अतिमो । पोम्बिने ।' -अश्व २ ६९

अतिस्नेह-उ गाढ मैत्री, दाढ स्नेह-मैत्री, दढ प्रेम [स] -ही-जीव्य वट्य मित्र, चिचळ मित्र, अतिशय घरगोया दोस्त [स अति+स्नेह]

अतिस्वार्थ-उ अतिशय स्वार्थ अगर शोभितपणा अप्रत्यक्ष पोटेपणा, हत्यारेपणा [न अति+स्व+पर्थ] -थीं-वि अतिसय हावरा थिया जेथीं, मजबूत, कबळ स्वतः पुरतें पाहणारा, आपणपोटेपणा

अती-अति पहा •कारण-(गो) अतिरच करणें [गो करण-करणे] •जावण-(गो) फाजील होणें, मस्त हाणें [गो जावण-जाणें]

अतीत-वि १ गत, भूत, गमेल्या सपलेला, जवळून गेलेला, अतिपतन (कास, मार्ग बरीर) उ० अतीत काळ=गेलेली वेळ 'तेवीं अतीता जन्माचे । उणे जो पाह ॥' -हा १३ ५३४, 'अतीता ममलज्ञनत । फणीधर मीनले सम्यन ।' -पभा १ ३४४ २ मुक्त झालेला, पलीकडे गेलेला उ० कागतीत, जगातीत, दुखानीत, दहानीत, दयानीत, बुधपतीत, बोधानीत, मोहातीत रोमाजीत, बघानीत, गुगानीत 'म्हणोनि जन्मपुर्वा । अतीत घडो १ ५

ते धनजया ॥' -हा १४ ५९, 'भोग भोगूनी भोगातीत ।' -एस्व ७ ५९ -यम गलीकडे, वेगळा [सं]

अतीत (पद)-उ (संगीत) गायन सुन झाल्यावर काही वेळाने ताल दम्यास आरंभ करणे [स]

अतीत-उ १ पाहुणा, अतिथि पहा 'तथे समर्पी आला अतीत । सन्यामी व्रतचारी अवार्थ ॥' -एभा ८ १५४, 'पाळी देव आशा झाडण्याचा मान । अतीतपूजन वैष्णवाचें ।' -तुगा १००.

२ येरागी, भिकारी, पायस्य 'अतीत वेपा देउन तुजरा नेतो मी विणिवात ॥' -रत्न १ २ [स अतिथि] •अभ्यागत-उ अतिथि, पाहुणा, मार्गतुक [स अतिथि+अभ्यागत]

अतीतर्पण-अकि होउन जाणें 'येथे भूतें जिये अतीतर्पण ॥' -सा ७ १६१ [स अतीत]

अतीन्द्रिय-वि इद्रियास आकलन नहोणारा, त्याच्या सामर्थ्या बाहेरचा, इन्द्रियास अगम्य, अगोचर (परमाणु, ईश्वरस्वरूप, इ०) 'जरी अतीन्द्रिय राहिले । ज्ञानयळ ॥' -हा ६ ३३ [स अति+इन्द्रिय] •विचारसंक्रांति-संक्रमण, •सहस्रवेदन-न दूरच्या-दोन इयमाच्या मनात एकाच वेळीं एक विचार-भावना येणे 'देलि-परी' •ज्ञान-न पच हानेद्रियास आकलन न होणारें ज्ञान, इद्रियास अगम्य ज्ञान, भूत भविष्य कालासंपत्ती, तसेच दुरत=पाच्या मनात काय विचार चालले आहेत त्याचें ज्ञान •ज्ञानी-वि अतीन्द्रियज्ञान असलेला

अतीव-वि वि फार, पुढळ, अत्यंत, बहुत [स अति+इव] अतुट-कवि समत, न तुटला, तुट न येता, अतूट पदा [अ+तुटणे स अ+तुटित]

अतुटणें-आतुटणे पहा

अतुर-आतुर पहा

अतुरळ-न अपार शक्ति, धाडस -वि बलाढ्य, दक्षिमान 'यादव कपनि अतुरेळ । काना हुट इमिले सळळ ॥' -एभा १ २०१. [स अतुल+बल] -बॅल्ली-ळी-अतिशय कणखर, मजबूत, बलाढ्य, दाडगा. पराक्रमी, शिवनोद, धाडसी 'ज्ञान मणीं अनुबॅरी । तुजचें वैज्य हरील ॥' -गुच ५ ३१ (८) फारच मोठा अवटण, अचाट

अतुल-वि (विन अतुल), तुलना नाही अने, विनशोड, अगम्यान्व अनुपम 'अतुल पळे अतिप्रबळ । पाटणें जे यादव वृळ ॥' -पभा १ २४ [स]

अतुलनीय, अतुल्य-वि १ विनशोड, तुलना करावयाला शक्य नाही अने २ अगम्यात, अगम्य अतुल पहा [स]

अतुल्य-आतुल्य पहा

अतुष्ट-वि अगम्य, नाश्वर, असमाधानी, अतुष्ट [स]

अतुट-वि १ तूट न देणारे मजबूत, पुढळ, अशय (धान्य बॅर) २ अचघटा न झामले, अग्रविबद, मजल, अभग (रुनि

नगैर) ३ वः, सोड्यास किंवा तोड्यास करिण 'आरिगनी' सेंद पाच । अतृप्त केंत्री शिरकला ।'—सुमादि ३५ ८९ ४ अराट, पूर्ण, अनुदित (अश्ता, तांदूळ-कणी नसलेले बंधरे) [सं अ+तृप्त-तृप्ति] ० भाता-ज्यातील बाण कधी संपत नाहीत अशा भाता, अश्वधूनी

अतृप्त—वि असमाधानी, तृप्तता न झालेले—पाचलेले, अमनुष, अपूर्ण, न भरलेले (पोट) [सं अ]

अतृप्ति—स्त्री अममाधान, असोरी, हात, लोभ, राहो, बस बस [सं]

अते—किवि (सा) आले [सं अत]

अतेय—अतण्व पदा

अतोनात, अतोनास्त—वि अतिशय, बहुत, पुष्कळ, विपुल 'यापशीं अतोनात इत्य अहे ।' 'नदीस अतोनात पाणी आले ।' [सं अत +नास्ति]

अतोत-ता-ती-तै—राम आत, मध्ये 'तेथे कृष्ण जळा अतोत ।'—विण ४५, 'आणि कोणासहि जग अतोत । काळी मुंगीची बाधा होता ।'—नव ६५२ आतोता पदा [सं अत]

अत्कारी, अदकारी—अधिकारी पदा

अत्तर—न ध्वांसिक दुलाचे अगर पदार्थांचे छंद ध्वांसिक सत्त्व, अर्क, सौम्यिक अर्क, पुष्पपर्णाक, गिरनिराळे प्रकार—१ बाळा (हिंदी जग), २ मैदी (हिंदी हिरा), ३ गुलाब (हिंदी), ४ मोतिया (मोतियाच्या पुराचे), ५ पाच पानवरी, ६ चनेली (जाईसुईच्या पुराचे), ७ केवडा करील पदार्थ एका भाडपात पाण्यासह पावून त्याची बाक केली ती एका मळीद्वारा दुसऱ्या भव भाव्यांत सारून वितात त्या काफेचे स्वरूप ते अत्तर [अर इत्य तुल ०६ आगे] ० जाळणे, राचे दिवे लावणे—मूलपंगले उघडपटी करणे 'अगो दर अत्तराचे दिवे जाळून मग काय धुळीचे दिवे घात जावयाचे आहे ।' ० शुद्धाव-संगा बरकास्त होण्यापूर्वी समासदीस पान उपारी, अत्तर, गुलाबपाणी वगैरे देण्याचा विधि, (सामान्यतः) पानवारी, समावना [का] ० दाणी-नी-अत्तर ठेवण्याचे पान 'त्यात फुले अ० । लोकांमाजीं मिरवतसे ॥'—नव २० १०१ [अर इत+का दाव]

अत्तां—प्रिवि ह्यादणीं, आताच, हल्ली [सं अत, आ अत, म आता, सा अते]

अत्तार-री—गर्भी, सुगंधी, आतार पदा

अत्तुरी—स्त्री (काव्य) स्त्री, भार्या, बायको [अस्तुरी, अतुरी पदा]

अत्यंत—प्रिवि वि अतिशय फाजील, फार, मनस्वी, उपार, अमर्यादपणे, बहुत, नेहद [सं] ० स्थजन-उ निक

ट्या, अमर्दी जाळचा नातला, अति प्रीतीचा माणूस 'दारा पुत्र घन योवन । यपु मेयक अत्यंतम्यन ।'

अत्यंताभाष—उ १ तिन्ही बाळीं किंवा कधीहि एकाही पस्तु अरितत्वात गण्याची स्थिति, पूर्ण अभाव उ० बन्धेचा पुन २ (न्याय) अमावास्या चार प्रकारांपैकी एक प्रकार, अभाव पहा. [सं]

अत्यय—उ १ विषय, शब्द, अंग, नाश, गुरगान, गाईसि होणे सामा शब्द घनात्यय, धर्मात्यय, पापात्यय, प्राणात्यय, प्रमात्यय, मोहात्यय, सत्यात्यय 'जीणे अने अत्यय पातकारी ।'—सादह १ ३१ २ सोडणे, पत्रीकडे जाणे, त्याग करणे (ल) मरण उ० गेहात्यय, दारात्यय, देहात्यय, पुनात्यय ३ अतिशय, पराकाष्ठेचे, मर्यादेबाहेर, अंगणे, अमर्यादता, अतिक्रान्तता [सं अति+इ+यणे]

अत्यर्थ—वि किवि पुष्कळ, अतिशय, फार, अतोनात [सं अति+अर्थ]

अत्यवस्थ—वि मरावयास टिकलेला, मरावयाच्या वेतात असलेला, मरणोन्मुख (अत्यावस्थ रूप सुवीचे आहे) [सं अति+अवस्था]

अत्यवस्था—जो बाईट-चिडट दशा (शरीराची) 'मागे बाई दिवस मरणमंजरीची अत्यवस्था झाली होती ।'—मन १४१

अत्या—आत्या पदा

अत्यागी—वि कामुक, वासनावुक, फळेच्छा न टाकणारा 'एव गोबिंदे राखार । अत्यागी ते ।'—हा १८ १५६ [सं]

अत्याग्रह—उ अतिशय आग्रह, निकट, मायेफोड [सं]

अती—वि अतिशय आग्रह बरणाटा-चरणाटा

अत्याचार—उ १ अविहित, व्यवहाराविरुद्ध वर्तन २ प्रथमाचरण, अनुचित आचार ३ बलात्कार, जुलूम 'चाव हिंदुवाशिंपांतरचे राज्यकर्त्यांचे अत्याचार आणखी किती दिवस सहन करावयाचे ?'—के १६ ४ १० ४ [कोडे देतील धुळी प्यावीं ६० छादिष्टपण दिसण्यायोग्य] जनवरयक आचार ५ बेकायदेशीर राज्यद्रोही, भातिकारक कृत्य 'हिंदुस्थानात इतर कोडेहि अत्याचार झाल तर मी (गांधी) माझा निधय पार पाडणार ।'—के २५ ३ २० [सं]—री—१ चिहित आचार—विधि सोहून वागणारा, अतिरिक्ताचारी, नेमाळ्या, ऊकून पाऊल टाकणारा २ जुलमी, कुकामी, पापी ३ भातिकारक

अत्यादर—उ १ विशेष आदर, सत्कार, स्वीकार, सन्मान, अमीकार 'असेल अशि आवडी करिषि का न अत्यादर ।'—केका ६१ २ विशेष अंग, शब्दा 'गज हवीं सद्गुरु । जेणे तारिहीं हा ससार पदा ।' म्हाजनि विशेष अत्यादर । विवेकावरी ।'—हा १.३२ [सं अति+आदर]

अधिल-रा-वि. आपय केलेला, योग्य, समर्थ, शूर, भाग्यवान्, 'चिद्राम्ये अयिग विदेह मिषित्तमृषाळ मृषावली.'

अधिलीपडी—०० अलीकडील वाङ् (२) आस्तिस्य
शुद्धि [स अस्तित्व]

अधिलेपण—न घोरपण, सामर्थ्य, भाव्य, आधिलेपण पदा
अर्थी—आहे, आयी पदा

अयेति—अ आरंभापासून शेवटपर्यंत, अयपासून इतिपर्यंत
[स अय+इति]

अद—वि अर्धा, निमा, शब्दांना हा उपलब्ध म्हणून रागणो
जमे—अदकोश, अदराडी, अदगम, अदवरी, अदतोळा, अदवरी,
अदपाव, अदमण, अदशेर, ६० [मं अर्धे, यु अद-ध, प
हि अद, आद, रॉ अद]

अद—न (शाप) एक अधातु द्रव्य, ई आयादिन, हं औप
धात व फोनेप्रामाणीत उपयोगात आणतात

अदकाव—अदकावाचा—अधकाव पदा
अदरपा—वि, १ कुरुप, देशाचा नव्हे नो २ ज्याय पाहवत
नाहीं तो, परोक्षप्राप्तियुक्त दुष्ट, मन्वरी 'आदत्तसोड आदराणा ।'
—दा २ २ २८, 'पदीत वाचाची टक्के अदरणा । एडिपदी कर्ती
निदा जाचपी ।' —दावि ४५८ [स. अ+दरान, प्रा अ+दरस्वण,
म अ+दरणा]

अदगळणे—अकि (४) झुरणे, दु खित होणे, न्ययित होणे,
बेदनांनी विच्छेद होणे 'खाकाने रात्रदिवस तो अदगळो' [स
अर्ध+गळ']

अदट—वि १ हट, निश्चल 'हकिमणीचा भक्तिभावो अदट ।'
—क्या ४८ १०३ २ धीट, अजिंक्य पराक्रमी, सागरभ्रंशवान
'मगवत महाअनुबेडी । अदट दैत्यातें निर्दोळी ।' —एभा २ ७०६.
[स हट, प्रा हळ तुल० का अदट=सामर्थ्यवान]

अदंडनीय—अदंड्य—वि दह—शिशा—क्षीरान करण्यास अ
योग्य [स]

अदट—०० १ अहल शासन 'त्याने आपणास घडलेल्या
अदतीची हकीकत त्यास सांगितली' —बाळ २ १ २ खोड सवय
(वाईट) स्वभाव (कि० धरणे, पडणे रागणे) [अर आदट=
सवय, चाल]

अदट—वि १ न देणारा, रूपण जिककू कवरीचुवक, बट्ट
'आदत्त सोड आदरणा ॥' —दा २ २ २८ २ न दिलेला [स
अ+दा] ० शिरामणी—शिरामणी—५ पटाकडेचा रूपण [स]

अदना—वि नीच कनिष्ठ अदना पदा [अर अन्ना=कनिष्ठ]
अदपाव—५ अर्धापावशेर, सौराचा आठव्या हिस्सा [स
अर्ध+पाव]

अदपुस्तिक—न (शाप) अद(आयोक्षि)मनुष्यद्वय, जखमा
मल्ल काढण्यास उपयोग ३ आयुडोफार्म

अदय—०० मर्यादा विनय नम्रता, स्वमान, अतिशय, माठ
पणा, आचार (कि० ठेवणे, राखणे, सभाळणे, राहणे) चालविणे

=गुन्मान राखणे ० धरणे—मलामी दणे 'फोनेचा कदम परि
अदम झडतो शिण्या ।' —एपा २४० ० यज्ञावणे—छातीवर एका
वर एक हात ठेवून नम्रतापूर्वक उभे राहणे (सुन्न करणे, मान
दणे) [अर अदव=मर्यादा राखणे, नम्रता, शिष्टाचार]

अदव—५ १ चिंता, धम, दुःख, घास (कि० पडणे, पावणे,
गोसणे) २ निकड, जहरी (कामाची, बाधीची) (कि० पडणे)
[दवणे]

अदवराणा—५ तुमरा वेदसांना 'हरतो न्यास अदवराणा
टक्के' —रा १८ १५, 'आठव्या महिने अदवराणा, पायां वेडी
पादून बहुत कळी वेलें' —साड सनदा १४ [अर अदट]

अदरणे—अकि १ खागवणे, अस्वभा-अभू होणे, खितपत
पडणे (आगारणे) २ टेरीला येणे—मानणे, वेजार होणे (दुःखाने—
नासाने, पीडेमुळे). ३ रयास येणे मेगाइटीम येणे, यवून भागून
जाणे (धम—मेहनत—कट—वाळज्या यांनी) ४ परिधम करणे,
कावाडकट करणे, अति खपप करणे, दगदग सोसणे 'मी रत्ना
विपरी अदवणे तेव्हा तें साळें' [दवणे]

अदयशीर—रिवि मज्जनापूर्वक, लक्षपूर्वक, काळजीने, कळ
कळीने (कि० ठेवणे—राखणे—संभालणे—हालणे)—वि १ पडदा हत्यादि
कात्रे अच्चादिलेले, सुरक्षित, मर्यादने राहिलेला 'ही कावेची
भाडी पदीत ठेवा म्हणजे अदयशीर राहतील' २ आदर
वाळणासार, सन्मान देवणारा ३ आनेयशीर [अर अदट]

अदभागी—वि हतभागी, फुटक्या कपाळाचा—नदीवाचा,
दु खी व दरिद्री उपभोग नदीचात नसणारा [स हतभागिन]

अदमित्य—न (काव्य) तापेपणा नम्रता, आकृष्टता मसणे,
दोंग न कल्याचा शुण, साधुपणा 'तारि अदमित्य ऐसे । लोभि
याचे मन वैसे ॥' —शा १३ २०० [स]

अदम्र—बहुत, मोठा, फार 'अन्योन्य हताशते वा मूर्छा पावले
अदम्रा ते ।' —मो [स अ+दम्र=हान]

अदमण—पी—उ खी अधामण (माप वजन) अधामिण वज
नाचा जिन्या [स अर्ध+मान]

अदमणका, अदमणा—वि अर्ध्या मणाच्या वजनाचे—
मापाचे (माडे, वजन दगड ६०)

अदमास(से)—णे—मजमास(से)—णे पदा

अदमु(मो)र—न पूणपणे न विरचलेले दूध, विरजण लावल्या
पासून अजमासे १० तासात तयार होणारे दही गोड दही मोडा
आढळणावा असलेले दही, अथ मुसले ० घालणे—(वाचपी) विरज
णाची अर्धवट स्थिति करून ठेवणे [स अर्धे म अद+मुणे]
० चादिणे—बोवळे चादणे २ 'अदसुरे चादिणे पोडिजे । वैवाचा
मकदु काडिजे ।' —शिशु ७०६

अदभ्य—वि नमन करणाला कठिण, तान्यात आणक्यास कठिण, वज्र, अकित कण्ठाल अयोग्य [स]

अदय—वि निर्दय, कठोर, दुष्ट निष्कर्षण [स]

अदरून—आदरून पहा.

अदरीन—न १ दर्शन न होणे, नाहीसे होणे २ दिसण्याची स्थिति नसणे, न दिसणे, सोप, तिरोपान, अदृश्यत्वा [स]

अदल—वि वास्तविक, खरा, सास्त, न्यायी 'आ खट द्यात अदल इत्साफ झाला'—विश्वस्त १४०—उ इत्साफ कर गारा अदल पदा [अर अदल=न्याय]

अदल—अदळ पहा

अदलंड भदलंड—अपलंड मपलंड पदा

अदलयदल—(बी) अदलायदल पहा

अदूला—वि मात्नील पहिला किंवा सर्वांत पुढचा, आर्षीचा अगोदरचा, आर्षीचा, पहिला [स आदि]—लें वर्षे-साल-मागील वर्ष, गतगाल, गुदस्त साल ० दिवस-विषदित दिवसाच्या मागचा, अगोदरचा—इया घरचा पहिल्या नवऱ्यापारुव झालेला (मुलगा) ० जम्म-मागील जन्म ० मघला-मपल्या माघाला, ना पहिला ना शेवटचा, कोळ्या तरी

अदूलायदल—स्त्री १ ह्याचें त्याला व त्याने ह्याला असा फेरफार, येथेले तेथे, तेथेले येथे, परस्पर देवघेव, बदलायदल, मोप दला २ (व्यापार) बदल्या ३ बदल्या भावात विक्री, इ एकलेंज [बदल दि]

अदवास्तुंड—स्त्री आरेंसुंड 'अदवास्तुंड चार गक।' [स आरेंक, हि आदल=आले, गु आडु=पुंड]

अदवेचा—आदवेचो पहा

अदशेर—उ अर्धशेर (नाप किंवा वजन) [स अर्ध+शेर]

अदहनीय-अदाहा—वि जाळण्याला किंवा दहन करणाला कठिण अयोग्य, दहन न करता येण्यासारखे [स]

अदळ—वि १ अयोग्य, असार गर किंवा समाज कमी असलेला २ कपा, हलका उ० अदळ पोटाचा किंवा कासोट्याचा=ज्याचे पोटात हलके आहे किंवा ज्याला लवकर पोटाचास होते असा, मृदुशील अदळनागा=ज्याच्या जवळ छुम गाटा टिकत नाही असा, चहाड तोर [म अमदल] ० पण-अममर्षता अयोग्यता अजाता 'जे अदळण दितले तुमिचे मो.'—हा १३ १४१

अदळ—उ स्त्री १ वीच वार बदल खेवारी, मास निमीर पळ, अगभाट २ पाव धका हेलवाचा (किं काडणे लागणे हापर्यंत) 'दारियाचा अदळ मपतिमानास फार लागता'—हा ओमगर सत्तीच अदळ [म आनदर] ० अ(आ)पट, ० उपट, ० उप(फ)ळ ० धोप, ० धोपट, ० आदळ—स्त्री हाणाच्या भरण चीज वस्तूची पेंकापेंक दणा, गिणात्मनी

अदळणे—उक्ति १ कोसळणे, घडवणे, यडवणे, आपटणे 'आमि नगाटीं घाला घेंयेव आदळोनिया भग्न।'—मोक्ष ११८. 'जैसा पर्वताचरी पडला पर्वत। तैसा सुमिवाचरी आदळत।' २ चादल जाणे, तुदत पडणे, जोराने हग वरणे 'एकून फौज उळ्ळी ती येत किण्याच्या माथीस जाऊन अदळली' ३ (ल) अपाशी-पणाने खाणे, (दाताखाली) रणडणे [स आदलन, रिचा अद=राणेंमळ स्वार्थी—भाज १८३४]

अदा—उ १ नकार, नजर फिरविणे, ढोळे मोडणे वगैरे शृंगारिक हावभाव, अभिनय, विलास, अगविक्षेप, चेष्टा, ऐट, 'डवव्हित्यात उभी होती शयनात राण अदाची मारी लहर।'—पला ७२ 'हस्त मुख सदा पाहून तुझी आदा। मुळज झुकले।'—दो १३५ 'त्या मैफलांत त्या नाटकशास्त्रेने अदा वस्तु लोक रजन केले' २ राण, दायज, चेष्टा 'जवळ जाऊन पहातो तों कायदा अदा दावितो।'—अफरा ७५. [२]

अदा—१ लाभ, नफा, फायदा २ समूह, राजा, सचय, मुदल, भाडवळ, माळमत्ता ३ उत्पन्न, वटूल, मिळकत, प्राप्ति 'अदा पाहून खर्च करावा'—तीन टके अदा प्रेपन टके खर्च '४ पूर्ण करणे, भरपाई, फेड 'आन्ही आपला आनील टेंवून तुमचा पैसा अदा वस्तु देऊ'—दिसरा १११४ करणें=फेडणे, देणे, वारणे, देऊन टाकणे (मागणी, वज) [अर आदा किंवा अदा तुल० न आनदा=देणे व आदाव]

अदाई—स्त्री १ मिळकत, प्राप्ति, उत्पन्न २ भरपाई, फेड ३ (ल) कामाची पूर्णता—वि हातीं आलेले, भागविलेले=देऊन गकलेले=पैसे [अदा]

अदाता—वि अनुदरा, कृपण, कृत्र 'अदातयांचे उचमदिर।'—रावि ६ ३४

अदातुल्य—न कृपणपणा [स]

अदाभित्त—अदभित्त पहा

अदाळत—स्त्री १ न्यायस्थेरी, न्यायमहा, कोदत, कोर्ट २ खजला चौकशी इत्साक न्यायव्यवहार [अर]

अदावत—स्त्री १ बर, दुष्पत्ता, हेवा, माऊनदर्दी, अकस, शत्रुत्व, द्वेष मत्सरा दावा उ० अदावतीच्या फिरादी २ आळ, दोषारोप (कि० करणे, घालणे, घेणे पडणे) ३ हुसपन ४ सक्क—ती-त्या-वि द्वेष अद्वानत आणणारा, माणखोर, हुमाड रचणारा [अर]

अदाशयल—स्त्री १ रंगडमात्रपणा, उवाडनी, दांगदाई, चेष्टा, उधर (ह्या मृगया) २ शोधा चारोप लोहोमन दोषारोपण, आळ (कि० पालणे, दाकणे, येणे) 'मलाह्याल सानी पुढाच्या कपडे हे अदाशयल पाणी आहे'—भाप ६ ३ रंवाड, सक्क, छळ, ग्राह [पद्म+वड किंवा अदावन]

अदिति—स्त्री इमाई देवता ती—अदित्याची माता [य]

अदिनाशंवा—शुक्राचारी राज [फा]

अदीक—(गो) अधिक पहा

अदीचेव (वि) दी, अदीविदी—आदीचे विदी पहा

अदीक्षित, दीक्षितेतर—वि दीक्षा न झालेला, प्रावृत्त जन, सामान्य जन, 'ऐसन' या क्षत्रीय शब्दाचा पर्याय 'कौंसि' एवंच एकाचा सालाचे अदीक्षित कामदार पुढीलसाठी निवडून न आल्यास त्यास सदर सालाकरिता कौंसिलचे सभासद समजावे '—ई वि १८१ कौ घ व नि ११३६ [स अन्दीक्ष]

अदु खनयमी—जी मादपद शुद्ध नवमी (भावी वर्षातील सर्व दुर्जे दृष्टावी म्हणून या दिवशी स्त्रिया देवीची पूजा करतात) [स]

अदुगर—(डण) अगोदर पहा 'एषया, माता अदुगर कडे होत कर'—वाय २२

अदुरदृष्टि—जी १ ज्याला दूरचे दिसत नाही असा, 'शॉर्ट साईट' अमगारा, अथु शोक्याचा २ (ल) उतावळा, अप्रयुक्त, दूरवर विचार न करणारा [स]

अदुपणीय—अदुप्य—वि घोष देता न देण्यासारखा, अनि भैलेनीय, अनिघ, अवाच्य [स]

अदृशी—वि अदृश्य, गुप्त, अप्रकट 'धीशुद्ध जाले अदृशी'—शुच ५१ ४४४ [अदृश्य अप]

अदृश्य—वि दिसत नाही असा, गुप्त, अगोचर, अलक्ष्य [स]

अदृश्यवाद—उ ध्येयवाद, काल्पनिक अत्युत्कृष्टपणा, इ 'आयकियास्त्रिम'—सागिणी [स]

अदृष्ट—वि न दिसलेले, न पाहिलेले, गुप्त. —न नशीव, देव, प्राक्तन, कपाल (प्रमाण फल होण्याविषयी प्रयोजक जे आपले प्राक्तन, कम ते—त्याचा ब्रह्मलेख कदाची लिहिला असतो), प्रारब्ध, ईश्वरी संकेत 'होय अदृष्ट आपले। ह्ययि कायचि रत्ने परते॥'

—हा १५ २२, 'मरार विघातया दुष्ट। काय अदृष्ट कीदिले'

—एकस ५ ६९—'प्रास येणे—कि अनुचिन गोष्टि बरावी लागणे, नशीवी येणे, भोगावे लागणे

—पारच्ये उ धानधर्म, इत्यादि न दितणारा खर्च, याचे फल पुढील जन्मी मिळते

—धनसंचय उ गुप्त पणसमूह

—पुर्व—वि पूर्वी कधी न पाहिलेला, फल—न भविष्य काळी मिळणारे फल

—भय—न स्वकर्माच्या परिणामासंपत्तीची, एतकमात्रिपयी भीति किंवा काळजी

—व्यंत—यान्—उ ज्याचे नशीव चांगले आहे असा नशीवान्

—व्यशत—यन्नेजे, दैवयोगाने, नशिवाने

—मत—वाद, अदृष्टार्थ—मतपाद—१ देववाद किंवा वस्ते मत, कर्मावाद २ या जन्मातील पापपुण्याचे पुढील जन्मी फल मिळते

—अमा विभान—चांदी, अदृष्टार्थवादी—दैववादी, अदृष्ट मन्त्राचा

—पुरस्त्रा—होत—दैवहीन, दुर्दैवी, पुत्रक्या भतीचारा 'साकिहीन

सामग्र्यहीन, अदृष्टीन भित्ती'—रा २ २ ३४ [स]

अदेख—वि १ मत्सरी, असहिष्णु, दुसऱ्याचा उत्कर्ष पाहवत नाही असा, वाईटपार असलेला २ (वायकी) ज्याचे लोंढ घडू नये असा. [स. अन्ध, ग्रा देख, हि देखना]

अदेखणा—वि १ पुरुष, वेडील, दिसण्यात वाईट अदेखणा पहा २ मत्सरी, हेवेसोर, असहिष्णु—पोंपण—दुसऱ्याचे बरे न पाहणे, विप्रसतोपीपणा, मत्सर [अदेख]

अदेखाई—खी शत्रुत्व, मत्सर, हेवा 'दुसऱ्याचे भाग्याची अदेखाई न करवी'—सिघ ५१

अदेय—वि न देता देण्यासारखे, बहाल न करण्यासारखे

अदान—न अयोग्य देणगी [स]

अदैव—वि हानिकारक, मारक, विरुद्ध 'अदैव बडवानळ। दानवसी।'—शिष्ट ५१६ [स]

अदोळणे—अकि अदोळणे, आपणणे, आदळणे, हालणे, आदोलन पावणे 'हार गज्यातील प्याल करित मदिभाळ अदोळित।'—अमृत ५१ [स आन्दोल, आदोलन]

अदोळसी—उ (गो) अदुळसा पहा

अदळ—साधन्य (स) ठेव, ठोक, हलकमांचे प्रायश्चित, शासन, शिक्षा, साधपंगिरी, ताकीद अदळणे—अकि शिक्षा मिळणे, ठोक बसणे, इशारात मिळणे. —वि नेमके, यशोवर, तितकेच, भोजके (माप, प्रमाण, बजन, दिशेय इ०) 'जी खेळातील माकांची सीमा ठरवावी तितकेच अदळ माके झाले तरच तो खेळ निजतो.'

—पाद २६ [अर अदळ्याव]

अदळ—दुशार, अदळ पहा (चांगल्या अर्था) अ० न्हावी—शिंपी-वचरी इ० (वाईट अर्था) अ० चोर—ख्वाड—खिन्वळ—हुरामी

अदुना—वि नीचतम, कष्टि 'प्रस्तुतचा राग तर असा दिसतो जे आला व अदुना खाविंदापाशी बराबर'—रा ५ ९ [अर]

अदुमागी—वि दुर्दैवी, हतभागी, अदमागी पहा [स हत+मागिन]

अद्भुत—वि अपूर्व, आश्चर्याकार, पूर्वी न झालेले, चमत्कारिक, विस्मयण, अचाना घडण्यासारखे 'अद्भुत घातां आणि कोल्हे गेले तीर्था' 'तो (सिंहवाद) गाजत असे अद्भुत'—हा १ १२६

—न १ आश्चर्य, उत्पत्त, चमत्कार (धरणीपण, उल्कापात, पुरघात हत्तीचे बळ इ०) २ नवस्तापरीं एकरस अ० रस पहा 'जेय शाना चिया घरा। अद्भुत आला आहे पाहुणे। आणि येरादी रसां पातिका। जाहला मातु॥'—हा ११०

—मांडणे—विलक्षण गोष्टी करायला लागणे अ० कर्तुत्तु—न चमत्कार, आश्चर्याकारक हत्ये 'अद्भुत कर्तुत्तु बर्तिले जाण। ऐका ते भाविकदो।'—दृष्टि—सी.

आश्चर्याकारक गोष्टी पाहिल्या असता पापण्याचे केस (भुवया ?) आजूचित होतात, सुकुळे व तारका चळतात, अशी हति करणे हा

अद्भुत रणाचा अभिप्राय आहे

अरस—उ काव्यातील नवस्तापरीं

एकरस ० द्वांति—की (शिडेनसत्र, धरणीरूप इ०) भावी अरिष्टसूचक
बाही अद्भुत झाले असता त्या अरिष्टाचे निरसनार्थ जे होमादि
कर्म (विधि) करतात ते

अद्य—अ आज, हल्ली [र] ० तन—नि आजचे, चालू दिवसा
सवधाने —न. एसा मध्यरात्रीपासून दुसऱ्या मध्यरात्रीपर्यंतच्या
वर्षात तासाचा वाळ, आजचा दिवस [र]

अद्यतनसूत—उ १ व्या] अर्पण सूतकाळ (चालू सूतकाळ)
२ सामान्य-अनियमित सूतकाळ [र]

अद्यप्रभृति—आजपासून [र]

अद्ययावत—किंवि (विप्र अयावत) आजपर्यंत आजचा
वेतों [र]

अद्या—उ अदा, नफा, मिळवत, लाभ, प्रसि (व्यापार,
नोकरी यापासून) [अर अदा]

अद्याप—पि—किंवि अजून, अजूनहि, हा बेलपावेतो, आज
पर्यंत, [र अद्य+अपि]

अद्यापपर्यंत—वर—किंवि अजूनपर्यंत, अद्यापि
अद्यापय—किंवि (गो) अद्यापपर्यंत, अद्यापहि 'अद्यापय
जेवुक ना' 'दोन बरा झाली' [र अद्य+अपि+हि]

अद्यावस्थ—अत्यवस्थ (अ) पहा

अद्य—अ (य) उल्ल 'पाण्यात उडी टाकून त्याने सुलीला
सर बाहेर काढले नाहीच अत्र आपणच मेला'—किंवि शुद्धात, हट
वून 'मला अत्र विदाळ करतो' [अदरुत]

अद्रक—न आले [र आद्रक, हि अद्रक]

अद्राव्य—वि (चाप) वितरण्यास करीण, ज्याचा रस होत
नाही किंवा जे विरपळत नाही असे [र अ+द्रु]

अद्रि—उ पर्वत, बोंगर, गिरि 'गावठी तपस्यानेलायी।
दुजेवण भाडिने जगा। सहस्वारीच्या धुर्गा। विसावया ॥'—हा १७

२४० [र]

अद्रीण—न (गो) अनीर्ण [र अजीर्ण]

अद्रुष्ट—न (वायवी, छग) कषाळ, नदीच, अष्ट पदा
'स्ना। शाल्यापरोवर 'अद्रुष्टाला' 'अरे कषाळाला काही न लावणे
देखित जातीलील धानत्या पक्षण्यात चानले मालीत बाहीत'

—आगर ३ ११

अद्रुत—अ-भारतून (अप) पहा

अद्र—किंवि (रा) आदरून शुद्धात [र आदर]

अद्रंश—न छगउ न, मान-अपमान इत्यादि द्व्यपगौकरीत
निद्र पहा (अप रूप अद्र)

अद्रप—वि द्वैतिरहित, एकरूप, अमेद 'ते आपन्विअद्रप
रुद्र।'—हा ५ ११ ० युक्ति—की अद्रप-अद्रा हावहान पद्धति
'हि प्रेमायावन्न मक्ति। निरेप्रावन्न वरति। कि थावला अद्रप।

युक्ति। सहपञ्चापाय त्याने जाणिले।' ० चादी—वि अद्वैतादी, सप्त
वस्तु एकचित्त्वरूप आहेत असे मानणारा, बुद्ध [र]

अद्रातद्रा—किंवि विसंगत, असंबद्ध, भगसाद, भल्लेसल्ले,
अचक्रवर्तिचक्र, ताळतण सोदून, मनस्वीपणाने, वेताल्पणाने (भाषण,
नलेणूक, कोल्हो) 'यद्रातद्रा भविष्यति' या म्हणीवरून 'त्याने
यद्रातद्रा विचार प्रवृत्त केत्यास तो उपहासास पात्र होईल'—दि
४ ३१५ [र यद्र चा तद्र वा]

अद्वितीय—वि ज्यासारखा दुसरा कोणी नाही असा, विल-
क्षण, निरुपम, विनोद, सर्वश्रेष्ठ, लोकोत्तर, असामान्य 'जे वादि-
तीय उत्तम।'—हा १ ४९ [र]

अद्वैत—वि १ जीव व शिव (परमात्मा) एवच असे मत 'वाड-
गृष्ट आभासात्मक अपल्यामुळे खोटी व भ्रम हेच एक तत्त्व व
आत्मताच आहे, जीव हा परमात्म्यापासून अभिन असल्यामुळे
तो व शिव एवच होय,' हे शावर (शंकराचार्यांचे) मत २ भ्रम
३ (ळ) सदैव्य, ऐक्य, साद परिचय, सत्मी, एकोपा ० दुसरी—
की (काव्य) अद्वैत मताचे गूढ हान 'एक नाम हरी द्वैत नाम
दुरी। द्वैत कुनरी विरळा जाणे॥' ० भाव, ० ताभाव—उ अद्वैतपण,
एकी, ऐक्यतत्त्व ० मत—न जीवात्मा व परमात्मा यांचा वस्तुत
भेद असे मत ० चन—न महाभारतात वृषण केलेले एक वन, (जेंध
सर्व पशु वैश्वाव विसरून आनंदाने राहात) ० पाद—उ अद्वैत, अद्वैत
मत पहा ० चादी—वि अद्वैतमतास अनुसरणारा (शंकराचार्यादि)

'रिपुवर विजयी गमती द्वैती अद्वैतवादि पश्चिते।'—मोक्ष
४० १५ ० सुख—न अद्वैताच्या साक्षात्कारामुळे मिळणारे दुःख
मानद [र]

अद्वैतानंद—अद्वैतमुख पहा

अध—किंवि घाई, तक्रारा, समासात खालचा भा अर्था
अधे—अध प्रवेश अधोभाप 'तेव अध पसेते आयुचे।'—हा
६ २२७ [र अध]

अधकाय—चाथा—वि अधिक, उरलेला, जास्त, काळूक,
पातील [र अधिक]

अधकुतो—वि (गो) अधोऽ, अपूर्ण [र अधे+कृत-
उर-खर- (खोर), सि अधोऽसोरे, अधोऽसो]

अधकोर—उ नितकोर, आठ्ठा माग (माफरीचा) [र अधे+
(अ) कोर, किंवा अद्रुष्ट-अद्रुष्ट-अद्रुष्ट-अधकोर]

अधचामधचा—वि १ अर्थात मधील, अर्धवट, मधल्या
दिवाणचा, ना पहिला ना दोनट्या, कोटीत तरी २ कोणत्याहि
एका वर्गात न पण्याचा, घर ना पहाणा ना मूर्ते, न को न पोटे,
ना दीव ना धैर्य इत्यादि [र अध+अध]

अधघा—आघात पहा

अध्याप—आधा पहा,

अधन—वि निर्धन, दरिद्री, निष्वाचन ० व्यसहार-फौज दारी प्ररण बाब, ज्यात पैसा किंवा मालमत्ता याचा तबब नाही अशी कायद्याची बाब [स]

अधपणें—कि होरपळणें 'अधपलीं तवकें । इद्रियें धर्तिलीं ।' —झा १२४६ [स अध+तपन-अधपन]

अध.पतन—न १ खाली पडणें, अध पात २ पुण्यक्षयासुळें नरकात पडणें, स्वर्गांतून मृत्युभूमीवर किंवा नरकात पडणें ३ नरक पुरी 'वेदशास्त्रें पुराणें तया बोलीनी अध पतन । ज्या नाही परि ज्ञान मुहुरपरचेची ॥' [स]

अध.पंथ—उ नरकात जाण्याचा मार्ग [स अध पथ]

अध पात—अध पतन पहा ० होणें-हीनवास्त्येस पोचणें, नर कात पडणें 'कविता ऐके जो निंदा या सतची' तयासि होतोचि अध पात ॥' अध पार्ती—नितराचेच्या-कलेताच्या खोल दरीत, दुतन्याच्या अविभातासुळें किंवा चुकीसुळें उत्पन्न झालेल्या अडचणी मध्ये, संकटात (वि० घालणें, पडणें)

अध.प्रमाण—वि (शाप)-प्रमाणापेक्षा कमी, खालच्या प्रतीचें, कमी सीमा (मद्य) १ अडरगूक-संप्र भा ०

अध प्रवाहीचक्र—न (शाप) पाणी जेथून पडतें अशा ठिकाणी बसविलेलें चक्र, हें पाण्याच्या जोरातें फिरतें (१ अडरगूक व्हाल)

अधम—वि १ हल्का, कनिष्ठ, क्षुद्र, ह्मूक २ (स) नीच, वाईट हलकट, नष्ट, निष्कर्मा, दुष्ट, विरुद्ध 'बर्तानगंगा। नाही उत्तम अधम गंगा ॥'—मुगा ६४९ ० किडा—उ १ यकन्याच्या यष्टांमधील एक ज्या विकारावर सांगितलें आहे असा एक पोडयाचा विकार २ मनु याचें यज्ञत ज्यावर सांगितलें आहे असा एक रोग (एका दंतकप्रमाणें) ३ काळपुळी (काहीच्या मते) ४ नेहमी दुसणें करी क्षम—मुगा [स अध + म]

अधमदा (दष्टि)—की (तुल्य) खाली वरणें, दोळ्याची उघडशाप बरणें, वाहल्या कधी दृश्य व कधी अदृश्य बरणें असे प्रकार ज्यात होलात ती [स]

अधमर्ण—उ कर्जदार झपा, देणदार [स अधम+मर्ण]
अधर—वि खालचा, तळचा, हल्का —उ अधरदिशा, अध सत्त्वस्तिक अधोभिदि —उ १ खालचा ओठ २ (सामान्यत) ओठ. 'जीवशिव एकाकार । तैसे मिळले दोन्ही अधर ॥'—एरस १५७ ३ (तुल्य अभिनय) खालच्या ओठांन (अधरानें) दाखविले जाणारे अभिनय याचे सहा प्रकार आहेत चित्रण, वपन, विरग, विनिगृहन, सदृक व समुद्र ० चारणें—खाद्यून खाणें—कि. रागानें ओठ चाबणें, अतिशय रागात असणें परममताप पाडला तेव्हा । अधरचावून खातसे ॥ ० पान—ओठांचें पुवन, मुका ० पुट—(काव्य) दोन्ही ओठ (अजलिपुत्रप्रमाणें धाव्द) 'बर्तान

गिरण्या एकवळीन विराजनी अधरपुनी ।'—रामूत—न ओठांच्या पुवनापासून मिळणारा अमृततुल्य रस (इतका मधुर)

अधर, अध्वर—वि १ अधीर, उतावीळ, दम नसलेला, असहिष्णु २ निराधार, अपातरी असलेला, अतारकी असलेला [स अभृ+घ्राण करणें] —किवि १ अज्ञाद, वरचेवर, अपातरी, हलकेंच, सैलपणें, २ अचळवी, अरळ, अचानक, ० ठेवणें—लोंबविणें—अपातरी—काही आधार नसता मध्येच लोंबत ठेवणें ० वसणें—लोंबणें—आधारावाचून असणें, राहणें, लोंबणें

अधरोत्तर—न दुरतर 'परु अधरोत्तरें कण्यात भागुरायण मुनीच हुपार नव्हता'—न १७९

अधरोष्ठ—उ खालचा ओठ

अधर्म—उ १ शास्त्रविरुद्ध आचरण, वर्तन, धर्मबाध आचरण २ पाप, गुन्हा, वाईट कर्म [स] ० चारी—वि अपमान वागणारा, धर्मबाध वर्तन करणारा ० युद्ध—न वैकायदेवीर—अनी तीवें युद्ध, कष्टयुद्ध ० रत—वि अधर्माचरण कण्यात आनंद मानणारा 'अवघे देखिल अधर्मत । बरिवरि आचार दाखवित । जैसी शांति मैदाची ॥' ० घिपाक—उ अधर्माचा अखेरचा (वाईट) परिणाम, अनीतीचें फल

अधर्माचरण—न धर्मविरुद्ध वर्तन, अनीतीची वागणूक [स]

अधर्मात्मा—वि अतिदुष्ट, अनीतिमान मनुष्य [स]

अधर्मिष्ठ—वि अतिशय अधर्मी माणूस [स]

अधर्मी—वि अधर्मांत वागणारा [स]

अधरलंड—वि न अधराने मथला असा ० मधरलंड, अधर लंडमधरलंड—वि अधचामपचा कोडील तरी 'याचे पाण्याचा सप्रदाय पड हिंदुस्थानी नव्हे, पड कर्नाटकी नव्हे, अधरदमधलड आहे'

अधला—वि पहिला, आधीचा, प्रथम, अदला पहा [स आध]

० मधला—वि मधील भागाचा, अर्धीकमधील [स आध+मध्य, किंवा मधल दि]

अधपड—वि अपोद पहा

अधपडचा—अरीकडचा, ताना अवांचीन [स अध+वर्त]

अधचणी—न आधण देण्यासाठी, उबळण्यासाठी ठेवलेले पाणी, माधणचें पाणी [आधण+स वन-वण=पाणी]

अधवरोतें—किवि खालचा वरती 'तेथ अधवरोतें आडुजे।'—झा ६२३७ [अध+वरोतें=वरती स अध + उपरी, प्रा उवरी, म वरी]

अधवा—वि विटांत वडील (अधवा, मधवा, धाव्ता) [स. आध]

अधवा—वि वर्तन, अवांचीन [स अध + आध १]

अधव्याचा—वि १ उपयुक्त, उपरी, अकस्मात श्राप २ सख्खाशीत नसलेला, शिरस्त्यात नसलेला, मध्येच आडळणारा म्ह०

अध्यायाचो जोडला व पिडीचा मोडला (रोवरहोत नाही) ३ कायमचा नव्हे असा, तात्पुरता ४ पापमायांना बाहीत नाहीत अशा मोटी करणारा, कमी कुळात पोणी केले नाही असा भागवडीत पडणारा ५ एकाएकी सत्तापारी बनलेला ६ अलीकडील [स अध्वन-मागे]

अध्याय—गति अधिष्ठिणे, अवलंबणे 'अध्यायनी मायेते।' -रास १ ३ [स अधि+स्था]

अधस्तन—वि खालचा [स]

अधस्त (स्थ)र्ही—किवि (बायवी) १ खाली, अधो दिशेकडे २ अमरवर्षी (पडणे, पाडणे) [स अध + तल किंवा स्थल] ० पहायपास लावणे—मानखंडा करणे, फजिती करणे, तोंडवर्ती पाडणे 'त्या मेल्याने मला अपस्थयी पाह्याला केले'

अध स्वस्तिक—न (ज्यो) खस्वस्तिकापासून काढलेली लंबीया अधोदिशेकडे वाटविली असता आकाशाच्या अक्षय गोला पोला ज्या बिंदू छेदते तो बिंदु अधोबिंदु, अधर [स]

अधस्वी—की १ दासी २ टेवलेली बार्द, रखेली 'अध स्वीमनी' = रखेली ठेवणारा [स अध + स्वीय किंवा स्वपिति]

अधस्वी—वि अधाशी, अधोरी, अतिआदाह [अधाशी अप]

अधांटी—अधाटी पहा.

अधाडा—उ १ हुदरेला कडा, 'मग प्रस्थाहाराचा अधाडा। जो हुदीचियाही पाया निसरडा। जेव हृदिचे ताडिडी होडा। कडे लग।' -झा ६ ५६, 'निचे व्रणाचळ्या आधाडा।' -झा ७ ६९ २ (स) आधार

अधाडे—शम मध्ये, कडे -वि अर्धवट [स अर्ध+कड]

अधांतरा—किवि हुवेत, अतराळी, आवासात, पर, निराधार मध्येच 'आधातरी होती वेडे।' -दा ३ ७ १५ [स अध + अतर]

अधांतरी—वि निराधार, एकाडा 'अधा अधांनी व सर्वतत्त्व स्तवत लोकानी छुलत येथील हिंदुसभेच्या निर्णयाचे पाहून मागे गुरावणी छाल आधर्य नाही' -साम २ १६४ [स अध + अतर]

अधातुरूप—वि (स्ता) पातुविरहित, ज्यामागे धातु नाही असे (मूलक्य), (६) नैनेनेक

अधात्री-त्री—अधातरी पहा

अधाधिणे—अकि भिवविणे, मेडसायणे आधाधिणे पहा [१]

अधाधे—वि अर्धे अर्धे खीपुश्व नामभेदे नाद। नम सरळ आपाधे-। पने निही। १ -अठ १ १७ [स अर्ध+अर्ध]

अधार्मिक—वि धर्माप्रमाणे न चालणारा, दुराचारी अन्यायी, पातकी [स]

अधारी-सी—वि हावरा, अनोरी अतृप्त, रोमी, खादाह [स अति किंवा अधि+आशी]

शक्ती १ ८

अधास—सी हव, रोम, उत्कट दृष्ट्या [स अधि किंवा अध + आस=खाणारा, प्रा आस किंवा अधि+आसा, प्रा आसा]

अधासा—अधाशी पहा

अधि—शम नेहमी नामाशी संयुक्त असणारा उपसा वर, नरपद (स्थल परिमाण, गुण याने) उ० अधिपति

अधिक—वि १ जास्त, पुढळ, फार (ल) नमोसा, नावडता 'गावशीना चंद्रिवा जशी अधिक हाली तशी चंद्रोपराना काही खाली नव्हती' -निच ११८ २ अधिक मोठे, गुंफार ३ पर, पेक्षा जास्त उ० गुणाधिक=गुणानी वरवड, रणाधिक=तेजस्वरुन अधिक, चांगली चव असलेला ४ जास्त, वर-समाप्तात सत्कृत सख्यावाचक शब्दाच्या मध्ये उ० एकाधिक शत ५ विशेष, पडाईत, निष्णात, अडल, असाधारण (वाईट अर्थ-दाड, दाडगा, रोडकर मूळ) ६ जादा, पाडीचा (महिमा अधिक-मास) [स] ० होणे-१ सपणे, कमी होणे 'वरडपातले कुकू अधिक साले' २ वातवीपेक्षा जास्त पिकणे, अविषणे (कळ बरे) ० अलंकार-एक अलंकार, यात कार्यनिष्पत्तीची रासुमो पूर्ण असणेहि कार्य होत नाही म्हणून उप

रोषपर वर्णन असते उ० 'ज्या उदरात सत्कृति रोपनम सावकाश राहतसे। त्याचि सुनिवर्तरीन होता आनंद तो न मावतसे।' -साच ४४ ० आगळ्या-योडेसे वर, योडे जास्त 'अधिक आगळे चार रुपये लागले तरी चिता नाही' ० उपा-वि १ कमीजास्त २ एकागमोड ३ वरावाईट ० उपा शब्द-५ मायेविजे उपमन कल्या साखा शम्भू, द्युन योळणे ० प्रसंग-उ एकागमोड, भाडण, उप-मदे 'अधिक प्रसंग करतील तर एका क्षणात तुलत तोंड कायमचे बद करीन' -अस्तमा १२४ ० भेट-की शाश्वतार-मनको

० महिना-मास-सूर्यसंक्रातिरहित चांदमास, चांदवर्षात दुमारे वर तीन वर्षांनी येणारा तेरावा महिना हा महिना ३२ महिने १६ दिवस आणि ४ घन्टा इतक्या कारणात पुन येतो इष्ट द्वादश ९२८ वजा करून १९ ने भागवचे, काशी १, ४, ६, ७, ९, १०, १२, १४, १५ १७ १८ अशी राहिल्यास अधिक येत नाही, ०, २, ३, ५, ८ ११ १३, १६ राहिल्यास अनुक्रमे वैशाख, आश्विन, वैश्र, श्रावण, ज्येष्ठ आषाढ, भाद्रपद हे महिने अधिक यतात वारा वर्षात वैश्र ज्येष्ठ, श्रावण हे अधिक होतात अठरा वर्षांनी आषाढ अधिक चौवीस वर्षांनी भाद्रपद अधिक १४१ वर्षांनी आश्विन अधिक ७०० वर्षांनी अधिक कार्तिक येतो कार्तिकाशुद्धी चार महिने अधिक होत नाहीत व आश्विनाचे पूर्वी क्षयमास होत नाही -शाको (अ) १५० अधिकस्थाधिक फलम्-अधिक केल्यास अधिक प्राप्ति होते, अधिक प्रयत्न केल्यास अधिक यत्न मिळते

अधिकरण—न १ स्थान याअर्थ व्याकरणाला एक पद (सप्तमीचा अर्थ) २ पाया, विषय, आधार, आधारस्थान, ज्यावर उभारले असते ते स्थल 'जागिवा पडितासि अधिपत्य

होए ।' -अ ९, 'सकळ विद्याचें अधिकरण ।' -शा १३ १ [स]
-जें-आधाय करणें 'मृतार्ते अधिकरुनि अस ।' -शा ८ ३

अधिकरणी-वि अधिकरण असलेलें, ज्यास बाहीं आपार-
आधाय आहे असा [अधि+म्]

अधिकारी-की १ समृद्धि अधिकपणा, वैपुल्य २ मोठे
पणा, श्रेष्ठत्व, वत्पटपणा 'ऐसें अवाध तुजें भजन । आम्ह्य भज
नाचें महिमान । भक्तिअधीन तुजें देवपण । मा भोक्षासि कोण अधि
कारी ।' -एमा १९ ७३७ [अधिक+ई प्रत्यय]

अधिकारंग-न एकादा अधिक असलेला अवयव (सहावे
बोट) -वि ज्यास एकादा अवयव अधिक आहे असा [स
अधि+अंग]

अधिकाधिक-वि जास्तजास्त 'हों अधिकाधिक वाद
पुत्र्याप्र । जेता पडिताचे बुद्धीचा प्रसर । बहुत बोलता नतरेवि ॥'
[स]

अधिकार-उ १ सत्तेचें स्थान, जबाबदारीची जागा २
वृत्तीपणा, वैपुल्य, प्रभुत्व, हक्क ३ कायदेशन, अर्थादा, प्राप्त ४
योग्यता 'अधिकार तैसा बळ उपदत्त ।' -जेता पाहोनि अधि
कार । तैसें बोलवें उत्तर ।' -जुगा ८१७ ५ (व्या) सर्व साधा
रण नियम, विधान, दिग्दर्शक वाक्य, बाहीं विशिष्ट गोष्टींना लागू
होणारा सामान्य निहम अथवा मयळा, अद्या नियमाचा उपयोग
१ विषय, प्रकरण, ज्याविषयी विचार केला आहे तें. 'ब्रह्मज्ञान
उद्देशून वेदांत प्रसन्न झाला तस्मात् त्यामध्ये ब्रह्मज्ञानाचा अधि
कार ' ७ राज्य, अधिसत्ता, अमल्दारी [स अधि+म्] •च्युत-

भ्रष्ट-वि (प्रधान, झुमेदार इ० मानाच्या) अधिकारापासून भ्रष्ट, अधि
कारावरून-नोकरीवरून काढलेला, बर्मी केलेला •च्युति-भ्रंश-
इती सत्तानाश, पदच्युति, अपकर्ष, न्हास •त्याग-विसर्जन,
अधिकारोत्सर्ग-उ सत्ता किंवा स्थान सोडणें, अधिभार टाकणें
•वाजती-की अधिकाराची हीस 'पटेल कमिटीचा रिपोटेंच
अधिक विश्वसनीय ठरत असता, तो रिपोटें सरकारला करणयात थाबा
आणि ज्या अधिकाऱ्यानी नियारण मोळीवार करून होण्यास इत्तम
नाहक ठार केले ते अधिकारी सरकारच्या हद्दीन सच्चें ठरून आपली
अधिकाराबाजी गाजवीत रहावे, यापेक्षा न्यायव्यवस्था उपभूई तो
कोणता ?' -अ १९-१-३० •विमामाणी-(इ डिसेंटलायसे
शन) एकाद्वेषच सर्व अधिकार न देवता बाहीं वादन देणें, मध्य
वर्गी सरकार व सत्ताहती किंवा शक्ति सरकार यांच्यामधील अधि
काराची वाण्णी. 'जेथे अद्या अधिशार निमामणी असले तेथे
स्वराज्य नांदत नसून गुलामगिरीच वास्तव आहे असें कुलाट
म्हणवे.' -अ २-१२-३० •शिष्टाई-एकाद्या अधिकाराच्या
स्थानी असल्यामुळे वाणुकीत दाखवावयाची अदन, गौरव बगैरे

•स्थ-वि स्थानपण, सत्तापिछित [स]

अधिकारणें-अवि. एकाद्या उद्देशून करणें-बोलणें (उपद्र
किंवा भगममध्ये), स्पष्टपणे एकाद्यास उद्देशून एकादी गोष्ट करणें.
'पंचवतीसारित जे मोठेमोठे वैद्य त्यातें अधिकारून वैद्यस्तुति
केली असता जितकी कळी तितकी शोभेल' 'यानें मला अधिका
रून शिष्या दित्या' [स अधिक]

अधिकारी-उ १ कामगार, अमलदार, हुद्देदार. 'अधिका
रिया रिगता पावो । होय जैसा उत्साहो ।' -शा १८ ७९५ २
विशिष्ट स्थानावद्द सत्ता, हक्क, विशिष्ट गुण, पात्रता असलेला,
हक्कदार, वास्तदार ३ अच्यक्ष, चालक, दखरेख करणारा, व्यव
स्थापक, मॅनेजर ४ देशमुखाच्या खालील एक तिळ्हाकामगार,
गावकामगार पाटील यासहि हा शब्द लावतात ५ नियामक, प्रव
र्तक, उपमस्थान 'जन्माचे अधिकारी आईबाप, कर्माचा ज्याचा
तो' ६ एक आदनाव -वि अधिकार असलेला, लायकीचा, योग्य
तेचा, पान [स अधिकारि] •धर्ग-अमलदार मडळी, कार्य
कारी मडळी, मोरखदाही

अधिकृत-वि १ विशिष्टस्थानापन, सत्तापिछित २ अधि
कार मिळालेला, नेमलेला 'ठाणेदाराची आपण अधिकृत बातमीदार
आहोत अशी खात्री पटवावी लागे' -अ १९ ७ ३० ३ मनात
असलेलें, उद्दिष्ट, अधिकारलेला, अनुलक्षित [स]

अधिकोत्तर-वि १ विशेष, अधिक, यादून जास्त 'अधि
कोत्तर बाहीं नाहीं'. २ असामान्य, विलक्षण, बाजवीपेक्षा जास्त
लोकोत्तर, बरपत्र, एकानून एक, अमूर्तपूर्व, अव्यक्त 'तेथे न वाटे
ततर मतर, वृत्तमान हे एक अधिकोत्तर ।' -जेपा ११४ [स
अधि+उत्तर]

अधिगत-वि १ प्राप्त, पोचलेला २ हात, जाणलेला, अव
गत माहीत [स अधि+गम्]

अधिगम-उ १ बोध, उमज प्राप्त, ज्ञान २ (कायदा)
सापडलेली देव पैसा [स]

अधिगम्य-वि प्राप्त होण्यासारखें, प्राप्त व्हावयाचें (ज्ञान,
ज्ञानाचा विषय)

अधिदेवता, अधिदैव, अधिदेवत-की न १ मानलेली,
स्थापन केलेली, अधिष्ठित देवता २ मनुष्याच्या विशिष्ट अवय
वात, इद्रियात, शक्तीत अधिष्ठित असलेली देवता उ० सूर्य, ज्योती
मध्ये, अधिव, नाकामध्ये, दिसा, कानामध्ये, वदन, तारुमध्ये,
वायु त्वचेमध्ये, इ० अधिमृत हे होय म्हणजे जाणण्याची वस्तु
अवतरे अध्यात्म हे ज्ञानसाधन म्हणजे जाणण्याचें साधन असतें
व अधिदेवत हे ज्ञाता म्हणजे जाणणारी शक्ति असते उ० मन
अध्यात्म जेथे मतन्य अधिमृत, चद्रमा अधिदेवता, त्वचा
अध्यात्म, जेथे स्पर्शतन्य अधिमृत, वायु अधिदेवत 'अधिदेव
अध्यात्म अधिमृत । त्रिगुनी बोलिजे ते हे देय ।' -एमा २२
३२६ ३ प्रहसक बगैरे कल्यात मुख्य देवतेच्या उन्नत्या भाजूला

अधीनामधीं, अधीमधीं—किंवि १ मध्याजवळ, आरंभी
ना शेवटी, बोटेतरी, मळ्याच टिकाणी, 'हे हाड मुळापाशी तोड,

मर्फीम जी तोह नको ' २ अच्यवस्थितपणे ३ अनेकी **अधीर्मर्फी-**
अध्यामध्यात-अधेमधे-असणे-पडणे-सवध ठेवणे, मध्ये
पडणे [स आदि+मध्य]

अधीर-वि १ उतावीळ, चंचळ, अस्थिर, घोंटाळलेला,
धर्मोडपा, अनिश्चित 'कळो री आली तयाची जोडी। अल
रोकडी बुद्धि अधिरा ॥' -तुगा ७०० २ धीट नव्हे असा, म्याड,
मेकड [स अ+री] -३ १ धैर्याचा अभाव, भीति, म्याडपणा,
कमकुवतपणा 'अधीर दुणावती कण' -मुआदि २९ १४३
२ दतारीळपणा, नचळपणा [स]

अधील-वि अपोदत्ता, पूर्वीचा, पहिला, प्रथम [स
आदि+ल]

अधील-वि खालचा, नीच, छुद 'मग अधिरी देहतरें।' -
ता १५ ९२ [स अध+ल]

अधीलपण-न १ अथपणा, मुळपणा, प्रथम 'तुवा म्हणे
अधीलपणे। नेली हाकडे नदरे।' -तुगा १०८७ २ मूळ स्वल्प,
पूर्णस्वल्प [स आदि+पण]

अधीलमधील-वि मध्याजगळ्या, पहिला किंवा शेवट्या
नव्हे तो, कोठला तरी [स आदि+मध्य]

अधीरा, अधीर-३ धनी, मालक, राजा, सावंमोम,
स्वामी [स अधि+रा]

अधुना-किंवि आता, सध्या, हल्ली, जलीकडे [स]

अधुपा, अधुवा-वि न धुतलेला, (सादळ वगैरे रोज
धुण्याचा किंवा धुनला नसता वापरतात) [स अ+धु+धुणे]

अधुरा-वि १ अपूर्ण, अर्धवट, अधुरा 'हे काम अधुरे पडले
वाहे.' २ पूर्णपणे तयार नसलेला, कच्चा, अप्रवीण 'हा पडित
अधुरा आहे' ३ गुप्त गोष्ट मगल न देवणारा, [म अर्ध+धूणे-पुरा]
-किंवि अधो मानीत

अधुरी-वि १ उतावीळ, अधीर २ व०नी अर्धवट 'अरी
अधुरी गाठ देज नको बळकट दे' ३ आधारी, हशपलेला, हावरा,
अपोरी [स आतुरा १ अधीर १ अर्धपुरा-उत=अधुरा]

अधू-वि १ कृपा असलेला, उणीव असलेला, उरुप, वट्ट,
छुपा अवयव, गात्र, इंद्रिय, अक्षत, विरळ, पण (इष्टम) वापर
डोव्या अधू, पाय अधू, दातांचे अधू, कानांचे अधू २ नीट न चाल-
णारे 'गिरण अधू बाह' ३ कच्चा-विषय, अन्यास वगैरे
४ हळवा-मनाचा [स अध]

अधूति-स्त्री अर्धवै, भीति, भय 'तयासि सोमुनाहीं बुद्धि
आणि न परना न वाधी। अधूति तयाते ॥' -हा ३ ३६० [स
अध+ति]

अधे-३ अध्याय, प्रकरण 'वने कृपा धुति स्मृति। अधे स्वने
स्तरक पाती। प्रपण मांने समार पोयी। बहुधा नामें ॥' -दा १०
५५ [स अध्याय]

अधेन-न अध्यायन, पाठ 'विद्यासास अधेनप्रीती।' -दा
७ १ ४५ [स अध्यायन]

अधेमधे-किंवि प्रवास्त अधीमधीं पहा

अधेला-३ १ अधा पैसा (पुण्यामुर्दकडे) खानदेताकडे
पाव आणा 'मज तरि सपनीहीं हा दिसेना अधेला। अहुनि तरि
न लागे आगि यांच्या धुपेला ॥' -साह ४ ६८ [स अधे+ल=]
अर्धल=अधल सि अधेले] २ (ना) मागीदारीने शेती करणारा

अधेला-३ एका जातीचा निर्धिस साप हा पिवळट रंगाचा,
वराच राव असून वक्त रविवारी चावल्यास याचे वीप वापते जेंवे
म्हणतात 'अधेलाच्या मनीं आदितवार' (कों) 'अधेल'

अधेरी-स्त्री १ अधा रमाया, आठ भाणी-भाणें अधेराची
माळ 'चोडपाच्या गळ्यातील दागिना २ अधा पैसा, अधेला
'तुम्हासारखे सदांरा लोक दतात शिवराईं अधेरी -स्वरापरि
१० ३ (ब) निम्मे दिवसाने दौत वरण्याची पुढति [स अधे+
ल]

अधेलें-न (कों) अधेला साप

अधेर्ये-वि अस्थिर, चंचळ, अनिश्चित, उतावळा, मित्रा,
मेकड -न धैर्याचा अभाव, अनिश्चिन्ता, भीति, भय [स]

अधोका-वि सुरक्षित, सुरक्षानीपासून मुक्त-व्यापारा-साव
कारीवर्षी -किंवि सुरक्षितपणे, वैशक, भरमपटीने, सुरक्षानी
शिवाय [अ+धोका]

अधोगत-३ (वृत्त्य) एक अभिनय डोकें अगदीं खालीं करून
पाहणे, खाल दाखविणे, समस्थार करणे, दु खानें तीव्र खालीं पालणे,
हा गोष्टी दाखविण्याकरिता हा अभिनय करतात -स्त्री अधोगति
पहा -वि १ खालीं आलेला, उतरलेला, मंलेला, राहिलेला २ हीन
स्थितीस, निष्ठुर अक्षत्येस गेलेला, पतित -किंवि १ खालीं, खालच्या
बाजूस २ (ल) व्यर्थ 'माझे सांगणे अधोगत गेले' [स अध+
गत]

अधोगति-का १ उच्च प्रदशाकडून नीच प्रदशाकडेची गति
री, वरून खालीं जाण्याची क्रिया, अवपतन, अवतरण २ नरक,
नरकगति ३ अध पाद, निष्ठुर जन्म, हीन स्थिति, अवतरति,
हीन अवस्था 'पुणें अधोगतीचीं खाल मंगेले।' -ता ७ १०४.
-वि खालीं उतरणारा, खालीं जाणारा, नीच स्थितीप्रप्त जाणारा,
खालजणारा, खालावत चाललेला -किंवि खालीं, खालच्या दिशेस,
हीनान्वरण्या, अवनीप्रप्त 'तैसे मस्तकीं केस वरळ। कृष्णमुखीं
हीनमुख सगळ। अधोगती घाविले ॥' -परस १ ६३ [स]

अधोगमन-न खालीं जाणे, अवतरति, अध पात, अवपतन,
हीनत्वस्था, निष्ठुरावस्था, फनीति (र) व्यर्थपण 'या नाव सावंक
चण। इत संचार ते अधोगमन।' -एवा ११ १२११ [स]

अधोगामी—वि वाईट मार्गाकडे जाणारा, हीनापरयेन जाणारा, खालावत चाललेला, नरवाकडे जाणारा 'देशी पत्तपट तह । मी अधोगामिया नितरह ।'—भा ४७ [स]

अधोजिह्वा—स्त्री पडजीभ, प्रतिजिह्वा, उपजिह्वा [स]
अधोड—वि धिप्पाड, वाटाटप मड्ड (म्हत्तीपट्ट लिप्पवार निर्दशक शब्द) ओयडधोड, ए व फार वाडलेल्या अधिवाहित मुलीपट्टल योजनात [पूट २]

अधोड—न १ अर्प कातडे, पाकी २ (म्हत्ति, पैगयें) न कमायेले कातडे, चामडे, सोय (वि ० कापणे, टापणे, वेतणे, सालहिरदा भरणे—डोराच्या पंचातील शब्दप्रयोग) ३ गुरांचे कातडे भेग्याचा मढाराचा हज ० शिचणे—चामडे कमावण्यासाठी टांगण्या कृति वा त्यात मंगला अर्थवाक्यता पितारी शिरणे [न अर्प+डोर, अर्प+वर, अर्पू १]

अधोडी—वि कच्च्या कातड्याचा घतविंगला, डाल, जोडा, पादला वंगर 'भाम्हा अधोडीचे जोडे।'—तुपा ४३५४ ३ दाडणा, राड्ड,, (विनोदशल्याच्या कारागिराच्या कामापट्टल योजनात)

अधोडी—वि हानत, लोभी
अधोडी—स्त्री (काव्य) एरा खळाचे मार
अधोदंत—उ खालच्या जडपानील दात [स]

अधोदिशा—स्त्री अध स्वस्तिक, अधरदिशा, खालची दिशा [स]

अधोद्वार—न १ उपम्य, योनि—रिम २ गुदद्वार, मलद्वार 'कण आणि अधोद्वार । पायू हे प्रकार ।'—भा १३ १००, 'धर्मा करिती अधोद्वारें ॥'—एमा २३ ५५८ [स]

अधोपर—न शिरार 'ना सरी केलासाची अधोपर । भाळ गिनु इन्द्रनीलाची शिखरें ॥'—शिशु ६२ [स अर्प+उपर]

अधोपरी—वि जन्मजात नव्हे ते, नवीन, स्वकर्तृत्वाचे अर्धा परी भीमत—चतुर्त्वाचे भीमत, अधोपरी—अर्धव्या—दरिद्री—म गळ—वेडा म्हू १ अधोपरी जोरडे पिडीजात तोडले २ अधोपरी भाउ राज (राज्य) कोंबडी मागते जानघाज—किवि मध्येंच, अर्ध्यावर [स अर्प+उपर]

अधोपरी—अधुना पहा
अधोमारा—उ १ खालचा मार्ग, तळ, वूड २ गुदप्रदेश, अधोद्वार [स]

अधामुचन, अधोलोक—न उ पाताळ [स]
अधोभूमि—स्त्री तळमजक्याची जागा खालची जागा, खोल जागा [स]

अधोमुख—वि अधोवर खाली तोंड करून असलेला (स) रिग, ओशाळलेला, राजेथेला, शरमेथेला 'तेने अवर्षी खाली परडमुख । पाठमोरी गिपाली अधोमुख ॥'—एमा ४८८ —न (स) भीड 'अधोमुखे भेद वाडतो ।'—दा २० ३ २२ [स]

अधोमुरा (धाट्ट)—वि (कृत्य) ट्ट्यामध्ये दारीच्या दोन्ही बाजूस हात स्वाभाविकपणे लोंबत ठेवणे [स]

अधोमुरी—वि खाली तोंड केलेला गोम—खाली तोंड घुमून अगळेले गोमेच्या आकाराचे फेसले घट्टण हे एर घोड्याची शुभ निवृत्त मानतात याच्या कष्ट शब्द कथ्यमुरी गोम

अधोयंत्र—न अर्ध बाटण्याच्या आमुतिपात्राप्रमाणे जोड नळ्याचे अतले अर्ध पात्र दाह—अर्ध बाटण्याचा भाड्याचा एक भाग [स]

अधोर्ध—न अपातदार, गुददार 'अधोर्धाचेनि पादे । अपाउ हे नाम लाहे ।'—शा १८ ३३८ [स]

अधोरात्री—अधुना पहा म्हू १ अधोरे (अर्धवट) उपासीत जीव टांगल्यापाशी २ अधोन्त्याचा रिग अवकट्याची बाकरी (कधी कर नवे) —समाप २ ३ ६०

अधोर्ध—किवि खालीवर 'अधोर्ध अग्रदि दिता । तिचें उरक करी यवता ॥'—दा ११ ७ १४ [स अर्ध+ऊर्ध्व]

अधोर्ध—किवि खालीवर 'अधोर्ध काय नेणों जाहले ।'—शा ११ १८९ —उ १ भाटाच्यास २ गरितत्व, जीवमान्ता[स]

अधोर्ध—स्त्री १ पाकळीच्या अर्ध भागाचे माप, दोन दोराचे माप २ अधोलीच्या आकाराचे दाकचे एक खापरी माप, त्यात मारट्याच्या आकाराचे दाह भरलेले कागदी गोळे मरून तोंडाशी हुठोडपा घाण देवतात व नव्या दाखवितात जेव्हा गोळे घोराने वाहेर येतात व वर उच जाऊन फुटतात, त्यावेळी त्यापून तारे निघ तात [स अर्ध]

अधोवदन—वि अधोमुख, खाली मान पातळण, रिग, दुखी, अवमानित [स]

अधोवात, अधोवायु—उ पाद, गपानराडु, पचप्राणापरी एर, गुदद्वारातून सरणारा वायु [स]

अधोशाखा—वि खाली पाया असलेला 'हे असो अधो शाखा ।'—शा १५ ५१९ [स अध शाखा]

अधोष्ठ—न अगोष्ठ खोजनेद्विधातील ओष्ठसह भाग [स]

अध्वर—किवि अधातरी, निरापार, अधर पहा [स अ+धर]

अध्व—उ (ताल) तिल्याज पहा [स अर्ध]

अध्व—स्त्री (व) अर्धेशिरी [स अर्ध]

अध्वगि—न रत्नाच्या वळी होमातमोर दिलेले खंघन—याज्ञवल्क्य स्मृति, व्यवहाराध्याय ८ १४३ [स]

अध्यन—न अध्ययन, पठण अन्व्यास 'आज्ञाण पुरीत अध्यने करिती ।'—सप्र ८८ [स अध्ययन]

अध्ययन—न १ पठन, वाचन, अन्व्यास (विशेषत धार्मिक प्रथाचा) शिकलेले, पठण केलेले शास्त्र, अधीतशास्त्र 'अनन्यासायुद्धे

मी अध्ययन विसर्गो ' [म अधि+इ=शिकणे] •शिल-वि
अध्ययनाची-अभ्यासाची आवड असलेला, अभ्यासिक [म]

अध्यलंडमध्यलंड—अथलंडमध्यलंड पदा

अध्यवसाय—उ १ आत्म्याला किंवा स्वत्वाला जाणीव,
आत्मगोप, सद्गुणविवेकबुद्धीने केलेला निश्चय, मनोभाव २ हाव;
निर्धार ३ दीर्घाचोग, प्रयत्न ४ (तक) तकनि कचेकारणसंघ
पाहून एमादे निमित्त अनुमान किंवा कार्यकार्यनिर्णय करणे —गीर
१३३ [म अधि+अव+सो=प्रयत्न करणे]

अध्यवसित—वि स्वतः किंवा आत्म्याने जाणलेले, निश्चित
ठरविलेले, अध्यवसाय पदा [स]

अध्यस्त—वि १ आरोपित, कल्पित, मानलेले (१३वृच्या
शिकार्गी संपत्त, सृजलच्या शिकार्गी जलवृ६०) २ चितलेले,
चिंतन केलेले, निवार केलेले, मनन केलेले [स अधि+अस्त असू=
राखणे]

अध्यस्थि—स्त्री घाण्याच्या पायाचा राग —अधप ३३८
[स अधि+अस्थि]

अध्यक्ष—उ १ गम्य अगर मंडळ याचा त्याच्या नियमा
प्रमाणे निवडलेला अगर ठरविलेला मुख्य-नियता, प्रमुख —समा
७१ २ स्वामी, मुख्य, नियता, वरिष्ठपणाने बसलेला कारभारा,
विद्या दाखविणारा, नियामक, नियन्त्र ३० दानाध्यक्ष, धनाध्यक्ष,
धर्माध्यक्ष 'जो इतिवदेसीचा अध्यक्ष' । —झा ६३४ [स
अधि+अक्षि=मेळा]

अध्यक्षधष्ठित—नि प्रमुखस्वामी अध्यक्ष असलेली एक
प्रकारची लोकनियुक्त (अमेरिकेसारखी शासनपद्धति, राज्य) [स]

अध्यक्षा—उ. सर्वोच्च पदापारा, सर्वत्र ज्याची दृष्टि आहे
अमा, सर्वोष्ठ सर्वासाधी । अध्यक्षी हें नाम त्या ॥ —निगा
४१३ [म अध्यक्ष]

अध्या—उ अध्याय प्रकरण, सर्ग अध्या इतकन जाला
पूगे ॥ —दावि २६ 'नाचा एकोमाचा भागवत अध्या' । —अमृत
११७ [स अध्याय]

अध्यात्म—न १ आत्म्यावरून ज्ञान, प्रज्ञाज्ञान, अभिभूतापासून
परिणाम पावलेली भावना, सामर्थ्य वदात 'तब अध्यात्म्या
नवलेण पुर ।' —झा ७१७७, 'वेची देवपिही अध्यात्मगता ।'
—झा १०१५ २ शरीरस्थित (तपवदाच्या) आत्मा ३ प्रत्येक
धर्तूचा स्वतःचा जो मूळ भाव (स्वभाव) ४ परमात्म्यामवधी
रूपान 'आज पुराणात बघा नव्हती अजूनच निघाले' । —वि १
आत्मविषयक, आत्म्यासंबंधी, आत्म्याबद्दलचे, शारीरिक, शरीर,
इतिवें म प्राण घापासून होणारे 'तने अधिभूताधिदेवा । अध्या
स्मांति अग्रतः । पातलेया पांडवा । मिर्दुनि घाली ॥' —झा १६
११५ २ अध्यात्मामवधी वेदांतविषयक [स] •रिदा-

शास्त्र-ज्ञान-वेदांतशास्त्र, प्रवविद्या, उपनिषदात सांगितलेले ज्ञान
[स]

अध्यात्मविज्ञान—न परलोकाविद्या, (इ) स्तिरिच्युअंलि-
ज्ञान 'जापत्या खीच्या मृत्यूच्या शोकाने फार निव्वळ होऊन ते
अजूनची बरी बस लागले' । —म गोवि ३६

अध्यात्मा—उ १ आत्मा, ईश्वरास, शरीरात घ्यापून असणारा
परमात्म्याचा अंश, चैतन्य २ आत्मज्ञान [स]

अध्यात्मिक—वि १ अध्यात्मासंबंधी, आध्यात्मिक पदा
२ (विप्र अध्यात्मक) दामिक, ठोंगी

अध्यात्मी—उ वदातशास्त्राम-ये मम, परमार्थी, वेदाती 'देव
गुणी अवयं अध्यात्मि जालेती सर्वही ।' —सप्त ८१०३० [स]

अध्यापक—उ. शिक्षक, गुरु, (इ) प्रोफेसर. [स]

अध्यापन—न शिकविणे पदविणे, अध्यापकाचा व्यवसाय
[स] •शास्त्र-न शिकविण्याचे शास्त्र, शिक्षणशास्त्र, (इ) पेडा
गोनी

अध्यामध्यात—किंवि अध्यतमध्यात, भाग्यदर्शित, कारभारात
'कोणाच्या अध्यामध्यात न पडता आपले काम बरे की आपण
बऱ्या अशा प्रवागे त्याची वापजूक केली' —मायेचा बाजार [स
आय+मध्य]

अध्याय-उ राड, पत्रे, परिच्छेद (पुराणादि ग्रंथाचे),
प्रकरण, विभाग 'एव जन्यजनकभाव' । अध्यायो अध्यायाते
प्रगवे ।' —झा १८७५ [स अधि+इ=मध्ययन करणे, शिकणे]

अध्यारोप—उ मिथ्या आरोप, भ्रम, कल्पना, माया 'दुखद
गृष्टिवा आटोप । वेदात्या अध्यारोप ॥' —दिक १६२ [स]

अध्यायाह्निक—न बरातीच्या वेळी मिळालेले खीधन
याक्षवत्सय स्मृति ८१४२ [स]

अध्यास—उ १ पूर्ण चिंतन, ध्याव, लक्ष लावून केलेला
विचार, निवृत्त ध्यान 'अध्यासक्याने पुण्यपुण्य । होऊनि तद्वे
दिस्ती ॥' —दावि ७७९ २ सुर्वीची कल्पना, जाणीव, खोटीकल्पना,
मिथ्याग्रह आरोप, आळ 'वेदादि अध्यास आपुल्यादारी । ध्वने
मनें मिथ्या केला पाही ॥' —एमा ११६४० [स]

अध्याहार—उ १ वाक्य पुढे करण्यामागी एक किंवा अनेक
शब्द घेणे परतले घालणे २ अध्याहृत किंवा घाललेला शब्द, पद
त्या घातलेला शब्द [म अधि+आ+ह=घेणे]

अध्याहार्य—वि अध्याहार करावयाचे (पद), परतवा घाला
याचा (शब्द) [स]

अध्याहृत—वि प्रभूतत वगळी अवघोप व्याख्याकरिता घालावा
लागलेला (शब्द-वाक्यपद) २ संक्षिप्त, गृहीत [स]

अधर्मसंघर्ष—अधर्मसंघर्ष पदा

अधुव—वि चिकित्सात न टिकणारे, अनिश्चित, चंचल, क्षुण
अग्रु [म]

अध्वात्मक—वि (धाप) ध्वीभवत न हालेले [स] ।
अध्वपरिमाण, अध्वमान—न माये किया अंतर भोजन्याये
सापन—नाप, कोस, भोजन इत्यादि रस्त्याच्या लांबीये परिमाण
[स अध्वन+मान]

अध्वर—उ १ यज्ञयाग 'देवी हे आदि परपरा । मंथये तुम
धनुषेरा । सांगितली या अध्वरा लागीनिया ॥'—झा ३ १३८ २
मध्वसूंगी एक [स]

अध्वरिअं—अध्वये पदा 'तेप हातें अध्वरिअें उद्गातें । मेळ
ओनि यज्ञ-द्रव्यातें ॥'—शिशु ८०७ [स अध्वये]

अध्वर्यु—उ १ यज्ञ पालविणारा, उपाध्याय 'अध्वर्यु गात्र
वल्क्य, ब्रह्मा ध्रुव्यात पैल मुनि होता ।'—मोसभा २ १८ ३ यज्ञा
तील मुख्य कर्त्तव्य २ (२) मुख्य व्यवस्थापक, पुढारी, नायक,
अध्वर्य, धुरीण, प्रमुख, मुख्य [स]

अध्वसंक्रमण—न मार्गसंक्रमण, वाटचाल [स]

अध्वर—उ रक्ता, मार्ग, पथ [स अध्वर]

अध्व्याचरचा—वि १ मार्गातील रस्त्यावरील २ (२)

सात्पुरता, उपरि, अध्व्याचा ३ पदा

अन्—अ १ नकाराची [स न, तुल ६ अन्]

अन्—अ रसायन शास्त्रातील (६) अन्न उपसर्गावद्दल, अन्न

अनहायज्ञाद्व=अनाद्व

अन्, अन—वि अन्य, इतर, दुसरा 'लभभोजनीं पूज्य

ग्राहण । मान यातिथि पुसे कोण ॥'—झा ५ १ १४ [न अन्कर]

—अन आणि, व, आणखी 'या पुत्रे अन् मला सुचवेना ।'

—किंमि ५५ [स अन्यात् तुल ६ अन्]—किंमि १ एकूणएक,

सर्व 'बापला पाहताच अन माणसे पळू लागलीं' २ अन, अति

शये करून 'अन उन्ह पडले होते तशात मी शेवत गेलें'

अनक—उ कैलिक 'तव वेडिदें पोंडकें । शस्त्राचीं सहस्र अनकें ।'

विधितातीं ॥'—कथा १ ४ १८ [स अनिक]

अनकपृष्ठ—न अंक नसलेले पोथीये पान, ज्यावर पानाचा

आकडा पातला नाही असे पान [स]

अनकरीच—अन्करीच पदा

अनकरी—वि (व) आळशी, कट न करणारा माणूस [स

अनकट]

अनकटित—किंमि अडचणीत न पडता, प्रयासरहित, थम

विरहित, सहज, न कळता, अस्पष्ट, निर्बल. 'मग निपासे अनक

छित । निपुत्तिदी ॥'—झा ७ १०१

अनकूळ—मनुकूल पदा

अनखर—अणखर ४ पदा

अनंग—वि अंगरहित, निराकार 'जे अनंगुतो पैचा । निक

वधा दुपधा ॥'—झा ११ १८०, 'मदने हृष्य देखिला संग । आग

जादुनि झाला अनंग ॥'—एस्व १ ७०—पु मग्न, कामदेव,
काम, 'देहान-धात्र, शिव [म अ+अंग]

अनगट—अणगट पदा

अनघ—वि १ निपाप, २ निर्मळ, ३ सुंदर [स]

अनघटित—वि १ अशुद्ध, अपटित, न घडणारे २ अवघट,
कठिण, 'तरी हें असे अनघटित । वाया दु ख दुणावत ।'—कथा १,
४ १७५ [स अ+घटित]

अनघट—वि १ न घडलेला, न घासेला, नतामलेला (लाकूड,
दगड) 'दगडाची बाजू खाणीतून जमी अनघट येईल तशीच असावी'
—मॅट तप ४० २ अशुद्ध, अज्ञान, अनाग, अडाणी, अमस्कृत

'अनघट सग प्रमग नकारि दवरया ।'—दावि १८६ [म अ+घट]

अनच्छ—उ अस्वच्छ पदार्थ, चिसल, गाळ 'मग चिरकाले
गा तो अनच्छ । उपसिल येवराशी ।'—कथा १ १६ १४३ [न
अ+अच्छ]

अनणु—माणु पदा

अनंत—वि ज्यारा अतनाही अना, शाश्वत, अमर्याद, दयाकाल

परिच्छेदशून्य, अमर्य अपार (काळ, स्थळ, सख्या, ब्रह्म) 'मी

जेता अनंतानु ।'—झा १४ ५३—उ १ विष्णूच्या असंख्य नावा

पैकी एक 'आणुलिये चाडे श्री अनता । उमणु नोहे ॥'—झा ५ ३

२ सर्वांचा राजा—माघार्चि एक—शेष 'नागामाजी समस्ता । अनंत,

तो मी ।'—झा १० २४०, 'अनतासी (शेष) म्हणे अनंत (विष्णु) ।'

—इ २ १४ ३ अनंतचतुर्वर्ती (संक्षिप्त रूप) ४ भाद्रपद शुद्ध १४

च्या दिवशी पूजा करून उजव्या हातात पाषाणवाच्या चौदा गळींच्या

रस्मी गोक—दोरा 'तू आतारावहून अनंत पेऊन ये, पूजेची वेळ

झाली' ५ कानात घालण्याचा एक दागिना ६ पत्र फुलझाड,

अनंत तगर, 'थाचीं कुळे सोमिवत, कास मधुर, पाटरा व तांबडा

अन्ना दान जाशी ७ (गणित) अमर्याद सख्या, अगणित सख्या,

अनंतराधि पदा ८ (सामान्यत) परमेश्वर, परब्रह्म ९ जैन लोका

तील चौदावा तीर्थंकर [स अ+अंत] ० ख्याल—उ अव अपार,

विनोदी—लहरी—मौजा—ममती—युक्त्या—थाळे ० ख्याली—वि,

अनंतखाल किंवा अमर्याद, अपार विनोदकरणारा ० गांठधा—उ

एक निडारासारखा बावीक व चिळचिळीत समुद्रातील मात्ता ० चतु-

र्दरी—अत—स्त्री न भाद्रपद शुद्ध चतुर्दशी या दिवशी करावयाचे

(विष्णु श्रौत्यर्थ) व्रत चौदा प्रकारचीं कुळे, फळे, नैवेद्यास चौदा

पत्रांन, अनंत दोन्याल चौदा गांठी, व चौदाव्या तिथीला पूजा

हा चौदावा मेळ अम्यपत्नीय पाटल ० तगर—उ एक फूल,

अनंत ० पाद—उ (प्राणि) भोगवर्गातील अनेक पाय असणारा

प्राणी, (६) भिरिआपोडा ० पार—उ ज्यास अर्ध किंवा पार

नाही अना, अमर्याद, अफाट 'अनतपार किल शब्दशास्त्रम् ।'—पंच

तंत्र ० मट्टी—स्त्री शाचीन काळी अनंत मावाच्या एका विद्राताने

केलेल्या प्रथांचे नाव, यावरून (ल) विद्वत्तेचें किंवा बुद्धीचें खोटे प्रदर्शन, धोड, शिक्का होल, प्रतिष्ठा (किं० दाखवणे, मिश्रवणे) • मूळ-न एक वनस्पति, इथली सासोपरिल्याच्या तोडीचा रक जुद्ध करण्याचा गुण हीत आहे काढा किंवा पाकाच्या स्वस्पात अनंतमूळ देतात अमिमाध, ज्वर, रक्तदोष उपद्रवादि विकार यावर हा गुणगारी आहे पर्यायनाम- (कों) उपद्रवसरी, तुणतुणी (खा) दुखी • राशी-की (गणित) अगणित सख्या, रकम, राशी • घात-खी चार बोटावर १४ दोरे घेऊन केलेली कापसाच्या मुताची वात ह्या अनंतचतुर्दशीपासून दारोज दोन वाती अदा धर्मर वयवतात अगर एकदम लून वाती खपतात [स अनन्त-वर्ति, प्रा वटि न वात] २ त्रिदोषजन्य होळे, सुखा व आस या टिकाणी होणारा एक विकार-थोर • ५११ • घट-न अनंतचतुर्दशीच्या दिवशीं करण्याचें मत, अनंतचतुर्दशी पहा • खोम-उ (प्राणि) अगावर पुष्कळ केस असलेला प्राणी • ध्रुवी-की (बीज) अत न पावणारी धोणी

अनंतत्व-न १ ज्या स्थितीला अत नाही अशी शाश्वत स्थिति, आनंद्य, अनंतता, अपारता, निरवधिभाव २ संपूर्णता, अप्रमत्ता ३ (गणित) अत सख्या, अनंतता [स अनन्तत्व] अनंतर-वि १ मध्यमती अंतर न देवता, खड न पडता येणारा, अगदी लावून किंवा पाठोपाठ येणारा, आनुसमिक २ अन्याहति, निरंतर, अविच्छिन्न, अखंड, सतत-किंवि सामाहूत, पयात, नंतर, पाठीमागून, मग • धाव मागे, मागून, पयात, पाठीमागे, नंतर [स अन्तर]

अनती-की अनताची बायको अनंतचतुर्दशीस अनताचारी वर दुसऱ्या एका स्थान देवमाच्या दोन्याची पूजा करतात व तो दोरा पुनः वरणान्याच्या पत्नीच्या हाच्या धडात बांधतात [स]

अनत्याचारी-वि अत्याचारहित, सात्विक, अवयव नव्हे असा, सनदीर 'अत्याचाराला तोंड देण्याचा प्रसंग अनत्याचारी लोकास आला आहे' • के १९ व ३० [स अन्त्याचारी]

अनंदक-वि न नादगारे, अपेदी भूतादि वापेमुळे ज्यास कृप्य नाद नाही असे (वसतीला-राष्ट्रपाला अयोग्य घर) [स अनन्त]

अनन्यचतुस-उ (व्या) एकभूतकाळ-चाल दिवसासवधी नव्हे तो अथल पहा [स]

अनधिकारी-वि १ अधिकार, हक, योग्यता, नसलेला, अपात्र, अयोग्य • एतरी गीताधरण अपूर्व । आनंदो लपता अनधिकारी । परी शेकीं तेचि उजरी । पात रामली ॥ • हा १५ • ५१० • २ (व्यापक) ज्याचा वारसा-हक गेला आहे असा, वेगारी ३ साधनतुष्टयमात्र नव्हे असा [स]

अनधिगत-वि माहीत नसलेले, शोध लावून न काढलेले, अज्ञान, न संपादिलेले, प्राप्त न झालेले [स]

अनधीत-वि १ न चाकोरे, न पडोरे (पुस्तक) २ जो पडला नाही किंवा ज्याने वाचले नाही असा अधराखु न शिकलेला [स अन्धीत]

अतध्याय-उ (विप्र अनध्या) (वेद) पठणकरण्यास निषिद्ध मानलेला दिवस, (ल) शुभ (वेद) पठणात किंवा अभ्यासात खड, खळ, अडथळा अडथळी, चतुर्दशी, पौर्णिमा, अमावास्या, प्रतिपदा सुषेयनाति, मन्वादि, युगादि, कार्तिक, आषाढ, फाल्गुन या महि न्याच्या कृष्ण पक्षातील द्वितीया, वृक्ष व मेप या समातीचे १२ प्रहर हे काळ वेदाभ्यास करण्यास अयोग्य व अनध्यायाचे समज तात या दिवशीं वेदाध्ययन करीत नाहीत • धर्षि • की अन ध्यायामाजी रसाळ । वेदाध्ययन राहिले ॥ [स]

अनन-न (गो) सिताफळ (हें गोरु अनोना स्पेमोसा)

अनन-न १ भग्न २ जेवणकाण, भोजनादि व्यापार • अर्धी अनन मग लन । [स अन्न]

अनन(ना)स-उ एक फळ व झाड; हें वण प्रदेशात हीतें, केतकीच्या झाडाप्रमाणे व सुषेकेतार, फळे रचवर व गोड फळाचा रस औषधि असून पित्तनाशक आहे फळाचा मुरमा होतो, चटणी कोशिंबीरिदि करतात [का अणघ, पेठ अनन, इ अननन्स अव प्रत्यय] • भ्रात-उ ताडुळात अणाल पावून सिमनून केलेला भात • गृष्टि ३०१

अनन्य-वि १ एकरूप • सोड्रहोचें तयाच्या ठायीं । अनन्य होय । • हा १८ १३१० • २ एकमेव, एकटा. • येणेंपरी परित ताचि तया अनन्या । • नल १३१ ३ एकनिष्ठ दुसऱ्याचा आश्रय न घेतलेला • जो मज होय अनन्य सारण । • हा ९ ३८८ • जाति कुळ नाहीं तयासी प्रमाण । अनन्या अनन्य तुका म्हणे ॥ • तुगा ६९ ४ अन्योन्य, परस्पर. • न तुडे अनन्यमिळणी होण । मित्र विमाग दाखिला । • हा २४ ३० ५ एकाची, अनाथ, ज्यास दुसरा कोणी लागणार नाही असा, ज्यास दुसरा उपासनाविषय, देव, आश्रयदाता धर्मे नाही असा • अनन्यास रक्षीतसे चापणगी । • नाम ३५ ६ स्वकीय, आपला, स्वतःचा (मुल्या, मूल) • पाये अनन्य लोटुनि लावांचे काय अन्य थानातें । • मोभीम ४५ ७ अद्वैत • अस्ति-क-वि एकनिष्ठ, दुसरा मार्ग किंवा उपाय नसलेला, अगदीं अवृणून असलेला • हेचे अनन्यगतिके चितें । चितितसाते माते । • हा ९ ३३० • हे अनन्यगतीचें मज । आयी व्यसन । • हा १८ १३४९ • अस्ति-की केवळ एका (देवा) चीज मजि • भाव-उ १ अत बरणात एकच एक विचार असण, ति शीममजि, फळ चळ, अस्त्वा, एकनिष्ठ, २ संकल्पाव, प्रामाणिकपणा, साहसूर पणा, बध्दटाहिय (याच्या उलट दुष्प्राभाव) • विषय-वि, केवळ एकच विषय असेलला, एकचित्त, एकनिष्ठ, एकदिलाचा, • वृत्ति, • मनस्क-वि एकाच पदाधीन विषयावर, मन, ध्यान

विंवा लल असेल्ला, सावधानचित्त, एकाग्रचित्त ० वेद्य-वि दुसऱ्या जाणता न वेण्यासारल्लें, स्वतः हाच समजणारें, आपल्या अन्तु भवार्थे जाणता येणारें, दुसऱ्यास त्याची जाणीव करून देता न वेण्यासारल्लें (ज्ञान, सुख, मनातील गुण योष्ट इ०) ० शरण-वि दुसरा आसा विंवा आधार नसलेल्लें, दुसरा ठाव नसलेल्लें, एकाच आश्रयावर अवलंबून असलेल्लें ० साधारण, ० सामान्य-इतर न गाळणारें, अलौकिक, सामान्यत न दिसणारें (धैर्य, शौर्य इ०)

अनन्योदक-न एरनिग्ररूप पाणी, (ल) शक्ति 'अनन्योदकं धुवत वासनाये तजित्' - शा १५ ३ [स अनन्य+उदक]

अनन्य-उ १ विसंगतपणा, असंबद्धता, अप्रत्युत्तरता २ एक अर्थावर एकाच अर्थस उपमानत्व आणि उपमेत्व करून जो उपमानोपमेयभाव बागिला असतो तो उ० 'रामर्था या लोकां दुष्टम अये दूचि असती।' - बामन (गणालहरी), 'समुद्राया रिखा एक समुद्रच आहे' [स अ+अन्य]

अनन्यित-वि १ असयद्ध, विसंगत, अव्यवस्थित, अलभ्यल्लें, (भाषण, ग्रंथ, इ०) २ द्याल व लोकरूप्यद्वारा याला विवद, अनिश्चित, अशोभ्य (वर्तन, वागणूक, वगैरे) ३ बेताल, भमर्याद, प्रमाणाबाहेर (छळ इ०) [स अ+अन्यित]

अनपत्य-वि अपत्यरहित, तत्तात नसलेली, मास, बायोटी, (ल) परिण [स अ+अपत्य]

अनपराध-वि (विप्र अनचत्तधी) निर्दोष, निष्पाप निरप्रप-किवि, दोष-बुभी नसताना, विनापराध [स]

अनपाय-वि १ अपाय न करणारा, अविप्रकारी २ अपाय रहित, नाश व पावणारी, अविनाशी असण 'सैती क्रियापापि पत्नी।' असे जे अनपायिनी ते पडिली मानास्थानीं। नाश हाय।' - शा १० १११ 'तिष्ठत जमो अनपायिनी न रमते विपयादि कारी।' - रास १ १७ [स अ+अपाय] -किवि अपाय न करतो, उपयय दिय्याशियाय, शास्तरहित तपावनीं एक तडाग होयें। तुंड पलें कामसानपायें ॥ नर ३६

अनपाळणें-कि (गो) न पाळणें, (सांगितलेलें) न ऐकणें [स अ+पाळ]

अनपेक्ष-वि १ अपेक्षा नसलेला, निरपेक्ष निरिच्छ, बेगमळ २ बेकिरी उदासीन [स अ+अपेक्ष]

अनपेक्षित-वि १ अनिच्छित, जल्ल नसलेलें २ अनिष्ट ३ प्यानीमनी नसलेलें अक्षिप्त, अक्षमात उत्पन्न झाल्ले [स]

अनपनाय-उ घटन्य, वेमनस्य, धातुन्य [हि अ+अनाय]

अनपुत्र-वि अशानी, पुत्रिहीन, अहाणी 'उत्ते पोर पण तुजंगी ताजे। बेगी अनपुत्र होय दवा।' - ब ७१०, 'स्वतः पोर वरिजा दवाल्या निरिच्छती अनपुत्रा।' - पला ७९ [स अ+पुत्र, या पुत्र्या, हि अनपुत्र] एको. १ ९

अनभय-वि (प्रा) अन्यास नसलेलें, अनिष्णात, अनिष्ठा, अनभयस्त, कच्चा [स अ+भय]

अनभरवसा-उ (ना) अविश्वास, वेमत्तसा [अ+अभरवसा] -दी, अन भरोशी-अविश्वासी

अनभावार्थी-वि (गो) वपटी, धूर्त, बाहेर एक व मनान्त दुसराच हेतु असलेला [स अ+भाव+अर्थ]

अनभिज्ञ-वि १ परिचय नसलेला, अपरिचित, विन माहितीचा २ अजाण, अहाणी [स अ+अभिज्ञ]

अनभ्यस्त-वि न आचलेला, सराव विंवा परिपाठ नसलेला, अपरिचित, सरबेज विंवा कुशल नसलेला, माहिती नसलेला [स अ+अभ्यस्त]

अनभ्यास-उ १ अभ्यासाचा अभाव, परिपाळाचा अभाव, परिचय नगणें उद्भ० ३ अभ्यासे विष शास्त्रम्। २ (सर्गीत) एकादा स्वर रागापाठात फार थोडा वेळ घेणें [स अ+अभ्यास]

अनभ्यासी-वि १ न अभ्यासिल्लें, सराव विंवा परिपाठ नसलेलें २ अभ्यास विंवा सराव न करणारा, अभ्यासाच्या कामीं आळशी, अनभ्यस्त

अनभिधित-वि अभिप्रेक न झालेला (राजा, पुढारी, इ०) 'तद्वग वयाळ ज्याळा अ० राजाचा मान देत आहे,' - डि ३ ७५ [स अ+अभिधित]

अनमान-उ १ अनादर, दुर्लक्ष, उपेक्षा, अवगणना, हेळसांड, हणाय २ सदाय, दाका 'तैद्याचि तो मयूक्रेत। पूर्ण करील मनोराव।' यात नसे अनमान।' - जे ४६ ८७ ३ सकोच [स अ+मन] ० करणें-१ दुर्लक्ष करणें २ सकोच करणें ३ न देणें-४ धरणें-५ पहाणें-१ सकोच न करणें, मोड न पणें २ कन्हेरणें, अनादर करणें, दुर्लक्ष करणें, हणाय करणें ० पणें-३ कन्हेरणें, अवहा करणें, उपेक्षणें उ० अनमानून पाणें, घालणें, देणें, सोलणें, लिहिणें वाचणें, उत्तर देणें, इ०

अनमानघष(ष)का-उ निव्यक्त तर्क, बलपना, अंदाज, अफस, अफसत पचविणी, (बुद्ध) दृतीया विमर्शित उपयोग अनुमानपचषयाने=अनुमाने दोस्त मानाने 'त्याग वसितले विचातून जुणें अनमानपचषयाने' - भा १ १ [स अनुमान+अघष]

अनमानिक-वि निव्यक्तपचषयाने, वचिकोपपणाने, मनातल्ले उदात्त अनुमान आहे असे (भाषा वगैरे) [अनमान]

अनमानिस्-वि अनिश्चित, मोपन, तादित्य (इगम, भाषण वगैरे) [स अनुमान]

अनमानातीत-वि पोंदाळ्याचे तादित्य, मोपम, अनिश्चित, तादित्य, दुट्यी (उपोग, कारमार, भाषण, वगैरे) [स अनुमान] अनमान्या जाणें-(य) वेद्वद वरणें, पेरी देगे 'एक दुक्की छळणार माणी तर अनमान्या मेल' [स अ+मन]

अनमार्ग—५ १ अगन्मार्ग, हाईट मार्ग, कुमार्ग २ दुसरा
स्ता, अन्यमार्ग, विषय, पुराय 'सन्मार्ग तो जीर्ण धर्मे । अन
मार्गाचा त्याग करणे ।'—दा ५ १० २ [स अ, अन्यमार्ग]

अनमोल—वि विनमोल, बहुमोल, अमोल, अभिमोल [स
अ+मूल]

अनय—५ १ अन्याय, अनिति, अप्रामाणिकपणा २ वषट
पाप [स अ+नय]—वि अनौदीचे, अन्यायाचे

अनयाळें—अजियाळें पडा

अनर—की न (हो) १ रामकळ [हि एनाना, व नोना,
ले अनोना रतिपुंगवा] २ (दासकाम) अनारनळा, हिमगवट
[फा हि अनार]

अनरसा—५ तादुळाच्या आंबलेल्या पिठान गूळ मिसळून
त्याच्यावर खडपून घापून ठेवतात तदन (बरेपारत्यासारखे) वेलेले
पडान [सु३० ते अरिसे]

अनरसा—५ एक प्रकारचे कापड [फा अनार]

अनराह(दा)टी—की गैरीत, कुमारे, जाडरस्ता 'अर्थम
अनराहाही लोकप्रसंगी ।'—दा २ ३ २० [अ+राहटी]

अनरुद्धा—की अदुदा, अविवाहित, दुस्मरिका 'अंती अन
रुद्धा रूपवती ॥ देवीनि मेधे चरार्ति ।'—अ ५३ [स अदुदा]

अनखेण—न (गो) (निदारी) पोड

अनगळ—ळ—वि अडकटी नसलेला, बेवैद उड्डपल,
स्वच्छदी, मनस्वी, स्वेच्छाचारी 'तू शार्दाचा गौवळ । अविचारी
अनगळ ।'—सुगा १८५—किवि मनोरुक्त, स्वेच्छाचाराने, स्वे
अप्रतिवच्य 'शिष्या मुक्तापणे अनगळ । करिसी क्षत्रिणे बाणळ ।'
—दा ५ ६ ६० [स अ+अंगळ] ०००० स्वेच्छापणा, स्वेच्छा
चार, स्वेद वर्तन 'अनगळता कल नये ।'—दा १४ १ २५

अनगळी—की स्वेच्छाचारी आचरण, स्वेद वर्तन, खोडपा,
छा चार, धाळे, रुंद [स अ+अंगळ]

अनर्घ—र्घ—वि १ असोल अंदाज न करता दण्यासारखे
बहुमोल, अतिशय किमतीचे 'कधी माळा अनर्घमा ।'—सीख
४५७ [स अ+अर्घ, अर्घ्य]

अनर्थ—५ १ अतिशय अनिष्ट गोष्ट मोठे अरिष्ट, 'आमचे
कपुप समग्र । दुःखसंगे प्राप्तिले अर । घोर अनर्थ घडिला ॥' २ अव्य
वस्था, पैमान, दगा किंवा त्यापासून उद्भवणारे दुःख, सडट, विग्र
'हे असो जे सागर । अनर्थाचा ॥'—दा ८ १४९ [स अ+अर्थ]

३ निरतिशयता, अमर्यादता, अप्रमाता असामन्यता अति
शयता या शब्दाचा उपयोग फार स्वरुपे केला जातो उ०
(अ) 'एक जाळी सांगती सिते । अनर्थ मांडिला तुझिया भुले ।'
—अनल लव्हु (वा) 'देऊळ बाधावयाच्या यांचे अनर्थ मांडिला
'—देऊळ बांधण्याच्या प्रत्यक्षाची पराकाष्ठा केरी (इ) 'यवा

सताईचा अनर्थ झाला १५ पायल्या तादूळ रयापास मिळतात '
(ई) 'त्याने रफा जिवमत ५०० श्लोक लिहून अनर्थ केला '
धरील अर्थी विज्ञान य मियाविशेषपणाप्रमाणे उपयोग 'हा अनर्थ
बोलतो 'त्याची अनर्थ बुद्धि ' ४ अर्थहीनता, अर्थघन्यता,
निर्दयता, (उ) मूर्खपणा 'श्लोकांचा अर्थ सोडून अनर्थ केला '
५ पोकळपणा, नि सवता, नि तारता 'जडा अनर्थात समान
साचा । जो अर्थ तो मी प्रियमाणपाचा ॥' ६ दुष्टत्व, बुर 'मन
समय गुंतात । नीं कृष्णसत्तास अनर्थ । वादला कां ॥'—क्या
२ ११ [स अ+अर्थ]

अनर्थक—वि १ निरर्थक, अर्थशून्य (प्रप पय, वास्य, इ०)
२ विनकाय, छोर व्यर्थ, पोकळ ३ अनर्थकारी, उपपत्ती [स]

अनर्थभ न—न (उ) अशिक्षी दुर्दमाची, जागीव, मानसिक
विकल्प हुरहुर अनर्थची पूर्वस्थाना [स]

अनथापात—न १ गोठ्या अरिश्ताचा आघात, अरिष्ट को.स
छणे, सडट वगैरे येणे २ अतिशयितना, अतिरिक्त अनर्थ पडा
[स]

अनल—ळ—५ १ अग्नि, विस्तव, आग शमासावर शमा
नल, शोशन, त्यान, धुशानल—विशेष—विह—शोक—अनल, इ
वेला उषानामाची अनल ॥'—दा १ २३० 'देउनि उपपन्न अनळा ।
जाळी कोठ्याची भुईनळा ।'—एरव १५ १२९ [स]

अनलस—वि आळरा नसलेला, तपूर, दल, उद्योगी, नेह
नती 'अनल समीक्षित साधी राया बारा मरिचका शमा । अनलस
मीहि तसा धीरा याचा रामहि बराका मा ॥'—मोरो [स]

अनलसिस्स—न ५ १ (पाप) रासायनिक पृथक्करण, मूल
द्रव्यतोषक पृथक्करण २ (व्या) शक्यपरिच्छेद, पृथक्करण
३ (युगित) पृथक्करणप्रवृत्ति [इ]

अनलस—वि पुच्छ, थोडा नवरे सो [स अ+अलस]

अनल—वि छट्ट, जुनाट 'बहु हेहि पदमरिदि जरि सारील
अनल वरी उवा रणपा ॥'—मोमोप्य ६ १० [स अ+नल]

अनलकादा—वि १ वेळ, सडट नसलेला, विनयुरसतीचा २
स्थल जागा नसलेला—५ कालाचा, जागचा अभाव [स अ+
अनलका]

अनलछिन्न—नि अखंड, अडटित, व्यापक, अभग 'ऐसी
अनलछिन्न समता । मृतमार्गी सदयता ।'—दा २ २९८ [स अ+
अनलछि]

अनलवट—ळ—५ पायाच्या अगळ्यात घालवयाचा रुपाचा
दागिना, 'अनलवट' पडा 'अनलवट निटल्या ही जोड त्या जोड
व्याचा ।'—साह ६ ११, 'जोडची अनलवटमाळोवडा ॥'—लीगीत
६५

अनयटी—टी—की हनुमती [स हनुमत्]

अनवगी—वि. पायात जोडा वाह्या किंवा काही पादनाण न पातलेला, अनवणी पदा

अनवधान—न दुर्लक्ष, अलक्ष, बेसावधपणा. —वि बेसावध
०ता-निष्काळजीपणा, बेसावधपणा [स अ+अव+धा]

अनवधानी—वि १ स्वतः वितरणात, स्वतः जी शुध्द नसलेला, ध्यान नसलेला २ बेसावध, गाफील, दुर्लक्ष असलेला, बेकि कीर [स]

अनवरणे—नकि त्याग करणे, सोडणे, टाकून देणे 'लोभ आणि अहंकार आम्ही अनवरिला बाई।'—अन ४१ [स अ+व]

अनवरत—वि अविरत, अविधत, सतत चालणारे, अखंड 'वधपथ हो शु. हे उदारे प्रसिद्धे १ अनवरत आनंदे । वर्षातिये ।'—आ १२१—किवि न श्रयता, न अडवळता, एकसारखे, सतत, निरंतर 'हे पदपथ अमृत सेविजे अनवरता ॥' [स]

अनवल—त्री अनवलें—अनोलें—न (री)रामकळाचें झाड फळ, अनर [वहुधा पाश्चात्य शब्द]

अनवला—उ (वे.) आवाळ, हेळसाळ [अ+नवल]

अनवजोमन—न सोळा सत्कारार्थी एक, गंभीरीच्या लिस्व्या महिन्यात हा कटावयाचा असतो अश्वपदा वनरत्नींचा स नववर्षाने गंभीरीच्या नाकत पिशाचवाचा हा चात मुल्य विधि असतो त्या रत्नांमुळे गने सुरक्षित राहणे [स न अव+जु+यते गर्मोऽनैव]

अनवसर—उ १ अवेळ, अकाल, फुलत निया सवड नसलेली वळ, असमय, भलीच वेळ. 'अयया अनवसें हेसें वडे । जे अनवसें वेहू सडे ।'—आ ८२०५ २ अनधिकार, अयोग्यता

'स्त्रीव्याघ्रप्रगिन्या (वेद) अनवता न म्हुनिया । राहिय आहे ।'—आ १६ १४५८ ३ विप्राग, रोप, अभाव 'व्याचेनि अनवसे । दय ले दयाने मोह ।'—अमृ २९ ४ जागेचा अभाव, अव

काशाचा अभाव ५ सप्त, दुष्काळ, वाईट काल, आपत्काल, आपत्ति ०पतित—वि वेदगामी, अकारण घडणारा—घडणारा—येणारा [स अ+अव+वृ]

अनवसरी—त्री अकाल जागेचा अभाव [स]

अनवस्था—त्री १ अनिश्चित-चल-विस्कळितस्थिति, निराश्रित स्थिति निराधारता 'पुढे वैराग्य न होता उगीच ह्मणें विपदत्याग करण्याने भंत कणाची अनवस्था मान्य होईल ' २ अव्यवस्था, पोंगळा वारणळ ३ अवस्थालीतल अवस्थच्या—अस्ति व्हाच्या पशीकडील स्थिति, अमूर्त—निराकार स्वरूप, स्थिति ४ अमार्गदत्ता, असमाप्ति, अनवस्थापन्ना निरवधित, अनियमितता 'परमात्मा अवयव, पुन र्हाचा अवयव अशी कल्पना करीतसुद्ध त्यास अनवस्था होईल.' ५ अनास्था, दुर्लक्ष, हेळसाळ (मुलाची, जगावारीची) ०प्रसंग—उ निराधार स्थिति, अव्यवस्था, अमार्गद पणा, [स अ+अवस्था]

अनवस्थित—वि १ अनिश्चित, अव्यवस्थित, विस्कळित, वेदाद २ वास्तव्य नसलेले, मोकळे, रिक्ताने. [स.]

अनवस्थिति—त्री अनिश्चितापणा, कायम नसलेली अवस्था (ल) (कामाचा, मनाचा, स्वभावाचा) चकलपणा, अस्थिरता [स अ+अवस्थिति]

अनवळखी—अनोळखी पदा

अनवळा—उ गोराहूच्या जातीचा, फणसाप्रमाणे, खाण्याचा सोडा वद, गोराहूचा कावा

अनवळा—उ कळवी नळल, पाईपाईने खरडलेला लेख, मसुदा, कवा खडा—खरे १८६५ [स अनवळा]

अनवळा—वि १ संकोच, अमोर्लिक, 'गवत्तामयी चद्र पहिला तेजस्वी आनवा ।'—सल ५१ २ मनोवतर्क, विलक्षण, विचित्र, तर्कवादी 'गाजवे गाणे अ० झाले, 'हे लिहिणे कायही अनवा ' [शर गव्या—तर्का प्रकार] ०अपहण—(दुर्बलीने गनन अपहण) मनोव, विलक्षण, अपूर्व व मनोवेषक, भाष्यकारक, अप्रतीम [अनवा+अपुव अप]

अनवाणा—त्री, **अनवहाणी**—वि किवि पायात पादनाण (वाह्या, जोडा) न पातलेला, उपच्या पायाचा—पायाची 'अन वाणी पाई राव हड्डि ।'—सप्र २१४. [स अ+अनवाह]

०काशीकर—उ (पायात काहीही न पालतो आपण काशीस जाऊन आलो अशी बघाई माणारा यावरून) पक्षा लबाड, लबा, अड दल घोटा, भामटा ०पायांनी—पायात काही न पालता, उपच्या पायाची

अनवाळ—वि उन्मूल, बेकिरी, खोडखर, खैर, उनाळ 'दसवीं गावीं थाळ । साण्णत अनवाळ ।'—भाष ८१ [अर वाळ अप ३ भिवा स अ+वा+विस्+मोडणे, फोडणे]

अन(नु)वाळी—त्री टवाळी, वेडा, खोड्या 'तू वजपाळ इवाळक होखी हे अनुवाळी, करिणी मुरारी ।'—वामन ४ कात्या प्रत [जनवाळ]

अनवाळें—न (गो) सोंवळे [स अनविल=शुध्द]

०व्यापाडी—सोवळे वाळत पालवयाची पाडी

अनवेक्षण—न अनादर, दुर्लक्ष 'व्दणे ही तप सिध्दी तत्त्वा । अनवेक्षणीं रसली ।'—जै २९ २ [स अ+अव+ईप्=पहाणे]

अनव्यावृत्तिस्थिर—वि दुस्व्याच्या निरासाने सिध्द होणारा [स अन्व्यावृत्तिस्थिर]

अनशन—न उपवास, उपोषण, निराहार (कि० कर्णे, होणे) [स अ+अशन, प्रा गणसण] ०प्रत—न उपोषण करण्याने प्रत

अनशय—अनशिलें—अनशें—अनशी—अनशोय—अन सोलेले पोटा—न रिक्ताने किंवा अन्न नसलेले पोटा (अनशें

वगैरे विशेषणत्वा कर्षी प्रमाविभर्त्ता उपयोग करतात. उ० अन शब्दे पाणी पाणी प्याले असता नळात भोले) ० पोटी—विषी काही न खाता, खाणापावून, उपाशी असता [अ अनस्थित, आ अण सिध, म आनंदो—पोटी]

अनशुद्ध—शुद्ध—सुद्ध—अनशुद्ध पदा

अनशुद्ध—वि १ न एकलेले, अधूनपूर्व २ अदूर, अलौकिक, ज्वाविनयी पूर्वी एविले नाही असा (विषय) ३ ज्याने पूर्वी एकाद्या गोष्टीविषयी एकले नाही असा (मनुष्य) 'अभिप्रेतनि पत्तामानधुन। जो दिग्गज अवयवरहितः' [स अ+शुद्ध अण]

अनश्वर—वि दाक्षत, नेहमी टिकणारा, नासत पावणारा 'नश्वर अनश्वरसी। उतीर्णता येथी घडे।'—एरव ५ ९३ [स अ+श्वर]

अनस—(गो) अननस पदा (अनशो=अननसाचे शाब्द)

अनसयाचा—उ घोळ्याचा एक रोग, द्यात तशी द्या गमी पाचून फोड होतात—अण २९५

अनसाईपणा—उ उतावळपणा, असह्युता 'की रिही हन मुके। मनमादपणा।'—अण ७ ७९ [असह्युता बर्गविषयत]

अनसुद्ध—वि १ चव न घेतलेले, ठेठ न केलेले, न बापरलेले, स्वतः न केलेले, जेव्हाच्या तसे भरणाऱे. (दुभते, पाणी, बंधरे) 'म्हणे दधि दूध जे घाले। अनसुद्ध घरी वेष्टी।'—ह ५ २८ ३ खर्च न करणायी, न बापरणायी, आधी ठेठ न करणायी 'माता म्हणे बाजि मित्रवार। दुध अनसुद्ध असे समज।'—ह ९ १९३ ३ (ल) दाढगीचा भाग ज्यात मिळाला नाही असा ४ वैषयिक अनुभव न घेतलेला, प्रवचारी (गुण थिया ली) 'उरी नेदी कोठे अनसुद्ध। पद्धारी हा कियाप्रत।'—ह १९ १९ 'बाजवर नीट अनसुद्ध गाहुन। कसे मन मोहुन। एडोपडी केरा विषय परगवार सदाय सोडुन।'—पला ७२ १०९ ५ यिन दड बलेला (वेड), सज्जी न केले (घोडा) (ल) वीर्यवान् 'अनसुद्ध निमाळ कपारि वात्री।'—स्तीव ८ १०९ [स अनुच्छिन्न]

अनसुद्ध—वि १ पूर्वी, अखंड 'दारी दोरपण अनसुद्ध'—एभा २९ ३६३ २ (धाद किंवा पक्ष यादमनाज जोहून) अशी धाद भादवर वय पक्षातले (न जोडता) मृताच्या वर्षाधादाच्या पुढे दिवशीचे धाद [स अनुस्युद्ध]

अनसुद्ध—जी (को) अनसुद्धि

अनसुद्ध—वि शुद्ध पवित्र 'वाचा अनसुद्ध धरणे जाण।'—एभा १० २३८ [स अ+अशुद्ध-असुद्ध]

अनसूय—वि मत्सररहित [स अ+असूया]

अनसूया—स्त्री १ मत्सररहित २ अजिपत्नी दत्तमाता [स अ+असूया]

अनस्ता—अनास्ता (अण) पदा

अनहित—न तोडा, अहित, नुकसान अकरयाण [अन+ग सहित]

अनळ—उ अग्नि, अन्न पदा 'वा वरुतीसगट परिमळ। ठसेसपट अनळ।'—अण ९ ५२ [म अनळ]

अनक्षर—वि १ निरक्षर, खेडबड, अशिक्षित, जमली, अक्षरी २ धादातीत (परमज) [म अ+अक्षर]

अनक्षर—वि अक्षरहित, कमी न होणारा, न क्षिणणारा [स अ+अक्षर]

अनाइकी—वि आराज्यता, अनायकी पदा [स अ+नायक]

अनाकार—वि आकाररहित, निराकार 'तया पृथी अना कार। जे दया गा।'—भा १५ ५०९ [स]

अनामोदा—वि आनोदाहित, सहन, अन्तेष्ट ० क्षमा—सह्युताति [स]

अनागत—वि १ पुढे होणारा, पूर्वी आलेला नव्हे तो 'जे वां अनीत अनागत। घटमान ज प्रभुत। ते अवतार समन्व। इत्य भूत सांगवे।'—एभा ४ ३५ २ भविष्यकालचे, भावी 'अतित अनागत घटमान। हे तापयामो उठे प्रपञ्चान।'—विउ ४ ४९

० प्रह—उ (सगीत) ताल देण्यात सुवात क्षाल्यानंतर बाही बेलीने गाण्यात आरंभ करणे ० चिंता—जी पुढील तराद, काळजी, भविष्यकाळासर्षी विचार ० द्रष्टा—वि भविष्य जाणणारा 'जे तामासम्य समवे थो। अनागतदृष्टे कपोधर।'—एभा २२ १२ ० विधाता—वि दूरारी, भविष्य भोळखणारा, धोरणी, पुढील तर वृत्त करणारा [स]

अनागम—वि ज्याचा आरंभीचा अगर मुत्सारीचा काल माहीत नाही असा, पुराणार अति प्राचीन स्मृतिशास्त्रीत (वतन, गालमत्ता, हक, रिवाज) [स अ+आ+गम]

अनागम्य—वि १ दुर्गम, आनेकदात न येण्याजोगे २ अप्राप्य, अवपद, दुरापास्त, असाध्य दुर्मिळ [स]

अनागामी—वि नयेणारा (ल) पुनर्जन्मरहित 'इतर तथे कर्मांचे फळ क्षाति, अनागामी (पुनर्जन्मरहित) प्रति अथवा अहे त्पद प्राप्त केले असता पुनर्जन्म येत'—शाके (र) १२९

अनागोंदी, अनीगोंदी—न कर्नाटकातील विजयानगर साम्राज्याचे प्राचीन राजधानीचे एक शहर ० फारखाना—कारभार—जमाखर्च यक्षित—बोलणे—जोग अय्यवस्थित गोष्टी, पोख, रिवाया, कारभार—जमाखर्च, इ० (विजयानगर साम्राज्य नष्ट झाल्यानंतरचा काणी एक राजा आपले वैभव दाखविण्यासाठी पृथ्वीवरील सर्व देशाचा भयभेदार जमाखर्च आपण म्हणून मांडीत असे म्हणजे त्याच्या सवे उत्पन्नाच्या मोठमोठ्या रकमा जेव्हाचा काजुत याइन तेवज्याच रकमा पुन्हा सचाच्या काजुत मांडीत असे यायलून वाचप्रचार) [वा अने=हत्ती+गुदी=गोंदी=यरी]—चा राजा—उ भागितलेली वस्तु विचार न करत

देणारा, भोव्या सार, गवाळी म्हणू ' ' रावेच अनाघोदी, ' ' सण्डा
अ० कात्मार ' = जिन्हे तिक्डे सवे अव्यवस्थित असा अघनिष्ठ
वापरतात

अनाघात—किंवि अतिशय, प्रमाणाच्या बाहेर, भरसगात
पणे ' यदा अनाघात पाळून पडला ' [स अनागत २]

अनाचार—अ अनित, अनियमित वर्तन, विहित आचार सोडून
वागणे, आचारभ्रष्टता, अधर्मे, दुराचार ' विदेके त्र्यजावा अनाचार
हेवा । ' —तम ६९ —री—वि धर्मलट, अनाचार करणारा, भ्रष्टरी,
स्वेच्छाचारी, दुराचारी [म]

अनाज—न धान्य [स अत हिं]
अनाजीवंताच्या घारा—अ शिवाजीमहाराजाचा रात्रीच
अजाजी वृत्तो यांना जी तत्तमवरी केले ती —त २१ ७९

अनोटमी—जो (शाप) शारीर शारीरसाक्ष, शरीर-पक्ष
चेंद्रेत साक्ष [इ]

अनाठाधी—वि १ अयोग्य ठिकाणी स्वयं, जार्जी, गैर
मार्गेने, भळ्याच पोर्तित ' न दवाय न धमाय ' ' द्रव्यावा
धर्मायै व्यय कराया विद्या उपभोग तरी न्त्तवा उगच अनाठाधी
पाळू नये ' ' बुद्धय दितोपवश केला म्हणजे अ० जातो ' २ स्वयं,
पुढत [स अन्य+स्वान, प्रा अण्य+राय सप्तमीत वापरतात]

अनाड—वि १ अडाणी ' मी अनाड काहीं केल्या मे ये ये ।
देहजड पडली प्राति ॥ ' —पत्रा २२ ५६ २ उगाड, डाड, नागाळ
अधर्मशील लाठरी। सर्वरी अनाड । ' —पत्रा ११ ५५७ —खी अड
चण, सकड ' येय माडलिया तातडी । त प्राण पडेल अनाठी । ' —
पत्रा १४ ४२५ [स अज्ञानी विद्या अडाणी] —प्योट—अडाण
चोट पडा

अनाड—ड, अनाडकी, अनाडचाळ, अनाडचाळुडा,
अनाडभाजी, अनाडसाद, अनाडणे—बंगरेधमर, उगाड या
अरी आटेत त्याकरिता उगाड खार्ची पडा

अनाडा—अडाणा पडा
अनाडी—वि १ अडाणी, अशिक्षित, मूर्ख, खेदवळ, अन
भिन्न, गावठळ, निरस्त, अजाण ' अनाडी लोक्याचा बोसा वग
हाला असेल ' —निमा १०७४ २ अजाण, बसले व्हडान ' बोणी
वदनीर अनाडीमदरी । ' —दावि २५ [स अज्ञानी हिं यु अनाडी]

अनात—थ—म्ही कृपा मेरेस्थानी रयात येर ० फरस्ये—
कृपा करणे —समास १९०० [अर इत्याय]

अनात्म—त्मा—वि मायामय नभर, आत्म्याविरहित आत्मा
नभरला, अज्ञात, जर ' आभि अनात्मकर्तारः साह्नि आत्म्य
रमाये क्षीर । वस्तुति के गविचार । रा१६५ ॥ ' —दा १० २९६
[स अ+आत्मन्]

अनाथ—वि दीन, निराश्रित, गरीब, पोरका, निरात्म ' जे
अशिक्षित अनाथाचे मायपोट । ' —हा ८ १९५ [स अन्नाथ=ऐष
यैयुक्त असणे] ० नाथ—उ ईश्वर, साधु, मालक, गरिबाचा वैवारी,
अनाथवधु—पारक ० प्रेत—न वेवारीप्रेत ० वधु—उ निराश्रिताचा
सहाय्यक, दीनवधु, ० विद्यार्थीगृह—न निराश्रित विद्यार्थ्यांविरता
वापरेले वस्तुतिष्ट शाला—आश्रम महाराष्ट्रात या नावाची एक मोठी
संस्था आहे ० वाणी—वि अनाथाप्रमाणे, केविलवाणी, दीन,
असहाय्य ' झाली असे परितस्ताची अनाथवाणी । ठावी नसे जित
कधी अशि नाथवाणी । ' —बाह १८ इतर सामान्य अनाथपालन,
अनाथपूजा, अनाथमोजन, अनाथवत्सल, अनाथसमाचार, अनाथ
सेवा

अनाद—जो १ (गो) अत्र २ तादूळ [स अत्र]
अनादर—उ तिरंगर, अवहेलना, तुच्छता, अपमान, अवज्ञा,
[स] ० पान न अवहेलना, दिग्गार ० पौ—कि ३ डेरणे, अपमान
करणे, तिरस्कार करणे ० बुद्धि—जो तुच्छता, तिरस्कार

अनादि—वि १ आरंभरहित, उत्पत्तिरहित (ईश्वर, माया)
' अनादिसायाप्रमाणे । ' —हा १७ ५६, ' मी आदिकी अनादिमादि । '
—पत्रा ३ १९७ २ ज्याच्या आरंभकाळाचा याग हागत नाही तो,
चिरंतन २ मूळचा, स्वभावतः ' तैलमि धुत स्वर्गादिक । अनादिदोष
युक्त देख । ' —पत्रा १० ४९६ —न परमप्र ० स्व—आरंभरहित
स्वरूप ' आउने अनादित्व भेटे । ' —हा १७ ९२० ० निघन—न

ज्यास आदि—अत नाही असा, ज्यास आरंभ व शेवट नाही तो, विष्णु
० परंपरा—जो अति प्राचीन काळापासून चालत आलेली रीति, पद्धति
(कि० असणे—वाल्म धेये—दोणे) ० घनजर—उ (ल) अतिशय जुनाड
जपल, झुडपे रान [अनादि+पनजर] ० सिद्ध—वि अनादि
काळापासून अस्तित्वा, स्वयंसिद्ध, अनिर्मित, स्वयमु (मग्न, ईश्वर
६०) ' जरी मित्रवि अनादिसिद्ध । ' —हा १५ २२३ ० सोयरा—
उ ईश्वर ' भेटला तो अनादि सोयरा ॥ ' [स अ+नादि]

अनावृत्त—वि निस्कून तुच्छतेने वागविष्टा, [स]
अनाद्यनंत—वि १ आरंभपेक्षेवट नाही असा, चिरकाल टिक
णारा २ ईश्वर धार, विष्णु [स अनादि+अनंत]

अनात्म—वि वेगवेगळ्या, निरगिष्टा, पृथक् —उ पुण्यकत्व,
वेगळेपण ' दोहीचीं अभिधाने । अर्थाचेनि अनात्मे । विष्णुवर्ची । '
—पत्र ८ १३ [स अन्य+अन्य]

अनानस—अननम पडा
अनापेक्षा—वि १ अपेक्षेबाहेरचा, कल्पनेबाहेरचा २ कोण
तीहि अजन्म इच्छा नसलेला, निरिच्छ, निष्काम ' मुगड मनीन गुण
माही । अनापेक्षी लोकप्रमही ॥ ' —दा ८ ९९ [स अ+अपेक्षा]
अनाप्त—वि परकीय, नातश्र विद्या संपत्ती नईह तो ' जे
नवमास बाहे उदरात । ते माता करुनि अनाप्त । स्रियेति मानसि
अति आत । ' —पत्रा ३ ३३६ [स अ+आप्त]

अनाम—न लोक, जग, मनुष्यमात्र [अर]

अनाम—वि नामरहित असा (ईश्वरचे विशेषण) ' अज
अजित पूर्ण अनाम ॥ ' ' यया अनाम्या नामे देवितो । ' —हा
४६९ [स अ+नामन्]

अनाम—उ एक प्राचीन राष्ट्र, कोचीन, चीन, आणि टोंकीन
या भागास हें नाव आहे

अनामत—वि १ विश्वासांन दुसऱ्याजवळ ठेवलेली (ठेव)
१ (ल) अजाज विश्वास पत्र्यासाठी दिलेली (टेंडर बरोबरची बरे
रकम) ३ जन्म हत्कार जमा ' जयदवत्यास ह्यामखोरी लावून
देशमुखी अनामत केली ' —हम ३३ [अर अनामत—वर्णविष
यास] ४ ससह्यात, मोघम, हिंदोरत नावाखालीं दारुल न केहे
५ हिन्दावकावठे ठेवलेली (बांदलील वस्तु) सामाग्र्य—अनामत
खर्च—खाते—जमा—झाडा—रकम—विशेष ६० —किंति १ खर्च न करता
उपभोग न घेता, स्वारी करून न विपरिवर्ता, जरी—यातही ' मुन्ही
घान्य ठेवून गेला ते अजून मासे परीं अं पडले आहे, ' ' सारी
जिद्दी वाटून घेतली दोते मान अं राहिली आहेत ' २ अलगत,
अज्ञात, दृश्य, सावकास स्थिरपणे ' ही भरलेली दडत अनामत
वचन ठेव ' इतक अर्घीसाठी अचानक पडा ' वही—नादम निकाल
न लागल्या अशा अतिथित पैशाकड देववेचीसवयी—दस्तमास
रकमाची ठेवलेली हिशोबाची कोपडी

अनाम्य—न आरोग्य, निरोरीरगा, उड—निरोप प्रवृत्ति
[स अ+आम्य]

अनामिक—वि १ नव येण्यास अयोग्य, अस्वस्थ (बहर,
माग, बाभार बोर) ' पवित्रांला म्हणता नकी हा कटक. मानिनी
आत्मिक अनामिरा ॥ ' —तुगा ४०८ २ ज्याने काळी नव गुप्त
देविने आहे असा, निववी ३ अनामक, नामरहित असा (ईश्वर)
[स अ+नामन्]

अनामिका—की कण्ठीच्या शेजारचे बोट आकरीचे बोट
[स अ+नामिका]

अनामल—न (शाप) अम्लास निर्गुणत्व (ज्ञाननि सारला)
आजगाता जो पशवे त्यास अनामल म्हणतात भस्म खगोपपादक
धातु (६ वेस) [स, अ+अमल]

अनायक—की, अनायेक—वि नेता, निचा सत्तापात्री प्रमाणी
नाही असे नेवद, निर्नायक अदाप्रुरीचे अव्यवस्थित ' सत्यासत्य
हारपळे । अनेवे अनायेक जाले । चव्हेके ॥ ' —दा ११० २४,
' या राज्यात आता अनायक झाले येवे राहण्याची सोय नाही '
[स, अ+नायक] अता—की अराजकता वेवदसादी, निर्नायकी
अनायती—की कृपा ' अनायती नजर ' —वृषाद्वि [अर
शनायत,]

अनायत—वि स्वतंत्र पराधीन नसलेले, स्वावळवी [स
अ+आयत]

अनायास—उ परिश्रमाची निचा कष्टाची जरूरी नवगे त्या
त्यापासून मुक्तता, (बहुतकरून वृत्तीया विमर्षीत उपभोग, जसे—
अनायासे, अनायासांन—परिश्रमापासून, सहज) • वृत्त—वि प्रम न
पेता, पडता, सहज केलेले • साध्य—वि करण्यास सोपे, सुलभ
[स अ+आयास]

अनार—न १ बाळ्याचे धाड, कळ ' विलायती अनारें
या दिवसांत तेथवर गर्मीमुळे न पावतील, ' —दिमरा १ १३ २
(साधारण बाळ्याच्या आवासाचा) दारूचा नळा, हिणवेत याचे
प्रकार—मोलिया, चमेरी, मुल, शेवती, पैटनी आणि साधा अनार,
हे जेवताना पगतीत लावतात ' हव्या मुले चढवोती जळती ।
अनार जातणी या जागोजागी लाविली । ' —झीमीत १७ [फा]
• दाणा—उ बाळ्याच्या विवाहप्रमाणे विसगारे एक घान्य—मुन्या
११० [फा अनार+दान] • दाणी—वि बाळ्याच्या रणाप्रमाणे
निचा दाण्यासारखे (टिपके) विणकरांनी ज्यावर वृद्ध केले आहे
असे (पागोट, बोरा, डुपेटा बगैरे) —मराठी तितरे पुस्तक (१०७१)
६४

अनारणे—(विप्र आदनेरगे पडा) अवपणने, आजमणे,
मुस्त होणे

अनारत—वि सततचे, निरंतरचे—किंवि सतत, कविरत
[स अ+आ+रत्]

अनारव्य—वि न आभलेले, छुल न केलेले, भावी, उडवे
• फार्थ—न पूर्ण छटावयाचे काम, भविष्यकांनि कार्ये, विदमाण
असे कार्य ' वेदातवृत्तांत प्रारब्धानच प्रारब्धकां आणि अं प्रारब्ध
नाहीत त्यास अनारव्यकार्ये अर्थां माने दिली आहेत ' —गीर २६९

अनारस्ता—अनस्ता पडा

अनारिस्त—सा—वि १ भिन्न दुसत, वेगळा, भल्ला
' आपण विसोनि अनारिस्ते । देखे भिने जयापरी । ' —त्योवा
१ ४२ २ दुसऱ्या जातीचे—री १३, विज्ञान, नवीन, निराळे
' बाई तुला नवा शृंगार । अनारिस्ता दिसते सुखद । सती बोण
जोडला पाती । सांगे आम्हा । ' —कथा १ १२ ३ अर्पुर् अद्वितीय
' अमृत पातले चवी अनारिस्ती । साक्ष ज्याची त्यासी मनामार्जी । '
—व २५ १२. ' मागे युद्धे हाही अपारें । स्वये के १ उत्तरीं
चुडरे । परी हे अनारिस्ते निपारें । दिसोनि आले सवळासी । '
—जै ६६ ७७ [स अन्यास्ता प्र अनारिस्त]

अनार्ही—की अदाप्रुदी, अनायकी, अराजकता, वेवदसादी,
क्रांति—किंस्त—नि अराजक क्रांतिकारक, बंडखोर [६]

अनार्वे—वि निरिच्छ, दुःखरहित, सुखी ' होआल तुम्ही
अनार्वे । ' —हा २ १०२ [स अ+अर्ही]

अनार्वे—वि १ आथे महावशातील नव्हे तो, प्राविद, सौमल
बगैरे जांवेतर पक्षादील २ आर्य निचा छेड नव्हे तो, नीन, दुष्ट

३ आर्यास अनुचित, अयोग्य, न शोभणारे, अप्रतिष्ठाकारक ४ असम्य, पावडक, प्रतिष्ठा नसलेला -पु १ मिक, कोळी कात करी इत्यादि गुन्हेगार जाती -मागा २४ २ आर्य बराहील नव्हे तो माणूस, मॅच, शक, हुण, शुद्ध बौर लोकना कानदे म्हणत असत, आदितर मान्यरशाही ३ इत्थम-द्राविड, मोंगल, गीमो इ० [स अ+आर्य]

अनावड-डी-डी गोडी, आवड इत्यादींचा अनाव हिर स्वार, नावड, तुच्छता, टिक्कारा, अप्रीति, अरुचि, अनावर 'पता प्रमेयाची गोडी । अमृता उपजे अनावडी ।' -सिंधु १८, 'वृथा लागलीसे गोडी । अनावडी विपयाची ।' -एरुव ५ ११ 'देव पादाळा अनावडी' -यथायी ४ ८४६ [अ+आनड]

अनाव(घा)र-वि वेल्गामी, स्वेर, अमशयित, नेता भोवक्यावाहेते 'हे अनावर न विचारिता । याचानि मिसा उप मला जिता ।' -हा १ ६४ [स अ+वार्ये]

अनावरण-वि प्यावर पांशग नाहीं असा, वस्त्रात गुंडाळता न देण्यासारखा, उघडा 'मन अनावरणा प्रावरण । सृष्टपातीतासि सृष्ट ।' -हा १ १६२ [स अ+आनड] ० समारंभ-उ प्रकट करणाऱ्या-उघडण्याचा समारंभ (तसवीर, पुता, इमारत घरे) ०

अनावसर-अयोग्य वेळ, अवेळ, अस्थान [स अनवसर]

अनावस्था-अनवस्था पडा

अनावळी-वि १ अनावळ पडा -डी खोडी, बेड, अर दाळी [अ+आवळ=भावर्ष २]

अनाविल-वि १ हृद, सोंबळे -उ गुजरधी ब्राह्मणाची एक जात, अनाविल ब्राह्मण [स अनाविल]

अनावृत-वि १ आवरण-ज्ञावन नाहीं ते, उपडे, जाहीर प्रकट, बद न देवले, न शाकले २ अनिमहित, अनावर, आडो कपापरीकडील, माहेते, अतीत 'माहे स्वकृप गा असमसह । शुष्मायेवी अनावृत ।' -एभा १५ २२७ ३ (ल) अवरसित [स अ+आ+वृ] ० पत्र-वर्तमानपत्रातून प्रसिद्ध होणारे पत्र ० योजयर्ग-ज्याचे बीज उपडे गतते अशा देवदार वगैरे वृक्ष जातीचा वरी

अनावृत्त-वि आहति नसलेला, पुन्हा न येणारा [स अ+आनवृत्त]

अनावृष्टि-डी अवर्षण, पावसाचा अभाव 'कि अना वृष्टि घरे पन । मृत्युसमर्षी सुशोषण ।' [स अ+आनवृष्टि=पावस परते]

अनाद्य-वि न निपडणारे, नष्ट न पावणारे, क्षय न होणारे, न्दास न पावणारे [स अ+आन+अद्य]

अनाथम-मा-वि समावर्तन होऊन विवाह झाला नाही मठा, चार आश्रमत जो मोक्ष नाही असा [स अ+आथम]

अनाथय-यु आश्रय, संरक्षण-आधार याचा अभाव [स] अनाथय-दी, अनाथित-वि निराधार, आश्रयहीन, निराश्रित [स अ+आथय]

अनासक-वि उदासीन, आसक नसलेला 'रेसा भूतकमी अनासकतु मी भूरीं अते ।' -हा १ १२९ [स अ+आसक]

अनास्था-वि आस्था भिवा कळकळ नसलेला, निष्ठाळवी, त्रिक्लेशीर [स अ+आनस्था]

अनास्था-डी निष्ठाळजीपणा, वेफिरीरी हृदयय, हेळ मळ, घरसोड, कळकळीचा अभाव [स अ+आस्था]

अनाहत, अनुहेत-वि १ न मारलेला, हाण ला २ स्वयमेव, स्वभावत न उत्पन्न झालेला ३ घोर, न धुल्ले (वस्त्र) ४ खलतचा, प्रपड ० कमळ, ० चक्र-न (योग) शरीरातील पट्ट्यापेरीं हव गामने अनाहत नामक बौध्द कमळ आहे त्याचा रंग भोवोसारखा असून ते चारा पाकळ्यांचे असते क पासुन क पटत तेथे बीजासह प्रत्येक दळ्यावर प्रकाशमान झालेले असतात 'हृदयी अनाहत कमळ । ते अमिषये द्वासादळ । क पासुनि ठ बीजीं करी झळळ । प्रतिपतीं ॥' -चिउ १ ५१ [स अ+हृत्=मारणे] ० गाजर, ० ध्वनि-१ शु योगसाधनाने ऐकू देणाऱ्या दश नादाच्या ध्वनीवैर्षी एक भिवा दहादि 'हे असो ते कुडली । हृदयाभातु आली । स्व अनाहत्याचा बोली । चावळे ते ।' -हा १ २४४ २ एकसारखा अखड अन्व्याहृत सु-आवाज 'जैसा अनुहावाचा गजर । तेसीं ठो वाजवी अघार ।' -एरुव ६ ४२ ३ सोद शब्द श्रावोच्चास

अनाहार-उ उपवास, उपोषण, अनावानून राहणे [स अ+आन+हारेणे] -री-वि उपवास करणारा [स]

अनाहत-वि १ न बोलवलेला, आमजन न दिलेला, आगे-मुळ २ अनपेक्षित, अकल्पित, आवस्मिक [स अ+आ+हृत्=बोलवणे]

अनाक्षर-अक्षर पडा

अनिकट-उ नदीला वाघवेल्या बघारा, वाघ, धरण [इ अनि कट मूळ द्राविड शब्द-का अणे=बघारा+कट्टु=वाघणे अनेकडे=बघारा, ते अकट्ट-बघारा]

अनिगा-घा-डी काळजीचा अभाव, हृदयय, आवाळ, अनास्था ० फारणे-निगा न राहणे, अनास्था करणे [अ+का निगाह]

अनिगत-सी-जी (गो) आवाळ, दुर्लक्ष, अनिगा 'हा बोधा अनिगुनीं नातल ' [अ+का निगाह, म निगुती]

अनिचाड-वि व्याड नसणारा, अनुच्छेद, अनास्थ, मिचोरी [अ+चाड]

अनिच्छ-वि निरिच्छ, इच्छा नसलेला [स अ+रच्छ]

अनिच्छा—स्त्री निरिच्छता, वंशहीनपणा, आकाङ्क्षा अभाव
'विषयाची अनिच्छा असावी' 'प्रारब्ध-न देवनात प्राप्त,
केवळ इच्छा नसताना पडून आलेली गोष्ट, नवी ते नवीनी देणे,
परिच्छा प्रारब्ध (स्वेच्छा प्रारब्ध याहून निम्न) [स]

अनित्य—वि नित्य, द्वाभ्रत नव्हे हो, नश्वर, विनाशी, क्षणिक
'अनित्य प्रथम जो अनात्मा।' [स अ-नित्य]

अनित्य—न अनतीति (अप), वाईट गोष्ट-हेतु 'अनित्यपोटी
धरु नय।' -दा १४ १ २८ [स अ-नतीति]

अनिन्दक—वि निन्दा न करणारा 'तो अनिन्दक अन्त्यागदी' -
झा १ ४० [स अ-निन्द-दोष देणे]

अनिन्दित—वि न निन्दिले, दोषरहित, निन्दीय [स]

अनिय—वि निन्दा न करण्यायोग्य, निन्द्यक, अवाच्य, उप
हास करण्याला अयोग्य, स्तुत्य [स]

अनिपुण—वि अकुशल, नृशिक्षा, अज्ञाणता, हरवेज नम
लेजा, निष्णात नव्हे हो [स अ-निपुण]

अनियग्रहान—न (सगी) च्छा गायनात रागाच्या धोरणात
केवळ स्वराचे अनेक प्रकारे उच्चारण होतें पण त्यात दिवेची अक्षरे
बसाला असत नाहीत [स]

अनिघ्नोत—वि १ निघ्नय, रात्रीचा, निश्चित, यत्नित
२ प्रातिष्ठित, विचरपरहित [स अ-नि+घ्न=विचर्य होणे]

अनिमिष—प—पु ज्याच्या डोळ्यांच्या पाण्याला दलत नाहीत
असा देव किंवा मात्सा -वि न मिषात, छत्रात, उपजे (डोळे),
सदा जागृक -किवि डोळे न मिळता डोळ्यात तेल पाडून, टक
हाडून, सानधानतेने [स अ+निमिष=मिषे]

अनियत—वि १ अनिश्चित, अनियमित, अनियमित, पक्के न
दखले २ निदमाने न वागणारा 'अनियतासि सार्वथा योग्यता
माही।' -झा ६ ३४४ [स अ+नियत]

अनियन्त्रित—वि १ निर्वध नखलेडे वफान, अमर्याद २ स्वेर
शुद्धी (सत्ता) 'सीकरने अनियन्त्रित सत्ता आपल्या हातीं पडली
होती' -दि २ ४४३ [स अ-नि+न्य-निर्दिधात ठेवणे -यंत्र]

अनियम—पु अनिश्चितपणा, कायमपणाचा अभाव, कायम न
केलेली स्थिति -वि अनियमित पदा

अनियमित—वि १ अनिश्चित न दखले २ अमर्याद अपरि
मित, निरतरचा 'जीमी अनियम चितवणी।' -झा १६ ३३२
[स]

अनियम्य—वि नियमन विद्या दमन करता न येण्याजोगे
मावाक्यात न आणण्याजोगे, हुकमत न चालविला येण्यासारखे,
अनिवार [स]

अनियाळे—वि वांचडे, तिरपे, तिरकस 'मुरडिचे आगे झाडी
फटि। अनियाळां दोळां वेसा घेनु ॥' -शिख ७१०, [अगियाळे]

अनिरूप—वि निरूपण करण्यास कठिण 'ते अनिरूप कीं
निरूपिजे। एच्छा मुष्टि आगिजे।' -झा १३ १७६ [स अ-
निरूप=रूपणे]

अनिरूप्य—वि वधन करता न येण्यासारखे, न मागण्यासारखे
[स अ-निरूप=रूपणे]

अनिर्णय—पु अनिश्चितता, धरमोड, निश्चित विवा कायम
नव्हेली अवस्था, निश्चालाचा अभाव -वि अनिश्चित, अनियत
[स अ-निर्णय=परिवर्णे]

अनिर्णीत—वि कायम विवा निश्चित न केलेले, सरावित [स]

अनिर्द्वय—वि दाखविता देत नाही असा [स अ-निर्+
द्वि=दाखविणे]

अनिर्वचनीय—वि अनिर्वाच्य पदा 'ख्याति-वेदातातील
एक वाद 'आख्याति अन्यआख्याति। द्युनख्याति सत्ख्याति।
अनिर्वचनीय जे रूपाति। तो वादुनिश्चिती नी उद्धवा।' -एसा
१६ २०७

अनिर्वाच्य—वि १ अवर्गनीय, वर्ण न करण्यास कठिण, विवे
चन, स्पष्टीकरण करण्यास अवघड (ईश्वर, दुःख, सुख) 'ब्रह्म ते
अनिर्वाच्य जाण।' 'आगि इदे अनिर्वच्यपण। ते दुजेदी देवाण्णा'
-अष्ट ६ ३९ २ सागण्याला अयोग्य ३ अर्वाच्य याअर्थी [स
अ-निर्+वच=सागणे] •पण-न उच्छुद्धलपणा

अनिर्वाह—पु निर्वोद्धाचा अभाव, विरुद्ध विवा अनिष्ट अवस्था,
निर्दयाचा स्थिति, नादराज [स अ-निर्+वह=देणे]

अनिर्वाह्य—वि आपणण्याला, व्यवस्था करण्याला कठिण,
चालवावयास कठिण [स]

अनिल—पु १ वायु वायु 'सहनें मलयानिद्र मनु कुण्ठु।' -
झा ४ २२० २ अष्टसुषेकी एक [स अ-न-धात पेणे तुल०
आवरित अन्त]

अनिवड—वि अतुलनीय, निवड करता येत नाही असा,
प्रचंड, अवचर 'अनिवड उद्यम टंगळ। अचरीं नादु येऊ ॥' -नीता
१ ७७८ [स अ-नि+वृ प्रा अगिवड, स अ-निवड]

अनिवार—वि १ अतिशय, अमर्याद, प्रमाणाबाहेर, पार
मोठा 'जन्ममरणनोटी अनिवार।' -एसा २ २८४ २ आवर
ण्यास कठिण, दुर्निवार, पोटर 'मूल तुता अनिवार यथादी।' -
रारा १८ ३ अनिवार्य अपरिहार्य, न टाळता येणारी, न चुक
विण्यासारखी (आपत्ति, विपत्ति गळार, अरिह ६०) 'आम्हा
जन्ममरण अनिवार।' -एसा २ १११ ४ जागृत, कडक, परा
कमी 'दखनदेखी अवामरानी देवत अनिवार ॥' -जेणे २७४
[स अ-निवार्य]

अनिवार्य—वि निवारण प्रतिबध करता न येण्यासारखे, अप
विहार्य, टाळण्यास कठिण चालण्यास अवघड [स अ-नि+वृ]

अनिश्चित—वि कायम अक्षर, सानी, निर्णय न केलेले [स]

अनुकूल-ल-वि १ पायदेशीर, उपगारी, सहाय्यक, धार्मिका, शुभ, कर्याणप्रद, हितकर, हितावह, योग्य, मनाच्या आज्ञाप्रमाणे अमोल्या 'पूर्वेकडे यमनास धर्ममराय अनुकूल होतो' २ लुळ पात्रा, जमगारा, समत, अनुसरून असणारा 'मीमांसासत धर्म ध्यात्वा अनुकूल आहे' ३ तमारा, हातात, ताच्यात, लुकमतीत आणारा (पैसे, पान्य बगैरे) 'अनुकूल धियापुत्र। अ० सती पवित्र। अ० राज्य सवेत्र। भागिले विचित्र नानाभोग ॥' - एभा २ १४३ - न योग्य परिस्थिति, सहाय्यक परिस्थिति, अनुकूलता, सोई स्वरूपा (प्रतिकूल याच्या उलट) 'यदा काशीत जाण्याचे आम्हाण अनुकूल नाही, सारीं माणजे परीं दुखगर्दत आहेत' [न] - ता-ली १ ऐत, सामर्थ्य २ समति [स]

अनुवृत्ति-ली १ अनुसरण २ नाल, चालत्या, विडवन [स]

अनुस्त-वि १ अवहित, निषिद्ध (शास्त्राने न सांगितलेले म्हणून) २ न बोललेले, न सांगितलेले 'संकेत-उ प्रत्यक्ष न बोलता परस्पर समजुतीने झेलो गोष्ट 'तुम्ही आमच्याकरिता अनुकूल तर आम्ही तुमच्याकरिता अनुकूल वरु असा खिबर पक्षातील पुढाऱ्याचा अनुकूल सकेत किंवा मुख्य करार असतो' - आगर (अकूने कमिशन) [स अ+उक]

अनुक्रम-उ १ पररा, ओळ, एकानागून एक येणे २ पद्धति, नियम ३ विशिष्ट पद्धतीप्रमाणे-किंवा नियमाप्रमाणे-रचना, मांडणी 'कोद्यातील शब्द वर्णानुक्रमाने लावलेले असतात' 'देते अनुक्रमाधारे। स्वयं जो आचर।' - झा ३ ८० [स अनु+क्रम]

अनुक्रमिका-ली पुस्तकातील विषयाची, प्रकरणाची आरमी दिलेली यादी, विषयसूची प्रकरणसूची [स]

अनुक्रमणे-कि (काव्य) योग्य काळीं सुरुवात करणे प्राप्त करणे बर्क लागणे, हाडी येणे (काम बगैरे) [स]

अनुक्रमे-किवि १ अनुरूप अनुसरून 'जेवीं राणाज्ञा अनुक्रमे।' - एभा ३ ५१५ २ ओळीने, नमोने, नमवारी [स]

अनुक्रात-वि अनुक्रम लावलेला, अनुक्रमाने मांडणी विशिष्ट रचना केलेला [स अनु+क्रम]

अनुग-उ अनुचर अनुयायी 'कळा त्याची त्यांना असतिल त्याचे अनुग जे। त्यांना, आम्हाला अरसिक जना काय समजे।' - टिक ८० [स अनु+गम्=जाणे]

अनुगत-वि आसक्त अनुसरणारा, जोडलेला पुढची लावलेला [स] 'धर्म-नेतृत्व, जाति गुण धर्म आनुवंशिक गुण सद्वर्णन' 'गवत हा पुढीच्या ठायीं अनुगत धर्म आहे' [स]

अनुगम-उ १ एखाद्या विषयाचे संपूर्ण आकळा २ सर्व शाखांचा विचार करून होणारे अनुगतधर्म दिलेला ३ अनुगमन, मार्ग जाणे, अनुसरणे [स]

अनुगमन-न १ मार्गून जाणे, अनुसरण, पश्चादगमन २ सती जाणे, सहगमन, चितारोहण, सत्रिय व खारच्या वर्गातील विधवा नात्याच्या पितेत उडी न टाकता, नात्याच्या पाडुवा, वस्त्र इ० वस्त्राह दुसऱ्या गंगे पितेवर अरोहण करतात ते, शिवा मवरा पर गंगी मरण पावल्यास त्याची पंगप्रतिमा करून सहगमन करतात ते [ग]

अनुगामी-वि १ अनुसरणारा, नेकर, शिष्य अनुयायी, आश्रित, शिंदमत्तगर २ मनाप्रमाणे वागणारा, साध्यायी 'बहु वेक ते अनुगामी आहेत' - विशिष्ट १ १४ [स अनु+गम्]

अनुगुण-वि १ जुगुणारा, जमगारा, समानशील, अनुकूल 'ओषध पाहून तदनुगुणच पत्र्ये केले पाहिजे' २ योग्य, सोपगारा, मनाचोपमा, मासाखर - वर्मातुगुण, देवातुगुण, पितृतुगुण, धात्रातुगुण, इ० ३ एक अर्थाधार - एकाच्या पूर्वसिद्ध गुणाचा दुसऱ्याच्या गुणमापिण्याने स्वल्पे वर्णन करणे 'आधीच मकट लगाविले मद्य व्याला।' [स अनु+गुण]

अनुगृहीत-वि अनुग्रह कृपा कलेला, कृपाकृपणाने, अनुकूलने बांधिलेला मानलेला, काळजी घेतलेला, 'तणा मी अनुगृहीत। साधूचा निरुपिण। ते आमुग अलकारित। भय्ययापरी ॥' - झा १ ८२ [स अनु+गृह]

अनुग्रह-उ १ कृपा, दया, दयाळूपणा, मेहेरबानी, प्रसाद (देवता, राजा, गुरु इ० या) 'तुमचा अनुग्रहो गणेश।' - झा १० १, 'ज्यास परिशिष्टी बहु तो बरि घुलतपदी अनुग्रह व्यास।' - मोसीम्य १ १ २ वेदमनाचा उपदेश गुरुपासून उपदेश (कि० देणे, वेणे) 'आपण धर्माने विप्रवेद। याचा गुरुयासी अनुग्रह।' ३ अवयवन, व्यापन, सहाय्यकारी सवय 'अत करणाच्या अनुग्रहापासून इद्रियास विषयदर्शी सामर्थ्य येत नाही' - हीन-वि ज्यास वपदेश दिला तो, उपदिष्ट, ज्यावर अनुग्रह झाला आहे असा 'ध्याद-उ ईश्वराची कृपा संपादन करण्याचे तत्त्व भक्तिमार्ग (इ डोसितून ऑफ ग्रेस) 'गुणेशतील अनुग्रहाद आणि आपल्याकडील प्रविष्टाद याची वाचकाला आठवण करून दिली' - विचावि ८२

अनुग्राहक-वि १ अनुग्रह करणारा, दया दाखविणारा २ उपदेश देणारा उपदेशी (गुरु) [स]

अनुग्राह-वि १ अनुग्रह, दया करण्यास पात्र २ उपदेश करण्यास योग्य [स]

अनुषङ्गी-किवि एकसारखी, निरतर, सतत 'अमृताची सात बाजूरी। लागो वा अनुषङ्गी।' - झा १३ ६४० [स अनु+शङ्गि]

अनुषङ्ग-उ-उ १ आच्छादन आवरण टागावी काळोखी 'फुटण-उषडणे, उषडे हाणे आवरण नाहीसे होणे 'जेव्हा शारदीयेचा अनुषङ्ग फुटे। तेव्हा पनजात ओटे।' - झा १ १०२ [अ+उषङ्ग]

अनुयड—डु—ही अडचण, असरोप, (हल्लाव बंद पडणे) 'द्विधा अनुयड पडल्या ।'—शा ८ १२० [स अनु+यड् अड घटन=एकत्र जुळणी]

अनुचर, अनुचारी—उ सेवक, आश्रित, अनुयायी, पद रचा 'मी श्रीरामाचा अनुचर । हनुमतामैं वावुक्रम ।' [स अनु+चर्]

अनुचरण, अनुचर्या—न अनुसरण, चाकरी, नोकरी, सेवा श्रुत्या, हुकरी [स]

अनुचार—य १ अनुचरण पहा २ अनुक्रम, अनुसरणविद्या, पाठीमागून येणे 'चाप ओढणे प आवाज ह्यामध्ये अनुचार आहे'—न्यायपदति २६९

अनुचित—नि १ अयोग्य, अक्षिप्त, वाढवे, न घोमणारे, अप्रदात 'तू अनुचिता चित्त नेदसी ।'—शा २ ८ २ अपात्र शयोग्य, नालायक, असमर्थ योग्य गुण नार्होत असा [स अ+उचित]

अनुचचारणीय—नि बोलण्यास अयोग्य, अक्षिप्त, अश्लील [स अ+उचर्]

अनुच्छिद्य—नि १ उठे न केलेले, उपभोग न पेटलेले, उपभोगात न आणलेले, नवीन, न बिगळलेले, सोबळे, सेवन न केलेले, अस्वृ ताजें (अन, पाणी इ०) 'सावरी पदे अनुच्छिटे । नवले आढाती ।'—शा ७ ११७ २ (ल) अप्राप्य, आदोक्ष्यावहेर, दक्षीपलीकडील 'असो हें अनादि अविट । ओ बाह्यानुष्ठया अनुच्छिड ।'—अ ४३ [स]

अनुज, अनुजन्मा—य पाठीमागून जन्मलेला, धाकटा भाऊ [स अनु+जन्=जन्मणे]

अनुजा—श्री धाकटी बहीण

अनुजायिनी—नि अनुकुल असणारी, 'पै स्वहिता अनुजा यिनी । मेधा ते गा मी ये कनी ।'—शा १० २१९

अनुजीवि—उ आश्रित मोकर हुज या, दास [स अनु+जीव्=राहणे]

अनुजिज्ज—न (गाय) उज्ज (हायट्रोजन) विदीन (अम्ले) अनाद्रे (इ) अनहायड्राइड [स अ+उज]

अनुतप्त—नि पक्षात्ताप अनुताप पावलेला, दुखी पथा तापी 'शापनि होय अ० मुनी सतीतें । [स अनु+तप्=तापणे]

अनुताप—उ पक्षात्ताप, अयोग्य कृत्याबद्दल वाटणारा सद् 'आधीन पाय पार्श्वी अनुताप । वाहे जळ सोप नाही डोळा ।'

—तुगा १०७६ 'अनुदिनी अनुतापें तापणें रामराया ।'—राक ०५—अत्रि पक्षात्ताप पावणें, शिख होणें दुखानें व्याप्त होणें 'देसा अनुतापोनि धाव्हा । वारदापार्ती पसतोनि आण ।'—रावि [स]

अनुतापी—नि १ आपल्या कृत्याबद्दल लागलाच किंवा नेहमी पक्षात्ताप पावतो तो, अशा स्वमावाचा २ पक्षात्ताप झाला आहे असा, अनुतप्त, चिन्त, दुखी [स]

अनुताल—य एक ताल, अनागत पहा [स]

अनुत्तर—न १ उत्तराचा अभाव विस्तृत, भ्रष्ट, अपूर्ण उत्तर म्ह० अनुत्तरम् उत्तरम् । किंवा अनुत्तरम् एव उत्तरम् । 'कोणी काहीं फार मागू लागला असता सरोचादि कारणानें कदाचित् अनुत्तरच उत्तर बर्याचें लागतें' २ (कायदा) उत्तर देण्याच्या चार प्रमां रत समावेष्ट न होणारे उत्तर, 'उत्तर' पहा ३ वचनभंग, करार न पाळणे, ठरलेल्या गोष्टीप्रमाणें न वागणें, करणें 'सदगु लिहिल्या प्रमाणें वरीन, ह्यास अनुत्तर करणार नाही'—वि १ उत्तर देण्यास असमर्थ, निरुत्तर ४ उत्तर, अक्षितीय, सर्वांत अष्ट [स अ+उत्तर]

अनुत्पत्ति—श्री निवृत्तिपत्ति, उत्पन्न न होणे [स]

अनुत्पन्न—नि १ उत्पन्न न झालेला २ उपजीविकेचें साधन नसलेला 'श्रीरी, वृद्धवत्सल, अनुत्पन्न, असे सद्गुद्राग्न पाहून माम अपवा भूमि देणें ती धावी'—भाषापर २० 'तर गरीब अ० असे ग्राहण पुण्यात असतील त्यास दामर हरेपयेत येकास चाप्रमाणें धर्मादाव करणें'—पेद १८ १३०

अनुत्साह—य कोणत्याहि गोष्टीबद्दल आवड, गोष्टी, किंवा आनंद नसणें, विस्कार, उदासीनता, उत्पुक्ता नसणें [स अ+उत्साह]

अनुदात्त—य १ वेदातीत तीन स्वरांपैकी (उदात्त, अनुदात्त, स्वतित) ज्याला कोणताहि स्वर नार्हो असा वर्ण [स अ+उदात्त]

अनुदार—नि बोल्या मनाचा, उदार नाही असा, छत्र बुद्धीचा [स अ+उदार]

अनुदिन—नी—किंवि दररोज, प्रत्येक दिवशी 'अनुदिनि अनु तापें तापणें रामराया ।'—राक [स अनु+दिन]

अनुदूत—नि अप्रश्न, अनुत्पन्न, गुप्त [स] ० उष्णता—श्री (शाप) पदार्थ थिरल होताना त्यातील उष्मत्त उष्णता गुप्त होऊन आपल्या त्वचेचे समवेगशी होते—ती उष्णता (इ रेन्टन हीट)—मु ३१

अनुद्राह—उ लज्ज न होणें अविवाहित अवस्था—भ्रियति, ब्रजल्ये, कोमाथ [स]

अनुद्वेग—उ सतोष, निर्भयता, आनंद—किंवि निश्चित, नेफकीर रहति आपण अनुद्वेग ।'—एमा २९ ८९३ [स अ+उद्वेग]

अनुधार—न न धावता सतत अविरत [स अनु+धार=धवाह]
अनुधावन—न १ मागून घावणें, पाळलाग करणें २ पूर्ण तपास, शोध, चौकशी, पिच्छा, दीर्घ सोप, अभ्यास, संशोधन [स अनु+धाव्=धावणें]

अनुधाषण—न शुद्धि किंवा स्वच्छता [म अनु+धू=धुणे]
अनुध्यास—उ पूर्ण चिंतन, एकाग्रमनने आराधन, पूर्णलक्ष्य,
 चिंताची एकाग्रता, मनन [स. अनु+ध्या=मनन करणे]

अनुध्वनि—उ १ मुख्य आवासानंतरचा आवाज, प्रतिध्वनि,
 पडगाव २ वायू बदलल्यानंतर चालू राहणाऱ्या नाद—सूर—वष [स
 अनु+ध्वनि]

अनुनय—उ १ नम्र विनय, विनंति, प्रार्थना २ आदर
 सत्काराची—सन्मानाची—पूज्यतेची नम्रपणाची वृत्ति, विनयशील
 वागणूक ३ शरोवर नेणे, अनुसरण्यास लावणे, (ल) शिष्यपण,
 मार्गाने नेणे, शिस्त लावणे, बळण लावणे ४ प्रियाराधन (इ
 कोटीय)—यी—वि १ आदराचा—सन्मानाचा—पूज्य २ शिष्यवि
 णाण, बळण लावणारा [स अनु+नी=नेणे]

अनुनय—उ (सि) मध्यस्थाच्यातर्फे विनंति करण्याचे तीन
 दिवस ' रोजेचत जेजू ' या इमनी शब्दाचा पर्याय ' शिस्ती पचा
 गाग्रमाणे शिस्ताच्या स्वर्गापरोक्षपणाच्या दिवसापूर्वीचा सोमवार, मंग
 लवार व बुधवार — ते टिळक उपायनामदंड ३ [स अनु+नी]

अनुनादक-पेट्री—कौ नाद किंवा ध्वनिवर्धक—पूरक अशी
 पेट्री, आवाज वाढविणारी—मोठा करणारी पेट्री (इ रसोनन्स
 बॅक्स) [स अनु+नाद]

अनुनासिक—वि ज्याचा नाकातून उच्चार होतो असा. हा
 उच्चार जाणावयाकरिता कर्णाच्या माथ्यावर अनुस्वार देतात ज्या
 कर्णाच्या माथ्यावर हा अनुस्वार असतो त्यास अनुनासिक—सानु
 स्वार म्हणजे —न पंचवर्गातील दोषद्वयीभ्यजने—इ, ए, ण, न्,
 म्, इ [स अनु+नासिका] •ता—कौ (संगीत) नाकात गाणे

अनुनीत—वि १ नम्रपणाने विनविरेले, प्रार्थिलेले २ पुढे नेलेले,
 शिक्षण दिलेले, बळण लावलेले ३ शाब केलेले, मनपरणी केलेले,
 सतुष्ट केलेले [स]

अनुनीति—कौ १ समजूत काढलेली—सात्वत केलेली अवस्था,
 सतुष्ट स्थिति, समाधान २ शिष्यपण बळण शिस्त लावलेली अवस्था
 [स]

अनुपकारी—वि १ उपकाराची फेड न करणारा, उपकार न
 जाणणारा, कृतज्ञ २ दुःस्थानावर उपकार न करणारा ३ (व्यापक)
 निरवयवी, कुक्कामाचा, निरर्थक (पदार्थ—वस्तु) [स अ+उप
 कार]

अनुपठण—न दुसऱ्याच्या मागूनवाचणे—म्हणणे—पाठ करणे,
 सया घेणे —ठित—वि दुसऱ्याच्या मागून म्हटलेले, पाठ केलेले
 [स अनु+पठ=वाचणे, म्हणणे]

अनुपद—न न अनुपत्ति—कौ १ उत्पन्न नसणे, निर्वा
 हाच्या साधनाचा अभाव ' आपदा अनुपत्ति प्रकटय । या नाव आदि
 भूतिद्व ।' —दा ३ ७ ८१ २ विपत्ति, सारिय, कालापणा, ओढ,

आपत्त्याळ ' ब्राह्मणासि हिंसाकर्म । तो जाण या परम अर्थमे ।
 लयल्या अनुपती दुर्गेम । तं क्षात्रधर्मे करावा ॥' —एसा १७
 ४५५ [स अ+उप+पठ=पठणे]

अनुपद—द—गिति (अनुपपत्ति अप) व्यर्थ ' अनुपद हस्तिया
 मी व्यर्थ पोटाग ओले ।' —गारुड २ १०६ [स अ+उप+पठ]

अनुपद—किति पाशलोपावली, यरपेश ' अनुपद तिस कोणी
 निशेणे जाणवीती ।' —सारुड ३ ९६ [स अनु+पद=पाय]

अनुपपत्ति—कौ १ निर्वाहाच्या साधनाचा अभाव, दारिय
 अनुपपद पद्धा २ वाच्याकड, उपपत्तीचा अभाव, बाही नियम
 न होणे ३ अप्रगति, समाप्ति ' आगच्या अनुपपत्ति । आटलिया
 उपपत्ति ।' —अमृ ५ ५५ [स अ+उप+पठ=उपपत्ति]

अनुपपन्न—वि १ सिध्द न झालेले, स्थापित न झालेले, पोळ
 २ निर्वाहाचे साधन नसलेले, बगाल ३ उत्पन्न न झालेले, अनुत्पन्न
 [स अ+उप+पठ]

अनुपम—वि (अप अनुपम्य) १ दुसरी उपमा किंवा तुलना
 नाही अथे, अतुल्य, निरम ' तो मुखसोदळा अनुपम्यरासी ।'
 —गुणा ८१ २ प्रतिस्पर्धी नसलेला ३ सर्वोत्कृष्ट [म अ+उप+मा]

अनुपमय—वि अनुत्पन्न, अनुपम पद्धा [स]

अनुपयुक्त—वि १ निरवयवी, निकामी २ न जमणारा,
 न जुळणारा, न सोमणारा, विरोधित [स अ+उप+युज]

अनुपयोग—उ निरवयवी, अनवयवकता, नाकीपाणा,
 निष्फळत्व [स]

अनुपयोगी—वि अनुपयुक्त, निरवयवी, निष्फळ
अनुपरोध—वि निर्विकार, स्पष्ट, यथार्थ ' हे अनुपरोध मत
 माझे । जिही परमादरे स्वीकारजे ।' —शा ३ ११० [स अ+उप+रुध्]

अनुपस्थित—वि १ प्रचलित नार्ही असे, छस्त, नामधेय
 झालेले (शास्त्र, कला इ) २ गैरहजर उपस्थित नव्हे तो ३
 मायितल्याचरोबर तयार नसलेला, सिध्द नसलेला ४ स्मरणत
 नसलेले, मलिन झालेले ताजे नसलेले, (संपादित ज्ञान, अभ्यास, इ)
 [स अ+उप+स्था]

अनुपस्थिति—कौ १ गैरहजरी, अभाव अस्तित्व नसणे
 २ विस्मयानुते (ज्ञान) जायत नसणे [स]

अनुपलब्ध—वि प्राप्त न झालेले, न गवतलेले, न मिळालेले
 [स अ+उप+लब्ध]

अनुपात—उ (णित) त्रैराशिक, प्रमाणगणित [स अनु+
 पठ]

अनुपान—न १ (वैश्व) औषध घेताना त्याचरोबर ध्याव
 याचा पर्याय, रसायनादि सिध्द औषध ज्यात मिसळून घेतात
 असे पदार्थ (आयुष्याचा रस, मद्य इ) ' योजना न शोचं ज्ञान ।
 जेणे पुढे अनुपान । तरीच घेतल्याचा गुण । होईल जाण सल भाव ॥'

—तुपा ७२४ २ औपपद्येत् असता रावयास योम्य पदार्थ, पद्य पदार्थ ३ औपपात्र, विपात्र वित्रा इतर वाच्यता उता ३० पालीचे तेल विचवावर अनुपात, अजीवाचे अनुपात तपन ४ भोजन, छात्र, साहित्य 'सवान्तराव प्रतिनिधी आज्ञे अनुपात मोहनि । एक मोर्था स्थानि रोहनि ।' —नापो २७८ ५ श्वेत, मळा वरिष सवर्षाच्या लक्षान ध्यावयाच्या गौण (अनुपगित, तत्संबंधी, यरोवर असमान्य) यादी दिवा गोष्टी —वि० धरणे, याळगणे, समालणे ० जमणे—वसणे—साधणे—होणे—प्रपान वित्रा मुख्य गोष्टीची गौण गोष्टीचा सेव वसणे, उतारा लागू पडणे [स अनुपान]

अनुपाय—३ निव्वाय, गाव्वाज, भगतिवत्ता —वि—निव्वा पायाचे, नाह्लापाचे, उपायहीन [स अ+उपाय]

अनुपेग—गी—वि (धो) निरुपयोगी, निर्यक्त, निरामी, 'व्याप्ति इदियाचे वधन । सत्रभा जाण अनुपेगी' —एसा २८ ३०५ [स अनुपयोगी अय]

अनुप्रवेद—३ मुख्य प्रवेदामागून काढेला—केलेला प्रवेद २ मागोमग—कमाने जात जाणे—क्षिणे ८० विपयातुप्रवेद 'मग परस्पर केला अनुप्रवेद ।' [स अनु+प्र+वि०]

अनुप्रास—५ (काव्य) एक शब्दांतरकार काव्यात एका विना अनेक अक्षराची पुन पुन आश्रित आनी अस्ता हा अल्कार होतो अनुप्रासचे प्रकार १ छेक—अनेक व्यंजनाची आश्रित साधणे 'नले ठावा प्रान्न न शिव अथवा धीपति हरि ।' —वामा (गजेंद्र मोक्ष) २ वृत्ती—तेच तेच व्यंजन पुन्हा पुन्हा येणे 'वशी नादतरी तिला कटिनी खोवानि पोगीपटी ।' —वामन (वनकुशा) ३ श्रुति—वृत्ताच्यादि स्वान्तरीरी वेषजाहि एकाच स्थानाची अनेक अक्षरे अनेक वेळा येणे 'अस्सजुधित मागी पाळ्या प्राप्त झाली ।' —मोक्षोत्ते (उत्तरात्म) ४ लाट—शब्दा सहित अर्वाची आश्रित होणे 'जो कल्याणगुणी गुणीच अगुणी झले मनी ज्या गुणी ।' —आसी (सीत्व) [स अनु+प्रास]

अनुप्रास—३ विधा, रोजमुरा उल्का पद्दा ज दिपाईलोक मरकार इयचानून येती त्याच अनुप्रास अडीशी श्रीमत महाराज राजे देतील' —पया ४०१ [वार उल्का]

अनुपबंध—५ १ पात्र वधन वेडी लोढेने मडयळा कुडुना मवणी ओढा, ओढे, काळजी खलापान २ भाषेचे मूळत्त्व जेने पातु प्रत्यय, कार्य ३ अन्व ४ आश्रय उल्काचा सवय उपपद्य; अग, आनुपमिक भाग ४ माणे—उद्यम शशीनी सूचक प्रीति भाव ५ सत्ता प्रमाद, अपाडता, परपरा ० चतुष्टय—३ शाखातीर किंवा वादविवादातीर विषयप्रतिपादनाचे चार प्रकार—१ विषय २ प्रयोजन ३ सवय ४ भाषिकारी [स अनु+बन्ध+आश्रणे]

अनुबंधी—वि १ जडल्का, संवधी २ आनुपमिक, अनुयोगी, अवलंबून रासगास, कार्यसांरणचवधी सामासाब्द वमानुबंधी, हिता सुनधी, नाद्यनुबंधी ३ आसप्त [स अनु+बन्ध]

अनुभव—५ १ प्रत्यक्ष ज्ञान प्रचिती, स्वत मिळविलेले ज्ञान, अनुमान, शब्द २० द्वारा मिळालेले ज्ञान, साक्षात्कार ३ (कायदा) उपभोग, स्वका ३ (ल) परीक्षा ४ (तत्त्व) निरनिराळ्या गोष्टींचे रमण ५ छलत, दासला ६ चव, आत्वाद, ७ (ल) ईश्वरविषय ज्ञान 'सुखविण अनुभव कैता ठसे ।' [स अनु+भू] ८ अनुभवागारखा शिथळ नाही ० घडणे—आत्वाद मिळणे, 'कवीच्या काणीचा' अनुभव घटून एवदर कवितेविषयी कल्पना कला येते '—निमा ४४२ ० येणे—प्रचीति मिळणे, प्रत्यक्ष कळणे ० गम्य—जि प्रत्यक्ष अनुभवाचे जाणवजावेने, अनुभवाचे समजणारे, अनुभवदेय (ब्रह्मज्ञान इ) ० ज्ञान्य—वि अनुभवाचे मिळालेले 'अनुभवान्य ज्ञानाच्या समुच्चयाने विषयमाहकता उत्पन्न होते' —सुदी ९ ० रसिक—वि उपभोग, चव घेतलेला, अनुभवाने रसिकता प्राप्त झालेला (कविता, आ इ० विषयी) ० शीर, ० सिध्द—वि अनुभवाने विवा प्रचीतीने निश्चित विवा सिध्द झालेले —चाहेत—अ प्रचीतीने जीवाशिवाचे एक्य सिध्द व्हावे असे मत प्रतिपादन वरणारे तत्त्वज्ञान हे मत मद्रासफळे आढळून येते व ही एक वर्मयोग्यधीच नष्टळ आहे —गीर ३६३ पद्दा —पाळ्ढ—वि अनुभवाने माहीत झालेला, प्रचीती घेतलेला

अनुभव(वि)णे—सक्ति १ प्रचीति घेणे, अनुभव घेणे, अनुभवात घेणे, वगळते कळत घेणे 'देव तेदी सर्व येती तिथे घेळी । मूल्य अनुभवक पुन तेव्हा ॥' —प ८६ २ उपभोग घेणे, उपभोग करणे किंवा कायदा घेणे [स अनु+भू]

अनुभव(वी)त—वि १ प्रचीति घेतलेले, माहीत झालेले, चव घेतलेले, ज्याचा अनुभव आला आहे असे, अनुभवसिद्ध २ (ल) त्रिपट, तीक्ष्ण धोकणारे पणपारे शाणपारे हृदयस्पर्शी (काव्य वरिष) ३ (सुकीने) 'अनुभवी [स अनु+भू]

अनुभवी—वि १ अनुभव प्रचीति घेतलेला, अनुभव आलेला. ह्या बुद्धी जो अनुभविया । —परमा १४ २० २ ज्याने उपभोग घेतला आहे असा ज्याने उपभोग केला आहे असा ० ज्ञान—न, अनुभवाने मिळालेले ज्ञान साहाय्यण [स]

अनुभाव—३ १ योग्यता, मान्यता, प्रभाव, महारम्य, अपिचर सामर्थ्य मोडेपणा २ (साहित्य) एवभाव, अतस्थि तीचा दगीगर दिगुन येणारा परिणाम किंवा मनोविन्यायी चिन्ह जाविभावं भाव पद्दा [स अनु+भाव]

अनुभाविक—३ अनुभवगारा, अनुभविक पद्दा 'हेतु अनुभाव्य अनुभाविक । इति दोही अनुवृत्ति । ते गेल्या केने एक । एकाचीच ।' —अनु ८ ६१ [स]

अनुभाष्य—न अनुभवायाचा विषय -अम् ५ ६१ अनुभाषिक पहा

अनुभूत—नि च वेतलेले, प्रत्ययास आलेले, कसोटीस रावलेले, अनुभवसिद्ध [स]

अनुभूति—स्त्री प्रत्यय, अनुभव 'अनुभव वेदावला । अनुभूतिपणे ।' -शा १८ १२१७ [स]

अनुभूतिक—न प्रत्यय, अनुभव -अम् ५ ६१, अनुभाषिक पहा

अनुभूयमान—नि (वर्तमानकार्त्ता) प्रचीति येत असलेले, उपभोगित झालेले [स]

अनुमत—न १ अनुमोदन, समति, मान्यता, खातरी, अभिमत, कबुली 'तोचि मागे दावि आम्हाते । तुसिया अनुमने बाव्दा मास्की ।' २ अनुहृत मत एकमत, एकभाव ३ निगण्य, कलेले मत, निवाडा, फैसला (न्यायाधीश विना पच यावे) -नि-पसत केलेले, आवडलेले, अनुकूल असलेले [स अनु+मन्.]

अनुमति—स्त्री १ पपति, कबुली, समति, मान्यता, अनुज्ञा २ कबुलीसोबत पौर्णिमा तिथि श्रौत कर्मांत या देवतेस हविर्भाग देतात [स]

अनुमान—न तर्क, कल्पना, अटकळ, अदावे, (कि० बाडणे-भाषणे) 'एवढी अनुमानाचेनि पैसे । आवडे कीर कळले ऐसे । परि मृगजळाचेनि बोललो । काय स्मृति तिमे ।' -शा १ १३७ २ ज्ञात गोष्टीवरून अज्ञात गोष्टीवरून काढलेला तर्क किंवा निगण्य, (न्याय शास्त्रातील चार प्रमाणापैकी दुसरे) (सामान्यतः) तर्क, सिद्धांत ३ (कायदा) तर्कावरून काढलेला सुवाचा ४ (कन्य) (अनुमान रूप) दोरायमानवृत्ति, सकोच धाका, रागाय, किंतु 'गोष्ट दवडूनिया परीता । अनुमाना हाणोनिया लता ।' -गुआदि २६ ११, 'तुका म्हणे आहे शयीचाचि मान । आता अनुमान कायसा तो ।' -तुणा १४१३ 'ये गोष्टीस करील अनुमान । तो सिद्धचि पावेल पान ।' -दा ६ १३० ५ एक अर्थाकार, सामानावरून साध्याचे ज्ञान तर्काने काढलेले असते तो 'अवन्मदिस आवडे जरि वनादिकालागि ते । मदीय गुहारीतनप्रवण कतरी स्थायिते । असेंहि म्हणशील वा । जरि तरी तुझी मावली । तुज तयजुनि पात्रिवा कशि दुषाकडे धावरी ।' -केका ५२ ० गम्य-नि तर्काने, घोरणाने जाणण्यासारखे ० धप(व)का-उ अनमान घपका पहा ० सिद्ध-नि तर्काने निश्चित केलेले, ठरविलेले, जाणलेले [स अनु+मा=मोजणे]

अनुमापणे—सक्ति तर्क करणे तर्काने ताडणे, कल्पना करणे, अनुमापणे 'मनी अनुमानी पै येथु । कपटाचार दिवतसे ।' -सुमारी ४ १६० [स अनु+मन्=विचार करणे]

अनुमानी—नि तर्क करणारा, तर्काने ताडण्यात कुशल, घोरण बाधण्यान, अटकळ किंवा अज्ञान करणारात कुशल-सत्वेन [स]

अनुमानोक्ति—स्त्री १ तर्कानेबोलेली, अदाज-अटकळ करणे, २ अनुमानाने किंवा तर्काने केलेली मांडणी, अनमानपचना [स अनुमान+उक्ति]

अनुमापक—नि ज्याच्यावरून अनुमान करता येईल असा, यथार्थकल्पना देणारे, अनुमानाला साधन किंवा जागा करून देणारे, तर्क करण्यास आधारभूत (गोष्ट वगैरे) 'प्रतिविंब विना अनुमापक' अम् १ २६ [स]

अनुमित—नि अनुमानाने-तर्काने ठरविलेला-जाणलेला [स]

अनुमिति—स्त्री तर्क, निगण्य, (न्याय) अनुमानाने तर्काने होणारे ज्ञान [स]

अनुमेय—नि तर्क करता येण्यानागे, अटकळ करता येण्यासारखे 'हो कां प्राणानुमेयो । देवो कां हातीं पयो ।' अम् ७ २३८ [स]

अनुमोदक—नि समति देणारा, पसति दर्शविणारा, अनुकूल मत देणारा, खापास वगैरे [स अनु+मुद्.]

अनुमोदन—गर्भ १ पसत करणे, समति-मान्यता-कबुली परवानगी-देणे 'पसता वानराने अनुमोदना । स्वये पुने रत्नवन ।' २ वाहवा करणे, प्रशंसेने ३ चित्त, लक्ष 'ध्वर्णी पण्णी निजप्यामा । आदरे घराबा दिवेंदेविस । अनुमोदन देता कपेस । तवे पापास क्षय होय ॥' -शिली १ ६९ ३ सूचनेस दुजोरा 'बहुधा अनुमोदनाशिवाय सूचना (खाब) विचारास येत नाहींत, समापनीने सुचरितल्या सूचनास अनुमोदनाची जवरी नसते' -सामा ७१ ५ उत्सव, अनुमान उपासना, समारंभ, सांगता 'माझ्या पर्वाचे अनुमोदन । करी करवी मापना ।' -एमा ११ १२५५ (कि० करणे-येणे-देणे-पडणे) [स अनु+मुद्=आनंद पावणे]

अनुमोदित—नि पसत केलेले वाखाणलेले, स्तुति केलेले, मान्यता दिलेले, परवानगी दिलेले

अनुयान—न १ अनुसरणे मागून जाणे, येणे २ (ल) निहाळ, निगण्य परिणाम, शेवट, [स अनु+या=जाणे]

अनुयायी—नि १ अनुसरणारा, मागून येणारा, (ल) शिष्य, नोकर हुजऱ्या, अनुवर २ एखाद्या पक्षाचा पक्षाचा किंवा विशिष्ट प्रताचा उ० बौद्धानुयायी, ठिळकानुयायी ३ मागून येणारे, मागून निघणारे उद्भवतणारे, परिणामार्थे [स]

अनुयोगी—नि सूचीवा, अगोदर येणारा, मूलचा, आरंभीचा, विषय, आधार, स्वान, उगम ह० होणारा, अधिष्ठानविषयक, प्रतियोगीच्या उलट उ० रागाचा चाकर, बोगचे नरा, आणि पापाचे फल वायव्येरागा, बोट आणि पाप हे अनुयोगी बंधाकर नस आणि फल प्रतियोगी २ जोडणारा, सवध [स अनु+युग्=जोडणे]

अनुरक्त—वि न ? इच्छायुक्त, अनुरागी, प्रेमवत्, विपरी, ससारी, प्रेम बसले आहे असा, मन गुढले आहे असा २ निष्ठवत्, आसक्त, रत, परायण [स अनु+रक्त=आनंद पावणे]

अनुरक्ति—स्त्री प्रीति, आसक्ति, भक्ति आवड, इच्छा, निष्ठा, स्नेह [स]

अनुरंजन—प्रि करमणूक करणारा, मन वेधणारा, सतोष देणारा, सुखदायी [स]

अनुरंजन—न ? करमणूक, मनोरंजन, विहरण, यतोप, मौज २ सुखावस्था, आनंदरुचि [स]

अनुरणन—न ? प्रतिध्वनि, पडसाद २ वायू वातविणे वद क्षाल्यान्तर त्यातून काही वळ घुमणारा, टिकणारा ध्वनि, आवाजाची धून ३ सनारीच्या जोडाच्या तारातून निघणारा ध्वनि किंवा कपन ४ (साहित्य) कपणार्थे [स अनु+रण=नाद करणे]

अनुरत—वि आसक्त, रपन्, अनुरक्त [अनु+रम्]

अनुरति—स्त्री अनुराग आसक्ति, प्रेम प्रीति [स अनु+रम्=आनंद पावणे]

अनुराग—उ प्रेम, प्रीति, इच्छा निष्ठा अत कलप वेधणे, विरागाच्या उलट 'हा अनुराग भोगिता । कुमुदिनी जागे ॥' -शा १६० [स अनु+रम्]

अनुरागी—वि प्रेमी, शोरी, आसक्त, इच्छा-प्रेम असलेला, प्रणवी, प्रीतियुक्त, मनगळा, स्नेहाक्ष [स अनु+रम्=आनंद पावणे]

अनुराधा—स्त्री कातिउत्तावील सतावीस नक्षत्रांपैकी १७ वे नक्षत्र, (राभा=विशाखा तच्चा अनुराधा म्हणजे या नक्षत्राच्या गाढव वेणारे नक्षत्र, याच चार तारे असतात) [स]

अनुरूप—वि ? सुखगारें शामणारे, योग्य, यथायोग्य, सामर्थ्ये सयुजित 'ही स्त्री या पुरुषास सव शुभार्थी अनुरूप आहे' २ सत्स, गारखे, समान सामाचण्ड-आश्विनरूप बागनुरूप देशा नुरूप, सामर्थ्यानुरूप, योग्यतानुरूप -उभ अनुग्रहून अन्वये, यथावत् अनुरागां 'तुमची आज्ञा दोस्त सत्पुरुष मी चालेन' [स]

अनुरूपयाजु—स्त्री (गणित) सरूप त्रिकोणाच्या समान कोनांमार्गच्या धातूना परस्परसार्थी अनुरूप बाजू म्हणतात -महसा १५०

अनुराध—उ ? बल गति धारण शीघ्र लावून दिलेली दिशा, सक्ती 'आतां प्रतीतीने जा अनुरोधू । हा सत्यासि बापू । रुढ ग शके ॥' -एमा ११ १६ २ मा यथा ममति, अनुमान मत्री ३ हुमत, यत्न, आगका कपल ज्ये, तावडीत सांग देणे 'नीपगायनि अनुत्तरे । मिष्टिगे हातीं मोहवदे ॥' -एमा २ ५५ हवीया निमणीत नेहमी उपयोग उ० नाथेंत बघडे म्हणत गावच्या अनुराफातें निरुद्ध जाणें परउ निरुद्ध जाणें प्राप्त 'ज्याच्या

शास्त्रज्ञान आहे त्याला सत्पुरुषांने बोलवें लागतें, '—पृथ्वीच्या उत्तरेपाण्याच्या पतुरोयांने उदक जातें' [स अनु+रम्=प्रतिबध करणे]

अनुरोधी—वि अनुसरणारा, अनुरूप, यथायोग्य, अनुसरून आलेला, अनुकूल 'तो आळु मोहे अनुरोधी । बोल तथा ॥' -शा १५ २३० [स]

अनुर्वीच्य—वि बोलता न येण्यासारखे, अवर्णनीय 'अनुर्वीच्य ज इन्द्रवज्र । स्वानंदयुक्त ।' -स्वादि १५ २९ [स अनु+विच्य=सांगणे अमिर्वीच्य अप]

अनुलम्बित—वि (गो) जवावसार, सवधी [स अनु+रम्]

अनुरक्षण—क्रि वि अवधान देऊन, रक्षात घेऊन, मन लावून, अवलोकन करून अनुसरून, घेऊन [स अनु+रक्ष्]

अनुलक्ष्य—न लक्ष देऊन वेलेली बागणूक आडेनुसार, अनुकरणपूर्वक, किंवा लक्ष देऊन वेलेली गोष्ट, धारण, अनुवर्तन, अनुरोध पडा [स]

अनुलेख—उ (जातिप) रेवेच्या दोन टोंकापासून पातळी वर दोन लव काढले तर त्याचे पाये साधून जी रेखा पातळीत होते ती -सूर्य ८ (६) प्रोवेक्षत

अनुलेप—न—उ ? माखणे, लेप देणे, उटण्याने शरीरास चोपडणे (क्रिया) 'ज्याचे निरुप अनुलेपु करी ।' -शा ११ २३५ २ उडी, उटणावे इत्य, लेप (पदार्थ) ३ माढलेली, चोपडलेली (लेप लावलेली स्थिति) [स अनु+लम्प=लेप देणे]

अनुलोम—वि योग्य क्रमाने उत्तर झालेला किंवा जन्मलेला (विशेषतः सवरातीविषयी उपयोग), उच्च वर्णांचा ब्राह्मण सत्रियादि पुरुष व त्यातून खालच्या वर्णांतील स्त्री यापासून झालेली सतति -निवि. योग्यक्रमाने, व्यवस्थित पद्धतीने, नैसर्गिक पद्धती प्रमाणे किंवा रीतीने शिस्तसार २ (ख) अन्वय. 'अनुलोम प्रतिगम । विपत्त्या वाढेल दुर्गम । हें न करिता साव्य सुगम । आजकलें तें बने सागन ।' -एमा २४ ६०३ [स अनु+लोम=वेष्ट] ० ज-उ अनुलोम विवाहापासून झालेली सतति 'हीन वर्णांची ज नारी । उत्तम पुरुषाचा भव घरी । ते अनुलोमन सगरी । साश्रुशरी बालिजे ।' -एमा २० ३९ ० चिलोमे वि नैर्गिक पद्धतीने व त्या विरुद्धी असलेके, योग्य क्रमाने असलेके व नसलेके उल्लुपुल्ल, उल्लुपुल्ल सुगमते अनुलोमचिलोमसुहो-उ सुल्ल किंवा उल्ल बापरा अथवा सारखाय बावच जाणात आक उ० सुहत्त वच 'या माता ममतामाया ।'

अनुलोम विवाह—उ अनुलोम पद्धतीने झालेले उच्च वर्णांचा पुत्र व कनिष्ठ वर्णांची स्त्री याचा विवाह [स अनु+लोम=वेष्ट]

अनुवर्तणे—सकि १ दुसऱ्याच्या मर्जीप्रमाणे वागणे, सेवा करणे २ एखाद्याच्या मार्गामार्गे असणे चिक्कून राहाणे, धरून वसणे ३ एखाद्या परंपरेतील प्रत्येक वस्तूला, गाणाला किंवा गोष्टीला लागू करणे, सवध लावणे [स अनु+वृत्=अमणे]

अनुवर्तन—न अनुमरण, अवलंबन, सेवा, चाकरी, अनुरूपत्व, मागून जाणे, अनुवृत्ति पहा [स अनु+वृत्]

अनुवर्ती—वि १ सेवा किंवा चाकरी करणारा, कामदार किंवा उपयोगाम येणारा २ आश्रय आश्रय करणारा ३ समाविष्ट अणू भूत असणारा ४ मजबूत धरून असणारा ५ आह्वानित मताप्रमाणे वागणारा, मार्गोमाग येणारा [स अनु+वृत्=अमणे]

अनुवाज—उ (अन्वय अय) सन्ध, सगळे 'बादिनयाचेवि अनुवाजे । ह मनुमालनी कोमाजे ।'—शिशु ६८७ [न अन्वय]

अनुवाद्—उ ऋग्वेदसूक्ताचा एक समुच्चय, सहितेच्या अध्यापातील पोटभाग, प्रकरण, परिच्छेद [स अनु+वृत्=अमणे]

अनुवाद—यादन—उ न १ (सभेमन्त्र) दुसऱ्याचे धोरणे किंवा स्वतःचे म्हणणे पुन पुन सांगणे किंवा मागणे, पुन्हा स्पष्टीकरण, स्पष्टीकरण पुनःकि २ एखाद्यावरचा शायीत घालेल्या आरोप सर्वांस सादून त्याला दिलेले दाखल पुन्हा सांगणे ३ दुसऱ्याचीं हुकूमते संपडकीस मागणे ४ द्विषित, वरचेवर तेंच सांगणे पुनःपरित, पाठ 'हेचि अनुवाद सदासर्वकाल । कलनि गोपाळकाळा सव ॥'—मुद्रा २४३ (ल) धर्मेन करणे 'एका गुणानुपादु करिता । उपरित होऊनि विता ।'—झा २१०३ ५ (व्यापक) सवाद, सलाप भाषण 'दोहीना अनुवाद परिहाय जे ।' १ (धर्म) प्रायश्रित घेतलेली पातकाचा व प्रायश्चित्ताचा उच्चार करणे ७ (कायदा) सिद्ध करणे प्रस्थापित करणे (जुनी रीत, रिवाज धोर) ८ (ल) आपात, नफा (धन, काल्य धोर) ९ (सत्त्व) 'अर्थ व वेदातील वर्णन वस्तुस्थितीस धरून असेल तर त्यास अनुवाद म्हणतात'—मीर २० १० हुनोरा [स अनु+वृत्=अमणे]

अनुवादक-अनुवादी—उ १ अनुवाद करणारा २ भाषांतर, नकल करणारा ३ प्रायश्रित घेतलेली, प्रायश्रित येणाऱ्याच्या पातकाचा उच्चार करणारा (सम्भारकीलुम)—वि (सगीत) रागातील वादी, सवादी सोहण गाजीचे स्वर [स]

अनुवादणे—कि १ पुन्हा पुन्हा सांगणे, म्हणणे, पाठ करणे, पोषणपत्री करणे 'त्याचे नामव्यर्थवारकर । जेसे कीर अनुवादति । २ नोलणे, सांगणे 'ते दुख मना वाचेची । अनुवादत न ।'—शिशु १०२, 'ता स्वये सर्वेभूत । प्रत्यक्ष अनुवादण ॥'—झा १७२ 'येसी धर्पणका अनुवादली'—रावि १०१३७ ३ स्पष्ट करणे, 'येवे वृद्धा भिरोपिडे । भयभीती ४ जोलेडे । ते अनपेक्षित अनुवादले । न वचे कि कदा ।'—रा १११३ [स]

अनुवास्त—उ १ उद्योग २ सुवामित करण्याची क्रिया ३ (वैयक) तैलवस्ति [स अनु+वास्]

अनुवाळी—अनवाळ पहा

अनुवृत्त—वि १ मरद, निगडित, अनुयायी ० दर्शन-न वृत्तामयें प्कादा पदार्थ निरस्तून पहाण्याचा अभिलाष (वृत्त) [स अनु+वृत्]

अनुवृत्ति—छं १ परंपरेने चालत आलेला मजबूत, कम, मालिका राग 'याचे सातत्या पुढाऱे येऊन गेला पेतनी होती ती वीक्षित पणाची अनुवृत्ति सात पिढ्या चालत आली' 'अर्जुना ह्या परी । मिथ्याग्रीव्या धर्ती । मुणुगुहृतीची करी । चोच पाडले ।'—झा १४ ११३ २ सेवा चाकरी, आह्वापान, धुण्या 'आम्ही रागाची गनु० करत असतो' ३ साहचर्य 'अल्काराचे ठायीं सुवर्गाची अ० आह तमीच जगाचे ठायीं सद्गुण करत ब्रह्माची अ० भावे' ४ अनुकरण, नकल ५ समति ६ (व्यापक) पूर्वगाती नियमाचा प्रभाव त्या नियमावर काढू राहणे 'आरम श्लोकात राजपद अमर्ते त्याची अ० पुर्णल सव श्लोकात होते' ० पंच-उ धुपुत्रा नाडी 'मग अनुवृत्तिवरे माणावा । मूर्खीवरी ।'—झा ११४, [स]

अनुवेल—छ—किवि पुन पुन्हा, वारवार, फिरकित, अनेक वार [स अनु+वेल]

अनुव्यवसाय—उ प्ररोध, भान, घाराघारा विचार, चैतन्य, जाणीव [स अनु+व्यवसाय]

अनुव्यवर्तणे—मकि १ नियमित, परिमित करणे, यदोपयुक्त ठेगम, राखणारभार चालविणे, कायद्याने नियमाने बाधून टाकणे २ विवरण विवेचन, सहापोह करणे [स अनु+व्यवर्त=नियमन करणे]

अनुशासन—न १ आशा, २ कायदा, नियम दराव, ३ निश्चित, मर्यादित, व्यवहित करण्याचा व्यापार ४ व्यवहारशास्त्र ५ अनुष्ठान 'मग मांडिले अनुशासन । आणि ह्याचें कीर्ति वितन ।'—व्या ४ १३ २८ [स]

अनुशास्ता—उ १ अनुशासन, नियम न करणारा, राज्य चालविणारा, यदोपयुक्त राखणारा, कारभारी, दिसा करणारा, नियता २ उपदेश करणारा [स]

अनुशीलन—न १ परीक्षित, विन्या, हज्यास, आसक्ति, अनुष्ठित पाठीस लागणे पापपराधा सराव, अभ्यास २ एकनिष्ठ सेवा [स अनु+शीलन]

अनुशीलन—न (अनघन) अनघने पोट पहा

अनुष्ठुत—वि परंपराप्राप्त, पूर्वापार चालत आलेले 'अनुष्ठुत हे आध्यात्मिक । ह्याभोक्त स्वामीची ।'—मुद्रा २१३२ [स अनु+श्लु=एकणे]

अनुपंग—५ १ संगति, मागीदारी, ससर्ग, सोबत, साहचर्य, सकय, निष्ठ समागम, सबध 'सोपाये अनुपंगाने भला फमतो' २ आश्रय ३ मिश्रण, जोड, मिलाफ 'ताराचे अनुपंगाने दुधाचे दही होते' ४ एक अल्कार—एका मिशेषासून अनेक कावेंसिद्धी झाल्याचे वर्णन जेथे असते तेथे हा अल्कार साधतो, उ० छळी शृंग बळी बळी तरिच तो म्हे आडला.'—केवा ७६ [स अनुपंग]

अनुपंगिक—वि सवधी, यरोवर्या, आनुपंगिक पहा
अनुप—वि उठे न केलेले, (अन, पाणी वंगर), अनुच्छिद्य पहा

अनुपुप-व-भ—५ चार चरण, आठ अक्षरे, एतु गुरु अति थित असा एक छंद उ० 'मातेंचि मानुनी थोर। कर्म सरे सम पिती। तरी अद्वैतयोगेचि। मातें ध्यासी उपपत्ती।'—वामन—गीस १२६—न (वैदिक छंदात याच्या चरणात अक्षरे सवात कमी असल्यामुळे साधनिक अर्थाने) अल्पपद, अल्पपदति, पंच, सक्षेप 'केवळ अनुपुप निर्वळ। ऐसे दिसे पाडवदळ।'—जे ४२ ३० 'या तुमच्या कौज्यात तुपाचे अनुपुप दितसे' [य अनुपुप]

अनुपुषे—कि १ विधिपूर्वक आचरण करणे 'म्हणोनि आपु लिपापरी। शाळ जतुंछी कुमरी।'—हा १७ ९३ २ अनुपुष करणे 'जिये कमी हा प्रयोग। अनुपुषे सन्वितियोग। तेथ अनु छिला साधु। वेदुचि जाणा।'—हा १७ ११२ ३ करणे, सपा दणे, साधणे, सिद्ध करणे, सोबटास नेणे, पार पाडणे (पवा, उद्योग इ०) 'अन्मोक्ततिने प्रसर्ग चतुर। पांडुडे काज सागे अशुर। त्यावरी अगिमान ये पोरा। कार्य अनुपुषील ठे।'—सुभादि ४ ६५ [अनुपुषा]

अनुपुषा—वि अनुपुष करणारा

अनुपुषान—न १ विधिपूर्वक धर्मकृत्य, कर्म याचे आचरण म्ह० स्या अनुपुषान तथा सिद्धि 'म्हणोनि स्वयमांनुपुषान। ते अखंड यज्ञवान। जो करी तथा वधन। वहीच माही।'—हा ३ ८३ २ देवातीत्यर्थे अभिषेक, पूजा, पाठ, होम हवन, दान धर्म वगैरे कर्म ३ (उ) मोठ्या परिश्रमाचे काम, मरत्याचे अवसं कृत्य ४ (सामान्यत) सपादणी, आचरण, करणे, पार पाडणे (कि० करणे, चालविणे, वनावणे, मांडणे) 'पदति-छी (छी) धार्मिक विवि यथासम करण्याची पद्धति (इ) भाईर ऑक अंभिमनिस्रेष्ठान प्रयुगे भोजन म्हणून पवित्र सह भाषिता हवी अनुपुषान पद्धति।'—साध्या ९० १८ १०० १२४
अनुपुषां—अनुपुषानकर्म या गावात कोणाच्याहि धर्मी अनुपुषान प्रसंग झाला असता दीक्षितास आमंत्रण येते [अनुपुषा]

अनुपुषानी—वि १ अनुपुषान करणारा 'जैसे अनुपुषानिसें लोचु। ते वाचवेआ कीरलु। कतिताति धारी तपु। मदन लिंगानी।'—

पक्षो. १ ११

—छिद्र ८४९ २ अनुपुषांमध्ये दुसळ, निपुण, यत्मानाचे अनुपुषान चालविणारा, अनुपुषान—प्रतिनिधि [स]

अनुपुषित—वि केलेले, वनावलेले, उरकलेले, गाचलेले, अनुपुषिते, साधलेले [स]

अनुपुष्य—वि अनुपुष करण्यास योग्य, करणीय, करण्याजोगे, आचरणीय, वनावण्यास योग्य 'हेचि नित्यनेमित्तिक। अनुपुष्य आवश्यक।'—हा १८ ११९ [स]

अनुसंग—(विप्र) अनुपंग पहा 'तू अनुसंगाचा ठावो।'—हा ४ ३० [स अनुपंग]

अनुसट—वि सोबट्या, अनसट पहा 'पुनपुन सगाम केला। निपुन अनुसट राहिला। आता माझा बुद्धसोहळा। दुसून पाहे स्वामिसा।'—जे ४ १०१ [स अनुसट]

अनुसंधान—न १ जोडणी, जुळणी, माडणी, संगति, संगतवार जुळविणे—जोडणे—व्यवस्थित रावणे, (सुधा, विषय, अनुक्रम इ०) २ लक्ष, अवधान, चित्त, ध्यान 'कृष्ण चरणीं जडले सन। यालागीं वाचे पडले मीन। हव लागले अनुसंधान। सहज-स्थिति चाली।'—एकव्य ६ १७ ३ हेतु, प्रत्येय, नेत, योजना, लागवारा, बळण, पक्षिण, सतळत, पोरण, युक्ति (कि० वाचणे, रावणे) 'सुख जागीं दाद लागायाने मी अनुसंधान वाढून टो' आहे 'त्याचे अनुगुणान्न कोणास कळत नाही' ४ कथेतील आख्यान 'आन गोसाव्याने (हरिदासाने) हरिध्याने अनुसंधान राविते होते' 'अक्षे पोडारादीं सांगे। तेथे कैचा पाडु रा। रावी अनुसंधान। काही वेईल म्हणून।'—तुगा २८८३ ५ जम, मेळ, समन्वय, मिलाफ, आनुकूल्य ६ (कर्मी कर्मी) अनुसंधान या अर्थी ७ प्रस्ताव, प्रस्तावना, प्रवेश ८ चौकडी, शोध, मागोवा ९ कसपास गोष्ट, ओषाणे आलेली गोष्ट 'यांने सिक्ती दिगी तत्वा याच्या तोंडात मारावी हें अनुसंधान आले' [स]

अनुसंधानी—वि १ मसळ करण्यात पूर्त, युक्त्या, वेत योण्यान हुपार मोठा हिकमती दाखल लढविणारा २ आपट्यान रावणारा (हरिदास) ३ (उत्तया वासावरून) भाग काढणारा, हुषावा लावणारा, परावरवि, परपाकवि [स]

अनुसपाटी—(क) अनसवे पोटी पहा
अनुसरण—न १ अनुकरण अनुसरणे, मागोमाग जाणे, मस्त आचरण, नडल करणे 'अनावडीया वपावी। तेथे हुगवे अनुसरल मावो।'—हाय २ ४३ २ अंगोकार

अनुसरणे—कि १ अनुकरण करणे, सहसा आचरण ठेवणे, अनुकूलन वाचणे २ अनुकूल हाणे, समत हाणे, मिलाफ करणे, जुळणे, जखणे ३ मदावा रवोकार करणे, अनुयायी होणे, वस हाणे ४ स्मरणे, मर्णे 'नारायण मय येऊ नेदी गावा। दुस्रा म्हणे गावा अनुसरे त्या।'—तुगा ८३ ५ अनुसरक हाणे अर्धीन हाणे, वरणे,

‘योजनगथा मुनिना जसि ग्या दक्षरादि अनुमरली ।’ —ओआदि
८ १७ [स अनु+उ]

अनुसार—वि प्रमाणे, सारणा, सदा, अनुस्य, सुखगारा, समानादब्द—आहेनुसार वर्तन, पापानुसार कष्ट, श्रमानुसार काम, कालानुसार, योग्यतेनुसार, इ० ‘तुम्ही बोलत तदनुसार मी बोलें’, ‘औषधानुसार गुण आहे’ याचेरीज वसेतरी वनेलेले व्यापक अर्थाचे अनेक सामानादब्द आढळतात जसे, कामानुसार, काळा नसार, देशानुसार, छदानुसार, अज्ञानानुसार बुद्धि, बुद्धिनुसार, मनी नसार, बेचेनसार इ० ‘कामानुसार माणसाची गरज लष्णती’ म्ह० अज्ञानानुसार बुद्धि—ज्याचे अन्न खातो त्याप्रमाणे वागणो—उ. १ अनुसारण, अनुवर्तन, सारले वागणे २ धन, संपत्ती, माी ‘जो दाखिला तुम्ही अनुसारा । तो पळवण्याहने पाय उतारा । सोहपा कैमा ।’—हा ५, ११५ —अ घोरणाचे, कमार्ने, अनुस्य [स]

अनुसारी—वि अनुमरणात, मागोमाग जाणारा, अनुकरण करणारा, भावेप्रमाणे वर्तणारा, योग्य जमणारा, अनुसार पहा

अनुसूट—अनसूट पहा

अनुसृत—वि मागे गेलेला, अनुमरलेला, अनुयायी झालेला, प्रमाणे वागलेला [स]

अनुस्तरणी—स्त्री (मूळ वैदिक अर्थ मूळकाठी अग्नि होण्याच्या उत्तरक्रियेत गाय मारून तिची वपा काढून तिचे अग्नि होण्याच्या प्रेताचे अच्छादन करीत त्या गाईस वैतरणी म्हणत) ह्या उत्तरक्रियेत वैतरणी तरावायासाठी दण्णात देणारी गाय—आषाढ ४ [स]

अनुस्फटिक—वि स्फटिकमय (इ) निस्फलेईड [स]

अनुस्यूत—वि नियमितपणे, असडित जाणारा, अनुष्ठित (उपभोग, कामार, कृति, इ०), सरळ व न अडखळणाऱ्या गतीचा, एकसारखा, व्यापक ‘सत्ता अनस्यूत अंगघिति ।’—रघोवा १ ८१ [स] •०पण—न अक्षतितपम, सतत स्थिति, व्याप्ति, एकसारखपणा ‘गथा पातोनि धृष्टी कठिण । उपजली आर्षी आपण । देखेताचे अनुस्यूतपण । सर्वथा जाण मोडेना ।’—एमा २४ १२५.

अनुस्यूति—स्त्री असड गति, अनुस्यूतपण पहा ‘वेकळल्या मूर्ती । जयाचिये अनुस्यूति ।’—हा १२ ११६ [स]

अनुस्यार—उ. १ घ, प, च, ह या अक्षराच्या पूर्वीच्या अक्षरावरील नाकानून उच्चार दक्षविषयाकरिता योजावयाचे निव. २ पुढे कोणतेही व्यंजन असून त्यापूर्वी ह्, झ, ण, न्, म् यांपैकी कोणतेही व्यंजन उच्चारवयाचे असले म्हणजे देणारे अक्षरा वरील नि २ नाकानून होणारा उच्चार व त्याचा प्रतीक क्षीपिबिंदु [स]

अनुह(हा)न-गाजर-धनि-चक्र—अनाह्न गाजर-धनि-चक्र पहा ‘अनुहाया हाह गासी ।’—हा १२ ७ ‘जैसा अनु हाचा गाजर । तेनी हुरे कात्री अपार ।’—एरम्य ६ ७२. ‘जाति स्वद राखो जाणे दिगरीया पाई । अनुहात वाय मादळ्ये ॥’—नुगा २४६

अनुक्षणी—किति क्षणोक्षणी, प्रत्येक क्षणी ‘मानंदाक्षि अनुक्षणी अल्पे याव्या कृपाईक्षणी ।’—आमी १६ १८. [स, अनु+क्षण]

अनुक्षेध—न लहान क्षेत्र, किंवा महत् (कात्री आदि) क्षेत्र सस्य-परस्पर •पाळ-बंदरसूत्रा निरोप •धन्य वेगुनाद अनु क्षेत्र पाळा । [स अनु+क्षेध]

अनुना—स्त्री १ साम्रा, हुडूम, परवानगी, समति ‘वरवळे अयाचिया । अनुना का ।’—अमृ २ १७ २ एक अलंकार, दोषात काही एक गुण आहे या मुद्दीने केलेली दोष देण्यानिषर्थाची प्राप्ती. ‘तुम्हा म्हणे गर्भवानी । मुखे पाळवे आम्वानी ।’—नुगा १११३ ‘प्रयाद करणे मनीं जति नसेल ह् आबारा ।’—केदा १४. [स अनु+ना]

अनुदात—वि आहापित, हुडूम वेलेले, संमत, विहित [स]
अनुदापरक—वि धिकारस करणारे, परवानगी देणारे, (इ) रेकडेवटी (स)

अनुद-दा—वि अविवाहित [स अनु+वह-उट]
अनुप—वि निरपन, असाधारण, अलौकिक, विलक्षण, कम त्कारिक, असाधारण, गवलाईचे, आश्चर्यकारक -प-(साप) माथे ग्यात, अनुपरातु पहा [स]—पु १८ देश, जावळी, वेड, लाड, कैळ, धेळ इत्यादिद्वानी पुढ असो खोल प्रेसत यात होणर लाडी फार असून फार शाऊन आणि (कफनय) रोंग होतात—योर १ १८, —अथ २ ७ •चातु-उ (इ) माथे ग्यात, हा फवंचा एक पर माणु उज्जाव्या जास्तोत जास्त पार परमाधूनीं सयोग पावून बननो. सेतियरसायनलाप्रात यास मयुन (निचेन) गसेहि म्हणतात, दल-चापु मयिल, उदिद अशीहि नावे आरेत दलस्त्रीच्या जागेतील कुजेलेल्या पाण्यातून व इतर पदार्थातून हा निघतो याच्यामुळे खाणीमध्ये अदक स्पोट होतात—ज्ञाको(क) १२८.

अनुराधा—अनुराधा पहा

अनृण णी—वि कर्ण, रीण नवलेखा, फणमुस्त [स.]

अनृत—न लगार्ण, खोटेपण, असत्यता—वि खोटे, लबाड, अतथ्य (भाषण ४०) [स अनु+कृत=त्य]

अनृत्य—अनृत पहा ‘द्वेषवक्त्री अनृत्यवक्त्री । बाफळ वक्त्री शिकाह ।’—हा २ २ २२.

अनेक—वि एकपेक्षा अधिक, काही, पुष्कळ, सामानादब्द—अनेकविध, अनेक्यमाक, अनेकवार •चर-वि सधने राहणारा,

सपत्न, समूहचर (एकचर गण्या उलट) ० छिद्रधारी—वि (प्राणि)
शरीरपर अनेक छिद्रे असलेला, (इ) पोरिरेरा ० छिद्र—वि
पुण्ड्र जिभा असलेला (स) सोटे बोलणारा, बोलणें बद्दण्यारा
० छ—अ अनेक टिकाणी ० धा—विधा—अ पुण्ड्र रीतीनी,
प्रकारें ० भातूक—वि पुण्ड्र आया असलेला ० पचन—न ?
ज्यावरून अनेक वस्तूचा बोध होतो ते, बहुचरण २ नामांचे निर
निराळ्या विभक्तीमधील बहुतांशबोधक व धियापदांचे त्याच्या
पुढर आणि काळ यामधील बहुतर पावोवरून कर्नादि रूप ३ बहु
पचनातील शब्द ० वर्णसमीकरण—न (वीजय) दोन किंवा
अधिक राशी अन्यत्वा असताना मादावयाचे समीकरण ० वादी—
वि पाखंडीमताचा ० चार—अ पुण्ड्र वेळा, चारवार, नेहमी,
सतत ० श—अ पुण्ड्र प्रकारें [य]

अनेग—अनेक पदा जो स्वयं होय अर्थे जग । त्यासि
लागता उपद्रव अनेग ।'—एमा १३ ५३ 'धास्त्रिावी लागवें।
वज्रें पुरविर्नि अनेग ॥'—वेवसत १३

अनेगा—स्त्री (प्र) गाण, गाणेचा पदा 'रागसमर्पत्याची
भाडे नच अनेगा ।'—दला १८ १९ 'मंदार लोखाना हुकर
धाण्याची अनेगा भाडे'

अनेळी—वि (पौ) गुळाची एक जात, (एका विशिष्ट
पद्धतीने बनविलेला गुळाचा प्रकार, या गुळाचा उपयोग औषधात
व काही दुष्कृत्यात करण्यात येतो)

अनैकमत्य—न मतभिन्ना, (तेकनत्याच्या उलट) [स]
अनैक्य—न ? फरक, भिन्नत्व, एकत्वानाच २ एरी नसणें,
वैमनस्य, बनावट, विघाट, वाकडे ३ द्वैत अर्थे, वचन किंवा
सदर्थ, यामचीन विरोध, संकषात [स]

अनोठा—वि. नवीन, निवडण असामान्य, सामान्य
'त्याणें आन दोन राग अनोठे गायले' [अ+अवा िंवा स
अ+उन्+या, प्रा अन्+उलट, हि अनोठा]

अनोपत—न आपत्ति, अनुपत अनुपत्ति पदा

अनोल—अनवल पदा
अनोल—वि (धा) गाळणी 'अनोल आंसद खायान
गुन रूह यीन' ० अळण औषध माल्याने गुण लवकर येईल
[म अळण वणीपियासि]

अनोद्योत्य—अन्योन्य पदा

अनोशी—श्या—गोटी—अनरावें पोटी पदा

अनोळख—वि १ ओळख नसणारा नवा अपरिचित २
कृतज्ञ (उपकार) न जाणणारा 'हुप हुतात्मे अनोळख ।'—एमा
२९ १७५ [अ+ओळख] ० पण—न परीक्षण, अपरिचितपणा
'तया आपवयाजिनि फिल्ले । अनोळखण ॥'—हा १० १६३

अनोळखी—अनवलखी—वि १ न ओळखीचा, न ओळख
णारा, नववा २ विन माहितीचा, निर्माहित, ठाकत नसलेला
(इस्य, बाव, लोक, वस्तु इ)

अनौचित्य—न उचितपणा नसणें, अनुपपणा, अयोग्य
पणा, गैरशिस्तपणा, चुकी [अ+औचित्य]

अनौति—वि हुसप, वानौति पदा

अनौरस—वि औरस नमेली, विवाहसंध्यापासून न झालेली,
चारव, अश्रमाची ० ता—स्त्री चारजता, अविधिजन्य ० संतति—
स्त्री (कायदा) ज्याचा कार्यदेशीर रीतीने विवाह झालेला नाही असा
स्त्रीपुरुषांची संतति [स]

अन्करीव—किवि ? जवळ, 'फिल्लाल मळत हत्तीचे रोज
अ० येऊन पोहचतील'—पया १८४ २ लीवरच 'खर्चाचा मज
कूर तर चर्चासही येथून अन्करीव पाळवीत असो'—सावतवाडी
संस्थानका इतिहास [अर अन्करीव]

अन्न—वि (अन्य अप), दुसरा—रें 'देवापासुनि भेजे अन्न ।'
—या १४ ५ १० [स अन्य]

अन्न—न ? १ धान्य वगैरेचा तयार केलेला खाण्याचा पदार्थ,
(विशेषत भात, भाकरी, भाजी, पकाटे वगैरे नेहमीच्या खाणा
तील चिन्त), आहार, भक्ष्य, भोग्य 'मृत्यूचे आपघेवि अन्न ।'
—हा १८ ५६३. म्ह० १ अनासारखा लान (नाही) मरणसारखी
हानि (नाही) २ अन्न तारी, अन्न मारी, अनासारखा नाही
वैरी ३ अनाची धाण, शरीराची पाण ४ (सामान्यत) धान्य
३ चरितार्थाचें साधन (रोजगार, नोकरी) ५ पक्का, जेवण्याचा
पदार्थ 'विचित्र अन्न बाविल्ली पाणी ।' ० अंगीं लागणे—पचणें,
कार्या येणें, उपयोगी पडणें 'प्राणें अन्न अर्वा लागत नाही'
—नेत्रेच्या कर्मापासून किंवा सपादेलेल्या वस्तुपासून काही लाभ
होत नाही ० अन्न करणें—करीत फिरणें—अनाकरिता मिखा
गाणणें, धारोदार मिणें 'तुक्याची जेष्ठ कता । झेली अन्न
अन्न कता ।' ० कडे—कांडास टाचणें—मुकेच्या अदाजाप्रमाणें
ताटात अन्न बाळून घेतल्यानंतर जाहरी लागल्यास तेता याचें
म्हणून बाजूस काढून ठेवणें ० चारणें—खाऊ पालणें, जेव पालणें,
पोसणें ० जाणें—भूक असणें, अन्न पचणें, तोंडाला चव असणें,
० पर्यटन—न अन्न हेंच पर्यटन, (स) अन्नाशिवाय हुतारें काही मह
त्वाचें नाही (असा माणूस) खादाह ० पाणी तुटणें राहणें,
अनावर वासना नसणें तोंडास चव नसणें, भूक कमी होणें ० पाणी
सोडणें—अन्न न खाणें, गनपाणी टाचणें, उपाशी राहणें ० व
खोबरें वरीवर असणें—धीमंत पण बडप माणसाला लपितात
अन्नावर अन्न, चखावर चखर—अन्न जिलें नाही वोंच पुन्हा
अन्न सेवन करणें व एकाच्या ठिकाणी अनेक वेळे पहेरणें (केन्दाहि
अहितकारक भाडे, यावरून कोणतीही वस्तु चापली आली तरी

मितपणा सोडून एकसारखे अधिक सेवन करू नये) -आड येणें,
-घर उडणें-एकावाच्या उदरनिर्वाहाच्या साधनास व्युत्पन्न अणुणें
किंवा तें साधन नाहीसे करणें, पोटावर पाय आणणें -चा,
अन्नानें पोसलेला-चाढलेला- 'दास म्हणें तुज्या अन्नाचा
वाढणें साचा ।' -दावि १७ -चा मारलेला खाली पाही-
(सवातीचा मारलेला घर पाही)-अन्न खाऊ घातल्यास तो नेदमी
आपल्याशीं मग्न आझापारक राहतो, परंतु मनुष्यावर प्रहार केल्यास तो
उलट प्रतिकार करण्यासाठीं मग्नरूपेण उत्तारुत पर पाहू लागतो
(ल) दयेणें, सौम्यतेने माणूस पिकला जातो, बरोरतेने मनुष्य
शत्रु बनतो -चा किडा-उ १ खादाड, २ गुस्ता खाऊन स्वस्थ
बसणारा इसम, दूध इसम किंवा लहान मूल -चा पिंड-१ पोष
णाची योग्य काळजी घेऊन वाढविलेला (इसम-भाषी), आश्रित
पोष्य, पोसणा २ अन्न घट केले असता तावडतोय मरणारा-
म्हणारा, लहान मूल अन्नाचा किडा -ची म्रिया-स्त्री १ एखा
घातें अन्न खाण्यामुळे भासणारे त्यावद्दल कर्तव्यकर्म, उपारा
(कि० दारणें, घरणें, सोडणें) २ क्षाप, भाऊ (क्रि० करणें) -ची
छाज घरणें-घातल्या अन्नाबद्दल उत्तरी होणें, कृतज्ञता घातणें
-चें छोत्रेणें होणें-अन्नाची वाण किंवा दुप्ताळ होणें-पडणें, (ज्या
देखात खोबरे फार कमी व महाग देपील लोकांच्या तोंडात अस
लेली म्हण) -चे पाटीं छगणें-निर्वाहाच्या साधनाच्या मार्गे
लरणें, नोकरी पहाणें-करणें -चें पाणी करणें-होणें-अन्नातील
पोषिकपणाचा व चवीचा मास करणें, होणें, अन्न नि सत्त्व व वचन
करणें, (खाण्याच्या बळीं काहीतीत अन्न, अनिष्ट किंवा भीतिप्रद
बोल्यामुळे) -च्या गारमोट्या-(गारगोट्यासारखे पड झालेले)
अगदीं निवाळेले अन्न -त माती कालनिणें-घालणें-एखा
याच्या निर्वाहाच्या साधनाच्या नावा किंवा विवाह करणें, पोटावर
पायआणणें, अन्नाजड येणें नोकरी घालविणें -त माती पडणें-
माती अन्नाखोबर पोटात गेली असता अन्न ओकून पडतें त्यावरून
अगदीं सिद्ध होत असलेल्या कामात अवचित काहीं अनिष्ट गोष्ट
पडून कार्वाणारा होणें ' त्यागमति असी कोडुनि आली या भोज
नात हे माती ।' -मोआश्रम १ २९ -मुल्लें घालणें-अन्नाच्या
अमावास्येस रोड किंवा छल होणें, खाणें -घर घाढणें-माथ्या
वर लहानांचे मोठे होणें ' पेशव्याच्या अन्नावर वाढलेली व पेश
व्यामुळे नावास्पारा आलेली शोकेचीं घराणीं जेथें हयात आहेत
तेथें पेशव्याचा शेवटला वड वस्त्रोपर उठतो तरी आम्हास कित
कुल परां नाही ।' -ति ४ १७५ -स जाणणें-(पोषियाळ)
कृतज्ञ राहणें, फणीं असणें, उपकार स्मरण उतराई होणें -स
महाग-मोताद-अत्यंत दक्षि, कपाल न्हंहीच्या सामान्य
गर्वाची वाण असलेला, सुसुधित -स लाचणें-अन्न लाचणें-
निर्वाहाचे साधन मिळवून देणें, काम, उद्योग, यत्ना देणें

अन्नई-स्त्री (घ) लोपडी अगर पितळी ताट ठेवण्याची
तिवई [स अन्न-वाही ?]

अन्नकूट-उ घलिप्रतिदेव्या दिवशीं गोवर्धनादि देवापुढें ठेव-
ण्याचा अनेक प्रकारच्या अन्नाचा ढीग [स]

अन्नकोश-उ शरीर, अन्नमयकोश पहा [स]

अन्नगुह-उ १ खादाड २ अन्नाचा किडा -पिंड [अन्न+गुह]

अन्नछत्र-अन्नमय पहा ' नागुनि यात्रा समम । अन्नछत्र
घातले ॥ ' [स अन्न+सत्र]

अन्नत्याग-उ प्रायोपवेशन, अन्न वचन करणें [स]

अन्नदाता-उ अन्न देणारा, जेजू घालणारा, पोषण करणारा,
यत्मान ' अन्नाता सुखी भव-अन्नदात्याचें कल्याण होवो । ' [स]

अन्नदान-अन्नमत्तपणें, जेजू घालणें, भोजन देणें [स]

अन्नदेघता-स्त्री १ खाद्य पदार्थादि उपजीविकेच्या वस्तूवर
अभिष्टित असलेली देवता, अन्न देणारी देवता, प्रयोजन, जेवणाबद्दल
गंभरे प्रसंगीं हिची आराधना करतात २ (देवतासुख्य) अन्न,
वाग्य [स]

अन्नद्वेष-उ १ अन्नाचा पीड, तिडकाण, कटाळा, असो
होणारा विकार [स]

अन्ननलिका-स्त्री अन्नमार्ग पहा

अन्नपचन-अन्न पचणें, जिरणें, अन्नपरिपाक (अपचनाच्या
उलट) [स]

अन्नपाणी-अ १ अन्न वाणि पाणी २ जीविताला आव-
श्यक असलेल्या वस्तू, निर्वाह-साधने ' अन्नपाणी पोषी देतो ।
प्रेमं सर्वां साभाळीतो ॥ ' [स अन्न+ न पाणी]

अन्नपान-अ (विप्र) अन्नप्राशन [स]

अन्नपूर्णा-स्त्री १ दुर्गा, पावती, भवानी अन्नदानी, अन्ना
पिष्टित देवता, समृद्धि देवता २ (ल) जिच्या हातचा त्रैपाक-
अन्न पुस्तक्यास देतें अशी बाई, स्वयंपाकीण ३ (उप) भिक्षेची,
समुक्तीची झोळी [स]

अन्नपूर्णा-स्त्री काशीकडील पाणी पिण्याचें माडे (काशीच्या
अन्नपूर्णा देवीच्या नावावरून) -येणें-अन्नास पुखडा देणें

अन्नप्राशन-अ लहान मुलास प्रथम अन्न प्याऊ घालण्याचा
उपायणाचा विधि (सोळा सत्कारांपैकीं एक) ' गर्भोधान, पुसवन ।
जातकर्म अन्नप्राशन । हीं सप्तस्र कर्मं पूर्वी जाण । केलीं संपूर्ण
चौलस ॥ ' -एखा १७ २७० [स]

अन्नब्रह्म-अन्न हेंच ब्रह्म, अन्नपरब्रह्म पहा ' अन्नब्रह्मते
वाळकारणें, -दावि ३११ [स]

अन्नमूली-स्त्री अग्नेय ' नियतच तुज आली हे असे अन्न
मूली ।' -साहज २ ८० [अन्न+मूली]

अन्नमय—वि अन्नापासून ये घनलेई, अन्नावर अवलंबून अन्नगारे (प्राण, देह, इद्रिये इ.) 'कश्चियुगीं अन्नमय प्राण। ऐतं पोल्ली राखन ॥'. 'अन्नमय प्राण, प्राणमय पराक्रम' =अथ मिळाल्यात प्राण राहतो व प्राण राहिल्यात पराक्रम क्षम्य होतो [स]

अन्नमयकोश—उ चैतन्याला आवरण अगळेच्या पाच बीजां पैकी पहिला, स्थूल देह (कारण हा देह अन्नापासून बनलेला झटतो) पंचकोश पहा [स]

अन्नमार्ग—उ तोंड आणि पराशय दोन्यामन्चे एक लाव नळी असते ती, अन्नवस्त्रिडा, हों मलिका स्नायूची असून गुयारें नळी हच लाव असते [स]

अन्नमोड—उ १ अन्नपचन २ भुकेचे समोधान, हसत अन्नासपेयीं आम्नामोड [स अन्न+मोड]

अन्नरस—उ १ अन्नाचे पचन होऊन झालेला रस २ अन्नास 'तोंयाच्या पोटात काही करून अन्नरस जाईनं कर म्हणजे थड्या देईन' ३ राणी, आहार, भक्ष्य [स]

अन्नचरित्र—न १ मनुष्यास निवांदापे लागणारे भल आणि वन्न २ (कायदा) आपल्या पोषणाची सजरीन कायदेशीर रीतीने एकापा व्यक्तीकडून अगर सालमचेतून करून घेण्याचा हक्क, यास भन्नवखाचा हक्क असे म्हणतात, पोटागी, जितपोडी, लावडी [स]

अन्नचिकार-चिट्ठि—उ की १ अपचनानुळे पोटात-आत हपात झालेल्या विकार-विपाड २ अन्नेद्र, अन्नावर बाळख नक्षणे ३ अन्नाचे हपातर -एक अवस्था, अन्नापासून बनलेई (प्राणि, सरीर, अवयव इ.) रूप ४ अन्नामन्धे होणारा हासा यनिष्ठ फळ, अन्नाच्या पटझपासून तयार होणारा एक गजीन पदार्थ [स]

अन्नचिपाक—उ १ अन्नपचन झाल्यानंतरची अवस्था, २ अन्नचवनाची क्रिया ३ अन्नपचनावर बनलेई द्रव्य (रक्त, मास इ.) [स.]

अन्नव्यवहार—उ रोटीव्यवहार, जेवण, पक्क्याजवन, एक-मेकांच्या हातचे खाणे, एका ठिकाणी किंवा परस्परांचे घरी भोजन करणे 'दाक्षिणात्याचा आणि शुनराचा प्राय अन्नव्यवहार नाही' [स]

अन्नशान्ति—खी १ (विप्र अन्नदात) मुकल्याला, शुचि तला अन्नदान करणे २ ब्राह्मणभोजन [स]

अन्नशुद्ध-शुद्ध, अनशुद्ध(शुद्ध-अन्नशुद्धि) अप) पहा अन्नशुद्धि—की १ अन्न भोजनास योग्य करण्यासाठी किंवा नेवेपासाठी भातावर तूप वाटावयाचे हा विधि २ तूप, अन्न शुद्धीचा पदार्थ, 'वरणभातावर तुपाची नं पालतात' [स अन्न+शुद्धि=पवित्रीकरण]

अन्नशेष—उ उच्छिष्ट अन्न, उष्टे, जेवण झाल्यावर राहिलेले अन्न [स]

अन्नसंतर्पण—न अन्नदान, अन्नदाति [स]

अन्नमन—न (विप्र अन्नजन) १ याचकसचे किंवा ब्राह्मण-लोक यांना भोजन देणे अन्नदाताचे धर्मवृत्त्य २ या कामासाठी बांधकरी इमारत, अन्नजाने घृह गृह० अन्नमनी जेवणे आणि मिरपूड मागेने-धर्मांदाय मिळालेल्या गोष्टींवर कृप न राहून आगरी मागणी बरणे, पुढावर धीमतीचे नाचले करणे ३ मुण्द्वार, 'आधोजापो घर तुमारा' [स अन्न+मन]

अन्नसंपर्क-संस्कार—उ जेवण, जेवणे, भोजन करणे. (प्रत्यक्ष जेवणे, उपाहार किंवा अन्नाहार नव्हे), आहार, 'महा-गिरित वगल्यापासून आठव्या दिवशी बदरास लागले तेव्हा अन्न संपर्क झाला' 'यान पधरा दिवसात अन्नसंस्कार नाही काही ओषध तरी योजून सांग' [स]

अन्नाच्छादन—न अन्नवर 'अन्न आच्छादन। हे तो प्रारब्ध भाषीन ॥' [स अन्न+आच्छादन]

अन्नाटो—खी (गो) पापरोट, [गर्भ+मिष्ट्र]

अन्नाडो—वि (गो) अनाटो पहा

अन्नान्नगत-ति, अन्नान्नदशा—खी अन्न! अन्न! करीत दावोदार अथवा फिरण्याची अरव्या, अन्मत्त विपन्नावस्था, कंणाळ-पणा, घोर दाग्रि [स अन्न+अन्न+गति]

अन्नाभायर—वि (गो) (अन्नावारे अप) अन्न खावयास न मिळे असे (करणे) [स अन्न+वहि]

अन्नाधी—वि १ अन्नाची जहरी असलेला, अन्नाच्या मागे लागलेला, अन्नासाठी हपापलेला २ जीविताला आवश्यक असलेल्या वस्तूची जहरी असलेला किंवा त्या वस्तूच्या सोधात असलेला [स अन्न+अधि]

अन्नाद्यपे—अभि मुकावणे, भुकेलेला असणे, भुकेने व्याकूल होणे, अन्न न मिळाल्यामुळे दुस्स्थितीत असणे [स अन्न]

अन्नाशय—उ ज्वर, पाट, उदर, कोठ, नोयळा [स अन्न+आशय]

अन्नास—अननस पहा

अन्नोदक—न १ अन्न आणि पाणी २ योगक्षेमज्ञति, उपनीविकासापच-व्यपत्त्या [स अन्न+उदक] ३ अन्नानुबंध-उ १ अतोदक दिल्या पतल्याने उत्पन्न होणारा शरध, पुढेपन्नी केलेल्या कुत्राची, वृणाची किंवा उपकाराची या वन्मी केड, प्रारब्धाने बाणीसुत झालेला सवध [स अन्न+उदक+कण+शुनुवध] २ अतोदक देण्यासारखा जडलेला सवध, झालेला उपकार

अन्मार्ग—उ अतन्माध, बार्दट मार्ग दुष्टत 'अशुद्ध अन्मार्गी चालती वन।' -दाधि ३ [स अन्मार्ग किंवा अन्य+मार्ग]

अन्मीर—वि अनिमित्त, पापण्या न हालविता एकमात्राचा उघडा (डोळा) 'अन्मीरे पाहो' ठेले. रागा मुरारे ते ॥
-दाव ७३ [स अनिमित्त अप]

अन्य—वि १ दुसरा, इतर २ एकरूप नसलेला, परका, निराळा भिन्न, वेगळा ३ अधिक, शिष्याचा [स]

अन्यकारण—वि ज्याचे कारण वेगळे आहे असा 'अन्य कारण'चाच तैशिया ॥ -हा १८ २७७ [स अन्य+कारण+क]

अन्यत्त्व—दुसरे, अधिक -कवि पुन्हा, आणखी [स अन्य+तत्त्व]

अन्यजन्माजित—वि मागील जन्मात केलेले किंवा मिळविलेले (सुत, दुष्ट, पुण्य, पाप) [स अन्य+जन्म+अर्जित=सापडलेले]

अन्यत—अ दुसऱ्यामुळे बद्दल, घासा, बडे [स]

अन्यतम—वि दुसरा, अनकारांनी कोणताहि एक कोणीहि एक, कोणीहि, कोणताहि [स]

अन्यतर—वि १ दोहोंपैरी कोणताहि एक २ दुसरा, वेगळा, निराळा, भिन्न [स]

अन्यत्किंचित्—न १ दुसरे काही तरी, वेगळे, निराळे २ सध्या न दिसणारे, (वर्तमान सुख दुःख कारणीभूत) पूर्वजन्मातील पापपुण्याचा दोष पूर्वजन्माजित, सचित इह ० अन्यत्किंचित् भविष्यदि (दुसरे काही थोडे होईल) [स अन्यत=दुसरा (जन्म)+किंचित्]

अन्यत्र—कवि १ दुसरीकडे, कोठेहि दुसऱ्या ठिकाणी, इतर स्थळी 'नाना एका ठाऊनि उठी। अन्यत्र नव्हे पेंढी।' -अमृ ७ १८८ २ खेरीन, शिवाय, बावून [स अन्यत्र] ० ठायीं—कवि (अपुढ प्रयोग) दुसऱ्या ठिकाणी, अन्यत्थळां 'त्या भूमिकेबाबुनि सापडेना ॥ अन्यत्र ठायीं पदरीं पडेना ॥'

अन्यथा—कवि १ नाहीतर नाहीपेक्षा, एरवी, असे नसेल तर 'हैं औपच घ्याल तत्त्व गुण पडेल अन्यथा पडणार नाही' २ दुसऱ्या रीतीने—प्रकाराने—पद्धतीने अन्य प्रकार, वेगळ्या सधेने 'हैं बापुनि पार्वा। राहार्ने नये अन्यथा।' -हा ३ १२६ ३ खोटे असत्य, मिथ्या अथवायें अनृत 'मी खरे असेल तेंच सांगेन अन्यथाबोलणार नाही' ४ विपरीत, व्यर्थ 'मी इतकी मेहनत केली अन्यथा गेली काही उपयोग झाला नाही' ५ चुकीने, अयोग्य पणाने, गैर रीतीने [स] सामान्य—अन्यथाकारी अन्यथाकारी अन्यथाभाषी, अन्यथाभोजी, अन्यथावर्ती ० व्याप्ति—की (तत्त्व) एव प्रकारचे विधान, चुकीने विधान, 'स्थिति' पद्धा 'आस्थाति अन्यथाख्याती। अन्यथाती सत्यथाती। अनिवचनीय जे स्थयाती। तो बाद् निश्चिती मी उघडा ॥ -एमा १६ २०७ [स] ० त्य—न विपरीतप्रकार 'जे नेणगे माझे प्रकाशुनि। अन्यथात्ते माते वाकनि।' -हा १८ १११४ [स] ० दृष्टि—की विपरीत ज्ञान 'अवस्था

प्रय तिन्ही लोक । प्रकाशुनि अक्षेख । अन्यथा दृष्टि पाथिक । येव विळे ।' -हा १८ १२०० [स] ० व्योघ—३ विपरीत ज्ञान, सम ज्ञान 'पैं अन्यथाबोधु आपवा । मावळोनि तया पाडवा ।' -हा १८ १६६ [स] ० भाव—३ पालट, बदल, अवस्थांतर (विशेषत वाईट) अपकरण, न्हाण, अयोगति [स] ० मति—की विपरीत ज्ञान, बुद्धि 'ते बरोळी विश्वस्वप्नादिते। कोण अन्यथामति निवेंते। सामाळी नुरेचि जेयें। मायावती ॥' -हा १६ ११ ० सिद्ध—वि, १ इतर काही उपायांनी—मार्गांनी सापडलेले—स्थापन केलेले २ (तर्क) जो नसला तर गरज भागविता येईल असा, ज्याबाबून अडणार नाही असा अनवरयन (जें मन्त्राची माती आणावयात पाठवच पाहिजे असे नाही दुसरा आणू शकिल यावरून व्यापक) पुत्र कामाचा, व्यर्थ, पुढट, निष्प्रयोगी [स] ३ चुकीने सिद्ध केलेला (योग्य कारण न देता) ० सिद्धि—की १ काहीतरी, निराळ्या उपायांनी सिद्ध करणे, साध्य करणे २ त्याच पूर्वपक्षावरून वेगळा, भलता निर्णय प्रस्थापित करणे उ० 'पू रहान मूल आहेस सक्क ही गोष्ट तुला सांगता कामा नये, झाला उलट उतर असें देतां येईल की, मी रहान मूल आहे ना, सग ते मला सांगण्याला हक्क नाही' ३ (स) चुकीने अनुमान ० ज्ञान—न विपरीत ज्ञान 'आतां अन्यथाज्ञानी । या दोनी अवस्था जया जती।' -हा १५ ५२५ [स]

अन्यदा—कवि (लु) दुसऱ्यावेळी, दुसऱ्यादा, दुसऱ्या एकादा वेळी, अन्यसमयी [स अन्यथा]

अन्यदीय—वि दुसऱ्यासवयी, दुसऱ्याचा, इतराचा, पर वीय [स]

अन्यपूर्व—वि पूर्वी दुसऱ्याचे असलेले विवक्षित कालापूर्वी जीवर दुसऱ्याची साल्फी होती अशी (भूमि, दृष्टि इ०) [स]

अन्यपूर्वा—की वि १ एकाची अगोदर वाङ्मिथय झाला असून मग दुसऱ्याची तिचे रूप सारें आहे किंवा होणार आहे अशी मुख्य २ पुर्ववर्णाति [स]

अन्यबीज—वि दुसऱ्याच्या पोण्या जाणजे 'कुलग्रह देव विद्याजो शिकरी । त्यादी जो नाटवी अन्यबीज ॥ -ब२५० [स]

अन्यमनस्क, अन्यमना अन्यमानस—वि १ मन किंवा विचार इतर संचारत असणारा अनवधानी दुर्लक्ष असलेला, वेगान भ्रमिष्ठ, विमनस्क २ चंचल हृत्तीचा अविधासी एकनिष्ठ नसणारा [स अन्य+मनस्क]

अन्यवृत्ति—वि दुसऱ्या आकाराचा, रूपांतरित भिन्नरूपी, दुसरा देह धारण केलेला [स]

अन्यरेताचा—वि अन्यबीज जाणजे (शिबी) 'य पुनो पितरोद्वेधी वचन । द्वेधी ब्रह्मविदो जन दुवेन । तो अन्यरेताचा

मूणोन पुन । दापिती पडित शास्त्रातरी ॥' -दावि ७६३ [स अन्य+भेतम्]

अन्यशास्त्री—वि दुसऱ्या शास्त्रा, पयाचा (वेद, धर्ममत, इ० व्या) [स अन्य+शाखा]

अन्यसाधारण—वि सर्वसामान्य लागू पडणारा, सामान्य, सार्वजनिक [स]

अन्याय—३ १ अपराध, गुन्हा, कायदा सोडून केलेले वर्तन, कायदभंग २ अनैति, अधर्म, शास्त्रातिभंग ३ जुलूम पावस्ती ४ चुकीचा निवाळ ० वर्तन—न ० वृत्ति—की अनैतीने पावणे, गैरदिस्त वागणूक, स्वैरवर्तन—चा प्रतिपध—३ (कायदा) ज्या दिशेकडे जाण्याचा कोणा मनुष्याचा हक्क आहे त्या दिशेकडे जाण्यात हरकत करणे (इ रॉकुल कन्फाईमेंट) —याची केट—की असुक मर्यादेच्या पडीकडे कोणत्यादि दिशेने जाण्यास केलेला प्रतिपध [स] (इ रॉकुल रिस्ट्रिक्ट)

अन्यायी—वि १ अपराधी, अपराधाचा, गुन्हेगारीचा दोषी २ अनैतीचा, अधर्मी, अधोम्य आचरण बऱ्यात, पारी ३ कायदा सोडून वागणारा [न]

अन्यायोपाहित—वि अनैतीने संपादिलेले, अन्यायाने, अनैतीने मिळविलेले (इव्य वगैरे) [स अन्याय+उपाहित]

अन्यादान—न (व) जुलूम [क अनार+दान]

अन्याव—घो—३ अन्याय, अपराध, चुकी गुन्हा, 'श्रीपरी वक्राहण पढाहो । मुख्य अन्यायो हा सौदाचा ॥' -एमा १ २१२ 'अरे अन्यावा करितोसि ।' -मनतन ३१ [स अन्याय अप]

अन्याविशी—न (गो) १ अन्यायाने, विनापराध २ विना कारण [स अन्याय-अन्याव+शी]

अन्यून—वि अपुरे कमगारे उगीन नसलेले पूर्ण, सगळे, अव्यय [स अभन्नाय]

अन्यो—३ अन्याय, अपराध वैतानियातक्ता । अन्योविण पिविती लोका ।' -तुगा २९८४ [स अन्याय अप]

अन्योक्ति—की १ आडून बोलणे, अप्रत्यक्ष बोलणे २ एक व्यर्थकार, अप्रस्तुतप्रस्ता, जेथे अप्रस्तुत गोष्टीच्या वगळाने प्रस्तुत गोष्टीची प्रतीति होते तो १ कायदाबल कारणाचे २ कारण वरून कार्याचे, ३ सामान्यावरून विशेषाचे व ४ विशेषावरून सामान्याचे वर्णन करणे हीं काही अन्योक्तीचीं अर्गे आहेत उ० द्वारी रमापति हस्तान्तरा अहो वीरराज जी मुक्ता । ती सेपिलेळ इतरे सिंहा पावून काय जी मुक्ता ॥' -मोरो यथे समस्त बहिरे वसता लोक । का मापणे मधुर त करिशी अनेक । हे मुखे ज्यास किमपीदि नसे विवेक । रमापति तुनका गतितीळ काक ॥' (छा सध्द श्रीपुत हृष्याशक्ती विपद्गणकर पानी लुकेला या अलकाराला मूल सद्धता मध्ये अप्रस्तुतप्रस्ता असे म्हणतात) ३ गुढ अर्थाचे भाषण

'परोप वाद वेदगुत्पत्ती । त्यागसुरे गा अन्योक्ती । साडवी विषया सक्ती । ब्रह्माप्ती लागूती ।' -एमा २१ ३५३ [स अन्य+वच=बोलणे]

अन्योन्य—वि १ एकमेक, परस्पर 'या उभयतांनी अन्योन्यां सिव्या दिल्या' 'घावति अन्योन्यावरि ते दोघे आळुनि अपकार ।' मोक्ष ८५ २ २ एक अर्थाकार एकाच भिद्येच्या द्वारे दोन वस्तू परस्परांमधून उपहारक होतात असे वर्णन यात परस्परांनी परस्परांना भूपविषयाचा प्रकार असतो उ० श्रीहृष्या रश्मिगीला गीहृष्या रश्मिगी जशी आता । दमयतीस नल नला दमयती आयतीं जनें गाता ॥' -मोदन ४ २१ 'पागोट्यास धोनें दोक्यास पागोने' 'नाकास नय नयास नाक ३ सर्वस्वी (महिलापती बखर ११ १०) [स अन्य द्वि]

अन्योन्यमाव—३ १ परस्परांमधील परस्परांचा गमाव उ० पत्र तो पड नव्हे, पत्र तो पड नव्हे अशा प्रतीतीने समज २ (न्याय) पूर्ण भेद आभाव पहा [स]

अन्योन्यविण—वि अनन्वित, भल्लेंसल्लें, गैरदिस्त 'बोळो नये घटले एवें अन्योन्यविण । सामीगमन आदिकळती ।' -तुगा ४०६५ [स अनन्वित अप १]

अन्योन्यसंपूरक—वि एकमेकाची पूरणी 'अन्योन्यसंपूरक लेख' 'साकळीस सवाड १६२ [स]

अन्योन्याध्यास—३ सत्यावर मिथ्याचा व मिथ्यावर सत्याचा गमाव तो [स अन्योन्य+अध्यास]

अन्योन्यालकार—गन्योन्य पहा

अन्योन्याश्रय—३ परस्परांचा परस्परांना आधार परस्परांमधील साहाय्य, परस्परांवरून कार्यकारणभावसंबंध उ०-परस्पराश्रयेन—श्रित-परस्परांवर अवलंबून असणारे; परस्परांकडून साहाय्यमूल [स]

अन्योविष्य-न्य—वि १ असंबद्ध विचिन, अर्धवट वितणत, गैरदिस्त, (भाषण, लेखन इ) २ कल्पनातीत, स्वैर, बेकाम, बेकैद (आचरण वर्तन इ) 'जैसा मदिरापाने उन्मत्त । विसहनि आपुला निस्तार्थे । अत अन्योविष्य अन्तर्धे । आत्मघात करू घावे ।' -एमा १३ २२७ ३ भयसाद, अज्ञातज्ञा, 'पुढे अन्योविष्य वर्ष मकर । हाणार आहे ॥' -दा ६ ४ ८६ अन्योन्यविण पहा [स अनन्वित किंवा अन्य द्वि अन्यविष्य १]

अन्यथ—३ १ सवध, अत्र-तून असणारे अस्तित्व, आधार, विपरा यो, सयोग, 'प्रसंग अन्यथ राखते ।' -वेदीराम २ २३ अत कारणाचे अन्यायावाजून सद्ध इतिरे विषयग्रहणाविषयी अड प्राय आहेत 'नितक्या चक्रलपार घुर्गेकिपाचा अन्यथ होतो वित्त्या कळा प्रकाशमान दिसतात ' 'दली देवाचि न माये । मा देवी के अन्यो आहे ।' -अन्य ९ ३८ २ (व्या) व्याकरणात

अनेक पदे, वार्ष्ये याचा परस्पर अर्थातुंगोपी सगळ (कर्तृवनेक, श्रियाचारक, विपणनविशेष, इ०) १ काव्याची मध्यम सरळ रचना, एसाचा कवितेतील शब्दाची रचना बदलून आपण नेहमी चोळणी त्याप्रमाणे करणे ४ तर्कपद्धतीस अनुसरून रचना ५ इंगित, रूप, पोरण, मुद्रा, हेतु, उद्दिष्ट, सारांश 'याचे चोळ्यातील अन्य माझे ध्यानात येत नाही' ६ पुल, जाति, परंपरा, वंश 'विंगिरला अन्यय भूमिचा' - साह्य ३ २३ ७ (न्याय) विंग मनाचा एक मार्ग न्यायपर १५५-८ ओष, अनुमधान पुढे कयेचा अन्यय। सावध एसा ॥ - दा ५ १० ८ ९ व्याप्ति, अन्ययव्याप्ति पहा १० (सामा) कार्यारण्यवप [स. अनु= मार्गे+इ=जाणे] ० लावून चोळणे-१ दुसऱ्यात न दुखविता चोळणे, गोडीने चोळणे २ (ल) काम साधणे ३ लावण लावणे ० मार्ग-तुता (चडलेल्या गोडी) च्या दोन किंवा अधिक उदाहरणां मध्ये आणखी एक सर्वसाधारण कारण दाखविणारे वृत्त ते - न्याय १३३ १५० (६ मेयड ऑक अंमिनेट) ० मुखे-प्रत्यक्ष रीतीने, पदार्थ आहे असे कळवून अथे समथेन करण्याचा एक प्रकार (व्यतिरेक मुखें याच्या विरुद्ध) 'जडपर व्यतिरेक मुखें हरि। तदपि अन्यय दावुनि दे हरि ॥' ० योजना-ही काव्यातील शब्द सरळ मध्य पावयामध्ये मागे, अन्यय करणे (सामा) वाक्यरचना ० व्याप्ति-ही (तर्क) भावाचे साहचर्य, कार्याकारणवध, अस्तित्वाची प्रमेया पासून अस्तित्वाची अनुमान एकाचला अस्तित्वावर दुसऱ्याचे अस्तित्त्व अवलंबून असणे उदा धूर असतो तेव्हा अग्नि असतो

अन्यन्यव्यतिरेक-उ १ एही व भेद. ऐक्यभेदाची सगळ १ (तर्क) अन्यय म्हणजे अमुक गोष्ट असता अमुक गोष्ट पडणे आणि व्यतिरेक म्हणजे अमुक गोष्ट न पडली तर अमुक शेष उत्पन्न होईल अशा प्रकारचा साध्य व साधन यांच्यामधील परस्पर स्वप, भावभावमय अन्वय आणि वीतरक्तता शब्दभेद कोणी वेक। निराश्रया अंतरविवेक। साधित पाहिये ॥ - दा ९ २ २१ 'जे काय अन्यव्यतिरेकाही सिद्ध त्यात तु वस रे।' - साममा २ ११६ [स अन्यय+न्यतिरेक] ० व्याप्ति-ही (तर्क) अन्यय (अस्तित्त्व) व व्यतिरेक (नास्तित्त्व) उभयपक्षांची स्वप, दोन वस्तूंचा भाव व भावच यांचे साहचर्य उ० 'जेथे धूर असतो तेथे विस्तव असतो ही अन्ययव्याप्ति आणि जेथे विस्तव नसतो तेथे धूर नसतो ही व्यतिरेकव्याप्ति तेव्हा विस्तव आणि धूर या जोडीसवधाने अन्यय व्याप्ति आणि व्यतिरेकव्याप्ति ही आहेत [स]

अन्यव्यतिरेकी-वि ज्या विधानाची सत्यता सरळ व डेल धोव्ये परी पडते ति जेथे अन्यय आणि व्यतिरेक या दोहोंवादि उपयोग होतो ते [स]

अन्ययी-वि १ मचवी सामान्य-अन्व-अपर-द्वत-उदर उभय-द्वत-सत-दूर-पूर्व-अन्ययी २ दोन गोष्टींचे साहचर्य असणारा - न्यायपर १५७ [स]

अन्यर्थ-क-वि १ यथार्थ वर्णनात्मक, गुणदर्शक, सार्थ, यथार्थ, योगिक अर्थ न सोडता अर्थाची अभिधानना पावलेला (शब्द, नाव इ०) उ० भूपाल=राजा, जलधि=समुद्र, आतपन=छत्र, शान वधी=भाग, इ० 'मनोभरा ही मंदनाची अन्यर्थक सहा आहे' [स. अनु=प्रमाणे+अर्थ=सार्थ] २ प्रास्ताविक, सत्य, आभासात्मक नव्हे तो, खरा [स अनु+अर्थ=सत्यता] ३ नावावरहुकूम, लायक, योग्य

अन्यस्त-ही मार्गशीर्ष, पौष, माघ आणि फाल्गुन यांची वष नवमी - मनु ४ १५० - क्य-न त्या दिवसांचे प्राद [स] अन्यधान-न (याज्ञिक) १ अभीवर समिधा ठेवणे २ ज्या देवतांना उद्दिष्ट याग करावयाचा त्याचा व त्याच्यासाठी उप योगात आणावयाचे होमद्रव्य याचा व माहुतीच्या संप्रेषका उत्प्रेक्ष करणे [स अनु+आ+धान]

अन्यापेय-क-न क्षीपण (विवाहानंतर वापाकडून किंवा सासरकडून मिळालेले) - मनु ९ १५५ [स]

अन्यारब्ध-वि एकाच कर्माचे दोन अधिकारी असल्यास एकाचे प्रत्यक्ष कर्म करावे व दुसऱ्याने त्याच्या हातास आपला उक्ता हात लावणा म्हणजे कर्माचे फळ हात लावणास मिळते उ० धार्मिक कृत्यात दयमानाच्या हातास हात लावणे - संस्कार बोस्तुन -वि- सवय, स्परी असलेले, अनुसरलेला [स अनु+आरब्ध]

अन्यारंभ-अन्यारब्ध पहा आचार्य, यत्मान, इ० जो मुख्य कर्मा त्यास कर्माकारी इतर करविण, पत्नी इ० मार्गसे जो हस्तारंभ करतात तो [स अनु+आरंभ]

अन्यारोहण-न सहमन, सति जाणे, अनुगमन पहा [स अनु+आरोहण]

अन्याहार्यप्राद-न दा अमावास्या करावयाचे पावले प्राद मासिक चित्प्राद [स]

अन्याहित-वि मालकाचे देण्याकरिता एकाचा इसमाजवळ ठेवलेली (खाली वस्तु, ठेव) उपनिधीच्या पाच प्रकारांपैकी दुसरा प्रकार [स अनु+आहित]

अन्यित-वि १ स्वद, जोडलेला, युक्त २ युक्त असलेला, आधीन, प्राप्तलेला उदा कामान्वित, अकामान्वित (दुष्ट कर्म करणारा) कोचान्वित, लोमान्वित शक्तीान्वित ३ व्याकरणामध्ये किंवा वाक्यरचनेत सवदयुक्त, सवद व अशाच पण अनेक व्यापक अर्थी अलंकारिक रीतींनी या शब्दाचा उपयोग करण्यात येतो उ० मार्या जीति, गुल-दु, घर्मे-अवर्मे, पाप-पुण्य भार्या-पुत्र-मित्र, हर्ष-आनंद, शोक-संताप, वगैरे पुढे अन्यित लावितात [स अनु+इ]

अन्येषण-न १ शोध, संतोषन, चौकशी, तपास २ पाठनाम, मार्ग काढणे [स अनु+इ]

अन्वेपणं—मकि तपास करणे, शोध करणे, माग काढणे, धुंदाळणे [स अनु+इ]

अन्वेष्टा-ष्टी—उ ससोधक, अन्वेपण करणारा [स]

अन्वेष(या)णी—ति अनगाणी पहा 'पयतमि निधाला सन्वेषणी पाई।' —दावि ३०८ 'पदि अन्वहाणी कुन्वर्नी मी आले धीला।' —देप ८० २

अन्हाड-डी—अगाड पहा

अन्वित—अनहित पहा 'हित अन्वित परीक्षिलें । परीक्षा परी ।' —दा १३७ २० [अनु+हित]

अप—अ एक उपपद विवा शब्दयोगी अव्यय याचे अर्थ—
१ कमीपणा, हीनता उ० अपसर, अपसाठ अपसीर्ति ० अभाव उ० अपघरा, अपमान २ वियोग, उ० अपभय, अपवर्णन ४ निरोध उ० अपतन्व [स]

अप—न पाणी [स अप]

अपक(ख)रा—उ १ कवलीच्या हातात असलेले (मडके) भाटे त्यास करा म्हणतात त्यात पाणी असले म्हणून अपकरा [स अप+करा, आपस्कर १] २ अपकार, पाण्याची हारी 'जिल्हदार अपको भाटें आज थरवी धरिले । विष दिसे कळात छंद अवयव धारितावले ।' —प्रला ११९ ३ पूजेला पाणी घेण्याचे रुढान भाटें [का अवच्छरा, तुल० रा अप+कर+करा भाटें विवा अपस्कर=गादीची सांगी वैष्णव स आपस्कार=अभ्र, मूळ, वैष्णव]

अपकर्ष-ण—उन १ खाली ओढणे, मागे ओढणे २ कमी पणा घेणे, हीनपणा घेणे, अपमान-अप्रतिष्ठा होणे, हीनस्थितीस पोचणे, न्युनता, न्हास अवनति ३ वेळेपूर्वीच, अगोदर करणे (पमेष्ट्य) ४ (बाव्य) पुढे येणाऱ्या एकापा शब्दाचा अगोदरच आधारावरून एकापा शब्दाचा विवा श्लोक्या अर्थ पूर्ण करणे ५ (संगीत) विकर्षण पहा [स अप+कृप्]

अपकर्षक—वि हीनता आणणारा, अपकर्ष करणारा [रा]

अपकर्षणं—अभि १ हीनता आणणे २ मागे घेणे, ओढणे ३ अर्थ लावण्याकरिता सुदील शब्द मागे घेणे अपवप पहा

अपका—उ हफका, हाताने केलेला पाण्याचा जोराने मारा ठिकाव, (पाणी दूध, दिपडें, इ) जोराने मारणे (कि० टावणे देणे, मारणे) [ध्व किंवा स अप]

अपकार—उ १ दूचा, तुळसाचा, दुख, उपद्रव रोग उपकाराची फेड अपकाराने करू नये २ रुग्णाचा, दुखापत वगैरे करण्याची क्रिया ३ गुन्हा, अन्याय दोष 'जी मृग्या बैसा अपकार ।' —झा १६ २६ [स अप+कृ]

अपकारक-कारी-कारीक—वि अपकार करणारा, दूचा तुळसान करणारा-देणारा, त्रासदायक, उपद्रवी 'परि तेपरींनी मवलेली । अपकार्या होय उपकारी ।' —एमा १७ १०८

शब्दो १ १२

अपकीर्ति—खी (विप्र अपवीरते) १ निंदा, अपमान, मान हावि २ दुष्कीर्ति, दुर्लोकि, बदनामी, बदलोकिक [स अप+कीर्ति]

अपकृति—अपकार पहा

अपकृत्य—उ १ (कायदा) कायद्याने घालून दिलेला नियम मोडला म्हणून नुकसान भरपाईदाखल वेगानेही व्यक्तीला त्याकरिता कोर्टात पुर्याद आणता येते असा विशिष्ट गुन्हा, इ टोंडे २ दुष्कृत्य, विघातक कृत्य 'किनेर यामी लष्करी खर्च वाडविला काय आणि वरून साहेबांनी तिचे मिशनमध्ये पैसे ओतले काय, हिंदु-स्थानातील लोकान्या हरीने दोन्हीही एकसारखीच अपकृत्ये आहेत' —दि ० ५९७ [स अप+कृ]

अपकृत्य—वि १ खाली ओढलेला, अवतत, अपकर्ष पहा २ नियमित, टाविक काळापूर्वी केलेले ३ अनसाहाम्याने होवून आणलेला ४ नीच, हलका, दुष्ट, अपमान [स अप+कृ]

अपंक्त—वि (प्र अपाक्त) परतीवून-जातीवून बाहेर टाकलेला, बाकीत टाकलेला, कातिवाढ, वटिष्ठत [स अ+पक्ति]

अपक्रम—उ १ उलटा क्रम, व्युत्क्रम, (छ) उलथापालथ, अव्यवस्था २ अतिक्रम, उद्गम जाणे, निघून जाणे ३ (पद्ये) काति, अपन (सार, नक्षत्र इ० वा) [स अप+क्रम=पलीकडे जाणे]

अपक्रमण—अपक्रम पहा

अपक्रांत—वि निघून गेलेला, टाळलेला, उलटून गेलेला [स]
० आकाशकारी—(वृत्त्य) कुचित पाय करून हुडका बक्षस्वळा इत्यादि वर नजे व दुसरा पाय उद्धरित करणे ० करण—(वृत्त्य) पाय माडीकड बळवून बक्षस्वळाइतका उच करणे, दुसरा पाय उद्धरित करणे

अपक्रिया—खी १ दुष्कृत्य, नाईद कान २ (कायदा) मालकाचे नुकसान व्हावे या इराद्याने त्याच्या मालाची नुकसानी-खराबी करणे इ मिथिक [स अप+कृ]

अपकृष्ट—वि १ कष्टा, हिवा, न पिनेलेला (फळ) २ न शिकलेला अक्षिबा, बन्ना, अर्धपेट (मात, स्वध्याक वगैरे) ३ अनुभविक कष्टा, अडाणी, कोरा [स अप+कृ-शिर्णे, पिळणे]

अपराडो—खी निंदा [स अप+अश्र १]

अपराधात-ती—खी अपकीर्ति 'दयाधर्म सत्कीर्ति लेटदि पाये । सखी जोड ती म्या अपख्यात माये ।' —सुरामा २ ८७ [स अप+प्रा]

अपंग—वि स्वतः चीं कांये स्वतः करावयाला असंमर्थ, विकलांग, म्यग मरलेल्या, लुड्या, अपळा, पांगळा इ० 'मी तो अपंग अनाथ । तू तो अनाथाचा नाथ ।' [स अप+अंग]

अपंगणै—अकि (प्र आपगणे) १ समाखणे, वादविणे, पाहता पोषण करणे, आश्रय देणे, ज्ञात करणे 'वैभवंदीन जात्या अपंगी कोण ।' -दावि ७८ 'दिनबधु दिननाथा । पाहिजे अशील ।'

—श्रेय ५ २ स्वीकारें 'गति रीति कैसी अपगति । सञ्जनाची स्थिति न कळे हो कवणासी ।' —दाखि २३० आपसगें पहा

अपगत—वि १ दूर केलेला गेलेला २ विद्युत्, निभस्त
[स अप+गत]

अपंगिता—वि आश्रयदाता, सभालगारा, पोसणारा, पोषिदा,
आपंगिता पदा

अदंगिस्त—नि परायज्जी नार्ही अत्ता, स्वयत्र 'जें जें विष
 पोचें मुख । तें तें इद्रियगिस्त दस्त । अपगिस्त मसिमुख । सभाय
 लोक पावती ॥'—एसा १४ २१७ [स आत्म-माप+अग विषा
 अ+पय]

अपघात—उ १ मरणस्य कारणं होणारी आकस्मिक गोष्ट (सद्वत्ता, पापयान सुखे ६०) २ आकस्मिक मरण (करीत शीताने आलेले), अकाली मरण 'मय मयत होऊनि दक्षिणपणित । सुख विला काळाचा भ० ॥' ३ अपघाताची प्राया 'स्या सुदाना करी नि पात । तरीच ब्राह्मणाचा होसी भुक्त । नातरी करी अप घात । गुजरी देवा ।'—क्या २ ३४१ [अ अपमहत्वा]

अपघाती—वि हरी, अडदाड, धाडसी, साहसी [स]

अपघाती—किंवि आकस्मिक, अकस्मात्, एकाएकी

अपचय—५ घास, तोटा, अवनति क्षय, नाश [स अप+
पी=गोळा करणे]

अपचार—पु १ अपध्य आहार दुपध्य २ वाक्य मार्ग
द्वैतन, सुमार्ग ३ उपद्रव, पीडा [स अप+चर]

अपची—श्री गदमाळा रोग [४]

अपञ्चीकृत—वि (पञ्चमहामूर्तापर्वीं प्रत्येकं सूत्रमभूत्) वग
 यगर्था अभिहित 'विषय तस्य महाभूते। सामस प्रसवना अञ्ची
 कृते।'—एमा २४ १२३ [स अ+पञ्च+कृ]

अपच्छाया—भी १ अगुम छाया २ पिशाच मूत [स]

अपजय—यु पराजय पराभव [स]

अपजर्णे—अकि उपजर्णे, सत्पत्त हाणें कीळवे पापुरण ।
 रत्ना उ(अ)पजर्वी कोण । ' -अमृत ७ १६६ [सत्पत्तमे अप]

अपजा(ल)ल—न आछ खोग आरोप (मि० धात्री
पणें टाकणें) ' ता तुमैं करील मुखावलेउन । त्याकरी यता अप
जाळ । ' -इ २५ १४३ [स अप+जाल]

अपट—उ पददा आहोसा अदभित 'तुं रौरव गा तव
वरि। आदिक्रिजति गा अपगतर्हि।'—राजा १६ ६२५ [स अपगी-
पददा कर्नात]

अपचापट्ट—स्त्री (पत्त्याच्या खेळात) पत्त पितां [अप
ट्टे+चापट्टे]

अपठणं—अङ्कि १ आदळणं, पाहणं, जोरातें टाकणं, पडणें
 पोडणें, एकदम मुकळ वस्तू जोरातें ग्यातीं पडणें 'धाडधाड माणसें
 अपठ्यात' २ मारणें, हाणणें, हाणमार करणें ३ (ल) वादत

परानय करणें, हरणें ४ खालीं येणें, आपण हें सोडणें, दुस
-याचें म्हणों (अर्गी) कबूल करणें, वादांत हरणें ५ (ये) खेळणें

विशेषः, स्वयं करणं [रा आपत्तन प्रा आपड] आपदोच्च अप
टर्पे—(ल) एकादी गोष्ट दुग्ग्याने विनविने अगस्ताहि न करणे पग ती

मग स्वतः हाऊन करगे म्ह० कोणही अपयुग पोर कोणही अपयुग
भोपशः=एकांने एर मयपणाची गाष्ट केली म्हणून दुसऱ्यानेहि दुसरी

परचंड मूर्खपणाची गोष्ट करणे रूढ अपट्टणे- (आपल्या शत्रूवर सड उगविण्याच्या दर्शने) हातातील काटी, सोटा वगैरे अपट्टणे

अपठणं धोषणं—किं ज्ञानेन दोषणं आदत्तमापन्नं वरणं,
निष्ठपणं मारणं [अपण्यं] ।

अपटधोपट, अपटाआपट-टी, अपटा धोपट-टी—
 श्री जारुने भावेगने भारणे, अपटाआपट, हाणमार. [अपटणे]

अपढंगीपणा—पु वाईट बतणूक, चाल [अप+ङ्ग]

अपण—आपण पहा

अपतर—वि (व) खोदकर, अनपठ ' मुलगा मोठा अप
तर आहे ' अतर पहा [अर अवतर-विषाड]

अपत्तिनता—स्त्री पतिव्रता नव्हे अशी, व्यभिचारी स्त्री, पतीची बेइमान, बेसुपेवतखोर स्त्री, पतीची आज्ञा न पाळणारी स्त्री 'अपति व्रता गुणवन्धेयता।' [स]

अपल्लोक—नि गत्नीविरहित (पुरेय), विभुर, कुमार (ल)
एकद्व [स]

अपत्य—१ मूत्र, सतान (पुत्र विधा कन्या), दसति जिंसा
 स्वभावो मायवापत्ता। अपत्य बाले जरी योबडी बाप्ता। तरी अधि
 कवि ठयाबा। सद्योष बाधी ॥ •—हा १ ६४ २ वडील माणगाव
 (विनोयत मात्तापितरास) लिहिताना स्वतः स बापरायबाबा शब्द
 'अपत्ये (बाल्ये) बामनाथा शिरसाद्राग नमस्कार' •याचक—वि
 (व्या) मातापित्याच्या विवा। एकाबा पुत्रबाक्या नरायवत्सन पड
 लेले, याशिक (वरा) नाम स० कौशिक भांगव, कोतेय पाथे, रायव
 इ० •चिन्मय—३ मुलाची विक्री (एक महापातक) [स अ०पत]

अपत्रपा—क्री १ राज, भीड, मर्यादा, सत्कार २ गोपय
 राज, दाम (अपराध डचडकीस जाल्यामुळे वाटणारी) 'हैं सत्र
 साड तिवडे बाल तुझ्या हृदि गोपना छळ तो । प्राणनाशकदायण
 निज निपत्रपाप्रणी पळतो ।' —मोरारिाट ४ ८० (५ पावने
 येने) [य अपत्रप=हाणे]

अन्वय—पु १ पाण्ड, कुमारी २ अनियमितपणा, कृत्वाग्रां
विद्वद्भावण, रीतिवेगं वाहेत्येवनेन [स ५५५] •गमन-
पतेन—संस्कार-पु १ पाण्डमागे २ नियमाविद्ध, अदृष्ट वेने,
दुष्टकरण, बाईद वेनेन •गामी—चारी—धर्ती—नि १ पाण्डो,
पौराण्य आपरणाया १ नियम, कृती न मानपात्र, दुस्चारी,
कृत्वाग्रां

अपच्य—न १ अयोग्य, अपायकारक रोमयाल वज्र (तुल्य
क तिसष्ट अंश) अप—प्राप्य, पुपच्य 'अपच्यदपरिगतां वज्रं
आसरे कोण थी ।'—नेत्र ८९ २ पच्यान् निदमाना सोहृ
वागपू, निवमच्युति ३ (त) अदित, अत्रल्याज, अमात्र—
अतिधर कजुन इजा पणारे, न गात्रातरे वज्र (अत्र निवा
वागपू) [य] ३ शील्ल—नि पच्य न तज्जत् 'तरी पाच्य
शील्ल स्वामी वज्रे वागपू तरेवामी मुद्रि।'—श ७९३

अण्दागिरी-गिरि-अण्दागिरी पहा

अवधार्य—३ (६३) नास्तित्व अग्न्य अविद्यमानात् [६]

अपदेयता—१ दुष्ट स्वभा सम्भन, २। साप ३० [ग]
 आपदेना—प १ गउष निप्र सौग २ सोः यणि केन ३

हम वा, टमवा, पयस्व [ग]

अपधाक—३ १ आत्वस्मिन् भीति, एकाएकी मनावर होणारा मीतीचा परिणाम, धडकी, वसका 'अपधाकसि ताडिले । लिंग देहासि विमाडिले ।'—दा ५ १ ४३ २ आपलीच आपल्याला वाटणारी मीति 'तीं अपधाकानीं अर्धमेळीं झालीं'—बाळमिन १ १ ७० ८० [आप=आपला किंवा अप=अवस्मात् वाटणारा, अनाली+धाव=भीति]

अपघारुणें—अग्नि भीति काटणे, भिणें, घाबरणे, हाय घेणें
धरता वसणें [अपघारु]

अपनयन—न ढोळे पुमणें, समाधान करणें, सात्वत करणें
[स अप+नयन]

अपनयन—न अपहार, अभ्याय [स अप+नी]

अध्यास—३ (संगीत) रागालापत ज्या स्वरावर मध्य तरी विधावि घेतात तो स्वर [स]

अपन्हुव—यु (प्र) अपक्षव पहा

अपन्हुति—सी (प्र) अपह्नुति पक्ष

अपपर—आपपर पहा

अपवाठ—५ चुनीचा पाठ, भशुद्ध पाठ (प्रवादिनातील), चुनीचा शब्द, तन्हा, यरणी [स]

अपप्रयोग—३ शब्दाना अशुद्ध प्रयोग, दुरुपयोग, (एक भाषा दोष) [४]

अपयच्छ—म आपग होऊन, स्वतः होऊन 'छपन' देशिने गुणीजन येती या जार्गी अपयच्छ ।'—होला १८४ [रा आत्मन-आप+गच्छ]

अपभ्रंश—न (शाप) प्रकाशित्वा षंगिरे सख्य रेवेपायून
च्युत हाणे इ डिर्नेस्तान [ग]

अपभाषण—न वार्द्ध भाषण, क्षिणीगळ, निदा, दुर्भाषण,
दुर्गळ, अपव्यव [स]

અવભાષા—જા મૂલ માપેની અવધ્રવ જાણેની ભાષા, અણુદ, ગાનલ ભાષા અવધ્રવ પદા [ર]

अवप्रस—३ । मूढ भावेनील शब्द इतर भावेन आल्यामुळे
ज्ञात्री विरुद्धि किंवा स्थानर उ० म मूढ—म घर, स अश्वयुक्तीया

म अगती ६० २ दृष्टि हाने, अतएव स्वरूप प्राप्त होंगे, अष्ट
हाने (७) विगत नाश हानि - अर्थात् - एक प्राकृत भाषा (ही

नल मन्त्रुत भाषणानुन अपभ्रष्ट शास्त्री म्दुन हें नार) -वि भ्रम
नमन्त्रा अधोग गीन नैगारा, सुकविगाग, विनकागी 'हे अननिय

कीर्त्तनी नापुः आगि पारमिदागि अपभ्रु ॥'—श्र २०
 स्मृति हा अभ्रुः । तायमयु ॥'—श्र २१८ [म]

अथर्ववेद—वि १ मन्त्र—भृगुर्देवतापयलेता २ नैऋत, अथो
मनीष पोषेता, दुर्गापरी, हीन [म]

आपम—३ (ज्ञा) कति, अरुण पक्ष,

अपमान—उ अपादर, मानभंग, मानखड्गण, अप्रतिष्ठा, तेजो भंग, पाणज्वारा, वेअट्ट [स] ० गिळणें—पाणज्वारा, अपमान सहन करणें 'सायमनसहकापुडे व त्याच्या अपमानगिळ सहकाऱ्या पुडे कोणीही स्वाभिमानी मनुष्य पुरावा देणार नाही'—अभ्युदय पत्र ३१-१०-१९२८ [स]

अपमानणें—अकि. अपमान—मानखड्गण, अनादर करणें, धिक्कारणें 'तुमि मदिमालु क्वण जाणें ॥ जेणें एक शक्तीचिनि गुणें' प्रभा अपमानिला ॥'—दावि २४१ [अपमान]

अपमानित—वि अपमान केलेला, धिक्कारलेला [अपमान] **अपमृत्यु**—उ १ निवारणें दुखणें, (संपन्न वगैरे) गदा तर, फार मोठे सक्त 'हा पोर विहिरींत पडला, आर्यांत पडून भाजला पल्लु याचे दोन्ही अपमृत्यु टळले' इह० अपमृत्युचा पत्ताद वेळ महामृत्यु होतो २ आकस्मिक मृत्यु अपघात, अचाली मृत्यु (कि० बुकणें-निवारणें टळणें-यगें) [स]

अपयश—न (विप्र अपेक्ष) पराजय, कार्यनाश अप कीर्ति 'स्फुर-वि अपमानकारक, खजिबाबा, इजतयाळ—चा धनी-उ—चें खापर फुटणें-दुस याच्या चुकीकरिता स्वतःवर दोषारोप येणें, दुसऱ्याच्या चुकीकरिता प्रायश्चित्त भोगणें [स अप+यशस]

अपयशी—वि दुईवी, अयशस्वी, सदभाग्य, कपाळकरटा 'तो जन्मोजन्मी अपयशी। यश करीं न ये त्याशी ॥'

अपर—वि १ दुसरा, द्वितीय, अन्य 'जुवर तरी अपर मदन। मोधी तरी यमासमान।'—जै २३ ४ २ (छ) अतुल ३ (समा सात) इत्या, पुढील, मागचा, पलीकडचा, उ० अपरार्थ (दुसरा, पुढील अर्थ), अपरान (उत्तरान), अपराध-दिवसाचा उत्तरार्थ दोनप्रधानवस्त्रा, पूर्वापर (पहिला व दुसरा) इ० ४ पश्चिमेचा 'का पूर्वापर सतिता। भिन्न दिसली पाहता'—आ ३ २१५ [स]

अपरज—क्रि वि दुसरीकडे 'एकत्र देशाव बसे अपरज वरी।'—नीतिश्लोक १८ [स अपर+ज]

अपरपयोध—उ प्रतिघात, तद्वाचक दुसरा शब्द उ० उदक-याचा अ० जल [स]

अपरपक्ष—उ १ दुसरा पक्षवाडा, वधपक्ष २ खटल्यातील दुसरी बाजू प्रतिवादी, सामनेनाला ३ विदुष्य भाद्रपद नव पक्ष, विदुष्यपक्ष 'आला विप्र महाधनी। अपरपक्ष करणें मनी।'—गुज १६ २२ [स]

अपरपाठ—उ दुसरा पाठ इतर पाठ [स]

अपरपार—वि अन्त समयाप अमन्य, अपाठ अणजिता (साक्षि, शुण, मुदि, परागम, महान वगैरे) [स अपर+पार]

अपरमात-वाद—उ टक्का, वाड, आशय, निष्पक्षदोष अन्याया गोष्ट, आज 'पुडी—हा माप्यावर दिव्या अपरमात आहे'—आ ७५ [स अपर+मात-वाद]

अपरमाय—खी दुसरी आई, भेट माता 'जय जय देवी सर्वे। सत्वधिया श्रीरगे। सर्वातीत निसंगसंग। अपरमाय हू।'—स्वादि १४४ [स अपर=अन्य, सर्वभेद+म माय=माता]

अपरव—उ १ मालमतेषवर्धी भाडण २ (सामा) भाडण, कच्चा तट्टा, बसेडा [स अपर+व]—वि निर्निवाद, हक्कावीत (मालमत्ता, वारसा)—मोमो [स अपगत+रच]

अपरवड—डी—खी १ क्रम सोडणें विगार रीत, पद्धत नसणें, सोडणें निरुद्धि २ (कान्य) विलक्षणपणा, त हेवाईकपणा, वैचित्र्य, असामान्यपणा, नवलाई (कि० वाडणें, होणें) ३ अन्याय, गैररीत 'परी धर्मपत्नी धागडी। पोमिता जरी एकी बोटी। तरी वा अपर-वडी। आणाची आणा ॥'—हा १८ ५४९ ४ अपकीर्ति, गैर चाल, गैरवैतृष्ट, आगळीक 'गुपरी लाडमिशा धोडी। हे अपरवडी तुवा केली ॥'—एदव १३ ११ ५ अक्कणें, मागें सोडून जाणें 'वेप धारी उया मुडी। त्याचे सगतीची अति गोडी। जेय अपरवडी विधि वेदा ॥'—एमा १३ १०१ [स अप+परिपाठ ठि, प्रा अप+परिवादि]

अपरवय—न वृद्धापकाळ 'अपरवय होता काळें। पति वृद्धा यती होईल ॥'—गुज १३ ५४ [स अपर+वयम्]

अपरवाद्—उ टक्का अपरमात पहा

अपरवासी—वि (व) विटाळशी, रजस्वला, अस्पृश 'आई अपरवासी असल्यामुळे स्वयंपाक करावा लागला' [अपर+वास १]

अपरसूर्य—उ सूर्यासारखा, दुसरा सूर्य (ल) जल्यत विद्वान, तेजस्वी ब्राह्मण वैदीप्यमान तारा इ० [स अपर+सूर्य] **अपरस्वस्तिक**—न (ज्यो) भित्तिजावरील पथिन दिग्विदु [स]

अपरा—वि कनिष्ठ प्रतीची 'ही अपरा म्हणजे खालच्या प्रतीची (ग्रहति) क्षारी'—मीर ७१५ अपर पहा [स अपरा]

अपरा—वि आपरा, अतुड उ० अपरें नाक, अपरा अगरखा [स अप+प्रा, अप+पूर य अपुरा]

अपराजित—वि अजिंक्य 'सात्यकि अपराजितु'—हा १ १५२ ० अंगहार—उ (वृथ) दडपाद करून टक्का हात इकडे ठिकडे पेंकणें, नंतर न्यसितकरण करून त्यांतील डावा हात व डावा पांथ पुढें पसरणें, मग दाग वेळ दिव्दिट करून आशिस उरोमधल, कसिहस्त व कसिच्छिन ही क्रमानें करणें [स]

अपराजिता—खी १ (विनयादरमीस निची वृजा करताती ती) दुर्गा देवी २ जमीनीर परगणारी एक घेगी दुर्गा, शेकाशिका, चयनी, विष्णुमठा, क्षमी बंगर वनस्पति ३ ईशान्य दिशा ४ एक अपरणा, रामान यात प्रचंड पांदात १४ अक्षरें समातात उ० 'धन यश मिलण्या त्यातु निज ताप मी'। स्वहृदसमगि तो न काडी मल कमी ॥'—ज्व २३ [स]

अपराध—५ १ दिवसाच्या १९-२४ किंवा २१-२५ या
पटका, दिवसाच्या पाच भागांपैकी चौथा भाग, किंवा दिवसाने
दोन भाग केले असता दुसरा, तीन भाग केले असता तिसरा
भाग २ तिसरा प्रहर [स अपर+अह्न]

अपरात—त—की अपरात, उत्तरात, मध्यरात्रीनंतरचा काल,
रात्रीचा शेवट [स अपर+रात्रि]

अपरांत—५ मॅकण देश [स]

अपराध—५ (गो) अपराध (अप)

अपराध—५ १ दोष, घुस्ती, अन्याय, अतिक्रमण गुल्हा,
अभ्याचारण, दुर्वर्तन २ (कायदा) कायद्याने शिक्षा सामोरेले
एतारे कृत्य, जिवा अद्वय (वर्तव्याकरण, हयागव) (किं० करणे)
‘पंदांत घालणे—अपराधानहल क्षमा करणे’ ‘अपराध सर्व मासे
पाली पोटात जोड मन वे ही। पावे सरी घुरासी, मल्येहि दाखुनि दया
समज देही ॥’ ‘मागा अपराधा केले क्षमा’—मुसना ७० [स]

अपराधी—वि दोषी, गुन्हेगार [स]

अपरापरी—की १ दुर्दैवा, पाताहत ‘एके घट्टे कोणी
कोणाली न धरी। ऐसी अपरापरी केली आम्हा।’—तुपा ४०७८
[स अपरापण्णनि सतान] २ परकेपणा [अपर द्वि]

अपरिग्रह—५ १ परिभारघन्यत्व २ उपाधिरहितत्व उपाधि
अनन्य न बाळगणे, कोणत्याहि वस्तूचा स्विकार न करणे ‘साधूची
अपरिग्रहा। परिग्रहो नातळे निता।’—एमा ११९०१ ३ अंश
चय, शरित्य, निर्धनता, अकिंचनत्व [स]

अपरिग्रही—वि सगरहित, परिवार नसलेला ‘सद्दे अपरि
ग्रही जे तिदीं लोकीं। तोचि म्हणजनि ॥’—झा ६१०६ [स]

अपरिचित—वि ओळख नमलेला, अनोळखी [स]

अपरिच्छिन्न—वि किंवि अग्रह, सतत, एकासारखा [स]

अपरिणीत—वि (अप रूपे—अपणीत—णिंत) अविवाहित,
रूप न झालेला [स]

अपरिपुष्ट—वि असुष्ट, अममापानी, अतृप्त [स अ+
परिपुष्ट]

अपरितोष—५ असतोष ‘तरी तेधिचेनि अपरितोषे।
धामावे ना।’—झा २०६९ [स अपरिताप]

अपरिमित—वि १ अतिशय अगणित, अकल्प्य २ अनि
यमित, अमयावित, अन्धा, अराज्य ‘हा विन्त अपरिमित मोक्ष
आह ३ बाजकीपनां अधिर पात्रील’ जितक्यास तितकें बोगावे
कागीच अपरिमित बोद्ध नय’ [स]

अपरिहर—वि टाळण्याग चढाव्य, अपरिहार्य ‘जे कम
सुत्यु ह पाही। अपरिहर।’—झा २१५८ [अपरिहार्य]

अपरिहार्य—वि अनियाय न टाळता येणारे, परिहार कर
ण्याग शक्य, अपरिहर, (र) अगाध्य, अग्न्य [स]

अपरीति—की गैरदिश्ट वर्तन, वाकडा मार्ग—रीत—चाल
[स अपरीति]

अपरीक्षित—वि न तपासलेले, न सिद्ध केलेले, परीक्षा न
केलेले [स]

अपेक्ष्य—किंवि (गो) अपरोक्ष, अभावी [स अपेक्ष+
अक्षि—अपरोक्ष]

अपरूप—य—भ—वि विचित्र, चमत्कारिक, विलक्षण, अद्भुत
‘अपरूप होजे ब्रह्मादिका।’—दावि ८७ [वैदिक स अप+रूप=
वैतुक, आश्रये, आनंद, किंवा स अपूर्व] २ दुर्मिळतेमुळे महत्त्व
आलेले, मौल्यवान, दुसऱ्या क्रवत उत्पन्न होणारे पण सापट मिळा
लेले ‘हे फळ या दिवसात अपरूप आहे’ [स अप+क्रवत=
अपवृत्त—अपरह—अपरूप] ३ (ल) (वर्नां) दुर्लभ, दुष्प्राप्य ‘देशा
वर फगतपोळी हा जिनस फारच अपरूप आहे’ (ल) सुप्लील,
मोलाद, पारखा. ‘अनाला अपरूप झाला’ ४ (ल) (प) प्रिय,
आवडते ‘त्याला केळ मोठे अपरूप आहे’ ५ अपूर्व ‘प्रभाकर
गाईपुट। अपरूप अनुपुट। प्रला ११२ [स अपूर्व] ६ कुलप,
बेदव, वेडील [स अप+रूप]

अपरूपमेवा—५ १ दुर्मिळ खाद्य २ (ल) स्वतःचें मूल,
अत्यय [स अपूर्व+फा मेवा=फल]

अपरुपाई—वाई—भाई—वाई—की १ दुर्मिळता, अप्रवांची,
नवलाई, उच्छ्रिता, बहुमोलपणा २ दुर्मिळतेमुळे आलेले महत्त्व
३ अत्यय, चळ लागल्यासारखे प्रेम, अक्कप पहा

अपरोध—५ १ (वों) अवरोध, विरोध, अडथळा २
रजनादपणा, विनय, सकोच, मर्यादा [स अप+रोध]

अपरोधर्णे—अकि १ विरोध होणे २ रज्जित होणे, पोढेवें
गोंधळणे, शरोचणे [स]

अपरोक्ष—वि दृष्टीआड नव्हे, अदृश्य नव्हे अमा, दृश्य,
दगोचर—किंवि १ (सुरीने पण रुढ) गैरदर्शनीत, पाठीमार्गे,
दगोआड ‘तो माझ्या अपरोक्ष मासी निंदा यत्तो’ २ साक्षात्,
समक्ष, प्रत्यक्ष ‘ज्यासि अपराध दृष्टासि। तो सद्गुरु सुविं निधये।
राया।’—एमा ३११०

अपरोक्ष—५ अपरोक्ष ज्ञान, अपरोक्षानु
भूति स्वप्नीचे दृष्टि समर्थता। जेवीं मिथ्या दोनी जागती। तेवीं
हृदयाचेवीं बातां। न बाधे सुखमणी अपरोक्षरोधे ॥’—एमा ३
४७१

अपरोक्ष—की साक्षात्कार ‘प्राप्ती म्हणजे अपरोक्षशक्ति।
भगवत स्फूर्ती अनिष्टार।’—एमा २६०९, ज्ञान—न १ प्रत्यक्ष
ज्ञान, साक्षात्कारांचे ज्ञान २ आत्म्यागर्भी किंवा ईश्वरासमर्पी
ज्ञान, आत्मज्ञान—अनीति ‘अपरोक्षज्ञान प्राप्त। गद्गुदुर्वाचोनि न
पडे।’—ह १५६ [स अपर+अक्षि]

अपरोक्षानुभव—५ दृष्टान्तासार [स]

अपयोग्य—वि अयोग्य, 'पाट, अगणित'—गौर ६०४
[स अ+ययोग्य]

अपलक्षण—'आलक्ष्य पदा

अपला—आपला पदा

अपलाण-णी—वि अपाणी, योगीर न पातलेला (पोडा)
[अप+प्राण-णी फा पलन=योगीर]

अपलाट—अकण्ड पद

अपलाप—उ १ सत्य स्वविणे—आळणे, सत्यगोपन २
अज्ञानप्रदान, उद्वानुवृत्ती, विपरीत 'त्या रीतीने काही सत्याचा
अपलाप करून बॅनिटचा कागजार सुरळीत चालवावा लागतो'
—इमू १५० छेदापन्तुति पदा [स अ+प+प]

अपलाला—छे, अपत्याअपण—आपलाला बंगरे पदा

अपवर्ग—उ मोक्ष, चर पुण्यार्थी चर्या, मुक्ति 'ज्या
चिए गाविका मातु। चुकें साधनाचा वतु। तो देआवेदा अपवर्गु।
भावे परोपरी।'—अक ७७ [स]

अपवर्त—उ १ संक्षेप देणे, काढून टाकणे २ (अगणित)
सामान्य-साधारण भावर [स अ+व+ट] ०२—उ वि उद्याने
संक्षेप देण्यात येतो तो अक, संक्षेपक

अपवर्तन—न (अगणित) १ सामान्य भाजनाने भागणे,
संक्षेप देणे २ संक्षेप देऊन अखिले रूप उ० भाज्य ६४ व भाजक
६० (आद्या अपवर्तक ६ न अपवर्तन करून ८ (भाज्य) व ५
भाजक) अशा लघुसूत राखी हातील [स]

अपवाड—उ आल्याम असमर्थता, असमर्थत्व 'वाच्यता
अपवाड।'—झा १३ ५६८ [स अ+प+वाड, प्रा अपवाड]

अपवाद—उ १ अयोग्य पन्थायामूलक निंदा, दोष 'हानि
लाज व देखे। परापवाद नाईने।'—झा १३ ७९१ २ आळ,
टपका 'आद्या सामन अपवादाते। सावधचित्ते परिणी।'—एमा
१२८७ ३ नियमाविरोध गाढ, नियमास वाध 'अक, चादरी-
वि १ अपवाद, निगमन करणारे, रम्यवित करणारे (वचन, भाष्य,
विधि) २ अपवाद काटणाऱा निंदक, दोषी ३ (ल) याईट
भाषण करणारा 'शुभीचरी मनुज्य होऊ। असत्य निंदा अपवा
दनी।'—मुप २ ६५ [स]

अपविद्ध—वि १ अपुद्ध अतिमल गढळ, जमगाड,
अनच्छ, पावे रेंडे २ विविगाय नीतिवादा भ्रष्ट वैयक्तिक पातकी
३ सौलं वटेंडे, ओंवल [स]

अपविद्ध (दुल)—उ आद्या सली टाकलेला व विहायतांनी
पुनःप्राप्ते मानलेला मुलगा गुरूने सांगितल्या वारा बारलपुना
पेरी एक —मलू १ १७१, —दास २ १३२

अपविद्ध (अगहारा)—उ (दृश्य) हात अपविद्ध, व सूचीनिंद
रणे करून हात उद्धेष्टित करणे, त्रिक फिरणे व मग उद्योग

हात करून कटिछिन्नकरण करणे, अपरण—न (दृश्य) उजवा हात
शुद्धतुड करून एका वाटोळा फिरविणे व माडीच्या पाठीमडे लावून
देखणे व दावा हात बस स्वलावर देखणे 'आहु—उ (दृश्य) छाती
बरील बाहु तोंडासमोहन डोक्यापर्यंत नेत असताची स्थिति [स]

अपविष्ट—अपविष्ट-पुन पदा

अपव्यय—उ उल्लेखणा, अतिशय खर्च, निरर्थक खर्च,
उधळपणी, दिवाळगोरी —यी—वि अतिशय खर्च करणारा,
उधळ्या [न अप+व्यय]

अपव्ययुन—उ १ अशुभ गोष्ट, दुखिन्ह 'सत्यवत म्हणे
गावित्री। अपव्ययुन तुच देखा।'—वरा ५९ २ अपव्यय [स]

अपवाद—उ १ (व्या) अशुद्ध द्रव्यप्रयोग, अपप्रयोग
२ दुष्टवित, क्षिरी, दुर्बलन, दुर्भाषण ३ अशुभ, अपव्ययुनी द्रव्य,
वचन [स]

अपवादण—न—न १ (कों) आळ, तुफान (वेणे) २
वाईटपणाची जगावदारी, अपेक्ष, टपका दोष [स अपवर्ण]

अपवर्त, अपवर्त, अपवर्त—शी—किति आपोआप,
आपसूच, आपण होऊन, आपसाच [स आपत्त-अप+स्वयमेव]

अपवर्तण—उ (गो) विनाकारण आळ, अपवर्तण पदा
[स गपसाण]

अपवर्तण—न (दाप) दोषण, दोषून घेणे, आपत्साद
करणे [स]

अपवर्त—द—वि अध्रिय, न आवडणारे [स अ+फा पवद]
'अपवर्त—वि दुष्ट, अपम 'अथ—अरेरे सुतापपदा। दू माती
निंदा कतोस काय?'—मोड वेणीतहार अ ३ [स]

अपसत्या—किति आपोआप, अपसूच, 'उगळोनि सार्जीची
नेट्याळी। बुडीं पडलीं अपसया।'—मुआदि ९४, 'अपसया सिद्धि
विचित्र होत।'—दावि २६ [स आपत्त-अप+स्वयमेव]

अपसर, अपसर, अफसर, अफसर—उ अधिकारी [इ
ऑफिसर (अप)]

अपसरण—न १ दूर सरणे, पाणे २ आळ, टपका, घोल,
दोष अपसरण पदा [स अप+सर=सरणे]

अपसरण (अंगहार)—उ (दृश्य) अपक्रांतचारी करून, उजवा
हात व्यर्थितकरणाले करणे, नंतर तोच हात उद्धेष्टित करणे व अथे
सूचीकरण करणे, नंतर विरहित कटिछिन्न, उच्छृंखल, आक्षिप्त, करि
हरन व कठिन्न हीं क्रमाने करणे [स]

अपसत्य—वि १ उजवा, दावा वट्टे 'सत्य अपसत्य भोवडी
गड'—एल्ल १४८, 'सत्ये मितव्या महांनदीती। अपसत्ये
आत्मा गावसासी।'—एमा ११ ८६२, 'पितरस्यस्यीं दृष्टि जा
दैव। सत्य से वचन अपसत्य।'—तुगा ३७८० २ विहद, उलट,
विपरीत जते, उजवीवडून दावीकडे लिहित जाणे (फासी कट्टे
लिहणे) उजव्या बाज्यावरून जावने पालणे (आद्य इ सत्ये) [स]

अपसांत—किंवि आपापल्यात (माघणें, समजणें) आप सात पदा

अपसातुपसी—स्त्री हमरीतुमरी, विरोध, वादविवाद म्हण माघण [आप(मी)+तु]

अपसारण—न दूर करणें, काढून टाकणें [स अप+उ]

अपसारित—वि दूर केलेला, टाकलेला [स अप+उ]

अपसिध्दात—उ चुकीचा निर्णय तराशास सोडून केलेला निकाल [स]

अपसु—(सु)र, अपसुख—खेळ—किंवि आपोआप, आप-या मतोपों, आपण हाऊन, रात्रीखुपीने [म आत्मउत्तेज]

अपसूर—उ (गायत्रीतील आवाज, सुर) पड्ड्यादि स्वरान्या मर्यादाचा भ्रस होऊन जो भन्नाचा स्वर निपतो तो, प-स्वर लारणें—वि बेसुर, स्वररुप्य दक्ष [स अपस्वर अप]

अपसुन्या—वि बेसुर भाषणाचा (मरई वाच)

अपसूर्य—अपरसूर्य पदा

अपसृत—वि दूर कलेला दूर अंतरावर गडला अपसारित पदा ०पाश्वर्ध—न (दृश्य) एका पायाच्या चवदावर उभे राहून नमिष्ठित करीत असतां बरया सव माग विखावा लागतो तो फिरवून पुन्हा जगाचा तत्ता आगण्याची मिया [स]

अपसोस—अपमोस पदा

अपसोशी—स्त्री—वि दुःख करणारा, दुःखी [का अप+सास]

अपसूदित(भीमीचारी)—वि (दृश्य) एक पाज दुसऱ्या पायापासून मागच्या बाजूस पाज ताल ओढून ठेवणें [स]

अपस्नात—वि घृत माणनाच्या उत्तरविजुसटीं बरोबर गल्या मुळें स्नान केल्या —स्नान—न ? बरील कारणमुळे करावें लग्न गोरें स्नान २ मृतासवर्धी स्नान [स]

अपस्मार—उ फेफरे धुरे धुरे मिरगी, मनावहोतसामयील दोष काळजी व शोक इत्यादिमातीं प्ररुपित होऊन स्मृतिनास करून अपरमार उत्पन्न करतात या छाती पडडणें स्मृतिनास नाहींशी हाणें घाम येणें, मुळीं येणें ताडहून घेव वारें लक्ष्मणें भ्रमतात [स अप+म्मु=स्मारण करणें] अपस्मार एका जागीं त भीती पागिवा लागीं ।' नीला १३ २४९३

अपस्मार—मि दुष्ट, मरुलुभमान पापी अपस्मार गाहीं । राशेस जाणवें ।' —ना १८६१ —न (या) ? अपश्य २ अप स्मारण ०पण—न आवाहण्यावर काम करणें [अप+मारण]

अपस्मरी—वि अपस्मार राग वगणें [न]

अपस्वर—अपसुर पदा

अपहरण—न हिराण घणें, लुणें लुटावणें, नागविणें [स]

अपहृतां—वि उगारा, हिरावून पणार, लुटावण [स]

अपहस्तकी, अपहस्तें—आपल्या हातें आपहस्तक पदा 'या ब्राह्मणाचें कार्य अपहस्तें परहस्तें होईल तितें करावें'

अपहार—उ ? अन्यायानें घेणें, वपाणें सपादन करणें, लग्नीनें मिळविणें २ अन्यायानें सपादन केलें दण्य 'आहेत अपहार । साणुनिया मरी घर ।' —तुगा १९७४ ३ ज्याचे अपहरण झाले आहे त्यास होणारें दुःख [स अप+ह=हरण करणें]

अपहारक—स्त्री—अपहर्ता पदा [स]

अपहनन—अपहनूति—उ की ? उपवृक्ष, लवणें, दह विणें 'बरीतसें नित्य अपहवाला ।' —सारह १७४ २ एक अर्थांसार उपमेय उपमान असल्याचें वर्णन, उपमेयवर त्याच्या वास्तविक स्वरूपाचा उपलप करून उपमानाचा आराप करणें हा परभार उपमेयाचा एक प्रकार आहे उ० 'न हें नभोमदल वारि सति ।' ६०

अपहाण—पती—अपराण—पती पदा

अपळें—वि (व) पूर्ण दिवस भरण्यापतीं गन्स झाल्याने अवयवाची संपूर्ण वाढ न झाले (मूत्र) [१. अ+पूर्ण=पूर्, प्रा अपउलियेन विप्लेडें]

अपक्ष—वि ? पक्ष नमलेला (मनुष्य, पशु इ) २ कोण तीहि यात्र नखलेला ०पात—उ ? पक्ष, वक्ष, तर्क न घेणें, कोण त्याहि बाजूचा कैवार न घेणें २ लोकांची भीडमुक्त गतेपणें [स]

अपक्षय—उ न्हास, उत्तार, उतरती कथा, क्षय, गमबोरपणा चक्रलक्षीं घडण्णीं दृढि आणि वृण्णपत्तीं अपक्षय होतो [स अप+क्षी]

अपक्षिस—वि घाहीं फेंकिले, दाकलेले [स अप+क्षिप]

अपक्षीण—वि न्हास पावलेला, अवतल स्थितीस आलेला, उतरती कथा हावत्रेण, वगबोर झालेला [स अप+क्षी]

अपक्षेप—ण—उ न खालीं फेंको, टाकणें

अपा-प्या—उ ? भोरकिता बरील इतमाचें आशानें प्याव याचें टोपण नाव २ ल्हान मुगास प्येलेले प्रमाणें नाव ३ (बरील चवी) नावाच्या पुढें हा धाद किचक वेळा जो तात उ० चिमात अप्या म्ह० सोनार, तिपी बुडवणींअप्या । तिपाचासगत त्कार बाणा ॥ —शाही जोडा—अप्या नावाच्या बोधा व्यक्तीने बाणलेल्या जोण्यासारख्या जाण [शनिनी प्रा का अप्या=बाण गप्य=बाण]

अपाच—अपच पदा [स] ०पत्र—न (जात गणनें) एका घास जाणीवाहर दाकल्यावदये निर्गदपत्र

अपाच—स्त्री ? बाळाच्या बाबरीच्या अपचा कोण, नेत्रप्रात २ कणस दृष्टिचें 'ज्याचेव ह्याअपाचें ।' —तुगा १७९ 'ह्या पाीं ओं निगि की वगार धिग्या' —नीलागवा १३ [म]

०पात—उ क्णउपण 'ज्याचेनि अपाकपटें । थप मोक्षणीं याव ।' —अनु २८

अपांग—वि १ अवयवात किंवा इद्रियात व्यंग, खोडी अस
लेवा, विकंगम उ० आधळा, बहिरा, लंगडा [स अप+अंग] २
(कों) स्वतंत्र

अपांगणें—उक्ति १ विघ्नउपस्थित होणें, उरळणें, रगडे होणें,
हातपाय मोडल्यासारखें होणें, नडणें २ आपंगणें पहा [अपांग]

अपाड—डु—डें—वि किंचि १ अतिशय, फार 'एन्ही या
म्हणाच्या निजसारा। मी अपाडे कीर अपुता।'—झा ६ १४०
'याच्या बळा झगडागोळा। मुळिता उणा अपाडे।'—मुआदि २७
१८३ २ अग्रिम 'जरी चतुर अपाडाचा।'—विपु १ १७ ३
अवाक्य, योग्यतेवाहिराचा 'म्हणऊनि अपाडु हें आपवें। निर्धारिता।'—
झा १ ९१ ४ अंतर, असापारणत्व, असादर्य 'वनका आणि
तापसा। अपाडु का जैवा।'—झा १३ ११०१ 'आणीकडी
अपाड हुज आणि दहासी ॥'—त्योदा ६ ३२८ [स अ+प्रति,
प्रा अ+प्रति]

अपाड—वि अपक्व, चुकीचे, खाटे 'मुन्ही चालिजे हें मत
फुड। अपाडु की।'—शिझ ४८५ [अ+पड=पाक=पाड]

अपाड—वि अयोग्य (दान कल्यास वगैरे), नालायक 'देता
न म्हणसी पात्रापान।'—झा ११ ५८ [स] ० दान—न अयोग्य
टिकाणी दिलेली देणगी 'अपाडानो नं दरिद्र पूर्ण।' [स]

अपाद—वि ज्यास पाय नाहीत असे [स]

अपादणें—कि सपादणें [स अप+आ+दा]

अपादान—न १ पचमी विमर्जीचा अर्थ २ दूरीकरण, वियोग
३ पचमी विमर्जीतील नाम [स अप+आ+दा]

अपान—उ. १ पचप्राणापैकी दुसरा, अधोगामी वायु, हा शुद्ध
प्रदेशी राहतो, पाद 'मग अपानाची मुर्छी। प्राणद्वये देखी।'—
झा ४ १४५ 'कटी उदान शुद्धी अपान।'—दा १७८ ११
'प्राणापानाची चुकामुकी। जाहली होती चटुकळ की।'—एमा ९
११८ २ शुद्धार ३ आत वेणारा आस 'गीर ६७८ (हा अर्थ
मेहनीच्या अर्थाहून भिन्न आहे) [स] ० धार—न शुद्धार मळ
पार ० वायु—उ १ शुद्धारी स्थिर झालेला वायु २ पाद अपा
द [स] ० रंभ्रद्वय—न शिथ व शुद्ध 'अपानरंध्रद्वया—आझारी
मणया।'—झा १८ १०३१ 'अपानी मेळा मारणें'—आर्वात
खरी दोळणें, पूर्वीच्या शिखापैवी एक 'कानी खुल्या आदळती।
अपानी मेळा मारिती।'—दा ३ ७७३ [स]

अपाप—अ आपोआप आपल्याआपण, आपण हाऊन
'जरी त्यास गरज लागते तरी त्याचीं आज्ञादत्तें अपाप बदळ
पाव'—मराठी ६ वें ५ (१८७५) [स आत्मन्—आप]

अपाप—वि मिण्ण, निदोष, शुद्ध [स अ+पाप]

अपापति—उ समुद्र 'मोक्षासकट यती। जेथे यती विप्राति
पंथादि अपापती। सरिता जेवी।'—झा १३ १०७४ [स अप-
अपाप+पति]

अपांपरी—स्त्री अव्यवस्था, दुर्दैवा, अपरापरी पहा 'इद्रिय
प्रति मूल्यी। वाचा प्राणसि सूचली। एसी अपांपरी होती जाली।
शरीरामां।'—राझा ११ ६५५ [स अप+प्रति—परी]

अपापला—आपापला पहा

अपापा—आपापा पहा

अपापी—आपापी पहा

अपापामागे—अपाडा पहा

अपाय—उ इचा, विपत्ति, अनयापाव, बहर, आपदा,
विनाश 'क्षणित्वाय उपायी। जन अपायी पडताती।'—एमा
१३ ५३८ [स] ० यंत्र—न अपायकारक प्रकार, बुक्ति 'एका
लागी उभातिती। अपाययने।'—झा १६ ३४४

अपारयी—वि अपाशकारक [स]

अपार—वि १ अमर्याद, अपरिमित, अत नाही असे 'हें
अपार कैमनि क्यळ्ये।'—झा १ ७४ २ अतिशय, पुष्कळ, फार,
'तेजें देवधानीच्या चित्ता। स्नेह बाळवा अपार।'—मुआदि
१७ ५५ [स अ+पार]

अपारणें—कि दूर जाणें, कमी होणें, उतार पडणें, ओसरणें
(नदी, प्राच, दुख) [स अ+पृ]

अपारदर्शक—वि ज्याच्यामुन परीकडचे दिसत नाही असे
(भिग वगैरे) [स]

अपारस्थायसंचारता—स्त्री (सगीत) गताताना अनेक
रगावचव इच्छांचे ज्ञान असणें [स]

अपारा—अपार पहा

अपारातर—वि अमर्याद अतवार असलेले—न फार अतर
'एव तपसापन जे ठेले। अपारातरे।'—झा ११ ६३० [स
अपार+अतर]

अपारू—वि अपार पहा 'जो अपारू सुखाड। निस्तरा
अपापु।'—म्ह २ [अ+पार]

अपार्ये—वि निपययोगी निरर्थक 'जेग सत्य अर्थ नाही।
तो अपार्ये म्हणिज पाही।'—एमा २८ १५१ [स अप+अर्थ]

अपारिपा—उ (स) लपडावाचा एक खेळ, आपळी कोशि
वीर [स लिप-दि०]

अपाव—ची—अपाय पहा 'विकळ जाहलिया साधनामी।
ये सापळासी अपावो।'—एमा २१ ६८

अपावृत—वि प्रकट, उघड 'तेथ अपावृत जाहले। इद्रिया
नळ।'—झा ४ १२८ [स अप+आ+वृ]

अपास्त—वि दूर अतारावर टाकलेला, फेकलेला [स अप+
अस्त]

अपितर—न (ब) बदनाप, खोडकर, उवाड अन्तर पहा.

अपितार—उ (कु) अजागळ व्यक्ति [अर अन्तर-विषय
केल, छडी]

अपिधान—न शाकणें, आच्छादन, रपविणें 'भरलें रति
सागरीं विषयवधान । करु हुडवर करी अपिधान ।'—प्रला १९
[स पिधान]

अपील—न १ खालच्या न्यायाधिकाऱ्याने दिलेला निष्कास
तपासण्याकरिता वरच्या न्यायाधीशाकडे अर्ज करणें, स्वर सांगणें,
विनंति अर्ज 'त्या अपिलाचा जो निकाल होईल तो कायमचा यत्र
तेच समजला जाईल'—धका १२२—लेटकोर्ट—न मूळ
दिवाणी दिवा मौजदारी कोर्टांनी दिलेला निष्काराचा परविचार
करणारें वरच्या दर्जाचे न्यायालय [इ]

अपुत—वि अशुद्ध, अपवित्र 'रमुनि अपुत केली ते कधी पूत
नारी'—मराभा ८ [स अ+पुत]

अपुन-क, अपुनी-क—वि निपुनिक, सतति मतलेल
सहायविहित, अपत्याशिवाय म्हणुं अपुनिकाचें अन साऊ नये
[स]

अपुनरावृत्ति, अपुनर्मय—की परत देण्याचा अभाव
अखेरीस मुक्ति, मोक्ष (जेव्हा पुन्हा जन्म-मरण लागत नाहीं),
निर्वाण, जन्ममरणाच्या फेऱ्यापासून आत्म्याची मुक्तता [स]

अपुनर्लब्ध—वि पुन्हा न मिळणारें, प्राप्त न होणारें [स]

अपुरकी—किनि (गो) पयाव, मागे, (म) अपरोक्ष,
(स प्रोक्ष)

अपुरता-अपुरा—वि १ पूर्ण न झालेला, न संपलेला, पुरा
न झालेला, कमी असलेला २ पुरेसा किंवा भरपूर नसलेला, उष्ण,
पोटा, असमर्थ, अयोग्य 'मी अपाळें वीरअपुरा'—हा ६ १५०
३ अपरिपक्व, अपेक्ष, पोरकट 'अपुरतो शुद्ध गुण्य नाही गाडी'—
हंगा १८५८ [स अपूर्ण]

अपुरवाय, अपुराय—की (गो) १ नवलाई, अपूर्वता
'त्या गोटीची इतकी अपुरवाय ती कसली?' २ अतिशय समठा,
प्रेम, लाव 'काय त्या मुलाची अपुरवाय वरताय?' [स अपूर्व-
अपूर्वाई]

अपुरिया—(काव्य) आपल्या 'दावाचें दुःखल्य त्या अपु
लिया ।'—विविभामिनी ८६ ११९ आपुरिया पदा

अपुनपनरूपति—की (घाय) वनरपतिशाळातील दोन
मुख्य मार्गांपैकी एक ही वनस्पति जन्मपरीपासून उत्पन्न होत व
सपुत्र वियांपासूनहि होते—हाको अ २०७ [म]

अपुन्य—वि पुनत-आदत्त पात्र नसलेले [स]

अपूट—वि १ असष्ट, हात न लावलेले (त मोडलेले, न उप
होलेले वन, अमर) 'पुत्रपुत्रीयाची पत्नी अपूट होती, लुप्त
गुणक सांपडली'—भाष १२१ २ स्वतंत्र शिक्षक राहिलेले, वय
हाको १ ११

खेलेले ३ वैयक्तिक समागम झाल्याने दूषित न झालेला (पुरम,
खी) ४ अशिक्षित, घणगीत न आणलेले (अपेट या अर्थी)
५ (व्यापक) अचूक, अचानक याअर्थी [स असष्ट]

अपूप—अ अनरस, चारगा 'निवे नारिणि नारेडे । अपू
साइ अमृतकळे ।'—एरस्त ६ ८६ [स]

अपूर—की उणीव, कमतरता, उणेपणा, भरपूर नसणें अपुरा
पदा [स अ+पूर्ण] ० नपूर—की किंचित उणीव असलेले

अपूर्ण—वि १ न भरलेले, अपुरें, कमतरतेचें, पूर्ण नसलेले,
कमी असलेले २ निष्पात किंवा तरेज न झालेला ३ अजुप्त,
'आमि पसरिला अभिलाप । अपूर्ण होय तोचि हेतु ।'—हा
१५ ३३९ ० **अभिव्य**—अ (व्या) एकाचा किंवात आराम होऊन
तिचा व्यापार त्या काळीं चालवू नये, असा बोध ज्या
व्यापकापासून होतो त्याचा काळ उ० 'मी करीत असून'

० **भूत**—अ (व्या) हा काळ एकादी क्रिया अथवात झालेली असून
पुरी न्हाण्याची असते असे दाखवितो या काळाच्या ठायीं
क्रियेची अपूर्णता दर्शविली जाते उ० 'मी करीत होतों'

० **माफी**—की सान्याचा काही भाग भरावी लागणारी जमीन
[स अपूर्ण+भर माफी] ० **घटतेमान**—अ एकादी क्रिया चाल
आहे असे दाखविणारा काळ, या काळाचे ठायीं अनेकदा इतका
आहे की याचा प्रयोग असतां कदां जो आहे त्याची त्या त्या
क्रियेच्या ठायीं जी तात्कालिक निमतता तिचा बोध होतो उ०
'मी करीत आहे' [स अ+पूर्ण]

अपूर्णक—अ पुरा नसलेला अक, अकाचा भाग उ० एक चतु-
घोन, सात अक्षमाला ० **गणित**—न अपूर्णकाचें गणित किंवा उदा-
हरण [स]

अपूर्व—वि १ पूर्वी कधी न घडलेले, झालेले, प्रपंचचें, अयो-
दत्तचें, आरमाचें या गावात माझे येणें हे अपूर्वच आहे २ विल-
सुख, चमत्कारिक, असाधारण ३ अद्भुत, आश्चर्यकारक, असा-
मान्य, श्रेष्ठ दर्जाचें, अत्युत्कृष्ट, फार मोलाचें 'म्हणीनि त्या
निर्मळा । सुप्र हानी साळा । अपूर्व ये कळा । पारिवक ते ।'—हा
१४ २६१—न चमत्कारिक, आश्चर्यकारक गोष्ट, अद्भुत वस्तु।
नवल 'येता दखिले मार्गांती अपूर्व परिचया ।'—गुच १४ १०२

—न (तत्त्व) पूर्वेवन्मविहित ह्म जन्मातील कृत्यापासून होणारें
पापपुण्य, सुपुत्र ख होण्याविषयी अयोचक आत्म्याच्या ठायीं
पापपुण्यात्मक कर्माजन्य जा मत्कार राहिला आणा तें ० **द्वंद्वीत**—
न १ पहिले द्वंद्व २ काहीतरी नवीन किंवा चमत्कारिक पाहणे.
[म]

अपूर्वाई—यी अपुर्वाय पदा विलक्षणपणा, असाधारण
पणा, उत्कृष्टपणा, भाई, अपत्य काढणेपणा ० **कर्ण**—कि बौद्ध
करणे, पार प्रणय करणें, फार पार मानणें [स अपूर्व]

अपूर्वाय—स्त्री (गो) अपूर्वता, अपूर्वाय पदा
अपूरुस—उ (गो) एक उन्मूढ जातीचा भावा हृष्य [पोतु
आत्मात्मा]

अपुष्टवश—वशीय—उ (शाप) पाथीला वणा धिंवा मणके
नसलेला एक प्राणिवर्ग (इ) इन्वेट्टमट [स]

अपेट—वि (अंडिल, अड न वडविलेला (भेल, पसु) राड
' अपेट वृषम असती सात । त्यानी पाळील जो नाय । '—कथा
४११ ११२ २ अगतली रा न मोडलेला, वंडगीत न आलेला, नरम
न झालेला, काम न शिकविलेला, तरेवेच न झालेला ३ अनुपरी
४ सारक्या इत्यादिकांनी जरे न झालेला, जपमतीला अनमस्त
[स अंपिट, प्रा पिद-पेट-पेट]

अपेटी—वि (व) १ रस्त्यापासून दूर, आडवळशी, एका
बाजूस ' तुमच्या गाव अगरी अपटीस पडला ' [स अपेट]

अपेडिकस—न. १ पुखगी, परिशित २ पांदातील आतड्याचा
धोपडासारखा एक लहान भाग, आपणुळ अपेडिसाइसि-
आनपुळदाह नावाचा एक रोग मोठ्या आतःपापासून रायट पोखळ
अरुद अशी जताकृति एक नदी निघालेली असत दिवे मोकळे तोंड
मोठ्या आतड्यातील पोखळीशी जोडलेले असते व त्याच्या सुरावर
असुरा पडता असतो या नदीच्या पोखळीत वाह अथवा पुन, पू
उत्पन्न होतो त्याच हे नाव आहे [इ]

अपेत—वि दूर गेलेला, मार्गभ्रुत—अष्ट [स अप+इ=अणे]

अपेप—आपोआप पदा ' सहस्र वर्ष होता पूर्ण । अपपचि
उलेल हें । '—सुमादि ४२१

अपेय—वि पिण्यास अयोग्य, शास्त्राने पिण्याला निषिद्ध मान
केले (दाल इ०) ' का बधिराचे नीट वान । अपेया नाम पान । '—हा
१८.५८० [स] ०पान—दाल वगैरे निषिद्ध पेयांचे सेवन करणे

अपेरण—न (शाप) विरणाचे अवैद्रीभवन, कैदापून न जाणे,
अपायन (इ) अवेदान [स]

अपेशा—न अपयश दुष्कीर्ति, परामभ ' आणि अपश ते न
वेवेल । कथातत्त्वरी । '—हा २०९ [स अपयश]—आजें खापर-
टोपलें—मोटडुळें—न अपमानाचे व लजेचे (काही अनित कृत्या
मुळे) दुस्न्यामी टाकलेले—जावलेले ओये (वर किंवा टोक्यावर
शस्त्राबरोबर आणि वे घाल, घे, ये, फोड, या क्रियापदांशी जोड
सात) [अप रूप अपेश]

अपेदी—वि परामभ झाला दुष्कीर्ति गेलेला [अपयशी]

अपेष्टा—स्त्री प्राप्तदायक दुःखादयक स्थिति, षट, वास
खेक, ल्हाड, व्याद विम [स अप+इष्ट]

अपेक्षणीय—वि वाट पाहिलेला मार्गप्रीया केलेला, आशाक
भूताप्रमाण पाहिलेला—शोधलेला, आशा वाटत असलेला, वचन किंवा
खात्री दिलेला २ इच्छा करण्यास योग्य अपेक्षणीय जे काही । तें
मीचि वेला । '—हा १८ १११८ [स अपेक्षणीय]

अपेक्षणे—अभि इच्छा करणे, वाट पाहणे, जहर असणे.
' जे अपेक्षिते विरही । सदा अनुभविजे तनी । '—हा १५२ [स
अप+ईन]

अपेक्षया—शष. पेक्षा उ० तदपेक्षया=त्यापक्षा, मरपेक्षया=
मास्यापेक्षा [स]

अपेक्षा—स्त्री १ इच्छा, वाज, आकांक्षा, वासना ' एती
अपेक्षा जालेल्या । बंद मुमुक्षुते भाशिया । '—हा १८ १४४९ २ गरज,
कारण प्रयोजन, जहरी, मागणी ०परणे—(मिळण्याच्या) आशेने
किंवा इच्छेने पाहणे, वषणे, शोषणे, मार्गप्रीया करणे, इच्छा करणे
० बुद्धि—स्त्री आकांक्षा, मनीषा, आशा (काही मिळण्याची)
(वि० घरणे, ठेवणे, रचणे) [स]

अपेक्षित—वि १ आशेने इच्छिलेले, मार्गप्रीया केलेले
' शय अपेक्षित तुमचें चित । ते निश्चित मी करीन । '—एस्व ३
४१ २ वाचिष्ट, इच्छित ३ जहर मगलेले ' मग अपेक्षित जें
आसुलें । तेंही सागती प्रसिद्धे । '—हा ११६८ [स]

अपेक्षितव्य—वि १ अपेक्षा करणयाचे २ काम्य, इष्ट
गीय, इच्छण्यायोगे [स]

अपेक्षी—वि १ अपेक्षा, इच्छा करणारा २ गरू [स]

अपेक्षा-सं—वि स्वाधीन, प्राप्त, वश [स आप्त]

अपेक्षान-स्य—न सरळपणा, प्रामाणिकपणा, इमान, दोष
दाहून गुण पेण्याची दष्टि, सौजन्य ' जगा अपेक्षान्याचे लक्षण ।
अनुना हें पुढे जाण । '—हा ११ १५३ [स अपेक्षान-स्य]

अपेक्षा-सं-सं—अपेक्षा पदा

अपाआप—आपोआप पदा

अपोदान, अपोषण, अपोष्णी, अपूष्णी—न पाणी
पिणे १ आचमन, श्रावणादि धैर्वाक्यांनी सध्यादि कर्माच्या वेळीं
किंवा भोजनाच्या वेळीं चित्राहूती पातल्यानंतर व भोजनार्थी तळ
हातावर यांचे पाणी घेऊन आचमनासारखे एकदाच पिणे ' शुद्ध
मतीने आपण । वृष्णार्थी दिधले आचमन । तीन वेळां न करी
नाण । सर्वपोशन एकवेळा । '—एस्व १५ १४६ २ (कर्मां)
' प्राप्त जेकावयास वसताना सासुने आपल्या पतीचे नाव घेऊन
चावयाच्या हातावर तूप घाल्ते ३ (ल) त्यागा, ' केले अपोषण
कर्मांशी ॥ '—विगा ४० [सं आप + अदान]

अपोस—अपूष पदा

अपोहण—न त्याग, दूर करणे, घालवणे ' सविनास अवि
यानिसल । अपोहण या नात । '—एगा १३ १८५ ' अपा सर्व
मगाचे अपोहण । '—रयोवा ३ ३६७ [स अप+हण]

अपौदप—वि १ अनुष्ठाने केलेले मन्त्रे ते, ईश्वरकृता ' वेद हे
अपौदप आहेत ' २ अनुष्ठानाच्या अवकाशाबारेचे, देवी, अतिमानुष.
३ भिन्ने मिश्रेण्ये [स]

अप्—न पाणी, आप [स]
 अत्तर—वि १ विघडलेले, दोषयुक्त, नासलेले 'तित्ता
 बयान धर्मतास दिलिला असता बाजी अत्तर होती' -रा ५ ११६
 २ उजाड, उजाड [अ अत्तर]
 अत्तरी—स्त्री दिवाड, नुस्तान [अ अत्तरी]
 अत्ती—स्त्री १ आपत्ति, सफट २ नाण, उणीव [स आपत्ति
 अर आपत्त]
 अप्पा—अपा पद्म.
 अप्पाधप्पा—उ ल्हान मुलाचा एक खेळ—'अप्पा धप्पा
 वेणी वेणी गप्पा । आणा दोर । नाया चोर ।' इत्यादि मागे म्हणून
 दाखला बाजवीत विरावयाचे अप्पाधप्पा असेल म्हणतात
 अप्रसूट—वि अप अग्रसूट १ अप्रसिद्ध, दिख्यात नसलेला
 उपड न केलेला, न दाखविलेला २ असूट, सदृश्य [स अ+प्रसूट]
 अप्रसांडकथा—स्त्री विसंगत भाषण, भाकडकथा, अवातर
 कथा, आडकथा [स अ+प्रसांड=दांडा]
 अप्रसूट—वि १ विषय, प्रसंग सोडून असलेले, विरगल
 २ असूट, अप्रसूट—न्याय ११६ -न (साक्षित्य) उपगान [स]
 अप्रगल्भ—वि अपक्व, पूर्णावस्था प्राप्त न झालेले, पच्चे
 पूर्ण न झालेले (विचार बगैरे) [स]
 अप्रज—वि १ सत्ता नसलेला २ प्रजा—लोक नसणारा, उजाड
 (गाव, राज्य बगैरे) [स अ+प्रजा]
 अप्रणीत—वि १ न केलेले, न बनविलेले २ न झालेले, अप्र
 पथित [स]
 अप्रतर्क्य—वि तर्क न करता येण्याजोगे, न जाणण्याजोगे
 (ईश्वर स्वरूप—महात्म्य इ०) [स]
 अप्रतिबंध—वि १ बाधला न केलेले, अटकाव, हरकत नस
 लेले, २ (कायदा) अनिविध, निर्विवाद, तगा, भाडण किंवा पाद नस
 लेले (बलन बगैरे) •दाय—उ प्या मिळकतीवर जन्मत न राता
 प्राप्त होते म्हणजे सत्ता प्राप्त होण्यास कोणत्याहि प्रकारच्या अटकाव
 नसतो ती मिळकत मापदोगी (६) अनऑक्सिडेटेड हेरिटेज याच्या
 उलट संप्रतिबंध—दाय •व्यापार—उ जुला व्यापार आयात व
 निर्यात मालावर जकात न घेण्याची पद्धति (६) मी ट्रेड 'अर्थ
 धात्रावरील इमनी पुस्तकात अप्रतिबंध व्यापाराचे जे महत्त्व गाईले
 असेल,' -टि ५ ५१६ [स]
 अप्रतिभट—उ दुसरी तोड किंवा जोड नसलेला योद्धा
 दुसरा प्रतिस्पर्धी नाही आता, सेनापति [स अ+प्रति+भट=योद्धा]
 अप्रतिभम—वि १ दुसरा बरोचरी करणारा ज्यास नाही असा
 जोड किंवा तोड नसलेला २ अतिथीय, अनुपम [स अ+प्रतिभा]
 अप्रतिमलु—उ विनोद पदिल्यान, अप्रतिमलु पद्म 'हे
 अप्रतिमलु जमी । पुता प्रताप धर्मी' -झा १ ११० [स]

अप्रतिरच—वि अविवादित मिळकत, अप्रतिबंधदाय पद्म [स]
 अप्रतिष्ठा—स्त्री १ दुष्कीर्ति, दुर्लौकिक, अपमान, फजीती,
 मानउडणा [स]
 अप्रतिहत—वि अनिरुद्ध, स्वर, अनिरुध, नेहमी, सरोदित
 असणारे, अव्याहत 'कोणत्याहि भाषेची प्रगल्भता म्हणजे सर्वत्र
 किंवा अप्रतिहत सचार सुरू असला पाहिजे' -टि ४ १५७
 [स]
 अप्रतीत—मि माहीत नसलेले, अनुभवही, अपरिचित
 [स]
 अप्रतीति—स्त्री अनुभवाचा अभाव, प्रतीति, अनुभन, माहिती
 नसणे [स]
 अप्रत्यय—उ अधिनाम, विश्वासाचा, सत्यवाचा अभाव, वैम
 रवता [स] -यी—वि अधिनामी, वैमरवची
 अप्रत्यय—वि समझ नव्हे तो, एकाद्याच्या पाठीमागे •फार—
 उ प्रत्यक्ष पद्धतीवर व वसविता मालावर वसविलेला वर उ०
 व्यापारी जितल, मादक पदार्थ, मीठ बगैरेवरील वर, जकात (६)
 इंग्लेरेस्ट टॅक्स •पुरावा—उ अनुमानिक व परिस्थितीचा पुरावा
 (६) इंग्लेरेस्ट एव्हिडन्स. •प्रतीकार—उ (६) पॅसिन्हेरेसिस्टन्स
 सरळ मार्गाने अडथळी न करता अन्य मार्गाने अडथळी करणे. 'अप्र
 त्यक्ष प्रतिकार हे एक बलवान राजा आहे' -टिप्प्या
 अप्रधान—वि दुय्यम, बरिट किंवा मुख्य नसलेले, गौण,
 कमी प्रतीचे [स]
 अप्रमुल्ल—वि अविचलित, न फुलेले [स]
 अप्रमुद्ध—वि १ अज्ञानी, मद्ध, मूर्ख, मद्ध २ अपक्व सम
 जुतीचा, अप्रमोद ३ माहिती नसलेला, तरवेज नसलेला, विषयाशी
 अपरिचित [स अ+प्र+मुद्ध]
 अप्रमाण—वि १ पुरावा—आधार नसलेले, अविश्वसनीय, निरा
 धार २ जें प्रमाण होऊ शकत नाही असे, सगळाच 'प्रपची जो
 अप्रमाण । तो वसमाथी खोटा ।' -दा १२ १९ ३ किंमत, महत्त्व
 नाही असे गैरलागू आदर्श न मानलेले 'म्हणोन भक्ति गा येथ
 बरे जाती अप्रमाण ।' -झा १ ४५२ [स अ+प्रमाण]
 अप्रमाणिक—वि अप्रमाणिक पद्म
 अप्रमाद—वि विनयक, दोषरहित 'विहित परी अप्रमादें ।
 अनुग्रहें ।' -झा ११ १४३८ -उ प्रमाद, दोष (अचपलप्रमाणें
 रूप) 'करु जायजे अप्रमाद । तो तमोगुण ।' -दा २ ६ १९
 [स अ+प्रमाद]
 अप्रमेय—वि १ न मापता येण्यासारखे, अमर्याद २ निश्चित
 करता न येण्यासारखे, प्रमाणाने सिद्ध करता येत नाही असा
 'तरी आता अप्रमेय । मज झरणागता आपुल्या ।' -झा ११
 ५६० [स]

अप्रयास—३ भ्रमाचा अभाव, कष्टभाव, यथाहित्य, मुळ भता 'अप्रयासे नारदेदेवा । मरणार्णवा मज तारी ।'—एमा २१०१, 'निधान लापे अप्रयासी । हरी कां कष्ट सायासी ।'—युच १५८ [स]

अप्रयोजक-जिक—वि १ निरुपयोगी, वेपत्तरीचे, कवडी मोळ, अनवयक 'परी रात्रीविपरी अग्रयोजिक । जाळाचि की ।'—अय ६६४ २ गैवाज्वी, विसंगत, अनुचित 'हा सुभारगेचा वृत्तु अगदीं अग्रयोजक होता'—दि ४११४, [स अ+प्रयुज]

अप्रयासी—वि प्रवास न करणारा, देशाटन न करणारा 'अक्रपी अप्रयासी तोच सुखी' [स अ+प्रवास]

अप्रयादी—वि (शाप) न बाहणारा, घन (पदार्थ) [स] अमरवीण—वि हारवेज नसलेला, अडुघाल, न मुरलेला [स]

अप्रवृत्ति—स्त्री १ प्रवृत्तीचा अभाव, बाध, मनाचा ओठा नसणे २ शास्त्रनिषिद्ध कर्मे, दुर्माग 'जे अप्रवृत्तीचा अव्हाटा । साहजि विधीचिया निषे वाटा ।'—शा ४४८ [स]

अप्रदास्त—वि १ अहर्, मोकळे नसलेले, चिचाळे २ बंडोल विक्षोभित ३ अनभिज्ञात, गैर, अशिष्ट, अनभिमत, सप्रदायास सोडून [स अ+प्रदास्त]

अप्रशिखा—स्त्री एकाच मित्र त्यास नार फरावयास प्रवृत्त झाला असता आपले मृत्युदश इतरास हात व्हावे म्हणून त्याने भ-प्र-शि-ख या भावांसखुण रचलेली एक चार चरणाची बविता अनेक संव पुणे । प्रवृत्तस्य दनातरे । शिखामादाय हस्तेन । खड्गोपहत शिर ॥ (त्यावस्तुन) सक्तितिक किंवा साधुगिक भाषा

अप्रसक्त—वि विसंगत, असंबद्ध, अप्रस्तुत, विषय, प्रसंग सोडून असलेले, अनुचित [स]

अप्रसंग—उ १ अवैक २ अप्रस्तुत अयोग्य गोष्ट 'म्हणीनि अप्रसंग तेजें । म्हणावा कीं तो ।'—शा १८१६६ [स]

अप्रसन्न—वि नाखुप असणारा, इतराजी झालेला, वैमर्मी असलेला [स]

अप्रसाद—उ अवृत्ता, नाखुपी, इतराजी, वैमर्मी [स]

अप्रसिद्ध—वि १ खरे अस्तित्व नसलेले, विद्यमान नसलेले, उपलब्ध नसलेले, कवीच्या असामान्य कल्पनेतच असलेले जपे-खपुण, शत्रुविषाण, बंध्यापुन वगैरे ३ प्रचलित, रुढ नसलेला ४ अप्रकाशित न छापलेला (ग्रंथ) ५ सादीकौदीचा, अविक्रयात कीर्तिसुळे-लौकिकाने प्रसिद्धीस न आलेला ६ हुलका धुड [स]

अप्रस्तुत—वि शब्द काजाला किंवा विषयाला अयोग्य किंवा न सोमणारे अप्रासंगिक, अनुचित विसंगत [स]

अप्रोक्ता—स्त्री एक अर्थालंकार, अन्योक्ति पदा

अप्रा—अपरा; अपरा पदा

अप्राकर्णिक—प्रकरणास साहज, अप्रस्तुत [स अ+प्रकरण]

अप्राट—वि (कायडी) अपरपार 'अप्राट त्याने पुण्यकेला'—महाप ३२० [स अपार १]

अप्रात—वि अमयांद 'प्रधुनरे सारळे । अप्रातें ऐकें ।'—शा १११२४ [स]

अप्रात—वि १ न मिळोत्रे, अनागत, अलक्ष्य २ अकृतार्थ, (ल) ज्यास ब्रह्मानंद मिळाला नाही असा 'परी नेणती ते काय हीने । अप्रात देगे ।'—शा २५३ ० यौवन—न वयांत न आलेला, यौवनावस्था प्राप्त न झालेला, बोंबळा ० व्यसहार—उ सामर्थ्याने वयात न आलेले मूल, अज्ञान, अनातन्यवहार पदा [स]

अप्राप्ति—स्त्री न मिळणे, प्राप्ति न होणे, (ल) ब्रह्मानंद प्राप्तीचा अभाव [स]

अप्राप्य—वि अलभ्य, मिळण्यास कठिण [स]

अप्रामाणिक—वि १ अविश्वसनीय, विश्वासाई नाही असा, विश्वासास अपात्र २ छद्मा, चोरा, दाका वेषासारखा [स अ+प्रमाण]

अप्रामाण्य—न पुढाऱ्याचा-भाषाराचा अभाव ० ग्रह-उ खोटे मानणे, अवल्य मानणे, अविश्वास [स]

अप्रासंगिक—वि अयोग्यवादी, अवेळी केलेले, विषयाला किंवा प्रसंगास सोडून असलेले, विसंगत, असमयोजित [स]

अप्रस्ताधिक—वि अयोग्य त-हेने, अवेळी मुरवात केलेले, सांगितलेले, प्रचालन न सोमणारे, अप्रासंगिक, अप्रस्तुत [स]

अप्रिय—वि पसत न पडणारे, असतोषकारक, न आवडणारे, नावडते [स]

अप्रोति—स्त्री असतोष, नापसती 'सरकारेवदल होकाचे मनात अप्रोति किंवा द्वेष सत्पन करणे यास राजदोह म्हणतात'—दि १६८३

अप्रुक—वि (ना) अलौकिक, नाविन्यपूर्ण, अप्रूप पदा [स अप्रुव]

अप्रुपाई-याई—अप्रुपाय पदा

अप्रुव—वि (गो) अप्रुव, प्रिय [स अप्रुव]

अप्रुव—वि अप्रुव, अपरूप पदा [स अप्रुव किंवा अपरूप]

अप्रुव—अपरा पदा

अप्रोटिस—उ उमेदवार शिकार मनुष्य [३]

अप्रोक्ष—अप्रोक्ष पदा

अप्रोड—वि लहान, मर्यात न आलेला 'नाना अप्रोड वालकी । हाहाय राह थोकी ।'—शा १३७८ [स अ+प्रोड]

अप्रुत्फलवादी—उ तवे शरीर लाळ, कपाळावर पावरा ठिपका, नाक व बरचा ओठ पाहता, डोळे पारे हातापायावर काळे, जेई पाहते डिपके असेल्ला घोडा—अथर्व २९ [वई]

अप्सरण—न (कर्ण) दोष, अपसरण पदा 'जीव देण्याचे अपसरण मात्तवार लाड पाहतेत काय'—मेनका १८

अप्सरा—स्त्री स्वर्गातील धिया, वेदया, (ह्या समुद्रमन्थनकालीं अप म्हणजे पाणी सापामुन उत्पन्न झाल्या) गंधर्वांना, देव लोकांच्या कृत्यांना यांची प्रख्यात ७ कुळे आहेत (१ पृताची, २ मेनका, ३ रमा, ४ ऊर्मरी, ५ तिलोत्तमा, ६ कुकेयी, ७ मंड घोया) 'येडनि वराप्सरा अवलोकी रात्र्यसगरा ज्या जी।' -मोमीय २.१० (ल) सुस्त छी [स अप्सरस, अप्सर] -

अफत्राईश—छे रुद्धि, वाढ -पेअ ६१ [फा अपत्राईश]

अफट्ट—वि (गो) तुडव

अफतर—अंतर पहा

अफतरी—वि सरावी, दुःखा, दैन्यावस्था, नाश, हानी [अर अन्तरी]

अफतरी—अकीर्ति, दुष्कीर्ति, बदनाम, बदलौकिक, 'सराव जन निरुद्धमे करिती अधम राजाची अफतरी।' -ऐपे ३६८ [अर इफ्रिता]

अफतादार—वि उनाड, ओसाड, न न्यापलेली, वट्ट राहि लेली (जमीन, घर, मकान) [फा उपतादर=पटलेला]

अफताव—डू सूर्य, सूर्यप्रकाश 'अफताव अस्तास का जात नाही?' -मराचिथावा ६१ [फा अफताव=सूर्य] -गौर-छी. अवदागीर पहा [फा आफ्ताव+गिरस्तन=पकडणे] -गिन्या- अवदागिन्या पहा

अफरातफर—रा-री—छी १ घोडाळा, गोंधळ, गढव पाणापाव (देहातील) २ परागदा स्थिति (लोकानी वंगरे) ३ अव्यवस्थित, विस्कळित स्थिति (बटूची, कामाची) ४ लवा डीने फेडेल अपहार 'किल्लशावर लोकांचा ऐवज नक्त वंगरे असेल त्याची अफरातफर होऊ न देता जस्त करून ठेवणे' -भाडसमा ३६ [अर तफीर=फूट दि]

अफरातफर-तफरी—वि परागदा, गढ वेपता, 'हिंडू माणूस होते ते ही अफरातफर वाढले' -रा १० २९८ 'असल सहनामे निरुद्धुर गाचे गातूचीचे वेळेस अफरातफरी जाले' -रा ७ २२३ -री—किवि १ अव्यवस्थित रीतीने, टिलाईने गढवडीने तारावडीने [अर तफीर=फूट दि]

अफराद—डू १ सेवक २ एजरा 'हानी जिवाची राम कृष्णाची बायदेळ याचा फजई हा अफराद देशपांडेगिरीचा वारिसी होय' -भाडसम १८३४ ५७ [अर इराद=एकात्री]

अफर-ळ—वि लिपळ, नव्य कुक [स]

अफलाक-ग—किवि अघातरी, फार वस्त, अनाद-घोड्याच्या विवा मागसाच्या (उडीला राबतात-) [अर अफलाक=माकास अर फल्ल-आकाश यांचे अर्थ]

अफलाकाक्षी—वि यमिंसाची इच्छा न धरणाऱा, निरिच्छ [स]

अफलाद-अफवाद्-अहफाद—छी १ मुलीचा वया 'अफलादअफवाद् (वयापरस) देखिले असे' -रा १५ १५९, 'य -औलाद य अहफाद चाठविले' -रा २० १४१ २ दत्तक पुत्राचा वया ३ रखेळीची, पाटाच्या बायकोची, मित्रा दासीची सतति लेखळा [अर अहफाद=नातवंडे] -दी-अफलाद पहा

अफमा, अफवाई—छी कमी, वाता, वाजावण, अवार्ड, भुमका 'अफवाई गोष्टीवर मदार नाही' -रा ५ २९ [अर अफमाद=तोंडे, पचाह(तोंड)चे अर्थ फा अफवाई]

अफसोस—डू १ शोक, दुःख 'ननावानी ऐकोन बहुत अफसोस केला' -रा ७ १४२ २ (ल) पचाताप ३ उदा दुःख दर्शन उद्गार, अररे, 'हायहाय' 'अफसोस' प्रत्यक्ष आमच्या झाले' -स्वप २२५ [फा अफसोस=शोक तुल ० स अप+सुच् (शोक करणे)]

अफळणे—गकि १ हिरवे, वच्चे विवा अपन्न राहणे (फळ) २ अर्थवट धाडणे (अर्थ) [स अ+फळ]

अफळणे—उकि (कान्य) आपटणे, आदळणे, घर जोरांने पडणे [स अ+फळ]

अफाड—मि १ विस्तीर्ण, विस्तृत (स्थळ, अरण्य तडाव, समुद्र, झरात, काम) 'जैसा फा अफाड समीर।' 'ऐसा पावा आणि अफाड। काता कोण करी यया शेवट।' -शा १५ २१३ २ मोठे, अचाट ३ प्रबळ, अतिशय सामर्थ्याचा, आपर्यकारक, उत्कृष्ट सामाशब्द-अफाड मुदि, अफाडपराक्रम, अफाडसपति [स अ+फुज, अ+फाड=फाजणे] -गुह-न १ उनाड, मोठाड जनावर २ (ल) अधिक्षित, अडाणी, ठोक्या, घालड

अफार—वि अत्र 'आनदस्त विभु हा नदनदन अफार विचरे पर।' -आपद ८४ [स अपार]

अफारी—वि फार वेळ समाधान न देणारा, बोश वेळ भूक शमविणारा [अपार पहा]

अफिडेडिट—न (वायवा) शपथपूर्वक लेखी अवागी प्रतिज्ञा लेख [इ]

अफिण्या, अफिमी-म्या—वि अकू खाण्याचे व्यसन अस पारा, अफीण पहा

अफीण-म—छी अकू खमखमीच्या बोंडातील पावलेला मादक किंवा कैफ आणणारा चीक याचे पीक हिंदुस्थानात विशेषत माळव्यात येते हे झाड ३ ते ५ फूट उंच असून, फळास दोदा म्हणतात त्यातील बीं तें सरसत होय अकू खाण्याने निवा यते ही अतिशयापूर देतात अकूच्या उतारावर मोहरीचे पीठ, शिवाचे पाणी देणे अकू अमिरीक, पाचक, वीर्यस्तमक आहे [स अहिफेन, हि आफीम-ग, च अफेबा, गु अफे-फीण अर अफ्यून, इ ओपियम ग्रीक ओपियान, ओपॉस=वनस्पतीचा बीज] -सारख्या जीव ओढणे-रामणे=अतीशय आवड

किंवा उत्करा असणे ओढा असणे •उत्तरवणे-(५) एकाद्याची चांगली सोड जिविवेणे •याज-वि अपूर्वे व्यक्ता असणारा [अगीग + वास, अर अपयुन]

अफु-फू-अफीण पहा

अफुट-वि न पुजलेले, अभेद्य, अद्वैत, पण्ड 'हे सारले अद्वैता अफुटमाजी।' -अभ १७ [स अम्फुट]

अफू-अफीण पहा

अफेक-अफी मोठी किंवा प्रखर इच्छा, उत्क्रा, आशा, भावद, चर, चक (वि० धर, वाळग) [य अपेक्षा=अपेक्षा=अफेका]

अफ-फू-यडा (व) घनगराचा बकऱ्या हातण्याचा शब्द हरेरं

अफडाईदा-अफतर-अफतरी-अफतागीर-गिन्या-अफताव अफराद-अफलाद-अफया-अफयाई-अफयाद-अफगाईदा-अफतर-अफया इत्यादि पहा

अव-किवि जाता राध्या राधाधान्द-अवतक, अवतर्द=आतापरंत अवतन=वारवार [स अव हिं]

अवई-को १ एक फुल हाड २ एक वेळ, येवड्याची एक जात, याग खडसवळ, पडारी, सोयतेवाल, ग्रम्ही अर्दी नावे आहेत यास आदिनात दोंगा येतात त्यांची भागी करतात

अवक-को इट्टाईच्या किंवा येडूच्या खेळातील शब्द 'एक' या अर्था जने -अवक दुबक तिवक, अवरी, दुबकी, तिवकी एक, दोन तीन

अवकरा-सरा-अपफा पहा

अवका-अपका पहा

अवकार-उ एक प्रकारचा विडा, जो चावल्याने आग झुलते [धा]

अवमारी-आवकारी पहा

अवखाल-ना) अवकाल-द पहा

अवगाळला-वि (व) आवाळ धाटेला, प्याच्याकडे हुल्लू शाले आहे असा [अनगळणे स अवगलित]

अवजान-उ हमरीडुमरी ओतुरे [हिं अरे-जावि]

अवजाल-अपजाल पहा

अवजुद-वि (क) अवषड

अवडधोवड-ओवडधोवड पहा

अवड-न चावी? 'अगारवे आजून अवड घाटलेणी, कोट निघावे' -आम १८ १ १८०१

अवद-पैवद-वि अशाशत दोलत अवद-पैवद -रा

२० २८६ [फा अवद-पैवद]

अवदा-को १ सक्त, विप्र, अरिष्ट, २ पीडा, त्रास, दुःख [स आपदा]

अवदागि(गी)र-को १ राजे वंगरेथोर लोकांच्या डोक्यावर सुपारे घन निवारणार्थ मिरवणुकीच्या वेळीं धरावयाचे छत्र हे रागासाठी किंवा सरदारासाठीहि असे हा एक मान असून तो सरकार ज्यास देईल त्यानेच ही वापरायची, दुसऱ्याने वापर त्यास शिक्षा होई यासाठी लागणान्या गड्याचा पगार व दर तीन वर्षांनी वाषड दास वंगरेचा खर्च सरदार देई ही हालीना ६० ते ७० रुपयाची तैगत असे -योमारोजगा २ २७५ 'तीस हजार अव दागिरी बरोबर चाले टिंगरा' -देपो १११ [फा आपताव=सूर्य + गिरफ्तार=पकडणे] •गिन्या-उ अवदागीर धरणात सेरक पगार दरमहा ५ रुपये -समो २ ६० •वाळ्या-की कानात घालण्याच्या ३२ वाळ्यांपैकी एक दागिना 'गालवाळ्या अवदागिवाळ्या तरावर।' -अफला ५५

अवदार-उ जलवाळेवरील पाणी धड, स्वच्छ करणे वंगरे कामावरचा अधिकारी [फा आन्दार १४४ स. अपू] •खाना-उ पिण्याच्या शुद्ध पाण्याचा खजिना, साठा, जलशाला, हाव पाण्याचे खाते व या सात्त्याचे काम

अवदारी-की अवदाराची कचेरी व काम, अवदारखाना

अवध-वि १ न बांधलेले, मोकळे, स्वतन २ (ल) अस बध्द, पूर्वेकपाचे, विसगत-(भाण्ण, वर्तन वंगरे) 'वेद पाचभौतिक प्रसिद्ध। तो मी म्हणणे हे अवध।' -एमा ९ २८८, 'कृष्णासी खरीसवप। हा तव बोलवि अवध।' -एस्व २ १ इले, 'दिलाईये, वेद वेद वेद स्वर स्वच्छदी, (वर्तन वाणूक) व अवध, वेदवेदके 'अवध वाकुडे अशातसापरी। वाचेहरिहरि डव्वासावे।' -मुगा ८०९ 'अवध पोरी लेंढी नये। पोयीवीण कामा नये। अवध वाचये। वाचल्यावीण खोटे।' -दा १५ १ ७८ -न बूक, प्रमाद •मत्त-उ वास्तविकपद पिशाच्चावि साधनाचा मन •मुख-वि घागेरडपा लोकांचा, शिवराळ, अभद्र बोलणारा, फटकळ [स]

अवध-अवद अप 'रानी रामदास ऐतें अवध बोलतो।' सप्र १ ८१

अवध-वि निर्वेपरहित, स्वर मोकट 'परि अवधा नित्य व्रजभावा। विघड नाही।' -हा २ २५७ [स अन्वध]

अवधडला-वि (वना) अनागौदी अंदाधुदीचा कारभार [अवध+धडा]

अवधध-पं-अपधाक-ये पहा

अवना-ल-ळ-न सतरावीच्या म्यानाचे वरचे दोषण (बादीचे अक्ष सोन्याचे), याच्या अष्ट तहनाळ [१]

अवव-ज्या आधर्माद्वारा अहह। [फा अव्व, ते अव्वन]

अनरगत—खी (कु) सकटाची भीति, खोटें सकट, बलागत
पहा [बलागत अप स अभेगति ?]

अनरगोचर—किंवि अव्यवस्थितपणे, टिलाईने, गवाळपणे
(किं सारवणे, मारणे, नंगरे) [?]

अनरत्नवर—न (प्र अनरत्नवरद), नि रात्व, वेचप गत,
नीरस—रुस खाणे, बोलणे—किंवि मुरीपणातें, नीरसपणातें [स चव
तुल फा चव=तेलकट, द्विरुधि]

अनरु—अनू पहा
अनरुगत—वि (कौ.) १ लहानमुलसारखा, असहाय्य २ रोगिष्ठ
[स अभैल्लहान मुलभगति बिचा अभैकवद]

अनरुलक—ख—वि १ चित्रविचित्र रंगाचा, अनेक रंगाचा
सरि शरीर छाल असून त्यात पाढरे, काळे, जई पें असलेला
पोडा हा पोडा फार दुर्मिळ होय—अथ १९९ 'पचकल्याणी पोडा
अनरुलक ।' 'अनरुल पचकल्याणी दुमास्त ।'—ऐचो १३९ [अर
अभ्रकू]

अनरुला—खी बायको, बाई, खी 'अनरुला रागडी बडिला ।
येणे अभिमान साविला ।'—एदल १६ ९१ 'वाळा खेळती अनरुला ।
त्याही विसरल्या ।'—तुगा १२५ [स]

अनरुल—वि १ ताकद किंवा बळ नसलेला, अशक्त, कमजोर,
हुजेल, दीन, 'बळी अकाळतें लाय । हेचि बाधित बरी होय ।'—सा
१६ ३०२ [स अनरुला] २ (ल) अडाणी 'माळकादाती दिधल्या
पळा । खावें हें न फळे त्या अनरुला ॥'—एमा १५ २० [स
अनल तुल ० अर अभ्रकू=मुलें, अडाणी]

अनरुल—खी हुशगय, आवाळ [आवाळ]

अनरुल—अनरुल अनर पहा

अनरुल—उ १ बरील माणसात आदराची नाव २ वाप—उ
२६८१ [अनरु हा शब्द सेनेटिक न इंडोआर्यन या मापावून आट
छतो याची अग्नी, अन्वा, अन्ता नंगरे रुंगे आहेत लहान मुलप्रथम
बापाला या शब्दाने हाक मारतें म्हणून तो त्दाचक शब्द बनला इ
अन्वा=वाप, हि वाप, वाव, अर अन्वास, अनु=प्रथ, हिम्रु आवाप=
वाप, खाडिडन—सिरिभक अन्वा=वाप लें अन्वास=वाप, परसे
शर, सि अनो, ते का अव्य=वाप]

अनरुजा—उ सवय; अधिकार 'मठानजीक माती खणावना
तुमचे काय अनरुजा आहे।'—रा १५ १५९ [अर इनाफा, अडाणा ?]

अनरुड—वि १ न वाटेला, जो प्रथमाला नाही असा, इषित
नसलेला, दोष न देता येण्यासारखा २ (क) जातीवाहेर, वाळीत
न झालेला [स अ+प्रथ]

अनरुड—वि लहान व अणुन्या बनलेल्या बोयीचा—अनरु [अ+
पाळ]

अनरुद—अनरुदानी—आवद पहा

अनरुदगुणी—वि (व) ज्यात अनेक दुर्गुण भरले आहेत असा.
[आवाद+गुण ?]

अनरुध—घित—वि १ अद्विष्ट, आक्षेप न घेतलेला, शास्त्रा
दिकानीं समति दिलेला, अविरोध २ विरोध—प्रतिकार न करता येण्या
सारखे, कायग, नाकबूल करता न येण्यासारखे सामाशब्द—अनरु
धितवृद्धि—नल्पना—परक्रम—सामर्थ्य—चातुर्य—कोशल्य ३ उत्पत्ति,
स्थितिवल्य याची वाधा न होणारे, सुस्त धनिकारावाधित (सूत,
वर्तमान, भविष्य या तिन्ही वाळीं वाध न येणारे) [स]

अनरुध—उ १ अन्वाव, निरनिराळ्या प्रकारचे सरकारी कर २
गावचे हक्कदार याचा याडा बजा करून सरकारला सामन्याइल जें
घन्य, ऐन भिन्नप यावयाचें तें ३ (नगर)—आन्याच्या पिकाचा
अडाज [अर अनरुध, वापचें अज]

अनरुध—अनरुध—अनरुध अनर पहा आधर्य, अनरुध
करणे घाटणे—किं अनरुधर माजविणे, कागाचा करणे, येमान
माळणे, बोंबाबोंब करणे [च्व]

अनरुध(वा)शार्ई—दी, अनरुधानी—वि गरिरा—गर्द तावडाव
काळसर—अन्वास पुनसारखा रंग या रंगाचें वळ [हि]

अनरुध—न कागाचा, येमान, बोंबाबोंब, अनरुध पहा

अनरुध—उ चदन, केशर, कापुर, गस्तुरी याच्या मिश्रणा
केलेला सुगंधी पदार्थ [अर अनरुध]

अनरुध—किं (व) हुजल्यासारखे, जोकें अनरुध घाटणे—
न करमणे, येत न पडणे, न घुचणे, न गुजणे [स अ+धुध]

अनरुध—वि माहीत नसलेले, न समजलेले—अन्वि—ध—वि
मूख, समज नवलेला, राहाणा नसलेला [रा अ+धुधि]

अनरुधपूर्यकरुर्कृति—अनरुध—अन्वि (तत्त्व) उपजतवृद्धि
(इ इन्विडट)

अनरुध्या—वि अनरुध्या, नकळत, अनुद्धिपुनस्सर 'यावस्तुल
राष्ट्रीय पसास 'इमजी सामान्यांत स्वराज्य' मान्य नाही अर्गे
ने वित्तेक दुड्या बिवा अनुद्ध्या विधान करतात ते सर्वस्वीं
निर्मूल होय'—अ ३ २८३ [स]

अनरुध—वि अडाणी, अल्लड, चमत्कारिक, विचित्र [स
अनुध, हि अनुध]

अनरुध—अनरुध ओरे [हि]

अनरुधे—खी १ अनेक, इमरीतुमरी २ उच्छटपणाची भाषा
वापरणे—वरणे, वाकडेंतिकडें बोलणे (किं करणे) [हि अने दि]

अनरुध—वि (आ) बोट न लावलेले, स्पर्धे न केलेले, च्व न
पेटेले, उपरोषात न आणलेले, (अन, पदार्थ, नंगरे) २ अज
डित लेप (रा) अनरुधिका (व) 'तें लागेले अनरुध । चदनाचें ।'
—सा १५ ३

अयोध—वि अज्ञानी, जाणीव नसलेला -३ अज्ञान, ज्ञानाभाव, 'वस्तूची अजुल जो अयोध। तो कधी आढळजे वडु।' -हा १५ ८८ 'योधन-ध्य-न मूर्खास शिरविणें -नीय-ध्य-वि १ साणयास, जाणयास, शिकविण्यास कठिण २ शिकण्याला कठिण, जड, मद, बुद्धिहीन [१ अ+युध]

अयोल, अयोलका-णा, अयोल्या—नि १ मुखस्तम्भ, मडबड न वर्णारा, जास्त बोलावयास मध्ये असलेला, मितभाषी 'आत्मा अयोल्या स्वये। परि तोचि बोलतो म्हणावा नियये।' -यादी ४ २०७ २ गाययाला विशिष्ट स्वरयुक्त जो बोल त्या विरहित असा 'का न सज्जिता वीणा। तो नाद जो अयोल्या।' -अयु ५ १ १ मुका, स्वप्न 'एक सदा गाती नाचनी। एक ते होती अयोल्ये।' -एमा ० ६११ [स अ+योल्ये]

अयोल—३ १ कोणाच्या सुकीवद्ध रम्यातून न बोलणें इडया मनानें राहणें, परस्पर भेरीत अंतर पडणे, दसरा किंवा द्वेष हे कारणासुद्धे एकमेकांशी न बोलणें २ (सामा) योन 'मन्नाचा अयोल फिनावा। अद्वैतत्वे तो भेगवा।' -झा १७ ३१२ (कि परणें, करणें) -लघुपा-वि न बोलण्यासारखा 'हुका म्हणे नटा। अयोलया हुक्या चेष्टा।' -मुपा १४१९ [अ+योल्ये]

अय्य—न एक सख्या, धार कोटी, अर्धे [स अयुध २]
अय्य—न कमळ [स अपू=पाणी +य=जमलेले]
अय्यिनी—स्त्री कमळिणी 'अय्याय्यिनी विवाशु। वडू आता।' -झा १६ १

अय्युग—न नवलविशेष, अद्भुत [२]
अय्यु—३ १ मेघ २ वर्षे ३ सावसरिक धाऊ 'प्रयाणी अय्य चवदा श्रीरामे साग झारिले।' -भोरा १३ [स]

अय्यकरुणें—कि धक्का घरणें, भीति घाटणें, अपधाकणें पहा [स अप+धाक]

अय्यि—३ १ समुद्र, महासागर 'नातरी शब्दब्रह्मायि। मयि लेया प्यासबुद्धि।' -झा १ ५१ २ (एकदा समुद्र सात आश्रित त्यावरून) ७ सख्या [स]

अय्य-द्वार—उद्गा अहा! ओहो! अवय पहा (कि० करणें म्हणणें) [व्य]

अय्यस—स्त्री निर्मलत्वा, फजीती, अपमान (कि० करणें) 'अय्यस केली' =पजीती केली [अये किंवा अय्+अस=आतापुरे]

अय्या—३ (प्रि) बाप, चाचा 'तो बोलला अय्या, बापा तुला सर्व साध्य आहे।' -मार्क १४ ३६, रोम ८ १५, गल ४ ६ [अया पहा]

अय्याशार्द—स्त्री—अवाशार्द पहा

अय्याशो—स्त्री १ अवाशार्द २ (व) खर, मित्रास 'एवडी अय्याशो नाही चालणार येथे' [अय्या+शार्द]

अय्यश—वि १ घनदयाम, धाढ्यासावळा २ टिपेकदार, उघ्ठी [अर अय्य=उघ्ठी तुल स अय्यशस]

अय्यशप्य—वि ब्राह्मणास करण्यास अयोग्य -न ब्राह्मण्या-विद्द गोष्ट, पाप, दुष्टत्व [सं] -उग्रा (ल) अरेरे। पात झाला!

अय्यशप्य—३ ब्राह्मणेतर हिंदू, सुद [स]

अय्य—स्त्री मान, कीर्ति, लौकिक, प्रतिष्ठा, मान्यता, इज्जत [अर आय=पाणी+इ=सोड=तोडवारीला कळा, तेन] 'गडाडयाचरून चालणें-जाणें-दुष्कीर्ति होणें, बदलौकिक होणें -नाळ २ ११,

'खारू-येणा-मि १ दुसऱ्याची अय्य भालविणारा, घेणारा २ भ्रष्ट किंवा निष्कट करणारा, मोड्या पालणारा, भोंवणारा, चवविणारा, पेंचात पालणारा. 'येणें-कि १ अपमान करणें, अप्रतिष्ठा करणें, मानहानि करणें २ शील भ्रष्ट करणें, (सभोगाच्या) मलात्कार करणें 'चा-दार-वि प्रतिष्ठित, योग्यतेचा, माननीय, लौकिकवान, इभ्रत दार 'ची चाड-स्त्री प्रतिष्ठेची गात्या, धाळजी 'चे फांकडे-३ अत्र्या नाश -स्वप २८३ 'जाणें-कि अपमान होणें, कीर्तिनाश होणें 'नुकस्तानी-स्त्री (इ बिकेनेशन) (कायदा) कोणा मनुष्याच्या मन स्थितीला किंवा दुष्टीला, सद्गुणाला, जातीला, धंद्याला कमीपणा येईल असा मजबूर बोलून किंवा लिहून प्रसिध्द करणें, लेखानें, भाषणानें, छानांनी अगर चिन्हांनी एकाचाची वेद्दज्जत करणें

अय्यलक—अयलक पहा
अय्यलक—वि सज्ज नसलेला, मूर्खबुद्धि नसलेला 'तेवि भक्त पाळक अय्यलक सहाय ॥' [स]

अय्यलक—स्त्री १ अप्रीति, धंदेचा अभाव २ द्वेष, नावड [स]

अय्यंग—वि १ अविनाशी, अखंड, अक्षय, निखल, निरंतर 'श्रीवृष्णार्जें मुल। अक्षयपण तेणें अभय। तेचि कुवस पै काय। मुखचंदी चंद्रमा।' -एदव ७ १७ २ (स) ब्रह्मस्वरूप, अविनाशी स्थिति 'हे करणी केली जनादें। मज अय्यीं पातले तेणें।' -एमा १८ ३१३ ३ न हुटलेले, फुटलेले, चललेले, सतत, अविस्त 'प्रपचाची घाडी। अय्यन हे।' -झा ११ ९९२ 'यालांमि जो निशु। तोचि अय्यु साधक।' -एमा २ १५६ [स अ+अय्य] -३ एक सादाइत चरण चार या धृताला घरवय फारसा नाही याला मात्रा वगेरेचा नियम फारसा लागू पडत नाही चरणात तीनपातुन आठअर्धत अहारे सहाराप्रात या धृताचा प्रसार धारवरी पयादील सर्वांनी फार केला हवा धुरत तें ध्यान उभें विदेवरी। कर क्वावरी देवुनिया ॥ गुणा १

अय्यंग—३ अयोग्य गोष्ट, खोटी रीत 'तेप न सुवाया अय्यीं। जात्याराडु।' -झा १८ २८० [स]

अमंगी—वि अमंग पहा

अमंड—न १ भाड्यातून चिन्नस तेव्हा दृश्यापूर्वी त्या भाड्याने वचन करण्यासाठी वचने किंवा इतर चिन्नास तरावृत्तीस दुसऱ्या पार व्हात टाकून काढा समतोल करणे २ अशा तऱ्हेने वचन करण्या साठी टाकलेली वचने किंवा इतर पदांचे [स मंड=परिमाणे=वचन करणे -पाणिनी] (किं० करणे) ३ चिन्नाचे फार मोठे गडे. एका गाडीत दोनच डाग जातील असा प्रचारचे मालाचे गडे ४ (व) सक्क, चिंता 'या लमाचे मला मोठे अभड पडले आहे'

अमंड—वि १ पुष्कळ, अमर्याद, फार 'यदा नदीला पाणी अभड आले' सामान्य-अभड पाऊस-नीच-पान्य-चार इ०

'गुला मध्ये काळ बाळे केले तोंड'. प्रकाश अभड देतोनिया ।' -सुगा ३९८९ २ कुभाडी खोडसाळ ३ जहायान, आदर्श, भांडखोर, कज्जा 'सवती ग सवती नित्य भांडती नारी कोणाचा कमनोरा । पति पागळा करुनि वसविला अभड बारी शिरनोरा ।'

-पल ५९ [स मंड=पण करणे, मांडणे]

अभद्र—न वाईट गोष्ट अश्वत्थान, अरिष्ट अभद्र व्हावे शिष्टावाजासी । -मरुत १३ ४० -वि १ वाईट, अशुभ, नशित -भाषण (मरग, आचारविषय इ० चे), घणेरडे, अपसव्याचे-बोलणे, क्वाळ, तिककारा उत्पन्न करणारे, बीभत्स झाड 'अता जरि नसे हचे तारि न हो अभद्र वण ।' -केका ९४ २ वाईट नजरेचा, दुष्ट भाषण करणारा [ले]

अभय—न १ सुरक्षितपणाची, निर्भयतेची खात्री २ भीति नसणे, सुरक्षितता 'अभय असे' -कलावृद्धि भिन्न नवी, निर्भय रहा ३ भयमुद्रा -वि निर्भय 'स्वकर्म आचरणार अभय जे वडी सर्वा दाई ।' -देवो ४०० ० फार—प्र अभय दर्शविणारी देवतेशी किंवा राजाची हस्तमुद्रा किंवा हात 'तुज्यांथेन अभयवरी । अनावर माया हे वोखरे ।' -दा १ ४९ ० डिंडिम—

३ १ निर्भयता अस्तव्याप्तदळ पाचविण्याचा डमड हुडुमी वगैरे २ (४) सरसणाच्या खानीबद्दल स्पष्टपणे जाहीर रीतीने बोलणे, सुरक्षितपणाद्वारे वचन-कील वगैरे ० दान—न सुरक्षिततेबद्दलची देण्यात येणारी खानी-हुमी, वचन ० पण—न असकदान ० पत्र—न सुरक्षितपणाबद्दलचे राखपत्र, कोल, सरकारच्या दहस तने अथवा हुक्मावने रयत परगना दाली असता दिला पाथ्या सन यावयाचे पत्र, दवरी, जाहीरनामा ० मुद्रा—भयभर पहा ० लेख—अभयपत्र पहा 'समुद्रयान करण्याचा जर त्यास प्रत्येक आला तर कपलामा हनु नौकबद्दल ० पदत्याचावतु हा तिचरा पाऊन देवगार नाही काय?' -नि ८८८ ० द्यन—अभयदान पहा ० हस्त—अभयगर पहा 'धर्मप्रतिष्ठा तो सिध्दु । अभयहस्त ।'

-दा १ १३

अभयकर—वि भीति वाटण्यासारख नसलेले मौम्य [स]

शको १ १४

अभर—की आकृतिसिद्धता, विटपद्धत समाधान (कि० करणे, होणे, पणे) 'वि अतिभरतु त्रिभाले, भरे ला, श्रीमत' 'विरवा अभरतु त्रिभाले' -दा १ १३ [स आ + भृ] 'देव लाभे अभर जावे ।' -दा १ १३ [स आ + भृ]

अभरवण—वि १ ओंठ भरणे, माछे मणे २ पाटापेक्षा जास्त जेवणे (कि० करणे) [स आ + भृ]

अभरवशी—वि १ आपसीत, मित्रांच्या अवस्थेत, आशामगने ओढवलेल्या संकटात, प्रकाशाची नवी दाख जसे जळ वळवाचे वाहवले ।' -हाला १०२ २ वेभरवसेपणाने, विश्वास पाताने [अभरवसा]

अभरवशी—वि अविशारी

अभरवसा—प्र विमत्ताचा अभाव, निराशा, विश्वासपात 'तुमच्या भरवसावर मी राहिलो आता ऐत वेळेस अभरवसा करू नका' [अभरवसा]

अभरवड—वि (कों) गर्भधारणेशिवाय जाणारे वधू, वास्त नाक (गाय, म्हेस इत्यादींच्या वापतीत) -न गर्भधारणेशिवाय राहणारे मुल [स अ + भृ]

अभरवृत्ता—का १ विचवा, (प्र) गतमूर्तिका (याच्या उलट समताका) २ कुमारी [स]

अभय—प्र सत्ताच्या उलट स्थिति (माझ) 'उभयवो ग्रीवनादेता । नारी भयभयभावता ।' -एभा १ १ [स]

अभयणीय-अभय—वि राग्यास निषिद्ध-अयोग्य-निष्ठ पयोगी (माझ भयइ०) [स]

अभागी-अभाग्य-अभाग्यवान—वि कपालनरदा, सात्या नशिवाचा, दुर्बो 'रपाती न भजे अभाग्य काण ।' -एभा २ २९

अभाग्याची पुतळी—का दुर्बो, कपाळकरणी ही 'तिथ ही अभाग्याच्या पुतळ्या कपाळकरण्या गोष्टिचापाई' -तोप १९ अभाग्य—न (यो) अभागी माणूस अभाग्ये तु नशिवात भेळीक जाय' [स अभागी]

अभाड—अभड पहा

अभाडकुभाड—न तोहमत आळ किचात कुभाड पहा -टी कुभाडी-कुभाडी पहा [कुभाड द्वि]

अभाय—न (सा) आमाळ

अभाय—अभाय पहा

अभायण—न निवृत्त रोंपवृत्त मारपालणे, दाकणे पात्र बाचे अभायण पातरे कज्जामगे ।' -भाप ११६ [स. आ + भाय]

अभाय—प्र १ काण, सुटीच नसणे, असभन शून्यता, नशितत्व अभायचे ४ प्रता-१ प्रभाभाय २ प्रभवाभाय ३ अन्यायाभाय ४ अत्यताभाय उ० १ लमापूर्वीचे अपचय २ मृत्युने नाश होणे

३ पुरुषांचे ठिकाणी खोत्वाचा अभाव ४ वध्यापुत्र २ नास्तिक
पगवा, नास्तिकपुढि 'अभानाची घेतरी नररी। घाकें उदर तडाही।' -
दा १. ४६ [स अ+भू-होणे] -अभावीं-अव १ ऐवचीं,
नवरा तर २ असंभव अगदा

अभाव-पु १ शक्ती, वहीत, अदृशा, कल्पना, समज 'हा
श्रीमत आहे असा लोकाम ये अभाव आहे' २ शर्यता, विश्वास
'भापेचे हिसरे वसतिस्थान न्यायाधिकाऱ्या कचेऱ्या या ठिका
णचा मराठी भाषक्या पैवान्यास माग अभाव आहे' -नि ११३
[म आ+भाव]

अभावगी-ही १ पिकाचा अदान, कोंकणात खोत हा दरर
खोताचा पीक उभे असताना पचासमन व पाळसामन पाहणी करून
जो पिकाचा अदान ठरवितो ती, पिकाची भाणेवारी 'अर्थीबदल
पुढें भागे तत्कार पडू नये म्हणून खोतात उभीं पिकें असतानाच एक
दर उत्पन्नाचा अन्मास किंवा अभापणी करण्यात येते' -दि २
१०७ २ प्रत्येक शेतावर अभावगीचे नोंदणीपत्रक हे खोताचे नोंदणी
पत्रक असून यात एकदर कुळाची नावे, जमीन, पीक व खोताचे
व्याख्याने काय याची नोंद असते यावरूनच खोतावगी म्हणून पुढें
एक नोंदणीपत्रक करतात, अदानपत्रक [स आ+भू (भाव)]

अभावनीय-वि १ अतर्क्य, न जाणण्याजोगें, न समजण्या
सारखें २ अशितनीय, मनात घेण्यास, विचार करण्यास अयोग्य
[न]

अभाविक-वि १ देवावर विश्वास न ठेवणारा, धर्मा नस
लेला, भाविक नव्हे तो २ अतर्कित अकल्पित आध्यात्मिक
भागवत विचाराने केलेला चिंतन न केलेला -न अल्पकल्प अल्प
शक्ति 'अवच्छिन्न अभाव' इत्याच बरीं ओगतास येणें कलुष दृष्ट
सत्त्वावर याचें अभाविक होत' [स आ+भाव]

अभावे प्रलय उर्य-न विषयपूर्वतेची साधरी कल्पनासुद्धे न
मिळाल्यामुळे अभावभाव चढणारे अल्पकल्प तुरंगमस्वरूप वृक्षशतारी
पनिना १ आकाराची सौख्येपणा

अभावळ-न १ आकारा अमान्य म्ह० अगळ पाळउें तर
अभावास काय याचें २ अन्न दान सेपपत्र, काळोखी टपानें
क्याकळें 'ताकाव टपणपणा कडकडित अभाळें। यकनि आकाश
कांकोळे।' -पद्मा ७ ४४९ 'गानी अभाळ आले। माणुनी
गोपि उवाडे।' -दा २० ७ २६ ३ (२) सक्क बह 'मोगनचें
पारिफय साडे म्हणन वार अभाळे उगीं आहत हीं विरतीर'
[म अ+भाव, प्रा अभा शु आभ, ये अन्न, वा अन्न]
४ फोमळणें-माठे भरित येणें दुरवें ५ अभावळें-(व) आवा
ज ६ आवाज गडगडाट होणे ७ होण्यास टोकणें, लागणें, दोन
जिठे उरणें ८ टसटसा लागणें ९ टांगणें-होणें-अनि
१० माणगाव ११ राजावयाच प्रमाण १२ पाटणें-माठे अडित
दुरवें सार्व याव्ही नकटें येवें १३ येणें-कि नकट येणें -चर

अभयेणें-एकावर एक नकटें येणें, ओटवणें -छायाली-तळीं-
पृथ्वीच्या पाठीवर, मृत्युशेरी, पृथ्वीवर -चर धुकणें-निष्कळ
प्रयत्न करणें किंवा आपल्याच अगावर वात ओटवेल असें कृत्य
करणें -दां भांडणें-१ अती कळ होणें, असणें, गणनयुधित असणें-
ज्ञाचें, इतरती वंगे २ भयकर भाडस्तार असणें निःकारण कलह
करणें, चान्याची भाडणें -चर चढणें-१ वरचढणानें अधिका
धिक भागणी करणें, एकसारख्या मागण्या करीत राहणें २ अरेराव
होऊ लागणें, आक्रोशितोरवनणें -स भांड पडणें-अति दृष्टीबद्ध
योजनाव्याचा प्रयोग सुसळधार पाळम पडणें सततधार लागणें
-चा गड-पु (सोतरी)-अन्ना टगाची गर्दी -चा भाळ-
उ गदे टग मज्ज, टगाची बाटोखी -ची सावली-ची
क्षणभुर गोष्ट, पाण्यावरील बुबुबा, अन्नजाला, टगाची सावरी

अभि-उपसर्ग व शब्दयोगी-अव्यय, १ सारखेपणा, साम्य,
सादर्य २ अभिरूप, अभिराम (यात्राणें, सवें) ३ सामिप्य
उ० अभ्यासि, अभिन्न अभिमुख, (पुं०, म्हणून) ४ वेगळे
पणा, पृथक्त्व (निरांतराच्या प्रकारें, वेगवेगळे) ५ सयोग, विव
क्षिपणा (सकवीं, विपरीं) ६ अभिमान, [स अभि, तुल मी
अभि, हे आंव, केव्द अक्षि गों पि, ओरड हाकजमन बी]

अभिवार-वार-वार-उ १ वृत्तत हवच करावयाच्या
इश्यावर किंवा होमाकरिता घेतलेल्या अवधानावर वृष पाळणें २
(व) जेवणाच्या सुवातीस वृत्तत ३ वृत्तत ४ वृत्तत ५ वृत्तत [स अभिवार]
पाहुण्यावर वृत्तत ६ वृत्तत ७ वृत्तत ८ वृत्तत ९ वृत्तत [स अभिवार]
अभिवारणें-सर्वि नमिचन करणें 'नमस्कारावें पाविलो
मज। अभिवारणें वृत्तत जिण। -गुल १२ १०५ [स अभि
वार]

अभिवार-उ १ दुसऱ्याला दुखापत किंवा नाश करण्याचे अर्थ
किंवा लादणें, जारणाराण, करणी 'यावागी रिचे अभिवारी
ते ममता सरी तामस।' -हमा २० १३२ 'शतहृदोषे द्रुत गते
अभिवारप्रयोगने फित्ते।' -मोमीप १० ६९ २ सावकपी
हामारिकचें, अनुगव ३ हिंसा, वध [स अभि+वर]

अभिवारक-रि-वि १ जारणाराण करणारा, अभिवार
करणारा, वादुगार 'आणि अभिवारकीं निही। उपद्रविजे पतुले
काही।' -दा १९ ४०० २ जारणाराणकर्मी, अभिचारार्थे,
वादुगितीचे 'तेथीचा अगम अभिवारक। वेदविच्छ मार्ग देख।' -
ग्या ११ १८०

अभिवारि-उ अभिवार करणारा, माझि वादुगार 'देसां
वच्छी नाहीं अभिवारिह। जा होमी काकिजवा देखिह। -रिपु
८४३ [म]

अभिजन-पुन १ जन्मभूमि मातृभूमि स्वराय २ कुटुंब,
कुल, वंश ३ उपाति ४ वंश कुल समुल ५ पूर्वत किंवा पूर्वज

६ नातला, परिवार, सेवकजन, अनुसर [सं] •सत्ता-जी
जीत सरदार प्रमुख आहेत अशी राज्यपद्धति, उमरावसत्ता, इं
ऑरिस्टॉनरी 'परंतु त्यातील अभिजनमतेचें बीज मान त्यानीं नेले
नाहीं' -पार्लमेंट २७६

अभिजपणें—हकि जप करणें, पुन पुन्हा उच्चार करणें,
पठण करणें 'राजगणें अभिजपून लताच्या पानातील हिरव्या
रंगाच्या मनोहारितेला हस्ताळ फासणार असेल' -विचावि २
[स अभि+जप]

अभिजात—रथ्य—वि १ कुलीन, सम्प, थोर मनाचा, प्रतिष्ठित,
उच्च दर्जाचा 'तरी आता पवित्र तपाचेंचि फुळ । अभिजात्य तेंचि
निमळ' -शा १४१ १ २ सुपस्तुत, विस्मय, इ झुसिखळ
•वाङ्मय—न विदग्धवाचनय, उच्चदर्जाचे वाङ्मय, श्रेष्ठ प्रतीचें—
पहिल्या प्रतीचें प्रयत्नास्थित (इ क्रासिखळ) [स]

अभिजाति—जी १ मनाचा घोरपणा, सम्पदपणा २ कुली
नता, उच्च वंश [स]

अभिजित—न २८ वें नक्षत्र उतारापादा मृगश्राचा शेवटचा
(चोथा) भाग व श्वण नक्षत्राचा १५ वा अंश एवढ्या कालास
अभिजित नक्षत्र म्हणतात (इ रायरा) या नक्षत्राचा फलितपुतासी
सवध नाहीं हे फारच उतोरस आहे 'तो जी अभिजित म्हणे हरी'
—एमा १६ २०१ —उ १ दोन प्रहराचे वारा वाजण्याच्या पूर्वी
एक घटका व नंतर एक घटका मिळून दोन घटकाचा काळ, सुयोंदया
पातून आठवा सुद्धें 'धीराच्या अस्मिताला ह्याला अस्त । मय्याही
आला आदिप्य । सुद्धीं सुद्धें अभिजित । समयो उचित म्हाचा ।'
—एरस्व ७१४ २ आगतुक, आक्रमक, अनेपेक्षित (पाहुणा,
सचें, एकाही गोष्ट) 'आम्ही आदि सडले यास पुराययोगी
बर्नाचे खर्गची बेगमी केली आहे, आता मध्येच अभिजित एकादा
सचें उमा राहिल्यास पुरणार नाहीं नवें घेतलें पाहिले' [स]

अभित,—क्रि वि समोवाट, सर्व बाजूनी, सर्व दिशांनी [स]

अभितप्त(इष्टि)—वि (गुत्य) पापण्याची लपडझाप करणें
व बाहुल्याची चमक कमी करणें हा अभिनय निराळा, धीडा,
राकट ६० अवरावदर्शक आहे [स अभितप्त=वालेला, दुखी]

अविद्या—मी १ सकेताचें शब्दाचा वाचण्याने दाखविण्याची
शक्ति २ शब्दास अर्थ, वाचण्याने योग्य अर्थ ३ नाव, पदवी
लक्षण [स] •सुन्ति—की शब्द व त्याचा योगिक अर्थ यांमधील
गैरेप

अभिधान—न १ नाव, नाम 'आता विषयाभिधान—
मेदु आदिके' -शा १३ ११६ २ नामनिर्देश, उगम, अर्थबोध
'घट हा शब्द बहुभूषादिमान् जो व्यक्तिविशेष त्याचें अभिधान
करतो' ३ नाव सांगणें, नाव देणें. ४ व्याख्या करणें, लक्षण

करणें 'आता दुखाची आहुयट बेरी । दोषकाटधाची जरी भरती ।
तरी निनाभिधानी घाली । असुरी ते ।' शा १६ ११३ ५ शब्द
६ शब्दसमूह, शब्दकोश ७० हेमचंद्राचा अभिधानचिंतामणि हा
समानार्थक कोश, हलायुधाचा अभिधानरत्नमाला हा कोश ७
(व्या) कल्याणदल विधान [स अभि+धा=टेशन] •कोश—
५ अनेक कोशाचें ज्ञान, बोष्ट कलांपैकी एक कला [स]

अभिघायक—वि नामनिर्देश करणारा, उल्लेख करणारा,
कथन करणारा, दर्शविणारा (शब्द, वक्ता) [स]

अभिधेय—वि भावाचें, उल्लेखिलें, निर्दिष्ट केलेलें, निर्देशित
लेलें, दाखविलेलें, कथन केलेलें —न अर्थ (शब्दाचा), मियप
(बोल्याचा) [स]

अभिर्दन्—न कोणी बाही चागलें केल्यास, किंवा कोणाचें
बाही चागलें झाल्यास त्याबद्दल मानद्वन्द्वीन बौद्ध, स्तुति
[स अभि+नन्]

अभिनय—उ १ सुद्धे मित्रा भगविशेषानें मित्रा इतर हाव
भाव करून मनातील भावना व्यक्त करणें २ (नाट्य) ज्याचे
रूप घेतलें असेल त्याचें—वेप, भाषण, चेष्टा, मनाविकार इत्यादि
सर्व गोष्टींमध्यें अनुकरण करीतें रगविल्ल्या भूमिकेचें संतोस्त
ज्ञान, हावभाव व वेप यांनी थोड्यास बरोबर करून देणें ३ (गुत्य)
हस्तपादादि अवयवांच्या नियमबद्ध हालचालीनें रस व भाव प्रकट
करणें ४ (सामा) हावभाव, चेष्टा, अवशिष्ट [स अभि+नी=
जवळ येणें]

अभिनय—वि १ कवीन, कृतन 'आता अभिनय दाखि
लसिनी' -शा १-१ २ अपूर्व, आश्चर्यकारक, विलक्षण 'कृष्ण
पद्मवाच्या लोभा । कवनी नयनाती निषती जिभा । श्रयण भव
गाती बभा । अभिनव शोभा कृष्णाची ।'—एरस्व १७६ —न
नवज वाक्ये 'अभिनव करितो सकळ जन । म्हणानी पावेली गंध
धारण ।'—सुच २१ २३ [स]

अभिनवणें—अति अपूर्वतनें प्रकट होणें 'तो शापुति अभि
नवेल । ते परियमा मन्हाले वेल ।'—हा ४ ११४ [स अभि+न]

अभिनिघट्ट—वि १ अभिनिवेशरुप उत्पन्नतापूर्वक, लय
देणारा, पूर्ण व्यप किंवा एकाचित घालेला, अति आतळ २ निपुण,
परिचित विष्ण्यात अगळेला ३ गर्मिष्ट हेनेखोर [स अभि+भि+विश्र]

अभिनिवेश—उ १ औत्सुक्य, एकचित्ता २ निश्चय, प्रयत्न
नेट आपड घीर ३ दसदारपणा नेपथ्य उत्प्रेरणणा, प्रगति, परि
चय, परिज्ञान ४ मनाबरील परिणाम किंवा छमा कल्पना, प्रह
५ अहंकार, अभिमान ६ (व्यापक) लघार (किं धरले) [स]

अभिनिवेशी—वि १ अभिनिवेश बाणलेला २ हवा भर
णारा, हेकड, ह्म घरून राहणारा, ३ निपटरी, दमदार, चिबद,
चिबळ धरणारा [स]

अभिनीत—वि १ चांगला शिकविलेला, शिक्षण दिलेला, तर वज केलेला २ हावभाव करून व्यक्त केलेले किंवा अभिनयाने दर्ज केलेले (मनोविचार, भावना) [स]

अभिनीति—अभिनय पहा [स]

अभिन्न—वि १ पृथक् किंवा वेगळे नयलेले, वेदरहित 'एव जीवधर्महीतु । जो जीवितो अभिन्नु ।'—हा १३ १०६६ २ (ल) अद्वैत, परस्पर, सत्त्व 'अभिन्न सुखसेवेगात् । नारद आनंदे बाधन गात् ।'—एसा १ १३ ३ (गणित) अपूर्णाक नसलेले, पूर्णांक सारल्ले (बेरीज), व्यकल्ले (वतावाची), गुणन (गुणाकार), भाजन (भागाकार) या शब्दादीं जोडून उपयोग करतात ४ अलं, सगळा [स] ० परिकर्माष्टक—न (गणित) पूर्णांकाची मुख्य आठ वृत्ते (बेरीज, वतावाची, गुणाकार भागाकार, वर्ग, वर्गमूळ, घन, घनमूळ), [स]

अभिन्नय—अभिन्न (अप) पहा —नागा ६३० [स अभिन्न]

अभिपट्टी—को जादा कर—दार

अभिप्राय—घ—उ १ अर्थ, उद्देश, हेतु, भाव 'तैसा नव्ह हा अभिप्राय ।'—हास १० ८१ ' दुसरा अभिप्राय पाहून मला फार खेदवादातो '—भाळ २ २२१. २ भावार्थ, सारांश, सविधानं ' भक्ति चेन योग्ये देव । निश्चये पावती मानव । ऐसा आहे अभिप्राय । इंचे प्रथी ।'—हा १ १४ ३ मत, शेर, सरकारी कामगाराचा शेर किंवा अडवाल, रिपोर्ट ' मामल्लदाराचा अभिप्राय घ्यावा, ' [स अभिप्राय]

अभिप्रेत—न अर्थ, हेतु, उद्देश, याचना, कांक्षा—वि १ उद्देशिलेले, योजिलेले टाविलेले २ इष्ट, प्रिय ' निष्कामाभि अभिप्रेत । सर्वदा जे ।'—हा ८ १०५ ' प्राथेना हे या वर्गास अभिप्रेत असलेल्या साधनाविची मुख्य साधन आहे '—टि ३ २४३ [स अभिप्रेत]

अभिभव—उ परामव, पातय मोड, दाणादाण दिव्ही अभिभव नव्हे त्यादी ' तु हृत्किंवा रक्षित ।'—एसा ४ १५५

अभिभवर्णे—उक्ति (काव्य) १ परामव करणे, निवणे घेणे ' ना तरी रगी शव साडिजे । ते घोंमरी निधी विदारिजे । तेस स्वचमहीन अभिभवने । महादोषी ।'—हा २ २०० २ उदाव पावणे पत्तणे ' तेथ यत्न म्हणिजे स्वर्थे सत कराव । जं का सोमादि अधभेदात वरवे । अथवा नित्यकर्म अभिभवे । श्रौतध्यातविक ।'—स्वादि ५ ८८ [स अभिभव]

अभिभूत—नि पराभूत, पराजित, वग ' देखे वामन—भगत ।'—हा २ २४८ [स]

अभिमत—वि प्रिय, सगत, पगत [म, अभिभव]

अभिमतन—न १ मतरणे, मन म्हणून विशिष्ट संस्कार करणे, सुमस्कृत करणे, मनाने पवित्र करणे, भारणे २ आमरण, निर्मरण बोलावणे, हाक मारणे [स अभिमतन]

अभिमतने—कि मतरणे, मन म्हणून सुमस्कृत—शुद्ध काणे **अभिमतित**—नि १ मतरलेले, अभिमतन केलेले, मन म्हणून पवित्र केलेले २ बोलाविलेले, आमरण दिलेले—केलेले, मान्य [स अभिमतन]

अभिमतनस्क—अभिमतना—वि १ विविध गाष्टीकडे मन वळले आहे असा, विविध गोष्ट प्याच्या मनात आहे असा, चित्त एताप अस्पष्ट, तशीन, आसक्त २ उद्युक्त, तयार, उत्कटित असलेला, सावधान [म अभिमतनस]

अभिमत—उ जोरातें तुडविणे, विवा मर्दन करणे—सकणे, अतिशय तुडवातुडव—चंदमोदा, नास, नासवूत [स अभिमत]

अभिमान—उ १ गर्व, ताळा, आख्या, सोरा, बदलेपणा. मवल्ली २ आस्थित भावना, आपलेपणाची दृष्टि किंवा जाणीव. आपल्या स्वत विषयी किंवा आपल्या वस्तुवस्तूची हा मात्ता असा प्रहे असणे, मन व अतकरण रावणे किंवा गुतविणे, जेणेकरून त्या त्या विषयाचे जे बरे वाईट ते ते आपलेच असे वाटणे सामास्यब्द—पुलाभिमान, अधिकारभिमान, काव्यभिमान, देशाभिमान ३ एकापाकडे उघडेल, रावेल हाक, हाक सांगणे, स्वत्व-स्वात्मत्व वाद ४ मान, योग्य गर्व, उच्चतत्त्ववृत्ती भावना उदात्त किंवा पोर मनोविचार (किं० चरणे, भोगणे, वाहणे, भावणे, चरणे) वाही नाकूपचार—अभिमान धरणे—पडणे—एकाचा गोडीबद्दल अतिशय काळजी, काळकळ, आस्था वाटणे **अभिमानासाठी**

जाले—१ गर्वामुळे मास पावणे, नुसतान होणे ० अहकाराने चालणे, वाहणे म्ह० अभिमानाचे घर पालीं अगोरे—गर्वित मनुर्य नेहमी शकत स्थितीत असतो, त्याचा कधी उत्कर्ष होत नाही **अभिमानाने मरणे**—१ यशामुळे आपला जीव, दर्जा किंवा सौख्य नाहीसे करणे २ कारी शाले तरी (निवावर वेतरी तरी) आपला ताटा किंवा मत, पत्त, हेतु कायम ठरणे, प्रेक्षा न पोडणे **अभिमानास पडणे—पेटणे**—राजेमुळे किंवा चेन्न अपमानाच्या कल्पनेमुळे मोठ्या रुटांगीत रावणे, हेंच चहूत कार्यामुक्त होणे **अभिमानने**—उक्ति (काव्य) अभिमान (सर्व अर्थी) घरणे, वाळवणे ' निज शरीरच म्या अभिमानिजे । प्रसूय गर्वभर अप मानिजे ।'

अभिमानघन—नि अभिमानाचा महत्त्व देणारा, अभिमान धरणाऱा स्वतःच्या शब्दात जाणणारा, धीराचा, निघरी, दमदार [स]

अभिमानशून्य—नि अभिमान नसलेला, स्वाभिमान न बाळगणारा, पाणी नमलेला [स]

अभिमानि—वि १ गर्विष्ठ, मगलूर, दिमाखी, ठाठमाचा
२ योग्य अभिमान वाळणारा [स अभिमानि]

अभिमुख—वि १ सामोरा, समुल, —कडे तांड केलेला, रोस
असलेला उ० पूर्वाभिमुख, सूर्याभिमुख, मरुभिमुख इ० २ (ल)
प्रत्यु, उद्युक्त, सज्ज असलेला, इतदा असलेला, (अमुक एका
गोष्टीच्या) चिंतनात किंवा विचारात गडून गेलेला उ० अजय्य
नाभिमुख, यक्षाभिमुख प्रयाणाभिमुख इ० ३ अगुडल, पाथवे
धीर, उत्कर्षकारक (मनीष, बाल, परिस्थिति) उ० वैराभिमुखा
[न]

अभियुक्त—वि १ आरोप असलेला, विवाद तक्रार असलेला,
आरोपित, आरोपी २ पूज्य, पवित्र सारंगेल, अधिकारी म्हणून
सारंगेल (प्रय, प्रयत्न) ३ अभिजात (हासिक) पठा 'बरील
अभियुक्त (मौन व त्याडित) भाषातने वाद लोकभाषेत थोडवाडे
मिसळत चालते होतेच ।' -नि ५५२ ० उक्ति-खी (अभि
मुक्तोक्ति) अधिकारपुक्त बचन किंवा बोलणे, अभियुक्तपत्ताची
उक्ति पुन बचन ० प्रयोग-उ अधिकारपुस्त प्रयोग, अधिकारी
माणदारी योजलेला प्रयोग [स]

अभियोग—उ १ क्रियाद, आरोप, (बादीची) तक्रार आज्ञ,
दोष २ वाद, युद्ध, आवण, हडा 'धोंच्या अधिका'समोर बारी
प्रतियादीच्या अभियोगात झालेला पुराणा कोणत्या तरी सभेपुढे
यथेच्छ वाचोती बसण्याचे नाकारले ।' -टि ११२ ३ मनन
अभ्यास, चिकाटी [स]

अभिराम—वि १ सुंदर, रमणीय २ गानददायक, चाल्हा
द्वारक, मुखदायक, समाधानकारक [स]

अभिरुचि—खी १ चव, गोष्टी, आवड, शोक [स]

अभिरुप—वि १ सद्य, सारले, एरकरी, सजेवा, सोमेवा
२ सुंदर रम्य, देखणे, सुख [स]

अभिलपित—वि इच्छित, इष्ट प्रिय 'जो अभिलपित
मनोर्षि । पुरविला तो ।' -झा १ २७ [स अभिलपू-च्छित्ते]

अभिलाष-छा-उ १ प्राप्तीची इच्छा, हेतु 'स्वधर्म करणे
आवश्यक । तेथे साडेणे फज्जालास ।' -झा १८ १६८ 'म्हणे
अनुना परितेही । जो हा अभिलाषु प्रोगमानमी ।' -झा २ २९१
२ कोम हीर, हलरेण्या ३ दुष्टाच्याच्या हत्यादिवाचा अपहार
करण्याची इच्छा, दुष्टाचाच गिळटूत बरण, अपहार 'करिता पर
दारेचा अभिलाष । कोण ठप्पी पावला यश ।' [न अभिलपू-
अभिलाष] ० बुद्धि-खी अपहार करण्याची इच्छा

अभिलाष(ल)णे—वि १ इच्छा करणे, अपहार करणे
'शरीरनिर्वाहाविशी । कोठे काही नासिगली ।' -झा ३ ५०१
'भाती अभिलाषिती जननी । म्हणोनि विविधें कामयाची ।
-एकर ७ ५४

अभिलापित—वि वाञ्छित, मनोगत, इच्छा केलेले, लोभ
ठेवलेले, ह्या घाटलेले, अभिलपित पडा

अभिलाषी—वि ह्मण, लाभित, हावरा, इच्छा करणारा
'तेसिनि साहकारे । फज्जालापिये तरे ।' -झा १८ ६०५ [स
अभिलापित]

अभिवचन—न बचन, भाक, खात्रीचा शब्द, वाग्दान,
हमी [स]

अभिव्यर्ण—छकि नमस्कार करणे 'तेमा पुडतपुती तोचि ।
मिया अभिनदिला श्रीगुरवि ।' -झा १ ०७

अभिव्यदन—न नमस्कार सारांशरुन नमन, नामगोत्रो
च्चारपूर्वक वडील गुरु यांना नमस्कार करणे [स अभिव्यन्द]

अभिव्यादक—वि नमस्कार करणारा, (मी असुन असुक
जसे रावून) अभिव्यादन करणारा [स अभिव्यद्व]

अभिव्यादन—न १ नामगोत्रोच्चारपूर्वक वडील-गुरु यांना
नमस्कार २ (ताया) नमस्कार प्रणिपात, नमन [स]

अभिविधि—उ समावेश, अतर्भाव, -पासून-पर्यंतचा सर्वांचा
समावेश उ० शिवारसामन शनवारपर्यंत अभिविधि विवक्षित -सता
सात दिवस घडतात, नार्दतर पाचच होतील पुण्यापासून नाशिक
पर्यंत अभिविधि विवक्षित नसता मध्ये एकदेखील शहर नाही [स]

अभिवृद्धि—खी वाढ, उत्कर्ष बुद्धि, भरभराट, चढ, वाडवा,
बर्धन उ० आयुष्याभिवृद्धि, ऐश्वर्याभिवृद्धि [स]

अभिव्यक्त—वि स्पष्ट, स्पष्ट, उघड, उघडे, पुढे [स अभि+
व्यक्त]

अभिव्यक्ति—खी खुलासा, स्पष्टपणा, उघडपणा स्पष्टउपणा,
पुढे व्यक्त करणे, पूर्ण प्रदर्शन, स्पष्ट करणेचा किंवा गुणवैभवं, प्रगट
भाव 'तेथे मद्राष्टाची । अभिव्यक्ति होय ।' -झा १४ १२ [स]

अभिवर्षजक—वि स्पष्ट, उघड व्यक्त करणारे, पूर्ण रूपरेखा,
वाढ दर्शविणारे, खुलासा करणारे गुणादिनाची अभिव्यक्ति करणारे
[स]

अभिव्यथापक—वि खनन बटणारे-पसरणारे, सर्व वडवाळणारे,
व्यापणारे, स्वीकारणारे, आक्रमण करणारे, सारंग्यापक [स]
अभिव्यापणे—उकि (काव्य) सर्वत्र पसरणे-आक्रमणे-वेला
जणे

अभिव्याप्ति—खी सर्वत्र विस्तार-व्याप-प्रसार, विव्यव्या
पकत्व, सर्वव्यापकत्व सर्व लोकांवर आक्रायाची अभिव्याप्ति
माहे

अभिशास—वि १ खोटा आज्ञ (अभिशाप) न्याय्यावर आला
असा २ शाप दिलेला [स अभिशाप]

अभिशासन—न १ हुकूम, घाट, अभिशाप, खाटा आरोप,
आळ २ निव, अपमान [स अभिशास]

अभिशांसी—वि गोटा आरोप पसरविणारा, फैलवणारा, हुकान घणारा, निंदक [स]

अभिशास्त—वि निंदित, आरोपित, अभिशाप्त पदा [स]

अभिशास्त्री—स्त्री १ (व) आळ, आरोप, निमित्त 'नाहक आमच्यावर अभिशास्त्री आणू नवा' २ निंदा, अपमान [स]

अभिशाप—उ विप्र अभिधाप १ अन्यायाने टपरेला आरोप, आळ, खोटा आरोप-ठपका २ तटतळान, शाप, निंदा (त्रे० दणें) 'अभिशाप होईल माये माया । ऐसें सर्वथा न करावें ।' 'असती कीर्ति जाईल । कचि अभिशाप देईल ।' -हा २ ११८ [म अभि+शाप]

अभिशास्त्री—(य) अभिशास्त्री पदा

अभिषेक—उ अभिषेक (अप) पदा 'शिं हाखोली अभिषेक । नामस्मार्त्तां विस्वासा ।' -हा ३ ७७ [स अभिषेक]

अभिध्वज—न १ श्राव्हाचे त्राहण भेदावयास बर्मल अगता त्याचा एकावधासागीं म्हणण्यात येणारा बहमन २ अने सन म्हणजे [स]

अभिधाप—अभिशाप पदा 'अभिधाप पूर्ण तुजवरी ।' -सप्र ११ [स अभिशाप]

अभिपय—उ १ धर्मरूप कण्यापूर्वीचे स्नान २ सोम ह्तेचा रस पाडणे, (सामा) मद्य तयार करणे ३ यहाया ४ अभिषेक ५ (सामा) स्नान -न-बाजी, अशील [स अभि+पय]

अभिषिक्त—वि (विप्र) अभिषेकी १ ज्यास अभिषेक केला आहे तो (देव, राजा) २ सत्काराने स्थापलेला, अधिकाऱ्यास, पदासूत [स]

अभिषेक—उ, अभिषिचन-अभिषेचन—न १ विविध पूर्वक व सत्कारपूर्वक स्नान पात्रे अभिषेकपात्रात पाणी, दूध, बरे पादन मज म्हणून पात्रांनील पाणी येव येव पाडून देवाची मूर्ति, राजा, उपाध्या याशरी मनुय (१० रा) स्नान घालणे, देवपूजे तील स्नान धर्मसत्कारान यजमानावर पाणी प्रोक्षण करणे, सतत धार धरणे 'पय दधि आणि घृत । मधु शर्करा खुड सजुक । मूर्ति न्हाणानि पचामृते । अ० वरिती मग तज्जुं ॥' २ सिचन, निघडणे ३ राज्याभिषेक -पात्र-१ देवादिक्रिये अभिषेक बसवयात, सत्ता पार पडण्याजो ते ता०-ठट भाड [स अभि+सिक्]

अभिषेक(य)णे—निक सत्कारपूर्वक स्नान पात्रेन प्रलिप्तपान करणे पत्रासूड करणे अभिषेक करणे 'इदं रश्मदां जाणू । मेवा पतित्वा दिपेते ज्ञान । स्मिदुत्पत्ति वेसवून । अभिषेकिया पावरी ॥' उमिष्ट—अमीष्ट पदा

अभिषेक—१ रोजे येणे-गळती लागणे, एक नेयरोम [स]

अभिषेक—उ १५५ रण, उड्या, वेग (वि० लेखे) [म]

अभिस्मरण—न १ इच्छेतिष्ठे धारणे-मादणे (इच्छासारे)

२ पाणी ओणे, गरजे (गोमंशपात वायु) ३-नरे जाणे-जवळ

पोहोणे, अभिगमन ४ (शाप) अ दोन द्रव्यरूपी पदार्थांचे एकमेकात समिध्म होणे -ज्ञाको (अ) ११८ आ प्रसरण, विषेप, इ डिफ्यूजन -सामूख २५ उ० उष्णताभिसरण, वाय्वा भिसरण [स अभि+सृ-सरणे]

अभिसार-उ, अभिसारण—न साडवड, इच्छेतिष्ठे पमरणे, विलच्छित पसरणे, वाताहत, दाणादाण, सरावेस होणे [स]

अभिसारिका—स्त्री पूर्वी सकेत कमन प्रियकराकडे प्रत्येका जागीं सभोगाचें जाणारी स्त्री [स]

अभिघाट—न तणा, पगापत्रक 'एकदा हुकोजीराव मठा राजाजी त्याच्या समतीवावून एक हुकम दिला होता म्हणून आणि सात त्याचें नाव अभिघाटात रागत होतें' -विशिश १० [इ बॅन्ड्रेट अप]

अभिहत—वि १ वरा झालेला, नरम झालेला, वठणीस झालेला, नम्र झालेला २ झालेला, पीडलेला, बडबडलेला, झोडन केला [स अभि+हृत्]

अभिहित—वि म्हणजे, बोललेले कथन केलेले, नामनिर्देश केलेले [स अभि+धा]

अभिज्ञ—वि १ जाणणारा, माहितागर 'कैवल्यमार्गीचा अभिपू । सागती हा ।' -हा १९ ९९ २ निपुण, कुशल, तरबेज, निष्ठात, पारंगत, बरेज [स]

अभिज्ञात—वि पूर्ण माहीत असलेले, पूर्णपणे जाणलेले, अवगत असलेले, अभिज्ञ पदा [स]

अभिज्ञान—न १ पूर्ण किंवा खोल ज्ञान, संपूर्ण ज्ञान, माहिती २ ज्ञान (ओजस पण्यासाठी केलेली किंवा दिलेली) उ० अभिज्ञानसाधन [स]

अमीष्टित—वि १ इच्छेते, प्रिय, आवडते, इच्छित वाछित, मनोमत २ अनुकूल, उच्चपैकारक, फायदेशीर -न कल्याण, हित [स अभि+ईय]

अमीर—अमीर पदा

अमीरी—उ (सगीत) एक राग, या रागास पडून तीन फपब, कामल गोपार, कामल मध्यम, पयम, कामल पवन, कामल निपाद ह स्वर रागसात आरोहान फपब व पवन स्वर बचवे आहत व अवरोह सपूर्ण भाह जानि औद्धत-मपूण वारी स्वर मध्यम व गवारी निपाद गानमय दिवगावा तिसरा प्रहर [स आमेरी=एक रागीणी]

अमीष्ट—वि अमीशित पत्र [स अभि+ईय] •चिंतक-वि एकाव्याचे कल्याण इच्छितागा, ली प्राप्ताय करणारा [मं] •चिंतन-न कल्याण व्हावें अशी (इच्छाजवळ) प्राप्तेग, इच्छा [सं]

अभुक्त—वि १ ज्याचा उपयोग कोणी घेतला नाही असे, न उपयोगलेले, उपयोग न केलेले, उपयोगात न आणलेले २ न जेवलेला, उपासी, उपयोग न घेणारा ३ ज्याचे उपयोग (समय) घेतला नाही असा (मनुष्य) [स अभुत्] • मूळ—न. जेवणा नष्टाच्या शेवटच्या चार व मूळ नक्षत्राच्या पहिल्या चार घटिका असा आठ घटिकांचा काळ [स]

अभुला—वि न भुलणारा, विसरणारा [प्रा अ+भुल म मूल]

अभुक्त—स्त्री वृत्ति

अभुत्—न (या) अभ्रे, मळभ [स अभ्र+उ]

अभुत—वि न झालेला, नमलेला [स] • पूर्व—वि अर्धपूर्व कधी न झालेला नमलेला [स] • तोपमना—स्त्री अममन वीथ कल्पनेप्रमाण घेतलेली उपमा दिना उदाहरण, ची गोष्ट समवर्तीच नाही, घडलेली नाही तिची उपमा [स]

अभेद—वि (व) अडाणी, अज्ञ [स अभ+अन्=पठ्ठ करणे, शिकणे]

अभेद—उ १ अभिन्नता, फरक नसणे, भेद नसणे एककृता, एकत्रता, एकी, एकरुष्टि व एकभावना असणे, ऐक्य 'आता अज्ञा नाचेमि मारे । ज्ञान अभेदे बाबरे ।'—अमृ ४१ 'या नामा नामी आधयो रीसा । अभेदु असे ।'—हा १०४०३ २ अभेद भाव—मत पहा [स अभ+भि] • वि अभिन, आग करता न घेण्यासारखे अद्वैत एकरूप • भाव, • मत—उन निवृत्त व प्रकाशित जीव व शिव ही एकच आहेत असे मत, तत्त्व अद्वैतमत [स] • भक्ति—स्त्री आत्मा व ईश्वर (जीवात्मा व परमात्मा) एक होत ही जाणीव, तेथेच या भावनेने केलेली ईश्वराची भक्ति • ध्याद—उ अभेदमत व त्याचे समर्थन • ध्यादी—वि अभेदमतवाचे अनुकरण करणारा, अभेदमत मानणारा [स]

अभेद—वि १ वेगळे न होणारे, न कुठणारे—मोडणारे—तुटणारे—भंगणारे, माग न करता घेण्यासारखे २ भोसकता न घेणारे [स]

अभोगत—वि १ न भोगलेले, दिशेघात न घेतलेले अनि शित न टवविजे, शरीरचा निकाल लागला नाही असे, अजूनपर्यंत न स्वीकारलेले निंदा न घेतलेले—केलेले २ मोयम अचमासाचे पेट लेले, —प्रा ३१११ [स श+भु+भुसुत्]

अभोगती जाणे—(अभोगतिना अपभ्रष्ट) • अभोगवीथ जाणे, फिरले जाणे, नुसता होणे नाश होणे [स अभोगति]

अभोग्य—वि उपयोग घ्यावा—करण्याला अभोग्य [स]

अभाज्य—वि न सांगण्यायोग्य, सांगण्या अवघि, अयोग्य अनवध [स] • अग्र—वि ज्याच्या (पठित सुवर्ती इ) दातचे अग सांगण्याला निषिद्ध मानले आहे असा [स]

अभोळ—वि दुर्बल, अशक्त 'आम्हा सारखिया अभोळा ।'—हा ५१६६ [स अवळ]

अभ्यक्त—वि तैलमदेन घरी केलेला, अभ्यग केलेला • अभ्यग—न (स्नान करण्यापूर्वी) तेल, तूप, अन्न इत्यादि रितान्ध पदार्थांचा शरीरास वरण्यात घेणारा तेल, मासणें, चोपडणे, उगी लावणे, शरीर मदेन वरणें 'नाही अभ्यग केस विचरण । ठेणें जया बळक्या आपण । हें वस्त्राचारियासि जाण । यतभारण नेमस्ते ॥'—एमा १७ ३८१ • स्नान—न अभ्यग लावून केलेले स्नान, न्हाणे [स अभि+अभ्]

अभ्यग—उ (वि) 'अभ्यग' या इषवी शब्दाचा पर्याय, एकलेशियेच्या वडिलोने प्रभूच्या नादानें आजारी मनुष्याच्या सर्वांगास विविधपूर्व आशीर्वादित केलेले तेल लावून त्याच्यासाठी प्राप्ती करणे 'प्राचीन एकलेशियेमध्ये अभ्यग करण्याचा प्रघात होता'—ई रि १९६ याकोपन ५१४ १५० [स अभि+अभ्]

अभ्यजन—न तैलमदेन, अभ्यग पहा [स अभि+अभ्] • **अभ्यंतर**—न १ आतील भाग, अंतर्भाग, गाभा, मध्यभाग, अंतर्ग 'आणि अभ्यंतरिदिकडे ।'—हा १३ ३८४ २ मन, हृदय, अंत करण ३ समाविष्ट झालेली जागा, मान्यर, आतील बाजू ४ अंत करणाऱ्या हेतु 'तुषा म्हेने यासी । न लापी उगी । माझे अभ्यंतर जाणोनिया ।'—तुगा १६४७ ५ उदर, अंतर्ग, पोड 'नित्य निमील्य मित्रेक्षिणी । चण्णतीथे अभ्यतारी ।'—एमा २ २१६ • धा—उ अवहती • धान—न अश्वती पहा [स]

अभ्यर्चणे—कि पुजा करणे

अभ्यर्चित—वि पूजित [स अभि+अर्च्]

अभ्यर्थना—स्त्री १ प्रार्थना, विनंति, विनवणी, शायना २ अर्ज [स अभि+अर्थ]

अभ्यस्त—वि १ भिडण, परिचित, अभ्यास केलेला, वाक-वगार, पडाईत २ ज्याचा अभ्यास, सराव केला आहे तो (शाळा दिव) ३ गुणलेला आवृत्ति केलेला [स अभि+अस्=फेरवणे, दाखवणे]

अभ्यस्त—वि सूचीस्ताच्या वेळी निजलेला—किवि श्रमोस्त नाली सुश्रुतांशमो [स अभि+अस्=अतणे]

अभ्यागत—उ १ पाहुणा अतिथि २ सत्कार, पाहुणाचार काढ करी अभ्यागता । तुम्ही निवाने तुम्हा ।'—शिपु ७४ [स अभि+आ+भास्]

अभ्यास—उ १ व्यासय सधव, परिपाठ, सवय 'अभ्यासे प्रगट व्हावे । नाही तरी ज्ञानोन्न असावे ।'—दा १९७ १७ २ मग जाणण्यासाठी केलेली आवृत्ति, घाकणे, पुनरुक्ति, निदिध्यास 'प्रयात अभ्यास म्हेने पुनरुक्ति रिचा वारवार काय सौमितके आहे ते पहावे ।'—गी २० ३ सरावाने मिळविजे कीर्तन्य—योग्यता ४ (अक) गुणावर पट ५ (सगीत) रागविस्तार करताना एकाद्या

स्वतः पुन्हा पुन्हा उच्चारण नरें ६ (व्या) धातूतील पहिल्या
अक्षराची पुनरावृत्ति (असे पुनरुक्त पक्षर मूळ भातस द्विवार अभ्यास
करून एक नवे क्रियापद सिद्ध करतात जसे—आगारलें, वररून
दाददाति 'वधरुनि मोरचे सारी। नाना म्हेने धीन्ती। वंरवार
केग।'—नेपो १३) —साखाली पडणें—एराश्याचे नेहमीच्या
सरावाने असे, म्हणू अभ्याससामागिरी विद्या अभ्यासासुगें
प्राप्त होणारी विद्या [स अभि+अस्=कृष्णें, टाकणें] •गम्भ—
वि अभ्यासानें, सरावानें प्राप्त होणारे —सागम्भ—वि अभ्यासानें
प्राप्त न होणारे [अभ्यास+पगम्भ]

अभ्यासग—कि अभ्यास करणें, दिवणें, सराव करणें,
नेहमीं परिपाळ ठेवणें पाठार करणें, आरति करणें 'हेच वायित
मावरी शोधे। एसा जरी सवरो बरत भदे। सरी नम्यासुनि
आदीं पादे। नग नव्हे तरी बायें।'—झा ८ ८० 'क्याने (उच्ये
भग्याच्या) चणी मनपवन। अ-वामिती वपल्ला।'—सुआदि
४ ४५ [स अभि+अस्=कृष्णें, टाकणें]

अभ्यासन—न अभ्यास 'मलगे यापुलें बादीं परणें। नाना
परींनीं अभ्यासलें। सकतपविकल्पात्स साधनं। सर्वे त्वर्थाः।'—
—परमा २४ [स]

अभ्यासी—वि १ अभ्यास करेवा, निष्णात २ अभ्यास
करणारा, व्यासणी अध्ययनशील [स]

अभ्युत्थान—न १ भेगवयास आल्ल्याच्या स्थागतार्थ उठणें,
मानसन्मान (नि देणे घणें) २ उदय उत्कर्ष 'अभ्युत्थान
मयमेव'—गीर ७६७ ३ एकाचा विरुद्ध झाले उचलणें मादिमेवर
निघणें [स अभि+उत्+स्था]

अभ्युदय—उ १ वर सणें दिवू लागणें, उदय उगवणें
(आकाशातील प्रद-सारी ३०) २ (ल) उत्कर्ष भरभराट चालता
काळ नासत उपडणें—उदयाला सणें ऊर्ध्वतास्था 'महणीनि
सेव भी तपें श्रीमत्तु। जेय तो पाड्या सुनु। तप विजय समस्तु।
अभ्युदयो सेव ॥'—झा १० १६५५ [स अभि+उदय]

अभ्युदित—वि १ उगवलेला (सुधे ३) २ (ल) नशीव
पाडलेला, अभ्युदय झाला असे असा ३ सुसौंदर्याच्या वळीं विंचा
त्यावर निचलेला [स अभि+उत्थार+उदित=उगवलेला]

अभ्युपगम—उ १ (विशेषतः प्रतिपक्षाचें म्हणणें पुढें स्वीकारून
काट्यासारखीं तृत) गृहीत धरून चालणें काहीं बेल अनुमति देणें,
स्वीकारणें २ नवल जाणें—यणें आयमन, असिमन ३ सारख
पणा, साम्य तुल्यभाव उपमान [स]

अभ्युपेयवाद्—उ पुढें काढून काट्यासारखी प्रतिपक्षाचें
३ क्रिया यात्रा काढी पडत पुढीत धरून त्यावर आघात करणें
[स]

अभ्र—न १ मेघ, टग 'ना तरी अभ्रवातें हावे।'—झा १ ३
२ टगाची काळाशी, आगाऊ मळम ३ आकाश, अतरिक्ष ४
(ल) राहट [स १ अभ्र (अभ+भू=पाणी भारण करणारा), २
अभ्र=अमन करणें (पाणिनी), पा अभ्र हेतु अभ्र मी ओत्रोंस,
अँवॉस, लँ इवेर]

अभ्रक—पुन पारदर्शक व पापुण्यांनीं युक्त असे दाढवत साप
टणारे एक खनिज द्रव्य प्रकार सार—पाटला, तांबडा, विचळां,
काळा विजेच्या कारखान्यात व औषधाच्या कार्मां विशेषतः
याचा उपयोग होत [अ अभ्रक अभ्रा-मेघाप्रमाणें] •मस्म—
न धान्याभ्रक करत तें सुवृक्क हर्दच्या चिन्हांत एक दिवस सळणें
त्याची दामणी करावी व त्याच्या भोंतरात हर्दची पानें गुंडाळून
शरावसपुणत काढून मातरापड करून गन्धुन घावें अशीं ७ पुढें
दिल्यानंतर बदाच्या पारल्याच्या कात्याचीं बरीलप्रमाणें ३ पुढें देणें
हे सर्व रोगावर योपतात •भ्रारणें—न (सडीकाम) सगीनामा
वर चमारी याची यासाठीं अभ्रकाचा मुसा वर मारणें

अभ्रछाया—शी १ टगाची सापली २ (ल) क्षणभंगुरता,
वाक्यावरता सुधुस 'अशीची साळणी जाईल त्या।' •पडल—
पडल—न टागांनीं आकाश आच्छादिलें जाणें व्याप्त होणें विंचा
व्याप्त झालेली स्थिति—भवत्सा, मेघावरण [स वज्र+पटल=
आच्छादन, पडदा]

अभ्रमु—शी (इद्राचा इती) ऐरावताची स्त्री 'त्यासि
वयशी न तथीं तसि जशि ऐरावतासि अभ्रमु रे।'—मोसमा
७ ८२ [स]

अभ्रा—उ छत्री, लोड तन्हा गावीं गाळिचा, हं •बाकील
बवाये आच्छादन (अभ्र आकाशास शक्ति ह्याप्रमाणें) [स
अभ्र, पा अभ्र]

अघात—वि प्रातिहित, नि सदाय 'तदि मी धनत्रयाधिक
दोहन तुन वय पडेल अघात।'—मोकरण २० ४१ [स अ+घ्राति]
अमह—उगा अगवाई! आई! (आवयें—उद्गारावाचक)
'अमह! विरसिली म्या नेतरी चौदिसा मे।'—आक १८ [स
अग+मह=विंचा अभ्यास]

अमका—वि १ कोणी एक इसम, मगणा काणी विवक्षित
मनुष्य काणी एक 'लोक म्हणनील अमकाचा अनुक। धरोपरीं
मागतो भीक।'—वज १० ५१ २ (नामावरण उपयोग) कोणी
विविध विवक्षित (इसम पदार्थ) [स अनुक] •तमना—डमका—
घमका—कोणी तरी बर्दीपक (इसम वस्तु) [ममका दित]

अमंगल—वि विषय अमंगळ १ अनुम मंगळ नसणारे, अनु
कूल वचनें—जिह्वाकारक अनिष्ट २ पाणें, रेंडें, कराव, ग्याळ,
अपवित्र, अँवॉस, घाट (कांहीं विधि वाच्यर क्रिया, स्वयळ,

हस) ३ (कों) ओवळें ४ (उप) ज्याच्या कुंडलीत मंगळ अनुमल्यांनी नाहीं असा

अमटी—अवटी पहा

अमडा—अवाडा पहा

अमत्र—न पात्र, मांडें —मोकृनि ३४ ०५ [वैदिक स अमत्र=पात्र, मांडें]

अमंत्र—क—वि १ ज्यास वेदमंत्राचा अधिभार नाहीं तो (श्री, धृद), वेदाळा अन्धकारी २ न मत्तरेळें, वैदिकमंत्र न म्हणता केरेला (विधि, समारंभ) ३ मंत्राखेरील इतर ' अमत्र मंत्र' नास्ति । ' [स. अममंत्र]

अमंत्रि—वि ज्याला मंत्री (प्रयात) नाही असा ' अम त्रिया राज्याची परी होये । बलासिया । '—राजा १३ ५५० [स]
अमंद—वि १ क्षीप्र, नव नव्हे असा २ पुष्कळ ' सरनेह ज्यात अतिगुदर हास्यमद । प्रेमप्रसाद शुभ ज्यात असे अमद । '—ध्यानमाधो ११ [स अममंद]

अमद(दा)नी—क्षी १ ह्यामात उत्पन्न होणाऱ्या वस्तू, विवक्षितकाली बाजारामध्ये येणारा माल २ ह्याम मोसम, सुगी, विपुलता ३ आयात मालावरील जहात, दस्तुरी ४ (जपाती आपेत) नव्या रस्त्यावरील, उलढरील पित्रा नदीच्या तरीपरील, रहवारी, व्यापारी वाहतूक ५ उत्कर्षाचा, भरभराटीचा काळ, ऊर्जित काळ ' साप्रत तुज्जी अनदांनी आहे म्हणून मोडल्या गोडी सापतोस ' ६ अवातर मिळकत, खेरील प्राप्ति, आगदुक लाभ, आढमिळकत ७ कारकीर्दी, अमल ८ (व) उत्पन्न, अमदनी ९ आवक, उत्पन्न, वसूल ' शूद्रकडून गाल बघे देण्याची आमदानी बघ जाती '—रा ४ ४४ [का आमदनी=मोसम, वेणें, आयात (माल) उत्पन्न]

अमन—वि मनरहित, निर्विकार ' अत तप यज्ञ दान । स्थानून अधिक हरीये ध्यान । निमिषामांनी समाधान । अमन मन होऊनि ठाकें ॥ '—एकव ४.२९ [स अमन] •मन—न (मन या) उपाधिरहित मन, मनावाचून उत्पन्न झालेला आदि सत्त्व ' ह्ये प्रवृत्तिपुर्वे दोनी । उपजलीं जयाचिया अमनमनी । '—हा ९ २४२ [स]

अमनचमन—चमीन—चैन—क्षी १ शांति—समृद्धि, वैपुल्य, सुखलक्षणा २ मौज, मजा, यमत—वि विपुल, मकळ, पुष्कळ, अपक्वपक्व, अतिवाय, उदक, ययळ —क्रिजि सुरक्षितपणे, शांत पणे, निषांस्तपणे, निषेधपणे, सुरावेने, चैनीने [अर अमन=युर क्षितता+चैन=मजा]

अमनघबका—का—अनमानघबका पहा

अमनसभा—क्षी देशावर वेळ पाहणारे सफट टाळण्यासाठी व्पाय मुचविणारी सभा, शांतिसभा (असहकारितेच्या चळवळी घाको. १ १५

पासून सरकार अशा सभा भरविते) [अर अमन, अमान=सुरक्षितता शांति]

अमनस्क—वि विमनस्क, मनरहित, शून्यमनाचा, लभ नगरेला, व्यग्रचित्त ' तथा अमनस्काचे मन । बुद्धीही होय । '—हा १३ १००० [स अमनस्क+क]

अमनी—उग्र आई । अगवाई । इ० उग्रा, अमई पहा ' मकर केतनोम्रमणी । मुनिं म्हणती अमनी अमनी ।—आमपद ९०

अमर—वि न मरणार्, मृत्यूच्या आधीन नसलेले, मृत्युरहित, नाशरहित, ' सहजे बुवेचा विठ । आर्मीच तव अमर । वरी आला पूर । पीयूषाचा ॥ '—हा १४ २८—उ अमत्ये, देव, देवता, सुर ' कृष्णस जे सेवित । तयासी पित्रे होय अमृत । अमर अमृतते सेवित । तेही चरफडित हरिराज । '—एकव १ ७७—न (गो) वरवद फळ [स] •कंद—कादा—उ १ या नावाच्या अनेक प्रकारच्या वनस्पती व कांदे आहेत उ० गुळबेल, कोरफड, निरुडी इ २ अमरवेल्याचा कादा—पडा ' नवसार अमरीसी वाडून अजन कीजे ' वैद्यकशास्त्र ७७ मादममळ सहवाल ३ कायपिक सवे रोगनाशक सुगी हिच्या सेवामें तारक्य कायम रहाते अशी कल्पना आहे ४ सदाबळेधराकडे मिळणाऱ्या एक कादा •काया—क्षी १ न मरणारे शरीर, निरोगी व जोरपस शरीर (आशीर्वाद देताना किंवा औषधोपचार करतांना हा शब्द वापरतात) •तत्त्व—उ कल्पवृक्ष, देवता वृक्ष, देवदार •ता—क्षी अमरपणा, चिरंजीवपणा, मृत्यु न देण्याचा स्थिति ' कृष्णाच्या अक्षराकृते अमरता तत्काल त्या पावल्या । '—पट्टा—टा—उ •पद—न अमरपणाचा लेख, मृत्यूपासून मुदका केल्याचा हुकूम—आशा—तामपद, मरण न कण्याचे आश्वासन ' तू काय अनरण घेऊन आलास ? ' ' तू आपणाला महाराणी म्हण वितेस म्हणून तुल्य देवाकडून अमरपदा थोडक मिळाला आहे । '—राक्षसी महत्वाकांक्षा [स अमर+पद=लेख, करारनामा] •पण—अमरता पहा ' सेविची अमृततरिता । रोनु दुख्खनि पडुमुता । अमर पण रचिता । देखचि घाली ॥ '—हा १५ ५८३ •पाट—अमरपदा पहा •चेल्—क्षी १ सोनबेल, आकाशबेल, ही आंब्याच्या शाखा वरील उगवत ही आम व पितनाशक आहे २ अमृतवर्णी पहा •साहित्य—न मरण न देणारे साधन, अगात घालावयाचे चिरवत इ० ' अमरसाहित्य अगातील काढोन '—रा ३ १११

अमरंय—न १ कोराटी, शुल्भखमल वगैरे फुलझाड २ तांदूळना माठ राजागंठा वगैरे पालेभाजी [स अमरय तुल० श्री अमरतास (न-नाहीं+यात=मुक्ते)=वर्षी न बोसेजणारे एक पूट]

अमरसा—उ एका वागिन्याचे (?) नाव—मोड

अमरई—आवई पहा

अमराधिप—उ (देवाचा राजा) इ० [स अमर+अधिप]

अमरावती—स्त्री १ स्वरातील इराची राजधानी 'जेय अमरत्व हेचि सिंहासन। ऐरावतासारखें वाहन। राजधानी सुवर्ण। अमरावती ॥'—झा १ २०० २ मदास इलाखा, पुर जिरह्यानील परणीकोट नावाचें साप्रतचें खेडें हें पूर्वी आंध्र राजाची राजधानी असून तेथें एक प्रेक्षणीय बौद्ध स्तूप (इ.स. १३०) आदि ३ वटा वातील अमरावती शहर [स]

अमरेंद्र—अमराधिप पदा

अमरार्थभाव—अमरता पदा

अमरपित—न (पो) १ अमरपित रोग २ नाकातून निघणारे रक्त [स अमरपित अप]

अमर्याद—वि १ (लोक, दाख इ० ज्या) मर्यादेच्या विना योग्य सीमेच्या पलीकडे गेलेला अतिविक्रमार्थास उल्लेख करणारा, ईश्वर, ईश्वर्याचारी, मीकांड, अच्यवस्थित, (ल) पद्री, अनाचारी, पैनी २ अतिशय, अत्यंत, प्रमाणाबाहेर, वेगुमार, करपनेच्या-माटोल्याच्या बाहेर, विपुल (किया, रकम, गुण, इकम बंगरे) [स अमर्यादा]

अमर्यादा—स्त्री १ सीमा-मर्यादा यांचे उल्लेख २ अनाद, अपमान, उद्धवशा, विनय सोडून बाणणे [स]

अमरप—उ कोष, सताप, असह्यशीलता 'अगचि देह जाहले। म्हणोनि प्रियाप्रिय गेले। ह्यामरपे ठेले। दुखेनविण ॥'—झा १२ १६६ [स अमरप]

अमल—पु १ मलहित, शुद्ध, स्वच्छ 'उपडी अमल राजीव-नयन।'—रावि १ २४८ २ आवळी, दिकेकाई, खडीसाखर [स अमल]

अमल—उ १ अधिकार, स्वामित्व, सत्ता, राज्य, ताबा, हुकूम २ बाबणी, निवाडा रागू करणे, कृतीत जाणणे 'पुढें अमलात वेईल ते मागवून विनवी लिहू'—दिमरा १ ३७ ३ कैफ, निवाड, औपधान्य पण 'दोरच्या अमलात क्षमाक्षम वट्ट एगल्या तें घारा'—पणो ३०४ ४ पदार्थातील कैफ जाणणारा गुण ५ दाख, गाजा बंगरे कैफ पदार्थ इत्यादोदक्याना अमल सेडनि—'दावि ४५१ ६ सुभा, सामरा इ० जाण, हुदा, अधिकार ७ (अमीन अप) जमीनीच्या सारा नसून करणारा सरकारी अधिकारी, कसे कडर, हावरून सव्या खात्यातील सारावतुगीतील एक हुक ८ वेळ, काळ 'सापरा जांदून दीड प्रहरे' अमलांत सोफाचे पार पाचवर दिले'—ख ११ ५६१६ 'साडीच्या अमलात' [अर अमल]

अमरप—मादक पदार्थ खाऊन फेकांत गुण होणे, दाख बंगरे घेणे—'च्या जोरातें—अधिधारापुढें प्राप्त झालेल्या संवेने—त आणणे—१ (निवाडा) टाव, हुकूम बंगरे) लागू करणे २ (गाव किंवा देश) ३ आणच्या सत्तेखाली आणणे, ताब्यांत घेणे—'याज्ञिकपे—अर पालविणे—४ कलम—न क्रियातेस 'बोलण्यात गोष्टी

आल्या असतील, परंतु दस्तबजु असवा घन, शपथ, क्रिया, अमलकळम असे काही शारे नाहीं'—ता ५ १५ ० गहाण—न तावेगहाण (नजर गहाणाच्या उलट) ० दस्तूर—उ नियम, कयदा, बंधुदम, शासन ० दार—उ अधिकारी, असलार असल्ला एकरी बोर, सुभेदार, मासेदार बंगरे [अर अमल+फार दार] ० दारी—स्त्री अमलदाराचे काय—हुदा ० बजावणी—स्त्री काय पडवून बाणणे, अधिकार बरीविणे, अमलात आणणे, (हुकूम) प्रमाणे वर्तन करणे, अनुरूप वागणे ' (राजशाहीन) राजा हा फक्त अमलबाबणी करणारा अधिकारी असून तो प्रजेच्या नियंत्रणाखाली असे '—महाप १ ११२ ० मस्त—वि सत्ता असल्यामुळे मगबरनलेला ० मस्ती—स्त्री खेतेच गवें, ताडा

अमलतास—पु बहुव्याच्या रोगाचा मयज—मुन्या १५६ [हि]

अमला—उ कारकून, अधिकारी, अमलदार 'साळक्यास अमला येयून घडोयस्त करावा'—रा ७ ४५ [अर अमला, अभिलेख अर्ब] ० फैला—उ १ अनज, अधिकार, ताबा 'त्या दत्तावर अ० चांगला दसला' २ कारकून, पाडपशा, इतर लोक, प्रजा 'दिल्लीहदि अमलापैला पळावयाचा इरादा करीत आहेंत'—रा १० १४७—किंवि पूर्णपणे, एकर, निघालस (वित्री), देव पेव इ व्यापाराच्या कामात

अमला—पु सोन्याच्या हुल (कायतील), लोक, आवळा [स आमलक]

अमली—वि १ बबडी, सरकारच्या सत्तेतील (गाव, कनवा, प्रांत बंगरे) उ० सरकार अमली—सरकारचे साम्यातील, परभार अमली—दुसऱ्याच्या सत्तेखालचें 'हिस्तीन गुजराव पर्यंतया मुद्रक अगदीं अमली आहें आल्ही वाटेनें काय सांगे?'—रा १ ७९ [अर अमल]—उ १ कैरी, निवाड जाणणारे २ निवाड करणारा, व्यसनी ० पदार्थ—उ मादक पदार्थ (ज्यामुळे अमल चडतो असे, दाख, भाव इ) ० पाव—स्त्री जमावडीतील एक खोतें (दाख कराली, अफू ताडी, माठी, शिंदी इ०), अमली पदार्थांचें विव्हेवारीचें खातें व त्या खात्यापासून होणारे उत्पन्न ० सन—उ ओरिसात प्रचारात असलेला एक शक याचा आरम भावपद शुभ १० प्राप्त होतो

अमवाळ—वि आवड 'न साहे रुत, इतर, अमवाळ'—गीता १० १८१ [स अमल]

अमर(सो)ल—न काचमसाल, रातचीच्या फळाची धुकवि लवी बाल राग काळ्यार, चव आवड, हे हिरेचें असताना वातकारक, उष्ण व अतिशय जड आहे व पिऊन म्हणजे हलके व मादक असून समष्टी, कफ व वातनाशक आहे ० सेल—न रातवेत, [स अमल+अल+साल]

अमसुल—वि आबन्तर 'सास थोडा कचरा खाणा तरी तो अमसुल होतो'—कृपि ४८० [स अम्+सुल]

अमल—सा—वि थोडा, किंचित् जरासा, काहीसा—किवि थोडावेळ, अल्पकाल [वैस अमल, स अम्+थोडें, ल्वकर]

अमा—स्त्री १ अमावास्या, आवस सूर्य व चंद्र यांच्या युतीचा दिवस, चंद्राची १५ किंवा १६ बीकला 'अमारात्रीचें तम केवळ'—कृया ५५४० [स अमा=अमावास्या]

अमा—उ स्तन, या 'वा घे अमा पाचितें'—राला ८ (पोडु) अगावर दूध पाजणारी दाई अम्मी=लहान मुलाच्या भापेंत यान

अमा—स्त्री (का) आई एकाचा कीस आदरार्थी समोधि सात [स मातृ-मा, अर उम्स=आई, दा अम्मा=आई]

अमा—अ परत तरीपण, उलट, इकडे, इतक्यात 'कागद घेतला अमा दाम दिला नाही'—भाइ (१८३४) १४४ 'अमा पातवाहा खेलेल कविताती—रामदास रामदासी भाग ११२११ [अर अम्मा=परतु हुल ता अमा=होय परतु]

अमाईकपण—न 'निष्कपटपण अमाईकपणें मनींच सांगसी'—दावि २६३ [स अ+माया=कपट+पण]

अमात—वि अमावस्येला संपणार [स अमा+अम्त]
अमास—उ ह्रस्व प्रतिपदेपासुत अमावास्येपर्यंत असणारा एक चांद्र मास हा दक्षिणेकडे प्रचारात आहे

अमात्य—उ १ आठ प्रधानपैकी एक, यानें सर्व राज्यातील लष्करी आणि मुलकी यत्न व हिसेव देवून युद्धावरिडे जाण्याचें कान करावयाचें असो, कडगिरीपनावर याची निशाणी असे—इदे १२४४—यया १५५, १५९-६० कारसी नाव मनुमुदार

२ (यामा) मंत्री, प्रधान सल्लागार, सचीव [स अमा=अवदभत्य]
अमात—सि १ निविपय अविपय २ प्रणपातीत ३ अगौ

तिक, पंचमहाभूतात्मक नव्वे तो—उ परमात्मा [म अ+माता]
अमाय—किवि (कर्ना) अक्क

अमान—स्त्री अमान्य करण्याची बुद्धि अनादरवृत्ति सर्व शत्रुविषया शिकवोन कोणी। परिपूर्ण जाले बदता देवुनी। येले न रेखिनी पडोन अमांनी'—दावि २०१ [स अ+मन्]

अमानर्णे—मकि न ऐकणें न मानणें अगावर करणें [म अ+मन्]

अमानत—स्त्री १ (विल अनामत) देव मिथि, विश्वस्त वस्तु २ जप्त, सरकारच्या 'जयदवरायास हारामधोरी रावून देवमुखी अमानत केगी'—इम १३ अनामत पहा [अर अमानत] ३ दार—उ विश्वस्त देव सुरगित देवणारा दूळी अमीन, ४ नामा—उ विश्वस्तपद, देवपद इत्यदी ५ पत्र—न ज्ञापीत्र बादभस्त वस्तु तात्पुरती सरकारतात्यांत पेतल्याबद्दल किंवा बघाया विश्वस्तापत्रक

देवत्याबद्दल लिहिलेला लेख 'एक दादी भोगवटा करतो दुसरा किर्याद आला, सवय लिहिणें तें'—भाइअ १८३२

अमानतपन्हा—उ थैय याअर्थी एक पदवी, अमीर (प्रमाणें)—रा ३५५ [अर इमातपन्हा]

अमानवी—वि माणसाहून निराळें, अमातुय, देवी 'त्यातून (प्रमगातून) पार पडून पुन आज आपलें पुर्व कर्तव्य करण्यात त्यास जे सामर्थ्य आलें आहे तें त्याच्या दृष्टीनें तरी काहीं अमानवी कारणांमुळे आलेलें आहे'—दि २१ [स]

अमानित्व—न (काव्य) निरभिमानपणा, निगवंता, अह साव नमणें, निगरीपणा, मन्त्रता, विनय 'पें अमानित्व पुर्यां। तें जाणवें इहीं मियां।'—ज्ञा १३२०१ [स]

अमानी—स्त्री १ गैदपारा, गैसकतेदारी, रयतवारी (पध्दत) 'तातुल्यावर तातूढ केले तें मोठावें आणि अमानी करावी'—रा ५०३ २ देव, विश्वस्त वस्तु, अमानत पहा—वि १ तात्पुरता कायवर नेमलेला, कायमची नेमणूक न झालेला, बदली, इ० अंकिटा २ कायम नसलेल्या अमलदारांनां चालविलेले [अर अमानी]
अमानुष—प्य—वि १ मानवी सत्तेवादेचें अमानवी, दैवी, स्वर्गीय, अद्भुत, अनुप्यदेहपर्मरहित 'तेवि अमानुषा मानुष। मानात मातें'—ज्ञा ११४२ २ मनुजजातीला अयोग्य—न दोषभारें, रासली, पाववी ३ मनुष्यानें न आचरण्यासारखें [स]

अमान्य—वि १ पसत—मान्य नसलेलें स्वीकारल्याला अयोग्य, नापसत, अविष, तुच्छ २ पसत न पडणारें, मान्य नसणारें [स]
अमान्य—न कच्चे अन्न, तिथा 'अयाचित अमान्यें उदक आलीं।'—सप्र ८११४ [स आम=कच्चे+अन्न अप]

अमाप—य—वि १ न मापता येण्यासारखा २ न मापणारें ३ (त) अलख पुष्कळ 'अमाय पोराची मिळवीन मादी।'—दावि २१ [स अम्मा]

अमाय—वि १ मायेचा अभाव सत्यज्ञान २ निष्कपटता [स अ+माया]

अमायिकृत्ति—स्त्री मायेमध्ये न गुरकटनेने वृत्ति—वतन—ज्ञान, निर्बिकार रिधिति मिलें वृत्ति [स अ+माया+वृत्ति]

अमारतपन्हा—अगातपन्हा पहा
अमार्ग—उ १ अपय आदर्माणें सुकीचा रातां २ असम जमपणा ३ व्यतिरिक्त दिव्यपणणा (पोलणें—भागणें—न्याय करणें सामर्थ्य) ४ कुमार्ग व्यभिचार 'मार्गामार्गें येकवडें। कर्ति वाते।'—ज्ञा १८२५ [स]

अमालत—उ बर्पन्व, सत्ता [अर अमल]

अमा(घ)वास्या, अमावास्त—स्त्री शुष्णपक्षाची अखरवी तिथि, सूर्य व चंद्र ज्या दिवशीं जख जख येतात हा दिवसा अक्षेक्षी तिथि [स अमा=चन्द्र+सम्+राहणें]

अमांश—३. अण, अमांश पहा.

अमास, अमांश—(गो.) अमावास्या

अमासा—वि क्रि (सं) पत्थ, स्थान, अमज—मा पदा 'तो

अंतरात्मा आहे कैम । प्रस्तुत बोलण्याला अमासा ।' —रा १०

१०.२१. —सं—क्रि (व भनाताने) घोषा वेळाने, अमळ-

घाने 'किंहुना ज्याचे नाम ऐसे । त्याचे स्वप्न असेल नेम ।

ते पाहों आपन अमागे । निजनाम गोई ।' —आदि १. ४१

[वेग भयम्, स अम=घोडे]

अमासुस्त—वि सांय्यी यह, आळती 'मोंगलाई काभार

अमासुस्त ।' —रा १ १४४ [फा आम्=सुस्त]

अमाळ—वि (अमल अण) शुद्ध, स्वच्छ, शुभ 'चायेकळ्याच्या

मिखेत माळा । गुप्तापळाच्या दितती अमाळा ।' —सादर १. १९

अमाळसा—अनळता पहा 'उभा न रातेच भनाळता म ।'

—गादह ७ ७४

अमित—वि १ ग माचयेळें, मोमनेळे २ मोडता न येण्या

सारखे, अमर्याद, अंदाज किंवा अटकळ न करता येण्याजोगे,

अपरिमित, अपार, पुढेच 'तुज नमो अमितविष्णू ।' —हा

११ ७१३ [स अ+मा=मोचणे]

अमित्य—(काव्य) (अमित अण) पुढेच 'अमित्य सेना

व्यापी होती ।' —वेरीख १ १० [स अमित]

अमित्त—उ दातु, स्नेही सगळेका, द्वेषी, वैरी [ग]

अमिद—(शाप) अमरयुक्तव्य (इ अमाईड)

अमिदिन—(शाप) अमरयुक्तव्य (इ अमाईड)

अमिन—(शाप) अमर (अमांमिया) मजून उज्ज (हाय

प्रोजन) परमाजु निःकारित करून हाणारे श्रम्य [इ अमान]

अमिल—न (हतर रासायनिक द्रव्यांमोवरा अनगणा

एकत्र राहून राहणाऱ्या) सूक्ष्मकांतीं एक [इ]

अमिल—अमलदार, अधिकारी, 'बांगडला आधय मिळता

तर हुमका अगिलाचा रंगमहाल टाकून दखील मी हा मिकार

गायकुनाऱ्या बाहेर पडतो' —विनि ८ ११ २०६ [अर आमिल]

अमिली—श्री अमलदारी काभार 'अमिली न साय

कडे पडु ।' —दावि ७७४ 'याने अमिलीचे शारस्तानाचा वयान

केल्यावस्तु' —रा ७ ८५ [अर आमिल]

अमीन—उ १ निषिधार्क विवस्त टुस्ती 'बारीखदार हजर

नसेउ तर ही निजगी अमीन चाये साच्यात दखल —ऐस्व ७८

२ मोंगलाईतील पयवाईतील एक अधिकारी 'चायी कामे—अत्यंत

बसूल जमा करणे, कज्यांचा निवाडा करणे, सामान्य राज्यव्यवस्थे

वर दत्तारत देवणे इ, संपाणी अमलदार, शास्त्रादार आमलदार,

सहमीलदार, खाद, पच, पगार व काम दोंडावी—योमातो १ १४१

२ १२०, २४१—४२ पहा आरमार अमीन=आरमाराची पहाणी

कणास [अर अमीन]

अमीनचमीन—अमनचमन पहा

अमीनी—अमीनी—श्री १ अमिनाचे काम—पया ५७ २

व्यवस्थितपणा, सरकारी अधिकाऱ्याकडून जमीनीची ताबडतोब

रागलेली व्यवस्था [अर अमीनी]

अमीरा—उ इतिरहित आदिरीवाचा एफेरीमय स्वरु

'तु, हा चिगलत गाडना हा प्राणी आपल्या पोटात गल्याम

रक्ताची आव पडते—घासुराहत प्राणी आणि आरोम्य 'जोव

दोगीनील अगरी खात्याचा दावाचा अमीरा माराचा जो प्राणी

आणि त्याची रक्ता इतकी साधी असते—वस्व ७९

अमीर—उ १ योर किंवा दडा इमम, सरदार, उमराव

उच्च घराण्यातील मनुष्य 'वीरवीर किति अमीर होउनि कही

भिन्न मागही ।' —ऐपे ३६७ २ आझ करणारा अधिकारी [अर

अमीर=सरदार, भेटमनुष्य आमिर=आझ करणारा, बात्या सल=

आझ, हुसम स मिन (सुये) किंवा अनर=दख, भेटू फा

निहिर् ३] •उमराव=उ दखे लोक, सरदारसद्वी [अमीरका

अमीरचे अच] •उल्ल=उमरा(वा)—अमीरातील भेट, सरा

राचा नायक (मालोनी घोरपडे यास ही पदवी होती) •उल्ल=

ममालिक=राज्यातील भेट अधिकारी •राव=एक पदवी—बदर

१ १२

अमी(मि)राई—स्त्री सरदारी, सरदारी वैभव 'आहे परी

पुी अमिराई'—प्रला १२९ [अर अमीर]

अमी(मि)री—श्री १ सरदारी सत्ता, सत्ताधिकार २ हे

जाव, मोठा याद ३ अमिराचा दर्जा [अर अमीर]

अमील—अधिकारी, अमलदार, 'अमिलनी हाल व इत

क्यानी'—आनचे व मावी अधिकारी—रा ८.६७ [अर आमिल]

अमु—यु—वि (सं) ज्याम बाचा नाही असे (पणुइत्यादि

स्थान मूल) [य अ+मुळ, अ+मु]

अमु—यु—उ आमा, स्तन अमा, आमा पहा

अमु—वि विवक्षित कोणीएक नाव न घेता सामान्य रूपाने

करावे असे सम्य —न १ विवक्षित वस्तु इतम 'तरी अमुकाचि मी

स्वयमभव । तो सांगू कणव ।'—विउ ३ ११ २ फलाणा, कोणीही

मायूस अमरा पहा [स अमुक अदसू यांचे रूप] •तमुक=वि

जयकांतका विवक्षित कोणीएक असातया 'मी बाजारात

आतो अं वाय निमत आणावाचे असातील ते सांग, आणीन'

—न कही एक वस्तु ही किंवा कोणीही वस्तु राव अर्था अमका

तमका पहा ।

अमुकभरण—न भाद्रपद शुद्ध सप्तमीस आचरावयाचे
देवीचे व्रत [स]

अमुद्र—उ पार्लोक, पुढील जन्म, जन्मांतर [स]

अमुप—वि अमुप पहा

अमुपिका—वि (गो) अर्धवट फिरलेला, न मुरता फिरलेला.

[अमृपिका]

अमुप—वि, प्र अमाप भोजना न देण्याजोगें, असह्य, अति
नाय, फार, पुष्कळ, अपार, अमित अमाप पहा 'हुळ्याळ घन
रूप। वियावयसा अतिस्वरूपः शांति वरित तेज अमुप। वरिती
सप्त तुल्यग्री।'—एस्तव ४९ [अमृप+भोजन]

अमुपार—वि अनंत [अमृप+अपार]

अमूर्त—वि आकार किंवा रूप नसलेले, आकृतिरेखादून रूपाती
करण किंवा चित्रण न करिता येण्यासारखे, अव्यक्त, निराकार,
आकाररहित उ० आकाश, हवा, दळ, फळ, अंतर, आत्मा, जग,
[स]

अमूल्य—वि किंमत काता न देण्यासारखे, विनमोल अमोल,
मूल्यवान [स अमूल्य]

अमृत-अमोस-अमोसा—ही अमावास्या, आवन
[स अमावास्या]

अमृत—न १ देवलोकीचे पेय (यामें वृक्षावस्था किंवा
मृत्यु येत नाही), समुद्रमथनात निघालेल्या चौदा रत्नांपैकी १४
वें, दुधा, पीठप, सुधारस 'जोडे अमृताची सुखरी। तें प्राणार्त
अमर वरी।'—ज्ञा १० ११९ २ इष भाट्टन त्यात सखीसाखर,
सायकळ, वेल्दोडे वेगेरे पदार्थ घालून रात्रीं वरीत उषट्पाकार ठेवून
दुसऱ्या दिवशीं प्रातः काळी तें इष घुसवून त्यावर फेकतों तो ३
मणानासून सुचता, सुटका, मोक्ष 'जिणें गरळ पाजिले लघुत
पाजिले तीस ता।'—केका ११ ४ उषक, (ल) देवाचे चरणीची ५
ब्रह्म 'अमृत म्हणजे अविनाशी द्रव्य हा अर्थ उपज असून'—गीर
१५८ ६ इष 'सर्प पोसुनिया दुधाचाहि नास। केले बीता विप
अमृताचे।'—तुगा २०० ३ 'अमृता जरी यावयालासून। साकर
घालून पहावी।'—अमृते तरिच मरिते। जरी विखेसीं सेविते।'—ज्ञा
२ २२४ ७ पंचमहायज्ञ करून जें जन्म शिखर राहते तें विद्या यज्ञोप

अन्न—गीर २८८ ८ (उत्तराहिरुस्थान) पेरु, जाव [बुल० का
अमरुद] ९ बीरपयातील एक रुक्मर-एका मोठ्या भाद्रपात पाणी
व साकर घालून तें मग म्हणत विरपागाजें दबवतात व मग तें प्राशन
करावयात देतात तानाशब्द-ज्ञानामृत, गीतामृत, अक्षरामृत म्ह० १
अमृताचे जेवण मुताबें आचवण=अन्य व चाला गारम केला अमुच
त्याचा शेवट झुरणानें किंवा कमीपणानें झाला असता योनितात
२ पासंग पाहून अमृत पाजणे=बळवरीनें एखाद्यास त्याच्या कल्या
णाच्या किंवा हिताच्या मार्गास लागणे ३ अमृत देण-प्याय (तेंचास

प्यास) जीभ दे ओठे सांगणें लागत नाही 'अमृतप्रदा म्हणवें न
रने रत्ना मुळात दे राया'—मोआश्रम ५ ११ ४ अमृत सेवन
करूनहि मरण येतें—एकाद्याच्या हुंदरेन त्याला अमृत मिळाले तरी
मृत्यु (हानि) येतो 'अमृत सेविताथि पावला मृत्यु राहो। (राह)'
—दा ११ २५ [स अमृत]—वि अमर, मरणाधीन नसलेला,
मृत्यूपासून सुटका झालेला [स] ० कर-उ चंद्र [स] ० फळार-
ही १ गाल, गालफड २ घसातल्या गाडी (टॅन्किंग) 'येकाच्या
बैसल्या अमृतपळा'—दा ३ ५ ४ म्ह० अमृतपळा वरुण=मृत्यूचा
काळ जवळ येणें 'अ० बसल्या आता वाचणें कठिण' ३ 'ब्रह्माची सत्त
रावी वजा'—ज्ञा १० ७ ० कुंड-न स्वर्गातील अमृत मलेले पान-
भाडे ० कुंडली-ची वाजविण्याचे एक धर्मवाच ० घडका, घडी-
वेळ पहा ० घुटका-घुटिका-उ १ अमृताचा पोत २ मजे
दार गोष्टीचा चुक्का ३ छोटीशी व सुंदर गाण्याची चीन ० झोप-ही
पहाटची वासरुती ० धारा-ही एक वृत्त. ० ध्वनि-उ एक छंद,
वृत्त ० पार-उ लव्याच्या एका प्रकारच्या वड्या ० पान-प्राशन-
न अमृत पिणें, अमृतलेवन, अमृतपुटका, (ल) विप पिणें-खाणें
'छुरवेद मोदी यानें अमृतप्राशन केले' ० पी-प्राप्ती-वि अमृत
पिणारा ० फळ-न १ जें फळ खाणें असता सतृप्य अमर होतो तें
एक राल्पयिक फळ राचा भुईदरीला असें फळ मिळाले होतें २
पेरु, आभा, द्राक्ष, बेदाणा, घिसमिस बोंगेरे ३ एक पद्मान, मोदक
'ही देवाचिचे सगळी अमृतफळे। पावतें जाली'—झट ८० 'निवे
नारिण नारेजे। अमृतफळे'—एस्तव ६ ६६ 'तिष्ठेव हाह
अमृतफळे'—वसा २६ ० मंथन-न अमृतासाठी देव व देव यांनीं
केलेले समुद्राचे मथन, घुसळणें 'एतही अमृतमथना। साखरे दोहदें
अनुना।'—ज्ञा १८ १४८ ० महाल-ही म्हैरु राज्यातील या
नावाच्या महालातील देवारी एक जात 'खिलारी, अ० व ब्रूणा-
काठ या जातीचे बैल सवार करणें'—के १८ २१ १ ० धर्पोद-
उ अमृताचा पाऊव, त्यावरून चालल्या व सतोपकारक गोष्टीचा किंवा
वसार्थीचा पर्याय किंवा देणगी, समृद्धि ० वल्ली-ही १ जिच्यामुळे
अमरत्व प्राप्त हातें अशी एक राल्पयिक वेल २ (ल) भाग ३
अमरिले गुणवत् ० वेळ-र १ तीस चरगारपी एक झुप काळ
एवढर दिनमागाचे व रात्रिमानाचे ८ भाग घटून मुखरत आठ वेळा
चलिल्या गाहत ३॥ घका हें याचें मध्यम प्रमाण आढे दिन
मानाप्रमाणें त्याचा काळ कमीगस्त होतो (वेळ पहा) 'अमृत
वेळ प्रणक्षण। देणें तें एकवें'—सा ४ १ २० २ करमवृक्ष, विलास
व सपभोग याची योग्यवेळ ३ औषध देण्याची योग्य वेळ (सहाळ)
४ शात सुपीत अकण्याचा-स्नेहभावाचा काळ ० संजीवनी-ही
१ मृताय जीवत करणारी विद्या मृतमजीवनीचा पर्याय २ अमृत
३ (ल) अद्वितीयपक्षी अमृत 'ते नमस्कृत अमृत सजीवनी। श्री
देववाची।'—झट १ ४ चंद्राची अमृत खिरपणारी १७ बी वड

अमांश—५. आव; अमाश पहा.

अमास, अमांस—(गो.) गन्नावाल्या.

अमासा—वि. किवि (कों.) अल्प; लहान; अमळ—सा पहा. 'तो अंतरात्मा आहे कैना । प्रस्तुत बोळखाना अमासा ।' —दा १० १०.३६. —सं—किवि. (व. अमाशाने.) धोव्या वेळने; अंमळ-शाने. 'किंचतुना ज्याचे नाम ऐसे । त्याचे म्बरूप असेल धेमे । ते पाहो आयेत अमासे । निजनाम सोई ।' —म्नादि १.५.४१. [वेसं. अग्रसु; सं. अम्=बोरे]

अमासुस्त—वि. सरंस्वी संड; आवडी. 'मोगल्याई खरमार अमासुस्त ।' —रा १.१ ४७. [फा. आम+सुस्त]

अमाळ—वि. (अमल अप.) शुद्ध; स्वच्छ, शुद्ध. 'चापेकळवांच्या मिरवेत बाळा । मुकाफळाचा दिसतो अमाळा ।' —साह्र ६-२९

अमाळसा—अमळसा पहा. 'जना न राहेंच अमाळसा ने ।' —साह्र ७, ७४.

अमित—वि. १ न मापलेले, मोजलेले. २ मोठ्यां न वेण्या-सारखे, अनंदाद; अंदाज किंवा अटक न करतां वेण्याजोगे; अपरिमित, अपार, पुढक. 'तुज नमो अमितविक्रमा ।' —आ ११.५१३. [सं. अम्मा=मोजणे]

अमित्य—(कान्य) (अमित अप.) पुढक. 'अमित्य सेना न्यायी होती ।' —वेत्तीत्व १.१०. [सं. अमित]

अमित्त—उ. वायु; स्नेही नसलेला; द्वेषी; वैरी. [सं.]

अमिद्—(शाप.) अग्रतनुकदम्य, (ई. अमाईक)

अमिदिन—न (शाप.) इमिदाचे अनामृत. हे एकांमृत अमून फार स्थिर नसते अमिदहुरिदे किंवा गंधकिल अमिदे यावर अन्न किंवा अग्नि यांची क्रिया केली म्हणजे अमिदिन तयार होते —हाको व ३३८ (ई. अमिडाइन)

अमिन—न (शाप.) अन्न (अमोनिया) मधून उज्ज (हाय ड्रोजन) परमाणु नि सारित करून होणारे द्रव्य [ई. अमाइन]

अमिल—न. (इतर रासायनिक द्रव्यांपेक्षावरून अमणाऱ्या रचनें राहून न राहणाऱ्या) मूलद्रव्यांपैकी एक [सं.]

अमिल्ल—अमलदार, अधिकारी. 'चागलासा आश्रव मिळता पर तुमच्या अमिलाचा शमहाल टाडून देखील मी धा भिकार गावकऱ्यांच्या बाहेर पडलों' —विवि ८.११.२०६. [जर. अमिल्ल]

अमिली—श्री. अमलदारी, कारमार 'अमिली न कोणे कष्ट धरु ।' —दादि ७७७. 'यांचे अमिलीचे कारखान्याचा बयान करवायकन' —रा ३.५५. [जर. अमिल्ल]

अमीन—उ. १ निष्पारक; विश्वस्त, द्रुष्टी. 'शारीगदार हजर मेहेत तर तो तिमनी अमीन याचे हाथ्यात देखत' —येस्फु ५८. २ मोगल्याईतून पेशव्यांशील एक अधिकारी —याची कामे—अत्यंत बमूल जमा कावे, कच्चीवा निवाडा करणे, सामान्य राज्यव्यवस्थे-वर देखरेखा ठेवणे इ.; तपासणी अमलदार, शाब्दादार, मामलेदार;

तहमीलदार; स्वाद, पंच, पणार व काम चौसट्टी —योगारी १.३४३. २.१२०, २४१—४२ पहा. आस्मार अमीन=आस्माराची पहाणी करणारा. [जर. अमीन]

अमीनचमीन—अमनचमन पहा.

अमीनी—अमिनी—श्री. १ अमिनाचे काम. —पया ५५, २ कपनस्थितपणा; सरकारी अधिकाऱ्यावद्दल अमीनीची ताबडतोब लागलेली व्यवस्था [जर. अमीन]

अमोचा—उ. इंग्रिहरित आदिजीवांचा एकपेशीमय सूक्ष्म जंतु, हा विश्वतंत्र भांपटोने. हा प्राणी आपल्या पोटांत गेल्यास रफाची आव पडते.—भासुरेकृत प्राणी आणि जारोग्य, 'जीव-कोर्येतील अग्र्ये खालच्या दर्जाचा अमीचा मांवाचा जो प्राणी आहे त्याची रचना इतकी साधी...असते' —यस्य ७९.

अमीर—उ. १ योग्य वडा इसम; सरदार; इसम; उच्च पराजयांतील अनुस्य. 'धीर धीर किति अमीर होवनि फकीर भिक मागती ।' —ऐरो ३६७. २ आहा करणारा अधिकारी [जर. अमीर=सरदार; धेडमनुज. कामिन्=आत्मा करणारा; शास्ता, अन्न=आज्ञा; हुद्दम सं. मित्र (सूर्य) किंवा अमर=देव, धैर्य, फा. मिहिर. ?] •उमराच—उ. घडे लोक, सरदारमंडळी. [अमीरउमा अमीरचे अव.]. •उल्ल-उमरा(य)—अमीरांतील धेड; सरदारचा नायक (मालोजी पोरनेचे यास हो पदवी होती). •उल्ल-ममालिक—राज्यांतील धेड अधिकारी. •राव—एक पदवी. —मदर ११३.

अमी(मि)राई—श्री. गटदारी; सरदारी कैमन. 'आहे घरी पुनी अमिराई' —मल्ल १३९. [जर. अमीर]

अमी(मि)री—श्री. १ सरदारी. सत्ता; सर्वाधिकारित. २ बडे-जाव; मोठा याद. ३ अमिराचा दर्जा. [जर. अमीर]

अमील—अधिकारी; अंमलदार. 'अमिलाली हात व हस्त-रुगाली' =आजचे व भावी अधिकारी. —रा ८.६५. [जर. अमिल्ल]

अमु—यू—वि. (कों.) ज्यास वाचा नाही अने (पशुपदयादि, लहान मूल) [ये अम्मुख, अम्भू]

अमु—यू—उ. आसा; स्तन. अमा, आसा पहा.

अमुक—वि. निवडित; कोणीएक नांव न घेतां सामान्य रूपाचे सांगण्यास इष्ट असा 'कोणीतरी करा अने सार्णु नको, अमुकाने करावे अने सण' —न. १ विरहित वस्तु; दसम. 'तरी अमुकानि मी स्वयमेव । तो साव कवच धूं ।' —विउ ३.११. २ कल्याण; कोणीतरी आणुय. अमका पहा. [सं. अमुक, अद्दू यांचे रूप]. •अमुक-वि. 'नमकातयका, विरहित; कोणीएक, असासा. 'मी बाजारांत जातों अं० बाय विपत आणायाचे असलीत ते सांग, आणोन.' —न. बाही एक वस्तु, हो किंवा कोणतीहि वस्तु; नवे अथवा अमका समका पहा. [अमुक दि]

अमुक्ताभरण—न भाद्रपद शुद्ध राखमीत आचरावयाचें
देवीचें अत [स]

अमुक्त—उ परलोक, पुढील अन्य, जन्मांतर [ग]

अमुप—वि अमुप पदा

अमुपिका—नि (गो) अर्धवट पिक्केला, न मुरता पिक्केला.

[अमूर+पिका]

अमुप—वि. प्र अमाप मोजता न येण्याजें, असक्य, अति
दाय, फार, पुष्कळ, अपार, अमित अमाप पहा 'कुडकीळ घन
रूप। विद्यावयसा अतिस्वरूप। शांति कांति देव अमुप। करिती
तप तुजलागी।'—एरस्तव ४९ [अ+मा+मोजणे]

अमुपार—वि अन्त [अमुप+अपार]

अमूर्त—वि आकार किंवा रूप नसलेले, आकृतिरेखाद्वयस्पर्धी
करण किंवा विकरण न करिता येण्यासारखे, अव्यक्त, निराकार,
आकाररहित उ० आकारा, हवा, वेळ, काळ, अंतर, आत्मा, मग्न,
[स]

अमूर्त्य—वि किंमत करता न येण्यासारखे, जितमोल अमोल,
मूर्त्यवान्. [स अ+मूर्त्य]

अमूरस—अमोस—अमोशा—ली अमावास्या, आप्त
[स अमावास्या]

अमृत—न १ देवलोकींचे पेय (यांचे वृद्धावस्था विषा
मृत्यु येत नाही), समुद्रमयनात निघालेल्या नौदा रत्नांघरी १४
वै, कुशा, पीरूप, सुधारस 'ओढे भमृताची सुरसरी। तें प्राणतें
अमर करी।'—ज्ञा १७ ११९ २ दूध आठवून त्यात खडीसाखर,
जायजूळ, वेल्दोडे घेजे पदार्थ पालून रात्री गर्दीत उघडपावर ठेवून
हुस्न्या दिवशीं प्रातः काळी तें दूध घुसवून त्यावर पेय येतो तो ३
मरणापासून मुक्ता, सुटका, मोक्ष 'जिणे गरळ पाजिले अमृत
पाजिले तीस ता।'—केका ११ ४ उदक, (ल) देवांचे चरणातीर्थ ५
मग्न 'अमृत म्हणजे अविनाशी मग्न हा अर्थ उपड असून'—गीर
३५८ ६ दुध 'सर्प पोसुनिया कुशाचाहि नाश। केले भीष्म विप
अमृताचे।'—तुगा २०३ १ 'अमृता चवी यावयारागून। सावर
पाळून पहावी।' 'अमृतें उरिच मरिजे। जरी पिछेंसो कविजे।'—ज्ञा
२ २२४ ७ पचमहायज्ञ करून जे अन्न शिष्टव राहतें तें विषा यज्ञोप
अन्न—गीर २८८ ८ (उत्तरदिहुस्वान) देऊ, घाब [हुल० पा
अमरुद] ९ वीक्ष पर्यांतील एक संस्कार—एका मोठ्या मातपात पाणी
४ साखर पालून तें मग्न म्हणत विरपाणनें उबवतात व मग तें प्राचन
करावयास देतात सामानाद्वे—ज्ञानामृत, मीतामृत, अथतमत् ३६० १
अमृताचे जेवण मुठाचें आचरण—अव्यक्त बाणाल गारम केला असून
त्याचा दोटप धुप्रपाणनें निषा कमीपाणनें झाडा असता यांजितात
२ पाखळ पावून अमृत पाजणें—वल्दोडरीचें एखाद्यास त्याच्या कण्या
गाच्या किंवा हिताच्या मार्गास रावणे ३ अमृत देण्याच्यास (तें चाख

ण्यास) जीम दे असे साणें लागत नाही 'अमृतप्रदा म्हणवें न
छगे रचना मुघात दे साया'—मोभाग्रम ५ ११ ४ अमृत रोवन
वरूनहि मरण येतें—एखाद्याच्या सुवधानें त्याला अमृत मिळाले तरी
मृत्यु (हानि) येतो 'अमृत सेविताचि पावला मृत्यु राहो। (राहू)'
—दा ११ २५ [स अमृत]—नि अमर, मरणाधीन नसलेला,
मृत्यूपासून सुटका झालेला [स] ०कर—उ २६ [स] ०फळा—
की १ गाल, गालफट २ वशातल्या गाडी (टॅन्काल) 'येकाच्या
वैरात्या अमृतमळा'—दा ३ ४ ३६० अमृतमळा वसणें—मृत्यूचा
काळ जवळ येणे 'अ० वसल्या आता वाचणें कठिण' ३ 'वचाची तत
रावी कळा'—ज्ञा १२ ७ ०कुंड—न स्वागींतील अमृत भरलेले पात्र—
माडे ०कुंडली—भी वाचविण्याचें एक समवाय ०छटका, घडी—
वेळ पहा ०घुटका—घुटिका—उ १ अमृताचा घोट २ मने
दार गोष्टींचा मुक्ता ३ छोटोरीचा सुंदर गाण्याची चीज ०झोप—ओ
पड्याटेची तापारसोप ०पार—ओ एक वृत्त, ०धनि—उ एक छंद,
वृत्त ०पाक—उ रव्याच्या एका प्रकारच्या पडद्या ०पान—प्राशन—
न अमृत पिणें, अमृतमेवन, अमृतपुष्टा, (ल) विप पिणें—खाणें
'खुरशेट मोदी यानें अमृतप्राशन केले' ०पी—प्राशी—वि 'अमृत
पिणारा ०फळ—न १ जें फळ खाणें असता मनुष्य अमर होतो तें
एक काल्पनिक फळ राज्या भर्तृहरिच्या असे फळ मिळाले होतें २
पेरू, आवा, दास, वेगणा, विसमिस बंगरे ३ एक पक्षाक्ष, मोवक
'वीं देवाचिंचे सप्रिधी अमृतफळे। पावतें नाडी'—मृ० ८० 'मिंदें
नारिण नारिजे। अमृत लाडू अमृतफळे'—एरस्तव ६ ६६ 'तिळवे हाडू
अमृतफळे'—यसा २६ ०मंधन—न अमृतासाठी देव व पैस घाली
केले तें समुद्राचें मयन, पुतळ्यें 'ए' हवीं अमृतमयना। सारिचें होईल
अमुना।'—ज्ञा १८ १४८० ०महाल—ओ म्हैसूर राज्यातील या
राजाच्या महालातील घेलाची एक जात 'जिहारी, अ० व कृष्ण-
काठ या जातीचे वेळ तयार करणें'—के १८७ ११ ०घपाव—
उ अमृताचा पाऊन, खापरून चालल्या व संतोषकारक गोष्टींना विषा
पुढावोचा वर्षात किंवा देणगी, समृद्धि ०चल्ली—ओ १ जिच्यामुळे
अमस्त्व प्राप्त होते अशी एक काल्पनिक वेळ २ (ल) भाग ३
अमस्त्वेल, शुत्रवेळ ०चेळ—ओ १ तीस घटकाराची एक शुभ काळ
एकंदर दिनमानाचे व रात्रिमानाचे ८ भाग धरून मुक्यत आठ वेळा
कल्पिल्या आहेत ३॥ घ'चा हें याचें मध्यम प्रमाण आहे दिन
मानाप्रमाणें व्याचा काळ व बोधास्त होतो (वेळ पहा) 'अमृत
वेळ प्रसंगमान। किंने तें ऐकायें।'—दा ४ १ २० २ करमणूक, विरासत
व उपमोय याची योग्यवेळ ३ औपप देण्याची योग्य वेळ (साराळ)
४ सात शुद्धीत अमृण्याचें—स्नेहभावाचा वाट ०संजीवनी—ओ
१ मृतास जीवत करणारी विद्या, मृतसंजीवनीचा पर्याय २ अमृत
३ (ल) अर्धवैद्यरूपी अमृत 'ते नमस्त्व अमृत सतीवनी। श्री
देववाणी।'—मृ० १ ४ न्याची अमृत क्षिरपाणी १७ वी वळ

‘सतराविशेचें स्तन्य देसी ।’—हा १२७—वि मृताग राजीव
करणारी ‘अमृतमंजीवनी विजयिणी साई । अशें तये ठायीं हार
पली ।’—सुगा ३०८९ ० सिध्दयोग—पु रिवाचीं हस्त, सोमवारीं
ध्रुवण किंवा मृग, मंगळवारीं अश्विनी, बुधवारीं अनुराधा, शुक्रवारीं
पुष्य, शुक्रवारीं रेवती, शनिवारी राहिणी याप्रमाणें वार व नक्षत्र
यांचा योग हा कोणत्याहि कार्यास शुभ असतो [स]

अमृता—श्री शुक्ल [स]

अमृती—स्त्री १ वैष्णव लोकांजलील दवाचें ठीकें ठेव
ण्याची लहान पिंडी ‘अमृतीमथे आकडा । तगळें साळवता प्रयास ।’
—दा ७४१८ २ पाणी पिण्याचें लहान भाडें ३ हिरडा,
आवळी, तुळस, दुर्वा इ० वस्तुपत्नी [स अमृत]

अमृतोपम—वि अमृतासारखें—प्रमाणें [स]

अमृत्यु—उ अमरत्व—वि अमर [स]

अमेज—द—श्री मिथण, गायनातील राग बंयेंरेला मिथ पुर
—वि मिसळलेलें मिश्रित [फा आमेज=मिसळणें]

अमेध्य—वि अथ अमेद्य—वार १ हवन करण्यास अयोग्य,
अपवित्र, पाणेरें, कुजकें, विषडलेलें (अन्न, वस्त्र इ.) मग केवळ
ये देह दोंडा । अमेध्योदनाचा पुत्रपुत्रा ।’—हा १६३१७ २
विद्या, मल, पू [स]

अमेय—वि मोक्षता न येण्यासोयें, अमोज ‘मज अमेया
मान ।’—हा ९५५९ [स अ+मा=मोजणें]

अमोघ—वि १ योग्य प्रकारें लागू होणारें, अवृक्त, हटकून
काम करणारें ‘आपल्या मनात येणारे विचार तसेच काहीं तरी
अमोघ असायचे’—चंद्रसुत ११९ २ शुणदायी, फलदायक (शक्ति,
पराक्रम आश्रय, मंत्र औदार्य, शस्त्र शीर्ष) ‘मग देखिचे जे
अमोघ । अतीविक भोग ।’—हा ६४४२ ३ (सुखीनें) निरुप
योगी, निष्कल, विनयिवादातीचे, व्यर्थ [स अ+मोघ=व्यर्थ]
० धीर्य—वि १ ज्याचें वीर्य (शेव) यथें जात नाहीं असा, प्रचलन
शक्ति बाणवी असणारा (माणूस) २ (ल) पराक्रमी, तत्परकारक,
सामर्थ्यवान ३ नेहमीं शुष्कारक असलेलें, रामबाण, हटकून शुण
आणणारा (उपाय, मंत्र औपय.)

अमोज—वि १ मोक्षमाप करता न येण्यासारखें, गणना न
करता घण्यासारखें अमाप, असक्य २ न मोजलेलें, न गणलेलें
[स अ+मा=मोजणें]

अमोड—डो—वि न मोडलेलें साम ‘तळवनीं अमोडी ।
इचाडुर ॥’—हा ९१८२ [स अ+मूड=मोडणें]

अमोण—अवोण, आवोण पहा

अमोद—आमोद पहा

अमोनिया—पु मंत्र व उज्ज याच्या संयोगानें होणारा वायु
हा तीन बाष्पाचा असतो म्वसागरासारख्या क्षारपदार्थापासून उत्पन्न

होतो पाण्यांत मिसळतो (आभिकेंतील लिबिया प्रांताचें पूर्वीचें
नाव अमोनि होतें तेथें ज्यूपिटर अमोनीचें देवळ होतें, तेथें उदाची
सीद जाळीत त्याच्या धुगच्या वासावरून त्या वायुस अमोनिया
हें नाव पडलें अशें म्हणतात) अमोनियापासून बनणारीं सवुस्त
द्रव्यें—अमोनिअसिद (अमो० आयोडाईड), अमोनिक्वित (अ०
कार्बोनेट), अमोनिगंधकित (अ० सल्फेट), अमोनिनप्रायित—
नश्रित (अ० नायट्राईड—नायट्रेट), अमोनिग्रासिद (अ० फ्लुओ
राईड), अमोनिस्त्रिभिद (अ० ब्रोमाईड), अमोनिस्फुरित (अ०
फॉस्फेट), अमोनिह्रिद (आ० क्लोराईड) इत्यादि [इ]

अमोल, अमोलिक, अमोल्य, अमोल्य—वि १ किंमत न
करता येणारा, विकमोल, किंमत किंवा महत्त्व, अदाय करतो न येण्या
सारखें, अमृत्य, अनर्थ २ उल्लूट, सुदूर, धानदार, सुरेस ‘अमोल
काया जाईल काया ।’ इ (ल) ज्याची मुर्खीच किंमत नाहीं असा,
कन्नडी किंमतीचा, ३ पदार्थ ‘बापु राजत देखील । जीतियां शिशु
पाळाचा अमोल ।’—शिष्ट ५१५ [स अ+मूल्य]

अम्ल—अमोनिया पहा

अम्मल, अम्मल—दस्तूर—दार—दारी—घजावणी—
अमल पहा

अम्मली—अमली पहा

अम्मळ—सा—अनळसा पहा

अम्मा—श्री आई, (सामा) श्री, आई (श्रविही प्रातःपूर्व
हा सरहदा आडळतो) ‘अम्माचें उतावीळ चित ।’—दावि ४११
[स अवा, प्रा अम्मया, अम्मा, प्रा अम्मा]

अम्मा—अ पण, तथापि अमा पहा [अर]

अम्मासा—अ (ब) अमळसा, अमासा पहा.

अम्माय—वि (को) सौम्य, नरम, म्याद, भेकड, निरु-
पत्री [अम्म=अभिचिन्त अमळ=सा आग=अपराध ?]

अम्ल—वि आम्ल, आवट—पुन १ आंबटण्या २ रासा-
यनिक आम्ल द्रव, अंसिड ३ महालुण, तिबु नारिंग, चिंच, आवळा,
कवड वगैरें आवट फळ ० ल्य—न आवटपण, (इ) अंसिडिटी [स]

—पिस्त—न एक रोप हा स्वतःच नवून अतिमांस किंवा दीर्घकालीन
अवचन या रोगांच्या अनेक लक्षणांपैकीं एक आहो यानें आवट
देकर व अनाची आवट वांती होते धनवा, छातींत हवळाडवळ
सारखी होते, पक्षांत जळजळ व अक्षि येते [स]

अम्लान—वि म्लान नसणारें, न कोमेजणारें, न्हास न पाव
णारें, खिन्न न होणारें, टक्कवीत, प्रकूळ [स]

अम्ली—श्री चिंच (शाड व फळ) [स अम्लिका, हि इमली]

० करण, ० मचन—न अम्ल (अंसिड) करणें—होणें

अथ—न जोखड [स अयथ]

अयकणें—देकणें पहा.

अयगारकी—की (कर्ना) अय्याचा मनुष्याचा एक [का अय्या]

अयट-टा-टी—की १ पेट, अक्षय्यादी, अपरा, दिसास, धानजोरी, डोल, तोरा २ नसरा, आविभांय (मुदेया, पाग पयाचा, चाल्याचा, कृतीचा) ३ तडक [स आकुट, आ आय डळ विवा स आयत ४ हि ऐल्ला = आखडणे] ० पेट-पेट वरणे ० वाज-वि भपकेवाज, गसरेवाज, दिसास दासविगारा, नसरा, आविभांय करणारा, धानजोरा, अक्षय्याज ० वाजी-की भपरा, धानजोरी, नसरा, डोल

अयणी-अयणुटे—वि. (सॅ, व) अळणी, अळणुटे, किंचित अळणी असलेले, अळणी पहा [सं अयण-अयण-अयण]

अयणी—आयणी पहा.

अयता—आयता पहा

अयलत-त्ताने, अयल्ले—किवि बघ, थय, प्रयल न करा, अनयासे, सहज, सहजपत्त्या, सहजासहजी, आपोआप (कि० सापडणे, मिळणे) [स अ+यलत+त]

अयलसिद्ध—वि प्रयल व करता मिळविलेले-साधलेले-केलेले. [सं]

अयथार्थ—वि १ खरे विवा खन्याप्रमाणे नसलेले, खोटे, असत्य. २ सुदीप्त न पडणारे, अवस्तव, निराधार, अयोग्य -किवि १ खोटेपणाने, लबाडीने २ अप्रमाणशीर, निराधारपणे [स अ+मया+अर्थ]

अयदी—वि सुस्त, भेद, आळशी, वड, पैदी पहा [सं अयली १]

अयन—अईन पहा

अयन—१ सूर्याचे उत्तर किंवा दक्षिण दिशेने गमन ० उदयगमन-उत्तरायण, =सायनमकराभाषामुन कर्काभाषपर्यंतचा उत्तरायणाचा काळ, दक्षिणायन=कर्काभाषामुन मकराभाषपर्यंतचा दक्षिणायनाचा काळ २ सडा मडिने, अर्धे वर्षे, तीन ऋतू ' कोठे वपे कोठे अयन ' ३ अयनाव, अयनविंदु, ३ सॉलिटस ४ रस्ता, मार्ग, पथ ' पौष्याप्रति जाता जो पुरुष शुक्लाक्ष दक्षिण अयनी । ' -प्रोआदि २ १२८ ५ (समासात) जाये, येणे, गति ६ मेरेद्वारा (सैन्याचे) सैन्यप्रवेशमार्ग -अगवृत्तीता १ ११, -गीर ६ ०४ [स इ=जाणे] ० काळ-उ दोन सप्ताता मधील काळ (सूर्याच्या मदीला राहणाऱ्या), दोन अयनविंदु-तील काळ, अयन पहा ० चळन-न कृष्णीचे ध्रुव एका बिंदु भोंवतीं फिरत असल्याने ताऱ्यांचे होणारे चलन, कातिपात किंवा कातिपथागतति, सप्ताताच्या स्थानाचे मागे सरणे ० वलन-न

विशिष्ट ताऱ्याच्या कातिवृत्तीय स्थानापासून ध्रुव व कर्कट यावर आणाऱ्या सूत्रामधील कोण ० वायु-५ एर प्रकारचे नियतफलवाह-कार वारं, ६ १६ मदिन्यानी याची दिशा बदलते त्यावेळीं मोठ मोठी वादले होतात मुत्पत हिरीमहासागरात वाहतात -सुटि ज्ञान २८ ० घुत्त-न अवलय, भटत, काविटत, विपुवृत्तापासून २३ ११ अक्षार उत्तरसव दक्षिमेस असलेली अक्षवृत्ते उत्तरेकडील कर्कट व दक्षिणेकडील मकरवृत्त या दोन वृत्तामधील प्रत्येक अक्षा-दावर एकदा सूर्य अगदीं डोक्यावर येतो (६ ट्रॉपिक्स) [स]

अयनरु—न चम्पा, उपनेन, पाळिरी, आरशी ' मात्या अयनरीला भिंग वसतापयाचे आहे ' [सर आयनरु अयन=दोळा यांचे द्विवचन तुल० स नयन, ६ आय]

अयनरु—उ आरसा, दर्पण, वाच अयनेमहाल-उ सर्वत्र गारते असलेला दिवागलाना अयन्याची अंमारी-की. राजे लोकाची आरसे असलेली अनारी ' अयन्याची अनारी गवनी ताराण । ' -देपो १०९ [अर. आहना=आरसा]

अयना—उ आरसा, अयनरु पहा

अयनांत—उ १ अयनाचा शेवट, अयनविंदु, दोन अयनां मधील सधिकाळ. २ अयनवर्ष ३ पहा [स]

अयनांदा—उ निरयन गणनेचे आरभस्थान जी नि शर रेवती योगतारा (सिद्धापीरिदम) सीमासून सायन मेसपतापर्यंतचे कातिवृत्तीय अंशादि अंतर. [स]

अयनी—आयणी पहा

अयव—उ १ दोप, उणीव, अपुरेपणा, खोड, वय, न्यून. ' नादीतर शरकती (शरीक, सदतनीस) ओहेत सद्यून कम्ती शर-न्यायाची होती तर इषनाचे जवामदीस अयव लागता ' -ख ८, ४३ ५४ ' काणने जेणते अनुचित कर्म होत असेल तर ती गोष्ट चित्तात ठेवून त्याचा अयव इतर लोकांत न घेवता ' -आज्ञापन १९ २ दुपुण, दुताचार ३ (ल) पक्षा [अर अयव] ० दार-वि न्यून किंवा दोप असलेला, अपुरेपणाचा

अययुगययु, अयवयोगययो—उ (रीं) कोणी तरी व्यक्ति, कोणीहि आरा गला कोणतेहि सामान्य लोक [स आ+या आनि +माय, अया+गया]

अयमुचै—कि (गो) कुलची कळी अर्धवट उमलणे [सं अयै+उच, वा -सुख-सुरक्षणे]

अयययो—उदा आई! आई! बापर! आथये किंवा दया, भीति वाटली असता निपणारा उतर [आ अदया=स्त्री, किंवा आ अदय-दयाई का अय्या द्वि]

अयराण-न—न अरप्य, जगल, रान [स अरप्य का. वेशन]

अयल—अयाल पहा

अयव नयमी—अविधवानयमी पहा

अयं विशेष.—प्रथम मान्य झालेगी जी गोष्ट, तिच्यानवळ कुत्सरादि पुन्हा सांगितले असता पहिल्यापेक्षा ती जास्त मान्य झाली असता हे वाक्य म्हणतात (चुकीने अह विशेष) [स]

अयश—न पराभव, अपकीर्ति, दुर्लंबिक, फजिती, अपमान [स अयशम्]

अयश—यैन, ऐषआराम 'पातनाहा वदस्तूर दिल्लित अयश परून आहेंत'—दिमरा १ ११ [अर ऐष=सुरा, आनंद]

अयस—न १ रोखड 'त्वद्गुरुचे काष्टायस दतहित्थमय द्वेसे अतात अये।'—मोआदि २ ४८ २ पोलाद [स]

अयस्कात—३ रोहवुवळ, सोहडात [४]

अया—च्या—मु १ रिंगात लोकात सन्मानदर्शक सहा २ त्याचा शुभ—जगम 'आकर्णुनि ऐस्या शुद्ध हानगोष्टी। ह्मी अय्याची काली कफागी।'—दावि ३ ५७ २ (सामा) बहुमानार्थी पदवी (स्वामी, साहेब चापमाणे) ४ गुरुव, पुजारी कर्नाटकात हा एक बडोदार आहे ५ स्वयंपात्री, आचारी 'हजुर सुदकळज्यातील कामाठी, भालेकरी, अय्या लोकांची सवय देत असे' विद्रिप्त १ ९५ [स आये, हा अय्या]—झी युतोपियन लोकानवळ असणारी हिंदु दाई, (सामा), दासी [स आयां, पोतुं अद्भा=दाई आईं=शिक्षक बायें स्त्रीलिंगी रूप]

अयाचित—१ वि याचना न केलें, न मागता मिळाले [स] २ न मागता इतराकडून सहज मिळणाऱ्या भिसेवर अन्न वस्त्रादिचें कल्ल ज्याची उपजीविका चालते असा निर्वाह करणारा 'घनाचा सद्गुणे खरा। घायें अनाय प्रेतनस्कारा। अपावें दीनाच्या उदारार। घाडावें घरा अयाचिताच्या ॥'—एमा २३ १९६—किवि न मागता, आपोआप, सहजासहजी (मिळाले) [स अयाच्] ३ व्याया—उ अयाचितपणे येणारा साडु [अचित] ४ मृत—न ५ वृत्ति—झी याचना न केली वें काला तेंवळ्यावर निर्वाह करण्याची वृत्ति याचना केल्याबाबून ज्या दिवशी वें अन्न मिळेल तेंच खेवन करून राहाणे (४) सतोषवृत्ति ६ मृत—न वरील तरेने राहण्याचा कलेला निधय

अयाचित—किवि (बायकी) अनाहुत, अवचित 'मी तपें अयाचित गेलें'—खून—उ एकाकी वेळेची हत्या, मनुयकथ

अयाचिती—झी अयाचिताकडे पाठविलेले हव्य, मिष्टा वरी [स]

अयान—अया—वि व्यक, धुत, स्पष्ट 'मुकदमे इजविद्वार केले, अया जाले'—पया ४५० [अर अया=स्पष्ट का]

अयोनम—(गो) अविधवानयमी पहा

अयाल—ल—झी घोडा, सिद्ध वरीर जनावराच्या मानिवरे लाव वेग ० दाडी—झी अयाल आणि रोपनीचा कुभा—दाडी 'घोड्याची अयाल दांडी घडून चालवें' [पा अयाल]

अयाल—ल—झी विधवेच्या नावापुढे नवऱ्याच्या नावा पूर्वी (कागदोपत्रीं) लिहिण्यात येणारा (कोम, अतार याअर्थी) खन्, जपें—साडू मोळसकरीन अयाल विठोनी सोळयकर [अर हयाल=डुडा पा अयाल=मली, खी.]

अयाय—इतर रूपे—आयव—आयाव (गो) अहव, अविधवा, सवाण्य [स अविधवा]

अयावया—किवि गयावया, दीनवाणे, रडवें तोंड करून (वि० काणे) [ध्व गयावया]

अयुक्त—वि १ न जोडलेले, छळलेले २ अयोग्य, अनुचित, निव पयोगी [स अयुक्] ० पण—न विलगता, वचलता, 'म्हणोनि अयुक्तपण मनावें।'—हा ० १४७

अयुत—न दहा हजार ही संख्या 'जा देवाळयाची वृत्ति ही। जो मानून वृत्तीचा लोप करी। तो अयुतायुत वईसहस्रीं। योनी गुरां विष्टा भोगी ॥'—एमा २७ १९२ [स]

अये—य्या हे! जगे! (सतोपन) 'अये, ये मूलोकी कवन तरणीचें तप फळे।'—सारह ७ ८२ [स आये]

अयेर, आयेर—(गो) अहेर पहा.

अयो—अयोनयमी—(वों) अविधवानयमी पहा अयोगसंनय—असंयोगिक—वि (घाप) औपुपनयो गाविवाय झालेरी (प्रजा) [स] (६) असेक्युअल

अयोग्य—वि १ न शोभणारे, योग्य युक्त नसलेले २ निव पयोगी, नालयक अपात्र [स]

अयोनिसमय—वि १ अशोणितसयोगानें वल्लन न झालेला, जोर, अडन, स्वेदन नव्हे असा, 'जो अयोनिसमय श्रीहरी। जगनिवास लीळावतारी।'—ह ५ १५ २ मानसुन [स]

अयौतरु—न औपनाचा एक प्रकार, विवाहप्रसंगाविवाय इतर वेळीं मिळालेले औषध [स अयौतरु]

अर—(डुण) अरे पहा

अर—झी अलीकडील बाजू 'अर बापे तर बापे'—वैद्यकवाड भाईह १८३२ ८५ [स आर=साहित्य]

अरदे—य—झी विप्र आरदे माडीवरील खाडक किंवा गड, युदव्यानातील गड (भगदर) [स अरति पा अरद=अस्वस्थता, डुख]

अरकरी—चरकरी—झी कलमत, कचकच, कटकट, घुस फूस, तोंडातोडी, हसरीतमरी (वि० लागणे, चालणे) [वईती का वरक=अकस=मोडण, दि.]

अरकस—उ १ कवत चालविणारा, अरकसी २ करपत [का अर=करवत, अरकस=करवत्या, का अर=कानस दुल,

स कवच(र)-वरवत] काम-न चिकाम, (साप-एक गज म्हणजे २४ तसू लाव आणि ६ तसू रुंद, एक दोरी म्हणजे ४ पज किंवा १२ फूट लांब आणि ६ तसू रुंद अरकसकाम अशा दोरीने किंवा गजाने जोडात) ०दार-पु करवत चालविणारा, वरवत्या, अरकरी ०धरकस-क्षी १ भिकार, वेचव, सत्तदीन, अन, रक्ष, अस्वादिष्ट अन, कदन २ नीरस बोलणे, मुळमुळीत भाषण करणे, काही तरी पाणचट बोलणे २ भाडाभाडी, तोंडातोंडी, कचकच, अरकशी बरकशी पहा

अरकसणे-अकि वरवतीने कापणे, करवतणे

अरकसले-वरकसले-न पचतात कठिण किंवा जड, रक्ष जाईमळे अन, अरकसपकस अर्थ १ व वरकसल पहा

अरक-सी-शी-पु करवत चालविणारा, वरवत्या, अरकस पहा -वि त्याने केलेले (काम), वरवतीचे (काम)

अरकाट-न प्र अर्काट बर्नाटकातील एव शहर -वि अर्काटी, अर्काट शहरचे (रुपये, नाणे) ७० अरकाट गजीकोट=अर्काटातील एक निश्चित रुपया [अर्काट व गजीकोटकडील]

अरकाट-पु छन्वा, भाडपोर, पूर्वे, दुयार, अर्कट पहा

अरकाट-पु १ खार २ (ल) सचारक, आधारस्तम्भ, प्रधान [अर रत्न=खाद्य अन्न] ०इ दौलत-क्षी राज्याचे गरी, राज्याचे जाभास्तम्भ (एक पदवी)

अरखडा-भाखडा पहा

अर(रा)खणा-क्षी (आ) निग्रह, दमन, निरोधन, दाव, प्रतिरोध [स आनखण, प्रा आरखण, व राखण]

अरखुंडा, अरखुंडा-पु १ बोकवदन, पाखंडन पडलेली लुण (दोरीने बगेरे), बरकोचा २ खान, खोबण (दोरी बापण्या साठी, बाडी-खुशील पाडलेली) [ओरखडा]

अरगजा-पु अनेक मसाल्याच्या द्रव्यांनी मिश्रित असलेली विंगळी कुसासिंह वूड, एक गुणपी, कुसासिंह लुनीचा पदार्थ [दि]

अरगडी-ड-क्षी एरीपाच्या पिवापर्वी इल्ली-तीन महि न्यात येणारी ज्वारी ही म्हणार्मी पेरतात [वा आर=लहान+गरे,=दाणे, वाडे]

अरगळणे-अकि गोंधळणे, गडसळणे, घोटाळणे, बुद्धि होणे, भाषावणे [स अगला]

अरगाल-न (कतां) बाकोरी, नेमि

अरगिन-पु दागण्याचा (लवता) रावेल्चा दिवा [दि अलगनी=दोर स अलगनी=मळगीन तुल ०इ अर्गह=आगेळ्या पातीचा दिवा]

अरगीपारगी, अरकोपारगी, पारगीपारगी-क्षी १ एवढे वूल म. १ आडीपाळी, अदलायदरी, आळट पाळट २ हावोहात देवणेचीचि किया (उ० बोंरे, विटा वीरेच्या भलेल्या गेपच्या एवने इस, तेल)

एधो १ १६

न्याच्या, त्याने तिसऱ्याच्या हाती, अशा रीतीने घेऊन जाणे व रिकाम्या पडत आणणे (तृतीया किंवा सप्तमी किमकीत नेहमी उपयोग) अरगीपारगीने, अरगीपारगी [स आर=सात्रिन्व+तसू, प्रा वारओ, म अर, आर=भलीकडे+स गम्+पार=पलीकडे+म गम्=(येणे, जाणे)]

अरजणे-कि (व) परवडणे, बनणे, चालणे, जमणे, जुळणे 'ज्याला अरजेल तो घेईल पीतावर' [स अरु=मिळविणे]

अरजल-जळी-जेल-वि एका (किंवा तीन) पायाने पाठरा असलेला (पोडा), चित्रभागी, हा अक्षभकारक मानतात [अर अर जळ, हि स अरु=चक्राकणे, पाडणे असणे]

अरड-क्षी तेड काटण्यासाठी करडई, एरडी बगेरेचा भाजून, कुटून तयार केलेला कुडा, करडई बगेरेपासून तेल काढून घेण्याची किया (मि० घेणे) अरड काढणे-घेणे-१ एकाचाचि खरड काढणे, दजेरी घेणे २ (जिभाला) मरमेरतोंपर्यंत नास वेणे किंवा बेजार करणे, दमविणे, शिणविणे, क्षिणविणे, झीज सोसावयास लावणे, घायबुतीला भाणणे, भडावणे, हावे घुसळणे अरड जिघणे-जोर गमावणे, सत्तदीन होणे, दमणे, फ्रासणे, गळणे, यकणे [वा अरडु=भाजलेले धान्य अरि=दळणे, घुसडणे]

अरड-क्षी आरडाओरड, आनोश, मखेडा, गळवला, गत्का [स आनरड, प्रा आरड]

अरडणे-अकि ओरडणे, आरडणे, रडणे, आनोश करणे, ह्मरडा पोडणे 'तो अरडत पौसल्यामाय। बरो करोनिया वाहे।' [स आ+रड=ओरडणे प्रा आरड] ०धरडणे-आरडाओरड करणे [अखणे दि]

अरडा-अरड पहा ०अरड-ओरड-क्षी ०ओरडा-पु एकदम ओरड, कळोळ, सर्वांनी मिळून केलेला आभेडा, गडबड अरडांदरडी-क्षी अवघड जागा, कडा, उलटण चटण, नवीचा कंठ 'जैसा भोंवत दिसती अरडीदरडी।' -हा १ ८१ -एगा १९ १०० 'महा अवघड अरडीदरडी। उतरतां कवे कडाडी।' -क्या ६ ५ ९८ [दरडी दि]

अरडांदरडी-किवि खाचसळव्यात, रानात-डागरात 'गायी राखे अरडी दरडी।' -एगा १४ १५६ [स एरी=दरडी दरड दि] जीव अरडांदरडीं घालणे-पाडणे-सकटत घालणे, साहस करणे, द्रास घीसणे, अतिदाय कष्ट करणे, -पडणे-सकटत सापडणे, वेचत घेणे

अरडीपटडी-क्षी पारी (दि) 'अरडीवाहे पारी ग। पारी एवढे वूल म. १'

अरडेल-न अरड घेऊन काढिलेले तेड अरड पहा [अरड+

अरड्या—वि ओरडणारा, बोंबल्या, किंकाळणारा, रडणारा
'तुमचा गडी नुसता अरड्या आहे' [स आभट्ट]

अरणी—श्री १ शेताची वाधवऱ्ही, सीव, ओग २ रणां
गण, रणमंदान युद्धभूमि, रणक्षेत्र 'पारकिया चिए अरणी। पारिगु
आला लोहा ची गरसनी ।'—शिशु १७९ 'देव्ह्यां प(ख)ळवळलि
अरणी ।'—उपा १४१६ ३ (ख) पुढारी, देनान्यूह 'देपा(ख)
मोडलिया; अरणी ।'—उपा १६०६ [स ज+रण, अरणी स
अरण=हिंसा, वैर किंवा स रण]

अरणी—सी ऐरण, रोखड वंगरे धातु ठोकण्याचा टोकळा
‘जैसी लोहाची अरणी। तैसी मेरूची घडणी।’—कथा ६ २ २६
[स अरणि]

अरणी—जी (व) एक प्रकारच्या फुगची बेल ही बहुधा फटिरी कृष्णात वाढते फुलाचा वास दुरून आणला येतो व जवळून वाईट येतो [स]

अरणी-अरणीपात्र—अग्न्यापात्राच्या वेटीं अग्निहोत्री
च्या लांकडातून मयस करून अग्नि पाडतात ते (पिंपळाचे) लाकूड
'जैदा दो काळाच्या अरणी । मधुनि काढिजे जेव्हा अग्नि ।'—एस्तक
५५—एसा १९ ७४ [स अरणि]

अरण्ये—सक्रि (गो) आवळणें, आखडणें आरणें पद्द

अरुण्य—१ गोसाह, निर्जन प्रदेश मोठे जंगल वन झाडी व
जमीनीची स्थिति पाण्याची दुर्भिक्षता, आणि अद्याव काही दुसऱ्या
कारणांनी जी जमीन लागवडीस व वसाहतीस निष्पयोगी असते
ही, वैराण प्रदेश ३ गोसाची लोकातील एक पप [न] ० पंडित-
३ अझाणी लोकाती व हावणा ज्याच्या विद्वतेचा व्यवहारास उप
योग नाही असा (ख) मूख (फक्त अरण्यातला विद्वान्, तेथे त्याची
विद्वत्ता अनावश्यकपणास कोणी येत नाही) असे अ ० इरडात गेल्या
वर एरडोवि द्वाभ्याते, य न्यायाने तेथे गाउन पावतात —नि
० छदन-रुदित-रोदन-न (निर्वन अरण्यातील निष्कट रडणे) ज्या
ह्मारीचा विचा विनवगीचा उपयोग होत नाही अशा वेळी योच
वयाचा शब्द व्यर्थ भ्रम निरुपयोगी खटपट आपल्या देशवधूची
जी काळजत केगी ती केवळ अरुण्यरक्षिताप्रमाणे निष्कट झागी
-नि ० घास-३ तपवर्थकरिता गाव सोडून अरण्यात राहणे
० सेयन-न अरुण्यवास ० सेवी-वि अरुण्याची, अरण्यात
राहणारा

अरतणेंपरतणें—जकि उलथे पालें करणे (भादरी, पोळी)
[रा परिवर्तन-परतणें द्वि अरता+परता]

अरतयण-परतयण—त नवीन रूप घाले-या मुलीने सासुर-
माझर बरणें [स परिवर्तन=परतयें द्वि अरतयें=परतयें]

अरता-ती-तें, अरुता-किवि अलीकडे, इकडे, येथे, ह्या
 वागुला, भागासा यांच्या उलट परता 'देव साराबे परते। सत पन्नाबे

अस्ते । ' ' तो गाव नदीचे अस्ता आहे ' (८) अधिक प्रिय
 विवा आवडता ' मला रेंक अस्ता आणि पुतण्या परता, असे नाही
 दोघे सारखेच [च आर=साभिष्ट+तम्] • परता-क्रि वि ?
 अलीकडे पीकडे, इकडे तिकडे, दोन्ही बाजूंग, सर्व बाजूनी,
 सर्वांवार २ ठेथेच, ओंमोमो जवळ, आसपास कमीअधिक, रव
 कर किंवा लशीरा - वि ? इकडचा तिकडचा या बाजूचा त्या
 बाजूचा, दोहीकडील एकाच विवक्षित सदगाल्ती न वेणारे ठ-
 अरतीपरती मिळवत, जादा आड मिळवत २ धुद, किरबोळ,
 अवातर, शरपत्र ' मी एवच चाकरी करीन अस्ते परते काही कर
 णार नाही '

अरती—स्त्री १ कटाळा, तिडकारा, वीढ, विरफि २ अस
माधान, अतृप्ति -नि कटाळा करणारा, विरफ, अतृप्त, असमा
धानी [स अरति]

अरती—भारती पद्म

अरतीर—अ अजीवइची घडी—काठ बंगरे 'प्रपच नगरा
मनोवर्ती। कर्मनदीची महाख्याति। तिथेनि जेथे जीव वर्तती।
उत्पत्तिस्थिती अरतीर।—एमा ११ १०५२ [अर=अजीवइल+
तीर=काठ]

अरलि—जी १ कोरापासून कलुजीच्या टोंकापर्यंतचे
हाताचे माप हात २ विष्णु, लायी ३४ २ इंच -छ अक १९९
[स]

अत्र—किं १ वैधे २ इहलोकान्ते, मृत्युलोकान्ते जीवित,
याच्या उल्लेख पत्र ३ इहलोक मृत्युलोक ४ वैधे अत्र ना पत्र ।
वाहीन नाही ।—दा ५ १ ४ [स पत्रच्या उल्लेख] अना
पत्र—अ इकडे नाही व तिकडे नाही अशा प्रकारे, वैधे ना तिथे;
अपारती

अरद्—नि (गो) अर्थ पद्मा ज्या सामासिक शब्दात् अर्थ है
 पद आहे त्या टिकाणी अरद् हेहि पद धुनीने शुष्कळां वापरतात
 उ० अरदकच्चा—जेवा—पडा—पिका—वाट [स अर्थ]

अरदळ—रैनातीची अर्धी रपम, अर्धेली —स ३६८०.
[स अथ]

अरंदळणे—अकि १ ओरडणे गर्जना करणे, गोंगाट करणे
२ हातपाय आपटणे चरफडणे, अदळ आपट करणे [स आकदन
किया आहट]

आह—वि आहं (अप) ओले 'स्वित्क दिवस आह हाक-
पणे'—सप ८२० [स आहं]

अरधे—न सततीचा अभाव, अनपत्यता, तिसतान [स+
राधये ?]

अरपार—आरपार पहा

अरव—१ अरवस्तानातील रहिवासी—मायूस—घोडा (कुरवे दात अर्धे—ना हा शब्द घोडा या अर्थाचे येतो अर्धे देश म्हणजे हद्दीचे अरवस्तान असावे) [अर तुल० स अरवत=घोडा प्रा आरत=अरव]

अरवचरव, अरवट, अरवटचरवट—वि १ वेचव, नीरस, वेळवेळवार, नि सत्य, रूढ (अन) २ ध्योड, निडागरा, उगाड, तोंडास्तोंड देणारा, खडट, अरग्य, जगती, खेडवळ (इसम, मापण, चालरीत, सवय, देण, मुखस, रान, जाण ६०) 'मोडा अरवट दिसतो हा !' —न वडपड, वकवक, वटवट, वाकळ, निष्कारण गप्पा —किवि निरर्थकपणे, वाक्यळपणे, काहीच माही (बोलेणे) [स आरभट=साहसी अप किंवा चट् चर=चावणे, लागे द्वि किंवा ध्वनिवाचक]

अरवट दांड—वि जगली, खेडवळ, अडदाड, रानवट, अड मुळा, टोंपा. [ग आरभट]

अरव(स्ता)स्थानी—भावी पहा
अरंवळ—न सीपता, कासावीस होणे, पावरणे, कुचणे 'देवि मुष्टेनेमि मुष्टला पावे । तरी अरवळ न करितो ।' —दावि ११३ [स आ+र=ओरडणे, दाड करणे]

अरंवळणे—अकि विप्र आरवळणे १ कोपेत बळणे, वड बडणे, कुचणे २ सीपने घेतलेला असणे, पोंपणे ३ ओरडणे, भ्रमात बहकणे, आक्रोश करणे, हयरा फोडणे ४ निष्कारण किंवा व्यर्थ वडवड करणे [स आ+र किंवा आ+रु=ओरडणे, दाड करणे]

अरंवळणे—अकि पोळणे, भाजणे

अरवा—वि पार सख्या (सुर सन) [अर अरवाह]

अरवा—१ अरबाची लढाई—दंडा, युद्ध (कि० वर) धाडणे २ शिब्याचा किंवा धमक्याचा पर्वाज ३ कोणतीही तडफदारी, आराची किंवा, सपाटा तडाखा, घडाका जमं—रागाचा—जेवणाचा—लिहिण्याचा अर्था ४ (सोपावर प्राप्त) गावाची किंवा किल्ल्याची वेस ५ अरावा पहा (वर) ७ उडणे—रागाचे—स्वेपाने उडणे, उडाव करणे ७ पिऊन जाणे—पिणे—सोसणे—स्वेप, राग, आवेश सहन करणे, सोसणे २ तोफाचा मारा सहन करून जात, घुसणे [अर अरावा]

अरवाड—न (व) अर फासळ्या, बरवळ्या किंवा त्याची धागू 'अरवाडावर लाय माली' [स उरस=मूर्ति]

अरवाडी—१ (व) तिसू व सपरघातरील सत्र जाणणारा मांडिक 'अरवळ्याच्याने साप उतरला माही' [स उरस, आर=अजगर+भावा, फा अरवड=सर्प]

अरवाणा—३ हुकमत बंधेस, तावा, मादोळा [फा अरवा+भाणा=रीत चाल, अरे+भाण २ मोने] —प्यात असणे—चाळणे—राहणे—आणणे—आहेत किंवा बघात असणे —प्यात नसणे—तून जाणे—आहेत तसे, आदोळाबाहेर जाणे

अरवी—वि अरवस्तानासमर्थी (ल) भाषा, घोडा, वेप, लिपि, फळफळावळ धर्मे 'मद हलु हलु चालतो । चपळ कैमा आटो पतो । अरवी फिरवणार तो । कैसा अखावा ।' —दा १९७ १८

० तयादा—३ अरवी शिष्यांनी राखिलेला तणादा हा अतिशय खलमी व घासाचा असतो यावरून (स) अतिशय निरुडीची—सस्तीची—ओराची मागणी, मारवाडी तणादा ० पहरा—३ अरव लेराची चौकी हा पार कडक व जालीम असतो त्यावरून कडक व सख्त पहरा (कि० करणे, लावणे, माडणे, वसवणे, लागणे, बसणे) ० साल—न ० सन—३ अरवी वर्ष, म्हणाल, शुहरसन (सुर), याची सख्या माडण्याची रीत मुडीलप्रमाणे अहद—इहिद १, इतने २, सडास ३, अरवा ४, खम्मस—सिन ५, सीत ६, सव्या ७, सम्मान ८, तिस्या ९, अरार १०, अहद अरार ११, इतने अरार १२, सडास अरार १३, तिस्या अरार १४, अरारीन १०, सडा सीन ३०, अरवेन ४०, तिसीन ९०, मया १००, मयातेन २००, सडासमया ३००, अरसमया ४००, तिससमया ९००, मय्या व अरफ ११००, मयातेन व अरफ १२००, अरार अरफ १०००० हे उमरीरुहून डावीकडे माडोत जातात टोकळ मानाने अरवी सवात ५९९ मिळविले म्हणजे इसवी सन येतो कागदपत्रात हे अक्षरांनी लिहितात उ० इतने सडासीन तिसीनमया व अरफ=२+३०+९००+१०००=१९३३

अरवु(वु)ज—व (विप्र अरवुज) राकट आडदाड, खेडवळ, मड, रावटी, जगती, अडाणी, रदद, फुर, ओवडपोवड 'अति सात्विकता दटी पडे । तरी मानी वेडे अरुज ।' —एभा २३ २६४ [स अ+अुध प्रा अ+अु=अरवुज] ० जात—रानवट, अडदाड जात, असा जातीचे लेक—मिल, घडाण धर्मे 'दराणी दुराणो, जात अरुज त्यानी कित्येक तरण शिष्यांच्या अनु घेतल्या' —आव ८

अरवेन—वि ४० सख्या, अरवी साल पहा [अर]

अरव्या—अरवा पहा

अरंभ—अरंभिक—(गो) आरंभ पहा

अरम(मा)र—आरमार पहा

अरमिब—एक सुगताच्या जातीचा, अगावर लव किंवा लोंकर असलेला प्राणी य लोंकरीचे शत्रे न्यायापीड, सरदार याच्या कृतिता कृतिता [इ इर्मिब]

अरर—न दार दापची फळी, कवाड 'जाय वळे उघडाया कर देतनि उघडिल्यादि अरर ज्या' —मोसभा १४ [स अर=दार]

अरर—वडा अरर । दुस शोक जाधवे व्यक्त करणारा उदार । स आ+र]

अरघ—वि अर्धे, दहा कोटी सख्या [स अरुळ]

अरघळ—वि (गो) शोणर, पोरकट, वेडसर [स आ+रखन]

अरचा—वि गात्रुक, अरवार, अरवार पहा 'गात्रुक मउ मुखचद गमुमार पुपाहुनचि अरवा ।'—प्रत्य ३३०.

अरधा—स्त्री मर्जी । रा

अरवाडी(ळी)—किंवि (व) अवेळी, अवागी [येर+वेळी, स अपर+वला]

अरवार—वि (गो) सोडकर, सोडगाळ, उगाड, दाड, आवळ (मूल) [रा आ+रव+ल]

अरवार-ळ—वि अरवार पहा । हळके, सहज तुकडे पडणारी (भाकरी, पोळी इ), खुणखुणित (पराग) २ मऊ, नरम (अंबि, केळी, इ) 'मुळे चांगले अरवार असतात'—चांगवी मारिती ३४ ३ (बाव्य) गात्रुक, मुडमार—स्त्री मूड बाव्या, दोन, अरवार पहा [का अरळ=कूल 'ते अरवरळ=काडुळा, पातळ]

अरवाळी—स्त्री खोब्या, दाडपणा (रुदान मुलाच्या) पेठा, उगाडक्या—वि सोडकर

अरविंद—न कमल, पद्म 'नमो विद्मद्वोपविद्मदा । विद्या रविप्ररोधा ।'—हा १० १ 'रामाचे वदनारविंद ।' [रा]

अरशिसि—अर्पणशी पहा [का अर=अर्ध+स दीर्घ=होके]

अरशी—स्त्री—स्त्री १ उपनेत्र, चम्या २ लहान आरसा, आरशी 'त्या आरसा घालुनि अगटपाला'—सारह ६ १७ [रा आरशी]

अरस—वि रसहीन; नीरस (ल) वेचव, शुष्क 'कणासाटीं गावीं अरस कर्णे मी स्ववदने'—केक ६ [स अमरस]

अरसट्टा—अरसट्टा पहा

अरसपरस—किंवि १ भोंवताली, वळपास, आसपास, आसपास २ (कों) अवसचकर [स परितर=परस दि]

अरसपरस—किंवि (कडाडे) परस्पर (अरसपरस सलाख्या होऊनी) परत आले 'गापो ६७ शक्तीं उमयपरीं अं हळदीं उरु हण्यात येते'—पेरापुविदि १४६ [स परस्पर, शु अरसपरस]

अरसा—आरसा पहा

अरसा-आरसा—अर्धा पहा

अरसिक—वि १ सौंदर्य व मोहकपणा न जाणणारा किंवा त्यासवरीं अडाणी, चव किंवा गोडी नसलेला, मने न जाणणारा ज्याचे ललितकरादि गोष्टीत मन रमत नाही असा खेळतीये असिकाही । आग पाहतां विशेषु त्ती नारीं । परी सीरम्य नेहे तिहीं । धम्रीं जाणजे ॥'—हा १५ ५५ २ वेचव, नीरस [स अमरसिक]

अरसेनिक—न सोमल दाल, रसायनातील एक मूल द्रव्य होमिओपथीत सहामारी, अतिमार, शक्ति, दमा वर्षावर औषध [इ]

अरस्थ—नी निरम 'चाखीं ते ते अरस्थ' गीता १ २३१८ [स अमस्थ]

अरळ—न १ फूल 'सोमपरी अरळ मुकले'—द ३० २७ २ (गो) मऊ झाले—विंवि (अडाड या अर्धी) 'उंच होवोनि कर्णे हुस्ते । अरळ कळिका तोडिल्या'—द १७ १०९ [का अरळ=फुलणे, पडणे]—वि (ल) गात्रुक, मूड 'बाव्या घालुनी एकात्री । अरळ मुगनांती निगुति ।'—एष्टव्य १ २६ अरवार, अरवार, अर दाल, पहा

अरळ, अरळतरळ—वि १ संत्र, जिरें (पोचनें, गाडोनें) २ अज्यनस्थित वसविणें, नीत्र, सारळ नगरे, बडेवाकडे, अयोग्य वसविणें (भोंडा, मगर, तुई) ३ अनिजित, घोटाळ्याचे, पार मेळीचे सोपम, पिठपिडीत (पालणे, भाषण) ४ अज्यवस्थित टिलाईची, मंदीची (पाणघु, उद्योगधदा)—वि वि टिलाईने, गेलपगनें, सरळ नगरे (वाघो), अयोग्यरीतीने (वसविणें, लावणें, गेवणें) चीन, विस्फुलित (रचणें, टेरणें) सोपम, पिठपिडीत पणें (पालणे, करणे) [अरळ+तरळ]

अरळी—स्त्री विप्र अरोत्री (कों) मोठपानें मारलेली हाक, आरोळी, मोठपानें ओरडणें—आवाज दगें—झणें [म आ+र =चन्द्र करणे, आ रोड=कोलाहल]

अरळी—स्त्री घोड्याच्या अंगावरील उल्टी गाम (कसाची), एक अशुभ लक्षण [इ]

अरक्षित—वि रक्षण न केलेले, असाक्षित, न राखलेले—पात्र लेले [स]

अराहणे—भाराहणे पहा

अराकस—अरकस पहा

अराखडा—श्र १ टोकळ अंदाज, बेनबात, नकाशा, मसुदा, रूपरेषा, गुण, योजना [रा आ+रेखा आलेख] (कि० घाळणें, करणें, माडणें) २ दिशवनें अराजकत्वा खात्री ३ मर्यादा किंवा सीमा, इयत्ता कार्यक्षेत्र, ४ नकाशा, चित्री कैर काढण्यापूर्वीचा आकृतिपट (आरू लाईन) ५ आरखडा, ओरखडा, रेघोटया, खडलेल्या खुणा (कि० ओढणें वाडणें, पडणें)

अराखणा—स्त्री (कों) दमन, निग्रह सयमन, आकडन, दाव, प्रतिरोध, दाचात देवणें, रोपणें [आ+रक्षण=राखण]

अराजक—वि १ राज्यसत्ता नष्ट करू पाहणारा, बंडखोर, क्रांतिकारक २ राजमनाविरहित, शास्त्रा नसलेला (दध) [स] ३ कृत्य—न बडाकडे प्रवृत्ति, अराजकपणा अराजकता 'एकाद्री गुपारणा करणें म्हणजे अराजकत्वाकडे पाऊल टाकणें कीं काय गरो लोकस वाट लागले होतें'—दभू ३११

अराजक—त्ता, स्त्री अराज्य—न (राजाच्या) सिंहासनावर किंवा गादीवर कोणी नसणे (ल) निर्णायकी, अराधुनी, वेवदसाही, अराजककाल, सरकार या सत्येचा अभाव [स अम्राज, राज्य]

अराटी—स्त्री काठी, एक झुडूप, हीं हावे कटवयुक्त वेदी प्रमाणें पसरणारी आहेत पानें रेंसराच्या पानासारखीं वात, काख व वित्तोण यात्र गुणकारी - वयु १ २७ (सामा) कपिरी झुडूप 'अराटी'लागीं झुडुता। कोठेनि असेल वृषापता।' -व्य १५ [वै स अराटकी, स आरी १]

अराटणे, आरटणे—अक्रि वाटूत येणें [स आराट १]

अराणूक—स्त्री १ विभक्ति, स्वरपता स्वारध्व फुल्लुर रिकामपण २ शाक्ता, लौक्य, शक्ति वृत्ति, समाधान 'नुका म्हणें नाहीं। अराणूक तुज काहीं।' -तुगा ५८३ [स आ + रम् + णूक]

अराबा—स्त्री १ तोफ तोफेची गाडी २ पावेरी, घोषप्रवा मारा, सरपती अथ लोकांचा समदशाचा गोळीमार अथवा पदा ३ गाडा, व्यूह 'वज्रनि अराबा भवती।' -मध्यामयी ५८ ४ एवानमा इतमाम, ताच्यातील मावमत्ता, प्रायश्चित्त पतारा निनिराळे व्याप (कुटुंब, घुंघोरे अग्निनी वगैरे) (किं० पडणें, घालणें, माडणें, पसरणें उचलणें आटवणें) ५ मोघा वडेजाय, बोल, दिमाक, भयकेशार प्रदर्शन, अवडार, (किं० घालणें, घालून घसणें) ६ (ब) घोंटाळा, गोंधळ ७ पिंपण-झाड्या गोळीधार सारून करून झडूच्या फौजत जाणें -रु ८८१०. 'इप्रनाथा आतां पिळून मराठी कौजा आत घुसल्या, हत्यार चालले इप्री लोव घडुवेक कापून काढावे।' -रा १९६३ [का अराबा=तोफेचा गाडा]

अराम-खाना-शरीर—आराम पहा

अराल—वि वाकडे 'आम्हासी प्रागाती। होसी अराडे ते होती।' -तुगा १८०७ [स अराल]

अराल—(हस्त) ३ (नृत्य) आगळा अडचित करून अर्वांनी धनुष्याच्या आकाराप्रमाणें मध्येंच वाकवून ठेवणें व वाकीचीं नोटे सरळ पसरून ठेवणें [स] ०खटकामुख (सयुतहस्त) -३ (नृत्य) दोन्ही हात उपपन्न करून पदकोप करणें व मग अराल करून रत्नक्रामण करणें

अराध-स-स्त्री—स्त्री आराध, सुदर रीतीनें केलेली माळणी, समावड, आरले, छते चिटे दिवे हत्याधिकानी शुभारंभे भर पावसाद, भवरा, आराईस -रा १ १९० करून तज्ज्ञा परिचया अरासी।' -साह ८३१ [का आराइश]

अराष्ट्रीय—वि राष्ट्रसत्कर्पी नव्हे तें राष्ट्रहिताचें नव्हे अणें विदेशी, परकीय, राष्ट्रीय भावनेच्या विरुद्ध शिक्षणक्रमास जास्तून अराष्ट्रीय स्वरूप आले आहे सेपू २ १५ [स]

अरालफराळ—न (कु) अप्रस्तुत आपण अरुचतरळ पहा [विचित्र रूप फराळ द्वि किंवा अरळ+फराळ]

अरि—३ १ शत्रु, वैरी, दुस्मन 'मज सर्वांतराते कल्पिती। अरि मित्र गा।' -शा ९ १६६ २ चक्र [स] ०मर्दन-वि शत्रुला ठार मारणारा, नाश करणारा 'अरिमर्दना लंटे आता।' रावि -न शत्रूचें निश्र्चल हून, शत्रूचा पराजय 'तेंचि घणघणीत चक्र। अरिमर्दनीं उद्धट' -एल्लव १ ४७ ०राय-३ अरिवाच, शत्रूचा राजा, शत्रुगैर 'दवाचेनि तेजें बहुवर्शें। अरिराए निहिले अना-यायें।' -शिख ७१७ [स अरि+राजन्]

अरिठा—३ ठिळ [स अरिठ]

अरिय-अरथ—३ (गो) अर्थ [स अर्थ]

अरिष्ट—न १ अनिष्टकारक, दुःखकारक गोष्ट, अशुभ किंवा प्राय वलन करणारी गोष्ट २ छुल्ला, दरोडेखोर टोळ्याड, धूम वेतु, उत्त्वापाठ, परणीकर, नैसर्गिक सन्न, किंवा अशा तऱ्हेचा अनिष्टकारक प्रणय, आपत्ति ३ खांड्या (ल्हान मुलाच्या) ४ दुर्दैव, दुर्भाग्य ५ अनर्थकारक अतिरेक तुस्तानीचा खोर उ० पावसाचे पडणें वावा वाहणें (कि ओढवणें, कोसळणें, माडणें) (सामा-शब्द) अरिष्टनिरसन-कारक-सूचक ६ आसव, अर्क, गय, पाणी आदि करून द्व पदार्थांत ओपवी द्रव्ये घालून वाड्या प्रमाणें अमीचर तयार करून आसवाप्रमाणें पुरून ठेवून काढतात ते ७ (वैद्यक) मरणाधिक ८ सुत्तिकाग्रह, वाळतिणीची खोली 'नेळ जिले देव सकळ वाजनि विधिनें स्वयें अरिष्टत।' [स] -वि कृष्णि, अवपद, प्रचद, प्रयासताचें 'वेव सुखोन्नत करणें म्हणजे वेपडें अरिष्ट काम' नि १०५५ ०संतोषी-वि दुस यावर सगडें बाळी असता आनंद मानणारा

अरी—स्त्री १ आर (चाभाराचें टोचण्याचें हत्यार) टाकणीं उ० गाडीचालीं अरी 'आभार पोर मारी = स्वतः जेवळ जिद्द असून तो हरवला असें समजून शोध करणें २ लोखंडी अणवृत्ति दार टोक (भोवऱ्याचें पराणीचें) [स आरा]

अरो—स्त्री हारो ओळ, राग [स अर=चाकाव्य आरा]

अरोणी—वि (गो) अरुणी (अप) कर्न नसलेला [स अरुणी]

अरोमवस्तु—किमि सच्चा [फा]

अरोमयन—न (शाप) सरळ रेषात बाहेर पडणें (प्रका झाचें) विरगळपानें निघणें नि (जमिस्तपन (इ) रेडिएशन [स]

अरोस—स्त्री मूळज्याधीचे मोड 'एष बनी सेविजे क्षरीस मरति।' वैपचवाड आश ६६ [स अरो]

अरोळ—वि न चाखणें, झुड 'पडें वदमुळें जरी ही न मीळे। तरी काळ कमी जळें वीं अरोळें।' -विजुदा ७८ [स अलोळ १]

अरुच—वि (गो) १ हचकर नसलेले २ तुळ, न रुचणारे [स अरुचि]

अरुचि—स्त्री १ कलाळ तिडकारा, अनावड, अशीति, नाप सती २ (वैद्यक) पोटात भूक असूनहि रोणामुळे सोडात पातलेले अन्न खावत नाही अशी अवस्था चव नाहीशी होणे, जिबेला गोडी नसणे ३ अमायता, अनुकृता, अनभिमतत्व (प्रतिपादित अर्थासवर्णी) 'या दुसऱ्या उदाहरणावरून पूर्वादाहर्णी काही मध्य काराची अरुचि आहे असे दिसते' [स]

अरुचिर—वि १ वेचव, कटाळपणे, नापसत, तिष्कात उत्पन्न करणारे २ सुदार नमलेला [स अरुचिर]

अरुण—पु १ सूर्याचा सारथी, करपपुत्र, गवडाचा घरील भाऊ. २ उर काल, प्रभात, पहाण, अरुणोदय, (तांबडे फुटणे) -वि तांबडा, लाल, रक्त आरुण 'राजसली अरुणमति विराज वीते।' -नल १७ [स] -णिमा—स्त्री तांबडपणा, लाली, रक्तिमा -णोदय—पु तांबडे फुटणे, सूर्योदयापूर्वी पूर्वेक्षेकडे रज्ज्वारदासि लक्षणें, सूर्य उगवण्यापूर्वी तीन घटकाचा काल, प्रभात, पहाण 'घनश्याम सुरा धीधर अरुणोदय क्षाल।' -होण १६

अस्ता—किंवि ह्मणे, अशीकडे, अस्ता पहा 'तो बुध्दियोग विचरिता बहुते पाडे पार्या' दिसे हा अस्ता। कर्मयोग।' -हा २ २७४ 'ते अस्तोचि ठेले।' -दाव ११४ [स अस्तस्त]

अस्ता—अरु—स्त्री १ हळू, जागा, योग्यता, योग्य स्थान किंवा धदा, उद्योग २ पूर्ण आवश्यकता—अहरी (हजेरीची, मठाची, येण्याची) अपरिहारिता, अगत्य 'त्याच्यामुळे योग्यताची बाही अस्ता नाही' -ख ३२०३ (किं धर, देव) 'मी आता यणे असतो पण दादाची अस्ता आहे' 'कुळाची अस्ता न परता जामीनदार छद्द रुपये दईल' [स अस्ता]

अस्तुद—पु (शाप) एक उत्कर्ष, (इ) अंतिमज्ञान

अस्तुद—वि (कर्णी अरुध) दरीला कमी किंवा अपुरे [अस्तुद]

अस्तुती—स्त्री १ वसिष्ठप्रीती पत्नी, कर्दमन्या २ सप्त पौमशील वसिष्ठाच्या जवळचा तारा, (जवळा अरुधती दिसत नाही तो लवकर मरतो कारण दृष्टि इतकी मंद क्षाल्यानंतर आधुष्य कार पोडें उरलेले असते असा समज आहे) ३ (योग) जीम जिन्हा जिन्हास—योर १२६ ० दर्शनन्याय—पु अरुधती तारा वसिष्ठा च्या खुषेवरून दाखवितात त्यावरून लक्षणेने शोणारच्या मोठ्या गोष्टीवरून लहान गोष्टीचा निर्देश करणे [स] ० केसा—ही राशि उत्तरगोलापासून सिंह आणि मूलव यांच्या मध्ये आहे (इ बीमा वेगिनेस)

अस्वार—वि १ बीमल नाश्रुक, मूढ सुंदर, मऊ हळू पार, छुक्रमार 'वीं अस्वरें वरे। निविशा धातुचीं सुखें।' -क ७८ 'वां अण लगे अस्वारे। राधितिये जे' -झा १८ १४२ 'रातोत्पलछुक्रमार। त्याह्मि पडे हुमचीं अस्वार।' -नावि

१३ ५९ 'वीं कमळिणी सुक्रमार वीं दिसत फल अस्वारें। क्षणमात्रें वुजुवे।' -हरि २ ११५ २ सुमरुतीत, हळवी, हळू

'एक सच्छिद्रे अस्वार। जवनीतसणें घोडरी।' -सुभादि २ ८४

३ हळकें 'वाळत्या अनुनापकाचरिया। वैराग्य—तळणे अस्वारिया।' -एरुण्य १४ १०८ [हळुवार का अरु=कूट] -न मूढ धव्या

'महा सुजाचे अस्वारी।' -परमा १२ ७ 'तो असे क्षीरसागरी।

निदिस्त रोपाचे अस्वारी।' -कथा २ ५ १५७ अस्वार पहा.

अस्वरुदा—प, अस्वसा—वि १ आप, मूढ, विचित्र, मंद,

अड, वेडावाकडा, मंदबुद्धीचा, मोबडा, मूर्ख 'हा अरुध भक्षिचा

भाव। दयाळा घाव पेई धुकरा।' -देप २८ १ २ विचित्र, विक्षिप्त

(मागूय) 'येक अरुधें आक्षेपिले' -सत्र ८ १२२ [स आप]

अरूप—वि १ आकार किंवा रूप विरहित, निराकार (अन्न,

वायु च्चनि, इ०) 'अरुपतें स्नासत आले' २ इरूप, वेढव, बेडोल

'कृष्ण अगुणाचा अरूप। कृप्या रागुण आणि स्वरूप।' -एरुव

१० ९६ [स अरूप]

अरे—उडा सुधारला हांक मारताना योलावताना तळमीने अगर

तिरस्काराने खोललेला धवद, तबोधन—दे, ए धोरें म्हणु ० अरे तर

कारे आहे तर काहो कधीं आयवें वाटले असताना अरे। असा उद्गार

निघतो नामासुडे लवताना अ वाळतात असे—नामरे। [स अरे]

० अरे करणे—कल नको म्हणणे, मना करणे, ताकीद देणे. ० आरे—

(किं) योरणे—म्हणणे—कारणे—भाडणे) उडवपणा, उमडवपणा

० तुरे—स्त्री शिष्टाचार सोडून असव्यवधाने, हलकटपणाने कारणे,

एकेरीवर येणे, हमरी तुमरी, हातपाई, कपाचीची छडाई—शिदि

१४० (किं) योरणे, करणे) ० तुरेने—अहमहमिकेने अधिक

वत्साहाने 'योग्य मतव्यास उमेद चढून दुसऱ्याने अ० कामे करीत

असावे' -स्वप २७१ ० तुरेवर येणे—एकेरीवर येणे, भाडव्यास

लावणे 'बाईसाहच अरे अरेतुवर एकदम येक नका' -हप १०१

० चापरे—आयव्याचा—भीतोचा उद्गार

अरेकस्त—पु कवल्या अरुध पहा 'अरेकस्ताच्या मामाला

चिरकाम म्हणतात' -महमा १२६

अरेराव—पु अरे। अरे। कसण्यात पदाईत फुगारी मार

णारा, फुसट प्रतिष्ठितपणा दर्शविणारा, रागक्या, धडिगण, खलेल

त्रोबो, रोक्यात मन मारलेल तसें चापणारा, रागडमल अहमन्

गर्वित अल्पाधिकाराने प्रमत्त झालेला, तिरमारखाण 'राष्ट्रीय स

पूर्णपणे राष्ट्रीय हित साधणारी व्हावी, तिचें काम जन्तेच्या बट

मतांन व बाहीरी रीतीनें न्हावें, ते पखाया अरेरावाच्या खोलीं

खासगी रीतीनें होऊ नये असें आमचे म्हणणे आहे' -टिब्या

[अरेराव] -ची-चकी-स्त्री शुद्ध, अहमन्गता, दडपशाही

फुगारी 'विवाहाच्याचें घोरण अरेरावीचें असून' -केले १ ४९

-वि छुल्ली, अरुणपणे, आढवडपणाचे, चडट, अन्यायी 'चारें

इलियद याच्या सारख्या अंरेाची अमलदारास खास पाण्यात शिवायवाये होतं ' -दि १ १६०

अंरे—उहा दु सोदारा, शोक-विस्मय-अथ यांचा किंवा मद्य त्याची चूक आठवची भगता पयाताप होण्याच्या वेळी येणारा उद्वार, अंर [अंरे]

अंरेलिया—न एक सुरर पानाचे नांगेतील झाड [६]

अंरेड—न अनी, अरिष्ट पदा ' शैल्ये घोर अंरेड येले : तवो तीन ओतना वाहले । -शिशु १८७ [स अरिष्ट, प्रा]

अंरोग-गी—रि निरोगी, वाजारी नसलेला, निरोग प्रद तीचा, धडधावट सुख [स अ+रोग]

अंरोचरु—उ अरुचि, होडाला चव किंवा रुचि समणें, धूक नतणें (ल) कडाळा दिसारी ' तेतुलें अंरोचरु । विपयी घेईन । ' -हा १२ १०६ -वि न रुचगरा, आपडगारा, कटाळवाणा [स. अ+रु]

अंरोवा—अराचा पदा

अंरोसा—उ १ अगहूचीदार, निमुळते टोंक, रोवट (घोर-घोराचा) २ निमुळत्या सेवगची दोरी जीव अस्ता पहा

अंरोळी—खी निखान्यावर भाजलेली चांदवी अदारोळी पदा [आहार=विस्तार+पोळी]

अंरोळी—खी १ मोठ्याने मारलेली हाक २ ओरडणें, मोठ्याने वाचन करणे [स आ+रु=वाचन करणें] ० हाकाहाक-खी सोटी हाकाटी व गोंगाट

अंरोतें—किवि अलीकडे, अस्ता, आरोंते पदा ' वै परतला आरोंतें ' -हा १२ १५८ [स आरु+तण]

अंरु—उ १ रुचें, आदित्य ' तो तव अंरुवाहि आदि अंरु । ' -एकव ७ ६१ २ रुचें झाड, मरार ३ मरार ही सख्या (पारा आदित्य असतात म्हणून) [स]

अंरु—उ १ सत्ताधा, तत्तादा (औपधादिकाचा), रस, मद्य, पार, कस, निम्न, काढा २ पाडा, गामा, गाळीन सार (ल) गाळ सोदा, चोर, रुवाड ' हा रुवाडाचा अंरु, चोराचा अंरु ' तुल ६ वाचें [स अंरु, अर जरु-रस, सत्ताधा]

अंरु—खी न कमान (मितीची, मोनारुपाची) [पोतुं गाचें, ६ आंरु]

अंरु—यु. वागेकिल्ला ' यांरोरीन येथे किले र्फांत सोफा पाचसात आहेत ' -रा १ १८ [फा अंरु=वागेकिल्ला]

अंरुई—फाईट—वि अंरु नस्ताद लुच्चा, पगईत [जर अरुः ६ आचें]

अंरुटी—वि १ लयाड नस्ताद, हरी अंरुई पदा २ अर्नाटी, अकाट पदा

अंरुदेव—उ उभा दावा, हाहंवर [अंरुंदेव]

अंरुमंडळ—न सूर्यमंडळ [स अंरु=सूर्य+मंडळ]

अंरुचिवाह—उ पुण्याच्या तिसऱ्या लग्नाच्या वेळी रईशी प्रथम विवाह करतात तो, कारण लग्नाची तिसरी वायको ही भाग्य धाली नसून लष्कर मरते अशी समजूत [स अंरु=रईशे झाड + विवाह]

अंरुशी—अंरुस—अरुस पदा

अंरुनी—दौलतानी—अरकान पदा -इन २१६

अंरुदा—उ (ज्यो) म्हणाचा विस्तार दागविण्याकरता सूर्याचे (व्यासाचे) १० भाग करतात, त्यापैकी प्रत्येक, [स]

अंरु—खी (काव्य) मदार, रई [स अंरु]

अंरुल्ले—कूल—न १ रकार विवा रफार मद्रुची अध्या र ची अश्वराच्या डोक्यावर दावयाची () खुण, रैफ २ इ ड स्वरांना दीपल येण्याकरिता दिलेले चिन्ह () ' अडव्या मात्रा त्याही नीट । अंरुल्ले वेलाटपा । ' -हा १९ १ ३ [१]

अंरुदुसंगम—उ अभावस्था, आपत्त, सूर्य व चंद्र याची युधि, (सगम) या दिवशी होतें [स अंरु+दु+सगम]

अंरुणे—उ अव (वी) सादुळाचे मुकवे, मोटल्या कण्या. [स अंरु+लड=रिंवा रुण]

अंरुजा—अरुजा पदा

अंरुई—वि हेकेंचोर, अंरुई पदा

अंरुडी—अराडी पदा

अंरुल (रुण)—(रुण) उवा पाय पाटीमागच्या बाजूस दोन ताल उचलून पसरणे, तसेच उजवा हात पुढच्या बाजूस तित कपाच अस्तावर पसरणे [स]

अंरुळ-ळा-ळा—खी १ अडसर, अडगा, कडी, अगळ ' पेतली द्वाराची अंरुळा । ' -कथा १ ७ ११ २ शुक्ला, साजळी, वेरी, सोदा, पायवेरी, हातकडी ३ (ल) दाव, वमन, निम्रद, प्रतिरोध, अडकाटी, प्रतिवध, नड, अडकाव (कि ० पारणे) [स अंरुल]

अंरुगंरुगी—उ वेडा, खंडमात्रा ' मोंगलाचा अंरुगंरुगी केला आहे गय, वेण, काडी, कूल वाद जाहली आहे ' -पया २९. [फा अंरुगंरुगी=वेडा दि]

अंरुपी—न १ ऑक्टोबर किंवा लहान पानात पाणी घेऊन त्यात पवासला-कुलादि घासून देशादिकास, ब्राह्मणास पूजासमयी जे अर्पण करतात ते ' अरुनिया पुण्यालुकी । अर्घ्यु दवौ । ' -हा १५ २ २ सध्यावरुनादि कमीत सूर्यास उद्देष्टून जे ऑक्टोबरीन उदक सोडतात ते -दि १ पुन्य, पूजनीय, दर्शनीय, सत्मान नीय २ मूल्यवान [स] ० देणें-वरप्रार्थने पाणी वगैरे देणे (ल) उदक सोडणे, नाश करणे, इजा करणे, सत्त्याना घडवून आणणे ० देणें, ० येऊन उभा-तयार राहणें-असणें-नाश करण्यासाठी तयार असणे, टपून नसणे

अर्चार्थ—उ अर्थ देण्याच्या उपयोगाचे एक पात्र [स अर्थ]

अर्चन—वि पूजा करणारा, अर्चन करणारा [स अर्च=पूजा करणे]

अर्चणे, अर्चिणे—अति उपासना, सेवा, पूजा करणे, भजणे, स्तवन करणे 'देखे मातापितरें अर्चिता १'—शा २ ३२ [स अर्च=पूजा करणे]

अर्चन—न पूजा, अर्चा, उपासना, सेवा, यदन (देवता किंवा ब्राह्मण, योग लोक शाना केलेले) 'सर्वेहि अर्चनं घटनी हो १'—सप्र ८ ५४ [स] •पात्र—न देवपूजेच्या साहित्याचे भांडे, पूजापात्र •पूजन—न (व्यापक) पूजाअर्चा, उपासना, सेवा •भक्ति—की नवविद्याभक्तीपैकी पाचवी भक्ति [स]

अर्चनीय, अर्च्ये—वि पूजाय, यदनीय, यय [स]

अर्चयत—वि (ल) अचरत, यअकरी [आचरत अय]

अर्चा—की १ पूजा, अर्चन, उपासना २ मूर्तीची स्थापना, प्राणप्रतिष्ठा (नवीन वसविलेल्या मूर्तीची) किंवा पुन ह्युद्धि (विद्या लयादुळे) करण्याचा विधि, अर्चाशुद्धि ३ स्तुति (देविक) ४ देवाची प्रतिमा—शास्त्रीकोश •शुद्धि—अर्चा अर्थ २ पदा देवाच्या मूर्तीस अपवित्रेचा स्पर्श झाला असता किंवा नवीन मूर्ति वसविताना होय वगैरे अनुष्ठानाने जी शुद्धि करतात ती [स]

अर्चि—की ज्वाला, दिव्याची ज्योत 'दीपकाची अर्ची १'—शा १३ ११२१ [स अर्चि]

अर्चिक तान—(सगीत) एवय स्वराची तान (सामान्य यनातील एक प्रकार) ह्यावरून पूर्वी ऋचा एकाच स्वराने म्हटल्या जात असल्या [स अर्च]

अर्चित—वि पूजित वदित, पूजिल्ल [स]

अर्चिरादि (मार्ग)—उ १ व्रतलोकाचा मार्ग ह्याला देवयान, उत्तरायण मार्ग असेहि म्हणतात याच्या उत्तरे ध्रुवादिके मार्गे या मार्गाच्या सर्व गोष्टी प्रकाशासवर्षांच आहेत उ० गिन्य दिवस श्रव्यही सूर्याचे समीप गमन, चंद्रबलाची ह्युद्धि २० 'गाते अर्चिरा मार्गे म्हणिते १'—शा ८ २२५—गीर २५२ २ ज्योतिर्मार्ग ३ (ल) उत्तम मार्ग [स अर्चि + आदि + मार्ग]

अर्च्य—अर्चनीय पदा

अर्च्य शुद्धि—अर्चाशुद्धि पदा

अर्जे—उ जमिनीची हरी विस्तार, क्षेत्रमापनातील हरी •काठी—की जमीन मांजण्याची काठी—पया २९ •मूज—की हरी (जमीन मोजणीत) [अर अर्ज]

अर्जे—उ १ विनंति, प्रार्थना, निवेदन अम्यथैना, विहसि पत्र २ पिर्याद दरखास्त ३ भूत मारक 'हे खबर भीमत धुवावंत न्यामत यास अर्जे होताच'—पया ४८० (कि० करणे,

छोटापणे, टोकरे, सचविणे, वनविणे) [अर अर्जे] •दोर—उ विनंति करणारा, याचक, दरखास्त देणारा, पिर्यादी [पा] •दास्त—की रेगमी अर्जे, दरखास्त 'दामानीपनाच्या नावे अर्जेदास्त १ लिहून खेलेली मुश केली १'—तुगा ४४३६ [पा दास्त]

•दाय—की तैगातीशियाय कारणपरत्वे लभ वगैरे कार्यप्रसर्ग सर कारातून मिळालेली देणगी—देसुले ७३ [पा] •वेग—वेगी—

उ अर्जेदाराचा अर्ज हुशारस—राजास एरुविणारा (तोडी किंवा

लेखी) अधिकारी 'महाराजाचा भोज्य अर्जेवेगी'—दावि [पा]

•मात—की १ अर्जे २ अर्जदार 'सर्जे अर्जमात आले भेटी १'—सप्र ७ ९६ [पा] •विनंति—की अर्जे पदा

अर्जय—वि मिळविणारा, संपादन करणारा [स अर्ज=मिळविणे]

अर्जट—वि जहरीचा, तातडीचा [इ] •तार—की तातडीची तार, निकडीचा संदेश, एम्सप्रेस तार

अर्जणे, अर्जिणे—कि संपादन करणे, मिळविणे, प्राप्त

करून घेणे 'जरी बहुता जन्मीं बहुते । अर्जिले सुद्धे १'—रासप

१ ७८४ 'अर्जिले तें भावे जीवीं धल १'—तुगा ७८३ [स अर्जे]

अर्जणे—अर्जिणे—अर्जे करणे, विनंति करणे 'अर्जिती

आम्हा कीजे पावन १'—दावि ४११ [पा अर्जे]

अर्जन—न, अर्जना—की मिळवणूक, संपादन, प्राप्ति, संपा

दणी, सामाराब्द—द्वयाजैन, विद्याजैन [स अर्जे]

अर्जेमंद—वि उत्कटित, उत्सुक [पा आर्जमंद=इच्छाकरणे

—आर्जमंद]

अर्जेल—वि अप्रतिष्ठ, गैरनामी, विरकोळ 'सत्तावीस सर

दार नामी मारिले, रीकते सरदार अजल जलमी केला'—गोरा

१० [अर अर्ज=अप्रतिष्ठ]

अर्जेल—अर्जल पदा

अर्जेय—आर्जव पदा

अर्जानी—वि हस्तगत, प्राप्त, ताब्यांत असलेले 'हाली साहे

बासी मुकासा अर्जानी जाला आहे'—दम ४८ [पा अर्जानी

=प्राप्त झाले स अर्जे]

अर्जित—वि मिळविलेले, संपादिलेले [स अर्जे]

अर्जी—की अर्जे पदा •इनाम—न सरकारास नजराणा देवून

वेतलेले ईनाम—आदअह १८३२ •इल्तामास—की विनंति

'नवाब व राजेबहादूर यास माघारे फिरल्यावरी अर्जी इल्तामास

शिहावी वी'—ख २ ४७१ [पा अर्जे=इल्तिमास] •मर्जी—की

स्नेह भेरी 'अर्जीमर्जीमर्जे विकल्प उडवा १'—पला १६४ [पा]

अर्जून—उ पाच पांचपावेकी तिसरा, पाच २ सहभाजून काढी

वीये ३ अर्जुनसदृश—सत्तावा पाह्य ऐन याचा पाह्य रीक

ओषधी आहे हे पाह्य रीकगत होते याच्या सालीचा उपयोग

काढें कमाविण्यास व औपचास होतो पाने वीतभर लाव, फुलें पाडरीं साल पाडरी, लाकूड हरकामास उपयोगी अदन पहा - वि पाट्या, खेत [स] ० वाद्य-न बोंब, दाखानि, अडुनाचें दुसरे नाव फाल्गुन वायलून फाल्गुनातील वाय म्हणजे बोंब 'अडुन वायें केली' -स ११३० ० रख-उ एव हाड, अडुनवाडवा, अडुन (अर्थ १) पहा 'जे अडुनाचें रुख मोडिले।' -दाव ३३६ [स अडुन+वृक्ष]

अर्णव-उ समुद्र, सागर सामाशब्द-शोकर्णव, मोहाणव, दु खार्णव 'मग मोहाणवगवाडो : रिचोनि टेला।' -झा ११ ६१ [स]

अर्त(त्ती)र्ण-अकि अत्यंत वस्तुक्तेने, उतायकेपणाने अधीर, व्याकूळ होणे, पीडित होणे [स आर्त]

अर्ता-र्ति-किंवि अलीकडे 'तया अर्ता पतां वाढीं पाही।' -दावि ३५ 'म्हणे राम बीभीपणा घेत अर्ता।' -राक १ १७ 'माया अर्ति पार झपास पाही।' -दा ६ ५ १० अस्ता पहा. [स आर=सामिन्ध्र्य+सत्स]

अर्ता-र्ति-अर्त आपड, इच्छा, आशा 'माझे मनी असे जे अर्तां पुरायी ते देवराया।' -गुच ५ १८ [स आर्ति]

अर्ताग-न (गो) अर्थ लाग, अदताग-आडरेसाचें तान्याचें नाणें [स अर्थ+उच]

अर्ता-अर्थेसा, आश्व, इच्छा, उत्कठा 'अर्तान जातो ते सर्तान जायना' = प्रेमाने होतें तें स्वप्नने होत नाहीं [स आर्ति] अर्तु-उ दु खी, रोगी, पीडिलेला [स आर्त]

अर्थ-उ १ अमिप्राय, भाव, भावार्थ, तात्पर्य, काम, हेतु कारण 'हे आणिकाही एका अर्था' उपकारे।' -झा ३ १५३ [स अर्थे=मागणे] २ मतलब, आशय, उद्दिष्ट, इंगित, उद्देश, हेतु ध्येय 'मग ते गुम्हा इश्टिता अर्थांत देती -झा ३ ९५. 'वास्तव शोचिषि कीं हतकळ झाले अर्थे जे मनामथिले।' -मोक्ष १ १० ३ इन्ध, लाभ, मालमत्ता, घन 'अर्थे प्राण देता न सोडी सर्वया।' -तुगा १३० 'जयापासोनि होय अर्थेप्राप्ति : हे सगळे शिष्य आप

ढती।' -एमा २३ २३३ ४ मिळविण्याची किंवा साध्य वस्तु संपादनीय गोष्ट-विषय-ध्येय ५ धर्म, बंधे, काम मोख याचार पुढ पांशेपेचीं दुसरा, कीर्ति, सत्ता व उपत्ति साधसून मिळवार्चे सुख ६ इन्ध, उड पदार्थ, वस्तु सटपटार्थ, निर्माण केलेला निरस (व्यापक अर्थाने) अस्तित्व किंवा राख, इश्टियाचा विषय तसे भारती पुलाढले : अर्थेजात।' -झा १ ४० 'डेडेडि तया सगती : इन्द्रिये आपलळा अर्मी वर्तती।' -झा १५ ३७४ 'तृण जळ नावा अर्थे : तेही पदार्थ धरीतसे।' -एमा ७ ३७९ ७ ५४, निष्पत्ति परिणाम, वनाव, (ल) प्रमा 'अर्थे तसा आलाहे वा, जी मनुसुदना कपाळाला।' -सोभीज १ ७८ ८ इच्छा, आकांक्षा, सको १ १७

अर्थेसा १ कर्म, दम, जोर सत्त्व, हठील 'ह्या येतात आता काही अर्थ राहिला नाहीं' १० (समासात) आलय भावार्थे याअर्थी विद्वानाचें सभापण, चर्चा यातून नेहमी उपयोग करतात अर्थ-लक्ष्यार्थ, वाच्यार्थ, व्याप्यार्थ ११ (समासात) साठी, स्त्व, कर्ति म्हणून, इ० हेतुदर्शक अर्थाने जमने-वीतनिवारणार्थ, उदर पोषणार्थ, देयताचेंनाथ, दानार्थ 'कामसुख वामिनीमेळी। सुरगार्थे खियेतें प्रतिपाळी।' -एमा २३ ४३० १२ जरकरितां, तरकरिता, (त्या) साठी, (ज्या) पशी-पेक्षा, (त्या) पशी-पेक्षा ह्या अर्थी जमने-ज्याअर्थी तुम्ही मागता त्याअर्थी दिले पाहिजे कोणत्याहि अर्थाने तुमचें व्हावें=कोणत्याहि प्रकाराने किंवा तऱ्हेने किंवा कोणेंहि करून कोणत्याहि स्थितीत तुमचें व्हावें १३ (कायदा) दया, वाव, किर्याद, मिसल, विवादापा विषय १४ करावयाची-मन जावयाची-विभासावयाची-बगिरे वीणतीहि किंवा वांगत्याहि प्रवा रची गाठ, वाव 'एव इया आचवेया। अर्थां रूप करावया। विपो एव चौदाविया अध्यायाची।' -सा १४ ३७ 'बोहीतून एक अर्थे करावा' -भाव ८ 'माव्हा जाहाला सदित। म्हणे पैचा अर्थे करू आतां।' १५ काळजी, आस्था, गरज, दितसवणाची जाणीव 'सर्वांस सर्वांचा अर्थे अगवा' १६ (ज्या) कर्त्याचा विभाविययक हेतु, १ स्वार्थे, २ आस्तार्थे, ३ विस्वार्थे ४ सचेतार्थे ५ सतायार्थे १७ (स) झण 'जेंही शोधून पाहिला। त्यासी अर्थे सापडला। देतां असोनि अलम्ब जाला। जल्लोजनी।' -दा १ ९ १० १८ (ल) स्वत ची सत्ता, धी 'आपुले अर्थे दुसऱ्यापारी।' आणि दुसऱ्याचे अनिच्छारी।' -दा २ १ ६१ १९ बोल, दोष 'या प्रकरणात आपलेकडे वाढीं अर्थे वाढीं' -शिवदि ३७४ २० (सना सात) प्रभाव, सामर्थ्य, जोर, कारण, अवलंबन, 'जन्मगति वळारें। धर्माचिनि।' -झा १६ ४६४ [स अर्थ] ० फावणे-वि सापडणे, मिळणे, संपत्ति लागणे 'एव सर्वे राज्ञांचा अर्थे फावे।' -गयादी ११ ५४५ म्ह० १ अर्थे वा साधयेत देह वा पातयेत=यस मिळवावे किंवा यरावे २ अर्थाचे तुकडे भागवताच्या विषया=जोडून साधून बरेले विवरण किंवा टीका, भलताच, काहीतरी अनु वाद अर्थाळा मरणें=स्वतःच्या पाययासाठी घडपडणे किंवा अति उत्तरीक अवयें अर्थेपेणे-उक्ति मागणे, याचना करणे, विनंति करणे विनवणी करणे, प्रार्थना करणे 'अर्थी आल्या अर्थावयाची। विमुख न व्हावें सर्वेस्वेसी।' -एमा ७ ४०५ ० अनुवाय-अ (गो) लाठ, कोड कौतुक अपुर्णाय पहा 'त्याची ओ वरी चालते' ० गम्य-न अर्थाचे ज्ञान, अर्थोप 'हा सुलगा श्लोक लावितां पालु त्यास अर्थगम्य नाहीं' [स अर्थेगम्य] ० शीख-न अर्थाचा आदरस्तपणा 'वक्त्याचे वाग सुद्ध अत्यंत [अर्थे शीख मुख रस्तपणा] [स] ० ग्रह-उ अर्थे जाणणे, समजणे, स्वीकारणे, अर्थबोध होणे, ग्रहणार्थि ० दर्शक-वि अर्थ दाखविणारे,

किमनी दासविगारे उ० अर्धशक परिमाणे (किमदी दासगिणी, सपे, आणे, ५) —एते अर् ६८ ० दान्य-वि द्रव्यान्वी अति दास बाळगणारा, कनदीसुरक, पैसासाठी पडपणारा, पैसासाठी वाटेल ते करीत असा ० बुद्धि-स्त्री. १ मरन, दह्या, अपेक्षा २ आरुह, कळकळ, दित्तुदि, पोसाण ० भेद-पु अर्थातील परत 'ना कांही' आधी अर्थभेद । तो देव करोतु विशदु । —झा १८ ८९ ० धाद-पु १ अतिशयोक्तिपूर्वक स्तुति किंवा निंदा, अति प्रशंसा, अति निंदा, अतिशयोक्तीये वर्णन 'का हा अर्थवाहु म्हणती । साचा छानगे ॥' —झा ३ १९५, २ (काव्य) रपरीकरणे वरण्यान येणारा पुक्तिवाद, फलपुति, अर्थगौरव, ववित्तापन, वास्तविक मंडन 'देवीच्या अर्थादातरासा । मनीं बांधोनि भोगासा । सगळिणे पशु हिंवा । भोगलिण्या करू धावती ॥' —एसा ७ ७६३ ३ मिष्ट्या कल्पना, कालगिक लपटीकरण, उदापोह, पुढीची समजत 'जिनु दरी माजराची मावडी म्हणून तिला माजर न्यात माही, हा उगीत अर्थवाद, वस्तुन पाहिले असता पाण येत म्हणून यात माही' १ (३) (मीमांसा) आगतुक विधान —गीर २८५ ५ अर्थासवधी वाद-मर्चा, वादविवाद —डि० ६१३ ० शारदा-न १ मपतीये उत्पन्न व न्यय याचे निवेचन पचात केले आहे ते साख (६ इकॉन मिक्स) 'पण त्या पडतून आणण्याचे खरे उपाय आणचे द्या देसा भिमानी गोवडउ अर्थशास्त्री साणतात ते नव्हत । —आगर ३ १७ २ ऐदिक सुखान्वयी कौकिली व्यवहारसात्र (धर्मशास्त्राच्या उलट) 'अर्थशास्त्रातून धर्मशात्र बलादप १ राज्यव्यवहारशास्त्र, राज नीति-शासनशास्त्र उ० वां०ीय अर्थशास्त्र ५ ५६ नीति (याच्या उलट आर्वाक्षिरी) ५६ नीति पहा ० समर्थता-स्त्री मन्त्रालेता आचार्य रपट करण्याची बुवत या मापला इतकी अ० आलेली आई की कोणत्याहि निवयावर दिव्या द्वारा शिक्षण देता देईत ० निवृद्ध-नि १ अर्थांर सिद्ध गर्भित, ध्वनित, जगपक्षित २ विद्यार्थे ज्याचा हेतु सर्वोप गन्ना आहे असा

अर्थत—किवि १ अर्थाप्रमाणे, अभिप्रायाप्रमाणे, भावार्था प्रमाणे, २ अखट् अर्थाव्द सांगीतें, चहा [स]

अर्थना—स्त्री याचना वितति, मागणी, कसब्येना, प्रार्थना 'हेचि हाऊनि यचना । मीचि मादया अर्थी अर्जुना ।' —झा १८ ११२० [स अर्थ]

अर्थचिण—सकि अर्थ नरणें, अर्थ साणें, प्रतीति साणें 'यथायै पूर्ण अर्थी ।' —एसा २ ७९३ [स अर्थ]

अर्थाअर्थी—किनि कोणत्याहि मार्गाने—रीतीने—पद्धतीने काही एक अर्थाने—कराराने—काहीएक सगळ नसतात, निमार्ति, कर्तव्यचि तदि (नकारार्थी प्रयोग) 'तुमचा खडला तुमला, आता त्याचा व तुमचा अ० सवध माही' [स अर्थ]

अर्थगळें—नि अंग्रपुर, माणें, अन्वयेक, ज्यापासून काही थोष होईल अं, सुग्राव 'कवित्व अर्गाव्द मर्गागळे ।' —दा १४ ३ ३७ [अर्थ+अर्गाव्द]

अर्थत—किवि १ कारणासुळे, कारणस्तार, अर्थय परिणामाने ओणनेन, महाजिह्वन, आषोभाप 'कां वगुने' अमलां बर्षां मळ जाईरव २ वस्तुत रास्तविन, परिणामी, अनी, फल इतीने पडला [स अर्थ पचमी विभक्ति]

अर्थांतरणाम, अर्थांतरापण्याम—पु १ एक अर्थांतरा, दात सामान्य आणि विशेष असा दोन्ही गोष्टीचे अर्थाच्या साध र्म्यावरून असा वैरम्यवस्वन एकाच वेळी कचन अगते एकादी विशेष गोष्ट साणून तिचे समर्थन एखादी सामान्य गोष्ट साणून केलेले अगते किंवा सामान्य गोष्ट साणून तिचे समर्थन विशेष गोष्टीने केलेले अगते याचे वार प्रचार आहेत १ मायमर्मावरून सामान्याचे विदो पाने समर्थन २ साधर्म्यावरून विशेषाचे सामान्याने समर्थन ३ वैरम्यवस्वन सामान्याचे विशेषाचे समर्थन ४ वैधर्म्यावरून विशेषाचे सामान्याने समर्थन उ० 'तदितर राग मेणें वेगळाले पडाले । उप बनावलेर' हे कराय मिळाले । स्वजन गवराण जो त्याजपासीं गते तो । कठिन समय येता कोण कामाच येतो ।' —नल ४४. २ सामान्य गोष्ट—विश्रुत साणें उ० 'मुम्ही मनावर पेतलेतर होईल, कां कि थोरास काय अवयव आहे.' [स अर्थ+अंतर+ण्यात]

अर्थानुसंधान—पु मार्गाले विधानाचा व पुढील विधानाचा अर्थाच्या इतीने समन्वय, अर्थसवर्धन, पूर्वापर सवध, किंवा धागा (नि० राखणे, ठेवणे) [स अर्थ+अनुसंधान]

अर्थान्वय—पु अर्थाचा सवध, अर्थाविषयी पोरण, संदर्भ, गरज, वास्तवामागील शब्दाच्या अर्गातील एकसुरीपणा [स]

अर्थोपपत्ति—स्त्री १ स्पष्ट न केलेले पण गर्भितपणे किंवा ध्वनित वस्वन समाविष्ट केलेले अनुमान, गर्भितार्थ २ अनुमान किंवा तरे काणें, बांधणें, अनुमानमिष्टत, कल्पना, तर्क, अटकळ, आनु पणिक निद गाठ 'अर्थोपपत्ति उपमान । इतिहास परिशोपादि प्रमाण । तयागिहि स्वप्न वचण । प्रमाण तो बरेल ॥' ३ एक अर्थालाट यात प्रस्तावित अर्थविरून गर्भित अर्थाची व गर्भित अर्थविरून प्रस्तावित अर्थोची उपस्थिति होते उ० दडावपुन्याय, वैमुक्तिक न्याय 'वृक्षपत्री शशी दैत्यसुर तिचे तेजहीन लेजीं बुडले । इतर तार तर लहान केवळ मग दितलक कोणीकडले ।' —मल २४. 'काळदिवळे वितोहा न चुनवळें वन्हि होय वण्ड रणी ।' —मोआदि ३० २४ ६ प्रत्यक्षादि जीं सहा प्रमाणे (म्हणजे प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमान शब्द, आणुपत्ति, अर्थोपपत्ति) त्यातील एक प्रमाण उ० 'देव दत्त दिवसा न जेवना घडपुढ आहे—त्याअर्थी रात्रीं जवतो' [स]

अर्थाभास—पु अर्थाचा आभास, अर्थसादर्य, चुकीची विचार राणी [स]

अर्थोर्थी—वि. १ धनाची दृष्ट्या परगारा; द्रव्येच्छ 'सिद्धा' अर्थोर्थी जागिजे । शान्तिया चोपा ॥ -हा ७.१०९. २ प्रवृत्तिपर चार प्रकारच्या भक्तीतील परिला; सवाम भक्त [सं.]

अर्थोर्थी—अर्थाअर्थी पहा.

अर्थालंकार—उ अर्थाच्या योगाने काव्यारा सौभा वाङ्मनात, अर्थेदार. (उपमा रूपक इत्यादि) 'याच्या उलट शब्दात' चार. [सं.]

अर्थिक—वि. १ याचक. २ उपयोगी पदगारा; नेवक. 'बोण कोणा अर्थिकु । बोण जाणे ॥' -हा १८.१५९७. [सं.]

अर्थिल—वि. अस्ती अमलेला, गरजू, आस्तेराईक. [सं. अर्थिल] -ले ठिकाण—न. गरजू ठिकाण, स्थळ; जेथे अस्ती आहे असे स्थळ. ४ अर्थिले ठिकाण पाहून मुक्ती यावी, मातोऱ्यास देऊ नये. [सं. अर्थ]

अर्थी—वि. १ अजे, याचका, विनंति करणारा; प्रार्थना करणारा. 'अर्था आल्या अर्थावयाची । विमुक्त न व्हाये सर्वस्वगी ।' -एमा ७.४०५. २ (समासांत) इच्छितारा, आरांदा असणारा; गरजू. उ० विपार्थी, पुढार्थी, मोक्षार्थी, धनार्थी. ३ द्रव्यगल. [सं. अर्थिल]

अर्थीप्रत्यर्थी—वि. परस्परपक्षे; परस्परपर अवलंबून असणारा; एकमेकांची गरज लागणारा. 'या प्ररणी त्यांच्या आत्म्या पोडासा अर्थाप्रत्यर्थी संतंभ आला आहे' -दि ४.६६. [सं.]

अर्थे—किति. करता, साटी. अर्थ पहा.

अर्थेला—अर्थिल पहा.

अर्धेलाप—न. (गो.) प्रत्येक फळील अर्धी खांच घेऊन कळ्या चोळण्याचा साधा प्रकार. [अर्थे+लाप]

अर्धमापडे—वि. (गो.) अर्ध मापडे; एक माप; पावजेर [सं. अर्थे+मा; मापडे]

अर्दीस—अर्दीसत पहा.

अर्द्धवारायु—उ तोंडाचा पक्षपात, पक्षवायु. अर्धवारायु [सं.]

अर्दी—छी. १ पै. २ (गो.) ११ पैसे १ पै रिकामीचे नाणे [अर्धी]

अर्द्धक—न. (ऊ.) अर्धाभाग, नारळाचा अर्धा भाग. [सं. अर्ध]

अर्द्धवटो—वि. (गो.) अपुरे; अर्धवट [सं. अर्धवट]

अर्धी—वि. (गो.) अर्धा. [सं. अर्ध]

अर्धे—न. १ एका पदार्थाचे जे दोन सम विभाग ते प्रत्येकी, निम्माबुकरा, अर्धाभाग २ (समासांत) अर्धा, निम्मा उ० अर्धोच, अर्धपट्टा इ. [सं.] •कच्चा—वि १ अर्धागुर्धा पिकलेला, तगार झालेला किंवा पिकलेला (फल, पान्य, विद्या, अत). अर्धसुधार्, अपूर्ण; अपुरा. २ पुढे शेवटास न जातो अर्धट राहिलेले (कास). •कंदरा—उ. लगामाचा प्रभार -अध १८५. [सं. अर्धकंधरा]

•वाची—वि. अर्धीवची. 'एक अर्धवाची सुट्टे ।' -एस्व १४. १०६. •कोर—छी. अर्धी चतकोर; (गो.) नितकोर (भाकर).

•धवाड—उ.न. एक द्युग सुट्टे, पंगु पयाडोपेक्षा बगी गहत्याचा. पयाड पहा. •चंद्र—उ.१ बसविचा शुद्ध अष्टमीचा चंद्र; अर्धा चंद्र. २

अर्ध चंद्राच्या आसरासारखा वस्तु. ३ (गवांशी देवांना हाताचा आकार अर्धचंद्रासारखा होतो म्हणून;) ह्मणवडी. 'या अट मीच्या चंद्राच्या सुट्टेवर मलाहि अर्धचंद्र मिळाला. ' -मृगनायक.

•आणिइ म्हणे श्रुत्यकना । यासी अर्धचंद्राची यावी दक्षिणा । देवावाहेरी या त्राप्रण्य । घाला व्हिले ॥' -क्या ५.११.७१.

(हा प्रयोग मूळ संस्कृतोक्त आहे.) (छि० देणे, मारणे, मिळणे, इ०) ४ (वृत्त्य) ह्मणार्थी चार बोटे एकमेकांस लागून ताठ टेपणे व आंगठ्य दूर पसरून टेपणे. ५ अर्धचंद्रावृत्ति (फाट्याचा) वाग.

•चंद्रा, सेंद्रा—थे. अर्धवट झोप, मुच्छंत. 'बाण भेदिला जिह्वाही । हिदुस पडिला धर्मापरी । टोळा लागली अर्धचंद्रा । जेवीं येथी योगिया ।' -एस्व १.३२. [सं. अर्ध+चंद्र]. •चरतीय,

उरमोय—वि. अर्ध रिंगा अर्धवट काम; अनिश्चित स्वतःपांचे काम; सोपम रिंगा अनिश्चित भावण. 'येतो म्हण रिंगा नाहीं म्हण उगीच अर्धचरतीय सोवूं वनो.' [सं. अर्ध+अरा—वर्तित रिंगा जवळित; अर्ध+चरित]. •ओया—वि. अर्धवट केवलेला; अर्ध्या जेवणांतून उठलेला; अर्धपोटी. [अर्ध+जिव्हा]. •देशी फापरड—न. विदेशी सुनावे, हिंदुस्थानांत पिणलेले कापर. •धणी—वि. अर्धदुस; अर्ध-

पोटी. 'भले कीं परी अर्धधणी । तुडीं वदा ।' -हा १६.३०. •नार—छी. श्रीजातीतील पेंड; पेंडा; अर्धवट छी; श्रीधर्मापरीं कींही यावतीत लयीव असलेली छी. [सं. अर्ध+नारी]. •नारीनटेभर—उ १ अर्धे आपडे (उपपार्थे) व अर्धे पार्थीचे (छीचे) असे संतराचे रूप, अर्धनारीधर; शिवराजित. मोहिरीराज हे विष्णूचे रूप (यांत अर्धा विष्णु व अर्धा अष्टकल्ला घेतलेली मोहिनी

असे अर्धनारीधर स्वरूप असले) नेवासे येथे असा देव आहे. २ अर्धां पुढर व अर्धी छी एकत्र 'अर्धनारीनटेभरी । जो पुढर तोचि बारी ।' -हा १२४०. -एमा ११ ३६९. ३ प्रवृत्तिपुढर; शिव-

शक्ति 'प्रवृत्तिपुष शिवशक्ति । अर्धनारीनटेभर म्हणती ।' -हा १० ३.१० •नारीभर—अर्धनारीनटेभर पहा. •निकुट्टक—(गंगहार) -उ (हृत्प) उजवा पाय पावुर करून मग तीचारी सोडून वरमग आदिशब्दाची त्याच यांजने वरणे नेतर दोन्ही हात

फेवत निळ कळविणे व शेवटीं निवृत्त व कटिनिव्हा हीं करणे. •निकुट्टित (कल्प) -न (श्रुत्य) सांदा आर्द्धचित करून त्यावर त्या बाजूचा हात टेवून बोटे हलु हलु लोळणे व बुलरा हात आपल्या

तोंडासमोर बोटे करून देवणे. उजवा पाय वृद्धित करणे व डावा पाय स्वस्थ ठेवणे. •पण्ड—डा—वि. अर्धवट पडलेले—केलेले—वजा-वलेले—म्हटलेले, अपुरे सापडलेले, बजावलेले; वरकगीपणाने केलेले.

(वामा) अपुरे, बरवर, सरासरी [अर्थ+पडणे] ०पद्मासन-
म हाव्या पायाची माडी मोडून यथेष्ट व उबवा पाय मोडून
हाव्या पायावर ठेवणे ०पक्ष्मकीटक-उ (प्राणी) एक कीटक
वर्ग यातील विष्मये पुडील अर्थे परत झुगीर इत्याने वटिण शाळेले
प्रसतात म्हणून यास हे नाव आहे -प्राणिमो १०३ ०पिक्रा-वि
अर्धवट पिकलेला (फळ बगैरे) [अर्थ+पिकणे] ०पुडी-वि
अर्धवट, अल्पायुगी (अर्थ झोपेत जाते म्हणून) 'मोडे जिणे
अर्धपुडी काया । गवे करिती रडायी ।' -दा १८५ ३५ [स
अर्थ+पुड १] ०पोटी-कवि अर्धच पोटा भरले असता, पूर्ण न
जेवता, मूक पुरी न मागता (कि० जेवणे, जाणे, असणे, उठणे,
राहणे) ०फोड-अर्धवट फोडलेली लाकडे, टोके (सुतळ) वा
उभा चिरून केलेले दोन भाग ०चाट-ना-वि १ अर्धवट सत्कार
हालेला (वाटण्याचा-कुटण्याचा-सिजण्याचा इ०), अर्धवट घन
विलेला, अर्धबोवडा २ अर्धवट घट्ट झालेला, घाटलेला, जातीतून
अर्धवट बाहेर पडलेला, बाळीत टाकलेला ३ ज्याचा बाप एका
जातीचा व आई दुसऱ्या जातीची आहे असा ४ अर्धवट किंवा
बरबर उबाला माहिती-परिचय आहे असा ५ (ल) अर्धवट
सिक्केला (विद्यार्थी, कारागीर, पंडित इ०) कडेचा बोह्यारा,
जतरण -किवि अर्धमुर्ख करून, अपुरेपणाने, उणेपणाने [अर्थ+
अर्ध=चाट] ०धाटे पाऊण मराठे-न १ सत्तर, पचमिसळ,
खिचडी, पेशवुगरी (भापा, काम, पदार्थ), बारगाई, बजबजपुरी
२ (ल) उच्छृंखलपणाची बगणूक-भाचार ०विद्य-न १ अर्ध
वृत्त आणि त्यावरील म्ब २ (ल) ओंकाराची-प्रणवाची
अथ मंत्रा 'अथ मंत्रानय मानके । अर्थविधी ।' -ज्ञा ८ ११५
०बुकट-बुकट-वि (राजापुरी) अर्धवट पहा [अर्थ+बुकटी] ०
०बागडा-वि १ अर्धवट कुजलेले-चेचलेले-बाटलेले (मिर बगैरे)
२ शिजवताना अर्धवट राहिलेला-(भात-डाळ इ० पदार्थ), मजून
झालेला, बोटचेपा ३ (ल) कमें तरी ओबडपडोबडपडे केलेले काम,
विगारी-वठ काम ०भरपाशाख-उ भर पोशाखातील फक्त
काही विशिष्ट वस्तुयुक्त मासुरी पोशाख -बडोई खानगी घाते
नियम नोकर पोशाख पा ३ ०मस्तक-वि (कृत्य)
पाय अडखळल्यासारखे करून मागे टाकणे, डावा हात रेचित करणे
व उजवा हात बमबर ठेवणे ०मत्स्यप्रासन-न योगासनातील
एक प्रकार -सपुणे योगशास्त्र पा ३०५ ०मागधी-खी एक
प्राकृत भाषा जैन धार्मिक ग्रंथ या भाषेत लिहिले आहेत हिलान
भारतीय वैय्याकरण आपभाषा म्हणून शीखेनी व मागधी भाषा
प्रदेशाच्यामध्ये अर्धमागधीभाषाप्रदेश होता (म्हणून ह्यदीचा प्रदेश
अयोध्या) त्याच्या दक्षिणेकडील मराठी भाषा नाहीं अशी या
भाषेवरून वनगी आहे प्रचारकाल जि पु ४ म्या दातकाचा सेवक
-सावो अ ४०५ ०माडणी-खी अर्धी माणगी पहा ०मात्रा-

खी १ ओंकारातील अर्धी मात्रा. 'अर्धमात्रापर ते न सापडे ।'
-परमा २ १३ २ एका वेळी ज्यावयाच्या औपधाच्या प्रमा
णाच्या अर्ध्या इतके 'अर्धमात्रा रस देऊनिया जीव । रोग दूरी
सर्व करिताती ।' -ब २२१ १, ३ (ल) गौपय, रत्नायनरुटिका
'पचगव्य तेंचि जाण अर्धमात्रा ।' -ब १०४ ५ ४ किंवित्, थोडे
'हे वृणकचा अलौकिक । महादोषासी दाहक । भवगोसासी उदक ।
अर्धमात्रा सेविलीया ।' -एल्लव १८ ७५ ५ व्यजन, अर्धस्वर ६
संगीतात स्वर घेताना घेतलेली विभ्राति, एका मात्रेचा अर्धा काल
०मुकुल-वि (कृत्य) अर्धवट डोळा छपडणे, पाण्याचे
वैस एकमेकास लागतील इतके जवळ जाणें आल्हादकारक मुगप,
मुगप्या हा मोठी हा अभिनय दर्शवितो [स मुकुल= किंचित
उमललेली कडी] ०मैला-वि १ अर्धवट मैलेला, थोडासा शिजव
राहिलेला २ जंजर, मृतपाय, व्याडळ 'ती मुकेने अर्धमैली झाली
आहे' -पावळ २३ ०रथी-वि (रथात बसून) एका रथ्यासह
वतमानाहिये युद्ध करता येत नाहीं तो रथीतून अल्पवळी (ल)
कचा सोदा 'अतिरथ नव्हे रथ नव्हे हा (वर्ण) केवळ अर्धरथचि
अविरथ ।' -मोदयोग १० ५८ [स] ०रात्र-खी मध्यरात्र
०रेचित (करण)-न (कृत्य) उजवा हात तोंडासमोर नेऊन डोक्या
वर लच्छून घाणे व उजव्या पायाकडील भाग किंचित माकडून तो
मुर्ची करून जमिनीवर हड्ड हड्ड आपटणे [स] ०रेचित(संयुक्त
हस्त)-उ (कृत्य) डावा हात चतुर व उजवा हात रेचित करणे
[स] ०रॅलंड-मर्धलंड-उ अथळड, अथळडमथळड पहा
०रट-किवि १ अर्धपणाने, अपुरेपणाने, उणीव असलेल्या
रीतीने, बत्तर, बत्तरणी मोघपणाने 'काम पुरतें करावें, अर्ध
वट ठेवू नये' [स अर्ध+वट] २ अर्ध्यात, मध्यमागी, दोन्ही
टोंकाच्या मध्ये -वि १ अपलामधला, अपुरा, २ (ल) वेडा,
अप्रवृत्त, कमी समजून असलेला 'हा पुरता वेडा नव्हे पुरता
शाह्या नव्हे अर्धवट आहे' ३ अर्ध वय झालेला, तरणा
नव्हे 'आम्ही म्हेस घेतली ती तरणी नाहीं, अर्धवट आहे'
०रतुल-ल-न (गणित) अर्ध वृत्त, वृत्ताचा निम्मा भाग,
ज्यास आणि त्याने कापलेला परिघाचा भाग याच्यामध्ये जो वृत्त
त्याचा भाग सापडतो तो -महासा ६ (६) सेमि-सकल-विराम-
उ १ रथी विजाति, पूर्ण विरामापेक्षा कमी याग्याची जागा २ ती
दर्शविण्याचें चिन्ह ०वेडा-वि वेतडर, मूर्ख, अर्धवट ०शिजा-
वि अर्धवट शिजलेला, पुरता न शिजलेला (भात बगैरे) ०शिडी-
खी अर्धकपाल दुखण्याचा रोग, यात अर्ध्या मस्तकाकडील मानेचा
भाग, सुपई, आठ, कान, डोळा व अर्ध कपाल-या ठिकाणी तर
बातीच्या आघातासारखे दुःख होते यावर गोकर्णचे वृत्त व फळ
पाण्यात वाईन त्याचें नस्य करावें अथवा मूळ कानात घापावें [स
अर्ध+शोथे] ०सम(घट)-न उघात दोन दोन उ० पहिला आणि

तिसरा व दुसरा आणि चौथा हे चारही सारखे असतात ते दूत. उ० पुष्पिणामा; हरिणी-मुक्ता; वियोगिनी, अपरवदना. [सं.] ०. **अरुची** (करण)—न. (गुत्व) उजवा पाय सुनी करून उजवा हात अपपत्र करणे व डोक्याच्या वरच्या वाजुन नेऊन ठेवणे. ० **स्थित(स्वर)**—उ. (संगीत)द्वयर्ध आणि द्विगुण या स्वरांमधील म्हणजे पंचमरा, सहावा व सातवा हे स्वर. ० **स्वस्तिक(करण)**—(गुत्व) उ. पाय स्वस्तिक ठेवून रज्ज्या हात कमरेवर व डावा हात वक्षस्वलावर ठेवणे. ० **स्वर**—उ. ए. वृ. १, ६, ही व्यंजने स्वरांवरून योजितात म्हणून त्यांचा अर्धस्वर किंवा अंतःस्व वर्ण म्हणतात. ० **हार**—उ. वारा विंचा चौदाव्या तरांचा हार; एक दागिना.

अर्धल—ली-अर्धल्या—अर्धल पहा.

अर्धा—वि. एतद्या वस्तूचे दोन सारखे भाग केले असता त्यांपैकी प्रत्येक; निम्मा. [सं. अर्ध] ० **अर्धा जिव्याचा**—वि. अर्ध-मैला; अर्धक. ० **जीव होणे**—१ भाजार, प्राण, वाळजी, वट, मीति वीरेंनी जीव प्राप्त; जैर होणे. २ अपौर होणे. **अर्धा हळडुंडाने पिचळें होणे**—बोव्याचा लामाने फुगून जाणे, ताडून जाणे; गर्बित होणे. ० **अधिक**—वि. अर्धा व किंचित जास्त; अभ्यापेक्षा जरा मोठा. ० **अर्ध**—किवि. (गो.) निम्मेनिम; अर्धाधें; अर्ध अर्ध करून. ० **कोर**—उ. भाकरीचा भाज्या भाग; अर्धकोर; नितकोर; (काहीच्या गते) अर्धा भाकरी. [कोर=एकचतुर्थांश, किंवा लहान तुकडा]

अर्धांग—न. १ अर्ध शरीर; शरीराची एक बाजू; मांडी. 'अन-जननी असे वाममागीं । भीमकी शोभली अर्धांगी । वैनी विद्युन्मा हाकले मेघी । दर्शने मंगी मद्रा दोष ॥'—गुण ७३१. २ पत्नी; स्त्री; गृहस्वामिनी; घरांनीत; अर्धांगी पहा. 'की ते (सुनन) रत्नाकरांचे अर्धांग ।'—दाद १७८. ३ (ल.) मित्र; साहाय्यक. ४ पशुवात, पक्षवायु; अर्धांगवायु. ० **वायु**—उ. १ अर्धांग; एकवातरोग, पयसुळे शरीराचा अर्धा भाग निवारी होतो. २ एक धोड्याचा रोग यास 'लववा' म्हणतात. [सं. अर्ध+अंग]

अर्धांगी—स्त्री. पत्नी; माया; स्त्री; बायको. 'अर्धांगी पावेंती पुमनांच्या माळा ।' [सं.]

अर्धांगीकार—उ. अर्धी अनुमति; अर्धवट संमति; माफक वसुली. [सं. अर्ध+अंगीकार]

अर्धमर्धा-मुर्धा—वि. जवळ जवळ अर्धा-निम्मा, सरासरी अर्धा; अभ्यापेक्षा कमी किंवा अधिक. [सं. अर्ध द्वि]

अर्धाधें—किवि. अर्धा अर्ध पहा.

अर्धाला—वि. १ अर्धा (वांटणीचा भाग दर्शवितांना एवढं संख्येपैकीं प्रत्येकानिघडीं बोलवण्याचें शब्दायास). 'सर्वोत्तम अर्धाल्या भाकल्या दे.'—अर्धाला खाव पुर. [आकारात विशेष्यांना 'ल']

हा विभागमीवाचक प्रत्यय लागतो. उ० मोडाला, दपलाला इतंमाला, इ० अर्धा+ल]

अर्धासन—न. १ अर्ध आसन; वसावयाच्या आसनाचा अर्धा भाग. २ (ल.) सद्धारित्व; सद्धारित्व (नारा आणि वायसो, दोन मित्र, राजा आणि सामान्य प्रजाजन यांचे). ३ ह्यावरून अभ्यास आसनावर वसण्याचा दिलेला मोठा मान; विशेष परोपा, परि-भय, राक्षसी; जिवलगपणा. **नी**—वि. अभ्यासासनाच्या वांटणीचा मान उपभोगभारा; अभ्यासासनावर वसण्याची पात्रता अधगारा; विशेष तेव्हा असलेला. [सं. अर्ध+आसन]

अर्धासा—वि. अभ्यासारखा, जवळजवळ निम्मा. (गो.) अर्धभो. [सं. अर्धमन्त्र]

अर्धकमीमिचारी—वि. (गुत्व) उजव्या पायामागे डावा पाय ठेवून तो मागच्या बाजूस ओढून घेणे. [सं.]

अर्धी—अर्ध, अर्धा पहा. १ निम्मी—'वडिलांची अर्धी माकर रावेंत घुडन ।'—पल १.११. म्ह० अर्धी दाडून सगळीला चाई नये. २ (सुंदई) एक पै.-३ (गो.) तीन आगे चार पै किंमतीचें एक अर्धदरौक परिमाण. (विल.) अर्धी पहा. ० **कोर**—स्त्री. अर्धकोर; अर्ध-कोर पहा. ० **पट्टी**—स्त्री. ओठें दादलेल्या पैलावरील पट्टी—वर.

अर्धी मांडणी शिरस्ता—उ. दोत करण्यास दुक्यास देतांना दोताचें निम्मेनिम उत्पन्न व निम्मेनिम सारा मालकानें व दुक्यानें बांदून घेण्याची रीत.

अर्धीमैल—स्त्री. चार वेतें दिलेली मैल (कोरग मैल हुनारें आठ वेतें देते. अर्धवट पहा.

अर्धक—न. अर्धा भाग; अर्धल; निम्मे; निगाई, निमताई; [सं. अर्ध+क]

अर्धल—स्त्री. १ (सामा.) निम्मे वाटणी. २ (शेतकी-ज्या चार) उत्पन्नाचा वांटणीतील अर्धा हिस्सा; शेतीच्या उत्पन्नातील अर्धा दोतमालकाना व अर्धा दुक्याचा हिस्सा, भांडवल पुरविणाऱ्याचा व अर्धमिष्टक करण्यास इसमाना—मनुष्याचा परस्परार्थाच्या उत्पन्नातील किंवा प्राप्तोतील अर्धाभावा 'शेत अर्धेलेने केले आहे.' ३ असा पद्धतीवर दोन इसमाची ठरलेली सामीदारी; अर्धेले. ४ लागवड करण्याने जमीनीच्या मालकास उत्पन्नाचा अर्धा वांट्या देण्या-संबंधानें बसविल्यावरून ५ पैसांची, मूलाची अर्धी होण्याची स्थिति; मूल वस्तूचें (पैसा, माल) अर्धें होणे; निम्मेभांडवलास्तकें हुकसान नेणे. 'ह्या न्यायारागच्या मिळकत न्हावी ती तर नार्हाच आणि पैस्याची अर्धीही झाली' ६ निम्मे, निम्माई. [सं. अर्ध+ल]

अर्धेले—स्त्री. १ जमीनीच्या उत्पन्नातील तिसरा हिस्सा; एक-तृतीयांश उत्पन्न २ हे उत्पन्न घेण्याचा खोत वर्गरेण एक. —ठिके २.६०४.

अर्धेली-हया-वि अर्धेल वरून व्यवहार व तो करणारा (सेतमरी, व्यापारी)

अर्धेचचन-न तावडतोय फळपुष्प रोणारे बनार, वचन विना अधिकार 'ते तुझे अर्धेचचन आहे' 'चचनाना अस्मय-चामणे'-विनयपूरक भाषाभासक समये, अगदी तत्परतेने बाळा पाळणे

अर्धोअर्ध-अर्धाअर्ध पहा

अर्धाटा-उ दरमहा दरोड्या अर्धो (टा) हयाच्या वचन मित्रा ते वेण्याची पद्धति (उ अर्धे+उत्तर=वर विना अधिकार)

अर्धादरु-न १ कमर इतें तोड पाणी २ (र) उपायण करून अर्धे सरीर घुडे इतक्या गंगच्या पाण्यात राहून प्राणत्याग करणे, जलयामाधि 'का बुनोनि प्राण गेले। त अर्धादरी निमाले।' -शा १८ ११४ [स अर्धे+उदर]

अर्धादय-न १ एक परे पौढ वय अमानायेच्या प्रथम भोग, रविगार व भ्रम नक्षत्राच्या मध्यभाग व व्यतिपाताच्या अल्प भाग हे योग असता ते परे असते यांचे शुभ्य बोडि सुखमहासमान आहे (धर्मसिद्ध) 'हे हृण उदय परे मानत। अर्धादयो महा याता।' -एमा ५ ५५९ २ आकारासह ग्रहांच्या विना ताऱ्यांच्या अर्धो उदय होणे [स] अर्धादर्या पडणे-भारगिळें काम अर्धवट होणे, लक्षणीवर पडणे, भिन्नत बोंबडें राहणे

अर्धोन्मीलित-वि (काव्य) अर्धे उपजेले (डोळे, कडी इ) 'लेय अर्धोन्मीलित स्थिती। उपजे तथा।' -शा ६ १०३ 'निर्विकल्प समाधि प्रवर्तली। दृष्टि अ० झाली।' [स]

अर्ध-अर्ध अथ पहा

अर्पण-न १ दणे, समर्पणे २ दाहणे, दाहीरा दणे, बहाल करणे, दान [स फ=जाणे प्रयोजक] ० पत्रिका-सी प्रथमच्या अर्पण करावयाच्या त्यासमरी मंत्रदूर शिष्टतात ते पुस्तकातील पहिले पान

अर्पणीय-वि दणाय योग्य वय [स]

अर्पण, अर्पण-उक्ति १ दाहीरा दणे, इनाम दणे, दान करणे 'योगी विषय जे त्यातील। ते भक्त अर्पित भगवती ॥' -एमा २ २८९ २ ओपणे, दणे दाहणे अर्पण पहा [स फ=जाणे प्रयोजक]

अर्पित-वि १ उपायन-वायन दिलेले, दान केलेले, द्यामी दिलेले २ दिलेला, अर्पण केलेला, बाटिलेला [स]

अर्षा, अर्षा-अक्षर-मया, अर्षेन-अर्षा पहा

अर्जुन-वि अर्जुन, दसरांगी 'एका पायांनि एव भागळा। ऐसिआं निव्या अर्जुन सोळा।' -दिशु ९ २६ [स अर्जुन]

अर्जुज-अर्जुज पहा 'आम्ही रती घेत घुडे। हीं गौळिय अगतीं अर्जुज।' -कथा ४ ६५२ 'खडगावच्या यायभा म्हणजे अर्जुज, त्याम बाही कजल नाहीं'

अर्जुद-वि दसरांगी 'अर्जुदगायी दतो अथवा दतो स्वार्थ्य गोवाया।' -मागादि ३० १० [स]

अर्मा-न १ लहान मुल, बालक, लहान 'अर्माचे सारी।' पते दाही पाणी पाटी।' -जुगा २१८० २ (ल) मूर्ते, वेडार; मतिमद, अममकम मणूय -अर्मा-अर्मा लहान मुलगी, अजण पोरे [स.]

अर्माटी-अर्मा एका काव्यप्रकार भाटवी गीते यात रचिलेली असतात, आगमगी 'नेटें गपनि भाट भाटिव। महाअर्मांदि आर्मां भिं।' -अर्मा ८१ [स अर्मा=चोले आरमटी=विदिष्ट लेखन, कथानक, नाट्यविशेष]

अर्मा(मर)-र-नी-आरमा पहा

अर्यमा-उ १ मूर्ते २ निवृत्तगरींनी मुख्य 'आणि पिदृग्णा समस्ता-। मार्जा अर्यमा या पिदृग्णता।' -शा १० २४४. ३ उत्तराफ गुनी मंत्र [स]

अर्या-उ आर्या, योर्या, फजिनी

अर्चे-वि दहा कोटी [स अर्जुद, हि अरे]

अर्चे-अर्ची (धाप) दुर्मिल घुस्तिवाचापूरीं एक धातु (ई) अर्चियम एक रासायनिक मूलद्रव्य, यास गावोझिनाइत असेहि म्हणतात [स]

अर्चेळ-वि (गो) फावील लाहान बाटलेला, अरवळ पहा. इतर तसे-भाटवाय, आडुमाय

अर्चाक-वि आर्चीचा, दरोड्या वेडेच्या अगोदरचा, पुर्वीचा -निमि अगोदर, आर्ची, अर्चीवडे [स अर्चे+अर्च=अर्चाक]

अर्चाक-अर्चाक पहा 'अर्चाकाने पार घोलले हाचि दास जाग।' -ययायार्द ४ ९० पद ७ [स अर्चाक]

अर्चाचि-वि (काव्य) अर्चा, अनुभवी, निपुण नसेला, अक्षर, नवला, नवशिक्या [स अर्चा+अर्च=अर्चाचि]

अर्चाचीन-वि अर्चीकडचा, हय कालीन, आधुनिक, हर्षीचा. याच्या उलट प्राचीन 'स्मृतिने या श्रुति। अर्चाचिना।' -शा १२ ४० [स] -लेली-अर्चाचिनी, अर्चाचिनी केलेली, नवीन (भाषा) 'त्याची भाषा अ० आहे' -वैयक ७८

अर्चाच-वि १ नीच, हलकटपणाचे, खडबड, धागेरे, अमद (भाषण, माणुग वीर) २ जोडकर, जोडशाळ, खट्याळ, सना, उच्छृंखल द्राघ 'कामच्या रावज्यादुर मधुति अर्चाच्य पत्तिनी आज जो मग्नर इतकीं वये विचारा मारला मडिमार कालविल आहे' -वि १०५५ [स अर्चाच]

अर्चाटी-अर्चा अर्चाची पहा

अर्चे-वि अर्हे, योग्य 'जाला बहु अर्चे कृपेसी।' -दावि ४२८ [स अर्हे]

अशी—उ सुनीने अर्थ १ मूलव्याध २ वैद्य, गद् उ० गतासारे, कर्णांस [स]

अशीप्रहणी—अतिसार, मग्नहणी, कॉलरा 'एकांते अर्थ महणी'—गीता १३ २४८८ [स]

अर्सा—उ १ अतर, आडपडदा, पालवधि, अवकाश 'राड कारण वालीम राहेंदेत वासल होण्यास अर्सा फार थोडा'—ख ८ ४४३४ २ फेरा, मैदान, क्षेत्रपट्ट, अर्गण [अर असां=अगण, जागा, अवधि]

अर्सेनिक—अर्सेनिक पहा

अहं—वि योग्य, सातणारे, शोभणारे, युक्त लायक उ० वृत्ताहं, दानाहं, पत्ताहं [स]

अन्हळ-सन्हळ—अल्हाळ पहा

अलक—उन रेंस, कुरळे रेंस [स]

अलकट—पालकट—अल्हाडपालकट पहा

अलकतरा—उ राड आणि तेल यांचे मिश्रण म्हणून बनवि लेण पदार्थ [अर]

अलंकरण—न. शोभविणे, सुवर्णणे, नवविणे, अलंकृत करणे [स अलंकृ]

अलकापुरी—औ १ आळशी, शानेधराच्या समाधीचे गाव (जि० पुणे) २ आळें-ज्ञानेश्वरांनी ज्या रेड्याच्या टोंडून वेद म्हणुन विळा त्या रेड्याच्या समाधीचे गाव (जि० पुणे) ३ अलका, हिमा त्याच्या वगैरेकडील हुबेराची राजधानी

अलकात्र—उ पनामण्ये लिहावयाच्या मायव्यातील पदव्या किंवा मायने 'हलका अलकाव लिहिल्यामुळे निपम मानितात'—दिमरा १ ८ [अर अलकाव, लकडें अल]

अलंकार—उ १ दागिना, संपण (पापापातील व दामिण्या सोल), रत्ने, दागदागिने, शाभादायन वस्तु इत्यादि 'अलंकारांत आले। तरी सोनेपण काढू नये।'—ज्ञा १४ १०८ २ (मापेतील चित्ताकर्षक शब्दरचना, अर्थरचना, उपमा, रूपक, यमक, धारा, अनुपास, इ० मुख्य अंशार तीन आहत त्यात यादीचे सार प्रकार येतात जसे—शब्दालंकार, अर्थालंकार उभयालंकार 'अलंकार म्हणजे। काय ते नये।'—ज्ञा १८ १७४७ ३ (समा) दाभगारी—शोभा वृणारी वस्तु शुभ 'धमा ही समर्पस अ० होय, जरी चिन्ह ही भितीत अ०' ४ (सगीत) स्वराची विशेषण व नियमित रचना अ० काराची मर्यादा ५ मारे स्वराची वर्णचि ७ गाराही वर्णांचे १२ अवगोही वर्ण १३ सवारी वर्णांचे १४ गीतेपदांगी १५, व रागोपशोभी १५ साहित्य शास्त्र [सं]

अलंकारजें—उडि अलंकार पालजे सुभाषित करण अत्राम करणे [स अलंकर]

अलंकारिक—सौ—आलंकारिक पहा

अलंकृत—वि (व) नातूक, नोमल, हलुवट सुकुमार. [सं अलंकृत प्रा चतुर्विन्शतिनामल]

अलंकृत—नि एक प्रकारचा मासा

अलंकृत—नि शोभविणे, विभूषित, युगोभित, सजलेले [ग]

अलंकोल—नालंकोल पहा.

अलंन-क—उ लाट, अडता, अडिता पहा

अलंख, अलंखनिरंजन—उ १ अलंक, मग्न, त्यावरून ईश्वर, 'अलंखो पश्य दृष्टे मौजा। सर पदमो नाथ विराजा।'—

द्वयनाथ २ गोमारी लोक भिन्ना मागताना हा शब्द उच्चारतात ३ अदय [ग अलंख्य]

अलंखट पालखट, अलंखंड पालखंड, अलंखण पालखण, अलंखत-पालखत—न थाराच्या आकड्यासारखी पात लेली मागी, मालेली केंद्र, आसनमाडी [स पॅख=पालखी, पाळणा, पालख द्वि]

अलंखालक-ज-पालिक—सौ किनारीवार स अलंखे एर वत्र एक प्रकारचा डगला, अगरसा—हिल्द १४६ [दुकी. अर अलंखालक=अगरसा]

अलग—वि वेगळे, निराळे, भिन्न, स्वतंत्र [स अलग्ग, लग्न]

अलग, अलगत—किवि १ निराळ्या प्रकारे, भिन्नपणे, फट, वून, निरळ २ कधान न लागता, स्वतः न होता, सरळ अडथळ्या-शिवाय, तडक (थोडा, गोडो इ० कोणेक मागाने जाणे, उडणे, पाठ म्हणणे वगैरे) ३ पुर, हुर ४ विवक्षित संस्कार-मन्य न होता (कि० असणे, राहणे, देवणे) 'माहात्म्याने सर्वांचा समाचार घेतला म्हणजे मान वर अलग राहिले' 'जे माही तर अलग टली।'—ज्ञा ६ ४३७ ५ हलकेंच, अचक, अजड ६ स्वतंत्रपणे, माकडेपणे ७ लोडपटत जोडपत, अघातरी एकीकडे, एकलकीडे 'आयचे यत्नाया अलगपासुत आम्ही यथे उगीच अलग पडलों पावों' [स अलग्ग-लग्न]

अलंग—सौ १ लावच लाव सोपा, चाळ, मोड, खडक, तट, फोचनी पत्ता राप वगैरे इकडील अलग फोडून पलीकडील सफेल होवून गाळा पा(पा)र लागण '—टोके २० २ परा (लडाईला) राहल्याची एक अलग घरच—पदा ५४—पेदा २७३ ३ वाजार पत्तील टुकावारी लाव ओळ, राग [स अलंग्य, म अलग=स्वतंत्र पा अलंग्य=खडक हि अलंग=वाज, मागे]

अलंग—गव्ही पण

अलगट—वि १ स्वतंत्र फाणील 'अलगट वडु होची डाल हें माय कले'—साह ४ ६४ 'अहो सयमामे अंलायी। सापे। आह्मीस तुं धीनी। फिर न मागता जाजडी। मंगीलागी दीपरीसी ॥'

—कथा ४१८११८ ३ द्वाद, कुभाडी अल्फट्ट पहा [अ+ल्लत्ता
सं लग्न, प्रा लग्न=जवळ]

अलगड—श्री घोटाळबिणारें, मति बुळित करणारें काम,
उद्योग, नास, अडचण (भि० पडणें, घेणें) २ पेंच, पोंडी, कातती
[अहमदचा वर्णव्यत्यास ?]

अलगगै—अकि १ (पासुन) लोवकळत विचा लटवत राहणें
(पिकलेलीं फळे वगैरे) २ झुवकें, घड विचा घोंस लटवत राहणें—
(फळांमधलीं) ३ (सामा) ओळवणें, लोवकळणें ४ (कों)
पों पिङ्गण राखवयास होणें (फळ) 'त्यातून अरपयले' चांगले
चांगले पाड तेव्हे भांगिरवीचे ओटीत पडले. —बाळमि २ ६७
[सं. आनंदा]

अलंगणें-दुलंगणें—भक्ति (व) पुकणेंमुकणें, पुकून राहणें
[अलंग द्वि]

अलगत-द-ज-अला पहा

अलंगनौवत—झी वका-निशाण, पहारा 'टाणाचे चाकरी
अलग-नौवत करून असणे ' 'अलग नौवतीची सेवा घेणे' -शारो
५९३ [अर अलम्=निशाण+अर नौवत=नगारा]

अलगपती—किवि १ एकदम, एकाएकी, अवस्थान २ सावकाश, हृदय, अलगत, न हालवता—हलता, वेतानें ३ चोरून, छपून चोरपावरानें, नकळत ४ (इतर अर्थोसाठीं) अलग अलगत पद्धत [स अवस्थित (अप) अलगत]

अलङ्गभधरी—श्री पादाभ्या एतया भागद्वयावर विरले
‘देता छत्रमधरी अलङ्गभधरी’—भाए ४७९ [अलङ्ग+भधरा ?]

अलगरजी-जू, अलगरदी-द-वि १ मंद, डिलाईबा,
निफाळजी, हलमणी अव्यवस्थित, वैशिस्त, विस्वहित, रैल
(इमम, उद्योगपदा) 'परंतु अलखाजीपणामुळे किंवा दुष्टन्या
एकाया काणामुळे' -सातेस १, २ (विशेषत अलगरजी) ज्हास
पावेल्ले, खालवेल्ले, वय झाल्यामुळे उतरलेला, तुरादा शारेल्ले,
विनटिवाळ, हलमणी पदा ३ आपल्या कामापुरते दुष्टन्यांचे याहा
ह्यां आजेद करणारा, आपलमोटपा, स्वार्थी [अर अह-ई-
पारु]

अलगरजो-नै—किवि दिरेपणने, सेलपणने (कि० धरणे)
अलगुजै-गुज—नय १ एक प्रकारचा पाबा है वाय यांगुजै
धिया भाट्या नदीचै असने "राजी वीतमर व जाडी पायाच्या
भांगलपाएडी असते एक बाजु वद असून तिला बारीक ओक देव
सात दुसऱ्या बाजूस तिसरा खाप पावून घामरी करतात व त्यात
गायडी वसतून बाजकिण्यासाठी बीर देवितात तोंडापासून चार
बोटांपर पाटाण्याच्या आकाराचीं सहा मोठे समान अंतरावर पाह
सात तीडापासून तीन बोटांपर नोकीनी ओक देवितात तेवपरीत
गायडीचा शुद्ध एकचुनपांच ओक शिद्ध राहील शूद्ध अतदी

विरुद्ध याजुष पद्धत्या व दुसऱ्या भोंकाच्या मध्यावर एक भोंक ठेवतात शिंपी ठोंगात घसून फुलले म्हणजे नळी वाऱ्याने भरते व हाताची बोटे भोंकावर ठेवून इच्छित स्वर वाढून हवें तें गीत बाजवितात चामरी, मुरखी हीहि याच जातीतील वाद्ये आहेत २ खोर्गी राच्या दांन्ही बाजूना पाठीवर जोडणारे नवारीचे पटे [फा. अल्लुजह]

अलंघन—न (संगीत) रागविस्तार कृताना एकांदा स्वर
पूर्णपणे घेणे [स]

अलंघनीय-अलंघ्य-वि (अक्षरसं किंवा ल) ओलांइन
जाण्याला कटिण, दुर्लघ्य, उल्लघन करण्याला कटिण [स]

अलटापालट—सी मागचे पुढे, आधीचे माग, उलटा पालट
पहा [मा अलटपालट, पालट द्वि]

अलङ्—भङ्ग पहा

अलतड—ही देवतड, नदीची अलीकडची बाजू, अल्हाड
[स गादि-रुत]

अलतमघा—जो राजानें दिलेली इनामी जमीन, सनद, वशपत्तरागत जहागीर —पृथा २३ [तुर्की अस्तमघा—ताबडा शिक्का]

अलताभलता—वि कोणी तरी, अलत्यागलत्या, गोमाची
तिमाजी, गैरमाहितीचा, अनोळखी [भलता दि]

अलंदुनिया—(विप्र) अलमदुनिया पहा

अल्प—३ (व) पैलाचा सरकी, देप, वगैरे खुताक [स
अल्प (खाद्य)]

अल्पल्लव्य-हस्त—(नृत्य) उपपन्नक पदा

अलंप्रतीति-ती, अलंप्रत्यय-य पुरेसेपणाची जाणीव,
समाधान, वसुता, शांति [स अलम् + प्रतीति]

अल्फ—वि एक हजार (अरबी सालाबाबत उपयोग)
[अर अल्फ=एक हजार]

अल्पवृत्तान्—किं १ खानीने, जहर, खरोहर, निधयाने,
निवितरणे, खात, अल्पवृत्त, हमखात ' एवें गुराचा उपद्रव आहे
तेव्हा अल्प इपण केले पाहिजे ' ' हे शब्द खणवित, शांत
आणि अल्पता जमाखाच कामत दुसरा अल्पेच पाहिजेत '
—विहित ११४४ २ निदानपरी, निदान, कमीतकमी (रहम,
सह्या) ' अल्पत शमर रुपये तरी पदरी आतावे तर घर बायावयास
आगावे ' अल्पतासाह]

अल्वत्या-गल्वत्या-य कोणीहि कोणीतरी, भलता
सलता, साल्हाजीमाळकोजी, गोमाजीसोमाजी, य दखि, दुख
इड्या माज्य अल्लुकाळ्ट, भव अल्वतेगळ्यते 'छुड त्याच्या
कुड्यात थार पांच मागें आशेत पल्ल पर्णीला पचवीस अल्वते
अल्वते अलतात' कधी दिशंपणाशी डण्याग 'चित्तयेक अल्वतीं
गल्वतीं भाग्ये छेदादयाळा घरी येन रहात' -कोरक ८०.
[गळत-गळत्याची दिश किंवा अल्वत-त्या दि

अलवम—५ चित्रवही, चित्रवही, चित्रे, फोटोग्राफ वगैरे एकत्र ठेवण्याचे (संग्रह) पुस्तक, यात प्रसिद्ध चित्राचे फोटो तसेच स्वदस्तुरचे रेख, राखण्यातील वंचे वगैरे ठेवतात [६]

अलवली—अलाईबली पदा

अलवलीत गलवलीत—वि ठिला, मद, सैल, अन्यत्र स्थित, विस्कळित [स गलित द्वि]

अलंबी—किवि (वें) आधारवाचून, निराधारी, अनिधित, योकाच्या ठिकाणी (कादीच्या टोंकावर, कड्याच्या काढावर) [स आलव]

अलंबुद्धि—सी समाधान, वृत्ति, वृत्ता, वृत्तेची भावना, शिस्तारी [स अलम्बु-पु-बुद्धि]

अलवेल—सी सवे नीग घुळीत घालते आहे अशी हुरी, भडवाल, हालडवाल 'अलवेलीचे शब्दाते १'—सप्रामगीते १५४ 'पालेमंड्या माहितीकरिता प्रति दहा वर्षी हिंदुस्थानची अलवेल होती आहे याचा रिपोटे असतो'—दि १ ३२९ [६ ऑक्टोब]

अलवेली—वि १ हलका, हवेदार, वेष्टिकरीचा (कपडा, गति) २ सैल, पोफळ, ठिले (गाढोडे, बोचकें, कान) ३ कम जोर, जुजमी, दिलाज (झारात) ४ अकड्याज, नखोराज (इसन) ५ घुवर, रंगेल, त्रिय, लाडका 'तो जिबबाशदा मधी अलवेल'—देणे २६३ ६ मोचम, पुळुळीत, अनिधित (भाषण) 'त्यास खराबशीत साकीवर कर, वगीच अलवेलें साणुन येऊ मजो [हि अल(मे)ल=अलुमिन, निरसराध (मूळ अर्थ)]

अलवेली—सी रंगेल छी, घालळ भवानी, कटकांदाणी

अलवेली—किवि सहजासहजी

अलभ्य—वि मिळण्याला, लाभण्याला कठिण, संपादन वर प्यात्र कठिण अभाव्य [स] • लाभ—५ लाभण्याला अभाव्य, अकरजीच्या मोहर जिवा असभ्यनीय असा लाभ, अन्वेषित फायदा, दुष्प्राप्य मिळकत, केवळ देवयोगानें झालेला लाभ [स]

अलभ्य—जेंदा, निराण 'माडी, फिला, अगम निराण'—मेस्तक-पुस्तक, अनेलेखन १३९ [अर अलभ्य] • खाना—५ बावयाला, छय, पावली, चवडकोल, हौद, निराणे इ सामान देवण्याचे ठिकाण

अलभ्य—५ लहान पागोटे, वती (मुलकरिता) [अर आलभ्ये]

अलभ्य—१ जग, लोक, जनसमुदाय २ काळ, स्थिति, अमल आलभ्य पदा [अर आलभ्य=जग] • गीर—५ जगजेवा, औरगजे धानी पदवी • दुनिया—सी सर्वजग मानवी जात 'दुसऱ्या शिवाय हे इतर पाले माही हे मीच काय पण अ• म्हणत आहे '• दुनिया मुकणें (मिथित प्रहमी) मनुष्यांची अलोट वर्दी होणें [अर आलभ्य=दुनिया=जग] • पन्हा—वि जगल्लक [अर आलभ्यपदा]

पदो १ १८

• रोशन—वि जगाल प्रकाशविणारा, जगद्विख्यात 'त्याचा फायदा तो अलम-रोशन आहे'—पया

अलमक—किवि (व) नेमका [अर अलमत=रूण १]

अलमगिरी पैसा—५ औरगजेवाच्या शिक्क्याचा पैसा

अलमदांड—वि अतिशय अडट, दाड, आडदांड, अति मस्त, धिगाणा घालणारा [अर आलभ्य+म दाड]

अलमारी—सी १ खण असलेले कपाट २ (ल) साठा, सचय, तिजोरी [पोहे अलमारिया इ अलमारी, स्वांच आंमरी, हि अलमारी]

अलमू—किवि पुरे, वस् [स]

अलमू—५ १ पियाळलेला हुता व त्याच्या बावण्यापासून होणारा रोग २ रईचे भाड [स]

अललल—जग अचवा-आचवें दर्शविणारा उद्गार अर-अचव मोर प्रहसन २८ • दुर्द—जग पौराणिक नाटकात देव व राक्षस याची लढाई घालतो असा अलललदुर्द असे राक्षस ओरवत अल्ल म्हणून पौराणिक नाटकांला अलललदुर्दी मांडके म्हणत असत [स अलले=पिताचादीचा अर्थशून्य उद्गार]

अललित—वि (गो) बळकटित [स भा+अल्ल=हल्ले]

अलल्लहिशीरी—वि चालू हिशीरी 'अल्ल हिशीरी वसूल'

—रा २१ ७१ [अर. भरहाल=चालू+हिस्ताल]

अलललण—गी वि विगारणी, अलणी, 'एकें वसती अल वणें । बरवेपणें मिरवती ॥'—पदसव १४ १०५ 'हरिप्राप्तीविण प्रवृत्ति प्रय। काय कविता अलवण वे ।'—ह २१ २४ [स अलललण]

अलललर तालवर, अलललर तेलयार—न.५ अर जोर जिवा सन्भावनीय समजून वागविणें, शिराचार करून व सम्मपणा दाखवून माडेवणा राखणें जिवा मोटेपणानें वागविणें (कि० करणें, देवणें, राखणें) [अर तालीमर=अतिबवान् तालवर द्वि]

अललवान—सी व १ एक प्रकारची शाल २ एक प्रकारचे तांबडे वाफड [अर अललव (लवन=रग अव)=अनेक रंगी तुल० स आरकवणें, प्रा आललवण]

अललयार—वि (व) कोमल, अलवार—ल पदा 'अधिकजि ते अलवार जाहें ।'—विक ५५

अललस—आळस पदा

अललसंदा—५ अलपुरा, चवलीसारखे मोठे दडपण्य [का. जलसूत्री]

अललसिका—सी १ पेदक आणणारी महामारी, कॉलन्याची हुसरी अवस्था, पेदके, विपुषिका पदा [स]

अललक्ष—अलक्ष पदा 'ते सपीस मोरस जाज। अलक्ष आदेस जलपते ।'—नव १ ११० [स अलक्ष्य]

अललक्षण—(प्र) अवलक्षण पदा

अलक्षपण—न लक्षात् न वेण्यायोगी स्थिति, दुर्बलता
'बोल्ता ना उमरा । अलक्षपणे ॥'—झा १३ ११११ [स]

अलक्षित—वि अटकळ किंवा अनुमान न केलेले (बद्दल किंवा विपर्यय) लक्ष न दिलेले, न शोधलेले, न पाहिलेले, अकस्मात् [स]

अलक्ष्मी—स्त्री दुर्दैव, दुर्भाग्य, दारिद्र्य, विपत्ति, अवलक्ष्मी, अवाचाई लक्ष्मी आणि अलक्ष्मी या दोन बहिणी असून त्या समुद्रातून निघाऱ्या अशी सांख्यिक समजून आले पहिलीने विष्णूची लम लाविले व दुसरी नवरा पहात दारोदार भटकते पय्येय व कनिशा पहा [स]

अलक्ष्य—न १ दुर्बल, गैरसावधता, ऊपवधानता २ परमे श्वर, ब्रह्म—वि (अप अलक्ष), वस्तुवाच्यता, दुर्बोध, अज्ञेय, अलक्ष्य 'ध्वजवज्रावशोरा । चरणांची सामुद्रिके दरा । न वर्णवर्ती सहस्र मुला । ब्रह्मादिवा अलक्ष्य ॥'—एस्तव १ २२ •लेखणें-घरण-मोजणें-मानणें-पाहणें-जाणणें-विस्त न देणें, दुष्ट किंवा धुव्य मानणें तिरस्कारणें, अनादरणें, अवज्ञा करणें [स]

अलक्ष्या—स्त्री योग्यांची एक मुद्रा मुद्रा पहा [स]
अलक्ष—उ वैभव, श्रेष्ठता—वि सर्वश्रेष्ठ, सर्वज्ञानी [अर अला]

अलाईबलाई, अलाय बलाय—स्त्री सर्वदुःख-त्रास-पीडा, इडापिडा, सकट इष्ट काटप्यासाठी दिवे ओवळतांना किंवा चान शिलावर बोटें मोडताना अनिष्ट निवारण म्हणून असे म्हणतात, (यावरून) छत्र काटणें (किं० घेणें) 'मातृभूमी अलायबलाय घेऊन मस्तकीं विनयहस्त ठेवला'—चित्रशुभ ११ अव० अलायाबलाया 'तुका म्हणे वगुं काय घेतो अलाया बलाया !' [अर बला=दुर्दैव द्वि मुल० स अलात-अलाय=कोलीत]

अलागत—अलगत पहा
अलाळन—वि बलकारित 'बद्रमे जे अलाळन !'—झा १८ १७९८ [स अलाळन]

अलॉट—सक्ति वाटणें (कपनीचा भाग, पैसे वगैरे) •मॅट—स्त्री वाटणी, वाटा, भाग [इ]

अलाड—किवि अलीकडे, येथे, इकडे, द्या किंवा जवळच्या बाजूस अलाड पहा •पलाड—किवि अलीकडे परीकडे, इकडे तिकडे, ऐल पैल [स आदिल-अडल+तट]

अलाडावलाडा—उ अडवळा, विप्र 'नसला अ० व जेजे वेढागिरी मलखी पाळून तगवा करताति'—महाप २ ३९६

अलाणटपू, अलारणटपू—उ १ निष्काळजीपणें, उगाड पणें भटकत राहणारा इतम, उडाणटपू २ आशतगव्दू, आयता, ऐदी

अलात—न (नाविक) १ वरगावे पातें किंवा फळी २ चारवें पाण्यांतून जमीनीवर ओटण्याची जाड व घळकट दोरी [न अरिप्र=बल्ले, प्रा अरित्त, अर गालर=हत्या, कापन, नावेचा दोर]

अलात—न कोलीत, मद्याल [सं] •चक्र—न कोलीन गरम वाटोळी फिरविली असता दिसणारे चक्र, अभिचक्र 'जें उ० फिरे । तेंहा ह्ममत अमुलत बाबरे ॥'

अलात(आकाश-चारी)—स्त्री (कृत्य) पाय पाठीमागच्या बाजूला बळवून कोल्लेकडे गालत्या आत फिरवून बाजूस टाचेच्या आभाऱावर ठेवणें [स]

अलात(करण)—न (कृत्य) उजवा पाय अलात करणें व उजवा हात वगैरे स्थलावर ठेवून उच बरून साली सोडणें व कलें जानुवारी करणें [स]

अलातरु(अंगहार)—उ (कृत्य) स्वस्तिककरण बरून व्यक्ति करणाप्रमाणें हात ठेवणें नंतर क्रमानें अलातक, उर्ध्वजातु निडचित, अर्धयुक्ति, विक्षित, ब्रवृत्त, आक्षिप्तक, करिहस्त व कदिक्षि हीं करणें

अलाद्—स्त्री गरीफातील एक रसा—मोको
अलाद्, अलादि—अचाक, अला पहा 'स्वस्य गच्छलें, अलाद् टळलें ।'—अमृत ५ २८

अलाद्दा—(व) अलादिदा पहा 'बराता तीन अलादा मलादा सावकाराचे कावें होत्या'—मदना २ ३४

अलाप, अलापिणें—आलाप, आलापिणें पहा

अलायला—अलाईबलाई पहा 'अलाबला इणी घेउन जानदे, लिबलेण उत्तरीती । आभणें इणी चवुडून आवरती ।'

—प्रला २३१ 'धी एकदा मेलें तरी शिवाची राजे यांची अलायला गेली, लाख मरावे परतु लाखाचा पाळणारा कायम रहावा'—मदना १ १४

—आ १०४ 'तेन्हा घाटलें धी सारी अलाबला टळली म्हणून'—आ १०४

अलायु—उ दुध्या भोपळा 'बुधता जों चितेच्या झालें अमृत अलायु ओधी तें ।'—मोदभा १ ७६ [स]

अलाभ—उ १ लाभ, मिळकत म होणें २ जस्तरी, पाहिजे जालें, अभाव, वाण 'तुमच्या भेटीचा अलाभ होता ती प्राप्त झाली ।' 'राज्याला कशाचा अलाभ नाही' [स अ+लभ, लभ=मिळणें]

अलायी—वि प्रचंड व्यापक अलिबाही •फारखाना—उ मोठे कारखाना फाकटपसारा, प्रचंड तयारी, मोठे प्रदर्शन, काम-कौल, व्याप [अर अला=मोठे]

अलारणी—अलारणी पहा

अलार्म—पु. १ भयानी हांक; ओरड; सूचना (धोक्याची).
२ गजर. •कलार्क-चॉच-न. गजरी घन्नाळ. •घेल-स्त्री. भव-
सूचक घंटा; हुलीचा नगारा. [सं.]

अलालनामा-हिरोच-उ. १ चाळ हिरोच; देण्यावेण्याचा
किंवा अगाळ दिलेल्या रकमाचा हिरोच; चाळ खातें. २ (विरो.
अलालनामा) कथा हिरोच, टांचण. -क्रि. अशा हिरोवाप्रमाणें-
रीतिनि. [अर. अल्हाळ=चाळ, घतमान]

अलावत-स्त्री. (कु.) बायको.
अलायत लावणें-(य.) एकादा जड पदार्थ ओटण्या-
करिता वेलाच्या जोड्या साधणे.

अलायन्स-उ. भक्ता; सुग्राहित. [इ.]
अलाचा-उ. १ मोहरमांत कोट्याप्यापुढें जी खांच खण-
तात ती. या खांचींत आय पेटवून सुसज्जमान लोक तिच्याभोवतीं
गावतात. २ आगटी; नगारा, बीषडा तापविण्याची जागा. [सं.
अलात; हिं. अलाब]

अलाहिदा-वि. मलावा; बेगळा; निराध्या; भिग; धूषड;
विभक्त; स्वतंत्र. मलादा पदा. -क्रि. बेगळेपणें; भिनपणें; अस
गणें. [अर.] •जमा-स्त्री. स्वतंत्रनसा; जमीन मद्युल सोडून
मालेली इतर बावींणसुनची जगा.

अलि-उ. गुंठा; ध्रमर. 'बोधनदायक मुनी-। अली सेविती ॥'
-हा १.१६. [सं.]

अलिरु-न. कपाळ; क्लृड; भाल. 'भीमांतें बाहनि तुल्लें
नाराय हागिळा अलिरुं.' -मोदोग ११.६३. [सं.]

अलिरुड्या-ल-अलीकडचा पदा.
अलिरित-वि. लेगीत नमलेखा (कायदा, ठराव, नियम).
(इं.) अनु रिदल. [सं.]

अलिजाहा, अलिशा-अलीजाह; आलिशा पदा.

अलिता-उ १ लाग वगैरे पदार्थांचा रंग; अडिता; राना
सांचरथा शाईप्रमाणें उपयोग होतो. बायडा पायांनादि लघितात.
२ अडिताच्या रंगांत मुळविलेला कापूस. ३ अर्धे सुती व अर्धे देसमी
असे कापड. [सं. अलकक. प्रा. अलण. तुळ० प्रा. आल=ताल
कपड]

अलिड-उ. पडाच्या पुरीत ओडा, देरडी, मझादारावरील
गोपुर. 'अलिडी नंदाने पन, रचिच येतन्य मिरवे.' -सारह
१.५७. [सं.]

अलिनिदान अपिप्त-न. इत्यामावंधी दशात रुजन
निदान देणारी कपेरी; इनाम इत्याक राने. [इं]

अलित-वि. १ न पोचलेले-मागले, अट नमालेले, निमळ.
२(स) दुसऱ्याने रुजन पुढें पुढे किंवा पवित्र दिशेगरीं. रुडू० कर्णी-
रुजन अलि. ३ रडण, मोगून न झालेला; वेगळा; निराळा;

अलय. 'मातां ऐक वो सुंदरी । परमात्मा अलिप्त चराचरी । संयोग
विश्रोगाची परी । न घरी संगारी संवारी ॥' -एल्ल १३.६९. [सं.
अ+लिप्=मागणें] •पणा-उ, स्थिति-स्त्री. अलिप्त असण्याची
अवस्था, अनासक्तता; प्रवित्रता. 'अलिप्तपणाचा निग्रयो । घोलिला
असे ॥' -दा १.१.७.

अलिप्त-अजवें पदा.
अलिशान-वि. प्र. आलीशान; उच्च मानाचा, दर्जाचा,
[अर. फा. आली+शान्]

अलीक-वि. छोटे; असत्य. -उ. छोटा, लडा माणूस.
'काय अलीक ! सगळी मीति लडकी ती ठरली !' -मर्म ३. [सं.]
अलीकडचा, अलीकडील-वि. १ ह्या किंवा जवळच्या
बाजूचा. २ हल्लीचा; बोड्या दिवसांचा; नवा; आधुनिक; अर्वाचीन.
[सं. आदिम-उ, प्रा. आदल्ल+कट-कड]

अलीकडून-क्रि. ह्या किंवा जवळच्या बाजूनें; द्यून. २
(अमुक-मागील काळापासून) मातांपावेतो; अमुक काळपुढें.

अलीकडे-स-क्रि. १ ह्या किंवा जवळच्या बाजूक; येथें;
इकडे, २ या काळात; घांस्त; हल्ली.

अलीगोल-उ गोलदंग; तोफची. 'पुण्याहून बाहून आली
त्यानखेवर अली-गोल शोगरी नवें माणून आले.' -र १२,
६३४. [फा. अहलिगोल]

अलीजाही-वि. १ भव्य; विल्लीण; डौलदार; दिमागी;
छाप भविष्यांत (कारभार, व्यवहार, कारभार वगैरे). २ बोर
पद्दतीचा (सरदार). ही पद्दती निजामास आहे. [अर. माली+जाह]
•दरबार-उ अलीजाही-स्त्री अवादन्य पादमाट. ३(ल.)भव्य-
वसित व अंशपुरीचा कारभार (पैगवशाची). 'खुल्या लोक्यांच्या
तोंडून...मोयलदची तारीक कर्णी कर्णी घेऊं येते ती काय तर अंश-
पुंद कारभार । अलीजाही कारधाना ।' -चिपळूकर ऐतसंग्रह.
'ही अलीजाही आम्हांत पुतली भोंन तिनें अर्ध्या अमास मोलाद
करून टाकले आहे' -हेसरी •घट्टादूर-उ. १ एक पदरी. ही शाहा-
अल्यनें मझदजी हिंदे बांम दिली. ही म्यान्देवर हिंदे अयापिवाप
स्तात २ (स उप) गोगूदूरच, घडे लोक. [अर फा. आलीजाह]
अलीक-अ या उभासचा आरवी पदिला वर्ण, पयाच्या
डोळ्यावर नारदीनील श्रीरामाप्रमाणे लिहितात. [अर. तुल० मीक
अल्पा, हिम् अलेक=पैल]

अलीदान-अलिशान पदा.
अलुका-उ, फी-उ.गी. व्यग्रन, भूक, आठ्ठा पदा. -रि.
मुकेंजा. [सं अलु.]

अलुता-स्या-उ येथी, बोचोडी, गाडी, मारी, वंगम,
कडाडी, डोरी, टाळ, घडवी, स्याळ, गोवा, बोगुना हे पड्याच्या
साकड्या कर्णानें १२ कामगार होत. केंद्रकच्यामनें तोनार, वंगम,

शिपी, बोळी, तराळ, वेसवर, यांचा हक्क महात्तापेक्षा निराळा
माळी, इवऱ्यागोसावी, पडशी, रामोशी, तेली, भिल, तावोळी,
गोंधळी यांना नारुकारुच्या उलट अशी सहा जादे शेतकऱ्या
कडून यांना जे धान्य हक्क म्हणून मिळते त्याचे प्रमाण टाविक
नाही यांतील सोनार साकारी नाणीं पारख करणारा पोतदार होय
तराळ म्हणजे पाटलाजवळ सतत हजर असणारा, सरकारी अधि
कान्यानी सरवरद करणारा, त्याचे सामान बाहणारा गडार होय
पाराच्या वारा अलुते कोळ्याहि खेव्यातून वचितच सापडतात
भोटे भोटे पावनी, पारपगारी वगैरे नवीन अलुतेदार आढळतात
मळता पडा [मळता दि]

अलुतीवलुती—न अलुतेदार व वलुतेदार या गावकाम
गामांना असणार वतनी हक्क

अलुदा—वि १ मिथित २ (स) शुळणारा, परिचित ३
(स) इपिनपणे, अपविनपणे मिसळलेला [का अलुदाह=सराव
झालेला]

अलुनुखार—उ एक प्रकारचे अमूस व रचकर फळ व त्याचे
शाख शाखापासून पामळीच्या गोंदासारखा ठिक निघतो विया
पासून काढलेल्या तेल्याचा उपयोग जाळण्याकडे करतात त्याचे फळ
बाहेरून तावूस व काळसा अर्लेत मेह, गुल्म, अंगी, चर, वायु
याचा नाश करते -वायु १ ४४ [का भाळ=गडा+नुखारा स
अलुक]

अलुळकी—की मोहवत, रुषा मेहेरबानगी [का]
अलुलित, अलुल—वि सुनट, नाचरा, युजरा, रगल, डुल्ल्या,
मस्त (टाणनट घोगा) [स आ+लुल=लोळणे]

अलें—न आलें, ओली सुट, अलें हें पावक सारक, अमि
दीगक, इचिप्र व कडास दितकर आहे सूज, कफ, वायु कडोप,
खावरा, दमा मल्लवद्धता, वाति, शुळ याचा नाश करते अलें
हिंदुस्थानात सर्व प्रदेशांत होते याच्या शाखल्या मुळ्यास रोगा
प्रमाणे अल्यानी इर्दी येतात अल्याचा चटका—उ अलें धुनून
कारीक किडून गुप्तात पसून त्यात सैधव, मिर्री किंवा मिरची, जिरे,
बादाजिरे याची पूड घालून हरन्याचे पीठ रावून तुप-हिणाची
फोडणी देतात •पाक—उ अल्याचा तयार केलेला पक ओषधी पाक
हा श्वास, कास, क्षमिमाध, शरदि, शवर प्रदास्त आहे [स
आदिक, प्रा आद्य, अह्न, श्रा अम, हि अदरख-क, व आदा,
गुन आदु]

अलेबमसलाम—ना तुम्हाला सुखवाचि लाभो ! असे
मुसलमानां एकमेकांस भेटताना नमनाची म्हणण्याचा प्रथात आहे
[अर अल्लूम=असलाम]

अलेस—मलस पहा

अलैयिक—न अक काडण्याचे यंत्र, आधुतिपात्र, कर्मयंत्र
उ० अलेनिक केमिस्ट कंपनी [इ ग्री अविक्स, अर अल्+
अविग=अकैयन, में अलचिक, तुल० स अमसु]

अलेमान—की दोन हात लाव व काहीशी वाकडार पात्याची
उलट पोलादी तळवार [अर अल्=अमान=जीवदान मागणे
किंवा अलामान=जमेन माणूस लें अलेमशी, जमेन अलसमनेर=
एक व्यक्ती जात]

अलेल—वि (कों) पका, अडल, असल (सोदा, लुबा, चोरता,
लबाड, शिनळ, वटक्या, मस्त्या या धब्दावरोवर विरोधत उप
योग) •ठप्पू—(ना) उडाणठप्पू, उनाड, मटक्या [१]

अलेय्या—उ (सगीत) एक रोग या रोगास पड्ज, तीव्र क्षयम,
तीव्र गाधार, कोमल मध्यम व पचम, तीव्र धैवत, तीन निपाद
हे स्वर छगतात आरोहात मध्यम वर्य्य जाति पाडव सपूर्ण
यादी स्वर धवत व सवादी गाधार आहे गानसमय दिवसाचा
पहिला प्रहर अवरोहात कोमल निपाद देतात हा एक बिलावराचा
प्रकार आहे [हि]

अलोचर्णे—सकि १ न पाहणे २ हळूच सांगणे (१) 'सागता
आपुली रुघापोटी' अलोचार्णवा वेगळा तुदी । -एमा ११ १०३६
[स अलोचन]

अलोचन जागरण—न डोळे न मिटता रातभर केले
जागण, अलड जागर [स अ+लोचन+जागरणम्]

अलोटे—वि १ मागे न परतणारा-वडणारा, फक्त न पाड
णारा, न बदलणारा-उलटणारा-फिरणारा, २ दुर्निवार अनिचाय
आतां घेई घाप दुर्गम । ओ बां अलोटे हरिहर ।' सुभादि १९
६८, 'मग तिने धापिले त्यातें । जो अलोटे हरिहरातें ।' ३ अनि
वेचनीय, अजाण, अपरपार, अतिशय 'कीं गगन चक्र उडवले अलोटे ।
काळ्यानीं' । -शिशु १११ ४ अचूक, खरे ५ निमित्त, दड
'जेणे चैतन्य ईश्वरा ब्रह्मा । देहचि केतें परमसीमा । तथा आत्मा
कर्ता ह प्रया । अलोटे उपजे ॥' -शा १८ ३८२, -एमा २०.
११३ ६ अनुपनीय, दूर दाखून देता न देणारे, अतिरुक्कणीय,
'त्या आज्ञा अलोटे माते' [स अ+लुट=लोडणे]

अलोटे—उ अधिक परिचय किंवा तत्वेजपणा नियुगता,
अनायासाने-सवयीने आलेला शहाणपणा [स आलोटेय]

अलोटेणें—कि करणे, चजावणे, साधणे, लोटेणें 'हें काम मला
अलाण्यार नाही' [स आलुट]

अलोटेणें—सकि १ आलोडणे, धुआडणे, दोषणे २ रात
सदने जमून येणे ३-मनको २ पारपात होणे, हल्लगत करणे,
आलोहन करणे [आलोहन स आलुट्-इ]

अलोपि—अन्वयी पदा 'अलोपि कीं जाहडे शार । द्रष्टानि
वाचिते निव्वाये ।' -कथा ४ १२ ८३ [अलोपन=अलोपन=अलापी]

अलोप्येयी—अी विषमचिह्नित्वा, भिन्न विंवा उलट स्थिति हादल अशाप्रकारे औपशोषचार कलून व्याधिनाश कारणाती पदवत याच्या उलट होमिओपथी [इ]

अलोभ—नि निलोभ, लोभ रहित —य प्रेमाचा विंवा प्रीतीचा अभाव 'तुमचा एलीकडे अलोभ दिसतो' [स]

अलोळकी—की १ अति चाहा, महत्त्व, किंमत्त्वान विंवा अमोलिक समवून वतिशय घेतलेली काळजी, आवड, प्रेमळपणा, मावना, लडिवाळपणा, मान, किंमत (कि० करणे) २ (व) कौतुक, हौस खाल्लपाळन, लाड, आवड

अलोळिक—न १ अलोळकी पहा 'सर्वेराती भजनाची अलोळिक' । '—सप्त ८ ११ —नि चमत्कारिक, आश्चर्यकारक नावीन्याचे, कौतुकास्पद, अपूर्व 'रमावेगळे अलोळिक । ता भज विपले तिन्ही लोक ।'—वेणासील १ ३८ २ प्रेमळ, आवडते, हृदयमग, लडिवाळपणाचे (भाषण, चालरीत, वाणुक) 'पुडीळ क्या अलोळिक ।'—एदस १० १०० ३ सुंदर, नाडक, छुंदुमार, उल्लूध (भाष्य, स्वभाव) 'ते महालावण्यरूपकळा । गंगारे आधिली भगजा । श्रवदनीं देजकळा । अलोळिव ॥'—कथा २ ११ २० [स आलोळिक] •तालोळीक—न लाड, लडिवाळपणाची वाणुक, कोड पुरविणे, कौतुक करणे, लुशमत करणे, निजास पुर विणे 'मी नवन्वावे अलोळिवारोलीक कोडपैत वर २' [चलो लीक द्वि] •रचना—की अपूर्व रचना—वढण (विदेशी छंदीची) 'अलारिक रचना दाखविली ।'—व्य १० [स]

अलोळुपत्य—न वनासक्ति, निलोभता, लोभनसणे, निरिच्छा, 'अलोळुपत्यदा हाडकी । जाण ते हे ।'—द्वा १६ १६७ [स]

अलोळीक—नि १ चमत्कारिक, अजाविरहित, रोवोतर, अद्वितीय, विलक्षण, अपूर्व, असाधारण (इत्तम, क्रिया, गुण, दोष वर्गरे) 'विष हे मोहरे लावावे । अलोळीक मोहवे । लोकप्रति ।'—द्वा ३ १७१ २ अत्यवसाही, लाकात (जगात) न राहणारा —३ दुर्लंगिक दुष्कीर्ति अपमान, कपिणी, तावैरिच अनादर [४]

अल्—१ अरबी भाषेतील पंगीचा प्रत्यय, चा नी च उ० अल् वरनि=वेगनाचा २ अरबी 'दी' प्रमाणे मित्रितार्थी उपपद उ० अल्लिक—अल्=उपपद+पथिच=आसुतिपात्र

अल्क—कल्याण, चार, शार अल्प्रतिशोयी (इ अल्कली) अल्क पदार्थाचे विविध गुणधर्म हे पाण्यात विरघळतात, अल्कने निगुणीकरण करतात, मैदिय पदार्थास जाळतात वर्गरे अल्क किंवा अनाम्ब याती शिया अल्कावर बस्याम अल्कानून उन्नम नि मासित होऊन पाणी बनते [अर अल्+कल्थि=भाजणे, राग]

अल्कल अल्कल—य अल्क, अल्कोहल, नषाणे [अर अल्+कोहल=गुस्ता झुल० घ कल्या=दार]

अल्कली—अल्क पहा

अल्कान—य भाषणा, पदव्या, अल्कान पहा 'हल्का अल्कान लिहिलियामुळे विषम मानितात ।'—दिमरा १ ७ [अर अल्कान-स्कार्चे अव]

अल्कोइ—य वनस्पतिवृक्ष व फार विपारी अनाम्ब [इ अल्कलइ]

अल्कोनेट—न एक विलायती रंगाची वनस्पती, याच्या मुळात एक उत्तम खाल रंग असतो निरनिराळीं तेलें, रोगणें, मधें, द्रव यामध्ये उपयोग करतात (सामा) एक तावडा रंग (इ) अल्क नेट [अर. अल्+इनेट=वनस्पति, स्पे अल्कना]

अल्खालक—अल्खालक पहा

अल्गर्जी—वि स्वार्थी अल्गर्जी पहा 'आता कशाला जाऊन राहिला पोकर अल्गर्जी ।'—पला १७१ [पा अहलि-तारम्]

अल्गुज—अल्गुजे पहा.

अल्जिब्रा—य बीजगणित (इ) [अर अल्+जबरा=पुन्हा एकत्र करणे]

अल्तमग—यक्षीस सनद, अल्तमग पहा 'पवांना अल्तमग'—पया २३ [तुर्की अल्तमग]

अल्प—वि १ थोडें, लहान, कोतें झू० अल्प मोली बहु गुणी सामाराध—अल्पमुद्रि—बल—व्यापार—लाभ—मायी—विद्य—न्यय, २ छुर (जन, पुरण), इतिदि, भिकारी 'छापासि भेट ठारो स्वयंमुख जणीं अल्पय मत्वा तें ।'—मोक्ष ५० १६ ३ मूढ, मूख 'मानिति माया केवळ अल्प सभोली भूमि—तळ—बट हो ।'—मोसभा ५ ८७ [स] •करणी—की थोडें, विविध किंवा अपुरे करणे 'अल्प करणी धामाट बहुत ।' •कर्ण—धी—नि चित्र अल्पकानी १ हलक्या कानाचा, कानपिडा, सहज विधावर डेवणारा, मारिह, गोळा, धडाडू २ गुप्त पोटाच्याच्याजवळ उरत नाही असा, चिमेचा हल्का •फाल्गुन तारे—३ अव शुणिक दितगतीं नक्षत्रे •श्रोधी—वि चिडखार, शीघ्रमवापी, शीघ्रकोपी •खादी—नि थोडें खाणारा 'अशा प्रकारची आरुदक्षिणी, हृष्य वर्णी, बहुदुषी अल्पखारी व अल्पमोरी नाच पडा करावी'—आगर ३ ८४ •यति—वि मद्गतीचा •गुणें—किवि सदन, थोडक्यात आधिक एक आद्या दणे । मुक्तिहास अल्पगुणें ।'—गुच २९ ११० •गोष्ट—मी लहान वाच, छुक्क गांठ, वितमहत्वाची वाच •ग्रह—३ क्रिकोळग्रह (आकाशातील) (इ) अष्टरौंई •जनसत्ताय—नि थोडक्या लाकाची हुकूमन अष्टरेनी —नि ८९ •नृणा—की थोडीसी सहाज, हार •रुद्रि—नि १ आधुनिक कोत्या मनाचा, अर्क र्णीचा २ बाकाईने व काळजीने पाहणारा, काटकोर, थोडीक्याईक दनील पाहणारा ३ (ल) हृष्य चिह्न •धन—नि गरीब दक्षि, गमाळ, अडुन्या सापगणा, ऐपनीचा •निद्रा—नि थोडीमी झोप

ज्याला पुरते आता, ज्याची शीं ३ लवकर मोडते असा **प्राण-य** व्यञ्जनातील एक भेद जी व्यक्तीने उपाण्याला फार सोयी आहेत ती ज्यात हकाराचा ध्वनि येत नाही ती, जोर न देत राहून उच्चारण्याचा साधा उच्चार किंवा असुर उ० वृ, ए, इ, ऊ, ऋ, ए, इ, ए, उ, इ, नृ, ए, ए, सु, सु, वृ, रू, रु, आणि लृ ऋ वृ २० महाप्राण पदा **० बुद्धि-मति-वि** कोत्याबुद्धीचा, अल्प सन सुतीचा **० भाप-भापी-वि** मितभापी, अमोहका, वृष्ट न कणारा, **० मोली-वि** योबक्या किमतीचा, हलक्या किमतीचा, स्वतः म्ह० अल्पमोली वसुधुपी. **० घय-घयस्क-वि** लहान उमरीचा, बाल **० विचार-री-अल्पबुद्धि पदा** विद्य द्या-वि थोडके विचिन्हेला, वावर ज्ञान अगळेला, उगळ ज्ञान अगळेला म्ह० अल्पविद्यो महाप्राण **० विषय-उ** धुल्लक बाव, गोष्ट, हलकें काम, बारीक सारीक प्रकरण **० घृत्त-न** लहान वस्तुळ-मदळ (भौतिक किंवा सगोलिक), लहान **० नास्ति-वि** अशक्त, निरार, कम ताकद **० संख्यांक-वि** थोड्या प्रमाणात असले (लक, द्वय, त्रय) **० अल्पस** (३) मायनोरिटी **० संतुष्ट-संतोषी-समाधानी-वि** तावडतोय किंवा थोडक्यात संतुष्ट होणारा, खुप होणारा, कमी महाकाशी **० सत्कारपद्धति-अल्पजनसत्ताक पदा** (३) ऑलिंगार्थी **० समजुत-वि** कोत्या समजुतीचा, अज्ञानी **० सामर्थ्य-न** थोड्या शक्ति, अल्पशक्त **० सिद्ध-वि** थोडक्या धर्माने-मोक्षाने-साधनेने मिळविलेले, मिळालेले, केलेले **० स्वल्प-वि** काहीसे, थोडेसे जरासे, किंचित, लहान प्रमाणाचे-रकमेचे, थोडेबहुत **० क्ष-ज्ञान-वि** कोत्या बुद्धीचा, समजुतीचा, अल्पबुद्ध, अल्पसमजुत

अल्पक-वि दरीदी, गाल 'एक दिवसींविनि पुराते । अल्पक जेता ॥' - शा १६ २२० [स]

अल्पत्व-न १ थोडेपणा, कमीपणा २ (संयुत) रागा व्याप करलेला एखादा स्वर थोडक्या प्रमाणात धर्मे, शाचे प्रकार दोन आहेत रुपन व अनाम्यास [स]

अल्पपुण्ये-अभि सुविधे, आप्तविधे (अप) पहा 'तिन्ही लोक अल्पावती - विड ५ ३७ [स आप्तजन]

अल्पश्रा-वि किंचित्, थोड्या प्रमाणात [स]

अल्पाण-न दक्षिण अमेरिकेतील पेट देशात एक अल्पाणा नावाचे उगडाखे जनावर असते, त्याच्या अंगावरील रोंकव व तिच्यापासून होणारे कापड अल्पाणाची ब्लेकेटे व नांगे करतात **० हिरयी वि** (विणकाम) सव पोत हिल्या उभाराचा व आडवण सव तावडे, किनार कोणतीही असा लुगडपानी एक जात **० पिंयळी-वि** सव पिंयळा उभार व आडवण सव तावडी, किनार कोण याही रंगाची या प्रकारचे छत्रे [अर अल्-पेसिबिलिअन पका-पेसुल देशा तील एक जनावर]

अल्पायास-उ थोडेसे परिश्रम, कष्ट, मेहनत एकी किंवा तृतीया विमर्शान फक्त उपयोग १० अल्पायासाचा, अल्पाया गाणे [स अल्प+आयास] म्ह० मत्पायास आणि महापल

अल्पायु, अल्पायुष-पी-वि थोड्या, अपु या आयु याचा, जीविनाचा, थोडे दिवस जगणारा [स अल्प+आयुष]

अल्पायस-य हळुहळु किंवा थोड्याला प्राप्त सुखात, साव वात व सय आभि, मंद प्रवेश, शिरवाव [स अल्प+आरंभ]

अल्पाहार-वि मिठाहारी, खाणेपिणे नेमस्त, माकड अच लेख -पु थोडेसे साणे, पराळ, उपाहार [स अल्प+आहार]

अल्पाय ओमेगा-उ (मि) १ आदिमाहार व अति माहार २ आदिभ्रत (क्षिप्त अस्ति इतिहासाचा आधार आहे आणि अर्थातच त्या इतिहासाच्या उत्पत्तिस्थितीनासाहू त्याचे अस्तित्व भिन्न आहे हे यथक्म दर्शविले जाते) 'प्रमु देव म्हणतो, मी अल्पाय व ओमेगा आहे' - प्रक १ ८ [थ्रीक वर्ग सालेतील पहिले व शेवटले मूळशर]

अल्पवत-सा-अश्रुत पदा 'अल्पाय येणे, काही मुलाहिजा न करणे' - सा १७ ७

अल्पिदा-उ गळेत्या तत्ताम तावूत बुडविल्यानंतर ह्याच उच्चार करतात [अर अल्पिदाज-पाठनयूक]

अल्मारी-अल्मारी पदा

अल्मुकलिल्लाह- 'दिश परमेश्वरासाठी आहे' हे वाक्य आदित्यादी प्रास्ताही फ्रमानाचे शरार्नी नेहमी अने [अर]

अल्पाद-अल्पाद-अल्पाद पदा

अल्पुमिनिअम-न एक रासायनिक धातुरूप मूलद्रव्य, हे शुद्ध स्वरूपान साधव नवून तिरिच्छत रूपाने इतर पदार्थांशी संयुक्त स्थितीत सापडते ही धातु फार हलकी व पाडवी असते हिचे पातळ पत्र करून त्याची भाडी करतात तारही काढता येते हीवर क्षाराचा परिणाम होतो ही डाकावे पडत नाही (शाप) स्फुट [इ] **० प्रांड-ओ** सोन्यासारखी दिसणारी परंतु सोन्याहून कठिण अल्यु मिनिअम व ताचे याची राशिय धातु ही हलकी असते हिच्या डब्या, साखळ्या व काही अलंकार करतात [इ अल्युमिनिअम+मोड]

अल्ल-अले पदा

अल्लख-वि अल्पअल्य, स्वल्प अल्य पदा 'झगडे, वाजे फाकडे अल्ल अल्ल' - ऐपी २४० [स अल्लम्]

अल्लख-अल्ल पदा **० दादोजी-उ** (गो) कपडक वसुध्व

अल्लड, अल्लड-वि १ अननुभवी, कच्चा, निपुण नवलेला, प्रौढ नवलेला कुशल नवलेला, अपक्व बुद्धीचा अज्ञानी (माधुम विचोपत तण्ण) २ अनेक पदा [हि अल्लड का अल्ल-दा-गाई, अल्लु-दगधार मल्याळी अले]

अल्लफ—अल्लफ पदा

अल्ला, अल्लाह—३ (मुसलमानात) ईश्वर, देव, खुदा 'अग करे सो होय बाबा करताका सिताज।' —तुगा ३२७—३४) वा। ओ—हो। एक उद्गार ० अल्ला—उद्ग आधर्य किंवा दु गोदगार अल्लाही कवर—ईश्वर सर्वश्रेष्ठ आहे अल्लाची गाय—(ल) अत्यंत गरीब निरपेक्षरी माणूस (कारण मुसलमान खादीक माईच्या मानेवर सुरी ठेवीत असताहि ती शात व स्तब्ध असते) [अर कल्+इलाह=देव, आगह, हिम् एलोहा तुल० स अग=देवी]

अल्लाद—दी, अल्लाद—दी—अलाद पदा 'हा! हा! कावेचे माते आहे, फुटेल, आण देव' 'मी अलादीच जाउन त्याच्या मागे वपून राहिले' [स अलल् तुल अर अल्लद=लोकणे, राणणे]

अल्लारखी—वि परमेश्वराने राखलेला किंवा सुरक्षित ठेवलेला ज्याला कोणी चाली नाही असा, अनाथ इतम, किंवा कोणी पहात नाही अशी बाब [अल्लारखी=राखणारा]

अल्लारखी, अल्ला ऋषि, अल्लारखी—वि १ दिले, विराईचे, निष्काळनीपणाचे, गैरीपणाचे, गबाळरपी, अल्पवस्थित (काम, वागणूक) २ नेमळट, माभळमट, भोगळट, टिला, सिथिर, मुस्त, हथगयी, दुईस करणारा (माणूस) 'लोपी कोणीकडे, मोठा कोणीकडे, अगदरी आहे' [अल्लारखी किंवा ऋषि]

अल्लाद—३ आनंद, आहाद पदा [स आहार]

अल्ले—किवि लवकर, एकदम—दर [स अल्लु—सहु—ल्ले]

अल्लोट—अल्लोट पदा 'पण ते अभग अल्लोट।' —उठा १५७

अल्ला—३ श्री (संगीत) एक रागिणी—राग प्रकार

अय—शम याहेर, पासून खाली, पासून दूर, रान—उपसर्ग १ स्तुता, न्हास, कमीपणा उ० अवदाता २ अनाथ उ० अवदा, अनाथ ३ निवड उ० अवघारण ४ विस्तार, व्याप, पगारा उ० अवकीचे ५ आपाप उ० अवलन ६ खाली, खाली जाणे उ० पयतार, अवगाह किंवाय अव पदा [स]

अयदे—अयदे पदा

अयकटा—किवि (काव्य) एकाएकी, अकस्मात, एकदम,

अयद पदा

अयंरुण—णी—श्री दुसऱ्या मळणीच्या बळचे पान्य, अकण पदा [म अय=अल्प+रुण]

अयंरुणी—श्री अयकळ, आकळन 'तही उन्नेसाविष मेरे। शुभा अवकणी भरीत खुदीचि हाटे' —अ १४ [अयद पदा]

अयकणें—अकि विप्र अयकणें (कों) अधिक पिकून जाणे व विषयें अरणें पदा [स अति+पच्]

अयकणें—अयकणें पदा

अयकत—द—अवकात पदा

अयकळ—वि १ न आनळलेला, अनाथ, दायात नसलेला, ओटाळ, हरी, वेळगामी २ आकळण्यास कठिण, दु साध्य, दाढगा [स अव+आकळन]

अयकळ—ळ—श्री १ आयुष्यातील उतार, न्हास, अथ पात, शचिहानि, सत्त्वहानि, दुर्बलता, नि सत्त्वता [स अव+कळ]

० तयकळ—तयकळ पदा

अयकळणें—अकि उतारी लागणें, कमजोर होणें, न्हास पावणें (आयुष्य) [स अव+कण]

अयकळडाचक—न (ज्योतिष) मुलाचा जन्म ज्या नक्षत्रात झाला असेल त्या नक्षत्राचे चार चरण कल्पून त्यास दिलेल्या सव्हेरुख नाव (पिंडे सव्हेरीतील) ठेवण्याविषयी तयार केलेले कोटयवजा वन यात प्रत्येक नक्षत्राच्या चारी चरणाच्या निर निराव्या सडा, अल्प—मध्य इत्यादि माडी, जाति, गण, योनि, नक्षत्र, राशि इत्यादि दाखविलेल्या असतात [अयक ग्री आरफा थोडा गंमा इ० अर अरीफ, वे, वे]

अयकळनणी—श्री अवाळी पाऊन [स अव+कळन+न=पाणी]

अयकळा—वि तेजोहीन, नि सत्व 'कळइता अवकळ करीन मी।' —सिधु १७—श्री १ तेजोहीन दया, अवदया, निरंते जता, न्हास उतारी कळा, अथ पात 'कळासाचा मोसु देखिला। तेणें भीलोत्पला जालो अवकळा' —सिधु ८०६ 'यमदमा अव कळा आगिली।' —शा १ ११८ २ दुईदा, अप्रतिष्ठा, कजिती 'आणि हे पयता पळा नेरिती। धरुनि अवकळा करिती' —शा १ ११८ 'हणु केईल भीमकणाल। यासी अवकळा वरील' —एरस्त २ ४० [स अव+कळा]

अयकत—द—श्री १ शक्ति, सामर्थ्य, प्राज्ञा, शाब्द, बळ, उपाय माधन (धरीर—धनसर्वणी) २ निर्वाह, शुभाभा (ना) अवकाद 'अवे चार, मरे माराची तुदी का अवकाद आहे।' [अर औकात=परिस्थिति]

अयकाद—३ पुण्य ओडे—दर (गोहिमह)

अयकाल—३ अकाल, अयोग्य काल, अवळ अवकाळ पदा

अयकादा—३ १ अवधि, समय, वेळ, प्रसंग २ कुसवत, निवातपणीची वळ, राख, रिशमा वेळ 'म्योनकेस करीकेस। स्मरता मादी ज्या अवकाश' —मुविताट ५ २७ ३ जागा, प्रदेश,

स्थल 'न त्यान अघरास या स्थळ दिलें तदा कां द्वा ।' -केना १७ ४ मपडे अंतर-जागा-वाळ 'पाहता ब्रह्मी माहीं अव बागु । दोहीं माजी ॥' -शा ६ ४० ५ भेद, वेगळेपणा, अंतर 'तो आत्मारज्जुसर्पभास । अवकाश हा ।' -ययादी २ ६४५ ६ विलन, उशोर, वेळ ७ सामर्थ्य 'माते जणावया होआना । अवकाशु गा ।' -शा १० ७१ ६ दृढत्व, आकाश, पोवळी, पोवळ जागा, रिवांनी जागा 'येथून तेथवरी अवकाश' दा २० १० २० 'बुद सत्त्वनाळ पसरिति अवकाशा न उरवी नभाच्या ते ।' -मोभीम १० ४७ ९ सवड, सोय, सधि [म] ० धरणें-घोडा वेळ घावणें, घाट पहाणें, दम घरणें

अचकाळ-३ अकाल, अयोग्य वेळ, भळतीच वेळ -श्री दुर्दैवा, बार्द काळ 'बुटरी सुट आषळ्याची राव पणरा उव बाळील ।' -ऐपो ४१० -वि रुकाळी आलेला, योग्य वळेपणी येणारा 'एव्हचीं तरी आकाश माडी । जो गजॉन ब्रह्मांड पोटी तो अवकाश मेळु काय घडी । राहात आहे ॥' -सा १७ २५१ -किवि साम्रत, सत्त्वा, हल्ली, अलीकडे, आताहीं [स अव+काल]

अचकाळ-वि (व) पुष्कळ, पांढर
अचकाळघण्टी-अचकळघणी पहा

अचकाळी-ळ्या-वि अयोग्य काळचा, वेढागामी, अगुज-वेळचा, अकाली येणारा, पडणारा, पडणारा (पाऊस घडारे) 'हा पहा, अवकाळ्या वारा माणि पाऊस आला' -बाळमित्र १ २४

अचकिराय-श्री (कु) दुखणें, आजार [स अवक्रिया]
अचकीर्ण-वि पसरलेले, विरतारलेले, विखुरलेले, वरून भाजलेले, माखलेले, खास सामाबाध-केसाचकीर्ण, गलाचकीर्ण, पणिकीर्ण, पुण्याचकीर्ण, फलाचकीर्ण, भेषाचकीर्ण, रत्नाचकीर्ण, रजोचकीर्ण [स अव+कु=पसरणें, दाकणें]

अचकृपा-श्री गैरमजी इतराजी, नास्तुभी, राग, प्रेमाभाव [स]

अचक-वि १ वाकडा कव्हे, नसलेला, सरळ २ प्रासांगिक, निष्कपणी, शुद्धांत करणाचा 'नित्य प्रिया भजति सत अवक रूते ।' [स अव+क=वाकडा]

अचक्रिया-श्री १ तितस्कार, निंबा, हेडाळणी, फजिती, उपहास पाणउत्ताप २ अपमान, हयगय, उपेक्षा, कमी रेखणें [स अव+कु]

अचखणणें-कि (व) अचकणीत सापणें, आखडणें, अव घडणें 'एका पायावर बसून बसून अचखणून गेला आहे ।' [स अव+अप]

अचखंड-३ मोठा छद्दा, मोठा ओढोळ 'खदक अवखंडे भड्मार । जळें जाती ।' -दावि १४४ [स अव=खोल+खन, अपमात=खोल खदक]

अचखळ-वि विप्र अवकळ पहा १ अनिर्वध, वेळगामी, आळा माहीं असा २ उनाड, दाज्या, रोडकर (मूल) 'देवे योगासाठीं अवखळनीं लोक पडला ।' -दावि २२७ [स अव+खल किंवा खल]

अचखळा-श्री कमतार्द, न्यूनता 'तेवीं अपेक्षेचा अव खळा । न पडे जडो ।' -शा १५ २०३ [स अव+खला]

अचखा-श्री दुगणें, विचार, विकृति, अस्वास्थ्य, अगमा-धान [अर वाकिया=मृत्यु, तुल० त अवक्षेप प्रा अवखंव]

अचखा-३ अवांछावद्द सुक्तीने उपयोग अवकाश पहा

अचखात-द-अवछात-द पहा

अचखादणें-अकि (कु) प्राप्तणें [स अव+खिड्]

अचखण-श्री बार्द कृति, खोडी, दोष 'बाई । हे हरिची अवखण मे ।' -आगों ११० [स अव+अपु-पुण्य किंवा अवगुण]

अचखुळा-३ आडकाठी, बडयळा [स अव+खलन]

अचग, अचाग-न (कु) माताचें हृदय व कुणुस [स अव+अप ?]

अचगण-३ अनादर, उपेक्षा, ह्याग, अवगणना पहा 'अनत तपाच्या अवगण । जोडिले विदेहनाम भूषणा ।' -सीत्त्व १० ५८ [अवगणन अप]

अचगणणें-उकि तितस्कारानें किंवा उपहासपूर्वक वागविणें, कमी रेखणें, तितस्कारणें, अवदेखणें, अनादरणें, तुच्छ मानणें. 'पिता मनगुनी दूते निंदी । होय अपराधी सर्वथा ।' -एरस्त १२ १४२ [स अवगणण]

अचगणन-ना-न श्री तितस्कारानें किंवा हेडाळणी करून वागविणें, तितस्कारणें, अवमान, अनादर, अपमा, हेडाळणी 'अचवचनाची अवगणना । देव सर्वथा न करीचि ।' -एरस्त ४ ७१ [स अवगणण]

अचगणित-वि अवमानलेला, अपमान केलेला, तिरस्कृत, अनादर [स]

अचगणी-श्री (काव्य) वेप, रूप, सादरच, सोंग, ओळख ग्याची खूण 'आत्मा चे नाना दारिद्र्याची अवगणी ।' -भाए ५१८ 'जो प्रसिद्ध असे पुराणी । कृष्णत्वाची अवगणी । बलि रामाते पुर सरोनी । अवतरला येथे ।' -रास २ २८९, 'घडनि पल्याची अवगणी । जातीची सारपक्षिणी । तिथेरीं खला ।' [स अवगणण]

अचगणी-श्री रोख्वा, घावणें, अवगणें पहा
अचगणें-कि १ दिसणें, सारखे वाटणें, सादरय अंधणें; भागणें 'तो सुप्रचारू शकते अवगला । तो कैसा सार्वा ।' -शिधु ९९८ 'कारणावरी धावला मृगेद । तैसा अवगला बायुपुत्र ।' न सयनेले जाणें, माहीत होणें, दाऊक होणें; जाणणें 'ब्रतांत

मवे अवगला' २ धारण करणे, आवरणे, स्वीकारणे, अंगीकारणे का अवगो राखणे. भूमिरुद्ध. - 'आ १४ २८१ ४ सोंग घेणे, नगणे 'राजसा तामसा भावाची परी. तेही गटिला तो. ॥ ऐमे भरसोनि मुरारी. ॥ बहुते गोकुळा माझारी. ॥' -दाव. ८६-९० [स अव+गम्]

अवगणें—अक्ति (को) थापळणें, स्वच्छरीपणें वागणें (पनीं) माणसातुन उठणें [स अव+गम्=जाणें]

अवंगणें—अक्ति थावणें, सादवणें, तिष्ठ राहणें वाट पहाणें, मार्गप्रतीक्षा करीत राहणें [स अव+गम्=जाणें]

अवगत—वि ठाऊन असलेला, कळलेला समजणें माहीत असलेला 'प्रणयचचला त्या अंगीला. अवगत नव्हत्या दुमा रिकेला. ॥' -बाळकवि (कुन्त्याणी) -उ ज्ञान, माहीत असलेली गोष्ट 'कोण कधीं आला काय तो भाव. ॥ चुचरिता भवगतमारीं टेनीं. ॥' -दावि ७६३ [स]

अवगत, औघग—औ (ऊ) गारोदरपगात सेलेली स्त्री [स अवगत]

अवगति—स्त्री १ अधागति, अवपात (नरकात दुस्वितर्कित वगैरे) 'युद्ध साहून जे पळते. ते पावले अवगती. ॥' -एदव्य १० १८ २ (सामा) खाली येणे, उतार, उतरण २ अवगम पहा [स]

अवगम—उ ज्ञान, ज्ञानीव, आकलन, अवगमिणें 'जाणणें [न]

अवगमणें—अक्ति थावणें, भासणें, जाणणें 'गज अवगम लिखा दोनी. ॥ मीमांसा धरणास्थानी. ॥' -ज्ञा १ १६ अवगणें पहा [न अव+गम्]

अवगळणें—वि १ टाकणें, गालणें जो मनें भिक्वणें मरला. अडरीचा अवगळण. घुहा जेसा. ॥' -ज्ञा १ १६ ७७ २ उडून राहणें 'आणि अभिचारवेगळे. ॥ विपाये जे अवगळे. ॥' -ज्ञा १६ ४०१ ३ गोनणें, विलक्षण, गट्यात पडणें 'मागत दधिगोळ. ॥ न दता अवगळे. ॥ दागिता बोळी डाळे. ॥' -अमृद ६४ [स अव+गम्=गळणें]

अवगाहणें—अक्ति अवगाहन करणें [स अव+गाह]

अवगाहण—न १ वाघ्या. दुनणें घुडी मारणें स्नान करणें 'का रीति हिने मियुनी. ॥ तिथें घडनी समुदावगाहनी. ॥' -ज्ञा १ ४१ २ (ज्ञान विधा विषय) प्रवेश दिराव्हा सचार अणयन भन्त्याम [न]

अवगाळ—उ गाळ, चिराड, दण्डक झाडा अक्षीपवि पडणे. ॥ खरें गाहकें भरणाळें. ॥' -ज्ञा ७ ७८ [स अव+गम्]

अवगाळणें—वि (व) दुल्ल करणें अवगाळणें पहा पाठो १ १५

अवगारी—स्त्री घोड्याची ऐटीत वाटाची चाल (नि० धरणें) 'ज्या ठिकाणीं घोडा हुकूम अमान्य करील त्या ठिकाणीं अवगारीं इशारा करावा. ॥' -अधप १६९ [स आ+वल्=नाचणें, धवधव करणें (घोडा), प्रा आग्रय]

अवगुंढन—न लपेटणें, लपविणें, आच्छादणें, गुरकटणें, वेष्टन, घुराणा, घुमट, ओढणी [स]

अवगुंठित—वि वळिलेले, लपेटलेले, आच्छादिलेले, लपेटलेले, घुरा घेतलेली (स्त्री) [स]

अवगुण—उ १ दुर्गुण वाईट गुण, खोडी, वाईट सवय, दोष 'सकळ अवगुणामधें अवगुण. ॥ आपले अवगुण वाटती गुण. ॥' -दा १९ ८८ २ वाईट परिणाम, अपायकारक प्रयोग, अनिष्ट किंवा इश करणारी क्रिया (औषध, उपाय, इत्यादिकांची) [स]

अवगुणी—वि १ दुर्गुणी, दुष्टाचारी 'मी अवगुणी अन्त्याची. ॥ म्तिी म्हणोन साणों वाई. ॥ आता मन पायीं. ॥ दाव देईं विटले. ॥' -सुगा ५१८ २ अनिष्ट, अपायकारक, वाईट गुणधर्माचा ३ स्वैर ४ अवलम्बणी, अवसन्नणी ५ खोडनर, ग्राव्य [स]

अवशून—क्रि वि अवशून पहा
अवश्र—वि सवें, समळें, एकूण एक परवर (रास, गोळा, सप) 'पणें अवश्र निदिहितें. ॥' -दावि १८९, 'किंवा वेळनि सोहून दिले धनी महाराज (अ)वश्र. ॥' -देपो ३४० [स अवश्य]

अवश्रह—श्राह—उ १ याणें, चिराम २ पाऊन पडावयाचा थावणे, अवश्रुति, अवश्रण ३ परिच्छेद ४ संधि साधना असता व पुढच्या शब्दाच्या आरंभी अ असता त्याचा लोप करून त्या गवर्णी जे किंहु (ऽ) लिहितात ते [स अव+श्रह]

अवश्रहण—अवश्रण पहा मस्तक अवश्रहण करी. ॥ खेमे पैतावी पत्तावी. ॥

अवघट—वि १ कटिण, कटप्रद, (करण्याचा, जाणण्याला, पाहण्याला तोसण्याला किंवा घडण्याला), दुर्घट, खबर, दुष्कर, धम साधव, अवघट, अवघाट्य, दुर्लभ, दुर्गम, दुर्लभ, दुर्लभ 'मिळाला जा अवघट वर. ॥ तो एखाद्या जी दिचार. ॥' -कपा १ १ १३ २ अन्वणीने अवघाटत अवघ (स्वच्छ, जागा) ३ विलक्षण, राको तर लोक्याला वाईट तरेवाईक (हल्य) ४ गैर, भाग्येच, कमत्कारिक वैशाईचे, पाटाळ्याचे, गट्यावट (स्वच्छ, परि स्थिति अवघ्या) अवघट घावीं दुराव जावई वैय. ५ कटिण (बहुतेक तर लाक्षणिक अर्थां) जसे विलक्षण, कमत्कारिक, ६ निवडित वसति (करणी) दुष्प्रद, श्राप दगारी, पीडा करणारी (गाष्ट) घुडेली न पडणारे, घटनरतीने, अवघाट्य, सचोने आदून ताण्णा आण्ण्णा ह अगा दीपाधिय जिडी. ॥ अवघट भू आवी. ॥' -ज्ञा १८ ७८० १ वैशाईक, कमत्कारिक, निवडित आकाराचे 'दोतु का उडू वाडू. ॥ परी घारीने ह न माटे. ॥

तेनीं भूतें अवघडें । परि मस्तु उजू ।'-हा १३ १०६१ ७ दु साध्य,
कटिण (दुपणें) [स अव+घट्] -न अच्यण, खंबां, एकट,
घास 'समवांचेनि नामेचि अवघडे निस्तरिचि' -पंचतंत्र ३ १
० घाटणें, होणें-१ अस्वास्थ्य, असमाधान घाटणें, सकोच घाटणें,
फसेचें घाटणें 'मल त्याच्या परीं अवघड घाटतें' २ गोपचळणें,
भावावणें, घोंटाळ्यात पडणें ३ असह्य घाटणें, दुख होणें 'सुलभी
सासरी जावयाला निघाली, तेन्ना दिग अति अवघड घाटले'
० जागा-जाघ वंगरे जागा, अडसचि 'अवघड जागीं दुख आणि
जावई वेप'

अवघडणें-अकि १ अडचणीत-मळगत रांपडणें, पडणें
२ वेचाल सापडणें, गोपचळणें, भावावणें घावणें, मति युग होणें
३ अडवून राहणें, सोस्पात पडणें, पोत्यात घेणें, अटवेंत पडणें,
पचायतीत, ताराचळीत सापडणें ४ एखाद्याची निवड लागणें,
गैलोन होणें, नेट लागणें, तगादा लागणें ५ अडचणें, अडणें,
अतिसय लाग वसणें, अडवळा होणें, बोंडमारा होणें, घुचवणें
'स्वभाव त्याच्या अवघडला' -निरु ३ 'एसा स्मृतिभ्रमुपडे'
मग सर्वथा शुद्धि अवघडें ।'-हा २ ३०७ १ (सरीसर्पें यान)
मारावणें, झुग्या घेणें (रघुप्रवाह बंद झाल्यामुळे), टाळणें 'याला
घे, मासा हात अवघडला' ७ गरोदरपणांमुळे भारावणें 'शिव
भैरीवर सडा शिंपला अवघडल्या तो हातीं' -शिवमाय (स्वातंत्र्य
झालें)

अवघडणें-अकि अडचणीत आणणें, बोंडवणें, घास घेणें
अवघडणें पहा 'की अविषादुगी अवघडी । अविचिती मोश्याची
झाडी । भगौनि विपयाचिया नाशुवाडी । पळतां दीसती ।'
-शिशु ३४ [अवघड]

अवघडनाथ-प्र १ अडव्या अगाचा, स्थूल, गरेज्ड, डेर
पोव्या मापूस २ (ल) डोण्या, रुड्या ३ अवघड्या
वि अडचणी उत्पन्न करणारा, शक्य उपस्थित करणारा, धुरधुरणारा
अटवळ करणारा [अवघड + नाथ]

अवघडपंध-थी-प्र वैद्यग्याच एक पण, आधारपय पहा
अघघा-वि १ सगळा, सर्व २ इत्येवजण 'अवघाचि काळ
जरी सजे । तरी अवेधेचि होती राजे ।'-दा १८ १०४ [स
अप्रवृत्त, प्रः अगवा-अघवा-अवघा]

अवघात-अ (ना) गैर हंगाम, गैर मोसम [स अव+
हन्]

अवघाण-न १ वास घेणें, हुणणें २ दाळ् हुणून शुभचिन्तन
करणे [स अव+घा]

अवघात-वि वास घेतलेला हुणलेला [स]

अवचक-वि अवाच्य, अगणित, अप्रम 'अवचक पवाचा
देवा । ओघुनि पाविलें पाशेवा ।'-मुभावि २० १५५ [स
अ+चक्]

अवंचक-वि प्रामाणिक, न फाविणारा 'ऐसा अवचक
बरोनि वृषाल आवा'-नल ४४ [स अ+वचच्] ० पण-प्र
एणा-न (वाच्य) पचयवृत्तीचा अभाव कापटपाचा अभाव,
चोग व्यवहार 'धान्य देविलें त्वा सांठून । तें देवाल्याचें कामा
लावून । अवचकणें सर्मां' ॥ -भोको [स]

अवचट-वि १ आकरिमक, देवघात प्राप्त 'अदाम'चे
तुळा अचट मल लाभ घडला ।'-साह ५ ७२ 'अवचट घुडणें
गेदेहा झाली भेटी ।'-श्रीधर नवनीत ४४३ -न १ अनपेक्षित,
अनिष्ट गोष्ट, अर्थात अनिष्ट 'अवचटाचें कवचट झालें' -विलक्षण
अनर्थ सुदरला -किवि अकस्मात्, एकदम, एकाएकी, अकल्पित
पर्यंत, अवचित, सतत, सहचलत्या 'तेंगे पुरयाचें दुर्लभ दरीन ।
अवचटें वृषावर लागता पूर्णें ।'-पाप्र ५ ८० २ (ना व) क्वचित्
इतर रूपें-अवबडी -एमा ३ ७५५ अवघटें -हा २ ११० [स
अवचित]

अवचित-ता-तां-तां-किवि १ अकस्मात्, एकाएकी, अक-
ल्पितपणें, सहचलत्या, अवघट 'बरपडा जाहला अवचिता ।'-हा
११८ (व) क्वचित् [स अत्र+चित्, किंवा अयाचित, किंवा
आहोस्वित] तुड० वि ओचिती ० च्या कवचित-बक्चि,
वेदातर 'तो मामच्याकडे अवचितच्या कवचित वेतो' ० पर्य-
न एकाएकी उडवलेला प्रसंग 'मारद बरोबर आडे, अग हें अव-
चित पर्यं ।'-पिदसेकणपर्यं नाटक ३८

अवचित-पळ-न मूल होण्यासाठीं किया एक प्रत कर
तात तें मकरसकातीचे दिवशीं ब्राह्मणाच्या परत पोचालान कळत
(पाण्याच्या भाष्यात बंगरे) नारळ टाकणें, असा टाकलेला नारळ
[स अवचित+पळ]

अवचितराच-प्र १ मोटेपणाला चढलेला किंवा प्याचें प्रस्थ
वाळें आढे असा निघाण्या शिवा अज्ञातपितृक मनुष्य २ पारल
वापाच्या 'नंदगील वासदार झालेला किंवा तिचा उपभोग घेणारा
३ (ल) उषळुण [अवचित]

अवचितिया-वि अकस्मात्, एकाएकी आलेला अज्ञात
'अवचितिया वृषाचीं अरें ।'-हा १८ १५ [अवचित]

अवचितें, अवचित-न एका जातीचे हृदयें भात हें पार
जलद पिकतें [अवचित]

अवचित-न (गो) दुर्लभ, चित्त नसणें [स अव+चित]

अवचित्या-वि १ उवाडा, खोडसाळ २ अवचित आलेला,
अनोळखी, पूर्वी माहीत नसलेला 'अवचितयावरी सर्वस्व साठिजे ।
मग चोख तरी तोचि आंशरी कोजे ।'-हा १० ५२ [अवचित]

अवचिद, अवचिद्य-न (कों) १ अपलायन, दुखिन्ह
अवच्यण, उत्पन्न, अद्भुत [स अव+चिन्]

अवचिन्ता—वि १ अवलक्षणी, अपराधनसूचक २ उनाड, नोटकर (सूक), वमनशिबी, दुर्भागी, दुर्दशी (इतर) [य अवचिन्त]]

अवचिन्ह—न दुश्चिन्ह, अशुभ मोष्ट, अपराधची, वाईट चिन्हा दुष्ट लक्षण—वि अशुभ, कुलक्षणी, [स अवचिन्ह]]

अवचीन—वि (गो) अवचिन्ह (अप) पहा 'तो अवचीन पोर आसा' 'असो अवचीन पोलीं गको' [स अवचिन्ह]]

अवचुक्रान—किति १ गफळतीन, ह्वाडा नसताना, गिरसावष पणे, दुर्लभामुळे, चुडन २ अकरमात, एकाएकी [स अवचम चुडन]]

अवच्छिन्न—वि १ तोडलेला, विभागलेला, वेगळा केलेला, अलग केलेला, उ० भटावच्छिन्न, फगवच्छिन्न २ बर्जित, विवक्षित, विशिष्ट, परिच्छेद केलेला अवच्छेद पहा [स]]

अवच्छेद—उ १ तुकडा, विभाग, विभाजन, भित्रीकरण, वेगळे करणे, भित्त करणे २ विपुलतावस्था, परिच्छेद-पुष्पकावस्था, (रेषा, चिन्ह, फनी, बॅगरेलीं किंवा वगैरे-योग्यतेमुल्ल निरनिराळी सदरे पाहून) 'तेलीं विनातीं थारीं पदे' श्लोक श्लोकावच्छेदे' ।

—हा १८५४ ३ विभागणारी, वेगळे करणारी तुण, चिन्ह, जाणा, पाड, पीर, छेद, टापा, टापा, डाढ, सड फट, साप (ऽ)अव फड, (॥) चणपेप, ह्वादि सामासिक शब्दाची पदे किंवा कवि तेथे करण दाखविणारीं चिन्हे ४ उचटुत ररणें, उतारा ५ व्यावहारिक, वर्णन, व्यवच्छेद, निष्पासन, अवचरण ६ आक्रमण, व्याप्ति, वस्ती (उ० पुष्कळीं पाष, अमूर्त उष्णता, विनात ब्रह्म यांची) स्वभावविशिष्ट किंवा अविनाशमूर्त अभिधान (उ० आदिमौलिक पदा शब्दांच्या ठायीं घटनावसयाने, सचीव प्राण्यांच्या ठायीं मृत्यूचे) 'आहारनिद्राभ्रम जीवावच्छेद' इत्युक्त आहे । ७ विशेष गुण-धर्म

व्यावहारिक लक्षण, वैशिष्ट्य ८ साक्षा, मर्यादा, लघुरोधक पदार्थ किंवा वस्तु [स] अवच्छेदकावच्छेदकरून-सर्गां (व्यक्ति, जाती, वर्ग, पय वर्ग) येउन किंवा त्या सर्गांच्या समावेश करून, सर्वांचा (माणस, प्रकरण, मोठी वर्गरेषा) स्वीकार करून किंवा त्याची गणना नवून, कोणतेहि वर्ग्य केले असता किंवा कसेहि व्यक्त केले असता एकसमयावच्छेदकरून एकाच, एकाचवेळीं, एकाच ठिकाणी, एकाच वेळी न देता, विप्राप्ति न घेता (वरणें, उरवणें) एतत्काला

वच्छेदकरून-परत याच वेळीं, समर्थी दाखववच्छेदवचन- (माझी, तुझी) सर्व शक्ति दाखव करून

अवच्छेदक—वि तोडणारा, विभागणारा, वाफणारा, अवच्छेद करणारा, अत्रोपक, व्यापक, गवच्छ, अपिशित [स]]

अवच्छेदनाच्छेद—उ १ अपवाद मर्यादा, परिच्छेद नाहीये करणे, वैशिष्ट्य, समतल, साधारणपणात आणणे [स]]

अवच्छेदक—वि तोडणारा, विभागणारा, वाफणारा, अवच्छेद करणारा, अत्रोपक, व्यापक, गवच्छ, अपिशित [स]]

अवच्छेदनाच्छेद—उ १ अपवाद मर्यादा, परिच्छेद नाहीये करणे, वैशिष्ट्य, समतल, साधारणपणात आणणे [स]]

अवच्छेदक—वि तोडणारा, विभागणारा, वाफणारा, अवच्छेद करणारा, अत्रोपक, व्यापक, गवच्छ, अपिशित [स]]

अवच्छेदक—वि तोडणारा, विभागणारा, वाफणारा, अवच्छेद करणारा, अत्रोपक, व्यापक, गवच्छ, अपिशित [स]]

अवच्छेदणे—कि वेगळे करणे 'जर ब्रह्म अवच्छेदने'—भाष ५०० [स अवचच्छेद-तोडणे]]

अवजड-जाड-हाड—वि १ फार मोठे, अवाढव्य, अफाट, दाडग्या, मारी, जड वचनाचा, स्थूल, बोजड 'सत्तर शब्द अवजड, पुरष श्री दोन हीं तया शब्दे' । जरि एक उच, दुसरे नीच, तरी शब्द हा कसा होके' ॥'—या अ भिडे २ अवजड, वटप्रद [स अवजड]]

अवजणे—अकि (व) उपयुक्त होणे, वगणे, चालणे, उपयोगी पडणे 'आईचा हात अवजत नाही आजच्या दिवस' 'आमच्या हातचें अत त्याला अवजत नाही म्हणून तो स्वतः स्वयंपाक करतो' [स आभवण-आणें, हालणें, गो वचणें-जाणें]]

अवजतन—न आवाळ, दुर्लक्षपणाची, निष्काळजीपणाची वागणूक, हेळम्राड, वळकळीचा अभाव, ह्मणय [स अवचयण-प्रयत्न करणे य जतन]]

अवजा—उ वेळ, उशीर, अवधि 'दाला मनीं तचविजा अवजा न जागे'—दासि १२८ [अवधि]]

अवजा, **ओजा**—उ (कें) भातें कापण्याचा ह्मण (अवधि)]

अवजार—न १ मोठे शीड, (सांना) शीड २ हत्यार (कारागिराचें) ३ (स) साधन, वस्तु [जर औजार-मालव ताचें साहित्य, रि औजार]]

अवजाली—वि (कें) दाढगा, अडवाड, उनाड [स अवचजळ किंवा जाल]]

अवज्या, **अवजता**—वि (व) ज्याच्या हातचें पाणी वगैरे चालते व जो परत बापर करू शकतो असा (माणूस) [स आभवन-जाणें, चालणें, अवजणें पहा]]

अवसरता-सडता—(म) ओसरता पहा

अवसा—खी हिडित, ओगळ, राड, राडर, पाण, असगळ खी—वि सारा, दाकाड, जड 'असे शाखा माया म्हणून सजल जीव अवसा'—सादर ६१६० [स अवमोज-ओडण-वच किंवा स अवच, प्रा अवज-निव, पाप]]

अवट—उ १ इमारी लाकडाचा-जळाल ओडपाचा टीग-रास [वैदिक अवत-उल्लया, स वट-चापणे, रचणे, का ओट्टु, न ओटा]]

अवट—अवटोण—ओहोरी पहा

अवटकी—खी १ अवनीची कपेरी, नोवरी, मालमत्ता २ ओट्टी पहा

अवटणे—अकि (व) ओहटणे, ओहोरी लागणें—कि सोतावील पीव गोळा करून देणे [स आभवन-प्रा अवच-ओटणे]]

अवटणे—न बोट, तिटरारा 'काहिदासाच्या काव्यरूप वनातानीं अवटणे आलेल्या वाचकांच्या जिभेला पिन्न हचि उलय

कण्ठाकृतिता है कण्ठा किर्लोस्कर यार्नी गृहीत सौमित्रां तिम्रद
कमल वादले -आगर १ १४५ [विष्णें]

अवतरणे-अवतारणे-अवतरणे-अकि १ आनगणे 'गान
अन्यतात २ र सकोच पावणे, आटये, आगूड हाणे (कमावलेले
कातडे, दोरा) ' आगरयाचे बापड अवतरले ' ३ ताटणे, ताटणे,
अवघडणे (बयर, मान इत्यादि लयन-उचक भरल्यामुळे) ४ (स)
उदासीनपणे मुष्ट होणे, आगडून बसणे, रंगणे, अग काढून घेणे
[स आवृत्तन प्रा भाउटण-आउट्ट-पवट]

अवटळणे-अवटाळणे-अवटणे पदा
अवटळा-उ ताटा, ताटपणा, लचक अवटळणे-अवटणे
पदा ' मादी हर अनट्या भरेल ' (कि० भरणे-घेणे-वाटणे-
निश्चये)

अवट्टा-३. हुडेपणा, हुरेडेपणा, घुमेपणा, ताळता, रुद्धा
भागे राखणे (कि० धरणे-घेणे) [स आवृत्त विद्या आश्रित,
प्रा पाट्टे-सांगे रेंवचेकन पवटणे पदा]

अवट्टाण-न अद्योग वेळ, गैर ह्याम परताण पदा ' भर
हीन तागावर होडीन बस, अवट्टाण घाले म्हणजे घाग्यार मादी '
[स अव+तर]

अवट्टाळणे-अकि १ कवटाळणे, मिडी मारणे, धरणे, पक
डणे वेगळणे, कवटून धरणे २ (छ) समावसा करणे, आकळणे,
आसूत करणे ३ जमविणे, साजविणे (वाईट प्रकारांनी विद्या कम
बणकीने पैसा वगैरे) [कवटळणे द्वि तुल० का ओउट्ट-वास,
वीग (धातु ओउट्ट-जमविणे एकत्र करणे)]

अवट्टाळणे-अकि अवनीवर टाकणे दूर ठेवणे (कच
गर्भे) घोषविणे [स अव+स टाळणे]

अवट्टी-अ १ (सोनारी पदा) दागिन्याच्या भागावर नभी
अगर ज्या उभटविण्याचा एक छाप हत्यार हा काढण्या किंवा
पचवतो धातूचा असून चीजेनी किंवा लाथट कावीसाखा आता
बहुधा याची हारी करी व उंची ही सारखीच असतात व तोंडा
वर विवक्षित आकार कोरून ठवलेल असतात काही प्रकार-१
परांनी आवरी २ वाटाची आवरी ३ कानाज आवरी-हिजे
सोव्याच्या दागडीवर निमिराळे उडाव उठवितात ४ कटे-
आवरी-ही नभी उठविण्यासाठी लहान व चारीक वगैरे व वेल्डुनी
उभेपेली पनी असते ही लाट, मज्ये वाड व कटेच्या वाजुस
पातळ होत गेलेली असते ५ (तोडावयाच्या किंवा तासावयाच्या)
लाकडावर घेतलेली कोणी सारणी साच (कि० पाडणे, घेणे
पाळणे) ० काम-न अवरीचा उपयोग करून करण्याचे छापनाम
[स अवनी+साच]

अवट्टी-३ १ (कारणाव्यात घाण्यादिवाचे) सोडवा प्रमा
णावर भाप कणापास मापारी २ वन-मापावर दखरा ठेवणारा,
ज्याच्या स्वाधीन सरकारी वजनमापे असतात असा अधिकारी,

वाजारात आले घाण्या, माळ मापणारा अधिकारी ३ सर दोनारी
उत्पन्न मोठा त्या अपुरेपाने सरकारसारा दरनिष्ठा अधिकारी
मोंगरी अमलात हा वजनदार असे पग मराठी राजवटीत त्याचे धन्य
काढून घेतले -समारो ० ११५ [स आट्ट, स अट्ट १]

अवट्टी-अ १ (व) खोल खड्डे अग्रेला, उचलमल असा
लावट रस्ता ० जमीन-अ १ पिकाची जमीन, डोंगराळ जमीनीच्या
उट्ट [स अवगी=साच]

अवट्टी-अ १ (री) ओहोरी
अवट्टा-३ अवट्टण हसपेणा, दृग्ग्याची लहर घुमा राग
(वि० धरणे, तोरणे, घेणे) [स अव+स्थान १]

अवट्टाण-न एक रोग यात पोचल्या अगावर गाडी उठ-
तात अवट्टण पदा [स अव+ट्ट+स्थान]

अवट्टाण-न १ हसण्या २ जोर, दक्षित [स अवस्थान]
अवट्टाण-न (विर) उठाण पदा गड अवाळ, कमलूड,
खाडू

अवट्ट-आवड पदा ० गाड-वि १ आवडता म्हणून गा
(देखणी, यशीम, मवा) २ आवडत्या माणसाने करलेले म्हणून
गोड (चाखरी, देणगी) ० चतुर-वि आवडत्या गोष्टीत चातुर्य,
हुषारी दाखविणारा, आवडत्या गोष्टी जाणणारा ० चतुराई-अ १
१ आवडत्या गोष्टीत दाखविलेले धौसल्य २ आवडत ते ते करणे,
स्वेच्छाचार स्वच्छरी वईन, मावडीची चतुराई

अवट्टरुचयडक, अवट्ट(क)चयडक-अ १ मुलाचा
खळ ओहवचोडक पदा २ पलाय, गोष्टक, अव्यवस्था (मराठी व
वत्सूची वगैरे) (कि० वरणे, मारणे घालणे) ३ अव्यवस्थित
गोष्ट्याची स्थिति अवस्था [च्व किंवा चिचड द्वि १]

अवट्टचिचड-अ १ अवट्टाचिचडा-३ १ अव्यवस्थित
पणे काढणे कोळ्या वेढावेढा करणे, दावणे, पिकणे, बुनारणे
२ चिचडलेली-विचडलेली अवस्था, चिचडाचिचड, विस्तरवि
सत्त लावणारा [चिचडणे द्वि]

अवट्टाण-अकि कटाळा, किडस येणे, अवट्टण पदा
अवट्टणे-न १ तोंडाची अक्षि वीट, किडस कटाळा भवणें
पदा (कि० पडणे) अवट्टे पदा २ आवडणे पदा

अवडता-आवडता पदा
अवडवर, अवडावर न १ गळा डोल देखावा ' गाडे
अवडवर रचले अमदा त्याचा शेवटी एका क्षणात विस्तर
होऊन जातो ' -नि ६६९ २ आर्वेच गवे दोरा, ताडा ३ हूड
दाखविणे आवडत पदा [स आवडत]

अवडळ-अ १ आवडळ पदा
अवडळ-वि जावडा आवडता लाडका नावड ह्मन्त्याच्या
' तोडीने उळ' अर्था वापरला जातो ' मला हा पुत्र अवड ता
नावडा असा नाहीं त दोघ सारखेच ' [आवड]

अनडादेवडा—नि अवतारिद्वार, बाळडातिरुडा, अत्रिय, रागपरायण, अपमानहारक (मुमुक्षु, मापण, कृत्य इ.) [अडवा-अवडा द्वि.] =

अवढंगी—नि वाईट चालीचा, वेढंगी [सं अव+हंङ्ग देव] अवढणणे—अकि वीट—विळस—सिसारी येणे, अवढणे पडणे, कटाळा येणे, तिटकारा येणे. [१]

अवढणे—न वीट, तिटकारा, सिसारी, कटाळा. अवढणे पडा (कि० पडणे, येणे)

अवढा—उ १ मुखातील दार (रस) जो क्षणभंगी गिळावा लागतो तो (कि० येणे, अणे, पतणे, उतरणे, गिळण) 'मला अंदा वात झाली, ह्म कसे मिळू २ (चें) पिडतोरपणाची किंवा घुम्या रागाची रुहर रागाने किंवा इतर विकाराने मन क्षोभ होऊन कट दावून येणे, (कि० पडणे—मोडणे—येणे इ०) ३ हुरका

अवढा, अवढाय, अवढग—उ (का) अरवि, नावड, अभक्ति, किलम, बीट, कटाळा (कि० पडणे—येणे—वाटणे) [अवढणे]

अवढाण—नि (चें) दाड, ओडाळ, हुरी, अनावर, मोबाट, मल्ल (गुह, थोर) 'ते मज नातेपे अवढाण।'—दावि ७५७ [स अर+स्थान ?]

अनड्यानागनाथ—उ अवड येथील देवस्थान बापा उजोति िगापैवी एन अवडे हे परमणी जिल्ह्यात आहे

अवण—णी—णे—आवण—णी—णे पडा

अवणापावणा—किनि अवणापावणा पडा

अवतण—णे—न, अवता—उ १ आमरण, थोळवणे (वि० दणे, सांगणे, वरणे) 'अन्ममरणासी अवतणे। दीर्घले तेणे सपेया।'—एतल १२ २८ २ अक्षता टाकून आम्हान वरणे, विधिपूर्वक मोलावणे अभिमरण करणे आवतण पडा म्ह० अवतण टाकून भीम मागणे—दिलेक्या आमरणाला पिडाहलून भीम मागत हिंडणे म्हणजे (ल) मूर्खपणाने वागणे [स आमरण, आ आसतण—अपभ्रष्ट आवतण, दा अवतण]

अवतणे—कि आमरण दणे, थोलावणे, पाचारणे 'मुजग धडी जो की पास। त्याने अवतिले मृत्युस ॥'—जैज ४१ ३ [स आ+मृह]

अवतारण—न १ उतरणे, खाली येणे देवादिकांचे श्रुत्वीर—मृत्युगेरी जन्मास येणे अवतार अवतारण्याची क्रिया, व्यापार 'पावेती म्हणे माग वरदान। हव अदिती दिवशी वचन। शीं त्या करावे अवतारण। माझे दाई ॥'—नवा २ ११ १७ २ अथ पात, अयोग्यता, अवपत्तन ३ विवरणात्मक मापण किंवा विधान (शोक, वाच्य इ०वर), टीका रागीकरण, भाष्य टिपणी ४ अवतार,

तद्भूतवचन, 'अभियुक्त प्रयकाराच्या प्रयातून आपल्या मतास पुढि माणण्याकरता किंवा लेखास दाभा जाणण्याकरता घेतलेले वचन'—नि १४३. ५ आदेश, कारे, सचार 'जेणे चैतन्यासी भरे अवतारण।'—विप्र ५ ३९ ६ मूर्ति, प्रत्यक्षपण, प्रत्यक्ष अवतार 'तो सहजुचि स्नेहाचे अवतारण।'—झा ११ ४२ 'पेसा दडिबेचेनि अवतरणे नाचे।'—झा ६ ३४७, १४ ४१४ [स अव+वृ] ७ चिन्ह—न प्रयातील किंवा भाषणातील उतरा दाखविताना प्रार्थी व शेवटी उलटथा व सुलटपा स्वल्पविरामाच्या आकाराची चिन्हे ('') देतात ती

अवतरणिका—गी १ अवतरण, भाष्य, टीका २ प्रस्तावना, सूचना ३ अनुक्रमणिका, विषयसूचि, सारांश 'ऐते नाम धारक विनवीत। सिद्धाचे चरणां लागत। म्हणे श्रीगुरुचरितामृत। अवतरणिका मज सागा ॥'—गुह ५२ १२ [स]

अवतरणे—अकि १ अवतार घेणे, देहधारी होणे, भावा रास येणे, प्रगट होणे (देवदेवता, दलोन्यासी) 'तेव द्रवणाचे सपाट। अवतरत देते ॥'—हा ११ १२ २ (काम्य) खाली येणे, उतरणे, अयोग्यमन वरणे, अथ पतन होणे ३ (ल) बदलणे, प्रलापणे, असबद्ध योग्ये, अवतरपणा करू लागणे, चव्य वस्तितपणे वागणे ४ आवेश घेणे, सचार होणे, धारे शिरणे 'ज प्रकृति इका अशुकरे। ते प्रकृति इके अवतरे।'—अमृ ५ १६ ५ सत्तावर्षे, पुढे होणे 'राव मुगणी आणि खदारे। रसत आणि जेवणारे। मिळवी मग अवतरे। हातु जैसा ॥'—हा १२ ११९ [स अव+तृ]

अवतरविणे—अकि प्रगट वरणे 'आत्मा अवतरवित मज। अक्षरे इहे।'—हा १५ ५७६ [स अव+तृ]

अवतंस—न १ पुणे, रत्ने इत्यादिकांचे केलेले शिरोमूषण, सुवका, शुब्ज, छुप, सुपुद, विरीट 'अजपर्थत लोळे अवतंस।' २ कावातील एक दागिना, कुडल, कर्णसूत्रण [स]

अवताण—न अयोग्य किंवा मलती वेळ, काळ, अकाल, अवकाय, योग्य हंगामपूर्वीचा काळ. साण पडा [स अव+न ताण]

अवतामजता, अवतीमजती—किवि समोवती, भोंवतानी, समोवार इकडे तिकडे [अवता द्वि.]

अवतार—उ १ एकाच वेवतचे मनुष्याच्या किंवा पशूच्या रूपाने किंवा इतर कोणत्याही रूपाने पृथ्वीवर अवतीर्ण होणे 'कुण हा देवाचा काळा अवतार आहे।' विष्णूचे मुख्य दहा अवतार—मत्स्य कूर्म, वराह, वृत्सिंह, वामन, परशुराम, राम, कृष्ण, मोक्ष करुत्री ह्यार्थी अष्ट होऊन गेले व नवम चांद्र आद, अवतारण २ (ल) पवित्र किंवा असाधारण सुप्रसिद्ध माणूस, देवी आत्मा माणूस, दवावतार ३ अधोक्रम करणारा, महापापी,

राक्षस अवतार ४ उनाड, उपद्रव्यापी, शिरजोर, प्राल्ल माधुत-
मुलगा, उत्पातीपणा ५ गवतरण, उत्तरण, खाली देणें ६ प्रस्ताव,
उत्तारा घंगर अवतरणाचे अर्थे अवतरण पदा ७ (दद्यावतारोवरुन)
ददा सग्या 'अवतार पावेतो' - रा ११ १२४ ८ आधुव्य,
जीवन 'अवतार जरी समेद' - मप्रामगीतें ४८ ९ स्वरूप, वेप
'आन तुमच्या मुलाचा अवतार पाहण्यासारखा होता' - १० (शि)
श्कारानेदाय या इष्टनी शब्दाचा पर्याय प्रथु येवू शिस्ताचे देह
धारण शिस्ताचे स्वतः वै ऐतिहासिक प्रांटीकरण 'येसू जिस्त
त्याचा अवतार झाल्यापूर्वी जे काम करीत होता ते तीन प्रारंभ
होतें - ईवि ४१ अवतार शब्दापासून वनलेलीं बोर्ही वर्णनात्मक-
सकेतवाचक नामें १ कर्णावतार=विलक्षण उदार माणूस, अतिशय
दानधर्मी २ धर्मावतार=सार न्यायी, सद्गुणी, स्वभावानें सात्विक
असा मनुष्य ३ कृष्णवतार=अत्यंत वेगळी, वैरी, विरामी,
गमत्या, चेटेखोरमनुष्य ४ यौद्धवतार=दात, मौनी माणूस ५ रामा
वतार=पवित्र, सत्यवादी, निर्मळ, पापहीन, एवढचनी माणूस ६
श्यावतार=यमावतार=मतापी, डप, क्रूर, भयान माणूस ७ धामना
वतार=जुगा, लुण्ठ मनुष्य ८ येणें-धरणें-विशिष्ट काम अति
शय करू लागणें, उच्छृंखलपणें, कळमवस्थितपणें-उत्पणां-वेड
गळपणानें-वागणें ९ आठोपणें-होणें-संपणें-१ उत्कर्षदत्ता
जाऊन निवृत्तावस्थेस पोचणें, द्युन्यस्त पावणें २ मरणें 'पति गेल्या
वर आठपला श्रुतावाही अवतार' - विर १५ १० कार्य-दृष्ट्य-न
१ अवतार घेण्याचा उद्योग कारण, विषय २ (ल) आधुन्यातीत
सुख करवें 'आमुचे अवतारकृत्य जाहलें समग्र' [स]

अवतारणा—की आश्रय, अवलंबन अवतार 'वस्तुस्थि
तीचे वर्णन संपल्यावर कल्पनेची अवतारणा करून प्रश्न करी' - पप्र
८३ [स. अवतार]

अवतारणें—अकि वेड-बळ लागणें, बळणें, स्वच्छंदी धनणें,
पियाटणें, अन्यवस्थित, वैशिष्ट्यपूर्ण वागणें [स अवतार]

अवतारी—वि विप्र अवतारीक १ पृथ्वीवर दहधारी, प्राणि
रूप धारण केलेली (देवता) २ अत्यंत पवित्र किंवा बुध्दिसमान,
सुप्रसिद्ध असा मान्य, दैवी अशाचा, होकोत्तर (व्यक्ति) 'परि
क्षितीला न जुमानता राह्मणा गळण देणें हें अवतारी माणसाचें
कृत्य आहे' अवतारी पुढे असं रूढ प्रयोग ३ पांडवी, अति
दुष्ट, सगाड, आडवाड, खम, घोरकमी [इसम, सुग्या] [अवतार]

अवतारू—वि (गो) दहा सख्या (व्यापारी शोपेंतील सकि
तिरू सहा) अवतार अर्थे ६ पहा

अवति, अवतिका—की उज्जनी, घात अतिपवित्र, सत्कार
णीय गणतारणी एक 'अवाध्या म(द्रु)शुरा माया काशी काची
अवति' १ ६० ६० देदा-उ माळवा - पया २११ [स]

अवतार्ण—वि १ माननी स्वरूप धारण केलेली, अवतार
केलेली (देवता) २ प्रगट झालेला, पुढें आलेला, जाहीर, जात
झालेला ३ खाली आलेला, उतरलेला, अध पात झालेला [स]

अवयधण(न)रूह—वि अवयधणले (मूळ)
अवयधणें, अवयध(या)नणें—अकि १ अगावर प्यावयाचे वद
नेल्याने (निशेपत गरोदरपणीं) मुगची प्रवृत्ति रालावणें, अगावर
पिण्याचे तुटणें आयनेलें पहा [स अवस्तन]

अवयान—न अगावर पिण्याचे वद केल्यामुळे ल्हान मुलाची
झालेली स्थिति (निशेपत आईच्या गरोदरपणीं), आयने [स
अवस्तन]

अवयधिणें—अकि १ इच्छिणें, योजणें 'प्रतिक्षेपे भीक्षे मति
अवयधिले या दहणे' - नामन (भीम प्रतिज्ञा) 'रापणें अपुल्या
मनी अवयधिले स्वर्गावरी जावया' - केक ६ [स अवयध्या]

अवद-दा-ध—१ अवदि, अवकाश, मध्यसरीचा काळ
[स अवधि]

अवदशा-सा—की १ दुर्दैव, दुर्भाग्य, कमनशीप 'आतु
रतों होतों मरणशी' ते अवदशाचि अवधी । फेडिली आपी ।'
-हा १९ ३४ २ विपत्ति, विपन्नवस्था, दारिद्र्य, निवृत्त स्थिति
'श्रीमूर्ति देखांनि राखळिणी । फिटली अवदशा डोळेभाची ।'
-क १६ 'तुज आली अवदशा ययाधे' ३ (ल) कडशा,
आडवडळ ली, जगभाड (शिरी) 'तू घराण्याचे वांगीले करा
यला बगली आहेस अवदसा नाहोतर' ४ अमायमाधव (न वि
केळवर) [स] ५ आठवणें-बाईद, निवृत्त स्थिति प्राप्त होईत
असे अत्यंत लगे घातक विचार मनात येणें, बाईद वर्तन करणें
'अहह ! आठवली मन्ही अशी । अवदसा, वद साक्षरी बशी ।'
-लक्ष्मण शास्त्री लेले [स]

अवदसचिन्ह—न ओळवणाऱ्या दुर्दैवाचे किंवा दारिद्र्याचे
चिन्ह लळण, लूण, भावी सङ्कटाची, दारिद्र्याची लूण अवद
सेची फेरी-की दुर्दैवाची फेरी, अज्ञाबाईचा फेरा अवदमेचें
वाळन-न दुर्दैवी, अभागी इसम [अवदसा]

अवदरां—किवि (कुण) १ यदा, चाळ सार्गी, औदा २
सच्चा, साक्षात्कारणें 'अवदाचा काळी' मोडनी राणीव सासी
जिली । -शिख ४८१ 'दाविले दु खाने विवस द्या गेले नवस,
सल्यारे अवदा' - प्रल १०८ ३ (हेट) अवतु पहा [का वुण
आयन्दा-पुढें, भविष्यकाळीं लुण ४ सा आयातुंदा, किंवा अथ]

अवदराडा—उ-(वर) मुदैड [स अव+म दाज]

अवदान—न १ अर्पित दाकावमाच्या एका आहुतीस पुराया
जाणें होमद्रव्य (घामा) आहुति 'तेथ पूर्णाहुतीस कारण ।
थारिला जीवमावाचें अवदान ।' - एमा १९ ७७ 'दावोनि हातींचे

अवदान । '—रावि ३८ ६. २ (ल) लन, बक्षीस—प्राणें—पेणें, अपहार, ल्हाडीनं केलेला अभिलाष, याद, यादगी, हारामखोरी (किं० देणें, मारणें) 'आजपर्यंत किती अवदान हू वया खाली पातरांस बोल ?'—तोव १६४ म्ह० गृहस्थास अवदान, भिक्षुकास धन्यादान किंवा कारकुनास अवदान, अदास महादान ३ यक्षी 'सेदरीहंदरी देवते । कोण ती पूजी सूतेवेंते । जापुर्या पोटा जीं रडते । मागतीं शिते अवेदान ।'—तुगा ७०० [स]

अवधार—न (नाविक) शीड, अवजार पहा.

अवदिवस, अवदिस—उ १ वाईद दिवस, अनिष्ट दिवस, साधारण दिवस २ आड दिवस, सग मसणारा दिवस म्ह० सणीं पुण्या, अवदिशीं पुण्या [स अव=वाईद+दिवस]

अवदीप्ति—जी तेज, प्रकाश, ज्ञान 'जे धीरुण्यावि आज पलि का अवदीती पुनी कोटका'—दाब ११२ [स]

अवदुवर—उ ओदुवर पहा

अवधि—जी १ शेषद, अखेर, अंत (मुदतीचा), निवृत्त जावपाची वेळ २ अवधि, वेळ, अवकाश, मथला काळ 'स्वय पाळ होण्यास मध्ये चार घटका अवध आहे' ३ मधील अंतर, ओलाढावपाची, चालत जावपाची, शिकूक राहिलेली जागा—जमीन [म अवधि, तु अवध—धी=शेषद, मुदत]

अवधंडा—उ जिऊते लिपडे पडलेले मोठे सकट, फार मोठा अवध, उत्पात जसे मादळ, मूरप, दोळधाड ६० [अवघाडा]

अवधणा, अवघाण, अवधान—उ मद्य, दुखापत खाली घातात वगैरे किंवा साध्यात देणारी पांड, दापणा [उ अवघमान, अवदहन] खाजवून अवधणा आणणें—गाटण उपस्थित करणें—काळणें स्वतःच प्राप्त किंवा सकट मुद्दाम ओढून आणणें

अवधा—जी (गणित) शिरोकोनापासून पडलेल्या लंबाच्या योगाने त्रिकोणाच्या पायाचे जे दोन भाग पडतात ते प्रत्येकीं [स अवाधा]

अवधात—वि उगाड, रोडकर, खोडखाल, हरी, शिरनोर अवसळ, आरदायक (मूल) [स अव+धा किंवा घातु]

अवधातु—वि ज्यामध्ये कोणताहि घातु गार्रीं गले, अण्डात, निळुध्यातुयुक्त 'अठ घातु सायाले । जेवि वेधिनेति स्वर्ध । तारे नोहें क्रुदिपुर एसे । ते अवधातुले वेधी ।'—म्ह २० [अव+धातु]

अवधान—न १ लक्ष, एकाप्रता, च्यान, मान, सावधगिरी, हुशारी, जाग्रति 'यापरी ज निगस्तन्नन । विहीं न्हायें सावधान । पायें नज अवधान ॥'—एमा १ ५५ २ मनाचा कळ, ओटा अनुगधान, उद्देश, हेतु, नजर, रीख, चित [स]

अवधानी—वि पुळळ गोष्टीकड एकापवेळीं लक्ष पुविणारा, एकाच वेळीं अनेक मोठ्या व गुंतागुंतीच्या मानसिक क्रिय,

व्यापार करणाऱा, उ० अश्वधानी, दशावधानी, सतावधानी इ० [स अवधानि]

अवधारण—न णा—झी १ दड निवय, खानीने, निवयाने दखिणें, स्पष्टपणे निवेदन करणें, मांडणें, वरणें २ (व्यापक) प्रमाणवाचन, घात्मसमयन, सावधगिरी, हुशारी, वेदमान ३ लक्षात ठेवणें, स्मरणात ठेवणें, स्मृति, स्मरण, धारणा. [स]

अवधारणें—उकि १ (काव्य) स्पष्टपणे—खात्रीचा निवय करणें, निश्चित मत, धोणू ठेवणें, ठाम मत असणें २ मनात, लक्ष्यात, ध्यानात, स्मरणात ठेवणें ऐसे अभ्यतरी अवधारी । ' ३ तेकून घेणें, लक्ष्य देणें, ध्यानात आणणें, लक्ष लावून धरण करणें 'आता माझे विणविलें । अवधारिजे ।'—दिशु १४६ 'हे माया मूळकट्टी । परमपुरुषाची निजशक्ती । तिचेसी तेगेंसी सगती । ते अवधारिजे ।'—विशु २ ४६ [स शव+धृ]

अवधारित—वि १ निश्चित, ठराविक, खानी केलेले, निश्चि रित २ स्मरणात, भाववर्गीत असलेले [स]

अवधि—उ धी—झी १ मर्यादा, सीमा, कार्याच्या वारं माची व समाप्तीची वेळ—घटका, पथवसान, शेवट, एखाद्या वस्तूचा अथवा गोष्टीचा परिच्छेद करावयाचा असला म्हणजे जी रेषा काढ तात ती 'तेसी दुर्धम जे सद्गुद्धि । जिये परमात्मनि अवधि ।'—हा २ २४१ 'यद्गुग्गवळतिथिला नसे अवधि राहे ।'—मोरुणे ४२ ८७ २ मथला काळ, अवकाश, मुदत, दराविक अंतर 'हुक्या वपु म्हणे पोते । अवधि उरली आहे पुढें ।'—तुगा २७३ ३ उपमा म्हणवि प्रमाण, तुल्या करण्याचें मोजमाप—दयता, असुक गोष्टी हून लहान—मोठें, चापलें—वाईद दखितात ती मोठ ४ घुरनातीची जागा—स्वळ—काळ, अवलंबिलेला उद्दिष्ट मार्ग, आरभाची किंवा अखेरची मोठ ५ मूळस्थान, उगमस्थान, उत्पत्तिस्थान, आरभ स्थान (एखाद्या कामाचे—क्यवद्वागचे) उत्पादक, जनक ६ (यमा तात) हस्तयोगी अख्याप्रमाणें १ पर्यंत, पावेतो याअर्थी उप योग—रात्र्यवधि, कालावधि, देशावधि, दिन—मास—वर्ष—अवधि,

—झा ८ ९६३ १ कालात, अंतरात, भर असताना या अर्थी, २ आश्रयस्थान, अतिमस्थान 'तुजनि अवधि करून । टेविने असती प्राण ।'—दास ३ ५८ ८ अवधारणा पहा ७ श्रेय—वि उर्वरित—न बळा [स] ८ साकांश—सापेक्ष—वि अवधीची आकांक्षा किंवा अपेक्षा असणारी, तुल्यात्मक, स्वधी, काही तुल्या त्याक मापाशीं किंवा इयतेशीं संबध असणारी

अवधुल (दारीपें)—न डोळे एकदांच बाकडे करून खाली करणें, निरोप पोचविणें, ओळख पडलेली दाखविणें इत्यादीं वदल हा अभिनय करितात [स अव+धु=द्वलविणें]

अवधूत—वि १ टाकलेले, सोडलेले २ विरक, विरामी, वेप विक विकारास्थि 'अवधूत निराकारी । तयाची सिन्ही लोकीं

फेरी' ३ नम्र, दिगंबर - ५. १ दत्तात्रेयाचा अवतार - विरष्पावस्थेत
किण्वारा गोसावी, गोसावी पयालील, नम्र गोसावी ० गीता-
की भाग्यतातील एक प्रकरण ही अक्कूतपथी तोंडांने म्हणून
पितात ० पंथ-मार्ग-संप्रदाय-चरित-दीक्षा-पुनर्ली १
अक्कूत गोसाव्याचा संप्रदाय, त्याची रीतभात, ह्दाणी २ (७) वात
गोत न पाळणे, वर्णसर, प्रयत्नकार, दुराचरण ० मूर्ति-वि दत्तात्रेय
'सकळ त्रिमांडीचीं दैवते धावती । अवधूत मूर्ति पहावया ।' [स
अव + धू = धुणे]

अवध्य-वि १ वपासाठी निरूपयोगी, ज्यास टार माराव
याचे नाही असा २ न मारला जाणारा [स]

अवध्य-वि लाभदायक, फायदायक, फायदेरी, नफ्याचा,
मिळवणीचा, हिताचा, उपयोगी 'दिवस अवध्य करावा, दध्य जाऊ
देऊ नये' [स अव+ध्य=नापीक, विफल]

अवन-न रक्षण, सारक्षण 'दीनावनाविणे धुण देईल
दविता दया कधी धरु' - मोक्षसायलमाला २५ [स अव=
सारक्षण करणे]

अवन-वि निनल [स अव+वन=पाणी]

अवनत-वि १ खलेला, धाकटला, ओणवा २ नन, शरण
वश, निरहकार, विनयशील [स अव+नम्=नत]

अवनति-की १ खाली जाणे २ अपकर्ष, दुस्स्थिति, दुर्दशा,
पालाबलेली स्थिति [स अव+नम्=नति]

अवन(ता)स-की (कों) अननस पहा

अवनि-की पुष्पी, धरिनी, धाणी 'घेर वावव्याव
राविणे गुणी । क्षमासारत सुला रणी । वाच्याने णाल वाहे अनी ।
-एरव १० १०० [स]

अवनिगा-धा-की ह्यमय, निष्काळनीपणाची वागणूक,
काळजीचा अभाव, उपेक्षा, हळसाड, अवतन [अव+ध
निगा=इति]

अवनति-की अन्याय 'अवनितीने वती नये । आगवळे ।'
-दा २० २२ [स अव+नीति]

अवन-वि (कु हेत) काळ खाली, खवदा पहा 'अवउ
गुगरी बरी पिकु न' [स आयादा=पुढे]

अवपध्य-वि दुपध्य, पच्यास अहितकारक विराधक
[अपध्य अप]

अवपीड-उ १ बियांचा डोक्यात फारप्याचा एक दागिना
(?) २ विक्रि जाणणारा पदार्थ, औषध [स]

अवपाधा-वि (गणित) अवपा पहा [स]

अवपाध-उ ज्ञान, चापुति, जागीव, बाध पहा 'ह स्वप्ना
बरोधु दे' - दा ३ ५० [स अव+उध]

अवपोधन-वि पोषक पहा

अवभाष-की दुरतर, दुष्ट बोल, निंदा [स अव+भाष्]
अवभास-उ भास, धम, आति 'माया अवियेचिया
अवभासा ।' - विष्णु ७ २६ [स अव+भास्]

अवभिताड-न दुभागव्या वीच्या पुढी मित [अव+
भिताड, दा आविन्मी+स भित्ति=मित]

अवभूत (श), अवभूत-स्नान-न यज्ञमाप्तीच्या वेळी
करावयाचे स्नान 'पूर्णहुवि पडली हुताशी । तेव अवभूत समरमी ।
सद्ने जाहळे ।' - दा ४ १२८ 'अवभूत स्नान केले । तसे सकळ
लाक सुस्नात जाहडे ।' - ह ३५ १०० [स]

अवमत-वि अपमान केलेला, तिरस्कृत, अपमानित [स]

अवमर्द-न-उव १ तुडविणे, चेंचणे, हुचलणे, कुमकरणे,
दावणे, मळणी करणे, पिळणे, मर्दन करणे २ (७) नासवून, पाय
मर्ग [स]

अवमर्मादा-की अमयाका, अपमान, हेटाळणी, मर्मा
देचा अतिप्रम, उच्चन [म अमर्मादा अप]

अवमान-उ अपमान, हल्ला, तुच्छता, अनादर, अवहेलना,
उपहास, इर्ष्या [स]

अवमानणे-उक अपमान करणे, अवादा करणे, तिरस्कार
करणे वाईट रीतीने वागविणे [स अव+मन्]

अवमानित-अवनत पहा

अवमास-वि १ रिता, अव्यवस्थित, विस्ववित गंदी
पणाने चालविलेला (उद्योग, धन्दा) २ उडत, बेपर्वा, धाणी,
हरी, अडदाड (इसम जनावर) - निवि स्वैरपणाने, मोकाड
पणे, मोवळेपणाने, स्वच्छचाराने, पदपेगी पणाने (वि० अर्थाने,
फिरणे, रिडणे, राहणे) [स अव+मास=मापणे, मापणे]

अवयव-उ १ शरीराचा भाग, भाग, इद्रिय २ पग्यर
खवड शालेयानील मुद्रा, एखाद्या भागीचा भाग मुद्रा, आडाव
याचा भाग (पंचमूर्तार्वर्षी प्रत्येक अंग, सामान, कपडे शरीरार्थी
प्रत्येक) 'सग होत स्वतंत्र स्वतंत्रपे' । मन्वि ते विभाग ।
उपरी अवयव परिधानून । सांगे कस म्हणताली ॥' - नाव १३ ९९

३ (अनेकवचनी प्रयोग) आचे रत्न (किं वणे) 'मुलींग
अवयव आले' ४ (वीज) गुणक, औतगणितातील एकाग्रसम्येच
भाग (६) कॅन्टर ५ (सर्गीत) निचेंचे निरमिराळ भाग नवि -
उन्माह, मेलपक, ध्रुव अतारा, भाभाग स्वायी उचार हे प्रव
याच आधीन अवयव हात व स्वायी अन्ता मपारी व अमाग
ह आधुनिक विचार अवयव होत [स]

अवयवशः-किसि क्रत्येन भाग पडत, पृथक्पणे प्रत्येक
वेगवेगळे करून, निप करून एवढ (रस्कार करणे) 'हा भाग
मी अवयवशः अगोळा के' [म]

अवयवाद्यं—३ १ रामासादि शब्दातीत प्रत्येक अवयवाचा-
पदाचा अर्थ २ सरळ वाच्यार्थ [स]

अवयवावयवी भाव—३ अवयव आणि अवयवी याचा
जो परस्पर संबंध तो, पदार्थ व त्याचे भाग यामधील संबंध स०
पद व तत्तु यामधील [स]

अवयवी—३ निरनिराळे भाग, द्वित्रयें, उपायें असलेला—जोड
भाग अनेकेला पदार्थ, शरीर, शरीरी, देहधारी 'सागपा घनगया।
अवयवी अवयविया। आच्छादिते वीं तया। तेषि रूप ॥'—झा
१४ ११५ [स]

अवयाल—न (हेट) ओल्या खोबऱ्यानें वडून वाढलेले
तेव्हा अरेडल पदा [गो अवल=वृणें तयार झालेला गारळ]

अवर—क्रि वि अलीकडचा, ह्या यापुढ्या (बर्षां 'तर' वीं
जोडा उपयोग) 'म्हणौनि पुरुष धरासर। दोन्ही देखोनि अवर ॥'
—झा १५ ५३० -वि १ धाकडा, बघानें रहाण २ पाठीमागचा,
मत्तचा ३ कनिष्ठ, नीच ४ पछिमेकडील [स]

अवर—३ तास 'नतर विनाण मातीनें ह्या सुशीचीं तोंडें यद
वरून ह्या अर्थात मातूष किती एक अवरपर्यंत तापवितात'—मराठी
६ वें पुस्तक पृ १३९ १८७५ [श्री लं होरा=तास, इ अवर]

अवरंगावादी—वि १ औलगावास्तवधर्म—विषयक २ (उप)
(काशीर, नाशिकवर यात्रेमागे सकेतानें) हुशार, कवेबाज,
भामण्या, धूरे, सोदा (अवरंगावाद शहर मोंगलार्डि जाहे) [का
औरंग-आवाद+द]

अवरज—३ धाकटा भाज ० जा—खी धाकटी बहीण [स
अवर+ज]

अवरज—न (ग्रा) मोठे, अपार सुखसाधन, सर्वप्रकारे गादा,
समुद्र, नि शेष नासधूस, सुखसाधन जसे—शुभाची केलेली शेताची
नायाडी [स अव+ज]

अवरज्जा—३ १ हिबोचाची वडी, दायरी, रोजनिशी, यत्ता
वणी यातील एक सदर, उतारा, यत्तावणीतील एक स्वतंत्र खाते,
रोजनीदीतील एकाचा विशिष्ट बाबीच्या जमाखर्चाचा उतारा २
(सामा) हजेरी पत्रक आनर्जा पदा [का आवर्जा, आवारज्ज
अवारिज, आवारिज्ज=तोजकीर्द]

अवरजून—अ (विरु) आवरजून १ स्पष्टपणे हुडसून खड
सून २ प्रत्यक्ष, सुक्ष्म, एवढेच, तबक, शुद्ध्या 'अवरजून पच
माण झड घाणितो खगंड सुधारसा।'—होरा १०७ [स अव+
ज, विवा आश्रित]

अवरठा—डा—वि विवाहाची योग्य वेळ गेल्यानंतरही विवाह
न झाला राहिलेला अविवाहित, व्रजवारी अवरठा पदा [स अव+
ठ+स्था, किंवा अवरठा वर्णविपर्यास]

अवरठेपणा—३ व्रजवर्ष, वसमास

घडो १ २०

अवरणें—आवरणें पदा

अवरण—वि परोक्षपरोक्ष, दृष्टधून-दृष्टो वाक्य २२६७
[स अवर+अर किंवा अवर]

अवरस—औरस पदा

अवरस चवरस—औरस चौरस पदा

अवरा—३ (बों) कडे बाल, कड्या, पावठा, अळसुधा
सारखा एक धान्याचा प्रकार [का अवरी, ता येलावरायी, तुनीं
अवेर तुळ ० रा अवारिका]

अवरात—खी रात्रीचा शेवटचा प्रहर [अपरात अप]

अवरी—वि अविवाहित, दुमारी 'त्याची कन्या वपक
माहिनी। ते अवरीच असे आहूनी।'—जे ५५ ८४ [स अव+र]

अवरीत—खी १ दुर्दैवत, विरह वर्तन, आचरण २ अप्रीति,
रूपमाजरी आवरी पदा [स अव+रीति]

अवरद्ध—वि १ अडथळा केलेले, रोधलेले, अडनाव केलेले,
हरकत पोलेले, धाविलेले, यद पाडलेले २ राखलेली, ठेवलेली;
वाळगेली (राख, राड) [स अव+रद्ध]

अवरोध—३ १ अडथळा, हरकत, अडनाव, अडपाटी, प्रति
वध, दुष्टितावस्था, 'कृष्णप्राप्तीची अवरोध। सबळ बोध उज्जेल ॥'
—एस्त २ ४८ सामाशब्द-मलावरोध, सूनावरोध, आसावरोध,

रत्नावरोध, कडावरोध, व्यवहारावरोध, गत्यवरोध, मार्गावरोध,
सत्यवरोध २ गालपाण्या वृत्त्या भवणानें येणारी अशुद्धता,
सुतक, घुसराव ३ अत पुर, जनानखाना, राणीवला 'तदुपरि
अवरोधद्वार विचिद्रिले। यदुपति मग पावे पार्थ हस्तावरचे ॥'
—साह ५ ४३ -खी कुलीन खी, औरत [स]

अवरोधणें—अकि (वाय) अडथळा करणें, हरकत करणें;
गाडकाडी करणें, धावविणें रोखविणें 'बदन विभुभयानें ध्वत
हें कावरोपे।'—साह ६ ३२ [स अव+रुध]

अवरोध—ण—उन १ खाली उतरणें, अवतरण, अधोगमन,
पासून, खाली, वरून, वायुनें जाणें २ वर चढणें, जाणें, जसे—मच
कावरोहण ३ (सगीत) निपादापासून खाली पड्याकडे स्वर म्हणत
वर्ण याच्या उच्च आरोध अवरोहीवर्ण ३ (सगीत) निपादा
पासून खाली पड्याकडे येताना लागणारे वर्ण [स]

अवर्गांय—वि वर्गाकरण, वर्गवारी न केलेले, न करता येणारे,
रात्रीण निरोळा ज्यात निरनिराळे अनेक प्रकार आहेत असा
ज्यावरून हा प्रमाण येतो [स]

अवरून—अवरून पदा

अवरण—वि १ किशादीय, आपल्या जाति-वर्णावाहेरील,
२ (ल) निय, दूषणीय, वातुवर्णवाहेरील 'जो खादाड आणि
रसुबादर। जो अवर्णविषेचा करी स्वीकार। जो अशुद्धी राहे
नितर। सत्याचा विचार नासका ॥'—जे २ ११ [स अव+रण]

अवर्ण—अवर्णनीय, अनर्थ पहा 'अवर्ण अवन्दा शोभत्या ॥'
—नव १३ ७७ [स अवर्ण]

अवर्णनीय, अवर्ण्य—वि वर्णन करण्यास कठिण असे,
शब्दातीत, अतिरूपगीय [स अवर्ण]

अवर्णपूजा—स्त्री उपदेवताची पूजा, मुख्य देवताखेरीज इतर
देवताची पूजा 'भक्तजगन्निवा राजा । जेवीं वरिती अवर्णपूजा ।
तेवीं सैन्य रचिले बोजा ।'—एकदश ६५४ [स अवर्ण]

अवर्णन—न १ पावसाचा अभाव, घृतीचा अभाव अना
घृष्टि 'मरत्या अमृतपान । वीं अवर्णनीं वीं घन ।'—एकदश ५८४
२ दुष्काळ, 'आणि सुखाचे अवर्णन पडिले ।'—हा ११ ३८१
[स अवर्ण]

अवर्ण—वि १ पहिला, उत्तम, प्रमुख २ (ल) अतिशय
—पया ७२ माठा, उच्च ३ (गो) पूर्णपणे तयार झालेला (चारख)
४ पहिल्या प्रतीचा, सर्वांचा, (जमोन, रेखीय बोंबे) बर्फावरील
पहिला—सन १७८८ चा पदार्ण खाडां (कावारीतरे कागद)—किति
प्रथमत, पहिल्यादा, प्रारंभी, आदौ—को पहिला किंवा आरं
भीचा भाग 'पावसाचे अवर्ण साक्षरी, अवेरी घालवि नी' [अ
अवर्ण, अवर्ण, हून, सीमन्तपहिला, बुवरा, दिसरा] •अखेर—
आखेर—किति आरंभापासून अखेरपर्यंत, अवसाप्तनश्चितपर्यंत (नका
राची प्रयोगात) पूर्णपणे, एकर, समूळ, विलक्षण, अगदी, तबरेवीं
[अ अवर्ण+आधिर=वेवड] •अखेर (आखेर) दस्तावा—
५ नवीन जमीनीनर दाखवी जाणत जाणाऱ्या वरापेची पहिला
•सर्जनी—वि (कायदा) मूळ फियाद, तकार, अर्न •आढावा—
६ साल आरंभी मागचे येणे—दजे समन्यासाठी मांडलेला जमा
घेव •कार्डून—३ मुख्य कार्डून, फडणीस •फोर्ट—न मूळ
दावा किंवा फियादीबद्दल ज्या कोर्टात संपूर्ण चौकशीचे काम चालून
निवाळ मिळते ते कोर्टे (६) ओरीजनल कोर्टे •जपती—स्त्री
(६) अंतर्जमेट विचोरे अजने, दाव्याचा निर्णय होण्यापूर्वी मिळवत
कोर्टाच्या ताब्यात घेणे •पुरावा—५ (६) प्रायमरी एजिडन्स
पहिल्या प्रतीचा पुरावा कोर्टांनिं समक्ष पदार्ण म्हणून सूचितत दवर
केलेला दस्तऐवज •रजिस्टर—न आजमितीस दारूक गावतील
अमीनी कोषाणीणाकडे कोणत्या हकाने वहितानेस आलेले त्याचे
संपत्तील्लार गोंदपत्रक •वोड—झाड—वि बाईटपणात, झाडपणात
अप्रगण्य विलंदर अडल फळा •साळ—न १ वर्षाचा आर
भीचा भाग २ विवक्षित सख्येतील—मालिकेतील पहिले वर्षे ३
द्वितीयाच्या सालातील पहिले साल ४ बुदुर एका वर्षाच्या काळात
ज्येष्ठातील (वैशाखातील दुसऱ्या) काही मित्या दोन वेळा येतात
सामुळे त्याच्या निर्देशातील सदस्यता वागविण्यास 'अवर्णाल
•अलेसाळ' हे शब्द जोडतात 'ज्येष्ठ पुढ ४ घटी ५ अवल
गारीं रात्रीची मुक्त जाहली'—क्षिप्र २७

अवलकी—श्री पोह [वा अवलकी, अवल=उठणे+अकि=
ताळू]

अवर्ण—अकि बल्लविणे, हारणारे 'ज्ञान वैराग्यभक्ति ।
हवि अर्गे अवर्णित ॥' [अवर्=बल्ले स आभय=बल्लविणे]

अवर्ण—५ १ आसरा, आश्रय, सरक्षण, धारा, आधार
'स्थोनि तुसा अवलव केला'—साह ११८ २ लय, (इ)
परिपेक्षित ३ (ज्योतिष) एखाद्या स्थळाचे खसस्तिरुपासून
राख्य ज्योतीपर्यंत दृग्मंडलावरील अशात्मक अंतर, बोंबरा,
नतास [स अवर्ण]

अवर्ण—अकि १ आश्रय करणे, आधार धरून राहणे २
परडणे, लोचखळणे, धरणे, चिकटणे, कवटाळणे 'प्रवेदा मोन्य
अवर्णन' ३ धारण करणे, उचरणे, स्वीकारणे, अंगीकारणे त्वां
बरी सुक्ति अवलविरी पाहि ।'

अवर्णन—न प्रहण, स्वीकार, घालण, आश्रयण 'चित्त अव
लये वीण ।'—विवि २ १३

अवलचित—वि १ आश्रय दिलेला, सरसिलेला, हातीं
धरलेला, पोसलेला, बाळगलेला, धारण घेतलेला २ घेतलेला,
धरलेला, कवटाळलेला, पकडलेला (सरक्षणसाठी) ३ लवता,
लटला, झालला

अवलक्षण—न १ अशुभ-अनिष्टसूचक चिन्ह, लक्षण, वैरावा
चेष्टा, वृत्त्य, दुःखिह उ० सदाचे घोट, क्षोषित दात दाणे इ० २
अपराधून, अनिष्ट, लपतात ३ बाईद सवय, खोड 'बहुतासीन
मने ते अवर्णन । सहजचि जाणें ॥'—दा ११ ३ २० म्ह० हात
दाखवून अवलक्षण करणे [स अवर्णलक्षण]

अवलक्षणी—वि १ दुर्गुणी, खोडसाळ २ अशिक्षाद,
दुःखिहाचे, अवकृतेचे औत्पातिक ३ शारीरिक दृग्ग अगलेला,
दुरुष विद्व [स]

अवलक्ष्मी—स्त्री कमनवीव, दुर्दैव, दुर्भाग्य, विपत्ति, आपदा
[स अवर्णलक्ष्मी]

अवला—५ (विप्र) १ अवले, बल्ले पहा २ बल्लेकरी

अवलाद—स्त्री १ पुत्रपौत्राद सति, वरा, इत्यादी, प्रजा
'राय अवलाद बुधपत्नी धामा । अवलाद देह असे हा ॥'—नव
८८१ हा शब्द विशेषत मुलाच्या वशांना लवितात अफलाद
पदा २ (उप) मातय खोडसाळ [अ औलाद, बल्ल अव]
•अफलाद खाणे—वधवारपरा उपभोग घेणे

अवलाहो, अवलाहो—५ अनिष्ट प्राप्ति अपलाभ 'तैसा
कगकिरा हुजेगा । तो करिवेगमाचा आत्मेया । अवलाहो ये तो
गलेगा । काही जे ॥'—साहा १८ ४०९ [स अवर्णलक्ष्मी]

अवलित—वि १ माखलेला, चोपडलेला २ (स) दुष्ट
त्यांत सवय असलेला, अनिष्ट कृत्यात भाग घेणारा एखाद्या दुष्क
र्माचा वटिकरी [स अवर्णलक्ष्मी] स=दुष्टकृत्याने माखलेला]

अवलिखा—प्र १ साधु, सत, पुण्यात्मा, पुण्यपुरुष, परमे
श्वराच्या भित्तात मग असणारा, विदेही २ (ल) लहरी ३ स्वच्छदी,
छादित मनुष्य [अर अवलिखा, पली=साधु यांचे अव.]

अवलिखा-ळा, अवलीळा-अवलीळा—किंवि १ सहज,
होलेने, सुलभपणे 'रामनाम जपमी जरी अती'। अवलिखा तरुणी
भरसागरी ॥ 'ये जे जणीं अप्राप्त वस्त। ते ते लपे अवलीळा ॥'

—सुभादि ४० ११ 'हरि म्हणे ते वळा । मी याळक होईन
अवलीळा। परि मज सत्वर गोकुळा । नेऊनिया पालावे ॥'—इ
१ ११६ 'धीपादे उठुनि अवलीळा । सागती गोप्य अवपाह ॥'

—सुच ११ १४ [स अरलील्या]—स्त्री थेंब, होरा, वगत,
उन्हा धारे 'साकिनाचिया यज्ञसालळा । कीर्ती खावीं नाळीची
अवलिळा ॥'—शिष्ट ०५ [स अनरलीला]

अवली—स्त्री आपाही, प्रायस्य, गुणाधिक्य, वरचप्पा,
उन्हा, प्रसंगे (क्रि० साधने) [अर अवल=पहिला]

अवलीड—प्र घोड्याच्या अगाररीक केसाचा भोंवरा—विपरी
सारले अनेक भोंवरे एकत्र असणे—अव ८५ [स अव+रिह]

अवलुडन—न १ लोळण, लावण्याची क्रिया, लटव २ लुटणे
या 'वरीं लुडीने वापरतात [स अव+उड]

अवले—न वरें 'स्वये अवले पेळुनि करी नेणे । नाव हळु
हळु लोणीत जळसणे'—अव १ १४२ [स आ+मळ=चलविणे,
मा अवश्य, दे अवलक]

अवलेकरी, अवलेया—प्र १ वळेकरी, वळे मारणारा
'वया म्हणता गीता गगा सरी न पावे । अवले पोहता पुन्ही म्हण
हुनि सरी न सामाव ।'—अ ६२८ २ (ल) सता गावणिगारा,
सताधीरा, दिशा दाखविणारा, गायक [स आ+मळ]

अवलेप—न—प्रन मावणे, साखण, चोपडणे [स अव+
लिप्]

अवलेह—प्र नाटण, पाक, रसकिया, लेह (इ) इमल्यान
[स अव+रिह=चाटणे]

अवलोक—प्र १ तजर दृष्टि 'वरुनि आपुलिये दिडी
चोड । मग पापे मनलोक । तयारीनी'—झा १६ १४० २ प्रकाश
'का धरागाव' पड । दीपाचा तो अवलोक ।'—झा १८ ३२८
३ दशन, निरीक्षण, अवलोकन, पाहणे 'येथे मी बावुन अव
लोकी । आन हेतु असे ।'—झा १५ ४२४ [स अव+लोक]

अवलोकणे—उक्ति पाहणे वधने प्रथमे विलोकेने व्याख्या
रणे, निराकरणे निरावृत पाहणे 'हे अर्जुने दियेवेनी । अवलोकिले ।'
—झा १ १८८ 'वामे नेले नित नेदी अवलोकु मुख ।'—तुगा ४-६
[स अव+लोक]

अवलोकन—न निरीक्षण, चिंतन, विलोकन, पाहणी, कोणेक
विषय कोळ्याने किंवा विचारात्मक बुद्धीने जाणण्याच्या व्यापार

अवलोक पहा •शक्ति—स्त्री निरीक्षणशक्ति, पाहण्याचे सामर्थ्य
[स]

अवलोकित—वि १ निरीक्षिलेले, पाहिलेले २ चिंतिलेले,
ज्यान केलेले •दशन—न (दृश्य) दृश्य करताना खालील वस्तु
पाहण्याच्या अभिनय वरणे [स]

अवलोडन—न पाण्यात डुवणे, डुवरणे, डुवकळ्या मारणे
[स अव+उड]

अवश—वि १ स्वतंत्र दुसऱ्याच्या ताऱ्यात नसलेला, वरा न
जालेला, न माणसाळलेला २ पटाधीन, पलत, स्वाधीन नसलेला
—३ ५ [स अव+वश्]

अवशक्ति—स्त्री अवशक्ता, निर्भरपणा, असमर्थता, माता
वर कमजुवतपणा, दोर्मल्य, छत्किशीणता [अशक्ति अप विद्या
अव=व्यास+शक्ति]

अवशिष्ट—वि बाकी, उरलेले, शेष, शिष्टक राहिलेले, उर्व
रित [स अव+शिप्]

अवशी—स्त्री पूर्वातर, प्रदोषसमय, तिनिसान अवश पहा
'मग अवशीची प्रहरान सुदरलियावर गुप्तपणे हत्तीच्या घना काढव,
हेरादे पाडून झाडून निपाळे'—भाव ११९ [प्रा आपोस,
स अवस]

अवशीस, अवशीस—किंवि पूर्वाती
अवशेष—प्र १ बाकी, शिष्ट, शेष, अवशिष्ट, उरलेला
भाग २ राहिलेले रक्षण किंवा वस्त्र [स]

अवश्य—वि अनिवार्य, दु साध्य, वद न होणारे, न टळणारे
[स अव+वश्]

अवश्य, अवश्यक—किंवि १ आवश्यक वद्दल पुरीने उप
योग जहर, खचित, खारीने, खास, अवलंब, नि वस्य, अवलंब,
निखालस २ कोणेतरी सांगितलेल्या गोष्टीच्या अंगीकाराचे द्योतक,
समतिद्वेषक होय, बरे या अर्थी अवश्य [स अव+वश्]

अवश्यक—वि जाहरीचा अवलंबाचा, आवश्यक पहा [स
आवश्यक]

अवश्यकता—स्त्री जहरगी, अवलंब, अवश्यबुद्धि [स
आवश्यकता]

अवश्यबुद्धि—स्त्री आम्हा, अवलंब, कळकळ, आसक्ति,
अवशेषबुद्धि आवन, गमुक गोष्ट असुक कार्याचे आवश्यक आहे
अशी समजूत [स]

अवश्यभावी—वि राखित—खास होणारे, खानीचे, खचित,
निश्चिन अवचूक [स अवश्य+वश्=मावि]

अवश्यमेव—किंवि खानीने, जहर, भगदीं खचित—खास,
अवश्यक निश्चय, निखालस [स अवश्य+मेव]

अवग्रह—वि १ प्रविष्ट, अडविलेला, थावविलेला, ओपवि लेला, अडवळा केलेला २ (शब्द व ल) आधार दिलेला, तोलेलेला अवग्रह पदा [स अव+स्तम्भ]

अवग्रह—उ १ अडवळा, अडकाव, रोखळा, हरवत २ डंका, वापार, आग्रय, आसरा ३ (ल) कृपादृष्टि, दया, हिमादृत, मदत, पाटिया ४ अदकार, गवे, आख्याता 'येर अवग्रह जो आग्रया' तो आहोडोनि मद्भावा ।'—हा ९ ४१८ ५ अग्रमान्विक भावाच्या उर्मी, कुज 'आपण पा वरुनि स्वयम् । दुताविला अवग्रह सजये तेणे ॥'—हा १० १६२२ ६ मलवरोध [स अव+स्तम्भ]

अवस, औस—नी अमावास्या [अमावास्या, अमावसी] अवसेस (औसेस) पुनवेस येणे—घटये—केव्हातरी प्रसंग घडता येणे—घडणे, एखाद्या वेळी, अधूनमधून येणे, अनिश्चितपणे येणे, अवसेपुनवेला येणे

अवस, औस—खी १ रात्रीचा—मध्यरात्रीचा पूर्वीचा भाग 'न म्हणे अवसी पाहार्दी ।'—हा १३ २९ २ पहाट, उपरांत, अरुणोदय नेहमीं एतमीत प्रयोग अवसपहाट असा सामासिक शब्द ह्म आहे (किं करणे) अवसी पहा [स उपसि, प्रा आनोस=प्ररोपपमय]

अवसति—किनि अक्स्मात्, अवस्तुक्त, एकाएकी [स आत्मनःस्वत म आपस=आरोआप]

अवसर—उ १ रिहामा वेळ, अवकाश, फुरसत २ योग, संधि, प्रसंग, वेळ, काळ 'अवसर मंदला तोच अल्पत फांने ।'—मार्क २ ६४ 'चितित होतो चित्ती तेरा वषे सदा अवसरा घ्या ।'—माभीष्म १ ५७ ३ योग्य काळ, योग्य वेळ, समय, सोईस्वर वेळ (कोणत्याहि कार्याची), ह्याम सामासिक—भोज नावमर, स्नानावसर = पूजावसर ४ संचार वारे घुमारा 'मनु प्यायया अगात अवसर येतो'—न्याय ४ ४९, 'हुसया दिवशी श्री ववाळाचा अवसर येत असे'—भारतमित्र (केतुमती १९२५ पृ ३०) [स अव+सु] ५ माता—नी अगात येणारी जाण्यादेवता 'अगस्तमाता चोपडाई करी थावने ।'—देपो ३ ३४

अवसरणे—यी १ आराधनाणी 'अवसरणी बाचा झाली ।'—यया ६३ २ लयादा विचार किंवा येत वरीत अतोंत हुसण्याचे साद्विक गोळेणे देवून, से इच्छ आपल्या मनालीत विचारस लपू करून घेऊन, न आपल्या मनालीत कार्यास जाहून धाका निवारण किंवा अनुमान किंवा सदरुपण वरीत करताना ते शब्द ३ लीकिड वाता, माझि, होरा (किं वाटणे, निपटणे) [स अवसर+भाषी किता अग्रीरणी]

अवसरणे—अकि (ना) शुणोस हागणे, खत पणे 'मुंगीची आई जर गांवागेवरी तर तिने पंगत मुले अवसरलत' [स अव+सु]

अवसरी—खी १ अडचण, अडथळा, हरकत, शक्क 'पहावे दिसें तववरी । दिटीत न सडो दीप जरी । तरी के आहे अवसरी । देखावया ॥'—हा १० १०४४ 'माझी अवसरी ते फेडीं विन याची सगो सुडी ॥'—हा १४ ४१० २ अभाव, उगीर 'पै मान सींचि जरी । अहिसेची अवसरी । तरी वैची बाहेरी । नोसंदिह ॥'—हा १३ २९७ ३ अवकाश, जागा, अवस्थिति, स्थान 'अनु मव हा दाव वरी । आपुलीचि अवसरी ॥'—अमृ ५ ६२. [स अव+सु]

अवसरी—उ वेळ दाखविणारा, पडयाळी 'इशानु अव सरी । कुसेल भाडारी । इतु हसप धरी । आगाजवळी ॥'—रिझु ४१ [स अव+सु, अवमा]

अवसरी—या—वि ज्याच्या भगात संचार क्षारा आहे असा, भगात आणणारा—झाड, दवकरी, भगत [स अवसर]

अवसर—उ अवसर पदा 'साक्षात् प्रप्ती घडला । पयस्र त्याते ।'—रास १ २६१ 'हुवा अवसर जाणवितो पुढे । वडली म्हाल मदिरे कबाडे ।'—दुग ४ ६३

अवसरोचित—वि समोचित, ययाकाळ 'मग अवसरो चित भोग्ये । भोग सकळ ।'—हा ३ १८८ [स अवसर+उचित]

अवसरीत—किनि एकदम, एकाएकी, अक्स्मात् 'पाडी अव सात ये वेचो । तें तें अवपेचि होय बावो ।'—हा ९ ६९ [स अव+स्तुत]

अवसाद—उ १ अम, थक्का, ग्लानि, कळमळ २ औदा सिन्य, विषाद, चिन्ता [स अव+सु]

अवसान—न १ अंत, शेवट, समाप्ति, अखेरी 'हे कार्य आरंभापासून अवसानापर्यंत निर्विघ्नपणे गेले म्हणजे बरे' 'एदा परी वया झाला । शिवादि कृपावमाना । इया मृत्युचिभिना । माड जळी ॥'—हा १० ४३१ 'त्या ध्यानाचे परित अवसान । कैन्त्यन पावोये ॥'—एमा १३ ९७ आदि—अग्रय—यवसान असा बाह्य—अग्रार 'आद्यतमे हुस्या प्रभी । नादि मध्यावसान ॥'—गुज ४ २ २ (ल) मृत्यु, करण, नाश 'दियांचे कार्य कार्य अव सानी ।'—मोयीन्म ११ १४९ ३ खट, विराम, लहडवी, विश्रांति, खाडा, अवसाय 'एकसारने काम कले पादिजे, मध्ये अवसान घेता बरे' 'नायुनि दह पायांचे चिंतन । अवसान ते हाण नाहीं मर्षी'—नुगा १५९४ ४ (सगीत) विराम, विश्रांतिस्थान, निरा मचिन्हे सुण्या (पदावर) 'मृदुताया अवसानावर दम प्यावा मज्जे सक नये' 'इ धैर्य, हिमव, धाडस, मर्जीधैर्य, प्रागपधान, आवेग दम, धमर, दल्लाह दिव्या' 'परि हे अज्ञार आवरितीं कार्य । अवसान ते घडी पुरी जरी देत नाहीं ॥'—नुगा ४०८ (किं पणे, सजणे, गुण्ये, गळणे, फुटणे) ७ जार, दारिण सामर्थ्य प्रत्यक्ष, परिधम, ताग, ओड, नट, बट, भर, शक्तिप्रयोग, दम,

अवसानघातरी

‘तू दमला अगल्यास बैस, मी एक अवसान घातली’ ‘या मता वर धीरपणत वावुर फार अवसान देतील’—आगर ३ १४३ ८
 ऐनवेळ, ऐनप्रसंग, आणीबाणीची वेळ, अडचणीचा प्रसंग (वि० साधनें—साधारणें) ‘पाऊन पुढेच लागून अवघांनीं घालवितो त्या पेक्षा अवघांनं सामावून थोडा थोडा जरी रागवडा तरी पुढे’ १९ सवि, प्रसंग, योग १० आदेश, उत्तराहाची पटका, विकाराची उत्कण्ठा, मनोदुर्तीचा क्षोभ, माज, मस्ती ११ खोटा डोंल, वाव [स हि अवसान, ओसात] अवसानांत येणें—असणें—आदोक्ष्यात आवाक्यात अणें अवसानांदून जाणें—सामर्थ्यावाहेर, जादो कयातून जाणें, हातातून निगडणें अवसान—तुटणें—धीर रावणें ‘ही घातमी ऐकून सरे सराव्याचें अंधें अवसान तुजें’—स्वय २७
 अवसानघातरी—वि आणीबाणीच्या वेळीं निरास घर

गारा, पाहिजे त्या वेळीं काम न करून पात करणारा, गरजेच्या वेळीं उपयोगी न पडणारा म्ह० अवसानघातरी मद्राघातरी [स]

अवसांनी—वि प्रसंगावधानी प्रसंगीं उपयोगी पडणारा, आणीबाणीच्या वेळीं तत्पर, सिद्ध असणारा, धारिष्ट्यान [स]

अवसाफ—जी स्तुति, प्रशंसा, दणया [अर असकू अय]

अवसाय—उ (१) दारा, धार, ख्याती ‘त्याचा अवसाय जसा होता कीं गाभणी गाभ दाकी’ [अर अवसाफ २]

अवसाय—उ १ यव होणें, उपरान, विराम, थापणें २ अत, होवड, अतरी, समाप्ति [स]

अवसार—(काम) वेळ, प्रसंग, योग अवसार पहा ‘कानाडी ओडुनि ते अवसार’ [अवसार]

अवसी—अवशी पहा

अवसुती—वि १ पैर भलतेंच अव्यवस्थित, विस्फळित, हॅल, गोंधळलेलें, घोटाळ्याचें (काम, काढगिरी) २ ओवटनोवड किंवा अडगुडें काम करणारा, अडाणी अजायब, गोंधळ्या (माणूस) [स अव+सुन]—त्या—उ अवसुती माणूस, अडाणी इशम

अवसूद—वि नेमस्त प्रमाणशीर वेताचा, मर्यादित [अर औसूद=अभ्ययम]

अवसूडा—जी अवस्था, स्थिति ‘वैसी अवसूडा सूतळी वाडू पाता’—शिख १७१ [स अवस्था]

अवस्ता—जी दुखवचा, वाईट अवस्था या अर्थी सादीन अवस्तेचें विप १’—उगा ७ मनोगत राखोन जाता परस्परें होजे अवस्ता’—दा १३ १० १८ [स अवस्था]

अवस्ता, अवसु, अवसूक, अवस्था—क्रि वि १ एकदा एकाएकीं अकस्मात् घेरासावय अस्ता २ एकदरीचें, पूर्णपंगें, अगदी, कधीहि चुकून दखील, निरुद्ध ‘हा मवशीं ओ बोळला गाहीं’ अवसूक गुडाळी [स अवसु, अवस्ता १]

अवस्तु—न १ नास्तित्व, वस्तुचा अभाव २ अवास्तारत्व, खोटेपणा, भ्रामकपणा, झुजकपणा, पोखकपणा [स अव+वस्तु]

अवस्तुत—क्रि वि (कें) अवस्ता पहा

अवस्था—जी १ स्थिति, दशा, प्रसंग, प्राप्त काल, दंगल २ उत्कथा, आवड, चटका, चिंता, काळजी, हुशुर, आशा, धड, वेध, माद, वन्ययता ‘देरीकडे राजमुमारी’ अवस्था लागलीसे मारी १’—एरव ५ ४३ ‘भक्तेमाची देवासी होय अवस्था’

—सप्र ९ १७ ‘तुका म्हणे त्याचें न वळे अतर’ अवस्था ते फार होते मज १’ तुगा ५९८ आजि अवस्था लागली मानसी’

—दावि २३८ ‘चतुष्टय—न मानरी आमुयाच्या चार अवस्था, पर्याय, काल (बाल्य, योग्य, तारुण्य, पार्श्वय, किंवा मातृत्व, तापस्य, मध्य, वृद्ध) ० ज्य—न १ जाणति, स्वप्न, सुषुप्ति ‘अव स्थानय तिमही लोक’—शा १८ १३०० २ वाक्य, तारुण्य, वृद्धत्व ३ सात्त्विक, तामस व राजस, अशा अवस्था ‘विबुधना अवस्थानया’ हें अधिष्ठान पचवया’—हा १८ ३२० गीर १५५

० द्वय—न मानरी जीविताच्या दोन अवस्था १ पूर्वविरचा (चार्य, योग्य) व उत्तरावस्था (प्रीतता, बाध्यव्यय) २ आश्रयवस्था व सुषुप्त्यवस्था, जाणति—निद्रा ३ आश्रयाच्या दोन स्थिती, सुप्त दुष्ट [स]

अवस्थातीत—वि मानरी जीवितातील अवस्थाच्या पलीकडे गेल्या, मुक्त, ब्रह्ममध्यें विलीन झालेला [स]

अवस्थान—न १ राहण्याची जागा, ठिकाण, वनविस्थान, वास २ राहण्याची, असण्याची रीत ३ पदापंची स्थिति, पद ४ अस्तित्व, वसती, गुमरास ‘न करिता मयन’ वाडीं अवस्थान ॥ जेसे का हुतारान सामर्थ्यांचे’—अष्ट ७ ५९ [स अव+स्था]

अवस्थापणें—सक्रि ठेवणें ‘लोलेन द्विदिभाचा न मदभव स्थापिता महात रणी’—मोभीम २ २ [स अवस्थापन]

अवस्थाभेद—उ जीवात्म्याच्या निरनिराळ्या अवस्था, जाणति, स्वप्न सुषुप्ति या तीन अवस्था, पहिली विष्णूची व सत्त्व गुणाची दुसरी ब्रह्मदेवाची व रजोगुणाची, तिसरी शिवाची व तमो गुणी ह्याना अनुक्रमें विश्व तैजस व प्राज्ञ अराहि सज्ञ आदित यांसेरी न दुशिया व वन्यमनी अशाहि दोन अवस्था आदित अवस्था पहा [स]

अवस्थित—वि १ स्थल—कालव्यापक, वास केलेला, राहिलेला झालेला, घडवलेला २ स्थिर व यत्नक, मानूत, पडा ३ अस्मात राह्यावद्ध उरीनं यापराता [स]

अवस्थिति—जी १ राहणें, वास करणें, मुक्ताम करणें, नादणें २ वसतिस्थान राहण्याचें ठिकाण, स्थान, स्थळ, स्थिति, अवस्था [स]

अवस्वर—३ वेळ, प्रसंग, क्षण, अवसर पहा, 'प्राण नाही नित्य अवस्वरी।'—उपा ४१. [स अवसर अप]

अवहार—३ १ एकत्र जमविणें, गोळा करणें, गुळाळणें २ उपसहार, समारोप ३ सहकृती, खांड, (युद्धादिकांचा) मुदतीचा-तात्पुरता तह, सावधिक सधि (६) आर्मिस्टिस, दुस ४ सोम्या सैन्याचा आळा-पसारा, [स अव+ह]

अवहित—वि हजर, सत्पर, सावधान, सादर, अवधानी, लक्ष दिलेला [स]

अवहित्य (स्थान)—न (वृत्त्य) एकापाजूकडील कडी, पार्श्वभाग व जथा विंचित उतत करणें, एक हात उताख्य करणें, दुसरा हात नितवाचे बाजूस सोडणें, उजवा पाय विंचित तिरकस व डावा पाय मागे ओढून सम ठेवणें पतीची वाट पहाणें, रीला, विखास वगैरे भाव दर्शित करण्याच्यावेळीं अथा स्थानाचा अशी गार कर्तात [स]

अवहित्य (संयुतहस्त)—३ (वृत्त्य) हस्तद्वय हात बद्धः स्थळासमोर अचित करून ते हृदयद्वय अवयोमुख धरणे [स]

अवहित्या—शी १ शरीरावर हवेप्रमाणे विचार-भाव झगोचर होत असता ते बळेच लपवून ठेवणें, खोरेरूप झाडून ठेवणें, आकारगोपन २ कपणी व्यवहार, टोंग [स]

अवहेलणें—उकि हेन्याळणी करणें 'द्विजाची मर्बादा तदपि अवहेल्युच न शक्ते'—सादर ५४० [स अव+हेलन]

अवहेलन-मा—नशी (विरु) अवहेलणा-हेदाळणी, अन्वेष, तिरस्काराची-अपमानाची वागणूक, अनादर अप्रतिष्ठा [स]

अवळ—वि १ घट गच्च आवडून बसणारें, अटस २ अरद घारीक, माझचित आळुड, सकुचित (गळा, मनग, गळी) [स आ+वळ]

अवळ—वि (वा) चागलें, नरें उत्तम (गोष्ट) [अर अवळ]

अवळकडी-डी, अवळकाठी—शी वाळलेले आमळे, सुकवून ठेवलेले आवळ्याचे तुकडे [स आमलक+काष्ठ]

अवळका—न अपयश 'अवजका कश्चि सेवटी विम्बून जाये।'—भाए ३६५ [स अव+वळ]

अवळचवळ—किवि (वर वायवी व गुण) अवधेवट, अयुगे-गन्धर्वपरिधतणे बावून 'विडा अवळचवळ खातोस, खातें तोंड रगत नाही' [स अव+चर्वित चालू द्वि]

अवळणें—अकि १ आवळणें आकृषित होणें आणुड होणें २ दड होणें, घा हाणें, खालीं बसणें (निखळत बांधलेची इमारत, चित्रा नक्षत्रातील पावसास मिळवेली जमीन) ३ गच्च असणें, आवळणें (दात हिराच्या) ४ भरून येणें, दाटणें, रसरसीत मर वार होणें (वेळेर पडलेल्या पावसासुळे येणारें पीक) ५ लड

होणें, अग भरून येणें, गुंगुपीत होणें (रोड जावारांस चागलें खाद्य मिळाल्यामुळे जनावर, गरिबाची स्थिति सुधारल्यामुळे माणस) वरील काहीं ठिकाणीं सक्रमकहि उपयोग करतात [म अव, आ+वळन]

अवळणें—उकि १ घा बांधणें-करणें, आवळणें, मजवून बस विणें, दाड ओटणें २ मच्च दावणें, जातानें पळडणें ३ राडणें, दावणें, घुलणें (अवघाव) ४ आवडून धावणें, घा मिळणें (मूढ) ५ लडावणें, यळकावणें, जमदस्तीनें तावा घेणें, हिमबावून घेणें, कावीज करणें 'अवघातीं विडा अवळला' ६ फौजचा व्यूह रचून तवारा रोंगें आवळणें पडा [स आ+वळन]

अवळणघा—शी निवारण, मनाई, आकलन, नियमन, निय श्रया, दार गवसणी (कि० करणें, लावणें, माडणें, होणें) [अवळणें व बांधणें स आ+वळ+वण्]

अवळसर—वि १ विंचित, काहींस पट मनजत २ विंचित घारीक, अरद विंचोळे, किडविडीत [अवळ+सर]

अवळसरा—वि आवळ्यासारखा, खंडे असलेला—यु गध काचा एक प्रकार, सन्यासधक [आवळा+सरा=सारखा]

अवळा—३. १ भावदा, एक तुरट फळ २ समईच्या उम्या सान्याल असणारे वादोळे वेड—अव्याची मोट—शी तात्कालिक कायद्याकरिता एकर जमलेल्या शेताचा समुदाय, गढ गोळी म्ह० १ अवळा पिकायचा नाही, समुद्रमुकायचा नाही—वडगदान अवकाय अजा गोष्टीबद्दल म्हणतात २ अवळ्याची मोट बांधणें=(आवळे एकर बांधता, जुळविता येत नाहीत, ते निसदून जातात, याबद्दल) अवकाय मोट कस पाह्ये ३ अवळा वजन कोडळा (विवा वेळ) काढणें=थोल्याचा गणक फायदा मिळविणें, आपण थोडें देऊन दुसऱ्यालाडून अधिक घेणें, थोल्या मोबदल्यावर पुढल्याची आशा करणें (चे) अथळे उघडणें—मोठा राग काढणें, अपयत्नाचा भडिमार करणें, ठेकणें, हुकलणें, फाडून राणें (अवळकाठी वर ताना अरळे उरतात त्याप्रमाणें) अवळ्या येजडें पूज्य-न पूर्ण अभाव, छन्य अवळे शिजणे-(४) पाचावर धारण वसणें, घ वरणें [स आमलक, प्रा आमल-न-य, हि आमला, आमला, व आम्ला, गुन आवळा, फा आमलस, अर आमन्, पजा आवला हें फिलेन्सप अज्झिका]

अवळाअवळी—शी भाग्यानी, आवारावारी, सैन्याची कूच करावयाच्या वेळची, किंवा प्रवासास जाण्याची तयारी [म आ+वळ् द्वि]

अवळी—शी अवळ्याचे झाड, याचे दोन प्रकार आहेत-एक रायसागरी व दुसरी कृष्ण आवळी पहिलीची पाने पसामी आद्या राचीं दुसरी असतात फळास कमन्या भण्याप्रमाणें बरेले असतात हें फळ फळ खाण्याच्या उपयोगी असतें दुसरीची पाने पामीच्या

पानागारलीं भरतात, फळ गुपारीयेवडे व आवट भरते, हीं फळे कार्मिकत येतात व माघ महिन्याच्या सुमारास पूर्ण होतात परंतु अरळ्याचा मोठापणा करतात तो पित्तदायक आहे तसेच अरळ्याचे लोणचे करतात आरळीच्या सालीपासून काढे होते शिवाय गारलींचा कातडी रंगविण्यासाठी उपयोग होतो सुरलेडे अवळे (आळकाठी) ओफरी आहेत हिरडा, वेढडा व अवळरी यांचे नुमे करतात, त्यास विक्रय म्हणतात अरळीने लाडू पाण्यात टिपून असल्यामुळे विहिरीच्या बामी त्याचा उपयोग करतात [स आमलरी] ० भोजन-न कार्तिक शुद्ध चतुर्विंशती व्रज अवळीच्या साधारणरीं दयतासमारापेनिमिता केलेले जेवण

अरळीजावळी-आवळीजावळी पहा

अवळ्या गंधरु-अवळ्या पहा

अवळ्याची समई-ही जिन्या मधल्या दाभ्याचे वेडे अवळ्याप्रमाणे वाटोळे, गेंबेपाज अनात अशी समई

अवळ्याबंध-नि अगडपत्र, गेल्ल, डोंग्या [आवळा + बंध]

अवक्षर-(प्र.) अवाक्षर पहा

अवधारण-न लपनयनातील एक विधि, गुरुने आपल्या आज्ञेतील पाणी बद्ध्या भोजनीत घालणे व ओंजळ घुमे [स]

अनक्षिप्त-नि चालीं टाकलेला, फेकलेला [म अव + क्षिप्]

अवक्षेप-न-युत १ चालीं टाकणे, फेकणे २ (स) दोमणा, व्याजस्तुति, औपत्येविक भाषण, सर्मा भाषण [स]

अवज्ञा-ही आज्ञाभंग, अनादर, अवमान, विरक्षार, अपमान, हेळण [वि० वरणे] 'जे सामान्यत्वे लेखितो। अवज्ञा करुनि देखितो।' -शा ३ १९५. 'पितृवर्चनीं पडली अवज्ञा अविचार। कुटिल बुद्धवादी निघ।' -सुगा २०६० [स अव+ज्ञा]

अवज्ञात-नि अनादरांन-तुच्छतेने नापाविलेला, ज्याची अवज्ञा केली आहे असा [स अव+ज्ञा]

अवा-३ विरु अवा १ दुमाराची मनी २ भ्रजवायाच्या किंवा भावलेल्या मळक्याची रास 'आवा भाजलेल्यावर। चेजनि आई वत्तर।' -भवि ६ १०० ० लुटणी-भाजलेल्या मळक्याची रास कळत तिचे पचोपचारे पूजन करून घुवाशिर्षीवहून लुटविणे (चा) ० उतरणे-१ मळक्याची अशी नीट माजून निपणे २ रचन चीं सवे मुले जडून प्रौढरक्षण येणे ३ उपायसफल होणे म्ह० ज्याने न पाहिला अवा त्याने पाहिला दिवा=अजकय गोष्टी सांगणे [का आवि-अभाराची भनी तुल० स आपाव हिं आवा]

अवा-ही १ आवा, वाई अवाची पहा २ राख, ठेवलेली छी, रखा ३ रडी, वेदया, व्यभिचारी छी [का अवा-अवे=वाई, आजी, भोक्ता वाई कु आचो तुल० स अवा]

अवाई-ही १ आवाई, कडी, रोवयाती, भुमका, चार्ता, चरर, गण, बोळ्या, चातमी 'जनि वनि पसरे राक्षसीची अवाई' -आपू ४३ म्ह० तवाई पुरवते, अवाई पुरवत नाही २ प्रसिद्धि, प्रकाशित 'धर्मराज भीमंत भन्याची त्रिलोक्यामध्ये अवाई' -ऐपो ००० ० पडणे-चातमी पतरें 'मोठे वणीस मिळेल अशी अवाई पडल्यावर वज्रताचे राखीने जिखून तिवहून तमाशेवाले आले' -नि १४८, 'गती रोवात जिंकते तिंकते अवाई पडली पाहिजे' -तोव ५० [स आ+ई, प्रा भाव=येणे, हिं आवाई]

अवाईतवाई-ही सकट 'अवाई तवाई दिपाई रोकावरी येऊन पडतच आहे' -य ७ ३२४६ [स आपड, प्रा आवई=सकट, पा तगाही=आव]

अवारू-क्रि वि चालीं, अध प्रदेसाकडे, सामारावड-अवा-हुसुल, अपावदन=तजिजत, खिचवदन, चालीं तोंड असलेला [स]

अवारूणे-अक्रि १ विचार करणे, मनन करणे, मनात आणणे, चिंतन करणे २ काडू वरणे, डगमगणे, आराकणे ३ योजणे, वेत करणे, हेतु असणे 'मनामांनि अवारिले मये पाही।' -राक ४३ 'आम्ही येदा ठम करायस मपाकळे रोते पस्त पडले नाही' ४ अदान करणे, अटकळ करणे, करवना होणे, तर्क बांधणे 'हा रास दयाचा धनी आहे असे मला अवाप्त नाही' [स अव+अक्र, अवाका]

अवारूणे-अक्रि (कु) अति पिकणे, अधिकणे, [अक्रिणे]

अवाका-(विरु) आवाका पहा -३ १ सामर्थ्य, दक्षित, ताकद, धैर्य, हिंसत अरसान 'विप्र सुदर नेटका। परी कोडमुखी देवा। तसे तो जाणावा अवाका। सर्वे व्यर्थे ॥' -व ६१० २ आगेका, करणा, आक्रमण, पकड, डाव 'तो भाव्या अवा कयात आला म्हणजे पाहूव घेईन।' ३ धारणा, अटकळ, धोरण, मनाची गति, आवकन ४ अभिप्राय, समज, करवना, तर्क, अटकळ, समवनीयेत्या विचार-दृष्टि ५ आचार, विस्तार [स अव+अक्र]

अवांग-न (शरीराचा) नाजूक भाग, मर्मस्थान (क्रि० अवांगी लागणे, पडणे, मारणे) [स अव+अंग]

अवागणे-अक्रि (कु) वाईट मार्गास लागणे [स अ+वागणे]

अवाची-ही दक्षिण दिशा [स]

अवाचीन-वि दक्षिणदिशेकडील-सर्पणी [स]

अवाचिसया-च्यासया-क्रि वि अतिशय, लावत्यक, प्रमाणावाहेर, वाडेळतितके, मज्जे, जास्त, अवाटय 'गोडुळ्या अवाचिसया गोष्टी सांगण्याने अति वेड आहे' -प्रेमवर्ण्यास 'बाजारात गाळ थोडा आणि मागणी पार, अशी स्थिति पहाताच

व्यापान्यानीं कापसाचा भाव अ० वाटविला. ' (कि० बोलणे, खाणे, वाढणे, रस करणे) [सं. सपाद. प्रा. सवाय=सवा द्वि]

अवाच्य—वि. १ उत्त्तराण्यास-सांणण्यास कठिण, अयोग्य; चोलण्यास अयोग्य. 'अवाच्य ते दाढी । जीमं चि गा ।'—ज. १४.२०९. 'तुम्ही जरी अवाच्य वदाल । तरी हा विप्र सत्काळ जाईल ।'—ज. ४४.११. २ अवर्णीय; वर्णन कण्यास कठिण; अकथनीय. ३ विरुद्ध धोलां न येण्यासारखे; अविद्य. [सं. अ. ५४]

अवाज-दार-री-भावाज पदा.

अचाजवी—वि. गैरवाजवी; अयोग्य. [अ+चाजवी, अर. वाजिन्=जसुरीचें, योग्य, अगत्याचें]

अवाजी—जी. अवा; नृद छील सन्मानार्थी योलावण्याने संबोधन (बाई, आजी याप्रमाणे). [का. अवा+जी]

अवाट—वि, आड मार्गानें जाणारा. [सं. अ+वर्त्मन्=वाट]

अवादा—३. (कना.) (मालकीची) मर्यादित केल्लेली जागा,
खोटा. [१]

अघाड—न, पराभोवतालची बंदिस्त जागा; आवार; अंगण; पटांगण; परस. [सं. आवार]

अवाडाव—खी. १ अमागी, पुमागी वतन; सन्दाचा—हटा-
रुंया हाका; त्यांनीं केलेली नाचपूस, नुनन, जरावल्ली, आळणोळ.
२ खोसवाडगणार्थे हटन; लहान मुलांच्या घोड्या. ३ अठोका;
पक्क; मिठी (सप्तमी निमकर्तांत प्रयोग). ' हा मासे अवाडावांत
जाला म्हणजे मी मारीन. ' [अ+वाट+वाड=प्रवाड मागांज
जणे. अ=कवजा+वाड]

अवाङ्—वि. घाव, रीघ नहीं असें 'त्यागा भोगा होय
अवाङ्'—भाए १४१. [अवाट]

अथादधी—भवादाय अप 'मुलखांत भगवती सर्वथा होळ
न घारी'—मराठा ३७.

अवाढव्य—वि फार मोटे, विद्याल; अचाट, फार विस्ताराने; राक्षसी; भयंकर; विपुल (इमारत, दारीर, जंगल, ओषध घोवड मोठा पदार्थ, यस्तु) [सं. अव+गृध्; प्रा वृ+वाटणे]

अचात—वि. निर्वात, निरात —न. १ चातता; निरातता. [स. अवभात.] २ मोठे पादक; जोतण्या मारा; तुझाच. ३ एकाएकी मारा घालेल्या मोठे संकट—अशुभ, आपत्ति. [सं. अवभात.]

अद्यान्तर—वि. १ स्तर; दुसरा, वाकीचा; दलेला (भाष, संख्या) २ मुख्य विषयाचा गोहन; विरोधक. 'आत्मीय मग जरा' तर काही पोले लागली सों काहू मर आल्या. '३ गौण; अविच यात्मक, विवेचित सदरात, प्रचारात न येणारा; विरोधक; 'स्वाक' विवेचित सदरात सर्वोच्च स्थान राखी घेतला. 'प्रसूति—वि.

कोल काम. ०खर्च-पु. लाडखर्च. ०भोजन-न. पाहुण्यांना, अतिथींना भोजन; कुटुंबांतील माणसांशिवाय इतरांना भोजन घालणे. [सं. मव+अंतर]

अवाप्त--वि. १ मिळविलेला; संपादन केलेला; ज्याने मिळविले आहे असा. *काम-वि ज्याची इच्छा तूट झाली आहे असा. 'श्रीकृष्ण अवाप्तसकल काम।' -हमा १.२१६. [सं.]

अवाप्ति—खी. मिळमठ, राम; संपादणूक. सामाशब्द—मुसा-
वाप्ति; दु.पावाप्ति; आनंदावाप्ति; मोहावाप्ति. [सं. अव+आप्]

अवार—किवि (वृण) अलीकडील किंवा जमलल्या माजुरा.
'तवार' या शब्दाशी योजितात. [सं. अवार=अलीकडील विनाय,
बाजू]

अच्चार—वि. मोठे; अफाट; अपार. [सं. अपार; प्रा. अच्चार]

अवार—पुन.प्रसार; आवार पहा. 'भरता बैदिला अवार।'।

-उपा १८. [सं. आ+तृ]

अवारित—वि. प्रतिकार, अडथळा न केलला, हरकत न केली;
भप्रतिबद्ध. [सं. अ+वृ=प्रतिबंध करणे]

अवाह—न. साधन. 'साक्षात् कल्पने अवाह ।'—भाए ५३.
[वाह ?]

अवारु—वि. यत्; दुसरा, 'ऐसा न लागू त्याचा पार। मी
अवारु जोडूनिया कर।' —भवि १८, १३. [सं. अवर=दुसरा]

अयार्डो—५. निवाडा; ल्याद निवाडा; पंचांचा निर्णय. [इ.]
अयाहुपोह्ल—५. ईशनी बजनाची निशिट परिसाणे; ओपण,
मूलस्थान धातू, याखीन गूळ, साखर धनेदिसारपे परापे मापा-
वयाची जी (बजनी) पद्धति. तिचे कोटज जसे—१९ ग्राम=१ ओंस,
१९ ओंस=१ पौंड. २८ पौंड=१ क्वार्टर, ४ क्वार्टर=१ हॅड्रेडेवद,
२० हॅड्रेडेव=१ टन [इ. में. अकों दे पौंड]

अचार्य—वि. ज्याचे निवारण किंवा ज्याला प्रतिबंध करून
याचयाचा बाही असे; अनावर [सं. अ + वृ]

अचालीपद्धा—वि. उच्च पदाचा; पद्धत्या प्रतीचा. [शर.
अन्वय—पा. पद्धा=साधय]

अवालीमजलत—वि. पहिल्या प्रतीचा सामर्थ्यात. [अर.
अवल्+मजाल्=सामर्थ्य]

अथासत्त्वा—अवाचेत्त्वा पदा.

अन्वाहक—वि. (शाप.) विद्युत्, ज्योति ३० ज्या पदाभासुन
वाह्य नाहीं असे (पदार्थे) (इं) नॉन कंडक्टिवल [सं. अ+वाहक]

अचाहन—आमंत्रण, आपाहन पहा. [सं. आ+अहे]

अघाही—नि. (ब) मसागत न करता लागवड केलेले. मसाक
३ अर्थ पहा. [छं. अभ्यद्र] • डांगर—उ खगिनीची मसागल न
करता, न घेता, न लावता आलेला डांगर—भोपळा.

अथाल्लै—भावाद् पद्म.

अवाक्षर—न १ वाचण्यांत, बोलण्यात, लिहिण्यांत निघालेले भलेले अक्षर, बोलण्यात, लिहिण्यात चुकी—प्रमाद, अशुद्ध उच्चार २ एकही अक्षर, शब्द, आवाज, ध्वनि, उच्चार, चकाराशब्द (मुख्य तेच्या उलट अर्था) 'एक अवाक्षर तोंडातून काढायची नाही'—फाटक, माटपळटा १ 'तू दुसऱ्या कोणाजवळ अवाक्षर बोलव्यस तर टार मेलास म्हणून समज'—उप काल ३ अपराध, निंदा युक्त, अभद्र, शिवराळ, भाषा, दुर्भाषण, शेवटच्या दोन अर्था नका रात्मक उपयोग [स अक्षर+अक्षर]

अवि—उ १ मेळा २ घुपण, बंद 'श्रुतिदायक सापाची छाया मेळा, अर्वांसहि कसापाची'—मोक्षमयि ३८४८ [स अवि+इ, लिथु अवि+इ, स्लाव्द ओज्जस, लं ओज्जिश्, ग्री ओज्जश्, गोंषिक अविज्ज]

अविचारणे—अकि उत्तरणे, अतिशय पिकणे, पिकून विपडणे, मासणे (फळ) [स अति+अच]

अविचळ—वि १ अखंड, सतत, संपूर्ण 'तेथे भागवतपर्यं हे सचळ। शिवाचे अविचळ मनन्यप्रभ।'—एसा ३६१४ 'क्रियाचें बालगीं मन सचळ झालें अविचळ।'—वाल्यान वत २० २ व्यवस्थित, निर्दोष 'नियवण त्रिकाळ। पूर्णा करितां अविचळ।' भगोनि जिहिका कडिराळ।'—एसा ६१०१ ३ विकाररहित, स्थिर, दृढ 'तैसीं नांना कमें करिता सचळ। सदा अविचळ योगिया।'—एसा ८४१ ४ अव्यय, ज्याची गांठे शुद्ध भाहेत असा [स अ+विचळ]

अविचार—वि विकाररहित, निर्दोष 'बोलणें जें अविचार। तें सत्य येथें'—झा १६१२४ [स अ+विचार]

अविकारी, अविकार्य—वि १ विकृति न घालणारे, फाटक, बदल न पावणारे, निश्चिन्स, निश्चय २ नाश, न्हास न पावणारे ३ (व्या) अव्यय, ज्यास लिंग, वचन, विभक्ति लागत नाही असा [स अ+विचार]

अविहृत—वि १ रुपांतररहित २ विकार न पावणारा, न बदलणारा 'व्यकीरी अतीत। आनंद अविहृत। सर्वरूप'—झा ११५० [स अ]

अविक्रिय—वि १ विकाररहित 'म्हणौनि कैने अवा अवि क्रिया। एका भज।'—झा १५३३५ [स अ+वि+कृ]

अविक्रिय—वि अक्रिय, क्रियाशून्य [स अ+वि+कृ]

अविक्रिया, अविक्री—श्री १ विकार विकृति, विपाठ दुखणे, अजारीपण, असमाधान २ विलस, वीट ओकरी, धगळा, शिसारी [स अ+वि+कृ]

अविचार—उ अविचक, विचाराभाव, दुर्लक्ष्य, अज्ञान, वेडे पणा—वि अविचारी पहा [स अ+विचार]

अविचारणीय—वि १ विचाराच्या आवाक्या बाहेरचे 'मग अविचारणीय तें आंघा। पडोनि जाय।'—झा ६४६५ २ अदरुनीय, छुद [स अ]

शब्दो १२१

अविचारणे—अकि अविचार करणे 'मग सुमती बोलें प्रथान। उया बरोवें पुढिलें घेतमान। अश धरिला अविचारन। यासीं परिहार एक आहे'—जै २३४१ [स अ]

अविचारशील, अविचारी—वि विचार न करणारा, लक्ष न घालणारा—देणारा, अविचारी, गाफील, भरायमी, तापट [स अ]

अविचारित—वि ज्याबद्दल मनन, विचार केलेला नाही असे, अविचाराच्या लहरींतले, पूर्णपणे आकालन न केलेले, 'हे एकलौते चराचर। अविचारित सुदर।'—झा १४११० 'तेवीं दहायुन कामनीय। जे अविचारित रमणीय।'—एसा १४३५६ [स अ]

अविच्छिन्न—क्रि १ निरंतर अव्याहत, एकसारखे, अखंड, सतत 'ही श्रुति आम्हाकडे पाचवें पंचे अ० चालली आहे' २ सततत, सतत, निवळ, यथास्थित, व्यवस्थितपणे, सुदर रीतीने 'यदाचे व्यवहारात अ० दोन हजार रुपये मिळाले'—वि अविभक्त, अनुदित, मांडा, सन्ध, सगळा 'सरकारी सभा सदांचे अविच्छिन्न बहुमत सदैव कायम राहील'—टि ३२१६ [स अ+वि+च्छिद्+कारणे]

अविद—वि (विरू) अवीट १ अविचार्य, उत्कृष्ट न विद लेले 'अविद भमल अनुपम्य अतिभय तेज पाकलें'—रेप १६३, 'अविद ज्याची करणी ऐकतां देहमाण होतो मडा।'—होला १४ २ सतत कार्य करणारा, न बटाळता काम करणारा, दमदार, घोर 'बापु गोखले केवढे अविद। म्हणे शत्रुची लागली विट।'—गाथो १०४ अवीट पहा [अ+विदणे]

अविद—अविष पहा 'अविदचे राज्य वेदरी असता। कायद पाहता तलार केली'—गुणा ४४३६ [स अ+विद]

अविदग्ध—वि मूर्ख, अज्ञानी, अशुशल [स अ+विदग्ध]

अविद्वयोनी—वि असतयोनि, जिला पुरुषाचा सग झाला नाही किंवा जिचा कौमार्यभंग झाला नाही अशी, अनुपयुक्त (विपदा, सुमारी) [स अ+विद+योनि]

अविद्य—वि अविज्ञान, मूर्ख, अज्ञानी 'अविद्य पुत्रिय न म्हणता जाण। धरातीचीं ब्रह्म ब्राह्मण। त्याचे करू जाता छळण। मुळनिर्दळ्य आवश्यक'—एसा १३६४ [स अ+विद्य]

अविद्यमान—वि हजर नसणारा, अनुपस्थित, नाहीसा झालेला निर्गत, विनष्ट गयत, अवर्तमान [स अ+विद+असणे]

अविद्या—श्री १ विद्या नसणे, अज्ञान, अज्ञानपणा 'हे विस्त अविद्येशुळे आत्मस्वरूप विस्तर आपण जीव असं मानून ससारात पडले'—शास्त्रीको २ माया, अवास्तविक गांठी सगल्या मानणें 'तथे मायेच्या धपचासच अविद्या ही सज्ञा आहे'—गीर २०८ 'परात्मस्वार्थी दोन आवरणे—स्वार्थेद, लिंगेद—आहेत या कल्पनेच्या मुळाचीं अविद्या आहे'—पसारा—उ अज्ञानाचा

प्रसार, व्याप, मायाजाल, मोहजाल 'स्त्री केवळ अविषाप सारा' - धोपाधि-३ अविधा-अज्ञान याची उपाधि, अज्ञानरूपी आवरण उपाधि पहा [स]

अविधि-वि छिद्र, भोक्त न पाडलेला (मोती, धान) -३ मुसलमान, खून, स्लेट, मुसलमानाच्या कानास हिंदूप्रमाणे भोके पाडलेली नसतात म्हणून (सामा) अहिंदु [स अन्वयधू]

अविधवा-स्त्री जिचा नवरा जिवंत आहे अशी स्त्री, सुवा सिनी, सबाण [स अन्विधव] ० नवमी-स्त्री भाद्रपद शुद्ध नवमी, या दिवशी पिता जिवंत असून माता मृत असेल अशा गृहस्थाने धाद करावयाचे असते हे धाद संपिंडक करावे माता मृत असून पुढे काही दिवसांनी पिता मृत झाल्यास हे अविधवा नवमी धाद करू नये असे काही म्हणतात - धर्तिस २

अविधि-३ नियमाचा-विधीचा अभाव, द्राष्टविरुद्ध वर्तन, स्वैराचार, धर्मबाध-आचार, अन्याय, 'इकिसया म्हणे लग्न लावू निघा। लग्न कऱ्या मेज अजाल्या। राजा म्हणे पुराणे दाखोनि या अविधि केवि करावा।' - ह ११ १३८ - वि अन्वयस्थित विधिपूर्वक न केलेले, अशास्त्र - किंवि अशास्त्रीतीतने, अन्वय स्थितपणे [स अन्विधि]

अविधी-वि मुसलमानी, यायनी, अहिंदु, विधर्मी (अम दानी) [स अन्वयधू]

अविनय-३ उद्धरण, हाजेरपणा, मस्तबालपणा, विनया भाव - वि उद्धट, मस्त उर्मट, हजी, गर्विष्ठ [स]

अविनाश-३ नित्यत्व, शाश्वतता, नाश्याचा अभाव, अन श्रत्य - वि नाशरहित असा, शाश्वत, नित्य, अनश्वर 'पाहती मज अविनाशाते। तरी कैचा दिसे।' - हा ९ १५२ [स अन्विनाश] ० पद-न मोक्ष, कैवल्य 'या देहाचे नि साधने। अवि भाद्रपद पावणे।' - एमा ९ २८१ ० भाव-३ नित्यत्वबुद्धि, अविनाशी आहे असा समज 'तो देखतमे अविनाशभावे। आत्म बुद्धि ॥' - हा ४ ११०

अविनाशित्व-न (दाप) सातत्य, नित्यत्व (इ) फौदारेपण [स]

अविनाशी-वि नाश न पावणारे, अनश्वर, नित्य शाश्वत, नष्ट न होणारे [स]

अविनिगमन-वि (लुप्त) शास्त्रप्रामाण्य, पुराव्याचा आधार नसलेला [स अन्विनिगमन+क]

अविनीत-वि उद्धट, अनप गर्विष्ठ अविनय पहा [स]

अविभक्त-वि समाईक, एकरूप ० कुटुंब-न एकरूप राहणारे हिंदु पुत्र, घराणे (इ) जोडत फेमिली [स अन्विभक्त]

अविभाज्य-वि १ भाग, वाण, वाण्य न करता देणारे, विभाग न होणारा २ भाग करण्यास योग्य नाही असा ० अवयवध-३

(गणित) ज्याचे अवयव पुन्हा पडत नाहीत असे अक् ३० ११, ७, ३ ० मिळकत-स्त्री १ जिची वाटणी करू नये असे कायद्याने ठरविले आहे अशी मिळकत, राज्य वगेर २ कुटुंबातील इतर इसमात वाटून न देता एकाच इसमाकडे चालणारी मालमत्ता [म]

अविमुक्तक्षेत्र-न काशीक्षेत्र 'अविमुक्त महात्मज्ञान। नाराणधी, आनंदवन। एकासीचि नावे जाण।' - एमा ३१ ५२६, ख ३६९९ [स]

अधिराजी-वि न विराजलेले 'अधिराजी दुधाचे भाटे।' - हा १८ १४७६ [अन्विजराणे]

अधिराज्या-अरब्बा पहा
अधिराल-वि १ पातळ नव्हे तो, दाट थ २ एकासारखा, निरतर 'जगदुन्मीलाधिराल। कलिभिय ॥' - हा १८ ६ [स]

अधिर्भाव-आनिर्भाव पहा
अधिलय-३ क्षीप्रता, हाडती, उडारीचा अभाव 'सकळ्या भोटे साधनी। अधिरपेनी।' - शुच १६ - किंवि अल्प, लघु वर [न अन्विरव्य]

अधिवक्षित-वि १ विवक्षित, विशिष्ट, निराद्या नसलेला, विशेषकरून उद्दिष्टिला विद्या इच्छिलेला नव्हे तो २ ज्याचा विचार किया मनन केलेले नाही असा, अधिस्तित ३ अनिश्चित, कोण ताहि [स]

अधिवाहित-वि लग्न न झालेला [स]

अधिवेक-३ अधिचार, विचाराचा अभाव, तात्तम्य नसणे, मूर्खपणा 'जरी काहला अधिवेडु। तरी सतहपाशीपडु। सोपवळु असे।' - हा १ ७६ [स अन्विनेक]

अधिवेकी-वि अधिचारी, सधन अधिवेकजुद्धीचा उपयोग न करणारा, तात्तम्यज्ञान ज्याला नाही असा, मूर्ख, अयमत्त 'जंसी राणणी रससोव निजी। कन्हिया मोले निजी। तैमा भागा साठी अधिवेकी। धाडिती घरे ॥' - हा २ २५४ [स]

अधिधर्म-किंवि एकासारखे, विस्मय न घेता 'त्या भोगाचे कळ घडून। अधिधर्म लय्यमरण।' - एमा २८ १५७ [स अन्विधर्म]

अधिधात-किंवि न दमता, चकता, विधाति घेतल्याशिवाय, सतत, असड नितर [स]

अधिध्वसनीय-वि विश्वास ठेवण्यास अयोग्य, गैरभरत शाचा [अन्विधाध]

अधिव्यास-३ बेभारवासा, विश्वासाचा अभाव 'तिजवर नाशा अधिव्यास आहे' - न्यायप १९१ [अन्विधाध]

अधिध्यासी-सू-सूक्ष्म-वि १ बेभारवासाचा, ताशक, विश्वास, श्रद्धा न ठेवणारा २ विश्वासा, भरवासा ठेवण्याला अयोग्य [स]

अविष्करण—त्रिप्र आविष्करण पहा

अविस्ताळ—न पश्याचें घट्टें, कोट, कोठार 'का महा वृक्षीं अविस्ताळें। पसजातीचीं।'—हा ११ २५८ 'हो का पक्षिणी देखोन पिलें। साबोनिया अविस्ताळें। सुत कोवळें जेथीं पसरी।'—एमा ७ १५७ [स अविस्+आलय=आध्वस्थान]

अविस्त्रां—क्रिप्र एकाएरीं, न समस्ता [स आ+विस्त्रुति=आ+वितर]

अविस्वामणें—अक्रि अनिधारा ठेवणें, विश्वास नसणें 'अम वद्वर्नी अविस्वासे। ऐसा क्षोण पलित असे।'—दा १ १ २१ [स अ+विस्व]

अविहित—वि शास्त्रामध्ये न सांगितलेले, न आज्ञापिलेले, शास्त्रविरुद्ध 'अविहित कामस्थिती। हा स्वभाव ज्याचे वृत्ती। ते अत्यजादि प्रकृती। ज्ञान निधिती उद्भवता।'—एमा १७ २२३ [स]

अवीक—वि (गो) जास्त, फाजील, अधिक [स अधिक]

अवीट—वि १ न विटणारा, पका (रंग), चवदार, न विपडणारे (अन) 'अवीट न विट परमात्र।'—भज ४२ न विपडणारा, निस्तेज, पराव न होणारा (रत्न, मणि, धातू), कटाळा, विळस दिवसारी नरा गारा (सुहृम दुष्टपणा, पापाचारण करणारा इतर), लवकर जीर्ण न होणारे—न क्षिजगारे—पराव न होणारे, दुष्ट (शमिने, भाडी, शरीर, इनात), उच्छ्वलरणाचें, समर्थाद, अविनयशीलरणाचें (भाषण), विपुल, समृद्ध (पीक, धान्य), याखेरीज इतर पुष्कळ निरनिराळ्या अर्थानें हा शब्द योजतात, पण बहुतेक अक्षय, टिकाक या अर्थांच असतो २ अढळ, अच्युत, अक्षय्य, अनश्वर (दीर्घावदळ योज तात) 'धीटपणेचि अवीट पद्मप्रति नीट करुनि मन सत्वर पावा।'—रत्न ८ ३ ऐतदार, आकर्षक 'धीट समार्तरि नीट रिघोन, अवीट बसे कनकास न साहे।'—आभी २९ अविट पहा ० **आषाडी**—सी अढळ, अमय, प्र-दा-प्रेम 'हैसा तुला वैष्णव वीर। अवीट आषाडी त्याची घोर।' [अ+वीट]

अवील, अवीलचूल—अवेळ व अवेरचूल पहा

अवीस्त—न माग [स आमिप]

अवृष्टि—अवि अवर्षण 'ने अवृष्टीचेनि उणव्हे।'—हा १३ २२१ [स अ+वृष्ट]

अवेत—वि अव्यक्त (अप) 'जे अवेक पुस्तानी वेवती। निस्तारे वाटगे इच्छाशक्ती।'—दा १ ३ ११ [स अव्यक्त]

अवेप्रता—सी अव्यप्रता (अप) एवयानता 'कीतें अवे प्रता पडे। कीतें निधये सापडे।'—दा ४ ७ २९ [स अव्यप्रता]

अवेच—वि खर्च वाचविणारा, वचत करणारा, काटकसरी, कृपण, कज्ज, हाताचा जड [स अ+वि+ची, स अ+वेचणें]

अवेर—रां—क्रिप्रि (गो) एखा, पुढें येणाऱ्या क्रिया गेल्या चौथ्या दिवशीं (काळ किंवा उद्या), परवा, तेरावें अवेरा (एखा) असा अनुक्रम [स अपर, अवर]

अवेळ—सी अयाळ पहा ० **केश**—वि ज्याचें अयाळ छरा-पर्यंत पोहोचतें असा (घोडा)

अवेळ(ला)—उ चुलीच्या वाजूला, लहान सदान भाडें टेव-ण्याकरिता वेलेला एक भाग (यास स्वतःन तोंड नसून चुलीतून जाळ जावयास जागा असते, असे एक, दोन इतिद तीनहि अवेळ एका चुलीस जोडलेले असतात), वेत पहा ० **चूल**—सी जीस वर्दळ आहे अशी चूल [३]

अवेय—उ अवयव (अप) शरीराचा भाग 'का कृमै जिया-परी। उवाड्ला अवेय पसरी।'—शा २ ३०१ 'हात पाये अवेय नांना।'—दा १५ ७ २४ [स अवयव]

अवेय्वरी—क्रिप्रि योग्य किंवा या, त्या वेळीं, कार्की, समर्थी—प्रसर्ग 'ह्या अवेय्वरी त्या अवेय्वरी।'—शार (शुभा उचो ५ १) [अवसरी अप]

अवेळ—सी १ योग्य वेळ निघून गेल्यानंतरची वेळ, उशीर, विलय २ अयोग्य वेळ—माळ—समय, अनुसर [स अ+वेळा] ० **सवेळ**—सी योग्य—अयोग्य, अनुकूल—प्रतिकूल वेळ—समय, वेळ—अवेळ 'अवेळसवेळ पाहून काम करणें तें करावें भलतेव्हा बस नये' [स अवेला+सवेला]

अवेक्षण—न १ शोष, तपास, चौकशी, पाहणें २ लक्ष, देखरेख, अवलोकन, रक्षण ३ कृपा, लोभ ४ काळजी [स अ+वे+ईस]

अवो—उग्र अहो! अगे! एक सवोधन 'अवो अवो ह्मणो हरिजे। अडळखरी रत्नाचिजे पावरीजे।'—शिख ६९२. 'अवो तू देवाची प्रिय परम अपाँग हरिजे।'—साहज ७ ९९ [ध्व]

अवो—उ आप पहा [स आकार]

अवोज—उ गावाळ, ओज नसणें 'नातरी होता कृषीचा अवोज। परिता नासे वीज पाहा।'—जे ६३ २० [स अव+ओजम्]

अवोक्षण—न औक्षण, अभिपचन, पाणी शिंपणें (विशे पत विधि, मत्कार यामन्ये [स अ+उक्ष्+शिंपणें])

अवकात—अवकात पहा.

अवजारा—अवजारा पहा

अव्यक्त—वि १ व्यप नव्हे तें, लपड—प्रकट नाही तें, अपरपट, अक्षय, रमणेच नसलेले, माननी दृष्टीला अपम्य (धवता, परमेधर,

आत्मा) 'बडिला, अव्यक्ताचिया पशा। उद्योतवार मुखे जेता।' -अमृ ६३ २ (गणित) अस्पष्ट, अज्ञात, माहीत नसलेली (बीजगणितातील राशि, सख्या) ३ अस्पष्टोच्चरित, ककारादि वर्णरहित शुद्ध ध्वन्यात्मक (रावर) ४ (उ) गुळमुळीत (आवाज, ध्वनि) ५ निराकार 'आवु मी व्यस्तु। अव्यक्तु ही मी।' -हा १८ १११४ ६ अतिवृक्ष -न माया, भ्रम, प्रकृति, कारण 'विराटाचे विराज पुरुष। तो अव्यक्तर्षी करी प्रवेणु।' -एमा ३ १७५ [स] ० गणित -न बीजगणित, यातील काही राशी अव्यक्त अस्तात ० गुणन -न (बीज) अव्यस्त राशींचा गुणाकार ० पक्ष -उ. पितृवाच्या राशीतील प्राणी याचे पक्ष दिसत नाहीत याच्या अनेक जाती आहेत ० भजन -न (गणित) अव्यस्त सख्यांचा भागाकार ० राशी -उ (बीज) जिची किंमत दिली नाही किंवा माहीत नाही अशी सख्या सरकृत बीजगणितात इतरही एकूट, वाय, होइ प्रमाणे अव्यक्त सख्यादर्शक काही राशा योजित्या आहेत, उ० बालक, नीलक, पीतक, लोहितक चित्रक, हरि तक, मेचक, इयामलक, कपिलक, पिलक इ० ० साम्य -न (बीज) अव्यक्त राशींचे समीकरण

अव्यक्तता—शी (सगीत) वर्णोच्चार स्पष्ट नसणे [स]

अव्यय—वि १ उणेपणा नसलेला, सर्व अव्ययार्थी, घटकांनी परिपूर्ण, सगळा, संपूर्ण, साग 'जिंदिला जन्ममरणाचा पाय। सुख अव्यय पावले ॥' -एरस १० ८६ २ व्यय नसलेला, दोषहीन, निर्दोष 'आदरि जो अव्यय। सन्यासु तो।' -हा १८ ६९ ० ध्याने—वि व्यग्ररहित, दोषरहित, पूर्ण 'तया अव्ययध्यानेया ध्याने।' जाणोनि स्मरे।' -हा ८ ९१ [स]

अव्यग्र—वि (काव्य) अस्वस्थ नसलेला, न क्षोभविलेला, अग्रदिग, शांत, सय, स्वस्थ, एकाग्रचित्त, पूर्ण लक्ष असलेला, ज्याचे चित्त दुसरीकडे गुंतले नाही असा 'गुफेद्वारे लक्ष्मण। वैसला रक्षण अव्यग्र।' -रावि [स]

अव्ययत्यय—वि उपद्रवरहित, एकसारखा, अखंडित 'मग समाधि अव्ययत्यया।' -हा १८ १७५४ [स]

अव्यभिचार—उ एकनिष्ठता, अनन्यता एकाग्रता 'घणा पली आवडी। अव्यभिचारें चोखडी।' -हा १५ ५ अव्यभिचारित—वि. सद्बोधित, अखंडित -न्याय १८८ अव्यभिचारी—वि सर्वसाधारण, सामान्य नव्हे असा, योग्य, बरोबर, आवश्यक, विवक्षित [स]

अव्यय—न (व्या) १ अविभक्तिक किंवा अविकारी शब्द, ज्यास किंवा वचन विभक्ति, प्रत्यय लागत नाही किंवा ज्याचे रूप बदलत नाही असा शब्द उ० क्रियाविशेषण उभयान्वयी -वि अविनाशी, नष्ट न होणारे, न विघडणारे, फक्त किंवा बदल न होणारे शाश्वत, व्यग्ररहित, अनश्वर, विकाराक्षम, व्यर्थ न जाणारा 'व्या

भाजीं मी अव्ययो' -एमा १ ३१४ २ अमोघ, व्यर्थ न जाणारा, 'वाण अव्यय काडिला। गुणी अव्ययाने जोडिला। अकुरे कानाडी नोदिला। उडविला विदुर।' -एरस १ ३० ३ व्यग्ररहित (शब्द, वर्णरोक) अक्षय 'अन्य पुरुषाची जो बरी दृष्टिल। नसे, गेली जो न ती अव्ययाल ॥' -दिक ७३ [स]

अव्ययीभाव—उ (व्या) एक समास ज्या समासांतील पहिले प्रधानपद अव्यय असून सवध समासाचा उपयोग अव्ययासारखा होतो तो समास उ० ययाशक्ति, हृषशी, इदिवस, अनुपप प्रतिवर्षे [स]

अव्ययस्थ-स्थित—वि १ योग्य, ग्राह्यस्थित, ज्येष्ठ्यातेथे न दाबलेले-रुकेले-मांडलेले-ठेवलेले, विस्कटलेले (गोष्ट, काम), युताशुधीथे (काम) २ वैशिष्ट, अनियमित, टापटीप बनलेला, अजागळ (इसम) [स]

अव्यवस्था—शी व्यवस्थेचा अभाव, वैशिष्टपणा, पोंटाळा, चालमेल, गोंधळ, अनियमितपणा [अ+व्यवस्था]

अव्यवहार—वि व्यवहाररहित, व्यवहारी पदा -उ खोटा व्यवहार, चोरी, निष्कर्म 'का राजाहा अव्यवहार। कुडी बेनी।' -हा १८ ७३३ [स]

अव्यवहारित—वि उपयोगात न आणलेला, व्यवहारापून गेलेला, रद्द, अनुपलब्ध, अव्यवहारीथे पदा [स]

अव्यवहारी-र्थ—वि १ व्यवहारातील नाही असे, अमा साम्य, ज्यासवधाने कोणताही व्यवहार होऊ शकत नाही असे 'आणि सवादाचेनि मिथे। जे अव्यवहारी वस्तु असे।' -हा १८ ८१ २ नदिकृत ३ ज्याला व्यवहार माहीत नाही असा [अ+व्यवहार]

अव्यवहित—वि १ अव्याहत, अग्रतिवन्द, अखंड, अक्षय्य न केलेले, झालेले, सतत चाललेले २ जुळलेले, जोडलेले, चिबटून असलेले, ज्यातच ३ एकनिष्ठ व्यवहित, व्यवधान न पावलेला 'ते जव्यवहिला भक्ति।' -ययादी १८ २४३८ [स अ+वि+धा]

अव्या—उ (च) १ अक्षय्य, अक्षय्य, हरकत २ खड, भग (चालीरीतीचा) दुखद प्रसंग, अरिष्ट, अनर्थ

अव्याकुळ—वि अत्रुद्धि, अव्यग्र, एकाग्र, स्थिरचित्त 'सदा गहूषं मननशील। अव्याकुळ धन्याची।' -एमा १३ ७३९ [स अ+न्याकुळ]

अव्याहृत—वि १ विवर्ण, स्पष्टीकरण टीका न केलेले २ अस्पष्ट, अव्यक्त सूड ३ विकाररहित, अविहृत 'कारणदेह अव्याहृत। प्रलय अवस्था वर्तें तेष।' -विउ ५ २५ ४ चालले अगर वाईत असे कोणतेच फल न देणारे (कर्म) कमाच तीन विभाग करितात—कुलाल, अनुशल आणि अव्याहृत -हाको (क) १३८ [स]

अव्याकृति—वि सुदूर, सुस्पष्ट 'शेषशयना अव्याकृति । घन श्याम तु लावण्य जोती ।'—मक ३० १६२ [य अन्विता+कृति]

अव्याज—वि निवृत्त साध, सरल, पाचपेक्ष नसलेला [स अ+व्याज=कपट]

अव्यापारेषु व्यापार—उ नसता उद्योग, मल्लीच गोष्ट, विस्तृतशब्द, ओडवून आणलेली अदृक्कण (घनतरात एक खुनी उपटणाऱ्या वानराची गोष्ट आहे तींतील एका श्लोकाचा हा भागम आहे)

अव्यापी—वि न व्यापणारे, व्यापक नसणारे [स]

अव्याप्ति—स्त्री, अपुरी व्याख्या, लक्ष्यायांचा एकदेश (काही भाग) लक्षणांनं व्याप्त न होता (शिष्टक) राहतो असा दोष तो, -शास्त्रांनो व्याकथय जातीमप्येष जया ज्यतीचा समावेश न्हावा अशी इच्छा असते, त्यापैकी एकाद्या व्यक्तीचा समावेश होमच्ये होत नाही असे व्याकथेवरून दिसणारा एक दोष, जैसे-पदार्थाची किंमत देण्यापेण्याच्या सोयीकरता राज्यकर्त्यांनी केलेले जे धातूचे तुकडे त्यास नाणीं म्हणजे अशी नाण्याची व्याख्या केली तर ती बल्ल कथ्या, बदाम इत्यादिकांचा समावेश नाण्यात होणार नाही यात अव्याप्ति हा दोष आहे -सुको ४१ [स]

अव्याप्यवृत्ति—स्त्री १ (तत्त्वशास्त्र) कालासंगी, स्थिती संपूर्ण बंधारे अपूर्ण अस्तित्व, जैसे-दु खालचेंच सुखाभाव, सुखा बन्धेच दु खामाव पूर्णपणे होत नाही २ साधविरहित, समर्थाद्वय, दिव्या उल्ल विषयान्यवृत्ति अमर्यादत्व [स]—वि (तत्त्वशास्त्र) १ विषयव्यापक किंवा सर्वव्यापी नसणारा २ अकथनीय, अव्याप्य, असमबहुविकृत [स]

अव्यायस्त, अव्यायेस्त—अव्ययस्थित पदा 'बहुधा मोलने अव्यायेस्त । मोलेंचि नये ।'—दा ४ २ १८ [अव्ययस्थित अप]

अव्याहत—वि अबाधित, अरुड, अडपळा न होणां चाल लले, अप्रतिहत, अप्रतिबध्द, निर्विबाध अविरलित्त 'दसवी तो अव्याहत । तामसु कता ॥'—हा १८ ६८८ -किवि मनोदित, अराव, रंड न पडती सतत [स]

अव्युत्पन्न—वि १ ज्याची व्युत्पत्ति लाबलेली नाही असा मूल न सापरेला (वाद्य, नियम) असाधित (शब्द) २ अवि हान, अडाणी [स]

अमण—वि १ दुःख जलम क्षत राग बंभितून मुक्त (क्षम जलाव फड) २ निर्दोष, उणेपणा नाही असे, भग विना तळा वीर नसेला (छद्म, पात्र, सापर वर्ण) [स]

अम्लाद्—अम्लाद पहा देहाराव देवकीं अम्लाद्-अम्लाद् द्रा राणे ।'—रा ८ २६

अम्लिया—अम्लिया पहा

अव्वल—अवल पहा 'अव्वलीपासून जातीनं मन्नुव्याय थका कोडि बसल नव्हा ।'—होके ६ [अर]

अव्वा—स्त्री छी, बार्द, वृद्ध बार्द अवा पहा [वा अव्वा=बार्द, स अव्वा, प्रा=अव्वा]

अव्हा—वि १ उजवा, -एमा ११ ७५७ २ शंस-उ दक्षिणा बर्ती, उजव्या मुखाचा शल हा फार मगलदायक असतो असे म्हणतात 'अव्हाशव अव्हावेल । गुप्त वनस्पती असोल ।'—दा ६ ९ १२ २ अल्ला, नियमरहित, अनियमित 'सव्हा-किवि उजवाढावा, इकडेतिकडे, हेतेंतें, अवाच्यासवा 'जो इद्रिय अव्हासव्हा । चारी येव ।'—राता १३ ७६९, 'पाठिता अव्हा सव्हा पाव । शिवयात्राचि होती जाय ।'—अमृ ९ ५३ [स सव्यच्या सवट १]

अव्हाट—स्त्री आडवाट वाममार्ग -एमा ११ १०७०, 'पूढे पाव ओटवले । मन अव्हाटीं पहिले । सव्हाळ ।'—दा ५ ८ १३ 'नीट वाट साहजि अव्हाजे जाती'—दावि ४०९ [अ+वाट, मि अवट]

अव्हाटणे—अकि १ आड मार्गानें जाणे 'अव्हाटलिया आस्वातुदि । विषय मुद्रचि परमावधि ।'—हा ४ २१ २ (व) मागील यादी पुढे काडण्यासाठी चकारी सोडून देल हाकणें, रस्ता सोडून बाजूला जाणे, माझू देणे 'गाबो अव्हाटली म्हणून बाक मोडले' [अवट]

अव्हारणे—अकि (व) विस्तरणे, पसारा घालून ठेवणे 'मगलदम्याच्या सणाची तयारी केली होती त्या अव्हाटल्या बदा दाबाव्या म्हणून पूजा, जेवण त्यानें उरकले व सग गेला' [स अव+ह=द्वार १]

अव्हावणे—अकि घोरलावणे [स भा+व्हा=घोरलावणे]
अव्हेर—उ. १ देगळणी, मगलद, अवहा, देहळाड, अव्हे र्ना पिहारा तिरस्कार 'तु करिती माया अव्हेर । तरी त्यागीन तरी ।'—कपा १ ५ १०५ २ त्याग 'ज परदेशीय आचार निचार आपल्या रीतीम खुलत नाहीत त्याचा या पुस्तकात अव्हेर केग आहे -वि ५४१ [स]

अव्हेरणे—अकि १ अपमान करणे, तिरस्कारणे, मुत्तछतने बाबनिणे अनादर करणे, त्याग करणे 'ते देखिलमां दुसोफने । अव्हेरिंके करणे माने ।'—हा १ २० 'द्विगुण नीचें ज अव्हे रिति । त्या याकिनि नस्युमी ।' २ देहयाड उपाया, दुर्दैव, हक्याय करणे अव्यवस्थित, भूडखात परणे, दुर्दैव हाणि (भाडी कुडीं पुढले, चाल्या, जागा बरे) [ग अप+धार प्रा अवहीर -अवहीर=अवगणन]

अदाकारा—उ कोटि, नावनीकिक, प्रगिदि अस्काग, अस्काग आरकाग पहा [वा अरकारा]

अशक्त—वि. १ निर्वल; असमर्थ; दुर्बल; हीनशक्ति. २ नाशक; अयोग्य. ०नी दुर्जन—३. दमित्री असुन गर्विष्ठ; दुर्बल परंतु दुष्टबुद्धीचा माणूस. [सं.]

अशक्त्य—वि. शक्त्य नव्हे ते; अशुभमनीय; न वदण्यासारखे; न करता येणारे. ०सुनद—०. अव्यवहारीक पक्ष; कधी अमलांत न येणारी सनद. 'राणीचा जाहीरनामा 'अशक्त्य सनद' म्हणून पाऊस ठेवण्यास सुद्धा खंड करून तयार आहेत.'—दिले २.५७४. [सं.]

अशान—न. १ खाणे; भोजन; अन्न. २ अन्न; खाद्यपदार्थ. 'अशानाचेनि पावके । हारपतां प्राण पोखे ।'—झा १८.१०२६. 'अशान अपुनिया स्वसुरालया' [सं.]

अशाना—स्त्री. मूक; धुपा. [सं.]

अशानि—३. बीज; विपुल; पत्र. 'एदोन योजने घात टाकी मयुरापुरीत अशानीची । शक्ति किती'—मोसमा १.८५. [सं.]

अशब्द—वि. शब्दरहित; मूक. 'अपे सुमजना ज्या लिहिती । अशब्दशब्दनें रोज किती ।।'—स्फुल्लितदृष्टि [सं.]

अशार—वि. दहा संख्या. अरबी सनाबद्ध वापरतात. [अर. मशर]

अशारफी—अशरी पहा.

अशारीन—वि. बीस संख्या. अरबी सनाबद्ध वापरतात. [अर. इमीन]

अशारीरवाहू, अशारीरिणी—चाकू—घाणी, अशारीरा (रं)घाणी—स्त्री आकाशवाणी; देववाणी. -एभा २४.१५५; 'अशारीरिणी अंबरी । बदनी झाली ।'—क्या. 'तों अशारीरिणी बदली उत्तर । धर्मगुंढ नव्हे हें'—पांश ४५.३९. अपभ्रष्ट अशायणी पहा. [सं.]

अश्रांत—वि. (गो) क्वचित; विरळा.

अश्रांत—वि. १ धुव; अस्वस्थ; खवळलेला (समुद्र, मन, धारा इ०), दमन न केलेला, न जिविलेला (विषय, विकार). २ पर्वकार ज्याने जिविले नाहीत असा. (विषयी,शोभी,शोभी इ०).

अश्राभ्वत—वि. (बायकी अश्राभ्वती) कायम न टिकणारे; शरभंगुर; अनित्य; क्षणिक, नश्वर [सं.]

अश्राख—वि. १ शाखविरुद्ध केलेले; शाखाला अमान्य; शाखाविहीन; आचाराकडे—नियमाकडे हुकूम करून निंदा त्याचा भंग करून केलेले; शाखनियत. २ अशुद्ध, अयोग्य; अडाणी. [सं.]

०सिद्ध—वि. शाखाप्रमाणे मिथ्य न झालेले (इ.) इतकेंद्रिड. [सं.]

अशिक्षा—वि. अपेक्षित शिक्षलेला, पूर्ण शिक्षलेला नव्हे असा. [अ+शिक्षणे]

अशिक्षता—(प्र.) अशिक्षता तयार पहा. 'दळ अशिक्षता धरून करा पाई ।'—ऐरो २६८ [सं अशि+लता]

अशिव—न. अशल्याण. [सं.]

अशिशु—वि. १ असम्य; न शोभणारे; लज्जास्पद, लाजिरवाणे; विचित्र; बीमस्त; दुस्तित; अव्यवस्थित; गैरशिक्षित; अनंगल (मनुष्य, व्यवहार, चालीत, मार्ग वगैरे). २ शिट, थोर लोकना गैरमन लणारे; हट मत्तगारे; सर्वमान्य मनगारे. [सं]

०व्यवहार—३. अशुचित, असम्य चाल-व्यवहार (घासीगमन, लापण्या म्हणजे वगैरे).

अशिक्षित—वि. १ न शिकलेला; शिक्षण न घेतलेला. २ कदाचित न दिलेला; तयार न केलेला—शाबेला; वळण, शिस्त न लावलेले. [सं. अ+शिक्ष]

अशी—स्त्री. आशीर्वाद. [सं. आशिष]

अशी—वि. अग्रा याचे श्रीलिंग. -किवि. या स्थितीत; याप्रमाणे. अशी हांणें—विषया होणे; वैषम्य घेणे. 'लिकडच्या मणानें मी अशी शालें ना !'—अस्तमा १५८. अशी राहणें—वैषम्य आल्यावर सकेला स्थितीत राहणे. 'ही चाडाळीण अशी राहिली आहे म्हणून मला परतलेली किरी तरी बांमे करावी लागतात.'—उदार्द [सं. ईशो]

अशी—स्त्री. १ काशीतील मंदी; अमी. अशी व वाराणा मिळून वाराणसी. २ काशीतील एका टोंकास असलेल्या तीर्थाचे नांव. 'मर्वादा येत वरगा अशी । मज्ये नांदे पंचकोरी ।'—एभा ३१. ५२९. [सं.]

अशीतशी—वि. श्वानसदान; किरकोळ, छुद्दक; महत्त्व नमलेले.

अशीर—वि. (बें. गो.) शिरण्याला—शिरकाव होण्याला कटिंग, अईद; चिंचोळे; २ शेल नव्हे असे, आटोपशीर. [अ+शिरणे]

अशीर—वरीशान; अशीर पहा.

अशील—३. १ खासा; खानदानीचा; अभिजात; असीड पहा २ वरीलचे वृक्ष; पसकार. [अर. असील]

अशील—वि. जलमी (लडाईतील कैदी). अशीर पहा. [अर अशीर]

अशुचि, अशुचिभूत—वि. अशुद्ध; अस्वच्छ, अपवित्र (शब्दचक्र न लक्षणेने) 'तया तोंडीं काढिवडे । आतु सुसतीं हाडे । अशुचि तेवें पाडे । सवाय जो ।'—झा १३.६७८. [सं.]

अशुद्ध, अशुद्ध, अपशुद्ध—वि. पाणेरडा, अव्यवस्थित, झोपाद; अजागळ (माणूस); गिचमिड, चुक्यानी भरलेला (कागद, लेख); गिचमिड लिहिणारा; अजागळ पणाने (आपण, काम), बेगद; अडाणी; गबाळ्या; भोगळ; अव्यवस्थित. 'कोण अशुद्धाळ मांगसे बोवा हों !'—सूर्यप्रकाश ७७. [वा. अशुद्धाळ—किस्काता, निय वतन. बिचा का. असड=मूर्खपणा ! सं अशुद्ध + आळव]

अशुद्ध—वि १ शुद्ध नमलेले, चुकीचे, सशेप, प्रमादयुक्त
२ धागेरडे, अस्वच्छ, विपडलेले, अपवित्र, अमंगळ विट्यालेले
—ध्या—वि नेहमी चुका करणारा, गोंधळ्या, प्रमादी —न चुक,
चुकी, प्रमाद, दोष (बोसण्यात—विश्रियात) [स]

अशुद्ध—न (काव्य) रस्त 'परि ते अवहेरुनि गोचिड।
वशुद्ध काय नेषती ॥' —एमा १५७ 'घाई चुर केरीं हाडे।
अशुद्ध उठे आकाशी ॥' —एकस्व १० ३३ 'अशुद्ध पुर बाहों
रामले। वीर आठले अपार।' —जे ७८ ८५ [स]

अशुभ—न १ अमंगलपणा, अनिष्ट, दुःप्रसिद्धता, दुर्दैव, अक-
ल्याण म्हणजे अशुभस्य कालहारा। शुभस्य शीघ्रम् २ अनिष्ट कार्ये,
अमंगल कार्ये ३ पातक 'आमुचया अमुखाशवाचा पातु। कतिता
चरणयुक्तेषु ॥' —एमा १११ [स] —वि १ अमंगल, अमद,
अनिष्ट, प्रतिकूल (देखाणा, चुपचा, मतलब, अर्थ, योग, क्रिया,
शब्द, लुगा, चिन्ह, लगेचे वगैरे) •कर्म—न अमंगल विवा
तिरस्करणीय विधि •आचार—उ १ ज्यात उत्सव—मुखतोड्या नाही
अशा तऱ्हेचे कार्य किंवा समारंभ, विशेषत औप्यदेहिक क्रिया—
उत्तर क्रिया २ पापाचरण, अनाचार, दुष्कर्म [स] •चिन्ह—

•लक्षण—न १ अमंगल, अनिष्ट, चिन्ह—लक्षण, छाया, व्यक्ती,
दुष्टि, अनिष्ट सूचक पात्र 'अशुभचिन्हं जल्पत। एकेमासि होसि
बहुत।' षोडशर्चां काहीं अशुभलक्षणं—अनुवाक विवा अशुभात, धृपी,
गजनी (चांदणी), द्वयधुरी, कुलावर्त, एकाग्र, त्रिकर्णी, धनी,
हीनवती, अश्ववर्त, अधिकवर्त, काळवर्त, विकाल, वचनवती, वराळ,
अहीमुख, मुग्धगंडा, बाणिया वादिगा, आसनखळ सुपिंग, वृष्णा
धनी, खानखळ, गोमीपाच, हरिणाग, पितृजनी, वाळावर्त, सार
सूक्षण (सारभाजन), एकाडी, काळानगी, अगवर्त, दानुसुखळ,
पुसावर्त, श्वेतानी, रेंडावर्त, शुन्यमस्तक, ह्दावर्त, मासावर्त, पोटा
वर्त, सळावर्त, शिळावर्त नेत्रावर्त भाळलोचन, व्याघ्रकाल, वृष्णा
दाळ, वपिमुख, जावर्त, आजळ, कर्णमूळ, शिंपळा, पचनधी,
मंडमुख खसुख, रामामुख, मोस्तुकी, हयमग, केरसुखा, मध्य
वती, खनीउपाड, अशुभात, रोनागजन, दासी, पोदसूळ, खळतो,
राताधळ, लोडखातो, मायेसूळ, पडमुल रक्तमुलतो, पाण्यात वसतो
चन्हाट खतो, वसतो, सुनतो याशिवाय इतर खोटी—उत
रड, चिमला, डफी, बोंबल्या, एका अंगावर झुळें, वगैरे असता
उठताना गुप्ते देहून उठे, मगहरी वरुणे फार हिंसे, भिजे
पणा, उड्या मारणारा, पळण्याची खोड लाथ मारणे व आडखोर,
पुडे अल्ल्या नितावरून उडून जाणे, चाकणे, दोन पाखावर उभे
राहणे, मालखी करू न देणे, पक्वाना वापरीनार (हरिनाख),
उपानयन, जीनपाठक, सगावर्त, माडवर्त, चिरी, साखी, दोसीना,
दुखता, जगावर्त, पचपंचे शुद्ध, पापघर्ष षोडशचे बाही अशुभ
भोंबरे—अमरि, मयूर, सारंग, रिपलक, गिंगन, कनहदळि, क्कप

खट (जवाजा), इतल्यार, डखडजाड, सगिनमाक, कुलज, सपा
दारा, मातदारा, सुपाया, चवडाशुभ, मुलकडूलेफेदान, मुलकडू-
लेपन मुलकडूलेसा, मुलकडूलेयोजन, मुलारत, चारगुल, खाल्यार,
चवदस्त, सिक्क, गोवस्तान, कचिटी, तरगुल तस्मागर्दन, ओसि
वम, मर्देजान, मोयेबाला, चपराहडी, पोतेअलग, पोपेला, पेरसोन,
अनवसेपानी, माहिळ, उपल, मिलापेसानी, सिकाल, छुटेउसाड,
चादसुरा, गादत, चकावळ, उडाच्या दातासारखे दात असणारा,
उंच कपाळाचा, चालताना बाहेर जीन वाटणारा, पाणी पिताना
पाण्यात फारतोंड बुडविणारा, दाणा खाऊन शिक्क बाही नटेवणारा,
आदार गाईसारखे थान, सड व त्यावर बस असणारा, एकादया,
अडात बोय नसणारा, काळ्या जिनेचा, एका अंगास झुलणारा,
छातीवर भोंबरा (वेड फोड) असलेला, कुतगोस, किरका
वढाल, अदमचवत, जाडकूडा, ह्दावळ, विपानेनी, पितानी 'बांगरे
—अधप १३-१०९ या शब्दाच्या अर्थासाठी ते ते शब्द पाहणे.
•वर्तमान—न बाईट बातमी, अमंगल, अनिष्ट बातमी 'विशेष
साहेबाच्या' अशुभवर्तमानाचे फळून जाण्याकडे मूळ आता आम्ही
सहिली नाही' —टिळे २५९० [स]

अशुधुधु—वि सेवा न करणारा 'शठ नास्तिक दमयुस्त।
अशुधु आणि अश्वद।' —एमा २९५०१ [स अशुधुधु]

अशे—वि (गो) असे
अशेष—वि एकदर, अशेष, निशेष, सर्व, संपूर्ण 'गुण
रत्नाचा परीक्षक। स्वये सद्गुण पूर्ण अशेष।' —निमा ११०४,
—अध ७ १४६, —एमा ११४१ [स अशेष]

अशेर, अशेरी, अशेरगड—उ (ता) बन्धानुपराजवळील
दक्षिणची वेस या नावाने प्रसिद्ध असलेला जिल्हा. यारा अशेरगड
(अशेरगडवली राजाने बांधलेला म्हणून) असेही नाव आहे
—स २११८

अशेला—वि (प्र) अतला, अशा प्रकारचा, अशा जातीचा
[असा+ला प्रत्यय]

अशेष—वि ज्याची बाकी—शिक्क उरत नाही असा, निशेष,
संपूर्ण, सगळा सर्व, अवश, अशेष पहा 'द्विधा केडी अशेषे।' [स]

अशोर, अशोरा—उ १ एका दृष्टाचे नाव, ह्याची पत्ने
आल्याच्या पानापेक्षा लाव व कुलबी अपून शोमिवत असतात, ही
झाडे देवळात, वगैरेचात लावतात दाह, गुल्ल, उदर, विष, रक्तरोग,
त्रिधाचे प्रदेश वगैरेला औषधी म्हणून याची साल उपयोगात आण
तात ससृष्ट बाण्यातून याचा नेहमी उपेख येतो यास गरोदर खीने
रत्नाग्रहार कत्याशिवाय फुले येत नाहीत अशी सैमयूत आहे
२ एक बौद्धकालीन मूर्तिपरीची सजाट (सि पू ३०३-३१२),
३ एक अश्व 'रापणाने सीतेस अशोकवनत राक्षसीच्या

पाहण्यात ठेविले होते ' अशोरुचनिकान्याय-एखादी गोष्ट करण्याचे अनेक तुल्य मार्ग असताना त्यापैकीं अमुकच का स्वीकारा याचे कारण सांगता न येणे जसे- रावणाने सीतेला अशोक वनात का ठेविली तर कोठें तरी देवावयाची ती अशोक वनात ठेविली [स अशोक (अ+शुच) हि अशोक]

अशोधित-वि १ अशुद्ध, शुद्ध न केलेला, खाणीतून काढलेला व वर कोणतीहि क्रिया न केलेला (धातु) २ सोपून न काढलेला, अज्ञात [स]

अशोभ-वि न शोभणारा [स अ+शुभ]

अशौच-न (प्र) आशौच १ शुद्ध, अपवित्रस्थिति आशौच पहा २ मलिनपणा, अपवित्रस्थिति 'अशौच तो याची आणिका अक्षरा । नाम निदसुप घेता तर ॥'-तुगा २५१३ -वि अपवित्र, पतित 'जाणें मी अति अशौच ।'-विष्णू १९०, -एभा १६३०४ [स आशौच]

अशौचक-वि अपवित्र, 'तोंडाळ, बोडाळ, पतिर्नंदक । ते त्रियेच्या ऐसे देख । अशौचक सवाद्य ।'-एभा १७००३

अशौच्य-वि अशौच, अशुद्ध 'का अशौच्या मनें । बीजे कथिलें ।'-हा ९.१७७ [स अ+शुचि]

अश्म-उ दगड, अश्मा पहा ३ युग-न पाषाणयुग, जगाच्या सत्कृतीची पहिली अवस्था [स]

अश्मंतक-उ अपण्याचे शाड [स]

अश्मरी-स्त्री १ मृतकका, मृतराग, मृतचूर्ण [स]

अश्मसार-उ १ लोखंड, लोह २ हिरा [स अश्मन्+सार]

अश्महृदय-वि पाषाणहृदयी, निर्दय, निष्ठुर [स]

अश्मा-उ १ दगड, पाषाण 'ठिका बंदें देडनि अश्मा । उडरिला -अ ६० २ उत्तरत्रियेच्या वेळीं ज्या दगडावर तिडोर्जलि देतात तो दगड, जीवघोडा [स अश्मन्]

अश्मीश्रुत-वि (शाप) दगडाचे रूप पावलेला, दगडासारखे कठिण झालेले, प्रस्तररूप पावणारी (वनस्पति बंधरे) [स]

अश्रणी-अशरीरीणी(वाक्) पहा

अश्रद्ध-वि श्रद्धा नसणारा, भाव, भक्ति नसलेला [अ+श्रद्धा]

अश्रद्धा-स्त्री १ श्रद्धेचा अभाव, भरवसा, भक्ति यांचा अभाव (ईश्वराच्या ठिकाणी) २ अशीति, नावड, घटाळा, तिफारा ३ वैविधास, अविधास [स]

अश्रदेय-वि श्रद्धा देवण्यास अयोग्य-नालायक [स]

अश्रफ-वि शोर, मोठ्या योग्यतेचा, अत्यंत अभिजात, उदारमाया (मायू) [अर अश्रफ]

अश्रफी-स्त्री एव सोन्याचें माणें, मोहोर (किंमत सुमारे ६ १५), अशफी पहा 'मी दोन अशफी कबूल केल्या'-सूर्य प्रहण ३५० [फा अश्रफी]

अश्राप-फ-वि १ अश्रफ पहा अभिजात, सम्य, शोर, खानदानीच्या घरण्यातील (माणसे) २ रोहितसड, अयोध्या व बनारस या वायूच हा शब्द काही विविध ह्म असलेल्या जमीन दारास लावतात ३ गरीब (जनावर) 'जनावर मोठे घर, फा अश्राप' ० गाय-निष्पदवी मनुष्य [अर शरीफचे अर]

अश्रायिणे-स्त्री आश्रय करणे [आश्रयणे अप]

अश्राय्य-वि १ न ऐकू येणारे २ ऐकण्याला किंवा श्रवण करण्याला अयोग्य (ईश्वर-साधुनिंदा ६०) ३ धीमत्स, अश्लीत [स अ+श्रु=ऐकणे]

अश्रु-उ असू, आसू, रोदन-हृषादि समयी डोळ्यात जें पाणी येतें तें, सामाशब्द-प्रेमाश्रु, आनदाश्रु, शोकाश्रु ६० [स तुल० कें निप्ती अस्र] ० डाळ-वि सारखे अश्रु गाळणारा, बोझ्याचे एक वृक्ष ० धारा-स्त्री अश्रु वाहणें, एकसारखे रडणें, अश्रुंचा पात-धारा, प्रवाह 'नयनीं वाहत अश्रुपाप' ० नाली-स्त्री मग, भगदर, नासूर ० पात-उ १ अश्रुंचा पात-धारा-प्रवाह, सारखें रडणें (जि० चालणें, वाहणें) 'ऐसें मोळता अश्रुपात । नेत्रां तायाचे पाळते ।' २ बोझ्याच्या शोकापाळाली भोंवता, घोष्याचें एक अश्रुम वृक्ष ० पात्र-न कांच किंवा माजलेली तावडी माती (टेराकोटा) यापासून केलेले एक प्रकारचे भांडे हीं भांडीं ग्रीक व रोमन पद्धत्यातून सापडलीं असून शोक करणारीं माणसें त्यात आपले अश्रु गाळीत असत असें म्हणतात -हाके (अ) ६०३

० पिंड-उ अश्रुपादक मासप्रति [स]

अश्रुत-वि १ न ऐकलेले, ठाऊक नसलेले, अज्ञात 'अश्रुत फळे या वेगळीं । श्रवणीं पडतां त्याही कळीं'-सयादि ९ १२४२ २ ज्यानें ऐकले नाही किंवा ज्याला ठाऊक नाही असा, अशिक्षित ३ वेद न जाणणारा ४ वेदविरुद्ध वेदाने विहित न केलेला, वेदास असमन असा, अशास्त्र, वेदवाद्य ५ कराराचे-सापथने-प्रतिज्ञेने स्वतःच आपून न घेणारा [स]

अश्रायनीय-अश्राय्य-वि स्तुति करण्याला अयोग्य, प्रशंसा करण्याला अयोग्य, अप्रशंसीय, निंद [स]

अश्रील-वि १ असम्य, अयोग्य, कज्जस्पद, हास वाटण्याजोगा, अनीतिसुचक-मुळ २ असम्य भाषा असलेले (वाद्मय), दिवळाळ, गोवळा [स अ+श्री-स्त्रीत-श्रीभक्त]

अश्र-उ घोरा एक चतुष्पाद प्राणी, हा मनुष्यास बसाव याचे व गाडी बंधरे ओढण्याचे उपयोगात येतो [स अश्र (अश्र=व्यापण, अश्री=अश्रु=श्रु) १] २ दंड अश्र, फा अश्र, मी श्रुणोस, हें दंडा; श्रुणुआनि आस्रस, ओल्ल आयरित दश]

०क्रान्त(स्थान)-न. (वृत्त्य) एष पाय समस्थित देवणे, हुतरा पाय अमनस्यंचर करून पाय अंगठपावर ठेवून दुःखाया पायावळ देवणे, अदस्ताळणे, वध उचलणे, शाळाच्या कांथा ओठणे वगैरे धर्मांक दे स्थान आहे. ०खाद्य-न. हारारा, पोदराय, अथजीवन. ०गति-स्त्री. स्त्री. घोडपाची चाल-गति. ०गंधा-एषा शाळाच्या कांथास आस्वंद म्हणतात. ही फार पौष्टिक औषधि आहे. यास आस्वंद, अजगंध, दोरगुंड वगैरी गिरिमाळीं नावे आहेत हे शाळ खानदेश, नांदीक, यव्हाड आणि घाटावर आढळते. उंची दोन फूट लांब ४.५ वर्षे वयचे. पाने बोरांतीसारखी असतात हरभऱ्याएवढीं लांब पत्रे येतात. पाक धातुपौष्टिक आहे. इतर अनेक रोपावर याचा पाक गुळवेडीचे सत्व व मध यावरोपर देतात ०गुण-उ १ घोडपाचा गुण-वर्ण. २ घोडपाचा विशेष तुल्यगुण उष्णट गुण. ०गुटिका-घुट-टि-का-स्त्री. एक विवक्षित पात्रीकरण (औषध, मेनरिष्टि, ताईत या शब्दों). ०चिकित्सा-स्त्री. घोडपाचे औषधी उपचार. ०चिकित्सक-उ शालिहोत्र, अथर्व, घोडपाचा वैद्य. ०दोष-अष्टम चिन्ह पहा. घोडपाचे दुर्गुण. ०घाटी-स्त्री. एक दूत याला मेदारमाता असेही म्हणतात. उ० 'हाचाळ मी नीट पाचारितो घोड पाचा नयो वीट साचा हरी.' -दुलर्दय ३२. या दोहोत परक म्हणजे अथवादीत घाटाच्या अक्षरावर पदममति, तर नंदार मारेंव अकण्ठ्या अक्षरावर अमते. नंदारमाता पहा. ०घाटीयमक-न. हे मागे व पुढे निठले ध्वजन अस्तव्यासुळे घोडपाप्रमाणे उठ्या मारीत चालले आहे असा भास होतो. उ० 'गजन राजत साजत आज तया जनन बरनि असाहो' -मोविराट ७५. ०परीक्षक-उ घोडपाच्या शास्त्रात प्रवीण ०परीक्षा-स्त्री. १ घोडपासंबंधी ज्ञान, परीक्षा. २ घोडपाच्या मांभाचे ज्ञान, अध्यासज्ञान ०भाषा-उ १ अधोभा, पोदवळ, घोडेस्वारामे सैन्य २ घोडपाचा जमाव, समूह [सं.] ०मूत्राम्ल-न. (ई.) हिप्पूरिक अॅमिड हे अम्ल वनस्पत्याहारी जनावरांच्या मूत्राने सापडते ०मेघ-उ सार्वभौम राजने वराप याचा यज्ञ. हा यज्ञ केल्याने ग्रंथीचे सार्वभौमत्व मिळते व असे सोमर यज्ञ केल्याने इंद्रप मिळते, अशी समजूत आहे [सं.] ०राती-स्त्री. एक वनस्पति हस्तालिका पुजेतील पत्रीपंजी एव. ०धाहक-उ कारवी, घोडे हाकणारा, चातुक्स्वार. 'वेय अथ वाहक आपण' -हा १.१५०. [सं.] ०वेद्य उ घोडपाचा वैद्य, शालिहोत्र, घोडाहाकर ०शक्ति-स्त्री घोडपाचे बल, सामर्थ्य. (६) हांनिपावर ०शाणी-साहणी-उ चातुक्स्वार, घोडपाची परीक्षा करणारा, अधर्वच, परीक्षक 'बोलावोनिया अथ शाणी । म्हणती घोडे निवडी गा ये शाणी ।' -क्या ४ ९ १५ 'जैसा वाह उगलानी । बरय करी अथसाहणी' -एमा १० ०१६ [सं अधर्म साहणी] ०शाला-स्त्री. १ घोडपाची पागा, तवेरा. २ घोडपावर नसविण्यास अथे स्थिकितातें गृह ०शिक्षक-घाको. १. २२

सारथी-उ घोडपांचा शिक्षविणार; चातुक्स्वार; घोडे हांकिणारा. ०शिक्षा-स्त्री. घोडपांचा शिक्षविणें, शिक्षा लावणे (गति, चाल वगैरे). ०स्वारथ्य-न. रथ किंवा त्याला जुंपलेले घोडे चालविणे-हासणे; रथाची व्यवस्था. [सं.] ०हृदय-न. १ घोडपासंबंधी रहस्य किंवा गुप्त गोष्टींचे ज्ञान; अधरात्र; अधनिवा; धाडपावर वगण्याची विद्या. २ घोडपांच्या प्रवृत्तीचे निदान किंवा त्यासंबंधाने शास्त्र; शालिहोत्र [सं.]

अभ्यर्थ-उ. एष साह; पिपळ. हा अतिवय मोठा, फार वर्षे वाचणारा व अनेक औषधिपद्धानीं शुभ असल्यामुळे हिंदू लोकां यास पवित्र मानितात धार्मिक संस्कारांनिधीत याच्या समिधा वापरतात. 'कल्पदुम हव पारिजातु । गुणे वीदुहि वाह विख्यातु । मरि यया दृष्टमाभातु । अधत्यु सो मी ॥' -हा १०. २१५. -वि. उपापर्यंत न दिरुणारा. 'आणि अभ्यर्थु ऐते ययाते । म्हणती जे जाणते ।' -हा १५. ११०. ०नारायण-उ देवतारूप मानिलेला मत्स्य. गदाघी-कानडी लोकांत हे नांव असते. 'अध्ययनाशरणं सुवैरायण' -दा ४.५ १३. ०स्थोद्यापन-न. पिपळास पार वापून मैत्रांनी जो संस्कारविशेष करतात तो. [सं. अभ्यः+स्थ]

अभ्यर्थ-वि अत्यल्प (अप.) 'अथस्य संसार हा स्वल्प माही जाण' -सप्त ५ २१. अभ्यर्थ असेही रूप आहे. ०अभ्यारी-स्त्री-स्त्री. (घो.) घोडेस्वारांची पलटण. ०अभ्यासन-आश्वासन पहा. ०अभिन, अभिनी-उ येणाऱ्यास हातना मदिना; आश्वीन. ०अभिनो-स्त्री. १ घोडी. 'म्हणे अथ कतितां जळपान । अभिनी केची जाहूरी ।' -ज २१. ६५ २ सत्तावीस नक्षत्रांपैकी पहिले या दोन किंवा तीन तारका समजतात [सं] ०अभिनो-कुमार-पुत्र, अभिनो, अभिनोदेव-उ. १ देवाचे वैद्य, अभिनी नावाच्या अप्सरेचे दोन जुळे मुलगे, २ (छ.) उजळ वैद्य 'य सोम्येतेषां बोला । यिती नेणिजे अभिनीदेवा ।' -हा ११ १४४. ३ एक औषधि माना-रसायन. ०अभील-अभ्यल-अस्वल पहा. ०अभ्वेत-वि पाठें नव्हे तें. [सं. अभ्वेत] ०अदशी-वि ऐसी पहा [सं अदोति] ०अपट्टाळ-वि ताळतत्र (बोलणे, करणे इ० कामें) नसलेला, अशुद्ध पहा.

अपाठ-आपाठ पहा ०अष्ट-वि. आठ संख्या, सामान्य-अष्टगुण, अष्टादश, अष्टविंशति व पुढील शब्द [सं अष्ट] ०अ-न. १ आठ पदार्थांचा समुदाय २ पाथिनीच्या व्याकरणाले (सूत्रायाचे) आठ विभाग आहेत त्यांतील प्रत्येक. ३ ऋग्वेदसंहितेचे पद्याच्या सोयीकरतां

आठ भाग केने आहेत, त्यांनील प्रत्येक. ४ आठ शोबांचा समूह. एक काव्यरत्नप्रणयप्रदति. ७० मंगलाष्टके, करणाष्टके. [सं.]—वि आठ शिवा आठवा. ० कपाल्या—वि. १ अष्टयंत्र—दोन हात, दोन पाय, दोन गुडघे, वक्ष स्वळ आणि कशाळ इतरयाचा उपयोग बद्धदि ज्यास कांही मिळत नाही तो. २ (ल) पूर्णपणे हुंदईवी; आपत्प्रस्त; गंधा; कपालकंटा. ० कर्णिका—स्त्री. कमळाच्या पाकळ्या. ' मासे हृदय दिव्य कमळ । जे तेजोमय परम निमळ । अष्टकर्णिका अतिकोमळ मध्ये पनलीळ विराजे । '—वृ ३५.१. ० कुलाचल—उ गेसच्या नारी दिशास जे भारतादि बरे आहेत त्या प्रत्येकाची मर्यादा करणारे (नील, निषध, विंध्याचल, माल्यवान्, मलय, गंध मादन, हेमवृट, हिमालय इ०) आठ परंत. अष्टकोन—नी—ण—घी—नि आठ कोन—बागू—असलेली, (पस्तू, आपृति) ० गंध—न. आठ गुंथी द्वये (बंदन, अग्रह, देवदार, कोशरो लिंजन, जुसुन, शैलज, जदामांगी, मुरगोरोचन) एवत्र वरून केलेले गंध. (सामा.) वरणे ० गुण—वि. आठपद. —उ आठ गुण ब्राह्मणाचे आठ गुण—दया, क्षांति, अनसूया, सौच, अना यास, मंगल, अकारिण्य, अप्रवृत्ता दुष्टीचे आठ गुण—दुष्ट्या श्रवण, महण, धारण, चिंतन, उद्धापोह, अर्थविज्ञान, तत्त्वज्ञान ० गोळ—गोळी—नि.—कांटापदरागर वेल्गुडी काढलेला (चौपदरी दोला) ' कोणासी पागोटें परकाळा । कोणी मागती अष्टगोरी सेला —अचवि. ३० ४१ [मि. अष्ट-गोळ]. ० गोळी—झिवि रावलेथेवें, एवेंवर. ० घाण—नी अतिशय दुर्गंधी—घाण. [अष्ट+घ्राण]. ० ताल—संपाताल पदा ० दल—दल—नि. आठ पाकळ्याचे, आठ पानांचे, अष्टकोनी; अष्टभुज —न १ कमळाच्या आकाराची काढलेली आठ पाकळ्याची किंवा भागाची आकृति ' गणें रचिरीं ठरेंहे । अष्टदळे । —वृ ७३. २ एक प्रकारची रगोळी. ३ (ना.) ताम्हण, संख्या पात्र, ' एक अष्टदळ आपणा. ' ० दाने—न अन्न, आमान, उद ईश, क्षुमि, मोदान, शय्या, वदन, छत्र, आसन हीं आठ वस्तूंचीं दाने और्वेदेविकात थावण्याची असतात ० दिक्पाल—उ अंत गिशाच्या आठ दिशा पालन करणाऱ्या देवता. जसे—पूर्वेचा ईश, आग्नेयीचा अग्नि, दक्षिणेचा यम, नैर्ऋत्येचा नैर्ऋत, पश्चिमेचा वरुण, वायव्येचा मातल, उत्तरेचा इवरे (सोम) ईशान्येचा ईश, अष्ट दिग्पाल ' द्येवरी सत्तासागर । मध्ये मेढ महाशोर । अष्टदिग्पाल तो परिवार । अंतरे वेष्टिल राहिले ॥ '—दा ४.१.० ४. ० दिग्गज—उ येरावत, पुंडरीक, वामन, कुमुद, अंजन, पुष्पदंत, सार्वभौम, सुस तीक असे अष्ट दिशास पृथ्वीचे आधारभूत आठ हत्ती आहेत [सं] ० दिशा—स्त्री आठ दिशा, दिक्पक्षाचे आठ भाग—पूर्व, आग्नेय, दक्षिण, नैर्ऋत्य, पश्चिम, वायव्य, उत्तर, ईशान्य ० देह—उ देहाचे आठ प्रकार—राहिले वार पिंढी व पुरोहित अष्ट प्रकार ' स्थूल, सूक्ष्म, काण । महाकाण, विराट, दिहण्य । अद्यावत्, मलप्रवर्ति

जाण । ऐमे अष्ट देह । '—ना ८.७. १०. ०धा-वि. आठ प्रहंग्वे, ' भूते गुण मेळयिवे । त्यामी अष्टधा योलिवे । ' [गं.] ०धामूर्ति-
भी आठ प्रकारच्या मूर्ती. 'श्रीं श्रीं दाम्पयी लोही लेप्या लेक्याच सैकरी ।
मनोमयी मर्गमयी प्रमिता अष्टधा स्मृता ॥'—एमा २७ १८ १०३ ;
' सौरी, दाम्पयी, लेप्या, लेक्या, सैकरी अथवा सूर्यमंदळी, जटी,
स्वयंती, अष्टमूर्तिस्वरूप श्रीहरीती पूजवें ।'—अष्टपुत्र ६. अष्टमूर्ति
पदा. ०(दिह)प्रकृति-भी. शुची, पाणी, अग्नि, वायु, आकाश,
मन, बुद्धि आणि 'अहंकार मिटून आठ प्रकारे विभावंल्ली....
प्रकृति. '—गीर ७१५. ०(चिध)प्रकृति-अगादि वाक्यचार
आदि सत्य, रज, तम, व सूक्ष्म पांच तत्त्वे मिटून आठ प्रकारची
प्रकृति. ' पांच भूते आणि त्रिगुण । ऐसी अष्टधा प्रकृति जाण । '
—ना ६.२.१८. ०धातू-उ सोने, रूंदे, ताम्र, बधील, निमं, पितळ,
लोखंड, निरं (पोलाद) बांणी पोलादाच्या पेंचनी पारा धर
तात 'अष्टपातु सायाते । जेवि वेधितति स्पर्श ।'—प्य २०.
०धार-वि. आठ पारा असलेले. ' तंव तेणें सापकें एक अष्टपार
आठ धगिले ।'—युगु २२.१६. ०नायका-नारिका-ली ?
नर भीष्मणाच्या आठ आजड्या पत्न्या-द्विजनी, रात्यभामा,
जावर्तती, कालिंदी (सूर्यन्या), मित्रुदा (धर्वभिरानुज्या),
याज्ञवति (यज्ञनित्यन्या), गदा (रैक्यनृपन्या), लक्ष्मणा
(सुदेवनायकन्या) २ इत्याद्या आठ नायका-उर्वशी, मेनका, रंभा,
पूर्वश्रुति, स्वयंप्रभा, भिंगेकरी, जवहम्म, घृताची (तिलोत्तमा)
'अष्टनायिका देवजि । सर्वां परीं नृत्य करिती ।'—ह २६ २०८.
३ (साहित्य) वासवमन्या, निरहोत्पतिता, रवापीनभतुका, बल
होतरिता, संहिता, विप्रलब्धा, प्रोषितभतुका, अभिरासिका ०नाग-
प आठ जातीचे सर्प-जंजत, वासुकी, तक्षक, कर्कोटक, शंख,
कुलिक, पद्म, महापद्म ०पत्री-वि ? कोणत्याही विशिष्ट वाका
राच्या (काज्ज, रेमी) छापवाक्याच्या वागदाचीं आठ पत्रे होतील
अशा सव्हेने पडी पडणारे छापलेले (पुस्तक) (ई) ऑक्टेव्हो ' पाच
पाचते घानाचे अष्टपत्री गांवाचे एक एक पुस्तक ' ०पद्-उ ? बोडी
बर्गीतील प्राणी- गोबीड, सुतपिंडे, निज्ज, नातीण वगैरे (ई)
अर्धेनिडा २ आठ पायाय कार्याधिक प्राणी ०पदरी-वि आठ
पदराचा (शेरा), आठमराची (माळ), आठ पेडाची, धाग्याची
(दोरी) [सं अष्ट+पल्लव] ०पदो-खी ? आठ पदाचा समुदाय २
आठ चर्णाचे एक कवन, कविताप्रकार ०पाड्ड-न (छत) आठ
पाकळ्याचें फूल ०पाडू-अष्टप पदा. ०पुत्र-वि आठ पुत्र आहेत
छिळा जखी (खी) सोभागदवती खोला वसा आशीर्वाद देतात
०पुत्री-खी विवाहामध्ये बध्ना, काटाला हळद लावून नेसावयास
दिलेले छत्र वस्त्र हिला पुष्कळ अपत्ये व्हावीत या अडथळे शोधत
'फेडिले मायेचे बघुवळ । अष्टपुत्र्या पीतावर । नेसली कृष्णमय
स्वतः । तेणें सुंदर गोमली ।'—एरव १६ १५. म्हण ७२पुत्री

मेदुणीतुनी ०पेदु-नि १ ज्वाला आठ पेदु (वाज) आहेत
 भाग (द्वि रात्न) २ (ल) हुंकार, कणमिद्र, व्यवहारभर
 (हम) ०पेदु माळ-(गोक) की धात्र्याच्या गळ्यातील दाबिना,
 आठ पेदु असोल्या मण्याची माळ रिना आठ पर असलेली
 माळ ०प्रकृति, ०विद्यप्रकृति-अष्टाप्रकृति पहा ०प्रधान-पु
 रायहागमातील आठ प्रधान-प्रधान, अमात्य, सचीव, मंत्री,
 दरीर, न्यायाधीश, न्यायदात्री, सनापति अष्टप्रधानाची पथ्यत
 मित्रांनीने सुरू केली काही पण वय, उपाध्याय, सचीव, मंत्री,
 प्रतिनिधी, राजाज्ञा, प्रधान, अमात्य हे आठ मंत्री रामजनात
 'प्रधान अमात्य सचीव मंत्री । डरीर न्यायाधिश न्यायदात्री ॥
 मेनापती त्यात असे गुजाला । अष्टप्रधानीं वृष मुख्य जाणा ॥' हा
 भोक्तृ ह्म आहे ०फाली-ळी, ०फळ-फळ-खीन अठोफळी
 पहा ०भार-पु ८००० तोळ्याचा एक भार असे आठ भार
 'नित्य प्रसवे अष्टभार पुनर्ग । तृयांसम प्रभा परिपूर्व ।' -ह १५
 १५ ०भाय-पु अथ (साहित्य) क्षीराचे सत्त्वगुणाने आठ
 भाव, प्रकार-स्वभ, स्वेद, रोमाच, स्वरूप रिना वैस्वयै, वष विंवा
 वेत्थु वैदग्ध्य, अनुपात, प्रत्यय पर्याय-वष, रोमाच, स्वरूप, प्रेमाशु,
 स्वेद, हास्य, कास्य, गायन -हरो 'आठवीया दिवशी
 माण अष्टमावा । अद्रयासुभनासुर्गे राहे ॥' -व ११० 'अठ
 मावे होकनि सद्गद । आनंदमय पाहला ।' ०अेरख-पु अंर
 ही निगणणीतील स्वतंत्र वेवता असून तिची पुढील आठ स्वर्ण
 आठ-अंशिताण, राह्य, रुह, बाल, भोभ, तापबुद्ध, चद्रूच,
 महा यादील काही नावांमधीनी वपार, रुद्र, भीषण, उन्मत्त,
 वृषति इत्यादि नावे योजिल्ली आढळतात ०भोग-पु आठ
 प्रकारचे भोग-अन, उदक, ताजल, पुष्प, चद्र, वसन, धन्या,
 अलंकार ०म-नि आठवा-धी अष्टमा ०मंगल-नि (विह)
 अष्टमगळ १ ज्याचे शेंड, शेपूट, आयाळ, छाती व चार चर शुभ
 आहेत अशा, कित्येकांच्या मते ज्याचे पाय, शेपूट, छाती व
 वृण शुभ आहेत व जो कतिपदेशी मोवल्यानी शुभ (वराकित)
 असून ज्याच्या कपाळावर कमलकृति फेसाचे पेटोळ असते अशा
 (घोडा) २ (सामा) आठ शुभलक्षणानीं युक्त अशा (घोडा)
 -न पुढील आठ मंगल वस्तूंचा समुदाय-ब्राह्मण, अग्नि, गाय,
 सुवर्ण, घत मध्ये, जठ व राजा काहींच्या मते सिंह, वृषभ, गज,
 रामर्षिकवृष, व्यजन निषाण, घाघे व बीष (उत्प्यामिपेसाच्या
 समर्षी या अष्ट मंगलाला वस्तू लागतात) ०मंगलघुत्त-न वेपड,
 रोष्ट, श्रावी, मोहल्या उपचरसी शेंपेलेण, पिंपळी व तुष या
 औषधाच्या मिश्रणाचे विषियुक्त वनवित्रे तुष हे तुष्टिधर्मक आहे
 -यार ० १७० ०महारांग-पु आठ माठ रोग-वातव्याधि,
 अस्मरी, कृत्र (बिया छु) मेह, उदर, भगदर, अर्घ (सूळव्याध)
 त्रहणी महारांग पहा ०महासिद्धि-१ अगिना-दारीर अत्यंत

गूढ होंगे, २ महिमा-दारीर मोठे होंगे, ३ महिमा-दारीर वजनत
 रल्ले होंगे, ४ प्राप्ति-दारी प्राण्याच्या इत्रियाची त्या त्या इत्रि
 याच्या शक्तिदानी देवताच्या रूपाने सवध घडणे, ५ प्राकाश्य-देवतून
 झक असलेल्या व स्वर्गादि पारलौकिक स्थानी, व दिसण्याजोगे
 इहलोकच्या स्थानी भोग व दर्शनाने सामर्थ्य येणे, ६ इंधिता-
 शचीची, मायेची व तिच्या अंशाची ईश्याच्या ठिकाणी न इत
 राच्या ठिकाणी असणारी प्रेरणा, ७ वशिता-विषय भोगीत असूनहि
 त्याच्या ठिकाणी आरक्त न होंगे, ८ प्राकाम्य-ज्या ज्या मुखाची
 इच्छा करावी तें ते मुख अमर्याद प्राप्त होंगे. -एमा १५ ४२ ते
 ४७ ०मयांदागिरी-पु आठ मोठे पर्वत-हिमालय, हेमकुट,
 निषय, नमामदन, नील, खेत शुंगान व मात्यवान हे जवुरीपात
 असून ते त्यातील नऊ बर्ग(भाग)च्या मयांदा आहेत ०मांगल्य-
 न प्रेरिकांचा एक मन्कार अठगुळे पहा ०मातृका-जी आठ
 ईश्वरी शक्ती-माषी, माहेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, बाराही, इद्राणी,
 लोदेरी, चासुरा सामान्यत कौवेरी सोडून या सात अस्तात
 विवाहादि मंगलप्रसंगी याची पूजा करतात 'वैवे आख्या अष्ट
 मातृका । एही चडितली बुधिका । बाराही ते सुकरमुखा । बन्हाड
 दक्षा निपाते ॥' -एस्व १४ ५८ ०मांड-पु १ आळा अश,
 भाग २ (वैद्यक) ज्वर गाहीला होण्यासाठी आठभाग पाण्याचे
 सात भाग आसून एक अश उर्वरितात तो दावा. ०मी-जी
 चादमासतील प्रतिपेपासून आठवी तिथि, या महिन्यातून दोन
 येतात-शुद्ध व वय ०मूर्ति-जी धुव्नी, जल, तेज, वायु, आकाश,
 सूर्य, चंद्र व भक्तिवत्त या परमेश्वराच्या आठ मूर्ती, शस्त्र, महादेव,
 अष्टाधामूर्ति पहा ०योगिनी-जी अष्ट योगिनी, पार्वतीच्या
 सत्त्वा, या शुभाशुभ फळ देणाऱ्या आहेत-मंगल, विंगला, धन्या,
 प्राप्ती, भद्रिका, उल्का, सिन्हा, रुद्रा दुसरा पाठ-मानेनी, कुंभार
 तिलका, मलयपिथिनी, कौमुदिना, भेक्ष्वा, माताळी, नायकी,
 जया (शुभाचारा) यात कधी कधी मुखरूपा, सुनदा ईहि
 नावे आढळतात ०चक्र-अष्टाचक्र पहा ०चर्ग-पु १ आठ औष
 धींचा समुदाय-कपथ, जीवक, मेद, महामेद, कश्चि, शुद्धि
 कानोली, क्षीरकाकोली २ मौजीवभनात मातृभोजनात भोजनाच्या
 वेळी आठ मुज्या सुलभा भोजनास बोलावितात ते कर्म ०चर्ये-
 र्या-पु अष्टवर्गात ज्वगारा बद्द, उपनयनाच्या दिवशी मातृ
 भोजनाच्या वेळी आठ बद्द भोजनात बोलावितात ते प्रत्येक
 ०चर्ग-वि आठ वष नयाची (कुमारिका) (त्यजसून लमाळ
 योग्य झालेली) उपवर ०चसु-पु अथ प्रतिमन्वरातील आठ वस्तू
 चालू मन्वरातील धर्मकृति व दक्षकन्या वसु याचे पुत्र-धर, धुव,
 सोम, आप, अनिल, अनल, प्रत्युष, प्रभात भागवतत द्रोग, प्राण,
 धुव, अर्क, अग्नि, दोष, वसु, विभावसु अशी नावे आढळतात
 'इह चद्र वरुण कुवेर । अष्टसु गर्धनकिर ।' -ह १५ १४१

• धायन-न आठ वस्तूंचे दान, हळदुड, सुपारी, दक्षिणा, खण, सुप, फंकण, धान्य, वाचमणी, या आठ पदार्थांचे दायन (वाण) सौभाग्यमापनार्थ स्मृतांत आठ ब्राह्मणांपैकी प्रत्येकाकाला वयूकडून दिलें जातें • **विधि समाधि**-स्त्री समाधियोगाचे आठ प्रकार-युग, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान व समाधि

• **विधा गुंणारणायकता**-(साहित्य) अष्टावयका पदा • **विनायक**-३ अथ गणपतीचीं आठ स्थावरे-१ गोरेश्वर गणनाथ, (जेजुरी नजीक मोरगाव जिल्हा पुणे) २ वज्रलेखर (सूळ मुहड हर्णी पाली, रोपवली नजीक-जिल्हा कुलाबा) ३ विनायक (वर्ना नजीक मठ-जिल्हा कुलाबा) ४ कितामणी (रोणी नजीक येकर-जिल्हा पुणे) ५ गिरिजात्मक (जुनर नजीक लेण्यादि-जिल्हा पुणे) ६ विघ्नेश्वर (जुनर नजीक ओहलर-जिल्हा पुणे) ७ गणपति (नगर सडकेवर राजगणव-जिल्हा पुणे) ८ गणमुख (दौंड नजीक सिध्द टेक-जिल्हा नगर) • **विवाह**-३ विवाहाचे आठ प्रकार-१ ब्राह्म=सालंक्यनव्यादान, २ गाथवे=उभयताच्या अनुमतीने, ३ राक्षस=जर रीतें कन्या हरण करून, ४ वैव=यज्ञप्रसंगी श्रुतिवाक्य कन्यादान करून, ५ आपवे=गाय, बैल घेऊन कन्यापिंग, ६ प्राजापत्य=धर्माचरणाने कन्यापिंग, ७ अग्निर=शुल्क घेऊन, ८ पैशाच=कन्या चोसून आणून पत्नी करणें सविस्तर माहिती धर्मसिंधु परिच्छेद ३ पृष्ठां पहा • **सात्विक भाव**-अष्टभाव पहा • **सावध**-वि पुष्कळ गोष्टींचे एकदम लक्ष घुविणारा-देणारा, अष्टावयानी • **सिद्धि**-अष्टमहा सिद्धि पहा 'अष्ट सिद्धि कामरे घेऊनी। बरी वारिती अनुदिनी।' -द १ १५

• **सुष्टि**-स्त्री कार्मुक, शाब्दिक, प्रत्यक्षा, चिद रेणा, स्वाप्नी (स्वप्नसुष्टि), गंधर्वा, ज्वरिका (ज्वरसुष्टि), दृष्टि वचना -दा ६ ६ ५१ [स] • **क्षार**-३ वळस, निरुदय, सज्जी, अपाडा, इई, तीळ, जव व टारुणखार

अष्टाकपाल-३ १ ज्यात आठ पापरीच्या हुकड्यावर भाजलेल्या पुरोडाशाचा हवि देवात हो याग २ तो पुरोडास [स]

अष्टांग-३ १ शरीराचीं आठ अंगे-दोन हात, उर, कपाळ, दोन नेत्र, ग्रीवा, कटि, दुसरा पर्याय-दोन हात, उर, आल, दोन पाय, दोन गुड्डे, तिसरा पर्याय-दान हात, दोन पाय, दोन गुड्डे, वाचा, मन, चौथा पर्याय-हात, पाय, गुड्डे, छाती, मस्तक, दृष्टि, मन, वाणी -पृष्ठा २० २९१ २ (सामा) सर्व शरीर, सवय देह अष्टांगी पहा 'आरोमयता हुक्का पावला अष्टांगी।' -सुगा ३ ५८ ३ अष्टविध समाधि पहा 'अष्टा अभ्यासिध योयु तेण।' -ज्ञा १ ४२० ४ अष्टात्र ५ वैवशशास्त्रिचे आठ भाग-श्रव्य, शालाक्य, कायचिकित्सा, भूतविद्या, वैभारिक्य, आयुर्वेद, स्या सनतन, वाजीकरणत ६ स्मृतींचीं अष्टांगे-कायदा, न्यायाधीश, पंच, रजक, -यौतिष, सामे, अग्नि, पाणी ७ पुत्रांचीं अष्टांगे-पाणी, दूध, दूध, दही, दम, सादळ, जव, धूप ८ मेवुनाची

अष्टांगे-स्मरण, कीर्तन, व्रीडा, दर्शन, गुणभाषण, चिंतन, निधम, सयोग ९ तुन्दरीचीं अष्टांगे-गुह्या, धागण, मष्टण, धारण, चिंतन, उद्दामोद, अग्नेविज्ञान, तत्त्वज्ञान • **नमन-पात-प्रणाम**-न पु. हात, पाय, गुड्डे, वक्षस्थल, मस्तक, दृष्टि, मन व वाणी हीं आठ अंगे जमीनीवर टेकून नमस्कार करणें अतिशय आदराची नम्रतापूर्वक नमस्कार -पृष्ठा २० २९१ • **योग**-अष्टविध समाधि पहा 'थेंक सांगती अष्टायोग। नाना चक्रे ॥' -दा ५ ४ ४८ • **उत्पण**-न पादेलेण, ओवा, आमसुले, आम्लवेतन हीं एकएक भाग, दार चिनी, वेळोडे व मि-ये हीं वर्षा भाग व सासर सर्वांच्या बरोबर घालून देलेले चुणें हे अग्निदीप आहे • **साधन**-अष्टविध समाधि पहा 'योगी वरिती अष्टागसाधन। त्यासीही मळे ऐसे दर्शन।' -ह ८ १८२ [स]

अष्टांगी-किवि अष्टाग (सप्तमोत प्रयोग) सर्व शरीरात-देहात (अकरणरूपी प्रयोग) (किं नसणें) 'मी इतका उपदेश केला परतु ह्याचे अष्टांगी नाहीं।' [अष्टा]

अष्टादश-वि अष्टा • **धान्य-पुराण-उपपुराण**-अष्टा धान्ये बरे पहा • **पद**-न अथ गद्याक्षेरीं विष्णुपदानवळ-वचस्प, अगस्ति, कौच, मतंग, कथ, दधीच, गणेश, कार्तिकेय, ब्रह्मा इव, इव, सूर्य, चंद्र, व आहवनीय, दक्षिण, गाईपत्य, सम्य, आवसध्य, (हे अग्नि), या अष्टा परावर पिंडप्रदान करावे लागतें हीं अष्टा पदे म्हणजे सडकावर पावलाच्या आहूतीचे काळे हाग दमडले आहेत हीं पावले अति पुरव्य द्योनें पाहिल्यासच दिसतात [स]

अष्टाधिकार-३ अथ १ (अ) जलाधिकार-प्रवासाना व सरकारी बोकराया वाणी घुविण्याचा अधिकार (आ) स्वलाधि-कार-पनेत्र प्रकारच्या वस्तीच्या जागा ठविणें व दाखवून देणें हा फलराचा अधिकार (इ) ग्रामाधिकार-व्हान गावतील व्यापार व सामान्य धंदे याची देखरेख करणें (ई) कुल्लेखन-रयनेचा सर कारी दिखेव ठेवणें व सरकारी दप्तर साभाळणें-हे पुष्कळधर्चि काम (उ) ब्रह्मसन-वेरिफाचा अधिकार (ऊ) दक्षिणियोग-ग्रामदेवाराचा अधिकार (क) पौरोहित्य-ग्रामोपाध्यायाचे किंवा कुलोपाध्यायाचे काम (च) ज्योतिष-ग्रामज्योतिषाचें काम, जोसकी या अधिकाराचीच रुढ असलेली नावे-फोळीपणा, पाटिन्दी, देशमुखी किंवा महाजनरी, पुष्कळण वतेंदी, धर्माधिकार, उपाधिवच किंवा भटपणा, जोशीपणा २ (ल) स्नान, गोच, भाजन, निद्रा, वसणे वगैरे शरीराच्या दैनिक विधीनांरि घेणें हा शब्द योजितात 'एषा खणति रोजीत सगळे अष्टाधिकार करु म्हणता ते होतीत कमे?' ३ राज्यादिसर्गी प्रधानकी, सेना पत्य ६० वे सर्वाधिकार ते, गडी, कारकूण वगैरेकडून होणारी कामे 'नारु एक असण म्हणजे दुसरा गडी, कारकून, मातदार ६० कोणी नको सगळे अष्टाधिकार पण्य साभाळी' [स]

अष्टावक्र, अष्टवक्र—वि १ या नानाचा करोड ऋषीना मुल्या, (गर्भात असता) बापास अष्टवक्रातील सुभीदल नाने हिणविले म्हणून त्याच्या सापान हा आठ टिकाणीं नाश्या दाल त्यावरून) आठ टिकाणीं वाक्या २ (ल) कुरप, विद्रूप, विलक्षण दिसणारा (इसम, धेव वस्तु)

अष्टावधानी—वि अनेक गोष्टीकडे एकदम लक्ष पुरविणारा निवा अवधान देणारा अष्टावधा पहा [य अष्ट+अवधान]

अष्टास्त्र—न अष्टकोण—न, अष्टकोनाची आकृति—वि अष्टकोनी [स अष्ट+अस्त्र=कोन]

अष्टाशरी—शी १ एका शरीरें शिव काहीं अमग व ओल्हा अष्टाशरी असतात गायत्री छंद हाति अष्टाशरी असतो आठ शरीणी, त्रिचरणी अथे अष्टाशरीचे काहीं प्रकार आहेत 'विरोन जो सुरेखे। मर्यात तो सुरेखे। विरेचिना सुरेचिना। मर्यात तो सुरेचिना ॥'—दावि ७७६ २ मराठ इलाख्यानील (सातानीची) एक जात 'ओं नमो नारायणाय' या अष्टाशरी मनाच्या प्रभावावर त्याचा विश्वास असतो **अमंत्र**—उ १ आठ अक्षरें ज्यात आहेत अत्रा मन 'ओं नमो नारायणाय' २ (ल) 'कने क क काय करू' हा आठ अक्षराचा मंत्र, अतिशय दारिद्र्य, मोठे सफट किंवा अडचण प्राप्त झाली असता असे वाद तोंडून निघतात 'त्याला हे उदाहरण सुटत नाही, तो अष्टाशरी मंत्र जरीत घेतला आहे'

अष्टेडळ—(व) अष्टवळ पहा

अष्टोदरशे—वि (पादघात) १०८ सख्या [स अष्टोत्तर घात]

अष्टोपप्लव—न धृत्वीपरील आठ डारींचे—स्वर्णपेशव, चंद्र धुनल, वावर्तन, रमणक, मंदहरिण, पालज्य, सिंहल, लता

अष्टोप्रहर, अष्टीप्रहर—किंवि रात्रिदस, अष्टाड, सतत निरंतर (दिवसाचे आठ प्रहर वाचकून)

अष्टाधिवाह—अष्टविवाह पहा

अठ्ठी—शी गाठ अठ्ठी, गटोळी 'जे भाणुनी होय गमै इच्छा। गमेनेछ वाढि मासामास। ते अठ्ठी पडे शुद्धाशा। स्तन शीरासी ॥'—न्या ५७ १२३ [स अठ्ठि=ठी, अठ्ठी]

अस्त्र—अस्त्र पहा 'विचरुनिया पाटिं अस्त्र'—दावि ८९

अस्त्रट—वि १ वाखार २ (ल) घारीक कणिश चालावी असट्ट। पापइनि साडाचें कमण्ड। होईल परिणाक चोसट। पूर्ण पुरिया सिध्दकाड् १'—एरव १८ ५० [स नरात्रल]

अस्त्रा—वि पुरुषा वृत्त्या अस्त्राचि सापडे।'—उवा २९ [न अमस्तानि-सत्रा]

अस्त्रा-क—वि १ सर्व, सगळे, एकूण एर एरदर 'त्रिजे नीचें पाप अमकें।'—एमा २७ ३९८ २ सर्वांतील प्रत्येक विवा

सर् एरदम 'आता उद्याउडी। अस्त्रेया अस्त्रगोळना देवु मोडी।'—

—शिख ९२१ 'तो न परमप्रचि असरे। मन देवे दिशगणि हस्ता

दके।'—शा १० ३२३ [स आसाप्र, प्रा आसग, आसग, अमका]

असकृत—किंवि वाखार, पुन पुा, अनेकवार [स]

असक्त—वि विरक्त, उदासीन [स]

असंख्य, असंख्यारूत, असंख्येय—वि १ अगणित, अगण्य 'आता शब्दत्रयी असंख्याकें।'—शा १० ३० २ न

मोजलेला, न गणलेला [स]

असंग—उ सग-सगतीचा अभाव—वि १ सर्वसग परित्याग केलेला, सन्यासी, निरक्त २ गजना, एकलईडा, कोणाची सगत, जोड नसलेला, सगतीला कोणी नसलेला ३ सगति न वरण्यानोया, सगतीस अयोग्य म्हणू अमगारी मग प्राणाती गाठ [अ+स+गम्]

असंगडी—अमगडी पहा

असंगत—वि १ शब्दभ्रम, विमगत तर्क झळत नाही अणें

(भाषण-विचार) २ अयुक्त, अयोग्य, विपरीत (वर्तणू, वर्तन)

असंगति—शी विरगटपणा, असवधता, अयोग्यपणा—

भाषण, विचार याचा [स]

असंगोत—वि भिन्न गोनाचा, स्वगोनातील नव्हे तो, समान गोनातील नव्हे तो [स]

असंगंध—उ अश्वगथा, आस्वद [स अश्वगथा, हि अस

गंध]

असंगड—डी—शी अयुक्तता, अयुक्तता, विरुद्धपणा

'प्रवृत्तिप्राची कुत्राडी। सापता देव असंगडी।'—उवा १२

९७२ [स अ+संग+घट्]

असंचळ—न (गो) स्वैरुद्धि [स अ+स+चल्]

असंजाल—उ (कों) खोटा, मिथ्या आरोप-गाळ [स

असंज+नाल]

असट—वि पातळ, सखरीत विलंबिलीत खरवीत पाणी

अधिप झाल्यासुळे ज्याचा गोळा बनत नाही अणें (पीठ, भात

वगैरे) [स आ+सट] **अभाजी**—शी पित्रागेवर शिजविलेली

भाजी गोळभाजी

असट—वि आसक्त सुरफलेले 'धरिता इच्छा दुरी पळे। पाडी सोहळे उवाता। म्हणजनि असट मन। नका रूप सांगतो।'—

—उवा ३२९३ [स आ+सट]

असडणें—अकि १ हिक्का वजल आडणें, हिसकणें, धेंचणें

(इदिय अवयव ६०) 'कीं ह्दयीं भावि सखतो।'—अमडोनि

माये भेलि चालीं पाड।'—कीं दु सख्याप्राक्या असडण हाजी।

माये मेगी केरी अने।'—नव २० ५० २ गुणने विदित प्रकारे

हियेक देउन गदळ काडणें, कणी बंगरे काडणें, मीठ करणें, स्वळ करणें ३ असटा, हियाडा वजन-नोरानें आपटणें, (घाली, वर) आदळणें ह्याचें पक्ष ४ एकदम, खाडकन पत्रावणें (चाडूक बंगर) ५ गुनारणें, मुडणें, भोंदणें, ल्याडीन-उकून उपून नेणें (पंस, माल बंगर) ६ (बाप बिचा अपसव्द यांचा) भडिमार करणें ७ गाली पडणें [स आ+मूद्-आस+घ्व]

असटा-पु १ एकदम-चडन दिलेला जोगचा हिमडा, हिमडा (अवयव-मावारा), असा हिमडा पयल्यामुळें होणारें दुस (किं० देणें, वसणें) एकदम हिमकणें, पत्रावणें, उडविणें (चाडूक, दोरी बंगर), एकदम धरणें, पकडणें २ पिडवटणारा कप, तिडीक, वेणा, आवळा (बुडणारा, फाडी जाणारा, मुसुरणारा किंवा मारणारा टेंकड्या जेंव्हां करतो तसा) (किं० देणें, वेंणें), ३ धडा, धडवी, तडाया (व्यापारात, पिशाचपधानें) योग्यां लागणारें सुक्यान-तोटा, (किं० वसणें) [असडणें]

असडा-डी-डीरु-वि १ न रावेलेला, न काडलेला, उर घ्यात न बुडलेला, स्वच्छ, पावरा न केलेला (ताडूक, धान्य बंगर) २ (ल) अशिक्षित, बेदक्षिण, वरुण मसलेला, असम्य, असकृता, अक्षित, अपेद, अडाणी, गावडक, अज्ञानी 'हुन्ही फार अमगी आहात' -नामदेव नाटक १० [असडणें]

असडी, असडी-खी १ जसवेर बगणाच्या माडाची, केलेची दिवा, क्षनादिकावर माधा बसल्यामुळें त्यात होणारी कुमारी उत्पत्ति, सडण्याची-कुजण्याची किंवा (किं० पडणें, घालणें) २ (काहींच्या मतें) जसवेरील कुमारी किंवा त्या उत्पन्न करणारी माडी [सडणें]

असण-णा-अराणी-पुन्ही अणायाने साड याच्या काया मोठ्या व लांबट असून लाकूड इमारतीस उपयोगी पडतें मूत्र, शय्यणी व कुप इत्यादिकावर गुणकारी [स आसन]

असणें-अकि १ बलें, अस्तित्वात अमणें, निवत अमणें, जगणें २ राहणें, वास्तव्य करणें, सुकाम-पहती बरणें, म्हणें १ असून अडचण नसून सोळया - अमल्या दिवशीं दिवाळी नाही तेन्ना धिमगा [स अण-राहणें]

असत-न अयत्यपगा, अविनाशी पदार्थ [स अमस]

असत-वि असय, असिधर 'जेंव्हां वाहलें पाणी जाय वेंणें। तेंवेचि आणिक मिळें मागें। तेन्नीं अनतचि असिजे जणें। मानिजे सत' -शा १५ १२३

असत-वि १ अविद्यमान, सोनी असव पक्षा 'म्हणानि हें अनतचि सें' -परमा १० २४ २ ख्यान् नास्तिक सत नव्हे तो ० पण-ता-नाडी १ नास्तिकपणा, असाधुश्रुति 'ज्याचनि वाक्यें असता। नि दोष मागळे तावता। त्यातीचि मा हा सयुक्ता। पणारा गाम असदिधा-इविचा, पिशाचविधा, दु शास्त्र अम वदशास्त्रायां प्रतिपाद्य ॥' -एमा ३ २८७ २ अयत्कर्म, मिथ्यात्व,

गोतपगा 'तेंम णकि गुणेवीण। मन्वि पमि आसतरण।' -पा १० ३१० [अमग-सत]

असता-वि १ अमगात, अमोठ्या 'वीं अगते आयुडे डोळे। बाणप शाकी' -दा ६ ७३ ज्याच्याजवळ काही अथ आर असा, संपत्तिमान, गव्वर, ऐवतदार, पवतदार इत० असल्याच विचार मगल्याचे घोडकार-तो श्रीमत आई त्यान चिनी कराव्याच नात्यात व गरीबाला कावाडकट रंगवे लागतात २ समर्थ, धर्म, योग्य, लायक, उपयोगी, कामाचा म्हणें ३ मगल्याचा बाप-नन-राची आई-मिळतिला किंवा कामाचा मुलगा धांपाला आवरण पग ज्याला काही मिळत नाही, जो काही उपयोग करीत नाही, असा मुलगा पण आईलाच आवडता ० फरी-(माण) १ पंगेवाला

असती-खी १ साध्या किंवा पतिव्रता नव्हे अशी स्त्री, कुत्रण, जाहिणी 'हरणार असु ह्मनि वसु तसमिदपिन न यणिवा तमी अमती।' -मोगमा १ ६१ -वि दुष्ट नीच बाई 'ज्याची मनि, सोडीना दुगमदा अमती।' -मावर्ण १ २५ [स]

असंतपु-वि १ नागूर, अगसाधानी, जतूम २ गैरमणी सालेला, इड. [म]

असंतपु-वि (घाप) घुरे न भरलेलें, कथान कण न फिर लेने, पूर्णपणें न मुल्लेले, असंपुक्त, (इ) अनमंय्युलेडे 'हे (आदिवाडेंड) अनृत अमल्यानें तासास दान एकमूल्यत्वाची किंवा मूलद्रावी सयोग पावू बाड्यात' -मेपू ० १६ [स]

असतेपण-न अस्तित्व, असोपणा, जणें, असणें 'मयें लणो असतेपण। नावरुपारी पचो सडन ॥' -तेंम असतेपण आहाच' -शा ८ ३१ [स अण]

असंतोप-पु १ नातुपी, दनराची, खद 'याचकानीं रीती माफिले तरी मला असतोप नाही' २ असमाधान, अनुपुता ३ (राजकीय) धनच्या मनाची अस्वस्थता, अशांतता, चलयिचल-सखटन होण्याची स्थिति (इ) अनुराट 'अमतोप हा मन भावी उत्कर्षाचें प्रत्यक्षाचें, देशध्याचें व माझाचें धीन आहे, हा जर आपण सवोनीं नट केला तर या जगात व परलोकात देखील मापणी घड गत लागणार नाही' -दिमु १२ [स] -पी-वि नातूप, अनुत्त, असमाधानी, समाधान पावण्याला कष्टिण, दारारा, लोभी

असत-वि १ खरें नव्हे तें, खोटें, अमत्य, मिथ्या, अवा स्तव, विनाशी, ज्याला अस्तित्व नाही तें, काल्पनिक, अस्तम नव्हे तें 'तेंमी सत ना असतु हाये।' -शा १५ ८१ 'तरी सच्छेदें येणें। आदुनि अमताचें माणें। दाविने अन्वदगवाणें।' -दा १० ३८० [स] २ धाडें दुष्ट, असायु सख्यात ३ अन्वदय च्यायस, गाम चव्द-असमिन्-खाग मिन, प्रसंगी उपयोगी न पणारा गाम असदिधा-इविचा, पिशाचविधा, दु शास्त्र अम न्यागें-कुमाणे अनिट-बाईद मागें, असद्व्यापार-व्यवहार-बाई-

मुखपणाचीं कर्मे—प्रधात असद्भाव=दुष्टस्वभाव असत्त्व, असत्त्व, अस्त्युत, आस्त्यसंग, अमद्विचार, अमदाचार, असद्भूति ८० [म]

असत्कार—उ अनादर, अवज्ञा, अपमान, असन्मान, अवहेना [स]

असत्काळ—स्त्री (कों) अनिष्ट-दुष्ट-अन्यायाचा काळ, ज्यात दुर्गुणी घुराची प्रतिष्ठा व सत्गुणी घुराता दैन्य असते अशा तऱ्हेचा विपरीत काळ-दशा अत्याचार, मधमव, दैन्यावस्था, यांचे पावत्य मानव्यासुळे दुष्ट करतात हा शब्द योजितात [म अमव+काल]

असत्प्रायस्वर—(सपीत) विवादी स्वर पदा असत्य—वि खरे नव्हे ते, अद्वय, मिथ्या, खोटे, अयान्त विर, अवास्तव —न खोटेपणा, खानी गोष्ट —प्रतिज्ञ—वि वचनभंग वगणारा, उतर मोडणारा, वेदमानी, अविधासी, वेधवस्थाचा, खोटी प्रतिज्ञा करणारा •भाषी •यस्ता—नि असत्य आपण करणारा, खोटे बोलणारा [स]

असत्संग—उ वाईद, दुष्ट संगति, असन्मयी [स]
असत्संधिनिदर्शना—स्त्री निदर्शनाल्लकाराचा एक भेद आपल्या वाईद व्यापारातून दुसऱ्याम त्याच्या वाईद व्यापाराचा व त्याच्या फलाचा जेथे बांध करतात तेथे हा अलंकार होतो ८० 'अगभाशीं सग आणि प्राणाशीं गाढ' 'रामाशीं जो द्वेष करी। ता जाय यमविरिी। अनें पोषित मारि। मर हेममपत्त्व ॥' [म]

अमदाचार—उ वाईद वतन, दुराचरण, दुर्वतेन [म]
असंदिग्ध—वि निश्चय, निज्ञात, निश्च, निर्विवाद [न]
अमद्वय—उ मृगपणाने-अवोगय रातीने करेला दुःखय [स]

अमपक्ष—वि निर्वेन, दुरिती, वगाड, गरीय [स]
अमपृक्त—अमपृक्त पदा

अमप्रज्ञ—वि निर्विरूप असंप्रज्ञातसमाधि—१ ज्या रामाचीं सग धर्मीचा रय होऊन आत्मा कृष्ण आपल्या रक्तापात्रां विवाधीं जीन असतो ती, निर्विरूपसमाधि —सय १८५ [म]

अमपृज्या—ह—उ एक वरीन ही देवराजादक्य निजामात भाह 'नराज भवक्या हाचा विचार दगावारीचा एकाच पद म्हणाय दुराग पाठीं लग म्हणवे' —पया [अर आपण-य जे माच्या पांयाचे गार (तामा) वपीर, दिशण+याह-वह=ग जमाचा पांय अमपृज्या=अमप्राज्याचा वचार]

अमवध—वि १ निगन यमदुःख मवध स्थिती न घन लो (भाषण) विपरीत, वडवी, आचारी, अगम्य अमु (कृत्य, आचरण) 'जरी जिनवि अवादिशिष्ट' हरी न

येती हे असवध १' —ज्ञा १५ ३२३ २ अलग, वेगळा, हुदक, निराळा, सवध तोडलेला 'साधू सत्ताराचे दायीं असवध अम तात' ३ चमत्कारिक, अचानक, अतमजमपणाचे, असमपंक, हुन्तीला न पणारे, असुक्त 'पाण्याने धर जळाले म्हणतोम परतु हे सल अमवध वाटने' [स]

असंबंध—उ सवधाचा अभाव, मेळ किंवा समन्वय याचा अभाव—वि निराळा, वेगळा [स]

असवस्त, असवस्तास—उ एक तत्त्वमय खनिज द्रव्य, यावर विस्तवाचा परिणाम होत नसल्या कारणाने बॉयलर व वाफ नेण्याच्या नळ्यांमोवती हे शब्दात तमय नये आगीचे भय त्या ठिकाणी वापरतात [इ अस्वेस्टॉस]

असवार—स्त्री १ चीवस्त, मालमता, सामानसुमान, साधन सामग्री, साहित्य, वस्तू २ सुधस्तामग्री, सुधोपयोगी सामान अचराव पदा [अर अस्वाव, सवधेच अव]

असवाया—उ घोऱ्याच्या गुड्यावर फोड येऊन जो रोग होतो तो —अप २ २२८

असंभव—उ १ सभवाचा-दोण्याचा अभाव, २ (ल) अचक्यता, असभाव्यता, दुर्घटना, नमणेपणा, अमृत गोष्ट ३ अत दत्ता, असमर्थता, अनुकूला, वैपरीत्य विचोडपणा ४ (माहित्य) एक चरार, अराख्य गोष्टीचे वर्णन असते तेथे हा अलंकार होतो यारा असभाव्या अलराहित म्हणतात ८० १ खरातेंमाजरास मारले, २ गच गोणदीं सुदारा हा देवा विपु होपिला सवके । न दाके सासाया हे वयिला तो वेसरी क्या गरके ॥' —मोरोन ३ १ ५ (साहित्य) व्यापय जातीमध्ये ज्या ज्या व्यक्तींचा समावेश होता अशी इच्छा असते त्यापैकी एकापासि समावेश तीमध्ये होत नाही असे जर व्यापदेवकन विमेल तर तीमध्ये असंभव हा वाव आहे असे म्हणावे जसे-पक्षांचीं विमत देण्यापेक्षाच्या माथीवरिता राजचर्याचीं जे कधीं न सितणारे पदार्थ फेलेले असतात, त्याच नणीं म्हणवे ही माथ्याची व्याख्या कापल्याच माथ्यात लागू होण्याचा सवध नाही कां कीं कधीं न सितणारा अग एवढि वताप नाही म्हणून हा म्हात्म्यमये असभव हा दोष आहे —मुक्ती ४१ [स अमग+स]

असंभवदुषित—वि ज्या वरतीचा मुष्टीं ममवच नाही असा (अर्थ) अचक्यमाय 'सुखे अधारासुदे देव रागून पडण हा गाढ अममदुषितक दिसेने' [अ+समवद+दुषित+क]

असंभयनीय—असमावनीय पदा

असंभयनी—वि शिष्टी 'जेरी असभयनीये नेकर। ये पयो पानी हाऊन । —ह ८० [अ+मव]

असंभरी-विह-जित-भय—वि १ विविध रिचित्र; विवाह २ (७) मग नमोने-नमणारे, अभाव्य, अराख्य 'साहित्य नमो अगार । अमवध वाटने ॥' —सावि [म]

असंभाड—(क) अममड, असभाव्य—वि फार, वेद्युसार 'हरी तथाचिसारिं । असमाड पाप पिरे ।'—ज्ञा १३ ३१ [स असभाव्य]

असभावना—की १ समय विरा मिलाफ याचा अभाव, २ (ल) अशक्यता, असाध्यता, असभाव्यता, दुर्घटना ३ (वेदांत) जीव व ब्रह्मा याचा भेद प्रतिपादन केला आहे धर्म अमेद प्रतिपादन केला आहे हा प्रमाणगत सत्य; आणि जीव व ब्रह्म याचा भेद सत्य आहे हा प्रमेयगत सत्य या दोन्ही सत्यवादा असभावना म्हणतात 'असभावना विपरीत भावना । नि शेष तुटल्या घासना । निजम्हूर्ती तेव्हा जाणा । जागेपणा तो आला ॥'—एभा ११ ४३३ [स]

असंभावनीय—वि १ असभाव्य, असमृत, अगदी विरुद्ध विचोड, विपरीत २ अशक्य, दुर्घट [स अ+स+भू]

असंभाचित—वि १ असबद्ध, बिमग, न जुळणारा, सदमं घट्य, असमर्थ २ (ल) असमवनीय, अशक्य, असाध्य ३ रुभा पित, सत्य नाही असा, हलकट नीच, वैभूतूचा [स]

असंभाय—वि १ घट्यास, होण्यास असमर्थ (अयुक्तता, विपरीतता या कारणांनी), अधम, अशक्य, अप्रति, असाध्य 'है यहु न सांगोवि ने कया । असभाव्य हें ॥'—ज्ञा १८ ८०९ २ अतस्त, अप्रति 'असभाव्य धी रामचरित ।'—रावि १५ ३ पुजळ, अतोनात, अतिशय, अमाप 'जें हें रुनी इच्छिलें । तें तें हरीने प्रेरिविलें । सकळ राजे शून्य जाहले । हव्य सचले असभाव्य ।'—ह १३ १३३ [स]

असंभूत—वि १ तुदीला न पणारें, न जुळणारें, असमर्थ, अयुक्त २ (ल) अस्तित्व नसेलें, न घडलेले—होणारें, अभावनीय, अशक्य किंवा असाध्य [स अ+स+भू]

असंभूति—की अस्तित्व नसणे, नाश 'विदेश समुत्ति म्हणजे जगाचे आदिकारण आणि त्याहून भिन्न जी अविद्या तिळा असते किंवा रिनास अशी दुसरी नावे देऊन याच्या पुढल्या तीन भेदात पुन (तोच अर्थ) वर्णिल आहे'—मीर ३५७ (ईश उपनिषद् ११ १४) [स]

असम्य—वि १ (मूळ अर्थ) समेत वसण्यासवरण्यास अयोग्य, अयुक्त २ (ल) शिष्टाचारविरुद्ध, अशिष्ट, बार्दे मळत्या रीतीचा, धैर्याचा, जगली, धुम, अडाणी, मावळ, हलकट, धाम्य [स अ+समा]

असम—वि सद्य, सारखा नाही असा विषय—उ (साहित्य) एक अक्षर जेथे उपमाच नाही असे धर्षन असते तेथे हा शब्द वा होता उ० 'कव्यगुणें काय धडे मादसिहीं इतर वागता जन्म ।'—मोहोदय १९५ [स]

असमज—उ समजुतीचा अभाव, अज्ञान, गैरसमज—वि समजून नसणारा—न पडणारा [अ+समज]

असमंजस—न असाहस्य, असाध्य, अननुसृता, फरत तत्वावत—वि १ असदृश, असमान, असम २ मड, च्याला प्रश्न शक्ति बाही असा, मूर्ख, अधिचारी, बुद्धिहीन, अविवेकी, तार सत्यज्ञान नाही असा [स]

असमजुती-रग—वि विनवणी वक्त किंवा स्फुटीकरणे समजून पडत नाही असा, समजून होण्याला अशक्य, मनधरणी करणारा, मन वळविण्यास अशक्य—कठिण, दात करणारा कठिण

असमजून—की गैरसमजून, विपरीत प्रवृत्ति, मतभेद, येवणाव

असमत—वि १ कमान्य, समत, मान्य नसलेले, २ (ल) नामजूर, त्याच, निषिद्ध 'परि ही गोष्ट असमत ।' [स]

असमर्थ—वि सान यहीन, शक्यत, दुर्बल, अधम माता कद, नामद, नाशक [स]

असमवारी—वि एकसमयावच्छेदक नसणारा, सवध नसणारा, अगम्य नसणारा, शारस्मिक, नैमित्तिक, प्रोसगिक, दृढच्छा मृत [स] ० कारण—न (न्याय) निरर्थक सवध नसलेले कारण उ सतुयोग हें पणजे कारण

असमसहास, असमसास, अससाहसास—वि १ फार, अमर्याद साहसी, ज्याच्या साहसहसास तुलना नाही असा २ असहयात, पुजळ, अतिशय, अपार, अमर्याद 'पाचाळाचे सैन्य असमसास ।'—शिष्ट १२७ 'मग त्या ब्रम्हगोळकाचे अशास । प्रसवती आदि सकळ असमसास ॥'—ज्ञा ८ २४—एभा ६ ३८ 'असमसास कूप सखोल ।'—दावि ५३ ३ अनिवार—एभा २ १६७ असमास पहा [स अ+समा+माहम, अ+समास=मर्यादा, सखोल]

असमाई—वि १ न मावणारी, मनात न राहणारी 'आड किंवा मना वरवी । असमाई नांदी जीवी ।'—ज्ञा ६ ११८ २ अलक्ष 'मायवाप निमाळावरी । धातले भावाचे आभासी । तोदि परि हरी । तुज जाला असमाई ।'—तुभा ४०९० [स अ+समा+अवर्ध—असमाई—मिलाफ न होणे]

असमातरसुज चौकोन—उ (गणित) ज्या चौकोनाच्या कोण्याही दोन बाजू परस्परांनी समान नसतात असा चौकोन [स]

असमाधान—न १ नाखुपी, अतोप अदातता, अस्वास्थ्य, मनस्ताप २ दुखणे, आजारा 'किप पडता असमाधानी । धैवतों करुनि । पचळ पावला परिपेता ।'—सुष ८ २६ [स]

असमान—वि असदृश विषय, अधिष्ठान, एका पातळीत नसलेला, विष 'की अगजुप दाडले असमान । एक बेळे'—विष्ट ६३ ० शक्ति—की १ नागमोडी, पाकडीगित—वष्टण—मार्गे—

ओष २ अनियमित, अव्यवस्थित, विषम, प्रगति-सुधारणा नदेश-
य १ चउत्तातची, उच्च-सराळ जमीन २ अनेक भेद-प्रकार अस
लेला प्रदेश [स]

असमान—न असमान, आकाश 'नव राठ पृथ्वी पिवे
मगजें । डोंगर भेरे वळे असमानासी ।'—तुगा ४२१० असमान
पहा

असमाप्त—वि न संपलेले, समाप्त-परिपूर्ण न झालेले, अपूर्ण
[स]

असमास—वि १ मर्यादित, सवृचित नसलेले, पसरलेले, फैला
वलेले 'सधेये सुगंध सुवास । तेथे उजळो असमास ॥' २ (वाच्य)
अमर्याद, असल्लयात 'सुजावरी असमास । शब्दधाय प्रेरिती ॥'
असमस्तपदा पदा [स असमास=सुद, सद्योच]

असंमिता-मिति—स्त्री (शाप) विसादृश्य, भिन्ना, दोन
बाजूत सारखपणाचा अभाव (इ) असिमेद्री [स]

असंयुक्त—वि (शाप) सयोग न पावलेले, वेगळे, निराळे
(परमाणु) (इ) अन्वयाह्न

असंयुक्तायस्था—स्त्री (शाप) स्वतंत्र, विद्युत स्थिति (इ)
मी स्टव [स]

असर—इ १ परिणाम, अंत शेष 'हृणयवजी याचे
प्राणाने असर केला असे वाढले'—रा ५ ८३ २ परिणाम, टसा,
प्रभाव, बाधे 'असरकादक आपण'—मौज १६३० ३ असा
'दुष्प्रामाण्य पाण्याचा असर आहे' ४ (व्यापक) टसा, चिन्ह
रूपा, वास, लज्जत, एकर [अर असर=चिन्ह परिणाम]

असरणी—(कों) अशरीरिणी पहा

असर्फी—स्त्री (गो) एक नाणें किंमत सहा आणे आठ पै
(०-६-८) अशरी पहा

असर—वि १ मूळचे, अवल, आद्यकालिक, पहिले 'याची
नवज हुन्दी घ्या आणि असल पत्र मनपारी देवा' २ मुख्य,
प्रधान, उत्कृष्ट, श्रेष्ठ पहिल्या प्रातीचा ३ वफारी नव्हे तो, सरा,
अहंता ४ घोर, कुलीन, उन्नत घराण्यातील वंशजातील—जाती
तीत ५ मूळकारहुद्दम, हुन्नेहुद्द (चित्र, तसवीर सख) ६ औरस,
भर्मपत्नीपासून झालेला [अर असल=मूळ, वंश] ७ असल—
वि औरस सतति, प्रता, हुत्र [अर असल=असल]

असल अर्जो—स्त्री (वायदा) मूळ तमर दाखल फिराई
[अर असल=अर्जो]

असलगा—वि १ सलग, जाळ्या अमग्यु ऐसा आवडे ।
शिआमिआ न ए क इगी कडे ।'—दिप ६८८ २ सोपे, सुगम
'परे धूमिने सावरे । अत्येने पडे अगाचे ।'—शा ११ १२६
'वर तो अधिस गारु । तो वयला आणि असल्यु ।'—शा ८.
२३० ०पण—न सुगमग, गुप्तता 'बसा सळविलो असग्य
प ।' अशुरांधी ।'—शा ७ ११४ [श आगमग्न]

शारो १ २३

असलगा—किंवि जवळ, सगतीत 'अशाच्या वसू नये अस
लगी ।'—राज ४४ [श आगमग्न]

असल(ळ)णें—अकि असळणें 'कों गगापय असळले ।'
—शा १३ २६८ [असळणें]

असलफळ—न १ हृद कदफळ २ शुद्ध अर्क [अर असल+
स प्रा फुत्र म फल]

असलवाव—स्त्री १ मूळचा-पहिला करण, मूळची वाव—
वळम २ विजयाच्या वदोयस्ताकरिता ठेवलेल्या रत्नास कमी
दरने पदार्थ पुतिग्याची सरकारची रयतेवर असलेली राखी
[अर असल+वाव]

असला—वि अशा प्रकारचा, ह्या जातीचा, अशा घडणीचा
[स ईस्त्र]

असलाई—स्त्री १ अस्मलपणा, खरपणा, उत्कृष्टपणा 'अस
लाई खोटें काम करणे मोठें लाछन' २ मोटपणा, धोरपणा,
सभ्यता, कुलीनपणा, घराण्याचा उच्चपणा 'प्राणहि बेडुनि करणी
करील तो असलाई ।'—राज ११ [अर असल+ई प्रत्यय]

असली—वि असल [फा असली]

असंयय—वि (गो) सयय गनलेला

असंयय—वि न सावरणारे, अमर्याद 'तेष अतनरे
आनरे ।'—शा १८ ११२०, 'सैना पाडे असवर । आता ते कैशी
आईने उतर ।'—गीता १ ३१५, 'म्हणोनि हें असयय । हे दिवि
केने आदर्य । बापुनि स्वाततय । माणें तारी ।'—अनू १० ६
[अमसातरणे स अमस+य]

असंयय—वि भिन्नवर्णाचा, भिन्न जातीचा-रुपाचा, विजा
तीव [स]

असयल, असयल—न फल, रीत, अल्लूक, भयल
पहा

असयिणें—कि १ नवीन मूर्तिस्थापन-सडके रावविणें-राप
विणें (सापन्न व दुधानें अन्न) २ (र) कौमाये भग वरणें,
एखाद्या कुमारेकडील गमोग करणे ३ (सामा) एखाद्या स्त्रीशी
अशात्र रिचा वेळार्येक्षीर समागम-संग करणे, जारकर्म, व्यभि
चार करणे [स आसय २]

असयिणें—अवि रिपणामध्ये भोंवत टाकणें-मारणें [म
आग]

असयसि—स्त्री (येदल) अभासिक, प्रेम, रोम याचा
अभाव, हानी जीवाची सत्व भूमिकातील पाचरी स्थिति—दुधो
[म]

असंयय—वि १ न मिश्रलेला २ निताळा, वेगळा, शुध्व
(इमम, मायवता) [स अमम+य]

असंयय—वि १ कोणताहि सम्यार (रम, सुत्र वगैरे) न
झालेला, गस्कार विरहित २ गायक, हीन गायकीचा [म]

असहकार—३ सहकाराचा अभाव, तुटवटपणा, अलगपणा, परोपर धाम न करणे, मदत न करणे 'असहकार जरि बरिला ।'
—संमिग्रसमान मेळा सन १९२९ पद ८

असहकारिता—शी (६) नानकोअंपॅरेशन एकत्र किंवा परस्परांचे धाम करण्याचे नाकारणे, बलिष्ठ सरकारासी दुर्बल व निःशस्त्र प्रजेने जुलमाने गावून गेल्यामुळे कोणत्याहि प्रकारची सहकारिता न करण्याचा उपक्रम 'असहकारिता धेठ का सहकारिता धेठ हे राजकीय विषय आहेत' —नाक १७ [स]

असहून—न १ सहन करण्याची असमर्थता २ दुसऱ्याची ऊर्जितावस्थ्या, भलागट, उत्कर्ष सहन न होणे, मात्सर्य [स अ+सहन]

असहायु—वि सहन करण्यास बटिंग, 'असहायु जर्मी जग दया चौहातु मल्ल ।' —शिशु ५१५. [स अ+सहन]

असहाय—वि १ एका, ओडीदार नसेल्ला, मित्र, मदत नोंस, अनुयायी नसेल्ला २ अनाथ, निराश्रित [स]

असहाल—३ घोऱ्याचा एक रोग याने घोऱ्याच्या पांढरून मेल निघतो 'गलसरी' असाहि एक शब्द आहे '—अभप २ १९६

असहा—वि सहन करण्यास कठिण, असाध्य, दुसरे 'चादने देखोनि प्रकाशमान । सपुष्ट होवील इतरन । परि तस्कराचे न आनंद बन । त्याजकारणे असहा ।' [स]

असहका-सा—३ आश्रित, मिठी, बघडालणे [स आशेष अप]

असा—वि असला, असा प्रकारचा, असासारखा, विद्रिष्ट, इतका 'म्हणोत म्हणणार या तुन मला नसेल दामी ।' —वेदा ५१
—वि वि १ असा रीतीने ह्या प्रकारे, म्हणून २ सारखा-शब्दातील आरंभीचा अ यादून हा शब्दाच्या शेवटी जोडून नेहमी वापर सात ३० 'भीष्म भीष्म तरुणिता अर्जुन हंमत तरुणिता गमल ।'
—भोमी १० ९१ 'गोरगरीबास अन्न दाबेस मग वाटते'
[म ईदश, प्रा अहस, म असा] ० तसा—वि कोणी तरी, साधारण इतका, सामान्य प्रतीचा, छुडक, कमी प्रतीचा, दर्जाचा, नालायक, असाच पहा 'हा पठित वेबळ अशातसातला नव्हे'
—वि वि कोणत्या तरी उपायाने, रीतीने शुक्तिप्रयुक्तीने, अडप शडप [स ईदश+तासा]

असाइन—३ मुखत्यार ० मॅट-न विमापत्रक कपरे काही हक एखाद्याच्या नावाने करणे —नी-३ ज्यास वचन करून घाव याचे—कोणतीहि गोष्ट नावे करून यावयाची तो, मुखत्यार [६]

असागडे, असाघडे—वि निरुध्द, व्यास सगत, बरोबरचा कोणी नाही असा, ज्याला सागड नाही असा 'हे किती बोलू असो गडे ।' —हा १५ ३०४ [स अ+स+गप्प किंवा घट्ट म सागड]

असाच—वि १ निष्ठप्रतीचा, सामान्यप्रतीचा 'तो सेना पती असाच होता' २ विन तणाचा, आह तणाचा, जगाचा तसा (उ० टेंब्या ६०) 'त्याला मुन्ही असाच किती दिवस टेंबणार'
—किवि गापाच्या पावरी, इतक्यात 'मी असाच परत बाले पहा' [अण]

असाजे, पेसाजे—किवि (पनादिकाच्या आरंभी) पुढे दिव्याप्रमाणे, देणेप्रमाणे

असाडी, अंसाडी—शी १ अ (अ) सरी पहा २ (गुण पये) वाईट अग्रत्य विषय, दुष्कृत्यासवर्षी घातलेले बन्न, भीड, अनुचितजनन, अनिष्ट पाडा

असाणा—अगणा पहा

असाधारण—वि १ सामान्य, साधारण नव्हे अगा, एकात्री, विद्रिष्ट, विपश्चित प्रभारचा, विक्षेप, अगरी गिराळा २ विलक्षण, अगामान्य, लोकोत्तर 'आणीक ही असाधारण । जे द्वाखाली प्रवीण ।' —हा १९९ ३ सन्माननीय, मान्यता असलेला, विश्वात, पूज्य ४ दुष्ट नव्हे असे, कठिण 'सामितले मुन्ही आचार दोनी । कष्ट बहु विषवापणी । अदाक्य आम्हा न टाके स्वानी । अमाधारण असे दातारा ॥' —शुच ३२ ९८ [स]

असाधु—वि वाईट, साधुनव्हे तो, दुष्ट, अधम 'पे असाधु-कमी ठेवा ।' —हा १० ३९९ 'गौर हो गौर हो सुनीन कवनि असे अगायु तरा ।' —मोसमा १ १०० 'चाद-३ निदा

असाध्य, असाधनीय—वि १ साधण्याला-साध्य करून घेण्याला कठिण, सघादक्यास-प्राप्त होण्यास अदाक्य २ बरा न होण्यासासारखा, न सुधारण्यासारखा, उपाय-योजना लावू न पडणारा (रोग) [स]

असाध्वस—वि निर्भय [स अ+साध्वस=भीति]

असान—न उपकार, दया, कृपा, मेहेरवाणी [अर ६६ सान]

असान—वि मुख्य सुगम, सोपे, सुखकर [फा आसान]

असान—न अवसान, धैर्य 'अणभोनि असावेया हो हेने । उडा माटु घाडिजे ।' —शिशु ४७४ [अवसान अप]

असांप्रत—वि अकालिक, अप्रसुत, हाती घेतलेल्या-चाह गोष्टीशी विरुध्द, अप्रासंगिक, अनुचित, शयुक [स]

असामदार—३ सरकारातून नमशूक, असासी असलेला, केतव घेणारा (सदादा, दलदार, इनामदार, कामदार, इ०)
'असामदारचे घोडे परिच्छिन लहान असेत धल नय' —खर ११ ५७०४ [अर]

असामी—३ शी १ इतम, व्यक्ति, माणूस, 'तुकोची शिंदे यानी कीजे मुलवडे बंधे बटवी देखील पोरे असामी तीन येदून हपये वीडसत विकत घेतली' —वाड बाबा २ १११ २ देणेकरी,

कर्णदार, ऋणको, प्रतिवादी 'ती असामी मारी आहे' ३ धारे वरी, भाडेकरी, कूळ-खडकरी ४ हजीरीपदावर असलेले नाव, नोंद 'मातर लोकांत असामी घातली' सभासद -उ १ सरकारी नोकरा, नाकरी, नेमणूक, उपनीविकेचे साधन 'रावटे आगे हा इस्त्र इडिया वपनीच्या पदरी कारकनाची एक लहान असामी पतकरून हिंदुस्थानात आला' -नि ६१२ २ मोठा, मातर गाणूय, स्वारी 'दक्षिणेत केवळ असामी माहीं दुसरा' -ऐपी २३६ [वर इगम=नव अव] ०धार-असामदार पहा ०धार-किवि १ नेम पुत्रीप्रमाणे, हुद्याप्रमाणे 'वरकड पाव इगम यात असामीवार धार घेय, पानदान देऊन कोटस लाविले' -रा ५ १४१ २ प्रलेकी, वेगवेगळे, मनुष्यागणीक, नावनिशीवार ३ कुळाप्रमाणे, स्वतवार [का]

असार-वि १ नि सत्य, तारहीन २ खाजे, मिथ्या, निक्कामी, पोचळ 'असार जीवित' 'येथे एक वर्म पाहिजे पीर। परि म्या हेरिले असार।' -दुगा ७११ 'असार म्हणिजे नासित। सार म्हणिजे ते शाश्वत' -दा १६९५ [स]

असार-१ सामा असार, दोन वस्तुमधील क्षेत्र २ (गवडी काम) मिनीची रवी ३ वार किंवा शिडकी याच्या दोन बाजू मधील अंतर, चौकणीचे क्षेत्रफल [अर अर्सा?]

असार-परिणाम, अश बगैरे अपोणारी अगर पहा दुगा मध्ये पाण्याचा असार आहे 'पाण्याचा असार लावून माटोडे मिने' -

असार-(विणकाम) असाय-री पहा

असारजे-अकि पमणे 'का समुद्राचेनि पेंतारे। वरी तर गता मसारे।' -हा १० १०० [न आभ्य]

असार-उ (विणकाम) मैदाना पावण बण्णधारिता पमर रेला मुताका ताणा [स आभ्य द्र काय=ताणा]

असार-री-पुशी (विणकाम) १ पत्ता किंवा पाथका (किंवा अवादा) यावरून सून उडवून ज्या कामगरीच्या केलेल्या हडीच्या आकाराच्या परावर पोतात तो यावर सुमारे एक थोक सून उडवतात सून मुताक्याचे पाक, त्यावर मुताक्याले सून किंवा रेदीम, कडीव रेदीम [स आभ्य-सर, द्र आयु-पमणे, ताणा] ०परनी-नी पणपाचा मांजा (दोरा) ज्यावर मुताक्यात ते पाक

आसाय-उ मर 'प्रवासातून (रोजी) मॉल (दरी) आतास (मा) आणि प्याज (कांदा) या व्यतिरिक्त कांजवेदि पती पणे नाही' -याव ००२३ [अर अमट=मर]

असावणे-कि आसापुन, आपुर हागे तुला म्हण माझा आसाक या भागा। तुज क्षेत्र बाया पांढगा। -दुगा ८०९ [न आसा]

असावणे-कि अथुयुक होणे [स अथू, म असू]

असावध-वि १ लक्ष नसलेला, गैरसावध, गापील, अनवधानी, दुर्लक्ष असणारा २ गफळ्या, प्रमादी, अनवधानदृष्टि [स अमस+अवधान]

असावरी-उ १ (सगीत) एक राग आसावरी पहा २ एक वनस्पती, रातावरी

असावरी-ली-कांठ-उ शेळा वगैरे बळात विणलेले काठ. एका वनस्पतीच्या पानासारखी नवी असलेले काठ अस्वरी काठ पहा

असासा-उ उवासा-धापा टाकणे, नाकातोंडातून वायु जोराने बाहेर सोडणे, सुस्कार, मोठा दुखाचा उच्छ्वास (नि० डाकणे-देणे-पेणे-मोडणे) [स असू=धाव पेणे]

असासित-किवि एकदम, अवस्थान्त 'विहातना वगनि उठिला। तवके असासितु निगाला।' -शिडु ९८९ [स असासित?]

असाहाणुपणे-किवि तटून न करता, असुपेने, सत्संगने 'तरी तेव्ही लिळनी केली हेअसी। अनाहाणुपणे।' -शिडु ८०६ [स आभग्न]

असाय-वि एकदा, एकाची, काणाकडून मदत मगलेला [न अमसहाय]

असाय-ली-को १ राक्षसिणीचा एक प्रकार, पिशाची, हळू आखाडी पहा २ (ल) पचंछा ली, अवस्था, राक्षसीण, श्रुत्या 'पम विलस बाक्ये बोलेले तों असायी।' साहू ६७१ [स ईशंल-इवाल किंग वा आमातिय-तापाची एक जात?]

असाय-क्षक-वि १ न पाहिलेला, न देखलेला, असाय गाथी बाही असा २ (?) अंतर्धीस न दता मगन केले 'असाय अक्षिने मिट्यात।' -मर १४ ८८ ०भोजन-न पचोत काणी मगला केलेले भोजन -एभा ०१ १३१ [स अमस+अक्षि=डोळा]

असि-उ याजारात मादलेल्या मालावरील कर 'इयो बाटणी जे कथे उचर तेदाचा असि आज मग शेवट' -'ताण सिंगलेरा, धके ११०८

असि-नी तरवार सहज 'अय अविपत्र तरार।' -हा १६ ३०३ [स] ०धार-नी तरवारीची धार ०धार व्रत-न १ ह्रीपुत्रांनी सग्यनिगारणाव उग्रवदाभ्यामध्ये नागरी लष्करी टयून एका धर्म्यवर तिजे २ (ल) मादिकाराचे मद्यमा करणे, याकरून अत्यंत कष्ट दुःख व्रत-निदण [न] ०पत्र-न तरवारीचे पात्र, धार ०पत्रव-उ ज्याला तरवारासारखी पांशे आहेत अशाड जेव अविपत्रकर। बाटिमासाराच बोग। -हा १६ ३०३

०पत्रमस्य-उ एक जमीनचा मासा (६) गोपिय-आमिया १० ०पत्रमय-न लष्करीसारखी पांशे आहेत अशा शास्त्राचे वन पात्र लावून मीटून लष्करीगणना पावनी या (नम

लोकातील) अपत्यात मोठे क्लेश देण्यात येतात ० पद्धत-
द्वयच्ये, असिधारान्त पहा 'चैत्री पौर्णिमेर्वा सोडावा। वर्षे
पर्यंत तो रथावा। स्वयं असिपन्नत नेम धरवा। आणि वयवे
भोगमान ॥' -अ १ १३ [स]

असिका—ली (काव्य) राहण्याची, अधिष्ठानाची जागा
'स्वानुमृतीपी असिका आनंद मान तु।' -नि असणारा 'एन्ही
स्वामि दुन्हा असिका। मीं केवि उरे।' -श्र ५३ [स अस=असणे,
राहणे]

असिका—कें—नि सपूर्ण, सर्व, समग्र अतना पहा 'जिवेचेनि
स्नेहमयके। दु एतम निरसे असिके। तिये प्रभुशक्ति शक्के। अविद्या
जात।' -झाप्र १२ 'उदावण धोयरे तरवा। तो हुनाट पडे
असिका।' -अमु ६ ४६ 'त्यागीन तिला का मी यत्त्याये निष्कळे
यशे असिनी।' -मोसभा ४ ४ [स आसाप्र]

असिड—न अम्ल,, तेजाव अम्ल पहा [इ]

असित—वि पादरे नव्हे ते, काळे, निळे [स अ+सित=
पादरे] ० पथ—उ (ज्याचा मार्ग काळा असतो तो) अग्नि
० पथ—उ वृण्व वय-पथ 'असितपथ मापमासी।' -युव ७
११२

असिपद्—वि १ सिद्ध नव्हे ते पुरावा नसलेले २ अस्ति
त्वात नसलेले अनुपलब्ध, अभियमान [स]

असिपद—न तत्पनसि यातील असि=माहे हे पद तत्पद
आणि तत्पद या दोहींचे निरुपाधिक ऐन्य जेथे होतें तें पद
'असिपदीं तदात्मा अस्ति।' -परमा १ १७ [स असि=अप्-
व द्वि इ]

असिरणि—असरीरिणी पहा 'असिरणि वाचा बालि।' -
पयतन ३ १९

असिल—न (रसा) पावरा स्फटिकाकार व वनप्रचुर असा
स्नायूचा घटक (इ) निष्पदाईन

असिलता असिल्लता—ली १ तत्वार 'दाती असिलता
करि लेखे'। कटि झळके यमदह ॥' २ तत्वार परचणे, पे
फिल्ले ३ विजेची वक्रगति-लकाची, चमक [स असि=तल
वार=स्तता]

असिलेपण—न अस्तिस्व नाही अज्ञानावाचुनि मूळ।
ययाचे असिलेपण उवाळ।' -झा १५ १४० [स अम्]

असिवाद्—उ तत्पारीचे युद्ध 'असिवादा अग्निवार तों
दाई' -एगो २ ६९

असिवार—उ सङ्गपारी, पाठस्वार, राखत 'घरीनि
घोडाचा गीगी निवडिती असिवारा ते।' -शिपु १६९, -एभा
३० १३ [असि+स्वार, अस्वि+वा २]

असिस्टंट—वि दुय्यम, नायब, उ० असिस्टंट मॅनेजर
(दुय्यम व्यवस्थापक), असिस्टंट क्लेन्ट वंगर [इ]-

असीम—वि निस्तीम, अमर्याद 'मूर्ति असे अत्युमा दीन
जनीं करिसि परि असीम दया।' -कुभक [अ+सीमा]

असील—उ घोड्याच्या डोक्याजवळचा भोंवत हा डोक्या
वर असल्यास चागला व डोक्यापलीकडे असल्यास वाईट -अथप
१०२ [स अश किंवा स अथ]

असील—असल पहा

असु—उ १ प्राण, जीव, आसोच्छ्वास 'असु जाता तज्
विकट्या, वीं जाता वत्स जेवि घेतु सती।' -नोपभा ७ ४० [स]
२ (शाप) अंकिजगत सामाशब्द-अशुशिल अग्नि, अशुवित्त
वंगरे

असुआर—उ घोडेस्वार, असिवार पहा 'तव पुडिला असु
आरा। निडो सरले।' -शिपु ८७४ [स अथनार=कार]

असुख—न सुखाचा अभाव, दुःख, त्रास, अस्वस्थता, पीडा,
असमाधान 'देखोनिया असुख पे स्वडुलाभिमानें।' -आह
१२ [स]

असुख, अखुख, असूक—न १ ख्यास जवेडीं विदाळ
येणे, अकारल, अनियमित कृत्यग्रासि (क्रि० लुटणे) [स अखु]
२ देखीचा रोग

असुरी—वि अस्वस्थ, वैचैन, दुःखी, असमाधानी [स]
असुरोदर्क—वि शोकपरिणामी, शोकव्यवसायी -गीर
६६ [स अशुख+उदर्क]

असुजणे—अकि (कों) सज नाहीती होणे, थावणे, ओत
णे, घसणे, पारणे, मावळणे [अ+अजणे]

असुडणे—कि हिसकणे, फेकणे 'वृष्णे तेव्हा फाय केले।
गोपीचे बळ वेधे असुडें। तत्वाळ धरवरी पडिले। उषडे जाहले
सर्वांग।' -इ ७ १२२ 'सग हनुमते असुरी समप्र। वातो'निया
असुडिल्या', 'का केळीचा गाभा मोडला। चोखळा असुडला।
आकाशाचा।' -अष्ट ७ ६९ [स आ+सुड]

असुडाळ—वि १ ज्याच्या डोक्यातून पाणी मळते असा
पिचडुडा, पिचक्या डोक्याचा (घोडा) हे घोडघचे अनुभ
लक्षण आहे दोन्ही डोक्याच्या पालील वाजूस गाम किंवा भोंवत
असतो त्यात डोक्याचे पाणी जात असल्यास मालक 'हमई रडत
राहणार असे मानतात २ रडवा, रडका, रडपा -उ छी गडका,
पिचका चोळ-घोड्याचा एक प्रकारचा रोग [स गधु+म
टाळणे]

असुणी—न अमू, 'निवडते कुभक्क निरनितां मतकरिने।
महाशब्देने त श्रवति असुणी साचपरिचे।' -निमा ३ ६९ [स
अमु अश]

अमुर

अमुर-ध-न रक्त, अमुर 'वाहाती अमुधाकिया सतिता ।
-या ८३० [स अमुर]

अमुरगी-स्त्री शालता, नरभट्ट 'तिनी सर्कारची नगर
ग्यानेचे व मुक्ताचे व शहरचे अमुरगीनर सादर आहे' -पेज ६०
[फा आमुदगी]

अमुदा-य-वि १ आनदी, उल्हासी, हुवार, विशेषत पुनळ
दिवस तबेल्यात बांधून ठेवलेला (पोडा) २ ताजातगाना (बाम
केल्यानंतर-भ्रमल्यानंतर), दमदार, जीवदार, जिवट, ईरलीचा,
जोरदार, ज्याला भ्रम लवकर भागत नाहीत असा, चपळ, उत्तारी,
यक्या न येणारा, ताकतवान -र ३१२९ ३ (व्यापन) सिंक्रामा,
माकळा, स्वतंत्र, निरपेक्ष, न गुतलेला-अडकलेला (बामययात),
सुन, मागे (सुतार, वायका पारे याचा) पाश, लोढणे नमलेला, कोणी
रहात नाही, वापरीत नाही अशी (जाणा, भाडी ६०) 'तुम्ही
शटक पावेतो गूळक बावोज केला, आता मोहिमेस राज्य अमुदे
कोणते?' -भाव ३७ 'राज्य ही अमुदे आहे, पैसा पाहिजे
तितका पिकेल' -भाव ३५ ४ अमुरभी, अपचित, ज्याला
पूरी काही माहीत नाही असा, ज्याने पूर्वी काही केलेले नाही
असा ५ अमुरद अर्थ ४ व ५ पडा [फा आमुदा] अमुरदादम-
३ नवीन दम, विश्रांतीनंतर येणारी स्वच्छता, उडहारा

अमुदा-य-वि (गो) १ आयतें, तयार २ मनमोक,
स्वर आमुदा पदा

अमुपात-अमुपात पदा
अमुमाई-वि १ अजिमाय, वैमुमार, २ (ल) गाययेडांग
अमुमाई पदा 'वाणनी अमुमाई आमी दोगड्या' -विगा ३०९
'परि दादविनी लीळा अमुमाई' -विगा ३११ [अ+रामाणे]

अमुर-३ १ दैत्य, राक्षस दानव (मृगयुक्तीच्या आरभी
मुक्तानी बांध्याम अमुर म्हणत, नंतर अपाराला म्हणत, त्यानंतर
आर्येतर जातीनी ही सहा शरीरेंत कडवेदल बहुतेक ठिकाणी अमुर
याचा अर्थ दानिदान, धीयेदान असा केला आहे पुढील वाच्य
यात दवडत असा रुढ अर्थ दान) 'मुराअमुपतें टपुती ।
मरादव माहिरा ॥' -एरव्य २१९ २ अतिरिक्ता देश, त्या
देशातील लोक ३ बिहारमधील एक अन्यत्र जात [स अमु-वाण,
पल-अमुर]

अमुरवाड-न दुसऱे केश, श्याम बट एवढी निहितले
माडी । वी पात्रो अमुरवाणी -र १८ १८९

अमुरवेळ्या-स्त्री सध्याकळ ६१ मात शास्त्र्या प्राप्त ।
येणारी शास्त्री प्रसूत । अमुरवेळ्यायेने मुन । तिथ तामय नाहीले
-१ ७८ ६०

अमुरा-३ मोहलसी १० वी तारीख [जर अमुर-
अमुर]

अमुरी-स्त्री राक्षसीण, अमुरात्री -वि १ अमुराविपरी,
सवर्षी, दलविपणक २ राक्षसी, भाडभी, कूर, कडोर, तामसी

अमुर-न १ उडीद, वाजती व दुमरी काही धान्ये मापान पहा
२ उपात केंस काढळतो असे अत ०उपाय-३ फारच कडोर
व जालीम उपाय, जसे-अगच्छेदग, डाग इत्यादि कूरपाने रोगावर
केलेले उपाय, तापरायक औषधे इत्यादि 'वासु शाला असना
दाग देणे हा अमुरी उपाय' ०कर्म-न अणवर शहारा आणपार
कूर इत्य, दुष्टपाने वृत्त्य ०उपाणे-न मास, दारू इत्यादि
शेवन ०विद्या-स्त्री मंत्रन, जाणमाण, मोहन, स्तभन, विष्ट
सन याचा जीत रामविश होतो अशी वृद्धिवा, अभिचारकर्म [न
अमुर, अमु-वाण, वर, अमु-धात घेणे]

अमुप्री-फी- (गो) अमुरी पदा

अमुळविसुळ-वि अस्ताम्यस्त, विस्त्रुक्त 'अमुळविसुळ
न होतो । ब्रह्मविहीरी सुखे म्हणोनी ।' -विपू १४४ [अ
स अमुर+वि+सु+ल सु=हालणे]

अमुळ-वि १ गजगण, अमुराळ, अनिपात, गैमाहित
गार २ सुत्र कडे दो, अगानी, मुरे [स.]

अमुर-३ न डोळ्यातील पाणी, अमुर पदा 'एनाचिये डोळ
अमुर बापाळ्यारी । माही ती अतरी जळतील ।' -हुगा ४९
असवे उगळणे-(अत करण सद्गदित होऊन) अमुर डाळणे [म
अमुर, प्रा अस्तु, पु अस, अमु, नेपाळी अस्तु, प अमुर जि
अस्य, ति गाव, फा अमुर]

असुपुत-वि चांगते मळे-योग्य मळे ते (कूळ) [स
अ+मु+उक]

अमुर-न (गो) हेवीचा रोग अमुर पदा [स अमुरा]

अमुड-३ गारीरायाचा-वेतक्याचा लान भातूर, मोरडा
[म अमु-वेक्ये, अमुर रा] ०गाड (अमुर गाड)-स्त्री एक पदर
घरून आणडा दिला असता मुण्यासोपी गाड, सुरगाड

अमुर-द-न सातारिणला अमुराचा अत धावनिर्दिष्ट
जाऊन व त्यामुळे उमका लावून जीव पावरा हाणे (वि०
जाणे) 'वृहत् नको हुग अमुर जाईल' [म उद+सिक्क-आता
हीत] अमुर-दा जाणे-कळ्याचा मागने जाणे, आड मार्गाने
जाणे [अ+मुद+म मुद-पा]

अमुर-द-न रस्त [ग अमुर अप]

अमुरा-अमुरगी पदा
अमुरी आराडी-स्त्री शेतारी लागण, गावारी वगैरे
६० शास्त्राच्या काळजीत गाडी [फा]

अमुर अमुर-वि वि मुरा मुरन, बाधू बाधून, गहन
'गहन' अमुर अमुर पाया निश्चित देते' [अमुरे डि]

असूया—गी. १ मलार; द्वेष; हेवा. २ द्वेषयुद्धीने दुस्व्या-
विरयी मोठ्या अफता पमरविणे; चहाडी; आळ; लुकात. [मं.]

असूर—न (गो.) रस्न. 'त्याला असूर पडते. [मं. अग्रा]

असूरखाना—पु ताडून बरल्याची जागा. [अर. असुर+फा.
खाना]

असूरा—अमृता पहा.

असूरु, अमृज—न. रक्त, रश्मि, शोणित. 'हो असूरु खोन.
दान वाहे समराजिरी राखण्यते. '—सोदोण १.२३. ०पीटिका-
नी. रक्ताचे गोलक. (हं.) ब्लड सेल, रॉयुस्सल [मं.]

असें—अमा पहा. -किवि. १ याप्रमाणे; असा रितीने. -नव
१२.१५१. (असें)असें होणे—(पा.) कैपय येणे. 'माझे हें
असें झाले तेव्हाच तारा ग्रंथ पाठोपला. '—मुद्रगेन २८. असें
फाय ते! असें फाय करावे—एक वाडुटीचा उद्गार. 'बाळे
अने बाय ते अगदी '—रजपूत पुनारी तारा ७६. [अमा पहा.]

असें करतां—किवि ह्याप्रमाणे चालले तर पुढे दोघडी; सगळे
दोघडी, पणिगामी; या प्रमाणाने, या हिसाने, फार तर. 'एवढे घर
बांधले अमा आठवे रुपये लागतील, अने करतां हजार लागतील
[असा+करणे]

असे(र)ता—वि गंपूर्ण; मरं, अशेर. 'अमेर फदिपुर कोम।
भगौनि चरणंदीते। '—कृ. १३. 'रणि हो आपुल्या रुग्म।
मुन्हीच झालेले असेला. '—विपू ७.४३. [सं. अशेर]

असेत, असेति—कि अगती, आहेत. 'असेत मात्त्या अप-
राध कोटी. '—सारद ११३ 'ज्य अरंड अंगेति गुराण. '—
दाव १३१ [अम्]

असेला—वि असला, असा प्रकारचा—जातीचा. [अगा+ल्य
प्रत्यय]

असेली—अमल पहा

असेसर—उ १ सागा, फर, वही दरविणार—यशविणारा—
घालणारा. २ जमावरी कपाणार, शमविणारा ३ फौजदारी कोटोन
किंवा विशेषकरून सेशन कोर्टात न्यायाधिशाय मदत करण्यासाठी
नेमलेला माणूस (पगारी नव्हे), पंच. 'अजेदाराचे जातीचे तीन
ओपसर् नेमावे. '—टि ४३३७ [ई.]

असेनु—कि. अवेन 'मीं असेनु श्रीवृष्णा तुजा होता. '—
दाव ४८५ [असेणे]

असो—कि असुरे, राहो, पुरे, असेना 'अववा हें असो।
वाप ओदार्थाचा अहिलो. '—कृ. १३. 'असो बरि कया तरी
विमल भाव ज्याचा करा. '—बेदा ६७ [स. अस्तु-अस्तु-अगो]

असो—वि. (कों गो.) अमा. 'असो येकलो किर्त नावा. '

असोक-या—उ अशोक वृक्ष. असोक पहा. [स. अशोक]

असोड—असूड पहा

अमोल—वि. न मोलेक्य (नामक, रोड वंगरे) 'त्याचे
काव्य भगोल्या चारळातारखे वळिण भुनन ते उकलायान मोडा
प्रयास पातो. '—नि ७६६. [मं. अमोल; म. ताल-मोलणे]

अमोदी—सी—गी. १ गोग; हव्यास; अमृपता; फाजील
लोभ, आतुरता; उत्पट इच्छा. 'कृपा करोनिया पुढी अमोदी।
आपुल्या मीदानी रासावशा ॥ '—तुगा ४४५. 'नाहि झाल
भोष मुन्ही केदून च्या अमोदी। '—अकल ५८. 'सुपका
अमुची हे पूण कीजे अमोदी। '—महाराष्ट्र काव्यमंथ ५१, (नाथ
वन) रामायण, अयोध्याकांड ६. -वि. अतृप्त, लोभी; आतुर;
(अभिराजाची वंगरे) हाव धगणारा. [सं. आ+सोप=योग]

असोदीक—वि. सहन न करणारा; चिडतोर; अविचारी;
रागीट; उच्चैःफल. [अमोदीक]

अमोस—सु—वि. गहन न होणारे; मतिशय; फार मोठे; अन-
याद; पुन्हा, शिवाय गोन पहा. 'त्रिभुना माया अमोस।झाना जी
मुनेनि डोळय। '—झा १४.१०. 'आतुडे देप मुत असोस।'
—रंशेवा १.८१. -किवि. हावेरपणाने. 'त्रिभिधविकारी बहुवत।
वाटरी अमोस संगार। '—एमा २४.१०२. ०पण—न हावेर-
पणा. [अमोसोयणे]

असोळीं—न. मर. पदयाचीं पदवीं. अविताळी पहा.
असोरीय—वि. सुगंधरहित, मुनास न पैतां येण्याजोगा.
'जो नाईकजात नातु। जो अंगोरभ्य मकरंडु। '—झा १५.५४.
[मं.]

अस्क—असरा—न पहा. 'देसिका हातीं धप्दापूर्वक। दतार
करिजे ववन अस्क। '—दावि १८१.

अस्कट—उ—न. (गो.) १ अडवणीची जागा. २ जेथे
गवत, झुजे वगैरे दाटीने एकत्र वाडतात ती जागा; रान, इश
[सं. अस्=फेकणे] ०चिस्कट—न जी. अस्ताव्यस्तपणा, शब्द
वस्तुतः स्थिति, विस्कटणे; पनारा -वि. गधाळ; अस्ताव्यस्त.
'कितीच तीं अस्वटेविरकरेतीं'—दावि २८४. [अस्कट+विस्कट-
विस्कटणे]

अस्कट—(गो.) अशक्त [वगैरेविपर्यास होऊन]

अस्कट—अधगंगा पहा.

अस्करणे—अकि. धिक्कार करून बोलणे, हुद्दो करणे; अस्का-
रणे निस्कारणे पहा. 'सारी खेळां अस्कारं। निकेही भाडो। '—
झा ११.५४८. [सं. अस्कार किंवा अस्=फेकणे]

अस्करा, अस्कारा—उ कीर्ति, नावलौकिक, न्यायि,
आस्था; लौकिक. 'सकळ सुख मंडळीत माझ्या स्वरुपाचा
अस्करा। '—प्रला ५८ 'नात्रक हण्डे दिपडे ठिकडे, जिळडे
ठिकडे अस्कारा। '—यला १७४ (पा. म कोदा). [फा. आस्कारा=
असिद्धि]

अस्त्रचल—वि एका घासात गट केलेला [स आ+चल]।
अस्त्रा—अस्त्र, अस्त्रा—कें पहा 'दैन्यरत अस्त्रा नी तों मुली।'—दावि ७६

अस्कारणें, अम्कारणें—अस्त्रि कीर्ति मिळविणें, नाणावणें, प्रसिद्ध असणें [पा. आस्कारा]

अस्कारणें निस्कारणें—अस्त्रि तिरस्कारणें, धिक्कारणें, हिडिसभिडिस करणें, हेटाळणें, अस्वरणें पहा

अस्कारी—स्त्री (विशेष प्रसिद्ध अशी) काळ्या प्राज्ञाची पाल [पा आस्कारा]

अस्त्रलित—वि १ न गडबडता अप्रतिबद्ध, एवसारखे, अडक, अचूक, सवीर, अडक २ निरत, सतत, अखंड ३ गति—स्त्री १ अनिरुद्ध गति, एकगति ३ (ल) सदाचारवाचा गांग, निर्दोष वस्त्रयुक्त ४ मुद्रित—स्त्री तर्बुश—अचूक विचारसरणी, कधी न चुकणारा तर्क, ज्ञान ५ ब्रह्मचारी—उ कुमाराचा न आणारा प्रहारी, न चळणारा—अवळ ब्रह्मचारी ६ भाषण—न स्पष्ट व न अडबडता केलेले भाषण, वागीशा अखंड प्रवाह ७ धीर्य—वि आजीव, अखंड (ब्रह्मचारी) —किंवि सतत, निरत, अखंड 'मासी रति अस्त्रलित चाली' [स]

अस्त्र—न एक विजायती कुलसाह [६]
अस्त्र—उ १ अतर्पण, अद्वयत्व, लोप २ (ज्यो) आकाशातील प्रदायिकांचे स्रुगोल्याच्या उड गेल्यामुळे होणारे अतर्पण—मावळणें (तामा) मावळणें ३ ० सूर्यास्त, चंद्रास्त ३ मयळ, शुक्र, शुक्र घनि ६ ० ग्रह हे सूर्याजवळ असले म्हणजे अद्वयत्व पावतात, दिसत नाहीत ती स्थिति शुद्ध, शुक्र याच्या अस्तात मुज, लग्न ६ ० नैमित्तिक सूर्ये करीत नाहीत ७ नाश, श्रेयट (मरण, ह्यांत्रिक धोरेंमुळे) ४ (ल) सादीर्भादीत पडणें, मागे पडणें ६ सपणें फना, अभाव राहित्य, लगीव [स]

अस्तंगत—वि मावळलेला, अद्वय झालेला (आकाशज्योति, ग्रह) 'अस्तंगत दिनकररश्मि मध्य शामे वरि मगनाचा।' [म]

अस्तंगिरी—उ पश्चिमेकडील कार्पनिक पर्वत या—या पाठीमागे सूर्य विपति घेण्यास जातो अशी कल्पना आहे (तामा) पश्चिम दिशा 'तरी अस्तुगिरिचिया लपकळी।'—ता १२ ३० [स अस्तंगिरी]

अस्तनी—स्त्री माही, बाहीचा नोंपरापासून पुढील भाग अस्तन्या घर सारणें—पुढास सन होणें व्हाईची तयारी करणें 'आमचे दोघेदि वीर आषाढच्या अस्तन्या वर सारण्याच्या विचारात होणे'—स्वप ६१ **अस्तनीतील अग्नि-आग-गिलापा**—अग्नि शुभ रात्रि परवा दावेदार, वैरी, छद्मद्वंद्व वरणारा, विश्वासघाती, धम्येया, दमलवाज ० नर—उ (शिवणकाम)

बाहीची वरची वायू (दर्शनी वायू) ० मादी—स्त्री (शिवणकाम) बाहीचा आतला भाग [पा आस्त्रीन]

अस्तमाल—उ तवेला, पाणा 'पीरपाना व अस्तमालास व उण्यास दाणा नाही, फाके पुजतात'—रा १ ५४ [अर इस्तमल, तुल ० हें स्टॅप्लम=उभे राहणें, जुने में इस्टेरल, इ स्टेरल, स स्था]

अस्तम—उ (गो) अस्तमान 'अस्तम जांचो वेळ आयलो' [स अस्त]

अस्तमन-मान—न १ (भाविक) गलवताच्या तळ्यास मान्य भागी चार—सहा याकर एव—दोन हात रुंदीने व वीत दोन वीत जाडीचे ल्याऊ घसरितात त्याला वरच्या अंगास काडी वरी केलेली असते यात डोलजाडीचा सुधा बसवितात हीं अस्तमने दोन—तीन अठतात २ (हेट) अस्तमन असलेला तळमजला (गलवताचा) [स आ+स्तमन]

अस्तमय, अस्तमान—उ न मावळणें, अस्त, अस्ताची वेळ (ग्रह—तारका याची) 'का अस्तामागे निती'—ता १ ३०४ [स]

अस्तमान, अस्तमित—वि अस्तगत, मावळलेला, अस्तास गेलेला (ग्रह, तारा) [स]

अस्तर—न १ अगात घालण्याच्या कपड्याला आवृत लावि लेले पातळ (मऊ) बापड, (तामा) कोणत्याहि बद्दाला आवडत्या अपात सावतात ते बापड २ जोडपास आतील बाजूस ओढलेले गळ कातडे ३ (वेष्टक) आवरणत्वचा, आंतरत्वचा (६) मेंद्रेन 'तोंडपासुन सवे नजीम आल्या वाझुस एक सावडणा रंगये फार पातळ व नाजूक अय अस्तर आहे'—आरोशा १ ६ [फा आस्तर स आस्त्र—आ+स्तरण] ० गिरी—स्त्री गिलाव्याचे काम, सुन्याचे रिपण 'खिस्तात अस्तंगिरी होत आहे'—रा १०५ [फा आस्त्र+गिरी प्रत्यय]

अस्तरि—स्त्री बायको, असुरी पहा गेलाविजे अस्तरली १'—येणे ११६ [स स्त्री]

अस्तरल—न १ कातिवृत्ताचा पश्चिमक्षितिजावरील भाग—विट याच्या उष्ट अग्रर २ मावळता राशि [अस्त+लण]

अस्तवर्णे—२ अतर्पण पावणें, अद्वय होणें, लोप होणें, निकाळ खलास होणें २ अस्तास ओणें, मावळणें 'आवो दुसरी अस्त वेड १' तरी जीवयकडा अस्तवेड १'—शिथु ८३० [स अस्त]

अस्ताई—स्त्री (सगीत) पुण्याच्या तीन गंगांपैकी पहिला, दुसरे दोन—अत्रा व आभाष [स आ+स्त्या]

अस्ताचल—उ पश्चिमेकडील पर्वत (सूर्यस्ताची जागा), पश्चिम दिशा 'तों अस्ताचग गेला मगती।' [स]

अस्तायी—अस्ताई पहा

अस्ताया—(विप्र) तस्त पहा. [फा आपस्तावा=झारी]

अस्ताय्यस्त, अस्तयेस्त—वि अव्यवस्थित, पौढाळ्याचा, घाल्मेरीचा, वेधित 'आता जाणाणीं जाणाणीं आयुं'. अस्ता व्यस्त हे ।'-झा ११ ३६१ -किवि उलटापाट करून, अव्यवस्थित रीतीने [अस्त+वि+अस्त]

अम्ति—१ आहे 'स्वामी बोलिले मुख्य भक्ती । इतर जे साधनें सांगती । त्यासि प्राप्तीची अस्तित्नास्ति । देवें मजपती सांगवी ।'-एमा १४ ३४ २ असण्याचा भाव [स अम्, वृ ३ एकवचन]

अस्तित्व—न १ असण्याचा धर्म-भाव-स्थिति २ असणे ३ राहणे, वास्तव्य [स]

अस्तित्नास्ति—न काय आहे, काय नाही ते 'म्हणे परात अस्तित्नास्ति, सर्वें ठाऊकें असे ।'-कचेपुच ४ -किवि १ होय किंवा नाही, समतीने अगर नकाराने (किं० म्हणजे) २ वाद् घनन, नानु करून (किं० करणे)

अस्ती-ति—जी हाड, अस्थि 'अस्तिस्त्रादेवु खती जाण । या गाव आध्यात्मिक ।'-धा ३ ६ २४ [स अस्थि अप]

अस्तु—न १ अतो, तमें अमु दे, बरे, काही एक गोष्टीचा विस्तार न करता अंगीकार करून दुसरी गोष्ट बोलण्यासाठी किंवा एखादीच जेव्हा उपमहार करवैय आहे तेव्हा या शब्दाचा उपयोग करतात २ तयास्तु 'मजकडे दोप नसता तू मला लबाड म्हणतोस, अस्तु, योर आहेस ।' [स]

अस्तुरी—जी (कुण) लग्नाची वायको, स्त्री 'डोलाभर नाही पाहिलें अस्तुरीला ।'-ऐपो १५९ [स स्त्री]

अस्तेकरी—वि १ ज्याच्या जवळ इय-माळमता आहे असा, गज्वर, जवळ हवालें असलेला २ लौकिकवान, अद्भार, निम्मेदार, बजावदार [असणे+करी]

अस्तेनस्ते—वि अपस्तुत, अप्रासंगिक, ज्याची गरज नाही असे, उकरून काढलेले, नसता पहा [असणे+नसणे]

अस्तेय—न चोरी न करणे, चौकर्मपासून परावृत्ति, चोरी न करण्याचा धर्म [स]

अस्त्युत्तर—न १ कोणत्याहि गोष्टीवर प्रत्युत्तर, हजरबाज (फाईट अर्थी) 'अस्त्युत्तर मान्योद'—एक शिबी २ एखाद्या गोष्टीच्या सत्यत्वाबद्दल अभाम्यता दर्शविणे, ज्या यागानें शेकाचे उपहार-दणतो, बरपडासमान भासतात, ज्या योगें आपल्यावर अन्याय होतो, मान मिळत नाही, बुद्धि आहे त्यापेक्षा लोक कमी देखतात असे धांदलाबाज रागणारा मनाचा कमजबतपणा—अस्त्युत्ता-श्रुतप्रता—यासचाने प्रयोग करतात -वि वृत्ता [स अस्ति+उत्तर]

अख—न १ फेंकण्याचे शस्त्र २ अभिमनित शस्त्र किंवा मज मागासवद्-अन्यथ, वाढणारा, मेघाख, नारायणाख इ० [स]

अखदाख—न १ धावाचे २ सामानसुमान, मालमत्ता, चीजस्त ० विद्या—स्त्री दावाहाचे ज्ञान 'अखदाखिदाप्रवीण । जाहले राम आणि लक्ष्मण ।' [स अख+दाख]

अखी—स्त्री स्त्री (अप) 'अवती अखीयाची राणें ।'-उया २४ २१ 'चागयान बोव्याने रूप अखीचे घतले ।'-ऐपो ६८ अख्या—आख्या पहा

अस्थान—न (अणे) वृत्ति, पूजा इत्यादिकासर्वी हक्क, तूप वृत्ति -बोवुं दस्त २१ ११ १६५६ [स अर्चा+स्थान]

अस्थायी—वि अनित्य, क्षणिक, लवकर नाहीसे होणारे, वितळणारे, अदय होणारे [स]

अस्थि—स्त्री हाड ० गत-वि हाडान गेलेला, मुरलेला (ज्वर) 'आतली मज्जा काडी । अस्थिगत ।'-झा ६.२१८ ० गत प्राण-वि मरणाच्या द्वारी पडलेला ० स्थचा—स्त्री हाडे आणि हातडे (रोंड, अणक माणसाबद्दल) 'त्याच्या अगदीं अस्थित्वाचा उरल्या आरेंत ।' ० पंजर-उ हाडाचा सापळा 'तिचा केवळ अस्थिपजर राहिला होता ।'-पंज २२ ० भंग-भेद-उ हाडाचा भंग, हाड मोडणे ० माला-स्त्री हाडाचा सापळा ० मेद-उ हाडाजला मेद, चर्मी (६) योननेतो ० धण-उ हाडाजण, हाडास क्षत किंवा जखम होणे ० शोष-उ हाडे वाळणे-झीण होणे ० संचय-उ प्रेतदेहन झाल्याबद्दल त्याच्या अस्थी विशिष्ट सत्कारासाठी तरातून ठेवण्याकरिता गोळा करणे, राख सावडणे ० संधि-सांधा-उ १ हाडाचा सांधा-जोड-उषा २ हाडे जोडण्याची क्रिया ० समर्पण-न घृत मऊ प्याण्या अस्थी तीव्रत टाकणे ० सिंचन-न (घृत मनुष्याच्या) तिसऱ्या दिवशी राख टाकण्याकरिता घृताच्या अर्ध्यावर वर सिंचन करण्याचा विधि [स अम् अपर अ+स्था, तुल० लें ओढि, ओसिस, श्री ओस्टिऑन, रण कोस्टि, सें अस्त, पा. अस्ताइ, उस्तुखान्.]

अस्थित-वि अरितत्वाद्-ह्यात नसलेली, छप, अनुपलब्ध, धुळीस मिळालेली, नाहीशी झालेली [स]

अस्थिति—स्त्री १ अनास्तित्व, अतुल्यम्यता, दुस्तता, अहक्यता २ टिकाऊपणाचा, निभावणीचा अभाव, कायमपणा नसणे, सतत, अखंड न चालणे [स]

अस्थिर—वि १ स्थिर नव्हे तो, अनित्य, क्षणिक २ एका जागी न ठिकणारा, हळूहळू ३ चंचल, उतावळा ० तेलें-न अह उडून जाणारी, न ठिकणारी, वायुपरिणामी तेलें (६) ब्योल्याई ० प्राय-वि १ न राखणारा, न ठिकणारा, असाधत २ राहून नाही पणा नसलेला, उगावळा [स]

अस्थैर्य—न चंचलवृत्ति उतावळेपणा; अचिरता, गसा अता, अनित्यता [स]

अस्नात—वि (अप) अस्नाती १ अग न पुनित्वा, स्नान न केलेला २ (ल) अगुद अमगळ [मं]

अस्प—३ पोडा, गथा पहा [फा स अश्व] •स्वार—पोडेलार—रा १० १६०

अस्पलुंग—३ पोड्याचा एक प्रकार, याचे सरें खरीर पावडे, गुड्यावर काळा रंग किंवा दारीताचा अर्धा भाग काळा, दोळेहरणा सारखे काळे, पाठीवर सैली दमपर्थत, कानाचीं दोरें काळीं असलेला हा पोडा शुभलक्षणी व धन्यास सतोष दणारा असतो—अथप ३१

अस्पताल—न (ना) इरिपतळ, रुग्णालय, रोग्यास औषधें देण्याची ठाण [इ हॉस्पिटल, म इरिपतळ]

अस्पदी—वि स्वर्ण करयास, शिवण्यास अयोग्य, पाणेरडा, अह्राद, अवित्र २ सुतकी ३ रजसवला [स]

अस्पष्ट—वि. उघड न केलेले—बोलेले—सांगितले, अथुड, पृढ, अव्यक्त, पुसट, अस्फुट, दुषोष [म]

अस्पृश्य—वि १ स्वर्ण करयास अयोग्य, अशुद्ध, अस्पृष्ट पहा—३ हिंदु समाजात असं एक वर्ग आहे वीं ज्यास शिवले अमता विद्राळ मानतात उ० महार पाभार, डोर, माग, होलार, हलाक्योर, मागागोरोडी इ० [स अस्पृश्य]

अस्पृश्यता—की विद्राळ मानला जातो ती स्थिति, अस्पृश्य जातीचा विद्राळ मानणें, महार, माग इ० अस्पृश्य जातीचीं सधध न देवणें 'अस्पृश्यता ही वैदिक धर्मास समत नाही'—टिपू १३

•निवारण—न अस्पृश्य जातीचा विद्राळ काढून टाकणें, त्यास अस्पृश्य मानणाची कल्पना नाहीती करणें 'अस्पृश्यतानिवारण १ राज्याचे पहिले बीततत्त्व'—के १६ ४ ३०

अस्पृश्योच्चार—३ अस्पृश्य लोकांची उन्नति, अस्पृश्यता निवारण [स अस्पृश्य+उच्चार]

अस्फुटोच्चार—३ अव्यक्त—अस्पृष्ट उच्चार, अस्पृष्ट वाणी, दुर्वाच आपण, अशुद्धत बोलेणें [स अ+स्फुट+उच्चार]

अस्फुर—वि अस्फुट, अस्पृष्ट (वाणी) 'तेसैयाचेया अस्फुरा' बेगी धावें सांगवता १—उवा १०४४ [स अस्फुट]

अस्फूर्ति—की १ स्फूर्तीचा अभाव २ विस्मरण, विस्मृति, व्यामोद ३ लक्षात न राहणें, मनात—व्यानात न येणें [स]

अस्माव—न सामान, अवयव पहा 'बायकापोरें आणि अन्धान कोटें टेकावा'—रा ७ १०३ 'जो आम्हापाशीं अस्माव आहे तो हस्तने कृपेचा आहे, हा पेन फौजेचे खर्चात आणवा'—दिमरा १ २१० [अर सवयचे अव]

अस्मत्—मना आम्ही सांगाकार—अस्पृष्ट अस्मत्पत्नी, अस्मत्पुल इ० [स]

अस्मत्पहा, अस्मत्पना—वि पावित्र्यरक्षक, पातिकृत्य क्षील, सन्मान्य कुशीन, पनातून स्थायाना लिहावयाचा मायना (सामा) शुद्ध, पवित्र [अर इस्मत्=पातिकृत्य, शुद्धता+पना=रक्षक]

अस्मो १ २४

अस्मदीय—मना वि आमचा, माझे, मम [स]

अस्मद्वाच्य—३ (व्याक) प्रथम पुरुष, मी वाचक [स]

अस्मत्सास—असमसहास पहा 'गदायुद्ध अस्मत्सास १ ऐतें प्रवर्तता १'—गीता १ ३५४.

अस्माकं—मना आम्ही, आमचे (विनोदाने प्रयोग) 'अर अस्माकवरी कर्म प्रगटे १'—दावि २६

अस्मादिक—मना आम्ही, सुद्ध, आम्ही स्वत (आपला विशेष पणचा वगैरे करवयाचा असता आम्ही या ठिकाणी उपयोग, शिवाय वगडी, विनोद यावेळीं) 'तुमच्या अलीकडच्या नाडकातील अद्भुतप्रसंग वस्तुस्थितीस अनुसरून नसल्यामुळें ते अस्मादिकाना पसत नाहीत'—नपु ८९ 'येथे अस्मादिक होते म्हणूनच या कामाचा उद्योग झाला' [स अस्मात्+आदि+क]

अस्मान—न आकाश, अतराळ, स्वर्ग 'अस्मानां फलेची चपला लागली'—चिनगुत ३३ 'अस्मानहि हुडालें तरी (मराठे) आपल्या मर्दानगीस अतर करणार नाहीत'—मरि ३ ७१

•गिरी—३ चादवा, छत, चादणी, माझाचें आच्छादन, माढव, छप्पर, वळवण •चपेटा—३ १ परमेश्वरी कोप, मोठा प्रलय, सफट, देवी आपति, अरिष्ट २ (व्याजोक्ति) आकाशात उडण करणारा पोडा (एखाद्या रद्दी, दाकाज, निकामी पोड्यास म्हणतात)

—ची परी—की अस्तरा, सुदर स्त्री 'तवियतलानाचें सनं लब्ध हातीं लागलेल्या अस्मानच्या परीकडे होते'—स्वप ४१९ •तारा—३

१ आकाशात घनकणारा तारा, चादणी २ धूमकेतू, उल्का (जि० तुटणें) ३ सुदर, चपट पोळ्यावद्दल अगर खमचा भोडेस्वाराणिपरी, तयेंच उत्तम गवडे, उत्तम लेखक, उत्तम वजवण्या इत्यादिकांची प्रशंसा करतेसमयीं म्हणतात अस्मान तारा तुटणें—१ उल्का पात होणें, तारे विखटून पडणें २ निरर्थक घडवड करणें,

अस्मान जमीनीची तकावत—की महदतर, फार मोठे अतर 'त्या सुमारात न या लिहिल्यास पाहता अस्मान—जमीनीची तकावत'—रा १२१५ अस्मान ठेंगणें होणें—स्वर्ग देोन कोटें उरणें,

साठ्याचा—घर्वाचा कळस होणें 'नवऱ्याच्या पगारागुळें तर तिला अगदीं अस्मान ठेंगणें हाडें होतें'—पकोचे [फा आस्मान=आकाश]

अस्मानी—की ईश्वरी कोपागुळें आलेले सफट (अतिदृष्टि, साथ वगैरे) —वि १ आकाशी, भिक्कू जाभळा, आकाशाच्या रंगासारखा निळा, निवसर, सेवर्ण २ आकाशातील, स्वर्गातील, देवी 'शिकदर तले' अस्मानी फते (विजय) होत चाल्ही आहे'—ख ७ ३२३६ •रंग—३ आकाशी रंग, निळा रंग •सुल

तानी—की १ ईश्वरी व राजकीय आपति, ईश्वरी व मानवी नाति, ईश्वराचा व राज्याचा दोष दाखवामुळें ओळखणी सक्ते २ (ल) जुलूम जवळस्वी 'जेथे अस्मानी सुलतानी एकदम कोसळतात तेथें दिवारा

साय वगैरे) —वि १ आकाशी, भिक्कू जाभळा, आकाशाच्या रंगासारखा निळा, निवसर, सेवर्ण २ आकाशातील, स्वर्गातील, देवी 'शिकदर तले' अस्मानी फते (विजय) होत चाल्ही आहे'—ख ७ ३२३६ •रंग—३ आकाशी रंग, निळा रंग •सुल

तानी—की १ ईश्वरी व राजकीय आपति, ईश्वरी व मानवी नाति, ईश्वराचा व राज्याचा दोष दाखवामुळें ओळखणी सक्ते २ (ल) जुलूम जवळस्वी 'जेथे अस्मानी सुलतानी एकदम कोसळतात तेथें दिवारा

साय वगैरे) —वि १ आकाशी, भिक्कू जाभळा, आकाशाच्या रंगासारखा निळा, निवसर, सेवर्ण २ आकाशातील, स्वर्गातील, देवी 'शिकदर तले' अस्मानी फते (विजय) होत चाल्ही आहे'—ख ७ ३२३६ •रंग—३ आकाशी रंग, निळा रंग •सुल

तानी—की १ ईश्वरी व राजकीय आपति, ईश्वरी व मानवी नाति, ईश्वराचा व राज्याचा दोष दाखवामुळें ओळखणी सक्ते २ (ल) जुलूम जवळस्वी 'जेथे अस्मानी सुलतानी एकदम कोसळतात तेथें दिवारा

साय वगैरे) —वि १ आकाशी, भिक्कू जाभळा, आकाशाच्या रंगासारखा निळा, निवसर, सेवर्ण २ आकाशातील, स्वर्गातील, देवी 'शिकदर तले' अस्मानी फते (विजय) होत चाल्ही आहे'—ख ७ ३२३६ •रंग—३ आकाशी रंग, निळा रंग •सुल

मायुन काय करण ? ' 'अस्मानी सुस्तानी भवरा अवाची' -सातद-हले १२. आकरिमक हानी; देवी आपत्तीमुळे दुःस्मान. 'गामच्याकडे विद्यार्थ्यांकडून विक्रीस आलेल्या मालाची अस्मानी सुस्तानी झाल्यास त्याची जबाबदारी आम्हाच्याकडे नाही. ' -मुंज्या ७१. [फा. आस्मान् + सुस्तान = वादशाहा]

अस्मार्त—वि. १ आठवीच्या पलीकडेचे, स्मृतीस अयम्य; अतिप्राचीन २ स्मृतिविरुद्ध; अशास्त्र; धर्मशास्त्रास सोडून; धर्म शास्त्रविरुद्ध; धर्मशास्त्रवादा; बेकायदेशीर; बेकायदा. ३ अस्मार्त-कालिक पहा. •काल-३ आठवीच्या पलीकडेचा-अतिप्राचीन काल, (कायदा) शीमर वर्षापूर्वीचा काल. •कालिक-वि. (कायदा) शीमर वर्षापूर्वीपासून उपभोग घेतलेला (जिनिगी, माल-मत्ता). [सं. अ+स्मृ-स्मार्त]

अस्त्राप—अश्राप पहा.

अस्त्व—प्र. रीति; पद्धति; व्यवस्था. 'तेव्हां करावी कोणे प्रकारच्या व कशा, याचा अस्त्व काय तऱ्हेचा ?' -रा ७.८२. [अर. अस्त्व, उल्लव् = रीत, पद्धति]

अस्वडी—किवि. (गो.) मागे, परोक्ष; सवड नसता, अयोग्य वेळी. [अ+सवड]

अस्वत्व—न. मालकीचा, धनीपणाचा, स्वामित्वाचा अमान (कायदा) जिनिगी, मालमत्ता बगैरेवरील वास्त्याचा, मालकीचा अमान, बेवारसा. [सं. अ+स्व+त्व]

अस्थपात—प्र. आसवे दाळणे, अधुपात. 'अस्थपात पद्धती नयनी' -उपा ४८.४८. [अधुपात, अधु = अधु+पात]

अस्थयवेद्य—वि. स्वतः स न कळणारा; अज्ञेय. 'अस्थयवेद्य म्हणजे आपल्या स्वतःस न कळणारा अहंकार' -गीर १७१. [सं.]

अस्थारस—प्र. नापसंति, इतरांची; नावड; मनाची किंवा प्रीतीची अनासक्ति, अनिष्टा [सं. अ+स्थारस्य]

अस्वल—प्र. १ एक मुख्य वेस असणारा चतुर्णादं प्राणी, रीस. हा ऑस्ट्रेलियाखेरीज सर्व देशात सापडतो. २ मोठ्या वेस असलेला मुख्य [सं. अ+स्वल = अचल = अस्थिर = अस्वल (राजवाडे) अ+स्व (स्वार्थी)] म्ह. १ अस्वला भाषी भारोब्धी = दुसऱ्याने आपणाबद्दलही तक्रार करणाऱ्यापुढी आपणच त्याबद्दल तक्रार सुरू करणे. २ अस्वलाच्या अंगास (गांठीस) बेंडाचा (शेंटांचा) दुप्ताळ, किंवा अस्वलाच्या रानात केसांचा दुप्ताळ = एखादी गोष्ट हट्टून ज्या ठिकाणी असेल अशी अपेक्षा असते त्या ठिकाणी तिचा अभाव. वाय म्ह. ३. अस्वलीचा कान दखेक्षाचा हातान = प्रत्येकाला योग्य निर्यादा अगला.

अस्वल्नी—अ. एक वनस्पति. असावरी; धादावरी.

अस्वलीकांड—(प्र.) असावरी-ली कांड अस्वली वन स्पर्तीच्या, पावासारखी नशी असलेले कांड.

अस्वली पायपुसणे—न पायाची माती-चिखल पुगण्या-करितां दस्ताकाजवळ ठेवलेले काण्याचे अस्वलीच्या वेमासारखे केसाळ सरखरीत तट्ट

अस्वस्थ—वि. अस्थिर; अशांत; स्वस्थपणा नसलेला; मन स्थिर नसलेला, प्रकृतीस समाधान नसलेला. [सं. अ+स्वस्थ]

अस्वस्थता—स्त्री. १ असमाधान, असंतोष, २ राजकीय असंतोषामुळे सद्गुणगारी चळवळ. (इं) अनुरेष्ट. ' (धीरनपाळ) यानी केलेले अस्वस्थतेचे निदान दास्यदृष्ट्या फारच चुकीचे... आहे ' -दि २.१६. ३ प्रकृतीस स्वास्थ्य, आराम नसणे; दुःखाद्विर्मुक्तता [सं.]

अस्वाधीन—वि. (शब्दस पराधीन पण प्रचारांत) स्वतंत्र, दुसऱ्यावर अवलंबून नसलेला. [सं. अ+स्व+आधीन]

अस्वामि-अस्वामिक—वि. ज्याला राजा-धनी-पुढारी-अधिपति-पालक-मालक-वारसदार नाही अला; बेवारसी.

अस्विय—प्र. (कायदा)मालकी हक्क किंवा अधिकार असल्याशिवाय केलेली मालाची, जिद्दीची, मालमतेची विक्री, बेकायदेशीर केलेली विक्री. [सं. अ+स्वामिक]

अस्वाम्य—न. (कायदा) जिद्दीवर कायदेशीर हक्काचा अभाव; स्वामित्व नसणे. [सं.]

अस्वार—वि. घोडा, हत्ति, संत हन्यादिकांवर आरुढ झालेला, वर बसलेला. -प्र. स्वार; शिलेदार, राऊत. [फा. स्वार]

अस्वारस्य—न. नापसंति, अहंवि; नावड; स्वारस्य, रोम, प्रीति नसणे [सं.]

अस्वास्थ्य—न. १ स्वास्थ्याचा अभाव; असमाधान; असंतोष, असुख. २ शारीरिक व्यापार किंवा विवृति; प्रकृति घरी नसणे. ३ निर्वनता, दारिद्र्य. [सं.]

अस्वें—उद्ग. (इण) अस्वो, खरे की काय ?; खरं ? [अतो तुल. ० सं. अंजस-अंवा-अस्वें (राजवाडे) -मात्र १८२३ ईश्वरम्]

अस्वल—वि. मुख्य; खरे; अक्षय्य, गौरवकरी; असल पदा. [अर. अस्व]

अस्वर्त—वि. (गो.) १ चिकार; गच्च २ अस्मा, अहं पदा.

अह—प्र. दिवस [सं. अहर्, अहस्]
अहं—मना. १ मी, स्वतः; प्रथम पुरुष. 'तो अहं म्हणून बसला आहे.' 'अहं कोदं तोहं भेद.' -एमा २२.४६७ 'तुम्ही अविज्येची अहं स्वीन राहो. यालागीं होय अहं भव.' -एमा ३.७३१. २ मीपणा, गर्व, साटा, अहंकार [सं.]

अहं—उद्ग. नापसंति, अहंमति, नारादरीक उद्गार.

अहंकारा—३ मी सर्वे करणारा अना गर्व; मीपणा; अहं-कार; ताटा; स्वतःच्या कृत्याबद्दल प्रौढी. 'अहंकारा भाव गाढून । मन निमग्न राहूनारी ।' [सं. अहंकारा]

अहंकाश—३. हुक्म; सत्ता; हुक्मत; परत्वाची. 'याप्रमाणे मुक्तारीचे अहंकाश आणून दिले.' —चित्रा २४. [अ. अहंकाश हुक्म अव.]

अहंकार—३. १ आपली, स्वतःची जाणीव; आत्मज्ञान. २ अभिमान; गर्व; मीपणा; ताटा. ३ परमात्म्यापासून रिचा वाढी निष्ठापासून आपण वेगळे आहो अशी भावना. 'सुदीपासून पुढे उत्पन्न होणाऱ्या धूम्रवर्णाच्या या गुणासच अहंकार असे म्हणतात.' —गीत १७. १. ७. २. ३. अहंकाराचे तीन प्रकार—सात्विक, राजस आणि तामस; यासच अहंकारप्रत्य रिचा शिबिच अहंकार म्हणतात [सं.]

अहंकारण—अक्रि. गर्वाने फुगणे; ताडणे. 'अहंकारण रावण । बोरी खुणे ।' —राफ १. १४.

अहंकाराशय—३ अहंकाराचे (रिचा आत्म्याचे) स्थान; घाट. [सं.]

अहंकारास्पद—वि. ज्याबद्दल अहंकार काढायचा तो (देह आत्मा). [सं.]

अहंकारी—वि. अहंकार असलेला; गर्वित, ताटा. [सं.]

अहंकृति—भाव—स्त्री ३ अहंकार; गर्विष्ठपणा; ताटा; स्वतःची प्रौढी. 'तू धनसेपणे अहंकृति । यासि पातु न धरिनीं निगी ।' —शा २. १८. 'तेसेनि अहंकृतिमायो । जयाचा बोधी जाहाल बावो' —शा १८. ४१२. [सं. अहंकरा]

अहंग—३ (संगीत) एक राग. राग पदा.

अहंकात्वंच—स्त्री. गरुड, मी तू करणे, वाचावाची. [सं. अहंकात्वंच + च]

अहंकरण—अहंकरणे पदा.

अहंरणी—स्त्री. (कागज भंडा) नवीन घडविलेल्या भाड्या-वरील टोके पाक, गुठळीत करण्याचे—मयारण्याचे हत्यार.

अहंता—स्त्री. १ अहंकार; मीपणा, अभिमान; गर्व 'योरो ते गजाली पाहिले अना । उपदेश वेता मुख पाडे ।' —तुगा १६३६. 'हळू हळू राहो अहंता गमन' वाढेली जणी सेडी. '—मोरोपेन 'पजाये का अहंता गोपानी या सतीन का गमन ।' —सोवण २ ८२. २ सय रिमान (अभिमान शस्त्रागार) दिलेले बाक्यचार आणि म्हणी येथेही लब्धतात । [सं.]

अहं तहद—क्रि. १ या टोकापासून त्या टोकापर्यंत, या हरीपासून त्या हरीपर्यंत 'हा गार अहं तहद दोन बोस दाब आहं. ' २ पासून—पर्यंत. 'अहं तहद चवी वेडावर. ' नम्राहंमि. येथीना अर्थ प्रमत्ति मी ।' —विज ७. ७८. —या ५. —चित्रपुम १६१. 'अहं पुढे तहद काती गारंग पाऊन पडव. ' ६. ४४.

'अहं दया तहद सूर्य' अहं तहद असाहि शब्द लिहिलेले. [फा. अहं—हद+ता-हद]

अहंदनामा—३. वचनपत्र, करारनामा. [अर. अहं=वचन, करार+नामा]

अहंद पैमान—३ करार; करारमदार. 'अहंद-पैमान ज्ञाने ते सर्वे स्वामीप्राप्ती आल्यावर अहं करितो. '—रा १. १५९. [अर. अहंद+फा. पैमान=करार]

अहंद-दार्ते—स्त्री. तह; करार; अट. 'यास अहंदज्ञांति कागदपत्र देऊन स्वाना केले. '—रा १९. ८. [अर. अहंद=करार + फा. दार्ते=अट]

अहंदेहबुद्धि—स्त्री. १ स्वतःच्या गरिबत्वाची कल्पना, जाणीव, भावना (त्यावरून). २ (तत्त्व.) मीपणा; अहंकार; पोकाळ गर्व; ताटा; आकृता. 'हुषेर अहंकार दशानन । अहंदेहबुद्धि लंकधुवन ।' ; 'अंगी अहंदेहबुद्धि सांदोन । योगी विचरे निरं-जनी ।' . —वि. ज्याला आत्मता, मीपणा आहे असा; अहंदेगी. [सं.]

अहंदेही—वि. ज्याला आत्मता, मीपणा आहे असा; अहंदेबुद्धि. [सं.]

अहंपण—पा—तप. अहंता पदा. 'जगादुनि अहंपण । सोड्डे काटिले शुभ्र चंदन ।' —एकप १. ६९. [सं. अहं+पण]

अहंपदार्थ—३ (तत्त्व.) अहंपणाची भांडणी; मीपणाचे निध्यात्मक रूपण; आपल्या स्वतंत्रपणाची आपता, अहंता पदा [सं.]

अहंप्रविका—स्त्री. १ प्रत्येक कायोंत मी पुढे आहे अशी भावना येवून वागणे; आपले पोडे पुढे ढकलणे. २ लडाईत योद्ध्यांचे एक-मेकांना अहंतापूर्वक आवाहन; हा मी पुढे झालो असें हवीं सांगणे. अहंमहिना (युद्धांत). [सं. अहं+पूर्व]

अहंपाद—सुदीची संतति; अफलाद पदा 'य-मौलाद न आहंपाद चालविले' —रा २०. १८१. १५. ३६८. [अर. अहं=अहंता; दाफिद=जोड, वन्यावश, अट.]

अहंपळ—न अभिमान, अहंकार 'उदकीं रिपाडे जे मगेल । ते स्वभावे बरी निमळ । परी न घरी अहंपळ । जे म्या हेमळ झालिले ।' —एमा ७ ४६० [सं. अहं+पळ]

अहंप्रवृत्ति—स्त्री. अहंता, अभिमान, आपलेपणाची जाणीव. [सं. अहं+प्रवृत्ति]

अहंग्रहास्मि—(मी ब्रह्म आहे हा मूळ अर्थ, यावरून ल.) मी काय तो अहं, सर्वांत मी मोठा असा अभिमान. 'अहं ब्रह्मास्मि' ब्रह्माहंमि. येथीना अर्थ प्रमत्ति मी ।' —विज ७. ७८. —या ५. —चित्रपुम १६१. 'अहं पुढे तहद काती गारंग पाऊन पडव. ' ६. ४४.

अहंभाव, अहंसति, अहंमान—उत्पद्य अहंकार पदा ।
 १ अहंणा, मानीपणा, मीपणा, दर्प, ताड, गर्व 'अहंभाव ज्या
 मानलीं का विरेता'—उम १५९—गुण ७१ 'न पुनराति व्यर्थे
 धननि । अहंसति मुलेनिया' 'परी देहाहमान भुरी ।'—झा १८
 २८१ २ (सुकीने उपयोग) भाव, अभाव, बलपना, तर्क, अतु
 मान, अटक्क

अहंसमता—श्री १ मी व माये क्षी कल्पना, अहंभाव,
 अहंकार पदा २ स्वत बद्ध, स्वत व्या माणमावद्ध, गोशीबद्ध,
 ममता—रोम. 'अहंसमतेने जग युशारे' 'तेमी अहंसमता निगीटी ।
 सुराचि तया ।'—झा १८४०८ [स अहंसमता]

अहमहमिका—श्री (मूढ अर्थ मी पुढे, मी समरे अमें
 वागणे) स्पर्श, चडाओड, ईर्ष्या, अहंकार 'युरोपांतील राष्ट्रांमध्ये
 समुद्रापलीकडे मुसल मिळविण्याची अहमहमिका हुसलाली'
 —बल ३ [स अहमस+अह+इहा]

अहंमानी—वि अहंकारी, अभिमानी [स अहमान]
 अहर्माण—उ १ (ज्यो) दिवसाच्या समुद्राय, इत्यादि
 प्रहारींचे गणिन वनेविषयासाठी विवक्षित अक्षरीपासून गतदिवसांचा
 समुद्राय ज्योतिषशास्त्रामध्ये अहर्माणचा उपयोग अश्वमयप्रहाराधन
 करणावकरता होतो अहर्माणवमन मन्वस प्रहाराधन करावयाचे
 म्हणजे करणापासून गेलेल्या वर्षमख्येस ३६५ यांनी गुणून
 आलेला गुणाकार यावमन व दिनगतीवमन मन्वसप्रहाराधन करता
 येते १ यावरून पुढील दिवसाचा काळ, बरोच दिवस 'अहर्माणचे
 अहर्माण लोटले' [स अहम्, अहम्+गण]

अहर्निश—दो—किनि रात्रदिवस 'ले यत्नशील अहर्निशी'
 —झा ४१२ [स अहम्+निश]

अहर्विव—न हृदयविव, सुखीदय 'तथे प्रात काठि अहर्विव
 समरे सदपरिवारि ।'—पच ५१० [स अहम्+विव]

अहल—न लोक—पत्र ५९ [अर अहल]
 'अहलकार'—उ कारडून 'साहिराने फेज—यशीवमन लखर
 जाव पाटवययाविशीं अहलकारास आज्ञा मदर गाली पाडिने ।'
 —पदमव ११० [का अहल+इ+कार]

अहल्या—ज १ गौतमजी पाच पतिव्रतांपैकी एक २ (ल)
 पतिव्रता श्री

अहल्याचार्य—श्री १ मळारराव होळकराची सुन ही मोठी
 माध्वी, सत्त्वशाल व दानधूर होती २ (ल) दानधूर, सत्त्व
 शील श्री

अहल्लुक—उ भिडा माणाना गासली लोक जो शब्द म्हण
 तत ता, अल्ल, अल्ल पहा [म अल्लव]

अहवाल—उ कामाची वेलेली नोंद—हस्तात—हकीकत (इ)
 रिपोट—नियत [अर अहवाल हाल जव]

अहसन—नि उत्पद्य [अर अहसन]

अहह—उम ओर, शोकाचा—मदाचा उमर 'अहह दाख
 सात तुला पय ।'—गीत्य ७ 'मुनीच्या वापाने अहह सतिचा
 स्थाप्रियपवी ।'—विनि (१८७३) अंक १ पृ २०. [अह तुल १
 अहा, आह]

अहल्लण—अहल्लण पहा 'प्रपची अहल्लण त्या मुना ।'
 दावि २३४

अहल्लणे—अहल्लणे पहा 'तेवि अहल्लणी कोमलागी ।'
 दावि २९३

अहल्लगल्ल—आहाल्लगल्ल पहा

अहल्ली—श्री अमीची स्वाळा, आण, तंग, उग पाण, झळ,
 (तामा) अनेकवर्नी प्रयोग अहल्लीत असणें—भिजन चालेंगे—
 वागणें, धारात चालेंगे, अहाळगी. [म आहार=विलय, का होळ
 उ—मुन्नेर]

अहल्लीय—न एव यगन्वाचि पौष्टिक श्री चाचीं हाडे बागा
 ईत अमीनीत होतात मग तादूस, बीं बारीक हे त्वचारीय, वायु व
 शुभ्र दाचा नास करणारे आहे अहल्लीचाचे हाड पौष्टिक असल्या
 कारणाने पाळतिणिस दतात [पा हात्म, हि व हात्मि हाली,
 स अहाल्लि]

अहा, अहाहा—उम आनंद, आधर्य, शोक, म्हा इत्या
 दींचा वाचक उमर 'तुपनि बहु विलाप करी तुलावि मूने, अहा'
 हय वल्ले ।'—मोक्के १३ 'अहा निपट घट मी ।'—केका १६.
 'अहाहा' बारा यत्तांच बरे वाटले । [अह]

अहाई—श्री (विम) अही पडा

अहा कार—उ १ हाहा कार, अहा, हाय असा शोक करणें,
 मोठ्याने रडणे २ आनंदन, आकांग आकात [स अहह+ह]

अहाच—वि आहाच पहा १ वरवर, सरामरी, निष्ठा २
 शत्याचा आभास अवगारा, मिथ्या, मायिक, बुरे, गामान्य
 साधारण 'नामरुपात्मक प्रपच । मिथ्या मायिकले अहाच ।'
 —एमा २८५८३ देवा समुद्र गभीर एकिने । कलादि अहाच
 दक्षिण ।' ७४हाच—मिनि वरवर बापातकारी, उगंचच्याउगीच
 माया भाव नाही निवहारी । अहाचवाहाच भक्ति करी ।'
 —एमा १७११८ [म असत्य अ+साच, विवात्रा अहा=

यवा+च, दे आहच=अतिशय चतुमार अहाच दि]
 अहाटणे—अकि १ (शिजलेली हाळ वंगर) पगी इत्या
 दिवाची पाटणे २ (स) नास देणें, छळणें, पिच्छा पुरवणे ३
 (छळणें लोटणें, त्याडणे यासीं सग्न अयनिं) एकत्र गणणें, आत
 ठळणें, एक करणें (अविचाराने व वलासक) 'राजा प्रगणास
 कोरामसणे अहाटणा [स आ+घट=पाटणें]

अहाटीच—वि १ अहाटलेली—पाटलेली (हाळ) २ छळ
 केलेख, ग्राम दिलेख

अहाडून पहाडून—किवि आडून पाडून, पाडून पाडून, टेंसून, टोमणा देऊन, बर्मी लागण्यासारखे औपरोधिकपणे, आहाडून पहाडून पहा [आडून+पाडून]

अहाणा—पु १ उखाणा (रगामील) २ कोडे ३ म्हण, उकि आहणा पहा [स आहूनट्या, प्रा आहण=उकित, वचन]

अहादी—पु माणूस, एकादा शिपाई 'अहादीवर अहादी राना केले'—मराचि घोडा ६४ [अर अहदी=एक]

अहाय अहाय—आ अरे अरे, हाय, हाय (किं वरणे) [अर हाय]

अहार—आहार पहा

अहार—पु अजगर, आर [स अहि+आर]

अहार—पु १ निस्तार, निजारा, फुफाटा २ इथी वरणे (दि० वणे) [म आहार=विरतार, का होळडु-पु=तेज]

अहारणे—अकि अति अन खाद्यपाने सुस्त पडणे, जेवण अगार येणे, सुस्ती येणे [स आहार=जेवण]

अहारणे—अकि १ निसरणे, बाहेर येणे, ओघळणे (रहा टाची माळ) २ खचणे, खाडी पडणे, आधार सुटणे (इमारत, पान, पत्ती) [स आ+ह]

अहारोळी—खी निजान्यार भाजलेली पोळी, दामनी, गारोळी [अहार=निस्तार+पोळी]

अहाळकर—अहत्कार पहा

अहाळी मवाळी—वि उच्चनीद, सर्व दर्जाचे (लोक) 'बाबरी तयाम अहाळी व मवाळी पणें मजूर व गिर्दवाही जमीनदार हर कोणी लहान धोर सापताती जे'—बाइ सल्ला १४० [अर अहळ=लोक]

अहाळणी—खी १ उजण घान्यानी भाजणे, पोळणे २ नीव दम, उपासा ३ (ल) उत्कट, लाजसा, हल, वासना (कि० दर्जे) [म अहार, का होळडु-पु=तेज] अहाळणी, अहाळण्या कहाळण्या टारुणे, देणे-देव राग इत्यादि मनोविकारांना याव वणे दु खोड्यार, धोकोडार काणे

अहाळण—अवि १ सुपान्या, अग्नीच्या शक्तीने घानणे—पाळणे-दोरपळणे २ नाश पावणे 'जेजार अहाळ अहाळें दिव्न भोगाये.'—आए ८९ 'वामानें जीव महा अहाळे'—साहू १६ ३ अक्षिय हु रिंत होणे-पीडणे 'अहाळणी अक्नी क्षत्रियाची।'—एमा ४ ८१ [म अहार का होळडु-पु=तेज प्रा अहिल्ल=जाळणे का हाळु=नाश]

अहाळगाहाळ—वि फार, बहुत, अत्यंत तो मी बरे अहाळगाहाळी राव।—सा ११ ३५९ [स बहुत का बाहाळा माहाळ द्वि]

अहाळीय—अहर्जीव पहा

अहि—पु सरी 'पाहुनि अजातरिपुची ताडूक गुरुचरणभरित, मडिरले। अहिराळेखराहुनि बहु कटिनहि यवन वीर गडिरले।'—मोमीष्म १ ११४ [स] अनकुल न्याय—पु साप आणि सुगुम यांच्यामगील जन्मजात वैराप्रमाणे वैर २ (ल) जन्मदेव, हाडवेर

अहित—अ १ तोडा, नुकसान, हानि, अपाय, अकरत्याण—पु २ शत्रु, वैरी, द्वेष करणारा 'करिता सारथि मस्तक-कोदंड-क्लेश पोखे अहित।'—मोमीष्म—वि १ अकरत्याणकारक, नुक सानीचे २ शत्रुत्वाचे, वैराचे [स]

अहिनी—वि लोखंडी 'अहिनी, दगडी जिनम दाखूचे अहनीं टेवावे।'—मराणा ३५ [फा अहानीन]

अहिमही—पु विना १ हे दोन पाताळातील राक्षस अत्यंत पराक्रमी व बलाढ्य होते रामानें ज्ञान ठार मारिले यावरून २ (ल) दोन जुळे बोर, जोडीचे पराक्रमी सुधन 'पण मराठेसाहीची मदार या दोषा अहिमहीवर आहे'—स्वप २१०

अहिरण—परग पहा 'वी अहिरणीं युता हिरा। हिरकणी बाडी तया सत्त्वा।'—नर १८ १३४ [स अयल्ल+हल्लुल १ आयने]

अहिरण-णी—खी गुराक्षणी, गवळण—वि अहिराणी पहा [स आभीर-अहीर]

अहिवा, अहेर—पु १ डोक्याचा एक रोग, सुडुकावर रफा प्रमाणे एक छाल दिवका असतो तो यास अहून असेंहि म्हणतात २ एक तावडा कडिण दाड, डोक्यातील रोग बरा करण्यास हा अगदीत बसवून डोक्याच्या सुडुकावरून फिरवितात याला अहि न्याचा खडा म्हणतात अगदीत बसविण्याकरिता तयार केलेल्या खज्जास अहि न्याचा मणी किंवा त्या अगदीत अहि न्याची मुद्रि असे म्हणतात [प्रा अहरी=जात्याचा दण्ड]

अहिराणी—खी एक खानदेशातील भाषा ही मराठीची पोड आपा म्हणून मानण्यात येते हिच्यावर गुजरातीचा बराच परि पाव झालेला दिसतो [स आभीर-अहीर, एक राष्ट्र]

अहिरी—खी १ लग्न-मुगीत बोहल्यामोर्वाडी उत्तरडी रचाया-नरत उपयोगत आणतात ती रगीत मजरी बही म्ह-लोटा पडता बडना आणि अहिरीचा इसार 'सोन्याची अहिरी। मोल्याक कळम-त्याबरी। रमाचे पठोपरी चारी। कोभा दिसतस अहिरी।'—झोमीत २० 'बोलावा साळवी। अहिरी राणाची।'—झोमीत २०

अहिरी—खी अहेर करण्यास योग्य वस्त्र अहारज पहा अहिर्नेसी अहर्निश-शी—वि वि रामदेवस, अहोरात्र राम न्याचा अहिर्नेसी।—वेसील १ १४ [स अहर्निश अप] अहिवा—अवि अविषवा, सुद्राहिनी, सपाण रती 'अहिवा नारी इतलड्या करती।'—बसा ३० [य अविषवा] नयमी—खी अविषवानवमी पहा

अहिंसक, अहिंस—वि हिंसा न करणारा, हत्या न करणारा, कोणास न मारणारा 'मित भाषण क्षाल दत्त । अर्णी अना निच अदमित्व । अहिंसक अतिविरक्त । तोचि गुरू करवा ।' [स]

अहिंसा—स्त्री १ हिंसेचा अभाव, वेवळ सात्ताकृता जीवाची हत्या न करणे अशा कारणाकरता बहुते हिंसा त्याज्य ठरविली आहे (मनु ५ ४३) शाकाहारमत २ कोणत्याहि प्राण्याला ह्या, दुखापत न करणे, रचपात न करणे, हे जेनाचे आय तत्व आहे [स] ० धर्म—३ प्राणिहत्या न करण्याचा धर्म 'अहिंसा परमा धर्म'

अहिंस्ता—३ गवण्यासानामणील एक (हिंदी) हुकूम 'जाउ कदमने जात असता राववर अडचळा होईल अने काही असेल तर त्यापुन सावकाश जाता यावे म्हणून हा हुकूम दतात, सावकाश चालायचाचे असेल तरीही देतात'—सव्या २० (३) स्टप् सॉट—डिड [पा अहिंस्ता=मावकाश (अप) आस्ते]

अहीर—स्त्री १ विस्तवाची—पतीची धा, भाग 'जरासीची अही योर।'—सुउ ४३३ २ रज्ज वाटा, हाळ, मृगवळ (अव) अग्रा [स अहि=नृत्य]

अहीमुखी—वि प्याचे तोंड सापासारखे बाहे असा (पाडा)

अहीर—३ १ भडकी, गवळ्याची जात 'जिने विपदवासना जसि शुद्धा अहीराम भी।'—वेका ५४ 'त्यामाणि बाध वृष भाउ अहीर पावी । निर्ममि मक्ति दुहित तिस पार याची'—मरणा ५ ० आभिर—गवळी जात ही खानदेशात व विजयनगरांत पाट होते हे पूर्वी मोठे राष्ट्र असून यातील निरनिराळे पदे करणाऱ्या लोकांच्या जातींना पूर्वी हे राष्ट्रनाम रावलेले आढळते असे—अहीर मोरार, अहीर हलवाई [स अहीर, आभीर]

अहीर—३ १ अनगर, आग, अहार २ गाड्या गाण्यातील एक साधनाकार गाता, हा काळा असून याच्या अंगास चिक्क वळम असतो [म अहि=आग]

अहीरमैरव—३ (सगीत) एक राग यात पडून, कामल कदम, तीन गंधार, कोमल म'यम, पचम, तीव्र धंवन, कोमल निषाद हे स्वर यनात गाची जाति संपूर्ण—संपूर्ण आहे वादी स्वर पडून व सवादी पचम गानसमय प्रात काळ हा एक भवप्रकार आहे [स]

अहूर—३ (बौ) नदीचा, पूर भरू, और पहा अहेतु, अहेतुक—वि ज्याला हेतु—कारण नाही असे, विना कारण अकारण, निरामय याच्या कळट सहेतुक 'अहेतुं हे चिते । अनु' पा यातो ।'—झा ३ ९० 'आमच्या देशातील सुविशित वाग स्वभाषना अहेतुक शत्रु बनला ।'—दि ८ ४९९ [स]

अहेदी—जेदी पहा अहेनउमी—अविषवानवमी पहा

अहेर—३ लग्न, मुन, गभांपान इत्यादि मंगल प्रसंगी अथवा एखाद्याच्या सत्कारार्थ—अभिनंदनार्थ त्यास त्याचे इमिन, सौ सोयर, नातेवाईक यांच्याकडून सेरा, पागोटें वंगरे पोयाळ, दागिना वंगरे जी देणगी मिळते ती (सामा) देणगी प्यायले, बलिम 'हेतु यागवेनि नावे । जग वाढनि हावे । नाविती आपवे । अहेराचारी ॥'—झा १-३८० इह० अहेर जोडीचा आणि गजरावाच्या—ह्यान वृत्त्यान गानावाचा जास्त या अर्थी [स अ+ह=हरण, आहरण=भूषण, अलंकार, तुल० फा महर=प्रीतिन]

अहेरण—गेण पहा 'हिंसा देविता अहेणी । वाच नांरिना जो धनी ।'

अहेरण—स्त्री सोनमुखीची एक जात, आदरण, पाण अहेरा—अदिश पहा अहेराऊ, अहेरी, अहीराऊ, अहारी—वि १ अह' करण्याच्या उपयोगी—याग्य (वस्तु, अलंकार इ०) २ टिकाऊ, पक्क्या रंगाचे नवे असे, कामचलाऊ, मासुली, दिखाऊ, [अहेरी] अहेराया—(व) अहिरा (रोग) पहा 'दोव्यान अहेरावा पला'

अहेव—स्त्री अविषवा, सौभाग्यवती—मुवाशिनी स्त्री 'मठरे वीण अहेव । जाण पा तो सवे विट्ट ।'—समा १४ ३५ इह० अहेवचा मला खळावला गला=नवरा असेल्ल्या बार्दाचा मुलगा मेला तर तो खळावला त्यासारखाच असतो, कारण तिला दुसरा होण्याचा सभव असतो २ सौभाग्य, भाग्य 'ब्रह्मविद्ये अहेवकायल आन पुढे ।'—भाए ८५ 'पलु हे मम सुन सापेकता हेच नदीय अहेव ।'—त्रि ४० [स अविषवा, आ अविहवा] ० तंतु—३ (काव्य) मगळपूर, सौभाग्यपूर 'ह्या मजी अहेवतु । कर्ी घरिला न दुदुत ।'—एस्तव ३ १६ ० थोरा—३ १ मगळपूर २ नेट्टी पाठीस लागलेली नोकरी, उद्योग—धदा, नेट्टी फिकारा, कायमचा दर्जा, भाग, पदवी ० नवधर्मी—अविषवानवमी पहा ० एण—न समदैह्य, पति जीवन काम त्याची स्थिति, सौभाग्य 'वदमचिदा ठगरिया । आपल्या पति कुलिया । जारति लेरिनी ऐसिया । अहेवरी ।'—झा १६ ३५० ० सौभाग्य न्यानि अहेवपण । मी मित्रोत निगाली ।'—अवि २ ४५० 'राखे मज्जा अहेवणी । प्राणेभयने तादा निगया ।'—गुच ७ ३४ 'अहेवरी हळद उडूनमणि'न मरावे होच हट्या सर विद्याची'—आचवपन ९३ ० मणि—३ मगळपूर 'बी अथव क्षाल रणी । अहेवणी ।'—पला ४० १०१ ० मरण—न सौभाग्यवती असता, पति चित्तन अमठा, सवाप्पणी आलेले माण हे विद्या पार प्रिय व मंगलदाह समजतात ० सवापाण—स्त्री सौभाग्यवती स्त्री, एवाशिनी ० मुयेय—वि पति प्रिय असताना माण दान असेल्ले (मी) ० अहेव+अय+ई]

अळती—भी (कर्मा) माप [का अळि=मापणें, अळति=माप]

अळेंदें भळेंदें—न पोळा नामक रंगत वापरण्यात येणारा रंग—पांगर [का अळिगें=रंगग]

अळण—णें—न १ वापरण्यासारंगी घेतलेली कोणतीहि वस्तु निर्माण करणारी वस्तु, वद २ (२) निर्वध, निवमन, अळवण, मोडता (एखाद्या कामात) ३ (५) होराच्या वेपनास गुळाळेली चिंधी [का अळु स आवलन, म आवळणें यांचा समेति पर्यास]

अळणें—अत्रि जोराने आवटून बाणें, घ वरणें, भोंवतारी घटून बाणें गीर—या क्रियापदाला, ज्या पदार्थाने वपन करा वयाचें त्या पदार्थाचा वाचक शब्द कर्म नसून जो पदार्थ बायला जातो त्याचा वाचक शब्द कर्म असतो याची स्पष्टक्षिया पद बाणें उ० अळून बाणें

अळपा—उ १ वापरवाकरता घातलेला वेडा (कि० घातणें—घणें—वेणें) २ वापरवाचें—वटण्याचें साधन ३ घ बाणें—वेणें (कि० घणें—वेणें)

अळप्रतीति—ही तृप्ति, पुरेपणा, अळप्रतीति पहा ' तन्वि भागिता आनदावाप्ति । न पवनी अळप्रतीति । ' —राम ५ १२२ [स अळप्रतीति]

अळयलीत गळयलीत—वि १ साधा, मनमिळाऊ, घळ घळीत, सुळीत, मिळवें च्यावें ज्या स्वभावाचा २ निवडण, अळू वळ प्रिय भाषण—बोलणारा [गळवळ दि]

अळयें—में—न एक वनस्पती, डुऱ्याचे मूत, भुडयती, याचे दोन प्रकार—गोडें व विपारी, याने अमल चटनी, वाती होते जानी—मुडयें, चिन्नेळ, गवतें कुवळ, वरडी, तेलेगी, भुडंफोड, भोग राळें हे वाती, सधुर, त्रिदोषकारक कफप्रद आहे [का अळिबें]

अळयें, ओळयें—उ (गो) वाळवी, वाळिव

अळमळीत अळमळीतगुळमळीत, अळमळीत गुळ गुळीत—वि १ मोघम, अनिश्चित (मापण) २ मिळमिळीत वडक, स्पष्ट नसणारे ३ हयगरीच, चिन कळकळीचे, टाळाटाळीचे, म्हाताईचे (काम—कृत्य) [गुळसुलीत दि]

अळमालु—अळमालु पहा ' तव अळमालु रूप वटवळें ' —शिउ ५१

अळमें, आळमें—न (गो) अळयें पहा

अळय—अळवट पहा

अळय—अळ पहा

अळवट—ही (गती) नागलेली जमीन साफ करण्याचें हत्यार, साधन [का हलिवे स हळमवती ३]

अळवटण—न स्वयंपाकाम लागणाऱ्या मसाला वेभर जिन साची पिशवी, पचपाळे

अळवडी—ही अळवाची वडी, अळवाच्या पानास पीठ लावून तयार केलेली वडी [अडवडी]

अळवण—न १ पातळ पदार्थ—आनी दाट होण्याकरता राव केले पीठ, अळण पहा २ दाट होणें घ हाणें, जमने ३ (८) उपास घुळें वाळणें, सुकून जाणें (दि० काटणें—घालें—निघणें) [अळणें]

अळवण—ही आळवण, अळविणें, गोंगराणी, ममकून [अळविणें]

अळवणी—वि अळणी ' स्फुल्ल स्फुल्ल अळवणी । ' —गीता २ ११८१

अळवणी—वळवणी व अळवणी या दोन शब्दावरून पुढीने वापरतात

अळवत—ही वाटत होत असताना मृत झालेली पिराघडी हो, वाटत खीचें मून, हडळ, जमीण [स बाळवणी—वाळवत ३]

अळविणें—अळयें पहा

अळविणें—अळि १ समकृत चाली, प्रार्थना करणें, भ्रमानें—लाडक्या दावणें वस करणें—मन वळविणें (दव, राग, वडम, वडमा यांचें), वाचकून गोळाकून, लाहीगोडीने समजावणें (तान्या सुगल वार), दात करणें, सात्वत करणें ' आवा नाळवाचें तुम्हीं मातें । ' —हा २ ८० ' सद्भानें अळवुनिचा पत्तीराया । केरी कावा व्रक्षस । ' २ वितरणी करणें, मिनतवारी करणें ३ आरा पणें, वायन करणें, सगुळ स्वरानें, तालसुरावर गाणें (राग, गीत रागिणी, तान) ४ हाक मारणें, बालाचें आळविणें पहा [स आलापन, प्रा आलापन]

अळवी—वि वि सन्मुख ' बीचे कसिता सुकवी । न न्हायें हरीचिए अळवी । ' —अ ५० [प्रा अळिभ—मयीप जाणें ३]

अळवी—ही (कर्मा) धान्यहारी कर्ने [का अळवी=जमीन घारण काण्यासवणी करार]

अळवीण—अड पहा

अळव्यान—वि (गो) करावद, करार केलेले [का अळवी]

अळशिकावणें—कि (गा) लक्षा वलपन करणें [अळ शीक]

अळशी, अळस, अळसी, अळसावणें, अळा, अळा यांघा, अळीकर, अळीपाळीनें—आमज्ये पहा

अळशी, अळसी—ही जवस (इ) लिन्हीन [स अतसी—अडवी प्रा अलमी का अगशी]

अळशीक—ही (गा) १ लज्जा २ घाण, घाणजोगा ३ आळशीपणा अळशीकणो—वि घाणेखा [स आलस्य]

अळशी, अळाशी—ही एक पेनी—जुडी वायता यईल इतकें शेतात वापून वाळव देवलेले पीठ, मूळर रास (सामा) कापून

वाळत ठेवलेलें पीक पाथरा व अळशी हीं एक नव्हत [अळा, आण]

अळसंदा, अळसंदी—पुडी एकप्रकारचें वडधान्य, मोठी चपटी, चवळीची एक जात [का अळगदी, गो अळयादो]

अळसिणी—खी आळशी खी 'तेथें येथी अळसिणी असो.'
—पंच ४ १६ आळशी पदा

अळापिळा—३ सुरडा, अळयाविकरा, मिरगळा (अगाचा, पत्राणा इ०) [नि० देणें] [पिळा दि]

अळि—३ भ्रमर, धुगा 'बर्हारीं बुमुदोत्पळीं अळि शर त्याळीं जळीं गुजती।' [स अलि] •उळ—३ भ्रमराचा समुदाय
—एमा ५ ५५५ 'अक अळिउळ आलापवी स्वयें।' [स अलि धुल]

अळिका—खी अळी, बीड 'बीं अळिकेदरी द्वित्रराज.'
—नाम १० ८१ [स अलीक=धुल भति ल्हान का आळि=वतुळ, वेडोळे म अळें]

अळिता—अळता पदा 'रा पिळुनि अळिता ज्यु देति फेंतुनी।' —वृ ४२

अळी—खी १ धान्य इत्यादिकांत घारीक तत्त्वाकार धुल जाण-कीडा उत्पन्न होतो तो, किड. [त अलीक का आळि=वेगेळे]

अळी—खी थाळ, गणी, ल्हान रस्ता [स आलि=राग, ओळ]
•कर—वि शेगारी, जवळचा •न वळीचा—शेजारचा, आळीं हला नव्हे असा, लावचा, दूरचा वाहीं सवध नाही असा

अळी—खी छव रवी, ह् [ना अळु=रडणें] •कर—वि, छाश्ट, हुी

अळी—खी अळें १ व ३ पदा

अळीपिळी—खी १ (घोरीचा-नप्राचा) वळसा, वेडा अळापिळा पदा (नि० देणें—घाळणें—खाणें—वणें—घरणें) [पिळा दि]

अळीमिळी गुपचिळी—खी काहीं न बोलणें राग्य वसणें (ल्हान मुलाच्या खेळातील वापय) 'यावेळीं अळीमिळीगुप चिळीं हें वेदसून आळवतें ना ?' या वेळीं आर्फी बोलेल त्यानें भाडीं घालाहीं—हाव गुगुचा वाप •घाळणें—न बोलण्याची क्षम्य घाल्यें, ताकीद वरणें

अळीय—वि १ आडवेला दाट वेलेळ (स पातळ पदार्थ) २ प्रौढ झालेला वयात झालेला (अनुव्य देखें) [अळणें]

अळु—वि निश्चित, थोडें गेमे अळुदि प्राप्य राखनी.'
—दावि ११८ [स अणु]

घाको १ २५

अळुकी—खी आवड, भूक, प्रीति अळका पदा —वि मुकेलेला [का अळुगु=भ्रम वरणें]

अळुवैलें—वि मुकेलेलें अळका, अळुका, आळुवणें पदा
अळुमळु अळुमाळ, अळुमाळु—वि किंवि ? (काव्य)
थोडें थोडें, अल्प, विंचित 'सुप्त माखिलेंसें अळुमळु'—वृणाची मुपाळी १८ 'मजही दर्शन दिवेलें अळुमाळ । घातला वचळ मुपांमाजीं' —व ३० —अमृ २ ३०. 'हा आंतपुडी अळुमाळ ।'
—सा ६ १७५ (विदोषत कृत्याविषयीं) क्षणभर, ल्हानसें, कमी 'अळुमाळ प्रकाश करी । तेंतुलेनेच उभास घरी।' •मृणुनि माता पुणें अळुमाळुसे । मग कर देवा टाकें जेसें' २ परिपूर्ण, ओतप्रोत, विस्तारणें 'हावच्या अळुमाळ टोलति गळा माळा, वडीं वारळा।' —आता १२ 'अगीं ताण्य प्रवळ । धुगार वेला अळुमाळ ।' —कथा १६ ५३ ३ हळु हळु ४ निश्चित, दखील, अणुमान 'जिंसें तीयेआणि जळ । भित्र नसेचि अळुमाळ ।'
—भवि १२ ११६ [स अणुमान]

अळु—३ एक फळ झाड याचें फळ तपकिरी रंगाचें असतें [स आळ]

अळु—न एक शाक भाजी, याच्या निरमिराळ्या जाती—राजाळ धावअळु काळेंअळु पानअळु, हसअळु मुडलेंअळु, रानअळु (पेरी) काळेंअळु उत्तम जवूत अमिरीपक, रगतपितीचा मादा वण्णोर, चळुदिकारक आहे. म्ह० अळ्याचीं झाज अळवास्त अळक—याची चिंता त्यास अळक अळवाचीं देडी—खी जळ याच्या देग्याचें दळातील रायतें अळुघडी—खी अळवाच्या पानाची तळन वेलेली भाजी शिवाय गाडी, कोरडी भाजी, साकाचें अळु ६० पदार्थ अळवाचें करतात अळवावर अंचविणें—उपकाराची जाणीव वतलेल्या माणसावर उपकार करणें (अळवाच्या पानावर पाणी टिकत नाही यावरून) अळवावरचें पाणी—(अळवाच्या पानावर पाणी ठरत नाही यावरून ल) क्षणभयर, अशाश्वत, ध्वस्त, अस्थिर (खंदी—वेद—वस्तु—मन इ०) [स अळुक, गुज अळवी, अळु हिं आळु व घोषा]

अळ—न १ वृक्षाच्या बुण्याशीं पाणी साचण्याकरिता केलेला खळगा माती जुना याच्या निखळ—वडा मरण्याकरिता केलेली खळी, ओंपळा पडवळ इत्यादींचीं बीणें रुजविण्याकरिता व पाणी ठरून राहण्याकरता केलेला मातीचा ज्वचटा अळेवाफे—ओंपळा, थोडका इ० वेळ लावण्यासाठीं वेलेलें अळें कोरें 'काय ? थदा अळेवाफे काहीं लावलेस कीं नाही ?' २ गाणी, मिरच्या इ० वाचें खळींत एकेक लावलेलें रोप अशाच्या समुद्रायाना दड म्हणतात ३ एक वृक्षन इतर आतात विकण्या असा प्रकार आहे (नापरल्यानंतर मातीचीं फिकडे फोडण्याचें साधन) [स आळवाल तुळ० का आळि=वतुळ]

अळें—न निमत, वजरा, मापदंडां दुव्यस परिमाणाव्यामागे प्रथम परिमाणाचा अभाव अगर तयारपणा भेद दर्शविणारे चिन्ह उ० २०६, २०७, दोन रुपये तीन आणे ५०३०८ पाच राडी, तीन मग आठ रो ८१४ रावातीन मग चार रो

अळेण, आळेण—न (गो) अरण, ताडुनचें पीठ [अळणे]
अळेदांडी, अळेपिळणे—खी न गाडीचा अगडा (जू आणि दांडीची दांडी) नीट पिरणान्त घा आवडण्याकरिता ज्या लाकडाच्या दांड्याचा उपयोग करतात ते [अळणे-दांडी-पिळणे]
अळेपिळे, अळांके पिळोके, अळुके पिळुके—पु अथवा अळ्यापिळ्या—झी अथवा अळ्यापिळा पहा 'अळेपिळे अगारी देत। हिचे धुपावृत्तापीडित।'

अळेंअळें—निवि वने तरी, रावणगे, प्रयासगे, जरीने, जुल माने, जेमेवेम, होय माही करता, रगतकटत 'म्या अळेंअळें दोन घांत खाते [वळे दि]

अळांचो मळांचो, अळांचो पाळांचो—द्वान मुंगचा एक खळ दोन मुलें एका मुराला बोन्ही करीन भरुन शोके देतात तेव्हा हे गाणे म्हणतात [का अळुघ, अळुघु=हाळणे स पक्ष=प्रा फलिभक्त-पक्ष-पाख-पाळणा दि]

अळोणी—अळवणी पहा

अळ्या—झी (गो) १ अळे (गविमाती) २ देत ताक करावयाची फळी [अळे]

अक्ष—उ १ कासा (सोंगण्या खेळण्याचा) उ० अक्षक्रीडा, अक्षदशल ३ (ल) घूत 'हे पुर्वशा वरी वी पूर्ति असे वी न अक्ष तृष्णेची'—मोसभा ५ ११ ३ माळेंत घालण्याचा अणि, दहाश

अक्ष—उ १ (ज्यो) दीप घेतुळाचा व्यास २ विक्षित स्वरानें विपुलतापासून अतर, अक्षादा ३ (गणित) ज्या काळीन त्रिकोणाच्या फिण्याने शकु तयार होतो त्याच्या स्थिर राखिलेल्या बाजूग त्या शकुचा अक्ष म्हणतात—महमा १२ [स लं ३ अंजितस श्री अंजितस, जरी अक्षे, लियो अंजितस, मंच जिप्सी अंजित]

अक्ष—उ नेत्र, बोळा [स अक्ष]

अक्ष—न (गो) आरोप, जबाबदारी, खापर, अपेक्ष अस्त पहा [अर अक्ष]

अक्ष—उ कपाळावर एकद्वार एक अने दोन भोंवरे असणारा घोडा

अक्षई—निवि सर्वकाळ, नेहमी बारावर 'अक्षई पदाचे अक्षि घान।'—वेसीस्व १९ [स अक्षय]

अक्षर—न १ (शरीर) गळसरीचे हाड, जनु २ (प्राणि) पत्त्याच्या पक्षातील हाडातील काय, मणिपदास्थि [ई रेडियम]

अक्षकर्ण—उ (ज्यो) १ अक्षक्षेत्राची कणेरपा, पळकर्ण

अक्षनीडा-अक्षतुत—मीन कासांनी यागटया खेलेणे, पण लावून कासांनी सोंगण्या मळणे, घुन [स]

अक्षन्या—झी (ज्यो) अक्षासाची व्या, पग्या [म]

अक्षत—झी १ अभिमनित केलेले विना-अभिमनित करण्यासाठी घेतलेले ताडूळ, रम, मुग इ० समारंभात प्रधानमूर्त व्यक्तींच्या डोऱ्यावर टांगण्याकरता दवतांच्या कपाळी लावण्याकरता, किंवा रम, मुग इ० ये आमंत्रण देण्याकरता घेतलेले ताडूळ २ रम-मुग प्रसंगीच्या आमंत्रणाकरता मिरवणूक निघते ती (दवात आणि शिट लोपास अक्षत दण्यासाठी) ३ कपाळी लावलेल्या गंगत काळ्या रंगाचा जो टिक्का लावतात तो किंवा ते गंध ४ (सागा) ताडूळ घाम-वाटाण्याच्या अहता लावणे=साग मारणे, (घाटाणे घाटाळे असल्यामुळे कपाळास चिकटून रहात नार्ति म्हणून) अक्षत काढणे—फिरनिणे-निघणे—समारंभाचे निमंत्रण करण्याकरता मिरवणूक निघते अक्षत टांगणे—१ एखाद्या घरावर अक्षत टांगून आली लोक बाय खेळतात ते एवणे हा एक शास्त्र पाहण्याचा प्रचार आहे २ (दवावर) घुजेवरता आम्हान केलेल्या दवतचें विसर्जन करणे ३ एखाद्या गोडीवीरल सत्त सोंव्हा देणे ४ ल्हान वृषांवर ताडूळ टाकणे लपटावणे 'अक्षत दाविली जेती। मांदाये वरी।'—शा १० ७२३ अक्षत देणे—विवाहादि समारंभास निमंत्रण करणे अक्षत घेणे—निमंत्रणाचा स्वीकार करणे डाव्यावर अक्षत (ता) पडणे—विवाह होणे ० डावणे—रम लावणे, कळन वणे तांडावर अक्षत पडणे—मनसोफा, बाळत मने घोरणे अक्षत भरणे—दोत भरणे 'अक्षत भरिगे भाणा। दुजा माझन नेहुण।' शाला होता पाहुणा। स्त्रियस सूळ।'—दा १ १० अक्षत लावणे—(पार, सुलीत) पारतीत सवे माणसास, कुटुंबास भोजनास बोलावणे केल्यामुळे थार न पगवणे अक्षत लावणे—(वेसीस) गाव-भर-सरे लोकास आमंत्रण करणे अक्षत लावणे—१ भाकीत करणे २ खुद्दून घेणे, प्रसुक हाणे अक्षत वाहणे—(सुतीवर) अभिमनित ताडूळ दवावर टाकणे—वाहणे म्ह० या था माझ्या कपाळाच्या अक्षता पहा=दुस याला विनाकारण हाक मारणाऱ्या विना बोलावणाऱ्या मनुष्यावर घालणे म्हणतात घरती अक्षता, मध्ये गोपीचंदन लावली रक्षा (अगारा)—तांडाशी हिरवा मध्ये गोपीचंदनासारखा मळ व तळाशी रक्षा घालेला असा मात, चांगला न मिळलेल्या गावाचे विनोदमजुर खनीसार वर्णन देण्याची मात पहा—वि १ अभग, इजा न झालेला, शास्त्र, धडधाकट, सवध 'अक्षतधनु तोंवरि हे वीरशिरोत्तल पावसाचे'—मोदोगे १ १२१ २ पतिसमागस न झालेली (स्त्री) तीन पुनर्जन्मी पुनर्मे पहा अक्षत मुक्त स्त्री [स अक्षत]

अक्षतमरिण—निवि अक्षपट्टा न घेता, अग्रतिहत, अन्या दत्त, सक्त, निघ न येतो, यिन हास्त 'आमची वृत्ति पाचवे वणे

अक्षतमरिष्ट चाला आली आहे ' 'तुम्ही संपत्ति अक्षतमरिष्ट
'मो' [स अक्षत+मरिष्ट 'अक्षतमरिष्ट चालु' या ब्राह्मणपूजन
निरयक मन्त्रावरून]

अक्षतय—स्त्री (गो) अक्षयवृत्तीया

अक्षतयोनी—वि १ पुण्याची सगळी पडलेली, अनुपपुष्क (स्त्री).
वालविपरा, लुसारी, अविक्रयानि [य]

अक्षता—अक्षत पदा

अक्षतारोपण—न वरुणें बांधिलें गेल्यावर वधुराचें आयुष्य
वाढविण्याच्या उद्देशानें वधुराचीं एखाद्याच्या दोन्यावर अक्षता
दाण्याचा विधि [य]

अक्षतिज्ञ—स्त्री अक्षय वृत्तीया 'नक्षत्रे टाउने येणु'
आन बदलून गेली टोरी. परोपरी वाजविती टोरी. जशी अक्षति
जैची गोर ।' -पत्र १५

अक्षतृतीया—अक्षयवृत्तीया पदा.

अक्षतेचें खोड—न काळें गंध लावण्याकरिता उणाळवयाचें
लंकूड, डेंबुगीचा नार, काळया टाक्रीचें मूळ

अक्षमा—स्त्री (ज्यो) परमा पदा

अक्षम—वि १ उतावीळ, असह्यशीलता २ मत्तारी, हेमपोर
३ चुनवी, दया न करणारा [अ+क्षमा]

अक्षम—वि. पण, पुर्वेक, आराम्य, अक्षक, व्यय असणारा,
(आधळ, लुला, इ०) 'अक्षमं भाणि सन्यासिते । न निरिपन
भाणि विनाले ।' -हा ११ २०५ 'होपें धरिल्या अक्षमा । अक्षम
होती राधचें ।' -सुभादि ७ १८ [स अ+क्षम]

अक्षमा—स्त्री १ उताविल्लेपणा असह्यशीलता, अविवेक,
अमीरपणा २ क्षमेचा अभाव, क्षमा न करणें ३ मत्सर, हवा
[अ+क्षमा]

अक्षमाला—स्त्री श्वाक्षरी माळ, सफरची माळ, जपमाला
अक्षमी—वि १ क्षमेस अयोग्य २ असमर्थ 'वेवि गति
लाहिजे अक्षमी ।' -क ७ [स]

अक्षय, अक्षय्य—स्त्री १ अविनाशी, अक्षर, नाश न पाव
णारा, न्हास न पावणारा, निरय, शाश्वत क्षय पावती इक्ष
चंद्र । कृष्ण तेंद्र अक्षयी ।' -एरुड १ ७८ २ कधी न सरणारा
कमी न होणारा, निरंतर असणारा उ० अक्षय माता=जेव्हीं नाणानीं
भरलेला असा भाता 'मायें धनुष्य । अक्षयभाते विशेष । वरद
भरले अणाची ।' ३ (व्याप) निरय नह्याचें, निरंतर 'आमचें
राहणें ह्या नागान अक्षय अमलें तर पर बाव' अतें -उ हयाचा
अभाव, अविनाशित्व [स अक्षय]

अक्षयवृत्तीया—स्त्री वरागन शुद्ध तृतीया कृतयुगाचा आरम
दिवस ह्या दिवशीं केलेल्या जप, हार, तपण दान वगैरें फल
अक्षय मिळारें अनेक [स]

अक्षयत्व—न अविनाशित्व, अमरत्व 'जेणें जोडे जीविता ।
अक्षयत्व ।' -हा १८ १५६ [स]

अक्षयचट—स प्रयाग (अलाहाबाद) येथें गंगा व यमुना यांच्या
संगमावरून अगलेला एव वटट्टा हा पार प्राचीन असून कधी
मरत (वट्ट) नाहीं अणें सांगतात अशा मानाचे पृथ इतर क्षेत्रा
तुम्ही दाखवितात

अक्षयघाण—न दीर्घायुष्य व समृद्धि प्राप्त होण्याकरिता
मुसांमिनी क्षिप्रा म्हाळणाना जें वायन (गारळ, वख, तांदूळ इ०)
ढतात तें 'अक्षय वाणें घेऊनि । धान्नी नमरीच्या गोलिणी ।'
-द ८ ३१ [स अक्षय+उपायन=वायन=वाण]

अक्षयचीट—स्त्री गिरीबाच्या पायाप्याली वीट 'अक्षय
वीट चलातयदी ।' -गिरीबाची मृगाली २४

अक्षयसुर—न चिरकास सुर, ब्रह्मानंद, ब्रह्मसुर [स]

अक्षयी—क्रिपि १ नेहमीं, सतत, सदातरकाळ, कधी न
पुसता, कधी न टुटता २ सवध, अशेषत, सर्वेष्ट्या सवध, दम
यावत ३ (निपेधारी) मुळांच, लागीं [स अक्षय]

अक्षय्य—अक्षय पदा उ० अक्षयवृत्तीया, अक्षय्यत्व, अक्ष
य्यवट [स]

अक्षर—न १ वर्षामाहेतील वर्ण किंवा मातृका २ एयाचा
पूर्ण उच्चार हाता अंत वर्ण, शब्दावयव (इ) सिलेबल. ३ (ख)
चिन्हा, विद्रुता, अव्ययनसंपत्ति 'अक्षर नाहीं वातुर्च नाहीं सग
प्रतिष्ठा करानें होईल' ४ प्रत्य 'मग वेदांतें परापर । प्रसवतेने
अक्षर ।' -हा १ १२६ ५ अव्ययत प्रकृति -गीर् १५८ ६ ऐक्य
(पत्र, दस्तऐवज) -वि अविनाशी, नाशरहित, शाश्वत, अव्यय,
कूटस्थ, अव्ययत 'अक्षयो मो अक्षर ।' -हा १८ १११३, 'सर्व
मूर्ते क्षर म्हणती । अक्षर कूटस्थ बोळिजे ।' -हा १० १० ४५.

[अ+क्षर] ० ओळख—स्त्री १ अक्षराची, मूळाक्षराची ओळख
ज्ञान २ (ख) लिहिता-वाचता येणें ० जीवी (अक्षरोपजीवी)—वि १
विशेषर उपजीविका करणारा २ लेखक किंवा कावून ० न्यास—
उ अक्षराची मांडणी शुद्धलेखन शब्दातील प्रत्येक अक्षर स्पष्ट मांडणें
० पद्धति—स्त्री शब्दातील चक्षरांची रचना, अक्षान्यास ० परि
भाषा—१ लिहिण्याची धाटणी २ निश्चित अक्षरांना विशिष्ट स्थित
दखन लिहिण्याची पद्धति ० माला—स्त्री वर्णमाला ० मुद्रिका
कथन—न मराठीक अक्षरें सांगणें, मुद्रोमध्यें कोणता पदाचें जाहे
हें सांगणें ० यष्टिका—स्त्री १ स्पष्ट वर्णांवाच, शब्दाचा शुद्ध व
स्पष्ट उच्चार करण्याची पद्धति २ अक्षरांचे वळण [अक्षर+
वर्तिका] अक्षरहा', अक्षरप्राणिक—विनि 'प्रत्येक अक्षर
वेळून, प्रत्येक अक्षराचा उपयोग करून 'या कूट श्लोकाचा अर्थ
मला अक्षरान् अगत नाहीं' ० शत्रु ० शून्य—वि अक्षिभित, निरक्षर,

अक्ष, मूलं 'एसादा अक्षराशु दुमाल असो विरा कवींचा कवि
अमो दोषाचाहि धीयेणोटा एक' - एकचव्याला

अक्षरारम्भ—उ शुभ्रुतावर ल्हान मुलास मूळाररं चिकवि
प्याचा आत्म, विचारम [स]

अक्षरी—वि १ अक्षरासवर्णी २ अक्षरांनी लिहिलेली (सख्या)
३ वार, नंतर इत्यादिकाचे सापर अक्ष न पाळता त्यांची आकारास
पाळून केलेले (पचाग) [स अक्षर]

अक्षरेपा—छी (गणित) समीकरण रेखातील मूळ रेपा,
निर्णयेपा, मापनेरेपा (६) अंनिसस

अक्षयण-चाण, अक्षराणी—नयी १ सगळ्याप्रमाणी पुजळ
वातो लावलेला दौण (परचा यजमान विवा देवता याच्या भांवती)
आवाळतात ते, सकटे, अरिते नांदीरी करणाऱ्या हा विधि आहे
'सौत्वात्मजा रघुनीरा' अक्षवाणे के' - वेदीस ८६ 'सया
अनकाच्या बन्हाहिनी। रामा केली अक्षवाणी।' - वेदीस ९ १२
२ मूल बगेस ग्राहक घालता अक्षरीस पाणी ओवाळतात ते,
औक्षण, अरिते टाळण्याचा आणि दोषांयुक्त विलयाचा पात हनु
असता [स आयुष्यवान्, म औक्षण]

अक्षयलन—न (ज्यो) मातृवर्णीय स्थानावरून धुय व
समिधु घावर जाणाऱ्या चापामधील कोण [स]

अक्षयिचलन—न (ज्यो) ब्रह्मणि पृथ्वीतील यत्
सृष्टीच्या विषय आकषेणामुळे योगोलीय धुवाचे त्याच्या मध्यम
स्थितीसमोर्तीस जे भ्रमण होते ते [स]

अक्षविक्षेप—उ फासे टाकणे, हूत खेळणे, अक्षकीडा
[स]

अक्षवृत्त—न विपुवृत्ताची सहातर वृत्त, ह्यावरून आपणस
एखाद्या स्थलाचे अक्षास समजतात अक्षावृत्त, (३) फॅल्ल ऑफ
लॅटिट्यूड [स]

अक्षमूल—न दहाशाची नाळ - एसा २३ ५२०

अक्षहृदय—न अक्षरीज्ञान, फाखांचे अंतसमज्ञान [स]

अक्षक्षेप—न (ज्यो) ज्यातील एक कोण अक्षावृत्त
आहे असा वाटकोनजिकोण

अक्षरति—की १ उतावीळपणा, असहनीयता, असहिष्णुता,
अक्षमा २ दुसऱ्याच्या विजयाचा, वैभवाचा, वर्चस्वाचा मत्सर
हेवा, असया [स]

अक्षरलक्षण—न १ सूत्रात किंवा मतस्थवर्णी खावयाचे
अक्ष (मीठ बगेरे शिवाय-अळणी), जसे माईचे दूध दूध, चाऊड इ-
जमे (अळणी) अक्ष खावयाचे एक मत [स अक्षर+
लण]

अक्षाश—उ (ज्यो) दान्दी धुवापासून १० अक्ष अक्ष
१ काढलेले जे भुविपुत्रवृत्त, त्यापासून खखळ्यापर्यंत जे गोलीय

खखण अक्षात्मक अक्षर ने, निरोपस्यगी ओळव्याचा (सिमा भुवि
जेव्हा) विपुवृत्ती जो कोन होतो त्याचा अक्ष (६) लॅटिट्यूड
• वृत्त—न अक्ष विपुवृत्ती समतल अशी, त्याच्या दक्षिणेस व
उत्तरेस काढलेली वृत्ते [स]

अक्षि—उ नेत्र, डोळा सामासब्द-अक्षिगोचर, अक्षिनी
लन, अक्षिपात, अक्षुन्नील [म अक्षि, स ओक्षुल्ल मी
ओक्षी, स अक्षि]

अक्षिभूटक, अक्षगोल-य—उ डोळ्याचे धुवू [स]

अक्षिगोत्र—उ डोळे ज्यात सगळे आहेत ती खोल
भाग, डोळ्याची राख [स]

अक्षितार—नी डोळ्याची वाहली [स]

अक्षिपटल—न डोळ्यावरील कानडे-आवरण [स]

अक्षिय—न समुद्राच्या पाण्यापासून काढलेली मीठ. [स]

अक्षी—किवि अक्षी पदा 'अक्षी लई छान।'

अक्षीयक्षीच्या घाती—छी (कन) एक प्रकारचे मल
ज्या मीला भावडे असतात ती हुल्लीनिवाहाच्या दिवशी घाती
वरून देवापुढे लावत [अक्षय]

अक्षीर, अक्षीर—वि. (गो) शरद [अक्षिगो] .

अक्षुण्ण—वि १ इना म झालेला, अक्षय, न मिचलेला
न वापरलेला २ (स) अक्षुण्ण, अक्षत, अमुक्त, नितवहिवाडीचा
भ्याग—उ १ न वापरलेला रस्ता २ घोडाता केलेला मम्याम,
घोडीची पडलेली एखादी विपा [स]

अक्षे—अक्षय पदा [अक्षय भय]

अक्षेण—उ (प्र) आक्षेप सद्ययुक्त ध्वजा, हाका, हारवत

अक्षे—अक्षय पदा 'तेसा जो विरला सद। अवज्या वेगळे
मत। अक्षे ज्याचे।' - दा ५ २ २८ [अक्षय भय]

अक्षो—छी (गो) तागाचे मी, सणविया

अक्षोट—उ-अक्षोट-ड पहा [स अक्षोट]

अक्षोभन—वि १ फाळ खोल, ज्यात अक्ष-टाव नाहीं असे,
आगाध, अशम (पाणी) 'वरी उदकानी नाहीं अक्षपार। अमोभ
सागर मळसे ॥' - तुगा ५१ २ स्थिर शात खळवळ नवगारे

'तेचि निर्जर का अक्षोभ जळ।' - एसा २१ ११९ [स अक्षुभ]

अक्षोभनरक—उ या नावाचा एक अत्यंत खोल नरक [स]

अक्षोभय—वि अक्षोभ धुवण न करता देण्यासारखा, खड
ळता न देण्यासारखा, शात, सोम्य गभीर, न सगळ्यासार
(स्वभाव खोल पाणी) [स]

अक्षोणी, अक्षोहिणी—छी १ गज २१८०० २ २१८००,
मोटे ६५६१०, पायदळ १०९२५० इतके मिटून होणारे सैन्य
'आगमण करावेसा चौकणी। वेतिरिमा वतीस अक्षोणी।' -
शिख १०३५ 'तीन कोटि म्हेळ त्याचे। तेवीस अक्षोहिणी

द्वय माग्याये १' -६ २३.१०३. २ एकार एवमित्युक्ते द्वितीया अक्षरात् त्री संशय होति स्ती. [सं.]

अक्षयण—न. गोपायणे, अभ्युपगम पदार्थ.
उत्तर—रि. अज्ञान; विद्या गोपाय, मूर्ति. [सं.]
अज्ञात—रि. १ माहीत न्हेल्ल्या. २ (क.) अज्ञान; अज्ञ.
३ जो कोणाला आकलन झाला नाही अथवा (परमेश्वर). ' अज्ञा-
ताने पातुनि दिशतीं येने ही पुढरिते. ' -वि.रि. दिगंबर ११२२.
•पातक, •पाप—न. अज्ञानासुद्धे विद्या नष्टत परतेले पाप.
•पूर्व—वि. १ पूर्वी माहीत नव्हेंत, पूर्वी न पडलेल्या. २ अगदीं मागील;
विशेषण, आदरे. •यौवनार—स्त्री. अज्ञान; शरद; वयान्न आलेली
कुमारी; बालिका; ताकल्या (विहार) प्राप्त न झालेली स्त्री. •व्यास—उ.
गुणगमने, एकांत राहणे; कोणाच्या उपदेश न देता राहणे; दूर
राहणे. •दृष्टा—स्त्री. न कळत-अज्ञाततेपाशी झालेल्या दृष्ट, दृष्टा.
[सं. अज्ञान=अज्ञान]

अज्ञातता—स्त्री. अज्ञान; अविद्यता भाव. [सं.]
अज्ञान—न. १ ज्ञानाचा अभाव; अज्ञानवेपथु ' जेने जीव
तो अज्ञान. ' -इतर ११.१.३४. २ निरक्षरा, अनिश्चित. ३
मोड; ध्रमालक्ष्य हात. ' गरीबपद अज्ञाने १२७विषयक अज्ञान
कारण. ' ' सी बरो, ती सोसने पावतिले ह्मणदि अज्ञाना
मुळे जीव मानताम. वस्तुतः पाहिले अज्ञात ईश्वर बरो-नास्त-
विनो. ' ४ सारलक्ष्यद्वीया अज्ञान; अज्ञानवेपथु; समन नगणे.
' पावणादि जड पदार्था अज्ञान राहणे. ' ५ मूर्तेपणा; अग्रपुढला;
जडत्व. ६ जीवाच्या मात अक्षपातीत पडिली अवस्था. -वि. १
अज्ञानी; ज्ञान नव्हेंतला; न शिकलेला; अज्ञान; जड; मंद. ' कृष्ण-
प्राणवर्धने, द्विती अज्ञान काहेन ? ' -पाश्चिमी १७. २ (कायदा)
(अ) विवाह, आश्रम, पट्टाचोड या माद्वतीत गोळा वरें पुढीं
होण्यापूर्वी अज्ञान; (आ) इतर माद्वतीत अष्टा वरें पुढीं होण्या-
पूर्वी अज्ञान. (इ) काढीने पालक नेमला असल्यास एकांत वरें
पुढीं होईपर्यंत अज्ञान. (ई.) मायनर. [सं.] मात-स्त्री. आज्ञावलेली
स्थिति; मोहाची-चित्तनेकट्याची अवस्था. ' ते वेळेस मला अज्ञान-
गन शाली. ' •जन-उ. निरक्षर मनुष्य; अविचारी, अज्ञ, जड मनुष्य.
•तिमिर-उ. अज्ञानांधकार; मात अज्ञान •घन-न (कायदा)
वयान्न न आलेल्या मनुष्याची निचा वेळ मनुष्याची संघर्ष,
मातप्रमाण. •पटल-पडल-न. (काव्य) आध्यात्मिक अज्ञान,
आध्यात्मिक ज्ञानाचा अभाव, अज्ञ, मर्यादा इत्यादिकांच्या मर्यादा
वास्तविक ज्ञान नसणे. ' तुम अज्ञान पटल विरले. ' तुज झाली दिव्य
दृष्टि. ' •पालक-उ. (कायदा) वयान्न न आलेल्या मनुष्याच्या
मातमेतीच वयवस्था पाहणारा विद्या द्याची काळजी हाहणारा.
(ई) माद्विषय. •प्राणी-उ. सुद्धिहीन प्राणी, विचार-निवेक मन-
लेला प्राणी; पशु •सुद्धि-स्त्री. १ निवेकीन विद्या मूर्तेपणाची

अज्ञान, कायदा, मंद. ' हे मूर्त मनुष्यास अज्ञानपुढीने. ' २ मूर्त-
पणा; सुद्धिहीनता. -रि. मूर्त; सुद्धिहीन; मोडला; बालक. •सुरर-
सुरल- (काव्य) अज्ञानाचा मोड; धम. ' ज फिरे अज्ञान सुरे ' •सिद्ध-रि. १ अज्ञानासुद्धे निमित्त झालेले, बनलेले (म-कल्यान).
२ अज्ञानासुद्धे निमित्त-प्राप्त होणारे; मूर्तपणापासून अवयव मिळ-
वारे (फ-विद्या). ३ अज्ञानी लोकांमदीं निमित्त माहीत अग-
ले. ' सापार दृष्ट पणयले अज्ञान विचार होतो हे अज्ञानमिदक. ' •अज्ञानी—वि. अज्ञानी; अज्ञान; न शिकलेला; ज्ञानी नव्हें
तो; अज्ञ. [सं.] •अज्ञाय—स्त्री. (गा.) अवज्ञा. ' अज्ञाय केडी बरी न्हे. ' [सं.]
आज्ञा वनविषयक] •अज्ञेय—रि. विनाग्रहणीच्या पत्नीकडलें; सुद्धीम अज्ञान;
अज्ञेय. [सं.] •अज्ञेयवाद—उ. (तत्व.) (ई.) अर्गोस्टिगमस; आपणांन
ने वास्तविक ज्ञान होने ते ईश्वराने गोचर होणाऱ्या वस्तूंचेच होणे.
ईश्वर, अमरत्व या गोष्टी ईश्वरीच्या म्हाजने प्रत्यक्षाच्या कडीपर्यंत
कडीत असल्याने त्यांचेकडीं निमित्त अज्ञेय ईश्वरी मत्त स्वायत्ते अज्ञेय
माद्वे अग वाद; मन. -हारा (अ) १५४. •अज्ञेयवादी-वि. अज्ञेय
(वाद) मतानुयायी. ' ती नास्तिक माद्वी आहे, ती स्पेन्सप्रमाणे
गणि मातप्रमाणे अज्ञेयवादी आहे. ' -सुरे १०८
अज्ञानी—उ. (पुराणे रूप) अग्नि. ' करोनि पागेळी अज्ञानी ।
माद्वगिद. ' -वाचि २४७.

आ

आ—१ बौद्धाद्वितीत दुसरे अक्षर. याचा अक्षरविवास साधारण
अ साधारण झाला आहे. २ संस्कृत शब्दांच्या मागे जेव्हा हे अक्षर
उपमांम म्हाजने लक्षणे तेव्हा त्याचे पुढील अर्थ होतात-(अ) स्तुता;
अल्लता, कर्मपणा उ० ओष्णम्=कोषद (उष्णम्=जडत, ओष्णम्=
विचित्र उष्ण-कोषद) (आ) व्याप्ति, प्रसार; वाद उ० आभोग्य=
समृद्धि, पूषता. (भोग्य=मुल, आभोग्य=अधिक भोग, भोगाची वाड).
(इ) उपकमाची मर्यादा (मयूकमायुल) उ० आसमुद्रात=समुद्रापासून,
शास्त्रज्ञत=ज्ञान्यापासून. (ई) अवसानमर्यादा; शेवटची, अंताची मर्यादा
(अमूकपर्यंत, पावेते) उ० आपलोदय=फलप्राप्ति होईपर्यंत; आज्ञातु=
मुद्रप्यापर्यंत, आकर्षण, आमरण=मृत्युपर्यंत (उ) अंतर्भूत प समा-
विष्ट मर्यादा. उ० आकमण (कम्=जाणे, चालणे, पाडले टाकणे)=
व्यापून टाकणे, आसक्यवर अन्=अन्ना वस्तुमात्र व्यापून आहे. (आन-
सक्य=सर्वे). (क) अतिरिक्त; अकारण, वाजवीपेक्षा अधिक;

निर्देयक, द्विष्टिक उ० आभास, आश्रय आहार, आपात (भाग प्राय, हार, पात, यामप्रमाणे अर्थ) (७) वा स्वल्पाने गन्धाम अर्थ वाजो, मर्यादिन होवो, बदलो निग प्ररिन्मा ज्ञो उ० आश्रु (प्र=देणे-पन-राज्य ह्यल्लव निवृत्त गाणे)= देहा आहार (चरु=साले)=आश्रमप्रमाणे वागचूक देणे. अग मन (गमन=जाणे)=वरुळ जाणे, देणे आनंद (मोद=आनंद)= गुण आकृति (वृति=रूप)=मूर्ति, स्वरूप, आहार

आ—(आ अक्षर उच्चारतना हाणाम्या ध्यातीया अक्षराद व तोंडाचा आकार) तोंड वागणें, उघडणें, उघडणें तोंड (कि० करणें, पमरणें, पचण) 'एत मुखपाद मुखिह इति-क्यं वातघ्नी करणि 'आ' ह ।'—मोत्रा ४ ८३ 'हृदये वायु पहाती मेघाची जेव्हा करणि आ सोते ।'—मोत्राति ३ १५ •वायवर्णे—१ तोंड पमरणें, आ करणें, जायसं हणें २ वायुन दाबण्दयागी तोंड उघडणें ३ मन्दीयागी वाचना करणें जणें—तीनी हण्यें, जे वे करणें, दयची वाचना करणें, आभीमन्ना, अक्षिपणा कडल करणें, दण कालें म्हुणत कडल करणें म्हु० नाड दाबें म्हुणें आ वातनो •पामूल, पतमून घमणें—आरा पतत, उलटणें घणें •पस रणें—तोंड उघडणें, पादार्थ खाण्यादयागी आ करणें 'आ जयाल । ववकाये पमाला ।'—मोत्रोम १ २४

आ—(सङ्क्षेप) पञ्चद्वयद्वारा मोट्याने लहानास लिहितांना 'आ' (माशिवांद या अर्था) लिहितात अडे—बडाचे हे आ० दड वन बहलडि ह्मणता 'द' लिहितात

आ—उत्तर १ सयुक्त, मोर, इत्यादि पक्ष्याणां योलावृत्त्यायां
 चक्र २ (सल्लोमोदनायां) होय, यो

आ—मिडी भाषेतील पट्टीचा प्रत्यय उ० उनाड पायरागा
हानावेन=उनाड पोऱ्यांचे लहानपण - मिडी भाषेतील गोष्टी १०

आ—उहा ? साहित्येची गोष्ट पाहणी पक्की नव्हा बाळ
 ओं झगल्याच्या कायनें केल्या उल्लार, काय ? आ ! (प्रस्थापी)
 २ पंगोवा विभक्तिप्रत्यय 'तव तो धारासिप निवळे' झोळेआ
 उम् ! —शिष्ट ७११ 'तेआ पासव जगनीवे' । काइ आसिटी
 केति । —क १३ स आय ।

आई—सना तोनी ते 'आँ साहेदी' मर्या प्रमूर्ति -अ
अमे वी [फा आँ]

आआइएँ—अकि (भि) ओरवण 'जीव वाचवाखातार
हा मागने आमाडागा लाग्या' जिनी भापेंताल बोटी १७

आइकट—५ (गो) तद् [का आयकटु=व्यवस्था]

आइवण-आइकभट्टी-आइकोव-एकणे, ऐकभणी
ऐकीव पदा आइका-ऐमा पदा 'त प्रसिद्ध नायिका। प्रमत्त
हाए आइका।' -श्रु ४ आइऊत-ऐकोत 'ते आइवु रुसिकु
भाता ॥' -शिय ७५३ आइसोनि-ऐकन 'अश्रवाए आइसोनि।

[illegible]

आरणी—भायणी पहा

आशुतथार—भादिन्तार पहा

आइ(हा)ती-ती-ति १ लनन, स्वा मिद स्वर्धु
 'ले गुमा न अइया' परमा ४१६ 'मृदुनि हे आदि। गच्छिदा
 नद।' - विउ १० २० २ धन, दन न कल्प प्रसु हावेला, मिउ
 रेला 'हा दाणिग मी कयिला गाहीं, मला आइता निव्याण
 जायता ती-ती-पदा म्मा० आइती गुरीग हाईल, निउव गाईत=
 आइती केले' अत्र ग्राधपाय मर्गेणुडे न पाह्यासी केरी स्त्री [छ
 अइया=प्रयत्न करणे]

आरती—ये १ गिद्धा, तवारी, ताम्बरी 'ना ग्दाह
भरी ऋद्धिदा जयेदाधि आहरी बन् आरिरी' ।—अ १३३
'सुगन्धी आरती' (कन्यासुते द्युतर्पनी) ।—सा २१० 'ऐतल्लिया
आहरी। जवाची वरी अयरी' ।—हा १३ १११ 'बरा हम्मी
बाधिम्याची आहरी ।—स्त्रीगीत ८ आरणी पहा [ग आनयेत् =
प्रदल वरजे]

आइतोजी—वि पूर्वी गणपतीच्या जेळी न देता कलौषभाग
यमशी मान घणात [आइत]

आशुतोषा—३ पादाब्दा श्रीग तिब्दा पूर्णभार्यापामृत
दाहला पुत्र भायतग्राह, आयनोनी (हा दुमन्दा भयार्थ पायना
मिळालेला अपनो)

आरंभ-दा-दे-किति १ मेणारा, पुजे, पुडीत वनी 'हान्त्री
(सय्या) व आरंभे' - यदा ४९१ 'सरकारचे वचनाची कायमी
करी ते आरंभे जेव्हाल देव' - या १० १६६ २ यदा या
सारी [या आरंभ-यानारा, आनी]

ऑइल—य तत्र अकं एल (तिरेल, कुलेल मामधाल) [६]
 •इंजन, •पंजिन—तैय्यन तयाने (तेलाच्या वाटेने) चाल
 गांरे इवन 'आइड एन्जिनील कूड ऑइल वापरमाया प्रपन
 वन्नाच तयाग विदित अमल' -माग २ १३२ [६]

आइस—यु वर्ष [६] ० प्रीम-न. दूध, दही, रग बिवा
जसाच पातळ पदार्थांत साखर (कमी बंदीम केदार) घादून
यंत्राच्या व नळाच्या साहाय्याने घा 'केल'े साय 'यासु' निशा
मित्रांचे कुलवीरराय वाइणकीन यशगर होते' —गोक ३ ७९

आई—एक भावदत्तक श्रुत्यय हा विशेषगास लावला अमता
भाववाचक नाम होते उ० भग-भलाई कुत्तर=उत्तराई नरमाई
बारकाई, गणिमाई [५४]

आई—स्त्री १ जननी, माता 'आई वदे ता न शानी सफट'
—वाचि १६० २ जगदवा, देवी, देवीच्या नावापुढे स्थावरग्रथने
उपपर, जमि—तुसाई, मरीआई, काळमाई ३ (सांक्रितिक) चारकी
पयातीस लोक ज्ञानेश्वरी म्हणतात ४ (सामा) देवी 'आईच
नमसु माहीं पुरविल'—वाचि ३४० ५ देवी (रोग), पोडया ६
लहान मुलाला रुडिवाळपणे सवोधितात [स आर्ये, बिंवा
अथि' स आदि' मा आई'] शिवाय अद् पहा म्ह० १ आईचे
दूध बीं बावीचे दूध=दान समान गांठीदेवी सरसुनिरस ठरविता
यत नाही अशा चळीं योजतात यासारखीच दुसरी म्हणू—
आई गोड बीं आई गोड २ आईजीच्या दोंदार (चिंवार)
वाईजी उदार=दुसऱ्याच्या मालमतेवर उदारपणा दाखविणे आदती
क्षेप करणे ३ आई जेवू पालीना, वाप भोक लागू देता=दोनसते
आणी असता किंचा दान परस्परविषद सताच्या अधिकाऱ्याची
मणी सभाळावयाची असता योजनात (इकडे आठ दिवरे
विहीर साप्रमाणे) ४ एका आईचीं स्केर=चतुर्भाव दाखविण्या
परिता योजतात ५ लहानपणी आई आई, चोरपणीं माय
रावाई=लहानपणी आईची आखण चारवार होते पण प्रौढपणीं
भीमुळे विसर पत्तो ६ आई मेर्यावर वाप मावसा (निष्काळजी)
होतो ७ आंग—न आईपणा—मायपणा ज्या अंगपासून येतो ते
आय, स्त्रीचे किंवा प्राण्यातील मादीचे जन्मदिय, व आतील यर्मा
झायाचा भाग, शुभाग 'बाळट हाताला तिला द्याय सला, आईभग
बाहेर आठे' [आई+भग] ८ काळी—स्त्री क्षतघनी ही आई
सारखी पोषक भस्ते म्हणून आदरार्थी—गावगाळा [आई+वाळी
=तेजमानी] ९ पाट्टर स्त्री गायद्राग, गावच्या जमिनीत वसतो ती
जमीन, ही शेताच्या निरुपयोगी म्हणजे साधारण पाटच्या रवाची
भस्ते [आई+वाळी] १० पोरका—पि आईवाचून उबडा पड
लेला, ज्याची आई मेरी आहे असे (मूळ) ११ आई स्त्री १ आई
सारखी बघाने घेठ शुस्वभावी नशीवाई, आईप्रमाणे स्त्री म्ह०
देई घई वी आई बाई न देई ती मसणात आई २ शेजारची आई
जेनारपाचारची स्त्री, शेजारीण ३ कोणी तरी आई (अनेकबचन
उपयोग) म्ह० परीट नागविना तर आयावाया नागविल्या=पर
नाच्या बरे चोरी झाली तर त्याचे बाई जात नाही, उट्ट इतर
राक उघडे पत्तात ८ करणे—सुखामत करणे, गोंगारणे ९ वाप—उ
आई व वाप बडीच मातोश्री, मातापिता (अव) आई व
वाप 'माहीं आईवापे आणि मांसे धिंझक जें मला सप्तमात तें का
कले पाहिजे?'—मराठी ३ रे पुस्तक (१८०२) पृ ४१ आई
चापावळून पावले, आईराप उडारणे=वाईपावरून शिन् १
देणे वेळ्याकाळच्या वाईट शिन्वा देणे २ माई—स्त्री व्यापक
आर्थी आई एलादी आईसारखी मातळती स्त्री माळी, आई—
वाई ३ माई उडारणे=आईवरून शिन्वा देणे ४ आई करणे—
सुप्रसक्ती करणे; मनपणी करणे

आईस—पि एविव, पाहिलेगी नाही अशी—यामन बात
नीड ७३ (शर)

आईणी—आयणी पहा
आईदे—किंवा यापुढे आई पहा—स १५६, १५७, १५८, १५९
आईन—उ एक सात, आईन पहा 'ते पाईराई रोड विजळ,
तिथे आईन ही माटी'—पृ १२९ ..

आईस—(कों गोरेपण) आई, माता, देवी, स्त्री, आई
पहा 'मी जरी सलगीचा पण मी माय आईने अंतरण'
—स ११ ३२ 'आईम रागे मी मीला लगे' मी शिवदाचिचे
नार'—महाप ११४ [आई+स प्रत्यय]

आऊरु—ख, ओख—न आयुष्य, हयाति, जीवित
'माहीं फिटली आसोची दवा आऊरु दिला घोडा'—पैरो ८९ [स]
आयुष्य=आऊरु ० चंत—नि आयुमान, दीर्घायुषी [आयुष्यवा]

आऊज—आविज पहा
आऊट—ऊट—कें—ओट पहा
आऊत—गोत पहा
आऊलें—पि वेगळे, निराळे, वायले 'चान्ही वेदयाहीं
आऊलें देखिले। बळीसि दिधले बरिदान'—पृ १९८ [उवाङ्ग
वाङ्ग पहा]

आऊ(ऊ)स—(कों गुण) आई, माता, आईस
आऊ(ऊ)स—आडख [आयुष्य] पहा 'आडख तानाजीचे
समजली। पोरपण फिरी।'—पृ ४९ 'अगे बाई। आला। सानि
याचा बाळ। आल तयाला। उदर हो'—चाट वष (जननी
जन्मक वृत्त बाळ) ० चंत—आऊरवत पहा

आऊ—स्त्री अवा पहा १ मतापाच्या झोला आदरार्थी
समाधितात उ० विजाक 'आऊसाहेव'—पृ ५६७ २ भावरी
चावचे समिप्त रूप ३ (ल) हल्ला झोलाची छी, आवा,
अराजी ४ (सामा) स्त्री 'ही आऊ कोण बुवा?'—स अवा,
प्र अवा—आऊ, का अवा ५ स्तव, धान 'आईचा आऊ तें
पिऊ कागल'—नीवितास्त्रपत्रेक पृ १०० [अमा—आमा—आमू]

आऊ—न १ कण्ठणे, विव्हाळणे, अयाय करणे, मारताना
वालेला बिंवा मसाच दुखाचा उद्गार २ काऊ करणे, नकार देणे
विणे [च्व ऑ+ऊ]

आऊट—की—कें—अवटकी, अवटी, ओट पहा
आऊड—साडेतीन हाताचा पुष्प, ओट पहा ० चारा—
अडबडारा पहा [आ आऊट=साडेतीन]

आऊड—उ (ऑप) १ टप्पा २ बडुकीच्या गोळीच्या टप्पा—
इतरे अतर, [ओट, आऊट]

आऊत—वाटी—की—घेणे—फाटा—ओत पहा

आऊत—न (कु) मासे धरण्याचें जाळें [स आऊत]
आओ—उ आकृति, रूप, आकार. 'जरी माजा तीं मोट वाचि आओ। तरि पाचरा केयां भाओ।'—शिशु ३९४ [स आकार, तुल० म आय]
आक—उ १ (यु) गाडीचा वणा, आण [स अक्ष म आत] २ (पडकाम) लोखंडी लयट तुडडा, गन, वाट.
आऊ—उ १ अक पदा २ आख पदा 'आका बैसल आला' रायाची गायनवाड पडला।'—ऐपों ८७

आकटी—आपटी पहा
आकंठ, आकंठमयांद्—किं गळ्यापर्यंत—पावेंतों (भोजन, जल, रादन, इ०) जिंवा त्यात घुडणे, निमत होणे) 'हियाचें आकंठे।'—हा १७ २५८ [स आकठ=गळा]
आकंठणें—उकि (काव्य) गाठणें आटोपणें (एकडणें, धरणें) 'दव भाळा भाव भक्ता पाटोपाटीं। उचिता आकटी मापोमाप। [म आकठ]
आकडसासु—खे (व) पायबोची बडील बहीण, बडीन मेळणी, [आकानसासु]

आकडा, आकडा—उ १ सख्या, अक, गणितातील एक चिन्ह २ याकदार, वाकडें टोंक, आकडी, हुक ३ (ल) विस्त्रु विवा दैकड्याची मागी ४ राय मिरची जिंवा चिच 'चिचेचा आकडा' ५ टोंक, घोडा 'आकड्याचें पान' 'तैसे आवाडुना बरी आकडे। धणधणीत दाडाचे।'—हा ११ ३६३ ६ घोडा (छात्रांचा बघारे) ७ (जस्तार धडा) फिरवीतून जाणाऱ्या तारेस एकाच दिशेने फिरयास रावणारें यत्र ८ (गो) अथवा [स अऊ=खण करणें अक=चिन्ह, आकडा] ७ चळणें—पडीनें जिंवा भीतीनें आग आखणें ७ मोडणें—वसणें—विण्याच्या अगोदर गाय जिंवा म्हेस या जगावराच्या घुगणाच्या दोन्ही बाजू खोल जाणें आंकड्यास येणें—लाकणें—लवणें—बाकणें, पिकणें (शेत, पीक, पान्याचीं वणसे) 'जितके आरें आकड्या लवटी'—सप्त १० ४३

आंकडी—खी आकडा पहा १ (गो) घडी बाजून मरणारें कापें 'माका आकडी आयली' [गो आकडुणें=कापणें] २ रद्दान मुलाच्या पांदात होणाराच हातापायास आचके बसणारा रोग [तुल० मि आकुड] ३ उंचीवरील वस्तु (कुले, फळे वगैरे) तोडण्या साठीं एका उच काटीच्या टोंकाक कोवती, विळा विंचा तसाच प्रभारचें हत्यार घातून केलेलें साधन 'आंकडी पेडन पावें काप' ४ (कें) धमरेस कोयती देण्यासाठीं एका दोरीला गेळ केलेला लाकडाचा तुडडा घातून केलेलें साधन 'कवरेला आकडी लाव' ५ नागराचें झू ज्वाळा बापतात तो मुख्य दाडा—रसपा २ ३ ७७ ६ हुवेळ्यासारखे विरयाचा गळपडा बांधण्याचें एक हत्यार, एस्की, इनकी—विण्याची माहिती पृ २१ ७ उमेळ (डम ब डका)

वाविण्याची वेताची वांकविलेली लहान काठी ८ (सा) सोनारी (धदा) गावी गांवाच्या तार काट्याच्या टोबड्यावर लोखंडी जाड पटीची कमान सरविलेली अगते ती [आकडा स आडट, या आकड्ड]

आकडी—वि (वर) पाणी न मिळवेलें—बोरें, विरलें (दूध) 'आकडी दूध मद्राण असतें' आरारी दूध पहा [१]

आंकडेपत्रक—न वस्तुस्थितिनिदर्शक आकड्याचा तारा (इ) स्टॅटिस्टिकल रिटर्न [स अक+पत्रक]

आंकडेशास्त्र—न राज्यकारभारात ज्या गोरीचें झा अवश्य असल तें परिमाणमात्रक करण्यासाठीं आंकडे गोळा करण्याचें शास्त्र (इ) स्टॅटिस्टिक्स [अक+शास्त्र]

आवण—न १ एकदा मळणी केलेली वणतें (पोथळ, बागरी ६० थीं) २ (काही प्रतात) दुसरी मळणी शास्त्रानुसारचें धान्य, मदन पहा ३ धान्याची मळणी शास्त्रानुसारचेलें, माती खड मिसळलें धान्य, मातेरें—हायो १४४ [स आकूट+रण विंवा आक+कण विंवा आ=ईपद, किचि+रण=मळले] ७ निघणें—(व) पिडा पडणें, खानी निपणें, अतिशय दमूा वणणें 'पार मणल तो चालू आल्यामुळें त्याची रुपच आकण मिघाली' ७ निरण—एखा मदन, धान्य काढून झालेली वणत पुन्हा मदन त्यातून निघालेले धान्य

आंकण—णा—णें—उन १ पायात पालावयाचा तोगा (पूर्वी शस्त्रा निवल्यानंतर त्याचें नाव एका तोड्यावर खोदून तो पायात पालण्याची चाल होती त्यावरून) पराक्रमयुक्त पादमूषण 'तो रणो विंविळा वरुनि सेम। तेजे सतोपोनि परम। आपले नाम आकणा यात्री।'—एसा ११ १४३ [स अकन] २ (सामा) ग्रीव, विरट, ग्रीवावडी, अलवार, भूषण 'आगाचनि गोरपणें। हे पण्ढरयावरी पडवी आकणें।'—शिशु ८७७ 'हे आकणें अनता तुजचि साजे।'—भाण ६५०

आंकणकुडयें, आंकडकुडयें—न १ पाण्यातले पाडपद घुवपद, पेडापद २ (ल) एकदा नाकारलेली गोष्ट पुन्हा पुन्हा काढणें, निवृत्ति करणें, टारलेली गोष्ट पुन्हा उपस्थित करणें, जपमाळ घणें, योळणें तुणतुणें गाणें, धाकणें ३ एसाद्याच्या भाषणात बार बार येणारा शब्द, पादपूण, पाकपूण [अकड+कुडयें सुा आकणी, आकणी]

आकण्या—ना—उ अकित, तावेदार, आह्वकित 'तेनाचेंमां आळवना। जेमा वारा हीं सुणें आकना।'—शिशु ३९८, 'मायिया प्रतापें यमु आकणा'—कृमुत ३ ५४, 'विडल म्हाला खिल मद्रणा। कळिकाळ आकणा मण तुम्हा।'—निगा प्र. १५५ [आकण पदा]

आकणी—खी (वा) रस्ता [अक+ण]

आंरुणी—स्त्री. १ आंरुणी; रेधा सगैरे आंरुण्याची पती; -ठ. २ रेधा मारणें; आंरुणें; खुणा करणें. ३ पेटीतील खण-पण. ४ योवना; वेत, स्फुरेपा; चिरावृत्ति; (ई.) ध्वज; स्त्री. ५ जनावरांना रोग झाला असता डागण्याची सडई. [सं. अंरुण; म. आरण]

आंरुणें—सक्ति. (विरु.) आंरुणें. १ आंरुणें; चित्रित करणें; क्रमांक घालणें; मरळ रेधा ओटणें; मोजमाप करणें. २ (मोनाची पंदा) वेवारानें माप घेणें. अंरुणें पहा. [सं. अंरुण]

आरुतीज—अमनीत; अध्यवृतीया पहा. 'भाऊतीज आरुतीज जाल्या यापरी !'—दावि ४५६.

आरुदस्त—अरुदस्त पहा.

आंरुदुष्टी—स्त्री. १ कापडाचा ताबा जिंय सगणें बगैरेवर मालाची विमत व क्रमांक दाखविण्यासाठी डकविटेली चिडी. अंरु-परी पहा. २ कापडाच्या गादींतील निगिराकडा वस्तूंच्या दिश-तीची मोटी चादी. ३ आंरुणी अर्थ १ पटा. [सं. अंरुण. परी]

आकरपिळुळ—वि. (गो.) सद्गुणित, करणें द्वारेल्या; गहि-वलेल्या. [सं. व्याकूल; अक=उत्पन्न. पिळुळ=पिकलेला]

आंरुपित—न. (वृत्त्य) वृत्त्यानघ्ये होळें घालीं व तर हद्द हद्द हारविणें. हा अभिनय ओळख पटली असें दारविणें, उपदेश करणें, प्रश्न विचारणें, स्वाभाविक भाषण इत्यादि गोष्टी समविती. [सं.]

आरुवंद—वि. खवंद, संपूर्ण. पूर्ण, पुरा. (मालावर किमतीचा आंक, अंक, आख्या घालून व इतर तरे सापणें घुरीं करून तयार केलेला माल). उ० आरुवंद पेटी. [सं. अंरुणवंद]

आकरवरीमोहर—अकरवरी मोहर पहा.

आकर्य—(गो.) अकरा पहा.

आकर—उ. खाण; टेना; सांठा; मंगढ; जागर. उ० रत्नाकर. रङ्गाकर, हुसुमाकर. 'कर्तुमानां हुसुमाकर. वसंतु तो मी ॥'—झा १०.२८३. [सं.] अकर्य—उ. मोटो—वाढ पुस्तक, प्रचंड ग्रंथ. अज्ञान—न. अनिज्ञान; खाणीसिंघीं राखणाचें ज्ञान—माहिती; जमीन पाहून त्या ठिकाणीं कोणत्या पदार्थांची खाण लागेल हें समजण्याची निचा.

आंकर—उ. (गो.) अंडुर, मोड, बोंब [सं. अंडुर]

आकरणें—सक्ति. आकार देणें-येणें, उत्पन्न होणें-करणें. 'आकरतें जें जें मादिक तें तें'—ब २१२. [सं. आकर]

आकरताळी—अकरताळ पहा

आकरसणें—सक्ति. १ जोरानें ओढून, आणवून, बरकरून घाणें; घट घाणें; घाणें घालीं प्रयोग उ० 'आकरसून बाप.' २ ओढणें, ओटला जाणें; आरुपणें. [सं. आरुपण]

सोनी. १. २६

आकरसणें—सक्ति. अरुणणें; संकोचणें; आंरुडणें; आटणें. [आरुपण]

आकर—अकरा पहा. 'दिणल्या बहुत चौसाठी । भाट जणी बहुत कठी । आकराही हिंपुटी । स्वसृष्ट तुजें वर्णिता ।'—ह ३.४.

आंकर—स्त्री. १ अंडुर; बोंबला रोडा; डिरी. २ बोंबळे कानित. [सं. अंडुर]

आकरीत—वि. अकीत पहा. १ अतिशय; फार. 'नवी कर्ण आपह आकरित.'—प्रला १२२. २ खडा; धूत; फाजील. 'लई अंतरची पोल मोठी वर नट केवळ सात्त्विक दिसमी । गरीब रीतीनें वरून आकरितपणीं जमीं असमी ।'—होला ८९. [अंरुणी]

आरुरोट—अरोट—ड पहा. 'बदामें आरुरोटें सिमसित उतल्या आणवील्या सवंगा ।'—सारह ३.४८.

आकर्ण—क्रि. कानापर्यंत. 'धनुष्य आकर्ण ओढून बाण सोडला' [सं. आ+कर्ण].—वि. कानापर्यंत लांब. उ० आकर्ण नयन—लोचन. **अधनुरासन**—न. योगशास्त्रातील एक आसन. —संयोग १४०. **अधरी**—क्रि. कानापर्यंत. 'अर्धबंध बाण त्वरित । आकर्णवरी घोटिला ।'

आकर्णणें—सक्ति. (कान्य) ऐकणें; धवण करणें; लक्ष देणें. 'हे आर्गुनि पूर्ण तूण निभवज्जानागैव, स्वापती ।'—आसील १. 'सुम्हीं नगरीं दिहता निरंतर । आकर्णिता जनकातीं समप्र ।—रावि ३०.२०. [सं. आ+कर्ण]

आकर्णन—न. धवण; ऐकणें. 'परी आकर्णनीं नाहीं । चाड जरी ॥'—झा १८.१४८९. [सं.]

आकर्णित—वि. ऐकलेले.

आकर्पक—वि. १ ओढून घेणारा; ओढणारा; खेचणारा. २ (ल.) सकोवेपक; चित्त लविवारें; सुंदर. [सं. आ+कर्प]

आकर्पमोडा—स्त्री. १ सेळ (मोंगळा, बुध्दिपक्ष इ०). २ मय्युद (६४ कलापेरी). [सं.]

आकर्पण—न. १ ओढून घेणें. २ (ल.) वेढून घेणें (मन, चित्त बगैरे), ओटा; ओढ (मनाची) ३ आर्तचन; आकरसणें. [सं. आ+कर्प]. ४ (संगीत) बाद्याची बाजती तार ताणून तिच्यावर नवीया आघात करून उच्च स्वर काटणें. ५ ओढून घेण्याची शक्ति; आकरपणवतित पहा. सामाशब्द—विशुदाकर्पण; लोहाकर्पण इ० (ई.) अर्द्धकथन. **अक्षित**—स्त्री. (पराधे). निष्क्या. योगें वस्तूतील प्रत्येक परमाणु आपापल्या आकारमानाप्रमाणें व अंतराप्रमाणें इतर परमाणूंस आपल्याकडे ओटवो होी. [सं.]

आकर्पणें—सक्ति. १ ओढून घेणें, वेढून घेणें; आकर्षण करणें. 'तसुक आकर्पुनि आम्ही । पाठीत अमो इयें होमी ।'—सुभादि ११.१३०. २ आर्तचन घाणें; घट होणें; आकरसणें. 'अगा हिम जें आकर्षले ।'—झा १४.३७६. [सं. आ+कर्प]

आकर्षित—वि १ आकर्षण केलेले, वेधून, ओढून घेतले
२ सज्जित, पट केलेले, आसुचित, आकरलेले

आकलण—आकलण पहा

आकलन—न १ बघून, आळा, तावा, वर्षेस्वर, परावृत्त
परणे, (वार्य) करून देणे २ समावेश, व्यापणे, आत घेणे, राठ
विणे ३ बोध, समज, ग्रहण शक्ति, ज्ञान [स आ+कल्]]

आकलित—वि आकलन केलेले (तारं वार्थी)

आकली—न (कों) (मासे पकड्याचे) पाण पेधादी
रहान जाळे [स आकलन]

आकल्य—अ १ अग्नेदेवाच्या सवय दिवसापर्यंत, म्हणजे ४३
कोटी १० लक्ष मानव वर्षे जाईपर्यंत २ (ल) फार अमर्याद काळ
पावेतो, जगाच्या अंतापर्यंत 'आकल्य आयुष्य व्हावे तया कुळा।
माझिया सक्का हरिच्या दाता।' [स आ+कल्य]

आकल्य—उ (गो) इमार, अविवाहित [स इमार, आ
इमोर, हि इवर]

आकल्य—न (क) एक वेळ जेवून राहणे [एक+कल्य]

आकल्य—घाटीण—की इमारी, इमारीय [स इमारी,
आ इमारी, म इमारीय]

आकल्य—अकल पहा 'गजोनी मग काळदह त्यजिल
पालेनिया आकली।'—रघुपुत्र ५९

आकल्य—वि (गो) ल्हास योग्य असून ल्हावावून राहिलेल्या
पुत्र किंवा स्त्री, इमार, इमारी [आकल्य का अकल्योडा]

आकल्य—न (गो) आकल्योडा, नाकडी आविर्भाव
अगर बोलणी 'ता गेली आकल्य सदाचीच।' [जे आकल्य,
६ अंकन]

आकल्य—वि अचानक, अनपेक्षित, अचानक, अच
चित घडलेले, आलेले [स]

आकल्य—आकल्य पहा 'ब्रम्हिका न कोळ खोळ। ते हे
आकल्य परिली।'—गुणा २२३—वि १ अकल्य पहा २ (ल)
पत्रवृत्त—अर

आकल्य—न एमज्याची शक्ति, विवेकबुद्धि आकल्य
पहा 'विवेक विसरला आकल्य।'—एमा २३ १५८

आकल्य—उक्ति १ ओढणे, निग्रह करणे, ताब्यात ठेवणे,
बापणे 'परी ला भवे आकल्ये'—रास २ ५९८ 'अपुत्राप्र
प्राण पुढा आकल्येनि काटि'—मुक्क ६ ६३ २ समजणे, बोध
होणे लक्षात येणे, ओढण्यात आवाक्यात येणे 'विंती सपुढा
आकल्ये'—नुदा १९ १० ११ 'बळे आकल्येना मिळेना मिळेना।'—
याम १४२—एमा २० ६९ 'परि योग्य वीर सम—कीडोळुड—
चित काय आकल्ये'—मोभीय १२ ६५ ३ (ल) आवरणे,
निमित्त मर्यादित करणे (पदा, प्रकरण वगैरे) ४ सापडणे 'अह

सोह ब्रह्म आकल्ये।'—गुणा ४०३६ ५ व्यापण जाणे 'तैसा
तो घनुषेर महामोह। आकल्ये।'—हा १ १९०. १ ओढून
घेणे, बस घेणे स्वाधीन ठेवणे—एमा २९ ४४ 'तुजे वुड्या
नाम वा हडहड मना आकली।'—केका ७४ ७ जवळ घेणे,
ओढणे, इराड्याने (ल) सुविणे 'शाने बोळुनिशाने वदनमळहि
आकल्येले पतीने।'—विदल्लुट शतमजरी १० [स आकल्य]

आकल्य—१ अर पहा २ (गो) आकल्य ३ निरर्थक शब्द,
आकल्य (ओढोप्रमाणे) 'आकल्य म्हणतां प्राका येत नाही—
ओ म्हणतां तो येत नाही, अढाणी, अक्षरानु

आकल्य—उ (व) ओढोका, अढाज 'आले माझ्या
आकल्यक्यात तर ठावतोच एक पर घेऊन' [आढोका]

आकल्य—उ (हेटकरी) उपण असलेल्या पत्रांत जाव
याच्या वाटेतील बेंध, वाड्यांत जावयाच्या वाटेत पुरलेल्या
बुडेलक्यावरील आडवे टाकू [आकल्य]

आकल्य—अकल पहा 'आमचा देव बहु ताप्य। आम्हा
आकली पावन।'—दा ६ ६ ४३

आकल्य—१ अकल्य पहा 'त्याच्या पापरहादी।
आकली खरे खरी।'—मुसभा ५ ४५१, २ (गो) आवरणे,
वावरणे 'ता गेल्या बोवेन हाव सगरो आकल्ये [स आकल्य]

आकल्य—वि (व) ह्यापणे 'आकल्येसारखा
खायला पावतो' [आकल्येला]

आकल्य—अकल्य पहा 'आकल्ये—अवदोशी इच्छा
करणे 'तर मुम्हाला पुलीच आकल्ये आकली आहे असे मी
समजतो'—अरबी भाषेतील गोष्टी

आकल्य—की (गो) वडील बहीण, बयोवृद्ध स्त्री अका
पहा

आकार—उ १ आकृति, टेवण, रूप, घटण, मूर्ति 'पै
ब्रह्मचीच आहला अकृष्ट। पौरुष्यनी नादाकार।'—हा ९ १७५
२ बाह्यस्वरूप, देशाचा ३ (ल) साम्य, साठव्य तुल्यता ४ मना
वर ठसलेली आकृति—आ—मूर्ति, मनावर झालेला परिणाम—
बलपना ग्रह ५ (पूर्णतेस येण्याच्या कामाच्या, घद्याच्या किंवा
योजनेच्या मोठीच्या, असल्या इ०च्या) स्वरूपाचा निश्चितपणा
६ खर्च, नफा, उत्पन्न, बपुर इत्यादि गोष्टींचा अन्नाचा—अढाज,
जमावदीचा अढाज, टपावणी ७ लुण, चिन्ह अढाज, दिग्दर्शन
'या व्यवहारात शहर रुपये मिळतील असा आकार दिसतो'
८ मनोविकासाचा शरीरावर होणारा परिणाम, विकारस्येक
स्थिति, भाव जडणे—कारण, हसणे, रोमांच उभे राहणे—मूर्ति,
आनताने बघणे ९ (सुमिति) आकृति, चित्र (६) पिणर १०
(सुमिति) आकृतिमान, परिमाण (६) व्हाल्युम ११ पदत,
बाणूक, राहणी, चाल, व्यव, रीत, तन्हा 'मी पत्रवृत्त घेणे आकार।'

जेथे जीवस्वरूप स्फुरे ॥ 'या रीतीं बहुत आकारें ठिनें झाडिता।' -पंच ३६ १२ पृथ्वीतील एवढी वस्तुनात, विध 'सरी ती हरीची ज्ञान कळा केवळ। हा आकार अवघा तुला खेळ।' -इ ३४ ८७ १३ सारा (जमिनीचा) १४ किमत १५ (कर) आव, आविर्भाव 'आकार तर एखाद्या बकिलाचा आणला आहेच' एखाद्या वस्तूचा अमुक एक आकार आहे हे दाखविण्यासाठी हा शब्द योजून सामासिक शब्द बनविताना उ० मडलाकार, चक्राकार, गोलाकार, वटुलाकार इ० [स. आ+रु] -रात जाणें-(न ग) ० यथे जाणें, असफल होणें 'एवढी उदाग्र्य करूनही अलेरीस ती गोष्ट आकारातच गेली कीं माही।' ० दाखविणें-१ मिष्ट करणें, आव आणणें, होंग करणें, बहाणा करणें २ एखाद्या गोष्टीचे स्वरूप, मान दाखविणें-व्यक्त करणें -पास येणें-१ एरादी गोष्ट घदा, दुखणें, काम काही विवक्षित स्वरूपास येणें, रगाय यणें, मृत स्वरूपास येणें, रगोपर होणें 'कर्म आले हो आकार'-विष्णूची मृषाळी १५ फळास येणें 'त्याची अवस्था तीच तुमची पुढे येईल आकारास'-देणो ३०६ २ कमी प्रमाणावर-सखेवर येणें, खालावणें ० योग्यपन-न १ एखाद्या स्वरूपाची, आकृतीची, मनोविकाराची छापणी, रूप दिणें, गुण देणें, पडदा पाडणें २ होंग, छप्पीपाटा, छप्पी व्यवहार ० जमा-त्री अदाजानें टरविलेला वस्तु, बहुजीवमेक्या उलट ० जात-न वस्तुनात, उत्पन्न झालेल्या सर्व वस्तु, विध 'जे आकारजातें दुसः पडी केले।' -आ १५ ८३ ० येद-पु १ लिहिलेला, तयार झालेला मनुष्य (वस्तु, जमीन, पडदा, वराती इ० वा) २ जमाबंदीचे सरकारी वार्षिक अदाजपत्रक (सार, जमीन पट्टाचा, मूट, इनामें वगैरें) ३ सामान्य अदाजपत्रक-सडां [आनार+पद] ० मान-न १ विस्तारमान, बाह्य स्वरूपावरून केलेला अदाज २ आकृतिमान, परिमाण (इ) ० ह्यालूम (ग्र) आकारमहाव ० मुद्र-वि नीरज्येष्ठा, व्यवस्थित, पाहिजे तसा आकृतीचे, प्रमाणपट (मांडें, घर, साधन) [स] ० मुद्रि-ही आकृतीचा, स्वरूपाचा, वापरेमदरणा, अगमोष्ट, प्रमाणमज्जा [स] मुद्र ० 'आकारे रानी येग' ० 'आकारें निर्मित्या येण्या आपलेन चानेप्र वषट्प्रविताराम्या लक्ष्योऽस्तमेव मन ॥ (आकार, इति, चाल+ग्युक्त, इति, आपन, गळे, मुद्र, इत्यादि गोष्टींवरून यत्न त्याच्या अनात मापारणयें आय चालें आहें ते वटो) वा ओद्याचा आरमी दिल्या पहिला बरण अवघट होउन मरतीत नाग आह मनुष्याच्या मापान्तरावरून त्याच्या हातून बड पाया वृत्तीचे स्वरूप ठाडतां दते, जेथे' ० आकारे वि परिणित कळे बोलनि काय हा कळे।' ० मोनव १ १२

आधारण-न आम्हात, आममग, बालावणें, होंग [स आधारत]

आकारणी-० १ मणी, सव्या, माघ, मोनेजें, मोजगी, हिसर २ पाहणी, प्रवरणी (जमीनीची), जमीन माजगी,

३ सामाशब्द-आकारणीखडी-ताळेवद-तेरोजपन-बावी-चल-सुट-हिशेन ३ टोळूक अदाजपत्रक, कल्या खडी ४ वर्णी, दर आकारणें-जिक १ आकारास येणें २ (काव्य) बोलवणें, आम्हात करणें, आममग करणें ३ आकारणी करणें (जमीन इ० ची) ४ रगाहमास आणणें, विवक्षित स्वरूपास आणणें, आकार धारण करणें, आकारास येणें, 'मवध आकारले साग' -मुआदि ४ ३६ 'आकारले रूप असेल जेव्हा' -साह २ ३९ ५ निदान करणें (रोग नोंवें) ६ अदाज, हिशेब, मनुष्य करणें ७ घ्याव-याची रकम टरविणें

आकारीय-आकारीय पहा

आकालिक-वि अकालिक पहा

आकाश-न १ आभाळ, आपल्या ओक्यावर दिसणारी धुम

टाकार पोकळी दिसा रग निळसर असतो 'आकाश म्हणजे अथ काश वसरला पस' -दा १३ ७ १ २ वातावरण, अतराळ ३ पोकळी-एभा १९ १९३ ४ एक सख्या (धुक्य) ५ पथमहा भूतार्थी रोवटें चात इपक (ईपर) भरला असून तो ध्वनिवाहक आहे ६ (वेदांत) निर्गुण स्वरूप 'ऐसादी जरी धिक्का। बाधोनियां आकाशा ३' -आ १२ ७४ काही समाराध-मटाकाश, मटाकाश, मट्टाकाश, विदाकाश इ० [स] हा शब्द पाताळ शाब्दाबरोबर येतो असे काही वाङ्मयर ० पाताळ एक-यार्थी कुण्ड गेलेल्या माणसावेल योजत ० पाताळ एक होणें-अति जोराचा पाऊस पडणें (मोट्या पाषाणात जमीन-अस्मान एक झालेले दिसनें म्हणून) ० पाताळ एक करणें-हुल्लगेल करणें, आरडा ओरडा करणें, धिमाणा घालणें (सापानें, हाणें) ० पाताळाचा भेद-दोन वस्तु मधील महत्तर दाखविणें 'आत्मा आणि बुद्धि हीं वस्तु एक सम असत असलास, तर आकाश पाताळाचा भेदचू माहीला केवळ असे म्हटले पाहिजे.' -ला घेरा घालणें-देणें-अचाट कृत्यें करणें, मांड-यांते पराक्रम करणें, दिमित्रय करणें, अतक्य गोष्टीस हात घालणें, महत्त्वाकांक्षी होणें ० शाची स्त्रीघडी करणें-आकाशाला घेरा घालणें 'आकाशाची करवेल चौघडी। महामेरुची बांधवेल ०' ० च्याची मुरवेल नररी। पती मनाच्या ओघी अनिवार ॥' -ची दारी तुटणें-आराखाची कुन्हाड पडणें तो एकाधनीच आकाशाची दारी तुटत तसा गोळी यज्ज उठते येगडीत लग्नाची -आव ८१ -दारी राहणें-वरच्या मजक्यावर, आडपासांनी राहणें -ला गवसणी घालणें-अवयव गाठ दरावयास घडणें, आकाशाला घरा घालणें -ची कुन्हाड-घाड पडणें-दवी आपतियेणें, निर्माण्या आपती येणें, अन्यत माठी हाजि हांवे उ० पति मरणें, पुढल्या एक पुत्र मरण पावणें 'चिण्या तुमच्यादर आप आकाशाची कुन्हाड बाडवली आहे' -गण ४४६ म्ह० आकाशाची कुन्हाड काढावदा दंभार -ची साल पाडणें-निष्कट प्रयत्न

करेणें 'तेमैं ताली काशी भाषावाची।'—अथ ६ ४७—तून
उतरणें, पडणें किंवा अस्मान फाटून येणें—अपक्षित पटना
दागविणें म्ह० आकाशातून पडणें आणि भुईर खारवणें—नि
५१४—ला शिड्या लावणें—शरीरादरममग्न्ये फाटणें—
सर्व पातूनी एवढे सरडे येणें 'आकाश फाटें त्याला लावणें
दिगळ कुडोनी।'—समासगती हेच दुसऱ्या शब्दात उदाहरण
—शास दिगळ लावणें—निरर्थक प्रयत्न 'हरि-भय-दीर्घे नम
करि पड सावुनि वृथागार विगडाला।'—सोभीम् ६ ४४—दशा-
नी हस्य विनिज—कुसुम—न रापुण, जनभाव्य किंवा अवास्त
विक मोठ (सगळ्या विगाप्रमाणे) 'मगा—नदी—नी आकाशा
तील नदी, तासचा एव विनिज रापुण, अति सुखा शता त्याच्या
आकाशांत दिगगारे दोन पे हे दमिगोतर चेंहेले दिगगात पडिला
पा अण्ति ताच्याच्या पुर्वे सगळ्या रेखाक्षारयून मिळून
क्याच्याच्या पुर्वेकून आद्रीच्या पश्चिमेस बळतो व तेथून तो घुआच्या
पश्चिमेपयंत पडलेला आहे दुसरा पा धरण नक्षत्रातून घुआच्या
पुर्वेकडे चलेला आहे पहिल्यापेक्षा दुसरा पडा एतान आहे दुर्गिनीने
दिगगारे योनील तोरे सुमारे दोन कोडी आहेत 'भग्ननविद्या-
सिद्धि'—नी यौगिक सिद्धीपैकी एक, आकाशांत सचार कण्याची
माहिती, अर्वाचीन विमानविद्या 'दिद्या—दीप—उ आश्विन पुढ
पौर्णिमेपासून कार्तिक शुद्ध पौर्णिमेपयंत (पितरुषा प्रकाश दितव्या
करिता) मिंगाचा किंवा कागदाचा दिवा (करील) करून एखाद्या उच
काठीन किंवा झाडास टाणून लावतात तो २ चुनेसांनी एखाद्या उच
जागी लावलेला दिवा 'नगर—दगाच्या विधिं आहूतीविहून वाट
गारे दगातील किंवा आकाशातील कल्पनिक शहर, (विश्र)
गणवैभवा, गणवैभुति 'पट—उ ज्वामज्ये अक्षरा, रेखात,
विपुवृत्त, क्षतिवृत्त, अयनवृत्त, नक्षत्रे, राशी, तारे, यांच्या आकृती
विलेख्या असतात अमा नकाशा यावरून सूर्य, चंद्र, ग्रह, उग्रग्रह,
यांचे मार्ग ठरविता येतात [स] '०५४—मार्ग—उ १ अतगळ,
पाक्यातून जाणारा रस्ता, यौगिक सिद्धीपैकी एक सिद्धि 'द
आकाश पयें तोंकून। दशदिशा मेलें पापाण।'—आकाश मार्गी युस
य। जगती यो गिय समर्थ॥'—दा २ हेंचेंतील हत्वा, वान
'पार्णी—न (स) ताडी, माडी, ह० मादर पेय, ताड, माड
नी झाडें फार उच असतात व त्यापासून ताडी, माडी वातात
जी त्याच्या रोव्याजवळच्या मार्गापासून काढतात यावरून [स]
'भापण—न १ स्वर्गीय देवतांची समापण, (नाटकत चेंहे)
आकाशाकडे पाहून, देवाना हाक मारून, त्यांचे उत्तर आपण
ऐकलेले दाखवून जे भापण नाट्यशैली व्यक्त करिते ते उ०
'हे स्वर्गल देवतांनो।' २ (नाटकात) रयमूमीवर कलेल्या
दुसऱ्या एखाद्या पात्राचे शब्द भापण ऐकत आहेत असे रयमूमीवरील
पान हावभाव करून सुचविते व त्याम उत्तर देते ते शब्द [स]

० मंडप—य आकाशाचे घन, आकाश हाच मांडव 'आकाश
मंडप आसत। नक्षत्रे रिकिनी अपार प॥'—'मंडळ—न चांगो
० मापक—उ (शाप) वातावरणाच्या तारिखेवर मापक यंत्र, विरण-
विमर्जनसंकेत यंत्र (६) इंधिभोस्तोप ० मुनि—उ उट (हा
वायवर उडायी यान उच अम गामुळें पडला) ० मूळि—नी एक
शाखाचा बंध (कुमिडा, पुन्नाग, यांचे मूळ जमिनीत नसून अध-
तरी थप्पे) जन्मवर्षी वासपनि ० पान—वहून—न विमान 'वहूनी-
घेळ—नी १ वायुमूळ, वृत्तान्त, वृक्षापर वाटगारी पेल २ देर
चेंहेरे गाडार वाटगारी व पारीक बारीक पिरळें वृत्त अगणारी
बेली, गोवेचे, भमरोर, अतरोर वाच प्रवाच्या दुसऱ्या
गड येगीन कुंठे देलत ० पार्णी—नी १ शकाशापासून निघ
णारा शब्द, अतरींगी वाणी, देसाणी 'तुमैं हे गाणे म्हणून
आकरणाची कों ठमजों'—स्ववर २ शोण्यकून एखादी
गोष्ट समजनी हे जेव्हा सगावयाचे मनने रोव्हा म्हणतात जम-
'चिलिट गुणगुणें' ० प्यास—उ कुमादिशवर राहणें, उच राहणें
आकाशांतला वाप—उ (रि) गिस्तीपमोतील देव,
ईश्वर 'त्यारा होय'—त्यारा, त्याचा वाप—आणि वाप मसला तर
आकाशातल वाप आहे।'—युवे ५१

आकाशितोराणी—नी (नृत्य) काश नावाच्या गवताच्या
पत्रावर केला जाणाऱ्या एका पायाच्या किंवा या साद्या आहेत.
त्यांनी नाचे—भक्तिकृत, पार्थकृत, अपकात, कर्णपांडू द्युपदिन,
सुवीपाद, प्रक्षिप्त, दोरापाद, पाविद, उग्रत, विपुप्रात, अलता,
युक्तगतित, हर्गिस्तुस, भयरी, दशपाद
आराक्षणीय, आराक्ष—नि अपक्षणीय, स्पृक्षणीय, इष्ट,
इष्टा करण्यास योग्य [स]

आकाक्षणे—मकि इच्छा करणे, अपेक्षा करणे 'जाहला या-
राणी को काही। आकाशी ना।'—झा १० ११३

आराक्षा—नी १ इच्छा, आशा २ गरज, अपेक्षा, मागणी.
३ (काश या अर्थी जुनीने) तर्फे शका, नक्षत्र 'होत कगि
काडी। आकाशेनी।'—झा १० १०० ४ (काश अप) आक्षेप,
हरकत, उत्तरापक्ष [स] ० पूरण—न १ प्रतिपाद्य विषयाचे किंवा
अर्थीचे पूर्ण करण्याकरिता लागणारे गौण वाक्य किंवा शब्द प्रमाणें
'जो पुर्वे आहे या वाक्याचे तो वाक्या प्रयोगापासून आकृष्टा
पूर्ण होणार नाही २ (सामा) उगीव, गरज भग्न काट्ये-
अपविणें

आराक्षित—नि इच्छिते, अपक्षित, इष्ट, जरूर असले [स]
आकाक्षी—नि गरजू इच्छा करणारा, इच्छिणारा [स]
अक्षि—नी तर्फी, अर्थी—हम ६५ [फा अक्षि]
आशीर्ष—नि गजरज्जला, गर्द, भरलेला, शारंगला, व्याप
लेला, परिपूर्ण व्यास सामावळ—जलाशीर्ष, मेघाशीर्ष, वृक्षाशीर्ष
[स आक्षि]

आहु—इडा १ (ना) जबळ बोलावण्याचा शब्द, (उ० हुन्गारा) २ (ल) हुना [ध्व]

आहुंचणे—अकि आहुडणे, राहुचित वरणे, सरोचणे, आरुणे 'आहुचुनि अथ। देवनि लिह्नी सध।'—इडा १८ १०१० [स आ+उच्=वाकडे होणे]

आहुंचन—न १ आरुडणे, सरोचणे, आटणे, आवरणे, अर्धवट मिणे, थोडी जागा व्यापेल असे होणे, सकोच २ आवळणे, घ-करणे, आहून घेणे, आहुचित करणे ३ वारणे, वारू घेणे ४ मत्सि वरणे, कमी करणे, पसारा, व्याप आवरणे ५ जमा करणे, गोळा करणे [स आ+उच्=डूच्]

आहुंचित—वि १ सरोचित, आरुडलेला, वारलेला, गोळा झालेला आकलेला कमी झालेला २ अडचणीचा, अग्रशस्त, राहुचित, एहान (जागा धरणे)

आहुत—न (हु) गव (कपाळी लावण्याचे), 'अहत [स अहत]

आहुती—स्त्री अकृतात्ता अमल पदार्थ, याहुती पदार्थ 'माया मलिकर विन-ी पदर।' राशनि निजते आहुती।'—इडा ७१ [यु आहुती, फा याहुती]

आहुत—उ (गो) पावसाळ्याच्या आरंभी साऱ्या नदीच्या, पाणीच्या काठी होणारी भाजी [स अहुत]

आहुरणे—कि डडभागे, प्रकट हावे, अडरणे पहा [स अहुत]
आहुळ-ळ, आहुळ—वि घेलेला, प्रस्त झालेला, पूर्ण व्यापणारा, गच्च, व्यापळ सामावून-ओघाडल, चिताडल, निडा उर, कामाडल, शोकाडल, हुकाडल 'शोसाडल हदगाते। करीत जने'—इडा २१ [स आहुळ]

आहुलित—वि प्रस्त, व्यापळ, आहुळ पहा 'शोवा हुनि अहुन।'—इडा १६ ११० 'शोसाहुलित द्विपचरत।' इणे ह-अटते अहुत विद्र।' [स]

आहुत्यादियांग—उ (वेर) अकोलच्या कऱ्या आरळ काठी व हळद काचे पूर्ण भराशी घातले हे १० प्रसराच्या प्रमे-हाचा वाटा करणे—थोर २१६० अहुड पहा [स अकोल]

आहुतार-री-पण-चत—वि (श) इमार इमार उगार पण ६०—आहुतार-री पहा 'वचमाता वृत्तामिनी। वृ सदा आहुतारी।'—इडा ११४८

आहुळी—वि आवतून केलेली ताण्यात टेकली स्थापीन स्वल्प 'परी लिह्ना न राह आहुळी। हे हरिनाथी बोधी। म्हणानि ते कां।' १। देव्य पुनारी।—कथा १२ ४८ [आहुळ]

आहुड—वि (व) हुतड हुतडे पार विवग राहि त्याने मानून आहुड लागले [स कृ=वाडि]

आहुत—उ आरुड, भागवे, हुतु इडा, अभियाव [म]
आहुत—अरुड पहा

आहुळ—स्त्री (गो) एक वनस्पति, अमोली, सर्वदशावर हिच्या गुनीचा उपयोग होतो [स अकोट, हि अकोल, म अमोली, गु अकोल्या]

आहुति—स्त्री १ आकार, रूप, घाट २ प्रतिमा, मूर्ति, चित्र ३ शरीर, देह 'जैसा देह पचमूर्ती। मिळोनि होय आहुती।'—गुल २१४ ४ (ल) मूर्ति, व्यक्ति, मनुष्य ५ (गणित) रेखाचित्र, गणितातील दिवेचन करिताना त्यामधील सिद्धतातील निगमीयुत अंगे जीत स्पष्टपणे दाखविलेली असतात त्यास आहुति म्हणतात (६) फिरार ६ एक किंवा अनेक मर्यादांनी मर्यादा कडून मर्यादिलेल्या पाठलीला व अवकाशाळा (म्हणजे पोकळीला) आहुति म्हणजे—ममा ४ ७ एक छद (दंडक इतातील), मदार माला पहा [स] ० लेखक-उ एखाद्या सनपुष्टाकृतीची (केन फिरार) वरावर, छद्मन किंवा मोठी नकल करण्याचे वन (६) पेंडोग्राफ ० लेख-न-गुन चिनाची रूपोपा (वेन्सिलीने काढलेली), (३) स्नेच [स]

आहुट—वि ओडलेला, आखलेला, खेचलेला, आकर्षित [स]

आहे—स्त्री (गो) नगद [वा अहा, आके=ती (स्त्री)]
आहे—न (ह) मासे पडण्याच पडण्याकृति जाळे यास आया लाविलेला असता [आख]

आहेकर (दष्टि)—स्त्री (हुत) डोळ्याचे प्रातमाग व पापण्या आहुचित करणे, दष्टि अर्धवट मिटणे, शोषितून जाणे होणे, डोळे दिशेने वगैरे गोष्टींचा चोतक अनित्य [स]

आहे—मोठी पहा

आहे—अच्छे पहा

आहे—स्त्री (गो) १ निरास्त स्त्री २ तरण अमुा म्हणतारी रिषणारी स्त्री 'दिवा पडोऱ्या जाता १ ती सामरी आर्क जाल्या'

आरोचणे—कि मिटणे, आवृचणे पहा 'कमळ आलोचे कोंड प्रमर।'—द ७२१ 'अज्ञाकर्मणी आकोचले।'—दावि ५०३

आराडा—(गव) छत्रीचा धाडा, आरडा पहा [आरडा]
आराता—उ कोंडले, बोचले, पेर, वेडा (रावाभावा) की वेवड्या गिर्याचे आराता। आगविले।'—द ८ [स आ+त=आप्र प्रा रोंत, म कोंट=बोचले]

आरार—उ (व) अरु [अरु]

आराल, आराल—१ १ मोलेल्या दिवेचा आरडा २ विंगण्या करणे पाहू टाकू—स्त्री एव दाड अकोड अमर पहा [स अरोड]

आराल—स्त्री तमागुरा एव प्रकार आराल गारावस्तु नाव पळे

आकरी—(भिमवडी) अकरी पहा

आकस—अकस पहा

आकडा—३ (विंगडाम) पणोव यण पणी बापुयागती
लगणारा २, हरी माग

आकडाई—अकडाई पहा

आकन—३ (गो) लम, मुज, जरावट धवेंग म मलम
[पो आरु=कृत्य, ६ अंत]

आकनार—वि (गो) नेत्रीन, एन प्रगी

आकपा—३ (व ना) दवाच्या नाराने माडेले गांढा,
पाळ, सांड, गोंड, कडाच्या 'हा माफाच्या आकपा मांडा
अग्या ' [अग्या, आरग्य=न चरलेग]

आकटोरम—३ लसुंगेन घेत आकटारा एक सीपेपादी
वर्गांतर प्राणी [६ न अटारा प्री, आकडा=आठ+पोडा=
पाय]

आकटावर—३ इशपी पक्षांचा दहावा महिना [६]

आकत—क्री (व) आठ 'मी बाही बाणवर आकत पंत
नाही, खरे छानने ' अनीत पहा [अक्रीत, अकृत्य]

आकटवणे—अक्रि मोठ्याने आरडणे, रडणे, दादो पोडणे,
विलाप करणे, आकत करणे 'बहुत कारले सतारे । मोहमाया
माळाच्या बिलोने । निगुण येताती रुहो । तणे दुखे पार आक
वणे ।'—तुगा ७०८ 'मच्छ तत्त्वज्यो जटाविण । की मात
बांनुनि आक' तांहे ।' [आकटव]

आकटून—न मोठ्याने रडणे, ओरडणे हरदा पोडणे, रडा
रड, आरडाआरडा विगप, शोक [स]

आकम—३ १ चडणे, वर जाणे २ चड, मागे टाकणे,
पचव, आकिय, ओलाडून जाणे, वरचड, वरचमा ३ पराक्रम
४ मचार, धारे, गव 'एकासि आगिव्या आक्रम । एकाच पोटी
भ्रम । भद्रासिद्धीचा ।'—एमा ३ १२६ ५ हड्ड, छाप [म अक-
नम्] अक्षि—अ १ आवाका, आवरदाक्षि, आग, पराक्रम
'छाडी पचविण्याची आक्रमशक्षि नाही ।'—गागा १५५ २ पोंच,
रामन आकलनसि

आक्रमण—न १ आमग करणे, व्यापणे, वडणे, घातणे,
स्वाधीन कर्मण घणे (दश शोध, विषय) वरून विचा मचून
आणे ओलाडणे २ वचव स्थापन, वरचडपणा करणे, मागे
टाकणे, वर जाणे [स]

आक्रमण—अक्रि आक्रम किंवा आक्रमण करणे, आकत
करणे, व्यापणे वचव स्थापन करणे ताच्यात घणे, ओलाडणे
'तरी आममिग देव दुखे । सायाखि ।'—हा २ ३५० 'आक्रमी
स्वचणे मित्राते राम ।' [न आक्रम]

आक्रमण, आक्रमण—आक्रमण पहा

आक्रांत—वि आक्रमण करणे, दडवलेले, व्याकुळ झालेले
जमे-वामाजल, घोकाजल, भयाकांज, पादाकल, मोहाकल
[स आक्रम]

आक्रांत—३ मोठ्याने रडणे, हरदा पोडणे, विलाप करणे,
माकां [म आक्रम विम म आकत अग]

आक्रांतणे—अक्रि व्यापण होणे गणी दडणे, भुकेने व्याकुळ
रणे, वगळणे, खाण्याने, थापावणे 'मला भुकेने आकतने ।'
[म आक्रम]

आक्राळ—३ मोठ्याने रडणे, आरडणे [अक्रमक अग
विम म आक्रम]

आक्राळविम्राळ—भद्राळविम्राळ पहा

आक्रि—(गो) अंत पहा [म अक्र]

आक्रुड—अक्रोट-ड पहा

आक्रि—वि (व) वज्रवदार, लुगट भद्राचाराने, आक्रम
करणे 'मुलगी काळी आई, पण तिचे पाणी आक्रि आई'
[म आक्रम]

आक्रोश—३ १ मोठ्याने रडणे, हरदा पोडणे, विलाप
करणे, आरदन, आर्षांत, कत्ताळ, चरपड 'बोळत तू भिरडे ।
मात्रांतीन जेरे । क्षमा असे ॥'—हा १३ २३१ २ निरा, ओगट,
यडवड ३ आवेव, अगहाण 'तेव्हाचि भाकायवळे । व्यापारे कोणे
एक वळे । निगाडे तरी आपळे । राणे जैने ॥'—हा १४ १८९
[स आक्रम]

आक्रार—वि (गो) अविवाहित, उपवर, आकवर-वार
पहा 'आक्रार चेड'

आक्राशोक्सी—ओक्साओक्सी पहा

आक्राश—न (गो) ग्रामसत्यचा किंवा एखाद्या कंपनीचा
भाग [जमर] [पोडे]

आक्रिजत—३ प्राणवायु अम्लजन [३]

आख—३ १ हाड्या 'आली खाहीली काजळ ।'—खींगेत
३० [स अक्षि, असन्=डोळा] २ डोळा आणि कान यांच्या
मधील मर्मस्थान, गडस्थल 'ओढणे-डोकेदुली बरी होण्यासाठी
आखावर विषाच्या फुल्या घालणे

आग्र—३ (ग) रागाचा विभाग

आख—३ १ हाड्या, आकडा, अक (गणितातील) चिन्ह
'तव स्वावदाचा आखड । तत्काळ भेटला नेष्ट । त्यामि जिवंसि
विवड । घाईनि आख स्वयागी कळी ।'—एमा ११ १०० [स
अक] २ (व) हाड्या आकडा 'आख्याचे पान' ३ किम
तीचा आखडा किमतीचा आकडा वर पातलेले कापड ४ (ल)
कापड 'सत्काळतून समुद्रास दोनडे आख पोचतात' 'पोटा

(रोख) व आस (पल) पावत नाही ' -बोमारी ५५४ ५
(सामा) रफ्त, आरडा 'जैने साण्या छेरा। आर होती
एक।' -ज्ञा १३ १३७ 'निरूपण जमावदी पाहू आता।' -दावि
४२८ 'घालणे-(व) निश्चितता अदात करणे ' 'तुम्ही तर
नापासाचा आस पाहून देविला आहे '

आख-गाडीच्या दोन्ही पांकातून बसविलेला रोगाडी खाड
दाडा, कणा, आस [स अख]

आख-(बो) बर्ण्याच्या दोगा भाजण्याचे कुपट-भागडी
[आग, स अमि]

आख-उ गाय, म्हैस ६० जनावराच्या करा 'मोडणे-
घसणे-आखा मोडणे-बसणे पहा

आखटणे-उमि पाहिले विवा साधारणपणे आखणे, कच्ची
स्फेरा पाडणे-तरवणे, आराखडा घेणे [स अजन, स आखणे]

आखटणे, आखडणे-अमि (बो) धत बिरा बोंच,
लावून पडणे, (कात्याने, दिव्याने) पत्र पाडणे [स आ+ट्ट, ४
आ+ड्ड=लेंचणे]

आखटे-वि (गो) बाईट, ओरटे, बोरटे [ओरट]

आखडणे-अमि अणुडणे पहा १ आसणे, आवयने, कमी
होणे, सकोच पावणे २ ओढून धरणे, संशोधित करणे, आण्ड
करणे, आवयन धरणे (दोर, बल, कानावर इ०) 'दास आण्ड,
सर्वे दूध पिउन टाबील' ३ पावणे, बघू होणे, 'सत्या आसची
गाय आखटली भाटे दूध कमी दाले आहे' 'आता पाऊन
आण्डला' ४ मकाने लावणे, रागाने हलून-पुरवून बसणे [म
आ+ड्ड, म आ+ड्ड, म आण्ड]

आखडल-उ इर [स]

आखडा-खाडा-(बो गो) १ वेड्याचे हुबळचे, घण
पातील अदद वाट २ आकडी अर्थ ५ पहा ३ (गो) आपटा ४
अडसर, वेढे, लहान कवाट 'गोला यतील आसगी लव'
आखडी-मि (गो) मागे [आ+ड्ड=मागे ओढलेले,
म आ+ड्ड, म आखडणे]

आखण-णी-णे, आखपट्टी-आकण-णी-णे, आकणी
पहा

आखणकडवां-(मि) आखणकडवे पहा

आखणे-(मि कातकरी) म्हणणे, सांगणे 'एहकी आख
ताहा।' 'असे म्हणतात' 'भिडी मायेतील मोठी ३० [स आ+ख्या]
आखत-खी दृष्टि, बोक 'पौर्णिमेचे पादिने। आखती
पीण जाणे। ते याते प्रसवणे। 'करी जाता' -शिशु ८१८ [अस
स अखन]

आखता-खी अक्षता, ताडू 'हजेते ओवाळोनि आखता.'
-शिशु ८१७ [अ+खत]

आखंडुळणे-अमि हासडणे, हालविणे, खाली बर करणे
(ताडूळ सारखे धुलेले जाण्यासाठी व भागीतील पदार्थासारखे होण्या
साठी) [अ+म्+ड्ड=ड्ड म रादणदणे]

आखद-आखद पहा 'खोल्याच्या-वि हुपार, द्दितेवी
'-भाटी आखद खोत्राचा मजुन' -भा ६ [अ+म्+द]

आखर-वि असुर, 'अर पहा

आखर-अमी यावाच्या शेवटचे देत, गुरे दुपारी बसण्याची
सावलीची जाण, मोठण, गवाची सीमा अखर पहा 'बोटा
ळाच्या सुली। आखर आते सुली। -ज्ञा १३ ५५८ 'आखरे हुबळी
मुजे' -एभा ५५११ -मि वि देवडी, अखेर अखर पहा
'आखर बक जाऊन वाम काही मज्ज होणे नाही' -रा ३
३७० [अर आखरी]

आखर-न १ अखर, अंशारादि प्रत्येक पणे, हेतनचिन्ह
'लिहनि ऋद्विपुलेंथेणि आखरे। वरुण म्मि।' -अ १३ [स
अखर, आ अखर]

आखरनखर-अखरनखर, अमीलगीर पहा 'पेट्टी-खी
(ता) गाडीचा आख-कण ज्या लाडकी खोवणीत बसवितात ती

आखरपल-अखरपल पहा

आखरी-अखरी पहा

आखरी दूध-वि (माण) पाणी न पातलेले दूध, कोरे दूध
[अ+खर]

आखरखणे-अखरखणे पहा

आखरेखणे-अमि (कु) तरवून बसणे, सामाळणे 'अस
रतून देव' 'सामाळ देव [स आखणे+नरेखणे]

आखटा-(गु) पाळ, साड, न बसविलेला बेल, वळ [अखा-
आखा=मवपल म यय, गु आपलो=अडील बेल]

आखली-(कु) आवे कोरे सादावून बाढण्याचा वळ,
मेला, भाटी, पाणिवा, आखडी [स आ+म्+ड्ड, अड्ड]

आखा-वि अखा-अखे पहा

आखा-गु नारळ, कर्माडे इत्यादि ठेवण्यासाठी बाण्याची
विणून केलेली जाली, आखरी, गाववा

आखाजी-खी (खा) अखयवृतीया

आखाड-उ आपाड, अपाड पहा म्ह० आखाडात तड्ड,
मादल्यात मड्ड 'झड खी १ आपाड महि-यातील एकरासला
आयून राहणावा पाऊस २ म्हाळ्याने, नीरस-भाषण 'दूधणा-उ
खणा पिडा (हा आपाड महि-यातच आढळतो) 'पाटी-खी म्हा
हाल्यानंतर वेण्या पारिल्या आपाड महि-यातील वगू पक्षात वगू
पक्षावडून बराकडे कळकळावळ मेवागिटाई व विटीदाह, सगोरी
बेडू, मोबरा, सोमदण, सुदिवले, कल्पदान, गजिका वगैरे खेळण्यांचे
सामान व पोसाच वगैरे पाटविताना ती 'पागोटी-खी आपाड

महिन्यात पराच्या वळखीतून पडणारे पाणी हे पाणी नरीन लग्न
हाले या मुलीने आपल्या सासरी पाहू नये (म्हणून तिला माहेरी धाड
तात) हे पाहिले असता सासूचा पाईट आखाडी-नी आपाड महि
न्यात होतास घाबयाची पुढ्याची पाळी ० भूती-३ सोदा, लुगा,
लवाड मनुष्य, प्राचीन काळी या नावाचा कोणी ज्या माणूस अगारा
' आखाडभूती घेता जाण । गुपरातील न्यावया था । उपदेश
पेऊनि दीन । तो बाकि जाण शरदिव ' - एभा २३ २३६ - जी
कपट व्यवहार, लुच्चेगिरी, लाडी, भोंटपणा, दोंग, दम ० लाणी-
लाहणी-नी आपाड महिन्यातील घेण्याच्या केगाती कापणी,
घातरणी, भादरणी 'मिदपाची आखाडहाणी झाली' [तु-लापणे,
स लव-कापणे] ० सासर-३ १ कोणी पुरा दयावशीची दिवा
उपदेशाची गोष्ट सांगू लागला अवता त्यास थायड निदेश म्हण
तात २ (८) दुसऱ्यावर कडा अमृत चारविणात मनुष्य चवता
मांडपणा आणगाकडे घेऊन दुसऱ्यावर करडा अमृत चारविणस
मनुष्य (८म हाचवानस प्रथम येणाऱ्या आपाडात नव्या घुनेस
सासऱ्याचे तोंड पहावयाचे घुनेस व यासाठी विंग दुसऱ्याच्या
परी टवतात-तो परका मनुष्य तिच्यावर सासऱ्यासारखा अधि
कार गावून लागला म्हणजे त्यास आखाडसासरा म्हणतात वा
चलून) 'मोड भंग आखाडसासरा उपदेश करायला आला आहे।'

आखाडखाना-३ १ शत्रुगात्र, हत्यारे देवण्याची जगा
' गेल आखाडखान्यामधीं पायां तुमारी वापनये चढवि । '

-एपो ५७ २ सारीमयाना [आखाड+खाना अखाडा पहा]

आखाडणे-अकि ऐट करणे, अजडाजी करणे [आखडणे]

आखाडा-३ (कों) गुरे वंगर भात शिरु नयेत म्हणून कुप
णाला विडीसारखी केलेली अडवणीची वाड, वेडे, (गां) आखाडो
[आकडा]

आखाडा-३ तालीमखाना, अपाडा पहा आखाड्यांत
उतरणे-१ इस्तीख-खाईस तयार होणे २ (८) बादबिवादास छिद
होणे

आखाडी-मि १ आखाड-आपाड महिन्यासमधीं -को
आपाडी पोगिमा २ आपाड महिन्यातील पावसाची एकासारखी
शरद (मि० घसणे, लागणे) ३ अशा पावसाच्या काळ, आपाडा
तील पावसाळा ' आपाडीच्या दिवसात खुणेस फार म्हणून जपून
असावे' ४ आपाडात पाऊस न पडल्यामुळे व त्यामुळे पुढे पिडे
न आल्यामुळे पडणारा दुष्काळ या महिन्यातील पावसाचे फार
महत्त्व असते, कारण त्याने मुख्यत पिडे होतात ५ (८) कोण
त्याहि मस्तूची उणीव, टपाई चणचण दुष्काळ 'यदा विहिरी
मध्यं पाण्याची आखाडी पडली' 'यदा पावसाची आपाडी
म्हणून घान्याची आपाडी' (सामा) दुष्काळ ६ आपाडातील
शुद्ध एकादशी, या दिवशी पदार्थाची यात्रा करते 'आपाडी

काहीही भरतन येनी ।' -आर ३ विठोबाची ३ या महिन्यात
गुराग होणारा रोग ८ (मासिक) या महिन्यात जेवता वी
होणारे मोक, वापरीग 'या मोमाती आंग वी आखाडी
मुळ होणार आहे' [ग आपाड, म आपाड]

आखाडो-(गो) आगडा [आकडा]

आखात-असात पहा

आखाममाळा-३ मगाच्याच्या चित्रा न वापता फड
क्यात घातून अथवा सगळ्या तसा मामात टाकत तयाला म्हण
तात (दि) गग मगाग [अग+मगाग]

आखोमाखो-नी (गो) लहान मुलाग एव लेख

आखिन्-मि (य०) जाणारी 'लय दद (म्हणून दिने)
देवान, मंग (मंग) आखिन् काय पाहिले' [जाणती अप]

आखिला-मि अखित, अखिला पहा 'जो मनुष्यवरून
निघाला । तो साधेय्येते आखिन् ।' -दा ५३ ३९ 'जो
गुरुभर्ती आयायी । जगमाजी तोचि स्वार्थी । त्यागाशीं माती
उदमशी । असे तिखी आखिली ॥' -एभा ११ १५४४

आखिरी-अखरी पहा

आखी-मि अखि इत्यादि इतरून पाण्याकरिता काटीच्या
शेवटात जाळी वगैरे वापतात ती, शेला, गानवी, षळ, आखन
पहा

आखीरदा-मि अखीरस, शेवटी 'त्यावर हुतरे दिवशीं
आखीरस इमन येईवत होऊन' -पया ४८० [का आखिरस]

आखु-३ उदरी 'ज्याचे आखु वाहून घामि रणशी ।'
-गणेशाष्टक सक्रा १३ [य] ० कणी-पणी-मि उदरीच्यानी,
एक वनस्पति, हिचे फूल व पान उदराच्या कानासारखे असते

आखु-अम आख पहा 'आखु ऐदऱ्या पणियाडे । रय
न घाते अवताहि घोडे ।' -एभा १२ २१६ [स अक्ष]

आखुड, आखुड-अखुड पहा ० पासोळ्या-मि
(व) कमी ऐपतीच्या मनुष्य, वेरिदी

आखुडणे-मि अखुडणे पहा 'मवतिया से पडे । तै राजती
लाने आबुडे । मवितो जैती ।' -अम ५ २७

आखुडचटी-की (को) (खान) वनफड विहिरीवर ज्या
लकडावर फिरत असते ते लकडा

आखुडचण-न (कों) विहिरीचे पाणी कमीनास्त जत
जसे होते तसती राहाटाची माळ खाली वर करता यावी म्हणून
मज्यती थोडी (माळ) उमडून बातून देवाण्याची शरी

आखुडचयत-न (कों) बोक्याच्या अगोदरचे लहानसे
केळीचे पान

आखुणे-मि (मिगी) आखणे पहा म्हणणे दोलणे
'हावमाच विहान आखुले' -मिनी भापेतील गोष्टी ३० [स
आ-त्या]

आखुपुष्पी—आखुष्पी पहा

आखुडमाळ—खी (वें) विहिरीचे पाणी जयजेस खाली जाईल त्याप्रमाणे रहाटगाडगाची माळ लावविता यावी म्हणून मधून मधून माळ खापेकडाच्या तीन भिंया दोन जुळ्याइतकी आखणून पावून ठेवितात ती माळ [खडूड+माळ]

आखुत—(गो) अकोट-४ पहा

आखुर—आखर अर्थ १ पहा

आखे—आखे पहा

आखेर, आखेरनोयत, आखेरसाल, आखेरी—अखेर, अखेरनोयत, अखेरसाल, अखेरी पहा

आखेंछेछें—किपि आकडे माडून, लिहून, एस्पटपणे, अर्धी-छेपी ' सो ज्ञानचि तत्त्व न देखे । हे सांगवें आखेंछेछें । न छगे तुज । '—झा १३ ८४६ [अक+खेख]

आंदांआंदा—किपि चिथीवर लिहिल्या किमतीच्या अनुक्रमेने, मूळ किमतीने [आळ]

आखोटा—५ (राजा) गळताचें बार्पिक भाडे अरोटा पहा (वृत्त्याला भाष्याने गळत बहावपास दिले म्हणजे त्याच्या पासून माठे घेतात ते) याच्या उलट गळततातून एखावा जिनस नेण्याबद्दल भाडे देतात त्यास नोर म्हणतात.

आखोमाखो—५ (गो) ल्हान मुलाचा एक खेळ

आखोर—अखोर पहा

आखोळ, आखळ—पाऊन नसलेला दिवस, खळ असलेला (पावपाचा) दिवस [स आ+खसळन]

आखल-खल—भया पहा

आख्य—वि नावाचा, नामपेय, नाव धारण करणारा उ० रामाख्य इ० [स आ+ख्या]

आख्या—खी १ खीटि, ख्याति, प्रसिद्धि ' मोठ्या आख्याच्या रूपतीने खिया झुटा '—व्येनिसचा व्यापारी ११ २ लोकापवाद, जनवादी, गण्य, वातमी, कडी ३ अभिधान, पदवी, नाव ४ कथा, आख्यायिका, हकीकत [स आ+ख्या]

आख्यात—वि १ सांगितलेले, प्रसिद्धीस आलेले, वोल पाळा झालेले, कळलेले २ (न्याय) धातूचा लागणार प्रत्यय, आख्यात विभक्ति ' तोच न्याय पातूच्या प्रत्ययासहि म्हणजे आख्यात विभक्तीसहि ठावू आहे '—दामले, शास्त्रीय व्याकरण ४३६, दुसरे काटक प्रथम म्हणजे नामास लागणारे विभक्तिप्रत्यय जे—रामास, रामाचा [स]

आख्याति—खी ख्याति पहा ' आख्याति अन्यथा, ख्याति । दृष्टव्ययाति सत्ययाति । '—एसा १६ २०७ [स]

आख्यान—न गोष्ट, कथा, कहाणी, दृष्टात ' धुणजे आख्यान तसे जाणें । भास्ता आली । '—झा १ ४६ [स]

खडो १ २७

आख्यायिका—खी १ दंतकथा, कल्पित कथा ' या गोष्टी सुप्रत्या आख्यायिका आहेत ' २ इतिहास, पुराण वर्णनेतून पारंपरेने आलेली गोष्ट ३ (सामा) गोष्ट, कथा, आख्याय [स]

आग—५. अपराध ' स्वजिडे पाळ मुत क्विनी पाहुनि सत्सप्रदात अत्याग । '—मोसभा ४ १६ ' नागभूते जाणो पाजी वर दुष्य बहूनिया आग । '—मोसभा ६ ४३ [स आगम्]

आग—खी १ विस्तव, अग्नि, विस्तवाचा भडवा, ज्वाला २ भाजणे, पोळणे, काहील होणे, दाह होणे ' हातापायाची आग रोत आहे, काही मुक्त नाही । ' ३ (ल) राग, मोघ, सताप ' तज्जु गाली । आग मडकरी । ' ४ आवेश, ताव, तडफ, फागील सत्त्व ' सत्सत्त्वनि म्हणे जी यावे सद्भाषणे न भाग मुनी । '—मोसभा ४ ५४ ५ ताप, ज्वर (घणे) ६ दाहणेच्या-तोंफेच्या भडमार ' मोंगलाची आग मारी । ७ (ल) तोफ्याचा, तोफ ' मन्सुरमली घाजपाशी आग मारी म्हणून मडगुने अभिधान होते '—आय २७ [स अग्नि, आ अगनी-अग्नी, प अगन, व आगुन, हि अग्नी] ० असणे—एखाद्या गोष्टीची फार लवट्या असणे, तीन इच्छा करणे ० उठणे—पडणे (पोटात)—अतिशय मूक लागणे ० ओतणे—आग पाखळणे, सकट गाणणे ' अन्यायाने लोकांवर आग ओतली गेली आहे '—निश्चित १ २० ० झाडणे—पाखडणे—एखाद्यावर अतिशय दोषारोप करणे, शिब्याचा वर्षाव करणे, निंदा करणे, कोरापणे बोलेणे, रागे असणे

' नाइक सख्या आय मजवर पावडरी रे '—प्रला १८७ जीवर नित्य करी अदुराग । तिजवर शाश्वतिये मी आग । '—उत्तरास (सोडवोले) पद ७८ ० घालणे—आग लावणे ' निजामजीने पुण्यात वेडा देतल आग पातली '—विवि (१८७६) ८६ १०९ ० मारणे—(यन) रोजच्या घालणे थोपलरात आय मारोवेळी—एजिप्तिअरियनी तोंडी परीक्षा (वाचीकर) १२ ० रिघणे—घाती जाणे ० लागणे—१ धाव्य, बस इ० महाय होणे २ (रागो) नाश होवो ! जळो ! मरो ! इ० उद्गार ' आग लावो या राखणपाळा । '—तोव १९ ० लावणे—दुही मारवणे, माडण उपस्थित करणे, बलागत लावणे ' या काळीने आग लावून दिली असेल ही सोडी चोमडी आहे असे आजोबाच्या तोंडचे शब्द माझ्या कार्या पडले '—पकोचे म्ह० १ आग लावील आणि विझली की नाही जाऊन पाहील—जो लोकामध्ये आधी भाडणे लावून त्याचा परिणाम काय होईल, भाडणे बघी मिळतील अशी सावजी बाबुतो असे वाझाल्फारी दाखवितो असा फिस्तोपी गनु' यास ही म्हण लावतात २ आग लाव्या बोंबमाऱ्या—आपण दुष्टपत्त्य करून ते दुष्टन्यावर चालणारा ० चरसणे—धाव्याची, फळजी, गुळाची, तुपाची, लांड्याची आग बसणे म्हणजे ते व निरस पुस्तक धाव्यासत्के प्रचुर होणे म्ह० १

आग हाती धरवेल पण (हा) हाती धरवणार नाही ' हे नाक्य

एगाया ताम्बी, एकत्री, विलक्षण स्वभावाच्या माणसास लाव
 लात २ आगीबासून कड नाही आणि मागेमागून रड नाही
 आंगीत उडी घेणे-घालणे-टापणे-पोवण्याच्या पयात, उपो
 गात, कामात धाडसाने शिरणे किंवा हात पांजे आंगीत निचा
 आगीचरतेल ओतणे-घालणे-आडग चालणे अन्ना ते आणखी
 बिडीस नेणे तुल० 'दीप्तालय विमयाया दाडनि घालीत कांय
 तेलते' - मोदयोग १९ आंगीत तावून फाटणे-पडणा
 कमीदीस उतरविणे आगीपांथून धूर निघत नाही-काही तरी
 मुळात घरे असल्यासिवाय बाहेर उगीच धुकका उरत नाही या
 भयाने अन्नाच दुसऱ्या म्हुणी-वाण्यासिवाय राट उरत नाही,
 विक्रयासिवाय विकत नाही ६० आगी घाण्याचे भग (आगी
 पासून व घाण्यापासून)-जरीमरीचे भय आगी घाण्याचे दिवस-
 यया दिवसात वाटळी फार सुटून गवन, कैरफरा बंगरे चोरोक
 उडवो (व आगीहि लागतात) ते दिवप (कि० होणे, लागणे, पुणे)
 [आग+वा] आगीस पडणे-(व) पडपडणे, हायरपगने-अथा
 तीकगनेकाम करणे कोणी आग द्यावे कोणी पाणी द्यावे-
 कोणी भाडणवाडवे कोणी मिटवावे म्हणजे (व) नाही माणने एस
 स्वभावाची असावीत व काही निराध्याच स्वभावाची असावीत
 काही चपळ व तत्पर असावीत व काही जड व शात असावीत
 अशा वेळी उपयोग (कोणाच्या) आगीदुर्गांत नसणे-अध्या
 मन्थान नसणे, समथ न देवगे आगीदुत निघून पंक्ताट्यांत
 जाणे-पडणे-एका सकडातून निघून दुसऱ्या तक्रान पडणे तळ
 ह्याची आग मस्तकास जाणे-अदिसय राग घेणे 'तळ
 ह्याची चट्टी आग मस्तकास जाडनि मिडी।' - सप्रामर्गते
 ५६ फोरडी आग पुरवते पण ओली पुरवत नाही-विस्त
 वाची आग पुरवते पण मुकेचा श्रास घासवत नाही

आग-अग पहा आग पासून साधणारे सर्व शब्द अ मध्ये
 पहा

आगओलाचे-वि (कों) पावसाळा सपल्यावर जमिनींत
 शिजक राहिल्या ओलीवर पिरणारे (शेत, जमीन) [आग+ओल]

आगकाडी-ओ विस्तल पेटविण्याची काडी, हिच्या एका
 टोकाल ज्वालामुखी द्रव्य लावलेले अनेक व हे टोक दिशित (ज्वाल
 मूडी) पदाप राखिल्या शुभाभावर बागने असता व पडे [आग+
 काडी]

आगकीतीचा-वि (गो) शारीरिक [स अग+कीति]

आगकाडा-उ अमि पेटविण्याकरिता केलेला खाडा खड्डा,
 शेकोणे, आगटी -आ ६ स अहाडा १८३४ [आग+काडा]

आगगाडी-ओ रोहमापचदन बापेच्या कनिनाच्या वाडी
 व्याने चालणारी गाडी, हिंदुस्तानात आगगाडी १८५४ वाडी

गुर्वी ते ठाणे येथे प्रथम चार शाही (आग+गाडी)-टीचे यंत्र-
 न दसन, (४) लोकोमोटिव्ह

आगचे-न १ अगत एगाया देवनेचा किंवा पिशाचाचा
 सत्कार होणे २ शुद्धाचरून बाहेर येणारे आंगडे, अगस पहा ३
 देवी (पोझा) (कि० उगणे, होणे) [अग]

आंगच्या-ओ भा (राजा) दवी, गोवर, एण विकार
 आंगजदिया-उ (गा) आकाशदिव्य पहा [आका+
 दिया]

आगज-स-पाटणा-उ (ना) जन्म, याना बंगरे टिकाणी
 असणारे फिरते पाळेने किंवा साड्याम रोन्दा बाधून केलेले पोपाळे
 [आग+पाटणा]

आगकाडी-च्या-वि १ आग लावणारा, रोडगाळ, ठग
 पापी २ रागीट, सामवी, जडान ३ दगडेवणारा, दुष्ट ४ माड
 खोर, नाग वणारा, दुष्ट, खोडसाळ (पुश्य, स्त्री) 'बाई येथे
 नाही माझ्या घन्यावर पाणी ५ आगमाक्या राडा जळी मला
 पाडुनि।' - होरा ७९ ५ भोंगळ, बाईट, घागेरडे (माथूस
 अथवा वृत्त्य) [आग+काडी]

आगड-व (व) स्मरानात अत नेताना त्यापुढे ज्यामधून
 विस्तय नेतव ते मडके [स अमि, म आगनी]

आगटा-टी-ट-उ छीन १ काटक्या, गवन इत्यादिक
 पेटवून तयार केलेला विस्तव, शेणडीत पातलेला आदार किंवा
 निपारे, शेकोटी, पुगो, पत्ता 'बाहेपा कामिकाच्या पोर्गी ।
 सदा कोषाची आगटी।' - एमा १७ १५४ २ सोनाराची
 दागडी-उडी, बासरी म्ह० सोनाराचे पाहणे आगटीद=योच्यावा
 लाभासाठी सजुय एखाद्या धुजक गाडीतहि मन घालता या अर्थाने
 ३ (गो) शमड्ड ४ वाडीची आग [स अग्नि+स्थिति, प्रा
 अग्निर्दि=आगिटी-आगनी ति आगिने] ५ पेटविणे-भाडण
 तया-कळद-नगपत-लावणे-नेतविणे, कळद मातविणे ० विज
 यून टावणे-१ आग विचविणे २ (स) एखाद्या कुटुंबाचा समूह
 गाव, गोमपाट करणे

आगटी-ओ (गो) एखाद्या जुन्या वस्त्राचा तुकडा, फडके
 बिंधी

आगटवण-ओ (गो) अगाची ठेवण, गरीराचा बाधा,
 ठवण [स अग+म ठेवण]

आगटसा-उ गरीराची ठेवण बाधा, आगनेट, आगका
 'भीमा ऐसा आगटसा । माथिय हडी भासतसे ।' - मुसभा ६
 १५३ [अग+टसा]

आगटा-उ अग्य पहा [स अगु]

आगटी, आगटेवाम-आगटेवरी, आंगटोळा, आंग
 ट्याचा मान-आगडी-डे-आंगण-दे शब्द अ मध्ये पहा

आगड—अगड पहा 'आगड खणविला क्षेत्राप्रति।'—एभा
३१ १९९, २२ शिवाय १९९, १९३५

आगड—वि (गो) अगाध, अतिशय 'आगड उदाक'=
अगाध जल [स अगाध]

आगड—खी (गो) वाजार 'आगडीत वचून शाक घेऊ
या' [का अगडी=डुकाव]

आगडसार—वि (गो) सोखती, सोखत वरणारा [स
अग]

आगडणें—कि (गो) नारीस होणें, हरविणें
आगडणें—कि आगस आलेपिठे ढणें. 'वाले वेव्यातें उक
लिनी। कसतिहें होय आपरिती।'—स्वाद १५ ११

आगडवनी—खी (ना) काडयाची पेगी, आभेपेटी [आग+
वनी]

आगडा—उ अघाडा पहा
आगडी—१ अगडी पहा २ (गो) चिप्री, आगरी पहा
आगडें—उ १ आगीचा भडसा २ (ल.) मोठें सरड,
अतिशय शात [आग+डोव]

आगडवाचेंगड—न रत्नान मुळ 'आगडवाचेंगडें म्हणाल
हणें'—स्वा ४०९ [वगा-वगड डि]

आगण-आगणें—अगण पहा
आगत—वि आलेला, प्राप्त झालेला, पोचलेला, दाखल
झालेला [स] १ स्वागत-न अदरातिथ्य, पाहुणचार, पाहुणेद,
आदरस्कार [स]

आगत—अगत्य, अगत पहा
आगतवेगत—खी मुलाच्या एका भोजनाच्या एक प्रकार,
प्रत्येकानें आपआपल्या घरचे अन्न आपून त्यालील काहींची देव
घेव करून एकत्र भोजन करणें [स पक्षि द्वि]

आगती—खी १ येणें 'मृताची आगती निर्मंती स्वयें जाणें।'—
एभा १५ ८९ २ शिवाहायें वेराच्या परीं येणारी वधू, वधूनें सच
दोन वेराच्या गावीं येण्याचा समारंभ [स आगत]

आगंतु—(विन) अगतुक—वि १ आक्रमक, अजमे
रित, अव्यक्त प्राप्त २ पाहुणा, नेहमीं राहणारा नव्हे तो
नवरा, उपरी, फिरता, वाटसरू, पावसर, एतरी ३ जणाच्या
पलीं वेणी न सोलायता अव्यक्त आलेला (मनुष्य) अगतुक ४
(चाप) विजातीय वेगळा, परकीय, आपालत प्राप्त 'या रीतीनें
कलेला निघात पुढे आगलुक प्रत्येक अस्तात—चेंपू २ ४०
५ बाधत वेगवारी (मुख, डोरा, राम इ०)—किवि (डुकीनें)
आक्रमक एवढा, एकाएकी ६ खच्च-सु अनेकाल एवढा,
एकाएकी उपरिगत झालेला राव ७ गुण-उ अगो नव्हेत अगे
अभ्यासाने येणारे गुण ८ ९ एवढा अभ्यासिता नये। सडन

गुणास न चले अगये। काही तरी घरावी सोये। आगलुक
गुणाची।'—दा २ ८ ११ १० लाम-उ १ अकस्मात, अकल्पित
घडलेला पत्रपत्रा, पत्राड २ आड मिळकत ३ वृत्ति-खी अगा-
तुची, आगलुकी, भोजनाच्या वेळीं आगमन नसता अव्यक्त आजून
जेवण्याची पत्रति ४ म्रण-उ (वेचक) काहीं प्रसंगानें पडलेलें,
नैसर्गिक नसलेलें स्तुत किंवा खोद, शारीरणाच्या उलट.

आगंतुकी—आगलुक रति पहा
आगदा—खी (व) दिपनाळीत धान्यरुपानें व द्रव्यरुपानें
दावयाची देणगी [अग्र+गत १]

आगदावणा—वि (व) आनस्ताळ्या 'मूल मोठें आग
दावणें वाहे' [स अग्र+दशे=दाव, आग+दावणा, न दावणें=
दावविणें]

आगघाड—खी १ वगवा, आगीचा डोंवाळा, २ (ल.)
अतिशय मूढ लागणें ३ जुळनी, छळणारा, नासदायक, खोडसाळ
मनुष्य किंवा पोर-जनावर, ४ अति दुःख, मोठें सड, शास,
चापसि [आग+घाड]

आगधार—खी दुर्मत्या जनावराची जोरातें पिळून काढलेली
धार (अवोण पुढें देवून अगर वासरु धानास लावून जो मोठा
पांटा पुजतो त्याच्या उलट) [स अंग+धार]

आगप—अगप पहा
आगपरमे—सु अन्न वर्षी, परमा, मृददागसवधीं विचार,
स्पर्श करतावा आप होणें [आग+परमेह]

आगपारि—खी १ (कें) आगपणा, उतावलेपणा, धडपड,
एखादी वाड अगादर करणाची घाई, अघाडी २ होरा वतवणें,
मृतिथ्य सांगणें, हेणें [आगप, स अग्र+पारी] ३ करणें-साधणें-
मजबूत साधणें, आघाडीं सारणें

आगपाणी—न १ नायट्रिक ॲसिड, नत्राम्ल, ॲक्वा पॉटॅरि
(गेल्या क्षारात सुमारे १८५० ग्रॅम पिछला पांदा) २ दाह, अग्नि
करण्याच्या उपयोगी ३ सल्फ्यूरिक ॲसिड, गंधकाम्ल [आग+
पाणी]

आगपेटी—खी आयतनाच्या पेटी (हा शब्द सन १८५०
पासून उपयोगिला आढळतो)

आगपेण-पेण—खी उज्जतमुळें अगावर वेणारे देवींच्या
पाडापडा मोठे व फार आग हाणारे पोट [स अग्र+पेडिका]

आगवेर—सु आग शिथिलपणाचे इतित [आग+वेर]

आगवट—खी वाफेच्या धाराने पाण्यावर चालणारे जहाज,
ताप (हा शब्द १८५० च्या पुसारात छंदाला) [म आग+वट]

आगम—उ १ वद, श्रुति 'निर्माणम दुमकड। कल्पद्रु।'—हा
१८२—एभा १४ १२० २ उत्पन्न ३ यमेश्वर ४ मनशास,
सत्तास 'प्रतिपादितो अभिचार। आगम ने पत्तार—हा १५ १६०

५ प्राप्ति, फल, मिळकत, उत्पत्ति ६ मिळकतीचे वागद, दस्तपेक्ष (अन्वय दंगी उल्लेख), पुरावा, प्रमाणपत्र ७ गूढ, गुहावात, आरम, प्रारंभ 'पातक आगमी मोड निर्गमी कड' 'आगमे मुख मागेति निगेमे प्राणमकट' ८ येणे, आगमन 'आलिया होय अग्रागमु' व्योम ते नेणे ।'-शा १८ ३०८ ९ (व्यास) उप पद निरा प्रत्यय, दावाच्या आरमी, मध्ये किंवा दावटी नवीन यणारा वर्ण, उ० परिच्छेद या शब्दात छ च्या पूर्वी जा च येतो तो ९ (व्यास) आसताम्य [स आ+गम्] ० निरपेक्ष-वि जिचा तावा शाचीत करण्याची (वस्तुतेज्याची) (दावर वंघ ताव्यात अस यासुळे) जरूर नाही अशी (जमीन, इस्टेट) हक शाचीत करण्याची जरूरी नसणारी (निलंबत) [स] ० निर्गम-उ १ येणे आणि जाणे, प्रारंभ आणि समाप्ति, उपरम आणि परिणाम, २ (ल) एकद व्याख्यान, कारमार 'गुमचे व्यवहाराचा तां आगम निर्गम सग ठाऊक आहे' [स] ० रहित-विरहित-वि दत्त देवज किंवा हक प्रस्थापित करणारा लेखी पुरावा नसलेला, विना प्रमाण [स] ० संपादक-वि एखाद्या जमिनीचा किंवा जिद गीचा हक, सवद ज्याने प्रथम संपादन केला तो, सत्पाक, मूळ पुरव [स] ० सापेक्ष-वि पिच्या सक्ती हक शाचीत करण्यासाठी एकद देवज नाही अशी, आगमरहित (निशेरी) [स]

आगमन-न येणे, जवळ जाणे, उरस्थित होणे 'नोबरीचे सुधित मन । कृपा आगमन पाहातसे ।'-एकद ५ २० [स]

आगमाग-उ पत्ता, मागमूल, ठावटिकाण, गुणाचा-जी (गो) बागपत्ता 'ताची ह्या दिवसात आगमाग काय ना ।' [माग द्वि]

आगमापायी-वि १ येणारा जाणारा 'गुण्डुड खादि नाना व्यया । आगमापायी अविवक्ता ।'-एमा ११ ४६१ २ (ल) अशाधत [स आगम+अपायिन्]

आगमी-वि तनमार्गांनुयायी, शाकपयी [स]

आगर-उन १ नारळ गुहारी, इ० झाडाची वाग, मळा, शेत 'बोव्हावतुका भानसे । आगरातली ।'-अम ६ ३५ (झावा) २ मळा 'आगर बागा नाही मिती ।'-वेसील ३ ५४ -मुवन ३ ५० ३ पराभोक्तीच्या आबारात भाजीपाला राखण्याची जागा, रसु 'बोपडीच्या बाहेर गवतावर केडीच्या झाडाखाली आगरात न्याहारी करीत ।'-पावद १० ३ (नो गो) समुद्रकिनार्या वर किंवा खाडीजवळ मीठ वगार करण्याचे शेन जागा, मिठागर ४ काही विशेष गुणाचे किंवा प्रयुक्तेचे त्या । साठ, संपद खजिना ५ समुद्रयान ८ से-विद्येचा आगर गाण्याचा आगर 'पादेन भीमुखे साजिरे सुंदर । सकळ आगर लाकण्याचे ।'-नुगा २०२० ६ उत्पत्तिस्थान राण 'जो सकळ धर्मासि आग्रह'-शा २ ३७४ [स का]

आगर-न (काव्य) अग्र, टोंक, अणकुची, शेवट, शेडा 'मिठाग्राची गोडी जिह्वेच्या आगरी । मसक भरल्यावरी स्वाद नेणे ।' [स अग्र]

आगर-उ चंदन अगर-६ पद्म [अग्र] ऑगर-न १ (कों) कुपणाचे वेडे, हुदेळें लावूड (कुपणारा दार म्हणून पुतात ते) २ गोट्यामध्ये गाताडी (गव्हाणीचे लाकूड) ज्यास बांधतात ते पुरलेले लाकूड

आंगरवा-वाटा-उ (प्र) अंगरवा अंगत बडीच्या वर पालक्याचा बदाचा घेरदार, मज्याच्या उंचीच्या भागाने उच असलेला कपडा, डगल, (गो) घसर [स अंग+रसक, प्रा रक्कम-अ, हि रस] अंगरवाचे काही प्रकार-प्यालेदार-याचा छातीचा भाग प्याल्याच्या आकाराचा बाबलेला असतो कंठीदार-याचा छातीचा भाग कडीसारखा असतो -गुंडीदार-गळ्याला गुंडी असलेला नीमकंठी-अर्धी कडी (बोरोनी छाती) असलेला -गज देदार-गळ्याप्रमाणे चूण असलेला -छडीदार-छडीसारखे ९ ज्यावर आहेत अथ बापडाचा -छिटाचा-चिटाचा, छापील बापडाचा जरदोजी-जरीचा -अगावांनी-गुंडीदार अगावांनी बापडाचा -यनातीचा-नोबरीचा -मलमलीचा इ० आगर कपाचे भवयव-आगा, कळी, खुदकळी, पेशकळी, बंद, चोळो, घेर, अस्तन्या इ० यासक्ती माहिती त्या त्या शब्दा सारली पहा

आगर(री)गाव-उ आगर-पोकळ, नारळी यांच्या बागा-मसलेला गाव [आगर+भाग]

आगरडा-डे-उ अग्र, टोंक, अगरडा-डे पद्म 'काही काही वागरी । दह्याची मासली ॥'-शा ११ ४१६

आगरडांगर-किनारा आणि डोंगर, (व्यापक) सरहद्द, आवार, प्राकार

आगरचर्ची-अगरवती पद्म

आगरमाळ(ळि)का-श्री नारळी, पोपळी यांच्या बागाच्या एकाउडे एक एकसारख्या असलेल्या रागा [आगर+माळ]

आगरवाडी-श्री राहत्या भराभोक्ती भातखाचरासह फळ बाग व बाजीखाल करण्याचे आगर [आगर+वाडी]

आगरवाळ-श्री एक व्यापारी जात, दिगीपासून काही अंतरावर असलेल्या आग्रोहा या गावचे राहणारे यावरून नाव पडले ही जात बहुतेक सर्व ठिकाणी व विशेषतः सयुक्त प्रांतात व पंजाबात आढळत

आगरामेर-श्री मळ्याच्या कुपणाजवळची झाडांची राग, कुपणाजवळची आगा, शेताची कड, बाग 'का तूणाचा बाहुला । जो आगरामेर ठेविला ।'-शा १८ ४२८ [आगर+मेर=कड]

आगरी—५ १ एफ कुणरी जात, आगळे कुणरी, आगवान २ वागाईतदार, आगर म्हणजे पोफळीच्या बागा मत्स्यानें करणारा हा शब्द १२८९ च्या नागराच्या शिलालेखात आलेला आहे 'हे दाम वरत संकोश कविक्रिया मुख्य करुनि समष्टि आगरिया मागि उडिछि'—यादवाच्या शिलालेख (श १२८९) ३ कोळ्यापैरीं एक जात हे मिनागरात राहातात व होड्या, मचवे हातास्तात याच्यापैरीं काही शुभे चालवितात हे जेजुरीच्या खडोवाची भक्ति करतात ४ (गो) मिदागरातील कामगरी [य का आगर]—वि आगरासवरीं, आगरात उत्पन्न होणारा (पदार्थ) ० **आगारयत**—त्री विनायकाबरोल, खाडीबरोल तैलाड जमीनींतील गावळ, केडी वगैरे होणारी बाग, आगरातील बाग ० **भापा**—स्त्री दगणे व घुलावा या जिल्ह्यातील आगरी सोबाची भापा ही भागा देशी कुणव्याच्या भापहून बरीच भिन्न आहे ० **मिरीं**—न अय आगरात विनायकाच्या काळ्या मिऱ्याची जात

आंगलरा—स्त्री (कों) एका अलख लावडाची केलेली होडी [आंगलख=वृक्ष]

आगलं—अगत पहा

आगळ—वि पहिला, पुढचा—स्त्री १ नागराच्या बेलजोड्या छील शेजऱ्या बेलजोडी. पहिली घुरवी व दुसरी चाहुरी जेव्हा तीवच जोड्या भसतील तेव्हा तिसरी ही आगली, आणि चार किंवा अधिक जोड्या भसतील तेव्हा घुरवी व चाहुरी शिवाय याची सर्व जोड्यास (घेरनाकडून पहिली-दुसरी-तिसरी) आगरी म्हणतात २ अगळ-रा-व्या-पहा [स अग्रज]

आगळ—स्त्री (ना) आगळ, अडसर, अगला [स अगला]

आगल—न (गो) आकाशानून पडणारे आगरीचे पाणी [आग]

आगळग—वि अगमयणी

आगळा-डा—(इ) अगारया पहा

आगळाव्या—वि भागण, कळ, बलागत लावणारा कळजे दलाल, कळवेल्या, कळीचा नारद, कळलाव्या, आगमवणे पहा [आग+लावणे]

आगली—आगळ-रा पहा

आगलें—न अय (भित्री) जाडें [य अगुगी]

आगलें—न आगडें 'देविनीं पावपुडी आगरीं।'—विपु ९१ (गो) धारें 'लाका मासदेन विस्तरीतीं आगरीं धावल्यान' 'आगलें तांपरे पावप=पोषास पावले=चरविणे [स अग]

आगवण—अववण पहा

आगवणें—क्रि (गा) अगवण, नवय करणे अगवण पहा 'हाणें देसाद योड्यां कागिया'

आगवळ—अग्रज पहा

आगवा—स्त्री प्रगति, वाढ 'सत समागम धरवा। तेणें स्रष्टा नरी होय आगवा या।'—अय २० [अग्रवत्]

आगवाडा—अगवाडा पहा

आगवान—उ (यु) १ पुढारी, मुख्य २ वाटाड्या [स अग्रवत्]

आगवाला—(यन) बॉथलरमध्ये कोळसा घालणारा, (इ) फायरमन [आग+वाला]

आंगवाळें—न (गो) अगत घालण्याचा कोणताहि शिव रेल कपडा, आगलें 'तू गाढकाक येतों ज्यार्यार तुजलीं आग वालीं घाल' [स अग्र+म घाल]

आगवीस—स्त्री (कु) १ रानात वगणा लागला म्हणजे भावताळवीं झाडें-दुष्टां तोडून वगणा विजविणे-भावविणे (क्रि कळणें) २ आलेलें सवड निवारण करणे [आग+विशणे]

आगशी—स्त्री (कों) अमीची ज्वाळा, शीत, अही [अभि+शिक्षा]

आगशी—स्त्री गच्ची, आगारी पहा [स आकाशिका]

आगष्ट—उ हमरी वर्षाचा भाड्या महिना हा भावण-भाद्र पद या महिन्याच्या गुमारास येतो (इ) ऑगस्ट [इ ऑगस्टज]

आगारू—न पातळ, अपराध, गुन्हा [स]

आगरा—वि आगप, लवकर, अगोडर किंवा योग्य वेळेच्या पूर्वी फिरलेले तयार झालेले (फळ-धान्य) याच्या सळट मागस (इकत कासास उपयोग करीत नाहींत) [स अग्र+उ]

आगसणें—अक्रि योग्य कालाच्यापूर्वी तयार होणें, पिकणें म्ह० आपसणी ही मागसणी आणि मागून आली ही मागसली=गपडें झाली (निशेपत घुमेच्या वाचनांत उपयोग) मुल० 'कानामागून आली, तिखट झाली'

आगसपाळणा—उ (व) वास्तवाच्या सहिन्यात राहत्या जागेत राव व उच शोके पेण्यावरिता पाळणा वाचतात तो [आकाश+पाळणा]

आंगसा—उ (गो) वस्त्राचा तुकडा, झाल, फडका 'तां गाव्सा हाणहाड पडोया' [स अंगस्र, न अगोच्छा, हि आगच्छा]

आगसर—उ अपराधी, गुन्हेगार 'परि म्हणों यातमयीं येतों आगसरहि अग्या या।'—मोभीम १ १०१. [स आग+र क]

आगस्ता—अग्रस्ता पहा

आगस्ताळ—अग्रस्ताळ अग्रस्ताळ पहा

आगळ-गुळ-गोळ—उ (इ) हाव्याच्या पड्याचा तांबडा रंग आगळ पहा

आगळ, आगळपाटी, आगळडाथ, आगळा—अगळ- [अगळपाटी—अगळडाथ पहा]

आगळ—खो (व) १ जमीनींत खोदलेली खाव घूट, होव घूट, चर २ विडीदाह, मोटया गेळण्याकरिता केलेली खाणी, अगळ पहा [का अगळ=खाण]

आगळणें—किं रातव्याच्या सालीस पुढें दणें अगळणें पहा [आभगण]

आगळा—वि १ अधिक, बरती, जास्त 'चाउ आगळे चाळीस गड १'—हेपो १४ शेर आपळे मग=१ मग १ शेर म्ह० (क) जवा आगळी काशी=साशीपेक्षा जवळ अधिक २ अधिक किंमतीचा, उची, वरचढ, थेट, मोठा 'अभावइनि झुल्ल'. मुळां येता अगळा सुल्ल १'—मुआदि २ ५० 'सहाय दुमरा नवे तुज विणें बळे सांगळा'—केका ४६ ३ (संख्येने विचा परिमाणानें) मोठा, पुच्छ 'दसानिया धार्मिनाची लोटा । अपविनास वेद आगळा १' ४ अधिक (वाईट, फाजील, खोडयाळ) '५ उध्द', उदाम, माहूर (नोकटाचे भावण, बर्तन बोंरे) 'तो इमिसया अगल्य स्याचें बोले । म्हणे येवेळें स्या किंकिने । तों देखतीवर म्हणे आगळे । अगल्य न पोले बघटिया ॥'—ह ३२ ६९ ६ गिराळा, भिन, वेगळा 'उपमा देऊ अगल्ला । तरी त्या बघिचारी समया । हे त्याहून आगळी सुदरा । पतिनताल्ल ॥'—क्या १ ८ ९२ [का अगळ=मोठा, थेट, स अगळ, प्रा अगळ=अधिक, हि आगला, पि अगळे]

आगळा—खी अडसर, अगला अगळ पहा 'गळेत त्या भावण आगळा हो १'—सारह १ ७१

आगळी—खी (शु) अगुली अव

आगळी, आगळिक, आगळीक आगळी-त—खी १ आधिक्य, वाढ 'तरीं मि आ केनी थारी आगळी १'—दाव १९० 'रणीं सुगतेची आगळीक १'—झा १ ३८ 'कस्तळाने ताहनि बवतुनी । आगळीक दावणें १'—मुआदि ३१ ४६ २ इरावत, खोडी अमरादा, औद्धत्य, मर्यादेपलीकडील कृत्य (कि० करणें) [का अगळिक, म आगळा] ३ (कावदा) कोणा मनुष्याच्या साध्यातील गोरीत (मालात किंवा मालावर) घमबरी दणाच्या, प्रास देश्याच्या किंवा मुन्हा करपाच्या इत्यादी जणें (क) देसपत

आगा—उठ अगा पहा 'आगा तुम्हा दना दाणा वणा १'—उभा १ ७६९

आगा—उ १ अगल्याचा पेश कळी आणि सुकळी यांच्या मधील भाग २ पुढील भाग—वि मुख्य थेट उ० आगा हेदर [स अग, प्रा अगा, फा आगा=थेट]

आगा—खी अगा (ह) पहा

आगा—न अव (गो) काव्यास रागणाच्या औषधी, अवें [न अग]

आगा—अ (गो) येणें, हणें, हग [उठ० वृण अग, हग, हप]

आगा—उ अगला, पुच्छें, अगा पहा

आगाऊ—अगळ पहा

आगासानी—उ एव मुसलमानी धर्मपय, आगासानाला शुद्ध समजणाऱ्या इस्मायली मुसलमानाचा पय [आगा+सान]

आंगागधडी, आंगागणि—त्रि (बों) धृक् धृक्, निरनिष्ठे, प्रथेरी, वेगनगळे, प्रत्येक माणसाला निराळे 'आगा गडी शेला पाणटें दिले'—आगागणिक कास्मार वर लागले तर राज्य पुढे 'आगागडी-इया पहा [अग+अग+वनी, अग+गणिक]

आगाजणें—अगजणें पहा

आगाजा—१ आगा पहा 'उठणें-होणें-बोभाटा होणें २ वाच 'आगाचचे घडपडाट १'—वेसीख ६ ७६ ९ ९१

आगाडा—(गा) आघाडा

आगाट्याचें घगाडें—न (गो) अभावातला सागणें, अतिदायोकि [वा]

आगातुस—को—आगतुक पहा

आगाथिणें—कि १ पुढे होणें 'भजभौनि आगाथिणें दीर ख १'—दाव १ ७८ २ अगिकारणें आगाथिणें पहा [न अग+स्या]

आगादज्यारी—खी अगात ज्वारी, थण नसणाऱ्या वेळीं परतत ती ज्वारी, खडर ज्वारी ज्वारी, अगात पहा [स अग जात, म अगात+ज्वारी]

आगाप—अगप पहा

आगापिछा—अगापिछा पहा 'आता मला आगा पिछा काही माही काडीवासास जावे म्हणजे जन्माचें सार्थक होईल'

आगायानी—अगायानी पहा 'अगीं आगायानी अगला । चढकडून डोल सारखा १'—प्रला १ १६

आगामी—वि पुढील, जणारें, भविष्यकाळचें, भावी [स आभगम्]

आगावर—अ (गो) अगावर अग पहा 'जावप—कि अगावर जाणें, विगळशी होणें, ऋतुप्राप्त होणें, रजस्वला होणें

० घेवप—कि १ अगावर घणें २ (ल) मुदाम दुसऱ्याशीं स्पर्धा करून त्याला तोशीस लावणें, खाट बसणें ० यावप—कि अगावर दणें, खेळणें बसडन आगावर येणें ० लॉळप—कि अगावर लोळणें, विधिनिविध न वाळवता (पखाचाशीं) लगद करणें याखेरीज वाक्त्र-चारखाडीं अग पहा

आगावर—न १ घर, मरिच, वाडा, महाल, अगार पहा २ राग, सचय, खाच [स आगावर]

आगार—पु ली अडुर, (व) आगारे अगारी पहा ' तें चौपासि घेऊनि आगारें । खोलवी ॥ ' -शा १५ १२ ' जन्मवरी आगारी । वाडतीचि असे ॥ ' -शा १५ १७२ [स अग्र]

आंगारइचें—कि (गो) रागावणें, चिडणें [व अगार=अग्नि]
आंगारडवी—खी (व) आगारावणी पेटी, आगपेटी [अंगार+डवी]

आगारा—री—रें—पुलीन अडुर, दोडा, दिरी आगर, आगर पहा [अग्र]

आंगारा—अगारा पहा

आगाव—अगाळ पहा ' आगाव धवये दिले असता सत्ते निवळे, हेतेवेळेस दिले तर महाग पडेल '

आंगावी—पु (गो) मोटेपणा

आगाशी—रसी—अगारी—शी पहा

आगासदिया—(स) आकाशदिया पहा

आगासताळपणा—अकरताळ(पणा) पहा

आगाह—ही—अगा(ह—ही) पहा

आगाळा—पु (चि) हुडा, ज्यात धान्य अथवा पेरणीचे मी धावून देवतात असा वेड्याचा अडाकृति बोचा, मोटडुळे, गाठोडे निवळा, कोडे इ०

आगिजेळ—येळ—न आग, विस्तार, आगीचा डोंव -चि विस्तार किंवा अग्निसन्धी ' जे आगिएलाया सरोवरी । घालिजे घुसिला ते ॥ ' -शिशु ५५६, १८० [अग्नि+आलय]

आगिओ—पु (घु) जोंघळ्याच्या पिकात उगवणारे एक रोपटे वासुडे जोंघळ्याचे तात मुक्ते, आगी पहा [का अगे=डोंव, अडुर, रोप]

आगिक—अगिक पहा

आगिटा—डा—पु विस्तार, आगरी ' कोणी एक मुभटा । विचाराचा आगिता । ' -शा १२ १०२६

आगिटें—न आगरी ' मग तिहीं आगिळी पाणीची वाठे । तापावया केलें आगिटें । ' -ब्रह्मा २ ९ १९

आगिट—टी—टें—पु ली न आगटी, भरी, देगडी, विस्तार, आग ' बीड आगिटा पडे । तरी मळु हुट वाली पडे । ' -शा १८ १२१ ' रोहाराची आगिटी जिवी । ' -एभा २६ ४४ ' हें वाचस गाये साटे । साकारपणाचे वनीटे । प्रपचाचे आगिटें । अचड धुपे ॥ ' -व्यादि १२ ३ ४१ ' नेत्र जेसे वुडोंची आगिटी ॥ ' -इसुरा २७ ४५ [स अग्नि+स्था]

आगिनगाडी—शी आगगाडी बाफेच्या छाहाच्याने चार गारी गारी, वापरप (इ) रत्ने ' दोघीराव्याचा मूर्तन । आगिन गाडीला गुप्ता । ' -माळगीत [स अग्नि-म अग्नि+गाडी]

आगिया—पु बाचवा, अगडा ' सनडाळी आगिया देगोनि, आगि म्हांगोनी पासि सादिला । ' -पंच १.४५

आगियाळें—न आगिजेळ पहा १ अग्निहुड ' धूतें आवु सुनि आगियाळे । ' -शा १४ १६२ २ ललाटस्थ अग्निचक्र [स अग्नि+आलय]

आगिधळा—पु १ अभक्ष्य पदार्थ देवत्याने अशुद्ध झालेले भांडे शुद्ध करण्यासाठी वायवाची विस्तवाची आच (कि० देणें) २ इमारतीचे लाकूड (नवें तोडलेले) आकरण्यासाठी त्याचा धुर कवणें -ळी—खी अग्नीची ज्वाळा [स अग्नि+वलय]

आगी—१ अग्नि, आग, विस्तार, निखारा ' जिज्जारी आगी सुटली । तापण्याची । ' -शा ३ २५४ -चा पुलाव—पु अति तापट, बरक मनुष्य [आग+पुलाव] -चा लोळ-कल्लोळ—पु १ आगीचा डोंव, झोत २ मोठा, दाख्खा प्रतिस्पर्धी, योद्धा ३ (ल) सतापी मनुष्य -ची जीम—खी अग्नीची ज्वाळा, अग्निचिह्ना दिग्ग -चा घिमा—पु आगीमुळें कोणत्याहि मारलंमत्त्या होणाऱ्या जुवसांनीवद्दल किंवा नाशाबद्दल मोवदला दण्याचा करार -ची घुष्टी—खी १ टोक, चढूक याचा मारा २ (ल) सडगरपरा ' तिच्यावर सारखी आगीची कृंगी होत होती ' -इप ५६

आगी—पु शेराट ' (धाण्याचा बैल) भवता फिर लागवेगी । परी पाहता नलगे आगी । ' -एभा २१ २२३ [स अग्नि+द्रौक]

आगी—खी (बर्ना) पड जमीनीत प्रथमच पीक करताणा उगवणारे रोपटे [का अगे=डोंव, अडुर]

आंगी—अगी पहा

आगीदुगी—खी १ भानगड, चौघडेपणा करून किंवा मध्ये तोंड पावून दुसऱ्याने केलेला अपराध किंवा मूर्खपणा पुढे जाणें, चढाटी, आगलावेपणा [अकरणापत उपयोग म ज्या बत्तवर क्रिया घडते तिची एथी योजितात] (कि० काटणें, पाहणें, करणें, टकरणें) ' सी कोण्हाची आगीदुगी पदात नाहीं ' २ उघाटेव, दुस -याची पचाईत, आवगड ' वावा कोणी काही करो, कोणी कोणाची आगीदुगी करू नये ' [स आगनु, म आग=अपराध, द्वि] आगीदुगींत नलणें—भानगडींत नलणें, उघाटेवीत, पचायतींत न पडणें आगीभागी पडणें—पोळ्याच्या व दपशीच्या धयात पडणें, गोत्यात पडणें [स अग्नि, म आग+भाग]

आगीन—खी अग्निव, अग्नि (अप) ' तिसऱ्या पात्रावरी जगते तित्य आगीन । ' -रावण्य (महाप १ १ १)

आगीमण्यार—खी मण्यार, सर्पांतीत एक अतिउग्र, भयं कर विपारी जात [आग+मण्यार]

आगीमाशी—खी जगलामध्ये सहा प्रकारच्या माद्या अग असातात, त्यांची एव ही चावणी असता रस ह्यापणें होऊन धवणो, मुसणो व पिकणो ही मादी प्राण हरण करणारी आहे [स अग्नि+मशिका]

आंगु—अंग पदा

आंगुठ—उ आग्या 'दपा पोनाची नीरी। आंगुठेन चेपते पुढा।'—उपा १८४६ [स अंगुठ]

आंगुदान—न बाराव्या शतकातील देवगिरीच्या राज्यातील एक सोन्याचे नाणे. 'तीस तीस आंगुदाना दिपरिया'—आम १८२९ पृ ६३

आंगुल—गूल—खी (व) नागराच्या बेलचोड्यापूर्वी देवटची, पुवगी जोडी, आगली पदा २ बेलच्या चाहोरातील पुढचा भाग 'आंगुलीची जोडी हलकी असरी तरी चालते'—वि (व) आंगुल्या, आंगुली (आगली) हाकणारा मनुष्य [स अग्र+उ, म आगल]

आंगुल्ल—वि (गो) कजाग, कंरघ (खी, पुश्व), भाडखोर 'ते श्वगू रंग्यार सामके आंगुल्ल।' [पोतु आंगुल्ल तुर० स अग्नि+तुल्य]

आंगुळ—न १ आठ यव इतीचे माप, आठ यव एकादेजारी एक देणू जे प्रमाण होईल ते २ कोनाच्या इतीचे माप [स अंगुलि]

आंगुळी—आंगुळ—आंगोळी—अंगुळी पदा

आंगु—उ धौत यहात याच्या म्हणावयाच्यापूर्वी म्हणा वयाचा विशिष्ट मन [वि]

आंगुळ—अंगुळ, अंगवळ पदा

आंगे—उद्गा अंग, अंगे पदा

आंगे—किवि (हि) पुढे [स अग्र] • मांगे—किवि पुढे मांगे, अमळ पुढे अगर पाठीमांगे, याबाजूला अगर त्याबाजूला, जवळपास, इकडे तिकडे, अलीकडे पलीकडे (इयळ, काळ सक्ती) 'मागाळ तेव्हाच रुपये देईल असे प्रमाण नाही, परतु आंगेमांगे देईल, घुडविणार नाही' 'ता शक त्याचे टिकणी कोडे आंगे, मांगे असले' [आंगे, स अग्र+म मांगे का मंगल प्रा अंगभो मंगभो]

आंगे—किवि खुद, स्वत जातिनिशी 'तेचि वस्तु होये भांगे। या नाव सापड।'—दा १९२९ [स अंग]

आंगेरु—रु—अंगरु (रोग) पदा

आंगेल—न १ (गा) आग विस्तार 'त्येच घराचेर आगल पडें' [स अंगि] २ (कु) नारळाचे उष्ण तेल [आम+तेउ]

आंगेधान—वि पुढारी दर वीस इसमावरील नारई—डूक राची दिकार [स अग्र+नान वि अंगदान]

आंगो—उद्गा (वों गो) अंग पदा 'आंगो, ते चै वज्र पदा'

आंगोगडी—ड्या—किवि (वों) प्रतियुचीवर निरविळा अन्वय होईल अंगे (देणे सांगणे) प्रत्येकी, निरजिवाक्या व्यक्तीस स्वतःप्रणे 'एक जण कोण ते काम सांगा, आंगोगडी खणू लागला

तर म्या काय करावें' 'सगळे गावरुन्यास सभर रुपये वक्षीस दिले, आंगोगडी दिले नाहीत' [ऑंग+गडी]

आंगोगडी—ड्या—किवि १ आंगोगडी पदा २ पुन पुन, वावरार [अग्र+गडि—डि]

आंगोज—वि मोठे, भयंकर, अगाध 'भळें जड पडें भारी। खीसावरी आंगोज।'—तुगा ६६१ [स आंग+ज]

आंगोट—टी—ट—खी पावसाळ्याचा आरंभ अंगोट पदा 'आंगोटी भेष वरील।'—गीता १ २३९९ [स अग्र+टि]

आंगोटणे—सकि (व) वावरणे, ताब्यात भागणे 'थेल आंगोटले तेव्हा गाडी पावली' [स आइट]

आंगोटता—वि (व) आंगोटभार 'त्याचा बारभार आंगोटता आढे' [आंगोटणे]

आंगोटली—थटी, आंगुतली, आंगोती—खी (वों) केळ, चवेण याच्या पानाचा ठेवट्या—चैरगास उपयोगी पडेल असा भाग दाडगवन याच्या उल्ल 'श्राद्धाकृति चार आंगोटल्या पाहिलेत' 'केळीच्या लाव लाव आंगोट या हीच तपाची कन्याची ताटे'—पाव्ह १७ [स अग्र+तल]

आंगोदर—धर—अंगोदर—धर पदा

आंगोपती—किवि अग्रपती, बेगळादे, प्रत्येक जण आपल्या पुतें, स्वतःप्रणे 'ते चौथे माऊ आंगोपती सवार करू लागले म्हणून वर बुडाले' आंगोगडी पदा [स अग्र+पति]

आंगोस—खी (वों) उन्हाळ्याच्या सुरवातीचे दिवस जे—आंगोट—पावसाळ्याचा आरंभ [स अग्र+उल्ल—रिणर, प्रा उल्ल, आंग+उल्ल]

आंगोस्तर, आंगोस्ती—अंगोस्तर—अंगोस्ती पदा

आंगोळ—१ (कु गो) रातवीक्या कळापसून होणारा रस, तावडा रंग अंगुळ पदा २ अंगवळ पदा

आंगोळा—(गो) आंगळा पदा [वि गो आंगोळो]

आंगोळी—अंगुळी, आंगोळी पदा

आंग्र—उ आग, विस्तार 'आंग्र म्हणे आंगुचे वर। भस्म कर।'—दा १ १० ४६ [स अंगि]

आंग्रेय—वि १ विस्तारासक्ती, अग्निदेवतेसक्ती [स]—खी २ आग्नेयी (अग्निदेवतेची पूर्व व दक्षिण यामधील) दिशा

आंग्रेयी—खी अग्नि अधिष्ठित दक्षिण आणि पूर्व यामधील दिशा [स]

आग्या—उ १ खात्री, खाजइली, स्फुरे झाला असता आग होणारी एक वनस्पति, पीतवर्णी हिची जाईच्या पानासारखी पाने असून सफेद रंगाचीं व्हान थोंडे येतात, धान्याच्या शतांन हीं हांडे झाल्यास पीक जळून जाते 'आग्या आणि कांचडहि।'—दा ३ ७५. २ कात्रवा अग्या पदा ३ मुतेरा (कोळी), पाऊल

वमी शाला असता जोंवक्याच्या पिडावर होणारा विद्या—वृषिपि
१७४ ४ आगी माशी, मोहव्याची माशी, चाकणारा—आग
करणारा (चांदल्या—इसल्यानंतर) साप इ० प्राणी—वि १
आग करणारा, दश करणारा २ अतिशय रागीट, तापट, जडाल
(सुख्य, स्वभाव) [स अग्नि] ३ घणस—घोणस—उ ज्याने
दस केला असता अमाची आग होते असा घणस ४ झोटाटिंग—उ
आम्यावेताळ पदार्थ 'जायराई जोसार्ई मायाराणी। मारको मेसको
यदिणी। आम्याझोटांग जखिणी त्यास भजोन जन बुडाले ॥'
—२ १३ ६४ ० देवी—झी देवी (पोग्या)चा एक जावळ्य प्रसार
० फुरसे—उ (कु) सर्पाची एक जात ० विंचू—उ एक प्रकारचा
विंचू भाबळ्यासारखा प्रसाद्यागारा 'आगया विंचु पाला म्हणून
फाय करीन फवद्याचा।'—भज ८८ ० वेताळ—उ १ आग
लावणारा पिशाचचा राणा याचा एक मन आहे तो जपला
असता ज्या मनुष्याचा नाश करील असेल त्याच्या शरीरास विद्या
मालमतेच आग लागते शत्रूंनी डोंगरावर इकडे तिकडे जाऊ विसू
लागला असता आग्या वेताळाचा संचार हुड शाला असे म्हणत
२ अति तामसी, ताप, तडकदार मनुष्य 'आमचे रावताहेच
म्हणून हुड आम्यावेताळच आहेत' ० सदैव—उ एक सापाची जात
'गगनी लागती जाळ। आम्यासदैव।'—दावि २४४ ० सोमल—
उ मनडीळ

आम्यें फुरसे—न (कों) एक जातीचे फुरसे, सपें [आम्या+
पुरसे]

आम्यें मोहोळ—न आगीमाशीचे पोळे [आम्या+मोहोळ]

आम्येल—न (गो) अभिवर्षाव, आकारातून पडणारे आगीचे
पाणी [आम्य+ल]

आम्यण—न नवीन गाल्यांचे भक्षण, नवीन ताडुळाच्या
केल्या भाताचा त्याजीपाक (हाम) करून तो भक्षण करणे हा
विधि आश्विा शुद्ध पौर्णिमेस करतात, नवमेष्टि [स]

आग्रह—उ १ जो हेतु किंवा वे मय एकरा डाळे अखेर ते
यळट घरणे, इतमत, इतनिषय २ हेवा, हु (कि० घरणे)
'एसियादि वरू म्हणती तयारा। आग्रहोचि उरे।'—ता ३ ६३
३ मिनतसारी, प्रायेना, गळ पारणे, अगल्याचे बोलावणे किंवा
आमप्रण (कि० करणे) ४ दुराग्रह, अनमान, हक्क 'गळ दस
राह्य बधिता भीममुनाग बसे ल्यायास। आग्रह करिति असाच्या
चरणी त्यस्तुत बसे ल्यायास।'—सोमीप्स ५ ३१ [म आ +
ग्रह] आग्रहास पेठेण—आग्रह घरणे
आग्रहणे—अग्नि आग्रह घरणे 'आग्रहात तरी सेवीन अम
बेवानर।'—वसा ४२

आग्रहायण—उ मार्गशीर्ष महिना [स]

आग्रहायणी—झी १ मार्गशीर्ष शुद्ध पौर्णिमा २ त्या पौर्णिमेस
पराजयाचा पावसा (एक होमविधि) ३ (ज्यो) म्हणसून

शक्ती १ २८

आग्रही—गि १ निग्रही, आग्रह धरणारा, ह्री, हेकेरोर
(विशेषत निद्राग्नक अभिर्ने उपयोग) २ चिराटी—नेट धरणारा
३ आग्रह करणारा, अगत्य दासविणारा

आग्रव—उ (गो) हक्क, विरोध 'हाजेर म्हालें काय्च
आग्रव ना' [स आग्रह, तुल० पोर्तु आग्रव्हो]

आग्रळ—खी (व) आळ 'त्याने मादयावर उगीच
आग्रळ पेतरी'

आंगल—वि (इ) इष्य किंवा इष्यी यासवर्षी [इ आंगरो]

आंगलोईडियन—वि युरेशियन, हिंदुस्थानातील रहिवासी,
हिंदुस्थानात जन्मलेले, इष्य व हिंदू याच्या निष्ठाणाने उत्पन्न झालेले
इष्य

आगळ—न (व) सदा

आघ, आग्रटी, आघटे—आग-टी-टै पहा

आघळू—(प्र) अगळ, आगळ, अगत पहा

आघवा—वि एकर, सर्व, अपवा अपवा पहा 'म्हणजनि
अपाडु हे आपणें। निर्धारिता।'—हा १ ६९, 'असत्य हे माया
म्हणता प्रत्यक्ष। मायेचा हा पक्ष दरर आपणें।'—व १६५

आघळ—उ खी दाराचा अडार, अगळ पहा [स अगळा]
आमर्लणे—आघाळणे पहा

आघा—वि १ सर्व, अरपा, अपना पहा २ अपा पहा

आघाट—ण-णे—उन सीमा, हद्द मर्यादा, षटु सीमा 'मृत
श्राव्ये आघाट चिरिते चारी'—हा १३ ४० 'ऐसि आघाटणे
चिमा।'—शक १२८९ सील यादवाचा नागण बेधील शिलालेख
(प्रथमाला ३ ६) [स आघाट=हद्द, मर्यादा]

आघाटी—खी एक तनुवाय, विनरी, एतारी 'त्यावति
जे वू येई आघाटी। गाई स्वराचा पत्निमटी।'—शिशु ६९७ [दि
आघाति (कृत् १० १४६ १)]

आघाडा—टी, आघेडा—अपाडा—डी, अघेडा पहा
आघात—उ १ तडाळा, हुदा, चपेटा, धक्का, प्रहार, मार
'माया करणा हे करिते बहुत। किती तोंडू या जगाचे आघात।'—
तुगा ११९ २ वधस्थान ३ (अ२) चल्मयुक्त पदार्थ दुसऱ्या
पदार्थास जो धक्का देतो तो—ययु २११ [स आ+हट]

आघार—उ कोणत्याहि होमग्न सुरय दवतेगवर्षी याग
होण्यापूर्वी अग्निमंडिलाच्या वायव्य कोपण्यापासून आग्नेय कोप
ण्यापर्यंत एव व नेकेत्य कोपण्यापासून ईशान्य कोपण्यापर्यंत एक
अथा सक्त घार घरून दान होण्याचा आहुति देतात तो [स]

आचारी—झी दूद लोक आदाच्या वेळी पितलात उदेथून
गमनीत हुपाची किंवा भाताची आहुती देवान ती, किंवा वार
क्यास कावळी (आवाचा पिंड) देतात ती [स आपार]

आवाळणे—किं वरुं वंगरे राखवळणे, पिळणे, चुचकणे [स आ+धातुन, आ+वळ (ध्व) क्रिया का अणुळ, वाणळ=हालविणे]

•पाव(वा)ळणे—राखवळणे

आघिवळा, आघिवळी, आघीदुरी, आघीमण्यार—आगिवळा, आगिवळी, आगीदुगी, आगीमण्यार पदा

आघी-आघीमाशी—आघीमाशी परा म्ह० मेळें मेळर आघीस भीत नाही

आघोट—आघोट, अघोट पहा.

आघोळ-आंघूळ—अघोळ-अघूळ पहा

आघ्या—आग्या, हा व यापासून साधलेले शब्द आग्या खाली पहा •घाघळी—अघाघळी नासाची समुद्राचील मात्तोची एक जात

आघ्ये—न १ (को) मपपासाचे पोळे, आघ्ये मोहोळ [आग] २ आग्या, मथमासा, आगीमाती [स अग्नि, म आग]

आग्रव-आग्नी—आग्रह पहा [स आग्रह अग]

आग्राण—न वास घेणे, हुणणे [स]

आग्रात—रि वास घेतले हुणलेले [स]

आंच—१ विस्ताराची झड, धग, झेड २ विस्ताराची उष्णता (शिजविण्याकरिता, भाजण्याकरिता, ओपधे, भाजु घेई वितळ विण्याकरिता) • विस्तारची आच लाविरी म्हणजे धातूचा रस होतो (कि० देणे) ३ (ल०) काळजी, चिंता, पाणधूग, सावध भिती (नि० लक्षणें) • गंगापरतला खडाराची आच लगणी • ४ धडा, धतका, भीतिमुक्त मनाची स्थिति, भय, भीति (कि० वसणे) ५ (ल) बोट भांगणे, जडून जाणे, हात पोळणे, (एखादा धाडसात किंवा उगडालीत) बोट घेणे [स अचिम्, हि व आच का झु] • वसणे-लगणे-पोळणे, बटका वगणें, डाय दिण जाणे —चौत अमरणे-धावात-दावायात असणे

आचकट—अचकट पहा

आचरण—अच १ जोराने ओरणे, हिसका देणे हिण्डणे, २ सोडणे सुडणे सोरणे ३ हुवाडणे, हिसकणे ४ (अचल) • उडणे, • विचकणे [स अचू-आणे वाचविणे]

आचका—अ १ एकाएकी चलाखीने ओटणे, ताण, खेंच, हिसका एकदम दिलेला पक्का (कि० देणे) २ भीतीचा पक्का धपका (कि० वसणे) ३ झुंका, वष [स अचू, वा अजिवे-भय]

आचकड, आसकड—अ (व) दैत्यगुडीचा आस, आग [स अस, स आस]

आचकूळ—वि (गो) जायबंदी, दुला अवजुल पहा

आचकोन—अ (घातुशास्त्र) (अग) आचकोन, दान देणाऱ्या कमानी एकातार्गी मिळतात त्या आर्गी होणाऱ्य कोन, हिंजव करीत कोन [३ आचकोन]

आचंगणे, आचांगणे—अचांगणे पहा

आचंगुल—वि हुणण, अचंगळ पहा • हीन आणि कुत्रिमी । रोपी आणि कुत्रिमी । आचंगुल आणि अधर्मी । घासला रमे । • दा २ १ १५. [अचंगण]

आंचणी—अचि भाच २ व ३ अर्थ [भाच]

आंचणी—अचि (को) ओटी, ज्या वरील तरु वंगर असेल त्या घाच्या बायकाची ओटी भरण्यामाटी हुळट, हुंहु, खा, नारळ, अक्षुता इत्यादि माहित्य तबकात भरून नेतात ती [स अचन, किंवा अचू=पूतणे, प्रा अचण]

आचणी—अचि रवीने घुसटण्याची दोरी [स अचू=वडविणे]

आचणे—(गा) जमीन तयार करणे, जमिनीला पोळवण घालविणे [गो आंचण स अचू जाणे, फिरविणे]

आचद्रार्क—अ सूर्य, चंद्र आकाशात आहेत तोपर्यंत शासन चिरकार, विरतर, याचकददिवाकरी [स आ+चंद्र+अर्क]

आचपळ—अचपळ पहा

आचरणे—अचि (व) आपवयकचित होणे, अचवा वागणे, नवल वाटणे [अचया]

आचया—अचया पहा

आचमन—न १ धार्मिक कृत्याच्या आरंभी क्षीरगुग्दपथे उडण्या (गोकर्णावृत्ति) सळहतावर पाणी घेऊन तें मग म्हातून पिजे, असे तीन वेळ मज्जासह पाणी पिऊन औषध्या बळी दाखी हात घुजे या सर्व विधीस आचमन म्हणतात कर्माच्या दोषांवि दोन बळ आचमन करतात त्याप्रमाणे भोजनानंतरहि आचमन करतात 'आचमन करून सागर । उदरमागीं निरीविला ॥' • देणे—आपोळी पाळेणे 'बर वाहेना तुला आचमन झुडाला घाया ।' • विक्र १, २ (ल) एकदम स करणे, आचमनसारखे पिऊन टाकणे, मुखरोग नारीता करण्यातार्गी बाभलीच्या सालीच्या काप्यात तुली, मध घालून त्याच्या गुठण्या करणे [स आ+चम] • पळी—अचि सच्यची पळी

आचमनीय—वि आचमन करण्यास योग्य (पाणी)

आचरट—अचरट पहा

आचरण—न १ वर्तणूर, वागणूक, विधि, एखादे कृत्य करणे—पार पाडणे २ नत, नियम चाल, आचार, रीत, रिवार • करणे—बहुदम चालणे, नियम पाळणे, आचरणे, अन्यासणे [स आ+चर]

आचरणीय—वि १ आचरण करण्यास योग्य, पाळण्यास योग्य (उपाय, मत विधि इ०) २ अनुसरणीय, अनुसरण्यास योग्य, कण्ठालायक

आचरणे—अचि १ आचरण करणे, देवणे, वागणे 'बहिणी म्हणे एते भक्त आचरित । तयासी भगवत जवळीच ।' • व ५४०

२ चालविणे, करणे, उतरणे, अभ्यासणे 'ज्या अग्रा कधि

न आचरिल्या तपाते ॥' [स आचर]

आचर्य—न (रा) वाधये [स आधये अ]

आचरित—वि १ आचलले, पाळिले (प्रत, काम), अभ्या

सिल्ले, अनुसरले—न १ वतेशूक, वागणूक, आचरण २ (कायदा)

कडे वसूल करण्याचा एक प्रकार—कृष्णरोच्या दारात उपाधी नसे

आंचवणे, आंचविणे—अचवणे पहा [स आचमन]

आंचल—ळी—अचल—ळी पहा

आचांगळी—वि वाईट, अभद्र, निंदत्यक अन्वयार्थी पदा

'आचांगळी अधिक तब्द' एकूण उटिला वीर गद'—एकूण ९४

[अचाले]

आचार—न लोपणे, अचार पहा

आचार—५ १ श्रुति-स्मृतींना अनुसरून वर्तन-वागणूक,

निहित आचरण, शास्त्रानुद वर्तन म्ह० दोन प्रकार आचार, नेत्र

अमाचार=वारा वाजेपर्यंत धर्माचरण करून नंतर विषयसक होणे

किंवा दोन प्रकारपर्यंत धर्म कर्त केले तर तो आचार व त्यानंतरचा

अनाचार समजला जातो २ (सामा) वर्तन, वागणूक राहाणी

सामासाधन—विश्वाचार, दुराचार, श्लोकाचार, कुलाचार, सदाचार

आचार—प्राप्त-युक्त-दील-प्रिय-वेत्ता, आचारावुमत्-उत्सव [स

आचर]

० पद्धति—स्त्री वागण्याची चालरीत, नेहमीचे आप

रण, वर्तनक्रम, राहाणी ० पूत-वान-शुद्ध-संपन्न—वि १ कुळ

धन व कुलाचार व इतर रीतीमाती वकडीर व शुद्ध रीतीने आचर

पारा, सद्गतीनी २ योग्य, रीतीप्रमाणे 'कनळ सलग्नीच्या मजुणा

बरोबर जमी देवदेव करणे झाले तरी खतपत्र करून करावे, काही

कागतादि व्यवहार आचारशुद्ध असता' ० प्रसिद्ध—वि लोक

हजेरीतील शिष्टाचाराचा, शिरस्तेवाईक [स] ० अष्ट-वर्जित-

हानि—वि विहित धर्मकृत्ये न करणारा, न आचरणारा, अनर्थ

वैशिष्ट, धर्मलक्ष अनाचारी ० मृष्टी—वि आचारप्रष्ट (अशुद्ध

रूप) म्ह० आचारप्रष्टी सदा कधी ० वार्णे—५ शत्रु अन्वयळ

अभद्र [स आचार + विहीन] ० विचार—(ग) शास्त्रविहित कते

उत्तमचार, धर्माचार, विवि राप्रदायशुद्ध आकृष्य घालविण्याच

मार्ग, नियम, शिस्त, मर्यादा इ०, शास्त्राक आचार विचार

'शास्त्रात राहिले अमल ताह्य आचारविचार राहात जाहीत

० शील—वि आचारसंपद मृदाचारी ० शोधक—वि सदाचार व

अनाचार यांचे परीक्षण करणारा विवरण करणारा

आचारी—५ (प्र) आचार्ये १ शुद्ध उषश्या, उषश कर

पारा 'जैदी तेसी असो पुनिलच सोई' परिकी हातीपायी आचा

रिये ॥'—तुगा ११०३ रामाचारी, दुष्णमाचारी कोरे नावत

आचारी हे पद आचार्यांचे अथ असते [स आचार्ये] २ स्वय

पाक करणारा, स्वयंपात्री दूत याच्या घरी स्वयंपाक्याची नोकरी

करणारा (विशेषत आग्रण जातीचा) [स आचार्ये] ० पाणक्या—५
१ स्वयंपाक करणारा व पाणी भरणारा २ (ल) जड सुदीचा, अक्षि
क्षित, टोन्ना माणू

आचार—५ आचार, वागणूक 'येह आचार जो परावा ।
तो देपता कीर वरवा'—शा ३ १२०

आचार्य—५ १ उपनयन करणारा, वेदमन शिकविणारा गुरु
२ उपाध्याय, धर्मकृत्ये चालविणारा, भदनी, गुणेशित ३ धार्मिक
पयाचा सत्पापक, प्रवर्तक ठ० मन्त्राचार्य, रामानुजाचार्य ४ अध्या
त्मज्ञान करून दणारा 'जे जाणगे या आपरेयाचा गावी' गुरु
त्वाची आचार्यपदवी । जे सक्त गुणाचा गोसावी । पवित्रा रावो ।'
—शा १ ४७ ५ पंडित, निष्ठात या अर्थी नामाच्या पुढे लाव
ण्यात येणारी पदवी, प्रोफेसर जसे—रावणाचार्य, ब्रह्मदाचार्य इ०
६ (सिद्धी) मिनिस्टर याचा पयाय, सिद्धी लोवाचे धर्मविधि,
सरकार व उपासना चालविणारा दीक्षित, सिद्धी धर्मोपाध्याय,
सेवक 'कोणी वारण न दाखविरयास आचार्याने वधूनराच्या
आज्ञा पुढे घालावून याप्रमाणे उपासना करावी'—उपासनापद्धति
३१, —ईपि १२८—साम्रा ६८ इ० ७ (उप) आचारी, स्वय
ंपात्री ८ आप शक्त्याचार्य किंवा त्या पीढवरील अविष्टित व्यक्ति
'आचार्यस्वामीची साजे उपमा'—सत्र १ १९ ० वरण—न धार्मिक
कृत्यासाठी ग्रापत्या भगव्तांचे यत्नमाग एखाद्या उपाध्यायाची
धार्मिक पद्धतीने योजना करता ते, पोतदित्य 'कडया दीवळे
मग्नान । दत्तोया आचार्यवरण'—कथा २ १४ ९० [स आचार्य-
४] आचार्यापास्ती—जे गुरुदेवा आचार्याची पूजा 'ते आचा
यापास्ती । प्रकृतिज गुणस्ती'—हा १३ ३५०

आचार्याचा—आचार्याचा पहा 'काम वाढ भय वासनेच्या
द्वारे । साजने ते धीरे आचार्याचा ।'—तुगा २८०३
आचिरकाय—ला (गो) कल्पना, अदृज, अटकळ
आची—अची पहा
आचीर—न (क कृण) आधये [स आधये अ] [स
आधुक-चौन आचेवर-वुक—(गो) अवघे पहा
आचुडमूळ—वि आधुल्य सयध मग देणे लागे सरेले ।
आचुडमुळे पीतरणे'—गमा ५ १७४ [स आन-सूडा+मूल]
आचुवित—अचुवित पहा
आचुळ—चूळ, आचूळ—५ १ गुरांचे वान, रुड, आचल
२ (विनायक) विषय हातेल्या काशडाच उरकेल वेवेटा घाये,
ज्यास मवीन ताणा (विण्णवाच्या सुताचे उमे घागे) जोडतात
त या व इतर अर्थी अचळ, अचल पहा [स अचल]
आचूक—अचूक पहा
आचोज—न नवल आधये, अचोज पहा 'नद नदन हा
आचान आकुला वो'—निगा ६५ [स आनम योज]

आचाद्रा, अचुंद्रा—वि १ पिचव्या मिता पिचडपा
डोळ्याचा, अणु दृष्टि अगोला, २ (ल) बागव्या सुद्धा [स आ+
उदा=चद्रा]

आचल्ले—वि (गो) एच्ले, एच्ले

आच्छन्न, आच्छादित—वि १ दाखल्ले, वर वगल्लेले,
व्यापल्ले २ लपविल्लेले, गुप्त, गुपित [स आ+छद्]

आच्छरिय—न (गो) आधये, नवल [स आधर्य अप]

आच्छा—चच्छ पदा

आच्छादक—वि १ शाकपारा, पयरणार, व्यापगारा २
रपविगारा, गुप्त देवगारा [स]

आच्छादणे—उक्ति. १ शाकणे, पाचरण पालणे (वस्त्र वी
लेली वस्तू इ०) २ छपविणे, लपविणे [स आ+छद्]

आच्छादन—न १ शाकणे, पाचरण पालणे, आच्छादणे,
व्यापणे, लपविणे छपविणे [स] २ शुभावस्था, गुप्त स्थिति गुप्त
आलेणे ३ (सामा) शाकण, पाचरण, वपड, वस्त्रावरण ४
आच्छादनाचे सापन, जने-तत्पारीचे स्थान, घराचे छप्पर, कीटदा
वरील मोठा इ०

आच्छुरित—न (अगहार) (मृत्यु) उकव्या हाताने नूपरकरण
करणे, त्रिक किरविणे व मग अप्रमितकरणातील हात वरून त्रिक
किरविलेले नीट करणे, नंतर उगवा पाय बळकट करून त्याच
पायांने चुची करणे व शेवटी करिहस्त व कनिष्ठिका करणे [स]

आच्याव—उ (गो) काचेची बरणी [पोर्तु आदाव]

आच्यानाक्या—अथावचा पदा 'आच्यावाच्या वोलवितो।
य्यासी त्यासी ॥'—दा १३ १ १६

आज—अज पाहा हा शब्द व त्यापासून झालेल्या म्हणी-उ०
बाणी नसणे इत्यादि, अजी हादाखाली पहा

आज—कि वि वर्तमान चालू दिवस-काळ, या शब्दापुढे बहुधा
दिवस शब्द येतो जसे-आजचा दिवस [स अज, आ अज सि
अजु हि अज व आझ, प अज, गो आज] उदा—त्रिवि
पुढे एवढे लोखणीवर टाकणे (कि० वगणे) 'त्याचे आजतया दोन
वर्षे चाले' ० नाल—कि वि चालू काळ, माताया, मातव, या दिवसात,

सव्या हजे साप्रतकाळी दीन-गरीब याचा समतार घणारा आज
काल कोण आहे नावा '० तव-ता गाहत-यत, पर्यंत-कि वि
या दिवसापर्यंत आज पावेतो ० दिन-पर्यंत-कि वि आज पावेतो
० दिरसी—त्रिवि १ खुरस्ता किंवा मागे या दिवशी २ आता,
आजच्या दिवशी ० हरा—कि वि (हा शब्दप्रयोग फक्त लिहिण्यातच
उपयोगात येतो, बोलण्यात नाही) आतापर्यंत [अज+अज] ० ला—कि
वि १ आज आजच्यासाठी, करता मला आजला सवर्णयास काही
खर्चे पाहिजेत ० २ आजच्या दिवशी एवढ्या 'सुन ह्याच्यापासून
लव अभयान कडे अगळे तर आजच पडिल पागे अगळे' ० चर-

वर्ग-घेरां-वैरी—त्रिवि आजपर्यंत, हा काळ पावेतो ० चर्दी-
वर्ष-चर्षी—त्रिवि ज्या काळात आज वर्ष झाले तो काळ दादा
विणे या अर्थी, तो दिवस, 'आजर्दी आम्ही पटगीस गेले
होणे' [आज+वर्ष] म्ह० १ आज माग उद्या तुपा=चाडू घरीम
काय करू पागे, उधार न टाकणे २ आज अमीर तर उद्या पट्टी

आजगर—अजगर पहा

आजगा-गो—(गो) माता (साळी)ची एक जात

आंजणी, आजिणी, आजणगाडी—की (की) रानत
वाडी, डोळ्याच्या पापणीस होणारा एक पोड-मुठी [म
अज=वाजड चालणे, अजनावती]

आजन—उ १ अज पहा २ अजनीपुन माव्ती [स]

आजम्—त्रिवि १ जन्मापासून, जन्मप्रश्नित या शब्दाच्या
एवढी आजम्पर्यंत, आजन्मापासून, आजम्प्रभृति,
आजन्मात इ० शब्द चुकीने योजतात [स आ+जन] २
(चुकीने)मरणपर्यंत, जोपर्यंत निवत आहे तोपर्यंत जने-आजन्म
सेवक=लाइफ टायम 'मी आजन्म द्रष्टाचारी राहणार'—सु ५१
० मरण(णे)—कि वि जन्मापासून मरणापर्यंत

आजन्मत—कि वि १ जन्मापासून २ (चुकीने) मरण
पर्यंत, आमरण

आजन्मात—कि वि १ जन्मापासून आजपर्यंत, आजन्मापासून
२ सरे आयुष्यात

आजम—उ (व) सामर्थ्य, अजम पहा 'तुमच्यावर आजम
नहीं'

आजमा—उ अजमादा, ओवा, अजमोदा पहा

आजमावणे—अजमावणे पहा

आजमावा—अजमाव पहा—वामन विराट ८ ११ (शर)

आजमास—अजमास पहा

आजरली, आजुली—आजणी पहा

आजराहे—अजराहे पहा

आजली—अजली पहा

आजचळ—आजळ पहा 'राम म्हणे वत्से ! तू आजचळा
पावलीस न घनाते।'—मो उद्योग ११ ८, —मोवन ६ ५३

आजस्वारी—अ (आज स्वारी असुक मुकासी आह वगरे
मायवा) एव्हरातून स्वारीमधून (हुसम निघतो वी=आज्ञापन
निघते जे) उन्हा वापरपनात हा शब्द आज्ञापनाच्या आरंभी
लिहितात [का अज=पासून+स्वारी]

आजा—अज पहा 'वर्षिचे वैने घनार्थ आयाला'

—मोमोय १ २४ म्ह० १ आज मेला नातू झाला=एछाच्या
जागी दुसरा आज २ आज्यास नातू शिकवितो

आजापुर—अजापुर पहा

आजात-द-वि स्वतंत्र, मुक्त अर्थात् पहा 'याच्या मुला माणसाचे बालवृत्त (स्थान) आजात करणे' - रोड १०२ [फा आसाद = स्वतंत्र]

आजादी-स्त्री स्वातंत्र्य [फा आजादी]

आजादेची-स्त्री एक छंद देवता (शक्तिाची) [अजादेची]

आजानुबाहु-वि उभा राहिल असता ज्याचे हात गुडघ्या पर्यंत पोचतात असा (मुलूय) 'एके आजानुबाहो वृषभाचा' - एका २०६ [स आ+आनु+बाहु]

आजावा-आजोवा पहा

आंजाम-आजाम पहा

आजार-उ १ रोग, दुखणे, व्याधि २ (ल) उपद्रव, पीडा, लुप्त्य, त्राम 'त्याणीं रयेंसे काडीया आजार घायया गरज नाही' - रा ८०४ [फा आहार, तुल म आ+अर]

आजारणे-अति आजारी पडणे, नादुरुस्त होणे, पदुरस्ती नसणे 'आजारी तुव धड बनबाये, आजारी तू लिह' - घड्याळ कविता [विवि १९१० निर्मर]

आजारणे-अजरणे पहा

आजारी-वि दुष्पणार्थ, रोगी, पीडित, बेमार, व्यथित [फा आहार, तुल म आ+अर]

आजास-(कों ड) आज्ञा पहा

आजि-आज 'आजि या म्हण रामयागी । आणि तू आता ।' - लक्ष्मीनारायणकव्याण नाटक (द्वे १६०४) 'प्रत्ये नाहीं मन आणि दुषे ।' - साह ११०. व्यास-कवि आपणामुन, यापुढे 'साहज्यी वती हरी । म्हणे आजिव्याने मी न करी खोरी ।' - द ९०० [स अश म आज]

आजि-उ रण, समार, युद्ध 'कथिलें तेंचि तुजे विजये मज आजि आणि-दशाते ।' - मोडण १११४ [वि आजि= शयें, युद्ध]

आजिजी-अचिची पहा

आजिमांय-स्त्री (गा) आज्ञेमास

आजिमाव-उ (गो) आज्ञा सासरा

आजी-अजी पहा

आजी-वि वि आ 'आजी जी ते अगती । तरी मजग वदा न विवभनी ।' - दा ३४३२ [म अज]

आजीआजी करणे-अजीपजी करणे पहा

आजीज-वि शीन अजीज पहा मास मास गगने पल्लु येवज आजीज होऊ नये - आज ७ [फा आजी=दीन]

आजीआई-अ अजी, अजीआई पहा

आजीमाजी-उ (ड) लग्नार राउ

आजीव-त्रिवि जन्मसरा, मरणापर्यंत, आयुधमर उ० आजीव समास-लाईकमेवर (इ) [स]

आजीवक-उ १ भिकारी, भिक्षु २ एक धर्मपथ, अस्तित्व समारं लिखपूरे ६ वे शतक [स]

आजीस-स्त्री (कों) आजी

आजीसवय-कवि या कारणास्तव-साठी, अजीसरय पहा [फा]

आहु-कवि (गो) आण 'आहुन सपले पूण,'

आहुनि-आहुन-अहुन पहा

आहुदा-आहुन-आहुदा-वि खिन्न, दुःखी, प्रमी अहुदा पहा 'रामा बापास सारयासुठे आज तो कार आहुदा आहे।' आहुद-न (गो) वस्ति, एनिमा, पिचकारी आहुत

आहु

आहुवाज, आहुवाजुस-कवि आसपाम, भोंवताली, समोषतारी, अक्षपास, जतारी 'यैल शेतात नमला तर तेंदेच आहुवाजुस वठे अमेर पहा' [वाजु दि, फा वाजु=हात दि]

आहुळ-आजोळ-अहुळ पहा 'वंधा-उ मातानहाचा वरा आजिमुख-अजामुख पहा

आजेचीर-घाण-अजेचीर पहा

आजेसाररा-उ साय याचा शिवा सातूचा घाय, वाय होचा शिवा नवऱ्याचा आवा, आपसातूचा नवरा [आजा+सार]

आजेसार-स्त्री सासऱ्याची शिवा सावली आई, वाय बोयी शिवा नवऱ्याची आजी, आजमासऱ्याची वायको [आजा+सार]

आजोरा-उ १ बापाचा शिवा आईचा घाय २ युद्ध मनु व्यास आदित्यी म्हणतात [आजा+रा]

आजोरा-उ १ कट्टर, नात (नात कामाचा धंदो) अजोरा पहा २ विना झरण खणगारा खणे [फा आहुदा]

आजोवळ, आजराळ-न (गो) आजोळ 'त्ये का आजवाळ आसा' ?

आजळा-ळा, आजळा-ळा-अजरा पहा आज्ञा-उ परीक्षा प्रत्यय अजामणे पहा 'एक वळ आम्ही स्नह म्हण तेंचि चाल वरी पडती याचा आज्ञा नवाव घाले यास अजरा नाही' - रा १९१०१ [फा आज्ञा]

आज्य-न १ सद्यचे वृत्त २ (तामा) वृत्त (गाय, म्हण ६० रे) आज्य गो गमिया । मनु मी हवि ।' - दा ९०६३ -वि शेळीमरणी [म अजा]

आज्याया-आजोरा 'मायाजीन म्हणणि, ते न म्हण पाये मायाका ।' - मोआदि ३० ७० [आजा+या]

आज्यूत—न (गो) एगिमा, बरित 'सावा दिमफूटे
आज्यूत घेरपाची संवय आगा' आजूद पहा

आहान—न (मराठीदीच्या मनोःशावर उभे राहून केलेले)
नमात्र पट्यासाठी बोलवणे, हाकामारणे [फा आपाशिदर]

आझुर—आझुणी, आझू—ई, आझून—णु—न—नि,
आझोनि—क्रि वि अजून, अवापि 'अगा! जी ह्यकिची आजूद
किती चाळविशी।'—शिशु ७८ 'आझूई उजगरा किती। वराउ
तुम्ही।'—शिशु १२० 'आझोनि राडोनि अहकाराते।'—दान
१७९ [अजून]

आझोडणे—कि चागले झोडणे, टोकणे, मारणे 'विकार
विचारते आझोडी।'—भाए १८२, १९५, ४३७ [स आ=आस
मगातूनम झोडणे]

आट—त्री अट पहा १ हट, हेका 'नाही घारून बोणी
पाहिले व्हा आट धरणे। इशस पाहिल्यामुळे भेगेद भरणे' प्रला
१९० २ (ना) मिजास, अभिमान, पीळ, ताटा, दिमाख
३ वेटा, वळसा, पीळ 'भीतक भला आटा। भादि हाताचे या
सेवडा'—द० १२ ४ अडचणीची जागा, आडवाट 'मार्गे रोधिला
देखोनी आट। मार्गेम्याते माडिला अनधे।'—मुनव ७ १७९
[का अट, म अट]

आट—उ सताप, शास, अटअट पहा [स आट, प्रा अट]

आट—त्री १ घारो मऊ होण्यासाठी कथ्या उकडून त्यात
पीठ पाद्व तयार करतात ही, जिजेलेल्या ताडुळाच्या कथ्या २
—उ आढवलेला पदार्थ 'वभाचा वळसा। नैतण्याचा आट भवे
जैसा।'—शिशु ५९५ ३ आटणी ४ (ल) नास, शेवट 'विनव
देखोनि दळभार। मागधवीरी केला मार। आट भविजला घोर।
हाहाकार उडिला ॥'—एकम्ब १० ४० [का अट्ट=शिजविणे,
म आटणे]

आटक—न (कों) करवदासारखे एक कळ हें पिकल्यावर
आत-बाहेर एकावर होते

आटक—न (गो) नारळाचा धाळलेला गोटा, पाणी आट
लेला नारळ [का अट्ट=आटणे]

आटक—त्री वैद, प्रतिपद्य, अटक पहा

आटकमनाटक—१ रद्धान मुखाचा एक खेळ या खेळातील
गाणे—'आटकमनाटक। चने चाटका। चने झाले गोड गोड। त्यावर
वसला। रामजी घोर। रामजी पाराचे हातात। दुळशी माळा एक
एक हात फुल्लयो ॥'—चानपमाद म्हणून एक गाव आहे, त्याचा
राहून आलेल्या डोंगरावर उबर मत्तीसारखी मोसली जाडे घ
चातीसारखी व बासुळीची रद्धान झाडे दार उगवलेनी आहेत तेथे
उन्ही पडते व पासुग्री भोडावहुत पडतो तर मग पीक का बरे
आले नाही—चित्रमयजगत् (चिते १९१६) कानडीत या खेळाला
अटकमन म्हणतात [का अति=उभारचे झाड, मति=एक झाड]

आटकळणे—अटकणे, अडसरणे पहा
आटका—उ (क) आठ गिऱ्यांचे कळ [अटक]
आटंका, आटंका—अटका पहा
आटकाटी—त्री (गो) आडकित्ता 'आटकाटन मात्या
वडो कातलून दी'

आटकांड—न (क) ज्यातील पाणी आटून आले आहे
असे ठपके [का अट्ट=आटणे+म कुड]

आटकाळ—अटकाळ पहा

आटकी—त्री १ अटरी पहा २ आठ माणसाचा समुदाय,
बजन, आठ माणसांनी वाहून नेण्यामाग्या पदार्थ आटका—त्री
पहा, [स अटफ]

आटकुळ, आटुक—न १ (क) शाठ चिन्नेनयाचा समुदाय
'आटकुळ कर, 'आटुक साला' २ अटकी पहा [स अट+कुळ,
अटक]

आटके—न १ अठोरे, अर्धा शेर, मापणे, पादरीचा अर्धा
भाग आठवे पहा [स अटके] २ (वेदुलाचा खळ) अट पहा

आटखोरे, आटणी, आटणे, आटताकाळ, आटदार,
आटप—पणे, आटपता, आटपसार, आटपळ, आटपा
अटप—अ मचवे पहा

आटघन—वि (व) अडून वगणारा, लवकर न वळगारा
[का अट्ट]

आटघाट—अटाघाट पहा—त्री १ घास दणे, छळणे, फुलव
भोद करणे २ प्रस्तावना, भय, घास, छळ, खराबी, नाश
'देवात होईल नव आटघाट।'—दावि २११ [आटणे+घाटणे]

आटछाट—त्री १ आमद, इश, छादिष्टपणा २ कागील टाप
शेप, वातवत, व्यपस्वितपणा, कडक तनोत्पणना, चोसदळपणा
(कि० वरणे—घरणे—रावणे) ३ शेळक्या शेळक्या—निवडक वस्तू,
मासलेवाईक (वाईट अपचा घागले) पदार्थ—टीचा—वि १ मास
लेवाईक, निरडक २ बारीक पाहणारा, चोसदळ, कडक घातवे
ताचा, छिस्तीचा, शिष्टाचारकडे फार लक्ष देणारा [आटणे+छाटणे]
आटण—न प्रवास, पर्यटन अटण—न पहा 'समरे भरत
खडी आटणे केरी।'—सप्र ३ ५

आटण—अटणी पहा ० कळ्या—त्री उडती कळा

आटणी—त्री अटणी पहा १ मूस 'जन्म कर्माची आटणी।

—दा ३ १० २ नाच 'ह महाभूताची फुडी। आटणी देला ॥

—झा ६ २२० ३ भय, घास 'नेपता सोसिली तयाची आटणी।

—सुगा १५३२. ४ आटविणे 'त्याची जव जव आटणी कीने।

तव रसपाक ते धर्करादि निपत्रे ॥—रयो ८ २८ ० पडणे—धीण होण,

न्यवे खची पडणे 'एहवीं नरेदाही यवडे। धन आटणीय पडे।'—

—झा १८ ६१६

आटणें—१ अणें पद्दा 'तैशी सुबद आटली।'—शा ६
०२५ 'दुहोत भळते सदा तरि न लेखाही आटली।'—केका ५८
२ आणेपणें, माणें हटविणें, पराभव करणें 'दिभोत्साह घळानें
कोणी रोषासि त्यात आटोना'—मोरणें ४० ५५ कमी होणें,
नाश पावणें ३ मरणें, मारणें, नष्ट होणें 'वेरी एकदाचि
आटवें।'—रावि ३१ २०९ 'अपरार्हणी बहु दाहण रण झाला,
पर आटलें कटक।'—मोरणें १९ ३ 'किट्येक म्हेच होउन गेले।
किट्येक फिरणात आटले।'—दा १५ २ ३ [का अटिमु]
आटतीपरी—म्हो हाची वागणूक, बतेणूक 'चित्तीं कधीं
होतसे आरी। आण्ठी परीं देलोनिया ॥' [अट=अडणें+स प्रति=
परी]

आटप—(गो) भटणें पद्दा 'आणपा येना'—आटपत नाहीं
दिवाय आटोप पद्दा

आटप—३ उरक, अटप, आणेप पद्दा (कामाचा) ० असणें—
कामाची माहिती असणें, उरक असणें

आटपणें—अटपणे पद्दा 'वीर धरोनी आटप म्हणुनी बाणें
मात्ताहीं।'—केक ४१

आटपता, आटपसार—४ मज्यें पावणें
आटपाट—३ १ मुलीचा एक शिवाशिरीचा खेळ या खेळात
एरीवर डाव असून तिणें इतर मुलींना दिवावयाचें असतें या खेळात
डाव घेणारी मुलीची इतर मुलींना दिवावयास लायली तर त्यानीं
(खेळात) बसवयाचें (उपापाण्याप्रमाणें) नसतें, पाठसिबोनीचा
नळ (किं० घणें, खेळणें) —ही १ (ल) गळ पारणें, गळीं पडणें,
आपट नेड घरणें (किं० घरणें) २ डावपणा, पडेपणा [आट+
पाट प्रा अट=कार]

आटपाटनगर—न १ कोणेंत तरी निताची, रहदारीचें गार
[स अट=गमनेच पट=गमने=आलेगलें गाव (राजवाटे)] २ आठ घडां
असलेलें मोटें शहर [स अट=आट+प=येड] ३ वाताराचे आठ
चौक असलेलें शहर [अट=वातार+प=चौक येड] ४ आठ मोटें
राजवस्ते असलेलें गाव [अट+पय=पाट, चौकणात घुलान्न या
गावी एका रस्त्याच्या दोन नाजूस सारखी वस्ती जसून त्या
वस्तीच्या दोन वेगवेगळ्या गागमा खाल्ना पाट व बत्ता पाट
अशीं नांवें आहेत] कदाप्यातून नेहमीं हा शब्द आरभीं येतो
उ० आटपाट नगर होतें, तिणें एक पति [तुल० शु पाटा=
भाग, वस्ती, पेड उ० नवापाडा]

आटपिरड—(व) धुमधुम वेमनस्य स्वर्गे पुणें राणावणें
आटपीड—अटपीड पद्दा

आटपाट—(गो) आटपाट खेळ पद्दा

आटपाज—अटपाज पद्दा

आटरणें—अटणें पद्दा

आटवणें-घिणें—कि १ (सोनारी पदा) सोणें, हणें द० धातूचा
रा करणें अण्पावो मिया करणें २ द्रव पदार्थ उण्टेच्या साहा
यानें घट करणें, अटली असे करणें ३ (ल) कमी करणें, ठार मारणें
'दीणाराभक्तकाळीं म्या कोरव सैन्य फार आटविलें।'—मोरणें
४० ३१ [अटणें प्रयोगक]

आट(छा)ल-टी-लें—उलीन १ (कों) तादूळ मिना
तादुळाच्या वण्या, यात पाणी अधिक ठेवून त्याचा पातळसर मात
करतात तो, कण्हेरी, पेज 'भी महालक्ष्मि देविति प्रातर्काळीं आट-
वलिण्या उपहारसि दिवले'—शक १३३५ चा वादिवड्याचा
शिलालेख [वा अट=शिजविणें]

आटवा—३ (ना) दगड, जास [स आटें, प्रा अट, म
अट]

आटवाळ—(क) तादुळाची कण्हेरी आटवल पद्दा
आटविणें—कि (ना) जासविणें, रत्नहीस आणणें [आटवा]
आटवी—म्हो एक मादक वस्तुपति, होस पाडरीं फलें नेतात
आटा—३ १ (यन) स्त्रूचा फेरा-दोरा-कपोरा, पैच २
वाटाळें कडें-वेणें (तबला, पीप व शुण्या काळच्या तोड्याच्या
बुडीच्या मळीस बळकणी येण्यासाठीं बसविलेले) ३ रत्नां मुलाचें
खेळण्याचें तोखणी कडें, जें मुलें रत्न्यानें पळवीत नेतात तें ४
एरादा पदाचें आवडून बाधण्यासाठीं बाववाचा बोरीचा वेडा,
बिल्ला, बळसा (किं० भरणें, बसणें) (सामा) पीठ ५ (कों
राजा) छत्री, इलें याचा सामाडा [स अट=अमणें, स अटन=
चक्रवार हस्त]

आटा—३ (हि) गडू ह धान्याचें पीठ 'आमवाच आटा
वद जात'—आप १३०

आटा—३ (कों) गाडीच्या दोन घुऱ्या (राडवा) मधील तिसरें
लाकूड [अट]

आटा—३ (वा) खेळ, गाटक सन १८४१ च्या सुमारास
प्रथम कानडी नाट्यमंडल्या सांगली-गिरजेकडे आल्या, तेव्हा हा
शब्द मराठींत फिरला [वा]

आटाआट-टी—म्हो १ खपट, भ्रम, दगदग, अटबट,
अजअज अणट-टी पद्दा २ घुमाकूळ, घोटाळा, भाग, गडबड
यादवाचचा कडका मीतरी। पारस आटाआटी कणी पोरी।'
—शिख १८८ —एषा ३ ८२४

आटाचाट, आटापीटा टी—पिट, आटाळी—अमध्यें
पड

आटाट आटाटी—अटट-अटणी पद्दा 'नियासस्वानाची
आटाटी। खंडा पोनी व घराची।'—एषा ७ ४० शिवाय १२
५५१ 'जत मराठी भाषा होता होता इयत्तीच वनली तर आपल्या
लोकाचा तीत प्रथ लिहिल्याचा आगाय सर केवळ व्यर्थ झाला
होईल।'—नि ६.

आटाट्ट—वि (माळी) अतिदाय, पार 'आगट्ट जेवण सारें' [हि आटाट्ट]

आटाण—उ दार, तरवार वाळणारा शिपाई [म अट्ट= दार]

आटाप—उ (गो) व्याप, पवारा 'तणें रमाचें आटाप व्हेलें धरला' [आटोप]

आटापाणी—१ पीट व पाणी, दारोन्ची शिपासामधी २ जीवितचे साक्षा, असाची वेगमी [हि आटानय पांणी] 'वंद करणें-तणाददारांन पुगळ्या दारात वसुन कुडाचें जेवणपान वंद पाणें'

आटापिट—टी, चाटापेट—भटापीटा पदा 'पराटणें-मेडाकुटीत आणणें' 'रग्यातुन्या पीटच्या पीटाच्या रमात त्या विहिणीचा बया किती आगपिटा पाडोल तें एम देव जाणें'—काटव (वाटपळा) १

आटाफंड—उ (धान्याचा, पिटाचा) मुष्टिफंड (सूभर धान्याची मागणी) 'पनावात आवेसमाकाचे मिशनी आग पडहि गोळा करता'—दि ४ ५११

आटारा—उ (गा) अटापटा, धम, आटा अटारा पदा आटारोटा—भटारोटा-रोटा पदा आटालें-ळें—न (कों) सुरांग पाणी पिण्याचे एक विहित आकाराचें लाकडी मांडे [१]

आटास—अणास पदा 'हाक पुगळी आटास'—उपा १४१९ [स अडास]

आटाळ—उ भवळा—शर भडल पदा [अट्ट-ड]

आटाळ-ळा-ळी-ळें—पुनीन माळा, गळी अटाळा-ळी-ळें पदा 'मोडिल्या गोशूर आटाळी'—गुवन ३५

आटिवेटी—शी १ धम, कट २ (स) वेवारास अटिवेटी पदा 'तें अन्न आटायगल्यापाटीं। सुर्यानि न पडे आटिवेटी'—एमा २८ ३३७ [आटी दि]

आटी—शी १ धम, यत्न, राटपट (किं काटणें) 'तयातें इदियवेलची पेटी। न म्हणे अवसीं पाहनी। विषयक्षेत्रीं जाणी। काटी भली'—शा १३ १९ 'नितिलें पाहनीं जया वृष्णमेदीं। एषी ते आटी वायावीण'—सुगा ९८ २ मिटी अटी पदा 'धियो तमाचिया कटी। प्रसदा ये आनी।'—शा १३ ७८५ ३ (गो) (गोण वगैरे एकावर एक टेवून केलेली) उमी राग, अटी 'पावळ्या आटणेंतलीं एक रांदणींचो साक (पोत) ताका दी' [अनी] '० नें रेतीम—न (सांभारी पदा) ओप्यास मतात तें एक प्रकारचें रेतीम अनी (रेसमाची रज) पदा

आटीफ—सी न एक साड व त्याचें फळ

आटीचा, आटीमाज, आटीव, आटोभा, आटोपणें, आटोपता, आटोपसार. आटोपी—हे शब्द म अर्थे पहा

आटीच—नि पीटसार अनीन पदा 'जो आनीन चटिया मेमा'—मुगमा ६ १५३

आटु—ट्ट—उ रूप, आटणी, नाश 'ता दगडाचा दिना मावळला। मग तयाहि वरी आटु भवित्रला।'—शा ६ ३१४ 'आटु मरीनग सारका'—उपा १६८८ [आटणें]

आटु—उ ट्ट भट पदा 'आटु वेगु निदाणु।'—शा १३ ७७१ [वा अट]

आटु—नि कटपुण, वेदनायुक्त 'आटु भरटिला सिंहा दिशाचा। एक पाडू या फिरिस्तेवाचा।'—फिपु १ २४४७ [प्रा अट, म आटें, म अट]

आंटुळणें—१ (व) आकुचित होणें, आकुसणें 'कानड आंटुळें २ (व) हदन वगणें, हणें 'आंटुळनीम तर आंटुळ' [अटणें]

आट्ट—नि (व) हट्टी, पुडगारा आट्ट पदा आट्ट—नि १ कोरें २ दुवोंध—शर

आंट्ट—उ शरीराचा सकीच, आट्टणें [अटणें] आटिल्लणें—कि जाटणें, भाळणें अटणें पहा

आटेचिटे, आटेचिटे—उ वच १ (गो) आंळपिळे, आळोस पिजोळ [वा अट्ट, म अटी टी] २ जाळेवेडे ३ (गो) वचण

आटोकाट—अनेकाट पदा 'आटोकाट निळाले आनेकाट स्वट्टिया म्हणली।'—मोभव ३ ८३ त्याचें आटोकाट हान व अपूर्व रचनाचातुर्य हीं लक्षात येउन अन अगदीं वच होउन जातें'—नि ५७२ [स आ+कट]

आटोप—उ १ सामर्थ्य, आवड 'सूर्यवदयपर्यंत कोपें। प्राचीं पिनिनीं आटोपें।'—मुआदि २१ १२ २ पसारा, व्याप 'व्यापणिण आटोप केला।'—दा १९ ८ १५ 'मुखद सुटीचा आटोप। वेदाच्या अभ्यासोप ॥'—टिक १६२ ३ 'सचगना, सुय जणा, व्यक्त्त्या 'गेलें बहुत आटोपाचें। कार्यकर्ते।'—दा १ ९ ५१ ४ वदोवस्त, नियंत्रण, निर्झन, सरक्षण 'गुरें शेतात वेतात तरे' आलेले शेताचा आटोप करा' ५ अभिमान, गर्व, तादा, डोल 'आपलेनीच आटोपें। धनित्वाचेनि दपें।'—शा १७ ९७ ६ जोर, अतिक्रम, प्रभाव, शोभ 'ज्वताचेनि आटोप। रोगी भजतें जल्ते।'—शा १६ ३६४ ७ आवर, उरक, आवरशक्ति 'एवंग कारमार पैपावारास त्यांचे अर्गी आटोप नाहीं' ८ स्वाधीनता, ताबा 'प्रवृत्तीचेनि आटोपें। वतुतु जये।'—शा ३ १८४ ९ सधान—शर १० अटप पदा [स आटोप=व्याप पसारा याव रुन ताचा, म अटपणें]

• आठोपणें—कि. अठपणें पहा. शब्दान्तरणें. 'आठोपी मूर्तिप्रति (स्वतःच्या) मारुति हा कविहि त्रिदशाल कया।'—मोघन ५.७२. २ आवरणें; मागें घेणें, गुंडाळणें; संपविणें; नाहीसें करणें. 'प्रसुवर तें विष्णुप आठोपी'—मोडयोग १०.२०. ३ (पुढें बरेल्यास माग-व्हांन) मागणें. 'आठोपिलाचि गेला होता जरी भीमसेन दूसर।'—मोरेपिक २.१. ४ साठ्यांत घेणें; व्यापणें. 'जें देहीं आठोपे पित'—झा १४.१९९. ५ उरकणें; सांभाळणें. 'आठोपसीत संसाह।'—दावि १२. ० शुद्ध—वि. नीटोटेक; नेमस्त; आठोपसर.

आठोळा—अठवळा, अठाला पहा.

आठोळा—३. (नाविक) वल्हे अठकविण्यासाठीं नावेवर असलेला बुडा. हा पेरलेस पादलेल्या भोंकांत बसविलेला असतो. [अठ; का. अठ]

आठट्ट—न. (गो.) बाण; धगीचा. [पोट्ट, हॉट्ट]

आठट्टाचुरी—वि. भाषण (मंडी बंपेर); आठ चुरी म्हणजे तिचे चार व कोठ्याचे चार एर भरून. [सं. अठ+चुर]

आठधापाट्या—ली. एक महाराष्ट्रीय खेळ. एकांत दुसऱ्यास श्राविक कापेंत-पाटींत-अष्टावयाचे व दुसऱ्यानें त्याला हुककावणी देउन निरुद्ध जावयाचें अशी खेळाची टोकळ रूपरेषा आहे. यांत खेळणाऱ्यांच्या दोन याजू असून दर धाजूकडे दुसऱें आठ गडी असून त्यांत एक सुरकरी व सात पाटी घराणारे गडी असतात. घुराचा उभा पांढा असून पाटीच्या आठव्या पट्या असतात. [सं. अठ+पट्टिका; का. आठ+पेटळ; पाट दि.]

आठ—वि. १ आठ ही संख्या. २ (ल.) अठसिद्धी. 'शिष्या पडत बसली. आठ जणो बहुत कठी।'—द १.४. [सं. अठ; प्रा. अठ-अठ; मी. लं. ऑठर; झें. अस्तूर; का. हस्त] म्ह० १ धार्य जेवणें, मंडी निद्रा=निद्रा मागून (आठ लग्नाकडून) राहणें व कोटें तरी झोंगणें. उदाण ठप्पू भटक्या माणसाला लावतात. २ आठ हात कोकड, नऊ हात वली=अतिशयोक्तीं सांगणें, बोलणें. ३ आठ परदेसी, नऊ शुद्धी (बीके) किंवा ४ आठ पेटेल, नऊ चौपरी किंवा ५ आठवें लफर, नव्वो न्हावी=ज्या वागास थोटी माणनें पुढील वेधें पनाकरण जास्त माणनें लावणें. ० आणी—झी. अर्थां छपायांचे नाणें; अथली. [आठ+आणी]

आठऊ—५ आळ; स्मरण; आळखण. 'देहेधुपिचा आळ माठारावा।'—राम १६९. [आळणें]

आठका—वि. आठ संख्या किंवा दिनें बुक; आठानीं मिटून झालेला; आठानीं वगलेला किंवा आठजण सगतील किंवा आठ जणांना योग्य अणें; उ० आठ हमारलेंचें ओळें, आठ मणांची गडी 'मुली रंंदी आठरी.'—३ (ना.) आठ मणांचे माप (रंंदी) [सं. अठक] राको. १. २९

आठकी—ली. १ आठका पहा. [अठ] २ आठवैक्याणें एका वेळाच्या बळातीची जी सुट जकातदार देतो ती. ३ सामर्थ्याच्या सेकातील एक प्रकार. आठ खडे एका वेळीं गोळा करून वर उडविलेला नववा खडा झेल्लेणें. अठकी पहा.

आठकें—न. १ अठकें पहा २ अठकेंराचें माप. [सं. अठक] आठकें—वि. (गो.) आठकें. 'हें वसैं आठकें आसा.' [अठक]

ऑठखणें—ऑठखणें—कि. (गो.) अठकून (मितीस वंगरे) वसणें; टेकून वसणें. 'भित्तिक ऑठखॉन वसूं नाका.' ओठंगणें पहा.

आठंगुळ—अठपूळ पहा

आठघात—३ एक फाकप्रचार. आठव्या महिन्यांत (पर्माच्या) जन्मलेले मूल जगत नाही या अर्थानें; धाक्याच पुढें सातारें म्हातारें=सात महिन्यांचे मूल म्हातारें होतें असें म्हणतात.

आठणी—(गो.) अठणी पहा.

आठतीस—वि. (गो.) अठतीस. [सं. अठत्रिंशत; प्रा. अठतीस]

आठनहाण—नहाण—न. लमार्गेतर आठव्या दिवशीं बहु-वरास स्नान घालण्याचा एक सोहळा. या प्रथम महिन्यांत या प्रमाणें चार त्याचें असतात. जसें—आठनहाण; दसन्हाण; सोळन्हाण; मासन्हाण इ० किंवा आठनधन; दसवधन; सोळवधन; मासवधन इ० 'वरात आणि आठनहाणें (नवकवर्षें) नाना सुगणें'—कया ३. ७.११२. कोट्यापुराकडे भाटणाण अंतें (अप.) रूप आढळतें [सं. अठ+नहाण]

आठपाड—आठपाद पहा.

आठवेळी—वि. आठ वेळानीं ओढवी जाणारी (मोट, नांगर इ०)

आठमाव—अठमाव पहा. 'आठमावाची परवडी' उभारून स्वागताची शुद्धी।'—एरस्त ५.७९

आठमुठघा—वि. अठमुठगा, अठमूट-ठ पहा.

आठयो—३ (गो.) ताळ्याचें जुनें नाणें.

आठारणें—अठरणें पहा

आठरा—अठरा पहा. 'साही विष्ट आठरा खंडे तेदि बेदा-वली'—दावि १२३. ० आणेंअथर—ली. मोठी कीर्ति. 'विलयनेन आठरा जाचे वसत आमच्या प्रभूची अमे'—दोसा १८५.

आठस—अठुतेदार—उपव. तेली, तागेली, साळी, रानगर, सिपी, माळी, गोंपळी, डोरी, भाद, वापर, गोसावी, जंगम, मुलगा, पावंडी, पडडी, कळवंत, तराळ किंवा कोरपू, भोदें इ०—मांगा १४. अठरा—त्या पहा.

आठड—ली. (सो.) फणगांतील पी; अठडी. [सं. अठि प्रा. अठडि]

आठव—अठर पहा (फि० करणें, देणें) 'अपराध नसे केळ, स्मरण नसे काय? मन न आठव दे'—मोवयोग १४३ 'देणें—आठवण करून देणें, स्मरण करविणें 'उदवा तु जाय मयुरापुरा। जाळ देई यावेद'—ह २१ १११

आठवगाढ—झी एखाद्या गोष्टीचा विसर न पडावा म्हणून धोतराम गाढ देतात ती [आठव+गाढ]

'आठवगाढ—झी (गो) कराळाची वेळ (मिनिट टाईम) [गाढ+वखत]

आठवगिरी, आठवडकरी, आठवडा—ड्या, आठवडे पाईक, आठवा—चें, आठली, आठांगळें, आठांगुळें—आठी—अ मध्य पहा

आठवडा—उ अठवडा पहा तेथे दिलेल्या व्युत्पत्ती खरीज पुनील विवेचन पदा [१ नेमाडात सात या सळयेला हाट म्हणतात सात दिवसांची मजुरी देतात तिला हाटवडी म्हणतात हाट=बाजार बाजाराचे दिवशी मागील सात दिवसांची मजुरी देवात बहुधा या हाटवडी शब्दावरून हाटवडा=आठवडा असा शब्द निघाला अशा २ (राजवाडे मत) हा शब्द अश्विष्ट लोक अठा वडा असा उच्चारतात व सोच उच्चार व्युत्पत्तिरचया २४ आहे अठापटी (सापेंक)—आठवडा=अठवडा=आठवडा आठव्या दिवशी एषा काळानात त्या काळची आठवट अथवा जावतें होतो तो आठवडा, दुधाचा आठवडा=दुधसय अष्ट दिवसावृत्ति'—भाअ १८३९]—डी फौल—उ (कों) देवाचवळ आठ दिवस गुण मागण्याचवळचा प्रथ, शत्रुन

आठवण—झी १ स्मरण, सय, याद, आठव, पुन्हा लक्षात दिवा ध्यानात आणणें, स्मृति २ आठवणीकरिता ठेविलेली वस्तु, यादगिरी [स आ+स्थापन, प्र आठ्ठापण]

आठवणीचा—वि ज्याची स्मरणशक्ति वागली आहे असा 'धड-आठीकाट-चहादुर-खपरदार-वि चमल्या आठवणीचा, स्मरणशक्ति उत्तम असणारा

आठवणूक—झी १ दूर असलेला किंवा वृत्त झालेला जो आपला इष्टमित्र त्याची आपणास आठवण हाण्यास कारण जी वस्तु २० वस्तु ती, आठवणीचा पदार्थ २ त्या योगानें त्याचें जें स्मरण होतें ती आठवण पाहा

आठवणें—वळि आठवण करणें, होणें, स्मरणान्त, स्मरणान्त, ध्यानात, मनात देणें 'आठवणीचा काळ मुखाचा आठवतो वळि पडी मला म'—दारादा २२

आठवणोस—मिनि आठवणीत, जाणोपरी पहा

आठवता—वि आठवण करणारा 'दात म्हणे ते देवाचे। आठवत खुश्याचे।'—दावि ५०३

आठवर—वि १ अठवर पहा 'ज्याचा विवाहयोगकालानुक्रमांत प्रवेश झालेला आहे, त्याना नव+वर=नोवरा=नवरी असें म्हणतात विवाहयोगकाळ सुरू होऊन अर्धवट गेला तरीहि ज्याचा विवाह झाला नाही त्याना अर्धवट म्हणजे आठवर किंवा आठवर म्हणतात'—मसाप १२८२ (कातकरी) डुमारी—मसाप ११२

आठवळ—न (गो) मेची, ताडूळ वगैरे घालून केलेली खीर (वारिदास नामकरणविधीच्या प्रसंगी ही करण्याचा प्रघात गाढ) 'तागेर आज पाळण्यात पात्रात, आठवळ बी धूव वेंला' आठवळ पहा

आठवळा—आठोळा पहा

आठवा—उ १ अठवें पहा २ (गो) अर्धीपड (माप) आठवो, पायलीच्या आठव्या भागाएवढें माप 'ती पायली आनी! तों आठवों मात्तों ताका आठवा न्हेरून दी'

आठवा—वि कमानें माजिलें असता सातव्यानंतर येणारा

आठवी—झी (६) अठवी, विशेषत आश्विन वष अठवीस म्हणतात, 'आठवीपासून दिवाळी आठ दिवस राहते' 'मासळी—झी (कों) दुसऱ्या गामाहून भरून आलेल्या पुण्या माशाच्या होड्यावर ऐन निनवी बसविलेली जकात

आठवेठ—झी आठ दिवसापून एक दिवस खोत प्रत्येक कुळा वडून कुकुर चाररी घेतो ती [आठ+वेठ]

आठळ—आठोळ—झी—आठोळी पहा

आठांग—अष्टांग पहा 'आठांगचा हुडा छुडते दिसे।'—साए ४५८

आठांगुळें—अठांगुळें पहा 'मग जीवाचेनि मेळें। निवळें पणाचें आठांगुळें केले।'—शिशु १०

आठांळीं—वि (गो) आठव्या महिन्यात प्रसूत होऊन झालेले (मूल) 'आठांळीं चलो बड करून वाचना म्हणतात' 'आठांळीं वाळंत जावप—आठव्या महिन्यात बाळट होणें

आठाळें—अगली, अदाळी पहा 'आठाळेया वरी उभे ठाकवें।'—उषा १११८

आठिच—वि (कों) आठ धर असलेले (मधमादांचे पोळे), सात धर असणाऱ्या पोळ्यास साठें म्हणतात [स अष्ट]

आठिळा—झी (कों) अठळी अठोळी पहा 'आठिळाची भाजी मोठ लागते' [स अष्टि]

आठी—सर्वे अर्धी अठी पहा—झी १ अठळी, कोय 'सकळ फळे कळक्या पाठी। आमट्ट फडे घेवनी। रससादाधिया सोनी। पोटीची भाटी साठिलिया'—एरव १६ १४७ २ गांठ 'गळ वाग्या आनीतून पू निघत आढ' [स अठिज]

आडी—किवि (या) येथें, या ठिकाणी अडी पहा 'मागो दुला आडी काली उन्ता' = मागो दुला काल येथें गाला होता [स अज]

आंटी—छी मिठी अडी पहा 'मग सुखेंमी घे आंटी । गाडे पणें ।'—झा ५ १३२ [का अड]

आंटीवेठी—अडिबेठी पहा

आडु—आड पहा

आडुरणें—आठोरणें—अडुरणें पहा—कि १ (कों) जोडून घेतलें जाणें, ताडुरणें (अगावे वाटें किंवा अवयव) २ वापणें, आवळणें ३ (विश्र) सरोचणें, आरुखणें, भाडणें [का अडुळू=आणणें]

आडुरण—अडुर पहा ० एण—न निवटणया 'जुजवचि कड्हेण धालें । आगा आडुरण आलें ।'—शिमु २०८

आडुळणें—कि बायणें आडुरणें २ पहा 'तो कड्यो आडुळेंने वडु ।'—झा १५ ८८

आडुळी—अगेळी पहा 'आडुळी ते टाकणें वीं वरील घाली काडणें ।'—शिवरामहृत गीताचटिका ५९

आठें, आठोपहार, आठोफळी आड्ठी—अ मध्यें पहा आठेविठे—यु (गो) अठेवेठ अठेवेठे पहा

आठो—जी (य) अठवी तिथि [आठ]

आठो—छी आठवण, स्मृति 'म्हणेनि निद्रकें विराजि काशी । तया तोचि जीवीं आठो असे ।'—य ५३६ [आठ]

आठोळ—वि सखेणक 'उपहार केरा आठोळ घोरणें ।'—शनि १०१ [ठोक]

आठोडिया—वि आठ्याआचा 'पर्याळि धर्म त्या भकवडी केगरे आठोडिया'—देव ५८

आठोपार—अठोपहार अठोपहार पहा 'आई आई नित लडाई होई आठोपार ।'—देवो ३४१

आठोळा—आठळा पहा

आठोळा—वि (गो) आठवा

आठोळी—छी आठव्या महिन्यांत या/त होणारी छी आठव्या पहा

आठोळी—छी कोय अली, छी अगेळी पहा 'असारे यागी गावाळी ।'—झा १८ २०४—एभा १५ २४ ० पावळी—छी (य) एक गंग यात विविध माकाराचीं घें पावून त्यात आंग्मागी कोय देवून ती एका पाव्याने ग्रासन टेंच मारून बाहेर काडणें, ठिकी 'आगेडीपावगी रोज बाजे त्यात गव मायवावर घई'

आटो—आठ, पाठवय पहा 'जे आपणस आटो हाये'—रा १५.३१७

आड्डावन्न, आड्डावीस, आड्डावाळीस, आड्डावाणव, आड्डावाहतर, आड्डावांरी—अ मध्यें पहा

आड—अ वाटोळी, पायच्या नसलेली व ल्हान तोंडाची विहीर, डगा, कूप 'अस्ता पापु, न हो का क्षम पळ जलवीस आड वाराया ।'—सोमीध ७४९ 'आडात पडला मृगेंद्र । वीं सापळ्यात वेंडिल व्याघ्र । तैमा साचार गुतलें नी ।' [स अड=खळ्या, आ अड=कूप, अडड=आड] म्ह० १ आडात नाही तर पोहंन्नात कोडून येणार २ इकडे आड तिकडे विहीर=दोन मोठ्या अडवणीत, सकडात सापडणें ३ आडात घालून दोर कापणें=विद्यासपात करणें 'सकळासी आडामध्यें घालून । दोर कापून गेलारी ।'—ह १७ १५१ ४ अर्च्या आडात सोडणें=सकडात टाकून जणें ५ आडातला वेडूक आणि सगुदाच्या गोष्टी सांगतो=अस्पृह ज्ञान अगून मोडल्या गोष्टी सांगणें

आड—न (ना) पराचें शाडें 'आड वतल की नाही' [वा अड]—छी १ (राचा) दोन डोंगराच्या मध्यें पाण्याजवळ मगलली वल्लीस योग्य अशी जागा, पळ, दरी, खोरे [का अड] २ विरोध, अडपळा, अडमाव—छी ३ ह् 'हेका, आमह या सर्वे अर्थी अड पहा 'परिडी भाज्जीं आड ।'—वेपो १२६

आड—अ १ हा शब्द उपपदानांमार्गे निव्वेक शब्दाना जोडून येतो याची तबित्तर माहिती अडमध्यें दिलेली आहे या शब्दाचे अर्थ—(अ) एकीकडे, एका बाजूस, दूर, मार्गाच्या बाहेर, रीती वेगळा, सापीसोंडीत उ० आम्हाणें, आडवाळ (आ) मधून, घालून, उलट, विरुद्ध, मार्गांत (प्रतिपक्षपार्श्व), उ० आडवड, या उपपदातील आणि वाड उपपदातील अर्थभेद 'अड' शब्दा मध्ये पहा २ एखाद्या पक्षाच्या मार्गे, पलीकडे, पाठीमागे, पुढें, मार्गे, न दिसेल असा, एका बाजूस 'जे नित्य मायापड आड रावी'—सारह १५ 'मघ आड आला म्हणजे चद्र दित नार नाही' ३ (दृष्टिविरोध करण्याकरिता, प्रोषणप्रतिस्पर्धाकरिता, आश्रय देण्याकरिता, संरक्षण करण्याकरिता) मध्ये येणारा, मार्गांत असणारा, मायवरी, मार्गे 'आता आड उभा राहें नारा यणा । दयाविषुपणा साच करी ।'—तुगा १५६८ ४ एखाद्याच्या कलाकाली आश्रयासाठी, उ० शेताआड चोरी (आपल्याच स्वतःचें तेल आहे तेथून दुसऱ्याचे चोरें) असा आरोप येणार नाही । सदस्या आड दिवडीची मारून आड करणें, आड दडणें=आश्रय घणें ५ द्विरुचीने आलेल्या शब्दात आड शब्द आल्यात त्याचा अर्थ प्रत्येक दुमरा, एक टाकून एक उरला होता जे—सांगनाड साल शाबाआड झाड, गवाआड एक द्विरुक्ति नसतादि आड या शब्दाचा असा उपयोग करतात असे—ताताआड चेंड आणि दिसा आड घायको (मारवी म्हणजे टीक) ६ (समाधान) विविध कालान्वितिक जणें—आडपार, आडसार,

आडदिवस=श्राविक दिवसापेक्षा इतर दिवसी समासात आड याचा अर्थ वेव्हा वेव्हा अस्मात् असा होतो काही वाक्यप्रचार-
 ०पडप-(गो) वामदुक्षीकरिता आडवें होणें [पडणें] ०यवप-
 (गो) विरोध करणें, आड येणें [येणें] ०लावून घेणें-आवळ्या लुगट्यावर सोंबकें नेमतांना बायका मध्यें एखादे वज लावून घेतात तें विंचा नाहण्याच्या वेळीं लावून घेतात ती पडणी, पट्टा 'गव्हे सपातळ आड लावणें।' -हा ६ ११४ ०जाणें-
 १ आडरस्त्यास, आडमार्गास लागणें, रस्ता पुढून भळीकडे जाणें, २ जावून जाणें 'जया आड जाता पायी। तपश्यां मनोखा। पारडियादि आस्था। समूळ होय।' -हा ६ १६७ ०पडणें-१ समस्कार करणें, विनवणी करणें -शर २ अडविणें 'तिये कडोन येतने वारा। देवोनि पावे सामोरा। आड पडे म्हणे परा। बीजे बीजे।' -हा १३ ३७५ २ मुसुडी वळणें 'गोपाल हामा आड पडत।' -दाव ११७ ०घालणें-१ मध्यें आणणें, रक्षण करण्या साठीं पाहीं मध्यतरी ठेवणें 'तव आड घातले आणीकी बीरी' -वपा ६१६ २ उडी घालणें 'कोणी आड घाली काय अथावी।' -हा ८ १४०

आंड-अड पडा

आडआरी-खी (चाबारी पदा) कातडपास भोंक पाड प्याने मध्यम हत्यार अरी पडा [आड+आरी]

आडई-खी (कों) निघातीसाठीं आडवें होणें (कि० घेणें) 'अमळ आडई घेतली तों किंचित खोळा लागला' [का अड, म आडवा]

आडऊ-उ कारागुरा, डवर, गाळ 'आडळ निपाळा जो अपाद। तो महामात्राप्रफार। भोवता केला।' -हा १८ ३६ [आड]

आडऊड-क्रि १ एखाद्या वस्तूच्या मागें (लपून, दडून), छत्राखाली व साधोरींदांत, आडनाजूस, आमपास 'रस्त्यात काही आडऊड खाचखळणा नाही ना?' [आड ड्रि]

आडरू-उ नाश, प्रतिशब्ध. 'अपमानाचिये आडके। देखोनि न फडके मयभीत।' -एमा ११ ४६४ [अडवणें]-

आडकंठ-अडकठ पडा

आडकडा-उ १ कड्याचा मध्यभाग, अर्धा कडा, दुर्गम वया 'तपोदुर्गाचा आडकडा।' -जा ६ ४७६ २ (शि) अडपळा [आड=अर्धा+पळा]

आडकण-अडकण पडा

आडरणी, आडरया, आडरू, आडकळणें, आडका, आडकाम, आडकित्ता-अ मध्यें पडा

आडकाटी-खी १ अडकळा, अडक, प्रतिबंध, हरस्त, प्रत्ययाय (वि० पाल्प) 'परीणामी त्वां लाविती आम्हा आड-

काटी। हें साम काय म्हणउनीया नये सदनाशी ॥'-होरा १०३ २ दाव, बघन, तावा, वचक (कि० करणें, घेणें)

आडकाष्टा-उ १ कासोटा न सोडता थोडा वाजूस सोंवून लपवीस घसणें २ अडकाष्टा पडा [का अड+स वच्छ+पडिडा, प्रा कच्छुटिया]

आडकीमुडकी-खी (शब्दस अर्थ अर्थ पडकूर लावणारी) एखादी छुद्र खी 'वसलास झाडावर एक आडकीमुडकी। न घरी मायेची द्राही ॥'-होरा ५३ [आडकें=अर्धे+मुडकें=वध्र]

आडकुचा-उ (क) आडोसा

आडकुडता-चा-उ. हाताचा केलेला आडवा बुडडा, इडता [पाणी पिण्यासाठीं तोंडाजवळ आडवा हात धरतात ता] 'आड कुडता कडन पी, आडकुडत्यानें पी [का आड+कुडत=पिणें, म कुडता=थोडें छळवून केलेला तळ हाताचा खळम]

आंडकुली, आंडकूल-अमध्यें पडा

आडकुशीचा-वि (ल) एका बाजून, अतलेला, मुख्य विपयात नसलेला, मुख्य विपयास सोडून [आड+वूस]

आडकुशीर्स, आडकुशी-किवि (ल) सख्खामार्गापासून दूर, आज्ञाबाजूस, एकीकडे, अडगळीच्या जामी

आडकूट-ड-न अडोशासाठीं घातलेली भित, पडदा, गुपण २ (प्र) अडवळ, प्रतिबंध, अडपळा (कि० करणें, लावणें, पालणें, लागणें, पडणें, येणें) [आड+कूट, स कूज्य]

आडकूल-अडकूल पडा

आडकूस-खी आडवाजूस -वि, -किवि आडकुशीचा, आडकुशीस पडा

आडकोडा-किवि (काव्य) कोपन्यात, एकाबाजूस, एकी कडे 'जैसा इधिक अन्याय करुनि। वैसे लपोनि आडकोडा।' [आड+स कोष्ट]

आडरण्या-खर्च-खळ-खळणें-खानें-खाद-खुळणें-खुळ-खोळ-गडा-गळली-गाव-गिन्हाईक-गिन्हाईकी-ग्राहकी-घोडा-अ मध्यें पडा

आडखिला-उ लंगोरीची रचना, ज्यावर नेम धरावयाचा नसतें स्वळ, निशाण, रूख 'आपणचि आडखिला कीजे। तो कीतुके जेसा विचोनि पाडिजे।' -हा ११ ४७८ [आड+स कीटक, प्रा खि=खिडविणें]

आडखिली-खी १ दाराचा अडसर, कडी, खिरी २ (व) अडपळा, हरस्त [आड+खिला-खी-खी]

आडखेडे-न (गो) अडपणीच्या घाटवर अगलेले सेंडे अडपान पडा

आंडगडी-अ मध्यें पडा

आडगत-गात—वि (गे) आडगिन्हाईवी, आयता, तयाग
मिळलेला—शी—रे, वापरलेला (इ) रेकडवैड 'हावेही आमीर
आडगत पेंतल्या' [आड+त गम्-गत]

आडगळ—शी १ (को) अडसर [आड+गळणे] २ अड
गळ पडा ३ (कु) वाडी, खेवंपाडे—**झांचा**—वि गवटळ, सेड
बळ, गव्हार, अग्रसिद्ध

आडगा—अडगा पडा

आडगांठ्या—वि बुरशी, छुनशी, द्वेरी, सेड उत्पन्न कर
णारा [आड+गाठ]

आडगातडी—शी छरुडशाहूच मोठी पण गाडीहून रहान अशी
गाडी [अर्थ+गाडी]

आडगात—न १ शरीराच्या घेर २ पत्त्या, पाज वगैरेचे
आडवे लावूड [आड+मान]

आडगात—स्या—वि बक, कुटिल, ताहेबाईक, चिलक्षण,
शकेपौर, विरोधी बोलणारा 'आडगात ना उभपात वाटने चालना
गीत गात' [आड=आडवे+गाणे]

आंडगी—शी (क) (व्यापार) गडा 'काल इकलहून
घार आडगी छगडी आली' 'आडगीतील छगडी हिरच्या रगाची
होती' [का अडिंगे=मळे, अडे बैलचि ओढे]

आडगुड—शी (ब) पडणी [आड+गुडाळणे]

आडगु—गू—ण—उ १ (को गो) मुताबेताच्या ओर, मुताबे
पडवणे, काही विन्द्वाररून दिवून येणारे मुताबेताचे दुजणे, वाहे
स्त्री बाधा २ छुट्यातील मुताब्या अवकृपेमुळे होणारी बाधा
[आड+गुण]

आडगोखमा—अडगोखमा पडा

आडघात—शी अवेळ, अकाळ, वेढगाम, गैरमोसम, अयोग्य
सहि [आड+घात]

आडच्या—वि छत्रासाठी, आग्रयासाठी असणारा [आड]

आडचावट—वि बट्याळवागे बडवडणारा, बडवण्या, बोल
ण्याने शासदायक वाटणारा, बाचाळ [आड+चावाट]

आडचोर—वि सादीकेंपण्यात पडलेल्या, विरगेळ वस्तू
चोरणारा, वचण्या, मुस्य [आड+चोर]

आडच, आडहुना, आडणा आडणी, आडत,
आडत्या, आडदांड, आडदाळ, आड धोतर, आडनळ,
आडपंचा, आडपेट, आडपेंग आडपाक, आडनाड,
आडनीड, आडनीड, आडनेड, आडपन्डळ, आडपाळ—
व मध्ये पडा

आडजात—शी मुख्य जातीखेरीज हजवी जात, तळी,
तांनोळी, पंगेर—नि गळ्याळ, हिरवड, झाड गोडार, ज्ञानदायक
(मू३) [आड+जात]

आडजाळ—क्रि वि अकल्पित, भल्ले सवट 'जैसे गगनी
आमाळ। ना तरी तरणी मृगजळ। तैसे नाथिले आडजाळ। तुज
पडिले हे।'—विपु ७ ४५ [आड+जाळ]

आडजीमपडजीम—शी (व) जिमेचा एक भाग, (धामा)
पडजीम म्हणू आडजिमेने पाहिले, पडजिमेने वास घेतला=खाजून
मन वृत्त झाले नाही म्हणजे ही म्हण योजितात

आडझट—न लहानसें सकट, अडचण, बारीकमारीक नास,
उमेद खचविणारी गोष्ट एखाद्या नीच मनुष्याने आणिलेले सकट,
[आड+झट]

आडणी—(क) अडणी पडा

आडणीसावकार—उ विरगेळ, एहान सावकार 'व्याजाच्या
आहेने एहान रुक्मा कर्जाळ देतात जमीनी गदाण घेतल्या त्या
गहाणसारक्य रिचा इतरांना पडाईने, खडाने लवकतात प्रागा,
शिष्यासाप देऊन कडे वसूल करण्याचा यत्न करतात पण पुणजी
शेतमाल त्याच्या हावी लागू देत नाहीत काही दिवस अदरपडा
सोपून बहुधा सुदळ वरयाचे सहा ते बारा आण्यावर आपले रोले
वाण्यावाच वचन करतात'—गाथा १६१ [आडणी निता अडाणी+
सावकार]

आडणूक—अडणूक पडा 'परोपरीं सिद्धयिणे। आडणुका
सागत जाणे।'—दा १९ १० १५

आडणें—अडणे पडा

आडताळ—उ कोणत्याहि तालाचे दीवणीचे मानवेन मड
ताल पडा

आडतास—न जमीन मागल्याना नागरास पुजळ घेत असल्या
मुखे देताच्या बाधापर्यंत जागर जाळ शकत नाही अशी मंगाराव
याची राहिलेली जमीन आडवी नागरतात त्यास म्हणतात [आड+
तास]

आडताळा—अडताळा अर्थ २ पडा 'परी हा सूक्ष्म वाड
ताळा। घारी विवेकें वेगळा।'—दा ८ १० ९९

आंडतास आंडदोरी, आंडधरणी—अ मध्ये पडा

आडधळा—अडधळा पडा

आडदंड—उ अडधम्य आडकाडी पडा 'हारपाल आडदंड।
वाळ न शक्ती महामये।'—पाप ३ १७ [आड+दंड]

आडदंडगी—शी (व) (धिक्काम) विणलेले कापड मापत व
टापिक उचीपर येण्याकरिता टेवलेले आडवे लावूड याच्या पुढे
आडसरवर कापड गुणाळजे जाते व विणवडी त्यावर रेलून विणनी
[का अड=आडवे+दंडगी=काडी]

आडदरा—अडदरा पडा 'बना जाता नेणों काळाचा आह
दरा।'—निगण ६६

आडदाया—उ. एम देप, देवा, छुनय [आड+दाया]

आडदियस-दिस—उ १ ज्या दिवशी वार्ही नेमपम मिवा आचारसंस्कार गद्दी असा रिकामा दिवस २ एक सोडून एक दिवस, दिवसाआड दिवस, अथवा मथला दिवस ३ विन इयामी, अयोग्य दिवस [आड+दिवस]

आडनर—उ (नडीत वंगरे) आतील बाजूत आट पाडणारे यन [आड+नर]

आडनळी—अडनळी पहा

आडनाम—अडनाव पहा —न टोपण मिवा ओपरोपिक नाव 'आडनामी धर्मी बोलवितु। गोपाळ हाण आड पडतु। तेवीची अमृता ग्ही नीववीतु। सगळेया ते।' —दाव २ १७

आडनांव—न १ अडनाव पहा २ समाजात एकाच नावाच्या अनेक व्यक्ती राहण्यात त्या अर्था व्यक्तीच्या निर्देश अधिक निश्चितपणे करता यावा म्हणून त्याच्या वृत्तीवरून, यावाच्या अगर देशाच्या नावावरून जे त्याला विशिष्ट नाव द्यावेते अगते ते, कुलनाम, उपनाव 'अस्तमानाचे अयावी। आडनाव नाही।' —सा ८ १० २ (८) व्यर्थे नाव, खोटे नाव 'जोम जे आरोग्य जाये। मग रसना हे होये। आडनाव बों।' —अमृ ६ ६२ 'तेरे क्रीसणे जे दुख। आडनाव साज देण।' —मुरग २८

आडनीत—की १ (गो) अन्याय्य मिवाडा २ अन्याय्य कृत्य 'तागरी ही आडनीत हे कोणीय समत।' [का अड=आडवी, बाडवी+स नीति]

आडपडदा—उ १ मध्ये सोडलेला-राखलेला-टावलेला पडदा (परीकडे दिसू नये म्हणून) २ (ल) आच्छादन, गुप्तपणा, दारुण 'जेथे आडपडदा तरी आहे का?' ३ मर्यादा, दाव, विनय, रुजा 'पडिला देखत तपशीर ओढणे शाळे तर एकी कडे तोंड फल्ल ओढावी, इतका तरी आडपडदा असावा' [आड+पडदा]

आडपदर-पद्मा—उ १ पडदा (डोक्यावरील, घाणावरील) २ आडपडदा, गुप्तपणा, दारुण, सकोच, विनय, रुजा [आड+पदर]

आडपाग—न मासे धरण्याचे मोठे जाळे (हे बारा हात व्यासाचे असते) [आड+पाग]

आडपाट—की पडशी (गोणी)च्या दोन्ही तोंडाच्यामधील भाग—तरत [आड+स पाट म पाट]

आडफट—की १ चीर, मेग (तकपोशी, दार वगैरेतील) २ एकीकडचा काना मोगरा, एकीकडची जागा, एकात स्वयं [आड+फट]

आडफांगुर—उ (गो) एकाच्या खाली एक असे वाढ झाला मोठ देणे, फुगणे, आडवे अवूर फुटणे [आड+फांगुर=अवूर, फारी]

आडफांटा—उ १ धुव आडव्या, आक्षेप, हरस्त, तगार, हुजत अडफाग पहा २ अवचित अडवळा, विघ्न, सक्त ३ (वा) सुनायतीची बाधा, सुनारी पडणें ० भरपणे—आडमार्गने जाणे, बहुतेक 'अहकार मग पिऊनी। धमनी मायापोरविपिनी। आपली छदि विसरोनि। आडफांटा भरते हो।' —ह ७ ७०८ [आड+फाग] ० ट्या—वि १ आडफाटा, अडचणी, अडवळा घालणारा, तगार करणारा, तफारी २ रुहरी, चिडखोर, तिरसट, छादिष्ट आडथंवर, आडगण्या, आडवायरी, आडमाप, आडमूठ, आडमुठा, आडमुड्या, आडम्हातारा—अ मध्ये पहा

आडवर—पुन (श्रीमती, विद्वता, पवित्रता इ० कावा) डोल, दिमास, पोखळ बड्याव, रिकामी ऐं अडवर पहा 'जेणे आडवर स्वप्न भेदाचे। नायिलेंच।' —विउ ८ ४५ (कि० घालणे, मार्गणे) [स आ+डवर]

आडरा—उ (बों) दारस, खिडकीत लावण्याचा आड सर [का अडू]

आडबाजू—की मुख्य मार्गाहून एकीकडचा प्रदेश [आड+बाजू]—किवि एका बाजूत, आड बाजूस, कोनाकोपन्यात नेह मीच्या जागेच्या पतीकडे ० ट्या—वि एकीकडचा, एकबाजुचा आडघोर—न (गो) नडपाच्या वन्या सेगीवर ने बाजू अगर पोकडीचे साट आडवे घाल्यात त्यापैकी प्रत्येक

आडविदी—की आड गणी, जाड रस्ता, ल्हान मार्ग 'जेथ जेन मार्गाचिआ आडविदी।' —शिउ १७ [का अड+विदी=नाही]

आडमुळी—अडमुळी पहा

आडबोली—की (बों गो) १ बाऊडे बोलणे २ सदिग्ध, अस्पष्ट, न समजण्यासारखे बोलणे [आड+बोली]

आडभंगड—वि (व) मूर्ख, अडाणी अडवक पहा. 'यमा फार आडभंगड पाण्या आहे'

आडमर-भारी—की १ अडचण, सक्त २ अडवण्या आडमरीभरणे—१ (गंगत) आडवे होणे, देणे २ वाकडे जाणे 'चित्त वहु निटुकेले। देणे आडमरी भरले।' —दा १ १४० [आड+भरणे]

आडमित—की पडरी, दोन भाग करण्यासाठी मध्ये घात लेली मित अडमित पहा म्ह० आडमितीची पडमित, पड मितीचा पोपडा—दरवे नाते दाखविणे या अर्थी

आडमळणी—अडमळणी पहा

आडमानवे—आडमानाय—उ (राच) पारणा, मुल्ला, आज्ञाप्या [आड+मायूस २ म मान=माप]

आडमार्ग—उ आडवा आड वळणाचा, एका बाजूचा, दुसऱ्या रस्ता 'पर्याये पथ कमिता राग। पाऊल पडले आड मार्गे।' [आड+मार्ग]

आडमिळकत—अडमिळकत पदा

आडमुद्दा—३ सवय, तक्रार, अडगळा, भरता विषय
[आड+मुद्दा]

आडमेळा—छे—उन (गो वें) अस्मात् उत्पन्न झालेली
अडचण, आडकाटी, प्रतिबंध, विघ्न, व्यत्यय, अपराधून 'तें वाम
वरून हाव घेल्लें, इतल्यात मदींच हें आडमेळें आयलें' [आड+
मिळणे=मेळ]

आडमोड—खी मोडतोड, कापाकाप, भास 'तळीं रिच
विता कोपे । पाताळ्यादि विवरें वेणें । नाशुनिया पत्रणें । अगणें
आडमोडी करी ।'—एमा ७ ५३४ 'बगडें करोनि आडमोडी ।
प्रवेशता आत ।'—कथा ४ ३ १८ (तुळ) अडवड पटा [आड+
मोड]

आडमोरा—मोहरा—वि १ एका बाजूत, समोर नाही असा,
दूर रस्त्यावर नाही असा 'जाय पाहता आडमोहरा । सत सुपयें
राविती ।' मुचिराट ७ १०३ [आड+मोरा—मोहरा=मुख] किंवि
मध्ये, आड मार्गांत, प्रतिबंध रूपानें (१०) येणें, असणें, होणें,
पडणें, घाळणें, ठेवणें इ०) —हें—विधि १ आडून, दडून आणें
घालें २ कोणाकोप दास, साधीश्रींदांत, बाजूला, एकीकडे

आडप—खी एक पक्षी [स आडि]

आडप, आडप—खी (कों) आडवें होणें, डगोवर निजणें,
पडणें, ठेवणें (१०) घेणें [आडपा]

आडखांच—न (गो कु) अन्यासांत दोलणें 'तागेलें हें
पेलें आडखांच !' [आड+पोतें खांच=न्यायीपणा]

आडरात—खी अर्धी रात, मध्यरात्रीनंतरची रात, भरतीच
रातीची वेळ [अर्ध+रात]

आडरान—न अरण्य, आडवाट 'ना तरी सेजेनि थोर आड
रान ।'—देवि ३९ अडरान पदा ० घेणें—भाकडें घोलणें, शुद्धात्ता
सोडून घोलणें, अन्तर्च समजणें 'ऐसा थोड्याच्या अनुमान । थोटी
घेतलें आडरान ।'—दा ९ ३ ७ या दृष्ट्याचा उपयोग पुढील
क्रियापदांशी करतात जणें—आडरानात झरणें, जाणें शिरणें, फिरणें,
बदलणें, शुणणें झकत फिरणें—नात शिरणें—जाणून उठून
अज्ञान दायनिणें, वेड पावणें 'तर ते त्याच्या अर्धगाद वरून
आडरानात शिरलील काय ?'—टि ४ ४ ६३

आडरानी—वि गावठळ खडवळ शहरातील नव्हे असा
(पदा, रीत, माणूस, पदार्थ, व्यापार)

आडल—३ आडहत्तारी आडळ पदा स्वारमाणूस आड
लाचे—योगारो १ ३२३ [अडला=क पदा]

आडला—३ विळी, विळा अडला पदा

आडलीं—अ (गो) दांड रावण्यापूर्वी दाकडें या अर्धी
साकपिरीचा इशारा.

आडलागांजला—पिडला—मिडला—वि अडचणीत अस
छेळा, आलेला, सापडलेला [अडणें+गाजणें]

आडव—न १ (कु) वेंच किंवा दोन हाताची कवळी
२ (ल) एका कवळींत मावणारी भाखाणाची पेंढी

आडव—न १ अरण्य, रान, जंगल 'जी जीविन्वाच्या
आडवीं'—झा १६ ३४—एमा १३ १३४ २ अडवणींच टिकापा
'ते चोरोशी आडव होये ।'—झा १८ ७२४ [स अडवी]

आडवकी—गी—अडवरी—गी पदा 'रावडपाचीही आड
वगी । न करणें जे ॥'—झा १६ २०२

आडवट—अडवट पदा

आडवण, आडवाण—न १ (कों) डोंगराचा मध्यभाग,
शिखर आणि पायचा चमपीलभाग [स अर्धवट] २ डोंगरावरील
ठरावीची गावा, उत्तरण, उत्तरीवरील जंगल ३ अडवण पदा

आडवत—न (कों) काकडीचा पीस ताडुळाच्या पिठात
शिजवून केलेलें एक पदार्थ

आडवर्ण—३ आडवात [स अर्ध+वर्ण]—चा—वि १ आड
जातीचा, सरगतीचा (मनुष्य) २ सुतावेताच्या बांधेवासून
झालेला (रोग, व्यथा) [आड+वर्ण]

आडघल—खी (गो) हिंदी पोवासातील (भूवरवगीतील)
किरिस्तांव—खी न दपूला लढाच्या वेळीं हळदीचा रंग दिलेलीं
बळे नेशविस्थानंतर त्यावर त्याच रंगाचे एक कल्ल घुडावून छीतात
थरावभास लावतात तें [आड+घल=वैष्टन]

आडवळी—खी (गो) विळी अडळ=क पदा

आडवस्ती—खी १ एकाबाजूस, आडवळणास, किंवा थोड
गट जाणेंत बसणें गेला २ वरील प्रकारच्या जागीं केलेली वस्ती,
बसव्हत रहिवास [आड+वस्ति]

आडवस्त्र—न मुख्य वस्त्राशिवाय मध्ये पुरुष पचा किंवा
स्त्रिया पडरणी वगैरे नेसतात तें, सोबळें नेसताना मध्यें दुसरें वस्त्र
नेसतात तें [स अर्ध+वस्त्र, अत+वस्त्र]

आडपळण—अडपळण पदा

आडवा—आडवातिडवा, आडवेंउमें, आटसणें, आड
सागड—खी, आडहत्तेर—खी—हत्तार—खी—अ मध्ये पदा

आडवाम—न एक बाजू 'जीपुदिया उशीला का आडवामी
ठडनि जाण्व पाड्ट्याकड खांनि नीजति ।'—हूडपाट (महाघु
भाव) [आड+वाम]

आडवाट—खी १ एका बाजूचा, आड वळणाचा रस्ता,
आडवागें २ मोठ्या रस्त्याच्या बाजूची वाट, रस्त्याची कड [का
अड+म वाट, स अतांय (राजवाड)]—टया—वि भरल्या मार्गावर
ज्यागारा, राखळ न बागणारा, एककडी, बरतल्या

आडवादंड—५. (व्यायाम) दोन खाव जमीनींत पुनून त्याच्या शेवटास दोन भोंवें पाहून त्यांत आडवी गुळगुळीत पट्टार बगविलेली असते ही पट्टार अधिक खाली घेणें झाल्यास दोन्ही खावाम समोरासमोर आणरी भोंवें असतात या पट्टारस दोन्ही हातांनी धरून मित्रा पाय अडकूना वेगवेगळ्या प्रकारच्या उडणा पटात या उडणाचे अनेक प्रकार आहेत (ई) हॉरिझेंटल किंवा मिरल पार

आडवार—३ १ कोणत्याहि विशिष्ट दिवसाशिवाय किंवा नेम रेल्या दिवसाशिवाय इतर दिवस, अपलमपला दिवस २ मळटा, अवोग्य दिवस [आड+वार]

आडवारणें, आडवरणें—अकि (प्रा) रेलणें, (निजण्या साटीं) आडवें होणें [आडवा+आरणे=रेलणें, अडारणें]

आडचार—३ अडयळा, प्रतिबंध 'करितसे आडवारा। विधानासु जो'—झा १५ ४६—एभा ११ ११७१ 'जेंतें सिंहा चिया आहारा। अजुक करिती आडवारा।'—क्या ४ ११ १२८ [आड+चारणें]

आडचाय—३ काड रस्ता, अडयळा, मयला रस्ता 'न फेडिता आडवावा।'—अमृ ७ २६५ [आड+चार=वाट]

आडवी—की अडवी पडा 'काडी—की अडयळा, प्रतिबंध 'कामप्राप्तिसी आडवी काडी. होता कोधाची पडे ठडी।'—एभा २१ २५२

आडवीण—अडवण पडा
आडवें—अडवें पडा
आडवें—न अरण्य 'अवियेचें आडवें। शुनीत वीवणपणचें भदे।'—अमृ २२ [स अटरी]

आडरें—अडवा—वें पडा
आडवेळ—अडवेळ पडा
आडवोल—न (नो) ओलें वस्त्र [आड+ओलें (वस्त्र)]
आडसणें—अडसणें पडा
आडसंधि—सांध—अडसधि पडा

आडसर—३ १ दार किंवा छिडकी बंद करण्याकरिता लकडी किंवा लोखंडी दाडी, गज, खील, अडणा, अडू, लकडी अडसर हा थोडें थोडें दाराच्या पाटीमागच्या भिंतीत भोंक ठेवून त्यात बसविलेला असतो व दार बंद करताना तो दोन फळ्यांच्या आड रावतात [आड=आडवें+सरणें]

आडसर—३ (कों) ज्यात पाणी अधिक असून खोबरें थोडें झाले आहे असा कोंवळा नाळ, बाहाळें [स अडें+सरण] २ दोंग राभोवतीं असणारी वाट, ज्याचा कार्याचा भोंवतालचा साज सुटल्या कारणा दिसतो असा दोंगराचा भाग, दोंगराच्या माथ्यावर्ची वार, दोंगराची बगळ 'आडसरामार्गी राहिले।'—दावि २५० ३ गजच्या

शिवेना दगड ३ (विणकाम) उभा ताण्या सासता पगलेला रहावा म्हणून वहीच्यापुढें ताण्याच्यासाठी आडवी काजी लावतात ती ५ दाडण, घटिण, आगडण मजुय [आड+में सू=पगले]—मिनि ५६, आवळ, ताट आडसारासारखा पटणें—निजणें—पसरणें—अव्यवस्थितपणानें रस्त्यात बगैरे पडणें, निजणें, लोळणें

आडसाटी—की (गो) पूर्ण नव्हे व अपूर्ण नव्हे अशी मधली स्थिति [अपे=आड+सा स्थिति]

आडसाटो—वि १ (गो) मध्यम स्थितीतील, पूर्ण किंवा अपूर्ण नाही असा, अपवट

आडसाटो—३ (गो) आडसाट अडसाट पडा
आडसाटो—३ तात्पुरती एका कायस करून ठेवलेली, नेहमी न लागणाऱ्या वस्तूची रास, संपन्न प्राय सप्तमी विमर्शांत प्रयोग जसें—आडसाटयात यावरून मळत्या टिकाणी ठेवलेले, टाकलेले [आड+साटो]

आडसार—३ (हेट) पूर्ण न झालेला मारळ आडसर पडा 'आडसार खाडळ गोड लागता' [स अडें+सार]

आडसाल—न १ एक वर्षे टावून एक वर्षे, वर्षांमांड वर्षे २ (देती) विवडाचे साल जसें—ज्या जमिनीत एक वर्षी जोंधळ्याचे पीक केले तीत पुढील वर्षी बाजरी इ. दुसरीं पिके करणें—त्या ऊंस—३ अठरा महिन्यांनी होणारा म्हणजे एक वर्षांमांड येणारा अस

आडसांख, आडांख, आडांखताळा, आडांखा, आडाणचोट—पट्टी—वस्ती—आडाणा—णी—आडाणी जात—आडाणी कयाडी, आडात, आडातुडी, आडाथ, आडाव, आडावा, आडून—अ सम्ये पडा

आडळ—न (कों) गोरी वळणो या नकाचे मांड
आडळ—आटळ आडळ पडा
आडळ—३ रूपे 'कामकोधादि त्या नाही आडळ'—रयो १ ५२५

आडळ—३ १ विकल्प 'कवणे निखीं आडळ। ने घे चित।'—झा १३ ३५८ २ अडयळा, प्रतिबंध 'मग घरींचाचि ठेवा। जेवीं लोळ्या दावी दिवा। तरी वेता काय पाडवा। आडळु असे।'—झा १८ ८१२ ३ यतचित्त 'जळीं अडावेगळ। कापूर न दिसे आडळ।'—अमृ ३ २७ अडळ पडा

आडळणें—कि अडळणें अडळणें पडा 'तरी उच्चि का आडळिजे। जयापरी।'—झा १ १४७

आडळणें—कि आडळणें, प्राप्त होणें 'एन्ही हा योगिया नाडळे'—झा ४ १३

आडळी—की एक पक्षी अडळ पडा [स आडि]

आडलीभ्रमणी—स्त्री (य) अयुक्त पूर्व कल्पता, सभव
'आडलीभ्रमणी नमता तो वारला' [अटक+भ्रम]

आडळ—उ आडळ 'जेणेसी होता आडळ। पुरे जिणे।'—गीता १.४३४

आडा—उ ? (कों) शेतास केलेले वटिरी शायद्वृषपत्ते
विचा निवडुपाचे वृषण [का अड] १ (गो) पराभोवतालचे
दगडी वृषण 'ताणे पोसाभोवती आडा केले.' (सामा)
कापाडड, आडोसा ३ (कु) दरवाजा वर करावयाचा आडसर
४ (हेट) गवताच्या व वल्मीच्या आभारासाठी एकाखात्री एक
असलेली दोन मोठी लाकडे ५ (हेट) घराचे आडे [का अड]
६ रेवा, रुप 'आडवेदीची वदनाचा आडा रेखितो।'—पूजाघसर
(महाउभाव) [का अड]

आडा—उ एका जातीचा पत्थी, बगळा [स आडि]

आडाआडी—स्त्री घडपड, उटपट, धस, आटाजाट 'करुनि
भावहीच्या कावडी। या रामेश्वरी वती भाविक कापडी। क्षणिक
आपुण्य जाणुनि तातडी। आडाआडी पावले।'—ह १५ १४०
'एकी जिवाची आडाआडी करुन तुम्ही सांगणार काय।' अट
अट पहा

आडाऊ—उ बटूक, तरवार या शिवाय हलके हत्यार बाप
रहणार—पायदळ शिपाई, आडहत्यारी 'आडाऊ पायीचे बालव।'—
—सुआदि १९ १० अडाऊ पहा

आडांख—खा, आडाखा—अ मध्ये पहा

आडांगपण, आडांगाय—न (गो) वागटपणा, खोडी,
मस्ती, आडदाडपणा 'सा गेली आडांगपणा वटवयात' [आड+
अंगी]

आडागी—नि (गो) वागट, आडदाड, दाडणा, भाटसोर,
सल 'भारी आडागी जाला तों बल्लो।' [आडगी, आडवे+अंग]

आडाचोताळ—उ (सगीत) एका हालचाली गाव, यात भाडा
चोटा व विभाग सात असतात [आडा+चोताळ]

आडाडी—आडाणचोटी, आडाणा—णी, आडाणीजात,
आडाट—थ, आडांवरी—अ मध्ये पहा

आडांवी—किवि (कु) नाजूक स्थानी किंवा मर्मस्थानी (धि०
लगणे, पडणे, मारणे) [आड+आट]

आडांयें—यो—उ (गो) कडी, आडसर 'दाराक आडायां
(आडायां) घाल'

आडामोडा—उ उसाच्या रसाने भरलेली (चरधान्यवटील)
माडी कुणाकडे नेणार—कृषि ४०३

आडाप—उ १ आड हत्यारी अडाऊ—न पहा यावळे
आडाप हेतकी, पाईट याची सज्जाणी करुन हलम मेळवि'

—मराभा ६ २ पाडणी, पुर शिपाई

घरो १ ३०

आडाव—न (वर्ना) (कटव्याच्या १) पाच पेट्या अडव
पहा

आडांव—न (कों) चालू कामापुरती उणलेली, न वायलेली
विहीर [आड+स वापी, म वाव]

आडाव—वु—वि (क) आडगिन्हाइकी, जुनाट (वस्तु)
'आडाव वस्तु घेतली म्हणजे स्वस्त मिळते' [आड]

आडावण—अव्यय पहा

आडावणी—स्त्री (नाविक) अडवणी पहा अडवण पहा

आडावणे—कि (ड) वदरात आगबोटी दूर उभी असता
उतारु उतारु वेण्यासाठी आगबोटीस पडाव लागणे [अडविणे
प्रयोजक]

आडावतपाग—न (कों राजा) बारीक मासे पकडण्याचे
'रोमो' मवाक्या गाव्याहून रहात जाळे आडपाग पहा [अर्थ
वा=अपेवट+पाग=जाळे]

आडास—उ (गो) आडोसा, आड्यादन, छाया, अंधार
[आडोसा]

आडास—स्त्री (रोती) जमीन एकदा उभी नापरल्यावर तीच
पुन्हा आडवी नापरणे पहिल्या नापरणीस तास म्हणतात [आड+
तास]

आडासन—न वयर 'आडासनी दोनी दोनी पद' [अर्थ]
—उपा ८१४ [स अर्धासन]

आडाळणी—स्त्री (कु) पेरणीच्या दुसऱ्या दिवशीची नाग
रणी

आडाळा—लो—उ (कु) विळी अडला पहा

आडाळी—स्त्री (कु) मातीच्या भिंतीचे वृषण

आडि—स्त्री (गो) एक लहान मासा, खर्चा बागडा [स
आडि—हि]

आडिट—न हिशोबाची अखेर तपासणी (सरकारी किंवा
नियोजित हिशेबतपासनीसाकडून) [३]

आडिटर—उ हिशेबतपासणी करणारा, अभिवृत्त हिशेब
तपासणी [३]

आडिसा—उ (कों) अडसर, अडवट, अडणा [अड]

आडी—स्त्री एक पडी, बगळी [स आडि]

आडी—अडी पहा —स्त्री १ (कों) रहाट—गाढग्याच्या
चाकाल परिपाच्या बाजूने अक्षाशी समतल अशी व्यावर मार
लेली लाकडे, एका राह्यास वसा पारा आटपा असतात [का.
पड] २ वार काटणा गार्हने पाच मारु नये म्हणून तिच्या
समाचार बांधव्याच्या काटया ३ (सल्ल्यात्र) कुमतित प्रतिप
ह्यास पायात पाटावयाची आनी ४ (शामा) आनी ५ आन्याची,
गवताची, कपाळ, पाय ६ णी) अडी पडा ५ (कों गो) जना
वराच पाय मोडून अवता ता नीट करण्यास दोन बाजूव लाकडे

वाघतात ती ६ (गो) घराच्या भोंवतालचे दगडी बुपण, गढ्या
७ (कर्ना) नदी उतरून जाण्याचा लकडी पूल ८ आडवाली,
अडथळा, प्रतिबंध 'जन्मसहस्रचिया आडी।' -हा ६ ४६५
'मागीं काहीं पडली आडी । दूत तातडी पाठविले ।' -एकूच
१४ ६७ ९ सका १० (कासरी घदा) भाईं घडविण्याच्या
उपयोगी असलेले दगडी, चपटे आपार भोंक असलेले उखळ ११
(नाविर) गडबटाच्या झाडी-या वरील लाकडी तस्त, उताऱ्या
बसण्यासाठी केलेली जागा, होडीवरील बसण्याकरिता असलेली
फाडी १२ (गो) वाना १३ (गो) अडसर

आडी—जी (सगीत) गानप्रकार, आदिपरपरा (गाणे)
'आडी गातातीं देवागणा' -दाव १६५ [स आदि ? का आड=
गाणे]

आडी—झी (कु) भोंपण्याची कापलेली पाक, हुकडा
आडी—झी (प्र) अडेर (खा) सुलपी [स अड, अडीर
= पूर्ण बाबीचा माणूस]

आडील—वि आडवा, आभ्रयाखालील, छनाखालील,
आच्छादनाखालील, आडोसाचा [आड ना अड्ड+ल प्रत्यय]

आंडील, आडुकली—अ मध्ये पहा

आडीसरी—झी, आडुक, आडुमाडु, आडुळसा,
आडून—अ मध्ये पहा

आडू—१ झी (कों) घागतील सडकेच्या (डोंगराच्या वाई
शिवाय दुसऱ्या) बाजूस असलेली दगडी अर्धी भिंत, बांध २
(पाथवैत काम) दगड फोडण्याचे पोराडी हत्यार, मोठा हातोडा
अडू पहा [का अडू]

आडूक—वि (गो कर्ना) कडवट 'हों रोस आडूक
जाल' [का]

आंढगाडू—वि पद, घुळा, कुचकाभावा, सुदीब (माणूस)
'चार आंढगाडू मिळाले म्हणून त्याय दोतो काय ?' [गाडू हि]

आडे—फिवि (खा) बाजूस, पलीकडे, आड 'जव आडे
जाले शाही घुतु ।' -दावि ७०८

आडें—वि (कों) आडवें, कल्ले (वि० घेणे) [का अडू]

आडें—न १ (कों) आडे (घराचे) अडें पदा २ उवरा,
उतरण 'ग्रामझरींचे आडे । नोलाडी कोण ।' -हा १३ ६९९ ३
दान माणगांनीं काण्याची बरवत, आढवा बरवत ४ (नाविक)
गवेच्या कणा, एक जाडें लाकूड; हे गवेस बोडताच्या दुरमीणापर
बगविताने याने आतल्या बाजूस मजबुती व वाडीस ठेकावा
मिळता ५ उताऱ्या चरनाचा आडवा दाडा (ज्यास वेल जोडतात
तो) ६ (कर्ना) घरावरील छप्पर लाकडावरचा भाग [स अडू=
मागीं का अडू] ७ लागडी, लाजच्याची दाडी -खर [का
अड-३] ० थरी-वि लागडी बाग

आडें—अडें पहा

आडेकरी—वि १ आड, आडवा कणारा २ (ल) वाट
माया [आड+स कृ-कर]

आडेचीं—फिवि (उ) बरमणी, डोंगीपणाने -वि (गो)
तात्पुरता, वेळेपुरता

आडेचें—वि (गो) चाव हल्लींचा [स अय]

आडेपाडें—न शतातील दरएक खट्यातून काहीं धान्य
पेण्याचा पाळ्याचा हड्ड अडेपाडें पहा [स अडे+(पाड=माप
किंमत) म परडें]

आडेर—अडेर पहा

आडिल—पु (गा) तागएवढा वाढलेला पण ठोव्या सरा
मनुष्य [अडिल, स अडीर=पूर्ण वाढलेला माणूस]

आडो—न (गो) शेत, बाग, घर इ०चे दगडी बुपण, तड,
गडगा, आडा पाडा

आंडीर—अडोर पहा

आडोरा—पु स्वभिचार, पलात्कार 'फिल्ला पापकर्मबागोरा ।
विष्वसिला यज्ञ सारा । माडिला क्षियासि आडोरा । प्रगटपणे ।'
त्या ६५ ४३ [दे आडालिया=रुद्ध रोखलेले दे मन्नाड=
पलात्कार]

आडोरीपाडोरी, आडोसा—अ मध्ये पहा

आडोर्णे—(गो) अडविणे पहा

आडीनि—फिवि बाजूस, आडवे 'आगावे वीर हो
भाडोनि सरा । उडू हातिभेक भरा ।' -शिख ५६४ -दाव
भादून 'पूर्णचंद्रांनीं आढूकाडिले ।' -शिख ७२० अडून पहा

आडू—पु (दास काम) चंद्र-योती लावण्याकरिता एका
कुळकाला रोखडी पूल (अडा) लावतात तो [अड, अडू]

आडूबळ—न (माग) मागणेचे हमणे अडयाडू पहा

आडूई—झी (उ) वगळी [स आडि]

आडूक—वि ओढून धरणात आण्यतेचा [या अडिश्च स
बोडणे]

आडूक—पु आठ पोंड, चार चोर निंवा पायलीचे माप
बगालमध्ये दोन मण्यांचे माप [स आडूक=एकचतुर्थांश दोण=१९
डुडव=२० पोंड, ११ औंस]

आडूकस—वि १ मजबूत, घट अडत पदा २ (ल)
घाडली [अडत]

आडूगळा—पु माग रोडाचा सरपच -मागा ३०

आडूणी—झी तिबई अडणी पहा 'रत्नजन्ति दीप ठेविले
जवळी । जन्ति आडूणा त्या घडी ।' -इ २४ ११९

आडून—पु (व) गाय, रुंदस इ०ची कांस अडण पहा

आडूभूढ—वि विस्तृत अकार बसाम अडभूत पहा
'आरामकाडिचेत आडभूढ बादून, आकाशास हात घाल्याच्या
कृपांनीं योजना' -दि १ १५० [स अडे+भूढ का अडभूत]

आढारा

आढारा—५ छल. —शर. —सुभावेद उद्योगपर १२.२८.
आढारा पहा.

आढल, आढा, आढाऊ, आढाल—अ मध्ये पहा.

आढलणे—अढलणे पहा.

आढलून जाणे—भेदून जाणे. 'तिलाहि तो आढलून जात
ये' —सरा देवामक २५९

आढाल—न. शल, अढल, 'उगाउगीच भाडतो । उगा
उगीच तेंढो । उगाउगीच दाळ घे । उगाउगी आढाल पे. ।' —दावि
७७६. [सं. अढ=हडा करणे] आढाली—वि. ढालण, पीड.
'आढालायाची पे थोर । अभावभावे अति सुंदर । दादोनि रिषो
पाडे घर । पत्नीकरण मज करील ।' —एकनय ५.४५.

आढाप, आढाव—आडाऊ, आडाव पहा.

आढावा—अडावा पहा.

आढाळ—न डोंबारी छेड करताना दोरीवरून चालताना
तोल सामाजण्यासाठी हातोंत घेतात तो वेडू 'अभंगोळकाचे
आढाळ करी ।' —भाए ६०५. [का अड, आड+ल]

आढी, आढें, आढेवड, आढेवेडे—अ मध्ये पहा

आढी—स्त्री. कडे गतवामध्ये थरापर थर रचून विविधग्याची
योजना. अडी पहा. 'यासी छुटछुट लागले । भावडीचे आटिये
सुरासे । मंत्रजन सेविका पाले । आनंदीले परिपूर्ण ॥' —द १९ २२५
[का. अड=वीण करणे.]

आढें—न. धाक्या निवा छपराच्या दोन पाटयामधील लप
छाडू. 'छुटा पांच वामे अमे येऊ आढें ।' —कैचुप २ —एसा ८
१३३. आंवां—(सं.) खांगी, आढें व तुडई द्याल ओडून अम
लेला गाव. (सं.) किन्न पोन्व. आंढावांचे ताऊ—न (क.)
आढें उयात निघेल इतें पातळ ताड 'आटगाचे ताऊ व पाडे तो
नेहमी खांगी. ' [आंटे+ताऊ]

आढव—५ धनिक, श्रीमान, संपन्न, शुभ सामान्य धनपट,
व आढव; गुणपट, वनपट 'आढव कुलिनननाचे दावी ओढावे
जे वितळी ते' —मोभीम ५.४५ [सं.]

आढपता—स्त्री. १ गर्द, ताटा; मित्राकसोरी, प्रतिष्ठितपणा
दोन 'तुला विशेष पाटविला म्हणजे तू यावे. तुम्ही माला तार
वेईन इतरी आडपना क्ताण पाहिले ।' २ श्रीमती 'आढप आडुडे
आदनी । मग आढपना जेव्हा हांगी ।' —हा १३.२०५. (पि.)
परणे, पाटवणे निराणे] [आढप+ता] २ रुशानि, प्रसिद्धि
(निराकरण) [ग.]

आढपारकयन—५ पाडवा करत पहा दोन गाण्यानी
पाटपारकाचा दस्ता.

आढपानासोपळा—५ उगाउगा चढाच्या लटा(छुटा) भाषा म गाऊ २ उगाउ चढाच्या लटाच्या वेळी च्याड्याची शपथ
या कणगपुडे दोन्ही पक्ष उगावाप्रमाणे वागणुका घेणे जतन

उ ग्या आकाराची छोखंडी पंगी. हीत चरक फ्रिविण्याचें जोराड
कमवितात [आढें+छोखळा]

आढवामारणे—कि. १ (व.) धडपड करणे. 'परिल्याने
स्वस्थ बनले आणि आतां आटया मारतात ' २ (ना.) हेडपाडे
घालणे

आण—स्त्री १ शपथ. 'थो विदलाची आण' —शक ११५५
चा चौऱ्याशीचा शिल्लेख. (कि.० घालणे; वाहणे, घेणे.) मास्या
गळ्याची आण, देवाची आण वगैरे प्रयोग आहेत 'का भीमहाची
आण । हे चंद्रकिरण ।' —शिमु ८२०. 'धाडी वळे रुकाच्या पालुनि
हरिणीस आण वेहाला ।' —मोविराट १.५३. [सं. आण, प्रा.
आणा, सि शु का. आण, ते आण]

आण—स्त्री. (सं.) मिठाची रास (माप), कांही बंदरत तीन
छंडीची तर काही बंदरत अडीच छंडीची रास असते.

आण—उभ १ आणिक; आणि, व. [सं. अन्य] —वि अन्य,
सुरें, निराळे. 'आण वरुं मये वापा ।' —उपा १०९८. 'गुममम
वीर नाही आण ।' —सुताति ३०.१५६. [सं. अन्य, प्रा. अण]

आण—न. (गो.) अंड, घुरण.

आणआणू—कि. वि. एवढेक, परस्पर 'मग बोलीं निपत-
वसा आणआणू ।' —शिमु ८१. [सं. अन्योन्य]

आणको—५ (गो.) दोमणा; वाडूप्रहार. (अव. आणके.)
[आण]

आणकिया—स्त्री. शपथकिया; प्रतिज्ञा; आणभाक [म.
आण+स्त्री. किया]

आणली, आणलीन—अणली पहा.

आणपावळ, आणपावई—स्त्री. सामान वगैरे वाहून आण-
ण्याची मयुरी. [आणणे]

आणणे—कि. १ घेऊन येणे; आणून आणणे २ घट्टेक;
जवळमवळ या अर्थी. आणणे हे उदाव फिदापद हीत प्रत्यक्ष
जोण्यादि कियारपदास जोडले असता त्या क्रियापदाने दर्शविलेली
क्रिया बद्दलेक पूर्वी शास्त्री आडे असा अर्थ होतो. 'किण बाधीन
आणल हाता, हातची फडी पोढीन आणली होती. ' [ग. आ+
नी, प्रा आणि मि आण्लु. के निनी अत]

आण ने—स्त्री १ (गगरी वस्तु) पारंपार इच्छा निवडे नेणे
आणि आणणे २ (उ) प्रत्यक्षाप, दादण, कुतूहल. तांबळ
[आणणे+ने]

आणप्रमाण—स्त्री शपथ, शपथकिया, आणभाक. [आण+
प्रमाण]

आणभाक—५—स्त्री. १ शपथने हा केला कर निवा
बन लटके जाहीर आणभाक'—एसा १० २०८. [अण+स्त्री
या कणगपुडे दोन्ही पक्ष उगावाप्रमाणे वागणुका घेणे जतन

आणरापथ—श्री वचन, शपथ. [आण+शपथ]

आणा—३ १ रुपयाचा सोळा भाग, हिस्सा १ जमीन मोजणीत ७ ५६२५ चौसट याई म्हणजे एक गुठ्याचा ५६ हिस्सा एकराचा ५६ भाग, गुठ्याची सागळी १६ कड्याची हिस्सा आण्याची अगते, २५६ फूट लांब रेषेचे माप, प्रमाण १ कोणत्याहि वस्तूचा ५६ भाग [अणू-आणक=वहान, हल्ले स अकनक, किंवा (कार्य-आपणक-आणनभ-आणा (राजवाडे) तुळ० आपण=वाचार आपणक)] **आणे पैचा हिमोव**—३ तपोवत हिमोव आणेवारी—म्हो पाटीलकुडकर्णी वंगरे सारा व्हावण्यापूर्वी उभ्या पिराची पहाणी करून अंदाज करतात तो

आणा—उखाणा. चाहणा पहा

आणाआण—क्रि वि लगेवाडपाईपाईने सामानसुमान आणणे इत्यादि विवडून सर्वे यात्रुनी—विनाइव आणणे, जमा करणे, उठ वाजवणे [आणणे दि] • **आणाआणीच्या संस्तार**—परचे उन्वत ज्यारा अगदीच नाही असा अनुयाये वाहेरचे मित्रून वेळेण तसार आणा आणा मार्गे लागणे अथवा पाटील लागणे—१ हे पाहिजे, ते पाहिजे असा परचा तपास मार्गे लागणे १ (२) एम करणे, बुडवयत्ताल होणे, पुढळ माणसांचा प्रपच चालविणे, अडचणीत येणे 'भाऊताव, तुमच्या मार्गे जातो माया लागला आहे, व्यर्थविचन वाग. हा !'

आणा-दोन आणे—वि घोडा तरी, किंचित, १६ आण्यांपैकी काही अत (११ आणे गुण=पूर्ण गुण) 'तोरयास आणा दोन आणे तरी गुण दिसला पाहिजे

आणा, आणिलो, आणी, आणीक, आणीदरा, आणी याणी—म नव्ये पहा

आणापट्टी—म्हो प्रत्येक बिधा, मांगर, मनुष्य इत्यादि बाणिक घेतलेला एक आणा जादा वर

आणि आणू, आन(अन)-न-नि—जि वि आणखी या अर्थी मराठीत कित्येक वस्तु पुढील प्रयोग करितात—१ अशा प्रकारची व्यक्ती आणि सरकारने केले २ तो आणि तसा वागल हे समजत नाही ३ ब्राह्मण नि दारु पिईल हे दोणार नाही या स्वकी आणि नि हे शब्द ह्या हान या शब्दाचे अपभ्रंस आहेत [स हन्तः (ज्ञाने) हान-हानि-आणि-नि-आन-न-नि हान शब्द शानेवर असाव योजनी—राजवाडे (१८३२) 'म्हणोनि उदवी हान ए। का पवनी जो स्वष्टे ! !'—उद्गा ७ ३२]

आणि—अन आणली, व, शिवाय, आणिक [स अन्य]

आणिऊ—अम आणि—वि अधिष्ठ, निराळ, वेगळा अणिक पहा 'मग आणिऊ उपचार केला तेही ! तो सामिजेऊ जाता !'—शिष्ट ७७२—एमा ३ ६१८ [स अन्यत्क, प्रा अणिक]

आणिऊचि—अ भल्लेच, विलक्षण 'आणिऊचि गुळ होऊनि जाये ! म्हणुनि नितर !'—झा ६ ३७१

आणियाळ—वि तीक्ष्ण, तंरदार अणियाळे पहा 'अतन्त सुख अणियाळे ! तांडुळा वेळिडे गोन्वडे !'—एरव १८ १२३

अणियाळीदृष्टि—म्हो कटाप, नेत्राच्या कोपण्यातून पाहणे, वांडी दृष्टि 'अणियाळिया म्ही !'—भाप १६५ [म अणि]

आणी—म्हो एक आणा मिमतीचे चांदी, निकल इ० धातूचे नाणे मान्य पहा

आणी—म्हो (चाभारी धरा) जोडपास सोमा आणण्यासाठी दोषामुख आणलेली दोरी, टाक अणि-णी पहा [स अणि] **आणीशिवणे**—(चाभारी धरा) तमाच्या मध्ये टोकाय रेशीम मरणे

आणीक—अणिक, अणिक पहा 'हरिहित मुक्ताचा हेतु आणीक नेणे !'—सादह २ ६७

आणीकसारखा—३ दुसरा कोणीतरी, भलाच 'आणीक-सारखा अण्णा तर बागला चोप दता' [अन्दा+क+सार]

आणीया—३ अपूच्या (पनखणीच्या) पिठावरील एक राग—दृवि ५०७

आणेन—३ (गो) दोमण

आणेगा—म्हो १ अधिकाऱ्याच्या हादीने (एखादी गोष्ट) वद करणे २ प्रतिपप, मनाई ३ हादी, दुराही ४ शपथ, आण अनेग पहा (कि० चालणे, वरणे, मोठेणे, मानणे) [आण]

आणेआन—वि मन्वेच, 'एन्हीही होईल आणेआन !'—उया १५० [स अन्य दि]

आणेजे—न अडर 'दही कर्माचे आणेजे !'—द्गा १४ २१७ [स अणि]

आणकुम्भानकुलये—म्हो (गो) लहान मुलका एव खेळ आत—म्हो १ आत्मा, बापाची बहीण (मूळ सत्पुत्रात स्वतःची बडील बहीण हा अर्थ असून बापाची बहीण हा अर्थ पुढे मराठीत रुढ झाला) २ मामी, सासू (या अर्थी कुणची लोकात कोकणात वापरतात) हा शब्द हाल-माथा सत्सत्तामन्वे या अर्थी येता मराठ लोकात सुग्रीवी सखू म्हणून तिची जात-बापाची बहीण-अगत, तेव्हा आत म्हणजे सासू [दे अत्ता=सासू, मामी (माथासत्सत्ता), वा अत्ते=सासू, आई, ते अत दा आवत=माई, हि आता, स आता, अत्तिता=बडील बहीण]

आत—न (मीं गो) सीताफळ, (गो) आत [म आतुण्य=सीताफळ, व आता, पोतु आत, मगधी आत]

आत—शम किंवि १ आनंद्या वाड्या, अत्तांगात [म अतर] २ व्यापिक मुदतीच्या पूर्वी, अगोदर 'माये पैसे महिन्याच्या आत पसा द' ३ मन्वे, मिदून, धरून, सवधात किंवा रामधाने,

बरोबर, (गोंगवणें) एकांत एक, जसे—कामांत काम, खर्चांत खर्च, थोटींत गोष्ट, उदीमांत उदीम करणें, पोटांत पोटा चालविणें इ० म्हणून पुणः, गोष्टी किंवा कामें हातातलेपणें किंवा करणें, किंवा मुख्य काम अगोदर करून त्याच्या अनुषंगानें इतर कामें करणें. ० मध्यें—(अशुद्ध प्रयोग परत सामान्य लोकांत रुढ) अतर्भागांत आतल्या बाजूस बाहेर करणें—किंवा पाहणें मागता पुढचा विचार करणें ० बाहेर करणें—किंवा पाहणें मागता पुढचा विचार करणें ० येणें—चालवणें, न्हास पावणें, एखादा धवा तोट्यात येणें, सावनामामात्रीचा अभाव होणें म्ह० आत असें जसे, बाहेर पडे तमें—चांगले आत असेल तरच चांगले बाहेर येईल

आंत—न आतडें, आन 'एकाचीं लोंबतीं आतें। पायीं कोतें भडकी।'—एरुद्व १७ २२ [स अन्, या अन्]

आतडें, आतडी—उ (ब) आतेचा नवरा 'माशा आतडें येयें राहती' [स अंतिका+यति]

आतडता—ती—रज (काव्य) आत, अतर्भागी, अतोत—ता पहा 'साग जाई पहाआतडता' [स अतर्]

आतडी—उ १ भीति, धाक 'तयाच्या आतकें दिगंतिक तेंपें पडवडी।'—साहस ७ २ २ रोग, व्याधि [स] ० निग्रह—व्याधिनाश, रोगहरण

आंतडडी—किडी—किडी—की खद, (गो) आतडी 'तां गत्या आतडकें कमलें दुथेंत आला स' [स अन्]

आंतकोनाडा—उ मोठ्या कोनाडपात राखलेला लहान कोनाडा

आतपानी—वि मत्सरी, द्वेदी, असहिष्णु [आत+पाणें]

आतगी—की (बागी जातीत) आत, आल्या, बापाच्या बहिणीस बहुमानाची म्हणतात [आत+गी—गे]

आतचा—नि आतीस, आतस [आत]

आतचाल—की (उद्योग) एक मुहूर्त इतें नक्षत्रापासून दिन कप्तापर्यंत होणाऱ्या नक्षत्रांपर्यंत आरभीच्या चार नक्षत्रांचा काळ हा मुहूर्त गाय, म्हणजे नेम्या—माणसास शुभ मानतात करील एक दर नक्षत्रात क्मानें प्रथमच्या चार कप्तास आतचालीचीं व त्या पुढील तीन नक्षत्रास बाहेर चालीचीं गण्टी सहा आहे [स अतर्+चर्]

आतडी, आतडे—की न १ आत, अन्, नत्प्राप्ति अन् मार्ग, पात्रातील नदी २ तातीचे पंगे [स अन् तुल० (इ)] [स आन्+तर्]

एन्ट्र, श्री एन्ट्रोन्] आंतड्याला पीळ बसणें—खरी वळ कळ, काळजी वाटणें आंतडी कुंपणावर घालणें—(क) अति शय प्राप्त ठरणे शिथिल अतडी—उ पहा

आतणें—कि १ हाणें, पाणें बराच्या ऐसे आतडें पवडी।'—मुआदि १९ ७७ असा जरी एवण विरानि गेडे। हार (इ) इतर नेंदगळ ० चिचर—न (प्राणि) पोचडी (इ) परि क्षातेगी हाते खरडे। पेदि छड छळ मनुष्या आतडे। या नान। वेंतुमुल—रास्तर—न (प्राणि) गर्भपिंडाचे एव आतील आन विज्ञान स्थिति।—स्वायु ११ १ ८५ २ दडपणें 'परि देमा आतें। रण (इ) द्वायलाष्ट

आतला पिणें। देवाचेनि।'—शा ६ १४५ २ दणें, अपण वरणें 'प्रसन्न होऊनि बरदानास। सागरी विद्या आतली।'—नव ७ ३ ४ न्यापणें 'विचिन्ता भूताचिया। आपण आतोनि ठिररिया।'—शा १८ ५३९ ५ स्वार्थणें, शिरणें आतळणें पडा [स आप्+मिळणें]

आततायी—आतत्याई—यी—वि. अपराधी, मुन्हाणार, खुनी, विप घालणारा, चोर, आगलाबा, दुसऱ्याची जमीन वळका वणारा व दुसऱ्याची स्त्री हत्या करणारा या सहापैकी एक, आत ताई मनुष्याने हे सहा प्रकार शुकनीतीत दिले आहेत 'अमिदो गरदैन शक्तपाधिर्नापह। क्षेत्रदारापहारी न पडते आततायिन।' 'हुक म्हणे कुठनदना। यादव टेंकले आत्ममरण। ते मारावया समवृथा। आततायी जाण कोले।'—एमा ३० १५८ २ (स) साहसी, हेकट, मूर्खपणाचें घाडस करणारा [स] आतप—उ ज्ञन, झर्याचा प्रकाश, ताप 'सागे बातवप आतप परे।'—दा ५ ११४ [स]

आतपत, आतपतान—न छनी किंवा अन्दागीर, रज निवारण करण्याचें सापण 'छनातपनचामायुम्। ध्वजी उत्तम गड्डलाछन।'—एमा १५ १७३ 'निजबोधाचें आतपन। विरी तन्मबाचें छन।'—एरुद्व १५ १६ [स आतप+न]

आतपमुळी—की ज्या रोगात कडक रज किंवा उष्ण हुवेचा परिणाम करीलतील मरणातूनवर प्रथम होऊन त्यामुळे क्वथय व क्षुब्धतेचिं येाची दिव्या विषयते व त्यानें मुळी व ताप येतो तो रोग (इ) सन्तुष्टीक

आतपट्टा—उ १ निरतिराच्या प्रकारच्या नाण्याची बदला बदल, देवपेव करताना मूळ रकमेत देणारी टूट, बाहेरवड्याच्या उलट [आत+पट्टा=पट्ट] २ मफा अपेक्षित असता मुकसान होणे, खोट, तोटा इ (क) सुडता धवा 'आतपट्ट्याच्या या अजा गळ मद्राला आणक्या अडेची शास आणि अनोळखी देशराची आभिवकी'—थेममन्यास—टव्याचा ध्यापार—उ हुकमान सोमून केलेला—बालविळेला व्यापार—धदा

आतबड—आधबड, बाडडे, अधोड पडा 'बारा आतबडीचा जोडा'—एपो ७७

आतर—उ उतार, पावेंतून नदी उतरून जाण्याचे भांडें, नोर 'तुम्हीच मण आतरास्वर मळा सुदीना विता'—नेका २२ [स आन्+तर्]

आतर—वि आतरा, आतना वादुचा, मथला [न] ० त्वचा—की हाडाची आतडी साल 'या आतरत्वेचा भवदुम। कल्लें म्हणवया मथिमा।'—एमा १७ ४३९. ० राष्ट्रीय—वि भिन्न भिन्न राष्ट्रासंबधी, परस्पर राष्ट्रांमधील, सार्वराष्ट्रीय (व्यव) वेंतुमुल—रास्तर—न (प्राणि) गर्भपिंडाचे एव आतील आन विज्ञान स्थिति।—स्वायु ११ १ ८५ २ दडपणें 'परि देमा आतें। रण (इ) द्वायलाष्ट

आंतर्भाव—उ प्रीति, प्रेम, लक्ष 'आतर्भाव ते साधुस्वाधी । माययापि सहिर्ही वापुडी ।' -दा ३० ३८ [स अतर्+भाव]

आंतर्वेकप्रपृष्ठ—न (ज्यो) आंतील वाजून गाराचें प्रपृष्ठ पाहिजे । असता दिसणारा गोलाचा भाग [स]

आंतला—वि आतील वाज्या, अतर्भागासवधी [अतर्] **आंतलीरूपगांठ**—जी मनातील गुप्त हतु, मतलब **आंतली चाल**—(राजा) आतचाल पहा **आंतलीपाळ**—ही कानाच्या आतील कड-वाजू-नामक भाग, याच्या लळट बाहेरील पाळ

आतल्या आंत—किं १ अतर्भागात आत, मध्ये २ गुप्त रीतीने, मनातल्या मनात, मुकाटवाने ३ आपआपसात, परा तल्या घात, आपल्या मित्रमंडळीत

आंतल्याकडचा-कडला-कडील-धड्या—वि आतल्या वाज्या, आतील, मधील

आंतल्याकडेस-धडेस—वि आतल्या भागावर, आतल्या वाजून आतून

आंतल्या गांठीचा—वि खोल मनाचा, ज्याचे हेतू-वत गुप्त आहेत असा, गुप्त मसळ्या, गुप्त कारस्यानी, मिस्त्रिल, मतलमी

आतवता—आतौता पहा

आतवर-चार—न १ (चि कों) स्वयंपाक घर, माजघर, घराचा मध्यभाग, याच्या लळट बाहेरवार 'आम्ही पुढप बाहेर निवू बायकास आतवार जागा पाहिजे ।' [स अतर्+वर्ती]

आतव-व—उ अग्नि [का आतिशू=अग्नि, हुल० स आतव] **०खाना**—उ तोफखाना 'किष्कपात अवदुत अर्दखानाचे आतवखान्यात रहावे' दिमय १ ८६ **०वाज**—वि प्रेक्षणीय दास काम करणारा -एटि १ ४३ [का आतिशू+वाज] **०वाजी**—जी १ अग्निवीर, सोबेचे दासकाम, दासकी लवा 'रात्री नाच रोखनी आतववाजी जाली ।' -रा ७ १४५ २ (ल) वैन, वरमणूक [का आतिशू+वाजी] **०वेहराम**—उ पारशी लोकांचे अग्निमंदिर, [का आतिशू+वहराम] भयारी पहा

आतवस—जी (कों कुण) आत, आल्या [स अता]

आतवसाजी—आतवसाजी पहा

आतवळणें—वक्ति १ (काव्य) ससंग हाणें, स्पर्श करणें, शिवणें, भेटणें 'ते कमी तरी वती । परी कसेपळा आतवळती ।' -शा २ २७८ -एगा २ ४८० **आतणें पहा** २ पावणें, लागणें 'तुजहनि दाल्क पवित्र मला । नाहीं अवेसी आतवळली ।' -सुखमा ११ ८९ ३ धारण करणें, पावणें, प्राप्त होणें 'अग्राध महोदधीचें जीवन । आतळे धपळ दुग्धवर्णा ।' -सुआदि ४ ११० [स आपू=मिळणें]

आंता—किं १ साप्रत, या वेळेस, एव्हा 'एरा वेळ धरीं हावे, आता बाहेर गेले' अता पहा २ सापुडे, चान्द्रक्षणा नंदर 'आता पाप कैमा सोधावा' -वेळक वाह ७८ ३ प्रथ, विपय याचें कारभरप्रतिवेणें द्योतक 'आता शब्दाचे प्रकार सांगतों' 'आता वदू कवीश्वर ।' ४ साप्रत, सध्या [वि अधा, स एतर्हि, अथ, आत (इतोपीत्यर्थ), आता काय म्हणतोस (इतोपि किं भवसि) आत =आता, आता -राज भाग १८३४]

आंतां—उ (गो) आत शिजताना येणारा कड, ऊन **आतांघटके**—किं (वृण) या घटकेस, यावेळीं [आता+घटिका]

आंतांड—न (गो) वाजुचें वट, वन

आताता—उग्र अतत पहा

आतादी-शे-सा—अ यावेळीं, ह'ीं, साप्रत, आजकाल, अलीकडे [आता+असा]

आति—किं होय, आहे 'तुज सवज्ञा विचारिता धनें । काइ सवारा आति ।' -मृ ४४ 'काइसे रचिति तें आसि सामर्थ्ये आति ।' -चमडिदातसुनें १७३ [स मस्ति न आहेति]

आतित—अतित पहा

आतित्य—आतित्य पहा 'आतयाचें कराचें आतित्य ।' -दा ४७ २५

आतिथ्य—न अतिथीचा सत्कार, सन्मान, पूजा, आदर, पाहुणचार, पाहणे [स]

आतिथ्य आतिथेय—वि अतिथीला योग्य अर्पें, पाहुण्यासवधी, आदरसत्कार पाहुणचार यामर्थी

आतिमधारण—न (वास्तु) अग्न्या जोर, दाव (इ) अग्निमेढ स्टेय

आतिदाय—अतिदाय पहा

आतिसो—उ (काव्य) पुढळ, फार अतिदाय पहा -वाक्प वृत्ति ४५७६ (-हर)

आतरी—की (गो) आत, आल्या [स अता]

आती—वि आतें, प्रस्त 'आती रखावेआ ।' -दाव ३१८ [स आति]

आतील—वि १ आतील वाज्या, मधील, अतर्गत अग्ने-आतील फिदूर, दगा, पून, मेद [स अतर्] २ गुप्त, अतर्गातील ज्ये-आतील जाच-जुलूम-यातना-माताप-खाते-पत्र-दिशेप-वही ३ ०आरुह-उ. व्यापारी लोक माशावर किमतीचा गुप्त आहडा पाल तात तो, किंवा काही तुण [स अतर्+अक] गुप्त या अर्था इतर उप योग-आतील खाते-पत्र-याद-वही-दिशेव ६० ०करारनामा-उ खाणी रीतीने घवळेगे वचनविद्दी, करार ०जामिनदी-भी आतील जामीनदाराचें काम, परा ०जामिनदार-उ राखणी रीतीने

निवा तयह रीतीने जामीनदार झालेल्यास आतून जामीन राहणारा विवा त्याला हमी देणारा ०टांग-खी (मलविद्या) इस्तिलाक एक दाव, आपल्या एका हाताने जोडीदाराचा हात आपल्या बगलेत धरून आपल्या दुसऱ्या हाताने जोडीदाराचे मनगत धरावे ज्या बगलेत आपण जोडीदाराचा हात धरला असेल त्याच बाजूच्या आपल्या पाचाने जोडीदाराच्या दोन्ही पायात आपला पाय घालून, जोडी दागच्या हातात झटका देऊन आपली मान बाहेर फिरवून, ज्या बगलेत जोडीदाराचा मुखा आपण धरला असेल तो आपला मुखा समीपवर ठेवून, जोडीदारास चीत करणे ०भाक-न गुप्त गोष्ट, एखाद्या गोष्टीतील ०यन, छिद्र, दोष, रहस्य ०मजकूर-उ १ (पत्राती) वृत्तांत, मजकूर २ (ल) मनातील गुप्त हेतू, मसलत ०बीग-उ १ गुप्त रोग २ (ल) जुलूम, दुर्व्यवस्था, न्यास बरीचें अतः गुप्त कारण

आर्ताय-न (शाप) हे रासायनिक धातुमूलक असून दुर्मिळ क्षत्तिकाधातुनगीतील आहे. याचा क्षोभ १८७७ साली लागला (३) इर्मिम [स्वीडनमध्ये इवर्बी]

आतुटी-अ अखंड, अतृ पहा चंद्र चमोरा बोळदी। पाडे अमृधपाई आतुटी।'-म ५२ [स अतृट]

आतुडणें-अति १ (काय) सापडणें, स्वारधी होणें '७ट फ्या सुद मळ्यात आतुडणें।' -पचतन १ ३१ २ (ल) आकृष्ट होणें, समजणें 'माझे मजगि चो आतुडणें गुन।' -निगा ७४ 'जे मना आकळिता ड्याडें। पापुसिता बुडी नातुडे।' -शा ७ ६७ '३ लाभें, प्राप्त होणें, हातीं येणें 'न करिता भावझूकि। सदा नाहि नातुडे मुक्ती।' -एमा २ १८६ 'तो देवेंदपदा चढ। सर धनुसभोग तया आतुडे।' -निमा १ १७ '४ सजय येणें, निरुत येणें, स्वयंसे 'गा साक्षात् तु काममुदर। आतुडलासी बी।' -रास १ १०३१ [३ आतु=आरण करणें, जयळ असणें]

आतुण-अति २ (अ) 'प्रसन्न होऊनि सरदातास। साबरी विद्या आतुली।' -ना ७ ३ [स आतु=निजें, कि अर्थदेणें]

आतुर-वि १ उत्पन्न, उत्पत्ती, उत्पन्न 'वदुतकरुनि भीरव। ह आतुर उत्सवाव।' -शा १ १०२ २ आते, विव्द, व्यथित, मोठिल्ला दुराणाईत कामास्य कामातुर-अर्थातुर-धुपातुर-वितातुर ३० 'कामातुराणा व भय न रुज्या। अर्थातुराणा न पिता न माता। धुपातुराणा न रक्षि। प४। चितातुराणा न सुग न निरा।' [ग] ०मंन्यास-उ मरणसमयी घाईघाईने पळेल्ल्या मर्यादा, कथळ प्रेषाचारादिक विधि बळन पळेल्ल्या सन्यासा चतु बोधम [ग]

आतुरता-गी विराप उत्पुलता घाई [ग आतुर]

आतुराय-वि (गे) आतुर अर्धीर उतापीय उत्पु (५ आतुर)

आतुरी-अतुरी पहा

आतुरेळी-वि महाबलबद्ध, अचाट सामर्थ्यवान, अतुरेळी पहा 'अक्रम जाण आतुरेळी।' -एमा १० ५११ 'धनुयकोटीने आतुरेळी। गणा आगिरी आममाजवळी।' -मुआदि १६ ८८

आतुल ला-ली-छं-लें-वि आतील, आतील वाजूचा, अतर्गत, मधील 'परि तयाआतुल नव्हे हे देवा।' -शा ११ ३८८ 'फेडिताचि तो वाहिल्ल। कड फिर आतील। न फेडिताचि।' -अमृ २ ४८ [स अतृट]

आतुवट-वि आतील, अतर्गातील 'मी देव तो भक्कुड। हा घाहेरी नावाचाचि मेद। आतुवट पाहता बोप। सच्चिदानंद जनि ऐक्ये।' -एमा २१ ४७१ -न अतर्ग हद्दत, गुप्त, गुप्त गोष्ट 'हे आतुवट तुन वर्ये। दावित्रत असे।' -शा ८ १०३ [स अतृट+वर्ती]

आतू-खी आत आल्या, आल्यावाई [स अतिका]

आतू-शय आत, मयें [स अतृट]

आतून-शय त्रिभि आतल्या बाजूने, अतर्भागापासून, पाहे हल्ल्या उलट [आत+तून] ०पाय काढणें- (मलविद्या) जोडी वार आपल्या पाठीवर आपणास धरतो त्या वेळेस आपण घाली बाजून आपल्या दोन्ही पायातून त्याचे पाय काढून घेणें जोडीदार आपल्या पाठीवरून आपणास धरतो तेव्हा आपण शब्दस्थाने घाली बाजून आपल्या दोन्ही हातांनी जोडीदाराचा पाय घोटपावळ धरून वर उचलता व तो उचलताना आपण जोडीदाराच्या माडीवर वसावे म्हणजे जोडीदार चीत पडतो ०पाय मोडणें-ओढणें-एखादे श्रुत्य करीत असता दुसऱ्याने त्यास गुप्तपणें विरोध-प्रतिबंध करणें 'नानाये पाय आतून ओटल्याचा विस्माकळा यत्न होता' -अतरा ११२

आतूस-तुसि-कवि तुसि होईपर्यंत, शात होईसावेतो (१) जे पिणे, भोगणें ६०) (विह) गातून [स]

आते-वि १ आढे 'हा ही हातपिटी खळती आते। जगेणेंगीती।' -विनु ६०१ २ होतें मरणें, वतलें 'पाणी सुडळ य मिळतें। तत् मीटचि पाणी आते।' -शा १६ ७० ३ यतो, प्राप्त होतो जयाचि अपाणपते। वध मोक्षणी आते।' -अमृ २ ४ [स अतिस]

आते-श्री (कों) आल्या, आत, आल्यावाई ०गोरव-चीर-चाण-मान-उन वरपक्षाकडून कप्या आतेला मिळणारे माणचें लुगडे-वाडो २ अशा प्रकारे दिलेला मान, धिवा मानाची रीत-अवार ०धीर-उ नराच्या आतमाक ०घटीण-नरी आतंची शुक्ती ०भाऊ-उ आतगासुण्या ०मामे मापणें-नमन भावाची [कुंती बहिणीच्या सुगाची माममचें व बहिणीची सुगे ती मावाच्या

मुगर्नी आतेभावचें होत [आत+मामा] ०सासरा-५ १ मास
न्याय आतेभाऊ २ आतसाय्या-सातन्याच्या बहिणीचा-नवरा
०साम्-नी तासन्याची यहीण, नरन्याची बिया यादगेची आत
आतें-न अब आतडी आत पदा 'घये आति काशित्ती।'
-एह्म ८४५ [ग अय]

आतेगवर-(गो) वर पगानें वधूच्या आतेम अपिरे
लुगें, आते गौरव-नीर पदा. [आते+गौरव]

आतेर-नी (गो) सिताफळीचें हाड आत पदा 'ती
आतेर बरी मातल्या' [पोतु आतेय् स आतुप्य]

आतेस-नी (को) आत्यबाई, आते पदा
आतोजी-नी (को) साय [का आते+प्य]

आताड-३ (गो) शेंगराच्या पायभ्याशून थोडा उच
पग साधारण सपाट भाग, यति कायू, बायू, आवि, वगळ, बोरब
इ० हातें लावतात व याच्या रालच्या भागात केटी, सुपारी
याच्या बागा करतात [स आ+तुड]

आतोनात-अतोनात पदा.

आतोळयोपातोळयो करप-सांगप-(गो) अगविशेष
कर्म एखादी लाजलचक हकीकत सांगणें 'आताळ्यो गेलों पाताळ्यो
गेलों, तिघून आणली. . . 'या गोष्टी प्रमाणें गुवात करून
सांगणें [स अतळ+पातळ]

आतोडपण-ना आतत्त्व, आत असले 'हे कवणाजोगे
न होती. नातोडपणें।' -हा ३ २५९ [आतोड+पण]

आतोड-ता-ती-तें-आतडात-ती, अतोड पदा 'पि पर
तत्ता शरीतें. स्वावराता आतोडें।' -हा १३ १५८ 'तस समुदा
आतोडा. म्हणे माझेनि मेघ तत्ता।' -एभा २ १८८ -सुआदि
२ ४५, ६ ८४ इ० [अतुड+वर्ती]

आतोड-अतुड पदा

आताटी-नी (गो) आडविता आटफाटी ३

आत्ता-आता पदा

आत्म-नि १ आत्म्यासक्तीचें २ स्वत चें, आपलें [स]
०कार्य-न आपलें काम, स्वत चें काम -किवि खासगी कामा
कशिता, आपल्या कामासाठी (व्यापारी लोकांच्या पत्रव्यवहारात
हा शब्द येता) हे अप रूप आह ०ख्याति-ख्याति पदा
०गत-नि स्वगत, आपल्याशी (नाटकात एखाद्या पात्रानें
केलेले आपण) ०गति-नी १ आत्म्याची अग्रेस्ती अवस्था
२ आपली अखेर 'प्रिय आत्मगति याची दिवताहे।' -सप्र
१३ १४ ०ग्रह-३ १ आत्मज्ञान २ स्वीकार कणें, स्वतचें
माणण, आपला म्हणणें, ब्रह्मर घेणें ०घात-३ १ आत्महात्या,
स्वतचा भात, सुकसाण (धर्माखावविहित प्रणाल्यास हा शब्द
लावीत नाहीत) २ स्व तो वशिष्ट श्रुताय। म्हणे सहसा न करावा

आत्मशत। ०घातक-क्री, घाती-वि १ स्वतच्या पात करणारा
२ (ठ) स्वत चें नुकसान करणारा, स्वतच्या पायावर धोंडा पाडून
पेणारा ०ग्र-वि १ आत्महत्या करणारा २ आत्मघातकी
०चर्या-वि आत्म्यामार्गी यादविचार, ब्रह्मविचार, आत्मानात्म
विचार [स] ०च्छाया-नी स्वतची सावली 'का कृति
रिया न घर। आत्मच्छाया ॥' -हा १८ ५३० [स] ०ज-३
स्वतचापुन जन्मलेला, पुन, मुलगा 'पिल इतर हा आत्मजु।
हें उरल के।' -हा ५ १३ ०जा-नी स्वतची मुलगी 'अग
आत्मचेंव्याविणी।' हा १३ १३० ०जिज्ञासु-नि आत्मज्ञानाची
इच्छा करणारा 'ऐसे आत्मविज्ञानु ये होतें।' -हा १६ ५३ ०तत्त्व-
न ब्रह्मज्ञान, आत्मज्ञान 'येर आत्मतत्त्व उदागीन' -हा १८ ३०६
०तोग, तोप-३ आत्मानंद, स्वानोप ०त्याग-३. स्वापें
रयाग 'हा आत्मत्याग व लोकाभय सरकारचे गुन हेतु पर्यायें
सिटीस येण्यात जर उपयोगी पडला' -दि ३ १८१ ०त्य-न
आत्मस्वरूप 'न लगती तरे तरे अनुग्रह। आत्मत्वाची तुग
बेगळीच' -व १०९ ०धन-न १ स्वतची संपत्ति २ स्वतच्या
आत्मा, स्वत ३ (ठ) स्वतचापुन ०निंदा-नी स्वतची निंदा,
स्वतच दोष देणें, स्वतचर दोषारोप करणें (पथातापाच्या वेळीं
०निवेदन-न आत्ममर्मपण, परमेश्वराच्या ठिकाणीं स्वतचाहून
पेणें, नरविषाभक्तील दोषदका-नकदा मनीचा प्रहार, म्हणें
जीवसिक्विप ०आत्मनिवेदनाचें लक्षण। आर्षी पाहों वी कोण।
मग परमात्मा निरुण। तो दोषसावा।' -दा ८ १३ २ स्वतची
कथा, छलासा, आत्मचरित्र ०निश्वास-३ वेद (सत्य निश्चित
वेदा ३ वेदग्याचे (परमेश्वराचे) निश्चास आहेत या वाक्यावरून)
०निष्ठ-नि १ आत्मस्वरूपी तत्त्वान अमलेला, आत्मानंदी, ब्रह्मांदी
निष्ठ अमलेश २ मनोभावाच्या, कळकळीचा उत्तुळ ०निष्ठा-नी
१ आत्म्याच्या ठिकाणीं निष्ठा २ स्वतचर विश्वास, आत्मविश्वास
०परिचय-३ आत्म्याविषयींचे किंवा स्वत विषयींचें ज्ञान-ओळख
०पोटी-वि ०फलपोटपा, स्वाधी 'तव भीम म्हणे धीकृष्णागी।
तु वरवा आत्मपोटी कळलासो। मी अतिथी उमा असतां द्वाराती।
मोहन खारकाड करितो तू।' -ज १० २ ०प्रची(ती)ति-नी
१ आत्मज्ञान, स्वप्रतीति, श्रुप्रतीति, आत्मप्रतीति या तीन
प्रतीतीपैकी एक २ स्वतच्या अनुभवावरून मिळविल्लें ज्ञान-बोध,
आत्मानुभव 'मानाप्रयाच्या समती। उपनिषद वेदात धुती। आणि
मुख्य आत्मप्रचीती। मात्सेहित।' -दा १ १ १५ ०प्रशंसा-नी
स्वतची स्तुति, आत्मस्तुति-आभा ०प्राप्ति-लाम-नीय आत्म
ज्ञान, ब्रह्मज्ञान 'महामन आत्मप्राप्तीची खाणी।' ०यंपु-३ स्वतच्या
नातेवाईक, जुळ-मावस-आते-माते भाऊ ०विच-३ १ अतिविच
'का आत्मविचा घेतलें। वाळकें जळी।' -हा १८ १३०६ २
जीवात्मा (परमात्म्याचें प्रतिबिंब) ०याध-३ आत्मज्ञान 'मग

तत्त्वं बोधाले । स्वप्ती आत्मनोवाचे बोधे ।' - ब्रा १८ २१०
 -आत्ममर्ग-वि अमलबोद्धा व्यज्ञ-पु स्वार्थस्वाय, जीवि
 तत्त्वं यल्लक्ष, स्वत मरणाला तयार होणे ० राज-पु आत्मा,
 स्वत 'ते' न मुवाचा अर्था । आत्मराहु ।' - ब्रा १८ २८०
 ० रूप-न स्वस्वरूप 'जयजय स्वतवेवा आत्मरूपा ।' - ब्रा
 ११ ० लिंग-न १ आत्मस्वरूप '५ तुगी आण बाहेने । हे
 आत्मलिंगाचे शिष्ये ।' - ब्रा १८ १३९ २ शिवाचे मुख्य लिंग
 (प्रतीक) शराराने आपल्या शरारसाठी आत्मस्वरूपाचा तत्त्वा
 मूर्त करून ठेवला आहे ३ अत्यंत जिवलग मनुष्य, प्रेमाचे
 भाष्य 'एके दिवशी बाजीरावसाहेब हे मानासाहेबास भोजनाचे
 पैयी योळले की, खुनाकराव याचे पुवेज विद्वल शिवदेव हे आम्हाचे
 दादासाहेबाचे आत्मलिंग होते ।' - तीर्थयात्राप्रबंध ८२ ० यत्-वि
 आपल्या प्रमाणे, स्वत सारथे, भेदभार, आपणत्याप न ठेविता
 'आत्मवद् सर्वे सृष्टानि ।' या वचनावरून 'आत्मवद् देखावे
 वरमे जाण । नवो देहमान किंचित ।' ० चरा-मनोनिष्ठ, आत्म
 निष्ठ-आत्ममयन ० विचार-पु आत्म्यागवची चर्चा, ब्रह्म
 विचार 'मनने आत्मविचार ० विद्या-ही १ प्रविद्या, अर्था
 रमविद्या, वेदात २ आत्मज्ञान, स्वत सर्वर्षी जाणीव, अर्था
 आत्म्याचे कर्तव्य, शुभभरी 'एका शित देऊन आत्मविधि ।'
 ० वैसा-पु ज्याला स्वस्वरूपाची पूर्ण ओळख झाली, स्वहृदयात वास
 करणारा ब्रह्मावस्थापी परमात्मा आपण जाहो असा ज्याच्या बुद्धीचा
 निर्गोर झाला तो, मी ब्रह्म आहे असे मानणारा ० शास्त्र-न अर्था
 रमविद्या-शास्त्र ० शुद्धि-ही चित्तशुद्धि, स्वत च आचारविचार,
 शक्ती शुद्ध ठेवणे म्हू ० आधी आत्मशुद्धि मग देवशुद्धि ० संतो
 पाने-किवि राजेशुद्धीने, भोगाची मीड न करता आपणुद्धीने 'हे
 पत मी आत्मसंतोषाने लिहून दिले असे ० संतोषी-वि १ आत्मा
 नदान हुन मानणारा २ (ल) आपणतऱ्ही ० संसा-ही ब्रह्म
 ज्ञान, आत्मस्वरूप 'तैम होईजे बाईजे देई । त आत्मसंतोषे अवि
 षि ।' - ब्रा १५ ३८० ० संसार-आत्मराव पदा ० साधन-न
 १ आपल्या जीवाचे शिरा जन्माचे सार्थक करणे 'जैसि सताचि
 काग सुपुड नर । परिते आत्मसाधन ।' २ स्वत ज्या वषी
 विकची व्यग्रता-तत्पु ३ (ल) स्वत चा मलय 'त्याचे वाढी
 तरी आत्मसाधन अनेक तरच तो इतकी छप्पट करितो ० साक्षा
 द्धार-पु निर्गुण साक्षात्कार (सगुण साक्षात्काराच्या वट्ट), अत
 गोमी परमेश्वर-ब्रह्म याचे दर्शन होणे ० सुख-न स्वत ये (शारी
 कि किंसा माणिक) सुख, आपल्या टिकाणी सुख, ब्रह्मज्ञान
 प्राप्त होणारे सुख ० स्तुति-ही स्वत ची प्रशंसा आत्मप्रशंसा
 'आत्मस्तुति मगावून । स्वती जगाणि नापडे ० स्थिति-ही ब्रह्म
 राहणी स्थिति, आत्म्याची स्वतः आस्था, शरीर किंसा इतर वस्तु
 गाहून गिण अशी अति स्थिति काही याद्वार आत्मस्थिति ओळ

खावी-आणावी-सपादावी-जोडावी-धरावी=सोडू नये, आत्म
 स्थितीवर असणे ० हृत्पा-ही १ (कायदा) शास्त्रविधिविरहित स्वत स
 मरण येईल असे हृत्प स्वत करून मरणास कारण होणे, हेतुपुस्तर
 स्वत चा जीव स्वत घेणे, आत्मनाश आत्मघात २ आत्महत्याचे
 पाप, गुहा ० हृत्पा-वि आत्मघात करणारा 'जो आपला आपण
 घातकी । तो आत्महत्यारा पातकी ।' - दा १७ ७ १० ० हित-न
 १ (ईश्वरप्राप्तीने होणारे) जीवाचे कल्याण, देहाचे सार्थक, भय
 वत्प्राप्ति 'आहा नरदेह उत्तम पूर्ण । केवळ भाग्यप्राप्तीचे स्थान ।
 म्या आत्महितन करून । बुडाले किं भातमी ।' २ स्वत चा पापशा
 ० ज्ञान-न १ ब्रह्मज्ञान स्वस्वरूपाचे ज्ञान, अर्था आत्मज्ञान 'ज्ञान
 म्हणिजे आत्मज्ञान । पाहूचे आपणास आपण ।' - दा ५ ९ १ २
 स्वत ज्या वरनाची जाणीव म्हू ० आधी आत्मज्ञान, मग त्ज्ञान
 आत्मरू-वि आत्मा असणारे, आत्म्याच्या टिकाणी अस
 णारे पूर्ण, भरलेले, तत्त्वरूपी, तत्त्व 'हे जण पचभूतात्मक
 आहे ।' ० अकार सुराणीत्मक आहेत ।' इ० समासात नेहमी
 उपयोग सामाशब्द-सकरपात्मक, पापात्मक ध्वन्यात्मक, इ०
 आत्मसात करणे-कि १ आपलेसे करणे, आपल्या कामी
 लावणे, यत्कावणे २ अन्वयाने एखादी विद्या अवगत करणे,
 पाठित्य संपादणे ३ स्वस्वत करणे, आपणाशी एकप करणे,
 (इ) असिमिलेशन

आत्मा-पु १ जड सुगंधिषा अव्यत भिन असे आदितस्व,
 जीवाचे मूलविब, निराकार अमल्य, परमात्मा, पद्म २ प्रत्येक
 देहमात्राच्या टिकाणी त्या त्या वेदाची अभिमानी अमलेकी
 जाणीव, शैतन्य, प्राण, जीव ३ मी, आपण, स्वत एतत्पचक
 शब्द ४ अत करण, स्वभाव प्रकृति ५ देह ६ बुद्धि, समज ७
 (मि) ज्याला विचार, भावना, इच्छाशक्ति आहेत असे आध्यात्मिक
 व्यक्तित्व-योहा २ ५ ८, १४ ० माहा आत्मा जग्य आत्मा ।
 पाहो जग त्यामाणि तुम ।' - उग २८१ [स अन्=नितर
 कावणे] ८ (विचारी) कापुस पिंपण्याच्या कसानीच्या पक्क्याच्या
 कडेवर ए । चमज्याची पगी असते, तिच्या आत कसविलेली घोडी
 वचा एक कावण्याची पडी कुलेली पगी दिने कसानीस असलेली
 वात ताणून अर्ध आवाज निघतो ० नैद-पु विषयसुखापाए नचित
 आपणून परमात्म्याचे ध्यान करवामे होणारे समाधान ब्रह्मज्ञान
 पासून होणारा आनंद, आत्म्याचा जाणीव शास्त्रांमुळे समणारे
 सुख भारतीय वृत्तज्ञानाव आनंद हा आत्म्याचा एक घटक मानिज
 आहे आनंद पदा [आत्मा+आनंद] ० नात्मविचार-विशेष-
 पु देहाच्या दायी शुद्ध निर्धियक या ज्ञानात तो मान मी, इतर दहा
 दिक् ते अनतमा होय म्हणजे मी नव्हे असा विचार, आत्मा आणि
 अनतमा यात अशी विचार [ग आत्मा+अनतमा+विचार, विचार]
 ० सुभर-पु आत्म्याचा परिचय आत्मज्ञान, ब्रह्मज्ञान 'देने

आत्मानुभव बोलिए कैसा कथन परि । [स आत्मा + अनुभव]
 आत्मानुसंधान—१ परमार्थविषयक सत्यावेद, आत्मज्ञानाकडे
 लागलेले लक्ष २ (स) अप्यलोटेपणा [स आत्मा + अनुधान]
 ० राम—३ १ आत्मा, जीव, अतः कथन 'सुन्दी जेवून आत्मा
 राम भड करून पेतगत, मी माथ उपासी सेलों' २ विषय
 पराट्मुख व ईश्वरापनेविषयी तत्पर, ब्रह्मनिष्ठ, आत्मानंद लाभ
 लेला, स्वसुख ३ परमेश्वर, परब्रह्म 'आत्मारामाचेनि विरहे ।
 जेण जीर्वांतु न साह'—अ ६ 'जयेदेव, जयेदेव जय आत्मा,
 रामा । परमार्थ आली तुज पूर्णकामा ५' [आत्मा+राम] आत्मा
 पण—१ स्वतः ला ईश्वरास वाटून घेणे 'आत्मारपणाविण हरी
 बळीतें बगा रे।' [आत्मा + अर्पण] ० ध्यक्षदोष—३ (तर्क)
 स्वाध्यायार अवलंबून—विस्तारून असणे हा दोष, अन्वयोन्याध्याय
 दोष उ० षट् हा षट्जन्य ज्ञानास कारण होय [आत्मा+आध्याय+
 दोष]—स्मोप्रति—की स्वतः वा उत्कर्ष 'आधी आत्मोप्रति,
 मग वैद्यानति'—स्मोपासना—की ० ध्यान वरून परमेश्वराची उपा
 सना करणे ब्रह्मोपासना, ज्ञानोपासना पदा—स्मोपम्य—१ पर
 ब्रह्मस्वरूपाशी एकत्वापा २ आत्मप्राप्ती, आपत्प्राप्ती ऐक्य आप
 प्रत्याव नसणे 'आत्मोपम्यमै सर्वे जग पहावे'—स्मोपम्यमुक्ति
 की सर्वत्र आपत्प्राप्ताएणे मुक्ति 'सर्वमूर्ती एक आत्मा किंवा
 आत्मोपम्यमुक्ति वा तत्त्वाने ० पाचहादिक नीतिधर्मांची चर्चा उपपत्ति
 लागते, तशी दुसऱ्या कोणत्याच तत्त्वाने लागत नाही'—गीर १८२
 आत्मिक—स्मोय—वि १ स्वकीय, आपले नुतन्य, होयरे
 धायर 'आणि मी अजेंतु हे आत्मिक ॥'—शा १८ १२८२
 २ स्वतः संपर्कीवे

आत्यंतिक—वि १ अतिशय, फार 'राये उतिते आत्य
 तिक क्षेम । तदर्थी कवि शला परम ।'—एमा २ २७७ २ नेव
 ट्या, निर्वाणीचा [स अति + अतिक] ० प्रष्टय—३ १ ब्रह्म
 शिवाय श्वर सर्वे वस्तुमात्राचा नाश 'मृणोर्न हे अक्षेय प्रपंचवधन
 नि शेष सहाते तो प्रत्ये देख आत्यंतिकी' २ मोक्ष प्राप्त झाल्या
 वर सर्व जगाचा मासगारा भगवद् मोक्षप्राप्ति निद्रा व मरण हे
 दान पिंडीचे आणि कल्प व महाकल्प हे दोन ब्रह्मांडीचे असे चार
 प्रत्यय आहेत, पण सात जीवास मुक्ति नाही म्हणून हा पाचवा
 अत्यंतिक प्रत्यय कल्पिला आहे हा सुविप्रद आहे

आत्या—की १ आत पहा. देशस्थ ब्राह्मणात आत्मी म्हणतात
 [स अत्ता, अत्ती, अत्तिक, या अत्ता=आई, सासू का अते,
 अति=सासू] २ पुण्यास बहुमानार्थी लावावयाचा शब्द रणनाथ
 स्वामी निगडीकर यांच्या बघीत मावास आत्यास्वामी म्हणत असत
 ० चाई—की १ वापाची बहीण आत २ सासू (काही जातीत आत्या
 ही सासू होऊ शकते) तब सत्यभामा म्हणे आत्याचाई । दुम्हासी
 तशी म्हणवे चाई । सुन्दी का म्हणवित्ता याची चाई । केवी

उदरी भरिले हो ॥'—ज १ ७२. म्ह० आत्याचाईला मित्रा
 अज्या तर काका म्हटले वसने=नी गोष्ट किंवा स्थिति पाहणे
 आपल्या हाती नाही ती तशी नवती तर बरे झाले असे असे व्यर्थ
 म्हणणे

आत्येसा—विनि अतिशय, फार (शोक) 'सुर्दा देव्यास
 आणला आनंदी करितो आत्येसा ।'—नेपा ८९ [अतिशय]

आंत्र—अतर पहा

आंत्र—भी आतडे, आत पहा ० फलाधमनी—(प्राणि)
 लयप्रावणत्व—धमनी (६) मेमेनेरिक ० वेष्टण—न (घाप)
 १ उदरवेष्टण, पर्ययक (रानडे) (६) पेगिडोनिअम

आतपेन्यान, आत्रोपयरी, आत्रापय—यान—किंवि
 (कु. गो) ० फलान्द्रिसाभाड, वल्लेकर, 'आत्रोपयल वृत्तधी एक
 पावट मारताच' [गेतु ६ अत्रनेट १, गो पिरा=एक दिवसाभाड]

आतावरोंध—३ एक रोग यात आतड्यानील मज नेहमी
 प्रमाणे टचल्या जात नाही, आतड्यांत उत्पन्न झालेला अडपळा
 [स]

आत्रिक—वि गळखेले, ओलाडखेले, वगळलेले अत्रिक पहा
 [स अतर]

आत्रिक—वि आतड्यासंपर्की [स अत्र]

आत्ताटण—न ताडण, मारणे 'निर्विकल्प करिता आज्ञा
 टण'—गीत १ २१७० [स आभस्तह—ताडण]

आत्ताटणे—अत्रि घापणे, ताडन करणे, मारणे

आत्रेय—३ (घाप) एक रासायनिक मूलद्रव्य (६) मिट्टि
 यय

आत्साण—की (गो) स्वाद, चव [स आभस्वाद, मा
 अत्साव]

आत्साण—(गो) सक्रिडा [स उत्सर्जन १]

आथ—३ (भिगी) हात [स हस्त, गो आत]

आथडणे—अकि (आ) हसणे, हिसकणे, हिसका मारून—
 हिसकून—घेणे, पकडणे, बळकटाराने धरणे [स आभस्तम्]

आथडणे—अकि जाऊन पडकणे, पोंचणे, घावणे [स
 आभस्तम्]

आथडा—३ आथडण्याने बसलेला हिसका, हासडा, हिसडा
 [स आभस्तम्]

आथणे—अकि (भिडी) शिवणे, हात लावणे 'आव मोदो
 वेहे ताहा सुला आथळी नेन'—भिडी भाषेतील मोठी २१

[आथ=हात]

आथर—३ कामण्याची गवताची चर्द, आथरी, हातरी
 [स आत्तरण, या अत्तरण]

आंघरणे—अघरणे पदा

आंघरी—आघर, अघरी पदा

आंघरूण—अघरूण पदा

आयवर्ण—विधि—जाणमाण, अघवर्ण पदा 'विधि

आयवर्ण । हाती आयी ॥'—झा १३ ८२९

आयवें—नि (गो) नववें

आयवो—(गो) अर्धा शेर आल्या पदा

आयारी—अयारी पदा.

आधि—थी—क्रि १ (जुने मराठी काव्य) आदि आति

पदा विंगल्लु सिंह येथे आधि ।'—पव १ २४ 'एतद्विषयी विवाद ।

आयीचिना ॥'—विउ ८ २९ [स अस्ति-अत्वि-आधि-अति]

२ (भित्री) होती 'एण कुकडी (कोंबडी) आयी'—भित्री आपें

तील गोरी ९ ० ला—१ झाला, असला, होता, असणे या क्रियापदांचे

वृत्तकालाचे जुने रूप 'कामे आयिला भैरुना रिषे ।'—० लें—१ झाले,

वाले वायुपोटी पाह तेज जन्मले आपण । तेहि रे पाचारुणी

आयिले जाण ।'—ब ५ ८७ २ असलेले, असतें, युक्त, सप्त

(कोणत्याही गोष्टीने) 'नायिले चिंती ते अतिचिंता । आयिले

चिंती ते निश्चिंता ।'—एमा २ ४१४ ० लेंपण—न. असतेपण,

अन्तिव

आयिला—क्रि १ भागवान, घोर 'सदाम्नासाचेनि योगें

भायव्यमादयस्ये । काहोनि युक्तिमीभाय्यें । आयिला होय तो ।'

—रामप २ ६०५ २ युक्त किंवा सप्त 'ऐसेनि गभीरपणें

स्विरासलेनि अत करणें । आयिला तोचि जाणें । मानू इये ॥'

—का १ ६१ —एमा १३ १३७ 'पुरुषकिन्हें जो आयिला ।'

—मुआदि १३ ११६ दिनाय नामायिला (—मुआदि ०१ ४१) मोहा

यिग (—मुआदि २० २२) ६० रूपें आढळता ० लेंपण—न सप

पदा, घोरपणा, भाग्य 'एण जाणीव करी तोचि नेणे । आयिले-

पण मिरवी तोचि उणें ।'—झा २ ३६८ [स अस्ति, प्रा अत्वि,

म आधि]

आयी—उ (मित्री) हती [स हन्ती]

आधुरण—अघरण पदा 'दे गोपाळ झाले जाणते । आपले

आधुरणावरी ।'—रासप ५ ५१

आद—वि अर्थ, अद पदा सामासज्—अदपान, आदमण

६० [ग अर्थ]

आद—स्त्री वशाची माहिती आदि, वशावळ—वईसाले ४७

[स आदि]

आद—प्राभर (ब) मागासलेल्या जाती [स अघ]

आदघरणें—अधि (माण) नाउमेद होणे अदघणे पदा

[प्रा आदण-आधुरण]

आदकरणी—स्त्री मागील आचरण, पूर्वीची कृति 'तोथे-

वासि सागता ऐकली सुमित्र तुमची आदकरणी ।'—प्रला ११

[स आघ+म्, आदि+करणी]

आदखणा—अदखणा पदा. 'बहुलपण बहु खदस्ती । बहु

आदखणा बहु मस्ती ।' दा ५७ ३५ ० पेपण—न मात्सर्व, द्वेप

'आदखणेपण कळ नये ।'—दा २ २ २२

आदगी—स्त्री नणद, नवन्याची बहिण [का वादगी=स्त्री]

आदघर—न आदिघर, आदस्थान, पुराणप्रसिद्ध क्षेत्र [आघ+

गृह] 'खुब जुतीमिं खिला राखावा हें पूर्वीचें आदघर ।'—ऐणे ३५१

आदट—वि न दटावण्या जोगें, बलवान अदट पदा 'खातों

इत्रियें आदटें ।'—भाप ५१०, 'निळा म्हणे माशा पुता आळा

बीट । देखोनी आदट कर्म बळी ॥'—निगा २१५ 'इत्रियें बरुनि

आदटें । परी अतों होती शात ।'—विपु ६८ [अभ+दाटणे, दघरणे]

आदटणें—अक्ति दघणे, जिरणें, व्हाणी होणें 'मुद्दी भ्रम घुटें

प्रदस्त न बटे घोका सने आदटें ।'—दावि ४३६ [अभ+दाटणे-

दटणे]

आदडा—स्त्री (५) गर्दी, दाडी [दघणे=दाघणे, दाटणे]

आदण-पा-प्री-प्या—अ मध्यें पदा

आदत—स्त्री सपय, खोड, अदत पदा 'जयाजी शिंदे

यास आपत अशी होती की रनानातर मुखावर धीतर घेऊन क्षण

भर डोळे चोळीत रहावे'—भाब १५ 'झाला खोटें नोलण्याची

आदत आहे' [अर आदर=मध्य]

आदतर—वि (गो) आगळ [स आदि+अतर]

आदन—न (गो) आघण, मात ६० शिजविण्यास रंग

पारें, वळी झालेले पाणी [आघण अघ, प्रा आदण, रा आदहन]

आदन—न (गो) अवलपन, लाभय ० करप—अवलपून

असणें, राहाणें, विसद्व असणें, राहाणें 'हावे तानेर मोव आदन

केलें ।' [स आघाव]

आदय-राना, आदघणें, आदघशीर—अ मध्यें पदा

आदमास—अगमास पदा

आदमी—उ १ मनुष्य, गानव, पुण (आदमचे वंशज)

२ इक्ष्व, गाणूय, वृत्ति [अर आदय]

आदमुर्ते-मोर्ते—अदोर्ते पदा

आदमुसा—वि (ब) मूर्च्छित, अर्पणेल 'मारुन मारुन

आदमुसा कला' [स अर्थ+मूर्च्छा]

आदर—उ १ मान थडा, पुज्यवृद्धि 'गुणा मन्मता उणा

नफिक आदरें सेवितो ।'—कला २३ २ (हुडी) स्वीकार,

सत्कार, होकार ३ सद्भाव हीस आदर, 'तमा रग भीमत

सेठळे कलियुगांत अति आदरत ।'—ऐणे १९८ ४ (तामा)

गौरव सत्कार, स्वाग्न, आदरातिथ्य [स आनंद, दिव् अघरथ]

—रातिथ्य—न पाहुणचार (भोत्रनागवर्णीय), आदरतत्कार

[आव्रण+आतिथ्य] ० उपचार-मान-सत्कार-प्र १ पाहुणचार, मानसमान, मानमरातर, सभावना, आसन, अम्बुत्थान, भोजन वगैरे देणे

आदरण-न (कों गो) बहुमान, सन्मान, आदर, धत्ता, पूज्यपुद्धि, अगत्य

आदरणीय-वि बहुमानास योग्य, मान देण्यास योग्य, माननीय, आदराह

आदरणे-कि १ मान-सन्मान करणे, आदर देणे २ स्वीकारणे, घेणे, कबूल करणे, मान्य करणे 'जसे श्रार्थिताचि आदरिले.' -मोपे १ ३० ३ (एखादा धदा-विषय) हातात घेणे, पत्करणे 'धरिला राज्य मनोरथ म्या मुट्टे, म यनरास आदरिला.' -मोमो १११ [स आ+इ, तुल हिं अवरण]

आदरणे-(गो) पावसाचे टग जमा होणे, आवरणे [अपार] आदरदोदर-वि (य) अर्धवट कुटलेले-चेचलेले 'ही ओपणे प्रथम खल्ल्यात जात आदरदोदर करा नि मग त्याचा अटमाना काढा उतरा' [स अर्ध+टु]

आदरून-किवि १ मनापासून, अत करणपूर्वक २ दुष्ट विधायने, पडसून, खानीने, लाफ, चकचकीत ३ सुदाम, जाणुखुदून [आवर]

आदरेखून-अ (कों) सुदाम, आदरून 'बापू केशव चर सेन याची गव्या धर्मावर व्याख्यान हीं पार मननीय असत तीं मेदिष्टि ओपिनियम आदरेखून प्रसिद्ध करी' -वि गा मबरीक-चरित्र १ २१४

आदरी-१ आरसा 'अधात मादरीं गसा दिवेना.' -सादर २ १२ २ एखाद्या प्रवावरील टीका, माध्य ३ कित्ता, नमुना [स आ+दूर] ० अंदाशी-स्त्री आरसाची अवारी 'गजश्टी आदरीं अवारी' -ऐपे २ ६६

आदला-अदला पहा

आदवळ-न (कु) चामडी तापविण्यासाठी पाणी देवण्याचे पुड [अधोड]

आदवसाण-स्त्री (गो) आशा, फायदा, फड, परिणाम [आदि+अवसाण=आरम व शेवट]

आदवेचो-आदवे-वि १ अदवेचा पहा (वि गो) प्रथम, पहिल्याने परिचय झालेला, प्रथम परिचयाचा २ अपरिचित [म आग्रत]

आदळ-आपट-उपट, आदळणे-आदळपण-अदळ पहा

आदळ-लु-प्र.स्त्री १ धक्का, हलकावा, धाव. अदळ पहा 'विषयाचे, आदळ रोक्के। पुत्राचि धडपुडे। काटिती तीत।' -एमा २ ३१६ २ सोंबी, धुन, डबर, हाक्याई 'मग दोहीं दया आदळ आला। तो धगा रागो' -शिपु १ ०४१

आदा-प्र सारे अशी अदा पहा आवक, उत्पन्न 'दुसाला मिळोन खर्च मारी झाला, आदा नाही' -स ४ १८३३ [अर अदा] म्ह० आयापेशा खर्च मोठा, त्याचा होय सदा तोटा

आदांगद-प्र (गो) बरील. [पोतु अदवोगादो, ३ अंठळोकेट]

आदान-न १ कुयोग, अनुम सुचक प्रणय २ (ल) ज्यातून निभावणे-जगणे कठिण असत आजार किंवा अपघात, पुनर्जन्म देणारे सन्त 'म्या भोगिलीं आदाने। गर्मवासी अपार।' -सुरश ४३५ (कि० यणे, जाणे, सुरणे, टरणे, वरणे, [स आ+धान] आदान-न घेणे, स्वीकारणे, घळव घेणे-मिळविणे, अगि वारणे [स आ+दा]

आदापावती-स्त्री (सावकारस) काही रोख व काही ह्वा रयाने दिलेल्या रकमेची पावती भरणा वेल्ली पावती [आदा+पावती]

आदाय-स्त्री अदन पहा १ बदन, मुजरा (कि० बनावणे) 'सर्वांनी आदाय बजावली' -ऐटि ११३ २ मेढीचे जमारीर, अल्हार, नगराणा 'गवायानी मोल्याच्या घट्या तीन व जिगा, कल्पी वगैरे अकरा आदाय इनायत केले' -सा ५ १९१ [अर अदर=नवरा, मर्यादा राखणे] ० अंदगी-स्त्री बदन, मनिवाचन पूर्वक विवक्षित 'आदायवरी ऐवीने' -स ११ ५९१८

आदाम-प्र (पि) १ छटपुत्पत्तीच्या आद्य कथेत प्रथम मानवास दिलेला नाव २ येजुस्तित 'त्याने (देवाने) त्याचा आदाम हे नाव दिले' -उत्प ६ १ [इ अँडम, हिंनु आदाम, अर आदम]

आदाय-प्र नक्का, फायदा, मिळवत अदाई पहा [स आदाय=स्वीकार, तुल अर अदा]

आदारी-स्त्री (माण) भंडारा देवण्याची कातव्याची पिशवी [स आधार]

आदाव-प्र (गो) १ हशील, फायदा, आदा आदाय पहा

आदावे-प्र (यो) एक झाड हे फळ गोव्याकडेच होते

आदावत-ती-रया-आदावळ-अमल पहा

आदावत-प्र (गो) आळत [तुल० द आयल=आळरी

ती-वि आळरी

आंदाळी-मुंडाळी-स्त्री (गो) फिरसापिव [नांदोळ-नांदोळी+मुंडाळी]

आदाळी-आदळे-दोळी-दोळी-स्त्री (गो कु) विळी, विखणीसह विळी अडला पहा

आदि-स्त्री १ आरभ, उगम, मूल, प्रारंभ, पहिला भाग 'म्हणोनि नाही येनिया अवा। आदि रची।' -हा १५ २३५

'मारात, धक ६०२ पर्यंत अवांचांग मराठी भाषेची आदि नेण्यास सगळ वारणे आदित असे दिलेले' -स्मार्त पाठन दिलालेस (राजवाडे)

२ उद्भव, उत्पत्ति, मूल उत्पत्तिस्थान ३ (२) रागण, हारा
[३] ४ मालिनील पहिरी मरुया रिता वस्तु, (गणित) धर्मितील
प्रम पद ५ वरा, वरिण, वृद्धी, वृद्धक्या - रि १ पहिला, प्रथम,
अगोदर्या, मूढ्या, प्रमुख, अग्रणी २ समासात या शब्दाच्या
मूळ अर्थे वाच्यम रहातो तरी तेथे 'इत्यादि' असा विशेष अर्थ
होतो जेथे-इत्यादि देव, रगादि रिया, कामगोपनोभादि ३ रामा
सिंह शब्दात या शब्दास क प्रत्यय लागतो जमे-अवारादिक कर्मे-
अ पासूनची मूळाखरे, ब्राह्मणादिक जाती, भाषाशास्त्रिक भूते सामा
शब्द-आदिशाय्य, आदिदश, आदिधर्म, आदिभाषा इ. -रिचि
अगादर, आधी 'मी आदि उठेन मय वृष्ट' ० अंत-उ आरभ
आणि घाट, प्रारंभ आणि समाप्ति, अव्यल आणि अखेर, वेडा
आणि दुस्सा

आदिक-रि १ अधिक, जास्त 'तेने ते निज ठेवणे । वडापी
पाळोने नेणे । अपया मरेर आदिक उणे । पडुता कोडे ।' -या
११९ [३ अधिक्] २ आदि (विशरण अर्थ १) पदा

आदिकमन-रिचि एका समुदायातील काही विवक्षित वस्तु
प्रमुख पहलू ती वस्तु प्रथम अर्थे समूहून ती व त्या बरोबर इतर,
इत्यादि, बरे 'हान शास्त्रागतर देहादिकरून सरे पक्षाचे हुज्ज
वाग्यात' [३ आदिभरजे]

आदिकनि-उ १ पहिला काव्यमूर्ता, २ (३) छेष्ट, आद्य
कवि, ब्रह्मद्व, वाल्मीकि, व्यास यांना आदिकवि म्हणतात, या
वहून एखाद्याची कार प्रशंसा करणे असता त्यास म्हणतात [३]
आदिकारण-न निदान, वायनीज, पहिले कारण, मुख्य
कारण [३]

आदिकारी-उ (गो) अधिकारी, कुळकर्णी [३ अधि
कारी अर्थ]

आदिकुमारी-स्त्री दुगाद्वी 'आदिकुमारी येडनि जाण ।
कुण्याने तेल शायी आपण । वाघोनि हयाचे पकड । जीवे जीव
म्हणवसे ।' -एकव १५ ७३ [३]

आदिनादी-स्त्री मूळ सिंहापन, तत्क राज्यसत्त्वापकाची
गादी किंवा तत्क, मूळ रथान, पीठ [३ आदि+ न गादी]

आदिप्रथ-उ शीरा लाकाचा मुख्य धार्मिक ग्रंथ, यासच ग्रंथ
साहेब म्हणतात ग्रंथ या नावानेहि हा जेजिजि जातो हा ग्रंथ बाच
पारास प्रथी म्हणतात याचे दोन मुख्य भाग आहेत परि
'नात अजुन नावाच्या पाचव्या शुरूने परिच्या वार शुरूचे म्हणणे
-भाषा-एवज केच्या आहेत इतरा दखन पादशाही (संक्षिप्त
दममग्र) दहावा पादशाही तो शुक्राधिदसिग याचा ग्रंथ सर्व
शीरा लेख पहिल्यासच प्रमाणभूत मानतात व काही जहाल शीरा
दुगन्यास मानतात याची गापा हिंदी व लिपी शुभमुखी आहे
[३ आदि+ग्रंथ]

आदिघरणे-न १ वशाचे मूळचे कुटुंब, अगरी पहिले कुटुंब
२ सन्ध्यापराचे रिता मूळ घुरणाचे घट किंवा कुटुंब [३ आदि+
घ-घर]

आदिजीव-यु (प्राणि) मर्गत रालच्या कोटीतील एकपरी
मय प्राणी, हे सुदृग्दर्शक यत्रातून पाहिल्याशिवाय दिसत नाहीत,
मूर्त्य प्राणी (इ) प्रोटोजोआ [३ आदि+जीव]

आदित-रिचि प्रथमत, आरंभापासून, पहिल्यापासून, मूळ
पासून, उगमापासून [३ आदित]

आदित-उ (गा) सूर्य [३ आदित्य अप] ० चार-उ
आदित्यार, रविवार

आदिताल-उ (संगीत) संगीतातील एक ताल किंवा माना
[३]

आदित्य-उ १ सूर्य, रवि 'वीराच्या अभिमाना हारा
अस्त । माध्याह्नी माला आदित्य ।' -एकव ७ १४ २ चार
आदित्य (दस्ता)-धातु मित्र, अयमन, दह, वरण, सूर्य, भग,
विनस्वत्, पूषन्, सवित्र, स्वप्न् व विष्णू हीं चार महिन्यातील
सूर्याची चार रूपे आहेत ३ अदितिउन, (सामा) दस्ता किंवा
देव ४ सूर्यमळ 'आदित्याचीं हाते । सदा सन्मुख किंवा
-दा १० ८९५ [३] ० चार-उ रविवार-त्याची छत्री-स्त्री
अळये, एक वनस्पति-त्याची तुळस-स्त्री एक तुळसीसारखी
वनस्पति

आदिधन-न (गणित) गणित किंवा भूमितीथेरीतील
प्रथमपद किंवा आदिपद [३]

आदिना-उ पुनवार [३ अर]

आदिनाथ-उ १ शर 'देवाचे दैवत । तुज नमिले आदि
नाथे । ये को कृपावसे । ओगा माझ्या पावत ।' -तुप २८९ २
नाथपणाचा सत्त्वापक, सच्छेदनाथाचा गुरु 'नमस्कार माझा त्या
आदिनाथा ।' -नाथनामावरी [३]

आदिनारायण-उ १ प्रथम किंवा आदिकारण, भगवान्,
विष्णु शीरसमुद्रात नापावर निजलेले भगवत्स्वरूप 'पदप्र असता
निवाळ । तेथे सकल उडिला चपळ । त्यास बोळिने केवळ । आदि
नारायेण ।' -दा १३ ३३ [३]

आदिपद-आदिधन पदा [३]

आदिपश्चात्-किचि १ जरा अलीकडे परीकडे, पुढे मागे,
आजुबाजूस जवळपास आगे मागे २ खबर किंवा उशीरा
काही दिवस अगादर किंवा काही दिवस मागून 'आदितवारीच
आगे पाहिन कीं आदिपश्चात् आगे तर येईल कामास ।' ३
अभ्यावस्थत, एकात एक मिसदून ४ उलग्गालट, इवडा तिकडे,
तिळकना इकडे, वगैरहित 'पोथीचीं पाने आदिपश्चात् लागली
अतन नीट व्हा' [३]

आदिपीठ—(विल) मूळ पीठ, आद्यस्था [स]

आदिपुरुष—३ परमेश्वर, शकट, विष्णु 'ते दूरानि आदि पुरुष । विस्मिनु ।'—शा १ १५९ २ मूळ पुरुष, कुंजतील पहिला पुरुष [स]

आदिपृथक्करण—न (रसायन) प्राणिज किंवा उद्भिज पदार्थांचे मुख्य घटक एकमेकांपासून वेगळे करणे. श्वयंकरणचे दोन प्रकार—आदि पृथक्करण व अंतिम पृथक्करण (इ) प्रॉक्सिमेट ऑन लसिस्—संपू १ ४१० [स]

आदिबीज—न मूळ उगम, कारण, तत्त्व, आदिकारण, परमेश्वर, प्रपञ्च, ओंकार 'ते मिया भीयुक्तृपा नमिठे । आदिबीज ।'—शा १ २० [स]

आदिभूतिर—वि (प्र) आधिभौतिक, पंचमहाभूतापासून होणारा (आस, दुःख, सुख इ०) 'येन ताप आध्यात्मिक । दुःखा सो आदिभूतिक ।'—दा ३ ६९ [स आधिभौतिक]

आदिम—वि १ पहिला, मूळचा, अगोदरचा २ (प्राणि) प्राणीराच्या मध्यस्थपच्या जवळ असणारा [स]

आदिमग—किवि १ आरभी किंवा मागाहून, लवकर अथवा वसोरा, आधी किंवा नंतर २ पुढचा मागे मागचा पुढे, उल्लंघन, आदिपथात [अष्टाद्व प्रयोग स आदि+म मा]

आदिमध्यातरहित—वि ज्याला प्रारंभ, मध्य, शकट या तीन अवस्था नाहीत अशा (परमेश्वर) [आदि+मध्य+अत+रहित]

आदिमसंघ—उ (प्राणि) अतिगूढम प्राण्याचा सघ, गाडे व खारे पाणी, पाणथळ जमीन आणि ओला, कुजळा पाळा यात मुख्यत हे प्राणी उत्पन्न होतात—श्रको (आ) १२१ (इ) प्रोटोकोआ आदिपीव पहा [स]

आदिमाया—माता-शक्ति—जी १ आदिप्रकृति, मूळ माया, जगदुत्पादक शक्ति सर्व सत्सारांला, प्रपंचाला कारणभूत अशी देवता २ आदिपुरुषाची स्त्री, पार्वती, शक्ति 'तूचि आदि मायेचा निजवर ।'—ह १ २ [स]

आदिमूर्ति—आ मूळ पुरुष ईश्वर, नारायण 'आदिमूर्ती निधिता । हाते वटपत्रशयनी ।'—गुच २ ४० २ श्रीकृष्ण 'हेम सिंहायनी आदिमूर्ती । वेतला असे राहण स्थिती ।'—एकलव २ २१ [स]

गदिरस—उ (शाप) जीवनरस, जीवरस (इ) प्रोटो न [स]

गदिल—उ न्यायाधीश [अर आदिल—न्यायी सचोटीचा] गदिल, ग्रादील—वि पहिले, मूळचे प्रथमचे अल्परचे 'या दीपे दीप लाविजे । तय आदील कोण हें मोकखिज ।'—हा १ ४२८ [स आदि]

आदिपंत—वि १ मूळचा, पहिला, आदिल २ (ल) मिराम दार 'महागुप्तेश्वरी । आदित ।'—हा ६ ४४९ [आदि+पंत]

आदिवदन—न (गणित) गणित किंवा भूमिनिशेधेरीतील दान दोहान्या पदार्थांची पहिले पद आदिपन पहा—मोल [स आदि+वदन]

आदिवराह—उ विष्णूचा वराह अवतार [स]

आदिशून्य—न १ आदिशक्ति, माया 'भरे आदिशून्याचा गमास । नाथयात्री ।'—हा ७ २४ २ आकारा ३ आदिमृष्टिकल [स आदि+शून्य]

आदिष्ट—वि आज्ञा, हुकूम केलेला, सांगितलेला, आह्म, कथित [स]

आदिष्टदार्थ—उ (रसायन) एखाद्या वस्तुइत दुसरी पणारी वस्तु बदरी दार्थ—संपू १ ६३ (इ) सव्मिस्टपूजन प्रॉक्स्ट

आदिसंस्कृत्य—उ ब्राम्हणा तिकाणी उत्पन्न होणारी 'एकोऽह बहुस्याम्' (मी एक आहे, नमक अमावे) ही मूळ इच्छा, पहिली इच्छा (माया) 'पि निर्विकल्पायि वरडी । फुट आदिसंस्कृत्याची विस्ती ।'—शा ८ २२ [स आदि+संस्कृत्य]

आदिमिद्ध—वि प्रारंभी असलेले, शाश्वत [स]

आदिसिद्धांत—(न्याय) अद्वैताचा सिध्दांत, मूळ सिध्दांत आदिशोयरा—उ (काव्य) पहिला शोयरा, नातळ्य, ईश्वर 'जो जन्मचा आदिशोयरा ।' [स आदि+म सायरा]

आदी—किवि आधी, प्रथम, अगोदर [स आदि]

आदी—उज पूर्वी, पूर्वीचा, मागचा 'उत्पति आदी प्रपञ्च नमे । अती वाही उरला न दिस ।'—एमा १९ ८७ [स आदि]

आदी-वर-वारी—उ अधिकारी, सुभेदार-शक १५६५ चा वल्याणचा ताम्रपत्र 'यावरून अधिकारी अदकारी, आदीकारी ही आजनाचे पडणी आहेत' [स अधिकारी] आदींचीं विदीं,

आदीं विदीं—किवि १ शत्रूंच्या आधी, शत्रूंच्या अगोदर, लवकर 'तया आदीं विदीं निवून कोण उठतो पाहू' २ पुणळ अगोदर बराच वेळ पूर्वी 'आदींविदीं घर शाकारले म्हणजे पाऊल कव्हा का घेना' [आदी दि]

आडू-डू—अडु पहा

आडुफ—न (गो) मोठी खिडकी

आडुलीं—हो—जी (क गो) राजणवाडी आजली, आजणी पहा [स अन्व]

आडुळणी—जी (राजा) राजणवाडी

आडुळणी—आदीळणी—जकि (काव्य) शोक घेणे, दर्शणे, हलकावे खाणे हलविणे, हलणे वच पावणे, खालीर होणे (जहाज इ०) 'बादोळ्या सत्यलेकु ।'—उपा १६ ८७ २ लहान मुलास पाळण्यात पाळून हलविणे [स आदीळ]

आंदुळी—उ (घं) सोपाळा [स आंदोळ, न आंदोळा]

आदृत—वि १ आदर केलेला, मान दिलेला २ स्वीकार

केलेला, म्हणून केलेला (नमराणा, बंधीस ह०) [स]

आर्दे—वि (गो) अर्धे [स अर्धे]

आदेखाई—अदेखाई पहा

आदेय—वि, माह्य, मान्य, समत, स्वीकार करण्यास योग्य

[म]

आदेश—पु १ उपदेश २ आज्ञा, हुक्म, विधि, नियम

‘दास म्हणे आदेश तयाला ।’—दादि २७४ ३ अतिदेश या अर्थी

दुरीने योजिला जातो ४ कानफाटे, नायपयी (गोसायी) लोक पर

स्वरास नमस्कार करतांना उपयोगात आणितात तो शब्द ‘अलक्ष

आदेश जलपतसे ।’—नव ८११० ५ (व्या) मूळ अक्षरावद्ध

दुसरे योजिले जाणारे अक्षर (प्रतिनिधि), बदली वेणारा वगै

७० इ० च्या स्थानी ई आदेश होतो ६ (शाप) बदली वस्तु

पदार्थ, प्रतिनिधि ७ (राजनीति) हुक्म, आज्ञा, बदली कारभार

परम्याचा उपाय (इ) मॅन्डेट ‘बरोल विचारास सलग असलेले

दुसरे एव ताल म्हणजे आदेशांचे होय ।’—नव ५५ ८ (भाषा)

समानार्थक अन्य शब्द, प्रतिनिधि उ० द्वा (धात्यादेश) परम

[स] ० प्रधान—वि (भाषा) पयस शब्दाच्या रूपे वदलता

अशा सप्रत्ययी (सस्तूत, हॅटिन वगैरे भाषा) (इ) इन्फे

प्रयत्न ० प्रकरणा—न आर्षेतील ध्वनीस होणाऱ्या विवृतीवदलते

विषय, ध्वनिसाक्ष (इ) फोनेटिक्स—ज्ञानधरी व्याकरण १

आदेश—पु (गो) अर्धा दिवस [स अर्धे+दिवस]

आदो—न (गो) आर्धा नक्षत्र [स आर्धा]

आदीगर—किंवि (अ) अगोदर [स आदी+अगे]

आदोड—वि (गो) अघाची, हायल, अघोडी

आदींदी—(गो) खाचर, पारवट रोताचा तुकडा

आदीरी—अतुरी पहा

आंदोळ—पु सोपाळा, पाळणा, [स आंदोळ]

आंदोळरू—पु सज्याच्याच रचक, शोळक [स]

आंदोळणे—ळणें—किं इळणें, हेरकामे घाणें आडुळणें

पहा ‘आंदोळत झळाळ पें ।’

आंदोळन—१ शोका, हेरकाचा, क्षेप. [स] २ (हिं)

राजकीय किंवा औद्योगिक चळवळ (इ) अंजितशन—केसरी

११ १० ३० ३ (संगीत) स्वर वाढी वळ वर घाली करीत

राहणें ० छेवरू—उ विपुःप्रवाहाच्या शक्तीत होणारी कमी तास

तीनता पाळविणारे यंत्र (इ) ऑसिलोग्राफ ० सिध्दांत—उ सूर्य

किंवा दुसरा तेवढी पदार्थ याचा बांधूवर (ईश्वर) व्यापार पडून

काळ कल्पन होतात व त्या डोळ्यास रागून प्रकाशाचे ज्ञान होते

असें मता [स]

आंदोळा, आंदोळिमा—उ जो १ शोपाळा २ पाखरी

३ पाळणा [स]

आंदोळणें—आडुळणें, आडुळणें पहा ‘जळावरी कमळ

कळिका । जेवीं आंदोळे ।’—हा ११ २४९ ‘सप्तपाताळें आंदो

ळतीं । क्षेपद्वयें दखले चित्तीं ।’—रावि ३३ १०२

आंदोळविंदोळ—वि हल्लारा, रड्डीने मुण ‘तेथ घट जो

होय चंचळ । ते प्रतिविंब होय आंदोळविंदोळ ।’—एभा ११

१५० ‘आंदोळविंदोळ होये ।’—हमुरा ५९ ४५ [आंदोळ दि]

आंदोळी—शी (गो) विळी अडला पहा

आंदोळी—शी हेरकाचा, शोका आंदोळन पहा ‘आतोडिता

विचार जावोळी वारी ।’—आए ४३७

आदी—किंवि प्रयमारसी, सुखादीस, आरसी, पहिर्याने,

अगोदर, पूर्वी [स आदि सप्तमि]

आंदोळणें—आंदोळणें, आडुळणें पहा ‘वीं रावणाचेनि मुजा

बडें । वेगसतेंतू आंदोळें ।’—शिशु २३९ [स आंदोळन]

आदत्त—वि अदत्त (अप) न वेणारा ‘स्वामीं अभिलासी

बोडाळ । आदत्त झोड आदयणा ।’—दा १ १२८ [स. जन्दा]

आद्य—वि १ पहिला, आरंभीचा, अगोदरील, उपक्रम, सुरु

वात करणारा (वेळ, स्वाद्य सचयी) २ मुख्य, प्रमुख, सर्वोत्कृष्ट ३

आदि, प्रभूति ‘काशी यानाच याना याणें केव्हा आदित’—उ

१ आदिपुरुष, परमेश्वर ‘ओं नमो जी जाया ।’—हा ११ [स]

० कवि-कारण-काळ-पात्य-देव-धर्म-पुरुष-इ या सामा

यिक शब्दांपेक्षा आदिकवि-आदिकारण इ० शब्द अधिक प्रचलत

ते पहावे ० मोदान-न मुख्य उपग्रह करणाऱ्या पूर्वी प्रायश्चित्त

भूत कृत्याचे गाईचे दान [स आद्य+गो+दान] ० ग्रह-उ

पहिल्याप्रथम एखाद्या विषयी असणारी होणारी भावना, मद्र,

यक्षा, पूर्वग्रह ० जंतु-उ (प्राणि) आदिजीव, (इ) प्रोडोसोआ

० नाडी-शी (व्यो) नारी पहा ० पीठ-स्थान-न १

पूर्वजाची भूमि किंवा स्थळ २ देवता जेथे प्रथम अवतीर्ण किंवा

उपजळ्य झाली ते पयाग ३ प्राचीन व पुष्ट्य असें क्षेत्र, नगर, रचळ

[स] ० वेद-उ ऋग्वेद ० वेदी-वि ऋग्वेदी शाखेचा ‘आय

वेदी जसे आपणा ।’—युच १७ १७ ० ज्ञान-न १ प्रथमचे,

मूळ ज्ञान शहाणपण २ उपजत, अगळे अथवा जातीचे शहाण

पण, नैसर्गिक बुद्धि ३ मूळ कल्पना ‘४ नवीन शोध, शकल, प्राथ

मिक युक्ति, प्रयुक्ति [स]

आर्यरू—उ (गणित) त्रैराशिकतातील पहिले पद [स]

आर्यत—उ आरत आणि शेरत, सपूर्ण, समग्र, ‘मोलिरीसे

माधर्ती । परमात्मस्थिती निवबोधू ।’—एभा १ ११७ उपजनि

वन पहा—किंवि आरभापासून शेवटपर्यंत, अवल जखेर, अच

पासून इतिपर्यंत [स आदि+अत]

आधा—५ नक्का, पायदा अदा, आदा पदा [म आ+दा]
 आधाचार—५ पूर्वापर चालत आलेली स्टी, रीतिरिवाज,
 गिहाद [स आदि किंवा आध+आचार]

आधाक्षरसंयोग—५ गहित नावाचा शिरा, आहूति,
 एकाक्षरी शिरा हे मूळ एकाक्षरी सदीचे निम्नह अशा सव्या दोन
 शिरा अधिक अक्षरे एकमेकात गुंतवून तयार केलेली आहूति असा
 याचा अर्थ होतो हा साधारणतः अगदीपर कोळात (६)
 मोनोद्रम

आध—किंवि खाली 'भारे परा हे आध जाऊ पाहे।'
 -दावि ११७ [म अय]

आधउणें—कि (व) रूप जेव्हे, अपादोपगने रगणे
 [स अन्+आणें]

आधडा—वि मूर्ख, अचणी 'नसरी तो अध्या दुराग्रही।'
 -दावि २४९ [स अर्थ, प्रा अद्+म पद, अ+पद]

आधण—न १ विस्तारावर तापविण्यासुद्धे कडत होऊन उकड
 लागलेले पाणी, उकटण्यासाठी विस्तारावर ठेवलेले पाणी 'जरि
 अमृत पाऊ आधणा। कापुळ मेळत इधना।' -त ५१ २ ला
 प्राक्ती पाण्याची अवस्था, उरळी, कड (वि० येणें) ३ मूळ,
 'काकरी, वंगरे वरण्यासाठी काहीहीत कटण्यासाठी घातलेला उसाचा
 रस ४ (ल) राज्य, एखादा कारभार, ससार इत्यादि व्यवस्थित
 चालविण्याविषयीची जबाबदारी किंवा भवसा (सामा) आणें,
 भार, जबाबदारी (कि० ठेवणें) ५ अपमृत्यु, आधण पदा [स
 आदहन, प्रा आदान तुल० गो आधण] जिवाचारचें आधण उत
 रणें—आलेले मोठे सक्ता आपोआप नाहीत होणें, टळणे 'निज
 चिणें-मरमकातीच्या दिवशीं मुरासिनी खनिं ब्राह्मणाच्या घरी
 जाऊन त्याच्या चुलीवर ठेवलेल्या आधणात (माताच्या माझ्यात)
 ताडुळात सोन्यासव्याचा तुकडा घासून ते वरणें म्हणू आधणातले
 रडतात आणि मुपातले हासतात (मुपातल्या ताडुळावरही आधणात
 पडून रडण्याचा प्रयोग घेतो)=आच जे मुखात आहोत त्याला भावी
 दुखाची कल्पना नसली तरी ते प्राप्त व्हातच, ते सृष्टिविचमाला
 अनुसरून आहे

आधणणें—कि आधण घेणें, उकळी घेणें [आधण]

आधमण—अदमण पदा

आधमण्य—अधमण पदा

आधरून—किंवि ह्मणून, आदरून, पदा 'मी दाणे वाळत
 घातले म्हणजे आधरून पाऊस वतो'

आधळ—न (खा) पितळेचे उभट भाडे याचा उपयोग
 पारवाडतला करतात हे भोगोण्यासारखे असते [स आ+
 धा+अणें]

आधला—५ (खा) एक पैसा अथवा पदा [स अर्थ] [स]

आधळा—ली-लें—वि पूर्वीचा, पहिला आदला पदा 'आलं
 होताति आपडे। कृष्णमूर्तीलागी।' -हा ११ ६०६ [स आदि२]

आधपड—आधपणी—आधण्याचा—अ मण्ये पदा
 आधळा—वि (कों) पयादील पाणी आटले नाही अम
 नारळ, कोंब्या वाळत आ-सर पदा [म अर्थ+मार्द, प्रा अय+
 ओ-म, म अर्थ ओला]

आधळा—अ मण्ये पदा

आंधळी फोडोशिरार, आंधळें नक्षत्र-करण—अ मण्ये
 पदा

आधा—नि (वा०य) अर्धा, निम्मा 'हो वदमा आधा
 वेसा। वाहिन असे गिरसा।' -हा १ ४८६ 'आणि जो कुम असे
 आपा तिचा विचारें। त्यागीं डिंगीमिगी लगीवि हाक लागे।'
 -रादि ११ १०१ [स अर्थ, प्रा अद्]

आधाटी—अपाणी पदा

आधाटी—स्त्री आपाणीरुद्ध चुकीने उपयोग, एक वाय
 आपाणी पदा 'हातीं घेउनिया आपाणी।' -उवा १८१३

आधा-धे—अधार्थे पदा

आधाडा—अधाडा पदा 'चिचे ब्राम्हाचकाचा आधाडा।'
 -हा ७ ६९, -दाव ३२१

आधाण—न—न अपमृत्यु मोठे अगिष्ट, निरावचें दुखणें
 मरण प्राप्त होण्यासारखे मोठे मयकर सक्ता आधण अर्थ ५ पदा
 (कि०-येणें, जाणें, सुकणें, टळणें, वारणें, निवारणें) 'शेवडीं तित
 क्याही आपाणातून पार पडून आपल्या कुडुमाला मुरझित वळून
 पोहोंवण' -वाळ २ २०४ [स आ+धाण]

आधातरी—अधातरी पदा 'आधातरी होती वेडे। या नाव
 आदिमृतिह।' -दा ३ ७ १५

आधातुर—वि अर्धतृत, अर्ध भुकेला, अर्धपोगी 'जेव
 नेतन्ये आपातुरें। कसनि असिजे।' -हा ६ २८० [स अर्थ+
 वातुर]

आधातुरी—स्त्री आधरून, दाण्या आचरी पदा 'विरहा
 नलाचा भरी। अवे पालवे याची करौनि आपातुरी।' -शिपु
 २८३ [स अय+आस्तुरण, आय+आचरी]

आधातुरें—अ अधातरी, अतराणी, निराधार [अध किंवा
 अर्थ+अतुर]

आधाधिणें—कि मिणें, भीति घेणें 'मृत्युनि आपाधिने।
 तिहीं निरान सेविने।' -हा १३ २३ [स आ+धा]

आधान—आधण आधण अर्थ ५ पदा

आधान—न १ स्थापना, प्रस्थापना, ठेवणें २ अग्निद्वारा
 धडणाचा संस्कार अम्याधान ३ गर्भधान या शब्दांचे संक्षिप्त रूप

आधान—आदान पहा

आधायक—वि ठेवणारा, स्थापन करणारा [स]

आधार—उ १ आश्रय, टेंका, धीर, (अक्षरस व लासणिक) धारण करणारी, सहन करण्याची शक्ति, दिलेला आश्रय 'सर्व जगतास प्रवृत्तीचा आधार आहे' सामास्य—आधार-गत चलन—च्युत—च्युत—प्रठ—स्थान—स्थित—६० २ निर्वाह्याचा साधनाची मदत, आश्रय, आसरा 'जवळ पैसा नाही आणि कराचे आधारार रत्न आरमाचे' ३ (छ) दूम, मदत, इषा, समति, मान्यता, अधिहार, ४ प्रमाण, यज 'तुम्ही वतन माझे म्हणता याला आधार कशाचा म्हणाऊ तर भोगवत' ५ (योग) पदचकार्थी पहिले, सिद्ध व शुद्ध पाऊंचा मधील मूलाधारत्तक, याचा रंग तांदडा व पाकळ्या चार असून त्या प्रत्यंगीवर 'व, झ, प, स, ' हे वर्ण असतात 'मग कुडलि नियचा टेंका । आधारी वेला उभा ।—शा १२ ५१०—बिउ १ ४८ ६ (व्या) सदासी विमस्तीचा अर्थ अधिकरण (आत, वर, कडे) • लावणे—आश्रय देणे, मदत करणे, पाठपुरावा घेणे—स लावणे—(एखाद्या गोष्टीचा) श्रेष्ठपद्वेत छाडा-तास-सोप लावणे—करणे—स लावणे—(एखाद्या गोष्टीच्या) मुळापेवत जाणे, गान्यास लागणे—स पध—उ एखादी गोष्ट यमक्यासाठी, सिद्ध करण्यासाठी लागणारी कारणपत्ता, साधन, लक्षण, विरोधत यक्षात्मक उपयोग 'मला ओळखीचा वाटला म्हणून त्यास विचारित होतो पण त्याणे आधारस पय लागू दिला नाही' (त्रि०) रावणे, लागणे, दिसणे, असणे • म्ह० १ 'आधाराला मधार' २ 'म्हातारा नरा कुकाला आधार' • रुमळ—चक्र—न (यांग) आधार अर्थ ५ पहा 'आधारचर्ची सूक्ष्म प्राण ।'—एमा ११ १११ [स] • हुम—उ आधारचक्र आधार अर्थ ५ पहा 'चरणतळे वेव्हर्ती आधारदुमाच्या घुर्ती ।'—शा ६ १९१ पत्र—न पत्राव लीम भयोमय लावले हे लहानसे वेगळे पत्र, ताड्याखाले पान २ पोथी—मुस्तफा दोन्ही यात्रा लावलेला जाड कागद वंगर पुगीपत्र ३ प्रमाणपत्र, आधारचक्र • वहाळ—न ज्यावर छात्राचा सर्व भार असतो ते • त्रिदु—उ (शाप) तत्क, त्रेह (६) कल्या • मुद्रा—श्री योगशास्त्रापर्यंत दहा मुद्रातीत एक घोषुनि आधारसुता यती ।'—शा ८ ४९ [स] • दासि—१ (योग) मृगयाचक्र, आधार अर्थ ५ पहा 'आधारसुतास्तीच्या अर्ची ।'—शा १० २ अधिगान, माया, व्रत

आधार—कांडी—रुण—खणी—अपार पहा

आधारण—(गो) अधारणे पहा

आधारी—रात्र—अधारी पहा

आधार्य—(गो) अपेरी पहा

आधार्यती—श्री मूळ कारण त्या सगळ्याची आधारती

—एमा १० १०१. [स. अयम्—वर्णा]

वरी १ ११

आधि—उ श्री मानसिक दुःख, भीति, शोक, चिंता इत्यादि कापासून टोणारे दुःख, काळजी 'ते बुडाले दूर संधी । आधि व्याधि महाणेवी ।'—एमा २ २८९, जुगा १५७० 'तव सेनेतील धरिति आधि रथी ।'—मोऊंग १४ ४९—उ गहाण, वतार, वायदा—खी. १ (व्यापक) पाठीमागे लागणारे लघाड, पीडा, उपाधि, कुलगडे, रेंवडे २ (छ) वत्कडा 'हा पोडु आदकत खवी । अर्जुना आधि न माये जीवी ॥'—शा १७ १२६ [स. व्याधि]

आधिक्रमास—अधिक महिना पहा

आधिक्रम—न १ अधिकपणा, बहुलता २ अतिरेक [स]

आधिदैविक—नि १ द्रिवाधिष्ठित देवतासमर्प, स्वर्गातील देवासमर्प, देवतोपदिष्ट, अधिदैवतेच्या कक्षेतील, तामर्थातील 'अधिदैवता' पहा २ देववृत्त, दैवी, परमेश्वरी प्रेरणेने उत्पन्न झालेले • ताप—उ देवाकडून शीत, उष्ण, अतिशुद्ध, अनाशुद्ध, सूत्रपादि होणारे दुःख त्रिविधात पहा 'देवापासून तो आधिदैविक । मानस ताप तो अध्यात्मिक ।'—एमा २० ३०९—विचेचन—न सर्व परमेश्वरपूत आहे असे स्पष्टीकरण 'पाचमौक्तिक सर्वाच्या वाड बिंबा अचेतन गोकुळात तदधिष्ठानी सर्व या नापाथी एक देवता असून तीच जड सर्वांचे ब्रह्महृदय चारविष्टे असे जेव्हा आपण मानितो तेव्हा त्यास आधिदैविक विवेचन म्हणतात'—गीर ६२ [स]

आधिपत्य—न १ स्वामित्व, अधिकार, धनीपणा २ प्रतिष्ठा, गौरव 'पुत्र विष्णु जरी असला तरी सासुरवाडीस गेला म्हणजे त्याचे आधिपत्य माझे'—शास्त्रीवो [स]

आधिभौतिक—वि १ आधिभूतसमर्प, प्राण्यासमर्प अधिक देव, अधिभूत पहा २ आद्यतत्त्वासमर्प ३ जड, स्थूल, सूक्ष्म, सूक्ष्मता स्पष्ट, द्रव्यात्मक, प्राकृतिक आध्यात्मिकरूपा उदड (३) मनी रिल, निजिबस • ताप—उ स्वतःसाठी न मित्र अशा च्युतोन्मय प्राण्या पासून होणारे दुःख—एमा २२ ३०९ त्रिविधात पहा • विचेचन—न अड कर्म्येतील पदार्थ आपल्या इद्रियाला ज्याप्रमाणे गोचर होतात त्याचप्रमाणे ते आहत, त्यापरीकडे काही नाही अशा दृष्टीने त्यावद्दत विचार करणे त्यास आधिभौतिक विवेचन म्हणतात—गीर ६२. [म]

आधिला—नि अधो [स. अध]

आधिला—ली—नि पदिग, अगोदरचा—री 'आधिल्या अगोरे काम नव्हे पुरा ।'—जुगा १०२ 'पदपुर्णी गेले मन । आधिग प्रणार वावड जाल'—क्यामारासून ११ ११० [म. आदि३]

आधिचेदनिक—न वाक्याने दुसरी वाक्या करतात पदिच्या वाक्याला तिची मध्यम पात्न्याक्या दिशेने छोपा—कल्या कावसा ६१ 'आधिचित्रिय दयादाधिरादनिक गम ।'—याज्ञ वक्तव्यमति ० १४८ [म]

आधिख्याधि—श्री मानसिक व दारीरिक दुःख [आधि३ व्याधि]

आधी—किंवि अगोदर, पूर्वी, मूळत 'आधीच समुद्र पाही'। तसेच दुवाडणण कवणा नाहीं'—हा १ ११७ **आधी**—**चेव(वि)र्धी**—आधीचे विधी पहा म्ह० १ **आधी** अनन्त मग तनन्त=जवण झाल्यावर गाणे मुक्ते २ **आधी** खुद्द नवे मग कृष्ण नय ३ **आधीच** बहु बावळी अन् बीचमें खाई भग ४ **आधीच** उल्हास लाव आला फाल्गुनमास (आधीच मुक्ते उल्हासहि मग प्याला इ०) =मृत्यूच्या होमंत दुसऱ्याच्या उत्तमाची सरपडणे ५ **आधी** जाते बुद्धि, मग जाते भावबल किंवा रक्षणी=मनुष्याला चाईद दशा पण्यापूर्वी भग्नमल्या याधी दारुण्याकडे त्याची प्रवृत्ति होणे ६ **आधी** पोढोवा, मग विगेवा, **आधी** स्वाधे, मग परमाधे ७ (८) **आधी** मला वाणा मग पोडीन वायाचा वाडा, आता मी जवळ हातीयायी रेवले=प्रथम जेवणास घाला मग काम करीन असे म्हणावयाचे व नवल्यानंतर जेवण अगोदर आल्यामुळे निजावयाचे, एकूण कव्हाच काम व्हावयाचे नाही कामगुहार, कामगुहार ८ **आधी** होती पतिता मग गाली मुमळे=नवत=प्रथम गरीब मग भाडोरी.

आधी—ही मानसिक दुःख आणि पण 'मनाचा देवाक्या आधी। योग त्रिपुटी साधावा'—एमा २८ ६१०

आधी—नि (माळी) बावळ [स अघ, हि यापी]

आधीन—वि स्वाधीन, साम्यातीत, नियंत्रित, अधीन पहा 'देख इशियामधीन होईन।'—हा २ ११९

आधीनामधी, आधीमधी, आधील, आधेली, आधाड, आधाडी, आधारी, आधोली—अ मध्ये पहा **आधुरी**—वि अधारी कागडा करणात 'सुरक चन्ती कुणा सूक म्हणती द्विज आधुरी लक्षा ब्राह्मणी।'—हाला १०८—रेपो ३७० [म अन्-काणे]

आधुत (धीप)—न (सूच्य) कोकै एरुद्राव किंचित जाऊडे कणें व मग ऊच करणें शब्द असमाव्य गोष्ट घडून येणे वगैरे गोष्टींचा थोडक अभिनय [म]

आधुनिक—वि १ अलीकडचे नूतन संप्रतिष्ठा, आताचा २ (सुर्वीने) नाशित, न प्रिकारा, अशोधन [स]

आधेन—वि स्वाधीन अधीन पहा 'साडून खवहि गात। ही आधेन धिर्बित।'—हा २ ११९

आधेन—अ अन्यदन, अभ्यास 'आधेन आणि अभ्यास। स्वये वरी पानपुष्प'—हा २ ७१३ [स अन्यदन]

आधेय—वि १ टारलेल स्थापिलेग, निहित २ आधय दिजे शाधिन 'अभय मी आपाह। आधय मी।'—हा १८

११९ ३ थात अंगद, अरुळा, व्यापलेस ४ स्थापानयाच्या देवाक्याचा ५ महाण, ठव म्हणून देवाक्याचा [स]

आधेर, आधेरकाडी, आधेरी—अ मध्ये पहा

आधेला—ले—अधेला पहा

आधोरण—उ हत्तीचा महात—विदल कृत्तिका ४४ (—ख) [स]

आंध्य—न १ अंधापणा २ काळोस, अपार 'का जाधे आंध्य पेशित।'—हा १६ २०० [स]

आध्या—अध्या पहा

आध्यात्मिक—वि १ अध्या भग्नविषयक, तात्त्विकानसवर्षी अध्यात्म पहा २ ईश्वर, परब्रह्म आत्मा यासकधी, पारमार्थिक, (२) त्पिरिच्युमल 'जे सात्विकाचेनि वडें। गेलें आध्यात्मिक खरें।'—हा ६ ४९० ३ धार्मिक ४ मानसिक बौद्धिक ५ ताप—उ दह इशिये व प्राण याक्यापासून होणारे दुःख, स्थूल व सूक्ष्म शरीरामध्ये होणारे आध्यात्मिकरूप दुःख—एमा १२ १०९ ६ मार्ग—उ आत्मा प्रान मानून वासनच्या पुढे तेवढा विचार केला म्हणजे तो नीतिनिगयाचा आध्यात्मिक मार्ग होय—गीर १७८ ७ चिंतनेचन—न मनुष्याच्या स्वरूपात आत्म स्वरूपाने राहून त्याला सकळ सृष्टीचे ज्ञान करून देणारी अग्नी एकच इशियातीत चिच्छस्ति या चंगात असून त्या शक्तीनेच हे का चालले आह असे जव्हा मानितात तव्हा त्यास आध्यात्मिक विवेचन हे नाव देतात—गीर ६० [स]

आंध्य—उ तैलम देवा दक्षिण हिंदुस्थानातील एक प्राचीन गण, नेगर, गुरू मच्छरीपल, राजमंड्रा, विजयापण व गगन इत्या भागात आप आप देश म्हणतात [स, ते अग्रमु]—उ तैलम देवातील लोक ० भाषा—ही तैलम भाषा ० राज्य—न पात्र लोकांचे राज्य, हे इसरी सनाच्या पहिल्या शतकात दक्षिणहिंदु स्थानात होते

आध्याय—न अध्याय नामक कृतिजाने करावयाचे धौत स्वातेविषयक कथें [स]

आध्याचा—किं (न) १ आधुनिक, अलीकडचा २ उपर मुख, उपन्या अध्याचा पहा 'आमचे वाडवडील येथे पुरातन काळापासून रहातात पण हा मनुष्य मात्र आध्याचा आला आहे'

आन—अ (अडाणी होत) दन, अतिशय सपादन या अर्थी उ० आन महापर्व—उन्ह—पाऊन इ० [ऐन]—उप गाणि अन अन पहा 'म्हणीनि आठे सात्विकाचा मेळावा केला आन गने'—अ ६० (गीप)—वि दुसरे निराळें, निर, वेगळे 'मग अन काही आहे। पापाबाबुनी।'—हा १ २४८ २ (र) विचित्र 'नामी बाळे आन करीन'—उपा २८ १० अन्, अन पहा [स अन] ० आन—किंवि निरतिराळे 'न करिता सण्णु भजन। नये भवतांचे छेद'। जरी कागी काटी साधन। आनआन करिया।'—एमा १२ ४७२ [म अन्य दि]

आन—की (प्रा) शपथ आणि पहा
आन—न (मित्री) घर 'आन को आले'—मित्री माहे-
तील गोष्टी २५

आनक—५ १ नगावा [म] ०हुदुभी—५ कृष्णपिता वसुदेव,
याच्या जन्माच्या वेळेन स्वर्गांत हुदुभी (नगावे) वाजण्या म्हणून
[म]

आनकशिखर—त्रिभि पायाच्या योगाच्या नखापासून खेडी
पर्यंत, सर्व शरीरम, नग्नस्थितीत 'मी असें बोलतां वी मोघानें
आनकशिखर लाल झाल' [स आनकशिखर]

आनंत्य—१ अंतर मत्तें, अत्यंतपणा, मरूनगीपणा, अतु-
ल्यपणा (आपत्त, अपरा वेळेच्या) २ सारतय, सारिअय [स]

आनंत्य—न शारतपणा, अंतरपारपणा (शालाचा किंवा
स्वलाचा) अनंतत्व पहा [म]

आनंद—३ १ हर्ष सुख, सताप उन्हास, समायान, उत्साह,
आत्साह प्रमोद पचदर्शीत दुर्दाल पात्र प्रसारेचे आनंद सांगितले
आहेत—आत्मानंद, ब्रह्मानंद, त्रिपयानंद, विधानं, योगानंद २
सन्धानी व गोचानी याचा एक संप्रदाय 'हा (वि०) श्रीमाहीर दिग
हा आधिपत्यपरात्पर। आनंद नागदाय घोरे। तेंपुनिया वाटिला'—ह
२६ १९७ ३ साठ सत्तनसतीस ४८ वें सत्तस—न ब्रह्म 'स एगो
ब्रह्म आनंद'—'सिरीय उपनिषद् २ ८ ३६ [स आनंद=हर्ष
पात्रणें]—'दाची घडी—की आनदाचा—सुखाचा काळ (त्रि० येणें
उगवणें, उपस्थित होणें, निपणें, वाळणें) [आनंद+घडी]—'दाचें
मुद—न प्रेमकृद् मित्रकृद् 'वैरभातनसता विंचित। हें आनदाचें
मुदहो। [स आनंद+मुद] ० फंद—३ (काव्य) आनदाचा उगम,
मळ, मगा, मरा, पत्तेभर 'आनंद बंद येया। हा हिंद देश माया।'
—उडोडे आनदगीत ० कोडा—३ आत्म्याच्या आवरणान्या पर
आत्मा रीती शोचट्या वाता, अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय व
आनंदमय असे पांच कोश मानितात, सर्वत्र भाषा सावलेपणा ठेवून
आनंद मान्यदाचा धमे या कोशाची देहानी (कायदेह
किंवा अविद्या याती) सामळ आहे 'जिस्त जेव्हा श्रुतिपुन्य।
अपेय प्याना न दिते अन्य। अतुला भारें मुद जेव्हा। आनद
कोश ते गमनी।'—विगमागमसार ६ ०७ [स] ० घड—वि १
(काव्य) पूर्ण व शुद्ध आनदाचे परिपूर्ण [म] २ (ल) ब्रह्म, पत्तेभर
० मेरख (वर्ग)—५ १ (वेद्यक) एक रसायन, जन्माग मिथ्ये
मित्री, दाखणारा 'गदी, व हिंदूळ यांचे समभाव दूध करून
कनवी बरी, ही अनिगार व मेढ यावर एक गुग्गुळ दाखव देतात
—योर २ १०८ २ (मगीत) एक राग या रागाचे पद्धत काम
क्याम तीव्र पावर, कामत मध्यम पाय तीव्र चित्रन नीर निपाद
दे स्वर लागतात याची जाति गुरू—सर्व्णें अमृत काडी पडून व
पासी मध्यम आद गायमय श्रुत-चात्र हा भरवाच एक प्रकार

आहे ० मय वि हर्षयुक्त रातुठ, आनदानें भरलेले 'आनंदमय सकळ
ब्राह्मण। विंचितरी रामविजय मल्याण।' ० मयकोडा—३ कारण
खरीर, सत्त्वप्रग्न ज्ञान आनद कोडा पहा ० चन—न काशी क्षेत्र
'दंडकारण्य वृद्धन। नैमिषारण्य आनदवन।'—एमा १८ १५५
'की क्षेत्रमागी आनदवन।'—ह १ ११० ० चनभुवन—न
नाशिष्ठासून कोल्हापुरपर्यंतचा प्रदेश, महाराष्ट्र 'बुडाला ओरभ्या
पाणी म्हेळ सहार जादला। मोडली, मांडली क्षेत्रे आनदवनम
वनी।'—राक ० बल्ली—की १ भाग २ नाशिकच्या पश्चिमय तीन
मैलावर एक गाव यें आनदीमाई पेशवे रहात असत—स ८१५ ३
तैतिरीय शास्त्रेच्या उपनिषदापैकी एक उपनिषद् ० वृत्ति—की आनदी
स्वभावर—वि रगत, आनदी—दाशू—३ अति आनदासुरें
डोक्यातून येणारी पाणी (रू० वणें, आणणें) ० पिकुणें अतिशय
आनंद होणें 'आनद पाडुचा पिकला।'—मोमादि २० १—'दाजें
टाळी पिठणें—अतिशय आनंद पावणें ० प्रह्लांडात न मावणें—
आनदानें बहाव, बसाव हाणें.—'दाचे भरतें येणें—अतिशय आनद
होणें, आनदानें कर दाजणें 'आनदाचें सतें तेजें राजाला लोणें'
—विठ २७—'दित—वि सतुष्ट सुख पावलेला, हर्ष पावलेला
आनदणें—यकि हर्ष पावणें, सुखी होणें, उल्लसित असणें
'तेजा देवोनि सत मूर्ति। वारदेवी आनदति।' ॥

आनंदन—न आनंद, सुख, सुख—आनद देणें, पात्रणें—वि
आनंददायक, आत्सादकारक 'बरी आनदीनी थीट्याक्या।' ॥
—दाव २७

आनदघणें—कि आनद देणें, सुख देणें, ततोविन वरणें 'तु
मुजानें भावी युवराजागद त्याना आनदविंदली'—'राणी बदावती
१९५

आनंदी—वि हर्षयुक्त, रंगेल, उन्हामी, हार्यमुग ० आनंद—
३ पूर्णानंद, अतिशय आनंद, विरूड शिकडे संपन्न आनद होणें,
अगणें

आनंदेशी—त्रिभि (काव्य) आनदानें, सुखानें
आनदखाद्य—न कातण्यानें मंडविलेले वाद्य, वाद्ये प्रकार
—पसरात नात तरल बाधा, टफ रावळ, चौपडा, तासा,
डोल, मरफा यंत्रिरी, डोर वृद्धुडे इत्यादि [म आनद
आनक=नगरा]

आनन—न १ तोंड, मुग्न गामासाब्द—दशानन, वडाना,
गजानन इ० 'जवळ वें निर्यातें कवि आनी।' २ बहारा [म]

आनरसा—अनराव पहा

आनतें—५ दारका प्रात याची रात्राची आ। अपूर किता
आनतूर (हरीचें बडपूर) येथे हाती

आनसा—गामा पहा 'नगरनामधि बर पाहिला सत्रग्या
जावसा।'—नाय ५३ [म न]

आनस—(कों) भात अन्न पहा [अन्न]

आनसा—वि (काव्य) दुसरा, निराळा, इतर [स अन्य+एवम्]

आनाकानी—स्त्री (दि) दुष्ट, कानाडोळा, चारडकल हाडशक, उगडमगड अगड टाटाटाळ, निघाळजीपणा (किं० करणे) 'यास जे काम सांगितले त्यानिपणी हा आनाकानी करतो' [स अ+आकर्णन=न ऐकणे]

आनागुना—(व) आनाकानी पहा

आनाद—उ (कातकी) आद पहा 'राजाला माया आनाद पावला' [आनद अन्]

आना—वि वयवयगा, भिन्नभिन्न, आनान पहा 'एवढी दीपाप्रति काही आनात। प्रकाश आदाती' -शा ५. १७ [अ अन्य+अन्य]

आनाद, आनाचार, आनादया—अ स-ये पहा

आनाह—उ मृगवरोध, मलयदराण [स]

आनित्य—आनीत्य—न जनीति (अन्) 'बहु आनित्य अविचार। या गाव बड' -शा ५. १८ [स अ+नीति]

आनी आनीक आनींग—वि (गा) आणीक आगनी आनीत—वि आणिलेले, जाऊन आणलेले [स आ+नी=नेणे]

आनीन—जनीन पहा

आनीबानी—जगीबाणी पहा

आनीते—उ पालवेलीवरील एक रोग -देतकरी मासिक ७ २८१ नामचोरी कोश [१]

आनु—वि १ आणखी अन्य 'आनु बरे भरली' -वया १६ २ दुसरा भिन्न 'ते बाबूनि श्रोत्रे। आनु सवीतिना -अ २५ [स अन्य]

आनु—वि मोठे, अल्प किंचित येक म्हणती येकचि खर। आनुहि नाही दुसरे। -शा ८. १४२ [स अणु]

आनुकूल्य—न १ अनुकूलता युक्ता २ (ल) कृपा बहाली सामाखंड-प्रधानुहृत्य देवानुहृत्य कालानुहृत्य, लोकानुकूल्य ६० [स]

आनुपूर्वा, आनुपूर्व्य—स्त्रीन १ (एकापुढे एक असा) क्रम शिस्त टापणीय पद्धत व्यवस्था २ सगळी एकाक्यता यावरून एखाद्या प्रवावरील टीका टीप भाष्य [स अनु+पूर्व]

आनुभविक—वि अनुभवास आलेले अनुभविक पहा 'हे औषध माझे आनुभविक आहे म्हणून तुम्हाला घ्यावयाला सांगतो'

आनुमानिक—वि तर्क केलेले अदार्शनिक कार्यकारणसंबंध त घडून आकळ केलेले [स अनु+मा=मोजणे]

आनुल्की—स्त्री (गो) राजणवाडी—भाजलेली [स अणु]

आनुल्ले—न (गो) चोपानी वाहून नेण्याजोगे मेण्या सारखे पातु वरीत भाग उपद्रा असलेले गोमहाकथातीं हळू असलेले एक वाहन भाचील मचील

आनुपक्षि—वि १ वराहपरागाचा चालत आणेत, वाया पातुन मुलाय, त्याच्या मुलाय, अथे आलेले (गुण दाप) पिडी जाद, वास्ताने मिळालेला, बहिलोपार्जित (धन, वन, इ०) [स अनु+पक्ष]

आनुवक्षिकता—स्त्री १ वराहपरागान प्राप्त अशी स्थिति, पिडीजादपणा (६) हरडिणी २ प्राणित व उग्नित या कोणी तीव्र व्यक्तीमध्ये आषापण्या मातापितराच्या हायी वसन अगन्ते गुणदोष प्राय उतरतात त्यावरून जी हाबळ अनुमाने काढता येतात ती ज्या भाषेत समाविष्ट करी आहेत अथे दाख

आनुपंगिक—वि १ बराबर असणारे एहस्थित अनुमाने बरोबर येणारे 'आपगात त्याचे प्रभान य गौण अथवा आउगाधिक अथे दोन माग पाहता येतात वस्तू १९ २ कार्यकारण संबंधी, तत्तावधी, तन्निमित्त अनुमारी, परिणामक ३ योग्य प्रमाणाचा, सगळ, मुल्य वताचा [स]

आनुष्य—न कर्णे दणें मत्तणे [स अ+कृण]

आने—वि अन्य आन पहा 'हा वद्दार हृषामिषु। आने तुनेन।' -क ४१ ० आन-किमि १ दुसरे, अन्य निगळे भरलेच 'तरी तियवी प्राणी सभनान। स-येचि करिती आनभान।' -स्वादिक ७ २५१ 'तय मनें कडे आनेआन।' -एभा २९ ५१ [स अन्य+अन्य] २ परस्पर [स अन्यान्य]

आनेगा—अनगा, आणेगा पहा

आनेज—उ अणु -मनचो

आनाचिन—वि वाणेल तसें अशाख रीतीनें मन्योविन्य पहा 'बसता एकत्र आचोचिन। होईल जपन्य निमीये। -निगा २८५

आनीति—किमि १ दुसरीकडे, अन्य ठिकाणी सोदयां आनीती वातु। पाहो भेरी।' -क ८९ 'तया मी वाडुनि धान। आनीति नाही।' -हा ११ ७९ [स अन्यत्र] -वि २ दुसरी अन्य सुखाचोचि नितर्ती। चिंता न करी आनीती।' -एभा १० १३५ [स अन्यत्र]

आन्वीक्षिकी—स्त्री १ राजनीति-शास्त्राच्या (आन्वीक्षिकी, प्रथी, वार्ता व दडनीति) चार प्रकारांपैकी पहिला प्रकार विचार करून अनुमति घडून केलेला वत विवा काढलेली युक्ति, तर्कशास्त्र, आन्वीक्षिकीत न्यायशास्त्राचाहि समावेश होतो प्रथी वार्ता व दडनीति हे शब्द पहा 'आत्मानात्मविवेक केवळ। ते आन्वीक्षिकी विद्या पुढाळ' -एभा १६ २०५ २ अभ्यासविद्या आत्मानात्मविवेक 'करिता तत्पराधने शोधन। होय तत्परी समाधान। हा आन्वीक्षिकी विद्या ज्ञान। विवकमपन पावती।' -एभा २० २८५ [स अनु+ईक्ष=वाहणे]

आन्हिक—न स्नाननध्यादि रोजचे धर्मवृत्त्य, नित्यवृत्त्य (प्र) आन्हिक पहा 'तो म्पाहुनि आन्हिक, पूजुनि परमेश्वर भग्न वरदा'—मोकी १९७ [स अहन्-दिवस]

आप—न उर, पाणी, जल, नोर, अहु, वन [स अण्, मी अणंस, सेंद अण्, फा आर्]

आप—सना १ आपण स्वत २ (उ) आपला, स्वचीय, स्वजातीय 'नमि, ज्याचे रिपु बसले ज्यासह होऊनि आप, गात नव।'—मोसुल ४३४ [स आत्मन्, हि आप] म्ह० १ आप सुवी जग सुगी=आपण सुवी भगता सवे सुवी आहेत गती भावना २ आप मेलें, जग मुदालें=आपल्या मार्गे काही का हाईना या अर्थी—नि आपले, आपले स्वतः सायासह=आपहरेतें, आपसुते, आपसुतीने 'आपकायेंहून जीवी। पर कायैगिदि करावी।'—दा २७६५—न आपण, स्वत, अह, सागा शब्द=आपणी, आपण, आपमनारी ० आर्मै—किवि स्वत, स्वायें 'तिथे बालत जाईन आपमाणे स्वता'—होला १४९ ० अपर=आपण पहा ० आर, आपजात—किमि आण होऊन, आपसुतीने, आपोआप, आपल्याभारम ० आपणिया—वि आपण आपदयाळा 'आप आपणिया देखे। सराळाप्यत् सम दडि।'—एकस्व १५९ ० आपणिया—वि प्रत्येकाचा, स्वतःचा, ज्याचा त्याचा 'सरास आपणाला स्वभाव चाणला वाटतो'

आप—उ (गो) आस 'तो आप खणता'—वो आस लागतो
आप—वि स्वाधीन, स्वायत, आपल्या ताब्यातीर 'एष घृणीतः शापु दाईल। हे महेश्वरी पाविजे। परिमोह हा न मिटेल। मानगीचा।'—दा २६५ [रा माणू=मिळणे, आस=मिळाले]
आपई—खी १ आपणेपणा, आपणेपणाचें योक्त कृत्य, पर स्वकी अमोल्य मित्रात फळे, यत्ने इत्यादिकाची पावलेली भेन, देशी, मनसाणा २ (श्रा) देव [स आत्मन्]
आपकरा—खुरा-खरा—अपकर पहा
आपका—अपका पहा
आपसुदी—खी १ आपण स्वत, सुद २ स्वयामर्थ 'ता रागद त्या पाणिनीली आपसुतीने हाऊन'—चित्रयुक्त ६३ [हि आपका सुद=स्वत]

आपसुदी—प्री—खी आपणी मर्जी, स्वाभीमार्ग, इच्छा, स्वेच्छा 'तू आपसुतीने माजी वस्तु मग देऊन टाक'—१० ७२० [हि आपका सुगी] (विद) आपसुतीने—किवि (बायरा) स्वतःचा मर्जीनुसार, आपण हाऊन (२) बळोत्पत्ती आपसुत—वि (राजा) हरी, स्वच्छरी, मनस्वी, स्वेच्छा घारी [आप+का गट=मास]

आपण—गकि अपणें पहा १ आश्रय दणे, प्रेमानें वाढविणे, सहाळणे, पोसणे, वाळवणे, आपललें म्हणणे 'जे जे शरण आले। ते ते आपणिले। पकाडे चिट्ठे। ऐसे जुले।'—तुगा १६३६ 'आपणिलें मज श्रीराम समें।'—दावि ३६२ 'याचे आईबाप हा लहान असतानाच मेले तेव्हा आम्ही दाला आजपयेंत आपणिलें' २ स्वीकारणे, अंगीकारणे, आश्रय करणे 'मग येय अववा स्वर्गा। जेण जे देह आपणी।'—झा १५ ३६८ [आप+अण]

आपणरजी, आपणरजी—वि स्वार्थी, अप्पलपोळा, मत लगी 'प्राणरजी प्राण देणार नसे आपणरजी राव जी जी'—होला १७५ [आप+अण]

आपणर—खी नदी 'मला निरखिता भवचरमकरुणका आपणा।'—देका १० [स अण्=पाणी+आम्=जाणे]

आपणिता—वि आश्रयदाता, पोशिदा, अपणिता पहा 'ज्यासि आपणिता नाहीं। त्यामि धरी जो हर्षी।'—तुगा २०१५

आपणर—न १ आपले घर २ नवऱ्याचें घर, सासर 'मग आपणर त्यापुनि यापरीं केनी वस्ती।'—सत्र ११४९ म्ह० आपणर शिवा यापणर=विवाहित व्हीला एक नवऱ्याचें वीं एक बापाचें घर राहण्यास योग्य [आप+अण]

आपणरजे—अवि उपचरणे, उत्पन्न होणे, घडणे, घडून येणे 'पंचमूलाचे घान्य निपे। तयाचा अंतरस आपने।'—त्रिपु ११० 'का भूमि दुभ डेविजे। तै सनुभना आपने।'—अधु ४२ २ आसणे वाटणे 'जैम स्वप्रामाजीं देखिजे। तै स्वर्गींमि साच आपने।'—हा २ १३९ [आप+अण=उत्पन्न होणे]

आपणरजिणे—मकि उत्पन्न करणे [आपणर प्रयोजक,]

आपणरजे, आपणर, आपणर—अ मज्यें पहा

आपणरील—वि १ चहाट, गुड २ पेपरां, स्वच्छरी, अपणर, अठार, माडाळ, आज्ञा मोडणारा 'वी आपणरील आज्ञा पालनीं। मी स्पीर नवे।'—अठ ७० [३]

आपणर, आपणर—खी (राजा गुण) शिवाशीय [स आप+अण]

आपणरजे—अवि शिणें, स्पर्श करणे

आपणरी, आपणरी—खी (गो) शिवाशीय

आपणरी—खी (डु) विटाळरी, रनखला [आपणरी]

आपणर—अ (हि) स्वेच्छाप्रार, जाणूनगून घेतेत्या

राड्या, वेडेवार, चाळे [म आत्मन्+ग दग, हि आपणर]

० गो—वि 'गो, उगाड, स्वच्छरी दुर्गेनी

आपणरजी, आपणरजी—वि स्वार्थी, अप्पलपोळा, मत लगी 'प्राणरजी प्राण देणार नसे आपणरजी राव जी जी'—होला १७५ [आप+अण]

आपणर—खी नदी 'मला निरखिता भवचरमकरुणका आपणा।'—देका १० [स अण्=पाणी+आम्=जाणे]

आपणिता—वि आश्रयदाता, पोशिदा, अपणिता पहा 'ज्यासि आपणिता नाहीं। त्यामि धरी जो हर्षी।'—तुगा २०१५

आपणर—न १ आपले घर २ नवऱ्याचें घर, सासर 'मग आपणर त्यापुनि यापरीं केनी वस्ती।'—सत्र ११४९ म्ह० आपणर शिवा यापणर=विवाहित व्हीला एक नवऱ्याचें वीं एक बापाचें घर राहण्यास योग्य [आप+अण]

आपणरजे—अवि उपचरणे, उत्पन्न होणे, घडणे, घडून येणे 'पंचमूलाचे घान्य निपे। तयाचा अंतरस आपने।'—त्रिपु ११० 'का भूमि दुभ डेविजे। तै सनुभना आपने।'—अधु ४२ २ आसणे वाटणे 'जैम स्वप्रामाजीं देखिजे। तै स्वर्गींमि साच आपने।'—हा २ १३९ [आप+अण=उत्पन्न होणे]

आपणरजिणे—मकि उत्पन्न करणे [आपणर प्रयोजक,]

आपणरजे, आपणर, आपणर—अ मज्यें पहा

आपणरील—वि १ चहाट, गुड २ पेपरां, स्वच्छरी, अपणर, अठार, माडाळ, आज्ञा मोडणारा 'वी आपणरील आज्ञा पालनीं। मी स्पीर नवे।'—अठ ७० [३]

आपणर, आपणर—खी (राजा गुण) शिवाशीय [स आप+अण]

आपणरजे—अवि शिणें, स्पर्श करणे

आपणरी, आपणरी—खी (गो) शिवाशीय

आपणरी—खी (डु) विटाळरी, रनखला [आपणरी]

आपणर—अ (हि) स्वेच्छाप्रार, जाणूनगून घेतेत्या

राड्या, वेडेवार, चाळे [म आत्मन्+ग दग, हि आपणर]

० गो—वि 'गो, उगाड, स्वच्छरी दुर्गेनी

आपण—मना १ स्वत, हे सर्वनाम मी, तू तो, आम्ही, तुम्ही, ते किंवा मी स्वत, तू स्वत, तो स्वत, आम्ही स्वत, तुम्ही स्वत याबद्दल विचित्रता जसे—म्या त्याला जेऊ पातले मग आपण (मी) जेवावयास बसलो, तू मला खटपणीस लावून आपण (तू) स्वस्थ बसलास, त्याने चोरी करावी आणि आपण (त्याने स्वत) चोर चोर म्हणून हाका मारीत सुनावे याप्रमाणेच अनेक वचनी ह्ये—आपण (तुम्ही) येत अगाल तर मी रुईन झे २ दवारी मायेत बोलणारे रावे, सरदार, मोठे लोक, सपादक वंगर प्रथमपुरुषी एववचनी बहुमानार्थाने स्वत या अर्थाब सत्पर पूर्वक आपणात तू या अर्था आपण हा शब्द वापरतात परस्पर सभाषणात द्वितीयपुरुषी एववचनी व बहुमानार्थाने वापरतात व सभाषणात उपाशी सभाषण चालले असले त्याशिवाय अन्य म्हणजे तृतीय पुरुषाप्रमाणे बोलताना एववचनात आपण शब्द योजतात [स आपण, आ आपणा, आ, प गु आपण, सि पाण] ३ (विशेषकरून) मी, मी स्वत, आम्ही किंवा आम्ही स्वत याच्या विषयी आपण हा शब्द वापरतात जसे—त्यापाशी मागितले असता तो आपणास देईल ४ (प्रथमपुरुषी अ व) एका त्यानी अगलेले सवे लोक (बोलणारा घटून) किंवा त्याला बंदी घेऊन 'हम्य एह एवो, आण आपण याठिकाणी का जमलो माहोत हे सांगण्याचे कारण नाही' म्हणून आपणाबद्दल जग ओळखले—आपल्यास जने हाते लगे दुस्म्यासहि होत असले जने समजावे आपणावर आपणें वरीविणें—केलेल्या कृत्याचे यश किंवा श्रेय आपल्या वर पडे 'साणा हनुदूच अर्चाते' आपणावरि वरीविणो १ आपणास म्हणविणें—आण माया योग्यतचे, मोठे हुपार निजात असे मिरविणें, ग्रीनी सांगणे आपण होऊन—आप सुधीन, आत्ममत्तोपाने स्वत कथा प्रेरणेने 'मी आपण होऊन तुला हे कनीस देणार होतो' आपण या शब्दाला पर्याय, पा प, पेया—हे प्रत्यय स्वत स्वतस आपल्या स्वत ला, आपणास या अर्था लागतात (विशक्त काव्यादून) 'सिआ न सभाष्योती १ आपणवमा ते १'—दाव ३१९ चतुर्थ राहिले आपणवमा १—विपु ४ २४ 'या आपणवे साड्मि कही १ इद्रियमातुनेरि येणे नाही १'—राहा ५ १०४ 'अहकार अहवसि मरे १ आपणवेची १'—क ६३ 'तेही विमरले आपणवे १'—उपा १८१५ [आपणभवे] आपण—य बाजार किंवा दुकान 'सेन म्हणिजे सेत गहत १ हाट-उत्पन्न हय आपण १'—एमा १० ३०९ [स आपण, आ पा—जाणे (८० कवडपाये), पण—विकत दणे—पणे] आपणया, आपणिया—मना आपणास, स्वत न, आपण पा—ये 'अत्मा घाले भेटला १ आपणया'—अष्ट ६ ८ 'एमे आपणया आपण पुत्रे १'—विपु ६ १०९—एहत्व १ ८३ 'ते आपणिया की नि दास १'—पामा ६ १४

आपणुन—विषि आपण होऊन 'आपणात आपणुन की गेप १'—दावि २५७

आपणें—कि १ पावणे २ प्राप्त होणे [स आपण=मिळणे] आपत—स्त्री आपदा, दुर्दैव, सकट, पीडा, विपत्ति आपति पहा [स आपति] ०काळ-३ प्रतिकूल, अनिट, हलाखीच, वाईट दिवस ०पुरवणी—स्त्री वादविवादाने जी एसादी गाठ पम रली किंवा विषडली तिची कशी तरी सपादणी करणे, नुसते सम येन वरणे

आपत—वि मातल्या, सक्ती, लाग्याबाण्याचे [म आत अप] आपत आणि घातक—आपल्या आपोष्टाचा—तातल्याचा घात करणारा दुष्ट मनुष्य, मनुष्याची नसलेला ०त्रिपथी—३ नात लम, सवपी, न्यायानुषी [स आपत+विषय]

आपतंत्री—वि स्त्री, स्वतंत्र [आप+तन] आपती—स्त्री आपति, सकट, आपति (अप) पहा 'वरिण बहुत वाई होतम आपतीची १'—सादह ३ १० [आपति] आपत्ति—स्त्री १ (दाष्ट्यामुळे, आचारीपणामुळे, दुर्दैवा मुळे आढेले) सकट, अडचण, हाल दुर्दैवा (अप) आपत, आपत्य २ (समासात) प्राप्ति, मिळणे, प्राप्त होणे व ० मुखा पति, इयपति, दु आपति, अनियपति [स आप+पट=येणे] ०काळ—आपतकाल पहा

आपदर्ण—कि कटणे, रिंगणे 'जैगता कोणी वेक ते १ आपर्ण लागनी १'—दा १८ ५.१९ [स आप+पट]

आपदा—स्त्री सारट, अरिष्ट, आपति 'आपदा तिपि बुजिमत १ उषवला दायी १'—शा ७ ८७ २ दुःख, कष्ट, छाण्या-वाचून किंवा दुखदायक होणारे हाल, कष्टावस्था, दुर्दैवा 'वष कारी नाही दखन आपदा १ पुटिलाची सदा दया चित्ती १'—तुगा १९०३ [स]

आपदावणे—अकि (आ) अडचणीत, दु खान, सकटत सापडणे, कुचकत राहणे [स आपदा]

आपदष्टि—वि स्वार्थी, मतलबी, आपल्यापुढे बघणारा, अपलपोट्या [आप+ष्टि]

आपदेदा—३. (काव) स्वदस, आपल प्रवेश, प्राप्त [आप+देस]

आपधर्म—५ वर्णाधर्मप्रसिद्धित कृत्य करण्याला कालाच्या प्रतिकूलतेमुळे जो अवयव त्यासाठी सांगितलेला गौण माने अपधा कृत्य, निष्ठायास्तव करवयाची गोष्ट व ० भागणाईत ओवळ्याने साधे [स आप+धर्म]

आपधाक, आपधाकर्णे—अ मध्ये पहा 'आपधाकें विप्रे पडती जाण १'—एमा ४ २०६ 'तो इतका पावला की आपसा केन मटकन बसला' [आप+धाक]

आपनेयां—सना आपणास आपण्या पहा 'पैल भावरमगी । आपनेया तें भणवी शिहाणी ।'—शिमु ६८६ [आपण+या प्रत्यय]

आपन्न—वि १ विपत्तिदशा पावेरला, आपत्तीने घेलेला, हाल-अपेष्टेत पडलेला, कट्टी २ मिळविलेला, कमाविलेला, संपादन केलेला, प्राप्त, व्याप्त सामासन्ध-खेदापन, शोकापन, हर्षापन, स्थानापन [स आप+पद]

आपपर—वि १ आपला आणि दुसऱ्याचा, आपले व परले, द्वैत 'जेव आपपक्ष ऐसा । भायु नाही ।'—झा ९ ४०७ ० भाव-वृद्धि-भेद-मत-वृत्ति-विचार-दृष्टि-आपल्या आणि दुसऱ्याच्या वस्तुमये भेद राखणे, आपले इष्टमित्र, नातलग व इतर जनता यांमध्ये भेद पाहणे २ द्वैतभाव, दुताभाव (वि० पाहणे) [स आत्मन्-आप+पर=दुसरा]

आपपरकी, आपपरकीय—वि आपला आणि दुसऱ्याचा, स्वतःचा व परस्परचा, आपपद ० भाव-भेद-आपपर पहा

आपनळ—क्रि वि आपोआप, आपण होऊन अपनळ पहा **आपमतळरी**—वि स्वार्थी, अपनळोदया, स्वतःपुरतें पाहणारा 'बयाला मोठेपणा हवा असेल त्याने आपमतळरी लोकांच्या कोवळडुईकडे लक्ष पुरविलें पाहिजे'—टि २, ५४ [आप+मतळब]

आपनती—वि आपल्या हुद्दीने चालणारा 'पुढीं जावें करीं प्रती । तव ते सदा आपमती । आपुलें मत प्रतिष्ठिती । अन्यया देती शायतें ।'—एमा ७ १८०—क्रि वि आपल्या हुद्दीने 'आपमतीं भजता राया ।'—एमा ३ ८०३, [आप+न]

आपमरण—न आपोआप येणारे मरण, आपमोती [आप=आपोभाव+मरण]

आपमुखवार-त्यार—वि स्वतः, स्वीर, अनियंत्रित—पु धनी [आप+मुखत्वार]

आपमुखवारी—स्त्री स्वतःपदा, अनियंत्रितपणा, घनीकणा, मालकी

आपमृत्यु—पु अपमृत्यु पहा 'सवारबोंडे आपमृत्यु । या नांव आन्यात्मिक ।'—दा ३ ६ ४७

आपमोती-मोती—स्त्री अपघात न होत राखताळ आलेले मरण, आपोआप, वृद्धपणामुळे आलेले मरण आपमरण पहा (कि० मरणे) [आप+मोती मौत स मृत्यु]

आपमरण—अकि (गो) बोलावणे [स आप+मरण=आपणे याच्या उलट]

आपमरण—क्रि वि (ना) आपण होऊन, आपोआप [आप+मरण]

आपमरस—पु फळाची अथवा पानाचा (आत पाणी न मिसळता काढलेला) आणवारास उ० ओल्या खोबऱ्याचे, पाणी न घालता काढलेले दूध, नारळाचा रस (गो) आपमरस [आप+मरस]

आपरापिपरी—स्त्री (व्यायाम) एक प्रकारचा मेळ, -सव्या ५४

आपरूप—अपरूप पहा

आपरूपी—वि ज्याचा बहुरा, होवावळा बापासारखा किंवा आईसारखा नाही, निराळ्या प्रकारचा आहे असे (मूल) [आप+रूपी]

आपरेक्षण—न शरीरावरील धातुकिया, चौरपाड उ०

आपलीकरी, आपलीक, आपलपणा, आपलेपणा—स्त्रीपु १ मातरी, आपत्तबंध, सोयसगत, स्नेह किंवा मालकी इ० कानीं मालेला आपलेपणा, आपलेपणामुळे उत्पन्न झालेला अभिमान, माया, पक्षपात, कैवार 'मानसिलमणी आपलिक काही । येतार पाही न चुके कदा ।'—तुंग ० ६९७ 'परी हें शुभे कति निर्गुण ।

आपलीक या नाही ।' २ (ह) मीकणा, अदकार ३ स्वाभिमान, समता ० छावणे, दाखविणे, माजविणे—दृढ संबंध अथवा नाते गोठे सावणे, स्थापने, तुम्हांवीर्य मी एक आहे असे दाखविणे किंवा तशी स्वतःची वर्तणूक ठेवणे [स आत्मन्-आप]

आपलेपणांत येणे—कि घयात, उमेदीत येणे, शरीराची पूर्ण वाढ होणे 'मी जेव्हा आपले पणात येऊ लागले तेव्हा मज्या मावना उखळू लागल्या'—गुणवृत्त (सिद्धार्थन नाथ)

आपलपोटाच्या, आपलपोट्या—वि स्वार्थी, स्वतःपुरतें पाहणारा, आत्मनरी [आपला+पोटा] दृढ ० आपलपोट्या बगाल उडण्या

आपला—गना (आपण पटी) १ स्वतःचा, मालकीचा, माण या शब्दप्रमाणे याचाहि प्रयोग तिन्ही पुरुषी, दोन्ही बच नसत करतात आपण पहा २ प्रतिष्ठ किंवा अनिबध्दी सवृष्ट्याच्या बोरण्यात हा शब्द निरर्थक, वास्तव्यपूर्णक येतो उ० मी आपला येथून उठतो, तो आपला त्याच्या घरी गेल 'काय घेलीं जरी कडवी काही तरी ! लहान नाही, मोठ नाही, आपळ ठठ घोच्या पाणी पी !'—सुदर्शनी सनात आपला हा शब्द पुढील वेळा सुविश्रुत लोकाकडूनहि आपण या व्यथी वापरण्यात येतो, जसे—आपल्यास किंवा आपल्याला=आपणास [आपण पटी, स आत्मीय, आ अपरुल, पु आपण] आपली घाढ घून खाणे आपमत्तकीपणाने आपरेच पोडे पुढे दवरणे, आपल्या हिताकडेन पाहणे—आपलीदारी करणे—१ आपले म्हणणे (पक्ष, मत) सिद्ध करणे, प्रस्थापित करणे, आपली सरदारी करणे २ वस करणे, ताब्यात आणणे 'प्रपच देरी मारवा । मथवा आपल्यास कपचा ।' विपु ७ १४४ ३ स्वतःच्या मना-प्रमाणे यागले आपला-आपलासा म्हणणे—समजणे—एखाद्यास आरणीय मानवेने किंवा भिन्नत्वाच्या मानवेने वागविणे, भिन्न समजणे 'ज्यास मी एकदा आपलासा म्हणले त्याच्यासाठी मी हवी

तितीरी पठ सोदीन 'तुं आपला पेम्न-तु आपलें स्वन चें काम पहा, दुसऱ्याची उग्रटेव करुनका म्ह० १ आपल्या (रा)पल्या तुमच्या (रा) पुल्या = आपल्यास ध्यावयाचे असलें म्हणजे माप दाखून भरणें व दुसऱ्यास ध्यावयाचे असलें म्हणजे माप पोळून भरणें ही म्हण लाभी मिवा आपमत्तली भाणसास एवढात ० आपलें तें मापकें व दुसऱ्याचें तें दुपार्यलें ३ आपला वान पिद्म पेये=एतारी मोठ व्हतन ती विपदगी म्हणजे पुन्हा तशी न धरण्याचा निश्चय करचें, अदल घडणें ४ आपला हात आणि जगनाय=गखादें कार्य स्वतःच्या हातात अगळे म्हणजे त्यात स्वतःचा स्वार्थे राखणें (जगनायपुगी येथील प्रवाद एका ठिकाणी देवलेला असतो व त्यातून याने धरून हवा तितका (पुळक मुद्रा) ध्यावयाचा असतो, किंवा जगनाय म्हणजे सर्व सत्तापीस-हात) विपुल्या व हवें तेवढें पेण्याची मुभा या अर्थी ही म्हण लढ सारली असली ० तुपला-वि भाषा तुसा, स्वतःचा व परक्याचा, आपपर २ आपली माळगीची, आपलो म्हणेली (मिळकत, चित्तस बांरे) आपपर किंवा आपभर पाच्यासारखेच आपला प्रोला यापासून सामसिद्ध शब्द बनतात

० माणूस-मनुष्य-पुन त्रीता मातु य 'आपल्या मनुष्याला वाणी कमी का वरतो ?' -करण्याचा फार १२ आपलाला-वि आपलापला, ज्याचा त्याचा स्वतःचा, 'आपलाले कणेंडे साभाळा !' आपलुका, आपलुकी-ली (वि) चालेपणा, स्वकीयता आपले आपण, आपल्या आपण-किंवि आपजुगिने, स्वयमेव मेने, आपण होऊन आपलें उगीच-विनाकारण, निरर्थक आपला अर्थ २ पहा 'आपलें उगीच कारगिराची बुद्धता पाहून मागी हट्टि तिठडे बळी' -मृ ५८ -आपल्या अंगी-अंग-अंगानें-स्वतः, खुद आपल्या आपण-दुसऱ्याच्या मदतीवाचून, स्वतःच, आपणूक आपल्या घरचा थोर-राजा-वि १ ट्टी, हेकें थोरमनुष्य २ स्वतःच्या घरी जवरदस्तीनें वागणारा व बहिर लोकांत घड-नरमणानें वागणारा गावचा गाव्या आणि कायकोचा देण पाड्या ३ दुसऱ्यावर विनाकारण वचेंस्व गावविणारा 'तो अमेर आपल्या घराचा धार मला काय ?' आपल्यात-स्वगत (मापण) जुन्या नाटकातून स्वगत या अर्थी आपल्यात हा शब्द जोडीत असत 'भीमराव- (भावून आपल्यात)' -रत्नकाव नाटक २४

आपवणी-न पादातून बाह्यानें वाणी (आभ्यातून बाणलेले नव्हे), वागाईत सारिमध्यें याचा उपयोग करतात [आप+वाणी, किंवा आप+स वन=वाणी]

आपवण-अन्ति बोलावणे आमत्रण देणे आपयणे पहा 'आपविल्या दिवा। अष्ट देवतांची कर्तृती पूजा॥' -बसा ३० [१] अथवा-आगे सणें याच्या उलट किंवा श्रा ग्याह-आयणें खबर देणे]

आपवणी-णों-नि (गो) बोलवणारा

आपशांच-आपशी, आपशांच-अ मध्ये पहा आपमुदि-सि १ स्वतःची मुदि 'आपमुदि वेगदी।' -दावि ४६६ २ आत्मानात्मनिचार 'हड करुनिया बुदी। आपी प्यारी आपमुदी॥' -दा ६ १० १२ [स आत्मन+मुदि]

आपसंत-वि १ स्वतः पवन केले, 'बडील माणसाचे विचार वाचवून आपसंतपणानें केलेल्या हत्यांचे फळ भोग आता' -रत्न काव नाटक २२ [आप+संत]

आपसया-किंवि आपसुद्ध, आपोभाप अपमया पहा 'तुंग काही तेथे पडिला दारामि। जाय तो विपोनि आपमया॥' -तुंगा ३४२४

आपसाच-भाषाच पहा आपसां आपसात, आपभाआपस-सीं, आपसां मध्ये-किंवि परंपरात, आपमापल्यात, एकमेकाशी, आमच्या आमच्या, तुमच्यातुमच्यात, त्याच्यात्याच्यात, एकमेकात 'शत्रूच जाण्याचें मोडून आपमातच भाई लागलें' [आप नि आप+आ-आत-ई-मध्ये]

आपसुक्त-ख, आपसुक्त-ख-मपुक्त पहा आपसे-किंवि आपोमाप, सहज, अन्यायसे 'बवणाचे मन आपसे अभिलाष न करी।' -भाए ३४ [आप]

आपसोरी-किंवि (रापा) १ मन मानेल त्याप्रमाणे, कोणाचा अडपड न मानता, स्वच्छेने, बरेच, या शब्दाचा प्रयोग टोळ देणे, ह्या करणे, बेंडे काढणे, इ अर्थाच्या विग्रहाचा बरोबर वरतात २ विषेयपणानें, निराक्षरपणानें, परिणामाकडे लक्ष न देता, चवीत -वि राभी, आपमालगी [आप+मोड]

आपस्तंभ-पु १ हृष्यकुर्वेदाकरील चार स्तंभांचीं एका स्तंभाचा प्रवर्तक कृपि २ आपस्तंभ स्तंभाच अनुयायी ब्राह्मण [स] ० मृ-न कृष्णयजुर्वेदाच्या तित्तिरीय शाखच्या चार स्तंभांचीं एक सूर [स]

आपस्तुति-अन्ति स्वतःची प्रशंसा, आत्मस्तुति 'आपस्तुतिनें कविती थोड' -दावि ४८४ [आप+स्तुति]

आपस्वरूप-अ आत्मस्वरूप, ब्रह्मस्वरूप 'मग असत उर आपस्वरूप।' -दावि १२५ [आप+स्वरूप]

आपस्वार्थ-पु (म्याचे याच अर्थानें अडाणी लोकांत आप स्वार्थे हा शब्द वापरतात) आपला स्वार्थ, स्वतःचा मालव [आप+म्यार्थ]

आपस्वार्था-वि आपमत्तली, स्वतःचा स्वार्थ पाहणारा 'म्हणे जी काये आपस्वार्थी।' -दा ५८ २५. [आप+म्यार्थ]

आपहस्तक-कीं, आपहस्ती-स्ते-किंवि आपल्या हातानें, आपल्या कडून, आपल्या सामर्थ्यानें, आपल्याच्यानें 'भारी बाचे काम आपहस्ते-पाहस्ते होईल तितकें करा' [आप+हस्त]

आपा-आपा-३ १ वडील माणसाना, निंबा व्हडनास
मेमनें हाक मातला योजावयाचा रावोधनार्थी शब्द. दोषण नाच
आप्पा, आप्पासादेव २ एखाद्या नावाच्यापुढे रावतात जसे-
गोविंदपतआपा, गुरुआपा म्हणू सोनार दिगी कुळकर्णी आपा,
तिपाची सगत नकोरे बापा ३ (५२) जार, टोरया, बजमान
'ती बाई आपा ठेवून बसली आहे' [स आपा, आ अण,
का अण्य-अपित]

आपाआप-आपाप-आपाप पदा

आपाड-वि अपार अपाड पदा 'तपाची उमांगिताचीती' ।
उणीव दिसे आपाडे ।-मुआदि ११ ९३

आपातत-किवि १ खोटे येतोपर्यंत, खोडून टाकीतोपर्यंत
टिकाणास, चालू (मुद्रा, उलपडा, अनुमान, उपपत्ति) २ अपदी
आरती, प्रथमच, धन्य, सत्सुणी [स आ+पट्-पात+त]

आपातरमणीय-वि आपातत, आरभी चपळे दिसणारे,
तात्पुरते प्राय (विधान सिध्दात ६०) [स]

आपाद-निवि पायापर्यंत, पायापासून 'आपाद पायु
हो' । पुलाकाले ।'-झा ११ २४६ [स आ+पाद] •कचु
चित-वि पायापासून मस्तकापर्यंत अवघड पातल्यासारखे 'वाचा
पायुडली जडिचि तेच । आपादकुक्ति रोमाच आले ।'-झा
१ ५०७ [स आ+पाद+कचुरी] •तलमस्तक-किवि पायाच्या
तळव्यापासून डोक्यापर्यंत [आपाद+तल+मस्तक] •मस्तक-
किवि तलमस्तक, डोक्यापासून पायापर्यंत [स आ+पाद+मस्तक]

आपादन-प्रकि १ स्वीकारणे, वेणे, मिळविणे, संपादन
करणे 'आणि आपुलाजिणे चाडे । आपादिले हे माडे ।'-झा
३ ५१ २ कर्म करणे 'करकरणे आपादिले । घेईजे जे जे काही ।'-
रघो ७ ११६ [स आ+पट्-आपादन]

आपादन-त संपादन, मिळवणी, प्राप्त 'ऐसे ठेले आपा
दन । दाखाने जया ।'-झा १७ १८ [स]

आपान, आपाप, आपापति, आपापरी-अ मध्ये पदा
आपाप-ना-किवि आपोआप आपाप पदा 'पापात्म
पुद्धि पत्नी मली आपापा ।'-बामन चित्तदर्प ५ १८ म्हणू आपा
पाग माल पापाच=नो माल निंबा वस्तु मिळविण्यास श्रम पडते
नाहीत ही वस्तु निंबा माल वाट्टल लया खरे करणे अन्यायाने
मिळविलेले द्रव्य हवे तसे उचलणे, याच अर्था कारमी-माल गुप्त
दिङ् ५ १६

आपापलन-आपआपग पदा

आपाप-३ (गो) साकडे टोंक, निव [पात आपापो]
आपाप-३ (गो) उग्रता, व्यापारिक 'आपाप आली'
=मेमना दिस

पद्यो १ १३

आपारणे, आपाशाई जोडा, आपूस, आपोस-अमध्ये
पदा

आपाल-३ (व ना) पाणा [स अपम]

आपालिया, आपितर-अमध्ये पदा

आपिक्षीर-छो गडहल्याच्या पिमच्या पापडीची खीर
-पाठक पाक शास्त्र ७०

आपु-वि १ स्वाधीन, प्राप्त 'हा रादा दुर्लभ मना । आपु
बोहे साधना ।'-झा २ १४९ २ स्वत सारखे, आपले, आप
'तेणे ससरलेने करी । आपु विच ।'-झा ७ ११५ 'तं जीवी
लगे छानदीपु । तवची क्रीपुन मायथापु । ये बळ्णीची नव्हेति
आपु । प्रकाशले जया ।'-झाम १६३ [आप]

आपुधिणे-कि गजणे-मनको

आपुडकी-आपडकी पदा

आपुला-वि (वाच्य) स्वत चा आपण पदा 'रमती श्री
पल्लवमर्ली धुली । मानती आपुलाचि ।'-झ २७ [स आत्मन]

आपुलिया, आपुलैया-आपल्या अपुल्या पदा 'तरी
साही आपुलिअ चाडे । बाकरी न जे ।'-सिध्द १८५ 'तरी
आपुलेमा चा होजे सहाक ।'-दाव १०६

आपुलीरु-समता आपलीक पदा -ज्ञानेश्वर योगवासिष्ठ
१ ४८

आपुलेन-वि (वाच्य) स्व सच्या, आपल्याच 'आपुलेणी
परीवरेसी ।'-उपा १७ 'लेकुरा नाही वाटविते । अन करावे खागे
आपुलेन हाते ।'-दास ३ ५ १२

आपुल्याकून-किवि १ (वाच्य कुण) आपल्याकून, ज्ञा
आपणाकून, स्वत कून २ आपण होऊन

आपूर-वि आपुर, अपूर्ण 'तरी दुमची वर्णिता हुरी ।
आपूर असे आगी मती ।'-नव १२ ११२ [स अ+पूर]

आपुदान-न अघोष्णी आरोशन पदा 'मुद्रमूर्ति आपुता ।
वस्तु सौमित्रानदन ।'-वैसीख १ ११

आपे, आपेआप-किवि १ आपल्याआपण, आपण होऊन,
स्वत च विचार्यारे आपेआप घनी ।'-मुआदि १६ २८ 'जरी
आपेआप आम्हासि करी । तरी ते गोड वदु बरी । नातरी कपटल्ले
दुदरी । आप येणे ।'-कथा १८ १९ २ स्वभाव, सहज 'ऐसिया
आपेआप राधिया । नमो मुज ।'-जा १४ ६

आपेरी-सी-वि अपयशी हाक आपेरी बोंगळ ।
चाळक पुरक ल्ह्याळ ।'-झा २ ३ २८ [स अप+यशम्]

आपेणे आपण-वि (था गो) आमपण करणे 'तो
आपणा' •अनगाक आपेणे करचे साडे । [स आपणन]

आपैता, आपैतिया-ती, आपैत-वि १ स्वाधीन, अनु
हून 'वैसी इदिये आपैती होती ।'-झा २ ३०३, -पमा १३ १००,

२ प्राप्त 'हा मिथुनीताथे धरितो धिर्ता । धाति आपैती साधरा ।'
—एमा २३ १६८ १ 'आणि अम्यासुदी याचा स्वाभिया ।
जेणे आपंतिया होती धूमि ।'—एयो १ ३०० ३ (चुडीने)
आपते, आपोआप [स आप्+मिळणे]

आपेस-सा-सी-से—क्रिदि आपल्याआपण, आपो
आप, सहज, आपसूक्त अपदाच पहा 'मप समाधी विसर्पेन
आपिता ।'—विउ ११ १२ 'तव ससुद्रोनि सर्वेच्या बोटी ।
कुडी पडाव्या आपेसा ।'—सुआदि १० ४४ 'गातरी इग्लि
येता समेसी । निदा प्रकटे आपेसी ।'—अवि १ ६० 'चारी गुह
पाडे जेसे । मक्कापासी येती आपेसे ।'—एकन ६ ५८ [आत्मनः
स्वयम्]

आपेसा—वि आपलासा, पहा, स्वाधीन (वि० करणे)
'समाधि भगोनी कामदळे । भुल्योनि वरी आपेसा ।'—सुदा १२
[आप+आसा]

आपोआप—क्रिदि १ (वाच्य) एकदम स्फूर्तीने २ अपाव,
आपल्याआपण, प्रयत्नावाचून, संपष्ट न करता, 'माळावर गवत
आपोआप जगवते ।' [आप द्वि०]

आपोदान-न, आपोपणी—अपोपनी पहा 'हाव न
मागिता सर्वापोदान । रसनेविण सेविन ।'—एमा ११ ३०८

आपोहिष्टा—(व) (ल) चामडा, कपा, गात्र, 'सगळ्या
तुपाचा आपोहिष्टा केला ।' [स आपोहिष्टा इ० अत्रावरून]

आपोनी—क्रि (गो) बोलारणे आपणे पहा —न ओट,
रहान याच्या ठिकाय आपोआप मिळणारे पात्राचे पाणी

आपत—वि १ सवधी एका रक्तामावाचा, गादलग्न, गाते
बाईक, सोयरा 'आपताची नच सुटते भलासुखी ।'—मोमभा १
५३ 'ईश्वर ही आपत्या नास । विधास तेणे न धरता ।'—सुआदि
१४ २१ १ आपला असा मानलेला, इष्टमि, हितकर्ता 'इतो
कृति सभाग्य वृ सुनय आपत का मातली ।'—नेका ३८ ३

निश्चास प्रामाणिक विधासाई, प्रमाणभूत, भरवशाचे 'आस
म्हणे ३ विषयनीय उरुप होय ।'—गीर ४०० ३ (समासत) प्राप्त
असे-पर्याप्त समास ५ गुह पुण्य उरुप, सन्माननीय व्यक्ति,
यथाचे वस्ता, ज्याचे वचन ईश्वरवचनासारखे प्रमाण मानतात तो
० **वाप्त्य**—वचन,—उचित—नवी विश्वनीय, साधार प्रमाणवृत्त
(आपण-शब्द) थोराचे वचन [स] ० **मिन्न**—प्रकव सोयरे,
नातलग्न, माळवद, इष्टमि सर्व मिळून ० **विपय**—प्र १ बालेग
सोयरा २ नाते, सवध ० **विपय**—शी—संशर्धी—वि स्नेह
भावाचे बाधलेले नात्यागोल्याचे 'एका शब्दवावर आमची आपत
विपयी बाई जाणार आहे ।'—पावड ६६

आपतई—शी आपति सवट 'आवरू हे नामाभिमान
साधून पाही । आवरूने निवृत्त्येणे के नी गोडळत आपतई ।'—दोला
११ [स आपति]

आप्तकाम—प्र सतुष्टता, पूर्ण काम, इच्छापूर्ति 'जशी वृत्त
तदुत्पद्यति आप्तकाम ततो ।'—केफा ३८ [आप्त+काम]

आप्तर—अंतर पहा

आप्तार्गरी—च्या—गीर—अकतावगीर, अत्रागीर पहा
आप्तफितरती—शी अम्मानि मुल्लानी, दुष्काळ, अतिशुद्धी,
परक इ० [आ आप्त+फतर]

आप्ति—शी आपति, वाण अपती पहा 'त्याचप्रमाणे पीर
पाण्याचीही दिवसेंदिवस अधिकच आपति पड लागली ।'—धर्माजी
३२ [स आपति]

आप्तोयाम—प्र अमिठोमादि सप्त सोममस्यां वि० एक सस्या,
मोमयज्ञ [स]

आप्पा—आपा पहा 'हे गोपण नाच (बहुमानार्थी)
आचच्या प्रमाणे मागच्या काळातहि आढळते चिसाची बणाळ
पेवरे (-पया ८५) चिमणराव सागलीकर (-पया ४३), जयाजी
शिंदे (-पया ३२०) वगैरेना आप्पा राबोरीत

आप्पा—रण्याच्या सदन केलेल्या गोड वड्या किंवा गोळे
—शुधि ३१०

आप्पाघण्या—अमच्ये पहा

आप्य—वि १ पाण्यावर मी, जलमय २ पाणचर —हा
१८ १० [स आप्=पाणी]

आप्य—वि मिळण्याजोगे, सपादण्याजोगे 'जयजय देव श्रीगुरो ।
अस्वप्राप्य स्वपतरी ।'—हा १८ १० [स आप्=मिळणे]

आप्यायन—न १ पोषण, पुष्टता २ शरीरसोपक इष्ट्य,
मध्य, आहार, रायव, जीवन 'तो व्यान दर्शक्या नाहीते आप्या
यन पुरवी । ३ सुपास अत्राचे सवा, दुग्धप्राशन ४ अपहार, अभि
लाप, पैसा खाण [स]

आप्तोसूक्त—न ऋग्वेदादीत या नावाची सुक्ते ही दहा असून
बृहत्सुक्ती प्रयाजयागामच्ये गोत्रपत्वे याचा विनियोग करतात
[वि]

आप्तोस—प्र (गो) नारळाचा अगरस, दूध आपसत पहा
आप्लविणे—एकि बुडविणे 'तेवी अत्रप्त बुळ आवचे ।
आप्लविजे ॥'—हा १ २५६ [स आप्ल]

आप्लुत—वि भिन्नलेला, सुडलेला, तिचिलेला सामाद्वन्द
आनवाप्लुत, थोकाप्लुत, स्नेहाप्लुत इ०

आप्लन—प्र (शाप) एक उत्कर्ष हा वर्णहीन, अत्यंत वाण
भावी व जगाग्रहाही आहे [द शुपिशन]

आप्तर—वि (व) १ मोठा 'कायआप्तरसण हा' २ पाजी,
हलक, अडकड 'तो घोडी फार आप्तर आहे' [स अप+सु]

आप्सुला—वि (गो) रवतन हचीचा, आपल्या मताने
वागणारा [आप+सुला]

आफड—श्री (कु) शिवाशिव प्रथाकार आपड, आपाड पहा [स आस्सुड]

आफडणे—अकि शिवणे, ओंबळे करणे, चिटाळणे 'आरती ये आफड नको'

आफडू नयेरी—वि शिबू नयेरी, चिण्णती [आफड नये असी]

आफडा—श्री, (गो) विटाळशी छी
आफत-आपाती—छी १ गज, आपदा, गोपळ, दुईव, गड नग, वरेया, अविष्ट 'पादशाहीवर आफत पडली ऐन झाले'—चित्र गुप्त १५ ३ (क) दुहाळ, अनाष्टि 'रयतेस आफतीच्या वेळी धान्य जाणून पुढिले'—विश्वस्त २ ५३ (कि० पडणे, येगे, गुदरेणे) ३ तोडा [अर आफत, स आपति] ० अस्मान्नी-आरमान्नी-छी दैवी आपति (अवशेष, अतिशुद्धि, टोळपाड वगैरे), दुष्काळ 'मुलून जागिरा आवेल त्यात आफत-भास्मागी जावी'—दिनरा १ १०५ (याच्या उलट) ० सुलतानी-छी सरकारबद्दल अगर पास राजाकडून येणारे सन्म

आफताय—अफताय पहा
आफरी—उ १ अवयवस्थित, बडप्योर -शिवदिग्विजय १३८ २ नाणुप -शिवदिग्विजय १५६ [अर-इफ्राइ किंवा अफरीत=दैत्य]

आफरीन—उ शानासकी, स्तुति आनीन पहा [आ आनीन=स्तुति]

आफडणे—अकि १ आदळणे, खाली आपडणे 'नातरी लदनाचिचे झुमिके। आपडलेनि फुडें।'—शा १७ २८० 'केळत असता सातोपाट। फासे दूमी थाकळिले।'—मुदिराट ६ १६७ १ (एराया वड्डवर) ओरायें मारणे, टोक्णे, (वाच्य) प्रहार करणे 'मुजदद आफडी कोषायमान।'—दृ ११ ८९ अफळणे पहा [स आस्सुड]

आफडणे—शिवणे आफडणे पहा
आफावणे—कि घोरारणे, आदरस्वरुपे आमरण कर्णे (गो) आपोणे, आपणे 'ते वेळीं दने भाषा मोतु। भीषा दोन्हा तर मातु।'—शिशु १०४, 'आमम आपाविले। मुते होती।'—शा १३ ८३० [स आ३]

ऑफिस—न (गुड) हापिस हरीस, वचेरी, पड [इ]
ऑफिसर—उ (अष्ट) हापीसर कामगार अधिकारी, अमलदार हुद्ददार [इ]

आफीण न—छी अफीज पहा
आफीयत—छी हत मोष्ट [अर अफाळ=कृत्य]
आफु—अड, आफीण पहा
आफुडणे—आफडणे पहा

आफतर—वि उजाड, घेचिराख, गट [अर अन्तर]

आफतागीर—अवदागीर पहा

आफतावा—उ पाणी ठेवण्याची प्रवाची क्षारी [आ आप तावा=पाण्याचे भाडे]

आफिटो—उ काडून नदीपासून कोहाटपर्यंतच्या प्रांतात राहणारे पठाण [फा]

आफ्रीन—छी स्तुति, प्रशंगा 'बहुत सुखच होऊन आपल्या तट्टीस व जुलैस तट्टीन व आपनीन फर्मांनिली'—पया ४८० ० व हसीन—छी स्तुति, अभिनंदन 'निजामन्मुद्रक यानें स्वहस्ते आप्रीनतट्टीनचा शुभ सुन्हास पाटविला'—रा ६ ६२७ [फा आफीन=मले, शायस अर तट्टीन=स्तुति]

आव—उ न १ पाणी २ (क) (सोडावरील) पाणी, हौल, तेज, प्रतिष्ठा, अन्न 'आव घालून सलून करून निघावें'—इम २८१ [आ आव=पाणी, स अणू, स आप] ३ इज्जत, योग्यता, महत्त्व 'त्यात त्याचा वराथ आव रहात जाईल'—नि ३७८ ४ पत, ख्याति, लौकिक (सरपणा, सचोटी, चिड्ता, सपति इ० विपर्यय), वजन 'नायरीस आप पडे अतें बोणी नव्हते'—रा ३ ४१९ ५ टक्कार घेतलूक, बचक वसण्यासारखे घेतून किंवा ऐड (मनुष्याची, धर्माची किंवा व्यवहाराची) ६ काळजी (सामान सुमानाची), बोज 'आपण पावण्याचा आव ठेवावा, पावण्या आपला आप ठेवील' (कि० राखणे)

आव—उ (गो) मेल्ले वाप [आवा?]
आंव—छी १ हलण्याच्या सादवार पाटा येण्यापूर्वी सध्या काळच्या वेळीं हरमयाच्या दाळगावर फडके पसरून जे अम्ल दबावरोवर उत्पन्न होते ते फडके पिडून पाटतात ती ही पोड दुखी, कोडडी आणि पडरीं यत्वर देतात २ एतद फळ येणाऱ्या आल्याची एक सात ३ आवण्याचा पत्रे, शक्ति (ही शक्ति हवा आणि लष्ण्या यात आल्याच असते) 'घडीच्या दिवसात आर बमी म्हणून दही फार आवत नाही' ४ आत्रगणा (गो) आवटप्रशारे (चिच इ०) आनोण, अमरस 'जाणवणे न पिरिती अघव।'—शिशु ८४ ५ (गो) मातडी नसलेली कायची आमरी, साधे आरड वरण सार [स अम्ल] ० ओर पाणे (गा) १ दळ मगन ओर जावून घेणे २ (क) एराया पदार्थातील सत्तास काढून पणे 'चांगले तवळे धणे आंव रंगात घालणे' (आमारी) चांगळीची साल व हिडा थाचा रंग घालून थोडा दिणकड आल्यानंतर त्यात चांगळे ठेवणे

आवई—छी एक हलद, अवई पहा 'तो पुर्वीत पामच्या। जेय मुळ बायले आवड्या।'—क ७०

आवरू, आवरु—अ मध्ये पहा

आयकट—वि (गो) आयक, आयकट 'आयकट' वात येता'

आयकटी—काटी—स्त्री आंब्याच्या धें-याच्या बाळविलेल्या फोडी, याचा उपयोग चिंचेऐवजी कालण्यात पालण्याकडे करतात, किंवा लागल तेव्हा लोणचे करतात अवयवी पदा

आयकार—३ दातगळणात, कलाळ [फा आच्कार=कलाळ, मद्यपी]

आयकारी—स्त्री १ दात, अफू वगैरे मादक पदार्थांवरील जकात, कर २ दात वगैरे काटण्याचा धदा, कंगरी धदा ३ हा दाद निघेवेकून मादक पदार्थांच्या घासारांना लावतात त्या घासा मद्य काटणे, अफू तयार करणे, गाजा तयार करणे, आणि घोजा (विजर दातू) तयार करणे ४ मादक पदार्थांसमधीं घाते, उत्पन्न वगैरे (इ) एन्सार्ज [फा] -वि मादक द्रव्यातकरीं, भावकारी खात्याच-विपर्या

आयखत-सुरा—अपरा पदा -बाडवावा २ १५४
आयखाल, आयछेण्या-णा—वि इजत, अन्न घणारा, इजत खाल [आब+खाने, घेणे]

आयगार—न (इ) दूध 'भातावर आगमार घाटल्याशिवाय अन्न छुड होत नाही' [स अभिपार]

आयघात—घु (गो) अपघात (अप)
आयडोला-चिन्ड-डाण-घणी-वेळ, आयडा-ई-टाण, आयडी-ट्या, आंरणे—अ मध्ये पदा

आयटणे—अकि (कों) आथणे (ताक, कणिक इत्यादि) आवट होणे [आवट]

आयटाण—स्त्री (गो) टाफे काढलेली चिंच

आयटाय—आवताय पदा

आयडणी—स्त्री नागरणी [आयडणे]

आयडणे—अकि (कों) १ सदन, सपादन काम करणे २ (माणसाळण्यासाठी) अनावरात घडवणे ३ (ऊ) (गुरे गावाबाहेर नग्यासाठी किंवा गावात आणण्यासाठी) एके ठिकाणी जमा करणे
आयडघायड—वि वेडील, भोपलसुती ओवडघोवड पदा
आयण—स्त्री एक जंगली झाड, आमण, याच्या पानास आपट वास येतो

आवताय—स्त्री तेज, प्रतिष्ठा, अन्न छाप (अधिकार विवृता किंवा संपत्ति यासुळे लोकावर पडलेली) 'पुढेहि आमची आव-ताय रक्षण करणार स्वामी समर्थ आहेत' -दिसरा २ १८३ [फा आत्ताय-तक]

आयते—न (कों) १ आणण्यासाठी देवलेली कणिक इ० पदार्थ २ अशा रितीने आणलेली कणीक, पीठ [वाचने]

आवदा—आपदा पदा 'पुर्वी पाण्याची आवदा चुकडे। तलाव कोरडे।' -गापो ३९

आवदागिरी-गौर—अमध्ये पदा
आवदार—आवताय पदा (कि० राखणे, समालोचने, सोडणे, गमावणे, उडणे) आवदाद्याने—किवि इतत आणि लौकिक याच्या जोसावर, मान्यतेने, लौकिकाने, अन्ने

आवदार—किवि (माण) अन्नद, हद्दच उंचलणे-घरणे-हस्त्र्या हाताने, अलग्न उचलणे, घरणे

आवघाकणे—अपघाकणे पदा
आवघूस—३ एक झाड, टेभुर्गी टेभुर्गीच्या भातग काळा नार (इ) एवनी [फा]

आंवर—अवर पदा

आवळ-वा-दार—अन्न पदा

आंउळ—घु (गो) कर्णलोक, हल अमला पदा

आवली-आमली—स्त्री (गो) १ चिंचेस ताठ व चिंच [स अम्ल हि इमली] २ आढ्याचे ल्हान पाड ३ (उ) खारलीत बरी [स गात्र, म आना]

आंयले आंयण, आंयणी, आवयिणे, आयचारेण, आंयछाण-खाण-सुरा, आवसल-अ मध्ये पदा

आयह्या—स्त्री (हि) (काशी) ह्यापाणी 'ठिकाणही भातवर नाही, परंतु आवह्या भात काहीशी बरी' -रा १ ११५ [फा आहू=पाणी+उडू ह्या]

आयळ, आयळा—स्त्री आपाळ, हयपय, हेळसाड हल मनीषणा, इर्लक्ष्य, उपेक्षा 'ज्याची सारणी आवळा चालली आहे' -नि १०६९ (कि० होणे, करणे) यावाळ पदा [स अ+पार, अ+म बाळगणे]

आयळभोरळा—वि सर्वत्र दिशास व्यापून असणारा 'अतो चहू देहावेपळा। जन्मकर्मांसी निराळा। सकळ आवळा घाचळा। सुखाय तू।' -दा ५ ६ ५६ २-किवि एकर [स आ+मल+भो (दिशा) +मलव]

आया—अया पदा

आया-आयडा-डी—अमध्ये पदा

आवॉक—न (गो) रोवण हक्क [इ हक्क]

आयाद—वि १ समुद्र संपन्न, संपन्नतासमीपुक्ते, भरभराट लेले (शाहर, दख, वस्ती, संपन्न) 'दिवीद्वन सरजाम आणवून सारे व्यक्तर आवाद करावे' -भाव १११ २ सुरक्षित, स्वस्थ (प्रगत) 'आपल जागा आयाद ठरितो' -दिसरा २ १५७ ३ सुखासमाधानाने सारा येणारा (प्रवेश) -स्त्री १ समृद्धि, भरभराट, स्वास्थ्य 'ह्याप्रमाणे हे योडे बिकलेल्या लोकांनी

आवादीत आणेच्या प्रसंगी एवढा जमीनदार व सुभे घनेले
—इम २६ २ एखाद्या भस्मराटेच्या शहराच्या किंवा एखाद्या मनु
ष्याने वसविलेल्या शहराच्या नाराच्या शेजरी लावतात जमिनी—
शुद्धिनाद, ओरगाबाद, हेदनाद ६० [फा आवाद्]

आवादान—वि पुरहित आवाद पदा 'वरकड विषय चोरानी
नेम, पेटी मात्र आवादान राहिली' 'वस्त्रदही जिमस सररी न
लगे असे आवादान ठेवावे'—मराठा ३५ २ समृद्ध, संपन्न, भर
भराटलेले (शहर, लखर ६०) 'सुराजवादी येऊन पोहोचिले, लखर
आवादान क्षाल्यावरी पुन्हा गिल्ह्याचे पारिपत्य करू'—भाव १११.
[फा आवादान]

आवादाना, आवादी—खी १ (वाट वस्ती, लखरड,
पिनाड जमीन इत्यादींनी युक्त असा) सुताचा जमल, राज्य
'आवादी जालिया हा प्रात जोडीचा आहे'—इम २६७ २ शांतता
संपन्ता, निपुण्या (बस, प्रात, दवरेची) 'रयतेची आवादाना
होण्यात व रयतेत सगळे देशात शांती बहुत रत्न करावा'
—एस्कुले ५० ३ जमीन मजदूर 'आठ वर्षांत आवादी १९६८॥
वाढली'—विश्वित २५३ ४ लवंगी, पीक [फा]

आवादावात—किवि १ लौकिकाच्या, अधुन्या जोरावर,
आपल्या वचनाने 'करीती होण्यापेक्षा आवादावात वेळ माहून
न्यायी हें चांगले'—सुर्योदय १२८ २ (ल) चोखून माहून,
लपून छपून 'प्रथम हें सर्व आवादावात चालत होते'—हाच वा
पद २७ [आच+वाच]

आवादीआवाद—खी अतिशय भरभराट, जिंकदेसिकडे
समृद्धि, वाढता [फा]

आवाधा—धी अवाधा (भजित), प्रिणोकाच्या शिरोविष्टासून
पायावर काढलेला रव बावाला (किंवा बाढविलेल्या बावाला)
ज्या विद्रुत मिळाला असेल त्या विद्रुपयंत पायाच्या खर्ती रोवा
पासून जो अतरे त्यात आवाधा म्हणतात—महमा २० अवधा
पदा [स अवधा]

आवाय—अज्जाद—अवय वाय—आजे, वायवादे, पूर्वज
'अनु कपीमुल अयाय व आवाय अज्जाद मोरु असे'—याड सनदा
१४० [गर आमा+अज्जाद]

आवारण—अकि (ना) पड होऊ लागणे
आवालवृद्ध—किवि लहानापासून जोरापर्वत, खर्च, सर्व
लोफ, जन्ता [स आ+वाल+वृद्ध]

आवालसुराच—वि रहान सुरापासून तों जाणत्यापर्वत
सहज कळण्यात 'सर्गे आवालसुराचें। वादीवचन प्रवणे।'—डा
१८ १७२२ [स आ+वाल+सुराच]

आचोळार—वि (गो) कसामीस [पोर्तु आचलर]
आवाय—अवाय पदा

आआशाई, आवाशी—अवाशाई पदा

आवाळ—ळी—खी १ हेळमाड, हयगय, निगेचा अभाव
जावळ पदा 'हा पोडा खाण्यापिण्याचे आवाळीमुळे खमल, एवढी
चांगल आहे २ अन्नवशादि पदार्थांच्या अभावामुळे विपत्ति.
आपत्काळ ३ कमीती, दुर्दैवा, हाल 'करीत आवाळी। मात्त्या
दाताची बगाडी॥'—सुपा ५७७ [अ+वाळणे, स अ+पाळ,
स वाळ=सुपात रहाणे, सि अवालो=मिनदीन] आवाळणे—
नि हयगय करून, दुर्दैव करून वागणें, हेळसाड करणें

आवाळ्या—नि निवळ, अवाकत [अ+वळ]

आविका, आंचो, आंवीण, आंवील, आंवूर, आंवूस,
आंवेरूरी, आंवेमोदर, आवेहळद, आंनोण, आंवीशी,
आंवीळी—अ मध्ये पदा

आपुसा—अ हाताने मारलेला पाण्याचा हपका, आवका,
आपका, अपका, अवका अपका पदा (कि० टाकणें, आणें)
[ध्य स अपु=पाणी]

आपुट—अ सेव, टण 'मा तें ओळखें आपुट। मकरदाचें।'
—पिउ ६१६ [स अन्न+ट प्रलय]

आंजुला—आंजुली, आविली—अ मध्ये पदा
आंजुले—अन्न हल, मारले, आमले, लमळा पदा 'कुमा
राचे आंजुले, कडदोरी। रावपाशी आंजुले'—विउ १, १९, २९
[स आन किंवा आमलक]

आंजुलेपण—न नवरेपण अवुलेपण पदा 'निदलेनि धर्तारे।
जे निचे बराचरे। निचेचा दिसवलासुरे आवुलेपणहि।'—अपु
१, ३७, [अजुला=जवा]

आड—अ एजापा माणसाचे ठेकेलेला वाघ, अघा, अडू सल्लूत
नाडवत हा शब्द बोल्ण्याच्या अपेत येतो, तथा मर्यादीतही येतो
—आम १८३२ [राजवाडे] जते—आनुराव असे प्रख्यात बाबुजी
नाईक वारायतीनर याच्या भावास म्हणत

आवेजावे—जुवे—अवेदेवे पदा

आवेयार—अवा मध्ये पदा

आवेळ—धी (गु) दिवमातून फक्त एक वेळ शिज
विलेले वन खाण्याची जैन लोकानी घेतलेली अन्नपत्र
आवेळ—अ अर्ध आण किंवा रपया (वेळ, दुपद आणि
निजळ या शब्दांवरून वापरतात)

आवेळ—धी अवळ, एका जातीची वेळ आवेळें—न
आजोळीचें फळ, केळ

आयोती—अ मध्ये पदा

आवोळ—खी १ पिनडी कोरागी २ अडई 'लव्हाळ्या
मध्ये आवोळीच्या रंगा तप्तत पुन्हा उडतात'—मार्थे २ वें
सुस्तक (१८७५) २४३

आवोलें—न १ पिचक्या कोराटीचें फूल २ अवर्द्धचें फूल
आंभोसा—अ मध्ये पहा
आंजाडणें—कि (गे) लाथानी वडविणें, मारून वेरीस
आणणें [आव+आंजाडणें ?]

आचरस—अचरस पहा
आग्रह—किवि ब्रह्मलोकापर्यंत 'तेरीं आग्रह पुळ आवचें ।
आग्रिजे ॥'—झा १ २५६

आग्रहस्तभपर्यंत—किवि ब्रह्मलोकापासून धृक्वीपर्यंत (त्यात
निगिराळ १४ लोक-मुवनें येतात) 'आग्रहस्तभपर्यंत । नागा
योनि विकारवत ।'—एमा २० ६१९

आभू-चा-दार—अ मध्ये पहा
आभ—न (कों) १ आकास, आभाळ २ टग अन्न,
आभाळ वेणें ३ प्रतिविंब—आगमसार पचिळ १ २ ३४ (हवो)
[स अन्न]

आभंड, आभांड, आभय, आभर—अ मध्ये पहा
आभरण—न १ धागिना, अर्दवार, रत्न, जवाहीर 'मुक्ता
फडेंशीं आभरणें । सौभाग्यदये कटाभरणें ।'—एदस्व ६ ८७
२ घोभा, धुणार मडन, विमूषण [स]

आभरणें—कि १ नटणें, धुणार करणें, अगावर दागिने
घालणें, मडित करणें २ तुळ होणें 'आत्मारामां मन भरलें ।
स्वात्ममुखें मग आभरलें ।'—आभ ४८ [स आ+भू-भर]

आभलाख—(गे) अभिलाष पहा
आभा—खी तेज, काति, प्रभा, प्रकाश, चवाकी सामा
शब्द—अननाम, सुवर्णाम [स आ+भा=प्रकाशणें]

आभाडणें—अकि योळणें, भाषण करणें 'तव वैदर्भी आभा
इली । मावासिनीते ।'—शिख १९० [स आ+भापू=आभाष-क-
आभाकि-आभाड]

आभारी—उ १ उपराचची जाणीव, इतकता, उपकाराचें
ओशें मानणें २ भार ओशें जळचड जळाच आमाक धरी ।'
—झा ११ ७९ ३ (ल) जबाबदारी, भार, भीड 'प्रसर होवोनि
म्हणे शकर । वन शाप न टोळे दुधेर । परि तुजे तपाचा आमार ।
जाहंग मज ॥'—व्या १ १९ १५७ [स आ+ई-आर]
अभरित—वि (गल्या शतकातील प्रयोग) आभारी अत्यंत कृणी
असेंग, उपकारक कृणी 'मानणें-कृतज्ञता, उपकार व्यक्त
करणे (२) थेंव ला प्रतिवाद आभारलेपण—न कृणी अत्तेलीं
स्थिति, उपकारपध्ता 'सर्वेभर आभारलेपणें ।'—विषु ५ २६
आभारी—अकि १ आभारी अगणें, उपकाराच्या ओश्याने

'तेणें उपकारें काय आभारलें । कवी तयाते ।'—झा
२ १७—अकि २ नटविणें आभरण घाल्ळें 'तेव्हां आभारुनीया
अति नवड । सभा यापरी सिध्द केली ।'—वृणकीतु २ २६
(महाराष्ट्र की कमाक १०) ३ उपकार करणे

आभारी—वि ज्याच्यावर उपकाराचें ओशें आशे अमा, वृत्तर,
कृणी (२) थेंवकुळ ला प्रतिशब्द

आभाव—उ उणीव अभाव पहा [स]

आभाव—उ (कों) १ तर्क, अटकळ २ अदेशा, शका
अभाव पहा 'ज्यास अक मोडायासच ठाक नाहींत त्याम हिरो
बाचें काय म्हण्टें म्हणजे मोठा आभाव वाटतो ।' [स आ+भू-
भाव]

आभावणी—अभावणी पहा

आभास—उ १ भास २ सादश्य, सारखेपणा, प्रतियुति, प्रति
विंब 'का पला वेलिया आरिसा । लोपु जाला तथा आभासा ।'
—झा १७ ३७८ 'सागर सामास आभास । चौथें जाणजे रिता

भास । साहनि पर तू पतपत्र हस । पुणवर्त प्राणहरणा ।'—ह
२० १४५ ३ कल्पना, अंदाज, अटकळ, विचार, प्रद, समझूत,
थोडा निदास, थोडा सारखेपणा वाटणें 'सादिजे जुजया नामाचा
आभासु ।'—झा ६ ४० ४ (तर्क) प्रमाणसादश्य, बरोबर वाट
गारें पग सुचीचें मत, मुद्रा, सुवाची विचारसरणी इत्ताभास, रसा
भास, हेत्वाभास भावाभास, पदभास पहा इतर काणीं सामाशब्द
कृष्णाभास, कोषाभास, स्नेहाभास इ० [स आ+भासू=प्रकाशणें]

आभासणें—अकि भासणें, प्रतिविंबित होणें 'आभासोनि
आभिर्करें । देहणें ये ।'—झा १८ ३२४ 'मिण्याचि जाभासे ।
नितर पाहातो ।'—सा ६ ८ ३४

आभासून—न आस आभास 'दश्य मृगजळ आभासून ।'
—परमा ५ ३३ [स आ+भासू]

आभाळ—न आकाश, वग अभाळ पहा 'जैसी आभाळाचीं
सुधी ।'—झा ६ २५१, —एमा १० ५१४

आभाळी—खी भेपकित—दार [स अभावली]

आभिचारिक, आभिमुख, आभिशाप—अ मध्ये पहा

आमीर—उ १ गुराची गवडी, अहीर, गवडी जात अहीर
पहा 'हा आमीर गमीर सुपति अजा सोडीव ना ते मिदी ।'
—आक ९ टाळेमीच्या भूगोलांमध्ये आमीर हें नाव सिंधु नद्याच्या

मुखाजवळील प्रदेशात रहाण्याच्या एका जातीचें म्हणून दिल्लें
आहे ही जात ब्राह्मण पुरुष व अवध खी यांपासून झाल्ली मान
तात २ एक प्राचीन राष्ट्र—शाको (आ) १९३ पहा [म]

आसु—उ ब्रत 'मुच्येनाम्बपिहित यदासीत् ।'—कृष्
१० १०९ ३ 'आसु (ब्रत) ४ त्याला आच्छादणारी माथा
(मुच्छ) हीं दोन्हीं पहिल्यापासूनच आहेत ।'—गीर २५३ [म
आसु=ज्याणार]

आसुद्र [स स्थळ]—न (तुल्य) नृत्यास उभे अतनां
शरीरांग तांड थोडा मागें गग अतनां पादे किंचिद पुढें येतात,
पाड वर येने व जर आत जातो ती स्थिति गोंपटलेली विद्या
निवाद्युक्त अत स्थिति दास्तविणें शास्त्रास हा अभिप्राय करी

आमेल—न (कों) आमाळ, डग, आवासा [अमाळ पहा]
आमोम—उ (सगीत) १ चिजेचा शेवटचा भाग, रागाच्या स्वरुपाची परिपूर्णता राहत होणे याला दोन तुक (भाग) असतात परंतु असाईन व अना याना प्रत्येकी एकच तुक असतो २ (कुनडी नैद लेळ) सुमारे पंचवीस हात चौकीर प्रदेश —कुनडीनैद २२ [ग आभुड्—भोग]

आम्यंतर—वि आतील, अतर्गत अम्यंतर पहा ० **प्रयत्न**—उ (सगीत) गातांना प्रत्यक्ष शब्दीच्चार किंवा स्वरोच्चारण (याहा प्रयत्न) करावयाच्या आघोदर राई कठ अगर फुसकुने फुसवून साज करतो ती क्रिया, आभ्यंतरप्रयत्नाचे चार भाग आहेत—स्वुर ईपेस्तुष्ट, विस्तृत, तद्धत धासप्रयत्नाचे ११ प्रकार आहेत—विवात, सवार, श्वास, नाद घोष, जघोष, जलप्रण, महाप्रण, उद्वात, अनुदात, स्वस्ति [स आभ+अभि+अतर्]]

आम—वि १ अर्धैरुच्ये, अर्धवृत्त शिखरेले (उ० आमात) २ कच्चे, हिरवे, न पिकलेले [स] —उ १ आव, आमसा, पालेले अन्न चागले पचन न होण्यामुळे क्रमाने थोडा थोडा साठत जाणारा जो अन्नस त्याला आम असे म्हणतात हा मस्तक व राई शरीर यामेथे थोडा उत्पन्न करतो २ (शाप) अर्धपक्ष अन्न, आमस्त (३) चाईस

आम—आवा. [स जात्र]

आम—वि सार्वभौमिक सामान्य, सरलकृत 'हा आमरराता नारी' १ वीभाग ६ भाग, अस्मा ६ आम, ६० [अर आम्स=सामान्य]
आमास—किंवि सारस 'सहस्रप्रमाणे धारण छ २५१२वी आमसास याजरात जाली' —रा ७ १५७ —उ दवार, लोकसभेचा दिवा मजना 'तीसेच आमसासमध्ये कुलवनीर मुक्तेद करून कामे केले' —समासद ३८ [अर आम्स+जई खास्=सामान्य] ० **दार**—उ (अर्धवृत्त) श्राविक कायदेमंडळाचा समासद, एम एड धी, शशि कायदेमंडळाच्या समासदाला खासदार म्हणतात

आमकाठी—आवकाठी पहा

आमगुळ—वि आवगु—गोड, चारुत, मधुराम्ब [स अम्य+गुड]

आमचा—ची—चे—आम्ही या सर्गनाम्यांचे पटीचे रूप
आमचेपणा—उ आपलेपणा 'त्यात आमचेपणा नाही' निम्ना

आमच्याइथें, आमच्याइथलीं माणसें, आमच्या-घरात—नवन्याहाळ (नाल घ्यावयाचे नसते म्हणून) बहुमानाने असा वाक्प्रचार योजिलात 'आमच्या इथे रात्रदिवस काळजी लागली आहे' —मोर १४ आमच्या घरात देवही स्वभाव असाच गैराचा लोगी' —निवि ८ ३९ 'अभिमानाने मित्रावया सारखी आमच्या इथली माणस होण्याइतक पाणी त्याच्याच्या नवळ नव्हत!' —गुपच (रतिहरजनमाला)

आमटी—अवटी पहा

आमटुक—किंवि (व) अदाजानें 'ज्वारी कशास मोजतोच, आमटुक रे म्हणजे झाले' [स अम्यन-मटु]

आमडी—ज्वारी पहा 'जणास न मिळे भाजी कुणि राजी वरडी मिळो आमडी खुनी।' —राता १०८

आमण—न (कों) चाकात वागेले लोचडाचे पचपाने लोक तात ते, गावण यात आस फिरतो, [स अम्य-आस+वत-मण २]

आमण—छी (वों) एर जमली वृक्ष, आवण

आमंत्तण—न १ निमजण, बोलावणे, पाचारण, आवतण, आम्हान (वि०) करणे, देणे २ आमनणास निघालेली मंडळी [स आभम्य] ० **पत्रिका**—छी बोलावणे करण्याचे पत्र, हुडम पत्रिका, छमचिडी इ०

आमंत्तणे—किं (वाच्य) १ बोलावणे २ आमनण देणे, आरतणे

आमंत्तण—वि १ (जेवावयात) बोलावणे करणारा नोकर बोलावणेवरी २ आमनणास जाणारा, असत घेऊन जाणारा (यन मान, आप्त वगैरे)

आमंत्तित—वि ज्याला आमनण, बोलावणे केले आहे असा, निमत्तित

आमद—छी उत्पन्न, आवक 'दौळत आहे वेधे आमदही आरे व खिसराही पाहे' —रा १० १९९ 'गैराची आमद राहणार नाही' —स ७ ३५७५ [पा आस]

आमदन—न येणे, आगमन 'आ आमरत्यन्हाये आमदन या तिलास जशीने होयते कराचे' —पया ३१४ [पा आमदन]

आमदनी, आमदानी—अमद(दा)नी पहा

आमदस्त, आमदस्ती—छी १ ये जा, रद्दारी, दळ गवळण 'हजारो मनुष्यांची आमदस्त, त्यात असा चोहून जो शण्णर तो कोणे स्वल्पाने न कया येतो हें वचावस्तुन समजावे' —रा ७ १३५ २ व्यापारी मालाची ये आण न लावली जकात 'सुखच आमदरस्त होऊ देत बाईत —रा ३ ८८ 'मागी येता जावा आमदस्तीचा उपसर्ग न लावणे' —रा १५ २३० ३ रद्दारीची परवानगी, मुभा मोरळीक 'तो फिला घेतला म्हणजे दर्दी तुन जहाने येण्यास आमदस्ती जातो' स ८ ४३५४ [पा आमद—वर्णे+रस्त+जाणे]

आमना—छी (व) १ कायना, दया, मनीषा, हेतु 'त्या बावतीत तुमची काय आमना आहे' २ अदात, तर्क [स आभम्य]

आमनासामना, आमनेसामने—उवि (हिं) यमोदासमोर, तोडास सोंक घेऊन (साहेल्या मोठी, भाडण), समस [सामना दि, सि आपो+साम्नी]

आमनेर—स्त्री (व) ज्वारीची एक जात वडावाडील आमनेर या गावावरून तार पडले असावे

आमपाचन—वि हणवण, आन बंगरे नादीमि करणारे, (औषध), आमशावर उतारा —न हणवण, अमास या विकारा पासून होणारी सुकता [स आम+पत्]

आमपय—पु. रोग, व्याधि, दुखणे, आजार, विरुति [न] आमरण, आमरणांत—किवि मृत्यु येईपर्यंत, मरेपर्यंत [न आ+मरण+अन्त]

आमरपेल—अमरवेड पहा

आमरस—पु पिच्छल्या भा-याचा पिदन वाढलेला स आमस [स आम+रस]

आमराई—स्त्री आब्याच्या शाढाती घाय, वन, अमराई [स आम+रानी]

आमल—पु कैम, अमल पहा 'इक्या दोदस्याचा आमल सकुमि।'—दावि ४५१

आमलक—पु आवळ्याचे झाड व फळ 'तुट्ट यावे आम एक परि पुढे गोपी दिले अधिक।' [स]—फो—स्त्री १ आवळी, आवळ्याचे झाड २ भावळवाडी [स] आमलक्यादि वृक्ष—न आवळकाळी, चित्रकमूल, हिरदेडल, पिंपळी व सैधव यांचे वृक्ष हे सर्वे चवराचा नास करते हे भेदक, हचिकर, कफनाशक, अग्निदीपक व पाचक आहे —योगर १६६९

आमला—पु काढून, अमलदार अमला पहा

आमली—स्त्री (मि) इमली, दिम (अन) आगल्या [म अम्लिनी, हि इम्ली]

आमली—स्त्री (गो) कैरी, आरली [स आम+ल=लपुत्त प्रत्यय]

आमलेखामले—पु शव (वायरी) मगलागौरीच्या पुजे साठी देवीच्या चार बाजूस वणकीचे चार खांबे बसवितात ते [स स्तम्भ-खांब-खांबले द्वि]

आमवात-चायु—पु संधिवात एकदम कुपित झालेले आम व वात हे दोघ माकडहाड व सावे यामध्ये चिकून सर्गीस ताठीवि तात तो विकार लक्षणे—आम मोहून येणे अरुचि, तहान, आळस, जडवणा, अन्नपचन न होणे, हातपाय बंगरे अवयवाना सुज येणे बंगरे —योगर २१ २३

आमविकार-विरुति—पु स्त्री आमभ्रशापासून होणारा रोग, आतज्यासबधी होणारा रोग [स]

आमशूल—पु आमसाच्या सचयामुळे जो पोटशूल जडतो तो, वातजन्य पोटदुखी

आमसाण-शूल-खोल—अमपुल पहा

आमा—पु स्तन, अमा पहा 'हे तात काय जेवे न बडु मता दे मुराव आमा जी।'—मोक्षी ४४९ इतर अर्थी अमा पहा

आमाक—विधि (प) अंमळ, पटकाभर, थोडावेळपर्यंत [वि अग्र्य, स अम्+धोडे, ल्यार]

आमाडा-दो—पु (क) केसाचा आडाडा बराडा पहा

आमातिसार—पु आन हणवण, अतिसार, मगडणी [स आम+अतिसार]

आमात्य—अमात्य पहा

आमानी—अमानी पहा

आमात्र—न कराम, शिधा, कच्चे अन्न, विन शिजविलेले ब्राह्मणांन बंगरे देतात ते 'ब्राह्मणाय सवत्सपूर्वक दक्षिणमहित आमाम दत्तात' [न आम+रन्ध्र्ये+अन्न गो आमाम्य]

आमाभार—वि (गो) जीव की प्राण अती, कट्यन गिय (यलु)

आमाला—वि थोडोवडून मारा करणारा 'दान्दळेभा देवाचा आमाला। दापितेभा देवाचा अगदळा।'—दिशु १५० (स भा=भासमताव+मारक—आ आमालन—आमाल=चारी वायूचा मारा?)

आमांदा—पु १ अपक अन्नाचा अन्न, आंतव्पात अगर पोटात पचना न होऊन राहिलेले अन्न २ त्यामुळे आतव्पासबधी झालेले विकार हणवण, आर इ [स आम=अपक—पचन न झालेला+अन्न]

आमांशय—पु क्वात आम सापत्तो तो पोटातील भाग, पडाअय कोय, पोन् [स आम+आंशय]

आमांदाक-सिक—वि (ना) अमळधा, जरा, थोडा, अमासा पहा

आमासा—अमासा पहा

आमिप—न १ मास, भक्ष्य २ प्रलोभन शालूच, लाच बक्षीस, सधाचे थोट 'ज्यासि भुकेलिया आमिपा।'—झा ३ २४६ ३

आमास वकडण्याकरिता गळ्यास लावलेली उडी बंगरे खाद्य पदार्थ 'जैसा गळीं मीतु आमिपे। भुलविण गा।'—झा ३ २१३ —एभा ३ ७८ ४ (स) बुद्धिबळांच्या खळात प्रतिपक्षानर आपल्या मोहण्याचा घात जाणजे बालवा म्हणून पुकट दिलेले मोहरे किंवा प्यादे (ई) वैपटि ५ (स) मोहक पदार्थ—स्त्री चण, इ० [स]

आमिक्षा—स्त्री (वे) कडत दुधात दही घालून होणारा पदार्थ [स]

आमी—किवि (मि) आतां 'आमी इ पोले पालेक्या विगर मान सुदकोज माहा।' [१]

आमीभ—पु (गो) मित्र दोस्त [पांठु आमीयु]

आमीन—अग (हि) तपासु [अर आमीन इ आमिन]

आमीन—अमीन पहा

आमुडणें—अकि (गो) हाकळो, हाकून लावणें 'त्या कावळ्याक आमूड' [स आ+मुड]

आमुतें—सना (काव्य) आम्हात, आम्हाला, आम्हालाणें 'आमुतें जितिलें फुडें नेणों केरी।'—शिशु ७०९ [स आमुत]

आमुला—वि सततिरहित, स्वतःचें मूलशाल नाही असा 'ते आमुला हे आमुली। यया सगति नाही देतली। परि सकळ बुळ बाडी जविली। ययाचि दोषी।'—स्वादि १३ ३ ३० [अ+मूल]

आमुष्मिरु—वि दुसऱ्या जगातील, पारलौकिक [स अ+मूचो पडो, अमुष्य याचासून आमुष्मिक]

आमूलचूड—विनि मूलापासून शेवटपर्यंत, आरम्भापासून अखेरपर्यंत [स आ+मूल+चूड]

आमेज—उ भेसळ, मिश्रण अमेज पदा 'सुधेची भापा शुद्ध सदादी नव्हे, काही आत गुजराची भाषेपा आमेज आहे' [१४]

आमेद—स्त्री (गो) (खेळात) तडुबरी

आमेद—स्त्री (व) १ आमदानी, उत्पन्न, आमद अम दानी पहा

आमेन—ज्वा (क्षि) हपारून, आमीन पहा 'पाद्रीसाहेब जेजे सामानिल त्यास आमेन या पक्या पदानेंच उत्तर करायचाचें हीच का धर्मेनिष्ठा'—नि ८७६ 'तेव्हा सर्वे लोकांनी आमेन म्हणावे'—जनु १७ १५—वि १ स्थिर—प्रक ३ १४ २ सत्य, वायव्यमध्ये ख्रिस्ताच्या प्रवचनात या सद्वाचें भाषातर सत्य, मत्स्य (शेरिली, शेरिली) असें केलें आहे—उ १ येरुसालेचे एक गाव २ समति, समाप्ति दसक शब्द—माण ५ २०—मेह ५ १३—स्तोत्र १०६ ४८ [हिब्रू धी लॅ ६ आमेन, अर आमीन]

आमोरे—मना (गोंड) आम्ही

आमोण—अवोग पहा

आमोद—उ १ छुगण, छुगान 'छुगमुळकसळ छुर। जन नयन तेचि भ्रमर। तेथेचि गुल्ले साचार। छुगनामोद रताचें।'—एकव ६ १८ २ आनंद, मुळ [स]

आमोदित—वि १ छुगणित, छुगामिक २ सुखी, आनंदी [स]

आमोरी—स्त्री (गो) (पितृस्त्री लोकत) दिवे लावण्याची वेळ, तिन्हीसान 'आता आमोरी जाली, नल तु घर' [पोर्तु जॉन्डि मेरिया किंवा मारीय हे तिन्हीसाचा म्हणावयाचे स्तोत्र]

आमोला—चोहोंकडून मारा आमाळा पहा 'आमोलेयाचेआ दळमीडा। पुरता हातिवेह बचा तेद्वचा।'—शिशु ८८० 'आमोले उतामिताती स्त्री। फार येही।'—शिशु १०४६—लेखण—न मारण्याची शुद्धी, सौम्य 'मोदला समरणी आमोले फे।'—शिशु १०५

शको १ ३४

आम्ना—स्त्री (व) इच्छा, आम्ना पहा 'आता लोकांची कापून विकावयाची आम्ना आहे' [स आ+म्न]

आम्नाय—उ वेद, धृति 'सुकृत बीजे पुसता। आम्नायाते।'—ज्ञा १८ २४३ 'तुमचम आम्नाय बोलका नाही।'—मोआदि १.३ [स]

आम्न—उ आम्नाये साह, फळ, आवा [स] ० पल्लव—उ १ आम्नाची टहाळी ही शुभ व अशुभ भवा दोन्ही प्रसंगी वापर तात २ (स) चांगल्या बाईट प्रसंगी पुढे होणारा, विवेकशून्य, हरकट माणूस

आम्न—न आनंद, आवडणारा अम्न पहा. 'वा बुनिया हने दासट। आम्नी हन।'—ज्ञा १७ ११९

आम्नोपत—अम्न पहा

आम्नवेतर—न १ महादुगाप्रमाणे ही एक लिंबाची जात आहे ही फार आवड असते, इतकी बरी फळात पोलादी सुई टोंचून ट्येली तर विरयळते म्हणून ही फळे काशीकडे फार होतात. (व) मुळे निवु २ पुढा, आवड माघी [स]

आम्नी—सना प्रमसुराशी मीच अज बहुमानाची एकवचनी अगनिहे वापरतात राजे, सरदार, मोठे लोक, सपादक, अधिकारी इ० आपल्याबद्दल बोलताना आम्नी शब्द वापरतात आपण पहा 'आम्ही कोण म्हणून काय पुससी? आम्ही असु लाहके। वेचाचे'—केक (आम्ही कोण) म्ह० १ (व) आम्ही तुम्ही भाऊ भाऊ तुमचे बोहे भाग्या बोडा मिश्रन मिश्रन कुडून कुडून खाऊ २ आम्ही तुम्ही भाऊ वानच्या कडाक्यात हात नका लावू ३ आम्ही खावें आम्ही प्यावें जमाखचे तुमच्या नावें या सर्वे म्हणी आपल पोत्र्या, मतलबी माणसास लाविताना [स अस्मद, अर्द, मा अरमे, तसोण आमन दिवा आम, मेच—जिन्नी अमिन, खान आसु—आम्हू, गोंडी अमात, उरिया अम्दे, हजेका आम, व आमी, राजस्ता हप्, म्हे, गु अये, हि हम्, प असीम, नेपा हाती, काचिरी अति]

आय—उ १ नफा, फायदा, मिळकत, उत्पन्न, आदा याच्या उलट व्यय २ (ज्यो) कुडलीतील ११ वे हयान, आयस्थान ३ वळते, वळते, उत्पत्तीतील याव कामगाराचा हक अळीमिळी पहा [स आ+इ=जाणे]

आय—स्त्री (कु) आहे अर्द, आई पहा

आय—न लोखंड [स अयस्]

आय—उ. १ आटोका, आटोप 'हे आदिपुरुषाची माया। ब्रह्मेयाही येथेचि आया।'—ज्ञा १ २०३ २ अमिल्य—मोहि रोवा ब्रह्मयानद ३—अर ३ आकार, स्वरूप 'ते म्हणती भवा भवा र नेष्ठा। बरवी आणिली आया दपरीकि।'—एसा १ १७९ घर बांधे बाणयाकता जी जाण दविली तिच्या लावी वदीच्या गुणाकारस आटने भागून जी बाकी राहिल ती हे आय

आठ भादेत - धूम, गिह, शान, वृषभ, खर, पुजर व ध्याश
घर वाघण्यास विषम स्थानाचे आय सुभ व नमस्थानाचे अमुभ
रामन्तात, लायीस रुदीने गुणन (आठानीं भापून) दोपांक जो राहील
तो - शिरदिगि ११९ 'समा रचिगी ते वेळीं । आठ्ठी आय
साधोतेत्या स्थळीं । अटदिग्वाळ मदावळी । पायाचे मुळीं स्वापिती ।'
-ह ३४ ११- 'मडी तरी चोचें । आयें दिमे ।' -शा १३
८१७ आया येणें-सर्कि १ समजणे, आरुन होणे 'वी क्षिर
ब्रामादिका न येती आया ।' -ह २३ १५३ 'जा देवादिका येये
आया ।' -दावि १५१ २ प्रत्ययास येणे 'ते गिण्या वंसेने ये
आया ।' -रयो १ ११२९ ३ स्वाधीन होणे, साव्यांत येणे,
आठोकर्यात येणे 'ब्रामादिका नयेचि आया । येव याया देहवृन्दी ।'
-एहस्व १३ ५० आय पदा ४ दाण येणे, पराभव होणे, जेरीस
घेणे, मज येणे -ह ३ ५३८ -पया १५४ 'सरसरो दावरदया
रागाग तेव्हा तो आयास आग ।' ५ आकाश येणे, अस्तिच
असणे 'ब्रामावेगळी आया । सरया मये आया ।' -एमा १४
४७७ 'तेच काशीपुरी जावया । तीन माये योचिने सविना ।
कोण कोण ते आया । आगिचनी ।' स्वादि १० ४ ५८ [स
आ+अम्=पसरणे]

आयआय-ब्रामागात एखादी आकस्मिक बदला उत्पन्न
झाली असता किंवा काहीतु घडाले असता एहम् उद्गार निपतो
तो, जयोयो [म अयि]

आयकणे, आयकनट्टी, आयकीच-केकणे पहा
आयकरी-उ (व) गावातील बरडी, न्हावी, सुतार यंगरे
कामदार बडोदेदार यांना कामावद्दल घाण्यरुपाने मजदारी वावयाची
संगते [आय+करी]

आयकविणें-ऐकविणें पहा
आयचन-झी (व) अडगळ, कच्चा 'आयचनगत जाळ
मकोस, तेंथे चिचू-काटपाचें भय अमते' [अडण्या]

आयचो-वि (गा) आजवा [स अय, म आज]

आयंडा-उ (कों गो) १ मात मोडण्याच्या वेळीं एका वेळीं
जेवढी भाताची पेंढी हातात पेंतात तीस म्हणतात, पेंढी, लाळ,
भाताचा आरा बडवल्यानंतर हुयते काडाच्या भाऱ्यास पेंडा, पेंडका,
पेंडक, भायड्याची पेंढी इ० म्हणतात २ मातेण्याचा-खोडलेल्या
माताचा-भारा ३ बरीत पेंडीत गावाचवाची दोरी [स आ+अम्]

आयडोफार्म-अदुत्तक पहा

आयणी-उ (गो) पत्ता विण्या [पोतु निपती आदरण
स व्यजन, म विण्या]

आयणी-झी १ इच्छा हेतु वासना 'तुवा म्हणे मज
हुमचे बरणी । एवढी आयणी पुरावती ।' -नुगा ११११ -निगा
३२९ २ मत ३ मत, बुद्धि 'हे सगडुरुची विनवणी । बों ब्रामादुखाची

राणी । परितता सप्रम घोलणी । रिशगी आयणी सवनाची ।'
-एमा ८२३ ४ चागली चाल -मनको ५ राममर्थ -मनको
६ मालिहा, ओठ 'तेरी दरी आणि समूत बाणी । एधा भावा
बांच्या गुतासनी । सोमणी आयणी । चोगट आइवा ।' -शा १०
४५ ७ चापुयें, मुकि 'मातरी जाणिवेच्या आयणी । कऱिता दधि
कडणी । मग नानीत निवार्णी । दिनें जेनें ।' -शा २ १२९ ८
अभिमान, गर्व 'तो (दोप) ही बोलिकेपणे आयणी । बोल्ता
रगता गेली चिम्नि ।' -स्वादि १ २ २१ (आइणी, आयनी,
णेणी अर्धी इतर रूपे) [स आ+या, आयान]

आयणी-झी म्हण, आहणा
आयत-मि लय, विन्युत, मोठे लावद 'पें कमण्यात
डोळ्या ।' -शा ११ ६९ -उ (गणित) पया चौकोनाचे सव
कोन काटकोन असतात परंतु वाजु अयमान असतात त्याला आयत
म्हणतात -महमा ८ (६) रेड्मॅगल -न (कृय) खिदानी उमे
राहण्याचें स्थान, डावा पाय सरळ व स्वाभाविच स्थितित ठवणे व
उजवा पाय एकताळ अतारार निशिच तिरकस ठेवणे, हुम प्रलन,
उर सम व उगत, हात विनंदाच्या बाजूस ठेवणे, रागाचा अभिचय,
गभीरपणा, दृष्टारभाव दासविणे, वगैरे वेळीं या स्थानात उमे
राहणे [स आ+यम्=पसरणे]

आयत-झी दुराणतील ईशपचे वाक्य 'ईश्राचें पायस
दुराणदारीकच्या प्रघात असने त्यात आयत असे म्हणतात ।' -बाह
-सनुदा १३ [अर आयत]

आयतन-न जागा, स्वच्छ, राहण्याचें घर, वसतिस्थान
देऊ, अभिकुड परो सतकृपेसि मी आयतन -एमा ७ ७४ सामा
राव्द-भोषायतन=भोग मागण्याचें स्थान, शरीर मृगयतन=उगम,
मूळ, उत्पत्तिस्थान [स]

आयता-उ (कों ना) तादुळाच्या विणचें आभाळीसारखे
एक लाय, जिरेटें याचें पीठ आववीत नाहीत हे आयत्या वेळीं
करता यतें आइता पहा [स अयतनत किंवा आयत]

आयता-जिवि १ प्रयत्न केल्यावाचून, थम केल्यावाचून,
दगदग काळजी न करता हाताशी सज्ज तयार भ्रम न करतो,
चाळू येणारे 'हा रागिना मीं करविला नाहीं मरा आयत
मिळाला' 'पाची असाचि अजला गणास्तन आयती घु-धारा हो ।
-मोभीष्म १२ १२ [स आपत-चाळत आलेले किंवा अयतनत]
२ बोदावल्याशिवाय, आपण कारण झाल्याशिवाय आपल्या समती
शिवाय (रेणें प्राप्त होणे), चडणे-भापून, प्रलग, इट गोठ]-वि प्राप्त
झालेला आलेला, सण्यां हुजर चालत असलेला (काळाविपरीत)
उभ्याचें साहित्य आधीं करून ठेवा म्हणजे आयत्यावेळीं खोडचा
होणार नाही' म्हण १ आकृष्या पिठावर रेखा ओढणे, सुट्टा मारणे=
मडिल्यांत किंवा आकृष्या मिळालेल्या सपतीवर चैनकरणे, दिवाळी

करणे यान अर्थाची दुसरी म्हण-आयत्या धिडी नांगोचा बळी
= आयत्यावर पोयता=अगदीं तुरावला झालेल्या लकडावर कोरा
त्याचा एक घाव मारून सरे लाकूड तोडल्याचे थेंब आपण घेणे,
(ल) एखादे भाषण अगर मिठावयास आले अमता मध्ये पडून ते मिट
विण्याने थेंब आपण मिळविणे या अर्थी, किंवा दुसऱ्याच्या द्रव्या
वर चैन करणे या अर्थी ही म्हण योजितात ३ आयत्यावर रायते
करणे=ह्याताशी असेल त्यामून खर्च करणे आयत्यावेळी-ऐन
प्रसंगी, मडीच्या वेळेस

आयतामूल-३ एखाद्या विषयेचा पाट रावण्यापूर्वीचा
मुल्ला, आयतोळा

आयतार-(गो) आदिचार, रविवार [स आदित्यवार]

आयताळें-न लागणाऱ्या वस्तूची किंवा पदार्थांची तयारी
'माझ्या परी आयताळें आहे' [आयता]

आयती-स्त्री १ स्वयंपाकासाठी (निरहून घुवून, ददन,
वेविलेले डाळ, तांदूळ पीठ इ०) साहित्य, रिडता, तयारी 'पदा
हो सगारापेची आयती। पेऊनि आला अतिभक्ति।' -युच
१८ १५ २ विस्तार, पाट 'गमोर बाचा ते आयती। गवैनेची ॥'
-शा ० ७८ ३ सहज, आसता याचे स्त्रीलिंग, आयता पहा 'ना ते
अखडिच आयती। परे सगे मिण ममडी होती। ते सारिल्या
मागोटी। जैती का तैती।' -शा ८ ४४ ० पेऊ-स्त्री १ जेवण
संगरेच्या तयारीची वेळ, एन कामाची, पाईची, जळतीची वेळ २
नळणीची किंवा वेरणीची पात, वेळ, हाणस [आयता]

आयती बायको-स्त्री न्हातीपुती स्त्री, वाढलेली मोठी
बायको

आयतें-१ धिडे आयता (पकार) पहा 'आई मला व्हाऱीची
आयती करून घाल' २ आयती अर्थे १ पहा ३ (गो) आमटीत
टाकण्यासाठी तयार केलेल कच्चा भसला ४ इतर अर्थोक्ति
आयता पहा

आयतेंकार-३ (गो) स्वयंपाकाची पूर्व तयारी करणारा
आयतें सुयतें-न एखाद्या कामास लागणारी हत्यारेपात्यावर,
साधन, सरजान, साधनसामग्री [आयतें हि]

आयतोळी, आयतगान् आयतमार-न्या, आय
तोम-३ आयत खाऊ काही बघ न करता दुसऱ्याचे खाणारा,
जेवणाच ऐन घे/ी सणारा, भ्रम करण्याच्या धंदी दूर राहून फक्त
प्राप्तीच्या वडी हजर होणाऱ्या माणसास हा शब्द लावतात म्हण
१ आयत गन्तू आणि पंता दन्तू २ आयतमार गाणि खावाळ
तयार ३ आयतमार-शा आणि ताट शृंगार्या [आयता]

आयतोळा-वि १ भय न करता मिळालेला, सापडलेला,
आयता २ (भेडें) पाट रावण्याचा विषयेचे पहिल्या वरतें मूल
(हे दुसऱ्या नवऱ्यास आयतच मिळाले असतें म्हणून) [आयता]

आयतोळा-३ कुशी बायकाच्या गळ्यातील एक दागिना
आयतोळा-यव्याचा एक प्रकार -गृहि ३६०

आयत्त-वि स्वाधीन, आधीन, अवलंबून असणारा, अनु
यायी, अनुगामी, हाताखालचा [सं] ० थंड-वि (संगीत) च्याचा
गळा, आवाज स्वाधीन आहे असा (मनुष्य) ० थंडत्व-न
(संगीत) आवाज ताव्यात असणे

आयटण-न, आयदाण-न-न (राजा गो) वाटच्या
वारीक पत्र्याची विणलेली पाटी, टोपली, गोण, माई 'आयदाणा
साटकर (स्वर) घास २ कोंबड्याच्या डोक्यावरील तुरा' [स
आयतन]

आयदा-माझा पहा

आयदी-अयदी पहा

आयनरु-मायना-अ मध्ये पहा

आयनरुणे-आयनेरणे-भक्ति आई गरोवर झाली असता
तिचे हृष प्याल्यामुळे आजारी होणे, आयनेऱ्याचा रोग होणे,
अवयवणे पहा [आई+न्यारे=निराळे]

आयनी-मायणी पहा

आयनी-वि १ लोखंडी, लोखंडाचा 'आयनी गोळे साप
टले' -प ४ १-८८ [का आहनीन=लोखंडी, तुल० स
अयस=लोखंड, इ आयन]

आयनेर-न आईचे जगावर विणे हुश्यामुळे मुलास होणारी
विकृति, आई बरादर असता तिचे अयोग्य हृष प्याल्यामुळे सूनस
होणारी विकृति (गरोदरपणी आईचे हृष चांगले नव्हे म्हणून मुलाना
यावेळीं तोडतात) [आई+न्यारे]

आयपत-ऐकत पहा

आयपाय-३ अब (गो) आईमाप [आई+पोतू पाय=
बापू] ० चैरकाढणे-(गो) आईमापवक्तु शिष्या दर्श, उद्धार करणे

आयपुत-३ (राजा) दत्तक घेतलेला मुल्ला [आयता+उज
मित्रा स आद, प्रा आया=स्वीकार+मुल]

आयव-अयव पहा

आयवे-हुश्याची छत्री, जळवे पहा

आयराणी-ओ हळू, जवळी, जग्याई-जोराई या सारखी
एक छत्र देवता हिला मायराणी असेल म्हणतात [वि स आयराणी
=वनेदेवता किंवा आय=आई+राणी १] ० मायराणी-(विनोद
उप) गुहापन, बलसत करणारी स्त्री

आयल-जयाळ पहा

आयलड-डी-किवि (ऊ) अर्याड, अलैकडची बाजू
'आयगडी ये' [अलयाड]

आयलें-वि (गो) अग्रीकाल [स आदिन]

आयल्यान—किवि (गो) अलीकडे किंवा जवळ (स्थल
स्थळा)

आयवट—ऐकट पहा

आयव्यय—उ १ जमा, आणि खर्च, वसूल आणि खर्च,
उत्पन्न आणि खर्च, देणे देणे २ (फलज्यो) कुडलीतील शूद्राच्या शुभा
शुभ लक्षणधारक भतुण्याच्या आयुष्यातील लाभ, हानि यांचे मणित,
आयव्ययाची स्थाने, कुडलीतील अवराचे स्थान आय्याचे आणि
वाराचे व्याख्या घेरितात [स]

आयशिलो—वि (गो) जवळचा, लग्नचा

आयशी—स्त्री. (को) आई, आईस, आवशी पहा [आई
हल० सि वायवी]

आयस—वि लोखडाचे, लोहमय, सोपरी [स व्यय-
आयस] -न लोखडा 'सिवतलियाही परिसं । लोहत्वाचिये जव
हसे । न दूकिजे आयसं । तें कवणा बोळ ।' -शा १८ १७७१
'आयस जवळ मी, घुरकमणि दू ।' -प्रभावती

आया—अया पहा

आया—स्त्री आकलन, चांगोका आय पहा (कि० देणे)

आयाओया—आय आय पहा

आयागमन—न पुनरागमन, पुनर्जन्म 'मायुती होय आया
गमन । सर्व जीवांचे ।' -कथा १ १५ ३३ [स आय+आग
मन]

आयात—वि जवळ आलेला, प्राप्त झालेला [स] -उ
परक्या टिकाणाहून वाहेलून आलेला माल (इ) हपोटे याच्या
सळट निर्गत-निर्घात -जकात-स्त्री टिकाणाहून किंवा परदेशा
हून आलेल्या भाकदर घेण्यात येणारा कर हा एक अप्रत्यक्ष कर
असून तो सर्व रयतेवर वसतो -निर्गत-वि आलेला व गेलेला,
प्राप्त झालेला व निघून गेलेला -स्त्री १ परदेशाहून आलेला व पर
देशी गेलेला माल २ लावरील जकात

आयानाम्ल—न तेजाव चरबीपासून काटलेले एक अम्ल
(इ) अँड्रिफि अँसिड

आयानाया—स्त्री अव १ शेजारणी पाजारणी, नात्या
मोत्याच्या नसलेल्या, कोणीतरी सामान्य छिया, आईबाई पहा
२ (ल) नेमळट कमजोर, निस त्व किंवा माशुबाई माणूस
घरू इ०, पताकमदीन दखिरे शुष 'अरे, तुझ्यासारखा वीर
जेथे धकळा तेथे या आयापायाच्या हातून बाय व्हावयाचे आहे' ?
[आई+बाई] म्ह० दृष्टामध्ये एक साया (साग), बरूड सात्या
आयावाया

आयाम—उ. जमीन वगैरेची लांबी [स]

आयाय—न (गो) अवघ, सौभाग्य [स अनैघन्य]

१. न अवघपण पहा

आयावाया—अयावाया पहा 'ससारी करिती व्यर्थ ।
आयावाया ।' -दादि २ १४

आयास—उ १ धम, मेहनत, दगदग, कष्ट 'भगोनि तुला
आयास ।' -शिशु १२३ 'रायाला न गमे न जाय रजनी आयास
होती महा ।' -गळ १८ २ (अव) यवचा, गडून जाणे (कि०
होणे, पडणे) [स आ+यस+धम करणे] -**प्रयास**—**सायास**—उ
जवळ अनेकदु खे, धम, कष्ट, मेहनत, कपोशी, प्रयत्न [आयास हि]

आयासी—वि १ कष्टी, धर्मी 'ते हृदयी धरुनीही मी का
वयापि साव आयासी ।' -भक्तमयूर (पठाडकर) केका २८ २
मेहनत करणारा, कटाक्ष प्रयत्नी, खटपटी

आयाळ—प्रतार, कोम या अर्थी अयाळ-ळ पहा

आयिता—आयता पहा 'निजमोक्ष लाभे आयिता ।' -एभा
१७ ५६ 'या लेकरें सकळाचेंसिद्धिफल तें पावे पहा आयिता ।'
-निमा १ १५

आयु—न आयुष्य जीवितराल 'कायें उरकुनि घे र तेरा
वर्षेचि राहिलें आयु ।' -मोसभा ७ २४ [स] सागाशब्द-अल्पायु,
मतायु दीर्घायु सहस्रायु 'पापुरा हा निमुवनगोळ । अल्पायु
जाहला ।' -शा ११ ३८९

आयुध—न १ शस्त्र, हत्यार (दलवार, भाला इ०) सत्त्व
शाली शस्त्र न येती आयुधें । सोयरीं सवधें सैन्य लोक । -मुगा
३५६ २ (ल) अवचार उपकरण, साधन (शेती, कारागिरी
इ० ये) [स आ+युध+ल्लाई करणे]

आयुषारोग्य—न पुष्कळ आयुष्य व आरोग्य, दीर्घायुष्य व
जन्मभर दुखण्यावाहाण्यातून मुक्ता, निरामी स्थिति 'आयुष
रोग्य ऐश्वर्ये अपार । सतति मयति ज्ञान विचार । धनमानें देणार ।'
[स आयु+आरोग्य]

आयुर्दाय—उ (अशुभ आयुर्दाय) आयुष्यमर्यादा, जीवन
काल [स]

आयुर्भाव—उ (आविर्भाव अप) अगिमनानें मनातीर
विचार दगोचर करणे, दावभावांचें नक्क करणे, सामणें 'जशोनि
प्रोळा आयुर्भाव । आधका घतली ।' -नेरीस १० १०७ [स
आविभाव]

आयुर्भाव—उ आयुष्याचा अंशभूत 'तुका म्हणे दु रो
आला आयुर्भाव । झाला धुडू जीव कागावीस ।' -मुगा ३५५९
[स आयु+भाव]

आयुर्वृद्धि—स्त्री आयुष्याची वाढ [स]

आयुर्वेद—१ वैद्यक शास्त्राचा मूल प्रमाणभूत ग्रंथ, फलव-
दाचा एक उपवेद उपवेद पहा [स] २ वैद्यकशास्त्र वैद्यक
'आणि आयुर्वेदी आयका ।' -शा १३ २२४

आयु शेष—वि मरणोन्मुख -३ १ सहिलेले, झिली आयुष्य 'साचा आयु शेष होत म्हणून तो बाचला' २ आयु प्याचा शेवट [स]

आयुष्मान्—वि दीर्घायु, चिरजीव, पुष्कळ आयुष्य असलेला, एखाद्या आशीर्वाद देताना आयुष्मान् भव=दीर्घायुची हो, असे म्हणतात -जी आयुष्मती -३ सत्तावीस योगांपैकी तिसरा योग [स]

आयुष्य—न १ जीवितकाल, हयात, आयुर्दाय, जन्मतया पासून मरणपर्यंतचा काल २ वय, उमर ३ वेळ, अवधि, पुरसत 'या पुरसत सर्गुण चांगले आहेत परंतु घोरस्थाय मान आयुष्य थोडे' [स] **आयुष्यार्थे** उणें करणें-आयुष्य कुसट दवडणें ०क्रम-३ जीवितक्रम, रोजची वालगुळ, थंलंगुळ, राहणी ०दोरी, -ची दोरी-जी आयुर्सांदा (किं० तुटणें) त्याच्या आयुष्याची दोरी तुटली=त्याचें आयुष्य संपडे, भरले ०मर्यादा-जी आपल्याची हयात किंवा अवधि ०माणणें-आयुष्य वाढ निष्पावदल देवाजवळ प्रार्थना करणें, श्रित पितणें 'आयुष्य मागेन तुझ्या राज्याला।' -ऐषो ३२

आयुस्त-आयूस—न आयुष्य अथ जिवितकाल [स आयुष्य]

आयु क्षय—३ आयुष्याचा नाश, आयुष्य पारविणें [स] **आयें-अयायें**—क्या डु पोडार, घरीरास पट झाले असता निघणारे उडार, पिवळणें, अयायी-अयोयो, ओदभोय इ [प्न, आई डि]

आयुतुटी—वि धमलेले, कडी झालेले, सामर्थ्यहीन झालेले, अंघेरीस टोंकावर आलेले 'तेहू बेळीं दुन पर्वताच्या पायीं। ओळफता होले आले बायें तुमी।' -शिशु ५६०. [आय+तुट]

आयोहित—अद हे एक महत्त्वाचे औषधी द्रव्य भाह याचा बहुधा विन्यासप्रमाणे यादोषपायाच्या कार्मी उपयोग वस्तुतः याच्या अर्गी जतुनादाव (अंटी सेप्टीक) व दुर्गंधिताराक धर्मे आहे अर् पहा [इ]

आयोधन—न (काव्य)पुत्र, लडाईं [स आन्युष-योधन] **आर**—खी (गो) गर्भाप्राप्त्यु, 'आर मारची' =गर्भाप्राप्त यावृत्ता हाट्वा यणे

आर—३ १ अजगर, अडार 'आरें घालु मिळिय' -हा १३ ७२४, -एमा १३ १९४ आरें गिळिहाडि सकनीं । तें स्मरण करिता सोडेंजे॥' -सुआदि १० ३९ २ कुस्त, आळखी माणूस, अजगर इतीका, जड माणूस [स गजगर प्रा अजगर]

आर—खी १ भोंवर, जातें अडार, काटीचा शेवट लाकडी कणा याची अरी किंवा अण्ण्णीदार लोखणी टोंक अरी पहा २ जमर, निरुड, तातड, धाई, उखळा, बोंचणी (किं० लावणें,

लावणें.) ३ दोरीचें बारीक टोंक किंवा शेवट ४ अंडर, मोड-विशेषतः जुन्या नागवेरीस कुठणारे अंडर, धुमारे या धुमान्याच्या वियाण्याकरिता उपयोग करतात म्ह० नागवेरीची आर पट्टा वजगी म्हणजे वेळ वाटतो ५ (सामा) पागोरा, लु, वेरीचा ताणा, अडर 'तेय आरपेणें मूळांचि । तें मेळें अमे।' -हा १५ ७९ ६ काळजी, टोंचणी, आच 'त्याला आता ससाराची आर लावली आहे' (किं० लावणें, लावणें) ७ शुराना टोंचण्याची पत्ताणी 'जुलिलें घाणा बाघोनी डोळे । मागें जोडी आर तेमेहि पोळे।' -तुगा ७०१ ८ (ओतराम) बरकीवर भांडें थिरई (पॉलिश) करतांना त्याच्या मधोमध दोन्ही बाजूनीं लावले जाणारे खिळे ९ (व) बरारीपणा, एखाद्याचें कोणाशीं विमतले असता पुन्हा त्याच्याशीं घोलणें-चालणें इ० व्यवहार किंवा सयध न देवण्याची वृत्ति, गर्व, ताटा, अभिमान 'इतरी मुद्रा आर असुनवे तुम्हाला।' [स अर, आरा]

आर—खी चाकाचा तुपा व पाटा याच्या मधील लाकडी तुकडा [स अर]

आर—खी गुरत्यानात होणारें गळ, भरई पडा [स अर] **आर**—खी घरीराबरील केंडाचा भोंवर किंवा छपका [स आरत]

आर—३ बिटीदाइच्या खळातील मोजक्याचा ६ वा भाकडा (वडर, रेंड, मुड, नार, ऐड, आर इ०) [का आर=६]

आर—उत्रा अर! अर-र-र! [ध्व]

आर—अ ससृजतमधील कार (=करणार) या अर्थी मराठीतील प्रत्यय, हा कारागिराना लागतो जसे सोनार, गुतार, रोहार, चामार इ० [स अ-वार]

आरई—भरई पहा

आरऊं—३ अचुर, आर अर्थे ५ पहा 'जेथे शक्तिरह्या आरऊं।' -शिशु १०९ [स आरा]

आरकटी—अर्दडी अरकाट पहा

आरकसदार—आरकसार पहा

आरक्त—वि राळ तारज, ताडस 'मस्तकीं मुष्ट कानीं तुडलें तज फाके । आरक्त दत हिरे कैस शोभले निने॥' -तुगा ४८३ [स आरक्त]

आरक्तोष्ण—वि तांबडे दोईपर्यंत तापलेले [स आरक्त + उष्ण]

आरखंडा—३ (कों) डवर, खाणींन काढलेल्या दगडाचा एक प्रकार [अस+खंड]

आरखणा, **आरखुंडा**—अ मध्ये पहा

आरखें—न कामाची वापण्याची बारीक करत अरकम पहा [का अर+अरवत]

आरगड, आरगिन आरगीपारगी—अ मध्ये पहा
आरगडाळ—म्ही (व) हयगय 'तुम्ही या कामाची पार
आरगडाळ चालवली आहे' [अरम+डाळणे]

आरचेष्ट्रा—य १ नाट्यरुद्रात प्रेक्षक व रसमूढि यांच्यामध्ये
तमला, पेटी इ० वाघे पाजविणाऱ्या लोकांची वस्तुस्थिती जाणा
२ वस्त्या दर्जाच्या प्रेक्षकांनी वस्तुस्थिती जाणा [इ]

आरज—य १ आर्ज, राड 'बाही न जना करितील
आरज।'—दावि २६४ 'तुम्ही पोतले राख आरज करता'
[अर अर्ज]

आरज—स्त्री आढयता—नामा ५३. (-दर)—वि आर्ध,
श्रेष्ठ, पूज्य 'जो आरजाम गोवी : तो येक मूर्ख।'—दा २.१
०० [स आराध्य, आ आरजत]

आरजा—स्त्री फनु प्राप्त झालेली स्त्री, सुवती, सरण गुग्गी
'हरि म्हणे वस्त्र काढून गुजा। तेंगेव करितो आरजा। म्हणती काय
कावें अधोभूजा। सवड घोर माहिलें।'—दा १२४४—निगा ७०
[स आ+अर्ज]

आरड, आरडणें, आरडा, आरडाओरडा, आरडेळ,
आरड्या, आरता, आरतापारता—अमध्ये पहा

आरडावणें—कि (व) ओरडणें अरडणें पहा [स आ+रड]
आरण—य (रूपि) (यु) निळीचा रंग तयार करतांना निळीची
शाई ज्या हौदात मिश्रत घालात तो हौद [व रा, आरण=होली
पोरण्या]

आरण, अरण—न आरण्यक म्हणून जो वेदाचा भाग आहे
त्यास मिथुन लोक चुकीने म्हणतात [स आरण्यक]

आरण—स्त्री (यु) अपेक्षा, इच्छा 'आम्हा इच्छाची नाही
आरण। आम्ही करावे वद पळण।'—कथा ६ ११ १९८ [आर]

आरण, आरणी—स्त्री अरणी पहा १ युद्धमूढि 'जया जिया
अडोहिणी। तेंगे तिया आरणी। वराण वराण वराणी। महा
रसीया।'—दा १ १२२—एमा २२ २९५ २ युद्धाची उठा
वणी, युद्धविषयक हुकूम 'आणि घुरे नाही रणी। तरी वीणे
याची आरणी।'—कथा ३ ११ १८० ३ शत्रु—नामा २ १०८
(-दर) [स आ+रण]

आरणूक—स्त्री विप्राति, आणूक 'आरणूक ते मना नाही
जयाचिया।'—नीता १० ३१४ [स आ+रम]

आरणें—अकि आरवणें; शब्द करणें (कौवड्याचे) [स
आ+इ]

आरणें—अकि (राजा) अजगरासारखे सुस्त पडणें, अहा
रणें [आर=अजगर]

आरणें—अकि (एखाद्या गोटीविषयी) उल्लूक होणें, अपीर
होणें 'आरोनिया पाहे वाट। कडक सोमपा।'—दुधा ६७६
[आर]

आरणें—अकि १ (वर्ग) ओली जमीन उल्लेख, भेगल्ले,
वाळणें, गुणवें २ दात होणें, शमणें, तृप्त होणें 'उपकारी असे
आरोमि उरला। आपुडे तयाला पर नाही'—दुगा २३९५ [च.
आइ=गुणवें]

आरण्य, आरण्यक—वि १ आरण्यासंबंधी, वन्य, जंगली,
रावटी अरण्य पहा [म]

आरण्यक—न वैदिक काश्मयातील अध्यात्मविषयक भाग
ब्राह्मणप्रथाच्या क्षेत्रातील भाग असून तो बहुतेक मध्य अगतो
वेदाच्या प्रत्येक धारासेच स्वतंत्र आरण्यक आहे आरण्यक प्रथांचे
अध्ययन घरांत करित नाहीत, अण्यात द्या गावातील एखाद्या
देवळात करतात प्रथमच अध्ययन करायलाच ते दर्शनदान करतात
तेतरयाण्यक, तैत्तिरीयाण्यक, सूदाराण्यक इ० आरण्यकांची नावे
आहेत [स अरण्य]

आरत—न इच्छा, आवड 'पोंगीचे आरत रामा सडरि
गुयावें'—दावि १९९ [न आर्ति, यु आरत=परत, जल्ती]

आरत—न (पो.) आरती (दवादिक्काची करतात ती) पहा
'रानीरामदाते आरत सोबाळीले'—दावि ४८२ [स आरति]

आरत—किं अलीकडे अरता पहा 'म्हणतिले आरत ये
धमलायि मृषा'—दावि ४३८ [न आर=सामान्य, आरत]

आरतले—वि (व) आवड पुरविणारे, काळजी घेणारे
'मुनीला आरतें दिशाय रागडले [स आर्ति, म आरत]

आरता, आरती—वि अलीकडे, अरता पहा 'कल्या
विण कळे हातीं। धरानि आलीपारती'—दुगा १९० 'शोधे हस
गति कमी वसुमती ये उवव्या आरती।'—रातापा ८२ 'सुखांवा
२ वसु आरता घरे माझ्या दादा।'—देवो २५ [स आर=सामान्य,
आरत]

आरती—स्त्री १ तरकात लावलेले निराजन किंवा जळता दिवा
टवर त्यानें दूर, शुद्ध यांना ओवाळण्याचा विधि २ ओवाळण्या
राती—तयार केलेले ये दीपासहित ताम्हन, तवर इ० साहित्य
३ दवास निराजन ओवाळताना म्हणवयाचे स्तुतिपर गीत उ०
'युधकर्ता दु खर्ता। शर्ता विमारी।' ४ तथ्यामध्ये काढलेली चमर,
स्वाक्षिका यांची आकृति ५ पुराणाचे, साधुकाव्या पिढ्याचे, बगनीचे
दिवे करून त्यात तूप, चात घालून प्रदीप्त करून देवास ओवाळ
तात ती ६ प्रशस्त, सन्मान, बडेजाव (कि० करणें) 'लॉर्ड सेंट्रल
याचीहि आरती करणयाच आमचा विचार आहे'—दि० १०३
[स आरति, आर्तिक्य] ७ कुरवेंडी—स्त्री लमादि माल कार्यांत
सकट निवारणार्थे जिया जे बंधूवराना ओवाळतात ती (समा)
आरती, ओवाळणी 'ओवाळ आल्या कुसडया येती'—विदलाची
आरती

आरतें, आरतेंपरतें—अरता—ती—तें पहा

आरत्र—अत्र पहा 'सुचि नाहीं स्वयं नाहीं। आचार नाहीं विचार नाहीं। आरत्र नाहीं परत्र नाहीं। मुक्त बिया मनाची।'—हा २४२२

आरंदळणे—अरंदळणे पहा

आरंद्रा—ची सत्तावीस नक्षत्रांपैकी ६ वे नक्षत्र [स आश्वि]

आरंद्रे—सत्ताव नमल्यामुळे होणारे दुःख अर्थे पहा 'तेज बहुत दुःख पाले। परी आरंद्रे पाले। म्हणती आम्हाला का टविले। दोष पात वल्ली।'—हा ३ ३ ३० [म आनर्थ्य=नाश]

आरंधेली—अंधेली पहा

आरपणे—किं नष्ट होणे—सादाचार १०९९ (रंगवामी वृत्त)—आर [स अर्थ]

आरपार—किं वैभ्य विना उजव्या पदार्थांच्या या टोका पासून त्या टोकापर्यंत (बघणे, उचलणे, इ) एव असून, अहसून, वस्तु या वाज्रापासून त्या वाज्रापर्यंत, इकडून तिकडे अलीकडून परीकडे [पर द्वि, सि आरपारी] अस्तुजणे—सव वाज्रांनी मुक्ते, सवैभार मुक्ते

आरपुल—न (गो) एक वाणिग

आरत्र, आरवट, आरंघळ—अन्धे पहा

आरंघळणे—अकि पोळणे 'जेता आरवळला आणी।'—हा ११ ३२५

आरंघळणे—अकि आकडणे, हवरडा फोडणे, विवळणे अन्धे पहा 'परी खिलले पावडी जण। आरंघळत पडियेले।'—हा २० ४५, स्वदि ३० ३३ [स आनर्थ्य=नाश करणे]

आरंघळणे—अकि १ (व) पावसून जाणे, गुदगुदणे 'त्या गरीत मी सर आरंघून गले' २ क्षीण होणे 'स्वधरीर दु खे वृत्ती। आरंघुन जाय प्रति १ नी।'—नयो १ १०८०

आरवाई—ची लढती नागाने एक मोठ्याने म्हणवयाने एव इव गाणे 'पल्लान म्हणता आरवाई घेता'—आण ४६१ [म आनर्थ्य=नाश, न भाव]

आरनाज—नि आरवटेसार, आर बाळगणारा आर पहा

आरनिद्रासन—न खाद पन्नासपर्यंत निद्रा ६]

आरपी—अरपी पहा 'मठ पोडे टवळणे विद्याल। एक नीजने पतिनिर्मळ। एक पिबळेचि कवळ। आरपी चपळ नीता छनी।'—हा २२ ३५

आरपीन—आरपीन पहा

आरप्य—नि आरमिने मुक्ताव केले दान घातले [स] अर्थे—न (पेदा) प्राच्य, सविनाष एक भाग 'प्राच्यराशन आरप्यार्थे अंगे दुसरे वाट आहे'—गीर २९६

आरंभ—उ १ मुक्ताव, उपम, प्राच्य (एगाथा) कर्मांत, पगात हात घाल २ अस्तिवात अत्यावेळची, मृदवी स्थिति,

प्रमत्तवसा बिया, प्रोत 'उ० जगाचा आरम, सग्रीचा आरम' ३ जेवून सुखात होते तो भाग, आदिमृत विभाग 'ही नदी या जगाचा आरम' [स आनर्थ्य] वाद—उ जगाच्या उत्पत्तीसंबंधी एक मत, सुद्ध व नित्य परमाणूंचा परस्परसंयोग होण्यास जेव्हा आरम होतो तेव्हा सृष्टीतील व्यक्त पदार्थ वस्तू लागतात या कल्पनेस आरमवाद अशी पारिभाषिक संज्ञा आहे—गीर १४९, शूर—नि कोणत्याहि कामास आरम कगवयाच्या वेळीच ज्यास्त उत्साह दाखवून आळसाने येवनी अर्पेच कार्य दाखून देणारा, आरमी उत्साह दाखवून येवनी हातपाय गाळणारा [स आरम+शूर] म्ह० आरमघूर खुलू दाखिला १=राक्षिणाल्य (दक्षिणी, महा सान्नीय लोक) आरमी कामात माटे पणझत पण ते कार्य तडीस नेण्याची मात्र त्याच्यात पमळ नवते

आरमटो—खी ओढाताण गडबड, 'मोठी आरमनी वळनि विजरी दवावरी चापुनी।'—भाती ४० [स आरमनी=नीर्थ]

आरंभण—न मुक्ताव, आरम [स]

आरंभणीय—नि आरम्य पदा

आरंभणे—अकि मुक्ताव करणे, प्रारम करणे, हात घालणे [म आरंभण]

आरमार—उ (गो) भक्षक, भरिमार, 'आता म्हजा आर मार सपलें देवाचे।' [मार]

आरप्य—नि आरम वप्याम योग्य, आरमणीय—निवि आरम केल्यापासून उ० जगाधारम्य 'एव कथियाधारम्य।'—हा १० ५०० [म आनर्थ्य]

आरमान—खी (व) होत 'या प्रवासाने आमची पायली आरमान फिती' [आर]

आरमार—खी (गो) वपाट अळमारी पहा [पोतु आम्रां रिबु]

आरमार—न १ लटक जाड्याचा ताडा नहावावीत योदे, अधिपारी व नहावावील युद्धनामची या गर्वात आरमार म्हण तात [पोतु हो आम्रां, उ० आम्रां] २ लटक जडावे ३ नाविक दल अकर—नि (हट) आरमारची गळते सगरी अस णारा हे आडनाव दरील आहे

आरमारी—नि आरमारसंबंधी, नाविक दलसंबंधी

आरप्य—खी (गो) काळी रती [पोतु आरिद्रा]

आरप्य—पहा आरई पदा

आरघ—उ ध्वनि, चन्द्र, आनान [स]

आरघ्य—उ १ वृण 'मवति नगरीची पण। तेम पातुरेदा अरव।—ह १० अधिदेहांगी आरवत आरना ते।—निगु २४९

२ वाण, अरघ्य एई 'निवे निवटुमाचिये आरपी।'—हा ११ ३३७, १८ १०९७ ३ (गा) शक्तिभाग [म आनर्थ्य=नाश]

आरंघडा-टी—५ खी कापणी झालेले भाताचे सेत (जमीन न भाजता दुसऱ्या वर्षाच्या पेरणीसाठी राखून ठेवलेले) [स आ+रंघ+रूपे]

आरघणी—स्त्री पद्याचे-विशेषत कोंबड्याचे ओरडणे, आर वणे 'कोंबडी सकाळी काखली' [स आ+र+व]

आरघणे—अकि ओरडणे, शब्द करणे आखता कोंबडा= आरवण्याजोगा मोठा झालेला कोंबडा [स आ+र]

आरवसा—५ अडुर, आर अरोसा पहा 'यया महदादि आरवसे। अथो शाखा।'—हा १५ १०९ [स आर=अडुर]

आरवार, आरवाळी, आरशिदि, आरदी, आरस, आरसी, आरळ, आरळी—अ अर्थे पहा

आरसड—न (विणकाम) खारगण (उभा ताणा) तणून रहावे म्हणून रावणणाखाली असलेला १-२ हात लाव व १-२ सुत जाडीचा लकडी तुकडा

आरसपान—५ सगमावरी दगड [दि, स आरस+पापाण]

आरसपानी—वि १ सगमावरी २ आरसे लावलेला (महाल वंगरे)

आरसा—५ प्रतिबिंब दिसण्याची काच, धातु वगैरे पदार्थांत केलेली योजना (धातु पासून चकचकीत करून किंवा काचेच्या मागे पारा लावून), दपण, आदरी 'पाहात आरसा पाहे। तेथे काहीचि नवल नव्हे।'—अथ ६ २ [स आरस, प्रा आरसि-आरसि]

आरसा—५ (व) नसा पहा

आरसड-आरसोड—५ (व) असुड पहा [आर+सूड=दाटी, लाडू]

आरसेनिक—आरसनिक पहा [इ]

आरसेमहाल—५ चाहोंकडे आरसे लावले आहेत असा महाल, दिवाणखाना, अयनेमहाल [स आरस+अर महाल]

आरळ—वि नाडुक अक्षर, मृदु आळ पहा 'वचनाचिचे मेने फुलचि आळ घालिजे।'—भाए १३० 'मागे सुचडा आळ शोक माझ्यावर पदराचा। चार आयुळे सरळ रुपविला चंद तार फेचा।'—होला १००

आरा—५ (व) बीस पंचवीस हात लाव व चार पाच हात दव जमीन, एक नागाने नागरयाइतकी, नागरभर जमीन 'मी एक आराभर काम केले' [का आर=नागर]

आरा—५ गवताची धुजळ (माझ्याखाती ठेवण्यासाठी) (प्र) आरा (स हार)

आरा—५ सापन (पण वंगरे रावण्यास) इत्य 'तव देवी म्हणे करूंलौरा। तुम्हा खेळायचा नाही नारा।'—कथा - १५ १०३ [प्रा अर (स कर) हुडा, हुजळ]

आरा—५ पिढ्याची कापणी—शेतकरी मासिक ७ २९—नामपोशी कोस

आरा—५ (कना) राऊडगम्भी रप [आराखडा]

आराइणे—कि १ धारण करणे, धरणे 'किंवा मनोमिमान धरिल। तोही अजिची सार्वे झाल। जो गोपीमने आराइल। कृष्णपत्नीलागी।'—रास ५ ७११ [प्रा आराइम=शहीत, प्राप्त]

आराइणे—अकि अर्पण करणे, अनुकूल असणे 'परी सर्व प्राणे मजचिलागी। आराइले अमती।'—हा १ ११० २ उत्पन्न होणे 'किंजुना तृपितालागी। पाणी आरायिले असे जमी।'—हा १६ १६१ [स आ+क किंवा आराध्]

आराइणे—अकि यावणे, नद करणे, कटालणे, पुरे करणे 'जे भोगिता उन्मती। आरायेना।'—हा १२ २०९ [स अ+क-आर का आर=समणे]

आराखडा—अराखडा पहा

आराखा—५ (व) सर्पांचा, दुपण [स आ+रख किंवा आ+रेख]

आराजी—जी (व) १ क्षेत्रकळ 'शेताची आराजी किती' १२ [इ एरिथ]

आराजी—स्त्री स्वधर्म्या—नामपोशी कोस [आ+राज्]

आराट-ड—स्त्री (गो) आरटा, ओरड करणा पहा

आराटी—अराणी पहा 'बोरपडित स्नेहाची आराणी—एणा १०६

आराटपराट—वि (गो) उल्लेखलेले असे परते पहा 'आराटपानी पराटपानी उल्लप'—बाकडे, भेंवून कोरणे

आराटीमाल—निरनिराळ्या प्रकारचा माल बसाप - १४२ [प्रा आरडिम=चिखुळ]

आराणुक-णुक—१ सर्वे जमी आणुक पहा 'आराणुक नाही चित्ता'—एणा १० २०५ उल्लेख 'बहुत कामे मज नाही आराणुक।'—तुगा ११३—व ५०० २ खटपट 'हुड्या पाया साठी केनी आराणुक'—तुगा ११०

आरातणे—कि अवळ येणे, उत्पन्न होणे आराइणे पहा 'काई लावईसां केउते। आरातीचि ना।'—शिपु ११६ [स आ+र, आरात्]

आरातारा—(दि) रागरग [तां दि]

आराति—५ शत्रु 'बोपेरेची या शस्त्रीचा कोण मया आराति।

—टिक ३२ [स आरति=रातु]

आरातिक—न आरती 'आरातिके पेन्न भान्त यती'

—सह ७ ५६ [स आरति]

आराध—५ राटप धन 'आराध करी मोसी। त्यामी हाने तो आधमी।'—तुगा २७३५ [स आ+राध=दुष्ट करणे]

आराधक—वि आराधी, उपासक, आराधना करणारा [स आ+राध=पूजा करणे]

आराधणूक—जी पूजा, सेवा, प्रार्थना, [स आराधना]
आराधणे—अकि १ पूजा, सेवा, भक्ति, स्तुति, भजन, मन
 धरणी, श्रद्धासत करणे 'एकात्मने सुन्दी गायत्री आराधिले।'—
 वसा १० २ प्राप्ति, उपाजेन, सपादन-करणे, मिळविले [स.
 आराधन्=पूजा करणे, मनी सपादन करणे]

आराधन—न १ पूजा, प्रार्थना, सेवा, उपासना, खुदापद,
 मनधरणी 'योगादिके साधने । साक्षात् आराधने ।'—झा ३ ९०
 —आ २ ४४६ २ प्राप्ति, उपाजेन, सपादन ३ उपास्य देवता
 'माये आराधन । पदसुरीचे निधान ।'—सुरा ८११ [स]

आराधना—स्त्री १ आराधने पहा २ ब्राह्मणभोजन, सन्यासी
 समाविष्ट शास्त्रावर त्याच्या बरेभादाच्या दिवशी प्रतिबिंबी प्रथम
 भाद पदन मत्त आरणपूजन, त्याच्या तीर्थांने पूजन, ब्राह्मणभोजन
 इ० स्थावराचा निधि सन्यासाच्या पुनर्दिशीया समारंभ [स]

आराधी-ण, (वित्र) आराधी-ण—उ स्त्री १ आराधना कर
 णारी २ (विशेषत) देवीचा पुजारी ण, भक्त, खडोबाचा भक्त ३
 खडोबाच्या, देवीच्या भावने निष्ठा मरणाराधी एक जात ४
 मोलाईचे भक्त, नपूसक, पद [स आराधी-धिनी]

आराधुरा—उ (व) १ सारासार विचार 'काही आराधुरा
 न पाहता डाकरी आढात उरी' २ मीड-मुखत [आरा-चाकाचा+
 धुरा=दू]

आराध्य, आराधनीय—वि १ पूजा किंवा भजन कराव
 यास योग्य व ज्याची खुशामत किंवा चावरी करावयाची तो
 ३ ज्याची प्राप्ति करून घ्यावयाची ती वस्तु सपादनीय गोष्ट
 'मोड दुराव्यु वीर होय ।'—झा ११ ९९ [स]

आराध्यदेवता—द्वयत—जीन कुरुस्वामिणी-स्वामी, कुरु
 देवता, कुलदेवत, उपास्य देवता [स]

आराध्य-ब्राह्मण—उ तिरंगापातील दैन्य ब्राह्मण, याच्या
 मर्यादा ज्ञाननें ज्ञान रिगावृत्ति प्रतिमा असते हे मला व द्वादश
 भाग करतात मद्रास इत्यादी व द्वादशदिक्के याची विशेष वस्ती
 आहे आराध्यधर्मि—न उपास्य देवत, पूजनीय वस्तु 'स्वजन
 वनवन्ना । आराध्यधर्मा ।'—झा १० १ [स]

आरापारा—किनि (राजा) तुरुळ, निळवणे, दन्ते
 ठिकटे 'यदा या आख्यावर आवे आरापारा धस्ते आहेत, वाट
 नाहीत' [अरन+परा आर=इच्छे+पार=तिच्छे]

आरापुहा—उ (ना) शरीराची देवण, बाधा, जागळट (आरा
 व पुहा हे पाहणे भाग आहेत) [आरा=पाकाचे उभे लाकूड+प्रा=
 गाभि]

आराय—न (गो) एक वाय, तासा [अर+का रबाव=
 लहारा १]

दासो १ ३५

आराय-चा—१ उ आराय पहा २ (व) घोंटाळा, गोंफळ,
 खाडा, माड, पसारा 'लगावा आराय पहा'—

आरावाय—स्त्री (गो) मयें लडखुड करणारी स्त्री
आराम—उ (जतारी घदा) विवधित अशापर्यंत (तारेस)
 उष्णता देणे, यासुळे तारेस शिराई येते

आराम—उ १ विप्राति, विज्ञाया, आनंद 'प्याचा आराम
 मजमाजी।'—एभा ११ ७४८ २ दुख विना आजारापासून सुचता,
 स्वास्थ्य, सुखस्थता 'दौलतीं तवियत आराम शास्त्राची मयावास
 मर पारिवेदी'—रा७ १२० ३ वाय, उपवन, उद्यान, व्रीडभुवन
 'आगम निष्ठाचा कल्पदुम । कीं सफल विद्यावर्षीचा आराम ।'
 —जै १ ५४ [स आराम, का आराम]—नि मिश्राति वेगारा

(अनुद प्रयोग) ४ (सप व्यायाम) एक आका (५) स्टँड
 इस्ती—हात साठी सोहण, पोने मायात एक फूट अंतर ठेवून साठ उभे
 राहणे—उत्था ७ ७ खाना—उ १ विभातिस्थान, देवघर २
 अठरा कारखान्यापरी एक कारखाना [का] ७ खुर्ची—स्त्री जिव्यावर
 निजता येईल अशी कापड किंवा वेत वगैरे लावलेली खुर्ची, (इ)
 इस्तीचेर 'तो आरामखुर्चीवर स्वस्थ पडून होता'—नाड २

आरामशीर—वि सुखदायक, प्रसात, हुसापद, स्वस्थता,
 हुषारी देणारा, आणपारा, (डोंप ओपन, पच्यवाणी वगैरे), सुख
 दायक, आनंददायक (रस्ता, वाहत वगैरे) [का]

आरारूट—न श्यापासून पौष्कर्मैदा तयार करतात असे एक
 साड व काटा आरारूटचे साड साधारण हळदीसारखे असते आ
 साडान्या बर्यापासून बलक काढतात व त्यापासून तवचीर तयार
 करतात ते हळके व सडूय पचण्यासारखे असल्यामुळे रद्दान मुलास व
 आशारी माणसास देण्या तवकील पहा [६]

आराव—उ शहर, आवाज, पर्यायिकाचा गळवण, ध्वनि,
 गर्जना 'अमरत्वेचि भरावे तें मम बद्ध न मानवाजवे ।'—मो
 विराट ५ ५५—मो गोम ९ ९९ [स आरव=आवाज करणे]

आरावण—उ (गो) रमात काळ चदन, तारूळ, खण
 वगैरे बाळून परारायेंच मिश्रयुक्तीत एक मोठर दोन्यावर घेऊन
 नेतो ती बाळुची दुपरी या दुरावत शिवाय वधूगर्दी घरास शास्त्रीय
 विधिसाठी लग्नागरे सामान अर्धे [स आरावण=सूयण, अल
 कार, म अरे]

आरावणे—कि (वा) आठोक्यात आणणे

आरावणे—कि हातपाय ताणून निजणे, अद्वारणे आणणे पहा

आरास—कराय पहा

आरासारा—उ आबरसावर, आवाराभादरी. (सामान वगैरे)

बोडक्या जागेत नीटपेठे लावून ठेवणे [आवारासावरचा सक्षेप]

आरिख—वि १ कथिपणीत, छास्य, वैदिक 'पुराणिचे

आरिख बोल'—दा२ १७ २ छादिष्ट, आरे, अव्यवस्थित 'लेदि

का ते वाङ्मज्ञान पचवार्पिक । जडबुद्धि केचळ आरिस । '—स्वादि
८४ ४० ३ घोडेडे, असकृत 'हो आरिसा शब्दामाचारी ।
चातुर्ये बोला ते पुरी । स्वाक्षरे मुखावाहेरी । पडो नेदी । '—झाप
५२ [स आपे]

आरिसा—३ आरसा पदा 'आत्मा आत्मयुक्त दखे ।
आरिसा चिये । '—अर्थ १६ 'न दिसेचि पाहता आरिसा ।'
—शिक १८ ७४ [आरसा अप]

आरी—४ १ चामराचे हत्यार, यामें कातड्यास भोंके पड
तात अरी पहा २ चाकाचा भाग आरा पहा ३ करवत आर पहा
४ निर्गंध वृक्ष, जेल्या खेर अतरी पहा 'लगले आळवीचे रान ।
गोरीगोरीचे दाफण । बमा ७—ऐपों ४५ [स आरि] ५ (तनु
बाये) सतार धर्मेची तार आंवण्यासाठी एक बतार टक्क्यासाठी एक
हत्तीदती फागी ६ (कु) कौबड्याच्या डोक्यावरील तुरा 'छा
कौबड्याक आजून आरी देखूत फुगक नाय [आर]

आरीफ—वि जाणता, सूत्र 'विशेष लिहवें तरी महाराज
साहेब आरीफ असेतो । '—रा ८ ७ [अर आरिफ=जाणता, सहाणा]

आरीबोरी—४ १ आरी, बोरी यासारखी विशेषत कटिरी
५ कुत्रांना वास गमलेली झाडे आरी अर्थ ४ परा 'चदनाचे
सणतीबरी । छत्रास होती आरीगोरी । त्यातें देवद्विज धडिती तिरां ।
तेवीं शायक बोरी सतंग । '—एमा २९ २५० २ (सामा) बोरीचे
झाड, बोरीबरोबर आरीचाहि निरर्थक जेवळ वेतो 'आरीबोरी रुई
फारगी ती छीप्र आण । जवळि राखण माझ । '—यसा ७ [स
आरि+बोरी किंवा बोरी दि]

आरीयत—४ १ शरम 'शुद्धता दादासाहेब पुण्यानयन
आले, परंतु पुणें पाहिलें नाहीं हे आरियन मातृप्रीम फार आहे ।'
—मदवा १६० [अर फा आर=राज]

आर—आर पहा
आरुता—४ १ सायता म्हणोन लोटिला ऊर्ध्व पाणी ।
आरुता सार्वी स्वर्णपुत्री । '—कथा १ ७ १२ कफता पहा [स
अरता]

आरता—ती—तें—विचि अगीकडे, जवळ, अगोदर, इकडे
अरता, अरता पहा वडिनी ग माझे । बालावी आरती । '—शिशु
८२९ 'तव पानव्य हात पशुपती । शेजे उभी असे दक्षि । खुणा
धूमि म्हणे ये आरती । नारद दबो । '—कथा १ ९९ [स आरात्-
अर=नाचि य]

आरचार—४—अद्वार पहा क्षीरावर्षी शपाचा आरवारी ।
—कृपरा ६ ६८

आरक्य—वि (५) आप, छारसू, दैर्घ्य १ अममजव
अपयव, वरीजाणी, गाडवळ, वांघरी छर, छादि, पोर्क
गमगा (वाणी, बाल, भाषण, इति धैरे) 'वे माझे बन्दा

आरप बोळ । सद्गुरूने केले सखोल । '—एमा १६ ७ 'मातें
बोलेणें आरप अत्यंत । '—रावि १० २ मद, मुख, अजागळ, रुई,
गोसावड्यासारखा 'या आरप नामाचा चाळा । घेऊनि गवेंती
वेडोवेडा । '—एमा ५ ५१२ [स आपे]

आरसा—वि टोंकदार (सहस) ० करणें—कि
(चावारी धदा) दोन्याचे टोंक वारीक करणें —३ रुपणीस ज्या
कड्या अवतात त्याम वापणारा सळ किंवा वादी अरोसा पहा
[आर, तुल० का आर=रुपणी]

आरुढ—वि चढलेला, वर बसलेला—गेलेला, आरोहण केलेला
(दि० रोणें) 'जरी सपामासुत आहों । जाहलें आरुढीं । '—हा
४ ३० सामाशब्द—अनुभवासुत=अनुभविक्त इद्रियासुत=इद्रियाच्या
योगानें जाणीव झालेल, अधिकारासुत, गर्वासुत, पदासुत, विषया
सुत ज्ञानासुत, मंत्रदाय—धर्म—योग—राज्य—स्थान—काम—क्रोध—
लोभ—शक्ति—बर्ण—जिव्हा वगैरेवर आरुढ [स आ+रुढ=आरुढ]

आरुढणें—कि १ आरुढ होणें वर वणें, वर बसणें, स्वार
होणें 'असो हें जमासी जेदाचा भेदारा । तें राजन आरुढिलें ।'
—शिशु ११८ 'आरुढल वीरवर नारायण नदन । '—ऐपों १०९
२ (स) लोकाच्या तोंडीं अमणें, बघा होणें, बोभाण होणें,
[म आ+रुढ=वाढणें]

आरे—३ १ कर्नाटकातील एक दक्षिणी लोकांची जल दक्षि
णेकडे मराठे जातीना ओर हें उपपद लपवतात उ० आरे—कापू
[स आर्य]

आरे—उद्ग आरे सर्वोपनाथी 'आरे, जे आकाराची येतें ।
तें अवयेव नासोन जातें । '—दा १८ ८ १८

आरेकस—(वा) अरकस पहा
आरेकसणें—कि (खा) अरकसणें पहा

आरेख—खा—३ (श्र) निग्रह, समयन, धाव, वचक, तावा,
हुकमत [आभेखा]

आरेखझा—आखझा पहा
आरेखण—जिक (श्र) आरेख्यात ठेवणें, साम्यात, धाकात
ठेवणें, समयन करणें निग्रह करणें [आरेखा]

आरेभेरें—विभि (गो) अपत्यधर्षणें, परभारें [स गू—भर
भेरें—भेर दि किंवा भार=पारो अर]

आरोगण—णा—न श्री भोजन, जेवण, मेजवानी, भोजन
करणें, अन्न सेवन करणें 'आपोळी देवें पूजा सारिली । आरोगणा
सपरिसातीं जाली । '—शिशु ५०६ 'हुगसार घूत मुखादे । आरो
कने सारिली । '—सुआदि ४० ६१ 'मग जाहली आरोगणा । छी
जोडली तया भद्रा । '—कथा १ ११ ११३ [का आरोगण=
खाणें, भोजन ग्रा आरोग्य=भाजन करणें, खाणें, दि आरोगणा]
० मुमि—४ १ जेवणाची जाणा 'शिव रंगमाळिका दय हुसरी । आरो
गण भूमि । '—क ७८

आरोग्ये—उक्ति. भोजन करणे; राखणे; जेवणे. 'दोषादोषन पाहतां प्रसूता' आरोग्यीची चांगले.'—निगा १.५०. 'आरोग्युची मग । येमगरी जेवा वग ।'—नुगा १.६८. [रा. आरोग्य]

आरोग्य—न. १ निरोगीपणा; (प्रत्ययेने) स्वास्थ्य. २ आरोग्यमय. [सं.] • चिदान्न—न. आरोग्य राखण्यासंबंधी शास्त्र; आरोग्यशास्त्र. [सं.]

आरोग्यर—अर्धचि. अरोग्य पदा. 'वी वापिलेनी आरोग्यर.'—सिधु ११५.

आरोग्यर—आरोग्य पदा.

आरोग्यर—आरोग्यी—न.भी. (ना.) चाराच्या कड्यांशी घोंडे लहान भयगार व अंघ्र्य—मोड त्यादाचे एक जंगली फळ.

आरोग्यी—स्त्री. सीन हज्या; उलथंडा. अरुणा पदा. 'पायावरी होई देवाया आरोग्या—माली लावी गला देम ऐनी।'—नुगा १.८०४. [अरुणा—आरि.]

आरोग्य—आरोग्यपण—पा—उ.न.भी. १ लावणे; पुरणे (पृथ ६०) २ (स) शिकवणे; लावणे; जोडणे. 'परी करितां बीजा रोपण । अंदर जाण त्या मादी ।'—एना १.१.५८१. सानासद—भुशारोप; बीजारोप; स्तंभारोप; दोषारोप; गुणारोप परंपर. ३ धने; गुण. 'शोषण इत्यादि आरोप । तेज जाणवे ।'—दा ८.५.३८. 'मना कोषभारोपणा ते मलायी ।'—राम १००.४ दोषारोप, गुप्ता लावणे; छप्पा ठेवणे. 'जल्मनी देवनि आरोपण ।'—राम १८५. ५ (अलंकार) उदयप्रसंगार ४० 'तेजस्वितादि कारणमुळे सूर्यत्वाचा आरोप करून हा प्राण केवळ सूर्य आहे अला आरोप होतो. 'कां वक्ष्यमाचमि आरोपे । सूर्याप्रति संतु हासे ।'—ज्ञा १.८.५४४. ६ छोटा आळ; बाल्ट; शुरीची समकृत; लूक. [सं. आरोग्य]

आरोग्ये—उक्ति. १ लावणे, रोपणे; पेरणे; पुरणे. 'गावरी विधिचिये वाफे । सन्क्रियाजीन आरोपे ।'—ज्ञा १.१.३२. 'हो कां याची रूप आराम । पृथारोपण वनविधाम ।'—एना १.२.२३. 'आरोग्येची बीज कडात काढे ।'—साध ७.१५५. २ (ल) शिकवणे; अर्णी लावणे; लावणे. 'तेरी हवे निमळ माझ्या स्वप्नी । जो मूतभावना आरोपी ।'—ज्ञा ९.७९. ३ हवाची वरणे; सोपवणे; स्वाधीन करणे; पर देणे. 'दावात्री विद्वाने आरोपुनी ।'—ज्ञा १.२.२ ४ राहणे, ठावणे, माजणे. 'मग वापमुचि आरोपे । कुळामानी ।'—ज्ञा १.२४५. ५ आरोप ठेवणे, दोष ठेवणे; छप्पा ठेवणे; आळ घेणे [सं आरोप]

आरोग्यार—आरपार पदा.

आरोग्यपित, आरोग्यी—वि. १ आरोप केलेला; आरोप असलेला; (आरोपाच्या सर्व अर्थाने) आरोप पदा. २ छोटा; वनावट; रोंगी. ३ गुहेगार; ज्याच्यावर आरोप ठेवून गेल आहे

मठा. 'मगोर आरोग्यपित्ताकतां जागा होनी.'—रानी पंथावरी १५३. 'प्रेमभेदाप्रमाणे आरोग्यपित्तेगांचा नाटपट्टा विचार करण्याचा अधिधारण...चोडत मादी.'—टि १.३५३. [आरोप]

आरोग्यर—उ. उवा; अरुण; प्रभात; प्रभातछातीन आकाशाचा वंग. [सं.] • दोरिआन्टिम्स—उ. उत्तराधुनारीत प्रदेशांत पडणाऱा एक नमत्कारिक प्रकारचा प्रकार.

आरोग्यशास्त्रज्ञाने—किं. रान न करता, न पुनीं ठपावण (माणव, कपडा, अर्धे पंगे). पांगेचा पदा. [आरोग्य दि.]

आरोग्य—आरोग्य पदा.

आरोग्य—उ. (गंगीत) पट्टन तरापाभून पर निवादाकडे स्वर म्हणत जाणे. [सं.]

आरोग्य, आरोग्य—उन १ चरणे; पर जाणे; उठणे. 'गिदा-सन दोरन आपण । वरि हव वरिली आरोग्य ।'—ज्ञा १.३.४२४. २ (स.) प्रगति; वाड; रुद्धि. ३ आरंभ करणे; सुरुवात होणे. 'चरने येनाये भरते । ते गावेक आवगेली चिने । पुढील कदा निद-पणते । कवी विविदि आरोग्य ।'—एना १.१०६. [सं. आरंभ=वाढणे, चरने]

आरोग्यी चरणे—उ. (गंगीत) पट्टापाभून निवादाकडे वर वात जाण्याचे स्वर [सं. आरोग्यीचरणे]

आरोग्यी—स्त्री. १ जोराची हांक; कल्लारी. अरोग्यी पदा. (किं टोकरणे; मारणे). २ मोठ्याने ओरवणे, गर्जणे; गजना करणे. 'बाळे चरकतां देगे जाळी । आरंभेनि दे आरोग्यी ।'—एना ७.६००. [सं. आरंभ=आवाज करणे] म्हूँ अस्वदा आधीं आरोग्यी=मोठट येण्यापूर्वीच त्यापद्धत गाजावाजा करणे. 'सरकारने आलेले नवे पोले माहीर करणाऱ्यांचीच अस्वदाआधीं आरोग्यी या न्यायाने जन्मेने आपल्या गाव्हाण्यांची शद सरकाराचे मांडली पाहिले.'—सात २.२३८.

आरोग्यी—स्त्री. १ कर्णीक व हरमन्याचे पीठ एकत्र करून त्यात तूप व मीठ पावून, सारार, जेल्वी इ. पावून तिवून ते भजाप्रमाणे तंदून करतात—पृष्टि ३९. २ पायार, निर्यान्यावर भाजलेली जाड रोळी. ३ चादरी, पातली, अरोळी [अहार=निजारा+पोळी]

आरोग्ये—अरुण-अरुण पदा १ पुरी; अगोदर. आरुणा पदा. 'पे थोड्या आरोग्ये । जयाचे डोळे फुटनी असते । ते कावळे केवी च्याते । बोळखती ।'—ज्ञा ४.२४. २ अलीढवे; या वास्तव्य. 'जीव धावूनि केले परते । कनिष्ठा पाचारिले आरोग्ये ।'—मुआदि १९.१०२ ३ धिवाग, विना 'जेसे कल्यातीचे मारिले । स्वयं जयां दोहीले । पुढविल्या आरोग्ये । राहूचि नेणे ।'—अम ७.११. -वि. अजुंठ कमी. 'तो काय पोलेजि दाखवूं आतां । बोळणे बोळतां आरोग्ये पडे ।'—निगा १९६. [सं. अर=अरिष्ठ, आरुण=विकट]

आर्क—१ बालेच्छा -रा १ १९८ अर्क पहा २ बमान [पोर्तु आर्कु, ६ आर्क] आर्को घालीत वचर्णे (जावे)-(गो) वाकडे विरडे जाण, धिपत जाणे

आर्क लाइट—३ (फोटो) बाळोळाच्या वेळी विशेषत पाव साळपात ज्या प्रकारान फोटो घेतात तो प्रकार हा विद्युन्मज्ज आर्क नाराचा विकिरित प्रकाश कर्मापासून पेंथ्यात येतो [३ आर्क-लाइट=प्रकाश]

आर्कोरी—शी (गो) (बहाणेचा) योग (पहिला) पट्टा (सगळ शिबक्यात घणाच्या बक्राकृति दोन पट्ट्यांपैकी अलीकडचा पट्टा) हा दुसऱ्यापेक्षा रद असतो सोभेघाटी कोटे कोटे या पट्ट्यावर एक अपर तीन शुद्धा घसवितात

आर्गेळा—शी अडसर, अंगेला पहा 'आपोआप पेंडगा तुल्या धुपळा । बदाच्या आर्गेळा तुल्ये होडे ॥'—मुगा १०

आर्धुमास—न (गो) कात, गूळ बंगरे पाटून ठेवारा कल्ला शुण [पोर्तु आर्गामस]

आर्चकोन—कमानीचे वाड, आचकोन पहा 'कमानीची आडी ३ पुणपक्षा अधिक असल्यास आर्चकोन कमानीच्या पूर्ण जाडीचे पाहिले'—सप्तशौलपत्रकै (म्यारट) ४७ [३ आर्च=कमान]

आर्चदंभ—(सिनेमा, फोटो) विशिष्ट वस्तूवर तीव्र प्रकाश पाडण्याचा (फोकसिंगचा) दिश [३]

आर्जल—आजल पहा

आर्जन—न १ सखपणा, ऋद्धता, प्रमाणिकपणा, सापेपणा, भलेपणा 'तम प्राणिमानी सौमन्य । आनवते ।'—द्रा १६ ११३ 'आर्जिक-सभपणे किंवा नम्रपणे वागण्याचा गुण, चांगली रीत सात, सौमन्य बुगीनता [म ऋजु-आर्जव]

आर्जव—नशी १ स्तुति विरति, सत्ता, उपहाना, मनधरणी 'ऐने याचे आनव फळे'—शुच १ २२ २ (स) छुरामत, धुकी सेत्रो, हानी हागा करणे 'आर्जव वाग्ल त्याने वाटल त्याचें करावे ते करण्याची सनद अगर हक कोणी कोणास वावा लागत नाही'—टि ३ १६५ 'त्यास योग्येमाविषयी कोणाचे आनव म पडे ते करावे'—सराभा ११ 'तो (चांदीराम) प्रथम चाही दिवम सरकरादरवारात आजून मुत्सदी मडलीचे आर्जवात असून वनेपहारी वरून पोर्ट गरीत होता'—चांदीराम-प्रपत्रवेष्ट (किं० संपादने) [फा आर्जो] 'आर्जित-शी १ सेवा, छुरामत, आनव करण्याची शक्ति हाजीरोपणा 'मी म्हाळारा झालें, व माझ्या अंगात आता आजवशक्ति नाही' 'संपादन-न (अशुद्ध प्रयोग) मनवणी, हानी हागी, छुरामत (किं० करणे)

आर्जयिते—यक आनव करणे, छुरामत करणे हाची हानी करणे, आर्जव करून प्रसाद करणे, मिनतवारी करणे [फा आर्जो, तुन० स आजव]

आर्जवी-यू—वि १ आर्जव कणारा, आर्जवान राहणारा २ छुरामत करणारा, हाजीगोर ३ आनवागमनी

आर्जु—शी इच्छा 'बन्दी मार्गीत पडचे व पुढे स्वच्छता घ्यावी एगी कल्याणराव यांनी आर्जु'—रा ७ खलप २ १८—वि इच्छा करणारा, इच्छु, मार्जुमद 'मोहनयालही पार आर्जु आह वी गालहेर घेऊन मामा मुद्दम साहून पावा'—मदवा १ ११० [फा आर्जु] 'मंद-यद-वि आर्जु इच्छु उत्पुर्क 'फाशीव सर्वा रात्री दोस्ती करण्यास बशील पाळून घुतु आर्जुमद'—स ७ ६६ 'अगोपर चाही आर्जुव नव्हतो म पुढे ही आम्ही होत नाही'—रा ६ ६०५ [फा]

आर्जा—शी माधरणी, मार्जव 'तथीत मनीर आनवी आर्जो करितात'—रा १ ४२८ [फा आर्जो]

आर्जिकल—न १ वृत्तपत्तानील दिशा मासिकानील सत्ता 'आर्जिकची सर्वादाहि भरत आली'—आनार ३ १४-२ निष्पन, रारार, सतिस्वित्र व्हायचा वरता करारा लगणारा करार ३ वल ४ उपपद [३]

आर्जिफ्लस ऑफ ऑसोसिएशन—न ३ (पनी कायश) कपरीचे नियम, धर्ती, कलमबंदी [३]

आर्जिलरी—शी तोषा, तोषधाना [३]

ऑईल—शी १ वदवत्या, वम, परपरा २ वदोयल, डाकडिरी, जम ३ आहा हुकूम ४ (व्यापारी) मागणी, मागणीची नोंद 'वित्येक व्यापार्यानी विलायती मागच्या दिलेल्या आर्जरी रद्द केल्या'—क ३ १ ५ ३० 'मुक्क-न आतापुस्तक, कायकमाचे पुस्तक, मागणीवरी [३]

ऑईलरी—३. लकरी असतदाराम लकरावत्याकडून तेनाती करिता दिलेला पैकी मोकर, हुजऱ्या (अप) अडली [३]

ऑडिननस—३ १ शासन, कायदा २ वदहुकूम 'ऑर्डि नन्स प्रसिद करून वृत्तपदाची सुसुद्धताची करण्यात आली'—क १७ ६ ३० [३]

आर्त—शी १ उत्कटा, आतुरता, तळमळ, इच्छा 'पाहे पा भीक्षूची प्रतारना । तया उपमन्युषिया आतां । काय क्षीराक्षि दूधभाता । देइजेचिना ।'—हा ५ ११ 'छेष्ट दुर्ग जा पदाये । त्यावरी सफळाचीही आर्ते'—मुआदि ४ १५०—वि १ रोमी, आर्कियायिप्रस्त २ दुःखित, पाहिल, प्रस्त 'नातरि आर्तति स्पदिजे । अजुमाळ ।'—हा १३ २८७ 'भीम श्रोणासि म्हणे आग वी आर्तवद्ध हा कानी ।'—भाभीम ५ ५५५ ३ आतुर, उतावळा सामाशब्द-कामाते शुगारते, रोगाते सुपाते वंगर [म] 'वेवधु-३ दीन वधु पीडिताला सखानून लोखणिगारा आहूक या आतवधु । मितलकाकर्मवधु ।'—हा १४ ३ 'सूत-वि उत्कटेने पीडिलेला, स्तत पेतलेला आर्त माहेला 'पमिना द्योनि कृष्णमाय । व्रवणीनी आर्तधृत ।'—एलस ३ ५३ 'सायु-अभिमानी-वि

दीनाना दयाळु वु खिताचा परामर्ष पेणारा, आर्तबंधु ०स्वर-३
दु खिताचा गानोश, दु राखी आरोळी, सड्याच्या वेळची हाक

आर्तक—वि उत्कृष्ट अतणारा, आतुर असलेला 'अदो
एका भाविक । रात आर्तक सुकुपु दे ।'—निगा १५२ [स
आर्त]

आर्तव—३ स्त्रियाचा विटाळ, झीरज, क्षोभित—वि विटाळा
एतर्फी जसे—आर्तवदोष—अदर, भुषणी बंगरे विटाळासकधी रोप
[स फळ]

आर्तवत—वि उत्सुक, आतुर 'धाविनेल सदानबोर । आर्त
वत पहापया ।'—सुमादि ०८ ५४ [स आर्त]

आर्ता—क्रि अलोढे, इच्छे अस्ता पहा 'देव पर्ताचि
शाता ।'—दावि ४१३

आर्ति—स्त्री १ हुस, पीडा, उपद्रव 'जयाचि आर्तिचि
भोगित । विपयी त्पजिंल सत ।'—शा ० १४० २ उत्कृष्ट इच्छा,
आतुरता 'की गोपिकाची पुढावया आर्ती । मी झालों थीपती
कामारा ।'—एमा १९ ३१४ 'तुका म्हणे तरी सजनाची कीर्ति ।
पुण्याची आर्ति निर्वाळाची ।'—हुया १९०३ [स आर्ति]

आर्तिक—वि इच्छा करणारा, इच्छाळू, सकाम, रोमी
'मग तो म्हणे श्रिमकारणें आर्तिक नस काय न करी ।'—पय ४७
[स आर्त]

आर्ता—क्रि (चि गो) अलीढे, जवळ, अगोदर अस्ता
पहा

आर्थ—वि १ अर्थासवर्षी, विपयासवर्षी, वाच्यार्थासवर्षी
शब्द वाच्या उलट २ जमिधन, धनित, गर्भित [स अर्थ]

आर्थिक—वि १ आर्थे पहा २ अर्थेशास्त्रासार (३) इका
नौमिक अर्थशास्त्र पहा ३ सपत्तीच्या आयव्ययासवर्षी, नफ्या
सोष्ट्यासवर्षी, सांपत्तिक द्रव्य, धन सामग्र्या (४) फार्मॅन्सिअल
'कुभाषणासयद्यात आर्थिक स्वायत्ततेचा मागमूसहि नव्हता ।'—क
१४ ६ ३० 'आर्थिक स्वल्पाची (फायर्वॅन्स) धिलें मात्र समग्र
सामेच्या कमिडीबद्दल आर्थी रागतात ।'—पार्लेमें ९० [स अर्थ—
द्रव्य]

आर्द्र—वि ओला, आवट ओला, दमट, गिजलेला सामा
शब्द-दयादि, प्रेमादि ६० [स]

आर्द्रक—न आर्ले, ओली सुट [स]

आर्द्रता—स्त्री १ ओलेपणा, आलवा २ (पदार्थविज्ञान)
हवेतील दमटपणा (३) एमिडिटी ० दर्शक-३ (३) हायपो
स्माप ० मापक—न हवेतील आर्द्रता मापण्याचे यंत्र, (३)
हायपोमोन [स]

आर्द्रा—स्त्री सत्तावीस नक्षत्रांपैकी ६ वे नक्षत्र, [स]

आर्फनेज—न. अनाथगालगृह, बाल्यभ्रम, सगोपनगृह [८
आर्पन—पोरका, अनाथ मूळ]

आर्म—न १ हात, हत्यार, चिलखात २ हात, बाहू ० चेंअर—
स्त्री हाताची विंवा हात असलेली सुची [६]

आर्मी—स्त्री गैन्य, फौज, रफ्कर [६]

आर्य—३ १ एक मानवरत्न, (३) आर्यन् २ वैदिक, प्राचीन
वैदिक ऋषींनी, ब्राह्मणांनी प्रस्थापित केलेल्या देवताची उपासना
करणान्त्र जातींस हे राष्ट्रवाचक नाव होते याच्या उलट अनार्य,
श्रेष्ठ, विद्वान्, आदराह माणूस, कुलीन, सदाचारी माणूस ३ मद्रास
इलाख्यातील पत्तर ब्राह्मणांची विशिष्ट जात [स आर्य]

आर्य—वि १ कुलीन, श्रेष्ठ, सन्म्य, मान्यवर, बडील ' पर
मोदर उत्रोस्तुज यत्न दलील शीघ्र जायात ।'—सोसमा १ ८६
'सोमिने मजविषयीं तू आर्यप्रायना करी पहाई ।'—अचमयूर केका
११४ २ आर्य लोकाना शोभणारे (नवैन, वागणूक इ०), ३ यवों
जित, युक्त, लायक, योग्य जसे—आर्यवेप, आर्यधर्म [४] आर्यांगवर्षी,
आर्यांची ज्ये—आर्यभाषा, आर्यदेश ५ मोठ्या नाणसाना आद
राची वापरतात, बहुग्यानमूक्त पदवी 'आर्या, राजा कोडे वाचे तद्द
शेनेचि भी मोते ।'—मोरघी ३९ ४९ 'पुण्यास पेदाव्याच्या दरबारीं
असलेला पदवर्धनाचा बरील वाचा काळे आपल्या पदव्यवहारात
परछुरामाकान्न 'आर्य' शब्द योजी ।'—उदरे ५२८५ व ५०९८
[स]

आर्यन्—आर्य पहा—वि (भाषा, समाजशास्त्र) १ आर्य
भाषा, लोक बंगरे सवर्षी, आर्यवश्य, आर्यपरंपरेतील २ आर्य भाषा
वस, बाला इडोयुरावियन किंवा इडोजर्मानिक म्हणतात संस्कृत,
उर्दू, पार्सी, ग्रीक, लॅटिन, फ्रेलिक, ड्युयॉनिक आणि स्लॅवॉनिक
या भाषा आपल्या अर्वाचीन पोटभाषासह आर्यन् भाषेत समा
विष्ट केल्या जातात ३ आर्य मानववंश, आर्य भाषा बोलणारे लोक
यात येतात हिंदी लोक, द्रावणी, ग्रीक, रोमन, इथन, मॅच, जेन,
स्वॅडिनेजियन्, स्लॅविक, केल्ट व स्कॉट इ प्रमुख लोक या आर्यन्
महावंशात येतात

आर्यपुत्र—३ श्रेष्ठ, थोर माणूस (संस्कृत नाटकात नवन्याला
संगोवितात) आता आर्यपुत्रापुढे स्वता केलेली काही वजिता
म्हणून दाखीव '—वस ३० [स]

आर्यभाषा—स्त्री १ आर्यभाषाशास्त्रातील भाषा २ संस्कृत
भाषा

आर्यघट—न आर्यांनी पालून दिलेले आचार, नियम, कौशिल्य,
सत्वाचरण (सरणागताची उपसना न करणें, दीनधर दत्त करणें इ०)
'आता याही आर्यन कैयें जीविताचे सोडावें ।'—मोडशोम ८
७६ [स]

आर्यसमाज—३ स्वामी श्यामदसरस्वती यानी स्थापन केलेला, वेद मान्यता धार्मिक पथ हा हिंदुस्थानातील एक महत्त्वाचा ऐश्वरी पथ आहे. आध्यात्मिक, आध्यात्मिक, सामाजिक वर्ग वावरीन मनुष्यजातीचे कल्याण करणे हा याचा उद्देश आहे हा संप्रदाय जातिभेद मानीत नाही हिंदु संप्रदायाच्या क्षणी याने अलौकिक काम केले आहे. [स]

आर्या—खी १ श्रेष्ठ, आदर्शणीय खी, स्वाधी खी (मि) आर्याणी=पुढेदानक्षीन खी 'चाळे दवी (श्रेष्ठरी) जीचा केवारी देवदेव ती आर्या।'—मोक्षरी २ २ २ एक वृत्त, छंद, आर्येच्या प्रत्येक अपांत सावेसात मात्रागण असावेत त्यात विषमत्वाची ज गण नसावा आणि पठस्थानी ज गण किंवा न गण यावा हा सामान्य नियम आहे आर्या, गीति, उषगीति, उर्गीति आणि आर्यागीति असे आर्यावृत्ताचे पाच भेद आहेत यानील प्रथम आर्या हा वृत्तप्रकार सस्कृत अमृत मराठीत हे वृत्त क्वचित येते आर्या गाथांचे हे वृत्त मराठीत आहे ते वास्तविक गीति आहे सोरो पत यासच आर्यावृत्त म्हणतात 'श्रीमा आर्यावृत्ते आली भुलली यासि कवि कोटी।'—मोक्षरी १३ ७९ पहिल्या व तिसऱ्या पादात १२ मात्रा, दुसऱ्यात १८ आणि चौथ्यात १५ असे वास्तविक आर्यावृत्ताचे लक्षण आहे 'गीति' पदा 'आर्या आर्यासि दवे ईच्या दार्या जवी जने गोडी।' आहे हतत छंदी गोडी परि याप रीसती पोडी ॥'—मोक्षरुद्रआर्या आर्यागीति—खी या वृत्ताच्या पहिल्या व तिसऱ्या चरणात १२ मात्रा असून दुसऱ्या व चौथ्या चरणात २० मात्रा असतात उदा० सत्यप्रतिज्ञ भीमस्तुतिपात्र धनु कटलोहितगर्ज। मारी वसिष्ठ—सुत वो मुनि विष्णामिन तत् सर्वो सोहि तपाने ॥'—मोक्षरी ६ ३२ [स]

आर्या (ये) करणे—होणे—कि १ खाली करणे, खाली ठेवणे, 'उणे 'आगबोटीचो जिनो आर्या कर' २ (नाविक) छोड उतरणे, ठेव खाली करणे पाठने ३ (कु) मरणे 'वातमी ऐकच्या तोर त्याने आर्या केला' ४ नाद करणे 'अनक्या गवताची गार्या रे। माझ्या गेलान केल्यान् रे [का आरु=विषणें, नष्ट होणे]

आर्या—कौडी, अन्धा पहा [कोन्हा द्वि]
आर्या—३ (निक्षी) सावरी, मित्र 'जामी माजा आर्या (रंग्यो दियाना गोठ्याओव' [स आर्य=मित्र)

आर्यावर्त—३ आर्यांचा प्रदेश, आजचा उत्तरहिंदुस्थान, आर्यावर्ताची प्राचीन सीमा—पूर्व समुद्र, पश्चिम समुद्र, उत्तरे हिमाचल आणि दक्षिणे विंध्याचल, यामनील भाग [स]

आविही—वि (गो) अर्वाचीन
आर्य—२ मूलव्याप अर्ध पहा [स अर्ध]
आर्य—वि कविमवर्षी, कविप्रणीत (अथ, आचार, प्रयोग ६०) 'रामयतोपयजती क्षम जीवा जेनि जपे ताराया।'—

—मोक्षरी ५ २५ २ प्रवित्र, पूज्य, प्रमाणमृत, आपारमृत (अथ, संप्रदाय, ज्ञान वर्गरे) ३ (स) मद, जड, अव्यवस्थित, मूर्ख, दही, हेकेखोर ४ असमय, अयुक्त, मूर्खगणचे, फाजील (आयण, मत वर्गरे) 'तेसि माझे आपे धोरणे पूर्ण। अगोकाराल वाटने।'—मवि १ ४१ ५ विचित्र, सन्नेहाईक, खंडीधरून नसलेला [अवि

वर्ली ससृष्ट भाषा प्रचलित असल्याकारणाने तिच्यात नेहमी फेरबदल होत असत म्हणजे पूर्वीचे काही शब्द व रूपे नष्ट होऊन नवीन शब्द व रूपे भाषेत येत असत ऋषींनी आपल्या वेदमंत्रात योजिलेले शब्द व रूपेही जेव्हा अप्रचलित झाली तेव्हा त्यांना आपे (अर्थानी योजिलेली) असे म्हणत व असे अप्रचलित शब्द व रूपे थारू नसल्यामुळे क्षान्ता विचित्र लागून यावरून आपे शब्दाचे साक्षणिक अर्थ झाले]—प्रयोग—३ ऋषींनी छंद मरा वेदप्रयात पाणिनीय व्याकरणच्या निदमानी सोडून अवगारप्रयोग ० भाषा—३. भोळा भाव 'परि सगुणस्वरूपे आर्षमावाये।'—सत्र १ ७१ ० विवाह—३ त्रैलोक्याच्या अष्टविवाहातील एक प्रकार, यात मुलीचा बाप वराकडून गाय व पैल याची एक किंवा दोन जोड्या घेउन त्याम आपली मुलगी देतो 'अष्टविवाह' पदा [स]

आर्सेनिक—अरसेनिक पदार्थ
आन्हा—किवि अलीकडे 'जया जे आन्हा परोत। जया जे पुढे मागे ते।'—हा १५ ७१ [स अरु=सामान्य, प्रा आरभो]

आल—खी एक पाड, याच्या मुक्यापासून व सालीपासून तावडा रंग बांदून त्याचा कातडे, रेशीम बगिरे रंगविण्याकडे व्यवसाय करतात याने मुली असेहि म्हणतात याची पाने माहान्दी पानासारखी व फुले पादुल्या रंगाची असून तीं थारमहा येतात याची फळे लोणच्यात घालतात याची लागवड वन्हाड—खानदेशात फार होते त्याच्या उपयोगी शब्द होण्यास तीन वर्षे लागतात मुक्या पासून पक्का तावडा रंग होतो त्याचा सतरज्या, पासोच्या रंग विषयाच्या काही उपयोगे होते वन्हाडाल आल अन्हाचे वृक्ष आहेत त्याच्या मुक्यापासून तावडा रंग करतात आलवण म्हणून आल वृक्षापासून जो तावडा रंग मिळतो त्याने रंगविलेला कापड अलवन पहा [स आलचक, हि आल, अर अलवन]

आल—वि (गो) १ कोंबळा 'नाल मात्तो आल आस '=नाल बोडा कोंबळा आहे २ मूर्ख, सुद्धा [स थोडे, म ओल वृत्त० प्रा आल=लोमड]

आलक—३ काटी, खांड मनुष्य, गुन्हेगार 'अम जरी आपण आलकडी। न देय देऊ पण आळ काही।'—साह १ ६२ [म आल=छपट]

आलकटपालकट—अलखन पालकट पहा
आलकडी—खी (गो) दाकडी पदा

आलंकारिक—वि १ अल्फारुक, भूपणे, दामिने, शोमादायक वस्तू यांनी मंडित, सुशोभित, सुंदर २ साहित्यशास्त्रातील गुणांनी युक्त, उपमा, रूपक, वर्णने काव्यगुणांनी पूर्ण (पद्य, प्रथ, भाषा सरणी) ३ अल्फारुसाच्याचे ज्ञात ज्ञान आहे असा (समुच्च) [स]

आलस—उ अलस, ब्रह्म अलस पदा 'आलस तो शक लाहुरी वली।' -दादि ३५९

आलसणे—कि हलणे, ओषळणे 'तो परमानंद आलसला।' -दिशु ४९० [ख आलसपू=जाणे, हलणे, किंवा पालख दि. गुल० वा अलकु=हालणे]

आलसती—कि अदय, न कळण्याजोगे 'सत्यलोरी आलसती बायली। तैती अमते हटी पातली।' -दाद ८७८ [स अलक्ष्य]

आलखपलख, आलखटपलखट मारणे—माडी पालणे, अलखटपलखट पहा 'आलख पलख मारी थपरी कमाना तीर वगुनि वस्ती।' -सळा ६३

आलखिडी—खी (गो) आकषी अर्थ ४ पदा विळा, कोयती वर्णने ठेवण्याचा खाज पाडेल्या एक लाकडी तुकडा एका वाटोळ्या कळीस एक लांबट खाज पाडून त्या खाचित कोयता देतात व त्या कळीस एक आढेळ आक पाडून त्यातून दोरी ओढून त्या दोरीने कळी वरचेर बांधतात ती बांधल्यावर त्या खाचित कोयता स्थिर राहतो मादवार चढतेवेळी कोयत-नेण्यास हिचा उपयोग होतो एका खाचित एकच कोयता ठेवतात

आलख—न १ अम, डोक २ (ख) क्षेत्र, फेड 'शुद्धे दृष्टि चेनि आलखे। खोनि की निवडी मागे।' -अमृ १९ [स अलख]

आलखाट—वि द्वाद, दुमाडी अलखाट पदा 'आलखाट अल ध्यानि मारी। वस्ती व गाव्हारी आगिता।' -निगा ३५

आलखरजी—अलखजी अर्थ २ पदा 'बामापुत्रा हात वस्त्र उरवाळसी। आलखरजी नाम वस्त्र वटाळसी।' -होला ८५

आलखपालट-उलटापालट—अलखपालट पदा आलखट—(गो) अलखट पदा 'भोरा आलखती आसा की पलखती।' -

आलखर—न (गो) पट्टण्याची खुर्ची, आरामखुर्ची. [फि न्होलेटर]

आलखीन—खी (वर) केसली विविध रचना 'वाङ् अलखीन राखू नको' 'त्याने आलखीन राखली' [६ आलखीन या विविधनामावरून]

आलखेदुधार—वि (गो) बंदील अगर पालक याचा दाब नसलेला, रिकामेटेकडा

आलंख—उ १ ओळखा, लवक २ आधय, आसरा, अवलंबन 'तेथेचि आलंखे। तो तयाची न मिसव।' -विपू १२३ [स]

आलखेला—अलखेला पदा 'सपने भूगारासाचे रंगे। वनली आलखेली।' -होला ८४

आलंमावय—उ (गो) तोयणे, दूरचे नातेवाईक, अल-वतेकल्यते उ० आलंमाय कॉलंमाय=रिकामेटेकडे माणूस [६ आलं=सर्व किंवा म आला+माव]

आलम—अलम पदा १ जग, लोक 'रघुनाथराव विरादर असता त्याणीं दगा केला, आलमशिवाय (दुमिदेविरहीत) हे गोष्ट त्याचकडून अमलत आली' -ख ७ ३५६६ 'सपूर्ण आलमात जाले की याची दोस्ती होऊन दोपिकरास सजा करावी एसा नशा बला छ सौखिक' -रा १९ ९२ २ वाळ, स्थिति, अमल 'कराप्रमाणे फडचे करावे, यास दिले लावून तकावत होणे दोस्तीचे आलमात दुष्टत नाही' -रा ५ ३४ [अर आलम=जग]

आलमगिरी—उ (व) एक अल्प किंमतीचे मागे अलम गिरी पंथा पदा 'ची तुला एक आलमगिरी सुद्धा देत नाही'

आलमारी—अलमारी अर्थ २ पदा 'विपयकुसुम्या आलमागा मादया तीवर लपेहदा।' -पला १३

आलख—न पर राहण्याचे ठिकाण, निवासस्थान, वसति स्थान, सदिर २ साय, घमिना, कोठार सामाशब्द=देवालय, धर्मालय, सर्गालय 'जे धर्मालय म्हणिजे।' -झा १ ८६ [स]

आलखाट—झा १ सर्व टीक, थोडक २ थोडे तर, तसेच -उ ४ [६ आलं=सर्व+आट=बरोबर]

आलखण—अलखण पदा आलखारजोडा—उ (वागरी) मारवाडी जोडा (साध्या वाग्या) [अलखार गावाच्या गावावरून येथील घाटणीचा जोडा]

आलखाल—न आळ, पाणी राहण्यासाठी झाडाभोंवती केलेला खडपा, 'आलखाल न भरिता जळे। वृत्तत ओपी इच्छिती फळे।' -मुजादि ३० १३० [स]

आलख, आलख—उ न आलखीपणा आलख पदा 'सर्वत्रिया नावण। मनामानी मौख। माल्हाती दार्य। आल ख्याचे।' -झा १४ १७९ [स]

आलखीस—खी (गो) आनंदप्रसंगी देतात ती चिरीमिरी किंवा दरीक [पोतु आलखिस्]

आलख—अकि येणे याचा दूतकाळ, आगमन झाले-केले [स आगत या आगत, आल] ० गेला-भला-नि १ यगायजगारा २ (स) पै पाहुणा, अतिथि अन्त्यागत 'साच्या घरी आल्यागेण्याची बंदळ फार, तरी बघाळा मारी' आल्या

गेण्याचे घर-दया ठिकाणी नेहमी पाहुणे देतात ते पर म्ह० १ आलगेला गोण्याची दावेष्ट दिला २ (वर) आलगेला भावका दिला दोला=एकाच माणाला वर मागून अथवा नोडून नोडून

सावये सा अर्थी ० दिघम-प्रि वि राड न पडता, दरोज, प्रत्येक दिवशी, जो दिम येतो त्या दर दिवशी 'शुनित घरी आल्यापामून हा आला दिवस सेळतो आहे'

आला-वि अत्युच्च, सर्वश्रेष्ठ 'प्रस्तुतचा रंग तर अमा दिसता जे आला व अन्ना खाविदापासीं बराबर' -रा ५९ [अर आला=श्रेष्ठ] ० दर्जा-उ (ना) उत्कृष्ट, सर्वोत्तम स्थिति ० हस्त-उ सर्वश्रेष्ठ स्वामी देवादाच्या निजामाला त्याची प्रजा या नावाने संबोधितात [हस्त=स्वामी]

आलात-उ सोलीत, जळते पेटलेले लाकूड अशात पडा ० चक-न कोनीत बागेळे फिरविजे भसतां दिगमारे चक, कडे 'आलातचरीचा निघारी' अन्नि सत्य मिथ्या चर !' -एभा १३ ५५१ [स]

आलाप-फ-उ १ घोळ, बोलणे, भाषण 'त्याचिये बाचेचा टाई' इंग्रजीचा वार्ता माही. आलापु जितुचा काही. तो तदि पयांक जशाचा।' -रास २ ६७२ २ परस्पर आपण-बोळणे, समापण, बर्चा 'दैत्य मिळोनिया तक्रा' आलाप मांडिला पाताळीं।' -कथा ४ १३ ४९ 'फरी हे प्रासंगिक आलाप। आता असुन न बोलें ससेप।' -झा ७ ४४ ३ दगेन, गोष्ट, कथा 'ज्याचिये बाचे माझे आलाप। हरी भोगी मासिचि रूप।' -झा ९ ४४५ ४ गाण्यातील-संगीतातील स्वर, तान, लहर; रागाचा आकार ५ आवाजी जमविणे, गाण्याची तयारी करणे ६ (स) रडणे, ओरडणे [स आ-लप-आलाप]

आलाप(फ)चारी-झी १ आलाप, आलाप करणे, गाण्याला सुरवात करण्याची स्वर जमविणे [रा गाजाप+चर-चारी]

आलाप(फ)णें आलापि(फि)णें-झकि आलाप करणे, आलाप घेऊन जाणे, आलाप काढणे

आलापाला-उ पाळ, कदमुळे पंगरी भदय, जाडे भरडे अन्न, कदर, कसे तरी देह निर्वाह होण्यासाठी अन्न म्ह० आला पाला खाग आणि गोसावी घाला=जाडेभरडे किंवा अगदीं सापें अन्न खाऊन जो पणुष्ट असतो अद्या माणसाने लाबतात [पाला दि.]

आलापिनी-झी १ (संगीत)सतराव्या श्रुतीचे नाव २ बीणा [स]

आलापु-उ भोंपळा अलापु पहा 'आला मुनी जवळि, आलापिताचि जळि आलापुडा उसळल।' -आमा ४५ [स अलापु]

आलायबलाय-अगईबलाई पहा
आलायलीण-झी १ (गो) दाळतपणात मेलेल्या खीचे पिचाव 'आलायलीण जावून गोमेदेरे पगली' २ (स) राक्षसी भांडवीर खी [रा आ+यल+यली?]

आलाचा-उ आगरी, तातुनातील निस्तसाचा यज्ञ अलाचा पडा 'त्या मदितसमोर मुगलमानाचा आलाचा मळता पग तेथीळ मुगलमानांनी तो पाडण्याचे ठरविले'

आलाशिप, आलाशिर्चा-उ (गो) भाषार, भासरा, आश्रय 'पूत जोडू लागिल्लें आल्यार थिंठय आलाशिर्चां जातलों आशिर्चां' [रा आश्रय]

आलिङ्गचा-ळा, आलीङ्गचा, आलीकरील-कडून, आलीङ्गडे-अम ये पहा

आलिङ्ग-उ १ वेलास माराय्याच्या कोरव्याची तुताती (बारी) ज्या कातरी बडोला-बडोला (कोरव्याच्या मुनीच्या आभासी) भाषणें किंवा अडगविलेली असते ते बडें, बडी २ (व) (शिपाळीचे) पांते घर करण्यासाठी किंवा घेऊन्या गट्यापर घड करण्याकरिताची धारी वपयोगात आणतात ती [स आ+लिङ्ग]

आलिङ्गणें-कि कवगडणे, मिगी मारणे, आलिङ्गन देणे, भेटणे 'कीं आलिङ्गोआ धीइंगणासा।' -दाव १७१ [स आलिङ्गन]

आलिङ्गन-न बडोळणे, मिडी, नन (कि० देणे) (गो) आलिङ्गणां घालप-लगेणेंग घालणे, मनधारी करणे
आलिङ्गित-कि वि कवगडणेला, मिडी मारलेला आलिङ्गन दिलेला

आलिङ्गा आलिङ्गाहा, आलेङ्गा-वि ठळक पदरीचा ठ० आलीजा बदाईर शिंदे अलीजाहा पहा [फा आलीजाह]

आलिङ्ग-उ एक कडगाव, भूमध्यमुद्राच्या आग्नेयापूर्व बाबी लागवड होते याच्या कळाचे तेल काढतात काही ठिकाणीं कळाचे रोंगचे पाळतात फळापासून रंग तयार हातो आलिङ्गाचे पान, काढी, साळ दिस्ती लोकात शास्त्रतेचे निदर्शक मानितात [इ]

आलिङ्ग, आलिङ्गान-वि ठळक दर्जाचा, मोठ्या मानाचा अलिङ्गान पहा [फा आलीङ्गान]

आली-झी आलीचा रंग करणारी एक जात हे लोक नेमा हात राहतात -कृप ४१४ आड पहा

आली-झी १ सद्यी, मंत्रीण 'गेरी मदत कराया सकवि पाहून आपली आली' 'आलीजनें अति मुगधचि धूपवीले' -सापड ६ २० २ पक्षि, ओळ, राण [स]

आलीगेली-झी नकालुकसान जमाखर्चे यसापयश, जय पराजय 'तुम्ही आपले गिराळे, आलीगेली मजवर लोटणार' [येणें जाणे]

आलीढ (अपहार)-उ (रुप्य) आलीढस्थान वरून व्यसित करणातील हातोप्रमाणें हात करून खाद्यावर हलू हलू टोकणे, धावा पाय गुपुच व उजवा अशात करणे, नंतर उजवा पाय पुढे फेकून हात उरोमडळ करणे, शेवटीं करिहस्त व कपिच्छिन्न वक्राने करणे

आलीढस्थान—न (नृत्य) एन्डस्थानाप्रमाणे उभे राहणे व उभ्या पाय पात हाल पुढे उभे मल्लयुद्ध शूची हेराकणी वगैरे मोठी या स्थानात उभे राहण्याने स्थिति होतात [स]

आलीवाट—की आलेल मार्ग 'बाण वगैरा पलदाट । हरिमया भुल्लिला आलीवाट'—एकत्र १० १३५ [आली+वाट]
आलु—लू—३ १ साध्याजोने वदमूळ, २ (हिं) यदादा, गोरान्, वगैरे वद [स]

आलुका—की, आलुवपण—अल्का, अल्का पहा 'कम्य प्रीतिचा आलुका येव ।' विठ्ठलदास ३० 'रसोन्मया दायीं आलुक पण ।'—अथराज ७६

आलुता—ते—अल्ता पहा

आलुयुखार—अलुयुखार पहा

आलु—अले पहा

आलुपण—न येपाची स्थिति 'नीं निंदेवेनि आलेपणे । निंतेले ते जाय प्राणे ।'—अष्ट ४ ४९ [स आणत—माला+पणा]

आलेख्य—न चित्रे बाळगे, चित्रकला, रेखाटणे, लिहिणे, चौसट कलावैरी एक कला चौसट कला पहा [म]

आलेमाऊ, आलेमाय, आलेमाय—३ अत्र (गो) सोयरे धारले, हत्ते मातेबाईक 'फोल्डमाऊ—येथार जाणारे, मीन पाहणारे, तमासागीर, बरे [आग+माऊ]

आले—न आले पहा 'कृष्णकचेचे आले कीने खोड । घुडी शबरगाची जीती ओड ।'—शिशु २२ [स आल्वाळ, तुल का भाळि=वर्तूळ]

आलोफ, आलोफन—३ न अवगोळ—न पहा १ पाहणे, पण २ लय, देपावा, लय, भाकार. 'वैत लाव का पुड । गेवा निघयो माही एव । परी काय पांड नेणो आलोफ । विल्ल मणे ।'—झा १४ ७६ ३ प्रसाद, तेज, वीसि ७ निचार विचार करणे [म आ+लोफ]

आलोफदान्द—३ राजा चालताना विद्या समेत बसला असला स्थाने शाहीकडे पाहणे, समरस ध्यावा इ अर्थाचे शोचदार जे राज्य शोखात वे, खणारी, उभारा [स]

आलोफित—वि पाहिलेला, अवगोळन कलेज, अकले धित—न (नृत्य) मूल्यामध्ये एणवा वस्तूकडे पाहणे [स]

आलोचन—३ विचार, मनोमन, आलोच 'मग समुद्रापेलाही देस । स्वर्गाचा आलोच आहंके । मनोमन शोखस । सुविषये'—झा ६ २६९ [म आ+लोच]

आलोचणे—मक्षि १ पाहणे, बघणे, विचार करणे 'साय पुढे बाळका । शिवा न पड दाका । तेज मन देतो त्याची । नालाची शो'—झा ११ ३६० 'आलोचि' वीं वीरिणील वदये'—ददवि ३०० ३ वामने 'धवाभि मिठी पावकपाणि । दिगुत आगे धगगी ।'—झा ११ ११-१० [म आ+लोच]

एकी १ २६

आलोचन—ना—नको परीक्षण, निरीक्षण, वाखाईने, पाहणे, विचार करणे, चाची, विचार अवलोकन पहा 'तयाप्रती कुलिश पाणी । आलोचना करी विश्वासे ।'—सुआदि १० २९ [स]

आलोडणे, आलोडणे—वक्रि १ हालचाल करणे, टवळा टवळ करणे, इकडे तिकडे करणे, घुसळणे, मिसळणे २ (ल) मनात शोळणे—शोळविणे, गुन्हा गुन्हा विचार करणे 'गुन्ही आलो हन स्वप्नाची सून । साण मालागी ।' ३ अभ्ययन करणे, अभ्यास सणे 'तसे शब्दज्ञात आलोडिले ।'—झा १० १७२ 'आलोडनि बेदयात्राये । हातेपणे जे पडित ।'—झा ५ ५७ [स आ+लुड=हलविणे, आलोडन]

आलोडन—न (अच) आलोडन १ काढी एक पदार्थ टवळ घ्यावा घ्यावार २ (ल) प्रयादिकातील तत्त्व समजावे म्हणून अनेकवार, अनेकप्रकारे अभ्यासून पाहण्याचा क्रम दीर्घ अभ्यास, अभ्ययन [स]

आलोडित—वि आलोडन केलेले [स]

आलोडप—वि (निद्र) आलोडप, (ह) आलोड १ आलो डग करावयाची, ज्याचे आलोडन करावयाचे आहे असा (धय वगैरे) २ पुढळ आलोडन शाल्यामुळे पाणला परिचित साहेला (विपक्ष) विवा त्या विषयाचा तन्त्र (माधुप) —न मावीपत्र, पठिकन, पाठित्य 'ज्योतिरप्राप्तात त्याने बागले आलोडन आहे' [स]

आलोडारी—विनि (व) अचानक अलगपरीत पहा 'कुल्या गाविंदारा आल्यती भेत्ता'.

आल्लुमुनि—न भेलकल्लवक, हा दुधात, अध्यात, रणाल, वनस्पतीत वगैरे सापडता (अ) (सत्तायन) अभ्यासीत पांडरा बडन (भा) (वनस्पति) वगैरेपाहण इत्य, नगज, धीमनवपेक इत्य (इ) (विकक) स्वतासील एक पत्रक औजस इत्य आल्लुमुनि नॅज्ड पेपर—३ (पोग) अभ्यासीत पांडत्या बडकाने तयार केलेला कापड [इ]

आल्लु—न (या) धय धारण [पातु भागिमु]

आल्लु—आले—मी (गा) वदय कुणय मी [पातु आल्लु+आने=आरा भाई]

आल्लुआड—किरि अलीकट अन्नाड पहा 'मत्स्यनीच्या आल्लुआड आले'—माय २

आल्लुआडपली—विनि एवढस ताबडतार आल्लुआड 'मू आल्लुआडपली पत तथेय देकार चांगले'—नाड ३ १० [आल्लु+आडन]

आल्लुआड—३ अगई मीन 'गाडविदा आल्लु आले । निची निवरी टपा मुने ।'—ना १-५ [अल्लुआड]

आल्लुआड—आल्लुआड पहा

आल्हादी—निवि (५) अराद भय पदा

आय—३ १ डोल, पाट, मोटा आविगंघ, प्रतिष्ठा, मस्तक
'यधुनि खां घाला आवो। रसाळपणाचा।'—हा १ ३३ (किं
पाळो, आणणे) 'अंगांत कर्तृत्व नयून आव घालण्याचा कामच्या
लोकांना मोठा अवघा'—नि ६४ २ नीतनेटकपण, मुरस्सा,
वायणींद्वे, आकाशमनोरमता, धुंदर पाट, (सामा) आकार, पाट,
पडण 'मत्तावरणेंति प्रसन्न आवो माधुनि उड। निर्माण केले
महाप्र। नयुराद आकारे।'—एभा २५ १४ २ ३ धैर्य, द्रिप्त
दिव्या, धमक, अवसान (किं भरणे, आणणे) 'ह्या धर्मोपेति
पांचे झाले हातचि सारं आव रिते।'—मोहन १२ ७ ४ दाब,
भाटोप, आव, दबदबा, दण्डित, बल, सामर्थ्य 'दुष्टिया लटे
पराजिता आवो। तिहीं लोकीं।'—हा २.९ 'पोटून चित्ताची धाव
बताविणी आव न बळेभेमा।'—दोला १०१ ५ नेम, वणित्रा
'हड सापायिना आवो। निजवळे निघाव पावो।'—एभा १२
५८८ ६ पाट, पडण (साठे वर्गरेची) ७ उडव, उडव —डार
[स आनंद=आणे]

आय—नि (५) निमेल, तापे, बोर; जेणे-आवचे रूप=
निरने-निगेळ रूप [स अय=उत्सादसक उपसो।]

आय—३. आवक, प्राप्ति, लाभ 'फेवडा माझा उवावो। कतिता
बोण प्रस्तावो। केल्याहि आवो। काय देव।'—हा १८ ६२२
[स आय प्र आव]

आय—कि (आशापीं द्वि ३) (दि ३) ये [३ आनंदा, प्र
आव हि आव यु आवो, आववो] आयजा—(मिरी) (आशापीं) या
'हा काल लाकडी लिईन आवना' आयजाय—१ या आणि आ
वे, जा, पुढीं ये असे सांगणे २ (ठ) हलपाटा (किं करणे, बांधणे,
लावणे) आवजाव घर तुम्हास=दानेश्वर माणगाचे परी कोणी
मेतो जातो त्यास अनुष्ण योनितात

आंच—स्त्री अंतस्त्रासकधी रोग, आमादा, पोटातील अपचन,
अपचन, अर्जाणे ०रक्त—न रक्ती आव, रक्ताची हलवण [स
आम, हि आव, तिथी आई, कानिरी ओसु तिहली अमु]

आवरे—अवाई पदा

आवक—वि आलेला, प्राप्त झालेला, आयात मिळालेला
—स्त्री १ जमा, उत्पन्न 'जरी त्याची आवक मादी असून काट
बगरही मोटी असे तरी त्याला जबर कर्जे असे'—इरामु २१२
२ आलेली पत्रे=पुस्तके कागद, बोर, याच्या उलट जावक
आवक—स्त्री १ आयातनिर्गत जमाखर्च २ आवकजावक बार
मिथी, आल्यागेल्या पत्राची नोंद ०धारनिर्गती—स्त्री आलेली
कागदपत्रे जीत बार करतात ती बरी [स आनंद=आणे, प्र हि
आव]

आवकणे, आवकणे, आवकणे—बकि अडखळणे,
पावणे, कचरणे, शाशक होणे अवकणे पहा 'पण यथावत व कर

वार ना आज सार' गंधावार्दींनी जरा आवकन विचारिले —हाव
को धर्म २३९ 'आंतून गाण्याच कोमल सुर येन होते, मी जरा आव
कणे घाटाची'—दावरी धर्म २५५ इतर अपचरिता अवांछने पहा

आवण—न (३) मासाच्या पोटातील आंते अन्न पदा
आवणणे—बकि १ वाईट मार्गला लागणे, रेवेच्छाचारी,
दुस्ताचारी बनणे, बहदणे, पावबळणे अवणणे पहा 'चोरी-
जारी अनावर। कवनि माही म्हाती नर। तैसा नावक राजेश्वर।
अगत्या चाणीं आवणला।'—मुबारि १८ ११६१ [स अव+
णव]

आवणणे—बकि धारण करणे, अंगीकारणे, अंगी आणणे,
घेणे, अवणणी घेणे 'बी मातुपणा आवण। मगभौनि श्रव्य
लोकां एमो विहाय।'—दाव १५० 'अमूर्तही मूर्ति आवणे।'—
हा ६ १११ शिवाय अवणणे पहा [अव+णव किंवा अव+णव]

आवणणे—बकि भाटोपणे—हंडो [आव=भाटोप]
आवणुंडी—स्त्री (सोटी-चामारी) मोठेच्या पैलान मागे
ओडवता उपशेगात भागावपाची, पावयास जोडलेली बारी
आवचट—भरवट पदा 'आवकें निधान जोडले। ते बव
रीच्या बदल गेले।'—दा १ १० १४

आवचणे, आवचणे—आवणे, आवणी पदा 'माणे आवचें
(माताची लवगी) उपा होणार आव'

आवजा—स्त्री अवलेखन, भार, कोले अवसा पदा.
'तया मोघाचा आवसा। आपणेया कवने लावीला।'—आप ७८३
'जिवन्मासि आवसा जाला'—दावि ७७८ [स अवह, प्र
आवज किंवा अवजट (अप)]

आवसवरो—वि (हेट) (शिनी) आईची वाई बर्म कर
णारा, माझणमयी [आव=आई+सवरो=सवणारा]

आवट—३ लाकडाची रास अवट पदा 'आवगममध्ये मोड
वापा सरा आण, तो आण'

आवटचावट—त्रिजे मल्लेमल्ले, आवटचावट [चावट द्वि]
आवटणी, आवटणी—स्त्री (कों) (माताची) पुन्हा लावणी,
आवण्याचा किया, दाट झालेली रोपे उपटून दुसरीकडे लावणे
[आवटणे]

आवटणे, आवटणे—उकि (कों) पेरलेले धान्य (बहुधा
नागरी व बरी, इच्छा एका जातीचे भात) उपवून आल्यावर उप
टून नापेरलेल्या जमोरीत काडी काडी आवटवी करणे (म्हणजे ते
जीव घटते) [स आनंद=वेगळे करणे]

आवटणे—कि उरवे (—डार)
आवटणे—डारणे, आवटळणे—टाळणे, आवटळ,
आवटी—अय=पहा

आवटळा—५ गावमकोच, असण, आवटळा पहा 'उडवणे'ताड करू. आवटले आणि लवक !'—दा ३ ६ ४६

आवट—३ (न) असष्ट आहूति, असष्ट चिन्ह माण 'चेमून चोर गेल्याचा आवट दिसतो' (कि० उठणे, वळणे)

आवटणे—(कों) आवटणे पहा

आवड—जी १ गोडी, सनोप, आनंद, इच्छा म्हणू आवड डील मोल माहीं आणि प्रीतीला तोल घारों, २ प्रीति, चांगला भाव, हवि, पमति (कि० ठेवणे, होणे, असणे) 'गावडीची धुवा जयाप्रती। तयासि हवे पारनिपती।'—मरू २० १५ [सं आ+डु=वरणे] ० हृदय—न (काव्य) आवडोच, मना पोणे, समज असलेले, आवडणारे काव, 'श्रीधर येज्जि पुनराहित। सपादीन आवड हृदय।' ० गोड—चतुर—चतुराई—अमणें पहा ० नायड—निवड—तिडकारा—कौश प्रीति आणि अशीति, हवे असणे मको अमणे, एक गोष्ट पाहिजे असणे दुसरी नको असणे, २ (ल) विषममुद्रि, द्वैत, समतेचा अभाव ० निवड—खी मकर सकातीच्या दिवशी छत्रासिनी लियानी कटावयाचा एक विधि तो एखाद्या छत्रासिनीस पोलापूर विच्छा आवडीप्रमाणे तिचा चोऱो पिगूल वणें हा होय ० भूत—वि १ आवडते शालें, मावळें, प्रिय झालें, समत असलेले 'हे पर मला मोठे आवडभूत आहे' २ प्रीति, आनंद, प्रेम, आवड 'अमर्याद आवडभूत आहे, वाम स्याची आवडभूत आहे'

आवड—खी (शाप) स्नेहाकरण, तत्तायनिक आचरण (६) अंफिनिडी [भावड]

आवड—३ (न) मोठया देवाचा एक भाग अवाड पहा [म आनार]

आवडरचयडर—ओडरुओडर पहा

आवडणे—मनि पगत असणे, हवणे, आनंददायक किंवा मनागें असणे, आवाहन घेणे—आपणी प्रीति बरेच देणे, आपल्याग प्रेमरुद करून घेणे [पावर, मि आउडण]

आवडणे—मकि दिवणे, वाणे, भागणे 'तो मनुष्यासारखा तरी आणें। पती मनुष्य त्या म पडे'—हा ४ १००

आवडणे, आवाडणे—मनि (राचा वृण) कौपरिणी मरू दणण धुणे, वृत्ते धुणे [अवणे, म आभूत, या जाण=धोवणे]

आवडता—वि १ पयलीचा पावडीचा लवडा आनंद दावड, मनापदार २ (म) बापेव तो पदित ना ह्या तो भला इति गाणन तुम्ही किंति। म आवडताई अम्यासिने।'—हा ६ ३१० 'तेण गावडीचे सुमिके। आवडताहि चौतुडे।'—पद ३२१०

आवडती घायको—खी १ आवडगारी, पसत असलेली, वायको, २ (छ) पित्रवराच्या किंवा दुसऱ्या लग्नाच्या वायकोबद्दल म्हणतात

आवडते शाख—न १ एखाद्या वाक्याचा (शास्त्रादिप्रथा तील) सत्याला जरा सोडून आपल्या इच्छेप्रमाणे किंवा मताप्रमाणे अर्थ करणे, अनुकूल शाखार्थ काढणे २ आपल्या इच्छेचा कायदा किंवा आपली इच्छा हाच कायदा, शाख, स्वच्छदीपणा, मनला वाटेल तसे करणे

आवडवणी—न आठोरासाठी स्नानकरिता लिवाची पांने वगैरे टावून सापविलेले वणी [३]

आवडसावड—खी १ माणसं, बेल, नागर ६० एकमेकांच्या उपयोगासाठी एकमेकांस दण्यापेण्याची शेतकऱ्याची पद्धति, २ एकमेकांस केळी मरूत, मदीची बदलानदल [सवड—सावड दि] आवडळ—वि. यत्किंचित्, थोडा, अल्प स्वदल अर्थ ३ पहा

आंउडा—ढा—भवडा पहा

आउडा—भवाडा पहा

आवडी—खी (काव्य) आवड, प्रीति, पमति आवड पहा 'तुला म्हणे कुडी। जेवी प्राणाची आवडी।' 'असेचि अशि आवडी करिनि का न मर्यादा।'—केका ६१

आवड—ढे—किपि (सा) इतरा, एका, येवडा [एवडा]

आवण—न गाडीच्या चासण्या भोंकत पातळेने होखडी वनेयाकार वेडे किंवा माथगी हिचकामने गाडीचा कमा किंवा भततो 'वाकणे गावण वाटेत पडणे' २ (यव) (इ) वेअरिंग, पिण्याचा दाखण्याच्या खाळीं—वर असणारा भाग, खोबण, याचा उपयोग घांयने होणारी शीस कमी करणे हा असतो भावर्णन शास्त्रिय कमिलेने घयने [स आनंदन]

आवण—न (कों) १ भावाचे उमे रोम, राप 'आमच्या शेताला १० मगांचे आवण लागने' २ बाणी, नागनी, वरी मिरची यांचे दुपण्या टिकाणी सावण्याररिचा तयार केलेले रोप, नारळी, पोळडी यांचे रोप ३ ज्वल प्रथम रोीए लावतात ती जमीन, नीत की पेरून रोपे तयार करतात ती जमीन ४ (उतर भाग) भावाची रावे पहिल्या टिकाणावून उपरून ज्या दुगऱ्या जमीनीत लागतात ती जमीन ५ (मागा क हीं प्राता) घांय, भावीपाचा याची रावे लागतात ती जमीन, आवणीची जमीन [म आभूत—आवापन—आवण]

आवणी—नि (डु) तिळा

आवणी, आवणी—१ लागणी, दाडीनीस भेजणे रोप ठावून दुसरीकड लावणे २ जीन भताची रावे लागतात ती जमीन आवण पहा

आवणू—न (कों) ? आवणीसाठी काढलेली रोपे लावण्या करिता तयार केलेली जमीन, जीत आवणी करावी लागते ती (जमीन, दल), २ पुन्हा लावणे केलेली आवणतील माताची रोपे वगैरे, आवणी करून घ्यालेले मात [आवण]

आवणे, आवणें—अकि (चि गो) जवण घाल्यावर हात व हांड्युणें आववणें घित्यानी रूपें—आन=आचव, आववण=आचवव=हात धुवव, आचव=आचवापास [रा आचमन=आचवणेचा वगैरेपयास व वगैरेप]

आवणें—अकि (कों) आवण उपटून दुसरीकडे लावणें, मात, नागली, मिरची, बागी वगैरेच्या रोपाची दुसऱ्या जागेंत लावणी करणें, आवणातून काढलेली रोपे आवणूत लावणें [आवण]

आवणें—अकि समाविष्ट होणें, सामावणें, मावणें 'सकल करतळांत छिती आवली।'—प्रल ११७ [माव]

आवत—(क) ओत पहा
आवतण, आवतणें—कि ? बालावणें, आमरणें अवतण, अवतणें पहा 'गोमायुगपपरिपरिवारा मुत्तुलागि आवतणें। दिवशीं कुटुंबिन्यानीं'—मोवण ८४ २ अभिमन्यु करणें 'मद्र विवेचा अभ्यास। आवतुनि बाळिला यडीस। हा हा म्हणता नागपाश। घातिला त्यासि।'—कथा ३ १० १६३ 'शनवारीं आणिला छरी आवतुन धोतटा। निरमास्य गमे माहीं तेज पुण्या मत्त।'—प्रल १०४ ३ भोजनास घालाविणें 'भोजना आन तिला सहपरिवारी।'—सुमादि ४० ७०

आवतर—अवातर पहा 'आधींच पुणें गुलजार, तसामधि अपूर्व बसला आवितवार। ह्यांत कुळा धीमत आवतर सपरत यादव परिवार।'—तेपा १००

आवतासवदा—३ (व्यापारी) कायद्याचा सट्टा भविष्य काळीं होणाऱ्या दंवघेचीचा करार—मुज्या २४९ [यु आवता=आगामी+सवदा]

आवतिकाय—ली (गो) गति, स्थिति, विशेषेंकलून दुस्स्थिति दुर्दशा 'म्हज्या दुस्मानानीं म्हज्या घरार विठें (जादुणा) करून घालें तैपातून म्हदी आवतिकाय हीं बरीं जातया [अवगतिक]

आवती, आवथी—ली ? आहुती २ (त) नास [स आहुति]

आवथीक—(गे) न नास, सुकसान, आवती पहा **आमरण**—मुत्तसाग करणें

आवतीभावंती—किपि सभोवतीं, आजूबाजूस, अवकाश 'आवतीभावंती जशीं किलविल बरु रूपालीं म्हणच विवाहा वार पाण्यावर चारंग्यात पडल्यासारखें जातें'—आ १३ [भावती दि, स आन+अभिमत प्रा आवत]

आवंती—वि अवती नगरासवधीं—ली एक भाषा ही महा राष्ट्री व शौरसेनी यांचे मिथण आहे [स]

आवदा—ली आयुष्य मर्यादा 'मृत्युलोकीं मनुष्यमर्यादा। दलवणें जी गोविंदा। ते अतिप्रमोदि आवदा। अधिक मुक्ता पववीस जाहली।'—एमा ६ २५४ [स आयुदाय]

आवदा—किवि यदा, अवदा पहा 'तुम्ही आवदाची मस्तक मुडविली तरी पुरवेल'—भाव ४४ 'चवरी आवदागीरी वधीत कडी मोल्याची आवदाची बोली येक पालखीची।'—होला १६५

आवदुध—न (व) ? विनपाण्याचें दूध २ न तापविलेले—कच्चे—निरले दूध 'तापविलेल्या दुधापेक्षा गावें दूध घेणें शिक्कर आहे' [स आप, प्रा आव=पाणी+दूध विना अव=मुद्रतादर्शक आगम]

आवनो—वि (क) न भाजलेला, कच्चा [आवा ?]
आचभायी—(प्र) दुष्टतर, दुष्ट बोल 'जमना आला उफराटा। सुन चासुल छावी बदा। ऐक बापाशीं छावी भावभायी।'—अकला ६८ [स अप=अव+भापा]

आघय—ली (गो) आई माता **आघपुय**—अव आईबाप [अव=अवा=आई]

आंचय, आंचव—उदा (गो) छी,, थू, इतर [स अ+वच्, प्रा अवय]

आवर—३ ली ? आटोप काढाका, आनोक्यात जाणणें, आनोपतें घेणें, शोधक्यात जाणणें, गोळा करणें, बंद करणें, संपुष्टात आणणें २ निवडण, तावा, बचक, निमड, अमल ३ व्यवस्था, वारमात, पाहणी, भदा बालविण्याचें कौशल्य, उरक. **आटोप**—शक्ति—मुली उरक 'भोटें काम करवयासे आवर शक्ति असेल तो कामाचा' [स आन+ट]

आवरक—वि आवरणास, वेडणारा, बांधणारा, संयम करणारा, अटक करणारा, तावा देवणारा, आळा घालणारा आवरण घालणारा 'आहो भयिचें बळ थोर आहे देवराया आवरक।'—दावि २७९ 'अज्ञान अविद्या आवरिका। विपरीत ज्ञान विरोधिका।'—विपु ५ ५७ **आवकृती**—ली आवरशक्ति, उरक, व्यवस्था देवण्याचें कौशल्य

आवरकृत—न रक्ताची हपरण, आमाश [आमरकृत]

आवरजा—अवरजा, अवर्जा पहा

आवरजून—अवरजून पहा

आवरण—न ? आवरणें, आनोप, आवरण्याचा व्यापार २ वेदन, आच्छादल, वेदा, झावण, रक्षण साधन (बट्टा, दुपण, वर्द, शांका, पुट्टा, पेटी, पट्टा, रंगा इ०) ३ वेडणारी, बांधणारी वस्तु ४ आच्छादनावस्था, आवरणवस्था, राखणावस्था 'मज अनावरणा आवरण। मृणपातीतासि मृण।'—आ ९ १६२

‘धाकट्या भोवतें आरण । मी घालुनि घरितले ।’—रावि १८
११ ५ त्याचा, नियमन, अमल, व्यवस्था, अधिहार, आटोप,
उत्क ६ भाद्रपद शुद्ध द्वितीयेच्या रात्री वायूरात्रे आरुढ भोजन-
घाणें—पराळ (कारण दुसऱ्या दिवशीं हरितारिकेच्या उपवास काही न
खाता करावयाचा असतो) ७ (तत्त्वज्ञान) लुकीच्या कल्पनेच्या
दोन कारणांपैकी (आवरण व विशेष) एक, आच्छादन, रूपविणें
‘भ्रमझानास आवरण आणि विशेष हे कारण होय । [आ + कृ =
आच्छादन करणें] ० देवता—ही मुख्य देवतेच्या भोवतालच्या
भावान्तर देवता जसें—अनताच्या भोवतीं असणारे अष्टदिवपाल
८ (स) राजाच्या भोवतालचे सभे, खुममस्करे वीर, मोठ्या माण
साच्या भोवतालचा परिवार ० पूजा—ही मुख्य देवतेच्या भोवतीं
असलेल्या द्रव्याची पूजा, अन्तर्चतुर्वर्तीस अनताच्या भोवतालच्या
अष्टदिवपालादिकांची पूजा ‘हृण्य परमात्मना मन्त्रमूर्ती । आवरण
पूजा यादवपत्नी ।’—एकव १४ १०० ० द्राक्षि—ही १ काणे
पण्याची, नियमन कारणाची, ताळ्यात ठेवण्याची शक्ति अवर-
क क्षाक्षि पदा २ माथा, वस्तुव्याख्येचा गुणांचे आच्छादन कर
ण्याची शक्ति, मोह अविद्या

आवरणें—वकि १ एकत्र करणें, गुंडाळणें, भागेपणें, घोटक्या
जाणेंत भाणणें, गोळा करणें, संपविणें (वस्तु कामे इतर मोठी
इ०) आग्रस्त घेणें ‘जी हाईसाव । पण आपुन जरा आवरत
ध्या ।’—चंद्रमहण ४१ २ (क) माघारें घणें, परत घेणें ‘प्रसाद
कारणें मनीं अरि मसेल हें आवरा ।’—कका १४ ३ वरिघाटणें,
व्यवस्था पाहणें, दखरेख करणें, अम्मलखजावणी करणें ४ झाकणें,
वडणें, आच्छादणें, गुंडाळणें, व्यापणें, व्यापून अवणें ‘द्रुधानि आम्ही
रायाते । म्हणीं लवणें आग्रहतें । एव जें सर्वातें । आवरुनि अते ॥’
शा ११ ८८२ ‘सु खवीत्मा सत्ता हृदयी । भित्त प्रवेशेना तुह्या
ठाया । ते आवरिते असें विपरी । नवल कायरी साणते ।’—एमा
७ १६८ ४ सावा चालविणें, नियमन करणें, लटकाव करणें,
हुकूमतीत ठेवणें ‘तेणें तिया आवरिने । भीष्मातरीं हादिने ।’
—शा १ १२३ ‘तैमा आत्मा आवरला । प्रपंचे हा ।’—विपू
७ १११ ५ आपल्याकडे घेणें, सामाळ करणें वाडविणें (अप्राप
पारक्या मुलाचा वारे) ६ (काव्य) रूपण करणें भरत करणें,
आश्रय देणें, आच्छादन घालणें ‘मग पुन्हा आवरी । देना प्रपन
साणी ।’ [स आ + कृ]

आवरणें—न आवरण ६ पदा हरितात्रिपुजच्या आदल्या
रात्री (भाद्र शु २) करावयाचा फराळ

आवरणें—न (मोहारी काम) भांग्यात पणत आकार
देण्यामागीं उपधागात आणावयाची हाताची [स आ + कृ]

आवरणें आटोपणें—वकि आवरणें व भांगणें सवु कि
१ आवरणें पदा (आरुकिपाशानुवें अर्पणुद्धि हाते)

आवरदा—वि १ आयात माल २ (कर्मी कर्मी) आवक
० उमा—ही आयात जकातीचे उत्पन्न आवरदेखाना—आयात
निर्वात, त्यावरील जकात [फा आवरदेत्=आणणें, अत्र आवरदे]
आवरसावर, आवराअवर—ही वापायाच, गोळा करणें,
आटोपणें, झाकापाक [आवरणें+सावरणें=आवर दि]
आवरॉ—५ (गो) थीर, ० उडप—मीर सुटणें [आवरणें]
आवरॉ—५ (गो) आळसुघासारखें एक धान्य, चवळी,
कडेबेवाळ अत्रा पदा [का अवरी]

आवराधावरा—कावराबावरा पदा
आवरिय—न भुण्णकारिता उरवडा, मेजवानी ‘ते हुमा
आवरिय केली । दैत्यमासाची ।’—शिबु ४४५ [स आ + कृ]
आवरी—वि आवरणा, देखरेख धरणा, बारमाही, व्यव
स्थापक ‘जया प्राणचे परीं । अमें रावतो भाळ कारी । आणि मना
ऐसा आवरी । कुळबाही वहा ।’—हा १३ २८

आवरीत—(विह) अवरीत पदा ‘आचीं ममी लावलीस
प्रीत । पुढे त्या केलेस आवरीत ।’—होवा १४४

आवर्जणें—सकि दाकणें, त्याग करणें, सोडणें, ‘गडी म्हणती
जगज्जीवना । का आवर्जिले सगुना । कोण्या विचारें मधुसुवना ।
कोप धरिला तिजवरी ।’—इ १० ८२ [आ + कृ]

आवर्जो—हिशेवर्ही अवरजा पदा ‘कोरीं, नावनिहीवार
पत्तें आवर्जे पहावे ।’—ख ४ १४३३

आवर्जन—किवि अपत्यपूर्ण अवरजन पदा

आवरणें—५ (रामदासी वादमय) समुद्र, ‘तिषा आचार
आवर्णोदकाचा’—दावि २८२—दा १३ ४ १८ [अर्णव अष]

आवर्ते—५ १ पकाकार भ्रमणगति, पेटा, वळण २ पाण्याचा
गोंबरा ‘ज द्वेराच्या आवर्ती दाटत । मत्सराचे वळसे पडत । भाजि
भ्रमदादि तटपत । महामीर ।’—हा ७ ७० ३ चंद्रवात, वायूळ,
तुफान, (६) सायक्येन ‘समर्थ सज्जनदुर्गा पवेंत आवर्ते
पाहणें ।’—सप्र १ १५ ‘सुधे विपुलवृत्ताच्या उत्तरस अमता
हात प्रदेश उगतेस येऊन सधें व्यापारी धारे समोरासमोर येतत,
स्वविरुद्धाचीं जमीन फार तापत म्हणून त्यास जोर यतो, त्याचे
नळ नवून ते गरगर फिरू लागतें हें चक वर आश्चर्यात जाऊन
प्रतिव्यापारी बान्दाबरोबर धुवाकड जातें याम आवर्तें असें
म्हणतात ।’—छट्टिशाख ७३ ४ पाण्यातील भोवत्याच्या भावृती
प्रमाणे अणुवारील केराचीं पत्त्या, आहति (विदोषन धोक्याच्या
अणुवारील) उ० जवाणी, जातुवर्ते ५ मनात एकामागेंत घालणें,
विचार [स आ + कृ]

आवर्तें (करण)—न (नृत्य) उजवा पाय भुतिन करून
पुढे पगणें, असें अनेकवार करणें, उजवा हात मांडुनि कळन पुढे
पगलें व पुन्हा आहति करणें, हाचा हात वक्षस्पन्नावर ठेवणें

आचर्तणे—सर्व आवर्तन करणे, घेवणे 'यदा स्तोत्र का नाममन । आवर्तणे पवित्र' - हा १६ १०८ [स आवर्तन]

आचर्तदशांश—३ (गणित) व्यवहारी अणुणिकास दशांशांचे रूप देताना कधी कधी माग बरोबर तत्पत् नाही व भागाका रात तेच तेच अक पुन्हा पुन्हा येतात उ० $\frac{1}{2} = \frac{1}{2} = 1 \cdot 0 \cdot 1555$
६० अशा जातीचे दशांशास आवर्तदशास म्हणतात हा ५ अशा लिहितात फिरून फिरून येणारा जो भाग त्यास आवर्तप्रदेश म्हणतात - छम १७

आचर्तन—न १ फिरणे, भोंवतारी फिरणे, फिरवणे, दवळणे २ पुन्हा पुन्हा म्हणणे, आहूति, सया, पाठ, पारायण (धार्मिक प्रयत्न, द्वाययाय ६ कांचे) 'निल दहासहस आवर्तने पूर्ण'। दोषी पाळा करी सप्तदिन।' - शिवलैलापुत्र ११ १११ ३ अस्यास करणे, सवस करणे, पटण परणे ४ एखाद्याकडे वळणे, फिरणे, येणे ५ (गणीत) कोणत्याहि एका तालाचा सपूर्ण मापसमूह [स]

आचर्तनी—स्त्री सोने ६० पातू आठविण्याचे माडे, मूस [स]

आचर्तप्रतिध्वनि—३ (संगीत) पुन्हा पुन्हा ऐकू येणारा प्रतिध्वनि 'निरनिराळया अंतरावरील सभातर अष्टदळयावर ध्वनि आपटून आवर्तप्रतिध्वनि उत्पन्न होता' - स्वरसाग्र ३५ [स]

आचर्तप्रदेश—आवर्तदशांशपैशी पुन्हा पुन्हा येणारा भाग, पदा **आचर्तित (जैघा)**—जी (मृत्यु) वाढा पाय उजव्या पाया वरून उजव्या बाजूस व उजवा पाय डाव्या पायावरून डाव्या बाजूस नेऊन ठेवला म्हणजे जघांचे एक दृक्स्थिक बनते ती स्थिति विदूपाकांचे चालणे दासविण्याच्या वेळीं हा अभिनय करितात [स]

आचर्दा—३ जीवित, आयुष्य - नामब्रोशी कोस [स आयु दाय अप]

आचर्पात—निवि सवध वर्पात, उम्या वर्पात, वंदभर, साळ भर [स आनवपेअत]

आचर्पण—उक्ति वल्लविणे, वल्ले माणें नाव चालविणे 'जे आचर्पणा भावळणे । तोडी कर्माकर्मोऊजळे ।' - एमा २ ३१५ 'ये नदीतील जलचर घोरे । भुव प्रव्हाद विधिपुन । येथील अनंत एक कणघार । आवली क्वाहरीने ।' - जै ८० ७ [स आनवल्ल]

आचला आचलकरी—३ वल्ले मारणारा, वल्लविणारा, वल्लेकरी, आवल्या, अवलेकरी पहा 'मग होई महा विशाळी । पाळ लोत्रिासे जळी । परि धरिला वरुण आवली । विष्णुचेनि घावें' - कथा ७७ २० २ (८) कणघार, सुनधार, मागंदरीक 'उमती उमती नन युफीने समनाविती राज्याचे आवले नाता ।' - गापो ८३ [स आनवल्ल प्रा अवल्लय अवल्लक=वल्ले]

आचली—स्त्री पक्षि, ओळ, रांग, फगत सामान्यद-रोग्या वही, रत्नावली, पयावली ६० [स]

आचलें—न वल्ले अडले पहा 'लावुनि विवेकाचे आवले । तोडिती कर्माकर्मांची जळे ।' - एमा २० १७८

आचल्या—३ १ आवला पहा २ (व) शेतीवाडीच्या सर्व कामाची देखरेव ठेवून ते काम व्यवस्थित चालविणारा मनुष्य, कणघार ३ लपडाव खळांत भोग्याप शिवणाऱ्या मुलाना वदेचून म्हणतात 'आचल्या घेरे लवकर, भोग्याजवळ कोणी नाही' [आवळे]

आचरी—स्त्री पूर्वाश्रम अवशी पहा 'काळ न म्हण हाट पाट । न म्हणे आवशी पहाट ।' - एमा १० ४२४

आचरी—स्त्री (गो को कुण) आई, आईस 'म्हेगत करून हेच धर्तरे आवशीची चाकरी कर' - मसाप २ ३६९ **आचरीचो घव**—३ (अपचन्द) (हिट) आईचा नवरा [आयरी, का अन्वा]

आचशुद्ध—वि नीट, बांधेसूद, प्रमाणशीर, आकारशुद्ध [आव=आकार+शुद्ध]

आचदय, आवदयक—अवश्य, आचरक पहा

आचस—स्त्री आई आवशी पहा

आचस-आवस—स्त्री अमावास्या अवस पहा 'ते वेळीं पुनिवा भरे । ना आवसा सरे ।' - अमृ ४ १५.

आंचस—व १ बाप सिंह इत्यादि हिलपउ गाय, हरिण वंगरेना मारून त्याचे बोटें मांस खाऊन दुसऱ्या दिवसासाठी काही सरून ठेवतात ते २ आचिप, गळ बंगरेस पीठ लावितात ते [स आचिप] **आवसांचरचा घाघ**—३ १ आवस (पूर्व दिवशी सरून ठेवलेले मात) खाण्यास आवेष्टाने जाणारा वाय २ (८) चिरकाळ इच्छित वस्तूचा उपभोग घेण्यास प्रवृत्त झालेला, लापन अधिरा, रापीड, जलाल (मनुष्य)

आवसप्य—३ १ अधिहोत्राच्या पंचमीपैकी एक पंचमी पहा २ यशामि 'आवसप्यमिहून । गुस्तासरी अवतिय जन्म दिन ।' - स्वादि १० ३ २० [स]

आयसा—३ तात्पुरते चापलेले वर, शोपरी, लाप, शोपरी, माडव, प्लेग बंगरे रोग गावात झाला असता बाहेर तात्पुरती बाध तात ती शोपरी 'पाडपेसी प्राझण, शुनर, सोनार, कासार बंगरे मडळी गावाबाहेर आषाढात विवा होताळ्या पडटीत बंगरे राहण्यास गळी' - शुद २०१ [स आनचाप, प्रा आपास, मिह अवच, जवा, सु अवास, हि आवास]

आवस्ता—नि (रायदासी बाह्मय) अवास्तव, विनाकारण आम्ही आवस्ता मुळीं दुष्ट्या योगें ।' - दावि ७७६ [स आनस्तु]

आवस्वर—३ वेळ, अवसर अवस्वर पहा 'विश्वामित्राचा अतरी । ना १ तन्काळ प्रवेश करी । मग उठला स आवस्वरी । वरिष्ठे केमविग ।' - वेगीव १ ४९ [अवगर अप]

आवह—वि आणता, नेता, पडविता, वाटून आणणारा, संवाद करणारा, प्रापक सामावद-सुणवद, सुयवद दुखा वद, दोषवद, सकटावद, हितावद, शोकावद, भयावद, हर्षवद, कृत्याणवद इ० [त]

आवळणें—जि अवळणे पहा १ रगडणें, दाबणें, घुरणें, घुगे 'जरीं आवळी वळमोळी।'—मगाधरकृत राकणोळ ५८ २ ब्यूह रचणे (फोजेचा) 'तिवडे सोंगळ आपले तळावर तयार होऊन जमासुद्धा भावदून उभा राहिला'—भाव १४४ ३ आलिंगणें, मिठी मारणें 'त्वा हृदयीं स्वभुजीं धरुनि आवळिला।'—भवमयूर बेका १८ [त आ+वल्]

आंवळा, आंवरुदी—काठी, आंवळणें, आंवळसर-सरा, जावळा, आवळी, आवळीभोजन, आवळण्या गंधक—अ मध्ये पहा

आवळा—(पा) हुळा पहा [म हवळा, हवळा, हुळा] **आवळाजावळा**—वि जुळें [आवळा-जुळें द्वि, त सुगुल] **आवळेंजावळें, आवळयाजावळ्या, आवळींजावळीं**—उ लीन नव जुळीं भावडें

आवा—उ कुभाराची भंगी, मडक्याची रात, बंदी अवा पहा 'कुंभ अवाचा एक आवा।'—मुगा ३११५.

आवा—को १ वाई 'असली तरखावहादुर आवा आमा सनी साफ बायकु नरो'—बाय २ १ २ राड, राख अवा पहा

आवा—उ (कों) १ जावणातून काढून आवणूत लावण्या साठी उपटलेलीं मूठर भाताचीं रोपें, रोपणा पुत्रका, पुन्हा साव लेलीं अशीं रोपें २ वागी, मिरच्या बगैरेचीं नवीन वाफ्यातून लाव लेलीं रोपाची जोटी आवण पहा [आवण, आवणें, स आ+वप्=पेरणें]

आवाई—अवाई पहा 'टिपूची बाजारआवाई यत होती ती छत्री, तो भादे'—ख० १६१९ 'स्त्राणें भिगे' 'गुरुव शत्रु आवाई लाऊन व्यपण जाह्ला आदे तो सावर धरितो'—मराठा ७

आवांफणें—अवांफणें पहा 'जे एक वेळ आवांफुनियां सांगावें शान।'—हा १८ १३३७

आवांका—अवाका पहा १ वाफि, सामग्र्यी, आकारमान, अवसान, धर्म, उमेद 'बहुतीं माझिलें आवांकि । वीरुमीम्यान मुलें । म्हणती पातलीं कैतुलें । मढोत्साह पहावया ।'—सुवादि ४१ ८८ 'जयसिंगारादि आपला आवाका काय आदे ते समजेल'—सूर्यप्रदण ८४ २ विचार, सारासार विचार, मर्यादा, रीत 'अहो जी आहारा । तुमते गाहीं कृपेचा आवाका । तरे वेषे बीजे वरोनी का माते सुकविलें।'—ऊ ३२ —एमा ३१ ५५५ ३ अभिमान 'मी एक चतुर बालक । हादीं तुमी त्या आकला । बोल बोलू नेणें फिका । बोलेनि नेटका अशोरणा ।'—एमा २८ ४४९ ४ वाट,

अभिप्राय, भोळामेरीश 'तथा अर्थताता अशेपा । केळ तात्वर्थाचा आवाका । तो हा आट्याचा देसा । कल्याध्यायो ।'—हा १८ १४ ४५ 'एव भारताचा आवाका । आपुनि शोका एका ।'—हा १८ १६५९ ५ आटोका कवजा 'सिय एराट्याचा आवाका । स्वपुङ्कती ।'—शिशु १०७

आवाज, आवाजी—शुभी १ ध्वनि, मूर, राब्द, नाद २ वादगी, मडवद [फा आवाज] •काठणें—१ चोरणें, दाब्द करणें, कुसुर वरणें २ (कु) ऐपतीवाहेर आन दासविणें ३ (काकासार्लीं) भोवारींत मारणें •दार—वि चांगल्या आवाजाचा, चांगल्या नादाचा, ध्वनीचा •दारी—ली आवाजी, सुरेस्पणा, भावाजाचा शोबदारपणा, राणराणीतपणा •देणें—हाक मारणें 'त्या वेळीं जमादार त्यास आवाज देऊन आपलेकडे बोलावून घेतो'—चिरयाची माहिती १७

आवाज—उ नग देवज पहा 'थोरलीं भाई एकूण आवाज दीड हजार' [फा इवज्=इवज]

आवाजदारकाम—न (बरोदे) सोन्याच्या, चांदीच्या, अलुमिनमच्या बगैरे जाळीदार घागट मसामध्ये रत्न छल्ले (६ ओपनसॅटिव) बसविण्यात येतें तें काम—जव्हेरखानानियम (परिभाषिक) १.

आवाजा—उ १ ध्वनि, दाब्द आवाज पहा २ प्रतिदि; कीर्ति, बोलबाल [फा आवाज्]

आवाजावा—ली ये जा, येमैजाणें, दळणवडण, बरिवाट, बढियागीचा हक [त आवा=येणें+आवा=जाणें, हि आवजाव]

आवाट—उ (गो) १ परिप, पेर २ आसमतातील प्रवेश [त आवाट, भावार]

आवाट—उ (इ) वाटी, वाडा, आवाद 'तों छुवाराचा आवाटाक आता'—ज्यो सुवारबाज्वाला आदे [स आ+वाट, भावार]

आवाट—उ (गो) १ मोटेपणा, व्यापकता आवाट पहा. २ ताकट, शक्ति [स आ+इच्छि=वाट=आवाट]

आवाड—न आवार लवाड पहा

आवाडाव—अवाडाव पहा

आवाडी—की (कों) (नाविक) सुकाणू फिरविण्यासाठीं लावलेला वाडा, काठी [स आट्ट=फिरणें, प्रा अवट्ट=फिरणें]

आवाण—न (कु) नामली, मिरची बगैरेचें कांयळें रोप, आवण पहा

आवातण—न—न (शुण) आर्मेनण अवतण पहा 'तुमचें आवातण येईल म्हणून मी बराच वेळ वाट पाहिली'

आवांतर—अ मध्ये पहा

आवाप—३ परणे, सामासन्द-धाव्यावाप, बीजावाप, क्षेत्रावाप [स आ+वप्=परणे]

आचार—३ १ सुपणाच्या आतील जागा, परत, वाढणे, अगण 'उत्तराद्रीं यादनेधर । पैल मदनचा आचार ।' -कथा १ ६ १५० २ कुपण, हद्द, ज्याने वेढतात, मर्यादित करतात असे बई, वडाग, कठडा, मित, तट, गडगा, गावकुस 'कीं गधवेनगरीचे आचार ।' -हा ९ १०३ 'पाडोनि देशाचे शिपर । पातडे सभो वते आचार ।' ३ वेढा, आवरण, बदिस्तपणा [स आ+धृ] ४ खाना-३ आबारांतील पायखाना, सेतखाना [आवार+पा खाना]

आचारा—३ १ आव, मोठी तयारी, रजेजाव, बाईं मोठ्या थोजेनेषा याद, झोल (कि० पालणे) २ (ल) फुटल्यानंतर पुन्हा फुगणे, तयार होणे (गड बगरे) (कि० धरणे, पालणे) [आव, आवार]

आचारा—वि (माळवी) भटक्या मारीत विरण्यारा, रिकाम देवडा 'तो आजकाल आचारा आहे' [का आढर्न=भटकणे, आचारा=मनक्या]

आचारा—३ नासाडी, नुकसान 'गयाळाचे काम दिताचा आचारा । राज फजितखोरा अवत नाही ।' -तुगा ११२८ 'त्याचे सेताचा आपण आचारा केला' -रा १५ ३४ [पा आचारा करता=नासाडी करणे]

आचारिव—न भक्षण, भोजन, गेजवानी 'भुतावळी आचारिव केले । दैत्य मांसाचे ।' -शिउ १०५९

आचारी—३ (व) १ शैतावरच्या मोकदम २ पाटलाच्या पत्त्या कारभारी [आवरणे]

आचारू—वि (नदभाषा) दोन 'सेल पोळू भाणि दवार । आचारू खूण सागती घावर ।' -अवि ४२ ४६ 'आचारू उदा नके (पैसे) घमाईं भाळले (दिले)' ० विट्टी-दोनशे ० काटी-चाळीस

आचास—३ निवासस्थान, वसतिस्थान, टिकाण, राहणे, वीस [स]

आवाहणे—उक्ति बोलावणे, आमत्रण करणे, आवाहन करणे [स आवाहन]

आवाहन—न आमत्रण, बोलावणे 'हानाचे आवाहन मत्र । जे शान विकते सुखे ।' -हा १८ ७१ २ नदीन केलेली मूर्ति किंवा एखादी वस्तु यामध्ये देवतेला प्रवेश करण्यासाठी बोलावणे [मृ] ० विसर्जन-न १ बोलावणे व निरोप देणे 'आवा हनविसर्जनेवीण । शालिग्रामीं मासे अधिष्ठान ।' -पुमा ११ १३५४ २ देवतेची प्रार्थनाप्रतिष्ठा करणे व तिला निरोप देणे म्हणू 'आवा हनविसर्जेन वरावर=क्षणिक टिकणाऱ्या किंवा अल्पजीवि अशा मनुष्याला म्हणतात उ० पाण्यातल्या सुबुडा [स]

आवाहनपत्र—न (मि) १ एखाद्या सनदी उपदेशकाम मंडळीने पाळकपण स्वीकारण्याबाबतचे पाठविलेले पत्र २ पाचारणपत्र, निमंत्रणपत्र -सग्रा ७०

आवाहित—वि १ आवाहन केलेली (देवता) २ बोलावलेला [स]

आंवाळ कार्या—३ १ (गो) गणगोत, आप्तेष्ट मंडळी २ एकाद्र जमून केलेला कार्याकूट [आवळणे+कार्या १]

आंवाळगोत्र—न (गो) गांतावळा [आवळ+गोत्र]

आवाळवोय—जी आवळकाठी पहा

आवाळा—जी (गो) आवळा, आवळी पहा

आवाळे—न १ ओठाचा भाग, ओठ 'जे अनयांचे कान वेरी । आवाळुवे चाटीत निघे वाहेरी ।' -हा ९ १८२ 'सहस्र सख्या बुधधाती । तिये जाहली जागृति । आवाळुये चाटिती । वळी ते ।' -कथा ३ ४ १२६ २ जवडा 'मग पसरुनिवां भावाळे । मासु धावला गोपाळे ।' -कथा ४ ६ १८ ३ गहस्पळ 'मुर्गीव शुद्धाद सखे । शोभे अभिनव आवाळे ।' -दा १ २ १२ ४ कोळे 'आचारी लागले आवाळे ।' -वेतोस्व १ ६५ [श्र औडु-आवडु=खालचा ओठ, तुल० स आ+वल्] ५ गडू मासा शुंद, चामखील, गाळुक हें जन्मत किंवा नंतर रक्तदोषामुळे उत्पन्न होते 'शोभे जशास मिटिळीं लघुसे अवाळे ।' -रामदासवर्णन (रघुनाथपठित कृत) ९ [स अशुंद]

आविज-झ—जी (कें) आपणी, भाताची पुन्हा लागणी, आवणातून काढून आवणूत रोपे लावणे, आवणे आवणे पहा ० णे-आविज करणे, आवणूत रोसाची लागण करणे आवणे पहा [स आ+विज्=अलग्न करणे, आवणे]

आविद्ध (आकारीचारी)—न (वृत्त्य) जघात स्वस्तिक करून वृत्तित पाळत पुढे पसरणे व खाली आणताना चवडा जमी नीवर देऊणे, हा देवतांना दुसऱ्या पायात अडकविणे

आविद्धकसक (उदुहस्त)—न (वृत्त्य) उजव्या हाताने डाव्या खायापासून डाव्या हाताच्या कोपऱ्यापर्यंत, तसेच डाव्या हाताने उजव्या हाताच्या खायापासून उजव्या हाताच्या कोपऱ्यापर्यंत हात फिरवून आपल्या समोर तळहाताच्या पाठी लुळवून धरणे

आविर्मवणे—आकि १ (काव्य) प्रगट होणे, उत्पन्न होणे, न्यक होणे 'कृष्णस्वस्वपात्री प्राप्ती । भीमकी सादर धवगार्थी । हदयीं आविर्मवरी मूर्ती । बाह्यस्फूर्ती मावळली ॥' -गहस्प १ ८७ २ दिसणे, दमोचर होणे, स्पष्ट उघड दिसणे 'कीं सध्या राग पथिमे आविर्मवला ।' [स आविर्म]

आविर्मवन—न प्रकटीकरण दमोचरण, उघडपणा, प्रतिदि [स]

आचिर्माव—३ १ प्रगट स्वरूप, अवतार, उपरूपणा, मोकलेपणा, स्पष्ट दर्शन, प्रसिद्धाणा २ हावभाव, अंगविक्षेप, चेष्टा, मनातील विंका राणे दिग्दर्शन, हातवारे ३ आव, दौल 'सूरतावाचूनि दसमाजी ठाव । नाही आचिर्माव आणिलिया ।'—गुणा ३१३८ ४ (सगीत) एखाद्या रागाचे आलाप घेत असता अन्य रागाची छया घ्याम्या स्वरसमुदायामुळे उत्पन्न होऊ लागल्यास प्रस्तुत रागाचे रागवाचक स्वरसमुदाय पुढे आणून ती छया दूर करणे व प्रस्तुत रागाचे स्वरूप प्रगट करणे [स]

आचिर्भूत—वि अपतरेलेला, प्रकट झालेला, उघड झालेला, दिसलेला, मुळीक गुप्त न राहिलेला, स्पष्ट, उदय पावलेला, उगवलेला [स आचिर्भूत]

आचिष्करण—न प्रसिद्धीकरण, प्रकटीकरण, उघड करणे, पोढणे (गुप्त गोष्ट), स्पष्ट करून दाखविणे, उघडकीस आणणे, जाहीर करणे [स आचिष्+क]

आचिष्करणे—उक्ति १ प्रकट होणे, प्रतिबिंबित होणे, स्फुरणे 'नाना कथारूपे भारती । प्रकटकी असे निजगती । आचिष्करणे नि महामती ।' व्यासाचिवे ।'—शा १३१, ६१९ २ अभिमान परणे, गर्व वाहणे, आवेश घडणे 'जो कांति लगेनि तरे । तया पोढती उनी छरे ।' सुरेहित नाविष्करे । दातेपणे ।'—शा १८१७९ [स आचिष्करण]

आचिष्टत—नि आविष्कार केलेले, व्यक्त, प्रगट केलेले, झालेले [स]

आचिष्ट—नि त्वाभीन झालेला, प्राप्तलेला, पळावलेला, व्याप्त झालेला (विकार घेतेरी) सामाशब्द—कामाविष्ट, कोपाविष्ट, वीणाविष्ट, लोमाविष्ट, हर्षाविष्ट, शोकाविष्ट ६० शिवाय आवेश शब्द पदा [स आ+विष्ट]

कावि(वी)स, आविस—न १ आसिप, लालच, 'व धावे अर्थ कामाधिया आचिसा ।'—माए २५५, 'आविसासाठीं फसा मान । पाटी धनद्वज ते ।'—गुणा १०३६ २ मास आर्वीस आरो किले, उडाला ।'—उपा ८५४ [स आसिप]

आविसाळ—न पदयाचे पाटे, आश्रयस्थान अनिसाळ पदा 'सत्सग सूर्याचे मेळी । देहाची आविसाळी साडिती जीव ।'—एमा २६४३० [स आविसु+आलय]

आयीज—३ (गो) सूक्ता, नोटीस [पोढी आन्दीज]

आधुत—नि व्याप्त, वेष्टिलेला, आच्छादिलेला, गुरगुरलेला 'तिहीं गुणी आधुत । हे वेद जाणें निप्रात ।'—शा ००५६ [स आ+ध]

आधुत—नि फिरलेला, घेते घेतलेला, गुळगुळलेला, गरगर फिरलेला, पोळलेला, ज्याची आवृत्ति शांती वाढ असा [स आधुत]

आधुत्ति—शी १ उजळणी, एखाद्या गोष्टीचे आभापासून शोबटपर्यंत पुन्हा एम्बार अनुग्रह २ परतणे, परत येणे, 'ये जा करणे, परत करणे, परत तेंच करणे, पुन्हापुन्हा उजळणी, अभ्यास 'इतिहासाची आवृत्ति तरी पुन पुन्हा दावी ।'—विक ५ ३ मनात पोळणे, चिंतन करणे, 'गुपीतये आवृत्तीसी । बुडोनि जाय ।'

—शा १८११३५ ४ (तत्त्व) पुनर्जन्म, जन्ममरणाचा फेरा ५ एखाद्या प्रस्तकाचे पुन्हा मुद्रण—प्रकाशन, 'काव्याची पुनरावृत्ती काढतेवेळीं ज्यासत दीपा बाव्या'—विवि (१८७६) ८७ १२६ [स] ० वाचक—वि पट्टी दाखविणारा, आवृत्तिदर्शक (प्रत्यय) जसे—एकपद, पाचपद वर्षेरीलेला पद हा प्रत्यय

आवे—वि (व) कळवे, निरसे (हृष) आव पहा **आवेग**—३ १ ओर, वेग, जोराची कति २ मन क्षोभ, सताप, आवेश ३ तीव्रता (दुःखण्याची), ठगका, तिडीक, अत्यवस्था, ४ एक गौण मनोभाव, व्यभिचारी भावाचा एक प्रकार भाव पदा ५ पाई, लग्नव, पादल सामाशब्द—दुःखावेग, शोकावेग [स]

आवेदन—न लग्नापूर्वक विनंति, अर्ज, निवेदन, गान्धारणे, निर्याद [स आ+विष्ट=आवेग]

आवेळ—(कों गो) नारळ खडून् त्याचा चर पाण्यात उकडून त्याचे काढले, चिंचा चवाचा दाट रस कढून काढलेले तेल हे धडीने अग फुटले असता त्यावर चिंचा जसमेवर लावतात, आंब्याळ, खुलेक अवेवाळ पदा [गो. अन्तः=वैविध्य नारळ+म तेल]

आवेळ—३ वेळ, अवेळ पदा 'अवश्य म्हणोनि पचतुली चेतविले आवेला ।'—सत्र १५ ४

आवेव—३ अवयव अवेव पदा 'अपघटी हरीची माया । अलक्ष रक्षेसा प्रवया । आवेव अडामाजीं तया । देवमाया रचि येले ।'—एमा ७५७४ 'वणीं श्रियाचे आवेव । नाना नाट्ये हाचभाव ।'—दा २१०१९

आवेश—३ १ एका मनोभावाने विंचा विकाराचे सगावर वचैस्व, एका विकाराधीन सर्व मनोव्यापार असणे, क्षोभ, आवेन, सत्कार, कितावसत्ता, विकारुचा जोर सामाशब्द—कामावेश, कोपावेश, शिष्याचेवेश, लोभावेश, मोहावेश, शोकावेश २ उत्क्रांत, उत्सुकता तडसपणा, लग्न, पाई ३ सताप, राग 'देते एव्हा कावेज कीजे । कवणावरी'—शिद्ध ६७२ [स आ+विष्ट=विशरणे]

आवेश—३ लक्ष, अवकाश 'विगणेया आणि प्रवेशा । विस नेदीत आवेशा ।'—शा १६२८२ [स आ+विष्ट=प्रवेशणे]

आवेशर्णे—अकि १ आवेशारुप होणे, स्फुरण पावणे, उजुस होणे २ रागावणे, सतावणे, शुष्य होणे 'तव वातात्मज आवे सरा । म्हणे घडुनि आणीन दुदुमीरा । मग तो आकाराीं उडाला । नाही वेष्टिला कोणीहि ।'—जे ६७३९ 'आवेशोनि रावण देला ।'—युव ६१८४ २ प्रवेश करणे शिरणे व्यापणे 'मनीं आवेशाळे अदुशुत' [स आ+विष्ट]

आघेदी—मि आवेसयुक्त, उत्साही, जोरदार, सापट, तय्यर [आवेस]

आवेस—उ (गो) दारीस्थि, टेवण, दारीराच्य बापा 'मामा'ची चली तुजेल्या, आवेसान म्हणसारची काय ना' [स आभयिस्त]

आघेदित(अंयुलि)—भी (नृत्य) एका हाताने दुसऱ्या हाताच्या तजेनीपासून आरंभ करून त्या हाताच्या सप्रहाताच्या बाजूने वेडा पाल्ले

आघे—भी (गो) आई म्हं १ आघे नागिरयाचे पोट म्हं=ज्याला आई नाही त्याने जोडे घाले तरी गुच्छ खावे असे सांगणे २ आघे सोरीत, चापूस पोरीत=आई शुभ्रवा करणार व बाप पैसा खावे करणार (तिन्हादितजे काय जाते?) [श्र अन्वा-भाषा]

आघो—उ. प्राप्ति, प्रतिष्ठा, झोल इ० अर्थां आघ पदा जवळी कां बीजभावां। वेदांनी वेला देला आघो।' -शा १० ५१२, १३३, १८ ६२२ इ०

आघो—उ. अहो, अगे अघो पहा 'तव सावागिनी आणि तिते। आघो आघो गोसावी आले।' -दिशु १७४ 'आघो आरुई राजकुमरी।' -उपा ६५०

आघ्त्त, आघ्त्त—उ (गो) खडल [पोतु आघ्त्त]
आघ्त्ती—झी (गो) आडूती, आवती *मारघ-(गो) खर्वात पावणे, खोट आणणे आवतीक पहा

आन्हाट—उ आडमार्ग, अन्हाट पहा 'मी आन्हानी झेंडपा पहा। नन्हातां रटीगोचर।' -क ४८ 'जैसे आपणें हुईने आन्हांग।' -शा ३९ [अभ्यास]

आन्हाटचक्र—न उन्हाटचक्र-शक्ति मायागाळ 'जे अत रीच भ्रमले। मायासभ्रमे सभ्रमने। तयासह वैसे उठले। आन्हाट चक्र।' -दा १४ ९ २३

आन्हाटणें—अन्हाटणें पहा 'आन्हाटलिया तरी जोडे। स्वर्गलुख।' -दा ६ १५८

आन्हाण, आन्हाणणें—आन्हाण आन्हाणणें पहा
आन्हेर-आन्हेरणें—अन्हेर, अन्हेरणें पहा

आरा—उ अमच्याने खण्याच्य रापशीसारखां पातळ पदार्थ -एशि २ १८८ [स अयान, हि आरा]

आरा—झी आस, आरा, इच्छा 'लोकांच्या सारखिला उवरा देखती। तरी एका शिताची आरा करिती।' -शिधु १५० [स आरा, म आस]

आराक—वि १ हृष, पित्रा, अनुरक्त 'ते (सभाजीराजे) परब्रिवावर आराक होते।' -मद १ १०६ २ अणवी, प्रियकर

(माझूक बरोबर उपयोग) [अर आदिशू] *माझूक-न प्रायी जावपें, प्रियकर व प्रियद्वीण

आराकड—आराकड पहा
आराकणें—अभि १ (काव्य) दक्षित होणें, माझक होणें, कचें होणें, मिळें, भय वाटणें २ दक्षा येऊन प्रसन्न करणें [स आभयिस्त]

आरांका—भी १ भीति, अदेगा, दाफा, तदह, ग्रावीय मित्रा यमाभावाचा अमास, सद्योच २ (तर्ह) आक्षेप, दाका, विषानाज इत्ये 'आतां प्रभ दार पेऊन। विद्वारीत आसामे -पां २७ ४२ -दा १ १ १० *निठुत्ति-भी दावेचें, आक्षेपाचें नितान, रपटीकण, पाड [स]

आरांयित—वि १ न्यायेला, साक्ष सादलेला, विश्वास टटलेला, सुललेला २ दक्षा पेणारा, भीति बाळगणारा, अंदशा असलेला [स]

आराकी—भी प्रणयातुल्य, प्रियाराधन [का आदिदी]

आराशनई—भी मंत्री, नातें, परिषय आराशनई पहा [का]

आराय—उ १ उद्देश, हेतु अभिनाय, नगीचा २ दिग्गज, स्थान, भाग, सादा सामासब्द-अनायय, जलायय, सूनायय इ० 'अयुव्या अनुभासयाचा पातु। कतिता चरणभूनेवेतु।' -एभा ६ १११ [स आभरी=राहणें]

आशरफि—भी सोन्याचें नाणें अशरी पहा

आशा—भी १ अपेक्षा, आकांक्षा 'आसा अमर जावे' २ इच्छा, वासना, मन 'पेढ पाहिले तेव्हां माशी आशा त्याचवर येती' ३ आवड, प्रेम, लोभ 'आतां या काढक्या आगव्याची आसा कशारा परतोस। एकावाच देउन टाक' ४ दिशा 'धेनुकुनीं बळिल्या येवुनि उत्तरशेला' -मोनिराट ६ ६३ [स]
*वाट-वि आशा करणारा, आशावादी *दुराशा-झी बरी वाट इच्छा, अपेक्षा, भावा, लोभ, आशा आणि भीति 'आशां दुराशा-त्यत्र। आधि तो उमना। त्वहित समया। दुर्भाव दावा हुवा। गुक्तीस लावा घ्या।' *प्रोशो-वि (गो) हावरा 'जिते आशां पाशी रेवाचा मनीस हो' *निराशा-झी आशा आणि निराशा, आक्षेपी निराशा म्हं *आपेसारखें दुसरे हुस नाही आणि निराशे सारखें कुस नाही आशेची निराशा होणें-अपेक्षा, आशा, हेतु कल्पन न होणें, हिरमोड होणें *पाश-उ १ ससारातील अपेक्षा, इच्छा, हेतु, यत्ने जाळें, मोठवाळ, विषयनाल २ (व्यापक) जगदहारी, जग *बन्ध-वि १ आशापासून सापडेल्या, साक्षा रिक, आशा, अपेक्षा यांनीं जखडलेला, लोभी, हावरा 'आशा बद्ध येतो नये। चिचेकेवीण चालो नये।' -दा १४ १ ७७ २ आशावादी, आशायुक्त *भंग-उ निराशा, हिरमोड *भूत-वि (निदाब्यजक) (प्र) आशाळयुक्त, हावरा, लोभी *वाद्-उ

जगत दु रापेक्षा मुख अधिक आहे आणि जगत जखेर सत्याचाच किंवा सत्यज्ञाचाच विजय होणार आहे असे प्रतिपादन करणारे मत (३) ऑप्टिमिझम 'पतन-चादी-नि (विर) आशा पत-आशाविष्ट=आशासुप्त आशा देवणारा [स]

आशाचर्णे, आशचर्णे—अकि आशा चरणे, इच्छा करणे, आश धरणे, लोभणे [आशा]

आशाचिर्णे—अकि आशा करावयास रावणे, आशा उत्पन्न करणे, लाभविणे [आशा]

आशाळ आशाळु—वि १ लोभी, हावट, अभाशी २ आशावादी 'प्रो गोसले हे आसूच्याले गत्यत आशाळु गृहस्थ आहेत'—दि १ १८ आशाळभूत—उ १ आशाभूतपदा अति शय अभाशी २ आशावाशी [आशा+भाउ प्रत्यय]

आशिक—उ की आशीर्वाद 'सकळिक आदिका देती।'—वसा ७० [स आशिस]

आशिस्वले—वि (गो) राऊन पिऊन मुखी असा (मनुष्य) [स अशु=आशे]

आशी—वि पाणारा, सधन करणारा सामाशब्द—अश्वताशी, विपाशी, अताशी, अत्पाशी, मितारी, पय्याशी, बहाशी [स]

आशी—उ आशीर्वाद 'खादी आशी देतो, देतो पुनाकसी पिता ठेव।'—मोआदि १ २३ [स आशिस]

आंशी—न (कों) पोदे पासडताना जे वारीक कण निघतात ते [स अश]

आंशी—की (गो) १ झुरलेले गवत २ एक रोपटें

आशीक—वि प्रगवी, लुग्य, (विशिट गोष्टीची) गावड अलगारा आशक पदा [अर आशिक]

आशीपार्शी—किवि समोवताली, चौकैर, जवळपास आस पाव पदा

आशीर्वचन, आशीर्वाद—उ एतावाचें वरव्यान चित्तियें, आशुरारोय, पुनपनी, सपति इ० प्राप्त होनी असे इच्छियें, स्वतित्वाच, शुभचिंतन, दुवा (कि० देणें, वेणें, वरणें) पतन—न वडील माणसाकडून व्हडनास वरित जातीकडून (विदेशत प्राप्पण जात) यातल्या जातीच्या माणसास जे अभीष्टचिंतनपर व आशीर्वाद देणारे पत्र जाते ते [स आशी नवचन]

आशीर्वादार्णे—अकि आशीर्वाद देणें अभीष्ट चिंतयें 'आशीर्वादि साधु राधु वचने आले तदा गोपुरा।'—आता ४

आशीर्वादार्थ, आशीर्वादार्थक—वि शुभेच्छा प्रदर्शक, अभीष्ट यितगारे ईश्वराचें स्वरूप दर्शन करून असा जी ईश्वर तो शुभचें स्वरूप करो 'आता अर्पाचा (खोक, वायव इ०), आशीर्वादपर [स]

आशीर्विप—उ ताप, सर्वे 'कुन्दाशीर्विप गवडा, कीं विज्ञाया अशुद्ध पी शुद्ध।' [स]

आशीर्प—उ आशीर्वाद 'अद इद प्रजापति सकळिक आशीर्प देती।'—वसा ५० [स आशिस—आशीर्प]

आशु—वि सत्वर, लवकर, क्षीघ्र 'सत्त्वाची लज्जा हरि परि हरी आशु मननी।' [स]

आशुग—उ शर, बाण, हथु 'गुह राखकिमुकाशुगपटल न द देश सार्ग कातो।'—मोद्रोग ११ ४४ [स आशु=अलद+य=आपारा]

आशुद—न रज अशुद पदा 'हते बाण तेयूनि आशुद वाहे'—याननिराट ७ १०९—ता ३ १ १७

आशुरा, आशूरा, आशीरा—मोहरमचा नववा अथवा दहावा दिवस मोहरमचे पहिले दहा दिवस असुरा पदा 'साप्रत मोहरमचे आशुन्याचे दिवस'—रा ५ ११ [अर अशूरा]

आशेभाण—न (गो) कमाळीचा हावरा, अभावी 'तों म्हणजे रामकें आशे-भाण' [स आशा+भाड=भाडें]

आशीच—न १ कोणी सर्पिडादि जन्मला किंवा मेलला असतो किंवा प्रेत वाहून गेलें असता (खादा दिला असता), त्याचें दहावा दिवस केलें असता पर्येसाक्षप्रमाणें भौतस्मार्तादि बर्माविपर्या अथवा हेंता आणि अस्पृश्यत्व अशी जी स्थिति मनुष्यास काही काल प्राप्त होते ती २ प्रश्न स्थगलें असता तें छेपेपर्यंत व त्यानंतर स्नान करीपर्यंत येणारे अशुचित्त ३ (सामा) सुतक (नेल्याचे), विटाळ सामाशब्द—यगनाशीच, प्रहणाशीच, निहैस्णाशीच, जाताशीच, प्रेताशीच स्वावाशीच, शवाशीच, पाताशीच, अशु गमनाशीच, दर्शनाशीच, स्वर्गाशीच इ० ४ (ल) अशुद्धत्व, पापेरेडेपणा, गवळपणा, अज्ञागळपणा [स]

आशीचारी—वि आशीच असलेला, सुतक असलेला

आशकार, आशकारा—उ कीर्ति, प्रतिष्ठि, चौकिक, अस्वरा अस्कारा पदा 'अवनीगताव आशकारा मान, सोंयें काहीं यम त्कारिक नव्दती'—देष्टि १ ५८ [का आशकारा]

आश्वय—न १ विस्मन कौतुक, नवल, अथवा 'आश्वय अति पावळी बहुभिया तुणीर पाटीवरी।'—शक्तीआख्यान २ अशुभुत गोष्ट चमत्कार, आश्वय वाट्यारी गोष्ट 'काहीं आश्वयें पहायें असें मनत आहे'—कम १ २८ अशुद्ध रूपे—आश्वय, 'ब्रह्मानंद ते समई। कोण आश्वयें होतसे।'—वेसीस्त्र ३ २२ (गो) आश्वि [स]

आश्वय—न कि (बान्य अवोचोन रूप) आश्वयचंचित होणें, विषयच वाटणें 'आश्वये शिवचायें ऐकनि शहा यद्वति हो गोजिन्या'—जयजयकार (स्वातयसादल)

आश्वास—श्री स्नेह, सख्य, परिचय आशानाई पहा 'तेथे' पोजी पदवारी यासी आश्वास होती त्या आसविचनें राहिले '—भाज १८३४ १४१ 'राव पतप्रधान याचकडील सर्दाखरीही रफत आश्वासा आदे—रा ५ १०१ [या आश्वास = मनी]

आश्रम—उ १ ब्राह्मणधर्मियादि प्रवाशवाना घरांने पावून दिलेले ब्रह्मचर्य, गार्हस्थ्य, वानप्रस्थ व सन्यास हे चार मार्ग किंवा अवस्था यास वर्णाश्रम असेहि म्हणतात 'नित्यानित्य होमद्वारे। ब्रह्माभि प्रवृत्त्या एकसरे। जाहूनि आश्रमाचीं चारीं परे। केले खरे निराश्रमी ॥'—एमा ७ २६६ २ पण्डुनी, पणेशला, निवास स्थान, मठ, पाठशाला, ऋषी-या वस्तीचे ठिकाण 'आणि वयसा वितक्रामु। ययाचा वाढवी सप्रमु। म्हणोनि मंदे आश्रमु। तोचि केला।'—झा १८ ७५७ 'देवे आश्रम काही चालवावे अले।'—

छप्र ८ ३३ ३ इहस्थाश्रम, ससार 'आपणासि आश्रम करेणें नाहीं।'—स २ १९ 'साहोनि काम क्षोप अहकार। आश्रमी धविनास साधी रे।'—मुगा २४८३ ४ सन्यास, चतुर्थाश्रम ५ गोसावनीत एक पथ ० चतुष्टय-ब्रह्मचर्य, गार्हस्थ्य वानप्रस्थ सन्यास हे चार आश्रम ० धर्म—उ ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थाश्रम व सन्यास हे चार आश्रम व त्यात स्वाध्याय, यज्ञकर्म, हान प्राप्ति सर्वसंपरित्याग इत्यादि कर्म आचरण हा धर्म [४]

आश्रमांतर—न एका आश्रमातून दुसऱ्या आश्रमांत जाणे, दुसऱ्या आश्रमाचा स्वीकार [३]

आश्रमी—वि १ चार आश्रमांपैकीं एका आश्रमाचा २ आश्रमावासी, तपस्वी, ऋषि वंगर [३]

आश्रय—उ १ आश्रयाचे स्थान, आधारस्थान, निवा याची जागा २ सरळण, छन, आधार, आसरा, घारा, आच्छादन 'तिहा परमुखात कोणाचा आश्रय नव्हता'—पाव्ह ५ ३ (उ व अक्षर) दुजोरा, मजुरी, रपाति आधार, प्रमाण, वैचार, आधारभूत प्रमाणभूत, वैचारी ४ आश्रय असणे, अवलंबन करणे, स्वीकारणे उपयोग करणे पाळणे वागणे, अनुसरणे, अन्यासणे ५ शेजार, साक्षिण्य 'अमीच्या आश्रयास तुप ठेवू नको, वितळेल (सामाश्रय) जलाश्रय, प्रामाश्रय वृक्षाश्रय इ० [३ आनंदि-आसरा घेणे]

आश्रयण—न आश्रय पाहणे, आधार घेणे आश्रयाचे अवलंब करणे भरून बसणे चिह्नदून राहणे (मत, सिद्धांत इ कास) [३]

आश्रयणे—उक्ति १ आश्रय घेणे, निवाण्याकरिता अवलंब करणे, मदत घेणे, 'साहनि आपला आश्रय। लक्षण आश्रयी जळ।'—झा १८ १९५० 'तयाचा आश्रम अति सुंदर। जेथे बायीच्याप्रा मने घे। विधान आश्रयती उदिर। निद्रा करिती स्वलीले।'—जि २९ १५ २ अनुगणे, प्राण मानणे, चिह्नदून बसणे (मत, सिद्धांत

यांस) ३ अवलंब करणे, स्वीकारणे, पाळणे (उपाय, योजना) [आश्रयण]

आश्रयण—उ (सवीत) घाटास ज्या एखाद्या प्रसिद्ध तामनें नाव दिलेले असते तो

आश्रयी—वि आश्रय करणारा, आश्रय घेतलेला, ज्याने आश्रय घेतला आहे तो, शरणार्थी, शरणगत [३]

आश्वा—उ आश्वा आश्रय पहा 'आपला सरकारचा आश्वा गेला असे त्यास वाटले'—टि ४ ४४ [स आश्रय, हि आया]

आश्राप—घ—वि गरीब, निरपद्रवी अश्राप अर्थ १ पहा 'जनावर मोठे खर, वाकी फार आश्वाय'

आश्रायणी—अशरीरिणी पहा 'तव आश्रायणी सूचना वचना'—दावि ४२

आश्रित—वि १ आश्रय दिलेला, साभाळलेला, पोसलेला २ सारणासाठीं ज्याचा आश्रय घेतला आहे असा, जो आश्रयिला जातो तो, आश्रय देणारा ३ अनुसरलेला, पाळलेला, अन्यासिलेला ४ उपयोग केलेला, कामीं लावलेला, आसरा घेतलेला, अवलंब केलेला ५ आश्रयास असलेला, ज्यास काही कामगिरी नमुन केवळ योग्येमासाठीं ज्यास श्रीमंत होकारांनी नेमणूक करून दिली आहे असा भिषुक वंगरे सामाशब्द-रामाश्रित, भिक्षाश्रित इ० [३]

आश्रुदाळ—वि (४) अश्रु गाळणारा, पोड्याचे एक लक्षण अनुदाळ पहा

आश्रित्य—वि आश्रितिलेला, कषदाळलेला [३ आनंदि]

आश्रयेण—उ आश्रित, भेट [३]

आश्रयेणें—अक्ति आश्रिणे, आश्रित्य देणे 'सर्व इदिदिहि आश्रयेणें। श्रियातेचि।'—राज्ञा १६ १११

आश्रयेण—अक्षी सतावीस नक्षत्रांपैकीं नववे नक्षत्र [३]

आश्रयालयन—उ या नावाचा एक ऋषि, आश्रयालय धौत व शुच सूत्राचा कर्ता, कात्यायनाच्या ऋग्वेदतत्त्वानुक्रमणीवरील पशुपतिश्रान्तेने केलेल्या टीकेंत आश्रयालय हा शौनकाचा शिष्य असल्याचा उल्लेख आहे २ आश्रयालय शाखेचा (अनुयायी) ब्राह्मण ० सूत्र-ऋग्वेदाच्या शाकल शाखेचे सूत्र, याचे १६ अध्याय असून १२ अध्यायास धौतसूत्र व चार अध्यायास शुषुपत म्हणतात धौतसूत्रात हौत्र विषय असून शुषुपतात सस्कार व इतर स्मार्त नियम आहेत [३]

आश्रयास—उ धीर, आशासन 'आश्रास दिवरा दयाधने।'—दावि २६० [३ आनंदि]

आश्रयासणे—अक्ति १ धीर देणे, आशा दाखवून उजुक्त करणे उतेंतून द्या 'परि आपासिले पावते। विद्वत्प्राप्ती।'—झा ११ ६५४ 'आश्रासास दास। तरी पडतो विधास।'—मुगा १६८५ २ बोलवणे हाक मारणे 'कधी कस गेला अनुगव।'—

मागे आले प्रयमृति आपण । अनुसरेती आभासुन । अतिथि आले
म्हणती । '—सुच ४ २७ [स आभासुन]

आश्वासन—न धीर, उत्साह, उत्तेजन 'तिथी यावे आभा
सुन । उदईक आहे तुझे रम । तुवा असावे सावधान । पाणिप्रदण
मी करीन ।'—एस्स ५ ७८ [स]

आश्वासित—वि आभासुन दिलेला, प्रोत्साहन, धीर
दिलेला [स]

आश्विन—३ वैशाखी बारा महिन्यातील राहणा मदिना
[स शश-अश्विन-अश्विन]

आश्विनगोरी—वि आश्विनातील गोरीच्या सुमारास तवार
होणाऱ्या नाचणीच्या एका प्रसाराचे नाव [स आश्विनगोरी]

आश्विना—नी—वि आश्विन महिन्यास्यधी (आदिदवार,
पौर्णिमा तिथि इ०) [स आश्विन]

आपक—आराक पहा

आपाढ—३ वैशाखी बारा महिन्यांतील चौथ्या महिना [स]

आपाढ झाड, आपाढ वृक्ष, आपाढपाना, आपाढ
पानोळी, आपाढपाटी, आपाढभूती—आराड पहा

आपाढा—ढी—वि आपाढास्यधी

आपाढी—नी आपाढ महिन्यातील शुद्ध एकादशी शिवाय
आडाडी पहा म्ह० (५) आपाढी तट, आपाढी भट, आपाढी
कुमरट (माजतात)

आष्ट—एक झाड आस पहा

आष्टा—जी (५) रानतुळस

आष्णी—(गो) घुसळखावाची दोरी आसणी पहा

आस—जी आशा, इच्छा, अपेक्षा, उत्कंठा 'परी कर्मफळी
आस न करावी । आणि फुलमी सगति न व्हावी ।'—झा २ २६९
'कार्याचिये आसे । देव जळी जाले मासे ।'—सुपा १८९
(कि० धरणे, वेणे, लागणे) म्ह० १ आस सो आस २ आसका
याप निरासकी माय ३ आशा अमर आहे [स आशा, प्रा
आसा]

आस—५ थी १ (मोंव याचा खेळ) रणगात नेमका मोंवरा
अकणे रणगातील मोंव यास दुसरा मोंवरा मारणे, रणगोला २
(बंदुलाचा खेळ) एक बंदूल दुराऱ्या बंदुलास नेम धरून मारणे [स
असू=फेकणे]

आस आस—३ १ गाडीचा कण हा लोखंडी किंवा
लाकडी असतो २ (चवो) दोन घुमणा जोडणारी जी कल्पित
रेषा व जी झुपडीमोलाच्या आदी मध्यातून जाते तिला आस
म्हणतात (सामा) ज्या कल्पित रेषेमोवडी कोणताहि गोळ
किरतो ती रेषा [स अश]

आस—३ एका झाड (हें द्विचिक्रम पायुलनिभोमाइस)
—जी एक प्रकारचे झाड आसफळ—न आस झाडाचे फळ
—जी (को) फणसाची एक जात

आस—न घडुय 'गणेश घे एतजदीत आसा ।'—साष्ट
५ ३० [स]

आसं—कि (चि) आहे [स असू=असणे]

आसरु, आसुरु—न (वायकी) वाया, पूर्ण दिवस भरण्या
पूर्वी प्रवृत्ति [स असू=असणे]

आसरुड—न अडचणीची जागा, खचडाड, दुर्गम स्थान
'सज्ज्याचिया आसकरी । मेदनदीच्या दोही पडी । आरडत
विहलेडी । शुद्धिगेसु ।'—झा १६५ [स आस+रुड]

आसका—क—किवि सगळा, सगुणें अतका पहा 'राया तू
पाहे पा विवेई । जयचि आसकें शुध दिले ।'—एणा ७ १४३

आसका—वि आश्रित 'क्याल तरी मी तुमचाच
आसका ।'—दावि ६० [स असू=असणे]

आंसकूड—३ (५) गाडीचा आस, कणा आस पहा

आसका—वि अगुण, परावण, निरत, रूपड, लोभी 'तुका
म्हणे जीव आसक सवेभावे । सरतील गावे विडोमाच्या ।'—सुपा
१४९१ सामागुड—विषयासक, गृहासक, मननाराक [स आ+
सजु=वापणे]

आसकि—जी लोभ, सत्परता, तशीनपणा, रूपडता, भक्ति,
व्यासय, ह्यास 'परी कर्मफळी आसकी । धरुनिया ।'—झा
२ २४५ [स]

आसका—वि रावे, फळेक, किंवा रावे समुदाय 'कण
कणा न देखे । होते तेथे राहिले आससे । येरीकडा जाऊ न
सके । अपांर करोनी ।'—रिजु १ १६ ११२ असका पहा

आसट—पातळ, सररीत असट पहा

आसड—३ गाय, म्हैस, इ० काचे पान, सड, अचळ
[स सड]

आंसडणे—सकि (कर्ना) काडणे, सडणे [ससणे]

आसडणे, आसडा, आसडी, आसणा—आ मध्ये
पहा 'मग निरायचेनि महाभेरे उतारे । आसडि नागविले ।'
झा ११ ४६९

आसडा—३ जोराचा हिसका असडा पहा 'रगले ते अर्वा
रावी । विष वेचवी आसडे ।'—सुपा ११६४ 'बोडिले मारोनि
आसडा ।'—सुभादि १० १०१

आसडी—जी (को) गाय वेल, म्हैस इ० कर्ना मारेली
खाव (कि० मारणे) [स असू=फेकणे]

आसणी—जी घुसळखावास बांधावयाची रवीची दोरी
[आसडणे, स असू=फेकणे, प्रा असण=फेकणे, ओडणे]

आसतुटी—वि मितशा करणारे, आता तोडणारे 'वेणीचि कटिण पोले आसतुटी । अजुन होईल हिंनुनी ।' -शा ११ ४५३ [म आसा+तुट्=तुटणे]

आसंद—३ एक औपरी वनस्पति, आसंद [स अश्वगा]
आसंदी—स्त्री १ (भौतकर्म) सांडवी चार पायांची पडरची ही मोळाच्या दोरीने विणलेली अम्ने हिच्या विणलेल्या आमाच्या वर सुमारे हातभार पायांची उबी अगते सोमयज्ञातील सोमवनी हेमर देवनात २ (हिं) सुनी, आसन, ग्राट [स]

आसन—न १ बैठक, बगडर, बगण्याच्या उपयोगी पाट, सुनी, कोच, सातरजी वगैरे वस्तू सामासक—उत्सासन, दर्भसन, रुपासन ' होईल मुक्तचे आसन । अलंकार परिपान । चरनादि होईन । वगणार ते ।' -शा ११ ४०० २ धन्याचे बाहून-परी, उरीर, वगैरे जवै-विणूचे बाहून गडड, गणपतीचे बाहून उरीर, उराचाचे बाहून बैल ३ हातपाय वगैरे भाव्याची योग्याच्यात दिवा सुख प्रसंगी जी विविध प्रकारची रचना ती ज्ये-सुखडापा, मयुत सान ३० ही आसने ८४ आहेत 'तेचि पट्टामाजी प्रगट । आसका लागेनि स्वट । मैयुने लिहिली जी बीट । वेरावाते उपक्रविनी ।' -शा १० २६ 'येकीचे हातीं विचित्र पट । योन्त्यायरी आसनाचे प्रगट ।' -सुख ३ ३६० एव्या मोरीवर योन्त्यांती आसने ४ बगण्याचा विविध प्रकार ज्ये-वीरासन, पट्टासन ५ पोच्या वरील बैठक, पोड्याची पाट, पोच्याच्या पाठीवर बगण्याची जागा ६ पुस्तकाच्या पानावरील रकाना, कौलम, साते, शीट ७ ओळ छुणें-आपला स्वार कोण आहे हे (पोच्याने) जाणें ८ गुंडाळणें-योचकी बापून, निपून जाणे, विन्हाड वगळणे ९ घाळणें-टोक्णें-आसनमाहीप्रमाणे एखाद्या विविध पद्धतीने बसणें, स्थिर होणें, हट्टन बसणें १० जड होणें-१ पड बसणें, बसून राहणें २ चढून जाणें, वगैरे फुपून जाणें ३ जमणें-१ चांगल जम बसणें २ गच्च भरून येणें, दाटणें (हा वगैरे) ४ जमचिणें-आपला घड बसविणें, आपले स्थान स्थिर करणें ५ जोडणें-उचिडवें बसणें ६ टरणें-योच्याच्या पाठीवर बसणें, स्थिर होणें ७ टेचणें (पोड्यावर) चढणे ८ डळमळणें-१ आपली जागा, गेटक अस्थिर होणें २ (ल) असत्य-चवळ होणें घडी विस्कळणें, बसलेला जम विचडणे ९ ढळणें-आपला बस, जड, योयता-दुर्जो वगैरे गमावणें १० पडणें-जाग मिळणें, जम बसणें वगैरे ११ यत्सणें-आसन ठरणे पडणे १२ द्याचणें-चाढणें-१ बंद होणें, तड होणें (घरी) २ (ल) मोटेपणा मिळविणें, स्वाजमा वाढणें १३ सोडणें-नेहमीची जागा, दुर्जो, प्रात, सोडणे आसनीं-वेळणें-१ (मुतावती) आपल्या शाडामध्ये स्वच्छता न वावरणें-सेळणें आण येणें २ आपल्या जागेत आपल्या साधनांनी खोडणा, वेष्टा करणें ३ यें-मुळपदावर, मूळ स्थितीला येणें ४ बुद्धा-चा-उ

५ खोड य-स्त्री खोडपाच्या ७० मोडपाची एका खोड, खोडपाच्या पाठीवर बगण्याच्या जागी काही रेखा दिवा विविध रंग अगणें हे या मोडीं । ६ पुण आहे खोडपाचे हे अशुभ सद्मग असल तर धया वर गत्यु विवा एखादे मोठे संकट ओढवने ७ चळन-न चवता, अस्थिरता, घल्लेख, (अशुभ वस्तूने) ८ धंध-रचना-उपरी आपन बसविणें, बरी करणें, पाल्लें (विदोषत योगात) ९ मांडी १० यडा-श्रीप दोन्ही पावें दुपून एक पाऊल दुगुन्या गुड्याची आणि दुमरे पाऊल पहिल्या गुड्याची लावून बसण्याचा प्रकार ११ चिधि-३ १ योगातील आसने कशी करावी, कशी ठेवावी वगैरे ज्ञांत सांगिते आहे असा विधि २ एखादे धर्मद्वय (जप, पूजा ३०) करण्यासाठी बगवत्याच्या वेळी, ते कर्म संपवून उडावयाचे नाही असा नियमांनी बगणें व त्यावेळी बगवत्याचे न्यास वगैरे विविध कर्म [ग] ४ शुद्धि-स्त्री आसनाची ठेवण व रीत निश्चि करणें, अगुणानुपूर्वी तपसाप्राप्त आमनाचे अनेक प्रकार सांगितले आहेत त्याप्रमाणे आसन करणें

आसनपेडी—स्त्री (मो) पाक (बसवयाचे) [स आसन+पीड]

आसनी—स्त्री पूजेन वगैरे बगण्यासाठी नेलेले लोखरीचे लहान आसन [स आसन]

आसनी—स्त्री (व) आश्विनी पौर्णिमेत सर्वांत बडील मुलाम ओवाळण्याचा विधि 'आन मुलाची आसनी करावयाची आहे ' [स आश्विनी, प्रा आसिन]

आसनीयात—नि (व) येवळ ' आज मागनीवान जेवण झाले ' [स आनाम नीचविणें]

आसन्न—वि जडल्या, समीप असणारा [स] ० काल-मरण-मृत्यु-अवधी-वि मरणोन्मुख, मरणास टेकलेला ० निद्र-वि शोषण आलेला ० प्रसव-प्रसूति-वि वास्त होण्यास टेकलेला, प्रभुत्विकार जवळ आलेला (स्त्री, गाय, म्हैय ३०) ० समाधि-वि समाधि पेण्याच्या वेतात आलेला (सत्यानी)

आसपास—किवि मोठवारी, आजूबाजूस -३ (पुस्तक वाचणी) पुस्तकाची बांधणी करतवेली त्याच्या दोन्ही बाजूम चिन्हावाक्याचे कार कागड, (३) सादरपेपर [स आस्य-मोड, विना आसत=जवळ+पावें, प्रा आस+पास=जवळ, वै आसा=सास=जवळ, +पार्थ=बाजू हि आसपास, सि ओसेपासे]

आसपासचा-पासील—वि आसपास असणारा, जवळ पासचा, आजूबाजूचा

आसपाच—३ (कर्ना) दोरी, वे, कासरा, रुपादि जोत जुपण्याचे सामान

आसमास—३ पुढे होणाऱ्या गोष्टीचा भास, चिन्ह, स्वल्प लक्षण, सर्वांत विवा वगळेल वाव ' मला अवधी आसमास

रामत्रग नाही ' 'हा पोर निपेल असा मला आसमास नव्हता ' [भाय द्वि]

आसमास—स्त्री (गो) रीतिरिवाज, रीतमात 'आस मास कायच कळना मरे तुका ' [भात=नाल, रीत द्वि]

आसमंतचा—नि शेजारचा, आजचा, आसपासचा.

आसमंतात—जिथे सर्वे पाजूनी, समोवताली, चोहोंबडन, आसपास, या शब्दाची अनुद्ध रूपे—आसमत, आसमतजणी, आस मतभागी [स आ+समतात्.]

आसमाप्ति—किति समाप्तिपर्यंत, शेनटपर्यंत, पूर्ण होई पर्यंत [स आ+पयंत+समाप्ति=शेनट]

आसमास—किति सतेज, समोवती, आसपास, पुणळ, अतिशय, सतत, सहसा, कधीही, केव्हाही 'मुर्खी घालिता एक मास। स्वर्गी पणवणी घनापोष। कदा न रावे आसमासा गजर विशेष जाहला.'—ह ३४ १५ 'तुमं गुणलक्षण चिराफास। तेपे व्यासादिक ठडनी राजदस। भेदित गेले आसमास। ज्याच्या मतीस सीमा नाही।'—ह २ ५. 'मी वृत्त न होता जगजिवास। ते पर नास्त्यि आस। ते अवदा ये पडवस। आसमास बट होती।'—ह ७ १४९ 'हीन राती तीन दिवस। पुढ झाले आसमास।'—रामि २५ १६० 'हृणांसि जरी वेदी गोरस। तरी दाउणें वाढे विशेष। ते पृथ्वी दशा न ये आसमास। गोरस हरीत अर्पिता।'—ह ६ १९१ [स आ+समास, असमसाहस पदा]

आसमाळयो—स्त्री अव (गो) उताणें निवून, पाय वर कन वार लहान मुलाल दिजेले झोके [अस्मान+अटचो]

आसर—अ (गो) आश्रय, मदत [स आश्रय]

आसर, आसोट—अ (कों गो) पायवाळ्यात पाऊस पडून उपाडी पडते ती, उपाडीप [स अपष्ट प्रा ओसरा, म ओसारणें, तुल० स आसार=ओसरे पाऊन पडणें]

आसर—अ परिणाम, असर पदा 'माझ्या नेत्रण्याचा त्याच्यावर पाणलाच आसर झाला' • पाडणें—परिणाम पडणून आणणें

आसरण—न (कु) पावसापासून रक्षणचें साधन, छत्री इ० [स आश्रयण म आसरा]

आसरा—स्त्री १ जलदेवता, तळी, विहिरी वंगरे ठिकाणी वास करणाऱ्या सात देवता, शेतातील देवता प्रभुतिदेवता आसराई पदा 'वनदेवता गवई यक्षिणी। पोंधळ घालिती महा पर्णी। आसरा जाणवत्य रूप राजनी। तेच सर्णी शुभ होती।'—ह ११ १९१ 'सालवे दिवशीं सादी आसरा। शुभ रीतीचा घालिती फेरा।'—पाळ्या (साहूगद्दाराजाचा) ८ [स अपृ+सु, असरा प्रा अचरता]

आसरा—अ १ आश्रयदान, आश्रयाची, निवाऱ्याची जागा, आश्रया, 'दुनिया कपवीण दीवरा। आसरा आम्हा नाही

हुसरा।' २ वचाव, रक्षण; आच्छादन, छत्र ३ आधार, प्रमाण ४ (ल) समति, अनुमति, अधिकार, परव नगी [स आश्रय, हि आसरा]

आसराई—स्त्री प्रभुतिदेवता, आसरा 'आसराई सादरकेला। रामनंद चौक्ये।'—जीगीत १२ [आसरा]

आसखल—नि सोपे, सुगम, असखल पदा 'अपाय इही आसखल'—झा १६ ४२९

आसख—अ १ पाणी वंगरे द्रवपदार्थांत औपधी द्रव्ये घालून अभिवचन न करिता तसेंच पुरूष देवून मघाप्रमाणें तयार करतात ते जतें—सुमारी आसख २ दाक्षे, कोरकड इ० औपधी पदार्थांचा अभिवयोगानें औपधार्थ जोय फाडतात तो व० दासासव इ अस, कासरी वंगरेपासून काढलेली दास ३ (यामा) मध ५ अकें, (इ) टिंकुर [स आ+सु]

आसखणें—अभि आशावड होणें आसावणे पदा [स आशा, स आरा]

आसखल—अचल पदा 'आसखले शुर्गुरीती।'—रामि १४४

आसखें—न वने, अधू 'आसखें लोकनीं आली।'—विक ९, [स अधू, प्रा असू, म असू]

आसखेल—स्त्री एक वनस्पति, शिलागौड, दिसमानळी, शतावरी पदा

आसखल—स्त्री (गो) आश्या नसून [स आश्या] आसा—कि (कों गो) आहे, जिवत आहे 'तोचि आसा रीं काय आजून हे न कळे कोणाला। नाही त्याचा विश्वास जाईल अचिंत नातून घाला।'—होरा ११ 'आयव आसा काय।' [स असू=असणें]

आसा—अ (गो) तादुळात एसादा सक्कच असलेला भाताचा दाणा, भातगोग, भातरूप, आसी पदा

आसा आसाणा—अ एक वाड असणा पदा आसाटणें—नकि (मित्री) आपटणें 'तियाच आपो दोपी काडिन तोर तीचे आसाटी।'—यानें आपली दोपी काढून जमिनी वर आपली [म अटवणें]

आंसाड—स्त्री (गो) सुक्तीच्या वेळी नवीच्या पाण्यास येणारी 'तोचनी उखळी

आसाडी—स्त्री जखमेवर बसणाऱ्या मासांनीं केलेली विटा असाडी पदा

आंसाडी—स्त्री (न) आळी वीड असडी पदा 'सडीने पोंबड्यावर आसाडी पडली'

आंसाद—अ (गो) छत्रीचा आभा, छत्रीच्या सज्याचा साबाडा [पोरें]

आसादित—न ? ठेवणे; रचणे; मांडणे; लावणे (यज्ञादील पात्रे—आमुषी, किंवा जेवणाचीं ताटे, स्तर साहित्य). २ मिळविणे; संपादणे; प्राप्त करून घेणे. [सं. आ+सद्=यसणे]

आसादित—वि. आसादन केलेला [सं.]

आसान—वि. (व.) (हि.) सोपे; सोईस्कर. 'परदेशांत नांव मिळविणे आसान गोष्टी नाही' [फा. आसान=सोपे]

आसानी—स्त्री. (व.) (हि.) साहजिकपणा; सुलभाता, सोपय. 'या उपायाने रोग आसानीने हटतो' [फा. आसानी]

आसामदार, आसामी, आसामीदार, आसामीवार—अ मध्ये पद.

आसार—स्त्री. संततवार; निरंतर घटि. 'वर्षाकालीं आसारी राहिले' हेमतीं जळाशये।'—एभा १४.२८४. [सं. आसार=जोराचा पाजल]

आसार—स्त्री—जसार, असारा पदा.

आसाचणे—कि. आसा करणे; कल्पित होणे. आज्ञाचणे पदा. 'पाह्याच्या पनसविंवा। कृष्णश्यामता आली सुयुद्धी। आसवली दोन्ही डोळी। सवाकपणे देखणे ॥'—एकव ७.२१. 'आसावले मन जीवनाचे ओढी। नामीं लुपीं गोडी लाविलेली।'—तुगा १५२१. [सं. आसा म. आस]

आसाचरी—स्त्री. (संगीत) गायन शास्त्रातील एक रागिणी. या रागात पड्डन, नीम ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात आरोहांत गांधार व निषाद बऱ्य. जाती औद्ध संपूर्ण, वादी धैवत व संवादी गांधार. गानमय दिवसाचा दुसरा प्रहर. [वं. १] •याट—उ. ज्यामधून आसाचरी वगैरे राग उत्पन्न होतात त्या याटाचे नांव. याचे सात स्वर पुढीलप्रमाणे असतात—शुद्ध पड्डन, शुद्ध ऋषभ, कोमल गांधार, शुद्ध मध्यम, शुद्ध पंचम, कोमल धैवत, कोमल निषाद.

आसाहेय—उ. अधिकाऱ्यास सदेवून योजनावयाचे संवीघन, आपण (शुद्धी या अर्थी). 'आसाहेदीनी या इलाख्यातील ज्युरी संव धावे सरकारके जो आपला अभिप्राय पाठविला आहे...'—दि १.१५२. [फा.]

आसाळी—स्त्री. पिशाची; हडक. असाळी पदा. 'आसाळी पोस्काळी सुखद विदळी कृष्ण व्याळी विशाळी।'—सुतमावण ६.६५.

आसिका—स्त्री—वि. संपूर्ण, स्व. अस्का पदा. 'व पुत्रांत बीजकणिका। माजि विस्तरे वट आसिका।'—अष्ट ७.१४५.

आसिद—न. अम्ल, अमिड. 'त्या पाण्याचे टापी कांठीं आसिदपणा येतो.'—मराठी पु. ६ आशुति २.१६६ [ई. अंसिड]

आसीमांत—वि. सीमेपर्यंत, हद्दीपर्यंत. [मं.]

आसु—न. एक चांदीने जुने (देवगिरीकर यादवांच्या वेळचे) गाणे. 'दक्षिणेंसि साठी आसु दिले'—पाटण शिलालेख, माग १८३५.६३.

आसुक—न. वस्त्र; चिरपूट. [सं. अंसुक]

आसुक्त—वि. अयोग्य, असुक पदा. 'हे गुणपणा थोर आसुक की। कानीं लज तुं तरी परी जा।'—दोस १७. [सं. आसु+उक्त]

आसुड—उ. चाबूक, असुड पदा. 'तेथ जो राहिल गा मागे पुढे। तो होदिवे आसुडे।'—एभा ६.१७०.

आसुडणे—उक्ति. १ पाखडणे; कोंडा काढण्याकरितां धुपांत घालून घटकणे. 'आकाश असे आसुडत।'—भा १.१५६. २ ओडणे; हसणे; हिसका देणे; हिसकणे; सटका देणे; आपटणे वगैरे अर्थांकरितां असडणे पदा. 'तंव गळ आसुडी। अडपापी।'—भा १४. १४७. 'बीन्हा आसुडील ह्यानी।'—उपा ७२९. 'आसुडिल्या माना हात पाय नेटें। तंव भार बोडें उचलिला।'—तुगा ७१. ३ लुकाडणे; घट्टप काणे. 'सुणेक अर्थाची अतिमोडी। सुणेक आसुडी पदव्य।'—एभा २५.१४७. शिवाय असडणे पदा. [सं. आ+सट्, आ+सूड; प्रा. आसूड]

आसुडपाखड—स्त्री. १ धान्य निवडणे, आसडणे, पाखडणे वगैरे निरमिष्टका क्रियांनां हा शब्द लावतात. २ (ल.) कपून तपासणी; उलट घुलट तपासणी. [असडणे+पाखडणे]

आसुडा—उ. हिसका; असडा पदा. 'मालविषेच्या आसुडी। वळ हाणेनिर्वा गाडी।'—एभा २९.२६६.

आसुडाळ—उ. व्याख्या दोळयांतून पाणी गळत आढे असा अस्वच्छ दृष्टीचा घोडा. अंसुडाळ पदा.

आसुति—स्त्री. अर्क काढणे, गय गाळणे. [सं. आ+सु]

आसुदे—आसुदारी—वि. (गो.) आयता; तयार. असुदा—य पदा. 'आसुदे अन्न सेकें जेथे। वडिलांचेही।'—दा १.२.१६.

आसुपाटी—उ. घोडेस्वार. —पाटण शिलालेख [सं. अमपुटी—असुपाटी—भासपाटी]

आसुमाई—वि. आशयेकारक. असुमाई पदा. 'आसुमाई किन्हे पडे दरी। वाटे पोटीं नवल तेन्ही।'—निगा १८८.

आसुर—स्त्री—वि. १ असुरासंघेची. २ (ल.) असुरी; जलाड; दुष्ट; सारण, भयंकर; अपोर; अमालवितनाळ (मापूस पिंवा कृत्त).

[सं.]

आसुरी—उपाय—उपचार—उ. घेवट्या, पावसाचा उपाय; आतापीण्याचा, भयंकर उपाय. •कर्म—दृष्ट्य—मित्र्या—न. स्त्री. एखादे विच्छाण, भयंकर, राक्षसी काम. •चिकित्सा—स्त्री. भयंकर, राक्षसी उपाय; छत्रक्रिया. जे—हातपाय तोडणे, दाग देणे वगैरे. •निद्रा—स्त्री. गाळ झोप; बेरी झोप. •पुष्टि—स्त्री. (सत) प्रतीचा एक भेद. प्राकृतिक पुष्टि. —गौर १७१. •मोजन—न.

आपासीपमाचें जेवण, बेसुमार जेवण •माया-त्री चेदक, जादू, जुन्या काळातील राक्षसांची अजब कृत्ये-वेष्टा •चिवाह-उ (म) आसुर विवाह कन्या विवत पेज्जा करावयाचा विवाह, शुलीच्या बापास किंवा नातल्यास इत्ये देवज केलेला विवाह अष्टविवाह पदा 'विवाह त्वं बहुता परी । पितरां गांधर्व आसुरी ।'-एहस्व ४४२ •संपत्ति-त्री १ जुलूम जबरदस्तीनें अथवा अन्य मागांनं जम विहेली अपार संपत्ति २ बेसुमार फाजील पैल ३ कामकीप-लोभारि विकाराचें मूळ अशी ऐहिक संपत्ति, याच्या उलट दैवी संपत्ति [स]

आसुदीं-त्री सापटण्याची (कोरवयाची) लाकडी दाडी, दाडकें-मयाप १ १५४ [असुड+काठी]

आसू-म अशु, असू पदा (अव) आसुवें 'मितव आसि गनीं मुलानिले । बाधितां अशुवें गाळी लागले ।'-विशु ७११

आसूड, आसूडगांठ-आसूडगाठ पदा

आसे-न (कों) तिकरें, अश्व पदाशी, लाकडास चौरस भोक, लाव पाडण्याचें साधन [स अशि+परी]

आसेचित-वि तेबाकैलेला, सहवासित, परिवेष्टिलेला 'गणां येनित शिव आला ।'-[स]

आसो-उ. (गो) १ ताडूळ निपडताला सापडणारा मजत गोरा २ पचावारी अश्र पाहताना जे ताडूळाचे दाणे किंवा साळ वययोगात आणतो ते आसो पदा [स अश]

आसोडा-उ. (ना) हिसका, सत्का असडा पदा

आसोल- (कों) अस्वल

आसोस-उ फार अतिशय असोस पदा

आसोसो-असोशी पदा 'बये बवन ऐकवि । मायी आसोशी पावला ।'-येपो १८

आस्कटी-क्षी (गो) पापणीचा वेष्टा [स अय+कटि]

आस्कंद-उ अस्कद अवगणपा पदा

आस्कळचिस्कळ-वि (गो) ऐसपैस

आस्कळचिस्कार-उ (गो) आसोच्छ्वास, हुदके देऊन रडणे [प्व हुस्व]

आस्तर-अस्तर पदा

आस्तरण-न १ पसरणे, आवरणें २ हातरी, पसरण्याचें पत्र (कारगी, मारिया चटई, आवरण इ०) 'मिचा वरें साडूनी आस्तरणें नेमल्या त्या ।'-रास १ २२३ मळमूळें मरें आस्तरण ।

-यवादि १३ ६२३ [स आनस्तु-आस्तरण]

आस्तरणें-जकि आवरणें, पसरणें

आस्ता-१ आस्था पदा 'ला पाटीळवोवाची आस्ता नाहीं शुली ।'-ऐसो २८७ २ (गो) आशा, हावरेपणा ३ स्थाय

घडो १ ३८

आस्ति(स्ती)क-वि १ ईश्वराच्या ठिकाणी धन्दा ठेवणारा, ईश्वर, परलोक, पापपुण्य मानणारा, धंदवान् याच्या उलट नास्तिक 'तया आस्तिकाचा आभसु । पाडया गा ।'-हा ८ ११३ २ (गो) खातमपेऊन सुधी असा (मनुष्य), सुखवस्तु, ऐपतदार, मातसर -यु एक ऋषि यानें जनमेजयाच्या सर्पसत्रा तून दसक्राला वाचविलें निजतेसमयीं साप वगैरेची बाधा होऊ नये म्हणून या ऋषीचें नाव दोग वेळ (आस्तिक-आस्तिक अतें म्हणून) पेंतात [स]

आस्तिकाय-उ (गो) धीमती, ऐपत [स आस्तिक्य] आस्तिक्य, आस्तिक्यबुद्धि-न की आस्तिकपणा, परमेश्वरासह विचार, धन्दा 'आणि आस्तिक्य शाणाचें । पववा गुण ।'-हा १८ ८४४ 'म्हणोनि अनित्याच्या दायीं । तया आस्तिक्यबुद्धि नाहीं ।'-हा २ १३२ [सं]

आस्तिक्यवाद-उ परमेश्वराच्या अस्तित्वाविषयीं समर्थन, आस्तिकपणाचें समर्थन ईश्वरवाद याच्या उलट नास्तिक्यवाद, [स]-यादो-वि आस्तिकवादाचा पुरस्कर्ता, आस्तिकवाद मानणारा [स]

आस्तीर्ण-वि १ पसरलेलें, आवरलेलें (वस्त्र वगैरे) २ आच्छादिलेलें, साकलेलें (जमीन वगैरे) [स आनस्तु]

आस्तुरी-क्षी (कुज) (काव्य) क्षी, रायको, अस्तुरी पदा [स क्षी]

आस्ते-किमि हळुहळु, सावदास [का आहिस्ता] •कदम-हळू पाऊल टाकणे (नाटकातून किंवा चितोदी भांपेत योजतात) आस्तेकदम । आस्तेकदम ।-नाकु १ २४ १ पावणें या गयीं तेथेंच थाया अथा हेतुनेहि योजतात [का आहिस्ता+अर कदम=पाऊल]

आस्था-क्षी १ बळकळ, फाळणी, 'परी ते आस्थाही म परी मानहीं ।'-हा ४ ११६ २ उत्सुकता, इच्छा, उत्कंठा, पोटाप, याच्या उलट अनास्था ३ आसक्ति प्रेम 'धरावरी हेतुरी । आस्था गाही ।'-हा १३ ५१४ ४ आशा, आस, अपेक्षा, (कि करणें) 'ओवाळणीचिया आस्था । बहुसुखीं तोंग संपादित ।'-एमा १३ ६६७ ५ विश्वास, धन्दा 'पाखाडियाहि आस्था । समूळ होय ।'-हा ६ १६७ [स आनस्था]

आस्थान-न स्थान स्थल, समास्थान पीठ 'का बहिर-याच्या आस्थानी । कवण गीतावें मानी ।'-हा ४ २३ [स]

आस्थीक आस्थेकरी, आस्थेवादीक-वि आस्था बाळगणारा, काळजीचा, कळकळीचा, उत्सुक, उत्पत्ति [स आ+स्था]

आस्थीक-उ (गो) १ गृहस्थ २ धनिक [स अस्ति+क]

आस्पत—क्री (गो) उपन शक्ति, सामर्थ्य 'हडा
दण्याची आस्त नाही' [स आस्पद]

आस्पद—न स्थान, स्थळ सामाशब्द—अहकारास्पद=अहका
राचे स्थान-शरीर, गुणास्पद=विद्वान्, सात्त्विक अनुभव, मोहा
स्पद=वनक, काता इ० परंतु, दुःखास्पद, हास्यास्पद, शोकास्पद,
दुः 'जगस्पदे आस्पद' एक सार्वभौम पद । -शा १६ २३१
'हे कर्म तुम्ही करता परंतु परिणाम दुःखास्पद होईल' [स]

आस्पदाय—उ (गो) मोटेपणा 'मराठी भाषेची आस्पदाय
जरी व्हडलशी न्हय तरी आमी तिची अभिमान धरूक जाय' 'विज
यनगरची आस्पदाय पळोन देनाचे फिरगी घरघरताले'

आस्फारण—भक्ति पावणे ५५ पावणे, आस्फुरणे पदा
'तव दळमाणि रंगुरे आस्फारिली' -शा १ १३० [स आ +
स्फार=स्फुरणे प्रयोग=५५ पावणे]

आस्फारलणे—भक्ति जाराने आदळणे, आपणणे 'आस्फा
रिताही स्वकरीन राहे। चेडू जन्म तो उरलेचि पाहे।' [स
आ+स्फारल]

आस्फुरणे—सक्ति १ कप पावणे २ फुडणे, वाजविणे
'दिव्य घड भीमपदे। आस्फुरिल।' -शा १ १२७ [स आ +
स्फुर=कप पावणे]

आस्फोट—उ टोसा, तडाळा, धपका, दणका, आर
ण्याचा आवाज स्फोट पदा [स]

आस्मान—अस्मान पदा

आस्य—न मुख, शीट 'आस्य सरोरुह हास्यल्ले अति
रम्य आस्य मनोभ्रमरी।' -"यानमाला [स]

आस्रा—आसरा पदा

आस्यल—मसल पदा

आस्वाद—उ १ रुचि, चव, स्वाद २ इच्छा, लालसा
'तेसा कहेवाचा मडु। आणि कमेफळाचा आस्वादु।' -शा
१८ २०५. [स]

आस्वादणे—उक्ति रुचि घेणे, चावणे हुणणे, स्वाद घेणे,
साणे [स. आस्वादन]

आस्वादन—न सेवन, स्वाद घेणे, रुचि घेणे 'ना तरी
भरतसास्वादन।' [स सकल] -शा १ २६ [स]

आस्वादित—वि चाखलेले, स्वाद, चव घेतलेले [स]

आहट, आहाट—उ (व) १ आवाज आहूत, चहाळ
'मादी गल्याचा आहाट आळ' २ हाक, हाक माणें (कि
रणें) 'त्या सेतात रामा आहि त्यास आहाट दे' [हटकणे]

आहाटणे, आहाटणे—कि १ पाटणे, वळवणे २ प्राप्त
केले अहाळे पदा

आहाटीय आहाटीय—आहाटीय पदा

आहणा, आहाणा—उ १ आणा उचि, म्हण, वचन,
न्याय, दृष्टी 'एक अनी सुची तो वारा घरमका ह्यात एका
आहणा प्रसिद्ध आहे -आव ११८ २ टप्पात वडूवारी पसप
राची नारी मेणे किंवा टप्पात बायका व दिमंग्यात पुसप विनाती
किंवा अशील पयमय वाक्ये बोळतात तो, उरणा। 'तो आहनी
रचिर गोपुनि नाम खागे। बोले मधूर वचना रद-काति भासे।' -
विजि ५९ ३४ ३ कोडे, उरणा, अहाणा पदा [वि अहनप्या,
व आह्यान, प्रा आहाण, किंवा स आहन, प्रा आहण]

आहट—वि मारलेला, ताडलेला, टोचलेला, आपात केलेला
'चवार्ते ज्योति आहट अशी।' -शा २ ३३३ [स आ+हट]

आहाति—कि आदेत 'एने बहुती परी अनेग। ५ तानि
तेले गुज का याग। ते विस्तारुनि वेदेचि काय। म्हणिते
आहाति।' -शा ४ १०६ [तु उ अव र मय]

आहत्य, आहत्यमेव—किवि सरोरुद, पानीने, अगत्य
पुढेक [स]

आहरण—न भाणणे, बोळवणे, भानयन [स]

आहरा, आहारा—उ मजक, भाई हळमळ नवे म्हणून
खाऊलें देवावधारे घरातचि निवणे, खुरळ, आरा पदा [स
हार]

आहर्ता—वि भागनारा, आहरण करणारा [स]

आहय—उ युद्ध, लढाई 'मग भक्षिके शीणीचे हृदयसुते
वर्तनि आहया वागी।' -मोनीम २ ४३ [स]

आहयन—न यजन याग होम हवन [स आ+हवन]

आहयनीय—वि अभिगैत्र्याने धारण करावयाच्या (गार्हपत्य,
दक्षिणामि, आहवनीय या) तीन किंवा पाच आभीपैकी पुढे वाजूचा
अभि इत्येत व तित्यहोमोत मुख्य याग या आर्मीत करावयाचा
असतो पंचामी पदा 'आहवनीयादि वन्दी। निक्षेपतरी हवनी।' -
शा १० २६१ [स]

आहसी, आहास, आहासी—कि आहस, आहात 'तूच
आहसी आमुची पती।' 'मराठी १ रे उ पु १० भा ४ पी (१८०३)
'अनुवा तू वचण आहसी। काय हा कतितामि।' -गीताचंद्रिका
६५ 'गवसोन पुसिले आहास मुखी।' -दावि १८८ [स अमृ,
द्वितीय प्रश्न ए व अति]

आहळ, आहळी—स्त्री अमीची ज्वाळा अहळी पदा हा
शब्द आहळी किंवा आहळ्या अशा अनेक वचनांत उपयोगिला
जाता आहळीत असणे—धाकात जरयेंत असणे

आहळणे—स्त्री जळणे अहाळणे पदा 'त्यासताचे चराचर।
आहळी लागे।' 'निगमसार ६ २७

आहळ आहाळ—मोहळ पदा (व) घुटाकरिता पाणी
सळविण्याची आणा, (खानदेशी—हाळ) पावसाळ्यातील पावसाचा
खरा

आहा-हे—खी ज्वाला, आंच, उपरच, उत्पत्ती, बीडा 'राने घोसामिनी न या आहे.'—मोसल्य १०८ आदी पदा

आहा—कि. (कातरडी) आहे 'माता लहानयाळ आहा, मला मारणा नको'—मराठा २३१ [स अस्ति, म आहे]

आहा, आहाहा—उदा आथर्व, दुस ६० उदार, जरेरे, आहा, 'आहा ध्या उतरले भिजणे विलेकी'—नल ७८

आहाकटा—उदा ३ हाकाटी, ओरड, आक्रोश, हाय हाय 'आहाकटा मग करिती गेलिया। आपी थावा तया नाहीं कोणा।'—गुग ५४ [अहा+कटका]

आहाकाण्या जाणें—कि (य) गर्भयुक्त होणे, घावरणे, धोर घुटणे 'होफ पाहूनच तो आहाकाण्या गेला' [यहा+दि काण्या=हापले]

आहाकार—उ ओरड, हाकाटी, अहकार पदा 'गोकुणीसी गुग धाली पागोन्याच्या नेटें। पळनी आहाकारे अवयी पावरावी पाटे।'—गुग ३५९ [स अहह+तृ, हा+कार]

आहाच, आहाचयाहाच, आहाचयाणा—किवि अहाच पदाच पदा १ बखर, सारासी, 'अभि ऐसें आहाच। तेजा नामाचे आदे कवच।'—हा ७३६ 'तेच अचेत चित्ताया सणातु। आहाचयाणा दिसे माझु।'—हा ८९५ 'आहाच पाहता कडेना।'—दा २० १ १४ 'नवडे करणोका आहाच। जीवे पायीं अडली हाच।'—म ५२३ २ सडन, सहजगत्या, उगीच 'आहाच घापडता धव। त्याग करणें मूर्खपण।'—दा ७ १ ३५ 'पहिलेचि आहाचपादाच छटलिया।'—रयो १० १७. ३ खोटें, स्वये 'तैने असतेपण आहाच।'—हा ८ ३१ 'मी प्रकटले हें ऐसे। बोलणें तें आहाच दिसे।'—एमा १४ ८९ 'ती हे गोष्टी आहाच दिसे।'—ययादी ४ ६५६

आहाहून पाहाहून—किवि आहूनपाहून आहाहूनपाहून पदा 'आहाडे पाहाडेगें वातुगेचि झगडे।'—गिगा ७६

आहाण—वि १ उफा, उचित 'यहवि द्यादिवीं किया।' आहाण तेचि धनजया।'—राहा १६ ३७४ [स आहूनव्या, आख्यात, गाह=बोलणे]

आहाणा—नि आनपावती, दानि करणार 'आता हा ऐसा अवेरिचि। मग माथिले शोवू बैसिले। तरी आपण आहाणा दोर्बेचि आगपेयी।'—हा २ १९६ [स आ+हा, आ आहाण]

आहाणा—उ १ म्हण, उक्ति, उखाणा अद्याणा, आहणा पदा 'म्हणेनि खाण तींही माती। आहाणा लोरीं प्रसिद्ध।'—मुआदि १६ १७४ 'पुण्य करिता वन लागत। हा आहाणा बोळी कनात।'—मक ७ १००

आहार—उ १ अन्न, शरीरपोषकद्रव्य, खाद्यपदार्थे 'आहार तरी सेविजे।'—हा ६ ३४९ २ खाणे, जेवणे, भोजन करणे. सामा-धन्व-फलाहार, दुग्धाहार, पान्याहार, ६० म्ह० 'आहारीं व्यनहारीं मीडनवाची' 'मासा आहार तुटला' ३ नेहमीं पाण्याचे प्रमाण, देर 'त्याचा दोन शेराचा आहार आह' ४ अन्न खाण्याची विशिष्ट पद्धि, सुवाते जेवें अन्न पचते ते 'जमा आहार वाढवावा तया वाढतो' 'आहारीं असणें—ताब्यात, आठोक्यात मगणें आहारीं पटणें—जाणें—ताब्यात, वधेत्याखातीं जाणें 'बरेचें झालें आनीवरी। नाहीं पडलें मृत्याचे आहारी।'—गुग ७१७ आहा राखलीं, आहारीं आणणें—ताब्यात आणणें, कथात आणणें [स]

आहार—उ १ (ब ना) निखारा, विस्तार, पोषाड, 'जुलून आहार काढ व हातपाय शोक' २ इली, कपडे वस्त्र करणे, (कि देणें) [स आ+ह]

आहार—अनगर अहार अर पदा

आहारणें—१ आणें, अहारणें पदा २ खाऊ, गिळून टाकणें 'मासाचे लवचे कोडून या निखाचानें आहारून टाकले आहेत'—एकपण्याळ नाटक

आहारपानगा—उ निखान्यावर भाजलेली लहान भाकरी, पानगा, आहारोळी, रोट, खाकरा, गाखर [आहार=निखारा+पानगा=पोळी]

आहारी—वि उपनीतिका करणारा, खाणारा, खाऊन राहणारा सामाधन्व दुग्धाहारी, फलाहारी, नक्त्याहारी, शाकाहारी आहारोळी—खी निखान्यावर भाजलेली पोळी अहारोळी पदा

आहार्य—वि शयेंच अगीकारलेले, अनुमानिलेले, कल्पिलेले, (बुकीने, विवा मुद्राम) आरोपिलेले, श्रुतिम ० निश्चय—उ भलता प्रह, उरीची, खोटी समजूत, कल्पना आहार्यांरोप—उ धुनीचा प्रह धरून चालणें, सुदृष्य वेगळी समजूत घेऊन व्यवहार करणें जसें—एखाचा अनुग्रहानें राज्याचे सोंग घेतले आहे असे समजले असताहि आहार्यांरोपानें त्यास राजस समजून त्या आवेनेनें त्याशीं वागणे

आहाव—उ (श्रुतकर्म) यज्ञत होता धसन (श्वर पण) कृतो त्यामध्यें 'शांसापो' असा अन्न म्हणतो त्यास आहान म्हणतात [स]

आहाळ—उ १ खळगा, कुडी आहळ पदा २ (चाभार धडा,) कातडी टागण्याचे कुड, खळगा

आहाळ—उ १ आहार, विस्तार, आग आहार पदा 'शुपिना ज्वाळचिया माळा। लेयिनियाही अयळा। भेदाचिया आहाळां। काय पडणें आहे।'—अमृ ७ १३६ २ (ल) दुस

आह्लाळणी, आह्लाळणें—कि १ आजणें, पोळणें अह्लाळणी, अह्लाळणें पहा 'जेविं तीन अर्मांत शिरता तेयें। आह्लाळणा कैसें म्हणवें।' -नव १५ ६६ २ (३) ताप, दु ख, प्रास 'आह्लाळण्या किती सोसु या च्यारी।' -पला ८३

आह्लाळणें—कि (४) अटणें अळणें पहा 'दूध आह्लाळलें आहे'

आह्लाळणें—अकि हालणें 'पाटीं निवृत्ति कर्णताळें। आह्लाळी ते पूजा विमुळे।' -हा १७.७ [स आनह्लाळणें=हलणें, हालणें, म हलणें]

आह्लाळवाह्लाळ—१ अह्लाळवाह्लाळ पहा २ सपूर्ण, विस्तीर्ण, उपेष्ट. 'जेहीं आपुला समोकार्ळा। परब्रह्म भोगिलें आह्लाळवाह्लाळीं।' -शिशु ७४५. 'इय इयणें जें जें उठी। तें तें निजा स्मता पाळी पोटी। तेणें अन्वयें देवो देखे हटी। आह्लाळवाह्लाळ कृति हुमहुमित।' -पद्मा १ ४८०

आह्लाळीय—अह्लाळीय पहा

आह्लिस्व—न. हल्लोक, ऐहिकता 'सुका म्हणे आह्ला आह्लिस्व परतीं। नाहीं कुळगोत्री तुजवीण।' -मुग्धा ५०० [स ऐहिक अप]

आह्लित—वि ठेबलें, स्थापित केलेलें, घसविलें, आधान केलेलें [स आनधा-हित]

आह्लिताभि—३ ज्यानें अग्न्याधान केलें आहे तो, अग्नि होमी. -वि अभिशोभ्यास लावतयाची पदवी [स]

आह्लिर मासा—३ (माघ) अमाला चिकट बळस जस पारा मासा अहीर जयें २ पहा

आह्लिणीं—औ ऐरणी, वधपात्र, लग्नातील झाल 'तव ते आह्लिणीचा समय।' -वेसीस्व १३ ६ [स ऐरिणी अप]

आह्ली—औ उन्हाची झाल, तिरीप अही पहा

आह्ली-हे—औ (काव्य) १ ज्वाला, बाग अही पहा (अव) आह्ला 'वेती उष्णाच्या आह्ला। पार्यीं लाह्या जावती।' -अमृत ध्रुव ५ 'विद्योपाची कोण भोरील आहे।' -नेरहरि दानव ९८ २ काति, शोभा 'रुपाचेति आहे। ऐरावत पाणि वाहे।' -शिशु ५०६ [स अहि=सूर्य, स आभा, प्रा आह्ला=कावि]

आहुति-ती—औ आहुत (विज) १ देवतेमील्यर्ष अर्भीत हवन करायचाचें किंवा जळात, भूमीवर टाकतयाचें इत्य (वग घत, टीळ ६), अवदान २ बळी, अर्घ्य 'आहुत देऊ चवरीय माग सावी' -ऐपो ६० 'ज्या कोणावर सासी नजर जाई त्याची आहुती मी स्वत वेत असे' -चिवि (१८७६) ८ १५५ ३ (स) समूह नाश, नायनाट, सप्पा, धन्वा 'प्लेग, दुष्काळ कर्मिलीं त्याच्या सर्व घरासराची आहुति घेतली' -०चेऊन उभा असणें—राहणें—नाश करण्यासाठी टणें नाश करण्याची घाट पाहणें 'तो त्यागणी आहुति घेऊन उभा आहे' -०देणें—१ बली देणें, बलि

दान करणें, २ अभिप्रेक्षात अवदान टाकणें, यज्ञ करणें ३ (स) नाश करणें, वृद्धविणें, सकटात टाकणें, नुकसान करणें 'त्यानें तिची आहुति दिली' [स आनह्]

आहुत—वि १ बोलाविलेला, आमंत्रिलेला, आन्धान केलेला [स आनह्]—औ आहुति (अप)

आहुत—वि आणिलेला, हरण केलेला [स आनह्]

आहे—कि (अस्तित्व दर्शविणारे) असणें या क्रियापदाचें वर्तमानकाळाचें रूप आहेआहे नाहीनाही—एखाद्या गोष्टीचें अस्तित्व किंवा व्यवहार ज्या वेळीं इतिवक्त असतो किंवा असून नसल्यामागच्या असतो त्या वेळीं हा वाक्यचार योजितात 'तो आहेआहे नाहीनाही' -इत्याचें अस्तित्वच भासत नाहीं, त्याला कोण विचारतो 'अशौचामध्ये स्नानसध्या म्हणजे काय, आहे आहे नाहीनाही' [स अस्ति, प्रा अस्ति, आसि]

आहेत, आहेत-ती—कि असणें या क्रियापदाचें वर्तमान कळीं तृतीयपुरुषाचें अनेकवचन 'आहेता सरिता वदत सरिता नाथावि काता मिया।' -निमा (भागीरथीस्तोत्र) १२८ 'हस आहेती ऐकिलें तुवा हि।' -नल ११०

आहेपण-णा—न. ३ १ अस्तित्व २ तत्त्व, सत्य 'बला-एकार दोनी। नसोति भासती आहेपणी।' -निमा (आत्म चरित १०५) ३ १७

आहेर—३ १ अहेर पहा २ (४) कुणबी लोकत आड पलाच्या दिशेची देवस्थानी ज्या माझास बसविलात त्यास म्हणतात याचा वाप जिवत असावा लागतो

आहेच—वि सध्या अहेच पहा 'आहेच मीं धर्मीणपणें। हे साणें का साणें।' -मुग्धा १२७ ० तेंतु-दोरा-मणि-३ नयकनून 'वीं अजय झाले रणी। सखे साचणी। आहेवमणी तुदन घडल।' -पला ४९ ० पण-न सौभाग्य

आहो—अहो पहा

आह्लिक—न १ माझाचें रोजचें (स्नानसध्यादि) धार्मिक इत्य, नित्यकर्म, उपासना २ सामान्यत नित्यइत्य, रोजचा उपयोग [स अहन्त-दिवस]

आह्लाद—३ आनंद, सतोष, उत्साह, हर्ष [स. आनह्लाद]

आह्लादक—वि आह्लाद-आनंद देणारा, आनंददायक, उत्साह दायक, उत्साहकारक [स]

आह्लादणें—अकि (काव्य) आनदणें, सतोष पावणें, उत्साह सणें 'सफुडसारसफुडवीसवीसप नयनकव्हारी आह्लादला।' -आमी ६० [स आह्लाद]

आह्लादत—न आह्लादणें, आनदणें, उत्साह, आनंद, सतोष [स आह्लाद]

आह्लादित—वि आनंदित, उत्साहित, हर्ष पावलेला

आह्वाना—वि बोलावणारा, हाक मारणारा 'माझ्या सज्ज नेसि माते । पशुन्याचेनि आह्वाने ।'—शा १८ १४९९ [स आनंहे=बोलाविणे]

आह्वान—न १ आमत्रण, बोलावणे, पाचारणे, आमत्रणे २ सामन्यास, वादविवादास, युद्धास, निमत्रण, (इ) बरेच 'मी त्यास आह्वान करून सांगतो कीं जी काय माझी विदा कराव याची असेल ती घारपुरे यांनीं सुचाल करून घ्यावी'—केले १३९३ ३ नाव, सहा, नाव देणे [स आनंहे]

आह्वानपणे—एक १ (फळ) बोलावणे, हाक मारणे, पाचारण करणे 'इन्द्रादि अष्टौ लोकपाळ । आह्वानन्यास सकळ ।'—एमा २७ २९७ २ युद्धास=सामन्यास वगैरे आमत्रण देणे ३ नाव देणे, नाव ठेवणे, राखा देणे

आळ—उ छी १ आरोप, कुमार्ह, दोषारोप, अपवाद (किं० घेणे, घालणे, ठेणे) 'तो आळु मोहो अनुरोधी । बोळताया ।'—झा १५ २३० 'वरी न असदुस्तिहे रविसरोस्थिता आळती ।'—केका ८ म्ह० एक आळ आणि एव महाआळ=एखाद्या खोटा दोषारोप आला कीं त्याच्या वादोपाद मोठी गुस्खानी आलीच म्हणून समजावे २ (उ) केवळ बाळ रक्कस, सोंग, छाया, सादस्य, निमित्त, नाव 'नेवेचाचा आळ । वेचे ठाऊकीं सकळ ।'—मुगा १३९९ ३ आभास, जैत=पुढाचा आळ मान, माझ्याचा आळा, शिवायाचा विषा शि आसिरीचा आळ इ० [स अलीक=असत्य, स आळ=व्याढी]

आळ—उ छी १ हाव, ह्वाडा, आपड, छद्म 'वाळके क्षणित घेता आळ । मारा पुरवी तत्काळ ।'—अडि १ १३ 'आळ घेतली न राहे ।'—पाळणे (जागी) १९ (किं० घेणे, पाळणे, पुरविणे) [का अळु=रहणे]

आळ—उ (राजा) बाधण्याची वस्तु आळा पहा

आळ—छी गणी, राग ओळ अळी आळी पहा

आळ—छी (गो) रोपटे (फणत्याचे वगैरे)

आळ—उ. १ मजूर, गडी २ मजुरी [का]

आळ—न किंमत, वजन, माप दर्शक चिन्ह आले पहा [का आळि=वस्तु]

आळई—छी मळी, वीड, आळई पहा 'लहान पराई उबर कचरी बरे बारा तेराची । प्रत्यक्ष आळई बोराची ।'—कळा ४ ४१

आळना—अळका पहा

आळवेकपण—अळवेकपण पहा 'मोठमासी आळवेकण । अळा घेरे पिठरोपण ।'—दा २ ५ ३१

आळवेकपण—एक आरिगन देणे, मिठी मारणे 'पता स्पश सुपाची गोडी । तेवे श्रीहृण आळविला मुखादही ।'—शिख ६० [स आरिगन]

आळवेकपण—अळवेकपणे पहा

आळवे—उ आळस, अळढळ 'आळव न करावा ।'

—सुत्रपाठ आचार उत्तरार्ध १६६ [स अल+व]

आळव—छी भरलट, खल, विचारविनिमय 'नेळउनि सखळाप्रती । राजा करी आळव ।'—रिपु १ १५ ४

आळवण, आळणी, आळणे—अ मध्ये पहा 'वडपापड आळणे । वर वाडिलीं सुवर्णे वरणे ।'—वसा २७

आळणा—उ (कु.) पळा 'आळणा आहे तर या । घारा सुकीच नाही [अळणे]

आळणी—छी चाळणे, हुकणे (अप्रपाण्यावाचून) 'अन्न वळेवीण आळणी या नाव आदिभूतिक ।'—दा १ ७ २४ [अळणे]

आळणी—वि वेचन, निरस (भाषण, मत) अळणी पहा 'लोकमताचा आळणीपणा कदा पालवावा हा महत्त्वाचा प्रश्न आहे'—टि ३ ४

आळणे—एक आळा घालणे, हाण्यात ठेवणे, आकळन करणे आळा पहा 'मनुष्ये सकळास आळिले ।'—दा २० ५ २४

आळणे—ए दाट होणे, आटणे अळणे पहा 'ऊन गाळि लिया रस होवे । तो ठेवित्या पडुकाळ न राहे । त्याचा आळनिया पाहे । गूळ होये तपिड ।'—एमा १६ १८ हुकणे आदनि केळीं राटे ।'—सुवन ११

आळता—ती—वि आळविणारा, आलाप वेणारा (गाणे म्हणून वगैरे) 'आळती पानी सरस्वती । नघर्वेरा३० ।'—शिख ५१ [आळविणे, का आळती=गाणे, स आलापन, प्रा आळवण]

आळपणे—एक आळवणे, आळपणे पहा 'हुमोन्च मोह पांसे आळपिळी वड कथरा ज्याली ।'—मोवन ३ ८२

आळपे—उ (व) १ अतर, फट २ (अव) अजावे मोखले व गडवडीने घेतले घास [स आनंजवू=उ३]

आळमाळ—वि अल्प अळमालु पहा 'एकादिया आळ माळा । श्रीमुखिया खेळा ।'—झा ११ ४४१

आळमेळे—न (यो) अपसार्च वाडनेळ पहा

आळवण—णी—छी १ हाक, बोलावणे २ निववणी, प्रायेण त्याची आळवण केल्याशिवाय मी केन्नाहि पुढे पाऊल टाकलेले नाहीं ।'—तोव १३८ 'मागतिचा आडवल आळवण । नामाची जतन दातियासि ।'—मुपा १०९३—न (व) अळविण्याचे गाणे, स्तोत्र अळवण पहा [अळवणे]

आळवण—न पदाचे पट डोंग्यासाठीं खचलेले पीठ अळ वण पहा

आळवणे, आळविणे—एक अळविणे पहा 'जयाते आळविणे स्वभावे ।'—झा ८ ३६

आळवणे—वि १ अळविणे, अळणे पहा 'शुद्ध आळविण्या सिली ।'—यत्ना २० २ कळणे, पालविणे 'बहिरी दिवत दुखांत आळविणे ।'—उपो २०९

आळया—वि (राजा) रक्षार, घोषळे, लाह बरण्यानागे, आळविण्या—आळ पुरविण्या—जोमें (सूळ) [अळविणे]

आळयातीण—खी (गो) जगरीण, हडळ अळत पहा
आळया घेंड—खी (गो) गळिणाय, निराण, अक्षप
[आळया=अळ+घेंड=दंड]

आळयार—उ दक्षिण हिंदुस्थानातील प्राचीन वैष्णव सत करी हे १२ भयन त्पोच्यात नम्याळयार हा प्रमुख होय [का आळवर=दीन, धुर, नय]

आळयाळ—न अळे आळयाळ पहा 'अर्थविनाशाचे पळ । दुसरे एक नाशाचे सूळ । विशेषनाशाचे आळयाळ । श्री केवळ आळय पा ॥'—एमा ८ ११८

आळशी—खी जवळ अळशी पहा.

आळशी—खी—वि मुक्त, निरपोगी, भैर, मत्र, आलस्य युक्त, कामयुक्त, ठेवी [स आलस्य] म्ह० १ आळशा दुणे काम, लोभ्या दुषा तत्वे २ आळशास निगेकाचे शा आळशा घर गंगा येणे=(राज्य) गंगालाना जे प्राप्त होणाऱ्या पुण्य प्राप्तीसाठी लोक गंगालानास दूरवर जातात पळ एखाद्या आळ शाच्या जवळ गवचे पात्र देणे आदि। त्यास स्नान पळणे (स) एखाद्या नालायक मनुष्यास नसते म्हणजे येऊन गाल्या मनुष्यास त्याच्या (नालायकाच्या) कल्याणासाठी त्याच्याजवळ जावे लागणे या अर्थी ही म्हण योजतात किंवा व्याची लायवी नाही अशास अनायास चांगली सजि देणे या अर्थी 'गंगा खाली आळशा वरी। आळशी दखोनि पळे दुरि ।'—नुगा १ आळशाला गंगा, पाण्याला पदरपूर=प्रसन्न न करणाऱ्यास अनायास एखादा लाभ होणे आळशाचा मायवाप-राजा—अत्यंत आळशी मनुष्यास म्हणतात (खी रूप) आळशिणी 'एकी ओंगळा आळशिणी । एकी त्या महा डाकिनी ।'—एमा ७ ६५ अळशिणी पहा

आळस—उ १ केवळ सुप्त असणे म्हणजे झाले त्याबद्दल वेळेचा विचार नसणे, दुसऱ्या द्रष्टासर्वधी विशेष आतुरता नसणे व काम करण्याची अगात धमक असणे ते करण्याविषयी मन प्रसन्न नसणे या अवस्थस आळस म्हणतात, मुस्तपणा, उपांगविषयी कटाळा, नावड, मदपणा, मद्रपणा, थिरपणा म्ह० १ आळस मिशारी कुत्र्याचा नास करी 'आळसे काम नासते । हे ठोने प्रथ यास येते—दा १८७४ २ हयगय, हुल्लड, अळटक टपळ मगळ [स आलस्य प्रा आळस]

आळसट—वि आळशी, मद, सुस्त, मड ० पणा—मु आळस मुस्तपणा—पपत्रे २४८ [आळस]

आळसडा—वि आळशी, आळसट, निरपोगी

आळसणे—अनि १ आळशी होणे, आळयावणे, आळ साने मुक्त होणे २ (व) रिप्त होणे, मयून होणे 'आईवातून मून आळसले' [आजम]

आळसभाडारा—वि आळशी, मद, मद्र, जड, निरीये कल्ल हा राखर बयामुळे जड, आळशी छालेल्या माणसास लाव तात [आळम+भाडारा=म्हातारा]

आळसमळस—वि वि (गो) एवस

आळसाई—खी १ आळशीपणा, आळम, हृदय, दिल पणा, निहत्याह (गो रूप आळसाय) कसर देणे, ताप येण्या पूर्वीची अवस्था (डाई जड होणे इ)

आळसावणे—अकि आळसणे, आळशी, मद, मुक्त होणे, बनणे 'मोदी आळसातून घाबाराज उगी होती'—मोरप्रहसन ३३

आळसुंदा—खी मोदी थारळी अळसदा पहा

आळी—१ घन, बाधण्याची, बाधण्याची, बाधणारी वस्तु नियंत्रण करणारी गोष्ट, दोर, बंद अये—वेडीच्या पानास बाध घ्यावा सोपण्या बंद, गवताचा भास बाधण्याची गवताची दोरी 'हंकायाच्या आला अर्पची चिपाई । काय तेथे गोडे निवडावी'

—नुगा २८०२ २ (उ) नियम, घन, सयमन, दाब, मर्यादा, भाडकाठी, धरप (किं० घालणे, तुटणे) 'एकीचा घडा हुमरी जात करणार नाही असा आळा पडला'—गागा २९ ३ (व) एकी, जुट 'जुगच्याचा आळा' [स आलान (धातु ली)=वाखळी, घन, चिंचा न अळणे] ० घालणे—मर्यादा, नियम, बंधा पालणे, आनेकशात ठेवणे, व्यवस्था लावणे 'घालील महासम्राट्ता निरभिलाप आळा कोप-याडुई'—विक् ९ ० पिळणे—गाडीची आखरी आणि साटा थाना बाधणाऱ्या आळपाला आळेदाडीने पीळ घालणे आळयात असणे—चांगणे—राहणे—चालणे—धाकात, कपात, लांब्यात असणे 'ती भाषा व्याकरणाच्या आळयात राहण्यास विशेष योग्य असते' मराठी व्याकरणावरील निबंध (हण्णशशी चिपळणकरजुत) १० आळयांत आणणे—ताब्यात, बळात ठेवणे नियमन करणे, नियम व्यवस्था लावणे 'जॉन्सन याने बोशरचना करून तीस (इयची मापस) आळयत आणण्याचा' प्रचंड उद्योग आरम्भ तो एकदयावे देवगास गेला'—नि ५५६

आळाटाळी—खी डिलाई, वेगटपणा, वेचिकिरी, अळ टळ [अळकळ—आळा टाळणे]

आळाटोळा—उ आटोळा, अदाज, पकड, आवाका 'ही गोष्ट माझ्या आळ्याटोळ्यास आली असता मी करीन' [आळा दि]

आळाथाधा, (ह) आळेबंध, (गे) आळाबंदा—खी आटोळा, अधिकार, ताबा, मर्यादा, नियंत्रण शासन, अमळ,

ज्यवत्या (कि० येणे, आणणे, घालणे) 'हें आता आळावाचा येणे कठिण दिसते' आळावांधा कहाडप-(गो) १ (एखादे काम) उरलीत आणणे २ (पातळ पदार्थ) घट करीत आणणे, आट विणे, आळावप [आळामध्यप]

आळाशी-(व) अळशी, अळाशी पहा
आळास-पु (गो) मोळ्याने रडताना कोंडून धरलेला खास
•परतणे (पतुवप)-रडताना खास कोंडून धरलेला असता होणारी अवस्था [का अळु=रडणे, अळू दूधु=रडणे रडवा (मुलगा), किंवा आळामध्यप?]

आळिक-वि छुडक 'हें अवघेच विचारिता आळिक'
-भाए ७० [स अलीक=पोडे]

आळिका-खो (अव) अळी, हूमि, कीटक अळिका पहा
'आळिका म्हणती आमुंचे घर । काष्ठामये ।' -दा ११० ३८
[स अलीक=छुड, का आळि=बतुळ, तुल० स अलि=विपु]

आळिका-वि हरी, हवरा. अळका पहा 'अथरी आळिका कनानारी । अथ पणु खोंकलेकरी ।' -दा २ ३ ३३ 'आळक दरो गिया आळिके । कीतानाचिया कोडुके ।' -अमृत ध्रुव १४ [अळका]

आळिता-अळका पहा
आळियाडे-न हट, छट, झळि, अळका 'पाहा पा माते हुन्दांगणें । साहर तेणे सुवाडे । प्रवाचें आळियाडे । सिद्धी नेले ।'
-दा १८.१७७५ [अळि]

आळी-खी मरी, ओळ अळी पहा '०कर-अळीवर पहा
आळी-खी कीट अळी पहा 'वीं अथमाचि आळी वाटे । पीठ घुडे तेणेही ।' -एमा १० ५१५

आळि-ळी-य-खी १ हट, छट, ली, (एव्हान मुत्राची) चीन इत्या, हेतु, मनीषा, लाड 'ते आळि करीनि मागे जेवण ।' -दास ११६ 'आळी घेऊन जन्मा माले । कितरेक प्राणी ।' -दा ९ ८ २२
'एके दिवशी प्राप्त वाळी । कृष्ण घेऊन घेसल आळी ।' -ह ६ ६
'रजिवाळकामये, हृदये मायण 'आळि वारीति पावुडे विदा
'पतीची ।' -सितु ३५३ [का अळु=रडणे] •कार-वि १ हटी, दादित, हवेचोर (खानमुख) 'आळिकर त्याचे बरिती समा पाव । गमयाचे दान देवोनिया ।' -नुगा ५०१ [आळ-ह]

आळीपाळीनि-किवि एवामागून एक, आळदून पाळदून, आळदून धाळून [आळी=राग, विद्या पाळी द्वि]

आळींच-अळींच पहा
आळुकणे-कि तीन इच्छा असणे, ह्यापणे 'चिदीं आपणें नाही दक्षिडे । तेचि ह्मी श्रियायां रेंवडे । जेणें रू का आळुडेडे । दुराते नेची ।' -सा ५ ११० [अळका पहा]

आळुका-की-वि अळका पहा 'वैसी स्वमुखाची आळुकी । जे दोनीपणे भिडोनि एसी ।' -अमृ १५ 'म्हणे पती शुकेंचा आळुका फार । यासि न होय निराहार ।' -महिक्या ३३ १५३
'परी धुपेचा आळुका बहुत म्हणतो । नये घडोनि सर्वथा ।' -महि कथा ३५ १६६

आळुकपण-न आक्षिप्त, हाव, शबरेपणा, छट, लोम 'ते आळुकपणे जडली । अति सत्वर श्रीकृष्णि ।' -रास ४ ७२ 'तेणें आळुकपण त्राहणें । जेणें कीजे ।' -गीता १ ५९३ [अळका]
आळुकपिळुके, आळेपिळे, आळोके पिळोके-गळे पिळे पहा

आळुग्राय-पु (गो) लाडिकपणा कापळ, कर्वळ पहा
आळुमाळ, आळुमाळु-अळुमाळ पहा 'वाचे आळया आळुमाळ ।' -गीता २ १५८१

आळु-न एक भावी अळ पहा
आळु-खी उपावरील कीट 'उतास मुख्य उपद्रव वाळवी, आळ आणि ह्मनी या सूक्ष्म प्राण्यापासून फार होतो' -कृपि ४६३ [अळी]

आळु-न एक जगरी काटेरी शाड न त्याचे फळ हे तांबळ्य मारीत होतें फळ मुनारें पेरुवेवडे असून पिकल्यावर सपकिरी रंगाचे होतें त्यास एक प्रकारचा वास येतो अळ पहा

आळे-अळे पहा 'बारीर विदाळ्यां आळे । मायामोद्पास जाळे ।' -दुगा ७३१

आळेण-न (गो) वामटी वगैरे काळवण घट होण्यासाठी लावावयाचे पीठ अळण पहा

आळेपिळे-पु काव अळेपिळे पहा 'अभिमानाचे आळे-पिळे । मरुत उयाये येतो घळे ।' -एमा ८ २१२

आळेवण-अकि (गो) (अळणामुळे वामटी) दाड होणे [अळणे]

आळींच-खी कानगोट, कानमात 'बहिऱ्यांचा परी कवण कवचा आलेचु सांगे ।' -भाए ५५४ [स आम्होच]

आळाचणे-अकि हटप रानात साणणे, घोरणे, कानगोटी करणे 'हितपुन आळींचाची । हृदयीचें गोड सागावयाची ।' -एमा ७४ ३०१ 'ते जेणे काह आळींचोनि गेल ।' -भाए ६० [स. आम्होच]

आक्षिप्त-वि १ आक्षेप केलेला, पेटलेला, नामगूर पेल्लेला, अडथळा-हटप आणलेला (बादविवादान प्रतिपक्ष्याने अडवलेला) २ अमात्य [स]

आक्षिप्त-अंगहार-न (हून) तुरतुरण कसून विजिप्तकरण करणे, माथ या करण्याने हातपाय मारणे गुंथेचें केळणे, व अलतळ, बिसिल, उगेमळ, निगर, करिदल, व करिदिल्ल हीं क्रमाने करणे, [स]

सारण्याच अडचणी, सकटे अगणे, व त्यात सापडणे [इच्छे + तिरुडे]

इकणें, इकत, इकार—हे व यामारखे शब्द विष्णें, विद्ध, निकार या शब्दात पडा (कुणमाळ योर्लत वच्या जाणी इ योजितात)

इकरम—उ देणगी, दया, कृपा [अर अकाम = देणगा, करीमने अव अप]

इकरुत—वि (गो) अररा [अवरा अप]

इकरार—उ ? वतुली, करार, टाव २ जवानी (लेखी विवा तोंडी) 'पर जिल्ह्यातील साक्षीचा इकरार घेऊन पाटणें विपरी जडजाने जडनास लिहवें'—न्यासे ३८ [अर इकरा वचन, छानी, वतुली] नानामा—उ लेखी टाव वतुली, वतुला मत [का]

इकलजमकी—की पाटपुसवा 'गुणे नितेक मद्यावती व इकराचमकी व मालती केले'—शिवचरित्रप्रदीप ८४ [अर]

इकला—वि. (व्यापारी) अररा भाजीपाल्याचा सोदा कर तागा भले साकेतिक शब्द वापतात [अकरा गो इकरा]

इकली—वृत्त—की (कुण) निरुत वळमल, ओकारी (कि० येणें) [वळकी?]

इकुड्या—ला, इकुडाल—वि (प्र) इड्याचा पडा इकुन तिरून—वि वि (डग) इड्यन तिरून पडा 'माडी इकुन आली व तिरून गयी' [इड्यन, तिरुड्यन अप]

इचीदार—उ १ अनुपायी, अनुकरण करणारा २ (ल) विधासु [अर इक्षिदा=अनुकरण अनुकरण]

इत्तो (इकतो)—वि (राना कुण) इतफा (अप) पडा इन्वाल्—उ नावीय छे व भरभराट [अर इक्वा=अर भराट]

इमार—इमार पडा इव—उ (गो) विप विप ता इम वॉन मरतो तो खे' [त विप]

इखण—न हत्यार साधन उपकरण विखण [स ईन्-ईपिका-हत्यार दाख, साधन?]

इखंनपाखन—न (व) दोन्हीने हत्यार शेत वाहतो म्हण तोस काही इखनपाखन चढे का? [इखन द्वि]

इखलास—उ मैत्री, स्नेह प्रीति अत शुद्धता मनाचा निर्मल पुण, निष्ठापत्र [अर इखलास=मैत्री प्रेम] नानामा—उ स्नेहाचे पत्र मैत्रीचे पत्र स्नेहासोवल्याप्रमाणे केवसेच्या पत्राग म्हणतात [अर इखलास+फा नामा]

इखलासी—वि स्नेहपूर्ण, मीतीपुक्त चाहता प्रेमाचा [अर इखलास]

इखला—उ (मुतारी पदा) गिळे संगरे उपण्याचा चिमण [नखळण]

इखला—उ (मुतारी पदा) गिळे संगरे उपण्याचा चिमण [नखळण]

इखला—उ (मुतारी पदा) गिळे संगरे उपण्याचा चिमण [नखळण]

इसीति—(कुण) यन्किचित् [इचित=इतरी, स इतक] इंगणें—अकि काळनीने, धमने, आजारांने विवा इतर कारणांने मारावून जाणें, मलित होणें, टेंडील येणें [वेम(व)ण]

इगत—इगुत—की (कुण) युक्ति, उपाय [युक्ति अप]

इंगरेज—उ १ इंगज माणूस, लोक, निश्चित २ साहेब, पोत [इंगज, इंग्लिश, पो इंगलेज]

इंगरेजी—की अमुद अमेची १ इंगजी भाषा २ इंग्रजांचा मामल, ग्रिनिश अमदानी [पो इंगलेची]—वि इंग्रजांचा इंगी मापेसवरी, इंगी, ग्रिनिश ०दारू—की १ तापट, चिडछा तवागी माणूस २ हुपार, बगस माणूस, तडफदार माणूस [इंगी दाह जलद पेटते यावहन]

इंगरें—की (गा) निस्ती रें गोलिक गरीबांचे देऊत [पो इंगरें]

इंगळ—ळा, इंगोळ—उ (व गो) निवत निवारा, चित्तव अगार 'जेवी सुपनिद्रा आयरुणी' इंगळाच्या'—इमा १५०१

'आगीं रागतातीं कयले' इंगळें जेती'—विणु ७७ 'सवारा हाचि दु रागुत' रागतील दु साचे इंगळ'—दा २ २१ इड

'याच्या घरावर असा इंगोळ देवणें कागलें नाहीं' [स अगार, प्रा इंगल] म्ह० इंगळ हातीं परतले पण हा हातीं धवणार नाहीं—एकाचा तापट मागमास वेदून म्हणतात इंगळासारखा लाल होणें—रागणें चेष्टा तावडा होणें, अतिशय रागावणे इंगळा सारखे डोळे—रात्र नयवर डोळे (अतिशय रागाने अस बळि होतात)

इंगळा—उ एका जातीचा सुगंधा [स अगार प्रा इंगल]

इंगळी—भी १ निचवाणी एक जात ही आचाराने निचवा पेशा मोदी अगार काळी व अतिशय विपारी असो २ शिणगी, निचारा, विस्तर, इगळ पडा 'जवीं वडु काण्णे वडुजाळी' वेड्ये ववा काण्णे मेळी' इच्छे पाहनि इंगळी' समूक जाळी आपणयाते'—इमा २३ ६८१ ३ (सोमारी पदा) तापलेल्या कुशीतील रस ओतण्याकरिता उपयोगात आणावयाचा इंगडी साताच्या आठव्या प्रमाणे कमलेला पोगरी चिमण, साहशी (इंगडीच्या नाभीच्या आकाराचला) [स अगार प्रा इंगळ]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

इंगा—उ (चाभारी पदा) नामकें ओडा चोदून ताणण्याचे व मळ काण्णाचे (उलपण्यासारखे) हत्यार ० दाखविणें—सोह मोडणें, आपले सामर्थ्य दाखविणें 'तुला दाखवितो बोलवागी इगा'—नामदेव गाठक ८५ ० फिरणें—गवरीदार होण्यायोग्या अहकमीत सापडणें रागामुळे नम येणें, अजर हाणे त्यामुळे गुडीवर येणें लोक उचलणें म्ह० इगा फिर, मुगा फिर २ नगर लेखा जमिनीतील डडळे थोडक्याचे लाकूड [म श्=पित्त, हर्ण]

आक्षिप्त(करण)—न (नृत्य) हात व पाय भरानर पुडच्या बापूस फेकणे [स]

आक्षिप्तरेचित(अंगहार)—न (नृत्य) हात पाय रेचित करून स्वस्तिके करणे, मग ती स्वस्तिके मोडून पुन्हा रेचित व स्वस्तिक करून हात, पाय पुन्हा रेचित करणे नंतर रेचितावर येत अगणारे पाय उठी मात्स्यागारचे करणे, नंतर उदस्त, आक्षिप्त, यरोमदस्त, गतिंग, करिहस्त व कटिच्छिन्न करणे ही क्रमाने करणे [स]

आक्षिप्तरेचित(करण)—न (नृत्य) हा हात हृदयावर ठेवून उजवा हात दूर करून रेचित करणे, नंतर तो रेगितहस्त तोंडा जमोलून दोक्यावर नेऊन उचलून घरणे [स]

अक्षिप्तिका—झी, (संगीत) स्वरात, सालांत लिहिजेची चीज, (इ.) नोटेरान [स आ+क्षिप्]

आक्षेप—उ. १ ओढणे, खेचणे, आकारणे ' लग्ना हाती असला म्हणजे घोडपाचा पाहिजे तेव्हा आक्षेप करावयास साप डगो ' २ (स) मोहित करणे, आकर्षितेले किंवा आर्षित अवस्था ' त्याचे चित परमार्थाकडे लागले आहे, त्यात विष याच्या गोडी थापून त्याचे चित्ताचा आक्षेप करू नका ! ' २ ओढून घरणे, मागे घेणे, आढेवेडे घेणे, बाह्यदुःखा काढणे, आवयक म्हणून वाट पाहणे, खोळयून राहणे (कादा माणू किंवा वस्तू नाही म्हणून), अहून बसणे (डि० घेणे, घरणे) ' कोणाचा आक्षेप न घेता स्वतः फड्या करीन ' ' हा मार गिन्हार्डक आला म्हणजे विडून टाका, माझा आक्षेप धरू नका ' ३ (स) अनुमान निपणे, सोबत, बरोबर येणे, बरोबरच बोध होणे, ध्वनित, गर्भित असणे, गर्भितावस्था ' माझे कण घेतलेस ते दे—या शक्यांत ऋणने व्याजाचा आक्षेप होतो ' ४ हाकून, आडवाटी, विराध (बादत प्रतियुद्धाचा मुद्दा किंवा वाजु) ' त्यांनी घेतलेले आक्षेप धडपडीत खोटे आहेत '—केले १ ३६१ ५ शका, सहाय, शकाप्रभ ' श्रोतयांनी आक्षेप केला '—रावि ३ ६ आग्रह, हट्ट, सूचना ' नादी प्रया रममकल्प ! नव्हता श्रोतयांचा आक्षेप ! प्रवीं वज्रकला कृष्णदीप ! सुखरूप हृदिकाया ॥ '—एकच १८ ६९ ' दुर्गोपनेदी आक्षेप ! केला असे मेटीचा ! '—सुसमा १३ ४५ ७ निंदा, कुठ्याळी, दूषण दपका ८ एक अलंकार (व्यागोचि-व्यजोक्तीप्रमाणे), एखादा आक्षेप घेऊन जो खोदून टाकण्याचे वगैरे असते तेथे आक्षेप अलंकार होतो बोलावयाचे ते अर्धवट बोल्द एखादा विशेष अभिप्राय व्यक्त केला असतो तेथेहि हा अलंकार होतो असे—नसेन दिल्लो कसा नयनसर्वसाक्षी रवी ! विषाद परिला म्हणो न घुमो विपक्षीर वी ! '—केका ४ [स आ+क्षिप्—फेकणे]

आक्षेपक—वि आक्षेप घेणारा, काढणारा—उ. बालेग मज्जातुला सेग, आचके, आकरी (इ) कल्पलान, [स]

आक्षेपण—उक्ति (काव्य) ओढून घेणे, आकर्षणे, बडक करणे २ हस्त घेणे, नामभूर करणे, अमान्य करणे, ३ धंका

काढणे ' माणो श्रोती आक्षेपिले ! जी ये प्रयी काय कोल्ले ! ते सद्यही निरोपिते ! सद्यहीत मागे ॥ '—दा १ १ ०० [अक्षेप]

आक्षेपार्ह—वि दोषार्ह, आक्षेप घेण्यायोग्य [म]

आक्षेपून—विधि (काव्य) निपून, प्रत्यक्ष बजावून, बुद्धि प्रसर, मुद्दाम, जाणून घेवून, आवर्तून, [आक्षेप]

आक्षे—विधि अक्षय (अप) ' की हे मुलाचीं तारले लेखी ! आक्षे आनंद उठली ! '—दा १ ५ ३१

आक्षप्त—वि आक्षापितेला, हुकूम केलेला, सांगितलेला [सं आ+क्ष]

आक्षप्ति—स्त्री आक्ष पदा ' आमात्यराज, ही विहृति का ! आक्षप्तीच मी समजेन '—चंद्रगुप्त २०१

आक्षा—स्त्री १ हुकूम, आदेश, ताकीद तामाचन्द-राजप, घालाक्ष, वेदाक्ष २ वेद, शास्त्र इत्यादिकान म्हणाला—मनने ३ होय, बरे, इच्छेप्रमाणे करतो या अर्थां बरित्थानी आक्षा के असता येवज्जा ' आक्षा ' या शब्दाने उत्तर देतात, ४ तदसाम तील धृष्ट्यापेरीं एक योगशास्त्रातीन एक भुक्तीत्य चक ' आक्ष रादि भेदुनि ! आक्षवरी ॥ '—हा १८ १०३८ ० धंदणे—ममस्क रणे—पाटवणे—आक्षा शिरसांमान्य करणे ' आक्षा बशोनि निषण तेव्हा ' ' तयाते बोळवणवया हेचि संज्ञा ! जे जे ननस्कारिं आक्षा ॥ '—हा १० ३११ ० देणे—१ कामाचरून दूर करणे, बड तर्क करणे २ निरोप देणे ० मागणे (जाण्यास)—परवानगी घेणे, निरोप घेणे ० द्वाक—न (क्षिप्ती) दशाक्ष, परमेश्वराने मोशाला सीनापवंतावर ज्या दोन दगडी पाट्या दिल्या होत्या त्यावरील लेखाचे नाव पहिल्या चार आक्षामध्ये मनुयाचीं देवाचीं आणि चाकीच्या आक्षात मनुयाचीं मनुयाचीं कर्तव्ये सांगितली आहेत—अनु ४ १३, १० ४ ' आणि पाट्यावर त्याने (मोरयाचे) कराचाचीं बचने म्हणजे दहा आक्षा लिहून काढिल्या '—निर्ग १४ १८

आक्षाचर—कर्तो—कारी, आक्षाकर्ता, आक्षाधारक—घारी, आक्षाधीन, आक्षानुसारी—वर्ती—वि आक्षा पाळणारा, आक्षेपमाणे वागणारा, अक्रित, आधित, आक्षाधारक हा शब्द पक्षाच्या शेपटीं आपली आक्षा पाळणारा सेवक (इ सुवर मोस्ट ओबिडियन्ट सर्व्हंट) या अर्थां लिहितात [स]

आक्षाचक्र—न प्रमथ्यस्थानी असणारे चक्र, आक्षा अर्थ ४ पदा ' नाकाचे अग्रभागहि दूरी ! एही ठेवावी नासामी ! ते ठायीं सैं आक्षाचकी ! योगमणीची योगमदा ॥ '—एसा १४ ४१२ [स]

आक्षातिक्रम—ण—उ. आक्षा मोडणे, आक्षेचे उडवण, हुकूम याच्या विरुद्ध जाणे [स आक्षा+अतिक्रम]

आक्षापणे—विधे—जकि आक्षा करणे, हुकूम करणे, ताकीद करणे, सूचना करणे ' आक्षापिला निजपिता बघुदेव देवें ! ' ' आणीक कथा राहिल्या अपार ! नय हविमणीवर आक्षारी ! ' ' विद्यादि

अशि जाहली तुन धुकाये आज्ञापिती ।' -वेका ८३ २ शोंगविणे,
स्वामीन करणे, ताब्यात देणे 'प्रधानास राज्यकर्म आज्ञापून राजा
आपण ईश्वराचे ध्यान करीत बसला ' [आज्ञापन]

आज्ञापक—वि आज्ञा करणारा, हुकूम करणारा (पृची ६०)
'नाचिदि पावला। आज्ञापक होआला।' -जा ३ १९ [स]

आज्ञापन—१ शरकारचे हुकमाचे पत्र, सरकारी हुकूम,
मराठी राज्यात छत्रपतींच्या खुद्द पत्रात आज्ञापत्र म्हणत २ (सामा)
मोठ्याकडून लहानास गेलेले पत्र ३ लेखी हुकूम, शासनपत्र ४
(दि) राजा, विदप कर्णे अजिबारी बगावटून एकेसियेला अथवा
मंडळीला आलेला हुकूम 'त्याच वेळेस आज्ञापत्रे, आवाहन
पत्रे अमत्यास बाबती' -सामा ७० (इ) शीफ [स]

आज्ञापत्रिका—झी (बहादे) सरमारी हुकुमाचे प्रतिस्ती
पत्र, सरकारी बातपत्रक, सरकारी नॅशिट [स]

आज्ञापन—न हुकूम करणे, आज्ञा नरणे, सूचना करणे, सम
जातून समणे, समीप, आदेश [स]

आज्ञापनीय—वि आज्ञा करण्यायोग्य [स]

आज्ञापारक—वि आज्ञाकृत, आज्ञाधारक, आज्ञा पालन
करणारा, अशित, सेवक, अनुचर, प्रजा [स]

आज्ञापारक—न आज्ञा पाळणे, हुकूम मानणे, आज्ञासिद्धता
[स]

आज्ञापित—आज्ञा पत्र

आज्ञाप्य—वि आज्ञापनीय पदा

आज्ञाभंग, आज्ञाभंग, आज्ञाभंग—उत आज्ञा मोडणे,
हृष्य भंगणे, ओढेविरुद्ध जाणे

आज्ञार्थ—उ (प्या) पोलणारा आज्ञा, उपदेश रिता प्रार्थना
रता अमा जो बोध त्रियापदाच्या रुपापासून होतो तो

आज्ञार्थी—वि (व्या) पोलणारा आज्ञा, उपदेश विना प्रार्थना
रतो अमा जो बोध ज्या त्रियापदरूपापासून होतो ते त्रियापदाचे रूप

आज्ञासिद्ध—वि ज्याची आज्ञा सिद्ध झाली आहे असा,
ज्याची आज्ञा घेवून पाळली जाते असा (इतर) 'मी मने वाचा
देई। करी ते कैयें मोदे।' ये मजवाचुनि आहे। आज्ञासिद्ध आन।
-श १६ ३५५ [स]

इ

इ—मराठी वर्णमात्रेतील तिसरे गणर, न स्वरमात्रेतील तिसरा
पर अक्षरिकास—मुख्य चार अक्षरा पढिगी इ स रिपन्या
मंडली—अक्षराच्या गिरावर शिलाहेन्या, दुपटी इ स ४९३
रुडी १ ३९

मनीर एम दानपत्रात, तिसरी देह्याती राजा आज्ञादेवा याच्या
काळातचचर गी इ स १२७३ सुमाच्या रेखत आटळते -ओझा
इ, ई—सवा हा, ही, हे 'ते समस्ती ईही भोगयें।' -जा १

२१७ 'इ उगाळें कागल ओहवा आली 'हे ऐकून वापला
हम आले -मिणी भाषा १७ [स एत, इदम, प्रा ईअ]

इ—चा, ची, जे, पटीचा फारती प्रत्यय हा प्रत्यय मराठीत
शके १४५० च्या सुमारास घुसला असे राजनाडे याचे म्हणणे आहे
शके = स शतक + का इ शके १८४९ = शत + इ + १८४९
= १८४९ या शक 'श्री वारने व कोडिवले व बाजगाळ राजमुद्रा
मुख्य समस्त इ नशिवांडु' -शके १४२९ मरील एक पत्र यातील
समस्त इच्चे समस्त -गाजिरु १५ [का]

इअ—य इस्तिन्नार (अमुक काळापासून) चा सत्तेप 'रानी
कापड इ। माह रमचान उरि मारीधर' -मारे १० ३ ११९

[अर इस्तिन्नार = पवित्रकाल] -

इआ—मना या, ह्या 'मनानना इभा। एते-म-मिडे एति
भवभवा।' -उ २४ [न इदम प्रा ईअ]

इरुडचा—छा, इरुडील—वि या दिगणचा, वायूचा,
दिशेचा स्तथाचा, इरुडे अणारा इरुडचा डारर तिकडे
करणे—मोठे गचाट, अवपड राम परी इरुडला गड तिकडे
नेऊन ठेवणे—अर्थ वरील प्रमाणे, पम वादकळ बडन कल्या
समयी योजनात इरुडला लुप्ता निरुडला गोर—(२) दोन्ही
कडून बपडा राणास [इरुडे]

इरुडचा तिकडचा—वि या वायूचा, आणि त्या वायूचा,
या दिगणचा व त्या दिगणचा, मृदुने निरिदनाच्या दिगणचा,
वायूचा, विनयाचा, कोडला तरी, चार (अनेक) दिगणचा
[इरुडेतिकडे]

इरुडून—वि या दिशेहून—दिगणाहून—वायूहून (डुण
रूप) इरुडे [इरुडेहून] • तिरुडून—वि वैश्वतयेन, आजू
वाजूनी, कोट्टारी, गनेती

इरुडे—र—वि १ या वायूच दिशेन २ यथे, या जागी
३ परी, स्थानी, वडे या अी त्याचे इरुडे 'माथे इरुडे'
एरे पदा [हान-वड, वा ईरुडे, ते इरुड अरुड]

इरुडे—उ (वायवी) पति नयस वायका ननन्याचे नाप पे
नाहीत, वेळाइरुडे (आपला पति) ही गोपम सदा योनितात वरी
इरुडून बसाहि प्रयोग आजळते 'नाप मेव्याची छाती लागी
आहे इरुडन्यापुडे उमे राहापदाची।' -पृच १३७ 'काळची इर
टची बाही' -गणमनीते ४९

इरुडेतिकडे—वि वि वेचे वेथे, या वायूच त्या वायूच,
आपलास—अ (स) उगळगळ, उचलाई, रचडाय (रिं
करणे, लवणे, माडणे) इरुडे जाड तिकडे चिरीर—दोन्हीकडे

आदिपदों भागिले अमतां इच्छापत्र देते ० भंग-५ इच्छेची पूर्ति न होणे, आधा निष्पन्न होणे, निराशा ० भोजन-न १ तृप्ति होई पावेतो जवळ २ भरपूर जेवण ३ इच्छित पदार्थ (आपणांग) राख पाळणे ० मरण-न इच्छेस येईल तेव्हा मरण देणे, मरणे, पाहिजे तेव्हा मरण आपणायची इच्छा ० मरणी-मृत्यु-वि ५ इच्छा हाईल तेव्हा मृत्युन निमंत्रण करणारा, इच्छमरणाचा ईश्वरी प्रसाद ० मरणार 'कसातदयस्वी इच्छामृत्यु तुम्ही पुरु पुत्रान वामवेगे ।' -माउद्योग ११ ८० ० छाम-५ इच्छि वस्तूची प्रप्ति, इच्छाम ० वान-वि इच्छा करणारा इच्छायुक्त ० विनाश-५ इच्छाभंग, इच्छाभंग, आत्मभंग ० विलास-विहार-५ मानेन तेव्हा, मानेन ते सेवणे, मनोमन विलास, मन करणे ० शक्ति-स्त्री इच्छेचे सामर्थ्य, स्वल्पप्रतिष्ठ, इच्छा हीच प्रतिष्ठ, (३) विरुपांतर ० सिद्ध-वि इच्छेप्रमाणे निष्ठ विनाश ० गिद दक्षिणा वेण्यासारखा ० स्वार्थ-न ३ इच्छेची स्वतंत्रता, प्रवृत्तिस्वातंत्र्य ० इच्छ-५ इच्छाविनाश पहा

इच्छार्थी-वि इच्छेप्रमाणे पाण्याला 'इच्छार्थीन न स्नायु आहन्, मृदूयं जे स्नायु मनात आल्याबरोबर आपल्या शरीराचे अययवाच ठिकाणें मति उत्पन्न करितात ।' -महाटी ६ वे पुस्तक (१८५) २६० [स इच्छा-अर्थीन]

इच्छानधीन-वि इच्छेबाहेरचा, स्वतंत्र 'रचाय हा एक इच्छानधीन स्नायुच आहे ।' -महाटी ६ वे पुस्तक (१८५) २६० [स इच्छा-अर्थीन]

इच्छाक-५ (गणित) इच्छा अर्थ ० पहा

इच्छिक-वि इच्छा करणारा, आकांक्षी 'दुर्गल नायका लमाचा इच्छिक ।' -य ५ [स इच्छ-अर्थीन]

इच्छिणे-सवि इच्छा करणे, धरणे, आदरणा असेने चिंतणे, वांछिणा, हनु मनाचा असेने, लाभ धरणे [स इच्छ-अर्थी] म्हा १ इच्छिलेले साधक तर इच्छि वा वांछिल ० इच्छी परा येई परा-दुष्टापासून बाईत न चितिले तेना ते आपणावरच देते

इच्छित-वि इच्छिलेले चितिले वांछिलेले [स]

इच्छु-वि इच्छा करणारा इच्छक, इच्छिक पहा सामासिक-विच्छु इच्छु मोघेच्छु [स]

इच्छा-स्त्री (रामदासी वाङ्मय) इच्छा 'मानिले दवे इ प्रवि १ इच्छा ।' -शनि २१ वनकळभोजनीं इच्छा वही ।' -मंत्र २ ४ [इच्छा अर्थ]

इजलीलाल-३ घोळ्याचा एक राग हा राम पागीचा असून त्यामुळे पाठ मुक्त होत व कणा पाठतो -अथ २ ०० [स]

इजमा-स्त्री (व) चिकित्सा, विषय हा शब्द द्विचने वापरलात 'याला दाराच खाला दाखाव अशी इजमा इजमा वारी' [विचय १]

इजट-न (वर्ग) इजाट, लट, वाढेचोर, गूळ खाणारे मातर (नाण) इजाट [पा]

इजत, इजत आसर-खाऊ, इजती-इच्छन पहा

इजन-न दाखि टापर करणारे यत्न, चालक यत्न, गतियत्न, इजनाचे स्टीम (वाष्प), बॉईल (तेल), गॅस (धूम), क्रीशेन्ड एमर (पीछि वायु) वगैरे पुढील प्रकार आहेत [इ एजिन]

इजनचारा-५ (व) पंखा, पल्याचा वारा वितरणारा पहा 'इजनचायाने वात घाल' [विजगा-भाग]

इजवळ-स्त्री (व ना) एका जातीची पाल विचाप १ [म विचय १]

इजमायली-नि १ कच्चा, खूपरी (दिसार, गावचा ताळे बंद) २ (वॉ) कामचलाक, हंगामी, कच्चे, तात्पुरते [इमात, काम बंद] [पा इज्माळ-पारल, तात्पुरते]

इजलास-स्त्री डेट, समा, अधिवेशन, सदन (फोट ये) [मर इज्लास]

इजघडा-विनश्टा पहा

इजळणे-विनश्टणे पहा

इजा-स्त्री अणाय, पीडा, प्राण, वषट्क 'ताडकियांग इजा न लागे एसा पडोयल हाजून तेनवतास पने यावी' -रा ७ ११७ [मर इजा]

इजार्ह-वि दिश्यात धोख, चकाचित, भयकटार, दिशाक पण पोवळ [स इध-चमकणे १]

इजाईत-नि लुक्कान, लुक्कान, दिपाळ (कापड), कमनोर नि रसव (लाकड इमारत), वागने न बनविलेले, तयार केलेले (काम बंद) [स इध-चमकणे १]

इजाफत-स्त्री १ (इनामदारास) बदलाग कायम जोडून दिलेले गड, इजाफत इनाम २ इतर राजाकडून किंवा पराक्रान्ताकडून वेगळ्या जागावा देण्यासाठी किंवा नंतराणे साचा दिशेन देवणारे खाते, इजा फतखाना, हा जो खरे होतो त्यास इजाफत खर्च म्हणतात. याच्या उलट मुजाफत व मुजाफतखर्च -स्त्रीन आधिक्य, वाद, कानी -नि अधिक वाद, वास्त [अ. इजाफा=वाद, आधिक्य]

० गाव-इजाफत अर्थ १ पहा ० जमा-स्त्री १ को, नंतरा ण्याची विक्री बंदीर निरनिराळ्या नवीन साधनांनी सरदाराने घोळा कलेख घेमा, रट, तौफेर, नाणेचाल, करपाडा, पारगान वाजगस्त बटाव भेजी, खादगार, उलका, तफावत सोपत, नाल बंद, देत नदीकिनाराउत्पन्न (उखळे बंदीरे) तळ्याच्या वाटचे उत्पन्न, महालोयहालचे उत्पन्न, हुजूमन आलेली रसम, देलकरी, शनदसूद शुजात मुस कबडी, कचकल्याजी सुखानी नियोजा बंदीरे बावी खात देतात -भाग १८२४ ४४ २ एका सुन्धान किंवा महालत दुसऱ्या महालाचा जमा झालेला वसूल मुजाफत खर्च पहा 'जव्हेरखान्यातून एखाद्या वारखा-याकडे जिग्मा दिल्या

गेत्या म्हणजे त्या कारणाच्यात जखेरान्याच्या नावाने इ० होऊन सर्व कारणाच्यात दाखल होई 'जनि (वडोरे)' ४ ३ जस केलेल्या एखाद्या गावचा वसूल

इजाफती—वि इजाफत (जमे) सयरी

इजाफा—उ १ गार इनाम, मेमूक, तनखा, नजराणा २ वाट, वटती 'इजाफा पन्हावारीचा दणार'—रा १.१७९ [अर इजाफा=वाट]

इजा, विजा, तिजा—अ १ एकासातून एक आर तीनवळा, दोनदा झाले की तिगल्यादा झालेच पाहिले अशा कल्पनेने तिसऱ्या वरी बापरवात—अत १७ (कि लोणे, सांगणे) २ (ल) बाखार, बँक वेळा [धीड, तीन हे दोन व तीन या अर्थां यु व निजा, तिजा, हे हिंदी शब्द यास जुळणारा असा एक इजा शब्द या अर्था केलेला दिसतो, तुल० का इज=दोन]

इजायली, ईजायली—वि १ अगदी सामान्य, जणही, राववळ इमारती लाकूड, इजायली (राववळ) विक्रम साध, सागा खेरीज इतर लाकडास हा शब्द जोडतात २ रायरा रागने बाधकाम [अर अजाल=हलणे]

इजार—खी विजार, पायजमा, सुवारी, चोळणा, पाटलेण 'इजार पैतारा मुचला सळळा'—मन ७ ११ उह० जो इजार शिरील तो भोंक ठेवील [का इजार]

इजारत, इजारा—खी उ १ राख, मंजुरी, विशिष्ट कार, भाषण, चटलावणी (एखादे क्षेत्रे विजा भोसाड जमीन ३०-४० वर्षात वगळत करण्याच्या विजा लागडीत आणण्याच्या वाराने घेणे), घारा 'शरीफाकडे सायत्या इजार अमे, सांगित्यास वरावी त्यानडल टारिफ रसम सरमारात भाषी लागत अमे'—इत ५४ २ (७) जगावदारी राई इजारत मण्ययाची दुक्या सर आह'—चित्रगुम ९० [अर इजार=इजारा]

इजारदार—उ इजारा घणारा, भेकदार, ठेकदार, वनाट दार 'त्यावेगेम इतर इजारदारपमाणे याक्याकडेम बाहीं सर काही भारी होती'—विश्व १ ५० [अर इजार=इजारा]

इजारदारी—खी मंजुरी

इजारपट-पट्टा—उ १ इजारदारीची सनद २ गांयारी किंवा विशिष्ट हद्दीतील शेताचा जमा करिस्त ३ गावच्या मुख्य पात्रास दिलेला वारिफ वगुग्या दिवस जमागरे ४ गावच्या थार होऊन जो बागद पाटलास होतात ती [अर इजार=इजारा]

इजारी—वि (जुजरी) गुण्यापरी पाय पाटले अणारा विजारी (मंडी वगरे प्राणी) 'हा मंडी इजारी आहे' [का इजार]

इजितपय, इजांत जाणे—अजितपय-अचित जाणे पहा

ईजिनियर, ईजिनेर, ईजनेर—उ यनयाम किंवा बापराम बाणपारा, स्थापत्य (इजिनियरिंग) शास्त्र, यनशास्त्रेता 'जे प्रयोग शेकडों वर्ष वसुन गेले आहेत, की भाषेचा गणि त्याचा जगोकाय एकच जीव होऊन गेला आहे, त्यास व्याकरणाने अपटून टाकण्याचा यत्न करणे म्हणजे इजनेरास राडक बाधावयाची असता त्याने मधील वॉगर व पर्वत उफटून दूर फेकून देण्यासारखेच कृत्य आहे।'—नि १०४ [इ इजिनियर]

ईजिनियरिंग—न वास्तुशिल्प, स्थापत्यशास्त्र, यंत्रशास्त्र **इजुक लागणे**—कि (माण) दुसणे लागणे [इजा] **इजामत**—खी (ल) इष्ट अपघात, सरट, अरिष्ट [इजा] **इजत, इजत**—खी १ अत, प्रतिष्ठा, मान, पोखी, वीति 'हे जोर घोरपणाचे इजतीस लायस नव्हे'—ऐस्कुले (शिवा जीरे मालेजी घोरपण्यास पन) 'सरकारची इजत सत्या मथानी मीठ सुटले तेव्हाच गेली'—के २७ ५.३० १ पदाच्या आरभीचा बहुमानाची सावना [अर इजत=प्रतिष्ठा] **खलाणे, घेणे**—कि दुर्लभिक करणे **इजसातर**—वि सुप्रतिष्ठित, सन्मान्य, नामदार काशी पनातून नावाच्यापूर्वी हा बहुमानयाचक शब्द किंवा पदवी जोडतात—रा १८ ५०, १५ ७७१ [का इजत] **इजाऊ घेणा**—वि १ एखाद्याची अत किंवा मान कमी करणारा, दुष्टविणारा, आध्वनारक्षणी वेष्टन करणारा (नोबर, बस, घोडा, इ०) २ पोंदाळा सावविणारा, कार्येवास करणारा, मुल्लपणा पदवी बाणपारा, अत घेण्यासारखा **इजार**—वि प्रतिष्ठित [का] **पन्हा, महा**—वि सुप्रतिष्ठित, भेट, नामदार (एक पदवी)—रा ३ ४३ [का इस्तह=पनाह, महा] **इजायक**—निवि प्रतिष्ठे प्रमाणे, माफक मरातीर 'सिहराव इजायत देतात ते अज्या सदां रासिज इजत-लायस घेणे'—रा ६ १० **इजती**—खी मान पान 'पक्षी याच्या वडिलाची इजती हुमती चालवी आदे तैरी याची चालविणे.'—आरमनदा १६

इजती, इजती, इजतीचा—वि अश्वदार, प्रतिष्ठित, सन्मान्य

इजती-इस्तगाठ—प्रतिष्ठा-विधी, भेट, सन्मान्य—रा १८ ५० [अर इजती=इस्तगाठ]

इज्जा—उ हाचा सत्ता 'आ वणी राईदिगाणे इज्ज्यात वदर त्यास राज्य पावे'—जाय १०७ [अर इज्ज=पनावणी]

इज्यात—विनि आपान, लगाम

इज्जत—उ जरीगमा, प्रगल्भीकरण, ताकीदपत्र, नोर्माम, गमन [अर इज्जत=जरीगमा]

इज्जा—(ब) विजया पद्म

इशारत-यल—इशारत पद्म

इंझाल—यु (य) १ पायाच्या खालच्या बाजूने लगेच पावता दाग, पाय, अडात पहा २ वडाडाला लगेचच आडवा दाडा इडाळे पहा

इडीचे अर—मी आरामचुली, जीवर जाण घेता येईन किंवा पाय लार करून वसता येईल अशी एक प्रकारची चुली [इ द नि-चभर]

इट—सी बीट पहा 'तिही युगाणि ए रेवेचि पाडे ।'-शिव १८ [स इका, प्रा इटा]

इटकर-दूर—न सी विटकर पहा
इटकुला-मिटकुली—वि ल्हानदी, एगडीसी 'इटकुली मिटकुली गोठ गरी तुमचे आमचे पाठ भंग' [इटकुली (स दय ल) ची दि, गुठ वा इटकु=अकुचिण्या]

इटरार—मि (य) अडार, ह्री, अडेल [अडार भय]
इटर, इटरसलास—य आगगागीमधील धडे (तिताग) आणि मरुड (दुस्ता) यामधील बने [इ इर=बपला]

इटा—उ भात्यासारखे एर अन्न, पीट, साय या भात्याची लारी सदा फूट गमुन पुन्हा त्याच्या अवकाश सदा फूट लावीवी दोरी बापलेली अगते, ती मनगटाला गुहादून इटा पेटतात म्हणजे बापा गारा बारापुढापर्यंत चालतो पट्टपापेडाई हा मारा जास्त अगत्या मुळे 'वहा पट्टकी तर एक इटकी' अशी म्हण पडगी आहे ईट पहा [प्रा इटि=देवणे (१) ते ईट, हि ईटि स यटि]

इटाळ-ण-सी—विटाळ पहा
इंटाळ इंटाळ—(ऊण) विटाळ पहा 'आमचा इटाळ मारा'—के १७३०

इटाळी—सी आज आतोंप टिटाळ 'के रे यत्तोड जवनी । अथवी लुगीय याची करणी । आन्दागी इटाळी पळनी । नसनीच लडतो ग ।'-ह १२५४ [विटाळ विटाळ अय]

इटाळें—विटाळ पहा
इटी, इटीदाइ—विनी विटीदाइ पहा

इटीमिटी टी—सी (काव्य) इटा लावून मट्टून आवाहन दाखतात ती (पायाची माती ओवाळतात किंवा ती वपाळाला लावतात, किंवा मीटमिरच्या आवाहन दाखितात) अलयरलाय, इडापिडा, निरगेण 'हामी लागल बाखगी । म्हणेनि पतली इमिमिनी । निवलेण लाडली । करी मारनी निमभावे ॥'-एहस्व १०११ [का मिडी=दुख बोटे चाळविणे, किंवा, मिनी=हि मी, माती, मिनी=मीट]

इटेकरी, इटेवरदार—उ १ इटा हत्तार धारण करणारा, पाळगणारा निपार—भाज १०३ (गे) इत्कार [इटाभकर इटाभकर धारी=धारण करणारा]

इनेधडी—बीटवडी पहा

इटाळ—मी (राजा) ताव बगैरा भाव, रागद लागावा म्हणून विटचा किंवा चापट दगडाला मुकडा ताड तापवून वर कोणी, मोहत्या इ० याद्वारा ताकात मुडवितात तो दगड किंवा विटकर [इ-बीट पासून]

इड—सी एक भूगण, अण्णार, तारण 'मी आकाशा इ याविनी । कापुळेजीची ।'-शिव ३३३ [स इडि, प्रा इडि, का इडु=दामिग]

इडकणे, इडकाणें—अभि (य) १ नगर काणे, चेरा करणे 'आण इडकाळ मरोत' २ नणेंसुराज ३ लाडणें [स इड, प्रा इड, का इडु=तागिने चालणे]

इडगट—न (का) गुप्त धा [का इडु=देवलें=मल=गात्रेड]

इडगळला—वि (य) पाणेरडा, ओंगळ, ओवळपोवड [इड+गळणे]

इडनिघु—लिङ्ग—इडनिघु पहा

इडपाड—उ नेट, आवड जोर, भम टेंडपाडे पहा [स इपा, म इर]

इडरी-ली—सी (का) विरेड, उडीद व ताटूळ यांचे पीठ आगून त्यात तिपटपीठ घालून गोल बापण्या बघून डकळात ते खाव दे वादग्यामारखे अगते 'पूर्ण चदाचा अनुकारी । सोळाळ पणें मजिज इडी ।'-क ८१ [प्रा इडरिया=मिडाम, का इडगी]

इडा—उ नाबिचगापासून निघा काव्या नाकपुडेंतून वाहणाऱ्या एक नाडी ही योग व स्वर शास्त्रात प्रसिद्ध आहे हिला चंद्रनाभी म्हणतात पिंगरा व मुमुग्ना काव्या बराबर इडाचा उल्लेख येता 'इडा पिबळा एकगती ।'-हा ६०४४ 'इडेनि कटावा प्राण पुण ।'-एमा १४४२० [स]

इडापिडा—सी (वायकी) सरे प्रात, सकटे अरिदे, दु खे (आवाळतांना किंवा इटा कातना वायका म्हणतात) (किंजाणे, नाईसी, इर होणे) म्ह० १ इडापिडा जागे बळीचे राज्य हाभा ० इडापिडा टळा, पाण असपळ पळो 'जीवभावांचे निवगण। गुस्मी मी करीन आपण । इडापिडा मी घईन जाण । ते लोणल्लाण मज लागो ॥'-एमा १०५१० [पीडा द्वि]

इंटाळें—न (य) । वाडाच्या बोळगीमधील आडवे लाकूड इटाळ पहा

इडियन—वि हिंदुध्यानसधर्मी—उ १ हिंदी माणूय हिंदु स्थानावर रहिवासी २ अमेरिकेतील मूळ रहिवासी, रेड इडियन [इ इडिया=हिंदुस्थान]

इडी—विडी पहा

इहरी—स्त्री एक पत्रान, इहरी पद्म 'पूर्ण वरिपूर्ण सुरिया ।
समाय गोड मुखरिया । क्षीरमागरींच्या क्षीरधारिया । इहरीया
रुडुमारा ।'—एकस्य १४ ११९ [प्रा इहरीया=मिथान, का
इहरी]

इडेपाडे—किंवि १ आनेद्याने, ईपेने २ ध्याने, कथने
'आडे निवृद्ध इडे पाडे । पेपे म्हुगेनि यन्त्रिती ।'—मुमादि ६ ३९
'परि न पश्चिदि देवाकडे । तेगे देवाची परम साकडे । मी आले येदे
इडेपाडे । ते येणे क्यी केले ।'—स्वादि ३ २९ [म ईपा, म
ईर, ईड दि]

इणंग—न (गो) एत ल्हान मासा याला फार कापे असतात
इणा, इणो—उ (कु) तगोरा, गिणा 'इण्यानी तार तुट्टी'
[स बीणा अय]

इत—(बाप) अस्त्राचा अनाम्या (वेस) वर परिणाम
होऊन जे क्षार वगैरा त्याला हा प्रत्यय लाविलात (इ) पट
उ० गणकित (सलेख), कथित (कंचनेष्ट), कथित इ० [प्रत्यय]

इतउपर—किंवि साडे, माताप्राप्त, यवत पुढे, इत पर
[म इत + उपरि]

इतका—ला—नि एवका, एवका मोटा (परिमाण्याचा, माप्याचा,
सल्लेखा) एवका पद्म 'वर एका पिनमाला इतकागी निमत
शादी लागली' मराठी सहावे पुस्तक (१८०४) १९० [विस
द्वयक, स द्वय मं नि कनी, ते इते]

इतकाल—उ म्यु अतमाल 'महमदमलीखान याला जाह
याचा इतकाल छ २७ माई रमिनावली जावयाचे वतमान आहे'
—ता २०३ [स अंतकाल, अर इतिमाल्=म्यु, गमन]

इतकाचा—नि या प्रमाणाचा, मर्यादित, पावतीचा, अवलंबी
(प्राया याशिर्तेनील, मावलीनील) [इतका]

इतकासा—नि अगरी ल्हान प्रमाणाचा, इतरसा, बरासा,
ल्हान, बाहा, (व ना) इतमि [इतका+अया]

इतजाम—उ १ वदारीस्त, व्यवस्था, निकाल 'सहचर
कामाचा पहा इतजाम'—तोरा १०९ २ इतजाम पद्म [अर
इतिजाम=जगारसा]

इतजारी—स्त्री मांयतिद्या, वाट पाहणे 'त्याचा जराव
फेड्या येईल याची इतजारी आहे'—छ ५ १०८—वि मांयि
तीसुह, उल्लुह 'उत्तराविषयी लचकर आज्ञा जाली पाहिन, नज्ज
फार इतजारी आहेत'—रा ५ १०४ [अर इतिजार्=अज्ञा,
प्रतीक्षा]

इतपत—नि मर्यादा, या प्रमाणात इतके [स इतपतिमित]

इतपर—निवि साडे, यानवर, अनवर, अतपर [स]

इतपाव, इतपाव—उ सतिपाव, एकीपाव, सदासतअ
'याचा यदायत कळेल तसा आदी राखी घेऊपाच सांगे इतपा

कावे कर'—रा १ १६१ 'त्या गोष्टीचा इतपाव या सादीचे
खोतीचे समारम्भात घडपा हे फार चांगले'—रा ७ ५१ [अर
इतिपाव=एवय]

इतवार—उ १ विनास, इमान, धडा, भरवसा 'आता इत
वार कोणाचा येत नाही'—सभासद २९ २ प्रतिष्ठा, पत, मानपान
'कोणा इतवार याचा परी'—सग ११ [अर इतिवार=मिथान
धडा] ०पण—न धडाडुपणा, विनास, भरवसा, खानी—रा
१५ ३७२

इतवारत—स्त्री मानपान, इतवार अर्थ २ पटा 'सिवाय
स्वारीकवे व इतवारान पावती होती'—पेदममा ११० [अर
इतवार]

इतवारी—वि विधापु, प्रामाणिक, भरवसाचा, अमीन
म्हणे हुम्दी वन्याच्या वयावरी । पहिल्यापासुनि आहत धन
वारी'—अजग १० [अर इतिवारी]

इतमाम—उ खानमा, सखला (वातशाही, पालवी, मोडा,
टो), सखाम, दर्जाप्रमाण याची किंवा सखारी तेनात 'इतमाम
ज्याचा त्याला । सगळे सुखलमानाला ।'—पेपा २३० [अर
इतिमाम=व्यवस्था, वशेरस्त]

इतमामी—वि तमाम देवणारा अतगात, सखामी,
खानमेवाला [अर इतिमाम]

इतमाभ्या—उ व्यवस्थापक, खलवादार, मोहर 'माणसरी
व इतमावे गुण्यात रचणारी पाठविले'—गर १ १३३ [अर
इतिमाम]

इतर—विना अन्य, निराळा, येर, दुपरा, वेगळा [स]
०पितर काढणे—(व) नातयारातून मिळ्या हजे, सायबहीण
येणे [पितर दि] ०जिरोप—वि उल्लेख, शालिले, अवतिथ,
निस्कोळ (चावी, मोठी)

इतरणे—अकि १ (व ना) १ मोडणा, वेग, चाले, गतारे
वरणे, उगाडणे 'अर' अया जालेल्या काय' (दा गर्ब दिंडु
ख्याति आढळो) २ अतार मोठी करणे, सांगणे, रिपयान
करणे 'सांगशील तर साम लखर, इतक वतो अया' [म इतर]

इतरज—मि। अन्यतर इतर ठिकाणी, दुसरीकडे [म]

इतरथा—मि। १ दुसऱ्या प्रकारे, तिळाच्या रीतीने, अन्यथा
'नमोदा वापविन म्हु कतिता साव्य का दवरया ते ।'—मोमीम
४०० २ टटणनी 'बावी कावे वड इतरथा म्हुपणे व्पणे
ही ।'—मम २ ०९ [म]

इतराज—मि अग्रतर, इट, वासज 'न जाये स्त्री मारंद
इतराज हातत'—वाग्ग मिम १३८ [अर इतिराज=अग्रतर
पंगारा]

इतिहासर्णे—मणि (अर्वाचीन काव्य) इतिहासत समाधिचरणे, अमर चरणे 'मराठमूर्तिया दे सवि इतिहासाया नाव ।'
—जगदीनमन (घेइ आइचे नाव)

इतिहासशास्त्र—न अर्वाचीन पद्धतीने सतोपन, विविक्तता, पाठित्यपूर्वक इतिहास लिहावयाचे शास्त्र [स]

इतुना—लडा—मना नि (काव्य) इतना पहा 'दान इतुले या मन दीना ।'—तुगा ३४४ 'इतुन्याहि दिलात रणी ज्याचे वतु भय घननिया पोनी ।'—मोकाण ६ ५३ 'हेहि असो की इतुरी मातु ।'—सुखमा ५ १३१ [इतना, गो इतुले]

इत्तदाय—उ आरम 'प्रेयमास इत्तदायपायुन तागायत पोपपर्यंतया मन्त्र'—जोरा ५८ [अर इत्तदा=आरम]

इत्तिपाका—उ १ समति, कबुली २ मैत्री, स्नेह ३ देव, योग इत्तिहाद [अर इत्तिपाक=चरोचरी, मैत्री, सख्य]

इत्तिहाद, **इतेहाद**—उ ऐक्य, मैत्री, दोस्ती 'अते श्रीम ताचे मनात बेणे हे इत्तिहादास चापले मारी'—रा ५ ३० 'आमची दोस्ती आणि इतेहाद पूर्वीपायुन नो आहे त्यात खलत न यावा'—रा ५ ३० [अर इत्तिहाद=देक्य, मैत्री]

इत्त्यूत, **निवेद**—वि जवळी घडली तशी, सविस्तर, तपस्वीलवार (गोष्ट, वगैरे, निवेदन, प्रतिपादन, विचार, प्रकार वगैरे) [स इत्तयम=असंत=सुत=पडलेले]

इत्तय्य—उ सारता, सारत्य, सिद्धांतस्य अर्थ 'तरी तू न्यय यांचे सार । इतुं जाण'—हा १८ १४६—उ ४३०४ [न इत्ति+अर्थ]

इत्यादि—क—वि वगैरे, हे प इतर 'सत्त्वाची अभिगृहीत कती झाली इत्यादिष गोष्टींचा विचार वास्तविक पाहता आमचा आम्हीन कराययास पाहिजे होता'—दि ४ १२६ [स इत्ति+आदि,+क]

इत्ताचणे—क्रि (व) गोठ्या करणे इतरणे अर्थ १ पहा

इतुज—न (गो) लिस्ती लोकांचा शिमगा [पोरुं इतुजो]
इत्ता—श्री (काव्य) इत्ता (पस्तु मिणयाची) 'ते दत्त इत्ताभोज । दीप तरी चिनामणिस्त । छाय करिनी चिंतिता भोज । । वलनल्ले ।'—छया २ १२ ५७ [आदिस्त (येण्याची इत्ता)—आइत्ता=इत्ता (राजाचे) मास १८३४, इत्ता=इत्ता]

इथना, **इथला**, **इथपर्यंत**, **इथपावेतो**, **इथपर**, **इथून**, **इथें**—एकच्ये पहा

इथरणे—अभि यशस्त, गिरणुचे वागणे, खपटणे, विपडणे विवरण [विषयेचे अप]

इथिल—न (नाप) एक रागायनिक मूळव्य, सामान्य अन्व हल, म् व दावंम यांतीन मूळ्या हे मार आहे (इ) एथिल
० अदिद—न एथिल आनोशार्द, हायत्रो मोंदिक एथर, कास मजुर
घडी १ ४०

वास असून हे वर्णदीन व रसरूप असते. १ अल्लुहल्ल—न मयाकि हा विलेक फळात सापडतो हा निमिष असून मला पुरवत व दाहक अशी कवि असते दिव्याच्या क्षिप्रचित्य पद्धती व इतत उपद्रा राहिल्यास उद्दण जातो
इत्तित—उ नायनिक अर्थी नम इथ, याचा कास मजुर असून पांढरी-शुभते, उज्ज्वल असता याचा स्फोट होतो

इथिलीत—उ (नाप) एक वायु हा दगडी कोळ्यात सापडतो, हा तेज्युक्त, रागहीन, आणि फारदहीन असून त्यास मजुर पण लक्षणीवारया वाम येतो [इ]

इथुन—उ (नाप) एक उत्कर्ष (सकृत्कर्ष) (इ) इथेन
इथ—उ (नाप) इथक, तेजोवाहक पदार्थ, सुखमातु [इ इथर]

इदगा—उ ईदच्या प्राथिन्यापमारभारता सुदान तयार केलेली जाणा [का ईदगाह]

इदता—श्री हे पणा, हे असा निर्देश 'मग इदतेति पाळले ।'
—हा १० २६७ [स इदम+ता]

इदथार—उ विश्वास इतना पहा 'आम्ही दुर वेणी राहाणार, माही इदथार कोणाचा धरीत ।'—होला १७७

इदमपि—अना वि हे देखीक, हेहि, हे सुद्धा 'इदमपि धन जित ते धकुनि म्हणे दीलवाचक पडाने ।'—मोसमा ४ ५५ [स इदम+अपि]

इदमित्य—न ताचे कारभार, एकदर सर्वे गोष्ट, सगळे (जाणा वयाचे, चांगणवाचे, करायवाचे) [स इद+इत्य]

इदला—वि (गुण) इतका इतला पहा
इदयळा, **इदयाळा**—किति (कु गो) यावेळी, एवढा, एवढ्या वेळी [स इयव+वेला]

इदळ—न (गो) १ पाषाणयानंतर पेरण्यात येणारी घान्ये, रबीचे पीक, पाणयळ जमीनीत प्यायवाचे पीक २ पाणयळ जमीन

इदळस, **इदळसकुटा**—वि (उ) भोळसट
इदरणा, **इदारणे**—विदारणा—जे पहा

इदिन—उ (नाप) हा एक उत्कर्ष (हायहोकावेन) आहे दगडी कोळ्याचे आशिकवादन केले असता त्यात हा मापडतो [इ इदिन]

इदिरा—श्री लक्ष्मी, विष्णुपत्नी; कमला 'जे होय मदिरादियुद इदिरचे ।'—नळ १ [ग] ० वर—उ इदिरचा पति, विष्णु [स इदिरा+वर]

इदी—ये सगळारी दिलेली भेट [का इदी]

इदी(दि)थर—न कमंड, नीळ कमल जिण्या कमंडीचे दून, 'काइत्या ददीथरा । परिवाह माही घडुरी ।'—हा १३ ३६१ [स]

इतराजी—भी अग्रगण्य, श्रेष्ठ, अग्रगण्य, नामाची 'परी
पदे सत्ताणींभी इतराजी व यासुदे मराठी हावि' —सुप्रमाण
नियम १४४ [अ इतराजी=राज, अग्रगण्य]

इतरायेल—वि (या) वापड, चाट 'सो इतरायेल पो=या
माया वाडी जातो' [इतरणे]

इतरेंजन—उ अ काही वाक्यांत खण खणजे, परके, वाडी
टिपण खणजे 'मिठांमिरे जना' —मुला 'म्हणून इतरें
कांय तरी त्यात शेर वाडीत राखणेच' —विशालिया २७०
[स इतरेंजना ते इतरें, दिव् ईर]

इतरेंतर—गणवि परसा, अ-योन्य, एकमेव [स इतर+
इतर]—उ (या) इतर गमासांनी उर मेर (गमासांइतराच्या
उर) ज्यानीत पदे आणि गिंया व या अन्वयाने जोड 'अया
ते अन्वय अन्वयान अन्वये सो इतरेंतरावाता उ० इतिर
आईयाप, २० [ग]

इतरलनिवळ—वि (गो) नचर, परगोड वृत्तीचा, लुटी
—मिनि लुटीपणाने, परगोडाने, नचरणे (वि० करणे, वोलणे,
चालणे, राखणे, मोडणे) [पुन इतरें=इतरें+तिर=तिरें,
दि इतरनिपर]

इतरलसार—उ घोडपाळ्याद्वारा इतरांसारक्या
गरीयावर असतो—मिना पट्टाण अगणनीत एक वाईट गोवरा,
हा 'हा पट्टाणी तद्वा एक घोड्याची गोड मानात
इतरला—इतरला—वि मला (मा पो) इतरा 'इतरा
मथार कयाश्न उतारे'—इतरक्यामध्ये बोणीकडून आलाय रे
[इतरका]

इतरलाख, इतरलाख नेमणूक—भी सरकारी तिगोरीतून
गिंया बोडारानून मिळाली टागिक नेमणूक, इनाम 'पाचो ६४
वाचा गाव व पाचो ६४ इतरलाख' —वाडलमा ११६ [अर
इतराकू—स्वातंत्र्य]

इतरलाख—खी—वि कधी इतराकू—की १ रपजत, निराळा,
मोकळा व पगारी (गैरसरकारी गिंजेला योजितात, निवा एका
नावर दुसऱ्या खाल्यात काम करीत असला निवा
जाता नोकर नेमला असा म्हणजेहि हा शब्द योजितात जसे—रत
गांभी पौज, नोकर बंधीरे) सात हजार फौज इतरलाख रोजमन्या
वर ठेवावी' —वज ८४३२३ [अर इतरलाख—स्वातंत्र्य]

इतरलाखी—भी सख्य, मैत्री 'रियासतीत मोठी गोष्ट की
वचनाची कायमी, खात तळून मिजानी (लुटीपणा) खाल्यात
व इतराखी वातल होऊ लागल्यास लोचर' —ख ७३५७४
[अर इतराकू]

इतरला—उभी १ सख्य हित, लक्ष, शुभा योग 'हस्तहा
करोन त्याचे (मिधांचे) परिणामून आपडे घेईत येऊन राहिले,
त्याचा इतरला आम्हाकडे नाही' —वज १०५६०६ २ बावई, होई]

मथर, वातनी (निगल-मथराय दिजे) (कि० करणे, देणे,
सोपणे, दि दिणे) [अर इतिगम=मथरा, समज]

इतरेंतेपत्रक-रगोटे—नउ सरकारी बाणीदासाच्या लेखी अद
वाल, वातावरण, (सामा) वातमीपण, अदवाल [अर इतिगम+
पत्रक, इ रगोटे]

इतरा—वि इतरा, इतरावा पदा

इतरार—उ (दि) आदितार, रविवार [ग आदित्य+
म वाग]

इतरस्त—किनि इतरेंतेकडे, इतरेंतेकडून, अस्ताव्यस्ता
अभिनिगम 'भी इतरस्त दिवगमर भटारो' [स]

इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इति—व १ (या) प्रमाणे, असे, ज्या तऱ्हेने इत्यादि शब्द
प्रमाणे सारोक्का निवा एकरीत दाखविणारे अदवाल
इतराजी—वि (य) मिनातनोर, पारानावर, चानाळ, चोस
दर 'त्याला कोणाचा वाग नाही गालत, जया इतराजी आहे'
[अर इतिगाम=इतराच्या]

इतिहासर्षे—मन्त्रि (अर्वाचीन काव्य) इतिहासात सयाविष्ट
करणे, अमर करणे 'मराठकृत्वा दे राधि इतिहासाया नाव ।'
—नननीनननन (घेड आश्वे नाव)

इतिहासशास्त्र—न अर्वाचीन पद्धतीने संशोधन, चिन्तित्वा,
प्राविष्टयुक्त इतिहास लिहावयाचे शास्त्र [मं]

इतुका—लटा—मना रि (काव्य) इतका पदा 'दान इतुले
या मन दीना ।'—तुगा ३४४ 'इतुकादि दिसात रणी ज्याचे
कडु भय बननिया पोर्गे ।'—मोक्षणे ६ ७३ 'हेहि जसो की
इतुकी मातु ।'—सुमभा ७ १३३ [इतरा, मो इतुले]

इतराय—उ गारम 'ज्येष्ठमास इतरायपासून तलागत
पोषणयुक्त मन्त्र'—जोरा ७८ [अर इतिहास=आरस]

इत्तिफाक—उ १ सगति, वतुली २ मेनी, स्नेह ३ देव
योग इत्तिहाद [अर इत्तिफाक=चरोवरी, येनी, सख्य]

इत्तिहाद, इतेहाद—उ ऐक्य, येनी, दोस्ती 'अंते थीम
चाचे मना घेणे हे इत्तिहादास चागले नाही'—रा ५ ३०
'आमची दोस्ती आणि इतेहाद पूर्वीपासून जो आदे त्यात खतरा
न यावा'—सा ५ ३० [अर इत्तिहाद=ऐक्य, येनी]

इत्थंभूत—नि जशी पडली तरी, स्रिस्तर, तपसीलवार
(गोड, वर्णन, निवेदन, प्रतिपादन, विचार, प्रकार वर्णने) [स
इत्थंभूत=अनेकभूत=पडलेले]

इत्थंय—उ साधन, तात्पर्य, सिद्धांतरूप अर्थ 'तरी तू त्या
पांचे तार । इतुले जाण'—गा १८ १४६—ख ४३०४ [स इति+
अर्थ]

इत्यादि—क—नि वंगरे, ह व इतर 'तत्प्राची अभिविद्धि
करी सारी इत्यादि गोष्टींना विचार वास्तविक पाहता आमचा
आम्हीच कडावयास पाहिजे दाना'—टि ४ १२६ [स इति+
आदि, +क]

इत्थार्ण—कि (व) जोडपा करणे इत्थार्णे अर्थ १ पदा

इंतुज—न (गो) सिल्ली लोकांचा क्षिमा [गोतु इंतुडो]

इत्ता—श्री (काव्य) इत्ता (वस्तु मिळण्याची) ते दत्त
इत्ताभोजन । दीप तरी क्षिमागिस्तल । छात्र करितो चिंतित
भोजन । कनक्ये ।'—कथा २ १२ ७० [आदिता (ज्येष्ठाची)
इत्ता]—आदित्या—इत्ता (सानाडे) माभ १८३४, इत्ता—इत्ता]

इत्थचा, इत्थला, इत्थयेंत इत्थपातेता, इत्थर, इत्थून,
इत्थं—एम्भे पदा

इत्थरें—अर्थ वसित गेलेले पात्रे, खरळणे, विपजणे
विपरा [विपराणे अर्थ]

इत्थिल—न (घाष) एतरातानिक मूलद्रव्य, गामान्य अन्ध
दृष्ट, या व शरीर्य यांनील मूल्य व हे नाव आहे (इ) एत्थिल
अद्विद—न एत्थि आशोशद्वि, हायड्रोऑनिक इतर, याम मजूर
तरी १ ४०

वास असून हे वर्गहीन व रसरूप असून, अमरकहल—न मद्याचे
हा निलेक फळात सापडतो हा मिरा असून हा फिखट व दाहक
करी रुचि असते विन्यासा ही निवृत्ति परती व निवृत्त उपडा
राहिल्यास उद्भूत जातो 'तुजित—उ नायनिक इतर, निवृत्त
याचा वास मजूर असून मजूर पांढरी असते, उपाजेचे असता
याचा स्फोट होतो

इत्थिलीन—उ (घाष) एक वायु हा दगडी लोकांसारखा साप
डतो, हा तेल्युक, राहीन, आणि पारद्वि असे नावे मजूर पण
रसणीसारखा वास घेतो [इ]

इत्थून—उ (घाष) एक उत्तरी (सतृत्वर्ग) (इ) इत्थेन
इत्थ—उ (घाष) दधक, तेजोवाहक पदार्थ, सुदमवायु [इ
देवर]

इदगा—उ इदच्या प्राथेकाममारमाकांता मुद्राम तया केलेली
लागा [का इदगागाह]

इदता—नी हे पण, हे असा निवेस 'मग इदतेसि पाळें ।'
—गा १५ २६७ [स इदम्भता]

इदवार—उ विभाव इतर पदा 'आम्ही दुर वेगी राहा
णार, नाही इदवार कोणाचा धरीत ।'—होला १७७

इदमपि—जवा नि हे देखील, हेहि, हे सुद्धा 'इदमपि धन
जिन ते दाजुनि म्हाणे दीव्यापाक पणने ।'—मोसभा ४ ५७ [स
इदम्भ+अपि]

इदमित्य—न सरी कारभार, एकदर सर्व गोड, सगळे (जाणा
वयाचे, सागावयाचे, करावयाचे) [स इद+इत्थ]

इदला—नि (कुण) इतका इतला पदा

इदयल्ला, इदपाळ्ळा—किनि (कु गो) यावेळी, एवढा,
एवढाच वर्ळी [ग इदयल्लेला]

इदल्ल—न (गो) १ पावलापासूनतर पेरण्यात येणारी धान्ये,
सोबे पीक, पाषण्ड जमीनीत प्यावयाचे पीक २ पाणयत जमीन

इदल्लसु, इदल्लसुटा—नि (कु) भोलवट

इदरणा, इदरणा—विदाराभ—गे पदा

इदिन—उ (घाष) हा एक उत्तरी (हायशाकावेन) आदि
दगडी काळ्याचे आशिकपातन केले असा त्यान हा पाणयतो [इ
दिनि]

इदिरा—नी लक्ष्मी विभुषणी; कमग 'जे होय मदिदि
मुदर इदिरचे ।'—नल १ [म]—उदर—उ इदिरचा पति, विष्णु
[स इदिराभर]

इदी—नी सगावारी दिवरी मेड [का इदी]

इदी(दि)वर—न कमर, नीळ कमर, निट्या कमळाचे फूल,
'काहत्या इदीवरा । परिवाह नाही घडता ।'—सा १३ ३६१
[स]

इंदु—५ चंद्र 'जो मम मनचकोरा इंदु'—सगीत राम राज्यवियोग ५० (समासाच्या दोघटीं जयें-मुखेंतु पुणेंतु [स]

० चार-चासर—५ सोमवार

इंदुरी—वि इंदूर शहरासकडीं (पागोटें, वळ, दुका इ०)

इंदुचंद्रना—वि १ चंद्रग्रामिणें जिबें सुख आहे अशी (छी)
२ (ल) सुंदर, रूपवती छी, तक्षणी, कुमारी ३ एक समकृत अवतार १४, गण मनसुनग, उ० कायकारि काळकृति नीलगल चितीं। च्याल जरी बाळभरि बैसुनि निवातीं। भाळक्षिति बाळदक्षिमण अवतारे। साय दित साव दित साव दित गारे ॥—निमरा (सारथिताथक) १ [स इंदु+चंद्रन]

इंदूत—श्री (सुखल्लयानी कायदा) फरफोटानंतर तीन माहि न्यायीं सुदै 'ज्या श्रीचा नवरा मुक्ताच कायत झालेला असेल निंबा ज्या खोला तिच्या पहिल्या भव-यानें काढी मोडून दिली असेल अशा श्रीच्या इंदूतीच्या मुक्तीत तिच्याशीं हम राखले तर तें कासीर आहे परंतु रहस्यतळ नाही'—परचा कायदा ७३ [अ इंदूत]

इंद्र—५ १ देवाचा राजा, स्वर्गलोकचा व पूर्व दिशेच्या अधिपति, सैव, पाऊस याची ही अधिपती दंडा म्हुन पार प्राचीन काळापासून मानतात 'मिया दाखोणिज अमरेंद्र। इण्डा इन्द्राहि इन्द्र।'—एरुख १७८ २ (समुद्रामध्यें) राजा, थेंव, वरिष्ठ व्यक्ति, नायक मुख्य, पुढारी साम्राज्य-नुपेंद्र खगेंद्र, विंध्य, फणींद्र पद्मींद्र ३ गोसावी, तन्वासी, याच्यातील एक भय, या पयलील व्यक्ति ४ (सामा) राजा [स] इ० इन्द्रायक्षकाय त्वाहा—(जनमेजयानें सर्वसत्र केलें खात सर्व संपत्तीले अभिपुंडात पडली, परंतु तक्षक इन्द्राच्या पाणीशीं दडला तेव्हा जनमेजयानें 'इन्द्रायक्षकायस्त्वाहा असा मंत्र म्हणून आहुति देताच इन्द्रास तक्षक आकर्षिला आळ रागण या कपचरून'—एरायानें दाखला पुढवि प्याकडिा दुसऱ्याचा आश्रय केला असता धनु श्रवळ अयल्यास ह्या आश्रयासत्यासह आग्निताची उचखाणगी होणें या अर्थां ही म्हण सोचितात 'जो-सुनसारच्या रविकर्मा ज्यास कनितचिंतयाना धर आसह वरतून सर्वांच्या अमिनदनास पात्र करूच ठेविले होते त्यास मेघेंलेप्रभृति अर्वाचीन निबंधकारांनी पदच्युत करून 'इन्द्राय तक्षकायस्त्वाहा' या न्यायानें जन्मसत्रप्रभृति मोर्षेलेवाल्यासहि त्या बरोबरच खाली ओढेलें—रि ८७६ [स]

इंद्रकट—न (कों) आद्यपापासून पाण्यापर्यंतचे खाली असलेले वासे देवून राहण्यासाठीं मुलयाच्या टोकवर आडवें राहूच बस दिलेले असतें तें भितीत वसविणें बहाराच्या खालवें आडवें राहूच [स इन्द्र+कट]

इंद्रकरुणाणी—वि (माण) विद्रूप, विद्रूप स्वरुपाचा [इन्द्र विद्रा+करुणाणी]

इंद्रकापशी—छी कापणाच्या दाडाची एकजात देवकापशी [स इन्द्र+कापशी]

इंद्रकीट, इंद्रगोप—३ एक प्रकारचा पावसाळी दाडा (वपी पांर) किडा, कुकवाचा किडा, सोमकिडा, थणलसुत हा उत्पन्न

होन असुन याच्या पाठीवर रहा छिपके असतात 'इंद्रगोप धुनेत पाउवें। पप्रामीं जडल्य असे।'—अ. ८६ [स]

इंद्रकील—३ १ मंदराचलपर्वत, २ घोटयाचा साधा, घोटयाची खोळ [स इन्द्र+कील]

इंद्रगेळ—न १ पायाच्या घोटयाचा भाग, घटेंने पुढील खोच म्हणतात 'इंदुरेलच धोतव'—मुड्यापर्यंत घोटार, पचा २ सुराच्या दाचेवर (सुटावर) मागील धातूस जो बाडलेला मातळ भाग असतो तो, पायाचा एक भाग [इन्द्र+गेळ]

इंद्रचाप—धनु-धनुष्य—न आकाशात पावसाच्या तुषारा वर पडणाऱ्या सूर्यकिरण्यांच्या योगानें दिसणारी धनुष्याइति याचा आकार अव्येतुडाकार असून वतुंड्याचा मध्यविंदु पाहणारा मनुष्य आणि सूर्य दास जोडणाऱ्या रेषेवर असतो या धनुष्यात ताण्ड, नासिंगी, पिंबळा, दिव्या, निळा, पारवा व जामळा असे सात रंग असतात प्रकाशकिरणांचे बळीभवन व परावर्तन याच्या योगानें इन्द्र धनुष्य पडतें [स]

इंद्रजय—३ इंद्रीज, कुडपाचे बी [स इन्द्र+जय, हि इंद्री, यु इन्द्र+जय]

इंद्रजाल—न बघविषा, जादुगिरी, जादुगेणा, गीहजगल, शानामती, हातचलाखी, माया 'हे सर्व इन्द्रजालच मादया इंद्रीस पडत आहे'—कम १ [स इन्द्र+जाल=जालें]

इंद्रज्योत—इंद्रजय पहा

इंद्रधनुष्य—इंद्रचाप पहा 'माना रणी गणवने। जेंसे इन्द्रधनुष्य देखिने।'—सा १५ २४० 'तेही क्षणिक जैती रेत। ज्योमीं इन्द्रधनुष्याची।'—सुरध २७५

इंद्रध्वज—३ पाहण्याच्या दिवशीं उभासतात तीं शुद्धी शुद्धी पहा [स इन्द्र+ध्वज=निशान]

इंद्रीनील—छ—३ एक रत्न, उंची मोठ 'विद्युन इंद्रीनील निळी। पोतली इच्छन्तु सावळी। पाउलें मुड्यार भोंवळीं। घोटीं निळीं दोहीं भागी।'—एरुख १ २३ [स]

इंद्रफणी—३ १ इन्द्रजल विघेने दोरीचा दिसणारा साप—मनको २ इन्द्र व दोष ३ माजर व सारे 'दोषां ऐसीं तीन चालती। अवगुणी अष्टधा प्रकृती। अगोर्षे साहज पर्वती। इन्द्रफणी पर्वी।'—सा १० ५१ [स इन्द्र+फणि]

इंद्रघाही—छी इन्द्राच्याच्या फळीने घोन घातून दोन व एक मधील असे उभे ठुकरे [स इन्द्र+घाह]

इंद्रमुषण—न १ इन्द्राचा रावडा, इन्द्रलोक २ (स) अत्युत्तम व टोलेपण रावडा [स इन्द्र+मुषण]

इंद्रमंडे—छे—न अगदीं ह्रस्व, अवफ, रोड, मज्यामारसा मनुष्य [स इन्द्र+मंडे]

इंद्रलोक—३ स्वर्गातील इन्द्राची निवास भूमी, ज्या प्रदेशात इन्द्र राहतो तो स्वर्गाचा भाग [स इन्द्र+लोक]

इंद्रवज्रा—की एक समरूत, याच्या प्रत्येक चरणात ११ अक्षरे येत असून प्रत्येक चरणात त त ज ग य असे गण येतात उ० 'का टाकिले शत्रू रणात तेणे।'—बणीसद्वार [स इंद्र+वज्र]

इंद्रवंदा—की एक समरूत प्रत्येक चरणात १२ अक्षरे येत असून त त ज र असे गण येतात उ० गोपी हरीच्या भजनात रचल्या [स इंद्र+वज्र]

इंद्रवारणी—की कडवडळ, कडवूदावन, इंद्रावण [स इंद्र+वारणी]

इंद्रवारुण—वरुण—न इंद्रावणीचे फळ, कडवूदावन इंद्रावण पहा 'अतरकड बरी बरी दावी सुंदर। इंद्रावणफळ जेणे।' [न]

इंद्रसभा—की १ इंद्राची सभा २ (ल) जेवणाला टाळा (विशेषत रात्रीच्या) 'हुन्ही पळला पेंडें शेंकणल्ये, पतात पुष्टि वधेन, लागलीच रात्रीची इंद्रसभा'—दरगडे १०० [स]

इंद्राचिरंभा—की इंद्राच्या सभेतील अमृतामध्ये रभा अति सुंदर, चायलून क सुंदर स्त्रीस म्हणतात 'पेता मिराला वी इंद्राची रभा बेचील जाणून वेईन'—मोर २० [स इंद्र, रभा]

इंद्राडी—की (कों) इंद्रक पहा

इंद्राणी—की १ इंद्राची स्त्री, सची म्ह० इंद्र भित्तो (यद स्त्री) पण इंद्राणी भित्त नाही—इंद्रपादावर बोणीहि आला तरी त्याची बायलो इंद्राणी ही एवच, बायलून २ गिरुंडी ३ इंद्र पत्नी विद्या कडु बवडळी (इंद्रावणी) ४ येलदोडपाचे हुडप [न]

इंद्रायण—न कडवूदावन, वनडळ—ळ [स इंद्र+वारण]

इंद्रायणी—१ इंद्राची स्त्री इंद्राणी पहा 'इंद्राय इंद्रायणी वृणास हो इक्षिणी।'—बता १५ २ एव नदी ही पुणे जिल्ह्यात असून हिच्या काठी प्रसिद्ध आळवी धन आहे [इंद्राणी अण]

इंद्रायुध—इंद्रायण पहा [स]

इंद्रायण—न बुदावा कडु बवडळ हे फळ दिसण्यात सुंदर पण खाण्यात कडु असले बायलून सुंदर पण निरपयोगी, बायलून घात पण गावूा घूर गद्या माणगाय म्हणतात 'ते इंद्रायण वाणी न सेवी। अतरस्वभावी अति मळिण।'—ग्या ३ ३९०

'यचनालाचे झाडी विण काण घाली। इंद्रावनाळी, कडुपण।'—न

११५ 'अशे आन्याचे वीते मोडकण। जेणे ते प्रत्यक्ष इंद्रावण। तरी हे काय भुवण इवण। आन्याची वी आपवाणी।'—स्वादि १३ ० १०० [स इंद्र+वारण]

इंद्रावणी—की कडु बुदावन, ही येव असून हिची वाने वलिगाच्या येगीतारली पण त्यावेळा बाडी घरीन अमृतात विरजेत्या पत्राचार पितळा अमृता माडे आन्याएवडे फळ सते त्यास पोड इंद्रावण म्हणतात, हुमन्या जाहीने फळ लिंसाएवडे अगरे, हे तीन येव आहे सर्वद्वार इंद्रावणीचे घुळ विटपा।

खाण्यास देतात 'मग राजमा जिया क्रिया। तया इंद्रावणी फिर लिवा। जे सुने चितारुनिया। मळती हुंसे॥'—झा १४ २६२ इंद्रावणीचे फळ=सुंदर पण निरपयोगी माणूस, पदार्थ इ० [स इंद्रावणी]

इंद्राष्ट—पु १ घोड्यांचे एक वृक्षण ज्याच्या दोन्ही गड त्याडी मोवरे आहत असा घोडा—अथप २५ २ ज्यास कंगमूळाचे ठिकाणी एक व तरावर एक असे दोन मोवरे असतात त्यासही इंद्रास म्हणतात—अथप ८८ [स इंद्र+अष्टप]

इंद्रिय—न १ ज्ञानाचे किंवा कर्माचे साधन जो शरीराचा भाग तो इंद्रिये ११ आहेत—(अ) पचनान्द्रिये—डोळे, कान, नाक, रसना व त्याचा ही अनुक्रमे रूप, शब्द, गंध, रस व स्पर्श यांचे ज्ञान करून देतात (आ) पाच क्रमद्रिये—पाय, हात, मज्झार, मूत्रदार व जिह्वा ही अनुक्रमे गति, वेणेघने, सुलोत्सर्ग, मूत्रत्याग व बोलणे ही काम, वस्तात व (इ) मन—हे राक्षसविकल्प करते 'अवराही इंद्रियशक्ती। येना रागती भगवद्भूती।'—एगा २ २९३ पचनान्द्रिये व पच क्रमद्रिये याचेरीज पुढील चार अंतर्द्रिये आहेत—मन, बुद्धि, चित्त आणि अहंकार (साया) इंद्रिय म्हणून बाळ वस्तू जाणण्याची साधनशक्ति, आरभी इंद्रिय शब्द यजून होणारे धामासिक शब्द—इंद्रिय दमन, इंद्रियनिग्रह, इंद्रियनिग्रह, इंद्रियगोचर, इंद्रियविषय, इंद्रिय वस, इंद्रियाधीन, इंद्रियमेता, इंद्रियनियामक, इंद्रियनिग्रही, इंद्रियतर्पण २ पुण्याचे जन्मद्रिय, लिंग [स] इंद्रिय हातीं धरतों—चार कर्मांचे अतिशय स्वयंत अगने, अति विपद्यातक असणे 'गाम्य'—ति इंद्रियाना आठवन होणारे—बळगारे, इंद्रियगोचर—धामम्य—वि इंद्रियाना आकचन होणारे, इंद्रियागोचर, इंद्रियातीत—ग्राम—पु १ इंद्रिय समूह, सर्व इंद्रिये २ इंद्रियांचे स्थान शरीर, देह 'जुळाव—पु १ मूत्रेच मूत्राळ, मूत्राधिम्य होण्याचे ओपच २ वहुमून, घुरादि 'दूमन'—१ इंद्रियाना कणात, स्थाधीन ठेवणे २ विपया वडे इंद्रियाचा ओठा गातीला वरण्याचा योगमाधनादि उपाय 'विज्ञानशास्त्र'—न इंद्रियाच्या त्वनेची, व्यापाराची माहिती देणारे शास्त्र (इ) किचिअंलेंद्री

इंद्रियार्थ—स इंद्रियाचा विषय (रूप, रस, गंध यांची), विषय 'जा या इंद्रियाची। नागवनि।'—झा २ १२४ [स] इंद्रियाचरित्र—न (बीबरात्र) इंद्रियगता, इंद्रियविनिगता (इ) आंगि-अंगत

इंद्रसयासी—अ (गानि) गंधवावरील दोळ्याडी वशीड वमाण्याची दोरी, दारी

इष्टाटी—नि (वा) नाश करणारा हुड [स निधन, स विनाश]

इष्टांस—उ (व) गान, विपय 'साहज इष्टांस येता' [स निधन]

इंधक—३ (पदार्थ) इध, (२) ईधर

इंधन—१ (व रा) संपन्न, जडण, जाळावयाची लकडे, वेलण 'जरि अमृत घाल ओषणा। फापुर मेळउ इंधा।' -क. ५१ 'जेन्नी इंधनी वांटे हुतास।' -एमा २० ७७ इंध हें जेवितां निवे मा। अल्प त्या इंधन मुळ लागें।' -तुगा १६२ [स]

इंधर—किंवि (दि) इन्हे, येथे ० तिधर-विनि घुरया नुररीचें, उधवाउडवीचें (भाषण), ताळतत्र नलगारें (भाषण) (किं करणें, माडणें, रावणें) [इधर दि]

इंधा—३ (व) घी वायेंत झाल्यानंतर अस्पृशे होण्यापूर्वीच गर्भधारणा होऊन झालेला मुलगा

इंधा—३ (व) चुनीसाठीतीन थोडं मांस्तात त्यांमदीं प्रत्येक [इधन]

इंध्मा—३ विरगितगल्फ्या समिधाचा समूह, धौतस्मात यागात उधर, पळस ह्मयादि शुभाच्या सामान्यतः पयत समिधाचा इंध्मा उपयोगान आणतात इंध्म्यानील समिधाची लावी रीतभर किंवा हातभर असत इंध्म विंवा इंध्मा नामक समिधाचा याग मुख्य यागापूर्वी करावयाचा असतो [स]

इन्दन—की (व) किराईर, पासाचावी 'मोठी इन्दन करतो' (किं करणें) [ध्व]

इन्ई—की (व) एक रोग यांत हाताला टणका लागून घुया रोंच यासारख्या वेदना होतात [ध्व इन्दन]

इन्मीनतीन—इन्मीनतीन पहा

इन्सान—३ माणूस मनुष्य 'हुनूर काम साय! तो इन् सान नःहे वयळ मैतानाची ओलाद आहे' -इलामुदरी (मकरद माला) २० १७५ [अर इन्सान=मनुष्य]

इन्साफ—३ १ न्याय, निर्णय 'रीतमत इन्साफ लवण नाही दुधात काळीनिले -देपो ३०५ २ (वाचरा) बोर्लांत फियोदी-भारोपसमस्त उरावा घेऊन न्याय देण्याचें काम ३ वरिष्ठ अधिकाऱ्यावर वरिष्ठ कोर्टांत आरोप देऊन खटला मरणें (२) इंधी चमेंट 'त्या वळेस त्यास कायदेमंडळाच्या मताप्रमाणे वागण्यास भाग पाडण्याकरिता दुसरा धुणताहि उपाय नसल्यामुळे, इंधीचमेंट (इन्साफ) या प्रकार राजाचा उपयोग करावा लागला' -बस्व ५० [अर इन्साफ=न्याय निर्णय]

इन्आई—की (व) महाराची देवी

इन्ईस्युलेशन—१ रोगप्रतिबंधक रस टोचून अगात (सामा) टोचणें दवीकाढणें २ प्लेग बँगर होळ नये लस टोचणें 'इन्ईस्युलेशन हा एक तोडणा आहे आल्यास थोडावहुत मुण येईल' -टि २ १३५ [इ] - (ज्यो) (कोणत्याही) ग्रहाने सूर्यापासून अंतर, - व ग्रह यांमधील अंतर [स इन्=सूर्य+अणुग्रह=जानें जाणें]

इनाम—१ १ कोणत्याहि जडीझिग्यास बांधत, वसणपरची न्यायर अशी देणगी, दृष्टि इनामात पुरिल प्रकार आहेत-वर्तरी (गनरी) व गोरानिसजत घाजीत गिउपयोगी (नहावी, मुगार, बाभार चौमुला, चोव्या, गाग, फभार, पोतदार, मढाजन, कुउउ) जोरी इ०) व उपयोगी (उपाध्याय, गुरव, गावज्योतिषी, जगम, वाजी, मुलाणा, मुजावर इ०), पारणे वतनदार (देसमुख, ठरापाड, देस गुरुधर्मी, नाडगोडा, नाडधर्मी, सरदेसाई सरदेसांतेच, सरदेसमुख, मरफागील, निरलीदार दसागल, घाटपाड, दसाई), गांवनीर (पाटील, कुरुधर्मी, मठादार, माधवी, महार, तराळ, बळीकर इ०), क्षेत्रोपाध्य गांवनिगबत (पासोडी, देवस्थान, हाडोळी, मानळी, धर्मादाय, देणगी, वतनदारी इ०) तनदी म्हणजे सत्कारी करा पावून मुष्क व कायमचे दिल्याबद्दल सनद मिळते ते सरावती दुमारा म्हणजे गावातील उत्पन्नातून गावकामगाराचा सवें वजा जाता बावी राहणाऱ्या उत्पन्नात सरराची हिस्सेरस्सी असत ती. शिवाय अग्रहार, भांडरी, चौळीघामरी, देवस्थान, कदीन जदीद, जात, जुनी, बोल्हादी, मजोरी, रापरीच, सायशूक, देतसवरी, योगक्षेम, दसापत, नौबरी, वतनीपजीफा, आलतमया, इ० इ० देन इनामतीमध्ये बांधणाऱ्यांचा अग्रहार व वाददादाचे पीर आणि घडगी, मस्जिदी आणि दयल्याने, फत्तार इनाम, मोईन, धापी-मुलाणा, करीर-तपस्वी, अग्रछन बंगेर बावी येत -भाज १०३३ १२८ २ देव, ज्ञानज बंगेरना दिलेली मूमि बंगेर ३ मालगी इफ न देता देणें, येणें, खाणें टोडणें 'ह्या मांड थाने इनाम खाण' 'आम्ही गाईचे दूध वाटीत वाही, वासरे इनाम पितात' ४ (सामा) कोणतेहि बडोस, बजर, देणगी [अर इन्नाम] ० इनाम-३ भेट, देणगी, बक्षीस, दत्त -बाडगमा २ ११६ [अर] ० इजाफत-१ देणगी वाटवून देणें, देणगीची वाट, इनामात पातलेली भर (काही कामगिरी केल्याचा मोबदला म्हणून वाटवून दिते) इनाम) ० इजाफतदार-वि इनाम इजाफत मिळविले, काढले इनाम उपमागणारा ० चिउणावळ-की इनामावळीत सरकारी याब किंवा कर [दि] ० चिड्डो-३ १ देणगेकड्या इनामाची यादी तपशील (जिल्ह्यातील किंवा तालुक्यातील) २ इनामपत्र, इनामपत्रा इनामसत ० चौकीदारी-की इनामपाहणी पहा ० चौधरी-की इनामाचा चौथा हिस्सा (सत्कारात भरणा करा वयाचा) ० जमीन-की एखाद्या मोठ्या कामगिरीबद्दल सरका रावून बक्षीस मिळवेली सारामाफीची जमीन ० तजिाई-की १ इनाम जमिनीच्या उत्पन्नाचा तिसरा हिस्सा हा कर सरकारी सहा विंवा दहा वर्गानी वसू करी -कारो ४० २ पूर्ण अथवा सवेंस्वी इनाम नसलेल्या इनामी जमिनीवरील सा-याचा तिसरा भाग 'इदव्याही दिराणात हकचीयाई व इनामतजिाईच नव्हती' -रा ३ ११७ [प] ० दार-३ इनाम धारण करणारा, इनामी

जमिनीचा मालक, वतादार [फा इन्+आम्+दर] ०नोकरी-खी गाव, महाल, परगणा यांची महसुदी, पौजदारीगवधोने गावकी, परी वीमे वरगान्या गावसामगारांना व परगणे असलशासना इनाम दे देण्यात आले ते, काळोचे उत्पन्न, (स्वामित्व नट्टे.) म्हणजे महसुल घेण्याचा अधिकार, किंवा इनाम जमीन पारण करणाऱ्यांना महसुलाची सर्वस्वी अथवा अंशतः मूद देण्यात आली ती इनाम मिळवती दोन प्रकारच्या असतात - प्रत्यक्ष (दुमाला) आणि अप्रत्यक्ष (परभारा) पहिल्या प्रकारात इनामदाराचा स्वयं गाव, महाल किंवा गावातील सर्व जमीन दुमाला करून देत आणि धारा वसूल करण्याचा राजाभिषार हा त्यांना देत दुसऱ्या प्रकारचे इनाम ऐन किंवा नस्त किंवा एनजिनची अमे धारा वसूल करून आपल्या खजिन्यातून मत्कार इनामदारांना जी टटविक नैनयूक रोकडीने आदा करी तिला नस्त इनाम म्हणत आणिजमीन धारण करणाराकडून इनामदार परत्पर टाटविश युगरी म्हणजे दर दिव्यानि किंवा नागरास पाण्याची अमुक मापे पत ती, अथवा वायाराहायत विशावयास आलेल्या मालाची दोन-कनरी निरी वाणणी पेत ती, याचा परभाराहूक किंवा एनजिनची इनाम म्हणतात - गागा २९४० ०पटडी ताजम-की ५ इनामदारावर वरविलेले पट्टी, कर हा कर दर तीन वर्षांनी जेथे उत्पन्न असेल तेथेदा वसरीत, जेथे त्या वर्षाचे उत्पन्न असेल तेथेदा पेत ०पल-न इनाम दिल्यासवर्षीचे खत, सगद, इनाम दिल्याचे राजपत्र, सर कार्ने बोणास इनाम दिल्यास त्यावद्द पुनील चार सरकारी हुकूम निनत-(अ) छद्द इनामदारास, (आ) इनाम गाव अथवा जमीन ज्या परत्पण्यात आरे त्या परगण्याच्या मामलेदाराच, (इ) त्याच परगण्याच्या देनासुख देशपाच्यास, (ई) इनाम जसलेल्या गावच्या पागील-दुसऱ्याची वर सुकदास ०परभारा-५ सरकाराने न घेता परभारे गावाकडून वसूल करण्यात येणारे इनाम ०पासोडी-खी गावसामगारांना जी विरबोळ वमीन इनाम देतात त्यावद्द व्यापकतेने योजनावयाचा खद जमे -पात्रधम धारोडीसाठी, वुल कर्षीस हमालासाठी, पोतदारास फोपडीसाठी, मराराम जोच्या साठी, मगस धोतरासाठी, बघरे इनाम दिले-या जमिनीवद्द ०पाहणी-खी दिलेल्या इनामपत्रमिनीची पाहणी, रपासची ०फेजाची-खी जमिनीवरील परभारास याच्या एवतुजीयावद्दचा दखाल सरकारान करावयाचा भरण [अर]

इनामत-खी दणगी, बखीस, इनाम खिखवाम इनामत अचरामर गावे भूमि करून दिवरी] -निजगु १०६ [अर इनामव-दणगी]

इनामती, इनामी-वि इनामपत्राची ज्यामासव ती इनाम मिळालेली

इनायत-खी कृपा, बरीद, मेहरपाची, वरिष्ठाकडून दणगी, दयादर्शन, कृपादर्शन [अर इनायत] ०वरण-बखीस देणे

०नामा-य इपापत्र, शिफासपत्र, आपापत्र (वरिष्ठाकडून येणाऱ्या पत्रास लावतात) 'यास जने वरिता इनामुननामा वावयागी विलय वणार नारीत' -रा ८ २०२ ०होण-वडीस मिळणे

इन्कार-य निषेध, प्रत्याहार, नाकडुली [अर इन्कार] इन्कलाय-मी कान्ति, फेरवदल, उलाटाल [अर इन्क लावकान्ति]

इन्कटी-खी प्रावमिफ शाळेतील अगदी पहिला, उमळणीचा, बग, विपर इत्यात, बाळवर्ग 'तो आता पाच एफ वर्षांची झाली होती, आणि हातात पाटी पुस्तक घेऊन इन्कटीच्या वर्गास जात होती' -गुडे २९ [इ इन्कट-मूल, पालर]

इन्फिसाल-उ निशाल, पैमान 'त्याचा हिासाचाचे ईनेने डी-मगाल करचा' -रा ७ ६८ 'शिगरावसुद्धा वाकीगाळ-मज करचा इन्फिसाल करून द्यावा' -रा २० ६६ [अर इन्फिसाल]

इन्दाबलाताळा-उद्रा सर्वथे प्रभु इन्डोल तर 'पृथ्वीपद इनशा अगडु तभाला याणी अरयारासहित औरगजेवास करार करून वधितो करी भाडे' -चिनगुत ४१ [अर इन्दा भगटु तभाला]

इन्डुअरन्स-न विमा 'वपनीने पन्त आपल्या नोकसाराटी ग्रीव्हिस्टर किंवा इन्डुअरन्स फड काढावा' -आगर ३ ७३ [इ]

इन्साफ-उ १ न्याय, निर्णय इन्साफ पहा ०गुजी-वि इन्साफी, न्यायी -ख ७ ३५७५ [फा इन्साफ+सुखीस]

इन्साफी-वि १ न्यायी, न्यायाने वागणारा 'इप्रची इन्साफी त्याचे येतल्याची देही सुसकू (न्यायी) असतील' -ख ७ ३५७० २ इन्साफ करण्यात चडर [अर इन्साफ]

इन्सोल- (यामारी थदा) (जोड्याच्या) आतल्या बाजूस शिवण्याचे सळ (सोल) [इ इन्=आतील+गोल=सळ]

इन्स्पेक्टर-गु तपासनीस, देखरक, तपासणी करणारा असल दार उदा० पारीस इन्स्पेक्टर, स्कूल इन्स्पेक्टर, स्कूल इन्स्पेक्टर 'इन्स्पेक्टर उगे हात हातावर।' -गापो १३ [इ]

इपट, इपतर, इपरीत इपसळ, इपारणे, इपारा, इपि तर-विषयेय पहा

इफळ-न (गो) समुद्रजलच्या छाऱ्या व भरतीच्या पाण्याने पुडगाऱ्या बाणी लोणारे झाड दे सहा सात हातउच असने याचा विस्तार मांडू अथवा दाहाऱ्या समुद्रात पुडाळल्या असतात, पाला गुरे खातात, लाकूड विटव व कडिज असने लाकूड जा दून त्यापासून क्षार हकते त्याचा उपयोग परीच वपडे घुण्याकडे करतात [स विफल]

इफाजत-खी सरक्षण, आश्रय 'खुगावराक पेरावे ई जाव-वाच इफाजत आहेत' -रा १० १०६ [अर इफाजत]

इचकी-खी (कर्म) शिघाईत रोड कपाळास लावतात ते भस्म, विवृति [स विवृति]

इवाक-किनि (खा) या वायूस, इन्डे [इन्ध्यायु ?]

इवाड-य (गो) खारी, नागना, नास विवाड [म विपात, म विवाड]

इवादत—स्त्री पूजा, भक्ति, ईश्वरनिष्ठा [अर इवादत=पूजा]
इवादती—वि धार्मिक 'हे वातेचा तरस मोहीयासारखा इवा
 दती लोकास हाहीच नये हे अज्याईव आहे'—रा ३ ९० [अर
 इवादती=पूजक, इवादत=पूजा]

इवादीपंथ—उ एक मुसलमानी पंथ व त्यातील लोक याचा
 पंथ 'खजारीज' पंथाची एक शाखा आहे या पंथाला हेजाव त्याचा
 सत्पापक अवस्था विन इवाद याच्या नावानेच पडले [अर
 इवादत]

इवारत—स्त्री १ भाषाप्रदति, वाक्प्रचार, शब्दप्रयोग 'ह्या
 भवाच्या वेता तीस हजार आहत, तो पाती भाषेचे इवारतीत आहे'
 -ऐस्कुले ४४ [अर इवारत=भाषाशैली, घाटणी] २ इश्रत,
 प्रतिष्ठा 'तुमची इवारत गाईनराजवरी चटरी'—रा १ ३२१
 [अर इवत अप]

इवीत—(कर) इत्ती पद्दत
इवीन, इव्न्—उ पुन, विन (अमन्याचा गुलगा) 'खेलोजी
 विन मावजी इवीन चादबी'—वेदस १११ [अर इव्न्]
इव्नी—स्त्री (व ना) विटी, पिल्ली (विटीदाड्याचा खेळा
 तीळ)

इव्ळाग—स्त्री पाठवपूर, पाठवणी 'हमेशा मोहयतनामा
 इव्ळाग करोन मसूर (आनदित) करीत जाणे'—रा १० १६६
 [अर इव्ळाग]

इव्लिस—उ शक्व, सैतान 'मुसलमानी पुढागात असे सांगि
 तले आह की इव्लिसने अल्लाविरुद्ध वड केले म्हणून त्याला स्वर्गा
 पुन हाडून लाकण्यात आले'—शकोरे (इ) १७१—वि (व) (ल)
 खोडकर, खोडमाळ, उनाड उपयापी, बदमाव (मूल विवा इत्य,
 भाषण) 'दरापाड्याचा रामा फार इव्लिस पोरगा आहे' [अर
 इव्लीग] ० पणा—उ बदमापी नात्यपणा

इव—उ हत्ती सरसेपणे एकत्रित झभ—। मस्तकावरि'—श
 १ १७ 'द्वैत काननीचे कठीवर। तुम्ही झभ तेथे सर।'—पात्र ३१
 २१ [अ]

इवत—स्त्री घोखी, वळ, प्रतिष्ठा, विश्वास, वचक, दारा
 धार, अन्न 'ते ठाणे इवतीने चेतले'—ख ६ २७२५ 'या दशी
 याची इवत फार वाळगितात'—ख ११ ६१५६ [अर इवत=
 उदाहरण, (ल) धाक, भीति]

इमला—उ इमारत, बांधकाम, वाडा, घर, मंदिर 'वेड्डी
 याचाचे इमले। बापुन मग सुरवाती जन्मले।'—ऐपो २६६ [अर
 इम्लाक=मालमती] ० दांसळणे—मसलत अगावर येणे, काम नाणे,
 मोडणे, विपडणे 'त्याचा (मनोविकात्वा) लवकर नास कराव
 । असेल पू त्याला खुशियुगाचा किडा लावावा म्हणजे मोडया
 त्याचे पीठ होउन त्याचा इमला हासळतो'—दि ४ ३७
इमलाफेला—अमलाफेला पद्दत

इमली—स्त्री (हिं) चिच, अम्ली [स अम्बिका, गु अनील]
इमाद—उ खान, आधार [अर इमाद=खान, आधार]

इमान—न १ वचन, एकनिष्ठा, सचोटी, 'नवाबानी आपला
 इमान राखिल'—पद्दत १ ८१ २ ध्रुवा, विश्वास 'त्या पंच्या
 पाती तुमचा इमान असावा'—मदर १ ११३ [अर इमान=
 ध्रुवा] ३ इमानपत्र, इमानाची खूण, शपथपत्र 'इमान पाटविले'
 -१६ कलमी ७ ४ सदसद्विवेकजुद्धि, मनोदवता, अतर्याम 'इत
 वार'—उ एकनिष्ठा, सचोटी, प्रामाणिकपणा ० करणे—देणे—वचन
 देणे, शपथ देणे, शपथवर सांगणे 'घावी शेजेची बाईल पण
 इमान देऊ नये'—दुखीपो ४० ० क्रिया—स्त्री इमान राखण्या-
 यद्ध शपथ घेणे ० गुतणे—शपथेत अवघेणे, शपथ घडून घुमणे
इमानास जागणे, **इमान धरणे**—इमान नष्ट न होऊ देणे,
 इमान जागृत देणे, सचोटी न सोडणे, पूर्वीचे उपकार स्मरणे
० प्रमाण—न १ प्रामाणिकपणा, विश्वासपणा, सचोटी २ कातर
 मदार, जाणभाक, शपथक्रिया ० भाक—न जाणभाक, करार,
 अहदपमान—रा १५ २७३

इमानतदार, इमान्ती—वि विश्वास, प्रामाणिक, परा, सत्य
 बोले

इमानतदार—किवि एकनिष्ठेने, प्रामाणिकपणाने
इमाम—उ १ मुसलमानी धर्माध्यक्ष, गुरू, उपाध्याय, (विशे
 पत अलीच्या वंशजांपैरी), ज्याचे बागले बाईड अनुकरण करा
 वयाचे तो पुढारी, राज्यव्यवस्थेत इमाम ही अधिकाराची जागा
 असून धार्मिक सरकार करणे हे काम त्याच्याकडे असते 'इराण
 मध्ये शिया लोकांतील इमाम जास्त शुद्ध व अभ्यात्मी असून घर
 कारच्या सत्तेखाली ते थत नाहीत' २ बहुमानाची पदवी, नायब,
 पुढारी, श्रेष्ठ या अर्थी [अर इमाम] ० गट्टा—उ मुसलमान लष्कर
 हुजुरीवर वंसाचा भाव राखतात तो ० जयंती—स्त्री मोहमसाचा
 सण, ही विचित्र आरती—सफूत सडा हिंदूनी मुसलमानी सणाला
 पूर्वीपासून रुढ केले आहे ० दांडगा—वि दांडगधर, उर्मट, मस्त
 बाल, पशुतुल्य, लडमिथ ० बाळी—स्त्री १ हत्तीच्या कानातील
 एक मोठी बाळी (पूर्वी ही हत्तीच्या कानात घालण्याची चाल
 असे) २ एकाच कानात घालण्याची (मोती, लोकरू वगैरे अस
 लेली) बाळी ही मुसलमान, भिड घेरे लोक घालतात

इमायत, इमाईत—स्त्री सरक्षण, आश्रय—रा ८ १८५
 [अर हिमायत]

इमारत—स्त्री दण्ड, जुना, चिया, माती, लाकूड इ० ताहि
 त्याने करवायाचे काम, बांधकाम, पायाच्या वरचे बांधकाम
 भिण्याची इमारत, निहिरीची इमारत 'गडकीची इमारत मुस्तेद
 '—मराठा ३३ २ बाळा, हवेकी, मंदिर, घर, इमला ३
 अगकाडी, सारीवडी, बाधा—'मोडी पाच हजार रुपय क्रिमतीची

होती, इमास्तीनेही भोर होती' -ख ११ ५७०६ [अर इमास्त]
 ०खाना-उ सरकारी इमास्त बाधण्याचे (इ पी डब्ल्यु टी)
 खाते -इहे २२ २४ ०फळा येणे-१ इमास्त उरी होणे, बाप
 काम पुरे होणे २ (ल) इच्छित कार्य सिद्धीत जाणे 'सतकथा
 झाली। इमास्त फळा आली।' -ब १२९

इयत-पा इतके, एवढे उ० इयतखाल, इयत परिमाण [स]
 इयत्ता-स्त्री, १ इतकेपणा, टाविक, नेमून दिलेली मर्यादा,
 प्रमाण, दर्जा, प्रमाणाचे मापन (गुण, काळ, दर्जा इ०चे),
 पन्ना, टप्पा मर्यादा नेमून देणे जेणे जेणे जेणे इयत्ता 'स्मृतीची
 क्वाला अनुसृत दयतेपर्यंत यादवी पाहिजे' -डि ३ १६०
 [स] २ शाळेतील अभ्यासाप्रमाणे दर्जा, रथे यत्ता पदा [स इयत,
 प्रा, इत्तिय]

इया-य्री-उ श्री (या) धिळा, विळी
 इया-ये-सना इयें-(अ) या 'इया पाटणी जे'
 विलासले शके ११२० 'मी माणुमचि नव्हे या घरासि। काडू नाणी
 तीचि इयें।' -क ५१ 'ब्रह्मणेनि मी र्हे न करीं। इये सप्तमीं शस
 त धरीं' -हा १ १३३ 'तुमदरि मन इयें यावरी का रयेला।' -
 नल १९० 'इक वाच इया पोयरा खेरी याहाकी हाय' -हीन
 बाई या मुलाची घरी आई आहे -भिन्नीभाषा २४ स गुणा, एतव
 इमम]

इयोरु-जिवि (राजा) विण्यास, प्रसूत होण्यास -मसाप
 १ २५९ [विणे]

इरकळ-ळी-वि निजापूर जिल्ह्यात, हुनुद तालुक्यात इर
 कळ गावाचे गाव आहे ह्या गावातून (देवे) होणाऱ्या उपज्याच्या
 बाणास नाव पडले आहे या लुगड्याचा पोत कोणताही असून
 विनार रेशमी, त्यामध्ये बंधी करपत व विंगळे पुटकासे व चार
 गोमा गवतात [इरकळ गाव]

इरगीमिरगी-स्त्री मुलाचा एक खेळ
 इरजा-उ इरजिम्पणी कामावर येणारा मनुष्य, बैत इ०
 इरजिक पहा

इरजिक-जरीक, इरजे-स्त्रीन वसिनीस यावयाची कुळ
 बाची पाळी, पेरणी, पिवाची वाडणी, मळणी वगैरे शेताचे काम
 करण्यासाठी जे एकाच वेळी अनेक गडी खवतात त्यांना सकाळी
 न्याहारी, दुपारी साधारण जेवण, व संध्याकाळी मोठे जेवण
 पालतात ते, अशा कामाक अतमय सोपवल्याला-इरजिक म्हण
 तात -गाया १४५ (सामा) शेती वगैरे कामास जगणारे वेळ
 वगैरे याची एकेमेगानी एकेकास करावयाची मर्यादा (कि० धने)
 [स विरप-इरज-यारहा करणे, बैस इरा=अन]

इरड, इरडड-वाड-स्त्री १ सकाळी गावदरीस पडलेले
 ओंपाटे, विडा वगैरे खाण्यासाठी गुराचे दिडणे, मडकणे, (कि०

करणे) २ पिछा वगैरे खाणे (कि० पाणे) ३ (ल) देगारी
 पाजारी व्यापारीपणाने तोंड घालणे, पत्तार करणे [का एर=वेण,
 गुराची पिछा]

इरड, इरवड-वाड-न (विरड) विरड मुक्य धान्या
 बरोबर पेरलेले धान्य, मोघम (कि० टाकणे) [का एरड=देन]

इरड, इरवड-वाड-स्त्री जंगलतून आणलेला लाकडाचा
 किंवा खताचा कोईमर भारा, कोईमोडे, भाण्याकरिता जंगलात
 घातलेली पेंगे [विरड, इरड करणे]

इरडणे-अकि (कर) उगवणे (रोप वगैरे) 'ऊन गुस्ताव
 इरावयाला लागला आहे' [कर्ना इरडा=साड, रोप]

इरडपाळी-स्त्री गृहाचा पाऊस पडताच गुण्याने देतात
 पातलेली पाळी

इरडा-इरडो-उ (कर्ना गो) झाडाचे रोप, (गो)
 दारो [कर्ना इरडा=साड]

इरण-न एक वेळी अरणी पहा

इरमणे-विरमणे पहा

इरमार-उ (ऊ) अभिमान, गर्व, तावा [बैस इरिन्=
 गर्वित]

इरय-उ (उ डेट) १ एक वृक्ष, देवदार २ (गो) गाडीचा
 आस

इरली-स्त्री (वाँ) रहान इरलें

इरलें-न १ पर्वत्य निवारण्यासाठी बोरीवर व्यावयाकरिता
 रामव्याचा (बुचीच्या आकाराचा) केळाने सगळा बावर पळत,
 उभा, साग, केतकी याची पावे सिवून हा तयार करतात, नाखीच्या
 पातींचे दि इले करितात पानाची गावटी छत्री विरले पहा [या
 विराली=एक वडी, प्रा इरि=छत्री, स एर=छताकुळ ४] २ (वा)
 (धान्याच्या) कणवीवर टेकण्यासाठी घनताचे केलेले लाकण

इरस-उ (ऊ) गाडीचा आस 'गायबेचो इरस पाकले
 हा' [दि इरित, इरि=आस]

इरसाळ-वि निवडक, बेंचक 'मवाळपक्षात प्रामाणिक
 पणाने इरसाळ काढ कमे कसे आहेत ते पहा' -केळ १ १३९
 इसाळ पहा

इरळ-ळा-उ इतल्या पाण्यात पेरलेले धान्य उ० कपाडी
 पेरताना तीत थोडे ज्वारीचे दाकलेले दाणे [का एरड=देन]

इरळणे, इरळण वाडणे -कि (माण) दाट उगवलेल्या
 फिकतील काही मोठ लपटून विरळ करणे [विरल]

इरा-उ (व को कुव) पाण्याचा सार, पक्षा [स इरा=
 पाणी, सार]

इरा-उ (चटपरी) विजा [विजा]

इराकत-रत-गत-शी (व र्ण) विराकत १ लयी, लयी करणे, लयीम बसणे (गन्दावात मिश्रिताना उद्देष्टा व इतर टिपाणी पुण्याना उद्देशूनही याजनात) (कि० वरणे) २ (ल) रुड मानणे ' मी त्या पैशार इराकत वरतो [अर इराकत, तुल० स इरा=पाणी, विराकत, तुल० म वि+रिक्=रिझणे होणे]
इराकी-वि इराक देशातील (पोटा), अरबी [इराक=एका प्रतांचे नाव]

इराडा काढणे-कि (माण) मोठ मोठे अरड काढणे पहा

इराधी-नी-वि इराणातील (घोडा, गाढव) -पया २९ -उ १ इराणातील मुख्यचे लोक, पार्सी ' मी बाहेर इराण्याच्या दुकानात चढा प्यायाला गेलो होतो ' -मातृ ३ ३९ २ येथे अपमान, पटाण, वजुषी याच्या बरोबर इराण्याचा हि उल्लेख येतो तेथे पटाणागाराचे आडमुठे दरोडेदारां लोड असा अर्थ समजावा आजचे इराणी मुसल मान आहेत [पा ईरान्] ० फर्लींग-उ ३३ मेल -उअ ७४.
इरादा-उ १ विचार, हतु, चेत, सरूप, उद्देश, इच्छा २ योग्यता, अधिष्ठा ' पुरण्याची बरीम इरादा । तत्पर घट मोयल वादा । ' -ऐपो २९९ ३ इरादा (हक, पदवी वा कर्षी जुडीने वापरलात) [अर इरादत, इरादा=इच्छा, चेत]

इराप-खी (सुतारकाम) (फटीच्या) कोपण्यास कराय याची गोल्ची -नॅरट ७७ [महिराप]

इरिडियम-र (ताप) पॅटिनम वर्गातील एक मूलद्रव्य हे पाऊन पनच्या डोंकास लावनात पॅट्र पडा [इ]

इरीरी इरिइरि करणे-कि १ बैलाना हाकणे, चुचमारणे ' इरिरी पापा (तलगु रुल, चर) दादा, साचा २ (ल) (ऊ) घांती करणे, घनकरी वणे ' तू शिकतलय बरी इरीरी करतलय ' [ध, स इ=जाणे]

इरोदी, इरोदी-व (व) विरोधी, विरोधी पडा
इरे-खी इरी ईर पडा

इरोफ इराव-वि किंवि (शिपी पदा) तिरें, नाकडे, तिर वसणें, वाडड्या रीतीने (कपडा कापणे) राख किंवा बाग (सरळ) याच्या उलट (कि० कापणे) [स विरोधा, विरेफ, हि डेल]

इरोली-मी गुगच्या पायास होणारा एक रोग
इर्तिमात-खी स्नेह, मैत्री ' पत साहेबामी व आम्हाला दोली व इतिमात बदीम आहे ' -दिमरा १ ४५ [अर इर्तिमात=मेनी]

इर्मित-खी (गो) तिस्ती भर्मेप्रचारकाचा गड [पोड्डे]

इराद-उशी हुडम, आशा, उपदेश ' रामानी मद्देबेव यास इराद फमाडून ' -ख ७ ३५६५ ' विरडील बातमी वरचेवर

आणवीन जावी, याप्रमाणे इराद करून साहित्या वाचून बहुत भक्ती शाळे ' -दिमरा ७ १६६ [अर इराद=आशा, हुडम]

इसाल-उ १ पाठयूक्त, स्वानवी ' चित्तान आल्याम माझे विक्तीपत्र व जिनम इरात करावे ' -रा १ १४३ २ सरकारी खजिन्यात सराफ्याचा पैसा, पाठविण्याचा पैसा ' यावर तयार लहंगा व वाग्यास तादीद करून द्याल पोहोचून दिला ' -इम १९५ -वि १ अगदी उत्तम दर्जाचा, गुणाने अत्युत्कृष्ट, (आवा, इतर फळे व त्याची झाडे यात म्हणतात, तयेंच फळे, फुले, झाडे, विया अत्युत्कृष्ट समजल्या जाणाऱ्या बाहेर पाठविण्या योग्य यावरी हे विदेशीण लावनात) निवडक, बेचक, अस्तार, अन्वळ २ अन्व, वेरी, वस्ताद, फळा (लडाव माणूस, थोर, आमदा, सोडा माणूस वगैरे) (अर. इसाल=दुतमडळ, पत्रेपत्र) ३ नामा-पट्टी-पुष्पी खजिन्यात भरावयाच्या पैशाचा तपशील, अथवा सरकारीत भरावयाच्या शिवा सरलक्या एकमेकी यादी ४ भरणा-

उ मद्रालाकडून खजिन्यात पाठविलेला वसूल, पैसा

इल्गार-उ इरा एल्गार पडा. [अर इल्गार=लुण्ठ, सैन्याने केलेली नासपण]

इल्म-उ मी १ शाळ, विद्या, कला, हुशार २ उपाय, साधन, प्रयत्न, सुक्ति, इत्या ३ जाह्दोणा, मनन, चमत्कार, इरात [अर इल्] -वि इल्मी, इल्मबाज
इल्मयाज, इल्मी-वि १ इल्म जाणण्या, जाह्गार, मानिक २ बुद्धिवात् हुशार, हुनरी [अर इल्]
इल्स-कि (ऊ) आलास ' तू केव्हा इल्स ' (बों) इने=आला

इलाईत-यत-मी विन्याय, प्रात, प्रवेश, सुलूख ' देवा इलाईत । कारीज केले तळकोकण ' -इमुक्थिपो ' विरोधितेन पद । ' -राज्यको जनपदवर्ग १ [अर विलायत=प्रात, देश]

इलाकी-इराकी पहा -मराआ ६

इलाका-वा-उ १ हक, ताबा, सत्ता अवलंबन ' खुनाश राव इलाका राखणारमारी ' -ख ७ ३५७३ २ परिवार, बायका माणगे, खटला ' सर्व रायगडावरी सभातीराचे याचा इगळा (परिवार) राहिला ' -मराचिबासा २५, -ख ८३५. ३ सवध ' तुम्हामी त्याचा इलाका नाही ' -समासद ४० ७ परमणा, श्राव, शहरइद राज्यकारभाराची विशिष्ट भोगोलिक मर्यादा ' हा गाव पुणे इलाकात आहे आणि तो नगर इलाकात आहे ' ' या देशात इम्रानची प्राबल्यता जाहलिया अगोदरी नवाब मुहम्मद अली खानाचे इगडेत आम्ही होतो ' -तरा १०० ५ पालकीच्या दावीस लावावयाचे ल्हान ल्हान गोंडे ६ वजुलीवर वरात, तग्या, वतन [अर इलाका]

इलागत-कि (व) वचित, एकावेवेळी

इलाचा—३ एक प्रकारचे गर्भरक्षणी कापड, सयी कापड [हि]

इलाची, इलायची—को बेलरोडा, वेण्ची, बेलचीदाण्या बेलरोडा पहा [स एव, हि दायची, व इलायची, गु एलची, का माडकी, ते एराकी, हा एराची] **केळे**—न केळयाची एक लहान जागरी जात **ंदाणा**—३ बेलची आत घाटा केळेला साराफुण्या

इलाज—३ तपाय, उपचार, युक्ति [अर अण्]

इलामत—घी (गो) अवदागीर, छनी, सूर्यपान बंधरे इत माया [अर अलामत=राजचिन्ह, दण]

इलायूत—न जुहूीपाच्या नऊ वर्षांतील एक वर्ष, प्राचीन जगाचा एका भाग हे असे परंताच्या शासनवादा भाषी अतिनिकट गमनधुल्याहोती बघलेले असून चाच्या भोंवती नील, निपय, मारयात व गयमादन हे परंत आहेत [स]

इलाही—वि देशी, ईशान्सर्वा, देवी 'शुके इलाही'—नी ईशान्चे आभार मानतो [अर इलाह=ईश्वर, इलाही=देवी] **स्तन**—३ अकरा वादशांने सुरू केलेला एक दाक हा अकरा व जहागीर या दोनच वादशांच्या कारकीर्दीत चालू होता पुढे शहाजहानने हा दाक बंद केला म्हणून बरील दोन वादशांच्या कारकीर्दीतच दाक पडने लागी यादर हा दाक गावळको इलाही दफतर १५५५-५६ मिळविले असता इसवी सनाचे वर्ष निघते **ंगज**—३ अकराच्या कारकीर्दीत राधा लोडमन याने राज्यातील जमीन मोन्या करिता ही साखळी किंवा जप जपयागात आणिला तो

इरिसा, इलु, इलुसा—सी-से—वि भोडा, भोडासा, अर अगदी लहान इरसासा पहा व्या इलुहि त्यात जाण '—दावि १५४ 'बाले देसे जाडून शके कोणीहि दोष धीरा व्या। तांति विशव्य करी देखनि इलुमीच ओपधी राधा ॥'—मोशीष्ण ८८ [स अलपीयस]

इलेक्शन—१ निवडणूक, पसति २ समासदाची निवडणूक नेहमी नेहमी ठिक नि गोळने, आणि धर्म नि इलेक्शन। तगार माही होत कार्य '—सुदे ४८ [इ]

इलुजाम—३ आळ दाप, दोयानी शागिबी, ठगना मन वडे कोण काय इलुजाम शागिबी त्याने जागव्याल भी रान पुजून देईल. '—राज १० ३४४ 'मनार इलुजाम माही ऐसे समजोन आशा होईल त्यास इजर '—रा ५ २०६ [अर इलुजाम]

इलुतिमास—नि गिनणी, अर्नी 'ये वाचे तुम्ही इलुति मास गिहिली '—इम ७५ [अर इलुतिमास]

इल्लत—वि (व) न्यायनी, खोडकर डाड, उपद्रवाची 'इल्लत माणूस आहे तो '—श्री (व) न्यायन, खोड, दोष, शक्ती १ ४१

रोग 'बोणाला बिडीची तर बोणाला गाताची इल्लत असते ' [अर इल्लाह=आधार्मिका, नास्तिक्य]

इल्लत—ध—श्री हत्यार, उपकरण, आडत, भोंक पाठण्याचे अणुविचार हत्यार [अर आल्लत=तार, आ इली=एकदाय, म निळा, विळत]

इल्लतम—इल्लत पहा

इल्ला—३ (फती) १ इल्लाफ २ अथे

इल्ला—३ समाप्ति, अभाव, नफार **विळला करणे**—दाखविणे—नकार देणे, मनाचा पाडा वाचणे, आशान्मय करणे, आडबडे घेणे, काडू करणे 'बळान ठेवले तुला काडडे, बिडी करी इलेविळे '—पला १०९ [का इला=माही]

इल्ल्यां—वि (इ) धोंडे इल्ले पहा इतर इल्ले=दळे, इले, इने **विळ्या**—वि (गो) लहानसाहान

इल्लु—न (क्षिरी पत्रा) छुडीचे भोंक, पात्र (इ) होत 'हुसारी वणे आहेत त्याचे इल्लु सतराहूनमाणे पुर्वीच करून देवा वेत '—शिरुशि १ १३

इल्लण—वि (व) विरचिरीत विरल, पातळ, (जाळवा-प्रमाणे) हे कापड वार इल्लण निघते

इल्लाक—३ जोडणी, सही 'अनमतमान याचा इल्लाक, राखुं दजय याचे दल्लत '—रा ७ ४५ [अर इल्लाक=जोड, साधा] **इयइय करणे**—नि (इ) बोंज्यास बोलावणे [प्व] **इवला, इवलासा, इवलिसा**—वि भोडा, एवणासा, एवदा, उल्लि, विवि, अल्प, मूभर, विमडीमर, गतामर 'समयी आलिया याचक। इवली भीड न घालिती।'—एमा ७ २८५ [स मल्य=अलपीयस]

इवशी—अवदसा विवशी पहा 'धाड पडो रे त्या मुल खासी। इविदून आली इवशी।'—येदो १२४ 'म्हणे राज्याला अवली इवशी।'—गापो १०१

इयळखोर, इयळणी, इयळणे इयळत—विचळखोर, विचळणी विचळणे विचळत पहा

इवा—३ (व) विळा [इल्लामागे विळा अप]

इवाइन—न (न) सकट

इवाई—य—ही इवाई—३ (वों ऊ ष वा) व्याही तो म्हातारा गृहस्थ त्याचा इवाई होय ' [व्याही अप]

इशर इशरीन—अशर अशरीन पहा

इशाड—न (डेट, ऊ) नागताचा एक भाग, इशाड, नाग राधा दाड, नागराच्या 'पोडडास नागबदाचे लाव लाकूड, (ऊ) नागर ओटला जाण्यासाठी ज्याची एक बाजू नागरलुगच्या भोंवत बसविलेली असून दुसरी बाजू वेलाच्या मानेवरील खुवाच्या गधोसध बाबलेची असले असं लाकूड दोरीतून निरुद नवे म्हणून यारा दाते घाडलेले असतात [स ईश, आ ईता=नागराचे एक लाकूड=इड]

इशाड-साड—न (गो वें) कलम (पुटीने), कलम वाप
लेले साड **इशाटवाचा** आंवा—ज्या आन्याच्या साडावर कलम
केले आहे असा आवा, कलमी आन्याचे साड [म र्था]

इशाण—न (कु) विसण पहा

इशासत, इशास—म्ही पु एण 'तेज्या इशासती' तदा
पोकावरी घेती ।'—तुगा ३०४८ २ चुनगा, ताकीद, मरर 'इशा
सी'—ताभास ४२ [अर इशास-रा=एण] म्हण गाडवास
टोणगा, तेनीग इशास=गाडवाला माराधी बहरी आणि असी
पोडवाला सुगता इशास घुरसा हातो

इशाी—म्ही उडा (बाल-वायरी) पाण, मलमूतोल्गर्ग, पाणे
रता मवार २ नकारदक्षक तिरकारदक्षक उडार इशा पहा [स
विष्-पा=मिथा, वा इशा=ती । ५ ।] •करणे—(वा) शौरास
वागणे, हागणे

इशाीम—म्ही, अमिगान, अमूची याड, आपट्या वावाची,
लोकिवाची, मोटेपगाची जागीव [अर इशम=वेगव]

इशक, इशक—उ १ प्रगथ, गुगार, विलास 'आम्ही तर दर्दी,
इशकाने मुकले प्राणी'—प्रग २ नाद, पल, आवड, पोक, ओठा
'धीमत राजेरी वाजोरावमारे व चिमानीभाण्या याती गोडवा
पर पावाक्याचा इशक घटुत आहे'—ज ९ ४८३३ [अर इशक=
प्रेम] •पेच=न एक गुणविशेष, शोभिगन व्हा 'इशकेंच शुद्ध
मनोदित अर शेवती सावरी'—प्रग १५४ •याज=वि वेनी,
विलासी, लीपट [अर इशक+वा वाप्] •याजी=म्ही प्रेमलील,
प्रगथविलास, आशकवाजी—चित्रगुप्त १६४ २ रांडवाजी, बांदेरचा
नाद ३ कैन [अर इशक+वा वासी] •याजी लावणी=व्ये
गुगारपर लावणी, पद

इशकी—वि प्रेमाचा [अर इशक]

इशिनहार—उ जाहिरात प्रसिद्ध मरण्याचा मजूर, जाहिर
नामा [अर इशिनहार=प्रसिद्धि]

इशयो, इशत, इशारे इशो—उडा (वायकी) राज,
नापमनी, तिरकार, आमह वगेरे शाखाविण्याच्या वळी हा उडार
निवता छी ।, छे । इशी पहा 'इशत' अण तुझ गाव तर सांग
थील!—नाऊ ६ २५ 'केवळ हुडकावाची अनाट्याची पडणाऱ्या
रत्ना । वरा ।'—प्रवृत्ता ३१ ३ ३३ 'इशारे वायको' [विव
(=वापाची पाण)—इशार=इशारे=रावाह मात्र १८३४
मिवा म्ही=ईशू=इशरा इशी, मिवा ध्वनि, सीतकार]

इपम, इपक इपकी—इशक पहा 'इश दे इपरीनोवद वाजि
वोवरा'—सरा २ 'प्रसन्नता मजि उमयता इशी सागरा आले
मते' ।'—नागा ५

इपनिगाह—उ शका, सहाय, असपत्ता [अर इमिगाह=
सहाय]

इप्रीयाजी—म्ही चैन, इशकवाजी पहा 'पेसा फार फार होत
वाळण म्हणजे इप्रीयाजी वाहेते'—नि ५३

इपकल, इपकील—म्ही अडचण, पोंटाळा, वदतयव (नि०
वरणे, घालणे, पडणे, पाडणे) [अर इशकल=अडचण, संघाथ]

इप—नि १ इपिलेले, आवडते, पमत केलेले, हवे असलेले,
मानते 'तुम्ही इप अक मनात पस तो मी साणते.' 'इप
मैमण योजयेत् २ इम, इतिथद, कल्याणप्रद 'सहज इप्यानिप
करणी । दोषीच इया कवचुविणी ।'—हा १६ ६१ ३ (गणित),
इपेये भरलेली मिवा मानवरी, इप्रीत (बाल, पडि, वेळ),
वर्ग=इपटि, इपकळ =उ मित्र, स्नेही, जपे=इपदरीन,
दुष्टमळी—धीन इपि, अज्ञापादि कर्म, स्नान, दीक्षा इ०
आवश्यक कर्म 'जे इप यज्ञ यज्ञावे । ते इविर्मादि आपवे ।'
—हा ४ १२० 'इप जे वा यागादिक । वापी कृप आराम देल ।
वा मु रातावाविक । त्याहुन अधिक अन्नदान ।'—एकव ४
१९ •आप्त=उ अर (म) आतेपट, स्नेहीसोबती, मात्पाची
साणणे •फर्ग=न (गणित) मैराशिक, मैराशिकाच्या रीतीने उडा
इराण साठविण्याची मिवा •उत्पना=म्ही (त ईशक मित्राणित)
इप्रीत करपना, प्रथम खरी मानलेगी गोष्ट, इप्रीत कृत्य, सिद्धवा
गोष्ट कवित पस •काल=उ (गणित) छम वळा, कालवादि
वायास पाडिजे तरी वेळ, छम वाळ (कि० वेणे) •देवता=

देवत=म्ही न आपली सकित जीवर आहे अशी देवता, आराध्य
देवत पारलवर्ती देव, साधु इ० •पंगत=भोजन=मी न भाडाच्या
दिवशी आधीच झाडागावे जेवण माल्यावर घनमानाने आप वा
इष्टगिरासह करावयाचे भाजन किंवा त्याच्यासह जेवणाची पलक
•मित=उ अर स्नेहीसोबती, पोथेरसाथी, ओळखीपाळखीने लोक
'इप मित्र आगुले । इमजन देखिले ।'—हा १ १८१ •रादि=
राशिक=उ (गणित) १ तिराशिक इत्यर्थे पहा 'इष्टराशोमज्ये
मैरी व हुदरी अने दोव प्रसार आहेत' २ इरीतस्वहा, धलेली
सल्या, इष्टक्या •संख्या=म्ही गृहीतगण्या, इष्टराशि अने
२ पहा

इष्टका—म्ही पीठ [रा इष्टका]

इष्टकी—म्ही (उ) मैत्री [रा इष्टक]

इष्टती—किंवि सगळुतीने, स्नेहभावाने 'त्वा जानोमि मैरि
वासी । इष्टतीं साणा वादीवासी ।'—गुच ३५ २५६ [रा इष्टत्व,
इष्टता]

इष्टत्व—न १ मैत्री, स्नेहभाव, समजुदारपणा 'इष्टत्वे
सांगती किरीपक ।'—गुच ८ ६९ २ सागल्य, इष्टावाकण्या [रा]

इष्टदा—मि इच्छित वस्तु देणारी 'इष्टदा परी अनिष्टा ।
हेउ होती ।'—हा १६ २१९ [रा इष्टना]

इष्टाव—उ (गणित) इष्टपण्या, इष्टाशि, अदाजलेली गृहीत
करलेली रक्कम •जी मित्र इष्टाकृताने सकल्पिणी'—के ३ ८
३० [रा इष्ट+अक]

इष्टागत—ग्री (गो) मन्त्री [इष्ट+आगत]

इष्टानिष्ट—नि आवदते नावदते, आवदते नावदते, इष्टानिष्टानि, मगल अवगल 'इष्टानिष्ट तते। जगाच्या ठायी।' —
३६०० [स इष्ट+अनिष्ट]

हृष्टापत्ति—श्री एतादी भाषति विंश सप्त वण्णर अदी
पत्ति अतता भाषत्याला अनुत्त अदी गोष्ठ पण्णे, आपत्याला
दी अगलेली अनुत्त अदी गोष्ठ आयती पण्णे, मिळगें [स
५+भाषति]

इष्टापूर्त—त एषादे धार्मिक, दासधर्मादे माठे कृत्य, इष्ट
 धर्मे यशसायादि मोहत्वात्ते कमे व पूर्त म्दणजे सलाव, भर्गवान्,
 विहिरी वंगरे वापुल त्याया उल्या वरणे धैर्य धार्मिक कृत्य
 आपि सभाजाचिव परी। इष्टापूर्तकी। १-दा १२ ७०४ -एमा
 १११५१४ [स इष्ट-पूर्त]

इष्टि—स्त्री अग्निहोत्र्यां दत्तमहिन्याऽप्या द्रुक् आगि रण
 स्याप्या प्रतिपदत्त क्रावयाया याग, अग्निहोत्रे पेतल्यायासुन ते
 लट्ट होईपर्यंत अग्निहोत्र्याने हा याग क्रावयाया असतो इष्टीत
 तेन्य (वरापूर्वमात) वैमित्तिक (आम्रयणेति, वर्षावनेति इ०)
 व वारां काम्य (संप्रानेति, पविनेति इ०) आहेत अग्निहोत्रे
 मादि यज्ञादि दोष्मणीया, प्रायणोद्या, आतिथ्या, अकृष्टयति
 उदयनीया वरीर इष्टी असतात चातुर्मास्य याग हादि अनेक इष्टी
 याच समुदाय आहे पय्याग हीदि पवित्रणीय आहे सामान्यत
 कोणत्यादि भौतयागाची इष्टि ही मूळ प्रकृति आहे 'तव त्रिय
 दक्षीत्याया पुत्रो'। पशुहिंसा राक्षसी।'—भा १३ २२२ [स
 द्यु-इष्टिणे]

इष्टिका—ही घीठ [शुद्ध स दग्धा]

इन्द्रोण—श्री (कु) भग्रीण [स इष्ट]

इस्तरणें—कि (कु) थोडें खगणें त्रिखरणें पहा

इस काल-पे—विसकल—विसकलमें पदा

इसकाड—न (शती) नागराचा दाडा, इश्याड पहा [स ईया+काण्ड]

इस मी-सी (शती) को व्याख्या दिहात बसविल्ल (कोळो जमिनींत दाब) वाकशित) दाडा लावुड [रा ईपानकाण्ड]

इसल-न (व) विरुण पहा

इसने—वि दोन ही सख्या भरवी वर्य मोत्ताना योन
सात [अर इस्ना] अझार—वि चारा सख्या याचा वर्णमनेत
उपयोग करतात [अर इस्ना+अझार]

इसप-य-—५ १ विरस हातापायावर दोहपरा गन्वणा
सारखा एक धामतीचा रोग रजनावराच्या अगावरील लासर
काळा किडा, गोथिनीसारखा निडा [स विरस प्रा विरस=
विगवणारा]

इक्षुरगोल—१ गणेश चिन्हें. एन ओपरी मीं, बाची उत्तरीत
मिगर देसात व इक्षुरात हात द मीं आगारुनें म्हुनारुनें अत्तों.
झाडाची उनी हातगर, पाव बाहीर अपनें, झाडास मळ्दारासया
ओंवा यडा त्यातमीं घेनें याच्यापलें, ताउंच वाटें नशा जाती
आदित फेरीं बाळें ओपरोपयोगी, पाउरे सनीत उतम सामगच्या
मिवावर हगवणात पाण्यात कोडा त्यात वदाणा, दरीं, खुगवपाणी,
वरीं घाडा प्यावयाय देतात - वय १ ५६ [वा इस्फुड, तुड०
शं ईपट्टम गोल, दि ईक्षुरगोल, वा सगुगुड, ता इक्षुरगुड,
द इक्षुरगुड]

इतिरुद्र—३ भेदित्वी, गुताग्रवारी राधा विना हृदयिना राधोक्त
नये हृदया विनाह, प्रकृति वर्गरे प्रगर्भी जाळतात ते [पा ६५५]

इत्थम्, इत्थाम्—१ उ आ अस्वामी ? दिशायाम्, नाद
 १ मनुष्य, अदमी, अस्वामी —न (दिशोयात्) नय, सार,
 नवाधे वणन, खात्याधे नाप, वणाधे नाद, वाध, जात 'माणी इत्थम्
 हवीर धाले' 'सुगार इत्थाम्चे धावी राहिरी'—नी इत्थीम्
 पहा [अर इत्थम्=नाय] •नचिदती—ली नारनिनी, नामापनी
 'इत्थमनीदशीची पदं गिहूत नवायास भव केनी'—रा ५ ११७
 [फा इत्थमनीती] •मजकूर—वि (सत्कारी कागदपत्रावृत्त)
 वर मागे टेंगिलेला, उपरिनिर्दिष्ट (मनुष्य) [पा] •धुन्या
 दल्ल—उ १ (हरिरीपत्राल धरेरे) बदल घालेकें नाद, बदली
 नाद १ पदनी माधुय, दुसऱ्यावरुत काय वत्यात इत्थम् [अर]
 •चार—किवि १ नावाच्या खुनसामेने, नावापुर्वे नाव असें, नाद
 निशोवार १ दिशवाचश सविस्तर मावीप्रमाणे [अर इत्थम्, +फा
 वार] •चारइमजारती—ली पवार नादीतह नात्राचा तमता,
 सामाशब्द-इत्थमवार—अनी गात्रनिधी, पा पत्रक, पाहणी, पावती
 फाजीत, वसुंगीवाडी, सूट हाजरी, वचपाट ८ •वारी—न्नी
 नावाचा तका, नावाची यादी, हरिरीपत्रक (५) मयूर, मयूर
 रोज

इसमारी—सी (खा) पाल एक प्राणी

इसर इसरकी—इमारती पहा

इसारा—पुणे (ब) शास्त्रता जीवस्त 'आमचा हसरा
मालीन पडला आहे [अर आसार-परपरा इतिहास]

इसरापाडी—स्त्री (चदपुरी) भाळमत्ता, शारा

इसका—वि विस्ती -ओ विस्ती शक [अर ईतना
 दिया-यशु दिहू पेशु इ नीयत] भवन पु विस्ती शक हा यशु
 विस्ती-वा जन्मापासुन धरल आह

इसल-ली इसला—डगाळ पहा

इसा—ती (न) मराठ्या छपरास धर लाग्या भमनेले घुलने
विटण [स विपा=विठा']

इसा—की अव (धुण) बीस, बीस या एकद्वेचे (पदार्थांचे)
गट 'म्हणूनदयाती एक दोन इसा चापासवी मारूनसानी सर
स्वतीच्या आल्याड आलों' -पायः २ [स विंशति, म बीस]
इसाड—न नागराचा एक भाग इसाड पहा [स ईयांनदह]
इसाए—व, इष्टप—य—दुष्टप—य पहा
इसापत—फत—इजाफत पहा
इसार—रा—विसार—रा पहा
इसारकी—सी नागराच्या दमाडाला मागील शब्दास (नाग
रात पसविलेल्या) असलेली रीढ [कों इमार+स बीलक]
इसारा—दरारा पहा
इसाळ—ळा—उ १ र्पथां, र्पथेंच—चडाओढींचे घारे, सुरघ,
पगओड, अहमहमिका, हेवा, लुमपुनी (वि० भरणे, येणे)
'पत्रदळेसीं इसाळे। आचताति जे हे ओळे।' -झा १३ ५५९
'बळ देखोनि सर्वांगळें। एक नामाच्या दमाळे। गपर्थे राचे मुदि
मुखाळें। सप्राप्त त्यासीं माहिण।'-मुआदि १३ ९४ २ चीड,
तिडकारा 'वाचे सत्याचा विंगळ। इद्रियनियमाचा इसाळ।' -
मुआदि १ ९७ [स ईर्पां]
इसाळा—(माण) एन जिमवी नोवदला, शमर बेण्यात
अमुक पेंड्या देण्याचें दायून काम करणें
इसाळा—ळा, इसाळा—उ ज्वारीवरील रोग -बो ११
१५५, ७ १९५
इसाळाइसळीं, इसळाइसळीं इसलाइसला—मि वि
रपर्थें, ईवने पगओढीने म्हणून हण्णाइसळा देगारी पितळक
इसाळ, इसाळ्या इसाळा—मि रपर्थीं चडाओड कर
ण्यास कळुक [स ईर्पां]
इसाळु—उ साप, इन्ध्यावर राखणीसाठी वगैरे मूळ पुरा,
मदाराक्षस, समघ 'आणि इसाळु जैसा पहा। का ददिमा इतिथेरा।
म विसने भाजारा। बळकु जैसा।' -झा १३ ५०१ [स ईर्पां-
ईर्पां]
इस्का—(धुण) इस्व पहा 'मला कस म्हणुया, तुम्हा
इस्काच्या नादान मी हात आल्या' -पायः ३ २
इस्काद—की (गो) जिना [पो इस्माड]
इस्काळ इस्कील इस्कोलकी—की हलत, अडचण,
तडा 'चादजीरा इस्कील करील तर त्याउरी माडल वरून (सम
जावून) साणगे' -रा ८ ९७ ते विषयी इस्कीलवी कथला न
करणे' -रा ८ ७९ [अर इस्काळ=अडचण]
इस्टेट—की रचानर भाळमता, मिळवत, (सामा) माल
मत्ता 'अजनातकपानि ही इस्टेट कोटीच्या ताब्यात बाळून तिच्या
व्यवस्थेकरितां रोवट साह्याची नेमणूक शालेसी होती' -टि ३
५७७ [इ]

इस्त—की १ (गो) इज्जत, इश्रत २ वेअळ
इस्तक्याळ—उ १ सामोरे जाणें 'कोणाराच निपोन देणें
इदरावावस आला, त्यास इस्तक्याळ गजानीचे माऊ भाषाराव
यासपाटीवेलें होते' -रा ५ १४५ २ भविदकाल, भावी 'काई
नानी हाल व इस्तक्याळ' (हृत्तीचे व भावी काईन) [अर
इस्तिक्याळ=भविष्यकाल, सामोरे जाणें]
इस्तकरील—कम पासून (मागील विशिष्ट गोष्टी)पासून किंवा
तारखेपासून ता शिवस धरून) पुढें, सुरवातीची मिति, एखाद्या
व्यवहाराचा आरांमाल, हा शब्द तागायत शब्दाला जोडून येतो
[अर इस्तिक्याळ] *तागायत—कम अमुक दिवसापासून अमुक
दिवसापर्यंत (आरंभीचा व शेवटचा दिवस धरून) उ० इस्तक
बील चत्र तागायत फारसुन [फा]
इस्तकलाळ—उ जोर, धीर, धर 'या फौजेचा इस्तकलाळ
राहिला नाही तेव्हां मुळक आरमिला' -रा ६ ४४० [अर इस्त
क्याळ]
इस्तकुल—बोल—न तुम्हेंमानची राजधानी, कॉन्सॅटिनोपल,
स्तगोल
इस्तमरारी—की कायमधारा पद्धति [अर इस्तमरार=
अराडता]
इस्तमालत, इस्तमाली—की १ दिख—दिलसा, समजा
वणी २ लावणी, घचणी, कीडे, महासुरी 'आषाढीस व इस्तमा
खीस वासीस वरून' -रा १५ ११३ [अर इस्तमालक=उने
जन, सांखन]
इस्तमाली—मि मासुली, जुनापुराणा, वापरण्यायोग्य -की
१ वहिवाट, परिपाठ, अभ्यास २ 'इस्तमालत' पहा [अर
इस्तमालक=वहिवाट, परिपाठ, इस्तमालि=वापरण्यायोग्य]
इस्तमेल—की १ (हिरोर)जमादचौवी एक थाय, जमेक्या
रक्मा खर्ची व खर्चीच्या रक्मा जमा टाकणे, माडणे उ० धान्य
चंगेर श्रवण खर्ची टाडून, त्याचें पीठ बोंडा घंगे नंतर जमा
करणे -आज १८३३-१४०, १८३४ ४५ २ घालमेल, वर्गी
वगी उलटाली, घडामोड [अर इस्तकमाल=वृणता, घेरे करणे]
इस्तरी, इस्की—की सी, वायको, घाई अस्तुरी पहा
'मी धी पुढमराय्यातून इस्तरीराज्यावर एकदम हापणगे' -बाय
२ २ [छो अण.]
इस्तरी इरी—की घुललेला कपडा ओलसर असताना
त्याच्यावरील घुललेल्या जाळत त्यास कडकपणा घण्यासाठी त्यावर
(ज्यात विस्तव आहे असे) फिरवावयाचें यत्र याचें कपडा
जगणगीत होतो या यत्राचे पोळक व अरीव कोरी दोन प्रकार
आहेत अग्निपात्र, उर्वी कण्ठ्याचे यत्र *धरेंण-मारणें-दवी
करणे, अग्निपात्रांनें कपडा सफाईदार करणे 'या कोनात इरी
वरून या' [हि इस्तु=विस्तव+आर=आरी, म विस्तव]

इस्तस्वाय—उ पवति, सग 'त्याचे इस्तस्वायाने वाम
प्राये '—रा ७७८ [अर इस्तस्वाय=पवती, सग]

इस्ताद—ती मिहता, तयारी [अर इस्तभदाड=सामर्थ्य
तयारी]

इस्ताद—शी १ धुन्याचे पळे बाधसाम 'इस्तादेची घे'
—मराठा २ श्रीजयस्त, सामानसुमान, जगम गळमला । फा
इस्ताद=डभे, डभे केलेले]

इस्ताफा इस्तीफा—उ नोचरीची सोदविही, राजीनामा
'शाम्दाना दौलत नरणे, मयेग जाये किंवा परी वसून राहणे या
मागे आमदी मनावात इस्ताफाही सेलून पाठविला '—रा ३ ४११
'याचा दरादा आहे की बैबील कागाचा इस्तीफा पाया '—दिसरा
२ १८ [अर इस्तिभगा=डभेची याचना]

इस्तारी—शी (प्र) विस्तारी (व राजा हुण) पनावळ,
'इस्ताया माग ' [य विस्तू-विस्तार-विस्तार, विस्तारण]

इस्ताया—उ १ नवीन जमीन बीदेभासुरीस घेते वडी
काही वर्षेपर्यंत भर साऱ्यापेक्षा कमी पट्टा दस्ताळ वाटत्या साऱ्याने
वेण्याची पद्धत २ अद्या तऱ्हेने दरताळ वाटणारा सारा ३
(घेते) नास्ति, अमाय, दाळा 'आज जेवणात इस्ताया वसला'
४ घरीघरी, लगीरची लहजुनी फल्ल घरीघरीच्या नात्याने तऱ्हाचे
मोरणे घरणे—घर [अर इस्तिबा=घरीघर, समान] ५ कौल—उ
परील प्रमाणे वाडणारा जमिनीचा सारा

इस्तियाक मुस्ताकी—ती प्रेम, जोष 'ज्या ज्या प्रस
गोचित इस्तियाक—मुस्ताकीच्या गोष्टी दोरायगाच्या त्या नराब
मिनामुनेषा वडादुर गाणी ययाग केव्या '—रा १ १८७ [अर
इस्तियाक मुस्ताकी]

इस्तिहार, इस्तेहार—उ जाहीरनामा, प्रमिद्विपत्रक, इति
हार पदा 'मज तारखेच्या होळकर सरकार मॅनेजमन्ट्ये याणी
लोकातर्फी जो इस्तिहार महाराजांनी प्रसिद्ध केला आहे तो गमती
दार आहे '—विहित १ ११७ [अर इस्तिहार]

इस्तीफास्ती—ती (गो) वज्रू

इस्तु, इस्तुव, इस्तो—उ (हुण) विस्तव 'गाव्याच्या
जेव्यावर इस्तुव डुठ हाय '—माय ४१ (सा) 'इस्त्याचा
खेप नरो बरू=विस्तवाशी खर्च नरो

इस्तेरेत—न (गो) लहान उंचीनी साधी खाट [इ स्तेख]

इस्दार—बांदेर काढणे, प्रसिद्धीकरण 'दस्तक इस्दार वल्ल
पाठविणे आहे '—रा ३ ९१ [अर इस्वार]

इस्पाक—उ पत्त्याच्या खळापील एक रंग, काळा वलय
'इस्पाक हुकूम घोरलात वाय। आता वारख वाजविती'
[इ स्पेड]

इस्पाट—न खडावयाचे पते, पत्त्याचा डाव [इस्पाक पदा]

इस्पाज—उ (स्थापक) होम कमानिमायील त्रिरोणाटति
दाड ज्या दणडापसुत वसानीच्या पाऱ्यामास, सुरवात होते तो
दाड [इ स्पिजर]

इस्पितळ—न दणालय, रोग्याची राहण्याची व औषध
पाण्याची तयारीन जेथे करतात असे स्थान, दवाखाना (उप)
वेज्याचे इस्पितळ 'एखादे राजेश्री जर घरातील तने इस्पेट रस्तु
दात टाकाययात निघाले तर त्याचे आसर्ग त्यास इस्पितळाचा
मार्ग दाखवितील—टि ४ ७१ [इ हॉस्पिटल]

इस्फळ—नि (हुण) मातू, अचफल, नासदायक, खोडर
[अचफल अप]

इस्माळी घसणे, इस्मून घसणे—(माण) विस्मरणात
असणे, वितरून घसणे [विस्मरण अप]

इस्त्रायल, इस्त्रायल—उ १ देवाची लंगडन जय मिळवि
णारा, यानोवाला देवाने दिलेले गाव, 'इत पर हुला यारोन इस्त्र
णार नारील, तर हुला इस्त्रायल हे नाव प्राप्त होईल '—उत्प ३५
१०, ३२ २८ निजे १८१ करिष १० १८ रोम ९६
२ यात्रोवाचे वसन, प्यु लोक व त्साची भर्मे, हे इस्त्रायल लोक
यादवे देवतेचे उपासक आहेत या भर्माचे मूळ उत्पत्तिस्थान पळे
लगाईन होय, हिंदु व इस्त्रायल भर्माच्या वैचारिक व सामाजिक
इतिहासात अनेक सादरथे दृष्टीस पडतात [हिन्—घारा=रडणे+
एल्=परमेश्वर]

इस्त्राय—ती (यामारी धदा) बघलेल्या बरक्या भागाचे नाव,
आगळास राखलेली घी (किं० ओकणे) [इ स्त्रेव]

इस्त्राम—उ मुसल पेंगळाचे स्थापिलेला धर्म, मुसलमानी
धर्म, मुसलमान [अर इस्त्राम]

इस्त्रामी—वि इस्त्राम धर्माखर्फी, मुसलमानी

इस्त्रान—न, इस्त्राळ—उ (कों) कोंकण विनाऱ्यावर साव
दणारा एक पिवळा मासा

इस्त्राट—न (वर) परडे, परसू

इस्त्राटी—उ (वर) परड्याचा खजवाली, राधण करणारा
देव

इह—निवि येथे या लार्गे 'इह गोमिती की पुढी'—गुच १
३७ [स] ५ जन्मी-जन्मांत-किवि या जन्मी, या लेवी, या
आजुयात [स इह+जन्म] ० ना पर-किवि इकडे नाही आणि तिकडे
नाही 'इह च नास्ति पर च न लभ्यते' [स इह+न+पर] ० पर
लाऊन-उ मृत्यु लोक गांग स्वर्ग लोक [स] ० फल-न या
लोकचे फळ [इह+फल] ० भोग्य उ मृत्युगेभीचा भोग 'अडु
कामु पसर। अवबे घती शोरे। तव धर्मिण पदतरे। इहभागी ॥'
शा १० १०८ [इह+भाग] ० लोड-उ मृत्यु लोक, पारलोक
याच्या उलट ० घृष्ट-न (वैमानवनी) स्थानिक वृत्त, वातम्या

इहदे-इहिदे-हे-वि ११, गोवेद [अर अहङ्ग]

इहसान-न (व) कृपा, मेहेरानी, उपकार 'दौलता यादने यश आम्हात याचें म्हणूनच टांगीनीं हाय जहागीर दिली, तांहींनिपायाकीकृति न दिई हेरी मोठे इहसान सेवगार' -स १३१ 'आमच्यावर काय इहसान (उपकार) आहे?' [अर इहसान]

इहा-स्त्री इच्छा [सं ईहा]

इही-मना अथ या, याही, यांनी, इ-ची तृतीया विभक्ति 'इही लक्षणीं अल्लूत' -विपू १५० 'गोटा अग्राध इही, प्रभुनीं या योग्य दड हा केला' -मोमभा ३६८ [इ=हे]

इहीर-स्त्री (हा) विहीर

इळ-उ (य कर कृण) वेळ, दिवस [वेळ अप] म्ह- (व) दड गेला इळाचा, भाषा धुवे तिलाचा=दिवस व्यर्थ घालवून रात्री काम करणे या अर्थी 'भर-किंवि सारावेळ चर-किंवि या वेळपर्यंत, भातापर्यंत, इतका वेळ इळानइळ-किंवि (ना) सारा दिवस, दिवसभर

इळन-स्त्री (कनां) लचक

इळत-व-स्त्री एक शेताकरी इह्यार, नागराचा पाळ किंवा पावडे याची माती खरण्याचें साधन, पणलें, वंढारण्यास शेवटारा यशिलेनीं लोखंडी रित्त दिंनिं फाळ्यास आगवारी माती वगैरे खर झेव फाटतात (व) खर किंवा न्यार यांच्या घासावरील माती साफ करण्याचें हत्यार (को) लावडी कुख्याच्या दाण्यास असलेली लाखडी अणी [निज्द, विळा, स इलि, अर आल्ल=हत्यार]

इळसाट-किंवि (व) दिवसभर 'शेतकरी इळसाट शेतात काम करतात' [चळ]

इळा-उ विळा पहा 'इळे कुडाच्या दोरी साहित्या' -दावि ४४५ [स इलि=एक प्रकारची तलार, का इळग, ईळिगे, अर आल आळ] 'खिळा-उ १ घरातील हळवी, भारी चीजवस्त, एधान मोठ्या वस्तु सारें जगम माज्माता २ विरभोळ वस्तु राखण्णर माल [विळा+खिळा] अंगाचा, शरीराचा इळा खिळा करणें-अतिशय श्रम घेणें, फार मेहनत करणें, श्रमणें इतर वाक्प्रचाराकरिता विळा पहा

इळी-स्त्री विळी पहा 'नातरी इळीपळी आडकित्ता' यासी काय मुळावी राहणल्ला। चदनकाष्ठ चढे दवभाषा। तयामी एरळ समान काय।' -जे ६२ २१ [इअचें लुपुच]

इळीमिळी(चि)गुपचिळी-उडा आता गुप गप वया। (मु) गप वयांनीं म्हणून घालवयाची शक्य) अळीमिळी गुप चिळी पहा

इधु-उ उडा 'रणभूमीचा पाया करोनि सरिवा। गदावळु उधु गाळीतुंम जेवा।' -विपु १०४३ [स] 'कांड-दंड-उ उसाचें पेठ, काढे, (गामा) उडा, 'नातरी इधु उधु। पाळितया गोड।' -झा १२.२०० -एस्तव ६८६ 'मेह-पु नमुमेद 'येंत-न चरक, उसाचा रस काढण्याचें यन 'रस-उ उसाचा रस 'नावा प्रभा व्यापे प्रघाशु। गोडिया इधुसु।' -झा १८. ५०१ 'रसासच-उ उसाच्या रसापासून केलेली दाळ, मय 'शरिफ-स्त्री उसापासून होणारी साखर (इ) सॅकरोज, (फर्गारि स न्हे)

ई

ई-भराटी स्वर्णालेतील यौधा वगैरे अक्षरविकाच इ प्रमाणेंच ई-तना ही, इ पहा 'मिदा सकळ पाषाचे माया। ई परता अंता।' -एभा १५०३ (खा) 'याय ई बोरे एहे वें काह।' -वाई, ही बोरे अर्जी का।' -भिणीभाषा २७ [स एतद, एभा]

ई-उडा. उपहासात्मक अन्वय, या वरण्यासाठी, लाजविण्या करिता योजितात विरोध स्त्रियात रुढ 'ई। आता कशी म्हाली ये.' [स ई=एक उद्गार]

ई-यहुमानार्थक, आई या शब्दाचा सक्षेप, जसे-ताराई, जिजाई इत्यादि

ई-भावदर्शक प्रत्यय हा नामास किंवा विरोपणास लावला असता सद्भावदर्शक भाववाचक मागे होतात जसे-मारीव-मारीवी, नरप-नरमाई, खप-खुरी, एक एकी [पा]

ई-मना हा, ही, हे, दयारी प्रता ऐसक स्वतः सया शब्दाने सरोपितो 'ई पानव' [पा ईर]

ईचा-उ सशय-मनको [स वीचि=चचळा?]

ईडीचेअर-स्त्री आराम खुची, प्रसस्त रेडून वसण्याची एक खुची इडीचेअर पहा 'ईडीचेअर आहच ही आपल्या करिता।

-मोर ३२ [इ]

ईट-स्त्री वीट पहा [स इटका] 'वेंदी-वि विगानीं बांध ले-स्त्री (घर भित)

ईट-न आल्यासारखें एक हत्यार इहा पहा [ते ईट]

ईड, ईडविण्ड-लिवू-न १ गण्ड लिबु, शिवासारगे पन्नु थोडे थोडे अक्षेले फळ, यांचे लोणय करतात, रसाचें रेमोनेड करतात फळाचा रस पिबळा अणून साल पाडूनडीत असत हे आंबट फळ असून सूळ, आडव वात व रित्त यांचा मास वरते हे अनिमग घालविणारे न वृत्तिनाशक आहे -स्त्री ईडविण्ड शाड [पा ईळे]

ईडपीड—इडापिडा पहा

ईड घेणें—कि (कनां) सुखें, रेल्वेक दोणें [का इडियु= घनघणें, दाटणें, म बीट]

ईडेपाडें—किम भेदातें, चढाभोडीतें, ईपें ईडेपाडे पहा 'दोही दळीचे ईडेपाडें। याकर माडिंग नटवडें।'—वेसीस्व ११७० [स ईपा=ईर, ईडची द्वि]

ईडेपिडे घेणें—कि ह्म काढणें (बोटे मोडून) इडापिडा पहा 'बिती घेती ईडपिडे'—वेसीस्व २१८

ईडर—नि स्तुत्य, स्तुति करण्याजोगा 'गुरुगुणमदित पश्चित् कडि तपस्वीरूप सद्विवेकित।'—मोसभा ८५७ [स ईडू= स्तुती करणें]

ईण—शी (कर) विहीण [विहीण अप]

ईत, ईति—शी अतिरुडि, अगारुडि, उदीर, टोल, पोचन, राजश्रीय छत्रस (स्वचक्र) व परचक्र या सात प्रकारांनीं होणारा उपहार [स ईति=उपद्रव]

ईयर—उ धुव्हीभोंवतीं ज्या बायुमय पदार्थां तय्योव्यापी वरण आहे तो, दम, दपन, आकाशतत्त्व [२]

ईद—शी सुखलमानी सण दोग इथा मुख्य (म) ईर-उदा, ईदुहा किवा ईदेडगांणी म्हणजे धकदेद, आणि (आ) ईडुपिड म्हणजे रमजान ईद-रोजे-उपवास सोडण्याचा सण 'मनाराम ईदेवळ बलें पावलीं नव्हती'—विमला ११११—उ शी विवाह ह्याच्यावर प्रथम वर्षी सज्जत, दिवाळी, दसरा इ० सणाला बंधूराबद्ध एकमेकास तिळगुळ माठवा वर भर भेट नमतणे पाटीच तात त्यापरीं प्रत्येक किंवा प्रत्येक सण [अर ईद]

ईददा—नि अशा प्रकारचा, असला [४]

ईनमीनतीन ईनमीन सवा-साडे-तीन—सधेने अशरी कगी (माणसें), वापरीं अल्प, बोडी सख्या (वस्तू माणसें इ०) 'या सधेच्या इन-मीन-तीन समासद्वयार्थीं पोपे पाटेर जाणार, तेव्हा राहिलेल्या एका समासद्वयान्या सख्या कारभार एक मतानें व एक सुनीपाणानें चालेल, यात चोणालान जना नव्हती'—सुटे २६२ [ईनमीन सवातीन याचा संक्षेप, ईन्ही (बायको) न-आणि, मी-स्वत न-आणि सन्तो (मुलगा अपार्थ) वा=अथवा ती (मुष्टी अपार्थ)=मिश्र तीन माणसें, किंवा ई मिं, तिं, =मी आणि ती—माथ १८३२]

ईस्तिणें—सकि इन्टिणें 'तेंस घातकय युजिजे माति। नी इन्तिताति स्वमनुष्यातें'—झा ९३१० [स ईन्वा]

ईस्तिन—नि इन्टिणें 'मग ते तुम्हा ईस्तिन'—झा ३१० 'मोजाचे सुखून ईस्तिन सुती तो दोय अवर्तित।'—विम (मोज) १९ [४]

ईर—नि वीर पहा 'अजे लुगटें झागी पर, राखळे ईर'—मोरो ३४४ ०पीर—नि घाबरी माणूस 'दे पहा मिल् मिलावन, मोटेमोटे ईरीर हा सुतासुतीचा प्रथ सोडविता गोडविता यकले'—उ ६५ [स वीर अप]

ईर—शी १ दाकि, उत्साह, सामर्थ्य, तरतरी २ राख, उत्कृष्टपणा, पक्षपात व गुणामता यांचा सामानेवत ज्यात आहे मयें (पुना, पीठ इ०), तत्त्व विरी पहा [स वीर्य]

ईर—शी १ स्याभोड, रफां, घुरा २ हरकत, अडथळा, तडा (किं धरणें, घणें)—पवा ३०८ 'यासि जो ईर वेदेल त्याचे यत्नापरि गावळ असे 'मगळेवेडें येथील शिगरेले ३ पुदि बळात राजास दुसऱ्याच्या मोहनाचा वसणारा जो तद्द हो लागू न पडायजोगी मध्ये आपणें मोहरे प्याडें याची असण्याची बी स्थिति सी, यावरून पुडील याप्रकार पडजे आहेत ईरेस्त पडणें सांपडणें—याकथात गोल्वात सापडणें, कठिन प्रमयात सापडणें ईरेस्त घालणें—चतव्या यथावागार्थी दुसऱ्यात पुडें करणें, पोखणा पालणें, किंवाचा दरवाजा फोडताना त्याला अगळेले सार सार खिजे हत्तीच्या धडकेरतीर त्याच्या कपडाला सित नयेत म्हणून सन्ये रोडकाला लट पालणें ईरेस्त पडणें—चडणें—चुरासीन, अभिमानाने छेडे घालावणें, कनर कसून वगुळ हाणें 'मोहरे मोहरे देगमी पडती'—सप्त २१ ५१ 'माहुरा ईरेस्त पडला'—सद्यामगीतें २९ [स ईरे=प्रेरणा करणें]

ईरतयान—वि (माण) हिमतयान, ईर्यावान [ईर]

ईरतीनं वागणें—कि (माण) हिमतीनं वागणें [ईर]

ईरमोड—शी हिमोड, निहत्याड, निराशा [ईयां-ईर+मोडणें]

ईपां, ईर्यां—शी १ हेवा मत्सर २ घुरस स्पर्धा, लढा ओढ ३ सररिपत कार्ये सडीच नेण्याविषयीं अर्शी असणारा अभि निवेद, उत्साह अभिमान ईर पहा (किं धरणें, घणें) 'शी इस्ति पडली'—०देणें—एखाद्यास उत्तेजन देणें, उकलून घरणें, चडवियें ईर्याळु—ती (विह) ईर्याळु १ ईर्यां घालण्यापारा, उत्साही, वीरवीर्या व हेवेस्तोर, वासपी [३]

ईव—उ (व) पाठीच्या कण्याच्या दोन्ही बाजूचे मानवासून कमरेपर्यंतचे कुपवर्ग पाठीनें सर, प्रत्येक २ (व) पाठींतया आगता येणारी कळ उमगन ईव लागला जरा चेप'

ईश—उ १ ईश्वर २ राजा, मालक, धनी, सज्जट, अधिपति साम्राज्य-जगदीश, मदेव, वगरा, इ० 'जो प्रसादयेवीण प्रसाह। जो ईशितकरीवी ईशु।'—झा १० ४५५ इश्वर 'राज्य त्याजिलें ईशानें'—झा १३ २४ [स]

ईशान—उ मालक, धनी, राजा, ईश पहा

ईशानी-न्य-—नी (प्र) ऐशानी उत्तर आणि पूर्वे यासाठी
दिशा, ईशान्य दिशा [स ईश, ऐशानी]

ईशिता-—री १ प्रसूत, कर्तृत्व २ राक्षसाच्या वाढ स्वहया
पैरी एव, अष्ट महाहिंदीपैकी एक 'अष्टमाहिदि' पहा

ईश्वर-—उ १ परमेश्वर, जगाचा नियत, देव २ राक्षस किंवा
विष्णु ३ स्वामी, राजा, सत्ताधीश, अधिराज ४ अवाढ्यता,
जिवात्का देशविषयासाठी हा शब्द व्यापकतेने सामान्य शब्दात
पुढीप्रमाणे मळतेने उपयोजितात, त्यामुळे हे शब्द वेदेराट्टे व
कर्णवद् होतात जसे-दोंगेश्वर, धोंदेश्वर, रात्रेश्वर, वाडेश्वर, पाडेश्वर,
नरीश्वर, कुंजेश्वर वगैरे ५ सर्वथेष्ठ या अर्थी शब्दाच्या शेवटी राव
तात जसे-नरीश्वर, योगीश्वर, परमेश्वर 'तोचि भरवगेनिमी'। योगी
श्वर । -ज्ञ ४ ४० [व] ० कर्तृत्व-वृत्ति-न की देवी वृत्ति, ईश
शरीकरणी ० कुरा-न्वी परमेश्वराची वृत्ता, ईशरीवृत्ता ईशरीप्रसाद
० तनुचतुष्टय-ब्रह्मांडाची चार अये-नादामाया, अव्यावृत्ति, हिरण्य
गर्भचिराट 'महामाया मुखप्रकृती'। कारण ते अव्यावृत्ती । मुख
हिरण्यगर्भ म्हणती । चिराट ते स्थूल । -दा १० १० १४ ० दत्त-
वि ईश्वराने दिलेली, देवी ० नित्यमित-वि ईश्वराने बोधिलेल, द
नि ३ ० प्रणिधान-न ईश्वराची आराधना ० प्रसाद-उ देवाची
वृत्ता, दैतवृत्ता ० प्रीति-न्वी १ ईश्वराची मर्चा, प्रसन्नता २ देवाची
वृत्ता, ईशरीवृत्ता ० प्रीत्यर्थ-किपि देवात आवडीचे म्हणून, देवास
प्रसन्न करण्यासाठी (दिने) ० भक्ति-न्वी ईश्वराची पूजा, उपासना,
आराधना १० ० भाव-उ ईश्वरावर निष्ठा, आस्तिक्य बुद्धि, याच्या
जळ अनीश्वरभाव ० माया-माय-न्वी देवाचा चमत्कार, लीला,
कृत्य, देवाची करणी 'आपण करू जसा मळ । प्राख्य घडवी
अनेक । ईश्वरमायेचे रौतुक । ब्रह्मादिका न कळेचि (अथवा नेण
घेचि) ० सत्ता-न्वी देवाची नियामक सत्ता, इशरी सामर्थ्य, ईश
रावा सारखे (काही थरे नाईट होण्यास) ० साक्षात्कार-उ
परमेश्वरचे दर्शन परमेश्वरी दृष्टांत (अस्तित्वासरथी) ० सुख-
न १ ईश्वरी योजना ईशरी घटना, योगायोग प्रारब्ध देव
मयी २ धनुष्याचा परस्पर निवासस्थान होण्यास कारणभूत जो
ईश्वरी सारखे ते -रात्रा(घराचा)प्राणी-उ देवाजेंन सामाळ
लेला प्राणी, निवत प्राणी, असहाय मनुष्य, ज्यास कोणी जात
निवत नाही असा मनुष्य एपाणानी रीव निवा दसा केजून
त्यास रात्र हा शब्द योजितात ० चाटा टाळ-उ देवाच्या
मयीतग माणूस ज्याची अतिशय भयभरात होत आहे असा,
हीरा लाल

ईश्वरपरिधानपाठशाला-—की (लि) जिऑलॅजिकल
रिज्ज, ज्या शाळेत मुख्यत्वेकरून ईश्वरविषयक विस्तारीक
तात्त्विक धर्मासंबंधी शिक्षण दिले जाते ती शाळा (१)
विशिष्टी ईश्वर 'अहमदनगर येथील ईश्वरपरिधानपाठशाला
महाराष्ट्र पुणे येथे आली' -ज्ञानोदय १० १ १९१० [स]

ईश्वरार्पण-—न परमेश्वराज अर्पण करणे, परमेश्वरात वाढ
लेली वस्तु [न]

ईश्वरावतार-—उ १ देवाचा अवतार, मानदेह गरी ईश्वर
२ (२) ईश्वरावतारी, ज्यामध्ये देवी गुण आहेत असा मनुष्य
गुण्यशील, उदार पुरुष [स]

ईश्वरी-—नी शक्ति, दुर्गा, लक्ष्मी, सरस्वती, आदिमाया १०
दत्ता-वि १ ईश्वरसवधीचा २ (वाक्य) अनिश्चय भव्य, उदात्त,
विश्रुत, अद्वितीय वगैरे अहि विपर्ययात जसे-ईश्वरी आनंद
ईश्वरी नाश, ईश्वरी वर, लाभ, सोहळा असा तन्हेचा याचा उप
योग शुद्ध आणि अगिमत असून ईश्वर अथ ४ प्रमाणे तो सारोप
नाही [स] ० आनंद-उ १ परमेश्वरस्वरूपात मानिष्ट आनंद,
गुण, ईश्वराच्या ठिकाणी वाटणारा आनंद २ परमेश्वरापासून मिळ
णारे गुण ३ अत्यंत सुख, देवी गुण, प्रमानंद ० उत्पात-उ
देवी आपत्ति, चमत्कार, भयंकर स्वतःपाचा मुद्दचमत्कार (धीज,
धुमकेतु ६०) ० नृपानुबंध-उ परमेश्वरी, देवी घटना, ईश्वरी
नेमाभेस, विधिघटना ० करणी-वृत्त-कर्तृत्व-न्वी न परमेश्वरी
लीला, ईश्वरूत गोष्टी ईश्वरूति पहा ० फळा-न्वी ईश्वरी लीला, पर
मेश्वरी कृत्य, दवाचे ब्रीहल्य, चातुर्य ० कौतुक-न ईश्वरी लीला,
ईश्वराने घडवून आणलेला चमत्कार, परमेश्वराची सृष्टिचमत्ता, निय
मन व आरम्भाधीन गोष्टी यांना हा शब्द योजितात ० गादी-न्वी
न्यायासन, यमसन ० चेष्टा-न्वी परमेश्वरी कृत्य, खेळ; ईश्वरी
लीला, कला ० जीव-प्राणी-उ १ सृष्टीतील प्राणी २ योगी,
तापशी ० तंत-ईश्वरी घटना, योजना, काय, पद्धति, सृष्टिच्यापर
चारव्यापाटी ईश्वराने कळविलेली योजना ० तेज-न १ सख
शील माणसांचे तेज सात्त्विक माणसाच्या ठिकाणी दिसून येणारी
वाति प्रभा २ (घने) वृष सोने ० देण-देणगी-नर्त्री १
ईश्वराने दिलेली देणगी, प्रसाद २ जन्मजात गुण, देवी गोष्ट
० नाश-उ १ महाप्रलय, जगाच्या शेवटी होणारा मोठा जल
प्रलय २ (२) महाप्रलय, अस्तित्, अनर्थ, देवाची आपत्ति
० नित्यम-नेम-नेमाजेंम-उ देवी घटना, ब्रह्मल्लिखित सृष्टिनियम
० न्याय-उ देवाच्या घराच्या न्याय, खरा, वास्तविक न्याय
० पराक्रम-उ देवी सामर्थ्य शक्ति ० पत्तारा-उ ईश्वरनिर्मित
सृष्टि जग, जगदुत्पत्ति ० पुरुष-उ १ साधु वैराग्यशील, गुण्य
उत्तम २ भोज्य, सख वृत्तीचा माणूस ० प्रसाद-उ (प्र) दैत
प्रसाद, देवाची वृत्ता ० फळ-न १ देवाने दिलेली वस्तु देवाची
देणगी २ पुत्र ० घाल-ऊ-न अचाट शक्ति, असाधारण बळ,
ईश्वरी पाताळ अलौकिक, अमाउत्र सामर्थ्य ० भावना-न्वी
सत्प्रवृत्ति गुणशीलता साधुवृत्ति परमार्थनिष्ठ ० महिमा-उ
ईश्वराचे सामर्थ्य ० भावा-ईश्वरभावा पहा ० मुद्रा-न्वी
देवी वस्तुयुक्त, अत्यंत सौंदर्य, तेज पुत्र अशी चर्चा ईश्वरी तेज

पदा ०यंत्र-न १ सपे सुटी, ईश्वरी तन पदा २ प्राणी, जीव, वनस्पति वगैरे ईश्वरनिमित्त वस्तुगत ०लाभ-उ अकल्पित, अत्यंत मोठी प्राप्ति ०लाल-ईश्वराचा लाल पदा ०लीला-की ३ तरी वृत्ति, खेळ, परमेश्वरी कृत्य ०वाचा-स्त्री देववाणी, आकाशवाणी, साक्षात्कार वगैरे स्वरूपाने किंवा एखाद्या महात्म्याच्या मुखाच्या द्वारे प्रगट होणारी वाणी, ज्ञान ०संसार्य, संकेत-यु विधिघटना, येमानेन, प्रारब्ध ०साक्षात्कार-यु देवाचे प्रत्यक्ष दर्शन, देवाने दाखविलेला चमत्कार, दृष्टात ईश्वरसाक्षात्कार पदा ०रुत-ईश्वर सून पदा ०सोहळा-य १ अत्यंत मागता, योगासुख उत्साह आनंददायक प्रसंग (समारोपना, खेळ, मिरवणूक वगैरे) २ बोग त्याहि देवाप्रीत्यर्थ केलेला उत्सवसमारोह ३ परमेश्वराच्या या सुटीतील वडामोडी, मनुष्याच्या आयुष्यातील प्रकार वगैरेच्या चिंतनाने वाटणारा आनंद ०क्षोभ-य देवी आपत्ति, अरिष्ट

ईश्वरेच्छा, ईश्वरी इच्छा-स्त्री परमेश्वरी इच्छा, ईश्वर सत्ता, देवाची सर्वां [स]

ईपणा-स्त्री इच्छा, प्रेम, उत्सुकता, बाळगी, आत्मा, आसक्ति चामाराव-लोकपणा, पुत्रपणा, वित्तपणा, दारेपणा [स इप]

ईपट-किवि पोढे, किंचित् 'तरी अधिक नोहे ईपट । मर्यादा न सरी ।'-हा २ ३५८ सामागद- ईपटुणा, ईपटलेन, ईपशेप, ईपमात्र, ईपत्कर [स]

ईपा-स्त्री दाडा (गाडीचा, नापटाचा), इशाड, घुरा, ईस 'बदाड होता धातुनि ईपवरी नाम रुनि तरपारी ।'-मोद्रोग ११ ५० [स]

ईपिका-स्त्री हुकली, तस 'चित्रगायत्री जरी ईपिका तशी यार्जिका कवीची ॥'-निक १०२ [स]

ईस, ईसाड-ईया इशाड पदा

ईस-ऊन इश, छी, शी इश पदा-स्त्री न विरस्वार, विषाद, नापमति ०मृणाली-१ विटसारा, कगळ, नापमति दाख विणे 'ईस देखील म्हाली नाहीं ।' मनात ईस देखील आली नाहीं २ एकदम दुख वाटून हाय असं विपळणे

ईसवी-इमवी पदा

ईसा-य येवू निस्त

ईसा-स्त्री ईश 'मारीन आकुर्णिया ईसा ।'-उवा १० ८० [स ईश्या]

ईस्टर-य मुद्रायावेनतर पहिल्याच रमिवाची मणारा निस्त पुनरुत्थापनानिमित्त कार्यकालाच, एक निस्ती ला [ड]

ईहा-स्त्री १ इच्छा २ हातीं पतळणे काम, उगोप, व्यापार कृत्य 'या नाव काम जाण । कामकिया ते ईहा पूर्ण ।'-एशा ५ ७८ [स]

ईहित-वि डच्छिलले [स]

ईळ-य (डुग) वेळ, काळ इळ पदा [स वेला] ०भर-किनि (व) दीर्घकाळ, पुष्कळ वेळ, दिवसभर 'एवढा ईळभर वसला '

ईक्षण-न १ अवलोकन, पाहणे २ होळा, मनन 'देवो उन्मेपसुन्मेष्टु । विप्रराड ॥'-ता १ १५ [स ईक्ष=पाहणे] ०यंत्र-न एक प्रकारचा आस्ता, पख यात पाचेच्या ऐवजी भातूचा पत्रा असून त्यावरून किरणाने याग्य त हने प्रथस्करण होण्या कृतिता तां पासून चापला चडचकीत केलेला असतो याचा उपयोग खल्लियेच्या वेडीं आतंरिदिये पाहण्यासाठी, तसेंच पतावतीक दुर्वि ०ति करतात

ईक्षणे-सक्ति पाहणे, यक्षणे 'ईशानि निष्पाचा मेळा दशाड ।'-रवि ३०२ ईक्षित-वि पाहिलेले, अवलोकन केलेले 'पर्वण्या । तर ये । दुरीवर उददा मार्गावरी ईक्षती ।'-केक ८१

उ

उ-मराठी वर्गमालेतील पाचवा स्वर, या अवयवाने पहिले स्वरूप असोकाच्या (गितार) शिलावेळात व आजचे स्वरूप इ स ८३० च्या जोधपुर रेखात आडदून येते -ओसा -उसपणे उलट किया, विरोध, अभाप, अपकर्ण इ० अर्थां क्रियापदास कागयारा नक उपपत्ती उ० उसवणे, उवळणे, उलगडणे इ०[स उव, उद्] -य विष्णु (ओम् मरील उ म्दगज विष्णु) 'उकार विष्णुव्यय' -गुच २ १३०

उं-ऊन नें । काय । या अर्थां आध्यायिक किंवा प्रभायिक उभार, यांना गावुगीर दाखविली जात [घ]

उं-स्त्री एक कवि विसतील क [स यूका]

उ॥-उमर याचा सनेप

उडला-वि धाणीं भरलेला [क]

उरु-स्त्री १ झळ याविचा विरहामाची उर उरू केमेनि माहली -आए ७० लगे जेसी दवानळाची उर ।'-हाप्र ००० २ उरुगी, उडावा [वा उरुड-ऊन येणे, कड येणे]

उरुड-उरुड पदा

उरुटये-उरि १ जातगाल खरी देणे, जाते पुन्हा नव्या तारखे करी (यका देउन) २ (ल) तोंडावर देवीच वण उठणे-यक्षणे [स उरुटये=काडणे, हुकणे करणे, कापणे, हुण ० म्नु कट्टे, श्री कट्टे, कट्टिस, रुडे बोड्डे, लं कट्टे, हिउ कजरीपिण्ण] उरुटये-उरि १ उरपणे (तुज्यावरील पाळी वगैरे) २ (राजा) उरकटणे पदा ३ (लुप) उरकटणे पदा [उरकटणे, उरलणे, स उरकटणे, प्रा उरकटणे-उरकटणे]

उकटाई—की १ जात्याला टांकी देण्याची मजुरी २ टांकी देण्याचे काम [उकटणे]

उकटी—की १ जात्याला टांकी दिल्यावर दळण्यात येणारे मूठमर धान्य (जात्याची रेव जावी म्हणून) २ टांकी देण्याचे हत्यार, टांकी ३ नवीन टांकी दिलेल्या जात्यावर दळलेल्या धान्याच्या रस्त्यावर पातलेल्या फुल्या, वस्तुं ' कल्पतरुतलवटीं असे सूर्य कराची उकटी ' —भाए ६१२ ४ टांकी दिल्यावर दळलेल्या रेवच्या पिटाच्या फुल्या ओलाडत्यामुळे पायाच्या टाचेस अगर तळव्यास येणारे फोड, गळवे [उकटणे]

उकटीय—वि टांकी दिलेले, नवे केलेले, दुस्त केलेले (आते) उकड—किवि उकिडवा, उकिडवा, माती न घालता (कि० बसणे) ' म्हणौनि उकड वैमोनि ' —पंच १.११

उकड—की १ मोदक बंगरे करण्याकरिता शिजवून केलेले तांदूळ बंगरेचे पीठ (कि० तिबणे) —वि उकडलेला, शिजविलेला [उकडणे, स उत्कय] •आया, उकडांता—उ गाढ्या आता उकडून सोंडा लावण्यासाठी करतात तो, तो बरेच दिवस टिकावा म्हणून पाण्यापारता घालून ठेवितात •गरे—उ अव गरे शिजवून उकडून भाजी करतात ती फणस नून असला म्हणजे त्याची सजी भाजी करतात —गृशि १ २०४ •पीठ—न तांदूळाचे बंगरे उकडलेले पीठ •पेंडी—की (ना) रग्याला फोडणी देऊन तयार केलेले एक रुचकर खाद्य [तुल० का उष्पिट्टु=खारा साजा] •पोळी—की उकडीत गव्हाच्या साज्याने उरण घालून केलेली पोळी •रस्ता—उ मास, हाडे बंगरेपासून तयार केलेला रस्ता —गृशि २ ४९ •लोणचे—न उकडलेल्या लिंबाचे लोणचे, मिरच्या इ० •हंडी—की १ पावट, मुई मग बंगरेच्या ओल्या बोंगर एका मडक्यात घालून ते पाटये मुईवर ठेवून त्यावर विस्तव पेटवून उरवतात ती २ स्वंपाकात भाडे उलटे करून उरवण्याची एक पद्धत उकडीचे मोदक—उ अव नाट्याचा कीस काढून, त्यात सामर घालून ते पुरण तांदूळाच्या पिटाची उकड तयार करून तिच्या पापटीत घालून उकडून तयार केलेला एक पदार्थ

उकडणे—उकि १ शिजविणे, उज्जता रावून पदार्थ खाण्या जोगा मऊ करणे ' तेणे सबही उकडती । अस्तिमास ॥ ' —दा ३ १ १० २ हवेत उज्जता मासणे, शुभ्रणे ' जळवरे उकडनिया मरति । ' येथे दाटीमुळे उकडते ३ (सोनारी धदा) (उकाडणाच्या तेलाने) मऊ निंबा पाण काढून टाकणे [स उत्पवड्, का उाडु=उप् येणे, शिजणे]

उकडवा, उकडा—किवि उकिडवा उकड पहा (गो) उकडपा

उकडा—वि मीठ, मिरची, मसाला न घालतां केवळ उकडून काढलेला (भाजी इ० पदार्थ) —उ (कें) उकाडा पहा •तांडूल—

उ मात प्रथम उकडून मग काडून तयार केलेले तांदूळ, उकडे तांदूळ —यथा ४२१ [उकडणे]

उकडा—उ (व ना) उकिरडा ' घरापुडेंच उकडा आहे [स उत्पवड्=वर फेकणे, दीग करणे, राणणे, प्रा उकडरड]

उकडीय—वि १ उकडलेले, शिजविलेले २ पाण्यात घालून थोडी आच दिलेले (तांदूळ इ०) [उकडणे]

उकर—उकरी—उनी उकरून काढलेली माती, उकीर पहा [स उत्पवड्, प्रा उकर=डींग, रास]

उकरड—की (कु) नासाडी, खाची, उकरडा ' काय उकरड केलीय ही ' = काय नासाडी केलेस ही [स उत्पवड्]

उकरडा—उ कचऱ्याची रास, पाण, मदळ बंगरे टाकण्याची जागा उकिरडा पहा [स उत्तर=खणून काढलेली पाण, डींग, रास, कचरा यज्ञामध्ये वेदीच्या बाहेर उत्कर असतो, प्रा उकरे] •फुंकणे—अत्यंत दारिद्र्यावस्था प्राप्त होणे —ह्याची पैना फिटणे—मुळक वस्तूचाहि केव्हाना केव्हा तरी उत्कर्ष हाणे (उकिरडाहि केव्हा केव्हा स्वच्छ होतो याबद्दल) —ह्याची धण करणे—चांगल्या वस्तूचाहि नाश हुक्ययोग करणे (चांगल्या वस्तूची उकिरडा समूद्र करणे) —उद्यासारखा घाटणे—वेडुमार वाट होणे (सडटे, कडे, मूल, डुल, रोपडा बंगरेची) ' गुलगा उकरडपासारखा वादो । '

उकरणे—उ.कि १ खरवणे, कोरणे, खणणे, पोखरणे, खणणे (उडीत, घुस्री बंगरे जमीन पोखून काढतात त्याप्रमाणे) २ जमीन निंबा एखाद्या वस्तूवर खोदणे, कोरणे, (गव, दात, दाख, १ मास टोंकाने) कोरून काढणे, खाचा पाडणे ३ एखादी गोष्ट बुद्ध्यामुळे उपस्थित करणे, कलह उपस्थित करणे, भाण्याचे सुख पुन्हा वर काढणे ४ खुबोदार प्रस्थाने खरी हवीकट एखाद्याच्या सोंडातून बाहेर काढणे उकरून काढणे ही शब्दयोजना बरीच अर्थ ३ व ४ येथे वापरतात —अ कि (प्रा) मितीचा गिलावा, भांड्याचे बीड बंगरे घुसून येणे, भांड्याला लागलेले अन्न मिळून निष्कण्याजोगे तैल होणे [स उत्पवड्]

उकरमणे—अ वि तारा बोरबरील खरवड, जळका अशा, मपल्या बंगर दूर हाणे, माढे वज्र बंगरेच पाडुने, मऊ बंगरे घुसणे [उरणे अण]

उकराई—की खोदणाम करणास (उकरण्याम) लागलेला सर्व, खोदकाम

उकरी, उकरीड—उकरा, उकिरडा पहा

उकरीय—वि उकरून काढलेला ओरस्तालेला, कोरलेला, पोखरलेला, खरवलेला

उकल—उ १ उलगडा, गूढ गोष्टीचे स्पष्टीकरण ' का कोविद्या योगमिक्ती (उकडु देविला गा बसुती । ' —ना ६ १८५.

‘या गोष्टीचा उकल एक हरीच जाणे’ ‘मला त्याचा काही चमला होत नाही’—सूर्यप्रकाश १९ २ उमज, खुलासा, बोध ‘इत्यादि कर्मांचा उकल। होय ऐसें दोनो पाहो तोल।’—यथा ४ ४१६ [स उल्लङ्घ=सोडविणे, मोडले करणे]

उकलणें—उ कि १ सल करणें, उलणडा करणें, खुलास करणें, मोकळा करणें ‘देखूडिया वणिभा उकलेंलिया। उधवडा गायी हूतलिया।’—दिशु ७१९ ‘सावधव्हाः कर्त्री यमपाश कथे पारिता अहा। उकला।’—सोसभा ५ ११ २ फोडून निराळें करणें, हुफटी करणें, फोडणें, चिरणें, निराळा करणें, (गो) उलास पडा ३ (ल) विवरण करणें, स्पष्ट करणें, फोड करून साणणें ‘उकलू जाणे अतर। प्राणीमानांचे।’—दा १४ ७ १२ ३ हुसरा करणें, मुक्त करणें ‘ससारी सुतो कथे। उकली येथे हदये। तो सत्य गुण।’—दा २ ७ ४३—अकि १ रपट होणें, उषडणें, मोकरी होणें, सुटणें ‘अगीं उठी दिसे हुदाळ। कीं हुडचिप उकलें निर्मळ।’—हु ७ ११ २ उलणें, उमलणें (पसीन, फूल, कडी, दात वगैरे) ‘उकलतेनि उमनेरे। प्रहाडुसलेंचि तिले।’—हा १५ १८५ [स उल्लङ्घ]

उकलणें—न (किणसम) रेखीम वगैरे उकलण्याची आणगी. उकलाउकल—की पुन पुन्हा सोडवाच, घडामोड, विचार न कला करणें व पुन मोडणें [उकल दि]

उकलास—उ (गो) वेगळ्या नांवें निराळा राखून ठेवलेला भाग, सक्क [उकलणें]

उकलींय—वि १ सुटलेला, उलणलेला, सोडविलेला, मोकळा केलेला २ उमललेला, विकास पावलेला ३ तडकलेला, उतडलेला, उल्लेला ४ स्पष्ट, साफ केलेला ५ घडी मोडलेले (वाण्ड वगैरे) [उकलणें]

उकलण उकलीण—न १ (कीं) जलमंतील कीट (निवण) नाहीशी करण्यास मज २ तो मज म्हणण्याचा विधि, प्रयोग [स ह्मिन् धन, म विवण, उन्विण]

उकलणें—उकावणें पहा

उकली—की एका ल्हान रावडुडुप

उकलणें—उकि (राजा) १ अस्तांगस्त वरणें उकलणें पडा २ (ना) उरपटणें [स उल्लङ्घ=वर ओढून काढणें ओडणें, फाटणें, वा उस्सरिल, प्रा उवस्स^२]

उकलसानुकरां—सां—रां—विनि ओकसामोकरां पहा ‘येम पान्हा कुला देवकीशी। क्षणक्षणा विलोनी हरिमुखासी। मायुली परी हयसासी। उकमायुशीं सुदुता ॥’—हु १९ १८८ ‘आसुये ताडी उकसायुक्ता। पल गेहेसा भावण्या ॥’ कथा १४ ८ १५६

उकल—की १ कड उकलीपडा २ काढा, उकाळा पडा [स उल्लङ्घ वा उकिड]

उकळणे—अकि रटडा दिणणें, अधण येण, बुडबुडे उत्पन्न होणें, खदरादणें, सुदरादणें, उसळणें, सलसळणें, कळणें, कड येणें,—उकि शिवविणें, कडविणें, काढा करणें, अकै वाडणें, उकाळा काढणें [स उल्लङ्घ]

उकळणें—उकि (पेसा, अन्न भिक्षा वगैरे) वसूल करणें, गोळा करणें, लुगडणें, उपटणें ‘कवडे उकळीं भुतलीं’—विशु १६२ म्ह० सुसलतीपेसा उकळतीचे परीं फार [उकळ]

उकळा—उ १ लोकाकडून हफ्तारानें निंवा कळकडून साप करानें गोळा केलेली बाकी, वसुली, उगरण २ भीक मागून जमा केलेला संपत्ति ३ हुस-याकडून उपटलेला जितव, ‘वस्तु. [उकळणें]

उकळित—उकळीत पहा

उकळी—की १ उकळण्याची क्रिया, कड, अधण (कि० कुडणें, येणें) २ उमाळा, उलटड इच्छा, उलट्या, बाच ‘ब्रह्म उपजला नाभिकमयीं। त्याच्या मनीं सृष्टीची उकळी। म्हणोनि प्रथम पुन मानत उचलले’—यथादी १० १५७ ३ प्रेम, हु ख, राग इत्यादिसनोविकाराचा उद्रेक निंवा भवतें येणें, उमाळा (कि० कुडणें, येणें) ‘रामकृष्णजीं रस्त्या रगली। अमृतउकळी नाम हुसे।’—तुपा २५०५ ४ बाह्यारें पाणी अडले अमता हीपारी अवघ्या, लाटा, पाण्याची खडबळ ‘वळणें वाकणें भोंवरे। उकळया तरव सोर।’—दा ११ ७३ [स उल्लङ्घ, उल्लंकि]

उकळीत—की व १ येणें असलेल्या पैगवणी उगवणी, वसूल केलेली रक्कम २ भीक मागून मिळविलेला जितव. ३ पिका बायाकसिता आणलेल्या बायाईत किंवा किराणा माळावर देनमाळाच्या रूपानें वसूल केलेली (शेखदारानें) रक्कम, करवसुली ४ पाठलाजें रयतेकडून वसूल केलेला सरकारी साटा ५ धोरक्याना प्रत्येक हफ्त्याची जी येणें रक्कम असेल त्या बाबतींत पाठविलेला फिरता हुकूम, याद, दिशेबाचा कायद अगर स्वरण [स उल्लङ्घ]

उकळेगिरी—की ल्यावट, ल्यावणें, दरोडा

उका—की १ उकळा, तुटणारा तारा २ टिंगणी ‘नीगती अमीचीया उका’—उपा ११२५ [स उकळा, प्रा. उक्का]

उक्का—वि (कीं) (विस्) ओंका उपडा, पाणडा, हीन उकाइती—की उकळीत, ल्यावट ‘हा सुलसात आपली उकाइती किफावतशीर होईल असें त्यास वाटले’—कोकि १३४ [उकळणें]

उकाडा—उ रतीव (दूध, गाडी, वळण वगैरे) रोज नियमितपणें प्यावयाची पदवि, रीत, नियमित वेळीं रक्कम दणें, हसो देणें

उकाडा—उ १ गविसाय उष्मा, गर्मी २ (सोनारी घदा) भाव्यना, अलाराणा उकाडा देण्याकरता जे निच, रिनाचा रस,

अँसिड (तेजाप) विचा इतर अम्ल पदार्थ आणि मीठ वगैरेंचे कडून मिश्रण करतात ते. (कि० देणें; करणें). **उकाड्याचें तेल**—न (योगाती धंदा) सल्फ्युरिक अँसिड उकाड्यासाठी वापरतात म्हणून त्याचा पदार्थ वाचक धातू. [सं. उत्तु+अवश्]

उत्तारमाथा—जी. ग्रंथाची (अ, उ, म यांपैकी) दुसरी माथा.

उकाळ—३ १ निवाडा २ घुडवा; वेगळे होणें; नितळणें; घुसला ३ स्पष्टपणें दिवून येणें; बाहेर पडणें. ४ (प्र.) उकाळा. आजारांत तूत उठणें; आराम नाटणें (कि० पडणें; होणें.) [उकळणें]

उकावणे—वि. १ वर धेणें; चढणें; उंच होणें. 'मग मनीं उगळवि उकावरी.'—दावि १२२. २ होत घेणें, मरीत पडणें. 'बंदे भद्र धृपापुडे उकावला थोडोबंदे.'—यसवइत महाबळधरि ६ [सं. उत्तु+अवश्=वर चढणें; वा उकडु=चढणें]

उकाशी—वि. (गो.) १ वरवीं वृळ; स्थायिक नवलेज. २ कांहीं शिकव न दाखणारा; उचक्या.

उकासु—पु प्रवासी. —बार

उकाळ—३ १ काठा. २ मेम बुडून फुगव गेलेला तोफेचा गोळा. [उकळणें]

उकाळ—३. १ निवाडा; निहाळ. २ उखाळ पहा. [म. उकळणें]

उकाळा—३ १ उचळी. २ काठा. ३ कांहीं अम्ल पदार्थ, क्षार किंवा मीठ, सध्याचा मुकडा वगैरे पावून उचळलेले पाणी; हे विष खांद्याच्या माणसास उचळी होण्यास देतात. ४ गांवातील हक्क काराचा हक्क वसूल करणें खेज्यातील बानासात येण्याच्या निमंत्रावर हक्कदाराचा (बांभर येण्याचा) असलेला हक्क ५ येणें असलेल्या पैसांची जमणी, वसुली. [उकळणें]

उकिडवा—वि टाचा टिरीशीं व गुडचे पोटाशीं केतील जशा प्रकारें जमिनीवर पावले देऊन बसलेला (माणूस), उकिरडा [सं. उत्तु+अवश्=उकडव=उकिडव=वा=राजवाडे, आज १८३४ सि. लोकिडु]

उकिरडा—३ १ केर दाखण्याची जागा, केराचा टीग. २ उकिरड्यावरची रास (वाजेच्या खतासाठी). [सं. उत्तु+अवश्, उकिर प्रा. उकिरड] म्ह० कुंभाराचे गाव उकिरडावर आल्यापासून वीं राहणार उकिरड्यावरच्या जेजमगोटा—सचक्रमाचा, निरुप योगी. 'गाम्ही बाय उकिरड्यावरचा जेजमगोटा.'—देव ६१ ० फुकणें—१ दारिद्र्यामुळे शुद्ध लाभसाठी मटकणें. 'तू आतां विचा करीत नाहीस मोठेपणीं उकिरडे पुंकारण वीं काय?'—२ वेद्यागमन करणें 'गोठे जाऊन दहा उकिरडे फुंऊन येतील'—साव २.१.

उकिरडी भाजी—जी. हलक्या प्रतीची (उकिरड्यावर उगवणारी) भाटाच्या जातीची भाजी.

उकिरवळ्या—जी अथ बोपडे; उकीर पहा. 'जमिनीच्या उकिरवळ्या...'—सूर्योदय १८४. उखाळकी पहा. [उकीरवळी]

उकी—जी. पाजणी, मागावर विणण्यावरितां खळ देऊन तयार केलेले छमे धागे. [का. उकी, ऊंके]

उकीर—३. १ उरून काढलेली माती (पूस, उंदीर इ० नी); उचरलेल्या मातीचा टीग. 'घुसी उंदरांमी ठेजनी मेकनी. काय उंदीर झुग्यी काढीतोंमा.'—ब ५३८. २ ओल्या जमिनीवर जेजम वगैरे पडून त्याचे निगणारे पोपडे; उखळलेली जमीन, ३ होळ्यातील वृ. धाण. ४ (सामा.) उकिरडा; कचरा. 'उत्पात विविध होती मणिकांचनमय सभितहि उकीर.'—मोमीसल १. २६. [सं. उत्तु+अवश्, उकिर; प्रा. उकिर]

उकुडवा—उकिडवा पहा.

उक—वि बोललेले; म्हटलेले, सांगितलेले. सामादाव्द-बुडुप; मडुक; इंधरोक. 'सरी आतां जाण म्हावि उक दोन्ही।'—झा ३.३४. [सं.] २ प्रच्छ, क्यक. ० निर्याद—३ बोललेले करणें, वचन पाळणें, आपले शब्द कायम ठेवणें. ० निर्यादी—वि बोललेले वचनपारा; वचन पाळणारा; आपले बोलणें खरें करून दाखविणारा.

उता-सो-कें—किवि.वि. वजन, माप, न करता राखीपारी (केलेली खरेदी किंवा विक्री); धाऊक; ठोकळ, मोपम (आफार). २ मरण्यापे अग्न खेपेवारी किंवा केलेल्या बाभाप्रमाणें (दिलेली मजुरी); खंडानें (दिलेली जमीन). ३ सरसकट; सगळे, मोकळे. [सं. वृ-उत्तु, वा वर, का. ता. तेलगु, तुडु, जोड=रास.]

० माप—न ठोकळ, अंदाजी माप.

उक्ति—जी. १ भाषण, वचन; वाक्य; बोलणें. [सं.] 'हेतु व्यासोक्तिचोने धवळित सकळ।'—झा १.४१. २ वचनरूप प्रमाण, म्हण; सुभाषित

उक्ति—जी. उक्ति 'आपण होवा तेवें नेऊन त्या प्रेम-ळति. उक्ति प्रयुक्ति त्यातें । प्रेमसंझुन करोंनी.'—रास १.३४. [मुक्ति भाष.]

उक्ति, ओनेतो—जी (पो.) एका कांय धाडीत एका वास्तूत जड दणव व दुसऱ्या वास्तूत भाडे लावून विहितवून पाणी काढण्यासाठी केलेले साधन [सं. उक्तिस्त; प्रा. उक्तिस्त=वर फेकलेले]

उत्तें—वि. (गो.) १ उपडे, रिकानें 'उत्तया वैलवर गोणी'—२ कापलेले [सं. उत्तु, प्रा. उक्ति]

उकंडा—(व.) उकिरडा पहा.

उकशा-पसा-पुसरी-घोसरी—ओकसावोक्की पहा. **उखडे**—जी फजिती; उघडता; पदा, चेष्टा झालेली स्थिति; उघडनीस येणें; बाढा येणें. [सं. उत्तु+अवश्]

उखका—३ गावार्थ; कर्जण्याचे—हंकी

उत्खटणें—सक्ति (माण) दल्लेर काटणें, उत्पटणें [स उत्पूत-कापणें]

उत्खटणें—उक्ति १ उत्पणें, खणूय काटणें, उत्पटणें, मुळा खट्ट उपद्रव काटणें, २ (ल) काटून देणें, पाण्टून देणें, उक्ता दन करणें (कामावरून, आपवरून) ३ रागाणें 'तो केन्ना अशें कोळ्या तेंव्हा मात्र मी उत्पटलो' [स उत्पखन]

उत्पटणें—प्री (प) १ उत्पन्नापरी, हनलपरी २ तांदेग भोगपरी, हजेरी, रागावून घालणें, निर्मन्ना [उत्पटो]

उत्पंडा—वि (प) उत्पंडा, अनाच्छादित 'उत्पंडया वा' पर मतल ' (गो) उचें

उत्पंडया—३ (उभरी) नाशाची एक जात, याचें शरीर रुदन व कोरें मोडें भातलें द्या नदी-भोवताल रागडता 'ओटघात उत्पंडया मिळाला'

उत्पणें—मक्ति खणून काटणें (तत्करादी, जमीन, बघची, कनिनीचा तुकडा इ०), उत्पटणें [स उत्पूत, प्रा उत्पखन]

उत्पता—त-उत्पत्त्याचा—(प्र) उत्पत्ता पदा 'भचीनी खांडी ते उत्पत्त्याविवादी। उचें पुरें हुनी तेंचें नाहीं।'—गुण २०९८ 'जो विवो (जीविता) तो भासा पिता। उत्पत्ता तो उत्पत्त्याचा।'—गुण ३८११

उत्तर—वि लगन होत नाहीं अशी माळवट जमीन, रेंताद दोंगराक जमीन, बरड 'हुरीबल पेरणी करी। सुमीपाडें पिछ्छी घुमरी। अहुरीना धिलिल्ली उत्तरी। तें बीज निर्धारी अतिशुद्ध।'—एमा ११ १०३१ 'मेपयुधि दयें हाते अनिशार। जिन्हाक्या उत्तर लाभ नाड।'—गुण ३४४० [स उत्तर]

उत्तरटें—न १ समुद्राच, सैन्य 'तें देवौनि पातळें उत्तरटें।' यादवाचें—सिंधु १६५ [स उत्तर वा उत्तर-समूह]

उत्तरणें, उत्तरीय—उत्तरणें उत्तरीय पदा

उत्तरवळी, उत्तरी—प्री पावसा, दण्या, पोपडा, रापती, वननीचा अळा तुकडा, कोशिंग, खवली, धरपुडी, उगीर, उविर वळ्या पदा [स उत्पूत]

उत्तरवाचें—उ गुताडा 'परी अधीन वा नाचवें। हेंचि केंसेनि जाणावें। गुणाचिये उत्तरन। माजीं असता।'—झा १४ ३२५

उत्तरवाखर, उत्तरवाखर, उत्तरपाखर, उत्तरवखर—वि १ खाल्वर राखडीत, लघुखल खोल खड्डे असलेली (जमीन पृष्ठभाग रंगरे) २ अस्ताव्यस्त, न लावलेले निवडलेले (वागद)

उत्तलणी—बखली, उत्पटणें पदा 'सेताचे उत्तलणीस नांगर ३ एकूण'—महाप २ ६६

उत्तलणें—कि (खा) उत्पत्तणें [स उत्पटणें]

उत्तलाड—खी (रें) उत्तलें आगि तेव्हां काटणें-घालणें, हल्लाहल्ल, काटमाळ, हल्लेन आगि येणें, अस्ताव्यस्त करणें [उत्पटणें=उत्पणें आगि वसणें]

उत्तलासी—वि (पर) दगामी, वायम न टिकणारा, काटून दाखवण्यायोगा [उत्पटणें+भला]

उत्पट—न काडण्या-साडण्यासाठी दगड गोठ्या बागर लाकडाचा ओडा घोगरता जो खोल्यांत भाग करतात तो 'पीठू करणें वेंळें, उत्पटी वसुरेवा।'—सिंधु ११४ 'उत्पटत घालून करी कांडण। आप्याचें बरें मात्र देवता।' 'उत्पट रोंविलें धन शारें। भयली खाडी भयल्या वेळे।'—सुरधु ४१३ [स उत्पूत, प्रा उत्पट तुळ० का दारु-उत्पट-उत्पटणें+उत्पट-उत्पट करिल्ल] **उत्पट्टें** होणें-वैभल प्राप्त होणें, नशीब उत्पटणें, अमुप हन्य मिळणें (मारीगच्या घरी उत्पटाला काहीं काम नसतें तेन्हां तें पाडें असत नाहीं) याचक्या (एखाद्याच्या) **उत्पट्टें** उत्पटल होणें-चमचमीत गाव पयें मिळाल्यामुळे दोंद तुणें, (बेवी उत्पटालाखरी घोल होणें) शरीर उट होणें **उत्पुसळारी** गांठ पडणें-मांडणा-या व पंगडगान्या माणताचा तद्ग्रास घडणें व पत्रवार-उत्पटत पातळ असता तत्तरा पाच घुरविणारा=घालणें व अपराध करणारा, शोगळ्या तावडींत न सावडणारा, मर्यात द्वाद गाणूय उत्पटतांत खोकी घालणें, देणें नीब गति क्षय पावतात पावळें, खपड, अन्वें घुस्पाव्याच्या स्थितींत असणें, जाणें म्ह० उत्पटत शकें घातरावर घुमळाला कोण भितो=स्वत पत्करलेल्या साहसाचे परिणाम भोगावयास न कवणें

उत्पल उत्पटणी—खी जमीनीची पहिली बागली फाळणी [स उत्पखन, उत्पखन]

उत्पलण—खी कार शायर पडून खराय झालेली, भेमा पडलेली अशी जमीन, जाण याची अवस्था, एखडीत घुस्पाग (क्षेणें गारतलेली जमीन, परती, तत्कपोशी बंगर) [उत्पटणें]

उत्पलणी—खी (जमीन) उत्पटणें, खणून काटणें, मोडणें, तोडणें तुकडे करणें, केलें त्याच्या उत्पट करणें [स उत्पटणें]

उत्पलणें—उक्ति १ पडल्यान घेत नागरणें, फाळणें (जमीन), उडणें खणणें २ उत्पटणें काटणें, मोडणें, निवळून टाकणें, उपद्रव काटणें (रुक्खे, अडसर पाय हात यज्ञाचें माग इ०) तो रावणाचा उत्पलळा हस्त। शास्त्र पडिलें धरणीवरि ॥ ३ 'उत्पळीन ईशान्या हरिचशाहि महाभयावध रराता'—मोउद्योग ११ ११४ ३ (ल) उत्पत्तण करणें (स्थान, नाकरी यावळून), निवळून करणें हाकणें, नाहींस करणें 'उत्पळा धर्मासि म्हणसि तरे म्हणसिळ बालिशा नभा उत्पळा।'—मोमीय ७४३ ४ (ल) उत्पटणें, परताव करणें ५ फोडणें, फाडणें, विराम करणें 'तयानें लाखोटा उत्पट्टुनि अयें जें उत्पटिलें।'—मारद ५ ८३—अक्ति सल होणें तुकडे पडणें, (यत्त बंगरेचे भाग) वेगळे होणें [स उत्पूतखन]

उखळ (ळा) घेर—शी १ पहिली व दुसरी नागणी, एकदा भावें व एकदा उभें नागरणें २ उखळशापाखाळया, उखळ-वेरीन 'या उखळवण्या काडीत बसण्यात काहीं अर्थ नाही'—प्र १४१५ [उखळणें=पहिली नागणी करणें+घेरणें=दुसरी (आडवी) नागणी करणें]

उखळवेरीज, उखळापाखळ—शी एखाद्याचे दुष्कृत्य उद्देगात गाणणें, एखाद्याचे दोषाविवरण करणें, उखाळणी करणें दोमने मारणें, उखाळी (किं० काडणें)

उखळाउखळ—शी (एखाद्या यंत्राचे अवयव) विस्कटणे उलगडून टाकणें, मोकळें करणें, काडपाल करणें, मोडतोड, तुकटें करणें [उखळ हि]

उखळी—शी १ दमल्ल्या आकाराचे लाकडी-दगडी उखळ (पोंडे, वाटूळ इ० काडण्यासाठी) २ भोंवरा, आवतें, गण, फिरणारे पाणी ३ उसाच्या चरकाच्या खुनाचे भास ज्यात फिरतात ती, (ओतकाम) चरकातील नराच्या डोक्यावरील खोबळा बसविण्याचे साधन ४ (व) दाराचे ड्यूस फिरण्यासाठी केलेली खोबण 'काबड (दार) उपजतीनून निघाले तें घरावर कर' ५ छोट्यासाधा-गोबण व भात फिरणारी प्लेट, अन्ना तऱ्हेचा साधा उ० खाद्याचे पोकळ हाड व त्यात दहाचे हाड दाबा साधा

उखळया—वि (मधला वक्रा निरून उखळाप्रमाणें) खाचा पडलेला (नाघें, पैसा, रुपया)

उखा—शी १ प्रात काळ, पहाट, सकाळ, उप काळ 'करी साधुदेवराउळी' मगळ उखा ।'—हा ५ १४२ २ उषा, माणा झुकल्या, अनिष्टाची पत्नी 'उखाहरण पुण्यपावना ऐकावें चित्त देउन ।'—माणें [स उषस]

उखाडपळाड—शी (हिं) पराकाष्ठेचे श्रम, मेहनत उप धाण, यातायात दगदग [उखडणें+पळाडणें]

उखाडे चारणें—क्रि बडवणें, ठोरणें 'पोतदारानें आपल्या मळवीस त्याना धरण्यास सांगितलें, दोषादोषांनीं एकेंकास घळून उखाडे चारले'—व्यायाम मासिक १५ १ २३

उखाणा—पु आहणा पदा १ कोटें, कृतग्रथ उ० परडी भर कुलें तुझ्याने माजवेनात माझ्यानें मोजवेनात उतर तार २ मुल, गूढ अर्थाची म्हण वचन ३ वायकोचे निंबा नवऱ्याचे नांव घेताना मापचा एक अलंकार यांन्तात तो, पयारमक नांव घेणें ४ रम्यात वधूवराकडील वायका परस्पराना लागतील अर्दी गमतीदार यमकात्मक वाक्यें रचून म्हणतात तो, (भाषा) यमकपुष्प दोमणे मारणें भासकास धावण शुद्ध पटीस नदीच्या दोन्ही कांठवर अमून हातातु मुसळी वीरे पेजून एका काठावरच्या वायका विच्छेद कांठावरच्याना शिज्या धतार पुण्याकडे नागपंचमीस अलाच कांही पात माड [पे आहूनव्या, न अख्यान? प्रा आहणा, सि

ओसाण, गु उखाणु] ० घेणें-पतीनें नाव घेताना त्या नावानें वडीं मोठ दगदाची सजावट करणे ० धालणें-विचाराचे कृत ग्रंथ टाकणें, कोडे सोडणे ० खांगणें-उत्पाणा ओळखणें, निक्कणें

उत्पाणा पोटरा—पु कणमाचीं पोटे पुणून कणसे बाहेर पडण्याच्या पूर्वीची स्थिति, शेतात कणमें दण्याची वेळ 'शेत उत्पाणापोटल्यात जातें'

उखाणी—वि कृत, कल्पित—शर
उखार—वि उखळ, माळकृत (जमीन) उखर पहा [स उखर]
उखार—पु कच्च्या, खोया रेशमाची मळ ० काडणें—(जवारी धदा) कच्च्या रेशमाचा कच्छपणा (ते पापडग्यात शिजवून) काडून टाकणें

उखारणें—अक्रि सळ, सरवरीतपणा नाहीसा होणें, स्वच्छ निरणें 'नातरी सादनिचे भीतरी । वच वृत्तिचें' भायावरी ॥ उखा रेना सया बाहेरी । या हेतू ॥'—हाम ८४९ [उखार+येणें]

उखारी—शी १ उसाचा मळा—शर १ हुकान—सनको, शर
उखाळ—न (हो) गोशारी-बागीचे औषध, काडा, उखाळा पहा 'सरी उखाळाची मात्रा पणें ।'—गीता २ ३०९८ 'हाळ' मागीं उखाळ देती । पण्य करीन सागनी ।'—ता ३ ७ ३३ [स उत्पलन हिं उखाळ उखळणें]

उखाळी, उखाळीपाखाळी, उखाळीयाखाळी—शी बर्म, पैगुण्य, दोष, भ्रम, कमीपणा बाहेर काडणें, पैगुण्य काडून केलेलें भाडण (किं० काडणें) 'उखाळया पाखाळया कानेनि भाजवें । वेडीस पावें काय त्यानी ।' [उखळणें हिं]

उखि-खी—वि मिथ्या, लाटा, दूषा 'अरिसा यागि मुखी । मी दिते हें उखी ॥'—मय २ ९५—उ मिथ्याभास 'जो भय रतु जाणें । उखि ऐसा ॥'—हा १५ १४३

उखित-ता—पु आगुल, वाटसर 'अहो जीक पय उखिता । वस्ती कड वाट साता ।'—हा १३ ३८—वि १ उदासीन २ उपरी 'उखिता जसा विहारी ।'—हा १३ ५९३ 'हत्तू देवुनि परमाया । इही वस्तीकरु नवीं उखिता ।'—एमा १ २५५ [स उपित (वस्) उादिलेस (तात्पुरत)] उत्त्रित क्रिया-शी उदासीनपणें (ब्रह्मपणें बुद्धीनें) केलेली क्रिया

उखिता-तें—क्रिषि (प्र) उक्ता, १ एकद, सगळें, अवघें, सर्व 'तेवें मज आयुलें पोसणें केलें । वी निक्त घल्लें उखि तेंचि ।'—एमा २३ ७०८ 'उखिताच एक्कोरें चित्तें । मनीहुनि विटे विपयाते ।'—एमा २१ ५५८ २ बक्षिस, उचित 'दासीचा पाहुणे उखीतें । घणी देईत अणुल्या हातें ।'—दुणा ७०० [स उक्त (वस्)]

उत्तरियाखर, उखीरयाखीर—वि उरालाखर पहा
उखिचिखी—शी चर्च, वादविवाद, उझापोह 'हे बहु उखि विखो । म्णीं वेळीं नैमिया ।'—हा १३ ६९ 'नाग वायु राहोनि

मत्तरीं। अनाहतधनीची बरी उत्तिविस्ती। इमं वायु भोनीं राहोनि साम्बकी। करी शान्दाधिवरण।' -स्वादिर ९ ३ ४३ [स उद्ग=वर्वा करणे]

उत्पत्ती—म्ही १ उत्पत्ती, मराल, निर्वाचपणा २ (उ) हकाळ पडी, तास 'जेव अहकारा उत्पत्ती जाहली।' -शा १३ ५३० [म उद्ग=उत्पत्ती देणे, किया उद्ग+उत्पत्ती] ० होणे—यत्ने, मर गळणे—हको ० करणे—(व) निंदा वरणे, बोज उडविणे

उत्पत्ती—वि सोटे, मिथ्या उत्पत्ति पहा 'यगेही बांले जाणावी। अज्ञान उत्पत्ती।' -अष्ट ७ ५४

उत्पत्ती—बराड जमीन, उत्तर पहा 'जिह्मीत अत्यंत गुपीक देत सत्तारी ह्कडच्या उत्पत्ती जमीनीबरोबर, हो केरवी मौज आहे।' -नि ५८६

उत्पत्ती—उ (हि) (उत्पत्ती) जोडीराद्याच्या चडईत जाणा ह्वाजवळ किंवा माडीवर धरून आपल्या दुसऱ्या हाताने जोडी दाराच्या मुड्या वर धरून आपल्या छातीच्या झोकांने जोडी दाटास वर उक्कत खाली नीत पाडणे (धुस्तीला एक हाव) [उत्पत्ती उक्कत]

उत्पत्ती—ही धम, कष्ट, सायास उक्कत पछाड पहा. 'भण भोनि आपणेया उत्पत्तीन नवे। जीतु रिशुगळ हाता वटे।' -विष्णु ४९० [स उद्ग+उत्पत्ती]

उत्पत्ती—उत्पत्ती—उत्पत्ती—उत्पत्ती पहा

उत्पत्ती—उत्पत्ती, उत्पत्ती उत्पत्ती 'जे वेदाया उत्पत्ती।' -क १ [स उद्गम, प्रा उद्गम]

उत्पत्ती देणे—उत्पत्ती १५२ कल्ल साणे 'म्या, काय, माते उत्पत्ती पावे।' -साष्ट ७ १५१ [स उद्गम]

उत्पत्ती—वि नीट उपडलेले, (साल आऊन) स्वच्छ झालेले (धान्य इ०) 'क्षुपी सोचि पाहे धड उत्पत्ती। नव्ता नासिले जग सोडी।' -तुगा २६१ [उपपत्ती, स उद्गम]

उत्पत्ती, उत्पत्ती, उत्पत्ती, उत्पत्ती—उत्पत्ती, उत्पत्ती 'पडि लिवा तिथे छायी। मय कल्पातीही उत्पत्ती नाही।' -शा १ २६१ 'जयानेनि सोगे जन्मशाले उत्पत्ती गळे ना।' -रास ३ ४६० 'तदपि अजुनि तुला होत नाही उत्पत्ती।' -छासह ४ ८४ [स उद्गम किंवा उत्पत्ती प्रा उत्पत्ती, म उत्पत्ती]

उत्पत्ती—किवि, प्रसिद्धपणे, उत्पत्ती 'आपण विस्तृत साख म्हाजुत्पत्ती उत्पत्ती सांगितले' -रि २ २६ या मध्या

उत्पत्ती—म्ही (नो) आऊन 'तुवे काम सांगितल्याचो उत्पत्ती ना =तुला काम सांगितल्याची आऊन नाही' [स उद्ग+प्रह, उत्पत्ती=प्रहण करणे]

उत्पत्ती—ही उत्पत्ती, पुढे, दवी, गोंवर इ० वाटेर निघणे, पडणे [उत्पत्ती]

उत्पत्ती—उ (काव्य) यथा उत्पत्ती पहा
उत्पत्ती—वि उत्पत्ती राहणे 'तेव कात नेते म्हणोनि उत्पत्ती पावोनि या विस्मया।' -विहल्लूत २ (रसमजरी ५४ [उत्पत्ती]

उत्पत्ती—कि (भिगी) आपोळ करणे 'आने उत्पत्तीं रामा मोक्षित केतरी' =आणि अग पुत्र रामाची सेवा करी -भिगी भाषा ७७ [स अगणह, प्रा उगगाह]

उत्पत्ती—अकि उत्पत्ती, उत्पत्ती 'दिनगणिविरणस्पष्टित, पाज उत्पत्ती रचयेव हो जेरी।' -माभक १७३ [स उद्गम] उत्पत्ती—ही उत्पत्ती—प्रा [स उद्गम]

उत्पत्ती—उ १ उत्पत्तीस्थान, जन्म, उत्पत्ति, बीज, मूळ, २ (शब्द) व लुपतेने) द्रष्टा, आदित्य 'शेक पडाचे निव डले। ते पोहवति उगमास गेले।' -दा ११ ७ १० ३ नदी निघते ते ठिकाण, सार [स उद्गम]

उत्पत्ती उत्पत्ती—अकि उत्पत्ती पावणे तेजाबाहुन आप आपापून वर पृथ्वी उत्पत्ती।' -पला ८ [उत्पत्ती]

उत्पत्ती—किवि उत्पत्ती, स्वस्थपणाने, दातणे, काही एक न बोळता 'पुढे चाले माये उत्पत्ती। माय जातमे सवे सवे।' -नव ९ ९९ [उत्पत्ती]

उत्पत्ती, उत्पत्ती, उत्पत्ती—ही उत्पत्ती, पैसे वसुली, उत्पत्ती गोळा करणे [स उद्ग+प्रहण, प्रा उगगाहण=तगावा, तुल० ते का उत्पत्ती=उत्पत्ती वसूल करणारा]

उत्पत्ती—वि उत्पत्ती, रातरी, भयानक, अकाळ निकाळ, चकवलेला, आवेडलेला, रातरी [स उद्ग हि]

उत्पत्ती उत्पत्ती—उत्पत्ती (राजा) (विह) उत्पत्ती (काठी, छडी) पुढे करणे, दाखविणे, उत्पत्ती पहा

उत्पत्ती—अकि (नो) मूळ गर्भवत कुटुंब उत्पत्ती, उत्पत्ती, मिथ्या [स उद्गम, प्रा उत्पत्ती मूळ, प्रा मूळ]

उत्पत्ती—किवि १ उत्पत्ती, मुकाट्याने, उगीच, निमूट, गप्प, गुपगुप, निवात, निमूटपणे, तटस्थपणाने 'आनंदे कुलाल नसेचि उत्पत्ती, पापेय सवे सवे।' -आसी ५५ 'हाता म्हणे करी उत्पत्ती। गाम्ब्यापार ये वाला।' -मुआदि २९ १४५ 'बसले कुणमगीप ते उत्पत्ती।' -मोपेवि ३ १९ २ वयवे, विनाकरण निरर्थक 'जन्मुनी [उत्पत्ती कामरती] -आप ३८ 'हा भय म्हणाल उत्पत्तीच वाणी।

तरी नोहे आहे अमृतछात्रीनी।' -नव ९ ५४ [स उद्गम] उत्पत्ती—उ १ मूळ, आरंभ, उत्पत्ती 'वृथाचि क्षाग जीव। तयासी ल्याचा उत्पत्ती।' -निपु ७ १४३ २ उत्पत्ती, निकाळ 'मुक्त्य विष तो भी सिद्ध। विरद उत्पत्ती हा जाण।' -एभा ११ १३८ [स उद्गम]

उत्पत्ती—ही १ उत्पत्ती, जोराने (देवी, गोंवर वगैरे) वाटेर निघणे, चकवले, उत्पत्ती, उत्पत्ती मूळ २ प्रहादिकाचा सदय,

उगवणे ३ नगरातून देवापुढे रुजत पातळेंथे धान्य ४ गुतागुत सोडविणे (गुतेलेल्या दोऱ्याची), उलगडा, फोड [स उद्+गम, उगमन]

उगवण-णी-णूय-न्ही १ दिलेले पैसे गाळा करणे, वसुनी उगवणी २ वसूल-गोळा केलेले पैसे -दा १५८० चा क-याण तापपट [स उद्+गृहण, ग्रा उग्राहण]

उगवणे-विणे-उकि आदा होणे नसूळ होणे, नसूल करणे (पैस वगैरे) ' मास अगरे रकम जवाहीरखान्यातून उगवून घ्यावी ' -मोप्रदाननियम (धरोदे) ४ [उगवण]

उगवणे-उकि १ ऋह, नसुने वगैरे धितितावर येणे, उदय होणे २ बीजापासून रोप वर येणे, अडूर फुलणे, प्रादुर्भूत होणे ३ गोवा, देवी वगैरे दिसू लागणे, उफाळणे, उतणे ४ नमरेण येणे प्रकाशणे (सुदि, सद्गुण) फला, विद्या, व्यवहार इ० मध्ये निष्पात होणे ' हा लिहिण्यामध्ये दोन वर्षांत चांगला उगवला ' ५ उलगडणे, सुटणे, फोड होणे (गुतावळ, गुतेलेला दारा) उकलणे, समजाविणे, ओळखणे ' एकाच्या केवाडे उगवे बहुताचे कोडे । -गुण १७४ ' आता हे जवचेवि उगवे । आणी मनास प्रत्यये पाव । ' -दा १० १ १५ ' पदा गे येणे मजळ केले । कृष्णरटीत उगवले । ' बरे केडिले निजट्टी । -एहल १६ ७५ १ उमटणे, हठीस करणे ७ प्रवृत्त होणे, उत्पन्न होणे ' काणा सवें उगवले काळ फांटे चालिले । -दावि ५०१ ८ मजबुतीतून मोडले वरणे ' बाचे मजगप का अभयदान करणे । अथवा गुतलियाती शब्दे उगवणे । ' -स्वाद ४ ३ १५. ९ दिशेबात जमेच्या व खर्चाच्या रकमाची बरोबरी होणे तोंडमिलवणी होणे १० गव उगळणे ' केसर कस्तुरी भात उगवा । -पग १०७ उगविणे पहा [स उद्गमन, ग उगणा तुल० का उकिणु उक्कु]

उगवणे-अकि स्तब्ध होणे परी बोलोनि पायें उगवला तेथे । -गीताचरिका ९ [उगा]

उगवत-ती-न्ही पूव दिशा, प्राची, पूव -किवि पूवकडे [उगवणे]

उगवतामावळता-ग्र (उगवणारा आणि मावळणारा) सृष्टे ' तुझे इत्य उगवत्यामावळत्यास टाऊक आहे '

उगवतामावळता-किवि सकाळपासून सध्याकाळपर्यंत दिवसभर ' हा सुलगा उगवतामावळता रहती '

उगवला-नीवि उगला उगी, स्तब्ध ' मग देव म्हणे राहा उगवले । या बाळें प्राण बाचविले । ' -जै ८२ ७९ [उगा]

उगवा, उगवील-न्ही १ दिलेले पैसे गोळा करणे उगवणी २ वसूल केलेले पैसे वसूल [उगवण]

उगवान-न्ही [हेटफ्री] प्रदिशा (गति) उगवन

उगविणे-मनि १ गुंत्यातून मोडले वरणे, स्पष्ट करणे, फोड करणे ' घाविले सर्ती तुम्हा उगवुनी । गभांती येअी यमदंड । ' -गुण १५ २ उल्लेखा दाखविणे ' हे कलम तुम्ही खरे म्हणता पातु तुमचे हातवे दाचण आहे त्यांत उगवें नाही ' ३ चढा वर येणे ' तुम्ही खोळवा न करता तर पाट उगवून एव्हाना पार गेणें असों ' ४ (बों गो) सुड घणे ५ सकट निवारणे ' उगवावया हसति । सुनिधित सांगितें । ' -एमा १६ ४२, ' असे वर्म सांगून श्रीहरीने उगविले साकडे ' -पल ५४ ६ (गो) वेंस विचरणे, गुता काढणे ' आगो दिवो लांच्या पयणी वेंस उगोंक सांग ' [स उद्+गम]

उगवितपागवील-किवि साईमोडेन, मोडे पोडे (दिलेले पैसे हप्त्याने माळा करणे) [उगविणे]

उगवी-न्ही समजून ' येक सांगता एकचि भावी । उगीच करी गवागोवी । तया वेडपाची उगवी । कोणे करावी । ' -दा ९ ६ २९ [उगवणे]

उगवील-उगवणी पहा

उगवू-ग्र उलगडा, उगव पहा ' पिंड ब्रह्मांडीचा करोनी उगव । मग तो अभ्युद् होय गुज । ' -य १२७

उगसावुकसी-ओस्साबोस्ती पहा ' स्फुदे यमोदा उगसा वुकसी । -निगा १९

उगळ-न्ही १ तोंडातून दाखिलेला पदार्थ, वमन ओक (कि० टाकणे) ' म्हणता दमासि गिडिच्या उगळ प्रभु तो कपीश्वर करी सुगळ । ' -मोवरदरामाण १२ ' सपनि उगळ दाखली ' २ गुरे एकते खाहेला चारा खच करपाकरितां उगडा बाहेर काढतात तां पायाखायें मळलेला, खरात हाहेला चारा, वैरण ३ (व) उगळ्या अथवा धाड्याच्या गढे-यांतील रस शोखून पतल्यानतर शिळई साहिल्या (तोंडातील धुन दाखल जाणारा) चोखा चोवणी [स उद्+गु, उद्गि प्रा उगिल, व उगरेण, हि उगल्ला वा उगिधुक्कणे-उगुळु=धुकी]

उगळ-ग्र उद्गळ, उगळ, उगवण [स उद्+गु]

उगळ-वि (कर) मोठा उ० उगळ अगरखा [स उद्+गळ] • सेल-वि मोळ, ' सेल (अगरखा)

उगळणे-उकि १ उगळणे, पोडणे २ (ल) क्षित्रणे ' तेमानी देह जरी उगळे ' -पल ३ ४ ३ शिस्तीत, ताक्यात ठेवणे ४ चारा पायाखालीं तुडविणे (जनावराने) (घासण्याने, उगाळण्याने) नरस होणे फुटून जाणे ५ चुरा हाणे ६ शिस्तीने मज करणे नत्र करणे ताळ्यावर आणणे ७ चांगल्या रीतीने प्राप्त होणे, सधोटीच्या मागावर येणे सुभारणे, ताळ्यावर येणे, मार्गावर वणे, बाईट नाद सुटणे ' उगळत्र तर परमेश्वर खटला तर धमेश्वर ' ८ सुळकी शक्ति परत येणे (नवीन वदविलेल्या वेलच्या धुपणाच्या धारा पुतेंपणी न मळल्या गेल्यामुळे), पूर्वा वस्या प्राप्त होणे ९ रद कोसळणे, धवणे १० अनुकूल होणे, वस

होणें, दया जेणें 'बहु दामी दासकरीं देतादि न विप्र तो कथे सुगळी।' -मोक्षी २१ २९ [स उद्+गल्+अणें]

उगळणें—उकि १ युक्ते, ओकणे, बोहरटाकणें, ओकून टाकणें कीं मी तोंड बरुनी काववडे । उगळोनि घाली॥ -भाप्र १६४ 'उपवणीचें जेवीं तोंड । उगळी घुताचे ठगड ।' -शा १६ २९४ 'असो मण्डशिस्तुने उगळून । आणून टेंपिला पुनेस्वडी।' २ टाकणें, त्यागणें, सोडणें 'उगळिसील अरणा मुना । तरीच देह परतेल माझा।' -मुवादि ५ ८५ ३ (ल) 'ओरगेली, दावलेली, अपहार केलेली, सालमता परत करणें ४ (मा) युक्त गोष्ट सोडणें, प्रकट करणें 'रोखीं रिशोप गिळी । ना निरिंशोपतें उगळी ॥' -अट ७ १६३ ५ तय्य करणें, चपण करणें [स उद्+गू-उत्ति, प्रा उगाल=तय, उगिल, च उगवण, हि उगलना, वा उगि=युक्ते]

उगळलेला गडी—उ (माण) मग्नचर्यस्तापसून टळलेला मनुष्य [स उद्+गल्, प्रा उगाल, उगिल, च उगवण, हि उगलना]

उगळ्या—उ. दास, घुताडा, नास, वासपूस 'गविमी तन्हेणें उगळ्या लाबाया' -ता १ ३६५७ [उगळणें]

उगा—किवि १ न बोळता-हाळता काम करता, स्वल्प, गण्य, उगीच, मुखाव्याने 'तव रज तम उग । का पा राहाती ।' -हा १७ ६३ 'आता नाईकें न पाई । म्हणोनि मी उगा राहो ।' -एमा १ ४५५ 'राहो मीम उगा, कीं सोबीं तव सुत न दुरिमनातें ।' -मोभीम १२ २७ 'नको छई येऊ उगा राई गोपाळा ।' -मृणाळा पाळणा १४ २ न खटपट करता, विना घडा विंचा उद्योग ३ अकारण, अनिमित्त, निष्कारण, अहरी नसता 'उगा शेळसा पोळ मोठा करीतो' -राक ३६ ४ व्यर्थ, निरर्थक, वे फायदा 'उगा त्रमसि वाउगा कशाला घुगत खळ हा करी' -राला १०६ उगी, उगला पहा [ह वा उगि=निगणें, का उकें=गण्य १]

उगाई—खी उगाराणी पहा 'जीवनराव क्युडेंद्र यास सर हारी पेणे अगलेमुळे त्या दुकाची उगाई सज्जीमें वसूल होईल' -विदिस ३ १३

उगाच, उगीचचेउगीच, उगीचेउगीच—किवि उगा पहा १ निष्कारण, अजर वया, विनाकारण, व्यर्थ, निरर्थक 'तत्त्व घननय वर्म हवे दिसतो उगाचि बरि नराला ।' -मोभीम ११ ७२ २ निमुटपणें, विनतकार 'घेणार तो न समजोनि उगाच पेठो' -नल ८७

उगाण—उ स्पटीकरण [स उद्गमन]
उगाणणें—मकि गोड करून सांगणें, स्पष्टकरणें, उपदेश करणें 'साक्षसिद्धत आपवा उगाणिला ।' -शा १६ ४१ [स उद्गमन]
घडो १ ४३

उगाणणें—कि १ द्विसोप देणें, हाडा देणें 'परी परमात्मया चक्रवर्ती । उगाणितो जव हातीं ।' -शा १८ ७४३ ३ अर्पण करणें, हवाली करणें 'तीं गोपवत्स उगाणलीं । गोपनावाती ।' -कथा ४ २६५ ४ मुळ करणें, सोडविणें (पाप इ०का पासून), 'उगाणिलीं जन्ममरणें' ४ लुणें 'समेसि राजा उगाणवी । त मृत्यूची पदवी मस्तका आली।' -एमा १ २११ ५ धुन्य होणें 'तप उगाणळें वियाकर्म । त्याना विराल भर्मांभे ।' -एमा २३ ७०० [स उद्गमहण, प्रा उगाहण]

उगाणया—उ लूट, नागवण [स उद्गमहण]
उगाणा—ना—उ १ दातव्य, घयाणा, वितार 'आचाराचा उगाणा की कणासि दिवला' -भाए १०९ १ गणना, हाडा, परीक्षा, द्विसोप 'वेण फलहेतूचा उगाणा । कम्बु पाळी ।' -शा ७ १२९ 'बाणी काही मना । बरुनी पापाचा उगाणा ।' -मुगा ५५७ ३ मुस्तता, सोडवणूक 'दुवावीण योगिया उगाणावेडा वचण करील ।' -भाए १०५ ४ कजंक रजमेची फेड, सोडनिल वणी 'बहिणी म्हणे मना हेतूचा उगाणा । बरुनि निवांणा पहा तसे ।' -४ १२९ 'की होस उगाणा' -राला ३७ ५ चव, दहि, अनुभव 'रसहतीसी उगाणे । येऊनि जिह्वाभ शाहणे ।' -असू ६ १० 'माकापनाचा समसदय उगाणा ।' -दैप १६ ६ गाश, नागवण 'बोड येताच जागा । करी उगाणा तपाचा ।' -एमा ४ ७८ २३ ६५९ ०५४७७—(बायरी) कोणतेंहि धान्य काडताना मार कुस्तांना उखळात खाली राहिलेला चित्तन वरचेवर खालचा वर व बरचा खाली करणें [उद्गमहण]

उगाणा—उ उपदेशपर भाषण, उलगाडा, स्पटीकरण 'नागा प्रमेयाचे उगाणे । काय धरणाचेनि आणणें । दोलें लाहावी ।' -शा ७ १९८. [उगवणें]

उगाणा—उ कारवून, हिशेबनीस, उगाणी करणाटा 'सरिता उगाणा कोटी, घाट बहुवे तेथे निगाले ।' -अक १३२ [स उद्ग्रहण, प्रा उगाहण=जोगादा, परत मागणें]

उगामुना—अ (खा) स्वल्प, मोल्ल्यावाचून, गणवीप [उगामुका]

उगारणी, उगाराणी—खी उगाराणी पहा
उगारणें—उकि १ एखाद्यास मारण्याकरिता शस्त्र, काठी, हात वगैरे उचलणें, मारण्याचे भय दाखविणें, धमकावणें २ पैसे वसूल करणें ३ फेकणें, धोकणें, मारणें ४ चाल करून जाणें 'त्या पोर वासि सोडुनि सौम्य अय्यदापरि उगारें ।' -मोद्रीण १ ८५ [स उद्गमहण, प्रा उगाहण]

उगाल(ळ)दान—न पीकदाणी, तसत 'पीकदानिस्तुगाल दान' -रायको [स उद्गम, वा उगि=मुकणें, उगळ=धुनी+मना दान, हि उगाल दान, सि ओगादानी]

उगाचा—उगवणी पदा

उगाचागा—उ १ स्पष्टीकरण, सोडवणूक निवार, मोकळीक, तड २ वसूल 'एक म्हणती व्यंग्यारि' पत । त्याचा उगा यागा वरून येईल ।'—मक ३१५८ [उगविणे]

उगाळ—उ १ तोंडालून टाकलेला पदार्थ, पमन, धुनी, पीक 'हडप मी बोळगेन । मीच उगाळू येईन ।'—झा १३ ८१९ २ (स) सरमेसळ, चाला, चिचडा, चिचडी (कागद, पैसे, कपडे वगैरेची) ३ अव्यवस्थित स्थिती पमारा ४ (अन्तःस्थित) जाळे [स उड्डांग, वा उगुळ=माक, धुकी, सि ओगार]

उगाळणे—वि १ (बदन वगैरे) घोटणे, घामणे वाणणे, बारीक पड करणे 'परम सुवास जो माखील । तो स्वराने उगाळानि तात्काळ । निवडी दिवळ रेमिल ।' २ (२) वडू निवविणे (येवत नाक रीत), वडू सोसणे ३ दिशेत धरणे, शिस्तारित, दिव्यवर्णीत ठेवणे, द्यावात ठेवणे ४ निवून निवून करणे (द्याव दयेरे), पुनरुद्धार करणे तेंच तेंच करीत घोकत राहणे ५ निवविणे, भरविणे मागव द्याविणे [स उड्डांग]

उगाळणे—कि याति होणे, ओवणे, चुकणे 'तो पुन्हा उगाळी सावकाश । जैसा होता तैसाचि ।'—झनि ३६० [स उड्डांग, प्रा उगाळ; का उगि, उगुडू]

उगाळा—ऊ—उ १ धुनी, पीक, काढून टाकलेला विडा 'ताळुकाचे उगाळू पडिजे । मरणावरी ।'—शिशु ७१७ 'उगाळा हातीं घेही ।'—गीता २ २१६२ [स उड्डांग वा उगुडू]

उगाळा—उ घोटलेला, पाडलेला, उगाळलेला पदार्थ, निवा त्याच वण 'सुगेचा उगाळा' [उगाळ]—धी खरी, दगडाच बारीक कुडके (स्तला करण्याकरिता, गळवी करण्याकरिता, पाय्या पायात भरण्याकरिता) [उगाळणे]

उगिया—वि व्यर्थ, रिकामा, कुतूहला, उगा उगीच पदा

उगी—वि वि गुणवृत्त, उगला उगा पदा 'बघीसाहच, अगे उगी वसून आम्ही सांड गार नार्ही'—रत्नकाठा ४४ (व) (गणे) 'उगीउगी, बोळी दिवीन सुगी, लुगड पईव लाल साड्या जाळ' (रुत अगरेच्या मुलीला कपडे म्हणतात) ०करणे—होणे—रहावयाचे यावविणे, शात करणे, गण्य करणे, होणे 'काय शाले मुसिलेला' अगे म्हणून सिला त्यानीं चुकीनें क्षणार्धनि उगी के'—मुदे ५ ० राहणे—शात होणे 'उगी राते आतां बहुत वदता ओड मुडजे'—साह्य ५११ [का उगे=गण्य हा का उगी-मिणे]

उगीच—वि १ गुणवृत्त, मुकटपार्थी 'चाल उगीच, प्रभुवीं हट करित पाहितीं कसा लाग ।'—मोतमा ८ ८२ कारणेबातून प्रबोत्रमाबातून, व्यर्थे 'कामाशिवाय उगीच वोगावे घरीं जाऊ नये' [उगी]

उगीडुगी—धी आगीडुगी पदा ०ला येणे—(कर) विर डीला येणे 'उगीच उगीडुगीला वां आळीस ।'—०त्ररणे—१ (वाक्यी) मध्ये तोंड घाले । मिश्रम्या गण्या मारणे, वाता मारणे २ चाली, सुकली करणे

उगीर—वि (व) १ उदर, रागीट, उग्र स्वभावाचा गर्वित मगहर दिमाक्याचा, उगतावागता पदा २ उग्र वासाचा, बंडा [म उग्र] ०वांटाणा—उ (व) उदर उगीर पथे १ पदा

उग्रम—उ उत्पत्ति, वात, मूळ, उग्रवस्थान उदय पदा [म उग्रम]

उग्र, उग्रमे—वि वि निमृष्टमे गण्य उगी पदा 'कुत तुमकेविं रावे' चरी गयोनीं डो । तरी आमुचे पोडू गुणे । न बोळता ।'—शिशु १२८ 'आता आह तवी गाडी । उगवि सांगा ।'—गीता २ २२६१ २ व्यर्थे विवाकारण 'डो' वि कावे उगेवि असावे ।'—दा २ ६ ७७ ०पण—न स्तव्यता 'म्हणुनि वडू लाडू खरी । उगवगाची ।'—झा १८ ८०

उगेले—वि वि शिवात शानपणे, आवाज, गडबड न बारा २ आपोआप, सहज, अनायासे 'जंते उगी उडू पडिजे । तें तळ बदरी ये उगेजे ।'—झा ९ २०८ [उगी]

उग्र—उ १ दिव्य दृष्ट 'अतिदु सह उग्रमे ते च वरुण दु महीदि मदीं वी ।'—मार्गोपमा ३० २ भेसळ चत शायि बाप व दूर आईपासून चालली प्रजा—वि १ भयानक भीतिनायक (मनुष्य, वस्तु स्थिति) भयानकविनाल (बेदरा) न्यायुर, माकर, कर्कश वगार (नावाज, बोलो) घोर रागगी हूर अतिदुष्ट (हृत्प), रागगी, रागीट (स्वभाव), प्रार उग्र माझिच बाण ।'—भावणे ८ २५ ३ उग्र पीड, अनियत दु गद (वास) ज्याचा राग हास्यान भयन प्राप्त होतो असा [स उग्र तुल ० ६ भापर=रागस] ०गध—वि ज्याचा बाग उग्रत आह पथे

उग्रट—वि दु सह, कपाळ दुसु रागव्याकारसा (वाग) 'ते पथ माक्या हातीं व्याख्यातामा या वाणी वगाची वाणवरी उग्रट पाण देऊ लागले आदे'—मु ५३ [स उग्र]

उग्रटाण उग्रटाण—धी उगीर, दु गद वात, पाण [उग्रट=पाण]

उग्रटंड—उ कडव विणा—वि कडव शिवा करगारा, कडी द्यामावा न दाखवितां न्याय देशरा (न्यायापीठ अमलदार, राजा) [म उग्रट=ट]

उग्रम—उ आग्ने मुखवात उग्रम उत्पत्ति पीड मूळ, मरा (एखाद्या वागाचा) [म उग्रम]

उग्रम—उ चार उगव झगग वेग, तडाखा (राग, पाळक बरे बरे स्वभावाचा) आदेश, शास 'पावमाच उग्रम

मोडण्यातून वडी पडत नाही ' ' वरल्याचा उपद्रव मोडला नाही ' [म उपद्रव]

उपद्रम—वि उपद्रव पहा

उपद्रा—मो विना (मणीत) मरविणाऱ्या मृतीचे नाव [मि]

उपद्राणी—१ (इंगित क्रावड) रोडपार्श्वील एक निश्चित मरगरी बोडर, पाटील [वा उपद्राण=तरगरी बांडार] —२ मी वगरी, वगळ वरणे उपरागी पत्र

उप्राचागरा—उपरावापरा पहा

उप्रास्तन—च योगमात्रातील ११ भाग, पश्चिमोत्ताना तलाप्राणें दोन डोंबरावर व उरता उपगत वदन हास्य विरेंदें जमिनीजवळ जवळ, अशा प्रसंगें भास्तन —योगमात्रा ३४९ [म उपमभास्तन]

उपडणे—वि प्रत्यक्ष मांडलेजामें, उपडणे पहा 'इया पाटमी जे कामें उपडें।'—तसे ११२८ चा पाडणवा जिल्ह्यास [स उपड पड=उपवृत्त=उपड]

उपडा—(मो) उपडा पहा वरगें उपणे कर

उपड—वि १ एवढ, क्वथ, उल्लेख 'मर्ती बाहेरें उपडा बोल वा सुन'—झा ११ ४४२ २ स्वच्छ, डळडळीत, जाहीर, प्रकट, सार्वजनिक, गहसूर, शुद्धीपरहित ३ दुर्दुर्लभ शालें —२ १ निरक्ष आगारा, ह्या स्वच्छ असणें, उपडाडी, उपडीक, पाकस धारणें २ दुर्लभिक (पलाचा पाठीचा) —क्रिप्र प्रसिद्ध पगामें, जाहीर रीतीने (क्रिणें, घामें, बोलणें) [स उड+पड, प्रा उपवड] उपडकीस येणें—परिभाषा हणें, शुभ न राहणें, जाहीर होणें उपडकीस आणणें—परिभाषा हणें, प्रसिद्ध करणें, जगावारी करणें

उपडगांड—उवा—वि नेहमीं उपडी हलविणारा (त्यामुळे जगानी गाड उपडी पडते वा वाडा, घास्याचि एक अग्रुम लखण)

उपडडाक—प—मी वारवार उपडणें—झाकें (दार, पैगी, दोळे, पत्र वगैरे), उपडडा—सारण्याची भिंया, आकाशात डग वगैरे—नागीस हाणें, बाजेंस पाळणें (पडस वगैरे)

उपडणें—उडि १ आउवडन घावणें, हणें, मांडणें करणें (पत्र, दार) २ वरगें २ उरनीम आणणें शुभ गांठ फोडणें, प्रसिद्ध करणें, प्रसिद्ध करणें—अवि १ गाकटें—सुद्ध होणें २ (पाकस) घावणें, त्या नागीस हाणें, आरात निघा हाणें (हवा, पाकस) स्वच्छ होणें ३ उडनी होणें, उपद्रास येणें (देव), उज्वलता येणें [स उपपावन, प्रा उपावण, मि उडिण]

उपडदारा—उ न रारें हिहीस घडन ओडें अस्ता वरगें, रगाक्षयादि उपद्रव जाता असे लवळें अगारा, त्याचेंचि प्रत्यक्ष ओडदारा [उपड+वारा]

उपडमावई—मी (व) उरडपणा, बाही प्रतिवध, अडोला नाही अशी स्थिति 'धर सापडें तें असे उपडमावईचें, मग सुरक्षितपणा वगा वाडावा' [उपड+भावर]

उपडमराठी—उपडीमराठी पहा

उपडमाथा—क्रिप्र १ उपडपणें, प्रसिद्धपणें, उपडउपड, मि घावणें, राजगेम २ (उप.) निरक्षजणें (पगविणें, उपडकीस आणणें इत्यादि)

उपडमीट—मी पुन पुन्हा उपडणें, मिटणें (दोळे, ओठ, पुडें इ.), उपडझा पहा

उपडवाचड—वि वि उपडपणें, प्रसिद्धपणें, उपडउपड, एवढणें [उपड द्वि]

उपडवासा—वासाप—उ उपरी, मोकळी जागा, निष्प्रतिवध जागा मिना स्थिति [उपड+वासा]

उपडवास्तव्यांत—वि वि उपड्या—मोकर्या जाणेंत (नेदा वात, पटाणगात), चयाव्यावर, सुद्धा हणेंत, हमरूच्यावर [उपड+वाव]

उपडा—वि १ मोकळा, रुला, न झाकलेला, अनाच्छादित २ एवढ, प्रगट, क्वथ, विवाद, आविर्भाव, स्वत सिद्ध, डळडळीत, वृद्ध, शुभ वगैरे असा ३ कोरविण्यात, प्रसिद्ध, महसूर, जमगाहीर, सरे लोरास मांडित असणारा ४ प्यास गामाळ बरणारा कोणी नाही असा (पोर, राज्य इ.), 'आदिताप येवयापासून दे पोर उपडें पडणें आडें' अरक्षित, निराश्रित (स्वच्छ, प्रदत्त, माणुष) (क्रि० पडणें) ५ मोकळी, स्वच्छ (हवा) ६ अगण कपडा न घातलेला, नान (कमरेच्या वर), पोशाख नसलेला, फक्त थोटा नेसलेला, केवळ मध्य नेटि 'वा'यात अकणत उपडा हिंड मरो' म्हुं वापण्यापाशीं उपडा (मिना उपडवाचाशीं नागडा) गेला सारी रात्र हिंडांनें मेला ७ सरप मग्न, नागवा, अपशीं मग्नहीन 'वा' डळता तिळदि पदर भावी व्यजनासि साव राभा जी । ती स्वच्छमेत उपडी पडत्ये न पडोनि सागरासाजी । —मोसमा ५ ७७ ८ अनाच्छादित, बोडस चुच्चा, ओरा ९ निर्भीड, स्वैर, बाहीदिशा मोकळ्या असलेला १० कपडें—१ निराश्रित करणें २ उपडा पाडणें पहा ३ पाडणें—निराश्रित, अनाथ होणें 'अश्रित व हणवादि आपल्या दाम पुत्रीसह उपडी पडगी'—स्वप० ६५ ० पाडणें, उपडयावर आणण—क्रिप्र उपडसास पात्र करणें, पक्षापास च्यातयावर आणणें शुभ गांठ फाडणें, जाहीर करणें, योगावा करणें उपडया—डळ्यानी—जाणून पुढून, वृद्धन सरवड म्हुं १ उपडया दोळयांनीं वरुणें आणि डोळे मिटून बावणें २ उपडया दोळयांनीं भाण जात नाही—आजनी मोठ आपल्या देवण घडत असात तिचा प्रतिकार

पेल्यावातून आपगाय राहून माहीं **० नागडा-धोत-बैच-**
वाग(घ)डा-वाग(घ)ड-सोट-वि १ धप्रीन, नम, अगावर
 मुळीच माहीं नमलेला २ आडोसा नमलेली (जागा) ३ आच्छादन
 रहित, न झाकलेला (पदार्थ, अस) **० सोडवा-वि** १ अर्पात व
 डांम्याला काहीं न घातलेला २ निराश्रित, निराधार ३ बुडव,
 काळजी, धडा नमलेला, घरदार नमलेला, ना पर ना दार असा
० वाळसंतोप-उ फटिंग, सडा **० माथा-उ** १ धाक, एज माहीं
 असा मनुष्य, नि शक्त, निर्भय, निर्भीड माणूस (चांगल्या व वाईट
 अर्थी) 'आम्ही पिडीचे भिभुज, आम्हास प्रतिग्रह घेण्याविषयीं उपडा
 माथा आहे' २ (ल) दोपविमोचन, निरसन, उचळमाया-तोंड अणणे,
 निरपराधित्व, आरोपनिराकरण (होणे) (३ योत्र, निंदा, दोष,
 टपडा यासारून अलिप्तता, मुक्तता (अराणे) 'कर्मविषीने निरळकी
 कशी तर तिला कोण विचारतो, मूळचाच तिच्या उपडा माथा'
० माथ्याने-कि नि न करताना, न लाजता, धोमपणाने **० हिंदोत-उ**
 ३ सरळ, स्वच्छ हिंमण, स्वच्छ मनजगारा दिशेन, पाहिल्यायरोबर
 कोळ्यात भरपूर, पणगारा जमावणे

उपडी-ओ (कों) फाजाम लावलेले दार, माथाच्या दारा
 फगिता जे उपड्यापीचे दाराने येथतात ते, (मागरी) पाणी घेण्या
 सोडण्यासाठी केलेला मुन्याचा किंवा लोंबडी दरवाजा 'त्याची
 उपडी मोटी अकल्यामुळे होतीच पाणी छत्र कर जाणें' (६)
 फलंगेत, स्लम [उपडणे]

उपडीक-प-ओ १ प्रसिद्ध, जाहीर माहिती, परिस्फुटता
 'आपनी शांने होकास टाळक व्हायी, कारण तेथेकरून आपनी
 उपडीक होत' -नि १०१६ २ उपाड पाऊस यावणे, उपडावा,
 स्वच्छ हवा पावमाने उपडीप दिली' [उपडणे]

उपडीमराठी-मन्हाट्टी-ओ सरळ, मोकळ्या मगाने केलेले
 माणस प्रामाणिक व्यवहार, सरळ वागणूक कोटी, स्पष्टपणा
 स्पष्टवक्तपणा [उपडी-मराठी]

उपडी माडी करणे-टाकणे-कि (माडी उपडी ठेवणे हे
 शिष्टाचारास सादून आहे यावरून) 'जिरे जणपणे आचार्य वणें,
 वरामपणाने वागणें, अशील प्रकार करणें, अनुचित, असम्य आच
 रण करणें

उपडें परग्रस्त-न अगदीं स्पष्ट, उपडउपड दिशणारी गोष्ट,
 वाच, वस्तु (अशा उपडपणाबद्दल जेव्हा आश्चर्य वाटते त्यावळीं
 हा शब्द वापरतात)

उपडयावर-कि १ मोकळ्या जागीं, उपड्या जागेत
 आंगात, चवाळयावर, रावत्याच्या जागीं २ जाहीरपणे, प्रसिद्ध
 पणे

उपराणी-(वडोदे) उगराणी पद्दा उपगण्या बगैरे करून
 (रम वसूल करविण्याची योग्य ती सबबीज वस्तील' -स्वारी
 नियम २८ [स उन्मष्टण, यु उपराणी]

उघळ-ओ (कों) पहिनी नांगरट, उखळ 'जमीन उघड
 प्यावयास नापर सुमार २॥ येवूण' -मगाप २ १८० [उखळ]

उघळ-ओ १ उघळ, जात्यात दाणे दटून सारयावर दळले
 न गेल्यामुळे सुडगच्या मुलाशी राहिलेले धान्य, पस २ नवीन
 जात्यामध्ये प्रथम दळलेले मृदभर धान्य [म उन्मष्टण उगाल]

उघळणे-उकि १ जात्यात राहिलेला घास, उघळ काडणे
 २ नवीन जात्यात मृदभर धान्य दळणे [स उन्मष्टण]

उघळणे-उकि उगाळणे, अतिदाय वारीक पुड करणे उग
 ळणे पडा

उघारणे-मकि उघडणे 'कोणी मे नि परगता। उघात्री
 वगताची दिता।' -शिगु ८१६ [स उन्मष्टण]

उघाड-डी-ओ १ पर्मन्वकाळात बाही काळ पर्मन्व पडून
 थोडा वेळ तो थारला आहे अशी स्थिति, उपडीक २ उपडी
 जागा 'पयतोआरुणे उघळ भांडे पेरून त्यात मुन्याचे पाणी घाटून
 उघाडीवर ठेवावे' -मराठी ६ वें पुस्तक १६६ ३ परिस्फुटता,
 प्रगटपणा 'मुलील बाही खोळ होती आणि ती मग उघाडीत
 आली' -मोरा २० [उघड]

उघारणी, उघाणी-(कों) (वडोदे) उगराणी पद्दा 'जों पमें
 येत नवातील त्याचविषयीं उघाणी करावी' -राजमहाल कारटून
 नियम ३

उघारणे-उघारणे पद्दा

उंच-वि (ऊण) उंच १ पुढपासून किंवा उभे राहण्याच्या
 स्थानापासून आकाशापर्यंत उखळ अंतरावर असणारा पोंचणाट,
 उमत उतुग, उच्च 'चदमडकापेसां सयर्मंडळ उंच आहे' २
 येष्ट (गुण, पदवी, किंमत यासम्ये), वरिष्ठ पदवीचा, योग्यतेचा,
 (चतुरस्रता थोरपण, बगैरेसकषाने), सन्मान्य 'चातुर्यवीण उंच
 पत्नी।' -दा १४ ६७ उचा, उंची पद्दा ३ (सगीत) घर चडगारा
 (तान, स्वर) ऊर्ध्वगामी, तीव्र वरपर्याने गेल्या ४ फारच उभर चड
 गोचा 'अस झाल्या, कैलासाबांनी उच पडाडाच्या डोक्यावर पुष्प
 चमक्याली व्हयना' -बाव ७ ५ (राज) खोल (विहीन, खाच,
 चरबगैरे) ६ फार योग्यवान् किंमतवान 'कण कतिता येत पिरे।
 उच वस्त तत्काल पिरे।' -दा ११ ७ २५ [स उच्च हीन
 उच्चन-ऊंकि, किं वि चुच] ७ कपाळ्या-वि नशीववान

० टाचा करून चागणे-अमगल, अपवित्र पदार्थावर पाऊल
 न पडावे म्हणून चवडयावर चालणे. (ल) गवांने वागणे
 तोच्यात असणे **० दरवाजा-उ** पुढील मोठा दरवाजा 'उठत्या
 अवाई उच दरवाजा लाविण।' -ऐरो ६८ **० दर्पण-न**
 सुर्यकण 'उच दर्पणी आमी निपतो।' -दा १६ ५ १९
० नाक-प्रतिष्ठा, मान्यता प्रोढी 'उच नाके भट्टराणी।
 वागे न ऐने कणवें।' -जे १७ ६५ **० नाच-कमन-कि** १
 प्रतिक्रिया मान्यतेने २ निर्लेजपणाने, वेशरमपणाने **० नीच-कि** कि

१ रालीं वर अशें, खडबडीत, उंचखल, उतमाधम २ ल्हान गोर, गरीयधीमत 'उंच नीच काहीं येणें भगवत।'—तुगा ३६११

० पट्ट—न चडण असलेला रस्ता, चडणीवरील जागा—वि किविल वर, मोडें उंचावर म्हणून साठ उंच=अतिशय उंच

उंच—किवि वर, हेंचें, उंचावर [स उंच]

उंचरू—वि (बडोदे) ठोक, उशी, टाविक, उंचलून दिलेरी (रक्कम) 'जमादारास दरमहा योग्य ती उंच रक्कम पावून देण्याचे करावें'—चिरयाची माहिती १७

उंचकटणें—उकि १ जोराचें वाहेर काढणें, उपटून काढणें, ओटणें, उसकटणें (रिळा, शाकण ६०) २ मजानें वगैरे उतरणें, घुतडणें, सोडविणें ३ बरी हालेली जलम पुन्हा उपडी करणें, जलमेची खपली काढणें ४ सारसी बसलेली (जमीन, केंग, पक्षाण्या उण्या, तुणसमुदाय) उतरणें, बिरकणें, अरताव्यस्त करणें, जमीन, छप्पर उतरणें ५ (ठ) मिटलेला वच वर पुन्हा उचलित करणें, बिरकलेली गोष्ट पुन्हा उचलून काढणें [स उचलान, म उचकणें, विंवा उचकटणें]

उंचकटाउचकट—जी चाईयादें ओढणें, ओरवडणें, उल गडणें, बिरकणें

उचकणें—उकि १ उपटणें, ओरणें, उचलेगिरी करणें, फस वून घेणें 'छी छत वण पैरा उचकी।'—अमुत ११० उचकटणें पहा [उचकटणें] २ उचलणें 'गाहीं म्हणोनि उचकीन कों कुठाला'—माक १५ [स उचकट=उच करणें]

उचकणें—अकि बुडविण्याच्या उद्देशानें दुसऱ्याजवळून कावें अथवा उधार माल घेणें, वाईट उद्देशानें उधारी करणें

उचकणें—सकि १ उपटून काढणें, समूल वर काढणें २ (ठ) उचपाटण करणें, हावून, फेंडून देणें [स उचलून, उचलणें=उचकणें]

उचकणें—न (व) १ दाखला, उदाहरण 'दुसऱ्याचें उचकणें मना का देलेला' २ टोमणा, छदमी भाषण, हिणविणें (कि० घेणें) 'मला काय त्याचें उचकन देता'

उचकळ्याउचकळ्या—किवि १ बुडत्या माणसाच्या पाण्यातल्या गडबड्या (कि० घेणें)—स्रीभव (ठ) उपजीविकेसाठीं पडपड, नशिवाचा बराभाईट पैरा (कि० घेणें) [उचकळ्या वि]

उचका—स्त्री द्रव्यादिक उतरण्याचा व्यापार, फसलेगिरी घिसकातल्या, दुकानचोरपणा, उचापत उधारी, उसना, उधार माल (कि० घेणें, काढणें करणें) उचका या शब्दानें वेढमीं लयाडी ध्वनित होते [उचकणें]

उचरा—पु १ काळजी, ध्यास वेंच घालुन होणारा मास स्वर (कि० घेणें लागणें, पडणें) २ एखाद्या गोष्टीचें औत्सुक्य, प्रवृत्त, मनात पडें घसनेचें अथ विषा धाक चिंता, चोर, पोसत (कि० घेणें, लागणें, घडणें) [वचक]

उचकाउचक—स्त्री १ पाईनें, उतावीळपणानें ओढणें, हिसा कणें २ फसतून द्रव्यादिक उपटणें, उपटाउपट, लपवालयप, उचका पहा (कि० करणें, काढणें)

उचकाना—वि उच कान असलेला 'उचकाना फणेंद्र'—भाए ९

उचकी—स्त्री चटामध्यें सगळें असा जाचका पसणें, पुचकी, जाचकी, उडकी, छिपा (कि० घेणें) 'उचकी उदानलिंगापासा येतसे जागा।' [प्व उचू?] ० लागणें—(जागारी मनुष्याला) अत्यावस्थ होवें, सेवकल्या स्थितीत येणें, मरणोन्मुख होणें 'उचरी लागली उचित गेला' पीत उसळें उलट आला'—दा ३ ६ १३

उचक्या—वि १ उचल्या, चोर, भामना, चित्तेकायू, उचपाटा, दुकानचोर ० म्हू जागर भरला नाहीं तोंच उचक्यानीं बगरा वाचिल्या [उचकणें, हि उचका] २ आपलें बळ, शक्ति, ऐपत म पाहता हवेतमे, वाडिजे त्या अदीवर पैसे काढणारा, माल उधार खरदी बरगारा, भयसाट बजावें वगैरे देणारा [उचकणें]

उंचखाल—किवि उचखल, बरखाली, खाचलळग्यामने, दाचखळग्याची—वि विपम, नतीनत, खालीवर असणारी (जमीन) [उच+खाली]

उंचगणें—अकि (कों) धज्यावतें वाढणें, उफाडपलें वाढणें, पोंकावणें, जोराचें वाढणें, लमकर वाढणें, उठ होणें (मूल, रोगी, जनावर) [स उचक+भग]

उचट—स्त्री उचाट पहा

उचट—वि १ उच, उचतानी (जमीन), उभा, चडणीचा २ किंचित उच, वाडलेला [स उचक+वट]

उचटणें—अकि चिकटलेला, जोडलेला पदार्थ वर उचलून काढणें (तण्यावरील माकरी, घिजे मारलेले शाकण), उचकटणें पहा 'पत्र उचटिले प्रयत्न' नवाही कटायाकारणें ॥—तुगा ४१०४ [स उचकटणें]

उचटणें—उचाटणें पहा

उचटणें—न उचलणें, कलया, उचटण्यानें साधन [स उचकटणें]

उचटळणें—अकि हिसळणें, साडणें, पातळ प्रवाही पदार्थ हल्ल्यानें खेडून वाहेर पडणें, साडणें [स उचक+आडोल]

उचवळ—स्त्री १ काडोकाड गरून घेणें, नदी, तळीं इत्यादि काडोकाड गरून घेण्याची स्थिति ० भाड्यावाहेर साडेइतकी भर, वाड, फूग काय पाण्याची उचवळ बाल्ली हो २ (गो) तारा बळ 'मागीं उचवळ शाली' ० खाणें—उचन चळवळ करणें हुा पुन्हा उचून गडनड करणें, एखादें काम अस्थिर स्थितीनें चालू ठेवणें, बिबेधत पराभूत प्रतिपक्षानें पुन्हा वर दोरें वाढणें या अर्थी जोजतात याच्या विरुद्ध पड राणें [स उचक+वळन?]

उच्यल्ले, उचमल्ले, उचमणे—अकि १ वर येणे, भस्न वाह्याच्या स्विामी येणे (नथा बरेग), टळमळें, हेल्लवाणे ' धडधडीत अवर । उचल्लत मागर ॥ '—ज्ञा १ १२९ (गंगा) वाढणे, माजणे ' आता रिता उभ मसुदी रिग । तो उचरयत मरोनि निगे ॥ '—ज्ञा १० १९ काल्य उचवळ विपयाचे चाड । तेंचि पडे निपिदी ।—एमा १००० २ आनद वरेरे विचार मलात न माक्या वाहेर पडणे ' म्हणऊनि मीही तेंतेंचि म्हेंगे । उचवळला ताता । '—ज्ञा ७ ११७ ' येरी आनदे उचवळत । '—उपा ९०४ ३ जार करणे, उचवून वर येणे (पित), पितानें मळमळें, ओंकारी वाढणे [त उच्य+वल्न ?]

उच्यल्ला—पु १ उचरळ, अगती, उचळी (हवे, आनद याची) २ (ल) हवे, आनद [उच्यल्ले]

उचमपचम—न १ विनाकारण दुःखाच्या भावमयीत पडणे, उठाव, उपद्रव्याप उच्चाप (किं कारणें, उरकणें, पाढणे) २ रिक्तानें दोष काढणे, कुत्ताजी, इगडा ३ खोव्या सार्या, टाळा टाळ, उड्याउडव—किंचि उठावेच, उपद्रव्याप करून, रिक्तमणें, कुचेनेचें, टाळाटाळीने, आडबड घेऊन [च]

उचल्ल—लो १ चाल, हण, पाल (किं करणें) २ पुन्हा वर डोरे काढणे, पुन्हा जोरावणे, घडावणे (आजार, शत्रु, गोंधळ इ) (किं वाणे) ३ उत्तेजन देणे, प्रसन्न करणे, प्रोत्साहन देणे, मागे लागणे (हणे) ४ पुन्हा उजें राहणे, जोडणे, स्थापना करणे, (कन्यापारी किंवा नादरा इत्यम) मिश्रस्थायक हाणे (घणे) ५ (मर्षित किंवा जोराचा प्रयत्न करून) ध्यासांग वर उचडणे आणणे ६ (बापामध्ये) एकाग्रचक्षा द्विशाला दिलेल्या (विदीर किंवा एमदा हळ) बसून दृढ गावदला म्हणून दिल्या निशिष्ट जमिनीचा तुरुडा ७ आप या सावकार—चणी—कहून किंवा कोणाकडून घेऊन गेले की काढल्या उचल्लेल्या रक्ता (नि उचल्ले, फडणे) ८ असा रक्ता उचल्ल्या घेणे, उधारी (किं कारणें) ९ पैसावद्द तगादा लावणे, करणे छळणे नड लावणे १० जाणुनि घटवळ उठावणी ' सर्वे प्राप्तात एकच उचल्ले शाली '—जिह्मचरित्र ३ ६ ३ [त उल्ल+चल्ल] ०चावडा—रा—नि उचल्ल्या अविचारी धवात मन नमलेला, लहरी, हुबोवात आस्पर, चरड तहवाईक, छादिष्ट ०चावडेपणा—पु छादिष्टपणा, लहारापणा चवळुडि ०जागता—(अर्वाचीन काव्य)—मि ताच त्वां होण्या—वर्णनामती तयार—हुवारी चाणगारा उभी गोंपनी साडे त्याचा उचरजागता खाला ।—शृंगारक्री ३३३ (याचिदा मने) ०ट्टपुन १ (वाडत अर्वा) उचल्ल्या अर्वाचा मार कोटिष्ट म्पिर नगणारा २ (चांगला अर्वा) तावक, उपाया, चायक मनी न कण्णारा, वस्तीच्या, उपायपणा कवळा ०पाखल्ल—किंचि परमाणी, उचल्लायक

उचल्लणी—छी उडाव, उचल, पर काणे, उचल्ले [न उल्ल+चन]

उचल्ले—अकि १ वर येणे, वर येण्याचे पत्तार—(अ) पित, पुत्र, पौड, गळें वगैरे शरीरगत उठणे, त पण हाणे ' गळ काल्य उचल्ले ' (आ) पाण्यावर लाडा, उडुडुड उठान हाणे ' जेन्ना उचलली लहरीचरी लरी '—दा ११ ९ १७ (इ) जमिनीवर वाडणे, भागे, उचल्ले तयार हाणे (ई) सारखेल्या जागेवर मसुड्या, पापडे येणे, ' वगैरे सारखल्याने जमीन लवकर उचलत नाही ' (उ) जासाशात दब येणे ते। प्रत्ये मेष उचलळ । कठिण घोंपि गां १३ ।—दा १३ ४ १४ २ वाळणे, लड होणे, मोठे होणे ' हा उकि रडा भागी लवकर उचलला ' ३ उठावणी करणे ' म्हणे मडारवय उचल्ले ।—ज्ञा १ ८८ ४ उच होण, वाणें, अकर पुढून वर येणे ' दोन दिवस पाऊन लागलात साडे उचल्ले ' ६ उचलून येणे, गोंगट अम्बव्यात वाढणे, टवडणे, रिता वर येणे, ओझी येणे, मळमळी ' कार्ळे उपपणामुळे क्षणोक्षणी उचल्ले ' उचल्लून जाणे—येणे—वासाविषी, युद्धमधी आहान देणे, वाद उत्पन्न करणे, आडवाणें, मुद्रात वरणे, चढाई करणे ' जे सुताक्या उचलोनि आले अगती '—गीतासहिता १०२ उचल्लून जाणे—टप्रास, विवाहास वरवृक्षाच्या ठिकाणी बसण्याने शुभिन आनि सामान घासह जाणे उचल्लून खाल्ले—गाष्ट खाणें—१ बडाई, पाता, प्राकणे, मारणे २ साठयाने उद्भूत धोरणे ३ आपण द्यां न ओळखता चालणे [स उच्च+ग, नि उजिल्लु]

उचल्ले—स कि १ वर काणे—परणे, उठावणे अंगीकारणे, रीकारणे, क-कसे (वाम भाग, भूमिका, प्रम) २ हातीं घेणे, ' वटा पैसांचे अळमटळम दिगने भाह, गने परवासावयाचे उचल्ले हा ' ' लहानपणापासु यानें मया उचल्ले ' ' पुढे मूनिपूना हळुडुडु आर्यानीं उचल्लरी अने दिवसे '—मगाप २ ० ११६ ३ उठावन घेणे, उभा वरणे, मनाव भरिणे, चरित्रे, चरआणम, द्रुत पत्रविगे (वाद मळ, इ विषयी) त्याच मनाव भाऊनदाशी आनव दनिया गागाधा अने नव्हते पल्लु लाशनीं त्याा उचल्ले ' ४ लापडें, चोरणे ५ उचल्ल करणे, रडम घेणे उचल्लून आपटणे—वर उचलून खाणे यारणे, माष्टरा लोहा आपटणे आरळो उचल्लून देणे—१ (तुळकी, वगैरे वगैरे वगैरे हातात पडता) पाय घेणे गागाच्या नाशनें सर ग करणे २ रव तापाने उचरी रडम ताणे आम दणे, ३ वगैरे वाढून ठो ' तु आमच्यात पचायला आणम तर वगैरेगी भागवितो येरे' तु । याहिंदिग रहानपागाडीं पा राव उचल्ल देणे उड जाईल काळ्याग जेवणाव घे ' उचल्लून घरघरे—१ तया तून सोडणे घरघ घेऊन वगैरे, मगपणम वगैरे तगादा तव १, वाढून घरघे (भित्ती वगैरे) २ भागी नदी लहरी, अवर भिमा, ०चाच माणे (तागारा वगैरे में) ३ एमदाचा विदित

पक्ष स्वीकारणे; जबाबदारी पत्करणे; अभिमान वाळवणे; सम-
र्थन करणे; आधार देणे. 'म्हणू' उचलली जीभ दाबली टाळवाला
निवार न करितां मनाम येईल ते बोलणे; हाकलणे सोडून बोलणे.

उचलतां-त्या पाई-किं. अति त्वरेने. 'तैग्यां उचलतां
पायीं पावती.' -विद्यु १८२. 'जावया निघाला खव्याही तेंव
शत्रुन पाहिले दोही बाही। म्हणोनि आला उचलत्यापाई। द्वार
केनी ॥' -कथा ४.१९.११. [उचलणे+पाय]

उचलनी-ची. विकास; उत्थान. 'करी कयलोची उचलनी'
-दाव १७९. [उचलणे]

उचलपांगडी-चांगडी-ची. १ हातपाय घट्टन उचलणे;
घलतहाराचे नेणे (रक्षण मुखांग शाळेत नेण्यासाठी प्रयोग). २
घलतहाराचे घालवून देणे; हकापरी करणे; उच्चाटण. 'मुभां
जोवी उचलवांगडी होण्याचा वेळ आला होता.' -विधि ८.९.
१११. [उचल+पांग-डी=होण्याचे जाले (हो) भांडे असल्यास दोपे,
चोपे उचलतात.]]

उचलपुन्नी-गि. एक दिवी. ज्याची इंधनी उचलेली आहे
असा. 'चेमूचे छंद कवी उचलपुन्नाला हवी.' -पला ८०. व
उचलमावंदे-न. (व) उच्चाट; हकापरी. 'तेपून उच-
लमा त्याने उचलमावंदे जाले.' [उचल+मावंदे]

उचलला-वि. १ उचलेला; धर जालेला; निघलेला; सोडून
जालेला. 'उचलेल्या प्राणातरिनी। ईश्वरिणी निघती जेनी।' -
द्वा १२.१०१. २ मनीसुत्तर, इच्छेप्रमाणें मंजूर केलेला; नेमून
दिलेला; ठराविक. 'उचलला पगार, वेतन, सार.' ३ संसार-उ.
मुष्टपुण्यां प्राणीवर चाललेला संसार, कामधंदा, व्यापार. **हात-उ.**
ईश्वरानें वाचण्यासाठीं पुढे केलेला हात; स्वयंतोपार्जन देणे. 'आई
बाप मेला जे उचलल्या हातानें देतील ते मी घेत आलों.' **उच-
ललेले काम-न.** स्वयंपातने पत्करलेले काम; सेवेतले वाढून घेतलेले
काम.

उचलतांचल-शी. उचलउचल पहा.

उचला-उ. (शं.) दुर्गा देवी निचा इतर प्राप्तदेवतेच्या
देव्यतां देवाज्यल एकदम उचलिलेली असतो तो. काही गोष्टीनिपणी.

देवाला प्रथं बहून तो उचलला अर्थात केव्हां जड येतो, केव्हां
हल्ला येतो; त्याप्रमाणे त्या प्रमाणें उत्तर समजणे; चौलाचा धवड.

उचलाउचल-शी. १ प्रापंचिक मिनाहट वगैरे उचललेले.
२ मल्लान्गत फेकाणेक; पाईने जिनवा घोषणे, उडवडणे वगैरे.
कोणी काही उचलल्याला व्यापार.

उचलाऊ-नि. (झ.) उचलण्यास शरय; उचलण्यालायक;
उचलवाना वाढणारा. [उचलणे]

उचलाउचल-शी. (शं.) उचलणे व उचलणे; पुन्हा पुन्हा
उचलणे; उचलाउचल. [उचलणे+उचलणे=उचलणे]

उचलाव-उ. चाल; उठाव; हडा; घाला. उचल अर्थ १ पहा.

-शिदि ३४५. [उचलणे]

उचलासांचल-उचलउचल पहा.

उचलेगिरी-शी. भागंडेगिरी; एखादी हाती लागेल ती
खेळसज्जान वस्तु हलक पळवून नेण्याची, चोरण्याची क्रिया.
'मुभाणेचा जो मवा बाजार भरणार त्यांत उचलेगिरी करून
काही हातीं लागते का पहावे' -केले १.१४०. [उचल+गिरी]

उचलो-वि. (गो.) बरवा. [सं. उच्च]

उचल्या-उ. १ गाम्ना; सिसेकापू; चोरांचा एक प्रकार;
विरहोल चोरी करणारा; पुण्याकडे यांना भागडे म्हणतात. 'मंद
उचले खाणोरी। मुबंगंगी गुरोकी।' -दा ३.७.४९. म्हण
'बाजार भरल्या नाही तोंच उचल्यानीं कपरा बांदल्या.' -वि. थोडा
चाल एक ठिकाणीं राहणारा; उपरी; उचलटपू पहा. [उचलणे]

उचवट-नि. १ किंथित उंच. २ थोडा षट असलेला; उंचावर
असलेला; याच्या उलट वगळ. [सं. उच्च+भगती]

उचवटा-ळा-उ. उंच भाग; टेराड; उंचाड; टेव. २ अंगा-
वरील, एखाद्या वस्तुवरील उंच भाग; टेगूळ. ३ सपाट क्षमागावरचा
थोडा उंच भाग; थोडा. 'तो उंचवटा देखिल। नितल नीट.' -क
७२.

उंचणें-अकि. उंच अणें.

उंचशिरा-वि. ज्याचे शिर उंच आहे असा; उंच वांगणीचा;
चांगला उंच. 'चौथा मजला उंचशिरा करी वदार आकासी।' -
प्रका १५. [उंच+शिर]

उंचभवा-उ. उंचेभवा; ईश्याभोडा. 'उंचभवा न तव-
रेवो.' -उद्या १९७९. [सं. उच्चेभवा]

उंचसखल-वि. उंच व खाली; उंचवट व खडसल; चट उतार
असलेली; खडवडीत; विषय (खल) [उंच+सखल]

उंचा-वि. १ उच्च प्रकारचा, महत्त्वाचा; अधिक योग्यतेचा;
नामी; गुणानें श्रेष्ठ असा. 'नीचिय कुळीचा उंचा बंध होय।' -
तुगा २४००. २ अधिक मौल्यवान; महागा. उंच अर्थ १ पहा.

[सं. उच्च]

उचाट-उ. १ बंडाळा; उद्देग; नाशुरी; तिरकाट. (किं
येणे; राणें). २ प्यास; गाढ; उत्प्रेक्ष; भांडे; अपरिपक्वा; अत्यो-
त्तुरय; एखादी गोष्ट करण्याचे कुमारी भर. (किं भरणे; राणें).
३ गाम्नी झाल्याने निवडी. [सं. उच्चाटन; हि. उचाट]

उचाटणें-अकि. तिरकाट, थोड येणे; बंडाळा येणे; तिरकाट
येणे; मन उडणे. [सं. उच्चाटन]

उचाटा-उ. १ (गाढ.) मुष्टवटे तयार करण्याकरितां केलेला
ट्या, आहूति; पौराणिक गाढांतील गणपती आदिबद्धन मुख-
पट्यामादीं मातीची आहूति प्रणम करून तिच्यावर कागदाचे थर

विद्यार्थून जी आकृति । म्मन पेतातल्या आकृतीस उचाड म्हणतात
जसे-मगपनीचा, मारीसिद्धाचा उचांग २ (मुद्रण) ज्यातून ये
(दर्शक) गाळले जातात तो राचा (२) मेद्विष [स उच्चवृत्त]

उंचाड—न १ उच्चवृत्ताची जागा, स्थान टक्की, चढणीची
पागा, टेंब, टेकाड—वि २ उच्च, उन्नत, सुग, भव्य उच्चवृ
पदा [स उच्च]

उचापत—नी १ माल उघार विवृत घेणे, उघारी, उराग
य 'वाण्याची उचापत देऊ करानें मी आता।'—पदा ८०
म्ह. उचापनीचे पोते, सवा हात रिते २ उघार माल, घनीवर
आगळेग माल 'उसिणें उचापत कां देतील'—दावि ३०१ ३
काणावडून बळावेडी वाडेलेली रकम, उचल अर्थ ७-८ पदा ४
(साया) कजे 'शारी शुद्ध उचापत प्रभुवर केली विदागी
दहा।'—पदा १४ ५ उघाटेव, नसती उलटाल, भाग्यद, विवृत
भा-ण [स उच्च+आपत] ०२५—वि उघारीवर उघापीविद्या
करणारा ०२५—१ चांगली सोड पडून येईल—पुढे काढी
हरी मिळेल—या माझेवर नैन करणें २ दुसऱ्याचे विवृत भागण
घेणें, भाडण ओढून घेणें, विवृत धाद घेणें, लच्छट्या भाकरी
मागणें ० विचापत—नी उचापत द्वि पक्ष. उचापतीचा
सोजगार—व्यवहार—३ उघारीचा उघनवटीचा, केवळ घनीवर
व्यवहार पाह्या उलट रोकडीचा व्यवहार [द्वि उचापत]

उचापती—त्या—वि १ उघाटेवी करणारा २ उघार घेणारा
प घेणारा [उचापत]

उचापुरा—वि मुद्र, भव्य, पूर्ण वाढलेला 'हे स्थिरपद
मुद्रकलेत अलीकडे मारल्यामुळे उचापुरा नवान माणि द्विचक्र
पौरुष सारखें'—नि १७१ [स उच्च+पूरा]

उचाफेर—३ पोडपाची एक प्रकारची चाल—अधप ११४
[उच्चफेर]

उचारापाचार—३ श्ट लागून घेणारें, नवीन किंवा उल
टारें ठुलणें (किं० करणें, होणें) [पाचारा=पाचारा, पाचारा
दि]

उचारापाचार—३ दुसऱ्याच्या खाकगी मोठी लोकात
सागणे, सकळणें, मुखस पाचळणें (किं० करणें) [स उचारा
दि]

उचारापाचार—३ (बुकीनें) उघारपाधारवळ पापतात
उचाल, उचाल जाणें—उचाल, उचाल जाणें पदा

उचावणी—नी १ उघावणी 'करोनि झळाली उचावणी।
म २३ खडिला तिसा नाणी।'—सिपु ७ ४५-३३ २ (ल)
गौरव, मोठेपणा [स उच्चय, आ उच्चाव]

उचावणें—अकि १ उच होणें, वाढणें 'एय उचावे ठेणें
नाम । नैमित्तिक होय।'—हा १८ ११४ २ सशस्त्रल उन्नत होणें

३ उच जाणें, उडणें, भरारी मारणें ४ (ल) मुस्वित प्राप्त होणे,
उत्कर्ष होणें—सकि १ चढविणें, वर उचलणें, उडविणें, उची
वाडवणें, वर करणें 'रोप भावला तत्त्वणा । उचावुनि फगा।'—
—कृगाचा पाळगा १०. २ मोठेपणा आणणें 'आम्हा मानसते
उचावती मोते।'—गिळक कविता १३५

उचित—वि १ दृग्गल, लोक, घाळ, रीति इत्यादिद्वारा
अनुपपन्न केलेले, योग्य, लायक, जुळणारे, साजगारे, बरोबर,
चांगले 'प्रमाण न म्हणों जरी उचित मासिया नीचते।'—कंका
३ २ सवयीनें, अन्वयासांतरे—न १ योग्यपणा, योग्यता
'निजा म्हणे जागा भाडण्या उचिता।'—निगा ०३३ 'देवापे
जे मनोगत । तेचि आपुडे उचित।'—दा ४ ८ १० २ (व)
पासितोपिक, घणीस, दणगी. 'भाटोतें उचितीं वारितु। पाडयांचा
स्तुत घापरीतु।'—सिपु ७११ 'दुपदें गौरविळें उचिती।'—
—मुआदि ४५ १६—वगाप ५० २८३ [स वच्] ०२५—वि
उचित, अनुचित ज्यास समजतें तो, व्यवहार, साहाय्य, चतुर,
माहितगार उचिततार येणें—योग्यतेनुसत उचित वाटणें, पसत
पडणें, योग्य दिणें, बरोबर वाटणें

उचित—उचित पदा 'बहुतांचे उचित अधीकारी'—दा
२ ११० [स उचित]

उंची—नी १ पदार्थाच्या सालच्या भागापासून वरच्या
भागापर्यंतच्या व्याप्ततेचें प्रमाण, माप, तळापासून शीच्यापर्यंतचे
प्रमाण २ (राजा) (विहीर बांदेची) खोली—वि अधिक
चांगला, सरस, थंड जास्त किमतीचा उचा पदा 'महाराष्ट्रात ही
एक उची सल्या होती'—कले १ २९८ [स उच्च, सि कचो]

उंची—राज (राजा) वर, उचीवर, सोज्यावर, कळसावर,
उपरि 'पजेन्यकाळीं मीठ तुलीउची टेमावें म्हणजे पापळत माही'
[स उच्च]

उंची देणें—कि (व) हलक्याच्या हातावर चढविणें हुर
कावयास लावणें, चढविणें, रवानें फुगविणें, भर देणें

उंचीदंड—नी पोडपाची एक चाल—अधप १८८

उंचीव—नी उची, उचपणा 'उचिके जेता प्रचंड लाळ'
—मुसमा ८ ३८ [उच]

उंचून—अथ वरून, उचावरून, शेंडपावरून, डोडयावरून
(किं० वाढणें, याकणें) [उच]

उचेंद—नी बोंदणातून खडा काढल्यानंतर उचकून काढ
लेले सोने, रंगे ५० [स उच्चादन, न उचणें]

उंचोला—वि उच, उच आढलेला, उन्नत, उत्तुंग, उचगा,
(गो) उचोले [स उच्च, म उच]

उचोटा—उचवटा पदा

उच्च—न १ वैद्वय सूर्यापासून अति दूर असणारा ग्रहकक्षे
तील बिंदु, सूर्योच्च २ ज्या राशीमध्ये विशिष्ट ग्रह यत्नान्
असतो ती रास, ज्येष्ठ—सूर्य भेष राशीत, चंद्र रुपम राशीत, बुध कन्या
राशीत, शुक्र तुळ राशीत असल्यास त्यास उच्च मानतात —वि
उच्च, मध्य, धेनु, उच्च प्रदेशावरील, उच्च जातीय, उच्चसंनस्थित
३० 'उच्चा ते आरुंती पोकळी ।' —दाव १३५ [स] ०नीच
भाय—३ एक मोठा व एक लहान अशी भावना, दिवा, द्वैतभाव
० पदस्थ—वि मोठ्या अधिमान्याच्या, सन्मानाच्या जागी
असलेला ० शिक्षण—न विधविशालयीन (मुनिवर्हिर्दार्ढ्यं)
शिक्षण, कॉलेजतील शिक्षण ० स्वर—(विरु) चढा आवाज, मोठा,
स्पष्ट आवाज, तीव्र स्वर, वरचा सुर, तार सप्तमातीळ आवाज

उच्च त्रिषण—वि (गा) ह्रस्व, मूलं, वीड वहाणा
[का हुच्चा=ह्रस्व+फा त्रिषण]

उच्चलन, उच्चालन—न १ उच करणे, धरणे, उचलणे
२ उच्चाटन, ह्वाणपट्टी [स उद्+चल्]

उच्चाट—उ आतुता, उत्त्वा उचाट अर्थ ० पहा 'मासिया
हा मते घेतला उच्चाट । पहावे पैकुड पट्टी ह ।।' —ब ३४६

उच्चाट—उ उचल्या, मानडा [स उच्चाटन]

उच्चाटन—न—१ मनाच्या साहाय्याने अनुयात तत्त्व के
धरदार, नोकरी, उद्योग याविषयी तिटकारा उत्पन्न कव्ण त्यास ते
साहाय्यास लागणे, जादूयोगा कडून वेडापिसा करणे २ जादू
योगा, मन्त्रयोग ३ ह्वाणपट्टी, उचलनागरी, उचलणे, धावून
दणे, उचलून पावणे, दूर करणे [स उच्चाटन]

उच्चाटणें—उच्चाटन करणे

उच्चातिउच्च—वि श्रेष्ठ धेनु 'तुमच्या मते तुमची अन
शेषभोग्य सुधारणेची उच्चातिउच्च जी लत्तें आहेत' —टि
४ ७९ [स उच्च+अतिउच्च]

उच्चार—ण—३ न वाणीपासून वर्णरमक शब्दाची होणारी
रचना किंवा त्यास अनुकूल असा व्यापार, बोलण्याची क्रिया,
पद्धति, बोलणे बोलून दाखविणे, भाषा, बोल [स उच्+चर्]
उच्चारणीय—वि सगण्याजोगा, बोलून दाखविण्याजोगा
[स]

उच्चारणें—उर उच्चार करणे, तोंडातून काढणे, बोलणे,
बोधा दाखविणे, स्पष्ट सांगणे [स उच्+चर्, उच्चारण]

उच्चारित—वि उच्चारलेले, बोललेले, सांगितलेले, उद्गार
लेले [स]

उच्चार्य—वि उच्चारणीय, बोलण्यालायक, सांगण्याजोगे
[स] ० भाषा—वि उच्चार होत असलेला

उच्चात्तरक—३ (यत्र) तरफ, तड पदार्थ उच्चत्याकाली
बोवलेला काय दावा (६) निवृत्त [स उद्+चर्]

पद्ये १. ४४

उच्चावच—वि लहानमोठा, उच्चनीच 'ये लोकीं उच्चा
वचे जाण । देवाति समान निजभावे ।' —एमा २७ ३४० 'सर्वत्र
उच्चावच भेद आहे ।' —ताष्ट ४ १३ [स उच्च+अवच]

उच्चावर्णे—अकि मोठा होणे उच्चावर्णे पडा 'तपस्तेजें
वह तोवि उच्चावर्णा' —वसिष् ४ [स उच्च, प्रा उच्चाव]

उच्छी—शी (ना) एखाद्यास वर चढवून त्याची केलेली
फजिती ० पट्टी—शी फजिती, उच्छी उच्छीत येणें—(स्तुति
केव्हामुळे) चढव जाणे, वरणे [का हुच्चा=पट्टीफणा]

उच्चैर्घोष—३ मोठ्याने जयघोष, आकाशताडन, उदोउदो
'घी गुगुणा व सीशिण्या यांच्या महातत्त्वाचा उच्चैर्घोष करण;
रानी ही मोठ अवसर घ्यागात टेविली पाहिजे' —टि ४ २९.
[स उच्चैर्घोष]

उच्चै ध्रुवा—३ मोठ्याने एक येणारा क्षीरसमुद्रातून निघालेला
इराचा घोडा (चौदरत्नापरी एक) 'तुरागात्ता प्रसिद्धा आन
उच्चै ध्रुवा नी ।' —शा १० २३७ [स]

उच्छलन—न १ उच्चलन पडा २ उमळी [स उच्चल्]

उच्छब्द—उत्सव पडा

उच्छिष्टिप्र—न भूमिपुत्र अर्थाचे पडा 'उच्छिष्टिप्र आगि
पूर्णचंद्र । वस्तपदके समुद्र ।' —न ४७ [स उच्छिष्टिप्र]

उच्छाई—वि उत्साही पडा 'सागतो सत्साधनियं मन
उच्छाई ।' —होला ४०

उच्छाद—३ १ उपद्रव, नास, पीडा, घतावणूक, गाजणूक,
पुरेपुंसे करणे (कि० देणे) २ छत्राघट, जुवून (चोर, दरोड
खोराचा), खाव्या (मुलाच्या) (कि० आपणें, देणें, मागणें)
३ उपद्रव क्षात्रेगी स्थिति, वस्तता [स उत्सादन] ० काटणें—
नास सांगणे 'या मुलाचा उच्छाद मो काट्टेरी किती ।' ० देणें—
मागणें, कदाळणें, पीडीत होणे 'आ धियापमस्तीने मला उच्छाद
आला आहे ।'

उच्छाप—३ सापाची निरुत्ति, सापावर तोड, उपाय, इलाज,
याकरीता असणारा वर [स उद्+धाप]

उच्छाल—३ पाद, चड, धडनी, उत्कर्ष ० जाणें—१ क्षता
पणे, एखाद्यावर ताणातून उठणे २ उडी मारणे (घोडा वगैरेनी)
[स उद्+चर्]

उच्छास्त्रिय—३ उत्सव पडा, 'यगजोत्साव काढवते ।
सा यज्ञां रम्यत कथ । आरुढा वस्तयाचे माय । मानदे डावणी ।'
—वेदीस १६

उच्छात्र—वि शास्त्रपरिचय, शास्त्र तोडून (भाषा, वनेन)
[स उद्+धात्र]

उच्छिष्ट—वि पूर्णपणे नाश पावले, नष्ट झालेले [स उद्+
शि]

उच्छिष्ट—वि १ अवशेष राहिलेले उरले (पदार्थ), उडे 'पडिलिय थायीं उच्छिष्ट मेवावे'—तुगा ६३२ २ (ल) उप भुप, वापरले (वख, पुण, श्री, ६०) ३ उडे, धाडे, नवीन मसणारे, उसने घेतलेले—न उग्री पाणे, उडे, उच्छिष्टान 'उच्छिष्टे काडी धमापरी'। ब्राह्मणाची भीड घाली ।'—एरख २ २६ [स उतम्भान]—कल्पना—की दुमन्याने अगोदर वृक्ष कलेली कल्पना, शिला, नावीन्य नमलेला विचार—**चाडाळी**—की एक शुद्ध देवता हिला प्रमत्तकल्याकरिता धान जेवणाच्या मधील वालन भावरीचा तुफडा दावेत देवण्याचा एक विधि 'कर्णापिशाच भग रिनी । उच्छिष्टचाडाळी रामसन्नी करणी । वेताळ गुन्या काळर जनी । भर्चिने जनीं अतिभीती ।'—ह १३ ६८—**भाषण**—म्लोक्त—वाक्य—न पु पूर्वी कुरा याने म्हणले व कन अगर भाषण, बाह्यमयचोय

उच्छिष्टपुणे—उकि उडे करणे अर्धदंड—काही काळ—भोगून गाऊन देणे, जुने—शिळे करून गाऊन 'चेरू म्हणे गा उच्छिष्टे'। होमद्रव्य मेणनी ॥

उच्छिष्टखल—वि १ तापा दाब नसलेला, उतावळा, अविचारी, अविचकी, अनिश्चित, ईश्वरिण 'हे उ० खल योलने कायमे ।'—झ ६ १६० २ घात्र, राधा, वडील इत्यादिकास न मानता बाणागर, उद्दाम, स्वच्छद, स्वैर, स्वच्छाचारी 'राहते उच्छिष्टखल । तयापरी ॥'—झ १८ ६६९ [स उतम्भानखल=साखळी]

उच्छेद—न पु १ समूह बांध नायना निष्पन्न राह २ नासदाक कृत्य (द्वैतिल्याने उच्छेद बदल) 'उच्छेद तो असे हा ये आत्मना'। राकडे विला परक—तुगा ६४० [म उतम्भान]—**उच्छेद**—**उच्छेद**—नास देणे सामास्य—धर्मोच्छेद वधोच्छेद शुशुच्छद, वनाच्छेद कुलाच्छेद एहोच्छेद—**क**—नि नादीस करणारा नायना करणारा, नास देणारा कुत्रिणारा निर्दलन करणारा

उच्छेदणे—उकि नास करणे, नाहीत करणे उध्वस्त करणे, फडसा, सणा, नायनाद करणे

उच्छेदित—वि उच्छेद केले, जाड केले, उध्वस्त केलेले [स]

उच्छेदास—उ १ नाकातून आन घेतली हवा पुन्हा बाहेर साडणे बाहेर सोडलेला भास, (निद्रावत) ताराने थांब टाकणे, मुक्ता २ हवा जाण्याकरिता ठेविलेले माक वायुमात्रे, दास्य ३ पाण्याचा नहर नळ, उद्धान ४ (विरू) उरवात उजवाळून भाजलेला पाण्याची उबी कायम रहावी व पाणी हार अंतरावर नये याचे व आतीत दूषित हवा बाहेर जावी म्हणून बांधलेला दौड 'माना फडणिहानी बांधलेले पुळळ उध्वान आहत'—अस्तमा १ [स]

उच्छेदासन—न भास सोडणे, भाजलेला करण्याचा व्यापार, उच्छेदास अर्थ १ पदा [म]

उच्छ—वि स्वैर 'उच्छ आणि सहिष्णु'। तोवि आत्मा ।

—दा १३ १ १० उच्छूखल पहा

उच्छूचि—की १ दोत कापून नेल्यावर राहिलेले दागे धिबू त्यावर निवांड काणे रस्ता, घाजार इ ठिकाणी पडलेले धान्याचे कण वेंचून त्यावर निवांड करणे 'एक त्यचि जीविकावनेन । शिर बा उच्छूती जाण ।'—गभा १० ४१४—उ अशा प्रकारे निवांड करणारा उच्छूतीने राहणारा तपस्वी [स]

उच्छह—उ उत्साह पदा 'समरे रामनौमी उच्छह कले ।'—सप्त ४ ९

उछाडपछाड—उछाडपछाड पहा

उछाव—ह—उ उत्साह पदा 'वेणीस्वामी रघुनंदन । ताडिडा मासिती उछाव ।'—वगीर ११९

उछिष्ट—उच्छिष्ट पहा 'पुढे न दिवावे म्हणानि उछिष्टा ॥'—दावि २०

उछेड—उ उच्छेद पदा 'अनृतीचा उछेड । जीवमानास वणे खेद ॥'—दा २ १ १९

उछेदणे—उच्छेदणे पहा 'मत्तरे यासी निष्पया म्हणती । तरी अक्षरिच मय उछेदणी । नासा मयाच्या सकनी । भाषई नाकें ॥'—दा १ १ १० 'देवा भक्तान उछेदी ॥'—दा ३ १ ५

उजगापुरा—खोप—वि उजव्या हाताने काम करणारा, बाळ्या उळत बाळगारा [स कळ, प्रा उजुम्भान खरे उजवा+खोर] **उजंग**—उ सुस्थिति, मुलाचा काळ 'देशाब्जाव्या घणाले केव्हा उजंग पडल तो पडो' [स जजु+भग, उजु+भग]

उजगरा—गारा—गिरा—उ १ (प्र) उचागरा जागरण, निजारायत उशीर 'आहुई उजगरा विती । कराळ हुम्मी ५'—शिपु २०२ 'बाडे सुमवरी हाती उजगर । देउळारी कां रे माली जावा ॥ तुगा १९९३ २ (ल) दुख, धम, आम, फटाळा

'आपला वेवानिया चार ॥ मग पडती महायारा । तणे होतम उजगर । कुरीघरागी ।'—कथा ४ १८ १५५ 'सामान्यत उजवा हरा पहा ३ जागी । आठवण [वि० करणे, देणे] [म उतम्भान उजगागर, प्रा उजगागर]

उजगारी—की उत्कर्ष प्रसिद्धि, लैबिक, भरभराट वाट उचागरी पदा 'सितक्या उचागारी ती (आमची भाषा) कधी तरी पाचल की माही याचा सद्य आह'—नि १०१ [म उतम्भान]

उजड, **उजडणी**—णे—सा—उजेर पहा

उजद्वार—न पुढे गार, शुद्धा दरवाजा 'निजिल ते मग निजाल स्वमुखे यथिल उजद्वार'—देव ६५. [स कळु+द्वार=उजु+द्वार=उजद्वार]

उजद्वार—वि (गो) प्रकाशमान 'उजद्वार पित असे कर' [म उथोत, प्रा उजोअभ्यार प्रत्यय]

उजम — ५. थोरवी, थ्रेष्टा 'हे आपले सकाऱ्या गोष्टी उजमान्या सापतात' — दिमरा १ १७ [अ. इत्य विवा उद्यः थ्रेष्टा, वैभव]

उत्तर-रा-७ (घ) तक्रार, हरकत, आक्षेप, वचाव 'पुढे तुम्ही जित असात तरी तुमचा कोणताच उत्तर ऐकत जाणार नाही' 'त्याचा स्वातः जेव्हा इस्टेट इन्साफावाचून, त्याचा उत्तर ऐक त्यााचून, महाराज-या हुकमाने सरकारत घेतली' -वि.सि. १०२ [नर-सर्वव]

उत्तर—यु. उत्तर [म. उत्तर]

उत्तरणें—जिसे १ चकवित करणें, स्पष्ट करणें, सदावसार करणें, सबकु करणें, ठाक करणें (रपा, आहूति, पुणछाप) २ पुनरा सचवाहन पकें करणें, उजळणी करणें, दड करणें, (पुन पुन उज्ज्वल, प्रयोग हू थोमैं अभ्यास, आज्ञा, शोध) [म उज्ज्वलन म उज्ज्वलन]

उत्तरण—वसि १ दुष्टत, बागडुनी करणें २ मारलेले मिळे नीट करणें, राख बसविणें, करणें, पोचे आलेले भाडे नीट करणें, गोसाकार घडणें (होराची काम) 'मी भविष्यत न दुःखें तया कुवेच्ये'हि वपुति उजवाया ।' —जांताति ७४७ [स कडु+ह]

उत्तरण—किं ? इत्यत्र ह्येवं च शक्तिपतयं येषां सुभा
 रणे, मुख्य्या स्थितीनां पतयं येषां, हुपारी, तमेला येणं, दशवर्षीत
 ह्येवं (प्रकृतिमुपाहूय) च मदमुदीच्या समुदायाची प्रगति होणं,
 लयाविक्रम होणं, लाला ज्योतिरुत्पत्तिरिति । साधहितं मुनयुक्तं
 न आसीत् समं याति उत्तरणम् । —मोक्ष १५० [स कर्त]

उत्तरा—उ १ प्रपद्य मार्ग, गीत, 'भनादि सिद्ध उत्तरा ।
-शा १५ २७१ २ प्रनिदि, उत्तराय पदा [स उत्तराय]

उज्जरामन्हामत—भज्जामन्हामत १५

उत्तरायणे—उक्ति (गां) स्वन्त यणे (मासानी) उत्तरायणे
पहा [म उत्तरायणे, अष्टमः; उत्तरायणे]

उज्जरिया—सगरीकणा, विपन्न, उपपत्ति '०५ उज्जरिया
के ३ देवाचिया। ते ११ सा ५।'—अ १० 'स म्मिदानानिया
उज्जरिया। गाइनिया। इमरिया।'—अट ३ १९ उज्जरी पर्व -

पहा [ग उच्छ्वसन]
उजारी—'मी तेव, पन्नास, प्रभा 'प्रमेवी' जमी उगी। ते
सोडूमि आपावी।'—आ १४ ३९१ २ स्वपण्य, स्वकण्य,
गिराय 'प्रीप्रमेवी' करी आपावी।—आ १८ ५५ ३ उकरी, उकय,
उजडा, 'तुम म्हण करी आपावी' उगी। दोड ३ पाडी देवा
बसा।—'न्या ५८, 'आ नाथि प्रमेरी प्रियान गरीरी।
आपुने होम करी उगी।'—स्वातु ३ २९ ४ चंदरिहाण्य
'तेही माहाभिरि ही उगी।'—आ १३ ४८३—'मि १ मय,
उप ३ 'पान्या कामा नगी' येति। ते कड। लय उगी।'
—आ १८ ४३ [ग उच्छ्वस]

उजरी—वि सरळ 'परि ते भवनी उजरी नव्हे। विषम पडे।'—झा ९ ३४५ [स ऋजु]

उज्जरी—श्री सहाय्य, सामर्थ्य, आश्रय 'वत्मानिया उज्जरीया । आपक्या पति कुम्भिया । जोडोनि तोपिती जैसिया । अहे वषणे' - ता १६ ३७७ [स उज्जै=शक्ति, पोषण]

उज्जयट्ट—वि उज्जट, गोरा 'नवव्यापरीस नवरी उज्जट,
सोन्याचे तुला गोठ साद्वधाई' [म उज्ज्वल]

उजयन्त-इ, उजयाइ-५ (गो) उज्जै, प्रकाश 'वर-
तेत्याच्या तोंडाक उज्जवाड पडलो' = वरणाच्याच्या तोंडाचे
प्रकाश पडला [स उत्पन्नल]

उजवण-पां-णूक—सी कर्जितदशा (सुमि, दास, मनुज्य,
इ० काम) [स कर्ज]

उज्जयण—श्री १ समाप्ति, शेवट, अवतर, बाळयन 'जेणे
वृक्षहीर्षि वीरिन। तसे कर्माकर्मांची उज्जयण। होय सत्साराची वोळ
वण। जन्ममरणमवेत।'—दृष्टा ३० ४० २ शाक्य 'आनि
आयुजा। उज्जयण जाहली।'—श्री ३० १ ८७ ३ छन, मुज इत्यादि
सत्सर अवश्य त धार्मिक विधि, (विश्रान्त) विवाह 'पुनाम
गोदन्था आल्य। अना उज्जयण केव्हा। पाहिजे री।'—दा
३ ४७ [स उज्जयण, प्रा उज्जय (उज) वण।

उज्जयिणी—अत्रि १ विरित न्मात्रनाणे सम्यक्त होणे, पार पडणे, यथागाय तवीन जाणे (नेम, विधि, धर्मज्ञान) सकल होय, सुविशामो होणे 'मय म्हणे या अष्टावता। उज्जयिणी भाति वदनु त्वात।'—झा १४ ६३ २ स्पन वा विवाह इत्यादि संस्कार होणे, 'नुचेविचकळे वळे। आमा आडुवर पा आले।'—विशु ३०६ [य उज्जयिन, प्रा उज्जायिन=अडुवर]

उज्ज्वर्णो—अत्रि १ आपति शम इत्यादीन् निभातुं जपे,
 पार वडो २ जगत् निरर्थे निरर्थो [म उव]

उज्जयिनी—उत्तरार्धे उर्वी पहा तद गोमयका उपाग ।
धुनि नक्षी चगच्छा । स्थणान्ति या नःद्र । दृष्टानामा । १-वषा
६१११३

[illegible]

उजवी घाल ' ० याजू-भी १ राजघमेट उजव्या बाजूग घालेली मडळी, मोठे मानवरी लोक २ विद्यावृक्ष, अविनाशउपयुक्त असा राजेभोकाचा उजवा हात अगेल्या माथूय उजयी डायी देणें-होय-नाही स्पष्ट म्हणणें, होकार किंवा मकार ३ उजची देणें-१ उजव्या बाजूवड जाऊ देणें २ मूर्तीच्या भगाला लावलेले तांदूळ, पुजे वर्गरेणेंकी उजव्या बाजूवडील साती पडणे कौल देणें ३ समति देणें, होकार देणें ० जाणें-उजवीकडून जाणें

उजवाडणें-भक्ति (गो) सुयोदय होणें 'उजवाडणें आतां गोराक पयरीक तोड ' [उज्ज्वलन]

उजवात-भी (गो) उदयती ' आज सजवात देवाममोर लाव ' [उदयवात]

उजवायणें-नि (राजा) रोगानून बरे होणें उजवणें पहा [स ऊर्जन]

उजविणें-भक्ति १ सनात करणें, उद्यापन करणें, पार पाडणें, पुरे करणें, सापविणें 'अविनाशविप्रतिष्ठा उजवुनि शुद्धमूर्तिकार सत्यवुनि ॥'-मोक्ष ११७ 'जे जे अत्र पयावे । त्याठे उज वावे तत्पत्ता ॥'-शुच ३२ ३६ २ सुपरिणामी करणें 'धन्य इसी उजविग धनुर्वेद ॥'-मोक्ष १० १२ ३ विवाहादि शिल्कार करणें उजवू किनी होतील पोरें ॥'-मुद्रा ११४९ 'दिसेदिवस खबें 'बाबला । बावा होता तो खुणेनि मला । कन्या उपरी जव्हल्या त्याला । उजवावाय श्रम्य नाही ॥'-दा ३ ४३ उजवून घेणें-रमलावून घेणें 'कन्या मुषाची उजवून घ्यावी'-सादर ७९१ दोहो अंगीं उजविणें-रामांमध्ये दोन्ही पक्षावडील खबें करून रामाचें पार पाडणें [स उद्यापन, प्रा उज्ज्वलन]

उजविणें-भक्ति १ व्यवस्थितपणें करणें, उत्कर्ष करणें, प्रगति करणें ही आपला सहाय उजवीत नाही हें तर ठळें '-निच ९ ५५ २ सजविणें, विमर्शित करणें 'चित्रें वाटून चौक उजविले'-ऐपे १११ [स ऊर्जन]

उजवळ-नि १ चक्रवर्तीत, सतेज, जिल्हई दिलेली (धातू), स्वच्छ, पाडरा, निमळ २ गोरा, सुंदर, सतेज (चेहरा) ३ फळ पिळताना शं बद्दल जी सजेवता यत्ने सखा म्हाकरें (मेळ केळें ६० फळ) ४ शुद्ध वर्तनाचे राखलास देण्याजोगें 'उजळ लोकां पर्वी निवडण्याचें धोरण असाचें'-जव्हेरलानानियम ९ [स उज्ज्वलन प्रा उज्जल, शु उजळु सि उजळ, हि उजळ]-टिपया-नि कामेळीनर पाडरे टिपे-अताणार (पोडा) ०ठण-उ १ सभावित मामग, राजरोस माननगिरी करणा २ बाहेरून भक्तेदार परतून कनडीमोड वस्तु आनून सरळपणा नाही असा माथूस ०तोंड-माथा हाणें-अपवाद आरोपापासून मुक्त होणें दोषमुक्त होणें, काळिमा जाणें ०माथ्यानं हिंडणें-राजरोसपणें वावरणें, वागणें, न राजता वागणें

उजळणी, उजळणूय-भी १ चक्रवर्तीत करणें, स्वच्छपणा करणें, उजळा, जिल्हई देणें, पाणी देणें २ आगुति, धूळाक्षरचि देसन व पाठांतर ३ (गणित) पांडे सनाकी, दिडकी, अडी चरी, मोडरी, बोर, मग, टांक, आणे वर्गर दिलोकाचा भाग, हा भाग तयार करणें ४ (ल) राप सिव्या देणें (किं० करणें) [स उज्ज्वलन, प्रा उज्जळण, म उजळण-भी]

उजळणें-भक्ति १ चक्रवर्तीत करणें, जिल्हई देणें, पासां, निमळ, स्वच्छ करणें २ दिवे लावणें, मशाल पडविणें, प्रकाश करणें, पेटविणें, पेट देणें 'जैसा मालवल्या दिवा । प्रभेसि जाय पांडवा । गग उजळिजे तेथ तेपरा । तैसाचि फाडे ॥'-इ १५

३६९ ३ प्रकाशित करणें 'दत तजें उजळोनी दिवा । हांमोनि म्हणे ॥'-मुभादि १२ ८८ ४ स्पष्ट करणें, सुलभ करणें 'विरक्तें पर माथें उजळ्या'-दा १ १२ ५ उजळणी, आगुति करणें 'पाठ उदरचि अगवि । सर्वकाल उजळीत जावें ॥'-दा १८ ३ १९

-भक्ति १ मोरें होणें, सतेज हाणें, सुंदर होणें 'कनैच लीचीं उजळें आं ॥'-मार्ह २ ५३ 'उजळेना का बाळवंडेमा ॥'-दा १३ ० २२ २ पाडास आलेले आव ३० सुंदर रागुयुक्त होणें, उजळ होणें 'बापुवेलीची चोसडी । उजळिली परीवडी ॥'-ज ८४

३ (उज्यादि विशासुनं लाल झालेला होळा, अपारी तार) निवळणें ४ प्रकाशित होणें 'जेसे त्रिलोक्य दिसि उजळले ॥'-शा १ ३९ 'उजळल्या दाही दिशा'-मुद्रा १७८ [स उज्ज्वलन, प्रा उज्जळण, सि भोजाल]

उजळपाजळ-नि स्वच्छ सतेज, चक्रवर्तीत, लखलखीत, तेजदार, लखलख (वख पान इ) [उजळ हि ।

उजळा-उ १ तळाची, चफाची, लळाची (घामून, घुमन येणारी) २ जिल्हई, मुलामा (सोन्याचादीना) (किं० देणें) 'तसीं चपकणुये उजळा दिपतें तसेचि व स्वणें'-कम ९२ ३ जिल्हई देण्याचा पदार्थ, उ० वाडू, सुरती, सोरा, इ० ४ (सोनारी) सोरमीड, नवसागर, मारवूत, पोर्तेशियय सायनाईड शब्चें मिश्रण (हें मिश्रण दाग लावलेल्या जिनसास तो दाग सोन्यासारखा पिवळा दिसावा म्हणून उजळा देण्यासाठी तयार करतात) -नि चक्रवर्तीत, शुद्ध पाडरा, उजळ पहा [स उज्ज्वल, प्रा उज्जल नि उज्जलाई]

उजळाई-भी जिल्हई देण्याची अगर घासण्याची क्रिया, किंवा तिची मळुरी

उजवाग-रा-किंवि उषडपणें, सर्व समाजासमोर जगासमोर, अगदीं प्रसिद्धपणें -नि १ निर्भय, पीठ २ (व) (उप) समाहित एखादे काम करून न केवळ अंगे दाखविणारा 'चोरी करून रामा उजवागच दिवतो'-उ १ जागण, जागपणा, जागृतावस्था (किं० वडणें, होणें, घडणें) २ उजळमाथा, निमपत्ता, धीटपणा,

सूतणा, धिटाई, धडाडी 'तें पुस्तक माखिन मग त्यापासून भाषून
प्यायचा मला उजागरी नाही काय?' ३ आळवण ४ सावधपणा,
सावधानता [स उत्तञ्जायु, उज्जागर, शु उज्जागरी]

उजागरी, उजागिरी—खी १ निर्मरता भोक्कळी, उष
टीक, उषडपणे एराटी गोष्ट करण्यास भोक्कळीक, उषड व्यवहार
'तो तुमचा दबल होउन तुम्हास पाहील तेव्हा त्याला मेल्याचा
पाड व्हेल आणि तुम्हाला उजागरी होईल'—याळ २ १८९
[स उज्ज] २ निर्लेज्जपणा धोडपणा, धडता (तृतीया विभक्तिंत
प्रयोग) 'नित्य पतिदेखता, भोगिता उजागरीने मना।'—प्रा
२०५ ३ प्रसिद्धि, परकी होणे ४ दुर्लोकिक, बोभाटा [ग
उज्जागर]

उजागरीस जाणणे—कि परित्कुटा वरणें, उषडरीस
जाणणे, प्रसिद्धीस जाणणे [उजागर]

उजागरीस येणे—कि उषड होणे, उषडकीस येणे

उजागीर—वि १ लिहून, बेशरम, जनलज्जा मसलेला
२ धोड, निषेध 'तो पोलीस फारच उजागीर आहे' ३ उघास
विवक्षित करी प्रसिद्धपणे करण्यास मांकडीस झाली भाद अमा,
वृज्यमान्याचा ४ उषड, जाहीर [स उत्तञ्जायु]

उजाड—वि निर्वन, ओसाड, वस्तीरहित, निर्मनुष्य, उज्वल,
वैराण (गाव, मुद्दूच इ०) 'व्यापाराच्या उत्तरांमुळे हित्येक
घाटात लोकसंख्या कतिपय वाढली होती, तर उलट स्थितीक
गारासून वस्ती अशीचाल उज्यासारखी होऊन ते गाव उजाड झाले
होते'—पाटेमेड ३४ [म उत्तञ्जवल्]

उजाटणे—उजडणे पडा

उजाडता—उजडता पहा

उजाडी—भी ओसाडपणा, उज्वलता, निर्वनस्थिति, उजाड
पणा [उजाड]

उजान—किवि (व) पुन्हा, आणखी

उजाला—३. (दि) चवथराय प्रकाश दिवा 'चवथराय
लागिले गलासे किड किड उजाले।'—परा ०७ [म उत्तञ्जवल्]

उजाल—कृ-लै—३न १ तेज, प्रकाश, उषड 'उजाल
चढाविल्यमडळा ॥'—झा ११ २१२ 'बाळग्यांचेचि उजाले.'
तेमी वडळें टाकशी ॥'—एम्ब १ २१ 'स्वामी पैल देऊ उजाले
गंगनांटीं गाले।'—गंग १५. २१ २ गांठेपणा, स्वच्छपणा,
उजळपणा ३ मुद्रता, कीर्ति, नारंगीविक 'मासिया बुळाचा
उगाठ ॥'—झा १६ ३५८—वि पाडरे, स्वच्छ उजळ पडा
'उजाल हृति मांदे।'—अष्ट ५३ [म उत्तञ्जवल्]

उजिउजणे—भी येणें हाणे 'जोबु प्रह्नी बाघानि उजिरे
जो नागव पिपड'—याव ३३८ [म उत्तञ्जवल् येणे]

उजिती—खी आगटी 'प्रलयामीची उजिती। आउखली
जैसी'—झा ११ ३४० [स उत्तञ्जवल्=पेटणे, प्रकाशणे, प्रा
उज्जुल]

उजितें—न ज्वलन, पेट, पेटण्याची क्रिया 'ते विसोनि
जाय उजितें। अग्नीये जेव्हा।'—झा ८ २१२ [स उघोत]

उजियड-येड—शु उजड पहा 'पडिलेआ भरतमी निबिडे।
जिया प्रसिध्दी उजियेडे।'—अ २ 'परि श्रीनिवृत्तिदिपउजियेडे।
दखेन मी ॥'—झा ६ ३० 'तेणे उजियड पाहता गा।'—दावि
४९९ [उजड पहा]

उजियेरी—खी सादस्य 'जरि पाहता उजियेरी न जोडे।
ते व्हेकि माडिणी।'—कृ ३९ [म कजु]

उजिरा—शु प्रकाश, तेज, उदय उजरा पहा [स उत्तञ्जवल्,
कजु]

उजियड-डू-टें—३न प्रकाश, उगड पहा 'दिवा जो उजि
वड। तां पराचाचि सुवाड।'—अष्ट १० ४ 'देसेनि घणें निवाडे।
जगान्या जीवीं उजिवडे।'—झा १२ १०८०

उजियडणे—अकि १ उजाडणे, प्रकाशमान होणे २ (ल)
भारणे 'तेणे उजिडे येणे व्हे। जड येणे उजिवडे।'—अष्ट २ ५

'जगान्या जीवीं उजिवडे।'—झा १२ १०८० [उजाडणे]

उजिवण—अभी साकरय, साधेक, उजराय पहा [स
उघापण, प्रा उत्तञ्जावण]

उजोयडा—शु उजियड, उजड पहा 'आपणा वसतिला
उजोयडा ॥'—दावि ८ ३५९

उजोर—वि सरळ उजू पहा [म कजु] ०५०—न सर
लव्, सरळपणा

उजु-यू—वि १ सरळ, वाकडे नव्ह असे, सममुखागुरती
(रपा, माये इ) 'तो उजु हाटिएल। परा जेणे ॥'—दिगु ८९५
२ नीट योग्य अनुकूल, सीधा (स्वभावाचा) 'दिवा जेमें ते
चातक। मेधा उजु करिता धोक।'—स्वादि १० ८० ३ सरळ,
चांगले सत्त्वावर्ति 'द्वीपिशासि पडरे साकडे। श्री उजु करिता
साहले वाकडे।'—रपा ५ ६९ 'स्वर्णिने पाऊळ उजु म्हुन
सुवर्णह पडावेंचें नारीं'—नि ७८९ ४ बरोबर, प्रमाणशीर,
सरळ येणारे, योग्य, यथान्याय 'उजु दिवाचे जे पडे ते आम्ही
देऊ.'—खोरेकि २८० ५ छेरापरे, धन्यपरे, सकोकि वगैरे नग
केडे मद्द, मोषे, मुगोष, सद्ग समनयवागारें (भादय, पाक्य,
कविता इ०) ६ प्राकारिक, न्याय्य, निपटपानी [म कजु,
प्रा कजु, पिणी उजो] ०५००—वधूयन कामाला योग्य करणे,
पटारीने (पेच) —गंग गमोर, कडे 'तर तो धाटांमिने तिपडे।
दाळचा उजू ॥'—दिगु ७११ 'मग आको पगरी मुन। कथ्यां

उज्जु ॥ -श ६ २२८ 'उभा राहिला जानरी उज्जु ।' -शुभा १०.१२ 'धीर पाहाती आकाश उज्जु । तें येना देसिला तेज पुजु । जो भ्रम्याचा आत्मजु । नाभे विख्यात नारर ॥' -ज ५१ १५ -निवि १ सरळपणे, बरोबर, नीटरीतीने २ योग्य बाजूत, दिशेस, मार्गास 'रंधियाउज्जु पाथे वीर । भिमे सक्षिते मगमार ॥'

उज्जु-भें, उज्जु-जू-फ-निवि (पुण) अजून, पुन्हा, आगम्यी, माकट्यान उतान पदा 'रामा येतो म्हणाला पुण उज्जु आला नाही' [दि मनो, म अजून]

उज्जुकार-उ सरळ रीत, मार्ग, रीपा मार्ग, सरळपणा 'एत पदचक्रायेनि उज्जुकारे' -दार १५१ [स क्रजु+ह]

उज्जुवाट-भी सरळ, रास रस्ता, उजुवार 'पाड टेंडुळिआ तेनि दशन । उज्जुवाट तेचि रमना ॥' -दाव ९७ [स क्रजु+वर्ति]

उज्जुवाडु-उ उजेड, प्रकाश 'गरेल उपरा प्रतिपारी दिव । सकले दिता उज्जुवाडु होउनु ।' -विपु २ ४४.११४ [स उज्ज्वल]

उज्जु-भी उजूर या अर्थी पुढीने वापरतात 'कळ्याची उज्जु न करता हरये देखेन'

उज्जु-न (नमाजापूर्वीचे) हस्तपादप्रक्षालन [अर सुद्ध=चेंदरे, यस्=चेंदरा यथे अर] 'तयाज्जु-भी नमाज, प्रार्थना 'तों अंगुल अडी दुराणी जुमा मशिदीस येऊन आपला स्वधर्म उज्जु-न्याजु करीत होता' -भाष २७ ५० [अर सुद्ध+तवाद्युम=नमाज] 'नमाज-उ प्रार्थना 'याजुदल पाव वल्ल उज्जुनमाज करून इलाही नवीन सप्तसाहवाचे हकामधे दुवा याद करीत आहों' -रा १६१ [अर सुद्ध+नमाज=प्रार्थना]

उज्जु उज्जुज्जु-खी आदर, मान, मर्यादा, सन्मान (वि० येणे, राहणे, उज्जे) [अर सुद्ध]

उज्जुर-उ अस्ता, आशेष पदा १ सवय, सवय सागण्याचा हक्क 'देव मजूर देव मजूर । नाही उज्जुर मेवपुढे ॥' -शुभा १००० 'वायकोला गवण्यापुढे उज्जुर नाही' २ प्रकार, आशेष 'उज्जुर अमेल तरी हुजुर एणे' -रा १५ १५१ 'माहि उज्जुर आपल्याविशीं रे जिवृगा' । -परा १२८ ३ अहयळा, विलंब, आशेष अर्थ ४ पहा 'सेवकास आझा होईल त्या आशेष उज्जुर नाही' -रा १० २२६ ४ हक्क, अधिकार, वाजवी काम ५ सोळा पूत राहणे, विचार करणे, वर पाहणे करता अर्थ २ पहा 'महिया भल्यावर माझा उज्जुर न घरीता तुम्ही गहाण विकून ऐवजघ्यांना [आचा उज्जुर न घरीता मी खुदगिरेवत फडया करून देखेन] [अर ए=बहाणा]

उज्जुपुष्ट-कि वि (गो) रुजवाल करून, बजावून 'त्येका ते उज्जुपुष्ट करून दिले मू' [अर हज्जु=तरता पाहणे द्वि उज्जु]

उज्जुहती-कि वि सरळपणाने, आनंद न करता, जेन जिनसी उज्जु+हती]

उजेड-उ १ प्रकाश 'दाही दिश उजेड ।' -शुभादि ११ ११४ २ प्रकाश वणागी, पाडगारी वस्तु, दिवा 'अथार पडला काही उजेड सोंगे घ्या' [ग उज्ज्वल किंवा उघोत, मा उज्जोभ, अथवा स उदयित-उज्जड-उजेड-आभ १८३२]

० पाडणे-ल्यापणे-कारणे-१ (उप) अपरीक्षितप कृत्ये करणे, 'म्हणती भावाने उजेड केला । वीतिभ्रम उभारिला' -नर १८३१ २ सत्यकृत्य करणे 'आम्ही तर हात टक्के । माता तुम्ही काय उजेड पाहता पाहू' काही समानार्थी वास्तवप्रकार-मद्याल पावळणे, रावणे, टेभा पावळणे, नगान्यावर टिपण टाकणे, वाजविणे, दिवना मशाल रावणे, वेचाळीस पित्रा अथवा कुठे उद्धरणे, वडिलांचे नांव गावविणे ० पडणे-होणे-१ प्रकार पाहणे २ (उप) अपरीक्षित होणे, धी थू होणे

उजेटणी-धी (बों) चूड, ताड, माड वगैरेकडा तावक्या एट्ट करून सर्वेष्टा बांधून उजेडासाठी घेतवितात ती, टेभा [उजेड]

उजेडणे, उजाडणे-अकि प्रभात होणे, सुयोग्य होणे, २ कार्यास होणे ३ अनुकूल काळ प्राप्त होणे, वेळ येणे, सुयोग्य ४ स्पष्ट होणे 'म्हणोनि हे उजेडे ।' -दा ६ १ २२ [स उघोत, प्रा, उज्जोभण, उज्ज्वलन]

उजेडती-क्षणी, उजाडती-क्षणी-निवि अगदी पहाटे; दिशू लागताच

उजेडाचा पाळ-उ १ उगाडवयाची घळ, सधिमकापाचा समय २ (स) भारी भाग्याची प्रभात, चांगले दिवस वेण्याचा समय [उजेड]

उजेडाचा माणूस-(उप) चलास, पटकमी माणूस हा शब्दस अर्थ, पल्लू भनि उलट हातो [उजेड]

उजेरणे-व वि (राजा) १ साक्ष करणे, पाळ, घाण बगेरे काढणे (पायलीक) २ एखाद्याचा विजेन प्रवेश करून देणे, शिक्षित करणे ३ (सामा) उजरेणे पहा [उजळणे]

उजो-उ (गो कृ) विस्तार, आग [स उघोत, प्रा उजोअ]

उज्ज, उज्जन-उ (दाघ) वातावरणातील एक वायु. हा अतिसय हलका व त्वरित पेट घेणारा आहे हा वायु पाण्यातील मुख्य घटक आहे (२) हायड्रोजन [स] ० गंधकिट्ट-उ एक वायु नाही फार दुर्गंधी मुल्ये धातूच्या गंधविदावर अम्ल ओतले म्हणून हा उत्पन्न होतो (३) हायड्रोजनमसलाइड ० प्राणिद-(३) हायड्रोजेनसमाइड, हायड्रोगाइड उज्जित-(३) हायड्रेन उज्जिद-हायड्राइड

उज्जनचलनी-न उज्ज्वल येथे चालणारे, उज्जयिनी येथील शिंदेसाह नांवे -थया ४६९ [उज्जन+चलन]

उज्ज्वीवन-न १ जागृती, प्रगटता, प्रगट हाणे 'जे उज्ज्वीवन ज्हाले । झगारीची' -झा ४ ११३ २ चेतना, उत्तेजन 'तैने

रायभोग समृद्धि। उज्जीवन नोहे जीवबुद्धि।' - झा २६८ ३
भोगसाधन - हको [स उत्+जीव्-जीवन]

उज्झड-वि उज्झट, दांडगेवर, उर्मट [स उत्+झट्, उदट, हि उज्झट=गावटळ]

उज्झित-वि डाकलेले, सोडलेले, त्यक्त [स उत्+झिडणे]

उज्जड-पु (को) उजवाड पहा

उज्जल-वि १ सतेज, चरचरीत, प्रकाशमान २ स्वच्छ, शुद्ध, पवित्र, उजळ पहा. [स उत्+ज्वल्]

उज्जलन-न १ जळण्याची, प्रकाशित होण्याची क्रिया, पटविणे २ तजेला, जिल्हई देण्याची, स्वच्छ करण्याची क्रिया, चरुपक्कीत करणे [स]

उज्जलित-वि १ पेटविलेला, २ प्रकाशित केलेला, जिल्हई रिलेला ३ प्रकाशमान, तेज पुज [स]

उज्जाट्याचार-मि वि (गो) पडतिस [उजेज]

उज्जाड-पु (गो) उजैव, प्रकाश 'उज्जाडाक हटप' प्रकाशात आणणे, प्रसिद्ध करणे [उजेड]

उज्जहलज-स्त्री (चडरी) बाहरील दरवाजाला लागून आतील दोन बाजूंस असलेली घेडक, दबडी [उज्झ+ज्वल्]

उट-खो हुटहुट, बटबट -कार (तुगा ६ ७९) [ध्व]

उट-स्त्री जाकाला प्रतिपन्न करण्यासाठी लावलेली उगी, कट, डेहू, दगड [उटणे]

उट-पु क्त पडा ० उतरण-रग त्रिविणे, शस्त्रा उतरणे

उट-पु (क्षण) उट १ (सैन्यादिनर्फी) ओढो वहाणे सैन्यादि उपयोगी एक पत्र अंतरतानासारख्या बाजगटाच्या प्रदेशात उट असतात व तेथे त्यांच्याविषयक दुसरे कोणतेही जबाबदार बाह्यजाली उपयोगी नसते २ सुद्धिदलाच्या छेळातील एक मोहोरे याची गति सर्व यात्रुंनी तिरवी असता व तिची मर्यादा पगल्या अखेर पर्यंत असते [स उट् अवेगता उदन तुर फा धुतुर, प्रा उ] उटावरच्या-दातणा-मुरीपणाची सतत देणारा (राज पात रेडकार्ये होते अडकले असता एका उगावर यत्न जाणव्याने प्रथम आठ देण्याकरिता पारवी मित पाठव्याम साहून नंतर रेड कार्या मान काढून मग राजग पारवा लाडी सग दिली जा मोठी वहात) ' निमरे एक उगावरील असे विचारलात ' - टि ४ ११ उटावरच्या कोळवा हाकणे-अतिशय आळस किंवा हलगर्जीपणा करणे उटावर वारून वृक्षिण दिशेस जाणे-एव अपवातून हुकिन्द ' पडतिले उट्यानी येतुनि दक्षिण दिशि आगहे ।' - मोहोपोग १० १०१ उटाचे घोडे-ना शिष्टविचल उगवेचकचे

उटंज-मि उतलोनी, उतरपाची राखडाल (जमीन) ' स्थिर होयसत्ता भूमिबे । येवु न राहे उटंज । जाय निरमोनि ।' रिपु १ ८० [स उत्+उट=उतरण, उत्+पणा, प्रा उड]

उटकरारी, उटकरारी-स्त्री एक वनस्पति, उतादी, काटे चुबुक, हिची पाने कोपर कातरल्यासारखी असून वृक्षभागी संकेत रणाचे काटे असतात इत्या खोऱ्यावर याची मुळी लहान मुलक्या गळ्यात बांधतात सर्प, विंचू यांच्या विषावर हिनें मूळ उगावून लेप देतात मुळास ब्रह्मदक्षी म्हणतात ही उटास प्रिय असते [म उटकर, यु उटको, हि उटकराज]

उटकरणे-उक्ति उघाटन होणे, वेगळे पाडणे, होणे, दूर करणे, ' शर्वीरभा उटकले ।' - झा १४ ३६६ [स उत्+कृ=वापणे, उत्+उकृ=खरडणे, म उट करणे]

उटकरण-न १ दूर होणे २ अवर्पण -घर

उटकर-ल-स्त्री उटकळ पहा -वि हलगारा, डळमळ गारा, सैत, रिळसिळीत झालेला (दगड) [स उत्+कृ, प्रा उडह, म उटकर]

उटकरली-स्त्री (राजा) ताड येणे, लोंहात खरे, पुढक्या येणे

उटकर-वि उर्मट, मगूर, उदट (कि० येणे) [म उत्=साणे, पाडणे]

उटंगणी-स्त्री एक वनस्पति -मुब्या ११२ [१]

उटंगार-ल-न, १ उषमदा, लहान टकरी, टेंप २ शरीरावर असलेले वासाद, गरज, देणूक ३ एकादी जव वस्तु सोदून नेताना घाली नो दगड लावितात तो -वि १ वर मालीं झालेला, उच पालत, उच्चनीच, खडबडीत, डळमडीत २ उटंगळे असणारा (प्राणी, जमीन) [स उत्+कृ+गृ, प्रा उटंगल] -किवि उचसतलपणाने

उटज-न वणंजरी, शोंफडी, पंगळाळा [स. उट=गवत, पावे+जल्-उटम्भो जायते इति]

उटणे-न १ शपास लावण्यासाठी केलेला अंगडा ८ तुगची पदार्थ, उगी ' उटणे लावि पातरे रंगत. ' - वम ५० ' कां सुयां चिया आग उटणे । लागन अवे ॥' - झा १० १० २ उटी, उटंगे अगाला लावणे, माखणे, मदेन [म उटंगे, का उटणे=अगाला तल रूप लावणे]

उटणे-उक्ति १ माखणे, वापरणे, लावणे, चरविणे ' भीमदा दवा कापुरे उटिंग ॥' - झा ११ २२३ ' हळदीभीनगी कमकडा । तगे उटिं मुलकमडा ।' - पम्व ७७५ ' भीमची सुडमार गोमची । हंगा इमीं हळुचि उटी ।' - पम्व १६ ८३ २ (राग, माती ६ नी गोंद ११) पोषुन साफ करणे ' हां हा उगेनिया आरिया ।' - झा ११ १५० ' कापुरागी काय लागुनी उटादे । काय ओवाळारे दीपझागी ॥' - तुगा ४८३ ' अरुभाडी उट्याम गेलो होतो ।' - मागो ३ १ १ ३ शुणे १६ परपरा उगी आह । वरपण उटी

वाहमाय । '—एस्व १४ ८९ 'मग ते मगजहूय पाउजे । ते झुमे धेने उठिरे ॥' वेदीस्व १ २९ 'क्षणमागुरजाउनी दु ख माधीक रांठे । वदन उठिले । रोमाच आणी उठले ॥'—पग ४५ [स उठने, हि उठन, गु उठणु मि उठणु वा उठणी-णे]

उठन—१ (खा) पाठण्याची क्रिया [उठणे]

उठर-रा—उठर पहा

उठमान्या—वि उठासारणी ज्याची मान आदे अया, मिश्रो भित, उठाड [उठमान]

उठवान—३ (हि) उठ हाकणारा, सारवान [म उठम व प्रत्यय]

उठा—३ चाकाची गति गुठवण्यासाठी चाश्याली टेवलेला दगड, अठरण (वि वणे) उठ पहा

उठाउठी—त्रिभि (प्र) उठाउठी, हत्काल 'गौरजाउ पयो परकणी । अवरोक्षिता उठाउठी ॥' पंथे पळाले वारा पाटी । माहींच झाला विचार ।'—मुआदि १९ १४३ [स उठा+स्था दि]

उठाड—वि विशोभितगणे उच, उठागरखा उच [स उठाड=उठाड]

उठाणटंगळा—उठाणळ पहा [स उत्पान, प्रा उठण, म उठाण+टंगळ]

उठारेडा-ठा-ठी-ठी—३ श्री (प्र) उठारेडा १ उठारेव, वक्यावक, वपड्याव, मगता वडोग, मानगरी, छपडू २ (रुहान मुलाची) चुकडू, चळवळ, वळवळ, नाचरणगा ३ उठ बाउडव, थिड (अन्नाची-भूक नसत। कलेली) ४ थापेवाजी, गप्पा (कि करणे) [उठणे+रेटणे]

उठारेटी-ठा-ठी—वि वि १ मगत्या उठारेवीत, आळसात, गिळ्यावावत्या करण्यात (कालाचा अपव्यय करणे) ०म्हू-दिवसा गग उठारेनी मग दिव्यात कावुस रटी (किंवा बोयाने काड घाती छोटी) २ चिवडीत उरनीत (जेवणे)

उठारेटीस येणे—उठारेगा करणे [उठणे+रेटणे]

उठाळणी—श्री १ उठाळणी, मोत्साहन, जेसन, प्रवर्तन, भरी घालणे, वेव आणणे २ उठाळण्याची क्रिया [उठाळणे]

उठाळणे—उठि १ (व) स्पष्ट उच्चारण जाणे, लिहिलेले अक्षर स्पष्ट उमगले जाणे 'आस लागल्यामुळे त्याचे बोळणे उठाळत नाही' २ अर्थ, हेतु भाव स्पष्ट होणे, करणे, ३ उठविणे, उठवून करणे, उच्चारणे 'शला झेपे नाम तुझे उठाळ ॥'—साहू १०८—देवाळ १३ [स उठ+ताळ]

उठाळणे—उठि उलगणे हलविणे उठाळा लावून ठरवणे [स उठ+ताळ]

उठाळा-ठी—३ श्री १ तरफ जड पदार्थ उचलून फेंकण्या साठी खाखाली पडार वगैरे धावतात ती (कि देणे) २ अशी

उचण्याची, तरफेची क्रिया (वि करणे) ३ उचलणे, जोर लावणे, धडा वणे (पुढे उचलण्यासाठी), मोटा वणे (वि देणे) [स उठ+ताळ=स्थापन करणे]

उठाळा—३ १ स्पष्टोच्चार (वाग्विद्यापासून होणारा अक्षरांचा) २ स्पष्टीकरण, वितादीकरण, पांड, विधी (लिहिलेले, मुद्र ओळ, इ० वाची) 'माझे या स्मरणाचे उठाळे वाचुनि आन माहीं'—भाए ६८३ ३ चेष्टणा वणे, प्रवृत्त करणे [स उठ+ताळ]

उठाळा—३ (व) उथळे, इमातीच्या खावास मुडात दिवेल दगड (३) वेम स्तोन [उठ+ताळ]

उठाळ—न चाकाची गति बद करण्याकरिता, ते चड-उथे नये म्हणून त्यासाठी टेवलेला दगड, अठ

उठिगळ—(व) उठगर पहा

उठिघर-रा—नपु टेंगूळ, गाठ उठगर पहा

उठी—श्री उठणे पहा १ सुवागिक द्रव्यापासून तयार केलेला पदार्थ (चंद्रादिक) (वि० करणे) २ उठण्याचा लेप (वि० लावणे) 'तो असो बाळलोढे डबेरिला । नातर प्रभापकार उठी ओळपेला ।'—दिपु १९९ 'उठी चंद्रनाची घरीण दुधारी ।'

—वम १०० 'आणी केतुवाची उठी ।'—गणपतीची भूपाळी ३ [स उठने-उठारे-उठवि-उठी-उठी-आम १८३९ का उठणी]

उठी—श्री (३) उडवी, एक स्तम्भ पुरून त्याचे सोंबताली तुल वगैरे करण्यात येईल अशी रचना, गवताची गजी [स उठ=गवत]

उठी—श्री चाकाची गति बद करण्यासाठी जो दगड लावतात ती उठा, उठ पहा

उठी—श्री तेज, माहात्म्य (वि० उतरणे) 'सुवेधि ह्मणायी उठी उठरे ।'—हा १ ३०८ 'सीमांची उठरी उठी ।'

—पहा ११ ७४५ 'उठल्या सीमांचिया उठी ।'—एमा १ ३०८ उठ पहा ०० उतरणे—मुद्रव्यापासून प्रवृत्त होणे

उठीजणे, उठिजणे—उठि १ उठणे, उठी लावणे, माखणे 'कापुराचेनि पराग उठीनीत । मोतियाचेनि रसे म्हाणीजेनी ।'

—शिशु २८१ २ घामून स्वच्छ करणे 'न घटितांचि आरिमा । उठिजे काई ॥'—अम्ह ७ ६९ [उठणे]

उठीण—श्री उठाची मादी, साड [उठ, हि उठान]

उठीवि—वि सरवून काढलेले, घासलेले [उठणे]

उठे—न (वि०) उठे पहा बाईट कर्मांचे प्रायश्चित्त, सुडांचे हत्य, पारिपत्य 'बहुत लाबास तुवा पीडिले । त्याचे उठे आज निघाले ।'—ह ८ ८१ 'पाहिजे तर ह्याचे उठे त्याने दुसरे वेळी व्यावे'—बाळ ३ १८५

उठेरेट—न उठरेव उण्याप उठारेटा पहा 'आतां सांडिले उठेरेट ।'—शिशु १३६

उट्टे—न मोवदला, वचपा, भरपार्च, सोदीस तोंड, सूड, खरड
पै 'पण आज येईं द तरी, म्हणजे त्याच सगळ उट्ट वाडतें'
—तोव व २ प्र १ [स आ+उट्ट, प्रा आउट्ट, किंवा स आउट्ट,
प्रा आउट्ट=हिंसा] ० फाटणें—उगवणें—घेणें—जसास तसें
करणें 'आटुन सगुण शिळकिल काढीन उट्टे तें।'—प्रला १५४

उट्टरुड-२—खी ह्कात्परी उट्टकळ पहा

उट्टरुड-ळा—खी १ उट्टयास होणारें कारण, उट्टयाची
निकड, गरज (कि० आणणें, लावणें, येणें) २ उट्टयाची बुद्धि,
हुडग्री, सुसुरी (मनातून किंवा बाहेरच्या काहीं कारणांनी येणें)
(नि० सांगणें, येणें) ३ ह्कात्परी, पराभव ४ स्थलतर, गारा
वाटा होणें (गार, कुतुब इ० काचे) ० येणें—सुरीकडे जाण्याचा
हुडम होणें, भाग पडणें 'हा सुमेदार वाला, त्या सुमेदारास
उट्टकळ आली' [उट्टणें+कळ]

उट्टकळ-ळें—न ह्कात्परी, पराभव 'उट्टकळे करुनि
देत्याची।'—भाप ४१ 'मारौनि गजरवाची वळे। वीराचे उट्टकळ
केते।'—शिल्प १०६१

उट्टंगार, उट्टंगार—पु (गो) महापूर

उट्टणें—मक्ति १ उट्टें राहणें वसणें याच्या उलट २ (ठ)
वर येणें, जाकाचाल वर जाणें (घूर, घुराळा) ३ पाचें होणें, उडवी
वर येणें (शोयेंतून, सूचेंतून) ४ वरजास्त होणें, सपणें (सभा येतक
बंगरे) 'वार पाजले म्हणजे कचेरी उडते।' ५ (येणूच बंगरे) चावू
दाणें, बाहेर पडणें, सज्ज होणें, व्हा करणें 'भट दसाहस उट्टे
जे आवाकत सुयोधनाचे हो।'—मोगीष्म ६ ६१ १ उडून जाणें
(पुष्पावाकिल मन, प्रेम), उडिस होणें, जासणें, कगळणें ० वड
करणें (पुण्याचा विरुद्ध), सामना देण्यास तयार होणें 'हुडन उडाचें
वन जालो त्याजवरच उडतो' २ ८ १०२ दिसणें, उमटणें (ठसा,
सा, छान बंगरे) 'उत्तम गुण तत्काळ उटे।'—दा ११ ६ २०
१ वर येणें, दिवाचवास लागणें, बाहेर पडणें, उडगवणें (पुरळ,
साव, मकड, वातमी बंगरे) १० दुखावयास लागणें, (टोके
कपाल, भस्मक, शीर ह्याचपमाणें दाढ, दात, कान, हात, पाय, या
सवर्णादीं वस्तुत उपयोग करतात) 'मिाल्या देणो आगि गोबर।
उट्टे वपाळ लागला ब्वर।'—दा ३ २ २६ १ १ उलटवणें होणें,
फुलणें, उघटनीत होणें, आनंदित होणें, (मनुष्य, प्राणी, वन
स्पती बंगरे), छुटून दिसणें (शम बंगरे) १२ जावसांन आळ
घेणें, उमाड करणें (मनुष्यावर, पाण्यावर बंगरे) १३ सगुण पडणें,
उडून दिवाचवास लागणें (यण, वळ, जावकाचा मार, दावाचा चापा)
१४ करवणें, उरवणें, पार पडणें (काम बंगरे) 'गास्याच्यांनीं
पडिश्वासारखें कामटी उडता नाहीं'—विधि ८ १५३ १५ वस्ती
बंगरे उडून जाणें, ओसाड पडणें १६ उत्पन्न होणें 'उडवी घन
पडळें। नाना वणें।'—दा ८ २० 'शब्द पडसाद उट्टला। म्हणे
घाको १ ४५

फोण रे वोलिला।' १७ (व) खर्च होणें, खर्चा होणें, संपून
जाणें 'इतके तातूळ आजच्या आज उडनील' म्ह० उडणे
वाटयाचें उट्टें कोटीवाटयाचें पोटा दुखतें '१८ पूर येणें 'जसें
म्हाजकथीं जळ। उडलिया भेर त्रामोळ।'—विउ ११ ८६ १२
वाढणें 'चार क्षिणी लागोपाड संपवताच पहिल्यापेक्षा चार मोटें
भाजी उडली' २० प्रसूत होणें (वाईट करण्यास) 'मी इतकें
गोळाच तो जीव घ्यावयास उट्टला' २१ क्षोभ होणें (गिता
दिवाचा) २२ नवीनच गोष्ट प्रसिद्ध होणें, प्रचारात येणें 'वारा
वर्षाचे मागलें देणेंपेणें रोगी देऊ नये, मायू नये असे हें अरीकडे
बोवेंच उटळें' २३ एखाद्यानें लोविकातुल्य मर्यादा सोडून वतून करणें
२४ उभें होणें, तयार होणें (इमारत बंगरे) 'ते राजावाडा उडे'
—विउ ११ २५ वाढणें, मनात येणें 'झोवी घ्यावी ऐमैं उडे।'—
दा० ६ १५ [स उट+स्था, प्रा उट्ट, सि उडणु, जिप्पी सीगन
उट्टी, जिप्पी मॅच उट्टी] उडून जाणें—१ परवानगीशिवाय निघून
जाणें, पडून जाणें, रागानें चालतें होणें 'त्याची बग हुल होताच
तो मडळीतून उडून गेला' २ माणसातून उडून जाणें—१ शीतभात
सोडणें, जमीतीच्या मार्गाला लागणें २ परतल्यापरीच निघून जाणें
(सिवाच्या वापतीस) 'खरेंच ना रूपमाया सभापती उडून
गेत्या'—बाय ४३ उडून दिसणें—स्वप्नपणें नभसे येणें नित्य
उडून, रोज उडून—किंवि बरोबर नेमानें, नित्य, रोजच्यारोज
उडला उडा देवचूत नाहीं—उडून जेवावयाचें पानहि मागतां येत
नाहीं (शस्त्रा निवेंळोयें घातत)

उडटावसत—किंवि खुरडत, थोडे पालत व थोडी विभ्रान्ति
घत, चातून चातून, धीरे धीर (काम करणें जाणें) (कति अत्र
वर्तते घातक) उडटांवसता—पडल्या, उडल्यावसल्या—
सुटल्या—किंवि क्षणोक्षणीं, हरवरी, सदासर्वदा, नेहदा पडावें
तेव्हा, एकसारखे, अहोरात्र 'असे येता जाता उडा वसता काय
कसिता।' उडता वसता जा असे सुलाला माव लागता तर तो
कोडपा हाईल 'उडल्यामुल्या चढा पिण्याची सवय फार अपा-
यकारक बरे।' उडटांवसता उपयास—निराहार—नवरात—
नवरातातीळ पडल्यापेनेच्या दिवशीं व शेवटच्या दिवशीं उपास
करण्याची पद्धत म्ह० उडता लाय वसता बुकी—सदासर्वदा माराचा
भाक बिंबा मार बुला उडता वसता असे पाहिजे, एव्ही हू
ताळ्यावर बंगार बाडीस' [उडें+वसतें]

उठपळ—खी १ एकसारखें पडून जाणें (असतोपी नोकर किंवा
सून नातेदी) (कि० लावणें) २ नागशायक, जुलमी वागणूक, गाज
गुळ, (पडून जावयास लावण्यावतकी), हाल करणें, छळ करणें (कि०
लावणें) ३ शक्तिवत्ता, असपद्धतवागणूक, चपख्या, उतावडी (नि०
करणें, लावणें, माडणें) ४ जावयास निघणें (नि० करणें)—किंवि
एकसारखा, उड्यामुळा, अविभक्त, उतावीळपणानें 'हा पोर उडे
वळ खळावला जातो' [उट्टणें+पळणें]

उठपाय—मि वि प्रसारखे पुन पुन्हा, उठपाय पहा [उठ+पाय]

उठशी-सी, उठ येस—सी १ उठण्यावसण्याची मेह नत, पुन पुन्हा उठणे व वसणे २ खळखळ, चळवळ (अस्थिरता योतक) ३ नसता खटाटोप, उठाटव म्हू० कोणाच्या म्हूशी कोणाला उठावशी ४ येठरा (व्यायामाचा एक प्रकार) [उठणे+वसणे] उठवस करणे—(बो) आदरतिष्ठ्य वरणे

उठवण—गूक, उठवळ—सी वसले अमता स्वत उठवत नाही दुसऱ्याने उठावावयास लागणे अशी अवस्था (गुरे, घाटे इ० ची) उठ्ठा उठे राहण्याची मुद्रा शक्ति नसणे 'उठवणे साय करू'—दा ३ ६ ४७ 'आता सवेया उठवण्या'—एभा ११ १००९ (त्रि० घणे) २ (ल) आपत्ति, दारिद्र्य, दैन्य, दुर्बल दया •मोडणे—१ शक्ति पत येणे २ दारिद्र्य, निराशा यापासून मुक्त होणे, उठवणीस येणे—(बो) १ अतिशय असण होणे, (सामा) अतिशय दमणे, यकणे 'वैरगारा महारा यावस्तुता पोडी व उठे उठ वणीस येऊन, अस्थिचर्म जाहारी'—भाव ७६ [उठविणे]

उठवण—सी (गो) कुणबी लाकांतील देवकृत्य देवक उठ विणे [उठविणे]

उठवण(णे)कर—करी—करू—जि उठवणीस आलेला (मनुष्य, बैल), विद्याभ्यासा छिळलेला (सोमने, दार्ढ्याने) 'माणचे बर्पापासून तो उठवणेरी बनला आहे'

उठवळ—वि १ आळशी, कामगुहार (उठवणकन्याप्रमाणे वागणारा) म्हू० उठवळ सासू थोट जावई २ चळवळ्या, उठवळार ३ मफिर 'उठवळ तसार करून वसे जावे' [उठविणे]

उठवळ—सी (उठवळ या अर्थी जुनीं) हारपट्टी, उच्चान्न अन्नति •येणे—लागणे—उच्चान्नानाची वळ पमिल नेना केल्लेला उठवळ आली आहे'—कते १ ५१

उठविणे, उठवणे—अजि उठणे प्रयोजक १ चलणे, घर करणे, उच्च स्थितीला नेणे, उच करणे, उभे करणे २ जावूत करणे, जाणे करणे, उठावयास लावणे म्हू० निजलेल्याला कोणी उठवील, जाग्याला कोण उठवील ३ चतना देणे, प्रवृत्त करणे, क्षोभ घेणे, उठावणी करणे ४ दुखावयास लावणे (डोक) ५ (करी) पडविणे, जाहीर करणे (वातमी, गोष्ट) ६ उत्पन्न करणे, काढणे 'जे उठवी साधाउर। नद वेखरी अपार।'—दा १ ३० 'विचार न करता व्हा उठून आडवळ आणू नय'—स्वामीनियम (बहादे) ४७ ७ पार पाडणे, बचावणे 'सुचना होतीर त्याप्रमाणे नोदरी उठविण्याची आहे'—स्वामीनियम (बहादे) २४ ८ चारणे, लावणे 'बाटपानी स्वयथाकाची दो। माहीं उठ विरी'—वि वि ८ ११ २०८ ९ एवम कच साठणे, उचल करणे,

खर्च करणे [स उत्पादन, प्रा उठवण] घरांतून उठविणे—माही लावून पळविणे 'ह्या स्वतः वायका केव्हा कोणच्या म्हातान्याला पसून उठवतील काही नेम नाही'—बाय २ १ जन्मांतून उठविणे—आयुष्याने मातोर करणे (जार वमांजुळे) 'मादया पोरील अशी जन्मान्न उठवली'—निच १२५

उठळ—वि (व) निहयमोणी, आळशी उठवळ पहा उठाउं—प्र जाग्रति, उत्साह, उठाव 'बोध करिताही उठाउ नेचे।'—दा वि २४ [उठणे]

उठाउडी—मि वि तावडतोव, त्वरने, स्वरर, तत्काळ, लागलीच झटका, त्वरित, एकदम, जशीने 'आता उठाउडी। अखेया व्रजगोळां देहु मोठी।'—शिशु १२१ 'वृश्चि देखता उठाउडी। पादस्ता आठविणे।'—मुमादि ३४ ८५ (सी) दीऊ नेणे जडीवुजी। चमत्कार उठाउडी।'—मुमा १८१६ 'बय चाळिले वी उठाउडी।'—दा वि १५७ 'किति उठाउडी मयभीत मरण पावले।'—एभा ३६७ [उठो द्वि]

उठागोर—वि १ (निदा व्ययक) प्रवासी, मुसाकर, उपन्या, तात्पुरती वस्ती करणारा २ उचल्या [उठविणे+गीर प्रत्यय]

उठाठव—ठेव—सी १ रिकामी छुडुछ, झटपट, पचाईत, दुसऱ्याच्या वामात टवळावळ (जि० करणे) 'पचमृत्तिक उठा ठेवी। न चले तेदी।'—दा १ ४ ३० म्हू० विधवेला (बोडकीन) वृषवाची उठाठव कराला पाडिले २ परदास्त, सारवाई, व्यवस्था 'पायाळ समोरा बहादुर कुंभीस आला, तिथि झुजमज जाट बाणे त्याची बहुत उठाठव करून घोडी व पारखी देऊन वाटेस राविला'—भाव १६२ ३ कामाची दगदग, पटाटोप, खटपट ४ इकडच्या तिवड्या कुपलाळ्या करणे, अल्ले सल्ले उठविणे [उठविणे+ठेवणे]

उठाणे—णे—न १ उठवणी, उठाव, उमेव, तीव्र प्रवृत्ति 'वी ते समथीं यमाचे उठाणे।'—ययादी १० २०८, ११ ८८७ २ उन्नतता, उठावदापणा (स्तनचा) 'ठेटे कपोरुह ह उठाणे।'—साहू २ ५६ ३ सुचक लक्षण, चिन्ह 'तो दवकीस वरितो निरली उठाणे।'—कृष्णनय (देवनाथ) २३ [स उत्पादन, प्रा. उठाणे द्वि उठाणा]

उठाणे—न गळ, वेड (शरीरावर उठणारे) [उठाणे]

उठा (ठा) पायीं—ऊठाय पहा

उठावशी—उठवशी पहा

उठावेठा—वेठ—टी—उठोठा पहा

उठाव—प्र १ घर आल्या भाग २ शरीराची ठेवण, स्वरूप 'आणा घरेनि वृष हा, वेता दिसतो मंगारम उठावे।'—मोवा ११ १९ ३ उचल, सरसावणे 'मिवा अमून शरीरागरी। यती वळीवरी लुटी। तंमो प्रीपते राजजुमी। उठाव करी दुसरें।'—ह ३४ २८ ४ खर्च ५ (दि०) उठावाची मक्षी, उचलून

सिंगारे काम, पर दिव्यारी, कोरली आवृत्ति (६) रिगीक उ० उठावाचा मनाचा ६ पदांमध्ये बदललेल्या चाळीवरून पुन्हा मृदन्दा चालीवर व ध्रुवपदार येणे (पणी येथील मोनिदकरीच्या पदातून असे उठाव भावळतात) -स्तोत्रमाला २६८ [उठावणी]

उठावणी—ही उठविणे पदा १ उरोजन, पोस्ताहन २ ओढाणे पुढे सरगावणे, उचल करणे ३ पडतोरी, डोंबें वर काडणे, हज करणे, स्वारी करणे 'हमज लोक जितक्या वेळा उठावणी करतील तितक्या वेळा त्यांना थोडून काढायचें' -हप १४४ ४ उबण होणे, पुढे होणे ५ जाणुनि ६ (कों) शिकारण, प्रसता ७ उभारणी राजावर 'असा पतीवर सेनका पानाची उभारणी गुगी दार हाती भसनी' -नाट्य ४७ ८ तळ हलविणे, निपण्याची तयारी करणे, कूच करणे ९ उठविणे, दारिद्र्य, सक्ते यातून वर काढणे १० उचलणे (ओझे धरणे) ११ जैन विवा वैष्णवांमध्ये शृंगार्या तिसऱ्या दिवशी करण्याचा विधि [स उत्थावन, आ उठावण, हि उठावण]

उठावणे—अभि १ पुढे होणे, उबण हाण, तयार होणे, सरसावणे, एखाद्या उद्योगासाठी आवेतातने लागणे, मनापातून कामास लागणे 'पत्रिका वाचिताहि गोपाळा। पुढे भीमजी दख बोळा। बाणा पसरुनि उठावेळा। आरिणा उठावेळा ॥' -एकव ४६२ २ हज करणे, छापा घालणे, स्वारी करणे, युद्धाचे थाडून जाण्याकरिता उठणे 'काळटाचीवी पडकें। उठावणी जैसी ॥' -हा ११ ११९ 'बदा पडताळोनिया करे। उठवला समुल ॥' -गुलगा १० १५० 'दहममपावरी लाटला। एकवपावरी उठावला ॥' -दा ५९ ४० 'मृगेद्रावरि जवुका। अपार जैसे उठावले।' [स उत्थावन, आ उठावण]

उठावणे—गति (गो) नकल, ताळीक करणे, उतमन घेणे

उठावदार—वि डोळयात भरणारा, चांगला उठाव अस लेला, आकर्षक, ठळक ० चिन्ह-न प्रथमागाच्या वर आलेले चिन्ह, उठावाचे चिन्ह [उठाव+दार प्रत्यय]

उठावा—उ उठाव, उठावणी पदा १ निघून जाण्याकरिता उठणे, तळ हलविणे, कूच करणे, मादर पडणे 'आता उठावा करी तावा। नातरी त्पणी मी जीविता।' -कथा १५ ११२ २ थडुविरुद्ध उठण, हका, नगई 'दीधन वीरमदे उठावा' -उषा ११०० ३ (अज्ञात स्थितीतून, दुष्स्थितीतून) बाहर येणे ४ वदार उठणे 'पुन वसताचा उठावा। तो आनूचि दिस ॥' -सिद्ध २९९ ५ विस्तार वाढ 'दिस जेवूनि हा माघरा। ससासह्या उठावा ॥ हा १५ २०० ६ आस्थाहन, उत्तेजन 'उल्हास वीरानिया निता। उठावा दीधन मागुता ॥' एभा ९ १३० ७ आवेता, वेग 'ऐसा दळ वैराग्यउठावा। देणे विदितावि बोक वावा ॥' -एभा १८ ६५ [स उत्थावण, आ उठावण]

उठावणी—ही उत्तेजन, उठावणी पदा. 'चाळीस हजार पोडा मई दिली उठावणी।' -गंगा ८० [उठविणे]

उठावून घोलणे—वि (माण) मोठ्याने घोलणे [उठविणे]

उठिंगण—न (कों) आधार 'सोन्याचे साठ शाळे तरी त्यास वृथाचे उठिंगण पाहिजे' [उठणे]

उठित—वि (व) मशगत केव्ही लागवडीस आणवणी, वरित (जमीन) [स वड-ऊट, धिया उत्थित]

उठरी—ही उठावणाम लागण्याची निवड उठण्याची, निघून जाण्याची निवड 'तुजें स्वरूप पाहता दृष्टी। भयातें उठी उठावे' -नव १४ ७० [उठणे]

उठ्रीनिलियां—किवि उठले अथवा, उठल्याने 'एसी प्रेमे उत्पटिता। पदारिया उठ्रीनिलिया असासिता।' -सिधु ६०० [उठणे]

उठूठ—ही कामाची तळि, निवड, तणादा, लढा (निं) लावणे, माडणे, करणे [उठ] उठ। किंवा उठ द्वि]-

उठोळ—वि (व) आळशी, उठन पदा 'ती कार उठोळ मावकी आह तिळ्यचणानें तें काम होणे शक्य माही'

उंड—उ पांढरा उगणारा बापूचा मोळा, नळाक्षित बाहु 'त्याच्या पोटात उड परला आहे' [का उडे=पोळा, आ. उडी=बोलावार वस्तु विंड]

उंड—खी उडीण वृक्ष याच्या पळतील वियाचे तेल कां तात

उडकी—खी (गो) लहान उडी [उडी]

उडकी, उंडही—खी (कों) उचणी (निं) एणे 'बोळे साहजे' मिन्हा आड पडडी। नेदी हुंकार बोळखी मोडली ॥ उडकी हदयात प्रवेशी। प्राणु सागी येठोवेळा ॥' -विपु २०८ ८८

उडकी लावणे—कि गोळी मग येणे, (शरी) पामरीचे वर (मोक) माती लावून पद हाणे आणि त्यामुळे खाली धान्य न पडणे -मनाप २५०

उडंग-गु—उ त्रास [स उडिग=कडिग]

उडगण—खी गोयतमाय उडगण बडो जाय भिन्ती। तूणें लोनिता घडे पुन्नी ॥' -सुविराट २३०

उडगण—पुन नमने [स उडुगण]

उडगणे—जमि (वर्ना) साठवणे, कर काढणे [का उडगु-झाडणे]

उडगणे—अभि उठावणे 'आत्मस्थितात शुक्कडा पुष्प परात पुष्काराचन करीत गुमन, बायबा रस्त्यातून वागुनारहाड करीत उडगत आहेत अद्या चमत्कार दृष्टी पडतो' -महाराष्ट्र २७ ६ १९३० [का उडिग=कडिग]

उडगळ, उडगा, उडगा—वि निस्थोपी, कामचुकार, उडाणटपू, भक्क्या (मुलगा) [का उडिग]

उडगा, उडगादगड—उ १ ओवडवोड, खडवडीत पोंडा, ठोकळा, ओंडा २ दांग्या, उडग मुलगा [का उडिग]

उडगेमासे—प्र वन ज्यास पिले झाली नाहीत असे मासे -मरळ माझाची पैदास (बडोदे) ७

उडण-पी—खी १ किडी, आळी 'उडणी लघू न वाक मितीसी।'—एमा ५ १३

उडण-पी—खी उगी, उडीचे झाड हें फोंकणात होते याची पाने हुरगीच्या पानासारखी मोठी, शुद्धशुद्ध, स्वच्छ असून पत्रा बळी करता थण्यासारखी असतात फूल पाडते, गुरासिक अमते फळे छुगारी एकरी असून बिशाचे तेल जाळावयाच्या उपयोगी पडते त्यास उडेल म्हणतात हें खजेवर औषधी आहे -वगु १ ६० [स पुन्नाग]

उडणटपू—उडाणटपू पहा

उडणें—अति १ मरारी मारणें, आक्राशणार्थे गमन, सवार करणें (पक्षी बघीर्नी) २ आपात प्रदायादादि कारणांने स्वान सोडणें, मूळ स्थानापासून अन्यत्र जाणें, वर याजूस उडी मारणें 'चिड असा वेगाने आपणाल तसा वर उडेल' 'तोंडावर बर धरून बोल, नाही तर हुस याचे अनावर धुरा उडतो' ३ उडयन करणें, ओला हून जाणें बरून उडी मारून जाणें 'आडमांण उडोनि मिती' -मुविण्ट ४ २४ ४ उडायरून घाली उडी मारणें ५ झडप, झेप घालणें हुदून पडणें रागानें, आवेशानें चालून जाणें ६ नाहीसि हाणें, निघून जाणें सपणें 'ते रात्री वेता सूर्यापुढें। स्वरास्येसी सगळी उडे।'—एमा २० २६१ 'मनीं निघयो सरे खेदे उडाला।'—राम ६० ७ एरुदम अदश्य होणें, दिसेनासि हाणें 'दिवस दुडाला सनुर उडाला' ८ कोमेजणें, मिस्तेज होणें, रग वि जे, अदक्य होणें, फिकका होणें 'या चित्राचे रा उडाले आहेत' ९ खपणें, खरास होणें खर्च होणें (इव्य जिमत), 'त्याच्या सवें पैसा चैनगजीत उडाला' '(कोमाच्या) दरपणी राखों प्रती उडत असल्यामुळे ते (उमे) झिडून जातात'—नि ६७७

सुण्णें, (धैर्य धीर) सुण्णें, (पाणी वंदरे) आटणें १० मन विण्णें, तितकारा येणें प्रेम नाहीसि होणें 'तिचा आज जीवच उडून गला तोता'—अस्ताभा १८८ ११ दुभते जनावर हूप दंत नाहीसि होणें, तोंड पडणें, भागड हाणें 'हरी भासची गाय उडाली आहे' १२ मदक तोफ पेटणें, गोळी सुण्णें स्फोट हाणें फुण्णें १३ बुड, पाडण वगैरे जुपणें १४ मजा, गमत, हुटका, अरिष्ट, भावना, अग, अव्यवस्था वगैरे उत्पन्न होणें, सुरू होणें, वाडणें, भाजणें 'वाळिले उडत गजंत'—दावि १८ १५ बळावर, आठवर काम

रणें, अवलंबून कार्य करणें (द्रव्य सत्ता, वचन धर्मेवर) 'कथाच्या

बळावर उडतोस' १६ सभोगार्थ उडी मारणें—चण्णें (पशु वगैरेच्या बाबतीत—तर पशूनीं माघावर) १७ (ल) गवें करणें, मद येणें, ताडा चडणें 'ज्याच्या बळें उरसि ते तिकडेचि मनेहि तुजकडे देहे'—सोउयोग ४ १०१ १८ (ल) वर मान करणें, भरभाटणें 'सत्त्वार्ति न दे उडों नवमुधते।'—मोमभा २ ४० १९ भरधाव पळणें (घोडा वगैरे), वेगानें जाणें २० एखाद्याची चाकरी, रोजगार गुणें २१ दोष, विरोध वगैरे दूर होणें, मावळणें, आराप नाहीसा होणें, (खाळादि विषयावरील) २२ निसटून जाणें, पडून जाणें 'पुढें धरिता मागे पंचला। मागे धरिता पुढें उडाला। ऐसा सापडतचि गेला। अडटाइ ॥'—दा १७४ ३ २३ (शाप) वाफ होऊन जाणें, बाष्पीभवन हाणें (इ) जेपरार्हेस, इन्धेपरिड [रा उड्+डी, उड्डान, मैचजिप्सी हरी] उडून चरणें—(उ) एप भासमान, वाटाभाटात राहणें, राजदरबारी मानसमानाने राहणें

उडत जाणें—(ल) खिगणतीत नसणें, महत्त्व न देणें, न मानणें 'नाही सांगितले तर उडत गेलास।' उडेत—खी वानराची लडाई—दार उडतउडत—किवि १ उड्याभारीत, नाचत-भागडत, एकाच कामानें, वेगानें नारी अशा प्रकारें (जाणें, वेणें) २ अनिश्चितपणें, अनिधारकपणें, सद्विधपणें, अस्पष्टपणें (साणें बोलणें, एकणें) 'हे काम त्यास होणार नाही अशी बातमी मी उडतउडत ऐकली' ३ कर्णापकणी (एकाकून हुसयाला अशी बातमी इ० यणें) ४ संशेपानें, सारासुपावें, अचून समुद्र 'सगळी कथा सांगायी तर वेळ लागेल उडतउडत सागतो' 'तिने उडत उडत जबाब दिला'—विवि ८ ३ ८२

उडतक—न घोड्याच्या अगावरील गाशाखालील बक्ष उडतघुमा—वि (भोंवत्याच्या खळात) दूर उडता तथे फिरत राहिल अशा सडने डाकळला, उडत घुमतो अशा डाकळला (भोंवरा) [उडणें-धुमणें] उडतपगडे—न सोंपट्याच्या खेळातील एक डाव (फि० करणें) [उडत+पगडा] उडतयातमी—खी याजारयातमी, गय, धुमका, सडन राम जलेले पण राशयिद नतेमान, कणोपकणी एकेल्ली वातो उडतरमाल—उ १ मंडुमरी कल्याच्या महार वगैरे हलक्या जातीच्या लोकांसाठीं योजिलेला किताब २ लडाई वायविण्याची खुण [उडणें+रमाल] उडतहल्यार—तोफाची मारगिरी, गोलदाजी —रा ३ २९३ उडतापील—उ उफाळणें वाऱ्यानें मूल थोराड मुलगा, पडाडीचा, पुढें नागास्पास चढल अशी किन्हे दाखविणारा तरण, हुपार, चणस मुलगा [उडत+पील=पिलु डावा]

उडतीपाटी—शी यत्क्यारकीं एक ह्क, धान्य उफण्याला महार जें जाणें पेतात तो ह्क, धान्य उफण्याला जी पाटी पेतात तिला उडती पाटी म्हणतात, अर्थात् धान्य उफण्याच्या महारास त्या पाटीपर धान्य देतात त्यास उडती पाटी म्हणतात—मागा १००.

उडती वार्ता—शी उडत्यातमी पहा 'उडती वार्ता हे जिन कपा।'—दावि १८७

उडते ऊन—न सूर्योप, सकाळचे ऊन [स उदयत्-उड गत-उडत—भाज १८३४]

उडतें पावरुं—न, १ उडणारा पक्षी २ (ल) नैनल, अस्थिर माणूस, ह्यामी म्हू—उडतें पावरुं पोटभर—के ८ १ १९ बापूर पार-उडत्या पावरुं पिसें (शेटें) मोजणारा-मेज फणारा-ल) फार चलाप, हुषार मनुष्य, पाताळ्यानी मनुष्य, मुसत्या सर्कान एवारी गाथ गावू शोधवणारा (यो) 'उडत्या पावरुं चोटा मोजप'

उडत्री—शी (कनां) धैली, मुताचा ताणा मारावर चड विण्यापूर्वी पाजणी (उकी) फरफटकरिता राणगारे लाकडो बोरे [का हुड=मोडणे+यन]

उडट—शी (गु) उडोव पहा [का उडू=उडोव]

उडडण-दाण—न उडदाची मळणी झाडण्यावर राहिलेला मुगा, मुसकट—शी-वि उडदाच्या रगाचे, काळसर उडदांनी लाग, उडदाची रा

उडदळ—शी उडीद पैरण्यास योग्य अशी जमीन, जें उडीद पैरग आहे अशी जमीन [उडीद+त आल=व्याप का आळ=व्याप्ति, भूमि]

उडदावेगम-ण—न शी (मुद्रिच लेळ) मोगीला सग दार्यां शुद्धिवातीत एक मोहें, यात धोव्याच्या ऐवजी उडदावेगम हें मोहें असून लांबी गति ३॥ परें असत या उडदावेगमणीच्या सळात पडावर १०० परें असतात [तुर्फी उडू=सैन्य+वेगम=राणी, उडदावेगम=ह्यावर, सळात सगम, वेगमो=अमीराची डी]

उडदावेगमी-वेगी—शी (हिं) ह्यावरप शी, उडदा वगणी [तुर्फी उडू=सैन्य, तळ, रण्वर, बाजार+वेगम=शी, तरणी, राणी, वेगमी]

उडदांमुहें—उ मज, मुज वगैरे समारमात गारमीं मुवातिनी उडीद वळण्याचा जो समारम करतात तो, उडीद भरतण्याचा मुहें, बाल [उडीद+मुहें]

उडदावळ—शी १ उडीद पेरलेली जमीन, उडदाचे लाग, उडदळ पहा २ उडीद रगाचे लाग (काळ्या अणावर पाडत्या चौकटी अणारें) [उडीद+व आल]

उडदी—वि उडिदाच्या रगाचे—तुगहें—न पाट्या चौक्री असलेलें काळें लुपें

उडदू—शी कडें भाषा कडें पहा

उडदे—उ भव (व) उडदाच्या दाण्यासारखे वीटळ [उडीद]

उडदामुलम—उ उडदासारखा बारीक, काळ्या मुलम

उडद—न (गो) बापाला मारण्याकरिता एवारी मेलेले निंम त्याने मारलेलें जनावर देवून त्यामोवतीं केलेले काटयाचें हुणण [स उडव, मा उदय-व १]

उडपाल—न १ मोठ्या तड्ठोवारी जो स्नान, स्वययाग वगैरे करण्याकरिता रुद्रान तड्ठो टोकात तो [आड+पाल=रुद्रान तड्ठो]

उडपाल—न कावळ्याच्या खोकीवर (पर्यंत्यनिवारणार्थ) जें दुसरें वज्र पेतात तें [स ऊर्ध्व+फल, मा उडद+पाल]

उडद्या—ये—उ न (व क) उडद्या-वी-ये पहा

उडडरणें—अकि (व) मारणें, सैतावणें, उल्हाड घणें 'गोण्या माताचा फार उडडरा आहे' [का उडिण]

उडल—शी उड, उडीणीचें झाड व तिचें फळ उडण पहा

उडलटणू—वि निरुपोगी उडाणटणू पहा

उडली, उडडी, उडडी—शी. (नाविक) होडी उडदू नये म्हणून तात सामाळण्यासाठी तिच्या बाहेरील बाजूस दोन बाकटी लाकडें जोडून त्याच्या चौकटाला जोडलेलें एक आश्वें रुद्र हें नेहमी पाण्यात असतें [उडटणे]

उडडलोण—शी उडीण

उडलेल—न उडीच्या बियाचें तेल, उडेल [उडल+तेल]=

उडवणी—शी १ पसरणें, फैजून देणें, उडवणें २ भवहलना करणें, कांदेर करणें, हेदाळणी ३ निरास 'ये विपरी उडवणी पचकात। मोडिलेती वासानीं अभाग पडूक ते।'—दावि ३१३ [उडविणे]

उडवणें-विणें—उकि १ उडवणें याचें प्रयोजक, उडवणें पहा २ दूर ठेवणें, अस्ताव्यस्त करणें, विस्फाटित करणें, चारी दिशात उडवून लावणें, पळवून लावणें 'मुकुट विरिचा उडविला।'—मोरोडारामावण ६९ ३ उडवळी करणें, घुममार हाचें करणें 'आपल्या काशी लागून हवा ठेवडा मया उडवील असें तिला वाटलें'—विधि १० ५-७ ११३ ४ टाळणें, अन्वेषणें, शोधणें, टाळून घेणें ५ हेदाळणें, अन्वेष करणें, निवडारणें ६ कोरणें, लावविणें, नाहीतें करणें 'हातवेढा भिरांदीतें उडवित्या'

—विहित ३५ ७ मारणें, आघात करणें, 'निर्गुणास जग कल्पिला। अथवा निर्गुण उडविला॥'—दा ९ ३ २६ 'सड्ढवर नेम घलून सोडीर उडविला येतील'—दा १५० 'चावूक उडविणे, चावकाचे फळ मारणें 'भटनीचे अणावर चावूक उडविले'

—दा ८६ ८ चासन घेणें, पळवून नेणें, 'तिला उडवून नेण्याचा

प्रयत्न करणे ही गोष्ट श्राव्य आहे ' -निवि १० ५-७ १२३
९ आटोपणे, जलद काम करणे, त्वरित संपविणे ' [हॅटिन भाषांतर
विद्यार्थ्यांस दिले असतां ते जॉन्सनने कमें उडून दिले याविषयी
मागे सांगितलेच आहे.] -नि ६५६ १० पडीत करणे ' नका
आमची जास्त उडवू ' -चंद्राहण ४० ' १ काढून, हावून लावणे
' आपण स्वतः डोळ्यांचा नायक होऊन तुम्हास उडवून देणार नाही ' -
-कोरि २७८ [स उड्+डी-डाय-उडायन, प्रा उडवण]

उडवलाउडवला, उडविलाउडविला-नि (कों) दूर
दूर, इच्छेविक्रमे, मधुनमधुन, विलग, तुरळकतुरळक 'आवेबहुतकमून
आमाळाने गळाले, आता कोठे उडवले उडवले आहेत ' [उडविणे ३]

उडवळ-नि (कों) कामगुस्तर उडवळ पहा
उडवा-वी-वै-उ वी न १ दीन, रास, गयी (पिकाची,
गोदव्याची) ' नाना निधानांचि निदेश । होये कोळमयाचा
उडवा ॥ ' -ज्ञा १८ ७१५ २ (५) 'गोंदव्या बगेरेची' रास
ठेवण्यासाठी केलेले वृक्ष 'उडव्यांत बुणवी गोदव्या ठेवितात'
३ गोंदव्याहि धार्याच्या पाळेलेल्या टाटाचा (सोडवणीसाठी)
रचलेला ढीग, बुचाड [म वृट, प्रा उड, का उड्डी=ढीग]

उडवाउडव-वी-वी १ टाळाटाळी, कोळफोळ २
हेटाळणी, अवमान ३ उडवणी, अव्यवस्थित खर्च ४ अस्ता
भयत करणे (रहून वेढेलेला जिनस), अस्ताव्यस्तपणा, अव्यवस्था,
विलंबीत रीतीने केलेली फैलाफेरी ५ निरास करणे, लावू होऊ न
वेणे (दोष इ) [उडविणे ३]

उडवागी-वी (प्रा) तिरस्काराने वागविणे, अगदेल्ला
करणे, अनार करणे (एखाद्या माणसाचा विषा खाण्या भाष
णाचा) (कि करणे) [उडविणे]

उडव्या-नि १ उडवणी करणारा, खर्चिक, अतिव्ययी
२ उकारपणा करणारा, टाळाटाळ करणारा [उडविणे]

उडवळ-जो उडी एक क्षाड

उंडा-उ १ भिजविलेल्या पित्राचा गोळा (माकरी, पोळी
करण्यासाठी तयार केलेला) २ उडीद आणितोडल्याच्या पित्राचे
गाळे करून शिजवून एक खाप पदार्थ तयार करतात ता 'खाडी
करनी, प्याची दाजी, आमद करिती, साख(माडा, उडा भर
पुण्याचा पोंडा । -अमृत ७३ 'आमच्या आया तुमच्या
आया । खातील काय दूष वर' -ओगा ३ गोळा 'ताजि दपी
भाताचा उडा वामकरी ।' -दाव ३८५ ४ (कर्ना) लाडू, गुडाळे
(उडी=लाडू) ५ आळवाच्या पानाच्या बऱ्या करण्याकरिता पानास
पीठ लावून ती गुडाळून त्याचे किंवा कळण्याचे वरवल्याच्या आकारा
रास गोळे करतात त नंतर ते शिजवून कापून तदन कडवा कर
तात [प्रा उडी=गोळा, पिंड, का उडे=गोळा, ता त गु वगैरे
साव भाषातूनहि हा शब्द आढळतो गा उडो]

उडाउडी-किंवि चटाभोडीने, तवडतोव, उड्या पडून, उर
शीने 'ही वारी उगाउडी विकली' [उडी द्वि]

उडाऊ-नि अतिशय खर्चिक, उडव्या उडव्या पहा [उड
विणे]

उडाऊळपणी-पु-नि टाळाटाळी करणारा, उकारवृद्ध
[उडविणे+उडपणे, उडाण टप्पुप्रमाणे काही तरी प्रयोग]

उडाण-उ शताचा, जमिनीचा एकीकडचा विलग असलेला
तुकडा [उडणे]

उडाण-स् (ना) उडी, घाव [स उडाण, प्रा उडग]
खटोले-न विमान

उडाणटप्पु-नि १ एकाच ठिकाणी, कामान फार वेळ न
दिवणारा, भडक्या, अस्थिर, चंचल श्रुतीचा २ छुसालवद, रिकामा,
गावगुड ३ तात्पुरते, खालचलाज हंगामी (उद्याग, मोकरी)
[उडणे+टप्पु, तुल० उनाड पहा]

उडाणघार-उ (कों) कोणत्याहि अवघड कामात भय,
शका न घाता उडी घालण्याचा ज्याचा स्वभाव तो [उडणे+घार]
उडाण-नि १ तात्पुरते, हंगामी, क्षणिक (काम, स्थिति)
२ अस्थिर, चंचल मनाचा, बुत्तीचा, वभरवसाचा (माणूस)

उंडारणी-वी १ माज, मस्ती, गवै, हाडा, ऐट, अभि
मान, शुभशुभी २ स्वेर वर्तन ३ उनाडवी, उणवणे, खेळणे [उडा
रणे]

उडारणे-भकि १ माणसे मस्तीला वेणे उडवत होणे २
स्वेर वर्तन करणे 'छिनाल छवकड्या उडारतात' -इप ६० ३
उनाडवी करणे, उडाणटप्पु घनणे [का उडिम]

उडावणी-उडवणी पहा

उडाव-नि अति खर्चिक उडव्या उडाऊ पहा

उडाळ-नि १ अस्थिर, चंचल २ (राजा) लक्ष्य उडा
लेला, मनावून, लोभातून गेलेला, मन विटलेला, पराक्रम 'द्रव्य
मिळविण्याची आस्था लागताच याचे मन विचेंद्वन उडाळ शाले'
[उडणे]

उडिड-उडोड पहा

उडिया, उरिया-उ ओरिशा प्रांतात राहणारा -न्या ओरि
सातील प्रमुख भाषा [स आड, प्रा उडिडम, हि उडिता]

उडी-वी १ एका जाग्यावरून उडून दुसऱ्या जागी वेगाने
पडणे, जाणे, झेप, उडणे, उडाण (कि० घालणे, मारणे, डाकणे)
२ (स) सकल, इच्छेची मर्यादा 'सा घाड्याचे हजार रुपये
ज्याचे अशी त्याची उडी आहे' ३ (स) माणवा, आनाका,
पण, धर्म्यसमता, आकाशा, उमेद ४ (राजा) दुसऱ्याचा वेळ
कामाकरिता आणल्याबद्दल धाव्याच्या विना पैसाच्या रूपाने द्याव
याचे मूल्य माडणाने जगावरे आणून खेती करणे [स उड+डी
प्रा उड्डी] उडव्या पडणे-मदून, तुदन पणणे (मरा पाहिज,

मी कर्तो स्पून) गर्दी होणे, जोराची चढाओढ लागणे, तुरस लागणे (एव चा गोष्टीवद्दल) 'उच वस्त तात्काळ निघे। जाणत्या लोकांच्या कोठुंके। उड्या पडती।' -हा १० ७ २१ 'त्या रोजगाराविषयी उड्या पडतात' उड्या मारणे-१ खं वारुणे, पेड करणे, फुगाराची मारणे, बघाई मारणे, उद्दामपणे वागणे २ उगाडव्या करणे ३ चैन करणे ४ विवक्षित मर्यादा ओलाटून, उलटून जाणे ५ गाळणे (मुगाचा भाग, नाटकातील भाग, प्रयातील विशिष्ट भाग) (वळावर, जिवावर) उड्या मारणे-दुसऱ्याच्या आश्रयावर, आश्रयावर अनुरूप मोठमोठ्या गोष्टी बरणे, गवे वारुणे, मोठमोठ्या कार्यास हात घालणे 'जावपत आम्ही हुमचे बळवर उड्या मारीत होतो, परंतु तुम्ही हातचे सोडले' उडी-खी (कों) उडीण साड व त्याचे फळ उडण पहा

उडी-खी उडा यांचे एतत्त्ववाचक उडा पहा १ गोळा, घास 'जैमी घासे लोणिवाची उडी।' -हा ११ ४७७ २ भाताची मूद, पिंड, घास 'ना तरी भस्माभिन्वया तोडी। न पुरे भाताची उडी।' -हाप्र ७०३. ३ वळी, बैचेर 'नवसिया बेती उडी। बाळराची।' -हा १७ ९७ ४ रीर कणव्यासाटी ताडूक त्या दिकाच्या पिडाच्या गाळपा करतात त्या प्रत्येक ५ आमिष, पिगाची गोळी 'उडीस वेळोनि मारा झुल्ला। पिळिता रूडी गळ टोचला।' -अवि ११० [प्रा उडी=पिंड, का उडे=गोळा, ते उड, ता झुड दुर्दैव, उडा यांचे अल्पत्वदर्शक नाम] उंडी, उंड्या उडणे-भिमा माणणे, आगबुकी करणे (हुमन्यावर अवलंबून असणाऱ्यावद्दल वापरतात) ०५हाल-वि (राजा) भोजन माळ [उडी+वकलणे=जाणे]

उंडीण-उडण पहा

उंडीउ-उ एक द्विरुच भान्य याचे छुडप अथवा वेर हात रीड्यात उच वाढते उड्याचा रंग बाळा असून बाळपाडी, पोष्टिक, शीतळ असत 'उडदामाणी काळे गारें। काय निवदाने निवड गारें।' -अव १४ [प्रा हि उडिद, का उड्ड, शु अडद, स माष]

उडु-न नक्षत्र [स] गण-उ तारकापुत्र ०५पति राज-५ ५४ 'तव उडराज उडला गनी।' -रास ११००

उडुप-उ १ ५४ २ नौका [स उड+प=पति]

उड्गाडा-उ (व) मरीच वाकाच्या गाडा

उटेकार-वि (गो) पाद धरणार, विकणार, रोजीवाल [का उडे=गोड्या उडा=गाढ+म द-नाम]

उंटेर-न (कों) उडिणीच्या फळातील विषाचे तेज याचा जडण्याकड व गुराच्या अंगावर मारात वसु नयत म्हणून उपयोग करितात [उड+तेर]

उड्डाण-न उडी पहा 'एकेचि उड्डाणे सताहि सागरा। प्रदक्षिणा करी जो।' -हा १० २५० [स उड्डाण]

उड्डियान-न हृदयस्थान, अनाहतचक्र [स] ०५ध-उ योगातील एक वय, योगात मूल, उड्डियान व जाल्दर असे तीन वधांचे प्रकार आहेत

उड्या-वि १ उडी मारणारा २ धमक असलेला, हुपार, चलास म्हू- उड्या पुरवेल पण पडपा उरवत नाही

उडा-उ यावूची एक जात हा जाड असून लोंढा वेथील जग रक्त होतो

उण-रु-रुण-न्ही १ हेतु, मनोगत, कामना 'नायट्यामेण। न सोमिजे नागाची आण। तेसी पाळी उणखुण। स्थिरेची पो।' -हा १३ ८०० २ वर्म, रहस्य 'म्हणोनि एक एणाधीन। जाणती उणखुण येयेरा।' -निगा १७७ ३ प्रत्यय, अनुभव 'तें होपित सत्ताचें लक्षण। हें मी जाणें उणखुण।' -एमा ११ ७७

४ चोळलण्याचें लक्षण, चिन्ह, चाणाखुण 'एवधा विभागे अत धरण। त्याची उणखुण निव लक्षण।' 'एकोनिया उणखुणेसी। फाकडी जेरी विव्हळ।' -एमा २३ १७३ [उणें+खुण]

उणवड-वि अल्प मोलाचे [स उण+वड, व उणें+वड]

उणवाई-न्ही (कों) उणेपणा, वस्तुत्वा, न्यूनता, कमी पणा, तोटा, टपवाई [स उण, म उणें+वाई प्रत्यय]

उणा-वि १ कमी, अपुरा, नेहमीपेक्षा कमी, विवक्षित परिमाणपेक्षा कमी 'बाच उणें का करितोमि चोरी।' -तुणा ११९ 'शुणा न म्हणता उणा अधिक आदरें सेवितो।' -केडा १३

२ अपुरा, अडण, सरोप (वायें, सामग्री), अपुरी असलेली (गोष्ट) 'शेताचा घरचाच जमविला खरा, परंतु उणा आहे, काही आत वेत उणे आहेत म्हणून' ३ हलका, कमी योग्यतेचा, प्रतीचा 'म्हणोनि आसुरी उणी सपदा नव्हे।' -हा १८ ०५९ 'पैद्य जातीपेक्षा हूद जाति उणी' ४ मानहानिकारक, अयोग्य, एखाद्याचे व्यग्रपक्षेक (शत्रू, भागण, इ०) 'कोले शब्द उणा विदेद पिडुणा मध्ये तदा त्या शुणा।' -मासी ७१ २ नवसक 'वडील बाईल म्हणे उणा। फाडटी माहेल म्हणे गुण्या।' -नामदेवनाटक १९

५ हेतुधर, अविद्यमान, कमती [स उण] ०५प्रा-वि अपुरा, विवक्षित माणाहून कमी (कापड) उणा पहा [उणा+अपुरा]

०६प्रा-वि १ अपमानकारक, कमी अधिक, निरस्तकारक, मर्ममेदक (शब्द, भाषण, चोखण) 'कोणारा उणेंदुणें चोखणें बोरू नये' २ सरासरी उणापरा पहा. [स उण+द्विगुण] ०पुरा-वि कमी अधिक, उजळज्वळ, अजमासे, घुमारे सरासरी 'मळा गुण्यात जात्याला उणापरा एक महिमा शारा' [स उण+पुणे]

उणाउ-उ-वि हलक्या प्रतीचे, कमी किमतीचे, (हलके, विनमारे वस्त्र, माल वगैरे) 'त्याप्रमाणें उणारा आणि मध्यम

शालजोडपा पाहून पाटून देणे '—पद १८ ७२ —न हलके वस्त्र
'आनी नारायण पुरंदरे यांना उणाखी मिळानी होती' —भाष
१० १ १२७ [उणा+आरा]

उणांग—नि (गो) कमी, हलका, हलक्या दर्जाचा [स
ऊन+आंग]

उणाव—उ कमीपणा, कमताई उणवई पहा

उणावणे—अकि १ कमी होणे, न्यूनता येणे, एवं स्थिती
पेक्षा उणा होणे (पर्वन्य रोग ६) 'उणेतुअपत्ते उणाविला' ।
—सुआदि २५ ८६ २ तीव्रता कमी होणे (दुखाची), दिवित
होणे, ३ उतरणे, मालावणे, अवनति होणे, क्षीण होणे [म ऊन,
प्रा ऊग]

उणावळ—मी कमीपणा, तूट

उणाव—मी १ कमीपणा, न्यूनता, उणेपणा 'बरी उणि
वेचा सोस माई तयास ।' २ दोष, ब्रण [स जल नि ऊगी]

उणे—न १ कमीपणा, न्यूनता, दोष, ब्रण, अपूर्णता, वैगुण्य
'देव्ही दबा आणिले उणे ।।' —शा ९ ४५० 'तया पाडवाचे
उणे । कीजचि ना पुराणे । विधवाये ।।' —शा १५ २२ 'जे
यादका केईल उणे ।।' —उवा ७८५ 'म्हणे लक्ष्मिच्या उणे
स्मिपि एकरील न हो ।।' —केका ६९ —अम बांचून, शिवाय,
धीण 'जीव घेतलिया उणे बालें नेगनी सावणे ।।' —मधू
२ ३९ 'तेसे आपडने हि करणे । न निहजे सींगेल्या हि
उणे ।।' —राश १८ ९४० —नि उणा पहा [स ऊन,
प्रा ऊग]

०आणणे—दोष लावणे, कमीपणा आणणे, लाज
विणे 'बरी झळकति दिव्य कटस । उणे आणति उडगणास ।'
०घेणे—आपल्या कमीपणावद्दल मनास लावून घेणे, दु स पावणे,
स्वतः कमी समजणे ०पाटणे—काढणे—दोष पाहणे, ब्रण
काढणे, नाते ठेवणे ०उत्तर—भाषण—न अपमानकारक, तिरस्कार

०वचक, मानभंग करणारे उत्तर ते शुद्धापावडे पोर, पण बुद्ध्याला
उणी उतरे करते । हा काय त्याच्या घरचा मोळा तरी ।।' ०अह—
(व) उणे असे मनी खसे नकट असे नाक पलवणे—ज्याच्यात माई
पणे असले त्यास दुसरे कोणी बोलत असल्यास, ते मलाच तर उद्देशून
वाला नाहीत ना । असे वाटते ०हुणे—रं—वि अपमानकारक, निंदा
न्यक्त कमी अधिक, पाणउतारा करणारे (भाषण), घालूनपाहून बोल
ले, उणाटुणा पहा 'माझ्यावेळ काकासाहेबाना उणेदुरे बोलत
असलेले पाहून नमुताईना जरा राग आला' —हाच का धर्म ३३

पणा—उ कमीपणा ०पाणे—पाताळ—न दोष 'एकमेवांची
काळ्यातच जर आपला असा वेळ जायना तर
रणागणावर काय होणार' —डावटिल्ला 'त्याचे कशाला
उणेपाताळे काढतेस' । —नामदेव नाटक ७६ ०पुरे—वि उणापुरा
पहा १ कमीअधिक, सुमारे, सपासी, अर्धा, अर्धजवळ

'आपल्या भेगीला उणेपुरे बरे होत आले ।' २ पूर्णअपूर्ण 'किती
अनुवाद, उण्यापन्या नकट आटवून येतात हे लक्षात घेईत'
—मीर ५

उत—आ अपवा 'अजून म्हाणे उमा रे सिंहल त्वहुनिय
न कुला हो । उत राहो, राग पाहो, जा यमभट हो । तरी न
उतरा हो ।।' —मोवन ९ ४३ [म उत+वा]

उतटणे—अकि १ तडहणे, उडणे, उलणे, उसडणे, तापून
पाटणे, कुडणे, तडतडणे (ताणल्याने, भातून जोर झाल्याने बड
६०) 'मग शिवणी जेसी उतट ।।' —शा ६ २६६ 'तवेच्या
पोडीचे सड्ड अरतां उतरती ।।' —साहू ८ १६५ 'नादे ठव
टले आकाश ।' —वेसीस २ २४ २ घा होणे, दाटणे, अतिशय
ताण वयुनटणे 'हे पोली गेली उतरती । तेंचि आणिल मिया ।'
—शिपु २२१ —अकि टकळणे, पाडणे, तापून तोडणे इ [स
उत्+तट]

उतटणे—अकि उचबळणे, भरून येणे 'वी हे सुखाचीं ताडवे
लोडलीं । माझे आनंद उतटलीं ।' —दा १ ७ ३१ 'पेनोनि उतटला
समयी प्रेम ।' —दावि ३०२ [स उत्+तट=वर येणे]

उतणणे—अकि गवत काढून टाकणे, घुग शाप इत्यादिकांनीं
आच्छादिलेल्या शुद्धावरील तूण किंवा शाप काढून टाकणे [स
उत्+तण]

उतणणे—अकि गवांते पुणून जाणे, ताणणे [स उत्+
तण=साव करणे]

उतणे—अकि १ उकटून वर येणे (दूध, कडी वगैरे) 'जेंते
उतले भाजी पडे । तें नलगचि होमा ।' —शा १८ १९३ २ पू
वगैरे येणे (डोळ्यातून) ३ ओझादि लंगार पुढकड्या, फोड
येणे (तापामुळे, बस्तार लावून) ४ निष्ठा वगैरे लागल्यामुळे
चिडणे, पुणून वर येणे 'कोणे सवतीने भरला होला उतला ।'
—निगुणाचा पाठ्या १० ५ खतबतणे, खदखद होणे (आगीवाचून
त्रिज्याप्रमाणे) (काही नृणांवर लिंबाचा रस घातला असतां होतें
तसें) पैम येणे ६ भरून काढणे 'कोषावेडां झाले कल्पनीचे समु
द्रां उतले ।।' —मोमीय १ २६ ७ (स) गवांते पुणून जाणे
'विचबुवा एसेंम । उतणे जे सपतिमिसे ।' —शा १६ २२९ 'खळा ।
न मदे उतर ।' —मोरा २६ ८ उडळणे, उचबळून वर येणे
'तातल तेईं सागर । उतताती ।' 'कल्पतीचे जसे जाचि
उतते ।' —मोवन १० ३९ ९ गाडे, कुणगे, जोरांते वाडणे—

(पीक, गवत भाजी वगैरे) १० अतिशय समृद्ध होणे, कल्पनेवादेर
वहर येणे (धान्य, फळे वगैरे स) [स उत्+तण, म उत,
हुळ का उट=ऊणणे] उतं—जाणे—चालणे—१ खर्च होणे,
उत्क्रान्त होणे, टोड होणे, उडणे 'माझे काय त्यावाचून उत जात
आहे ।' उतं येणे—उतं येणे उतास येणे वर येणे (दूध इ०)
पेस येणे, (स) खर्च असणे, आनोघाट, अतिशय प्रेम असणे

उत्तरार्ध—अभि उच्चवर्ग, उत्तम अर्थ ८ पहा [उत्तम] उत्तरी—छी खारीक 'बादामे आकरोटे खिस्तमि' उत्तराया आणवीर्या सगला ॥ 'साहस ३ ४८ [का उत्तुत्तुखारीक]

उत्तरप—वि (प्र) उत्ताप उधरे, ज्यावर चांगले कम येत जाहे असे, धावराहित [स उत्त-तप, उत्तम, प्रा उत्तरप]
उत्तरफळणे, उत्तरफळणे—कि फाहून टाकणे, फाडून तुकडे तुकडे करणे, विध्या करणे, सामोडे काढणे [स उत्तरफळन]

उत्तरमाच-ज-त—पुली (ना व) १ उच्छाद, उपद्रव, उच्छाद खळणा १ साचोरीपणा, गर्व 'एवढी उत्तमात कम नकोस' [जन्+मात]

उत्तरंग—न (रां) दसराजाच्या चौकरीचे बरील हाकड [म उत्तर+अंग, प्रा उत्तरा]

उत्तरचढ—वि बारवार चढण किंवा उतरण असलेले उच सवल, खाल्दर—छी चढण/उतरण्याची क्रिया [उत्तरचढ+चणे]

उत्तरदंड—वि उत्तार असलेला, उतरला [स उत्त+दु-तर]

उत्तरदंड, उत्तरदंड—छी निवडुगावर दाडणारा एक तऱ्हेचा चेल ह्याच्या रसाते अगर चूणने चामड्यावरील नेस निघून जातात [का उत्तरणी]

उत्तरदंड, उत्तरदंड, उत्तरण—छी १ खाली मोठे व घर लहान अशा रीतीने एकावर एक माडी, घट टेवून केलेली रचना 'मनो त्याच्या उत्तरदी' उत्तरदीची' -रा १३ ११४ 'गाचरी गोकुळीची मदिरे' नाचन उत्तरदी दंडारे' -दु ५ ८० २ पोण्याचे एक दांडें रूपण (कपाळावर एकावर एक असे तीन उलट ओंवर आंगणे) उत्तरदंडीचा दाघ-मरात धोई दासनिगारा भेड्ड मरा' उत्तरदंडी उत्तरणे—दुसऱ्या-या कामात टाळाडवळ करणे म्हणू उत्तरदंडीला ममसा दागा पण दादल गमावा पाडीत राणा [म उत्त+दु-तर, उत्तर+दंडी]

उत्तरदंड—छी १ दाळ, उतार २ उसाच्या चवलील मत्तया भासण्या जितके हो आडाचा दाडा, अडव [स उत्त+दु]

उत्तरण—छी १ उतार अगोत्री जमीन, उत्तरद, दाळ म्हणू चणगीत घोडा उत्तरगीस रडा २ उतार, उतरला रस्ता ३ (उत्तर रायांनील) उत्तरदंडी/दाडणारा बाट ४ पय-नापति बगेरेस लाग करी ओढोढी, कमी हात जाणे, अवनति, हीन स्थिति ५ (यव) शिनिव्यातगीनी कडली अर्धा पातरी तिबळ घरात ६ (दंडादंड) प्लन ७ विधिविधाने शास्त्रानुरूप उतरलेले आन -न ज्या दिश्यानी नदीन पावने चालू जाता तेने अदी जाणा उतार [म उत्त+दु-उतरण]

उत्तरणे—गर्भ अनिर्धार ठेवणे, दया पदाथ ग्यानी आणे, ठेवणे २ गुणमावर आठे वगेरे ठेवणे, गाली दिशने करणे मात चान ठेवणे (गर्भान, मरणाद्वारा) ३ ग्यानी आणे, घडो १ ४८

खाली येण्यास मजत करणे ४ उची कमी करणे, ठेवणे करणे ५ पलीकडे नेणे, पार करणे (नदींतून वगेरे) ६ उतरून घेणे, पाहून काढणे, नफळ करणे, चित्र काढणे, छवी काढणे, प्रतिमा काढणे, 'चित्रने गूणव्या पाणीवरील उदाहरण उतरले' नमुन्यावरहुन कम करणे, वृत्ति, हावभाव वगैरेची नकल करणे 'रोचण्याची नकल हा हुवेवर उतरतो' ७ घारा, भाव, मागणी वगेरे कमी करणे, अल्प प्रमाण करणे, 'नगा राचा झाळा त्यागे शेतास पीक नाही असे पाहून घारे उतरले' ८ अपभ्रंश करणे, दर्जा, हुदा योग्यता कमी करणे गर्व नाहीसा करणे (ताशेरा, इ० द्वारा) ९ तीतात रंगी करणे, झल करणे (विप, भादक पदार्थ वगैरेची) १० नारळ, मीठ मोठ्या बगेरे पदार्थ अगावरून ओवाळून टाकणे 'ज्यासी हदसी ध्याती पत्राधुनेनी' त्यावरवीन यशोदा उतरी द्योती' -द १३ १६१ येसूवाईने काळमवूनून एक बोंबडे-उतरले' ११ गाक, बाग, जीभ वगैरे अवयव कापून टाकणे, 'या खडगे दे शिर ठरती हा दह पड द रणी' -विक २९ १२ (नदी, समुद्र इ०) पार जाणे, पलीकडे जाणे महु दुस्तर विषयदुरासि उतराया' -मोरुण ७ २३ १३ अगावरून काढणे (कपडे, दागिने वगैरे) १४ (उतले छपर, पडवी, सोपा वगेरे) टयार करणे, बांधून सिद्ध करणे १५ बाहून टाकणे (घाटा वरील भाग इ०) 'मृनिपिपिरीडीने राम रावाचे घर पार उतरले' १६ कापून टाकणे, साफ करणे (दाटी, मिठा वगैरे) १७ (परयाच्या खळत) पान टाकणे 'हुम्दी एका उतरा' १८ टाळावून कडे वगेरे काढणे 'आम्ही आमच्या आज्यावरील आव आण उतरले' १९ वलून खाली घेणे (घाट, जिना वगैरे) [स उत्त+दु]

उत्तरण—अभि १ (जिना, घाट, पवत वगैरेवरून) खाली येणे उतरले उदर पवत बघडे' -सा १० ६९ 'पुण्याचा रस्ता वाई वगेरे खानवाड्या दोंगरावरून खाली उतरत होता' -निवि १० १० २१७ २ दिशेन, याप अरिथ्य इत्यादि घोरकर कमणे, पणने, ताळा पडने मूठावरहुन नवड तयार हाणे 'आता प्रयत्नाच्या म्हणण्याप्रमाणे आपातर उतरडे आहे' -निवि ८ ८ ८४ ३ मुद्राम करणे धावणे पाहणावून खाणी येणे 'विशालीन' गाडीतून उतरले 'आप'े सर खजे वाहल्या देवळात उतरा आणि हुम्दी राह किण्यात या' ४ धंय, राव आणि ज्वर दा भाव इत्यादि कपो हाणे ५ घामेतणे, निर्बाध हाणे विरुधस्यतत जाणे मगन हाणे, मुक्ते (वेरा) 'कमिता अथय सय स्वपितृमुज्जतत मुराप्रभा उतरे' -नाआदि ९ ५७ उतरले पादोवि मदिता दगारा' -दार्दि १० 'गड कांरून दुयोपलाग घमरापु' उमे व'े तेव्हा त्याने तोंड उत रले हाणे' ७ वसनीत हाणे, प्रकृति गायकणे, वय गीत हाणे, मरीर, पु'े, मासि, मास मोठे वगैरेचा ताग नाही हाणे ८ वड वगेरे अडिचणे, अडिच दिवणे ९ अग वगेरे घरावर रिता

तयार होणें १० योग्य रीतीनें वनेणें, तयार होणें 'एक काहील भर रमाचा चारमण मूळ उतरला' ११ व्याधि, रोग वगैरेतून पार पडण 'देवीतून दोन सुलें उतरली, एक दगावळें' १२ प्रदीप्त यज्ञ मिळविणें, उत्तीर्ण होणें, पास होणें 'आमचा रामा यदा परीक्षा चापल्या रीतीनें उतरण' १३ सस्यतून पार पडणें 'हुद्दा जड भगणेंची उत्तिता न दासा पडे।' -केका १-१ १४ विविष्ट विशेषद वळणें 'महामारी तिकडे खानदेवात उतरली' १५ मनीं तून जाणें, नासुपी होणें १६ मनास पडणें, याग्य वाटणें, पसत होणें 'हे नाटन एकाच्या पयलीस उतरलें' -विवि १८ १७१ १७ मोतीं वगैरेचें छिद्र मांडें होणें, वेची उतरणें १८ गरोदर स्त्री प्रसूतीपासून माकळी होणें, हातीं पावीं मुणें १९ नार्हणें होणें, किणें 'ते सुतें सुतक उतरे दोहीचेंही।' -एसा २१ १२५ २० (एहान मुर्खच्या खळाच्या प्रारंभी) चकून पार पडणें २१ लागणें, उत्पन्न होणें 'जयाचिया दडी उतरे।' -विपू २ १६ [स उत्तरण] उत्तरहण टाकणें-१ तदव्यावरीत काया, साज वगैरे काढून टाकणें २ ओंदावून टाकणें (आजारी माणवावरून खाद्य पदार्थ, प्राणी वगैरे) ३ (सामा) खाली काढणें

उत्तरता-ती-वि १ उत्पन्न असलेला, उताराचा २ धीण होत चाललेला, अप्रोगतीस गेलेला, पाठी येणारा ३ अदृश्य होत असलेला मावळता 'उतरता दिवस' ४ प्रमानें खाली येणारा ५ (गणिका पते इ० वेळात) दहिल्याचे मागे नवरवानें, त्याच्या मागे आडपानें हुकूम घ्यावें अशी उतरती पाने चढती-**उत्तरती फमान-**त्या उत्कर्षावस्था व निरुप्रावस्था, उत्कर्ष, अपकर्ष बरेवाईट दिवस ० पाया-७ अवगत स्थिति, अग्र नति, अग्रगति हीन स्थिति ० कळा-दुसरा-पायरी-शी विषयावस्था 'हास गालावळेची स्थिति उत्क्रावस्था प्राप्त झाली बी त्यावरोबरच उतरती वज्रा लागवयाची' -विवि ८९ १६१ **उतरत्या पायरीस लागणें-**हास होत जाणें 'तो उतरत्या पायरीस लागला' ० वाजु-की १ उत्तरण उतरत येणारी वाजू याच्या उत्पन्न चढती वाजु २ दगावतारी गणिकातील परधरामा पाहून पुढीस पाव वाजु ० भाजणी-शी (गणित) मारी परिमाणाच्या अकरा हूनच्या परिमाणार्थें रूप देणें, पत्ते-रुपयाचे आणे काणें वगैरे ० वेळ-खाली जाणारा दिवस दोन ग्रंथ टळ दान्तक सायकाळपदैतवा काळ २ खालावळेची स्थिति वार्धक्याचा काळ ० ओढी-शी (गणित) पयलीं एक मारिशा, यामध्ये उत्क्रा ममाक्रमो एहान होत जातात

उत्तरपराई-शी (प्र) उत्तरपराई साम्यवानंतरचा काळ, आशुयाचा उत्तरार्ध [उत्तर+परार्ध उत्तर+पराई]

उत्तरपेठ-शी (प्र) उत्तरपेठ मुख्य व्यापारी ठिकाण, व्यापाराचे जगल ज्या ठिकाणी अनेक ठिकाणांतून देजा मुन्दा निर

निराज्या ठिकाणीं पाठमिले जातात अशी व्यापाराची जागा, (इ) माकट [उत्तर+पेठ]

उतरल-छा-उताराच्या चौकनीवरील कोनाडा [स उत्तर+ल प्रत्यय]

उतरवट-वि १ किंचित उतार असलेला, उतारण, उतरता (भूमिभाग) २ अधोगतीस लागलेला [उत्तर+वट प्रत्यय]

उतरवटा-उ उतार असलेली जमीन, उतारण, उतार **उतरवण-**न उतार, उतारण, सत्पत्पणा [उत्तर+वण प्रत्यय] **उतरवणी-**खी भाताची पेज, काजी [उतरणें+वणी=पाणी, स वन=पाणी]

उतरवाट-खी उतार असलेली वाट [उत्तर+वाट]

उतरविणें-सकि उतरणें प्रयोजक १ खाली ओढणें, आणणें, खाली यावयास लावणें उतरणें पहा 'तिरदाजानें गढवातचें निराण वतपावयाचा व किनाऱ्याकडे जावयाचा हुकूम सोडला' -बोरिक ९ २ (बडोई) तयार करून घेणें, कातरणें 'सुपारी खरादी याजकडून उतरविणें' -देरापुत्र ४ २७४

उतरा-उ पडण्याची, उतरण्याची क्रिया, पडणें 'नवता अधिमयि उतरा। नवतीच विजेनं यती घरा।' -नव १४ १२६

उतराई-वि (हण, वर, वचन इ०) उपकाराची फेड केलेला, म्हणमुक्त, वगैरेड केला होऊ असा 'होजनियां उतराई। लया जाव।' -हा १५ ५८५ 'मी काय होज उतराई।' मशि सावळे हज्यापाई ॥ -हृ १५ ४० ० हणें-उपकार फेडणें 'हुक्ती उतराई होता। न देखो क्वणिग्याही पदार्था।' -एकव ५ १५ 'वर्णाचा उतराई व्हावा बघितो रिगुति यापता।' -मोकर्ण ४९ ६७ [न उतीणे, प्रा उत्तरिय]

उतराई-खी १ गाडीतून मात्त उतरण्यास पडलेली मजुरी २ (हि) वागेची लकात, भाडे ३ उत्तरून काढण्याची (नक्कल, चित्र, आव, वगैरेची) मजुरी ४ (राजा) उतार घ्याचे दिवस (लागणें, जडणें) [उतरणें, हि उतराई]

उतराण-शी (गणिक) उत्तरवटून पाहणारा वारा उतरण पहा [स उत्तरायण]

उतरपायी-उतराई पहा

उतरपावारा-उत्तरवटचा वारा (समुद्रावरून येणारा), उतरण

उतरा-शी अगवस्त्र, उपरणें, उत्तरीय 'घरचा मिरवे उतरी जाडा ॥' -उपा १८४६ [स उत्तरीय प्रा उत्तरी]

उतरांच-वि खाली पडून न देतां काढलेली (मागे वगैरे फेळ)

उत्तरूनसर-फिमि (गणिताचा रोळ) आण्णाजवळ हुकूम असून त्या खालील एक पात्र समता त्या खालार्थ एक अग्र अनक पानें हुकूम करण्याकरितां आपला हुकूम व त्याच रगाचे दुमारे कोणते ती पान अशी दोन पानें उतरणें

उत्तर—उ १ (कों) पत्तावर बाबळें बंगरे सुकत घालण्या
साठीं लहान मडणीसारख्या तीन चार काठया यापुन तयार करतात
तो, भाळी, मडणी २ (हेटकरी) चुलीच्यावर स्वयंपाकाच्या वस्तू
देवण्याची जागा [स उत्+स्था, उत्थान, उत्थव]

उत्तर—पु नदीस येणारा पहिला पूर, उथर [ऊन]
उत्तरघडा—पु (हृदि) एकाच सरिता बाजरीवरवर अवाडी,
पूर, मूग, मडणी बंगरे धान्य मिसळून पेरणें [का उत्+वागरणे]
उत्तरणी—पौ—श्री म आधुनाये पाणी, उकळी आलेले पाणी
[स उत्पन, रिवा उत्+पणी=पाणी]

उत्तरपणें—अकि १ पाणी बंगरेना आधुन येणे, बड येणे [स
उत्पन]

उत्तरिणें—कि रेशनी बछ, तापता बंगरे तापलेल्या खापरावर
पसलून बाजानें, सळईनं विवक्षित बडपा पाडणें उत् पहा [दि
उत्+कापवाच्या बडपा, बूण, सि उत्तु]

उत्तरेंछुपणें—किवि उतावीळपणें 'तें उत्तरेंछुपणें आळमिलें'
-दाव १८९

उत्तरळ, उत्तरळयट—वि (प्र) उषळ, उषळयट पदा 'लक्षान
लक्ष फन पातें। उत्तरें विल्लीयें चिनिविचिनें।' -वेसीव १३
५६ [स उत्+तल]

उत्तरळणें—अकि (कों) गदणें, विकण्याचीं लक्षणें दिव
लाणें, उजळणें (पाडाचा भावा बंगरे) [स उत्+तल]

उत्तरळताप—पु (गो) (तापांनं होणारा) भडका, दाढ,
लताप [स उत्+तल+ताप]

उत्तरळपातळ—श्री गप्पा, वाता, प्रौढी -वि गपुर्, योडें,
विरळ, तुरळक (पाऊ, पिके, इमारती, हाडें बंगरे) [पातळ दि]

उताट, उताटकी—श्री १ पुतापयास, काहेर पडावयास
होणे २ (ल) उताळी, अनिचार, अस्थिरता, हापरेपणा, बळ-
बळ, चळवळ, पुळपुळ (कि येणें) [स उत्+तट]

उताटणें—अकि (कों) १ तट्टन कुळणें (फळ) आतून
मसून आल्यामुळे फळाच्या बाहेरीनी साल पाटणे, उतट्टन येणें,
भरणच होणे २ (ल) अतिशय औत्सुक्यपूर्ण होणें, प्रबल इच्छा
होणें ३ गगनं ताळणें 'तो काय उताटणाय।' [उताट]

उताटा—उ पाववत्या, पूर्णावस्था तयार होणें 'उताटा
पिकाचा आग्न्यावरी।' -यथादी १८ ३०६७ [उताट]

उताणायटा—श्री १ उताणी पाटणी खाट २ (ल) तापट,
उपट मातुरी माणूस [म उत्तान, प्रा उत्पन, म उत्तान+
खाट]

उताणणें—अकि बंगरे करणें, मादीर प्रगट करणें 'उता
णिनीं सुपीं कीर्ति।' उताण मंग आमदां।' [स उत्+ता
उत्तान, प्रा उताण]

उताणा—वि १ बर तोंड केलेला, उलवा, पाल्हा, उपडा
याच्या उलट (चीत मनुष्य, पात्र, पण इ०) २ (ल) सुस्त, निह
खोशी, हिला [स उत्तान] ० चालणें-गगनं पुगणें, ताळणें
खाती काढून, प्रौढीनं, आचनेनं चालणें, (गो) उताणें पेवप
'तेवा विद्यावयसा माजे। उताणा चाले।' -हा १२ ७१५ ० पडणें-
१ उताणा होऊन पडणें, तोंडपदी पडणें, खाली येणे (धीमत,
सावकार इ० नीं दिवाळें काढलें असता म्हणतात) २ दारिद्री होणे,
हीन स्थितीस येणे ३ आजारी होणे ४ रिकामें पडणें, निहपयोगी
होणे, पाल्हे पडणें याप्रमाणेंच (बुदली, पात्र, भाडें इ०)
५ अपयत्ना पावणें, पराभूत होणें, कोणतेर काम अगावर येणें
० पाताणा—प्रिवि खालीवर, उल्लेखालें, पोटावरून माठीवर,
गळवडा फिरवून अगदीं खीत (कि० करणें, पाडणें, होणें)
[उताणा द्वि]

उतान, उत्तान—वि १ उताणा 'महीस पाडिला बगैंद्र दो
उतान कोटुं' -गगणीरी (पसल्ला) ५९ २ आचनेचा, गर्विष्ठ
'यहु कुकट्यासं बोळ बोले उताने।' -कृष्णसौतुर १५ [स
उतान]

उतान-ना-पाताणा-खाट—उताणा बंगरे पहा
उतानी—ह्री—श्री इच्छा, आवड 'जलीं निचे हानी। सुनी
अससी उतावरी।' -हा १२ ११९ [म उत्+तृणा, प्रा तग्हा, म
तदान]

उताप—वि उन्हातील, सावरी नसलेला, उषडा [स उत्+तप]
उतापती—श्री उद्धन हंग, फट इडा [म उत्+तप] ० फाटें
माती—श्री लाडवताड, वसल

उतार—पु १ पलीकडील तीरास बाळत पाता येण्यासारखी
पाण्याची वाट 'तो वल्ह्याहाति पायस्तारा।' -भा ७ ११५
२ एखाद्या औपचाची तीमता, जोर करी वगण्याकडिता दिवेंडें
औपच ३ विप्रावरीत बंगरे औपच, मग्न उपाय, इजाज प्रतिकार
'जेणें निप पाणि' दुपेर। ताचि वल्ह्या उतार।' -दृ १४ १६०
४ सन्मान सताप दाराविषयाच्या बळीं अगारदील पाणान अथवा
दागिने बक्षस हने अगारदील उतदन इणें ५ कमी होणे, आगारणे
(नदीचा पूर हाण्याचा तीमता डुरा विभन, कीर्ति, मणित बंगरे)
न्हास घालि शमल ६ जमिनीचा उतरपणा, दाड, उतरण ७
वीथण्याच्या अखरीक वागविण्याची जग्न गति, पाता ८ सोडीत,
तलीं भाडें हाडीरील पंगडड 'तण्यानं भाडें, नां ० नदड'
उतर प्रपाथा अथ गतिने' -गति ०० ९ उतारा,
ज्हा प्रपाति दुसऱ्या प्रथान घटनग भास 'त्यादि कथन भाग
काहीना या उतर कथा।' -साभगुताग ८ १८ ११ वल्ह
गो वल्हें हीमग कमी हावे 'वल्ह ज्हापां निह यति
मुदीय उतार परना' -याव १० [म उत्+त, -उतार] -वि

१ उत्तर वय होण्याच्या मार्गास लागलेला, वृद्धत्व आलेला २ दीग, क्षिप्रस, दुष्यम प्रतीचा, चंद्र याच्या खल्ल ३ नाताच्या पयाम लागलेला, मोडकडीत आलेला, न्हास होण्याच्या मार्गास लागलेला, मंदीचा, तोट्यात चाललेला सामासब्द-उत्तर राखे-पत्र पान-वीषध-मोडी-मुडी-मात्रा-मोल-मोली-डाव-बाट-स-काळ-चापडी-मंत्र-माथे मस्तक-येत ० खाली असणें वळणें-अपघास लागणें, मिष्ट स्थिति प्राप्त होत जाणें, ओढोढी लागणें, उत्तरीकळा लागणें, मदी येणें ० खाली चालणें-गति व मां ० वरें ० वरी-वरु-उ १ मुसावर, प्रवासी, पायस्य, तात्पुरता मुकाम करणारा-केला २ द्रव्यवंगरे देऊन नदीपार जाणारा ० घाट-उ नदीवरील पायऱ्याचा रस्ता ० घाट-उ (गो) विश्रसपान [उत्तर+धातु] ० चढ-० १ खाली वर होण्याची क्रिया, वमी अधिक होण्याची क्रिया (आहार, माणून वंगरेची), क्षयप्रति, उत्पन्नापक २ एखाद्या प्रदशाचा उचमचलण ३ विमतीमध्ये कमीजास्तपणा होणें, भावान बदल ४ ताप कमीअधिक होणें ० चावडी-० १ चेष्ट्यालील पायस्य वंगरे जात उत्तमात ती चावडी, डाई-भगना, धर्मशाळा २ (ल) पाडुणें उत्तरण्याची जागा, अतिथि घर ० चिटी-० १ जलमार्गावहन प्रवाह करणारा पवावा २ नवल रड वल्ले पत-वन (पूरी वरील धांदार सोडून, काढा वत रड करण्याची पद्धत असु) ३ विप वंगरे उत्तरावें म्हणून बापटेली-मतरली चिटी, कागद ४ कोणत्याहि रेखाची नवल ५ (येने) वडतर्फीचा हुडम ० जमीन-० १ सरल होत जाणारी जमीन, उत्तरण ० तसरीक-० १ एखाद्याचा सन्मान करण्याकरितां रवत ज्या अगावकून काढून दिलेलीं वरें उत्तर अर्थ ४ पहा [अर तसरीक सन्मान बहुमानाची वरें दणें] ० तळ-उ माणें, गाड्या उत रण्याची गावावाहरील जागा, अग्रा, गाडीतळ, गाडीतील मुकामाची जागा ० तेज-वि १ ज्याचे तेज कमी झालें आहे असा २ क्षीण, निस्तब्ध नि सत्त्व नि सौं ० तांड-न ज्याभातून घाट उतरण्यास घुसवत होते ती जोंगरीतडी जागा, उत्तणीचा आरंभ ० दिवस-उ १ आयुष्याचे अखेरेचे दिवस, दार्षिक्य २ गाणलाळ ० पातार-वितार-उ १ सवैलामान्य प्रवाससभ २ तरीचे भाडें, वाड्याचे भाडें, उत्तर ३ मार्गावरील वर, जडत वंगरे ० पान-न १ (गनीका-पर्यायांत खल्ल) खेळलें, खळा वयांचे पान २ दिशेव पुढें चालू केले, करावयाचे पान ० पेठ-० १ ज्या ठिकाणी निरनिराळ्या ठिकाणचा बाल विकायमा करिता येता व खेरीदी केला जातो असे शहर वर, व्यापारी शहर उल्लेख पहा आचारार्थे मळ पीठ १ वयाची उत्तारेपेठ १ - २ १५ २०५ ३ उत्तरात पहा ० पाशाखर-उ १ अगावकून उत रून वडीस दिलेली वरें २ अगावकून काढून टाकलेलीं जुनीं वरें उत्तर अर्थ ४ पहा [का पोवाड-वर्ण] ० वर-उ ज्या वय

दावर कोणत्याहि गोष्टीची नवउ काढली आह अगा कागद -वि १ उत्तरावर असलेली, उत्तराची २ अपघासप्रत जाणारी [का वरु] ० वर-न १ जलमार्गावरील प्रवासी व माल उतरण्याचे ठिकाण २ जन्मागोत लागणारे ओरवा करणारे-नागर दारुण्याचे स्थान वर पहा [का वर] ० घाजी-० १ परत्याच्या हावी तील दहिसापातून मालो पत २ अगावर देणारा, दार वत असलेला वेळ ३ चौपडगाच्या अगरीत जल्द वाजविण्याची गत, वाजा उतार अर्थ ४ पहा ० घाजू-० १ (पन्थाच्या घळांत) ज्या यात्रेने प्रथम पान मार्गी टाकावयाचे, उतरावयाचे ती यात्रा ० मर्णा, मोहरा-उ निर उत्तराविणारे रत्न ० मान-उ १ पाणउतारा, अपमान, अप्रतिष्ठा, अवहेलना २ वृद्धावस्था, माणु त्याची उत्तरावस्था -वि (व्यापड) अवमानित, अपमानित, मान राखत केलेला ० माल-उ दोरीतून परीकडे पाडून लावल्या माल-० वर-न म्हाणारपण, वृद्धावस्था [३ उत्तरवय] ० वर-न १ जोंगरी, काळेके कपडे २ हुस-याने अगावकून काढलेली जिवा टाकून दिलेली वरें 'उमदी तरी ते उत्तर वरें १ घालू नयेरे अगा वर १' -दावि १३१ ० पेठ-० १ दोन प्रदर दिवस टळवावयाची वेळ, सध्यासमय

उत्तर-न (गो) उत्तर पहा १ प्रतिध्वनि २ उत्तर, वचन 'हवेने मार्ग उत्तर दिहे'

उत्तरा-उ १ एखादी जिवा कल्याणतर उत्पन्न होणारे कळ, निर्मलित, पदार्थ, द्रव्य २ अखेर परिणाम, राहिलेले उत्पन्न 'पयरा तेर लोणी कुडविले त्याचा मारा देर उत्तरा आळा' २ अम, मेल, ताळा (निरनिराळीं माथे वंगरेचा) ३ अगावहन ओवाळून काढलेला पदार्थ (मृतराधा निवारणार्थे) व तरी क्रिया 'ज्या महड भुत राचले आणी। त्यासि पचासरी नसे जणी। अगवत भेनी घावून वर्णी। उत्तरा त्यासी अमेचिना ॥' -ज ८१ ५८ 'त्विरित उत्तरे कटन देती लोह उडीद डोबाश' -पुपो १०७ (किं ० करणें) ४ विप वंगरेवरील औषधें, उपाय, इलाज, रोगउपशम ५ एखादा उखाणा काढें याचें उतर, निर्मि ६ रचना, घाडी व तदर्थ धव्न असलेले पातु विरुद्ध अर्थां श्लोक, पय वंगरे, क्रिया छानार्थक पंडु गिन शब्द व रचना असलेले पय ७ नवल, प्रत, प्रतिमा, उतरून घेतलेला प्रमाचा किंवा भाषणाचा भाग (किं ० करणें) ८ तरीचे भाडें ९ नदी वंगरेतून पार जाण्याजोगा रस्ता उत्तर अर्थ १ पहा १० पाणउतारा याचा ससेप, अपमान, अप्रतिष्ठा, मानहानि ११ अगावकून काढून टाकलेली वरें, जोंग वरें, अगव भन्मानाकरिता अगावकून काढून दिलेली वरें १२ शाबोवरील फळें उत्तरण्याकरिता वावयाची मजुरी, उत्तरणावळ १३ हुडो वंगरे कागदपत्राची नवल उतरून घ्यावयाची वडी १४ वडतर्फी उत्तर पहा

उत्तरावगम-किवि (व) उत्तराच्या अनुसंधाने [उत्तर+वाज?]]

उतारी—स्त्री १ (गजिकाचा खेळ) आपले सर्व हुकूम एक दम मजून घेणे, देणीयेणी सपल्यावर जर दिगस्त चाली नसेल किंवा तिगन्त होऊनहि खेळण्यास बाट नसेल तर उतारी करानी लागते (नि० करणे) (पत्त्याचा खेळ) पान दावण्याची मिया, उतरणे, उतरायचे, उतरले पान 'उतारी तुमच्यापासून होऊ या' २ (ल) उतरती कच्चा ३ उतार, प्रवासी, तात्पुरता सुवाग करणारा ४ सर्व, विष्णू याच्या विद्यावर उवाय करणारा, मानिक ५ होडीवाला, तरवाला, नावाडी [उतार, उतरणे]

उतारी—वि (गो) प्रत्युत्तर करणारा [म उत्तर]

उतारू—वि उतारवरी, प्रवासी, तात्पुरता वस्ती करणारा [उतरणे] ० पातारू—उ प्रवासी, वाटसरू [उतारू हि] ० होणे—(गावडी) उठुण हाणे, तयार हाणे

उताऱ्या—वि १ नदीवरून लावून उतरून येणारा, नावाडी, होडीवाला २ पाडावकन आने उतरणारा [उतरणे]

उताघळ—स्त्री १ घाई, गडबड, आतुरता, अति उत्पन्न, त्वरा, अधीरपणा २ (विशेषतः) उतावळी नावाची हळू-व्हा जोधट्याची एव जात [प्रा उतावट, पा ओवर=घाई पाडु आणु हि उतावळ, हुळ० व उताव मिया उडून्पर]

उतायळा, उतायिळा, उतावीळ—पेळ—वि अधीर, पडबड्या, पाई करणारा, उत्तुन, उत्कटित, विचन घेणारा 'नगरा आला धीकण' नगरनागविक जन। उतावेळ कृष्णदेवने। कवया भाविले।।'—एल्फ '१९' 'प्रभात होता उतावेळ' कडु बाहे निनतेयी।'—मुसादि ५१८ 'म्हणा मज उतायिळा हुला पतला पावरी।'—वेका ४१ 'मन जाहला उतावीळ' 'पानथासी।'—क्या १४१४० 'इह उतावळा मरत आणि शुभ्याग बासिंग (उतावेडपाने राणी अयोग्य पर्वन करता तेव्हा उपासमाने म्हणतात) [उतावड]

उता—स्त्री उभा, उठाण उा उठणे पहा 'उता न धे रिण्यानी उनी।'—भाए ०३३

उताय—वि उकळणारे उडूना वर येणारे उठणे पहा उठुतणे—मकि १ भगवत उठल उठो उठो पदा २ (उ) पार्शन अयेवे, पार्शनीन अयेवे

उठू—उ भगवत इत्यादि दिवायकाच्या वापराने जगजग नरे पालन-भगवत पालनी परी पाडून मांन बाळग्या ही विदा पाविले पहा [उठू म]

उठे—न (बी) जमीन भगवत पावली भगवत गड टापा बाई पवि मुनी लीनर वना भागाचे केले हाव 'अता उठे पवि बाय' उतावे भाग-न पवी जमिनी बायते भा [उठू, उठू=उठूते]

उतो—म जाणखी—शर (नामदवगाथा) २३६ [स उठ]

उतोटी—स्त्री भाताची रोपे उगवलेली उतार जमीन, ज्या जमिनीवर उठे करतात ती जमीन

उतोति—स्त्री खारीस उतती पहा 'अशोक दूध उतो तिया'—ह १० १५० 'तेथे पोपडी असी सतरा। उतोतीया लागल्या अपार। कवीठ आणि विद्या सम्या। मिळो नि उततीस।'—स्वादि १५४१ [का उठुते, उतोति=खारीस]

उतोच, उतव—उ (गो) बुडत्याचा वगैरे जाळ केल्या मुले भाडपावीळ पदार्थास धुससारखा येणारा वास [स उताव] उत्कट—वि १ अनियमित, प्रचंड, जोरदार, अधिक, पुष्कळ, पार 'आपपृथ्वी उत्कटे।'—झा १४ १०१ १ चामडे, सुगळ, उत्तुन 'उत्कट' मध्य तेविक ध्यावे। मध्यमदीत अवपेचि टाणवे।'—दा १९६ १५ [म]

उत्कटासन—न वायासनाचा एक प्रकार पायाच्या पोटा वर मार लाभाऊन दोन्ही टाचावर दागरी कुल टावून घसणे प दोन्ही हात आठवे—ययोग ३३४ [स]

उत्कंडा—स्त्री उत्कट इच्छा, आशा, उत्तुक्ता, आवड, अतिराग आकांक्षा, आतुरता, अधीरता, ह्वाणे, वगवगणे, पाथावणे 'प्रयु दावी उत्कटा। भगे मैत्री ॥'—झा १४ १६ [स]

उत्कंडित—वि उत्कटा लागलेला, उत्तुन, आतुर, अधीश, पाथावला [स]

उत्कड—(बो) बुट्टीचे पां० पुं० वगैरेने सुवायमारने ह्वाण याच उपयोग यांचे पुष्पाकारितां अभिनीत नष्टा कर प्यासिता, 'मदयासहित विद्या उल्लेखन शाळ सोलगा कलि करतात [म उत्तुम्हट्ट प्रा कट=धारी]

उत्कथित—(अप) विचरितेने उकडले, कडाडले [म उत्कथित]

उत्कथे—उ (घाव) कव आणि उरन यांच्या हागाद्विक मद्याने शास्त्रे मनुष्य इत्यादि (६) हादशास्त्रे १३ एव, हाग कधी इ मिया पावय उत्कट हाहा ० नेत्राभ्या-म कथनप्राप्त्ये उरकपाय याच्या मिश्रणाने तयार झालेले अम्ल (६) हादशास्त्रेद्विक अम्ल

उत्कथे—उ म हाग पडती पावलाय, पाड, भा, मांन वगैरे मनुष्य हादशा 'कधीकधी उत्कथे नदीमुनीने ते पिणे ॥—मुसा ५४० [म उत्कथे=कथे]

उत्कथिका—स्त्री उकडो पडावकी उताव हा-परी हीर इत्यादि [म]

उत्कळ—स्त्री उत्कळा, उतावीळ, अर्धपरमा उत्कलिका
पदा [स उत्+कळ]

उत्कळित—न पुढे वल्ह 'उदय'से जे उत्कळित ।'

—ज्ञा १८ १६२७ [स उत्+कळ]

उत्काडे—क्रि (गो) परखावडे [वा उत्कड=गावाची
कड]

उत्कीरक—पु ओरखडणाऱ्या पदयाचा एक वर्ग, या पदयाना
अगुनीस तीक्ष्ण नळ्या असतात व त्यायोगे त्यास ओरखडता
येते —प्राणिमो ६० [स उत्+कू]

उत्कीलन—न ? युतागुन सोडवणे, मोकळेकरण २ (यथ
मापातून) मोकळे करणे, सोडविणे, सोडणे ३ फुलणे, उमलणे,
पसरणे, उघडणे, विस्तृत करणे [स उत्+कील्]

उत्कुण—पु (हि) देकण [स मत्कुण]

उत्कुष्ट—वि १ अत्यंत सुख चागलें, फार उत्तम नामी, २
आत्युत्तम 'मनुष्याने उत्कृष्ट उडी मारिली तर पाच हात मारील,
आणि कित्ती मारील !' [स उत्+कुष्ट]

उत्क्रम—पु १ उल्टी व्यवस्था, क्रम, पद्धत, व्युत्क्रम २
(स) अव्यवस्था, अनियमितता, पद्धतशीरपणाचा अभाव [स]

उत्क्रमण—न खालून वर जाणे, बाहेर निघणे, पडणे, उडणे,
वर चढणे, निघून जाणे उ० प्राणोत्क्रमण=मरण 'वी विंवी ऐक्य
पण । तैवि ज्ञानियाच्या चिदावाचे उत्क्रमण ।' —यशदी ३ ७६०
[स उत्+क्रम]

उत्क्रांत—वि उत्क्रमण केलेला, वर किंवा बाहेर चाललेला
निघून गेलेला वर उडून चाललेल्या [स] ०मति—वि व्यापक
झुडीचा ज्ञानी—स्त्री व्यापक अफाट बुद्धि 'नाही पाह शुभ
मची । परी गा उत्क्रांतमती ।' —ज्ञा १३ ४५१ [स उत्+क्रम-आन्ति]

उत्क्रांति—स्त्री १ ऊर्ध्वगति, मरण २ (जुकीने सध्या रुढ)
विकास उन्नति(इ) इन्टेल्युशन [स] ०धेनु—स्त्री मरणसमयी
सुखाने मृत्यु यावा व पापशालेत व्हावे म्हणून ब्राह्मणास जपेण
केलेली गाय [स] ०घाद—पु विकासवाद, मूळ द्रव्यातील
शक्तीची प्रमाकमार्गे वाढ सालेली वाढ व हा पूर्वापरक्रम किंवा
सरणी सोडून मध्येच उपरपुढासारखे कोही निर्माण झाले नाही
अने मत—योर १६८ [स उत्+क्रम-आन्ति]

उत्क्रान्तक—पु (घाप) द्रवरूप पदार्थाचे वायुत रूपांतर
होण्याचे उष्णमान (३) कॅथॅलिंग पॉइंट [स उत्+क्रम+अन्त]

उत्क्रांती—स्त्री स्थामाचा एक प्रकार —अथप १८५

उत्क्रांत—वि उघडलेला, नट केलेला नायवाट केलेला मुळा
साधू उघडणे, खणलेला [स उत्+क्रान्त]

उत्क्राह—पु उल्लास उल्लाह पदा 'धीरामनोमी उत्क्राह
आल ।' —दावि १४

उत्तप—वि उषडा, प्रकाश असलेला, मोकळा, छायाधारित,
सर्वदा सूर्यनिराणी तापन असणारा —न उघडी व पूर्ण प्रकाश
असणारी अशी जागा [स उत्+तप]

उत्तप्त—वि अतिशय तापलेले [स]

उत्तंमित—वि १ वर उचलेले, सरळ उभे केलेले २ पुढे आलेले,
उन्नत (शिवाचे स्तन). ३ उभारलेले, वर केलेले (कान) [स
उत्+स्तमित]

उत्तम—वि १ अतिशय चागलें, उत्कृष्ट २ प्रथम, मुख्य
वरिष्ठ ०खर्ग—न (व) हातापाई निरुद्ध 'तेव्हाच उत्तमखर्गावर
यतो ' [खर्ग] ०गति—स्त्री १ माक्ष, निर्वाणपदप्राप्ति २ चागलें
मरण (क्षेत्र, तीर्थ वगैरे शिष्टार्थी), शुभचाली मरण वगैरे ३
चागली प्रगति (शास्त्र वगैरे मध्ये) ०द्रव्य—न १ (धर्मशास्त्र)
उच्च वर्णांचे (चारलेले) धन, संपत्ति २ सुवासिक औषधी पदार्थ

०पुरव—पु १ चागला, धैर्य पुरव, परमेश्वर, पुरुषोत्तम (व्याक
रण) प्रथम पुरुष ०शुद्धोक्त—वि पुण्यकीर्ति, विख्यात, कीर्ति पसर
लेली आह अवा, पुण्य श्लोक ०साहस—न (धर्म शास्त्र) १ सर्वात
मोठा २४, १००० किंवा १०८० पण २ देहातशिक्षा, सधोव
मोठी शिक्षा, (जाग देणे ह्मणारी, मादमतेची जपती, अवयवच्छेदन
व मृत्यु या मुख्य शिक्षा होव) ३ देहातसासनाही शुद्धा, सर्वात
मोठा शुद्धा ४ अतिशय कष्टांचे कार्य अत्यंत धाडसाचे काम

उत्तमर्ण—पु १ घनरो तावकार चाच्या उलट अधमर्ण २
पेढीवाला, हुडीवाला [स उत्तम+मर्ण]

उत्तमभाग—न नोकें, मस्तक 'हवे उत्तमार्गे दोती कुडी ।'

—ज्ञा ११ ४१८ [स उत्तम+भाग]

उत्तमोत्तम—वि अतिशय उत्तम, उत्कृष्ट, फारच चांगण
[स उत्तम द्वि]

उत्तर—न १ प्रतिवचन, जबाब 'तो विनपि न द उत्तर
उत्तरदिशि सोढी ।' —मोविराट ३ ५९ २ वाक्यरूप, पदरूप
शब्द भाषण 'मी एक उत्तरही बोललों नाही आणि हा मला
जगीच शिक्या दतो', 'उत्तरास प्रत्युत्तर करतो' 'उणे उत्तराने
बोलो' ३ (वाचरी) गणने किंवा एखादा हल्का प्रश्न यातील एक
नवार चौकावयायोग म्हणून लहान विभाग असताना त्यापैकी प्रत्येक
'साठा उत्तराची वाढणी पाचा उत्तरी शुक्राल मग्न' ४ (गणित)
गणितप्रेरित ज्ञया अतराने सध्या एकापुढे एक चढत किंवा उतरत
जाताने अंतर, दोन पदातील अंतर ५ (कायदा) प्रतिवादीचा
वादीस जबाब, समर्थन, साक्षी वगैरेचा जबाब ह्याचे चार प्रकार
आहेत—अगदिश (स्पष्ट) अनापुल (सुमबद) अभ्यासयोग्य
(सुबोध-सुलभ) न्याय्य (योग्य) प्रतिवादीच्या उत्तराचे चार
प्रकार आहेत—सत्योत्तर (कडली जबाब) मिथ्योत्तर (नाहकुली)
कारणोत्तर (कडल करून त्यास कारण दाखविणे), प्राश्न्यायोत्तर

(पूर्वी वारीविरुद्ध न्याय झाला आहे असा जबाब) १ उलट
जबाब, हाजीर जबाब - श्री ७ दक्षिणेच्या समोस्वी दिशा 'पूर्वेकडे
तोड वळून उभे राहिले असता डाव्या हाताकडील उत्तर दिशा' - न
८ उदाहरणाने इष्ट फल - ५ १ एक अलंकार, जेव्हा वस्तु प्रशोत्तर
सह आपल्या मनातील आप, वृत्ति व्यक्ता करतो तेव्हा हा अलंकार
होतो यात विचारलेले प्रश्न किंवा उत्तरे अनुमानितांमुळे उभे 'हमिच
दत्त व्याघ्रचर्म वैसे येथे मिळे तुला। सुनेचे जोबरी रम्य विलास
दिसती मुला' ॥ यावरून प्रश्न सर्वांता येतो व 'काय कठिन १ देव
गती, मुण काय १ प्रेमळा अशी पत्नी ॥' यात प्रश्न आणि उत्तर ही
दोन्ही आहेत - न १ ० भ्रमहार इनाम जमीन, मालवीची जमीन समा
सात उत्तरपदी जसे-देवोत्तर, ब्रह्मोत्तर 'ब्रह्मोत्तरते ब्राह्मणी दिव्यते'
- श्लो ११२८ या पाठ्यशिलालेख - ५ १ १ उबरठा 'पाताळ
कातील। उत्तर जडीला १' - स्त्रीगीतमाला ० - वि १ पक्षा
अधिक, जास्त याअर्थी - एकोत्तर, एकोत्रा, त्रिदोत्रा, चोहोत्रा,
पचहोत्रा, पचोत्तरात, कोषोत्तर चोत्रन, अमुलेतरात २
पुर्वील, नंतराचा, दुसरा, पूर्वव्या उलट, वरचा याअर्थी - उत्तर
सार्धे, उत्तरकोक, उत्तरान ३ श्रेष्ठ, वरवड, अधिक चांगला,
यामर्थी - राजोत्तरप्रधान, नरोत्तरनारी, गुरुत्तरशिष्य, स्वाम्युत्तर
सेनक, शास्त्रोत्तर वेद, ज्ञानोत्तर भक्ति ४ भतरचा, याअर्थी - उत्तर
फाळ, उत्तर व्याया यातना - व्यय - आयुष्य - वय - याम नंतर, मागा
हून उभे इतउत्तर, तसुत्तर 'ज्येष्ठोत्तर रत्ने होत नारीत' [स उत्तर]
० अक्षांश - ५ की स्थले विपुलवाच्या उत्तरेस असतात त्याचे अक्षांश
० कथा भाग - क्षीप एखाद्या मोठीचा, व्याख्यानाचा खवट्या भाग,
उपमहार ० कुंदव - न (ज्यो) कतिवृत्ताचे उल्लेखील पद ० क्रम -
कार्ये - दिय्या - न की आर्थदेहि, प्रतसत्कार 'मागे उतरावे
भी आपट्या हातून आटोपणार' - विवि १४ १० ० ११ ० फाळ -
५ १ मतिव्यगळ २ गत्युकाळ, अमेत्ये दिसस, बुद्धावल्या ३
नतरचा, मागाहूनचा पुर्वील काळ ० कुंद - ५ १ पृथ्वीच्या नखळा
पर्वी एक वड, उत्तरेकडील, उत्तरपुत्राजवळचा प्रदेश २ उत्तरपुत्रवृत्त
० कोन - ५ उत्तरेकडील कोपरा, दिशा ० खंड - न १ आर्गावरी, उत्तर
देश पहा २ पुर्वील, उत्तर भाग (प्रथ, प्रदय, शहर बगेरचा)
० गति - श्री १ घुटका, मुत्तला रमोभ ० तोल - ५ माविहत्ताना उत्तर
कडील भाग यात मेघापातून कन्येपर्यंतच्या राशींचा अर्धभाग होतो
० गोलाधी - ५ भूमध्यरेखे पृथ्वीचे दोन भाग पडतात त्यापैकी
उत्तरेकडील भाग ० ज्या - श्री (गणित) दिव्येवृत्ता मुक्त्या वना
केरी असता येणारे अंतर, धनु व ज्या राशी मध्येसा (इ) ब्रह्म
सात ० दशा - श्री १ पुढे येणारी स्थिति, नंतरची स्थिति २
उत्तर वय, बांधकाम ० दिवस - ५ १ पुर्वीत दिवस, नंतरचा दिवस
२ उद्याना दिवस, भविष्यकाळ ० पूर्व दिशेत गेला, उत्तर दिशेत
बसा येत रागा येतो ० देवा - ५ आर्यापते, उत्तरेस दिशाल्या

पर्यंत व दक्षिणेस विन्य पर्यंत आणि पूर्व - पश्चिम दिशास समु
द्रांनी मर्यादित असलेला प्रदेश ० ध्रुव - ५ १ उत्तर ध्रुवाचा तारा
२ पृथ्वीचा सर्वोत्त उत्तरेकडील बिंदु ० ध्रुववृत्त - न उत्तरध्रुव
पासून २३ ॥ अक्षावरून जे असत जाते ते ० पंथ - ५ १ सतारा
पासून निरुक्त होऊन परलोकासाधनार्थ तीर्थयात्रा, आरण्यवास, तप
ध्या इत्यादि करावे म्हणून अवलंबन करावयाचा मार्ग 'शीपाद
श्रीव' नाम ऐसे। झाले निर्मुक्ति वैसे। पितयाते म्हणतसे । जाऊं
उत्तरपायास ॥' - गुण ५ ५६ २ हिमालयात ब्रह्मकाशमाजवळ एक
स्थान आहे ते हा मार्ग स्वर्गाकडे जातो व मानवांस तो दुर्लभ आहे
अशी समजूत आहे यावरून ० पंथास ल्हागणे - मरणोन्मुख होणे
० पंथी सरदार - शिंदे होळकर कारण पेढावाडेत हे उत्तरेकडे असत
- स ३२४१ ० पद - न (व्या) समासातील दुसरे शब्दचें पर
० परार्थ, पन्हाई - श्री उतार वय, बुद्धावल्या ० पक्ष - ५ (कायदा)
प्रतिवादी, त्याची याजू २ (भाडणतट्यात) विरुद्ध बाजू व तिचे
जबाब - समर्थन, आरोपाचे निराकरण, खंडन, पूर्वपक्ष यांच्या उलट
३ (न्याय - तर्क) उपप्रेम्य, गौणप्रेम्य, उपनय (प्रतिज्ञा, हेतु,
उदाहरण, उपनय व नियम या न्यायशास्त्राच्या पाच भागांपैकी
चौथे) ४ मरिच्यातील दुसरा पक्षवडा, हण्यपक्ष, वयपक्ष
५ (सामा) प्रत्युत्तर, पूर्वपक्षखंडन, त्यापैकी समाधान ० पालची -
श्री (को) ज्या ठिकाणाहून उत्तरेकडील भाग दूरवर दिसत आहे
व दक्षिणेकडील बाजू टेंकडी झाडे बगेरतीं राखिल आहे अशी
जागा, उत्तराभिमुख अशी, दक्षिण तात्पुरत्या स्वरूप ० पूजा - श्री
१ पूजेचा शेरवटा भाग २ एखाद्या तात्पुरत्या स्वरूप केलेल्या वाड
तेचे विघर्षन करतेवेळीं करावयाची पूजा, विसर्जनविधि ० प्रत्यु
त्तर - न उत्तरावर पुन्हा उत्तर, जबाब, याप्रमाणे चाललेला वाद,
वाद - प्रतिवाद ० भाग - ५ पुर्वील, दुसरा भाग ० भोजन - न.
रात्रीचे जेवण 'उत्तर भोजन कवच्य करावे' - सप्त १४ १
० मात्रा - श्री किंवि प्रत्येक शब्दागणिक, प्रतिष्ठाणी, प्रतिव्यवहारी
तुज उत्तरमात्रा शिकविले पाहिजे - शाको ० मीमांसा - श्री
यादरायणांनी ब्रह्मसूत्रे पडवण्यातून एक वसन, वेदात ० राग,
रागिणी - ५ की उत्तररात्री (रात सपावयाच्या वेळीं) गावयाचे
मालवीस वक्त, सोहळी इत्यादि राग, रागिणी ० रात्र -
श्री मळसात्रीनंतरचा काळ, विभाग, पडोवाचा काळभाग;
मन्यरात्र व गुणोदय यांमधील वळ ० लोका - ५ वरचा लोक,
दल, ऋषि व साधू यांचे निवासस्थान ० वय - न श्रद्धावस्था;
म्हातारपण, उतारपार ० वयस्क - नि वृद्ध, म्हातारा, वयातील
० वादी - ५ (कायदा) प्रतिवादी ० घंट - श्री उतारपेठ पहा 'की
धर्मांनी उतारपेठ । की सिद्धीची ओळखत' - द्रु ११ 'ते वक्त्यांचे
सूत्र पीठ । की परिमलनी उत्तारपेठ ।' - शिष्ट ६१६ ० वेदी - श्री
याज्ञिकव्येच्या वेदीवर मुखव सोमादि द्रव्यांचे हवन होते ती वेदी

व्यवस्था-म्ही १ भविष्यकाळची तजवीज, पुढील तरतूद २ मृत्युपत्र ३ उत्तरक्रिया, औषधेदेहिह किंवा त्यागकर्मी तजवीज ४ रांगीतपद्धति-म्ही हिंदुस्थानी गणीतपद्धति ५ साक्षी-उ प्रति पाक्षीपक्षातर्फे आलेला साक्षीदार ६ हीन-वि निरुत्तर, उत्तर देता येत नाही असा

उत्तरण-न १ उत्तरेण, वरून खाली येणे २ नदीच्या पलीकडे जाणे, नदी वलाडेव, पेल्वीरी जाणे [स]

उत्तरणे-अक्रि उत्तर देणे 'चंद्रिका खालच्या मानेने उत्तर रली.' -निचं १ [उत्तर]

उत्तर-क्रि १ नतर, मागाहून, पुढे २ पलीकडे ३ भविष्यकाळात [स]

उत्तरा-म्ही १ वाराचे नाम्न, उत्तराफाल्गुनी २ उत्तर दिशा उत्तरांग-उ १ देवदत्ता भाग, अंग, उपराहार, बोण्यादि कामाच्या प्रगणभागांतर्वा भाग 'पूर्वीय पुरवने, उत्तरांग प्रवत नाही' २ (संगीत) रागाच्या प, ध, नी, सा, र्या चार स्वरांगा समुदाय [स उत्तर+अंग] ३ धात्रीराग-उ (संगीत) उषा रागाच्या वादी स्वर त्याच्या उत्तरांगामध्ये असतो असा राग त्या वर्गात येणाऱ्या रागाच्या मागसमय रात्री बारा वाजल्यापासून दिवसाचे पारवाजेपर्यंत असतो

उत्तराण-उतरण, उत्तराण पदा

उत्तराणी-उ भाषा ३ [का उत्तराणी]

उत्तराधिनारी-उ. वारध, मनुष्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या मित्राचे स्वामित्व ज्याच्याकडे जाते तो [स]

उत्तराफ (फा) ल्गुनी-म्ही वाराचे नाम्न, उत्तरा [स]

उत्तराभद्रपदा-म्ही सव्थीसावे नाम्न [स]

उत्तराभास-उ (कायदा) अप्रस्तुत, असंबद्ध, टाळाटाळीने दिलेले उत्तर, छाटा जाव [स उत्तर+आभास]

उत्तराभिमुख-वि १ ज्योतिष तोंड उघेवकडे भाडे असा 'वाहेरी पमासन खुनी। उत्तराभिमुख बैसोनि ॥' -ज्ञा ८ १२ [स]

उत्तरायण-न (पद्ये) सूर्य किंवा क्षर ग्रहणक्षेत्रे याचे उत्तरेकडे जाणे, दुसरे अयन, हा अयनाळ, मकरवृत्तापासून वरवृत्तापर्यंत सूर्ययानातील जो सहा महिन्यांचा काळ (डिसेंबर २० ते जून २२ किंवा माघ ते आषाढ) लागतो तो 'आणि रागासामाजी मास। उत्तरायण ॥' -ज्ञा ८ २२० [स उत्तर+अयन] २ पात, विदु-उ, मातितृतापासून फिरणारा सूर्य ज्या संपातातून विदुनाचे उघेस जातो तो पात किंवा 'विदु, वसतारमपात, याच्या उलट दक्षिणायनपात किंवा शारदारमपात ३ मार्ग-उ १ सूर्यमकरवृत्ता पासून कर्कटवृत्ताकडे जातो तो मातितृतातील मार्ग २ ब्रह्मलोकचा मार्ग अर्चिवाद मार्ग पहा

उत्तरारणी-म्ही अभिमनयन करण्याची बरवी बरणी खालची अवतारणी म्हणतात [स उत्तर+अरणी]

उत्तार्थ-उ दोन अर्गांनी दुसरा अर्थ, प्रवादित्वे जे दोन भाग त्यातील दुसरा भाग [स उत्तर+अर्थ]

उत्तरावस्था-म्ही अग्रेसरी अवस्था, वार्धस्य, न्हास, नास 'धीनपण्याचा समुद्गते। काळ आरम करी जेय। ते हे उत्तरावस्था येय।' -एमा २० २०८ [स उत्तर+अवस्था]

उत्तरापादा-म्ही एमविसारे नाम्न [स]

उत्तरी-म्ही १ उत्तरक्रिया करतेसमयी गळपात जाऊनव्यासारखे एक कडेने वापतात ते २ अगवय, उपरणे, ओढणी, उचगीय 'तिने फाडून। आमरणे टाकिली वाधोमि' ३ स्नानमग्यादि कर्मसमयी उत्तरीयवस्त्र रामनामांकि पण्यासारखे जोणी गळपात पाळतात ती [स उत्तरीय]

उत्तरीय-न १ उपरणे, ओढणी, दोला, उपवस्त्र, अगवय 'यदु विस्मित नृप मुनि सुरमण्डीनी उडवुनि उत्तरीयाते ॥' -मोमीम १२ १४ 'स्व उत्तरीयावर त्या समाजी। वासोनेया चाप त्यास माजी ॥' २ उत्तरी पहा [स]

उत्तरेकडील दोंग-(एति) तोतया(सदाशिवराव भाऊ-तांदे) ये सांक्रतिक नाव -खरे १०२६

उत्तरोत्तर-क्रि १ हळू हळू, दिवसानुदिवस, क्रमाक्रमाने, पुढे पुढे 'उत्तरोत्तर विद्या बढी होत चालली' २ अधिकधिक 'एसा हा उत्तरोत्तर। शानरीजाचा विस्तार ॥' -ज्ञा ४ १९० [स उत्तरदि]

उत्तंस-वि भूषण, अलंकार, दुरा सामासिक-कुलोत्तंस= उलगाळ भूषण, राजोत्तंस=राजोत्तम [स उत्तंस=कोमविर्णे]

उत्तान-वि १ उताणा, ताड बर केलेला २ उडळ ३ सरळ, स्पष्ट, स्पष्टकडे असा (आकार्य, अभिप्राय ६०) [स] ४ चरण-उ उतानपाद याचा प्रतिशब्द, धुवाचा बाप 'आणि उतानचरणानिया पाळा ॥' -ज्ञा ११ १०२ ५ कुमास्तन-न इस्त्रुतासन पावून दोन्ही हाताची मिठी घातेत घातली असता होणारे आसन -संयोग ३४४ ६ मंडूकास्तन-न वेडकाप्रमाणे केलेले आसन -संयोग ३३६ ७ वचित (संयुतहस्त)-न (वृत्त्य) कोंपरे व खादे घोडे वाकडे करून होवरी हात निपताक करणे, मग त्याच तब्यदात तिरकस दिसतील असा रीतीने ते ठेवणे

उत्तानार्थ-उ १ सरळ, सहज समजणारा अर्थ, सोपा अर्थ -वि २ मूढ बसलेला, उडड, स्पष्ट (अर्थ ६०) [स उतान+अर्थ]

उत्ताप-न उजेंडाची व उघडी जागा -वि उघडी, उजे हाची, छायारहित मोकळी, उन्हाची (जागा) [स उत्तानाप]

उत्तीर्ण-वि १ उतारून पार गेलेला (नदी, पाट, सड ६०), कार्यातून पार पडलेला 'जे शतमासोत्तीर्ण बरा। आरुद्रोनि असे ॥' -ज्ञा १० २४४ २ पार झालेला (परितेत), जय मिळालेला, विजयी 'उत्तीर्ण होण्यास अवसरक शुणसक्या एमर्दीत शेंकडा ६०' -बलापत्र खाते ४८ ३ उत्तराई, ऋणमुक्ता

‘देवनि मन सत्तीर्ण । जालीं आजी ।’ - शा १६ ३३ ‘परम सांखिक ब्राह्मण । इन्दिमगी धरी त्याने चरणा । म्हणे जरी वृद्ध येसील पेकन । तरी मी उत्तीर्ण नव्हे मृते ॥’ - ह २३ ८५ ‘त्वा केलें वपमारी । उत्तीर्ण नव्हे बंधोपधारी ॥’ - युच ३० ६ [स]
 • होणे - १ विनयी होणे, पास होणे २ मागे ‘तेव उत्तीर्ण होईल प्राणें ॥’ - शा १ २०० ३ उतराई होणे ‘उपासनेचे उत्तीर्ण व्हावे ।’ - शा १५ १० ११ • ता-स्व-खीन करणुका होणे, फळांची तोड ‘मी आयुलियाचि उत्तीर्णत्वालागीं ।’ - शा ८ १३१ ‘आलीं मुखावाटे अमृतवचने । उत्तीर्णता येणे नव्हे जन्मे ॥’ - युगा २१ ८७ [स]

उत्तुंग - नि कार उच [स]

उत्तू - उतु पहा

उत्तेजन - नि चेतना, उत्तेजन देणारे, हुकूम आणणारे, प्रोत्साहन, चेद, धोम, कोप आणणारे, हुपारी, तर्ती देणारे (भाषण, पेय, प्रमग ६०) [स उत्+तिञ्=तीक्ष्ण करणे] • पदार्थ - उ तर तरी, हुसारी आणणारे पदार्थ, इय्य (बहा, काँको, पारु ३०)

उत्तेजन - न १ उत्थान, जाग्रति, चेतना, प्रोत्साहन, उदीपन, स्फूर्ति, आवेश, चेव, धोम येणे २ प्रलोभन, आकर्षण, स्तन्यानापन [स]

उत्तजित - नि १ उत्तेजन दिलेला, आवेश, चेतना आणलेला, हुकूम, स्फूर्ति मिळालेला २ प्रवर्तित, प्रार्थित, गतिबाधविणारा [स]

उत्था - स्त्री उत्पत्ति, जन्म, उठावणी, समासज्ञा उपयोग उठ - मायेत्थयसार (मायेथासुा ज्याची उत्था झाली आहे ती), अरोत्थ, अज्ञानोत्थ [स उत्+स्था, उत्थ=उत्पन्न]

उत्थान - न १ उभें राहणे, उठणे २ उदय पुनरुत्थान= पुन्हा उठणे [स]

उत्थापक - नि १ उभा करणारा, गम्यापन करणारा, प्रवृत्त करणारा, गम्यापक, उत्थापक २ उदविणारा उत्थापन पहा [स उत्+स्था, उत्था, उत्थापक]

उत्थापणे - कर्क स्थानभ्रष्ट करणे, उठवून खचणे या व इतर अशी उत्थापन पहा ‘अमुर मुतां ते उत्थापिनी । ते गान्धर्वी इति दीप्ती देती । इह च प्रजापती । तेदी चरकडती हरिपदा ॥’ - एरुम्य १ ७९ [न उत्थापय्]

उत्थापन - न १ उद्विगने, उच करणे २ (स) मदियणास आणणे ३ देव, मूर्ति इ०चे विमर्जन करणे, देवउत्थापन ४ उठे जा, उठावणी ५ गरी हाजीम, स्वागताप उभें राहणे, सामार जाणे (कि० देवा, येमे) ६ उद्विगने, अमृतुत्था, रथनसड करणे बाह्य दाखणे (रागम, मोहनी इ० का बन्म) उत्थापन पहा ७ (गणि) गडा पहाणेची दुनरे पद, अडापदन अपर पात्णे, पदरी टेपणे, भाणे [स]

उत्थापित - नि १ उभा राहिलेला, उभारलेला, उठविलेला, स्थापलेला, कायम केलेला २ काढून टाकलेला, हूर केलेला [स]

उत्थित - नि उठलेला, उभा राहिलेला, वर आलेला [स]
 • पद्मासन - न पद्मासन घालून नंतर दोन्ही हात व हाताचीं बोटे साफ उचवून जमिनीवर टेकून, हाताच्या बोटावर व तळ हातावर सर्व भार देऊन आसन उचवून धरण्याची क्रिया - संयोग ३१८

उत्थिति - स्त्री १ उत्थान, उभें राहणे, वर येणे २ उभें राहण्याची, वर येण्याची स्थिति, उत्थितपणा [स]

उत्थितोर्ध्वपद्मासन - न शीर्षासन वरून उभ्या पायाची हळूहळू एके माडी घालून तसाच स्थितीत पद्मासन वरणे, यानें मान, डोकें, कोपर यावर ताण बसतो व टोक्याचे पाटे झालेले बेग काढे होतात संयोग ३४० [स उत्थित+ऊर्ध्व+पद्मासन]

उत्पत्ति - १ स्त्री जन्म, समव, उद्भव २ प्रादुर्भाव, उत्थान, उदय सामान्यद-बीजोत्पत्ति, रोगोत्पत्ति इह ० एकाचि उत्पत्ति तीच दुसऱ्याची आपत्ति, उत्पत्ति, स्थिति व संहार (सय) या तीन अवस्था प्रत्येक प्राणधार असतात ब्रम्हा, विष्णु व महेश (शिव) या अनुक्रमे वरील तीन अवस्थांच्या अभिप्रायी देवता आहेत [स उत्+पद्]

उत्पन्न - रि जन्मलेले, उत्पत्ति पावलेले, उद्भवून, तयार झालेले - न १ फळ, मिळकत, प्राप्ति (शाली, नोवरी, धेंदा, कवच साय यापासून) २ गका, राचे वजा जाऊन शिळक, लाम ३ मूळ ठिकाण, मूळ कारण [स उत्+पद्-पन्न] उत्पन्नास येणे-प्राप्ति होण्याच्या अवस्थेच पूर्वोक्ते, नका, कायदा मिद् लागणे, फलदायक होणे • भक्षी - नि हातातोंडाशीं गाठ असलेला, रोजच्या रोज मिळवून साणारा, झालेले उत्पन्न लागलीच साणारा, बाही शिळक न दावणारा किंवा दाकण्यास भगमर्ष इह ० उत्पन्न मनी मन्थान्द दक्षिी • भोक्ता - नि १ क्षिणोपासित राखतो, वर विवाह करणारा २ हातातोंडाशीं गाठ असलेला, उत्पन्नक्षी.

• जिनघ, जिनाश्री - नि १ उत्पन्न हाण्यावतेपर नट होणारा, लागणीच नाश, छत्रु पावणारा २ क्षणभंगुर, अल्पादुरी ३ निर्जीव, नि सत्व

उत्पन्नये - कर्क उत्पन्न होणे, उदय पावणे ‘उत्पन्ना नदी जेपे अशुतोदने धाह ।’ [उत्पन्न]

उत्पलका - स्त्री (गो) उत्पल इच्छा

उत्पल-छ - न १ फळक, रात्री, पक्ष ‘पृथ्वीमनी नीले-त्पली । जीवभृगुच्छा ।’ - शा १७ ६ सारदुत्पलप्राची सरदुत्पल पुन्यपगमनपदा • भोग्या ८ ७३ २ एड उत्पल हें दील वगळि असून सुद, म्वच्छ, पददंतेक आणि कटिग अग्ने [म उत्+पल (पु)]

उत्पादनं—सकि. नाहीं वरुणें, नाश करणें; उपद्रव दाखवणे. 'जे येथे घाब उत्पादी. ऐसें घाबि असे.'—शा १५.२१० [सं. उत्प+पठ्-उत्प.पृ]

उत्पादन—न. उच्चाटन; उपद्रव; राखून वाढवणे; निर्मूलन करणे. मामाशब्द-मुशोत्पादन; भोशोत्पादन; वाशोत्पादन. [सं.]
'उत्पादित—वि. उपद्रवेले.

उत्पात—न. १ भयमुचक चिन्ह, रूण, अपराधून, भावी अति ठावे एवढा चिन्ह. 'पाहुनि उत्पाताते बहु सख्य सारंगराय होतात.'—मोमीम १.६. 'नाले उत्पात बहुत तेव्हा भडबड वरुणारा हले.'—मोमीम १०.२८. उत्पातांचे वाढी प्रकार-मुंगव, उत्कापात, तडित्पलन, अशानिच्यवन, बुसोन्मूलन वगैरे. २ अनय; रंगड. ३ खोड्या, मुंगे; पीडा; प्राय (राजा, बोर, बर ६० चा); उचल—पया ३० [सं. उत्प+पठ्=पडणे] •प्रत्यय—उ. प्रत्ययवा-लवा, जगलवा अंगरीचा अनय; भयंकर, सारंग्यापी संकट [सं.]

उत्पाती—वि. १ भात्य, खोडकर; द्राघ (मूल). २ ताहरी; मोटा उद्योगी, हिच्येदार; उलाढाली करणारा (चांगल्या व वाईट अर्थी) [उत्पात]

उत्पादक—उ. १ पिता; निर्माणकर्ता; उत्पन्न करणारा. २ संस्थापक, वाढी कार्य, गोष्ट मूल, काळणारा, भांडी करणारा. 'ही गोष्ट चालकानी व उत्पादकांनी विस्तारता वाढा नये.'—वि. कलदा-य [सं. उत्प+पठ्=उत्पन्न करणे]

उत्पादणें—सकि. १ घडविणे; जन्मास आणणे; उत्पन्न करणे, तयार करणे, बनविणे २ प्रकट करणे. 'शिवक्या शब्दांचे उत्पादितो ज्ञान : दर्पणांचे धन उपरकायें.'—मुगा १५५९. [सं. उत्पादन]

उत्पादन—न १ उत्पत्ति, उत्पन्न करणाराचा व्यापार, क्रिया. २ (अर्थशास्त्र) उत्पन्न केलेला माल (कारखाने, व्यापार, सेतकी गोपासून) [सं.]

उत्पादित—वि. उत्पन्न केलेला; उत्पादिलेला; जन्मास आण केला [सं.]

उत्पाद्य—वि. उत्पन्न करण्यास योग्य, उत्पन्न करावयाचे तें. [सं.]

उत्प्राणिद्—न (शाप) उज्ज व प्राण ताचा मंथने (ई) हायडोवसाइड.

उत्प्रेक्षण—न दृष्टांत, उदाहरण देणे, दाखवण देणे. [सं. उत्प+प्र+ईक्ष्=पाहणे]

उत्प्रेक्षणे—सकि (वाढी एक गोष्ट) उत्प्रेक्षाविषय करणे; पत्ताया गोष्टीचा दाखला, उदाहरण देणे. [उत्प्रेक्षा]

उत्प्रेक्षा—स्त्री १ (साहित्य) एक अवलिखित उपमेकावर वर्णों हे उपमानच आहे अशी संभावना ज्यात केली असे तो अलंकार.

रवकर (उत्प्रेक्षित वस्तु पदार्थ असेल तर), हेतु (विशेष करण असेल तर), व फळ (कियेचे फळ असेल तर), अगे उत्प्रेक्षेचे तीन प्रकार आहेत. उ० 'मुलांचीं अक्षरे जगं काय मुक्ताफळेच.' असे थोलेनी नळे रंजीवी. अंजुथीमाजी हंत बेतनीला। गने चंवर-कुसुमीच हार सेला। पाठवाया घुरनीस सिद केला।'—मल ८१. २ उपमा; दृष्टांत, तुलना, दाखला देणे; कोटी करणे. 'त्या हर-दासाने एका अंगणावर किती हो उत्प्रेक्षा घेतल्या? कार चांगल्या कथा तो।' ३ छप्पना; तर्क; गुरित. 'माइक्ष्यां उत्प्रेक्षे सज्जु चडे.'—शा १०.१६८. [सं. उत्प+प्र+ईक्ष्=पाहणे]

उत्प्रेक्षित—वि. उत्प्रेक्षा दिनेले; तुलना केलेले; दाखला देऊन स्पष्ट केलेले. [सं.]

उत्पल्लयन—न. उड्डाण; उडी. 'देखे उत्पल्लनासारिका। पती कळामि शोबे जैगा.'—शा २.४१. [सं. उत्प+लृप्=उडणे]

उत्फालन—न. उड्या मारण्याची क्रिया. 'मारी मूक धोर बोल कुडी राहोन वे मानरी। उत्फालेन करी करून मजला पीडा शरीरी करी.'—विजल्ल ससंजरी २. [सं. उत्+फल्]

उत्फुल्ल-ल्लित—वि. उज्जवलेले; विस्तारलेले, उपल्लेले; विस्तारलेले; उमललेले (दुःख, नेम). [सं. उत्+फुल्]

उत्फुल्लिका—स्त्री. मुलीचा एक प्रकारचा खेळ; बसकुगडी. 'पादोपविधानो मुकुः पदोत्पल्लनरुपा पीडा उत्फुल्लिका इति उच्यते।'—हाल-गयापातसुती (महाप २.१४९). [सं.]

उत्प्रापायलका—किसि (गो.) शब्दगणिक व प्रत्येक पावला-बरोबरी हारपी. [सं. उत्तर+पादः प्रा उजळ; न. पाउल]

उत्संग-खळ-गळ—वि. (प्र) उच्छृंखल, उतावळा; अमयिद, अप्रतिबद्ध, स्वेच्छवर्ती (पार, साधुवासीन इ.) 'तेव ज्ञान दृग्गती येने। हे उत्संगखळ मोलगे कायसे।'—शा ६.१६२. [सं. उत्+शृंगल]

उत्संग—उ. १ मांडी. 'संतोषा उत्संगी। दिघले घर।'—शा १२.१५०. २ सावित्र्य. 'जवाचिये विटोचिदा उत्संगी।'—शा ९.४०६. [सं.]

उत्संग (संयुत हस्त)—उ (वृत्त्य) आल हात उठाणे करून बाहू पाकडिणे व उजवा अगळ हात दावीकडे व डावा हात उजवीकडे ठेवणे.

उत्सङ्ग—वि. मृत, नष्ट 'कुलमातकांच्या या वर्णसंस्काराक दोषांनी पुढाव झालिपर्म व कुलधर्म उत्सङ्ग होतात.'—गोर ६१०. [सं. उत्+सङ्]

उत्सर्ग—उ १ बाहेर टाकणे, टाकून देणे, लाग; दान, अर्पण. सामाशब्द-मलोत्सर्ग, भूतोत्सर्ग, द्योत्सर्ग वगैरे. 'संमग्न उत्सर्ग। विष्णुप्राण।'—शा १२.११९. २ निघम, विधि, रीत. उ० उत्सर्ग दाख; 'मनुष्याने सत्य बोलवे या उत्सर्गाचा कोणेकाचा प्राणरक्षणार्थ'

असत्यदि बोलले या निशेध बचनाने वाध होतो ' ३ धर्म करणे विहीर, धर्मशाळा इ० देवास अर्पण करणे [स उत्सर्गित]

उत्सर्गित—किंवि १ सामान्यत, माधुर्य मागाने ' उत्सर्गिते पाहिले असता अहिंसात्मक धर्मे निरुद्ध आहे ' २ नियमाउसार [स]

उत्सर्जन—न १ टाकणे, त्याग करणे सोडून देणे उत्सर्जने अर्थ १ पहा २ वेदाध्ययन धारविष्णूच्या वेळी करावयाचे कर्मे, यज्ञोपवीत धारण करणाराचे एक प्रातिपार्थिक कर्मे, धारणीतीत एक कर्मे [स]

उत्सर्जित—वि उत्सर्जने फेलेला, त्याग करला, टाकून दिलेला [म]

उत्सर्ग, उत्सर्ग—उ १ आनंद, आह्लाद उत्साह पहा ' या नात्राणि आम्हा सुखासि परीं वसोति उत्सर्ग दे । ' —माताति ४६६ ३ आनंदाचा दिवस, समारंभ, सण उत्साह अर्थ १ पहा ' आगिणी होतले रिणवार लढा । उत्साह भारी वारणे । ' —दावि ४१४ ३ नाचण, खेळ, विलास [स उ० + गु]
० मूर्ति—स्त्री १ मितकण्ठीत न्यायवाची देवाची प्रतिमा, भोगमूर्ति २ वेचक हातेचा, दिनांक गाणू, वस्तु ३ —वि (कर्मे) नेहमी मदन बदन आगारा, उत्सवाला, मंगला मान पुढे असणारा

उत्साद—न १ पक्ष उडविले (६४ कर्मापूर्वी एक) २ नाश करणे ३ वर जाणे, धर्मे ४ नागर्णे दान—तीनदा दिवा पुढे (सेत) [म उ० + गड]

उत्सार, उत्सारण—उ म (गणित) भाज्य राखणेपरीं जेव पर्यंत भागाकार झालेण अहि त्यापुढीत आरब्ध, पुढे भागावयाचा प्र येऊ आरब्ध, मव [म उ० + थ]

उत्साह—उ १ अगुड भाव, उत्साह, उत्प्रेक्षा २ आनंद मनीष समाधान सामादाउ—रगोत्साह दानोत्साह पुनोत्साह पनोत्साह मानात्साह ३ सण, मोहळा आनंदाचा समारंभ, सण प्रमाण, आनंदायक कायम (समनता, मित्रताय वगैरे प्राणी कणायाचे) प्रज्ञान, कपारीतले त्राणन भावा इ०) कणात्साह ' कपरी उत्साह यास्तु त्राणन । कपरी त्राणन धर्म गले । ' —ब४ ' अना मोडूनी साग आ । उत्साह बनिती रागा । ' । —ब४ १५१६ ४ उमेद हिमन नेट, निहार धैर्य धर्म मध्ये आनंदाचा उत्साह योग्याचा आह्लाद । —भाभाय १ ७६ ५ वग आर भाव ' ता उत्साह न मर ३ इति आवा । ' —अ० ६३ [म उ० + गड] ० मुक्ति—स्त्री मनाचा उबद इर्ष उत्प्रेक्षा, तन्मया, व म १ वगैरी भाव ' उत्साहर्तुन न मनाप्रति द उगवा । ' [म] ० भोग, मादा—उ १ सादाराचि विले भोग २ आनंदायक वायव्याचा विषाद, हय वगैरी हिम ० मूर्ति—

उत्सवमूर्ति पहा १ व्याहारात पुढे अतणारा, ज्याला नेहमी पुढे कल्पित बंते असा माणूस, कारभारी, विरता व्यागरी, प्रचारक, प्रतिनिधि ० शक्ति—स्त्री उमेद, आत्मविश्वास, धमक, जयावद लची खानी, मुक्तोपयोगी तीन शक्ती पैकी एक (दुसऱ्या दान म्हणजे प्रमुदित आणि सनसिक्त) [म]

उत्साहवान, उत्साही—वि १ उमेद असलेला, आनंदी, उत्साहाने काम करणारा २ तत्पर, उत्सुक, दीर्घायुगी [रा]

उत्साहित—वि १ उत्साही, आनंदित, प्रमुदित, उत्साह पावलेला, आणलेला २ सतोषित रूप पावलेला, समाधान पावलेला

उत्सिक—वि उत्सु गेलेला, वाहून गेलेला, भरून गेलेला [स उ० + सिक्]

उत्सुक—वि १ उत्कटित, आतुर २ भक्षी उतावीळ —ता—स्त्री उत्सुक इच्छा

उत्सृष्ट—वि टाकणे, सोडून दिलेले, व्यस्त उत्सागत येणे ० वृत्त—उ देवतोप्रीत्यर्थ गोडलेला, अर्पण केलेला पैक [म उ० + सृ]

उत्सेन—उ १ उकटन वर बणे, का २ भर, वाड ३ पडे, राग [स उत् + मिक्]

उत्सेवणे—स्त्री वाटा परणे, मोडणे, विश्वास करणे ' वा जी एक हानी म्हणरीती । अदम्य पूर्ण जाणती । आणि समुगमणी उत्सेवरीती । त दरेचि न तारी अभिमाने । ' —मवि १०, १०८ [म उत्सादा]

उत्स्पृष्ट (भोमिचारी)—न (उ०) पाय पुढे डागना पायाच्या कनिष्ठेच्या बाजूने वाहणुड करणे म्हणजे मागच्या बाजूने पाय वागेळ निगून पुढे डागणे, व आगळाच्या बाजूने मातलुड रणे म्हणजे बाहेरच्या बाजूने पाय फिरत मग मागे टाकणे [म]

उत्क्षिप्त—वि टाका दिलेले, पेटणे [स उत् + क्षिप्] उत्क्षिप्तोपे—न (उ०) दाई वर कळत रूप उर पाहणे, हा जगाय उब बांधी पाहण्याच्या वेळी करतात [म]

उत्क्षेप—ण—उ० वर उडविल्याची क्रिया वर पेटणे [म उत् + क्षिप्]

उत्क्षेपणे—वि उडविलेले, वर उडविले [म उत् + क्षिप्]

उत्क्षेपमुचर—स्त्री (उ०) कुशीत पडाव घळी पकडिला दान्दीद मुखा वर कडविले सांगणे, तसे करणे पाहणे हा जगाय उब बांधी पाहण्याच्या वेळी करतात [म]

उद्यम—म मनी, पुर ' जाता नव आसापुणे एक दोक प हा नाई पाय ' —मि० ८४ [म उ० + प्या—प्यावि० आ उ० + म]

उथळ—वि १ साधारण सखळ, बरी खोळ, फार खोल नसले (पात्र, नदी, तळे इ.) २ (ल) साधाभोळा, मोकळ्या मनाचा, निष्पट्टी, भावडा **मुंडाचा**—वि हुळदुळजाण्यास, अतृप्त, भोळगर 'आमच्यातही उथळ बुडाची काही मंडळी आहे' -दि १ ११७ म्हणू उथळ पाण्याला खळखळ (खळखळत) फार-ज्याच्या अर्गी गुण थोडा त्याला आळता जास्त असते [स उत+तृ किंवा स्थल, प्रा उथल]

उथळणे—अक्रि उसळणे, उचबडन येणे, जोराने वर येणे, उत्पन्न होणे 'अथवा उथळोनि प्रेमा। इष्टिणि मिळाल्या त्या रामा।' -रास १ १२२७ मज अवाप्त कामासि मुख। त्याने पुजेनीं दत्त उथळले। -एभा १३ ७४८ 'तेणें शास्त्रिगमेची स्थिती। भसनि उथळे वसितवनी।' -एभा २२ ६९ [उथळ]

उथळपातळ—किवि थोडेथोडे [उथळ]
उथळवट—वि साधारण उथळ, सखळ, फार खाल महुलेले (पाणी, जमीन) [उथळ]

उथळा—उ (कों) इशारवर पर्यंत पडला असता त्यावरून जे त्या पाण्याचे धब खाली पडतात ते प्रत्येक

उथळा-ळी-ळें—पुढील १ खाद्याच्या वर न खाली वसविण्याकरिता तयार केलेला पौकनी ल्हान व उथळ दगड किंवा लाकूड, खाद्याचा तळखडा, बैठक 'देवलात वसविलेल्या उभ्या भित्त्या दांड्याच्या खालच्या बाजुस टोंक असून ते उथळवटात पिरते' -पदावैभव १ ४३ २ (बाधकाम) दगडी किंवा काकरीच्या स्तंभा [उतल किंवा उत्थल]

उथळापाठ—वि उथळी किंवा गोडी मातनमीन जेथे आडे असे खेडे [उथळ+स पठ]

उथळी—ळी (कों) विशिष्ट प्रकारचे भात पिकणारी गोडी जमीन [उथळ]

उथळी—ळी १ उथळा पहा २ (माण) रुंद तोंडाची ल्हान पाणी, उक्कपाणी [उथळ]

उथाण—न १ हक्का बोंदपणा, अत्रे आर्गी असता जो हवा होते ती, गदमद, उकाडा (किं. येणें) २ भाद्रपद महिन्यातील ऊन -शिदि ७४ [स उत+स्थान]

उथाळा-ळी-ळें—पुढील उथळा पहा खाद्याच्या खालच्या पक्षाचा दगड लाकूड, खाद्याची बैठक, तोळवा 'गोरिया सोनकेळी। कानोनि कीनेति खार-उथाळी ॥ -शिपु ७६४ 'उथाळी बैसला द्दरीले ॥' -मुआदि ३ १ १७ 'पसरागाचे ताळे स्वरूप। बरी दिव्य दिव्याचे धाव। निळ्याची उथाळी गुपम। उफसा नाही तयात ॥' -ह २ १७ [स उत+तल]

उथ्यान—न परावर्तन, उगवणी, पतन, उत्थान पहा [स]

उथापना—ळी उथापण, उत्थापन पहा 'गायुची उथ्या पना न करावी ॥' -रास ५ ८ [उत्थापन]

उद्-त्त—एक उपसर्ग आहे-१ वरचटपणा, धेष्टत्व, बरेच उ० उत्तर, उद्वाहन, उद्गार, उद्दिष्ट २ वियोग, विमानन, गिफाट दूरी करण, अपघातण, (पासून-मधून) उ० उत्सर्जन, उत्क्षेपण ३ वर, ऊर्ध्व, उच उ० उत्थान, उत्तिष्ठ [स उद्, तुल हे उद्, हि उभसू-भोसू-भोडसू]

उद्—न पाणी (फक्त समासाच्या आरम्भी) [स]

उद्ई उदय—ळी वाळवी उधई पहा

उद्ईक—किवि उवा [स उदय]

उद्ई—किवि झटोकेडे, उ० उद्गमूख, उदगमन [स]

उद्क—न पाणी, जळ, नीर, अबु, गोव्याकडे पाणी या अर्था हाच शब्द रूढ आहे 'वरे उद्क माण' 'यम जाता उद्क पान। घोटारखें आळें कृष्ण।' -एकल ५ ६२ सामाशब्द-मागोदक,

तीर्थादक, पर्यट्योदक, सत्कितोदक इ० [स उद्=वर येणे, ओढे करणे, तुल मी ऊढोर्, सँ उन्द, गों वतो, लिथु बन्दू येणें (डोळ्यात, नेत्रात नयनांत)-उ प होणे, बाईत बाहून राणे, अश्रू येणें 'दर्शनिर्मित तया शयनातें। देखता उद्क धे मयनातें।' -खोडणे-देणे-१ मालवी सोडणे, हवाग करणे, सोडून देणे, टाकून देणे 'गोप्रदानादुल सोळा शय्याच्या रकनेचे उद्क पोडले जाईल'-गोप्रदानाचे नियम (वधोदे) २ १ कोणत्याहि गाडीचा सकलप केल्याचे दोतक म्हणून मत्प्रवृत्त पाणी सोडणे, सकलप करणे ३ मत्प्रवाचे उद्क सोडून जेवण्यास आरम करणे **ःहातावर घालणे** एखाद्यास दान करणे, अर्पण करणे, हुसल्यास देऊन टाकणे

उद्वापाण्याने परून टाकणे-एखादे कार्य समाप्त, उत्तरक्रिया अतिशय शोण्या खर्चात व यांनावाजना न करता फक्त विधीस बाध

येऊ व देता उरवून टाकणे **ःधेऊन वचप** (गो) निपून काणे [वचणे=जाणे] **ःप्रिया**-ळी उत्तमिया, तिलाजलि, तर्पण

ःघात-उ बघारे घालून पाणी अन्वणे व अशा रीतीने जोर उत्पन्न करून योग्य वेळी योग्य प्रमाणात वाटल तेथे पाणी माडणे यासयीचे ज्ञान, जिया ६४ कलातील एक कला **ःदान**-न

१ उत्तरक्रिया, तिलाजलि, तर्पण, उद्कक्षिया २ पाण्याची रोय करणे (विहीर, तळे इ० बाबून) **ःमेह**-उ एक रोय, दात पाण्या

साररी पुनळ रुपवी होते **ःवाय**-न १ जलतरंग, जलतरंग करिता वापरावयाची भाडी २ जलतरंगतयार करणे किंवा ते बाज

विण्याची कला **ःधात**-धाति-ळी परत पाणी आणारी असा त्यास अथवा काही अरिष्ट घडल्यास त्याच्या हातवरे वार दाखण

बोलावून त्याकरवी काही विशिष्ट (बौध्दायानांत रागितल्याप्रमाणे) शक्ती पण करावयाचा व जडसिंचन करावयाचा विधि

उदकप्रक्रिया—ळी (शाप) पाण्याच्या साहाय्याने विशिष्ट शक्ती पण करावयाचा व जडसिंचन करावयाचा विधि

उदकप्रक्रिया—ळी (शाप) पाण्याच्या साहाय्याने विशिष्ट शक्ती पण करावयाचा व जडसिंचन करावयाचा विधि

उदकप्रक्रिया—ळी (शाप) पाण्याच्या साहाय्याने विशिष्ट शक्ती पण करावयाचा व जडसिंचन करावयाचा विधि

उदकप्रक्रिया—ळी (शाप) पाण्याच्या साहाय्याने विशिष्ट शक्ती पण करावयाचा व जडसिंचन करावयाचा विधि

उदकप्रक्रिया—ळी (शाप) पाण्याच्या साहाय्याने विशिष्ट शक्ती पण करावयाचा व जडसिंचन करावयाचा विधि

उदकाकडे—किवि (अप ह्मे) उदकडे—उदराडे—उलाटे (गो) बहिर्विरोकडे, परसाकडे, शौचास (पाणी पाहून त्या टिकाणी शौचास बसतात म्हणून प्रयोग) [उदक+कडे]

उदकाडी—स्त्री उदयस्त्री, अगरपत्ती [उद+काडी]
उदकुंभ—पु पाणी भरलेला घट, पाण्याचा घडा, कडशी (धार्मिक विधींत उपयोग) 'आली परासि सुती उदकुंभ देखी' -आकृ १० [स उद+कुंभ] • **दान-श्राद्ध**-न मृताच्या अथवा राव्या दिवसापासून एक सवत्सरपर्यंत (अन्यद्वयित श्राद्धापर्यंत) मृतास उद्गून दत्तोज करावयाचे श्राद्ध यात ब्राह्मणास उदकुंभाचे दान करितात हे श्राद्धरोग करणे दान्य नसल्यास एकच दिवस श्राद्ध करून दत्तोज सुसो उदरदान व आमान (विवा धान्य) दान करतात अथवा वर्षाचे धान्य एकदमन दत्तात [स]

उदगयन—न सूर्याचे उत्तरदिशेकडे जाणे उत्तरायण पहा 'उदगयन होय तोंवरि मीं सरतलीं असावि राहण' -मोभीप्य ११ १०४ [स उदङ्+अयन]

उदगा, उदगामादगा—वि राधीट, ममर माबोरी [उदगं+मातगं, विवा मातगा द्वि]

उदगिर—१ निजाम इलाख्यातील एक गाव २ छत्रपतीची एक घट, तेथील लुहडी 'अहमदकोट सोलापुर उदगिर वारिक यती त्या पन्वेली' -अचूत ४९

उदगिरि—स्त्री एक छत्र देवता 'उदगिरि देवी म्हणे स्वामीसी। देवा म् उदगगिरिवरि पावलासी। आमुचा पूजा-मान घालरी जनासी। तुज्या मन्नाली विश्व लाऊ ॥' -उपम १२१ [उदयगिरि]

उदग्गोळ—पु कृतिवृत्ताचा उत्तरेकडील अर्धा भाग [स उदङ्+गोळ]

उदड—वि किति पुष्कळ, अनेक, बराच, फार (शूर्या, परि भाषावाचर) 'तयाच्या टापीं उदड। अज्ञान असं विनड।' -हा १२ ६९१ 'निदलीं मस्तकीं उदड। रिभूर चर्चिला।' -दा १० १० 'देवल्याच्या तुड्डा घरी। रागी हरी उदड।' -तुगा १४११ 'लोकानी त्याला उदड लागिते' -वाळ ० ८७ [स उदङ्+उदड]

उदगा पाक्या—कि (गो) केळीं बंगरे पळें पिवविण्या वरिता मळक्यास टेवून तोंडावर दुसरे उदगान मडके पावून रिपूब व ४।५ दिवस विस्तवानी गाव देऊन पिक्त घालणे [उदङ्+दहन् दे उदगं=मुण्ण, स्वयंपाकाचा दागडी]

उदरा—पु १ श्लथभूत वातां सादणत वृत्तात, हवीवत 'आई किने सवे उदरा वानी।' -सावळ ६ ८ साभ तदा त्या सळळा उदरा।' -बरेभरुता पोमनावरि २७ २ छुड आ करणाचा गजुय ३ उद्योग करून पोटा भरणाऱ्या मायूस [स उदङ्+अत, उदर]

उदधि—पु समुद्र सागर 'जेसा मंगेती उदधि। निरतर।' -हा २ २४१ सामाशब्द-कालोदधि, महोदधि, क्षीरोदधि ६०. [स उदमधि]

उदनी—स्त्री (कों) उडवीमध्ये पाणी आज नये म्हणून ती वर मिळूती करीत नेतात आणि गवत रिकवा पेटा यानी ती शिव तात असा केलेला उडवीचा निमुळता भाग 'पाऊस पडण्याची भीति असल्यामुळे उडवीला उदनी पावली घेतली पाहिजे' [स उदङ्+नी]

उदप—पु पाण्यातील जीवजंतू, पाण्यात वास करणारा प्राणी 'अग उदपासि म्हणे उदधी। तुम्ही सीत कोरावे लजुद्धि।' -क्या २ १४ ११६ [स उद+प]

उदफाळणे—उक्ति काढून तुकडे करणे, चिरून, फाडून टाकणे, धुव्या उडविणे [स उत्तफारन]

उदकल—न उदाचे फूल, उदाची राही, लोह उदास लोखंडी तळ्यावर आठ देऊन त्याची पचपाळात धरलेली बाफ ही बाफ तुज्याच्या फलासारखी व शुभ असते -वयु १ ५४. [अर ऊद=लाकूड+फूल]

उदयस्त्री—स्त्री उदराडी, अगरपत्ती, ऊड, धून व इतर काही सुगंधी वस्तूंचे वादन त्याचा रूप एका काडीस देतात, ही पेटविली म्हणजे सुगंधी धूर होत पसतली [उदङ्+स्त्री=मात, कन+स्त्री]

उदंयर—पु उवर, चौदुवर 'बाहिता उदरें सरिजे। पूरि कासी ॥' -हृ ८२ [स उदुयर=उवर]

उदमस्त-मात—वि (कों गो) उन्नत, वैकिट्री, गर्विष्ठ, अवहेलना करणार, माबोरी [स उन्नत]

उदमी—पु १ उदोस करणारा, व्यापारी, क्रयविक्रय करणारा, दुकानदार २ उद्यमी, उद्योगी, पुढारी 'ब्राह्मणांनीच उदमी म्हारे असे भास्वीं म्हणत बाही' -टि ० २२८ [स उदम]

उनाल—स्त्री १ व्यापारी पद्धति २ व्यापारी लोखंडी राहणी, पावोरीती वंगे

उंममुक—वि (गो) उन्नत

उदमेज—पु (कों) उपायीपणा, आवड, हौस, तात्परता, उत्तुंगता, आतुस्ता (कि करणे) [स उन्मिप्=डोळे उघडणे, उन्मेष=आष्टवता] -रुही-वि उत्तुंग, आतुष्ट, आवड असलेला वंगरे -खून-किति १ सुदाम, नमूण, आपणून २ मनाचा पूर्ण विश्वास करून, स्वतःच्या आवडीने, पूर्णे कल्याण यजन, सहज रिक्या गरजेने याच्या उत्पत्त

उदम्ल—न (घाष) ज्या अम्लान प्राणवायु नसता ते अम्ल (हो) हायड्रोजेनसिड [उद+मल्ल]

उदय—पु १ उगवणे, शिवावर वंगे, दितणे (सूर्य, तारे, इ.) 'अस्तास जाई उदयास येई।' 'पूर्व दिश उदयाला भावू

आला उदयाचरा । ' - पल २३ २ इदय होणे, दिव्य रामो (छुन, पुन, इत्यादि प्रह स्यांसापुन दूर शात्यामुळे) ३ उत्पन्न होणे, प्रादुर्भाव, उद्भव, उद्भव, वर येणे, पुत्र्ये (पुत्रे, अकूर, विकार वगैरे जेणे-पुत्रोदय, वामोदय, बोधोदय इ०) ४ उदडे, पाहरे येणे, पुढेणे (बैंग, घाम, इत्यादि रागीतरावर जेणे-पयोदय) ५ उत्पत्ते, भरभराट, महत्त्व प्राप्त होणे, वर होणे व्हाउणे 'सादीपनीने आपल्या शिष्याचे भावी गुण व उदय जाणून त्यास ठेवून पेतके ' [स उद्+इ=जाणे] उदयास्त येणे-अग्निदीप्ता येणे, अम्युदय होणे

उद्यगिरि, उदयाचल-ळ-उ ज्या पर्वताच्या आडून सूर्य-चंद्राचा उदय झालेला दिसतो तो (काल्पनिक) पर्वत, ज्या भागातून उदय होतो तो भाग, प्रदेश ' व । उदयाचल-उद्दी । सळकता अनुमाळी ॥ ' - हा १८ १५३१ ' उडि लोहर पनमाळी उदयाचळी मित्र आला । ' - होला १६ [स उदय+गिरि, अवच-पर्वत]

उदयलघ्न-न (ज्यो) उदय पावून अमलेला राति, रातीचा उदय, लग्न पहा [स]

उदयीक-किंवि उद्या [स उदय]

उदर-न १ पोटा, बोटा, जठर ' उकार उदर विशाल । ' - हा ११९ २ पोडडुगी, विशालने पुढेलेले पोटा, पाटांनीर एक रोग उ० जगादर, कातोदर, सपोंदर, बंगरे ३ (हृदि) (पाण्याचे अत्रीय) कादरे, वगट इत्यादि भूमिगत पिशाचपाणी फार जातेतर हून येतेवसो भाग कुजतो त्यास म्हणतात - हृदि १८४ ४ गगंदाय, हसत हसत ' अगा वसु'वाचिये तपसापत्नी । धीरुण देवरीउदरा येती । ' - परस्व ११० ' धन्य धन्य ते कौतव्यासती । उदरासि आला प्रलोकवपति । ' - सवि १८५ [स उदर, मि जलपक] - राची खाच-खी पोटा ' आडुनी खाच उदराची ' - सप्रासगीते १३३ - रीं येणें (एखादा प्रह जन्मराशीम येणे) यवचड खाण्या णियास, उपभोग घेण्यास मिळण्या'रागी दशा येणे (निंदावोपक) उदरीं शनी, शनैश्चर येणे (ज्या) शनी जन्मराशीस येणे म्हणजे चांगली दशा प्राप्त होणे, पस्य मिळणे • तलघमनी-खी (शारीर) योग्यवळची घमनी • तलघपाद- (प्राणि) गालगाय इत्यादि पोटांने सराणगारे प्राणी [इ गॅंस्टापोडा, ग्री गॅंस्ट-पाट तुळ० स जठर] • उद्री-खी पाट, पाटाची खाच • निवांहे-प्रति-पापण प्रवृत्ति-वृत्ति-पुष्पीन १ चरि सार्ये, उपजीविका पोषण, उदरभरण क्षुरासाति ' भिमा मायुति क्षेत्राभीती । उदरनिर्वाह करिते ॥ ' - नव १३ ६० ' उदर प्रवृत्ति कारणे । माळ्या आयून विधीने ॥ ' - चवि २१ १४ २ उदची विकृते चरितार्थाचे साधन जीवच पोटापाण्याची सोय ३ पोटा भरणे, जेवळ जणने, नीव जगविणे, पोटा चालविणे (सामा निंदा

वषक) • पिपाद्या-उ अतिशय म्हाडा, अघाती, म्हाड उदरंभा-री-रि १ पोडभू, पोडगी, खादाड ' पीतां मरद उदरंभर वगरेने । ' - नर १८ ' गोमाखी लोक ईश्वरासीने गुपे खोंव आणतात, पण उदरंभर नात्र अमनात ' २ स्वापेस-उ, आपमतकरी ' बेनगरोफेनर उदरंभरीलोक आहने ' - रि २ ५१४ ३ पाट आप्यासीन काडी न करणारा, स्वतःच्या निवाहासीन अन्यत्र न पडणारा (दश-तमासजवा इ० इतर काडी न करणाऱ्यास म्हणतात) • भरण-न अम सारणे, जेवणे, भाजन उदर निर्वाह पहा ' उदरभरण नाहे जागिजे यज्ञकर्म । '

उदर- (नाविक) उत्तर दिशा, पुन-दिशा [स उत्तर]

उदर-न (नृत्य) पाटांने के'ते निरनिराळे भमिनय नृत्या मध्ये उदराच्या चार घटकांच्या अवस्था होतात-शाम, राज, वृण व सम [स]

उदरण-रि ओंछणे ' उदराची चालकें मारिली । तीं रचा तने नुद उदरती । ' - सिपु २ १३ ३० [स उद्-गु]

उदरनळी-भी (माण) मेढाच्या वरच्या बागूस असणाऱ्या नळपांरीं प्रत्येक [उदरीभनळी]

उदराडरान-भी (गो) वषटपतिविशेष उदीरकाची पहा

उदरसूत्र-न (गणित) (वतुळाच्या) व्यास, वतुळाच्या मध्यस्थितून जाणारी परिपमवांशित रेखा [स]

उदरी-वि १ व्यास उदरांग काला आहे असा, पोत्र कुग लेला २ अतिशय लह, दोरीन, पोटा पुढे आलेला ३ उदराचा, उदरा-पोटासर्पीचा [स]

उदरी-भी ज्याच होत्रावरीन बस गड्या पडतात असा रोग, चाई, कातरी साडुपतर प्राण्यामहि हा रोग होता (लोकर गडून पडत), मूळच्या रोगाचा भाग उदराने चाबल्या-दुसटइत्याप्रमाणे दिसता म्हणून हे नाव पडले [उदर]

उदरी-भी एक पोतपीची वनस्पति

उदर-उ पुढे होणारी गोष्ट भवितव्य भविष्य सामायाद-वदके-काथे-वचन-मुउदग इ० [उद्+अरि=सूर्य] • फाळ-उ भविष्यकाळ • पल-न परिणाम, पंचमान, निष्पत्ति दोषट • चिंतन-न पुढे हाणाऱ्या गोष्टीवरूनचा विचार

उद्गतेत-खी (गो) उपाय, हलग [स उदर+गति]

उदय्या-खी अर १ विशाखा नक्षत्र २ त्यात पडणारा पाऊ

विशाखा नात्राजवळ सूर्य अमना पडणाऱ्या पावसासुद्धे उदीर साप, बंगरे विपारी प्राणी व वनस्पती उत्पन्न होतात अशी समजूत आहे ' उदया लागल्या-पडल्या ' ' यदा उदया वारइया गत्या ' • माजण्या-खी अर १ विशाखा व अनुराधा ही दोन नक्षत्रे २ त्यात पडणारा पाऊ, विशाखा नक्षत्रासुद्धे जे विशाखा प्राणी, वनस्पती उत्पन्न होतात ते अनुराधा नक्षत्राने गाईस हातात म्हणून एतला उदया व दुसऱ्याला माज्या म्हणतात [उदीर+माजर]

उदय—उदा उदो पदा १ दधीचे भक्त भिषेत निषाले म्हणजे दधीपुढे 'ऊठ तुला जय हावो' असा अर्थाचा हा शब्द उन्हातात [स उदय, उदयोस्तु तुल० वा उदु=पदा या अर्था उदार (दवीला भैरव दाखवितांना म्हणतात)] २ उजेड याकडी निदाव्यजक उदार 'मोठा उदय (उजेड)।' ३ करणें—उदयणें—(उप) उजेड पाडणें, पराक्रम करणें, महत्त्व करणें उदयणें—अति (उप) उदय करणें पदा उदयणें—विणें—उक्ति उदाच्या घुरांने युगधित करणें, ऊद पाळणें, उदाचा वात लावणें, धुरी वणें (केस, ताईत, पाणी वगैरेन) 'उच लपयें नेलायाची, पगड मोठी न्हायाची, केस पग हून उक्तायाची।' —प्रभा २१७ 'बदनी चोरण्या करिती विहिणीची उदवीती।' —दसा ५३ [जर ऊद]

उदाचात—ही (गो) उदवत्ती पदा [ऊद+उति]

उदधु—वि रडणारा, रडणा [स उदधु+अधु]

उदा—वि (ना) निळसर, उदी रागाचा उदो पदा

उदाण—ही (वी) उधाण पदा

उदाणू—नू—वि (नदभाषा) हीन, व्यापारी आपोतील साकेलिक सहभाषाच शब्द 'मुद्रवदेने जया कारण। उदातु नेत्र बेदीप्य मान।' —भवि १८/८९ 'मुद्र उदात अगुमु देखी। नदभाषा सांगि तरी सासी।' —भवि ४० ४५

उदास—वि उच्च, भेट, मोठा, दाता, उदार, स्पष्ट स्पष्ट (स्वर) हीन, तीक्ष्ण (भाषा), उच, मोठा केश (भाषा) [स]

उदान—पु १ पचणामापुढेही एक बापु हा कटाक्षून मस्त कात चढतो 'कधी उदान घुर्लीं अवात।' —ता १७८१० उर्जेमुखे कटाकडे पुगारा। नो परी पोटात वारा। त्या प्राणाविषा प्रमारा। उदान गानें आणवें।' —ययादि १०१००२ २ मृत्यु समयीचा थास, भाप, ऊर्ध्व 'ल्लागणें—कार साव्यामुळे, रोगामुळे आसोचवास माकडेपणानें करता न येणें, दम लागणें, आस बोंडणें [स उद्वर+अनू=थास घेणें]

उदानका—ऊ (नदभाषा, वर) पैसा कागजाला मावाक (दोन) उदानके दिले 'उदाणु पदा [उदान हीन+उका=पंग]

उदार—वि १ माळ्या मनाचा, कत्ताळ घोर मनाचा, पर्मात्मा २ मोकळा, पीड प्रवस्त उपड्या मनाचा, सकोवित, कुत्सा कृपण कवृप, अहंदा बाव्या उलट (माणूस आपण स्वभाव, होडी, जागा, गावी, खोली वगैरे) ३ सगळ, दाता खनिज दानवील चिन्ह कृपण यांच्या उलट 'उदार लोच थीमत कृपण नोष दंदिरी' म्ह० आर्हीनीच्या चिंवावर पाईनो उदार 'ऊर्ण—वि १ कर्णारसा उदार दानपूर मोठा दाता २ (उप) कृपण

व कलुप (मयुष) ३ धोरण—न सुखा दिलेचें, प्रतिपक्षापर अधिक विश्वास ठेवण्याचें, माठया मनाचें धोरण 'लंडे कर्षन याच्या कारकादींचे धोरण रिमन साह्याच्या उदार धोरणाच्या अगदीं उलट झाले आहे' —दि ३ ४० ४ पक्ष—पु (राज) व्यापक विचाराच्या लोराचें (रिबरल) मळ, पक्ष, प्रागतिक पक्ष, हुजुर (विना) उलट पक्षाच्या उलट 'मत्तवादी—वि सुखा रणाग्रिय लोन, प्रागतिक, (इ) रिबरल 'सर्व प्रकारची चौकशी करण्यासिता लंडे उर्हेम या उदारमतवादी मुत्तवाद्याची रवा नवी करण्यात आली' —दस ६४ ७ लक्षण—वि १ उठाव दार हसवदार, मर्दानी (बेदरा, लक्षणे) २ आभ्यासाली, मोठेपणाचीं (लक्षणे, चिन्हे) ३ शिक्षण—न उदारपणाचें शिक्षण, ज्यामुळे मनाचा विषय विश्वास होता व मुक्ति व्यापक हातें भसे शिक्षण

उदारांग—वि (उप) प्रवस्त शरीराचा, बुदिल्लतु, रड, भव्य शरीराचा [उदार+अंग]

उदाराचें पोतें—न दुसऱ्याची मालमत्ता चैनीने व सटळ हाताने राने वगळता मनुष्य, हलकाच्या पटावर तुळसीपत्र ठेवणारा

उदारीब—न उदारपणा —तुगा २२४४ —(सर)

उदारतें—पु एक आतटपाचा रोग, पोटातील आतड्यामध्ये तिरोष पात्यामुळें होण्याच्या वेदना, रोग (बाईट प्रकारचें अत सेवन केल्यामुळे हा रोग होतो) [स]

उदावादा—पु पूर्णत्व, प्रकटपणा 'पै प्रादुर्नि आपली मर्यादा। एक बरीत नदीतदा। उगी कप्पातीं उदावादा। एकाच याचा' —शा १५५३२ 'तेरा चतुर्भुजीं उदावादा सगुण देखोनि मोहिदा' —गमा १११४५५ —विवि सटळपणें, उबडउपड 'म्हणोनि इतिये तेनि सपदा। वैचितही उदावादा।' —शा १३ ३०५ [स उदयवाचित्व २]

उदास—वि १ दुःखी, खिा, निरुत्साही, कधी 'शाला कटफोट आळविता। उदास आता न करावें।' —तुगा ७०९ २ वपसी, निष्कालजी वफिरीर, तपस्य 'तरि जो या देहावरी। उदासु वृत्तिया परी।' —शा १३५३३ 'का मष्ट जालिया उदास।' —शा १८४९६ ३ निस्पृह उपसाबुद्धि, निरपेक्ष व विरक्त, नि सव, निर्बिस्तर केवळ पाणीही प्रस्तावले। उदासपय देखो गिया। —सप्र १२१४ ५ व्यर्थ, फुडट 'तुघा म्हणे माशी प्रसानी गावा। विनति उदास करु ये।' —तुगा ८२८ ६ ओसाड, निस्तेज्य, निरानंद मगधद (भयान जागा, गाव, घर) —पु एक पोसाव्याचा पय उदासी पदा [स उद+आसू=वमणें ७ यचन—न स्थित मगधन केलेले आपण 'उदासवपनें ठणेनि सत्यरी। अथवात नेनीं वाहती।' —० स्थिति—ही निष्कालनीपणाची इति वफिरी, खिना

उदासर्ण—अत्रि उदास, रिक्त होणे 'गदी पारी भल्लाच
उपिता पुणव्याना जीम उदासर्ण'—अकन ६८

उदासन—न उदासीनता, वेपसि 'जेतुके वट मज भोगले ।
जे हीनप्तात साहिले ॥' येया होउनि अदिक आहिले । उदासन
तुणे ॥'—विपु १९ ११२

उदासनी—ही उदासपणा 'चटपनी लागली उदासनी
मना ॥'—दावि २३६

उदासी—वि निराश, स्थिर, निष्पाळनी, वेपिवीर उदाम
पदा 'तर करिती वरण्यासारी । त्यासारी करितोमी उदामी ॥'
—गुच ० १३६—उ १ एक मोठाव्याचा पय, या पयातील गोपावी,
पेगामी २ श्रीराजा एक प्रमुख पय नानछत्र असेंदि यास नाच
जाहे याचे चार भेद आहेत—बाबाहसन, पूल, मोठा व अत्यस्त
सर्वांनी एक रत्ना अजून तीस बहा भारावा असे नाच जाहे हे
लोक ब्रह्मचर्य पाळतात [उदास]

उदासीन—वि १ विरक्त, धीतरागी 'उदासीन नो लापनी
मनच्यारी ॥'—राम ५० २ स्थिर, दुःखी ३ निकालजी, वेपवां
तब नाहावे यागदिकी । उदासीन ॥'—शा १८ १५२ ४ वटस्थ,
पयास कोणी धनु किंवा मिमिदि नाही असा, मध्यवर्ती, मध्यस्थ
'तये वेष्टुद्धीचे ध्यान । मुज्जदुद्ध उदासीन । त्रिविध त्रिगुण
करी मन । दहामिमान उजवरी ॥'—एकम्ब १३ ५१ [स]

उदासीनता—ही वैराग्य, विरक्ति 'उदासीनता तत्पत्ता
सार आहे ॥'—राम ५०

उदाहरण—१ दाखला, छान्त 'अखरे तिसऱ्या पारी ।
उदाहरण दोव्यां ।'—वृत्तदर्पण ११ २ नमुना, किता ३ (गणित)
सोपविण्याचा प्रथ, (सामा) प्रथ [म उद्+आ+ह]

उदाहृत—वि उदाहरण, दशात दडन सिध्द केलेले सयज
घडले, सामिलेले [स]

उदाळणे—अकि उदाळणे, उडणे, वर येणे उधळणे पहा
'तरी खळाळीच्या उदाहा । सरमी उदाळे चढिका ।'—शा १५
४९८ [स उद्+उद्]

उदित—वि १ उदय पावलेला, नर आलेला (पह तारा
६०) 'नागा उदिते जिाकरे ।'—शा १७ १७८ २ पुनलेला, मोठा
हालेला ३ (नसीब) उधडलेला, उत्कर्ष पावलेला, अमुकूल (देव,
भाय) 'कोण्या काळे होईल नेणां मागय उदित पो ।'—मुगा ११७
४ (मनोविकार) उत्पन्न झालेला, उदेल्लेला, प्रबल झालेला 'हरि
साचोकरे उदिते । त्रिमयाये ।'—शा १० ११५ ५ कृत्य करावयास
निघालेला, सज्ज उडुक, तयार तयार 'युद्धा दईल विराट्दल ।
म्हणोनि योदे उदित सकळ ।'—गुविराट ६ ५४ ६ कथित, समित
ल्ले बोळेल्ले (भाषण), 'घालविले मज राये माजुनिया मजुदिते
हिते आहेत ।'—मोषण १२० [स उद्+उ] क्यारे—न आक

सिमक उद्गरेल्ले, अगावर पडलेले काये •कान्ठ-५ भाग्याचा
काळ, उत्कर्ष, भाग्यार

उदिदिन—न (शाप) एक रासायनिक द्रव्य (३) बेजि
डाईन यापासून रस काढतात.

उदिन—न (शाप) (६) बेजिन उज्ज (हायड्रोना) व
रुवे (रॉबेन) याचा संयुक्त पदार्थ

उदिपणे—अकि उगरणे, उदयाग येणे, निघणे, उल्लास हाणे
'सूर्यापासून प्रभा उदिपे । ते प्रभावि सूर्य केवि म्हणिए ।'
—स्वादि १४ १५ [म उद्+दीप]

उदिमदार—उ उदमी, व्यापारी तो सकिर्षी येऊनि उदिम
दार ।'—दावि ४०९ [स उदम+ का दार]

उदिमी—उ व्यापारी, उदमी पदा 'वेदसाखसत झाला ।
त्यावरि पोट भर लागला । तरी तो उदिमी धोर झाला ।'—एमा
११ ५४८ [स उदम]

उदिषा—चिनि उषा 'आच उदिषा राहिलेये'—दावि ३८५
उदिशानी—किनी—उदीरकानी पदा

उंदिरी, उंद्री—उदरी पदा

उदी—वि उदाच्या रगाचा, पिगत, तपकिरी 'तेथील राख
चमत्कारीक उदी रगाचा मसे'—वाव् ४१—ही १ उदाची
राख, पिपकनक गाळलेल्या उदाची राख प्रताप म्हणून घेतात
'वाजुनि प्रताप अदाउदी देऊ ।'—दावि ३५३ २ उदाच्या राखीची
राख (मुसलमान लोक घेतात), उदी रगाचे वस्त्र [मर उद,
म उद]

उदीची—ही उत्तरदिशा 'उदीची प्रतीची तथा मुख्य
प्राची । दिसे दक्षिणेमावि विभाति ज्याची ।' [स]

उदीचीन, उदीच्य—वि उत्तरेकडील [स]

उदीत—वि उडुक उदित पदा 'मैनी करून बौरवासी ।
विशाभ्यासी उदीत ।'—मुभादि ३० १४९ [उदित]

उदीम—उ १ कामधरा, व्यापार, व्यवहार, उद्योग 'सुमि
वाहि उदीम न करा'—पच १ ३५ म्ह० उदीम करिता सोळावात
शेत करत वडीवर भारा=व्यापारात तोट्याला तयार असले पाहिजे,
ण घेतली न वर केली तर बोक्यावरचा भारा खाली उतणार नाही
(त्याला तयार असा) २ (उद्योग) शेतचे उत्पन्न, पीक, धागा
ईत, मळा ३ (व) उद्योग, भागाड ४ (सामा) व्यवहार काम,
योजना 'मग रामासि म्हणे नारद । हा उदीम जाहला फलद ।
जबुद्धीपाचा तुटला कद । सुपाळ्या ।'—कथा २ १४ ३७ [स
तयम] •करणे—१ व्यापार, उद्योगधरा करणे २ (ल) व्यापार
रात सोड येणे, उत्तराव येणे, व्यापारात फसणे •पट्टी—मी
व्यापारातील सत्कारी वर •धंदा—व्यवसाय=व्यापार-
पादीम—उ (सामा) पदा, व्यवहार, व्यापार 'उदीमध्याचे
विशेषण' =व्यापार-उद्योगधराचे विशेषण

उद्दीमी—उ व्यापारी 'होडाकूमि उदिम्या तोडावरी ।'
—वि २६२, —नि व्यापारप्रमाणार्थी (जित्त, माल, व्यवहार इ०) [उदीन]

उदीर—उ चौहोमंड आठमणारा व सर्व पिकान। त्रास देणारा फल लहान प्राणी, आरु, सूपक प्राचीन भारतीय प्रयारातील चेरिलेटया उदगच्या जाती—लालन, पुनक, इप्प, हंसिर, सुकुटर, गलम, कपायदत, कलिंग, अभित, कपिल, कोविल इ० परमुती, रानटी व पिनाच्या ह्यामाच्या वेळी उत्पन्न होणारे असे उदराचे तीन प्रकार आधुनिक प्राणिशास्त्रज्ञांनी केलेले आहेत म्हणून उदरास मान्य साक्ष—शुद्धी मंदत चेणे भोक्त्याचे असत, तेव्हा अशी साक्ष चेणे व्यक्ते आहे २ डोंगर खणून—पोमरून—उदीर काढणे=मोट्टे प्रयास करून फार थोडी काढेनिपत्ति होणे, अचाट परिस्थिती असल्या फळा ३ उदीर गेल मरुतास पग सायसार नाही झाला =मोट्टया ठिकाणी गग म्बुन शुद्ध माणूस काय मोठा धनता ४ कान्नी—ही लहान फल दिर्घी कुले गुलाबी रंगाची असून पाने उदराच्या बागासारखी असतात ही फार उत्पन्न असून पाचक आहे संप्रदायावर व पुढीलच याबाबत फारच शुभकारी उदराच्या विषावर ह्या वनस्पतीचा प्रयोग पतात [स आरु—सूपाकर्णी, गु उदरकान्नी, व इतराणी] ५ उदाद—को १ उदराचा सैताम उदराच 'कोडाद उदराद व उदीरकाद आसमानी सुकानी जाहली असता व स्वारीमुळे गुळ तानी जाहली असता कोकनी वरून मज्जा व्यावयाची चाल आहे' —इतिहास सर्व गावे ताडके रावगड (मयाप १८३) २ एक सगळी कर हा सरकारी कोडरातील धान्य उदीर काढ तेव्हा नुकसान भरून काढण्याकरिता म्हणून वसवीत ३ उदीर—नखी—नेळ—अव १ कान्नाच्या उदाच्या वर पाठीमागे जो उडे आलेला मांस भाग असतो तो २ (काही ठिकाणी) हुराणी दान गळे ३ उदाद—को उदराचा उपद्रव, उदिरसाद ४ विन्नी—वर्नाटकात गणेशचतुर्थीच्या दुसऱ्या दिवशी गणेश स्थापना सण या दिवशी रेखा (गोळ कडोळी) वरून नैवेद्य दाखवितात व तो ह्या या दिवशी पर्वट सोताच्या सीमेवर नेळ रेखात उदरांनी येतानी गालात ५ नये म्हणून हा सण पाळतात ६ वासा—उ परातीन भिरीच्या वरील भाग आतील मांस उतरता असल्यास छपर व वासा यामध्ये उदरास विरग्यात जाणा राहता म्हणून तेथे असणाऱ्या वासास हा शब्द राबितात ही जगा बुद्ध्या उदराचा शास पावनिपत्त्याटी शुच्यांमि भस्म वाटितात ७ सांघ—जी उदीरलास मुळे उदराचा वावरणारा असलेली मोठ्ठी जागा ८ उदीरसर—वि उदीर, तपविरी रगाचे [जर उदरम सदर] ९ उदीर—उ औदुर, उदर, एक वृष [स] १० मद्रास—उ मद्र उदरातील निळे —वि या निष्प्राप्तांमि गर्दी असलेले, ये असले, तपुसुतरेले, भरेले ११ मदी १ १८

उद्दे—न (राजा) पाण्यातील एक जनावर उद पहा उद्देउद्दे—उद्दे उदीउदी करणे, अविशय स्तुति करणे, जय-जयकार करणे उद्दे व उदय पहा 'उद्देउद्दे शब्द भारोळी हो करी कुश ।'—भजनी बोधपर पदसंग्रह ३९ [स उदय, म उदी] उद्देग—उ उद्देग पहा 'राजिक देविक उद्देग चिंता । अत्र पक्ष देहमगता ॥'—ता ११ ३५ 'तथा सागता धोर उद्देग जीवा ।'—राक १.१८ [स उद्देग अप] उद्देजणे—अकि १ उदय पावणे, उगवणे 'जमा अनेक होकिया दिनेस हो उद्देजुनी । प्रशासनी पदार्थ ही अपार रसिकच्या गणी ।'—हस्तामत् १ (शिवरामवृत्त) २ उत्पन्न होणे 'अरि उदयिजेती बाळें ।'—मुगादि २९ १८ [स उद्देग—उदय] उद्देणे—अकि (काव्य) १ उगवणे, उदय पावणे 'जो उदेल गवर्सी खान । दोहीते यया ॥'—हा १५ ४७३ २ उत्पन्न होणे, यादर निघणे 'अहा हो हे पाहा, अमृत मयिता ते विप महा, उदेलें ।' 'हाणीतसे फडकता ध्वनि हो उदेल ।'—मल १० २ नवीन फळकटणे, उत्पन्न पावणे 'अवटितपटनेने देव निचा उदेलें ।'—साहस २ ११२ [स उद्देग] उद्दीती—स्त्री (गो) उगवती, पूर्वी दिशा [उदित] उद्देयांच्या—वि १ उजाडताचा, सगळ्या ० विन्नि—उ प्रतर्पिणी 'उद्देयाचा विधी सारीनी ।'—विष्णु २३० [उदय] उदेल—न उदयेते तेल, मर्क [उद+एल=तेल] उद्देच—यो—उ (गो) उदय पहा 'सुये उद्देचो वरी तेवोनि ।'—विष्णु १ १८५ उद्देचणे—अकि (गो) उदय पावणे, उगवणे पहा [उदय] उद्देरास्त्रिक—उ सुईकीड्या—सुन्या ११३ [अर] उद्दे—क्रि वि उदा 'उद्दे करील अयोच्याभेष्ट ।'—हृमुरा ७३ ९० [उदय] उद्देजणे—अकि उगवणे, उदय पावणे, उद्देजणे पहा 'उद्दे जणे केतूले जेसे ।'—हा १६ ३१९ 'का विजुले उद्देजणे । तोचि असु ।'—मथ ४ ९ [स उद्देग—अय—उदय] उद्देणे—अकि १ उद्देणे, उगवणे 'सव उद्देण दिवकर ।'—दास ३१६ २ उत्पन्न होणे 'काई सापाक उद्देले । ते जाण तेना ।'—विष्णु ११५ [उदय] उद्दी—उ १ उदय सव उदी जाला दीनकर ।'—उपा २८ १० २ प्रादुर्भाव, उत्पत्ति ३ विनय, उदयोस्तु जागी हो । असा शब्द, ज्ञानदात्री आरोळी उदव, उद्दे उद पहा 'प्रपचर्णा-पळावेले हिरसि । उदी म्हणानी नाचनी ।'—गुरु ११ ६०—नाही जाळीत अमणी । उदा म्हणोनि जावनी ।'—मुगा १८ १६ ० उद्दी करणे—टिमरी वाचणे, मुद्रामत करणे, मोटपणा देणे, स्तुति करणे [स उदय, का उद्देजागी हो याचशी गीयाच्या-वेळची हक]

उदो—उ नास 'मुलाचा उदो केला । गोघळ घाला सामने, एकाच विषयावर एकाग्रते योजून गहूने ३ लोखतं दिये ॥'—तुगा ४०९. गोघळ घालावयाच्या वेळी दिवगी पात्रातून तेल बाहेर जाऊनत व उदो उदो म्हणतात या नियम उद्देगून पेट विणे, जाळणे, नास करणे असा अर्थ झाला असावा [उदय]

उद्भूत—वि १ उगरेला, उत्पन्न झालेला, निघालेला, उद्भूत १ वर गलेला, चढलेला [म उद्+भू=जाणे]

उद्भूत—कि सगळी, उत्तम, आवान करणे [स उद्+भू=आवाज करणे]

उद्भूत—३. उगम, सृज, प्रारंभ, प्रादुर्भाव, उत्पन्न, सत्ता (लज्जेने व क्षत्रा—नदी, बाल, भाडण, रुढी, भाषा इ चा) २ वर घालणे, चढणे, उडणे [स उद्+भू=जाणे]

उद्भूता—३ यमानील सामगात करणारा कृतिव 'उद्भूता कोत्समुनी पिण्ड अर्ध' त्या मर्षी होता ।'—योआदि ७४ [स उद्+भू=जाणे]

उद्भामी—वि वरं आणारा, चढणारा, निघणारा—नी अनु मानाचीचा एक भेद, दुसरा भेद मवणामी—मव्यापन १ [उ]

उद्भार—३ १ उच्चार, बालणे, तोंडातून निघालेला ध्वनि, शब्द 'साधूने ज उद्भार त्याची शत्रुनगांड घायाची' २ विचार प्रदर्शन उ०. बोधोद्भार, आनंदोद्भार, आश्चर्योद्भार इति. अहाहा । बाहवा इ तोंडातून निघणारे विचारांच ध्वनी ३ तोंडातून अगळ झिपत असा निघालेला ध्वनि, उच्चार, शब्द, उद्गून तोंडावाटे निघणारा विशिष्ट गोष्टीचा ह्रासक शब्द ४ टंकर, ओकारी, वयन [स उद्+भू]

उद्भारण—अकि १ उच्चारणे, बोलणे २ आवेगाने, जोराने बोलणे, बोधाने बालणे, शब्द करणे, विचारतच होऊन उद्भार काढणे [उद्भार]

उद्भारवाची—वि मनातील निरतिराळे आय व्यक्त करण्या करिता उच्चारलेली अव्यये कवचप्रयोगी अव्यये उ० अहाहा । अरव ओर 'बोरे [स उद्भार+वच=बालणे]

उद्भारण—न वसन, आक, ओकारी [स उद्+भू]

उद्भारी—वि ओक्केलें, तोंडातून बाहेर पडलेले [स उद्+भू]

उद्घाटण—न—१ उघडणे, खोलणे, उलगाडणे, (कपाट झाकण तमवीर, इ०) २ फोडणे, उघडकीस आणणे, प्रसिद्ध करणे उ० ममीहाटण, गुलाहाटण इ० ३ स्पष्ट करणे, विवरण करणे, चर्चा करणे [स उद्+घट]

उद्घाटित—वि १ उघडलेला, उघड केलेला, उलगाडून बागविलेला, उद्घाटण केलेला २ स्पष्ट केलेला, विवचिलेला [स]

उद्घोष—नी (सगीत) नीलस वट्टोष करणे [स उद्+घोष]

उद्घोष—३ घाबणे, पुन पुन म्हणणे (स्मरणस्त राहाण्या कर्त्ता, पाठ करण्याकरता) २ (ल) तीच तीच गोष्ट पुन पुन

सामने, एकाच विषयावर एकाग्रते योजून गहूने ३ लोखतं वडता, लोकांकि, वाटमी ४ दडवी, जाहीर करणे, गंवा ५ घोष, घोषण, उक्ता [म उद्+घोष]

उद्गम—वि १ घोर, पांशिवान, दांडगा, साहसी २ गर्वित, उन्मत्त, मस्त, वधाम ३ जोराचा, मजबूत, टक्करीत, जोमदार (अत्र, कर्त्तव्य, पुण्यबरे) ४ मोठा, टक्करीत टक्क (दागिना, रत्न बरे) ५ अतिशय महिरा, तनेलेदार, चकचकीत (रग) ६ उग्र, तीव्र (घाम) ७ भोग, पहाडी, भरदार गर्भीर, पुन्य (आवाज, ध्वनि) [म उद्+गम्] ० पणा—३ दाडगम्या, उन्मत्तपणा 'पण आमच्या मने ते निमिड आहे असे म्हणण्या पणा ते उद्गमणाचे आहे असे म्हणणे अजिब योग्य होईल'—दि ३ ३५८

उद्गित—वि उदित, उल्लसित, शांभिवत् 'हस्ये निर्मर उदितः शुक्रावदत्त ।'—घा १ १ ९ [स उद्गित]

उद्गित—वि १ योजलेले, सकृत्पिल्ले, मनात ठरविलेले, विकार रहित दाम बघविलेले, अभिप्रेत २ विवक्षित, निर्दिष्ट, उपेक्षित, दिग्दर्शित, कचन केलेले [स उद्गित]

उद्गित—न (सगीत) इच्छित स्वराच्या प्रस्तारातील अमुक स्वरूपाच्या स्वररचनेचा प्रकार किताब हें सांगणे [स उद्गित]

उद्गीपन—वि १ पेटविणारे, बेतना वणारे, प्रवर्तक, प्रास्तावित देणारे, वायुत वणारे, मनोरंजित उचरविणारे, स्फुरण देणारे, २ (वैयक) उत्तेजक (शब्द, औषध इ०) 'रचयितादिक पदार्थ कामोद्गीपक आहेत' (६) रिट्युलेटिव्ह [स उद्ग+पीप]

उद्गीपण—अकि बेतना होणे, प्रवर्तन होणे, प्रकाशने 'का जाणूती जव जव उद्गीप ।'—झा १८ ११०४ [स उद्गीपन]

उद्गीपन—न १ प्रवृत्त, बेतविणे, पेटविणे २ प्रकाशन, प्रकाश, उजेड ३ (ल) प्रवर्तन करणे, जाणून करणे (बाध, रोम इ० विकार) 'या चूर्णाने रुधिरें उद्गीपन होते' ४ (ल) ज्यामुळे बेतना, जाणुति होते असा उत्तेजक पदार्थ, उ० कोयो दीपन, कामोद्गीपन, हर्षोद्गीपन इ० ० विभाव—३ (साहित्य) साहि त्यसाक्षातील कृपारसाचा एक विभाव विशेष—घा

उद्देश—३ १ प्रयोजन, हेतु, इच्छा, मवातील कार्य, अमि प्राय आचार, मतलब 'ऐसा योगयुक्तीचा उद्देश ।'—झा ५. १६१ 'तो उद्देशु वृत्तेगमीचि ।'—झा १ ३४ २ दिग्दर्शन, वयन, प्रवृत्तीकरण 'उद्देशे एक दोमि । जायिकनी बोलेनी ।'—झा १ १०४ ३ साताग 'म्हणोनि मागा भाव सै । आपुले सांगिले तुवा उद्देशे ।'—झा १० १८८ [स उद्+दिश] ० कारण—न (व्याय) हेतु प्रभावक, न्यायसाक्षातील कारणातील एक प्रकार (६) फायनल वॉन 'प्रसाल्न हें (सावणाचे) उद्देशकाण होय'—न्यायप ७८

उद्देशाणे—उक्ति १ मनात सांगणे, विचार करून ठाविणे, राखत्य
करणे २ नाव घडून रिवा जेव्हा करून उच्चारणे, बोलणे ३ प्रमा-
जन, हनु असणे, वेत असणे, खरिणे [स. उद्देश]

उद्देश्य—म १ सकलित कायं, वत, मनातील हनु २ ज्या
निघर्षी गरूष करावयाचा ते ३ (व्या) वाक्याचा एक भाग,
वाक्यात ज्या अर्थाला जेष्ठून विधान केलेले असते रिवा ज्या
विषयी वक्ता बोलतो ते, वाक्याचा दुसरा भाग विधेय होय [स]
• व्याचक्र—उ (व्या) कर्तृगोचक, उद्देश्य, हेतु दाखविणारा (सन्)
• विधेयभाव—उ कर्तृपद आणि क्रियापद उद्देश्य आणि विधेय
यामधील संबंध • विस्तार—उ कर्तृपदाची विरोधने रिवा
स-सम्बद्धताद्वारे वगैरे 'उद्देशविस्तार व विधेयविस्तार हे पाठ गुला
पार मनात जडवातात'—अध्यापन १७ [स]

उद्धट—वि १ उर्मट, दाव्या, उद्दाम, असम्य, वषां, अवि-
नयशील 'पहिलेच श्रीमद उद्धट। त्यापरी माझिरे मग।'—एमा
१ ३४, २ उद्धट, पाणीदार, बलवान 'अतिरिध उद्धटवीर।
पाठीसी काळी कृष्णकुमार।'—हा ३ ११८ [स उद्धट, उद्-
हन्—हत]

उद्धटई—श्री धिगाईची, वषाईची वागणूक, दाहणेपणा,
धेपनाई, ममूरी [उद्धट]

उद्धटित (अंगहार)—उ (हृत्) उडवा हात आधी उद-
ष्टित करून मग अपविद्ध करणे, मग उजवा पाय निवृष्टित करून
होत वर रिया हाव्या हाताने व पायांनी करणे मग उजमडल
हात करून निजत, हरिहस्त व कनिष्ठ्य हई करणे असो करणे [स]
उद्धटित (करण)—न (गृह्य) पाय उद्धटित करून ताक
हात पकडो मग उडवून नंतर दोन्ही हात हाव्या निजवावर व
उजवा हात उजव्या निजवावर ठेवणे

उद्धटित (पाद)—उ (गृह्य) धवडपावर उभे राहून टाच
वर उचलून पुन्हा टाच जमीनीवर ठेवणे [म]

उद्धट—१ मरत वरिहिल पड —मिदि १८८ [म उद्-
म पाड] • वषरणे—हार करणे

उद्धट—मि १ मस्त गर्भित उर्मट, उद्धट 'उद्धट त्या
जानी। कुठे रागा उद्धटी।'—मुगा ३१८ 'कळेविमविचित्रि
मुगातानि म्या उद्धटी।'—वेक ७९ २ साहसी, धाट. ३
गदाभी अति उद्धट।—हा १ १९४—३ उग्रदं 'मन्वाचे
उद्धट। मया मदि मियात।'—हा १ १७० [म उद्-हाट—हत]

उद्धरगत—उद्धारात पडा

उद्धरण—पां—नभी १ बाहेर काढणे, वर काढणे (याची
गम्यता पहा) २ उग्रत, गिरा. काढणे (हा ६०) ३ अति
हास्य ने वृत्ती पुनरुद्देशा अति बाहेर काढणे साधक-कथादाक
बुद्धीत अति प्रगल्भता ह्याने वगुदा ह्याने, वगुदक्याने अथा
मन अग्न मग्न गुग ६०) २ (प) उपदेश करणे,
मनीषण सोदविणे, मागता करणे • साधकपुनरुद्देश करणे, वगुदा
मनीष [स उद्-हट]

(उ शाप वज्र) उद्धार करणे, पुन योग्यतेस चढविणे, मुक्ति
दणे ६ देवदूत वगैरेची दुष्टता करणे • चावू करणे, पुनरुज्जीवित
करणे, पुनरुद्धार करणे (वृत्ति, धर्म, हक, मालमत्ता ६० वा) [स
उद्धट]

उद्धरणे—उक्ति १ साडविणे, मुक्ता करणे, वर काढणे,
मुक्त करणे 'अक उद्धरावभा साह।'—दाव ४ 'उत्तममैद उद-
रण। मममरण परीक्षिते।'—एमा २ १०५ २ वैभवाच्या
स्थितीस नेणे, स्वर्गादि उत्कृष्ट लोकां पोहोचणे, मुक्त करणे 'राम
उद्धरति गौतमनाथ।' 'भगीरथाने आपल्या भस्मीभूत पीतराचा
स्वर्गास मया पाताळात आणून उद्धरिते' ३ (विपरीत लक्षणा) दिव्या
देणे (बडेल माणमाना) (एखाद्याचे) पितर उद्धरणे—वाड
बडिलाच, पितराचा दिव्या देणे [स उद्धर उद्धरण]

उद्धरामट—न (शा) एक प्रकारचे अम्ल-पदक उजव व
हर (३) हाथदोस्तरादि असिड

उद्धर्ता, उद्धारक—वि मुक्ता करणारा, मुक्त करणारा [म]
उद्धव—उ उत्साह, आनंद 'निजमण्य कथुनि नम्रादिमुद्रामि
विपुल उद्धव दे।'—वि माहा ३ ३९ [स उद्-हट]

उद्धयणे—कि प्रगल्भता करणे 'अनुपा उद्भवारा। उद-
वतु इति बाहस। भातु कण वाचे।'—ए ५९ [म उद्-हट]

उद्धरणे—न फागणे, पोषण, उद्धरणे, उद्धरणे 'अम्य
उद्धरण स्त्रीचा भाग। शहर श्रीमग उद्धरणी।'—मुगा २०७०

[स उद्-हट]

उद्धाट—उ १ पण २ (२) पोष 'त कळिमळाची मळ
मळे। नाभापुष्टी नागनी।'—एमा ४ ७५३ [म उद्-हट—हा]

उद्धात—वि काढलेला, पमलेला 'उद्धातया रागाचा हात
ते मातुलवि।'—आम ६४० [स उद्-हाट—गाढने]

उद्धार—उ उद्धरण पहा १ वर, बाहेर काढणे २ मुक्ति,
मात, मुक्ता, साधकपुनरुद्देश, ही जातीतून वर आणणे गमनास
सुविधि ३ पुनरुज्जीवित पुनरुज्जीव (३) रत्नामय, उद्धार
कालीन—रत्नामय काळातील (ध्यापनी १०५ व शब्द) ४ भात।
पन (राय समिती वगैरे) रागापार कर्मा प्रवृत्ती। दीप लक्षणे
लगावत १।—मिदि २०८ ५ वैरा अरुतल (जगाचा वृषातीक)
[म उद्-हाट रिवा] • वषरणे (उप) दिव्या देणे, पितर उद्धरणे

उद्धार—मि १ वर बाहाराचा, उद्धार करणारा उद्धरण
२ (मासादिक) उद्धवा मनाचा, दुष्ट रक्त गुहाद या मनेरिहट [म]
उद्धारागत—ये उद्धार १ पागल। मिनि प्राप्त मग
२ मुक्ति मिजणे मुक्ता होणे [म उद्धारमणि]

उद्धारण—ये—उद्धारात, उद्धार पहा

उद्धरण—न १ उग्रते, इच्छा वगैरे, वारणे, (वा ११,
६०) २ (प) उपदेश करणे, मनीषण [स उद्-हट]

उद्भूत—वि १ पुद्गल केलेला मुक्त केलेला; रक्षितेला, वर
चाविलेला, उत्तम केलेला, उद्धारण पदा २ बाहेरून, उत्तम
पेठेथे (साध्य पंगे) [स]

उद्भूत-न—न टाणून देवणे, पेंडकटा देवणे [स उद्+भू]

उद्भोज—वि एवढा उत्पन्न झालेले, आलेले (टोळ, टोळ
भात, सुगंधाचा पत्रा, देवूत पंगे) —न एवढा देणारा, दिव्य
लागणारा घोकला, पुत्र (सुगंधा, देवूत ६० पा) [स उद्भोज]

उद्बुध्—वि १ माहिती करून दिलेला, जाणीव अगोष्टा,
ज्ञान झालेला २ जाणून, उज्जीवित, चेतना दिलेला, उत्तेजित ३
तारीफ दिलेला, पुर्णचित्त, आख्यव, समजवणी मिळालेला [स]

उद्बोधन—उ न. १ शिक्षण, शिक्षण, समजवणी २ सुचना,
साधन ३ अणुवि, निवून उठणे चेतना 'निरस्त उद्बोधनवि
आवणे घडे' —हा १ ११ 'आवाज मागीं रावून, भादवदमागीं
पगपस्त्रिंन, कांतिची उद्बोधन। (अंगे विष्णु करतो) ' ४ (विश्व
पत्र उद्बोध) ज्ञान, माहिती, समज, जाणीव [स उद्+भू]

उद्बोधक—वि १ सूचक, बोधक समक, ज्ञापक उ० सार
आवाचे—दारी धालेले लुग, अनवांचे—उत्सवगत बोधे, राज्याचे
छत्र, ध्वज बंधे, ताप आदयाने—अग कल होणे बंधे, ग्लुल जख
आल्याने—वृद्धास आरुक्ता ६० ही त्या त्या स्थितीची उद्बोधक
संगे हात २ उद्बोधक, मावत, दाहक उ०—अहक (भिडणे),
सौंदर्य (इच्छे, कामाचे) कावून (तामा) प्रवृत्त, उद्बोधक,
उत्पन्न, वैयर्थ्यासय [स उद्+भू = जाणणे]

उद्भट—वि १ घूर, धाडसी, यल्लान् धाडिष्टान, धर्षया
'राक्षसप्रकार उद्भट' —मुआदि ३१, २९ २ प्रवेड, अफाट,
मोठा विस्फोट आगझाजि वळउद्भटे। मों उधाडिला सज्जडो।
—मुसभा ७७५ ३ येथे, उत्कट, घोर, प्रख्यात 'जे स्वगुणी उद्भट
घरुनि सल्ल वाढात' —हा १४ २१८ ४ कठिण, कठोर खड
त 'पुणाली उपदेश साधन उद्भट। अमर्ष गोपी दाटवें कुडीची' —
—मुग १११ ५ उन्मात उद्भट पदा [स उद्+भट]

उद्भव—उ १ उत्पत्ति, प्रादुर्भाव, प्रारंभ 'भुवनाद्भवार्थ
रत्न। भव'रत्न' —हा १८७ २ प्रकट होणे, बाहेर पडणे ३
उत्पत्ति, हतु [स उद्+भू]

उद्भवणे—अकि १ उत्पन्न होणे, प्रारंभ होणे, निर्माणहोणे,
जन्म पावणे २ प्रकट होणे (क्षिति सामर्थ्य प्रयोग) [स उद्+भू]

उद्भावन—न १ विचार, बाटणे, ताणणे २ उत्पत्ति, जन्म,
उत्पादन ३ प्रकट करणे, उगस्थित करणे, प्रदर्शन ४ अनुवाधान,
आवाधान [स उद्+भू—भाव—भावत] —

उद्भावेण—विणे—मि १ उत्पन्न करणे, कस्तिनान आणणे,
जन्माला पा मों २ प्रकट करणे, उघड करणे [उद्+भू—भव—भाव,
उद्भावन] —

उद्भिज्ज-उज्ज-उ—न १ ज्ञा, वास्तविक ६० मूर्ति 'विद्या मही
हे उद्भिज्ज' —हा ६, ४४, —मि जमी ती उगवणगे जमीनीतून
वर येणार, गुरुर पुत्रावर, बाहेर पडणार (गुर, वास्तविक, ६०)

[स उद्+भिज्ज] ० फटिबंध-उ पुर्यांच्या म्या भागांत वतरपी
बाह्यतान तो पेटव ० फटि—भी वस्तुवितरण, प्राणिवां कदा उठत
'येद्विराज्यवस्तुवितरण उद्भिज्ज व प्राणिज या मेद्विराज्यनीतिर
वस्तुवितरण पुर्यांचा समावध होव' —संप्र प्रस्तावना १

उद्भूत—वि १ उत्पन्न झालेला, जन्मलेला २ प्रकट झालेला,
निष्पत्तेला, बाहेर पडलेला, आनिर्भूत [स उद्+भू—भूत]
० उद्भूत—भी आपल्या स्वंगे समजवणी उज्जता —भूवर्ग ३१

उद्भेद—उ १ कुटून बाहेर पडण्याची क्रिया (जमिनीतून
अगूर येतान त्याप्रमाणे) 'परंतु पडले म्हणजे भूमी ती घोंगे
भूमीचा उद्भेद करून बाहेर येतात' २ विच्छेदन, उमटणे, पुणे,
दर होंगे [स उद्+भिज्ज]

उद्भवांत—वि मनस्ताप पावलेला, पिडूळ, पावलेला,
गोपलेला, वाडलेला [स उद्+भू]

उद्भव—(लम) उद्भव पदा [स उद्भव अप]

उद्यन—वि १ तयार, तयार, उत्पन्न, उत्पन्न, मित्र 'ज
काहेले अतनी उद्यन मुशावरा' —हा १ २११ २ उगारलेला, वर
आलेला (सुधे बंधे) [स उद्+द्यन—यन] ० उद्भूत—याहु—वि
हातवर केलेला, हात उगारलेला, कडक, तिगणीचा, यंत्रे (ताळा,
न्यायापीठ) [स]

उद्यम—उ उत्पन्न, उद्योगपेश, उद्योगार, उद्योग पदा 'जन्म
आयुष्याचे भडधें। उद्यमाचि दिने' —हा ६ २५४ [स उद्+
यम=उद्यम करणे] ० उद्यम—वि उद्योगी, मेहनती, परिश्रम कर
णारा, कष्टाळू, उत्साही [स]

उद्यमी—वि उद्योगी, मेहनती कामात अगोष्टा, मेहनती,
कष्टाळू [स]

उद्यम—क्रि वि उद्योग, दुतःसा विराशी [स उद्+भू, उद्ये—
उद्यम—उद्यम—राष्ट्राद्य—भवसाळा] ० उद्यम—क्रि उद्योग उद्योगार्थ
'म्यतायुधुस, वायुपदाचा एक सारदार आरुत्या लक्ष्मणार्थ नाच—
उद्यमचे ह्या बाजूने जणार भवत्याचा सेनापतीसाहजना सार
सांगली आह' —स्वय ११० —चा आदित्यार—अर्थी न येणारा
दिवस—एवारी घोड करावयाचे सगळे नवले म्हणून उद्यम
आदित्यारी कर अंगे उत्तर यावयाचे

उद्यान—न वाघ, वगीचा, उपवन 'मातरि उद्यानित्रा
कटा। न्युत प्रायदि रमाळा। —हा ५४ 'वी अभिनव उद्यान।
विवेकतर्प' —हा १ २८ [स उद्+या=जाण] ० भाजन—न
जन्मावन (२) विरुद्ध 'समाधि चार सदा मरिच्यतून एवढ

वेळेन तरी त्यांना शिष्टप्रवाचाप्रमाणे उद्यानगोजन, खाता, चहा पार्टी वगैरे वाढी लागत असेच '—चणू २६

उद्यापन—न १ एखादे आरंभिल्ले मन रापन्नावर त्या काची समाप्ति करणे, त्यावरची विधि, वगैरे २ धर्मशास्त्र, शस्त्रोक्त, अक्षय इत्यादिनाचा उपयोग करावयाच्या पूर्वी करावयाचा विधि ३ (ल) शाखा गुडाळणे, कार्यसमाप्ति, हानि, आपत्त, अरिष्ट, सवट, कार्यनाश [स उद्+या=नाशे=यापन]

उद्यापित—वि योग्य विधीने निरसन केलेला, निधिपूर्वक उपयोगान भागल्या (तळे, कर्मशाळा वगैरे) [स]

उद्युक्त—वि १ तयार सिद्ध सज्ज २ गटलेला, गुल्लेला [स उद्+युक्=चोक्णे]

उद्युक्ता—वि उदय प्रसार करणारा उद्योतरर पक्ष [स उद्+युक्=प्रसारणे]

उद्येल—(कुण) उदेले वहा

उद्योग—३ १ काम, धदा, नोकरी, रोजगार २ कार्य, व्यवसाय ३ सधन, प्रयत्न, मेहनत, धन [स उद्+युक्=चोडणे=योग] • **चाळविवेणे-करणे**—काम हातीं घेणे कागदवा नारविणे, गुन करणे • **घेळ-घेळा**—कुली दिनमात्राच आठ भाग वरून पाड रेला एक भाग हा गा। घटिकाचा अभनो म्हणू १ उद्यागाचे पूर्वी नदिनिदि पाणी भरी=उद्योगी मनुष्यास धनप्राप्ति वगैरे होत • (कौ) ४ उद्योग आणि वेस काट्या घातावर=विवाहा उद्योग उरहा काटणे

उद्योगी—वि १ नेहमी कामात गुल्लेला, मज जमलेला २ मेहनती, कष्टालु ३ उद्याग कामवदा आहे असा आनंदी याच्या उल्ल ४ (उप) उपधापी, समने रक्षाद उपरिगत करणारा ' उद्योगी बाळ '

उद्योक्त-कार-काट—वि ३ उदयकला, प्रसन्न, क्षीप्त ' घडिल अक्षय्याविषया वधा । उद्योक्ताह मूर्धे अगा ॥ '—अणू ६ ३ [म उद्योक्त+ह]

उट—३ उट, पाणमाऊर, जलकुंड [म]

उटस—वि बचव, नीला गुळ, शिळे, वृत्ते [स उद्+रा]

उट्ठाण—न मुक्ति उदरण पक्ष शोबाज मा याग उट्ठाण । एकवाज पक्ष शुभ १ '—अणू ६३ [उदरण जाव]

उट्टिस्त—वि अतिशय समृद्ध अगोते, रम्य वाचपीपणा जास्त, मग्न [स उद्+उट्टि=अधिक अगोते]

उट्टेज—३ १ वड, अतिशयता, वृत्त्य अभिने २ वग, वदना, सानना रज, गुला (पातळीत निघावले मलमातानाचा धूरी हाणता) ३ आरंभिक प्रणाली उट्टेज उमाया (पातळ वग या वगैरे प्रयोग) [म उद्+उट्टेज]

उट्टेज—न अप हण-उट्टेजा १ मुगधि द्रव्ये लावून स्वच्छ करणे, उट्टेजे लावणे (दधमूर्ति, शरीर इ०स), प्रसारण उ० करोट्टेज ' निर्मळा आगोद्वर्ते । कळावोशल्ये रमायने ॥ '—अणू ७४

' त्रिदिष्ट गोपक्षिणा । विरेपन करित होतिया । उट्टेज नादि क्रिया । सगाविला । '—रास १ २१४ २ कामावरून हाकून वगे, उट्टागण [स उद्+उट्टेज]

उट्टेज (उट्टेज)—न (तुल्य) नृत्यात सूचीपाद करून मांडी वर उचलणे [स]

उट्टेज—उट्टेज, उट्टेज, उट्टेज—वि १ आस, नृत्य, उड्या, निरन, ओमाड, उल्लस, विरामा ' ययापरी उट्टेज समस्त । पांती पडली । '—गीता २ २७९ ' नाज उट्टेजे जे वने । '—दा ८ ८ वसुधा उट्टेज आशि क्षाली । '—रास ३ ३५ २ (राजा) अस्तावस्त, अन्यवर्तित घोटाल्याचा, गर्भळ झालेला (वृत्त हात, काम) ३ व्यर्थ, कुत्रड ' नासरी पादावधा दिवस । धातीचा कीज सोडु । वैद्यवाही उट्टेज । उडसु पड । '—अणू ६ २९

' सापसभा नदी वरिणी । त्याउडे मुरवामे उडस वाढली । '—न ३९ १० [स उद्+वसु=वस्त]

उट्टेज—उट्टेज—उत्तम धातील सुयमडलावासुन चद्रमडलापर्यंत पक्षीची सुवात अगा तिसरा हस्य—हगे [स]

उट्टेज—उट्टेज—उट्टेज पक्षा

उट्टेज—न १ मुक्ती स्थापित केलेल्या देवतेचे विमर्जन, उत्थापन २ कामन दाहणे (भविकारापासून), उच्चाटण [म उद्+वसु प्रयागक]

उट्टाह—३ विवाह, लग्न [स उद्+वसु=नेणे]

उट्टाहित—वि विवाहित [म]

उट्टाहित (कटि)—श्री (तुल्य) शूभामध्ये दान्दी पायाच्या चवड्यावर उभे गडिच्याने वर उचललेली पक्षीची स्विनि, लग्न माणसाचे बालेने दाखविणे व नाचण्याचा भार दाखविणे, अगा वली हा अभिनय करतात [स]

उट्टाहित (जघन)—श्री (तुल्य) शूभामध्ये मर्त्री मनापाद वग मग्न गणा वर उचलली जात ती स्विनि

उट्टाहित (यक्ष स्थल)—न (तुल्य) शूभामध्ये दान्दी पायाचा चवड्यावर उभे गडिच्याने अगरी वर दाखविणे भार उचलून धरता लागता तळा साद्विषयक वस्तुस्थिती उचलणे जाने ती स्थिति वाढ देणे विचाराचा भार वगैरेच्या वेली हा अभिनय करतात [म]

उट्टिष्ट—वि उदय, सिद्ध, भस्म टुन-नाट्य-मयप्रस्त, नाचना, स्थापन विचारान, विपणन, वृद्ध, मृत, उड्डय पाव लग्न [म उद्+उट्टि=भव पावने]

उद्धृत—वि धमेवाय, अवाय धर्तन वरणाया, वद्धलेला, उद्धृतले, वैनी, अविचारी, स्वरतनाचा, निवडलेला, अय लेला [स उद्धृत]

उद्धृत, उद्धृतराशु—उन्मडलराशु पक्ष

उद्धृत (आकाशचारी)—न (नृत्य) पाय अर्चित करून दुसऱ्या पायात अडकून घेऊन मग माडीला टाच लागेऊ वया प्रकारे दुसऱ्या माडीला त्या पायाने निरुप्रा पालणे, अद्या स्थितीत शरीर वर उबलून बरक्यावर गिरनी मारणे व तो पाय खाली टांगणे (म्हणजे दुसरा पाय गिरनी घेताना फिरले)

उद्धृत (करण)—न (नृत्य) हातापायासकट सारे शरीर पुढे फेकू. उडी मारता मारता बरक्यावर सारे शरीरात गिरनी देणे [स]

उद्धृत (संयुत हस्त)—न (नृत्य) हात हसपक्ष करून कनिष्ठिकापासून आंगील बाजूने आरंभ करून एकमेकास वेदा घालणे.

उद्धृतरा (अंगहार)—उ (नृत्य) उजवा पाय वगुर करणे व हात मकरावय करून दोन्ही बाजून होंदत सोडणे, नंतर दोन हातांनी विक्षिप्तकरण करून ते लुचीहस्त करणे व त्रिक विरविणे दोनही व्याहात करून कठिच्छिद्रकरण करणे

उद्धेग—उ उद्धिमपणा, खेद, अस्वधृता, लिपता, घटाळा, पाळवी, भीति, दुख यापासून त्रास 'जयासी उद्धेग नाही चित्ती'—झा ० २१५ 'विशद कामाचा दुखा म्हणे घाला। उद्धेग राहिला। जावें यावें ॥'—दुगा ७५ [स उद्धृति=दुखी होणे]

उद्धेगर्णे—अकि उद्धिम हाणे, सिन होणे, अस्वस्थ होणे यरी म्हणे नुंरगीन। अश्रयो काहीं दिसताहे ॥'—मुगादि ९ ५५ 'मन हाततीन ते सत। जहीन देखिलेति मूर्तिमत्। म्हणोनि। उद्धेगें वित। अहाय भक्त ऐसा दिसे ॥'—दुगा ७१६ [स उद्धृति=]

उद्धेग—उ उधयाय 'वहीवा सोडोनि छटाटोपा। किणें धरिला दास्य करी। करी मयुद्ध उद्धेग। जाऊवयमान।'—जया ७ ८५

उद्धेष्टित (अंगुलि)—शी (नृत्य) एरा हातानें दुसऱ्या हाताच्या तर्जनी पासून आरंभ करून त्या हाताच्या बावरील बाजूने तर्जनीच्या तऱ्हाताकडील बाजूपर्यंत हात आणणे [स]

उद्धेष्टित (बाहु)—उ (नृत्य) बाहुय मंगट वागेले फिरविणे म्हणून सरे बाहु तिरला जातो अशी स्थिति

उद्धस्तमाम्ल—न (दाण) (३) हायरोब्रोमिक ऑसिड उधर्त करून त्या मिती तुळ्यावर परे करून राहतात 'उधयांनी खादें शरीर। वस्ते उधगले तरवर। तऱ्हा अस्थिमय प्राण राचार यास्तव न गेरे तवेंदा।'—सवि १० ११६ [स उद्धृतरा=जाणे, सि उधोही, मु उधार्द]

उधट, उधट्ट—वि उद्धट पक्ष 'उधट्टा दवा जगतापू।'—शिशु १५४ 'उया सासुरा वर्तति मे उधट।'—सासू ७ १२८ [स उद्धट]

उधड-डा—वि उचा, विन दिशोवी, अंदाजाने 'जमादा रास लग्नवड खर्चावड दरमहा १ हवयाप्रमाणें उधड दण्यत यावा.' (यडोदें) पहिल्यान कुन्ती नियम ८

उधड—उ (व) ठेका, मक्ता 'येणें-मस्त्याने घेणें म्माप-न अदाजी वचन, माप, दिशेन, उक्तें माप [स उद्धृतरा, प्रा उधड?]'

उधडणें—नि १ उधडणें, उधळणें, कोडणें २ (ताल, काड वंगर) पाडणें, चिडका, चिरफट्या करणें 'मधें उधडिल तडतडाडें।'—गुताभा ७ ५५ ३ (ल) धुडकावणें, हाकलणें, उचका टन करणें 'उधडिला सिंह कोल्लानी।'—समामगीत ८१ ४ (व) (चाभारी) मेलेल्या जनावराचें कातकें काटणें 'महातानी तें जना वर उधडलें' [स उद्धृतरा-प्रा उधडन, म उधवड, हि उध डना, म उधण=उधडणें]

उधणी, उधयणी—शी गवाश, द्वार, धारें, उराडें [स उद्धृतरा]

उधम—न (माळवी) गडवड, कला, दगा [हि जवम] **उधमर्णे**—अकि उधडी येणे, मुडुडें येणे [स उद्धृतरा]

उधर—किति (सा) सतकड, उधड—भाडे ७ १४

उधरण—न भेट, भाहर 'उधरण रणी आणि दास फळे बहुता प्रकारे। रागापुढे देविताती सकलिक पवानें सारें।'—ब ६०९ [स उद्धृतरा, उधरण]

उधरण—अकि १ ओळणें, ओकारी येणे 'मळा उधरतें' २ उधरार करणे 'जग उधरी नाथ लोकत्रयाचा।'—राम १५ [स उद्धृतरा-उधरण]

उधरागति—शी उधारागति, मोक्ष, मुक्ति 'नरदही येऊन सकळ। उधरागती पावले कवळ। येवें सदायाचें सूट। खडो गेले ॥'—दा १ १० २० 'उधरणे-मोक्षप्राप्त जाणे, मुक्त होणे [स उद्धृतरा-उधरागति]

उधर्ता—वि उधर्ता, उधरकर्ता 'भूतें भूत धर्तां धर्तां उधर्ता।'—राक १ १ [स उद्धृतरा]

उधट्टा—वि कठिण, उधट पक्ष 'देवूडिया। वेणिआ उध लैलिया। उधट्टा गार्गी सुटलिया ॥'—शिशु ७१६ [स उधट्ट, म उधट]

उधयणी—उधणी पक्ष 'उधयणीचें जेवें तोंड। उधडी धुताचे उधड।'—झा १६ २१३

उधयणें-विणें—अकि १ उधळणें, वर येणें, जाणें, होणें, करणें 'जेदिजेवि सगुती। माया उध।'—झा १४ ४९ 'नातरी

वडवानल ताडवला । प्रत्यराते पोसला । कापर सोपुनि उध
वला । अवरासी ॥' -शा १९० -एमा ५२०६ २ रावणे
'मग तो न ताररे जेता उधवला ।' -शा ३००४ ३ उधम
वणे 'सिसिया सवंगी उधवती अभिया । रोमांचिया ।' -शा ६
२६४ ४ वर जाणे, उठणे, पसरणे 'सागे गुननया काजडी ।
जे गगनामाजि उधरागे ।' -शा ४१७६ ५ उधे वरणे, उधरून
देवणे (जातण, पागे ६०), नीट देवणे [स उध्+धू-धव]

उधरणे—उधवणे पहा

उधळ—मी अवास्तव रचवे, वसुमार रचवे, उधळणी [म
उध्+धूल] • पोर-पट्टया-पांढया-माणस्या-माथळया-
पाढया-नि अति उचवे करणारा, उधळया, वेसुमार, वेदाद, वांती
वांति, निकारण लचवे करणारा • उठून पु (जुशीने) उधळटक पहा
• पट्टी-सी १ मनस्वी रावे, काजोल, निघारण व्यय २ (जुशीने)
सरळपे पहा (मि० काडणे) • भवानी-मावडी-मी सार्थक
ली, उधडी • माणसी-माथळ-ली उधळ, उधळणी म्ह०
उधळमाथळ घाल गोंधळ

उधळण-मी-मली उधळणे, वर फेकणे, टांगणे, उडविणे
'जडापारी लीळा उधळण विदाभल सयनी ।' -दावि २०४
'विस्तृतीने उधळण सितिकठ नील ।' -शकटाची आरती [स
उध्+धूल]

उधळणे—नकि १ वर फेकणे, उडवणे, पसरणे (बूळ, गुलार,
राख वगैरे) २ पाळणे, बास घालणे ३ (ल) पडवून लावणे,
दाणादाण करणे, द्याविदा करणे, हाकून लावणे, पिडादून देणे
(सैन्य, गदी वगैरे) ४ अतिशय उचवे करणे, उधळवणी करणे
'हा काय पैमा उधळतोस ।' ५ (सामा) वाढीस हाणे, जाणे
'कोरी या लोहाचा जिनस पसिस्ती जरी मिळे । तयाच्या धडणे
अविल मग लोहल उधळे ।' -साह ५६२ -अकि १ द्याविदा
पडणे (सैन्य, समाज वगैरे) 'शिफारिदा गेलेले सोमनैय उधळ
लेले दितले' -चाव ४९ २ अगावर होणे, वसुन पडणे (च्यात्रेला
घोडा, बेल वगैरे) 'घोडा माकडा कुटला धी सरसा उधळतो'
३ उगाडणे, मडरणे, फिरणे (मूल वगैरे) 'हा दिवसमा
गावात उधळतो व रात्री परी वतो' ४ आदेशाने एखादी क्रिया
करणे (मारेणे, क्षिप्या देणे वगैरे) ५ कोरीला बाहेर पडणे,
वळावणे (एखादा रोग) ६ बुडणे अविघात नाश होणे (वीक
वगैरे) ७ पडून जाणे, नाहीस होणे (एखादे बूळ, मादेंकरी
वगैरे) [स उध्+धूल, उधळल] उधळा घालणे-१ उधळा
माणे, हेंवोस घालणे, दाखवाई माळणे २ पडवून लावणे, (मनाने,
जाडते वगैरे)

उधळराफा-सी १ ओल कमी झाल्यामुळे पेरण्यास अयोग्य
अशी जमीनीची स्थिति, निजित कोरडेपणा २ पेणीचा ह्याय
शेत्यानातचा काळ, पुनवाफ, घाववाफ यांच्या उलट [उधळणे+भाफ]

उधळा—५ उधळण पहा 'कनरी सहाजी वचोला । बीजे
पाणाचा उधळा' -विधु ५६३.

उधळा-ज्याने पुष्कळ राने कुशीरा उडव्या पहा
'घमे करी त्याला उधळा' म्हणती । न केव्हा सोली पोडरीया ॥'
म्ह० (व) उधळणी मी, विपुला

उधाणे—न प्रकट होणे, उघाटणे 'म्हणोनि आळविला
तव वोगरा । उधाण हा ॥' -शा ११५० [स उध्+धू]

उधांग—न (व) उघाट, अवकाश 'जरा उधांग वडूद'

उधाण—न—न १ अमावास्या-पौर्णिमेला येणारी मोदी
मरती, पूर्ण भरती, समा 'भरले रतिसागरी विषय उधाण । वरू
पुनर करी अधिवास ॥ -प्रल १३९ २ (सामा) भर, उत
'बादसहाचा हा गळेकाय प्रकार वाहून मादया दहातल्या एवणएक
धमस्काची रण सारखे उधाण पावत आहे' -स्वप ७६ ३
पश्या टिसाणी िसुन येणारे वामोदीपन ४ साहयाचा भर
५ अभावात, उत्कर्ष वगैरे [स उल्लाग, प्रा उठाण, सि उधणु]
उधानाचे पाणी—न पौर्णिमा-अमावस्यास येणारी मोदी मरती

उधाणे—कि वहरणे, प्रकट होणे, विकसन, वहर देणे 'वैष
पवेप्रेमा मोदहती । आनंदमकरद उधातो ॥' -शाप्र ४१२ [उधाण]
उधानणे—अकि १ साहयाच्या अरात देणे २ भरती येणे
[उधान]

उधाणु—वि (नदभाषा) तीन उदात पहा 'उधाणु वाटी
वरी चोडूची आस । नवरा राजस निरवणसे ॥ -मुगा ४४५९
[नदभाषा]

उधार—५ १ पतीवर किंवा यात्यावर आपणे, आणलेला
निद्रास 'मन उधार न घालाया सनिधानाचा ।' -भाए १४५
३ उध्ण, कात्रे, पतीवर आणलेल्या मालाबद्दलचे येणे-उणे 'याचा
घरी विषुन हनु उधार सांचा' -साह ८१३१ ३ विन व्याजने
कत्रे, उसनी आणलेली खय वस्तु -वि अवकाशाचा, नाय
दाचा किलवाचा 'सारीच म्हणता उधार । चोरी दिवताह उधार ॥'
-एमा २३९०८ सगार म्हणजे सोंबेच स्वार । नाही भरणास
उधार ॥' -दा ३९१ -किवि पतीवर, जगावशारीवर (दणे,
वणे आणणे देणे वगैरे) [स उध्+आ+उ, किंवा उध्+धू]
म्ह० १ उधाराने पोतें सज्वा हात रिते २ उधार आणि अधार
(उधारीने पणवात मुलुख फसतो राजगी) ३ (व) उधाण्याचा
उधार साह्यागारी अधार (कोणी औदार्याच्या मोठमोठ्या बाता
मारीत असल्यास त्याला म्हणतात) • पट-पु पतीवर माल पेत
ल्या विन्हाडाची नोंद, उधारीची यादी • उधाधार-पु पतीवर
माल जाणि वर देणे, पणे, उधारीचा व्यवहार [उधार दि]
• बोळणे-न वर वर बोळणे 'वाही पत्थिमी सगेतो । उधार
बोळणे इजिप्त स्नेहो ॥' -मुख १२९

उधारा—वि. उधाणा; तोंड वर केलेला.

उधारा—(गो.) उधारा.

उधारी—ग्री. कांहीं मुस्लीमों पैसे देऊं दखनमाल जेणे, उधार
जवहार, उतार; उतार; उधावन, धण. [उधार]

उधावणें—कि. उद्धवणें; धारणें; जोर देणें. उधाणे पदा
'अभिर्वाचि विरोधवर्ध'. उधावतु दिते ॥ -दिगु ८३२. [सं.
उद्धव-धाव]

उधाळा—उ. १ बोळ्यांत कांहीं उधटन जेने अतना होणारी
विनि; उधळणें, घुंटी. 'मन कैरा पड्या मोहाच्या उधाळा ॥'
-भा. १८८. २ मुहरी, रत्ना; भय. 'पाणी रुपाचा उधाळा ॥'
-भा. २१०. [सं. उद्धाल]

उधाळी—स्त्री. उठी. (वि० मारणें)

उधी—स्त्री. निंबद. -घर.

उधुता—स्त्री वर धरलेली, एक लग्नाचा प्रकार. -अध
१८५ [उद्धुता, अध]

उधेल—वि रावले, वण भरलेला. 'तोंड-म. देवांचे वण
भरलेले तोंड.

उधोपानस्य—उ बोटीवाळ. 'वारून उधोपानस्या
आणोन ॥ -रामदासी १३०.

उध्वस्त—वि अस्ताप्यस्त, उधटलेला; इकडेतिडे काज
टाकलेला. नाथ केलेला [म]

उन्त—वि थोर. मोठा, उन्त. 'जुला राणींनी उन्त ॥'
-उपा ८७७ [सं. उन्त]

उन्नी—न (व) आधण भरलेली पाणी [सं. उण्णवन-वणी]

उना—नी—वि (रा) आळ—स्त्री [टि आना]

उनाडें—(निरी) पकून 'तियाव बेनीही आरुलें उनाडें
विषायाळ आरुवांक .. त्याने दोघींचे म्हाणें पकून विषायाळ
सांगितले वी ..'

उनाड—वि १ अनिर्णय, भटक्या, मोठ्या म्हाटेला, स्वर
(मनुष्य, मूल) २ जंगली, रानटी (बेल, वनस्पति वगैरे) ३
(वै.) आळा नमलेली, स्वर, व्यभिचारी (स्त्री) -वि. १
स्वरतें, कानिर्वयणें, स्वरच्छेदणें (भटखणें) २ आपोआप, न
लावता (उपणें) [सं. उद्धमट, नाट, प्रा उनाडिय=दण्योतक
आवाज उद्धाडि; वा उडिग=मोडीपाविरहित मुलगा] *नाळा—
उ स्वरतेन, खोडकरणा, प्रात्यपणा, उनाडनी. *नाडा—न
रानटी, जंगली झाड; तण. *वाहुला—वि भटक्या, उनवटक्या
करीत पिण्या; स्वर, रचळेरी. *भाजी—स्त्री. जंगली माठ
मेवा—स्त्री स्वरिणी स्त्री.

उनाडकी—स्त्री. उनाड्याळा, उडाणटभुंण्या.

उनाटणें—अभि स्वरपणें विणणें; भटक्या मारणें; मोठ्या
करीत फिरणें; उनाड्या करीत गह्वें. [उनाट]

उनारणें—अभि. (प.) भाजल्या वणगांनील दाणे बोधून
वाडणें.

उनारी—ग्री. (प.) परगदाच्या वेळीं गव्हाचे ह्या ज्वारने
दाणे काडून एका विविधत रमाने मोडण्याची क्रिया.

उनिदिया—वि. धांष्ट. 'उनादेवाचें पड्डणें; निगेणें
वेन्दावणें ॥' -रा. १२.६४. उनिद्या पदा. [सं. उनिद्र]

उनुन—वि. घाय; पुन्हा उन्हा, राव तापलेले, उन्मुन पदा.
[उन्नवन] उन्मुन उन्मुन पाण्याने वर उजळ नाही=निद्रा, आप
का-२, पाक हीं कितीही बाईत अगलीं तरी त्यामुळे कांणी भरत
गाली.

उन्नत—वि. उंच, उच्च; धेग [सं. उद्धमन्]

उन्नत (पाम्ब) -उ (कृष्य) वृन्दागणे सुवीपाए फेत
अगती जो पाम्बमाय वर जातो तो.

उन्नत (मान) -न. (वृन्दा) देवाकरील वरपें पदान अगती
होणारी मानेची स्थिति.

उन्नत, उन्नतांश—नउ (ज्वो) राव पदायांचे निमित्ताना
पामून होणारे जे वीगात्मक अंतर ते. [सं.]

उन्नति—स्त्री—स्त्री. १ उंची. २ गेठपणा, मोठेपणा; अधिकार ३
उत्पाद. 'कां वरितु जालिया हातीं. लोहाभागीं मईसंपत्ति. वेवित्ता
ये उपाती ॥' -हा १८.६००. ४ उदक 'क्षिप्तानि उपाती ॥'
-भा. १७.१३३ ५ शक्ति; उत्कर्ष, आभिरूप. 'ते
क्षेत्री गेणित ॥ भावाची गेपति ॥ रत्नां उपाति ॥ गृहनिवेश पुता ॥'
-हा ८.२१३. 'तेगदी दोन गुण गावती ॥ मग एकपरी उपाती ॥'
-हा १७.५७. ६ (ज्वो.) उत्तमोन्नत पदा. ७ उदटपणा. [सं.
उद्धमन्-वति]

उध्व—न. उन्न व ज्व यांचे संयुक्त शब्द (ई.) हायड्रोसोन.

उध्वध्व—वि म्हाणें पुगलेला. 'मरदंत जलमय ॥ शाल्यपौडक
उनाड ॥' -एक्य ५.३७. [सं. उद्धमन्-उपात]

उध्वन—न. वर नेणें; उध्वलणें; हर नेणें; स्वरविणें. [सं.
उद्धमनी]

उध्वावो, उध्वाह, उध्वाहो—उ वृद्धि, वाड, भरती. 'काय
अलयावचा उध्वाहो ॥ बोधु मानी ॥' -हा १८.४१२. [सं. उद्ध
नी-नय, उनाह=उंची]

उच्चिद्रा—स्त्री. जाणूति [सं. उद्धमिद्रा] उच्चिद्र-वि जाणा.
'उच्चिद्रयाचें पड्डणें ॥' -हा १२.६४. उच्चिद्रित—वि जाणू.

'उच्चिद्रिते एके निद्रितें ॥' -हा ११.१२८.

उग्रा—उ रोजचा धिपा, भत्ता, अंधेरी; रोजमुठा 'तित
क्यास चा रास धिद्यान उग्रे कालविने' -धिपुत्र [अ.
उग्रा=धिपा, मत्ता.]

उन्मंडल—न विवक्षित स्थलीच्या मध्यान्दरेखापासूनचे
क्षितिजाला त्या स्थलाचे उन्मंडल म्हणतात —सूर्य १६ [स]

०शंकु-३ सकाळीं सहा वाजता सूर्याच्या उभ्रतासाठी मुजब्बा

उन्मत्त—वि १ रविष्ट, उद्धट, मस्त, माजलेला, दाड्या, रागीट २ धुवुर्त असलेला, निशा पडलेला, पितलेला, शुद्ध भेलेला (मद्य इच्छया सेवनानें) [स] ०न्द्रव्य-न मयादि मादक पदार्थ 'हा उन्मत्तद्रव्य सेविते। तेणें अनक भासों लावले।'—दा

१०६१५ • भैरव-पु एफ माना, रसायन • वायु-पु भ्रम,
उन्मादवायु वेद, बडबड, एक वातविकार

उन्मत्त(करण)—न (नृत्य) उन्मत्ता पायाचीं बोटें
 आधुनिक वस्तुसोटावर उमा करणें, हसपक्ष हात फिरवून उताणे
 वस्तु व बाह्य पत्तन देखणे [स]

उन्मत्त—वि १ लीन, परमेश्वरचितनात् निमग्न, वस्मनी अवस्थेत असत्त्वा 'तुका म्हणे नम उन्मत्त जो होय। तोंवरि ह साय विधि पाळी।'—तुगा ३५, ८ २ दिक्क [त उन्मत्तन]

उन्मत्ती—ओ जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति आणि हरीत्या याहून पलीकडील जी पाचवी अवस्था ती, ह्या अवस्थेत इति सायबेया उपाधीपासून मुक्त होऊन ब्रह्माच्या दिव्यानी लीन होत, परमेश्वराच्या दिव्यानी लय, तसरी 'उन्मत्ती' ते निश्चित जाण। जेव्हा विवेकाजगण, विज्ञान, तसरी '—दा ४५४' 'करपेन्नी लहरी नाही। मन निद्रम वैतप्यमोही। स्वप्नपात्राव्नी नावे काही। तेथि उन्मत्ती॥'—निगमनात ८२६ [त उद्गमनस]

उन्मूलन—न उपद्रुत पङ्क्तौ, उन्मूलन 'आवायो गुह्य तणे
दृमा। मागीं उन्मूलने जालीं।'—श्रुमुरा १४१ [स उद्+मूलन]

उन्मल्लणं—उक्ति १ उपपत्तेः, समूह उच्छेद करणे 'गळा पाधूनिया उच्यव्हासी दावे। उन्मल्ली त्या भावे विमल्लार्जुन।'

—सुगा २० २ भडभद्वन येणे, कळमळणे, मळमळणे [स उन्मूलन]

उन्मलणै—कि लमलणै, उधडणै, विरासणै, फुलणै उन्मिळ
पदा तिय उन्मळिता मावळे। नदरावा।'—अम ७१८४

उन्मलित—यि उपडलेले, विकारलेले 'पाहिले टाटख उन्मलित लाचन।'—सुणा ११७ [स उन्मीट, उव्+मीरित]

उन्माद—उ १ गर्भ, वायव्या, उच्छ्वसा, गात्र (विषा
सर्पित इ० वागे) २ धुरी, वेनुधि, कैफ (मादक पदार्थसिद्धं
व्यापार) ३ भ्रम, वैद, वातविहार [म उद्भूतः—माजो]० वायु-
प उन्मत्तवायु पद्व

उन्मादरू—वि बैफ बाणणारें, सुपी बाणणारें, मादक
[स]

उन्मादणं—किं उत्तमं, वर यणे, बाढणे राधवणी सुगी
पुटे । पह उन्मादती यातवढ ।' जा १३ ५६२ २ उन्माद येणे
[स उन्माद]

उन्माव-न १ वजन करण्याची क्रिया, वजन करणे ३ वजन, मार (पन्थी), माघ ३ वजन करण्याचे प्रमाण, माघ, वजने (मग, शेर, सोळा, इ०) ४ वजन करण्याचे साधन (तराजू, वाटा)
[स उद्-गमा-माघये]

उन्मिलणें—अनि विनासणें, उपडणें, फुलणें उन्मळित पद्द
[स उन्मीलन]

उन्मीलन— १ उद्गणे, उमलणे, विकसणे, फुलणे 'जेथ उन्मीलन होत आहे। निद्रि।' —श्री ११ १४१ २ प्रगट करणे, दाखविणे, व्यक्त करणे, वनाच्छादित करणे 'प्रागुन्मीलनाविरल कलत्रिया।' —श्री १०६ ३ मद्यन सृष्टे ४ डोल्याची सयड गाव, लिंकलिक, छान्नाड [स उद्+मील-मीलन=मिदणे]

उन्मीलित—वि १ उन्मीलन क्षालें माहे असे, विद्यासलले,
कुलेले (पूर) २ उषडलेले (डोळे) ३ मुन्हेले (प्रवृत्त) [५]

उन्मुख—वि सन्न, तत्पर, प्रवृत्त शालेय, तयार शालेय
उ० मरणोन्मुख, विषयोन्मुख [स उव+मुख]

उन्मूलन—न उपटो, उन्मूलन, नाश [स]
उन्मूलित—वि उपटो, नाश वेले [स]

उन्मुळणें—सक्ति मुळासकट उपद्रव टाकणें 'जें सत्सारातें
उन्मुळी।'—शा १३ १७२ 'जसा उन्मुळी चडवाय वनातें।'

उन्मेष, उन्मेष—७ १ दोषायाची उपड्याप, उपड्याची

नित्या, निमेष (मिट्टी) याच्या उत्पत्ती ३ उपाधर्मे, कुल्लणे, विना
संगे (ढोळे, फूल वगैरे) ३ बुद्धीच्या विनास, ज्ञानप्राप्ति, ज्ञान

स्पादन 'तन्दी उन्मेखाचिये पेठे। गुणा भगवणी भरीत युद्धीचि
साटे।' — १४ 'मग नवी विल्ली फुजेल। उन्मेपाची.'

—आ २ ७९. ४ ज्ञान शुद्धि, प्रकाश, जागृति 'जयाचेनि विवक
निरणायगे। उन्मेषपथं गत फुगगे।'—आ १९ ८ ५ तेज सम

६ प्रकटपणा, उघडपणा 'जे मिराटी हुन मिळे । ते घुसपां
उन्मेस्ये । मनाचनि ॥' - श्र २ २८१ 'अविद्या नाशी उन्मेस्यु ।'

—अनु ६५० उन्मेखें—किंकि स्पष्टपणे, उबडपणे 'भाता भसोता हीं वाम्बें। तिधु कवी उपम गये। हे सांगितो' उन्मेखें। गुप

प्रती।' - कथा ११४ ८९ उन्मूलन = गुहाम वादन, बुद्धिवा,
जाणून वृद्धन [स उन्मेष]

उन्मेष (पुट) — न (नृत्य) उत्थामप्ये खालच्या यरच्या पापण्या
एकमेकीं पासून फार दूर ठेवणे, हा अभिनय राग अथा आह असे
दर्शितो [४]

उन्मेषलता — श्री माधवी, ज्ञानरूपी बेल 'परी ह वाली काय गीता। जे ह माध्या उन्मेषलता।' (पृ. १००)

उन्ह—न (प्र) ऊन—न्ह सूर्यप्रकाश, जल पक्ष [स उद्यम]
 म्द० उन्हात गेवराजियाय मावरीचे सूर्य प्रकाश पावतो

उन्हणें—उन्हण तापणें देखणे उन्हांताळ पाळा होणें—बोमेचें, स्मरण होणें, जीव घुरणें 'जाहला उन्हांनील पाळा।'—सामर्थ्याने ११८ उन्हीत—वि (यो) उन्हून, ऊन, वसण, तापण, लस 'गिरिजाबाई नव यास म्हणाली कीं ताणें उन्हून्हीत घालीवीत तजारा आहूत देऊ का?'—कोरि ६७ उन्हाचा फट—३ सूर्याची प्रसर उज्जता उन्हूँ देणें—तापू देणें

उन्हणें—अग्नि उन्हात तापणें, जा होणें, उन्हून देखणें, उन्हूँ देणें या रूपानेच वचिंत हे त्रियापद आटळते [स उज्ज, म ऊन]

उन्हण, उन्हून—वि कृत, बाफ घत असणें, उजून 'मेनिमको येथील लोकांच्या देवना मासभक्षक अगत्यामुळे तशीच लज उन्हून उन्हून ताजे मांस आणि रक्त त्यांच्या नांजान कोव तात'—आगर ३१५ [स उज्ज]

उन्हवणी, उन्हाणी—की १ ऊन पाणी 'उंसवराची आन! ओवा। उन्हवणी रवरी बाळें॥'—नुगा ३०५७ २ गुर्थ प्रकाशत तापविले पाणी 'माहुरिया घाटुनि उन्हाणियासि दिशिया तु मरित।'—पच ३१८ [स उज्ज+वन=वाणी]

उन्हसाण—न (गा) गरमपणा उन्हाळ—की उन्हांने लाकडात पडेली भेग [उन्हाळणें] उन्हाटणें—कि उन्हांने वारणें, घुटून जाणें (फळे वरी)

उन्हातान्हाचा—कि वि भाव दोन प्रहरी, माध्याह्नी, ऊन कडक असता 'एव्हा उन्हातान्हाचा जाऊ नरो, अमळ शिळोपा पडला म्हणून जा' [ऊन द्व]

उन्हाळ—ऊस—वाणी—३ उन्हाळ्याच्या दिवसात होणारा ऊस—वाणी वगो माल

उन्हाळण—अग्नि १ उन्हापासून जास हावें २ ऊन लागून तजकणें (लाडू) ३ उन्हाळे लागला उन्हापासून एक विकार होणें [स उज्जकाळ, प्रा उन्हाळ]

उन्हाळपासमाळ—कि वि (राजा) उन्हाळ्यात आणि पाव साळ्यात, शारभाही सनध वर्षाशर या किरीटीस उन्हाळपास माल पाण एकसारखे आले

उन्हाळभावेई—की, उन्हाळभावी—की (व) वैशाख नव्य अमावास्या [स उज्जकार+सू=भावी]

उन्हाळमैत्री—की (व) उन्हाळपावेरी चालत्या बाळा सुती मित्रा, ह्यामी मित्रत्व.

उन्हाळसायली—की १ उन्हाळ्यात राहण्यास ठिका वाप ठेवें घर, उन्हाळी गंगला बाताघारी २ (घट्टने) छप्पर, शोंपवी ३ उज्जतापासून वच व, आटाप

उन्हाडी—३ उन्हा दिवसात उन्हू कडव असते ते दिवस पागुनापासून उज्जवपैतच वार मनिने २ उन्हा, उन्हाडा ३ वार वार मूर्तिवसान करावें अशी भावना (कि—लागणे उन्हाळ, प्रहरीय)

४ आर्द्रपावाचून उचवें पडणें, निराधिनपणा, पोरकपणा 'पोत बाळाचा उन्हाळा झाला' ५ नाहीतें होणें, नास पावणें, अभाव, करणें, जळणें, खराब होणें (देव, वाग, मळा वरी) 'ग्रीनीचा उन्हाळा राया।'—सामर्थ्याने ८१ ६ (सामा) निगनावसाळ्यावे दिवस (भाट मरिने) [स उज्जकाळ, प्रा उन्हाळ, मि उन्हाळे] ७ करणें—नाश करणें, उज्ज करणें 'मी म्हणतें तुमते दावने नेते असो तरी बरे वन घट्याचा उन्हाळा केला'—मामदेव नाटक ७६

उन्हाळी—की १ हवेंतील उज्जता, उन्हाळ्यातील उज्जता, उन्हाडा २ एक मूर्तिविकार, उन्हाळे (वि लागणें, होणें) 'सुरदा हागवण उन्हाळे। दिशा बोटता आदोळे।'—दा ३ ६ ३० ३ एक वनस्पति, रानटी तीळ, हिवाळी फुडें लाल व घाट्याच्या रंगाची असून दोंगा चपटपा व पावें लहान व लांब असतात काडाचा सर्पणाकडे उप

योग होतो विजाय मग, शोंपला, विप, दसा, लशें, वडर, बासु नासक वरी शुण यामध्ये आहत ४ (कों) उन्हाळा पडा ५ पावे साळी—की खळातील दोन पक्षांमधी कोणी कावाला मुण्यात करा वयाची हे टरिण्यासाठी खापरी किंवा पैसा यास एवा बाजूने धुपी लावून तो वार फेवतात त्या खापरीचे किंवा पैसाचे कोरडे अग ती उन्हाळी व धुपी लागले अग ती पावसाळी त्यापैकी एकाने कोरपे तरी अग माघावयाचे व मागिलेले अग वार आल्यास त्याने प्रथम खेळावयाचे असते ० सात—न वायव्ये मास

उन्हाळ—न (मावडी) उन्हाळ्यातील पीक उन्हाळे—अथवा उज्जताचा, लुड्याचा विकार, उन्हाळी 'सुरदा हागवण उन्हाळे।'—दा ३ ६ ३० [उन्हाळा]

उन्हाळे उन्हेई—न उज्ज पाण्याचा गर [स उज्ज+आत्य]

उन्हून—उन्हून पडा

उन्हेत—च (यो) सूर्याची उज्जता, उन्ह

उन्हाडी—की उन्हात—वार

उप—अ एक उपसर्ग—पर्व १ अनुामन उ० उपदेस, उप-

प० २ अतिप्रमा उ० उपप्रमा ३ हौतप्रमा, मौजव उ०

उ० ४ उपपत्ती, उपपुराण ५ कमी प्रतीचा तीनतेचा, गुणचा

(६) हायचा, हा अमलत किंवा त्या रसायनात (गणवायूचा)

कमीपणा गाह असे दाखवितो उ० नजस अम्ल (नायट्रस अॅसिड)

पक्षांयनजस अम्ल (हायड्रोनायट्रस अॅसिड) हे कमी अम्लजन असते

५ समीपता, सात्त्विक उ० उपकट उपनदी, उपात्य ६ पडिले-

पणा उ० उपक्रम ७ दाक्षिण्य, बादर उ० उपचर्चा ८ साम्य

उ० उपवात उपच्यपण ९ दात नास उ० उपरित १० विकार

उ० उपगण ११ स्वीकार उ० उपायम, उपावर्ग १२ व्यापणें

उ० उपहास १३ समृद्धत्व, समेलन, वयस्क उ० उपपात्र १४ शक्ति

१५ अभययन, अद्यापन उ० उपाध्याय १६ दयोग १७ फळे, वर,

घाली उ० उपपद्वन १८ निरर्थक म्हणून किंवा हा उपसर्ग

लागता कप या उपसर्गाचे काही अर्थ दाखवि आहेत

उपकेंड—त्रिवि गवथापद्धत, आठड (पाणें, वर जीव येणें)
—अथ जवळ, शेजारें 'तरी अस्तुगिरिचिया उपकेंडी। रिणालिया
रविर्गिणापटी ॥'—भा १२ ३५ 'उभ्या राहोनि उपकेंडी। तर
भूख देखिला हरी।'—कथा ३ १८ [म उप+कंड=रंड]

उपकरण—३ नावेचा आदीत वणा

उपकरण—न १ साधन, हत्यार २ साहित्य, सामग्री,
परिवार, घटस्त्रायक, घटकद्वय 'हे यनोपकरण सक्क।'—हा ३
१२८ ३ देवाच्या पूजेची भाडी (घटा, तरकरी, धूपाची इ०)
'आणि उपकरती आपुनी। उपकरणे आधि जेतुली।'—भा १३
४०६ ४ (अव) पंचाय तयार करतांना केलेली निरनिराळी
गणिते, फले (तिथिशुद्धि अद्यय ६०) ५ राजपुत्रेणें, राजपिढें
(छत्र वासर इ०) ६ शास्त्रीय प्रयोगसाहित्य (३) 'पॅपरटम
[म उप+क] ० सामग्री—जी अनुग्रास जण स्वयंभूत लागणें
साहित्य चिंता भागी 'माता निरापी वैकृतीत ॥ उपकरणसामग्री
लागेल घेई ॥ निघई कस्तुरि ते वेई ॥'—राय ३ ९८

उपकरणें—अकि १ उपकार करणें, उपभोगी वणें कामास
येणें 'आजुला असा पाया। धर्मी उपकरणी पाडवा।'—झा १८
१३५५ २ सेवा करणें [स उप+क]

उपकर्ता—वि उपकार, कल्याण करणारा, मदत करणारा,
उत्कर्ष करणारा, उपवागी पडणारा, उपकारता [म उप+क]

उपकर्त—३ (गणित) लहान वृत्त, क्वातील वृत्त [स]

उपकार—३ १ मदत, साहाय्य, सादित्व २ कृपा, दया, आभार,
मेहेरगामी ३ दित, कल्याण फायदा, बरे व्हाणे उपकारांनी उपकार
फेडावा [स उप+क उपकार] ० देवणें—उपकाराची पेड न
कृपे ० धातुगणें—मानजे—न विस्तरणें—स्मरण—उपकारा
बद्दल कृतज्ञ अतर्ग 'हाल आमुनि पावें घरा। गुणव्या उपकारा
न विवरा ॥' उपकारांनी धारणें—दुसऱ्यास कृपी करून
देवणें उपकारांनी मारणें—१ अतिव्या उपकार करणें न
फिटये उपकार वणें २ उपकार करून ध्यायाग घत करून घणें
निधाय करून ठरणें ० स्मृति—० (अव-पीठ) उपकार कल्या
वद्दत आभार मागें क्राता व्यक्त करणें (३) पंचग विद्वान्
० स्मृति—स्मरण—स्मि न (अवाची) उपकारांनी वागार
उपकार स्मरणें

उपकारक—वि १ साहाय्यकार आदर मदत करणारा
उपकर्ता २ दितारक, कल्याणकर (गोवच निघा इ०) [स
उप+क]

उपकारा—वि १ दुःखाच्या पायस घेई करणारा उपकार
करणारा, उपकार, उपकार उपकार करणारा उपकारा अर्थात्
गोवचारी २ पांगरा, हंग ३ महाव्यस साडा-पंगरा हात
गोवचाराग [उपकार]

उपकार्ये—वि ज्याला मदत करावयाची, ज्यावर उपकार
करावयाचा असा [म उप+क]

उपकृत—वि मदत, उपकार केलेले, ज्यावर कृपा, दया केली
आहे असा, कृपी, आभारी [स.]

उपकेशमच्छ—३ १ जेन धर्मातील एक संप्रदाय, असे, एम्बर
गच्छ (संप्रदाय) ८४ आहेत श्रीमाल्ल्या उद्दधानें आस नगरी
स्वापिली तेव्हापासुन त्या टिकाणच्या जैन समाजाला उपकेश हें
नाव पडलें ओसपाल जैन या गच्छाचे आहेत [स]

उपक्रम—३ १ आरंभ, सुरवात, हातीं येणें 'प्रकृतिपरिणत
उपक्रमी ॥'—झा १० २८ उपनमान्या उलट उपपहार (वेकट)
'उपक्रमापमहारी'—गीर ११ २ प्रवेश, शिरकाव (एकाद्या विप-
यात), गायमिर अवस्था, सुतोवाच ३ ओष सदमे 'उपक्रमें
बे। नुका वमासी तें भेदे ॥'—तुगा ३ १० ४ उद्योग करण,
उपाय वरणें, चालविणें [स उप+क्रम=जणें]

उपक्रमणें—अकि उपक्रम आरंभ करणें, हातीं येणें 'जलेसा
अभाडी वमी। तनारसु उपक्रमी ॥'—झा १४ २३८ [उपक्रम]

उपक्रात—वि १ आरंभिलेले, सुरवात केलेले, उपक्रमिलेले
२ चास, गुप्त [स]

उपकरणें—अकि १ नाश पावणें, धय पावणें 'पे जणीं
जीपनासारिले। वस्तु अय वरी उपणें ॥ परी जाते कीवित रावें।
लगावडी ॥'—झा १६ १५६ 'कडमासे रस कासे। सोदी रस
उपये। वृत्तिराणी ॥'—अष्ट २२ २ क्येवें होणें 'परि जहा
ओरी इति उपण ॥'—झा ११ १० ३ उदेंगें 'आमि आपण
जासिये जोरी। उपणों वेदी कवडी ॥'—भा १८ ६५३ [स
उप+क=क्षय]

उपसत्ये—३ निराळा, घारीग्यारीक, अकार मने [स
उप+क रावें]

उपसत्ता—सी १ उपसा, उगीव 'पुढीं उपसा कयती।'—
भाण ० २ रसद राख तो गाविया मरगुवारा। जयेंचि
पडेल ती उपण ॥—स्वदि १ ० ६८ [स उपेसा]

उपसा—३ १ भ्रम तथ अविवाच्यनिरीती। उपण पड ॥'
—भा १ ११ २ धय नयन 'विचुता दया भाग'।
दंभा १४ उपण ॥—अष्ट ० ४ रि क्येन, निरन [न
उप+क राख]—दाम कोणें ॥

उपसात—१ गदगण पत्नी शरिणाम उपसात 'गदित,
सरी दहा उपसा। बुझा पयापुत्रा ॥'—ए ८ [म उप+सि
ता रावें] हे ति विपुलि=सुख राहणें]

उपगण—१ उपगणें पात्र, गीमप्रकार, भागें [उप+गण]
उपगणें—३ ध्याळें, उपगणी वण

उपगत—नि लब्ध, प्राप्त, सफल 'तेषां दृष्ट कले बहुत । न होयनि बाय उपगत ॥'—शुष ४५-४८ [स उपनयम्]

उपगुह—उ गुह्य मदत करणारा, त्याच्या हाताखालचा, दुष्यम मिश्रक, मालकाठरा [स]

उपग्रह—उ (ज्यो) १ मोठ्या ग्रहाभोंवती फिरणारा ल्हान ग्रह, दुष्यम ग्रह अर्ध २ राहु, केतु (६) रेटिलाईट

उपपात—उ उद्बोधाचे फेरा, सट्ट, आपत्ति, अपपात 'ए सुसुतावरनीपमृहणे घात उपपात सारे बाले' [म उपमहन्-पात]

उपचडा—उ उमाळा, आवेग 'उपचडे सुटती ठिजला मूह'—सादह ६ १०८ [उपचडणे]

उपचय—उ १ साटा, राचय २ वाड, वृद्धि [म उपचयि=गोळा कापणे, उपचय]

उपचार—उ १ अम, उपाय, प्रयत्न 'या नानाहेतुप्रकारे । यथाचिते उपचारे'—झा ४७१ २ पूर्वतील प्रकार उ० पोड शोपचार पहा' 'देवाणामिदवणिया । आनोपचार पुरदणिया'—झा १७००३ ३ चिकित्सापद्धतीतील प्रकार सतोपचार पहा

४ वैषधीय चिकित्सा, औषधीयोजना, हलाज, उपाय 'ते उपपारा वेया राहु पाह'। दंतु वैद्यनाथ'—अ २२ ५ गौरव, आदरस्त्कार, आतिथ्य, सभायना, सेवा 'उपचार करीनि मग राजला'—दावि ३९२ १ रूची, शिवाज, बाल उ० लोकोपचार, शिशोपचार 'मते वैकृता विप्र पुनोपचारे'। हरीचं वंदे नाम रोहोपचारे'—नामकुथा ५९ ७ शब्दाचा वाक्याचापासून दूरान्वय, उपमा, रूपक इ० वाप रणे, लाक्षणिक भाषण, अलंकारित भाषण ८ सामग्री, साधने, साहित्य 'या मगतीं यत्ना आराधु । आरामांदी भिषगणगु । सगर्मी आगम'। उपचारवाचा ॥—झा १८ १४० [स उपमकर] १० टोल-उ

अव निरवैक मापण, औपचारिक, तोंड दखणे बाले, शिष्टाचार म्हणून बरवचें, मनापासून नसलेले मापण 'उपचारबोल हा कांसया वृथा'—दावि २८६ १ भरण—न सधनसन्धी 'हवि शशोपचार भरण । अज्ञानघृत'—झा ९ २४० २ चिह्नक—निवि शिष्टाचारा चिह्नक रूपचिह्नक—नौतिसाध १४७ ०१ टोल—वि क्षणिक—मनको उपचारणे—मकि उपचार करे 'तो हुवा उपचारिणे'—विपु २ १२

उपचारिक नांव—न व्यावहारिक नाव, टोपण नाव उपचरित—वि गोळा केलेले, जमविलेले, बीज घेतलेले, सट्ट होत, सक्रित [स उपचरित]

उपज—उ १ उत्पन्न, निपज, पैदास, नफा, फायदा, प्राप्ति २ उत्पत्ति, जन्म, मृत, उगम (निपजतारवर बहुधा गयोम) 'त्याचा उपजनिपज सगळ्या टाऊक जाह' ३ (सगीत) आपल्या कल्याणकार्ये नवीनच चमत्कारिक पत्तेलेली सान ४ साम्राजि व्यवहारात आपल्या बुद्धीने शका, समाधान इत्यादि काटणे, नवीन

बसवना, शोध, शोषण [स उपजन्, उपजन्वाडेले, विवा स उत्पन्न या उपज्ज]

उपजंजा—उ पोड्याच्या पायाचा रोग. —अथर्व २ ३८

उपजर्ण—अकि १ उत्पन्न होणे, जन्मणे, उद्भवणे 'एमा उपजे भित्थ सत्पापो । तोहि आपणपाचि ।'—झा ६ ६९ 'परी उपजनी नरी कशि कशी त्रिगेरीगीती ।'—वेका ७७ २ पापून निवणे, मिळणे, प्राप्त होणे 'श्रीराममजनीं वसती प्रीत । तेगोमय घारी दिसत । तेथे क्षणिक भय उपजले बहुत । म्हणे पद निमित्त घेईल हा ।'—सवि २ १८० म्ह० उजजत्या शण्यास मरण हें लागेलेंच आहे ' [उपज पहा]

उपजत—किवि १ जन्मत, जन्मापासून, उ० उपजत आपल्या रोपी—मुखा—शाहणा लंगडा यणे 'माजर नाचें भय मुलामधें जम स्वाभाविक, उपजत अगने'—भीति ६४—नि स्वाभाविक, जातीची, निरपेक्ष प्राप्त उ० उपजत सुद्धि—तोड—स्वभाव २ रांगणे—१ उपज यापासूनच राणें २ एखाद्या वस्तूची एकदम मारी विमत राणें ३ एखाद्या अडचणीला तोंड देण्याची आपली सादकी एवढस हनताम साणें ४ तोड—भी 'जन्म यापासून अगलेला दुसुण खोड—व्यय (शारीरिक, मानसिक) ५ गुण—उ स्वाभाविक, अगचा, जातीचा धर्म, जन्मापासूनचा गुण ६ दानी—वि मूळचाच, जातीचा चाच धोडपावर बसण्यात पगईत [उपज+हि बाण—एवाम, धानी=स्वार, स दानी=धोडा] ७ स्वभाव, अंगस्वभाव—उ जन्मत असलेले गुणधर्म—स्वभाव, स्वाभाविक प्राप्ति

उपजनिपज—भी १ जन्म आणि वाड, उदय आणि प्रगति (व्यक्तीसवयी) २ आरम आणि शेवट, उत्पत्ति आणि रूप (एखाद्या गोष्टीच) ३ (सगीत) एक तानेचा प्रकार [उपज+निपज]

उपजविणे—सकि उत्पन्न करणे, जन्म देणे 'उपजविला कवचा काजा'—उपा ३० 'बोयेदोने उपजविला । अनराने प्रति पाविला । सखडी प्राणभित्त । तिणे पिते बोविलेती ।'—गुवादि १५ १५४ [उपज प्रयोजक]

उपजा—उजवा पहा

उपजाऊ—वि शुभिक, पिराऊ [उपज]

उपजाति—भी एक वृत्त हे इद्रवजा व उषेद्रवजा या दान वृथाच्या मिश्रणातून झाले आहे याच्या प्रत्येक चरणात अकरा अक्षरे असून यति पादाती असता उ० 'हा बाण गेला बत्ती मण्याला । वरून वृत्तीवर आणण्याला । [स उपजाति]

उपजाति—भी पोडनाति, उपवर्ग, पोडवर्ग [स]

उपजापक—वि जुगल्या करणारा, मागे निंदा करणारा, लालाळनी करणारा [स उपमन्वल्]

उपजारीत येणें—भरास येणें—नित्य वि ६८१ (नमवो)
 उपजीवक—जीवो—वि १ (एखाद्यावर) उपजीविता करणारा,
 पोट भरणारा, भातपुन भरणारा उ० कृष्णोपजीवी, विद्योपजीवी
 'आणि प्रभोपजीविये । विद्वान् जीवी इयं । श्याट्ट विजयें ।
 होवावें जी ।'—झा १८ १८०० २ निवांदावें साधन अवलेले
 'ते देवी सुरसमवी । तेय देवा गुणा येमोपजीवी ॥'—झा १६
 ६७ [सं उपजीव्]

उपजीवन, उपजीविका—नशी १ निर्वाह, पोषण, उदर
 निर्वाह २ जगण्याचें साधन, पोट भरण्याचा उपाय (अन्न, भक्ष्य)
 ३ आश्रय, आधार, रक्षण, पालन, धारण (शरीराचें) ४ रक्ष
 नाचें साधन (शक्ति, अन्न इ०) [सं उपजीव्]

उपजीव्य—न निर्वाहाचें साधन, आश्रय, पोषण इत्य,
 जीवन, जीवाचा आधार [सं] ० विरोध—उ १ आधारदात्याशी
 विरोध, पालनकर्त्याशी वैर २ उपजीविकेचें साधन गुणें

उपट—शी १ आभाची रेलचेल, सद्बुद्धि २ बौद्ध, दिसारी
 आपठवृत्ति (कि० घेणें) ३ पुनरुत्थान उदाह, वर डोकें काटणें
 'उपट घाली पतीच्या दैवानें ॥'—मसाप १ १ २ ४ पोटाची
 हातात धरलेल्या सोटयाचा मार, आपात, हल्ला (कि० खाणें)
 (कि० पाल्णें) 'हो वज्रिताचें सामान पाडवें, त्याप याची
 उपट सोसेगाशी जाली ॥'—भाव ४६ ५ उलटकी, उलकी (बंदची)
 [सं उट् + पट्, प्रा उणट] ० उठाणें—१ उलटणें (रोंग इ०),
 जोरावर, उलटून उक्ता ह्वा करणें (प्रवृत्तें) २ चेंडू उक्ता उठणें,
 उलकी घेणें ० घेणें—जेवणें—भोवेली पाणें, भाजणीकें माणें

उपटसुटा—उ उपटताल्याचा सुट
 उपटजात—न गटिहि हावित्ता-ज्जा येण्यासारखे जातें,
 नमीनीत कायम न पुरळें जातें

उपटणी—शी उपटणें बेंचणें, वर काटणें (घेत, तुण, केश
 इ०) [उपटणें]

उपटणें—सकि १ उपटून काटणें, मूखासत वर काटो
 'रुनं तो सुगी सभावी उपटो' २ (एखाद्यापासून द्रव्य वगैरे)
 कपणें, गुळीने काटणें, नटणें, ढासळणें 'भावी ज्ञासात कप
 तुण पेंता उपटो अले'—त्रिजि ८-४० ३ हिंसून घेणें,
 लागणें, तोरणें, न कळत घेणें, पळविणें उगटणें इमणी या
 भागण्यानें उपटणी तर नये ४ ५ आश्रय मारणें 'जे पाखरु एक
 चातुसाह । परीसि उपटिजे ॥'—सिधु ८६७ [सं उट् + प
 पात, उण् + न]—अकि १ (सिद्धा सुगी खास वरि मितीनून)
 बाहेर घेणें, वर घेणें २ प्रगट होवें उगडत घेणें, दिव् लागणें,
 (अमड) मुद होणें 'मरे वापर । घाट्वाट, व्यतिपाट, गकस,
 विधान, मगोवाड, घाराता वृत्त्यति, साडवाती सरीं एकदम
 उपटो ।'—भाव ८९ ३ उगटत होणें, प्रगट व होणें (एखादी साय

वगैरेचा), पुन उद्धवणें (रोंग) 'त्याला कालपासून मुळव्याय उपटली
 आहे' ४ उठणें, आपटून वर घेणें 'आपणचि नेंडु सुटे । मग
 आपण्या उट्टे ॥'—अम ९ ५७ ५ एखाद्यावर तुटून पडणें,
 रागावणें 'रेंवें रूण दाटी । गणें गजा उपटो ।'—सिधु ८८१
 'अव्याय केटा बोयी आणि मजवर का उगीच उपटतोस ?' [सं
 उण् + पट]

उपटसरी—ळी—सुरी—ळी—ळी (कों) एक वेळ, उपळसरी,
 अनंतमूल, श्यामा

उपटसुंभ—भा—द्या—द्या—वि १ उडाणटणु, कामधदा नस
 लेला २ तात्पुरता, उपरि ३ हळू नमता अधिकाराच्या जागेवर
 आलेला तांतया 'गुडतेच परलोकाशी झालेले सातारचे जगली
 म्हााराज याना सरकार ५०० रुपये मातेवारी येन्ना न वेत होते
 ते-हा सर वे उपटणु नव्हें ना' ४—केसरी ४ (उप) अविवा
 हित, अग्रगणी [उपट + सुंभ = सुंभ अण]

उपटमूळ—वि १ आचलिक, कम सोडून असा 'मचेंच
 उपटमुळासारखें काही निर्माण झालें नाहीं'—धीर १६८ २
 विशातक, मचेंच सुट्टु करणारा, मांडवोर, उडाणटणु बरळाटाळ
 करणारा ३ उपटसुंभ, अलवत्या/गलवत्या 'मतेवेटी एखाद्या
 उपटमुळास विनाकारण आपली रीतहाहि त्यास वेता बैचार नाहीं'
 —टि ४ ७ ० एखाद्यावर घेणें—सुवर्णणाचें भागवडी, प्राप्त, लघाडें
 पाठीमागे लावून घेणें, नसतें वेगळ मागे लावून घेणें इ० उपटमूळ
 (की) वे स्वावास्तव—नमते लघाड मागे लावून घेणें [उपटणें + मूळ]
 उपटा, उशटा—उ १ उलळ, हुसट्यास फमवून पैसे उप
 टणें, लघाडीनें वर उभारणें, ठकपाची वस्तू पिला काढणें (कि०
 मारणें) २ सुडाडणें, लाजविणें, उबोवेली करणें, पळविणें (कि०
 देणें) [उपट]

उपटाउपट—टी—ळी १ सुस्तीनें उबरीनें अथवा फमवेलीनें
 ह्मणवि काढणें, उपटण्याचा व्यापार [उपट दि]

उपटी—ळी प्रहार पाग 'कापें इडू आला हातुपीटी । तो
 खाडेयाचा उपटी ।'—सिधु ४ १० [उपटणें]

उपटीचि—वि उपटून काटले (सांडून किंवा वाटून न काडता
 भाटकेलें पीव नेत वगैरे) उमटून पळेलें, उपटेलें (झाड)

उपटून खाद्यावर घेणें—उपटवळ पहा

उपट्ट—नवि (गों) काढापर्यंत मलेला

उपट्या—वि, कणव्या, निसेकापू, उलव्या, भाग १, अन्न
 सादा [उपटणें]

उपडणें—अकि उपटणें पहा १ उपटणें 'आंगें टाकोनि
 पाग । जगती याविना जेते उपडा'—सिधु १ ११ 'रोमोनि
 उपडिता दासना ।'—मुआदि १३ १६ २ आपटून मारणें 'मग
 उपणिग सडई । हनु जेवा ।'—हा १८ ७९८—अकि बाहेर,

वर येणें, उन्मत्तून पडणें, मुझासकट उपमून पडणें 'उत्तम अपघनीं सगलीं । एसे वर्णवर्णें मिसळती । तेथ समूळ उपडती । जाति थर्म ।' - शा १०१० [म उत्त+पर प्रा उपपड]

उपडथयी—री भोवत, राता एकमेकावर उलमून पडणे, खळवळ 'बी तुझता भगर्णी । वरि एता उपडथयी । वेरीपि काडुजनी दावो । वृपायनापुडे ॥' - अ १०१ 'मगाराचे या कोहात उडडथयी असे ।' - भा १०४ [उ उत्त+पर+स्था, उपडणे+ठाव]

उपडहंडी—हाडी—ली १ (ना) पाणी मार करुयाकरिता पडणें बांधून उठे टांगलेले भांडे २ उडडहंडी पडा [उपडी+हंडी]

उपडा—डी—वि तोंड चालीं केलेला पाल्या, अणोभुरा, उताणा यांच्या उलट (गो वृ) उपडी म्हणु उपज्या पागरीर पाणी व हडिच्यामज वहाणी (व्य २) [स उत्पानित-उत्पादित, प्रा उपडाड=उपड=उपडा]

उपडा तान्या—उ पात्रा तान्या, छा रचवला, पिडाळसी अक्षयांचे वातार

उपडी माडा—ली लिहिवाकरिता माडी दुमडून घातलेली वेदक

उपडु—न जागरण -धार

उपडर—वि १ पात्रा, विहा 'होहि उपडर ऐवा । मर वावुस ॥' - अ ८६ २ उडडें 'माजिने तरि उपडर पडे । दुर्धी घुट चिकडेतिकडे ॥' - दा १५ १ ३१ - उ १ दम डोंग 'मा ते अनुतागवीण । उपर श्रीरगध्यान ।' - धाप्र ८११ २ दमरफोट डोंगावी उपडकी 'गजपायी भावार्थ वैचा । अपग नगवावा तयाचा । मजत उपर कोणाचा । पडोवि नय ॥' - दा १५ ८०३ [म उड+पडर=पाडर]

उपणगी—ली धान्यातील सुता टांगे कारण्याकरिता पान्ये वारवणे धान्याने उडविणे, देवून चालीं भोतणे [म उड+पण]

उपणणे—उकि १ टाकत घाण वगैरे काडण्यासाठी धान्य वारवें (मुजाने पाखडणें, उमजणें शडपणें किंवा पणको नव्ह) 'बी भूप मी पणव । उपणिता राहे पणव ॥' - डा २ १३० 'मूस उपण' कें काय । हारपल दोन्ही टाय ॥' - गुग २१०४ 'आज सरे धान्य उपणले पाहिज । २ शुद्ध, सुच्छ लेखणें, वरप टाप्रमाणे मागें ३ विवरण, पांड करून साणणें 'हे कंग उप णिता भुज गरी । जाण बी असमनेभुजगार ॥' - वामनविराट ६ ८५ [म उत्त+पु+पण, प्रा उपणग=वरून वारा देणें सिं उपि णण उ उपि+पु]

उपणणे—अकि उलतन होणें 'जिगाडेआं भैतयनाचा । अतोरि उपणली अवस्था ।' - पिपु ७८३ [म उत्पन प्रा उपणण]

उपणगी—पाटी—चाटी—भी उयड सुडी, पागी (धान्य उपणण्याकरिता पतात ती) [उपणग+पाटी]

उपणा—उ १ वाचविकारानें हतापायाम निवृत्तिशाली भवता संप्रकाशरता वाचवेला निरुगुडी वगैरे वनस्पतींचा पाल, नार टापा बीम योग्यांचा पंड (मि ० शिवगण, वरणें, त्यागणें, बोधणें) २ वगैरे न उडवेला भाग (हेगळगीकरिता वापरतात) 'भाटाचा उपणा वाळू ।' [स उ+पु, प्रा उपण, विंवा म उत्त+पण, प्रा उपणग]

उपणी, उंणी—भी परणी [स वृ]

उपणें उंणें—उकि पणें, परणी वरणें [स वपन]

उणें—न वारवेलें, उपणलें धान्य [उपगणें]

उपतज—वि तापवेलें, तापविलेला [स उप+तज]

उपतरणें—(प्र) उपतरणें पडा

उताप—उ प्राग, दाग बाळगी, पिडीर [स उप+ताप]

उपतिष्ठणें—अकि १ मनात निवणें, परिणामकारक होणें, वनन पडणें (उपदेशाचें) संस्कार होणें २ उपस्थित होणें, समार यणें, हजर असणें, प्रकट होणें 'दशादि दयता परी पुणती वस्तु जात ॥ उपतिष्ठति न शित्ता कदिसिद्ध ॥ ३ उभे राहणें (पापहं) प्राप्ता, साध्य होणें, फगत येणें, सत्त्वत्याचे भयवा दुष्टत्वाचें फल प्राप्त होणें 'सुता म्हणे राघव गुप्त गोमंढें । परि उपतिष्ठे पुं पुणें ॥' - गुग २०७७ [स उप+स्था-तिष्ठ]

उपतिष्ठित—वि मनात भरलेला, विचलेला ठपलेला, रुच रें, मनावर परिणाम झालेला (उपदेश पाली, शिक्षा) [स]

उपदेश—उ गम्याचा विचार, एक गुयेदिकाचा शेष [स उप+दश्] -दो—वि ज्यास उपदेश झाला आठ तां

उपदानें—न अव भावान उद्भूत वस्त, छन, उपानद, कणवड यष्टि, लोहदंड, दीप लावूळ, चदन माला, शिळ सिद्ध स्थानी जर्णविलेला ज्वान, धतु ही उपदानें बोधैदहिक कर्मांत वापरणीं जनतात [स]

उपदिश्टा—भी गोविंदा, सुर्य चांद, आठ किंवा वहा दिश भवन शिवाय राहिल्या इतर दिशा अनातर दिशा [स]

उपदिष्ट—वि १ शिक्षितलेले सांगितले, उपेक्षितेले (कर्म, मन इ०) २ प्यास उपदेश दिग आहे किंवा शिरविले आहे ता (शिष्य इ०) -न शिक्षितलेले ज्ञात, उपदेश दिवणें मन [स]

उपदेव—उ मुख्य देवताहून ज्या इतर गण, विधापर, अप्सरा जल्पादि देवता त्या, विरळा गोन वस्त [स]

उपदेश—उ १ शिक्षण ज्ञान शिक्षण, पाठ बोध २ गडा, मसत मुक्ति सुचना निश ३ शुभमन, मन्त्रगन सान्नासब्द-अशोपदेश हिनोपदेश सुस्पष्ट इ० [स उप+दि+वाचक]

उपदेशक, उपदेशा—वि उपदेश करणारा, शिक्षणारा, मंत्र देणारा, सांगणारा, सगममलत देणारा (पित्राक, गुरु, मित्र) २ (वि) प्रीचर या श्रमज्ञे श्रमज्ञाचा पर्याय, ख्रिस्ती धर्माचा उपदेश करणारा, (खी) उपदेशा 'त्यांना दिवत आले कीं हा परदेशीय उपदेशा' जे सांगतो ते आपल्या बवित्र प्रथमाभ्ये साधते । -शांनोरय ७७ १९१८, २१ १ १९१८ [स उप+दिश]

उपदेशार्थे—उदि १ शांन मंत्र विरचिते, सांगे 'मंत्र निगडान संपत्ता । इषा कथि उपदेशी ॥' -ह १ १०० २ (सामा) माहिती, ओळख करून देणे पदविणे 'कथज जे वधात शांन । सामासि उपदेशिला ब्रह्मानंदन ।' ३ सगममलत देणे, सूचना, नाग उपडणी करणे [उपदेश]

उपदेशी—वि १ शिक्षित, पदविणे २ सांगितले, विहित सांगितलेला ३ मंत्र सांगितलेला, उपदेश घेतलेला 'सत सग करिता म्हणती हा उपदेशी । येरा अभ्यासाती इ न माती ॥' -मुगा ३३४९ [उपदेश]

उपद्रव—उ १ पीडा, त्रास, दुःख, जाच, छळ 'त्रिविध मुख्य माघवे । उपद्राचे मेळावे ।' -हा १३ ३४३ १ बापा (पितान्वादि), सचार 'या ओपधाने जेव्हा गुण पडत नाही तेव्हा हा अगरोम नव्हे, काही उपद्रव आहे' ३ (कायद्र) अपकार, दुस्मान, पाग, अडपटा (इ) दुस्मत्त ४ रोग, घातीरदोष [स उप+द्रु]

उपद्रवी—क—सि १ पिडाचकारितेवरी (पीडा रोग) २ सारपाक (अन), अपघ्न्य, घातीरत विघाड करणारे न पचणारे ३ नासदायक, पीडाकारक, कष्टदायक ४ अनपेक्षारक, भयोल्लासक, सक्ते उत्पन्न करणारी (सता व्यक्तरा, राज्यपद्धति, कारभार) ५ (उपद्रवी) ज्वारा पिडाचकारा ग घाती आहे असा

उपद्रवी जीव—उ उपद्रव दणारा, नासदायक प्राणी (वेकूज, पिशा धंभे)

उपद्रव्या—उ १ चहादि नमीमर्ष्ये-युवाधिक बाही कने मोईल ते पाहून जेव्हा तेथे यथास्थित करावे म्हणून एक कृत्विच असतो तो, यज्ञात व्यवस्था पाहणारा कृत्विच २ (सामा) व्यवस्थापन चौकसीरा [स उप+द्रु-पाहणे]

उपद्रुत—वि उपद्रव पाडलेला [स]

उपद्रवीज—न १ द्वीपरिणत 'अनासराया गाग २२हान कट ३ ससदीपावर्तित नो द्वीपे सागितरी' शारत तीं अष्टोपद्रवी पहा [स]

उपद्रव्याप—उ १ अतिदाय नाच कर परिश्रमपूर्वक प्रयत्न सतपट, रत्नाचे पाणी करणे 'शरताददस्वार पचाशती इत्या जेव्हा उपद्रव्याप केला तेव्हा त्याजकडील रूप उगविले' २ पीडा,

जिरीर, त्रास, छळ (किं० दणे) ३ व्याप, मजगटाप, पसारा, गिद्धता, तयारी (भरा, समास, कारभार इ०ची) ४ विनामा उद्योग, उलाटल, उचापन [१ उप+उद्रु+याप]

उपद्रव्यापी—वि १ मोटमोटी, वडाद, अतिदाय काम करणारा, पाग मजगटी २ शल्य, खाडकर, नासदायक उचापत्या, मानगडा (गुड, गाश्ट)

उपधातु—उ १ तांबे, साने, रंगे इत्यादि मुख्य सात धातू-रुपीर इतर धातू-स्वर्णमाधिर, तामामाधिर, मोरपूत, कापें, पितळ, दंडूर, शिलाजित २ अदमीभूत, प्रस्तीभूत पदार्थ, राखिद्रव्य ३ घातीरतीक मुख्य धातूशिवाय बाहेर पडणारे सात धातू-दूध, रज, वसा, घाम, दात, वज्र, ओजस् [स उप+धातु]

उपधान—न १ अर्थ करणे, देणे, पोंचविणे, नेणे (गुणधर्म स्वभास इ) 'तामुपमागम अस करणात विनयचे उपधान करितो' २ (सामा) उपाधि, साक्षिभ्य याथागे एरा नवस्तीचे गुणधर्म दुसऱ्या व्यक्तीस प्राप्त होणे, गुणधर्माची देयधव, एखाद्याच स्वभावगुणधर्म याची छाया दुसऱ्यावर पडणे, गुणधर्मावर्तन [स उप+प्रवळ, या=देणे]

उपधानासन—न एक पाय लाव करून दुसरा पाय उशी मारला मानेखाली पावून विजणे -सयाग ३४७ [स, उपधान=उशी+आसन]

उपधान्य—न विरकोळ व कमी महत्वाचे धान्य, गौण-धान्य अशा उपधान्ये पहा

उपधायक—सि देणारा, उपगम करणारा, पोंचविणारा. उ० गुणोपधायक, फलोपधायक, हितापधायक [स]

उपधामनीय—उ अधेविसांपूर्वक प्रकार आणि फकार, प आणि क यापुढी देणारा विसर्ग [स उप+ध्मा]

उपध्वनि—उ प्रतिध्वनि, मुख्य आवाजापासून निघणारा शरीक आवाज, प्रतिध्वन, पडसाद [स उप+ध्वनि]

उपनगर—न शहरालगतची वसाहत, शहराच्या आसपासचा भाग (इ) सर्वथे उ० मुंबई उपनगर (व्हिलपॉले, अधेरी इ० माग) [स उप+नगर]

उपनर्णे—अति उपनर्णेपहा १ उपनर्णे जन्मास येणे, उत्पन्न होणे २ त्व कपा उपनजी जन्मासा । ते परिप्रासा पा ।' -ह ३६

ता आता दमबायाचा बरी । उपनर्णें ।' -शिख १६३ वायाधि धिषता उपनर्ण विता ।' -शा १६४ २ हाउप घालणे, पडणे

'अधारी ली उपनजी । नेतन्यमाभावी ।' -शिख ८२ [स उ+प+नर्णे]

उपनर्णे—अति (नृपि) नारणे उपनर्णे पहा

उपनयन—न (गुरु) जवळ येणे, जवळ, प्रथम यज्ञापरीत धारण करण्याचा विधि मोदीवचन, जावेचे पारणे, मुन, धनधिकास्त

उपपात्र—न पाणी पिण्याचें ल्हान माडें, पचपात्री, पुल पात्र, पेला इ० [स.]

उपपादक—वि साणारा, दाखविणारा, सिध्द करणारा, उपड करून देणारा, स्पष्ट दर्शविणारा [स.]

उपपादणें—उक्ति १ उचेंसिणें, मांडणें, विवरण करून सांगणें, स्पष्ट करणें, विवेचन करणें, शिस्तविणें 'अधिक ज्ञान निरति'। जिये दाखें उपपादति। तिये बोलावि मडति। यथाधीपादे ॥' २ सिध्द करणें, स्थापित करणें [स. उपपद=कारणें, उपपादन]

उपपादन—न १ नाडणी, उचेंख, विवेचन, प्रतिपादन, उप पति 'शिस्तवार जी माळणी करितात तिला उपपति किंवा उप पादन म्हणतात' -गीत २३ २ सप्रमाणसिध्दता, स्थापना [स.]

उपपादित—वि १ उपपादिलेले, सांगितलेले, विवेचन केलेले, स्पष्टीकरण केलेले २ सिध्द केलेले [स.]

उपपाद्य—वि सागावयाचा, माडावयाचा, स्पष्ट करावयाचा, विवेचन करावयाचा (विषय, मुद्दा) [स.]

उपपुराण—न मुख्य अठरा पुराणांपेक्षा इतर जीं गौण पुराणें त्यापैकीं प्रत्येक ब्रह्मसंहिता, पद्मसंहिता, पराशर, सिंह, नांद, वनसुधार, सौर, इत्यादि, कपिल, मानव, विष्णुसंहिता, शैवधर्म, माहेश्वर, नंदी, शुभार, औशनस, देवी, वरुण याहून वेगळ्यादि काही थावा सापडतात अठरा उपपुराणें पहा

उपपुर—न उपनगर, शाहूबाहेरची ल्हान वस्ती 'भगति उपपुरें। मुख्या गोपुरें।' -आष्ट १३ [स. उप+पुर]

उपप्राण—पृ शरीरातील पचपात्राद्वय भिन असे दुसऱ्या प्रतीये जे धावू त्यापैकीं प्रत्येक हे पाच वाहेत—नास, कूर्म, कूडल, धन अथ, वेरदत 'प्राणचि जाहेले उपप्राण।' -अपरोक्षानुभव ४६ [स.]

उपपट्टय—पृ १ दाणामार, उग्रपट्ट, जालपोळ (कतु, उग्रस धातेंचडून होणारा) २ लुल्लम, जवरदस्ती, अन्याय (लुल्लमी राजा, निंदेस माणूस याचेंचडून) ३ (सामा) पीडा, उपपट्ट, जाण [स.]

उपपट्टे—स्त्री (प्र) उपपट्टे, उष्णी 'बाहू हे उपपट्टे काय करणें छत्रा अम्हा सद्गुणा ॥' -निमा-सुमद्राचपु ४२०. [स. उपपट्टे=उष्णी]

उपपाधक—वि पीडाकारक 'याचि कारणें उपपाधका। होरी तुन अनेका ॥' -युच ३२० [स. उप+पाध]

उपपाधा—स्त्री पीडा, कुड

उपमुक्त—वि १ उपमोक्तपेलेले, वापरलेले, आस्वाद घेतलेले २ अनुभवलेले, मनाची उभारलेली, स्वतः साहसी असलेले [स. उप+मुक्त]

उपमोक्ता—वि १ उपमोक्त घेणारा, वापरणारा, सालरी हज गानविणारा, २ अनुभव घेणारा, स्वतःच्या अनुभवांने जाणणारा [स.]

उपमोक्त—पृ १ आस्वाद, विलास, सुख भोगण्याची क्रिया, उपयोग, भोग, भोगवट २ अनुभव, स्वतः अनुभवांने मिळवि लेणें ज्ञान (सुख दुःख) ३ रतिमुक्त, ममता ४ (अर्थत्याग) मालाचा खर्च, उठाव 'उपपादन व उपमोक्त धामाचें मोठी रिड वाडता कामा नये' -ह्यासे (उ) १९ [स. उप+मुक्त]

उपमोक्तणें—उक्ति १ आस्वाद घेणें, वापरणें, उपयोग करणें, उपमोक्त घेणें २ अनुभव घेणें, पडताळून पहाणें, अनुभविणें ३ रतिमुक्त घेणें, खर्च करणें, समोक्षणें [उपमोक्त]

उपमोक्ती—वि उपमोक्तपेलेले, आस्वाद घेतलेले, अनुभवलेले

उपमोक्त्य—वि १ उपमोक्तवाच्याने, वापरवाच्याने, उपमोक्त करावयाचें २ अनुभव घ्यावयाचें, उपमोक्त शाय असे [स.]

उपम—न उपमा पहा 'तथाचें उपम दिल्लें त्याने ॥' -राम दावी ६३. [स. उपमा]

उपमणें-मिणें—उक्ति उपमा देणें, तुलना करणें, तारलेपणा दाखविणें 'अगा हुरोनि देवें। कवणानि उपमावें ॥' -विष् ७ १०४ 'तैसे हान हें उपमिजे। गनेसीचि ॥' -ह्या ४ १०३ 'त्यासी उज्वळ भय उपमणें ॥' -वैसीस्व ८ ११० -अक्ति तारलें मारणें, दिवाणें, लुळणें, बरोबरी करणें [स. उप+मा=माळणें]

उपमणें-मिणें—कि उज्वळ, अतिश्लात बर जाणें 'तेवें होमभूष प्रगळार। तो गगनसोर्गोनी उपमण ॥ जेता जणउ (जानो) निवार।' महादेवपती ॥' 'अतिशोर्गी बीज लवे देवी मगनी उप मिर्ली ॥' -वस्ता २४ 'इतें बोळुनि नारद तत्त्वशी गगनी उप मण ॥' -वस्ता ४३ [स. उप+मण, प्रा. उपमय]

उपमर्त—न—पुन १ अथ चालणें, रागणें, दाखणें २ तुड निणें, पिळणें, त्रास देणें, पीडा करणें, लुल्लम करणें ३ सागराडना, अपमान, इज्जत घेणें ४ (व्यापक) आडवाद, घेमुवत कृत्य, अविचारी आचरण [स. उप+मर्त]

उपमर्तणें—उक्ति नाश घालणें 'तैसा माझेनि मर्यादे। जीवजुल जयाचा उपमर्तें ॥' -प्रा १८ १०७० -अक्ति १ अथ वेपणें, रागणें २ तुडनिणें, पिळणें, त्रास देणें, पीडा करणें ३ अपमान करणें इज्जत अर्त घेणें [स. उप+मर्त]

उपमा—स्त्री १ दृष्टात उदाहरण, तुलना, दाखना २ सादरय, सारखण, (प्रतिमा, चित्र, मूर्ति, यातीठ) ३ उपमान, तुलने करिता घेतलेली वस्तु ४ एक अर्थाकारक-दान वस्तुचें साम्य-सामर्थ्य जेवें वर्गिल्लें जसतें तसे ज्ञा अलंकार होतो याचे अनेक प्रकार जायत आ लंकाराचें अलंकाराच्या तुलनाशीं आठे 'जो धैर्य बरसा सहस्रकरसा तेवें तया दूर सा।' -नाट १७ [न.]

उपमातरणें—न उपमा देणें, सादरय दाखविणें 'अपमोनि उपमातु कमठ। अपमात्री ॥' -सिध्द ३९१ [स. उप+मा]

उपमात्रा—स्त्री १ दाद, अगगर पाजणारी दाद, दादी 'सदरील अडवण अल्ल्यास मूळ पाजण्याय उपमात्रा ठेवारी.'

... (३) ... (४) ... (५) ... (६) ... (७) ... (८) ... (९) ... (१०) ... (११) ... (१२) ... (१३) ... (१४) ... (१५) ... (१६) ... (१७) ... (१८) ... (१९) ... (२०) ... (२१) ... (२२) ... (२३) ... (२४) ... (२५) ... (२६) ... (२७) ... (२८) ... (२९) ... (३०) ... (३१) ... (३२) ... (३३) ... (३४) ... (३५) ... (३६) ... (३७) ... (३८) ... (३९) ... (४०) ... (४१) ... (४२) ... (४३) ... (४४) ... (४५) ... (४६) ... (४७) ... (४८) ... (४९) ... (५०) ... (५१) ... (५२) ... (५३) ... (५४) ... (५५) ... (५६) ... (५७) ... (५८) ... (५९) ... (६०) ... (६१) ... (६२) ... (६३) ... (६४) ... (६५) ... (६६) ... (६७) ... (६८) ... (६९) ... (७०) ... (७१) ... (७२) ... (७३) ... (७४) ... (७५) ... (७६) ... (७७) ... (७८) ... (७९) ... (८०) ... (८१) ... (८२) ... (८३) ... (८४) ... (८५) ... (८६) ... (८७) ... (८८) ... (८९) ... (९०) ... (९१) ... (९२) ... (९३) ... (९४) ... (९५) ... (९६) ... (९७) ... (९८) ... (९९) ... (१००) ...

उपरतर्णे—कि यावणे, शात होणे, स्थिर होणे 'तया मुमादी दृष्टतः देता मरले वस्तुजात । उपरतर्ले चित । ठाईचा ठाई ॥'—स्वादि १ २ ५६ [स उपरम्]

उपरतविणे—कि उफाटे फिरविणे 'बालाची त्याच सन्यास । पुन्यावेयाचे येउनि मीस ॥ उपरतविले दूख । गीतेचे ते ॥'—राडा १८ ८२ [स उत्+पर+भृ+वर्ते]

उपरता—कि वि १ बरचा, बरला, बरील 'आणीच्छी शाखा उपरता । क्रिया सत्तादिकनामे विख्याता ।'—झा १५ २०५ २ उल्ल, उफाटे, विपरीत 'ते विसरलासि हे उपरते । सहस्र आदरिले ॥'—झा ११ ३८४ [स उपरि+त]

उपरति—की १ यावणे, बंद होणे, शात होणे, उळ, उड, उपरम २ फिरकि, बैराग्य, विषयापासून निवृत्ति, मुखाविषयी उदासीना 'उपरति होऊनि चिन्ता । निरुपि तनीकता । निरतर ॥'—झा १ १०३ [स उपरम्]

उपरल—न मुख्य मज नवारात्माशिवाय इतर काही रत्ने उ० सोरगरी, सफेदिक काचमणि, भीष्ममणि, मुक्ता—ज्योतिरत्न, राजनते, राजमय, ब्रह्ममय, जलकल, हृदयगो, विरावक, सीमग्य वर, विषहर, धीराज, हसनाजी, कौस्तुभ, चिंतामणि, राजमणि, धूर्वाभरत्न, मुजगेरामणि, राज, सीगमणि, स्वर्गमणि, तितिर, शिला, कर्पूरपद्मा, शाकिचूरीक, नीलकण्ठ, गड, बरीज, केदार, स्वमत बमणि, कैपूर ६० २५ मुख्य उपरतर्ले १०० किरलोळ रत्ने आहेत—रत्नपरीक्षा (सामेद कृत) एकदर ८४ रत्नांपैकी १ महात्तर्ले आणि बाकीची ७५ उपरतर्ले समजतात—ज्योत्स्नाया (बरोदे) १ [स]

उपरदवडा—५ १ बाजवीपेक्षा जास्त मागणी, काजील हार २ मरचवण्या, वरपन्ना, बंदेवच 'उगिच गाळ कुपचुच रुनाने, आला दिवस उपरदवडा ।'—प्रज्ञा १६३ ३ अचिन्नर सता, प्रभुत्व (कि० बरणे, पेणे, फडवणे, चालविणे होणे, नष्टणे, चालणे) ४ बाजवीपेक्षा जास्त मोबदला, मागणी, धोडे दळून फार काटण्याची प्रवृत्ति अगळा दळून बोहळा बाळणे (कि० करणे) ५ एपायाचे बरे करू गल्यास त्यात यत्न न येउन याने भाई बाईत कले असता धोप (उपरा) येणे—मन्ना [उपर+दवडणे] म्ह० उपरदवडा आयावर XXX = वस्तु+पणा करणारा नेहमी आपणी मिनास काळगिरी याचशी

उपरदुधा, उपरपगढा उपरपय उपरपंजा—५ तिपाशी सोपट्याच्या खळात मेळली सोपटी लागण्याप्रमाणे दाना वर उपराणें दान उ० परदारामधील पर चिंचा बगडा, दसदाबारा मधील दान चिंचा दुधा, पपटा, सोळा क्रिया सततमधील पचा म्हणजे पाच, चिंचा राधा इत्यादि, दुधा, पपटा, पय, पजा ही खळातील दोन, एक, एन, पाच हीं शब्दे आहेत

उपरप्यादी—की बुद्धिबळात एका व्याथाने शत्रूच्या राजास शत्रू उज्वळ लागलीच दुसऱ्या व्याथाने व्यादिमात करणे व्यादी पडा [उपर+प्यादी]

उपरपाहेरचा घारा—५ (नाचक) नाचव्यदिसेम्हून वेणारा वारा

उपरम—१ थावणे, बंद होणे, सोवट, विव्राति, विराम 'वाचका जयो उपरमु ।'—गीता १ २३४० 'अहो ज्या सद् मावें जनन मरणाचा उपरम २ शाति, विरकि, वैराग्य 'केले होती वृथा त्रम । चित्ता उपरम न होता ॥'—तुषा ३३१६ ३ आनंद, सतोप 'ऐसा ज्याच्या नामाचा महिमा । वर्णिता वब पावले उपरमा ॥'—हृ १६ ८ 'असो आता यशोदे माय । गोष्टी याच्या सांगो काय । ऐकता चित्ता उपरम होय । प्रेम सवे नावरे मज ॥'—हृ ७ २३७ [स उपरम्]

उपरमणे—कि १ यारणे, शात राणे, बंद होणे, स्थिर होणे २ रममाण होणे, आनंद पावणे, सतुष्ट होणे, उपसोबणे, प्रकृति, ताजातवाना होणे 'उपरमोनि पाहे मुदरी । तब आणी आदळला श्रीदरी ॥'—एरुव ७ ६३ ३ वितादणे, विरमणे 'दिव आणि धीरव । हाचे मकीस उपरमति तत्पर ॥' ४ मरणे, मृत्यु पावणे [स. उपरम्]

उपरमाडी—की घराचा बरचा मजला, माडी, उपरराज, माडीवरची माडी 'पदाया वैदनी मग उपरमाडीवरि बडे ।'—साह ७ ८४ [उपर+माडी]

उपरचळ्या—चाळ्या—किवि १ वरून, उच टिकाणाहून, उचावळून 'क्षेपेलीवरून उपरचळ्या खदरात उडी टाकली २ वर, उच, डोक्यावर [उपर+चलन] ३ अंथड मागणे—कारणाशिलाय दुसऱ्याच्या भानवडीत पडणे, कापावर उपरचुळ धेणे; विकत श्राद्ध घेणे

उपरचांयां—किवि कारणाशिलाय, अक्षरीशिलाय [स उपरि+वि+इ, म उपर+चाया+अर्थ] ४ अंथड घेणे—कारणाशिलाय भाडणे

उपरसाल—की बाहेरची साल, कातडी, पामडी, अतर सालेच्या विकत [स उपरि+साल]

उपरसाल—की एक प्रकारचे भात [स उपरि+सालि, प्रा सालि, म सालि]

उपरा—५ (राजा) बहार मोदय, बहार

उपराउपरी—किवि सत्तरीने लागणारा, तावडतोव 'मिद् नाद वेग १० उपराउपरी पाविरे ।'—एरुव ८ २०, 'मिनाम उपरने ओफरी । तीं जाळीं उपराउपरी ॥'—एमा २ ३१२ [स उपरि+उपरी]

उपराग—५ प्रहण 'च्यति लागति च्छा उपराग येता ।'—नर ५ [स उपरम्]

उपराग, उपरागिणी—उपरी गोन राग, रागिणी 'राग' उपराग भायोंगहित। नामगान एक करती। -गवि ३६ ६९ [म]

उपराठणें, उपराठा—उपराठणें-उपराठा पदा (बोमोनीरी एपे-उपराठें, उपराठें, उपराठें) 'उपराठा नेलीं प्राणें।' -गीता १२६० 'तो उपराठा गमे।' -गीता १० १३०

उपरांणें—उनि बालेचे वरणें, साठेणें, पाठेणें, उठूच पाठेणें (गाडा, गजून ड०) [म उपरि+उठे-उठू-उठ-उठ-गा-उठणें=भाकणें बघेणें]

उपरांत, उपरांतिक—किरि १ नंतर, मागान 'उपरांत मंगराकाठी, गवेराकाठी, मोराकाठी' -नेपो ४१६ 'तो मंगरा' बारयाच्या उपरांतही त्याची वरील खेळ गृहित जर तसोच कायम राहिली तर या मोठीवद्द त्याची मोठी तारीफ करणें राहत राहें' -नि ६९८ -राज शिवाय, आपली, पर 'कम्पा' उपरांत नाही अगदी ह्या शिवा। -भा ४ [स उपरि अपरांत-तिर आप्रमाणें प्रयाग, गु गो उपरांत, हि उग्रान]

उपराग—पु बापणें, बद होणें, विराम, विप्राम उपरम पदा [म]

उपराळ—वि अधिक, कात्रील, वागवंपिंगा जास्त [स उपरि+आळ हि उग्राल=आणवी, वर]

उपराळ—का (क) ओहाळाकाठची स्मरानमूमि

उपराळणें—अकि म्हून वाहणें (भाडें, नदी) उ० उपराळम येण, भरण, चालणें [स उपरि+आळ, हि उग्राल=नहल]

उपराळा—पु १ दोहों बाजूम सारखे ओहों करणारुमि जनावराच्या पाठीवरील एका बाजूम घातलेले (राक ६० चे) वजन ३ बापांपेक्षा अधिक तामरी, गवह (माल इत्यवंगरेच) राखून टवोला जिमम खर्च भागून उरलेला माल, इत्य, पदार्थ इत्यादि बळर लागल्याम उपयोग करता येईल अशीतरतूद (दास गावा, मध्य ड०) ३ टाविक बजनापेक्षा अधिक असलेला माल ४ घनपत्र, वस्त्रापणा (वादात, भाषणात) ५ विवक्त पतलेट्या माला वर ठारलेल्या वजनापेक्षा थोडा अधिक मिळणारा माल (शुळाची टप लाखाचा गडा ६०चे तारलेल्या वजनापेक्षा ओट्यात अधिक वजन भरले ते वागी नाही न लावता वतात) ६ जनावराच्या आठ्यावर टांगलेले किरकोळ जिमल (काटण्या ड०), किरकोळ मंगी, ७ भरपाट, बनावट, मायदूल (कि वरणे) 'कळ्या गवघात मदीं टाक्याचा किंवा बघाचा उपराळा बावा' कुवडी वेदु - (वाडें) १० (६) डोंडीपत्र टणवळ फांत वजन वरतला दुसऱ्या पारउघात घातलेले वजन, दडपण ९ (८) आडापीट, प्यगोप 'हमसुतानी भार-बारी गळ। गवघापेदळ भिणेचा माहका' 'हण्णवाचग्याचा उपराळा। पोट अरावयाकारणें ॥'

स्वाद १३ १० [चि उपराळो=प्रत्युपकार] [म उपरि+आळु, हि उग्राल=वर, अधिक]

उपराळा—पु १ आरोप, आळ, सोडी सवय २ कुरापन, आगडिक, निमित्त (कवडा, युद्ध ६० स) 'आम्ही केल्या नियमास टळणें नाही, परंतु तुमचेकडून उपराळा झाला अगहाला टळणें प्राप्त' ३ (गो) ल्हाण 'घेवच-नार ठेवणें, आळ घेणें [उपर+आळ]

उपराळा—पु साहाय्य, मत्त, पुमक 'आणि स्वामीवरी परम अवाप्य होऊन त्याचा उपराळा ताम्रावडून होणार।' -अराभा [म उपरि+आळु, हि उग्राल=मदत, खिप्ता उपराळा]

उपरि—अज उपर, उपरी पदा १ वरती, वरच्या बाजूम 'उपरि सधट्ट सांचे परतु सांचे जवात मुग्मां' १ -नळ ३५ २ वर ३ यानंतर, यावर, अधिक, याशिवाय, जास्त, पुढील, विद्योपत एतव किंवा तर लावून प्रयोग, उ० एतदुपरि, तदुपरि -यि उत्तर, पुढील 'सद्विवच खड्याचा उपरिभागात गारमोने जप्याय एक ते वारापरीत दमगतीला' -गीर ४ [स]

उपरितन—वि बराचा [म]

उपरिप्रवाहीचक्र—न (वन) वरून पाण्याचा लोंडा चाका वर पडून फिरणारा चक्र (६) ओहूरसोड वहील -हाकोप १४ [स]

उपरिभाग—पु वर बालेला भाग, बराचा भाग, बाजू [स]

उपरिभूमि—की १ उचावर अगोरीजागा, जमीन (माडी वरील, डोंगरावरील) ३ वरची सोली, उपरि [स]

उपरी—वि १ बांवात जमीन, वतन माडी भवा, निरासदार नसणारा, सात्पुरता राहणारा, स्वतःची मालकी नाही अशा आगी राहणारा २ (८) उडाणटपूर, आगाविज नमोलेला 'एखादा उपरी पोर भरून जावून स्वर्गाचे दरवाजे मोकळे करून घेतल्याचे सुख मानून व्यावयाचे' -दि ४ १८ म्ह० उपर आले आणि घनो झाले ३ राडाणें, बौलणें जमीन करणारा, खडगरी, खेडेत, घलकरी बाब्या उळ, ४ धांळ, बराचा 'जिरयास सिमारीचे सवरींसाठी उपरी अधिकाऱ्याच्या परवानगीने येणें' -बिमा (वडाडें) २८ -जिवि नतर, पुढे, पर उपरि पदा 'उपरी बाले रामलगा' १ -रावि २० १३९ (पदावून) भास्रीबांद उपरी, जिनती उपरी, २० -की माडी 'मग त राखण्याची उपरी। तवें डेविली राय जवारी ॥' -कया १६ ३५ -पु उचवटा 'स्वामिपूजेसि ते जवारी ॥' स्वच्छ केले उपरीवरी १ -सवि १३ १३८ (गो) [स उपरि, सि आपिरो, गु उपरी, हि उपर]

उपरद—वि अडथळा केलेला, प्रतिकथ केलेला, अडविलेला [स उपमरु]

उपरल—वि उपरी, थेट, 'तो मोडिया ये उपल ब्रावियेतें।' भाप ७९ १

उपरै—किं आधिक्याने 'एद्वीं देत्यइक साचोकरें। परि इद्वीं सती न राखे उपरें।'—शा १४५०—न (कासार घटा) जोडाच्या भाज्याचा बरवा भाग [स उपरि]

उपरोध—३ १ प्रतिबंध, अडथळा, अडचण, खुलम प्राप्त 'हेरी उपरोधे करणें। तरी आतिमय ह्मणें।'—शा १३२८८ 'गवा जवळ अर हुम्दी सैन्य उतरले तर प्राप्तव्याम उपरोध होईल' २ भीड, सकोच, घना, घोरी 'तुम्हा म्हणे अटो खुमादिच्या वरा। उपरोध का धरा माझा आता।'—तुगा १०४३ 'जे काम पडेल ते मला सांगीत जा, त शोर यास बरे सांगवें, असा उपरोध घालणू नका' ३ आपद्ध, ह्म 'घालक स्तनपानीं उपरोधु करी'—शा ११७१ ४ व्याजोक्त्यांचे, छद्मी आपण, समी लागल असे आपण, मोठून बोलणें, आवडून, घालून पावून बोलणें 'उपरोधु जी सन्मुख। तुजनी करू।'—हा ११५४३

उपरोधाचा, उपरोधी-क—वि छद्मी, व्याजोक्त्यांचे, निंदागमे, उपरोधपूर्ण, वस्तुगयासारखे (भावन, लेख) 'साळेत घोर छेद उगडून उशीर करून गेला म्हणजे त्याच पत्तोनी अगे यावें मटारान, नसावें, पर कोणी आगल घार, ह जे करितो तें उपरो धिऊ'—शाकीको

उपजोन-मा—जी (कीं) जमिनीची, मृत्पत्तीची, मालवोची घाळ, उत्कर्ष, भरभराट 'पथ विपदयात्ता। अनुक्रमे बरे गाना। तने ल्हाळ वड उपजना। कारण हाय।'—सिल ११५५ [स उप+अजोन]

उपल—३ दगड, उत्पल • **प्रक्षेप**—३ १ दगडमार, धोड मार २ (स) प्रतिपक्षावर सुदै अथवा प्रमेयाचा भडिमार करून त्यास गोंधळ टाकणे काही भन्यावाटून घुस्कार्यां घडव करणें ३ आपण घराभर होत असला प्रतिपक्षावर पोटपोटाने हलत पडून, असह्य भाषणें करून आपला घराभर लक्षविण्याचा प्रयत्न करणें ४ भोग आरोप करणें, माल घाल्णे, अपमान्य बोलणें [स उत्पल=दगड+प्रक्षेप=मार]

उपलगा—वि उपयोगी [स उप+लृग] **उपलट**—न (रागा) १ धाई, गन्ध 'आचर्यता अदी लम हाजेनी पसलीत पग ती इतक्या उपलटन हात्तेनी नाहीं'—शाकीरी गूट १० २ उपचार भातग

उपलघ—वि सापडलेले, मिळालेले, प्राप्त, अर्जित [स उप+लृग]

उपलघि—स्त्री १ मांस, अर्जन हस्तगत हावे स्वाधीन हाण २ शान शांतता गाचवता शत्रूची उपलघि आयेदिया वगून होत नाहीं' ३ अस्तित्त्व, प्रत्यक्षा 'रमाचरसाभाची उपलघि त्या दशान नाहीं'

उपलभणें, उपलभणे—अणि प्राप्त होणे, मिळणे 'परी देव्हानें मोडतें उमे। आणि चेतना तेथ उपलभे।'—शा १५३७३ [म उप+लृभ]

उपलभ्य-मान—वि १ उपलब्ध अमलेले, प्राप्त होण्यासारखे, जितव, द्याव, ज्ञात, चाळ २ साडगार, लाभगार, प्राप्त होणारे, फायदा-नफ्यासारखे मिळणारे [स]

उपलवण-णी—नकी १ मिष्ट, स्वतंत्र पदार्थ, पदार्थ 'नव सखीनी उपलवण।'—विपू ११६ २ विस्तार, वनेन 'उमडनी जोम घराच्या घेयी। तेथीचीं कणवी उपलवणी। स्वातुणु कीं।'—विपू ३० 'म्हणेनि द्या वाहणी। केळी म्या उपलवणी।'—शा १३८०० [उप+लृवण]

उपलवण-घिणें—अणि १ प्रसार, विस्तार 'मोक्षितका जिआ वरी फुलल्या। कीं क्षीरासारगा हद्दी उपलवल्या।'—मिष्ट ५१० २ विवेचन, विस्तार, व्याख्यान, वर्णन करणें 'देवि आणि भागी। प्रमेय उपलव्डु पडतीं। परी व प्रतीदी। याचि ये पा।'—शा १४८५ ३ फुटणें, उल्लेख, फुगविणें विनास करणें 'साहिल्या जिप सेजें। योग्याच रगु उपलवजि।'—सिष्ट २४ 'जैनी चत्र मयाची वडी। उपलविली।'—शा १०२२३ ३ बदलत होणें 'तेथे जाणो कोटी सूर्य घडीं उपलविली बोखडी। तेथी तेजवर वडी। दयापाल चतुर्भुज।'—स्वादि १०३१३ ४ प्रसन्न होणें 'तेथे हरिखे आता उपलवला निरुपील।'—शा ६४८८ [स उत्+लृव, उप+लृव, उत्पन्न किंवा उपलवण]

उपलक्षण—न १ (साहित्य) लाणा, अशावरून संपूर्णाचा, व्यक्तीवरून बर्णाचा बर्णावरून जातीचा निर्देश करणें उ० होंगडी सेव नये 'वधे सायनी हे उपलक्षण, काहीच खड नये असा वधे, तुम्ही माझे घरी धाडी केगी अमता मी तुम्हास शिष्या करावी मी नाहीं।' या ठिकाणी तुम्ही म्हणण कोणोहि २ लपकारक व टांगवण भाषण उपमा 'ते वीराने उपलक्षण। निवर्तनीचिया।'—शा १३८८ ३ एका वस्तूचा, त्या वस्तूची सातुरेला मजबूत अवस्थेच्या रुपया वस्तुवरून निर्देश उ० ज्यावर कावला वयला आदि ते रामाचे पर, वधे कावळा हे वराचे उपलक्षण [स]

उपलक्षणें—अणि यत्नात धरून, हट्ट-उद्देश परण चालणें, नेंव देवून बोलणे अर्थ अतणे

उपलक्षित—वि अप्रत्यक्ष कथित, सकलित, रूपद्राने किंवा उपलक्षणाने सांगितलेला [स]

उपलक्ष्य—वि अनुमेय उचलित, गर्भितार्थ वाटण्याचांगे, गृहीत मानण्यामागें [स]

उपल्ला-ली—अग्नी (दि) गोष्टी [म उप+लृप्]

उपल्लाघ-पा-णी-धू—वि चोगीर चीन घन पानरग (घास) 'की जीव नपाच वाड उपलणे।'—शा १८४६८ 'जसा वाड

उपगणी । वयस करी अक्षुधाहणी ।'-एभा २० २१६ [स उत्प+प्राण=धाव्याचा साज, खोपीर, प्रा उपगण] व्यसर्णे-जिनाखेरीज घोड्यावर बसणे । 'एक उपलानी येवले । पायबंद सोडू विरहले । तेंगे गुनोनि घाली पडिले । पायबंद घसती पाटीवरी ॥'-ज ७६ ६०

उपलानी-वि १ उपरी, बाहेरचा, बोडा वेळ राहणाग । 'ता मनुष्य आपल्यावेचील नाही, उपलानी आहे' २ (व) विन आधारी

उपलाने, उपलाने-न विनीचे घोडदळ, घोडेस्वार, विनी हुल्यार-स्वार पहा । 'उपलाने निगोले बरतु । हादामाजि ।'-शिउ ५०३, ५५१, ५९९ । 'पाडुनी इत्रियाचे उपलाने । विपशाचे घाली घालणे । हाडेची भ्रजचर्चाते विणे । पाचाहनि ॥'-ज्ञाप्र ७३७ [स उत्प+प्राण=खोपीर, प्रा उपगण]

उपलाने-वि (गे) उपरी, घुंगे रास न मिळणारे उपलित-वि लेव केलेला, लावलेला, पातलेला, मातलेला, सातलेला, लपटलेला [स उप+लिट्]

उपलेप-न-उन १ चोळणे, माखणे, लावणे, फातणे, रेप करणे २ लेप, गिलावा, गिलाव्याचा पदार्थ, (इ) प्लेस्टर [स उप+लेप] उपयड-ड-सी जागृति । 'नाना उपयड होता खेबो । उरे स्वप्नभ्रमाचा डोवो ।'-ज्ञा १५ २६४ उपयडणे पहा

उपयट्ठण-अकि जागृत, जागे होणे । 'नोहे हांगोकासी वारण । उपयट्ठिया जाण । चिया परी ।'-ज्ञा १५ २९४ [स उप+यट् १, हा उपयट्ठिडु=जागे हाणे, उपयड=जाग करणाचे गीत] उपयणे-अकि (व) नाहीसा हाणे, गुस हाणे । 'तयल्या तेंपे चाकू उपयग' [स उत्प+उ=उडणे, प्रा उपय] उपयन-न १ वाग, उगान, बगीचा, २ (उ) रमणीय स्थान वन बांध्या उलट [स उप+यन]

उपवर-वि १ एकाच योग्य ब्याची, विवाहास योग्य (मुग्गी, मुलगा) । 'उपर परी उपायचि नाही ।'-रामदासी २ १३६ २ विवाहाचा सामान्य काल अतिक्रमून विवाह न होता राहिलेला (मुलगा, मुग्गी) ३ ऋतुग्रास झालेली । 'पैज्जात पत्नी जागी उपर' ।-रामदासी २ ७४ ४ समागम । 'राधिकेचा मानस जाणून उपवर झाला सखा ।'-पला २ [स उप+वृ]

उपयस्त्र-न १ उत्तरीय, अंगवस्त्र, उपरणे, पापराव्याचे वस्त्र २ (उ) रखेली, राख [स उप+यस्त्र=आच्छादन करणे]

उपचार-उ उपराडा, उगारा । 'रामाहाली होतो उपचारा कोणी प्रियकर आणता रावेदाचा थारा ।'-पला ४ २६ [उभार]

उपनास-उ सख दिवग (अदोसाध) मोचन करणे उपोषण, स्पर्धन, अपाहिष्टि, भोजनभाव निरसन, अर्घ्या दिव साच्या शिजालाहि हा सख रावितत उ० सोमदार-झावारा

उपवास- [स उप+यस्त्र (यस्त्र भूमीचवळ, यज्ञाभान्या पूर्वाच्या दिवशी सायंकाळी जाऊन नतस्य राहणे हा मूळ अर्थ)]

उपवासी-मि १ उपास केलेला, उपोषण केलेला २ आचन न केलेला, उपाशी राहिलेला । 'मरणे-मुठेने व्याकुळ होणे, मुठेने आसन गूण होणे । 'काटे जाला पडी पडी । पाडे पोद्याची गाढोडी । मनात म्हणे परी वाळे रोकी । उपवासी मरतील ॥'-ह २९ ६१

उपवासु-न सानिध्य, जवळ राहणे । 'उपवासु जालेया जागस । नाही तया ।'-प्र ८८ [स उप+यस्त्र]

उपविद्या-खा ब्रह्मज्ञानविहित इतर भौतिक विद्या, ज्ञान, भौतिक धाव, ईश्वर, धर्मशास्त्र या विरहित अम्यास, व्यावहारिक ज्ञान [स]

उपविप-न विपाचा एक गौण प्रकार, हईचा चीक, त्रिपारी निवडुगाचा चीक, कळाराची, कण्ठेर, गुन, अकू, धातरा, या सात उपविपाच्या जाती होत [स]

उपविष्ट-वि १ (सामा) बसलेला, स्थापन झालेला, आलेला, दाखल झालेला २ जवळ, झोपारी बसलेला [स उप+विष्ठा]

उपवीत-न त्रैविंगिकाने यापराव्याचे यज्ञोपवीत जावने [स उप+वे=विणणे]

उपयुक्त-न १ समुद्राशी म्हणजे कोणत्याहि स्थळाचे पूर्व आणि पश्चिम सिंदु व स्वस्तिक यामध्या जाणारे जे त्रिज्यासट त्याशी समांतर असे जे स्थान दृष्ट ते, पूर्व-पश्चात्ताशी समांतर स्थान दृष्ट वक्र २ कोणतेहि दुन्यम दृष्ट, वक्र [स उप+युक्त]

उपवेद-उ मुख्य चार वेदांशिवाय इतर वेद जसे-ऋग्वेदाचा आयुर्वेद (कोणच्या मते हा आयुर्वेदाचा उपवेद आहे), यजुर्वेदाचा घनुर्वेद सामवेदाचा गाथर्ववेद, अथर्ववेदाचा स्थापत्य वेद शिल्पशास्त्र, गौणवेद । 'आयुर्वेद घनुर्वेद गाथर्व वेदमात्मन । स्थापत्यासुखवेद कमात्पुर्वादिभिर्मुने ।'-भागवत ३ १० ३८ [स]

उपवेदा-न-उ १ (सामा) बसले, बसलेपणाची स्थिति २ जवळ बसणे [स उप+विष्ठा]

उपदान्द-उ शब्दाचा अर्थ निराद, विस्तृत करण्याकरिता तत्त्वज्ञान किंवा त्याच अर्थी जो दुसरा शब्द प्रसिद्ध जावतात तो उ० पोथी-युक्ता, स्तूक-पाडा, गवत-काडी, दगड-गिगड, भाकरी-विक्की बण [स]

उपशम-शान्ति-उप्री १ शान्ति निग्रह, लय, सोप । 'तितया मान माडिरी । उपशमाची ।'-ज्ञा ३ २५० २ विराम बाबणे । 'शापा उपशम व्यापीचा ।'-गुप २ २१२ । 'मायेची होय उपशान्ति । वेचळ जरे हासि ।' ३ माता । 'आपगावर येणाऱ्या सड्याचा उपशम केवळ स्वतंत्रतेने हात नाही ।'-इम ३१० [स उप+शम्]

उपशमणं—अत्रि नाहीसं होणें ' जो सरीरभावतें उपशमी । तो अभियन्त एव गा मी । '—हा ८ ३७ 'कठिण काळ तुला उपशमला । '—विक्रमूत द्रौपदीवधूदण २१ [उप+शम्]

उपशमन—न १ शांति, उतार, कमी होणें, उपशम उपशम पहा ' दलितसे स्फोटकासी । म्हेने उपशमन घेनी होय । '—गुल ५० ५५ २ उतार पाडणारे, शांत करणारे औपश, उतारा, इत्याज, तोडगा ' महादेव तमोगुण । त्या तमासि उपशमन । तुझीये नरणांस रज जाण ॥ '—एकल ४ ५२ [स]

उपशस्त्र—न गोग हत्यार, मारण्यासै किरकोळ साधन ' हे उपाय वेपळ उपशस्त्र होत '—अग्नि ५६ [स]

उपशस्त्रा—स्त्री ल्हान फादी, फादीला कुडणारी खादी, दुप्यस, गीण दाप्ता ' बीज जगची जवळीक राहो । आणि तेंचि शाखोपशाही हाये । '—हा ९ १०९ २ एखाद्या मुख्य घोडा मासुन पुजणारा अडार, फादी [स]

उपशात—वि शांत झालेला, यष्ट झालेला ' त्या स्वात स्रण जिता । पाळकांभीपशाता । '—हा ९ ८१ [स]

उपशरति—उपशम पहा

उपशस्त्र—न न्याय—मीमांसादि पन्थाद्वाराहून इतर दुप्यस दर्जाचीं गायन, वैद्यक, बंगरे शास्त्रें विवा त्याबरील प्रथ प्रत्येक [स]

उपशिक्षक—उ १ शिक्षकानें आपल्या साहाय्याकरिता, शिक्षणार्थे काम करण्याकरिता अगर विद्यार्थ्यांनर नगर ठेवण्याकरिता हाताशी घेतलेला बरग्या कर्गातील हुशार विद्यार्थी, उपगुरु, मालबाब्या, (६) मॉनिटर २ दुसऱ्या शिक्षक, मदतविद्यक [स]

उपधुति—स्त्री १ परोक्ष निंदा गवितव्य गोष्टीनिपणीं प्रथ पादाप्याकरिता धर्मी हीन वर्गाच्या (सामार, परीट इ०) घरा जवळ जाऊन उभें राहिले असता आसून साहाय्यिक निघालेला घराबाईत शब्द, असा छन्द आपल्या गोष्टीवर प्रकाश पाडतो जशी मानण्याची पद्धति, पडताळा २ आपल्या प्रसन्न गोष्टीसपणीं कौणिक अप्रसन्न व्यक्तिसुखाने सहज निपणारा घरा—बाईट शब्द आपणायके लावून घेणे ' मी लक्षाचा विचार करीत बसलों होतों तों मरशींये, मरशींये जशी तिवडून उपधुति साली, हसमार यदा लम करू नये ' ३ सामोवाणी, बसोपवणी आलेली वेसातराची अगिष्ट वातमी (भविष्यकाळीन विवा कौमानवालीन बाईट गोष्टीची) ४ जवळी, बंदता, धुमका [स उप+धु=येवणे]

उपश्लिष्ट—वि १ शेजारीं ठेवलेला, जवळ जमलेला, ससंग असलेला, चिकटलेला, उपश्लिष्ट असलेला [स उप+श्लिष्]

उपश्लेष—उ साधिव्य, जवळ असण्याची स्थिति, जवळपणा [स]

उपशंभ—उ पाया, आधार निमित्त, आश्रय [स उप+शंभ]

उपशंभ—उ आधार, भीर देणारा, आश्रय देणारा, साहाय्य करणारा, सावरणारा, हात देणारा [स]

उपश्टीच—वि पि (व) विनाकारण, विन आधारी [स उप+स्था ?]

उपसण—गी—णें, उपसा, उपसामर—कवि उपसाउपसी बंगरे वगैर्यासावें उपपण इत्यादि शब्दापासून हे शब्द साधिले आहेत उदाणें पहा

उपसमापति—उ समापतीच्या नर हजेरीत काम करणारा, उपापक्ष—समा ७१ [स उप+समा+पति]

उपसमीप—कवि जवळ, सतिप, शेजारी ' चित जो उपसमीपचि नाही । रापचीं करील तो उपसामी । ' [स उप+समीप]

उपसरण—न जवळ येणे, शेजारीं येणे, पुढें सरणे [स उप+सृ]

उपसर्ग—उ १ (व्या) धातूच्या मागें लागणारे अव्यय, उपसर्ग उ० अति, अनु, उप, परा, प्रति सम इ० २ उपसर्ग, नास, पीडा, विप्र ' तेथें दैर्घ्य उपसर्ग केला लोका । रचिली द्वारका गुरु म्हेने । '—गुणा १९ ३ दुश्चिन्त, अनिष्टसूचक गोष्ट (उल्पा, उल्कापात इ०) [स उप+सृज=उत्पन्न करणे]

उपसर्पण—न जवळ येणे, जाणे, साधिव्य, आगमन ' घना लागीं नीचसेवन । उपसर्पण हीनाचे ॥ '—एकल १३ ३१ [स उप+सृप्]

उपसर्व—कवि जवळ, सतिप ' आपण बैसे उपसर्वें मेदी ॥ '—नव १६ ४० [स उप+सर्व वगैर्याव्यय]

उपसंहरण—अकि शांत होणें, सोंपणें, नाश पावणें, तपणें हा पाव तरी उपसंहरण ॥ '—हा १ १६१ ' जे उपसंहर्तुनि कीजेत मोदी । तें कीचि आहे ॥ '—हा ७ ३० [स उप+सम्+हृ]

उपसंहार—उ १ सकोच, एकत्रीकरण, सुडाळणे, आटपणे, आवरणे ' प्रपक्षाचा उपसंहार होय तेथें आत्यधिक । ' २ सारास, शेवट, समाप्ति ३ प्रधाचा गखेरचा भाग, शेवटचे खड, विद्वाच सौजन ' प्रधाचें तात्पर्य काढणें आल्यारा (एवसर) सात गोष्टी साधनमत आसून ' पैकीं उपसमोपसंहारी म्हेणजे प्रधाचा आरभ आणि शेवट या इहल्या दोन गोष्टी होत ॥ '—गीर २१ [स]

उपसंहृत—वि १ सुडाळलेला, एकन केलेला २ समाप्त केलेला शेवट केलेला [स उप+सम्+हृ]

उपसह्य—वि खोडकर, नासदायक, उपश्रय देणारे, वाईट वर्तनाचि (घन बंगरे) [स उप+सह्य]

उपसह्यी—उ १ उपसंगे, प्रास, उपश्रव, उद्देश (उदीर, माजर, पुत्रा बंगरेपासून होणारा) २ कटक, नास (मुले बंगरेचा), छळादा, सततवगी, (किं० आणणे, देणे) [स उप+सह्य]

उपसागर—उ समुद्राचा समीपत शिरलेला मोठा व रेंद भाग, ल्हान समुद्र उ० बंगालचा उपसागर [स उप+सागर]

उप(स)साण—भी (का) बुद्ध वाम पुत्रही पाण
(जिं येणे, पडणे) [सा उजवे-बाफ उपासा]

उपसानुपसी—भी १ घडेडीर येउन आबसाने म्णानान
तपारी वाढर काढणे, वडेडीर येणे २ रिचामें चरणे, वाढर
काढणे [उपमेदित्रि]

उपसामग्री-साहित्य—भीन किरकोळ उपकरणे, सामान,
साहित्य, सामग्री, द्रव्ये वगैरे 'करावसा येसना हवन । तेथे उप
सामग्री आणून । जणमाता देन जम ॥' स्वयंपाकातील उपसाहित्य
म्हणजे तांदूळ, कणीक सादूनथीट, मिरची, दिवडो गाढिय [म]

उपसामी—वि साधु, विरक्त 'येर उपासामीया रावो ॥'
-उपा १४३५ [म उपसामी]

उपसारा—उ १ बाटन ठिकठे मचार, मोकळे स्वर वावरणे
'या पान उपसाम्याला जाणा नाही' २ प्रशस्त जाण, मोकळी
जाण 'या पान उपसाम्याची जाणा माही' [स उप+स-सार]

उपसारा—उ १ परातीत किरकोळ सामान, ज्ञाताची सामग्री,
जिना २ किरकोळ कामे, बारीकमारीक कामे, अडकामे [स
उप+स पसारा]

उपसावणे, उपसाहणे—अकि योग्ये, सहन करणे, पोसत
घालणे, क्षमा करणे 'परि जाणतां उपसाहते । दारुचे पाणिपद
मिहालावे ॥' -शिव ३६५ 'आता म्हणे तयाचे वचन । उपसाहो
आम्ही ॥' -अष्ट ७०६९ 'ते उपसाहावा नी सुरारी ॥' -दाव
३८० 'तेसे मित्रा मन्गुस्ती बागडे । धीरामबदाय याजिले
बळे । ते उपसाहिवो सद्गुरुदयाळे । ह्या रागरे ॥' -म्वादि १०
१०४ [स उप+साह]

उपसाहो—उ उपसाह, सहन करण्याची क्रिया -त्रिवि
सहन -सह

उपसूचक—उ समेपुढे आणलेल्या व्याख्यान ये काही फेरफार
मुषविणारा, उपसूचना मांडणारा, किरकोळ सूचना करणारा [स]

उपसूचना—की समेग्ये चर्चा चाललेल्या विषयावरील सूचक
व्याख्यान दुसऱ्या, फेरफार किंवा तो बाजूस देवावा इत्यादि प्रधा
स्त्री मांडलेली कल्पना [स उप+सूच]

उपसूतक—न (नृत्य) पाय पुढे फेकणे व हातदि पुढे फेकणे
व सर्व गात्रे मागच्या बाजूस बाकविणे [स]

उपसेचन—न तोंडीलावणे, तोंडीलावण्याचे मापन, पत्राच
दचकर करणारी वस्तु (चण्णो, मसाला वगैरे) 'उपसेचन म्हणजे
सापन ॥ ते तोंडी लाविला अज गिले ॥' -युवा ११ ४१८ [स उप+
सेच]

उपस्कर—उ १ एखादे कार्य पूर्ण करण्याकरिता सागणारे
साहित्य वस्तु पदार्थ सापन, याच स्वयंनललेली पण उपयोगी
अगर सोभाग, सौंदर्य वाढविणारी वस्तु २ तोंडी लावण्याचा पदार्थ,

मसाला, मिमळग, व्यंजना ३ गुरह-याच उपयोगी पटगारी सोन
तीहि वस्तु (सुग, केरसुणी, गुगळ इ०) मापन साहित्य [म]

उपस्तरण—न (यात्रिक) लुग्यान जिना हवन करावयाच्या
पात्रात हारमन्य येवयाची त्या पात्रांत दरीने गुप घालणे [म]

उपस्त्री—भी स्त्री, राम, अण्णव [स]

उपम्प्या—पुन १ भी जिना पुण याचे ननेदिप, लिंग
याभि, मेथुनेदिय पचधमेटियेही एक २ त्यामध्यें मारण्याने
बगावयाची पाण्या, माडीतान वगयाची जाणा [म उप+म्प्या]
० निग्रह-उ सभांग, मेथुन नकरणे, विषयोपयोगपात्रात अतिपता,
मन्नायें, विषयनिवृत्ति, अभिघातान

उपस्थान—न १ उठणे, वर देणे उद्धवणे, उत्पन्न होणे २
पडून येणे, घडणे (कन स्वयंदार इ०) ३ एक प्रायेनेच प्रधार,
मृगधिक मन्नाये उभागना, प्रायेना ४ भमे गूढ मन, स्तोत्र ५
उभे राहून हात जोडून, अन्न पाण वस्तु दवतावी स्तुति करणे [स
उप+स्था]

उपस्थापन—न १ उपस्थित करणे जखल आणणे, उभे करणे,
पडवून आणणे, उत्पन्न करणे, दनाव बनविणे २ पृष्ठा, सेना [म
उप+म्प्या प्रयोपठ]

उपस्थापित—वि पडलेले, झालेले, स्थापन केलेले [म
उप+म्प्या प्रयोपठ]

उपस्थित—वि १ उद्धवलेला, उत्पन्न झालेला, प्राप्त झालेला,
पोंबलेला पडलेला (प्रसंग, गाठ वने इ०) २ आमच्या द्शान
हजारें समा दवरवीं उपस्थित होतात -नि ५७१ ३ हात, माहीत
असलेला, हयात, ताचा असलेला, अजिन न झालेला, स्व, चालू
(अभ्यास, विधि) ३ प्रत्यक्ष असलेला, आलेला हजर -की
उपस्थिति पहा [म उप+म्प्या] ० होणे-दर अमणे, येणे
(समा इ० ला)

उपस्थिति—की १ जखल असणे, हाताशी असणे, ताचे अमणे
स्मरणात असणे, तयार असणे, ताजेपणा, नवपणा, स्मरण (विद्येच,
अभ्यासाचे, शास्त्राचे) 'वाचलेल्या प्रसाची उपस्थिति चांगली
राहण्यास त्याचा (प्रथमप्रहाचा) किती उपयोग आहे हेही सर्वोच्या
सहज लक्षात येणार आहे' -नि ५१५ २ उद्धव, विद्यमानता,
अस्तित्व, उपस्थितपणा, हजर असणे, उत्पन्न होणे, चालू असणे
(प्रसंग, कार्य वगैरे) 'माये घरी लगाची उपस्थिति दारी' ३ मनच
येणे, स्मरण होणे 'रोय म्हणला म्हणजे विद्याची उपस्थिति होती'
[स उप+म्प्या]

उपहत—वि १ मारलेला, हजा, जखम झालेला, मारा, नड
केलेला, उच्चलित, ताडित २ निस्तेज हतवीर्य, पीडित, दुःखी
'जिहा रात्रुमग पदप्युत । सर्वथा होय उपहत ॥' -हा १ २५०
[स उप+हव]

उपहति, उपहृती—स्त्री (वाच्य) १ स्त्रियेतिहा, अपमान, अनादर, मानहानि 'जेसी मातारैरीन बलिता। उपहति पावे सयैया।'—झा १ १९१ २ नाथ, खालाबलेली, दुःखित स्थिति [स उप+हृत्]

उपहसित—वि ज्याने हसें, उपहास, पडा, फजिती झाली आहे अमा, अपमानित, अनादर, छी थू झालेला [स उप+हस]

उपहार—उ १ (उपाहार अप) कराव्याचे सामान, पत्ताळ, मध्य 'मीचि होईन मुआह। बोगरीन उपहार।'—झा १३ ४२१ 'उपहार बांदीं करावा।'—गुच ५३ १० २ दणगी, नजराणा, वशीस, भेट, अक्षर 'बस्ते अलकार सुनने। नाता उपहार बलिदाने।'—उपस्थ ६ ८४ [स उप+आहार]

उपहारणें—उक्ति अर्पण करणें, दणें 'तेचि असम ईशरासि। उपहारवें तुम्ही हवी।'—गुच ४० ८१ [स उप+आ+हृ]

उपहास—उ १ ४१, चेष्टा, फजिती, छी थू, निंदा, अपमान, निर्भक्तीना 'जोउ बाडुपडु। प्राणितापडाळ। उपहास बाळु। वनेस्वष्टे।'—झा १३ २०० २ उपहास होतो अर्था स्थिति, उपहासक अभिप्राय, योग्यता [स उप+हस]

उपहासक—वि उपहास, पडा करणारा, नावें ठेवणारा, निंदा करणारा [स उप+हस]

उपहासणें—अक्ति छपा, चेष्टा, निंदा, फजिती, इ० करणें, हसणें, अनादर, अपमान करणें [उपहास]

उपहासास्पद—वि येथे विषय झालेला, भोस पात्र [स उपहास+आसप]

उपहास्य—वि पडा करव्यास योग्य, पात्र, चेष्टा करव्या लायक, उपहासास्पद, मिय, तिरस्कार्य, त्याज्य —न पडा (उपहास अप) 'उपहास्य केसं समर्थनि।'—साम्बादी ३ ३ [स]

उपहासयता—स्त्री १ (उपहास या जयी सुर्वेने) पडा, चेष्टा २ (शास्त्रिक अर्थ) उपहासाहता, निंदास्पदता [स]

उपहसि—वि १ सबड असलेलें, चवळ वेगळे (पराय, मध्य, इ०) 'हें का उपहसि (अवोम) म्हंभी राय।'—झा १० १५४ २ ससमयुक्त, आरापिन 'हें उपहसि उपहसि। गारीनि ठाके जेव।'—झा १५ ११ ३ उपहसिपुस्त तथा विषय, सामाग्य-सांगोपहित (केतव्य) फापरहित (आकल) 'भाणि वृत्सु थो अदह। दाविला पुण्य प्रकाह। तयें उपहसिता। आसह वेल्या केला।'—झा १६ ४३ [न उप+भा+टटो]

उपहृष्टणें, उपहृष्टणें—अक्ति जोवेन जणें हासि होतें 'पादातना पादाता दधिमयी। गौजनी पादां धीचवपावी। सो ध्वनि आदवीनि थरावी। द्या उपहृष्टे ॥'—दान ३११ [उप+हृष्ट]

सं. १ ५१

उपळ—उ पापण, दण्ड उपळ पहा 'जडा उपळा अवचंटे। लागती धीचवपावीं जेते।'—झा ४०० [स उपल]

उपळ-ल्ली, उपळण—स्त्री १ फार पाउस पडल्याने जागो जाग झरे कुटून पाणी बाहेर यावें अशी मूमीस अवस्था होते ती २—उ असे जमिनीतून बाहेर येणारे झरे, प्रत्येक ३ (छ) धोवत किंवा फुलें पावल्यामुळे घरीतानून रज वाहू लागने ती अवस्था, ४ (व्यापक) (स्थाय) विडाळ अतिशय होण्याची अवस्था, पुणगी ५ जोरांने उठणें, उत्पन्न होणें, जोर करणें (दमा, ओकला, ताप, दुखणें, रोग, इ०) [स उत्पन्न]

उपळ जमीन—स्त्री ज्या जमिनीत पावसाचे पाणी अति शय निरल्यामुळे पिरा पासर फुटले आहेत अशी जमीन

उपळणें—अक्ति १ पाणी निते साचल्यामुळे (जमीनीतून) बागर फुटणें, उपळी होवें २ घाटीतच्या छिद्रातून किंवा हिर व्यातून वगैरे रज वाहू लागणें ३ जमीन निरून सळ झाल्यामुळे वर उपटून येणें, उफळणें, उडळें जाणें (साड वगैरे) [उपळ]

उपळघट-टा—स्त्री १ पाणी पार निरल्यामुळे पासर फुटलेली जमीन, उपळ जमीन, मित्रलली, गुरलेली जमीन २ (छ) (विशेषत उपळघट) चात्र, गडगात्र, सवृद्धि (ति० करणे, येणें, होणें)—वि १ उपळ असणारी, ओलाव्याची, मुसलेली (जमीन) २ नेहणी पासर अवघेली (जमीन) [उपळ]

उपळवणी—न १ जमीनीतून बाह्याच्या पासराचें, उपळीचे पाणी २ (छ) मपति, मान, सम्मान, सुख इ० (क्षयिकत्व दर्शविण्यासाठी) [स उत्पन्न यत्न=पाणी, उपळ+वणी]

उपळसरी, उपरसाळ—स्त्री अतमूळ पडा द्यामा, इतिम सातपराळ, दुहाडी, उपरसाळ (जुगिने) आसव १, हिच्या वीठा जाली आहत-एक पादरी व दुसरी काळी 'रज पासरसातपुस रणापा अस्तु। पाने तरवारीच्या आकाराची, जेव्हात दह व तीन अंगुळें लांब असणात ही रणापावक आहे' दिवा उपपुगी, रुदान कावणी, दान कावणी, घोरवळ अशीं हि गारें आहेत [स. उत्पन्न=दण+उ=सराणें]

उपळी—स्त्री जस पासर उपळ पहा [स उत्पन्न]

उपळी—वि व पाणमय, दगडी उपळ पहा 'अनादिसोम कावणी। जवि इतिप चढकटी।'—दृ २४ [स उत्पन्न]

उपळी—स्त्री (मा) गारीच्या पाणीच्या दोन्ही बाजूत समतर अभिमान्या सडा पापाणीं प्रचद

उपळा—अ मूळचे झाल, उपजत बुद्धि, अभिमान [म उप+भा]

उपापूज—उक्ति १ अतम हाणें, आरामो, उरामो, फरणे, जडत येणें 'आनेउपापूज उपापूज। मयवेणका ॥'—झा १०.४०.

१ उपन होणे, मिळणे, प्राप्त होणे 'तेचि आमुचे देणे उपाहले ।'
-शा १० १३० ३ विस्तार करणे, पावणे 'तेचि येऊ वगळाले ।
येथ चिन्ही अङ्कारले ।। सामिनेल उपाहले ।। मेदलणे ॥' -शा
१८ ६५५ [स उप+ह=जवळ जाणे]

उपाहल—वि १ उत्कृष्ट, आवडते, 'तैसे आत्मसुख उपाहले ।
ज्यासि आपणाचि कावले ॥' -शा ५ १०८ २ अशस्त, मोठे

उपाई येणे—कि १ घोडा वगैरे जनावरांचे पुढील पाय उभा
रून मागील पायावर उभे राहणे २ शोधावेशांचे दुसऱ्यावर चालून
जाणे, निकारावर येणे [स उप+पट्ट=पाद, प्रा उप्पाय]

उपाओ—उ इलाज, उपचार उपाय पहा 'एव भणे यादत
शओ । एड हाचि उपाओ । -शितु ७४१ [स उपाव]

उपाकरण, उपाकर्म—न १ प्रतिपदी यज्ञोपरीत धारण
करण्याचा विधि, आकणी १ वेदाध्ययनास मारम करतवेळीं करा
वयाचे कर्म वेदाध्ययनास आरंभ [स उप+आ+भृ]

उपाख्यान—न इहाम कथा, गोटीत गोठ, इहान गोठ,
आख्यानातले वक्ता इहातकथा, एकाशी मोठी गोठ सांग
तामा मध्येच प्रसंगाने सांगण्याची इहान गोठ [स उप+आ+ख्या=
सांगणे]

उपाग—न १ गौण अंग, भाग, इहान अवयव, मेद, प्रकार,
शाखा मात्या कार्यास साहाय्यवृत्त करवयाचे इहान कार्य, आसुष
मिक विधि 'मोहरी पावे मुदग । वडई सपया उपाग । निरवत
जातस धीरस । नदयशोदेक्षित पै ।' -ह ११ २२२ 'कारागमि
पदा मुख्य व शिष्यण हे उपाग असते' -टि ४ ७८ २ साधन साहित्य,
सामग्री यांपैकी गौण वस्तु उपसाहित्य 'का गीत राहता उपाग ।
बोद्ध पडे ।' -शा १८ १०१३ ३ उपसाहस मुख्य साम्राज्ञी, चिपेची
कुसवी जसे—वेदांचे उपाग, उपग, न्याय, मीमांसा व धर्मशास्त्र
[स उप+अग] ४ राग—उ (संगीत) मूळचा जो राग असेल त्याच्या
स्वरानुषंगे बौडा बदल करून जो रागाचा पोटमेद तयार होतो तो
० ललितता—खी आश्विन शुद्ध पचमीस (हरिशापचमीस) पूजन करा
वयाची एक दवता ० धियाग—उ एखाद्या वस्तूचे भाग निरतिराळे
करणे शोकाचे करणे उल्लासधर्म, प्रकाशण

उपाग्रसर—उ (गमिष्ठ) प्रमाणाने असलेल्या दान सख्या
पैकी (सुमापेरीं) दुसरी सख्या, पट्टीत अससर म्हणतात
-छम १०४ अग्रसर पहा [स उप+अग्र+उत्तर]

उपाट—किंवि तोंतेंतोंड, सादेपर्यंत, गच्च, वाढण्यासारखे
(पाण्याचे भाडे अण सपदि) उपट अर्थ १ पहा [स उप+पट्ट=
पात]

उपाड—न १ (बरोदे) उचल उचापत उगार 'वपप्रति
पदिमिष्ठ व्यापारीवर होणाऱ्या उपाडाची रीतसर चिं' तयार
होजन -पराउ २४७ २ सप्त, विक्ती, उद्यव (मालका) [स

'बमी उपाड झात्यास त्याजवड सरकारतुन मुक्तान मिळणार
नाई अशी शर्त ठेवानी' -स्वारी नियम (बडोदे) १६ [स
उत्त+पट्ट, शु उपाडपु=उचलणे]

उपाडा—उ उच्छेद, पराभव, पाडाव 'भावशी नावडीया
उपाडा । वरनि निपडा भोजनी ॥' -पद्मा ११ १३६ [स उप+
पट्ट=पडणे]

उपाणणे—उपणणे पहा

उपाणे—न उपाणा, बोडे -शर

उपांत—उ १ सार्व, काठ, कड, शेवट २ दोळ्याचा कोपरा,
आपग [स उप+अंत]

उपात—तिरु—वि जवळचा, शेजारचा, दावटाजवळील,
कायवत्वा [स उप+अंत]

उपातिम—उपात्य—वि शेवटच्या अवकाश, अखेरीच्या अली
कडेच, अत्याच्छा मागचा, उपात्य (वर्ण स्वर) 'अंतिम तो
अंतिम तो उपातिम होऊ शरत नाही किंवा अतिमाच्या खालच्या
पायरीचाही अखेरी अवकाश नाही' -टि ३ २४८ [स उप+अंतिम]

उपात्त—वि शरीर स्वीकृत, स्वीकारले, कबूल केले
'उपात्तविद्या गुरुदक्षिणार्थी ।' -ध्रुवश ५१ [स]

उपादान—न १ प्रहण, स्वीकार, घेणे, कबूल करणे, मान्य
करणे, मान्यता, मजुरी २ प्राप्ति, संपादन 'एष अविद्यानाष्टु ह
स्वच्छ । तेणे मोक्षापादान कळ ।' -शा १८ १२४३ ३ साक्षात्
कारण, समवायिकारण उपादानकारण पहा (जवें—घटास माती)
वर आत्मतत्त्व उदासीन । ते माहेतु गा उपादान ।' -शा १८ ३०६
[स उप+आ+दा] ० कारण—न (तत्त्व) समवायिकारण, पटक
द्रव्य बांधाच उत्पत्तीस ज्या जड द्रव्याची आवश्यकता असते
त्यास उपादानकारण म्हणतात पुस्तकाचे कागद, काई, दोरा हे,
मेजाचे लाकूड जिळे हे उपादानकारण होय' -न्यायप २६

० लक्षणा—खी ज्या लक्षणेने वाक्याबांधाचा अन्वयवोध द्यावा म्हणून
वाक्याच्या मुख्यावर्थास त्या मुख्यावर्थास क्वचित केलेला इतर अर्थ
याचे प्रहण करितात तिला उपादानलक्षणा म्हणतात 'अग्रहत्वा
वैलक्षणा पहा 'शोर्गे बुडूं पडे स्वाराचा पर जला परावासा ।'
(स्वावासा=आपल्या घरातील अनुपदास)—मोभीष्म ३ ४८ 'तो
चमत्कार पाहण्यास पाचसे गाडी लाटडी होती' येथे गाडी या
शब्दात त्यातील गाऱ्याचे अंतर्भूत होतात

उपादेय—वि स्वीकार करण्यास योग्य मान्य करण्यालायक,
स्वीकारार्ह, प्रहणार्ह प्रहण करण्यास योग्य [स उप+आ+दा]
उपाद्वीक—न (पुण) उपाध्यायण जासरी, निमुडी,
उपाध्यायण पहा [स उपाध्याय]

उपाध—की श्राव पीडा, दुख उपाधि पहा 'जाणतिवां पाटी
रागल उपाध । जणता तो सिद्ध आज्ञातरी ॥' -दृगा ३५६.
[स उपाधि]

उपाधपण, उपाध्यपण, उपाधीक—अली १ उपाध्याचाची वृत्ति, वाम, मोरोहित्य, जोसवी, भिक्षुकी २ उपाध्याचास मिळणारी निदाणी, वेतन, प्राप्ति, दक्षणा ३ उपाध्याचास असणारे वतन [स उपाध्याय]

उपाधपेठ, उपाधपेठीचे—वि १ उपाध्याचास सन, मुन वगैरे प्रसंगी द्यात तसे (सणग, पागोटें वगैरे) २ हलक्या अर्तीचे, कमी किंमतीचे, आगदी साधे, सुलभ, टापाळ [स उपाध्यायपेठ]

उपाधि—पुकी १ शुद्धस्वरूपा गदायावर अन्यरूपता भासविण्यास कारणीभूत असणारे गदायांतर उ० रग इत्याने पाण्यास रंगीत स्वरूप घेते, येथे राक्षस्य हा उपाधि होय 'आकारविशेषरूप उपाधि साला म्हणजे सुवर्ण अलंकारादि व्यपदेश पार्यते' २ कोणेत्या पदार्थापासून विलक्षण कार्य उत्पन्न होण्यास प्रयोजक असे काही एक, (सामा) कारण, उत्पादक प्रवर्तक, परिणामकारक कार्य कारक गोष्ट उ० अग्नीपासून धूर होतो त्यास आग्नेयसंयोग उपाधि होय ३ प्रसंग, कारण, निमित्त, प्रयोजन ४ विशेष गुण धर्म, गुणविशेष ५ पत्नी, दोषण नाव, आन्वयेक नाव, विशेषण (भावडीने किंवा उपाध्यासने दिलेले) ६ (वेदास) कण, माया, पादपास, सय 'कसिती नावडेया त्याग। उपाधीये।'—हा १७ ३१२ ७ प्रपच, ससर 'जीवू तैसा उपाधि। आवडे लोक।'—हा ४ २१ ८ विचार, विचार—आगमसार पयिका १ २ ५० ९ नाव, अडपळा, उपनय, अडचण, आपत्ति, तक्रर, भागण्ड, लघाड, लिंगाड. 'रायाच्या मनी नव्हते, पडू नये उपाधीला।'—एपी ४१० 'राजनीय वापतीत अथा उपाधी म्हणजे लाकाचा अस तोय, आमड ह्याच होत'—टि ३ २५९ १० (रामदासी) चळ मळ, खटपट 'उपाधीसी विस्तारावे। उपाधीत न सापडावे।'—दा ११ ५९ 'साकडीमये वती जाणे। उपाधीमये मिळी जाणे।'—दा ११ ९ १३ [स] ० निरास्त—पु उपाधि गाहीसी करणे

उपाधीक—वि (प्र) औपाधिक, उपाधि असलेले, उपाधी संपत्ती [स उपाधि]

उपाध्यक्ष—पु अध्यक्षतास मदत म्हणून किंवा त्याच्या गैर हजेरीत काम करण्यास घेतलेला किंवा निवडलेला मनुष्य [स उप+अध्यक्ष]

उपाध्याय—पु १ पुणेदित, गप्पी, भिक्षुक, धार्मिक कृत्य चालविणारा, तीर्थक्षेत्रादि स्थळी यात्रा व इतर पथभ्रमणे गथा सांग पडविणारा, शुभोपाध्याय, प्रामाण्यध्याय तीर्थाध्याय 'सागे उपाध्याय संपादना।'—दा वि ११ २ (स) बाभण्या, मन्मथ ३ वेदादि विद्या शिक्षणारास शुक [स उपाध्याय] (कोणेक वस्तूस) उपाध्या भेटणें—वस्तु चारीत जाणें—जे

सणंग, पागोटें—उपाधपेठ पहा म्ह० नवरा मरो की नवरी मरो उपाध्यास दक्षिणेशी कारण=मतराशी गाठ पालणाऱ्याबद्दल मापराता

उपाधपेण—पु भिक्षुकी, उपाध्याचाची वृत्ति उपाधपण पहा

उपातयन—न घोडपावर स्वार बसला असता घोड्याने पुढे दोन्हीपाय वारकरणे ही खोडी उपाईयेणे पहा—अधप १०९ [स]

उपानह—पु पादनाग, पायतण, जोडा 'जेमा ह्दए उपा नही सदैवी। मैळविजति ॥'—क ३५ [स उपानह, हि उपा न्त शु उपान]

उपाय—पु १ युक्ति, योजना, इलाज, तत्तवीज, साधन, उपयुक्तक्रियाविनियोग 'मृते करुनि पुढे। जे उपाये घेती देव। सया ठाकसी बहुवे पाडें। मागाचि ॥'—हा १७ १२ २ साम दाम, दड, भेद सार्थकी प्रत्येक [स उप+द, उपाय] ० चतुष्टय—न साम, दाम, दड, भेद हे पुढसाज किंवा राजनीती तील चार उपाय

उपायन—न १ देणगी, भेट, नमराणा, उपहार 'समर्पित उपायने। सया कृष्णकोते ॥'—रास १ ११९, 'समर्पितो गाय उपायगारी।'—साह्र १ ३४ २ वायन, वाण [स उप+इ]

उपायिणे—हे—उपायणे—हे पहा

उपायी, उपायी येणे—उपाई देणे पहा १ सुदील पाय उल्लेख 'उडी मारून त्याजवर मसतेवेळी तो उपायी (दोन पायावर) उभा राहील'—अधप २१६ २ निकटवर येणे 'किनी परकार विशेष उपायी न येता रामोपकाराने, तास्तीने क्षणवत आहे'—के १६ ४ ३०

उपायी—वि. उपाय योजनास, पुस्त्या काढण्यात तरवेज, कल्प बुद्धीचा, युक्तिवाक, प्रदत्त करण्यास [स उप+इ]

उपाये—पु उपाय पहा 'जेवे धवण्यास उपाये। मागि पर-माथे मसुदाये।'—दा १ ८ २१ [स उप+इ]

उपायेण—न उपायन पहा नातरी तेणे आगिळे। उपायेण श्रीकृष्णतीत।'—रास १ १२

उपाय—पु उपाहार, उतारा दयादिचान किंवा मृतपिशा-चादिकाम साहज सायरा वगैरे अपंग केलेले पदार्थ [स उप+आहार]

उपाजणे—जिण—१ कि मिळविणे, संपादन करणे 'जेणे अस्तीने आगिजे। उपाजिं ३।'—हा ८ ३३ २ आनंद करणे, खुशामन करणे [स उप+अज्ज]

उपाजर्न—न संपादन, मिळविणे, प्राप्त करून घेणे 'जया राज्य द्रव्य वरणे उपाजै। पय दसमाना इष्टे जाले ॥'—सुगा १०६५ [स उप+अज्ज] ० पट—पु वृत्तिपत्र, द्वागमत्र

उपाजना—भी १ आनव, एतामत, एतामहरी, याचना, नीचेचेवा २ मिळविणे, संपादा करणे [स उप+जन्]]

उपाजित—वि संपादिले, मिळविले 'उत्पन्न झालेले उपाजित गुण'—नीतिशास्त्र प्रवेश ३०१ सामाशब्द-पूर्वोपाजित, आत्मोपाजित [म उप+जन्]]

उपाय—घो—३ युक्ति, इलाज उपाय पहा 'देविपद असे उपायो'—विपु २४८ 'आतां हे न चले काही' उपाय रांगतां देही'—य ११३ 'तुली आणुयाची दोरी नाही उपाव'—ऐरो १५४ [उपाय अय]]

उपायणें—अकि १ पायांच्या टाचा वर करून आणण्यावर भार देऊन उभे राहणे, पादाच्या बोटावर उभे राहणे २ गाण्या पायावर उभे राहणे (घोष्याने), उपाई येणे द्रा

उपाशी, उपाशीपोटी, उपाशीपोटी, उपाशीतापाशी, उपाशी घनपाशी—वि किवि न जेवलेला, रिवाय्या पोटी, अन्न विरहित, न चैवता न खाता, अन्नघने पोटी उपाशी पहा [उप+वश्] 'हिंदुस्थानची स्थिति कदा आहू हे उपाशी पाटी आम्हास पितकें समजतें तितकें समजणे कठिण आहू'—दि २ ३१९ म्ह० १ उपाशी मागती भाकर शिळी, दह दतो साखरपाळी २ (४) माळगाला उपाशी देऊ नये आणि सुसलमागाला जेवायला घालू नये ३ (गो) उपाशी असलेल्याक उष्टपाचो कटाळो ना =उपासी माणसास काहीहि घालतें ४ उपासाला केळें आणि वनवाताला सितारकें

उपाशु—किवि हय हलक्या आवाजात, शब्द बाहेर न उम दता [स]]

उपास—३ उपास पहा [स उपवास, प्रा उभास] उपा साची चूल करणें—नवणाचा स्वयंपाक झाल्यावर गिताद्वाराचे पदार्थ शिजविण्यासाठी पोतरे घालून चूल ठोपडी करणे

उपासआनास-तापास—३ १ उपासादि म्तिनियम, वडक मत १ (ल) देहदहन, वट [उपास द्वि उपास+तपश्] उपासी तापासी वसणे—काही न खाता राहणे जिवाच झाल व्हान घणे

उपासक—३ उपासना, पूजा करणारा, भक्त, सेवेकरी [स उप+भास्=वसणे] ०यंघुत्व—न उपासकामपील वपुभाव 'त्याच्या मध्ये (उपासकामध्ये) उपासक वपुत्वाची बुद्धि आणूत होत'—दि १ १८०

उपासकरी—३ उपास करणारा

उपासग—३ बाण ठेवण्याचा आता 'या सैन्याकडवर...' उपासग ६० साधनें दोरी' हिरद २२ [स]]

उपासणें—कि उपासना, आराधना करणे, प्रार्थने, पूजा करणे, भक्ति करणे 'आम्ही हा स्वयंसेवि निविल्ल असे' यातें उपास मग आपण [पुरतो काम]—शा ३ ८८ 'कवण उपासू व दवता

कवणकवण्या जाऊ तीयां' कवण नवस नमू आता । कृष्णनाय प्राप्तीमी ।'—एहत्त्व २ ४२ [म उप+भास्]]

उपासताना—भी १ उपास आणि तद्दान २ (ल) वट, देह दहन [उपास+तद्दान] ०पाटणें—अनपाण्याशिवाय काळजीनें, कपानें, दुखावें दिवता काटणें ०पाहणें—एव्याचाची काळजी साहणें, त्याच्या अनपाण्याची तजरीज करणे

उपासन—न उपासना, पूजा, पूजन, अर्चन, आराधना, होम दहन इत्यादि उपासना पहा 'मग उपासन जिद्दी आणि' योगी मीने'—शा ४ १२२ 'वेदभूषणा वरदत्ता । उपासन करावें ।

वेगीत्य १२ ४४ [स उप+भासन]]

उपासना—भी १ मस्ति, पूजा, अर्चा, सेवा, आराधना 'मुख्य उपासनालक्षण । नागा कवित्वलक्षण । नागा चातुर्बलक्षण । वोलि' अने ।'—दा १ १ १० २ सेवा, नेमवर्ग, (गुहमत्र जण्यथाचा इ०) सामाशब्द—आत्मोपासना, ज्ञानोपासना, कर्मोपासना ३ (रामदासी) उपास्यदेवत 'उपासना तैय उभी आहे ।'—रामदासी २ ७९ [स उप+भास्] ०कांड—न वेदाच्या तीन कांडांविषी ज्यामध्ये उपासना सांगितली आहे तो भाग, यजुर्वेद ०निरूपण—न केलेल्या कर्मांचे अचरीज जे देवतेला समर्पण करतात ते ०मार्ग—३ ईश्वराचे विद्वान, मनन, ध्यान इत्यादींचे आचरण 'उपासनामागिणि जाणा'या भक्तांना भक्ति मार्गी म्हणतात—टिपू ३८ ०यज्ञ—न ग्रहक देवता याची उपासना करण्यासाठी धातूवर रिचा कापवून वाडलेगी विंगिष्ट आकृति 'ना तरी उपासापयन । तेंमें दिसे सिद्धसुत्र । भीमची मन्थपीठ पवित्र । कृष्णक्षेत्र निजरीज ।'—एहत्त्व १ ५५

उपासपारणें—न उपास करणे व तोडणे, उपासतापास (किं करणें, धरणें मांडो लागणे) [उपास+पारणे]]

उपासमर-मा-माता—भी १ अन्नवाचून मरणें किंवा मारणे, अन्नानदशा २ अर्थपोटी देवणे, कृपापणा करणे, एखा वस कामतीहि वस्तु पुरेसी न ठणे [उपास+मरणे]]

उपासमाजना-माजल—वि (माण व) उपाशी राहून मुद्दा कामबंद न करणारा, अन्नानदशा असूनहि माजलेला [उपास+माजने]]

उपासित—वि ज्याची पूजा भक्ति, अर्चा इ० केली आहे पहा, सवा केळी आहे अस वादविलेला, पुजिलेला [स]]

उपासी—वि १ उपास केलेला अन्न न खालेला, उपासी 'तीन दिवसाचा उपासी अतो ।'—रामदासी २ १५८ २ भुकलेला, सूक लागली आहे असा [उपास] ०मरणें—मुक्मुळे ०वाडळ होणे, खाण्याप्यावास न मिळून खूतप्राय होणे म्ह० पिकण्या झाडाखा'नी उपासी मरणें (अपनी देवी, वाळती माणसाला कपितोत)

०अनासी तापासी-कराडी-पोटी—वि किवि १ अनाशियाय

मुकलेला, अनावातून असलेला २ उपवासी, उपासकेल्या उपास्ती
पोटीं अन्न ठेवणे भाषण उपाशी राहून दुसऱ्यास अन्न ठेवणे
(श्रद्धेनेचा एक प्रकार)

उपास्ति—स्त्री १ उपासना, भक्ति, पूजा, अर्चा, आराधना,
सेवा ' उपास्तिरेही रावतया । उपायकर्मि यती मोडोनिया ।'
—अमृ २ १७ ' तैसी दोनी ये मते । सुचिती एवा कारणाते । परी
उपास्ति त योग्यते । आधीन असे ।' —आ ३ ४० ' त्या गण
सूर्याची उपास्ती । सौरसूर्या त्रिविधा ।' —एवा ११ १३३० [स
उप+भास्]

उपास्य—न ज्याची उपासना करावयाची ती प्रथा, दैवत
आराध्य दैवत—नि पूजा करण्यास योग्य, पूजनीय ' उदेवत-
न १ उपासनीय दैवता २ पूज्य व्यक्ति [स]

उपाहार—उ १ कराळ, ठेवणाऱ्याला मुख्य पदार्था (अता)
शिवाय इतर पदार्थ, अल्पाहार २ फाळ करणे [स उप+आहार]

उपाळा—उ १ उमाळा, उपळी, आवग सकळी कुल
घरिवात ह्या कान उपाळा । कर दात दुपाळा ।' —अल १०७
२ अन्न, पाणी उपळ पहा ' आम्हान गडून जातो ह्याळा ।
गणपक्षाच्या नेत्रीं उपाळा ।' —अल २५९ [स उत+पळ]

उपाळी—स्त्री उपहास, घडा, निंदा, चडा, टगळी, मस्करी
[आ उप्पाळ=खळ, दुर्लक्ष]

उपिरुणे—भक्ति अविकणे, पितून अधिक हाणे, वाजवीपक्षा
अधिक पर होणे [स उत+पच]

उपिट उप्पिट्टु—१ (क) तिसटमीठ फाटून गाले कलून
बाण दिले' लाग्या पोड २ तिसटमिठाच्या हाता [का उणु=
मीठ+ट्टु=पीठ]

उपिटणे—भक्ति आर्क्षता कमी पात्राबुद्धे किंवा सारखे भावने
न गेल्यामुळे भाकरी वारस मेणा पडणे पिटुळणे [स उत+पिट]

उपाट—वि उफिटणे (भाकरी खापरपाठी इ०) [स उत+
पिट, म पीठ]

उपांत देणे-पिणे—भक्ति १ उच्छ्वासपो, अविचारनेवाणे
२ अविद्यय घाईत असणे [स उत+पण]

उपांतणे—भक्ति (व) गुप्त हाणे, आर्क्षमि हाणे [स उत+
पण]

उपेखणे—उपेक्षणे पदा ' तमि कडे लिय करि स्वाधियान ।
उपांतु बाधिते ।' —पितृ २ २६३० [स उत+ख]

उपेग—उ उपगण, प्रशानन जमरी, स्पष्ट कट ' जरी
भा जरी निघात अडासु । तरी एर अजेवा कलन उपेगु ।'
—रिग १८० ' एर पंधि उपेगु गये । परामून ।' —आ २
६० [उपगत]

उपेगा-जी—वि उपयोगी ' येन्ही पयसिका चौकी । जीव
मोक्षाच्या उपगी ।' —अमृ ३ २ ' येणे—उपयोगी पडणे ' यदे
मेता न भावा त्वरित हरणा तीथे आले उपेगा ।' —ब ६८७ [उप
योग]

उपेड—वि (उता) जेथून दारपरेचे दस्य दिसेल अशी उचा
वर असलेली, उचाड उचवट (जमीन) [स उत+पीठ]

उपेणी—जे—स्त्रीन १ वस्ती, वास, विश्रान्तिस्थान, राहण्याची
ठाण, राहावा ' वानाहची कगी उगेगी । कीं पाधि प्रमेची वणी ।'
—अ ८३ ' स्वर्गा करीन उपेणे । मागिने हुराचे कणे ।' —शिउ
८०८ ' रिसनि आइतणे । कवित्व घाले हे उपेणे ।' —आ १८

१७४६ २ जवळ जाणे येणे ' उपेणे करिता उमुमाकरा । हाडे
मधति नगारा । तेन वाधिकाची पाति दुईरा । केवि जाणे ।' —अ
५० ' उपेणे पावला चरोड ।' —दुसरा ३० ४७ [स उप+इ=
पाणे]

उपेत—वि जवळ गेला [स उप+हत]

उपेट—उ इद्राच्या भाग्य भाऊ विणु ' उपेक्षिनी तू मन
का उपेटा ।' —सारह १९ [स उप+इत]

उपेद्रयज्ञा—स्त्री एक रत्नचरण हून याच्या अर्धेक करणात
११ अक्षरे असून ज त, ज, ग, ग असे गण येतात उ० चले ववही
वर दान देही । तथापि ह्या रायव दान देही । न देह ह्या भाग्य
अहो जनावे । विचित्र कनेच्य निरजनावे ॥ [स उप+इद्र+यज्ञ]

उपेय—वि उपादाने प्राप्त करून घण्यासारणी, साध्य (गोष्ट)
' म्हणोनि उपयही हाती । जाग्या उपायविथती ।' —आ १८
१२४० [स उप+इ]

उपेक्षक—वि उपेक्षा, अक्षेर करणारा, दुर्लक्ष, बाळाबाळी
करणारा [स उप+इक्ष]

उपेक्षणीय ह्य—वि उपेक्षा करण्यास योग्य कानाज्या
करण्यासारखा लज न दण्यासारखा [स]

उपेक्षणे—उक्ति १ उपेक्षा करणे दुर्लक्ष करणे अक्षेर करणे,
—तीं कडे या सुद्धी उपेक्षिनी । —आ १० १५१ २ त्याग
वरणे सोय्ये ' नाते आर्क्षिनी मये पत्नी मात । त्या दयया
मन उपांतक ।' —गुग १६३३ ' उपेक्षु नता गुणवना अनला ।
सूयाकना माको हेडि आता ।' —राड [ग उप+इक्ष]

उपेक्षा—स्त्री १ हृदयय दुर्लक्ष अनादर, अक्षर ' दिना
उपेक्षणी । वागनि गाडिडे ।' —आ १८ १०४१ २ त्याग, मादये
कानाबाळा बाळजाक (गुण्यांफडे, दायांकड) ३ त्याग, मादये
[स उप+इक्ष]

उपेक्षित—वि उपेक्षा करणा, अक्षरेग, त्याग के ना
[स]

उपोद्घात—उ १ आरंभ, मुद्रागत, प्रस्तावना २ परिचय
विषयप्रवेश ३ (न्याय) प्रपत्नील प्रतिपाद्य विषयाला अनुसूच
असे प्रथम-प्रकरणनाम, अवतरणनाम प्रदीप्त ४ उदाहरण, उदात्त
—अमरकोश ५ पृथग्दर्शन, विषय, स्वटीकरण, तत्त्वगोपन [स
उत्प+उद्+हृत्]

उपोषण—न उपास, उपवास, निराहार, निरशन [स उत्प+
वृत्] ० मंडळ—न (लि) पुनरुक्त्याच्या खणाच्या पूर्वी वया
वयाचे चालीस दिवसांचे उपोषण, सेंट या संज्ञकनद्याच्या पर्याय
सेन्ट म्हणजे वयत हे उपवास वसतात येतात म्हणून याचा वयता
परास असेहि म्हणतात 'उपोषणमंडळाचा आरंभ असा वरुंटे
(रागेचा सुभवार) या दिवशी होतो '—उत्त ५

उपोषित—वि १ उपवास केलेला २ उपाशी [उत्प+उषित]

उपोडु—जागृत, उपराड—उ पहा

उपतरणे—अकि (व) पुणगे, गुणगे, उणगे 'त्याचे तोंड
उपतरले आहे' उपतरणे पहा

उपतरमाडी—ही दुसरा मजला, दुसऱ्या वर, वरची मागी
उपतराडी पहा 'ईश त्याची मस्ती मोडी, अतात रेची उपतर
माडी'—अमृत ५३ [स उपरि, हि उपतर+माडी]

उणुपिंडी (शिरा)—उ (तेलगु) लिखितमिदाचा सागा,
उपिड पहा—गुडि ४४५ [हा उणु=मीड]

उपरांत—न नंतर, मागमग्न, उपरांत पहा

उफरा—प्रा—उ नास उपखा पहा [स उत्प+क्षि]

उफरणे—उफरणे—अकि उपरणे पहा रिकामा होणे, रिक
होणे, साराच पावणे 'आणि पुढे माता कुण २ रचिण्या सतेजि
उफगा'—हा १३ १६४ [स उत्प+क्षि]

उफट—वि १ निरतेन, फिट, फिका (स्वनामधुने)
२ रोगट, आजारी [स उत्+उफट=वुटी]

उफटणे—उणें, उफंडणे—अकि फिने पडणे, निस्तेज होणे,
पाडे पडणे—हा १७ १५६ [उफट]

उफणणे—अकि उपणणे, वाटवणे, वाट्याने मूय उडविणे,
वाटवणे [उत्+पवन्, प्रा उपण्]

उफणणे—अकि १ जोराने वर येणे, वाढणे (पीक, शाक, गूळ
वगैरे) २ उल्लेख, अगावर उठणे (पुच्छ, फोड, विना, शेर ज्वर
वगैरे ३ उठणे, उठणे) ३ उडणे, नासणे (फंडे वगैरे), नासणे
आवणे, कुडणे (दूध वगैरे) ४ पुणगे, वाढणे (गवाने) ५ उडणे
तोडणे 'नमोजी स्वः उदा सकल भवधा उफणिता ॥'—वाग्म
(व्यापाक्यात) २३ उपणणे पहा [स उत्पन्, प्रा उपण्]

उफर—रा—उ (राजा कु) बाज, बार, बहर, पीक (वृक्ष,
ल्ला शेत इ० स येणारा) [स उत्+पृ+भर विधा पूर]

उफर—रा—उ (राजा कु) उपणणे, वाटवणे [स उपरि, हि
उपन्]

उफरणे—अकि (राजा कु) उपणणे, वाटवणे, वाटवणे [उपरि
उफराटण, उफरांडणे—कि १ उलटे होणे, अग, तोंड
विहट दिशेत फिरणे, उफाटे होणे, उलट वाजून जाणे, विपरीत
होणे २ डोळे चट्ट जाणे, फिरणे (मृत्युसमयी किंवा वेष्टादीने),
डोळे या सदाबरोबर किंवा मुनगा प्रयोग—सकि उफराटा, उलटा
मुद्रा वगैरे, वरचे अग राली व हातचे वर भेजे करणे (पहा
६० ने) 'त्या गव्यास या म्हूर्तीने उफगडून पाडले' [स उत्+
परावृत्]

उफराटमुफराट, उफराटासुफराटा—वि उल्लगमुल्लग,
बरील बाजू राली व स्थानील बाजू वर असा, आनील बाजू बाहेर
व बाहेरील बाजू आत असा, पुढील बाजू मागे व मागील बाजू
पुढे असा, व्यस्त, भ्रुक्कम [१ उत्+परावृत्, सु+परावृत्]

उफराटा—वि रि वि १ उल्लग, विपरीत, परावृत्त मागे, विरुद्ध
'अहा कडा टे वोरगटे १ मृत्युगेहीये उफराटे ॥'—हा ९ ११५
'उफराटे नमईदी. अथो पाहात हाते मही ॥'—नव १३ १३
१ (ल) पुगीचा २ उल्लग प्रत्युत्तरार्थाक 'बरवेपणे मोडी ॥ होतें
रुदसीचे पाडी ॥ ह्या दसोनिया हरी ॥ तेही उफराटी लाजली ॥'
—एफस १ ७३ [स उत्+परावृत्] ० न्याय—उ विविध, विपरीत
न्याय, अन्याय म्ह० उफराटा न्याय गालगुटे जाय—टी गंगा—
शी उलट दिशेने वाहणारी गंगा, सत्साराहारी, माया यास उपमा
हतात 'उफराटीपणा पाहतां मिळणें ॥ सऊळम तेथें ॥'—रा ११
७ ११—टी दुनिया—क्री उलटे जग, अन्वयस्थ्या, मनदशाही,
मनिरूपता, अन्यायाचरण—टी बाटुली—म्ही अगदीं डोक्या
जवळ धरल्याशिवाय दिसत नाही अशी दृष्टि, अंधृष्टि, मददृष्टि,
दूरचे दिसत नाही अशी वनर—ट्या काळजाचा—वि निवृत्त,
निंद्य, हृत्तर, अति पाहशी, अविचारी (मनुष्य)—टे भांडण—
न हृदयेतेचें भांडण, उफकार विसरून केलेचें भांडण, अन्यायाचे
भांडण उपकार प्रम करणाऱ्याशी विवृत्त—टे शाहाणपण—न
सुखपणा

उफरणे—अकि १ कुलगे, विकासेने, उमलणे २ (ल),
उपडणे, विस्तीर्ण होणे, उल्लेख ३ पसर पुडणे, द्रव येणे (ह्रदयाम)
४ उदयास येणे, उडणे, अनुसृज होणे (दैव), [स उत्+पृ]

उफळणे—अकि १ वर उडणे, जोराने जाणे, वर जाणे 'जो
अवरी उफळता सूर लागलाहे'—नळ ३१, 'उफळाचा बघती
देगे' संप्रामणीते १७ २ फाळने उफरणी जाणे (जमीन)
उफळणे पहा [स उत्+पृ किंवा स उत्पृ+उ, प्रा उफाट=
उडवणे, उडवणे]

उफळा—की (व) पफळा, बदता, ऐकीय घातमी, अगई,
[फा अफवा]

उपाट-ड डा—यु जोर, वेग, तीव्रगति 'उपाट जोड करीतु। पाचविं धारे वावटतु ॥'—दिशु ५३४ 'देव्यासीचिया उपाटा। देता सत्कथा काटा ॥'—एमा १० १५ [स उत+पल]

उपाट्टे—वि (गो) उफराटा पहा—यु जोर, आविग
उपाटणे—अकि उडणे, उफळणे 'न्याय निज छायेसि उपाटे ॥'—विपु ७ ४६ [उपाट]

उपाट्याचा—वि १ लवकर वाढणारा, जोराचा २ भस्तर, शुद्ध बांध्याचा, दणमत, फारसशक्त (रुत, मनुष्य, पीक, मूलदण) कडी उपाट्याची पोर आहूती—मोर ११—वे हाड—न सशक्त, पोरने वाढणारे खरीर—ने वाढणे, वाढीस येणे—कि लवगर, योगने वाढणे—ची जमीन—शेत—जे न लवकर व जोरदार पीक येणारे शेत

उपाणणे—कि मुजणे उफणणे पहा त्याचे सर्वोप उपाणले आहे'

उपाणा, उपाण—न ३ १ उकडी, वड, झत (कि० येणे) २ उतु जाणे, कड वर येणे (कि० जाणे)—वि उधर्या [उत+पवन]—मिरी—की—१ कगळ, समृद्धि, गडगड २ (ए) उधळणे, उधळपणा, एखावी पोत वाजरीपेक्षा जास्त असणे, उता येणे

उफार—उ (गो) उफटार, पटाळ [रा उफ+आहार]
उफारटा—उफराटा पहा

उफारोड्या—उ हुतत, उफार कल्यावर उलटणारा, मिया वर उलटणारा मनुष्य [उफराटा+वेडपा]

उपाळ—ळा—वि अधिक, वाजरीपेक्षा जास्त, प्रकृत उरलेले, शिली उडलेले [स उत+फळ]—उ १ उकडी, झत, उत्साह, जोर, आविग, उफाट पहा 'उफाळि जाती मुजा कुडरीवी।'—राज 'पुण्याच्या पुष्पप्रदेशात उपाळ्यास आलेला सा एड'—दण ६९ २ एरदम वर येणे, जोराने उडणे, जोराने वाढीर येणे उसडी, झत (पाणी वंगरस), (कि० निर्णे, येणे) 'आमं घेतुस उफाळा। मिगेवरी ॥'—द ८१ 'गदाये मूल वाळे। त्यासि नळे वाळे। कोणहीवेका वाळे। वाळिडे उपाळे ॥'—रावि १४१ 'नाना तीर्थाची कारजी बहुत। परोपरी उपाळत ॥'—रावि १६ १७२ ३ शिरक, वाद

उपाळणे—अकि उफळणे पहा १ उकडी येणे उत येणे २ वर येणे, वर वजणे (जाळ वंगरे) 'केला वरी पोत वजिचि घाले। ज्वाला वरी त वली उपाळ।'—यामन ३ उफळणे, वर उडणे (पाणी वंगरे) 'वाडे मुक्त वाडे प्रवट। जेन जीवन उफाळे आट।'—दा ९ ८२७ 'अग्नी उच उपाळण। मितोतडी तो येय आटाळत।'—आम २१ ४ गार ने फुगणे, घाटणे ५ फार वाढणे, वाजरीपेक्षा जास्त ६ नागर, उडणे ७ उधळणे, धारणे 'जना गिह उपाळण दिनमिगीच्या गळ्या पणुनी'—आसी ६३ [य उत+फळ घाल प्रा उफाल]

उपाळणे—उपणणे पहा.

उफिटणे—उफिणे पहा

उफेणणे, उफिणणे—अकि (कों) अधिक होणे, मुजणे, नासणे, अविणणे (फळ वंगरे) इतर अर्था उफणणे पहा
उफेरणे, उफेणे—अकि (गो) कु राजा वर येणे, (पाण्या तून) घृणमागावर येणे, तराणे, उसळणे उकणणे पहा

उंव—यु एक मोठा वृक्ष

उंवई—खी (ना) ओवी पहा [स उवी, उविका=ओवी]

उवक-ग—य (काव्य) १ वाती, ओकारी, उमळ २ (ल)

उमाळा, उखाचा आविग, दयेचा पातर, रीस ३ कटाळा, नास, वीट, उद्रेग 'ओविकाचा उद्रेग। राखावरी उवयु।'—हा १३ १५२ 'उवग मज्जूनी तो वना जाय। भागी येजनि ह्या बांभाये।'—सुआदि २ ४४ 'भागलिया माला उवग सडन। न भरिता काज आले मनी।'—तुगा १८५५ [स उत+पन्, का उव्जु, उविके=उमाळा, वर येणे, यु उवक=वाती, दि उवकना=ओकणे]
उवगट—उवट पहा

उवगणे—अकि शुद्धरणे, दारदरुत घाम येणे, गदमदणे, उष्णता व गरी यासुळे पावरणे, गदगदणे [रा उव्जे=उष्णता, वाक]

उवगणे—अकि कटाळणे, घासणे, वीट येणे, ओकारी येणे, 'भणौनि उवगेलसि पोसु। जीवजाता।'—द ३२ 'एव अंजुन म्दने वटवटा। उवगिले मागिह्या सकटा।'—हा ११ ४५२ 'गगन धुवत्या उवगले। इन्मयेटीसी उदित जाहले।'—एरुव ७७—अकि १ उपेक्षा करणे, तिरस्कार करणे, हयगय करणे, आवाळ करणे.

'उणे किमपि माविश उवगवील मू देव वा।'—केवा २०. 'कदा-चित् तृणादुरा उवगिजेल दिग्यारी।'—मासिरी १४ २ हाकणे, त्याग करणे 'मग उववत विपयसी।'—याप ५ २७१ [उवक]
उवगणे—अकि शोधून काढणे, ओळखणे उमगणे पहा 'साय तमावाच जणो उवगानि चिती।'—विमि ८ ७ १२३ [स उपागमन

—उपागमन—उवगण—उवगणे—राज भाज १८३२]
उवगवट्ट—उ कटाळा—शर (शाये २ ७७)

उवगवाणे—वि कटाळवाणे—शर (मावाचे रामायण १. ७५२)

उवजणे—उमजणे पहा

उवजणे—अकि (क) भातावर आपण घाटून त्याचे उवजे करणे उवजा पहा

उवजणे—(य) उभरणे पहा

उवजत—उपजत पहा

उवजरणे—अकि शीघ्र झालेली रावित पुन्हा येणे, पुनरुज्जीवन होणे, गरीन उत्साह धारण करणे, टक्करीत होणे (भाणी, वनस्पती) [स उत+जु]

उपजरा—३ टक्की ताकद, उत्साह परत येणें (नि० येणें, आणणें) उपजज्यास्त येणें—नि पुनरुज्जीवन होणें

उपजळणें—अग्नि वटाळणें नासणें, वीट येणें ‘उपजळणी वाळा । गरी सवतीच्या माहेर ’ [का उज्वे तुल स उत्पञ्चत्र]

उपजळा—३ कटाळा, नास, वीट कटाळणें, दोडे उठणें, प्रासणें (कि० दणें, आणणें, लावणें, लागणें)

उपजडा—३ आतावर आधण घालून तें भात खापगत मानून निववून काढिल्लें असता जो तादूळ हातो तो (अव) उपजें [का उज्वे=उज्जता, वाफ]

उपजें—न उपजे कण्यासाठीं आपणाचें पाणी घालून टेकलें भात [का उज्वे]

उपजट—वि १ रिचित उण नोंवट २ घाल दुर्गंधी येणारा (अथवा कुत्र्यामुळें, धान्य बगैरे पदार्थ) ३ चागलें जून होण्या पूर्वी पिरनिय्यामुळें नासलें (फळ बगैरे) [का उज्वे=उज्जता]

उपजटणें—१ मासणें, जुणणें जुसणें व त्यामुळें दुर्गंधियुक्त हाणें (फळ बगैरे) २ जुन होण्यापूर्वी पिरनिय्यामुळें खराब हाणें ३ पिरन्यापूर्वी नासणें (फळ बगैरे) उपज होणें [का उज्वे]

उपजटाण-ठाण साण—की १ कुत्रल्या बसूनची दुर्गंधी २ आत्सर उण व बर जागस्त यणारी दुर्गंधी [का उज्वे]

उपजडण—न उडून [स उद्भवन]

उपजडणें—अग्नि १ उडूनचें, उत्पन्न होणें ‘की उपजडल वेपौनि सोचू । काळवेकाल ।’—कृ ४०७ वीतकाळारुणें आळस उजडे । शरीरामाजीं दवाच्या ।’—स्वादि ७४०८ २ प्रकाशणें ‘जवाच उचियडे । तारागण उजडे ॥’—हा १३ १२७ [स उद्भवन]

उपजडणें—अग्नि विरमणें घालविणें मात्त करणें ‘दोरीचें अग्नान तरा गळे । सगेंतुडीसि ही उजडळ । परी मयवपादि राहिले । सक्तीरें भले हड असती ॥’—रघोपा ९ २३६.

उपजडाडी—की (गा) उपजडाडी पर्व १ पहा

उपजडा—वि उपडा, पात्रा, अयोधुळ ‘तैल विपद्याचेनि मोडें । पणें परता केलें उजडें ॥’—ज्ञा १६ ४०० ‘साडिलीं पुढ पांथेलागडीं । केवळ नागवीं उपजी । दिन्हुप पडती उजडी । सेवी मडी हाऊनि टळी ॥’—एरव्व १२ ५६

उपजें—अग्नि १ उकडा होण, तापणें गरम कसणें, हाणें, उज्जता पावणें २ गुदमरणें, गदमदणें, बोंडल्यासारकें घालणें खत खतणें ३ (ल) प्रासणें, अस्वस्थ होणें ४ उज्जता व ओलसरपणा यामुळें खाव होणें कुजणें, नासणें (फळ बगैरे) ५ कुजटणें, उव टणें, जुसणें (धान्य बगैरे), उज्वे निवृत्तहाणें ६ विकणें पुसळणें (गद्द बगैरे) [का उज्वे] उपजट टेंपणें—पिवण्यासाठीं उजेंत टेंपणें, वाफ-उस देणें (तवाकू, गद्द बगैरे)

उपजें—अग्नि (की) धावणें, ओसरणें, उजडणें (पाळम बगैरे) (प्र) उज्जणें पहा ‘पाजून उजाला’

उपजटा—३ उवरा, उपवटा दाराच्या चौकणीचें खालचें त्रिवा वरचें लाकूड [स उज्वे=दरवाजाच्या चौकणीचें वरचें लाकूड]

उपजूरणें—अग्नि (प्रा) १ गुदमरणें गदमदणें २ (ल) नास हाळ सोसणें ३ (गद्द बगैरे) पिकावयास तयार होणें [का उज्वे]

उपजदार—वि गरम, उज्ज, उज्जता उत्पन्न करणारें (कापड बगैरे) [का उज्वे]

उजूर—पुन १ एक वृक्ष, हें झाड सर्वत्र होतें यास अजिरा सारकीं फळे येतात हिन्या फळाची भाजी करतात याचें लाकूड चिकन असलें सारीला रस औषधीआह [स उजुवर, प्रा उवर पु उवरी] २ उवरवडा, बायासाठीं भोंक न पाडिता करतात तो वडा म्ह० (क) १ भजे तुमचें पोड हो का वाकडें तर म्हणाला उवर राहिले म्हणजे झाले । २ भरलेवोना उवर वडू=पोटभर जवण झालें असतां गोड पशान्निदि कडू लागतो —न १ उवराचें फळ म्ह० उवर फोडून वेंचें काडणें=त्वन्नच्या धोव्या लाभाकरिता दुसऱ्याचें मोटेंतुडुखानकरणें २ एक पद्धान, विकलेलें केळें ताडुळाचें पिश्रात पुसकलून भात साखर घालून त्याच्या गोळ्या करून त्या भातप्रमाणें तुपात तळतात —टिपि ४५८ ३ वरक्या फणसाचे गेरे कुसकलून त्यांत ताडुळ्याचें पीठ भिजवून तें पुरीप्रमाणें थापून तेलत अथवा तुपात घासयाप्रमाणें तळतात ‘पुरिया उजराचें तळिती’—वसा ८ —राचें फळ-न (ल) (उवराचें फूल अदय असल्या वरून) दुप्याच्या दुर्मिळ वस्तू वचित भेजणारा मनुष्य ‘आताशा अगनीं उवराचच फूल झाड आहे’—सागोप्र ३१ [तुल० प्रा उवर पुज्वे=अभ्युत्त गोष्ट]

उजूर—वि (राजा) दमन ओलसर पावसाळ्यात षडुतेक पाणी साचयारी पावयक (जमीन), अदा जमिनीत पावसाळी पीक होत नाही उन्हाळी (रखी) पीक मात्र हातें [का उज्वे]

उजूर—की उजर (अप) दव ‘देवडी उजर खाली भेट दिली नाही कोणाला’—एगो १८ ‘जुनी तसता गाभिल्यामुळें खरें बसलीं कवड । त्यात बहरात देन उजर ।’—प्रला १६९ [अर उज उम व उजर]

उजरघाट—३ (उवरा हाच कोणी घाट सावहन) गुडील दाराच्या चौकणीचें खाव लाकूड [उजर+घाट] ० आलाडणें—मुटणें—(उप) घाटून बाहेर पडणें घरांतून वचित बाहेर पडणाऱ्या व्यक्तीस वाजतात ‘उजरघाट मुटणें हें महा कटीण’

उजरटा—डा—३ १ घराच्या मुट्या दाराच्या चौकणीचें खालचें लाकूड उवरा २ उजव्याच्या आसपासचा प्रदेश ३ (व्यापक) घर [स उजर+स्था] ० चडणें—शिरणें, प्रवेश करणें

‘बागला सुतार सुदा शाळेचा उवरठा न चढता वीस पचवीन
सयें सहज मिळवितो’

उवरणें—अकि १ (खरूज, जराय, गडू वगैरेतून) पाणी
बाहेर येणें, निघळणें, वाहणें, पिकणें, साहाय्यास लागणें, पूर्ण फुलणें
[दवी, पावर, इ०], दाखणें [ऊर] २ आकारास येणें, वाटणें,
वर व्यवस्थित दिसू लागणें (सुदी, इ०) [स उद+भृ-मर्, तुल
का उवने]

उंउरवट—उ उवरा, पराच्या दाराच्या चौकरीचे खालचे
लाडू ‘ते रावदावर ममरुकीनीं देखे उवर वट।’—अ० ६०
[उवरा]

उवरा—उ (कों) ओठ्याच्या निंहा नरीच्या वाटीं पाण्या
साठी पणविल्ल्या हारा [स उव्+गु]

उवरा—वि (राजा) जो पदार्थ खाद्या अस्त्या अभावीरील
जखनेत वृ धोरे वाटने, जखम उरते असा (पावडा, ओपळा,
धोरे पदार्थ), [उवरणें]

उंउरा, उवरा—उ १ दाराच्या चौकरीचे खालचे लाडू
२ (स) घर, बत्ती ‘या गावात दार उवर आहे’
‘या शहरात खाल उवरा आहे’ [स उवर=दाराच्या चौक
रीचे वरचे लाडू, ‘उम्योरोगुद्देहेलि’—हेमचंद्र भा उवर, दे
उमर] ३ उंउरपट्टी—ची घाणी—स १९४ ० चढणें—
परात जाणें, उवळा चढणें पहा—व्याची साल वाढणें,
—माती राहूं न देणें, उवरा शिजविणें—एसायाच्या बरीं एक
साल्या घरासारा घालणें, वरचेवर जाणें वरचा उवरा—उ
दाराच्या चौकरीची बत्ती यापून् खालचा उवरा—उ दाराच्या
चौकरीची सालची घालू दाराच्या बाहेरच्या चौकरीच्या राक
दास उवरा म्हणतात व आतील चौकरीच्या लाडूकडे वरभोरा
म्हणतात

उंउराव—उ उमराव (जव) पहा ‘बावीस उवराव
मिळून आले वाचकाच समेरा’—शुश्रीपा ६

उंउरवट—उ (प) उवरा
उंउरव्या—वि उवरासारखा खाल रणाचा (पोडा) [उवर]
उवळक—भ्र, उवळंग—वि क्रि वि १ असक्या, मुयलक, पार
समुद्र २ धर्शनाची, वंशदाजी, मोपम ३ जनिवितपणें, मोपम
पणे [अर अमलहू=प्रशाना]

उंउरलणें—अकि (गोनारीभरा) वाऱ्याचे घारीक हुकडे वरून ते
एकेमेकांवर ठेवून त्याच मारवून घरी लावून ते देवाचीत सापडून
हवाचा आघार न बदलतां एकाच हातीं उंउरलणें [उवाळा]

उंउरला, उंउरवील, पाळेंचा—उ (दारावर वगेरे बाटवणाऱ्या)
तावडा मुयला, मुगी

उवली—ली (कु) दराज्यावर आलेली छावणी, घर
वाऱ्यावरील कोबाडा, वस्तु ठेवण्यासाठी दराज्यावर मारलेली
फळी, दाखली [स उवर=उवरा]

उंउरलें—न पोहे विंचा लाड्या पण्यासाठी आघण घालून ठेव
लेले मात [का उवने]

उंउरलें—न (कु) दाराची चौकट, दराजा [स उवर]
उववण—न (ऊ) आंवे वगेरेची बाडी घालण्याकरिता
वापरण्यात येणारे मवत [का उवने, म उववणें]

उववणें, उवविणें, उवावणें—अकि १ ऊव देणें, उण्याता
देणें २ मुदमरविणें, गदमरविणें ३ उण्याता देऊन फिरविणें (आवे
अटीत घालून धोरे) ४ उण्याता देऊन वाढविणें (अडी धोरे)
५ फिरविणें (गडू धोरे)—अकि उवणे पहा [का उवने]

उववरा—वि पुढेती कर न जिरल्यामुळे बिरुत, वववरीत
सालेल (मात, खिचडी) [का उवने]

उंउरलें—न अतिशय उम्या होत असलेली, हवा येत नाही
अशी, वव जाण

उंउरली—वि (गो) दमेकरी [उवस]

उवस—ली (गो) दमा ‘उवस माराश’ [का उवस=दमा]

उवसळ—ली आढयाना शिरई देण्याचे गोल रंध्यासारखे
हवावर

उंउरसाण—ली उवट विंचा कुकट घाण, उवदाण [उव—
उवरा+पाण]

उवळ—ली खोबल्याची उवडी, दास [का उवळक, (धातु
उवळिमु=ओकारी रणें)] ‘प्रत्येक खोबल्याची उवळ देण्यापूर्वी
मुलास सुषणा होऊन ते साह्यासाठी आईकडे पडते’—शब्दवै ४४

उंउरवळ—(गो) पावसाळयात जमिनीतून दार बाहू लागणें,
उपळ पहा

उवळक—उवळक अर्थ २ व ३ पहा

उंउरळणें—कि (गो) १ राखण धोरे लावून (घांनि) कपडे
धुणे २ मुणाने विशिष्ट प्रकारे हालवून कप्या व पीठ किंवा बोंडा
वेचळा करणे उमळणें पहा [का उवळक=कोडा]

उंउरळणें—अकि १ अतिशय उण्यामुळे (फट धोरे) कुजणें,
नासणें २ मये नासवणें, मयेसाण होवें [का उवने]

उंउरळ—उ (क) उवचा हातुपचा, आठोपघोरे तसाव
‘गामच्या सासुवाईच्या उमळ ससार, असतो’

उवळी—एक झाड

उंउरळी—ली (गो) उवट पहा [म उंउरळ्यन]

उंउरळें—वि (गो) उवळक (पड) [उंउरळणें]

उंउर—ली उण्याता उर पहा ‘ते तीनी वनिंदी मागीं।
आणि छे उवणें आगीं॥’—श० १८ २० ‘कां गजवज्जि उंउर।
पासुरणें कडोउा मया॥’—अणु • ६० [का उवने]

उवागळी—की (व) समृद्धि, रेलचंद, आधिक्य 'पैशाची उवागळी अगली म्हणजे सर्व काही सुचने' [उव+आगळी]

उवाणी—उ ताळा, गवे 'मुन्ही चट्यासे उवाणी। हरिदास गाव गीं॥'—व १११ उवाणे पदा [का उव्यु=उजणे, पुगणे]

उवाणा—उ (व) खडाटोप 'कामाचा उवाणा फारशाळा'—जगाबाई (नित्यपाठ) २ [का. उवण=भडसर ?]

उवार—की ? (जमावणे) रोजपञ्चर पूर्वदिवशी निघा लेवी शिक दुसऱ्या दिवशी जमा धरतात ती, हातातील शिडक—वि (व) फाजील, जास्त, अधिक 'उवार बोवलील तर पुतरीत देईल' २ बावी, उवारी 'गिहाइकाडे दुकानदारांची धरीउ उवार निघत' ३ हातातील शिल्लकसंपत्ती [हि उवास्ता=शिक ठेवणे तुल० सं उव+उ, का उव्वर=आधिक्य]

उवार—वि (गो) उच [स उपरि]

उवार—उवा—वि (ना) (प्राप्त्य) घेतल्याऊ, उगार, भन्त्या [स उव+उ]

उवारणे—अकि ? उवणे (अर्धी वंगरे) २ पिकविणे, अडी लावणे (फळे वंगरेची)—अकि ? उण्णात व आरंदा चोख्या योगाने नासणे, उजणे (फळे किंवा इतर पदार्थ) २ उव्मा होणे, गदमदणे 'मौमकाळ दाखवी उव्मा। उवारोनि माशिया प्रणा। कासावीर करीतसे।'—मुजादि ४८७५ ३ वरुज, जलम, पुटकुळ्या वंगरेतून पू काढणे [का उव्ने, म उवारा]

उवारणे—अकि उमारणे पदा ? (राजा कु) आकारात आणणे, तयार करणे (काफा वंगरे) २ (राजा कु) अस्त्राव्यस्त करणे, विसरणे, अस्त्रवस्थित करणे (येस विवा काही दस्त) ३ (प्र) उमारणे, शिवाय्याच्या वपण्याचे भाग एवज वरून घेता घालणे [स उव+उ, का उव्वर=आधिक्य, म उमारणे]

उवारा—उ ? उण्णात, उव्मा, उव्माळा, उकाडा तपयेरीकड धनुष्या आसनाचा उवारा॥'—झा १२१ 'नका काही उपचार माझ्या धरीरा। करून साहावे मज बहु हातो उवारा॥'—सुधा ११७ २ (ल) संपत्ति, प्रव्य, माळमत्ता 'त्याजपासी काही उवारा आहे' ३ (ल) पराक्रम, तेज 'सोमांझेशा भुजाव्य उवारा। काई साहिल॥'—विशु ८९३ ४ (सामा) उजव पदा ५ (ल) आश्रय 'माते तुझावि उवावा'—रामदासी २१७२ [का उव्ने, स उमारा—उव्वर—उवारा—उवारा—उव्मा भाग १८३३] ० देणे उज करणे, तापविणे, उण्णात देणे

उवारा—उ आधिक्य, समृद्धि 'जैसा वस्तुरियेचा निचरा। येथे परिमट्याचा उवारा।'—विशु ७१०६ [स उव+उ, का उव्वर=आधिक्य]

उवारी—की (गो) उचवग, [स उपरि]

उवाळ, उवाळा, उवाळ—न पु विस्तार, फोंफावणे, अति थयदाट माजणे (तण, सावगुडव) 'महा मोहाचे उवाळ'—माए ३०७ [का उव्वर=आधिक्य, पुगणे, माजणे]

उवाळणे—अकि उवणे ? उकाडा होणे, उव्मा होणे, गदमदणे २ उण्णेने विवा उवने नासणे, पुजणे (फळे वंगरे) [का उव्ने]

उवाळ—उ की ? (गो) उव्माळा [का उव्ने] २ आकाशाची अभ्राच्छादित स्थिति 'आज पावमान उवाळ धव्या'—आज पावसावे बावोपो धरली आहे, उवाळा पदा

उवाळ—की दाट, सोकण्याची उवळ पदा

उवाळणे—अकि ? उवळणे, शिजणे २ उण्णेने नासणे, पुजणे (फळे वंगरे) [का उव्ने]

उवाळा—उ ? हजेतीत उण्णात, उव्मा, गर्मी २ उव्माळा [का उव्ने=उण्णात]

उवाळा—उ ? पाण्याचा वड, उत, उकडी (कि० येणे) २ उमाळा, अपेग (मुष्ट, दु ख, वदगा ६०) (कि० येणे) ३ (व) जाळ, उवाळा उठणे, उसळणे (विस्तवाची) 'उठती वन्दीचे उवाळे'—दा ११६८ 'सम्याकाळी सुचे उवाळ्यासारखा दिततो' [का उव्यु=वर उवणे, पुगणे, (मुल० शु उवाळो=सर्पण)]

उवाळा—उ ? (कापारी पदा), भाव्याच्या युकास आकार देण्याचे हत्यार, हे जमिनीत उवणे पुरुत त्याच्या माग्यावर भाई देवून हातोड्याने टोकतात २ (को) (सोनारी पदा) आगदी, ओरने वंगरेस वागळा आकार देण्याचे हत्यार [स उव्ने, प्र उव्व, म उव्मा+स]

उवाळा—उ. (कु) फेस [उमाळा]

उवाळ—न उव्माळ्यात उण्णेनेमुळे होणारे गळ [उव+आवाळ]

उव्मा—की धाग्याचे (गड वंगरेचे) ओले कणीस, ओवी [स उवी]

उवीज—की (सोनारी पदा) चादी

उवीर—(गो) बांधकामाकरिता किंवा गिलाव्याकरिता केलेला चिखल [स उव+उ]

उवील—उ उवला पदा

उव्वर—उ (व) बाजरीचा बुरदा, निवूर, लिवूर [स उवी=हुरडा]

उवेजणे—उवेणे—अकि उवणे, उकड लागणे 'गयवा पक्वाने मुकेले। गगसि तृथा उपजले। काइ चद्रका उवेजरी। ग्यजनाते इच्छिल॥'—रास ५८०८ [का उव्ने]

उवो—मि ? (गो) उमा २ (ल) उमे गंध लावणारा (विण्व) [स उव्ने प्र उव्व, म उमा]

उव्या—उ (व ना) विस्तार, जाळ [का उव्ने]

उद्भटमंजिलत—वि वैभवपत्न —राज ७ १७२ [अर उद्भटमंजिलत]

उभ—श्री उभाणी, उत्पत्ति [स ऊर्ध्व, प्रा उन्म, विवा स उद्भव, प्रा उभार]—वि उभय, दोषे [स उभय]

उभउभ्या—किवि, उभाउभी, तत्काल 'अविश्रासे क्व खिल्या चित्ता । अमिमाने म्हेण सी हाता । तेव्हा उभउभ्या पळे आस्तिकता । देखे नास्तिकता सदैव ॥'—एमा २३ ३१० [उभदि]

उभक—न (कं) 'यैल किंवा रेडा ज्याभोंवतीं फिरतो ते रहाड गाढ्याचे उभे लव्हूड [स ऊर्ध्व+काष्ठ, स उभकट]

उभयउडी—श्री पादरी मातो पाण्यात कालवून तिने भितोस दिलेले सातपा [उन्मा+नृड]

उभय—उभय पहा

उभयपणे—उभयपणे पद्म 'एक भागली, एक उभयली अशी व्ययस्या उभयतास जाहली होती'—माय २० (पाठभेद)

उभयात—न खाटेच्या चौकरीची जी दोन उभी गाते (लाकडे) त्यापैकी प्रत्येक बाजूचा उलट आडगात [उभे+गात]

उभयजणे—कि कडाळणे, नासणे, वेद पावणे 'ते सुविष्ठा तोस । उभेहीना ।'—शा १४ ३२९ 'जो शुक्रमणी उभे ।'—शा १३ ६७२ [स उद्भ+भू]

उभड, उभंड—वि १ उभा २ उच, उचक (भाडे, पगडी) ३ उभ्या कपाचा, उचला, उभ्या टेवणीचा ४ उभड, वर, स्पष्ट, जाहीर 'उभड निदा धरिली मुर्छी ।'—दावि १६४ [उभा]

उभड—डा, उभंड—५ (क) उभर १ उभाळा, उचळी, गडिवर, भावग 'त्याचेनि दुष्ट उभडवाला ।'—सुवन ८८१ 'गोपाळा उभड गावरे दु राचा । कुठित हे बाळा वाली स्याची ।'—गुगा ४५ 'तेणे बहुत दुखी जाला । देवानिया उभट आला ।'—दा ३ ५६ 'सगदान वेगाम दुपरिपास सागावे परतु ज्याचा उभड तोच जाणत असेउ'—माव १४ २ खालून वर उभयगारा प्रवाह (पाणी, रक्त इ० चा) सरा, शेट पुर 'जैबा प्रख्यातुचा उभडु ।'—शा १६ १३८ 'बहिलिया सवल्प जळ्या उभडा'—शा ७ ९९ [स उद्भ+मृत, निदा स उभम प्रा उभमड=प्रवळ, प्रवट ?]

उभड—उभर, उभड पहा

उभडणे—१ उत्पन्न होणे, प्रादुर्भाव होणे २ उभाळा पुर येणे, उताळी येणे बाढणे 'दही सीतळता उभडे । कां उज्ज्या अ-यात चट ।'—एमा २८ ५९९ [उभड]

उभणी—नी—श्री उभार उभाणी, प्रथम, हकीगत, बनाव 'तुन्ही आदर्यु रगाळ उभणी ते ।'—रिपु ७६० 'तेथी भीतरी उभनी गोमरी ।'—रिपु ५६९ [उभा, उभणे]

उभणे—अकि १ उगारणे, उभाळे जाणे, रचणे, रचले जाणे, तयार होणे, करणे 'तेव्हाही मायाभूमिकेचेनि पवार । उभिली शिगदेहानी पवळी ।'—शिख १३ 'तैसिया गुदिया उभिल्या । परोपरी ।'—शिख ५१२ 'का भमेचा उमला । दीप प्रशास सचला ।'—अमृ ७ १०० 'उभिला वैसा देवती । जाणोनि बुचा ।'—शा १३ ६५८ [स उद्भ+भवत, प्रा, उज्जवण]

उभणे—अकि थावणे, जोसरणे (पाऊन येणे) [उभा]

उभय—उभा दोषे, दोन, द्वय, दुकल, जोडी, खेळे याचा उत्पत्तपदाशी समास होतो उ० उभयब्राह्मण (दोन जे ब्राह्मण), दोन स्वायी ज्याचे तो उभयवार्तिक, उभयसत्ताक, इ० [स]

•कुल—न शरीरसव्यामुळे जोडलेली दोन्ही कुळे, माहेर व सासर 'उभय कुलरा यद्य न देई असा मुलगा असावा ।' 'उभ' टा नदशयिनी' 'उभयकुलेदार' [स] •खुरी—मुखी—वि गय विताना वाग्रह बाहेर पडलेवेळीं दोन्ही बाजूस दोन (गाईचे व वासराचे) खुर किंवा तोंडे दिसतात म्हणून त्या स्थितीत असलेली (गाय) 'तव पुढे देणे कामभेद । उभयखुरी प्रसवता अर्थशुभ । राहिला तेथे ।'—कपा ३ ६ ६३ •गामी—वि दोन्ही (दिशा बाजू) वडे जाणारा •सर—वि अलक्ष्यलक्षरी, पाण्यात व जमिनीवर किंवा हवेत राहणारा •दुशी—वि दोन्ही बाजू पाहणारा, लक्षात येणारा, दोन्ही बाजूचा विचार करणारा •द्वारे—न अच शरीराची मलमूत्रोत्सर्गाची दोन खुद्दद्वारे 'राजसेवक फिरती मम । उभयद्वारे मुक्त साडोन ।' •निप्रु—वि दोन्ही बाजूविपदी प्रेम अगत्य असणारा, दोन्ही पक्षाना सामाळणारा •पण—न द्वेव •पराटमुख—वि दोहोपर्वी कोणतोहि गोष्ट न स्वीकारणारा, इच्छणारा, दुराग्रही, हरी •पक्ष—उ. दोन्ही बाजू, पक्ष, वट—वि वि दोहोवडे, दोहीवडे, इह आणि परलोकी 'तयासी लाभे प्रत्यक्ष । सदा आनंद उभयपक्ष ।'—गुच ५१ ९५ •पक्षीसमान—वि १ दोहोबाजूनी, दोन्ही हानी सादण, दोहोज्ञान पाहण्यासारखा, दोन्ही बाजूवर्षी अगत्य वाळणारा २ नि पक्षपाती, पूर्वग्रह विरहित नि स्पष्ट, निर्विकल्प ३ दुतोड्या, वेळ पाहून वागणारा, दोन्ही दमरीवर हात ठेवणारा सन्ध्यावाची •लिंगी—वि १ ज्या प्राणी-वनस्पति जातीत स्त्री व पुरुष एकत्रिये एकाच शरीरात असतात अथ (प्राणी वनस्पती) (६) हमाशोडाईट २ सततितिंगी हिजडा दसा •स्त्रीक—उ. स्त्रीलोक व मृतुलोक, इतर लोक 'खेळे करितां उभयलोक । सुदुष्ट होनी ।'—दा ११ ३२

•विध—वि १ दान प्रकारचा तन्हेचा, स्वभावाचा वगैरे २ (स) स्त्री-पुरुषद्वय उभयश्री पदा ३ उद्भमक व अद्भमक दोन्ही जातीचे (शिवापर) ४ दुतोड्या भात-बाहेर वेगळे अणणारा, दोन दमरीवर हात ठेवणारा एकत्रित नमणारा •द्वितीय—न मन व शरीर या दोहोनी गुंदि 'गृहस्थे व्यापया निपाप । टाके तो

उभयखुरी मुक्त साडोन ।' •निप्रु—वि दोन्ही बाजूविपदी प्रेम अगत्य असणारा, दोन्ही पक्षाना सामाळणारा •पण—न द्वेव •पराटमुख—वि दोहोपर्वी कोणतोहि गोष्ट न स्वीकारणारा, इच्छणारा, दुराग्रही, हरी •पक्ष—उ. दोन्ही बाजू, पक्ष, वट—वि वि दोहोवडे, दोहीवडे, इह आणि परलोकी 'तयासी लाभे प्रत्यक्ष । सदा आनंद उभयपक्ष ।'—गुच ५१ ९५ •पक्षीसमान—वि १ दोहोबाजूनी, दोन्ही हानी सादण, दोहोज्ञान पाहण्यासारखा, दोन्ही बाजूवर्षी अगत्य वाळणारा २ नि पक्षपाती, पूर्वग्रह विरहित नि स्पष्ट, निर्विकल्प ३ दुतोड्या, वेळ पाहून वागणारा, दोन्ही दमरीवर हात ठेवणारा सन्ध्यावाची •लिंगी—वि १ ज्या प्राणी-वनस्पति जातीत स्त्री व पुरुष एकत्रिये एकाच शरीरात असतात अथ (प्राणी वनस्पती) (६) हमाशोडाईट २ सततितिंगी हिजडा दसा •स्त्रीक—उ. स्त्रीलोक व मृतुलोक, इतर लोक 'खेळे करितां उभयलोक । सुदुष्ट होनी ।'—दा ११ ३२

•विध—वि १ दान प्रकारचा तन्हेचा, स्वभावाचा वगैरे २ (स) स्त्री-पुरुषद्वय उभयश्री पदा ३ उद्भमक व अद्भमक दोन्ही जातीचे (शिवापर) ४ दुतोड्या भात-बाहेर वेगळे अणणारा, दोन दमरीवर हात ठेवणारा एकत्रित नमणारा •द्वितीय—न मन व शरीर या दोहोनी गुंदि 'गृहस्थे व्यापया निपाप । टाके तो

उभयखुरी मुक्त साडोन ।' •निप्रु—वि दोन्ही बाजूविपदी प्रेम अगत्य असणारा, दोन्ही पक्षाना सामाळणारा •पण—न द्वेव •पराटमुख—वि दोहोपर्वी कोणतोहि गोष्ट न स्वीकारणारा, इच्छणारा, दुराग्रही, हरी •पक्ष—उ. दोन्ही बाजू, पक्ष, वट—वि वि दोहोवडे, दोहीवडे, इह आणि परलोकी 'तयासी लाभे प्रत्यक्ष । सदा आनंद उभयपक्ष ।'—गुच ५१ ९५ •पक्षीसमान—वि १ दोहोबाजूनी, दोन्ही हानी सादण, दोहोज्ञान पाहण्यासारखा, दोन्ही बाजूवर्षी अगत्य वाळणारा २ नि पक्षपाती, पूर्वग्रह विरहित नि स्पष्ट, निर्विकल्प ३ दुतोड्या, वेळ पाहून वागणारा, दोन्ही दमरीवर हात ठेवणारा सन्ध्यावाची •लिंगी—वि १ ज्या प्राणी-वनस्पति जातीत स्त्री व पुरुष एकत्रिये एकाच शरीरात असतात अथ (प्राणी वनस्पती) (६) हमाशोडाईट २ सततितिंगी हिजडा दसा •स्त्रीक—उ. स्त्रीलोक व मृतुलोक, इतर लोक 'खेळे करितां उभयलोक । सुदुष्ट होनी ।'—दा ११ ३२

•विध—वि १ दान प्रकारचा तन्हेचा, स्वभावाचा वगैरे २ (स) स्त्री-पुरुषद्वय उभयश्री पदा ३ उद्भमक व अद्भमक दोन्ही जातीचे (शिवापर) ४ दुतोड्या भात-बाहेर वेगळे अणणारा, दोन दमरीवर हात ठेवणारा एकत्रित नमणारा •द्वितीय—न मन व शरीर या दोहोनी गुंदि 'गृहस्थे व्यापया निपाप । टाके तो

उभयखुरी मुक्त साडोन ।' •निप्रु—वि दोन्ही बाजूविपदी प्रेम अगत्य असणारा, दोन्ही पक्षाना सामाळणारा •पण—न द्वेव •पराटमुख—वि दोहोपर्वी कोणतोहि गोष्ट न स्वीकारणारा, इच्छणारा, दुराग्रही, हरी •पक्ष—उ. दोन्ही बाजू, पक्ष, वट—वि वि दोहोवडे, दोहीवडे, इह आणि परलोकी 'तयासी लाभे प्रत्यक्ष । सदा आनंद उभयपक्ष ।'—गुच ५१ ९५ •पक्षीसमान—वि १ दोहोबाजूनी, दोन्ही हानी सादण, दोहोज्ञान पाहण्यासारखा, दोन्ही बाजूवर्षी अगत्य वाळणारा २ नि पक्षपाती, पूर्वग्रह विरहित नि स्पष्ट, निर्विकल्प ३ दुतोड्या, वेळ पाहून वागणारा, दोन्ही दमरीवर हात ठेवणारा सन्ध्यावाची •लिंगी—वि १ ज्या प्राणी-वनस्पति जातीत स्त्री व पुरुष एकत्रिये एकाच शरीरात असतात अथ (प्राणी वनस्पती) (६) हमाशोडाईट २ सततितिंगी हिजडा दसा •स्त्रीक—उ. स्त्रीलोक व मृतुलोक, इतर लोक 'खेळे करितां उभयलोक । सुदुष्ट होनी ।'—दा ११ ३२

•विध—वि १ दान प्रकारचा तन्हेचा, स्वभावाचा वगैरे २ (स) स्त्री-पुरुषद्वय उभयश्री पदा ३ उद्भमक व अद्भमक दोन्ही जातीचे (शिवापर) ४ दुतोड्या भात-बाहेर वेगळे अणणारा, दोन दमरीवर हात ठेवणारा एकत्रित नमणारा •द्वितीय—न मन व शरीर या दोहोनी गुंदि 'गृहस्थे व्यापया निपाप । टाके तो

उभयखुरी मुक्त साडोन ।' •निप्रु—वि दोन्ही बाजूविपदी प्रेम अगत्य असणारा, दोन्ही पक्षाना सामाळणारा •पण—न द्वेव •पराटमुख—वि दोहोपर्वी कोणतोहि गोष्ट न स्वीकारणारा, इच्छणारा, दुराग्रही, हरी •पक्ष—उ. दोन्ही बाजू, पक्ष, वट—वि वि दोहोवडे, दोहीवडे, इह आणि परलोकी 'तयासी लाभे प्रत्यक्ष । सदा आनंद उभयपक्ष ।'—गुच ५१ ९५ •पक्षीसमान—वि १ दोहोबाजूनी, दोन्ही हानी सादण, दोहोज्ञान पाहण्यासारखा, दोन्ही बाजूवर्षी अगत्य वाळणारा २ नि पक्षपाती, पूर्वग्रह विरहित नि स्पष्ट, निर्विकल्प ३ दुतोड्या, वेळ पाहून वागणारा, दोन्ही दमरीवर हात ठेवणारा सन्ध्यावाची •लिंगी—वि १ ज्या प्राणी-वनस्पति जातीत स्त्री व पुरुष एकत्रिये एकाच शरीरात असतात अथ (प्राणी वनस्पती) (६) हमाशोडाईट २ सततितिंगी हिजडा दसा •स्त्रीक—उ. स्त्रीलोक व मृतुलोक, इतर लोक 'खेळे करितां उभयलोक । सुदुष्ट होनी ।'—दा ११ ३२

•विध—वि १ दान प्रकारचा तन्हेचा, स्वभावाचा वगैरे २ (स) स्त्री-पुरुषद्वय उभयश्री पदा ३ उद्भमक व अद्भमक दोन्ही जातीचे (शिवापर) ४ दुतोड्या भात-बाहेर वेगळे अणणारा, दोन दमरीवर हात ठेवणारा एकत्रित नमणारा •द्वितीय—न मन व शरीर या दोहोनी गुंदि 'गृहस्थे व्यापया निपाप । टाके तो

उभयखुरी मुक्त साडोन ।' •निप्रु—वि दोन्ही बाजूविपदी प्रेम अगत्य असणारा, दोन्ही पक्षाना सामाळणारा •पण—न द्वेव •पराटमुख—वि दोहोपर्वी कोणतोहि गोष्ट न स्वीकारणारा, इच्छणारा, दुराग्रही, हरी •पक्ष—उ. दोन्ही बाजू, पक्ष, वट—वि वि दोहोवडे, दोहीवडे, इह आणि परलोकी 'तयासी लाभे प्रत्यक्ष । सदा आनंद उभयपक्ष ।'—गुच ५१ ९५ •पक्षीसमान—वि १ दोहोबाजूनी, दोन्ही हानी सादण, दोहोज्ञान पाहण्यासारखा, दोन्ही बाजूवर्षी अगत्य वाळणारा २ नि पक्षपाती, पूर्वग्रह विरहित नि स्पष्ट, निर्विकल्प ३ दुतोड्या, वेळ पाहून वागणारा, दोन्ही दमरीवर हात ठेवणारा सन्ध्यावाची •लिंगी—वि १ ज्या प्राणी-वनस्पति जातीत स्त्री व पुरुष एकत्रिये एकाच शरीरात असतात अथ (प्राणी वनस्पती) (६) हमाशोडाईट २ सततितिंगी हिजडा दसा •स्त्रीक—उ. स्त्रीलोक व मृतुलोक, इतर लोक 'खेळे करितां उभयलोक । सुदुष्ट होनी ।'—दा ११ ३२

•विध—वि १ दान प्रकारचा तन्हेचा, स्वभावाचा वगैरे २ (स) स्त्री-पुरुषद्वय उभयश्री पदा ३ उद्भमक व अद्भमक दोन्ही जातीचे (शिवापर) ४ दुतोड्या भात-बाहेर वेगळे अणणारा, दोन दमरीवर हात ठेवणारा एकत्रित नमणारा •द्वितीय—न मन व शरीर या दोहोनी गुंदि 'गृहस्थे व्यापया निपाप । टाके तो

उभयखुरी मुक्त साडोन ।' •निप्रु—वि दोन्ही बाजूविपदी प्रेम अगत्य असणारा, दोन्ही पक्षाना सामाळणारा •पण—न द्वेव •पराटमुख—वि दोहोपर्वी कोणतोहि गोष्ट न स्वीकारणारा, इच्छणारा, दुराग्रही, हरी •पक्ष—उ. दोन्ही बाजू, पक्ष, वट—वि वि दोहोवडे, दोहीवडे, इह आणि परलोकी 'तयासी लाभे प्रत्यक्ष । सदा आनंद उभयपक्ष ।'—गुच ५१ ९५ •पक्षीसमान—वि १ दोहोबाजूनी, दोन्ही हानी सादण, दोहोज्ञान पाहण्यासारखा, दोन्ही बाजूवर्षी अगत्य वाळणारा २ नि पक्षपाती, पूर्वग्रह विरहित नि स्पष्ट, निर्विकल्प ३ दुतोड्या, वेळ पाहून वागणारा, दोन्ही दमरीवर हात ठेवणारा सन्ध्यावाची •लिंगी—वि १ ज्या प्राणी-वनस्पति जातीत स्त्री व पुरुष एकत्रिये एकाच शरीरात असतात अथ (प्राणी वनस्पती) (६) हमाशोडाईट २ सततितिंगी हिजडा दसा •स्त्रीक—उ. स्त्रीलोक व मृतुलोक, इतर लोक 'खेळे करितां उभयलोक । सुदुष्ट होनी ।'—दा ११ ३२

•विध—वि १ दान प्रकारचा तन्हेचा, स्वभावाचा वगैरे २ (स) स्त्री-पुरुषद्वय उभयश्री पदा ३ उद्भमक व अद्भमक दोन्ही जातीचे (शिवापर) ४ दुतोड्या भात-बाहेर वेगळे अणणारा, दोन दमरीवर हात ठेवणारा एकत्रित नमणारा •द्वितीय—न मन व शरीर या दोहोनी गुंदि 'गृहस्थे व्यापया निपाप । टाके तो

करावा जपतप । उभयशोचायै स्वरूप । अति साटोप करावे ॥
—पद्या १८ ३१८ ०साधारण—सामान्य—उभयपक्षीगमान
पदा 'काहीं प्रते स्मातीची, काहीं वैष्णवाची अहित, काहीं उभय
साधारण आहेत' ०स्वामिभूत-सत्ताक—वि दोन धनी असलेला,
दोघाच्या सत्तेखाली असोय

उभयतः—किंवि दोहीकडे, दान्ही बाजूनी दोहोंकडून [स]
०पाशरज्जु—की (स) दोहोंबाजूनी येणारी अडचण, बाजी
इकड नसे इकडे वई अशी स्थिति, शृंगापवि, (सामा) पंच,
पचाईत (इ) डायलेमा

उभयतां—एना दोघेजण, दोन्ही, उभय, द्वय [स उभ
यत] ०सरदार—(सावैतिक) सिं—होळवर 'उभयतां सरदार
रात पंच दिसते' —राज १ १३८

उभयतोमुख—वि दोन्ही दिशातीं पाहणारा, द्विमुखी, दोन
दोही बाजू असलेला, बुलोज्या [स]

उभयतामुखी—की १ उभयमुखी पदा २ दोन प्रवाहानी
वाहणारी नदी, कटा [स]

उभयतोवाही—घाहिनी—वि दोन प्रवाहानी वाहणारा
(प्रवाह, नदी), उभयतोमुखी [स]

उभयत्र—किंवि दोन्ही बाजूनी, दान्ही दिशातीं, दोन्हीकड,
इकडे आणि तिकडे [स]

उभया—किंवि उभाठमी, उभ्याउभ्या 'एका उभयाचि
प्राण गेले' —झा १ १३७ [उभा]

उभयान्वयी—वि १ दोषास तोडणाऱा, दोहोंबाजूचा, उभय
पक्ष—निघ दान्ही पक्षातीं सवध ठेवणारा, हुतोड्या 'उसरहिंदु
स्थानातले उपद्रव्यापी सत्याधिक, बाईल ह्मणारास त्याचे
इस्तक व प्रो रसनुक दुख्यस्तसारक उभयान्वयी स्वाधीनपदकर्याने
स्वोम मानणार कसे?' —केसदा २ १९३ ०अव्यय—न (व्या)
दोन मजद किंवा कायचें जोडणारा शब्द उ० आणि, व जर, तर,
पद्य ६०

उभयान्वित—वि १ दोन्ही बाजूनी जोडलेला, दोन्ही
बाजूनी रावव असलेला २ उभयान्वयी (अव्यय) पदा [स]

उभयार्थ—वि १ ज्याचे, दान अर्थ हस्तात असा अर्थी,
दो। तहानी लावता खईल असे, 'हे दोलीं खय मनीं उभयार्थ
लेयी' —नाट १२२ २ (ख) क्षतिक्षिप्तार्थ, संशयितार्थी, दुष्परी,
दुसरी (वचन, भाषण, वसोस्ति, फेव इ०) [स]

उभयालंकार—५ मिश्रालंकार शब्दालंकार आणि अया
लंकार यांचे मिश्रण उ० 'श्यार श्याल्य कसती हो। सण्य
आगा नटकेवरी हो। कासे विकामे पट कसती हो। भीशकली
पडककसती हो।' —वामन

उभयंग—५ पिक्का, फिक्कट रंग, अस्पष्ट, विटलेला रंग —वि
फिक्कट रंगाचे, विटलेले, विटलेल्या रंगाचे (सूत्र) [स उद्+
भरभंग उभयभंग]

उभारणी—की उभणी, उभारणी पदा
उभारणे—अकि १ उफणणे, वारणें उफणणे पदा २ (व)
उतणे (विज्या बोरें) 'विज्या उभाळा म्हणजे खोबरेल तेल लाव
तात' ३ (धान्य वाडू बोरें) आतों, रिकामें करणे [उद्+भ,
या उभारणे, हि उभय—रिकामें करणे]

उभरा—वि पिक्का, फिक्कट, विटलेला

उभरण—न पाऊन निवारण करण्याचे साधन, छनी, इलें,
बोर [उभयें, तुल० का उब्जे=पाऊन+स आरण]

उभयण, उभयौण—की (विगडाम) ताणा, उभे दारे,
याच्या उलट आडवय [उभी+वीण]

उभारामरी—की (भरीवर भर) गदी, दाटो, रान, पकि
'आता काय कच या वरि। शिंगल पामेभराचा मभिरि। दोषाची
उच्चाारीन उभयामरी। सासदोती कुण ॥' —शिवु २ १७ ६४
[स उद्+भरभर]

उभला—छ—५ न उबारला, उवरा, दारवडा 'बाणमियेवें
उभलें। चोण न रिग।' झा १३ ७०० [उवरा पदा]

उभयवर्ण—छी उभारणी, बाया, टेवण 'म्हणे धाकनी उभ
वट माती नवी ताणी माती।' —पदा ७६ [उभा+वट प्रत्यय]

उभयवर्णी—की १ उभारणी, उडावणी, रचना, स्थापना,
वाचणी, उभणी पदा 'जेनीं का नडाची रावाराणी। दोघे येळती
रत्निकेपणीं। तेवीं प्रकृतिपुणउभवणी। मिळ्यापणीं जो जाणें ॥'
—एमा १९ २७ २ (ख) (वारिज भाषार बरोपासु) मुपला,
उत्पितावस्था, वर होके काढणे उडणे, उडवणे, पायावर उभे करणे
३ धडा, व्यापार बोरेंची स्थापना उभारणी ४ पयारा, ज्याची
उभारणी करी आह ती वट्ट गोष्ट 'अतो ह उभयणी माया
मय। जनें रचिने ॥' —शिवू ४ ७९ [उभा उद्भवण]

उभयवर्ण—उभयवर्ण—अवि १ उभारणे, उभे करणे, रचणे,
स्थापन करणे 'वपदवरी उभयवर्णें घरे कवी ॥' —झा १ १२
'मठ महप उभयवर्णें। —मुआदि ७७ ५२ २ मायविणें,
उभे रहावयास लावणे ३ पाऊस पवित्रित आभय घणें, घाणें,
पर्यंत्य टाळणें 'म्या पाऊस उभयिला मग निघारों' ४ उभ
योगानवर उभे करणे, जागवत ठेवणे (जातें बोरें) ५ रिस्तकपें,
उभे करणे, विजणें (केंस बोरें) [स उब्जे+भू—मवन, किंवा उद्+
भवन]

उभयवर्ण—अकि १ उभे राहणे, ताड, तसळ होणे रयावि
होणे, रचने जाणें ३ (ख) आजरांतून उठणे, गदींथीतून किंवा अजान
थिनीतून वर येणे, स्वतःच्या पायावर उभे राहणे ३ बट होणे,
वाचणें (पाऊन) [उभा, स उब्जे, प्रा उब्जभन भू भर १]

उभयिता—वि उभयगो, उभाणी करणारा 'याचा प्रभु तोचि उभयिता तनया ।'—मोमभा २ २६ [उभयिणे]

उभस्त्वना—स्त्री (बों) निर्मालिनी, चारवीचान फटकजिती, उभारा [स उद्+मल्लसं]

उभळ—स्त्री कोंड्यातून उभळून वेगळी वाडलेली कणी [स उद्+मल्ल, आ उभाळणे=सुपानें पाखडणे]

उभळ-ळी—स्त्री १ रोखत्याची दांड उभळ पहा 'उभळीचा उभळारा। उबवु सेजारिल्या परा ॥'—एम्भा ९ २७० २ तीन उभळ्या, उतुकता, उतावळी [का]

उभळणें—अकि १ सुपानें कोंडा बोरेंतून कणी वेगळी करणें, पाखडणें २ नवीन जात्यात घोंडें घाल्य दवून तें वाडू करणें व तें कपें चाल्लें तें पाहणें, घाल्यातील घास काडून टाकणें [प्रा उब्भा का, गु० त उद्+मल्ल, का उभळणे=कोंडा]

उभळणें—उकि (प्रा) उभळणें (मग वंगरे) [सा उन्वे]

उभळणें, उभळणें—अकि (राजा) उलटित होणें, अवार होणें, उदावीळ होणें [उभळ]

उभळा—वि उभारलेळा [उभा]

उभा—वि १ लाठ, घर, खडा, आडवा नसलेला, न बाकलेला, न मल्लका 'उभा राहून निजी वेळ पोहोली? ये, इथें सोपा कपावर ये' २ सरळ दिवेंत असलेला, राखीच्या अनुपपानें सरळ रेंवेंत असणारा (रस्ता) याच्या उलट आडवा (रस्ता) ३ चाव, मुळ असलेला (घदा वंगरे) 'मात्रे पर वाचण्याचें काम जणें आहे' ४ न कापलेले, शेतात उभें असलेले (पीक वंगरे) 'शेतातील उभें पीक घालून बापून नेले' ५ तयार, उत्तुळ, उठे वालला, सिद्ध 'त्याने घर विकत घ्यायला काणी उभा रहात नाही' ६ सतत, अटळ, जाणून, पडा, ओत (हेप, दावा वंगरे)

'त्या दीवानाज्ये उभा दावा जात' ७ सुपुणें, भवें, अघापासून दुरीकृत (घावला, ताल, घडे वंगरे) 'उभ्या वर्गात घडाम ये कादी कायदा दावा नाही' ८ तारखा, चानू अंगरेला, खळ न पडणारा, फार बळ दिवणारा, अविरत (पालन बारा वंगरे), 'उभ्या पोरातला दावावणीचें काम वाडू होतें' ९ सरळ पोरा पडत आहेत असा (पालन) १० घट मनाला वणवारा, तोंडावर मणारा, विडळ दिवेंतून दगडात (करा वंगरे) बारा उभा असा 'यमुने गळताची मति ऐली मर नाही' ११ मति नमलेला, पाचलेला, स्थिर [म कळ, प्रा उभ्य, नि उभा व उभु]

० धरणें-कि १ धारविणें मनि बडवणें कल्प्य करणें 'मादी उभी वर' २ भव कळी, तालपुता बांधविणें, कांदी काड पोवविणें (धरा, काम वंगरे) 'मदीमुळे सज्जी धन उभा केला आहे' ३ रपणें, उभाटो तयार करणें 'घाम्बिनी राडा मटला उभा केला' ४ (बायली) घुमला लव बड घडा घडापासून

दुसऱ्या घडापासून सारखे करून घेणें ५ उत्पन्न करणें, जाणणें 'शिवाजीमहाराजाच्या नेत्रातून देखील अक्ष उभे केले'—इंन १०६.

६ आडवी पडलेली वस्तु उबरेपंत ठेवणें 'समई आडवी पडली आहे ती उभी करा पाहू!' ० होंणें-भावणें, ताडतरता वद होणें, विभ्राति घेणें ० धरणें-निर्वृत्तात ठेवणें, वडक शिरतीत वागविणें, जावणूक करणें, प्राप्त घेणें (घनसोने रिणसोस, मुलानें आईस वंगरे) 'केव्हापासून यानें मला अगदी उभें घरिल्ले आहे, जरा घ त्री!' ० जाळणें-अत्यंत हाल करणें, अविशय प्राप्त घेणें, उल्लेख ० टाकणें-उत्पन्न होणें, समोर नेणें 'सगतीच्या लोकांचा भोय। उभा टेला।'—दा१७ ९ २४ ० नाहणें-सर्वांग भरून घेणें, प्राप्त घेणें, निवडणें (काम, रक बोरेंतों) ० राहणें-१ मिळणें, प्राप्त होणें, कामणें (कायदा, नफा वंगरे), परत मिळविणें, वसूल होणें, संपादन करणें 'व्यापारात पावलेलें माझे साडवल अद्यापि मारें उभें राहिल्लें नाही' २ घडणें, जवळ घेणें, निरुत येणें (एखादी गोष्ट किंवा वृत्त्य) प्राप्त होणें, आवदयक होणें ३ ताढाव्य करणारास पुढ येणें, तयार होणें, सिद्ध होणें 'बहुत जन वास पाह। वडेगी तस्काळ उभा राहें ॥'—दा १९ ४ ११ ४

एखाद्या सज्जानून वर येणें, नवीन काढणें ५ पोड्यात गोळा उभा राहणें, रावट येणें, उपस्थित होणें ६ वाड घेणें, जडपण, प्रति वध दावणें, पुढें येणें 'त्याचेवी एक गोष्ट उभी राहिली, तेंगेकल्ल माझा घेत जावण्याचागीर राहिला' ७ माझ्या मुलीचें लग्न उभें राहिल्ले आहे, तुम्हाला घावयाला नजमनळ पैसे माहीत' ८ टल्पा होणें, मिळणें, प्राप्त होणें (दिनत वंगरे) 'या माळ्याचे दरजे पाव ह्यावर उभे राहिल्ले की, माझे बडील भारधोदय मान लील'—विधि १० ५ १९७ ८ अनुकूल होणें 'उभे राहिल्ले भाग्य विभीषणाचें'—राक १ ७१ ० ईद्र करणें-पुन्हा पुन्हा होणें, तज्जानें बारभ करणें (काम, धरा वंगरेस) ० उद्द-पु (गणित, स्थापत्य, चित्रकला) एखादी वस्तु उभी (ओव्वाशत) वर घेतून सारखेंत कापणी असता रिमगारे दवय ० तांत्या-उ

रापासुकाशील उभट आडवाचा चित्रट्या किंवा ताढ्याचा लोडा ० दांडा-पु १ उभा सरळ सार २ (स) सरळ ब्यवहार, सरळ वंगरे सुधीये घरातये वंगरे [उभा-नड] ० दावा-पु हाड-नेर अथवा कायमये वर म्ह. जावा जावा, उभा दावा (उभे) ० न प्रहर-उ उभीटयार पडा 'याच्या सोपवणी वर उभ्या १०० प्रहरां कापले छत्र ठावे'—पण्ड २० ० पोरा-उ घनदारा कळी घेवारा, टीक याच्या उलट ० नासणें-नई नाश होणें, तात्काळ नाशणें 'जे रात्री घगेनि उभा। मणार-नागी ॥'—दा १ २ ९ ० पाहारा-उ १ सडा पाहारा, अर्धत काटनीगुंड, बोटपन तेड पाहून छेलेगी तणा २ तामने उभे

राहणें, बगलपास पुन्हा न मिळणें, एखाद्याने वद, निवृत्तीच्या

अभाव 'दिवसमायाच्या उम्या पाहण्यांत अग भयन येऊन रात्री मेल केव्हा एकां आहरी होईन अग होऊन येत' - माटपट्टा (काटक) २ (ल) एकसारखी केल्ली चाकरी, मेवा, पत्ताया आजाच्याची एकरारखी केलेली सारखी शुभ्रा •पाऊस-३ मोठा, सरळ धारानी पडणारा पाऊस, न राखणास पाऊस •वाजार-३ १ या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत सर्व यापार सगळी बाजाराचे 'तू दिलेच्या रंगाची लोंढर उम्या बाजारांत मिळत नाही' २ भरवाजार, बाजाराचा सगळ्या भाग, चव्हाटा 'उम्या बाजारात घ्या' हे तों नावडे पडरीनाथा ॥ •भार्ग-३ १ राजरस्ता, सार्वजनिक रस्ता, रहदारीचा रस्ता, मोठा रस्ता, हमरस्ता २ या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत सर्व, सगळ्या रस्ता ३ सरळ रस्ता, आढना मयलेला, बाकडातिकाडा नसलेला रस्ता ४ (ल) सरळ, प्रामाणिकपणाचे वर्तन राहणारा बंदवहार उम्याभार्गाने जाणे, येणे-न गरळ मागणे, न पास्ता, याई तिकडे न जाता जाणे •भार-३ तयार झालेले, पण न कापलेले शेतातील पीक उम्या मालाचा पाहाणी-खी शेतातील पिशाचा असाज म्हण उम्याने यावे ओणव्याने आवे-वेळ प्रसंग पाहून वर्तन करणे, भरतेने वागणे

उमाईत-वि (कों) उमाईक, दापाच्या मालकीचा उभा गत पदा [स उभयता]

उमाउमी-किसि त्वरने, पाईबाईने, लवकर, तात्काळ, ताबडतोब 'उमाउमी पळ' अर्था मंत्राभिया थळ ॥ -मुगा २४ ७० [उमा द्वि] •चाईचाईने-खील गर्भ पदा

उभा राटपा-सूळ-३ सरळ, हेंबरेपेत असलेला, रोंपताचा खडपा कडा, सुळका [उभा+साटपा, सूळ]

उभाग-वि उच्च सामान्यापेक्षा अधिक उंची असलेला, उचला उभार, अगाविकांने बागण [उभा+ग]

उभागत-वि समार्क, वाटण्या न केलेले दोन मालवचे (शेतातील उभे पीक इ.) उभाईत पदा [उभयगत]

उमाट-ड-वि उच्च उच्च बाण्याचा (सुपुष्प बगैरे), सरळ, पर बाळगारे, न पसरणारे (झाड बगैरे) [उभा]

उमाड, उमाडाग उमाडाच्या, उमाटा-वि वयाच्या मानाने अधिक उच्च, विशेष वाढ झालेला, जोमदार, चामला तयार, सयक (मुलगा झाड इ.)

उमार-खी १ उची, उमट उचट आकार, दौड (पात्र, पागोट इ.चा) २ उभारणी, रचना 'ब्राम्हणपिंडउमार' पिंडब्राम्हण म्हणार १-दा १२५ १४ ३ बायकाच्या खोळीचे गुडीदोनतुकटे -३ १ उत्तरीक २ गर, ताड -वि १ उच्च बर झालेले भरलेले 'उमार छावी तरतित' सुप्र सुणाने अची जी काता ती पाणी

करते झालेगित १-ग्रग १६८ २ आडवे नसलेले, सरळ, उचट (पात्र, पागोट इ) [स उदभृ-भर, उभा+भाकार]

उमार-३ १ उभार, ऊर, पुरता होऊन अधिक राहिल्या, अव शिष्ट पदार्थ २ घोण्याच्या तांब्यानील बांधून ग्याऊन उरलेले दाणे, चारण्याच्या दाण्यांन पुढे दुसऱ्या वेळी चारावयाकरिता झाडून ठेविताना तो दाणा [उभार पहा]

उभारणी-खी १ मांडणी, रचना, बांधणी, पगारा, विस्तार उभारणी पदा 'जेसी जाली उभारणी' आतां ऐका म्हणारणी १

-दा ११ ११ 'विधाची उभारणी व सहाणी हा क्षणसुरविचा सत्यन प्रमुख भाग आहे' -गीर १६६ २ उभे राहण्याची क्रिया 'थड दाटला दोघाचा' उभारणी जाहली रोमाचा १ [उभारणे]

उमारणी-खी उभाचा रस कडविताना त्याला यणारी उचळी [स उदभृ] उभारणीस येणे-तयार होण्यापर्यंत पोचणे, शिष्टसमीपावस्थेन येणे

उमारणे-उर्क १ उभे करणे, रचणे, स्थापन करणे, सरळ, लपपेट वसविणे 'परी मशहूतचें दळबाहे' उभारी अले १-झा ५ ७८ २ पावु करणे, दुस करणे, गति देणे (भदा, काम बगैरे) स्थापना करणे '१० रडिंग यानी लहरी कोटें उभारण्याची बुकी केरी' -के १० ६ ३० ३ बर आणणे, कर्मितावरकसेस आणणे, पुढे आणणे (व्यापार, पदा) ४ प्रवृत्त करणे, पुढे करणे ५ पर उचरणे, उंची वाढविणे (देण्या वस्तूची किंवा इमारतीची) ६ उत्पन्न करणे, कल्पणे, मनार्थी बांधणे (तरे, कवपना, पदति बगैरे) 'म्हणुनी तसे उभारिती कामिनी' ७ (शिरण) एकादे शिवावयाचे वस्तु तुकड जोडून व वाचवोरा घातून एकत्र करणे कच्चे काम करणे, एखादा रंगाचा बगैरे तात्पुरता रचणे -अति १ उठणे, उभे राहणे, ताड राडा हाणे, सरळ हाणे 'पाववितो बरी उमारुनि बाहे' दृष्टावता पाहू सजकडे १ २ उभे राहणे, सरळ हाणे (केव बगैरे) ३ बर येणे उठणे उत्पन्न हाणे, बाहर पडणे (पुढी, गदबगैरे) 'सो तणा विडितसत न उमार' -मदमोस (सुनाय पडित) ३७ [उभा उमार]

उभारत-वि १ सहायिक मागचा, भाडवळ, मालकीची वस्तु बगैरेचे निमिराडे मालकीचे विशिष्ट भाग प्रत्यक्ष न पावता, एमंत्रित रीतीने २ अविर्गित विचार व्याड असताना, शिबदास गले नसताना निरासताना न निघता 'मानो पचाईत उभारत राहिली आहे' ३ सामान्यत विशिष्टव्यक्तीत उद्देशून नसलेले, सर्वसाधा रण (बाणपण) 'या यापुढे लोक फार स्वाड असे मी उभारत तोला' आणि तुलाच का राग आला १ ४ पक्षा ठरलेला नसताना (पगार बगैरे) दोन्ही बाजूनी निमित्तपणे मान्य करेली नसताना (स्मित, अर बगैरे), नवीन तोलांत अमोज अमाप (धान्य बगैरे) 'त्या शेताचे धान्य म्या उभारत त्याचे स्वाधीन ठेवते' उभाईत, उभागत पदा [उमार] •पणा-३ नि पसपातीपणा, निष्ठुरता

उभारस्ता—उभामार्ग पहा

उभारा—३ १ उभारणी, रचना, विस्तार, मांडणी 'तरी सत्यचि गा धनुंधरा । सर्व कर्मोचा उभारा ।'—हा १८ ३०४ २ स्थिति, अस्तित्व, 'शीत उष्ण परित्यधारा । अर्था न राखती अवरा । तेवी साधूचा उभारा । द्रव्यमात्रानिर्द्धर ।'—एभा ११ १४७ ३ शरीराची ठेवण, वाधा 'अगें रावीच सुनुमार । मनोहर उभारा ।'—एहंर १५ ७० [उभा+रु] ४ पोवळ अवधान, उदावणी, लाकार, डोल 'तुका म्हणे उभायांन । खरे बोण मानि तसे ।'—तुमा ३१८६ ५ फैलाव, दारुळणे, पसरणे, प्रसार विस्तार 'जसा कस्तुरीचा विकरा । तेथे परिमळाचा उभारा । तैसा ज्ञानाने विष्णुवारा । जन्मलासि मृ ।' ६ चालू स्थिति, रिकाला, अस्तित्व 'ऐश्वर्याईधरा । जियेचें जग ससारा । आपलाही उभारा । आपणचि जे ॥'—अमृ १ २९ [स उद्भृम् उभार]

उभारा—३ १ इच्छा, प्रवृत्ति, उभाळा 'एनि व्याघ्र वृत्ता दिक सारे हिसेचा त्यासि उभारा ।'—रप ८८ १ २ उभाचा रत कृतिताणा त्यास येणारी उकळी, उत (किं० उभें) 'रसास उभारा बतो म्हणजे स उत जाऊ लागतो'—रुपि ४७० उभारा धरणें—मुवाकार घेणें, उबुक होणें 'परिद्रावाय साधूच्या उभारा, धरी निवडायी सर्व सुमिमात ।'—कृगजन्म (वेचनाय) ३८ [उद्+र-भर]

उभारा—३ १ गालवंदाची ऐरण, टोकळा [उभार]

उभारिणें—उभारणें पहा

उभारी—की (व) वैलगाडीत मारी जाहरी व्हावी म्हणून उभी लावलेली काडी खुदाच खाचरात कापून बगैरे मसण्याचे बळी खाचराच्या मोक्यावर लावताली दोन हात लागीची उभी दाडरी लावतात ती [स उद्भृम्-भर]

उभारी—भी उल्लाह, नेट, जोर (किं० धरणें) 'जरी मारी भारी अगड उभारी धरितसे ।'—द्रौपदीव्रतहण (निर) ४३ [उद्+र-भर]

उभारू—३ (काव्य) १ ताटा, दांडगेपणा, मगहरी २ उभार, उभारणी, उभारणी पहा

उभा लगाम—३ वमानरार लगाम [उभा+लगाम]

उभाघणें—उभणें, उभविणें पहा 'नीलांडुरादेक मन्वे उभाघे'—मुत्तरार्ण भाषांतर (हरिप्राठ) ८७

उभा शिपार—उभ न कापलेले, उभें पीक 'उदाहून जाणें-पळणें-परत बोरें आले समता पीक बाहून न पता बाही' बरोबर न पहा पट्टा जाणें [उभा+शिपार]

उभासलें—अक, नाग हाणें, दिगें—दर (दानन-रिमुखा १) [स उद्भृम्]

उभामुळ—उभा राखा, बस पहा

उभासोट—वि किचि अगदी सडक उभा, उभाच्या उभा [उभा+सोट]

उभाळ—३ (व) उभाळा उवाळा अर्थ ३ पहा

उभाळा—३ उभाळा, उभरा पहा 'दु खाचि डोंगर उभाळा सुटला'—एणो ३२६

उभरी—उभा पहा 'कुडी—की उच, सडपातळ वाधा, उभी ठेवण 'ही गाय उम्माहुडीची आहे' [उभा] ०चाकरी—की त्रासदायक, जिकिरीची चाकरी, सेवा ०चतुर्थी—चौथ—की वचपक्षातीळ चतुर्थी, सकष्ट चतुर्थी या दिवशीं सकाळपासून बंद उगवेपर्यंत उभे राहण्याचे काहीचें मत असतें [उभी+चतुर्थी, चौथ] ०दुपार—की भर दोन प्रहर, ऐन दुपारची वेळ, ऐन माध्यान्ह ०धांव—की सळ, बर, डोंगरावर चढणें 'उभी धाव ध्यावी गिरी दो बदावा'—दावि १४५ ०पेठ—की या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंतचे सर्व सहार, बाजार, उभा बाजार पहा ०रास—की, १ भोज—भाष न वसिता, न विभागता जशीच्या तशीच ठेवलेली पान्याची रास, शेतातून आणलेले पान्य प्रथम तुसते दीग करून ठेविलेले असतें त्यास म्हणतात २ (ल) सर्व माळमाता, कुडवाची अभिभक्त व मोल न कलेली माळमाता, सपति, जिद्दारी. अज-मास उभरी रास—मळ्हा—पिकाचा किंवा पान्याचा अंदाज ०चिळी—जी ज्या विक्रीचे पाते मोठ्या मत नाही किंवा मिट्या या नाही अशी विक्री

उभी—किचि उभ्याउभ्या, धाईने 'दनादिने व्यापाह । साक्षिती उभी ।'—हा १८ ७३७ [उभा]

उभें—१ उभारणी, मांडणी 'म्हणोनि समताये द्वाभाष्टयें । मिळानि अमुद्रायांचे उभें ।'—हा १८ ३४७ २ वज्र सरासरी मुनतें खुदाहून व्यापे अक्षा क्रियाचा वज्र वेगण्याचा प्रकार

उभें—वि उभा पहा ०कामन—जहरीये, अगल्याये, निह-डोबे काम 'भाशीं अगरीं उभी कायें तोण जाहत, तेव्हा मला दुसक्या यरोवर याषयाग पुरमत नाही' ०कुंठ—न दैव्यव क्रिया लावतात त्या पद्धतीचे, उभ्या गथासारखे (पदांगी भाषासंघे) लावलेलेकुंठ ०कुंठ—न (चोभांगी पदा) चामरे भिन्न देवपादाकरिता कामगारे सज्जणांच्या लाकाराचे चापराचे कुंठ ०प्राणें—कि सर्व-समूह नाहीये वणें 'राह उभें राख माती । तें परिचायिचे सयनी । साने जाण्या दुदनी । न विविज मळे ।'—हा १८ १४०७. ०नेसणें—घेणें—रुद्राघ्न घेणें—लावणें—(लगडे, पडवणी, पोतर बोरें)—वाटउरें (परागरी दहा—भरता हात) पत्र, प्रथम पदर घेऊन वाडीच्या कप्याच्या निम्या करून पाटावर मणीमेष पत्तन उजवी कडीत पदराचे आणि दारीकडीत पदराचे अशीं दान दोळे पेटून त्यांना निम्यावर पर पांड मात्स्यावर शेवटच्या पदराचे दोळे पटून कामोदा पाली, कडे सरी पदादे वज्र नेगी, रत्ना करत्याकरिता

एहानसे वय नसणे, आडवे नेमणे याच्या उत्र या दोन बाजूं
पाराचे अर्थ बोंकण व देश या प्रांतांत परस्परविरुद्ध आहेत बोंकण
प्रांतात आडवे नेमणे याचा अर्थ व्यवस्थितपणाने व पद्धतशीलपणाने
नेमणे असा होतो, तर देशावर, आडवे नेमणे याचा अर्थ आड
राहून घेणे, तात्पुरते धिक्का एहान वय नेमणे असा होतो ० पोन्न-
न देतात तयार झालेले पण न कापलेले पीठ 'या जागेत उभी
पिने असून' - डुकराची शिकार (घडोदे) २० ० चपे-न
सवय वपे, आरमापासून अखेरपर्यंत वपे 'उम्या वपांत मी
आरंभापासून भेटनें नाहीं' ० वुखणे-न आग्रहगता न गिळवि
णारें, साधे दुखणे, विरकोळ दुखणे ० पण-न १ उभा अग
केला स्थिति २ (स) जिवंतपणा 'आता उभवा उभेपण नाहीं
ज्याचे। मा पडिल्या गहन वण तयाचे।' - झा ८ १३ ० पळणे-
कि उम्याउम्या, न यावता एकेसारखे पडत जाणे ० चारें-न १
पडवड, गोंवळ, धाडळ, देवा २ उदासीनता, औदासिन्य (कि०
मुणें) ० घेर-उभादावा पडा ० सुकणे-१ शाड उम्या स्थितीत
असताच बाळणें २ सर्वे शरीर दु खाने, काळजीने हुडा हाणे, बाळणें
'लेकबाचेनि दु रो। जेवि माउली उभी सुक।' - न्न ५६

उभेआ-किंवि उभे, उम्याने 'तुआ लग्न लावावे श्रीचक-
परा। उभेआ ठाकौनि।' - शिपु ७२७ [उभा]

उभेउम्या, उभेउम्यानीं-किंवि तावडोवर, घाईने, तत्पर
तेने तत्परणी, हट्टाच [उभा]

उभेटा-वि उभट, उभट पडा

उभेटया-किंवि (गो) उम्यानीं, उम्याने [उभा]

उभेणे-अत्रि १ उभे राहणे, उभणे 'उठेनि उभेला सन,
मुखी -दावि ४०१ २ उभारणे 'रामराज्याची उभेली युदी'
-दावि १६७ [उभा]

उभेया-किंवि १ उम्या, उम्या स्थितीत २ (ल) जिवंतपणीं
'उभेया उभेपण नाहि जेयाचि। पडिल्या गहन वण तयाचे।' -
-राजा ८ ६२

उभेता-वि दोषे, दांन्ती, उभयता पडा [स उभयत]

उभे-वि दोन, दोष 'का उभो येकत्वी वर्णिता' -दावि
२५७ [स]

उम्या उम्या, उम्या उम्यानी-उभेउम्या, उम्याघाई
पडा 'त जरा वस, मी उम्या उम्या जाऊन येतो' [उभा]

उम्याघाई-किंवि १ उतावीळपणाने, अतिशय घाईने, उत्पु-
तेने, उत्प्लेने (हाक मारणे, ओरडणे इ०) (कि० करणे) २ गोव्या
कळकळीने, आग्रहाने, जोराने (पावणे, विनविणे इ०) [उभा]

उम्या जन्मात-किंवि सवय आयुष्यात कारकीर्दीत वृत्त
रात्रांने ही कसमत उम्या जन्मात एकदाच केली -आ ३९

उम्याने-किंवि १ उभे राहून, ताटपणाने २ अनियाने,
मूर्खीने म्ह० उम्याने मुतावयाचे मा गुळगुळ काय विचारावे-जागून
घुडून वसवयाच्या गैरस्थित गोंशीवटल सग विचारणे हे मूलंपा

उम्या पायांने-किंवि अनिश्चय तत्परतेने 'मकरनी व
परसुताम व दोन महत्त्वाभावी ब्राह्मण नेहमी घाईसाहेबाच्या तैना
शीत उम्या पायांने अत्मात' -स्वप १३१

उमकळणे-सरि (गो ड) लोंबकळत येणे, टाणणे [उत्त-
कळन=चरणे]

उमता-ता-की उत्पट इच्छा, प्रवृत्ति, आवेग 'मोल्ण्याची
मला उमता मन्दी' 'कोरि ४६३ [स उत्तमनीपा]

उमग-उ १ आढळ, शोष (रपेरी, हारलेली मोठ),
टावठिकाणाचे ज्ञान (कि० पडणे, पाडणे) 'कुशीचा भाउ मग स्थिर
राह घेत आसलाभा उमग।' -मोपूण ६९६ २ समज, सम
वृत्त उमज पडा [उद्भूतमज्ज, प्रा उममग-वर यणे, तराणे]

उमगणे, उमगणे-उकि १ माटळणे, दिसणे, सापडणे, शोध
लावणे २ शोपणे, धुडाळणे, ओळखणे, समजणे 'काळात दन
णार मी उमगिने धुडोनिया वाळ जी।' -आपू ९ 'हे अक्षर
अमक्याचे असे मी उमगीन' 'समुदासील बाळवडाताला एगदा
खडा गाईसा झाला असता कुणाला उमगला जाणार नाहीं'
-नि २४४ -अकि उपद्रवीस येणे, जाहीर होणे, झुत न राहणे,
उल्लेख हाणे, प्रकाशान येणे [स उद्भूतमज्ज, प्रा उममग]

उमगा-वि (कना) उमगावयाची, शुषित, शुष्क (मोठ)
[उमग]

उमग्या-वि उमगून काडणारा, शोपून काडणारा, धुडाळणारा
[उमग]

उमग्या-वि उमगून काडणारा, शोपून काडणारा, धुडाळणारा
[उमग]

उमज-की उपक्रातची परत फेड, प्रत्युपकार [स उद्भू-
मज्जन, प्रा उममज्ज]

उमजणे-उकि उपकारातून बाहेर पडणे, उपकाराची फेड
करणे उत्तरे फेडणे 'हारी उमजावया। जुवारी जैसा येवाया।' -
-झा १३ ५४१ 'आणि दान जया याचे। तयातें देसेया पाहलें।
जया घेतले गुमचवे। कायसेमही।' -झा १७ २७८ [स उद्भू-
मज्जन]

उमजळणे-कि उमजळणे, उपटून येणे, उलटून पडणे (झाड
वगैरे) उमजवून पडणे असा सामान्यतः प्रयोग [स उत्तमचलन]

उमज-उ १ समज, समजून, शोध, ज्ञान, उमग 'तुम्ही
बहु भले मला उमज होय देते कपा' -कना १०० 'उमज
पडला भोमसेवा।' -मुगादि २९ १०५ 'पाप करु नये म्हणून
म्हटले तत्पाप् पापाने माझ झालो असा उमज पडला' २ थाकून
दाकि वहाणपणा अडून 'कासवीचे परी पाहें दृष्टी मज। विज्ञानी
उमज वापुनिया' -मुगा १०८० (कि० दासविणे, दावणे,

येणें) ३ (कु) पहिली नागरणी, नागरणीचे जे उमज, दुरो, तास, अशास हे चार प्रकार त्यापैकी पहिले प्रकार [स उद्+मज्ज] ० समज—खी बरवर, सामान्य समजून, ज्ञान (पों न्हें)

उमजणें—अकि १ समजणे, व्यस्त येणें, समजून घेणें, माहीत होणें, 'असे उमजता अनेन गुह्यभाव तो दाखिती'—केदा १७ उमजणें व समजणे सामर्थ्य असा फरक आहे की समजणें यानें केवळ सामान्य ज्ञान होतें परंतु उमजणें म्हणजे पूर्णपणे सम जणें, आतील रहस्य माहीत होणें असा बोध होतो उ० हा मयासी समजला होता परंतु उमजला नव्हता २ आजारातून उठणें, दबटवीत होणें ३ जाग्रत होणें, सावध होणें 'जया बोधामाजि येदावें । विनाये उमजले होय निंदे'—चतु १ १४ ४ (गो) मापाचा उतार पहाणें, उमजुचें [स उमज्जन]

उमजीक—वि १ तत्काळ उमजणारा २ (ल) बुद्धिमान, हुशार, चलाय, तीक्ष्ण, तीव्र बुद्धीचा [उमज]

उमज्—१ वाटळ, गोष्ट, याग, प्रकृता, परिरुद्धता (कि० पडणें) २ स्पष्ट, ठळक, प्रासुक्ष्णानें पुढें येणें, दिवणें (अज्ञात गोष्ट) ३ विक्षिप्त, पूर्ण वस्त्रणा, ज्ञान, समज (कि० पडणें, होणें) ४ उषळ, मळमळ, उबक, आलेग (भोकारीचा वगैरे) [स उमज्-उमज]

उमज्जणें—उमज्जणें—अकि १ दिवणें, आवळणें, प्रकट होणें, जाहीर होणें, उघडकीस ये 'हा राजकुमार उमज्जला'—उपा ४८ ४२ २ स्पष्ट होणें, स्पष्ट होणें, पूर्ण होणें (व्यति, आवाज वगैरे) 'शब्द ना उमज्जती पुज्जती'—प्रमाणगीत ७२ ३ बर येण, उजून दिवणें, स्पष्ट होणें 'हेनें अथेयु उमज्जें । वारिणें भाडोनी'—शिशु ७२० 'उमज्जती अमावरी काटे'—गीताचरिता २९ ४ उत्पन्न, उद्भूत होणें, उमजणें 'ऐसी वाट पाडे काहीं विगेप का मुख । कादो कळवळ तुम्हा उमजचि ना ।'—मुगा ४५० 'ऐसा हा सारव गुण । देहीं उमजता आपण ।'—दा १ ७८ ५ (ट्या, चिन्, प्रति विष ६०) पडणें, स्पष्ट दिवणें, स्पष्ट, अंकित होणें 'जेय हें सगार-विष उमजें'—सा ५ १५६ ६ मादिर पडणें, येणें 'बहमानवी मादिर सत्यप्रीता, श्राव केलें उमजवया ।'—पद्म १ १८० ७ (गो) उमजणें, उमजून काढणें [स उमज्ज-उमज्ज]

उमज्जणें—उमज्जणें पहा
उमज्ज—उ (न) मावड, माद (किंचित्तिर-हकारव्यञ्जक) 'जिं खाण्याचा माडा उमज्ज आह' [स उद्+मज्ज-मत प्रा उमज्ज-उमज्ज]

उमज्जणें—उमज्जणें पहा
उमज्जणें—कि उमज्जणें, उत्पन्न होणें, सावध होणें उमज्जणें पहा 'मृगपट जेमे उमज्ज । तेवेचो पों कारटे'—अस ९ ३४ [उमज्जणें]

उमज्जणें—(गा) उमज्जणें पहा
उमज्ज १ ५१

उमज्जणें—कि मापणें योजणें, उमापणें पहा [स उद्+मा] उमज्जणें—अकि (माण) ओतणें [स उद्+मज्ज]

उमज्जती—खी उमेरी, ज्वानी, तारुण्य 'छान छेलेली सुत फाकडी पुढे उमज्जतीचें येणाला'—परा ४ ४० [स उद्+मज्ज-मत, प्रा उमज्जत]

उमज्ज्या—वि (गो) पालधा, उपहा 'उमज्ज्या कळशार पाणी'—पाल्या चागरीवर पाणी [स उद्+मज्ज, प्रा उमज्जत्य-अधोमुक्त]

उमज्जणी—खी मोठेपणा, बोरवी, मातबरी, सपत्ता [अर उमज्जणी]

उमज्जणें—अकि उमज्जणें, मळमळणें, काल्यामाल्य होणें, टवळणें (पोटात) 'मला उमज्जलें' 'पोटात उमज्जलें' [स उद्+मज्ज]—अकि कालवर्ग, टवळणें, मळमळ करणें (पाणी इ०) [स उद्+मज्ज किंवा उमज्जन्, प्रा उमज्जन्]

उमज्ज्या—वि १ बोर, थेंप, धार, पराकमी, विधासु, मोठ्या मनाचा २ भय, सुरा, देखणा, पागोदार (माणूस, वस्तू) [अर उमज्ज्या]

उमज्ज्या—उ (व) जागरण, अम [स उद्+मज्ज] उमज्जणें—खी (कु) पहिली नागरणी उमज्ज पहा [स उद्+मज्ज]

उमज्जणें—उ (घोला बाण) उपाणा [स उद्+मज्ज] उमज्ज, उमज्जणें—वि पुष्कळ, अतिशय, एव, अमोन, अगणित, 'जे ऐके वळें पेडावा भाळ । उमज्जणयाचा ॥'—शिशु ७५ 'दादाजिया आनी उमज्ज । कन्वाही उज्ज ॥'—सा १५ १४८ [स उद्+मा]

उमज्जणें—अकि बर येणें, उठणें 'मग त निपाळी सेवोत । तत्काळ उमज्जली मगन ॥'—क्या १ ६ १५९ [स उद्+मा]

उमज्ज—उमज्ज पहा
उमज्ज, उमज्जणें—खी बव, मावुप विना जात उमज्ज, नस कर, वितावर पळवचे मेसवये '—परा २०९ [अर उमज्ज]

उमज्ज-टा—उ टाळाचा चौकटीनी टाळरी माव्ज उबवळ उमज्ज पहा [स उमज्ज प्रा उमज्ज]

उमज्जणें—कि १ ओलाटणे, उचल कलें, सोडणें, ह्याग करणें स्वयं-ची आचारवी । उमज्जणें म'—सा ११ १५०—एगा १०८ [स उद्+मज्ज, म उमज्जणें+उमज्ज]

उमज्जराज—उ शिबीर, पुत्र, मुग्गा [अर उमज्ज]

उमज्जरा—उ उबवळा उमज्ज पहा [स उमज्ज प्रा उमज्ज]

उमज्जराय—उ छतरा, आनंदी, थेंप जन, अगार, मगापा 'राव बाबादर मराव होट्यर हवया आदि उमज्जराय'—उपा २६७ [अर अगार अग] ० उमज्ज-दी—उ मराठाराचा मुग्गा, मुग्गी.

उमळणे—अकि १ विकासणे, फुलणे 'ते उमळले बघदल । ठेऊ वरी ॥' -ज्ञा १०६ २ मेग पडणे, फुटणे, उडळणे ३ सैल होणे, विरपळणे (स्वप्नचरचा मळ, चुन्याची कळी, मातीचे टेंकूळ वगैरे) 'वरचे खरकें उमळले म्हणजे मा भाडें घास' ४ फुगणे, राही ब्दावयाज्याने फुलणे (भिजत घातलेले धान्य वगैरे), ५ प्रकुशित होणे, उन्हासयुक्त होणे (मन वगैरे) ६ प्रकट होणे उत्पन्न होणे 'परी येवी केधवा गली । दाखाकोही केधवा जाली । हे नणवे जेरी उमळली । आपाढग्रहे ।' -ज्ञा १५ १२५ -उकि १ उचलणे, उखळणे (बाधून घा बसविलेले चिरपाचे टोंक वगैरे) २ मुठे करणे, उपहणे, खोलेणे (बोयड्यानीं भिळ बिल्ली दोन टाके वगैरे) ३ द्वार लावून तापवून साधणे, एकत्र करणे (सान्याच्या दागिन्याचीं टोरे) ४ सोलणे, मोकळे करणे, वाटून टाकणे (धान्य भिनवून त्याचीं साले वगैरे) [स उड्+मील्-उन्मीलन, प्रा उम्मीलन]

उमला—उमळा पहा 'उमले व रोंगळे चापे विप जालीम असते' -प्राणिमो ११८

उमलें—न १ आधण घावून भिजत ठेवलेले भात, जोंफळे वगैरे (लाद्या वगैरे करण्याकरिता) २ (घ) सपीट, रवा वगैरे काढण्याकरिता भिजत ठेवलेले गहू 'रम्यासाठी उमलें काळच केले, भाज ते वटून घा' [स उड्+मील्]

उमलें—न मळमळ, उमळपहा
उमस—उ १ श्वास हम उमास-सा २ उरत, विखाका विभ्राति, अक्काश स्वस्पता, स्वास्थ्य 'सत्व उमी अंत वाणा सही । उमस घवा नेदी ।' -ज्ञाप्र १२५ 'मागे असतासी कळला । उमस घज नसता दिग ।' -हुना ४०९६ ३ स्फूर्ति, उद्भव विस्तार 'बागदवतची स्तुति । बाणाचि बाहली वदती । तचे द्वैता निचे रावती । उमस चित्ती उमतेवा ॥' -एमा १ १८ [स उड्+मिप्]

उमस—उ उमज समज जाणीव 'म्हणोनि आत्मा आत्म लाभे । नादकी शब्द शोभे । यईल ऐसा न लोभ । उमसु येवों ॥' -अमृ ६ १४ [उमन]

उमसणे—उकि १ सांगणे उपड करणे, प्रकट करणे 'जीवु जावा परि मुमसे । ठेविला यवा ॥' -ज्ञा १३ १०२ २ प्रकट होणे पिराणे नाहीत क्षणे 'एव द्वैतासी उमसों । नेदुनि ऐक्यासि विवडुनो ॥' -अमृ २ ६९ [उमज]

उमसु—सा—उ विखावा उमस पहा 'उमसु गाहीं युद खस अशापो' -हनुमा ६९ १८

उमळ—भी १ मळमळ, आकारी बाटणे २ उमाळा पहा [स उड्+मूल्]

उमळ—उ—खी उपड पहा १ पावसाचे पाणी झिरत जमिनीतून द्वार बाहू लागण्याची स्थिति, उपड २ फुलते, धोंगस वगैरे चावले असता भंगवून रक बाहू लागण्याची स्थिति ३ अकाली गर्भेष्टाव होणे ४ उष्णता व आत्रेला यासुळे पडे कुत्रून लावून रस वहावयास लागणे गशी स्थिति ५ मज होणे (बकीचा बुगा, मातीचे टेंकूळ इ) [स उड्+मूल्] ० पडणे—अतिशय पाऊन पडल्यासुळे पीड कुडावयास लागणे

उमळणे—कि उमळ यापासून क्रियापद उपडीने विविष्ट होणे उमळ, उमळणे, उमटणे पहा

उमळणे—कि फुलणे, उमळणे (कळी वगैरे) [स उड्+मील्]

उमळणे—उकि (कु गो) धुणे, खळवणे (बत्ते, भाजी वगैरे) [स उड्+मूल्]

उमळणे—अकि १ पोटातील कोंबळ्या गर्भास उष्णविकृति झाल्यासुळे ता सवग, पडणे २ उलथणे, उपटून घेणे 'इया उम-ळती दाढा । दातासहित ।' -ज्ञा १३ ५६४ 'परस्परें ज्याच्या तसुगुल त्काळ उमलें ।' -साह १ ५० [स उड्+मूल्]

उमळयाक—भी (गो) उत्कळा, आगुता, औत्सुक्य [उमाळा, प्रा उम्लास=तुण्या]

उमळा—वि (राजा) बुद्धपुत्रीत, गडमळीत, गळगळीत, त्रिलिखीत (पातळसर अणु, ज्यातून रस पाचळत आहे असे फळ, वगैरे) [उमळ]

उमळायाण—भी (राजा) मळमळ, पोटात दवळण्याची क्रिया, तोंडास ओसारीपूर्वी पाणी घुटले की स्थिति (किं० घुटणे, थपे) [उमळ+पाणी, उमळणे प्रयोगक]

उमळी—वि स्वतंत्र, निवेष्ट -स १११

उमळी—खी एक छदप उबळी पहा

उमा—भी पावनी, गौरी, कुणं ० फांत-धर-उ उमेवा पति, शरर, शिक 'सादव विसरले उमाकात । अति अद्भुत हरि-लीला ॥' -एहस्व २ १० [स उमा=पावनी+कात, वर=वरा]

उमा—उ (गो) मुका, पुनन -लिपु [ज का उमु=उवन]

उमा—मि (व) एडकळ, अराणी साधा, भोळा, क्षति क्षित 'आपण सगडी उमे मासूत आपणाजवळ दाखल नाही' [स उमाउ १ दे उमाइय=मूट, अर उमी=मार्गक्षित]

उमाटा—उ उमाळा पहा 'अवनीचे उमाट उल्ले' -हनुमा ४१ २५

उमाट, उमेठ—वि उच, उचवट, वर आलेली, फुगलेली. (जमीन) (पाणपळण्या उलट) [स उड्+मस्त(क)]

उमाटा—उ १ उचवटा, उच जागा, होंगराचा माया 'उमा-ट्यावरी यत्तस धुवे उन्हा' । एक उमाटाचे जागदावर उभी राहून । तिने तिल्य हाका मारल्या' -बाळ २ १६६ २ द्वार, उबरया 'एव

प्रवणाच्या राजविंदीस आले। तेव्हा हरिल्ल निघाविले। एक वीरते
नाच्या उमाटी ठाकले। प्रेमे हरिल्ल विरोधित। - ह २३ २२६
३ (ल) प्रसिद्धि, (विशेषत) कुप्रसिद्धि, बोभाडा, बन्ना, एखादी
मोट लपडणीस येणे (किं० होणे) (विल्) उमाट्यास येणे
स्पष्ट, ठळक दिवू लागणे (किं० पडणे, होणे) [य उद्-
मस्त(क), प्रा उम्मात्य-उम्माथा, य उमाडा]

उमाड-शी (बै) दुपान, वादळ, खवळणे, धुन्धपणा
(समुद्राचा) [स उद्-मद्, उम्मादि]

उमाडा-३ उमाळा उबळ पडा १ मळमळ, खळखळ (पोटा
तील), पोटात खळखळ २ जोरानी उकडो, उत, उडणे (पाणी)
३ (ल) हुक्का, आवेग, उमाळा (हु ल हं विजाराचा) [स
उद्-मद्]

उमाणी-उकि १ मोठे, मागे 'हा सरसर उमाणिते माप।
कां अष्टांगसाम्रीचे दीप। - हा १ ४ ३ 'वारा उमाणावा वावें।'
- एमा ११ १४६० 'व्यास वाल्मीकि व्यापारी। वीरतेन कसे
उमाणिते। - भवि २९ २ (ल) शिषोव को, शाश्वत येणे
३ साहज पाहणे, तुलना करणे 'सयाची उमाणिता वीरति। उणाव
दिने आपाते। - सुआदि ११ १३ ४ (ल) अटळ करणे, अज
मान करणे 'करी गिरे भरुनि उमाणिते। महेन्द्रसहिमा। - हा
१० १८९ [स उद्-मा-मान, प्रा उम्माग]

उमाणा-३ १ साप 'उमाणा घेऊनि परेसी। कुण्डाडिज।'
- हा १८ ५१२ २ तुटना, घोरनी 'ब्रह्मसि पे उमाणे। रत्नमी
भुज्जणे। - हा १३ ११५७ [स उद्-मा मान, प्रा उम्माग]

उमाणा-णे-३ उल उलगा, हुमाणा, कोडे, कूट प्रश्न. 'पुढे
वाहुनी जाली। आपणा आपण व्याली। पोटीचे घडुनि मेली।
उमाणें माझे। - रावि ५०२ 'आतां मी पुसत तें सगार
उमाणें। - निगा ९७ [हुमाग]

उमाणी-णे-३ शीन साप, मांजणी, लवठी, शबळ, अनु
मान 'कतां वदेव्या स उमाणें। - हा १८ ५०० [स उद्-मा]

उमाने-उकि मापणे, मोठेपण, उमाणें पहा 'अग्रापा
जाधिराते उमाणी - क ३ 'तेष मां उमाणीति खरे। कोटें म्हणति'
- क १२१ 'तेषां फराते उमाणें। कवत पे। - सिद्ध ६१९ [स
उद्-मा]

उमाप-वि अमुप, अमोज, अगणित, अतिशय 'अज्ञाड
मर्तन सरले प्रमे सीमापय ते उमाप तिचे। - मो अमु २९ [स
उद्-मा, स माप] म्ह- उमाप क्तिन साधपाज-इच्छाचा अति
व्यय अगर उपलक्षण या अर्था दी म्हण येोजतात

उमापणे-उमाणें पहा

उमास-सा-३ १ मळमळ, पोटातील खळखळ, पोटात डव
ळणे, कालखणे (किं० येणे) २ उमाळा, आवेग, उकडी, लाट

(हवे, मोक वगेरेचा) 'अभिमानाचे माळेपळे। महत्त्व उमाणे येती
बळे। - एमा ८ २१२ ३ उद्गण्याची स्थिति, तयारी (वारळ,
सोग, गड वगेरेची) धुमणणे, पिकणे; तयार होणे ४ शोभत्याची
उबळ [य जत वगेरे सात्वामुळे होणारा अनर्पद वगेरे (निं०
येणे) [स उद्-मम्, वे उम्माजिभ-उमाळ]

उमास-सा-१ श्राप, उच्छ्राय, उमासा (किं० दाकणे)
'अपरिमित तिथेय वेति तेणे उमासे - सारह ३ ६३ 'मला उमासा
उमासावा कावन नाही' २ विधाति, उतत, विसावा 'सैन्य
पळले दशदिशा। म्हणनी प्राहे प्राहे अपदिशा भीमे आमात माझिला
बेमा। पळता उमासा घर वेरी। - नि ११ ६३ ३ पेरी,
वेगुदि 'उमासा येऊनि पळिला घरी। परी हरीशि कोडे न दिसे
पाणी। - गदिपति उमासासमृत् २५ १९० [स उद्-मिन् प्रा
उमिस] उमस, उमास सार्णे-विधाति घणे, दन दाकणे

उमाळ-किवि अतिशय, अमोघ, अगणित, अलोट 'यान
परमापुन उमाळ गाळया पडू लागत्या - भाय १३८ [स उद्-मा]

उमाळा-ळी-३ १ मळमळ, पोटातील खळखळ, कळ-
मळ, उमळ २ हुक्का, उकडी, आवेग, उलखी, लहर (राग, प्रेम,
हुक्क, मोक वगेरे थिकाराची) 'व्यामसचे उमाळे येती। सारा
सा विचारें ठटपति। - ३ होम इच्छा 'देहे खणत सवे जाळी
उमाळी - रावि १०८ ४ उकडी, वड, कत (पाणी, दूध वगैरे
परादापो) ५ सुटवा, सोकवणूक, सुपळा, मोकळीक (एखादा
पस, कार्य वगेरेतुप) (किं० पडणे) ६ लाट, गर्वी, हुला,
उठाव 'ता देखीनि यावताचा उमाळ। परी सिहनाडु दीन्हला। -
सिद्ध १०४१, 'तेते इत्याचे हाळले। नाना हटीचे उमाळे।'

- मम् ७ १८३ ७ उद्गृह, जोर, प्रमाव 'जेवांचा देखीनि
उमाळा। पडे महामोहाचा पाळा। - सिग् ३८४ 'मगोनि विताचा
उमाळा - सुआदि ३५ १०२ [स उद् + मळ, तुळ० का
उम्माज-शास पेय्यास येणारी अडपण, कक] ७ (काव्य) उचाला,
जोत, लोळ, ताल (आय, वीज वगैरेचा) 'कोटी रविराति सज
उमाळा। - रावि १३५ 'जेवे कल्यातविज्जे उमाळे। - रावि
१ १२ [का उम्माळ-उम्माळा] ७ पडणे-अतिशय पाऊस हाल्या

मुळे पिके कुडावयास लागे उमळ पडणे पहा उमाळी-उमा
ळीस-उमाळ्या-उमाळ्यास पडणे-येणे-उपडणीस येणे,
माहीत होणे, दिसणे, आळखणे, यत्रा होणे

उमाळा-वि (वा) ओंगळ, गळका, पाणेरेवा [स उद्-मळ]
उमेडा-३ १ समुद्राच, मेळाचा 'उमेडेवा! रेवा निक्कना।
वाळतेना रेवा वषाडु दीवा। - सिग् १५३ २ [स गुगु
यिक, एष्टट ३ अतिशय पुष्कळ, उमाप 'किंवहुना सात्विका
आठ। चावळ माहटा उमेडा। - हा १८ १६०६ [स उद्-
मित]

उमेद—स्त्री १ आशा, धीर, भावता, खात्री, विश्वास 'त्याची उमेद अशी होती की, ' २ आकाशा, हिमन, उत्साह, धैर्य, होस, भरमान, ईर्ष्या 'अन्धत्वाचीही बोलावणी बहुत उमेद लावून घेई' -रा १ ३४ ३ साहज्य, ज्वानी, वय 'आपली आपले उमेदीत आल्यावरी ता। मा। देशमुखी करावयास आले' -रा १० ५ [फा उमेद, उमीद, उमेद] उमेदीस येणें—१ बर्बात येणे, गणान येणे (ही बरे) २ जोमात भरणाऱ्यास येणे (काचे बरे) ३ व्हात येणे (साडास बरे)

उमेदणी—स्त्री उमेदवारी 'हे उमेदणीची व रयासतीची कोण घने (तन्हा) ते दयांत करावी' -ख ७ १७७ [फा उमेद, उमेद]

उमेदणी—नी—स्त्री (बॅ) सळणी साल्यावरची सळ्यातील कामें (वारवणी, मापणी, साठवणी बरे) [स उद+मय, रिवा उद्+मयने]

उमेदघार—द्वार—वि ३ १ धोट, आत्मापूण, हिमनवान निधयी, धीराचा २ बघात आलेला, सहज, पूर्ण बाट झालेला (मान्य, पण साह बरे) 'गडी पडला उमेदघार।' -मोर ९ ३ इच्छा पात्र, पदावेधी 'तुम्ही इच्छील इच्छ्यांत राहून कल्याणचे उमेदघार (हितेच्छ) असावे' -रा ८ ५ ३ अजैदार, लांबरी मिळण्याकरितां सटपट करणारा ५ काम दिवण्यासाठीं राहिलेला, पमतयारीचा, कच्चा (नोकर) ६ परीक्षा देण्यास आलेला जनविश्रया [फा उमी द्वार उमेद उमेदुवार]

उमेदघारी—द्वारी—स्त्री १ आशावादीपणा, आशाधा, खात्री, निश्चय, हृदता, हिमंत विश्वास 'त्याची उमेदवारी पेदाव सर कस सहजात' -ऐषो ०७७ 'त्यास इवारी निवावयाचा मार्ग पहात आम्ही उमेदवारीनें वसलो आहोत' -ख ८ ४६० २ साहज्य, ज्वानी, पूण बाट, जोम, जोर 'ह आपले उमेदवारीत आल्यानंतर त्याचे रूप केले' -मद ६ १ १ ३ उमेदवारपणा, कच्ची पसती च्या अंगीची नोकरी, उमेदवार बनून राहणे [फा उमीद्वार]

उमेदी—स्त्री ज्वानीचा, मनविचाराचा मर 'दुधार पाडिला उमेदी चड ग। सळता गनिना येतें रडें ग' -प्रला १४६ उमेद पहा

उमेराघामेरा—वि घामानें घनघरलेला भरलेला, ढवढवलेला, ढवढवलेला घामापूण [घामेरा द्वि]

उमेळा—वि (ना) ओंगळ, मलका, पाणेरडा [स उद्+मल्]

उमोप—वि अतिशय पुष्कळ-अगणित अमोज ठमाप पहा

'जुदेची कल्याणवा मन परी उमोपद्रवा' -केका ०० [स उद्+मा]

उमणी—स्त्री खोरीची, मातळ्वरी अष्टपण उमणी पहा 'अभिप्रेतल्या सद्गुरुला दोनी ससकल्या सुडुगी व उमणीवर प्रवेष्ट तेव व इच्छतीच रस्तं अमलात येतील' -पेय ५८ [अर उमणी]

उमदा—वि १ भोर, विभाष, उत्कृष्ट. उमदा पहा 'दोन उमड मजुष्य दिल्ली दोरती जाहीर करावयास ताना करीत आहो' -पेअ ६५ २ भारी, विमलवान, बहुमोल 'तल्ल चुरऊन पोशारा दिपला खूप उमडा भरी' -पग ८९ [अर उमदा]

उमदान—वि (ना) उतम, पक्कड [अर उमदा]

उमदेतुल्य—उ सौखी (राज्या)चा खाव दिविल शिव देव निरुत्तर यांना दिगीच्या कादशहने ही पदवी दिली होती [फा उमदतु=स्तम आधार+उद्+मुल्क=राज्य]

उमस—वि (ना) हुड, आडवाड

उमस—उ उगत, विधाति उमासा पहा 'स सभपना सारिला परी माही की उमस।' -रावि २१४

उमहळ, उमहळणें, उमहास-ळा—उमळ, उमजणें, उमाळ बरे पहा 'हरींच्या तापणीं मुख्य लक्षणे वांल्या व उमहळी ही होत' -दि १ ७७५ 'किरह दु खाचे कितीदा उमहाळे।' -दि ५९

उमहाड—(ना) उमाडा पहा 'ते पर उमहाडावर आहे' उयला—उ (बॅ) पावटपाया सोलाणा [स उद्+वल्न, तुल ० हा उय=धान्याचें टाकल]

उर—स्त्री होस—शर (सोहि महवतु) [शर उर=उतावळेपणा]

उर—उर पहा

उरउरीत—किवि उरलेला, वेगवेगळेपणानें, अलग 'सागा यासी लोका। उरउरीत उरला तुला' -तुगा १८०७ [स उरैरित]

उरउळी—स्त्री १ (ऊ) रोखडी (तादळ धुण्याची), डुरडी

२ तेल घालण्याचे नासाळे [फा उरळि=वाडोळे भाजें]

उरक, उरका—उ काम त्वरित करण्याचे सामर्थ्य, कौशल्य, उत्साह, आठोप आवशक 'क्याला ज्या कामाचा उरका असेल त्याला ते काम साध्या' [६ उर=आरभ, का उर=उतावळेपणा, तापपणा, प्रदल, रिवा का उर=माकि पराक्रम] उरकर्ण—१ काम पार पाहणे, पुरे करणे २ हुस-याच्या कामात लवळ-लवळ करणे ३ पडणें—(कामाचा) संपविण्याची जबाबदारी अगावर येणे, पडणे

उरक—उ जोर, उत्कर्ष, जोम, उत्साह उल्हास 'मोहरी अवस्था न्यापिले। उरकें नागिदिय बोंदले' -म ४३ 'ते उरकें आली फळा।' -आप ११४ [फा उरकु=पराक्रम]

उरकर्ण—मकि १ पुरे करणे, पार पडणे, संपविणे, शेवटास नेणे, हडीस नेणे २ भाग्यद्वीत पडणे, ढवळाढवळ करणे 'आपण आपल्या कामात आयाचें लोकांनी कुचनिदा उरकु नये' -मकि १ आपणचें, सपणें शेवट होणे, सलग होणे नाहींत होणें २ (स) मरणें ३ आठोकान येणे, पसतीस येणे यथायोग्य होणे, सोपें होणे [उरक]

उरकता मार्ग—रस्ता, उरकती वाट—पु. की लवकर नम
गारी वाट (सरळ, ठाया असलेली, जवळची, मोपी म्हणून)

उरकमाणे—सकि स्वच्छ करणे, घासून-पुसून काढणे, निर्मळ
करणे (माण्याचें घरकटे, कपण्याची घाण खोरे) —अकि विट्ठा
होणे, सुटणे, निवून येणे (भाड्यास, बऱ्यास लागलेली, खरब,
कपण्या, घाण, मळ खोरे)

उरकाउरक—खी भाईवाईने, गदीने, काम संपविण्याची,
आवण्याची क्रिया, आटपाआटप, आवराआवर [उरक डि]

उरकुडा—पु (ब) उकिरवा पहा [उत्पृवृ]

उरग—पु सण, साप, नाग 'तरी सरोवर तरंगी। राहिले
धाकास मेघी। का नदनागे उरंगी। उद्यान जैसे ॥' हा १७ २२५
[स उरम्=छाती+भम्=जाणे]

उरंग-शु—वि १ निटलेल्या रगाचा, हीन रगाचा २ शिळा,
मावडीचा 'ते आवडी का उरगु। छाता जाली' —आए १४०
[स उद्+रग]

उरंगणे—अकि मिटणे, हीनरग हागे 'उरग ना साडे
पन्हा सोने' —दाव २९

उरगाडी—वि ज्याच्या डोळ्यावर, उरावर व गळ्यावर
मण्यासारखे चिन्ह आहे असा (घोडा) हे घोड्याचे अनुभ
लक्षण होय [ऊर+गळा]

उरगुडे—डे—न (का) लोडपातले वजळ 'जेणे बंलास
मुली पाविले। सत्यलेकीं टागे घातले। सोनकाने उरगुडे घेतले।
वेडुटीचे ॥' —शिष्ट १६०. [का उरु=गाव + गुडि = वजळ]

उरजणे—अकि चलकाने होणे, बलिष्ठ हाणे, सुल्लिखित येणे,
उत्प्रेक्षणे [रा उज्]

उरजा—खी जापासना, निगा, काळजी, मुख्यवस्था (किं
रागणे) [स ऊर्जा]

उरंडा—पु बरवडा, हीग 'वाचराचे उरड चाकरी। जाहोले
केल्लेलातु।' शिपु १४० ११० [स व ड=टीग, सपूड]

उरण—पु मेढा, बरता 'त उमरवीड न उरे म्याप्र रवे
वीय रेशदि उरणी' —मोक्ते २८ ८१ [वे रा उग=मेढी, न
उरण=मेढा, उरणी=मेढी]

उरणी—खी एव वृक्ष, वल 'वेळी वल्हार निडुगी। मालती
मोगरे उरणी ॥' —बपा २ १५ १४०

उरणे—अकि १ दिष्क, बाकी राहणे, मागे राहणे पुन्हा
राहणे, अवशिष्ट राहणे, जास्त होणे तसे लोक बचे उरती
—उपा १०६७ २ वाच्य होणे, परवडणे पुन्हा 'ज्या दृष्टिचान
जो भाग। ता ता करी वेदाभाग। ईश्वराचे वेळे जम। माहितो
उरता ॥' —दा १०५ ५८ [म उरु+पु=उत्प्रेक्ष प्र उन्वर-
उरंर किंवा उर=जाणे] उरता घरणे—वि वाफा टेवणे, ऊरत
पेड करणे

उरता—खी बाकी, शिष्क, अवशिष्ट, बास (किं राहणे,
देणे, राखणे, टेवणे, घरणे, बाळगणे) [उरणे]

उरता—खी अस्ता (अप) १ भीड, सुकत, आक्षेप 'मी
कोणशीं काही पगवोळ लागणें तर कोणाची उरता ठेवणार नाही'
२ घोळ्या मार्गणे, उणीव भासणे 'तु माझी उरता धरू नको'
—माझ्यासाठी घोळू नकोस ३ अस्ता, सरव 'त्याच्या म्हणून तो
माल न आल्यामुळे येणाऱ्याची उरता न सर्गता बाजारान जसा
भाव असेल त्याप्रमाणे घेऊन घावा लागतो' —सुध्या २५१
[अरता] ० न घरणे—कि मान न राखणे, भीड न घरणे, वाट न
प्राहणे

उरदाणा—पु घोड्याच्या तोवऱ्यातील शिष्क राहिलेला हर
भा, बास [उरणे+दाणा]

उरणे, उरवणे, उरंजणे, उरमणे—अकि उरी पुढेणे,
उरी भरणे, अति श्रम केल्यामुळे छातीत दु ख उत्पन्न होणे (घोडा,
बैल बंधेस) [उर]

उर पाथ्याधिर्मंडळ (संयुतहस्त)—न (वृत्त्य) उजवा
हात भेडल व टाचा हात पत्तर करून दोन्ही हात उरच्या जवळ
आणणे व मग उजवा हात उजव्या जासून व डावा हात डाव्या
जासून बसुल्लेला करणे

उरफाट, उरफाटफाटफाट, उरफाटसुरफाट, उर
फाटा, उरफाटासुरफाटा—उरफाटा इ० पहा

उरफोड—खी अतिशय श्रम, अतिशय बद्द, उरफोड=ब
पहा [स उरु+सुडुद्, म ऊर+फोडणे]

उरईद—पु गोरब, घोड्याच्या गळ्यात पाथण्यासाठी खागि
रात लावलेला पा [ऊर+पद]

उरमोडा—पु (माण) जनावरास हांगात एक रोग, घाते
जनावर छातीत कासडते [स उरु+मोडन, म ऊर+मोडणे]

उरता—न उमर १ एक पत्राप्र उर १ पहा कदाचित्त सुर
मावळस मुशबरोप आताचा 'मालपुंयादी सडुपमार (सडुगवार =
सापफाट) १। उरम वृद्ध अक्षितो।' —नर ९ ११६

उरमट—ठ—वि उदाम, दाडगा, माजारी, उजड, मल्ल [त
उमंमट]

उरमटणे—वि उरमट मग्न होणे, ओरताची पागविणे,
दिमास गिरविणे

उरमटाई—ठाई—खी उरमटण्या, मगनरी, वपताई, उदट
आता

उरमाल—पु (को गो) रमाल (अप) पहा
उरलामुगला, उरमूर, उरलामुगला—वि अवशिष्ट राहि
लेला, शिष्क, वेप [उरणे डि]

उरले गडे—पुश्र (स) बघाड [सा उरडि, ल उरडि=मोल
उरगई—खी शिष्क, बाकी, अवशिष्ट [स उरंरित]

उरवर्ण-विर्ण—अकि यावी देवर्ण, राहू दणै, शिऊक देवर्ण, मागे दाकणै, बाकी राखणै, राखून देवर्ण 'तन्दि कुरुपाडवयुद्धा रंभसमय यक्ष तिचे न तें उर्वी ॥'—मोर्कण ८१५ 'सर्वे तूप वाहू नको, थोडेस उरल' [स उर्वरित, तुल० का उर्विष्य=नाट विणै]

उरवळी, उरोळी—ली रोवळी, ताडूळ वगैरे भान्य धुण्या कसिता वाडूचे किंवा धाडूचे केलेले सच्छिद्र पात्र, दुरडी [ना उरवि=वाडोळे भावे]

उरवी—ली पृथ्वी [स उर्वी]

उरवी—ली स्तनावा प्रादुर्भावं झाला आहे अशी ली, वयात आलेली ली, तरुणी [स उरू]

उरसिज—न स्तन, उरोज 'यद्दल वदूचारे वध्वोरसिजासि काय बोलावा' [स उरू=सप्तमी एकचक्रन उरसिज]

उरसर—उ उरानें सरपटणारा प्राणी, सर्व, नाग, साप सरत पहा [स उरू+स]

उर, रूथल—न वक्ष रूथल, वक्षप्रदेश, छाती [स उरू+रूथल]

उरस्फोट—ड—ली १ अतिशय धम, फट, जिवपाड मेह मत, अत्यंत मेढाचा प्रयत्न, रूक काढविणें, आतडी तोडणें (एखादा विषय कोडून सांगता), मायेफोट २ अत्यंत कळकळीची विनंति पदवी धरिशी। किति करिशी उरस्फोट' [स उरू+स्फोट] • कळून घेणें—जीव तोडून साणें, जिवापाड मेहनतकरणें

उर क्षत—उ छातीत होणारा एक रोग, एक प्रकारचा क्षय रोग यामुळे छातीत व दुर्डीत पीडा होते [स उरू+क्षत]

उरा—उ नदीच्या पात्रातील कमी पाणी असलेली किंवा पडलेली जमीन, उतार, भाट [स उर्वरित]

उराउरी—निवि (जातीला छाती लावून) सडपट, झटपट, झडझड, एरुडम, तावडतोव, तत्काल 'चांग तें उराउरी मार्गो'—झ ११५४९ [उर द्वि]

उराक, उदाक—ली (गो) स्वाद नसलेली दारू [पो उदाक, इ अँक, जेर अरक]

उराच्या तरता-पाजर-शिप-शिपी—प्रणी भरदार, निरुपेण छाती, वषड्या जड पहा

उराभुरा—वि अत्रा राहणारा, दूरदूर असणारा, मनमोहक सागणारा, बुडा, आतल्या गंडीचा (किंवा वागणे) [उरणें किंवा उर+भुरा ?]

उराडी—ली १ (पोड्याच्या) उराला बापावयाचा खा मि (बाहेर याच्या उरळ) [उर+अडी=गड] २ एका जातीचा साप चाबला अगतां वेगारी [स उरू]

उराड—न १ अतिशय बर आलेली छाती २ उर यालाच हीनायिक ध्वर, छाताड ३ छातीवर येणारे वजन किंवा दैव (किं० लागणें) • फाडून चालणें—छाती पुढे कळून गावीन चालणें

उराडी—ली १ भरलेली, प्रसात छाती, रद, विशाल उरो भाग २ (खाटिक) उराचे हाड, जनावराचे उर उराडी भरणें—६० वाक्यचार उर धव्वापुढे पहावि [स उरू]

उराळणें, उराळ होणें—अकि १ गाडीत मागे अतिशय भार झाल्यामुळे लू येणाऱ्या मानवरून वर तराणें २ गाडीत मागे फार भार होणे उलाड पहा 'वाळासाहेबाची गाडी वाढते उराळली'

उराळा—उ (व) खावाशिवाय तयार केलेला मडप [स ऊर्व+भाल्य]

उरी—ली १ बारी, अवशेष, शिंक, शेष 'जव भरली आधी उरी। बळावी ते।'—झ १८४२६ 'नायकमी माहे सांगितले तरी। हरिराची उरी उरें नेदी।'—म १३४ २ आश्रय, ठाव, ठिकाण, जाग 'सैने तातलीये राही। हुपारा उरी नाही।'—झ ३०२ 'आम्हा अनाया वची उरी'—दावि १० ३ मीड, मर्यादा, मुरवत 'आपगास जे मानेना। सेये कदापि राहावेना। उरी ताडून जावना। कोगीपुं'—दा १०२१४ 'आम्हा पार्ली अतत्प चोल्या। उरी सर्वथा न टेंवी।'—मवि ८१५८.

४ अवसान, टिकाव, धडगत, स्थिति 'एरिकेच्या निजरायी। यादवसि उरी नाही। दुषड तोडूनिया पाही। पत्राते टावीं वरुणें।'—एसा ३०१४९ ५ हड्डा, हेतु 'मर्का धुतेया जिबिची उरी। उरविल स्वामी।'—विपु ११.१४९ [स. उर्वरित, म उरणें]

उरु—ऊर पदा

उरु—वि सोया, थोर, गिवाल 'हरणार कसे म्हणशी तू हित-कर या अशाहि उरवितें।'

उरुद्रोणी—ड घोड्याचा एक रोग, जेणे घोड्याच्या दोन्ही पायांमध्यें लूच येवे—मथप २२८३ [स ऊर+द्रोणि, द्रोणी]

उरुळी—ली रोवळी उरवळी पहा

उरुळ—न नेल, वेणीचा धुमारा, अडार 'मौफिकाये छडु वणे। तेजायेनि उरुळ'—शिपु ४४४ [स उलुप=एक गवत, का उरु=पगकम]

उरुळ—उ (माळवी) उग्रति, धट्टी, महत्त्व [स ऊर्]]

उरुफ—वि उर्फ, दुसऱ्या नावाने माहीत अर्गळ, दोपण नाव असलेला, उपनावाचा 'अपुत्रपूर गडमूदयाही उरुफ करा बावधन'—डम ४८ 'नदीसागुणे उरुफ पहाळा'—रा ३५४ [जर उर्फ=विप्लव, माहीत असला]

उरुवळ, उरुवळ—किवि गमश, प्रत्यक्ष 'उरवड येउन विनती करीन।'—ग ३१०३ 'उरुवळ स्वामीच्या सवस मनचे-मनीं कुरुपुतो आम्ही'—होला १०१३४—ली उपस्थिति, दृष्टी, प्रत्यक्षत्व, सत्यता [फा उरुवळ=उरुवळ]

उरुस—उ ? पिराचा उत्सव, (सामा) पुण्यतिथि, जमा
 २ लमातील मेजवानी म्हणु आले उरुस ते उरुस नये गुरुस
 [अर उर्से= देवतेस उपचारसमर्पण २ लमाची मेजवानी]

उरुसा-उरोसा—उ (ना न) पडने, सर्दी,
उरय-रुसोडा—उ. (हि) (मगबिवा) ? कुमतीतील एक
 डाव जोडीदाराच्या एका हाताचा पत्ता धरून तो शिटवून देऊन
 जोडीदाराच्या गळ्याच्या पाठीवर मूठ बघवून मारणें २ जोडीदा
 राचा एक हात आपण आपल्या हातात धरून तोच हात आपल्या
 हातानें जोरानें शिटवून देऊन कसोदा मारल्यासारखी हल दाखवून
 जोडीदाराच्या दुसऱ्या पाजूच्या मग्यावर आपली मूठ बघवून
 मारणें [अरेय=डुसल + फोडोडा, अर अरय=युद^२]

उरयजोडीपछाड—(हि) (मगबिवा) जोडीदाराचा एक
 हात आपल्या कांधावर असताना धरून आपण शुद्ध देऊन कम
 मोठ्यां त्याप्रमाणे जोडीदाराच्या कोंपराच्या पालीं आपला खाटा
 देऊन घुलाना परीट ज्याप्रमाणे बघ फिरवून दाखतो त्याप्रमाणे
 जोडीदाराला फिरवून दाखणें [अरेय=डुसल, अरयवान+जोडी+
 पछाड=हापडी]

उरोगामी—उ सपदगारा प्राणी (ताप, वंगरे) अशा
 प्राण्याचा वगै [स उरसु+गाम्]

उरोग्रह—उ एक रोग, यकृतातील एक दूषित क्षाल्यामुळे हा
 होतो [स उरसु+ग्रह]

उरोज—उ स्तन 'सुरें होउनी तत्कराभोदहातें । उरोजी धरी
 गाढ भाव हातें । -राधाभुजंग (वामन) ३२ [म. उरसु+ज]

उरोडा—उ ? विहिरीजवळचे पाण्याचें डाकें, दाण, घुडी २
 कपशिट, शिडर, बाकी राहिलेले [स उरवित म उरणे]

उरोडा—उ (उराडशाला उरोडा) उणे पडेउ तें सुरें वरणे
 [स उरंरित+मृ]

उरोध—उ उपराध, औपरोधिक माणण, व्याजोक्ति 'उरोधु
 बाहुबळ । श्रणितापदाळ । उपहास बाळु । धर्मरपडे ॥' -शा १३
 २७७ [उपरोध अण]

उरोमंडलकरण—न (नृत्य) पाय स्तम्भिकाकार देवून नंतर
 एकेकदा गुनविणे, माग हात छानीसमार आणून उल्लिख करणे
 [स उरसु+मंडल]

उरोमंडल(रंयुतहस्त)—उ (नृत्य) दोन्ही हात छाती
 एमोर आगून एका हातानें दुसऱ्या हातास ठरवीच्या पाजूने आरंभ
 करून तळहाताच्या साहूरच्या पाजूने छातील पाजूस धिडस पाळणे
 व काणें [स उरसु+मंडल]

उरोमुरो—वि (यामकी) उरंयमथेल 'उरोमुरा बाळापाणी दूध
 पिरो 'सुगुला पावडाना अमे भंगारीत म्हणाना [उरंय+मुरो]
 -न २ अगदा मारणे, काणणे, लंजविते (किं० वरणे) 'या
 वस्तूचें यानें उरोमुरो केलें' [न उरंरित, उरो दि]

उरोळी—ली शेताची हद्द दाखविण्याकरिता सरकारी अधि-
 कान्याने शेताच्या सीमेवर धातलेला मातीचा वाघ, वरया, वळडी

उरोळी—ली रोवळी उरवळी, उरळी पहा

उर्जा—ली (प्र) ऊर्जा, सतेजता, निगा, तंगला (किं०
 ठेवणे राखणे) [स ऊर्जसु]

उर्जित—नि (प्र) उर्जित बलिष्ठ, मोठा [स ऊर्जित]

उर्जी—उ (क) शेतीसकधी रानें, मशागतीचा खर्च 'जमिनी-
 बदल किती उर्जी आला ?' [स ऊर्जी]

उर्णनाम (हस्त)—उ (नृत्य) आगडमासह सर्व बोटे विरळ
 ठेवून पडिल्या पेशत पाऊवून तीं सर्व तळहाताकडे बाकडीं वरणे
 [स ऊर्णनाम=कोळी]

उर्णनामि-का—उ कोळी, क्याच्या येथीतून पठु निपतो
 असा प्राणी 'मातरी उर्णनामिका येसा । कर्णां दमूनि करी फासा ।'
 -रघोपा १० २६६ [स ऊर्णा+मामि]

उर्णपट—उ लोंकरीचें वस्त्र, वुरणूत 'भासून सोरडा उर्णपटी ।
 पुढा माचळी चौपुगी' -शृ ८० [स ऊर्णा+पट]

उर्णा—ली लोंकर [स ऊर्णा]

उर्ठा—ली (क) काळजी [स ऊर्ठा]

उर्दविगनी—ली (हि) जनानखान्यातील सखल अगरक्षक
 ली. (सामा) दासी, परिचारिका, बडीक [स उर्द=सैन्य, तळ,
 लच्छर, बागास=येथम=ली, तळणी]

उर्द—१ रंग्याचा तळ, लच्छर २ एक वेदी मापा, ही मूळ
 लक्ष्मरातील भाषा अगून हिच्यात हिंदी, फारसी ह० अनेक भाषांचें
 मिश्रण आह दिला हिंदुस्थानी भाषा अर्तहि मान आह ३ पावार
 [स उर्द=सैन्य, छक्की]

उर्फ—अ उपलाव, दोषण नाव, प्रसिद्धीचें नाव, अमक्या
 नावानें महत्तर, म्हणजे 'रघुनाथ धाजीसाव उर्फ दादासाहब'
 उरुफ पण [अर उर्फ]

उर्फाडा—उफाडा पदा

उर्दुद रोग—उ शरीरावर उत्पन्न होणारी गाढ, गळ, जावाळू.
 [स अर्दुद]

उमैड—वि उड्ड, उलसट पदा **उमणा**—उ उदबपणा,
 अरेखाची 'सत्कारी अगिहान्यांना उमैडपणा उतरेल व रयतेस
 काही फायदा घईल' -दि १ ५८९

उमेल—उ (कु) रमाळ, उग्याउ पहा 'माथ्याक उमेल
 वाटे' [रमाळ अण]

उर्मी—थे उर्मी, उमाळा, उठाव, लहर तरंग, हाट निव-
 राचा पोर उर्मी पहा 'गीतारं भारिया उर्मी । भये आठोत्री
 स्वामी ॥' -शृ ४३ 'जय शिपयामांच्या भाकडिच्या । उग्याळे
 फेळी ॥' -शृ ७ ७० 'अलीउर्मी गाह । तुझा म्हणे थोडे आह ॥'
 -उता ३३४० [स ऊर्मि=लहर]

रीताने [तृ० स उपर्यस्त+पर्यस्त, प्रा उवन्त्य-इ+परस्त्व-ङ्]
 ० वीलटा-मुलटा-वि घट्टी वाजू खाली व खालची वाजूवर असा,
 आनील वाजू बाहेर व बाहेरील वाजू आत असा, मागील वाजू पुढे
 व पुढील वाजू मागे असा, विरुद्ध गाणाचा किंवा दिशेचा, अस्वाभाविक,
 उ व्या वनाचा, व्युत्क्रम, वेडावाकडा, विलोमअनुलोम ० सुलटा
 उभा राहणे-कि विरुद्ध दिशेस तोंड करून उभे राहणे ० सुलटा
 पहाटा-उ दोन पहातेवरी विरुद्ध दिशास तोंडे करून उभे राहून
 करीत असलेला पहाटा

उलट्टी-म्हो १ वली, ओसारी, घमन २ विरुद्ध गति
 प्रत्यावर्तन, उरफांग प्रहार, स्थिति (कि० पणे, घेणे मारणे)
 ३ कालाची उडी, उल्टी उडी 'आनंदे कळोळा बाळा सेठजी
 गवल्या । वती उलटिया नपया एरी एरीहुनी ॥' -तुगा १३३ ४
 (स) करारभंग वचकभंग तात्वाविरुद्ध आचरण विपरीत वर्तन
 (कि० मारणे, करणे) 'रुद्रपती पिप्पल नामानी उल्टी मारली केली
 गन' -एपणे ३९५ [उल्ट] ० अंजारी-म्हो भिडेची गोळी
 (अपारी उल्टी करी असता क्षात्रीसारखी दिसत यावरून)
 उलट्या अपारीत घमणें-भिडेक लागणें, दुरित्री होणें 'परचा
 एली होतों पण वशिष्ठाने उलट्याभारीत घडविले' ० उडी-
 उल्टी अर्थ १ पदा ० ढाल-उलटास पदा ० दुनिया-म्हो
 नाविक अन्ववस्था, अनामकता, गोंधळ, येवढाही, न्यायान्या
 विरुद्ध पद्धति ० पूजा-म्हो अपमान मानहानि, मानसत्वा,
 उपद्रास ० घाहुरी-म्हो अदूरस्थिप, लांभने न पाहतां वणे
 डाक्यातीत एक मोड ० दुनी-म्हो दासातटास, आपातास
 प्रस्थापात उद्योकेवणे ० शिर्षा-म्हो अपान्द्रास प्रति अपघट्ट
 तिनीस विचो, उत्तरास प्रत्युत्तर दासतास शब्द त्वरडघडीची शिरी
 गाळीची परत पेड ० सुलटा उल्टीमुलटी हजामत-म्हो १
 (दावडा) ० गंगाच्या विरुद्ध दिशेने गालून वर वळणी हजामत
 २ (स) शरदपरी तासारा रागा शिरीगाल वळणे, तागडगी
 भासवपरी अपराधानीं रागवना ० रूज-म्हो शरीराच्या गालाच्या
 बाजूकडून वरच्या बाजून कावत जाणारी रूज पायाकडून वर चढ
 गारी रूज

उलट्टन-किवि १ परत प्रत्युत्तरादाखळ विरुद्ध दिशेने २
 शन'दर वरना फाजीलपणे

उलट्टे-वि उल्ट पदा ० दुर्दान-न १ परत आत्मावर
 प्रतक्षी मत्त एवमेव २ भेड नमुद्याने वनिष्ठ प्रतीच्या अनु
 रथाच्या परां जाऊन त्याची परतलेला भेट. ० दुर्दान-न परत भेट
 परत भेट, एकाची अपमान भेट तज्ज, कधीच म्हणून मिळ्या
 लेक बाजूकडून परत दिशेने भेट काढण एकाची ० दाहाकणव-
 न हलक्याच्या उल्ट बाकण मग्न शरीरकणव मग्न (कि०
 रिडिने)

उलटणी-म्हो १ (दावडा) कलाटणी, उलटो २ (स)
 दासणा, टोला, शीवदार उतार 'पेसी देता उलटणी अलग
 गपाची लावणी ॥' -सिमु ६८१ [उलटणे]

उलट्टणे-उकि १ कलडणे, लडणे, पालथे करणे, सांठे
 'दिग्ग रत्न गोफणिले । गदा अमृतपान उलडिले ॥' -ह ३०
 १९ 'तां पितर कांधे पाहती । याणे अन्याय केला म्हणो ।
 दुग्ध उलडिले क्षिती । निज्वाध पुन देतोनी ॥' -जै ९९ १५
 २ उलटून पडणे, उन्मदून पडणे, उपटून घेणे 'जै तुल्या मुला
 पासी । उलटेल का साक्षाती ॥' -रा १५ ५० 'तव देखिले
 सदादर । जस उलटेल तवदर ॥' -कवा ० १० ८४ ३ उलटून
 घेणे ४ भलून पाहणे, हुडग भरणे 'दुराघे हृदय उलटो' -सावि
 २८४ ५ (लवडणे या अर्थी) खाली पडणे, निपणे 'भूमीवरी
 उलटली ।' -सावि ३८६ 'सुठेना यज्जि उलटला ।' -मम
 १० ४४ ६ त्याच करणे, सांठणे, टाकणे 'जले अवधवि पाहा ।
 आधी वचाला घुवा । आसा ममता उलडा । हाने काळान पडा ॥
 -सावि ४८० ७ चोलाडणे पडा [स उल्ट+डूट, प्रा उलटुड,
 विरा स उल्ट+डूट मा उलटुड]

उलट्टा-वि (नाविक) कलथा, कडा, एकरस उलटण्यास
 (६) ०६

उलट्टो-म्हो (नाविक) हाडी वियर हाडावी म्हणून तिा
 दान आणवी व एर उभे (पाण्यातडे) अर्धी लांकडे लावगत तीं,
 दोडीच्या पदा आगास ती उलट नय म्हणून बावलाच्या दोडास
 जे पाण्यात एक लाकूड बांधतात ते (६) आऊरियर उडगी
 पदा [उलटणे]

उलट्ट-उपन -सार

उलट्टाल-उलगात पदा

उलटणे-अवि १ (दावडा व स) उलटलेने दुभागणे, फाडणे,
 उलटणे भेगा पण भगणणे, आतील वजने फाडणे (अनीन,
 उरीर फड ६०) 'वगवे उलट्या सवरी । उगति एल्ल्या
 स्वानेशारा ॥' -जगा १० १५ 'तरी दहम्यग घना पातरते हें
 दुगा उ उगास । -साकथ ३ ४६ 'पिता सांग शिवावरोध ।
 म्हणे हा शक्तिपात्य हृद । हृदय उ एगा बाजे शब्द । ह्याच्या
 भारे दुगा घरा ॥' -र ०० १२२ २ (स) उलटवना घेणे
 एमर पुढेने सांठवि होणे शीवड मारणी जडत । घेमावा
 मार उलटवत । स कथा एकाही हृदय उठेने । जेण सत्ताविकारी ।'
 -ह १० २१६ [ग उल्ट+डोणे] दे उलट भाग पुढेने]

उलट-उ ही पदा

उलट्ट-वि राग उगास भो ० पदा 'जातो वनय मंदे
 एकरस । मग्न'कारवि ती पडिने ।' -सावि १८६

उलथ—पुली एणाचा २कडीची, गावाची डरपी बाजू, गीमा, टोंक, दूचा, अखेरचा, शेवटचा भाग

उलथणी—स्त्री उलथ, कलाटणी, उलथी पहा

उलथणे—कि फाटणे, हुमण होणे 'तो शोक सांगणां उलथे धरणी।'—सावि १८ ४० [स उदन्तल]

उलथणे—न १ सराटा, कल्या, भाकरी वगैरे पतळिण्यासाठी, आटण्याचे दूध टवळण्यासाठी, केलेला पितळ किंवा लोखंडाचा पसरत तोंडाचा दाडा, उलथा (प) उलवन २ (चाभारी घडा) जोड्याचीं डोंगरे व्यवस्थित करण्यासाठी उपयोगात आणावयाचे लोखंड उलथा पहा [स उदन्तल, प्रा उलथ]

उलथणे—सकि १ उल्लेद करणे, उताणे करणे, घालवी पाजू वर करणे उलथे 'आकाश पणवया गडाडी। धूपची उलथावया हडपडी।'—एमा १७ १६१ २ आतील पाजू बाहर करणे, फिर विणे (अगरसा पागोटे इ०) ३ पुरी व्यवस्था लावणे, उलकणे, पुढे करणे, पार पाडणे, तडीत नेणे (एतादे भागणीचेकाम किंवा प्रश्न) ४ उलथेपालणे करणे, बाळकणे खालीवर करणे, हुडपणे (एलाचा शाहीनून वगैरे), घुडकाने ५ उलथन होणे, घाटून होणे

'मामतुची उलथल्या पोटी। अमृतही न लावी ओटी।'—एमा १२ ५५१ ६ पुन्हा करणे, परत करणे 'तेचि उलथाविधान कच। उड पसि होय सागता।'—एमा ११ २५५ ७ खाल्लवरकडे (उलथतील धान्य) —अकि १ उल्लेद हाणे दुसरी बाजू वर येणे २ परतणे, पुन्हा येणे ३ (स) भाकरीमक मल्लु येणे, तडकर माणे, मल्लु घडणे (सामा शिबी देताना वापरतात) 'एवडा धाव्या पण पडवीने हा हा म्हुंता उलथळा' 'उलथत नाही मेला एकदम।' ४ उडणे, कोरणे 'घननीदू सावळा। पळव्याचा घुतळा। पाहावेया गाओ बाळा। उलथोनिया।'—शिष्ट ५३५ [स उदन्तल, प्रा उलथळ, स उलथ वगैरे उलथ] ० जाणणे—कि मरणे 'हयाचे म्हातारड आईवाप तिकडे उलथून गेले'—नासना ११४

उलथा—वि उताणा, तोंड वर असलेला, बाहीवर पडलेला, धालया याच्या उलठ—उ १ कल्या, ताटाटा, उलथणे पहा २ उलठ विडड, (यानूचा मनुष्य) प्रतिपत्नी ३ काडताना उसळीच्या तळाशी राहिलेला धान्य उलथून वर काढण्याची क्रिया ४ (ल) व्या सस्कार 'निद्राकाळीं सुदीचा नाया। बैसे जाण्णीया उलथा।'—विउ १ ५२ ५ (ग्राम्य) उत्तर, चाना, दोसणा (कि० देणे) ६ उलठ व्यवसाय, स्थिति प्रतिपक्ष, विपक्ष गोष्ट, अर्थ वस्तु 'तू म्हुंमगी त स्वप्नावस्था। ते तव जाण्णीचा उलथा। तव जाण्णी तत्कार्ये व्यवस्था। कवी घडा।'—विउ १ ३१ 'स्वप्न जाण्णीचा प उलथा। जाण्णीमाळी इतिथे करिती जया जया अवस्था। वस्तुसार नावा परी व्यवस्था। मनारी स्वप्नासाठी।'—स्वाद ५० ४४ [स उदन्तल]

० जमान—स्त्री १ (वा) एकाच

उलाचा किंवा मळ्याचा थोडा दूर असलेला भाग, पुष्कणी भाग, मुख्य शेतात राव, वरळ वगैरेचा पुरवठा करणारी पड जमीन किंवा सामान्य पडत जमीन 'मारी उलथा जमीन देवून कोमर आहे' २ (सामा) पडीत जमीन ० पसा—उ उताणा हात, निद्रा मागण्याकडिता पुढे पतलेला हात ० पालथ—था—स्त्री वि वर खाली करणे, उलथापाळ उलथापाळा पहा [स उदन्तल, प्रा उलथन+पल्यल, दि उलथपाळ]

उलथी—स्त्री उलठी, कलाटणी, परिवर्तन, उलथण्याची क्रिया (कि राणे, घेणे, दूणे)

उलथा—पा, उलथो—उ (राजा, क) शिपा 'भटर्शीना उलथा व दक्षणा दिली' [अर उलथा=रोनगुल]

उलथुली—स्त्री (गो) टाकळयारारहे एक शाक, थाची भाजी करतात [स उदन्तल]

उलमत—वि उलमत 'आजक कापी गळ सारसत, अगारख करय उलमत वस्तुटीमूय वस्तुटी नामित लायला गळा'—एपो २४३ 'ठाठ कांठ उलमत हुलतात हुगर'—एपो २४३ (टीप वित्त २३१) [स उदन्तल]

उलमा—उ विद्वान [अर उलमा, अलीम अर]

उलमी—स्त्री (बों) एक प्रकारची होडी

उलव—स्त्री (कां) बाहूल, हालचार, जाग (माणसाची पंगर) [का उलवु—उल्लिपु=आवाज]

उलवण—न (विंगराम) कापड विणल्याभतर कणीन राहिलेले पाणे, दोर [स उदन्तल]

उलवणे, उल्लेणे, उल्लोणे—(गा) बोलणे [स उदन्तल, प्रा उलव=लावणे किंवा स उलवण, प्रा उलवण=क्या]

उलसमार—स्त्री (गो) जवणानसर वेणारा भाळस [स लम्प=काम करणे, किंवा स अलस=आलस]

उलसा, उलिसा, उलुसा—वि थोडा किंचित दुरवला, झलसा पहा उलुति सालर खल्लुंर खावरे।'—मराठा २३ [स गल्पियस]

उला—उ (व) वल, वलळ (जुलीचा) वल पहा [द ली—जुला]

उलागीर—वि १ प्रवासी उपाया, तात्पुरता राहणारा २ अनाहल आगतक ३ मराने उडकित्याविषाय किंवा मात्ताविल्या धिमाग अभावकपणे वगारे, प्रकट हाणारे (सूत, पिशाच वगैरे) ४ वि। जमरीचे, कायतू काजाल (तामान, वंगरे) [स उदन्तल]

उलाघाल—ढाळ—स्त्री १ अस्वस्थता, वैकल्य, तापाने वगैरे हाणारी २ भागड, चणवळ, राउपट, घडपड (वामधयाची

वळविणे (कि० देणे) उलट्टी हाव पहा २ स्वपक्ष सोडून प्रतिपक्षास जाऊन मिळणे, वचनभंग करणे सव्द सोडणे, फिरून होणे, वड करणे •पालट-सुलट-खी उलट्टापालट उलट्टासुलट्टा पहा •पुलट-खी उलट्टापालट, फिलाफिल, राराईर, इन्डेतिन्डे कण्याची क्रिया •वाजी-खी प्रतिकार, परत फिरविलेला डाव •मजकूर-उ प्रत्युत्तर, परत जबाब, फेर निरोप, उलट उत्तर •पत्र-न उत्तरादाखल लिहिलेले पत्र •भेट-खी आपल्या भेटीस आलेल्या गृहस्थाच्या घरी भेजण्यास जाणे, भेट परत करणे, परत भेट •मान-उ आपला ज्याने सन्मान केला त्याचा भाणण उलट सन्मान करणे, उलट सैन्यानी, उलट जावसाल-जगान वंगे पात्रपात्र परत फेड असा अर्थ होतो उलट अहर पहा •तपा सुशी-खी १ एखादी गोष्ट पुन्हा शोधून निवातपासून पाहणे विचार करणे, २ साक्षीदारास प्रतिपक्षाने विचारलेले प्रश्न •मानसुडी-खी दिलेला न्याय निवा निमान फिरविणे, उलट हत्त्यापहा •लट्टाई-खी फेर हद्दा, पराजित शास्त्रावर पुन्हा केलेली उठावणी पुनरुत्थान (पराभवानंतरचे) •भारा-उ विरुद्ध दिशेकडून येणारा बारा (कि० पणे, लागणे) •सनव-खी दुन्या सनदवरून कायम करून पुन्हा दिलेली सव •हुकुम-उ १ पुन्हा केलेला पहिलाच हुकुम २ विरुद्ध हुकुम, पहिला हुकुम रद्द करणारा दुसरा हुकुम, दुसरा हुकुम •हुड्डा-उ कृपित्याने बराबडून प्यावयाचे द्रव्य, शुद्ध ' भासा उलट्टुडा पेण्यापाटी बटिदानी मळा शुद्धा विन लमाची बाटविली ' -सास २ ४१५ [उलट्ट दि]

उलट्टकर-वि उलट्टण्यासारखा, डळमळीत, अस्थिर, कच्चा आधार असलेला (दगड, लाकूड इ) [उलट्ट]

उलट्टणी-खी पुन्हा, परत निया (करणे), फेरतपासणी, फेर भोजणी, फेर पाहणी, उजळणी (करणे) [उलट्टणे]

उलट्टणे-मेक १ पालो करणे, उलटणे, उघडे करणे २ (घळाची) आतील भाजू बाहेर करणे, वळविणे उरफाटें करणे ३ एखादी गोष्ट पुन्हा करणे, पुनरावृत्ति, उजळणी करणे, तपासणे (भान्य वगैरे पुन्हा भोजणे, लेखन तपासून पाहणे, झाल्याची अग्न्या साची उजळणी करणे) ४ पार पाडणे, पुरे करणे, मपविणे (एखादे काम, मानवडीचा दिखोव वगैरे) ' हे सारे लिहिणे पडले आहे, हे उलटान्यास मळा दोन गदिने पाहिजेत ' ५ उलट्टणे, सोडविणे स्पष्ट करणे, अर्थ सांगणे (एखादा प्रश्न कोडे, स्वप्न, भास वगैरेचा) -अकि १ उलट्टणे, पाळणे होणे २ मार्ग फिरणे, विरुद्ध दिशेने जाणे ३ पुन्हा उचल खाणे, पुन्हा घुलू होणे (रोग, ताव वगैरे) ४ मार्गे निघून जाणे, मार्ग पळणे (दशास काल वय वगैरे) उ० तिशी, बाळिशी साडी उलट्टणे उलट्टून मोठी सांगणे-जावसाल करणे, उलट उत्तर करणे, उलटपक्ष बोलेणे उलट्टून घोलणे-१ पुन्हा घोलणे, परत म्हणणे २ प्रत्युत्तर करणे, उलट्ट पणाने उत्तर देणे.

शब्दो १ ५४

उलट्टणे-न (बों) सव्यावर नुसत्याच मळलेल्या धान्याचे अदाजाने माप करण्याकृतिता योजनात ती दोषणी [उलट्ट]

उलट्टा-वि विपरीत, विर्येस्त, परिवर्तित, उघडा, पारचा, विरुद्ध दिशेचा, वाजूचा, वरनी वाजू खाली असलेला, आतील वाजु बाहेर आलेला, मागील वाजु पुढे असलेला, उलट पहा -किवि विरुद्ध, परत ' म्या त्याला दप्या दिव्हा त्याने माझा उभारा मान्या परतु तो उलट्टा मला मारायला पडतो ' -मोल -उ १ तोड, किरी, उत्तर (एखाद्या कोडपाचे), एखाद्या श्लोकास परत समानार्थक निवा विरुद्ध अर्थी प्रतिकेक, वचन, नटल, प्रतिभा २ प्रत्युत्तरादाखल निवा परतफेडीदाखल दिलेले उत्तर, वस्तु वगैरे तामाराव्द-उलट्टा भेदेर, उलट्टा दपड, उलट्टा निहाळ, उलट्टा टण उलट्ट पहा ३ विप वगैरेवरील उपाय उतारा अर्थ ४ पहा [उलट्ट] •सप्या-उ (मद्रिचा) आपल्या एका हाताने जोडीदारावर तो उभा निवा बसलेला असताना त्याच्या खात्रावरून आपला हात आणून आपल्या हाताच्या पोड रीने जोडीदाराच्या उम्याची पाटी दाटून ज्या हाताने जोडीदाराच्या गट्याची पाटी दाटली त्या आपल्या हाताचा पजा आपल्या दुसऱ्या हाताच्या कोपराच्या लवणीत घाटून व आपल्या दुसऱ्या हाताची पोडरी जोडीदाराच्या मानेवर बसवून त्याला पुसमटून मारणे [उलट्ट+फा वृत्तुतन्=निजणे, खपाह=उत्तीत] गळा दावणे •गिरा-उ (मरिचा) आपला एक हात जोडीदाराच्या घग देतून बगरीयर ठेवून बगरीयर देवलेल्या हाताच्याच वाजूचा आपला पाय जोडीदाराच्या पायाच्या डाणदिवेर घाटून देवाचा व आपल्या दुसऱ्या हाताने जोडीदाराच्या दुसऱ्या पायाच्या शुड प्याच्या लवणीत घटून पाय वर उचलता म्हणजे जोडीदार बीत होतो [उलट्ट+दि गिराता=पाडणे] •पट-उ (अद्रविचा) जोडी दाटाने आपल्यास उम्याने खाली धरले असल्यास आपल्या आतील हाताने आपल्या पुडीस जाडीदाराच्या पायातून शुडप्याच्या खव नीत वाहेरून हात घालून व आपला आतील पाय जोडीदाराच्या दुसऱ्या पायाच्या शुडप्याच्या लवणीत घाटून वाहेरून घाटून आपला शुडपा जोडीदाराच्या शुडप्याच्या लवणीत टकून शुडप्याने त्याच्या पायाच्या लवणीत जोराने धक्का दवून व हाताने जोडीदाराचा पाय वर उचलून त्यास चीत करणे [उलट्ट+स पत्, दि पटनता= पाडणे] •पहाडा-उ विपरीत काळ, फिरलेला काळ ' वलीयु मान्वा उलट्टा पहारा जाहल्या या खाली ' -गापो १०० [उलट्ट+स पट्टर य पहारा] •पालट-खी १ विपरीत रचला, उलट्टापालट, उलट्टपट्ट करणे, अन्वयस्था २ (छ) परस्पर प्रक्षोभणे, उत्तरप्रत्युत्तर [उलट्टा दि] ३ दुनिबेची उलट्टापालट=जगातील, समारातील घवामोड, गोम्य सव्यादोष, घाण्ट, (व्यापारात) दप्याची, पैशाची उलट्टाढाल, पैशाची मोड, चळनी बदलवडल -किवि अन्वयस्थित

रीतिने [तुल० सं. उपपत्त+पर्यस्त; प्रा उपपत्त-ङ+पर्य-ङ]
 ० गोलटा-मुलटा-वि वत्ती बाजू गाली व सालची बाजू वर असा;
 आनील बाजू बाहेर व बाहेरील बाजू आत असा; मागील बाजू पुढे
 व पुढील बाजू मागे असा, विरुद्ध मार्गांच्या मित्रा दिसेना, अस्वामानिक;
 उ-व्या म्हाचा, व्युत्क्रम, वेदनाकडा, विरोधभावबुल्लोम. ० मुलटा
 उभा राहणें-कि विरुद्ध दिशेस तोंड करून उभें राहणें. ० मुलटा
 पहाटा-उ. दोन पहादेकरी विरुद्ध दिशास तोंड करून उभे राहून
 करीत असलेला पहाटा

उलटी-ली १ वाती; ओचारी; यमन. २ विरुद्ध गति,
 प्रत्यापन्न, उलटा प्रसार, स्थिति (कि० देणें; घेणें; मारणें)
 ३ कोलटी उडी, उलटी उडी. 'आनंदे केलोळा पाळा खेळती
 मारळा. द्वेती उलटिया कपळा एरी एरीहुवी ॥'-गुणा १३३. ४
 (ल) बरारभंग; वचभंग; सराविरुद्ध आचरण; विपरीत वर्तन
 (कि० मारणें, करणें). 'मृगुनी फिरत मार्गांनी उलटी मारची केली
 गत.'-पेरा ११५ [उलट] ० अंबारी-ली भिगेची मोळी.
 (अंबारी उलटी केली असता होळीसारखी दिसते यावरून).
 उलट्या अंबारीत घसरणें-भिकस लागणें; दडिरी होणे. 'परबा
 हुजी होतों पण नशिपानें उलटपा मंजारीत पतविले.' ० उलटी
 उलटी अर्थ ३ पहा. ० डाल-उलटडाल पहा. ० दुनिया-ली.
 सार्वभिक अन्वयवस्था; अराजकता; भौधळ, वेवंदप्रादी; न्यायाच्या
 विरुद्ध पद्धति. ० पूजा-ली. अपमान, मानहानि; मानसंज्ञा;
 उपहास. ० बाहुली-ली अदूरयिदोष, लाचने न पाहतां येणें,
 ओक्यातील एक खोड ० बुन्नी-ली. टोळाटोळा; आपातास
 प्रत्याघात, उत्तलें फेडणे ० शिची-ली. अपमानास प्रति अपसम्य;
 शिरीस शिबी, उत्तरास प्रत्युत्तर, सारतास रावट; बरहपट्टीची, शिबी
 गालीची परत फेड ० मुलटी, उलटीमुलटी हजामत-ली. १
 (शब्द) १ बसल्या विरुद्ध दिशेने, जालून वर केलेली हजामत
 २ (ल) घरदंडी, ताशेरा, रागांन शिबीनाळ करणें, ताडवपट्टी-
 भोसवपट्टी; अपराध्यांनीं संभावन. ० रज-ली. शरीराच्या सालच्या
 बाजूकडून घरच्या बाजूम वाटत आणारी सूज, पायाकडून वर चढ
 गारी सूज

उलटून-निवि. १ पला, प्रत्युत्तरादाखल, विरुद्ध दिशेने. २
 अनादर करून, फाजीलपणें.

उलटें-वि. उलट पहा. ० दर्शन-न. १ परत आल्यावर
 घेतलेली भेट; परतभेट. २ भेट अनुषंगानें कनिष्ठ प्रतीच्या अनु-
 ष्याच्या परीं आज्ञा त्याची घेतलेली भेट. ० दान-न. परतभेट;
 परत अहेर, देणगी; आपणास भेट, नजर, बशीस, म्हणून मिळ-
 ाव्या सम्युक्त परत दिलेली भेट, वशीस, देणगी. ० शहाणपण-
 शहाणपणाच्या उलट वाक्या सल्ला, मूर्खपणाचा सधा. (कि०
 उलटें).
 उलट. (हाग, ल)

उलटणी-ली. १ (शब्द) कलाटणी; उलटणी; उलटणी; उलटणी;
 टोमणा; टोळा; मोंचदार उत्तर. 'ऐसी देता उलटणी' इत्यादि
 गोंपाची खबगी ॥'-शिशु ६८१. [उलटणे]

उलटणें-उक्ति. १ कलंडणें; खंडणें; पाळणें बरो, नीं
 'दिन्य रत्न गोफाविले। अहा अगुणपान उलटविले ॥'-इ-
 १९. 'तों विनर भोवें पाहती। याणें अन्नाय केरा म्हणें
 दुम उलटविले शिती। निमळोच पुन देवोनी ॥'-इ-१९११

२ उलटून पडणें; उन्मत्तून पडणें; उलटून येणें. 'जे तुटतिया मुद
 पार्लीं उलटेल कां साखाती ॥'-हा १५.५०. 'हंव देणें
 तहोदर। जेमे उलटले तहवर ॥'-कथा २.१२.८४. ३ उलट
 येणें. ४ मळून पाहणें; तुडवें मारणें. 'दुराघेनें हृदय उलटी. नदी
 १८४. ५ (उलटणें या अर्थी) म्हाली पडणें, निजणें. 'मूर्खी
 उलटली.'-रावि १८.६. 'मूर्खता येजनि उलटला।' इ-
 १२.२४. ६ त्याच बरो; ताडणें; टाकणें. 'अले अवघेच सोम।
 आपी देवाडा घुंष्ट। आसा समता उलटा। शानें काळाळा दंडा ॥'
 -रावि ४८०. ७ ओलोहणें पहा. [स उलटणें; प्रा. उलटणें,
 निवा स उलटणें; प्रा. उलटणें]

उलडा-वि. (नाविक) कलया, कलडा; एकवम उलटापा
 (दं.) ४४.

उलटो-ली. (नाविक) दोडी स्वर राहावी म्हणून निळें
 दोन आडवीं व एक उभें (पाण्यांतले) अर्दीं लाकडें लावणत ती,
 होडीच्या एका अंगास ती उलटें नये म्हणून बाबलडाच्या दोरास
 जे पाण्यांत एक लाकडें बांधतात ते. (दं.) आज्ञास्वर. उडवी
 पहा. [उलटणें]

उलटू-उपव -घर.

उलटाल-उलटाल पहा.

उलटणें-अक्ति. १ (शब्द) व ल.) उलटणें, दुसरेपणें, फाडणें,
 उलटणें; भेग पडणें, भेगळणें; कांतील नेटानें फाटणें (जमीन,
 सरीर, फळ. इ.) 'वसते उलट्यास लक्ष्मी। उलोनि लागल्या
 हवानंदधारा ॥'-एमा १२.१५. 'तरि इष्टव्यपनेना घातयते तूं
 म्हणे हा सजिपातला वृद्ध। हृदय उले एवा बोले शब्द। त्याच्या
 मारें दु खी घात ॥'-इ-२५.१३२. २ (ल) उलटवणें देणें,
 पासर फुटणें, सद्गति होणे. 'धीहृद्या मधुरेसी जाईल। प्रेनाचा
 सावर उलटवेल। ते कथा एकतां हृदय उलेल। मेमळ धम्राविकाते।' इ-
 १०.२१६ [नं उलटवणें देणें, दे. उलटवणें, पुढलेलें]

उलथ-उगी पहा

उलथ-वि. स्पष्ट; उलथा अप ५ पदा. 'जायती उलथ नव्हे
 परिपूर्ण।' -रावि १८८.

उलघ—पुत्री एखाद्या दकडीची, गावाची दुसरी बाजू, सीमा, टोक, दूचा, अखेरचा, शेवटचा भाग

उलघणी—स्त्री उलघ, कलाटणी, उलघी पहा

उलघणे—कि फाटणे, दुभाग होणे 'तो थोक सांगता उलघे घाली।'—रावि २४ ४० [स उलघत]

उलघणे—न १ सहा, कल्पा, आकरी वगैरे पत्रविण्यासाठी, आठवण्याचे दूध द्यावण्यासाठी, केलेला पितळ बिंबा लोखंडाचा पसरत लोंडाचा दांडा, उलघा (व) उलघन २ (चामारी थटा) जोडघाची टोंपरे व्यवस्थित करण्यासाठी उपयोग आणावयाचे लाकूड उलघा पहा [स उलघत, प्रा उलघत]

उलघणे—सकि १ उलघे करणे, उलाणे करणे, खालची बाजू कर करणे उलघणे 'आकाश पडावया गडाडी। धृष्टी उलघारया हडबडी।'—एमा १० १४२ २ आलील बाजू बाहेर करणे, फिर निणे (अगरवा, पागोटें इ०) ३ एरी व्यवस्था लावणे, उलघणे, घुरे करणे, पार पाहणे, तशीच नेणे (एखादे भागगडीचे काम किंवा प्रभ) ४ उलघेपारणे करणे, चाळविणे, लाडीवर करणे, हुडकणे (एखाद्या राखीवून वगैरे), घुमटणे ५ उलघन हाणे, घाबृत होणे 'परमवृत्ती उलघव्या पोरी। अमृतहीन हारी जोडी।'—एमा १२ ५११ ६ पुन्हा करणे, परत करणे 'तेवि उलघोमिज्ञान कथ। उलघ व सि होय सांगता।'—एमा ११ २०५ ७ दारुवर करणे (उपकातील धाम्य) —सकि १ उलघे होणे, दुसरी बाजूवर येणे २ पतणे, गुढा येणे ३ (स) आकस्मिक मृत्यु येणे, तडवर मरणे, मरून पडणे (सामा शिवी देलाना वापरतात) 'एवदा वाच्या गुण पडवीनेहा हा म्हणता उलघला' 'उलघत बाही मेला एकदाचा।' ४ उलघे, लोडणे 'घननीक्ष सावळा। परद्राचा पुतळा। गाहावया गाआ काळा। उलघोनिया।'—शिशु ५१५ [स उलघत, प्रा उलघत, म उलघ वगैरे] ५ उलघणे 'ज्याणे—कि मरणे 'त्याचे म्हाणार उ आर्चाप तिकडे उलघून गेले'—सांगना ११४

उलघा—वि उलाणा, तोक वर असलेला, पाठीवर पडलेला पारया वाच्या उलघ—उ १ कल्पा, सहा, उलघणे पहा २ उलघ निरद, (बाजूचा मुठ्या) प्रतिपत्नी ३ काळताना उलघीच्या तळाशी राहिलेले धान्य उसटून वर काट्याची किंवा ४ (ल) उला समार—१ निदाकाळी मुडीचा भाषा 'बैस जाण्णीचा उलघा'—सकि २ ५२ ५ (धाम्य) उलघ, जहाव, टांगणा (कि० देणे) ६ उलघ भ्यवग्न स्तिपति प्रतिपत्त, विरद गाष्ट, अणे वस्तु 'मू म्हणजे अ स्वनामव्या। ते तड जाण्णीचा उलघा। तड जाण्णी तत्वाये व्यवस्था। करी पहा।'—विउ १ ३१ स्वज जाष्ट तीचा वे उलघा (जाण्णीमाजी इद्रिये दृष्टता ज्या ज्या आख्या। वदुगार नाग परी व्याख्या। मजदरी स्वनामाजी।'—स्वादि ५० ४४ [म उलघत] ७ जमल—स्व १ (को) एखा

वेताचा मिना मळ्याचा घोडा दूर वसलेला भाग, पुरवणी भाग, मुख्य वेतास राव, कवळ वगैरेचा पुरवठा करणारी पड जमीन किंवा सामान्य पडीत जमीन 'माझी उलघा जमीन येथून बोलवर आहे' २ (सामा) पडीत जमीन ७ पसा—उ उलाणा हात, भिस्त मागण्याकरिता पुढे पमलेला हात ७ पालघ—धा—स्त्री वि वर खाली करणे, उलघापाल उलघापाल पहा [स उलघत, प्रा उलघत+पल, हि उलघावल]

उलघी—स्त्री उलघी, कलाटणी, परिवर्तन, उलघण्याची क्रिया (कि पाणे, घेणे, देणे)

उलघा—पात, उलघो—उ (राजा क) शिवा 'भद्रमोति उलघा व दक्षणा दिली' [अर उलघा=रोनमुर]

उलघुली—स्त्री (गो) दाकळ्यासारखे एक झाड, थारी माजी करतात [स उलघ+पुण]

उलमत—वि, उलमत 'गाजळ बावी नळ सारत, अगरत बरळ उलमत कस्तुरीमृग कस्तुरी नांमिंत लागला पयला'—ऐपो २४३ 'साठ कोट उलमत तुलतात कुजर'—ऐपो २४३ (टीप जितुत ३३१) [स उलघत]

उलमा—उ विज्ञान [अर उलमा, अलीम अर]

उलमी—स्त्री (को) एक प्रजाती होटी

उलघ—स्त्री (कनी) बाहल, झाल्या, जाग (माणसाची वगैरे) [अर उलघ=उलघु=आवाज]

उलघण—व (विणकाम) कापड विणण्यातवर पणीत राहिलेले धाग, दागे [स उलघ+रण]

उलघणे, उलघे, उलघो—(गा) वोरणे [स उलघ+प, प्रा उलघ=साणे किंवा म उलघत, प्रा उलघन=क्या]

उलसमार—स्त्री (गो) जवणावर येणारा आळत [म लघु=नाम करणे, किंवा म अलघ=आलघ]

उलसा, उलसा, उलसा—वि धाडा विचिर, झला, झलला पहा उलुमि साखर मरुत खावरे।'—मराधा २३ [म मरुणीचा]

उला—उ (व) वेल लकल (जुनीचा) वेल पहा [उलघी=जुला]

उलागी—वि १ श्रवणी उलघा हास्तुता राहणारा २ अनाहून मागलुक ३ मगवे उलघिवासाचा मिना घालावित्या दिवाव अचानकपणे वगैरे, प्रकट होणे (भूत, विषाळ वगैरे) ४ विर जमवे, काल्य पाणील (सांगान वगैरे) [म उलघ+ग]

उलाघाल—हाल—स्त्री १ जमवल्या, पंधा/साधो वगैरे हाणारी २ माना, बयार, साष्ट, पयवर (वागवयाची

वारे) ३ खड्ग, घालमेल, प्राति 'सातव्या-आठव्या शतकां तील मोठी उलाढाल म्हणून मुद्रधर्माच्या न्हास' -दि ४ ११५. या व इतर वर्षी उलाघाल, उल्लंघित पदा [म उद+घात (घातु-हृन्)]

उलाघाली-स्या, उलाढाल्या-वि उलाघाल करणारा, चक्रवर्त्या, गडवत्या, खटपटशा, नात्या उल्लंघनेची करणारा [म उद+घात-घातु-हृन्]

उलाट-प्र १ उलटी, बाती 'पीठ उसळले उगाट जाला' -दा ३६ ३३ २ उडी 'दाटे घाट उगाट घेति गमनी मोडी तयां घाट ते' -आसे १७ [स उद+उट, प्रा उछ]

उलाटयंत्र-न तोफ उल्लाटयंत्र पदा 'भोंडपादि बंदुका उलाटयंत्र' -दावि ३६३ [स उल्लाटयंत्र]

उलाड-वि उलार, उलटण्यासारखी, मागच्या बाजून अधिक बनव असलेली (गाडी) [उलटणे, स उद+उट, प्रा उल्लाडिअ= वर फेकलेली]

उल्लांडणे-अति पोलाडणे, उल्लंघने, पलीकडे जाणे 'राम रामजप जपोनि दोष खाणिला हा महाभयलुनिषी घा उल्लांडिला' -आप ८ [ओलाडणे]

उल्लांडी-उलट्टी पदा 'याजू-भी उलांडीकडील होबोची बाजू'

उलार-(ना) उलाट पदा

उलाळ-प्र मोठ भाषाण, उलाळ 'खण खण खण गतिरी ताळ गतिरी मन्त्र दस्त की हस्ती ताळ उलाळ उफाळी जेने पाळिती जाणिते समस्ती' -दावि ४१७ -वि उव, वर 'आता कोण्या नृपाले धनु कटकले ऊचलीने उलाळे' -पंतिता स्वयंवर (अनृत) ७८ [ध्व, उद+उल्ल]

उलाळ-न उडी सरिला पाचारौनी । उलाळे घालिनु । -शिशु १०७६ [स उद+उट प्रा उलाळ=उव, वर फेकणे]

उलाळणे-कि उग्या मारणे 'काळ चढाळ उलाळत गाह जेर सवळ जन रे' -दावि १०२ [स उद+उट प्रा उलाळ=वर फेकणे वि उलाळना]

उल्लिंग-नं-न १ नियमित काम, नेमलेले काम, नेवा, चाकरी 'वृत्ति जाणौनि उल्लिंगें । बोळणवीति ।' -क ३४ २ वेढनाम विंगार -वि नियमित, द्याविक [का ऊल्लिंग=सवा, चाकरी]

उल्लिंगवाडी-भी चारी, लुगलुट वाटमारी 'कडित उल्लिंगवाडी तिथ तपावनी' -माए ४३४ [का उल्लि=वार]

उल्लिंगी-प्र चकर, नाकर सवक 'वी आरोगिता परमा नदु । उल्लिंगी लाहाति प्रमाडु ।' -क ७८ [का उल्लिग=मवा, चाकरी]

उल्लु-ल्लु-क-प्र घुरड, दिवामीत [म]

उल्लुक-प्र घोड्याच्या पासास होणारा एव रोग

उल्लुखल-न उल्लु 'उल्लुखली दादुनि मन्वर । दस मुसडे बेतिनी ।' [निम उल्लुख, तुल० का उल्लुख, उल्लु=स्फिर+उल्लु=दगड]

उल्लंढाले-न उलाढाल, मोटमोटे बेन, मोठ्या प्रमाणवर खटपट, घडपड, दव्यांनगचे केलेले अनेक वन्हेचे प्रयत्न, उद्योग, भावगडी, घडामोडी, वषयाष, सारांनील दगदग [उलाढाल]

उल्लेमा-प्र इच्छामी पक्ति, धर्मवेत्ता, आचार्य [भर उल्लेमा, अलीम अव]

उल्ला-भी (गो) हाक [स वल्ल=बोलणे, विंवा स उद+ल्लु, प्रा उल्ल] -भर-किवि हाकेवर

उल्लका-भी १ एकाएकी तुटणारा, तुटलेला तारा, अग्रनि, आकाशातून पडणारा तारा २ चुडी, पल्लि, कोरीत 'वीरांसि आझा दिधली म्हणे ध्या रे उल्लका ।' -हनुम ३६ १० [सं]

०पात ३ १ उल्लाचा, सान्याचा बर्बाव, तारे निकटून पडणे २ (ल) अनर्थ, मजट (काळपोळ, लुगलुट इ०) [स]

उल्लका-१ उल्लका पदा 'सिधे उल्ले' -मदुर १ ८१

उल्लका भोजन-न लहानतरचे जेवण 'लहानतर उल्लका भोजनचे आमरण देते' -पेरापुवि १११ [भर उल्लका=मैत्री]

उल्ल-न गभांवीरल वेढण, गभांच्यादन 'नातरी उल्लावी खोळी । गभेन्याती' -झा ३ २६० [म]

उल्लरण, उल्लयाण-न १ वातपिपादिकाचा अतिशय खोम २ (ल) मदुर सक्त, आपटि, अनर्थ (दुष्काळ, रोग, लुगलुट, परतक वारे) 'काळगोमाचिय दरी, श्ववर्थे अनाद्री । तेणे अलुल्यगे आडे खणे । पृथ्वीच्या पोनी काही नुरे ।' -एमा ३

१७८ ३ सावैविक पोडा, श्रम, दु ख, आकात [स उल्लयण]

उल्लयण (सयुतहस्त)-न १ (दुष्ख) हात उपपन्न करून त्याच्या अग्रभागास तेंनीपावतु बाहेरून पात निडवा घालणे धमग दे हात एकमेकांत गुंतवून घेवत गुनले हात डोक्यावर नेणे [म]

उल्लुमुक-न कोरीत, पल्लि, मणाल पेगळी चूड, लाडूड, गोंवरी इ० [स]

उल्लयण उल्लंघन-न १ अतिक्रम, ओलाडणे, पार जाणे, पलीकडे जाणे २ नियमभंग मर्यादातिक्रम आश्रय [स उद+ल्लु]

उल्लयणें-जि १ ओलाडणे, पलीकडे जाणे पार होणे २ मर्यादा ओलाणे अतिक्रम करणे (मर्यादा, रीत इ०) 'उल्लेगी नाच । तणे माथियेडे ब्या ।' -तुणा ११८८ [म उद+ल्लु]

उल्लयित-वि १ आलंघिते, पलीकडे गेले, अतिक्रम २ मर्यादा ओढलेला, आश्रय केलेला, नियम मोडलेला

उल्लसणें—कि १ निर्वसणें, प्रकाशित होणें, तेज्युक्त होणें, प्रगट होणें 'समुद्र का माथुरीच । तरंगावार उल्लो ॥' -ज्ञा १५
३४४ २ आनदित होणें, प्रसन होणें, सतृप्त होणें [स उद्+लृप्=प्रकाशणें, खेळणें]

उल्लसित—वि १ प्रकृति, आनदित, संतुष्ट, हर्षयुक्त २ सुनोभित, सतेज, प्रकाशित [स उद्+लृप्]

उल्लाट—वि उभ -खर [स उद्+लृट्]

उल्लास—३ (विभ) उल्लास १ उत्साह, आनंद प्रसन्नता, सतोष, शुक्लभाव 'भाग्यतेष विलासु । मुखं तेष उल्लासु ॥' -ज्ञा १८ ११३७ २ हास, आनंद वाटणें, आवड असणें, गोडी लागणें 'आधींच हाहाचा उठात । स्वात पातरा पातसुतमास ॥' [स उद्+लृप्]

उल्लासणें—अकि आनदित होणें, सतोषणें, उल्लासयुक्त होणें 'आला मीरधराभिराम निवडी हल्लीदि उगमला ॥' -गौड मोक्ष (खुनासपत्रित) ४९ [स उद्+लृप्]

उल्लासी, उल्लासी—वि आनंदी, उत्साही, प्रसन

उल्लाळ—ळा, उल्लाळणें—३ १ उडी उल्लाक पडा 'आटाक जळिले उल्लाळे पाळिडु । घटुवायेया उडा ॥' -शिशु १५०
'उल्लाळ बेत करणे परी । वैकुंठ कैलासादिनि वरी ॥' -एतन्व १७ २६
'सवणाची मातोळी । जीवनीं घेतले उगाळा ॥' २ उलकी, ऊर्मी, उमाळा 'जेव विपयोगींच्या आकळिया । उगाळे पैती ॥' -ज्ञा ७ ७५ 'एव इद्रिमृत्तिउगाळे । मोडिले शुस्तकिय प्रतीतिवळे । निजाभिमानमेळे । कळसले एकेवेळे आड कुटुणे ॥' -एमा २ ५१८
'कर्कश हाहाचे उगाळ । नाथें वम वणदणी ॥' -वेनीस्व १४ ११९
३ आनंद, उत्साह 'वत्से आणित घोवळे । जाती परम उगाळे ॥' -ह १० २६५ [स उद्गोल=लाट, प्रा उगाळ=वर फेंकणें]

उल्लाळणी, उल्लाळणें—अकि १ उच्चा मारणें, उच्चा मारून घट, बाहेर येणें (पाण्यातून मात्ता ३०) २ मारणें, पावडणें, आनदित होणें 'ती माहेरी जायला गोडी उगाळरी' -उक्ति पर उलळले जाणें, उलळणें (मागच्या वाजूस अधिक ओसे झाल्यामुळे माडी वगैरे) उल्लाळ जाणें-अमादि प्रयोग होता [उगाळ]

उल्लाळणें—अकि माखणें, रेप करणें, लावणें, 'बदनें श्रीहर उलळिले । मरि उल्लादने प्रभाळिले ॥' -अ ७३९ [स उद्+लृप्, प्रा उल्ला=पीडणें, ताडणें]

उल्लिग—वि नम [स उद्+लृगि]

उल्लु—न पुवड -वि १ (ल) मूर्ख, अनिचारी, मदमाराव, डोणारा २ पुन, सुगीत असलेला, बेकातअमर्या ३ उता वीट, होवरा 'उल्लुआद येन ।' [स उल्लु=पुवड, हि उल्लु] ०पणा-ह अनिचारा 'दा आचण केवडा उल्लुआ' -बंशधनु १६९ ०यनणें-अनिचारी, बडा होणें ०मरालजी-वि उतावीट,

मूर्ख, अनिचारी (मनुष्य) 'परिपदेस जाण्याकरता ह्यापलेरया उल्लुमशालजीवा नाचवून भागावयाचे नाही' -के १९ ७ ३०
म्ह० उल्लुआमाई मशालजी=पुवडाळा उजेड सहन होत नाही तेव्हा ल्याच्यादीं स्नेह अशक्य

उल्लेख—३ १ उच्चार, निर्देश, दिग्दर्शन, प्रस्ताव २ (रेखा मध्ये) समावेश, निर्देश करणें, लिहून व्यक्त करणें [स उद्+लृप्]
उल्लेखित (दर्शन)—वि (रूप) कृत्यामध्ये उच्चारणें पाहणें [स उद्+लृप्]

उल्लेख—३ चाववा, छत, पाळ, मडप [स]

उल्ला, उल्लाणें—३ न (व) वेत, अवेत, वेत पडा 'उल्ला ग्यावर भाजी झिजते ।' [द उडी=चुरा]

उल्लाट—टी—उ छी (प) उलटी, ओकारी, वाती 'मघायां त्पाला एव उल्लाट क्षाला त्यात अजब पडलें' [स उद्+लृट्, म उलटी]

उल्लाटयंत्र—न तोक, गरमाळ 'उल्लाटयंत्राचेनि मेळें । पत्रकपटले भेडिले ॥' -एमा १ १०३ 'छुड उल्लाटयंत्रे आधी । पेळून पुढे घाबती खाडी ॥' -ह २० २३ [स]

उल्लाटशक्ति—की बुडलिगी 'हेव उल्लाट शक्तीचेनि उचितें' -हा १ २१४ [स]

उल्लास, उल्लासणें, उल्लासी—उल्लास, उल्लासणें, उल्लासी पडा 'आरियगास ते पाणी । उल्लासती प माझे ॥' -मुसभा ८ १० [स] म्ह० आधींच उल्लास त्यात काणसुतमास

उल्लाळ—उल्लाळ पडा १ बर उडी 'मज जीवनीं मागोळी उल्लाळ पैती प्रीती बरून ॥' -राजा ३ २ उमाळा 'त्या सुगला वाहताच प्रेमाचा उल्लाळा आळा'

उल्लाळें—(विणकाम) हातमागाची ओवी एके जागीं सम-विषयाची सुटी, घिटी

उल्लावा—३ वाडू, वेद उचळणें—अकि उल्लेखणें 'एतें बोले सनातिली । तवकें पैती ठेली । जैनी नृणाचाची दादि उल्लेली । सदनमदे ॥' -शिशु १८६

उपल्ला—वि उवा असलेला [स युका, द उगा]

उंचळ—३ (राजा) हल्ला, पावट बगैरेचा सोळाणा [स उद्+लृट्]

उयस—(गो) दया, उयस पडा

उयळ, उंचळ, उंचीळ—वि पुरात पीळ नसलेले, पीळ उडालेले, गुठलेली (दोरी, मुष ६०) [स उद्+लृट्]

उचळणें, उंचळणें—कि पीळ मुणें, उरगडणें, पीळ उल हाण (दोरीचा वगैरे) [स उद्+लृट्]

उचळणें—कि उचळणें, उचळणें पडा १ उगाळणें किंवा याच्या आधीं कुत्राचयाग हाणचें (४४ वगैरे) २ पुढें किंवा

घोषम चावल्यामुळे घरीराख्या छिद्रातून रण वहावयाला लागणे
३ अर्धवट घडवलेला पेल पुन्हा बीर्ययुक्त हाणे ४ उघडो, द्र
येणे, पानर पुटणे (हृदयास) [उघडणे]

उघळा—वि १ उघातेमुळे जून होण्याच्या पूर्वीच शिकलेले
(फट), मित्रमिळीत, निव्विलिप्त, निव्विलिप्त २ निस्तन, दुगळा
निरुसारी, मर (भायण, चवरा) [उघटणे]

उघळा, उघळा—वि (राजा) घुरेता पीळ नयलेला (दोर
बरे) [स उघटणे]

उघाडणे, उघाडिणे—कि १ प्रसन्न होणे, मतोषित होणे,
आनंद पावणे 'दक्षे कूर्मे पियापरी। उघाडला अवधर पसरी।'—
—हा २ १५१ 'त काई पांचित उघाडले। दूब बोरीं हुणे।'—हा
५ १६० २ शांत हाणे 'क्षोभकपणे माणे। उघाडला टारीं गाजे।'—
—हा ६ ११५ ३ स्पष्ट करणे, विस्ताराने सांगणे 'जो साक्यागाली
आह। उघाडला।'—हा १८ ५१९ 'तोचि मायघरीने उघाडला।'—
—हा १५ ७६५ [स उघटणे, या. उघटणे] ४ स्थापन
करणे, उभारणे 'मी कष्टुय याचि कारणे। अट्टावा अक्यायो म्हाणे।
उघाडिण बादरायणे। गीताप्रासादा।'—हा १८ २३ [स उघटणे]
५—भाणे उघाडित—उघाडण+उघटणे—भाष १८३५]

उघाडला-घिला—उ अमिप्राय एसा श्रीगुरुका उघाडिला।
निश्चिन्तासासी पावला।'—हा ५ १४३ 'वि प्रमस्त, मोठा,
विस्तीर्ण बरि आश्रित्या स्मरणाची उघाडणी। हौब ऐसी करा
साडली।'—हा ८ १३३ [स उघटणे]

उघाय—उ १ झुल, भागव उघाव वहा 'जो बहुब विपयवि
लासे हुणे। ता म्हाणही उघाये पडिला साये।'—हा ८ ५०९ 'होळी
यांने उघाया। केल्याकिया।'—हा १६ २५० २ उत्कर्ष, भर
विकास वयस्वचने उघाये। सप्तोचनि सावाये।'—हा १३ ७७१
'आगाचिया आगनिया। कल उघाया आगिला पिया। स्वसकाये
प्रिया। रुढविला जणे।'—भा १ १३०

उघार—उ (गो) घूर और (गदीचा बरे) 'पावसाचो
उघार आयला-पावसाचा घूर आला' [स आ+घूर]

उघारीस येणे, उघाट्यास येणे—कि अधिक होणे, उरणे,
वाढ्यास लागणे, पुढून उरणे घारीस येणे पहा [उरणे-येणे]

उघाय—उ १ आनंद, वरसाह 'जडिता वयवाचा दावो। दू
जगदु देमा भावो। घरु वोलग उघावो। तुपाचि आगी।'—हा
१७ १० २ उत्कर्ष प्रगार, भर, उत्तरी 'जे निरोपिले घ उघावो।
जया समुविहाय सावावो।'—हा ६ ४३६ ३ विस्तार, समर्थ
'वडा मापा उघावो। कलिता काण प्रग्यावो।'—हा १८ ६००
'आणि मुळीचे घणे दणे। निवे ववाया ये यणे।'—हा १७ १३६
[स उघटणे किंवा या]

उघाय—उ भवकाय, वाव 'तेंय साठमा घेयाना उघावो।
तव वाडवला आन प्रग्यावो।'—हा १६ ६२ [उघाव]

उघाळळळी—वि (गा) १ ओवाळलेला २ (ल) वाईट
स्वमावाचा, कोणस नमो असा [ओवाळणे]

उघाळ—उघळ पहा

उघेड—उ—वि १ उलगाडा वगारा २ वडा उठविणारा [स
उठ+घट, म वडणे]

उघेडा-डा—उ १ वेदा उठविणे 'जे अमरापनीव आला
थादा। तें म्या एकेले कला उघडा।'—हा ११ ३८५ 'न
कमिता रे उघडा। वेनी जाऊ पाहनी पुनी।'—एकव ८ ७८
२ (ल) उलगाडा, मांढळीट [स उठ+वड, म वडा]

उघेर—री—नी अवशिष्ट भाग, अवशेष, जर, राहिलेला भाग
[स उठ+घृ-घृ, प्रा उघर, उघरित]

उघेरा-रा—वि उठा असलेला (माथून, कोडे) [स घृ, रा
कडा]

उघाता—उ शुकाचार्य दैत्यगुरु 'कवि आतु धैर्यी ठावो।
उघाताकवि तो मी।'—हा १० ७७१, —आ १ ११६ [स]

उघातति उघोगत—नी १ विघाट्याची किंवा पण्याची
होक्याकडची बाजू २ दाताची, मैदानाची बरती बाजू [म उठ+
शीर्ष, प्रा उस्तीस+घात, घत]

उघाप, उघराप, उघाप, उघडाप—उ घापविजि घाप
मोचन, घापाची तीव्रता कमी करणारे वचन, वट [स उठ+घाप]

उघाळ—उ (कना) उठाव्या मळ्यानील भाट इसमावरील
मुख्य [ग रण म उठा]

उघिटणे—अकि उठे वरणे, हाणे 'एसें उघाची उघिटले।
काय वरु।'—भा १८ २२ [स उघिटणे]

उघि(सि)टी—वि उठा, उघिट 'जे काळाचा खिब
उघिटा। जे आशेथा आणवडा। जन्ममरणाचा पोलिवडा। स्वभावें
जे ॥'—हा ८ १४४ 'तहां नव्हचि उघिमी। दिटी जयाची।'—
—भा २ १५ [स उघिटणे]

उघिणी—नी उठनवारी कच दों 'परि अनारिने पघु
राणी। कीं वहा अवताराची उघिणी। त भाव फेडाय लागुनि।'—
कळे पणे ॥—कथा ७ ५ १०८ [उठने अप]

उघिरा—किवि विल्याने, दिरगार्दने, अतिहाय [उघीर]
उघिरी—नी उशी पहा 'करानी अशिघाराची उघिरी।
अपनरी निचिरी जरी। नेतवन् दाय्यारुपे तैती। वन्मेवीव ॥'
—भा ७७२ [स उठ+शीर्ष]

उशी, उशा—नी ओक्यापाली व्याववाची ल्हान गरी,
गिरवी उणे [म उठ+शीर्ष प्रा उस्तीस] ० उशापायती
असणे, उमा राहणे, वसणे, लागणे—१ नहमी जवळ असणे,

सत्रिय अमर्षे (गुनील गोशीमारी) २ (ल) सरक्षण करणे, मद्दत करणे, साहाय्य करणे, मेवा करणे ३ (ल) नात घणे, उप द्रव घणे, नाटित घेणे, आड घणे ० उशापायतीं रक्षण-एक सारंगी तारा करणे, सतत वटकट करणे, शिररीर लावणे, त्रास घणे

उशी—श्री उमळी, उडी, चेडू व्यापला असता वर येतो ती क्रिया 'लागानि अधोदेशी ते घेउनिषा सुकृतिरेषु उशी।'—मोभीय ११ १४१. [स उत्+उ-शी]

उशी—श्री (गो) उग [स इष्टु]

उशीमांडो, उशीमांडो—न (गो) उसाचें बांडे

उशीर—उ १ अतिशय, बराच वेळ २ विलव, दिरगाई, गोळना, वेळ उडणे 'भोजनासी उशीर जागे तुम्हा।'—मय १४ ५ ३ अयकाळ, अवधि 'अरे, अजून भोजनास किती उशीर आहे।' [स उत्+चिर] ० धरणे—कि थावणे, वाट पाहणे उशीरावर येणे—धरणे—कि दिरगाई करणे, विलव करणे, वाट, पहाण्यास लावणे, सादकृत ठेवणे

उशीर—उ एव गर्जाचे सुगंधी मयत (बाळा, इ०) [स]

उशील, उशील—न (राजा या) उसाचे दौत, उसाची छाकड [स इष्टु गो उशी, न उग]

उष्टर—उ (प्र) उष्टर पद

उधम-भा—उ १ उमासा, जोगचा धाव, दम (कि० घेणे, दाकणे) २ विमावा, विप्राति (कि० घेणे) [स उत्+धम्]

उधमा—१ पृथ्वा, मत्स्यर 'सावर माकरी (महादवी सिंदे गानी) उधमा वेळी ही'—मरिउ २ ४५ २ याचना, मागणी 'उधमा न करी कवणापुडे'—शशि ४०६ [स उत्+मस्य]

उधमा—उ (व) राग, रवचा, गान्धार 'तुम्ही लाला आणि मादी यांबद्दल बद्धा तुमचेवर उधमा आहे'

उधमा—उ केवढ्या उपनाराची स्थिति, आठवण [स उत्+मस्य]

उध्माप—उ उधाप पद 'उधाप वाटीं पुन्ना आळे।' पूरे देही—दा १ ८९ 'मासुता उधाप दिपला'—वेणीस ३ ३०

उध्मास—उ उद्ध्मास यादर टाकला भाग, जोराचा भाग, उभासा 'उभासा दागशि दुस्तरी।' मजरी अम ॥—कथा १ ८ ३३ 'भोग्या नाही पावण' एता। इत्यानि उभास पावोन।' [स उत्+मस्य]

उप काल—उ पदर, प्रभात, सुदोदयापूर्वीच्या दोन पन्हा 'पन्वरन नग काली दीपद मिपा आहे।'—दाहा १० [स उत्+काल]

उप,पान—न उप काली करावयाचे उदकपान, रात्री निज ताना उद्याशी झाडून ठेवलेले पाणी पहायेस किणे, अने पाणी नामने पिणे हितारह समजतात यापासून मलमुद्धि होते हे पाणी प्यावयावर एक सोपे प्यावयाची अस्ति [स उत्+पान]

उपा—श्री १ सधिप्रकाश २ उप काल, प्रभात, पहाट 'उपदि नगन रम्य उपा, हस्त हस्त आली।'—देवाळवर [स]

उपा—उशी अने० पद्म 'साशा वैश्यावाणी पादि लागते भाणवी उषा उषोसा।'—सदा ८५

उष्टणे—कि अरण करणे, सोडविणे, उचकणे, उचरणे, उप ठेणे, बाहेर काढणे [स उत्+ष्टुत]

उष्टर—उ उट 'उष्टर उगोन उवलिती'—दा १ १० २८

[स उष्ट का उष्टर जिवा उवतुर्] ० पाना—उ उडाची पागा, झाला, उडवाते जिवा कारखाना, मळा कारखान्यांपैकी एक 'मागे उतरला उष्टराना'—तथा २ १०—इतिहास ऐतिहासिक २० २४

उष्टवट—ल—श्री उडावळ पद्म

उष्टवण, उष्टावण—न १ एहाज हुतास प्रथम अन्नप्राशन करावयाचा विधि, संस्कार (मामावडून मोन्याच्या जगडीने श्री मुराच्या तोंगास लावून हा संस्कार कर्तात) (गो) उष्टवणी ३ उडे खाने 'भोजन करिताये विनती। अयच्या शाी परमवृत्ती। उष्टा कगलानी धीपती। थापीं ठेपिती निजमुद्रा।'—पद्म १० ५ [स उत्+वट+वृत्]

उष्टवणी—न उडे केलेले पाणी, ज्यामध्ये उडी—सरकणी माडी बगेर धुतात अने पाणी, शिळे, पापलेले पाणी, पखट, आलट वणी [स उत्+वट+पन=वणी]

उष्टा—मि १ दाकलेला, सोडलेला, व्यथ (अन, भक्ष, इ०) २ खातेरया जमनील अवस्थित राहिलेला भाग, पानात गडले (अन बगेर) 'ही उष्टी भाकरी भिकाऱ्याला दे' ३ वेरण झाडावर हात, सोड घुसव्यादिपास मलमल, गर कथा हाताचा, सोडाचा ३ (ल) अगुद विनाळ झालेला 'मो उष्टा आहे आचान आचयावर ही माती पाहीन' ४ (ल) वाप रती, उपयोग केले उचमुन (वस्त्र वस्तु इ०) 'ते गाभरे त्याने उडे कले आहे तु ते गाऊ नमो' ५ पुष्ट्याची पूर्वी उपयोग कलेले, वापर उे मिदिजे वाळेले (नाचण कवा बगेर) जणे—उठे भाषण उठा बाल [स उत्+वृत्] ० होणे—मि पाईपाईने घांसेने गोी 'गाभ न जेवणे म्ह्' उष्ट्या हाणने कावडा हाडीत—मारीत मारी—हृदय नउ—तपस्व कायनात ० उपास—उ जेवतात अथवा आगावे पाडेने गाऊन उठो, उपास माहा गोटमर उडा—दिन मिटो, न रा जेवो, गाभार कपोने ० नउरी—उ विन 'बर' इ० दिवस बुगीला रम्य पाहीन पदानी दोननी उष्टा नग

पयकरावा लागला ' ० पाषा-माषा-बि माटेच्या अप्रतीत राहिले
 ते अवस्थित भाग, पानान टाकले (अन्न बरे) द्या पदा [उत्तर
 द्वि] ० विटाळ-५ उष्ट्या अन्नाचा दिसा उष्ट्या मनुष्याचा विटाळ,
 उष्ट्यामुळे आलेली अनुदत्ता, अपरिक्ता ' उष्ट्या विटाळों मन्
 जिवा हा पण्याच्या ईश्वराला त्रिप नदो '

उष्टाचणें, उष्टायिणें -उक्ति १ वटें करणें, चावून पाहणें,
दष्टावण करणें २ विद्रावणें

उदाचल—भी पवन पैदा उठ्यावर जे उठे राहते ते, उठे
आत, उठेराखे 'जेविल ते सत मागे उदावली। अवस्था पत्रा
यत्रा कर्त्तरी सादा ॥'—तुगा ३२० 'हा प्रभावर म्दग्न पुडि
शजपयच्या परच्या उदावलीवर बाढेपेग तुम्हा कर्त्तरी एक
नभाचा शुभांन आहे'—भा ८३ [स उज्ज्वल+भावलि=पगत]

उद्यो-मि उद्य पहा •वरुपना-मी नरान न्मपारी, पूर्वा
कांगी काहल्ली वरुपना उद्य विचार उद्य अये • पहा •पत्ता
वल्ह-मी (त) अनेकांनी उपभागिलेली छी, व्यभिचारी छी, वेदया
•रुनी-मी उपभागिलेली छी, बौमाय नृ सांख्यी छी, क्षतयोमि
मी •हृत्त-मी लगत कपूच्या अगाध छावित्याव'र राहिलेली
हृद ही गैतर बत्ताच्या अगाध लाबावयास नेदात

उष्टे—न १ जेवून राहिलें कवस्थित कम, पानात, पात्रात
उरलेले कम पारकटे. २ ज्यात भोजन केले नाही असे पात्र
सावलीन मी उष्टी '—मोरामा २११ म्ह. तुपाच्या आरेंने
उष्टे खाणे—काही काम हाईल या आशेने पारद काम करणे
•पारकटे—न उष्टे उष्टी पावें, उष्टावळ •खरकटे करणें—कि
नवगान्तर उष्टी माहीं, पात्रे जमीन ६० स्वच्छ करणाने काम
करणें •खळती—मी उष्टे—खरकटे, उष्टा पत्रावळी याकड्याची
जागा, उभिरहा, कप्ता याकड्याची जागा

उपेपारो—३. (गो) उक्तेरडा, उक्तेरली, केरकण्डा यक-
प्याची जाणा [स उच्छिष्ट+३]

उप-३ उ- 'व-हाइ सिद्ध जाहलें फार। लागे वाचाचे
पार। उ- पोडे रत्नवर। चालिले फार तेवषा।' -सवि १ १५८
[ग उप- का श्रुत किंवा उप-] •सेना-की सडिणीस्वार
उगने नैन्य •रुग्गुड्याय-जाला माराषदायी काटी, तो
स्वतः आपल्या पाठीवर वाहून नेत असतो, यावरून ज्याने
त्याच्याच हातून दाखन करविले।

उच्चातन—न (बाग) जमिनीवर वरचे निगून गन्धी पाय
दोघात माहून माडील माडी लावून खोटा कुल्याना लागतील असे
करणे व दोन्ही हाताच्या निमटीने दोन्ही पायांचे बागद बरणे व
खोरे जमिनीव्य लावून मान उचल्वेल तितकी वर उचल्वेल—सध्या
२४६ [स उच्चातन]

उष्ट्री—वि उद्यायां, उद्यमरूपी (गति ६०) 'लोमिपाल्ता
अथाल्ताद्या हर्ग। दासवित्री म्नी नानापरी। उष्ट्रीम्बुडो ह्यो
मयूरी। पाचो नीरी कालिन् ॥'—उ० ४०० [म वृत्त]

उष्ण—वि १ त्वं गरम, दाहयुक्त २ रक्त, ३ न शक्तिः, न निबलेष्ण (अप्रवणं पदार्थं) ४ (ल) रंगित आवेद्यगुण, तद्वद्भावात् उपावृत्ता, प्रवृत्त, ५ शरीरत उष्णता उत्पन्न कर्त्तव्या (गुह्य, भिन्नी ६० पदार्थे) ५ तिर्यक्, चालीम कडक (पदार्थे) —ने १ उन्न, गरम हवा, ताप २ उष्ण विभूति, शरीरगत उष्णता, दाह, गरमी, यावद्दिग्द्वय [१ उप=वायवे] ३ कटिघ्न-उ

पुष्पाञ्जलि दोहरी अद्वैतात्मक भाग, मूलप्रवेशपात्र दक्षिण
 तर २३॥ अंगारार्थका प्रशंसा 'दण्डकन्यिपात्र दृष्टि' छिन्न
 लक्ष्मणार्थ पदालत - मगरी १ वै सुन्दर (१८५५) २१७
 *काल-पु उन्हाळा *उदोह-वि उगता दाकिविगास (१)
 यमोक्ताप [उ वय्य+ह] *मान-न उगतावीतीना, प्रमाण,
 माप (३) देववर *मापक-न उगतेची तीना मातक्यावे
 (उगतामापक) यम (३) यमनीटर. *वात, घालु-उ ?
 उगतेने पांगल गुगल धरते २ अय, छपट देखा देणे *वास-
 पु पवामिपात्र - उगताय अद्वैत-? शीतला अरुदनास ॥'
 २३॥ [२३] [२३] [२३] [२३] [२३] [२३] [२३] [२३] [२३] [२३]

उत्पन्न करणारे उच्च परिणामकारक (औद्योगिक) [स ४-१५वीये]

उत्पत्ता, उष्णाय—हीन इष्टता, परमपता, उष्णपग उष्ण
पहा 'उष्ण प्रकाश तो सूर्याचा। शीत प्रकाश हा वक्ष्या। उष्णत्व
नन्दां दद्याथा। पात होयेत।'—दा १६ २ १० २ उष्ण विकृति
(शरीराची) [स उद्-व्रज्यते] • गतिदाह—न उष्णता आणि
युगसिद्ध काम दाहपील सख्य दाहविनाशे शास्त्र (३) धर्मोदाय
नैमिषिक • अन्यत्रियुत—ही उष्णतेपासून उत्पन्न होणारी बीज,
(४) धर्मो ईष्टिनिमी—तेव्हे 'त्रात्रिक सममूय'—न एक भाप
उष्णता उत्पन्न करावयास करावे लागणारे काम किंवा धम, (३)
मेकेंचिह्न इन्विन्हेलट ऑफ हीट • द्रव्य—उ द्रव्यप उष्णता,
(३) कैलासिक पदरुद • धारणाशक्ति—आ उष्णता किन्न राह
व्याची शक्ति • परिमाण—न उष्णतेचे माप, (३) हाट्टी
ऑफ हीट • मान, उष्णमान—न उष्णतेची तीव्रता, (४) टेपेक्
• मापक—न पर्यायीत उष्णता मान्यतेचे यय, (३) केनरी
नोट • मापन—न पर्यायीत उष्णता मापण्याची क्रिया, (३)
कॅलरीमिरी • यंत्र—न उष्णतेने चालणारे इतिन, (३) हीट इजिन
• वहन—न एका परमाणूची उष्णता त्याच्या अतिनिष्ठ परमाणूच
निवडण्याची क्रिया, (३) कडकान • विस्मर्जन—न उष्ण पर्याय
तुन उष्णता बाहेर पडून जाण्याची क्रिया, (३) रेडिएशन
• विस्तृति—ही उष्णता रावेन पसरण्याची क्रिया, (३) डिफ्युजन
ऑफ हीट • उष्णतोत्पादक—वि उष्णता उत्पन्न करणारा, (३)
एन्थोपर्मिक

उपणा, उपणोवाण—वि उतना, उसनोवाण पहा [उतना अप]
उपणावणें—अकि तापणें, गरम होणें 'ऐसेंचिचोला उपणा
कले'—दावि ४०८ [स उपण]

उपणांशु—उ ज्याचे विरण उपण वाहेल असा, सूर्य [स
उपण+अशु-विरण]

उपणीप—न पागोटें, शिरोवेष्टण, रमाल, चंदील [स]

उपणोवाण—न उसनो वाण पहा

उपणोदक—न तापलेले पाणी, उत पाणी, गरम पाणी [स.
उपण+उदक]

उपमज—वि उपम्यापासून उत्पन्न झालेला (जतु, प्राणिवर्ग)

उपमा—उ १ उष्ण, उष्णता 'का कस्तुरीसमट परिमल।

उपमसुटत कलळ ॥'—मय १ ४२ २ उग्रहा, दाह, गरमी [स
उप+आळणें]

उस—उग हाय! हु खोत्रार, एकाएकी हु ख हात्यामुळे
किंवा कड बंगरे निघारपासुळे निघणारा उगार (किं म्हणजे,
करणें) [ध्व, स उत+उस, तुल० का उम=हुस]

उसउस, उसउसो—उ (गो) अलसत्वना, गडबड,
धादल—वि अलसत्व, अस्थिर [स उत+उस]

उसकटणी—सी उसकटाउसकट, उचकाउचक, उचकटणें
पहा

उसकटणें—कि १ अव्यवस्थित करणें, इकडेतिकडे टाकणें,
विस्तटणें, उचकटणें (व्यवस्थित रचलेल्या वस्तू), अस्ताव्यस्त
करणें, विवडविगें (बरी बंगरे) २ उलगाडणें (भाग), मोकळे
करणें (एखादें यम, पडपाळ बंगरे) ३ (विचलेले बेंस, गव
ताची गंजी) विस्तटणें, इकडेतिकडे पसरणें [स उत+कटल]

उसकटाउसकट—सी अव्यवस्था, घडामोड, विपाड,
मोहटोड, उचकटणें पहा

उसकणें—कि विस्तटणें, अव्यवस्थित करणें 'जेसा उदक
धम साचार येथें। हो मल उसकें जेथें येथें।'—नव १२९ [स
उत+उसक=गाणें, हालणें, प्रा उसक, उत+कल]

उसरी—सी (गो) उचकी [ध्व]

उससो, हुसकी—उ (ग) हुसूर, काळजी [स उत+
उस, प्रा उसपद=उलसित होणें]

उसंग—गी (प्र) उत्संग, माडी 'जलनीदा घतला उसंगा'
—उपा ७६३ 'उत्तरापरदिक्षा सावध केने। मृणादिक्षा उमनिजे
पेडिनी।'—दिपु ७०९ 'येजनि अझांने उसंगि। आती लच्छति
यिगे।'—मय ५. [म उत्संग]

उसण, उसणर, उसणावळ, उमल—गी कनेलें किंवा
पटील उठणारी कड, लवक, तिरोक (किं मणें, निणें, नारणें)

[प्रा ऊण=गतिभग] उसण उतरणें—१ मंत्र बंगरे दाकून
पाटील भालेली लवक उतरणें २ (ल) एखाद्या दिमाख उतरणें,
पेट उतरणें, निरविणें 'ममारणें—(गो) लचकणें, वातानें कळ
थणें [स उत+उद]

उसण, उसणवार, उसणवारी, उसणा, उसणें, उसणें
वाण—उतना, उसनोवाण पहा 'मुठिभर पोहे० उसणे वाणुनि।
विधा हातीं दतये।'—ह २९ ४९ 'तुल्या पुनाचा नदन। त्यासीं
मारिलें जेसा मल्लुग। तुजलागीं सागता न येसी उसण। तरी मग
माजा कायसा ॥'—अ ८७ ४६

उसणून उठणें, उसणावणें—अकि (माण व.) सोपेंतून
आरहत उठणें [उसण+उठणें]

उसंत, उसंथ, उसंघि—सी १ विवारा, विप्राति, मारान.
(किं तापें, घेणें) 'म्हणौनि व्यापासहातीं। उसणु वहा ना
राती।'—हा १४ २४१ २ फुसलत, रिकामा वेळ 'कदा उसत
नाहीं।'—ग्राम १४३ 'त्यास वहत रानी सोप नव्हती, दिवला
उसत नाहीं'—आव ११२ [सं विधान, प्रा वीसत, स. उत+
सधि]

उसंतणें—अकि मानमगकरणें, उठपन करणें, पलीकडे जाणें.
'बाल हाडसवा उसंतौ वाड। पोहे पाळतूनी उगा लोचि नीड वो।'—
—तुगा ११२ २ दूर करणें 'परी नोससिवा निवसी। मैठी नाहीं
निपोमी ॥'—हा १७ ३११ ३ मारणें, घट होणें 'आग मोड-
मोडी। कार्यजासा अगावडी। तुमनें परिवडी। जाभैयाची ॥'—राहा
१४ १७९ ४ विवारा घेणें 'आश्रय करणें 'भायें म्हणे प्राणे
भरा। उवतु वडो शोहटाणरा। मीं सांगेन त्या विचारा। मला-
दरे अबुडी ॥'—मुभारि ३८ १० ६ दोवटास नेणें, घुरे करणें, निस्त
रणें 'हुता म्हणे आश्रयले। उसतिलें ज्याणींति ॥'—मय १००८
'योगी उततिती योग्यया।'—रास ५ ९३ [म विभक्त, प्रा.
वीरत, स उत+सधि]

उसती—सी (व) उशी 'उगती अवहगत आहे' [स.
उत+तीर्थ]

उसनवट, उसनवारी—सी उपारी, बंगरे, कण—वि उसन-
वार, उतना दिना वटलेला, कर्नाक उभार उसनवट, उसनवार,
उसनवारी—वि रिमि उधारणें, परत बालांन, कर्नाक माडपणें
(आणजे, वणें, फेले बंगरे) उसणाघारें, उसिणाघायां, उमिणें
घारें—किंवा बावसा पावडिआ मळ्यास मारा दडन, सनारसमोड
उमनें न टेलणें 'निदधन हाभापें। उमिणाघारें उतारवें ॥'—हा
२ १९० 'लांनं घारे वीर राह्य। हानवादी परसपें।'—ह २४
१४ उसनी गोष्ट सांगणें—आपल्या जी गोष्ट करता देणें
[सम्य आह ती दुसऱ्यास उतरवाय सांगणें]

उसना—वि १ परत वण्याच्या बोराने माणजेला (पदां, वस्तु) 'म्हणे जमने भाणिते मेळकनि'—कचेबुदा ८ २ कर्नाक, उधार (व्यवहार, व्यापार) ३ (ल) उदासीन, लक्ष, वन लावून काम न करणारा, उपरा, घुमार, हजमजी (नोकर, मोतेवाईक घोरें) ४ हजमजीचे, वफिकरीचे (काम) ५ बरबर, दिवाक पणारे, मायावीर (भाषण) [५ वरून = मृत्यु]

उसने—न मूढ, बदला 'उसने समाजीचे ध्याने'—ऐपो १८
उसने घेणे, उमविणे, फेडणे—सुड घेणे, बदल घेणे, परत करणे, पेड करणे **उसनेपासने** वि उमार, कर्नाक, मायून आणलेले, परत बोलिचे, उसनार (उसने द्वि) **उसने घाण**—१ कोणी काही वे केले असेल त्याचा मोबदला देणे, श्रुत्युपचार, पत भेट, पत फेड २ मूढ, बदला मूढ उमन्यापादी कासण्यां= उसने फाटण्यापासून होणारा शास, जिरीर

उसपण—णी, **उसपा**—शीउ १ काढून टाकणे, बाहेर काढणे उपणी, उपसा (होडीतील, बक्यातील पाणी, भाज्यातील दूध, तूप, तेल वगैरे) २ कोरडे, रिकामे करणे (वातशी, चमचा पळी, दोपळी, हात नंगरेच्या साहाय्याने) ३ बाहेर काढणे, वर काढणे, मोडके काढणे, उबडे काढणे (म्यावातून तत्वार, वसवणीतून, भाज्यादाता वस्तु वगैरे) [स उत+उप] वाक्यप्रचार-१ अगा वर उसपणे=तागावून टाकून बोरणी, धावून जाणे २ काम-भेदा वसपणे=काम पदा उरकणे, पार पडणे, संपविणे ३ क्षिप उसपणे= किंगे उगारणे किंगे उगाहून माथावयाम धामणे

उसपणे—सखि वसपाउपस करणे, काढून टाकणे, बाहेर काढणे (भाडे वगैरेतून वस्तु इ०)

उसपाउसपी—शी एकदम आंघोने बाहेर काढण्याची क्रिया (पाणी म्यान तून तत्तारी वगैरे) [स उत+उप, म उपप द्वि]
उसपाभर—निवि १ निवारण किंवा व्यर्थ वस्तेवर बाहेर पाडणे व पुन्हा भरणे २ (ल) उठटव, रिकामी दपदप, शास [उसपणे+भरणे]

उसवरी—शी एक प्रकारचा रस्सा कण्याचा मत्तला —शुवि २ १३ [उसवक=एक अफगाणी जात]

उसवणे—कि खुदणे, हुदके देणे, हुदके दळून राखणे [स उत+उप+दल]

उसवु—शी वाद 'राज्या लाखा बी लया लाल' वावुडे तयाची बदली आलु। शिकता बाळ उरक्या उसवु बाल। नगीतीर घडपा म्हणजे बी'—शुवि ५४ [का उसवु=वाळु]

उसमट—पु (गो) घुसमट पदा [उस+मर श्रुत्यय]

उसमटणे—कि (गो) घुसमटणे, घुसमटणे पदा [का उस, उसने=पेटणे आस घेणे, म उस=रूपिआस]

उसर—री—१ शी वाजविलेली भाजी, सुकविलेली भाजी (अड, मेथी, गाजो इ०) सुकलेल्या वाज्याच्या पोडी, वाळविलेल्या पाजेमाचीस पड्या म्हणतात 'या भाज्याच्या उसन्या आहेत' २ (ल) दृष्ट, वाजलेले शरीर 'तत्सुख हे मत्सुख तत्सु होतचि होती उदाधिने उसरी।'—मोआदि ३० ४ 'रोग न य हा नोग लागला दह वाळून उसरी।'—पला ७६ **उसर करणे**—मि वाळविणे, दृष्ट करणे, निगा न रातून, त्रास दळून किंवा छेद करून (जगावर, मनुष्य यास) दृष्ट करणे, दृग्गय करणे [स उप+उणता देणे, जाळणे]

उसरत, उसरपत—शी (गो) उभत, विधाति, रिवाम पम, फुरसन 'सारागनी भावे काम करी। उसरत नाही दिवस राती' 'पेशा करिता येरसात। उमरपत नाही भवसागर। माजी सुचकच्या दंत अस' [५ उत+उ]

उसरमा—उ उग्रमा पदा उसमा मनीचा वस्ता नये।
 —विद्रल्लत रसमजरी ५०

उसरण—न उसाचे दोत, उम लावण्याची जमीन [उग+रान]

उसरी—उधिरा पदा

उसल—पु (कर्ना) श्राम [का उपडु=श्राम]
उसल उसल—शी (प्रा) उगाची जमीन, उभाचे क्षेत्र [म शु+श्रालय]

उसवण—उसण पदा

उसवणी—शी क्षिपण काढून टाकणे टाके उगडणे, उसरणे [उसवणे]

उसवणे, उसविणे—उदि १ क्षिपण काढून टाको, टाके उलाडणे, दोरा काढणे, उधडणे (क्षिपण्याच्या उलट क्रिया) २ (वी) बराबरीत शिखरे उगवत काढून टाकणे [त उत+सिक्=क्षिपणे] मूढ १ उतवणे त्वास शिबील पम निवलेले त्यास काय करील २ उसव त्याला दोरा निखरल्याला वारा

उसवणे—कि (सका) सूज उठणे, ओसणे [स उत+वि=सुजणे, वाळणे]

उसवास—उत्प्रास पदा

उससणे—अकि १ उसाता टाकणे, भास टाकणे 'यम उस सोपि किरीती। वास पाहिली'—हा ११ २५३ २ वाटणे, उत्तम होणे निवत हागे जीवून पावणे, प्रसन्न हाणे 'सव आयु' मनदी उससे। ब्रह्मादि देहा'—हा १० १३२ परी ते अगो हे पंथ। कावरे साद उसने। यया महारादि पावसे। अपोदासा'—हा १५ १०९ [स उत+भृग् प्रा उत्सास]

उससा—उ उच्छ्वस स गुस्वारा, उसासा 'वागथां पड मिदी। असप्रविचा'—हा १८ १६०५ [स उत+धम, प्रा उत्सम]

उसळ—की कोणतेंहि कडधान्य (प्रथम गिजत ठेवून) गिजून मसाला पावून तयार केलेले भाजीमारले खाद्य [का उसळि=उसळ]

उसळणें—उवि उसळ करणें [उसळ]

उसळणें—जि १ वर उडणें (हुपार, लाटा, कण), वर जाणें 'जैमी प्रळयाचेनि समीरें । इसपणें उसळती ॥'—मुनन १० १०६ २ वर उडी मारणें, उच जाणें 'स्वराचारुनि पाण्यापाते उमळाणि पावती पतन ।'—सोउयोग १३ ११३ 'दक्षशिर गंगी उसळले । वीरभद्रें पायातडीं रगडिले ॥'—शिपडीलाभत १३ ५८ ३ कापानें भगावर धावून जाणें, पार रागापणें, उखरणें 'हाव देओनि उसळला ।'—शिष्टा १०६५ ४ जोरानें, जल्द वाढणें (मूल, शेत, शाड वगैरे) '५ एरवम बाहेर, वर येणें (पाण्यातून, नदीं वून) ६ वर उडी घेणें, आपटला असता जमीनीवरून वर उडणें (नेद वगैरेनीं) ७ निरणें, उत्पन्न होणें, वाढणें 'हालविसी वणेंतुणें । तेवुनि जा का वारा उसळ ॥'—गुच १० [म उरु+शळ=वर उडणें]

उसळणी—की उसळणें, उसळी पहा [उरु+शळ]

उसळपा—उ १ (राजा) संपगाथा ओंडा, फोडले ३ जळक लाहूड २ (सामा) ओंडा, ओंडका 'राजगाथा सोडा उसळपा पंतपवक कोसळपा' [स उरु+शळ]

उसळपड—रि सों, पांशर आलेली जमीन, उपजीवी जमीन [स उरु+शळ+वर]

उमळवाडी—जिवि सळसळ आवाज करीत 'फाई ताणो या पारोती । उदकें उमळवाडीं कांती ॥'—शिष्टा ७४९ [स उरु+शळ+वत्]

उसळा—(राजा) उसळ पहा

उसळी—की १ पाण्याचे तुपार राना वगैरे हवेत उडणें २ उडी, उडी (पाण्यात वगैरे) (जि० खाणें, मारणें) ३ (स) बघनातून जोरानें बाहेर पडण्याची क्रिया ४ (ल) कोपानी लहर, रागाचा आंग्रेव, प्रेम वगैरे विकारपी लाट, आंग्रेव ५ जोरानें वर येण्याची किंवा उडण्याची क्रिया (कि० खाणें) उसळणें, उमळी पहा [म उरु+शळ]

उसा—जिवि उसळा 'मोनेच येऊनि गोखदाती । सय भायेच शिर उमळती । उसा आणुली माडी दळती । चणगाचि बैसला ।'—ह २६ ११३ —ओ (ऊ) उडी, उडी, उसात जावयाची कस्त [स उरु+शीर्ष]

उसाण—न १ (वा) उधान, पौष्टिकेची अणू अणू २ एरवी यमुना येणारी अतिशय माडी मळती २ महापूर (नदीम येणार) [स उरु+शि, उशि=वर येणें, उच=शेष, या उरुमचण]

उसार-भर—(वन) धरा वाम, गय भागा' उग्रदेव 'त्याच्या उग्रभिला जाऊ नये'—त्याच्याशीं भय ठवू

नये' [अर इतिहास=मध्य तोडणें, मोडणें होणें] ० करणें—(माण) व्यवस्था ठेवणें

उसार—श्रु किामी जागा, मोळी जागा (गलत, पर या-मध्यें) [हि उसा+देवदी २]

उसास—उरु+वास पहा

उसासणें—कि १ उसासा टाणें, दम घेणें 'मग देशो मजे हो हो का उमसासी । राह राह का पळिसी ।'—शिष्टा १०६८ २ उरुडणें, धर येणें 'सागरी लहरी उसासे । उसासी ते सवंचि मासे ।'—एसा २८ २८६ ३ उमडणें, उजत होणें, ज्वामीत येणें, फुलणें, भरणें (खीचे स्तन) 'सगीन वुच भरदार सजिव सजदार गुलेंद उसासले ।'—प्रला ११३ ४ डाकणें, खाग करणें 'रुदमी उसासिली ।'—माए १११ [स उरु+श्रु=उरुमित होणें, श्रास डाकणें, प्रा उसास]

उसासा—उ १ दीर्घ श्रास मुक्काय २ विसावा, विधाति 'पाडी ब्याघादि तामसा । योती ता अनुमाळु देसा । देहाभाराचा उसासा । आथी जोही ।'—सा १६ ४१५ ३ पाण्याच्या मळात हवा येण्याकरिता ठेरोलेले उच ठिर उरु+श्रास पहा [स उरु+श्रु, प्रा उसास] ० असासा—उ जोराचा मुक्काय, श्रास (कि० टाकणें) [उठावा दि]

उसासी—की उशी [स उरु+शीर्ष, हि उसासी]

उसाळणें—मकि हुपविणें, आनंदित करणें [उसळणें स उरु+शळ]

उसाळा—श्रु उल्हास, उत्साह, आवेश, जोर, उमाळा उसळी पहा 'तेवे भूपिठळ सकळ नाचा । निमळ उळायाचेनि उसाळे ।'—दा ४८९ 'सद्गुरु कृपेचेनि पळे । परोक्षानाचेनि उसाळे ।'—दा ५ ३ ४८ उसाळे वनामाजि दाऊ निघाली'—राक १८८ [स उरु+श्रु]

उसाळी—की उडी उसळी पहा 'रोषिलें चित घे उसाळी । वचा सपता अजरोली ।'—सुभादि १३ १७ 'वाम हस्त प्रीव-वर्ग । दुम सुदरा पादसुगी । गणनीं दक्षनि उसाळी । परातळी गविला ।'—सुभादि ४१ १३०

उसिंद—न उडें पहा 'उसिंदे लाडावेआचे सायासु । तेथ मेवेची ववणी आसु ।'—दाव २५३ 'त ही नव्हिचि उसिंदी । रिनी जवाची ।'—अष्ट २ ११

उमित—मळात पाव अडकणें, अजत, उशीत पहा (जि० जाणें) उचकी लागी उमित येला । पीत उमळले उलाट जाला ।'—दा ३६ ३३ [स उरु+मिक्]

उसिणें—न उडें उमगें पहा 'उमिणें घेतो देवा । मूल सोपिले राखणें ।'—दा १६ ६ ११

उत्तीर, उत्तीर—उत्तीर पहा 'आता उत्तीर होईल अणवे ।'
-शिशु १८५ 'आता न लावावा उत्तीर' -वेदीस ३५

उत्तीरें—न उसावा, भास, दमा 'वीं ससाराचेनि त्रसें ।
जे करीनि होते उत्तीरें ।' -अ ६० [स उत्+भ्रू]

उत्तुलवार—वि (कों) जोरानें घाडणारा, पर वेणारा,
वाढाव (झाड, मूळ वगैरे) [स उत्+पल]

उत्सू—वि (कों) सैल, फट राहिलेला, घट न वसलेला,
शिथिल, पोकळ (खुनी, दादरा, दार वगैरे) [स उत्+सिन्-
स्यूत]

उत्सूल—उ वसूल, जमा, उत्पन्न [अर वसूल]

उत्सें—न १ विधान्याची डोक्याकडची पाऊ उसागत पहा
२ उशी, गिरदी, निजतावा डोक्याप्राची घेतल्या आभार ३
निजलेल्या स्थितीत ठेवलेले डोकें 'जेणें भुईर ठेवू नरो, उशी
पर ठेव 'उशाखालीं हात सापडला' [स उत्+सीधे, प्र
उत्सीस, उज्जीषक-उत्तीस-उत्सें-उत्सें-रा प्रथमात्वा] (शोणेकाचे)
माडीचें उत्सें करणें-आपल्या सारखासवर्षी सर्वस्वी एखाद्या
वर विश्वास ठेवणें ० गत-उसागत पहा

उत्सेती—की (नाविक) भरतीची वेळ [उत्स+वणे]

उत्स्करणें—कि (प्र) उत्स्तरणें, विसरटणें, अस्ताव्यस्त
करणें, विसरणें 'वीण रेतभरती उत्स्करली नाही' -झाकली मूढ
(हृदय) १९ [स उत्+क्षकल]

उत्स्कारा, उत्स्कारासत्स्कारा—उ उसासा, पुस्कारा, जोरवा
श्वास, दम (किं० टाकणें) [स उत्+श्वास, दुस्का+स कृ]

उत्सया—की बाळु रेंती उसउ पहा 'दाग्या लाहव की
केया शाळ। काजुने तयारी वदेती भारलु। सिकता बाळु उत्सया
उसउ बाळु। नदीतीरसव्या म्हणणें की ॥' -दावि ५४ [का
उसु+बाळु]

उत्स्तरणें—कि १ घरावरील वयलें, गवत वगैरे आच्छादन
काढणें, उपरावरील ओजण वगैरे काढणें २ विस्करणें, उत्सगडणें,
उडवें करणें ३ उखणें, वीण वादून टाकणें, धोरा काढणें ४
गासधूस करणें, मोकळें करणें, नलग करणें, भागवेगळवेगळे करणें
'सारी पोथी उत्स्तरली पण वे पत्र कोडें सापडकें नाही' [स
उत्+स्तर]

उत्स्तराउत्स्तर—की मोठ्या प्रमाणावर व सर्वत्र उत्स्तरण्याची
क्रिया, उत्सगडणें, उत्स्तरणें, मोकळें करणें, उडवें करणें वगैरे
उत्समापत्य, उत्स्तरणें पहा [स उत्+स्तर]

उत्स्तरें—न (गो) उडका, उशीत, अवृत्त-द पहा (किं०
जाणें) [स उत्+सिक्क-उसित, उत्स्तर]

उत्स्तरावारी—की १ डागडुकी दुकस्ती, व्यवस्था, सगुपुती,
पुनर्पटना 'लोकाचे कर्नाचा माही होऊन आपली उत्स्तरावारी होईल'
-र १३ ११ २ उपचार, तैनात, शुभ्र्या 'बलसावी वगैरे पश्य-

पाण्याची उत्स्तरावी वरीच आहे' -स ११ ६० १७ 'राजा
राणीची उत्स्तरावी करितात' -प्राणिमो ११० ३ मद्यागत, लग्न
नड (शेत, जमीन वगैरेची) 'जमिनीची नीट उत्स्तरावी ठेविल्यास
ती छुपारते' -शे ३० ४ (माण) उडावेच, चोकरा [फा
उत्स्तरावी]

उत्स्ताद, उत्स्तादगिरी, उत्स्तारी—(हिं गु) वस्ताद पहा
उत्स्ते—न (कों) पहाट्या थिवा सहाळ्या सधिमकाश,
धुडकमुडक [स उपा, प्रा उसा]

उत्स्मरणें—अवि १ मुस्कारा टाकणें, श्वास टाकणें २ हुदके
वयें, रफुदणें ३ धापा टाकणें [स उत्+स्य-स्मृणोति]

उत्स्मरणें, उत्स्मरणें—अकि १ भाउवणें, भाउण करणें,
स्मरण करणें, पुन्हा पुन्हा पुढें आणणें २ उदेल करणें, रांगणें,
दिग्दर्शित करणें [स उत्+स्य-स्मरति]

उत्स्मारा—उ १ विधाति, दम, धमनतरा विसावा (किं०
वेणें) २ दीर्घ श्वास सोडणें, मुस्कारा टाकणें (किं० टाकणें) [स
उत्+स्मि-स्मेर]

उत्स्मस्यड—न (गा) बागाईत जमिनीदेजारची पडोत जमीन
उत्स्मारा, उत्स्मारा—उ १ उपकाराचें किंवा अपकाराचें स्मरण,
आठवण, जाणीव दिग्दर्शन २ उत्स्मारा टाकणें, उत्स्मारा करणें
३ (सामा) उल्लेख, कथन, दिग्दर्शन [स उत्+स्यु]

उत्स्मामा—उप्रमा पहा

उत्सा—की गाय 'राखिता कळप या बनि उत्सा' -गामन
विराट ८४८ [स]

उत्साप—(कुण) उ शाप पहा

उत्स्वास—सा—उ उभास पहा 'स्वास उत्स्वास कोंडला ।
तेणे प्राणी जाजवला ॥' -दा ३ १ ३९

उत्सापोह—ऊहापोह पहा

उडुं—हें—उड्रा मण्ड, नाही नको या अर्थी, नकाराची अन्यय
उपवी परि गामीयें आपण न उहू म्हणोनि त्या विटवी' -मोसमा
५.८९ [ध्व, स उत्+डुम्=ममति, म ह]

उडू—उ १ व्यूह मिष्ट, कप, सुकि चत तर्क, कल्पना (विं०
रचणें) 'रात्री जाऊन पर वेहून त्याला घरावे जमा उडू रचला'
२ परिस्थितीप्रमाणें मूळ सामान्य रीतीच्या धाक्यात विशेषा
पुराधारानें केलेला परक (उ० एकवचनाच्या ठिकाणी अनेकवचन
पुढिकाच्या ठिकाणी क्रीडित, अमुरक शब्दावद्द विष्णु ६ नाव)
'यणापवीत धारण कावें हें सामान्यवचन, यणें दोन यणोपवीतें
धारण करावी जगा जहू केला पाहिजे' हेतु कायम ठेवून काळ
बचनात जबर तों बसल करणें ३ प्रथम उल्लेख, प्रस्तावना, परि
स्फाट विपण्याची मांडणी (कि काढणें) 'मी आपण दोन
उडू काडणार नाही, दुसरीं उडू काडा म्हणजे मी मज्यस्यपणें मोलेन'
[स ऊड, उड्रा, व्यूह]

उडू—की (खा) (१) एन (२) पाकगी भावजय [सं
पद्-उडू-उडू-भाते ७ १-४]

उडू—न फूल 'उडूने की पडगे। कुचमाराचे कोण जाणें।
पाकणे की सुकणे। जातळा(कातीपुप)च ॥'-अमृ ४८ [स
पुप-फुल-उडू-उडू]

उडूउडू, उडूउडू—की अब (गो) पिता, विवा
[का हुळु=किडा, जतु हुळि=विज्यानी खाणे]

उडूउडूत—वि (गो) निचित सापलेले, चोंक [वा
उडूगु=नाळये ?]

उडूकवणे उडूकुरणे उडूनेया उडूकुरा—ओळखणे
ओळकुरणे ओळकवा पदा

उडूग—उडीग पदा

उडूगाऊ उडूगी—वि उडूगाकरिता योग्य अंदर दिवा
इतर कणी दिव्यापाराचे (सव् वारे) [का उडू=उडी वग]

उडूगी उडूगी—की ? एखाद्या कामाचे आपे भार
एखाद्याचे उपकार फेडण्याचे ओपे ? विणार तरी कसपट्टीही
आणी। दया आयासु नाही आणी। न प्रतीचही उडूगी। 'गेडुचि
आयी ॥'-हा १८ ४५८ [का उडूग=नेवा]

उडूवणे—जिक अवगणे, कायय करणे, प्राप्त होणे मग
वेताचिद मणि। स्वयंमुखाते उडूविति ॥'-रास १ ६३२ [स
अवगव]

उडूवळणे—अकि तुडव भरणे (माडे नदीचे पात्र वारे)
[स उडू+व]

उडूपात—कायाची पात [ता त तुड का उडूक=व
कात]

उडूई—यी—की (का) गाडीच्या चाराच्या तुऱ्यात
(ज्यात कणा असतो ते) लागली कडे वसती आवण

उडू—उ हवला हुगा, भावनेचा हल्ला [का उडूगु=
नाळये, म हुळा]

उडूग—यी ओवता 'आटडि वाहल'ची पाया। उडूग
पाये ॥'-हा १० ३०० [का उडूगु=नाळये जिणे गुणय]

उडूग उडूगी—की ? येवा चाकरी उडूगीपदा 'उडूग
मी करीन। आपोळीरी ॥'-हा १३ ४१९ २ वाम व्यंग्या
पदा चड्याचा थावी। निगा नी उडूग ॥'-हा १८ ८१० ३
निगा पर ३ काम ४ उपरागी आले (किं गारणे) तरी
कसपट्टीही आणी। दया आयासु नाही आणी। न प्रतीचही
उडूगी। 'गेडुचि आयी ॥'-हा १८ ४५८ ५ (वि) वा
उडूग १० निमित्त विवर [का उडूगु=चाकरी कड]
उडूग—(व) (मुपरी पदा) निवरे, पत्नी [का उडू]

उडूगीगर—उ (गो) ओपळ

उडूळ—उ (वर्ग) एक प्रकारचे गवत

उडूण—न (गा) नागणी [स उडू+ऊन]

उडूण—न सिंचन, ओडूण अवोडूण पदा [स उडू=सिंचपणे]

उडूतरण—निगा ऑक्सफोर्ड, इंग्लंडमधील ऑक्सफोर्ड शहर
'वर्तमानकाळी उडूतरणमरी वास करणाऱ्या महा वैदिकाची
माहिती' -नि ४०४ [म उडू=वेल+तरण]

उडूत—वि सिंगित भिन्नविशेष ओले कडे 'स्वपरासुत
जोडित व जवि वसती पराशतह फुलते।' -ओमीम् २ ९ [स
उडू=सिंचणे]

उडूरी—की एक वनरपति ही हाडे बोंगसळ भिन्नीत होतात,
याच्या काळाचे वृण पनी, कायकळ १० पदार्थाच्या पूर्णावरोपर
पडतो गवत वेतात -वृण १ ५० -ते १ २८७

ऊ

ऊ—१ गरादी वर्गमाळेतील सहावा स्वर अक्षर विकास उ
प्रमाणेच २ शैवर-चंद्रपावळ राक्ष

ऊ, ऊ—की बेमात किंवा मलीन वखात धावीने उत्पन्न
होणारा व वायव्यारा एक प्रधारका लहानसा सहा पायाचा व
वायवाची तोंड असलेला किंवा (भव) उवा-वा 'अकिरि
का पदाता हुच नगिहा विमुदगति होऊ ॥'-सावणी ७ १७
[स युग मा ज्ञा ६ ऊगा मि उभ, व हि शु जू मैजि
जु आर्मेजि धीऊ] • टिचणे—ऊ मारणे

ऊ—ऊ १ (प्रभाषी) काय ? अते को ? २ (असगति
दर्शक) अ ३ ३ (अवमानगी) शु ह ! वा ! शु । ऊ ? तो
काय मूग आडे -मु २० ३ अये ? मी ! असा उपपणमुळे गोष्ट
पडल्यानंतर ती स्पष्ट व्याख्यान शाली असता निघणारा उद्गार [हि
व शु नू जि उव]

ऊ—ऊ (गुडियुवरी एकरी मी सवनाम) तो, ती, ते
बाद ऊ (=लगाव्या सवून) अडळाव व अडकात त्यामी रहा
करण -ग १७ ३६६ [वर ऊना]

ऊग—उ (नि) मी [म हनु प्रा हनु]

ऊगर—उगवर पदा

ऊगवडे—ऊग वग 'न अवग पनी उड'। ब्रह्मवद उव
वडे -हा १०

ऊट—१ गाडीच्या चार्याच्या काय्यासाठी आटवा
उडूगेल मग टण टण आपात (हा उडू वीगांन पुं मी
वापरण) (वि ८०) उग पदा २ चाकला सगात अरचडा

(दण्ड, उचवडा, वाघ याचा) (कि० लागणे) •उत्तरणें-१ ताठ, गवे नाहींमा करणे, नम्र करणे, कृतीग जाणणे २ मित्रे मारणे, भुगील मिळविणे, नाश करणे ३ (सप्त, अपमान इ० च्या) उतासास लागणे ४ चौर, भेग

ऊं-ऊं-ऊं १ उं पडा -वि २ (ल) लांवाग्या, चारिक्रमान्या उा व किरकोळ (माणूस) म्हू • ऊं कोण्या काणी वसेल काण जाणे • दुसऱ्याच्या राहटाला कोणी हसू नये (कव्हा दृश्यान्वावर कापति कोसवेल याच नेम नाही, कथावि उं=अडथळा या वदन) [ग उं]

ऊंउउटी-किवि उडाउटी पहा ' एक म्हणती ऊंउटी ' चला येऊ हरीची भेटी । याव् हरिचणी हड मिटी । प्रेम घोंनीच सयाय । ' -ह १६ १८८

ऊं-ऊं-ऊं १ जोपळ्यावरील एक रोग -दे ७ ३०
ऊंऊंऊं-ऊंऊंऊं पहा
ऊंऊंऊं-ऊं (व) पुळ्ळ उरण्यास्तका जिनसाचा पुर वडा ' धमर आवायने ऊंऊंऊं हाते '

ऊंऊंपाय-किवि १ एका पायावर तयार (जाण्यास, कर घ्याय), सदां उमा २ (ल) उडत्यावस्त्या, सदानकडा, तारये तेंच, फिरून फिरून ' हू ऊंऊंपाय त्याचे पंी का जातोय ? ' [उंऊं+पाय]

ऊंऊंयशी, ऊंऊंयम, ऊंऊंयशी-नी उंऊंय वतणें, वार-वार उंऊंयारण्याचा व्यापार, ऊंऊंय पहा (अ व) उंऊंयशा-१ शांतेतील शिक्षका एक प्रकार २ (तालीम) व्यायामाचा एक प्रकार पेंडका मारणे (कि० काढणे) [उंऊं+यणें]

ऊंऊंयस-नी १ ऊंयशी पहा २ अक्षिरता, चचळता
ऊंटी-नी शोकी, उचल, उचापत -शर

ऊंऊं-नी (कौ) मितीतील स्थान खिडकीच्या आतील मिनीच्या स्तूपपदेतया उडता व पसरत होत जाणारा भाग (जास्त उंच उ येण्यामादी टेबेलसा)

ऊंऊं-नी माया, कपट, दगा, याका ' प्रमु रुड घट्ट गुडती गति ऊंऊं करित । ' -आप ६२ [स कूट-कूट, प्रा ऊंऊं]

ऊंऊंयें-न (कौ) माताच्या पेंड्या सोडून मात काडून घट व्हावर पेंड्या पुन्हा वचून येवतात तें, गजी (अ व) उडशी उडवें पहा [स उंऊं, प्रा उडव, प्रा उड=समुद्र, रास, स कूट, प्रा उड का उंऊं-नीग]

ऊंऊंयण-नी १ वंस, रहस्य उणतण पहा ' हे जिन्हा रीची उणतण । तुज रातणें सागीतली । ' -दया ११ १५९ • २ प्रचाति, वाटाघाट नचा ' रिपोनि सदगुरुत घरण । काह्म शुद्ध निरुग । याधी करिली उणतण । प्रत्यक्ष आण । ' -दा ६ १० ५० उणतण पहा

ऊंऊं-पु उंऊं पहा १ पडवें कव्हा लागला म्हणजे त्यानील पाण्याचा वग, पेंग वंगरे वाफच्या जोरांने वर उचळला जाण्याची क्रिया, उडकी ' भीमांचे यत्न लागति कुमिंक्षीराधियादि उतातें । ' -मोरणें ३० २६ २ (ल) कणकणट, झयडा, ताळा, डौल, उन्माद (कि० येंग, जिणें, निर्रिणें) ३ उन्मथ, भरभराट, मयईबाहेरची स्थिति, अतिशयवणा (ताडण्याचा, संघर्षाचा, चित्रण्या इ०) ' यदा आम्हाग जत आला आहे ' ४ उमडी, गातून वर येवें ' यमुनेच्या बोहातगी आला जत । काळ्या दूत त धुपुनारे । ' -तृणा ५१ ५ (स) तसुडाची भरती ' ये धमेचमु भवे धुप्यान्वीच्या उतापमा, राया । ' -मोमीम् ११० ६ उव

वळेंनी मनागृति, गांहर, आवेग [ग उं, तु० का उंउ=कुणें, वर येणें] • मारणें-चेव नाहींमा करों, मोणें, कुणडा (टापावर आलेला) पाणी घालून नाहींसा करणें • येणें-आत न नावण्याइतकें पुंऊळ काढणें ' हूणें-उपाणी युद्धाचे कडी जपानातल्या आवाल वृद्धाच्या देशाभिमाणला यरोखरीच उत आलेला दिवस । ' • के • मात-पु उन्माद, माद, उडटपगा, कफिडीरी, रागीन्पणाचे कुल, पुनी, उमेदगणा (कि० वरणें, माडणें, उतरणें, जिणें, निर वणें [उतणें+मातणें]

ऊंऊं-उ १ एका दडाचा सुगंधी धीक (धूपासारि जाळतात तो) विस्तवावर टाकला असना तुवाग देणारा, शोबाग, धूप नुंस्थान, पूर वाफिका, जाषा, हुमाना या देसात याचीं शांडे होतात हा वाज, वफ, कडुतावाड आहे अन्व्या उदवस्था करितात उडाचे प्रकार-१ भीमघनी • जनाईनी ३ ताडपरी ४ कवज्या [भर उड] • फाडी-यत्ती-नी १ उडानें माखलेली काडी उड वती पहा २ (उ) धोंबील (धोंबील भाजला असता पाण गुडते म्हणून) उडेल, उडाचा अक्रे-न ३ उडावें स, हें पाडव्या व वचड्या उडाच्या वरड कुंतीपाएन तयार करतात ऊंऊंऊं-न उडाचे फूल, भडक्यात उंऊं जाळतात व त्याच्या धुतापासून पनी करण जिथें हें तयार करितात

ऊंऊं-पु एक इशें [अर]

ऊंऊं-न वाडचार, यानाच्या आतीचा एक प्राणी हा राती दिडतो व वाट्या शुलाय उचळून नेतो असा समज आहे इतर दिव पध्दमागें याच्या तोंडाच्या खडेपासून जलम द्वाप हाण्याचा समज असतो [स उड]

ऊंऊंईन-न (शाप) (इ) बेनाईन हा वगेंदीन स्फटिक रूप घन असून अत्यंत हिया ईश यात वितळता याचा धूपाइडे फार उभयग होतो [अर उड]

ऊंऊंम्ल-न (रसा) (द) वेताइक अंगिड हें मोठें शक्ति मान आहे हें पातल गले असता मुद्रमार्गाच्या • तत्त्वचेतीन • ल्प्यय वधुर्मास रागीजरीहित करून उत्तजित करते

उदिन—न (ताप) (६) बैलिन, हे दगडी बोलभाच्या धारता सावरते एखाद्या डायरी रंग बरण्याच्या कामी उपयोग होतो

उदिल अल्फहल—न (रमा) (६) बैलिन अल्फहल हा जाई, मोगरा इत्यादी अन्नात वापरतो यास सोम्य सुमध देता भावित वर्तिल (फेनिल वर्तिलोळ)

उदिल प्रायोजित—न (५) बेसारीडहाइड वर्णदीन सुगंध द्रव्य, वडू बदामाचे तेल

ऊंघा—वि (ग) उलटा, विरुद्ध [यु सि करो]

ऊन—स्त्री लोकर 'दुलया उनाच्या ताच्याभाच्या मजाप दार'—प्रसुतिश्चर्यादर्श १ [स उपां]

ऊन—वि कमी, उणे, अपुरे, पोडे, न्यूता उ० प्कोन, अपांन, पाऊन [स]

ऊन—म्ह—न स्यांचा ताप, तेज, फिरण या प्रमाद, ओप, ओशाडी 'गम्य जमी हित वृत्रक, सीतादेहि कोण गा' नये जमी'—मोक्षमा ४ १०८—वि गरम, वडत, उष्ण [स उष्ण, प्रा उष्ण, यु उष्ण] ऊन—आरा—वि १ जळजळीत, वडक, होरपळ्यासारखे, चटका वसण्यासारखे २ (ल) ताजे, गरम, उष्ण, नवे, कोरें, नुस्तेंच केलेले ० उपाणे—उनात वसणे ० उावणे—सूर्यकिरण जास्त प्रकर होणे ० ताहान म्हणणे—पहाणे, मानणे—(नकारार्थी प्रयोग) काही तब्यदीनी बंगरे पर्वी न करता धनास लागणे, काही सज्जी न सांगता तावडतोच निघणे ० पाऊन—५ ऊन आणि पाऊन, नागवा पाऊन, सूर्याचे ऊन पडले असतामा पडणारा पाऊन ० पारजा—वि आयुष्यातील अडचणींचा अनुभव नसणारा, जाडूज, धीमतीत होळणारा ० चारा—५ हळई अडगी, ऊन, दाह करणारा चारा ० चारा उपाणे, सासणे—१ (नकारार्थी प्रयोग) सत्तारातील अडीअडचणींना पारजा असणे २ (होकारार्थी प्रयोग) सर्व सवर्णाताय्यार असणे, सार प्रचाराच्या हवा, परिस्थिती सहन करणे ० परतणे—ऊन कमी—खाली होणे

उपाळणे—इति उपाळणे, उपटणे 'विती येक उपाळती लाग ये'—राज २५ [उत्पाळन]

ऊन—स्त्री १ निर्वातस्थळाची, बौद्धपणासुळे उद्भवपारी उष्णता, गरमपणा २ दिशज न्या पदार्थापासून निघणारी वाफ ३ विस्ताराची अथवा तापलेल्या पदार्थाची उष्णता, घन 'तेथीं वि बहिहल आमी' आणि उव उवणे आमी ।'—ज्ञा १८ २२० ४ प्राण्याच्या आंगची उष्णता ५ उष्ण हवा गरमी, उन्हाळा ६ (२) विद्या, सर्पित द०चा पर्व, ताटा, त्यासुळे आमी असलेला आत्मविश्वास, धमक, भरमा ७ मुख, वायव, आभाट. 'त्याच्या जवळ पैशाची उय आह' ० जिताणे गीत किंवा वृत्त येणे,

मोति बाहीशी हाणे, परिचय, स्नेह होणे. ० जिरविणे—रंग उतर विणे, बागी तोडणे, हुडकी नम करणे. [वा उर्य=उष्णता, वाक तु३० स उत्तर=उष्ण=उत्तर=उ३]

ऊर—५ १ पोटावरचा आणि गळ्यासालाचा पुढच्या अंगाचा भाग, छाती 'उह कुहिलज जे १ आमुवाचेनी ॥'—ज्ञा १३ ५६० 'किंचा व्याघ्रा व्याघ्रा भेदी प्ररार शिलीमुळे उर मा ।'—मोक्षमा १ १४ २ (श्रियाचे) स्तन, वक्ष स्थल 'तों तों तिचा उर गरीर विधानि येता'—नळ ७०. [स उरसु, प्रा उर] म्ह० उगी केस भाषा टक्क=एका धातूने मिळविणे व दुसऱ्या धातूने पगारणे ० उल्लेख—अतिशय दुष्ट हाणे 'परतेल त्राय तेवुनि हे साध्यांची उरवि उल्लेख की ।'—मोक्ष ११ १८ ० काढून घालणे—एतल चालणे, घेवून घेणे 'उदड घणे—भय, लाज, मत्सर बाहेरीनी धैर्य हातीत होणे, वत्साह नष्ट होणे, छातीत धका वसणे, निराशा घाटणे ० द्यवणे—वसणे—गाफळ जाणे, भयपवित हाणे उर उल्लेख पडा ० घाटणे—भरणे—(इस, प्रीति थासुळे) गहिवरून घेणे, छाती भरून घेणे, वाढ करणे ० घाटीत साण घेणे २ (उ) नास, छळ होणे ० पिवा विणे—वास घेणे 'पदोपदी यदनि दीनवीला' दयापि तेणे उर पीवली ॥'—साह २ १४ ० फाटणे—अतिशय दुष्ट होणे, उर उल्लेख—दरणे पडा 'फाट ठर थोकाने बहु निघ क्षणभंगी त्या घाट ॥'—मोक्ष ५ ११ ० फुटणे—१ (श्रियाना जेदून) स्तनाचा उद्भव होण्याच्या बयास घेणे 'ती उर फुटण्याच्या घाटा आली गाह' २ हृदयविकार होणे, छाती कुदून निकागी होणे (पोटा) ३ थोकाने, काळजीने व्याकुळ होणे, उरी घुणे ४ (व) हिमल चालणे 'पुरत उडी झुकून धारेपईत पोहत आला पण पुढे उर फुटेना' ० फोडणे—१ अतिशय धम करणे २ आहाराभाहेकाम करून गळाले, मेष्टास घेणे ० घडविणे—दु ख=शोरमस्त्रीगाथे छातीवर हात मारणे उरस्फोट करणे—उर घाटणे, अतिशय धम करणे उरापोटी करणे, धरणे उरापोटावर उचलणे—अति शय धम करून काम करणे, चालविणे, उचलणे, उर पोडणे 'अहो! उरापोटी करीन कसे तरी झाल'—एवढ्याला 'ती आपल्या मुलाना उरीपोटी धरत 'उराघर घालणे—(शिरी) इच्छा नसताना हुर्या वास घेणे, वासवास भाग पडणे, 'मोगीनर होन ब्राह्मणाच्या उराघर घातले'—मोक्ष १० १५ ३ उराघर असणे—असाधारण आंध काय चालवणे=मत्त असणे, एखाद्याच्या दाक्यावर असणे उराघर घेणे—१ अतिशय कठिण काम पार पाडण्यासाठी अंगावर घेणे, स्वीकारणे २ (उ) (शिरी=श्रियाच्या भावतीत) रागोवधेने उराघर घाडा ठेवणे—१ स्वतःचे अंगोविकार दाखव घेणे, स्वतःच जोर चालविणे २ एखाद्यास अतिशय कठिण काम करावयास सांगणे (पूर्वी

मोंगलार्न सरकारी वसूल वरण्यासाठी शेनकऱ्यांच्या उरावर पोहा ठेवीत असत याबद्दल) तर्फे करणे, 'पोशी हुमच्या उरावर पोह ठेवली होती?' -नाकू ३ १५ उरावर वस्त्रे-१ छातीवर वस्त्रे २ (ल) टाळती न येणारे काम अगावर येउन पडणे, त्या मुळे असाहाय्यता येणे ३ मागे लागून निवडीने काम करून घेणे ४ पुढ्याने एखाद्या खीवर बलात्कार करणे, रोगभोग करणे उरा वर हात ठेवणे-लावणे, ठेवून-लावून-सागणे-चोळणे-जोरांने वचन देणे, एखाद्याबद्दल सार्थीने मागणे 'या लाकाचा अर्थ मला समजला आहे, असे मी उराला हात लावून तुला मागतो' उराशी घरणे-१ आलिंगन देणे २ नवग्रहाने प्रायेणे ३ काही क्षाते तरी (हाती पेलेलें काम) देवदास नेण्याचा नियम करणे, सतत (गोष्ट) स्मरणांत ठेवणे ४ स्वीकारणे, पतकरणे, आपडे म्हाणणे, न तोडणे उरावर शेंगडो-अतिशय दुःख, चिक्क्या, प्रास उराळा हात लावणे-सत्यता, आत्मविश्वास, निधय, धर्मक दाखविण्यासाठी छातीस हात लावणे उराम लावणे-उरी पोटी घरणे-दादाबाबा करणे, मन बळविणे वरती घरणे पहा उराची-शिप-शिपी-सी (निदाव्यवक) खोल छाती, छातीचा खळगा उराचा तळता-३ भरार छाती उराचा पांजरा-पिंजरा-३ क्षीणतेमुळे छाती बरील तसे हाडे दिसणे, छातीचा सापळा. उरावरचा गोहो-भगड-३. १ ज्या व्यक्ती-अंग वस्तुविपर्या एखाद्यास सतत भीति बाटते ती बस्तु, उरावरील दणपण, गोड २ नवरा, जार [कों गोहो=नवरा] उरी डोंगर घेणे-क्षीण काम स्वीकारणे, अतिशय दगदग करणे उरी डोंगर पुरी काट्या घेणे-(छातीवर पवत घेणे व नदीच्या पुरातून काटवून ओढून काढणे) पोटासाठी अतिशय दगदगीचे कावाचकट करून सर्व तऱ्हेचे उपाय करून पाहणे उरी पोटी करणे-अतिशय धम करणे उरापोटी करणे पहा उरी कुठणे-कर कुठणे पहा 'हक्का आम्हात करून उरी कुठायन ग्राहे वा नाय?' -जी (भापटे) उरी भरणे-१ दमणे 'उरी भरली जपोट। केरी चळवळ झाली धावरी' -पला १ 'तो सज्जमजुी करून उरी भरला' २ छियाच्या स्तनांचा उद्गम होणे, जळ मरणे ३ तुट-सी (उराशी घरण्यात, मिडी मारण्यात अडथळा, प्रतिबंध, व्यत्यय याबद्दल) वियोग, निरह (किं० करणे, होणे) ४ खुली-सी १ उरातील दुःख २ (ल) तत्सर हेवा ५ पाक्रीट-न (क शिवण) छातीवरचा खिसा [ऊर+४, पॅक्रीट=खिसा] ६ फोड-सी उरस्फोट, अतिशय दगदगीचे व सकटमय काम, भ्रम उद्योग -वि असे भ्रम पणारे, फार भेदवर्तीचे (काम) ७ जेट-सी छातीस छाती लावणे, मिडी मारून भेटणे

ऊर-२४ १ उरलेले, जास्त चालेले काम, पसारे, भोळ बाकी, शिळक, शेप 'प्रतें आपण एवढ्या खाच्यारा पुरणार नाही

अंने वायत होते, परा पुढा ज० बाली 'या वरीत (उरलेल्या वापडात) एक जागीट बमेल' २ तुट, उणीव, उरता या अर्थी [उर्वरित स उर+४] ० न पूर-धी उरगे न पुरणे, प्रमथी वामाला न पुण्यागारो किंवा पूरून न उरण्यासारखे सामान, सामग्री, उणीव, तुट कमतस्ता ० पूर-शी पुरून उरण्याइतकी सामग्री, भरपूर, गंधर्दि, गांधिय [उरगे+पुणे] ० खूर-शी १ शिक्क, बाकी, अवशेष [ज० द्वि] -वि शिल्ली, उरलेले, राखिलेले

ऊर-न पु ऊर, और नदीचा पूर [स ५-पूर, भा ऊर] ऊर, ऊर-न रोहगाव प्रामनामवाचक सामागिक वाच्य तीव्र गन्तय गाग म्हणून जें ७० जें देव+ऊर=पूर, चढ+ऊर=चूर [स पुर, भा चर, वा ऊर]

ऊर-३ सी शुभ्याच्या वरचा भाग, माडी 'तरी कड वा जपनाची। जगोति घाली' -शा ६ १९७ [स] ० कर्म-० (वृत्त्य) माड्यानी केलेले अभिनय, नृत्यानर्थे उरकर्म पाच आहेत-स्तभन कपा, बल्ल, विप्रेन, उरुतन ० उडूचुत मीमिचारी-१ (वृत्त्य) टाप वाहेल्या वाजूस येईन असे बसडेपार उमे राहून व ज्या वाडडी करून वाचेवा फिरविणे २ (करण) उजवा हात फिरवून माडीच्या मागे वाकडा करून ठेवणे व पोटी वाडडी करून वर उचलून वाजूस बळविणे, म्हणजे माडी वर होऊन जरा बळली जाते ० मूल-संधि-न पु. १ माडीचा कनेरीसी शलम आलेला भाग १ जाप, बक्षण, बटिसि, शास्त्रसि ० स्तंभ-उ एक वाटोरा, बातांने सालचे अंग जाणे, पुष्कळ दिवसाचा माझ्याचा पत्रपात

ऊरुस्त-ऊर पहा ऊरुवस्त-क्रि वि समस्त, समार उडवु पहा [का ऊरुव] ऊर्जे-उ दिवत शक्ति साकद, सज [स ऊर्जेत] ऊर्जा-सी उस्तवारी, सरक्षण 'उरमा' पहा [स ऊर्जेत] ऊर्जित-न उत्तर्पांचा काळ, चढती बळा, बढती, भरभराट, वर्याण [स] -वि शक्तिमान, चढता, उत्कर्षाचा ० कळा-काळ-क्षी पु भरगटादीच दिवस

ऊर्जे-न लोंफ, तपू, घागा [स] ० तंत-उ कोळ्याच्या (किंवाच्या) जाण्याचा घागा, 'हस्त (हत्ती) बांधीजे ऊर्जेत' लोभे मृत्यु प्रमराते' -रा २ १० १५ ० नार्मा-उ कोळी, किडा (याच्या शरितानून लोकरीसारखा घागा नियतो) उर्णामी पहा 'ऊर्णामीचा तनुधर्मी' जरी उचलिजल धरिनी' [स]

ऊर्णा-३ १ लोंफर (मेरी, ससा, उटें ६० चे येस) २ लोंकरीचे कापड (शल धोंगरी) ३ दोन शुभव्यामधील नाकाच्या मुळाशी अवळले घाल या टिकाणी भोंवरा मणजे हे सार्वभौम स्वाचे लक्षण समजतात [स ऊर्णा]

ऊतां—ती (व) वाट पाहणें, घातणें अस्ता पहा 'माझी
ऊतां नवी, सुन्ही रस झुळवा' [अस्ता]

ऊर्ध्व, ऊर्ध्व—किंवि बर्ती, उप, वर —वि १ वरीक, उचा
वरचा २ (गणित) उभा, रज (३) व्हर्द्धिक [स ऊर्ध्व] ऊर्ध्व
गति—की वर वळणें, उच उठणें, जाणें, जागारास अग्न्या नारम
'विपारें ऊर्ध्व चन्ती । सदासीध ऊर्ध्वगति ॥'—दा १७ ३ २०
•मुस—वि वर तोंड करून पहाणारा —किंवि वर तोंड करून
'ऊर्ध्वमुखें मेद तुटो'—दा २० ३ २० 'विदुनिया चैत्र हागे
ऊर्ध्वमुखें । ठेरीं सकळिक पाहूतचि ॥'—तुगा ४०

ऊर्ध्व—उ १ मरण्यापूर्वी लागलेला श्वास, धार २ एकरोग,
धात, दमा, छाती मध्य ठेणें ३ शस्त्रस्थित [वि] •गति—वि उप
जाणार, उडणारा •जालु (आकाशीचारी)—(हृत्प) एक पाय
आवृत्तकरून शुद्ध वस्तुस्थानाकडे उच वरेंच उतरा पाय वसाय
ठेवणें •जालु करम—न (हृत्प) उडवा पाय उचित पत्तन

शुद्धा उच करणें, बावा हात वस्तुस्थानवर व उडारा हात उडव्या
पायाप्रमाणें उचित करून वर उचलणें •उट्टि—वि वर किंवा
बावापाकडे, परक्या दिशेकडे नजर लावलेला (माणुन),
वारीक्या, हर हडीचा, उदात हेतूचा, गर्भित, महत्वाकांशी, घोर
मनाचा —की १ आकाशाकडे असलेली नजर २ (छ) कपट,
महत्वाकांक्षा, जमिमान, उच्च देह •दैह—उ मरणोपर आत्म्याला

प्राप्त होणारा देह •दैहिक—न उत्तरकिया और्ध्वदैहिक पहा
•नाडी—की वर जाणारी नाडी, सुम्मा हडा पडा •पथ—उ
(काव्य) बरचा मार्ग, वस्ती दिशा, स्वर्गास किंवा आकाशात
जाण्याचा रस्ता 'जो जो बांदे पंथ । मनाक मर्म अमुत । तो
ऊर्ध्वपथ आडवा येत । हनुमतासी ते शाहीं ॥' •पातन—न पाणी

अपवा इतर दन पदार्थ याची आव लावून बाफ करणें व त्या
बाकिने पुन्हा श्रवणापासून स्वातंत्र करणें, या धर्मे क्रियेस ऊर्ध्वपातन
किया म्हणतात (इ) डिस्लेटेशन ह्या क्रियेस पदार्थाचा लई

काढणें •पान—न (साकतिक) धान पिणें कयस माव पदाधे
सेवन करणें •पुड—उ कपाळी लाविलेला चरनाचा उभा टिखर, उमे
गथ 'ऊर्ध्वपुड माळ । नीं शोभे माळ । कापिने कळिवाळ तया
भेजे ॥'—तुगा २९१४ •वाडु—उ रात वर हात ठेवणाऱ्या
वेगत्याचा एव पय •मन्तर—न डोक्यावरची कवची •मुत्ती

गोम—की (योद्धाच्या अणावरील) गामेसारखा केसाच्या अयाचा
वर पळेल्ले सुम्मा हा अष्टभाराक समजतात, याच्या उरक बाजो
सुली गोम •मूळ—वि वर मुखें असलेला, उरगा १ (छ) देह,
शरीर २ प्रथम जगत् •मंडल—न (हृत्प) दोन्ही हात वर करून
बाडोळें निरुमे •रेता—दा—की १ तणावारावरील किंवा तळ
पायावरील वर जाणारी सकल रेष 'ऊर्ध्वरेता पाया जवळी म्हणेंच
राज्य मिरा तीर्थयात्रा' २ (गणित) रज रेषा, उभी रेषा •रेतर—

रेता—उ हुतमान, मीणइ० गिराऊचारी —वि नैष्ठिक, आमरण ब्रह्म-
चारी, ज्याचा कधीही वीर्यपाव होत नाही असा 'तेथ वसनी रान
कादिक । ऊर्ध्वरेते देख महायोगी ॥'—एमा २८ २१७ 'तो
सामयिय विरक । ऊर्ध्वरेतक वत्रेदही ॥' 'ऊर्ध्वरेत मुनीधरासी ॥'
—युच १३ ६९ •लोक—उ १ स्वर्ग, इदलोक २ स्वर्गातील अनेक
लोक (चंद्रलोक, ब्रह्मलोक इ०) •वात—वायु—ऊर्ध्व अर्थ १ व
२ पहा •वाट—की स्वर्गाची वाट, ऊर्ध्वपथ 'प्राणासी हुजा
सींच्या दाउनऊर्ध्ववाट माधुरे फिती ॥'—ऐगे २६९ •स्वस्तिर-
न स्वस्तिर •स्वस्थ (वाहु)—(हृत्प) पाहणाराच्या मुखा
माउ व येता रोंवत पाहलेले वाहु वर मेणें

ऊर्ध्वाधर—नि स्वस्तिर व अथ स्वस्तिर बाध्याकडे टोळें
असलेला, रज, सरळ रोंवत उभा [ऊर्ध्व+अधर]

ऊर्ध्वासिन—न (योग) बौन्यायसी आगतापैरीं ताठ उभे
राहणें दे एक आसन [स ऊर्ध्व+आसन]

ऊर्ध्वी—त्री ऊर्ध्वनाडी पडा 'मग ऊर्ध्वीच्या रिगनिगा ।
मुत्ती तेवच शक्ति' या ।'—हा १८ ३३७ [स ऊर्ध्व]

ऊर्ध्व—नि नाचणेलाय म्हणें माहोत असलेला, प्रसिद्ध नावाचा,
सामान्यत, इसच्या नावाचा, दोषण नावाचा, अथवा, म्हणने उर्क
पडा 'माहे मोहरल ऊर्ध्वचन'—गाळ 'शाळांनी जनादेन ऊर्ध्व
नाचा फजरीस' [वर उर्ध्वनाचा, प्रख्यात]

ऊर्ध्वि—मीं—पुकी १ लाट, उडणी, उकडी, तरंग, लहर
(पाण्याची) 'हुता म्हणे गणासागरसंगती । अवया शाल्या ऊर्ध्वी
एकमय ॥'—तुगा ४०१६ 'आर्ध्वी ऊर्ध्वी साह ॥'—तुगा २
वग, प्रवाद ३ (छ) जाकस्मिक उकडा, हच्छा, आग, वृत्ति
(यनाचो) किंमोडऊर्ध्वी दाण । सद्विवर्णे जावरिजे ॥' [स ऊर्ध्व]

ऊर्ध्विका—की (लहरीप्रमाणें चमकणारी) अगदी 'उद्योत
तो उत्तम ऊर्ध्विका'—साह ६ १५२ [स ऊर्ध्व=शट]

ऊर्ध्वी—ऊर्ध्वी पहा

ऊपर—की खडण, पारी उमीन [य]

ऊपरवर्ण ऊपमा—उ (ज्या) दा, प स या मथराप ही
सदा त्याच्या उच्चारणावरून लावतात इ उमा म्हणून उच्चारणा
उत्पन्न करणार अथवा प्रकर उच्चारणाक म्हणून याना दे नाव आह
काणी ऊपरमणीत 'ह' चाहि चमोपरी पठात [स]

ऊपमा—ऊपमा पहा

ऊत, ऊत—उ सातार, कांती, खडीसातण, गूळ इ ज्याच्या
त्याचावून सगार होतात अशी ए ७-६ हात उंचीची वनस्पती, उता
डिड्यामानात घेउन हाता याच पाया, दागडा, काळा, पुष्पा, फरी
वीर प्रसर पाहत तमेंच १ शाल्या-दालाल गाळण जाणारा, याच्या
मुखाचा उतार ऊर्ध्वी गणतो २ आड (उ) आल्याच्या वरने गाल्या

जाणारा, याचा शुद्ध समदार व रुद्धर आणो ३ रोडवा=अमिनी
पाया नीतभर पुढा राहून सोडतात व त्यास पुनरे पुनरुद्भव होणारा,
याचा मूळ चिन्हाचा असतो उताचा बोगसाहि गाम कुठर जात
माही हा समशीतोष्ण जाह रस थंड असतो वेडा जम म्हणून एक
आंध्यापायणी प्रकार आहे २ उताचा फड, उभे घोर 'उगात
जाऊन वाडे दोषभियाआण [म धु पु गा इरु उचु हि ऊण]

०म्ह १ ऊग मोड लागला म्हणून मुळातकट टावा? २. उगापाटी गोठ
यागली असली म्हणून आपल्या पायापावशिता निचा हस सगा उग
योग कराना काय? ३. उगापाटी पगमुठ्या राड=परादा उदार भेटला
म्हणून आपण त्याला माराच लागू नये ऊग मुळातकट म्हाडा तर
मुठापावून दाताना प्राप्त होऊन रस येने, त्याप्रमाणे एखादा दणारा
भेटून व त्याचा फार फायदा घेताना तर तोही प्राणो ३ (व)
उगापाटी काळ=न्यायपोटी दगैर ३ उगात जाऊन बडे दोषी,
निचा जाणगे उसातले वाड-१ उगाचा वेडा, वाडे २ (ल)
हुपार, होतक मुरगा ०. उगतनिणे=उगासरत घालणे ० साळणे-
साजळणे-उताची पाणे-पाणी सोगे

ऊस-० ए प्र प्रकारची घारी माती [म ऊग-२ प्रा ऊग=
घारी माती]

ऊसदार-न पुढील दा, त्याच्या आगपासची जाण,
दागारा प्रवृत्त पध्दतदार याच्या उलट [उगुदार]

ऊह-हु-उ १ तर्क, अजमास, अदाज, तर्कज्ञान २ परि
नित्यव्युत्पन्न बदल वेगळा (शास्त्रवचनात धरिरे) उहू अर्थ १ पडा
[५] ० चाळणे-प्रतिपादन करणे 'अधी असत्याचा बडिवात'
सद्भाव फेला जा सगुह. त्यामि मिच्या नास्तिक विचार. एकाली
नस ऊहू घाली. ०. उगा २३ २०७

उडापोड-उ वागापाट साधकायक विचार, दाहनिचा,
विषादपूर्वक करावनाची योजना, काळजीपूर्वक घर्चा, निरण 'त्या
तवाचा पूर्ण उडापोड करून आमच्या कर्मांनी मागेच निर्णय केला
आहे' ०. उडा १०५ [म ऊहू-तर्कज्ञान-अपोड=विपरीत तर्क]

उडागोडणे-कि 'घर्चा करणे, वाटाघाट करणे' आता व्यापक
धी एक दली। हे उडापोडी चे एमी।' ०. उडा ६ ८९

ऊहू-उडा छे। नव्हे। नको (असमतिदर्शक) [ध्व, उ+हु=
हुकार]

ऊठ-० की कायाचे रोप, पातीच्या वाढाची गडडी [का
वडिळ=कादा]

ऊ

ऊ-मराठी वगमालेतील एतवे अक्षर हे अक्षर इ स च्या
६ व्या शतकात उष्णीपविजयधाराणीच्या साक्षपात प्रथम आहे

ऊने वतमान गायरी ऊ याच याकृतीपासून बनला आहे यानवर
१० व्या शतकातील एका नेपाठी हस्तलिखित पुस्तकात व ११
व्या शतकातील काही लेखात व दितो

०. ऊ-उ याच वेदांशी पहिला वेद, ऋग्वेद ०. श्री ऋग्वेद-
दातील ऋचा, मंत्र, सूक्तातील एक भाग ०. संहिता-०. श्री ऋग्वेद
महिता, ऋग्वेद मंत्र, ऋग्वेद पहा [५]

ऊग्वेद-उ याच वेदांशी पहिला वेद या वेदाची १० मंडले
अपुन ती निरगिराळ्या ऋषींच्या नांवावर आहेत काही ऋचांचे
एक सूक्त काही सूक्तांचे एक मंडल अशी याची गणना आहे याची
हंगरी गणना म्हणजे आठ अष्टक व ६४ अध्याय ही होय काही
ऋचांचा एक वर्ग, काही वर्गांचा एक अध्याय, आठ अध्यायांचा
एक अष्टक व असे आठ अष्टक म्हणजे ऋग्वेद. ही विभागणी केली
कधील आहे ऋग्वेदाची एकदूर सुक्ते १००८ अपुन एकदूर ऋचा
१०५८०॥ व अवतरकथा ४३२००० आहे चारी वेदात ऋग्वेद
मोठा आहे ऋग्वेद हा तीनवेद अपुन यज्ञातील होता नामक
'इतिज्ञाने यज्ञातील मंत्र म्हणावयाचे असतात [५]

ऊग्वेद-उ ऋग्वेदाचा अनुसरणारा ब्राह्मण, व्याख्या कुल-
परंपरेत-उपगमन, विवाहादि सभ्यार ऋग्वेदातील गवामी होतात
असा ब्राह्मण, ब्राह्मणगोत्रील एक वाटा [५]

ऊचा-० १ ऋग्वेदसुक्तातील एक मंत्र, श्लोक 'बोली
निपेधनिघुमे। निघा रुद्रा बडु गर्भे।' ०. हा १५ १९६ २ वेदा
तील मंत्र 'ऊचा धुति स्मृति। अथेय स्वर्ग स्तवक जाती।' ०. दा
१०५ ८ 'ऊचेत या स्वराची राधा पेत स्तेजवर नाच भरती'
०. ऊ ११ [५]

ऊतु-वि १ सरळ, प्रत्यक्ष, उजू २ (ल) ग्रामागिक,
निष्कण्ठी, साधा, अकुत्रिम, सच्चा [५]

ऊतुभुजक्षेत्र-न (गणित) यदुकोणाकृति, सरळरेषाकृति
[५ ऊतु+भुज+क्षेत्र]

ऊण-१ कर्ण, दणें, रीण, परत यावयाच्या बोलीने (सव्याज
निचा तरेच) पतलेले प्रत्य, इ० २ (ल) उपकार, माणसाला पुढील
तीन ऋण अकारात असे समजले जाते-देवकरण, अक्षिपण, पितृ
करण, कोणी सगुयकरण असे चौथे ऋण मानितात ऊणतय पहा
'हे माझे पूर्वील जुने ऋण। दवापाशी जाण देविले होते।' ०. एभा
२३ ४५० 'ऊण फेरावया अवतार केला। अविनाश आळा
आकाराची।' ०. गुणा १० २ (अकणित) वाद निचा वजा करा
वयाचा नक रकम ३ (बीजगणित) वजाणाचीचे विन्ध, उणे
विन्ध, उणी सख्या, वजा करावयाची सख्या, याच्या उलट घन
४ (पदार्थविज्ञान) विनेचा एक प्रकार, (इ) (निगेटिव्ह) अप
सारक विपुल अवयुक्त्या उलट कणविपुल, अवयल असलेल्या दोन
पदार्थांशी एकावर ऊणवीज असेल तर दुसऱ्यावर घनवीज उत्पन्न

होने [स] ० कर्ण-१ कर्ण काटणे. २ कर्ण करणे ० काटणे-
कर्ण काटणे ० फिटणे-कर्णमुक्त होणे, उपकाराची फेड होणे 'गेरो
रणात म्हणजे तुमचे याचेहि सर्व भरण पिटेलें।' -सोमोय ११
७४ म्ह० १ भ्रण काढून घण करणे-अनुकूलता नसनाहि उरल्या
पिसावर लौकिक, नैसर्गिक सभाळणे ० भ्रण कृत्या घन पिंसे-प्रसिद्ध
नास्तिराग्रगी चावळ याच्या नावाने प्रसिद्ध असलेल्या पुढील श्लोकात
हा चरण आहे 'याच नीच सुख जीनेतु कण कृत्या घन पिंसेतु
सम्पत्तिमूलक देहसुख पुनरागमन कुतः।' (अर्थ-जीवान जीव आहे
तोपर्यंत सैन कधीही कण काढून रूप प्याने कारण या देहाचा
भारका काय ? जेव्हा गेलेला देह पुन्हा मिळत नाही) ० फरी-नि
१ कर्ण देणारा, सावकार, उत्तम २ कर्ण घेणारा, देणेदार
कणनी, असमं ३ कदापासून काही उपयाग नाही पण पसारा
उपयुक्त पोषावे लागते असा, कुचरामासा माणूस, भाळणी भायत
याकड वसास दिवने म्हणान ४ कदाच्याकडून जावल्याला
जेव्हा मदन होतो व सा सारखा आपल्यावर ह्या करीत असतो
असा माणसाम कृतनादर्शक घुस्त्रिने म्हणतात ० ग्रस्त-नि कर्ण
काजारी, कर्णत घुस्त्रेला ० घातनी-नि (ना) अगमाघातनी,
पण वधेरामागे घेणारा ० चिन्ह-न (गठित) ठेगे चिन्ह, (-) कण
अर्थ ३ पहा ० जप-न देवकण, गिहकण, अतिकण, कण अर्थ १
पदा 'मी कणत्रयाणासु निशुद्धि। मुक्त हागे मगदा।' 'प्राचीन
महायुक्त कणययाची कल्पना आढळते' -टि० ११८८ ० दार-नि
देणार, कणनी, कणनी अर्थ ० व ३ पहा ० धन-न १ कर्जाकड,
उमता येतलेला पैसा २ उगे अधिक चिन्ह ० धुन-३ (पदार्थ
मिळून) (गुराच्या किंवा विद्रव्या) दोन टोकांपैकी एक टोक
(६) निमेषित पोत, पोषाड याच्या उलट ० पद-न वग

कृणाईत, कृणाईतस्वरूपी, कृणायतस्वरूपी, कृणाधी-
तस्वरूपी-३ १ (सामा) कणनी २ काही उपयोग नमता पोसावा
लागणारा कणनी 'उगीच कृणायतस्वरूप्यासारखे होण्याला हात
देवून चार चौथे वेवे वेतात तेवें वसुं नका' -मोर ४ ३ देणे
दार, कर्णदार 'एक म्हणे हा मासा कृणायित। मला मापवला
येथ।' -सभा २३ १२१ म्ह० सगळी साळ्याची, सगळी माळ्याची
धनीण तेल्पाची अन् कृणाईत मानणाची (वायरी)
कृणादान-न १ सावकारीचा पदा, पैसे दमने देण्याचा
मदमाय २ कर्णसुली, कृणाणी ३ कर्णपेड [स श्रृण+आदान]
कृणागुण-३ १ चाड गुण्युदा याचा दूरे जन्माशी कण
सकच, इगणित फड देणारा पूर्वमन्थ, प्राप्तिन, योगायोग, ईशरी
सुन 'हा परमेश्वराच्या वरचा कृणागुण' २ स्नेहवत्, परोषा,
मनी 'जव हो' मन्थामुनिया सुमनु याचा गुळीच वजावी।
सत्त्व कृणागुणधुनि ईश्वरमूर्तीच बळ योजारी ॥' -वगनागी
कृ-टिक [स कण+गुण]
कृणिया-नि १ कर्णदार, देणारी, कणको 'परी नेमुने
होइनेळ। कृणिया सुन व' -दा १८ ३०१ २ धनको, सावकार.
'जेता गमथु आभिकृणिया। मागी आण वाहिया। नलोडलेला
प्राणिया पद तो भोगु ॥' -दा १८ १५१ [कृण]
कृणी-नि १ भणायपणी २ देणेदार, कणनी 'आमुचा
गू कृणी थडीयाचि देता। माणसा येवा आले दारा ॥' -सुण
१२११ ३ (ल) उपरागवद, उपल 'सुगंधि आपण कृणी
मागी वाय' -टि० ११८८
कृन्त-न तर, रोपण [ग]
कृन्तु-३ १ विविध कालावधि, हवामागाप्रमाणे मानलेल्या

नृणां, पावसाब्दा, हिवाब्द 'पे ऋतुत्रय आकाशे । घट्टियासी
 जैसे ॥' - झा १४ २९१ [स] ० दर्शन-त रजोदर्शन, भियास
 प्रथम प्राप्त होणास ऋतु, विद्याल, नद्याण, ऋतुप्राप्ति ०दान-न
 सभोग, स्त्रीसमागम 'वर्षातानीन्तर भायेंस ऋतुदान करावे'
 -मुउ १० ०पति-३ वसतऋतु 'जैसे ऋतुवर्तीचे द्वार । वन्यी
 निरतर । पोळणे फळभार । लावण्येसी ।' -झा ३ १०० (जुने अप
 रूप ऋतिपति 'पुलवणा ऋतिपति । योगिनि वृद्धस्त्री ॥'
 -शिशु ५१ ०पर्याय-३ अर्चुंये परितेन, अनुक्रम, वत्तुंये शुद्धा
 पुनः येणें, ऋतु बदल ०प्राप्ति-स्त्री रजोदर्शन, ऋतु प्राप्त होणे,
 नद्याण, विद्याल्लेपण 'मुख्य मुख्य स्मृती आणि पुनः पुनःप्राप्त्या
 येवीं प्रसारत असून पुन्य मानोत असत या अर्थातून सुगीचा
 लभाचा काळ आठ वर्षापासून ऋतुप्राप्तीपर्यंत सामितला आहे'
 -टि ४ ११५ ०मती-स्त्री (अप रूपे-ऋतुवती-वता-वती)
 १ विगळती, प्रथम ऋतु प्राप्त झालेली बन्दा न्हाणोरी २
 विद्याल प्राप्त झाल्यापासून १६ दिवसपर्यंत गर्भनभव होण्यास
 किंवा गर्भाधारणेन योग्य स्त्री, विद्येपत चरण्या दिशसी ती अशी
 अवयव भोग्य समजतात 'अथ व श्राद्ध हाडन होऊन ऋतुवतीची
 इच्छाही पूर्ण होईल'-मुउ १० ०प्राप्ति-प्रात-स्त्री प्रथमरजो
 दर्शनमर्याी अनिष्ट मांसादिकांचेद्विपत फलनार्याचे करावयाचीशाति,
 गर्भाधानविधि 'कारण पुढें शुद्धाचा अस्त आहे म्हणून कुंडूगची
 ऋतुशांति करून घ्या'-वका ९ ०संपादणें-ऋतुदान करणें, सभो
 गणें 'दिवस पाचवा ऋतु संपादन सग जा शुभरासी ।'-पल ९२
 ०स्नाता-त-वि १ विगाळोपानांतर स्नान करून धुद झालेली
 २ (जुकीने) विद्यालसी ऋतुवती, रजस्वला 'ऋतुप्रात भायें,
 जिला वदुयें दिवस त्याच दिवशीं एकादशी' -आली अशेल
 -मुमु १६ ३ सभोगयोग्य, उपगम्य 'वा शुनी जशी
 ऋतुस्नात । सिंसी भोग्य यती लाव बडुत'-एभा १०.५२२ [स
 ऋतुस्नाता, ऋतुस्नात शुचीचा प्रयोग]

अतृप्त्य-द्राघरु-वि आर्तवचनक, अतु शान्तवचन दणारे
(औपध वगैरे) [स क्रु+उत्त्व]

प्रतिष्ठित—३ यज्ञाग्न, रोमहृषण इ० कर्म करणार, त्यात भाग घेणारा, यथमानाने याची योजना करायची असते यज्ञ यागता १ होमहृषणत ऋत्विगवरण नावाचा एक विधि असतो यात यथमाना० आपल्या घरी कंठावसाच्या यज्ञकर्मात विविधकामी त्या त्या ऋत्विगजाची योजना करून त्याचे पुनवपरायचे असते ऋत्विग अभ्यग्न, तरुण भद्रावां वीरें स्थापे सुप्रसायान् (आथ रायनस्यपुत्र १ २३) दिली आहेन [३ ऋग्वेद—पूजा करणे]

प्रसिद्धि—जो १ ऐश्वर्य, संपत्ति, भरसहाय, समृद्धि, श्रद्धा 'का
तपोबंध' कृद्धी । पातलिया अथे युद्धी ॥'—श्री ११८८ २ ऐश्व
र्याचा, भरनराटीच्या काळ [ग] ० सिद्धी—जो शब्द १ गणपतीच्या
सोन दावी, परिचायिका, रागानन्दन 'कृद्धि' 'कृद्धिसिद्धिसहित

महागणपतिय्यो नमः ।' (विरु) रुद्धिमिदि पहा २ रुद्धिमाणि
सिद्धी (अष्टमहामिद्धी), सप्तति आणि दश

ऋषभ—१ वैल, पोळ, वसु २ (संगीत) (शुद्ध) सात स्वरपंक्ती
 दुसरा स्वर, सा, रे, ग, पैकीं रे हा स्वर स्वस्वपन्न पहा —ति
 थोड उ० पुरुषपेभे ‘व्यान देती पुरया हे जया पुरयर्षभा ।’
 —गीता २ १५ [ग]

ऋषि—३१ तपश्चर्यादि पुण्यकर्मांचे टिकाणी ज्याची सतत पूर्ण निष्ठा असून ज्याची वचने ईश्वरवचनाप्रमाणे लोक मागतात असा माधु, ऋषीमन्वे कश्यप, अत्रि इत्यादि सात ऋषी प्रसिद्ध आहेत ऋषीमन्वे काही वेदमनत्रे (मनरचना करणारे) आहेत ऋषींचे पुढील सात प्रकार आढळतात—द्वर्षि, व्रजर्षि, राजर्षि व तीन मुख्य आहेत महर्षि परमर्षि, क्षुनर्षि व काळऋषि हे चार कोणी मानतात (द्यामा) तपस्वी, मुनि, योगी २ सात्विक माणूस, देवमाणूस, शुद्ध आचरणाचा, धार्मिक माणूस [स] म्ह० नदीचे मूळ आणि ऋषींचे कूळ पाहू नये (बेकडीही मोठी नदी असली तरी तिचा खमम एखाद्या आंढोऱ्यापासून सालेला असतो, तसेच पुढील ऋषींचा जन्म जरच विद्या हीन कुळात झाला अमलत्याचा महाभारत बारी प्रधातून कथा आहेत, म्हणून ह्यांचे मूळ शूद्र नये, कारण ते अनादरात कारण होत) एखाद्या गोष्टीचा अधिक छटा लावीत न वसना बाळू गोष्टीकड ह्या बाबे या अर्थी उपयोग ० **ऋण**—न मनुष्यग्राण्याला असलेल्या ऋण नवापेक्षा एक ऋण, दुसरी दोन—देवऋण व पित्रऋण होत ऋतिपण व वैश्याध्ययन यांनी ऋषिकृपा फिटते ० **धान्य**—न मुरुयश्यापान्ये खेरीज वहन साबे, बरी, देवभात बारी विरदोळ धान्यापेक्षा धान्य ० **पंचमी**—थी माघपद शुद्ध पंचमी, या दिवशी अक्षतीसह सत ऋषी ग्रीवना करतात हे व्रत सर्व हिंदुंनी, विनायकी असताना पुढून परात काही वस्तूच स्पर्शे झाल्यास तो दोष नाहीसा होण्यासाठी करावयाचे असते या दिवशी छियांनी वेलाच्या वधाने तयार झालेला पोणताने शुद्धी राखावयाचा गमने ० **भार्ग**—३ शास्त्रविदित आचार, व्रत, धृष्ट, सात्विक धर्मे, निविष्ट, अन्याय्य कर्मे त्यान होत असतादि सर्वसा न कल्पे ० **भार्गी**—वि शुद्ध व्रतें टेंवणारा, ऋषि मार्गने जाणारा ० **यज्ञ**—३ पंचमहायज्ञांपैकी एक यज्ञ, ब्रह्मयज्ञ इतर यज्ञांमध्ये प्रत्यक्ष अवदान किंवा यज्ञदान असेत परतु या यज्ञात ऋषीपितृव्ये वेदाध्ययन करी देच हवन होय ० **खंरया**, सख्याक—वि सातही सख्या सात ऋषीवृत्तन ही सग्न पडती आहे 'खदिश्रसाये शास्त्रसख्याक' पयसाक ऋषिसख्याक । एतिया परि मय्यक । यज्ञविया अवचरिणी ॥ '—ज १० ४९

श्रुष्टि—ही लक्ष्मीचे एक शत्रू, त्याचर किंवा माला -हिलद
२० [स]

अक्ष—३ अक्षर, रीत —३ एक तारकापुत्र [३]

ऋ, ल, लृ.

हे तीव्र स्वर आरंभी असलेले शब्द सराठी भाषेत चेत गाहींत, संस्कृतमध्ये येतात.

ए

ए—साराठी वगैरालेखील अक्षरांचे अक्षर अक्षरविकास—आल्या पांच भरल्या आहेत १ गिरवार सिल्लेख; २-३ सदाच्या सततातील ताळपत्री ग्रंथ व शुद्धपदेचा लेख, ४ भार दिलेलेखानील काव्य (११ वे शतक). श्रवणची पांचवी अवस्था त्यानंतर स्वस्वर प्रचारात आली. —ओशा १.

ए—आ. परिषदातील माणसास हाक मारल्यामाठी योजाव याचे संवोधन; अरे ! अय ! 'ए तमा, इकडे वे.' [ये]

ए—त्या. हा, ही, हे, या. 'जो मजशीं छुंते जे भूतकीं । रायां गावी ॥'—शिशु ८१०. 'तरि सैही ए सुंदरी । मुक्कल्लु केला.'—शिशु ८०१. (कातवडी भाषा) 'ए बालनी सोय किडी करावा.'—मसाग १.११. [सं. एतह; प्रा. एअ]

ए—कि. (द्वितीय-सुतीयपुष्पी एवचनी) ये, येते, येतो. ये पहा 'येरी खरिखा जीजे । तरि निदा कैमेनि जे ॥'—शिशु ४७०. त्रियापदातील व त्याच्या रूपातील ये बहुल ए येतो उ० एओ, एओनी भाषा सज्जेची येतो, येतून वगैरेची रूपे होतात. 'अवदशा यां पांडवा । एओ मेदावी ॥'—शिशु ४९१. 'येपे एओनी पृथक्वना.'—रारि १९५. [सं. एआइ; प्रा. ए; म येणे]

ए—(जें)—तुलीयेचा एवचनी प्रत्यय; नें; एं; एीं यांपरी हुसरो. 'परागे धुलवाडी तेजिजे । जाउडे यतपनि पाणिजे तिपिजे ॥'—शिशु २७५. [प्रत्यय]

एआ—(संवेप) एआ.

एअर—जी. (ई.) हवा; वायु; वारा. [ई.] ०मान—जी वात-वहिरा, हवेच्या वाचने वरुणारी बंदूक. ०टाइट—वि. वातप्रतिकारक, वाटेकून होया ज्वेन न होणारा ०पंप-उ (पदार्थोत्सारण) वाता वरील द्रव्य; वाग वाहून पंपण्याला पंप [ई]

एउते—वि. वि. इवे. 'आतानी यानु होणे । सापें नागद न म्हात एउते ॥'—शिशु ११९. [सं. अत, प्रा. एव]

एक—वि. १ आपल्यावाचक; गवैःकपामध्ये वरिणी मेल्या २ एअटा; अतिशय, योगी वरोपरीचा समारा. 'अम जे आहे ते एअ माटे.' ३ कोणी तरी. अमक; एगता. ४ निवडिल एक; मारीन वापरा. उ० एअ साहज; एअ तसाह; एक खिळ 'लो एक उमे साहोरे. —तथा ५

वीर आहे.' ५ सारोरे; एकरूप; एकच. इह० 'तुम्ही आम्ही एक कंठा-ळीस मेळ. ६ अतिशय किंवा एगमारसा; अग्याहत. जलें—एक पाऊलून पांवणारा, एगसारसा पडणारा पाऊस; एक घोड; एक गोंधळ; एक गहवज; एक अनर्थ; एअ रड वगैरे. ७ (संख्यावाचक अवया प्रमाणवाचक शब्दावरोवर योजतात) अजमायें; जमजमळ; गुयारें; कयमास्त. जगें—येथून कोसएअर समुद्र आहे; रंभरएक रूपे सिद्ध अवतील, पाच एक, बीत एक इ०. ८ न फिरणारें; अन्पया न होणारें; सतत एक. 'तुम्ही थोरतुंगचे वचन एक असावें.' ९ एचचनी, एकाशी; एकपत्नी १० दुसरा; निराळा; नेगळा; भिन्न; एक नव्हे अस्य. 'हे कोणष्ट एक तें एक, एगमारसा गुण कसा वेडेल.' 'कडे एक आणि हाते एक.' [सं. एक; प्रा. एक; पा. एक, कें एकस, केंकि. येक, हि. एक, चक. सि. एक, दिक्, हृद, वं इक; पपं हेक, हिक] एक या शब्दाशीं दुसरे अनेक शब्द जोडून वाटेल तमे वाक्प्रचार करतात त्यातील काहीं पुढे दिले आहेत (आपल्या ठिकाणीं) ०म्हणायिणें—स्वतः बहुल्या अभिमान किंवा घोडपणा राखणें, प्रस्थापित करणें; आपण कोणी मोठे आहोत असे मानणें. ०असणें—होणें—पडणें—एकजुट करणें; एकत्र असणें; एकीकरण. ०धरून वसण—विशिष्ट गोष्टी हक्कची हेका धरून वसणें; हट घरणें एक करता येक होणें—दखिल न घडतां मल्लेच होणें, एक करायला जाता दुसरे काहीं तरी होणें. एकाचे दोन करणें—एकाचे वेक करून साणणें. एकाचे एकवीस पांचांचे पंचवीस करणें—दुपटून साणणें, पदरनें पादून सांगणें; तंतोतंत पोरें न साणणें एक माहीं दोन माहीं—मोन स्वीकारणें; बीगाच्या अग्यामग्यात वसणें, तुल० हरा माहीं सिना माहीं. (तदस्वरुपि स्वीकारलेल्या माणसाबद्दल योजितात.)

एकडेटी—वि (द्विचल बीड) आपला एक उंट शिफ्ट देवून प्रतिप्रस्थावर प्यादेनात करणें, जमें—एअ उंटी हुचमडी (उडमात.)

एकएक, एकक—वि प्रत्येकजण, एकएअटा, एकामाएन एक, एकेचण, निरनिराळा, स्वतंत्र, वेगळा इह० एअए यात सगळा सगळा (नऊ नऊ) हात—व्योतचक गथा, भरमगट, आगच्या मवा घोलणे

एकएअटा, एकएअला, एकएअटा, एकएअला—वि. १ एकएअ पहा २ एअन, स्वतः एअटा. बरोबर बोयी नगलेला; मोबत—मदन वाडिजे अगलेला, दुगन्यानी जकर आलेला.

एककट्ट—टट, एककूट—टूट—कि. एअमट पहा.

एककाला—अग्या कालातीमतीत एक दुसरा. योल (ई. पॉल इन् याग प्रतिवर्द) हा दुसरा मिळतसायन मारीनी एअ गरड रेंज एअीकायमून ६ ईव अंगमवर आणि मारीनी उंच मनु. प्याच्या दान्दळा हातर, उंचीच्या अमाणा एअट्टी एअ अगे मारीन वापरा. उ० एअ साहज; एअ तसाह; एक खिळ 'लो एक उमे साहोरे. —तथा ५

एकनरपद्धति—की (अर्थशास्त्र) सरी कर बाहून टाकून फक्त जमिनीच्या उत्पन्नावरच कर वसविण्याचे तत्त्व, म्हणजे सर्व करांचे एकीकरण, (६) सिंगल टॅक्स या तत्त्वाचा हेन्री ऑर्ज (१८४१-१३) या अमेरिकन अर्थशास्त्रज्ञाने प्रथम पुस्तकार केला.

एकनली-ल्ली—वि १ हेक्जोर, सङ्क्षिप्त मनाचा, एवाच टाविक मताना, सर्वशीला, पदतीना किंवा गोशीला अर्थात हाने चिकटून राहणारा, प्रसंगानुसार वागण्याचे ज्ञान नसलेला, भोल्या मनाचा २ (पाठ वरणे, तर्क करणे, हिशेव करणे वचन वरणे इ० परीं) एवाच विषयाकडे स्वाभाविक बल किंवा बुद्धि असलेला, एकांगी, एवदेशीय [एक+फल]

एककांचालसूण—उ की एच कुडी असलेला, एक प्रमा रचा लघुण (होत निरनिराळ्या कुट्या, बिया नमून, एकच गुण असतो) [एक+काचा+सूण]

एककानी—वि एक काना असलेली (बंदक) [एक+काना]

एककामी—वि एकच काम करण्यास लायक, हरकामीच्या उत्पट

एककार—उ १ जुळणी, जोडणी, मिसळणी २ गर्दी, युवायुव, गांधळ, गोलवार एकाकार पहा -वि एकरूप, समान, एकसारखा, एकाकार 'राय एक समसमान उचनीच एकवारी' -परा ६५ [शुद्ध रूप एकाकार]

एककालिक, **एककालीन**—वि समकालीन, एकाच वेळचे, एका वेळी झालेले आलेले, समवयस्क, समसिध्दित, (६) कॅप्टे म्योरी [६]

एकराटा—किवि (नागपरीरूप एकराटा) एकर, एका टिकाणी बसून आगबंद, पाऊर, टोक, बट [स एक+टव+च]

एकखतो-खेती—वि इमन्या, विजातीय रगानी ऐकरी छडी, रेथ, सटई उठविलेला (रेथमी खण, लुगडे) [६ एक+अर खत=रेथा, रेथ]

एकजारी—वि १ एवाच खावावर उभा असलेला (तडू घर बागे) २ (ल) एकट्याच कर्ता पुत्र असलेले (कुत्रा, पर) [एक+प्राय] म्ह० एका सामान्य द्वारकाच्या कुटुंबात पकत एकच कर्ता माणूस राहिला आहे त्यास लावतात

एकवेप—किवि एकपाडी, एकावर, पुन्हा एकदा [एक+वेप]

एकग—उ काटीचा खेळ 'एकग खडी, परीगदना, लाठीचे हात व कडाईत (विद्यार्थ्याचिकटून) करतून घ्यावी' -सव्या ५२

एकगजय—उ एकगर्दी, भोवळ, हळबोळ नाजम पहा [एक+अर पाय]

एकगजर—की एरक्षित ओराचा आवाज, सोरड, आरडा ओरड, काग, गज्या [एक+गजर]

एकगट-गट्ट—जिवि १ एरथ, एका टिकाणी, सब मिटून २ एव जुनीने, सौ एरक्षित होऊन, सप कमन [एक+गट]

एकगेळी—वि असडखुरी, खूर विभागले नाहीत असा (घोडा) त्याच्या (घोडाच्या) पायाचा आकार मूळचाच चांगला असून एकगेळी पसरट खुराच्या योगाने पाय फार सुंदर दिसतात -मराठी तिसरे पुस्तक (१८७३) १०६ [एक+गेळ]

एकगोत्री—वि सगोत्री, एवच गोत्र असलेले, परस्पर [एक+गोत्र]

एकचएक—वि कथळ एक, अगदी एव, निवळ एक, दुसरे जोडीला नाही अने 'माझे एकचएक पागोटें तें तुला देऊन काय बरे?' [एक द्वि]

एकचट—वि वरचट, एकाहून एकश्रेष्ठ ० एक-एवावर एक ताण 'काय एकाचट्टी एक फाटीं निपजली आहेत' -भा ५४ [एक+चटणे]

एकरचर—वि एकलौंछा, एकटा फिरणारा, हुटक राहणारा, याच्या उलट अनेकरच [स एक+चर]

एकचाकी गाडी—की एक चाक असलेली गाडी, हवल गाडी, रस्त्यातून माल विहणाराची गाडी

एकचार—उ १ (गा) एकी २ (घु) सकर, मिथण [एक+भाचार]

एकचाल-ली—वि १ एका चालीचा, सर्ववीचा, रागाचा (गाण्यात) घाटणीचा २ एकमार्गी, एखाद्या टाविक मताना, मवशीला, पदतीन चिकटून बसणारा, एककाली ३ सरळ, प्रामा गिर, छेकने बाडीत नसणारा [एक+चाल]

एकचित्त—वि १ एक मताचे, एरमेकाशी जुळणारे, सर्व समत २ एकाग्र, सावधान, लक्षपूर्वक -न १ एकाग्र मनगोरे चित्त, मेकमत्य, सर्वोनी एकदम तयारी २ (ल) जेवणास बस लेली मडडी उठताना सर्व एकदम जेऊन उठतात त्यावेळी सर्वोने जेवण झाले काय या अर्था एकचित्त झाले काय? असे विचारतात 'सर्वोचे भोजन सपने असे पाहून नैमित्तिक गोष्टासते कामदार यानी एकचित्त जाहल्याबद्दल हात जोडून श्रीमन्तास बळविले म्हणजे श्रीमत त्याचा स्वान्या हात पुजून देणेमहालाच्या बाहेर जातात -ऐराउ १ १७ [स एक+चित्त]

एकछत्री—रि एकाच राजाच्या किंवा मालवाच्या ताब्यांगील, अधिभारातील, एकजनी, एकमत्ताक (कारभार, राज्य इ०) ० राज्य-न १ एका सार्वभौमाच्या सत्तेखालचा अमर, प्रदेश, ज्या प्रदेशावर दुसऱ्या कोणाची सत्ता नाही असा प्रदेश 'हे भरतसड इतिहा लोकान्या एकज्जी राज्याराली आहे' -के २ (९) पदजन करील ती पूर्वदिशा [स एक+छत्र]

एकजती एकमती—की एकमत, मती, एकतेपा (अनेक व्यक्तींमध्ये), दृढ मतैक्य, अविभक्तता 'एकमती अनत्यानीन

आम्ही गहाण ठेवणार नाही' - निवि एकमताने, एकजूटीने 'हा तोरा एकमताने लिहून दिला सद्दी' जातीमती पहा [एक+जणें, +मते]

एकजथे—ए १ एकव, संहति, एरोपा (जातीचा निवा कुळाचा), एककुटुंब, एखात - निवि (शु एकजथे) एक गडा, पाऊळ, डोक [एक+जथा]

एकजन्मी—वि १ सवय आयुष्यभर पुरणारे, अतिशय निष्ठाळ एकजन्म बाळगणारे २ आयुष्यात एकदाच केलेले, ज्याची जन्मात पुनरावृत्ति होत नाही असे ३ जे करण्याला, पार पाडण्याला सवय आयुष्य लागते असे [सं एक+जन्म]

एकजरा—किवि जणुमानहि, यत्किंचितमुदा 'यात तकावत एकजरा न करणे' - रा ८ १५९ [का य्+शरी]

एकजात—वि १ एकाच जातीचा, समुन्याचा, एखातरया 'एकजात पूर्वी पाने घेऊन ये, म्हणजे हिरवे एरुडि नवावे' २ (ल) रावातीयात निमेल, चापले, 'अरे पाण्या ! हे तुप वाईट दितात' नाही म्हााराज एकजात तुप आहे' ३ भुरग 'सुलगी मान एकजात आहे' ४ सनातीय, एकापासून उत्पन्न झालेले (युध बायब) - निवि निव्वट, केवळ, सर्व एकाच [सं एक+जाति]

एकजातीय—वि एक प्रकारचे, तसेच जातीचे, वंशानाचे एकजात अर्थ १ पहा

एकजिघससी—वि एकान प्रकारचा, तऱ्हेचा, एखाज (माल, बस्तू वगैरे) [एक+जिघम]

एकजीव—वि पूर्ण मिसळलेले, पूर्ण एक झालेले (कि० होणे) 'माराळाचा चंगू उकळत्या हुयात पातला म्हणजे त्या दोहोंचा एक जीव होऊन जातो' [एक+जीव]

एकजूट—खी एकी, मिथण, एकोपा, एरजपा, - किवि एकमताने, एकोप्याने [एक+जूट]

एकझडपी—वि एकच काळी निवा हाडप आहे असे (दार विडकी) [एक+झडप]

एकट—एकटका—किवि एकटा, दुसरा कोणी बरोबर नसताना, एकला झालेल्या राज्यलेट । चोराडुळित होईल वाट । कोणी नवनावे एकट+जवणी एकवाट करावी । - एसा ३० ३५१ 'सद्दी एकट कनरळता । राधवराणी से सीता ।' - निमा (निवोड राव) १४ 'हिंदे मार्गे भ्रमोनि एकटका ।' - योजादि ११ ३६ [एक+ट प्रत्यय]

एकटका—एकटय—किवि सत्ता, एखातरखे, पाळ न पडता (पाढणे, रडणे, वगैरे) टक पडा [एक+टक]

एकटणे—वकि १ एकटणे, एकर करणे, घेणे, गोळा करणे, (कुले, धान्य इ) २ (व) जीप एटणे (एकाद्वय घेणे), वासावीत होणे, घुसमून घेणे एसाटणे पहा ३ गदी होणे, एकर होणे, सारेलख होणे, मिसळणे [एक+ट]

एकटदुकट—किवि एकाच (बहुतेक एकटा, स्वचित् दुस्का), एसादुसता 'या वाटेने एकटदुकट चोर फिरतात-फिरतो ? [एकटा+दुकटा]

एकटणी—प्या—वि एक टपाचा, आतील निवा घालाच टप (कलत्रा) आणि बरील टप यांपैकी कोणता तरी एक टप असलेला (बंदू) [एक+टप]

एकटा—वि एकटा, दुसरा कोणी बरोबर नाही असा, सोपत नाही असा म्ह० एकटाची एकताट=एकटा अमळा म्हणजे चाहील तो निवा एकाचक मार्ग राहता, एका काहीहि करण्यास स्वतंत्र असतो अशा अर्थाने [एक+ट प्रत्यय]

एकटानी—वि १ एसा आकाराचा, घाटाचा, रंगाचा, (गाना) एसा स्वहपाचा २ एकाच मनुष्याने एकाच ठाकाने लिहिले असता सारख्या वळणाचे दिणारे (अक्षर), निवा अशा अक्षराचा (हेय, पुस्तक) ३ एकाच ठाका दिलेला (दोण इ) [एक+टक] ० मोर्तय - शु हात न उचळता लिहिलेला मोर्तय 'हा शब्द एकटारी मोर्तयाने लिही'

एकटाग्या—नि (व) १ एक पाय असलेला, एका दिशेने जाणारा २ (ल) एककणी (मनुष्य) [एक+टाग=पाय]

एकटादुकटा—किवि एकटायुक्तपचा, एकटपासुवटपाने कशी रूप आढळतात एकटदुकट पहा

एकटा दिहोती, एकटा प्राणी, एकटा एरदुरा—उ १ कटिय, एकलौटा, एकवळी, माणूसपाग्या २ ब्रह्माचारी, प्रपच नसणारा मनुष्य

एकटिका—किवि एकट, एकटका पदा 'तो गाता तरी एक टिका । परि स्वरे पुस्त मीका ॥' - शिबु १६८ [एक+ट+क]

एकटय, एकटाय, एकटावण एकटे—किवि (हेट कु सो) एकाच ठिकाणी, एका स्थळी, एकर (नि० करणे) [एक+टाय=न, शु एट्ट, हि एट्टा]

एकटोर—किवि १ सर्व एकर, सरसकट, एकदम १ पाऊळ, एकगाडा, डोकळ, किरकोळ नऱ्हे असे [एक+टोक]

एकडकाटी—खी (विणवाम) हातमागावरील ओव्या निवा नसत जगाला टाकवयाच्या कती घडुकी निवा गज, टेंकणी, कपाळ काटी [एक+ट+काटी]

एकडा—उ एक, एकाच आकडा [एक]

एकडाल तान—खी (भगीत) स्वररुमात बदल न करता मंद अथवा मध्य सप्तधतील स्वरापासून आरंभ करून निघात सात स्वरांनी येतलेली तान [एक+डाल+तान]

एकडोळरा—न (कु) एक जातीचा मासा [एक+डोळा]

एकडोळा—उ १ एक डोळा २ (ल) एकूळता एक सुलका म्ह० 'एक डोळा तो का डोळा म्हणाय ?' - एकटय सुलगा असता तर त्याला सतति म्हणता येईन काय ? - नि एकच डोळा असल्या,

एकडोळी करोटी-करवंटी—म्ही एक डाव्या (भोव)
असलो, शेंडीकडील बाजूची, करवंगी, नरोंगी

एकतंड—किंवि (ब) एकासारखा, सतत एकतंड पहा एक
तंड पहा दिवस ताप आला ' [म एक+तंड]

एकतंत—किंवि अखंड, एकासारखा, सतत (चळ, जागा,
क्रिया इ०) [एक+तंत+तु]

एकतंत्र—किंवि एकदम, एका वेळी, एकाच साधनेने, एक
एनी, एकसाधनी (अनेक गोष्टी करणे) -वि एकतंत्राक, एक
एनी, एकमुखी एकनरी पहा 'सर्व कारभार एकत्र करण्याची जी
इश्या कामगारीची होय आहे' -टि ११२२ [स एक+तंत्र]

एकतंत्री—वि १ एकाच सत्तेने, साधनेने अनेक कामे पार
पाडणारे, एकाच हताने चालणारे, एका हाती, एक माथी, एकत्र
१ (ल) (चांगल्या अर्थी) सुरडीत, व्यवस्थित ३ (ल) (बार्ड
अर्थी) अनियंत्रित, स्वैर, जुडमी [एक+तंत्र]

एकतत्त्ववाद—३ अर्थात, ज्ञात एकाच सत्त्व स्वरूप आहे,
मग ते भौतिक असा अगर आध्यात्मिक असे असा सिद्धांत, प्लेटि
नस, स्पिनासा, शपिनहार् इ एकाचवादाचे पुरस्कर्ते आहेत,
याच्या निरुद्ध द्वितत्त्व-बहुतत्त्ववाद [स एक+तत्त्व+वाद]

एकतत्त्वी—किंवि एका वास्तवीत, एका गोष्टीत, एका ठिकाणी,
एका मुद्यावर (जीव घराणे, मन लावणे, अनुसंधान घरणे, कित
दणे इ०) [एक+तत्त्व]

एकतया—किंवि एकाप्रमाणे, एकचिन्नाने 'त्याचीं नांमं कोण
कोण। तही एक एकतया।' -मुआदि १४ २५ [स]

एकतरफा—वि १ एका घन्वाचा, रागाचा (प्रदेश) २ एका
बाजूचा, पडपाती एकदेशीय (विधान) -किंवि १ एका बाजूने,
एका भागी 'एकतरफा वस्ती आहे' 'एकतरफा फौज ठरवी आहे'
२ एका बाजूचा, प्रतिपक्षी हजर नसताना (ग्याव) [स एक+
तर तर्फे=ताळा, पटा, फा तरफे=बाजू, दिशा]

एकतरफी, एकतरफी—वि एका बाजूचा, पडपातीपणाचा,
एकतरफा पहा ० इन्साफ-निकाळ-३ प्रतिपक्षी हजर नसता विंचा
त्याची बाजू घेणे न सता एका बाजूने दिलेला निकाळ सामाजिक-
एकतरफी वज्जा-बौद्धी-जामीन-पंच-पचाईत पाटिलकी-पुरवा
फसल-बोलणे-माजूर-मोकदमा-वाद-साक्ष-साक्षी-हिस्सा-इ०
'या दुसऱ्या मुद्याचे प्रश्न निमुक्त करणे व्हा दिले नाही त्यामुळे

—हद्दीचा केस जरा एकतरफी झाला आहे' -टि ४ ११० [एक+
तर तर्फे]

एकतन्हा—म्ही एक (विचित्र, चमत्कारिक, गवीन) प्रकार,
रीत, पाटणी पद्धत 'वाल्याची एक तन्हा आहे' [स एक+
तर तर्ह, फा तन्हा]

एकतन्हेचा—वि वेगळ्या प्रकारचा, चमत्कारिक, विचित्र,
विशेष [एक+तन्हा]

एकता—म्ही एकोपा, एकी, एक्य, एकरूपता, सारूप्य 'न
भिन्न सत्तु त्या भेले भवि एका पाहुनी' -केदा १०८ [स]

एकताटी-टया—वि १ एकाच ताटातील, एकाच ताटाने
जेवणारे २ (ल) एकाच जातीचे, समानधर्मी, समान आचाराचे
एकताटी जेवणे-कि १ एकाच ताटात जेवणे, एका ठिकाणी
जेवणे २ (ल) आदीं सलोख्याने असणे, भेदभाव न ठेवणे म्ह०
एक ताटी जेवणे आणि घाम मोचणे=वरार प्रेम दाखवून आतून
मत्सर करणे [एक+ताट]

एकतान—वि एकाप्र, लक्षपूरक, एकाच गोष्टीकडे मन लागून
असलेले जेजे-गायनेकतान, शूगारकतान, भजनेकतान, अभ्ययने
कतान, विषयकतान परमार्थकतान, सत्कर्मकतान [एक+तान]

एकतानता, एकतानपणा—म्ही ३ एकाप्रता, अनन्यवृत्ति
'वेळ आपल्या गतीने एकाप्रता एकतानपणे जातच असतो'
-ब्रह्मप्राप्त २१३

एकतार, एकतारा-री—वि १ एका-एकेरी तारेचा, एक-
धाम्याचा, दान घाग पिडन टुट्टी न कलेल्या धाम्याचा (विण
केला पितावर, वख वारे) २ एका नमुन्याचे, फम्याचे, मजकूर
राचे, एकासारखे, एकाच प्रकारचे 'मग बसा केला विचार। पत्रे
लिहिनी एकच तार।' -ऐपो १०६ ३ एकचएक, तेंचतेंच, घडाल
बाणे [एक+तार]

एकतारा-री—शुद्धी विण्यासारखे एकतुवाच याचा भोपळा
गोठ व चापट असता, दादी कळकाची असून इच-सव्या
इच व्यासाची व दान तीन पूट लावीचा गोठ असते भोपळा एका
बाजूने कातड्याने मगविलेला असतो पोटी भोपळ्याच्या मध्य
भागी लावतात दाडीला एक चुंगी लावून तिला एक तार गुडाळेली
असून ती घड्यात लावलेली असते ती पोडीवरून भोपळ्याच्या
गुढाशी जो दावीचा भाग असतो त्यास लावलेल्या वारीक चुंगीस
खिळविलात अजरी म्हेक, सोहारी, भिकारी, वंगी गायता या
बाब्याच उपयोग करतात [स एक+तार गु एकतार]

एकताल—३ एका तालाचे नाव, यात माथा बारा व विभाग
सहा आहेत 'मंगलाचरणाला एक जीवाचा एकताल आणि भरत
वाक्याला इदगाल हा उरलेला' -भा ३८ [स एक+ताल]

एकताल-ली—वि १ (संगीत) एक तालाचा (भुपद इ०) २
ज्यातून एकच नाद निघतो असे वाद्य (तास, वाय ६०)

एकताळामण—३ (ज्याचार) एक माप या मणाने पजन
मुनी १५४० छप मार असते -मुग्धा ६ [एक+ताल+मण]

एकताळीस—(दि) एकाचथीस पहा

पञ्चमीस—वि ३१ सप्त्या [स षष्ठ्यिदं, प्रा एक्तीस,
पञ्चमीस तत् ० वि एक्तीस]

एकतुल्य—नि एकटा, एकला, एनाही 'अदीम मी सराही
एकतुला। खर्च नाही केला रुका।'—पृ. ४२० [एकटका अप]

एकतुका—वि साररो, समान, सम्य 'एते एतुर् ए पाच
मौलिक । पठती बहुवस टाक ।' -शा ७ २५ [एक+तु+कणे]

एकतांडी—वि एसा बाजूसतोंड वसलेला, मोवळ जसलेला, दुतोंडीच्या सवट -किवि एसा बाजूने, विरुद्ध बाजूस कोणी गमताया, एकांभी (बाद, तनार, पुराया, वैपीयत) **एकतांड** करणें-तोंड देणें, तमोर होणें, दगवात करणें

एकत्र—किंवि १ एका जाणी, एका दिनांशें, मिटून २ अवि
भक्त (बधु इ० नीं घरातरात), भागीदारीने ३ एरीबडे, एका
वाजूस 'एकत्र केवय बस अंपरन वैरी। अन्यन पर्वत शतक्रतु भीत
मारी।' नींतिशतक १० [स.] ० कुटुंब—त (बायद) मूळ एखाया
पुरुषापोसून जो बशविस्तार झालेला असतो त्या बशातीत पुरुष
त्याच्या बायका व अविवाहित मुली असे सवें मिटून एक घनेले
उडव ० कुटुंबपद्धति—भी वाटणी बाँरे न बरता सर्वांनीं एका
राहण्याची पद्धति

एकधाट—५ सारखी, एक प्रकारची व्यवस्था, चाल, रीत
भावणी [एक+धाट]

एकथोक-प—विधि १ एकदम एका बेजो सर्व (पेजें, थो
पाडे अनेक वार न बेला), एक रास २ घालक, सरसकट, उचा
एकथोक [एक+थोक, एक+थाप-थोप]

एकदश—क्रिचि एकदम, एकमेकास टागून, एका ओळीने
एकन 'तव झोडीधी धीरवटा। सनसनिती जेगटा। वाजिदाती एकदश
एके वेळी।'—शिष्ट ५३३ [एक+दाशे]

पद्मदंत—१ गणपति, गजानन, विनायक 'नमन भी ए
 दता। एकपणे भूति काता।'—एमा १२ 'अथम नमन तु
 दता। रणी र्हाळ नोवणी क्या।'—दुगा ४१९३ [स एक+दन्त]

एकदम—कवि १ तावड्योम, एतदर्थी, अनस्मात्, य
विलम्ब न स्यवता, न धावता, विमान न वेता २ एका पर्यायान्तरात्
एका विमात्, एका सपादपत्तित्, खेतिव 'मला त्याणी एकदम ला
छाये दिले' ३ एका वेळी, एवसमयावच्छेदकत्वात् 'एकदम हा
गोळा जड्यो अक्षे एकदम करावयाचे आहे' [एक+दम, य
सक+दम=जड्यो, तुल्य स एकपदम्]

एकद्वार—श्री १ एतत् वरुणं, एतत् वरुणं, एक द्वारम्
आणवे, वरीज, मिल्वणी २ सोह सोवत सयत मंत्री -
कित्ति १ एतत्, ज्योति, कवचासात, मिश्रणात 'तरी वरागयावे
आधारें । गिहीं विषय दसहनि साहिरें । शरीरें एकद्वारें । न
मन ।'—श्र ५, १५१ 'तारुळ आणि डाळ एतद्वर केळी म्हा

खिचड़ी हावे ' ३ एफ रक्मी सर्व, एचन वल्लन, एक्कम जसे-
एक्कर जगा - गावार-ताळा-पत्र-परी, एक्करीच हिरोव-
वेरीज-वरी ३ सर्वोर्नी मिट्टन, एम सपाने, एका ताफ्यात, एक
वट ' सारी ओपणे एक्कर उट्टन गग वाधा ' ४ डोक, एट्टण, एक
गद्दी, एक गोळा ५ पुन्हा पुन्हा करण्याचे कारण न देविता, एक-
वार, एक्कान (ताकीद, इशारा वगैरे) ' याप्रमाणे वर्तणे म्हणून
त्यास एक्कर ताकीद केली आहे ' ६ (नमरात्मक) कधीही
नाही, विरूद्ध, वेव्हारि अवाक्य या अवर्णने ' हू माझ्या परी
एक्कर देऊ नरो ' = कधीही, वेव्हारि घेऊ नको - पया ४८५.
-य ११७६ [स एक्क] ० गट्ट-किवि सर्वे मिळून एक्कन,
एक्कमी, एक्कजिमी सदैव, एक जुगिने, मेळ्याने, समुदांने
० व्ही सपसरी-ही बरजनी सगसरी (एखाद्या मोठ्या हिशो
गच्या) ० भाव-४ सपसरी दर, क्रिम ० चिन्ती-ही भावक,
शेक, एक्कम, एक्कजिमी विनी

एकंदर—न प्रत्यक्ष न होता परपरनें झारैला, अप्रत्यक्ष सबध, स्पर्श विच्छेद 'या मुतरयाये मला एकर झालें म्हणून मी स्नान करतो' [स. एक+अदर, हि अदर]

एवंदरा—स्त्री १ एकूण, बेरीज, सर्व मिळवणी, हाशील २
(गो) सारांश, तात्पर्य

एकदल—त्रिवि शेवर्गी, अखेरीस, थोडक्यात, साराश
एकदल—वि (विस) एकदल एकपानाचे, एत पाकळीचे
(भाड. फल इ०) [य एक+दल]

एकदशांश मीटर—३ मीटरचा दहावा हिस्सा (मीटर = १० दशांश इंच), (६) डेसीमीटर [स एकदशांश + ६ मीटर]

एकदा-दा—किवि ? ऐकेकाळीं, ऐकेवेळीं ३ एकदम, एकसमयावळेंदवहन, शुपय ३ एकावार, एकवेळ, पुन्हा गाही अशा रीतीने [स] एकदांना-नसेतरे, कसेने, सायासाने, एकावार, एक एकवेळ (पुन्हा कधीहि बाही) (किं० होणे, करणे ६०) एव दाजे लग्न झाले म्हणजे मुल्ले । ' तां एकदाचा तेजे पायला म्हणजे हाले ' ' हे कां एकदाचे सपले म्हणजे जन्माचे सार्थक शाले । एकदाची टाळी बाजारी । [स एकधा]

ख. एतद्वाण्या-प्र (तज्जावर) एत खडयाची नाकातील चमकी,
र. सुगंध [एतद्वाण्या]

एकदाणी—वि सर्वे दाने एकदाणे असलेले (धान्य) 'इण्यथा' अर्थात् दाना एकदाणी असता '१'-पागा १४६-ची सोन्याचे साधारणतः चाळीसगाणी सान्याच्या बड्यानी माळरुपांनी गुळून त्या माळेच्या दोन्ही टोंकास गाफाचे तुकडे लावलेले असतात व त्याच्या चवथी सान्याचे फासे असतात अशी माळ, भुंकेरी मण्याची माळ एक पातीचा व एका सोन्याचा मणि ओबेलेरी माळ [एक-

एकदाणं—न एकदाणी माळ; एक प्रवात्ती माळ; यांत कावेच्या पोतीमध्ये मधोमध एक सोन्याचा मणी असतो. 'एकदाण्याची सरसुगी तन्हा सादर.'—अफला ५५ [एकदाणा]

एकदिग्गत—वि. एकाच दिशेने गेलेला. [सं. एक+दिक्+गत] *समांतर रेखा—ही एका बाजूकडे जाणाऱ्या समांतर रेखा

एकदिग्गामी—वि. एकाच दिशेने जाणारा [सं.] प्रेरणा—ही (यंत्र.) एकाच दिशेकडे वायें करणारी प्रेरणा, शक्ति; सरूप प्रेरणा. (इं.) लावक फोंस, याच्या उलट भिन्नदिग्गामी किंवा मिरूप प्रेरणा. —यंस्थि ३४. [सं. एक+दिक्+गम]

एकदिन—दिवस—किवि. एके दिवशी; कधी तरी. 'एरदिन जागारे भाई. सतसे राम भजन करलेला.' [एक+दिन, दिवस]

एरदिल—दील—वि. एक मतांचा, एक विचारांचा (स्नेही), एकचित्त; एरनिष्ठ 'श्रीमंत व गजब एरदील, तेव्हां हैदराबाबाचा मज्बूर किती आहे.'—रा ६.२८९८. 'नज लाख सैन्य एरदिल पोडा सिरा। तीस हजार अवदागिरी बरोबर चाले दिगारा.'—पेपो १११—अ स्नेह, ऐकमल; संतोष. 'कोजेचा एरदील वरून.. पनाचे उत्तर जरवेचे आले असता इकडूनहि सत्त्वान्म जावयाला दिवसगत लागणार नाही.'—रा ११ २१०२. [फा. यद्+दिल]

एकदिली—ही. स्नेह, ऐकमल, एरदिल पहा. 'सख्ख एव दिखी आहे.'—दिसरा १,१२३ [फा. यद्+दिली]

एकद्री—किवि. (व.) परवा; चुकतच, एक दिवस [एक+दिन, दिवस अप]

एकद्रीस—किवि. (इण. गो) एके दिवशी. 'एकद्रीस मेळ्यार कोणती रुकलो, सदा मेळ्यार कोण रुखा.'—कोणतीहि गोष्ट भेदमीचीच झाली म्हणजे कोणी काळजी करीत नाही. [एक+दिवस अप.]

एकदुःखसुख—वि. सुखदुःखांत धटिकरी असणारे, समसुख दुःग्री; ज्याचे सुखदुःख एक आहे असे [सं. एक+दुःख+सुख]

एकदुःखी—वि. समदुःखी. [एक+दुःख]

एकदेश—अ. एक अंश, एक पक्ष, एक भाग. 'गळा पडति ज्याचिया तवगुणैकदेश भ्रमे। तिहीं तुजवि दाखिता भजति वा। तुला संभ्रमे।'—नेका ३२. [एक+देश]

एकदेशात—किवि. एकापशी. 'वरील निमपण केवळ एकदेशात झाले.'—नि ५२. [सं.]

एकदेशित्य—न समर्पित्व; संकुचितता. 'तो मी हृदया-माजी भवे। हेही एकदेशित्य मज मये। गणदाकारे जीवि भारी। जेवी करलोडे विलासे सांगला.'—पद्मा २१,२८६.

एकदेशी—वि. १ एकाच देशाचे, समदेशी. २ पूर्वेकडे लागून पडणारे; एकांगी, मर्यादित, एकापशी (दृष्टांत, उपमा, तर्क इ०). 'अभा एकदेशी दृष्टांत। दृष्टीत वीर असे दृष्टीत.'—विपु ७,३८

३ एकाच बाजूचे; एकपशीय (विचार, विधान इ०). ४ आपल्या विरुद्ध बाजूचे मत खोडून दाखण्याकरितां प्रथम गृहीत धरून नंतर आपले मत सिद्ध करणारा; किंवा ते लांचे अवलेविलेले (मत).

५ एकद्री; संकुचित विचाराचा; कोणाशी न परगणारा. (मापूस, विचार, मत). 'ऐसा अहंकाराधिष्ठित। एकदेशी मूढ.'—शा ३.१७५. 'एकदेशी होतो अहंकारे आविला। त्याच्या त्यागे झाला मुकाळ हा.'—तुगा ४०४६. ६ सार्वत्रिक, सार्वदेशीय नव्हे असा; एकाच जागेला चिरमून असलेला; अल्पव्यापी. 'सर्वव्यापक अयोध्यावासी। किंवा आहे एकदेशी। सगि मनपानी निगयें.' [सं.]

एकदेशीय—वि. एकदेशी असणारा.

एकदोरी—ही. १ एकदूर; एकभोळ. २ (ल) एकाज्य; एक-जम्मळ, एकमत्ता. 'राज्यात एकदोरी हलती.'—वि. सरळ; सारखे. [एक+दोरी]

एकधा—किवि. एके धेवीं; एक प्रवृत्तां, मार्गां. 'एकधा द्रवधा विभागता। एक वृत्तनादा सांगेन.'—एभा ३.१०६ [सं]

एकधातुचलनपद्धति—ही. (अर्थशास्त्र) नाणीं वाढण्याच्या धर्मी जीत एकाच धातूचा उपयोग होत असतो ती पद्धति केवळ सोने किंवा चांदी यांचे चलन असून सोने व चांदी यांचे मसुरायांचे कोडे चलन नसणे. [सं. एक+धातु+चलन+पद्धति]

एकधान्य—न. ज्यामध्ये एकाच जातीचे धान्य खाऊन रहावयाचे असे चातुर्मास आचारावाये प्रत; एकाच प्रकारच्या धान्यावर निवाह [सं. एक+धान्य]

एकधारी—वि. एका बाजूला धार असलेले; एका बाजूने चालणारे (हत्यार, सत्कार योगे). *रोखण—न (इ.) सुनाराचे एक हत्यार; रधा. [एक+धार]

एकधान्या—अ (खा.) एका प्रकारचा रंधा, यांत पातें डाव्या-कडेत सेंदून असतें. त्यामुळे एका बाजूस खाच पाडतां येते.

एकधोतरा—वि. एकच वस्त्र असलेला; वस्त्राचे दाखिय असलेला. म्ह० एक धोत्री कापि मज्हा केनेनी—मरीश मण सार सखद. (उप) गरीबाचा धारताव अनेक टिकाणीं येताने, त्याला मुकळ गोष्टी साम्य असतात. [एक+धोतर]

एकधोरणी—वि. एकाच रेंत, वेदेश, धोरण असलेला. [एक+धोरण]

एकजळ्या—किवि. १ लागोपाड; संड न पडतां; एकामागून एक (सुलेने किंवा मुली होणे) एकाभावींच मी गर्मिण। एक-नाळ सुलेने झाले तीम।'—पद्मा ४.१९. 'एकजळ्या तीन मुली झाल्या.' २ एक बाळ असलेले जुळे (गुळ) [एक+नाळ]

एकजाड—ही. मुलगा किंवा मुलगी यांच्या जन्मनक्षत्रा-वृत्त आच. मध्य व अंत्य सखा तीन नादी टांगल्या असतात. ज्या गुळगुळीची वरीलपमाणे एकाच नादी असत त्यांचा विवाह

एरनाळ

हात नाही, त्याच एरनाळ म्हणतात 'जुळत नाही, एरनाळ आली' [एरनाडी]

एरनाळ—वि. १ एरनाळ असलेले जुळे (मुठ) २ (ल) एरनाळ आवडीनिवडीचे मताने, कलाचे [एरनाळ]

एरनिर—वि. एकट, एरना [एरनि+एर, एरं द्वि.]

एरनिकी—स्त्री जूट, एकी

एरनिरवडी—वि. एकाच वेळी, एकाच कामात, एकाच प्रत्ययात निवृत्ते, संपविलेले, उरकलेले [एरनिरले]

एरनिधय—पु. दृढनिधय, निधार, दृढप्रज्ञा, विश्वास -वि. दृढनिधयी करारी [एरनिधय]

एरनिष्ठ—वि. १ एका वस्तूवर मन बसलेला, एकावरच दृढ निष्ठा ठेवून चालणारा, अवलंबून राहणारा 'धीकृष्ण बालाचें तुवा हैवे। एरनिष्ठ' -हा ३ १० २ (उप) अहं पडा, पुढे अवे एरनिष्ठ लग्न-सोदा-दिलळ-लुका-खोना-मानामनी ६० [स] १. कादीकट-पुरा ल्याड, मात्रागमनी, वेविषास

एरनिष्ठता एरनिष्ठा—स्त्री १ एरनिष्ठ असण्याचा गुण पुरी प्रश्ना मन पूर्वस्ता २ एरनिष्ठि भवान् 'जय विप बाळा दायी। एरनिष्ठा कडी नाही' -हा ० ११३ [स]

एरपंगत—स्त्री एक ठिकाणी, एका पत्नीला चवून जेवणे एरान भोजन [म. एकपंगत]

एरपट—वि. एका घतले, एक या प्रमाणात [एकपंगत] म्हणे गरज रूप दुष्पट वाघाच

एरपणा—३ एकी

एरपली—वि. १ एका बायको असणारा दुसरे लग्न करणाऱ्याचा बाण मालगणार एक बायको असणारा दुसरी न करणारा २ विवाहित स्त्री (धर्मपत्नी) बाबून इतर स्त्रियांशी मक्क न देणारा ३ अविवाहीत मालगणार [एरपली] ४ अत-न १ सर्व आमुत्या

व्यभिचारी मालगणार [एरपली] ५ अत-न १ सर्व आमुत्या एकाच स्त्रीशी विवाह करायलाच असे मा. एकमात्रांत एकविवाह

६ एक लग्नाच्या स्त्रीशीच एकाच देवालाचा असा बाण 'सु क्षत्री मर्यादित। दुसरी वरिणी की अपरीति' -हा ० ११३ [स]

एरपली १. एकाच स्त्रीशीच एकाच देवालाचा असा बाण 'सु क्षत्री मर्यादित। दुसरी वरिणी की अपरीति' -हा ० ११३ [स]

एरपरी—वि. एकमाणी, एकही धारणाची एका पद मीचा, एकाच कामाच्या [एरपरी]

एरपट—१ (धातुगित) ज्या पदांत एकच लय आ. पर याच्या १० शुभकार जे-३ अ ११३ ६ १२३ ही एरपट १० शुभकार जे-३ अ ११३ ६ १२३

एरपट्टा—वि. १ एका बाबून एका कामाच्या अहंकार भावा दुसऱ्या बाबून एका कामाच्या अहंकार [हा ० ११३ ६ १२३] २ एका एका पटी (कर) ३ एकाच मग पट्टा असलेला (गाव)

माल ३०) ४ एकेरी, जे तुरे असे (बोली) [एरपट्टा] **एरपट्टीवर येणे**—(एकापाशी बोळताना) एकेरीवर येणे, आलेख करणे

एरपट्टीमार्गे—पु. एकाच मार्गास जात येण्यासारखी वाट पाळल्यात, एकाचोळीचे जाण्यासारखा मार्ग, एक कतार, (सैन्याचा रस्ता) [स. एरपट्टीमार्गे]

एरपट्टी—वि. विशिष्ट, एकजातीय, एका बाजूचे -वि. एका अर्था, एका बाजू, एका दृष्टीने, कोणा एका पक्षात अवलंबून (बाले, असणे ६०) [एरपट्टी]

एरपाळी-पाळी—वि. ज्या कुलाच्या पाळ्या अगदी जुळलेल्या, एकेकामा निष्कलेल्या अशा असतात असे (पूळ) ३० गाळी -मपटी ६ वे पुस्तक (१८७५) पृ. २४० [एरपाळी]

एरपाळ—वि. एका जातीचा, ज्याच्याशी सहभाजन होते असा एका पक्षात वलून मानून करण्यास योग्य [स. एकपक्षी]

एरपाळी—वि. एकच गाळे असणारे, ज्याच्या छपरात एकच वातू आहे असे (घर) ४२-न एकाच बाबून पाळे असणारे पदवीमाले घर (३) पट्ट हाडा [एरपाळी]

एरपाटी—वि. १ एक बळ बाबून विवाह करून पाठ म्हणणारा २ (ल) ८ बुद्धिमान, आज्ञा स्मरणशील [स. एकपट्टा-पाट्ट-पट्ट]

एरपाटी-ट्या—वि. १ लग्नापाठ एकापाठून एक पाठा पाठ करून येणारी (गावडे, एकाद्या मुदुवाली मुठे) [एरपाट्ट-पाट्ट-ट्यातीचा मागवा भाग]

एरपाणी—न. पाण्याचे एकच तापन (विनैर लग्न ६०) [अपणे म्हणे एरपाणी गरजाणी (एरपाणी पण त मुंर) नका प्रमाणे] एरपाणी पण उनाड असा मुंगपट्ट वापरतात

एरपात्र—न. जखमी पान आणि प्राग एकाच घाताच्या भागाची अणुपात्रे अत याच्या उलट मिश्रपात्र [एरपात्र]

एरपादशिरासन—१ (शाय) जागी गाडी गाडून बसणे, नगर दाल्या पायाच्या स्नाद्री हावा हात घेऊन ता पाय दृष्ट दृष्ट मानून बसणारा -माग ३३० [स. एरपादशिरासन-भावा]

एरपादशिरा—वि. एक वळी एरपा [एरपादशिरा-पाय] एरपादशिरा-पाय-एरपादशिरा-पाय

एरपादशिरा—वि. एकाच मग वळी एरपा [एरपादशिरा-पाय] एरपादशिरा-पाय-एरपादशिरा-पाय

एरपादशिरा—वि. एकाच मग वळी एरपा [एरपादशिरा-पाय] एरपादशिरा-पाय-एरपादशिरा-पाय

एरपादशिरा—वि. एकाच मग वळी एरपा [एरपादशिरा-पाय] एरपादशिरा-पाय-एरपादशिरा-पाय

एकपुटा—३ एर जमाव, एक राय, एक सम्यची, कामाची, विचाराची मंडळी 'समज्या माणसाचा एकपुटा जमना आहे' [एक+पुट म पुटा]

एकपुडो—नि एकपूड (कातडी आच्छादन), फेरी काते अगलेला (मुदंग, पसवाज) [स एक+पुट-पूड]

एरपुती—नि एकच मुलगा असलेली (प्री) [एर+पुन-पुत] म्हणू एक पुती रडे आणि सात पुती रडे (जिवा एक मुलगा आहे तीहि रडत व सात मुले अण्णारीहि रडते), बोट्यादि चांगल्या वाईट स्थितीत समाधान नगणे शासणी याज्ञान

एकपुसु—नि (नदभाषा) अकरा 'मिरेवून कोल्हापुरचे ओडे एकपुसु आहे आहे' शिवगावर एकपुसु आहे दिनी [साकनिक]

एकपेडी—नी (ड) एकदाणी, एकमर (कु अत्र एकपेढा) -नि एकच पेड असलेली (वेणी, दागे) [एक+पे=पेड]

एकपेडी-य—नि (राशि) एक पत्नी असणारे, एरपदीमय (प्राणी) (इ) शुनिसेल्गुल. [एक+पेडी]

एकप्रकार-चा—नि निराख्या प्रकारचा, निराख्या यांचा विलक्षण, विचित्र, अनन्यगामान्य एकाच एह्या -स १८७६, १९१९, १९२० 'लौकिक एक प्रकारे जालिया उत्तम नाडी' -मरि १९ [एक+प्रकार]

एकपणी—नि एका विणीचा, एका बाण्याचा, एका रेह्या (फळा) [एक+फणी (विणहामातीड)]

एकफरमा—नि एका आकाराचा, देशाचा, जातीचा, स्वतःचा (सत्याच्या रागा, लिहिल्यातील अक्षरे धर्म) -उ आहूति, आकार यात ऐक्यता, एक स्वरूप, एक आकार [एक+इ फार्म फरमा]

एकफसली—नि बघाला एक पीक दगारी (जमीन) एक पिळी [एक+फसली]

एकफावट—निवि (गो) एकदाचा, एकदा एकपावटी वडा [एक+फद-पाव-पावट]

एक-य-एक-येर—निवि १ एकएक, सर्व एक-य-एक हुबू मास जाहंगी -रा १७ ३१ २ एकाएकी, एकदम 'त्यानी मीरझम यास जळपरक येथे एक-य-येक येउन पाडले' -रा ५ ११४ [या यक म यक]

एकजर्मी—निवि एक प्रकारे 'परिते एकजर्मी पाडे' बेसिया प्रतिकारामाजि वडे ॥ -झा १९ ४०४ [एक+जर्मा=प्रकार]

एकजरी—नि एकरी पन्हाडे हरीचे, डबल पन्हाडे जळे असे (कापड) [एक+जरी-वार-येक, तुळ ३ देवूय]

एकजामी—नि मानेवर एका बाजूस मानरा असणारा (बोडा), हे पोड्याचे अमुम व्यंग किंवा खोड इवून समजात [एक+जाज्ञ]

एकयाट—३ धड, मरमेण्ड, जमाव, मातुळ, गोल धर, मिचडी -निवि मरमेण्डने भेदविचारहित, सर्व एकच पन्थस्थितये [एक+याट]

एकयारी—नि १ एकदाच बार, आवाज करणारा, वाजणारा (फगडा, पदक ६०) २ वर्षांत एकच वड किंवा वर देणारे (पन्हाड) ३ एका वाराने काढले (मुलावपानी ६०) ४ सर्व एक ठेरीचा एकवरी पडा (तुपना ६०) ५ एका दर्मान गाठव याचा, बराबकाचा (पडा, मीड ६०) 'कडरोसपिती पाड-दयाची तुफडी ३६ मेलणा एकयारी पडा मानन दितीवड यजन शकली' -सन १८५० १९० [एक+यार]

एक्याल—इक्याल पडा

एकरीच—नि एक टाकून एक, सम उं २, ४, ६, ८ -जल्पा ३९ ० दात-उ (धार्डत) सम अक म्हेव्यानी (२, ४, ६) आपण उजवाडात ताठ 'मिनीनी समीतरकून खायाच्या पातळीत समोर, पाडे एकमेकांनी लागले', आंगठणाचा मफामावर आणि कंगारी जमिनीकड असा स्थितीन न्याया -सम्या ४ [एक+हि रीच]

एकपुंदरी, एकपुंदी—नि एका जुन्या पत्नी स्थाय्ये नाव, या स्थाय्या प्रमाणेवर एक पुंद (शिष्टा) अगनो [एक+पुंदर]

एकपुंदरी—नि १ एक खांची (राहुटी, तू) २ (ल) एकाच माणसावर अवलंबून अगणारे (काम, कारत्यान) [एक+पुंदर]

एकयेक—नि सम-विषम (सम, पडे) [एक=विषम+पडे=सम]

एकयेरजी—नी १ (हिशोब) जमाखांची पहिली नोंद, याच्या उलट दुसरी, या मीरीकून पुढे खातेवारी दुसरी, त्रिवे रजी वेरी जात उं ० एकवरी बलम-कारकून-रकम-लिहिले-हिशोब २ एकवरी हिशोब, बानिनी याच्या उलट दुसरी ३ सर्व रकमांची एवण वीज -नि असा प्रकार ठेवले (हिशोब, प्रक १०) ० दुसरे-न १ निरिनाख्या खात्यांचा जमाखर्च, हिशोब व नोंदणी एकत्र ठेवणारी कचेरी, सामे २ खातावणी, निर शिख्या खात्याच्या खातावण्याच्या रकमांचे हिशोबी स्तर या वरून एकत्र सरकारी जमाखर्चाच्या हिशोबाचे पत्रक तयार करता येत असे

एकयाटीगंध—न एका बोटाचे कपाळास लावलेले आडेवे किंवा उभे गंध, याच्या उलट दुसरी गंध [एक+योटी+गंध]

एकभल—नि १ एकाच दबाची भक्ति करणारा २ (ए) एकाच कण्याची सहा करून राहणारा एकाचीच मनपणी कर पात्र ३ एकपुण पडा [एक+भल]

एकभाज—नि एकदाच भाजणे [एक+भाजणे]

एकभाव—५ १ मनाची एकाग्रता, एका विचार, ठाम मत
२ एक दर, एक दराधिक किंमत [एक+भाव]

एकमुक्त-क्ति—न श्री अहोरात्रात एवदाच किंवा गाथावाही
एवदाच जेवून राहण्याचे व्रत 'दशमीयत एकमुक्त साचार। एका
दशी उपोषण हरीजागर ॥' -वि दिवसातून एकदा वेजणारा,
एकमुक्त आचरणारा [स]

एकमंगल-ळ—न अनेक जातीचे लोक एकत्र येणे, सब
गोल्डार, सरर, बाला [एक+मंगल (उप)]

एकमज्जली-ल्ली—वि १ एकच मजला असलेले (पर) २
एकच पदर असणारे (पाळ, छगडे, पागोटें इ०) [एक+मज्जला]

एकमज्जली—किंवि मध्ये न उतरता एवढा मुबामापर्यंत
(जाणे, बालणें इ०) [एक+मज्जल]

एकमत—न मतैक्य, सर्वांची मते जुळणे, अविरोध, एक
विचार, मानिता, एकजूट -वि एकमताचे, विचाराचे [एक+मत]

एकमन्त्र—वि (गणित) समकेंद्र, एककेंद्र, मन्त्रविन्दु एका
अगणारे (इ) बॉन्सट्रिक [एक+मन्त्र]

एकमय—वि १ सर्वव्यापी, सर्वांप्रतिष्ठित 'प्रथम एकाय आह'
२ एकव्य 'बुका म्हणे गंगामागसगमां। अन्त्या शाल्या ऊर्मि
एकमय ॥' -बुगा ४०१६ ३ रावे एक, समान (जातीचे-प्रकारचे-
मुलागे) जवें-एकमयमर्म-आचार-स्थिती-प्रकार -किंवि एका
तच मिळव, एकवृत्तीने [स]

एकमसूत्री—वि थोर, अद्वितीय मुसूत्री, धोरणी, एका
बद्दल दुमत होणार नाही असा सर्वमान्य, अद्वितीय 'नानाकनरनीस
एक मसूत्री तसे त्याने काढिला' -पेपी २०६ [एक+मुसूत्री,
भाव, एक+मसूत्री]

एकमानपद्धति—श्री (गणित) त्रैलोक्याऐवजी एक रीत
या रीतीत प्रथम दिलेल्या प्रमाणावरून एका यत्तुची किंमत वाढून
नंतर त्यावरून इतर राशीची किंमत काढतात, यात एकमानगणित
असेहि म्हणतात

एकमासी—वि एकाच मासांत, रीतीने जाणारा, केवळ
आपल्या मताप्रमाणे चालणारा, एकत्री, एकमेसी [एक+मासी]

एकमास-एकहाड—वि एका हाडाभावाचा, एका रजाचा
एका घुप्पातीत एकाचि, सगिड, सगण [एक+मास हाड]

एकमाही—वि एक मही-याचा (हिताय बघून नेचमुखा
वगैरी इ०) [एक+माह=महीना]

एकमुद्र—किंवि १ सन्मुख तो एकाही नेत्रांनी दत्त।
व्यागणविवेक एकासुर '—आमा १ १५३ २ एका 'माया भक्ती
एकमुद्र'। मायाया निनाभारे अनिनाविक ॥' -आमा १३ ७४८
-वि एक विचाराचे, एक जुगिचे एक [एक+मुद्र]

एकमुल्ली—वि १ एका लोड्याचा, एका नेटल्याचा, रुपाचा,
भात्या (दममरी, मुरादरा, दहाश बंगरे) २ एकमूल्यपी, एक

जातीय ३ एकत्री, एकाच अविकान्याच्या हाती असणारी (सत्ता)
'सव्या हिंदुस्थानात एकमुखीराज्यपद्धति प्रचलित आहे' -ने
२ १२ ३० ४ एकाच्याच तऱ्हेने चालणारा, चाला एकच बरिष्ठ
आहे असा [एक+मुल्ल] ५ द्वाद्वादश-३ १ ज्यात एकच लोड आहे असा
द्वाद्वादश २ (क) एकत्री, जो एकाकडून माहिती, सूचना, सग बंगरे
पेता असा माणून, राजा, न्यायाधीश, अधिकारी बंगरे 'सरकारी
शाळाच्या एकमुखी द्वाद्वादशने रावे शिक्षणक्रम सुरू ठेवणे करीवर
नाही' -त्रि २ ३१

एकमुठाण—न एकी, लूड, कूट, सप्त [एक+मुठाण]

एकमुठी-मुठ-मुठीचा—वि १ एकाच्याच संचालकी अस
णारा (राजाच्या, मंत्र्याच्या, भास्कराच्या बंगरे), एकमुखी २
एका विचाराने-पद्धती, दृष्टीने काढले एकमुठी चालणें-कि
एक मताने, एकत्र जाणें, बागणें [एक+मुठि-मुठ]

एकमुठी-मुठ—किंवि १ एका मुठीने, एका हाताने, एका
वेळी 'एका मुठीने म्या हजार रुपये दिले' -मोल २
कामाच्या किंवा व्यवहाराच्या एका वेळी, एका उरकान, एका सट
क्यात [एक+मुठ]

एकमुठ्ठा—वि (गा) एकठा, एकलोटोडा, एकटा 'एक
मुठो आस दुसरो कोणीच नाका' = एक मुठ्ठा आहे, दुसरा कोणीच
नको [एक+मुठ]

एकमुळी—श्री १ एकच मुली, एकच रोपडे, घट्टपान एकच
मत निघत राहिले म्हणजे त्याच म्हणतात (किं राहणें)
२ (शेतकरी लोकांत) गावातील एक धान्याची पीक, दान,
सागवड, रावकीचा एकच डोणो 'एकमुठी बुडाली म्हणून गाव
डगाड झाला' -वि मायव्याऐरीन दुगज्या धान्याला जमिनीत
जाऊ न घेवारे (जोषण, गहू इ० पीक) [एक+मुळी]

एकमूल्य—वि (समाज) सक्षम उत्पन्नोत्पन्न एक उरून पर
मातु नि मासित कल्याणकर राहणारा एकमुल्य (इ) मांगोर्ध्व
लट मानाड 'गुरूत उत्करीयून उज्याचा एक परमातु काढण
अगल्यास त्याचा एक अवयव असतून राहोव व त्याच एकमुल्य
म्हणून बंद' -तारा क १३०

एकमेक—वि शरणर अन्धान्य 'एकमेकाने तागारे नू
निय निगिती' -मुवत ८ १११ [एक द्वि, प्रा एकमेक]
एकमेक, एकमेकाशी, एकमेकात—किंवि दम्पत्यमध्य,
एकमेकांमध्य आपसापमन, आपसामध्य, मुन्धामध्य, त्यांच्या
मध्य

एकमेसी—श्री (धा) मेळ जन [एक+मसी]

एकमेक—वि एकच एक, केवळ एक [ग]

एक-येनमेळ—३ मिळणी, तय, सप्त, एकत्रपण -वि
एकत्र, एकत्र 'प्रथम बंदिस्त पणय। श्री द्वाद्वादशमेळ
मेळ।' -मुआदि २ ३७ [एक+मेळ]

एकमेळणी, एकमेळीं—वि. सत्ते मिळून; एका; एक जुटीने; मसुदायाने. 'सन्धिदानेन एकमेळीं। तेचि त्रिवर्षीं सलोटी।'—एश्व १.६१. [एक+मेळ-णी]

एकमेळीं—वि. (मो.) एकत्री; एकवटी. [एक+मेळ]

एकमोडी—वि. एकनागी; एकवडी; एका प्रकारचा; एका स्वरूपाचा, जातीचा. [एक+मोड]

एकमोल—न. (बी.) एकांमोल, मंजूर; गोमंजूराला [एक+मोड]

एकमोली—वि. एकसारखी, निमत असणारा (पदार्थ) [एक+मोल, सं. मूल्य]

एकयोजि—वि. एकाच आईपासून जन्मलेले; सहोदर; सोऱस. सहस्रे भाऊ [सं. एक+योजि]

एकर—३ (गणित) जमीन मोठ्ठण्याचे एक विशिष्ट माप ईंग्रजी भाषाने ४८४० चौरस याडे म्हणजे एक एकर, ८५ एकर म्हणजे १०० चिचे जमीन. —आर्को २२. १ भाषा = ७५६०६ चौरस याडे, १२१ चौरस याडे किंवा मोठ्या भागेन एक गुंठ, ४० गुंठे किंवा ६४० भागे = एक एकर. [सं. अक्षर = अंगण, परतू आवार, प्राधार; मी. अग्रंथ; लं. अंगरे; जुने ई अक्षरे; जुने ई एकर]

एकरकम—स्त्री. निरतिशयचा वाशीची एकत्र वेरीज [एक+रकम]

एकरकम-रकमी—क्रि. एकरकम, एका रकमेने; एकजुटी, एकदोक 'एकरकमी पुकळ पैगा मिळण्यास देसातरीं क्रिस्त्या धिनाय इलाज नाही.'—मात्र ९. [एक+रकम]

एकरंग-रंगी—वि. १ एकाच रंगाचा, सवंग, दोहों अंगंय एक रा असणारा (पांगोटे, सहलाद इ.) २ अंगावर एकच रंग असलेला, दुसऱ्या कोणत्याहि रंगाचे छिपे वंगर नसलेला, निगळे रंगाचा (घोडा), असा घोडा कुलधुगी, अशुभलक्षणी समजतात. ३ पाठीवर शुद्ध-रंग कोणता तरी एक असून पाठीवरमात्र पांढरा रंग असणारा (घोडा), हे अशुभ लक्षण होय. —स्त्री १ सोमटपांच्या त्रिफणी खेळातील डाव प्रतिपक्ष्याची सही होण्यापूर्वी आपली पही होउन डाव घसून परस्पासोमटपा उठून गेल्या व नेतर कच्च्या सोमटपा उठून जाण्यापूर्वी प्रतिपक्ष्याची सही झाल्यास त्यास एकरंगी असे म्हणतात. २ सलस्य, स्नेह, अविरोध, 'नवाव मलकुल व रावपेन रा स्याची वदीमापासोन दोस्ती व एकरंगी, जुदागी नाही'—१९ ८. 'पुत्रसौम्यपते एकरंग केडे'—येदि २.८०. [एक+रंग, क्रा. यङ्+रंगी]

एकरदन—३ (एकरात भरलेला) एकरंत, गणपति 'उजेनि वेगी एकरदन। दिष्टे सऊदायी दर्शन।'—गणपतीची मूखाळी ६. [सं. एक+रदन=दात]

एकरस—वि. एकाच गोष्टीत मुस मानगारे, पावगारे, एका विद्यार्थ्याचे; एका भावनेचे; समरूप. —३ १ एकरात्ता. २ (ल.) परम. 'अमु लाजोनि अवडी। एकस्मी देत बुडी।'—अष्ट १.९. [एक+रस]

एकराजक—वि. एकराज्य; एकत्रो, एकाच्याच मोतेखाली अगरारे; स्वसत्ताच (राज्यपद्धति) (ई.) ओटोंकरी. 'मनोच्या ठोंडी लोखण्णक संस्थान चांगले की एकराज च्याडे हा वाद सात्य.'—नि ८३. [सं.]

एकराज्य—न. एकमत्ता; एकत्रो-सुग्री कारभार; एकचदा हनीं अगनेली अनियंत्रित सत्ता; एकजुटी राज्य. 'जाडाले सऊडीक एकराज्य.' [एक+राज्य]

एकराज—क्रि. १ एका गत्रीचा बाल; चार प्रह; सूर्या-स्तासोमून सूर्योदयापर्यंत, २ मर्ष दिवस, भडोरान, बीर्वात हात व्यापून. [एक+राज]

एकराशि-रास—वि. १ एक राशि च्याची आहे. ते. २ (ल.) एका शुभाचे, जातीचे व पक्षाचे; गाम्ब्या मानाचे, एकराशे. 'वायरापासून नमीपर्यंत एकरास.'—कादक, नाटयुद्ध १. ३ एकाच राशीतील, संपातील, समुदातील (धान्य, पदार्थ, इ.), एकरात [सं. एक+राशि]

एकराष्ट—न. दोस्त एकी, एकाचा अगलेले राष्ट्र, देश; अनेक विभाग मिळून झालेला देश, राष्ट्र. 'ईंग्रजी राज्याखाली हिस्तेपानातील नितांभर जाती एकच घडन त्यास एकराष्टाचे स्वरूप आणण्यास ज्या कल्पनांची आणि साधनांची आवश्यकता आहे ...'—दि १.२५१. 'छपून देण मोडून त्यांचा एकराष्टी बयबा एकराष्ट होण्याचा समय आला आहे.'—दि १.४०५. [एक+राष्ट]

एकराष्टीयन्य—न. सवे राष्ट्र (त्यातील सर्व लोक) एक आहे अशी भावना; राष्ट्राभिमान, राष्ट्रमहि, (ई.) नॅशनॅलिटी. 'एकराष्टीयत्वाची भावना राष्ट्रात निर्माण झाल्यास स्वतंत्र्य काय लोच आहे?'—दि २८. [एक+राष्ट]

एकरूप—वि. एका रूपाचे, आकाराचे; सदा; समरूप, अवि-भक्त; 'न बदल्यारे; अविहारी 'जयजय देवैकरूप। अतिवृत्त वैदर्भसौर्धे'—झ १८ ८. —क्रि १ एकसारख्या पद्धतीने, बदल न करिता; सारखे 'मी एकरूप दहा रोज अगुजनाला बसलो.' २ (नकारात्मक प्रयोग) केव्हाहि नाही; कधीहि नाही; कोण त्याहि प्रकारे नाही 'तू एकरूप त्याच्या परी जाऊ नरो.' 'मी एकरूप जावयाचा नाही.' [एक+रूप]

एकरात्री—वि. (अप रूप) एकरोहवीं. १ एकवटी, एकमार्गी; एकाच विषयाकडे चित्ताचा, मनाचा कल असणारा. २ एकाच (बऱ्या) बाजूला वेळुसला वंगर भरतकाम केलेले

आह अने (चोर, वन) •शिपार-न गताच्या एमर वास
अमनेत्या जमिनी [एकभोले]

एकल-वि १ एकला, एकला 'एक एकलेआ चालता। भय
नाही सर्वा।' -५० २ (बेदुलाचा खळ) एकला अथाने [स]
•नाजा, वांजा-साजी-उ एक (गाट्या-बेदुलाचा खळ)
एक मोठी दुमरीय मासाला मोजण्याच्या फासी एक या मध्ये
पटल जोडतात [एकल-साजा?]]

एकलकांडा-कांन्या, -कांट -टिका-टुका-टुरा-
निपशा-वि एकातप्रिय, माणूसपाण्या, समाजात न मिसळणारा,
मनमिळाऊ नसणारा (हा शब्द निंदान्वयक असा वापरतात)
म्ह० एकलकांडा चाहा राज्या

एकलगा-वि क्रिपि १ एकीकडे, वावून असणारे, सलग
शाखा उलट (घर, हाड इ०) [एकलगा] २ सलग, एकासएक
विकडून मगारि असे होना [एकलगाणे]

एकलगी-वि एका लंगोर उमारलले, एकपाळी (पर),
बाच्या उलट दुमरी, दुपाळी [एकलगा]

एकलगी (पंच)-क्षी (मगविचा) जोडीदाराच्या दबावने
आपण हात घालून जोडीदाराच्या हात आपल्या पाठीवर दावून
परन जोडीदाराच्या हात ज्या बाजूने दावून घरला असल त्याप
आपल्या पायांने जोडीदाराच्या पिडरीस आपल्या पिडरीने व
पायाच्या बोट्याने घळून आपली मान जोडीदाराकडे वळवून
त्याला नीत करणे फारशी भापेत पिडरीला हस म्हणतात व हा
हात पिडरीने करावयाचा असल्याने यास एकलगी दे नाव पडले
आहे [एकला लग्न=पिडरी] •ची सवारी, एकलगी-क्षी
(मगविचा) आपल्या एका पायांने बांधीदाराच्या पायात बाहेरून पाद
घालून बांधीदाराच्या गुड्याच्या बाटीतच माडीकडील बाजूस
पाय घालून तोच आपला पाय आपल्या दुमन्या पायाच्या गुड
याच्या लवणीत घालून ज्या आपल्या गुड्याच्या लवणीत
आपल्या पायाचा पना घातला आहे, त्या आपल्या पायाचा पना
बांधीदाराच्या नेणशियेर टाकेकडील बाजूस घालून जोडीदारास
नीत करणे

एकलपार्था-वि बांधीदार, मस्तनीम नसलेला एक
[एकलपाय]

एकलहारा-वि एक विशिष्ट सापानी जात, हा बाबल्यान
करत एक लहर उजळ मथुन बसता 'मेघ पुंजर जविल एकलही।
आमा हाता घती छुमारी। याल मृदम बाळता कुमारी। रागोच्या
कान्ती हो।' -ह १४ १४९ [एकलहारा]

एकलशी-वि ज्यासवणी आदर मित्रा नाही हेतु आहे अशी
एकलवन्तु डोळ्यापुढे ठेवणारा, एकरोणी एकभाषी [एकल-वन्तु]

एकला-वि एकटा, एकल पहा [स एकल, प्रा एकल]
म्ह० 'एकल्याची एक वाट'

एकलाधी-क्षी ऐस्य, एममत, एमदुद्धि 'मा अहकारामि
एकलाधी। कस्मि जीवितान्वधी। बहाविसे बुद्धि। चराचर।' -हा
१३ ८९ [एकलाधी, किंवा एकलवागे]

एकलिंग-न भोंवताली पाच कोसाच्या मर्यादेत पोटोहि
दुसरे शिवस्थान नाही असे शिवस्थान, हे विरोधकांचे सिद्धि
स्थान समजले जाते [एकलिंग] •जी-उ मेवाडात उदभूतद्वारा
पासून एक मेलवार अगळे एक देवस्थान, हे देवस्थान मेवाडात
फार प्रसिद्ध आहे रत्नपूतलोक मेगीच्या वेळी 'जय एकलिंगी'
म्हणून रामराम करतात

एकलट्या-वि एकलटोवी असलेला (एक भाताचा, माळीचा
प्रसार) [एकलटोवी]

एकलटोता-क्षी-वि १ एकलटा-क्षी 'वा एकलोटिया बाळ
का-। वरि पडोनि ठांके अमिरा॥' -हा १३ ५०० २ एकपुती,
एक पार असलेली 'गुप्त बंधुताची माय। परि एकलोटि होऊनि
अये॥' -हा १३ ४०९ [एकलटोता, हि एकलोटो]

एकलवक-न एकनिधय, एकवाक्यता 'वाचेनि एकलवै।
जगासि यातु॥' -हा १३ १६ [एकलवक-वाङ्म]

एकलवकी-क्षी एकलपता, मेढराहोता, सारखपणा, एकलव,
तावात्म्य 'मग एकलवो याची रिपनि। मानवतु असे॥' -हा
४ १० 'न साहे वियोग गुन्हा उभयता। देवा आणि भक्ता
जवळी॥' -निगा १८०

एकलवकी-क्षी पायातील एक दागिना 'निरपदिचेनि ओले।
गने पीछा नियाळे। तें एकलवकी घातिले॥ श्रीचरण क्षेत्री॥'
-ह ८० [एकलवक-वारी, व वक्त, प्रा वक्त]

एकलवचन-न १ एकल बोली, न फिरणारे वचन २ (व्या)
नामाच्या ज्या रूपावदन त्याच्या एकलवाचा बोध हाता किंवा
ज्या नावावरून एकलवस्तूचा योध होतो ते एकलवचनात घोलणे-
पनावरणे, एकेरी बालणे, ओतुणे करणे, म्हणणे [स]

एकलवचन-नी-वि १ (व्या) पदार्थांचे एकल दाखविणारा,
एकलवचनात असणारा २ वचनाचा घड, बोलल्याप्रमाणे करणारा,
सत्यप्रतिष्ठ राम एकलवचनी, एकनागी होता [एकलवचन]

एकवट-वि वि. एक, एका टिकाणी सयुक्त, सरे मिळून,
वसिष्ठ, एकरथ रथ पोडिले एकवट। वरि चडल वीर उदरुट।'
-एकल ८ १४ तिसऱ्या हवरी रागाच्या मारकीचींच्या जखेरी
गामून सुमारे वरील दोन माया एकवट होऊन हवी जीम ह्येची
म्हणतात ती शबल चली -नि ५५० [स एकलवट प्रा
वट तुल० का आनंद-मिळणी] एकलवटणे-अकि एकल होणे,
गोळा होणे, मिसळणे, मिळणे 'दे निन्ही (अकार, उकार,
मकार) एकलटो। तय शब्दप्रन कलवले॥' -हा १०० 'दीपी
दीपू एकलटला। मिळणी एकनि हाऊनि देला॥' -पगा १० ३६३

सप्तशोडश मेन पाहीं । एकवटले बाणाचे ठायीं ॥' -मत्ति. १
गोळा करणे; एकर करणे; जमविणे. २ मिसळणे; चाला करणे.
[सं. एकर-वत्=होणे]

एकवटा—३. १ एकवटलेली स्थिति, अवस्था; संयुक्तपणा.
२ एकवट, संघ, एकोपा; एकी; मिलाफ. ३ (विस्त.) एवट्याचा
जिनम, मांड, घाऊर घेतलेला माळ; एकवट्याचा जिनस; ठोक
घेतलेला जिनम. [एवट]

एकवडा—ढा—वि. १ एवटा, एवडा. ' मग जेणे बहुतोडे ।
न पाहे सांगे पुढे । मार्गामागे येवढे । वरीत घाले ॥' -झा १८
६२५. २ (गो.) एवरी. ३ एवड केलेला. एवड पंढा.

एकवट—न. (बायकी) एकभुस्त; जपरात. ' भूक नाहीं म्हणून
एवट.' [सं. एवट, अप.]

एकवट—क्रि. एकर. ' कोंडे नेणों हा फावला एरात । सदा
विरकिळ मोवातीं बहुत । दोघे एकरत बोलावया मात । नाहीं खान
धमिदी दिला हात वो ॥' -तुगा १११. [सं. एकराड; म. एकरड]

एकवट—न एकात्म्यता; ऐक्यता; एकरत् ' एवढी मध्य
उत्तम अप. । हे नाही जेथ भेद' । अद्वयानि एकरवट । ज्या ठायीं ॥'
-हा १५ ७३. [सं. एकभट्ट; एकरत्]

एकवर्ण—३ वर्गमंर; जातिभेद न पाळणे; सवगोलंनार
[सं]

एकवर्ण—णीं—वि. एकरंगी; एकरंगाचा (बैल, गाय, पक्षी
वगैरे) [सं]

एकवर्णसमीकरण—न. १ (बीजगणित). ज्या समीक-
णात एक अव्यक्त पद असले ते. जसे— $x^2 + x = 3$ च. याच्या उलट
अनेकवर्णसमीकरण—समी. प्रस्तावना ३. २ ज्यात अव्यक्त पदांचे
क्रम्यमात मात्र येतात ते. —बीजगणित (अर्द्धवृत्त आ. २)
१४८. (इ.) द्विपद हस्तेन [सं.]

एकवर्षासा—शी. संप्रतिता; सहजातमंवेध [एकरवर्ष]

एकवर्षा—वशास—एकोशी, एकोशास पहा.

एकवर्षा—३. १ एकरिडील जागा; एकात स्पळ, जाडजाण.
२ एकोशा पहा. [सं. एकरवर्ष]

एकवर्ष, एकवर्षपरिधान, एकवर्षस्तान—न. तीर्थाच्या
ठिकाणीं नवरा व वायको यांनी एकच वस्त्र नेसून रिवा दोघानी
तेच तेच वस्त्र नेसून बराबराचे स्नान. हे करत तीर्थाच्या ठिकाणीं
पुण्यकारक आहे, श्रुत ठिकाणीं पाप होय. [सं.]

एकवळ—३ १ एकोपा; ऐक्य, संघ; जमाव. ' ना तरी कोवे
सेच्या दिवशी । भेटली विवे दोनी कैरी । तेवीं एकवळ सर्ती ।
केला एव ॥' -हा ११५. ' योषधंदाधिया वळ । निवृत्तलिया
वेवळा । ह्यापुनीव लोका । वरी जघाची ॥' -अष्ट २. ७० २
मेरी; स्नेह. [एकरवळणे]

एकवाक्यता—शी. १ एकमत; एकार्थ, एक निष्कर्ष (निर-
निराख्या पुस्तकांचा, वचनांचा, विधानाचा); ऐक्यत्व. ' तुम्ही
बोलात एक आणि तुमचा वकील बोलतो एक, ते तें मिळत नाही,
याचकरिता तुमची व त्याची एकाक्यता करून मग बोल म्हणजे
काय तें समजे ' २ ऐक्य; मेळ, जुट. ' सर्व लोकांची सर्व वास्तविक,
नवे विचारांची एकाक्यता होणे कधीहि शक्य नाही ' -टि ३.
२४६. ' ह्या.. निर्देशांची... एकाक्यता करून काय निष्पन्न होते
हे पाहणें जगत्याचें आहे. ' -संसाप २. १२२. [सं.]

एकवाट—वाटी—वि. क्रि. १ एवट; एकर; संयुक्त, समस्त.
' तयामागे कुंजरायाट । गळां सांखळ्या एकवाट ॥' -एकरव ६.
५३. ' हरय दश आणि दशी । देखतां तिन्ही एकवाटी ॥' -एमा
२. ३५८. २ एकरम. ' तेच ते (सैन्य) घनदाट । उढावें एक-
वाट ॥' -हा १ ८९. [एवट]

एकवाड—शी जेवणाम पुढें अन्न जेवणाराच्या पानांत एकरम
शारून ठेवणे. [एकरवाडणे.]

एकवार—क्रि. एकां, एक वेळ. [सं. एकरवार]
एकरवारिद—वि. वर्गातून एकराच होणारी (वनस्पति, पीर,
वस्तु इ.) [सं. एकरवार]

एकविचार—३ एकरमत; टाग, निश्चित मत; निश्चय. [सं.
एकरविचार]

एकविध—क्रि. १ एकाच तऱ्हेचा; एकाच प्रकारचा. २ (ल.)
एकनिष्ठ (भक्त); सरळ; साधा. ' एकविध आम्ही न धरूं पाळट । म
सई हे वाड सापडली! ' -तुगा ७५१. ० साच—३ (काव्य) एकमत;
एक विचार; एकरभाव; ऐक्य, एकोपा. [सं. एकरविधा]

एकविधा—क्रि. एका प्रकाराचे; एका रीतीने. [सं एकर-
विधा]

एकविधाभक्ति—शी एकाच देवतेवर अगलेली धर्दा, भक्ति;
एकाच ईश्वराची पूजा. [सं. एकरविधाभक्ति]

एकचिसणी—वि. एकरांच तापवून निवविलेले; चुलीवरून
खाडी काढून निवृत्तिलेले (पाणी). [एकरचिसण]

एकवीस—वि. २१ संख्या. [सं. एकरविंशति; प्रा. एकरवीस;
हि. एकीस.]

एकरवृत्तगतफलद्वयन्याय—३ (एका दोघात दोन फळे) एका
दोघात दोन पक्षी मारणे या अर्थी, किंवा एका प्रयत्नात दोन कार्ये
सोपे या अर्थी योजतात. [सं एकरवृत्तगतफलद्वयन्याय]

एकरवेळ—झां—क्रि. १ एकरा; एकरवार २ एकरम; एकाच
वेळी. [सं एकरवेळ]

एकरवेला—शी. दिवसाच्या दोन (सकाळ, दुपार) मागपिडी
मूक. सकाळ विंचा दुपार. [सं. एकरवेला]

एकव्यसनी—वि. एक सत्तावि; सारल्याचा संवदी असलेले, एक राहणीचे (लोक संघरे) [सं. एकाव्यसनी]

एकशक—वि. अर्धशुद्धी; एकाचो, पुरावा भेज नमलेला (घोडा, गाढव इ०). [एकाशक]

एकदाव्या—वि. १ एकाच अंधकारावर निजणे, दुका धरिचय १ (ल) अति स्नेह; दाद मनी, प्रेमाने संपदन. [एकाव्या]

एकदारीर—वि. एका रस्ताचा, मात्ताचा, हाडाचा; सविद, सगोत्र [एकदारीर]

एकदिशा—वि. (गो) एक दिश असलेला (पक्ष) [गे एकदिश]

एकदिशवडा—वि. (गो) काढकुळा, सडपातळ, रिडिडीत (मडक) 'ते' चेवु बरे दिसना, एकादिशे आग 'मती' सुलभी कागती दिमत नाही, रिडिडीत आहे [एकदिशवडा=बरीतील एक मासा]

एकदिशाल—वि. (गो.) डोक्याचा एक भाग हुणजे, अर्धदिशा [ए एकदारीरक]

एकदारीकाला—वि. (गो) क्षीप्रमेयी. [एकदारीरक+पो. काल=उणे, ई फॉन्ड=दोष]

एकदोषकापदी—वि. देवकापदीचे झाड, याच्या जोडांत एकच बी असते

एकदोष—वि. एका ओळीने, सारने, एक दंडाळी (वरणे, माणवे, वंगे) [एकदोष]

एकदोषवडी—वि. (को.) सरळ सोड, चिन कापाचे (झाड) [एकदोषवडा]

एकदोषिक—वि. गोती तयार करणारे एकदोषी कालव, ही गोड्या पाण्यात असतात [म एकदोषिक=विष]

एकदोषित—वि. एकचित, माकडान, एकाच [म. एकदोषित]

एकदोषी—वि. एकदाच मंडलेले, वाडलेले (साईट) [एकदोषी]

एकदोषी—वि. एकदोषी, एकाच यादागा, खादी अगणा (हल्ला, वार, मेथोली माती वंगे) [एकदोष, मन्=टूक करणे, मा सड]

एकदोषीक—वि. एकाच्या हाती सडे मत्ता अनेकें (राज्य), एकाच, एकाच याच्या उलट एकाचता [एकदोषीक राज्य कायत्यास अत्रि कायत्याच्या योगाने अनेकें राज्य बंड टाकत होण्याचा समज असतो] - वि. ४.१३. [म]

एकदोषी-संघी—वि. जोड विना मत्ता नगण्ये, दुकटा न्घेले, अचड, बिदमोडी (मंटे, नड, दमड, फडी, वड इ०).

[एकदोषी]

एकदोषी—वि. १ रविवार. [का. यदा सोम; पुन० रो. एकाव्या=मीन, एकदोषी=राज, पद्विती राज]

एकदोषीयवर्ग—वि. एकाच; एकाचो, एकाच वेळी, मुणव (ई सायमलेनियमती भास प्रसिद्ध मद्रास अलीकडे रुढ आहे) [एकदोषीयवर्ग=आपले=मत्ता]

एकदोष—वि. (मायती) एकाचो, एकाचो; एकाचरी माय. एकदोषी पदा [सं.]

एकदोष-रं-रं-रं—वि. १ एका ओळीत, समित, ओळीत; 'पळते जाहले एकदोष' - रा. २० १०. १ (४) 'मुवदम; एक

वेळी, एकाचरी' 'होऊ दिशली मद्रासीरी' [रा. २० १०. १ (४)]

यादव गेव्याचा मद्रासीरी. [रा. २० १०. १ (४)]

'वृद्धे ससयचे मूळ' [येवरास] - रा. ११ १० 'सालोरोमो

मोरे' [योदिम तिदि अलोरे] 'का' [कापागमि पापे पुणवे] [यापे

पुण] - रा. १ १०८. - वि. एकाचरी; [एकदोष, निर्मल, 'ते']

मद्रास एकाचरी [मद्रास] - वि. २०४, 'होती' [होती

वेळीली एकदोषी] - रा. १० २१. 'एकाचरी' [यदा] [योदिम

मोरी एकाचरी] [योदिम] [योदिम] [योदिम] [योदिम]

एकदोषी—वि. १ अनुवर्ग; मित्रा देवरी. 'दिशा' [योदिम]

पुढे [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी]

एकदोषी—वि. १ अनुवर्ग; मित्रा देवरी. 'दिशा' [योदिम]

पुढे [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी]

एकदोषी—वि. १ अनुवर्ग; मित्रा देवरी. 'दिशा' [योदिम]

पुढे [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी] [मोरी]

एकदोषी—वि. १ अनुवर्ग; मित्रा देवरी. 'दिशा' [योदिम]

एकसारखा—वि सदस, एकमेवाप्रमाणे (रूप, आकार, गुण वगैरे) असणारे -किंवि १ अगड, न बांयत, सदत, एखा, एसा प्रकारे 'सकाळपासुन एखारखा बोलेतो आहे २ एखाच प्रमाणे, 'या औपधाग एखारखे पद्य केडे पाहिजे' [एक+सदस, शा सारिख, म सारिला]

एकसारखी—वि एक वर्णांश, एकच उगणारा, एक वर्णांश वर्णा [एक+सारख]

एकसाक्षर—वि एक साक्षीदार असलेला, एकाच पाहिलेला [स]

एकसुईचा—वि शेडा, सुहरा, देठ रौल वगैरे एसा प्रकारचे असणारे (गारुड, सुपारी, गहू तांदूळ, गहू वगैरे पीठ), एक सोयीचा, एकसारखा, एकसादा [एक+सुई]

एकसुती—वि एसा प्रकारे; एकसारख, एकदली, पूर्वी प्रमाणे, आउठ [स एक+सुत]

एकसुरा—वि कर्णिक, एखा, कुडुव, बरदार नसणारा एखा-बोझ [एक+सुर]

एकसुरी—वि एकाच मुगाचा, कणकणा, एकच एक तोच तोच, ज्याच्या कधी करू होत नाही अशा (६) मोनोटोनस यशवताला या एकसुरी जीवनाचा कणकण आला'-हाकाव ४९ [एक+सुर]

एकसूत—न एक राग, पदत, व्यवस्था, रीत बंधे, एक मातण, एक परमा [एक+सूत]

एकसुर—वि एकसुरी पदा [एक+सुर]

एकसेपाक—उ (वायरी) १ दिवसाचा एकाच, एकदाच स्वयं पाक २ सर्व घराचा एक स्वयंपाक [एक+स्वयंपाक]

एकसाय—एकसा पदा

एकसोय—वि (व) एका बाजूस, व्यत्यसित, नीट, सांगी कर [एक+सोय]

एकसाय—उ जीव, खात कोटणे, आवाज बद होणे, (एखाचा जोराच्या अन्वगामुजे) 'धरण-कठ दाटणे, बहिरंगे, बाळता न दणे, सद्गति होणे [स एक+साय]

एकस्थान—न १ पहिले स्थान (सहसावाचनातील, एक, दह शत वगैरेपैकी) २ कमेंतील उजवेकडील पहिले स्थान हे एक स्थान असते २ एकाच, एकप्रमाण मूलमान (६) युनिट स्टॅंडर्ड 'पाणी एखाथानी वरपुन म्हाण विवर्तित आकारमानाच्या पाण्याचे वजन एक जेणे घडून तेवढ्याच आकाराच्या दुसऱ्या पदार्थाचे वजन त्या-या प्रमाणे आहे हे दाखितात'-पदार्थ १ १२० [स]

एकहाती-हाती—वि एकाच्याच हाताचे वनेथेले पार पाड लेख आलेख एकाही, एकहाती (कारभार, बलिवाट, काम इ०) [एक+हात]

एकहरी-हारी—वि (कवांठ) प्वेरी, (दं) मिगल, उ० एकहरी बजा=कॉम मिगल बाइज'-संख्या ३४ [एक+हारी, हि एकहरी]

एकहाती—स्त्री एक (हाथीमोसारी) कटिरी मुद्रा

एसा—उ १ (पते, गजीका) एक सल्लेचा, एक-ठिपका असलेला पता, एका, एखा २ (स) थेट पुतारी, मातुल, सर्वात अधिक कनेवगार ३ (वाय) एकाच, ठेका ४ एकी, सल्ले 'दहाणेच सर्वे दीखतार यांचा एसा जाला हे वर्तमान झेज जाग समवेताच बहुत विचारात पहा गर्द आहेत'-स १९ १० [स एक]

एकहाती—वि एक, भेदाहित 'मी तुम्हना विवेक नही। मुलीचे आठो एकाही'—मिगा १०८ [स एक-एकहा]

एकहाती—किंवि एकदम, अचिंत, अकस्मात 'मी तपावि गिऱ्या दरी। एकाही यईल झडरी'—कया १४ ५५ [स एकहा, तुल या दयादक]

एकारार—न १ मिश्रण, सरोसर, मितल, खिचणी, एक हात २ गोंधळ, परी, बाजार ३ मोलकार, एकरूपता, सख (निराकाराच्या जातीच्या, दर्जाच्या शेकाचा) ४ एकच, एका इति 'मोदीच्या नामलपमुद्रा जीव आगिशी एकाचा'—एसा १९८—वि १ सारखा बल, ओढा, प्रवृत्ति असलेले (मन, वाता ६०) २ एका आकाराचे, रूपाचे, घटणीचे 'जीव शिव एकारार। तेच भिन्नले दोन्ही अक्षर'—एदल १५७ ३ एकच, दड, एकाच, स्थिर, निश्चल (मन) [स एक+आकार]

एकारा—वि १ एकदा, एकाच 'जैसे का स्वयं मोहा। तो एकाच इति बहुधा'—शा १४ ८५ 'एकाही दुख न लेडे। असे ते सदपरिवार'—विक १५, २ (धीजगति) एकपरी ३ (शाय) अविभक्त, सलग (वनस्पतिशास्त्र) असयुक्त, निर्मेल (सायनशास्त्र) (६) सिल [स एकारा] 'पदार्थ-उ (पदार्थविज्ञान) मूलद्रव्य (६) एलेमेंट

एकारा—किंवि एकाच, अकस्मात, एकदम 'तिसरे मजलबाबदि घातली उडी कारन्यावरि। एकाही हालचाल न होतो नेलि वार्ता दुररी'—गेणे ३०८ [एकाही]

एकाराटी—मि वणेमातेतील एकच असणारे एकच चरणाच्या आरभी घेऊन केलेले काव्य (जसे-कक, राख, गा) 'एकाही बोला कशि गत झाली बाजीरा। कक काजीबाई गहिवरे। सख खबर गली पुनिया'—गेणे १२ [एक+आरा]

एकांग—न एक अंग, अवयव—वि एकांगी पदा 'अंजुज-स्त्री द्रव्युद दोषाचे युद' 'एकांग मुजे पुजती। एकमेका निक र्ही'—मुभादि ४४ ७२—**वीर**—उ १ अनुयायी सैन्य विद्या बोधी मष्ट नसलेला, मदतीचा अपेक्षा न करणारा, कोट्यादि

सैन्यपथकात सामील नमलेला, एकाडा घोर, काश्मिरातील राज तरंगिणीत 'एकांगवीर' या लढाऊ कामगारचे वर्णन येते, एकडया पदा 'समूह करिता दळमार' येथे लागेल उद्दीर । मी एकरा एकांगवीर । भीमव्री घेतुनि येईन ॥' - एहस्य ५१ २ (ल) वादत कोणाची मदत न घेता एवढ्याच स्वसमर्थेन करणारा 'पाचवी दर्शनाशी हुजार । हा वेदासासि सजे बडिवार । जो एकांगवीर । क्यातिबादिया ॥' - विष्णू ७ १४ ३ (सामा) कोणाच्या मदतीची अपेक्षा न करणारा, धाडसी, उत्साही माणूस [म]

एकांगी - नि १ एकाच बाजूत सुदूर राण, केलुगी वंगरे असलेले (बीट, रेसीम, मलमल, कापड इ०) २ एकाच पुरेसा (पळम, घटई इ०) ३ एकच शुण, बुद्धि, व्यवहार, शान इ० असलेला, एकेरी ४ (राजा) शुण, सत्ताशक्त, धारीक [स एक+अंग] ० एका-३ एक बाजू घालवी अणारा, उल्लुगुष्ट घालू असणारा चोळतण (७०) मुराबाचा खण) ० घर-न एकाच मानून उताराचे छप्पर बनलेले घर, एकडई, एकपासी घर ० झाड-न एका बाजूस पाडणारे, कुणारे शाड ० पान-न एकाच बाजूस चालले असणारे (विशेषतः केडीचे किंवा विन्याचे) पान (दुसरी बाजू खुललेली किंवा झतरप्रकारे घागली नमलेली) ० भांडण-न ज्यात एकच पक्ष भाडत आहे असे भाडण, भांडणातील एका बाजूचीच वैजिमत

एकांगी - बी हल्लूद, प्रपक् सुद 'समागमें दहापपरातोफा घेऊन आपली फीज सोडून एकांगीस यावे याजप्रमाणे बाह्य आते' - भाव १३४ 'कोणाच्या देव्यात शिरोन सारामार केरी, कोणाशी एकांगी करून परामर्श' - नाराभा ४ [एक+अंग]

एकांगुळ - नि एक डोळ्या गारोळा आणि एक पादर असणारा (घोडा), एक मडलिया (फा) हकीर ही एक घोड्याची घोड आहे - अधप ११४ [एक+अंग]

एकाग्र - नि एकतान, एकलय, एकाग्रडेच ओटले गेटेले (मन, अंत करण), एकाच विषयाला वाहिलेले, जघपल, स्थिर [स]

एकाग्रार्थी - किंवि एका पावात, एका दाटवयात, एका वेळी, एका तडाख्यात [एक+आग्र+व]

एकाचीएक - नि एकमत, एकदिल (अनेक व्यक्तींच्या समूहाबद्दल येजतात)

एकाटणें - अकि (न) एकाचटणें, एकहाणें एकाटणयेणें (जीव) कासवरीत होणें एकाएवी जीव एकाटून आला [एकट]

एकाड-एक - नि (बी) विविध, विरुद्ध, च्याल्लुगिक, स्वकरी, दुकडी [एक+अडणें, एकाड]

एकाडेपणा - १ अलगपणा, एकलवेडिपणा, फाटून वारणें 'मुनईच्या नेमस्त प्रातिक कमिटीच्या एकाडेपणाच्या बीन निषेध

करून कथेसवे द्वार सर्व राजरीय पक्षात यामुळे मोकलें झाले' - टि ३ ३३१

एकाडवा - १ ज्याचे अड किभागलेले न दिसता एकच दिवने किंवा ज्याचे अड एका बाजून रावत राहिले असा घोडा, अंगे अड अणों ही एक घोड्याची खोड समजतात - अधप १९६ [एक+अड] २ एकांगवीर पहा कोणत्याहि पलटणीला जमा नसून स्वतःपणे लजणारा, स्वतः शिलेदार, चूर, पाटरी पुरण, (६) ईश्वरलंकर 'एकाड्या शिल्पाराची स्वतःची जमात नसते व हा कोणाच्या ताब्यात नसतो, वाटल त्या जातीचा पण फार धाडसी व चूर जमून त्याला सारीना ३०० ते २००० रु पर्यंत वेतून व उतम नामगिरी केव्यास वचित पालवी व अन्दागिरीचा मान मिळे प्रत्येक पक्षगत अपवा पावेंत त्याच्या त्याच्या मानांने ह्याची १० ते १०० पर्यंत दरम्य असे अरयत आणीवाणीच्या वेळी हा मुडें होई हाच पुटे वट्टी मिळवून पांग्या भवरा पक्की होई' - वैद्य-मन्य भारत १० १०७, - हसियत खबर ३१ 'मित्य गे गणतीस लागवी एमदे देशावरले' - ऐंगी २१६ 'साज्याची सरकारी एकाडे उल्ल उल्ल माये उरले' - प्रला १०५ ३ एकाच काम पार पाडणारा, दुसऱ्या काणाची मदत न घेणारा (हरदास, मवई इ०) [स एक+अड, हुल्ल वेलगु एकाडवु-एकन, अपेट]

एकत - १ खाजगी जागा, कोणाचा उपद्रव होणार नाही असे स्थल, निवात स्थान 'बहुतकहनि एकतें घेसिजे गा' - शा ६ १८० २ निश्चित स्थान, वायम स्थान 'जै आकाराचा प्राहु । जै सोभाचा एकातु' - शा ६ ३२१ ३ खाजगी मसलत, स्वतंत्र, एकीकडे विचार, गुणगोष्ट, लोकांनी पाळ्या वलट [स एक+अत] ० करणें - १ खलपत, गुणगोष्टी करणें 'नरें तुजशीं एकात काय केला' - नल ११७ २ एकातत, एकमेकाच्या सद्बुवासात असणें, अगदीं सलग्नी करणें, एकपाचाजवळ एकटे राहणें (निदाच्यजक) 'सुधियेन कापशीं एकात केला व तोंये ती त्याच्या अमदीं जवळ बसली' - मुदे २३० ० कोटडी - बी १ एकीकडची, निर्जेन खाली (तुल्यातील तळवर वंगरे) २ आगरी, आभाच्या कोटडीत घोडण्याची शिक्षा, एसात तुल्यावास

एकतर - नि एक तोंडून एका अंगें, एक विषयाआड (ज्वर) -न एक दिवसाआड जेवण्याचे मन धरणें पारणें 'अथवा एका तस कूडी । चाद्रायेक सासापुवामी । शोभाजि गा घातुपारी । कसिती तपे' - शा १७ २६४ [स एक+अतर]

एका तागडीचीं पारडीं - न य (वाक्य) तागच्या बीरा त्याच्या, शुभदोषाच्या (बोराच्या, खबाडाच्या, माट्याच्या) वाडीला म्हणतात, तसतुंगी मागणें (निदाच्यजक) [एक+तागडी+पारडे]

एका ताटांतला—वि एकाच ताटांत वसून जेवणारा, एकाच अन्नाचा (भित, सोबती) एका ताटीं जेवणें, एकताटी पहा [एक+ताट]

एकांतिक—वि परकीर्मी लीन, ब्रह्मरत [स एक+अतिक] ० धर्म—३ भागवत धर्म 'हा भागवत किंवा नारायणीय धर्म त्यासच सात्वत किंवा एकांतिक धर्म अशीं दुसरीं नावे आहेत'—गीत १०

एकांतिलोनांतीं—वि वि खात्मी व सार्वजनिक रीतीने गुप्त आणि प्रकृत, बहिर् एकांतलोकात अवादि प्रयोग करतात ० सांगणें—एकीकडे व प्रसिद्धपणें, चारचौघात सांगणें [एकांत+लोकांत]

एकात्मता—स्त्री एकरूपा, एकरूपता, तादात्म्य 'उदकपणें पाडपुता । तरंगाची एकात्मता । न मोडेंचि जेवी ॥'—हा १८ ११७१ [स एक+आत्मता]

एकात्मवाद, एकात्मकेभ्यवाद—३ एका परमात्म्यानेंच सर्व विश व्यापिलें आह त्यावाचून अन्य वादी नाही असें मत, अद्वैतवाद, (६) शुनिट्रिआनिजम [स एक+आत्मन्+वाद]

एकांता-तरा—वि एकदिवसाआड येणारा (उपर) एकां तर पहा [स एकांतर]—वि एकदिवसाआड ० आड—एकां आड—किवि एक दिवस आड, एक दिवस सोडून [एकतर+आड]

एकाद-दा—वि एकाच-दा पहा ० डुकलो-(गे) एकाद दुसरा [एकाद+दुकल]

एकाददा—वि १ अकरा (११) सख्या २ अकरावा, 'आठा यावरी एकादशी । कथा आह दोन्ही रसीं।'—हा १११ ३ गणवताचा अकरावा स्वध 'वस्तुकांमल कोणी एकादश केला ।'—मुक-भरवृत्त एकनाथाची आरती ३ [स] ० स्थानीं असणें—अति शय निवडणावनि असणें जीवयत्नय असणें अकरावा पहा ० रुद्र—३ शिवस्वरूप अकरा वेन अकरा रुद्र पहा या अकरा रुद्रदेवतांनीं याचाराण नां अशीं-वीरभद्र, धनु गिरीश, अंतर्काय, अहिर्बुध्न्य, पिनारी, अपराजित, भुवनाधीश्वर, कपाली, स्थाल व मर

एकादशी—स्त्री दर पंचम्यातील प्रतिपदेपासून अकरावी तिथि हिचे रमाते आणि भागवत असे दोन प्रकारांतून ज्यावेळीं दोन दिवस एकादशी असते त्यावेळीं पहिली रमाते व दुसरी भागवत असें घडितात दर महिन्यातील शुद्ध आणि वृष्ण पक्षातील एकादशीचीं जीं गिनितारळीं नावे आहेत तीं अनुक्रमे पुढीं श्रमण-चैत्र-कामदा, पापमोचनी, वेलास-मोहिनी, वलथिनी, ज्येष्ठ-निर्जला, अपरा, आपाद-रायनी, योगिनी, धावण-पुनरा, कामिका, भाद्रपद परितोर्त्तनी, अमा, अमिन-माघाशुद्धा, द्वादश, वसिष्ठ-प्रतोषिनी, रमा, माघेसिंधि-मोक्षदा, चल्दा, पौष-प्रजावर्धिनी, सफला, माघ जयदा, पदुतिग, फाल्गुन-आमलकी, विजया [स] म्हुं एका

दशीच्या परीं शिवराज-जेव्हा एका सकदामासून दुसरे येतें, किंवा एका कपालाचाच दुसरा कपाल शिक्षा मागतो तेव्हां ही म्हण योजतात ० यात-स्त्री चार बोटांच्या रुंदीवर २५० फेरे घेऊन (५०० मुठ्या) कापणाची एका वात तयार करतात अशा दोन वादी वाघाटी एकादशीपासून एक वर्षभर दर एकादशीस लावतात।

एकानएक-नेरु—वि वि शाहून मर्ब पळुनएक पहा एकानुसंधानी—वि एक अनुसंधान, ध्येय, उद्देश असणारा, एकावानी, एकादशी, एकादशी [स एक+अनु+संधान]

एकाक्ष—न १ एका जेवण, दिवसातून एकच वेळ जेऊन राहणें 'मला आज पंधरा दिवस एकाच कालें आह त्यामुळे उष्ण झालें' २ एक धान्य, कोणत्या ठरी एका धान्यावर राहणें ३ (क) एकाच जेवणप्राण करणें [स एक+अक्ष]

एकापक्ष-पक्षीं—किवि एका अर्धी, एकपक्षी पहा [एकपक्षी जप]

एकापा(फा)लोळीचा—वि लुळा, रोड, अगस्त याच्या उलट दुडुरी हाहाचा, लंगरहापाचा [एक+॥(फा)मोळी]

एकामी-में—वि वि १ विराम न घेता, इतर काहीं न करिता, सर्व उरवून, आटपून, एका शब्दकायत, दुसरीकडे न वळतां (उर कणें, सुरु करणें, करणें) 'भोजन आटोवून एकामीच निशाबें म्हणजे पाटेंचें मज्जे उतरावयाम बलये' २ एकदाच, पुनरावृत्तीची वेळ येणार नाही असाप्रकारें (जाणें, करणें) ३ एकदाच, सर्व मिळून, एकाच, एकेवेळीं, युगपत्, (येणें, जाणें, करणें) 'बपेति एकामिचि प्राणहर प्रवर्तनैकदाय गर्भे।'—मोकरणें (पाडकर प्रव) ११ ८१ [एक+काम]

एकामयतन—न १ एक स्थान, एक ठिकाण, अधिष्ठान, आश्रय स्थान (ल) ज्ञप्ति 'जे यथोक्तजाचिया राखी । कां एकामयतन झालारी।'—हा ६६२ [स एक+अमयतन]

एकार—३ (घ) रस्साची (दुसरीपेक्षा) उच्च गतगारी वाजू, एका वाजून उचकाय असणारा अमारस्ता 'एकारावर गाडी फलडेल बघ।'—वि (ब) १ (भोदय)मुत्रें एका वाजून बलकला, खचलेला २ एकवडी (माथून) [स एकीक, एकावर] ० जाणें-होणें-फळणें एकीकडे खचणें, खाणें यें (जनावराच्या पाठीवरील ओढें मल्लत, होडी), झोंक जाणें, पुढे यें ० घसणें—१ बलून, रेलून बसणें २ (ल) बालन राहणें, वाजून राहाणें, एकीकडे बसणें.

एकारणें—अकि १ (ओठें अधिक हात्यामुळे) एकीकडे मुळेंचें, बलणें, दाबणें, एक अप चाली दणें (गोणी, पदवी, गरब वाचें) २ रुतायून होणें सर्व एक हाणें, एकाटणें (दारी ६०) ३ एकीकडे पुणें, खाणें येणें, सोबणें, माठे होणें (वृष्ण ६०) —सवि एकत्र करणें, रास करणें, गोळा करणें [एकार]

एकादश—थ—(गो) एकादशी पहा
एकादशी—शी एका वातीचे, आदतीचे निरासन थांब्या उलट
एकादशी [स एक+आदति]

एकादशी—शी (व) एक चाबोरी खोल असलेला रस्ता
एकादश पहा

एकादशीच—३ (एक सुमर) कर्पातीचा जलप्रवय, प्रत्युधाडी
सर्व पाणीचपाणी होऊन झालेला महामुद्र 'जा एकादशीचा
जिरी। जेव्हा तेथे।' —आ १० २७१ 'जेवी त्या एकादश
जीवनी। मीडे हरि मीन हाडनी। त्यां तु निम्मागम जीवनी।
मत्स्य होऊनी पोहणी।' —ग १ ३९ [स]

एकादश—च—वि ५१ सख्या [स एकादश, मा ए
पनास]

एकादशी—की १ एक अर्धांतर, एकादशी येथी, यात
पहिल्या वस्तूची दुसऱ्या वस्तूचा, दुसरीशी तिसरीचा अशा
सातवीप्रमाणे विशेषणरूप मग्न असता 'राज्यात सध्या पुं उच
पुरातिल येई, एकादश जन—। उद्योगशील तार, उद्योग स्तुत्य प्रति
विपुल धन ॥' (यात राज्य, पुं, पुं, जन, उद्योग आणि धन
अशा सहा पदार्थांची एक श्रेणी दिसते) —अर्धांतराचे निरूपण
१७९ २ एकादशी पहा. 'नरत्नांचे दवाचे पदक आणणी एका
वरी कोडे माहेत' —नाम ८३ [स]

एकादशी—की एक गळ्यादील मलकार एकदरी माळ,
का, हार 'जेव अक्षरा उडी जाहली। एकादशीचा काडीगी।
दोरी जेवो।' —आ ११ ५३० 'वरी पीतवर्णाची बाडी। त्या
वरी रत्नहार एकादशी।' —का २ ११ ५८ [स एक+आदति]

एकादशी—वि एका मागासवर्गी, एकागी, मया
दित स्वरूपाचा, विविष्ट विषयापुढता, लुपित [स एक+अश]

एकादशी—किवि वाढीस, एका तऱ्हेने, एका बाजूने, एका
बावतीत [स एक+अश]

एकादशी—किवि एका पदवीने, एकाच प्रकारे पहा 'तुम
म्हणे तरे। अवधिपु एकादशी' —तुगा १००० [स एक+अश]

एकादशी—३ एके तमय दिवस, चोवीस ताग [स एक+अश]

एकादशी—वि ७१ मख्या, एकादशी [स एक+अश]

एकादशी—३ एकादशी एका मख्या उक्ता अशी एका
हारा। चवीं पादे। —आ १८ २९१ 'एकादशी एका हारा। एका
माग।' —अष्ट १० [स एक+हारा]

एकादशी—वि एकादश पहा [स एक+अश]

एकादशी—किवि एकादशी, एकादशी, एकादशी

एकादशी—वि एकादशी, एकादशी, एकादशी

एकादशी—वि एका अक्षराचा, एक अक्षर असलेला, उ०
एकादशी कोश [स]

एकादशी—वि १ एक वेळ, एकादशी 'ते एकादशी घे पा
जावें।' —आ १० २९९ २ एकादश, अक्षरात् 'हे लटिक केवो
म्हणो। एकादशी।' —आ ४ ३९ [स एक+हारा, तुम आ हारा=
शीघ्रता]

एकादशी—१ एक, सख्या, मंत्री, स्नेह, मंत्री, एकमेव,
एकदिल २ अमेव, अद्वैत, अविमर्शता (हेतु भाव, हित, उद्योग
यामनील) ३ (एकीदशी खेळात) विषम सख्या 'एकी का
वडी।' ४ मंत्री, मुनी, एकादशी, शाळातून विद्यार्थी एकीदशी
जाणावा पत्रावणी मागण्या (एकादशी दाखल) म्हणतात गुज
तऱ्हेने या व वरील भाषांने रुढ आहे [तुम का एकादशी व
रहणे, वास्तव सखी-मत्स्यदेव हाणे] ५ एकादशी अनेक
वचन एकी म्हणनी काय शाले' —राजादे प्रमाण [स
एक, का यरी]

एकादशी—वि एकादशी गुण, उ० एक एकी एक, पाच एकी
पाच, अग पाचवात म्हणतात

एकादशी—काडील—वि एका बाजूचा, दिशेचा, मागाचा
दंगो [स एक+अश]

एकादशी—काडील—काडील—किवि १ एका बाजूने, दिशेने,
मागने, एका बाजूचा आगास, मागास 'यदा एकादशी काये काये'
२ एकादशी सारे मिदून, एकादशी सारे 'तुमरी सगळे एकादशी
सगळे दळ लागला तर' [स एक+अश+हारा]

एकादशी—काडील—किवि १ अनेक काडी, बाजू बाजू एका
दशी, एका अशी २ एका बाजूने, एकादशी अर्थ १ पहा ३
बाजूने, दक्षिणादिशा ४ प्रस्थापान दूर, लाग, पलीकडे ५ (ल)
प्रस्तुत आपणादीचा प्रस्तावना, त्याचामुन अलग, दूर 'मी
गोळ्या ते एकादशी राहिले, आपलेच तऱ्हेने पुढे आणतो'

एकादशी—३ १ समिध, मधून, मिश्रण, एक करणे,
मिश्रण करणे २ अमर अद्वैत एकादशी, एकादशी, एकादशी [स]

एकादशी—किवि एकादशी तऱ्हेने एकादशी विचार करून,
परास्त्री विचारण्या तात्पर्यार्थ 'मिदून का दंग। या
दक्षिणी दशा काय। पाहता एकादशी काय। दक्षिणीमात्र हो।' —अष्ट
३ ४४ [स एक+अश=दिशा मीमा]

एकादशी—३ एकादशी, एकादशी १-दक्षिणी तऱ्हेने होईल हे
अर्थन समजान —आ १५ १०० [स एक+अश]

एकादशी—३ १ बायला-मुलगा एक समविधम ओळख
एकादशी अशी मुलीत पैस वरी पळत दुगुन्याम ते मम ओढत
की विधम ओढत आ। विनाम्हान त्याने मागिणवे (मागून पाहता)
—रे ८० तर मुलीत मम पैस १०० रुपाय दाखवतो, मागे
आणतो दुःखापासून निम्मे आणत ध्यायते, गुड्यापेनेति हा

रेख आहे ' एकीवरी पोरा सांग दादकरी ' - मज ११४
२ जुटपुन, समेट आणि मादण [एक+य=दोन] म्ह० एकीत
जय, घेईन क्षय

एकीभवन—न सचलन, समिप्रग, एकीकरण [स एक+
भवन]

एकीय—नि एकता, एका, एकामधी [स]
एकीसवा—नि १ एकातारसा, एका २ एकचानुग,
एकीवडे ' सचल ही तुम्ही व्हा ये एकीसवा तुम्हा म्हणे जीवा पीर
नाही ' - तुगा ० [एक+गव, म गवे]

एकुण, एकुणपर—एकुण, एकुण एक पदा
एकुणअदी—पेदी—नि ७९ सख्या [स एकांनादीति,
आ एकाणी, म एक+उणा+पदी]

एकुणचाळीस—नि ३९ सख्या [स एकांनाचलासित्
आ एकाचला म एक+उणा+चाळीस]

एकुणतीस—नि २९ सख्या [म एकांनातिता, आ एका
तीस, एक+उणा+तीस]

एकुणतय्यद—नि ८९ सख्या [स एकोनतरनि, आ एका
णउड, गो एकुणतय, एक+उणा+तय्यद]

एकुणपन्नास—पन्नास—नि ४९ सख्या [स एकोनपचा
सत् म एकापन्नास, म एक+उणा+पन्नास]

एकुणरास, एकुणीस, एकाणीस—नि १९ सख्या [स
एकोनरासि आ एकाणीस, म एक+उणा+तीस]

एकुणसभर—नि (क) १९ सख्या [एक+उणा+सभर]

एकुणसत्तर, एकुणहत्तर—नि ६९ सख्या, एकुणमत्तर
[स एकांनासति, आ एकांमत्तर म एक+उणा+सत्तर]

एकुणसाठ—नि ५९ सख्या [स एकोनपष्टि, आ एका
सठ म एक+उणा+साठ]

एकुणात—नात एकुणहात—खी १ दिशव पुत केल्यावरची,
अखरी एका रस, दिखरी अखरी रस दिशक ' शक्ती एकुणात
दत जावी ' - खानगी छाते अमलदाराचे अधिकार (वडावे) १८५
२ या पुन्या केल्या रडमेवर मालकने कावयाची सही किंवा रेव,
रेव ३ या सहीवर एक विशिष्ट खुण म्हणून काढतात ती ७— अशी
रच रच पहा ४ (ल) भाषणातील प्रमाणमूत सार, सारसिद्धत,
वातपर्य [एकुण]

एकुणेर—एकुणपर पदा

एकुणीशी—एकुणप्रशी पदा

एकु (क) ल (ण) पर—किवि १ एकच, तेंच तें, सर्व
सारे एकच २ प्रत्येक, बोणी न घणळतीं सर्वजण [एकुण+पर,
एक+अनु+एक]

एकुणपर—पर, एकुनेर—किवि १ (पुण) पाहपर, एक
मेक ' लोक पुढी एकुनेराल ' - पेदा १३० २ एकाएक पहा
[एक+अनु+पर, एकुण]

एकुलता, एकुलताएक—नि एकत्रच, एकचएक, जो
नाहीगा झाल अगतीं दुसरा मुळीच नाही असा [एकल+एक]

एकून—नि १ तर मग, असे आहे तर, सारास, एक
दही ' एकून त्या हागीच्या भाच्याला सान्यार वसविण्या
कसिता व अतला नीरवणा केलाय काय ? ' - चंद्रपुत्र १७९ २
सर्व मिदून एकदा मरल्या किंवा मेलीज ' पाचा जगाती पाच पाच
हपड दिव्हे एकू पंचनीस झाले ' - माल ३ अडल (घालण्याचा
निष्ठ) काढून ओलेस मज म्हणून, पका, वग्याद, स० एकून ल्याड-
लुच्या-मांदा-हगनी-मूर्त [म एक+अनु] ० एक—किवि एक
एक पदा ० जमा-चरोज-मी (अनक रडमाची) एकदा
घरीच, एकदा रसम बायनवर-एकू क्षेत्रफळ सारसेच (तरी कमी
वरून मदी त्यामानने वाढविणे किंवा मदी कमी करून लघी त्या
मानने वाढविली तरी क्षेत्रफळ सारसेच राहणार यावरून) = एकून
एकच—एकीकड कमी तर दुसरीकडे जास्त तेव्हा एकदा बरोबरी

एकें—म एकवेळा एकांनी गुगवयाचे असनांना यांजवयाचे
अवयव उ० तीन एकें तीन

एके—एकचे अनेकवचन, एकी अर्थ ५ पदा

एकेक—एकएक पहा [स]

एकेचाल—चाळीस, एकेताळ ताळीस—नि ४१ सख्या
[म एकचलासित्, आ एकचताळ हि एकात्रीस]

एकेड्य—कि वि (क) एका ठिकाणी, एके जाणी, एकत्र,
एकाठाणी [एक+डय]

एकेरा—री—नि १ दुहेरी, घरीचा भिरा पिळलेला नव्हे
असा, एकपदी (वापड, कागद, सुत वगैरेला लावितात), विरळ
विणीचे (सगळ) उ० ' एकेरी कुने शुक्ल केलेली माळ ही एकेरी
माळ ' २ वेता, घारीक, दुपळा (गाण्याच्या कामी गळा,
आवाज वगैरे) ३ एकचनी, अरेतुरे असा (छेच, सवोपन)
' तु मला शिडकुलीक का एकेरी नाचने हाक म्हा पडे ' - निवि
८० ३० ' थोसा एकेरी छवड बोळ नये ' ४ एकक, स्वतः
दोन दोन तीन तीन असा प्रकारे सवड नव्हे असा एकेरीवर
येणे—१ अरेतुरे म्हणणे, एकेरी नाचने सवोपणे (अनादरुक) २
(ल) निरुदीग जाणे, निडणे

एकेरापट—प (मळविद्या) एक पेंच, जाडीदाराच्या एका
पादास शुक्राच्या लवणीत हात घालून उचळून आपण डोकेंजोडी
दाराच्या बगैरेब्रवळ छातीस दाखून जोडीदारास बोल करणे [हि
एकचा=बळिवरी व जोडणे आपण]

एकेराहुलकस—उ (मळविद्या) एक पेंच आपण आपल्या
जोडीदारास घालीं आपुन त्याची मान आपल्या छातीने दाखून

आपला एक हात जोडीदाराच्या बगलेंत घालून आपल्या दुसऱ्या हाताचे कोपर जोडीदाराच्या बाहेरील मुढ्यावर ठेवून आपल्या दोन्ही हातास मिठी घालवी व त्या बाजूचा आपला हात जोडी दाराच्या मुढ्यावर ठेविला असेल त्या बाजूचा आपला पाय जोडी दाराच्या मुढ्यापासून चोटपापर्यंत तबवावा व जोडीदाराच्या बगलेंतून पातलेल्या हातागे झक्का वेचून जोडीदाराने चीत कराला [हि हल=थक्का+पस=जोर, हलस=जोराने पक्षा दणे]

एकेरी ईजन—न (य) एक पचपाच असलेले बाकेचे ईजन [इ सिंगल सिरेडर एजिन]

एकेरी इष्टाशि-राशिक—उ मी न इष्टाशि, इष्टकी पदा
एकेरी फारकून—उ हलक्या दवांना फारकून, याला शिपाई, प्याद इ० नेमकूक नमते, याचे काम निव्वळ फारकणीपलीकडे काढी नमते, (निदाब्यनक) पोषणार्थी [एक+फारकून]

एकेरी घडियाट—खी (जगापली) एकदास मार करणे दुकरणीच्या उलट [एकेरी+घडियाट]

एकेरीसरकत—खी (अकणित) सरपाटी, सरभागी, एकेरी प्रमाणमाग, वाटणी दुहेरीसरकतच्या उलट (इ) सिंगल फेलोशिप [एकेरी+सरकत]

एकेरी होन—उ एक नणे, होवाचा एफ प्रसार होन पदा
एकेहसर-हासर—एगाहसर पदा
एकेर—वि एकएक, एकेक 'एकेके वेळे जाले' दुखणे । ते आम्ही केले पुसवणे ॥' -सिशु ८१६ [स]

एकाएकी—किमि एकाएकी पदा
एकोटणे—उ कि एवढे पदा
एकोटा—अ कि एवढा पदा
एकोटी—खी (खा) भावरी भावण्यासाठी तब्याप्रमाणे उपयोगात आणावयाची वाटाळी मातीची खापरी [एवयथी]
एकोत्तरा—उ एकोटा पदा 'ज एकातरयाच्या वाडी' अजतिवे आमी पाळती उडी ।' -शा ९५४ [स एक+उत्तर]

एकोत्तराचा—वि एक अधिक, मित्र, देवळा 'सहचरी बाहिया । आहाति सहसांजना राया । तरी तो काय तिया । एकाच रावा ।' -अमृ ७१४० [स एक+उत्तर]

एकात्रा—उ दर मदा दर ठेकडा एर हया न्यान असा प्यानाच दर [स एक+उत्तर, सि एमलर न एकोत्तरा]

एकोथी-एकोथे—मीन उजवणीचा एक प्रकार मरुखाच्या वर्गोचा पासा त० अकरे अकर एकरिताले [एकातर]

एकोदर—वि शोहर एरा आईची, एकर उदगंतून उरपय हावेरी (मुदे) 'कच बोले आदरे । तुम्ही आम्ही एकोदरे ।' -पाय ५९९ [एक+उदर]

एकोदरशे, एकोदरशे, एकोदरी—वि एवढे एक (१०१), हुडी रेखा वगैरेतून हा शब्द येतो 'अथपति नरपति राजे हाती । एकोदशे राणी तथा वर्षी नाहीं मित्ती ।' -भसा १३ 'त्याचे एको दशे झालेच ।' -आ १० [स एक+उत्तर+शत, एकोत्तर+शे]

एकोदित्त—न १ मृताच्या उत्तरकिंचेत सपिंडी (नयीस उदे शुन) श्राद्ध होण्यापूर्वी अष्टाव्या दिवशी करावयाचे धाद २ पुढता, माज इ० विपुत्रिक मृत झाले असल्यास केवळ त्यानाच उद्देशन (मृणो) नयीचा उत्प्रेष न करता) हे श्राद्ध केले जाते म्हणून एकादित हे नाम यास आहे -धर्मसिधु एकोत्तिष्ठ असाहि शब्द हळू आहे [स एक+उदित्त]

एकोपा-धा—उ एरी, एमरा, जूट, सधटना 'राष्ट्राच्या अभ्युदयावरिता एकांन्याने प्रयत्न करण्याची जल्मी आहे ।' -दि ३ २४६ [एक+उप, २, एकात्मता एकापत्रा-एकापा-एकोपा -आम १८३४]

एकोशस, एकोरी एकोस—किमि (बों) एकीकडे, आडबळणी, एकाही, रम्यापासून बाजूला (गात्र वगैरे) [स एक+व]

एकोसा—उ जगावराच्या आपळास होणारा एक रोग
एकोळ—उली एक माडे सगळ बाहणारे छुटप
एकोळा—वि एरसमूह, एवढा एकोळा वरीनि लायु बळावीरा ।' -भात्रे १० ३ ११४ [एक+काल, एक+बळणे] ●
एकरोडेन—किमि (बों) एकीकडे, एका [एकीकडे, वा ईकडे, म हरेत, एकाट]

एकलकाडा—एकलकाडा पदा
एका—उ (बों) सवत्यावरीत एक ठेका
एका—उ १ (व ना) एक दिवस जहाजान मजून, मजूनमसा, राळ न पाडता एक दिवस अहारास करावयाचे गम स्मरण, भाषन 'काळ एकाचा नी समाप्ति झाली' २ एकी, जूट, एमरात मनविचार 'पुढे स्वराज्यामधी अमुन एरा नमून वेवढी झाली होती ।' -यापा १४ [स एर प्रा एक]

एकार, एक्या—उ १ पर्यातील पानांपैकी ज्याचा एक चिन्ह आहे असे पान (पेते-पत्रिकात प्रत्येक रंगाचा एक एका जमतो) हे पान सर्वांत भारी मानण्यात येते एका पदा 'एकट म्हणे राजागही माग्लो ।' -क २६ ७ ३० २ (ल) अदितीय, थड मापूय [स एक प्रा एकट]

एगा, यकडा, येकरा—उ एक बैगाची (क्वचित् पोच्यची) गादी, बैतगाडी, एका (दिनी येथील) भीतल लोक प्रात बाजी मोयले बैगाच रच धिया येकरा यल यमू यमुना स्वावाय जगात ।' -तीर्थयात्रावर्ष ६९ [न एक, प्रा एकट, पा यदा, व एकका, सु एकको]

एफझेक्यूटर—३ (कायदा) मरुताने आपल्या खुल्लेपणे प्रमाणे आपल्या इच्छेनेही व्यवस्था करणाऱ्या नेमकेत्या व्यक्ती स्वापक, बनावणीनामगार (कोर्टाकडून नेमकेत्या जाग्याच्या वर स्वापकाला अंशमिनिस्त्रेर म्हणतात) [६]

एफझेक्यूटिव्ह—किंवा कार्यकारी, विधायक शाखापासून (इंजिनिअर—३ सडरा, इमारती, पावसाचे बरे (बी इन्जिनी) कामावरचा एक वरिष्ठ अधिकारी. फौजिस्त्रि—न कार्यकारीमंडळ, कारभारीमंडळ [६]

एफवार—जी वातमीपन, अग्यार पहा -दिमरा १ १६४ [फा गळवार]

एफवालपन्हा—वि देवान, नदीदेवान [फा इन्हाइ+पनाह]

एफमपपती—वि ८९ मरुताने [फा एफमपती, मी एफमपती, सि एफमपती]

एफमपण्ट—वि ९१ मरुताने [म एफमपति, मी एफमपति, सि एफमपति]

एफया मालेचे मणी—बाइम (शब्दस एम मालेतील एफवारचे मणी) एफा जातीचे, धर्माचे, स्वभावाचे, पेशावे बरे सडरा अशा अनेक व्यक्ती, समानधर्मी म्हणू एफया मालेचे मणी ओवायल नाही कोणी

एफार—३ कपार, कडुली, इमार 'तेरे एफवादे गुला सुलीम होऊन एफार केम' -रा १० ६५ [अर इमार]

एफलेनिया—जी (सि) सगूड अयवा राध (इयाएल अयवा विस्ती होऊन), (अ) उपासनेची बैठक (आ) स्थानिक राध, (इ) खिस्ती महामंडळ, धार्मिक लिस्तीमंडळी 'खिस्तीने अर फलेतिया स्थापिली तर खिस्तीपुत्री एफलेनिया नव्ही काय? -ईवि १-५ १०३ साध १०० ११८ [इ एफलेनिया, मी एफलेनाहेर+फेलेओ=मी वाहेर बागवतो]

एफस-ऑफिशिओ—किंवा अधिकारपत्ते हुवाच्या नात्याने, (समाजद एफया कमिटीचा) [६]

एफसप्रेस—वि तावदतोबीचा, धाईचा, निक्कीचा उ० एफस प्रेस टेलेफोन=बकरीची तार, एफसप्रेस ट्रेन=दोडगाडी, जलद गाडी (मधील थोड्या स्टेशनवर थावून लवकर पोचणारी आगगाडी), वाच्या उलट पॅसंजर ट्रेन) [६]

एफसरसाईड—३ १ धडा, पाठ, अभ्यास २ व्यायाप, कसरत, मेहनत ३ अभ्यासाची वही, टिपणवरी, एफसरसाईड पुक [६]

एफस-रे—३ (पदार्थ) क्ष-किरण रॉन्टजेन विरण (ओ रॉन्टजेनने १८९५ स हे शोधून काढले), विद्युज्ज्वल प्रकाश किण सा किणामुळे अपारदर्शक पदार्थातील अतर्भात दिवताने

रोम्याच्या शरीरातील विषाद यांनी अनुक वस्तो [६] एक अक्षर=रेकिण]

एफमार्इज—३ १ दशनील मालावर तोतयार हात अवा निवा तगार होऊन दशत विरण्यापुत्री बमविलेला सरकारी १ जहात, असल्या जहातीचे पाते २ अचकारी साते [६]

एफसान, एफसा, एफसू—वि एफमिठ, एफमारख 'धन्वांनी एफसान चाक्री बेगी हे मुष्ट पदरी आहे' -म १ १०९ 'जमाना एफसा नाही' -रा ५ ८५ 'पानाजाद नौक एफसू' [फा यफसान, फा यफस+सू=वाज]

एफतयार-री—गळवार-री पहा

एफरा—३ कोटिअ्याचे बी, तारीमवाना

एफराद-दा—वि १ कोगीतरी, कातीएक अनुक, विरिष्ट नव्हे तो, कपार-पहा 'कुडपमी, एफराद कपार, कपार-पहा, दे 'अपय्य करिताम पर एफराद हुमगे यहेल' ३ (अध्याहार होऊन) एफराय बेगी, एफराय प्रवार 'पययान काऊ नवो, एफराद हुड शीट' [त एफ+मथे हि एफ+भाया, हुल० ब एफमथ]

एफरादुसतरा—वि कोणी एफरादा (कवचित आडळल तर), एकदोष आणगी, कदाचित एक जास्त (भातापावेतो सांगितल्यापेक्षा) [एफरादा+सुतरा]

एफलास-सी—३ जी स्नेह आदर, दगानगत, पहा, मेरी इन्हास पहा -सतिहा एफलासीचा -रा १० ११५ [फा एफलास, अर इफलास]

एफणें—उ कि बेपणे पहा

एफरह—वि (ब) अफरहून्य [एफर+ह बेगल-बेवळ]

एफगान—जी (जतार पदा) एफकी सार, एफच सारेस पीळ दिल्ल अतस्त्यास तीस म्हणतात, [फा दगान=एफो, हुल० व एक] **एफगानगत**—जी ऐक्य, स्नेह 'हुनियाहेत दोही दोळ्यांचो एफगानगत मफर' -रा ५ ३१ [फा एफगानग]

एफेजमेंट—जी १ सकत, चाली, टाव, कायदा २ लन करणाचे मचन, लग्नाचा टाव [६]

एफिजिशन—न प्रदर्शन, दखवा, मडिणी (वस्तूची इ०) [६]

एफ्यु एफ्यु-फीव्हर—३ (६) मलरियाचा ताप, हिंवाताप, हुडहुडी, बडो [६] एफ्यु=हीव+फीव्हर=ताप] **एफ्युमिफशर**—न (मिस्त्रा=मिथण-औषध) हिंवातापवरचे औषध

एफंजट—३ (३) १ (न्याया) गुमास्ता, अडत्या २ (कायदा) प्रतिनिधि, मुकदमा, चकील गुमास्ता, मुनीम ३ (राजकीय) पोलीटिकल एज, सत्यानाश देखरेस देवगाथा (वरिष्ठ सरकारी) अधिकारी उ० मध्यहिंदुस्थानातील सत्यानाचा एजट, राज पुताना सत्यानाचा एजट

एजंटी—स्त्री १ (इ) एनन्ती याला प्रतिज्ञा २, एजठपणा, गुमास्तेगिरी, वकिलात २ एनदाची कचेरी, हद्द 'जाय एनटित दाद मागण्या तों घर मागे पडे -विश्रित १ १२५ ३ अडतीचें काम, असे काम करणारी स्त्रिया ४ मध्यस्थी, दलाली [इ एनट]

एजन्सी—स्त्री (इ) एजंटी पदा एजा करणे—अकि १ ये जा म्हणजे, जरेतुरे असे एकचपनी सरोपणे 'घरातील कर्मी माणसे तोडून बाकीच्याला होता होईल तों एजा करण्याचाहि मोरभट्याचा परिपाठ होता '—हावाय ३४ [प+ना] २ हलगाट घालणे, जाणे येणे ठेवणे [येणे+जणे]

एंजिन, एंजिनियर, एंजिनियरिंग—इंजन, इंजिनियर, इंजिनियरिंग पदा

एजोव—उ (रि) वनस्पतिविशेष, लु-या कराराच्या काळी पाण्या बाह्यपाण्याचा उपयोग शुद्धीकरणाच्या विधीमध्ये एक निद्रा पाणी शिंपण्याकरिता करीत असत (इ) हितप 'एजोवाने एकच करीत मज निमेल तै मी हाईन हो '—उस १८४ [दिह]

एट—ठ, एटण—ठण, एट(ठ)णें, एट्ठाळी, एट्ठाळणें इ०—वट—ठ, वेठण—वेठण वेठणे—ठेणे, वेटाळी, वेटाळणें पदा

एटरु—न गाडीची साठी आणि बुट्टे याना जोडणारा दाडा एटोळ—त्रिवि (व) इतका चळ, बाहूळ एवचळ, एणोळ पदा 'एणोळ तू कोठें होतास ? ' [स इतवेला, म एवडा+चळ बाहूळ]

एठ—ठा यठ—त्रिवि (वों कुण) येथें, या ठिकाणी 'सव सवे वादवराओ । एठ हाचि उपागो ॥'—शिशु ७४१ [स इत्य, प्रा एत्य, कुण ह्य, म येथें]

एठ—स्त्री उन, मजेन, घोड्याला मारण्याकरिता टाचेच्या मागच्या बाजूस रावलेली दातेरी (कि देणे) [हि एडी+च, तुल० हि अडी हणु+च मारणे]

एठका—उ १ मंत्र्याची एक जात, याला शिमें येतात तीं मजकृत असून त्यास टाऊ दज्ज लठ्ठयला शिकवितात 'एठका मदन तो केवळ पचानेन ॥' भज ११२ 'हजारें एकक दवांग देवतो सतोप पावत घाली ॥'—वालाक १४ २ मुण्या पनडण्या साठीं पुढील वागेळी खोळी करून तीं १ नवणारा निडा, याला मोर असेहि म्हणतात [स एठक प्रा आडु+जेळी]

एठगुळवेडगुळ—त्रि (व) आगडयोवड हे चित्र एड गुळवडगुळ विसते ' [वेडगुळ द्वि वडगुळ=वेडगुळ+वेड]

एठल्य—त्रिवि (चि) इतक्यात, एठलाना एवड्या चळते [स इयवला, म इतला, एतला]

एठिटर—उ (इ) मपाटक, सपादकीय मजूर संपार करण्या पापावाच लेख तपासून प्रसिद्ध करणारा, नतमानपत्र आणि वाचो १ ५९

मासिक किंवा एखादे नियतकालिक यातील मजूर तपासून प्रसिद्ध करणारा, त्यातील लेखांची जबाबदारी घेणारा [इ एठिटर]

एडो—स्त्री (व) टाच एड पहा 'घूट एडीवर काटला ' [हि एडी, त्रि अडी]

एडो—स्त्री (गो) पोत्यासारखे एक मासे धरण्याचें जाळें ए डी सी—वशिष्टाच्या (विशेषत राजे, गव्हर्नर वगैरेच्या) तेजातीस असणारा स्पर्की अधिकारी (हा अधिकारी खाद्याच्या सर्व सुपमायीकडे लक्ष देऊन त्याची बडदास्त ठेवितो), शरीर संरक्षक, अमरक्षक [संज्ञा, इ एड—टी—वंपचा संक्षेप]

एडु(डु)रु—उ हाडें, दात, वंस वगैरे काही स्मारक पुरूत शास्त्रावर त्यावर उभारलेला मनोरा किंवा इमारत, स्तूप, डागोपा डुडाच्या अवशेषाचीं अशीं एडुकस्थानें असतात 'एडुकिचिह्वा शुधिवी न देवदुष्टमुपिता '—गीत ५०९ (महाभारत वनपर्व ११०-१५) [स, छँ एडिस=देवस्थान, इ एडिफिस]

एडचळ, एडाळ, एडोळां—त्रिवि आलापावेतों, एवडा चळ बाहूळ एणळ पदा [एवडा+नेळ, बाहूळ, स इयवले]

एडा—त्रिवि (राचा) येथे एड—अ पदा

एडाडी—त्रिवि (राणा) येथून

एण—णी—उ की हरिण, एण [स]

एणार—उ अद ज्यावर हरिणाचें चिन्ह आहतो, मृगालाचें 'होवा दोण रुपाकयुक्त सह तो एणाक तारमणी ।'—नामन-पिराट ५ १३ [स एण=हरिण+अक=चिन्ह]

एणाडी—स्त्री मृगनयना, हराणासारखे डोळे असणारी सुंदर स्त्री [स एण+अक्षि]

एणें—सना सुतीया १ येणें, याचें 'ते अणें घरातु मारिली । इतना भगोनि ॥'—शिशु ८९९ 'कथितें सभोवंपद जय्य महाभन मी हांग एणें । वस हांडेळ देवे जेचि मणुगीत बोडिते एणें '—स्त्रीअडु शमन ५ १३ २ या, असा ठ० एणेंमरून, एणेंपरी, एणेंप्रमाणे वगैरे रूपे होतात 'एणेंपरी परितताच तया अनन्या ।'—जड १०१ [छने रूप]

एतव—एतद—सना हा डी, हे पुणेकरमागे समासून हा मजूर वता एतद्विस्तित (एत+अतिरिक्त)=याहून वेगळा, बाहून परतव एतद्वर्गत—यो १ समाविष्ट झालेले, बांतील, याचें एतद-कून=याचे कडेले एतद्वे=याकरिता, म्हणून एतद्वेक=या अर्थाचा, एतदनर=यानंतर एतदुत्प=याप्रकारे, याप्रमाणे एतदवधि=येथे पर्यंत इतकें एतदारम्य=यापुढे वगैरे [स]

एतद्देशीय—त्रि या देशातील, या देशांत, येथील लोका-कडून होणारीं (पुढांरें हत' कामें वगैरे) 'एतद्देशीय समावर साहेबमजुरानी जा टीकलेचि ।'—दि २ ११३ —उ सुतोपियनेत, मेळिळ, देची लाक, दिंदी लाक 'त्याची (एरुचि न्हेन साहेबांची) अशी साजा होती बों एतद्देशीयाचीं मने

सुशिक्षित हा त्यामुळे इतरांस आपला पाशा बुडाल्याचा लागला तर
पदाचा देहा त्याम परत झाल्याम इतरांचो कीर्तीच हाणारी आहे
-टि १ ४४० [स एतन्देशाय]

एतपर्यंत, एतपावेतो—एतपर्यंत, एतपावेतो पदा

एतां—किंवा देता, येताना 'तुमने एता देखिले।' -टि १५५

१२५. [सगे सांवे एगे असे जुने २२]

एतां—किंवा (रावा) आता

एतादृश—वि यासारखा, असा [स]

एताद्यत्—वि इतका, एतन् उ० एतावन्-इतल, एतावन्प्रमाण
[स]

एतावता—किंवा १ म्हणून, एकदरीत, यामुळे, इतरांयाने,
देवत्वाने 'एतावता निपन्न काय होते कीं, औरस पुन नसत्यास
स्वर्गप्राप्तोत्तरीं दत्तपुन ऐण्याची जरूरी नाही' -टि ४ १५. २
ह्यापि, असे आहे तरी, अद्याप 'त्याने आदरादिष्य केले, गोड
पावला, एतावता त्याचे मनातील द्वेष गेला असे म्हणू नका' [स
एतावत्]

एतानधि—किंवा एतपर्यंत, एतपावेतो, होताहोईये, एवदा,
इतका [स एतदधि अप]

एतुला—वि इतला, एवदा, इतका, असा 'राहका करिति
याम एतुला।' -आहु २८ [स इत्तु, एतावत्+ल, प्रा एतुल]

एथचा—ला, एथील—वि या जागेचा, भागाचा, प्राताचा,
दिशाचा वगैरे, येथील [स जन, प्रा एत्थ, गो एथ]

एथपर्यंत-पावेतो—चर-चरी, एथोर—किंवा हा पावेतो,
या (बळ किंवा जागे) पर्यंत, हा काळ पावेतो, एवदा वेळ, एवढाळ
[एथ यास प्रत्यय लागून]

एथून, एथोन—विंवि या पुढे, या स्थळापासून किंवा
ळाटापासून पुढे, अशिश रूप एथेने [एथ+हून, प्रा एतहि]

एथे—विंवि १ या टिकाणी, या जागी येथे पदा 'महा
राजांनी आता एथेच बसून राहावे' -कम ४ १११ २ (एसापाच्या)
परी, राहण्याच्या जागेत जने-त्याच्या एथे, माझ्या एथे
वास्तव्या- (गो) एथनाती तेथना=इतकडे नाही व तिकडेही
नाही [स अत्र, प्रा एत्थ, व एथा]

एदगिरी—वि एदगीर गावचे (शेला, भोतरजोडा इ० वगैरे)
[एदगीर=नागपुर जवळचे एक गाव -मोल उदगीर?]

एदेन, आदान (धाम)—उ (क्षि) पवित्र धाराला बर्हिच्या
प्रमाणे मानवचे मूळ पूर्वज वादान व इत्या यास ज्या वागाला
देखिले हाते त्या वागेने नाव, आनंदोधान, नदनवा 'परमेश्वर
दवाने त्यांस एदेन वागालून काढून लाविले' -उत्प २ २१ [हिब्रू
एदम=आनंद किंवा सुख, द इन]

एदो—वि (गो) एवदा +वेळ-एदोळ-एदोच-क्षि. (गो)
एव+वेळ, मया एथा सदाळी=एवदथा सदाळी [स इयन्+
वेला, म एवदा+वेळ]

एधवळा, एधोळ, एधोळां—विंवि (कुण वन्हाही हसे
एधवाळा, एधाडून) एव्हाना, इतका वेळ, एवदा वेळपर्यंत, एवढा
एवोळ, यावेळी, एवदथावेळी 'एधाडून त(तर) आमचा संपा
कय (स्वयंपाकही) होत असते (असतो)' 'एधाळा काय काम
आहे गा तुह (तुझे)' ' [एवदा+वेळ]

एधयां—किंवा (काव्य) आता, यावेळी [स अय, प्रा
एत्थ, म तेवका-तदा]

एधय—विंवि पाहिजे तितके, यथेष्ट, भरपूर, पुरेपूर [स
यथेष्ट अप]

एनवेनप्रकारे, एनतेनप्रकारे—विंवि कोणच्यातरी प्रकारे,
राने, वगळून तरी, कमेंतरी, कसेहि [स वेनकेनप्रकारेण]

एनमल—न काचमिना, धातूर काचेचा मुलामा दण्याची
किंवा, काचवण, काचनिन्याप्रमाणे चक्राकारा छत्राग [इ]

एनातीमाथूल—स्त्री ठराविक दणगी इनायत पदा [फा
अर इनायत्+मामूल]

एनिमा—उ बस्ती, बस्तीचे औषध किंवा पिवकारी, चौच
विर्घांचे एक सापण [इ]

एन्ना—विंवि (गो) एवदा, इतक्याउ [एव्हाना १ स एना=
नतर, त्यावेळी]

एन्नाधुवान—उ. रत्नाला कातून बहिर्वेक आकार दतात तो
(बहिर्वेक रत्नाचा आकार हा धनुर् कातुचालना प्रतिपद्य म्हणून
वापरला आहे -खावग) [इ एन्+मे कातुवान=न कातलेला दिवा]

एन्सायकलोपीडिया—उ ज्ञानकोश, विश्वकोश विश्वज्ञान
संग्रह यात जगभरील ज्ञानाच्या सर्व शाखांची माहिती अक्षरविल्लाने
दिलेली असते [इ]

एन्दा घेणे—अकि (व) हितका घेणे, व्यर्थ प्राप्त घेणे
[स एन्+उ स]

एपिपनी—स्त्री (क्षि) १ (विद्वशी लोकांतमोर) क्षिप्ताने
प्रकट होणे, आविर्भवत, २ क्षिप्त दलेनोत्पन्न, हा जानेवारीच्या
६ व्या तारखेला करतस 'बरील घार घायेना, पय व शुभवैमान
ही एपिपनीपर्यंत प्रतिविद्वशी वाचनी' -साग्रा ४२ [इ श्री लपि=
वस्तुस्थिती=मी प्रकट करतो]

एप्रिल—उ इंग्ली बर्षाच एप्रया महिना (हा मराठी वैश्व-
वैशाखाच्या शुभारंभ वतो) [इ]

एबनी—न आपत्त पदा [इ]

एम्—उ धारील अरुडताची ओळ मोठ्याने प्रमाण (एवरी
एम् अलरास वीर सनचौरस जागा रागते त्या जागेचे माप करणून,

एम्मे ओळ मोजण्यांत येते) एका ईशान पायका दाड्याचे सहा एम् बसतात. मनजर (दाड्या) जुळण्याचा भावार्थ एम्बरन ठकेला असतो एका हप्त्यात १४००-२४०० एम् (स्थानमोठ्या दाईपा-प्रमाणे) पैसे दर असतो [इ]

एर-येर १ येर, चारंगीचे, हुसरे, इतर (विशिष्ट साहित्यान्तर्गत राहिलेले), अन्य, मित्र ' एर परिधास अपास । को हवगु जागे । ' -शिशु ५२ ३ (ल) योग, किरकोळ, सदरस्तर [स, अपर, अवर, प्रा येर]

एर-री-रू-सा तो, ती, हा, ही ' मय एरी कानिआ पर तळी ' -शिशु १७५ ' रीता म्हणे रमण्या धाव । एर म्हणे राधुली गाव । ' [स अपर, प्रा येर]

एरक-शी (खान) तयारची खुदी -भादस ७ १४ [स एरक=वृणविशेष, मोषा]

एरका, एरिका-शी एक प्रकारचे गवन, रुळाळा, मोषा ' ब्रह्मपाण्या एरिका । तीरी निपाळी होती देवा । ते मुर्ती पेळनि मोघतवका । एरकेका हाणिली । ' -एना १० १४६ [स एरक-का]

एरकान-उ चोडयाचा एक रोग, यास पिळा असेहि म्हणतात, हा रोग कोळ्यापासून होत असून यानें शरीर पिचले होते -अध्या २ १२०

एरजार-भार-धार-शी येतार पहा

एरंड-उ एक औषधी झाड, याच्या मोगरी व सुतरी (ताण्डा व पांड्या) अशा दोन जाती आहेत सुतरी एरंडाच्या चियाचे (एरंडाचे) तेल काढितात ते ठठम रेंचक असून बहुतेक रोगांवर आतमी रेंचक म्हणून देतात सर्वेद्रावर पाचवा चार चमचे रड, चमचाभर पाणी वाटून पावा व दशांघर पाला वाटून खावासा -वृगु १ ७६ मोगली एरंड तेताच्या उण्यास लज्जतात त्याच्या चियातहि तेल असते पण त्याचा फारसा उपयोग करीत नाहीत इहू-१ ओसांड गाभी एरंड थळी २ थोर (उब) वाळव एरंड तर काय होईल इधुडड १ एरंडाचे शुद्धाळ-निरसक, कडाळ्याने भापून, निरकळ उपयोग (ज्ञा चरकात पातळा सर गोट रस तरी मिळतां पण एरंडापासून न पिण्याजोगा निद्रायोगी पदार्थ निघेल, ऊस व्यापि एरंड दिसण्यात सारले म्हणून ही तुलना) ४ निरस्त पाटये दक्षे एरंडोडि हमायते (झाड नसणाऱ्या प्रदेशात एरंडच येथे) मानदणा यावात गाटवी सवाण याप्रमाणे अर्थ [स एरंड, शु एरंडे, हि अरंड व भ्रांडा, का एरंडु आडलके] ० मूळ-न सुतरी एरंडाचे मूळ, सुळी, ही औषधी असते ० फाकडी-शी (माळवी) पोर्षी नागपुराकडे एरणपई अने परईल नाव आहे

एरंडवेरड-नि (ना) वेवोड, प्रमाणशीर नगणारा [वेरड दि]

एरडां-नथ (ड) एका जातीचे मासे.

एरंडी-शी १ सुतरी एरंडाचे झाड, एरंडाची एक वंगळी जात २ एरंडाची यो हे एक गळिनाच्या मुख्य धान्यार्थी आहे याच्या तेलाचा उपयोग दिव्याकडे व औषधाकडे ओईन पण त्यापेक्षा यंत्रणा योग्य म्हणून विशेष होतो [स एरंड]

एरंडे-न एक हल्के रेशीम (रोंबळ्याच्या वस्त्रासाठी), टमर रेशीम [स एरंड] (रेशीमाचे किडे एरंडाची पांमे खातात यावरून)

एरंडेल-न एरंडापासून काढलेलें तेल [एरंडनेल]

एरंड्यासाप-उ सापाची एक जात एरंडीच्या मीवर जेणे टिपके असतात तेने टिपके या सापावर असतात म्हणून यास हे नाव आहे

एरमीठ-न भेटमीचे खाण्याचे मीठ, समुद्रमीठ (सॅरेलोन बॅनेर खनिज मळे) [एर=हार, एरमीचे=मीठ]

एरवण-शी (प्रभु लोकात) वरातीन लागणारी रोयळी, साळ [एरवणी]

एरनां-इहां-किवि तेला किंवा तेलाच्या पुत्र्या दिवत, वाड दिवतापासून मागे किंवा पुढे बघण्या दिवडी (कोणी पाचवा दिवस पमकतात), कोणी तेला म्हणजेच एखा मानतात (पत्ता या प्रमाणेच हे रूप बनले आहे) [स अपरधु, गो एखा=तेला]

एरपी, एरपी, एरी, एन्दी, एन्ही-किवि १ गुणीच, सड, कारणाशिवाय २ सहजापही, अचावड, भ्रमाविगा ३ नाहीतर, किंवा ' ऐमे बरता कोपाल । एन्दी पुढे पळाल ' -शिशु ४८४ ' साळा पैसा दे एरपी मी पुढे पराहून जाणार नाही ' इ इतर वास्तवी, हे सोदून ' त्या पडितास बसतुल्य मान नाही एरपी बरा आहे ' [स एर+भा, धी, प्रत्यय] इहू-० एरही करिष्ये=विनाकारण, स्वयं कुठळ केलेली (एरपड, काम)

एररोर-रि असातला, पावड, निरसयोगी, छात्राच (पावड, मोड) [एर दि]

एरांस-उ (गो) दाय, रिष्य, वारसा, जमीनसुवग ' जाव्याच एरांस दिला ' =जावराजाला जमीन-सुमला दिला [गो वरीम=वारासा, इ इन्हेरिबस]

एरिंग-ओ कानातील एक लोळकासारखा शमिग, हट, कांम भुण (अथ एरिंगा) [इ इमर=कान+रिंग=भगडी, वेड]

एरीकडे-किवि इकडे, तिकडे, दुसरीकडे ' एरीकडे श्रीचक पाणी । काई वरिंते जाळ ' -शिशु ८५२ [एरी=नवे=दुसरीकडे]

एरीमोहरे-किनि उलट वाटून, इत्यादी तोंडाकडे ' जसी ते शुजांनि आषाणेरे । नळिका मोदिनली एरी माहरे । ' -ज्ञा ६ ७५ (एरी=मोहट=मुल)

एरु-एर पहा ' एर भये काई ए जातारी । माते दखत लेओ पळतीं बेनी । ' -शिशु ८८९ ' रीता म्हणे उमण्या धाव । एर म्हणे ससमी माव । '

एरुणे—एवमएर पदा. [एरुणे अय]

एल—उ एक जातीचा माता; याला घाम किंवा बांब असे आपल्या इकडील नाव आहे. पण एल हा घामप्रमाणे मोठ्या पाण्यात अंडी घालीत नाही हा संप्रकृति अमनो. [ई ईल]

एलकाभीडित(भीमिचारी)—न (नृत्य). पायाच्या अग्र तलावर नोंद उभे राहून व उंच उडी मारून पुन्हा जमिनीत उभे उभे राहणे, अशी क्रिया वारंवार करणे. [सं एलका=एडका, मेडा]

एलकाविजे—एकि. शेदने, घर घेजे, ओढजे (विहिरीतून किंवा गडपातून पाणी वगेरे) [इलाकावे]

एलकी—की. (प्रा.) चमक, उगम (किं० भूगर्भ) .

एलगार—उ निरुताचा हडा, निरुतापुरक जोराचा प्रयत्न, चढाई, दौड. ' बायोनून आरमार व पुन्हीने रुदर पाद्वन बौतशा एलगार करून अडकाच घेऊं न देता ह्याने आकमिली रुचेते ... ' —मराठा ६. [प्रा. येणार, एणार, इणार=मोटीम, गुर्वा ईंधा]

एलची, एलची—की बेलची, बेलदोड्याचे दावे, बेलदोडा. [सं एला, एलीका, गु एलची, तै. एलकि; फा. यालकि; वं इलायच, हि इलायची]

एलची, बेलची—वि. (व ना.) दाटव, मोडकर; पात्रील, पाणवट [सं एला—(एलायति)=विलास, वीडा वरुणे, खोड्याळ असणे, गु एलकेल=शिबराळ, भस्मय]

एलडी, एलडी—की. (विगहाम) बाळ्याच्या (बडीच्या) खाल्लरच्या दोन पाया. (या बाळ्यातून ताण्याचे दोरे जातात). [वेडडी, वेड-वाडी]

एलणे, एलणे—अकि (व) १ चेष्टा करणे, नमरे करणे ' तो एलायल अगला ' २ स्वर वापणे ' कमून एलते ' =कामून स्वर वागतोस ? [सं एलायति]

एलदोडा—उ एलची पदा [एलनदोडा]

एलपाट्या—वि (ना) नावा तन्हा करणारा, नकल्या, चेष्टा करणारा [एलणे]

एला—की. बेलदोडा, बेलदोड्याचा दाणा किंवा हाद, बेलदोड्यात एल एलची असे दोन किस्मोळ भेद आहेत एल म्हणजे मोठ्या बीचा बेलदोडा [सं. एला, गो एल]

एला—उ एक हाद, सें टर्मिबलिया निटिडा

एलापी, एलाफा—उ (गो) एक तांडुळाचे पत्रकाच, चारगा

एले—न. (नागर, ऊडव किंवा पामर खोबी) दाखी व जोखड यांना एकत्र बांधावयाची कातण्याची वादी ही सोडकून ओपलेली असते [सं एली, प्रा वेरी, वेळ]

एलची—उ वनील, देवीच ' शाहमज्जराय तोफा-तावक देऊ एलचीची हसन वरणार आहे. ' —त्रिमरा १५ [इरी ईलकी]

एल्ये—उभ. याप्रमाणे; याप्रकारे; असे ' एवं कितिया माते सुनेरे. ' —हा १.१३०. [सं] ० गुणविशिष्ट—वि. असा गुणाचा, असा गुणीनी भरेले (निदाव्यवक) ० विद्य—वि. या प्रकारचा ' जी एरुविषा मुनें । मी देखतें हे निहने । ' —हा ११.११२. [मि]

एल्येच—वि. वि. सारात; एरण, तात्पर्य, मथितार्थ असा बी, मिळून, एरुदीत. [सं एल्येच]

एल्येडा—वि १ इतका मोठा; इतक्या आकाराचा, परिमाणाचा. २ इतका पदा. (एरडा, जेवडा, देवडा, केवडा, बगेर दावडांचा बर्ग आणि डाका, जिनका, तिनका, तितका वगैरे दावडांचा बर्ग यात फरक असा बी पडिला आकार, गुण, परिमाण दाखविणे, तर दुसरा संख्यापरिमाण दाखविणे. तथापि बोलण्यात इतर दावडी प्रमाणे या संघर्षांतहि वैविध्यमाने हा भेद पाळला जात नाही) (प्रा.) एरड्याचे एरडे करून तांगेने=कुणवून, तिखटमीड लावून तांगेचे एरड्यावून=इतक्या मोठ्याने, ओरोने किंवा मोठा आवाज करून, दर्शविणे [सं. इयन, प्रा. एवडा; हि वड्डो] ० एल्ये-वेळ—वि. वि. हा वेळ पावेतो, हा सारा वेळ, इतक्या उशीरा [एरडा+वेळ]

एल्येडी—वि. एका पायाम अधिक (पांजरा) पाय पुढला आहे असा (पोरा) हे पोन्नये अग्रम लक्षण आहे [एक-एव]

एल्येले—न. (गो) पाणत्याप, पयाडे; हेवाळे. [सं. क्याल, प्रा. वयाळे]

एल्येची—वि. वि. असे, याप्रमाणे ' मार्कंडेयय क्वि एरि सोली. ' —यथा ११. [सं एल्ये] ० ऐची—वि. वि. कोणत्याहि प्रकारे; कसेहि झाले तरी, काही झाले तरी (होऊं नये झाले, आतां जे होईल तसे होऊ दे असा भाव) ' एवीतरी बाप खातो मग पडून फड बाय, ह्याचे खांगवर जावे. ' म्हणू एवीतेरी भर गो देवी=कर्मकिरम हे देवी उरी वर (आर, इच्छा, काम, इ.), याच्या, आवेश. [सं. एव गु एव]

एल्येच, एल्येच—वि. वि. (वी) मुकाट्याने, स्तब्धपणे, उभारच, जमीच (पाहणे, लक्ष देणे.) ' आपुलाले तुम्ही पुना ! तेवा एल्येच सुरुता । सिचरावत्या वता । काय जाणीं विचार ॥ ' —गुण ३.३६१. [सं एल्ये]

एल्येडा—एवडा पदा.

एल्येडा—वि. वि. आताच्या आतांच, आता, यावेळी, तूर्त, यासमयी (आता देशां हा वाचन जोरदार आहे) ० एल्येडा—वि. वि. (राजा) सुमार हा वेळ, या पडेकेल (मागे) ' डाल थापण तेपून एल्येडा निघाली नाही बरे ' १

एल्येडा—वि. वि. हा वेळ पावेतो. आतापावेतो एल्येडा—वि. वि. (म्हाडी, आता, या पडेकेल, आतांच, इतक्याच ' खवटार मला एल्येडाच आपली खणाल तर ! ' —बाय ४.३.

पशेल—म (व ना) खाण्याचे तेल, मोठे तेल (अळशी+तेल)

एपादिक—सना विशिष्ट लोक दर्शविण्यासाठी व्याख्येवरील हे सर्व लोक, हे मोठे लोक, शिष्ट, अस्मादिक प्रमाणे रूप (स एप +आदि+क]

एप्प—वि १ आगानी, भावी २ (ज्यो) अनुपपुस्त, जीवन अथवा प्रह गेल्या नाही अशी (रास) याच्या उलट गत [स इ+आणे]

एप्स, एप्सकर—वेस, वेसकर पहा

एप्सणा—ना—वि असा, असला, इतका, एवढा 'तव बलिमुट कोरिला । एतना मु ज्ञानास भला ॥'—शिष्ट ११९ 'आपलेआ पाडावे पातिते । तेनेही एप्सने कीजे ।'—शिष्ट ६०२ 'एसणी आमी अतता मोंडी ।'—गीता १ १४०२ [स अदस्-एव]

एप्सवा—वेसवा पहा

एप्सूर—शी (माण) मिरवण्याची वादा धातून केलेली पूड, काळें तिसट [का एप्सूर=शिखणाच्या भाजी—आमटरीतील पाणी, मिरवणाचे पाणी]

एहंकी, एहंकी—किवि (भित्री) असे, घाप्रमाणे 'लोक माव आळ्याची साम्यो एहंकी आलतादा !'—लोक मना आळ्याची शाण्या असे म्हणतात]—भित्रीभाषा ३० [स एव+की, किंवा एतज-एव मा एह+कीं तुल०—का एहणे=कसे, कोणत्या प्रकारे,]

एहसान—की १ छया, उपाकार, इहसान पदा 'इतेके दिवस परांरें दौलतीवर एहसान होत गेली'—रा ५ ३१ 'खुणें आणले हर आपल्या बायकोला आणले, त्याचें माझ्यावर बाय एहसान केले।' १ (व) सायाची माफी [का , अर इहसान] ० मंद-वि कृतज्ञ आभारी 'पातशाहा आपला एहसानमंद होऊन पात शाहीचा पदोवस्त आपले हातून वरून पई ऐखी कारसीती जी होईल ती कृपावीच करावी'—ऐच ११५ [का]

एहर्त—सना-हजव यानी, छानी 'एही रजओ सफ्रेकु लोक ।'—दाद १४ ['ए ला बिमिप्रस्थय लायून]

एहंते—किवि (भित्री) याप्रमाणे, अशी एहंती पहा 'बाय इ वोरें एहंते काहा ?'—वाई ही वोरें अशी का ?—भित्री भाषा २७

एहंतेहे—किवि (भित्री) इकडेतिकडे रचे तेवे 'जान एहंतेहे फितुमे' आणि इकडे तिकडे भटवली—भित्री भाषा ३१

एळ—वेळ पहा

एळ—खी (गो) समुद्रकाट [स दळा=समुद्रकिनारा]

एळ—(गो) वेळदोडा एव्हा एव्हा पहा

एळकोट, एळकोटमल्ल—५ १ (सडोवाचे भवत देवपुखी तळी उचलतांना किंवा मिशा मायतापा एळकोट किंवा एळकोट

मल्लार असे ओरडतात, त्यावरून) एक जुदीने प्रयत्न, निराशा प्रयत्न 'आधी होता वाघ्या । देवयोगें झाला पाग्या । त्याचा एळकोट राहीना मूलस्वभाव जाईना ' २ (निदानपत्रक) गोंधळ, गडबड, अव्यवस्था 'दहा परवीं दहा माणसो आहीं तेव्हा त्यानीं ताऱ्याच कामाचा एळकोट करून दाखला ' [का एळ (=घात) + कोट (=कोट सध्या किंवा तट सडोवाचे सैन्य सात कोटी असेल किंवा त्याच्या कितल्याचे सात तट अमतील]

एळकोटमल्लार—५ नाचा, उचलवागडी 'मी इकडे जयवंत रावाचा एळकोट मल्लार करतो'—चंद्रमहण नाटक ६१

एळणी—खी (व) मातीचे भावे (धाळी, पाटीसारखे) 'एळणीत एव घ्यावे ' [वेळणी]

एळष—उद्गा (तजावरी) कटाळा, नापसति दर्शविणारा उद्गार—यु अमगळ काम [तामीळ एळषु]

एळयणी—खी (माण) आगटी अळवणी पहा

एळा—एला पहा

एळिया, एळया (घोळ)—५ एक औपच, कोळाचा एक प्रकार, काळाबोळ [स एलीयक, हिं एलावा, एळया]

ऐ

ऐ—पराधी वर्णमाळेतील बारावा स्वर अक्षरविकास—'ए ज्या डोक्यावर आढवी रेप प्रथम इ सनाच्या २ व्या शतकातील लेखात दिसून येते 'ए'ला दिलेली माया प्रथम बरीच मोठी असे पुढे दहाव्या शतकावर हळींचा ऐ तयार झाला—ओसा

ऐ—उद्गा अवगाई ! दुख, शोक याचा उद्गार वाद पहा 'मज हरीछ ऐ अहर कदर करी रुहर आलि भाई धराधरा ।'—साला ?

ऐकणा—वि ऐकणारा, ज्यास आगळे ऐकु देतें असा, कानाचा घट 'कान वचन सींचि ओता । सींचि जाण शब्दावैता । ऐकणाहि मज परता । नाही तलवता धवणाचा ॥'—एमा १३ ३४५ [ऐकणें]

ऐकणें—जकि १ कानाची शब्द, ज्यानि जाणणें, रामजणें, वान देणें, धवण करणें आदरणें पदा २ लक्षपूर्वेक ऐकणें, कालजीने धवण करणें, अनपान ठेवणें ३ लक्ष देणें, मान्य करणें (एखादी साधितलेली गोष्ट), ध्यान ठेवणें, मीट घिस देणें, नरदुकुम बाणणें, आज्ञा पाळणें [स आकणेंतु अ आकणें, आयकणें] म्हु० ऐकणें जवाचें करावें मनाचें=कोणतीही गोष्ट करण्यापूर्वी सर्वांचा विचार अवश्य घ्यावा, मग आपणास योग्य घाटेल ती करावें

ऐकतखेवो—किवि ऐकण्याचोवर; एकतासणी 'जयाची बोदीनि ऐकतखेवो । आपरा ससास होय बावो ।' ३—ता १० ११७ [ऐकत+खेवो, स क्षण]

ऐकभट्टी—स्त्री (विनोदाने) ऐकण्याचे काम, कर्णद्वारे ग्रहण करणे (याच्या उलट अम्यासाने ग्रहण करणे), ऐकण्याचा अम्यास, ऐकीय अम्यास 'कोणही उपजत गवई असतो कोणही सद्धायासो मिळून असतो, कोणी असतत ऐकभट्टीचा गवई असतो' [ऐकणे+भट्टी]

ऐकमत्य—न सर्वोचे एक मत असणे, मतांचे, विचारांचे, आवडी नावडींचे एकस्वरूप, एकीकरण, एकवाक्यता, ऐकी, एकोपा 'राष्ट्रीय संभेत एकमत्य होण्यापूर्वी प्रत्येक प्रांतात, प्रत्येक जिल्ह्यात, प्रत्येक खेड्यात ते झाले पाहिजे' - गिणू ४० [स]

ऐकचणी—स्त्री १ ऐकायला लावणे, वचून करावयास लावणे २ विवरण, विवेचन, फोड (भि० करणे) [ऐकविणे]

ऐकविणे—उक्ति (ऐकणे प्रयोग) एकवाक्यास लावणे

ऐकाहिक—वि १ एका दिवसाचे, उत्तरण्यास एक दिवस राग पार (काम) २ एकच दिवस पाळावयाचा (उपास बरे) ३ एकच दिवस टिकणारे, क्षणिक, क्षणभंगुर ४ दारोज देणारा, रोज बोडायुत अणणारा, सामिपारिक (ज्वर, बरे) [स एक+आहिक (अह्न)]

ऐकीय—वि १ ऐकलेले, ऐकून माहीत झालेले, दुर्लभ्यावहन समजलेले २ (छ) प्रत्यक्ष पुरावा, साधन नसणारे, कमी विश्वासात [ऐकणे]

ऐक्य—न १ एकरुपता, एकपणा, ऐकी, अद्वैत २ एकदिल, एकचित्त एकभाव, मिलाफ, जुट (उद्देश, स्वभाव, इच्छा बरेपणा) एकमत्य ३ (तत्त्व) एक्यमत, एक्यज्ञान, जीवात्मा व परमात्मा यांचे अद्वैत अमृत असले मत, सृष्टि व परमेश्वर यांची एकरुपता, ईश्वरमत्त्ववाद ४ (वधान) ब्रह्म, अद्वैत ' एक्य जीव सो ब्रह्मास । अये विद्वद्ब्रह्म निरास । - रा ११ १ २५ ५ (गणित) बेरीज, जमा, राग [न] ऐक्यास येणे- एक्य हाणे, समीलन हाणे, परस्पर जुळणे ' श्री वेदादशास्त्रींच्या धर्ती । एक्यास येती परस्पर ॥ ' ० भाव-१० एक्यरुपता अद्वैतता ब्रह्मस्वरुपता ' लयदा एक्यभावा-चमि दिने । दुज मानुनि आत्मा ऐसे ॥ ' - शा १६ ७१

ऐक्यता—स्त्री ऐक्य अर्थ १, २ पहा ' ऐक्यता नाही म्हणजे समजो राव्यास त्यापासून काही भय नाही ' - टि ० १५

ऐक्याकार—वि एकाकार, एककार पहा ' दुजे शिल्लेवरी रेखी मगार दोहीस बरी ऐक्याकार । ' - रावि २३ १०६ २

ऐक्यवैश्व—१ भव अलवतगळवृत्ते एवतेवैश्वत, कोणी तरी माणस

ऐक्य ऐक्य, ऐक्य—स्त्री (व ऐक्य) १ पदहाच, अडचण, २ सैबायेच, गर्दी ३ अडचणीची, गर्दीची अवस्था जाणा ४ गवत, रान, झाडगुडून माजलेली जागा ' रया पदक्या जागेवर ऐक्य फार आहे ' [अडचण-अद्वय; आड+वृथ-अद्वय-ऐक्य]

ऐकेआ—वि (गो) आजचा; विद्यमान, चाद ' जे वेदी वधमेवेरी । येवेया आटविले समारी । ते ऐकेआ दिवसा भितुरी । दाविले तुता ' - लिपु २ २ १५५ [आजच्या अप]

ऐच्छिक—वि १ इच्छिले, इष्ट ' ऐच्छिक पदार्थ मिळाला म्हणजे फार सुतोप होतो ' २ मजोवर ठेवलेले, पाहिजे ते, मर्जीनुसार ' साधूची ऐच्छिक प्रवृत्ति ऐच्छिक निवृत्ति ' ३ स्वच्छंदी, अनिचारी, वेलगाम, उच्छृंखल ' ऐच्छिक व्यवहार वस नये शास्त्रानुरूप वतावे ' ४ नियमगद नसलेले, मजोनुसार, वाटेल तसे, काही तरी, लहरी, असाध्यीय ' हा ऐच्छिक प्रयोग आहे यात शास्त्रप्रमाण काढे ' ५ हेतुपुर सर, बुद्धिपुर सर केलेले, पूर्वयोज नेतुवार, सोजून केलेले, जाणूनजुन केलेले ' ऐच्छिक पाषांचि प्राय शिख मोठे ' [म] ० विषय-३ परीक्षेक्षिता नेमिल्ल्या दोन र्जिवा अधिक विषयापैकी इच्छेने घेतलेला विषय ' एम ए क्या परीक्षेत देशी भाषा या विषयाची निदान ऐच्छिक म्हणून तरी गणता कल्पयात आली ' - केले १ १२

ऐट-टा-टी, ऐटचाज ऐटचाजी—अयट-टा-जी, अयट वाज-वाजी पडा [दि एट=अडक]

ऐणी—आयणी पहा ' कामधेनु आणि चिंतामणी । हीही पुरातु न सक्ती ऐणी ' - लिपु १ ७८

ऐणुट—वि (गो) किंचित् अळणी [अळण अप]

ऐतखाज ऐतगम-मारा, ऐता, ऐतोजी, ऐतोळा—

आयताची, आयतगम, आयतमार, आयतोबा, आदतोळा पडा

ऐतरेय—उ एक वैदिक ऋषि, इतरांनाव्या स्त्रीचा मुलगा

० **आरण्यक**—न ऋग्वेदाच्या शाकलशास्त्राचे आरण्यक याचे पाच भाग असून यात काही अज्यात्म व बराचसा होत्रविषय आहे

० **उपनिषद्**—न ऐतरेय आरण्यकाच्या दुसऱ्या भागातील काही भाग यात अज्यात्मविषयाचे विवेचन आहे ० **ब्राह्मण**—न ऋग्वेदाचा ब्राह्मण ग्रंथ याचे ४० अध्याय असून पांच पांच अध्यायांची एक अशा आठ पवित्रा आहेत यज्ञात होता नामक ऋत्विचाने करावयाच्या होत्रकर्मविषयीचे विवेचन यात आले आहे या प्रमाणे कर्तृत्व ऐतरेय ऋषीकडे आहे

ऐनयार—उ आदित्यार, रविचार सूर्याचा वार [स आदित्य+वार]

ऐता-ती-ते, ऐताजी—आयता पहा

ऐता—सग (वृण) तो-ती-ते, हा-ही-हे, हा यथे । हा एक !

ईध (तो-ती-ते) आहे ! [आह+तो, हा+तो, स आ+तल २]

ऐतिहा—न लोकप्रचाराचा प्रवाद परंपरा, परंपरागत गोष्ट, लोककथा इतक्या ' या वडाच्या शाश्वत ब्रह्मास आहे असे ऐतिहा पकतो ' [स]

पेती, पेटिका—(गो) तयारी आशयती पदा 'देवे होमाची पेती करितो।'—मसा २१ 'प्रधानेसी म्दणे इजोसे। याणे मथिरी नेजे। भोजनाची पेटिका करविजे। तेया वारणे।'—शिव १ १४ ११

पेतुलें—वि द्विंक, एवेंत इतका, इतला पदा पेतुलें आइकोवि नीगलें, —उपा ५७ ४८ [स एतावरा]

पेदान, आयदान—न (करी) भाडे, गायदान पदा पेदी—वि भाळशी, जड, मद, सुस्त, अजागळ, अव्यवस्थित, जडभरत, खुसालबेड 'ऐरी होण्याची चक सलाही थोडीसी राव दील तर पें ओईल'—पाय १ १ [स अ+य+प्रत्यय करणे]

पेट्र—उ १ (उपो) सत्तावीस यागपैची सव्वीसावा योग २ (तावायनिक) एक सुतहणप (इ) इरियिम—वि द्वांसवर्षी (आयुष्य, अन्न इ०) [य] ० जाल—न इतराल, जाडुगिरी ० जालिका—उ जाडूचे खेळ करणारा, मादरी—वि मादूसवर्षी, इज्जालासवर्षी [स]

पेट्रस्थान—न (दुय) दोन्ही पाय बाकडे वलून आडवे ठेवणे, व यात अतर चार ताल ठेवणे, वपर गुडस्थान्या रपेत येईल इतरी वापरिणे, हुतावाक्या प्राण्यावर चढणे वगैरे गोष्टींची सूचना या स्थानात पें राहणें होतें

पेट्रान—वि (इ व अग्नि, इदामी) देवतासवर्षी (हवि, पुरो हात, कथा इ) [स]

पेट्रियक—वि इरियमाल, इरियानें पाणण्याजोगा, इरिय सवेप, इरियासवर्षी [स]

पेन—१ एक द्य, हाड अदन पदा २ चांगली वस्तूच अदन पदा

पेन—अ (दुसरे रूप पेन) १ चोर दाखविण्यासाठी या उप पदाचा उपयोग करतात अनुकूणा धुण्या, अतिविक्रमा वगैरे कार्य हा शब्द लागल्यापासून होतात जसे ० उन्हाळा—पाव साळा—हिवाळा—उ उन्हाळा पावसाळ्याचा अगदीं मार ० दोन प्रहर—उ अगदीं हुपार ० वेळ—अ अगदीं वारावर योग्य वेळ ० सोदा—मळ लुच्चा, लबाड हारमी, ऐल अळ ० भर—उ मज्ज मज्जाक्या अगदीं भरमाटीची अवस्था (देखवें, आरोग्य ताण्य, बोंदि इ०) जसे—ऐल दोलत, ऐल जवानी, ऐल पधये ऐल अमदानी, ऐल हाम) ० घाई—अ घाईचा मज्जवरीचा कळस परगा वल्या ० मारामारी—लयाचा गतिधाय जोर निचा ल्याईचा अतिधाय मार

पेन—अ प्रधान, मुख्य, मूळ आरंभीचे मूलभूत वगैरे अर्थ ऐन हें उपपद शास्त्रात लावल्यास होतात जसे—० कर्जे—न एन कर्जे होतात इथे व्याज दामर कर्जे मिदून अकरावें छापे 'या होतात ऐन पीक दोन थडी पिळते, त्यान खर्चे जाऊन एक खडी पदीं पडते' ० कारभारी—उ वरिष्ठ (व्यवस्थापक, यंत्रो,

कोळरी, घटक इ०) ० किंमत—अ मूळ किंमत ० चर्च—उ मुख्य चर्च, अवातर सोडून (जसे—पोडपाचा सामान वगैरे शिवाय खर्च, मेजवानीचा ऐन खर्च म्हणजे फक्त पाण्यापण्याचा खर्च—रोपनाई वगैरे शिवाय) ० गह्ना—उ १ पाहणी करून ठरविलेला धान्याचा मत्ता, जदाची पीक २ पाहणी करून ठरविलेला सारा ० जमा—अ १ ठरलेला किंवा नेहमीचा वसूल, सारा, अवातर सोडून मुख्य वसूल, याच्या उलट खेरी न जमा, शिवाय जमा, कमावित जमा २ मूळचा, नेहमीचा वसूल (एखाद्या वर्षी कमनास्त झालेला नव्हे असा)

० दस्त—मुका, नेहमीचा सारा (शेतावरचा वगैरे) याच्या उलट सवाई वर्ताळा, वावती वगैरे ० नकद (नकद, नगद, नक्त)—अ पैसाच्या रूपाने वेणारा सारा किंवा ऐनजिन्ती धान्याची पैदात किंमत ० काळी—अ जमिनीवरील सारा, कर [ऐन+काळी=नेत जमीन] ० जिन्नस—उ १ जमिनीचे धान्यादि उत्पन्न, याच्या उलट नच सारा, उत्पन्न विकून पैसा केलेला नव्हे तर जसाच्या तसाच सरकारीत भाषण्याचा शेतातील माल सामानात—ऐन जिन्नस धारा, ऐन जिन्नस वसूल २ (ल) खड, जातीने 'तरी ऐन जिन्नस पदाची यादवाचे दोघे वेदे एकोजी व इतशी गनिमा—कडे आघेटी'—ता १५ १ ० जिन्नसी—वि १ प्रत्यक्ष मालाच्या रूपात एन जिन्सासवर्षी (धारा, वसूल, जकात वगैरे) 'स्वराज्यातील नेमपुत्रीचा बहुतेक भाग ऐनजिन्नसी मिळून असल्यामुळे'

—गाभा १४३ २ स्याच जातीचे, प्रकारचे (धान्य कापड, दागिना वगैरे शास्त्रावरोध जोडतात) ३ खद, ऐनजिन्ता कार्य १ पदा—किवि मुद्देमालास प्रत्यक्ष फुटि करीत असता 'ऐनजिन्मी चोर पकडला' ० फाजील—जमावरी हिशोबवलील एक प्रहर यात शेतकी किंवा यागाईत खेरी न वेणारे जादा उत्पन्न येते जसे—आवराई दखुन बाडी, पाणमरा जमीन, इरण वगैरेचे उत्पन्न ० भोकासा—अोवाईतील सरदाराची नेमणूकबाब थोब पदा ० यालुली—अ रोख वसुली, निव्वळ—ठास—रोख उत्पन्न पेन—न (जुने रूप पेन) १ (करी को) गुदल, मुळकाम, माडवल इ० व्यापास सोबला ऐनास मुकला २ मूळचा ठरलेला शेतासारा यात राखणी वरीज यंत्र व इआफा मिळोन सिद्ध केले'—या ७ ५३ [ऐन]

ऐनक—उ चप्पा, डोण्यात लावण्याची आरसी [अर ऐनक] पेनवेन, पणपेन—अ निवाळा दण, खात्रीपूर्वक सांगणे (कि ० कणें घारणे, चढणे) [ऐन+पेन]

पेनचाफ—अी वेरणीचा हयाम, ऐनमेल, वेरणीचा नवी हयाम—मर

पेनवेळ—अ अगदीं आणीवाणीचा प्रत्यय, माकसाची वेळ **पेनवेळी**—किवि अगदीं घेवेवर, अगदीं आणीगुणीच्या प्रत्ययी **पेनसाददा**—उ एक शाड अदन पदा

पेना—३ १ आधना; आरसा. 'पेना निदिनमे निनांमिह.'
—दावि २६३. २ (छ.) सोमादायक वस्तु; अनेकरण; मूषण.
'कदापयला वस्तु निचे निज मंदिरा पेना.'—प्रता १२३. ३
विशेषतः कव.—पेने; वस्त्रा; उपनेत्र; दोडयाची आरणी. [पा.]
पेनानी—भी. मूळ छविरेल्या सेतवान्याचा प्रकार; पेन-
यैन आकार. [पा.]

पेने(ना)महाल—३ आरसेमहाल; आनून सर्ग वायूची आर-
णांनी मंडविरेल्या दिवाणखाना. 'पेनामाहक जो रत्नसंचित.'
—दावि १५८. 'त्याचप्रमाणे ही सुमानवीपणेवर मागोजीच्या मंडांत
त्याच्या सांग पेनेमहालचे आभी.'—स्वप ३९३. [पा.]

पेनेर—रं—न. एक लहान मुलांचा रोग; याने गर्भिणी आईचे
स्तनपान करणाऱ्या मुलाला घास, अस्मिमांस, ओढारी, मळानी,
गोकर, अरणि, पेरी देणे ही लक्षणे होतात. पोटा कोडे होते.
याला वैद्यकांत पारिगर्भिक अथे म्हणतात. यावर अमिरीपत्रकिया
करावी. आदर्भे पद्दत. [आईभन्यारे]

पेनेरण, पेनेरण—आयनेरण पद्दत.

पेनेराजमंदिर—३ (बहोरे) पत्रकादायर्षण; या नांवाच्या
पुस्तकांत बहोरे राज्यराज्यांत होणाऱ्या मने प्रकारच्या नैमित्तिक
हत्यांची यादीसह माहिती दिलेली आहे. [पेने+राजमंदिर]

पेपन—भी. संपन्नता; आर्थिक सामर्थ्य, शक्ति, योग्यता,
साधन, मालमत्ता, पैसाभंडार. [अर. आक्रिप] •द्वार. पेपती-
वि पेपन अथगारा; सांघीसकृष्टता ममये; पेसेवाला.

पेपत—भी. (गो.) टांक.

पेय—३ •पेगा; दोष; चुक; गोंद; अपूर्णता. अयव पद्दत. 'नाक
लागले तर फारसा पेव दिवगार माही.'—छ ६.१५०५. 'त्याच्या
पेड्याला काही पेव नव्हता.'—कोरिफ ३९. [अर. अयव, आद्व]
•हाराणें—कि. कमीपणा देणे. •द्वार—वि. चुकीचा; दोषी;
उर्णाव असणारा; दोषसंबंधी.

पेयतेगीचते, पेयुगीच, पेयुगीयो—वि. सालकोजी साल-
कोजी, सतराकर; कोणीतरी; ज्याचा काही संबंध नाही असे. पेय-
पेय पद्दत.

पेयी—वि. १ (ना.) खोबर; मातय. २ (ऊ.) ओशाळा;
मिठा. [पेय; हि. पेयी; अर. अयव, आद्व]

पेयट, पेयटबाज, पेयटबाजी—अयट पद्दत.

पेयाल—छ—अयाळ पद्दत.

पेटया—भी. अया पद्दत. [छल •हि लव्या=जावी, म्हातारी छी]

पेटरण—भी. सोनार, लोहार कवीरेचे एक हत्यार; पडकाम कर-

ण्याचे साधन. यावर धातूचे मित्रस ठोकून त्यांचे बाहिजे तो आकार
देतात. सामान्यतः आठ ते दहा फेर वजनाचा
होवा, वर दंडाच चौकोनी अमुन साली मिह
ठोकला एका लाकडी लोखंड ठोकल्यात वर

वरच्या बाजूस एक इंच जाडीचा पोखरी भाग असतो. 'जेने
पेरणीवी पन । तेम हाफिती उमगगन ॥'—कथा १.१३.१८.
[मं. अरणि, अफरिणी; प्रा. अहिरिणी; सि. अहरी, दुठ० वं.
अपरणी] •भारणें—कि. (सोनारी) पेरणीला ठोकून ठोकून
मुळमुळीनपणे आल्या असतो तो घालविण्यासाठी ठोकटाचा तुरा
हातोडपाने पेरणीवर पावणे.

पेरण—भी. (वांटे) शेताच्या बांधावर भगणघ, हड दाख-
विणारा मातीचा दीग. अणी पद्दत.

पेरण, पेरणी—छी. १ हरण; नखेल. २ भावरणी; सोना-
मुलांची एक जात. [सं. अरणि; हि. अरणि; गु अरणि]

पेरणमेरण—भी. एक वनस्पति; हिची पाने वट्टाच्या आवा-
राची अमुन त्यांचा दळविणारावर उपदोण होतो.

पेरणी—छी. ऐरण पद्दत. 'घरांची जे वाकली कगी । तेच
विडक्या ऐरणी । काटरी केडिया जोहोनि । सगल्याच ॥'—कथा
३.१७.१०.

पेरणी, पेरणी—छी. लग्नत बरातीच्या पूर्वी बैठक्या
परती (भाटीत) बसवीचे दिवे लावून त्यांत उमामदेवताची
पूजा करून ते पात्र बरमातेस दान करतात. 'भीमके माहिजे
विदान । मव ऐरणी संपादन । ह्मणावी बंधपानदान । विविविपान
वेदोक्त ॥'—एकल १६.१५८. २ अमिप्रा. 'विद्धा नचे हातली ।
बंदछळा दोजे पुजुचुकी । ते ऐरणी करतकी । पेईन मी ॥'—विद्यु
११६. [मं. अरणि] •दान—न. लग्नत बरातीसाठी बंधुपत्रा-
कडून कामातेस बंधवायाचे (हालीचे) जे दान देतात ते. •पूजन-
न. ऐरणीदान करणाऱ्याची बंधवायाचे (हालीचे) करवायाचे पूजन.

पेरा—अदिरा पद्दत.

पेराण—हेराण पद्दत.

पेरायण—३ ईश्वरा हरी, ऐरावत. [सं.]—वि. (गो.) (ल)
अतिशय मोठ; आरावंत.

पेरावत—३. (विह.) ऐरावती; ईश्वरा हनी; समुद्रमंथ-
पावून काडलेल्या चौदा रत्नांपैकी एक. 'अनुना मी या ऐरावत ।
पयोराची मुलथिपु ॥'—सा १०.२३६. [घं.] म्ह० कोटेश्वराचा
ऐरावत कोटेश्वर काममदाची तटणी=एक अतिशय घोर आणि दुसरी
अतिशय क्षुद्र अशा दोन गोष्टींचा विरोध दाखवावयाचा अस-
ल्यास या म्हणीचा उपयोग करतात. पेरावतीलरमी—छी.
गर्जन लक्ष्मी; हत्ती बाळगण्यासाठीची धोमती. 'मदमत साळिया
दीपेयने एखादे बेळी कचित प्राणनास बेला म्हणून ... ऐरावती
लक्ष्मीचा अनादर करणे योग्य नाही.' किरकोळ लेख संग्रह (विद्यु
साक्षी-विपद्रवकर).

—नि १ अशक्त, मूर्ख, मंद, जड (माणूस); हलकी;
२ अलवसागलवला, लुळक; कोणीतरी. 'कौतीचे
चे मादी फेंड.' ५६. [मैरी-दि]

ऐना—३ १ आयना; आरसा. 'ऐना निंदितसे निर्नासिक.'
—दावि २६३. २ (छ.) शोभादायक वस्तु; अलंकरण; भूषण.
'हृन्मयस्ता करून तिचे निज मंदिरचा ऐना.'—प्रल १२३. ३
विशेषतः अय. ऐने; चम्पा; उपनेत्र; डोक्याची आरसी. [फा.]
ऐनाती—स्त्री. मूळ ठरविलेल्या शेतसाऱ्याचा प्रकार; ऐन-
यैन आकार. [फा.]

ऐने(ना)महाल—५ आरसेमहाल; आंतून राई बाजूनी आर
शानी मढविलेला दिवागखाना. 'ऐनामहाल जो रत्नखचित.'
—दावि ३५८. 'त्याचप्रमाणे ती सुमानजीवरोवर नागोजीच्या गर्दीत
त्याच्या खास ऐनेमहालांत आली.'—स्वप १२३. [घ.]

ऐनेर—रं—न. एक लहान मुलांचा रोग; याने गर्भिणी आईचे
स्तनपान करणाऱ्या मुलाला दाख, अभिमांय, ओकारी, च्छानी,
खोक्रा, अरुचि, पेरी येणे ही लक्षणे होतात. पोटा मोठे होते.
याला वैद्यकात पारिभाषिक असं म्हणतात, यावर अमिरीपक्ककिया
करावी. आयुनेर पहा. [आई+न्यारं]

ऐनेरणं, ऐनरणं—आयनेरणे पहा.

ऐनेराजमेहल—३ (बडोदे) राजवाडादेण; या गांवाच्या
मुक्ताकांत बडोदे राजघराण्यांत होणाऱ्या सर्व प्रकारच्या भैमिक्तिक
हृत्पाची सविस्तर माहिती दिलेली आहे. [ऐने+राजमहाल]

ऐपत—स्त्री. संपत्ती; आर्थिक सामर्थ्य, शक्ति, योग्यता,
साधन; सामंता; पैसाभंडा. [अ. आकिय] •दार, ऐपती-
वि. ऐपत असणारा, सांपत्तिकदृष्ट्या संपन्न; पैसावाला.

ऐपत—स्त्री. (गो.) डाक.

ऐय—३ व्यंग्यदोष; चुक; खोड; अपूर्णता. अयव पहा. 'नाक
लागले तर फारसा ऐव दिसणार नाही.'—ख ८. १५०५. 'त्याच्या
येन्यांत काही ऐव नव्हता.'—कोरि ३१. [अ. अयव, आइश्]
•लागणे—कि. कमीपणा येणे. •दार—वि. चुकीचा; दोषी;
जगाव असणारा; दोषसंबंधी.

ऐयतेगैयते, ऐयैगैय, ऐयैगैयो—वि. साळकोजी आळ-
कोजी; सडकट; कोणोतरी; ज्यांचा काही संबंध नाही असे. ऐय-
गैय पहा.

ऐयी—नि. १ (ना.) खोडकर; मात्स्य. २ (ऊ.) ओसाळा,
फिगा. [ऐय; हि. ऐयी; अ. अयव, आइश्]

ऐयट, ऐयटबाज, ऐयटबाजी—अयट पहा.

ऐयाळ—ऊ—अयाळ पहा.

ऐय्या—स्त्री. अया पहा. [तुल. ई. अय्या=आजी, म्हातारी जी]

ऐरण—स्त्री. सोनार, लोहार कोरेचे एक हत्यार; बरदास वर-
याचे साधन. यावर धातूचे निहास ठोकून त्यांस पाहिजे तो आकार
देतात. सामान्यतः आठ ते दहा टेर वजनाचा व पाच इंच लांबी-
रुंदीचा, वर रुंद व चौकोनी असून साऱ्या निमुळता भासेल्ये छोखंडी
दोडळा एका साकडी लांब दोडक्यांत बसविलेला असतो. यास

वाच्या बाजूस एक इंच जाडीचा पोलादी भाग असतो. 'जैमे
ऐरणीवरी घण । तैसे हाणिती उसणपण ॥'—कथा १. १३. १८.
[सं. अरणि, अघरिणी; प्रा. अहिरिणी; सि. अहरणी, तुल. सं.
अघराणी] •गारणें—कि. (सोनारी) ऐरणीला ठोकून ठोकून
मुळमुळीतपणा आलेला असतो तो घालविण्यासाठी कुंदाचा उपा
हातोड्याने ऐरणीवर घासणें.

ऐरण—स्त्री. (वाई) शेताच्या वांवावर असणारा, हद्द दाख-
विणारा मातीचा ढीग. अरणी पहा.

ऐरण, ऐरीण—स्त्री. १ हरण; नवेल. २ आयरणी; सोना-
मुखीची एक जात. [सं. अरणि; हि. अरणि, गु. अरणि]

ऐरणमैरण—स्त्री. एक वनस्पति; हिची पाने यहुताच्या आका-
राचीं असून त्यांचा यहुतविकारावर उपयोग्य होतो.

ऐरण्णी—स्त्री. ऐरण पहा. 'सर्पाची जे वाकली फणी । तेच
पिडावया ऐरणो । कातरी केलिया नोडोनि । सर्पांच्याच ॥'—कथा
३. १७. १२.

ऐरणी, ऐरिणी—स्त्री. लमांत वरातीच्या पूर्वी येऊन्या
परतीत (हालांत) वणकीचे दिवे लाडून त्यांत उमानदेवतांची
पूजा करून ते पात्र वरमातेस दान करतात. 'मीमके मांडिले
विदान । भर ऐरणी संपादन । हृत्पाती बंधपाप्रदान । विधिविधान
वेदोक्त ॥'—एहस्व १६. १५८. २ अमिपात्र. 'विह्वा नले तात्की ।
बंदकळा होसे मुळबुळी । ते ऐरणी करतडी । घेईन मी ॥'—शिष्ट
११६. [सं. अरणि] •दान—न. लमांत बंधाद्वीसाठी वधूप्रसा-
द करून वरमातेस बंधपात्राचे (शालीचे) जे दान देतात ते. •पूजन-
न. ऐरणीदान करण्यापूर्वी बंधपात्राचे (शालीचे) वरावयाचे पूजन.

ऐरा—अदिरा पहा.

ऐराणं—ऐराण पहा.

ऐरायण—३. ईश्या हत्ती, ऐरावन. [सं.]—वि. (गो.) (ऊ.)

अतिशय मोठा; अगडबंब.

ऐराचत—३. (विह्.) ऐरावती, ईश्या हत्ती; समुद्रमंथ-
पासून काढलेल्या पीडा रत्नांपैकी एक. 'अनेना मी गा ऐरावत ।
पयोराठी सुखधितु ॥'—भा १०. २२८. [सं.] म्हणु •कोडेईश्याचा
ऐरावत कोडे शामभयची तटाणी—एक अतिशय घोर आणि दुष्टी
अतिशय छुद्र अद्या दोन गोष्टींचा विरोध दाखवावयाचा असा-
ख्यास या म्हणीचा उपयोग करतात. ऐरावतीलहमी—स्त्री.
गजांत लहमी; हत्ती बाळगण्यातली धोमती. 'मदमत शालेच्या
द्वीपेक्षेने एलादे वेळीं कचित प्राणनाश केला म्हणून ... ऐरावती
लहमीचा अन्याय करणे योग्य नाही.' किरकोळ लेख संग्रह (विष्णु
साजी चिपळूणकर).

ऐरीगिरी—वि. १ अशक्त; मूर्ख; मंद; जर (माणूस); हलबी;
छुर, (वस्तू) २ अल्लालासण्या, छुद्र; कोणोतरी. 'कीर्तीने
चोवडे पोवाडे ऐन्यागिन्याचे नाही बें. '—गापो ७६ [गिरी—दि]

पेरिणी, पेरिणी—हाल. पेरणी पदा.

पेल, पेला, पेलाड, पेलाडी, पेली—वि. अलीकडचा;

अलीकडला. 'उताराचिचे सांगडी । तकि ते ऐलीच बडी ॥'—झा

१८.२५५. 'पोदिच ना तो नाही हुडाला । कोरदा आला ऐलतीरा ॥'

—एमा २८.३२५. किमि. १ या बागुला; अलीकडे. 'प्रवृत्ति बाधोति

मोहो । समाधि ऐलाही उतरो ॥'—झा ६.१९१. २ आधी; अगोदर;

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

पूनी. 'तेवि तो जुडुनाय । केवल श्रीकृष्णप्रतीत्यर्थे । सांझि काळ

निरनिराळ्या प्रसारच्या वसुलीपोटी, टेवपोटी, कर्जपोटी दिल्या-
नेतल्या रकमांचा हिशोब ठेवणे; निरनिराळ्या प्रकारच्या सारावसु-
लीचा रीतसर हिशोब ठेवणे. 'ऐवजमोवदल्याचे लिहिणे महाकठीण
यांत जो कारकून पार पडेल तो लेखणीचा पड.'

पेयर्जी—जव. बदली; जागी; मोवदला. 'हे रुपये मुदलांत

पडत की व्याजाऐवजी पडत ?' [फा. इत; सि. एवजी]

पेयट—वि. १ मरीच, जट (दागिने वगैरे); अपजड; मोड

अवाढव्य; अजवळ (झाड, खांब, इमारत वगैरे); जाड; दणकट;

मोवदमोवड (कापड वगैरे). हा शब्द पुष्कळ वेळां फार व्यापक

अर्थानेचि योजलेला दिसून येतो. जसे—अगडबड, योराड माण-

सांना; असम्य, ग्राम्य, असंस्कृत माणणाला; विविध प्रकारच्या

व्यापक कामाला; दिहाळ मोठ्या वस्तूंना हे विशेषण लावलेलें

आढळतें. २ अड; मंद; मूख; वेडोल; मोवदमोवड (माणूस).

[अर. वेयट !]

पेंश—न. (गो.) आमिप. 'पेंशाचेया आसा । मिडु वीवि-

नल जेसा ।'—सिपु १.१७.३७. [सं. आमिप.]

पेंशानी—खी. ईगम्य दिशा. [सं.]

पेंशआराम—पेंशाराम—मी—पुकी. धेन; हुल जाणि

स्वास्थ्य; वैयक्तिक गुल्लोपमोग; कर्मणूक; विलास; मनोरंजन. [अर.

हेतु+फा. आराम]

पेंशी—उडा. आनंदोद्धार. भले वाचास । वाहवा । छान ।

[अशी, असा.]

पेंशी—वि. १ अशी; याताराशी. २ (ल.) अतिशय; फार (निदा-

व्यंजक). 'तो येऊं दे तर खरा, खाची ऐवी वृजा करतो !' [मराठी]

पेंशी—वि. ८० संख्या. [सं. अशीति; प्रा. अशीद; मि.

अती] ०म्ह १ पेंशी तेथे पंचायती=मोड जास्त झाले तरी हर-

कत नाही या अर्थी. २ ऐशी तेथे पंचायती, कर ग राडे पुन-

पोळण—उपडण माणसास सावळात.

पेंश्वर—वि. ईश्वरी; दैवी; ईश्वरासंबंधी. 'पेंश्वरका राजती ।

पाहून शत्रु लज्जती ।'—ऐरो ३१८. [सं.]

पेंश्वर्य—न. वैभव; प्रतिष्ठा; यत्ता; इच्छित प्राप्तीचे सामर्थ्य.

'आइका यश श्री औदाये । ज्ञान वराय पेंश्वर्ये ।'—झा ६.३७. 'ऐश्वर्ये

म्हणजे जे जे इच्छील ते ते प्राप्त करून घेण्याचे शोध सामर्थ्य.'

—मीर १६४. २ प्रयुग्ना; प्रयुक्त; वपस्व. 'नुज ईश्वर-

धराचिया दायी पेंश्वर्ये केले । ३—झा ११.५६९. ३ ईश्वरी अंत,

गुण, सामर्थ्य. 'हा आमुचा ऐश्वर्ये योग । तुलां देसिला वो चांगु ।'

—झा १.८७. ४ (सामा.) सख्ति; धीमेती. [सं.] ०पीठ—न.

ऐश्वर्यस्थान; संपत्तीचे, वैभवाचे माहेरघर. 'की ऐश्वर्यपीठीची देती

सुंदर.' ०योग—उ. ईश्वरी सामर्थ्य; वैभव. ऐश्वर्य अर्थ ३ पदा.

पेंश्वर्ये—

पेंश्वर्ये—

पेंश्वर्ये—

पेंश्वर्ये—

पेंश्वर्ये—

०वान-वि. १ मोठा; विख्यात; प्रतिष्ठित. २ संपत्तिमान; भरम राटीत असणारा. ३ भाग्यशाली; सुदैवी. पेथ्याचा प्राणी-३. ज्याची सदोदित भरभराट असते अशास म्हणतात, नदीववान, देवाची कृपा असणारा; भाग्याचा पुतळ्या; देवाचा भोपळा.

पेपआराम—ऐसआराम पदा.

पेपमहाल—३. वरमणुकीच्या व चैनीच्या सापवांनीं सज्ज ठेविलेला महाल [वर. ऐसमहाल]

पेटिक—वि. यज्ञिय, हव्य; दृष्टीसंबंधी (कर्म वगैरे) [सं.]

पेस—(कु) आसिप, ऐस पदा.

पेसपेस—क्रि. १ विस्तीर्ण; प्रसस्त; अमर्याद; मोठव्या धारव्या २ आसमंताव, आसपास, पदा [आसपास]

पेसा, ऐस—वि.क्रि. (काव्य) १ असा; असे 'ऐसेआ आपदा अनिर्वाच्या। भोगितां तेआ सोच्या'—॥ १०. २ सारखा 'सोवबंधु जो होय खोऐसा'—मल ७. [सं ईदश; प्रा. ईदिस; अपभ्रंश अईस.] ऐसेनी—असा प्रकार; याप्रमाणे. ऐसीयासी—अशाख. 'बोले तेसा चाले तो प्रिये देवासी। भीम ऐभियासी गाये सदां।'—रामदासी २. १६६. ऐसैसै—क्रि. असें असें. 'विबुडना ऐसैसै। सुस्तविल्य सुदिवसै'।—झो १६ १३. [ऐसै+ऐसै]

पेसांत येणें—क्रि. (कु.) कोणतीहि (अयोग्य) गोष्ट कर-ण्याच्या मराठ, जोरांत, आवेशात येणे. [आवेशांत अप. ?]

ऐहिक, ऐहलीकिक—वि. या लोकातील, इहलोकासंबंधी (मुख, भोग इ.) पारलौकिक याच्या उलट. 'तैसे ऐहिक तरी न नसे।'—झा २. २३३. [सं. इट-ऐहिक]

महाराष्ट्र शब्दकोश

ग्रंथसंक्षेप सूची

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक, इ०	आंकड्यांचा खुलासा
अकक अनु	अनेकविद्वत् कवितासंग्रह अनुवाद	कान्हेरिदाससंग्रह पवित्रशास्त्र-जुना करार. वायनलसोमापटी, द. सं. १९२४	भाग, कविता
अफला अभे अष्ट	अनंतकंदोक्त कविता अथवा सातव्या अभंगांजलि भीममुत्तासुख	प्रका. चिन्ताळा, आवृत्ति ४, सन १९२१ संघा. ना. बा. टिळक, १९१९ संघा. बाबा गदें, प्रकाशक के. मि. टक्के, १९२९	अष्टांग, अष्ट भाग, अष्ट प्रकरण, ओंवी,
अमृत	अमृतरायष्ट कवितासंग्रह	काव्यसंग्रह २६. संघा. बा. दा. ओक, निर्णय- सागर १८९६	अष्ट कविता
अमृतचाल अमृतप्रस अम अभय अस्तंभा	अमृतरायष्ट चालकीडा " ध्रुवचरित्र अमृगोदय अमृगरीक्षा अस्तंगतभाष्य	" " " संघा. बाबा पदमनजी. आवृत्ति २. सन १९०८ संघा. रा. स. गुप्ते, शावकपु पुणे, १८८५ संघा. द. वि. पराजपे, प्रका. मोदवृत्त, बार्दे, १९२६ (ऐतिहासिक पोवाडे) आनंदवनयवृत्त कवितासंग्रह, संघा. ज. बा. मोडक, बा. दा. ओक, निर्णयसागर १८९९	" पृष्ठ भाग, अष्ट. अष्ट चौक.
अहात्र आके	आनंदवनयवृत्त अफसलखानवध आनंदवनय-नंदुकाख्यान	आनंदवनयवृत्त कवितासंग्रह, संघा. ज. बा. मोडक, बा. दा. ओक, निर्णयसागर १८९९	कविता
आकृ	आनंदवनय-कृष्णचरित्र	आनंदवनयवृत्त कवितासंग्रह, संघा. ज. बा. मोडक, बा. दा. ओक, निर्णयसागर १८९९	कविता
आश आमो	आशवाकर-निर्णयसंग्रह आनंदवनय-मोसलीडा	प्रका. गुणारक प्रिंटिंग म्युरो, पुणे आनंदवनयवृत्त कवितासंग्रह. संघा. ज. बा. मोडक, बा. दा. ओक. निर्णयसागर १८९९	कविता भाग पृष्ठ
आना आप, आपद आयु आमंग	आनंदवनय-साठकावध आनंदवनय-पदे आनंदवनय-मूलनामध आनंदवनय-महकांची समाजपद्धति	" " " " " " " " " प्रका. अमोक्कन मिशन गोरायटी, मुंबई १८९६	" पद कविता
आना	आनंदवनय-मार्गचिन्ताख्यान	आनंदवनयवृत्त कवितासंग्रह. संघा. ज. बा. मोडक, बा. दा. ओक, निर्णयसागर १८९९	अष्ट कविता
आय आरोरा आशिर्वि	आनंदवनय-संज्ञासुख आरोरादत्त आनंदवनय-शिबिरवृत्तख्यान	संघा. बा. प्र. मोडक, निर्णयसागर सन १८९३ आनंदवनयवृत्त कवितासंग्रह. संघा. ज. बा. मोडक, बा. दा. ओक, निर्णयसागर १८९९	भाग, पृष्ठ कविता

संक्षेप	प्रथमनाम	संपादक, प्रकाशक, इ०	आंकड्यांचा खुलासा
आभयगु	आभयलायन गुरुगुरु	...	अभ्यास, खंड
आसी	आनंदतनय-सीतास्वयंवर	आनंदतनयकृत कवितासंग्रह. संपा. ज. बा. मोडक, वा. दा.आंक.निगमसागर १८९१	कविता
आमु	आनंदतनय-सुदामचरित्र	नियतकालिक. प्रभा. "चिदगी", सत्कायों-	"
इरे	इतिहास व ऐतिहासिक	रोजक धर्मा, पुणे	वर्ष (अंक), पृष्ठ
इति	इतिहास	प. शा. लु. क. बायबल सोसायटी, १९२४	अध्यास, वचन
इनाम	सुंदर इलाख्यांतील इनामकमिदावरपाठे-	(शिवाप्रत) हानप्रकाश सन १८५९	पृष्ठ
इप	यांतील गैर इनसाफ	संपा. अ. ब. कोल्हटकर, प्रका. भावे आणि मेडळी, मुंबई शके १८४८.	पृष्ठ
इपुलिपो	इपमंत्रा पदुमप	संपा. आवर्ध व संकर तुकाराम शाळिग्राम, निर्णयसागर १८९१	पृष्ठ
इफि	इतिहासप्रसिद्ध पुरुष व क्रिया यांचे पोवाडे	प. शा. लु. क. वा. सो. १९२४	अभ्यास, वचन
इब्री	इफितकरास पत्र	संपा. द. वि. आपटे, "शके १८४५, चित्र-	"
इमं	इब्री यांस पत्र	शाळा पुणे	पृष्ठ
इमं	इतिहासमंजरी	संपा. शि. पो. काळके, विद्यावाते, बडोदे १९१४	पृष्ठ
इमू	इंग्लंडच्या राज्यकारभारव्यवस्थेच्या इति-	संपा. सी. एस्. रिविंग्टन, १९२६	पृष्ठ
ईबि	हाताची मूळदाल	काव्यसंग्रह, महाराष्ट्र कवि भाग ३	कविता
उचिगु	ईशरी विषा	प. शा. लु. क. वा. सो. १९२४	अभ्यास, वचन
उत्प	उद्धवचिदमनसुत हृकारंभायंवाद	संपा. दि. श. सावरकर, १९२४	पृष्ठ
उदा	उत्पत्ति	संपा. ना. बा. टिळक, १९२९	पृष्ठ
उपा	उपहृल्ले दार	" " १९१४	"
उपा	उपासनापद्धति	बोमोमनूत, प्रका. भा. इ. सं. मं. अहवाल, शके १८३३	पोथीपुष्ट, ओवी
उमं	उपोषणमंडळ	ड्रॅफ्ट अँड ट्रुस्ट सोसायटी, सन १९१३	पृष्ठ
उपा	उपाहरण	भारतपणक्यास बहालियेकृत (महानुभाव), प्रका. स. सु. देशपांडे, बबलमाळ, सन १९२९	पृष्ठ
उसं	उपासनासंगित	प. शा. लु. क. वा. सो. १९२४	मंडळ, सूक्त, कथा
अ	अदिपुसर्जन	(विष्णुतोवा जोग संप्रदायी) संपा. मा. कृ. देशमुख, आबु. २. शके १८४९	अभ्यास, वचन
अ	अद्वैतसंहिता	प्रका. मा. कृ. देशमुख, चित्रशाळा, शके १८४७	अभ्यास, ओवी
अ	अज्ञा	इतिहाससंग्रह विविध १. संपा. इ. व. पारमनीस	"
अभा	अकनायी भागवत	" " "	"
एस्व	एकनाथ-दक्कमणीस्वयंवर	संपा. य. न. केळकर, १९२८	भाग, पृष्ठ
ऐकिप्र	ऐतिहासिक किरकोळ प्रकरणे	आबु. २, इंदुप्रकाश मुंबई, सन १९१२	"
ऐच	ऐतिहासिक चर्चा	बडोदे १९२९	पृष्ठ
ऐटि	ऐतिहासिक टिप्पणे	अहोदे	प्रकरण, पृष्ठ
ऐपो, ऐतिपो	ऐतिहासिक पोवाडे		
ऐरा	ऐनेराजमेहेल, अथवा राजशाळाद्वारे		
ऐरा	ऐनेराजमेहेल-पुरवणी		
ऐरा	ऐनेराजमेहेल-प्रकरण		

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक, इ०	आंकड्यांचा खुलासा
ऐरापुरविधि ऐस्कुले, ऐस्कु ओसा कचेमुच	ऐनेराजमेदेन-पुरवणी, विवाहविधि ऐतिहासिक स्कुटेलेख प्राचीन भारतीय लिपिमाला कचेभक्तविवृत सुदामचरित्र	बगोदे १९२८ इतिहाससंग्रह निविध १, संपा. द. व. पारसनीस संपा. गौरीधर ओसा, अजमेर (शिवाग्रत) प्रका. कृ. व. ठाकर, मुंबई शके १८०९	पृष्ठ भाग, पृष्ठ
कथा	कथाकल्पतरु	कृष्णयाज्ञवल्किवृत	पृष्ठ स्तवक, अध्याय, ओवी
कफा	करंजांचा मनोरंजक कास (ग्रहसव)	संपा. का. म. मचे, दत्तप्रतारक छापखाना, पुणे १८८८	पृष्ठ
कर्म करि	कर्पूरमंजरी-सप्तक (मराठी भाषांतर) करियकरास पत्र	संपा. स. प. पंडित, मुंबई, इंद्रप्रकाश १८७७ प. शा. न. क. या. सो. १९१४	पृष्ठ जवनिका, पृष्ठ पत्र, अध्याय, वचन
कलस्त्रै	कलस्त्रैकांत पत्र	" " "	अध्याय, वचन
कात्र	काकचे प्रथमाला	शिवनकला त्रैमासिक, सॅनेजर, टेलरिंग ऑड कटिंग कॉलेज, कोल्हापूर	पृष्ठ
काप्रहसा	कायस्थप्रभूंच्या इतिहासाची सापणे	व्यवस्थापक, कायस्थ प्रभु ऐतिहासिकमंडळ, निगंयसागर प्रेस	पृष्ठ
किंमि किंमोपदी किंमिदा, किंमिदाम }	किंकरकृत गद्यहर्षविमोचन किंकरकृत श्लेषरीचरित्र किंकरकृत सुदामचरित्र	अनेककवि भाग २ " " " " " "	कविता " " "
कुमक	कुंभपाडकर कविता	अर्जाचीन कविता (पूर्वार्ध) संपा. चं. शि. गोन्हे प्रका. दामोदर सांबकाराम मंडळी, मुंबई १९०२	पृष्ठ तारीख, भांडे, तान
के केक	केसरी वसंतमानपत्र केसापसुत यांची कविता	प्रका. हरि नारायण आंस्टे, आर्देपूरण प्रेस, पुणे	पृष्ठ
केका	मोरोपंतवृत केकावली	केसादरी, संपा. पद्मशतमताला गोडबोले, आगु. ४, सन १९१७. प्रका. गजानन चिंतामण देव	श्लोक खंड, पृष्ठ
केके, केळ कोको	केळकराचे लेख ए कॉपेडियम ऑफ मराठी-मराठी ऑड इंग्लिश विषयानरी	प्रका. सि. वा. गावटी, विजय प्रेस, १९२५ अंबाजी कोन्हेदेवुल मराठी-मराठी व इंग्रजी कोश, सन १८९६	
कोरकि	कोरळीचा किरीदार	संपा. वि. वा. भिरे, प्रका. भारतगौरवमंय- माला, मुंबई १९२५	पृष्ठ
कोफनि कूसुरा कृपि, कृपि क रापो रारादे	कोरिलत गटना व नियम कृष्णदासमुद्रल रामायण कृपिकर्मविद्या ऐतिहासिक केनरुपद् वस्यंच्या ल्हारांच्या पोवाडा राज देवगण	प्रका. युनायटेड कपे ऑफ नॉर्दर्न इंडिया प्रका. महाशयूत्रवि संपा. रा. वा. राजे, व रा. स. रुते आगु. १ संपा. वा. वा. खरे, सन १८९७-१९२६. " " " संपा. वा. कृ. भावे, शांतगौरवप्रभा	पृष्ठ पृष्ठ प्रसंग, ओवी पृष्ठ भाग, पृष्ठ; पृष्ठ चौद पृष्ठ

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक इ०	मांकड्यांचा खुलासा
सलष	सडर्षांच्या लढाईचा पत्रव्यवहार	राजवाडेसंपादित, मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने, खड ७	भाग, पृष्ठ
सखाव सिधम सि, सिपु	सडर्षांच्या स्वारीची वयर क्षिस्तीधर्माचे मूलतत्त्वज्ञान क्षिस्तिपुराण	सधा का ना साने सधा पडिता रमाबाई, सन १९१५ फादर स्टीफनसकृत, सधा जोसेफ साल्वाणा मंगदूर १९०७	पृष्ठ पृष्ठ पुराण, अवलोक, ओवी अध्याय, ओवी कविता अध्याय, वचन
सिस्ता गगवि गण गळ गाना, गाव गापा	सिस्तायन गडगगविमोचन गणना गळतीकरास पत्र गावगाडा गायकवाड धराण्याचे व ईतर पोवाडे	सधा ना वा गिळक १९०१ किंकर, अनंतरवि भाग २ प धा जु क वा सो सन १९२४ प धा न क वा सो १९२४ सधा नि ना ओने १९१५ सधा गो. स सरदेसाई, बडोदावत्सल छापखाना, १९२४	पृष्ठ " " पृष्ठ " " पृष्ठ " "
गीता गीर, गी गीस गुच गोडवा गौरसिद्धास गुधि	गीतार्णव गीतारहस्य गीता-समल्लोकी गुचरिन गोमंतकाच्या इतिहासाची साधने गोडमहााराजाची सखर गुधिणीशिक्षक	दासोपलकृत सधा वा ग टिळक, चित्रशाळा, १९१५ वामनकृत सरस्वतीगंगाधरवृत यशवत प्रेस पुणे सधा विनायक रामचंद्र सरन्योदिवी, १९१४ गो ख चिन्नीसकृत सधा सो सावित्रीबाई जोशी व ल ना जोशी, मुंबई १९२९	पृष्ठ अध्याय, ओवी पृष्ठ अध्याय, ओवी " " पृष्ठ पृष्ठ
गका	गका कायदा	सधा सो के दामले, प्रका रॉ प्रिंटिंग प्रेस, पुणे १९२७	भाग, पृष्ठ
गाको ब, बद्र बद्रबुड	गाशीराम कोतवाल बद्रगुप्त बद्रबुड दफतर कला १	मोरोगा कान्होबाकृत, सन १८६३ सधा ह ना आपटे, आयमूरग प्रेस, पुणे सधा द वि आपटे, प्रका सा इ स मडळ, पुणे	पृष्ठ पृष्ठ पृष्ठ पृष्ठ
गगवु चिज चिनगुप्त चिमा चिरा छअ छर	गगुपेसमेल्नगुप्त चिजमयजगद चिवाजीमहाराजाची सखर चिरायासपी सामान्य माहिती चिनापट्टग यथील राजकारण छनेहन अकगणि छदोरचना	मा इ स मडळ, शके १८३८ नियतशालिक, चित्रशाळा प्रेस, पुणे चिनगुप्तनिरचित बडोदे १९२६ इतिहाससमूह सधा द व पारसनीस सधा के ल छने, भावृ १०, मुंबई, सन १८७९ सधा प्रो मा नि पडपवन आयमूरगकृति मुद्रणालय, पुणे सन १९२७	पृष्ठ " अ पृष्ठ पृष्ठ " " " " पृष्ठ
जनि जुएपो जुक जु जुअ जोरा जानु जि, जिने	जगदेस्वाम्याच्या अतन्यवरयचे निदम जुन्या ऐतिहासिक गाथी जुना कपार जुने लेख जमिनि अधमेध जोषपूर यथील रत्नकारण जुअनी मठ जो गिळकीचे बेगनीतीलेख भाग १-४	बडोदे १९१९ इतिहाससमूह सधा द व पारसनीस प धा ना सो १९२४ इतिहाससमूह सधा द व पारसनीस १९१५ धीधरस्वामीकृत चित्रशाळा प्रेस इतिहाससमूह सधा द व पारसनीस, १९१५ सधा वि वा हटप प्रका बेराती मराठा, सध्या पुन १९२९-३०	पृष्ठ पृष्ठ पृष्ठ विषय, अध्याय, पृष्ठ अध्याय ओवी पृष्ठ पृष्ठ भाग, पृष्ठ

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक इ०	आंकड्यांचा खुलासा
टिक	टिकर्काची कविता	रे. ना. बा. टिकर्काच्या कवितांचा संग्रह, प्रका. मा. कृ. उमगरे, १९१४	पृष्ठ
टिळ्या	डो. टिळक यांची व्याख्याने	संपा. स. ह. भावे, १९०८	पृष्ठ
टिपू	टिळकमुक्तिसंग्रह	संपा. स. वा. वापट, विजय प्रेस, १९२६	"
तंरा	तंजावरीय राजघराणे	इतिहाससंग्रह, संपा. द. व. पारसनीस १९०२	"
तुसूट	मृतीयसंमेलनवृत्त	भा. इ. सं. मंडळ, शके १८३७	"
तीता	तीताला पद्य	प. दा. व. क. का. सो. १९२४	अध्याय, पद्य
तीम	तीमच्याला पहिले पत्र	संपा. मा. कृ. देशमुख, शं. बा. दांडेकर, चित्रशाला १९२५	" "
तुगा	तुंगरायमहाराजांची गाथा	संपा. न. चि. केळकर, प्रका. मट भाणि मंडळी, पुणे १९१३	असंग कांड, प्रभा. अनु.
तंस	तंजिरीय संहिता	प. दा. न. क. वा. सो. १९२४	पृष्ठ
तोष, तोवड	तोसयांचे वड	संपा. व. चि. नाड	अध्याय, पद्य भाग, पृष्ठ
थेरा	थेरातलीवेकरीस पद्य	अ. सी. साठे, पाटे, अमिहोद्री वांणी प्रत	पृष्ठ
थोमारो	थोरले भावपराच रोजनिशी	रामदासस्वामीवृत्त, प्रका. रात्नापीठेकर	पृष्ठ
दयाळ	दयाळनाथाची कविता	सभा, पुणे, भा. ५, शके १८४४	पृष्ठ
दा, दास	श्रीमदासपद्येय	प. दा. जु. क. वा. सो. १९२४	अध्याय, पद्य
दानी	दानीपुल	दामोदरविचित्रित (महाकुमारपदीय), प्रका. द. सी. धंगू, १९२७	अध्याय, पद्य
दाय	दयच्छरण	आत्मारामस्वामीवृत्त, प्रका. सत्ता सभा, पुणे, रामदास आणि रामदासीयमाला, भाग ७ वा	अध्याय, पद्य
दावि	दासविश्रामधान	संपा. द. व. पारसनीस १९१३	पृष्ठ
दिमरा	दिश्री येथील मराठ्यांची राजकारणे	भा. इ. सं. मंडळ, शके १८३६	भाग, पृष्ठ
दिसेड	दिश्रीयसंमेलनवृत्त	संपा. वा. दा. ओक, निर्णयसागर, १८९६	पृष्ठ
देव	देवनाथमहाराजवृत्त पदसंग्रह	संपा. द. वा. पोतदार, वैद्यनाथप्रसाद छापा- खाना, पुणे	कविता
देवघंट	देवदासवृत्त संतमालिका	संपा. बळवंत मनोहर पंडित, जगदिसेव्यु १८९६	अध्याय, पद्य
धर्माजी	धर्माजीरावांचे कुटुंब	वामनपंडितवृत्त प. दा. वा. सो. १९२४	पृष्ठ
धर्मि	धर्मेश्वर	संपा. वा. वा. वाळकले, १९२९	पृष्ठ
ध्यानिमा	ध्यानमात्र	संपा. पंडिता रामाबाई, १९१२	कविता
धव	धवा करार	स्टिरेचर कमेटी, १९२५	पृष्ठ
नकाआ	नका करार	महाराष्ट्र कवि, अनिरुद्धवृत्त कवितासंग्रह भाग २	पृष्ठ
नकाप	नका करारातील पुस्तकांची प्रतिका	संपा. वा. म. जोशी, मनोहरन, सुंदर.	कविता
नकापुत्र	नकापुत्र	शुभायपंडिताचे काव्यसंग्रह प्रका. द. मि. वापट, १९०९	पृष्ठ
नदा	नदावृत्त दानव	मुंदिराजकुमारवृत्त, प्रका. वा. ल. पांडे, जगदीश्वर प्रेस, १८९६	कविता
नधुक	नधुकपरीक		अध्याय, ओवी
नल, नळ	नलदत्तपरीकदेवरागव्यास		
नव	नवगाय भक्तिार		

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक इ०	आंकड्यांचा खुलासा
नंदे	नंदेच्या	प. शा. लु. क. बा. सो. १९२४	अध्याय, वचन
नाक	नाटयकव्यरूपकुंडार मात्रा	संपा. स. ना. टोसट, १९२६	वळता, पृष्ठ
नागा	नामदेवगाथा	इंदिराग्रेस.	अभंग
नाना, नाम, नामना	नामदेवनाटक	संपा. वा. रं. शिववळकर, आर्यभूषण, १९०४	पृष्ठ
नि	निबंधमाला	संपा. विष्णुसाक्षी चिपळुणकर, चित्रशाला १९१७	पृष्ठ
निबंध	निरुपचंद्र	संपा. नि. वा. हट्ट १९२०	पृष्ठ
निषा	श्रीनिळोबामहाराज यांच्या अभंगांची गाथा	नाबामहाराज साखरेचंद्रदायी, प्रका. शि. ह. आपटे, घाके १८३०	पृष्ठ
निमा	निर्जनमाधवाची कविता	प्रका. स. रा. पांगारकर, घाके १८४१-४७	भाग, पृष्ठ
निर्मा	निर्गम	प. शा. लु. क. बा. सो. १९२४	अध्याय, वचन
नीति	नीतिशास्त्रप्रवेश	संपा. वा. म. जोशी, मनोरंजन, १९०९	पृष्ठ
नीतिसू	नीतिसूत्रे	प. शा. लु. क. बा. सो. १९२४	अध्याय, वचन
न्यायप	न्यायपद्धति	न्यायशास्त्र-भोरो केचव दामले (शिक्षाप्रत) भो. श्री. चितळेपुत, रत्नागिरी, १८५६	पृष्ठ
न्यासे	न्यायान्धचेतु	संपा. ह. ना. आपटे, प्रका. महाराष्ट्रकवि, घाके १८९९	पृष्ठ
पकोपे	पण लक्षांत कोण घेतो ?	इतिहाससंग्रह संपा. द. ब. पारुसनीस	पृष्ठ
पंच	पंचतंत्र (मराठी भाषांतर)	संपा. वा. प्र. मोहक, निर्णयसागर	भाग, पृष्ठ
पदमव	पदवीय दारबारी मराठ्यांचे बकील	संपा. बा. रा. कोटारी, प्रका. झुल्ल ग्रंथमाला आर. २ री.	पृष्ठ
पदाव	पदावर्णन	काव्येतिहास संग्रह.	पृष्ठ
परशे, परे	पतिपत्नीश्रेय	शुद्धराजकृत	प्रकरण, ओवी
पया	पत्रेयादी वंगरे	प्रका. चित्रशाला, १९२०	पृष्ठ
परमा	परगामृत	प्रका. रा. ना. कार्लेकर, आर. ३, सन १९१८	पृष्ठ
पला	परशुरामकृत लावण्या	संपा. पंडिता रामाचार्य, १९१९	पृष्ठ
पवि, पलोवि	परलोककविता	शत्रुत-हिंदीकोश. संपा. पंडित हरिणोबिंद-दास त्रिकुमचंद शेट, कलकत्ता १९२८	पृष्ठ
पयागी	पवित्रशास्त्रातील गीते	ब्रह्मोदासचल धापखाना, सन १८८९	पृष्ठ
पाद	पादअलङ्कारद्वयणव	श्रीधरस्वामीकृत	अध्याय, ओवी
पाट	पाट नांवाचा पत्र्यांचा खेळ	खुलास यादवकृत, संपा. का. ना. सावे	पृष्ठ
पात्र	पांडवप्रताप	संपा. नारायण आनंदराव पै, प्रका. नारायण-मिहरोट खावू, घाके १८११ (शिक्षाप्रत)	पृष्ठ
पाव	पानपत्र	संपा. दा. ना. आपटे, 'सयाजीशास्त्रिमाला ८३, बडोदे', १९२४	पृष्ठ
पारिभी	पारिजातक	संपा. भो. डॉ. आपटे, प्रका. गव्ह. सें. पुढळेपो १८७५	पृष्ठ
पार्ल	पार्लमेंट	(सरा खजुर वीर) लोकहितवादी	पृष्ठ
पाव्ह	पास व व्हर्जिनिया	संपा. भो. का. चांदोरकर, इतिहास-ऐतिहासिक मासिक, प्रका.	पृष्ठ
	पृथ्वीराज चव्हाण पेशवाईची अखेर	संपा. भो. श	भाग, पृष्ठ
पेद	पेशवे दप्तरातील निवडक पत्रे,		

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक इ०	अंकडयांचा खुलासा
पेत्र	पेत्राचे पहिले पत्र	प. शा. न. क. वा. सो. १९२४	अध्याय, वचन
पेट्रसमा	पेत्रावेदसरांतील सनदापत्रांतील माहिती	मंषा. व. वि. वाड व द. व. पारसनीस, १९१७	पृष्ठ
प्रक	प्रकटीकरण	प. शा. न. क. वा. सो. १९२४	अध्याय, वचन
प्रयेच	प्रभु येसूचे चरित्र	मंषा. पंडिता रमाबाई, १९१३	पृष्ठ
प्रला	प्रभाकरकृत लापण्या	प्रभा. चित्रशाला, १९२०	पृष्ठ
प्ररां	प्रथमसंमेलनकृत	भा. इ. सं. मंडळ, शके १८३५	"
प्राणिमो	प्राणिशास्त्र (मुल्लार्थे)	संषा. डॉ. मोडक, निर्णयसागर, १९२३	पृष्ठ
प्रेक	प्रेपिताची कृत्ये	प. शा. न. क. वा. सो. १९२४	अध्याय, वचन
व	वदिष्ठाबाईचा साया	प्रभा. वि. वा. कोव्हारकर, शके १४४८	असंग
वंहा	साथे शानेशरी	संषा. चंद्रस्वामी, शके १८४५	अध्याय, ओवी
वाय	वायकोने वंड (नाटक)	मंषा. क. प्र. खाडिलकर, चित्रशाला, १९०३	अंक, प्रवेश
वाळ	वाळमित्र	मंषा. वि. डॉ. ओंकर, आह. २, निर्णयसागर १८९०	भाग, पृष्ठ
वय	ब्रह्मदेवतामार्गेचे चरित्र	संषा. द. व. पारसनीस	पृष्ठ
ज्ञ	ब्रह्मदेवतामी पत्रक्यवहार	"	पृष्ठ
प्रावि	ब्राह्मण आणि त्यांची दिशा	संषा. म. शि. गोळे, कार्यसूचण, १८९५	पृष्ठ
भज	(गान्धासपी संतसेल आणि) भजनी योग्यप	प्रभा. डॉ. ग. चिंचळकर, निर्णयसागर, मुंबई १८९०	पृष्ठ
भत	भजनसंगीत	संषा. ल. पां. नाथवेकर, हायांपेवेपक छापाखाना, मुंबई १८९१	पृष्ठ
भनि	भक्तविचय	महिपतिपुत्र, प्रभा. जगदीश प्रेस, मुंबई	अध्याय, ओवी
भा	भावबंधन	संषा. रा. व. गडकी, चित्रशाला प्रेस १९२०	पृष्ठ
भाभ	भारत इ. सं. मंडळ अहवाल	प्रभा. चिटणीस, भा. इ. सं. सं.	"
भाइ	भारत इ. सं. मंडळ इतिहास	"	"
भाए	भास्कर-एकादशस्कंद (उद्धवगीता)	भास्कर कवीश्वर व्यासकृत (महानुभाषी)	ओवी
भापिपयाव	भारतवर्ष-ऐतिहासिक पत्रे, यादी, वर्णन	संषा. ज. वा. मोडक, व का. ना. साने	पृष्ठ
भाके	भाऊसाहेबांची कैफियत	काव्येतिहाससंग्रह. संषा. का. ना. साने, शके १८०५	"
भाहुरेणे	भारतवर्ष-उत्था ऐतिहासिक गोष्टी	संषा. द. व. पारसनीस व द. ना. आर्चट	"
भाजे	भारत इ. सं. मं. प्रमासिक	प्रभा. चिटणीस, भा. इ. सं. मं. पुणे	वर्ष, अंक, पृष्ठ
भाहिसं	भा. इ. सं. मं. द्वितीयसंमेलनकृत	काव्येतिहाससंग्रह. संषा. का. ना. साने, शके १८४४	पृष्ठ
भाप	भाऊसाहेबांची वस्त्र	संषा. डॉ. स. सानक व डॉ. रा. विंगळे, आह. ३, १९२८	पृष्ठ
भि, मिती	भित्री भापसोल रोप्या व मनोरंजक गोष्टी, भाग १	संषा. का. वा. मराठे, ग. से. मुंढडेपो, मुंबई १८८६	पृष्ठ
वृ	गृयाज्ञ	मंषा. का. वा. मराठे, मुंबई १८८०	पृष्ठ
सुव	सुवर्ण	संषा. द. व. पारसनीस, १९१५	पृष्ठ
गोकु	गोकुल्याचे कुलाचार	महिपतिपुत्र	अध्याय, ओवी
मक	महिपति-कथासारभूत	प. शा. न. क. वा. सो. १९२४	अध्याय, वचन
मत	मद्ययुक्त छगवनेमान	संषा. द. व. पारसनीस, १९१०	भाग, पृष्ठ
मदवा	महेश्वरदत्ताची बातमीपत्रे	मंषा. अण्णाजी गोविंद दत्तामयार	पृष्ठ
मदमं	मदनसंगीत	संषा. वि. स. भावे	भाग, पृष्ठ
मदर	मराठी दस्तार हमाळ		

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक, इ०	आंकड्यांचा खुलासा
मनको	मराठी भाषेचा नवीन कोडा	सधा खुनाथ भास्कर गोडबोले, मुंबई ग ते सुकडेरो, १८७०	
मन	महिकावतीची बखर	वेदनाचार्यकृत सधा वि का राजवाडे, चित्रगढा, पुणे १९०४	पृष्ठ अध्याय, श्लोक
मनु	मनुस्मृति		
मभा	महाभारत		
मम	मदारमजरी	रेंदाळकरांचा कवितासमूह, कोल्हापूर १९१०	पृष्ठ
ममच	महाराष्ट्र मंडळाची बखर	भारतवर्ष सधा द व पास्तनीस	पृष्ठ
मराधा	मणीश-राधाविलास	महाराष्ट्रकवि, भाग ०	कविता
मराधा मक }			
मराभा	मराठ्यांची राजनीति-आझापणे	विविधज्ञानविस्तार	पृष्ठ
मराचियोशा	म रा चिटणीस-थोरले द्वाहुमहाराज	सधा का ना साने	"
मराचियाहा	म रा चिटणीस-धाकट द्वाहुमहाराज	सधा का ना साने, शके १८०६	"
मराचिरा	म रा चिटणीस-धाकट शानाराममहाराज	" " " सन १८८७	"
मराचिस	म रा चिटणीस-सभाजीमहाराज	" " " सन १९०४	"
मरा	मराठी	प सा खु क वा सो १९०४	अध्याय, बचन
मरि	मराठी रियासत	सधा गो स सरडाई	भाग, पृष्ठ
मराच	महाराष्ट्र साहित्यपत्रिका (त्रैमासिक)	प्रका महाराष्ट्रसाहित्यपरिषद	वर्ष, पृष्ठ, किंवा वर्ष, अंक, पृष्ठ
मदभा, ममा	महत्त्वमापन	सधा रा मो देवकुळे, आवृ २, सन १८८७	पृष्ठ
मृ	सगीत मृच्छकटिक नाटक	सधा गो व देवल	पृष्ठ
मैरड, मैरडप	मैरड-सपरीलपत्रे	दमेल म्यारियुदच्या पुस्तकाचे भाषांतर, आवृ २, पुणे ज्ञानप्रकाश १८९४	पृष्ठ
माअक	माधवराव (सर नी) याची कविता	मर्यादीन कविता (प्रवर्ध) प्रका दा सा यड आणि मराठी, मुंबई १९०३	पृष्ठ
माप्र	माझा प्रवास	गार्होपाधीकृत बखर प्रका दा सा यद आणि मंडळी, मुंबई	पृष्ठ
माक	माकेकृत शुभवर्तमान	प सा व क वा सो १९०४	अध्याय, बचन
मासावो	माझा शास्त्री काण	लिटरेचर कमिटी, १९०९	पृष्ठ
मु	मुकेश्वरकविकृत काव्यरचना		
मुआ, मुआदि	मुकेश्वर-महाभारत-आदिपर्व	मुकेश्वरकविकृत	अध्याय, ओवी
मुमा	मुहूर्तमार्तंड		
मुरा	मुकेश्वर-रामायणसवाद	मुकेश्वरकविकृत	ओवी
मुसामा	मुकेश्वर-रामायण	"	अध्याय, ओवी
मुवन	मुकेश्वर-महाभारत-वनपर्व	"	"
मुप, मुव्या	मुकेश्वर-व्यापार	सधा श्रीमदाव मी शास्त्रिमान, इंदुप्रकाश १८९९	पृष्ठ
मुसमा	मुकेश्वर महाभारत-समापर्व	मुकेश्वरकविकृत	अध्याय, ओवी
मा, मारा	मारापतकविकृत काव्यरचना		
माअनु	मारापत-आर्याभारत-अनुदासनपर्व	मोरोपकृत	अध्याय, आर्या
माआध	" " आश्वमेधिकपर्व	"	"
माआधम, } माआध	" " आश्वमेधिकपर्व	"	"
माआध	" " आश्वमेधिकपर्व	"	"
मा उद्योग	" " उद्योगपर्व	"	"
मागिरि मागि	" " एगिरपर्व	"	"

[illegible]

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक इ०	आंकड्याचा खुलासा
वैज्ञक व्य न्यनि	वैद्यकषाड व्यकटेश स्तोत्र व्यभियारनिपथ	भा. इ. स. मडळ, अहवाल शके १८३३ देवीदासकृत सपा बाबा पदमनजी, प्रका. अमेरिकन मिशन सोसायटी, मुंबई १८५४	पृष्ठ ओवी पृष्ठ ओवी
शनि शर शारो शासको शास्त्रीको, शाको }	शनिमाहात्म्य शब्दरत्नाकर शाहूमहाराज याची रोजनिशी शास्त्रसवर्धी कोश महाराष्ट्र भाषेचा कोश	सपा या गो आपट, आठ १, १९०२ गपा ग चि वाड गपा का म टाळवाणी, १८८५ नमवत, जामेवर इ० शास्त्री मुळलींनीं मुंबई शिशुमंडळकरिता रचलेला, १८९९ शिवराममृत महाराष्ट्रकवि अव ५१, शके १८२९	पृष्ठ ओवी पृष्ठ "
शिक शिगीता शिक्ष	शिवकथासूत शिवणकलाशिक्षक शिवगीताचंद्रिका शिवचरित्रप्रदीप	सपा रा ना पराडकर शिवरामपुत्र सपा द वि आपट व स म दिवेकर, शके १८३७	कविता भाग, पृष्ठ पृष्ठ "
शिदि, शिवदि, शिवदिग्दि शिली शिल्पनि शिष्ट	शिवदिग्निजय शिवलीलासूत शिल्पविद्या शिष्टपालवध	सपा पा रा नटुपारिक व ल वा दाडेकर श्रीधरकृत	" अध्याय, ओवी पृष्ठ
शे श्रीसृवि समाम, समामगी, समामगीते सप्र, स	शेतकरी मासिक श्रीसृष्टविजय मराठ्यांची सप्रामगीते समर्थप्रताप	भास्कर कविकृत (महानुभावी) प्रका. मराठी प्रथम संप्रदाय, टाणे, शके १८४४ सन १८८३, वर्षे १-१३ सपा ग र नवलकर, १९०६	ओवी वर्षे, अंक, पृष्ठ पृष्ठ
सप्राको समा समारो	शम्भूत शम्भूत शब्दकाश समाप्रदीप सवाईमाधवराज यांनीं रोजनिशी	सपा डु आ विबारी गिधिरत्नामीकृत प्रका. उल्हा सभा, धुळे, शके १८३४	पृष्ठ मनास, ओवी
समीपु सद्योग सत्या सवि संख्या	समीकरणप्रकरण सपुणेयागसाख सगनभाकृत लावण्या सतविजय सपुण्यास (मराठी १५टीकरण)	अनन्दासहरी, तळेकर, आठ १ सन १८५३ सपा गजानन प्रका. द वि आपट पुणे सपा ग चि वाड प्रका. ते व्हा टा मो सन १९०८ गपा ना र मोटोकर पुणे १८६६ (शिळाग्रन) सपा पा गो महाजन, आठ ३, १९२१ प्रका. जहागिरदार व अधिकारी १९२४ महिराटिज सपा प्रा माणिकराव आरावयप्रमाला, पु सन १९२७ प्रका. का ना साने आ इ य मारुळ शके १८८१ गपा ना म आर्गि, फोर्टकंप्रस, धारवाड १९३२ गपा रा वि कसाम्भर, बीरोपे सुतगाव वडाई, १८९०	माग पृष्ठ पृष्ठ " अध्याय, ओवी पृष्ठ
सगिन सगल सगोप सगोप्र	सगप्रकल्पात्मक शिवचरित्र सगलसम्मेलनसूत्र सगलेगिणचे सगल सगलेगी आर्गि गोपाळ, प्रहसन	सपा हरी माणिकसमर्थ, जयगव, मी १९०४	पृष्ठ " " " अंक प्रवेश पृष्ठ
साय	साहित्यचरित्र		

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक, प्रकाशक, इ०	आंकड्यांचा खुलासा
साधना	साधारण प्रार्थना	संक्षिप्त आशुति, कोल्हापूर मिशन छापखाना, १९०८	पृष्ठ
साहद, साह	सामराज-सकिमणीहरण	सामराजकविविरचित, प्रका. गो. वि. तुळपुळे, पुणे	संग, श्लोक
सासं	सारंगग्रह	(केसरीचे छोटें फाईल). प्रका. केसरी कचेरी.	क्रमांक, पृष्ठ
सासंद	सावंतवाडी संस्थानचा इतिहास	संपा. वि. पु. पिगुळकर	पृष्ठ
सिब	सिंहासनवसिंदी	प्रका. वि. स. अग्निहोत्री, मुंबई, १८५७	"
सिसं	सिद्धांतमंहिता	गोविंदोबाबागुरुत, पेशत,	अध्याय, ओवी
सीतालोपा	सीतालोपाभुद्रासंवादांतील वेचे	वागमनपंडितकृत, नवगीत, प्रका. मंगळदास आणि गन्स, सुरत, आशु ८. १९२३	कविता
सीत्व	सीतास्वयंवर	वामनकृत.	"
सु	सुदर्शन नाटक	संपा. दृ. ह. दीक्षित, चित्रगढ्या, पुणे, १९१७	पृष्ठ
सुगै	सुशिखणकामुदी	संपा. शु. ना. मुजुमदार, प्रका. विद्याविलास कोल्हापूर १८९०	"
सुच	सुखंदरीचरित्र	(प्राकृतप्रय) जैनविश्वमाहित्य शाखा-माला, बनारस १९१६	"
सुदा	सुदामचरित्र	अमृतदासचरित्रकृत	कविता
सुदे	सुशिकेच्या देव	संपा. वा. न. जोशी, विजयप्रेस, पुणे	पृष्ठ
सुपु	सुरतमुपन्या नाटक	प्रका. पुणे आणि कंपनी.	"
सुपे	सुर्यमाला	संपा. भारप, ग. गे. वृद्धेयो, १८८९	"
सुपे	सूर्यग्रहण	संपा. ह. ना. आपटे, आर्यभट्ट	"
सुपु-उ	सूर्यग्रहणसाधनशास्त्र-पूर्वाधे-उत्तराधे	संपा. ना. प्र. मोडक, निर्णयसागर, मुंबई १९००	"
सोहिमह	सोहियोवा महबनुभवधरी	सोहियोवानाथ आश्रित	"
खीगोत	खीगोतमाला	प्रका. गो. सो. कालकर, मुंबई, १८८२	"
स्तोमं	स्तोमसंहिता	प. शा. लु. क. बा. सो. १९२४	अध्याय, पंचन
स्वप, स्वरापरि	स्वराण्याचे परिवर्तन	संपा. नाथमाधव, प्रका. गणेश महादेव आणि कंपनी १९२५	पृष्ठ
स्वाद, } स्वानुदिन }	स्वानुभवदिनकर	दिनकर रामदासीकृत, रामदास-रामदायी भाग ६, शके १८३३ सत्त्वा, सप्ता घुळे	कलाप, विरण, ओवी
ह, हरि	हरिविजय	श्रीवरकृत प्रका. जगदीश्वर प्रस मुंबई,	अध्याय, ओवी
हको	हसकोश	संपा. र. भा. गोडगळे, आशु १ शके १७८७	"
हप	हरिवंदाजी बखर	संपा. वा. वा. खेर	पृष्ठ
हाकाव	हाच का पंगे	संपा. सो. शानाबाई (भिडे) नाशिककर, प्रका. मनोरमा कार्यालय, अधिकारी आणि मडली पुणे.	"
हिब	हिम्मतबहादर	संपा. आ. स. बंधे, बडोदे	"
हिर्द	हिंदुस्थानचा लष्करी इतिहास	संपा. ज. गनगाधर शिंदे, श्रीसायजीसाहित्य माला ३९, बडोदे, १९२१	"
हो, होला	होनाजीबाळाजुत खवण्या	प्रका. चित्रगढ्या, १९२४	"
होने	होळकराची किफियत	संपा. वा. ना. साजे	"
होपो	होळकराशीहीतीतील पोवाडे	संपा. बाळकृष्ण गज्यारास मुंढे	"
शा	शानेश्वरी	प्रका. वंरुष्ट्यागी, शके १८४९	अध्याय, ओवी
शाको	शानकोश	संपा. डॉ. श्री. व्हे. केलकर, महाराष्ट्रीय ज्ञान कोशमंडळ, पुणे	भाग, पृष्ठ किंवा अक्षर, पृष्ठ
शान	शानप्रकाश	दैनिक वर्तमानपत्र, पुणे	ता, माडे, सन
शानो	शानोदय	साप्ताहिक	" " "
शाम	शानप्रबोध	विश्वनाथकृत (महानुभावी)	ओवी
शायो	शानेश्वर-योगवाग्मि		"

व्याकरण, भाषा, शास्त्र, प्रांत इत्यादि विषयक

संक्षेपांची सूची

संक्षेप	स्पष्टीकरण	संक्षेप	स्पष्टीकरण
अ.	अव्यय.	प्रि.	प्रिस्ती.
अकि.	अकर्मक क्रियापद.	ग., गणित	गणिती परिभाषा.
अप.	अपभ्रंश, अपभ्रंशरूप.	गौ.	गौणिक भाषा.
अमा.	अर्धमागधी.	ग्री.	ग्रीक भाषा.
अर.	अरबी भाषा.	गुज.	गुजराती भाषा.
अरे.	अरेमाईक भाषा.	गो.	गोमंतकप्रतीय भाषा.
अव.	अनेकवचन	चि.	चित्पावनी भाषा.
आई.	आंग्लो इंडियन.	छाप.	छापछागाविषयक
आद.	आदराधी.	ज.	जनभाषा.
इ.	इत्यादि.	जि.	जिन्सी.
ई.	ईंग्रजी भाषा.	ज्यो.	ज्योतिषशास्त्र.
उ०	उदाहरण, उदाहरणार्थ.	तत्त्व.	तत्त्वज्ञान.
उ. उरि.	उरियाभाषा.	तर्क.	तर्कशास्त्र.
उअ.	उभयान्वयी अव्यय.	ता.	तामिळभाषा.
उकि.	उभयविध (खकर्मक-अकर्मक) क्रियापद.	तु.	तुर्की.
उद्रा.	उद्गाराचक अव्यय.	तु०, तुल	तुल्यार्थी, तुलना करा
उप.	उपरोधिक	ते	तेलु भाषा.
उई, ऊ.	उई भाषा.	श	शारिडी भाषा.
एव.	एकवचन.	द्वि.	द्विशक्ति.
क., कर	कवरीप्रतीय भाषा.	दे., देभा.	देसी (संस्कृत ग्राह्य गेरीज) भाषा.
कर्ना.	कर्नाटकप्रांतीय (दक्षिण महाराष्ट्रातील) भाषा	ध्व.	ध्वन्यतुकारी; ध्वनिवाचक
कवि.	कवितेज.	न.	नपुंसकलिङ्गी
का.	कानडी भाषा.	ना	नागपुरी भाषा
काश्मी.	काश्मीरी भाषा.	न्याय	न्यायशास्त्र
कि.	क्रियापद	पं.	पंजाबी भाषा.
किवि.	क्रियाविशेषण.	पदा, पदार्थ.	पदार्थविज्ञान.
किविभ.	क्रियाविशेषण अव्यय	प्र	प्रत्यक्ष
कु.	कुमाळप्रांतीय भाषा.	पा	पालीभाषा
कुग.	कुशाज भाषा.	प्र.	ग्रह्य भाषा.
को.	कोङ्कणी (दागे, कुलाबा, रत्नागिरी प्रांतीय)	प्रं.	प्रान्तिक (Provincial).
क.	कश्मिर प्रयोग.	प्रान्ति.	प्रान्तिशास्त्र.
का	मानदेसी भाषा (भारतवर्षी).	पु	पुर्तुगी.

संक्षेपसूची

संक्षेप	स्पष्टीकरण
पेव	परवृद्धिभन भाषा
पोहे	पोहेगीज भाषा
फा	फारसी भाषा
मै	मय भाषा
व	वयाली भाषा
धा	वागवणी (नामपुर, नासिक प्रांतीय) भाषा
बीज	बीजगणित
ब	बटगांबी
भा	भाग
भाइमम	भारत-इतिहास-संक्षेपक-मण्डल पुणे
मि	मित्रीभाषा
म	मराठी भाषा
म्ह०	म्हण
म्ह	म्हणूक प्रांतीय
मा	मावळी भाषा
माण	माणदेशी भाषा
रसा	रसायनशास्त्र
राजा	राजापुरी भाषा
रु	रुड
स	संक्षेपेन स्तुतायाँ स्तुतिगिक
सं	संक्षेप भाषा
सं	संक्षेप
व	वन्दावी भाषा

संक्षेप	स्पष्टीकरण
वाप्र	वाक्प्रचार
वास्तु	वास्तुशास्त्र
वि	विशेषण
विना	विशेषणनाम
विप्र	विशेष प्रचार
विरु	विरुद्ध रुड
वे	वेदिक भाषा
व्या	व्याकरण
व्यापक	व्यापक अर्थी
दाज	दानदायी अर्थी
दाच	दाखीय परिभाषा
स	संस्कृतभाषा
सकि	सकमेक व्यापक
सना	सवनम
सामा	सामान्य अर्थी
सामासब्द	सामासिक दण्ड
सि	सिंपरीभाषा
सिद्ध	सिद्धली भाषा
सुभा	सुभाषित
स्था	स्थापत्यशास्त्र
ली	लीलिग
हिं	हिं भाषा
इट	इटली भाषा